

મળવાનું ઠેકાણું :
શ્રી અ. ભા. શ્રવે. સ્થાનકવાસી
નેન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ
ઠે. ગરેડિયા કુવારોડ, ગ્રીન લોન્
પાસે, રાજકોટ. (સૌરાષ્ટ્ર)

Published by :
Shri Akhil Bharat S. S.
Jain Shastoddhar Samti.
Garedia Kuva road. RAJKOT.
(Saurashtra) W. Ry India

X

પ્રથમ આવૃત્તિ : પ્રત ૧૦૦૦

વીર સંવત : ૨૪૮૭

વિક્રમ સંવત : ૨૦૧૭

ઈસ્વીસન : ૧૯૬૧

X

: મુદ્રક :

મણિલાલ છગનલાલ શાહ
ધી નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
ધીકાંટા રોડ : અમદાવાદ

(સ્વ.) શેઠશ્રી શામળ વેલ્લ વીરાણી
રાજકોટ.

બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર.

અ પરમ વૈરાગી અને દયાના કુંજ જેવા આ પુરુષનો જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૯૯૨માં પોર્ટુગલ (આફ્રિકા)માં કે જ્યાં વિરાણી કુટુંબનો વ્યાપાર અજ દિવસ સુધી ચાલુ છે, ત્યાં થયો હતો.

શ્રી વિનોદકુમારના પુણ્યવાન પિતાશ્રીનું નામ શેઠશ્રી દુર્લભજી શામજી વિરાણી અને મહાભાગ્યવાન માતૃશ્રીનું નામ બેન મણીબેન વિરાણી. બન્નેનું અસલ વતન રાજકોટ (સૌરાષ્ટ્ર) છે. બેન મણીબેન ધાર્મિક ક્રિયામાં પહેલેથી જ રુચિવાળા હતા, પરંતુ શ્રી વિનોદકુમાર ગર્ભમાં આવ્યા પછી વધારે દૃઢમી અને પ્રિયધર્મી બન્યા હતા.

પૂર્વ જીવના સંસ્કારથી શ્રી વિનોદકુમારનું લક્ષ ધાર્મિક અભ્યાસ અને ત્યાગભાવ તરફ વધારે હોવા છતાં તેઓશ્રીએ નોનમેટ્રીક સુધી અભ્યાસ કરી વ્યવહારિક કેળવણી લીધેલી અને વ્યાપારની પેઢીમાં કુશળતા બતાવેલી.

તેઓશ્રીએ યુનાઇટેડ કિંગડમ, ફ્રાન્સ, બેલ્જિયમ, હોલેન્ડ, જર્મની સ્વી-ઝેલેન્ડ, તેમજ ઇટાલી, ઇજિપ્ત વગેરે દેશોમાં પ્રવાસ કરેલ. સં. ૨૦૦૯ના વૈશાખ માસ, સને ૧૯૫૩માં લંડનમાં રાણી એલીઝાબેથના રાજ્યારોહણ પ્રસંગે તેઓશ્રી લંડન ગયા હતા. કાશ્મીરનો પ્રવાસ પણ તેમણે કરેલ, દેશ પરદેશ ફરવા છતાં પણ તેમણે કોઈ વખતે પણ કંદમૂળનો આહાર વાપરેલ નહીં.

ઉગતી આવતી યુવાનીમાં તેઓશ્રીએ હુનીયાના ક્ષણિક કહેવાતા રમણીય સ્થળે જેવાં કે કાશ્મીર, ઇજિપ્ત અને યુરોપનાં સુંદર સ્થળોની મુલાકાત લીધી હોવા છતાંએ તેઓને રમણીય સ્થળે કે રમણીય યુવતીઓનું આકર્ષણ થયું નહીં. એ એના પૂર્વજીવના ધાર્મિક સંસ્કારોના જ રંગ હતો અને એ રંગ જ તેમને વધુને વધુ ગમતો તેઓ મુસાફરીથી વતન તરફ પાછા ફર્યા પછી સાધુ-સાધ્વીજીનાં દર્શન કરવાને ઠેકઠેકાણે ગયા અને તેમના ઉપદેશને લાભ લીધો જેથી તેઓને વૈરાગ્યમાં જ વધારે આકર્ષણ લાગ્યું. હુંડા કાલા અવસર્પિણીના આ દુષ્ક્રમ નામના પાંચમાં આરાનું વિચિત્ર વાતોવરણ જોઈ તેમને કંઈક શોભ થતો કે તુરત તેનો ખુલાસો મેળવી લેતા અને ત્યાગભાવમાં સ્થિર રહેતા. દેશ પરદેશમાં પણ સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, ચોવિહાર આદિ પરચક્રખાણ તેઓ ચૂક્યા નહીં. એક ઉચ્ચ કોટીના કોટ્યાધિપતીના નખીરા હોવા છતાં તેઓએ જાતી કોટિની શૈયાનો ત્યાગ કરી તેઓ સૂવા માટે માત્ર એક શેતરંજી, એક ચોસીકું અને ચોઠવા માટે એક ચાદર ફક્ત વાપરતા અને પલંગ ઉપર નહીં પણ ભૂમિ પર જ શયન કરતા અને પહેરવા માટે એક ખાદીનો લેંઘો અને અલ્લો વાપરતા, કોઈ વખતે કબજે પહેરતા બહુ ઠંડી હોય તો વખતે સાદો ગરમ કોટ પહેરી લેતા અને મુઠ-

પતિ, પથરણું, રજોહરણ અને બે ચાર ધાર્મિક પુસ્તકની ઝોળી સાથે રાખતા. સંડા-
સમાં નહીં પણ દર જંગલમાં એકાંત જગ્યામાં ઘણે લાગે શરીરની કુદરતી હાજત માટે
જતા, હાલતાં ચાલતાં, સંડાસ અને પેશાબ સંબંધીમાં જીવહયાની બરાબર
જતના કરતા. જીવો આ ગૃહસ્થ જીવન પણ કેટલું આદર્શ છે. આ જીવન તો આજે
મુનિવરોને પણ વિચાર કરાવે તેવું છે.

દેશમાં કે પરદેશમાં જ્યારે તેમને કોઈની સાથે મળવાનું થતું ત્યારે
તેમની સાથે અહિંસામય જૈનધર્મનું સ્વરૂપ પ્રકટ કર્યા વગર રહેતા નહીં.

દીક્ષાર્થીઓને જલદી દીક્ષા લેવાની પ્રેરણા કરતા અને એમજ કહેતા કે
જીંદગીનો કોઈ ભરોસો નથી. “જસંસ્થયં જીવિયં મા પમાયણ” આયુષ્ય
તૂટતાં વાર લાગતી નથી, જીવન તૂટ્યું સંધાતું નથી માટે ધર્મકરણીમાં સમય-
માત્રનો પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ.

ગોંડલ સંપ્રદાયના ઘણાખરા પૂ. મુનિવરો અને પૂ. મહાસતીજીઓનો
તથા બોટાદ સાંપ્રદાયના પૂ. આચાર્યશ્રી માણેકચંદજી મહારાજ અને દરિયાપુરી
સંપ્રદાયના શાંત-શાસ્ત્રજ પૂ. મુનિશ્રી. લાયચંદજી મહારાજ; શ્રમણસંઘના
મુખ્ય આચાર્યશ્રીજી આત્મારામજી મહારાજ તપોમય જ્ઞાનનિધી શાસ્ત્રોદ્ધારક બા.
ધ્ર. પૂ. આચાર્ય મહારાજ શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ વગેરે અનેક સાધુ-સાધ્વી-
ઓના ઉપદેશનો તેમણે લાભ લીધેલ. મુંબઈમાં સં. ૨૦૧૧ની સાલમાં શ્રી
ધર્મસિંહજી મહારાજની સંપ્રદાયના પંડિતરત્ન શ્રી લાલચંદજી મહારાજનો
પરિચય થયો. લાલચંદજી મહારાજે પોતે, સંસારપક્ષના ત્રણ પુત્રો અને બે
પુત્રીઓ એમ કુલ છ ના પરિવાર સાથે આદર્શ વૈરાગ્ય સાથે સંયમ અંગીકાર
કરેલ, તે જાણી તેમને અદ્ભૂત ત્યાગ ભાવના પ્રગટ થઈ કે જે કદી લય પામી નહીં

આ પહેલાં તેઓ જ્યારે માતા-પિતાની સાથે સ્વ. મહારાજ પૂજ્ય આચાર્ય
શ્રી માણેકચંદજી મહારાજનાં દર્શને બોટાદ ગયેલા ત્યારે તેમના ઉપદેશની જે
અસર થઈ તે પણ મુખ્ય અસર પહેલી હતી અને બીજી અસર તે પૂજ્ય
લાલચંદજી મહારાજના સહકુટુંબના દીક્ષા પ્રસંગ ઉપરની હતી. આ બેઉ પ્રસંગો
જોએ પૂર્વ ભવની બાકી રહેલી આરાધનાને પૂરી કરવાના નિમિત્તરૂપ હોઈને વખતો
વખત તેઓ માતા-પિતા પાસે નમ્રતા પૂર્વક દીક્ષાની આજ્ઞા માગતા હતા અને
તેનો જવાબ તેમના પિતાશ્રી તરફથી એક જ હતો, ‘જે હજી વાર છે. સમય
પાકવા દીઓ. જ્ઞાન, અભ્યાસ વધારો. સંયમના સ્વરૂપને બરાબર સમજો સંયમ
ખાંડાની ધાર છે. વેશથી આત્મોત્થાન નથી થતું સન, વચન, અને કાયાના
અંત્રે યોગોનું અવરોધ થવાથી જ આગળ વધી શકાય ઉતાવળ ન કર.

સં. ૨૦૧૨ના અષાઢશુદ્ધી ૧૫થી શ્રી વિનોદકુમારે ગોંડલ સંપ્રદાયના

શાસ્ત્ર્ય પૂ. આચાર્યશ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબ પાસે વેરાવળ ચાતુર્માસ દરમ્યાન ખાસ નિયમિત રીતે રહી. દીક્ષાની આરાધના કરવા માટે તેમની પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ કર્યો તેની સાથે પૂ. આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજના સંસાર પક્ષના કુટુંબી, દીક્ષાના ભાવિક શ્રી જસરાજભાઈ પણ જ્ઞાનાભ્યાસ કરતા હતા. તેઓએ ત્યાં અવો નિર્ણય કરેલો કે આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ પાસે આપણે બન્નેએ દીક્ષા લેવી, પહેલાં વિનોદકુમારે અને પછી શ્રી જસરાજભાઈએ દીક્ષા લેવી, શ્રી જસરાજભાઈની દીક્ષાતિથિ પૂ. શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબે સં ૨૦૧૩ના જેઠ શુદ્ધ ૫ ને સોમવારે માંગરોલ મુકામે નક્કી કરી. શ્રી જસરાજભાઈ વિનોદકુમારને મળવા રાજકોટ આવ્યા અને કહ્યું કે મારે આ અનિત્ય સંસારને ઠેલેલી તકે જ છોડવો છે તમો પણ તૈયાર થઈ જાવો. શ્રી વિનોદભાઈ તો પહેલેથી તૈયાર જ હતા જ જેથી કહ્યું કે હું આજા લઈને આવું છું તમો જાઓ. શ્રી વિનોદકુમારે શ્રી જસરાજભાઈની યથાયોગ્ય સેવા બજાવી, માંગરોલ રવાના કર્યા અને પોતે નિશ્ચયપૂર્વક સવિનય નમ્રતા પૂર્વક દીક્ષા માટે આજા માગી પણ તેઓના પિતાશ્રીની એકને એક વાણી સાંભળી કે હજી વાર છે સમય પાકવાલો કારણ પોતાના સુપુત્ર પ્રત્યે મોહ ઘણો જ હતો. તેનો વિયોગ સહન કરવામાં માતા અને પિતા ઘણાજ અસમર્થ હતા તેથી એજ વાક્ય કહીને સંતોષ આપતા. પણ આ નશ્વર સંસાર અનિત્ય પદાર્થો અને પુદ્ગલના સ્વરૂપને જાણી ગૈરાગ્ય રસમાં ઓતપ્રોત બનેલ વિનોદકુમારે એ નિર્ણય કર્યો કે મારે હવે આ અણમેલા સમયને બરબાદ કરવો નહિ. અનંતભવ ભયહારીણી અનંત કલ્યાણી દીક્ષામાં જવા માટે તેમણે બીજો રસ્તો શોધી કાઢ્યો. -

પૂજ્યશ્રી લાલચંદજી મહારાજ અને તેમના શિષ્યોનો પરિચય મુંબઈમાં થયેલ હતો અને ત્યારબાદ કેઈ કેઈ વખત પત્રવહેવાર પણ થતો હતો. છેલ્લા પત્રથી તેમણે જાણેલ હતું, જે પૂ. શ્રી લાલચંદજી મહારાજ, ખીચન ગામે પૂ. આચાર્ય શ્રી સમર્થભલજી મહારાજ સાહેબ પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ અર્થે ગયા છે. પોતાને પિતાશ્રીની આજ્ઞા (દીક્ષા માટે) મળે તેમ નથી અને દીક્ષા તો લેવી જ છે. આજ્ઞા વિના કેઈ સાધુ મુનિરાજ દીક્ષા આપશે નહીં અને સ્વયમેવ દીક્ષા સૌરાષ્ટ્રમાં લઈને આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ પાસે જવામાં ઘણાં વિઘ્નો થાશે, એમ ધારીને તેઓએ દૂર રાજસ્થાનમાં ચાલ્યા જવું આ તેજ ઉત્તમ છે તેમ મનમાં નક્કી કર્યું.

તા. ૨૫-૫-૫૭ સં. ૨૦૧૩ના વૈશાખ વદ ૧૦ ને શુક્રવારના રોજ સાંજના માતૃશ્રી સાથે છેલ્લું લોજન કરી, અંતરથી જે વિચાર કરેલ તે મુજબ તૈયાર બની ગયા ઘરના સર્વને તેઓ માટે આવી સ્વપ્નમાં પણ કલ્પના ન હતી કે

વિનોદમુનિ આ ઘર છોડીને જાય છે તેમના માતૃશ્રોસામાયિકમાં બેસી ગયા. તે વખતે કોઈને જાણ કર્યા વગર દીક્ષાના વિનોમાંથી બચવા માટે ઘર, કુટુંબ, સૌરાષ્ટ્ર, ભૂમિ અને ગોંડલ સંપ્રદાયનો પણ ત્યાગ કરી તેઓ ખીચત તરફ રવાના થયા.

શ્રી વિનોદમુનિના નિવેદન પરથી માલૂમ પડ્યું કે તા. ૨૪-૫-૫૭ ના રાજ રાત્રે આઠ વાગે ઘેરથી નીકળી, રાજકોટ જંકશને જોધપુરની ટિકિટ લીધી. તા. ૨૫-૫-૫૭ ના સવારે ૮ વાગ્યે મહેસાણા પહોંચ્યા ત્યાં અઢી કલાક ગાડી પડી રહે છે, તે દરમિયાન ગામમાં જઈને લોચ કરવા માટેના વાળ રાખીને બાકીના કઠાવી નાખ્યા અને ગાડીમાં બેસી ગયા. મારવાડ જંકશન તથા જોધપુર જંકશન થઈને તા. ૨૬-૫-૫૭ ની વહેલી સવારે ૪૧ વાગ્યે ફલોદી પહોંચ્યા ત્યાંથી પૂર્વે ચાલીને ખીચત ઉપાશ્રયમાં પહોંચ્યા અને ઉપાશ્રયમાં બિરાજતા મુનિવરોનાં દર્શન કર્યાં વંદણા નમસ્કાર કરી સુખશાતા પૂછી, બહાર નીકળ્યા અને પોતાનાં સમાયિકના કપડાં પહેર્યાં અને પછી પૂજ્યશ્રી મુનિવરોના સંમુખ આદર્શ ભાવે. સામાયિક કરવા બેઠા, તેમાં “ જાવ નિયમ પજ્જુવાસામિ દુવિહં તિવિદેણં ” ના બદલે “ જાવ પજ્જુવાસામિ તિવિહં તિવિદેણં ” બોલ્યા તે શ્રી લાલચંદ્ર મહારાજે સાંભળ્યું અને તેઓશ્રીએ પૂછ્યું કે “ વિનોદકુમાર ! તમે આ શું કરો છો, તેનો જવાબ આપવાને બદલે “ અપ્પાણં વોસિરામિ ” બોલી પાઠ પૂરો કર્યો અને પછી વિનયપૂર્વક બે હાથ જોડીને બોલ્યા કે “ સાહેબ ! એતો બની ચૂક્યું અને મેં સ્વયમેવ દીક્ષા લઈ લીધી, બરાબર જ છે અને તેમાં કાંઈ ફેરફાર થઈ શકે તેમ નથી. આ સિવાય આપશ્રીની બીજી કોઈ પણ પ્રકારની આજ્ઞા હોય તો ફરમાવો. ” તે સ્વીકારવા તત્પર બનવા પ્રયાસ કરે.

તે જ દિવસે બપોરના શાસ્ત્રજ્ઞ પૂ. મુનિશ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબે શ્રી વિનોદકુમાર મુનિને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને સમજાવ્યા કે “ તમે એક સારા ખાનદાન કુટુંબના વ્યક્તિ છો. તમારી આ દીક્ષા અંગીકાર કરવાની બરાબર રીત નથી, કારણ કે તમારા માતા-પિતાને આ હકીકતથી દુઃખ થાય અને તેથી મારી સંમતિ છે કે રજોહરણની ડાંડી ઉપરથી કપડું કાઢી નાખો. જેથી તમે શ્રાવક ગણાવ અને જરૂર પડે તો શ્રાવકોનો સાથ લઈ શકો, એમ ત્રણવાર પૂ. મહારાજશ્રીએ સમજાવેલા પરંતુ તેમને ત્રણેય વખત એકજ ઉત્તર આપેલો કે “ જો થયું, તે થયું હવે મારે આગળ શું કરવું તે ફરમાવો. ”

મહાન વૈરાગ્યવાન ચારિત્રી મુનિશ્રી સમર્થમલજી મહારાજ જેવા મહામુનિના પ્રશ્નના જવાબમાં ઉપરના આવાકથ સાંભળી ખીચતનો ચતુર્વિધસંઘ વિચારમાં પડી ગયો અને મુનિશ્રીએ પર સંસારીઓનો કોઈ પણ પ્રકારનો નિષ્કારણ હુમલો ન આવે તે માટે શ્રી વિનોદમુનિને જણાવવામાં આવ્યું કે “ અમારી સલામતી માટે તમારે બહેર

નિવેદન બહાર પાડવાની જરૂર છે. ” ત્યારે શ્રી વિનોદમુનિએ પોતાના હસ્તાક્ષરે નિવેદન શ્રી સંઘ સમક્ષ પ્રગટ કર્યું, તેનો સાર નીચે મુજબ છે:-

મારા માતા-પિતા મોહને વશ થઈને દીક્ષાની આજ્ઞા આપે તેમ ન હતું અને “ અસંખ્યં જીવિયં મા પમાયણ ” ને આધારે એક ક્ષણ પણ દીક્ષાથી વંચિત રહી શકું તેમ નથી, એમ મને લાગ્યું. શ્રી લાલચંદ્રજી મહારાજ સાહેબ-વગેરે મુનિવરોએ મને ઉતાવળ કે વિના વિચારે કામ ન કરવું માતા પિતાની રજા લઈને જ સંયમને લેવો. એમ કહેલ પરંતુ મને સમય માત્રનો પ્રમાદ કરવો ઠીક ન લાગ્યો, તેથી શ્રી અરિહંત ભગવંતો તથા શ્રી સિદ્ધ ભગવંતોની સાક્ષીએ મારા ગુરૂ મહારાજ સમક્ષ પ્રવળ્યાનો પાઠ બાણીને મારા આત્માના કદયાણુ માટે દીક્ષા અંગીકાર કરી છે. સમાજને ખોટો ખ્યાલ ન આવે કે મારી દીક્ષા ક્ષણિક જીવસાથી અગર ગેરસમજથી થઈ છે તેથી તથા સમાજમાં જૈનશાસનની પ્રભાવના થાય તે હેતુથી મારે મારો વૃત્તાંત પગટ કરવો ઉચિત છે, ધારીને ઉપર મુજબ મારા વિચારો રજુ કરું છું.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૧૯ મા અધ્યયન પરથી મને લાગ્યું કે મનુષ્ય જીવનનું ખરું કર્તવ્ય મોક્ષરૂપ છે તે પામ્યાં પછી આત્માને કોઈ જાતનું દુઃખ હોય જ નહીં આવું રૂપ કેમ પ્રાપ્ત થાય તો વિચાર્યું કે આ મહાન રૂપ આપનારી માત્ર એક દીક્ષા જ છે.

એમ ધારી છેવટ સુધી મેં મારા બાપુજી પાસે દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી અને તે વખતે પણ પહેલાંની જેમ વાત ઉઠાવી દીધી અને અનંત ઉપકારી એવા મારા બાપુજી સમક્ષ હું તેમને કડક બાધામાં પણ કહી શકતો ન હતો અને ખીજી બાજુથી મને થયું કે આયુષ્ય અશાશ્વત છે અને એવા ઉત્તમ કાર્ય માટે જરાપણ પ્રમાદ કરવો ઉચિત નથી, તેથી મેં વિચારીને આ પગલું ભર્યું છે અને મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે, શ્રી વીરપ્રભુ મહાવીર સ્વામીનો સકળ સંઘ મારા આ કાર્યને અનુમોદશે જ “ તથાસ્તુ ”

રાજકોટમાં શ્રી વિનોદકુમારના ગયા પછી પાછળથી ખબર પડી કે વિનોદકુમાર કેમ દેખાતા નથી એટલે તપાસ થવા માંડી. ગામમાં ક્યાંય પત્તો ન લાગ્યો એટલે બહારગામ તારો કર્યા. ક્યાંયથી પણ સંતોષકારક સમાચાર સાંપડ્યા નહીં. અર્થાત્ પત્તો મળ્યો જ નહીં. આમ વિમાસણના પરિણામે પિતાશ્રીને બે મહિના પહેલાંની એક વાતની યાદી આવી. તે એ હતી કે તે વખતે શ્રી વિનોદકુમારે આજ્ઞા માગેલી કે “ બાપુજી ! આપની આજ્ઞા હોય તો આ ચતુર્માસ ખીચન (રાજસ્થાન) જઈ કારણ કે ખીચનમાં પૂ. ગુરૂમહા-

રાજ શ્રી સમર્થમલ્લ મહારાજ કે જેઓ સિદ્ધાંત વિશારદ છે અને અનેકાંતવાદના પૂરા જાણકાર છે, તેઓ ત્યાં બિરાજમાન છે તે જેઓશ્રી પાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવા માટે પૂ. શ્રી લાલચંદ્ર મહારાજ આદિ ઠાણા ૪ જવાના છે. તો મારી પણ ઇચ્છા છે કે તેઓશ્રીની પાસે જઈ જીનવાણીના મર્મને જાણવા પ્રયાસ કરું આ સુંદર અવસર છે.”

આ વાતચીતનું સ્મરણ પિતાશ્રીને આવવા સાથે પં. પૂર્ણચંદ્ર દકને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને વિનોદકુમાર માટેની પોતાની ચિંતા વ્યક્ત કરી. પંડિતજીનું પણ આ વાતને સમર્થન મળ્યું તેઓશ્રીએ જણાવ્યું કે “ થોડા સમય પૂર્વે શ્રી વિનોદકુમારે મારી પાસે જાણવા માગ્યું હતું કે, ખીચનમાં કેવા પ્રકારની સગવડ છે ? ” આમ મારી સાથે પણ વર્તાલાપ થયો હતો. બંનેનો આ પ્રમાણે એકમત થતાં પિતાશ્રીએ ખીચન તાર કરવા સૂચના કરી. તા. ૨૬-૫-૫૭ના રોજ પૃથ્વીરાજજી માલુ ખીચન (રાજસ્થાન) ઉપર તાર કયો.

તા. ૨૮-૫-૫૭ ના રોજ જવાબ આપ્યો કે શ્રી વિનોદભાઈ એ ખીચનમાં સ્વયમેવ દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે. એટલે તેમના પિતાશ્રીએ રાવળહાહુર શ્રી એમ. પી. સાહેબ, શ્રી કેશવલાલભાઈ પારેખ અને પંડિતજી પૂર્ણચંદ્ર દક એમ ત્રણેયને શ્રી વિનોદકુમારને પાછા તેડી લાવવા માટે ખીચન મોકલ્યા. તા. ૨૮-૫-૫૭ ના રોજ રવાના થઈ તા. ૩૦-૫-૫૭ ના રોજ સવારે ફ્લોઈડ સ્ટેશને પહોંચ્યા. બેલગાડીમાં તેઓ ખીચન ગયા કે જ્યાં સ્થિતિ સુનિશ્ચિત શીરમલ્લ મહારાજ તથા પૂજ્ય પંડિતરત્નશાસ્ત્રવિશારદ શ્રી સમર્થમલ્લ મહારાજ આદિ ઠાણા ૮ તથા પૂજ્ય તપસ્વીજી મહારાજ શ્રી લાલચંદ્ર મહારાજ આદિ ઠાણા ૪ બિરાજતા હતા. કુદરે સાધુ-સાધ્વીની સંખ્યા અઠ્ઠાવીસથી ત્રીસની હતી.

પૂજ્યપરછના જવાબમાં ભુતપૂર્વ શ્રી વિનોદભાઈએ કેશવલાલભાઈ પારેખને કહ્યું કે મેં તો દીક્ષા અંગીકાર કરી લીધી છે. તેમાં કંઈ ફેરફાર થાય તેમ નથી તમે અમારા વિરાણી કુટુંબના હિતૈષી છો. અને જો સાચા હિતૈષી હો તો મારા પૂ. બા અને બાપુજીને સમજાવીને મારી હવે પછીની મોટી દીક્ષાની આજ્ઞા અઠવાડીયાની અંદર અપાવી દો એટલું જ નહીં પણ “ સલિ જીવ કરું શાસન રસી ” ની ભાવનામાં અને આજ દિવસ સુધીના મારી ઉપરના ઉપકારના બદલામાં આગમને અનુલક્ષીને મારી ભાવના એ હોય જ અને છે કે, મારી દીક્ષા તેઓની દીક્ષાનું નિમિત્ત બને અને મારા માતા-પિતા સદ્ગતિને સાધે. અર્થાત્ મારી સાથે દીક્ષા લે.”

આવા દૃઢ જવાબના પરિણામે તે જ સમયે શ્રી વિનોદકુમારને પાછા

જવાની લાવનાને નિષ્ફળતા સાંપડી અને તા. ૩૧-૫-૫૭ની રાત્રીના રવાના થઈ, તા ૨-૭-૫૭ ના સાવારે મહા પરીપહરૂપ ક્ષેત્રેનો અનુભવ કરી, શ્રી વિનોદકુમારના પિતાશ્રીને તમામ વાતથી વાકેફ કર્યા.

થોડા વખતમાં ફલોદીના શ્રી સંઘે પૂ. શ્રી લાલચંદજી મહારાજને ફલોદીમાં ચોમાસુ કરવાની વિનંતિ કરી તેનો અસ્વીકાર થવાથી સંઘગમગીન બન્યો એટલે નિર્ણય ફેરવ્યો અને અષાઢ શુદ્ધ ૧૩ ના રોજ ખીચનથી વિહાર કરી ફલોદ આવી.

દીક્ષા પછી અઢી મહિનાને આંતરે ફલોદી ચોમાસા દરમ્યાન શ્રી વિનોદમુનિને હાજરે જવાની સંજ્ઞા થઈ અને તે માટે જવા તૈયાર થયા એટલે તેમના ગુરૂએ કહ્યું કે બહુ ગરમી છે, જરાવાર થોભી જાવ એટલે શ્રી વિનોદમુનિએ રજેહરણ વગેરેની પ્રતિલેખના કરી તે દરમ્યાન ન રોકી શકાય એવી હાજત લાગી તેથી ફરી આજ્ઞા માગતાં જણાવ્યું કે મને હાજત બહુ લાગી છે-તેથી જાઉં છું, જલદી પાછો ફરીશ. કાળની ગહન ગતિને હુઃખદ્વ રચના રચવી હતી. આજેજ હાજરે એકલાજ જવાનો બનાવ હતો, હમેશાં તો બધા સાધુઓ સાથે મળીને દિશાએ જતા.

હાજતથી મોકળા થઈ પાછા ફરતા હતા, ત્યાં તો રેલ્વે લાઈન ઉપર બે ગાયો આવી રહી હતી. ખીજી બાજુથી વિકાળ કાળ જેવી રેલગાડી પણ આવી રહી હતી. તેની ઊંઢસલ વાગતાં છતાં પણ ગાયો ખસતી ન હતી. શ્રી વિનોદમુનિનું હૃદય થરથરી ઊઠ્યું અને મહા અનુકંપાએ મુનિના કોમળ હૃદયમાં સ્થાન લીધું. હાથમાં રજેહરણ લઈ જાનના જોખમની પરવા કર્યા વગર ગાયોને બચાવવા ગયા. ગાયોને તો બચાવી જ લીધી. પરંતુ આ ક્રિયામાં છકાય જીવની દયાના સાધનભૂત રજેહરણ કે જે વિનોદમુનિને આત્માથી વધારે પ્યારો હતો, તે રેલ્વે લાઈન ઉપર પડી ગયો અને શ્રી વિનોદમુનિએ તે પાછો સંપાદન કરવામાં જડવાદને સિદ્ધ કરતાં રાક્ષસી એન્જિનને ઝપાટે આવ્યા અને પે તાનું બલિદાન આપ્યું. અરિહંત...અરિહંત....એવા શબ્દો મુખમાંથી નીકળ્યા અને શરીર તૂટી પડ્યું. રક્તપ્રવાહ છૂટી પડ્યો અને થોડા જ વખતમાં પ્રાણાંત થઈ ગયો. બધા લોકો કહેવા લાગ્યા કે ગૌરક્ષામાં મુનિશ્રીએ પ્રાણ આપ્યા. અંતિમ સ્મયે મુનિશ્રીના ચહેરા પર લબ્ય શાન્તિ દેખાતી હતી.

હમેશાં તેઓ જે તરફ હાજરે જતા હતા તે તરફ ફલોદીથી પોકરણ તરફ જવાની રેલ્વે લાઈન હતી. આ લાઈન ઉપર રેલ્વે સત્તાવાળાઓએ ફાટક મૂકેલ નથી અને ત્યાં રસ્તો પણ છે એટલે પશુઓની અવરજવર હોય જ છે અને વખતોવખત ત્યાં દોરો રેલ્વેની હડકોટે ચડી જવાના પ્રસંગ બને છે.

ફલોદી સંઘે આ દુર્ઘટનાની દુઃખદ ખિનાના ખખર રાજકોટ, ટેલીફોનથી આખ્યા. જે વખતે ટેલીફોન આવ્યો. તે વખતે વિનોદ મુનિના સંસારી પિતાશ્રી બહાર ગયા હતા અને માતૃશ્રી મણિબેન સામાયિક-પ્રતિક્રમણમાં બેઠાં હતાં, માત્ર એક નોકર જ ઘરમાં છુટો હતો તેણે ટેલીફોન ઉઠાવ્યો પણ તે કંઈ ટેલીફોનની હકીકત સમજી શક્યો નહીં થોડા સમય પછી ફરી ફોન આવ્યો અને આ વ્રજ જેવા અસહ્ય સમાચાર મળ્યાં આ વખતે પોતાના પુત્રની સુખા-કૃતિ અને દયાના નિધાન મુનિવરના શરીરની અંતિમ ક્રિયામાં ભાગ લેવા સ્પેશ્યલ પ્લેઈનથી ફલોદી જવા વિચાર થયેલ પણ એમને ફોન જરા મોડો મળ્યો. તેઓ ત્યાં પહોંચે તે પહેલાં અગ્નિસંસ્કાર થઈ ગયો. જો સદેશો સમય-સર પહોંચ્યો હોત તો માતા-પિતાને શ્રી વિનોદમુનિના શબરૂપે પણ ચહેરો જોવાનો અને અંતિમ દર્શનનો પ્રસંગ મળત. પરંતુ અંતરાય કર્મે તેમ બન્યું નહીં આથી પ્લેઈનનો પ્રોગ્રામ પડતો મૂકવામાં આવ્યો અને માતા-પિતા તા. ૧૪-૮-૫૭ ના રોજ દ્રેઈન મારફત ફલોદી પહોંચ્યાં. શ્રી દુર્લભજીભાઈ અને મણિબેને પૂજ્ય તપસ્વી શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબનાં દર્શન કર્યાં.

આ પ્રસંગે શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબે અવસરને પિંછાણીને અને ધૈર્યનું એકાએક એકચ કરીને, શ્રી વિનોદમુનિના માતા-પિતાના સાંત્વન અર્થે ઉપદેશ શરૂ કર્યો. જેનો દૂકામાં સાર આ પ્રમાણે છે:

“હવે તો એ રત્ન આલ્યું ગયું ! સમાજનો આશાદીપક ઓલવાઈ ગયો ! ઝટ ઊગીને આથમી ગયો ! હવે એ દીપ ફરીથી આવી શકે તેમ નથી.

શ્રી વિનોદમુનિના સંસારપક્ષનાં માતૃશ્રી મણિબેનને મુનિશ્રીએ કહ્યું કે:-બેન ! લાલિ પ્રબળ છે. આ બાબતમાં મહાપુરૂષોએ પણ હાથ ધોઈ નાખ્યા છે અને સૌને મરણને શરણ થવું પડે છે. તો પછી આપણા જેવા પામર પ્રાણીનું શું ગળું છે ? હવે તો શોક દૂર કરીને આપણે એમના મૃત્યુ નો આદર્શ જોઈને માત્ર ધીરજ ધરવાની રહી.”

પૂ. શ્રી સમર્થમહાજી મહારાજ સાહેબનો અભિપ્રાય:-

પ્રાથમિક તેમજ અદ્યક્ષાળના પરિચયથી મને શ્રી વિનોદ મુનિના વિષે અનુભવ થયો, કે તેમની ધર્મપ્રિયતા અને ધર્માભિલાષા ‘અટ્ટિમિજા વેમા-નુરાગરત્તે’ નો પરિચય કરાવતી હતી. પ્રાપ્ત સાંસારિક પ્રચૂર વૈભવ તરફ તેમની રુચિ દૃષ્ટિગોચર થતી ન હતી. પરંતુ તેઓ વીતરાગવાણીના સંસર્ગથી વિષયવિમુખ. ધર્મકાર્યમાં સદા તત્પર અને તદ્દલીન દેખાતા હતા. ખાસ પરિ-

ચંચળતા અભાવે પણ તેમની વૈરાગ્યધારાથી તેમની ધર્માનુરાગીતા તથા જીવન અર્થાર્થી કઠિન કાર્ય કરવામાં પણ ગભરાટના સ્થાને સુખાનુભવની વૃત્તિ લક્ષમાં આવતી હતી.

હવે,

શ્રી વિનોદમુનિના જીવનના જે પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે તેનો ખુલાસો કરવામાં આવે છે

પ્ર. ૧. તેમજી આજ્ઞા વગર સ્વયમેવ દીક્ષા કેમ લીધી ?

ઉત્તર:-પાંચમા આરાનાં ભદ્ર શેઠાણીના પુત્ર એવંતા (અતિમુક્ત) કુમાર ને તેની માતૃશ્રીએ દીક્ષાની આજ્ઞા આપવાની તફન ના પાડી એટલે તેજી સ્વયમેવ દીક્ષા લીધી. ત્યારબાદ ભદ્રા શેઠાણીએ પોતાના કુમારને ગુરુને સોંપી દીધા. તે જ રાત્રે તેજી બારમી લીજીપુત્રી પડિમા અંગીકાર કરી અને શિયાળણીના પરીષદથી કાળ કરી નલીનગુદમ વિમાનમાં ગયા તેવી જ રીતે શ્રી વિનોદકુમાર સ્વયં દીક્ષિત થયા.

પ્ર. ૨. આવા વૈરાગી જીવને આવો ભયંકર પરીષદ કેમ આવે ?

ઉત્તર:-કેટલાક ચરમ શરીરી જીવને મરણાંતિક ઉપસર્ગ આવેલ છે. જુઓ ગજસુકુમાર મુનિ, મેતરાજ મુનિ, કેશલ મુનિ, કારણ કે તેમની સત્તામાં હજારો ભવનાં કર્મ હોવાં જોઈએ, ત્યારે તેમને એકદમ મોક્ષ જવું હતું, તો મારણાંતિક ઉપસર્ગ આવ્યા વગર એટલાં બધાં કર્મ કેવી રીતે ખર્ચે ? આ. ધ્ર શ્રી વિનોદમુનિને આવો પરીષદ આવ્યો, જે ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે તે એકાવતારી જીવ હોય

શ્રી વિનોદમુનિનું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર જુદા પુસ્તકથી ગુજરાતી ભાષા તથા હિન્દી ભાષામાં છપાયેલ છે, તેમાંથી અહીં સાર રૂપે સંક્ષેપ કરેલ છે.

श्री भगवत्सूत्र भाग प्रथम (श. १ उ. १-५) की

विषयानुक्रमणिका

अनुक्रमाङ्क	विषय	पृष्ठाङ्क
१	मङ्गलाचरण	१-३२
२	प्रथम उद्देशककी अवतरणा	३३-३५
३	“ विआहपन्नती ” शब्दका अर्थ	३६-४२
४	मङ्गलाचरणकी आवश्यकता	४२-४६
५	अर्हदादि नमस्कार विचार	४७-६०
६	पूर्वपश्चान्नमस्कार चर्चा	६२-६६
७	ब्राह्मीलिपि नमस्कार विचार	६७-७०
८	मङ्गलाचरणावश्यकता चर्चा	७०-७२
९	विषयादि अनुबन्ध चतुष्टय चर्चा	७३-७५
१०	दस उद्देशकार्थ संग्रहगाथाका अर्थ	७६-७८
११	भावश्रुत नमस्कार	७९-८०
१२	राजगृहनगर और श्रेणिकराजका वर्णन	८१-८२
१३	श्री महावीरस्वामीका वर्णन	८३-१२८
१४	श्री गौतमस्वामीका वर्णन	१२९-१३८
१५	श्री गौतमस्वामीका जातश्रद्धादि विशेषणोंका वर्णन	१३८-१४४
१६	‘ से ’ (अथ) शब्दकी व्याख्या	१४५-१४६
१७	‘ भदन्त ’ शब्दकी व्याख्या	१४६-१४७
१८	‘ चलमाणे चलिए ’ इत्यादि नवपदकी व्याख्या	१४८-१६७
१९	गौतमस्वामीके नव प्रश्न करनेका कारण	१६८-१७०
२०	नवपदों के नानार्थादिका कथन	१७१-१७२
२१	नानार्थादि के विषयमें चतुर्भङ्गी	१७३-१७५
२२	प्रश्नसूत्रमें भङ्गद्वय ग्रहणका कारण	१७५-१७६
२३	‘ उत्पन्नपक्षस्य ’ शब्दकी व्याख्या	१७७-१७९
२४	‘ चलमाणे चलिए ’ इत्यादि पदकी व्याख्या	१८०-१८४
२५	“ विगतपक्ष ” शब्दकी व्याख्या	१८५-१८७
२६	चलनच्छेदनादि प्रश्नका कारण	१८८-१९०

२७ नैरयिकोंकी स्थिति आदिका कथन	१९१-२०७
२८ पूर्वाहृत (पहले लियाहुआ आहार) आदि पूर्व पुद्गलभङ्गों का निरूपण	२०८-२१०
२९ पूर्वाहारितादि पुद्गलोंका निरूपण	२११-२१३
३० नारकजीवों के पुद्गलभेदका निरूपण	२१४-२१६
३१ पुद्गल सूत्रका वर्णन	२१७-२२२
३२ प्रकृतिका अपरिवर्तनादिका वर्णन	२२३-२२४
३३ कर्मपुद्गलविषयका निरूपण	२२५-२३३
३४ कर्मबंधका निरूपण	२३३-२४१
३५ असुरकुमारादि वक्तव्यताका निरूपण	२४१-२४८
३६ नारकियों के आहारादिका वर्णन	२४९-२५३
३७ नागकुमार वक्तव्यताका निरूपण	२५४-२५८
३८ पृथिवीकायिकादि जीवोंका निरूपण	२५९-२६४
३९ पृथिवीकायिकादि जीवोंके आहारादिका वर्णन	२६५-२७५
४० द्वीन्द्रिय जीवोंका वर्णन	२७५-२८४
४१ द्वीन्द्रिय जीवोंका आहारादि निरूपण	२८५-२८६
४२ तेइन्द्रिय चतुरिन्द्रिय जीवोंका निरूपण	२८७-२९२
४३ पंचेन्द्रिय जीवोंका और उनके आहारादिका निरूपण	२९३-२९७
४४ वानव्यन्तरादिका और उनकी स्थिति आदिका निरूपण	२९८-३०३
४५ आत्मारम्भादिका वर्णन	३०४-३१४
४६ नैरयिकोंकी आत्मारम्भादि वक्तव्यताका निरूपण	३१५-३२५
४७ ज्ञानादि वक्तव्यताका निरूपण	३२६-३३३
४८ असंवृत अनगारका निरूपण	३३३-३४५
४९ संवृत अनगारका निरूपण	३४६-३५३
५० असंयत जीवों के अधिकारका निरूपण	३५४-३६४
५१ वानव्यन्तर देवों के स्वरूपका निरूपण	३६५-३७२
द्वितीय उद्देशकका प्रारंभ	
५२ द्वितीय उद्देशक के विषयोंका निरूपण	३७२-३७७
५३ राजगृह नगरमें समवसरणका निरूपण	३७८-३८३
५४ कृतकर्म भोगनेका निरूपण	३८४-३९०

५५ नारक जीवोंके स्वरूपका निरूपण	३९१-४०२
५६ नारकजीवोंके कर्म वर्णादि विषयका निरूपण	४०३-४२२
५७ असुरकुमारादि वक्तव्यताका निरूपण	४२२-४३६
५८ पृथिवीकायिकादि चतुरिन्द्रियान्त जीवोंका निरूपण	४३७-४४६
५९ पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीवोंका निरूपण	४४६-४५२
६० मनुष्योंके आहार आदिका निरूपण	४५२-४६१
६१ देवोंके आहार आदिका निरूपण	४६१-४६४
६२ सलेश्य जीवोंके आहार आदिका निरूपण	४६५-४७७
६३ लेश्याके स्वरूपका निरूपण	४७८-४८१
६४ संसारसंस्थान कालका निरूपण	४८१-४९९
६५ अन्तक्रिया (मोक्षविचार) का निरूपण	४९९-५०१
६६ उपपात प्रकरणका निरूपण	५०२-५२२
६७ असंज्ञी जीवोंकी आयुका निरूपण	५२२-५३३

तृतीय उद्देशकका प्रारंभ

६८ तृतीय उद्देशक के विषयोंका संक्षेपसे निरूपण	५३४-५३६
६९ कांक्षामोहनीय कर्मका निरूपण	५३७-५६५
७० जिनोदितके सत्यत्वका प्रतिपादन	५६५-५६६
७१ भगवद्वाक्य के श्रद्धापूर्वक आराधकत्वका निरूपण	५६७-५६८
७२ 'अस्तित्व नास्तित्व आदिका निरूपण	५६९-५८२
७३ 'अत्रेहादिगमनीयका निरूपण	५८३-५८४
७४ कांक्षामोहनीयकर्म बन्धके स्वरूपका निरूपण	५८५-५९८
७५ कांक्षामोहनीय कर्मके उदीरणादिके स्वरूपका वर्णन	५९९-६२२
७६ नारकीय जीवोंके कांक्षामोहनीय कर्मके वेदनादिके स्वरूपका निरूपण	६२२-६३१
७७ श्रमणके विषयमें कांक्षामोहनीयकर्मके वेदनका स्वरूप	६३१-६६१

चतुर्थ उद्देशक प्रारंभ

७८ चतुर्थ उद्देशककी अवतरणिका	६६२-६६३
७९ कर्मप्रकृति के स्वरूपका निरूपण	६६३-६६८
८० उपस्थानापक्रमण (स्वीकार करना और हटना) के स्वरूपका निरूपण	६६९-६८९

८१ कर्मके वेदन किये बिना उससे मोक्ष (छुटकारा) नहीं होनेका- कथन	६९०-७०१
८२ पुद्गल विचारका निरूपण	७०२-७०९
८३ छद्मस्थादिकोंका सिद्धि प्रकरण पांचवाँ उद्देशक प्रारंभ	७०९-७२९
८४ पांचवाँ उद्देशकका विषय कथन	७३०
८५ नारकादि (२४) चोईस दण्डकोंके आवासोंका निरूपण	७३१-७४५
८६ २४ चोईस प्रकार के दण्डकोंमें स्थितिस्थानका निरूपण	७४५-७६८
८७ रत्नप्रभामें स्थितिस्थानका निरूपण	७६९-७८१
८७ रत्नप्रभामें अवगाहना स्थानका निरूपण	७८१-७८८
८८ रत्नप्रभा पृथिवीमें स्थित नारकीय जीवोंके शरीर आदिका- निरूपण	७८९-७९४
८९ रत्नप्रभा पृथिवीके नरकावासमें स्थित नारकजीवों के शरीर- संहनन (अस्थिरचना) का निरूपण	७९५-८०१
९० रत्नप्रभामें स्थित नारक जीवोंकीं लेश्याका निरूपण	८०२-८०५
९१ रत्नप्रभामें स्थित नारकजीवोंके दृष्टिद्वारका निरूपण	८०५-८०६
९२ " " ज्ञानद्वारका निरूपण	८०७-८१०
९३ रत्नप्रभालेश्यामें योगद्वारका निरूपण	८११-८१२
९४ रत्नप्रभालेश्यामें उपयोग द्वारका निरूपण	८१३-८१४
९५ शर्करादि शेषपृथिवीकी लेश्याका वर्णन	८१५-८१७
९६ असुरकुमारादि के स्थितिस्थानका निरूपण	८१८-८२४
९७ पृथिवीकायिकादि एकेन्द्रिय जीवोंके स्थितिस्थान आदिका- निरूपण	८२५-८३६
९८ द्वीन्द्रियसे चतुरिन्द्रिय तकके जीवोंके स्थितिस्थान आदिका- निरूपण	८३६-८४२
९९ पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीवोंके स्थितिस्थान आदिका वर्णन	८४३-८४६
१०० मनुष्योंके स्थितिस्थान आदिका वर्णन	८४७-८५२
१०१ वानव्यन्तर आदिकोंके स्थितिस्थान आदिका वर्णन	८५३-८५६

विषयानुक्रमणिका समाप्त ।

આધ્યક્ષશ્રીઓ

(સ્વ.) શ્રી હરખંદ કાલીદાસ વારીઆ
ભાણુવડ.

કોઠારી હરગોવિંદભાઈ જેઠાં
રાજકોટ.

શ્રી શાંતિલાલ ભંગદાસભાઈ
અમદાવાદ.

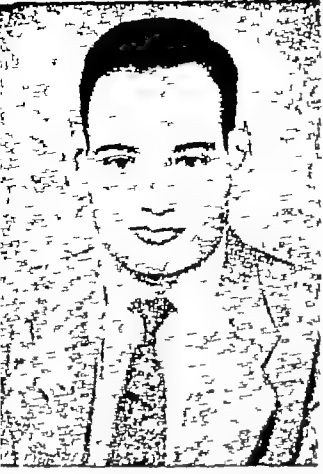

(સ્વ.) શ્રી ધારશીભાઈ જીવજીલાલ
સોલાપુર.

(સ્વ.) છગનલાલ શામદાસ ભાવસાર
અમદાવાદ.

આધ્યમુખીશ્રીઓ

(૨૪) શ્રી દિનેશભાઈ
કાંતિલાલ શાહ
અમદાવાદ.

(૨૫) શ્રી રંગજીભાઈ મોહનલાલ શાહ
અમદાવાદ.

(૨૬) શ્રી વિનોદકુમાર ધીરાણી
રાજકોટ.
(દીક્ષા લીધા પહેલા શાસ્ત્રાભ્યાસ કરતા)

શ્રી નેસિંગભાઈ પોંચાલાલભાઈ
અમદાવાદ.

શ્રી આત્મારામ ભાણુકલાલ
અમદાવાદ.

અખિલ ભારત શ્વેતામ્બર સ્થાનકવાસી

જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ.

ગરેડીયા કુવા રોડ નીચી બાજુ પાસે,

રા. જ. કો. ટ.

દાનવીરોની નામાંવલી

શરૂઆત તા. ૧૮-૧૦-૪૪ થી તા. ૧૫-૫-૬૦ સુધીમાં
દાખલ થયેલ મેમ્બરોનાં સુખારક નામો.

લાઈફ મેમ્બરોનું ગામવાર કકાવારી લિસ્ટ.

(રૂ. ૨૫૦ થી ઓછી રકમ ભરનારનું
નામ આ યાદીમાં સામેલ કરેલ નથી.)

આદ્યમુરખીશ્રીઓ-૧૧

ઓછામાં ઓછી ૧. ૫૦૦૦ની રકમ આપનાર)

ક્રમ	નામ	ગામ	રૂપિયા
૧	શેઠ શાંતીલાલ મંગળદામભાઈ બાણીતા મીલમાલીક	અમદાવાદ	૧૦૦૦૦
૨	શેઠ હરખચંદ કાળીદામભાઈ વારીયા હા. શેઠ લાલચંદભાઈ, જેચંદભાઈ, નગીનભાઈ વૃજલાલભાઈ તથા વલ્લભદામભાઈ	ભાણુવડ	૬૦૦૦
૩	કોઠારી જેચંદ અજરામર હા. હરગોવિંદભાઈ જેચંદભાઈ	રાજકોટ	૫૨૫૧
૪	શેઠ ધાન્શીભાઈ જીવનભાઈ	વારસી	૫ ૦૧
૫	સ્વ. પિતાશ્રી છગનલાલ શામળદામના સ્મરણાર્થે હા શ્રી ભોગીલાલ છગનલાલભાઈ ભાવસાર	અમદાવાદ	૫૨૫૧
૬	સ્વ. દિનેશભાઈના સ્મરણાર્થે હા. શેઠ કાંતિલાલ મણીલાલ જેશીંગભાઈ	અમદાવાદ	૫૦૦૦
૭	શેઠ આત્મારામ માણેકલાલ હા. શેઠ ચીમનલાલભાઈ શાંતીલાલભાઈ તથા પ્રમુખભાઈ	અમદાવાદ	૬૦૦૧
૮	શ્રી શામળ વેલ્લ વીરાણી અને શ્રી કડવીભાઈ વીરાણી સ્મારક ટ્રસ્ટ હા. શેઠ શામળ વેલ્લ વીરાણી	રાજકોટ	૫,૦૦
૯	શ્રી શામળ વેલ્લ વીરાણી અને શ્રી કડવીભાઈ વીરાણી સ્મારક ટ્રસ્ટ હા. માતુશ્રી કડવીભાઈ વીરાણી	રાજકોટ	૫૦૦૦
૧૦	શેઠ પોચાલાલ પીતાંબરદાસ	અમદાવાદ	૫૨૫૧
૧૧	શાહ રંગભાઈ મોહનલાલ	અમદાવાદ	૫૦૦૧

નોટ :- ઘાટકોપરવાળા શેઠ માણેકલાલ એ. મહેતા તરફથી અમદાવાદમાં પાલડી
ખસ સ્ટેન્ડ પાસે પ્લોટ નં. ૨૫૦ વાળી ૬૯૮ ચો. વાર જમીન
સમિતિને ભેટ મળેલ છે. અને જેનું રજીસ્ટર તા. ૨-૩-૬૦ ના
રોજ થઈ ગયેલ છે.

મુરબીશ્રીઓ-૨૦

(ઓછામા ઓછી રૂ. ૧૦૦૦ ની રકમ આપેનાર)

૧	વકીલ જીવરાજભાઈ વર્ધમાન કોઠારી હા. કહાનદાસભાઈ તથા વેણીલાલ કોઠારી	જેતપુર ૩૬૦૫
૨	દોશી પ્રભુદાસ મુળજીભાઈ	રાજકોટ ૩૬૦૪
૩	મહેતા ગુલાબચંદ પાનાચંદ	રાજકોટ ૩૨૮૬૧૧-૧૧
૪	મહેતા માણેકલાલ અમુલખરાય	ઘાટકોપર ૩૨૫૦
૫	સંઘવી પીતામ્બરદાસ ગુલાબચંદ	જામનગર ૩૧૦૧
૬	નામદાર ઠાકોર સાહેબ લખધીરસિંહજી બહાદુર	મોરબી ૨૦૦૦
૭	શેઠ દહેરચંદ કુવરજી હા. શેઠ ન્યાલચંદ દહેરચંદ	સિદ્ધપુર ૨૦૦૦
૮	શાહ છગનલાલ હેમચંદ વસા હા. મોહનલાલભાઈ તથા મોતીલાલભાઈ	મુંગઈ ૨૦૦૦
૯	શ્રી સ્થાનકવાસી જૈન સઘ હા. શેઠ ચન્દ્રકાંત વીકમચંદ મોરબી	૧૯૬૩
૧૦	મહેતા સોમચંદ તુલસીદાસ તથા તેમનાં ધર્મપત્નિ અ. સૌ. મણીગૌરી મગનલાલ	રતલામ ૧૫૦૦
૧૧	મહેતા પોપટલાલ માવજીભાઈ	જામજોધપુર ૧૫૦૨
૧૨	દોશી કપુરચંદ અમરશી હા. દલપતરામભાઈ	જામજોધપુર ૧૦૦૨
૧૩	બગડીયા જગજીવનદાસ રતનશી	દામનગર ૧૦૦૨
૧૪	શેઠ માણેકલાલ ભાણુજીભાઈ	પોરબંદર ૧૦૦૧
૧૫	શ્રીમાન ચંદ્રસિંહજી સાહેબ મહેતા (રેલ્વે એનેજર)	કલકત્તા ૧૦૦૧
૧૬	મહેતા સોમચંદ નેણુસીભાઈ (કરાંચીવાળા)	મોરબી ૧૦૦૧
૧૭	શાહ હરિલાલ અનોપચંદ	ખુલાત ૧૦૦૧
૧૮	મોદી કેશવલાલ હરીચંદ્ર	અમદાવાદ ૧૦૦૧
૧૯	કોઠારી છબીલદાસ હરખચંદ	મુંબઈ ૧૦૦૦
૨૦	કોઠારી રંગીલદાસ હરખચંદ	ભાવનગર ૧૦૦૦

સહાયક મેમ્બરો-૬૩

(ઓછામાં ઓછી રૂ. ૫૦૦ ની રકમ આપનાર)

૧	શ્રી સ્થા. જૈનસંઘ હા. શેઠ ઝુંઝાભાઈ વેલશીભાઈ	વઢવાણશહેર ૭૫૦
૨	શેઠ નરોત્તમદાસ ઓઘડભાઈ	શીવ ૭૦૦
૩	શેઠ રતનશી હીરજીભાઈ હા. ગોરધનદાસભાઈ	જમજેધપુર ૫૫૫
૪	ખાટવીયા ગીરધર પરમાણુંદ હા. અમીચંદભાઈ	ખાખીજળીયા ૫૨૭
૫	મોરખીવાળા સંઘવી દેવચંદ નેણશીભાઈ તથા તેમનાં ધર્મપત્નિ	
	અ. સો. મણીભાઈ તરફથી હા. મુળચંદ દેવચંદ સઘવી	મલાડ ૫૧૧
૬	વોરા મણીલાલ પોપટલાલ	અમદાવાદ ૫૦૨
૭	ગોસલીયા હરીલાલ લાલચંદ તથા ચંપાબેન ગોસલીયા	,, ૫૦૨
૮	શાહ પ્રેમચંદ માણેકચંદ તથા અ. સો. સમરતબેન	,, ૫૦૨
૯	શેઠ ઇશ્વરલાલ પુરુષોત્તમદાસ	,, ૫૦૧
૧૦	શેઠ ચંદુલાલ છગનલાલ	,, ૫૦૧
૧૧	શાહ શાંતિલાલ માણેકલાલ	,, ૫૦૧
૧૨	શેઠ શીવલાલ ડમરભાઈ (કરાંચીવાળા)	લીંમડી ૫૦૧
૧૩	કામદાર તારાચંદ પોપટલાલ ધોરાજીવાળા	રાજકોટ ૫૦૧
૧૪	મહેતા મોહનલાલ કપુરચંદ	,, ૫૦૦
૧૫	શેઠ ગોવિંદજીભાઈ પોપટભાઈ	,, ૫૦૦
૧૬	શેઠ રામજી શામજી વીરાણી	,, ૫૦૧
૧૭	સ્વ. પિતાશ્રી નંદાજીના કુમરણચૈ. હા. મેણીચંદ શાંતીલાલ	(જામુઆવાળા) મેઘતગર ૫૦૧
૧૮	શ્રી સ્થા. જૈનસંઘ હા. શેઠ ઠાકરશી કરશનજી	ગાંધીનગર ૫૦૦
૧૯	શેઠ ભુવચંદ પુખરાજજી	ઓરગામ ૫૦૦
૨૦	શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ	મીરાડ ૫૦૦
૨૧	મહેતા મુળચંદ રાઘવજી હા. મગનલાલભાઈ તથા જુલ્હારજીભાઈ	ગાંધીનગર ૫૦૦
૨૨	શેઠ હરખચંદ પુરુષોત્તમ હા. ઇન્દુકુમાર	ચોરવાડ ૫૦૦
૨૩	,, કેશરીમલજી વર્તીમલજી ગુગલીયા	મલાડ ૫૦૦
૨૪	શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. ખાટવીયા અમીચંદ ગીરધરભાઈ ખાખીજળીયા	૫૦૧
૨૫	શેઠ ખીમજીભાઈ ખાવાભાઈ હા. કૂલર્જીદલાઈ ગુલાબચંદભાઈ,	
	નાગરદાસભાઈ, જમનાદાસભાઈ	મુંબઈ ૫૦૧

૨૬	શેઠ મણીલાલ મોહનલાલ ડગલી હા. મુળજીભાઈ મણીલાલભાઈ મુંબઈ	૫૦૧
૨૭	સ્વ. કાંતીલાલભાઈના સ્મરણાર્થે હા. શેઠ બાલચંદ સોરેચંદ	૫૦૧
૨૮	કામદાર સ્તીલાલ દુર્લભજી (જેતપુરવાળા)	મુંબઈ ૫૦૧
૨૯	શાહ જયંતીલાલ અમૃતલાલ	શીવ ૫૦૧
૩૦	વોરા મણીલાલ લક્ષ્મીચંદ	શીવ ૫૦૧
૩૧	શેઠ ગુલાબચંદ ભુદરભાઈ તથા કસ્તુરબેન હા. ભાઈ અનોપચંદ	ખારરોડ ૫૦૧
૩૨	મહાન ત્યાગી બેન ધીરજકુંવર ચુનીલાલ મહેતા	ધ્રાક્ષ ૫૦૧
૩૩	શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ	ધ્રાક્ષ ૫૦૧
૩૪	શ્રી મગનલાલ છગનલાલ શેઠ	રાજકોટ ૫૦૧
૩૫	શેઠ ચતુરદાસ ઠાકરશી તથા અ. સૌ. નંદકુવરબેન	જામનગર ૫૦૩
૩૬	શેઠ દેવચંદ અમરશી (બેન ધીરજકુંવરની દીક્ષા પ્રસંગે ભેટ)	ભાણુવડ ૫૦૧
૩૭	શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ (બેન ધીરજકુંવરની દીક્ષા પ્રસંગે ભેટ)	ભાણુવડ ૫૦૧
૩૮	વકીલ વાડીલાલ નેમચંદ શાહ	વીરમગામ ૫૦૧
૩૯	મહેતા શાંતિલાલ મણીલાલ હા. કમળાબેન મહેતા	અમદાવાદ ૫૫૬
૪૦	શ્રીચુત લાલચંદજી તથા અ. સૌ. ધીસાબેન	,, ૫૦૧
૪૧	શેઠ મોહનલાલ મુકુટચંદ બાલચા	,, ૫૦૧
૪૨	સ્વ. શેઠ ઉકાભાઈ ત્રીભોવનદાસના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્નિ લક્ષ્મીબાઈ ગીરધર તરફથી હા. મરઘાબેન તથા મંગુબેન	અમદાવાદ ૫૦૧
૪૩	પારેખ જયંતીલાલ મનસુખલાલ રાજકોટવાળા હા. વિઠ્ઠાભાઈ	૫૦૧
૪૪	શ્રીચુત શેઠ લાલચંદજી મીશ્રીલાલજી	,, ૫૦૧
૪૫	શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ	વાંકાનેર ૫૦૧
૪૬	શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ	ખોટાદ ૫૦૧
૪૭	શેઠ ગુદડમલજી શેષમલજી જોવર	(બરાર) પીપળગાંવ ૫૦૧
૪૮	સ્વ. તુરખીયા લહેરચંદ માણેકચંદના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્નિ જીવતીબાઈ તરફથી હા. ભાઈ જયંતીલાલ તથા પૂનમચંદભાઈ	ડભાસ ૫૦૧
૪૯	શાહ અચળદાસ શુકનરાજજી હા. શેઠ શુકનરાજજી	અમદાવાદ ૫૦૧
૫૦	ભાવસાર ખોડીદાસ ગણેશભાઈ	ધંધુકા ૫૦૧
૫૧	અ. સૌ. હીરાબેન માણેકલાલ મહેતા	ઘાટકોપર ૫૦૧
૫૨	મહેતા શાંતીલાલ મગનલાલ તથા અ. સૌ. પદ્માવતી શાંતિલાલ મહેતા	અમદાવાદ ૫૦૦

- ૫૩ શેઠ હીરાચંદ્ર ધનોચંદ્ર કટારીયા હુબલી ૫૦૧
- ૫૪ શેઠ છોટુભાઈ હરગોવિંદલાલ કટોરીવાળા મુંબઈ ૫૦૧
- ૫૫ પારેખ રતિલાલ નાનચંદ મોરખીવાળા તરફથી તેમનાં
પિતાશ્રી નાનચંદ ગોવિંદલાલના સ્મરણાર્થે તથા તેમનાં
ધર્મપત્નિ અ. સૌ. વસંત બહેનના અઠાઈ તપ નિમિત્તે
હા. ભુપતલાલ રતિલાલ અમદાવાદ ૫૧૧
- ૫૬ સ્વ. શાહ ત્રીભોવનદાસ મગનલાલના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્નિ
શીવકુંવરબાઈ તરફથી હા. રતીલાલ ત્રીભોવનદાસ શાહ અમદાવાદ ૫૧૧
- ૫૭ શ્રીમાન નાથાલાલ માણેકચંદ પારેખ મુંબઈ (માટુંગા) ૫૦૧
- ૫૮ શ્રી લીંમડી સંપ્રદાયના ગચ્છાધીપતી પૂ આચાર્ય મહારાજશ્રી
લાધાજી સ્વામીના સ્મરણાર્થે હા શેઠ જેશીંગભાઈ પોચાલાલ
(મહારાજશ્રી છોટાલાલજી સદાનદીના ઉપદેશથી) અમદાવાદ ૫૦૧
- ૫૯ સ્વ. શ્રી વિનયભૂતિ શ્રી લખમીચંદ્ર મહારાજના સ્મરણાર્થે
હા. શેઠ જેશીંગભાઈ પોચાલાલ (મહારાજશ્રી છોટાલાલજી
સદાનદીના ઉપદેશથી) અમદાવાદ ૫૦૧
- ૬૦ બા. પ્ર પ્રભાવતી બેન કેશવલાલ ઉબેનવાળા, તરફથી તેમની
દીક્ષા પ્રસંગે વીરમગામ ૫૫૧
- ૬૧ શ્રીચુત હરજીવનદાસ રાયચંદ હા. છખીલદાસ હરજીવન અમદાવાદ ૫૦૧
- ૬૨ શેઠ પોપટલાલ હંસરાજ તથા દિવાળીબેનના સ્મરણાર્થે
હા. શેઠ બાબુલાલ પોપટલાલ અમદાવાદ ૫૦૨
- ૬૩ અ. સૌ. લીલાવતી બેન ઇશ્વરલાલ અમદાવાદ ૫૦૨

૫૪૯ લાઇફ મેમ્બર્સ

અમદાવાદ તથા પરાંઓ

૧ શેઠ ગીરધરલાલ કરમચંદ	૨૫૧
૨ શેઠ છોટાલાલ વળતચંદ હા. ફકીરચંદ લાઈ	૨૫૧
૩ શાહ કાંતિલાલ ત્રીલોવનદાસ	૨૫૧
૪ શાહ પોપટલાલ મોહનલાલ	૨૫૧
૫ શેઠ પ્રેમચંદ સાકરચંદ	૨૫૦
૬ શાહ રતીલાલ વાડીલાલ	૨૫૧
૭ શેઠ લાલભાઈ મેંગળદાસ	૨૫૧
૮ સ્વ. અમૃતલાલ વર્ધમાનના સ્મરણાર્થે હા. કાનજીભાઈ અમૃતલાલ દેશાઈ	૨૫૧
૯ શાહ નટવરલાલ ચંદુલાલ	૨૫૧
૧૦ શાહ નરસિંહદાસ ત્રીલોવનદાસ	૨૫૧
૧૧ બીપીનચંદ તથા ઉમાકાંત ચુનીલાલ ગોપાણી	૩૦૧
૧૨ શ્રી શાહપુર દરિયાપુરી આઠકોટી સ્થા. જૈન ઉપાશ્રય	
હા. વહીવટ કર્તા શેઠ ઇશ્વરલાલ પુરુષોત્તમદાસ	૨૫૧
૧૩ શ્રી છીપાપોળ દરિયાપુરી આઠકોટી સ્થા. જૈન સંઘ	
હા. શેઠ ચંદુલાલ અચરતલાલ	૨૫૧
૧૪ શાહ ચીનુભાઈ બાલાભાઈ C/o. શાહ બાલાભાઈ મહાસુખલાલ	૨૫૧
૧૫ શાહ ભાઈલાલ ઉજ્જમશી	૨૫૧
૧૬ શ્રી સુખલાલ ડી. શેઠ હા. ડૉ. કે. સરસ્વતીબેન શેઠ	૨૫૧
૧૭ શ્રી સોરાષ્ટ્ર સ્થા. જૈન સંઘ હા. શેઠ કાંતિલાલ જીવણલાલ	૨૫૧
૧૮ મોદી નાથાલાલ મહાદેવદાસ	૨૫૧
૧૯ શાહ મોહનલાલ ત્રીકમલાલ	૨૫૧
૨૦ શ્રી છકોટી સ્થા. જૈન સંઘ હા. શેઠ પોચાલાલ પિતામ્બરદાસ	૨૫૧
૨૧ દેશાઈ અમૃતલાલ વર્ધમાનના સ્મરણાર્થે હા. ભાઈલાલ અમૃતલાલ	૨૫૧
૨૨ શાહ નવનીતરાય અમુલબરાય	૨૫૧
૨૩ શાહ મણીલાલ આશારામ	૨૫૧
૨૪ શેઠ ચીનુભાઈ સ કરચંદ	૨૫૧
૨૫ શાહ વરજીવનદાસ ઉમેદચંદ	૨૫૧
૨૬ શાહ રજનીકાંત કસ્તુરચંદ	૨૫૧

- ૨૭ સંઘવી જીવણલાલ છગનલાલ ૨૫૧
- ૨૮ શાહ શાંતિલાલ મોહનલાલ ધ્રોગધ્રોગા ૨૫૨
- ૨૯ અ. સૌ બેન રતનભાઈ ત્રિવેદ્યા શેઠ પુલાલ જંપાલાલ ૨૫૧
- ૩૦ શાહ હરિલાલ જોડાલાલ ભાડલાવાળા ૨૫૧
- ૩૧ શ્રી સરસપુર દરીયાપુરી આઠ કોટી સ્થા. જૈન ઉપાધ્યાય શેઠ મણીલાલભાઈ ૨૫૧
- ૩૨ હા. ભાવસાર ભોગીલાલ છગનલાલ ૨૫૧
- ૩૩ શેઠ પુખરાજી સમતીરામજી પુનમિયા સાંદડીયાળા ૨૫૧
- ૩૪ સ્વ. પિતાશ્રી જવાહીરલાલજી તથા પૂ. ગાયત્રી હજારીમલજી ૨૫૧
- ૩૫ અરડીયાના સ્મરણાર્થે હા. મુળચંદ જવાહીરલાલજી અરડીયા ૨૫૧
- ૩૬ સ્વ ભાવસાર બખાભાઈ (મંગળદાસ) પાનાચદના સ્મરણાર્થે ૨૫૧
- ૩૭ હા. તેમનાં ધર્મપત્નિ પુરીબેન ૨૫૧
- ૩૮ સ્વ. પિતાશ્રી સ્વ. ભાઈ તથા સ્વ. માંતુશ્રી મુળીખાઈના સ્મરણાર્થે ૨૫૧
- ૩૯ હા. કકલભાઈ કોઠારી ૩૦૧
- ૪૦ ભાવસાર કેશવલાલ મગનલાલ ૨૫૧
- ૪૧ શાહ કેશવલાલ નાનચંદ જોખડાવાળા હા. પાર્વતી બેન ૨૫૧
- ૪૨ શાહ જીતેન્દ્રકુમાર વાડીલાલ માણેકચંદ રાજસીતાપુરવાળા ૨૫૧
- ૪૩ શ્રી સાબરમતી સ્થા. જૈન સંઘ હા. શેઠ મણીલાલભાઈ ૨૫૦
- ૪૪ ભાવસાર છોટાલાલ છગનલાલ ૨૫૧
- ૪૫ ભાવસાર સકરાભાઈ છગનલાલ ૨૫૧
- ૪૬ અ. સૌ બેન જીવીબેન રતિલાલ હા. ભાવસાર રતિલાલ હરગોવિંદદાસ ૨૫૧
- ૪૭ ભાવસાર ભોગીલાલ જમનાદાસ પાટણવાળા ૨૫૧
- ૪૮ સંઘવી બાલુભાઈ કમળશી તથા તેમનાં ધર્મપત્નિઓ અ. સૌ ૨૫૧
- ૪૯ ચ પાબેન તથા વસંતબેન તરફથી ૨૫૧
- ૫૦ અ. સૌ વિદ્યાબેન વનેચંદ દેશાઈ વર્ષીતપ તથા અઠાઈ પ્રસંગે ૪૧૭
- ૫૧ હા. ભુપેન્દ્રકુમાર વેનેચંદ દેશાઈ ૪૧૭
- ૫૨ શાહ મનદરલાલ ગેકળદાસ ૨૫૧
- ૫૩ શાહ શામળભાઈ અમરશીભાઈ ૨૫૧
- ૫૪ અ. સૌ. ક કુબેન (ભાવસાર ભોગીલાલ છગનલાલના ધર્મપત્નિ) ૩૦૬
- ૫૫ અ. સૌ સાવતાબેન (જયંતીલાલ ભોગીલાલનાં ધર્મપત્નિ) ૨૫૧
- ૫૬ અ. સૌ. શાતાબેન (દીનુભાઈ ભોગીલાલનાં ધર્મપત્નિ) ૨૫૧
- ૫૭ અ. સૌ. સુનંદાબેન (રમણભાઈ ભોગીલાલનાં ધર્મપત્નિ) ૨૫૧

૫૨	શેઠ હીરાજી રૂગનાથજીના સ્મરણાર્થે હા. વાગમલજી રૂગનાથજી	૩૦૧
૫૩	શેઠ મણીલાલ બોધાભાઈ	૨૫૧
૫૪	પટવા સુમેરમલજી અનોપચંદજી જોધપુરવાળા	૩૦૧
૫૫	સ્વ માણેકલાલ વનમાળીદાસ શેઠના સ્મરણાર્થે હા. રમણલાલ માણેકલાલ	૨૫૧
૫૬	સ્વ. શાહ ધનરાજજી ખેમરાજજીનાં સ્મરણાર્થે હા. કનૈયાલાલ ધનરાજજી	૩૦૧
૫૭	શ્રી સારંગપુર દ. આ. કે. સ્થા જૈન સંઘ હા. શાહ રમણલાલ ભગુભાઈ	૨૫૧
૫૮	દોશી હરજીવનદાસ જીવરાજ તથા લક્ષ્મીભાઈ લહેરચંદના સ્મરણાર્થે હા. દોશી મનહરલાલ કરશનદાસ મુળીવાળા	૨૫૧
૫૯	શાહ પુનમચંદ ક્તેહચંદ	૨૫૧
૬૦	શ્રીચુત ચતુરભાઈ નંદલાલ	૨૫૧
૬૧	શ્રીચુત અમૃતલાલ ઇશ્વરલાલ મહેતા	૨૫૧
૬૨	શાહ જાદવજી મોહનલાલ તથા શાહ ચીમનલાલ અમુલખભાઈ	૨૫૧
૬૩	અ. મૌ. બેન લાલુબેન મગનલાલ હા. શાહ અમૃતલાલ ધનજીભાઈ વઢવાણ શહેરવાળા	૩૦૧
૬૪	અ. સૌ. બેન કાંતાબેન ગોરધનદાસ (ચાંદમુનિના ઉપદેશથી)	૨૫૧
૬૫	દોશી કુલચંદ સુખલાલભાઈ બોટાદવાળાના સ્મરણાર્થે હા. દોશી છબીલદાસ કુલચંદભાઈ	૨૫૧
૬૬	લાલાજી રામકુંવરજી જૈન	૨૫૧
૬૭	શેઠ છોટાલાલ ગુમાનચંદ પાલનપુરવાળા	૨૫૧
૬૮	શાહ ધીરજલાલ મોતીલાલ	૨૫૧
૬૯	સઘવી સૂર્યપંત ચુનીલાલના સ્મરણાર્થે હા. સંઘવી જીવણલાલ ચુનીલાલ	૨૫૧
૭૦	ભાવસાર મોહનલાલ અમુલખરાય	૨૫૧
૭૧	મહેતા મૂળચંદ મગનલાલ	૨૫૧
૭૨	વૈદ્ય નરસિંહદાસ સાકરચંદનાં ધર્મપત્નિ રેવાબાઈના સ્મરણાર્થે હા. હરીલાલ નરસિંહદાસ	૨૫૧
૭૩	શાહ કુલચંદ મુલચંદભાઈ હા. હસમુખભાઈ કુલચંદભાઈ	૨૫૧
૭૪	શેઠ મિશ્રીલાલજી જવાહીરલાલજી બરડીયા	૨૫૧
૭૫	શાહ લલ્લુભાઈ મગનભાઈ ચૂડાવાળા હા. જશવંતલાલ લલ્લુભાઈ	૩૦૧

૭૬	કુમારી પુષ્પાબેન હીરાલાલ (ચાંદ મુનિના ઉપદેશથી)	૨૫૧
૭૭	શાહ મણીલાલ ઠાકરશી હા. કમળાબેન મણીલાલ લખતરવાળા (ચાંદ મુનિના ઉપદેશથી)	૨૫૧
૭૮	મીસ નલીનીબેન જયંતીલાલ	૨૫૧
૭૯	સ્વ. ઉમેદરામ ત્રીભુવનદાસના ધર્મપત્નિ કાશીબાઈના સ્મરણાર્થે હા. શાંતિલાલ ઉમેદરામ (ચાંદ મુનિના ઉપદેશથી)	૨૫૧
૮૦	સ્વ. ભાવસાર મોહનલાલ છગનલાલના ધર્મપત્નિ દિવાળીબાઈના સ્મરણાર્થે હા. રતીલાલ માણેકલાલ (ચાંદ મુનિના ઉપદેશથી)	૨૫૧
૮૧	મહેતા દેવીચંદ્રિજી ધૂળચંદ્રજી ધોડા ગઢસીયાણાવાળાના સ્મરણાર્થે હા. મહેતા ચુનીલાલ હરમાનચંદ	૨૫૧
૮૨	ધાસીલાલજી મોહનલાલજી કોઠારી C/o. લક્ષ્મી પુસ્તક ભંડાર	૨૫૧
૮૩	સ્વ. શેઠ નાથાલાલ રતનાભાઈ મારફતીયાના સ્મરણાર્થે પુનાબેન તરફથી હા. કરશનભાઈ (ચાંદ મુનિના ઉપદેશથી)	૨૫૧
૮૪	શાહ મણીલાલ છગનલાલ	૨૫૧
૮૫	ભાવસાર જયંતીલાલ ભોગીલાલ	૨૫૧
૮૬	ભાવસાર દિનુભાઈ ભોગીલાલ	૨૫૧
૮૭	ભાવસાર રમણલાલ ભોગીલાલ	૨૫૧
૮૮	ભાવસાર કનુભાઈ સકરચંદ	૨૫૧
૮૯	શેઠ ભેડમલજી સાહેબ બેધપુરવાળા	૨૫૧
૯૦	સ્વ. બેનાણી વર્ધમાન રામજીભાઈ કુંદણીવાળાના સ્મરણાર્થે હા. શાંતિલાલ વર્ધમાન	૨૫૧
૯૧	સ્વ. શાહ કચરાભાઈ લહેરાભાઈના સ્મરણાર્થે હા. શાંતિલાલ કચરાભાઈ	૨૫૧
૯૨	એક સ્વધર્મી બંધુ હા. શાહ રીખભદ્રાસજી જયંતિલાલજી	૨૫૧
૯૩	અ. સૌ. સરસ્વતીબેન મણીલાલ ચતુરભાઈ શાહ (સદાનંદી છોટાલાલ મહારાજશ્રીના ઉપદેશથી)	૨૫૧
૯૪	ચીમનલાલ મણીલાલ શાહ (દરિયાપુરી સંપ્રદાયના પૂ તપસ્વી મહારાશ્રી માણેકચંદ્રજી મહારાજના શિષ્ય મુનિશ્રી મગનલાલજી મહારાજશ્રીના સ્મરણાર્થે)	૨૫૧
૯૫	જેકુંવર મજલાલ પારેખ	૨૫૧
૯૬	પુનમચંદ્રજી જવાહરલાલજી ખરડીયા	૨૫૧

- ૯૭ અ. સૌ. લીલાવતી ધીરજલાલ મહેતા
C/o. ડા. ધીરજલાલ ત્રીકમલાલ મહેતા ૩૦૧
- ૯૮ શેઠ રાજમલજી ઘાસીમલજી કોઠારી કોશીથડવાળા
તરફથી સ્થા. જૈન સંઘને લેટ ૨૫૧
- ૯૯ શેઠ ચુનીલાલ ભગવાનજી C/o. સ્તીલાલ ચુનીલાલ ૨૫૧
- ૧૦૦ ભાગ્યવતી અરવીંદકુમાર C/o. અરવીંદકુમાર સકરાભાઈ ભાવસાર ૨૫૧
- ૧૦૧ અ. સૌ. ચંચળબેન મનસુખલાલ
ડા. મનસુખલાલ જેઠાલાલ રૂપેરા ૨૫૧
- ૧૦૨ સ્વ. આસીબાઈ તથા શેઠ વસ્તીમલજી ભોમાજીનાં સ્મરણાર્થે
ડા. શેઠ મીશ્રીમલજી દેવીચદજી એસવાલ કેરુવાળા ૨૫૧
- ૧૦૩ સ્વ. શેઠ કીશનમલજી માંડોતના સ્મરણાર્થે
ડા. શીરેમલજી કીશનમલજી સોજતવાલા ૨૫૧
- ૧૦૪ સ્વ. શેઠ વકતાવરમલજીના સ્મરણાર્થે
ડા. શેઠ ઘીસાલાલજી મુકનરાજજી શીયારીયા (જેધપુરવાળા) ૨૫૧
- ૧૦૫ શાહ મહાસુખલાલ ભાઈલાલ (સદાનંદી પડિત મુનિશ્રી
છોટાલાલજી મહારાજના ઉપદેશથી) ૨૫૧
- ૧૦૬ અ. સૌ. કાંતાબેન કાળીદાસ C/o કુમાર બુક બાઈન્ડીંગ વર્ક્સ ૨૫૧
- ૧૦૭ સ્વ. શેઠ હિંમતલાલ મગનલાલના સ્મરણાર્થે તેમના
સુપુત્રો મેસર્સ દ્વારકાદાસ એન્ડ પ્રધર્સ તરફથી ૩૫૧
- ૧૦૮ અ. સૌ. કાંતાબેનના સ્મરણાર્થે
ડા. ભાવસાર નાગરદાસ હરજીવનદાસ ૨૫૧
- ૧૦૯ શ્રી ઉમેદચંદ ઠાકરશી C/o. M/s ચુ. ટી. ગોપાણી એન્ડ સન્સ ૩૫૧
- ૧૧૦ પૂ. માતુશ્રીના સ્મરણાર્થે ડા. ભાવસાર ભોગીલાલ છગનલાલ ૨૫૧
- ૧૧૧ શાહ શાંતિલાલ મોહનલાલ ૨૫૧
- ૧૧૨ સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર ડા. પ્રભુદાસભાઈ મહેતા ૨૫૧
- ૧૧૩ શાહ ભુગલાલ કાળીદાસ ૨૫૧
- ૧૧૪ સ્વ. પિતાશ્રી મોતીલાલજીના સ્મરણાર્થે
ડા. મહેતા રણજીતલાલજી મોતીલાલજી ઉદેપુરવાળા ૨૫૧
- ૧૧૫ શેઠ પરસોતમદાસ અમરસીના ધર્મપત્નિ સ્વ. કુસુમબેનના
સ્મરણાર્થે તથા અ. સૌ. સવિતાબેનના માસખમણા નિમિત્તે
ડા. સોમચંદ પરસોતમદાસ (પોર્ટ સુદાનવાળા) ૩૦૧

- ૧૧૬ શ્રીમાન જોરાવરમલજી ધર્મચંદજી, ડુંગરવાલે રાજજી
રાજજીકાકેરડા વાળા (મુનિશ્રી માંગીલાલજીના ઉપદેશથી) ૨૫૧

અમલનેર

- ૧ શાહ નાગરદાસ વાઘજીભાઈ ૨૫૧
૨ શ્રી સ્થા જૈન સંઘ હા. શાહ ગાડાલાલ ભીખાલાલ ૨૫૧

અજમેર

- ૧ શેઠ ભુરાલાલ મોહનલાલ ડુંગરવાલ ૨૫૧

અદવર

- ૧ શ્રીમતી ચ પાદેવી C/o. બુદ્ધામલજી રતનમલજી સચેતી ૨૫૧
૨ ચાંદમલજી મહાવીરપ્રસાદ પાલાવત ૨૫૧
૩ શ્રીચુત રૂપલકુમાર સુમતિકુમાર જૈન ૨૫૧

આસનસોલ

- ૧ બાવીશી મણીલાલ ચત્રભુજના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્નિ
મણીબાઈ તરફથી હા. રસિકલાલ, અનિલકાંત, વિનોદરાય ૨૫૧

આટકોટ

- ૧ મહેતા ચુનીલાલ નારણદાસ ૩૦૧

આણંદ

- ૧ શેઠ રમણીકલાલ એ. કપાસી હા. મનસુખલાલભાઈ ૨૫૧

આકોલા

- ૧ શેઠ કંચનલાલભાઈ રાઘવજી અજમેરા C/o. મેસર્સ અજમેરા
પ્રધર્સ એન્ડ કું. (પૂ. સદાનંદી મુનિશ્રી છોટાલાલજી મહારાજના ઉપદેશથી) ૨૫૧

ઘગતપુરી

- ૧ શેઠ પત્રાલાલ લખીચંદ જૈન ૨૫૧

ધંદોર

- ૧ અ. સૌ. બેન દયાબેન મોહનલાલ દેશાઈ જેતપુરવાળા
(અ. સૌ. બેન વિદ્યાબેનના વર્ષી તપ નિમિત્તે)
હા. અરવિંદકુમાર તથા જીતેન્દ્રકુમાર ૨૫૧
- ૨ શ્રીચુત ભાઈલાલ છગનલાલ તુરખીયા ૩૫૧
- ૩ સ્વ. ગૌરીશંકર કાળીદાસ દેશાઈ જેતપુરવાળાના સ્મરણાર્થે
હા. ભુપતલાલ ગૌરીશંકર દેશાઈ ૨૫૦

ઉદેપુર

- ૧ શેઠ મોતીલાલજી રણજીતલાલજી હીંગડ ૨૫૧
- ૨ શ્રીમતી સોહીનીબાઈ C/o. મોતીલાલજી રણજીતલાલજી હીંગડ ૨૫૧
- ૩ અ. સૌ. બેન ચન્દ્રાવતી તે શ્રીમાન બહોતલાલજી નાહરનાં
ધર્મપત્નિ હા. શેઠ મોતીલાલજી રણજીતલાલજી હીંગડ ૨૫૧
- ૪ શેઠ છગનલાલજી બાગેચા ૨૫૧
- ૫ શેઠ મગનલાલજી બાગેચા ૨૫૧
- ૬ સ્વ. શેઠ કાળુલાલજી લોઢાના સ્મરણાર્થે
હા. શેઠ દોલતસિંહજી લોઢા ૨૫૧
- ૭ સ્વ. શેઠ પ્રતાપમલજી સાખલાના સ્મરણાર્થે
હા. પ્રાણુલાલ હીરાલાલ સાખલા ૨૫૧
- ૮ શેઠ ભીમરાજજી ચાવરચંદજી બાફણા ૨૫૧
- ૯ શ્રીચુત સાહેબલાલજી મહેતા ૩૦૧
- ૧૦ શેઠ પન્નાલાલજી ગણેશલાલજી હીંગડ ૨૫૧
- ૧૧ શેઠ દીપચંદજી પન્નાલાલજી લોઢા ૨૫૧

ઉપલેટા

- ૧ શેઠ જેઠાલાલ ગોરધનદાસ ૨૫૧
- ૨ સ્વ. બેન સંતોકબેન કચરા હા. ઝોતમચંદભાઈ, છોટાલાલભાઈ
તથા અમૃતલાલભાઈ વાલજી (કલ્યાણવાળા) ૨૫૧
- ૩ શેઠ ખુશાલચંદ કાનજીભાઈ હા. શેઠ પ્રતાપભાઈ ૨૫૧
- ૪ દોશી વીક્રમજી હરખચંદ ૨૫૧
- ૫ સંઘાણી મુળશંકર હરજીવનભાઈના સ્મરણાર્થે હા. તેમના પુત્રો
જયંતીલાલ તથા રમણીકલાલ ૨૫૧

ઉમરગાંવ રોડ

- ૧ શાહ મોહનલાલ પોપટલાલ પાનેલીવાળા ૨૫૧

ઝોડન કેમ્પ

- ૧ મહેતા પ્રેમચંદ માણેકચંદના સ્મરણાર્થે
હા. રાયચંદભાઈ, પોપટલાલભાઈ તથા રસીકલાલભાઈ ૨૫૧
- ૨ શાહ જગજીવનદાસ પુરષોત્તમદાસ ૨૫૧
- ૩ શાહ ગોકર્ણદાસ શામજી ઉદાણી ૨૫૧

કલકત્તા

- ૧ શ્રી કલકત્તા જૈન મ્લે. સ્થા. (ગુજરાતી) સંઘ
હા. શાહ જયસુખલાલ પ્રભુલાલ ૨૫૧

કલોલ

- ૧ શેઠ મોહનલાલ જેઠાભાઈના સ્મરણાર્થે હા. શેઠ
આત્મારામ મોહનલાલ ૨૫૧
- ૨ ડો. મયાચંદ મગનલાલ શેઠ હા. ડો. રતનચંદ મયાચંદ ૨૫૧
- ૩ સ્વ. નાથાલાલ ઉમેદચંદના સ્મરણાર્થે હા. શાહ રતીલાલ નાથાલાલ ૨૫૧
- ૪ શેઠ મણીલાલ તલકચંદના સ્મરણાર્થે હા. મારફતીયા
ચંદુલાલ મણીલાલ ૨૫૧
- ૫ સ્વ. શ્રીચુત વાડીલાલ પરશોત્તમદામના સ્મરણાર્થે હા.
ઘેલાભાઈ તથા આત્મારામભાઈ ૨૫૧
- ૬ શાહ નાગરદાસ કેશવલાલ ૨૫૧
- ૭ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. શેઠ આત્મારામભાઈ મોહનલાલભાઈ ૨૫૧

કડી

- ૧ શ્રી સ્થા. દરિયાપુરી જૈન સંઘ હા ભાવસાર
દામોદરદાસભાઈ ઇશ્વરલાલભાઈ ૨૫૧
- ૨ પાર્વતીબેન C/o. જેસીંગભાઈ ઇશ્વરલાલભાઈ ૨૫૧

૧૫

કાઠોર

- ૧ શ્રી સ્થા. જૈનસંઘ હા. શેઠ જેશીંગલાલ પોચાલાલ
(માધવસિંહજી મહારાજશ્રીના ઉપદેશથી) ૨૫૧

કેત્રાસગઢ

- ૧ શ્રી શ્રવે. સ્થા. જૈન સંઘ હા. શેઠ દેવચંદ અમુલખ ૨૫૧

કલ્યાણ

- ૧ સંઘવી ઠાકરશીલાલ સંઘજીના સ્મરણાર્થે
હા. શાહ હીમતલાલ હરખચંદ ૨૫૧

કાનપુર

- ૧ શાહ રમણીકલાલ પ્રેમચંદ ૩૦૦

કુંદણી-આટકોટ

- ૧ દોશી રતીલાલ ટોકરશી ૨૫૧

દોલકી

- ૧ પટેલ ગોવિંદલાલ ભગવાનજી ૨૫૧
૨ પટેલ ખીમજી જેઠાલાલ વાઘાણી
(તેમના સ્વ. સુપુત્ર રામજીલાલના સ્મરણાર્થે) ૩૦૨

કમ્પાલા

- ૧ સ્વ શેઠ નાનચંદ મોતીચંદ ધ્રાક્ષવાળાના સ્મરણાર્થે હા. તેમના
સુપુત્ર જમનાદાસ નાનચંદ શેઠ ૨૫૧
૨ શ્રીમતી હીરાબેન, રતીલાલ નાનચંદ શેઠ ધ્રાક્ષવાળા ૨૫૧

કુશાળગઢ

- ૧ શેઠ ચંપાલાલજી દેવીચંદજી ૨૫૧

ખાખીનળીયા

- ૧ ખાટવીયા ગુલાબચંદ લીલાધર ૨૫૧

ઉમરગાંવ રોડ

- ૧ શાહ મોહનલાલ પોપટલાલ પાનેલીવાળા ૨૫૧

એડન કેમ્પ

- ૧ મહેતા પ્રેમચંદ માણેકચંદના સ્મરણાર્થે
હા. રાયચંદભાઈ, પોપટલાલભાઈ તથા રસીકલાલભાઈ ૨૫૧
- ૨ શાહ જગજીવનદાસ પુરૂષોત્તમદાસ ૨૫૧
- ૩ શાહ ગોકર્ણદાસ શામજી ઉદાણી ૨૫૧

કલકત્તા

- ૧ શ્રી કલકત્તા જૈન મ્થ. સ્થા. (ગુજરાતી) સંઘ
હા. શાહ જયસુખલાલ પ્રભુલાલ ૨૫૧

કલોલ

- ૧ શેઠ મોહનલાલ જેઠાભાઈના સ્મરણાર્થે હા. શેઠ
આત્મારામ મોહનલાલ ૨૫૧
- ૨ ડા. મયાચંદ મગનલાલ શેઠ હા. ડા. રતનચંદ મયાચંદ ૨૫૧
- ૩ સ્વ. નાથાલાલ ઉમેદચંદના સ્મરણાર્થે હા. શાહ રતીલાલ નાથાલાલ ૨૫૧
- ૪ શેઠ મણીલાલ તલકચંદના સ્મરણાર્થે હા. મારફતીયા
ચંડુલાલ મણીલાલ ૨૫૧
- ૫ સ્વ. શ્રીચુત વાડીલાલ પરશોત્તમદામના સ્મરણાર્થે હા.
ઘેલાભાઈ તથા આત્મારામભાઈ ૨૫૧
- ૬ શાહ નાગરદાસ કેશવલાલ ૨૫૧
- ૭ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. શેઠ આત્મારામભાઈ મોહનલાલભાઈ ૨૫૧

કડી

- ૧ શ્રી સ્થા. દરિયાપુરી જૈન સંઘ હા. ભાવસાર
દામોદરદાસભાઈ ધંધરલાલભાઈ ૨૫૧
- ૨ પાર્વતીબેન C/o. જેસીંગભાઈ ધંધરલાલભાઈ ૨૫૧

કાંઠોર

- ૧ શ્રી સ્થા. જૈનસંઘ હા. શેઠ જેશીંગલાઈ પોચાલાલ
(માધવસિંહજી મહારાજશ્રીના ઉપદેશથી) ૨૫૧

કેત્રાસગઢ

- ૧ શ્રી શ્વે. સ્થા. જૈન સંઘ હા. શેઠ દેવચંદ અમુલખ ૨૫૧

કદયાણુ

- ૧ સંઘવી ઠાકરશીલાઈ સંઘજીના સ્મરણાર્થે
હા. શાહ હીમતલાલ હરખચંદ ૨૫૧

કાનપુર

- ૧ શાહ રમણીકલાલ પ્રેર.ચંદ ૩૦૦

કુંદણી-આટકોટ

- ૧ દોશી રતીલાલ ઠાકરશી ૨૫૧

દોલકી

- ૧ પટેલ ગોવિંદલાલ ભગવાનજી ૨૫૧
૨ પટેલ ખીમજી જેઠાભાઈ વાઘાણી
(તેમના સ્વ. સુપુત્ર રામજીભાઈના સ્મરણાર્થે) ૩૦૨

કરખાલા

- ૧ સ્વ. શેઠ નાનચંદ મોતીચંદ ધ્રાક્ષવાળાના સ્મરણાર્થે હા. તેમના
સુપુત્ર જમનાદાસ નાનચંદ શેઠ ૨૫૧
૨ શ્રીમતી હીરાબેન, રતીલાલ નાનચંદ શેઠ ધ્રાક્ષવાળા ૨૫૧

કુશળગઢ

- ૧ શેઠ ચંપાલાલજી દેવીચંદજી ૨૫૧

ખાખીજાળીયા

- ૧ ખાટવીયા ગુલાબચંદ લીલાધર ૨૫૧

ખારાથોડા

- ૧ સ્વ. પિતાશ્રી હરજીવનદાસ લાલચંદ શાહ
તથા સ્વ. અ. સૌ જેન જમકુખાઈ તથા લીલાખાઈના
સ્મરણાર્થે હા. નરસિંહદાસ હરજીવનદાસ ૨૫૧
- ૨ સ્વ. શેઠ ઓઘડલાલ લક્ષ્મીચંદના સ્મરણાર્થે હા ભાઈચંદ ઓઘડભાઈ ૨૫૧

ખીચન

- ૧ શેઠ કીશનલાલ પૃથ્વીરાજ ૩૫૨

ખુરદારોડ

- ૧ શેઠ ગીરધારીલાલજી સીતારામજી જેડપવાળા ૩૦૦
- ૨ શેઠ નરસિંહદાસ શાંતીલાલજી ભોરલાવાળા
(મુનિશ્રી ચાંદમલજીના ઉપદેશથી) ૨૫૧

ખંભાત

- ૧ શેઠ માણેકલાલ ભગવાનદાસ ૨૫૧
- ૨ શેઠ ત્રિભોવનદાસ મંગળદાસ ૨૫૧
- ૩ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. પટેલ કાંતીલાલ અંબાલાલ ૨૫૧
- ૪ શાહ ચંદુલાલ હરીલાલ ૨૫૧
- ૫ શાહ સાકરચંદ મોહનલાલ ૨૫૧
- ૬ શાહ સકરાભાઈ દેવચંદ ૨૫૧

ગાંધીધામ

- ૧ શાહ મોરારજી નાગજી એન્ડ કું. ૨૫૧

ગુંદાલા

- ૧ શાહ માલશી ઘેલાભાઈ ૨૫૧

ગુલાબપુરા

- ૧ શ્રી સ્થા. જૈન વર્ધમાન સંઘ
હા. માંગીલાલજી ઉકારમલજી ધનોપવાળા ૨૫૧

ગોંડલ

- ૧ સ્વ. બાબડા વચ્છરાજ તુલસીદાસનાં ધર્મપત્નિ કમળબાઈ તરફથી હા. માણેકચંદલાઈ તથા કપુરચંદલાઈ ૨૫૧
- ૨ પીપળીયા લીલાધર દામોદર તરફથી તેમનાં ધર્મપત્નિ અ. સૌ. લીલાવતી સાકરચંદ કોઠારીના બીબા વર્ષીતપત્ની ખુશાલીમાં ૩૦૧
- ૩ કામદાર બુઠાલાલ કેશવજીના સ્મરણાર્થે હા. હરીલાલ બુઠાલાલ કામદાર ૩૦૧
- ૪ સ્વ. કોઠારી કૃપાશંકર માણેકચંદના સ્મરણાર્થે હા. તેમનાં ધર્મપત્નિ પ્રભાકુવરબેન ૨૫૧
- ૫ કોઠારી ગુલાબચંદ રાયચંદ રંગુનવાળા ૨૫૧
- ૬ જસાણી રૂગનાથલાઈ નાનજી હા. ચુનીલાલભાઈ ૨૫૧
- ૭ માસ્તર હુકમીચંદ દીપચંદ શેઠ ૨૫૧

ગોધરા

- ૧ શાહ ત્રીભોવનદાસ છગનલાલ ૩૦૧
- ૨ સ્વ. પ્રેમચંદ ઠાકરશીના સ્મરણાર્થે હા. શાહ ચુનીલાલ પ્રેમચંદ ૩૦૧

ઘટકેણુ

- ૧ શાહ ચંદુલાલ કેશવલાલ ૨૫૧

ઘોલવડ (થાણા)

- ૧ મહેતા ગુલાબચંદજી ગંભીરમલજી ૩૦૦

ઘોડનદી

- ૧ શેઠ ચંદ્રભાણુ શોભાચંદ ગાદીયા ૨૫૧

ચુડા

- ૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. રતીલાલ મગનલાલ ગાંધી ૨૫૧

ચોટીલા

- ૧ શાહ વનેચંદ જેઠાલાલ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘને ભેટ ૩૦૧

ચારભુજાંરોડ

- ૧ શેઠ માંગીલાલજી હીરાચંદજી બાબેલ ૩૦૧

જમશેદપુર

- ૧ દોશી ઝવેરચંદ વલ્લભજી ૨૫૧

જલેસર (બાલાસોર)

- ૧ સંઘવી નાનચંદ પોપટભાઈ ચાનગઢવાળા ૨૫૧

જયપુર

- ૧ શ્રીમાન હિંમતસિંહજી સાહેબ ગલૂંડિયા, એડિસનલ કમીશ્નર
અજમેર ડીવીઝનવાળાનાં ધર્મપત્નિ અ. સૌ. માણેકકુંવરબેન
તરફથી હા. ખુશાલસિંહજી ગલૂંડિયા ૩૫૧
- ૨ શ્રીમાન શેઠ શીરેમલજી નવલખાનાં ધર્મપત્નિ અ. સૌ. પ્રેમલતાદેવી ૨૫૧

ભાવરા-

- ૧ સ્વ. ભંડારી સ્વરૂપચંદજી શાહના ધર્મપત્નિ મોતીબેનના
સ્મરણાર્થે હા. શ્રીચુત લાલચંદજી રાજમલજી કીશનગઢવાળા
(ચાંદમુનિના ઉપદેશથી) ૨૫૧

ભમખંભાળીયા

- ૧ શેઠ વસનજી નારણજી ૨૫૧
- ૨ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. મહેતા રણછોડદાસ પરમાણુદ ૨૫૧
- ૩ સઘવી પ્રાણલાલ લવજીભાઈ ૨૫૧

ભમનગર

- ૧ શાહ છોટાલાલ કેશવજી ૨૫૧
- ૨ વોરા ચીમનલાલ દેવજીભાઈ ૨૫૧
- ૩ ડા. સાહેબ પી. પી. શેઠ ૨૫૦

૪ શાહ રંગીલદાસ પોપટલાલ	૨૫૧
૫ વકીલ મણીલાલ ખેંગારભાઈ પુનાતર	૨૫૧

જુનારદેવ

૧ ઘેલાણી ત્રીકમજી લાધાભાઈ	૨૫૧
---------------------------	-----

જુનાગઢ

૧ શાહ મણીલાલ મીઠાભાઈ હા. હરિલાલભાઈ (હાટીનામાળીયાવાળા)	૨૫૧
---	-----

જામજોધપુર

૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. મહેતા પોપટલાલ માવજીભાઈ	૩૮૭
૨ શાહ ત્રીભોવનદાસ ભગવાનજી પાનેલીવાળા	૨૫૧
૩ દોશી માણેકચંદ ભવાન	૨૫૧
૪ પટેલ લાલજી જુઠાભાઈ	૨૫૧
૫ શેઠ ખાવનજી જેઠાભાઈ	૨૫૧
૬ શેઠ વ્રજલાલ ચુનીલાલ	૨૫૧

જેતપુર

૧ કોઠારી ડોલરકુમાર વેણીલાલ	૨૫૧
૨ અ. સૌ. ખેન સુરજકુંવર વેણીલાલ કોઠારી	૨૫૧
૩ શેઠ અમૃતલાલ હીરજીભાઈ હા. નરસેરામભાઈ (જસાપુરવાળા)	૨૫૧
૪ દોશી છોટાલાલ વનેચંદ	૨૫૧

જેતલસર

૧ શાહ લક્ષ્મીચંદ કપૂરચંદ	૨૫૧
૨ કામદાર લીલાધર જીવરાજના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્નિ જામકબેન તરફથી હા. શાંતીલાલભાઈ ગોડલવાળા	૨૫૧

જોધપુર

૧ શેઠ નવરતનમલજી ધનવતસિંહજી	૨૫૦
૨ શેઠ હસ્તીમલજી મનરૂપમલજી સામસુખા	૨૫૧

૩	શેઠ પુખરાજી પદમરાજી ભંડારી	૨૫૧
૪	શેઠ વસ્તીમલજી આનંદમલજી સામસુખા	૨૫૧

જોરાવરનગર

૧	શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. શેઠ ચંપકલાલ ધનજીભાઈ	૨૫૧
---	--	-----

ઝરીયા

૧	શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. શેઠ કનૈયાલાલ ખી. મોદી	૨૫૧
---	--	-----

ઝોંડાયયા

૧	શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ	૨૫૦
---	--------------------	-----

ઢસા

૧	શ્રી ઢસાગામ સ્થા. જૈન સંઘ હા. એક સદ્ગ્રંથસ્થ તરફથી	૨૫૧
૨	શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. બગડિયા નરભૈરામ જેઠાલાલ (ઢસા જ'કશન)	૨૫૦

તાસગાંવ

૧	સ્વ. ચુનીલાલજી હુગડના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્નિ ઢોંડુબાઈના તરફથી હા. શેઠ રામચંદજી હુગડ	૩૫૧
---	---	-----

થાનગઢ

૧	શાહ ઠાકરશીભાઈ કરસનજી	૨૫૧
૨	શેઠ જેઠલાલ ત્રીભોવનદાસ	૨૫૧
૩	શાહ ધારશીભાઈ પાશવીરભાઈ હા. સુખલાલભાઈ	૨૫૧
૪	હસાબેન અરવીદ હા. ભાઈ રવીચંદ માણેકચંદ	૩૦૧

દહાણુરોડ

૧	શાહ હરજીવનદાસ ઓઘડ ખંધાર (કરાંચીવાળા)	૨૫૧
---	--------------------------------------	-----

દાહોદ

૧	શેઠ માણેકલાલભાઈ ખેંગારજી	૨૫૧
---	--------------------------	-----

દિલ્હી

- ૧ લાલજી પૂર્ણચંદજી જૈન (સેન્ટ્રલ ઝોનવાળા) ૩૫૧
- ૨ શ્રીચુત કીશનચંદજી મહેતાબચંદજી ચોરડીયા
હા. શ્રીમતી નગીનાદેવી તથા શ્રીચુત મહેતાબચંદ જૈન ૨૫૧
- ૩ અ. સૌ સબજનઝેન ઇંદરમલજી પારેખ ૨૫૧
- ૪ લાલાજી મીઠનલાલજી જૈન એન્ડ સન્સ ૩૦૧
- ૫ લાલાજી ગુલશનરાયજી જૈન એન્ડ સન્સ ૩૦૧
- ૬ સ્વ. લક્ષ્મીચંદજીના સ્મરણાર્થે નગીનાદેવી સુજંતીના તરફથી
હા. સંઘવી હેમતકુમારજી જૈન ૨૫૧
- ૭ ઝેન વિજયાકુમારી જૈન C/o. મહેતાબચંદ જૈન
(વયોવૃદ્ધ સરલ સ્વભાવી ફૂલમતીજી મહાસતીજીની પ્રેરણાથી) ૨૫૧
- ૮ શ્રીમાન લાલાજી રતનચંદજી જૈન C/o. આઈ સી. હોઝીયરી ૨૫૧

ધ્રાફ્ટ

- ૧ શેઠ મણીલાલ જેચંદભાઈ ૨૫૧

ધાર

- ૧ શેઠ સાગરમલજી પનાલાલજી ૨૫૧

ધ્રાંગધ્રા

- ૧ ભાવદીક્ષિત અ. સૌ. રૂપાળીઝેન હીમતલાલ સંઘવીના તપસ્ચાર્યે
સંઘવી ચીમનલાલ પરમેશ્વરમહાસ સંઘવી તરફથી ૩૦૫
- ૨ સંઘવી નરસિંહદાસ વખતચંદ ૩૦૧
- ૩ શ્રી સ્થા. જૈન મોટા સંઘ હા. શેઠ મંગળજી જીવરાજ ૨૫૧
- ૪ ઠક્કર નારણદાસ હરગોવિંદદાસ ૨૫૧
- ૫ કોઠારી કપુરચંદ મંગળજી ૨૫૧

ધોરાજી

- ૧ મહેતા પ્રભુદાસ મુળજીભાઈ ૩૫૧
- ૨ અ. સૌ. બચીઝેન બાબુભાઈ ૨૫૧

૩	ધી નવસૌરાષ્ટ્ર ઓઈલ મીલ પ્રા. લીમીટેડ	૨૫૧
૪	સ્વ. રાયચંદ પાનાચંદના સ્મરણાર્થે હા. ચીમનલાલ રાયચંદ શાહ	૩૦૧
૫	ગાંધી પોપટલાલ જ્વેલર્સ	૨૫૦
૬	દેશાઈ છગનલાલ ડાહ્યાભાઈ લાઠવાળાના ધર્મપત્નિ દિવાળીબેન તરફથી હા. કુમાર હસુમતી	૨૫૧
૭	શેઠ દલપતરામ વસનજી મહેતા	૨૫૧
૮	એક સદ્ગ્રહસ્થ હા. મહેતા પ્રભુદાસ મુળજીભાઈ	૨૫૧
૯	સ્વ. પિતાશ્રી ભગવાનજી કચરાભાઈના તથા ચિ. હંસાના સ્મરણાર્થે હા. પટેલ દલીચંદ ભગવાનજી	૩૦૧
૧૦	મહેતા હેમચંદ કાળીદાસ જામખંભાળીયાવાળા	૨૫૧

ધંધુકા

૧	શેઠ પોપટલાલ ધારશીભાઈ	૨૫૧
૨	સ્વ. ગુલાબચંદભાઈના સ્મરણાર્થે હા. વોરા પોપટલાલ નાનચંદ	૨૫૧
૩	શ્રી ચત્રભુજ વાઘજીભાઈ વસાણી	૨૫૧

ધુલિયા

૧	શ્રી અમોલ જૈન જ્ઞાનાલય હા. કનૈયાલાલજી છાજેડ	૨૫૧
---	---	-----

નડીયાદ

૧	શાહ મોહનલાલ ભુરાભાઈ	૨૫૧
---	---------------------	-----

નારાયણ ગામ

૧	મોતીલાલજી હીરાચંદજી ચોરડીયા બોરીવાળા	૨૫૧
---	--------------------------------------	-----

ન દુરખાર

૧	શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. શેઠ પ્રેમચંદ ભગવાનલાલ	૨૫૦
---	--	-----

નાગોર

૧	શ્રીપાલભાઈ એન્ડ કું. હા. સાગરમલજી લુકડ ડેરવાળા તરફથી	૨૫૧
---	--	-----

૨૩

પાલનપુર

- ૧ બેન લક્ષ્મીબાઈ હા. મહેતા હરિલાલ પિતાંબરદાસ ૨૫૧
- ૨ શ્રી લોકાગચ્છ સ્થા. જૈન પુસ્તકાલય હા. કેશવલાલ જી. શાહ ૨૫૧

પાણસણા

- ૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. શાહ છોટાલાલ પૂંબભાઈ ૨૫૧

પાલેજ

- ૧ સ્વ. મનસુખલાલ મોહનલાલ સંઘવીના સ્મરણાર્થે
હા. ભાઈ ધીરજલાલ મનસુખલાલ ૩૦૧

પ્રાંતીજ

- ૧ સ્થા. જૈન સંઘ હા. શ્રીયુત અંબાલાલ મહાસુખરામ ૨૫૦

પીપળગાંવ

- ૧ શેઠ ગુદડમલજી શેષમલજી જોવર C/o. શેઠ બાલચંદ મીશ્રીલાલ ૫૦૧

પૂના

- ૧ શેઠ ઉત્તમચંદજી કેવળચંદજી ધોડા ૨૫૧

ફાલના

- ૧ મહેતા પુખરાજજી હસ્તીમલજી સાહડીવાળા ૩૦૧
- ૨ મહેતા કુંદનમલજી અમરચંદજી સાહડીવાળા ૨૫૧

બગસરા

- ૧ શેઠ પોપટલાલ રાઘવજી રાઈડીવાળા
હા. નાનચંદ પ્રેમચંદ શાહ ૨૫૧

બરવાળા-ઘેલાશા

- ૧ સ્વ. મોહનલાલ નરસિંહદાસના સ્મરણાર્થે
હા. તેમનાં ધર્મપત્નિ સુરજબેન મોરારજી ૨૫૧

બદનાવર

- ૧ શ્રી વર્ધમાન સ્થા. જૈન શ્રાવક સંઘ હા. મિશ્રીલાલ જૈન વકીલ ૨૫૧

બાલોતરા

- ૧ શાહ જેઠમલજી હસ્તીમલજી લગવાનદાસજી ભણસારી ૨૫૧

બીદડા

- ૧ શાહ કાનજી શામજીભાઈ ૨૫૧

બિકાનેર

- ૧ શેઠ ભેરૂદાનજી શેઠીયા ૨૫૪

બેરાજ

- ૧ શેઠ ગાંગજી કેશવજી. જ્ઞાનભંડાર માટે ૨૫૧

બેલારી

- ૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. શેઠ હનરીમલજી હસ્તીમલજી રાંકા ૨૫૧

બેરમો

- ૧ શ્રી બેરમો સ્થા. જૈન સંઘ હા. મહેતા નવલચંદ હકેમચંદ ૨૫૧

બેંગલોર

- ૧ બાટવીયા વનેચંદ અમીચંદ, મહાવીર ટેક્ષટાઇલ સ્ટોર તરફથી
ભાઈ ચન્દ્રકાન્તના લગ્નની ખુશાલીમાં ૨૫૨
૨ શેઠ કિશનલાલજી કુલચંદજી સાહેબ ૨૫૧

બોટાદ

૧. સ્વ. વસાણી હરગોવિંદદાસ છગનલાલના સ્મરણાર્થે હા. તેમનાં ધર્મપત્નિ છબલબેન ૨૫૧

બોડેલી

૧. શાહ પ્રવીણચંદ્ર નરસિંહદાસ સાણંદવાળા ૨૫૧
૨. શાહ ગીરધરલાલ સાકરચંદ ૨૫૧

બોરા

૧. સ્વરૂપચંદ્ર જવાહરમલ જોરડીયા, મનોબાઈ સુગનલાલજીના સ્મરણાર્થે (ચાંદમુનિના ઉપદેશથી) ૨૫૧
૨. બેન રાધીબાઈ (પૂ. આચાર્ય ધર્મદાસજી મહારાજના સંપ્રદાયના મંત્રિ કીશનલાલજી મહારાજના સુશિષ્ય શોભાગમલજી મહારાજના શિષ્ય સ્વ. કેવળચંદ્રજી મહારાજના સ્મરણાર્થે) (ચાંદમુનિના ઉપદેશથી) ૨૫૧

ભાણુવડ

૧. શેઠ જયંદલાઈ માણેકચંદલાઈ ૩૫૨
૨. સંઘવી માણેકચંદ માધવજી ૨૫૧
૩. શેઠ લાલજી માણેકચંદ લાલપુરવાળા ૨૫૧
૪. શેઠ રામજી જીણાલાઈ ૨૫૧
૫. શેઠ પદમશી ભીમજી ફેફરીયા ૨૫૧
૬. ફેફરીયા ગાંડાલાલ કાનજીલાઈ હા. અ. સૌ. શાંતાબેન વસનજી ૨૫૧
૭. સ્વ. મહેતા પૂનમચંદ ભવાનના સ્મરણાર્થે હા. તેમનાં ધર્મપત્નિ દિવાળીબેન લીલાધર (શુંદાવાળા) ૨૫૧

ભાવનગર

૧. સ્વ. કુંવરજી બાવાલાઈના સ્મરણાર્થે હા. શાહ લહેરચંદ કુંવરજી ૩૦૧
૨. કોઠારી ઉદયલાલજી સાહેબ ૨૫૧

૨૬

લીલવાડા

- ૧ શ્રી શાંતિ જૈન પુસ્તકાલય હા. ચાંદમલજી માનમલજી સંઘવી ૨૫૧
- ૨ શેઠ ભીમરાજજી મીશ્રીલાલજી ૩૦૧

લીમ

- ૧ ચંપકલાલજી જૈન પુસ્તકાલય હા. શેઠ ઇગામલજી માંગીલાલજી ૨૫૧

ભુસાવલ

- ૧ શેઠ રાજમલજી નંદલાલજી ચેરીટેબલટ્રસ્ટ ૨૫૧

ભોજાય

- ૧ જ્ઞાન મદિરના સેક્રેટરી શાહ કુંવરજી જીવરાજ ૨૫૧

મદ્રાસ

- ૧ શેઠ મેઘરાજજી દેવીચંદજી મહેતા ૨૫૧
- ૨ મહેતા મણીલાલ ભાઈચંદ ૨૫૧
- ૩ મહેતા સુરજમલ ભાઈચંદ ૨૫૧
- ૪ બાપાલાલ ભાઈચંદ મહેતા ૨૫૧

મનોર

- ૧ શાહ શેરમલજી દેવીચંદજી જરાવતગઢવાળા હા. પૂનમચંદજી શેરમલજી ખોદ્યા ૨૫૧

માનકુવા

- ૧ સ્વ. મહેતા કુંવરજી નાથાલાલના સ્મરણાર્થે હા. તેમનાં ધર્મપત્નિ કુંવરબાઈ હરખચંદ (માનકુવા સ્થા. જૈન સંઘ માટે) ૨૫૧

માંડેવી

- ૧ શ્રી સ્થા. છકોટી જૈન સંઘ હા. મહેતા ચુનીલાલ વેલજી ૨૭૭

માંડવા

- ૧ શ્રી માંડવા સ્થા. જૈન સંઘ
હા. અ. સૌ. કંચનગૌરી રતીલાલ ગોસલીયા (ગઢડાવાળા) ૨૫૧

માલેગાંવ

- ૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. કૃતેલાલ, માલુ જૈન ૨૫૧

મુંબઈ તથા પરાંચો

- ૧ સ્વ. પિતાશ્રી કુંદનમલજી મોતીલાલજી મુંથાના સ્મરણાર્થે
હા. શેઠ મોતીલાલજી જીળરમલજી (અહમદનગરવાળા) ૨૫૧
- ૨ શ્રી વર્ધમાન સ્થા. જૈન સંઘ હા. કામદાર રૂપચંદ શીવલાલ (અંધેરી) ૨૫૧
- ૩ અ. સૌ. કમળાબેન કામદાર હા. કામદાર રૂપચંદ શીવલાલ (અંધેરી) ૨૫૧
- ૪ સ્વ. માતૃશ્રી કડવીબાઈના સ્મરણાર્થે હા. તેમનાં પૌત્ર
હકમીચંદ તારાચંદ દોશી (અંધેરી) ૨૫૧
- ૫ શાહ હરજીવન કેશવજી ૨૫૧
- ૬ શાહ રમણીકલાલ કાળીદાસ તથા અ. સૌ. કાન્તાબેન રમણીકલાલ ૨૫૧
- ૭ સંઘવી હિંમતલાલ હરજીવનદાસ ૨૫૧
- ૮ વોરા પાનાચંદ સંઘજીના સ્મરણાર્થે
હા. ત્રબકલાલ પાનાચંદ એન્ડ બ્રધર્સ ૨૫૧
- ૯ શાહ રામજી કરશનજી થાનગઢવાળા ૨૫૧
- ૧૦ સ્વ જટાશંકર દેવજીભાઈ દોશીના સ્મરણાર્થે
હા. રણછોડદાસ (ભાબુલાલ) જટાશંકર દોશી ૩૦૧
- ૧૧ ઘેલાણી વલ્લભજી નરભેરામ હા. નરસીંહદાસ વલ્લભજી ૨૫૧
- ૧૨ કપાસી મોહનલાલ શીવલાલ ૨૫૧
- ૧૩ શાહ ત્રિભોવનદાસ માનસિંગભાઈ દોઢીવાળાના સ્મરણાર્થે
હા. શાહ હરખચંદ ત્રિભોવનદાસ ૨૫૧
- ૧૪ ખેતાણી મણીલાલ કેશવજી (વડીયાવાળા) ઘાટકોપર ૨૫૧
- ૧૫ સ્વ. પિતાશ્રી શામળજી કલ્યાણજી ગોંડલવાળાના સ્મરણાર્થે
હા. વૃજલાલ શામળજી બાવીસી ૩૦૧
- ૧૬ શાહ મનહરલાલ પ્રાણજીવનદાસ ૨૫૧

૧૭	સ્વ. આશારામ ગીરધરલાલના સ્મરણાર્થે હા. શાંતિલાલ આશારામવતી જશવંતલાલ શાંતિલાલ	૨૫૧
૧૮	ગાંધી કાંતીલાલ માણેકચંદ	૨૫૧
૧૯	શાહ રવજીભાઈ તથા ભાઈલાલભાઈની કું.	(કાંદીવલી) ૨૫૧
૨૦	અ. સૌ. લાહુખેન હા. રવજીભાઈ શામજી	૨૫૧
૨૧	સ્વ. માતુશ્રી માણેકભાઈના સ્મરણાર્થે હા. શેઠ વલભદાસ નાનજી	૩૦૧
૨૨	એક સદગૃહસ્થ હા. શેઠ સુંદરલાલ માણેકલાલ	૨૫૧
૨૩	શેઠ ખુશાલભાઈ ખેંગારભાઈ	૨૫૦
૨૪	શેઠ ચુનીલાલ નરભેરામ વેકરીવાળા	૨૫૧
૨૫	સ્વ. માતુશ્રી ગોમતીબાઈના સ્મરણાર્થે હા. શાહ પોપટલાલ પાનાચંદ	૨૫૧
૨૬	કોટેચા જયતીલાલ રણછોડદાસ સૌભાગ્યચંદ જુનાગઢવાળા	૨૫૧
૨૭	વેરા ઠાકરશી જશરાજ	૨૫૧
૨૮	કોઠારી સુખલાલજી પુનમચંદજી	(ખારરોડ) ૨૫૧
૨૯	અ. સૌ. ખેન કુંદનગૌરી મનહરલાલ સંઘવી	૨૫૧
૩૦	કોઠારી રમણીકલાલ કસ્તુરચંદભાઈ	૨૫૧
૩૧	દેશાઈ અમૃતલાલ વર્ધમાનના સ્મરણાર્થે હા. દલીચંદ અમૃતલાલ દેશાઈ	૨૫૧
૩૨	સ્વ. ત્રીલોવનદાસ વ્રજપાળ વીંછીયાવાળાના સ્મરણાર્થે હા. હરગોવિંદદાસ ત્રિલોવનદાસ અજમેરા	૨૫૧
૩૩	તેજાણી કુખેરદાસ પાનાચંદ	૨૫૧
૩૪	શેઠ સરદારમલજી દેવીચંદજી કાવેડીયા (સાહીવાળા)	૨૫૧
૩૫	શેઠ નેમચંદ સ્વરૂપચંદ ખંભાતવાળા હા. ભાઈ જેઠાલાલ નેમચંદ	૨૫૧
૩૬	શાહ કેરશીભાઈ હીરજીભાઈ	૩૦૧
૩૭	શ્રીમતી મણીબાઈ વ્રજલાલ પારેખ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ ફંડ હા. વૃજલાલ દુર્લભજી	૨૫૧
૩૮	દડિયા અમૃતલાલ મોતીચંદ	(ઘાટકોપર) ૨૫૧
૩૯	દોશી ચત્રભુજ સુંદરજી	૨૫૧
૪૦	દોશી જુગલકિશોર ચત્રભુજ	૨૫૧
૪૧	દોશી પ્રવિણચંદ ચત્રભુજ	૨૫૧
૪૨	શેઠ મનુભાઈ માણેકચંદ હા. ઝાટકીયા નરભેરામ મોરારજી	૨૫૧
૪૩	શાહ કાંતીલાલ મગનલાલ	૨૫૧

- ૪૪ શેઠ મણીલાલ ગુલાબચંદ ૨૫૧
- ૪૫ શેઠ શેઠ જગનલાલ નાનુંભોઈ ૨૫૧
- ૪૬ શાહ શીવજી માણેકભાઈ ૨૫૧
- ૪૭ મેસર્સ સવાણી ટ્રાન્સપોર્ટ કું. હા. શેઠ માણેકલાલ વાડીલાલ ૨૫૧
- ૪૮ શાહ નગીનદાસ કલ્યાણજી (વેરાવળવાળા) ૨૫૧
- ૪૯ મહેતા રતિલાલ ભોઈચંદ ૨૫૧
- ૫૦ શાહ પ્રેમજી હીરજી ગાલા ૨૫૧
- ૫૧ બેન કેશરભાઈ ચંદુલાલ જેસીંગભાઈ શાહ ૨૫૧
- ૫૨ પારેખ ચીમનલાલ લાલચંદ સાયલાવાળાનાં ધર્મપત્નિ અ. સૌ.
ચંચળભાઈના સ્મરણાર્થે હા. સારાભાઈ ચીમનલાલ ૨૫૧
- ૫૩ ધી મરીના મોડર્ન હાઈસ્કૂલ ટ્રસ્ટ ફંડ હા. શાહ મણીલાલ ઠાકરશી ૨૫૧
- ૫૪ મહેતા મોટર સ્ટોર્સ હા. અનોપચંદ ડી. મહેતા ૨૫૧
- ૫૫ શેઠ રસીકલાલ પ્રભાશંકર મોરબીવાળા તરફથી તેમનાં
માતૃશ્રી મણીબેનના સ્મરણાર્થે ૩૦૧
- ૫૬ શ્રીચુત જશવંતલાલ ચુનીલાલ વોરા ૨૫૦
- ૫૭ શાહ કુંવરજી હંસરાજ ૨૫૧
- ૫૮ દડીયા જેસીંગલાલ ત્રીકમજી ૨૫૧
- ૫૯ મોદી અભેચંદ સુરચંદ રાજકોટવાળા હા. ડોસાલાલ અભેચંદ ૨૫૧
- ૬૦ શાહ જેઠાલાલ ડામરશી ધ્રાંગધ્રાવાળા હા. શાહ વાડીલાલ જેઠાલાલ ૨૫૦
- ૬૧ સ્વ. પિતાશ્રી ભગવાનજી હીરાચંદ જસાણીના સ્મરણાર્થે
હા. લક્ષ્મીચંદભાઈ તથા કેશવલાલભાઈ ૩૦૧
- ૬૨ સ્વ. પિતાશ્રી શાહ અંબાલાલ પુરુષોત્તમદાસના સ્મરણાર્થે
હા. શાહ બાપલાલ અંબાલાલ ૨૫૧
- ૬૩ સ્વ. કસ્તુરચંદ અમરશીના સ્મરણાર્થે હા. તેમનાં ધર્મપત્નિ ઝવેરબેન
મગનલાલ વતી જયંતિલાલ કસ્તુરચંદ મશ્કારીયા (ચુડાવાળા) ૨૫૧
- ૬૪ શેઠ ડુંગરશી હંસરાજ વીસરીયા ૨૫૧
- ૬૫ શાહ રતનશી મોણશીની કું. ૨૫૧
- ૬૬ શેઠ શીવલાલ ગુલાબચંદ મેવાવાળા ૨૫૧
- ૬૭ શાહ ચંદુલાલ કેશવલાલ ૨૫૧
- ૬૮ સ્વ. પિતાશ્રી વિરચંદ જેસીંગ શેઠ, લખતરવાળાના સ્મરણાર્થે
હા. કેશવલાલ વીરચંદ ૨૫૧
- ૬૯ ચંદુલાલ કાનજી મહેતા ૨૫૧

૭૦	શ્રી વર્ધમાન સ્થા. જૈન સંઘ હા. કેશરીમલ્લ અનોપચંદ્ર ગુગલીયા (મલાડ)	૨૫૧
૭૧	સ્વ. પિતાશ્રી પતુભાઈ મોનાભાઈના સ્મરણાર્થે હા. શાહ કાનજી પતુભાઈ	૨૫૧
૭૨	અ. સૌ. પાનખાઈ હા. શેઠ પદ્મશી નરસિંહભાઈ	૨૫૧
૭૩	સ્વ. નાગશીભાઈ સેજપાલના સ્મરણાર્થે હા. રામજી નાગશી	૩૦૧
૭૪	સ્વ. ગોડા વણારશી ત્રીભોવનદાસ સરસધવાળાના સ્મરણાર્થે હા. જગજીવન વણારશી ગોડા	૨૫૧
૭૫	સ્વ કાનજી મૂળજીના સ્મરણાર્થે તથા માતૃશ્રી દિવાળીખાઈના ૧૬ ઉપવાસના પારણા પ્રસંગે હા. જયંતિલાલ કાનજી	૨૫૧
૭૬	શાહ પ્રેમજી માલશી ગંગર	૨૫૧
૭૭	શાહ વેલશી જેશીંગભાઈ છાસરાવાળા તરફથી તેમનાં ધર્મપત્નિ સ્વ નાનખાઈના સ્મરણાર્થે	૩૦૧
૭૮	સ્વ. પિતાશ્રી રાયશી વેલશીના સ્મરણાર્થે હા શાહ દામજી રાયશીભાઈ	૩૦૧
૭૯	સ્વ પિતાશ્રી ભીમજી કોરશી તથા માતૃશ્રી પાલાખાઈના સ્મરણાર્થે હા. શાહ ઉમરશી ભીમશી	૩૦૧
૮૦	શાહ વરજંગભાઈ શીવજીભાઈ	૨૫૧
૮૧	શાહ ખીમજી મુળજી પૂજા	૨૫૧
૮૨	સ્વ. માતૃશ્રી જકલખાઈના સ્મરણાર્થે હા. દેશાઈ વ્રજલાલ કાળીદાસ	૨૫૧
૮૩	અ. સૌ. સમતાબેન શાંતિલાલ C/o. શાંતિલાલ ઉજમશી શાહ	૨૫૧
૮૪	સ્વ. કેશવલાલ વછરાજ કોઠારીના સ્મરણાર્થે સૂરજબેન તરફથી હા. તનસુખલાલભાઈ	૨૫૧
૮૫	સ્વ. પિતાશ્રી હંસરાજ હીરાના સ્મરણાર્થે હા. દેવશી હંસરાજ કચ્છ બીદડાવાળા	૨૫૧
૮૬	ઘેલાણી પ્રભુલાલ ત્રીકમજી (બોરીવલી)	૨૫૨
૮૭	શેઠ ત્રંબકલાલ કસ્તુરચંદ લીંમડી અજરામરશાસ્ત્ર ભંડારને ભેટ (માટુંગા)	૨૫૧
૮૮	અ. સૌ. બેન રંજનગૌરી C/o શાહ ચંદુલાલ લક્ષ્મીચંદ	૨૫૧
૮૯	શાહ નટવરલાલ દીપચંદ તરફથી તેમનાં ધર્મપત્નિ અ. સૌ. સુશીલાબેનના વર્ષીતપની ખુશાલીમાં	૨૫૧
૯૦	દોશી ભીખાલાલ વૃજલ લ ખળીયાદવાળા	૨૫૧
૯૧	શાહ ગોપાળજી માનસંગ	૨૫૧

૬૨	દોશી કુલચંદ માણિકચંદ	” ૨૫૦
૬૩	શેઠ ચંપકલાલ ચુનીલાલ દાદલાવાળા	” ૨૫૧
૬૪	શ્રી વર્ધમાન સ્થા. જૈને શ્રાવક સંઘ હા. સંઘવી ચીમનલાલ અમરચંદ	(દાદર) ૨૫૧
૬૫	શાંતિલાલ ડુંગરશી અદાણી	” ૨૫૧
૬૬	શાહ કરશન લધુભાઈ	” ૩૦૧
૬૭	કીશનલાલ સી. મહેતા	શીવ ૨૫૧
૬૮	માતુશ્રી જીવીબાઈના સ્મરણાર્થે હા. શામજી શીવજી કચ્છ ગુંદાળાવાળા	ગોરેગાંવ ૨૫૧
૬૯	સ્વ. શાહ રાયશી કચરાભાઈના સ્મરણાર્થે તેમના ધર્મપત્નિ નેણુબાઈ વતી હા જેઠાલાલ રાયશી	” ૨૫૧
૧૦૦	શુશીલાબેનન શકરાભાઈ C/o. નવીનચંદ્ર વસંતલાલ શાહ વિલેપાલે	૨૫૧
૧૦૧	બેન ચંદનબેન અમૃતલાલ વારિયા	૨૫૧
૧૦૨	સ્વ. કાળીદાસ જેઠાલાલ શાહના સ્મરણાર્થે હા. સુમનલાલ કાળીદાસ (કાનપુરવાળા)	૩૦૧
૧૦૩	શાહ ત્રીભોવન ગોપાલજી તથા અ. સૌ. બેન કસુંબા ત્રીભોવન (ધાનગઢવાળા)	શીવ ૨૫૧

મુળી

૧	શેઠ ઉજ્જમશી વીરપાળ હા. શેઠ કેશવલાલ ઉજ્જમશી	૩૦૧
---	--	-----

મોરબી

૧	દોશી માણિકચંદ સુંદરજી	૩૫૧
---	-----------------------	-----

મોખાસા

૧	શ્રીચુત નાથાલાલ ડી. મહેતા	૨૫૧
૨	શાહ દેવરાજ પેથરાજ	૨૫૦

યાદગીરી

૧	શેઠ બાદરમલજી સુરજમલજી એકર્સી	૨૫૦
---	------------------------------	-----

૩૨

રતલામ

૧૧. અનેક ભકતજનો તરફથી હા. શ્રીમાન કેશરીભાઈ
(શ્રીકેવળચંદ્ર મુનિશ્રીના ઉપદેશથી) ૨૫૧

રાણપુર

- ૧ શ્રીમતિ માતુશ્રી સમરતબાઈના સ્મરણાર્થે
હા. ડૉ. નરોત્તમદાસ ચુનીલાલ કાપડીયા ૨૫૧
૨ સ્વ. પિતાશ્રી લહેરાભાઈ ખીમજીના સ્મરણાર્થે
હા. શેઠ કાલીદાસ લહેરાભાઈ વશાણી ૩૦૧

રાણાવાસ

- ૧ શેઠ જવાનમલજી નેમીચંદજી હા. બાબુ રીખભયંદજી ૩૦૧

રાયચુર

- ૧ સ્વ. માતુશ્રી મોંઘીબાઈના સ્મરણાર્થે
હા. શાહ શીવલાલ ગુલાબચંદ વઢવાણવાળા ૨૫૧
૨ શેઠ કાશીરામજી ચાંદમલજી સંચેતી મુથા ૨૫૧

રાજકોટ

- ૧ વાડીલાલ ડાઈંગ એન્ડ પ્રિન્ટીંગ વર્ક્સ ૪૦૦
૨ શેઠ રતીલાલ ન્યાલચંદ ચીતલીયા ૨૫૧
૩ બાબુ પરશુરામ છગનલાલ શેઠ ઉદેપુરવાળા ૨૫૦
૪ શેઠ મનુભાઈ મુળચંદ (એન્જનીયર સાહેબ) ૨૫૧
૫ શેઠ શાંતિલાલ પ્રેમ 'દ તેમના ધર્મપત્નિના વર્ષીતપ્રસંગે ૨૫૧
૬ શેઠ પ્રભારામ વીઠ્ઠલજી ૨૫૧
૬ ઉદાણી ન્યાલચંદ હાકેમચંદ વડીલ ૨૫૧
૮ બેન સચુબાળા નૌતમલાલ જસાણી (વર્ષીતપત્ની ખુશાલી) ૨૫૧
૯ મોટી સૌભાગ્યચંદ મોતીચંદ ૨૫૧
૧૦ બદાણી ખીમજી વેલજી તરફથી-તેમનાં ધર્મપત્નિ અ. સૌ.
સમરતબેનના વર્ષીતપ્ર નિમિત્તે ૨૫૧

૧૧	દોશી મોતીચંદ ધારશીલાલ (સીંદોચંદ એકેડેમીકયુટીવ એન્જનીયર)	૨૫૧
૧૨	કામદાર ચંદુલાલ જીવરાજ (ધાંગધાવાળા)	૨૫૦
૧૩	હેમાણી ઘેલાલાલ સવચંદ	૨૫૧
૧૪	દકતરી પ્રભુલાલ ન્યાલચંદ	૨૫૧
૧૫	સ્વ. મહેતા દેવચંદ પુરુષોત્તમના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્નિ હેમકુંવરબાઈ તરફથી હા. જયંતિલાલ દેવચંદ મહેતા.	૨૫૧
૧૬	પારેખ શીવલાલ ઝૂંઝાલાલ મોમ્બાસાવાળા હા. અ. સૌ. કચેનખેન	૨૫૨

૨૫૨

૧	પૂજ્ય વાલજીભાઈ ન્યાલચંદલાઈ	૨૫૧
---	----------------------------	-----

લાખતર

૧	શાહ રાયચંદ ઠાકરશીના સ્મરણાર્થે હા. શાંતિલાલ રાયચંદ. શાહ	૨૫૧
૨	ભાવસાર હરજીવનદાસ પ્રભુદાસના સ્મરણાર્થે હા. ત્રીભોવનદાસ હરજીવનદાસ	૨૫૧
૩	શાહ તલકશી હીરાચંદના સ્મરણાર્થે હા. ભાઈ અમૃતલાલ તલકશી	૨૫૧
૪	શાહ ચુનીલાલ માણેકચંદ	૨૫૧
૫	શાહ બદવજી ઓઘડભાઈના સ્મરણાર્થે હા. શાંતિલાલ બદવજી	૨૫૧
૬	દોશી ઠાકરશી ગુલાબચંદના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્નિ સમરતળેન તરફથી હા. જયંતિલાલ ઠાકરશી	૨૫૧

લાલપુર

૧	શેઠ નેમચંદ સવજી મોદી હા. ભાઈ મગનલાલ	૨૫૧
૨	શેઠ મુલચંદ પોપટલાલ હા. મણીલાલભાઈ તથા જેશીંગલાલભાઈ	૨૫૧

લાખેરી

૧	માસ્તર જેઠાલાલ મોનજીભાઈ હા. મહેતા અમૃતલાલ જેઠાલાલ (સીવીલ એન્જનીયર સાહેબ)	૨૫૧
---	--	-----

લાકડીયા

૧	શ્રી લાકડીયા સ્થા. જૈન સંઘ હા. શાહ રતનશી કરમણ	૨૫૧
---	---	-----

લીમડી (સોરાષ્ટ્ર)

- ૧ શાહ ચક્રભાઈ ગુલાબચંદ ૨૫૧

લીમડી (પંચમહાલ)

- ૧ શાહ કુવરજી ગુલાબચંદ ૨૫૧
૨ છાજેડ ઘાસીરામ ગુલાબચંદ ૨૫૧
૩ શેઠ વીરચંદ પન્નાલાલજી કણ્ઠાવટ ૨૫૧

લોનાવલા

- ૧ શેઠ ધનરાજજી મુલચંદજી મુથા ૨૫૧

લુધિયાના

- ૧ બાબુ રાજેન્દ્રકુમાર જૈન દિલ્હીવાળા ૨૫૧

વઢવાણ શહેર

- ૧ શેઠ દિલીપકુમાર સવાઈલાલ C/o. શાહ સવાઈલાલ ત્રમ્બકલાલ ૨૫૧
૨ કામદાર મગનલાલ ગોકળદાસ હા. રતીલાલ મગનલાલ ૨૫૧
૩ સંઘવી મુળચંદ બેચરભાઈ હા. જીવણલાલ ગફલદાસ ૨૫૧
૪ શેઠ કાંતીલાલ નાગરદાસ ૨૫૧
૫ વોરા ચત્રભુજ મગનલાલ ૨૫૧
૬ સંઘવી શીવલાલ હીમજીભાઈ ૨૫૧
૭ શાહ દેવશીભાઈ દેવકરજી ૨૫૧
૮ વોરા ડોસાભાઈ લાલચંદ સ્થા. જૈન સંઘ
હા. વોરા નાનચંદ શીવલાલ ૨૫૧
૯ વોરા ધનજીભાઈ લાલચંદ સ્થા. જૈન સંઘ
હા. વોરા પાનાચંદ ગોળરદાસ ૨૫૧
૧૦ દોશી વીરચંદ સુરચંદ હા. દોશી નાનચંદ ઉજ્જમશી ૨૫૧
૧૧ સ્વ. વોરા મણીલાલ મગનલાલ તથા વોરા ચત્રભુજ મણીલાલ ૨૫૧
૧૨ શાહ વાડીલાલ દેવજીભાઈ ૨૫૧
૧૩ કામદાર ગોરધનદાસ મગનલાલનાં ધર્મપત્નિ
અ. સૌ. કમળાબેન રંગુનવાળા ૨૫૧

૧૪ શેઠ વૃજલાલ સુખલાલ ૨૫૧

વડોદરા

- ૧ કામદાર કેશવલાલ હિંમતરામ પ્રોફેસર ૨૫૧
- ૨ વકીલ મણીલાલ કેશવલાલ શાહ ૨૫૧
- ૩ સ્વ. પિતાશ્રી ફકીરચંદ પુનભાઈના સ્મરણાર્થે ૨૫૧
- હા. શાહ રમણલાલ ફકીરચંદ ૨૫૧

વડીયા

શેઠ લવાનભાઈ કાળાભાઈ પંચમીયા ૨૫૧

વલસાડ

- ૧ શાહ ખીમચંદ સુળભાઈ ૨૫૧

વાણી

- ૧ મહેતા નાનાલાલ છગનલાલનાં ધર્મપત્નિ સ્વ. ચંચળબેન તથા પુરીબેનના સ્મરણાર્થે હા. મનહરલાલ નાનાલાલ મહેતા ૨૫૧

વટામણ

૧. શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. પટેલ ડાહ્યાભાઈ હલુભાઈ ૨૫૧

વડગાંવ

- ૧ શેઠ માણેકચંદ જી રાજમલ જાક્ષા ૨૫૧

વાંકાનેર

- ૧ ખંઢેરીયા કાંતીલાલ ત્રંબકલાલ ૨૫૧
- ૨ દફતરી ચુનીલાલ પોપટભાઈ મોરખીવાળા હા. પ્રાણુલાલ ચુનીલાલ દફતરી ૨૫૧

વીંછીયા

- ૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. અજમેરા રાયચંદ, વ્રજપાળા ૨૫૧

વિરમગામ

૧૯૫૬-૧૯૫૭

૧૯૫૬

૧	માસ્તર વીઠલભાઈ મોદી	૨૫૧
૨	શાહ નાગરદાસ માણેકચંદ	૨૫૧
૩	શાહ મણીલાલ જીવણલાલ શાહપુરવાળા	૨૫૧
૪	શાહ અમુલખ નાગરદાસનાં ધર્મપત્નિ-અ. સૌ. બેન-લીલાવતીના વર્ષીતપ નિમિતે હા. શાહ કાંતિલાલ નાગરદાસ	૩૦૦
૫	સ્વ. શેઠ ઉજ્જમશી નાનચંદના સ્મરણાર્થે હા. શાહ ચુનીલાલ નાનચંદ	૨૫૧
૬	સ્વ. શેઠ મણીલાલ લક્ષ્મીચંદ ખારાઘોડાવાળાના સ્મરણાર્થે તેમના પુત્રો તરફથી હા. ખીમચંદભાઈ	૨૫૧
૭	સ્વ. શેઠ હરિલાલ પ્રભુદાસના સ્મરણાર્થે હા. અનુભાઈ	૨૫૧
૮	સંઘવી જ્યેષ્ઠભાઈ નારણદાસ	૨૫૧
૯	સ્વ. શાહ વેલશીભાઈ સાકરચંદ કત્રાસગઢવાળાના સ્મરણાર્થે હા. ભાઈ ચીમનલાલભાઈ	૨૫૧
૧૦	ખારેખ મણીલાલ ટોકરશી લાતીવાળા (મોટી બેનના સ્મરણાર્થે)	૨૫૧
૧૧	શાહ નારણદાસ નાનજીભાઈના પુત્ર વાડીલાલભાઈના ધર્મપત્નિ અ. સૌ. નારંગીબેનના વર્ષીતપ નિમિતે હા. શાંતિલાલ નારણદાસ	૨૫૧
૧૨	સ્વ. છખીલદાસ ગોકળદાસના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્નિ કમળાબેન તરફથી હા. મળુલાકુમારી	૨૫૧
૧૩	શ્રી સ્થા. જૈન શ્રાવીકા સંઘ હા. રંભાબેન વાડીલાલ	૨૫૧
૧૪	સ્વ. ત્રિભોવનદાસ દેવચંદ તથા સ્વ ચંચળબેનના સ્મરણાર્થે હા. ડા. હિંમતલાલ સુખલાલ	૨૫૧
૧૫	શાહ મુળચંદ કાનજીભાઈ હા. શાહ નાગરદાસ ઓઘડભાઈ	૨૫૧
૧૬	શેઠ મોહનલાલ પિતામ્બરદાસ હા. ભાઈ કેશવલાલ તથા મનસુખલાલ	૨૫૧
૧૭	શ્રીમતી હીરાબેન નથુભાઈના વર્ષીતપ નિમિતે હા. નથુભાઈ નાનચંદ શાહ	૩૦૧
૧૮	શેઠ મણીલાલ શીવલાલ	૨૫૧
૧૯	સ્વ. મણીયારે પરસોતમદાસ સુંદરજીના સ્મરણાર્થે હા. સાકરચંદ પરસોતમદાસ શાહ	૨૫૧

વેરાવળ

૧	શાહ કેશવલાલ જ્યેષ્ઠભાઈ	૨૫૧
---	------------------------	-----

- ૨ શાહ ખીમચંદ શોભાગ્યચંદ ૨૫૧
- ૩ સ્વ. શેઠ મદનજી જેયંદલાઈના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્નિ
લાડકુંવરબાઈ તરફથી હા. ધીરજલાલ મદનજી ૨૫૧
- ૪ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. શાહ શોભેચંદ કરશનજી ૨૫૧
- ૫ શાહ હરકિશનદાસ કુલચંદ કાનપુરવાળા ૨૫૧

સતારી

- ૧ સ્વ. કોઠારી મદનલાલજી કુંદનમલના સ્મરણાર્થે
હા. તેમનાં ધર્મપત્નિ રાજકુંવરબાઈ ૨૫૧

સરા

- ૧ શ્રી સરા સ્થા. જૈન સંઘ હા. દોશી પાનાચંદ સોમચંદ ૨૫૧

સાણુંદ

- ૧ શાહ હીરાચંદ છગનલાલ હા શાહ ચીમનલાલ હીરાચંદ ૩૦૧
- ૨ અ. સૌ. ચંપાબેન હા. દોશી જીવરાજ લાલચંદ ૨૫૧
- ૩ પટેલ મહાસુખલાલ ડોશાભાઈ ૨૫૧
- ૪ શાહ સાકરચંદ કાનજીભાઈ ૨૫૧
- ૫ પુરીબેન ચીમનલાલ કલ્યાણજી સંઘવી લીંમડીવાળાના સ્મરણાર્થે
હા. વાડીલાલ મોહનલાલ કોઠારી ૨૫૧
- ૬ પારેખ નેમચંદ મોતીચંદ મુળીવાળાના સ્મરણાર્થે
હા. પારેખ ભીખાલાલ નેમચંદ ૨૫૧
- ૭ સંઘવી નારણદાસ ધરમશીના સ્મરણાર્થે હા. જયંતીલાલ નારણદાસ ૨૫૧
- ૮ શાહ કસ્તુરચંદ હરજીવનદાસ સાણુંદવાળા
હા. ડો. માણેકલાલ કસ્તુરચંદ શાહ ૨૭૧
- ૯ શેઠ મોહનલાલ માણેકચંદ ગાંધી ચુડાવાળા તરફથી
તેમનાં ધર્મપત્નિ મંચાબેન લલ્લુભાઈના સ્મરણાર્થે ૩૦૧

સાલખની

- ૧ દોશી ચુનીલાલ કુલચંદ ૨૫૦

સાદડી

- ૧ શેઠ દેવરાજભાઈ ભત્રમલભાઈ પુનમીયા ૨૫૧

સાસવડ

- ૧ ચંદનમલભાઈ મુથાના ધર્મપતિ અ. સૌ. રંગુભાઈ મુથા તરફથી
હા. અમરચંદભાઈ મુથા ૨૫૧

સુરત

- ૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. શાહ રતિલાલ લલ્લુભાઈ ૨૫૧
૨ શ્રીચુત કલ્યાણચંદ માણેકચંદ હડાલાવાળા ૨૫૧
૩ શ્રી હરીપુરા છોકોટી સ્થા. જૈન સંઘ હા. બાબુલાલ છોટાલાલ શાહ ૨૫૧

સુરેન્દ્રનગર

- ૧ શેઠ ચાંપશીભાઈ સુખલાલ ૨૫૧
૨ ભાવસાર ચુનીલાલ પ્રેમચંદ ૨૫૧
૩ સ્વ. કેશવલાલ મુળભાઈનાં ધર્મપતિ અમરતભાઈના સ્મરણાર્થે
હા. ભાઈલાલ કેશવલાલ શાહ ૨૫૧
૪ શાહ ન્યાલચંદ હરખચંદ ૨૫૧
૫ શાહ વાડીલાલ હરખચંદ ૨૫૧

સુવધ

- ૧ સાવળા શામભાઈ હીરભાઈ તરફથી સદાનંદી જૈન મુનિશ્રી છોટાલાલભાઈ
મહારાજના ઉપદેશથી સુવધ સ્થા. જૈન સંઘ જ્ઞાનભંડારને ભેટ ૨૫૧

સજેલી

- ૧ શાહ લુણાભાઈ ગુલાબચંદભાઈ ૨૫૧
૨ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. શાહ પ્રેમચંદ દલીચંદ ૨૫૧

હારીજ

- ૧ શાહ અમુલખ મુળભાઈ હા. પ્રકાશચંદ્ર અમુલખભાઈ ૩૦૧
૨ સ્વ. જૈન ચંદ્રકાંતાના સ્મરણાર્થે હા. શાહ અમુલખ મુળભાઈ ૩૦૧

હાટીના માળીયા

- ૧ શેઠ ગોપાલભાઈ મીઠાભાઈ ૨૫૦
૨ શ્રીમતી આનંદગૌરી ભગવાનદાસના સ્મરણાર્થે
હા. તેમનાં નાનાજેન અ. સૌ. મંજુલાજેન ભગવાનદાસ ગાંધી ૨૫૧

તા. ૧૫-૫-૬૦ સુધીના મેમ્બરોની સંખ્યા

- ૧૧ આઘ મુરખીશ્રી
 ૨૦ મુરખીશ્રી
 ૬૩ સહાયક મેમ્બરો
 ૫૪૬ લાઇફ મેમ્બર
 ૬૪ બીજા કલાસના જુના મેમ્બરો

૭૦૭

સાકરચંદ ભાઈચંદ શેઠ
 મંત્રી,

રાજકોટ તા. ૧૬-૫-૬૦

*

તા. ૧૬-૫-૬૦થી તા. ૩૧-૫-૬૦ સુધીમાં નીચે મુજબ
 નવા મેમ્બરો નોંધાયા છે.

રૂ. ૫૦૦	કોઠારી પોપટલાલ ચત્રભુજભાઈ.	સુરેન્દ્રનગર
રૂ. ૩૫૧	સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર.	અમદાવાદ
રૂ. ૩૫૧	શેઠ ભુરાલાલ કાળીદાસ.	અમદાવાદ
રૂ. ૩૫૧	શેઠ મીયાચંદજી જુહારમલજી કટારીયા.	રાવટી
રૂ. ૩૦૧	શ્રી સ્થા. જૈન સઘ.	સુરેન્દ્રનગર
રૂ. ૨૫૧	ડો. ધનજીભાઈ પુરૂષોત્તમદાસ.	અમદાવાદ
રૂ. ૨૫૧	શાહ કાંતીલાલ હીરાચંદ.	સાણુંદ
રૂ. ૨૫૧	શેઠ ગેરીલાલજી સુગનલાલજી ઉદેપુરવાળા	અમદાવાદ

*

મેમ્બર ફી.

- ઓછામાં ઓછા રૂ. ૫૦૦૦ આપી આઘ મુરખીપદ આપ દિપાવી શકે છે.
 ઓછામાં ઓછા રૂ. ૩૦૦૦ આપી એક શાસ્ત્ર આપના નામથી છપાવી શકે છે.
 ઓછામાં ઓછા રૂ. ૧૦૦૦ આપી મુરખીપદ મેળવી શકે છે.
 ઓછામાં ઓછા રૂ. ૫૦૦ આપી સહાયક મેમ્બર બની શકે છે.
 અને ઓછામાં ઓછા રૂ. ૩૫૧ આપી લાઇફ મેમ્બર તરીકે દરેક લાઇ-એન
 દાખલ થઈ શકે છે.

ઉપરના દરેક મેમ્બરોને ૩૨ સૂત્રો તથા તેના તમામ ભાગો મળી લગભગ
 ૭૦ ગ્રંથો જેની કિંમત લગભગ ૮૦૦ ઉપર થાય છે તે ભેટ તરીકે મળી શકે
 છે. અને દરેક શાસ્ત્રમાં તેમનું નામ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

તા. ૧-૬-૬૦ સુધીમાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં સૂત્રો

શાસ્ત્રોનો નં.	શાસ્ત્રનું નામ	કિંમત
૧	ઉપાસકદશાંગ (બીજી આવૃત્તિ) ખલાસ	૮-૮-૦
૨	દશવૈકલિક ૧ લો ભાગ	૧૦-૦-૦
	દશવૈકલિક ૨ નો ભાગ (છપાય છે)	૭-૮-૦
૩	આચારાંગ ૧ લો ભાગ	૧૨-૦-૦
	આચારાંગ ૨ નો ,,	૧૦-૦-૦
	આચારાંગ ૩ નો ,,	૧૦-૦-૦
૪	આવશ્યક	૭-૮-૦
૫ થી ૯	નિર્યાવલિકાં	૧૧-૦-૦
૧૦	નંદી સૂત્ર	૧૨-૦-૦
૧૧	કલ્પ સૂત્ર ૧ લો ભાગ	૨૫-૦-૦
	કલ્પ સૂત્ર ૨ નો ભાગ	૨૦-૦-૦
૧૨	અન્તકૃત	૮-૮-૦
૧૩	વિપાક	૧૫-૦-૦
૧૪	અનુતરોપપાતિક	૭-૮-૦
૧૫	દશાશ્રુત	૧૧-૦-૦
૧૬	ઔપપાતિક	૧૨-૦-૦
૧૭	ઉત્તરાધ્યપન સૂત્ર ૧ લો ભાગ	૧૫-૦-૦
	,, ૨ નો ભાગ	૧૫-૦-૦
	,, ૩ નો ભાગ (છપાય છે)	
	,, ૪ થી ,, (,,)	
૧૮	ભગવતી સૂત્ર ૧ લો ભાગ (છપાય છે)	

શ્રી અખિલ ભારત શ્વેતામ્બર સ્થાનકવાસી જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ, રાજકોટ.

પચવર્ષિય યોજના અને તેનો હેતુ

ભવિષ્યના તમારા વારસદારને ખાતર

ફક્ત પાંચ વર્ષ માટે સહાયક બનો

સ્થાનકવાસી સમાજ માટે ધર્મનાં બે અવલંબન છે. પહેલું શ્રમણુવર્ગ અને બીજું આગમ બત્રીશી. જ્યાં જ્યાં શ્રમણુવર્ગની ગેરહાજરી હોય ત્યાં ત્યાં ધર્મ ટકાવવાનું અત્યારે પણ એકજ સાધન છે અને તે જૈન સિદ્ધાંતો.

પરદેશમાં વસ્તાં તેમજ ગામડામાં રહેતાં લાઇઓને તેમજ ખડેનોને વીરવાણીનો લાભ ક્યારે મળી શકે કે જ્યારે તેઓ જે ભાષા જાણતા હોય તે ભાષામાં સૂત્રો લખાયેલ હોય.

ભગવાન મહાવીરે ફરમાવેલ વાણીની ગુંથણી ગણુધરોએ કરી. તે પ્રાકૃત ભાષામાં રચેલાં શાસ્ત્રો અત્યારની પ્રજા વાંચી ન શકે એટલે લાભ તો ક્યાંથી લઇ શકે ?

આ બધી મુશ્કેલીઓના નિવારણ માટે પૂ. આચાર્યશ્રી ધાસીલાલજી મહારાજ મૂળ શાસ્ત્રોનું પ્રાકૃત, સંસ્કૃત, હિન્દી અને ગુજરાતી ભાષાંતર કરી એકજ પેઇજ ઉપર એકજ પુસ્તકમાં સાથે ચારે ભાષામાં વીર પ્રભુના વચનોનો ખજાનો હરકોઇ વ્યક્તિ સહેલાઈથી વાંચીને તેનો અમૂલ્ય લાભ ઉઠાવી શકે તેવી રીતે તૈયાર કરી રહ્યા છે.

આ સમિતિ દ્વારા પૂજ્યશ્રીનાં બનાવેલાં લગભગ અઠાર શાસ્ત્રો પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યાં છે. હાલમાં ભગવતી સૂત્ર છપાય છે જેના લગભગ ૧૨ ભાગ થશે. અને એક જ શાસ્ત્રનો ખર્ચ લગભગ સવા લાખ રૂ. થશે. બત્રીશ સૂત્રો અને તેના ભાગો મળીને લગભગ ૭૦ સી-તેર બુકો પ્રસિદ્ધ થવાની ધારણા છે.

રૂ. ૨૫૧૭ ભરનાર લાઇફ મેમ્બરને આ આખો સેટ જેની કિંમત લગભગ રૂ. ૭૦૦ થી રૂ. ૮૦૦ થાય છે તે ભેટ તરીકે આપવામાં આવે છે. પરંતુ આવી રીતે રાજબરોજ તોટો પડતો રહે તે ક્યાં સુધી ચલાવી શકાય ? અત્યાર સુધી

મેમ્બરોની સંખ્યા ૭૧૫ની થયેલ છે. હાલમાં મેમ્બરો થવા માટે વગર પ્રયત્ને નામો આવતાં જાય છે. જુલાઈ ૧૯૬૦માં મળનાર કાર્યવાહક કમિટી વખતે રૂ. ૫૦૧૭ મેમ્બર ફ્રી કરવા માટે વાટાઘાટો ચાલે છે. હાલમાં કામ ચલાઉ રૂ. ૨૫૧૭ને બદલે મેમ્બર ફ્રી રૂ. ૩૫૧૭ રાખવામાં આવી છે.

ગઈ જનરલ સભાએ ઠરાવ કરીને પાંચવર્ષીય યોજના ઘડી કાઢી છે અને તેનો હેતુ અત્યારે શાસ્ત્રો ભેટ તરીકે આપવામાં જે ખોટ ખમવી પડે છે તે પુરી કરવાનો છે. રૂ. ૨૫૭ થી વધુ ગમે તેટલી રકમ પાંચ વર્ષ સુધી સમિતિને કોઈપણ વ્યક્તિ (મેમ્બર હોય ન હોય તે) ભેટ આપે તેમ સમિતિએ અપીલ કરી છે. સમિતિના પ્રમુખ શેઠ શાંતિલાલભાઈએ રૂ. ૧૦૦૦૭ એક હજાર પાંચ વર્ષ સુધી આપવાનું જાહેર કર્યું છે.

અત્યાર સુધીમાં રૂ. ૪૦૭૮૭ ની રકમ સમિતિને પહેલા વર્ષની ભેટ તરીકે મળી પણ ગઈ છે. આવી રીતે મદદ આપનારને શાસ્ત્રો ભેટ મળવાનાં નથી. તે વાત સમજી શકાય તેમ છે.

લગ્ન પ્રસંગે, પૂત્ર જન્મ પ્રસંગે, દિક્ષા પ્રસંગે. વર્ષિતપ પ્રસંગે તેમજ બીજા શુભ પ્રસંગોએ થતા ખર્ચામાં થોડો કાપ મુકીને પણ આ યોજના અપનાવી જોવા સારા સમાજને અમો વિનંતિ કરીએ છીએ.

અથાગ પરિશ્રમ વેઠીને સમાજના કંઈયાણુ માટે જે સંત આણંદ આણંદો કાર્ય કરી રહ્યા છે અને જેને વ્યવસ્થિત રીતે પ્રસિદ્ધ કરીને ઘેર ઘેર આગમો પહોંચાડવા જે સમિતિ કાર્યકરી રહી છે. તેના હાથ મજબુત કરવા સમાજના સાધુ, સાધ્વી શ્રાવક-શ્રાવિકા એ દરેકની પવિત્ર ફરજ છે. -એજ વિનંતિ.

તા. ૧-૬-૬૦
રાજકોટ.

સેવકો,
માનદ્ મંત્રીઓ,

પંચવર્ષીય યોજનાની સંવત ૨૦૧૬ ની પહેલાં વર્ષની ભેટ.

(તા. ૩૧-૫-૬૦ સુધીમાં દાતાઓ તરફથી મળેલી રકમો)

શ્રી	શેઠ શાંતિલાલ મંગળદાસ	અમદાવાદ	૧૦૦૦
”	” બાબુલાલ નારણદાસ	ધોરાજી	૨૫૧
”	” ભાવસાર ભોગીલાલ છગનલાલ	અમદાવાદ	૨૫૧
”	” ઈશ્વરલાલ પુરૂષોત્તમદાસ	અમદાવાદ	૨૫૧
”	” હરિલાલ અનોપચંદ	ખંભાત	૨૫૦
”	” રંગજીભાઈ મોહનલાલ	અમદાવાદ	૨૫૦
”	” મુલચંદજી જવાહીરલાલજી ખરડીયા	અમદાવાદ	૧૦૧
”	” ગુલાબચંદ લીલાધર ખાટવીયા	ખાખીજળીયા	૧૦૧
”	” મહેતા પોપટલાલ માવજીભાઈ	જામજોધપુર	૧૦૧
”	” શાહ પ્રેમચંદ સાકરચંદ	અમદાવાદ	૧૦૦
”	” હાથીભાઈ ચત્રજી જામનગરવાળા	અમદાવાદ	૭૫
”	” મહેતા ભાનુલાલ રૂગનાથ	ધ્રાશ્વ	૭૫
”	” શાહ હરજીનદાસ કેશવજી	મુંબઈ	૭૫
”	” જુંઝાભાઈ વેલશીભાઈ	સુરેન્દ્રનગર	૭૫
”	શાહ હીરાચંદ છગનલાલ હા. ચીમનલાલ હીરાચંદ	સાણુદ	૫૧
”	” મોતીલાલજી હીરાચંદજી	નારાયણગામ	૫૧
”	વકીલ મણીલાલ કેશવલાલ	વડોદરા	૫૧
”	શેઠ ત્રીલોવનદાસ મંગળદાસ	ખંભાત	૫૧
”	” ખાટવીયા અમીચંદ ગીરધરલાલ	બેંગલોર	૫૧
”	” સુમનલાલ કાળીદાસભાઈ	કાનપુર	૫૧
”	” હરકીશનદાસ કૂલચંદભાઈ	કાનપુર	૫૧
”	” બાગમલજી રૂગનાથમલજી ભણસારી હા. શેઠ નેનમલજી અમદાવાદ		૫૧
”	” ગીરધરલાલ મણીલાલ તરફથી		
	(સ્વ. અ. સૌ. છબલબાઈના સ્મરણાર્થે)	ખારાઘોડા	૫૧
”	” એક સફરહસ્થ હા. શાહ રીખભદાસ જયંતિલાલ	અમદાવાદ	૫૧
”	” બગડીયા જગજીવનદાસ રતનશી	દામનગર	૫૧
”	વકીલ વાડીલાલ નેમચંદ શાહ	વીરમગામ	૫૧
”	સ્થા. જૈન સંઘ હા. મહેતા ચંદુલાલ ખેતશીભાઈ	વણી	૫૧
”	શેઠ દોશી જીવરાજ લાલચંદ	સાણુદ	૫૧

”	”	નરસિંહદાસ વર્ણતચંદ સંઘવી	ધ્રાંગધ્રા	૫૧
”	ડો.	કસ્તુરચંદ બાલાભાઈ શાહ હા. રજનીકાંત કસ્તુરચંદ શાહ અમદાવાદ		૫૧
”	શેઠ	કસ્તુરચંદ હરજીવનદાસ હા. ડો. માણેકલાલ કસ્તુરચંદ	સાણુંદ	૫૧
”	”	ળીમચંદ મણીલાલ	ખારાઘોડા	૩૧
”	”	કેશવલાલ ઓતમચંદ શાહ	ખારાઘોડા	૩૧
”	”	ભાઈલાલ ઉજમશી શાહ	અમદાવાદ	૩૧
”	”	રતીલાલ પોપટલાલ મહેતાના પૂ. માતુશ્રી		
		બેન ચંચળબેનના તરફથી લેટ	વણી	૩૧
”	”	અમૃતલાલ ઓઘડભાઈ	ખારાઘોડા	૩૧
”	”	મહેતા રણજીતલાલ મોતીલાલ (ઉદેપુરવાળા)	અમદાવાદ	૨૫
”	”	કેશવલાલભાઈ	વીરમગામ	૨૫
”		પ્રવિણુબેન લક્ષ્મણભાઈ	અમદાવાદ	૨૫
”		પારેખ ભીખાલાલ નેમચંદ	સાણુંદ	૨૫

સમિતિ સર્વ દાતાઓનો આભાર માને છે.

રાજકોટ

તા. ૧-૬-૧૯૬૦

સાકરચંદ ભાઈચંદ શેઠ

મંત્રી

॥ श्रीवीतरागाय नमः ॥

जैनाचार्य—जैनधर्मदिवाकर—पूज्यश्री—घासीलाल—व्रतिविरचितया

प्रमेयचन्द्रिकाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतं

व्याख्याप्रज्ञप्त्यपरनामकम्

श्री-भगवतीसूत्रम्

मङ्गलाचरणम् ।

महावीरं धीरं बहुबलसमीरं कृतिरजो,—

ऽपहारे संसारे गलिततरसारे निवसताम् ।

महास्फारं सारं दलितभवभारं जिनवरम्

नमस्तीकेऽलीकेङ्गितमतिनिवारीं भगवतीम् ॥१॥

मङ्गलाचरण—

अन्वयार्थ—(दलितभवभारं) भवके भारको बिल्कुल नष्ट करने वाले, (महास्फारं) केवलज्ञानरूपी असाधारण ज्योति से देदीप्यमान, तथा (गलिततरसारे) निराकुलतारूप सुखसार से सर्वथा रहित ऐसे (संसारे) इस संसारमें (निवसताम्) अनादि कालसे भ्रमण करनेवाले जीवों के (कृतिरजोऽपहारे बहुबलसमीरं) भवभ्रमणके कारणभूत कर्मरूप रज समूहको उड़ानेके लिये प्रलयकालकी प्रचण्ड वायुके जैसे, अतएव (सारं) सारभूत ऐसे (धीरं जिनवरं महावीरं) धीर जिनेन्द्र महावीरको (नमन्) नमस्कार करके मैं (अलीकेङ्गितमतिनिवारीं भगवतीं टीके) मिथ्यात्व से वासित मतिको दूर करनेवाले भगवतीसूत्रकी टीका करता हूँ ॥

भंगलाचरण—

अन्वयार्थ—(दलितभवभारं) ભવના ભારનો બિલકુલ નાશ કરનારા, (મહાસ્ફારં) કેવળ જ્ઞાન રૂપી અસાધારણ જ્યોતિથી દેદીપ્યમાન, તથા (ગલિત-તરસારે) નિરાકુલતારૂપ સુખસારથી સર્વથા રહિત એવા (સંસારે) આ સંસારમાં (નિવસતામ્) અનાદિ કાળથી ભ્રમણ કરનારા જીવોના (કૃતિરજોઽપહારે બહુબલ-સમીરં) ભવભ્રમણના કારણભૂત કર્મરૂપી રજસમૂહને ઉડાડવામાં પ્રલયકાળના પ્રચંડ વાયુના જેવા, અને તેથી (સારં) સારભૂત એવા (ધીરં જિનવરં મહાવીરં) ધીર જિનેન્દ્ર મહાવીરને (નમન્) નમસ્કાર કરીને હું (અલીકેઙ્ગિતમતિનિવારીં ભગવતીં ટીકે) મિથ્યાત્વવાળી મતિને દૂર કરનાર ભગવતી સૂત્રની ટીકા કરું છું.

વિશેષાર્થ—ટીકાકારને ભગવાન મહાવીરનો નમસ્કાર કરવામાં કારણ
 અનેક અસાધારણ ગુણ છે, હવે આ વાતને આગળ પ્રકટ કરવામાં, ક્યો કિ
 જૈનસિદ્ધાન્તમાં મોક્ષમાર્ગના નેતા, કર્મરૂપી પર્વતોના ભેદના (ભેદન કરવા-
 વાળા) અને વિશ્વતત્ત્વોના જ્ઞાતા આત્મા હી ઉપાસના કરવા યોગ્ય માના
 ગયા છે । “દલિતભવમારં” ભવના ભારને દલિત વહી કર સકતા છે જો
 આત્માના સ્વભાવને ભુલા દેવાના, અથવા આને ઘાત કરવાના કર્મોના
 વિજય પ્રાપ્ત કર લેતા છે । જન્મ જરા અને મરણ યહી ભવ છે । ભવ યહ
 ઉપલક્ષણ પદ છે । હવે પદને ટીકાકારને મહાવીર પ્રભુને “કર્મના ભેદના”
 પ્રકટ કરવામાં । “ગલિતતરસારે સંસારે નિવસતામ્ કૃતિરજોઽપહારે બહુ-
 બલસમીરં” હવે પદોના આગળ આગળ પ્રભુમાં મોક્ષમાર્ગના નેતૃત્વ પ્રકટ કરવામાં,
 ક્યો કિ જન્મ જરા અને મરણના વ્યાધિને નિર્મુક્ત હુઆ આત્મા હી દુસરા
 જીવોને હવે વ્યાધિને નિર્મુક્ત મુક્તિના માર્ગમાં લગા સકતા છે । “મહાસ્ફારં”
 પદ યહ પ્રકટ કરતા છે કિ જિસપ્રકાર બહે ભારી સ્ફાર (વિશાલ) નિર્મલ
 પ્રકાશમાં સમસ્ત જ્ઞેય (જાનવાયોગ્ય) પદાર્થ ઝલકવા લગ જાતા છે, હવે પ્રકા-
 રને દર્પણમાં પ્રતિબિંબની તરફ આને કેવલજ્ઞાનરૂપ સ્ફાર (વિશાલ) પ્રકાશમાં
 ત્રિકાલવર્તી સમસ્ત જ્ઞેય પદાર્થ આપની ૨ અનંત પર્યાયો સહિત ઝલકવા
 રહતા છે, અતઃ વે વિશ્વતત્ત્વના જ્ઞાતા છે । હવે પ્રકાર આ અસાધારણ ગુણોને

વિશેષાર્થ—ટીકાકારે ભગવાન મહાવીરને નમસ્કાર કરવાનું કારણ તેમના
 અસાધારણ ગુણો છે, એવું આગળ દર્શાવ્યું છે, કારણ કે જૈનસિદ્ધાન્તમાં મોક્ષ-
 માર્ગના નેતા, કર્મરૂપી પર્વતોને ભેદનાર અને વિશ્વતત્ત્વોના જ્ઞાતા આત્માને જ
 ઉપાસના કરવા લાયક માન્યા છે. “દલિતભવમારં” ભવના ભારને તે વ્યક્તિ જ
 દલિત કરી શકે છે કે જે આત્માના સ્વભાવને ભુલાવી દેનાર અથવા તેના ઘાત
 કરનાર કર્મો પર વિજય મેળવે છે. જન્મ જરા અને મરણને જ ભવ કહે છે.
 ‘ભવ’ પદ ઉપલક્ષણ પદ છે. આ પદ દ્વારા ટીકાકારે મહાવીર પ્રભુને “કર્મના
 ભેદનાર” કહ્યા છે. “ગલિતતરસારે સંસારે નિવસતામ્ કૃતિરજોઽપહારે બહુબલસમીરં”
 આ પદો દ્વારા તેમણે પ્રભુમાં મોક્ષમાર્ગનું નેતૃત્વ દર્શાવ્યું છે. કારણ કે જન્મ,
 જરા અને મરણની વ્યાધિમાંથી નિર્મુક્ત થયેલ આત્મા જ બીજા જીવોને તે
 વ્યાધિથી નિર્મુક્ત એવા મોક્ષના માર્ગ દોરી શકે છે. “મહાસ્ફારં” પદ એ
 બતાવે છે કે જે રીતે ઘણા ભારે સ્ફાર (વિશાળ નિર્મળ) પ્રકાશમાં સમસ્ત જ્ઞેય (જાણવા
 યોગ્ય) પદાર્થો દેખાવા લાગે છે તેજ પ્રમાણે તેમના કેવળજ્ઞાનરૂપ સ્ફાર (વિશાળ) નિર્મળ
 પ્રકાશમાં ત્રિકાલવર્તી સમસ્ત જ્ઞેય પદાર્થો પોતા પોતાની અનંત પર્યાયો સહિત
 દર્પણમાં જેમ પ્રતિબિંબ દેખાય તેમ દેખાવા લાગે છે. તેથી તેમને વિશ્વતત્ત્વના

ચરમજિનવરાસ્યાદુદ્ગમં પ્રાપ્નુવત્યા,
 ભવિકહૃદયકઞ્જં સ્મેરતાં પ્રાપ્યન્ત્યા ।
 ઉદયગિરિશિરસ્તો ભાનુભાસેવ લોકે,
 વિલસન્તિ ભગવત્યા જીવતત્ત્વાદિવસ્તુ ॥ ૨ ॥

યુક્ત અન્તિમ તીર્થંકર શ્રી મહાવીર પ્રભુકો ટીકાકારને નમસ્કાર કિયા હૈ, ક્યોં કિ ઇષ્ટ દેવતાકે ગુણોંકા સ્તવન કરને સે જીવોંકો મોક્ષમાર્ગકી સંસિદ્ધિ પ્રાપ્ત હોતી હૈ । યહ સૂત્ર અર્થરૂપમેં ભગવદ્વાણીરૂપ હૈ, અતઃ ઇસકે અધ્યયન કરનેસે જીવોંકી મિથ્યાત્વવાસિત મતિ સમ્યક્ મતિકે રૂપમેં પરિણત હો જાતી હૈ । ઇસ કથનસે ઇસ શાસ્ત્રમેં ટીકાકારને ઉપાદેયતા પ્રકટ કી હૈ ॥ ૧ ॥

અન્વયાર્થ—(ઉદયગિરિશિરસ્તઃ ઉદ્ગમં પ્રાપ્નુવત્યા) ઉદયાચલ પર્વતકે શિખરસે ઉદિત હુઈ (ભાનુભાસા ઇવ) જૈસે સૂર્યકી પ્રભા કમલોંકો વિકસિત કરતી હુઈ સંસારમેં સમસ્ત ઘટ પટાદિક વસ્તુઓંકો પ્રકાશિત કરતી હૈ, ડસી પ્રકારસે (ચરમજિનવરાસ્યાત્ ઉદ્ગમં પ્રાપ્નુવત્યા) અન્તિમ તીર્થંકર શ્રી મહાવીર પ્રભુકે મુખસે નિકલા હુઆ (ભગવત્યા) યહ ભગવતી સૂત્ર (ભવિકહૃદયકઞ્જં સ્મેરતાં પ્રાપ્યન્ત્યા) ભગ્યજીવોંકે હૃદય-કમલોંકો વિકસિત કરતા હુઆ (લોકે) ઇસ લોકમેં (જીવતત્ત્વાદિવસ્તુ વિલસન્તિ) જીવાદિ તત્ત્વોંકો પ્રકાશિત કરતા હૈ ।

વિશેષાર્થ—યહ ભગવતી સૂત્ર અન્તિમ તીર્થંકર પ્રભુકે મુખસે

જ્ઞાતા કહે છે. આ પ્રકારના અસાધારણ ગુણોથી યુક્ત એવા અન્તિમ તીર્થંકર શ્રી મહાવીર પ્રભુને ટીકાકારે નમસ્કાર કર્યા છે. કારણ કે ઇષ્ટ દેવતાના ગુણોની સ્તુતિ કરવાથી જીવોને કલ્યાણમાર્ગની સંસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. આ સૂત્ર અર્થરૂપે ભગવદ્વાણી રૂપ છે. તેથી તેનું અધ્યયન કરવાથી જીવોની મિથ્યાત્વવાળી મતિનું સમ્યક્ મતિના રૂપે પરિણમન થાય છે. આ કથન દ્વારા આ શાસ્ત્રમાં ટીકાકારે ઉપાદેયતા બતાવી છે ॥ ૧ ॥

અન્વયાર્થ—(ઉદયગિરિશિરસ્તઃ ઉદ્ગમં પ્રાપ્નુવત્યા) ઉદયાચલ પર્વતના શિખર ઉપરથી ઉદિત થયેલ (ભાનુભાસા ઇવ) સૂર્યની પ્રભા જેમ કમળોને વિકસિત કરીને સંસારની સમસ્ત વસ્તુઓને પ્રકાશિત કરે છે, એજ પ્રમાણે (ચરમજિનવરાસ્યાત્ ઉદ્ગમં પ્રાપ્નુવત્યા) અન્તિમ તીર્થંકર શ્રી મહાવીર પ્રભુના મુખમાંથી નીકળેલ (ભગવત્યા) આ ભગવતી સૂત્ર (ભવિકહૃદયકઞ્જં સ્મેરતાં પ્રાપ્યન્ત્યા) ભગ્ય જીવોનાં હૃદયકમળોને વિકસિત કરતું (લોકે) આ લોકમાં (જીવતત્ત્વાદિવસ્તુ વિલસન્તિ) જીવાદિ તત્ત્વોને પ્રકાશિત કરે છે.

વિશેષાર્થ—આ ભગવતી સૂત્ર અન્તિમ તીર્થંકર પ્રભુ મહાવીરના મુખ-

વીરમુખાદિત ઉદિતા, શમિતાઽશેષતમા ગણીશકલિતા ।

ચલિતા નૃશ્રુતિગગને, ધ્વાન્તં કાચિત્ પ્રમા હરતાત્ ॥ ૩ ॥

ઉદ્ભૂત (પ્રકટ) હુઆ હૈ અતઃ इसमें परतः प्रमाणता न आकर स्वतः प्रमाणता है, इसी बातकी पुष्टि “चरमजिनवरास्यादुद्गमं प्राप्नुवत्या” इस पद द्वारा की है । सूर्य जिस प्रकारसे सरोवरोंमें कमलवनको विकसित करता हुआ अन्य पदार्थों का भी वह प्रकाशक होता है, उसी प्रकारसे प्रभुके मुखसे निकला हुआ यह सूत्र भी भव्य जीवोंके मनको मुदित करता हुआ—जीव अजीव आदि समस्त तत्त्वोंके यथार्थ स्वरूपको प्रकाशित करता है ॥ २ ॥

અન્વયાર્થ—(વીરમુખાદિત ઉદિતા) અન્તિમ તીર્થકર શ્રી મહાવીરપ્રભુ કે મુખરૂપ હિમાચલસે ઉદિત હુઈ અર્થાત્ નિકલી હુઈ (શમિતાઽશેષતમા) તથા સમસ્ત અજ્ઞાનરૂપ અંધકારકો બિલકુલ નષ્ટ કર દેનેવાલી (કાચિત્ પ્રમા) યહ કોઈ ભગવતીસૂત્રરૂપ અપૂર્વપ્રમા કિ જિસે (ગણીશકલિતા) ગણધરોને સૂત્રરૂપમે ગૂંથા હૈ, ઓર જો (નૃશ્રુતિગગને ચલિતા) મનુષ્યોંકે કર્ણપ્રદેશરૂપ આકાશમેં ફેલી હુઈ હૈ વહ (ધ્વાન્તં હરતાત્) અજ્ઞાનરૂપ અંધકારકો નષ્ટ કરે ।

વિશેષાર્થ—જિસ પ્રકાર ગગનમંડલમેં ઇધર ઉધર ફેલી હુઈ સૂર્યકો રશ્મિયાં (કિરણોં) જબ એક વિશેષ પ્રકારકે કાચમેં કેન્દ્રિત કરલી જાતી હૈ

માંથી ઉદ્ભૂત (પ્રકટ) થયું છે. તેથી તેમાં સ્વતઃ પ્રમાણતા રહેલી છે. પરતઃ પ્રમાણતા નથી, તે વાતનું “ચરમજિનવરાસ્યાદુદ્ગમં પ્રાપ્નુવત્યા” દ્વારા સમર્થન થયું છે. જેવી રીતે સૂર્ય સરોવરોમાં ઉગેલાં કમળોને વિકસિત કરતો થકો જગતના અન્ય પદાર્થોને પણ પ્રકાશિત કરે છે, એજ પ્રમાણે પ્રભુના મુખમાંથી પ્રકટ થયેલ આ ભગવતીસૂત્ર પણ ભવ્યજીવોના ચિત્તને આનંદિત કરતું—જીવ અજીવ આદિ સમસ્ત તત્ત્વોને યથાર્થ રૂપે પ્રકાશિત કરે છે—તેમનું પ્રતિપાદન કરે છે. ॥૨॥

અન્વયાર્થ—(વીરમુખાદિત ઉદિતા) અન્તિમ તીર્થકર શ્રી મહાવીર પ્રભુના મુખરૂપી હિમાચલમાંથી નીકળેલી, (શમિતાઽશેષતમા) સમસ્ત અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનો બિલકુલ નાશ કરનારી (કાચિત્ પ્રમા) ભગવતીસૂત્રરૂપ આ કોઈ અપૂર્વ પ્રમા કે જેને (ગણીશકલિતા) ગણધરોએ કેન્દ્રિત કરી છે. અને જે (નૃશ્રુતિગગને ચલિતા) મનુષ્યોના કર્ણપ્રદેશરૂપ આકાશમાં વ્યાપ્ત થયેલ છે તે (ધ્વાન્તં હરતાત્) અજ્ઞાનરૂપ અંધકારનો નાશ કરે.

વિશેષાર્થ—જેવી રીતે ગગનમંડળમાં આમ તેમ ફેલાયેલ સૂર્યનાં કિરણોને એક વિશેષ પ્રકારના કાચની મદદથી કેન્દ્રિત કરી લેવાય છે. અને એમ

વસન્તે તરુરાજીવ ભગવત્યા વિરાજતે ।

ભૂરિયં ભૂષણાવલ્યા દેહભાજાં તનૂરિવ ॥ ૪ ॥

તો વે વસ્ત્રોંકો જલા દિયા કરતી હૈં—યહ સ્વાનુભવગમ્ય વાત હૈ । इसी प्रकार प्रभुकी दिव्य देशना गणधरों द्वारा शास्त्रके रूपमें जब गूंथी गई है तब वह जीवोंके मिथ्यात्वरूपी अन्धकारको मिटाकर कर्मरूपी इन्धन (काष्ठ) को जलादेती है ॥ ३ ॥

અન્વયાર્થ—(વસન્તે) વસન્ત ઋતુમેં (તરુરાજીવ) વૃક્ષપદ્ધિ જૈસે (વિરાજતે) સુન્દર લગને લગતી હૈ ઓર (ભૂષણાવલ્યા) આભૂષણોંસે (દેહભાજામ્) પ્રાણિયોંકા (તનુરિવ) શરીર જૈસે સુહાવના લગને લગતા હૈ, उसी तरहसे (भगवत्या इयं भूः विराजते) इस भगवतीसूत्रसे यह पृथ्वीमंडल भी सुहावना लगने लगता है ।

વિશેષાર્થ—સંસારકો શાસ્ત્રકારોંને હેય પદાર્થ કહા હૈ, પરન્તુ યહાં જો ઉસે સુહાવને લગનેકી વાત કહી હૈ ઉસકા કારણ યહી હૈ કિ જીવકો જો સુક્તિકી પ્રાપ્તિ હોતો હૈ વહ સંસારપૂર્વક હી હોતી હૈ—સંસારમેં રહતે હો જીવ સમ્યગ્દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાન ઓર સમ્યક્ ચારિત્રકી પ્રાપ્તિ કર સકતા હૈ, વિશેષકર મનુષ્યપર્યાયમેં હી ઇસ માર્ગકી પ્રાપ્તિમેં કારણ ભગવતીસૂત્રકા યથાર્થ જ્ઞાન હી હૈ । इस लिये भगवतो सूत्र से ही यह भूमि शोभित होती है, अर्थात् मनुष्यभवरूप संसारकी शोभा भगवती

કરવાથી તે વસ્ત્રોંને સળગાવી શકે છે, એ અનુભવસિદ્ધ છે. એજ પ્રમાણે પ્રભુની દિવ્ય દેશના જ્યારે ગણધરો દ્વારા કેન્દ્રિત કરવામાં આવે છે ત્યારે તે જીવોના મિથ્યાત્વરૂપી અંધકારનો નાશ કરીને કર્મરૂપી ઇન્ધન (કાષ્ઠ)ને સળગાવી નાખે છે. ॥૩॥

અન્વયાર્થ—(વસન્તે) વસન્તઋતુમાં (તરુરાજીવ) વૃક્ષપદ્ધિ જેવી રીતે (વિરાજતે) સુંદર લાગે છે, અને (ભૂષણાવલ્યા) આભૂષણોથી (દેહભાજામ્) માણસોના (તનુરિવ) શરીર જેવાં શોભે છે, એજ પ્રમાણે (ભગવત્યા ઇયં ભૂઃ વિરાજતે) આ ભગવતીસૂત્રથી આ ભૂમંડળ પણ સુશોભિત લાગવા માડે છે.

વિશેષાર્થ—શાસ્ત્રકારોંએ સંસારને હેય પદાર્થ બતાવ્યો છે, પણ ઝીંડી તે સુંદર લાગવાની જે વાત કહી છે તેનું કારણ એ છે કે જીવને સુક્તિની જે પ્રાપ્તિ થાય છે તે સંસારપૂર્વક જ થાય છે. સંસારમાં રહીને જ જીવ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે, ખાસ કરીને મનુષ્યપર્યાયમાં જ આ માર્ગની પ્રાપ્તિના કારણરૂપ ભગવતીસૂત્રનું યથાર્થ જ્ઞાન જ છે. તેથી ભગવતીસૂત્રથી જ આ ભૂમિ શોભે છે. એટલે કે માનવભવરૂપ સંસારની શોભા

માનસં હંસપદ્મયેવ, મૈત્ર્યેવ ભવિનાં પરમ્ ।

ભગવત્યા વિદાવત્યા સારવત્યા વિરાજતે ॥ ૬ ॥

સૂત્ર-તત્પ્રતિપાદિત સમ્યગ્દર્શનાદિત્રિકસે હી હૈ, અન્યસે નહીં, હસલિયે જૈસે વૃક્ષોંકા હરાભરાપન વસન્તાધીન ઓર વ્યવહારમેં શારીરિક સૌન્દર્ય ભૂષણાધીન માના જાતા હૈ ઉસી પ્રકાર અધ્યાત્મ માર્ગમેં મનુષ્યભવરૂપ સંસારકી સફલતા સમ્યગ્જ્ઞાન આદિકી પ્રાપ્તિસે માની ગઈ હૈ ॥ ૪ ॥

અન્વયાર્થ—(હંસપદ્મયા માનસં ઇવ) હંસપંક્તિસે માનસરોવરકી તરહ (મૈત્ર્યા માનસં ઇવ) મૈત્રીભાવસે મનકી તરહ (ભવિનાં માનસં) ભવ્ય જીવોંકા અન્તઃકરણ (વિદાવત્યા સારવત્યા ભગવત્યા પરં વિરાજતે) જ્ઞાનરૂપ હસ સારભૂત ભગવતીસૂત્રસે વિશિષ્ટ હોકર ખૂબ સુશોભિત હોતા હૈ।

વિશેષાર્થ—ચતુર્થશ્લોકકા ભાવાર્થ હી હસ શ્લોક દ્વારા સ્પષ્ટ કિયા ગયા હૈ । સંસારમેં ભવ્ય ઓર અભવ્ય, હસ પ્રકારસે જીવ દો વિભાગોંમેં વિભક્ત કિયે ગયે હૈ । જિનમેં સમ્યગ્દર્શન આદિ ગુણોંકો અપનેમેં જગાનેકી યોગ્યતા હોતી હૈ વે ભવ્ય, ઓર હનસે ભિન્ન અભવ્યજીવ માને જાતે હૈ । ભવ્ય જીવોંકા અન્તઃકરણ ભાવશ્રુતરૂપ હસ ભગવતીસૂત્રસે વિરાજિત હો સકતા હૈ—અભવ્યોંકા નહીં । એસા ક્યોં હોતા હૈ? તો હસકા ઉત્તર “હનકી યોગ્યતા હી એસી હૈ ” યહી હૈ, માનસરોવરમેં હી હંસપંક્તિ

ભગવતીસૂત્ર (તેમાં પ્રતિપાદિત સમ્યગ્દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્ર)થીજ છે. અન્ય વસ્તુથી તે શોભા નથી. તેથી જેમ વૃક્ષોનું હરાભરાપણું વસન્તાધીન મનાય છે અને જેમ વ્યવહારમાં શારીરિક સૌન્દર્ય ભૂષણાધીન ગણાય છે, તેમ આધ્યાત્મ-માર્ગમાં માનવલવરૂપ સંસારની સાર્થકતા સમ્યગ્જ્ઞાન આદિની પ્રાપ્તિમાં મનાય છે. ॥૪॥

અન્વયાર્થ—(હંસપદ્મકત્યા માનસં ઇવ) હંસપંક્તિવડે માનસરોવર જેમ શોભે છે, (મૈત્ર્યા માનસં ઇવ) મૈત્રીભાવથી જેમ મન શોભે છે (ભવિનાં માનસં) એજ પ્રમાણે ભવ્ય જીવોનાં અંતઃકરણ (વિદાવત્યા સારવત્યા ભગવત્યા પરં વિરાજતે) જ્ઞાનરૂપ આ સારભૂત ભગવતીથી યુક્ત થઈને ખૂબ સુશોભિત બને છે.

વિશેષાર્થ—આ શ્લોક દ્વારા ચોથા શ્લોકનો ભાવાર્થ જ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યો છે. સંસારના જીવો જે રાશિમાં વહેંચાયેલા છે. (૧) ભવ્ય રાશિ અને (૨) અભવ્યરાશિ. જે લોકોમાં સમ્યગ્દર્શન આદિ ગુણોને પોતાની અંદર જગાડવાની યોગ્યતા હોય છે તેમને ભવ્ય, અને તેનાથી વિપરીત પ્રકારના જીવોને અભવ્ય કહે છે. ભવ્ય જીવોના અંતઃકરણ જ આ ભાવશ્રુતરૂપ ભગવતીથી વિરાજિત થઈ શકે છે અભવ્યનાં નહીં. એવું શા કારણે બને છે? તેના જવાબ રૂપે એમ કહી શકાય કે તેમની યોગ્યતા જ એવી હોય છે. જેમ હંસપંક્તિઓ માનસરોવરમાં જ

તત્ત્વદ્રવાં ભગવતીકમલાલિમેતામ્ ,
આત્માનુભૂતિમકરન્દતિપ્રજુષ્ટામ્ ।
નિત્યં નવાં સુખસવાં ભવિનો મિલિન્દા,—
આસ્વાદયન્તિ નિતરાં સતતં સુચિત્તાઃ ॥ ૬ ॥

કિલોલેં કરતી હૈ અન્યસરોવરોંમેં નહીં । મૈત્રીભાવ મનમેં હી અપના સ્થાન બનાતા હૈ અન્ય ઇન્દ્રિયોંમેં નહીં તો જૈસે યહ એકસ્વામાવિક વાત હૈ, ઉસી પ્રકારસે યહ બી એક પ્રાકૃતિક વાત હૈ કિ પ્રભુકી દેશનારૂપ યહ ભગવતી રૂપ ભાવશ્રુત બી ભવ્યોંકે હી હૃદયકે અંદર સમાતા હૈ—અ ભવ્યોંકે નહીં ॥૫॥

અન્વયાર્થ—(તત્ત્વદ્રવાં)જીવાદિક તત્ત્વરૂપ રસકો ઉત્પન્ન કરનેવાલી અર્થાત્ ઉસકે વાસ્તવિક સ્વરૂપકો પ્રકટ કરનેવાલી (આત્માનુભૂતિમકરન્દતિપ્રજુષ્ટામ્) તથા આત્માકી અનુભૂતિરૂપ પરાગ(પુષ્પરજ)કે પુંજસે યુક્ત-એસી (એતાં) ઇસ (ભગવતીકમલાલિમ્) ભગવતીરૂપ કમલપંક્તિકા જો કિ (નિત્યં નવાં) હમેશ નવીન હી બની રહતી હૈ, ઔર (સુખસવાં) અનંત અવ્યાબાધ સુખકો ઉત્પન્ન કરતી હૈ ઉસકો જો (ભવિનો મિલિન્દા) ભવ્ય જીવરૂપ ભ્રમર (સતતં નિતરાં આસ્વાદયન્તિ) નિરન્તર ઇચ્છાનુસાર અત્યન્ત આસ્વાદન કરતે હૈં વે (સુચિત્તાઃ) નિર્મલ ચિત્ત હો જાતે હૈં ॥

વિશેષાર્થ—કમલોંકે મકરન્દકા પાન કરનેવાલે ભ્રમર સુચિત્ત (નિર્મલ ચિત્ત) ન હોકર મદોન્મત્ત હો જાયા કરતે હૈં—યહ એક પ્રસિદ્ધ વાત હૈ

આનંદ કરે છે—અન્ય સરોવરોંમાં નહીં, મૈત્રીભાવ મનમાં જ સ્થાન જમાવે છે. અન્ય ઇન્દ્રિયોંમાં નહીં, આ વાત જેમ સ્વાભાવિક ગણાય છે તેમ એ પણ એક સ્વાભાવિક વાત છે કે પ્રભુની દેશનારૂપ આ ભગવતીરૂપ ભાવશ્રુત પણ ભવ્ય જીવોનાજ હૃદયમાં સ્થાન જમાવે છે—અભવ્યોંનાં હૃદયોંમાં નહીં ॥૫॥

અન્વયાર્થ—(તત્ત્વદ્રવાં) જીવાદિક તત્ત્વરૂપ રસને ઉત્પન્ન કરનારી એટલે કે તેના વાસ્તવિક સ્વરૂપને બતાવનારી (આત્માનુભૂતિમકરન્દતિપ્રજુષ્ટામ્) તથા આત્માની અનુભૂતિરૂપ પરાગપુંજ (પુષ્પરજ)થી યુક્ત એવી (એતાં) આ (ભગવતીકમલાલિમ્) ભગવતીરૂપ કમલપંક્તિ—કે જે (નિત્યં નવાં) નિત્ય નવીનજ લાગ્યા કરે છે, અને જે (સુખસવાં) અવ્યાબાધ સુખને ઉત્પન્ન કરે છે, તેનું (ભવિનો મિલિન્દાઃ) જે ભવ્યજીવ રૂપ ભ્રમર (સતતં નિતરાં આસ્વાદયન્તિ) નિરંતર ઇચ્છાનુસાર અત્યંત આસ્વાદન કરે છે તેઓ (સુચિત્તાઃ) નિર્મળ ચિત્તવાળાં બની બીચ છે.

વિશેષાર્થ—કમળોના મકરંદ (પુષ્પરસ)નું પાન કરનારા ભ્રમરો સુચિત્ત (નિર્મળ ચિત્તવાળા) થતા નથી પણ મદોન્મત્ત થાય છે, એ વાત પ્રસિદ્ધ છે,

ચન્દ્રોદયે કુમુદકાનનમત્યજત્ સ્વં,
 સ્થાનં મૃગાઙ્કમુપગૃહયિતું યથૌત્કમ્ ।
 ભવ્યાસ્તથા ભગવતીપ્રકટીભવેડમી,
 મોક્ષશ્રિયં સમુપગૃહયિતું યતન્તે ॥ ૮ ॥

હસી પ્રકાર સંસારી જીવ જો કિ જ્ઞાનાવર્ણીય આદિ કર્મોંકે ઉદયસે આચ્છાદિત બને હુએ હૈં, ઉન્હેં યદિ કમી સદ્ગુરુકા ઉપદેશ શ્રવણ કરનેકા સૌભાગ્ય મિલતા હૈ તો વે મી અપનેકો બહુત અધિક ભાગ્યશાલી માનતે હૈં, પર એસી પરિણતિ આસન્નભવ્ય (જલ્દી મોક્ષ જાને વાલે) જીવોંકી હી હોતી હૈ, અતઃ ઉન્હેં યદિ સાક્ષાત્ તીર્થઙ્કરની વાણીરૂપ હસ ભગવતીકે રસકા આસ્વાદન કરનેકા અવસર મિલ જાતા હૈ તો ઉન જૈસા ભાગ્યશાલિયોંમેં શિરોમણિ હસ સંસારમેં ઓર દૂસરા કોન હો સકતા હૈ । ઉન ભાગ્યશાલિયોંકો જૈસા આનંદાનુવ હસ ભગવતીકે રસાસ્વાદનસે પ્રાપ્ત હોતા હૈ વૈસા કિસી મી પુણ્યસે પાયે હુએ સંસારસમ્બન્ધાં પદાર્થકે સેવનસે ઉન્હેં પ્રાપ્ત નહીં હોતા હૈ । હસી આશય કો લેકર યહ શ્લોક કહા ગયા હૈ । યહાં “ સૂક્ષ્મધીશાલિજીવ ” સે આસન્નભવ્ય જીવ ગ્રહણ કિયે ગયે હૈ ॥૭॥

અન્વયાર્થ—(ચન્દ્રોદયે) ચન્દ્રમાકે ઉદય હોને પર (યથા) જૈસે (સ્વં સ્થાનં અત્યજત્ કુમુદકાનનમ્) અપને સ્થાનકો નહીં છોડતા હુઆ મી કુમુદવન (મૃગાઙ્કમ્ ઉપગૃહયિતું) માનો ચન્દ્રમાકો આલિંગન કરનેકે લિયે

એજ પ્રમાણે જ્ઞાનાવર્ણીય આદિકર્મોના ઉદયથી આચ્છાદિત બનેલા સંસારી જીવોને પણ સદ્ગુરુને ઉપદેશ સાંભળવાની તક મળે તો તેઓ પોતાની બાંતને ઘણી જ ભાગ્યશાળી માને છે. પણ એવી પરિણતિ આસન્નભવ્ય (જલ્દી મોક્ષ જનાર) જીવોને જ થાય છે. પણ જો તેમને સાક્ષાત્ તીર્થઙ્કરની વાણીરૂપ ભગવતીના રસનું આસ્વાદન કરવાનો અવસર મળે તો તેમના જેવો શ્રેષ્ઠ ભાગ્યશાળી આ સંસારમાં બીજો કોણ હોઈ શકે ? તો ભાગ્યશાળી જીવોને આ ભગવતીના રસાસ્વાદનથી જેવો આનંદ મળે છે તેવો આનંદ પુણ્યોદયથી પ્રાપ્ત થયેલા સંસારના કોઈ પણ પદાર્થના સેવનથી મળતો નથી. તે આશય દર્શાવવા માટે આ શ્લોક લખ્યો છે. અહીં “સૂક્ષ્મધીશાલિજીવ” પદ દ્વારા “આસન્નભવ્ય જીવ” ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. ॥૭॥

અન્વયાર્થ—(ચન્દ્રોદયે) ચન્દ્રમા ઉદય પામે ત્યારે (યથા) જેમ (સ્વં સ્થાનં અત્યજત્ કુમુદકાનનમ્) પોતાના સ્થાનને નહીં છોડવા છતાં પણ કુમુદવન (મૃગાઙ્કમ્ ઉપગૃહયિતું) બાળે કે ચન્દ્રમાને આલિંગન કરવાને માટે આતુર થયા

ઉત્કંઠિત જૈસા હો જાયા કરતા હૈ (તથા) ડસી પ્રકારસે (ભગવતી-પ્રકટીભવે) ભગવતીકે પ્રકટ હોને પર (અમી ભવ્યાઃ) યે ભવ્યજીવ (મોક્ષશ્રિયં સમુપગૂહયિતું યતન્તે) મોક્ષલક્ષ્મીકો આલિઙ્ગન કરનેકે લિયે લાલાયિત હોતે હૈં ।

વિશેષાર્થ—યહ તો ઁક પ્રકારકી કલ્પના માત્ર હી હૈ કિ કુસુદવન ચન્દ્રમાકે ડદિત હોનેપર પ્રફુલ્લિત હોતા હુઆ માનો અપના હિતૈષી માનકર ડસે આલિઙ્ગન હી કરના ઇાહતા હૈ, ક્યોં કિ વહ ડસ સમય શીતલ મન્દ સુગંધ સમીરકે ડ્ઢોકોંસે આન્દોલિત હોને લગતા હૈ, અતઃ દેખને વાલે જનોં કે ચિત્તમેં ઁસી કલ્પના ડત્પન્ન હોને લગતી હૈ કિ માનો યહ અપને હિતૈષી ચન્દ્રમાસે મેંડ કરનેકે લિયે હી લાલાયિત હો રહા હૈ । પરન્તુ ભગવતીકે -સમ્યગ્જ્ઞાનકે-ડદિત હોનેપર ભવ્યજન મુક્તિશ્રીકે આલિઙ્ગન કરનેકે લિયે વાસ્તવિક ડત્કંઠિત વન જાયા કરતે હૈં, ક્યોં કિ સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ ભગવતીકા ડદ્ય આત્મામેં વિના સમ્યગ્દર્શનકે હુણ હોતા નહીં હૈ, અતઃ ઁસે જીવકા સંસારનિવાસ અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તન માત્ર હી શેષ રહ જાતા હૈ । યહ સિદ્ધાન્તસમ્મત વાત હૈ । ઈસી વાતકો ઈસ શ્લોકદ્વારા પ્રકટ કિયા ગયા હૈ ॥ ૮ ॥

કરે છે, (તથા) ઁ જ પ્રમાણે (ભગવતીપ્રકટીભવે) ભગવતી પ્રકટ થતાં (અમી ભવ્યાઃ) તે ભવ્ય જીવો (મોક્ષશ્રિયં સમુપગૂહયિતું યતન્તે) મોક્ષલક્ષ્મીને ભેટવાને માટે ઉત્કંઠિત થાય છે.

વિશેષાર્થ—ઁ તો માત્ર કલ્પનાની વાત જ છે કે ચન્દ્રમાનો ઉદય થતાં કુસુદવન પ્રફુલ્લિત થઈને તેને પોતાનો હિતૈષી માનીને જાણે કે તેને ભેટવા યાહે છે. કારણ કે ત્યારે તે શીતલ, મંદ, સુગંધ, સમીર-વાયુની લહેરોથી ડોલવા લાગે છે. તે કારણે દર્શકોના મનમાં ઁવી કલ્પના ઉદય પામે છે કે તે પોતાના હિતૈષી ચન્દ્રને આલિંગન કરવાને માટે ઉત્સુક બન્યું છે. ઁ વાત તો કલ્પના માત્ર છે પણ ભગવતી (સમ્યગ્જ્ઞાન)નો ઉદય થતાં તો ભવ્યજનો મુક્તિશ્રીનું આલિંગન કરવાને માટે વાસ્તવિક ઉત્સુક બની જાય છે. કારણ કે સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થયા વિના સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ ભગવતીનો ઉદય આત્મામાં થતો નથી. તેથી તેવા જીવોનો સંસારનિવાસ અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તન માત્ર જ બાકી રહી જાય છે. ઁ સિદ્ધાંતો દ્વારા માન્ય થયેલ હકીકત છે. આ શ્લોક દ્વારા ઁ વાતને જ પ્રકટ કરવામાં આવી છે. ॥ ૮ ॥

આસન્નકામધેનૂનાં, ચિન્તામણિમુપેયુષામ્ ।

સ્થાતું શક્નોતિ કિં ચિન્તા, ભગવત્યવલમ્બિનામ્ ॥૯॥

અન્વયાર્થ—સ્પષ્ટ છે ॥ ૯ ॥

વિશેષાર્થ—કામધેનુ ઓર ચિન્તામણિરત્ન કેવલ જીવોંકી હહલોક-સમ્બન્ધી હી ચિન્તાકે અપહારક હોતે હૈં—અનમેં પારલૌકિક ચિન્તાકો અપહરણ કરનેકી યોગ્યતા નહીં હુઆ કરતી હૈ, પરન્તુ આત્મામેં અન દોનોંકી અપેક્ષાસે ખી શ્રેષ્ઠતમ ભગવતીકા જ્ઞાન અબ ઉદિત હો અતા હૈ તબ જીવકે સબ પ્રકારકી હહલોકસમ્બન્ધી ઓર પરલોકસમ્બન્ધી ચિંતાએ નષ્ટ હો અયા કરતી હૈં । અસકા કારણ યહ હૈ કિ સમ્યગ્જ્ઞાનીકી આત્મા સાંસારિક સમસ્ત અવસ્થાઓંકો કર્મકૃત વિકાર માનકર અનમેં રાગ દ્વેષસે રહિત બન અયા કરતી હૈ, ઓર “ અક દ્રવ્ય દૂસરે દ્રવ્યકે ગુણ સ્વભાવમેં પરિવર્તન નહીં કર સકતા હૈ, પ્રત્યેક દ્રવ્ય અપને હી ગુણ સ્વભાવમેં પરિણમન કરનેકા સ્વભાવવાલા હૈ ” એસા જાનકર વહ જલમેં જલસે ભિન્નકમલકી તરહ સંસારાવસ્થામેં અપની પ્રવૃત્તિ રખતા હૈ । અતઃ કિસી ખી ચિન્તામેં એસી સામર્થ્ય નહીં હો સકતી હૈ જો અસ વીરકે સમક્ષ કિસી ખી રૂપસે ટિક સકે । યહી વાત અસ શ્લોકદ્વારા સમજાઈ ગઈ હૈ ॥ ૯ ॥

અન્વયાર્થ—સ્પષ્ટ છે ॥ ૯ ॥

વિશેષાર્થ—કામધેનુ અને ચિન્તામણિ તો જીવોની આલોકસંબંધી ચિન્તાઓને દૂર કરી શકે છે. તેમનામાં પારલૌકિક ચિન્તાઓ દૂર કરવાનું સામર્થ્ય હોતું નથી. પણ જ્યારે તે બંને કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ એવું ભગવતીનું જ્ઞાન જ્યારે આત્મામાં ઉદય પામે છે ત્યારે જીવની આલોક અને પરલોકની સઘળી ચિન્તાઓ નાશ પામે છે. તેનું કારણ એ છે કે સમ્યગ્જ્ઞાનીનો આત્મા સાંસારિક સમસ્ત અવસ્થાઓને કર્મકૃત વિકાર માનીને તેમાં રાગદ્વેષ રાખતો નથી. અને “ એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યના ગુણ સ્વભાવમાં પરિવર્તન કરી શકતું નથી, પ્રત્યેક દ્રવ્ય પોતાના જ ગુણ સ્વભાવમાં પરિણમન કરવાના સ્વભાવવાળું છે ” એવું સમજીને તે જળથી ભિન્ન કમળની જેમ સંસારાવસ્થામાં પોતાની પ્રવૃત્તિ રાખે છે. તેથી કોઈ પણ ચિન્તામાં એવું સામર્થ્ય હોતું નથી કે તે કોઈ પણ પ્રકારે તે વીરની સામે ટકી શકે. એ જ વાત આ શ્લોકમાં સમજાવવામાં આવી છે. ॥૯॥

અમુખ્યાં ભગવત્યાં યઃ, શ્રદ્ધાં દૃઢતરૌ ધરેત્ ।

સ નૂનં કર્મબન્ધેભ્યો, મુક્તઃ શિવપદં વ્રજેત્ ॥ ૧૦ ॥

અન્વયાર્થ—(યઃ) જો ભવ્ય જીવ (અમુખ્યાં) હસ ભગવતીમાં (દૃઢતરીં શ્રદ્ધાં ધરેત્) ગાઢતર શ્રદ્ધા ધારણ કરતા હૈ (સઃ) વહ (નૂનમ્) નિશ્ચયસે (કર્મબન્ધેભ્યો મુક્તઃ) કર્મબન્ધનસે રહિત હો કર (શિવપદં વ્રજેત્) મુક્તિસ્થાનકો પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ ।

વિશેષાર્થ—સંસારબંધનસે મુક્તિ પાનેકે લિયે આગમ પર અતિચાર રહિત શ્રદ્ધા રાખના અનિવાર્ય કહા ગયા હૈ । ઇન પર ભવ્ય જાવકી હી શ્રદ્ધા હોતી હૈ, અભવ્ય જીવકી નહીં, એસા સિદ્ધાન્તકા વચન હૈ । ભગવતી યહ આગમ હૈ । આગમ્ કે પ્રભાવસે જીવમાં હેય ઓર ઉપાદેયકા વિવેક જાગૃત હોતા હુઆ વિકસિત હોતા રહતા હૈ । મુક્તિમાર્ગમાં સર્વ પ્રથમ સમ્યગ્દર્શન ઉપાદેય કહા ગયા હૈ । હસકે બલપર હી જ્ઞાનમાં સમીચીનતા આતી હૈ । શ્રદ્ધામાં કઈ વાતોંકો લેકર દોષ આતે રહતે હૈ—જિનકે કારણ સમ્યગ્દર્શન મલિન હોતા રહતા હૈ । ઇન દોષોંકા વર્ણન વિસ્તારપૂર્વક શાસ્ત્રોંમાં કિયા ગયા હૈ, અતઃ ઇન દોષોંસે રહિત જો શ્રદ્ધા હોતી હૈ વહી દૃઢતર શ્રદ્ધા હૈ । ભગવતીમાં એસી દૃઢતર શ્રદ્ધા રાખનેવાલા જીવ નિશ્ચયસે કર્મબન્ધનસે મુક્ત હોતા હુઆ શિવપદકો પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ ॥ ૧૦ ॥

અન્વયાર્થ—(યઃ) જે ભવ્ય જીવ (અમુખ્યાં) આ ભગવતીમાં (દૃઢતરીં શ્રદ્ધાં ધરેત્) ગાઢતર શ્રદ્ધા ધારણ કરે છે (સઃ) તે (નૂનમ્) ખરેખર (કર્મબન્ધેભ્યો મુક્તઃ) કર્મબંધથી રહિત થઈને (શિવપદં વ્રજેત્) મુક્તિસ્થાનને પ્રાપ્ત કરે છે.

વિશેષાર્થ—સંસારના બંધનમાંથી મુક્ત થવાને માટે આગમો પર અતિચાર રહિત શ્રદ્ધા રાખવી તે અનિવાર્ય ગણાય છે. તેમાં ભવ્ય જીવો જ શ્રદ્ધા રાખે છે. અભવ્ય જીવો શ્રદ્ધા રાખતા નથી. એવું સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે. ભગવતી સૂત્ર આગમ છે. આગમના પ્રભાવથી જીવમાં હેય અને ઉપાદેયનો વિવેક બળીને તે વિવેકનો વિકાસ થતો રહે છે. મુક્તિમાર્ગમાં સમ્યગ્દર્શનને સર્વપ્રથમ ઉપાદેય કહ્યું છે. તેના આધારે જ જ્ઞાનમાં સમીચીનતા આવે છે. કેટલીક આખતોને લીધે શ્રદ્ધામાં દોષ આવતો રહે છે. જેને કારણે સમ્યગ્દર્શન મલિન થતું રહે છે. તે દોષોનું વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન શાસ્ત્રોમાં કરવામાં આવ્યું છે, તેથી તે દોષોથી રહિત એવી જે શ્રદ્ધા હોય છે તેને દૃઢતર શ્રદ્ધા કહે છે. ભગવતીમાં એવી દૃઢતર શ્રદ્ધા રાખનાર જીવ અવશ્ય કર્મબંધનથી મુક્ત થઈને શિવપદ પામે છે. ॥૧૦॥

અષ્ટાશીતિસહસ્રાલ્લ્યો, દ્વિલક્ષોપદલક્ષણઃ ।

અયં ભગવતીરૂપ, - આગમઃ કિં સુધા નહિ ? ॥૧૧॥

અમરત્વં પ્રપદ્યન્તે, ધારયન્તે इमां યતઃ ।

રાગદ્વેષવિષં હર્ત્તા, યદ્વા વર્ણાત્મકો મનુઃ ॥ ૧૨ ॥

ન સ્વાત્માનન્દસામ્રાજ્યે, સર્વથાऽऽરાધયન્નિમામ્ ।

સાર્વભૌમાયમાનઃ કિં, લભતે સુખમુત્તમમ્ ? ॥ ૧૩ ॥

અન્વયાર્થ—સ્પષ્ટ છે ॥૧૧॥૧૨॥

વિશેષાર્થ—ઇસ ભગવતીસૂત્રકે પદોંકી સંખ્યા દો લાખ અઠ્યાસી હજાર (૨૮૮૦૦૦) હૈં । ઇસે જો અમૃતરૂપ કહા ગયા હૈં વહ મુક્તિકા કારણ હોનેસે હી કહા ગયા હૈં ॥૧૧॥

જિસ પ્રકાર વિષમંત્ર વિષકી વેદનાકો દૂર કર દેતા હૈં ડસી પ્રકારસે યહ ભગવતીસૂત્રરૂપ મંત્ર જીવકે રાગદ્વેષરૂપ જહરકો સર્વથા નષ્ટ કર દેતા હૈં । રાગદ્વેષરૂપ જહરકે ડતર જાનેસે યહ જીવ સ્વસ્થ બન જાતા હૈં । યહ સ્વસ્થતા હી અમરત્વ હૈં, ઇસી લિયે ભગવતીસૂત્રકો ધારણ કરનેવાલે જીવ કો અમરતા કી પ્રાપ્તિ હોના કહા હૈં ॥ ૧૨ ॥

અન્વયાર્થ—(સર્વથા इमाम् આરાધયન્) સર્વ પ્રકારસે ભગવતીસૂત્રકી આરાધના કરનેવાલા મનુષ્ય (સ્વાત્માનન્દસામ્રાજ્યે) અપની આત્માકે સામ્રાજ્યમેં (સાર્વભૌમાયમાનઃ) ચક્રવર્તી રાજાકે સમાન હોતા હુઆ (કિં ઉત્તમમ્ સુખં ન લભતે) કયા ઉત્તમ સુખકો પ્રાપ્ત નહીં કર લેતા હૈં? અર્થાત્ કર હી લેતા હૈં ॥

અન્વયાર્થ—સ્પષ્ટ છે. ॥૧૧॥૧૨॥

વિશેષાર્થ—આ ભગવતીસૂત્રનાં પદોંની સંખ્યા બે લાખ અઠ્યાસી હજાર (૨૮૮૦૦૦) ની છે. તેને અમૃતરૂપ બતાવવાનું કારણ એ છે કે તે મુક્તિ અપાવનાર છે. ॥૧૧॥

બેવી રીતે વિષમંત્ર વિષની વેદનાને દૂર કરે છે તેવી જ રીતે, આ ભગવતીસૂત્ર રૂપ મંત્ર જીવોના રાગદ્વેષરૂપી જહરને બિલકુલ નાશ કરી દે છે. રાગદ્વેષરૂપ જહર ડતરી જતાં આ જીવ સ્વસ્થ બની જાય છે. એ સ્વસ્થતા જ અમરપણું છે. એ માટે જ ભગવતીસૂત્રને ધારણ કરવાવાળા જીવને અમરપણું પ્રાપ્ત થવાનું કહ્યું છે. ॥ ૧૨ ॥

અન્વયાર્થ—(સર્વથા इमाम् આરાધયન્) નિરંતર આ ભગવતીસૂત્રની આરાધના કરનાર મનુષ્ય (સ્વાત્માનન્દસામ્રાજ્યે) પોતાના આત્મસામ્રાજ્યમાં (સાર્વભૌમાયમાનઃ) ચક્રવર્તી રાજા સમા બની (કિં ઉત્તમમ્ સુખં ન લભતે) તે શું ઉત્તમ સુખોને પ્રાપ્ત નથી કરતો? અર્થાત્ અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે,

વિશેષાર્થ—જો મનુષ્ય હસ સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ ભગવતીકી મન વચન ઔર કાયરૂપ ત્રીન યોગસે આરાધના કરનેમેં દત્તચિત્ત રહતા હૈ વહ અપને નિજ સ્વરૂપકા વિશિષ્ટ જ્ઞાતા બન જાતા હૈ । “નિજ સ્વરૂપ ક્યાહૈ” હસકી પહિચાન જીવકો અનાદિકાલીન મિથ્યાત્વકે સંસર્ગકે કારણ અભી તક નહીં હો પાઈ હૈ, અતઃ ગુરુ આદિકે સદુપદેશ આદિ નિમિત્તકે કારણ જીવ જબ અપને આપકો જાનનેકી તરફ સન્મુખ હોને લગતા હૈ તબ મિથ્યાત્વકા જોર ઘટ કર વહ હલકે રૂપમેં આ જાતા હૈ, હસ કારણ જીવ જબ અપને આપકો જાન કર આગે બઢતા હૈ તબ વહ આત્મવિકાશકે ક્ષેત્રમેં અપની સમસ્ત વિઘ્નબાધાઓં કો દૂર કરતા હુઆ સફલતા પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ । જિસ પ્રકાર વ્યવહારી જન લૌકિક કાર્ય મેં સફલતા પાકર આનન્દકા અનુભવ કરતાં હૈ ઉસી પ્રકાર આધ્યાત્મિક જન અધ્યાત્મમાર્ગમેં સફલતાકા લાભકર અપૂર્વ આનન્દ રસકા અનુભવ કરતા હૈ, વહ લૌકિક આનન્દકી અપેક્ષા વિશિષ્ટ હોતા હૈ, હસી કારણ ઉસકે ભોક્તાકો દૂસરોં કી અપેક્ષા યહાં ચક્રવર્તીં કે સમાન મુખી કહા ગયા હૈ, ક્યોં કિ વહ નિયમતઃ ઉત્તમ મુખકો—આકુલતા રહિત આત્મિક આનન્દકો પ્રાપ્ત કરનેવાલા હો જાતા હૈ । યહાં પર આત્મિક

વિશેષાર્થ—જે માનવી પોતાના મન વચન અને કાયા એમ ત્રણે યોગે કરી હમેશાં સમ્યક્જ્ઞાન રૂપી ભગવતીસૂત્રની આરાધના કરવામાં તદ્દીન રહે છે તે પોતાના આંતર સ્વરૂપનો વિશિષ્ટ જ્ઞાની બને છે. “પોતાનું આત્મસ્વરૂપ કેવું છે ?” (પોતે કેટલે ઉભો છે) તેનો ખ્યાલ તે આત્માને અનાદિ કાળથી પોતાના સંસર્ગમાં રહેલાં મિથ્યાત્વને લીધે આવેલો હોતો નથી. તેથી ગુરુ આદિના સદુપદેશથી અનુરક્ત થવાથી જીવાત્મા પોતાના સ્વત્વને (આંતર સ્વરૂપને) જાણતો થાય છે. અને ત્યારેજ મિથ્યાત્વનાં પડળો હળવાં કરતો થાય છે. એમ આત્મા પોતાની સ્થિતિને જાણતો સમજતો આગળ વધે છે તેમ તેમ આત્મોન્નતિના ક્ષેત્રમાં આગળ વધતો પોતાનાં સમગ્ર વિઘ્નસમુદાયોને પરિહારતો સફળતાને વરે છે, વળી જેમ સંસારમાં રહેલો માનવી લૌકિક કાર્યોમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરીને અપૂર્વ આનંદને અનુભવે છે, તેવી રીતે આધ્યાત્મિક આરાધના કરતો પુરુષ અધ્યાત્મ માર્ગમાં સફળતા મેળવી અપૂર્વ આનંદરસનો લાભ મેળવે છે. તે લૌકિક આનંદની અપેક્ષા વિશિષ્ટ હોય છે. એથીજ તેના ભોગવનારને બીજાની અપેક્ષાએ ચક્રવર્તિની બરાબરીમાં સુખી ગણવામાં આવે છે. કેમકે તે બધીજ રીતે ઉત્તમ સુખને કોઈ પણ જાતના જરા પણ શોક વિનાજ આત્મિક આનંદ મેળવનારા હોય છે. એવીજ રીતે આત્મીય આનંદરૂપ સામાન્યમાં

इदं सूत्रं च मिथ्यात्व, -अन्धकारं विनिर्जयत् ।

चण्डमार्तण्डतेजः किं, स्पर्धते नावनीतले ॥ १४ ॥

આનન્દરૂપ સામ્રાજ્યમેં વિચરણ કરનેવાલે મનુષ્યકો જો સાર્વભૌમાયમાન-
ચક્રવર્તીકે જૈસા પ્રકટ ક્રિયા ગયા હૈ વહ કેવલ હસ અભિપ્રાયસે પ્રકટ
ક્રિયા ગયા હૈ કિ એસા જીવ સમસ્ત આનન્દકી સત્તાવાલા હો જાતા હૈ ॥ ૧૩ ॥

અન્વયાર્થ—(ઈદં સૂત્રં) યહ સૂત્ર (અવનીતલે) સંસારમેં વર્તમાન
(મિથ્યાત્વં-અન્ધકારં) મિથ્યાત્વરૂપ ગાઢાન્ધકારકો (વિનિર્જયત્) દૂર
કરતા હૈ અતઃ (ચણ્ડમાર્તણ્ડતેજઃ કિં ન સ્પર્ધતે) પ્રચણ્ડ સૂર્યકે તેજસે
કયા યહ સ્પર્ધા નહીં કરતા હૈ ? અપિ તુ કરતા હી હૈ ।

વિશેષાર્થ—અન્ધકારકો દૂર કરનેવાલા સૂર્ય હૈ, યહ વાત ઠીક હૈ,
પરન્તુ જિસ અન્ધકારકો સૂર્ય મી નષ્ટ નહીં કર સકતા ઉસ અન્ધકારકો
યહ ભગવતીસૂત્ર નષ્ટ કર દેતા હૈ અતઃ યહ સૂત્ર સૂર્યસે મી અધિક
પ્રકાશવાલા હૈ । તાત્પર્ય કહનેકા યહ હૈ કિ—અન્ધકારમેં વર્તમાન પદાર્થો
કા બોધ મનુષ્યોં કો નહીં હોતા હૈ, યહ જ્ઞાન સર્વ વિદિત હી હૈ, ઉસી
પ્રકારસે મિથ્યાત્વમેં વર્તમાન જીવોંકો પદાર્થોંકા યથાર્થ બોધ નહીં હોતા હૈ
અતઃ અન્ધકાર ઓર મિથ્યાત્વ દોનોં એક શ્રેણિકે હૈ । સૂર્ય મિથ્યાત્વ-
રૂપ અન્ધેરે કો દૂર નહીં કર સકતા હૈ, ક્યોં કિ હસમેં હસ અન્ધેરેકો
દૂર કરનેકી સામર્થ્ય નહીં હૈ, યહ સામર્થ્ય તો હસ સૂત્રમેં હી હૈ,
ક્યોં કિ હસકે અધ્યયનસે ઉત્પન્ન હુએ સમ્યગ્જ્ઞાનસે અજ્ઞાનરૂપ મિથ્યાત્વ

વિહરનારા માનવીને સાર્વભૌમિક ચક્રવર્તી જેવો બતાવાયો છે તે ક્ષત એવા અભિ-
પ્રાયથી દર્શાવાયો છે કે એવો આત્મા સમસ્ત આનંદને ભોગવવાવાળા હોય છે. ॥ ૧૩ ॥

અન્વયાર્થ—(ઈદં સૂત્રં) આ સૂત્ર (અવનીતલે) સંસારમાં રહેલા (મિથ્યાત્વ
-અન્ધકારં) મિથ્યાત્વરૂપ અન્ધકારને (વિનિર્જયત્) દૂર કરે છે. માટે કે શું-
(ચણ્ડમાર્તણ્ડતેજઃ કિં ન સ્પર્ધતે) પ્રચંડ સૂર્યના તેજની સાથે એ બરાબરી
નથી કરતું ? બરાબર બરાબરી કરેજ છે. ॥ ૧૪ ॥

વિશેષાર્થ—એ વાત નિર્વિવાદ છે કે અન્ધકારને દૂર કરનાર સૂર્ય છે. પરંતુ
જે અન્ધકારને સૂર્ય પણ નષ્ટ કરી શકતો નથી તેને આ ભગવતીસૂત્ર દૂર કરે છે.
તેથી સૂર્યથી પણ અધિક પ્રકાશમાન આ સૂત્ર છે. કહેવાનો ભાવ એ છે કે
અન્ધકારમાં રહેલી વસ્તુ વિષે મનુષ્યને જ્ઞાન નથી હોતું. અન્ધકાર અને મિથ્યાત્વ
બન્ને એકજ શ્રેણીનાં છે. મિથ્યાત્વરૂપી અધારપટને દૂર કરવા સૂર્ય શક્તિમાન
નથી. કેમકે એટલું સામર્થ્ય સૂર્યમાં નથી. એ સમર્થપણું તો આ
સૂત્રમાંજ છે. કેમકે—ભગવતીસૂત્રના અધ્યયન વડે ઉત્પન્ન થતા સમ્યક્જ્ઞાનથી અજ્ઞાન-

યદ્વા સંસારકાન્તારે, ભ્રમતાં ભવિનામિદમ્ ।

વિશ્રાન્ત્યૈ વર્ણપત્રાદ્યઃ, કલ્પવલ્લીયમણ્ડપઃ ॥૧૬॥

નષ્ટ હો જાતા હૈ અતઃ સૂર્યસે ખી અધિક પ્રકાશવાલા યહ સૂત્ર હૈ, એસા યહાં કહા ગયા હૈ । યદિ કોઈ યહાં પર એસી આશંકા કરે કિ જિસ પ્રકાર સૂર્ય અન્દરકે અન્ધકાર-અજ્ઞાનકો નષ્ટ કરનેમેં અસમર્થ હૈ ડસી પ્રકારસે યહ ભગવતીસૂત્ર ખી બાહ્ય અન્ધકારકો નષ્ટ કરનેમેં અસમર્થ હૈ, અતઃ હસમેં સૂર્યકી અપેક્ષા વિશિષ્ટતાકા પ્રતિપાદન કૈસે સંગત માના જા સકતા હૈ ? સો એસી આશંકા કરના ઉચિત નહીં હૈ, કારણ કિ હસ ભગવતીસૂત્રકે અધ્યયન, મનન ઓર ચિન્તનસે સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત હોતા હૈ, ડસસે ક્ષપકશ્રેણીકો પ્રાપ્ત કરકે જીવ ચાર ઘાતી કર્મોકા નાશ કર દેતા હૈ તબ ડસકે અનન્ત તેજવાલા કેવલજ્ઞાનરૂપ સૂર્યકા ઉદય હો જાતા હૈ, વહ આન્તર ઓર બાહ્ય ડોનોં અન્ધકારોંકા નાશ કર દેતા હૈ હસલિયે હસ ભગવતીસૂત્રમેં સૂર્યકી અપેક્ષા વિશિષ્ટતા હૈ ॥ ૧૪ ॥

અન્વયાર્થ--(યદ્વા) અથવા (સંસારકાન્તારે ભ્રમતામ્) સંસારરૂપ અટવીમેં ભ્રમણ કરનેવાલે (ભવિનામ્) જીવોંકો (ઇદમ્) યહ સૂત્ર (વિશ્રાન્ત્યૈ) વિશ્રાન્તિ નિમિત્ત (વર્ણપત્રાદ્યઃ) અક્ષરરૂપ પત્રોં સે યુક્ત (કલ્પવલ્લીયમણ્ડપઃ) કલ્પલતાકે મણ્ડપકે સમાન હૈ ।

રૂપ મિથ્યાત્વ નાશ પામે છે. તેથીજ આ સૂત્રની ઉપમા સૂર્યથી પણ અધિક પ્રકાશપૂર્ણ અહીં બતાવાઈ છે. વળી કોઈ અહીં એમ શંકા કરે કે જેવી રીતે સૂર્ય અંદરના અન્ધકારરૂપ અજ્ઞાનને દૂર કરવા અસમર્થ છે તેવી રીતે આ ભગવતી સૂત્ર પણ બાહ્ય અંધકારને નાશ કરવામાં અસમર્થ છે. માટે એમાં સૂર્યની અપેક્ષા વિશિષ્ટતાનું પ્રતિપાદન કેવી રીતે સંગત માની શકાય ? તો એવી આશંકા કરવી ઉચિત નથી, કેમકે આ ભગવતીસૂત્રના અધ્યયન, મનન, અને ચિન્તનથી સમ્યક્જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, અને એના વડે ક્ષપકશ્રેણીને પ્રાપ્ત કરીને જીવ ચાર ઘાતી કર્મોના નાશ કરે છે ત્યારે તેને અનંત તેજવાળા કેવળજ્ઞાન રૂપ સૂર્યનો ઉદય થાય છે જે અંતર અને બાહ્ય બન્ને અંધકારોનો નાશ કરે છે. માટેજ સૂર્યની અપેક્ષાએ ભગવતીસૂત્રની વિશિષ્ટતા છે. ॥ ૧૪ ॥

અન્વયાર્થ--(યદ્વા) જેમ (સંસારકાન્તારે ભ્રમતામ્) આ સંસારરૂપી અટવીમાં ભટકતા (ભવિનામ્) ભવ્ય જીવોને (ઇદમ્) આ સૂત્ર (વિશ્રાન્ત્યૈ) વિશ્રાન્તિ માટે (વર્ણપત્રાદ્યઃ) અક્ષરરૂપ પત્રોથી યુક્ત (કલ્પવલ્લીયમણ્ડપઃ) કલ્પલતાના મંડપ સમુ છે.

વિશેષાર્થ—યહ જીવ અનાદિકા હસે હસ સંસારરૂપી અટવીમેં મિથ્યાત્વ અવિરતિ આદિ કારણોસે યુક્ત હુઆ પરિભ્રમણ કરતા રહતા હૈ । સંસાર-પરિભ્રમણકે કારણભૂત યે કર્મ જીવકે જબ તક નષ્ટ નહીં હો જાતે હૈ તબ તક હસકા યહ પરિભ્રમણ વ્રન્દ નહીં હો સકતા હૈ । ઇન કારણોંકો નષ્ટ કરનેવાલા યહ ભગવતીસૂત્ર હૈ । ક્યોં કિ હસકે અધ્યયન કરનેસે જીવકો હેય (ત્યાજ્ય) ઔર ઉપાદેય(ગ્રાહ્ય)કા વિવેક જ્ઞાન ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ । હસ વિવેક જ્ઞાનકે ઉત્પન્ન હોતે હી જીવ ઇન સંસારપરિભ્રમણકે કારણોંસે વિરક્ત હો જાતા હૈ । જિસ પ્રકાર થકે હુએ વ્યક્તિકો કલ્પલતાકા મળ્ડપ મિલ જાને પર વહ વિશેષ આનન્દપ્રદ હોતા હૈ, ડંસી પ્રકારસે સંસારપરિભ્રમણ કરનેસે થકે હુએ વ્યક્તિકો યહ ભગવતીસૂત્ર ઔ કલ્પલતાકે મળ્ડપકે સમાન વિશેષ આનન્દદાયી હોતા હૈ, અર્થાત્—હસ સૂત્રકે યથાવત્ અધ્યયન કરનેસે, ઔર હસમેં પ્રતિપાદિત હુએ માર્ગ પર ચલનેસે જીવકા સંસારપરિભ્રમણ રુક જાતા હૈ, યહી જીવકી વિશ્રાન્તિ હૈ । હસ વિશ્રાન્તિકા કારણ યહ ભગવતીસૂત્ર હૈ, ક્યોં કિ યહ સાક્ષાત્ ભગવાનકી વાણીરૂપ હૈ । ભગવાનકી વાણીમેં યહ શક્તિ હૈ કિ જો અવ્ય પ્રાણી હસકી આરાધના મન, વચન ઔર કાયકી ઇકાગ્રતાસે કરતા હૈ વહ મોક્ષરૂપ અક્ષય આનન્દકા પ્રાપ્ત કરતા હૈ ॥૧૫॥

વિશેષાર્થ—આ સંસારરૂપી વનમાં મિથ્યાત્વ અને અવિરતિ આદિ પડજોથી ઘેરાએલો આ જીવાત્મા અનાદિ કાળથી ભટક્યાં કરે છે. સંસારમાં ભ્રમણ થવામાં કારણરૂપ કર્મ જીવાત્માના પોતાનાં કર્મોં ન્યાં સુધી નષ્ટ ન થયા હોય ત્યાં સુધી આ તેનું ભમવું બંધ થતું નથી. અને આ ભવભ્રમણના કારણોનો નાશ કરનાર—અટકાવનાર આ ભગવતીસૂત્ર છે કેમકે એનું અધ્યયન કરનારને હેય અને ઉપાદેયનું એટલે ભાગવાનું અને લેવાનું વિવેકજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. આ વિવેકજ્ઞાનને પામતાં જીવાત્મા સંસારમાં પરિભ્રમણ કરાવતાં કારણોથી વિરક્તત્વ અનુભવે છે. અને આજ વિશ્રાન્તિ જીવાત્મા માટે છે. જેમ શ્રમિત પથિકને કલ્પલતાનો મંડપ વિશેષ આનંદદાયક બને છે, એવી જ રીતે સંસારમાં ભમતાં ભમતાં થાકી ગએલા માનવીને આ ભગવતીસૂત્ર કલ્પલતા સમું વિશેષ આનંદદાયી નિવડે છે. એટલે કે આ સૂત્રના યથાવત્ અધ્યયન કરવાથી તથા તેમાં ચિંધેલા માર્ગે અનુસરવાથી જીવાત્માનું સંસારમાં ભટકવું અટકી જાય છે. આ એક જાતની આત્મા માટે વિશ્રાન્તિ છે, અને આ વિશ્રાન્તિ અપાવનાર ભગવતીસૂત્ર છે. કેમકે આ સૂત્ર સાક્ષાત્ ભગવાનશ્રી મહાવીર પ્રભુની વાણીરૂપ છે. અને ભગવાનની વાણીમાં એ શક્તિ છે કે જે ભવ્ય જીવાત્મા એની આરાધના મન વચન અને કાયની એકાગ્રતાએ કરે છે તેનું ભવોભવ ભટકવાનું અટકી જાય છે, અને એ રીતે મોક્ષરૂપ અક્ષય આનંદને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૫॥

યદ્વા પ્રત્યક્ષરાત્ન્યસ્ય, ભવિનામિષ્ટપૂર્ત્તયે ।

અચિન્ત્યમહિમાવત્યા, ચિત્રચિન્તામણીયતે ॥૧૯॥

સલવર્તિનઃ) ભગવાનકે હૃદયતલમેં રહે હુણ (જ્ઞાનમહાસિન્ધોઃ) જ્ઞાનરૂપ મહાસમુદ્રકી (ઉચ્છલિતઃ મજ્જઃ) ઉછલી હુઈ એક તરફ્ફ હૈ જો કિ (ગણિ-શ્રુતિતટે ભાતિ) ગણધરોંકે કાનરૂપ તીર પર આકર શોભા દેતી હૈ ।

વિશેષાર્થ—યહાં યહ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ કિ જિસ પ્રકાર મહાસમુદ્ર કે તલસે ઉછલી-હુઈ તરંગ ઉસકે તટ પર આકર ઠહર જાતી હૈ, ઉસી પ્રકારસે ભગવાનકે અન્તઃકરણસે દ્વાદશાઙ્ગ જ્ઞાનરૂપ મહાસમુદ્રકી ઉછલી હુઈ સ્યાદ્વાદવાણીરૂપ તરફ્ફ ગણધરોંકે કર્ણપ્રદેશમેં આ કર ઠહરી હૈ । તાત્પર્ય કહનેકા યહ હૈ કિ દ્વાદશાઙ્ગરૂપ જ્ઞાનસમુદ્રકે આઘ કર્તા તીર્થ-ઙ્કર પ્રમુ હી હોતે હૈ, ઓર બાદમેં તીર્થઙ્કર કી વાણીકો હૃદયંગમ કરકે શાસ્ત્રકર્તા ગણધર હોતે હૈ । અતઃ ઇસ ભગવતીસૂત્રમેં સુધર્મા સ્વામીને જો વિષય પ્રતિપાદિત કિયા હૈ વહ ઉનકા અપના નિજકા વિષય નહીં હૈ, કિન્તુ તીર્થઙ્કરદ્વારા પ્રકાશિત વિષય હી ઇસમેં નિબદ્ધ કિયા હૈ । ઇસલિયે યહ સ્વતઃપ્રમાણભૂત હોનેકે કારણ વિના કિસી સંદેહ આદિકે ગ્રાહ્ય હૈ, ક્યોં કિ વીતરાગ, સર્વજ્ઞ, હિતોપદેશી તીર્થંકર પ્રમુકે વચનોંમેં નિર્દોષતા હોનેકે કારણ કિસી ભી પ્રકાર સે વિસંવાદકના નહીં આતી હૈ ॥ ૧૮ ॥

ભગવાનના હૃદયમાં વસેલા (જ્ઞાનમહાસિન્ધોઃ) જ્ઞાનરૂપ મહાસમુદ્રની (ઉચ્છલિતઃ મજ્જઃ) ઉછળી રહેલી એક લહરી છે જે (ગણિશ્રુતિતટે ભાતિ) ગણધરોના કાનરૂપી તીરે આવીને શોભી ઊઠી છે.

વિશેષાર્થ—જેવી રીતે મહાસમુદ્રના ઊંડાણમાંથી ઉછળી આવેલી લહર સમુદ્રના કિનારે આવી અટકી જાય છે. તેવીજ રીતે ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીના હૃદયારવિંદમાંથી ખારઅંગના જ્ઞાનરૂપ મહાસાગરમાંથી ઉછળી આવેલી સ્યાદ્વાદવાદરૂપ લહર ગણધરોના કર્ણપ્રદેશમાં આવીને થંભી રહી છે. કહેવાનો આશય એ છે કે દ્વાદશાંગરૂપ જ્ઞાનસમુદ્રના આઘ વિધાતા શ્રી મહાવીર ભગવાન પોતેજ છે અને તેમની વાણી સાંભળીને શાસ્ત્રરૂપે જન્માવનાર ગણધરો હોય છે. તેથીજ ભગવતીસૂત્રમાં સુધર્મા સ્વામીએ જે જે વિષયો સમજાવ્યા છે તે તેમના પોતાના નથી; પરંતુ તીર્થંકર ભગવાન દ્વારા કહેવાએલા વિષયોનું નિરૂપણ છે. એટલા માટે જ આ સ્વતઃ પ્રમાણભૂત હોવાથી નિઃસંદેહ સ્વીકારી શકાય છે. કેમકે વીતરાગ, સર્વજ્ઞ અને હિતોપદેશક પ્રભુ મહાવીરનાં વચનોમાં નિર્દોષપણું હોવાથી કોઈ પણ પ્રકારનો વિસંવાદ ન હોય. ॥ ૧૮ ॥

શાન્તિક્ષાન્ત્યાદિસેનાદય, -મોક્ષસમ્રાટ્ઢધિષ્ઠિતમ્ ।

પરમાનન્દસન્દોહ, -મહોત્સવવિભૂષિતમ્ ॥ ૧૭ ॥

યદ્વા જ્ઞાનમહાસિન્ધોઃ, પ્રમુદ્ધત્તલવર્તિનઃ ।

મદ્ગ ઉચ્છલિતો ભાતિ, ગણિશ્રુતિતટેઽમુકમ્ ॥ ૧૮ ॥

દૃષ્ટિકી પરખ કરનેમેં भी वे उनके व्यवहारादि चिह्नोंको सूक्ष्म दृष्टिसे देख कर निपुण बन जाते हैं, अतः यह भगवतीसूत्र एक नगरके समान यहां प्रकट किया गया है ॥ १६ ॥

અન્વયાર્થ—(શાન્તિક્ષાન્ત્યાદિસેનાદયમોક્ષસમ્રાટ્ઢધિષ્ઠિતમ્) યહ ભગવતીસૂત્રરૂપ નગર શાન્તિ એવં ક્ષાન્ત્યાદિગુણરૂપ સેનાવાલે મોક્ષરૂપ સમ્રાટ્ સે અધિષ્ઠિત હૈ તથા (પરમાનન્દસન્દોહમહોત્સવવિભૂષિતમ્) પરમાનન્દસન્દોહરૂપ મહોત્સવસે વિભૂષિત હૈ ।

વિશેષાર્થ—નગરમેં રાજાકા નિવાસ રહતા હૈ, ગ્રામમેં નહીં, નગરમેં હી પ્રાયઃ પ્રતિદિન કોઈ ન કોઈ મહોત્સવ भी होता रहता है, ग्राममें नहीं । जब यह बात है तो इसी प्रकारसे इस भगवतीसूत्ररूप नगरमें मोक्षरूप राजाका निवास है—अन्य अनधिकारीका नहीं । परमानन्दरूप महोत्सव ही यहां होता रहता है—दुःखादिकरूप अनुत्सव नहीं । तात्पर्य कहनेका यही है कि भगवतीसूत्रकी आराधना करनेवाले मनुष्यों में शान्ति क्षान्ति आदि उत्तम गुण प्रकट हो जाते हैं ॥ १७ ॥

અન્વયાર્થ—(યદ્વા) અથવા (અમુકમ્) યહ ભગવતીસૂત્ર (પ્રમુદ્ધ-

સમ્યગ્દૃષ્ટિને બરાબર પારખી એમના વ્યવહારાદિ કાર્યોના સૂક્ષ્મદૃષ્ટિએ ઉપયોગ કરી આચરણમાં નિપુણ બનતા હોય છે. માટેજ આ ભગવતીસૂત્રને અહીં નગરની ઉપમાએ બતાવ્યું છે. ॥૧૬॥

અન્વયાર્થ—(શાન્તિક્ષાન્ત્યાદિસેનાદયમોક્ષસમ્રાટ્ઢધિષ્ઠિતમ્) આ ભગવતીસૂત્ર રૂપ નગર શાન્તિ અને ક્ષાન્તિ આદિ ગુણરૂપ સેનાવાળા મોક્ષરૂપી સમ્રાટ્થી વિભૂષિત છે. તથા પરમાનન્દ સન્દોહરૂપ મહોત્સવથી ભરપૂર છે.

વિશેષાર્થ—રાજાનો નિવાસ હંમેશાં નગરમાં હોય છે ગામડામાં નહિ; અને કોઈ નહિને કોઈ હંમેશાં મહોત્સવો ઉજવાતા હોય છે. એવી જ રીતે ભગવતીસૂત્રરૂપી નગરમાં મોક્ષરૂપ રાજાનો નિવાસ હોય છે. પરમાનન્દરૂપ મહોત્સવ પણ ઉજવાયા કરે છે.—દુઃખદર્દનું નામ માત્ર નહિ. કહેવાનો અર્થ એ કે ભગવતીસૂત્રની આરાધના કરનારા મનુષ્યમાં શાન્તિ ક્ષાન્તિ આદિ ઉત્તમ ગુણો પ્રકટ થતા હોય છે. ॥૧૭॥

અન્વયાર્થ—(યદ્વા) અને વળી (અમુકમ્) આ ભગવતીસૂત્ર (પ્રમુદ્ધત્તલવર્તિનઃ)

યદ્વા પ્રત્યક્ષરાત્ન્યસ્ય, ભવિનામિષ્ટપૂર્તયે ।

અચિન્ત્યમહિમાવલ્યા, ચિત્રચિન્તામણીયતે ॥૧૯॥

સતલવર્તિનઃ) ભગવાનકે હૃદયતલમેં રહે હુએ (જ્ઞાનમહાસિન્ધોઃ) જ્ઞાનરૂપ મહાસમુદ્રકી (ઉચ્છલિતઃ મજ્જઃ) ઉછલી હુઈ એક તરફ હૈ જો કિ (ગણિ-શ્રુતિતટે ભાતિ) ગણધરોંકે કાનરૂપ તીર પર આકર શોભા દેતી હૈ ।

વિશેષાર્થ—યહાં યહ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ કિ જિસ પ્રકાર મહાસમુદ્ર કે તલસે ઉછલી-હુઈ તરંગ ઉસકે તટ પર આકર ઠહર જાતી હૈ, ઉસી પ્રકારસે ભગવાનકે અન્તઃકરણસે દ્વાદશાઙ્ગ જ્ઞાનરૂપ મહાસમુદ્રકી ઉછલી હુઈ સ્યાદ્વાદવાણીરૂપ તરંગ ગણધરોંકે કર્ણપ્રદેશમેં આ કર ઠહરી હૈ । તાત્પર્ય કહનેકા યહ હૈ કિ દ્વાદશાઙ્ગરૂપ જ્ઞાનસમુદ્રકે આઘ કર્તા તીર્થ-ઙ્કર પ્રભુ હી હોતે હૈ, ઓર વાદમેં તીર્થઙ્કર કી વાણીકો હૃદયંગમ કરકે શાસ્ત્રકર્તા ગણધર હોતે હૈ । અતઃ ઇસ ભગવતીસૂત્રમેં સુધર્મા સ્વામીને જો વિષય પ્રતિપાદિત કિયા હૈ વહ ઉનકા અપના નિજકા વિષય નહીં હૈ, કિન્તુ તીર્થઙ્કરદ્વારા પ્રકાશિત વિષય હી ઇસમેં નિવદ્ધ કિયા હૈ । ઇસલિયે યહ સ્વતઃપ્રમાણભૂત હોનેકે કારણ વિના કિસી સંદેહ આદિકે ગ્રાહ્ય હૈ, ક્યોં કિ વીતરાગ, સર્વજ્ઞ, હિતોપદેશી તીર્થંકર પ્રભુકે વચનોંમેં નિર્દોષતા હોનેકે કારણ કિસી ભી પ્રકાર સે વિસંવાદકના નહીં આતી હૈ ॥ ૧૮ ॥

ભગવાનના હૃદયમાં વસેલા (જ્ઞાનમહાસિન્ધોઃ) જ્ઞાનરૂપ મહાસમુદ્રની (ઉચ્છલિતઃ મજ્જઃ) ઉછળી રહેલી એક લહેરી છે જે (ગણિશ્રુતિતટે ભાતિ) ગણધરોના કાનરૂપી તીરે આવીને શોભી ઊઠી છે.

વિશેષાર્થ—જેવી રીતે મહાસમુદ્રના ઊંડાણમાંથી ઉછળી આવેલી લહેર સમુદ્રના કિનારે આવી અટકી જાય છે. તેવીજ રીતે ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીના હૃદયારવિંદમાંથી ખારઅંગના જ્ઞાનરૂપ મહાસાગરમાંથી ઉછળી આવેલી સ્યાદ્વાદરૂપ લહેર ગણધરોના કર્ણપ્રદેશમાં આવીને થંભી રહી છે. કહેવાનો આશય એ છે કે દ્વાદશાંગરૂપ જ્ઞાનસમુદ્રના આઘ વિધાતા શ્રી મહાવીર ભગવાન પોતેજ છે અને તેમની વાણી સાંભળીને શાસ્ત્રરૂપે જન્માવનાર ગણધરે હોય છે. તેથીજ ભગવતીસૂત્રમાં સુધર્મા સ્વામીએ જે જે વિષયો સમજાવ્યા છે તે તેમના પોતાના નથી; પરંતુ તીર્થંકર ભગવાન દ્વારા કહેવાયેલા વિષયોનું નિરૂપણ છે. એટલા માટે જ આ સ્વતઃ પ્રમાણભૂત હોવાથી નિઃસંદેહ સ્વીકારી શકાય છે. કેમકે વીતરાગ, સર્વજ્ઞ અને હિતોપદેશક પ્રભુ મહાવીરનાં વચનોમાં નિર્દોષપણ હોવાથી કોઈ પણ પ્રકારનો વિસંવાદ ન હોય. ॥ ૧૮ ॥

અન્યૂનાધિકમેતસ્ય, પદં પ્રત્યેકમુત્તમમ્ ।

ન હિ ન્યૂનાધિકં તેજઃ, સહસ્રાંશોઃ પ્રજાંયતે ॥૨૦॥

અન્વયાર્થ—(યદ્વા) અથવા (પ્રત્યક્ષરાત્ન્યસ્ય) આત્માકે ગુણ જો સમ્યગ્દર્શન આદિક હૈં' उनकी (अचिन्त्यमहिमावल्या) अचिन्त्यमहिमासे यह भगवतीसूत्र (भविनाम्) भव्य जीवोंकी (इष्टपूर्तये) इष्टपूर्ति करनेके लिये (चित्रचिन्तामणीयते) अद्भुत चिन्तामणिके जैसा है ।

વિશેષાર્થ—ચિન્તામણિ રત્ન अपनी अचिन्त्यमहिमाके प्रभावसे हर-एक याचक जनकी प्रत्येक अभिलाषाकी पूर्ति कर देता है, ऐसी जगत्में प्रसिद्धि है, परन्तु इतना होने पर भी उसमें यह शक्ति नहीं है कि वह जीवोंको मोक्षकी प्राप्ति भी करा-देवे, किन्तु यह भगवतीसूत्र ऐसा है कि इसके प्रभावसे प्रत्यक्ष आत्मामें सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान और सम्यक्-चारित्र आदि मोक्षसाधक सद्गुण उत्पन्न हो जाते हैं, और उनके अचिन्त्य प्रभावसे आत्मा अपने इष्ट अर्थकी-मुक्तिकी-प्राप्ति कर लेता है, अतः-प्रसिद्ध चिन्तामणिकी अपेक्षा यह भगवतीसूत्र एक प्रकारका अद्भुत चिन्तामणि है ॥१९॥

અન્વયાર્થ—(एतस्य) इस भगवतीसूत्रका (प्रत्येकं पदं) प्रत्येक पद (उत्तमम्) निर्दोष है और (अन्यूनाधिकम्) न्यूनता और अधिकताके

અન્વયાર્થ—(यद्वा) અને વળી. (प्रत्यक्षरातन्यस्य) આત્માના સમ્યગ્ દર્શન વગેરે ગુણો છે તેની (अचिन्त्यमहिमावल्या) अक्षद्वय महिमा लयी आ भगवतीसूत्र (भविनाम्) लव्य लवोना (इष्टपूर्तये) सर्व इच्छा पूर्ण करवा भाटे (चित्रचिन्तामणीयते) अद्भुत चिन्तामणिस्वरूप છે.

વિશેષાર્થ—ચિન્તામણિ રત્ન પોતાના અચિન્ત્ય મહિમાના પ્રભાવ વડે દરેક યાચક ગણ પ્રત્યેક અભિલાષા પૂર્ણ કરે છે એવી જગતમાં તેની પ્રસિદ્ધિ છે. પણ આટલો પ્રભાવ હોવા છતાં એનામાં એ શક્તિ નથી કે તે જીવાત્માઓની મોક્ષની અભિલાષા પૂરી શકે; ભગવતીસૂત્ર એવું છે કે જેના પ્રભાવથી આત્મામાં સમ્યગ્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર આદિ મોક્ષસાધક સદ્ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે. અને તેના અદ્ભુત પ્રભાવથી પોતાની ઇષ્ટ વસ્તુની-મોક્ષની-પ્રાપ્તિ થાય છે. એમ પ્રસિદ્ધ ચિન્તામણિ રત્નની અપેક્ષાએ આ ભગવતીસૂત્ર એક પ્રકારના અદ્ભુત ચિન્તામણિ છે. ॥ ૧૯ ॥

અન્વયાર્થ—(एतस्य) આ ભગવતીસૂત્રના (प्रत्येकं पदं) प्रत्येक पद (उत्तमं) उत्तम-निर्दोष છે. (अन्यूनाधिकम्) आछापणुं તેમજ अधिकपणुं

અમૃતામ્બુનિધેરમ્બુ, સમાસ્વાદયિતુઃ કૃતે ।

પ્રસિદ્ધતરમાધુર્યા ભવેન્ન્યૂનાધિકં કિમુ ? ॥૨૧॥

દોષસે રહિત હૈ । (હિ) વાત મી ઠીક હૈ (સહસ્રાંશોઃ તેજઃ ન્યૂનાધિકં ન પ્રજાયતે) સૂર્યકા તેજ અપને સ્વભાવસે કમી મી ન ડ્યાદા હોતા હૈ ઓર ન કમતી હોતા હૈ ।

વિશેષાર્થ-ભગવતીસૂત્રકા પ્રત્યેક પદ સૂત્રકે લક્ષણસે યુક્ત હૈ, અતઃ હસકા પ્રત્યેક પદ પ્રમાણોપેત ઓર ન્યૂનાધિક દોષસે વર્જિત હૈ ॥૨૦॥

અન્વયાર્થ—(અમૃતામ્બુનિધેઃ અમ્બુ) ક્ષીરસાગરકા જલ (સમાસ્વાદયિતુઃ કૃતે) આસ્વાદન કારને વાલેકે લિયે (પ્રસિદ્ધતરમાધુર્યા) પ્રસિદ્ધતર-માધુરીસે (ન્યૂનાધિકં ભવેત્ કિમુ) ક્યા ન્યૂનાધિક હો સકતા હૈ ? અર્થાત્ કમી નહીં ॥

વિશેષાર્થ-ક્ષીર સાગરકે જલમેં યહ લૂબી હૈ કિ વહ પીનેવાલે છોટે વડોંકે લિયે કિસી મી પ્રકારસે અપની મધુરતાસે ન ન્યૂન હોતા હૈ ઓર ન અધિક હોતા હૈ-જૈસી માધુરી-મિઠાસ ઉસમેં છોટેકે લિયે હૈ વૈસી હી માધુરી-મિઠાસ ઉસમેં વડેકે લિયે મી રહતી હૈ । હસી પ્રકાર ભગવતીસૂત્રકા પ્રત્યેક પદ અપની ગુણગરિમારૂપ માધુરી-મિઠાસ-સે ભરાં હૈ । જો કોઈ

નહિ તેષુ (હિઃ) ખરેજ (સહસ્રાંશોઃ તેજઃ ન્યૂનાધિકં પ્રજાયતે) સૂર્યતું તેજ પ્રોતાના સ્વભાવથી કોઈ વખત પણ વતું ઓછું થતું નથી.

વિશેષાર્થ—આ ભગવતીસૂત્રના પ્રત્યેક પદ ઉત્તમ લક્ષણમાં સભર હોય છે. અને યોગ્ય હોય છે.—એમાં ઓછા તેમજ અધિકપણના દોષરહિત હોય છે.

અન્વયાર્થ—(અમૃતામ્બુનિધેઃ અમ્બુ) ક્ષીર સાગરતું જળ (સમાસ્વાદયિતુઃ કૃતે) થોડાં પણ આસ્વાદ કરનારને માટે (પ્રસિદ્ધતરમાધુર્યા) જેની મિઠાશ પ્રસિદ્ધ છે તેવી (ન્યૂનાધિકં ભવેત્ કિમુ) ઓછાવત્તાપણું કદી હોય ખરું ?.... અર્થાત્ નહિ.

વિશેષાર્થ—જેની મિઠાશ પ્રસિદ્ધ છે તેવા ક્ષીર સાગરના જળને પીનાર સર્વને....પછી તે બાળક હોય કે વૃદ્ધ હોય; એવા સહુ કોઈને તેની મિઠાશમાં કદી પણ ફેરફાર પડતો નથી. વૃદ્ધને મિઠાશ વધુ કે બાળકને ઓછું એવું કશુંજ હોતું નથી. ક્ષીરસાગરના જળમાં મિઠાશ પણ ઓછાવત્તાપણું જેવી હોતી નથી. એવીજ રીતે ભગવતીસૂત્રનાં પ્રત્યેક પદ પ્રોતાની અદ્ભુત ગુણોદ્ગમ માધુરીથી ભરપૂર છે. તેનું સેવન કરતા-અધ્યયન કરતા કોઈપણ મનુષ્ય-બાળક

યથા કામગવી સર્વ,—પ્રાણિનાં કામપૂરિકા ।

તથા ભગવતી શઙ્કા,—રહિતં પ્રતિભાસતે ॥ ૨૨ ॥

પ્રાચીના વા નવીનેતિ, કામધેનુર્ન કથ્યતે ।

કિન્તુ સર્વોત્તમં ક્ષીરં, પીયતેઽસ્યાઃ સુધોપમમ્ ॥ ૨૩ ॥

બड़ा या छोटा इसके एक पदका भी आसेवन करता है उसके प्रति यह अपना पूर्ण प्रभाव प्रकट करता है—न्यूनाधिक नहीं ॥ २१ ॥

અન્વયાર્થ—(યથા) જિસ પ્રકારસે (કામગવી) કામધેનુ (સર્વપ્રાણિનાં કામપૂરિકા) સમસ્ત પ્રાણિયોંકી સમસ્ત ઇચ્છાઓંકો પૂર્ણ કર દેતી હૈ (તથા ભગવતી) ડસી પ્રકારસે યહ ભગવતીસૂત્ર હૈ એસા (શઙ્કારહિતં પ્રતિભાસતે) શઙ્કારહિત જ્ઞાત હોતા હૈ ।

વિશેષાર્થ—યહ જગત માનતા હૈ કિ એસા હી સ્વભાવ હોનેસે સેચિત કામધેનુ પ્રાણિયોંકે સમસ્ત મનોરથોંકો પૂર્ણ કર દેતી હૈ, ઇસી પ્રકાર સે યહ ભગવતીસૂત્રરૂપ કામધેનુ અપને આરાધકોંકે મોક્ષ પ્રાપ્ત હોનેરૂપ મનોરથકો સિદ્ધ કર દેતી હૈ, ઇસ વિષયમેં શઙ્કા કરને જૈસી કોઈ વાત હી નહીં હૈ ॥ ૨૨ ॥

અન્વયાર્થ—(કામધેનુઃ પ્રાચીના નવીના વા ઇતિ ન કથ્યતે) યહ કામધેનુ નર્દ હૈ અથવા પુરાની હૈ, ઇસ પ્રકારકા વ્યવહાર ડસમેં નહીં કિયા જાતા હૈ, કિન્તુ (અસ્યાઃ સુધોપમમ્ ક્ષીરં પીયતે) ઇસકા કેવલ અમૃતતુલ્ય દૂધ હી પિયા જાતા હૈ ॥ ૨૩ ॥

વૃદ્ધ ને એક પદ પણ ભણવા થકી તેની તરફ પોતાનો પૂર્ણ પ્રભાવ પ્રકટ કરે છે. જરાપણ આછાવત્તાપણું નથી હોતું. ॥ ૨૧ ॥

અન્વયાર્થ—(યથા) જેમ (કામગવી) કામધેનુ (સર્વપ્રાણિનાં કામપૂરિકા) સમસ્ત પ્રાણીઓની સર્વ ઇચ્છાઓને પૂર્ણ કરી આવે છે (તથા ભગવતી) તેમજ ભગવતીસૂત્ર પણ છે. એવું (શંકારહિતં પ્રતિભાસતે) શંકારહિત જણાય છે.

વિશેષાર્થ—આ જગતમાં જેમ કહેવાય છે કે કામધેનુ એ દરેક પ્રાણીની સર્વ ઇચ્છા—આકાંક્ષાઓ પૂરી કરે છે એવીજ રીતે આ ભગવતીસૂત્ર તેના આરાધકોની મોક્ષપ્રાપ્તિ કરવાની ઇચ્છાને પણ સિદ્ધ કરી આપે છે. અને તે નિઃશંક છે. ॥ ૨૨ ॥

અન્વયાર્થ—(કામધેનુઃ પ્રાચીના વા નવીના વા ઇતિ ન કથ્યતે) કામધેનુ નવી છે અથવા તે પુરાણી છે એવી રીતે તેને વિષે કહેવાતું નથી. પરંતુ (અસ્યાઃ સુધોપમં ક્ષીરં પીયતે) તેનું ફક્ત અમૃતસમું દુધ પાન કરવામાં આવે છે. ॥ ૨૩ ॥

एवं भगवतीसारः, सेव्यते मतिशालिभिः ।

तत्प्राचीननवीनत्वे, अचिन्तद्धिर्महोज्ज्वलः ॥ ૨૪ ॥

અન્વયાર્થ—(એવં) હસી તરહસે (મહોજ્જ્વલઃ) મહોજ્જ્વલ-નિર્દોષ (ભગવતીસારઃ) ભગવતી સૂત્રકા સાર-તત્ત્વ (મતિશાલિભિઃ) મતિમાન્ પુરુષો દ્વારા (સેવ્યતે) સેવિત કિયા જાતા હૈ । કિન્તુ વે (તત્પ્રાચીનનવીનત્વે અચિન્તદ્ધિઃ) હસકે સેવન કરતે સમય યહ વિચાર નહીં કરતે હૈં કિ યહ પુરાના હૈ અથવા યહ નવીન હૈ ।

વિશેષાર્થ—કામધેનુ પ્રાચીન હૈ હસલિયે હસકા દૂધ અજ્ઞા હોગા, ઔર નવીન હૈ હસ લિયે હસકે દૂધમેં અન્તર હોગા, એસા કામધેનુકા દૂધ પીતે સમય વિચાર નહીં હોતા હૈ, ક્યોંકિ કામધેનુ ચાહે પ્રાચીન હો ચાહે નવીન હો હસકા તો દૂધ અમૃતકે સમાન હી હોતા હૈ—વહ કિસી બી અવસ્થામેં અપને સ્વભાવકો નહીં છોડતા હૈ, હસી પ્રકારસે ભગવતીકા સાર-તત્ત્વ-જો પુરાના હોગા વહ ઉત્તમ-નિર્દોષ હોગા ઔર જો નવીન હોગા વહ વૈસા નહીં હોગા, એસા વિચાર બુદ્ધિશાલી નહીં કિયા કરતે હૈં, ક્યોં કિ વહ તો કિસી બી અવસ્થામેં સેવિત હોને પર ઉન્હેં અમૃતરૂપ સુત્તિકા કારણ હોનેસે અમૃતકે હી સમાન ફલ દેતા હૈ ॥૨૪॥

અન્વયાર્થ—(એવં) એવી રીતે (મહોજ્જ્વલઃ) નિર્દોષ-અતિ શુભ (ભગવતી સારઃ) ભગવતીસૂત્રનો સાર-તત્ત્વ (મતિશાલિભિઃ) બુદ્ધિશાળી પુરુષો વડે (સેવ્યતે) સેવાય છે. પરંતુ (તત્પ્રાચીનનવીનત્વે અચિન્તદ્ધિઃ) તેનું સેવન કરતી વખતે તેની પ્રાચીનતા કે નવીનતા વિષે વિચારતું નથી.

વિશેષાર્થ—કામધેનુ પુરાણા સમયની હોવાથી તેનું દૂધ સાફ હશે, અને તે નવી છે માટે તેના દૂધમાં કોઈ ફેરફાર હશે, એવી રીતના વિચારે કામધેનુના દૂધ પીતી વેળાએ નથી થતા હોતા, કારણ કે કામધેનુ પ્રાચીન હો કે અર્વાચીન, પરંતુ તેનું દૂધ તો હમેશાં અમૃતસમું ફળદાયી હોય છે જ. એવીજ રીતે ભગવતીસૂત્રનાં તત્ત્વ બુનાં-પુરાણાં છે માટે ઉત્તમ નિર્દોષ, અને નવાં છે માટે કાંઈક ફેરફારવાળાં, અથવા તો એવા નહિ હોય, એવી વિચારણા બુદ્ધિશાળી પુરુષો કરતા નથી હોતા. કેમકે તેઓ જાણે છે કે તે કોઈ પણ સ્થિતિમાં હોવા છતાંયે તેના અધ્યયન તેમજ સેવનથી અમૃતસમી મોક્ષપ્રાપ્તિ કરાવનાર હોવાથી અમૃતસમાન ફળ આપે છે જ. ॥ ૨૪ ॥

યથા કલ્પતરોઃ પુષ્પં, જીર્ણતાનવતાચ્યુતમ્ ।

તથૈતસ્યાપિ સૂત્રસ્ય, પ્રત્યક્ષરમુદીક્ષ્યતામ્ ॥૨૬॥

અન્વયાર્થ—(યથા) જૈસે (કલ્પતરોઃ પુષ્પં) કલ્પવૃક્ષકા પુષ્પ (જીર્ણતા-નવતાચ્યુતમ્) જીર્ણતા ઓર નવીનતાસે રહિત હૈ (તથા) ડસી પ્રકારસે (૯તસ્યાપિ સૂત્રસ્ય) ઇસ ભગવતીરૂપ સૂત્રકા ભી (પ્રત્યક્ષરમ્ ઉદીક્ષ્ય-તામ્) પ્રત્યેક અક્ષર જાનના ચાહિયે ।

વિશેષાર્થ—કલ્પવૃક્ષકા પુષ્પ કિસી ભી અવસ્થામેં ન જીર્ણ હોતા હૈ ઓર ન નવીન હી । વહ તો સદા ઁકરસ રહતા હૈ । ઁસા ક્યોં હોતા હૈ તો ઇસમેં વસ્તુકા સ્વભાવ હી ઁસા હૈ, યહી ઉત્તર હૈ । ઇસી પ્રકારસે ઇસ ભગવતીસૂત્રકા ભી પ્રત્યેક અક્ષર ન જીર્ણ હોતા હૈ ઓર ન નવીન હોતા હૈ, વહ તો તીર્થંકરપરંપરાસે જૈસા ચલા આયા હૈ વૈસા હી હૈ । જીર્ણતા ઓર નવીનતા, યે પારસ્પરિક સાપેક્ષ શબ્દ હૈં । જહાં જીર્ણતા નહીં વહાં નવીનતા નહીં, ઓર જહાં નવીનતા નહીં હૈ વહાં જીર્ણતા ભી નહીં હૈ—સદા ઁકરૂપતા હૈ । અતઃ ઇસકે અર્થમેં કિસી ભી પ્રકારસે અન્યથા પન નહીં આ સકતા હૈ । યદિ યહાં પર ઁસી આશંકા કી જાવે કિ શબ્દ તો સ્વયં અપને અભિધેયાર્થકોં પ્રકટ કરતે નહીં હૈં, ડનકા અભિધે-

અન્વયાર્થ—(યથા કલ્પતરોઃ પુષ્પ) જેમ કલ્પવૃક્ષનું ફુલ (જીર્ણતાનવતા ચ્યુતમ્) જીર્ણતા અને નવોદિતપણું રહિત છે. (તથા) તેવી રીતે (૯તસ્યાપિ સૂત્રસ્ય) આ સૂત્રના (પ્રત્યક્ષરમ્ ઉદીક્ષ્યતામ્) પ્રત્યેક અક્ષર જાણવાં જોઈએ.

વિશેષાર્થ—કલ્પવૃક્ષનાં પુષ્પ કોઈ પણ સ્થિતિમાં નથી જીર્ણ થતાં કે નથી નવાં થતાં. તે તો હરદમ હરિયાળાં રહે છે. આમ થવાનું કારણ એ છે કે તેનો એવો સ્વભાવ જ હોય છે. ભગવતીસૂત્રના પ્રત્યેક અક્ષરનું પણ એમ જ છે. કોઈ એમાં નવીન હોતા નથી અથવા જુના થતા નથી, એટલે કે નવા ઉમેરાતા નથી કે જુના કાઢી નાખવામાં આવતા નથી. કેમકે તે તો તિર્થંકરોની પરંપરાથી ઉતરી આવેલા છે,—અને અસલ સ્વરૂપમાં છે. જીર્ણતા અને નવીનતા એ પાર-સ્પરિક સાપેક્ષ શબ્દો છે. જ્યાં જીર્ણતા નથી ત્યાં નવીનતા નથી અને જ્યાં નવીનતા નથી ત્યાં જીર્ણતા નથી. સદા એકરૂપતા છે. માટે એના અર્થમાં કોઈપણ પ્રકારનું જુદાપણું નહિ આવવું જોઈએ. વળી જો અહીં એવી આશંકા સેવવામાં આવે કે શબ્દ તો સ્વયં સ્વઅર્થ પ્રકટ કરી શકતા નથી. એનો અભિધેયાર્થ

અસ્યર્થતઃ ફલં યત્સ્યાત્ , પાઠપાઠનતઃ શ્રુતેઃ ।

તત્તદાસક્તચિત્તાનાં, માનવાનાં પ્રજાયતે ॥ ૨૬ ॥

યાર્થ તો અનેક પ્રયોક્તાની વિવક્ષાએ અનુસાર પ્રકટ હોતા હૈ, અંતઃ યદિ પ્રયોક્તા નિર્દોષ હૈ તો અનેક વાચ્યાર્થ મી નિર્દોષ માના જાવેગા, ઓર યદિ પ્રયોક્તા સદોષ હૈ તો અનેક વાચ્યાર્થ મી સદોષ હૈ, એસા માના જાવેગા । જબ એસી વાત હૈ તો ફિર યહાં ભગવતીકે પ્રત્યેક અક્ષરકો કલ્પવૃક્ષકે પુષ્પ સમાન ઁકરસ કૈસે કહા ગયા હૈ? સો ઈસકા ઉત્તર યહ હૈ કિ યહાં જો ભગવતીસૂત્રકો ઁકરસ બતલાયા ગયા હૈ વહ તીર્થકર પ્રતિપાદિત હોનેકો અપેક્ષાસે હી બતલાયા ગયા હૈ । વૈસે તો પદાર્થ પરિણામિનિત્ય માના ગયા હૈ । ઁકરસ કહનેકા તાત્પર્ય યહી હૈ કિ ઉસકે અર્થમેં કિસીમી કાલમેં અન્યથાપનેકી આર્શાંકા નહીં હો સકતી હૈ । પ્રમાણસે અબાધિત અર્થકા હી યહ પ્રતિપાદન કરતા હૈ ॥ ૨૫ ॥

અન્વયાર્થ—(અસ્ય અર્થતઃ) ઈસ ભગવતીસૂત્રકે અર્થચિન્તનવનસે તથા (પાઠપાઠનતઃ શ્રુતેઃ) પઠનપાઠનસે ઓર શ્રવણ કરનેસે (યત્ફલં સ્યાત્) જો ફલ પ્રાપ્ત હોતા હૈ (તત્) વહી ફલ (તદાસક્તચિત્તાનાં માનવાનાં પ્રજાયતે) ઈસ ભગવતીસૂત્રમેં શ્રદ્ધા રખનેવાલે મનુષ્યોકો મી હોતા હૈ ।

તો તેના પ્રયોગ કરવાવાળાની મરજી મુજબ થાય છે. માટે જે પ્રયોક્તા નિર્દોષ છે તો એનો કહેવાનો અર્થ નિર્દોષ માનવામાં આવે. અને જે પ્રયોક્તા સદોષ છે તો તેનો કહેવાનો અર્થ પણ સદોષ જ માનવામાં આવે, તો જે એમજ છે તો પછી અહીં ભગવતીસૂત્રના પ્રત્યેક અક્ષરને કલ્પવૃક્ષના પુષ્પ સમાન એક રસ કેવી રીતે કહેવામાં આવ્યો છે, તો એનો ઉત્તર એ છે કે તે શ્રી તીર્થકર ભગવાનદ્વારા પ્રતિપાદિત હોવાની અપેક્ષાએ બતાવવામાં આવ્યાં છે. એમ તો પદાર્થને પરિણામિનિત્ય માન્યો છે. એકરસ કહેવાનો આશય એ છે કે એના અર્થમાં કોઈ પણ કાળમાં અન્યથાપણું થવાની આશંકા હોતીજ નથી. પ્રમાણથી અબાધિત અર્થનોજ એ પ્રતિપાદન કરે છે. ॥૨૫॥

અન્વયાર્થ—(અસ્ય અર્થતઃ) આ ભગવતીસૂત્રના અર્થ ચિન્તન કરનારને, તથા (પઠનપાઠનતઃ) શ્રુતેઃ ભણનારને તથા ભણાવનારને તથા સાંભળનાર માનવીને (યત્ફલં સ્યાત્) જે ફળ મળે છે (તત્) તેજ ફલ (તદાસક્તચિત્તાનાં માનવાનાં પ્રજાયતે) તેમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખનારને પણ મળે છે.

વિશેષાર્થ—ઈસ ભગવતી સૂત્રકી હી ऐसी महिमा है कि जो फल इसके अर्थ चिन्तनकर्त्ताको प्राप्त होता है, जो फल इसके पठनपाठन कर्त्ताको और श्रवण कर्त्ताको प्राप्त होता है, वही फल इसमें श्रद्धा रखनेवालेको भी होता है । यदि कोई यहाँ पर ऐसी आशंका करे कि “अमृत” आदि शब्दका अर्थ चिन्तन करनेसे या अमृतकी प्रशंसा पढ़नेसे या पढ़ानेसे या अमृत शब्दके सुननेसे तृप्ति होनेरूप फलकी प्राप्ति तो कहीं देखी ही नहीं जाती है फिर आप ऐसा कथन किस कारणसे कर रहे हो ? तो इसका उत्तर यही है कि भगवती सूत्रकी ही यह ऐसी महिमा है, इसके लिये कहा जा सकता है कि—इमली लींबू आदि पदार्थोंके देखने पर यदि जीभमें पानी आ जाता है तो इसमें तर्कवितर्क करने जैसी बातही क्या है । यह तो पदार्थोंका अपना २ निजका स्वभाव है, कोई इस स्वभाववाला होता है और कोई इस स्वभाववाला नहीं होता है । भगवती सूत्रका अर्थ चिन्तन करते समय अशुभोपयोगसे चित्तवृत्ति हटकर शुभोपयोगमें आ जाती है इससे पुण्यप्रकृतियोंमें अनुभाग और स्थिति अधिक पड़ती है, और पापप्रकृतियोंके रसमें और स्थितिमें मन्दता आ जाती है, इसी तरहसे जो इसका तन्मय होकर पठन पाठन करते हैं और श्रवण करते हैं उन्हें

વિશેષાર્થ—આ સૂત્રનો એવો મહિમા છે કે જે માનવ એનું અર્થ ચિન્તન કરતો જે ફળ મેળવે છે તેજ ફળ તેનું અંધયન કરનાર અથવા તેને શ્રદ્ધાપૂર્વક એકાગ્રચિત્તે સાંભળનાર માનવને પણ એજ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. અંહી-કોઈને એવી આશંકા ઉત્પન્ન થાય કે ‘અમૃત’—જેવા શબ્દના અર્થ ચિન્તન કરનાર પુરુષ—અથવા તેની (અમૃતની) પ્રશંસા વાંચતો અથવા ભણતો પુરુષ તથા તેને સાંભળતો પુરુષ અમૃતરૂપ રસ—ફળથી તૃપ્તિ મેળવી શક્યો હોય એમ દેખી શકેતો નથી તો આપ આ વિષે એમ કેમ કહી શકો ? તો તેનો જવાબ એ છે કે આ ભગવતીસૂત્રનો મહિમા અકળિત અને અકથ્ય છે. આંબલી-લીંબુ વગેરે પદાર્થોની ઉપર ફક્ત દૃષ્ટિ પડવાથીજ મોંમાં પાણી છુટે છે તો આ બાબત વિષે તર્કવિતર્કની જરૂર કેમ હોઈ શકે ? કેમકે દરેકે દરેક પદાર્થના બુદ્ધા બુદ્ધા સ્વભાવ હોય છે; ભગવતીસૂત્રના અર્થ ચિન્તન કરતી વેળાએ માનવીની માનસિક વૃત્તિઓ અન્ય વિચારોમાંથી શુભ વિચારોમાં પરોવાય છે, જેથી પુણ્ય પ્રકૃતિઓમાં અનુભાગ અને સ્થિતિ અધિક પડે છે. અને પાપપ્રકૃતિઓના રસમાં મંદતા આવી જાય છે. તેમ તેમ તન્મય બનીને જે એનું પઠનપાઠન કરે છે અથવા

કલાધરઃ કલાયુક્તઃ, શીતલૈઃ કિરણૈરિવ ।

સ્વપાઠાદૈરિદં સૂત્રં, શીતિયત્યખિલં જગત્ ॥ ૨૭ ॥

भी यह फल प्राप्त होता है । इस अपेक्षासे यहां पर अर्थचिन्तवन कर्त्ताको श्रवण कर्त्ताको और इसमें श्रद्धा रखनेवालेको समान फलभागी प्रकट किया है ॥ २६ ॥

અન્વયાર્થ—(इव) जिस प्रकार (कलायुक्तः) अपनी संपूर्ण कलाओं से युक्त (कलाधरः) चन्द्रमा (शीतलैः किरणैः) शीतल किरणोंसे (अखिलं जगत्) समस्त संसारको (शीतयति) शीतल करता है—शांति देता है, इसी प्रकार (इदं सूत्रम्) यह सूत्र (स्वपाठादैः) अपनी पठनपाठन आदिरूप किरणावलिसे संसारको शांति प्रदान करता है ।

વિશેષાર્થ—ચન્દ્રમાકા સ્વભાવ યહી હૈ કિ બહ સંતપ્ત સંસારકો અપની શીતલ કિરણાવલિ દ્વારા શીતલતા પ્રદાન કરતા હૈ, હસી પ્રકાર મત-વ્યામોહસે અંશાન્ત યા સંતપ્ત બને હુએ જીવોંકો, અથવા વિષય કષાય આદિકે સંસર્ગસે આત્માકે કલ્યાણસે વિમુક્ત હોનેકે કારણ દુર્ગતિકે દુઃખોંકો સહતે ૨ સંતપ્ત હૃદય બને હુએ પ્રાણિયોંકો 'યહ સૂત્ર' અપની સ્યાદ્વાદમય કથનશૈલીરૂપ શીતલ કિરણાવલિસે વિરોધ-મંથનરૂપ શાંતિકો, અથવા પઠન પાઠન આદિ દ્વારા સન્માર્ગપ્રકાશક સમ્યક્જ્ઞાનરૂપ શાંતિભાવકો પ્રદાન કરતા હૈ ॥ ૨૭ ॥

એકાગ્ર મને શ્રવણ કરે છે તેઓને પણ એજ ક્ષણની પ્રાપ્તિ થાય છે. એજ અપેક્ષા અનુસાર અહીં ચિતવનકાર, લણનાર અને લણાવનાર અથવા તેના શ્રોતાને સમાનક્ષણલોકતા દર્શાવ્યા છે. ॥ ૨૬ ॥

અન્વયાર્થ—(इव) જેમ (कलायुक्तः) સંપૂર્ણ કલા જેની પાસે છે તે (कला धरः) ચન્દ્રમા. (शीतलैः किरणैः) શીતળ કિરણો વડે. (अखिलं जगत्) આ સમસ્ત સંસારને (शीतयति) શીતળ બનાવે છે—શાંતિ અર્પે છે. એ જ રીતે (इदं सूत्रं) આ સૂત્ર (स्वपाठादैः) પોતાના પઠનપાઠન આદિરૂપ કિરણસમૂહથી સંસારને શાંતિ પ્રદાન કરે છે.

વિશેષાર્થ—ચન્દ્રનો જાતિસ્વભાવ છે કે સારાયે દિવસની તપી ઉઠેલી ધરતીને 'પોતાની' શીતળ કિરણોદ્વારા વડે શાન્તિ પમાડવી.—તેથીજ રીતે મતમતાંતરથી અંશાન્ત બનેલા, અથવા વિષયકષાય આદિના સંસર્ગથી આત્મકલ્યાણના માર્ગથી વિમુખ બની જઈ દુર્ગતિના દુઃખો સહન કરતા કરતાં તપ્ત બનેલાં પ્રાણીઓને આ સૂત્ર પોતાની સ્યાદ્વાદમય કથન શૈલી રૂપ શીતળ કિરણોવડે પ્રશાંત કરે છે, અને લણવા લણાવવા આદિદ્વારા સદ્માર્ગ પ્રકાશક સમ્યક્જ્ઞાનરૂપ શાંતિ ભાવ પ્રદાન કરે છે. ॥ ૨૭ ॥

યથા સ્પર્શમણિસ્પર્શાદાયસં યાતિ હેમતામ્ ।

તથાઽસ્યાપ્યંશપાઠાદ્યાચ્છાશ્વતીં સિદ્ધિમશ્નુતે ॥૨૮॥

અન્વયાર્થ—(યથા) જિસ પ્રકાર (સ્પર્શમણિસ્પર્શાત્) પારસમણિકે સ્પર્શસે (આયસં હેમતામ્ યાતિ) લોહા સુવર્ણરૂપ હો જાતા હૈ (તથા) ઉસી પ્રકારસે (અસ્યાપિ અંશપાઠાદ્યાત્ શાશ્વતીં સિદ્ધિં) જીવ હસકે ભી અંશ-માત્રકે પઠન પાઠન આદિસે શાશ્વતી સિદ્ધિકો-મુક્તિકો (અશ્નુતે) પ્રાપ્ત કરલેતા હૈ ।

વિશેષાર્થ—પારસમણિમેં એસા હી સ્વભાવ હૈ કિ જિસકે કારણ ઉસકે સ્પર્શમાત્રસે હી લોહા અપની લોહરૂપ અવસ્થાકા પરિત્યાગ કર-સુવર્ણરૂપ પર્યાયાન્તરકો ધારણ કર લેતા હૈ, હસી પ્રકારસે હસ ભગવતીસૂત્રકા ભી એસા સ્વભાવ હૈ કિ જો સચ્ચે મન વચન કાયકી એકાગ્રતાસે હસકે એક અંશમૂત પદાદિકકે પઠન પાઠનસે અવિનશ્વર મુક્તિરૂપ લક્ષ્મીકા સ્વામી બનજાતા હૈ । તાત્પર્ય કહનેકા યહી હૈ કિ હસકે અંશમાત્રકે પાઠ આદિસે ભી મિથ્યાત્વકા અભાવ હોકર જીવમેં સમ્યગ્જ્ઞાનકા આવિર્ભાવ હો જાતાહૈ, ઓર ઉસકે આવિર્ભૂત હોતે હી સમ્યક્ચારિત્રકી પૂર્ણ આરાધનાસે વહી જીવ તદ્ભવસે અથવા અન્ય ભવોસે મુક્તિશ્રીકા સ્વામી બન જાતા હૈ ॥૨૮॥

અન્વયાર્થ—(યથા) જેમ (સ્પર્શમણિસ્પર્શાત્) પારસમણિના સ્પર્શથી (આયસં હેમતામ્ યાતિ) લોખંડ સોનારૂપ બને છે. (તથા) તેવી રીતે (અસ્યાપિ અંશ પાઠાદ્યાત્ શાશ્વતીં સિદ્ધિં) આ (સૂત્ર)ના અંશમાત્ર પઠનપાઠન આદિ કરવાથી શાશ્વત સિદ્ધિને (અશ્નુતે) મેળવે છે.

વિશેષાર્થ—જેમ પારસમણિનો પોતાનો સ્વભાવ છે કે પોતાના સંઘર્ષ માત્રથી લોખંડ જેવાને પણ સુવર્ણની કોટિમાં લાવી મૂકે છે. તેવી રીતે મન વચન અને કાયાની પૂર્ણ એકાગ્રતાએ યોગ્ય રીતે આ ભગવતીસૂત્રનું અંશમાત્ર પણ અધ્યયન કરનાર, કરાવનારને અવિનાશી મુક્તિરૂપ લક્ષ્મીના સ્વામી બનાવી મૂકે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ કે સૂત્રના થોડાક પણ વાંચનને કારણે મિથ્યાત્વનો અભાવ થઈ જીવાત્મામાં સમ્યક્જ્ઞાનનો અસ્તિત્વ પેદા થાય છે. અને તેમાં વાસ થવાથી સમ્યક્ચારિત્રની પૂર્ણ આરાધના વડે જીવાત્મા તેજ ભવથી અથવા બીજા ભવોથી મોક્ષના પથગામી થઈ વિજેતા બની જાય છે. ॥૨૮॥

પીતં ક્ષીરામ્બુધેર્નીરમિવૈતત્ પઠિતં જગત્ ।

સર્વં તર્પયતે નૂનમાનીચાત્સજ્જનાવધિ ॥૨૯॥

ટીકયતે પુનરપ્યેષા, ટીકિતાઽપીતરૈર્બુધૈઃ ।

ગરુડેન ગતે માર્ગે, કિં નાન્યૈર્ગમ્યતે સ્વગૈઃ ॥૩૦॥

અન્વયાર્થ—(પીતં) પિયે ગયે (ક્ષીરામ્બુધેઃ નીરં ઇવ) ક્ષીર સાગરકે જલકી તરહ (પઠિતં ઇતત્) પઠિત યહ ભગવતીસૂત્ર (નૂનં આનીચાત્ સજ્જનાવધિ સર્વં જગત્ તર્પયતે) નિયમસે નીચ પુરુષસે લેકર સજ્જન પુરુષ તક સમસ્ત જગત્ કો આત્મશાંતિ પ્રદાન કરતા હૈ ।

વિશેષાર્થ—જિસ પ્રકાર નીચ પુરુષ યા સજ્જન પુરુષ કિસી-મી પુરુષકે દ્વારા પિયા ગયા ક્ષીરસાગરકા જલ ઉન્હેં આત્મશાન્તિ-આનન્દ પ્રદાન કરતા હૈ, આનન્દ પ્રદાન કરનેમેં વહ ભેદભાવ નહીં રખતા હૈ—એકરૂપમેં અપના ગુણ પ્રકટ કરતા હૈ, ઉસી પ્રકારસે ઇસ ભગવતીસૂત્રકો જો મી કોઈ પઢે, પઢાવે, સુને, સુનાવે, અથવા ચિન્તવન કરે—ચાહે વહ જાત્યાદિ-સે નીચ જન કયોં ન હો તૌ મી ઉસકો શાંતિ—આત્માનન્દ—હી દેતા હૈ । ઝંચનીચકે ભેદકો યહ નહીં દેખતા હૈ । યહ તો અપને પ્રત્યેક સેવનકર્તા-કો એકરૂપસે હી સતત આનન્દકી ધારા વહાનેમેં થોડીસી મી કસર નહીં રખતા હૈ ॥૨૯॥

અન્વયાર્થ—(પીતં) પીવાએલું (ક્ષીરામ્બુનિધેઃ નીરં ઇવ) ક્ષીર સાગરના પાણીની સમાન (પઠિતં ઇતત્) પઠિત આ સૂત્ર (નૂનં આનીચાત્ સજ્જનોવધિ સર્વં જગત્ તર્પયતે) નીચ પુરુષથી માંડી સજ્જન પુરુષ સુધી સમસ્ત જગતને આત્મશાંતિ પ્રદાન કરે છે.

વિશેષાર્થ—જેમ ક્ષીરસાગરનું જળપાન કરતાં નીચ અથવા સજ્જન પુરુષને આનંદપ્રદાન જરા પણ ભેદભાવ રાખ્યા વિના એકજ રૂપે કરે છે.—એકજ રીતે બન્ને કોટીના જીવાત્માને શાંતિ બક્ષે છે, એવીજ રીતે ભગવતીસૂત્રને કોઈપણ કોટિનો માનવી—નીચ અગર તો સજ્જન ભણે ભણાવે—સાંભળે સાંભળાવે અથવા ચિંતવન કરે, તેને પણ પરમશાંતિ અને અનંત આનંદ આપે છે.—આનંદ પણ એકજ રૂપે બન્ને કોટીવાળા મેળવે છે. નીચ અને સજ્જનનો ભેદ અહીં નથી હોતો, આનંદ પ્રદાનની ધારા સતત અને અસ્ખલિત વહેતી રહે છે. ॥ ૨૯ ॥

જનનીં, કર્મરજઃપ્રક્ષાલને જલમિવ, ભોગશુજ્જનિવારણે મન્ત્રમિવ, કર્મધનાધન-
વિકીરણે પવનમિવ, કેવલજ્ઞાનભાસ્કરપ્રકટને પ્રાચીદિશમિવ, સાધનન્તંમુક્તિસામ્રા-
જ્યાભિલષિતપ્રાપ્તૌ કલ્પતરુમિવ દ્વાદશાંગ્ગરૂપં પ્રવચનં સંદિદેશ ।

ચિન્તામણિરત્નકે તુલ્ય છે । ભગવાન મહાવીર દ્વારા ઉપદિષ્ટ यह द्वाद-
शाङ्गीरूप प्रवचन क्षपकश्रेणी पर पहुँचनेके लिये एक सुन्दर मार्ग है ।
कर्मरूप शत्रुओंको दमन करने वाला है । केवलज्ञान, केवल दर्शनको
उत्पन्न करने वाला है । धूलि जिस प्रकार जलसे प्रक्षालित की जाती है
उसी प्रकार यह भी कर्मरूप धूलिको धो देता है । मंत्रसे जिस प्रकार
सर्पोंका निवारण होता है, उसी प्रकार इससे भी सांसारिक भोगोंरूपी
सर्पोंका निवारण होता है । पवन जिस प्रकार आकाशगत मेघोंके पटलको
उड़ाकर तितर-बितर कर देता है उसी प्रकार यह भी कर्मरूप मेघपटलको
आत्मा से बिल्कुल बिखेर कर तितर-बितर कर देता है । जिस प्रकार
भास्करको पूर्वदिशा जन्म देती है उसी प्रकार इससे भी केवलज्ञान
रूप भास्करका जन्म होता है । कल्पवृक्ष जिस प्रकार याचकजनोंको
अभिलषित पदार्थकी प्राप्ति कराता है उसी प्रकार यह भी द्वादशाङ्गीरूप
प्रवचन भी अपने सेवनकर्त्ताको सादि अनन्त मुक्तिके साम्राज्यरूप अभि-
लषित अर्थकी प्राप्ति कराता है ।

દેવામાં ચિન્તામણિ રત્ન સમાન છે. ભગવાન મહાવીર દ્વારા ઉપદિષ્ટ આ દ્વાદશાંગી
રૂપ પ્રવચન ક્ષપકશ્રેણી પર પહોંચવા માટે એક સુંદર માર્ગ છે, તે કર્મરૂપ
શત્રુઓનું દમન કરનાર છે, અને કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન ઉત્પન્ન કરનાર છે. જેમ
પાણીની મદદથી વસ્તુપરની રજ ધોઈ શકાય છે તેમ તે કર્મરૂપ રજને ધોઈ
નાખે છે. જેમ મંત્રથી સર્પનું નિવારણ કરી શકાય છે તેમ તેની મદદથી સાંસારિક
ભોગો રૂપી સર્પોનું નિવારણ થાય છે. જેવી રીતે પવન આકાશમાં રહેલા મેઘ-
પટલોને વેર-વિખેર કરી નાખે છે તેમ આ દ્વાદશાંગીરૂપ પ્રવચન પણ કર્મરૂપ
મેઘપટલને આત્માથી તદ્દન અલગ કરીને વેર-વિખેર કરી નાખે છે. જેવી રીતે
પૂર્વ દિશા ભાસ્કર (સૂર્ય)ને જન્મ આપે છે, તેવી રીતે આ બાર અંગરૂપ
પ્રવચન દ્વારા પણ કેવલજ્ઞાનરૂપ સૂર્યનો જન્મ થાય છે. જેવી રીતે કલ્પવૃક્ષ
યાચકને ઇચ્છિત પદાર્થની પ્રાપ્તિ કરાવે છે તેવી રીતે આ દ્વાદશાંગીરૂપ પ્રવચન
પણ તેનું સેવન કરનારને સાદિ (આદિ સહિત) અનંત (અંતરહિત) મુક્તિના
સામ્રાજ્યરૂપ ઇચ્છિત અર્થની પ્રાપ્તિ કરાવે છે.

તીર્થંકરકૃપયા લબ્ધવિવિધલબ્ધિર્ગુણનિધિઃ શ્રીસુધર્મા સ્વામી તદેવ પ્રવચનં સ્વમનસિ સંકલય્ય સર્વલોકોપકારાર્થં સ્વશિષ્યાય શ્રીજમ્બૂસ્વામિને સમુપાદિશત્ । તત્ર-જીવાજીવસ્વસમયપરસમયાદિવસ્તુસ્તોમપ્રરૂપકસમવાયાચ્યચતુર્થાઙ્ગસ્ય નિરૂપણં કૃત્વા તદનુક્રમપ્રાપ્તં ‘વિઆહપન્નત્તી’ इत्याख्यं ‘भगवती’—त्यपरनामकं पञ्चमाङ्गं प्ररूपयति । एतेनार्वाचीनवचनरूपे तादृशशब्दात्मकागमे लोकानां विश्वासो न भवेदिति शङ्कापि निराकृता, अर्थतस्तीर्थंकरेणोपदिष्टतया तस्य विगतरागद्वेषस्य वचसां प्रामाणिकत्वात् ।

શ્રી તીર્થંકરની કૃપાસે વિવિધ લબ્ધિયાં જિन्हें प्राप्त हुई हैं, और जो अनेक गुणोंके भंडार हैं ऐसे श्री सुधर्मास्वामीने उसी प्रवचनको अपने मनमें संकलित करके समस्त जीवोंका इससे उपकार हो इस निमित्त अपने शिष्य श्री जंबू स्वामीको इसका उपदेश किया । इसके पहिले उन्होंने जीव, अजीव, स्वसमय परसमय आदि वस्तुस्वरूपके प्ररूपक चौथे अङ्ग समवायाङ्गका निरूपण किया । बादमें क्रमप्राप्त ‘विआहपन्नत्ती’ नामक इस पंचम अङ्गका कि जिसका दूसरा नाम भगवती है, प्ररूपण किया है । इससे “अर्वाचीन वचनरूप तादृशशब्दात्मक आगममें लोकोंको विश्वास नहीं होगा ” ऐसी शंका भी निर्मूल हो जाती है । क्योंकि इसके अर्थसे कर्त्ता तो तीर्थंकर ही हैं । उन्होंने ही अर्थतः इसे उपदिष्ट किया है । उनके वचनोंमें किसी भी प्रकारसे रागद्वेष होता नहीं है, क्योंकि वितीतराग निर्दोष होते हैं, इसलिये उनके वचनोंमें प्रामाणिकता मानी जाती है ।

શ્રી તીર્થંકરની કૃપાથી વિવિધ લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરનાર અને ગુણોના ભંડાર એવા શ્રી સુધર્મા સ્વામીએ આ પ્રવચનને પોતાના મનમાં સંકલિત કરીને સમસ્ત જીવોના ઉપકારને માટે પોતાના શિષ્ય શ્રી જંબૂસ્વામીને તેનો ઉપદેશ આપ્યો છે. તે પહેલાં તેમણે જીવ, અજીવ, સ્વસમય, (સ્વસિદ્ધાંત), પરસમય, (પરસિદ્ધાંત) આદિ વસ્તુસ્તોમના પ્રરૂપક ચોથા સમવાયાંગનું નિરૂપણ કર્યું હતું. ત્યાર પછી ‘વિઆહપન્નત્તી’ નામના પાંચમાં અંગની પ્રરૂપણા કરી છે. તેનું બીજું નામ ‘ભગવતીસૂત્ર’ છે. તેથી “અર્વાચીન વચનરૂપ તાદૃશ શબ્દાત્મક આગમમાં લોકોને વિશ્વાસ નહીં રહે” એવી શંકા પણ નિર્મૂળ થઇ જાય છે. કારણ કે તેના અર્થથી કર્તા તો તીર્થંકર જ છે. તેમણે જ સૌથી પહેલાં અર્થથી તેનો ઉપદેશ આપ્યો છે. તેમનાં વચનોમાં કોઇ પણ પ્રકારનો રાગદ્વેષ હોતો નથી કારણ કે તીર્થંકર વીતરાગ-રાગદ્વેષથી રહિત હોય છે. તેથી તેમના વચનોમાં પ્રામાણિકતા મનાય છે.

“ વિઆહપણ્ણત્તી ” इति शब्दस्य द्वादश छायाः संभवन्ति । तथाहि—
 “ व्याख्याप्रज्ञप्तिः १ ” “ व्याख्याप्रज्ञप्तिः २ ” “ व्याख्याप्रज्ञप्तिः ३ ” “ विवा-
 हप्रज्ञप्तिः ४ ” “ विवाहप्रज्ञप्तिः ५ ” “ विवाहप्रज्ञप्तिः ६ ” “ विवाधप्रज्ञप्तिः ७ ”
 “ विवाधप्रज्ञप्तिः ८ ” “ विवाधप्रज्ञप्तिः ९ ” “ विगाहप्रज्ञप्तिः १० ” “ विगाह-
 प्रज्ञप्तिः ११ ” “ विगाहप्रज्ञप्ति १२ ”—श्वेति ।

તત્ર-વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિરિતિ—‘ વિ આહ્-પૂર્વક-ખ્યા-પ્રકથને’-ધાતોરહ-
 પ્રત્યયે કૃતે સતિ વ્યાખ્યા-શબ્દો નિષ્પદ્યતે, તદર્થશ્ચ-વિ-વિવિધપ્રકારેણ આ=
 સમન્તાત્ ય્યાયન્તે-કથ્યન્તે પ્રકટીક્રિયન્તે ભગવતા યાસ્તાઃ વ્યાખ્યાઃ, જીવા-

अब यहां “विआहपण्णत्ती” शब्दका अर्थ कहते हैं—

“विआहपण्णत्ती” इस शब्दकी संस्कृतछाया बारह प्रकारकी होती है वह इस प्रकारसे—(१) व्याख्याप्रज्ञप्तिः (२) व्याख्याप्रज्ञप्तिः, (३) व्याख्या-
 प्रज्ञप्तिः, (४) विवाहप्रज्ञप्तिः, (५) विवाहप्रज्ञप्तिः, (६) विवाहप्रज्ञप्तिः,
 (७) विवाधप्रज्ञप्तिः, (८) विवाधप्रज्ञप्तिः, (९) विवाधप्रज्ञप्तिः, (१०) विगाह-
 प्रज्ञप्तिः, (११) विगाहप्रज्ञप्तिः, (१२) विगाहप्रज्ञप्तिः ।

अब इन बारह प्रकारकी छायामें प्रत्येकका क्या अर्थ है? यह स्पष्ट किया जाता है। उनमें प्रथम जो “व्याख्याप्रज्ञप्ति” छाया है उसमें ‘वि’ और ‘आह्’ उपसर्गपूर्वक ‘ख्या’ धातु है। ‘ख्या प्रकथने’ के अनुसार ‘ख्या’ धातुका अर्थ प्रकथन करना है। इससे ‘अह्’ प्रत्यय करने पर व्याख्या शब्द निष्पन्न होता है। इसका अर्थ ऐसा है कि वि-विविध प्रकार से, आ=समन्तात्, ख्या=कथन करना व्याख्या है, और इसकी

હવે અહિં વિઆહપણ્ણત્તી શબ્દનો અર્થ કહે છે—

“વિઆહપણ્ણત્તી” શબ્દની બાર પ્રકારની સંસ્કૃત છાયા છે. (૧) વ્યાખ્યા પ્રજ્ઞપ્તિઃ (૨) વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિઃ (૩) વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિઃ (૪) વિવાહપ્રજ્ઞપ્તિઃ (૫) વિવાહપ્રજ્ઞપ્તિઃ (૬) વિવાહપ્રજ્ઞપ્તિઃ (૭) વિવાધપ્રજ્ઞપ્તિઃ (૮) વિવાધપ્રજ્ઞપ્તિઃ (૯) વિવાધપ્રજ્ઞપ્તિઃ (૧૦) વિગાહપ્રજ્ઞપ્તિઃ (૧૧) વિગાહપ્રજ્ઞપ્તિઃ (૧૨) વિગાહપ્રજ્ઞપ્તિઃ

હવે એ બાર પ્રકારની છાયામાંની પ્રત્યેક છાયાનો અર્થ બતાવવામાં આવે છે—

(૧) વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિઃ નામની પહેલી છાયામાં ‘વિ’ અને આહ્ ઉપસર્ગ પૂર્વક ‘ख्या’ ધાતુ છે. ‘ख्या’ ધાતુનો અર્થ ‘પ્રકથન કરવું.’ તેને ‘અહ્’ પ્રત્યય લગાડવાથી ‘વ્યાખ્યા’ શબ્દ બને છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે— વિ=વિવિધ પ્રકારે, આ=સમન્તાત્, ય્યા=કથન કરવું વ્યાખ્યા અને તેમની પ્રજ્ઞપ્તિ=

જીવાદિપદાર્થનિરૂપણા इत्यर्थः, ताः पदार्थनिरूपणाः प्रज्ञाप्यन्ते प्रकर्षेण=बोध्यन्ते
यस्यां सा व्याख्याप्रज्ञप्तिरिति प्रथमो भेदः १ ।

व्याख्याप्रज्ञप्तिरिति—व्याख्या च प्रज्ञा चेति व्याख्याप्रज्ञे, तयोराप्तिः

પ્રરૂપણા=પ્રજ્ઞાસિ હૈ। તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જિસમેં વિવિધ પ્રકાર સે સમસ્ત
જીવાઽજીવાદિ પદાર્થવિષયક કથનરૂપ પ્રરૂપણા અભિવિધિપૂર્વક યા
મર્યાદાપૂર્વક પ્રકટ કી જાતી હૈ ઉસકા નામ વ્યાખ્યા હૈ। યહાં “ આહ્”
મર્યાદા યા અભિવિધિ અર્થમેં પ્રયુક્ત હુઆ હૈ। યહી બાત “ સમન્તાત્”
પદસે પ્રકટ કી ગઈ હૈ। મર્યાદા શબ્દકા અર્થ યહાં “ પરસ્પર અસંકીર્ણ-
વિશાલ-લક્ષણકથનપૂર્વક ” એસા હૈ। તથા અભિવિધિ શબ્દકા અર્થ
“ સમસ્ત જ્ઞેય પદાર્થોંકી વ્યાપ્તિપૂર્વક ” એસા હૈ। તાત્પર્ય કહનેકા યહ હૈ
કિ યે જો જીવાજીવાદિવિષયક પ્રરૂપણાં કી ગઈ હૈં વે પરસ્પર
અસંકીર્ણ-વિશાલ-લક્ષણકથનપૂર્વક કી ગઈ હૈં। અથવા જો યે પ્રરૂપ
ણાં કી ગઈ હૈં વે એંસી નહીં હૈં કિ કુછેક જ્ઞેયપદાર્થોંમેં હી વ્યાપ્ત હોં-
પરન્તુ સમસ્ત જ્ઞેય પદાર્થોંમેં વ્યાપ્ત હૈં, હસ પ્રકારકી હન જીવાજીવાદિ-
વિષયક પ્રરૂપણાઓંકા નિરૂપણ જિસમેં સંશય વિપર્યય ઓર અનધ્યવ-
સાયાદિ દોષ રહિત કિયા ગયા હૈ ઉસકા નામ વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાસિ હૈ। હસકા
નિષ્કર્ષાર્થ યહી હૈ કિ મગવાન્ને ગૌતમ આદિ શિષ્ય જનોંકે પ્રતિ જીવા-
જીવાદિક પદાર્થોંકા કથન ઉનકે પૂછે હુઅ પ્રશ્નોંકે અનુસાર જો મર્યાદા

પ્રજ્ઞપણા છે તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-જેમાં વિવિધ પ્રકારના સમસ્ત જીવ
અજીવ આદિ પદાર્થવિષયક કથનપ્રજ્ઞપણા અભિવિધિપૂર્વક અથવા મર્યાદા
પૂર્વક પ્રગટ કરવામાં આવે છે તેનું નામ વ્યાખ્યા છે. અહીં “ આહ્” મર્યાદા કે
અભિવિધિના અર્થમાં વપરાયેલ છે. એજ વાત “સમન્તાત્” પદથી પ્રગટ કરી છે.
“ મર્યાદા” શબ્દનો અર્થ અહીં “ પરસ્પર અસંકીર્ણ-વિશાળ-લક્ષણકથન
પૂર્વક” થાય છે. તથા “ અભિવિધિ” એટલે “ સમસ્ત જ્ઞેય પદાર્થોની વ્યાપ્તિ પૂર્વક”
કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે-આ જે જીવાજીવાદિવિષયક પ્રજ્ઞપણાઓ કરવામાં
આવી છે તે પરસ્પર અસંકીર્ણ-વિશાળ-લક્ષણકથનપૂર્વક કરવામાં આવી છે.
અથવા આ જે પ્રજ્ઞપણાઓ કરી છે તે એવી નથી કે જે કોઈ કોઈ જ્ઞેય પદાર્થોમાં જ
વ્યાપ્ત હોય, પણ તે સમસ્ત જ્ઞેય પદાર્થોમાં વ્યાપ્ત છે. આ પ્રકારની જીવાજીવાદિ-
વિષયક પ્રજ્ઞપણાઓનું નિરૂપણ જે શાસ્ત્રમાં સંશય, વિપર્યય અને અનધ્યવસાય
આદિ દોષ રહિત કરવામાં આવ્યું છે તે શાસ્ત્રનું નામ “વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાસિ” છે. તેનું
તાત્પર્ય એ છે કે ભગવાન મહાવીરસ્વામીએ ગૌતમ આદિ શિષ્યોની સમક્ષ
જીવ, અજીવ આદિ પદાર્થોનું કથન તેમણે પૂછેલા પ્રશ્નો પ્રમાણે જે મર્યાદા કે

પ્રાપ્તિઃ વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાપ્તિઃ, અત્ર વ્યાખ્યા-શબ્દેન પદાર્થાનાં કથનમુચ્યતે, પ્રજ્ઞા-શબ્દેન પદાર્થકથને કારણભૂતં વ્યાખ્યાતુર્જ્ઞાનં કથ્યતે, एतयोः प्राप्तिः श्री-भगवतीसूत्रपठनेन भवतीति । अथवा व्याख्यासु=अर्थकथनेषु प्रज्ञा = तद्धेतुभूतो बोध इति व्याख्याप्रज्ञा, तस्या आप्तिः प्राप्तिर्भवति यस्याः सकाशात्सा व्याख्याप्रज्ञाप्तिः, तेन पदार्थप्रतिपादनात्मकव्याख्यानेषु पठ्यमानेषु श्रूयमाणेषु वा यादृशं सम्यग् या अभिविधिपूर्वकं किया है वह व्याख्या है, और इस व्याख्याका निरूपण निर्दोष रूपसे अपने शिष्य श्री जंबूस्वामीके लिये सुधर्मा स्वामीने किया है अतः यह प्रज्ञप्ति है। इस तरह “व्याख्याप्रज्ञप्ति” इस प्रथम छाया का यह शब्दार्थ है । १।

“વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાપ્તિ” इस द्वितीय छायाका अर्थ इस प्रकारसे है- व्याख्या और प्रज्ञा इन दोनोंमें द्वन्द्व समास हुआ है, इस तरह व्याख्या और प्रज्ञा ये दो शब्द स्वतन्त्र बन जाते हैं। इनमें व्याख्या शब्दका अर्थ पदार्थोंका कथन और प्रज्ञा शब्दका अर्थ पदार्थोंके कथनमें कारणभूत व्याख्याताका ज्ञान है। इन दोनोंकी प्राप्ति जीवको श्री भगवतीसूत्रके अध्ययनसे होती है। अथवा “व्याख्यासु प्रज्ञा” इस प्रकारसे यहां सप्तमीतत्पुरुष समास करनेसे “व्याख्याप्रज्ञा” ऐसा शब्द बन जाता है। इसका अर्थ-“व्याख्याओंके करनेमें हेतुभूत ज्ञानकी प्राप्ति जिससे होती है वह व्याख्याप्रज्ञाप्ति है, ऐसा होता है। तात्पर्य कहनेका यह है कि पदार्थप्रतिपादनात्मक व्याख्यान जब पढ़नेमें या सुननेमें आ रहे हों

અભિવિધિપૂર્વક કરેલું છે તે વ્યાખ્યા છે. અને શ્રી સુધર્માસ્વામીએ પોતાના શિષ્ય શ્રી જંબૂસ્વામી સમક્ષ તે વ્યાખ્યાનું નિરૂપણ નિર્દોષ રીતે કર્યું છે. તેથી તેને પ્રજ્ઞપ્તિ કહેલ છે. આ રીતે ‘વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાપ્તિ’ નામની પહેલી છાયાનો અર્થ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યો.

(૨) ‘વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાપ્તિઃ’ આ બીજી સંસ્કૃત છાયાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે- વ્યાખ્યા અને પ્રજ્ઞા એ બંનેમાં દ્વન્દ્વસમાસ થયો છે. આ રીતે ‘વ્યાખ્યા’ અને ‘પ્રજ્ઞા’ એ બંને સ્વતંત્ર શબ્દો બની જાય છે. તેમાંના ‘વ્યાખ્યા’ શબ્દનો અર્થ કથન અને ‘પ્રજ્ઞા’ શબ્દનો અર્થ પદાર્થોના કથનમાં કારણભૂત વ્યાખ્યાતાનું જ્ઞાન છે. તે બંનેની પ્રાપ્તિ શ્રી ભગવતીસૂત્રનાં અધ્યયનથી જીવને થાય છે. અથવા “વ્યાખ્યાસુ પ્રજ્ઞા” આ રીતે સપ્તમીતત્પુરુષ સમાસ કરવાથી ‘વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞા’ શબ્દ બને છે. તેનો અર્થ-“વ્યાખ્યાઓ કરવાના હેતુભૂત જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જેના દ્વારા થાય છે તેને વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાપ્તિ કહે છે.” કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પદાર્થનું પ્રતિપાદન કરનાર વ્યાખ્યાન બ્યારે વાંચવામાં કે સાંભળવામાં આવે ત્યારે જેવું

જ્ઞાનં ભવતિ તાદૃશં તતોઽપિ વિલક્ષણં જ્ઞાનં શ્રી-ભગવતીસૂત્રપઠનકર્તૃણાં ભવતીતિ દ્વિતીયો ભેદઃ ૨।

વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાસિરિતિ-વ્યાખ્યા-પ્રજ્ઞયોર્વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાયા વા આત્તિઃ=આદાનં ભવતિ યસ્યાઃ સકાશાત્ સા વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાસિરિતિ તૃતીયો ભેદઃ ૩।

વિવાહપ્રજ્ઞાસિરિતિ-વિ=વિશિષ્ટાઃ વાહાઃ=પ્રવાહા નયપ્રમાણવિષયકાઃ પદાર્થવિષયકા વા પ્રજ્ઞાપ્યન્તે=પ્રવોધ્યન્તે યસ્યાં સા વિવાહપ્રજ્ઞાસિઃ, એતાવતા ભગવતી-સૂત્રપાઠકાનાં નયપ્રમાણપ્રવાહવિષયકં જ્ઞાનમતિસરલતયા સંજાયતે, इति ચતુર્થો ભેદઃ ૪।

उस समय जैसा सम्यग्ज्ञान होता है उससे भी विलक्षण सम्यग्ज्ञान श्री भगवतीसूत्रके पढ़नेवालोंको होता है। इस तरह व्याख्यायोग्य प्रज्ञाकी प्राप्ति इस भगवतीसूत्रके अध्ययन करने वालोंको होती है, इसलिये इसका नाम “व्याख्याप्रज्ञासि” ऐसा भी हो सकता है। २।

तीसरा भेद कहते हैं-‘व्याख्या प्रज्ञासि’ इस छायका अर्थ ऐसा होता है कि-व्याख्या और प्रज्ञा इन दोनोंकी, अथवा व्याख्याओंमें प्रज्ञाकी आत्ति-आदान-ग्रहण जिससे होता है वह ‘व्याख्याप्रज्ञासि’ शब्दका अर्थ है। ३।

चौथा भेद-“विवाहप्रज्ञासि” इसका अर्थ इस प्रकारसे है कि-वि=विशिष्टाः वाहाः-विवाहाः, विशिष्टनयप्रमाणविषयक अथवा पदार्थ-विषयक प्रवाहों (विस्तरों) का प्रबोधन जिसमें किया गया है वह “विवाहप्रज्ञासि” है। इससे यह निष्कर्ष निकलता है कि भगवतीसूत्रके पढ़ने वालोंको नय और प्रमाणके प्रवाहोंका ज्ञान अतिसरलतासे हो जाता है। ४।

સમ્યગ્જ્ઞાન થાય છે તેના કરતાં પણ વિલક્ષણ સમ્યગ્જ્ઞાન શ્રી ભગવતીસૂત્રના અધ્યયનથી થાય છે. આ રીતે વ્યાખ્યાયોગ્ય પ્રજ્ઞાની પ્રાપ્તિ આ ભગવતીસૂત્રનું અધ્યયન કરનારને થાય છે તેથી તેનું નામ વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાસિ પણ હોઈ શકે છે. (૨)

(૩) હવે તેની ત્રીજી સંસ્કૃત છાયા ‘વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાસિ’નો અર્થ સમજાવવામાં આવે છે-વ્યાખ્યા અને પ્રજ્ઞા એ બન્નેની, અથવા વ્યાખ્યાઓમાં પ્રજ્ઞાનું (આત્તિ) ગ્રહણ જેના દ્વારા થાય છે તેનું નામ વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાસિ છે.

(૪) “વિવાહપ્રજ્ઞાસિ” નામની ચોથી છાયાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-વિ=વિશિષ્ટ અનેવાહાઃ=પ્રવાહો, વિશિષ્ટ નયપ્રમાણવિષયક અથવા પદાર્થવિષયક પ્રવાહો (વિસ્તારો)ની સમજણ જેમાં આપવામાં આવી છે તેને વિવાહપ્રજ્ઞાસિ કહે છે. તેના દ્વારા એ વાતનું પ્રતિપાદન થાય છે કે ભગવતીસૂત્ર વાંચનારને નય અને પ્રમાણના પ્રવાહોનું જ્ઞાન ઘણી જ સરલતાથી મળી જાય છે.

વિવાહપ્રજ્ઞાસિરિતિ-વિ=વિવિધો=નાનાપ્રકારકો વાહ:=પ્રવાહો નયપ્રમાણ-વિષયક: પદાર્થવિષયકો વા યસ્યાં સા વિવાહા, વિવાહા ચાસૌ પ્રજ્ઞા ચેતિ વિવાહ-પ્રજ્ઞા, તસ્યા આપ્તિ: =પ્રાપ્તિર્ભવતિ યસ્યા: સકાશાત્ સા વિવાહપ્રજ્ઞાસિ: । એતસ્મિન્ પક્ષે શ્રી-ભગવતીસૂત્રાધ્યેતૃણાં વિવિધપ્રવાહરૂપેણ પ્રજ્ઞા પરિસ્ફુરતીતિ પંચમો ભેદ: ૫।

વિવાહપ્રજ્ઞાત્તિરિતિ-વિવાહપ્રજ્ઞાયા: આત્તિ:=આદાનં યસ્યા: સકાશાત્ સેતિ ષષ્ઠો ભેદ: ૬ ।

વિવાધપ્રજ્ઞાસિરિતિ-વિવાધ=વાધરહિતા સપ્રમાણા પ્રજ્ઞાસિ:=જ્ઞાનં યસ્યા: સકાશાત્ સેતિ વિગ્રહે ભગવતીસૂત્રાધ્યેતૃણાં જીવાજીવાદિવિષયકં વાધાદિવિરહિતં યથાવસ્થિતવસ્તુવિષયકં જ્ઞાનં સમુત્પદ્યતે, ઇતિ સપ્તમો ભેદ: ૭।

“વિવાહપ્રજ્ઞાસિ”-હસ છાયાકા અર્થ હસ પ્રકારસે હૈ-વિવિધો=નાનાપ્રકારકો-વાહ:=વિવાહ: યસ્યાં સા વિવાહા, વિવાહા ચાસૌ પ્રજ્ઞા ચેતિ વિવાહપ્રજ્ઞા, તસ્યા આપ્તિ: ભવતિ યસ્યા: સકાશાત્ સા વિવાહ-પ્રજ્ઞાસિ:-નયપ્રમાણવિષયક અથવા પદાર્થવિષયક નાના-પ્રકારકા પ્રવાહ જિસમેં હૈ ડસકા નામ વિવાહ હૈ, એસી વિવાહરૂપ પ્રજ્ઞાકી પ્રાપ્તિ જિસસે હોતી હૈ વહ “વિવાહપ્રજ્ઞાસિ” હૈ । હસ પક્ષમેં શ્રી ભગવતીસૂત્રકા અધ્યયન કરને વાલોંકો વિવિધપ્રવાહરૂપસે પ્રજ્ઞા પરિસ્ફુરિત હોતી હૈ । ૫।

“વિવાહપ્રજ્ઞાત્તિ” વિવાહરૂપ પ્રજ્ઞા-બુદ્ધિકી આત્તિ-આદાન-ગ્રહણ જિસસે હોતા હૈ વહ “વિવાહપ્રજ્ઞાત્તિ” હૈ । ૬।

“વિવાધપ્રજ્ઞાસિ”-વિવાધ-વાધરહિત-પ્રમાણભૂત જ્ઞાન જિસસે પ્રાપ્ત હોતા હૈ વહ વિવાધપ્રજ્ઞાસિ હૈ । હસ વિગ્રહમેં ભગવતીસૂત્રકા અધ્યયન કરને વાલોંકો જીવાજીવાદિવિષયક જો જ્ઞાન પ્રાપ્ત હોતા હૈ વહ વાધાદિ દોષોં સે રહિત યથાવસ્થિતવસ્તુવિષયક હોતા હૈ । ૭।

(૫) ‘વિવાહપ્રજ્ઞાસિ’-આ સંસ્કૃત છાયાનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે-

“વિવિધો=નાનાપ્રકારકો વાહ:=વિવાહ:, વિવિધો વિવાહ: યસ્યાં સા વિવાહા, વિવાહા ચાસૌ પ્રજ્ઞા ચેતિ વિવાહપ્રજ્ઞા, તસ્યા આપ્તિ ભવતિ યસ્યા: સકાશાત્ સા વિવાહપ્રજ્ઞાસિ:”-નય પ્રમાણવિષયક અથવા પદાર્થવિષયક અનેક પ્રકારનાં પ્રવાહ જેમાં છે તેનું નામ વિવાહ છે. એવી વિવાહરૂપ પ્રજ્ઞાની પ્રાપ્તિ જેનાથી થાય છે તેને વિવાહપ્રજ્ઞાસિ કહે છે. ભગવતીસૂત્રનું અધ્યયન કરનારમાં વિવિધ પ્રવાહરૂપે પ્રજ્ઞા ગળદી ઉઠે માટે તેનું વિવાહપ્રજ્ઞાસિ નામ સાર્થક છે.

(૬) વિવાહપ્રજ્ઞાત્તિ” વિવાહરૂપ (વિવિધ પ્રકારના પ્રવાહરૂપ) પ્રજ્ઞા બુદ્ધિની આત્તિ આદાન-ગ્રહણ જેના દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે તે શાસ્ત્રને વિવાહપ્રજ્ઞાત્તિ કહે છે.

(૭) “વિવાધપ્રજ્ઞાસિ” વિવાધ બાધારહિત-પ્રમાણભૂત જ્ઞાન જેના દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે તેનું નામ ‘વિવાધપ્રજ્ઞાસિ’ છે. આ અર્થ દ્વારા એમ બતાવવામાં આવ્યું છે કે ભગવતીસૂત્રનું અધ્યયન કરનારને જીવ, અજીવ આદિ વિષયોનું જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે તે બાધાદિ દોષોથી રહિત અને વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ પ્રગટ કરનાર હોય છે.

વિવાધપ્રજ્ઞાસિરિતિ-વિવાધા ચાસૌ પ્રજ્ઞા ચેતિ વિવાધપ્રજ્ઞા, તસ્યા આપ્તિ-
ર્યસ્યાઃ સકાશાત્, ઇતિ વિગ્રહે વિવાધપ્રજ્ઞાપ્તિરિત્યર્થઃ, તેન પ્રમાણાન્તરવાધરહિ-
તાયાઃ પ્રજ્ઞાયાઃ પ્રાપ્તિસાધકં શ્રીભગવતીસૂત્રમિત્યષ્ટમો ભેદઃ ૮ ।

વિવાધપ્રજ્ઞાત્તિરિતિ-વિવાધપ્રજ્ઞાયાઃ=અસ્થલિતબુદ્ધેઃ આત્તિઃ=આદાનં યસ્યાઃ
સકાશાત્ સેતિ નવમો ભેદઃ ૯ ।

વિગ્રાહપ્રજ્ઞાસિરિતિ-વિશિષ્ટો ગ્રાહઃ=પ્રવેશો યસ્યાઃ સકાશાત્ સા વિગ્રાહ,
પ્રતાદશી પ્રજ્ઞાપ્તિઃ યતઃ સા વિગ્રાહપ્રજ્ઞાપ્તિરિતિ વિગ્રહે ભગવતીસૂત્રાધ્યેતૃણાં સકલ-
સૂક્ષ્મસ્થૂલદૂરસમીપવર્તિપ્રમેયેષુ વિલક્ષણા બુદ્ધિરુત્પદ્યતે, ઇતિ દશમો ભેદઃ ૧૦ ।

વિગ્રાહપ્રજ્ઞાસિરિતિ-વિવિધાઃ ગ્રાહાઃ=પદાર્થતત્ત્વમનનરૂપાઃ યસ્યાં સા
વિગ્રાહા, સા ચાસૌ પ્રજ્ઞેતિ વિગ્રાહપ્રજ્ઞા, તસ્યા આપ્તિર્ભવતિ યસ્યાઃ સકાશાત્ સા

“વિવાધપ્રજ્ઞાસિ”-વિવાધરૂપ પ્રજ્ઞાકી પ્રાપ્તિ જિસસે હોતી હૈ ઉસકા
નામ વિવાધપ્રજ્ઞાસિ હૈ । ઇસ વિગ્રહમેં પ્રમાણાન્તરકી વાધાસે રહિત
પ્રજ્ઞાકી પ્રાપ્તિમેં સાધકતમ શ્રી ભગવતીસૂત્ર હૈ, યહ વાત કહી ગઈ હૈ । ૮।

“વિવાધપ્રજ્ઞાત્તિ”-વિવાધરૂપ પ્રજ્ઞાકા આદાન-ગ્રહણ જિસસે હોતા
હૈ વહ “વિવાધપ્રજ્ઞાત્તિ” હૈ । ૯।

“વિગ્રાહપ્રજ્ઞાસિ” વિ-વિશિષ્ટ-ગ્રાહ-પ્રવેશ-જિસસે હો ઉસકા નામ
વિગ્રાહ હૈ, એસા વિગ્રાહરૂપ જ્ઞાન-અર્થપ્રરૂપણ જિસસે હોતા હૈ વહ “વિગ્રા-
હપ્રજ્ઞાસિ” હૈ । ઇસ વિગ્રહમેં ભગવતીસૂત્રકા અધ્યયન કરને વાલોંકો
સૂક્ષ્મ, સ્થૂલ, દૂરાસન્નવર્તી સમસ્ત પ્રમેયો-પદાર્થોમેં વિલક્ષણ બુદ્ધિ
ઉત્પન્ન હો જાતી હૈ । એસા અર્થ નિષ્પન્ન હોતા હૈ । ૧૦।

“વિગ્રાહપ્રજ્ઞાસિ”-પદાર્થતત્ત્વમનનરૂપ વિવિધ ગ્રાહ જિસકે દ્વારા
હોતે હૈ એસી પ્રજ્ઞાકા નામ વિગ્રાહપ્રજ્ઞા હૈ । ઇસકી પ્રાપ્તિ જિસસે હોતી હૈ

(૮) “વિવાધપ્રજ્ઞાસિ” વિવાધરૂપ પ્રજ્ઞાની પ્રાપ્તિ જેના દ્વારા થાય છે તેને ‘વિવાધ
પ્રજ્ઞાસિ’ કહે છે. આ રીતે સમાસ-વિગ્રહ કરીને એમ બતાવવામાં આવ્યું છે કે
ભગવતીસૂત્ર પ્રમાણાન્તરની આધારી રહિત પ્રજ્ઞાની પ્રાપ્તિ માટે સૌથી વધારે સાધક છે.

(૯) “વિવાધપ્રજ્ઞાત્તિ” વિવાધરૂપ પ્રજ્ઞાનું આદાન (ગ્રહણ) જેના
દ્વારા થાય છે તેને ‘વિવાધપ્રજ્ઞાત્તિ’ કહે છે.

(૧૦) ‘વિગ્રાહપ્રજ્ઞાસિ’-વિ=વિશિષ્ટ, ગ્રાહ=પ્રવેશ. જેના દ્વારા વિશિષ્ટ
પ્રવેશ થાય તેને ‘વિગ્રાહ’ કહે છે. એવું વિગ્રાહરૂપ જ્ઞાન-અર્થપ્રરૂપણ જેના
દ્વારા થાય છે તેને ‘વિગ્રાહપ્રજ્ઞાપ્તિ’ કહે છે. આ રીતે સમાસ-વિગ્રહ કરીને
એમ બતાવવામાં આવ્યું છે કે ભગવતીસૂત્રનું અધ્યયન કરનારને સૂક્ષ્મ, સ્થૂલ, અને
દૂરાસન્નવર્તી સમસ્ત પ્રમેયો પદાર્થો વિષે વિલક્ષણ બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

(૧૧) ‘વિગ્રાહપ્રજ્ઞાસિ’ પદાર્થ તત્ત્વના મનનરૂપ વિવિધ ગ્રાહ (પ્રવેશ)
જેના દ્વારા થાય છે એવી પ્રજ્ઞાનું નામ ‘વિગ્રાહપ્રજ્ઞા’ છે. તેની પ્રાપ્તિ જેનાથી

વિગાહપ્રજ્ઞાપ્તિઃ, અસ્મિન્ વિગ્રહે સકલપદાર્થતત્ત્વસારાસારવિવેચનાત્મિકાયાઃ પ્રજ્ઞાયાઃ પ્રાપ્તિર્ભગવતીસૂત્રાધ્યયનેન ભવતીત્યેકાદશો ભેદઃ ૧૧ ।

વિગાહપ્રજ્ઞાત્તિરિતિ—વિગાહપ્રજ્ઞાયા આત્તિઃ=આદાનં યસ્યાઃ સકાશાત્ સેતિ દ્વાદશો ભેદઃ ૧૨ ।

યસ્યા વ્યાખ્યાનં ભગવતસ્તીર્થકરસ્ય દેશના, તસ્યાઃ પ્રજ્ઞાપ્તિઃ=લોકેભ્યઃ પ્રકટીકરણમ્, અર્થાત્ યાદૃશીં દેશનાં ભગવાન્ દિદેશ, તત્સજાતીયશબ્દાનામેવૈત-ત્સૂત્રેણાપ્યવગમો ભવતિ, અત એવ-પશ્ચમાજ્ઞે ભગવતી-શબ્દઘટકભગવત્ત્વવિશેષણ-

ઉસકા નામ વિગાહપ્રજ્ઞાસિ હૈ । ઇસ વિગ્રહમેં સકલપદાર્થોંકે તત્ત્વકા સારાસારરૂપસે વિવેચન કરનેરૂપ બુદ્ધિકી પ્રાપ્તિ, ભગવતીસૂત્રકે અધ્યયનસે હોતી હૈ, એસા અર્થ પ્રકટ હોતા હૈ । ૧૧ ।

“વિગાહપ્રજ્ઞાત્તિ”-વિશિષ્ટ ગાહ-પ્રવેશ જિસસે હો ઉસકા નામ વિગાહ હૈ, વિગાહરૂપ પ્રજ્ઞાકા આદાન જિસસે હોતા હૈ વહ “વિગાહ-પ્રજ્ઞાત્તિ” હૈ । ૧૨ ।

ઇસ પ્રકાર “વિગાહપ્રજ્ઞાત્તિ” ઇસ શબ્દકી ચારહ પ્રકારકી સંસ્કૃત છાયાઓંકા અર્થ પ્રરૂપણ યહાં તક કિયા ।

અવ યહ પ્રકટ કિયા જાતા હૈ કિ ઇસ પંચમ અંગમેં “ભગવતી” શબ્દકી સાર્થકતા કૈસે હૈ । અર્થાત્ ઇસ વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાસિકો ભગવતી વિશેષણ ક્યોં દિયા ગયા ?, સૂત્રકાર ઇસ વિશેષણ સે ઇસમેં પૂજ્યતા પ્રકટ કર રહે હૈ, ક્યોં કિ ઇસકા વ્યાખ્યાન ભગવાન તીર્થકર પ્રભુકી દેશના-રૂપ હૈ । ઇસ દેશનાકો જો ઇસકે દ્વારા પ્રકટ કિયા જા રહા હૈ ઉસકા કારણ લોકોં કે હિત હોનેકી દૃષ્ટિ હૈ । અર્થાત્ જિસ પ્રકારકી દેશના-

થાય છે તેને ‘વિગાહપ્રજ્ઞાપ્તિ’ કહે છે. આ રીતે સમાસ-વિગ્રહ કરવાથી એવો અર્થ પ્રગટ થાય છે કે “ભગવતીસૂત્રના અધ્યયનથી સમસ્ત પદાર્થોના તત્ત્વના સારાસારનું વિવેચન કરવાની બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૧૨) ‘વિગાહપ્રજ્ઞાત્તિ’=વિશિષ્ટ ગાહ (પ્રવેશ) જેના દ્વારા થાય તેને વિગાહ કહે છે. વિગાહરૂપ પ્રજ્ઞા જેના દ્વારા ગ્રહણ થાય છે તેને ‘વિગાહપ્રજ્ઞાત્તિ’ કહે છે.

આ રીતે “વિગાહપ્રજ્ઞાત્તિ” શબ્દની બાર પ્રકારની સંસ્કૃત છાયાના અર્થનું વિવેચન અહીં સુધીમાં કરવામાં આવ્યું છે.

હવે ‘ભગવતી’ શબ્દની સાર્થકતા બતાવવામાં આવે છે કે—આ પાંચમાં અંગમાં ‘ભગવતી’ શબ્દ કેવી રીતે સાર્થક છે ? એટલે કે વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાસિને ‘ભગવતી’ વિશેષણ શા માટે લગાડયું છે ? સૂત્રકાર આ વિશેષણના પ્રયોગ દ્વારા તેમાં પૂજ્યતા પ્રગટ કરે છે, કારણ કે તેનું વ્યાખ્યાન તીર્થકર પ્રભુની દેશનારૂપ છે. આ શાસ્ત્ર દ્વારા તે દેશનાને લોકોનું હિત કરવાની ભાવનાથી પ્રગટ કરેલ છે.

મિતરાપેક્ષયાઽસ્ય મહત્ત્વં પ્રકટયતિ । અર્થાત્-અસ્ય પશ્ચમાઙ્ગસ્ય ભગવતીતિ વિશેષણેનાતિપૂજ્યતામાવિષ્કરોતિ, અતિપૂજ્યે ભગવચ્છબ્દસ્ય પ્રયોગદર્શનાત્, યથા-“તત્ર ભગવાંસ્તીર્થકરઃ” ઇતિ । ભગઃ = ऐश्वर्यम्, સ ઇતરાતિશાયી વિદ્યતે યસ્યાઃ સા ભગવતીતિ ।

સર્વેઽપિ શાસ્ત્રકારાઃ શાસ્ત્રારમ્ભસમયે મંજ્જલમાચરન્તિ, તત્ર-પ્રસ્તુતશાસ્ત્રે સમસ્તકલ્યાણકારકે વિઘ્ના ન ભવન્તુ, ઇત્યાશયેન પ્રસ્તુતશાસ્ત્રસ્ય નિર્વિઘ્નતયા સમાપ્તિભાવનયા, એતચ્છાસ્ત્રાધ્યયનકર્તૃણાં દીર્ઘાયુષ્કત્વાદિભાવનયા ચ ગુરુપરમ્પરાપ્રાપ્તં

પ્રમુને દી હૈ उसी के अनुरूप शब्दोंका ही इस सूत्रसे भी अवगम (ज्ञान) होताहै इसलिये इस पंचम अंगमें भगवती-शब्द घटक जो भगवत्त्व विशेषण है वह इतर सूत्रोंकी अपेक्षा-अन्य छद्मस्थ जनकृत सूत्रोंकी अपेक्षा-इसमें महत्त्व प्रकट करता है । अर्थात्-सूत्रकारका “ भगवती ” “ इस विशेषणसे इस पंचमांगमें अतिपूज्यता है” यह प्रकट करनेका अभिप्राय है । “भगवत्” शब्दका अतिपूज्यता अर्थमें प्रयोग देखा जाता है । जैसे-“तत्र भगवांस्तीर्थकरः ” में । भग नाम ऐश्वर्यका है । यह ऐश्वर्य इतरातिशायी अर्थात् अन्यकी अपेक्षा अधिक जिसमें मौजूद हो वह भगवती है । इस सब कथनका निष्कर्षार्थ केवल यही है कि यह शास्त्र अति पूज्य है । यह बात इसके साथ दिये गये भगवती-शब्दसे ज्ञात होती है ।

जितने भी शास्त्रकार हैं वे सब जब शास्त्रप्रणयन (शास्त्रप्ररूपण) करते हैं उस समय मंगलाचरण करते हैं । यह शास्त्र भी प्रारंभ हो रहा है अतः

- એટલે કે જે પ્રકારની દેશના પ્રભુએ દીધી છે તેને અનુરૂપ શબ્દો જ આ સૂત્રમાં પણ યોગ્યતા છે તેથી આ પાંચમાં અંગમાં ભગવતી શબ્દઘટક જે ભગવત્ત્વ વિશેષણ છે તે અન્ય સૂત્રોના કરતાં-અન્ય છદ્મસ્થજનકૃત સૂત્રોના કરતાં-આ સૂત્રમાં મહત્તા પ્રગટ કરે છે. એટલે કે ‘ભગવતી’ વિશેષણ દ્વારા આ સૂત્રમાં અતિપૂજ્યતા દર્શાવવાનો સૂત્રકારનો હેતુ છે. “ભગવત્”નો અતિપૂજ્યતાના અર્થમાં પ્રયોગ થાય છે, જેમ કે “તત્ર ભગવાંસ્તીર્થકરઃ”માં ऐश्वर્યને ‘ભગ’ નામ આપેલું છે. એ ऐश्वर્ય જેનામાં મોજૂદ છે તેને ભગવતી કહે છે. આ બધા કથનનો નિચોડ એ છે કે આ શાસ્ત્ર અતિપૂજ્ય છે. એ વાત તેની સાથે બપરાયેલ ‘ભગવતી’ શબ્દથી સમજી શકાય છે.

શાસ્ત્રોની રચના કરતી વખતે બધા શાસ્ત્રકારો મંગળાચરણ કરે છે. આ શાસ્ત્રની પણ શરૂઆત થઈ રહી છે તેથી સમસ્ત જીવોનું કલ્યાણ કરનાર આ

મંગ્ગલં શાસ્ત્રારમ્ભે ચાવશ્યમેવ કુર્યુરિતિ શિષ્યજનશિક્ષાર્થે, શિષ્યપરમ્પરાયાં ભગવતી-
સૂત્રસ્યાવ્યવચ્છેદાર્થે ચ શાસ્ત્રારંભે મંગ્ગલં પ્રદર્શયતિ । મંગ્ગલં દ્વિવિધમ્-દ્રવ્યમંગ્ગલં ભાવ-
મંગ્ગલં ચ । તત્ર લોકે દધ્યક્ષતાદિદ્રવ્યમંગ્ગલસ્ય સત્ત્વેऽપિ વિઘ્નનાશસ્યાઽદર્શનાત્,
કદાચિન્નાશેઽપિ પુનરુદ્ભવાદનૈકાન્તાત્યન્તિકત્વેન ન પરમોપયોગિત્વં દ્રવ્યમંગ્ગલ-
સ્યેતિ તદાચરણમપ્રદર્શ્ય શ્રીસુધર્મા સ્વામી એકાન્તિકાત્યન્તિકવિઘ્નનાશાદિફલ-

સમસ્તકલ્યાણકારક હિસ શાસ્ત્રકે પ્રણયન (પ્રરૂપણ)મેં વિઘ્ન ન આવે, ઔર
હિસકી સમાપ્તિ વિના કિસી વિઘ્ન બાધાકે સુન્દરરીતિસે હો જાવે, તથા
હિસકે અધ્યયન કરને ચાલોમેં દીર્ઘાયુષ્કતા આદિ બની રહે, તથા “ગુરુપ-
રંપરાપ્રાપ્ત મંગલ શિષ્યજનોંકો શાસ્ત્ર પ્રારંભ કરતે સમય અવશ્ય હી
કરના ચાહિયે” એસી શિક્ષા શિષ્યજનોંકો મિલતી રહે, તથા “શિષ્યપરં-
પરામેં ભગવતીસૂત્રકા વ્યવચ્છેદ ન હો ” હન સબ અભિપ્રાયોસે પ્રેરિત
હોકરસૂત્રકારને શાસ્ત્રકે પ્રારંભમેં મંગલાચરણ કિયા હૈ ।

મંગલ દો પ્રકારકા હોતા હૈ—એક દ્રવ્યમંગલ ઔર દૂસરા ભાવ-
મંગલ । દ્રવ્યમંગલરૂપ જો લોકપ્રસિદ્ધ દહી અક્ષત આદિ પદાર્થ હૈં,
વે વિઘ્નોંકે એકાન્તિક-આત્યન્તિકરૂપસે વિનાશકર્તા નહીં હોતે હૈં,
ક્યોં કિ હનકે સદ્ભાવમેં ભી વિઘ્નોંકા નાશ હોતા દેખા નહીં જાતા હૈ,
તથા કદાચિત્ત યદિ હનસે વિઘ્નોંકા નાશ હો ભી જાવે તો વહ
એસા નહીં હોતા કિ ભવિષ્યમેં વહ ફિરસે ઉત્પન્ન ન હો । હિસલિયે
શાસ્ત્રકર્તાકી દૃષ્ટિમેં દ્રવ્યમંગલમેં વિઘ્નવિનાશકે પ્રતિ અનૈકાન્તિક એવં

શાસ્ત્રની રચનામાં કોઈ પણ જાતનું વિઘ્ન ન આવે, અને કોઈ પણ જાતના વિઘ્ન
કે હરકત વિના તેની સારી રીતે સમાપ્તિ થઈ જાય, તથા તેનું અધ્યયન કરનારમાં
દીર્ઘાયુષ્યતા રહે, તથા ગુરુપરંપરાપ્રાપ્ત શિષ્યજનોને શાસ્ત્રનો પ્રારંભ કરતી
વખતે મંગળાચરણ કરવાની શિક્ષા મળે, તથા શિષ્યપરંપરામાં ભગવતીસૂત્રનો
વ્યવચ્છેદ ન થાય, એ સઘળા અભિપ્રાયોથી પ્રેરાઈને સૂત્રકારે શાસ્ત્રની શરૂઆતમાં
મંગળાચરણ કરેલ છે. મંગલ બે પ્રકારનાં હોય છે—(૧) દ્રવ્યમંગળ અને (૨)
ભાવમંગળ. દ્રવ્યમંગળ રૂપ જે લોકપ્રસિદ્ધ દહી, અક્ષત (ચોખા) આદિ પદાર્થો છે
તેઓ દ્વારા વિઘ્નોનો આત્યન્તિક રૂપે વિનાશ થતો નથી, કારણ કે તેમના
સદ્ભાવમાં પણ વિઘ્નોનો નાશ થતો હોય એવું જોવા મળતું નથી, અને કદાચ
તેનાથી વિઘ્નોનો નાશ થઈ જાય તો પણ ભવિષ્યમાં તે વિઘ્ન ન આવી પડે એવું
ખતનું નથી. તેથી શાસ્ત્રકર્તાની દૃષ્ટિએ દ્રવ્યમંગલ વિઘ્નોનો નાશ કરવામાં અનૈકા-

જનકં ભાવમજ્જલમેવ વાઙ્મિતફલસાધનક્ષમમિતિ મનસિ નિશ્ચિત્યાત્ર ભાવમજ્જલ-
માહ, તત્રાપિ ભાવમજ્જલેષુ તપઃસંયમાદિનાનાવિદ્ધેષુ પંચપરમેષ્ઠિતમસ્કારરૂપ-
મજ્જલસ્ય “એવો પંચનમુક્કારો સવ્વપાવપ્પણાસણો । મંગલાણં ચ સવ્વેસિં પઢમં
હવઙ્ મંગલં” । એષ પંચનમસ્કારઃ સર્વપાપપ્રણાશનઃ । મજ્જલાનાં ચ સર્વેષાં પ્રથમં
ભવતિ મજ્જલમ્” ઇતિ વચનેન સર્વપાપવિનાશકતયા પ્રતિબન્ધકીભૂતજ્ઞાનાવરણી-
યાઘટ્ટવિધિકર્મરૂપસમસ્તવિદ્વદ્ધ્વંસકારણત્વેન પરમેષ્ઠિપંચકનમસ્કારરૂપમેવ ભાવ-

અનાત્યન્તિક હોનેકે કારણ પરમ ઉપયોગિતા નહીં હૈ, ઇસલિયે શાસ્ત્ર-
પ્રારંભમેં ઇસકા આચ્છરણ નહીં કરકે શ્રી સુધર્માસ્વામીને ભાવમંગલ
કિયા થા । ક્યોં કિ ભાવમંગલમેં હી વિઘનવિઘાતરૂપ ફલ કે પ્રતિ
એકાન્તિક આત્યન્તિકરૂપસે કારણતા હૈ, અતઃ વહ ભાવમંગલ હી અભિ-
લષિત ફલકી સિદ્ધિ કરનેમેં સમર્થ હૈ । ઇસ પ્રકારકા ઉનકે અન્તઃકરણમેં
નિશ્ચય થા । ઇસ નિશ્ચયકે અનુસાર હી શ્રી સુધર્મા સ્વામીને શાસ્ત્રકી
આદિમેં ભાવમંગલરૂપ પંચપરમેષ્ઠીકો નમસ્કાર કિયા હૈ । યદ્યપિ ભાવ-
મંગલરૂપ તપ સંયમ આદિ અનેક હૈં ફિર ભી પંચપરમેષ્ઠીકો નમસ્કાર
રૂપ જો મંગલ કિયા હૈ વહ “એવો પંચનમુક્કારો સવ્વપાવપ્પણાસણો,
મંગલાણં ચ સવ્વેસિં પઢમં હવઙ્ મંગલં” યહ પંચનમસ્કાર સમસ્ત પાપોં
કા નાશ કરને વાલા હૈ ઓર સબ મંગલોંમેં આઘ મંગલ હૈ, ઇસ આગમ-
પ્રસિદ્ધ આદેશકે અનુસાર કિયા હૈ । જ્ઞાનાવરણ આદિ જો આઠ પ્રકારકે
કર્મે હૈં વે વિઘનરૂપ હૈં, વે જીવકે પ્રત્યેક કાર્યમેં પ્રતિબન્ધક હોતે

ન્ટિકં અને અનાત્યન્તિક હોવાથી, તેમને તે વધારે ઉપયોગી લાગ્યું નથી. તેથી
શાસ્ત્રને પ્રારંભ કરતી વખતે દ્રવ્યમંગલને ઉપયોગ ન કરતાં ભાવમંગલને
ઉપયોગ કરવાનું શ્રી સુધર્મા સ્વામીને યોગ્ય લાગ્યું છે. કારણ કે ભાવમંગલ જ
વિદ્ધોના ઐકાન્તિક અને આત્યન્તિક નાશ કરવામાં સાધક બને છે. તેથી તે
ભાવમંગલજ અભિલષિત ફળ પ્રાપ્ત કરવાને સમર્થ છે, એવું તેઓ ચોક્કસ માનતા
હતા. એ નિશ્ચયાનુસાર શ્રીસુધર્માસ્વામીએ શરૂઆતમાં ભાવમંગલરૂપ પંચપરમેષ્ઠિને
નમસ્કાર કર્યા છે, જે કે તપ, સંયમ આદિ અનેક વસ્તુઓ ભાવમંગલરૂપ છે
છતાં પણ પંચપરમેષ્ઠિને નમસ્કાર રૂપ જે મંગલાચરણ કયું છે તે “એવો પંચ-
નમુક્કારો સવ્વપાવપ્પણાસણો, મંગલાણં ચ સવ્વેસિં પઢમં હવઙ્ મંગલં” – “આ પંચ
નમસ્કાર સમસ્ત પાપોનો નાશ કરનારાં છે અને સમસ્ત મંગલોમાં આઘ મંગલ
છે” આ આગમપ્રસિદ્ધ આદેશાનુસાર કરેલ છે. જ્ઞાનાવરણ આદિ જે આઠ
પ્રકારનાં કર્મ છે તે વિદ્ધરૂપ બને છે. તે કર્મો જીવના કોઈ પણ કાર્યમાં નડતરરૂપ
થયા કરે છે. તેથી આ જે આઠ પ્રકારના કર્મો તેમાં નડતરરૂપ છે-તેમાં વિદ્ધરૂપ છે,

મગ્ગલમાચરતિ, પશ્ચપરમેષ્ઠિનાં સર્વલોકોત્તમત્વાત્, શરણાગતવત્સલત્વાચ્ચ, પરમમગ્ગલરૂપતયા તન્નમસ્કારસ્ય સર્વત ઉત્તમમગ્ગલત્વાત્ સર્વશ્રુતસ્કન્ધાભ્યન્તર-રૂપત્વાચ્ચેતિ શાસ્ત્રાદૌ તાદૃશનમસ્કારાચરણસ્યૈવ સર્વથા યુક્તત્વમિત્યાશયેનાહ મગવાન્ સુધર્મસ્વામી—‘ નમો અરિહંતાણં ’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—

નમો અરિહંતાણં, નમો સિદ્ધાણં, નમો આયરિયાણં, નમો
ઉવજ્ઞાયાણં, નમો લોણ સન્વસાહૂણં ॥ સૂ૦ ૧ ॥

છાયા—નમોઽર્હદ્ભ્યઃ, નમઃ સિદ્ધેભ્યઃ, નમઃ આચાર્યેભ્યઃ, નમઃ ઉપાધ્યા-
યેભ્યઃ, નમો લોકે સર્વસાધુભ્યઃ ॥ સૂ૦ ૧ ॥

રહતે હૈં । અતઃ પ્રતિબંધકરૂપ જો યે જ્ઞાનાવરણ આદિ અષ્ટવિધ કર્મરૂપ વિઘ્ન હૈં ઉનકે નાશકે પ્રતિ કારણ હોનેસે પંચપરમેષ્ઠીકો નમસ્કાર કરને-રૂપ ભાવમંગલકા આચરણ શાસ્ત્રકાર કરતે હૈં । યે પંચપરમેષ્ઠી લોકમેં સર્વોત્તમ હૈં, શરણાગતવત્સલ હૈં, ઓર પરમમંગલરૂપ હૈં, ઇસલિયે ઇન્હેં કિયા ગયા નમસ્કાર ભી સર્વપ્રકારસે ઉત્તમમંગલરૂપ હૈ, તથા સર્વ શ્રુત કે આભ્યન્તરરૂપ હૈ, ઇસલિયે શાસ્ત્રકી આદિમેં તાદૃશ નમસ્કારકા કરના હી સર્વથા યુક્ત હૈ, ઇસ આશયસે મગવાન્ સુધર્મા સ્વામી સર્વ પ્રથમ નમસ્કાર સૂત્ર કહતે હૈં “ નમો અરિહંતાણં ” ઇત્યાદિ—

(નમો અરિહંતાણં) અર્હન્તોંકે લિયે નમસ્કાર હો, (નમો સિદ્ધાણં) સિદ્ધોંકે લિયે નમસ્કાર હો, (નમો આયરિયાણં) આચાર્યોંકે લિયે નમ-સ્કાર હો, (નમો ઉવજ્ઞાયાણં) ઉપાધ્યાયોંકે લિયે નમસ્કાર હો, (નમો લોણ સન્વસાહૂણં) લોકમેં સર્વસાધુઓંકે લિયે નમસ્કાર હો ।

તેમનેા નાશ કરવાના કારણરૂપ હોવાથી પંચપરમેષ્ઠિને નમસ્કાર કરવારૂપ ભાવમંગલનું શાસ્ત્રકારે આચરણ કરે છે. એ પંચપરમેષ્ઠી લોકમાં સર્વોત્તમ છે, શરણાગતવત્સલ છે, અને પરમ મંગલરૂપ છે. તેથી તેમને કરતાં નમસ્કાર પણ સર્વ પ્રકારે મંગલરૂપ છે, તથા સર્વ શ્રુતસ્કન્ધના આભ્યન્તરરૂપ છે. તેથી શાસ્ત્રને પ્રારંભે તે પ્રકારનાં નમસ્કાર કરવા તે તદ્દન યોગ્ય છે. એ આશયથી શ્રી સુધર્મા સ્વામી સર્વ પ્રથમ નમસ્કાર સૂત્ર કહે છે “ નમો અરિહંતાણં ” ઇત્યાદિ

(નમો અરિહંતાણં) અર્હન્તોને નમસ્કાર હો, (નમો સિદ્ધાણં) સિદ્ધોને નમસ્કાર હો, (નમો આયરિયાણં) આચાર્યોને નમસ્કાર હો, (નમો ઉવજ્ઞાયાણં) ઉપાધ્યાયોને નમસ્કાર હો, (નમો લોણ સન્વસાહૂણં) લોકમાં સર્વ સાધુઓને નમસ્કાર હો.

ટીકા—‘ નમો અરિહંતાણં ’ ઇત્યાદિ । ‘ નમ ’ ઇતિ નૈપાતિકપદમ્, પદ્યતે ગમ્યતેઽર્થોઽનેનેતિ પદમ્, તચ્ચ પશ્ચવિધમ્—નૈપાતિકમ્ ૧, નામિકમ્ ૨, ઔપસર્ગિકમ્ ૩, આખ્યાતિકમ્ ૪, મિશ્રં ૫ ચ । યથા—‘ ચ વા સ્વલુ ’ ઇત્યાદિ નૈપાતિકમ્ ૧, ‘ અશ્વઃ, ગજઃ ’ ઇત્યાદિ નામિકમ્ ૨, ‘ પ્ર પરા ’ ઇત્યાદ્યૌપસર્ગિકમ્ ૩, ‘ ભવતિ, પચતી ’—ત્યાદિ આખ્યાતિકમ્ ૪, ‘ સંયતઃ પાચકઃ ’ ઇત્યાદિ મિશ્રમ્ ૫ । एतेषु ‘ नमः ’ इति पदं नैपातिकम्, अर्हदादिनमस्कार्यवाचकपदानामादावन्ते वा निपतनशीलत्वात् । तादृशनमः शब्दार्थश्चात्र द्रव्यसंकोचरूपो भावसंकोचरूपश्च । तत्र—पश्चाद्जननं द्रव्य-

इस सूत्रमें “नमः” यह नैपातिक पद है । जिससे अर्थका बोध हो उसका नाम पद है । यह पद पांच प्रकारका होता है—(१) नैपातिक, (२) नामिक, (३) औपसर्गिक, (४) आख्यातिक और (५) मिश्र । “च वा स्वलु” इत्यादि नैपातिक पद हैं । “अश्वः, गजः” आदि नामिक पद हैं । “प्र परा” आदि औपसर्गिक पद हैं । “भवति पचति” आदि आख्यातिक पद हैं । “संयतः पाचकः” इत्यादि मिश्र पद हैं । इन पदोंमें से “नमः” यह पद नैपातिक पद है । अर्हत आदि जो नमस्कार करने योग्य हैं उनके वाचक पदोंके आदि और अंतमें जिनका निपतन हो, अर्थात् अर्हदादि पदोंके आदि और अन्तमें जो नमस्कार आदिके वाचक पद लगे रहते हैं वे नैपातिक पद हैं । इन्हीं पदोंमें से यह “नमः” पद है । इसका अर्थ द्रव्यसंकोच और भावसंकोचरूप होता है । दोनों हाथ दोनों पैर और मस्तक, इन पांच अंगोंका न माना उसका नाम द्रव्यसंकोच है । संकोच नमस्काररूप

આ સૂત્રમાં ‘નમઃ’ નૈપાતિક પદ છે. જેનાથી અર્થનો બોધ થાય તેનું નામ પદ છે. પદના પાંચ પ્રકાર છે—(૧) નૈપાતિક, (૨) નામિક, (૩) ઔપસર્ગિક, (૪) આખ્યાતિક અને (૫) મિશ્ર. “ચ” “વા સ્વલુ” ઇત્યાદિ નૈપાતિક પદ છે. “અશ્વઃ” ગજઃ” વગેરે નામિક પદ છે. “પ્ર, પરા” આદિ ઔપસર્ગિક પદ છે. ‘ભવતિ’ આદિ આખ્યાતિક પદ છે. “સંયતઃ પાચકઃ” આદિ મિશ્રપદ છે. ઉપરોક્ત પ્રકારોમાં “નમઃ” નૈપાતિક પદ છે. અર્હંત આદિ જે નમસ્કાર્ય (નમસ્કારને પાત્ર) છે. તેમનાં વાચક પદોની શરૂઆતમાં તથા અન્તે જેનું નિપતન (ઉપયોગ) થાય—એટલે કે અર્હંત આદિ પદોની શરૂઆતમાં અને અન્તે જે નમસ્કાર આદિ વાચક શબ્દ લાગે તેને નૈપાતિક પદ કહે છે. આ ‘નમઃ’ પદ તે પ્રકારનું છે. તેનો અર્થ દ્રવ્યસંકોચરૂપ અને ભાવસંકોચરૂપ થાય છે. બન્ને હાથ, બન્ને પગ અને મસ્તક, એ પાંચ અંગોને નમાવવા તેનું નામ દ્રવ્યસંકોચ છે. સંકોચ નમસ્કારરૂપ હોય છે.

સંકોચઃ, સંકોચસ્યૈવ નમસ્કારરૂપત્વાત્ । માનમદાદિત્યાગરૂપો ભાવસંકોચઃ, અર્હદાદિગુણવિષયે સંલગ્નસ્ય મનસોઽર્હદાદિગુણાનુસ્મરણાત્મકતયા ભાવનમસ્કાર-રૂપત્વાત્ । તદુક્તમ્—

“ નૈપાતિકપદં દ્રવ્ય-ભાવસંકોચવાચકમ્ ” ઇતિ,

સ ચ નમસ્કારઃ કર-ચરણાદિપશ્ચાદ્ભાવસંકોચરૂપો માનાદિત્યાગરૂપશ્ચ । એતાદૃશો નમસ્કારઃ કેભ્યઃ ક્રિયતે ? ઇત્યાહ—“અરિહંતાણં” અર્હદ્ભ્યઃ—અર્હન્તિ=વંદન-નમનાદીનિ, અશોકાદ્યષ્ટમહાપ્રાતિહર્યાણિ ચેતિ અર્હન્તઃ, અથવા-અર્હન્તિ-તીર્થકરનામ-ગોત્રાદિભિરાવદ્ધાઃ સન્તો મુક્તિગમનયોગ્યા ભવન્તીતિ અર્હન્તઃ “અરિહંતાણં” ઇત્યસ્યાન્યા અપિ ળ્છાયાઃ સમ્ભવન્તિ, તજ્જિજ્ઞાસુભિરાવશ્યકસૂત્રસ્ય મત્કૃતા મુનિતોષિણી ટીકા વિલોકનીયા । લોકે યઃ સ્વકીયં સ્વલ્પમપ્યુપકરોતિ તં જના

હોતા હૈ । માન મદ આદિકા પરિત્યાગ કરના હસકા નામ ભાવસંકોચ હૈ । અર્હન્ત આદિકે ગુણોંકે વિષયમેં સંલગ્ન મન અર્હન્ત આદિકે ગુણોંકા વાર વાર સ્મરણ કરને વાલા હોનેસે ભાવનમસ્કારરૂપ બન જાતા હૈ । એસા હી કહાં હૈ—નૈપાતિક પદ દ્રવ્યસંકોચ ઓર ભાવસંકોચકા વાચક હોતા હૈ । વહ નમસ્કાર કર ચરણ આદિ પાંચ અંગોંકે સંકોચરૂપ, માનાદિકે ત્યાગરૂપ હોતા હૈ । યહ નમસ્કાર કિનકે લિયે કિયા હૈ ? ઉત્તર—“અરિહંતાણં” અર્હ-તોંકે લિયે કિયા હૈ । વંદન, નમન આદિ ક્રિયાકે, ઓર અશોક આદિ અષ્ટ મહાપ્રાતિહર્યોંકે જો યોગ્ય હોં વે અર્હન્ત હૈ । અથવા—તીર્થકરનામગોત્ર આદિકે બંધસે યુક્ત હોતે હુએ જો મુક્તિમેં જાનેકે યોગ્ય હોતે હૈં વે અર્હન્ત હૈ । “અરિહંતાણં” હસ પદકી ઓર ભી અનેક છાંયાઈ હો સકતી હૈં, હસ વાતકો જાનનેવાલોંકે લિએ આવશ્યકસૂત્રકી ટીકા મુનિતોષિણી નામકી

માન, મદ આદિના પરિત્યાગ કરવો તેનું નામ ભાવસંકોચ છે. અર્હન્ત આદિના ગુણોના વિષયમાં લીન થયેલું મન અર્હન્ત આદિના ગુણોનું વારંવાર સ્મરણ કરતું હોય છે, તેથી તે ક્રિયા ભાવનમસ્કારરૂપ બની જાય છે નૈપાતિકપદ દ્રવ્યસંકોચ અને ભાવસંકોચનું વાચક હોય છે, એવું કહેવાય છે. તે નમસ્કાર હોય, પણ આદિ પાંચ અંગોના સંકોચરૂપ અને માન આદિના ત્યાગરૂપ હોય છે. તે નમસ્કાર કોને કર્યાં છે ? ઉત્તર—“અરિહંતાણં”—અર્હન્તને કર્યાં છે. વંદન, નમન આદિ ક્રિયાઓને માટે અને અશોક આદિ આઠ મહાપ્રાતિહર્યોને માટે જે યોગ્ય હોય તેમને અર્હન્ત કહે છે. અથવા તીર્થકર નામગોત્ર આદિના બંધથી યુક્ત હોવાને લીધે જેઓ મુક્તિમાં જવાને યોગ્ય હોય છે તેમને અર્હન્ત કહે છે. “અરિહંતાણં” પદની બીજી પણ ઘણી છાંયાઓ થઈ શકે છે. તે વાત જાણવાની જિજ્ઞાસા ધરાવનારે મારાદ્વારા લખાયેલ આવશ્યકસૂત્રની મુનિતોષિણી નામની ટીકા વાંચી જવી. લોકમાં

નમન્તીતિ પ્રસિદ્ધિઃ, ઇમેર્હન્તસ્તુ અનેકભવપરમ્પરયાઽપ્રાપ્તદુઃસ્વક્ષયપ્રાણિનિરતિશયપરમાનન્દાત્મકમોક્ષપથપ્રદર્શકતયાઽતીવોપકારિણઃ સર્વપ્રાણિનામિત્યત એતેષામર્હતાં નમસ્કારયોગ્યતા સુતરામેવ સમ્પદ્યત ઇતિ ।

“ નમો સિદ્ધાણં ” ઇતિ-નમઃ સિદ્ધેભ્યઃ, સિતં-વદ્ધં જ્ઞાનાવરણીયાદિક-મષ્ટપ્રકારકં કર્મ, ધ્માતં—નાશિતમતિપ્રદીપ્તશુક્લધ્યાનવહ્નિના યૈસ્તે સિદ્ધાસ્તે-ભ્યો નમસ્કારો ભવતુ, અથવા ગત્યર્થક-ષિધ્-ધાતુઃ, તતશ્ચ ક્તપ્રત્યયે કૃતે સતિ

કિ જો મેરે દ્વારા કી ગઈ હૈ દેખની ચાહિયે । લોકમેં એસી પ્રસિદ્ધિ હૈ કિ જો અપના થોડા સા ભી ઉપકાર કરતે હૈં મનુષ્ય ઉસે અપના હિતૈષી સમજકર નમસ્કાર કરતે હૈં । ઇસી કારણ યહાં પર સર્વ પ્રથમ અર્હત ભગવંતકો નમસ્કાર કિયા ગયા હૈ । ક્યોં કિ યે અનેક ભવપરમ્પરા સે દુઃસ્વોંકા અભાવ જિન્હોંને પ્રાપ્ત નહીં કિયા હૈ એસે પ્રાણિયોંકો નિરતિશય (અત્યન્ત) પરમાનન્દાત્મક જો મોક્ષકા માર્ગ હૈ ઉસકે પ્રદર્શક હોતે હૈં । ઇસ કારણ યે સમસ્ત પ્રાણિયોં કે અત્યંત ઉપકારક હૈં, અતઃ એસે પરમોપકારી અર્હન્તપ્રભુમેં નમસ્કારકી યોગ્યતા અપને આપ હી આતી હૈ ।

“ નમો સિદ્ધાણં ” સિદ્ધોંકે લિયે નમસ્કાર હો-“ સિતં ધ્માતં યૈસ્તે સિદ્ધાઃ ” ઇસ વ્યુત્પત્તિકે અનુસાર વદ્ધ જ્ઞાનાવરણીયાદિક આઠ પ્રકારકે કર્મકા નામ સિત હૈ । ઇસ સિતકો પ્રદીપ્ત શુક્લધ્યાનરૂપ અગ્નિકે દ્વારા જિન્હોંને સમૂલ નષ્ટ કર દિયા હૈ ઉનકા નામ સિદ્ધ હૈ । એસે સિદ્ધોંકે લિયે યહાં નમસ્કાર કિયા હૈ । અથવા-ગત્યર્થક “ષિધ્” ધાતુસે “ક્ત” પ્રત્યય

એવું બને છે કે જે કોઈ થોડો ઉપકાર પણ કરે છે તેમને પોતાના હિતૈષી માનીને લોકો નમસ્કાર કરે છે એ જ કારણે અહીં સૌથી પહેલા નમસ્કાર અર્હત ભગવાનને કર્યા છે, કારણકે અનેક ભવપરંપરાથી જેમણે દુઃખોનો અભાવ પ્રાપ્ત કર્યો નથી એવા જીવોને નિરતિશય (અત્યંત) પરમાનંદરૂપ મોક્ષમાર્ગના તેઓ પ્રદર્શક બને છે તે કારણે તેઓ સમસ્ત જીવોના પરમ ઉપકારક છે. તેથી એવા પરમ ઉપકારી અર્હત પ્રભુમાં આપો આપજ નમસ્કાર પ્રાપ્ત કરવાની યોગ્યતા આવી જાય છે.

“ નમો સિદ્ધાણં ”-સિદ્ધોને નમસ્કાર હો. “ સિતં ધ્માતં યૈસ્તે સિદ્ધાઃ ” આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર જ્ઞાનાવરણ આદિ આઠ પ્રકારના જે કર્મો બાંધ્યા હોય છે તેને ‘સિત’ કહે છે. આ સિતનો પ્રદીપ્ત શુક્લધ્યાનરૂપ અગ્નિ દ્વારા જેમણે જડમૂળમાંથી નાશ કર્યો છે તેમને ‘સિદ્ધ’ કહે છે. એવાં સિદ્ધોને અહીં નમસ્કાર કર્યા છે. અથવા-ગતિવાચક ‘ષિધ્’ ધાતુને ‘ક્ત’ પ્રત્યય લગાડવાથી ‘સિદ્ધ’ પદ

‘સિદ્ધઃ’ इति पदं निष्पन्नम् । तदर्थश्च-सेधन्ति स्म=पुनरावृत्तिरहिततया लोकाग्रं सिद्धस्थानं गच्छन्ति स्मेति सिद्धाः, अथवा ‘षिधु संराद्धा’-विति धातोः क्त-प्रत्यये सिद्ध इतिपदं सिध्यति, तदर्थश्च-असिध्यन्=कृतकृत्या अभूवन्निति सिद्धाः, मोक्षप्राप्त्यर्थमेव सर्वः प्रयासः सर्वैरपि क्रियते, स च मोक्ष एभिः प्राप्त इति कृत-कृत्याः संजाताः, नास्ति करणीयमतस्तेषाम् । अथवा शास्त्रार्थ-षिध्-धातो-निष्पन्नतया तादृशधात्वभिप्रायेण तु सेधन्ति स्म=शासितारोऽभूवन्निति सिद्धाः-शासनकर्तार इति यावत् । षिध् धातोर्मङ्गलार्थकत्वाभिप्राये तु सेधन्ति स्म=अजरा-मरत्वादिमङ्गल्यरूपतामन्वभूवन्निति सिद्धाः । अथवा सिद्धशब्दो नित्यपर्यायवाची,

करने पर ‘सिद्ध’ पद निष्पन्न हुआ है । इसका तात्पर्य ऐसा है कि जिन्होंने पुनरावृत्तिरहितरूपसे लोकके अग्र भागमें स्थिति - सिद्धस्थान-को पा लिया है उनका नाम सिद्ध है । अथवा-संराद्धार्थक ‘षिधु’ धातुसे “क्त” प्रत्यय करने पर “सिद्ध” यह पद बना है । जो कृतकृत्य हो चुके हैं उनका नाम सिद्ध है, ऐसा इसका अर्थ होता है । मोक्षप्राप्तिके लिये ही सब प्रकारका प्रयास सब प्राणियों द्वारा किया जाता है । यह मोक्ष इन सिद्धोंने प्राप्त कर लिया है इसलिये ये कृत-कृत्य माने जाते हैं, क्यों कि अब उन्हें कुछ करना बाकी नहीं रहा है । अथवा-शास्त्रार्थक षिध धातुसे भी “क्त” प्रत्यय करने पर “सिद्ध” शब्द निष्पन्न होता है । इस धातुके अर्थानुसार जो शासनकर्त्ता हुए हैं उनका नाम सिद्ध है । मङ्गलार्थक ‘षिध्’ धातुके अभिप्रायसे जब “सिद्ध” शब्द बनाया जाता है । तब इसका अर्थ अजर अमर आदि रूप मङ्गलपनेको जिन्होंने पा लिया है वे सिद्ध हैं ।

બને છે. તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે. જેમણે પુનરાવૃત્તિથી રહિત લોકના અગ્ર-ભાગમાં આવેલા સિદ્ધસ્થાનને પ્રાપ્ત કર્યું છે, તેમને સિદ્ધ કહે છે. અથવા-સંરાદ્ધાર્થક ‘ષિધ્’ ધાતુને ‘ક્ત’ પ્રત્યય લગાડવાથી ‘સિદ્ધ’ પદ બને છે. જેઓ કૃતકૃત્ય થઈ ગયા છે તેમને સિદ્ધ કહે છે, એવો તેનો અર્થ થાય છે. મોક્ષ પ્રાપ્તિને માટે જે સઘળા જીવો દ્વારા બધા પ્રકારના પ્રયત્નો થાય છે. એ સિદ્ધોએ તે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી લીધો છે તેથી તેમને કૃતકૃત્ય થયેલા માનવામાં આવે છે, કારણ કે હવે તેમને કંઈ પણ કરવાનું બાકી રહ્યું નથી. અથવા-શાસ્ત્રાર્થક ‘ષિધ્’ ધાતુને ‘ક્ત’ પ્રત્યય લગાડવાથી ‘સિદ્ધ’ શબ્દ બને છે આ ધાતુના અર્થ પ્રમાણે જેઓ શાસનકર્તા થયા છે તેમને સિદ્ધો કહે છે. મંગલાર્થક ‘ષિ’ ધાતુની મદદથી જો ‘સિદ્ધ’ શબ્દ બનાવવામાં આવે તો તેનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય-અજર, અમર આદિરૂપ મંગળતા જેમણે પ્રાપ્ત કરી છે તેમને સિદ્ધ કહે છે.

તથા ચ-સિદ્ધાઃ=નિત્યાઃ-વિનાશરહિતા इति यावंत् । અથવા સિદ્ધશબ્દઃ પ્રસિદ્ધર્થકઃ, તથા ચ-સિદ્ધાઃ=પ્રસિદ્ધિ ગતાઃ લોકત્રયે સ્વકીયવિમલગુણસમુદાયેન ભવ્યસમુદાયે રૂપ્યાતિ પ્રાપ્તા યે તે સિદ્ધાઃ, એતાદૃશસિદ્ધેભ્યો નમસ્કારો ભવતુ, ઉક્તઞ્ચ—

“ધ્માતં સિતં યેન પુરાણકર્મ, યો વા ગતો નિર્વૃત્તિસૌધમૂર્ધ્નિ ।

રૂપ્યાતોઽનુશાસ્તા પરિનિષ્ઠિતાર્થો, યઃ સોઽસ્તુ સિદ્ધઃ કૃતમજ્જલો મે ॥૧॥ इति ।

અથવા—“સિદ્ધ”શબ્દ નિત્ય પર્યાયવાચી છે । હવે અપેક્ષા જો વિનાશ રહિત હોય તે “સિદ્ધ” છે । અથવા-સિદ્ધ શબ્દ પ્રસિદ્ધર્થક છે । હવે અર્થકે અનુસાર જો પ્રસિદ્ધિનો પ્રાપ્ત કરી ચુકે છે તે સિદ્ધ છે । નિષ્કર્ષાર્થ હવે આ છે કે જો જો અપને નિર્મલગુણસમૂહમાં ભવ્યસમૂહમાં વીચ રૂપ્યાતિ પ્રાપ્ત કરી ચુકે છે તે સિદ્ધ છે । એવે સિદ્ધોને લીધે નમસ્કાર હો । કહા મી છે—

“ધ્માતં સિતં યેન પુરાણકર્મ, યો વા ગતો નિર્વૃત્તિસૌધમૂર્ધ્નિ ।

રૂપ્યાતોઽનુશાસ્તા પરિનિષ્ઠિતાર્થો, યઃ સોઽસ્તુ સિદ્ધઃ કૃતમજ્જલો મે ॥૧॥

જિન્હોને પૂર્વસંચિત કર્મરૂપ સિત-બંધનનો બિલકુલ નષ્ટ કરી દીધો છે, અથવા જો મુક્તિરૂપ સૌધ-મહલમાં અગ્રભાગમાં વિરાજમાન હોઈ ચુકે છે, અથવા જો અપને નિર્મલગુણોમાં પ્રસિદ્ધ હોઈ ચુકે છે, અથવા જો અનુશાસ્તા (ધર્મના શાસન પ્રવર્તાવનાર) હોઈ ચુકે છે, અથવા કૃતકૃત્ય બન ચુકે છે, અથવા જો મંગલરૂપ હોઈ ગયે છે તે સિદ્ધ છે । એવે સિદ્ધ-પરમાત્મા મારે લીધે મંગલકર્તા હો ॥ ૧ ॥

અથવા ‘સિદ્ધ’ શબ્દ નિત્યપર્યાયવાચી હોય છે. તે રીતે જોઈએ તો જોઈએ નિત્ય-વિનાશરહિત છે તેમને સિદ્ધ કહી શકાય. અથવા ‘સિદ્ધ’ શબ્દ પ્રસિદ્ધિસૂચક છે. તે અર્થ પ્રમાણે જોઈએ પ્રસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે તેમને સિદ્ધ કહે છે. આ રીતે સિદ્ધ શબ્દનો આ પ્રમાણે અર્થ નક્કી થાય છે. જોઈએ પોતાના નિર્મળ ગુણસમૂહથી ભવ્ય જીવોના સમૂહમાં રૂપ્યાતિ પામ્યા છે તેમને સિદ્ધ કહે છે. એવાં સિદ્ધોને નમસ્કાર હો. કહું પણ છે—

“ધ્માતં સિતં યેન પુરાણકર્મ, યો વા ગતો નિર્વૃત્તિસૌધમૂર્ધ્નિ ।

રૂપ્યાતોઽનુશાસ્તા પરિનિષ્ઠિતાર્થો, યઃ સોઽસ્તુ સિદ્ધઃ કૃતમજ્જલો મે ॥ ૧ ॥ ”

જોઈએ પૂર્વોપાર્જિત કર્મરૂપ સિતનો બિલકુલ નાશ કરી નાખ્યો છે, અથવા જોઈએ મુક્તિરૂપ મહેલના અગ્રભાગે વિરાજમાન થઈ ગયા છે, અથવા જોઈએ પોતાના નિર્મળ ગુણોથી પ્રસિદ્ધ છે, અથવા જોઈએ શાસનકર્તા (ધર્મશાસન પ્રવર્તાવનાર) થઈ ચુક્યા છે, અથવા જોઈએ કૃતકૃત્ય થઈ ગયા છે, અથવા જોઈએ મંગલરૂપ બની ગયા છે, તેમને સિદ્ધ કહે છે. એવા સિદ્ધ પરમાત્મા મારે મંગલ કરનારા હો. (૧)

एतेषां सिद्धिगतानां ज्ञानदर्शनसुखवीर्यादिगुणानां नित्यतया, स्वविषये आनन्दातिशयकारकतया च भव्यजीवानामतिशयोपकारकत्वादेते नमस्करणीया इति।

“नमो आयरियाणं”-नम आचार्येभ्यः, आङ्पूर्वकस्य चरतेर्ण्यत्प्रत्यये ‘आचार्य’ इति पदं सम्पद्यते, आ=मर्यादया चर्यन्ते=सेव्यन्तेऽर्हच्छास्त्रोपदेष्टृतयाऽर्थज्ञानाभिलाषुकैः शिष्यैर्ये ते आचार्याः, अर्हच्छास्त्रोपदेशकत्वेनाऽऽचार्या इति कथ्यन्ते। तेभ्यो नमस्कारोऽस्तु, तदुक्तम्—

“सुत्तत्थविज्ज लक्खण, -जुत्तो गच्छस्स मेढिभूओ य।

गणतत्तिविप्पमुक्को, अत्थं वाएइ आयरिओ ॥ १ ॥”

छाया—“सूत्रार्थवित् लक्षणयुक्तो गच्छस्य मेधिभूतश्च।

गणचिन्ताविप्रमुक्तोऽर्थं वाचयत्याचार्यः ॥ १ ॥

सिद्धिस्थानको प्राप्त हुए इन ज्ञान, दर्शन, सुख और वीर्य आदि गुणवाले सिद्धोंमें नित्य होनेके कारण, तथा अपने विषयमें आनन्दातिशयके निमित्तरूप कर्त्ता होनेके कारण भव्यजीवोंके प्रति अतिशय उपकारकपना है। इसलिये ये नमस्कारणीय हैं।

“नमो आयरियाणं” आचार्योंके लिये नमस्कार हो। आङ्पूर्वक चर धातुसे “ण्यत्” करने पर आचार्य शब्द बना है। इसका अर्थ यह है कि जो मर्यादापूर्वक सेवित हों उनका नाम आचार्य है। अर्थात् जिन शासनके उपदेष्टा होनेके कारण जो अर्थज्ञानाभिलाषी शिष्यजनों द्वारा सेवित किये जाते हैं वे आचार्य हैं। ये जिनशासनके उपदेशक होते हैं इसलिये आचार्य कहलाते हैं। इनके लिये नमस्कार हो। कहा भी है—

સિદ્ધસ્થાનને જેમણે પ્રાપ્ત કર્યું છે અને જેઓ જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય આદિ ગુણોથી યુક્ત છે, એવા સિદ્ધો નિત્ય હોવાને કારણે, તથા પોતાના વિષયમાં આનંદાતિશયના કર્તા હોવાને કારણે ભવ્ય એવા પ્રત્યે અતિશય ઉપકારકર્તા છે. તેથી તેઓ નમસ્કારને પાત્ર છે.

“નમો આચરિયાણં” આચાર્યોને નમસ્કાર હો. ‘આઙ્’ ને ‘ચર્’ ધાતુ લગાડી તેની પાછળ ‘ણ્યત્’ લગાડવાથી ‘આચાર્ય’ પદ બને છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—

જેઓ મર્યાદાપૂર્વક સેવાય છે તેમનું નામ આચાર્ય છે. એટલે કે જિન-શાસનનો ઉપદેશ દેનાર હોવાથી જ્ઞાનાભિલાષી શિષ્યો દ્વારા જેમનું સેવન કરાય છે, તેમને આચાર્ય કહે છે. તેઓ જિનશાસનના ઉપદેશક હોય છે, તેથી આચાર્ય કહેવાય છે. તેમને નમસ્કાર હો. કહ્યું પણ છે—

અથવા-આચારેષુ નિપુણા इति आचार्याः, आचाराः=ज्ञानाचारादयः, तेषां स्वयमाचरणात्, अन्येभ्यः प्रभाषणात् प्रदर्शकत्वाच्च, तदुक्तम्—

“पंचविहं आचारं, आयरमाणा तहा प्रभासंता ।

आचारं दंसंता, आयारिया तेण वुच्चंति ॥ ૧ ॥”

છાયા—“પન્ચવિધમાચારમાચરન્તસ્તથા પ્રભાષમાણાઃ ।

આચારં દર્શયન્ત આચાર્યાસ્તેનોચ્યન્તે ॥ ૧ ॥” इति ।

“सुत्तत्थविऊ लक्खण, -जुत्तो गच्छस्स मेढिभूओ य ।

गणतत्तिविप्पमुक्को अत्थं, वाएइ आयरिओ” ॥ ૧ ॥

જો સૂત્રાર્થકે જ્ઞાતા હૈં, આચાર્યયોગ્ય લક્ષણોસે યુક્ત હૈં, ગચ્છકે નેતા હૈં, ગણકી ચિન્તાસે રહિત હૈં, અર્થાત્ ગણકે ભારસે થકનેવાલે નહીં હૈં। એસે આચાર્ય અર્થકી વાચના કરતે હૈં । અથવા આચારોમૈં જો નિષ્ણાત હોતે હૈં વે આચાર્ય હૈં । જ્ઞાનાચાર આદિ પાંચ પ્રકારકા આચાર જો આગમ શાસ્ત્રોમૈં વર્ણિત હૈં ઉસે સ્વયં પાલતે હૈં તથા દૂસરોંકે લિયે ઉસકે પાલનેકા ઉપદેશ કરતે હૈં-એવં ઇસે જો દૂસરોંકે લિયે દિશાતે હૈં વે આચાર્ય હૈં ॥૧॥ કહા મી હૈ—

“पंचविहं आचारं, आयरमाणा तहा प्रभासंता ।

आचारं दंसंता, आयरिया तेण वुच्चंति ॥ ૧ ॥”

પાંચ પ્રકારકે આચારકો જો સ્વયં પાલતે હૈં, દૂસરોંકો ઉસકા ઉપદેશ દેતે હૈં, ઔર જો ઉસે પાલતે હુએ દિશાતે હૈં વે આચાર્ય હૈં ॥૧॥

“सुत्तत्थविऊ लक्खण, -जुत्तो गच्छस्स मेढिभूओ य ।

गणतत्तिविप्पमुक्को, अत्थं वाएइ आयरिओ ॥ ૧ ॥”

જેઓ સૂત્રાર્થના જ્ઞાતા છે, આચાર્યને યોગ્ય લક્ષણોવાળા છે, ગચ્છના નેતા છે, ગણની ચિન્તાથી રહિત અર્થાત્ ગણના ભારથી નહીં થાકનાર છે, એવા આચાર્ય અર્થની વાચના કરે છે (૧)

અથવા-આચારોમાં જેઓ નિષ્ણાત હોય તેમને આચાર્ય કહે છે. જ્ઞાનાચાર આદિ પાંચ પ્રકારના જે આચારો શાસ્ત્રોમાં વર્ણવ્યા છે તેનું તેઓ પોતે પાલન કરે છે તથા તેના પાલનનો ઉપદેશ બીજાને આપે છે. અને બીજા લોકોને તે આચારો જેઓ બતાવે છે, તેમને આચાર્ય કહે છે. કહ્યું પણ છે—

“पंचविहं आचारं, आयरमाणा तहा प्रभासंता ।

आचारं दंसंता, आयरिया तेण वुच्चंति ॥ ૧ ॥”

જેઓ પાંચ પ્રકારના આચાર પોતે પાળે છે, બીજાને તે આચારો પાળવાનો ઉપદેશ દે છે અને જેઓ તેનું પાલન કરીને બતાવે છે તેમને આચાર્ય કહે છે. (૧)

અન્યત્રાપ્યુક્તમ્—

“આચિનોતિ ચ શાસ્ત્રાર્થમાચારે સ્થાપયત્યપિ ।

સ્વયમાચરતે યસ્માદાચાર્યસ્તેન કથ્યતે ॥ ૧ ॥” ઇતિ ।

एतादृशा आचार्यास्तेभ्यो नम इति योजना । नमस्कारयोग्यत्वं च—आचार्याणामाचारोपदेशकतया परमोपकारित्वादिति ॥

“नमो उवज्झायाणं”—नम उपाध्यायेभ्यः, उप—समीपं प्राप्यागमा अधी-
यन्ते एभ्य इत्युपाध्यायाः, येषां सामीप्यमधिष्ठाय शिष्या आगमानामध्ययनं
कुर्वन्ति ते तथा, अधिपूर्वक—गत्यर्थकस्य ‘इण्’ धातोः प्रयोगे तु—अधीयते
=विशेषरूपेण गम्यते=ज्ञायते शास्त्रमेभ्य इत्युपाध्यायाः, ‘इक् स्मरणे’ इति इग्धातु-

दूसरी जगह भी कहा है—

“આચિનોતિ ચ શાસ્ત્રાર્થમાચારે સ્થાપયત્યપિ ।

સ્વયમાચરતે યસ્માદાચાર્યસ્તેન કથ્યતે ॥ ૧ ॥”

जिस कारण ये शास्त्रोंके अर्थका संग्रह करते हैं, दूसरे जीवोंको भी आचारमें स्थापित करते हैं, और स्वयं भी उस आचारका आचरण करते हैं इस कारण ये आचार्य कहे जाते हैं ॥१॥

ऐसे आचार्य होते हैं । इनको नमस्कार हो, ऐसी योजना कर लेनी चाहिये । ये नमस्कार करने योग्य इसलिये कहे गये हैं कि ये आचारके उपदेशक होनेके कारण जीवोंके परम उपकारी होते हैं ।

“नमो उवज्झायाणं”—उपाध्यायोंके लिये नमस्कार हो—जिनके पास आकर शिष्यजन आगम शास्त्रोंका अध्ययन करते हैं उनका नाम उपाध्याय है । अधि—उपसर्गपूर्वक “इण् गतौ” धातुसे जब उपाध्याय

બીજી જગ્યાએ પણ કહ્યું છે—

“આચિનોતિ ચ શાસ્ત્રાર્થમાચારે સ્થાપયત્યપિ ।

સ્વયમાચરતે યસ્માદાચાર્યસ્તેન કથ્યતે ॥ ૧ ॥”

જે કારણે તેઓ શાસ્ત્રોના અર્થનો સંગ્રહ કરે છે, અન્ય જીવોને પણ આચાર પઠાવે છે, અને જાતે પણ તે આચારને આચરણમાં ઉતારે છે, તે કારણે તેમને આચાર્ય કહે છે. (૧)

એવા આચાર્યોને નમસ્કાર હો. તેઓ નમસ્કારને યોગ્ય તે માટે કહ્યા છે કે તેઓ આચારના ઉપદેશક હોવાથી જીવોના પરમ ઉપકારક છે.

“નમો ઉવજ્ઞાયાણં”—ઉપાધ્યાયોને નમસ્કાર હો—જેમની પાસે આવીને શિષ્યો આગમશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરે છે તેમને ઉપાધ્યાય કહે છે. ‘અધિ’ ઉપસર્ગ પૂર્વક ‘ઇણ્’ ધાતુના ઉપયોગી ઉપાધ્યાય શબ્દ બને છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—

નિષ્પન્નત્વે ઉપાધ્યાય-શબ્દસ્ય આધિક્યેન પ્રવચનસ્ય સ્મરણપ્રદાતાર इत्यर्थः, तदुक्तम्—

“ वारसंगो जिणक्खाओ, सज्झाओ कहिओ बुहे ।

तं उवदिसंति जम्हा, उवज्झाया तेण वुच्चंति ॥ १ ॥ ”

છાયા—“ દ્વાદશાંગો જિનાઘ્યાતઃ, સ્વાધ્યાયઃ કથિતો બુધૈઃ ।

તમુપદિશન્તિ યસ્મા-દુપાધ્યાયાસ્તેનોચ્યન્તે ॥ ૧ ॥ इति,

અથવા-ઉપ=સમીપે આ=સમન્તાદ્ ધ્યાયો=ધ્યાનમ્ “ધ્યૈ ચિન્તાયામ્” इति ध्यैधातोः प्रयोगात्, तथा च-येषां समीपे जीवादिपदार्थविषयकं ध्यानं सर्वभावेन संजायते ते उपाध्यायाः । अथवा-उप=समीपे अधि=आधिक्येन आयः=इष्टफलस्य

શબ્દકી સિદ્ધિ કરતે હૈં તબ ઉસકા અર્થ હોતા હૈ—જિનસે વિશેષ રૂપસે શાસ્ત્રકા જ્ઞાન શિષ્યજનોંકો હોતા હૈ, વે ઉપાધ્યાય હૈં, ઔર જબ “ઇક્-સ્મરણે” इस स्मरणार्थक “इक्” धातुसे उपाध्याय शब्द बनाया जाता है तब इसका अर्थ होता है कि जो शिष्यजनोंके लिये अधिक रूपसे प्रवचनका स्मरण कराते हैं वे उपाध्याय हैं । कहा भी है—

“ वारसंगो जिणक्खाओ, सज्झाओ कहिओ बुहे ।

तं उवदिसंति जम्हा उवज्झाया तेण वुच्चंति ॥ १ ॥ ”

જિનેન્દ્ર દેવકે દ્વારા કથિત દ્વાદશાંગરૂપ સ્વાધ્યાય (સૂત્ર) ગણધરાદિ દેવોંને કહા હૈ, ઉપાધ્યાય इन सूत्रोंका उपदेश करते हैं। इस कारण वे उपाध्याय कहलाते हैं । अथवा—“ध्यै चिन्तायाम्” इस धातुसे “उप” और “आङ्” उपसर्ग लगाकर उपाध्याय शब्द निष्पन्न होता है। “उप” शब्द का अर्थ समीप और “आङ्” शब्दका अर्थ “समन्तात्-(सम्पूर्ण)” है । इससे

જેમના દ્વારા શિષ્યોંને વધારે પ્રમાણમાં શાસ્ત્રોંનું જ્ઞાન થાય છે તેમને ઉપા.ધ્યાય કહે છે. અને “ઇક્ સ્મરણે” આ સ્મરણાર્થક ‘ઇક્’ ધાતુ વડે બન્યારે ઉપાધ્યાય શબ્દ બનાવવામાં આવે ત્યારે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે—જેઓ શિષ્યોંને અધિક પ્રમાણમાં પ્રવચનનું સ્મરણ કરાવે છે તેમને ઉપાધ્યાય કહે છે. કહ્યું પણ છે—

“ वारसंगो जिणक्खाओ, सज्झाओ कहिओ बुहे ।

तं उवदिसंति जम्हा, उवज्झाया तेण वुच्चंति ॥ १ ॥ ”

જિનેન્દ્રદેવ દ્વારા કથિત આર અંગ (દ્વાદશાંગ) રૂપ સ્વાધ્યાય (સૂત્ર) ગણધર આદિ દેવોંએ કહેલ છે, તે સ્વાધ્યાય (સૂત્ર)નો ઉપદેશ આપનાર ઉપાધ્યાય છે. તેથી તેમને ઉપાધ્યાય કહે છે. (૧)

અથવા—“ ધ્યૈ ચિન્તાયામ્ ” આ ધાતુને ‘ઉપ’ અને ‘આઙ્’ ઉપસર્ગ લગાડવાથી ઉપાધ્યાય શબ્દ બને છે. ઉપ=પાસે, ‘આઙ્’=સંપૂર્ણ, તેથી

પ્રાપ્તિર્યેભ્યસ્તે ઉપાધ્યાયાઃ । અથવા-ઉપનીય=સ્વસમીપમાનીય શિષ્યાન્ અધ્યાપયન્તિ યે તે ઉપાધ્યાયાઃ । અથવા-આધયઃ=માનસપીડાઃ, 'પુંસ્યાધિર્માનસી વ્યથા' ઇત્યમરાત્, તાસાં માનસપીડાનામ્ આયઃ=ગમનં પૃથગ્ભવનં, સ ઉપગતઃ=પ્રાપ્તો યેભ્યસ્તે ઉપાધ્યાયાઃ । અથવા કુત્સિતાર્થકો નજ્, કુત્સિતો ધ્યાયશ્ચિન્તા અધ્યાયઃ=સંસારપરિભ્રમણવિષયકં માનસચિન્તનમ્, સ ઉપહતો=વિનષ્ટો યેભ્યસ્તે

યહ અર્થ નિકલતા હૈ કિ જિનકે સમીપ જીવાદિપદાર્થવિષયક ચિન્તન સર્વ પ્રકારસે હો જાતા હૈ વે ઉપાધ્યાય હૈ । અથવા “ઉપ” ઓર “અધિ” ઉપસર્ગ પૂર્વક “આય” શબ્દસે ભી ઉપાધ્યાય શબ્દ સિદ્ધ હોતા હૈ, જિસકા અર્થ હોતા હૈ કિ-જિનકે સમીપમેં ઇષ્ટ ફલકી પ્રાપ્તિ અધિકરૂપસે શિષ્યજનોંકો હોતી હૈ વે ઉપાધ્યાય હૈ । અથવા-“ઉપનીય=સ્વસમીપમ્ આનીય શિષ્યાન્ અધ્યાપયન્તિ યે તે ઉપાધ્યાયાઃ” જો અપને પાસ લાકર શિષ્યોંકો પઢાતે હૈ વે ઉપાધ્યાય હૈ । અથવા-“પુંસ્યાધિર્માનસી વ્યથા” ઇસ અમરકોષકે કથનાનુસાર આધિનામ માનસિક પીડાકા હૈ । ઇન માનસિક પીડાઓંકા આય-ગમન-પૃથગ્ભવન-અલગ હોના જિનસે પ્રાપ્ત હો વે ઉપાધ્યાય હૈ । અથવા-“ઉપ અધ્યાય” ઇન દોકે સમ્બન્ધસે ભી ઉપાધ્યાય શબ્દ બનતા હૈ અધ્યાયમેં જો નજર્યક “અ” હૈ વહ કુત્સિત અર્થમેં હુઆ જાનના ચાહિયે, ઇસસે “કુત્સિતઃ ધ્યાયશ્ચિન્તા-અધ્યાયઃ” કુત્સિત ધ્યાનકા નામ અધ્યાય હૈ, ઓર ઉપ શબ્દકા અર્થ ઉપહત-વિનષ્ટ હૈ । ઇસસે યહ અર્થ નિકલતા હૈ કિ સંસારમેં પરિભ્રમણકા કારણભૂત માનસ ચિન્તન

તેનો આ અર્થ થાય છે-જેની પાસે જીવાદિ પદાર્થ સંબંધી ચિન્તન સર્વપ્રકારે થાય છે, તેઓ ઉપાધ્યાય કહેવાય છે. અથવા ‘ઉપ’ અને ‘અધિ’ ઉપસર્ગ પૂર્વક ‘આય’ શબ્દથી ઉપાધ્યાય શબ્દ બને છે, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-જેમની સમીપે શિષ્યોને ઇષ્ટ ફળની પ્રાપ્તિ અધિક રૂપે થાય છે તેમને ઉપાધ્યાય કહે છે. અથવા-“ઉપનીય સ્વસમીપં આનીય શિષ્યાન્ અધ્યાપયન્તિ તે ઉપાધ્યાયાઃ” જેઓ પોતાની પાસે લાવીને શિષ્યોને ભણાવે છે તેઓ ઉપાધ્યાય છે. અથવા-“પુંસ્યાધિર્માનસી વ્યથા” અમરકોષના આ કથન પ્રમાણે આ પ્રકારનો અર્થ થાય છે-‘આધિ=માનસિક પીડા, આય=ગમન-અલગ થવું. માનસિક પીડાઓ જેમના દ્વારા દૂર થાય તેમનું નામ ઉપાધ્યાય છે. અથવા ઉપાધ્યાય મળીને ઉપાધ્યાય શબ્દ બને છે-‘અધ્યાય’માં જે નકાર વાચક ‘અ’ ઉપસર્ગ છે તે કુત્સિત અર્થમાં વપરાયો છે. “કુત્સિતઃ ધ્યાયશ્ચિન્તા-અધ્યાય” કુત્સિત ધ્યાનને અધ્યાય કહે છે. ‘ઉપ’ એટલે ઉપહત-વિનષ્ટ. સંસારમાં પરિભ્રમણના કારણરૂપ માનસ ચિન્તન

ઉપાધ્યાયાઃ, એ તે ઉપાધ્યાયાઃ સમ્પ્રદાયપ્રાપ્તમર્હત્પ્રવચનં ભવ્યજીવેભ્યોઽધ્યાપયન્તિ તતો ભવ્યજીવાનામતિશયિતોપકારકતયા નમસ્કરણીયા ભવન્તીતિ ।

“ નમો લોએ સવ્વસાહૂણં ”-નમો લોકે સર્વસાધુભ્યઃ-જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર-તપોભિર્મોક્ષ સાધયન્તિ યે તે સાધવઃ-જ્ઞાનદર્શનાદિમાર્ગદ્વારા મોક્ષાઽઽરાધકા इत्यर्थः, અથવા-ત્રસ-સ્થાવર-સૂક્ષ્મવાદર-સર્વપ્રાણિણુ સમાનરૂપતાં ધ્યાયન્તિ=ચિન્ત-યન્તિ યે તે સાધવઃ, અથવા સાધયન્તિ=સંયમકર્તૃપુરુષાણાં સહાયતાં કુર્વન્તિ યે તે સાધવઃ, તદુક્તમ્--

“ નિવ્વાણસાહુએ જોએ, જમ્હા સાહેતિ સાહુણો ।

સમા ય સવ્વભૂએસુ, તમ્હા તે ભાવસાહુણો ॥ ૧ ॥ ”

જિનસે નષ્ટ હો ચુકા હૈં વે ઉપાધ્યાય હૈં । એ ઉપાધ્યાય સમ્પ્રદાયપ્રાપ્ત અર્હત્પ્રવચન ભવ્ય જીવોંકે લિયે પઢાતે હૈં ઇસલિયે ભવ્યજીવોંકે અતિશય ઉપકારી હોનેકે કારણ યે નમસ્કરણીય હૈં ।

“ નમો લોએ સવ્વસાહૂણં ” લોકમેં સર્વ સાધુઓંકે લિયે નમસ્કાર હો । સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્ ચારિત્ર એવં તપ, ઇનકે દ્વારા જો મોક્ષકો સાધતે હૈં, અર્થાત્ જ્ઞાનદર્શનાદિ મોક્ષમાર્ગ દ્વારા જો મોક્ષકે આરાધક હોતે હૈં વે સાધુ હૈં । અથવા-ત્રસ-સ્થાવર-સૂક્ષ્મ-વાદર-રૂપ જો સર્વપ્રાણી હૈં ઇનમેં સમાનરૂપતાકા જો ચિન્તન કરતે હૈં વે સાધુ હૈં । અથવા-“ સાધયન્તિ ”-સંયમ પાલન કરને વાલે પુરુષોંકો જો સહાયતા કરતે હૈં વે સાધુ હૈં । કહા મી હૈ--

“ નિવ્વાણસાહુએ જોએ, જમ્હા સાહેતિ સાહુણો ।

સમા ય સવ્વભૂએસુ, તમ્હા તે ભાવસાહુણો ॥ ૧ ॥ ”

જેમના દ્વારા નષ્ટ થઇ ગયું છે તેમને ઉપાધ્યાય કહે છે. તે ઉપાધ્યાયો સંપ્રદાય પ્રાપ્ત અર્હત્પ્રવચન ભવ્યજીવોને શીખવે છે. તેથી ભવ્યજીવોનો તેઓ અતિશય ઉપકાર કરે છે. તેથી તેઓ નમસ્કારને પાત્ર ગણાય છે.

“ નમો લોએ સવ્વસાહૂણં ” લોકમાં સર્વ સાધુઓને નમસ્કાર હો, સમ્યક્ જ્ઞાન, સમ્યક્ દર્શન, સમ્યક્ ચારિત્ર અને તપ દ્વારા જે મોક્ષ સાધે છે, એટલે કે જ્ઞાનદર્શનાદિ મોક્ષમાર્ગ દ્વારા જેઓ મોક્ષની આરાધના કરે છે તેમને સાધુ કહે છે. અથવા-ત્રસ, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, વાદર આદિ રૂપ સમસ્ત જીવોમાં જેઓ સમાન ભાવ રાખે છે તેમને સાધુ કહે છે. અથવા સંયમનું પાલન કરનારને જેઓ સહાયતા આપે છે તેમને સાધુ કહે છે કહ્યું પણ છે-

“ નિવ્વાણસાહુએ જોએ, જમ્હા સાહેતિ સાહુણો ।

સમા ય સવ્વભૂએસુ, તમ્હા તે ભાવસાહુણો ॥ ૧ ॥ ”

છાયા--“નિર્વાણસાધકાન્ યોગાન્, યસ્માત્ સાધયન્તિ સાધવઃ ।

સમાશ્વ સર્વભૂતેષુ, તસ્માત્તે ભાવસાધવઃ ॥૧૧॥” ઇતિ ॥

સર્વે ચ તે સાધવઃ, સર્વસાધવઃ સર્વપદેન સામાયિકાદિપ્રભેદવતામ્, અત્ર પુલાકાદિ-
-જિનકલ્પિક-પ્રતિમાકલ્પિક-યથાલન્દકલ્પિક-પરિહારવિશુદ્ધિકલ્પિક-સ્થવિર-
કલ્પિક-સ્થિતકલ્પિકા-સ્થિતકલ્પિક-કલ્પાતીત-ભેદવતામપિ ગ્રહણં ભવતિ । તથા
પ્રત્યેકબુદ્ધ-સ્વયંબુદ્ધ-બુદ્ધબોધિતાનામપિ, તથા ભરતાદિક્ષેત્રાવસ્થિતાનાં સુપમદુષ્પ-
માદિકાલવર્તિનાં ચ સર્વેષાં ગ્રહણં ભવતિ, તથા ચ સર્વપદમાહાત્મ્યાદ્ ગુણભૂતાં સર્વે-
ષામપિ સર્વજ્ઞસાધૂનામવિશેષેણ નમસ્કરણીયતા ભવતિ । અયં સર્વશબ્દઃ-અરિહન્ત્રા-
દાવપિ યોજનીયઃ, અન્યથા સર્વેષામર્હતામનમસ્કારેણ ન્યૂનતાપાતાત્ ।

જિસ કારણ નિર્વાણસાધક યોગકો યે સાધતે હૈં ઓર સર્વભૂતોમેં
યે સમતાભાવ રખતે હૈં इस कारण ये भावसाधु कहे जाते ह॥१॥

સમસ્ત જો સાધુ વે સર્વસાધુ હૈં । સર્વ ઓર સાધુમેં કર્મધારય સમાસ
હોનેસે સર્વસાધુ પદ બના હૈં । યહાં જો સાધુકા વિશેષણ સર્વ શબ્દ હૈં
ઉસસે સામાયિક આદિ પ્રભેદવાલોંકા, તથા પુલાક આદિક, જિનકલ્પિક,
પ્રતિમાકલ્પિક, યથાલન્દકલ્પિક, પરિહારવિશુદ્ધિકલ્પિક, સ્થવિરકલ્પિક,
સ્થિતકલ્પિક, અસ્થિતકલ્પિક, કલ્પાતીત ભેદવાલોંકા ચી ગ્રહણ હોતા હૈં ।
તથા-પ્રત્યેકબુદ્ધ, સ્વયંબુદ્ધ, બુદ્ધબોધિત ભેદવાલોંકા, તથા-ભરત આદિ
ક્ષેત્રોમેં રહેને વાલોંકા, એવં સુપમ-દુષ્પમાદિકાલવર્તી, इन सब साधुओंका
ગ્રહણ હોતા હૈં । इस सर्वपदके प्रभावसे गुणभूत समस्त जितने भी
સર્વજ્ઞમતાનુયાયી સાધુ હૈં उन सबमें समानरूपसे नमस्करणीयता है,

નિર્વાણસાધક યોગને સાધવાને કારણે, તથા સર્વ જીવો પ્રત્યે સમતા
રાખવાને કારણે તેમને ભાવસાધુ કહે છે. સર્વસાધુ પદ દ્વારા સમસ્ત
સાધુઓ સમજવાના છે. ‘સર્વ’ અને ‘સાધુ’ મળીને કર્મધારય સમાસ
રૂપ ‘સર્વસાધુ’ પદ બન્યું છે. અહીં જે સાધુનું વિશેષણ ‘સર્વ’ મૂક્યું છે,
તેના દ્વારા સામાયિક આદિ પ્રભેદવાળા, તથા પુલાક આદિક, જિનકલ્પિક,
પ્રતિમાકલ્પિક, યથાલન્દ, પરિહારવિશુદ્ધિકલ્પિક, સ્થવિરકલ્પિક, સ્થિતકલ્પિક,
અસ્થિતકલ્પિક, કલ્પાતીત ભેદવાળા સાધુઓ પણ ગ્રહણ કરેલ છે. તથા
પ્રત્યેકબુદ્ધ, સ્વયંબુદ્ધ, અને બુદ્ધબોધિત ભેદવાળા, તથા ભરત આદિ ક્ષેત્રોમાં
રહેનારા તથા સુપમદુષ્પમકાલવર્તી સધના સાધુઓનો સમાવેશ થયેલો સમજ-
વાનો છે. આ સર્વપદના પ્રભાવે સમસ્ત સર્વજ્ઞમતાનુયાયી સાધુઓમાં સમાનરૂપથી
નમસ્કાર માટેની પાત્રતા માનવામાં આવેલ છે. એટલે કે તેઓ નમસ્કાર કરવાને

અથવા સર્વેભ્યો જીવેભ્યો હિતા ઇષ્ટપ્રાપ્તકામો ઇતિ સાર્વાઃ, તાદૃશાશ્ચ યે સાધવઃ સાર્વસાધવઃ સર્વજ્ઞ સાધવઃ ઇત્યર્થઃ । અથવા સાર્વસ્ય=સર્વવ્યક્તિષુ સમાનતાં ધારયતો જિનેસ્યાઽઽજ્ઞાપ્રતિપાલકાઃ સાધવઃ સાર્વસાધવઃ । એતાવતા બૌદ્ધાદિમતાનુયાયિનાં સાધુનાં નિરાકરણં ભવતીતિ । અથવા સર્વેષાં શુભયોગસાધકાઃ સાધવઃ સર્વસાધવઃ । અથવા સર્વાન્ અર્હતઃ સાધયન્તીતિ સર્વસાધવઃ, અર્હતો દેવસ્ય સાધનં નામ-અર્હ-અર્થાત્ વે નમસ્કાર કરંનેકે યોગ્ય હૈં, અન્ય નહીં । ઇસ સર્વશબ્દકા પ્રયોગ અરિહંત આદિકોમેં ભી કરલેના ચાહિયે । નહીં તો સમસ્ત અર્હન્ત ભગવન્તોંકો અનમસ્કારસે ન્યૂનતાકે દોષકા પ્રસજ્ઞ હોગા ।

અવ સૂત્રકાર હંસ બાતકો બાતાતે હૈં કિ સર્વસાધુપદમેં સાર્વસાધુપદ માનના ચાહિયે, ઇસસે બૌદ્ધાદિમતાનુયાયી સાધુઓંકા નિરાકરણ હો જાતા હૈ । તાત્પર્ય કહનેકા યહ હૈ કિ જો સર્વજીવોંકે લિયે હિતાવહ હો-ઉન્હે આત્મકલ્યાણરૂપ ઇષ્ટકો પ્રાપ્ત કરાને વાલા હો વહ સાર્વ હૈ । એસે સમસ્ત જીવોંકે હિતસાધક જો સાધુ હૈં વે સાર્વસાધુ હૈં, સમસ્ત જીવોંકે હિતસાધક સાધુ સર્વજ્ઞમતાનુયાયી સાધુ હી હોતે હૈં । અથવા-“ સાર્વસ્ય સાધવઃ ” સાર્વસાધવઃ ” સાર્વપદસે યહાં સર્વજીવોંમેં સમાનતાકો ધારણ કરને વાલે એસે જિનેન્દ્ર દેવકી આજ્ઞાકે પ્રતિપાલક જો સાધુ હૈં વે સાર્વસાધુ હૈં-ઇસ કથનસે અન્યમતાનુયાયી સાધુઓંકા નિરાકરણ હો જાતા હૈ-વે સાર્વસાધુ નહીં હૈં । અથવા-સમસ્ત શુભ-યોગકે સાધક સાધુ સાર્વસાધુ હૈં । અથવા-સાર્વ-અર્હતપ્રભુકો ઉનકી

યોગ્ય છે-અન્ય સાધુઓ નથી. આ ‘સર્વ’ શબ્દનો પ્રયોગ અરિહંત આદિમાં પણ કરવો જોઈએ. નહીં તો સમસ્ત અર્હંત ભગવાનોને અનમસ્કારથી ન્યૂનતા દોષ લાગશે.

હવે સૂત્રકાર એ વાત બતાવે છે કે ‘સર્વસાધુ’ પદમાં “સાર્વસાધુ” પદનો સમાવેશ થયેલો માનવો જોઈએ, એમ કરવાથી બૌદ્ધ આદિ મતાનુયાયી સાધુઓની વાતનું નિરાકરણ થઈ જશે. તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે - જેઓ સર્વજીવોને માટે હિતાવહ હોય - તેમને આત્મકલ્યાણ રૂપ ઇષ્ટની પ્રાપ્તિ કરાવનાર હોય - તેમને ‘સાર્વ’ કહે છે. એવા સમસ્ત જીવોના હિતસાધક જે સાધુઓ હોય તેમને ‘સાર્વસાધુ’ કહે છે. સર્વજ્ઞમતાનુયાયી સાધુઓ જ સમસ્ત જીવોનું હિત કરનાર હોય છે. અથવા - “સાર્વસ્ય સાધવઃ” - સાર્વસાધવઃ - ‘સાર્વ’ પદથી “સમસ્ત જીવો પ્રત્યે સમાનતા રાખવાની જિનેન્દ્રદેવની આજ્ઞાનું પાલન કરનારા સાધુ” એવો અર્થ થઈ શકે છે. એવા સાધુને સાર્વસાધુ કહે છે. આ કથનથી એ વાતનું નિરાકરણ થઈ જાય છે કે અન્યમતાનુયાયી સાધુઓ ‘સાર્વસાધુ’ નથી. અથવા - સાર્વ - અર્હંત પ્રભુને તેમની આજ્ઞા આદિના પાલન દ્વારા જેઓ

દાજ્ઞાદિપ્રતિપાલનેન તદારાધનમેવ । અથવા-‘શ્રવ્યસાધુભ્યઃ’ શ્રવ્યેષુ-શ્રવણયોગ્યપ્રવ-
ચનેષુ સાધવઃ=નિપુણાશ્રતુરા इति શ્રવ્યસાધવઃ, અર્થાત્ મોક્ષાનુકૂલપ્રવચનાનામુપ-
દેશકારકાઃ । કુત્સિતપ્રવચનતો નિવર્તમાના इમે સાધવઃ સંસારપટ્ટનિમગ્નાનાં
મોક્ષમાર્ગોપદેશદ્વારોદ્ધારે સર્વથા સર્વદા વદ્ધપરિકરા ભવન્તો લોકાનાં પરમોપકારકા
અતો ભવ્યૈર્નમસ્કરણીયા ભવન્તિ । તદુક્તમ્—

“અસહાઈ સહાયત્તં, કરેતિ મે સંજમં કરેતસ્સ ।

एएणं कारणेणं, णमामि हं सव्वसाहूणं ॥ १ ॥ ”

છાયા—અસહાયે સહાયત્વં કુર્વન્તિ મમ સંયમં કુર્વતઃ ।

एतेन कारणेन नमाम्यहं सर्वसाधूनाम् ॥ १ ॥ ” इति ।

આજ્ઞા આદિકે પાલનસે જો સાધતે હૈં વે સાર્વસાધુ હૈં । અથવા-શ્રવ્ય-
શ્રવણ કરને યોગ્ય પ્રવચનમેં નિપુણ હૈં વે શ્રવ્યસાધુ-અર્થાત્ મોક્ષાનુકૂલ
પ્રવચનોંકે ઉપદેશકારક શ્રવ્યસાધુ હૈં । કુત્સિત પ્રવચનોંસે સ્વયંકો
અલગ કરતે હુઈ યે સાધુજન સંસારપટ્ટ-(કીચડ)મેં નિમગ્ન (ફસે) હુઈ
જીવોંકા મોક્ષમાર્ગકે ઉપદેશ દ્વારા ઉદ્ધાર કરનેમેં સર્વ પ્રકાર સે સદા
સમર્થ હોતે હૈં, ઔર इस तरह लोकोंके परम उपकारक होते हैं अतः
भव्यजनों द्वारा ये नमस्करणीय होते हैं । कहा भी है—

“અસહાઈ સહાયત્તં, કરેતિ મે સંજમં કરેતસ્સ ।

एएणं कारणेणं, णमामि हं सव्वसाहूणं ॥ १ ॥ ”

સંયમકા પાલન કરને વાલે મુઝે અસહાય અવસ્થામેં યે સાધુજન સહા-
યતા કરતે હૈં इस कारण मैं सर्वसाधुओंके लिये नमस्कार करता हूँ ॥ १ ॥

સાધે છે તેઓ સાર્વસાધુ છે. અથવા-શ્રવ્ય-શ્રવણ કરવા યોગ્ય પ્રવચનમાં
જેઓ નિપુણ છે તેઓ શ્રવ્યસાધુ છે. અથવા મોક્ષાનુકૂળ પ્રવચનોના
ઉપદેશક શ્રવ્યસાધુ છે. કુત્સિત પ્રવચનોથી પોતાની જાતને અલગ રાખીને તે
સાધુઓ સંસારરૂપ કીચડમાં ફસાયેલા જીવોને મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ દઈને તેમને
ઉદ્ધાર કરવામાં તેઓ સર્વ રીતે સદા સમર્થ હોય છે, અને એ રીતે તેઓ
લોકો પર ઘણો જ ઉપકાર કરતા હોય છે, તેથી ભવ્યજનો તેમને નમસ્કારને
યોગ્ય માને છે. કહ્યું પણ છે—

“અસહાઈ સહાયત્તં, કરેતિ મે સંજમં કરેતસ્સ ।

एएणं कारणेणं, णमामि हं सव्वसाहूणं ॥ १ ॥ ”

સંયમનું પાલન કરનારા અને અસહાય હાલતમાં તે સાધુજનો સહાય
કરે છે. તે કારણે હું સર્વ સાધુઓને નમસ્કાર કરું છું.

નનુ ભવતુ સિદ્ધાનાં પૃથગુપાદાનં, પરન્તુ સાધ્નોતિ સ્વપરકાર્યમિતિ સાધુઃ, તથા ચ-સ્વપરકાર્યસાધકત્વરૂપસાધુત્વધર્મસ્ય સાધુત આરમ્ભ્ય અર્હદાચાર્યો-પાધ્યાયેષુ સદ્ભાવેન “નમો લોએ સન્નસાહૂણં” ઇતિ સાધુપદેનૈવ સર્વેષામર્હદા-દીનાં નમસ્કારસ્ય સિદ્ધતયાઽર્હદાદિપદેનાર્હદાદીનામુપાદાનં કિમર્થમ્ ? ન ચ વિશેષરૂપેણાર્હદાદિરૂપેણ નમસ્કાર્યત્વં વિવક્ષિતમિતિ વાચ્યમ્, તથા સતિ તત્તદ્રૂપેણ નમસ્કારસ્ય વિવક્ષણે તત્તન્નામોચ્ચારણપૂર્વકં તદાચરણે પુરુષાયુષિ ક્ષીણેઽપિ સર્વેષાં

શંકા-સિદ્ધોંકા પાઠ ભલે હી હસ નમસ્કાર મંત્રમેં જુદા રહે હસમેં કોઈ આપત્તિકી વાત નહીં હૈ પરન્તુ જબ “સાધ્નોતિ સ્વપરકાર્યમિતિ સાધુઃ” હસ વ્યુત્પત્તિકે અનુસાર સ્વ ઓર પરકે કાર્યકો સાધન કરને-વાલા સાધુ માના જ્ઞાતા હૈ તબ સ્વપરકાર્યસાધકત્વરૂપ સાધુધર્મ-સાધુ, અર્હત, આચાર્ય ઓર ઉપાધ્યાય, હન સબમેં હી રહતા હૈ ફિર કયા વાત હૈ જો અર્હદાદિ પદોંકા ઉપાદાન સ્વતન્ત્ર સૂત્રોંદ્વારા કિયા ગયા હૈ । યદિ હસ પર યોં કહા જાવે કિ હન્હેં અલગર નમસ્કાર કરનેકે લિયે એસા કિયા હૈ સો એસા કહના ભી ઠીક નહીં, ક્યોં કિ “નમો લોએ સન્નસાહૂણં” હસ એક હી સૂત્રસ્થ સાધુપદસે સમસ્ત અર્હદાદિકોં કે પ્રતિ નમસ્કાર સિદ્ધ હો જાતા હૈ, કારણ કિ યે સબ સાધુ હૈં । યદિ ફિર ભી એસા કહા જાવે કિ યે સબ સાધુ તો હૈં, પરન્તુ યહાં જો ભિન્નરૂપસે નમસ્કાર કિયા ગયા હૈં ઉસકી યહાં વિવક્ષા હૈ, સો એસા કહના ભી ઠીક નહીં હૈ, ક્યોં કિ હસ તરહસે યહાં વિવક્ષા માની જાવેગી તો ફિર હસ

શંકા-આ નમસ્કાર મંત્રમાં સિદ્ધોનો પાઠ ભલે જુદો રહે-તેમાં કંઈ વાંધા જેવું નથી. પણ જો ‘સાધ્નોતિ સ્વ-પર-કાર્યમિતિ સાધુઃ’ આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે સ્વ અને પરનું કાર્ય સાધનારને સાધુ માનવામાં આવે છે તો સ્વ પર કાર્યસાધકતાનો ગુણ સાધુથી લઈને અર્હત, આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયમાં રહેલો જ હોય છે. તો શા માટે અર્હત આદિ પદોનો સ્વતંત્ર સૂત્રો દ્વારા પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે ? જો તેના જવાબમાં એમ કહેવામાં આવે કે તેમને અલગ અલગ નમસ્કાર કરવા માટે એમ કયું છે તો તેમ કહેવું તે પણ બરાબર નથી, કારણ કે “નમો લોએ સન્નસાહૂણં” આ એક જ સૂત્રસ્થ સાધુપદથી સમસ્ત અર્હત આદિને નમસ્કાર કર્યાનું સિદ્ધ થઈ જાય છે. કારણ કે તેઓ બધા સાધુ છે. વળી જો એમ કહેવામાં આવે કે એ બધા સાધુ તો છે, પણ અહીં તો લિન્ન લિન્ન રૂપે નમસ્કાર કર્યા છે તેની વિવક્ષા છે. એમ કહેવું તે પણ બરાબર નથી, કારણ કે એ રીતે જો અહીં વિવક્ષા માની લેવામાં આવે તો પછી એ રીતે લિન્ન લિન્ન અર્હત આદિના

પ્રકૃતેડર્થતોડર્હતામેવ પ્રાધાન્યમ્, “ અરહંતુવણ્ણેણં, સિદ્ધા નજ્જંતિ તેણ અરહાર્હિ ”
 ઇતિ વચનાત્, અર્હદુપદેશેનૈવ સિદ્ધસ્વરૂપસ્ય જ્ઞાયમાનત્વાત્, તીર્થપ્રવર્તકતયાડર્હતા-
 મેવાત્યન્તં જીવોપકારકત્વાચ્ચ । ન ચ-આચાર્યોપદેશેનૈવ કદાચિત્કાલવિશેષેડર્હ-
 તામપિ જ્ઞાનાત્ પ્રથમતઃ પરમોપકારિતયાડચાર્યસ્યૈવ નમસ્કારો યુક્તઃ, ઇતિ વાચ્યમ્,

ઉત્તર—એસી જો આશંકા ઉપસ્થિત કી ગઈ હૈ વહ અભિપ્રાયકો
 જાને વિના હી કી ગઈ હૈ, ક્યોં કિ હસકા તો સીધાસાધા સા ઉત્તર
 યહી હૈ કિ પાઠક્રમકી અપેક્ષા અર્થક્રમ વલવાન્ હોતા હૈ । પ્રકૃત મેં
 અર્થકી અપેક્ષા અર્હંત હી પ્રધાન હૈં “ અરહંતુવણ્ણેણં સિદ્ધા નજ્જંતિ તેણ
 અરહાર્હિ ” એસા આગમકા વાક્ય હૈ કિ અર્હંત મગવંતકે ઉપદેશ સે હી
 સિદ્ધકા સ્વરૂપ જાના જાતા હૈ । દૂસરે-તીર્થકે પ્રવર્તક અર્હંત હી હોતે હૈં,
 સિદ્ધ નહીં, અતઃ જીવોંકો ધર્મદેશનાકી પ્રાપ્તિ અર્હંત હી સે હોતી હૈ
 હસલિયે વે જીવોંકે સાક્ષાત્ અત્યંત ઉપકારક માને ગયે હૈં ।

યદિ યહી વાત હૈ તો યહાં પર એસી મી આશંકા કી જાતી હૈ કિ
 જિસ પ્રકારસે સિદ્ધોંકા સ્વરૂપ અર્હંતપ્રમુ વતલાતે હૈં અતઃ વે સિદ્ધ
 મગવન્તોંકી અપેક્ષા પ્રધાન વતલાયે ગયે હૈં ઉસી પ્રકાર કિસી કાલવિ-
 શેષમેં અર્હંતોંકા મી જ્ઞાન આચાર્યમહારાજ કરાતે હૈં અતઃ વે મી અર્હ-
 ન્તોંકી અપેક્ષા પ્રધાન માને જાને ચાહિયે, ઓર હસ તરહ ઉનમેં મી પરમોપ-
 કારિતા હોનેસે અર્હંતોંકે પહિલે ઉન્હેં હી નમસ્કાર કિયા જાના ચાહિયે ।

ઉત્તર—આ જાતની જે આશંકા ઉભી કરવામાં આવી છે તે હેતુને સમન્યા
 વિના કરવામાં આવેલ છે. તેનો સીધો અને સાદો જવાબ એ જ છે કે પાઠક્રમ કરતાં
 અર્થક્રમ યોગવાન હોય છે. પ્રકૃતમાં અર્થની દૃષ્ટિએ અર્હંતોને જ પ્રધાન ગણ્યા છે—
 “ અરહંતુવણ્ણેણં સિદ્ધા નજ્જંતિ તેણ અરહાર્હિ ” આગમનું એવું કથન છે કે—
 “ અર્હંત લગવાનના ઉપદેશથી જ સિદ્ધોનું સ્વરૂપ જાણી શકાય છે. ” વળી તીર્થના
 પ્રવર્તક અર્હંત જ હોય છે, સિદ્ધ હોતા નથી, તેથી જીવોને ધર્મ દેશનાની પ્રાપ્તિ
 અર્હંત દ્વારા જ થાય છે. તેથી તેઓ જીવો પર પ્રત્યક્ષ ઉપકાર કરનાર છે.

જો અહીં એવી આશંકા કરવામાં આવે કે જેમ સિદ્ધોનું સ્વરૂપ અર્હંત લગવાન
 થતાવે છે તેથી તેમને સિદ્ધ લગવાનો કરતાં પ્રધાન (શ્રેષ્ઠ) માનવામાં આવે છે,
 એજ પ્રમાણે કાળાંતરે અર્હંતો વિષેનું જ્ઞાન પણ આચાર્યો કરાવે છે તેથી તેમને
 પણ અર્હંતો કરતાં પ્રધાન માનવા જોઈએ, અને તે રીતે તેમનામાં પણ પરમ
 પરોપકારિતા હોવાથી અર્હંતોની પહેલાં તેમને નમસ્કાર કરવા જોઈએ.

અર્હતામુપદેશેનૈવાઽઽચાર્યાદિષ્ઠપદેશદ્વારાઽર્થબોધકત્વેનાઽઽચાર્યાદીનામર્થબોધનેઽર્હન્મુ-
ખાપેક્ષિત્વાત્ । આચાર્યાસ્તુ અર્હત્પરિષદ્રૂપત્વાદર્હદધીનાઃ, અર્હતાં તુ અર્થજ્ઞાપનાયાં
સ્વાતન્ત્ર્યેનાઽઽચાર્યાનધીનત્વાત્ આચાર્યનમસ્કારં પરિત્યજ્યાર્હતામેવ પ્રથમતો નમ-
સ્કારઃ કૃતઃ । એવમુપાધ્યાયા અપિ અર્હદધીનાઃ ।

હસ આશંકાકા ઉત્તર યહ હૈ કિ અર્હન્ત ભગવંતોકે ઉપદેશસે હી
આચાર્યાદિકોંમેં ઉપદેશ દ્વારા અર્થબોધકતા હૈ, અર્થાત્ આચાર્ય આદિ
જો ઉપદેશ કરતે હૈં ઉસકા મૂલ સ્રોત ઉન્હેં અર્હન્ત ભગવંતોકે ઉપ-
દેશસે હી પ્રાપ્ત હોતા હૈ । વે કમ્પી મી સ્વતન્ત્રરૂપસે ઉપદેશ નહીં દેતે હૈં ।
જો બોધ ઉન્હેં અર્હન્ત પ્રમુકે ઉપદેશ દ્વારા પ્રાપ્ત હોતા હૈ ઉસીકે
અનુસાર વે દૂસરે મન્યજીવોંકો અર્હન્ત આદિકા સ્વરૂપ વગૈરહ સમ-
જ્ઞાતે હૈં । હસ તરહ આચાર્ય મહારાજકે ઉપદેશમેં સ્વતન્ત્રતા નહીં હૈ,
પરતન્ત્રતા હૈ । દૂસરે-આચાર્ય, અર્હન્ત પ્રમુકી પરિષદારૂપ હોતે હૈં, હસ
લિયે ઉનકે આધીન હોતે હૈં । અર્હન્ત પ્રમુ તો અર્થજ્ઞાપના કરાને મેં સદા
સ્વતન્ત્ર હી રહા કરતે હૈં—આચાર્યકે આધીન નહીં હોતે હૈં । હસ વાતકો
મી સમજ્ઞાનેકે લિયે આચાર્યકો નમસ્કાર છોડકર ઉનકે પહિલે અર્હન્ત-
પ્રમુકો હી સૂત્રકારને નમસ્કાર કિયા હૈ । હસી તરહ યહ મી જ્ઞાન લેના
ચાહિયે કિ ઉપાધ્યાય મી અર્હન્ત પ્રમુકે આધીન હૈં ।

આ પ્રકારની આશંકાનો ઉત્તર એ છે કે અર્હન્ત ભગવાનોનાં ઉપદેશથીજ આચાર્યા-
દિકોમાં ઉપદેશ દ્વારા અર્થબોધકતા હોય છે—એટલે કે આચાર્ય આદિ જે ઉપદેશ આપે
છે તેનો મૂળ સ્રોત તો તેમને અર્હન્ત ભગવાનોના ઉપદેશમાંથીજ પ્રાપ્ત થાય
છે. તેઓ કદી પણ સ્વતંત્ર રીતે ઉપદેશ દેતા નથી. તેમને અર્હન્ત પ્રભુના ઉપદેશ
દ્વારા જે બોધ પ્રાપ્ત થાય છે તે પ્રમાણેજ તેઓ ભવ્ય જીવોને અર્હન્ત આદિતું
સ્વરૂપ વગેરે સમજાવે છે. આ રીતે આચાર્ય મહારાજના ઉપદેશમાં સ્વતંત્રતા
નથી. પરતંત્રતા છે. ખીલું—આચાર્યો અર્હન્ત પ્રભુની પરિષદારૂપ હોય છે.
એટલે કે તેમની સલાના સભ્ય હોય છે. તેથી તેઓ તેમને અધીન હોય છે.
અર્હન્ત પ્રભુ તો અર્થની સમજણ આપવામાં સદા સ્વતંત્ર હોય છે—આચાર્યને
આધીન હોતા નથી. એ વાત પણ સમજાવવાને માટે આચાર્યને પહેલાં નમસ્કાર
ન કરતાં અર્હન્ત પ્રભુનેજ સૂત્રકારે પહેલાં નમસ્કાર કર્યા છે. એજ પ્રમાણે
ઉપાધ્યાય પણ અર્હન્ત પ્રભુને આધીન હોય છે.

વસ્તુતસ્તુ—અર્હતાં ઘાતિકર્મમાત્રં ગતં, સિદ્ધસ્ય તુ સર્વમેવ કર્મ વિનષ્ટમ્, ઇતિ સિદ્ધસ્યૈવોત્કૃષ્ટત્વં તથાપિ શરીરાદ્યભાવાત્ સિદ્ધો નોપદિશતિ, ન વા તીર્થ પ્રવર્તયતિ । અર્હન્તસ્તુ ઘાતિકર્મભાવેન સમુત્પન્નકેવલજ્ઞાનવત્ત્વાત્પ્રામાણિકાઃ, અઘાતિકર્મસદ્ભાવેન શરીરાદિસત્ત્વાદુપદેશે સમર્થા ઇતિ લોકોપકારકરણાદુત્કૃષ્ટાઃ સર્વે-ભ્યોઽર્હન્ત ઇતિ સર્વોત્કૃષ્ટત્વાત્તન્નમસ્કારઃ પ્રથમતઃ કૃત ઇતિ ॥ સૂ. ૧ ॥

પશ્ચપરમેષ્ઠિનમસ્કારાનન્તરં ભાષાલિપિં નમસ્કરોતિ “નમો” ઇત્યાદિ ।

મૂલ્ય—નમો બંભીષ્ લિવીષ્ ॥ સૂ. ૨ ॥

છાયા—નમો બ્રાહ્મયૈ લિપ્યૈ ॥ સૂ. ૨ ॥

વાસ્તવમેં વિચારા જાવે તો અર્હન્ત પ્રભુ કે કેવલ ઘાતીકર્મ હી નષ્ટ હુણ હૈં ઓર સિદ્ધોંકે સમસ્ત કર્મ નષ્ટ હુણ હૈં, ઇસ તરહ સિદ્ધોંમેં હી ઉત્કૃષ્ટતા આતી હૈ, પરન્તુ ફિર મી ઉનકે શરીર આદિકા અભાવ હો ગયા હોનેસે ઉન સિદ્ધ પરમેષ્ઠીમેં ઉપદેશકર્તૃત્વ નહીં બનતા હૈ, અર્થાત્ શરીરકા અભાવ હોનેસે સિદ્ધ પરમેષ્ઠી ઉપદેશ નહીં દેતે હૈં, ઓર ન તીર્થ કી પ્રવૃત્તિ હી કરતે હૈં, પરન્તુ અર્હન્ત પ્રભુ ઘાતી કર્મકે અભાવ હો જાનેસે કેવલજ્ઞાનવાલે હોતે હૈં ઓર ભવ્યજીવોંકો મોક્ષમાર્ગકા યથાવત્ ઉપદેશ દેતે હૈં । રાગદ્વેષકે નાશ હો જાનેકે કારણ ઉનકા ઉપદેશ પ્રમાણભૂત હોતા હૈ, ઓર અઘાતી કર્મોં કે સદ્ભાવસે શરીર આદિકા ઉનકે સત્તા રહતી હૈ ઇસલિયે વે ઉપદેશ દેનેમેં સમર્થ બને રહતે હૈં । ઇસ પ્રકાર ઉનકે દ્વારા લોકકા ઉપકાર હોતા રહતા હૈ, ઇસ ઉપકારકે કરનેકે કારણ વે લોકમેં સર્વસે ઉત્કૃષ્ટ માને જાતે હૈં । ઇસી સર્વોત્કૃષ્ટતાકો લેકર યહાં સૂત્રકારને ઉન્હેં સર્વપ્રથમ નમસ્કાર કિયા હૈ ॥ સૂ. ૧ ॥

વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ વિચાર કરવામાં આવે તો અર્હન્ત પ્રભુના કેવળ ઘાતિયા કર્મોં નાશ થયાં હોય છે, પણ સિદ્ધ ભગવાનોનાં આઠે કર્મોં નાશ પામ્યાં છે. એ રીતે સિદ્ધ ભગવાનોમાં જ ઉત્કૃષ્ટતા લાગે છે. પણ એવું હોવા છતાં તેમનામાં શરીર આદિનો અભાવ હોય છે, તેથી સિદ્ધ પરમાત્માઓ ઉપદેશ દેતા નથી અને તીર્થની પ્રવૃત્તિ પણ કરતા નથી. પણ અર્હન્ત પ્રભુના ઘાતિયા કર્મોંનો ક્ષય થઈ જવાથી તેઓ કેવળ જ્ઞાની હોય છે અને ભવ્યજીવોને મોક્ષમાર્ગનો યથાવત્ ઉપદેશ દે છે—રાગદ્વેષનો નાશ થઈ જવાને લીધે તેમનો ઉપદેશ પ્રમાણભૂત હોય છે. અને અઘાતિયા કર્મોંનું અસ્તિત્વ રહેવાથી તેમનામાં શરીર આદિનું અસ્તિત્વ રહે છે તેથી તેઓ ઉપદેશ આપી શકે છે. આ રીતે તેમના દ્વારા લોકોપકાર થતો રહે છે. તે ઉપકારને કારણે લોકોમાં તેઓ સર્વોત્કૃષ્ટ ગણાય છે. આ સર્વોત્કૃષ્ટતાને લીધે સૂત્રકારે અહીં તેમને સૌથી પહેલાં નમસ્કાર કર્યાં છે. ॥ સૂ. ૧ ॥

ટીકા—‘ નમો વંમીએ લિવીએ ’ નમો બ્રાહ્મયૈ લિપ્યૈ, બ્રાહ્મી=અકારાદા-
રમ્ય હકારપર્યન્તવર્ણાત્મિકા ભાષા । તદુક્તમ્—

“ બ્રાહ્મી તુ ભારતી ભાષા, ગીર્વાણ વાણી સરસ્વતી । ” ઇતિ । તત્સંકેતરૂપા
લિપિર્બ્રાહ્મી લિપિઃ । અયવા અષ્ટાદશપ્રકારા લિપિઃ શ્રીમદાદિનાથેન બ્રાહ્મીનામ્નીં
સ્વપુત્રીં પ્રદર્શિતા, તસ્માદિયં લિપિર્બ્રાહ્મીતિ શબ્દેન કથ્યતે, શ્રુતજ્ઞાનં પ્રતિ
લિપિજ્ઞાનસ્ય કારણત્વાદ્ ભગવાન્ સુધર્મસ્વામી ભાવશ્રુતકારણીભૂતલિપિજ્ઞાનરૂપ-
ભાષાલિપિં નમસ્કરોતિ “ નમો વંમીએ લિવીએ ” નમો બ્રાહ્મયૈ લિપ્યૈ ” ઇતિ ।
શ્રુતજ્ઞાનં પ્રતિ લિપિજ્ઞાનં કારણં ભવતિ, યતો લિપિજ્ઞાનેન તત્સંકેતિતશબ્દસ્મરણં

इस प्रकार पंच परमेष्ठीको नमस्कार करके अब सुधर्मस्वामी श्रुत-
ज्ञानके प्रति लिपिज्ञानको कारण मानकर भाषालिपिको नमस्कार करनेके
अभिप्रायसे कहते हैं कि—“ नमो ” इत्यादि ।

ब्राह्मी लिपिके लिये नमस्कार हो । अकारसे लेकर हकार पर्यन्त जो
वर्णरूप भाषा है उसका नाम ब्राह्मी है । अमरकोषमें “ ब्राह्मी तु भारती
भाषा, गीर्वाण् वाणी सरस्वती ” इस श्लोकार्ध द्वारा ऐसा ही कहा है ।
इस भाषाकी संकेतरूप लिपिका नाम ब्राह्मी-लिपि है । इसका तात्पर्य
यह है कि पुस्तक वगैरहमें जो अकार आदि अक्षररूपसे संकेतित रचना
दिखलाई देती है वह ब्राह्मी लिपि है । अथवा—ऋषभदेव प्रभुने अठारह
प्रकारकी लिपि अपनी पुत्री ब्राह्मीके लिये बतलाई, इसकारण यह लिपि
ब्राह्मी कहलाई है । श्रुतज्ञानके प्रति लिपिज्ञान कारण होनेसे भगवान्
सुधर्मस्वामीने भावश्रुत ज्ञानके प्रति कारणीभूत इस लिपिज्ञानरूप
भाषालिपिको “ नमो वंमીए लिवीए ” इस सूत्र द्वारा नमस्कार
किया है । श्रुतज्ञानके प्रति लिपिज्ञान कारण होता है, क्यों कि लिपि-

આ રીતે પંચપરમેષ્ઠીને નમસ્કાર કરીને હવે શ્રી સુધર્માસ્વામી શ્રુતજ્ઞાનમાં મદદરૂપ
લિપિજ્ઞાન હોવાથી ભાષાલિપિને નમસ્કાર કરવાના ઉદ્દેશથી કહે છે “ નમો ” ઇત્યાદિ.

“ નમો વંમીએ લિવીએ ” બ્રાહ્મીલિપિને નમસ્કાર હો. ‘ અ ’ થી શરૂ કરીને
‘ હ ’ સુધીની જે વર્ણરૂપ ભાષા છે તેને લિપિ કહે છે. અમરકોષમાં “ બ્રાહ્મી તુ
ભારતી ભાષા, ગીર્વાણ્ વાણી સરસ્વતી ” આ શ્લોકાર્ધ દ્વારા એવું જ કહ્યું છે. આ
ભાષાની સંકેતરૂપ લિપિનું નામ બ્રાહ્મીલિપિ છે. તેનો ભાવાર્થ એ છે કે પુસ્તકો
વગેરેમાં ‘ અ ’ આદિ અક્ષરરૂપ જે સંકેતિક રચના નજરે પડે છે તે બ્રાહ્મીલિપિ છે.
અથવા—ઋષભદેવ પ્રભુએ પોતાની પુત્રી બ્રાહ્મીને અઠાર પ્રકારની લિપિ બતાવી
હતી, તેથી તે લિપિને બ્રાહ્મીલિપિ કહી છે. લિપિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાનમાં સહાયક થતું
હોવાથી સુધર્માસ્વામીએ ભાવશ્રુતજ્ઞાનના કારણરૂપ આ લિપિજ્ઞાનરૂપ ભાષાલિપિને
“ નમો વંમીએ લિવીએ ” આ સૂત્રદ્વારા નમસ્કાર કર્યા છે. શ્રુતજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં લિપિજ્ઞાન

भवति, तदनन्तरं शब्दार्थज्ञानं प्रादुर्भवति तस्माद् भगवता तीर्थकरेणोक्तस्यार्थस्य प्रतिबोधनाय तद्वोधकशब्दसमुदायरूपं श्रुतं लिपिवद्धं कर्तुकामः द्रव्यलिपेरकिञ्चित्करत्वेन श्रुतबोधिकां भावलिपिं प्रति समुत्पन्नश्रद्धः श्रीसुधर्मस्वामी लिपिज्ञानस्य माहात्म्यं प्रकटयन् भावश्रुतं प्रति भावलिपेः कारणतयाऽभ्यर्हितत्वेन ततः पूर्वं भावलिपिवन्दनात्मकं नमस्कारं करोति—‘ नमो वंभीए लिवीए ’ इति ।

જ્ઞાનસે લિપિસંકેતિત શબ્દોંકા સ્મરણ હોતા હૈ, ઉસકે વાદ શબ્દ સે અર્થજ્ઞાન હોતા હૈ ઇસલિયે ભગવાન્ તીર્થકર દ્વારા ઉપદિષ્ટ અર્થકો સમજ્ઞાનેકે લિયે ઉસ તીર્થકરોક્ત અર્થકા બોધક જો શબ્દસમુદાયરૂપ દ્રવ્યશ્રુત હૈ ઉસે લિપિબદ્ધ કરનેકી કામનાવાલે શ્રીસુધર્મા સ્વામી ભાવલિપિ કો વન્દના કરનેરૂપ નમસ્કાર કરતે હૈં । દ્રવ્યલિપિકો યહાં નમસ્કાર નહીં કિયા ગયા હૈ ઇસકા કારણ યહ હૈ કિ ભાવશ્રુતકે પ્રતિ દ્રવ્યલિપિ અકિશ્ચિત્કર હૈ ઇસલિયે વહ ભાવશ્રુતકી બોધક નહીં હો સકતી હૈ । ભાવશ્રુતકી બોધક તો ભાવલિપિ હી હોતી હૈ, એસી દૃઢશ્રદ્ધા ઉનકે ચિત્તમૈં બેઠી હુઈ હૈ, ઇસીલિયે વે લિપિજ્ઞાનરૂપ ભાવલિપિકા માહાત્મ્ય પ્રકટ કરતે હુએ ઉસે નમસ્કાર કર રહે હૈં । ક્યોં કિ ભાવશ્રુત કે પ્રતિ ભાવલિપિમૈં કારણતા હૈ ઇસલિયે વહ પૂજ્ય હૈ । ઇસી કારણ ઉન્હોંને યહાં ભાવશ્રુતકો પહિલે નમસ્કાર ન કરકે ભાવશ્રુતકી કારણભૂત ભાવલિપિકો “નમો વંભીએ લિવીએ” ઇસસૂત્ર દ્વારા નમસ્કાર કિયા હૈ ।

મદદરૂપ બને છે કારણ કે લિપિજ્ઞાનથી લિપિના સાંકેતિક શબ્દોનું સ્મરણ થાય છે. ત્યારબાદ શબ્દથી અર્થજ્ઞાન થાય છે. તેથી ભગવાન તીર્થકર દ્વારા ઉપદિષ્ટ અર્થને સમજાવવાને માટે તે તીર્થકરકથિત અર્થનું બોધક જે શબ્દસમુદાયરૂપ દ્રવ્યશ્રુત છે તેને લિપિબદ્ધ કરવાની કામનાવાળા શ્રી સુધર્મા સ્વામી ભાવલિપિને વંદણા કરવારૂપ નમસ્કાર કરે છે. અહીં દ્રવ્યલિપિને નમસ્કાર કર્યાં નથી કારણ કે—ભાવશ્રુતના વિષયમાં દ્રવ્યલિપિ સહેજ પણ મદદરૂપ થતી નથી, તેથી તે ભાવશ્રુતની બોધક થઈ શકતી નથી. ભાવશ્રુતની બોધક તો ભાવલિપિ જ થાય છે, એવી દૃઢ શ્રદ્ધા તેમના હૃદયમાં થયેલી છે, તેથી લિપિજ્ઞાનરૂપ ભાવલિપિનું માહાત્મ્ય પ્રગટ કરીને તેઓ તેને નમસ્કાર કરે છે. ભાવશ્રુતમાં ભાવલિપિ કારણરૂપ હોવાથી તેમાં પૂજ્યતા છે, તે કારણે તેમણે અહીં ભાવશ્રુતને પહેલાં નમસ્કાર ન કરતાં ભાવશ્રુતની કારણભૂત ભાવલિપિને “નમો વંભીએ લિવીએ” આ સૂત્રદ્વારા નમસ્કાર કર્યાં છે.

યદ્ અભયદેવસૂરિકૃતવૃત્તૌ—“સંજ્ઞાક્ષરરૂપં દ્રવ્યશ્રુતં નમસ્કુર્વન્નાહ—નમો વંમીએ લિવીએ”ઈતિ, તદ્ અશોભનમ્, પુસ્તકાદૌ વિદ્યમાનાયા અકારાદિવર્ણસંકેતરૂપાયા લિપેર્દ્રવ્યશ્રુતતાભાવાત્, શ્રુતં તુ દ્વાદશાઙ્ગીરૂપમર્હત્પ્રવચનં શાસ્ત્રં યસ્ય કસ્યચિજ્જીવસ્ય શિક્ષિતં સ્થિતં યાવદ્વાચનોપગતં ભવતિ સ જીવસ્તત્ર વાચનાપ્રચ્છનાદિભિર્વર્તમાનોઽપિ શ્રુતોપયોગાભાવાદાગમમાશ્રિત્ય દ્રવ્યશ્રુતમ્ । આચારાદિકં પ્રતિ પૂર્ણઘોષં કઠોઽષ્ઠવિપ્રમુક્તં પઠતઃ સાધ્વાદેસ્તદર્થજ્ઞાનાભાવે સતિ દ્રવ્યશ્રુતત્વં ભવતિ, અનુયોગદ્વારે દ્રવ્યશ્રુતસ્ય તથૈવ વર્ણનાત્ । વર્ણનાં સંકેતસ્વરૂપા લિપિસ્તુ શબ્દસ્વરૂપા ન ભવતિ યતો વર્ણસ્યૈવોચ્ચારણં સમ્ભવતિ ન તુ તત્સંકેતસ્ય લિપિમતઃ । પુસ્તકાદેસ્તુ

જો અભયદેવસૂરિકૃત વૃત્તિમે—“ સંજ્ઞાક્ષરરૂપં દ્રવ્યશ્રુતં નમસ્કુર્વન્નાહ—નમો વંમીએ લિવીએ ” એસા કહા હૈ વહ ઠીક નહીં કહા હૈ, ક્યોં કિ પુસ્તક આદિમેં વિદ્યમાન જો અકારાદિવર્ણસંકેતરૂપ લિપિ હૈ વહ દ્રવ્યશ્રુતરૂપ નહીં હૈ । દ્વાદશાઙ્ગીરૂપ જો અર્હત્પ્રવચન શાસ્ત્ર હૈ વહી શ્રુત હૈ । યહ શ્રુત જબ કિસી જીવકે શિક્ષિત સ્થિત યાવદ્વાચનોપગત તો હોતા હૈ પરન્તુ વહ જીવ ઉસમેં વાચના પૃચ્છના આદિ ક્રિયા દ્વારા વર્તમાન હોતા હુઆ ખી જબ ઉસકે ઉપયોગસે શૂન્ય રહતા હૈ તબ આગમકી અપેક્ષાસે વહ જીવ દ્રવ્યશ્રુત માના જાતા હૈ । આચાર આદિ આગમકો પૂર્ણઘોષ એવં કંઠોઽષ્ઠવિપ્રમુક્ત હોકર પઠન કરને વાલે સાધુ આદિકો જબ ઉસકે અર્થકા જ્ઞાન નહીં હોતા હૈ તબ વહ સાધુ આદિ જીવ ઉસમેં ઉપયોગશૂન્ય હોનેકે કારણ દ્રવ્યશ્રુત માના ગયા હૈ । અનુયોગદ્વારમેં દ્રવ્યશ્રુતકા ઈસી પ્રકારસે વર્ણન ક્રિયા ગયા હૈ । વર્ણોંકી સંકેતરૂપ જો લિપિ હૈ વહ તો શબ્દસ્વરૂપ હી નહીં હોતી હૈ, ક્યોં કિ વહાં તો

અભયદેવસૂરિકૃત વૃત્તિમાં—“સંજ્ઞાક્ષરરૂપં દ્રવ્યશ્રુતં નમસ્કુર્વન્નાહ—નમો વંમીએ લિવીએ” એવું જે કહ્યું છે તે બરાબર નથી. કારણ કે પુસ્તક આદિમાં વિદ્યમાન (રહેલ) જે અકારાદિ વર્ણસંકેતરૂપ લિપિ છે તે દ્રવ્યશ્રુતરૂપ નથી. દ્વાદશાંગીરૂપ જે અર્હત્પ્રવચન શાસ્ત્ર છે તેને જ શ્રુત કહે છે. આ શ્રુત ન્યારે કોઈ જીવને શિક્ષિત સ્થિત યાવદ્વાચનોપગત તો થાય છે પણ તે જીવ તેમાં વાચના પૃચ્છના આદિ ક્રિયા દ્વારા વર્તમાન થતો હોવા છતાં પણ ન્યારે તેના ઉપયોગથી રહિત રહે છે ત્યારે આગમની અપેક્ષાએ તે જીવને દ્રવ્યશ્રુત માનવામાં આવે છે. આચાર આદિ આગમને પૂર્ણઘોષ અને કંઠોઽષ્ઠવિપ્રમુક્ત થઈને પઠન કરનાર સાધુ આદિને ન્યારે તેમના અર્થનું જ્ઞાન હોતું નથી ત્યારે તે સાધુ આદિ જન તેમાં ઉપયોગરહિત હોવાથી દ્રવ્યશ્રુત ગણાય છે. અનુયોગદ્વારમાં દ્રવ્યશ્રુતનું આ પ્રમાણે જ વર્ણન કર્યું છે. વર્ણોંની સંકેતરૂપ જે લિપિ છે તે શબ્દસ્વરૂપ જ હોતી નથી. કારણ કે ત્યાં તો વર્ણનું જ ઉચ્ચારણ થાય છે લિપિ

भवति, तदनन्तरं शब्दार्थज्ञानं प्रादुर्भवति तस्माद् भगवता तीर्थकरेणोक्तस्यार्थस्य प्रतिबोधनाय तद्वोधकशब्दसमुदायरूपं श्रुतं लिपिवद्धं कर्तुं कामः द्रव्यलिपेरकिञ्चित्करत्वेन श्रुतबोधिकां भावलिपिं प्रति समुत्पन्नश्रद्धः श्रीसुधर्मस्वामी लिपिज्ञानस्य माहात्म्यं प्रकटयन् भावश्रुतं प्रति भावलिपेः कारणतयाऽभ्यर्हितत्वेन ततः पूर्वं भावलिपिवन्दनात्मकं नमस्कारं करोति—‘ नमो बंभीए लिवीए ’ इति ।

જ્ઞાનસે લિપિસંકેતિત શબ્દોંકા સ્મરણ હોતા હૈ, ઉસકે વાદ શબ્દ સે અર્થજ્ઞાન હોતા હૈ ઇસલિયે ભગવાન્ તીર્થકર દ્વારા ઉપદિષ્ટ અર્થકો સમજાનેકે લિયે ઉસ તીર્થકરોક્ત અર્થકા બોધક જો શબ્દસમુદાયરૂપ દ્રવ્યશ્રુત હૈ ઉસે લિપિવદ્ધ કરનેકી કામનાવાલે શ્રીસુધર્મા સ્વામી ભાવલિપિ કો વન્દના કરનેરૂપ નમસ્કાર કરતે હૈં । દ્રવ્યલિપિકો યહાં નમસ્કાર નહીં કિયા ગયા હૈ ઇસકા કારણ યહ હૈ કિ ભાવશ્રુતકે પ્રતિ દ્રવ્યલિપિ અકિશ્ચિત્કર હૈ ઇસલિયે વહ ભાવશ્રુતકી બોધક નહીં હો સકતી હૈ । ભાવશ્રુતકી બોધક તો ભાવલિપિ હી હોતી હૈ, એસી દૃઢશ્રદ્ધા ઉનકે ચિત્તમેં બેઠી હુઈ હૈ, ઇસીલિયે વે લિપિજ્ઞાનરૂપ ભાવલિપિકા માહાત્મ્ય પ્રકટ કરતે હુએ ઉસે નમસ્કાર કર રહે હૈં । ક્યોં કિ ભાવશ્રુત કે પ્રતિ ભાવલિપિમેં કારણતા હૈ ઇસલિયે વહ પૂજ્ય હૈ । ઇસી કારણ ઉન્હોંને યહાં ભાવશ્રુતકો પહિલે નમસ્કાર ન કરકે ભાવશ્રુતકી કારણ-ભૂત ભાવલિપિકો “નમો બંમ્બીએ લિવીએ” ઇસસૂત્ર દ્વારા નમસ્કાર કિયા હૈ ।

મદદરૂપ બને છે કારણ કે લિપિજ્ઞાનથી લિપિના સાંકેતિક શબ્દોનું સ્મરણ થાય છે. ત્યારબાદ શબ્દથી અર્થજ્ઞાન થાય છે. તેથી ભગવાન તીર્થકર દ્વારા ઉપદિષ્ટ અર્થને સમજાવવાને માટે તે તીર્થકરકથિત અર્થનું બોધક જે શબ્દસમુદાયરૂપ દ્રવ્યશ્રુત છે તેને લિપિવદ્ધ કરવાની કામનાવાળા શ્રી સુધર્મા સ્વામી ભાવલિપિને વંદણ કરવારૂપ નમસ્કાર કરે છે. અહીં દ્રવ્યલિપિને નમસ્કાર કર્યાં નથી કારણ કે—ભાવશ્રુતના વિષયમાં દ્રવ્યલિપિ સહેજ પાણુ મદદરૂપ થતી નથી, તેથી તે ભાવશ્રુતની બોધક થઈ શકતી નથી. ભાવશ્રુતની બોધક તો ભાવલિપિ જ થાય છે, એવી દૃઢ શ્રદ્ધા તેમના હૃદયમાં થયેલી છે, તેથી લિપિજ્ઞાનરૂપ ભાવલિપિનું માહાત્મ્ય પ્રગટ કરીને તેઓ તેને નમસ્કાર કરે છે. ભાવશ્રુતમાં ભાવલિપિ કારણરૂપ હોવાથી તેમાં પૂજ્યતા છે, તે કારણે તેમણે અહીં ભાવશ્રુતને પહેલાં નમસ્કાર ન કરતાં ભાવશ્રુતની કારણભૂત ભાવલિપિને “નમો વંમ્બીએ લિવીએ” આ સૂત્રદ્વારા નમસ્કાર કર્યાં છે.

યદ્ અભયદેવસૂરિકૃતવૃત્તૌ—“સંજ્ઞાક્ષરરૂપં દ્રવ્યશ્રુતં નમસ્કુર્વન્નાહ—નમો વંમીએ લિવીએ”ઈતિ, તદ્ અશોભનમ્, પુસ્તકાદૌ વિદ્યમાનાયા અકારાદિવર્ણસંકેતરૂપાયા લિપેર્દ્રવ્યશ્રુતતાભાવાત્, શ્રુતં તુ દ્વાદશાઙ્ગીરૂપમર્હત્પ્રવચનં શાસ્ત્રં યસ્ય કસ્યચિજ્જીવસ્ય શિક્ષિતં સ્થિતં યાવદ્વાચનોપગતં ભવતિ સ જીવસ્તત્ર વાચનાપ્રચ્છનાદિભિર્વર્તમાનોઽપિ શ્રુતોપયોગાભાવાદાગમમાશ્રિત્ય દ્રવ્યશ્રુતમ્ । આચારાદિકં પ્રતિ પૂર્ણઘોષં કઠોઽષ્ઠવિપ્રમુક્તં પઠતઃ સાધ્વાદેસ્તદર્થજ્ઞાનાભાવે સતિ દ્રવ્યશ્રુતત્વં ભવતિ, અનુયોગદ્વારે દ્રવ્યશ્રુતસ્ય તથૈવ વર્ણનાત્ । વર્ણનાં સંકેતસ્વરૂપા લિપિસ્તુ શબ્દસ્વરૂપા ન ભવતિ યતો વર્ણસ્યૈવોચ્ચારણં સમ્ભવતિ ન તુ તત્સંકેતસ્ય લિપિમતઃ । પુસ્તકાદેસ્તુ

જો અભયદેવસૂરિકૃત વૃત્તિમે—“ સંજ્ઞાઽક્ષરરૂપં દ્રવ્યશ્રુતં નમસ્કુર્વન્નાહ—નમો વંમીએ લિવીએ ” એસા કહા હૈ વહ ઠીક નહીં કહા હૈ, ક્યોં કિ પુસ્તક આદિમેં વિદ્યમાન જો અકારાદિવર્ણસંકેતરૂપ લિપિ હૈ વહ દ્રવ્યશ્રુતરૂપ નહીં હૈ । દ્વાદશાઙ્ગીરૂપ જો અર્હત્પ્રવચન શાસ્ત્ર હૈ વહી શ્રુત હૈ । યહ શ્રુત જબ કિસી જીવકે શિક્ષિત સ્થિત યાવદ્વાચનોપગત તો હોતા હૈ પરન્તુ વહ જીવ ઉસમેં વાચના પૃચ્છના આદિ ક્રિયા દ્વારા વર્તમાન હોતા હુઆ ખી જબ ઉસકે ઉપયોગસે શૂન્ય રહતા હૈ તબ આગમકી અપેક્ષાસે વહ જીવ દ્રવ્યશ્રુત માના જાતા હૈ । આચાર આદિ આગમકો પૂર્ણઘોષ એવં કંઠોઽષ્ઠવિપ્રમુક્ત હોકર પઠન કરને વાલે સાધુ આદિકો જબ ઉસકે અર્થકા જ્ઞાન નહીં હોતા હૈ તબ વહ સાધુ આદિ જીવ ઉસમેં ઉપયોગશૂન્ય હોનેકે કારણ દ્રવ્યશ્રુત માના ગયા હૈ । અનુયોગદ્વારમેં દ્રવ્યશ્રુતકા ઇસી પ્રકારસે વર્ણન ક્રિયા ગયા હૈ । વર્ણોંકી સંકેતરૂપ જો લિપિ હૈ વહ તો શબ્દસ્વરૂપ હી નહીં હોતી હૈ, ક્યોં કિ વહાં તો

અભયદેવસૂરિકૃત વૃત્તિમાં—“સંજ્ઞાઽક્ષરરૂપં દ્રવ્યશ્રુતં નમસ્કુર્વન્નાહ—નમો વંમીએ લિવીએ” એવું જે કહ્યું છે તે ધરાધર નથી. કારણ કે પુસ્તક આદિમાં વિદ્યમાન (રહેલ) જે અકારાદિ વર્ણસંકેતરૂપ લિપિ છે તે દ્રવ્યશ્રુતરૂપ નથી. દ્વાદશાંગીરૂપ જે અર્હત્પ્રવચન શાસ્ત્ર છે તેનેજ શ્રુત કહે છે. આ શ્રુત બ્યારે કોઈ જીવને શિક્ષિત સ્થિત યાવદ્વાચનોપગત તો થાય છે પણ તે જીવ તેમાં વાચના પૃચ્છના આદિ ક્રિયા દ્વારા વર્તમાન થતો હોવા છતાં પણ બ્યારે તેના ઉપયોગથી રહિત રહે છે ત્યારે આગમની અપેક્ષાએ તે જીવને દ્રવ્યશ્રુત માનવામાં આવે છે. આચાર આદિ આગમને પૂર્ણઘોષ અને કંઠોઽષ્ઠવિપ્રમુક્ત થઈને પઠન કરનાર સાધુ આદિને બ્યારે તેમના અર્થનું જ્ઞાન હોતું નથી ત્યારે તે સાધુ આદિ જન તેમાં ઉપયોગરહિત હોવાથી દ્રવ્યશ્રુત ગણાય છે. અનુયોગદ્વારમાં દ્રવ્યશ્રુતનું આ પ્રમાણેજ વર્ણન કર્યું છે. વર્ણોંની સંકેતરૂપ જે લિપિ છે તે શબ્દસ્વરૂપ જ હોતી નથી. કારણ કે ત્યાં તો વર્ણનુંજ ઉચ્ચારણ થાય છે લિપિ

શ્રુતં, શિક્ષિતં યાવદ્વાચનોપગતં ન ભવિતુમર્હતિ, અતસ્તસ્ય દ્રવ્યશ્રુતત્વં નાસ્તિ તદા કથં પુનસ્તદ્વતલિપેદ્રવ્યશ્રુતત્વસ્ય સમ્ભાવના ? નૈવ કથમપિ, इत्यलं विस्तरेण ।

શાસ્ત્રકૃતા શાસ્ત્રારમ્ભે વિઘ્નવિનાશાય મઙ્ગલમાચરિતમ્ । નનુ-શાસ્ત્રં તુ સ્વયમેવ મઙ્ગલસ્વરૂપત્વાદ્ વિઘ્નવિનાશે સામર્થ્યં વિભર્તિ, તત્ર 'નમો અરિહંતાણં' इत्यादि मङ्गलान्तरं किमर्थम् ?, नहि सूर्यस्य प्रकाशाय सूर्यान्तरतेजस आवश्यकता भवति, तद्वत् प्रकृतेऽपि शास्त्रस्य स्वयमेव मङ्गलरूपत्वेन तत्र मङ्गलान्तरस्या-

वर्णका ही उच्चारण होता है, लिपियुक्त उसके संकेतका नहीं पुस्तक आदिका तो श्रुत, शिक्षित यावद्वाचनोपगत ही नहीं हो सकता है, इसलिये उसमें द्रव्यश्रुतता नहीं है तो फिर कैसे पुस्तकादिगत लिपिमें द्रव्यश्रुतताकी संभावना हो सकती है ? अर्थात् किसी भी तरह से नहीं हो सकती । अब इस विषयमें और अधिक क्या कहा जावे ।

શંકા-શાસ્ત્રકારને વિઘ્નોંકો નાશ કરનેકે લિયે આદિમેં મઙ્ગલાચરણ કિયા હૈ, પરન્તુ જવ શાસ્ત્ર સ્વયં હી મંગલસ્વરૂપ હૈ તો ઉસમેં વિઘ્નવિનાશ કરનેકી સામર્થ્ય હૈ હી ફિર ક્યોં શાસ્ત્રકારને “નમો અરિહંતાણં” આદિ રૂપસે દૂસરા મઙ્ગલ કિયા ? સૂર્યકો પ્રકાશિત કરનેકે લિયે અન્ય દૂસરે સૂર્યકે તેજકી આવશ્યકતા થોડેહી હોતી હૈ ? જવ એસી વાત હૈ કિ સૂર્યકો દિઘાનેકે લિયે દૂસરે સૂર્યકી આવશ્યકતા નહીં હોતી હૈ તો હસી તરહસે યહ બી માનના ચાહિયે કિ પ્રકૃત મેં બી શાસ્ત્ર જવ સ્વયં મંગલરૂપ હૈ તવ ઉસમેં બી દૂસરે મંગલાન્તર કરનેકી ક્યા આવશ્યકતા-હૈ ? અતઃ એસા કરના અનાવશ્યક હૈ । યદિ ઇસ પર યોં કહા જાય કિ મંગલાં-

શુક્ત તેના સંકેતનું નહીં. પુસ્તકાદિનું શ્રુત તો શિક્ષિત યાવદ્વાચનોપગત જ થઈ શકતું નથી, તેથી તેમાં દ્રવ્યશ્રુતતા હોતી નથી, તો પુસ્તકાદિગત લિપિમાં દ્રવ્ય શ્રુતતાની સંભાવના કેવી રીતે હોઈ શકે ? કોઈ પણ રીતે હોઈ શકે નહીં. હવે આ વિષયમાં બીજું શું કહેવું ?

શાસ્ત્રકારે વિઘ્નોનો નાશ કરવાના હેતુથી શાસ્ત્રના આરંભમાં મંગલાચરણ કર્યું છે. પણ શાસ્ત્ર પોતે જ મંગલસ્વરૂપ છે તો વિઘ્નોનો નાશ કરવાની શક્તિ તેમાં રહેલી જ હોય છે તો શાસ્ત્રકારે ‘નમો અરિહંતાણં’ આદિ દ્વારા ફરીથી મંગલાન્તર કેમ કર્યું છે ? સૂર્યને પ્રકાશિત કરવા માટે બીજા સૂર્યના તેજની આવશ્યકતા રહે છે ખરી ? જો સૂર્યના દર્શન કરાવવા માટે બીજા સૂર્યની જરૂર પડતી નથી તો શાસ્ત્ર પોતે જ ત્યારે મંગલરૂપ છે તો તેના આરંભે બીજા મંગલાચરણની કોઈ પણ આવશ્યકતા રહેતી નથી માટે એમ કરવું અનાવશ્યક છે. જો તેના જવાબરૂપે એમ કહેવામાં આવે કે મંગલાન્તર કરવું અના-

નાવશ્યકત્વમ્ । ન ચ ‘અધિકસ્યાધિકં ફલ’-મિતિ ન્યાયેન મંગ્ગલાન્તરં વિલક્ષણ-
ફલકતયા સાર્થકમિતિ વાચ્યમ્, અનવસ્થાપ્રસક્તાત્, તથાહિ-પ્રકૃતશાસ્ત્રં મંગ્ગલરૂપં,
તત્રાપિ વિલક્ષણફલાય મંગ્ગલાન્તરં, તત્રાપિ વિલક્ષણફલાય મંગ્ગલાન્તરમિત્યેવં તત્ર
તત્રાપિ મંગ્ગલાન્તરમ્, એવંરૂપેણાનવસ્થાપ્રસક્તિરિતિ ચેત્, સત્યમ્, યદ્યપિ પ્રકૃતશાસ્ત્રં
મંગ્ગલરૂપં તથાપિ શિષ્યમતૌ ‘મંગ્ગલં જાત’-મિતિ પ્રત્યયાર્થ, પૂર્વગણધરાદિભિરપિ
મંગ્ગલં કૃતમિતિ શિષ્ટાચારપરિપાલનાર્થં ચ મંગ્ગલાચરણમાવશ્યકમિતિ દિક્ ।

તરકા કરના અનાવશ્યક નહીં હૈ, ક્યોં કિ “અધિકસ્ય અધિકં ફલમ્”
હસ કહાવતકે અનુસાર અધિકકા અધિક ફલ હોતા હૈ અતઃ કૃત-
મંગ્ગલાન્તર વિલક્ષણફલ પ્રદાતા હોનેકે કારણ સાર્થક માન લિયા જાવેગા,
સો ંસા કહના ંી કુછ મહત્ત્વ નહીં રખતા હૈ, કારણ કિ હસ કથનસે
અનવસ્થાદોષકી પ્રસક્તિ પ્રાપ્ત હોતી હૈ । ક્યોં કિ જબ પ્રકૃતશાસ્ત્ર સ્વયં
મંગ્ગલરૂપ હૈ, ંર ંસમં ંી મંગ્ગલાન્તર વિલક્ષણ ફલકી પ્રાપ્તિકે
લિયે કિયા જાતા હૈ તો ફિર હસ તરહ તૃતીય મંગ્ગલાન્તર ંી દ્વિતીય
મંગ્ગલમં વિલક્ષણ ફલ પ્રાપ્તિકે લિયે કરના ંાહિયે, ંર હસી તરહસે
તૃતીય મંગ્ગલમં ંી વિલક્ષણ ફલપ્રાપ્તિકે લિયે ંતુર્થ મંગ્ગલાન્તર કરના
ંાહિયે । હસ પ્રકાર કરતે ૨ મંગ્ગલાન્તર કરનેકી અવસ્થાકા અન્ત કહીં
ંાવેગા હી નહીં અતઃ અનવસ્થા દોષ જો કિ સૂલમં ક્ષતિકારક હોતા હૈ
શાન્ત નહીં હો સકતા ।

ઉત્તર-શંકાકારકી ંહ શંકા ઠીક હૈ કિ જબ શાસ્ત્ર સ્વયં મંગ્ગલરૂપ હૈ
તબ ંસમં અન્ય મંગ્ગલકી ક્યા ંાવશ્યકતા હૈ ? પરન્તુ શિષ્યજનોંકી

વશ્યક નથી, કારણ કે “અધિકસ્ય અધિક ફલ” આ કહેવત પ્રમાણે અધિકનું
અધિક ફળ મળે છે. તેથી મંગ્ગલાંતર વિલક્ષણ ફળ આપનાર હોવાથી સાર્થક
માની શકાય, એ કથનનું પણ કોઈ મહત્ત્વ રહેતું નથી, કારણ કે આ કથનથી
અનવસ્થા દોષની પ્રસક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. કારણ કે જો પ્રકૃત શાસ્ત્ર પોતે જ
મંગ્ગલરૂપ છે. અને તેમાં પણ વિલક્ષણ ફળની પ્રાપ્તિને માટે જ જો મંગ્ગલાન્તર
કરવામાં આવતું હોય તો તે રીતે વિલક્ષણ ફળની પ્રાપ્તિને માટે ત્રીજું મંગ્ગ-
લાન્તર પણ કરવું જોઈએ અને એ રીતે બીજા અને ત્રીજા મંગ્ગલાંતરમાં પણ
વિલક્ષણ ફળ પ્રાપ્ત કરવા માટે ચોથું મંગ્ગલાંતર કરવું જોઈએ. આમ કરવા
બેસીએ તો મંગ્ગલાંતર કરવાની અવસ્થાનો પાર જ આવશે નહીં. તેથી અનવસ્થા-
દોષ કે જે મૂળમાં જ ક્ષતિરૂપ છે તેનું શમન થશે નહીં.

ઉત્તર :—શંકાકારની આ શંકા ઠીક છે કે જો શાસ્ત્ર પોતે જ મંગ્ગલરૂપ
હોય તો તેમાં અન્ય મંગ્ગલની શી આવશ્યકતા છે ? પણ શિષ્યજનોના મનમાં

અથ—“ સમ્બન્ધશ્ચાધિકારી ચ, વિષયશ્ચ પ્રયોજનમ્ ।

વિનાऽનુબન્ધં ગ્રન્થાદૌ, મઙ્ગલં નૈવ શસ્યતે ॥ ૧ ॥ ”

इति लोकोक्तिः शास्त्रारम्भसमये सम्बन्धा-धिकारि-विषय-प्रयोजनानां प्रदर्शनस्य श्रोतृप्रवृत्तिजनकत्वाद् यदि शास्त्रकृत् तद्विषयरहितमिदं शास्त्रं कुर्यात् तदा विषयरहितं शास्त्रमिति कृत्वा प्रेक्षावद्भिरुपेक्ष्येत । एवं प्रयोजनस्याप्रदर्शनाच्च निष्प्रयोजने कस्यापि प्रवृत्तिः स्यात्, काकदन्तपरीक्षावत् । सम्बन्धाधिकारिणोरप्यदर्शने मतिर्मे “ शास्त्रमें मंगलाचरण किया गया है ” यह विश्वास जमानेके लिये, तथा पहिले गणधरादि विशिष्ट पुरुषोंने भी मंगलाचरण किया है, इस प्रकारका जो शिष्ट पुरुषोंका आचार है उसके यथावत् परिपालनके लिये मंगलरूप शास्त्रमें भी मङ्गलाचरण करना आवश्यक है ।

શંકા—શાસ્ત્રકર્તા શાસ્ત્રારમ્ભકે સમયमें હી यह वात स्पष्ट कर देते हैं कि इस शास्त्रमें यह सम्बन्ध है, यह इसका अधिकारी है, इसमें यह विषय है और इसका यह प्रयोजन है । यह अनुबन्धचतुष्टय कहलाता है । ग्रन्थकी आदिमें इस अनुबंधचतुष्टयको कहे विना मंगल प्रशंसनीय नहीं माना जाता है । ऐसी लौकिक उक्ति है । इस उक्तिके अनुसार इस शास्त्रके आरंभमें ये चारों बातें कहना ग्रंथकारको आवश्यक है, क्यों कि इसीसे श्रोताजनोंकी प्रवृत्ति इसके अध्ययनादि में होती है, अतः श्रोतृप्रवृत्तिजनक होनेसे अनुबंधचतुष्टयका कथन करना शास्त्रकारको शास्त्रकी आदिमें अवश्य ही आवश्यक है । यदि शास्त्रकार

“મઙ્ગલં જાતમિતિ પ્રત્યયાર્થમ્ ” શાસ્ત્રમાં મંગલાચરણ કરવામાં આવ્યું છે તે વિશ્વાસ જમાવવા માટે, તથા ગણધરાદિ વિશિષ્ટ પુરુષોએ પણ પહેલાં મંગલાચરણ કરેલું છે, એવો શિષ્ટ પુરુષોનો જે આચાર છે તેનું ધરાબર પરિપાલન કરવા માટે મંગલરૂપ શાસ્ત્રમાં પણ મંગલાચરણ કરવાની આવશ્યકતા રહે છે.

શંકા—શાસ્ત્રકાર શાસ્ત્રની શરૂઆતમાં જ એ વાત સ્પષ્ટ કરે છે કે આ શાસ્ત્રમાં અમુક સંબંધ છે, તેનો અમુક અધિકારી છે, તેમાં અમુક વિષય આવે છે, અને તેનું અમુક પ્રયોજન છે. તેને અનુબન્ધ ચતુષ્ટય કહે છે. અન્યના આરંભે આ અનુબંધ ચતુષ્ટયનો ઉલ્લેખ કર્યા વિના મંગલાચરણ પ્રશંસનીય મનાતું નથી, એમ લોકોમાં કહેવાય છે. આ લૌકિક ઉક્તિ પ્રમાણે આ શાસ્ત્રના આરંભે આ ચારે વાત ગ્રંથકારે અવશ્ય કહેવી જોઈએ, કારણ કે તેમ કરવાથી શ્રોતાજનો તેના અધ્યયનમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. તેથી શ્રોતૃપ્રવૃત્તિજનક (શ્રોતાઓમાં પ્રવૃત્તિ પ્રેક્ષા કરનાર) હોવાને કારણે શાસ્ત્રકારને શાસ્ત્રની શરૂઆતમાં અનુબંધ ચતુષ્ટયનું કથન કરવું અત્યંત આવશ્યક ગણાય છે. જો શાસ્ત્રકાર એમ ન કરે

કથમપિ શ્રોતૃણાં પ્રવૃત્તિર્ન સ્યાદિતિ વિષયાદિપ્રદર્શનમાવશ્યકં, તદિહ એતેષામત્રા-
પ્રદર્શનાત્ કથં મઙ્ગલં પ્રશસ્તમિતિ ચેન્ન, વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિનામત એવ સામાન્યતોઽભિ-
ધેયસ્ય કથનાત્ શ્રોતુઃ પ્રવૃત્તિસમ્ભવાત્, તથાહિ-વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ-શબ્દેન જીવા-
જીવાદિસ્વરૂપાર્થવ્યાખ્યારૂપમભિધેયં પ્રદર્શિતમ્, એતત્પદાર્થવોધઃ સાક્ષાત્ફલમ્,
મોક્ષરૂપં તુ પરમ્પરિતં ફલમ્, પ્રકૃતશાસ્ત્રસ્યાઽઽપ્તવાક્યરૂપત્વાત્, આપ્તશ્ચ તાદૃશમેવ
વાક્યં પ્રયુક્તે યત્ સાક્ષાત્ પરમ્પરયા વા મોક્ષપ્રયોજકં ભવેત્, અન્યથાઽઽપ્તત્વ-

એસા નહીં કરતે હૈં, અર્થાત્ વિષયસે રહિત શાસ્ત્રકા નિર્માણ કરતે હૈં
તો “યહ શાસ્ત્ર વિષયરહિત હૈ” એસા સમજ્જકર કોઈ મી પ્રેક્ષાવાન
વ્યક્તિ હસમેં પ્રવૃત્તિશાલી હી નહીં હોગા, પ્રત્યુત હસકે પ્રતિ ડનકી
ડપેક્ષાવૃત્તિ હી વની રહેગી । હસી પ્રકાર યદિ શાસ્ત્રકાર પ્રયોજનકા
પ્રદર્શન નહીં કરતે હૈં તો કાકદન્તકી પરીક્ષાકી તરહ નિષ્પ્રયોજનમેં
કિસીકી મી પ્રવૃત્તિ નહીં હોગી । હસી તરહ સમ્બન્ધ ઓર અધિકારી
જબતક નહીં દિઁલાયે જાવેંગે તબતક કિસી મી તરહસે શ્રોતાજનોંકી
પ્રવૃત્તિ નહીં હો સકેગી, અતઃ યહાં વિષયાદિકકા પ્રદર્શન આવશ્યક હૈ,
પરન્તુ શાસ્ત્રકારને વહ દિઁલાયા નહીં હૈ તો ફિર મંગલ પ્રશસ્ત કૈસે
માના જા સકતા હૈ ? ।

ઉત્તર—એસા નહીં કહના ડાહિયે, કયોં કિ યહાં શાસ્ત્રકારને અનુ-
બન્ધચતુષ્ટયકા પ્રદર્શન કિયા હી હૈ, ઓર વહ હસ પ્રકારસે હૈ—

એટલે કે વિષયથી રહિત શાસ્ત્રનું નિર્માણ કરે તો “આ શાસ્ત્ર વિષયહીન છે”
એવું સમજીને કોઈ પણ પ્રેક્ષાવાન વ્યક્તિ તેમાં પ્રવૃત્તિશાળી જ નહીં થાય પણ તેના
પ્રત્યે તેનામાં ઉપેક્ષા વૃત્તિ જ જાગશે. આ રીતે જો શાસ્ત્રકાર શાસ્ત્ર લખવાનું
પ્રયોજન બતાવે નહીં તો કાકદન્તની પરીક્ષાની જેમ પ્રયોજન રહિત વસ્તુમાં
કોઈ પણ પ્રવૃત્ત થશે નહીં એટલે કે કાગડાને દાંત જ હોતા નથી તો તેના
દાંતની કસોટી કરવી તે નિર્થક ગણાય છે, તેમ આ શાસ્ત્ર લખવાનું પ્રયોજન
શરૂઆતમાં ન બતાવવામાં આવે તો લોકો તેમાં પ્રવૃત્ત થાય નહીં. જ્યાં સુધી
સંબંધ અને અધિકારી બતાવવામાં નહીં આવે ત્યાં સુધી કોઈ પણ રીતે શ્રોતાજનો
તેમાં પ્રવૃત્ત થશે નહીં. તેથી વિષય આદિનું પ્રદર્શન અહીં આવશ્યક બને છે. પણ
શાસ્ત્રકારે તે બતાવ્યું નથી તો મંગલોચરણને પ્રશસ્ત કેવી રીતે માની શકાય ?

ઉત્તર:—શંકાકારનું આ કથન બરાબર નથી. તેણે આવું કહેવું જોઈએ
નહીં. કારણ કે શાસ્ત્રકારે અનુબંધચતુષ્ટયનું પ્રદર્શન કરેલ છે જ. તે આ રીતે—
થયું છે—

સ્યેવ વ્યાધાતપ્રસજ્ઞાત્, રથ્યાપુરુષવત્ । શાસ્ત્રાભિધેયયોઃ પ્રતિપાઘ-પ્રતિપાદક-
ભાવાત્મકઃ સમ્બન્ધઃ સુતરામેવ ગમ્યતે, જીવાજીવાદિપદાર્થતત્ત્વજિજ્ઞાસુરેવાધિ-
કારી । एवं च विषया-धिकारि-प्रयोजन-सम्बन्धानां प्रदर्शनान्नात्र न्यूनतेति दिक् ।

શાસ્ત્રકારને હસકા જો નામ “વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞસિ” એસા કિયા હૈ હસ નામસે
હી સામાન્યતયા અભિધેયકા કથન હો જાતા હૈ । હસ તરહ વિષયરૂપ અભિ-
ધેયકે કથનસે શ્રોતાજનોંકી હસમેં પ્રવૃત્તિ હો જાવેગી, અતઃ યહ અભિ-
ધેયરહિત નહીં હૈ, યહ બાત તો સિદ્ધ હો જાતી હૈ । તાત્પર્ય કહનેકા યહ
હૈ કિ વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞસિ શબ્દસે સૂત્રકારને “જીવાજીવાદિ પદાર્થોંકે સ્વરૂપકો
કહનેકે નિમિત્ત યહ શાસ્ત્ર હૈ” યહ પ્રદર્શિત કિયા હૈ । યહી હસકા અભિ-
ધેય હૈ । શ્રોતાજનોંકો હસસે હન પદાર્થોંકા બોધ હોના યહ હસકા
સાક્ષાત્ ફલ હૈ, ઓર પરમ્પરાફલ મોક્ષ હૈ । યહ પ્રકૃત શાસ્ત્ર આસ-
વાક્યરૂપ હૈ, ઓર આસ એસે હી વાક્યોં કા પ્રયોગ કરતે હૈં કિ જો
સાક્ષાત્ રૂપસે યા પરમ્પરારૂપસે મોક્ષકે પ્રયોજક હોતે હૈં । યદિ વે વાક્ય
એસે નહીં હૈં તો રથ્યાપુરુષ (વજારુપુરુષ)કી તરહ હસમેં આસત્વ હી નહીં
બનતા હૈ । હસ તરહ શાસ્ત્રકે અધ્યયન કરનેસે શ્રોતાજનોંકા સાક્ષાત્
પ્રયોજન જીવાદિક પદાર્થોંકા હન શ્રોતાજનોંકો બોધ હોના હૈ, ઓર પર-
મ્પરા-પ્રયોજન મોક્ષ પ્રાપ્ત કરના હૈ । દોનોં પ્રકારકે પ્રયોજન શ્રોતાજનોંકે

શાસ્ત્રકારે આ શાસ્ત્રનું જે “ વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞસિ ” નામ આપ્યું છે, તે નામ
દ્વારા જ અભિધેયનું કથન થઈ જાય છે. આ રીતે વિષયરૂપ અભિધેયના કથનથી
શ્રોતાજનો તેમાં પ્રવૃત્ત થશે. તેથી તે અભિધેય રહિત નથી, એ વાત તો સિદ્ધ
થઈ જાય છે. કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞસિ શબ્દ દ્વારા જ સૂત્રકારે
તે વાત પ્રગટ કરી છે કે જીવ અજીવ આદિ પદાર્થોનું સ્વરૂપ કહેવાને નિમિત્તે
આ શાસ્ત્ર રચાયું છે. એ જ તેનું અભિધેય છે. શ્રોતાજનોને તેના દ્વારા એ
પદાર્થોના બોધ થવારૂપ સાક્ષાત્-દ્રશ્ય મળે છે, અને પરમ્પરા દ્રશ્ય મોક્ષ છે.
આ પ્રકૃત શાસ્ત્ર આસવાક્યરૂપ છે. અને આસ એવાં વાક્યોનો જ પ્રયોગ કરે
છે કે જે સાક્ષાત્રૂપે અથવા તો પરમ્પરારૂપે મોક્ષનું પ્રયોજક હોય છે. જે એ
વાક્યો એવાં ન હોત તો રથ્યા-પુરુષ (બળરૂપુરુષ)ની જેમ આસત્વ જ સંભવી
શકે નહીં. આ રીતે શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરવાથી શ્રોતાજનોના (અધ્યયન કરનારના)
જીવાદિક પદાર્થોના બોધ થવારૂપ સાક્ષાત્ પ્રયોજન, અને મોક્ષપ્રાપ્તિરૂપ પરમ્પરા
પ્રયોજન સિદ્ધ થાય છે. આ રીતે બન્ને પ્રકારના પ્રયોજન સિદ્ધ થતાં હોવાથી

તદેવં ભગવતીસૂત્રાત્મકં શાસ્ત્રમેકશ્રુતસ્કન્ધરૂપમ્, તત્ર શતકાનાં સાતિરેકં શતમસ્તિ, શતકસ્યૈવાધ્યયનમિત્યપિ નામ ભવતિ, તેષુ શતકેષુ દશસહસ્રસંખ્યકા ઉદ્દેશકાઃ સન્તિ, ષટ્ત્રિંશત્સહસ્રપરિમિતાઃ પ્રશ્ના વર્તન્તે, તથાઽષ્ટાશીતિસહસ્રાધિક-લક્ષદ્વયસંખ્યકાનિ પદાનિ વર્તન્તે, તત્ર પ્રથમશતકે દશોદ્દેશકાઃ સન્તિ । ઉદ્દેશકઃ

હસકે અધ્યયન કરનેસે સિદ્ધ હો જાતે હૈં । હસ પ્રકાર યહ શાસ્ત્ર નિષ્પ્ર-યોજન નહીં હૈ, પ્રત્યુત સપ્રયોજન હૈ । યહ બાત સિદ્ધ મી હૈ । યહાં શાસ્ત્ર ઓર અભિધેયકા પ્રતિપાદ્ય ઓર પ્રતિપાદકભાવરૂપ સમ્બન્ધ-વાચ્ય વાચકભાવરૂપ સંબંધ-સ્વતઃ હી જાના જાતા હૈ । યહાં જીવાજીવાદિક પદાર્થ પ્રતિપાદ્ય-વાચ્ય હૈ, ઓર યહ શાસ્ત્ર, પ્રતિપાદક-વાચક હૈ । હસ તરહ પ્રતિપાદ્ય-પ્રતિપાદક સંબંધસે યહ શાસ્ત્ર રહિત નહીં હૈ, યહ બાત પ્રકટ હી હૈ । તથા જો જીવાજીવાદિ પદાર્થોંકે સ્વરૂપકા જિજ્ઞાસુ હૈ વહી હસમેં અધિકારી હૈ । હસ પ્રકાર વિષય, અધિકારી, પ્રયોજન ઓર સમ્બન્ધ, હસ અનુબંધચતુષ્ટયકો દિલાનેસે યહાં હસ વિષયકો લેકર ન્યૂનતા નહીં આતી હૈ । ઇતનેમાત્ર કહનેસે અનુબન્ધચતુષ્ટયકા खुलासा हो जाता है ।

યહ ભગવતીસૂત્રાત્મક શાસ્ત્ર એકશ્રુતસ્કન્ધરૂપ હૈ । હસમેં કુછ અધિક ૧૦૦ સૌ શતક હૈ । શતકકા હી અધ્યયન એસા મી નામ હોતા હૈ । હન શતકોંમેં ૧૦દસહજાર ઉદ્દેશક હૈ । છત્તીસ ૩૬હજાર પ્રશ્ન હૈ । દો લાખ અઠ્યાસી ૮૮હજાર હસકે પદ હૈ । પ્રથમ શતકમેં દસ ઉદ્દેશક હૈ । ઉદ્દેશક

આ શાસ્ત્ર પ્રયોજનવિહીન નથી પણ સપ્રયોજન છે, એ વાત પણ સિદ્ધ થઈ જાય છે. અહીં શાસ્ત્ર અને અભિધેયનો પ્રતિપાદ્ય અને પ્રતિપાદક ભાવરૂપ સંબંધ—વાચ્ય-વાચક ભાવરૂપ સંબંધ—આપો આપ જાણી શકાય છે. અહીં જીવાજીવાદિક પદાર્થ પ્રતિપાદ્ય-વાચ્ય છે અને આ શાસ્ત્ર પ્રતિપાદક-વાચક છે. આ રીતે પ્રતિપાદ્ય અને પ્રતિપાદકના સંબંધથી આ શાસ્ત્ર વિહીન નથી. જીવ અજીવ આદિ પદાર્થોના સ્વરૂપને જાણવાની જિજ્ઞાસા ધરાવનારા જ તેના અધિકારી છે. આ પ્રમાણે વિષય, અધિકારી, પ્રયોજન અને સંબંધ, આ અનુબંધચતુષ્ટયનું પ્રદર્શન થયેલું હોવાથી તે વિષયસંબંધી કેઈ ખામી તેમાં રહેતી નથી. આટલું જ પ્રતિપાદન કરવાથી અનુબંધચતુષ્ટયનું સ્પષ્ટીકરણ થઈ જાય છે.

આ ભગવતીસૂત્રાત્મક શાસ્ત્ર એક શ્રુતસ્કંધરૂપ છે. તેમાં સો (૧૦૦) શતક છે. શતકને અધ્યયન પણ કહે છે. તે શતકોમાં દસ હજાર ઉદ્દેશક છે, છત્તીસ હજાર પ્રશ્ન છે, તેમાં બે લાખ અઠ્યાસી હજાર પદ છે, પહેલા શતકમાં દસ ઉદ્દેશક છે. ઉદ્દેશક શતકના એક અવયવ (વિભાગ) રૂપ

રત્નપ્રભાદિપૃથિવ્યઃ પશ્ચમોદ્દેશકસ્ય વિષયઃ “કહ્ નં ભંતે ! પુઢવીઓ પળ્ળતાઓ” ઇત્યાદિરુપેણ પ્રદર્શિતઃ ।૫।

પળ્ળસ્ય વિષયઃ “જાવંત” ઇતિ શબ્દવિશિષ્ટઃ “જાવહ્યાઓ નં ભંતે ! ઓગાસંતરાઓ” ઇત્યાદિના સમુપવર્ણિત ઇતિ ।૬।

“નેરહ્ણ” ઇતિ નૈરથિકશબ્દોપલક્ષિતઃ સપ્તમસ્ય વિષયઃ “નેરહ્ણ નં ભંતે ! નેરહ્ણસુ ઉવવજ્જમાણે” ઇત્યાદિના પ્રદર્શિતઃ ।૭।

“વાલે” ઇતિ વાલશબ્દસમુપદિષ્ટોઽષ્ટમસ્ય વિષયઃ, “એગંતવાલે નં ભંતે ! મણુસે” ઇતિસૂત્રેણ પ્રદર્શિતઃ ।૮।

“ગુરુ” ઇતિ ગુરુવિષયકો નવમોદ્દેશઃ “કહં નં ભંતે ! જીવા ગરુયત્તં હવ્વમાગચ્છંતિ” ઇત્યાદિસૂત્રેણ દર્શિતઃ ।૯।

“ચલણાઓ” ઇતિ વહુવચનનિર્દેશાચ્ચલનાઘા દશમોદ્દેશકસ્ય વિષયાઃ પ્રદર્શિતાઃ, તે ચ વિષયાઃ “અન્નઉત્થિયા નં ભંતે ! એવમાહક્વંતિ-એવં સ્વલ્લુ ચલમાણે અચલિ” ઇત્યાદિસૂત્રેણ પ્રકટીકૃતાઃ ।૧૦।

વીઓ” શબ્દ કહા હૈ । વહ “કહ્ નં-ભંતે ! પુઢવીઓ પળ્ળતાઓ” હસ સૂત્ર દ્વારા દિશ્વાયા ગયા હૈ ।૫। છટે ઉદ્દેશકકા વિષય “જાવંતે” હસ શબ્દસે વિશિષ્ટ-યુક્ત હૈ । હસકા વર્ણન કરનેવાલા “જાવહ્યાઓ નં ભંતે ! ઓગાસંતરાઓ” ઇત્યાદિ સૂત્ર હૈ ।૬। “નેરહ્ણ” હસ શબ્દ સે ઉપલક્ષિત સાતવેં ઉદ્દેશક કા વિષય હૈ । યહ “નેરહ્ણ નં ભંતે ! નેરહ્ણસુ ઉવવજ્જમાણે” ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા દિશ્વાયા ગયા હૈ ।૭। “વાલે” હસ શબ્દ કા ઉપલક્ષણવાલા આઠવાં ઉદ્દેશક હૈ । યહ “એગંતવાલે નં ભંતે ! મણુસે” હસ સૂત્ર દ્વારા કહા ગયા હૈ ।૮। “ગુરુ” હસ પદકા ઉપલક્ષક ગુરુવિષયક નવમ ઉદ્દેશક હૈ । વહ “કહં નં ભંતે ! જીવા ગરુયત્તં હવ્વમાગચ્છંતિ” ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કિયા ગયા હૈ ।૯। “ચલણાઓ”

આદિ પૃથ્વીઓ છે. તેનું કથન “કહ્ નં ભંતે ! પુઢવીઓ પળ્ળતાઓ” આદિ સૂત્રોદ્વારા કરવામાં આવ્યું છે (૫). છઠ્ઠા ઉદ્દેશકનો વિષય ‘જાવંતે’ શબ્દથી યુક્ત છે. તેનું વર્ણન કરનારાં “જાવહ્યાઓ નં ભંતે ! ઓગાસંતરાઓ” ઇત્યાદિ સૂત્રો છે(૬). સાતમાં ઉદ્દેશકનો વિષય ‘નેરહ્ણ નં’ શબ્દથી ઉપલક્ષિત છે. તેનું કથન “નેરહ્ણ નં ભંતે ! નેરહ્ણસુ ઉવવજ્જમાણે” ઇત્યાદિ સૂત્રો દ્વારા થયું છે (૭). “વાલે”ના લક્ષણવાળું આઠમું ઉદ્દેશક છે. તેનું કથન ‘એગંતવાલે નં ભંતે ! મણુસે’ આ સૂત્રો દ્વારા થયું છે(૮). ગુરુ વિષેનું નવમું ઉદ્દેશક છે. તેનું કથન “કહં નં ભંતે ! જીવા ગરુયત્તં હવ્વમાગચ્છંતિ” આદિ સૂત્રો દ્વારા પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે(૯). “ચલણાઓ” તે બહુવચનાન્ત પદ છે. તે બહુવચનાન્ત પદના નિર્દે-

एवं क्रमेण प्रथमशतकोद्देशानां विषयविभागः संक्षेपतः प्रकृतगाथयाऽभिहित इति। गा. १

શાસ્ત્રારમ્ભે શાસ્ત્રમધ્યે શાસ્ત્રાન્તે ચ મજ્જલમાચરણીયમિતિ શિષ્ટપરિભાષાં પુર-
સ્કૃત્ય “ નમો અરિહંતાણં ” ઇત્યાદિના શાસ્ત્રાદૌ કૃતમજ્જલોઽપિ શાસ્ત્રકારઃ
પ્રથમશતકસ્યાઽઽદૌ વિશેષતો મજ્જલં દર્શયિતુમાહ—“ નમો સુચસ્સ ” ઇત્યાદિ ।

मूलम्—नमो सुयस्स ॥ सू० ३ ॥

छाया—नमः श्रुताय ॥ सू० ३ ॥

ટીકા-ભાવલિપેર્નમસ્કારમુક્ત્વા તત્કારણભાવશ્રુતસ્ય નમસ્કારં કથયતિ-શ્રુતાય=
ભાવશ્રુતાય નમ ઇતિ શ્રુતાય દ્વાદશાંગી રૂપાર્હત્પ્રવચનાય નમ ઇત્યર્થઃ, શ્રુત-શ્રુતવતો-

यह बहुवचनान्त पद है । इस बहुवचनान्तपदके निर्देशसे ये चलनादिक
विषय दसवें उद्देशकमें दिखलाये गये हैं । ये विषय “ अन्नउत्थिया णं
भंते ! एवमाइक्खंति एवं खलु चलमाणे अचलिए ” इत्यादि सूत्र द्वारा
प्रकट किये गये हैं १०। इस क्रमसे प्रथम शतकके दस उद्देशोंका विषय-
विभाग संक्षेप से इस प्राकृत गाथा द्वारा कहा गया ॥ गा० १ ॥

શાસ્ત્ર કે પ્રારંભ મેં, શાસ્ત્ર કે મધ્ય મેં ઔર શાસ્ત્ર કે અંત મેં મંગલા-
ચરણ કરના ચાહિયે, એસી શિષ્ટપુરુષોં કી પરમ્પરા હૈ સો इस परम्परा
को समक्ष रखकर “ नमो अरिहंताणं ” इत्यादि सूत्र द्वारा सूत्रकारने
शास्त्र की आदि में मंगलाचरण तो किया ही है, फिर भी वे प्रथमशतक
की आदि में विशेष रूप से मंगलाचरण करते हुए कहते हैं—‘ नमो
सुयस्स ’-इत्यादि ।

શ્રુત કે લિયે નમસ્કાર હો । શ્રુત શબ્દ કા અર્થ યહાં દ્વાદશાંગીરૂપ
અર્હત્પ્રવચન હૈ । સૂત્રકાર ને હસી શ્રુત કો નમસ્કાર કિયા હૈ । પહિલે
ભાવલિપિ કો નમસ્કાર કા કથન કર અબ સૂત્રકાર इस भावलिपि के

शथी चलन आदि विषयो दशमां उद्देशकमां बताववामां आन्या छे. ते विषय
“ अन्नउत्थिया णं भंते एवमाइक्खंति एवं खलु चलमाणे अचलिए ” इत्यादि
सूत्रद्वारा प्रकट थयेल छे(१०). आ कुमथी पड़ेला शतकना १० उद्देशोना विषयो
संक्षिप्तमां आ प्रकृत गाथा द्वारा आपवामां आन्या छे. ॥ गा. १ ॥

શાસ્ત્રના આરંભે, શાસ્ત્રની મધ્યમાં અને શાસ્ત્રને અંતે મંગલાચરણ કરવું જોઈએ.
એવી શિષ્ટ પુરુષોની પરમ્પરા છે. તે પરમ્પરાને ધ્યાનમાં રાખીને સૂત્રકારે
“ નમો અરિહંતાણં ” ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા શાસ્ત્રની શરૂઆતમાં મંગલાચરણ તો
કર્યું જ છે. છતાં પણ તેઓ પ્રથમ શતકની શરૂઆતમાં વિશેષ રૂપે મંગલાચરણ
કરતા કહે છે—“ નમો સુયસ્સ ” ઇત્યાદિ ।

શ્રુત ને નમસ્કાર હો. દ્વાદશાંગીરૂપ અર્હત્પ્રવચનને અહીં શ્રુત કહેલ છે.
સૂત્રકારે એ શ્રુતને અહીં નમસ્કાર કર્યા છે. પહેલાં ભાવલિપિને નમસ્કાર કરીને હવે

રભેદોપચારાદેવ શ્રુતનમસ્કારો વિહિતઃ, ન તુ વસ્તુતો લિપિસમુદાયાત્મકશ્રુતાયાત્ર નમસ્કારઃ કૃતઃ, ભાવલિપિવત્ ભાવશ્રુતસ્યૈવ નમસ્કાર્યત્વસમ્ભવાત્ ॥ સૂ. ૩ ॥

પૂર્વે પ્રથમશતકોદ્દેશકાનામભિધેયાર્થલેશઃ પ્રદર્શિતઃ, તતશ્ચ “યથોદ્દેશં નિર્દેશઃ” ઇતિ ન્યાયમઙ્ગીકૃત્ય પ્રથમતઃ પ્રથમોદ્દેશકાર્થવિસ્તારો વાચ્યઃ, તસ્ય ચ

કારણભૂત ભાવશ્રુત કે નમસ્કાર કા કથન કર રહે હૈં । શ્રુત સે યહાં ભાવશ્રુત લિપિ લિખા ગયા હૈ । યહ ભાવશ્રુત દ્વાદશાંગીરૂપ અર્હતપ્રવચન માના ગયા હૈ । યહાં શ્રુત કો જો નમસ્કાર વિધાન કિયા ગયા હૈ વહ શ્રુત શ્રતવાન્ મેં અભેદકા ઉપચાર કરકે હી કિયા ગયા હૈ । તાત્પર્ય-કહનેકા યહ હૈ કિ દ્વાદશાંગીરૂપ પ્રવચનકા પ્રાદુર્ભાવ અર્હત અગવંતસે હોતા હૈ અતઃ અર્હત અગવંત ઓર ઉતસે પ્રાદુર્ભૂત દ્વાદશાંગીરૂપ પ્રવચન, ઇન દોનોં મેં ભેદ હોને પર બી ભેદ નહીં માના હૈ । ભેદ કી ઓર દૃષ્ટિ નહીં રખના યહી અભેદ કા ઉપચાર હૈ । ઇસ અભેદોપચાર સે હી શ્રુત કો નમસ્કાર કિયા હૈ, લિપિસમુદાયાત્મક શ્રુત કો નહીં, ક્યોં કિ ભાવલિપિ કી તરહ ભાવશ્રુત હી નમસ્કાર કરને યોગ્ય વનતા હૈ ॥ સૂ. ૩ ॥

પહિલે પ્રથમ શતક કે દસ ઉદ્દેશોં કા અભિધેયાર્થ સંક્ષેપ સે પ્રકટ કર દિયા ગયા હૈ । અર્થાત્ પ્રથમ શતકકે દસ ૧૦ ઉદ્દેશોંકા વાચ્યાર્થ ક્યાર હૈ ? યહ વાત સંક્ષેપસે પહિલે કહી જા ચુકી હૈ, ઉસી કે અનુસાર “જૈસા ઉદ્દેશ કિયા હૈ વૈસા હી નિર્દેશ હોતા હૈ” ઇસ ન્યાયરૂપ ક્રમકો

સૂત્રકાર ભાવલિપિના કારણભૂત ભાવશ્રુતને નમસ્કાર કરે છે ‘શ્રુત’ પદના પ્રયોગ દ્વારા અહીં ‘ભાવશ્રુત’ લેવામાં આવેલ છે. તે ભાવશ્રુત દ્વાદશાંગીરૂપ અર્હતપ્રવચનને માનવામાં આવેલ છે. અહીં શ્રુતને જે નમસ્કાર કરવાનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે તે શ્રુત અને શ્રતવાનમાં અભેદનો ઉપચાર કરીને જ કરવામાં આવેલ છે. કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે—દ્વાદશાંગીરૂપ પ્રવચન અર્હત લગવાનના મુખમાંથી બહાર આવેલ છે. તેથી અર્હત લગવાન અને તેમના દ્વારા અપાયેલ દ્વાદશાંગીરૂપ પ્રવચનમાં ભેદ હોવા છતાં ભેદ માનેલ નથી. ભેદની તરફ દૃષ્ટિ જ ન રાખવી તે અભેદનો ઉપચાર છે. તે અભેદોપચારથી જ શ્રુતને નમસ્કાર કર્યાં છે—લિપિસમુદાયાત્મક શ્રુતને નમસ્કાર કર્યાં નથી. કારણ કે ભાવલિપિની જેમ ભાવશ્રુત જ નમસ્કાર કરવા યોગ્ય બને છે. સૂ. ૩

પહેલાં પ્રથમ શતકના ૧૦ ઉદ્દેશોના વાચ્યાર્થ ક્યા ક્યા છે ? તે સંક્ષિપ્તમાં કહેવામાં આવેલ છે. તે અનુસાર “જે રીતે ઉદ્દેશ બતાવવામાં આવ્યા છે તે રીતે જ નિર્દેશ થાય છે” આ ન્યાયરૂપ ક્રમને ખ્યાલમાં રાખીને

गुरुपर्वक्रमलक्षणं सम्बन्धं प्रदर्शयन् श्रीसुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनमुद्दिश्येदं सूत्रमाह—
'तेणं कालेणं' इत्यादि ।

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नामं नयरे होत्था,
वण्णओ, तस्सणं रायगिहस्स नयरस्स बहिया उत्तरपुरत्थिमे
दिसीभाए गुणसिलए नामं चेइए होत्था, सेणिए राया
चेळणा देवी ॥ सू० ४ ॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृहं नाम नगरमासीत्, वर्णकः,
तस्य खलु राजगृहस्य नगरस्य बहिः उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे गुणशिलकं नाम चैत्य-
मासीत्, श्रेणिको राजा, चेळणा देवी ॥सू०४॥

टीका—व्याख्या सुगमा, नवरम्—वर्णकः=वर्णनक्रमः राजगृहवर्णनं लिङ्गव्यत्यये-
नौपपातिकसूत्रोक्तचम्पानगरीवर्णनवद् विज्ञेयम् । श्रेणिकवर्णनं तत्रैव कोणिकवत्

ध्यान में रखकर सर्व प्रथम प्रथम उद्देशकका अर्थ ही विस्तार के साथ
कथन करने योग्य है, इसलिये प्रथम उद्देशकका अर्थ को विस्तारके साथ
कहने के लिये उसके पहिले श्री सुधर्मा स्वामी गुरुपरंपरालक्षण संबंधको
दिखाते हुए जम्बूस्वामीसे इस सूत्रको कहते हैं—'तेणं कालेणं'—इत्यादि

(तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल में और उस समय में
(रायगिहे नामं नयरे होत्था) राजगृह नामका एक नगर था । (वण्णओ)
इस राजगृह नगर का वर्णन लिङ्गव्यत्यय से औपपातिक सूत्र में वर्णित
चंपा नगरी के वर्णन की तरह जानना चाहिये । (तस्स णं रायगिहस्स
नयरस्स) उस राजगृह नगरके (बहिया) बाहर (उत्तर पुरत्थिमे दिसीभाए)

सौथी पड़ेलां प्रथम उद्देशकने। अर्थ ज सविस्तार समझववो जेधये। तेथी
पड़ेला उद्देशकना अर्थने विस्तारथी कडेवाने भाटे तैयार थये। श्री सुधर्मास्वामी
तेथी पड़ेलां गुरुपर्वक्रम लक्षण संबंधने बतावतां जम्बूस्वामीने आ सूत्र कडे छे—
' तेणं कालेणं ' इत्यादि,

(तेणं कालेणं तेणं समएणं) ते काले अने ते समये (रायगिहे नामं-
नयरे होत्था) राजगृह नामनुं नगर छेतुं (वण्णओ) ते राजगृह नगरनुं वर्णन
औपपातिक सूत्रमां वर्णवाये। चंपा नगरीना वर्णन जेवुं समजवुं। (तस्स णं
रायगिहस्स नयरस्स) ते राजगृह नगरनी (बहिया) बाहर (उत्तरपुरत्थिमे

મત્કૃતપીયૂષવર્ષિणीटीकायां विलोकनीयम् । चेष्टणावर्णनमपि तत्रैव कोणिक-
पट्टराज्ञीधारिणीवर्णनवत् सर्वं वाच्यम् ॥सू०४॥

ईशान कोण में (गुणसिलए नामं) गुणशिलक नाम का (चेइए होत्था) व्यन्तरायतन था। (सेणिए राया चेष्टणा देवी) राजगृह नगर का शासक उस समय श्रेणिक राजा थे। इनकी रानी का नाम चेलनादेवी था।

भावार्थ—यह वर्णन इस अवसर्पिणीकाल के चतुर्थ आरे का है जब कि श्रमण भगवान् महावीर विचरते थे, उस समय राजगृह नगर का शासक श्रेणिक राजा थे। इनकी पट्टरानी का नाम चेलनादेवी था। राजगृह नगर का विशेष वर्णन यहां सूत्रकारने नहीं किया है। ‘वर्णक’ इस शब्द से उसका केवल सूचनमात्र कर दिया है। औपपातिक सूत्रमें चम्पानगरी का वर्णन विस्तार के साथ किया गया है सो वहां पर जितने भी चम्पानगरी के वर्णन करनेवाले विशेषण हैं वे सब स्त्रीलिङ्ग हैं, अतः वहां के उन विशेषणों में स्त्रीलिङ्ग की जगह नपुंसकलिङ्ग संबंधी प्रत्यय जोड़कर राजगृहनगर के वर्णन में उन विशेषणों को लगा लेना चाहिये सो यही वर्णन राजगृह नगर का हो जावेगा। इसी तरह उस नगरी के शासक कोणिक राजा और पट्टरानी धारिणी का जैसा वर्णन

द्वितीयाए) ईशान કોણમાં (ગુણસિલક નામં) ગુણશિલક નામનું (ચેઈએ હોત્થા) વ્યન્તરાયતન હતું. (સેણિએ રાયા ચેષ્ટણા દેવી) તે સમય રાજગૃહ નગરમાં શ્રેણિક રાજા રાજ્ય કરતા હતા. તેમની રાણીનું નામ ચેલણાદેવી હતું.

ભાવાર્થ—અવસર્પિણી કાળના ચોથા આરાનું આ વર્ણન છે. ત્યારે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિચરતા હતા ત્યારે રાજગૃહ નગરનો શાસક શ્રેણિક રાજા હતો. તેની પટ્ટરાણીનું નામ ચેલણા હતું સૂત્રકારે અહીં રાજગૃહ નગરનું વિશેષ વર્ણન કર્યું નથી. “વર્ણક” શબ્દથી તેનું કેવળ સૂચન જ કર્યું છે. ઔપપાતિક સૂત્રમાં ચંપાનગરીનું વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન કર્યું છે. ત્યાં ચંપા નગરીનું વર્ણન કરનારાં બેટલાં વિશેષણો છે તે બધાં સ્ત્રીલિંગ (નારી જાતિનાં) છે. ચંપાનગરીના વર્ણનમાં વપરાયેલાં સ્ત્રીલિંગ પ્રત્યય વાળાં વિશેષણોની જગ્યાએ પુદ્લિંગ (નર જાતિ)ના પ્રત્યયવાળાં વિશેષણો વાપરવાથી રાજગૃહ નગરનું વર્ણન ધશે. વળી ચંપા નગરીના શાસક કોણિક રાજા અને તેમની પટ્ટરાણી

સ સ્વલ્લુ ભગવાન્ વચનાગોચરગુણનિકરરુચિરો મહાવીરોઽપ્રતિબન્ધવિહારક્રમેણ વિહરન્ રાજગૃહનગરે ગુણશિલકચૈત્યે સમુપાગત ઇતિ વર્ણ્યતે—‘તેણં કાલેણં’ઇત્યાદિ ।
મૂલમ્—તેણં કાલેણં તેણં સમણં સમણે ભગવં મહાવીરે આહારે તિત્થગરે સયંસંબુદ્ધે પુરિસુત્તમે પુરિસસીહે પુરિસવરપુંડરીણ પુરીસવરગંધહત્થી લોગુત્તમે લોગનાહે લોગપ્પદીવે લોગપજ્જોય-ગરે અભયદણ ચક્કુદણ મગ્ગદણ સરણદણ જીવદણ બોહિદણ ધમ્મદણ દમ્મદેસણ ધમ્મનાયણ ધમ્મસારહિણ ધમ્મવરચાઉરંત-ચક્કવટ્ટી દીવો તાણં સરણં ગઈ પઢ્ઢા અપ્પહિહયવરનાણદંસણધરે વિયટ્ઠચ્છડમે જિણે જાવણ તિણે તારણ બુદ્ધે બોહણ મુત્તે મોયણ સઠ્ઠવન્નૂ સઠ્ઠવદરિસી સિવ-મયલ-મરુચ-મણંત-મક્કચ-મઠ્ઠાવાહ-મપુણરાવત્તિયં સિદ્ધિગઈનામધેયં ઠાણં સંપાવિડકામે જાવ સમોસરણં ॥ સૂ૦ ૫ ॥

છાયા—તસ્મિન્ કાલે તસ્મિન્ સમયે શ્રમણો ભગવાન્ મહાવીરઃ આદિકરઃ તીર્થકરઃ સ્વયંસંબુદ્ધઃ પુરુષોત્તમઃ પુરુષસિંહઃ પુરુષવરપુંડરીકમ્ પુરુષવરગન્ધ-ડસ સૂત્ર મેં કિયા ગયા હૈ—ઠીક વૈસા હી વર્ણન શ્રેણિક રાજા કા ઓર ઉનકી અગ્રમહિષી ચેલનાદેવી કા જાનના ચાહિયે । ઓપપાતિક સૂત્ર કી મેરી બનાઈ હુઈ ટીકા કા નામ પીયૂષવર્ષિણી ટીકા હૈ । વર્ણન જાનનેકી ઇચ્છા-વાલે કો વહ ટીકા અવશ્ય દેખ લેની ચાહિયે ॥ ૪ ॥

ઉસ કાલમેં ઓર ઉસ સમયમેં ફિર કયા હુઆ ? સો કહતે હૈ—
“તેણં કાલેણં” ઇત્યાદિ ।

(તેણં કાલેણં તેણં સમણં) ઉસ કાલમેં ઓર ઉસ સમય મેં (આહારે) આદિકર (તિત્થગરે) તીર્થકર (સયંસંબુદ્ધે) સ્વયંસંબુદ્ધ,

ધારિણીનું જેવું વર્ણન તે સૂત્રમાં કર્યું છે. ધરાણર તેવું જ વર્ણન શ્રેણિક રાજા અને તેમની પટરાણી ચેલણા દેવીનું સમજી લેવું. ઓપપાતિક સૂત્રની ટીકાનું નામ ‘પીયૂષવર્ષિણી ટીકા’ છે. ઉપરોક્ત વર્ણન બાણવાની જિજ્ઞાસા રાખનારાને માટે આ ટીકા જરૂર લેવા જેવી છે. ॥ ૪ ॥

તે કાળે તે સમયમાં ફરી શું થયું ? તે કહે છે—‘તેણં કાલેણં’ ઇત્યાદિ.

(તેણં કાલેણં તેણં સમણં) તે કાળે અને તે સમયે (આહારે) આદિકર (તિત્થગરે) તીર્થકર (સયંસંબુદ્ધે) સ્વયં સંબુદ્ધ, (પુરિસુત્તમે) પુરુષોત્તમ, (પુરિસસીહે)

हस्ती लोकोत्तमः लोकनाथः लोकहितः लोकप्रदीपः लोकप्रद्योतकरः अभयदयः
चक्षुर्दयः मार्गदयः शरणदयः धर्मदयः जीवदयः बोधिदयः धर्मदेशकः धर्मनायकः
धर्मसारथिकः धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्ती द्वीपः त्राणं शरणं गतिः प्रतिष्ठा अप्रतिहतव-
रज्ञानदर्शनधरः व्यावृत्तच्छद्मा जिनः जापकः तीर्णः तारकः बुद्धः बोधकः मुक्तः

(पुरिसुत्तमे) पुरुषोत्तम (पुरिससीहे) पुरुषसिंह (पुरिसवरपुण्डरीए)
पुरुषवरपुण्डरीक (पुरिसवरगंधहृत्थी) पुरुषवरगंधहस्ती (लोगुत्तमे)
लोकोत्तम (लोगनाहे) लोकनाथ (लोगहिए) लोकहित (लोगप्पईवे)
लोकप्रदीप (लोयपज्जोयगरे) लोकप्रद्योतकर (अभयदए) अभयदय (चक्खु-
दए) चक्षुर्दय (मग्गदए) मार्गदय (सरणदए) शरणदय (जीवदए) जीवदय -
(बोहिदए) बोधिदय (धम्मदए) धर्मदय (धम्मदेसए) धर्मदेशक
(धम्मनायए) धर्मनायक (धम्मसारहिए) धर्मसारथिक (धम्मवर-
चाउरंतचक्कवट्ठी) धर्मवरचातुरंतचक्रवर्ती (दीवो) द्वीपतुल्य (ताणं)
रक्षणसमर्थ (सरणगई) शरणगति (पइट्ठा) प्रतिष्ठास्वरूप (अप्पडि-
हयवरनाणदंसणधरे) अप्रतिहतवरज्ञानदर्शनधर (वियट्ठच्छउमे) व्या-
वृत्तच्छद्मा (जिणे) जिन (जावए) जापक (तिण्णे) तीर्ण (तारए)
तारक (बुद्धे) बुद्ध, (बोहए) बोधक, (मुत्ते) मुक्त, (मोयए) मोचक (सव्व-
न्नू) सर्वज्ञ, (सव्वदरिसी) सर्वदर्शी, ऐसे (समणे भगवं महावीरे) श्रमण

पुरुषसिंह, (पुरिसवरपुण्डरीए) पुरुषवरपुण्डरीक—पुरुषोभां पुण्डरीक समान, (पुरिसवर-
गंधहृत्थी) पुरुषवरगंधहस्ती—पुरुषोभां गंधहस्ती समान, (लोगुत्तमे) लोकोत्तम,
(लोगनाहे) लोकनाथ, (लोगहिए) लोक हितकारक, (लोगप्पईवे) लोक प्रदीप, (लोयपज्जो-
यगरे) लोकप्रद्योतकर, (अभयदए) अलभ्य देनेवाला, (चक्खुदए) अक्षुब्धता, (मग्गदए)
मार्गदय—भोक्षमार्ग प्रतापनार, (सरणदए) शरणदाता, (जीवदए) जीवदाता, (बोहिदए)
बोधिलाल देनेवाला, (धम्मदए) धर्मदय, (धम्मदेसए) धर्मनी देशना आपनार, (धम्मनायए)
धर्मनायक, (धम्मसारहिए) धर्मसारथिक, (धम्मवरचाउरंतचक्कवट्ठी) धर्मवर-
चातुरंत चक्रवर्ती, (दीवो) द्वीपतुल्य (ताणं) रक्षण करने समर्थ, (सरण-
गई) शरण देनेवाले शरण आपनार, (पइट्ठा) प्रतिष्ठास्वरूप (अप्पडिहयवर-
नाणदंसणधरे) अप्रतिहत श्रेष्ठ ज्ञानदर्शन धारण करनेवाला, (वियट्ठच्छउमे)
व्यावृत्तच्छद्मा (जिणे) जिन (जावए) जापक (तिण्णे) तीर्ण (तारए) तारक,
(बुद्धे) बुद्ध, (बोहए) बोधक, (मुत्ते) मुक्त, (मोयए) मोचक—मुक्त करनेवाला,
(सव्वन्नू) सर्वज्ञ, (सव्वदरिसी) सर्वदर्शी, ऐसे (समणे भगवं महावीरे) श्रमण

મોચકઃ સર્વજ્ઞઃ સર્વદર્શી શિવ-મચલ-મરુજ-મનન્ત-મક્ષય-મવ્યાવાધ-મપુનરાવૃત્તિકં સિદ્ધિગતિનામધેયં સ્થાનં સમ્પાપ્તુકામઃ યાવત્ સમવસરણમ્ ॥સૂ.૫॥

ટીકા—તસ્મિન્ કાલે-અવસર્પિણ્યાશ્ચતુર્થારકલક્ષણે, તસ્મિન્ સમયે-શ્રેણિક-ભૂપશાસનસમયે ‘સમણે’ શ્રમણઃ-શ્રામ્યતિ=તીવ્રતપસિ યતત્ત્વમ્ ઇતિ શ્રમણઃ, ‘ભગવં’ ભગવાન્=સમગ્રૈશ્વર્યસમ્પન્નઃ, ‘મહાવીરે’ મહાવીરઃ=મહાવીરનામ્ના પ્રસિદ્ધશ્રમ-ભગવાન્ મહાવીર જો કિ (સિવમચલમરુજમણંતમક્ષયમવ્યાવાહમપુનરાવૃત્તિયં) શિવ, અચલ, અરુજ, અનંત, અક્ષય, અવ્યાવાધ-વ્યાવાધારહિત, પુનરાવૃત્તિરહિત, એસે (સિદ્ધિગતિનામધેયં ઠાણં) સિદ્ધિગતિનામક સ્થાન કો (સંપાવિડકામે) પ્રાપ્ત કરનેવાલે વે વિહાર કરતે હુએ ઉસ ગુણશિલક વ્યન્તરાયતનમેં પધારે । યહાં (જાવ સમોસરણં) સમવસરણતક કા વર્ણન જાન લેના ચાહિયે ।

યહાં સૂત્રકારને હસ સૂત્રદ્વારા યહ પ્રકટ કિયા હૈ કિ જિનકે ગુણોં કા સમૂહ વાળી કે અગોચર હૈ, તથા જિનકા શરીર વજ્રઋષભનારાચ સંહનન હોને કે કારણ અત્યંત સુંદર હૈ, એસે વે ભગવાન્ મહાવીર પ્રભુ અપ્રતિબંધ વિહાર કરતે હુએ રાજગૃહનગર મેં ઉસ ગુણશિલક વ્યન્તરાયતન મેં પધારે । ભગવાન્ મહાવીર પ્રભુ કૈસે થે યહ બાત્ત હિન વિશેષણોં દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈ । હિન વિશેષણોં કા સ્પષ્ટ અર્થ હસ પ્રકાર સે હૈ—“ શ્રામ્યતિ ઇતિ શ્રમણઃ ” તીવ્રતપસ્યા કરને મેં જો પ્રયત્ન કિયા કરતા હૈ ઉસકા નામ શ્રમણ હૈ । ભગ-સમગ્ર ઐશ્વર્ય-સે સમ્પન્ન જો હોતા હૈ ઉસકા નામ ભગવાન્ હૈ ।

ભગવાન મહાવીર કે જે (સિવ-મચલ-મરુજ-મણંત-મક્ષય-મવ્યાવાહ-મપુનરાવૃત્તિયં) શિવ, અચલ, અરુજ, અનંત, અક્ષય, વ્યાવાધારહિત, પુનરાવૃત્તિરહિત, (સિદ્ધિ-ગતિનામધેયં ઠાણં) સિદ્ધિગતિ નામના સ્થાનને (સંપાવિડકામે) પ્રાપ્ત કરવાવાળા, તેઓ વિહાર કરતાં કરતાં તે ગુણશિલક વ્યંતરાયતનમાં પધાર્યા. અહીં (જાવ સમોસરણં) સમવસરણ સુધીનું વર્ણન બેઠી લેવાનું છે.

અહીં સૂત્રકારે આ સૂત્ર દ્વારા એ બતાવ્યું છે કે જેમના ગુણોનો સમૂહ વાળી દ્વારા વર્ણવી શકાય તેમ નથી તથા વજ્રઋષભનારાચ સંહનનને કારણે જેમનું શરીર અત્યંત સુંદર છે એવા ભગવાન મહાવીર સ્વામી અપ્રતિબંધ વિહાર કરતાં કરતાં રાજગૃહ નગરમાં આવેલા તે ગુણશિલક વ્યંતરાયતનમાં પધાર્યા. ભગવાન મહાવીર પ્રભુ કેવા હતા તે વાત ઉપરોક્ત વિશેષણો દ્વારા બતાવવામાં આવી છે. તે વિશેષણોનો સ્પષ્ટ અર્થ આ પ્રમાણે છે—

“શ્રામ્યતિ ઇતિ શ્રમણઃ ” તીવ્ર તપસ્યા કરવામાં જેઓ પ્રયત્નશીલ રહે છે તેમને શ્રમણ કહે છે. જેઓ ભગ-સમગ્ર ઐશ્વર્ય-વાળા હોય છે તેમને ભગવાન

તીર્થંકરઃ, ગુણનિષ્પન્નમિદં નામ । અધુના મહાવીરશબ્દવ્યુત્પત્તિરુચ્યતે-વિશેષતઃ શિવપદમિયર્તિ = ગચ્છતીતિ વીરઃ, અથવા-વિદારયતિ કર્મરિપુસમૂહમિતિ વીરઃ, યદ્વા-અનન્યાનુભૂતમહાતપઃશ્રિયા વિરાજતે इति वीरः, યદ્વા-આન્તરમોહમહાવલ-નિર્દલનાર્થમનન્તતપોવીર્યં વ્યાપારયતિ इति वीरः=સામાન્યજિનઃ, તદપેક્ષયા મહા-શ્વાસૌ વીરો મહાવીરઃ । મહત્ત્વગુણયુક્તવીરત્વમસ્ય વિવિધપરીષદોપસર્ગનિપાતેऽપિ ચોર્દસવે તીર્થંકર જો કિ હસ અવસર્પિણીકાલકે અન્તિમ તીર્થંકર હુણ હૈ, ઉનકા નામ મહાવીર હૈ । “મહાવીર” યહ નામ ગુણનિષ્પન્ન નામ હૈ । “મહાવીર” મેં જો વીર શબ્દ હૈ ઉસકી વ્યુત્પત્તિ હસ પ્રકાર હૈ-“વિશેષતઃ શિવપદમ્ इयर्ति-इति वीरः” વિશેષરૂપસે જો શિવપદકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ અથવા “વિદારયતિ કર્મરિપૂન્ इति वीरः” જો કર્મરૂપી શત્રુઓં કો નષ્ટ કર દેતા હૈ ઉસકા નામ વીર હૈ, યદ્વા-“અનન્યાનુભૂતમહાતપઃ-શ્રિયા વિરાજતે इति वीरः” સામાન્ય જનોં કૈ અનુભવ મેં નહીં આવે એસી ઉગ્રતપસ્યારૂપ શ્રી-શોભા સે જો અદ્વિતીય હો વહ વીર હૈ, અથવા ‘આન્તર-મોહમહાવલનિર્દલનાર્થમનન્તતપોવીર્યં વ્યાપારયતિ इति वीरः’ આન્તરજ્ઞ કૈ શત્રુરૂપ મોહકર્મ કૈ મહાન્ બલ કો નષ્ટ કરને કૈ લિયે જો અનન્ત તપ સે યુક્ત અપને અનન્તવીર્યકો લગા દેતા હૈ વહ વીર હૈ, એસા વીરસામાન્ય જિન માના જાતા હૈ । હસ સામાન્ય જિનકી અપેક્ષા સે જો મહાન્ વીર હો ઉસકા નામ મહાવીર હૈ । મહાવીર પ્રભુ મેં મહત્ત્વ ગુણ સે યુક્ત જો વીરત્વ હૈ વહ હસ કારણ સે હૈ કિ યે વિવિધ પરિષદ્ ઓર ઉપસર્ગાં કૈ આને પર

કહે છે. ચોવીસમા તીર્થંકર કે બેઝો આ અવસર્પિણી કાળમાં અંતિમ તીર્થંકર થયા તેમનું નામ મહાવીર છે. “મહાવીર” નામ ગુણ પ્રમાણે છે. “મહાવીર” પદમાં બે ‘વીર’ શબ્દ છે તેની વ્યુત્પત્તિ આ પ્રમાણે છે. “વિશેષતઃ શિવ-પદમ્ इयर्ति इति वीरः” વિશેષ રૂપે બે શિવપદને પ્રાપ્ત કરે છે તેને વીર કહે છે. અથવા-વિદારયતિ કર્મરિપૂન્ इति वीरः” બે કર્મરૂપી શત્રુઓનો નાશ કરે છે તેને વીર કહે છે. અથવા-“અનન્યાનુભૂતમહાતપઃશ્રિયા વિરાજતે इति वीरः” અસાધારણ તપઃશ્રીથી બે શોભાયમાન હોય છે તેને વીર કહે છે. અથવા-“આન્તરમોહમહાવલનિર્દલનાર્થમનન્તતપોવીર્યં વ્યાપારયતિ इति-वीरः” આંતરિક શત્રુરૂપ મોહકર્મના મહાન બળનો નાશ કરવાને માટે બે અનંત તપથી યુક્ત એવા પોતાના અનંત વીર્યનો ઉપયોગ કરે છે તે વીર છે. એવા વીર સામાન્ય જિનને મનાય છે. આ સામાન્ય જિનની અપેક્ષાએ બે મહાન વીર હોય તેમને મહા-વીર કહે છે. મહાવીર પ્રભુમાં મહત્ત્વ ગુણથી યુક્ત વીરત્વ હતું તેનું પ્રતિપાદન આ રીતે થઈ શકે છે-તેઓ વિવિધ પરિષદો અને ઉપસર્ગોની સામે પણ

નિશ્ચલત્વાત્, જન્મસમયે નિજાકુળેન મેરોશ્ચાલનાચ્ચ । ‘આદિગરે’ આદિકરઃ=આદૌ-
પ્રથમતઃ સ્વશાસનાપેક્ષયા શ્રુતચારિત્રલક્ષણં ધર્મે કરોતીત્યેવંશીલ આદિકરઃ,
‘તિથિગરે’ તીર્થકરઃ-તીર્થતે=પાર્યતે સંસારમહામહોદધિર્યેન તત્ તીર્થમ્=પ્રવચનમ્
તદાધારશ્ચતુર્વિધઃ સદ્ગો વા, તત્કરણશીલત્વાત્ તીર્થકરઃ । ‘સયંસંબુદ્ધે’ સ્વયં-
સંબુદ્ધઃ=સ્વયમ્=આત્મના-પરોપદેશમન્તરેણ સમ્બુદ્ધઃ=સમ્યક્તયા વોધં પ્રાપ્તઃ સ્વયં-
સમ્બુદ્ધઃ । ‘પુરિસુત્તમે’ પુરુષોત્તમઃ-પુરુષેષુ ઉત્તમઃ શ્રેષ્ઠઃ-જ્ઞાનાધનન્તગુણવત્ત્વાત્પુ-
રુષોત્તમઃ । ‘પુરિસસીહે’ પુરુષસિંહઃ-પુરુષેષુ સિંહઃ-રાગદ્વેષાદિશત્રુપરાજયે દષ્ટા-

મી અડિગ રહે, તથા જન્મ સમય મેં इन्होंने ने अपने अङ्गुष्ठ से मेरु
પર્વત કો મી કંપિત કર દિયા । ભગવાન્ મહાવીર પ્રભુ આદિકર ઇસલિયે
કહે ગયે હૈં કિ इन्होंने अपने शासन की अपेक्षा प्रथम से श्रुतचारित्र
રૂપ ધર્મ કા પ્રરૂપણ કિયા હૈ । સંસારરૂપ મહાસમુદ્ર જિસકે દ્વારા પાર
કિયા જાતા હૈ વહ તીર્થ હૈ । એસા તીર્થ પ્રવચન કહા ગયા હૈ । અથવા
પ્રવચન કા આધાર ચતુર્વિધ સંઘ હોતા હૈ ઇસલિયે તીર્થ શબ્દ કા અર્થ
ચતુર્વિધ સંઘ હૈ । ઇસ તીર્થ કો કરને કા સ્વભાવ ભગવાન્ કા હોતા હૈ,
ઇસલિયે વે તીર્થકર કહે ગયે હૈં । ભગવાન્ કો સ્વયંસંબુદ્ધ જો કહા ગયા હૈ
ઉસકા કારણ યહ હૈ કિ ભગવાન્ જો અચ્છી તરહ સે વોધ કો પ્રાપ્ત
હોતે હૈં સો વહ વોધ ઉન્હેં કિસી કે ઉપદેશ સે પ્રાપ્ત નહીં હોતા હૈ-સ્વયં
હી વે ઉસ વોધ કો પ્રાપ્ત કરતે હૈં । જ્ઞાનાદિક અનંત ગુણોવાલે હોને કે
કારણ ભગવાન્ મહાવીર કો પુરુષોત્તમ કહા ગયા હૈ । ભગવાન્ કો જો
પુરુષસિંહ વિશેષણ દિયા ગયા હૈ ઉસકા કારણ યહ હૈ યે પુરુષો મેં

અડગ રહ્યા હતા. અને જન્મ સમયે તેમણે પોતાના અંગુઠા વડે સુમેરુ પર્વતને
પણ કંપાવ્યો હતો. ભગવાન મહાવીર પ્રભુને આદિકર કહેવાનું કારણ એ છે
કે તેમણે પોતાના શાસનની અપેક્ષાએ પહેલેથી જ શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મનું
પ્રરૂપણ કર્યું છે. સંસાર રૂપ મહાસાગર જેના દ્વારા પાર કરાય છે તેનું નામ
તીર્થ છે. એવું તીર્થ પ્રવચન ગણાય છે. અથવા પ્રવચનનો આધાર ચતુર્વિધ
સંઘ હોય છે તેથી ચતુર્વિધ સંઘને તીર્થ કહે છે. તે તીર્થની સ્થાપના કરવાનો
સ્વભાવ ભગવાનમાં હોય છે. તેથી તેમને તીર્થકર કહે છે. ભગવાનને ‘સ્વયં
સંબુદ્ધ’ કહેવાનું કારણ એ છે કે ભગવાનને સારામાં સારા બોધની જે પ્રાપ્તિ
થાય છે તે કોઈના ઉપદેશથી તેમને પ્રાપ્ત થતી નથી. પણ તેઓ જાતે જ તે
બોધ પ્રાપ્ત કરે છે. જ્ઞાનાદિક અનંત ગુણોવાળા હોવાથી ભગવાન મહાવીરને
પુરુષોત્તમ કહ્યા છે. ભગવાન મહાવીરને જે પુરુષ સિંહનું વિશેષણ આપવામાં
આવ્યું છે તેનું કારણ એ છે કે તેઓ સમસ્ત પુરુષોમાં સિંહ સમાન હતા.

દ્વ્યુતપરાક્રમત્વાત્, इति, यद्वा-पुरुषः सिंह इव इति पुरुषसिंहः । “ पुरिसवर पुंडरीक ” पुरुषवरपुण्डरीकम्-पुण्डरीकं=धवलकमलं, वरं च तत्पुण्डरीकं वरपुण्डरीकं-धवलकमलप्रधानं पुरुषो वरपुण्डरीकमिवेत्युपमितसमासे पुरुषवरपुण्डरीकम्, भगवतो वरपुण्डरीकोपमा च विनिर्गताऽखिलाऽशुभमलीमसत्वात्, सर्वैः शुभानुभावैः परिशुद्धत्वाच्च, यथा पुण्डरीकं पङ्काज्जातमपि सलिले वर्द्धितमपि चोभयसम्बन्ध-मपहाय निर्लेपं जलोपरि रमणीयं संदृश्यते निजानुपमगुणगणवलेन सुरासुरनर-निकरशिरोधारणीयतयाऽतिमहनीयं परमसुखाऽऽस्पदं च भवति, तथाऽयं भगवान्

सिंह जैसे थे । सिंह में सब से उत्कृष्ट शौर्यगुण होता है, इसी तरह से प्रभु में भी रागद्वेष आदि शत्रुओं को पराजित करने में प्रकटरूप से अद्भुत शौर्यरूप पराक्रम था । अथवासिंह के जैसे थे पुरुष थे, इसलिये पुरुषसिंह थे । प्रभु को पुरुषवरपुंडरीक कहा गया है कि ये वरपुंडरीक के जैसे पुरुष थे । सर्वोत्तम जो धवल कमल होता है उसका नाम वर-पुंडरीक है । भगवान् को वरपुंडरीक की उपमा इसलिये दी गई है कि ये अखिल अशुभमल से रहित थे, तथा समस्त शुभ अनुभावों से परि-शुद्ध थे, अथवा-जैसे पुंडरीक पङ्क (कीचड़) से उत्पन्न होता है, और पानी में रहकर ही बढ़ता है परन्तु फिर भी वह उन दोनों के साथ संबंध नहीं रखता है, तथा उन दोनों से अलिप्त बना रहकर ही वह जल के ऊपर रमणीय दिखता है—एवं अपने अनुपम गुणगुण के बल से सुर असुर और मनुष्यों के द्वारा शिरोधार्य बनता है इससे वह अतिमहनीय और

સિંહમાં સૌથી વધારે શૌર્યગુણ હોય છે. એજ રીતે ભગવાન મહાવીરમાં પણ રાગદ્વેષ આદિ શત્રુઓને પરાજિત કરવાનું અદ્ભુત શૌર્ય રૂપ પરાક્રમ પ્રગટરૂપે વિદ્યમાન હતું. અથવા તેઓ સિંહના જેવા પુરુષ હોવાથી તેમને પુરુષસિંહ કહેવામાં આવ્યા છે. પ્રભુને ‘પુરુષવરપુંડરીક’ કહેવાનું કારણ એ છે કે તેઓ વરપુંડરીક-શ્રેષ્ઠ પુંડરીક જેવા પુરુષ હતા જે સર્વોત્તમ ધવલ કમળ થાય છે તેને વરપુંડરીક કહે છે. ભગવાનને વરપુંડરીકની ઉપમા આપવાનું કારણ એ છે કે તેઓ સમસ્ત પ્રકારના અશુભ મળથી રહિત હતા, તથા સમસ્ત શુભ અનુભાવોથી પરિશુદ્ધ હતા. અથવા—જેમ પુંડરીક પાંદવમાંથી પેદા થાય છે, અને પાણીમાં રહીને જ પોતાનો વિકાસ સાધે છે પણ તે તે જળનેની સાથે સંબંધ રાખતું નથી. તેમનાથી અલિપ્ત જ રહે છે અને જળની ઉપર રમણીય દેખાય છે, અને પોતાના અનુપમ ગુણોને પ્રભાવે સુર, અસુર અને મનુષ્યો દ્વારા

કર્મપદ્માજ્ઞાતો ભોગામ્ભોભિર્વર્દિતઃ સન્નપિ નિર્લેપસ્તદુભયમતિવર્તતે, ગુણસમ્પદા-
સ્પદતયા ચ કેવલાદિગુણભાવાદસ્થિભવ્યજનશિરોધારણીયો ભવતીતિ । “પુરિસ-
વરગંધહસ્તી ” પુરુષવરગન્ધહસ્તી-ગન્ધયુક્તો હસ્તી ગન્ધહસ્તી, વરશ્વાસૌ ગન્ધ-
હસ્તી વરગન્ધહસ્તી, પુરુષો વરગન્ધહસ્તીવ પુરુષવરગન્ધહસ્તી, ગન્ધહસ્તિલક્ષણં યથા-

“યસ્ય ગન્ધં સમાગ્રાય, પલાયન્તે પરે ગજાઃ ।

તં ગન્ધહસ્તિનં વિદ્યાન્નૃપતેર્વિજયાવહમ્ ॥૧॥ ” ઇતિ,

અતઃ એવ યથા ગન્ધહસ્તિગન્ધમાગ્રાયાન્યે ગજા ઇતસ્તતો દ્રુતં પલાય્ય કાપિ
વિલીયન્તે તથાઽચિન્ત્યાતિશયપ્રભાવશાદ્ વિહરણસમીરણગન્ધસમ્બન્ધગન્ધતોઽપિ

સર્વોત્કૃષ્ટ સુખ કા સ્થાન માના જાતા હૈ । ડસી તરહ પ્રમુ મી કર્મરૂપ
પંક સે ઉત્પન્ન તો હુઃ ઓર મોગરૂપ જલ સે વૃદ્ધિગત મી હુઃ ફિર મી
ડન ડોનો સે અલિસ રહકર ડનસે દૂર હી રહે । તથા ગુણરૂપ સંપત્તિ કે
સ્થાન હોને કે કારણ વે કેવલજ્ઞાન આદિ ગુણો કે પ્રભાવ સે સમસ્ત ભવ્ય
જનો દ્વારા શિરોધાર્ય બને ઇસલિયે પ્રમુ કો પુરુષવરપુંડરીક કહા ગયા હૈ ।
પ્રમુ કો પુરુષવરગંધહસ્તી ઇસલિયે કહા ગયા હૈ કિ યે પ્રમુરૂપ પુરુષ
ગંધહસ્તી કે જૈસે થે । ગન્ધહસ્તી કા લક્ષણ ઁસા કહા ગયા હૈ—

યસ્ય ગન્ધં સમાગ્રાય, પલાયન્તે પરે ગજાઃ ।

તં ગન્ધહસ્તિનં, વિદ્યાન્નૃપતેર્વિજયાવહમ્ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ॥

અર્થાત્-જિસકી ગન્ધ કો સૂંઘકર દૂસરે હાથી મગ જાતે હૈ, તથા
જો અપને રાજા કો યુદ્ધ મેં વિજય પ્રાપ્ત કરાતા હૈ વહ ગંધહસ્તી હૈ । ઇસલિયે
જૈસે ગંધહસ્તી કી ગંધ કો સૂંઘ કર દૂસરે હાથી ઇધર ડધર જલ્દી સે

શિરોધાર્ય બને છે, ઁજ પ્રમાણે પ્રભુ પણ કર્મરૂપી પંકમાંથી ઉત્પન્ન તો
થયાં બને ભોગરૂપ બળથી વૃદ્ધિ પણ પામ્યાં, છતાં પણ તે બન્નેથી અલિપ્ત
(દૂર) રહ્યા. તથા ગુણરૂપ સંપત્તિનું સ્થાન હોવાને કારણે કેવળજ્ઞાન આદિ
ગુણોના પ્રભાવથી તેઓ સમસ્ત ભવ્યબનો દ્વારા શિરોધાર્ય બન્યા. તેથી પ્રભુને
‘પુરુષવર ગંધહસ્તી’ કહેવાનું કારણ ઁ છે કે તેઓ ગંધહસ્તીના જેવાં હતા.
ગંધહસ્તીનાં નીચેનાં લક્ષણો કહ્યાં છે—

યસ્ય ગન્ધં સમાગ્રાય, પલાયન્તે પરે ગજાઃ ।

તં ગન્ધહસ્તિનં વિદ્યાન્નૃપતેર્વિજયાવહમ્ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ”

જેની ગંધથી બીજાં બધા હાથીઓ ભાગી બચ છે તથા જે પોતાના
રાબને યુદ્ધમાં વિજય આપાવે છે તે હાથીને ગંધહસ્તી કહે છે. જેવી રીતે
ગંધહસ્તીની ગંધ આવતાં જ બીજા હાથીઓ આમ તેમ ભાગી બંધને કોઈ

ઈતિ-ડમર-મરકાદય ઉપદ્રવા દ્રાગ્ દિક્ષુ પ્રદ્રવન્તીતિ । ગન્ધગજાશ્રિતરાજવદ્ ભગ-
વદાશ્રિતો ભવ્યગણઃ સર્વદા વિજયશાન્ ભવતીતિ ભવત્યુભયોર્યુક્તં સાદૃશ્યમ્ ।
'લોગુત્તમે'-લોકોત્તમઃ-લોકેષુ=ભવ્યસમાજેષુ=ઉત્તમઃ ઉત્કૃષ્ટતમઃ, ચતુર્વિંશદ-
તિશય-પશ્ચત્ત્રિંશદ્વાણીગુણોપેતત્વાત્ । 'લોગનાથે'-લોકનાથઃ-લોકાનાં=ભવ્યાનાં
નાથઃ=નેતા યોગક્ષેમકરત્વાત્ । 'લોગહિણ' લોકહિતઃ-લોકઃ=એકેન્દ્રિયાદિઃ

ભાગ કર કहीं છિપ જાતે हैं उसी तरह प्रभु के अतिशय ही कुछ ऐसे
अचिन्त्य होते हैं कि जिससे प्रभु जहां जहां विहार करते हैं वहां वहां के
ईति, डमर-लूट-फाट, मरकी-हैजा प्लेग आदि सब विष्वल नष्ट हो
जाते हैं । तथा गंधगज का आश्रय करने वाले राजा की तरह प्रभु का
आश्रय करने वाले भव्यगण सर्वदा विजयशील ही बने रहते हैं । इस
तरह दोनों में सादृश्य आता है । “विहरणसमीरणगन्धसम्बन्धतः”
पद का अर्थ ऐसा है कि जैसे गंधहस्ती की गंध से अन्य दूसरे हाथी
भाग जाते हैं उसी प्रकार प्रभु के विहाररूपपवन की सुगंध से ईति
डमर आदि उपद्रवरूप अन्य हाथी भी दूसरी दिशाओं में भाग जाते हैं ।
प्रभु चौतीस अतिशयों से एवं चाणी के पैंतीस गुणों से विराजमान
होने के कारण भव्यलोकों में उत्तम माने गये हैं, अतः उन्हें लोकोत्तम
विशेषण दिया है । लोकनाथ पद यह प्रकट करता है कि प्रभु संज्ञी भव्यजनों
के योगक्षेमकारक होते हैं इसलिये वे उनके नेता होते हैं । “लोकहितः”

જગ્યાએ છૂપાઈ જાય છે એજ રીતે પ્રભુના અતિશયોનો પ્રભાવ જ એવો અદ્ધ-
ભુત હોય છે કે તેઓ જ્યાં જ્યાં વિહાર કરે છે ત્યાં ત્યાંના ઉપદ્રવો, લૂંટફાટ
મરકી આદિ સઘળા ઉત્પાતો શાન્ત પડી જાય છે. જેવી રીતે ગંધહસ્તીનો
આશ્રય કરનાર રાજા વિજયી નીવડે છે તેવી રીતે પ્રભુનો આશ્રય લેનાર ભવ્ય
ગણ સદા વિજયી જ બન્યા કરે છે. આ રીતે બન્નેમાં સમાનતા રહેલી છે.
“વિહરણસમીરણગન્ધસમ્બન્ધતઃ” નો અર્થ એવો છે કે જેવી રીતે ગંધહસ્તીની
સુગંધથી બીજા હાથીઓ ભાગી જાય છે એજ રીતે પ્રભુના વિહારરૂપ પવનની
સુગંધથી ઇતિ (ખેતીનો નાશ કરનાર ઉપદ્રવ), પવનનું તોફાન, રોગચાળો વગેરે
ઉપદ્રવ રૂપી અન્ય હાથીઓ પણ બીજી દિશાઓમાં નાસી જાય છે. પ્રભુ ચોત્રીસ
અતિશયો અને વાણીના પાંત્રીસ ગુણો વડે વિરાજમાન હોવાથી ભવ્યલોકોમાં
ઉત્તમ મનાય છે. તેથી જ તેમને લોકોત્તમ વિશેષણ લગાડ્યું છે. ‘લોકનાથ’
પદ એ બતાવે છે કે પ્રભુ ભવ્યજનોનું યોગક્ષેમ કરનાર હોય છે. તેથી તેઓ
તેમના નેતા હોય છે. “લોકહિતઃ” પદ એ બતાવે છે કે એકેન્દ્રિયથી માંડીને

સર્વપ્રાણિગણસ્તસ્મૈ હિતઃ-તદ્રક્ષોપાયપ્રદર્શકત્વાત્ । ‘લોકપદ્મૈ’-લોકપ્રદીપઃ-
લોકસ્ય ભવ્યજનસમુદાયસ્ય પ્રદીપઃ, તન્મનોઽભિનિવિષ્ટાઽનાદિમિથ્યાત્વત્તમઃ-
પટલવ્યપગમનયા વિશિષ્ટાત્મતત્ત્વપ્રકાશકત્વાત્, યથા પ્રદીપસ્ય સકલજીવાર્થે
તુલ્યપ્રકાશકત્વેઽપિ ચક્ષુષ્મન્ત એવ તત્પ્રકાશસુખભાજો ભવન્તિ નત્વન્ધાઃ, તથા
ભવ્યા એવ ભગવદનુભાવસમુદ્ભૂતપરમાનન્દસન્દોહભાજો ભવન્તિ નાભવ્યા ઇતિ
પ્રતિવોધયિતું પ્રદીપદૃષ્ટાન્તઃ, અત એવ લોકપદ્મેન ભવ્યાનાં ગ્રહણમ્ । ‘લોકપદ્મો-

પદ્મ યહ કહતા હૈ કિ એકેન્દ્રિય સે લેકર પંચેન્દ્રિય પર્યન્ત કે જિતને
જીવ હૈ પ્રભુ ડનકી રક્ષા કરને કા ઉપાય કહતે હૈ અતઃ વે એકેન્દ્રિયાદિ
સર્વપ્રાણિગણ કે હિતરૂપ રક્ષા કે ઉપાય કે પ્રદર્શક હોને કે કારણ
લોકહિત કહે ગયે હૈ । જિસ પ્રકાર દીપક સકલજીવોં કે લિયે સમાન
હી રૂપ સે પ્રકાશ દેતા હૈ પરન્તુ ડસ પ્રકાશ સે અંધા વ્યક્તિ લાભ નહીં
ઉઠા પાતા, સૂઝતા હી ડસકે પ્રકાશજન્ય સુખ કો ભોગતા હૈ । ડસી
પ્રકાર ભવ્યજન હી ભગવાન્ કે અનુભવ સે જનિત પરમાનન્દ કો ભોગતે હૈ,
અભવ્ય નહીં, ક્યોં કિ ડનકે મન મેં જો અનાદિકાલ સે મિથ્યા-
ત્વરૂપ અંધકાર કા પટલ ભરા રહતા હૈ વહ પ્રભુ કી દેશનાસે ભી
વ્યપગત-દૂર નહીં હોતા હૈ, અતઃ વિશિષ્ટ આત્મતત્ત્વ કા પ્રકાશ ડન્હે
નહીં હો સકતા હૈ । તવ કિ જો ભવ્યજીવ હોતે હૈ વે એસે નહીં હોતે હૈ,

પંચેન્દ્રિય સુધીના જેટલા જીવો છે તેમની રક્ષા કરવાનો ઉપાય પ્રભુ બતાવે
છે. તે રીતે એકેન્દ્રિય આદિ સર્વ પ્રાણીગણના હિતરૂપ રક્ષાનો ઉપાય બતાવતા
હોવાથી તેમને ‘લોકહિત’ કહેલા છે.....

જે રીતે દીપક સમસ્ત જીવોને સરળો પ્રકાશ આપે છે, પણ તે પ્રકાશનો લાભ
આંધળો માણસ ઉઠાવી શકતો નથી-દેખતો માણસ જ તે પ્રકાશ જન્ય સુખને
ભોગવી શકે છે. એજ રીતે ભવ્ય જનો જ ભગવાનના અનુભાવથી ઉત્પન્ન
થયેલ પરમાનંદને ભોગવી શકે છે. અભવ્ય જીવો ભોગવી શકતા નથી. કારણ કે
અભવ્ય જીવોના મનમાં અનાદિ કાળથી જે મિથ્યાત્વરૂપ અંધકારનો થર જામ્યો
હોય છે તે પ્રભુની દેશનાથી દૂર થતો નથી. તેથી વિશિષ્ટ આત્મતત્ત્વનો પ્રકાશ
તેમને મળી શકતો નથી. પણ ભવ્યજીવોની બાબતમાં એવું બનતું નથી. કારણ
કે પ્રભુની દેશના દ્વારા તેમના અનાદિકાળના મિથ્યાત્વરૂપ અંધકારના થર દૂર
થઈ જાય છે. તેથી તેમને વિશિષ્ટ આત્મતત્ત્વનાં દર્શન થવા માંડે છે. આ

‘ગરે’-લોકપ્રધોતકર:-લોકશબ્દેનાત્ર લોક્યતે=દશ્યતે કેવલાલોકેન યથાવસ્થિ-
તતયેતિ વ્યુત્પત્ત્યા લોકાલોકયોરુભયોરપિ ગ્રહણમ્, તેન લોકસ્ય=લોકાલોકલ-
ક્ષણસ્ય સકલપદાર્થસ્ય પ્રધોત:-લોકપ્રધોતસ્તં કરોતીત્યેવંશીલો લોકપ્રધોતકર:-
-સર્વલોકપ્રકાશકરણશીલ: । તાચ્છીલ્યે કર્તારિ ટ-પ્રત્યય: । ‘અભયદય’
-અભયદય:-ન ભયમ્-અભયમ્, ભયાનામભાવો વા અભયમ્-અક્ષોભલક્ષણ આત્મ-
નોઽવસ્થાવિશેષો મોક્ષસાધનભૂતમુત્કૃષ્ટધૈર્યમિતિ યાવત્, દયતે-દદાતીતિ દય:,

ક્યોં કિ પ્રમુ કી દેશના ઉનકે અનાદિકાલીન મિથ્યાત્વરૂપ અંધકાર પટલ કા સર્વથા વિનાશ કર દેતી હૈ, ઇસસે ઉન્હેં વિશિષ્ટ આત્મતત્ત્વ કે દર્શન હોને લગતે હૈં । ઇસી વાત કો સમજાને કે લિયે પ્રદીપ કા દૃષ્ટાન્ત સૂત્રકારને દિયા હૈ । લોકપદ સે યહાં સામાન્ય લોક કા ગ્રહણ ન કરકે ભવ્યલોક કા ગ્રહણ કિયા ગયા હૈં । “લોકપ્રધોતકર” પદ યદ સાવિત કરતા હૈ કિ પ્રમુ અપને જ્ઞાન સે લોક ઔર અલોકરૂપ સમસ્ત પદાર્થોં કો પ્રકાશિત કરને કે સ્વભાવવાલે હોતે હૈં । “લોક્યતે ઇતિ લોક:” ઇસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર લોક શબ્દ સે યહાં લોક ઔર અલોક દોનોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ, ક્યોં કિ કેવલજ્ઞાન સે ઇન દોનોં કા યથાવસ્થિતરૂપ સે પ્રકાશ હોતા હૈ । અભયદય-પદ યહ પ્રકટ કરતા હૈ કિ પ્રમુ કિસી કો ભી ભય નહીં દેતે હૈં, ઇસલિયે પ્રમુ અભયદય હૈં । ઇસ પક્ષ મેં યહ અર્થ નિકલતા હૈ કિ પ્રમુ ઉપસર્ગ કરને વાલે ઔર પ્રાણોં કે ભી નાશ કરને મેં રસિક બને હુએ પ્રાણિયોંકે લિયે ભી ભય નહીં દેતે હૈં । “ભયાનામ્ અભાવોઽભયમ્” ઇસ પક્ષ મેં અક્ષો-

વાતને સમજાવવા માટે સૂત્રકારે પ્રદીપનું દૃષ્ટાંત આપ્યું છે. લોકપદથી અહીં સામાન્યલોક ગ્રહણ ન કરતાં ભવ્યલોક ગ્રહણ થયેલ છે. “લોકપ્રધોતકર” પદ એ વાત સિદ્ધ કરે છે કે પ્રમુ પોતાના જ્ઞાનથી લોક અને અલોકરૂપ સમસ્ત પદાર્થોંને પ્રકાશિત કરવાના સ્વભાવ વાળા હોય છે. “લોક્યતે ઇતિ લોક:” આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે ‘લોક’ શબ્દથી અહીં લોક અને અલોક બન્નેનો સમાવેશ કરાયો છે. કારણ કે કેવળજ્ઞાન દ્વારા તે બન્નેના યથાર્થ સ્વરૂપને જોઈ શકાય છે. ‘અભયદય’ પદ એ બતાવે છે કે પ્રમુ કોઈને પણ ભય પમાડતા નથી. પ્રમુ ઉપસર્ગ દેનારને અને પ્રાણોંનો નાશ કરવામાં આનંદ માનનાર છોવોને પણ ભય પમાડતા નથી તેથી તેમને ‘અભયદય’ કહેવામાં આવ્યા છે. “ભયાનામ્ અભાવોઽભયમ્” મોક્ષ સાધવામાં ઉત્કૃષ્ટ ધૈર્યરૂપ જે અક્ષોભ લક્ષણની આવશ્યકતા

અભયસ્ય દયોઽભયદયઃ, યદ્વા-અભયા-ભયરહિતા દયા=સર્વજીવસંકટપ્રતિમોચન-સ્વરૂપાઽનુકમ્પા યસ્ય સોઽભયદયઃ । ‘ચક્ષુદય’ ચક્ષુર્દયઃ-ચક્ષુર્જ્ઞાનં નિશ્ચિલવ-સ્તુતત્ત્વાઽવભાસકતયા ચક્ષુઃસાદૃશ્યાત્, તસ્ય દયો દાયકશ્ચક્ષુર્દયઃ, યથા હરિણા-દિશરણ્યેઽરણ્યે લુણ્ટાકલુણ્ટિતેભ્યઃ પટ્ટિકાદિદાનેન ચક્ષુષી પિધાય હસ્તપાદાદિ વદ્ધ્વા તૈર્ગતે પાતિતેભ્યઃ કશ્ચિત્ પટ્ટિકાઽપનોદેન ચક્ષુર્દત્ત્વા માર્ગે પ્રદર્શયતીતિ, તથા મગવાનપિ ભવારણ્યે રાગદ્વેષલુણ્ટાકલુણ્ટિતાઽઽત્મગુણધનેભ્યો દુરાગ્રહપટ્ટિ-

મલક્ષણ જો આત્માવસ્થાવિશેષ હૈ કિ જો મોક્ષસાધન મેં ઉત્કૃષ્ટ ધૈર્યરૂપ હૈ પ્રમુ ભવ્યજીવોં કો ઉસે દેતે હૈં, અર્થાત્ ભવ્યજીવોં કો વે એસા ઉપદેશ દેતે હૈં કિ જિસકે કારણ વે સુક્તિ કે સાધન કરને મેં કિસી મી અવ-સ્થા મેં ધૈર્ય સે વિચલિત નહીં હોતે । પ્રતિકૂલ અવસ્થાઓં મેં વે કમી મી ક્ષુભિત નહીં બન પાતે । અથવા-અભય અર્થાત્ સર્વ જીવોં કે સંકટોં કો છુડાનેવાલી દયા-અનુકમ્પા, જિસકે દેનેવાલે હોનેસે વે અભયદય હૈં । ચક્ષુર્દય પદ યહ બતલાતા હૈ કિ જિસ પ્રકાર હરિણાદિ જાનવરોં સે વ્યાસ જંગલમેં લુટેરોંદ્વારા લૂટે ગયે ઓર આંખોં પર પટ્ટી બાંધકર, તથા હાથ પૈર બાંધકર યજ્ઞોં મેં ગિરાયે ગયે જીવોં કે લિયે કોઈ દૂસરા ઉપકારી પુરુષ ઉનકી આંખોં કી પટ્ટી યોલકર ઉન્હેં સૂઝતા કર દેતા હૈ, ઓર ઉન્હેં રાસ્તે લગા દેતા હૈ તો જૈસે વહ ચક્ષુર્દાયી-ઉપકારી માના જાતા હૈ ઉસી પ્રકાર ઇસ ભટ્ટાટવી મેં રાગદ્વેષરૂપ લુટેરોં દ્વારા જિન જીવોં કા આત્મગુણરૂપ ધન લૂટ લિયા ગયા હૈ, ઓર દુરાગ્રહરૂપ પટ્ટિકા સે ફિર

રહે છે તે પ્રમુ ભવ્યજીવોને આપે છે. એટલે કે ભવ્યજીવોને તેઓ એવો ઉપ-દેશ આપે છે કે જેના પ્રભાવથી સુક્તિ સાધવાના કાર્યમાં કોઈ પણ સંયોગોમાં તેઓ ધૈર્યથી વિચલિત થતા નથી. પ્રતિકૂલ સંયોગોમાં પણ તેઓ કદી ક્ષુભિત થતા નથી. અથવા અભયા-સમસ્ત જીવોને સંકટોમાંથી છોડાવનારી દયા-અનુકંપા હોય છે. તે અનુકંપા તેમનામાં હોવાથી તેમને ‘અભયદય’ કહેવામાં આવ્યા છે. ચક્ષુર્દય (ચક્ષુદાતા) પદ એ બતાવે છે કે-જેમ હરણાદિ જાનવરોથી વ્યાસ વનમાં લૂંટારા દ્વારા લૂંટાઈને, આંખો પર પટ્ટી બાંધીને તથા હાથ પગ જકડી લઈને ખાડામાં હડસેલી દેવાયેલી વ્યક્તિની આંખો પરની પટ્ટી ખસેડી નાખીને તેને દેખતો કરીને માર્ગે ચડાવી દેનાર ઉપકારી માણસને જેવીરીતે ચક્ષુદાયી ગણવામાં આવે છે, એવીરીતે આ ભટ્ટાટવીમાં રાગદ્વેષ રૂપી લૂંટારા દ્વારા જે જીવોના આત્મગુણ રૂપી ધનને લૂંટી લેવામાં આવ્યું છે, અને દુરાગ્રહ રૂપી

કાઽઽછાદિતજ્ઞાનચક્ષુઃપ્રીતિમિથ્યાત્વગર્તે પાતિતેભ્યસ્તદપનયનપૂર્વકં જ્ઞાનચક્ષુર્દ-
ત્વા મોક્ષમાર્ગ પ્રદર્શયતિ । એતદેવ પ્રકારાન્તરેણાઽઽહ-‘મર્ગદય’-માર્ગદયઃ-
માર્ગઃ=સમ્યગ્રત્નત્રયલક્ષણઃ શિવપુરપથઃ, યદ્વા-વિશિષ્ટગુણસ્થાનપ્રાપકઃ ક્ષયોપશમ-
ભાવો માર્ગઃ, તસ્ય દયઃ=દાતા । ‘શરણદય’-શરણદયઃ-શરણ=પરિત્રાણં કર્મ-

જિનકી અન્તરંગશ્રુતજ્ઞાનરૂપ આંખેં જકડી દી ગઈ હૈં, તથા મિથ્યાત્વરૂપ
ભયંકર લહે મેં ફિર જિનેં ગિરા દિયા હૈં એસે જીવોં કી જો નિશ્ચિલ
વસ્તુ કે વાસ્તવિક સ્વરૂપ કી અવભાસક (પ્રકાશક) જો શ્રુતજ્ઞાનરૂપ
આંખેં હૈં કી જિનપર દુરાગ્રહ કી પટ્ટી કસકર બંધી હુઈ હૈં ઉસ પટ્ટી કો
હટાકર પ્રભુને ઉનેં સદ્જ્ઞાનરૂપ ચક્ષુ પ્રદાન કિયે હૈં, ઓર મુક્તિ કા
રાસ્તા ઉનેં દિશ્વાયા હૈં અતઃ વે ચક્ષુદાયી માને ગયે હૈં । યહાં ચક્ષુ
ઓર જ્ઞાન મેં સમસ્ત વસ્તુઓં કે વાસ્તવિક સ્વરૂપ કો બતલાને કે અભિ-
પ્રાય સે સાદૃશ્ય પ્રકટ કિયા ગયા હૈં ઇસલિયે ચક્ષુ શબ્દ કા અર્થ
જ્ઞાન-શ્રુતજ્ઞાનપરક લિયા ગયા હૈં । ઇસી વાત કો સૂત્રકાર પ્રકારાન્તર
સે સમજાતે હૈં—“ માર્ગદય ” રત્નત્રયાત્મક જો મોક્ષમાર્ગ હૈં વહ યહાં
માર્ગ શબ્દ સે કથિત હુઆ હૈં । અથવા વિશિષ્ટ ગુણસ્થાનોં કા પ્રાપક જો
ક્ષયોપશમ ભાવ હૈં વહ માર્ગશબ્દ સે લિયા ગયા હૈં । ઇસ માર્ગ કે દય-
દાતા મૂલરૂપ સે પ્રભુ હોતે હૈં અતઃ વે માર્ગદય હૈં । “ શરણદય ”

પટ્ટી વડે જેમની અન્તરંગ શ્રુતજ્ઞાનરૂપ આંખો જકડી લેવામાં આવી છે તથા
મિથ્યાત્વરૂપ ભયંકર ખાડામાં જેમને હડસેલી દેવામાં આવ્યા છે એવા જીવોની
નિષ્ચિલ વસ્તુના વાસ્તવિક સ્વરૂપને બતાવનારી (પ્રકાશક) જે શ્રુતજ્ઞાનરૂપ આંખો
છે-જે આંખો પર દુરાગ્રહરૂપ પટ્ટી મળખૂત રીતે બાંધેલી છે, તે પટ્ટીને ફર
કરીને પ્રભુએ તેમને સાચા જ્ઞાનરૂપ ચક્ષુનું પ્રદાન કર્યું છે. અને મુક્તિનો રાહ
બતાવ્યો છે. તેથી ભગવાનને ચક્ષુદાયી કહ્યા છે. અહીં ચક્ષુ અને જ્ઞાનમાં
સમસ્ત વસ્તુઓના વાસ્તવિક સ્વરૂપને બતાવવાની શક્તિ હોવાથી સમાનતા પ્રગટ
કરવામાં આવી છે. તેથી ચક્ષુ શબ્દનો અર્થ જ્ઞાન-શ્રુતજ્ઞાન લેવામાં (ઘટાવવામાં)
આવ્યો છે. એજ વાતને સૂત્રકાર ખીજી રીતે સમજાવે છે—“ માર્ગદય ” રત્નત્રયા-
ત્મક જે મોક્ષમાર્ગ છે તે અહીં ‘ માર્ગ ’ શબ્દથી ગ્રહણ કરાયેલ છે. અથવા
વિશિષ્ટ ગુણસ્થાનોમાં પહોંચાડનાર જે ક્ષયોપશમ લાવે છે તે ‘ માર્ગ ’ શબ્દથી
ગ્રહણ કરાયેલ છે. તે માર્ગદય-તે માર્ગદાતા-તે માર્ગે લઈ જનાર મૂળરૂપે તે
પ્રભુ હોય છે. તેથી તેમને ‘ માર્ગદય ’ કહેવામાં આવ્યા છે. ‘ શરણદય ’-શરણ

રિપુવશીકૃતતયા વ્યાકુલનાં પ્રાણિનાં રક્ષણસ્થાનં વા, તસ્ય દયઃ । ‘જીવદય’—
જીવદયઃ—જીવેષુ=એકેન્દ્રિયાદિસમસ્તપ્રાણિષુ દયા=સંકટમોચનલક્ષણા યસ્યેતિ,
યદ્વા—જીવન્તિ મુનયો યેન સ જીવઃ=સંયમજીવિતં, તસ્ય દયઃ । ‘બોહિદય’—
બોધિદયઃ—બોધિઃ = જિનપ્રણીતધર્મમૂલભૂતા તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનલક્ષણસમ્યગ્દર્શનરૂપા,
તસ્યા દયઃ । ‘ધર્મદય’—ધર્મદયઃ ધર્મઃ=દુર્ગતિપ્રપતજ્જન્તુસંરક્ષણલક્ષણઃ શ્રુતચા-

શરણશબ્દ કા અર્થ રક્ષણસ્થાન હૈ । પ્રભુને કર્મરૂપી શત્રુઓં દ્વારા અપને
વશ મેં કિયે ગયે હોને સે વ્યાકુલ બને પ્રાણિયોં કો અપની દિવ્ય દેશના
દ્વારા મોક્ષરૂપ રક્ષણસ્થાન કહા અતઃ વે શરણદય કહલાયે । અથવા
પ્રભુને ડન પ્રાણિયોં કો અપની દિવ્યદેશના દ્વારા કર્મોં સે અપની રક્ષા
કરને કે ઉપાય બતલાયે ઇસલિયે પ્રભુ શરણદય કહલાયે । “જીવદય”
શબ્દ કો અર્થ હૈ કિ પ્રભુ કી સંકટમોચનરૂપ દયા કિન્હીં વિશેષ પ્રાણિયોં
પર હી નહીં રહી હૈ કિન્તુ એકેન્દ્રિય જીવ સે લેકર સમસ્ત પંચન્દ્રિય
જીવોં તક એકરૂપ સે રહી હૈ ઇસલિયે પ્રભુ જીવદય કહલાયે હૈ ।
અથવા—મુનિજન જિસકે દ્વારા જીવિત રહતે હૈં વહ જીવ હૈ, એસા
જીવ સંયમ હૈ । ઇસ સંયમ—જીવન કો દેતે હૈં વે જીવદય હૈં । “બોહિદય”
બોધિ શબ્દ કા અર્થ જિનપ્રણીતધર્મ કી મૂલભૂત જો તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ
રુચિ હૈ, ઇસકે દેનેવાલે પ્રભુ હૈં અતઃ વે બોધિદય હૈં । “ધર્મદય” દુર્ગતિ
મેં પડતે હુએ જીવોં કી જો ડસસે રક્ષા કરતા હૈ ડસકા નામ ધર્મ હૈ ।

એટલે રક્ષણસ્થાન. કર્મરૂપી શત્રુઓને અધીન થવાથી વ્યાકુળ બનેલા જીવોને
પ્રભુએ પોતાની દિવ્ય દેશના દ્વારા મોક્ષરૂપ રક્ષણસ્થાન બતાવ્યું. તેથી તેમને
શરણદય કહેવામાં આવ્યા છે. અથવા પ્રભુએ તે જીવોને પોતાની દિવ્ય દેશના
દ્વારા કર્મોથી પોતાની રક્ષા કરવાનો ઉપાય બતાવ્યો. તેથી પ્રભુને શરણદય
કહે છે. “જીવદય” શબ્દનો અર્થ એ છે કે પ્રભુની સંકટમોચનરૂપ દયા કોઈ
અમુક જ પ્રાણીઓ પર રહી નથી પણ એકેન્દ્રિયથી લઈને પંચેન્દ્રિય સુધીના
બધા જીવો પ્રત્યે એક સરખી રહી છે. તેથી પ્રભુને જીવદય કહ્યા છે. અથવા
મુનિજન જેના દ્વારા જીવિત રહે છે તે જીવ છે. એવો જીવ સંયમ છે. આ
સંયમ જીવનને જે દે છે તેને જીવદય કહે છે. “બોહિદય” જિનપ્રણીત ધર્મની
મૂળભૂત જે તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાનરૂપ રુચિ છે તેને ‘બોધિ’ કહે છે. તે બોધિ
દેનારા પ્રભુ હોવાથી તેમને ‘બોધિદય’ કહ્યા છે. “ધર્મદય” દુર્ગતિમાં
પડતાં જીવોને તેનાથી બચાવે છે તેનું નામ ધર્મ છે. એવા તે ધર્મને શ્રુત.

રિત્રાત્મકસ્તસ્ય દયઃ । ‘ધમ્મદેશક’ ધર્મદેશકઃ-ધર્મ=પ્રાકૃપ્રતિપાદિતલક્ષણઃ, તસ્ય દેશકઃ=ઉપદેશકઃ । ‘ધમ્મનાયક’-ધર્મનાયકઃ-ધર્મસ્ય નાયકઃ=નેતા સ્વામી ઇતિ યાવત્ । ‘ધમ્મસારથી’ ધર્મસારથિઃ-ધર્મસ્ય સારથિઃ, ભગવતિ સારથિત્વારોપેણ ધર્મે રથત્વારોપો વ્યજ્યતે ઇતિ પરસ્પરિતરૂપકાલઙ્કારસ્તસ્માત્, યથા સારથી રથ-દ્વારા તત્ર સ્થિતમધ્યનીનં સુખપૂર્વકમભીષ્ટં સ્થાનં નયતિ, ઉન્માર્ગગમનાદિતથ પ્રતિરુ-ણદ્વિ તથા ભગવાન્ ધર્મદ્વારા મોક્ષસ્થાનમિતિ ભાવઃ । ‘ધમ્મવરચાઉરંતચક્રવટી’ ધર્મવરચાઉરંતચક્રવર્તી-દાન-શીલ-તપો-ભાવૈશ્વતસ્ટુણાં નરકાદિગતીનાં ચતુર્ણાં વા

એસા વહ ધર્મ શ્રુતચારિત્રરૂપ કહા ગયા હૈ । હસ ધર્મ કો જીવ પ્રભુ કી દેશના દ્વારા પ્રાપ્ત કરતે હૈં અતઃ પ્રભુ કો ધર્મદય કહા હૈ । “ધર્મદેશક” પ્રભુ હસી ધર્મ કા ઉપદેશ કરતે હૈં હસલિયે વે ધર્મદેશક કહે ગયે હૈં । ધર્મ કે નેતા હોને સે ધર્મનાયક, ઓર ધર્મ કે સારથિ હોને સે પ્રભુ ધર્મસારથિ કહે ગયે હૈં । જિસ પ્રકાર સારથિ રથ દ્વારા રથ પર વેઠે હુપ્રાણિયોં કો સુખપૂર્વક ઉનકે અભીષ્ટ સ્થાન પર પહુંચા દેતા હૈ, ઓર “રથ ઉન્માર્ગ પર ન ચલા જાવે” હસકા પૂરા ધ્યાન રખતા હૈ ઉસી પ્રકાર, ભગવાનરૂપ સારથિ ભી ધર્મરૂપ રથ દ્વારા સવ્યજનોં કો ઉનકે અભીષ્ટ સ્થાન-મુક્તિપુર કો ઉન્હેં પહુંચાતે હૈં, ઓર કુવાદિયોં સે ધર્મ કી રક્ષા કરતે રહતે હૈં અતઃ ઉન્હેં ધર્મસારથિ પ્રકટ કિયા હૈ । હસ તરહ યહાં પર ભગવાન મેં સારથિત્વ કે આરોપ સે ધર્મ મેં રથત્વ કા આરોપ અભિ-વ્યક્ત હોતા હૈ અતઃ યહ પરસ્પરિતરૂપકાલઙ્કાર હૈ । “ધમ્મવરચાઉરંત-ચક્રવટી-ધર્મવરચાઉરંતચક્રવર્તી” જો દાન, શીલ તપ ઓર ભાવ, હન ચારોં કે દ્વારા જીવોં કી ચાર નરકાદિ ગતિયોં કો ઓર ચાર કપાયોં કો

ચારિત્રરૂપ કહ્યો છે. પ્રભુની દેશના દ્વારા જીવોને તે ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી પ્રભુને ધર્મદય કહેલ છે. ‘ધર્મદેશક’-પ્રભુ એજ ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે, તેથી તેમને ધર્મદેશક કહેવામાં આવ્યા છે. તેઓ ધર્મના નેતા હોવાથી તેમને ‘ધર્મનાયક’ અને ધર્મના સારથિ હોવાથી તેમને ‘ધર્મસારથિ’, કહેલ છે. જેવી રીતે સારથિ રથમાં બેઠેલી વ્યક્તિઓને સુખપૂર્વક તેમને જવાને સ્થાને પહોંચાડે છે. અને રથ આડે માર્ગે ન ચડી જાય તેની પૂરેપૂરી કાળજી રાખે છે, એજ પ્રમાણે ભગવાનરૂપી સારથિ પણ ધર્મરૂપી રથદ્વારા ભવ્યજનોને તેમના અભીષ્ટ સ્થાને મુક્તિપુરમાં-પહોંચાડે છે, અને કુવાદીઓ સામે ધર્મનું રક્ષણ કરે છે, તે કારણે તેમને ‘ધર્મસારથિ’ કહેલ છે. આ રીતે આડી ભગવાનમાં સારથિત્વનું આરોપણ થવાથી ધર્મમાં રથત્વનું આરોપણ અભિવ્યક્ત થાય છે, તેની આ પરસ્પરિતરૂપક અલંકાર છે. ‘ધમ્મવરચાઉરંતચક્રવટી’-‘ધર્મવરચાઉરંતચક્રવર્તી’-દાન, શીલ, તપ અને ભાવ એ ચારે દ્વારા જીવોની નરકાદિ ચાર ગતિયો અને

કષાયાણામન્તો=નાશો યસ્માત્, અથવા ચતસ્રો ગતીશ્ચતુરઃ કષાયાન્ વાઽન્તયતિ=નાશયતીતિ, યદ્વા-ચતુર્ભિર્દાન-શીલ-તપો-ભાવૈઃ કૃત્વાઽન્તો=રમ્યઃ, અથવા-ચત્વારો-દાનાદયોઽન્તાઃ=અવયવા યસ્ય, યદ્વા-ચત્વારિ દાનાદીનિ અન્તાનિ=સ્વરૂપાણિ યસ્ય 'અન્તોઽવયવે સ્વરૂપે ચ'ઈતિ હેમચન્દ્રઃ, સ ચતુરન્તઃ, સ એવ સ્વાર્થિકે પ્રજ્ઞાધણિ ચાતુરન્તઃ સ એવ ચક્રં જન્મજરામરણોચ્છેદકત્વેન ચક્રતુલ્યત્વાત્, વરં ચ તત્ ચાતુરન્તચક્રં^૧ વરચાતુરન્તચક્રં, વરપદેન રાજચક્રાપેક્ષયાઽસ્ય શ્રેષ્ઠત્વં વ્યજ્યતે, લોકદ્વયસાધકત્વાત્, ધર્મ એવ વરચાતુરન્તચક્રં ધર્મવરચાતુરન્તચક્રં, તાદૃશસ્ય ધર્માતિરિક્તસ્યાસમ્ભવાત્, અત એવ સૌગતાદિધર્માભાસનિરાસઃ, તેષાં તાત્ત્વિકાર્થપ્રતિપાદકત્વાભાવેન

નષ્ટ કર દેતા હૈ, અથવા જિનકે સેવન સે ચાર કષાયેં એવં ચાર ગતિયાં નષ્ટ હો જાતી હૈં, અથવા-દાન, શીલ, તપ ઓર ભાવ, ઇન ચારોં કો લેકર જો રમ્ય હૈ, અથવા જિસકે દાનાદિક ચાર અવયવ હૈં, અથવા દાનાદિક ચાર જિસકે સ્વરૂપ હૈં, વહ ચાતુરન્ત હૈં। સ્વાર્થિક અણ્પ્રત્યય હોને સે ચતુરન્ત હી ચાતુરન્ત બન જાતા હૈ। યહ ચાતુરન્ત હી જન્મ, જરા ઓર મરણ કા ઉચ્છેદક હોને સે ચક્રતુલ્ય માનલિયા ગયા હૈ। વર શ્રેષ્ઠ જો ચાતુરન્તચક્ર વહ ચાતુરન્તચક્ર હૈ। વર પદ દ્વારા ઇસમેં રાજચક્ર કી અપેક્ષા શ્રેષ્ઠતા પ્રકટ કી ગઈ હૈ, કયોં કિ યહ દોનોં લોકોં કા સાધક હોતા હૈ। એસા વરચાતુરન્તચક્ર એકધર્મ હી હૈ, ઓર કોઈ એસા ઇસકે અતિરિક્ત નહીં હો સકતા। વર પદ સે સૌગતાદિધર્મ કા નિરાકરણ હો જાતા હૈ, કયોં કિ વે સચ્ચે ધર્મ નહીં હૈં, ધર્માભાસ હૈં। ધર્માભાસતા

ચાર કષાયોના નાશ કરી નાખે છે, અથવા જેના સેવનથી ચાર કષાયો અને ચાર ગતિયોના નાશ થઈ જાય છે, અથવા દાન, શીલ, તપ અને ભાવ એ ચારેને લીધે જે શોભે છે, અથવા જેના દાનાદિક ચાર અવયવ છે, અથવા જેના દાનાદિક ચાર સ્વરૂપ છે, તેનું નામ ચાતુરન્ત છે. તેને સ્વાર્થિક 'અણ્' પ્રત્યય લાગવાથી ચતુરન્તમાંથી ચાતુરન્ત બની જાય છે. આ ચાતુરન્ત જ જન્મ, જરા અને મરણનું ઉચ્છેદક હોવાથી તેને ચક્ર સમાન માનેલ છે, વર શ્રેષ્ઠ જે ચાતુરન્તચક્ર હોય છે તેને 'વરચાતુરન્તચક્ર' કહે છે. 'વર' પદ દ્વારા તેમાં 'રાજચક્ર'ના કરતાં શ્રેષ્ઠતા બતાવવામાં આવેલ છે, કારણ કે તે બન્ને લોકનું સાધક હોય છે. ધર્મ જ એવું 'વરચાતુરન્તચક્ર' છે તેના જેવું બીજું કંઈ પણ હોતું નથી. 'વર' પદ દ્વારા સૌગતાદિ ધર્મનું નિરાકરણ થઈ જાય છે, કારણ કે તે સાચા ધર્મ નથી પણ ધર્મના અભાસ જ છે. તેમાં ધર્માભાસતા એ

શ્રેષ્ઠત્વાભાવાત્, ધર્મવરચાતુરન્તચક્રેણ વર્તિતું શીલમસ્યેતિ ધર્મવરચાતુરન્તચક્ર-
વર્તી, ચક્રવર્તિપદેન પદ્મચ્છંડાધિપતિસાદૃશ્યં વ્યજ્યતે, તથાહિ-ચત્વારઃ-ઉત્તરદિશિ
હિમવાન્, શેષદિક્ષુ ચોપાધિભેદેન સમુદ્રાઃ, અન્તાઃ=સીમાનસ્તેષુ સ્વામિત્વેન ભવ-
ધાતુરન્તઃ, ચક્રેણ=રત્નભૂતપ્રહરણવિશેષેણ વર્તિતું શીલમસ્યેતિ ચક્રવર્તી, ચાતુરન્ત-
શ્વાસૌ ચક્રવર્તી ચાતુરન્તચક્રવર્તી, ધર્મેણ=ન્યાયેન વરઃ-શ્રેષ્ઠઃ इतरतैर्थिकापेक्ष-
येति ધર્મવરઃ “ધર્માઃ પુણ્ય-યમ-ન્યાય-સ્વભાવા-ऽऽચાર-સોમપાઃ” इत्यमरः,
સ ચાસૌ ચાતુરન્તચક્રવર્તી ચ । યદ્વા-ચાતુરન્તં ચ તત્ત્વક્રં ચાતુરન્તચક્રં, વરં
ચ તત્ત્વાતુરન્તચક્રં વરચાતુરન્તચક્રં, ધર્મો વરચાતુરન્તચક્રમિવ ધર્મવરચાતુરન્તચક્રં,

इसमें इसलिये है कि इनमें तात्त्विक अर्थ को प्रतिपादन करने की विल-
कुल ही क्षमता नहीं है, अतः इनमें वरत्व नहीं है । इस धर्मवरचातु-
रन्तचक्र से जिसका वर्तन करने का स्वभाव होता है वह धर्मवरचातु-
रन्तचक्रवर्ती है । चक्रवर्ती पद से षड्छण्डाधिपति के साथ सादृश्य प्रकट
किया गया है जो इस प्रकार से है—

उत्तरदिशा में एक हिमवान् और तीन दिशाओं संबंधी तीन समुद्र,
ये चार पृथ्वी के विभाग हैं । इन चारों में जिनकी प्रभुता चलती है वह
चातुरन्त है । तथा चक्ररत्नविशेष से प्रवृत्ति करने का जिसका स्वभाव
होता है वह चक्रवर्ती है । चातुरन्तरूप जो चक्रवर्ती है वह चातुरन्त-
चक्रवर्ती है । न्याय से श्रेष्ठ जो चातुरन्त चक्रवर्ती वह धर्मवरचातुरन्त-
चक्रवर्ती है । यहां धर्म शब्द का अर्थ “धर्माः पुण्य-यम-न्याय-स्वभावा-
ऽऽचारसोमपाः” इस अमरकोष के कथनानुसार न्याय है । निष्कर्षार्थ

માટે છે કે તેમાં તાત્વિક અર્થનું પ્રતિપાદન કરવાનું સામર્થ્ય ંલિલકુલ નથી.
તે કારણે તેમાં વરત્વ (શ્રેષ્ઠતા) નથી. આ ધર્મવર ચાતુરન્ત પ્રમાણે જ વર્તન
કરવાનો જેમનો સ્વભાવ હોય છે તેમને ‘ધર્મવર ચાતુરન્ત ચક્રવર્તી’ કહે છે,
ચક્રવર્તી પદ દ્વારા છે એ ખંડના અધિપતિની સાથે સાદૃશ્ય-સમાનતા બતાવવામાં
આવેલ છે જે આ રીતે છે-ઉત્તર દિશામાં હિમવાન અને બાકીની ત્રણે દિશામાં
ત્રણ સમુદ્ર, એ ચાર પૃથ્વીના વિભાગ છે- એ ચારેમાં જેનું અધિપત્ય
આલે છે તેને ચાતુરન્ત કહે છે. તથા ચક્રરત્ન વિશેષથી પ્રવૃત્તિ કરવાનો
જેનો સ્વભાવ છે તેને ચક્રવર્તી કહે છે. ચાતુરન્તરૂપ જે ચક્રવર્તી તેને
ચાતુરન્ત ચક્રવર્તી કહે છે. ન્યાયની દૃષ્ટિએ શ્રેષ્ઠ એવા ચાતુરન્ત ચક્રવર્તીને
ધર્મવર ચાતુરન્ત ચક્રવર્તી કહે છે. ‘ધર્માઃ પુણ્ય-યમ-ન્યાય-સ્વભાવાઽઽચારસોમપાઃ’
આ અમરકોષના કથનાનુસાર ધર્મ શબ્દનો અર્થ ન્યાય થાય છે. તેનું તાત્પર્ય

तेन वर्तितुं वर्तयितुं वा शीलमस्य स तथा, “ दीवो ”-द्वीपः-संसारसमुद्रे निमज्जतां द्वीपतुल्यत्वात् । ‘ ताणं ’ त्राणं-कर्मकदर्थितानां भव्यानां रक्षणसमर्थः । अत एव तेषां ‘ सरणगई ’-शरणगतिः=आश्रयस्थानम् “ पइट्ठा ” प्रतिष्ठा-

इसका यही है कि जिस प्रकार भूमण्डल में चक्रवर्ती राजा दूसरे राजाओं की अपेक्षा अतिशयवाला होता है उसी तरह भगवान भी अन्य धर्मप्रणेताओं की अपेक्षा अतिशयवन्त होते हैं । इस कारण वे धर्मवर चातुरन्तचक्रवर्ती यहाँ प्रकट किये गये हैं । अथवा-चातुरन्त जो चक्र है वही चातुरन्तचक्र है, वर जो चातुरन्तचक्र वह हुआ चातुरन्तचक्र, वरचातुरन्त के समान जो धर्म वही हुआ धर्मवरचातुरन्त, इस धर्मवर-चातुरन्त से जिसका स्वभाव स्वयं वर्तन करने का अथवा दूसरों को वर्तन कराने का है वह धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्ती है । प्रभु संसारसमुद्र में डूबते हुए प्राणियों को द्वीपतुल्य होने के कारण द्वीपभूत हैं इसलिये वे द्वीप हैं । कर्म से कदर्थित हुए भव्यों की प्रभु रक्षा करने में समर्थ हैं इसलिये उन्हें त्राणरूप प्रकट किया गया है । “ शरणगति ” पद से यही बात स्पष्ट की गई है कि जब प्रभु भव्यजीवों के लिये त्राणरूप हैं इसी कारण वे उनके आश्रयस्थानरूप हैं । भगवान् त्रिकाल में भी अपने प्राप्त शुद्धस्वरूप से विचलित नहीं होते हैं, अर्थात् उनका वह शुद्धस्वरूप

એ છે કે જેમ ભૂમંડળમાં બીજા રાજાઓ કરતાં ચક્રવર્તી રાજાનો પ્રભાવ વધારે હોય છે એજ પ્રમાણે બીજા ધર્મપ્રણેતાઓ કરતાં ભગવાનનો પ્રભાવ પણ વધારે પડે છે. તે કારણે આહીં તેમને ધર્મવર ચાતુરન્ત ચક્રવર્તી કહેવામાં આવ્યા છે અથવા—ચાતુરન્ત જે ચક્ર તેને જ ચાતુરન્ત ચક્ર કહેલ છે. શ્રેષ્ઠ ચાતુરન્ત ચક્રને વરચાતુરન્ત ચક્ર કહેલ છે. શ્રેષ્ઠ (વર) ચાતુરન્તના જેવો જે ધર્મ તેને ધર્મવર ચાતુરન્ત કહેલ છે. એ ધર્મવર ચાતુરન્ત પ્રમાણે જ વર્તવાનો અને બીજાની પાસે તેવું વર્તન કરાવવાનો જેમનો સ્વભાવ હોય છે તેમને ધર્મવર-ચાતુરન્ત ચક્રવર્તી કહે છે. જેમ સમુદ્રમાં ડૂળતાં જીવોને માટે દ્વીપ આશ્રયસ્થાન બને છે તેમ સંસારસમુદ્રમાં ડૂળતાં જીવોને માટે ભગવાન આશ્રયદાતા હોવાથી તેમને દ્વીપ વિશેષણ લગાડયું છે. કર્મોથી ત્રાસેલા ભવ્યજીવોની રક્ષા કરવાનું સામર્થ્ય પ્રભુમાં છે તેથી તેમને ત્રાણરૂપ બતાવ્યા છે. “ શરણગતિ ” પદથી એજ વાત સ્પષ્ટ થઈ છે કે પ્રભુ ભવ્યજીવોને માટે જેમ ત્રાણરૂપ છે, એજ પ્રમાણે આશ્રયસ્થાનરૂપ છે. ત્રણે કાળમાં પોતે પ્રાપ્ત કરેલા વિશુદ્ધ સ્વરૂપથી ભગવાન વિચલિત થતાં નથી—એટલે કે તેમના તે શુદ્ધ સ્વરૂપનો કદી પણ નાશ

કાલત્રયેऽપ્યધિનાશિત્વેન સ્થિતઃ । ‘અપ્પહિહયવરનાણ-દંસણધરે’ અપ્રતિહત-
વરજ્ઞાનદર્શનધરઃ-પ્રતિહતં ભિત્ત્યાઘાવરણસ્ખલિતં, ન પ્રતિહતમ્-અપ્રતિહતં, જ્ઞાનં, ચ
દર્શનં ચેતિ જ્ઞાન-દર્શને, અપ્રતિહતે વરે-શ્રેષ્ઠે ચ તે જ્ઞાનદર્શને અપ્રતિહતવરજ્ઞાનદર્શને,
ધરતીતિધરઃ, અપ્રતિહતવરજ્ઞાનદર્શનયોર્ધરોઽપ્રતિહતવરજ્ઞાનદર્શનધરઃ=આવરણરહિત-
કેવલજ્ઞાનકેવલદર્શનધારી । ‘વિઘટ્ટછઙ્ગા’ - વ્યાવૃત્તછઙ્ગા-છાદ્યતે=આવ્રિયતે
કેવલજ્ઞાન-કેવલદર્શનાઘાત્મનોઽનેનેતિ છઙ્ગ=ઘાતિકર્મવૃન્દ-જ્ઞાનાવરણીયાદિરૂપં

કभी વિનષ્ટ નહીં હોતા હૈં ફસલિયે વે પ્રતિષ્ઠા સ્વરૂપ હૈં । “ અપ્રતિહત-
વરજ્ઞાનદર્શનધરઃ ” પદ યહ વતલાતા હૈં કિ પ્રમુ જિન અનન્ત જ્ઞાન
ઔર અનન્ત દર્શન કે ધારી હૈં વે ઁનકે અનન્ત જ્ઞાન ઔર અનન્ત દર્શન
આવરણરહિત હૈં । ભિત્ત્યાદિ આવરણોં સે વે કभी સ્ખલિત નહીં હોતે હૈં,
અર્થાત્ ભિત્ત્યાદિ આવરકદ્રવ્ય જ્ઞેયપદાર્થોં કો જાનને મેં ઁન્હેં રોક
નહીં સકતે હૈં । ભિત્ત્યાદિક આવારક દ્રવ્ય જિસ જ્ઞાનદર્શન મેં અપને
જ્ઞેય કો જાનતે સમય વાધા-રુકાવટ ડાલતા હૈં વહ જ્ઞાનદર્શન પ્રતિહત
કહલાતા હૈં । ઁસ તરહસે જો પ્રતિહત નહીં હોતા હૈં ઁસકા નામ અપ્રતિ-
હત હૈં । ઁસે અપ્રતિહત જો જ્ઞાન ઔર દર્શન હૈં વે અપ્રતિહતજ્ઞાનદર્શન હૈં ।
ઁસે અપ્રતિહત-શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન ઔર દર્શન કો જો ધારણ કરતા હૈં વહ
અપ્રતિહતજ્ઞાનદર્શનધર હૈં । ઁસ પ્રકાર યહ અપ્રતિહતજ્ઞાનદર્શનધરકા
અવયવર્થ હૈં । “ વ્યાવૃત્તછઙ્ગા ” પદ યહ વતલાતા હૈં કિ પ્રમુ કી
આત્મા સે જ્ઞાનાવરણ આદિ ચાર ઘાતિયારૂપ કર્મવૃન્દ નિવૃત્ત હો ચુકાહૈં,
ઁસ પદ કા અવયવર્થ ઁસ પ્રકાર સે હૈં-આત્મા કે કેવલજ્ઞાન કેવલ-

થતો નથી. તેથી તેઓ પ્રતિષ્ઠા સ્વરૂપ છે. “ અપ્રતિહતવરજ્ઞાનદર્શનધરઃ ” પદ
એ બતાવે છે કે પ્રમુ જે અનંત જ્ઞાન અને અનંત દર્શનને ધારણ કરે છે તે
અનંતજ્ઞાન અને અનંતદર્શન આવરણ રહિત છે. ભિત્ત્યાદિ આવરણોથી તે કદી
પણ સ્ખલિત થતાં નથી. એટલે કે ભિત્ત્યાદિ આવરક દ્રવ્ય તેમને જ્ઞેય પદાર્થો
બાણતા રોકી શકતું નથી. ભિત્ત્યાદિ આવરક દ્રવ્ય જે જ્ઞાનદર્શનમાં જ્ઞેય પદાર્થને
બાણવામાં નડનરૂપ અને છે તે જ્ઞાનદર્શનને પ્રતિહત જ્ઞાનદર્શન કહે છે. આ
રીતે જે જ્ઞાનદર્શન પ્રતિહત હોતાં નથી તેમને અપ્રતિહત જ્ઞાનદર્શન કહે છે.
એવા અપ્રતિહત જ્ઞાનદર્શનને ધારણ કરનારને ‘ અપ્રતિહત જ્ઞાનદર્શનધર ’ કહે
કહે છે. અપ્રતિહત જ્ઞાનદર્શનધરનો ઉપર પ્રમાણે અર્થ થાય છે. “ વ્યાવૃત્તછઙ્ગા ”
પદ એ બતાવે છે કે પ્રમુના આત્મામાંથી જ્ઞાનાવરણ આદિ ચાર ઘાતિયા કર્મો
નિવૃત્ત થઈ ગયાં છે. આ પદનો અવયવર્થ આ પ્રમાણે છે-જેના દ્વારા આત્માના

કર્મજાતમ્, વ્યાવૃત્તં=નિવૃત્તં છદ્મ યસ્માત્ સ વ્યાવૃત્તચ્છદ્મા । ‘જિણે’-જિન:-
રાગદ્વેષશત્રુવિજેતા । ‘જાવણે’-જાપક:-જાપયતિ=રાગદ્વેષાદિશત્રૂન્ જયન્તં
ભવ્યજીવગણં ધર્મદેશનાદિના પ્રેરયતીતિ જાપકઃ । ‘તિણે’-તીર્ણ:-સ્વયં સંસારોઢં
તીર્ણઃ=ઉત્તીર્ણઃ । ‘તારણે’-તારક:-તારયતિ-તરતોઽન્યાન્ ભવ્યજીવાન્ પ્રેરયતીતિ
તારકઃ । ‘બુદ્ધે’-બુદ્ધઃ=સ્વયં બોધં પ્રાપ્તઃ । બોધણે’-બોધક:-બુદ્ધ્યમાના-

દર્શન આદિ જિસકે દ્વારા આવૃત્ત કિયે જાતે હૈં ઉસકા નામ છદ્મ હૈ ।
એસા છદ્મ ઘાતિયાકર્મોં કા સમૂહ હૈ । યહ જ્ઞાનાવરણીય આદિ રૂપ
કર્મસમૂહ જિસસે દૂર હોતા હૈ વહ વ્યાવૃત્તચ્છદ્મા કહલાતા હૈ । “જિનઃ”
પદ યહ પ્રકટ કરતા હૈ કિ રાગદ્વેષ આદિ પ્રબલ અન્તરજ્ઞ શત્રુઓં કો
જીતકર હી આત્મા જિન બનતા હૈ । ભગવાન્ ભી જિન હૈં, હસલિયે
ઉન્હોં ને રાગ દ્વેષ આદિ અન્તરંગ શત્રુઓં પર વિજય પ્રાપ્ત કર લિયા હૈ ।
“જાપકઃ” પદ યહ બતલાતા હૈ કિ પ્રભુ અપની ધર્મદેશના દ્વારા
ભવ્યજનોં કો રાગદ્વેષ આદિ શત્રુઓં કો જિતને કે લિયે પ્રેરિત કરતે હૈં ।
હસલિયે પ્રભુ જાપક હૈં । “તિણે” પદ યહ બતલાતા હૈ કિ પ્રભુ
ચતુર્ગતિરૂપ સંસારસમુદ્ર સે પાર હો ચુકે હૈં । “તારણ” પદ પ્રભુ મેં
અન્ય ભવ્યજીવોં કો ભી વે સંસારસમુદ્ર સે પાર કરા દેતે હૈં, યહ વાત
પ્રકટ કરતા હૈ । ભગવાન્ સ્વયં બોધ કો પ્રાપ્ત હુણ હૈં, હન્હેં કિસી ને
બોધ નહીં દિયા હૈ યહ વાત “બુદ્ધ” પદ બતલાતા હૈ । બોધક પદ
પ્રભુ મેં અન્ય જીવોં કે લિયે ભી વે બોધ દેતે હૈં, યહ પ્રકટ કરતા હૈ ।

કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન આદિ ગુણોને આવૃત્ત કરી નાખવામાં આવે છે તેનું
નામ છદ્મ છે. ઘાતિયા કર્મોના સમૂહ એ પ્રકારનો છદ્મ છે. તે જ્ઞાનાવરણ
આદિ કર્મસમૂહનો જેમના દ્વારા નાશ થઈ જાય છે તેમને ‘વ્યાવૃત્તચ્છદ્મા’ કહે છે.
‘જિનઃ’ શબ્દ એ બતાવે છે કે રાગદ્વેષ આદિ અંદરના શત્રુઓને જીતીને જ
આત્મા જિન બની શકે છે. ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ પણ રાગદ્વેષ આદિ
અંદરના શત્રુઓને જીત્યા હતા તેથી તેમને જિન કહેવામાં આવેલ છે. “જાપકઃ”
પદ એ બતાવે છે કે પ્રભુ પોતાની દેશના દ્વારા લવ્ય જીવોને રાગદ્વેષ આદિ
શત્રુઓને જીતવાની પ્રેરણા આપે છે. તેથી પ્રભુને જાપક કહ્યા છે. “તિણે”
પદ એ બતાવે છે કે પ્રભુ પોતે ચાર ગતિ વાળા સંસાર સમુદ્રને તરી ગયા છે.
“તારણ” પદ એ બતાવે છે કે પ્રભુ અન્ય લવ્ય જીવોને પણ સંસાર સમુદ્ર
તરાવી દે છે. ભગવાને જાતે જ બોધ પ્રાપ્ત કર્યો છે, કોઈએ તેમને બોધ
આપ્યો નથી. એ વાત ‘બુદ્ધ’ પદ દ્વારા બતાવવામાં આવી છે. ‘બોધક’ પદ
એમ બતાવે છે કે પ્રભુ અન્ય જીવોને બોધ આપે છે. ભગવાનને મુક્ત કહેવાનું

નન્યાન્ ભવ્યજીવાન્ પ્રેરયતીતિ बोधकः । “मुक्ते”-मुक्तः-अमोचि स्वयं कर्म-
बन्धनादिति मुक्तः । ‘मोचए’-मोचकः-मुच्यमानानन्यान् भव्यजीवान् प्रेरय-
तीति मोचकः । ‘सव्वणू’-सर्वज्ञः-सर्व=सकलद्रव्य-गुण-पर्यायलक्षणं वस्तु-
जातं यायातध्येन जानातीति सर्वज्ञः । ‘सव्वदरिसी’ सर्वदर्शी-सर्व=समस्तं पदार्थ-
स्वरूपं सामान्येन द्रष्टुं शीलमस्यासौ सर्वदर्शी । ‘सिचं’-शिवं निखिलोपद्रवरहित-
त्वाच्छिवं-कल्याणमयं स्थानमित्यस्य विशेषणमिदम् । शिवादीनां सर्वेषां द्वितीया-
न्तानामप्रेतनेन ‘संपाविउकामे’ इत्यनेन सम्बन्धः, ‘अचलं’ अचलं-स्वाभाविक-
प्रायोगिकचलनक्रियाशून्यम् । ‘अरुहं’-अरुजम्-अविद्यमाना रुजा यत्र तत्-
आधिव्याधिरहितम्-इत्यर्थः । ‘अणंतं’-अविद्यमानोऽन्तो=नाशो यस्य तत् । अत-
एवम् ‘अक्खयं’-अक्षयं-नास्ति लेशतोऽपि क्षयो यस्य तत्-अविनाशीत्यर्थः, ‘अव्वा-
वाहं’ अव्याबाधं - न विद्यते व्यावाधा=पीडा द्रव्यतो भावतश्च यत्र तत् ।

भगवान् मुक्त इसलिये हैं कि वे कर्मबंधन से छूट चुके हैं, और
दूसरे भव्यजीवों को भी वे कर्मबंधन से छुड़ाते हैं । भगवान् त्रिकालवर्ती
समस्त द्रव्यों की गुणपर्यायों को जैसी वे हैं वैसे ही स्वरूप से जानते हैं
अतः वे सर्वज्ञ हैं । सामान्यरूप से समस्त पदार्थों के स्वरूप के वे
यथार्थद्रष्टा हैं इसलिये सर्वदर्शी हैं । शिव अचल आदि विशेषण
सिद्धगति के हैं, इनका अर्थ इस प्रकार से है-शिव-सर्व उपद्रव रहित
होने के कारण कल्याणस्वरूप, अचल-स्वाभाविक एवं प्रायोगिक, दोनों
प्रकार की चलनक्रिया से शून्य, अरुज-आधिव्याधि से रहित, अनंत-
जिसका नाश नहीं होता है ऐसा, अक्षय अविनाशीस्वभाववाला,
अव्याबाध-द्रव्य और भावरूप से जहां पीड़ा बिलकुल नहीं है इसलिये

કારણ એ છે કે તેઓ પોતે કર્મબંધનમાંથી છૂટી ગયા છે અને બીજા ભવ્ય-
જીવોને પણ તેઓ કર્મબંધનમાંથી છોડાવે છે. ત્રિકાળવર્તી સમસ્ત દ્રવ્યોના
ગુણપર્યાયોને લગવાન યથાર્થ રીતે બાણ છે, તેથી તેમને સર્વજ્ઞ કહ્યા છે.
સામાન્ય રીતે સમસ્ત પદાર્થોના યથાર્થ સ્વરૂપના તેઓ દ્રષ્ટા છે, તેથી તેમને
સર્વદર્શી કહેવામાં આવ્યા છે. શિવ, અચલ આદિ વિશેષણો સદ્ગતિને લગાડ-
વામાં આવ્યાં છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-શિવ-સર્વ ઉપદ્રવોથી રહિત
હોવાને કારણે કલ્યાણ સ્વરૂપ. અચલ-સ્વાભાવિક અને પ્રાયોગિક બંને પ્રકારની
ચલન ક્રિયાથી રહિત. અરુજ-આધિવ્યાધિથી રહિત. અનંત-જેનો નાશ થતો
નથી તેવું. અક્ષય-અવિનાશી સ્વભાવનું. અવ્યાબાધ-દ્રવ્ય અને ભાવ રૂપે બંધા

‘અપુનરાવૃત્તિ’-અપુનરાવૃત્તિ-અવિદ્યમાના પુનરાવૃત્તિઃ=સંસારે પુનરાગમનં
યસ્માત્ તત્ ; યત્ર ગત્વા ન કદાચિદપ્યાત્મા વિનિવર્તતે, પ્રતિપાદિતમન્યત્રાપિ
“ન સ પુનરાવર્તતે” ઇતિ । ઇત્યમુક્તશિવત્વાદિવિશેષણવિશિષ્ટ-‘સિદ્ધિગઢના-
મધેયં’ સિદ્ધિગતિનામધેયં-સિદ્ધિગતિરિતિ નામધેયં=પ્રશસ્તં નામ યસ્ય તત્ ।
‘ઠાણં’ સ્થાનં-સ્થાયીયતેઽસ્મિન્નિતિ સ્થાનં=લોકાગ્રલક્ષણમ્ ‘સંપાવિઝકામે’
સમ્પ્રાપ્તુકામઃ સમ્યક્ પ્રાપ્તું પ્રયત્નવાન્ ઇત્યર્થઃ । ‘જાવ સમોસરણં’-યાવત્
સમવસરણમ્-ઇત આરભ્ય સમવસરણપર્યન્તઃ સકલોઽપિ પાઠો વક્તવ્યઃ । સ ચેત્યમ્-

‘અરહા જિણે કેવલી સત્તહત્થુસ્સેહે સમચરુસંસઠાણસંઠિણ વજ્જરિસહના-
રાયસંઘયણે અણુલોમવાયુવેગે કંકગ્ગહણી કવોયપરિણામે સઝણિપોસપિટ્ઠંતરોરુ-
પરિણા પઝમ્પલગંધસરિસનિસ્સાસસુરભિવયણે છવી નિરાયંક-ઉત્તમ-પસત્થ-અહ-
સેય - નિરુવમ-પલે જલ્લ-મલ્લ-કલંક-સેય-રય-દોસ-વજ્જિયરીર-નિરુવલેવે

એતચ્છાયા-અરહાઃ જિનઃ કેવલી સમ્પ્રહસ્તોત્સેધઃ સમચતુરસ્તસં-
રથાનસંસ્થિતઃ વજ્રક્રૂષમનારાચસંહનનઃ અનુલોમવાયુવેગઃ કલ્કગ્રહણિઃ કપોત-
પરિણામઃ શકુનિપોસપૃઠાન્તરોરુપરિણતઃ પદ્મોત્પલગન્ધસદૃશનિઃશ્વાસસુરભિવદનઃ
છવિઃ નિરાતલ્લોત્તમપ્રશસ્તાતિશ્વેતનિરુપમપપલઃ જલ્લ-મલ્લ-કલલ્ક-સ્વેદરજોદોષ-

પીઢારહિત-દુઃસ્વરહિત અપુનરાવૃત્તિ-જહાં પર જાકર જીવ ફિર સંસાર
મેં વાપિસ લૌટકર નહીં આતા એસે પુનરાવૃત્તિરહિત સિદ્ધિગતિ નામવાલે
સ્થાન કો પ્રાપ્ત કરને વાલે વે પ્રમુ થે । એસે સંબંધ લગા લેના ચાહિયે ।

સૂત્ર મેં “જાવ સમોસરણ” એસા જો પદ આયા હૈ સો ઇસ પદ કા
યહ અર્થ હોતા હૈ કિ સમવસરણ સંબંધી જિતનાં મી પાઠ અન્ય આગમ
શાસ્ત્રોં મેં લિખા હુઆ હૈ વહ સબ યહાં પર લગા લેના ચાહિયે । વહ
પાઠ ઇસ પ્રકાર સે “અરહા જિણે કેવલી” યહાં સે લેકર “અપ્પાણં
ભાવમાણે વિહરઈ” યહાં તક હૈ । ઇસ પાઠ કા અર્થ ઇસ પ્રકાર હૈ—

પીઠા બિલકુલ નથી અને તે કારણે જે પીઠા રહિત છે. અપુનરાવૃત્તિ-ન્યાં ગયા પછી
જીવને સંસારમાં ફરી પાછાં આવવું પડતું નથી. એવા પુનરાગમનથી રહિત સિદ્ધિ
ગતિનામના સ્થાનને પ્રાપ્ત કરનારા તે ભગવાન હતા, એ પ્રકારનો સંબંધ બેડી લેવો.

સૂત્રમાં “જાવ સમોસરણ” એવો જે પાઠ આવ્યો છે તે પરથી એમ
સમજી લેવાનું છે કે સમવસરણના વિષયમાં અન્ય આગમ શાસ્ત્રોમાં બેટલો
પાઠ આવતો હોય તે સમસ્ત પાઠને અહીં ગ્રહણ કરી લેવો. તે પાઠ આ પ્રમાણે
છે—“અરહા જિણે કેવલી” થી લઈને “અપ્પાણં ભાવેમાણે વિહરઈ” અહીં સુધીનો
પાઠ-તે પાઠનો આ પ્રમાણે અર્થ થાય છે—

छायाउज्जोड्यंग-पच्चंगे घणनिचियसुवद्धलक्खणुण्णयकूडागारनिभपिण्डियगासि-
 रए सामलिवोड-घण-निचिय-च्छोडिय-मिउ-विषय-पसत्थ-सुहुम-लक्खण-
 सुगंधि-सुंदर-भुयमोयग-भिग-नेल-कज्जल-पहट्टभमरगण-णिद्ध-निकुरंवनिचिय-
 कुंचिय-पयाहिणावत्तमुद्धसिरए दालिमपुप्फप्पगास-नवणिज्ज-सरिस-निम्मल-
 सुणिद्ध-केसंत-केसभूमी छत्तागारुत्तिमंगदेसे णिव्वण-समद्ध-लट्ठ-मट्ठ-चंदद्ध-सम-
 णिडाले उडुवइपडिपुण्णसोम्मवयणे अलीण-पमाणजुत्तसवणे सुस्सवणे पीण-मंसल-
 कपोलदेसमाए आणामियचावइल-किण्हवभराइ-तणु-कसिण-णिद्ध-भमुहे अवदा-
 लिय-पुंडरीयणयणे कोआसियधवल-पत्तलच्छे गरुलाययउज्जुतुंगणासे उवचिय-
 सिलप्पवाल-विंवफल-सण्णिभाहरोट्टे पंडुर-ससि-सयल-विमल-णिम्मल-संख गोकवीर-
 फेण-कुंद-दगरय-मुणालिया-धवल-दंतसेढी अखंडदंते अफुडियदंते अविरलदंते
 सुणिद्धदंते सुजायदंते एगदंतसेढी विव अणेगदंते हुयवह-णिद्धत-धोयतत्त-तवणिज्ज-
 रत्ततल-तालुजीहे अवट्ठिय-सुविभत्त-चित्तमंसू-मंसल-संठिय-पसत्थ-सइल-
 विउल-हणुए चउरंगुल-सुप्पमाण-कंबुवरसरिसग्गीवे वरमहिस-वराह-सीह सइल-
 उसभ-नागवर-पडिपुण्ण-विउलक्खंधे जुगसन्निभ-पीण-रइय-पीवर-पडट्ट-सुसंठिय-
 -सुसिलिट्ठ-विसिट्ठ-घण-थिर-सुवद्ध-संधि-पुरवरफलिह-वट्ठिय-भुए भुयगीसर-
 विउल-भोग-आयाण-फलहोच्छूढ-दीहवाहू रत्ततलोवइय-मउय मंसल-सुजाय-
 लक्खण-पसत्थ-अच्छिदजालपाणी पीवर-कोमल-वरंगुली आयंवतंव-तलिण-सुइ-

वर्जितशरीरनिरुपलेपः छायोद्द्योतिताङ्गः घननिचित-सुवद्ध-लक्षणोन्नतकूटाकार-
 निभपिण्डिताग्रशिरस्कः शालमलिवोण्ड-प्रत्यङ्गघननिचितच्छोटितमृदुविशदप्रशस्त-
 सूक्ष्मलक्षणमुगन्धिमुन्दरभुजमोचकभृङ्गनैल-कज्जल-प्रहट्टभ्रमरगण-स्निग्धनिकुरम्ब-
 निचित-कुञ्चित-प्रदक्षिणाऽऽवर्त-मूर्द्धशिरोजः दाडिमपुष्पप्रकाशतपनीयसदृशनिर्मल-
 सुस्निग्धकेशान्तकेशभूमिः छत्राकारोत्तमाङ्गदेशः निर्घणसमलष्टमृष्टचन्द्रार्द्धसमल-
 लाटः उडुपतिप्रतिपूर्णसौम्यवदनः आलीनप्रमाणयुक्तश्रवणः सुश्रवणः पीनमांसल-
 कपोलदेशभागः आनामितचापरुचिरकृष्णाभ्रराजितनुकृष्णस्निग्धभूः अवदलित-
 पुण्डरीकनयनः विकसितधवलपत्रलाक्षः गरुडायतक्रजुतुङ्गनासिकः उपचितशिला
 प्रवालविम्बफलसन्निभाधरोष्ठः पाण्डुर-शशिशकल-विमलनिर्मलशङ्ख-गोक्षीर-फेन-
 कुन्द-दकरजो-मृणालिकाधवलदन्तश्रेणिः अखण्डदन्तः अस्फुटितदन्तः अविरलदन्तः
 सुस्निग्धदन्तः सुजातदन्तः एकदन्तश्रेणीवाऽनेकदन्तः हुतवहनिर्धर्मातथौततप्ततप-
 नीयरक्ततरतालुजिह्वः अवस्थितसुविभक्तचित्रगमश्रुः मांसलसंस्थितप्रशस्तशार्दूल-
 विपुलहनुकः चतुरङ्गुलमुप्रमाणकम्बुवरसदृशग्रीवः वरमहिपवरादसिदृशादूलवृषभनाग-
 वरपरिपूर्णविपुलस्कन्धः युगसन्निभपीनरतिदपीवरप्रकोष्ठसुसंस्थितशुश्रिष्टविशिष्ट-
 घनस्थिरसुवद्धसन्धिपुरवरपरिघवर्तितभुजः भुजगेश्वरविपुलभोगादानपरिवावन्निमदीर्घ-
 बाहुः रक्ततलोपचितमृदुमांसलमुजातलक्षणप्रशस्ताच्छिद्रजालपाणिः, पीवरकोमल-

रुडल-गिद्धणहे चंदपाणिलेहे सूरपाणिलेहे संखपाणिलेहे चक्रपाणिलेहे दिसासो-
 थियपाणिलेहे चंद-सूर-संख-चक्र-दिसासोथिय-पाणिलेहे कणगसिलायलुज्जल-
 पसत्थ-समतल-उवचिय-वित्थिण-पिहुलवच्छे सिरिवच्छंक्रियवच्छे अकरंडुय-कणग-
 रुयय-निम्मल-सुजाय-निरुवहय-देहधारी अट्टसहस्सपडिपुण-वरपुरिसलक्खण-
 धरे सण्णयपासे संगयपासे सुजायपासे मियमाइय-पीण-रइयपासे उज्जुय-सम-
 संहिय-जच्च-तणु कसिण-गिद्ध-आइज्ज-लडह-रमणिज्ज-रोमराई झस-विहग-
 सुजाय-पीण-कुच्छी झसोयरे सुइकरणे पउम-वियडणाभे गंगावत्तग-पयाहिणा-
 वत्त-तरंग-भंगुर-रविकिरण-तरुण-वोहिय-अकोसायंतपउम-गंभीर-वियड-णाभे
 साहय-सोणंद-मुसल-दप्पण-णिकरिय-वरकणगच्छरु-सरिस-वरवइर-वलिय-
 मज्झे पमुइय-वरतुरग-सीह-वर-वट्टियकडी वरतुरगसुजायगुज्जदेसे आइण्हउव्व
 निरुवलेवे वर-वारण-तुल्यविक्रम-विलसियगई गय-ससण-सुजाय-सन्निभोरु
 समुग्ग-णिमग्ग-गूढजानु एणी-कुरुविंदावत्त-वट्टाणुपुव्वजंघे संठियसुसिलिट्ठ-
 विसिट्ठ-गूढगुल्फे सुपइट्टियकुम्मचारुचलणे अणुपुव्व-सुसंहयंगुलीए उण्णय-तणु-तंव-
 गिद्धे-णक्खे रत्तुप्पल-पत्तलपत्त-मउय-सुकुमाल-कोमलतले अट्टसहस्सवरपुरिसं-
 लक्खणधरे नग-नगर-मगर-सागर-चक्र-वरंग-मंगलंकियचलणे विसिट्ठरुवे
 हुयवह-निद्धूम-जलिय-तडि-तडिय-तरुणरविकिरणसरिसतेए अणासवे अममे

वराङ्गुलिः आताम्रताम्रतलिनशुचिरुचिरस्निग्धनखः चन्द्रपाणिरेखः सूरपाणिरेखः
 शङ्खपाणिरेखः चक्रपाणिरेखः दिक्स्वस्तिकपाणिरेखः चन्द्रसूरशङ्खचक्रदिक्स्वस्तिक-
 पाणिरेखः कनकशिलातलोज्ज्वलप्रशस्तसमतलोपचितविस्तीर्णपृथुलवक्षस्कः श्रीवत्सा-
 ङ्कितवक्षस्कः अकरण्डुककनकरुचकनिर्मलसुजातनिरुपहतदेहधारी अष्टसहस्रप्रतिपूर्ण-
 वरपुरुषलक्षणधरः सन्ततपार्श्वः सङ्गतपार्श्वः सुन्दरपार्श्वः सुजातपार्श्वः मितमातृकपीन-
 रतिदपार्श्वः ऋजुकसमसंहितजात्यतनुकृष्णस्निग्धाऽऽदेयललितरमणीयरोमराजिः
 झषविहगसुजातपीनकुक्षिः झषोदरः शुचिकरणः पद्मविकटनाभः गङ्गाऽऽवर्तक-प्रद-
 क्षिणाऽऽवर्त-तरङ्गभङ्गुर-रविकिरण-तरुगवोधित-विकसत्पद्म-गम्भीर-विकटनाभः संह-
 तसोनन्द-मुसल-दर्पण निकरित-वरकनकत्सरुसदृश-वरवज्रवलितमध्यः प्रमुदितवर-
 तुरगसिंहवरवर्तितकटिः वरतुरगसुजातगुह्यदेशः आकीर्णहय इव निरुपलेपः वरवारण-
 तुल्यविक्रमविलासितगतिः गजश्वसनसुजातसन्निभोरुः समुद्रनिमग्नगूढजानुः एणीकु-
 रुविन्द-वर्तवृत्तानुपूर्वजङ्घः संस्थितसुश्लिष्टविशिष्टगूढगुल्फः सुप्रतिष्ठितकूर्मचारुचरणः
 अनुपूर्वसुसंहताङ्गुलीकः उन्नततनुताम्रस्निग्धनखः रक्तोत्पलपत्रमृदुकसुकुमारकोमलतलः
 अष्टसहस्रवरपुरुषलक्षणधरः, नगनगरमकरसागरचक्राङ्कवराङ्कमङ्गलाङ्कितचरणः विशि-
 ष्टरूपः हुतवहनिर्द्धूमज्वलिततडितडित्तरुणरविकिरणसदृशतेजस्कः अनांस्रवः अममः

અર્કિચણે છિન્નસોષ નિરુવલેવે વચ્ચગયપેમરાગદોસમોહે નિગંથસ્સ પવયણસ્સ
 દેસણ સત્થનાયગે પડ્ઢાવણ સમણગણવર્ઘ સમણવિંદપરિવહિણ ચત્તીસવુદ્ધાસે-
 સપત્તે પળતીસસચ્ચવયણાસેસપત્તે આગાસગણં ચક્કેણં આગાસગણં છત્તેણં
 આગાસગયાહિં ચામરાહિં આગાસાગણં ફલિદ્દામણં સપાયવીઢેણં સીદાસણેણં
 ધમ્મજ્ઞણં પુરબો પકઢિજ્જમાણેણં ચઉદસહિં સમણસાહસ્સીહિં છત્તીસાણ અજ્જિયા-
 સાહસ્સીહિં સહિં સંપરિવુદે પુવ્વાણુપુત્તિં ચરમાણે ગામાગુળ્લામં દૂઢ્ઢજ્જમાણે સુહસુ-
 હેણં વિહરમાણે જેણેવ રાગિહે ણયરે જેણેવ ગુણસિલણ ચેણે તેણેવ ઉવાગચ્છહ
 ઉવાગચ્છિત્તા અહાપડિરૂવં ઉગ્ગહં ઓગિણ્હહ, ઓગિણિહિત્તા સંજમેણં તવસા અપ્પાણં
 માવેમાણે વિહરહ । ”

અકિચ્ચનઃ છિન્નસ્રોતાઃ નિરુપલેપઃ વ્યપગતપ્રેમરાગદ્વેપમોહઃ નિર્ગન્થસ્ય પ્રવચનસ્ય
 દેશકઃ સાર્થનાયકઃ પ્રતિષ્ઠાપકઃ શ્રમણગણપતિઃ શ્રમણવૃન્દપરિવર્દકઃ ચતુર્વિંશદ્વુદ્ધા-
 તિશેષપ્રાપ્તઃ પચ્ચત્રિંશત્સત્યવચનાડતિશેષપ્રાપ્તઃ આકાશગતેન ચક્રેણ આકાશગતેન છત્રેણ
 આકાશગતાભ્યાં ચામરાભ્યામ્ આકાશગતેન સ્ફટિકમયેન સપાદપીઠેન સિંહાસનેન
 ધર્મધ્વજેન પુરતઃ પ્રકૃપ્યમાણેન ચતુર્દશભિઃ શ્રમણસાહસ્રીભિઃ પટ્ટત્રિંશતા આર્યિ-
 ક્રાસાહસ્રીભિઃ સાર્દ્ધં સમ્પરિવૃતઃ પૂર્વાનુપૂર્વ્યાં ચરન્ ગ્રામાનુગ્રામમ્ દ્રવન્ સુસ્રમુસ્રેન
 વિહરન્ યત્રૈવ રાજગૃહં નગરં યત્રૈવ ગુણશિલકં ચૈત્યં તત્રૈવ ઉપાગચ્છતિ, ઉપાગત્ય યથા-
 પ્રતિરૂપમ્ અવગ્રહમ્ અવગૃહ્ણતિ, અવગૃહ્ય સંયમેન તપસા આત્માનં ભાવયન્ વિહરતિ ।

વ્યાખ્યા—‘અરહા’ અરહાઃ—અવિદ્યમાનં રહઃ—તિરોહિતં વસ્તુજાતં યસ્ય
 સોડરહઃ, ‘અરહસ્’ ઇતિ સકારાન્તઃ શબ્દઃ, કેવલજ્ઞાનવલાત્ હસ્તામલકીકૃત-
 લોકાલોકવર્તિવસ્તુકલાપ ઇતિ યાવત્ । ‘જિણે’ જિનઃ—રાગદ્વેપાદિવિજેતા ।

“અરહા” જિસકે જ્ઞાન મેં કોઈ મી વસ્તુ તિરોહિત (છિપી હુઈ) નહીં હૈ,
 અર્થાત્ જો સમસ્ત ત્રિકોલવર્તી પદાર્થોંકા સ્પષ્ટરૂપ સે યથાર્થજ્ઞાતા હૈ ઉસકા
 નામ અરહા હૈ । “ન રહઃ યસ્ય સઃ અરહાઃ” “અરહસ્—શબ્દ સકારાન્ત હૈ
 જો હસ અર્થકા વોધક હોતા હૈ કિ જિસને કેવલજ્ઞાન કેવલદર્શન સે
 લોકાલોકવર્તી વસ્તુકલાપ કો હસ્તામલકવત્—હાથ મેં રહે હુએ આમલે કી

‘અરહા’ જેમના જ્ઞાન આગળ કોઈ પણ વસ્તુ છપી રહી શકતી નથી. એટલે કે
 જેઓ ત્રિકાળવર્તી સમસ્ત પદાર્થોના સ્વરૂપને સ્પષ્ટ રીતે જાણે છે—(યથાર્થ જ્ઞાતા છે)
 તેમને ‘અરહા’ કહે છે—“ન રહઃ યસ્ય સઃ અરહાઃ” ‘અરહસ્’ શબ્દ સકારાન્ત છે.
 તેનો અર્થ એવો થાય છે કે જેમણે કેવળજ્ઞાનના પ્રભાવથી લોકાલોકના વસ્તુ સમૂહને
 હસ્તામલકવત્ કરી લીધા છે—હાથમાં રહેલા આમણાં સ્વરૂપ જેમ જાણી શકાય છે
 તેમ લોકાલોકની પ્રત્યેક વસ્તુનું સ્વરૂપ જે જાણી શકે છે. તેમને ‘અરહા’ કહે છે.

‘કેવલી’ કેવલી=કેવલજ્ઞાનસંપન્નઃ। ‘સત્તહત્યુસ્સેહે’ સપ્તહસ્તોત્સેધઃ-ઉત્સેધઃ=ઉચ્ચૈસ્ત્વં સપ્તહસ્ત ઉત્સેધો यस્ય સ સપ્તહસ્તોત્સેધઃ=સપ્તહસ્તોચ્છિન્નત્વમ્-ઇત્યર્થઃ। ‘સમ-ચતુરસ-સંઠાણ-સંઠિષ્ઠ’ સમ-ચતુરસ-સંસ્થાન-સંસ્થિતઃ, સમા=તુલ્યાઃ અન્યૂનાધિકાઃ, ચતસ્રોઽસ્રયઃ=હસ્તપાદોપયધોરૂપાશ્ચત્વારોઽપિ વિભાગાઃ (શુભલક્ષણોપેતાઃ) यस્ય સંસ્થાનસ્ય તત્ સમચતુરસ-તુલ્યારોહપરિણાહં, તત્ત્વ સંસ્થાનમ્-આકારવિશેષ ઇતિ સમચતુરસસંસ્થાનં, તેન સંસ્થિતઃ=યુક્તઃ। ‘વજ્ર-રિસહ-નારાય-સંઘયણે’ વજ્રઋષભનારાચસંહનનઃ વજ્ર=કીલિકાકારમસ્થિ, ઋષભઃ-તદુપરિ વેષ્ટનપટ્ટાઽઽકૃતિકોઽસ્થિવિશેષઃ, નારાચમ્-ઉભયતોમર્કટવંધઃ, તથા ચ દ્વયો-રસ્થનોઃ પરિવેષ્ટિતયોરુપરિ તદસ્થિત્રયં પુનરપિ દૃઢીકર્તું તત્ર નિસ્તાતં કીલિકાઽઽકારં વજ્રનામકમસ્થિ યત્ર ભવતિ તદ્ વજ્રઋષભનારાચં, તત્ સંહનનમ્-સંહન્યન્તે=દૃઢીક્રિ-

તરહ જાન લિયા હૈ વહી અરહા હૈ। વે ભગવાન્-હસી કારણ અરહા થે। રાગ-દ્વેષ આદિ કે વિજેતા હોને સે વે જિન થે। કેવલજ્ઞાન સે સંપન્ન હોનેકે કારણ વે કેવલી થે। ઉનકે શરીર કી ઝંચાઈ સાત હાથ કી થી। ઉનકા સમચતુ-રસ સંસ્થાન થા। જિસ સંસ્થાન મેં હસ્ત, પાદ, ઉપર ઓર નીચે કા ભાગ, યે ચારોં વિભાગ શુભલક્ષણોં સે યુક્ત હોતે હૈં ઉસકા નામ સમચતુરસ-સંસ્થાન હૈ। સંસ્થાન નામ આકાર કા હૈ। સમ શબ્દ કા અર્થ-તુલ્ય-બરાબર, ન કમ ન અધિક, એસા હૈ। ચતુર્ કા અર્થ ચાર હૈ। અસ્ર કા અર્થ હસ્તપાદાદિકરૂપવિભાગ હૈ। સંહનન પ્રભુ કા વજ્રઋષભનારાચ થા। કીલિકા કે આકાર જૈસી હઢી કા નામ વજ્ર હૈ। વજ્ર કે ઉપર વેષ્ટન-પટ્ટી કે જૈસી વિશિષ્ટ હઢી. કા નામ ઋષભ હૈ। ઉભયતો મર્કટવંધ કા નામ નારાચ હૈ। તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ જિસ શરીર કે વેષ્ટન-કીલેં ઓર હઢિયાં વજ્રમય હોં વહ વજ્રઋષભનારાચ સંહનન હૈ। પરિવેષ્ટિત દો

તે કારણે જ ભગવાન મહાવીર પ્રભુને ‘અરહા’ કહેલ છે. રાગદ્વેષ આદિના વિજેતા હોવાથી તેઓ જિન હતા. કેવલજ્ઞાનવાળા હોવાથી તેઓ કેવલી હતા. તેમના શરીરની ઊંચાઈ સાત હાથની હતી. તેઓ સમચતુરસ સંસ્થાનવાળા હતા. જે સંસ્થાનમાં હાથ, પગ, ઉપર અને નીચેના ભાગો, એ ચારે વિભાગો સમચતુરસ સંસ્થાનવાળા હોય છે. તે સંસ્થાનને સમચતુરસ સંસ્થાન કહે છે. સંસ્થાન એટલે આકાર. સમ એટલે બરાબર-સપ્રમાણ. ચતુરસ એટલે ચાર. ‘અસ્ર’ એટલે હાથ, પગ આદિ વિભાગ. પ્રભુનું સંહનન વજ્રઋષભનારાચ હતું. ખીલડાના આકારના હાડકાનું નામ વજ્ર છે. વજ્રના ઉપર વીંટળાયેલી પટ્ટી જેવા વિશિષ્ટ અસ્થિને ઋષભ કહે છે. બંનેના મર્કટવંધને નારાચ કહે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે શરીરના વેષ્ટન-કીલે, (ખીલડાનાં આકારનાં હાડકાં) અને અસ્થિ વજ્રમય હોય તેને ‘વજ્રઋષભનારાચ’ સંહનન કહે છે. પરિવેષ્ટિત બંને હાડકાંઓ

યન્તે શરીરપુદ્ગલા યેન તત્સંહનનમ્=અસ્થિનિચયઃ, તદ્વિધતે યસ્ય સવજ્રક્રમનારાચ-
સંહનનઃ । ‘અણુલોમવાયુવેગે’ અણુલોમવાયુવેગઃ-અણુલોમોઽનુકૂલો વાયુવેગઃ=
શરીરાઽન્તર્વર્તી વાયુવેગો યસ્ય સ તથા, વાયુપ્રકોપરહિતદેહ इत्यर्थः, ‘કંકગ્રહણી’
કઙ્કગ્રહણી-કઙ્કઃ=પક્ષિવિશેષઃ, તસ્ય ગ્રહણીઽગ્રહણી યસ્ય સ કઙ્કગ્રહણી-કઙ્કગુદા-
શયવદ્ ગુદાશયવાન્ નીરોગવર્ચસ્ક इत्यर्थः । ‘કવોયપરિણામે’ કપોતપરિણામઃ-
કપોતસ્યેવ પરિણામઃ આહારપરિપાકો યસ્ય સ તથા, યથા કપોતસ્ય જાઠરાઽનલઃ
પાષાણકળાનપિ પાચયતિ તથા મગવતોઽપિ જાઠરાનલોઽન્તપ્રાન્તાદિસર્વવિધાઽઽહાર-
પરિપાચકઃ । ‘સઙ્ગિ-પોસ-પિઠંતરોરુ-પરિણ’ શકુનિ-પોસ-પૃષ્ઠાન્તરોરુપરિ-
ણતઃ-શકુનેઃ=પક્ષિણઃ પોસવત્ પુરીષસમ્પર્કરહિતો નિરુપલેપઃ પોસઃ=ગુદાશયો
યસ્ય સ શકુનિપોસઃ, પૃષ્ઠં ચ અન્તરે ચ-પૃષ્ઠોદરયોરન્તરાલવર્તિની અઙ્ગે=પાર્શ્વા-
હઙ્ગિયોં કે ઉપર ઔર તીન હઙ્ગિયોં કો મજબૂત કરને કે લિયે જો કીલિકા
કે આકારવાલી વજ્ર નામ કી હઙ્ગી જિસ સંહનન મેં લગી હુઈ રહતી હૈ
વહ વજ્રક્રમનારાચ સંહનન હૈ । અસ્થિબંધકી વિશિષ્ટ રચના હી સંહનન
કહલાતા હૈ । પ્રભુ કા શરીરાન્તર્વર્તી વાયુ કા વેગ સદા ઉનકે અનુકૂલ
રહતા હૈ, વહ કમી ક્રુપિત નહીં હોતા, હસલિયે વે અનુકૂલ વાયુવેગવાલે
યહાં પ્રકટ કિયે ગયે હૈ । પ્રભુ કા ગુદાશય કંકપક્ષી કે ગુદાશય કે સમાન-
નિરોગ મલવાલાહોતા હૈ । યહી વાત કંકગ્રહણી શબ્દ સે પ્રકટ કી ગઈ હૈ ।
કવોયપરિણામે-પદ યહ પ્રકટ કરતા હૈ કિ પ્રભુ કા આહારપરિપાક
કપોત કે આહારપરિપાક કે જૈસા હોતા હૈ । અર્થાત્ જિસ પ્રકાર કવૂતર
કી જઠરાગ્નિ પાષાણ કે કળોં કો ભી પચા દેતી હૈ ઉસી પ્રકાર પ્રભુ કી ભી
જઠરાગ્નિ અન્ત પ્રાન્ત આદિ સર્વ પ્રકારકે આહાર કો પચા દિયા કરતી થી ।
શકુનિ નામ પક્ષી કા હૈ । પક્ષી કા ગુદાશય મલ કે સંપર્ક સે રહિત હોતા હૈ ।

ઉપર અને ત્રણ હાડકાંઓને મજબૂત કરવાને માટે ખીલીના આકારનું વજ્ર
નામનું હાડકું જે સંહનનમાં બેસાડેલું હોય છે તે સંહનને વજ્રક્રમનારાચ
સંહનન કહે છે. અસ્થિબંધની વિશિષ્ટ રચનારૂપ સંહનન હોય છે. પ્રભુના
શરીરની અંદર રહેલા વાયુનો વેગ સદા તેમને અનુકૂળ રહ્યા કરે છે. તે
વાયુનો પ્રકોપ કદી તેમને નડતો નથી. તેથી તેમને અનુકૂળ વાયુવેગવાળા કહ્યા છે.
પ્રભુનું ગુદાશય કંકપક્ષીના ગુદાશય જેવું હોય છે. એજ વાત ‘કંકગ્રહણી’ શબ્દ
દ્વારા બતાવવામાં આવી છે. ‘કવોયપરિણામે’ પદ એ વાત બતાવે છે કે પ્રભુનો
આહારપરિપાક કપોતના આહારપરિપાક જેવો હોય છે. એટલેકે-જેમ કબુતરની જઠ-
રાગ્નિ પથ્થરનાં કણોને પણ પચાવી શકે છે. તેમ પ્રભુની જઠરાગ્નિ અન્ત, પ્રાન્ત આદિ
સર્વ પ્રકારના આહારને પચાવી દે છે. શકુનિ એટલે પક્ષી. પક્ષીનું ગુદાશય

વિતિ યાવત્, ઝરુ ચ જહ્વે, એતેષાં પ્રાણ્યજ્ઞત્વાત્સમાહારદ્વન્દ્વે-પૃષ્ઠાન્તરોરુ=પૃષ્ઠ-
પાર્શ્વજઙ્ગમ્, તત્ પરિણતં=વિશિષ્ટપરિણામયુક્તં યસ્ય સ તથા, શકુનિપોસશ્વાસૌ
પૃષ્ઠાન્તરોરુપરિણતશ્ચ સ શકુનિપોસપૃષ્ઠાન્તરોરુપરિણતઃ-નિર્લેપમલદ્વારવાન્ સુન્દર-
પૃષ્ઠપાર્શ્વજઙ્ગાવાંશ્ચ इत्यर्थः । ‘ પડમુ-પ્પલ-ગંધ-સરિસ-નિસ્સાસ-સુરભિ-વયને ’
પદ્મોત્પલગન્ધ-સદૃશ-નિઃશ્વાસ-સુરભિ-વદનઃ પદ્મ=કમલમ્, ઉત્પલં=નીલકમલં,
તયોર્ગન્ધઃ, અથવા પદ્મ=પદ્મકાભિધાનં ગન્ધદ્રવ્યમ્, ઉત્પલં ચ ઉત્પલકુષ્ટં, તયો-
ર્ગન્ધઃ, તેન સદૃશઃ=સમો યો નિઃશ્વાસઃ=શ્વાસોચ્છ્વાસપવનઃ તેન સુરભિ=સૌરભ-
મયં વદનં=મુખં યસ્ય સ તથા, પરિમલમયપદાર્થ સૌરભસમ્ભારસમ્મૃતશ્વાસોચ્છ્વાસ-
સુરમિતમુખ ઇતિ ભાવઃ । ‘ છવી ’ છવિઃ = છવિમાન્-દીપ્તિદેદીપ્યમાનશરીર
इत्यर्थः । ‘ નિરાયંક-ઉત્તમ-પસત્થ-અહસેય-નિરુવંમ-પલે નિરાતઙ્કોત્તમપ્રશસ્તાઽ-
તિશ્વેતનિરુપમપલઃ, તત્ર-આતઙ્કો=રોગો નિર્ગતો યસ્માત્ તન્નિરાતઙ્ક=નીરોગમ્,
ઉત્તમમ્=ઉત્કૃષ્ટતમમ્, અત્ત એવ પ્રશસ્તમ્, અતિશ્વેતમ્=અતિશયશુક્લગુણયુક્તં, નિરુ-
પમમ્=અનુપમં પલં=માંસં યસ્ય સઃ, રોગમુક્તસર્વોત્તમગુણયુક્તશ્વેતનિરુપમમાંસ-
વાન્ इत्यर्थः । ‘ જલ્લ-મલ્લ-કલંક-સેય-રય-દોસવજ્જિય-સરીર-નિરુવલેવે ’

પૃષ્ઠભાગ બड़ा સુન્દર હોતા હૈ । પાર્શ્વભાગ મી મનોહર હોતા હૈ । ઝરુ મી
સુરમ્ય હોતે હૈ । હસી પ્રકાર પ્રભુ કે અંગ મી સુન્દર હોતે હૈ । પદ્મ-કમલ,
ઉત્પલ-નીલકમલ, અથવા-પદ્મ-પદ્મક નામકા ગંધવાલા દ્રવ્ય ઉત્પલ-
ઉત્પલકુષ્ટ-इनकी जैसी सुगंधि होती है, उसी सुगंधिके जैसा प्रभुके
શ્વાસોચ્છ્વાસકા પવન હોતા હૈ, હસ પવનસે પ્રભુકા મુખ સદા સૌરભ
યુક્ત હોતા હૈ । પ્રભુકા શરીર કાન્તિવિશિષ્ટ હોતા હૈ । પ્રભુકે શરીરકા
જો માંસપિંડ હોતા હૈ વહ આતંક (રોગ) રહિત, સર્વોત્તમગુણયુક્ત, શ્વેત
ઔર નિરુપમ હોતા હૈ । જલ્લ, મલ્લ, કલંક, સ્વેદ ઔર રજ, इनके दोषसे
વર્જિત હોનેકે કારણ વહ પ્રભુકા શરીર સદા નિર્મલ રહા કરતા હૈ । ‘ જલ્લ ’

મળના સંપર્કથી તદન રહિત હોય છે. અને પૃષ્ઠ ભાગ ઘણો સુંદર હોય છે.
પાર્શ્વ ભાગ પણ મનોહર હોય છે અને છાતીનો ભાગ પણ સુરમ્ય હોય છે.
એજ પ્રમાણે પ્રભુનાં અંગો પણ સુંદર હોય છે. પદ્મ-કમલ, ઉત્પલ-નીલકમલ,
અથવા પદ્મ એટલે પદ્મક નામનું સુગંધિ દ્રવ્ય અને ઉત્પલ એટલે ઉત્પલકુષ્ટ
નામનું સુગંધિ દ્રવ્યની જેવી સુગંધિ હોય છે તેવી સુગંધિથી યુક્ત વાયુ પ્રભુના
શ્વાસોચ્છ્વાસમાંથી નીકળે છે, અને વાયુથી પ્રભુનું મુખ સદા સૌરભથી યુક્ત રહે છે.
પ્રભુનું શરીર કાન્તિમય હોય છે. પ્રભુના શરીરના માંસપિંડ રોગરહિત, સર્વોત્તમ
ગુણવાળા શ્વેત અને અનુપમ હોય છે. પ્રભુનું શરીર જલ્લ, મલ્લ, કલંક, સ્વેદ
અને રજના દોષથી રહિત હોવાને લીધે સદા નિર્મળ રહે છે. હવે ‘ જલ્લ ’

જલ્લ-મલ્લ-કલઙ્ક-સ્વેદ-રજો-દોષવર્જિત-શરીર-નિરુપલેપઃ, તત્ર-જલ્લઃ=શરીરમલં શુષ્કસ્વેદરૂપં, 'જલ્લ' इति देशीयः शब्दः, मल्लः-शरीरगतं प्रयत्नविशेषापनेयं कठिनीभूतं रजः, कलङ्कः-दुष्टमशतिलादिरूपः, स्वेदः=प्रस्वेदः, रजः=धूलिः, तेषां यो दोषः=मलिनीकरणं तेन वर्जितम्, अत एव निरुपलેપं=निर्मलं शरीरं यस्य स तथा, विविधमलकलङ्कस्वेदरेणुदोषरहिततया निर्लेपनिर्मलशरीरवानित्यर्थः। 'छायाउज्जोइयंगपच्वंगे' छायोद्द्योतिताङ्गप्रत्यङ्गः-छायया=कान्त्या उद्द्योतितानि=चाकचिक्ययुक्तानि अङ्गप्रत्यङ्गानि=अङ्गोपाङ्गानि यस्य स तथा, अनुपमकान्त्या देदीप्यमानाऽङ्गप्रत्यङ्ग इत्यर्थः। 'घन-निचिय-सुवद्ध-लक्षण-णय-कूडागारनिभ-पिंडियगसिरण' घन-निचित-सुवद्ध-लक्षणोन्नत-कूटाऽऽकारनिभ-

यह देशीय शब्द है, इसका अर्थ शुष्कस्वेदरूप शारीरिक मल है। अर्थात् पसीना शुष्क हो जाने से रगड़ने पर जो शरीरसे काला कालासा द्रव्य निकलता है वह जल्ल है। प्रयत्नविशेष से दूर होने योग्य जो शरीरगत रज है कि जो बहुत कठिनाईसे दूर की जा सके इस तरहसे शरीरमें चिपक जाती है, और जो जम कर कठिन बन जाता है ऐसे मैलका नाम मल्ल है। छोटे तिल मसा आदिका नाम कलङ्क है। साधारण पसीना का नाम स्वेद है। साधारण धूलिका नाम रज है। इन सबसे जो शरीरमें मलिनता आती है उसका नाम दोष है। प्रभुका शरीर इन सब जल्ल मल्ल आदिसे रहित होता है, इसीलिये वह निर्मल रहता है। अनुपम कान्तिसे प्रभुके शरीरके अंग और उपाङ्ग सदा चमकते रहते हैं। प्रभुका मस्तक बहुत अधिक पुष्ट था, उसमें मस्तक संबंधी जितने भी शुभ लक्षण होते हैं वे सब विद्यमान थे। वह उन्नत कूटके जैसे आकारवाला था।

શબ્દનો અર્થ સમન્વવામાં આવે છે. પરસેવો સૂકાઈ જતાં શરીર પર જે મેલ જામે છે તેને જલ્લ કહે છે. શરીરને ચોળવાથી તેના ઉપરથી જે કાળા કાળા મેલના થર નીકળે છે તેને 'જલ્લ' કહે છે. જે રજ શરીર પર એવી ચોટી બાય છે કે તેને ઘણી મુશ્કેલીથી દૂર કરી શકાય છે, અને જે શરીર પર બમીને કઠણ થઈ જાય છે એવા મેલને 'મલ્લ' કહે છે. શરીર પર જે નકામા તલ, મસા આદિ નીકળે છે તેમને 'કલંક' કહે છે, સાધારણ પરસેવાને સ્વેદ કહે છે. સાધારણ ધૂળને રજ કહે છે. તે બધાંને કારણે શરીરમાં જે મલીનતા આવે છે તેને દોષ કહે છે. પ્રભુનું શરીર એ જલ્લ, મલ્લ આદિ સઘળા દોષોથી રહિત હોય છે. તેથી તેમનું શરીર નિર્મળ રહે છે. પ્રભુના અંગો અને ઉપાંગો અનુપમ કાન્તિને લીધે સદા ચમક્યા કરે છે. પ્રભુનું મસ્તક ઘણું જ પુષ્ટ હતું. તેમાં મસ્તક સંબંધી જેટલાં શુભ લક્ષણો હોય છે તે સઘળા મોજૂદ હતાં. તે મસ્તક

पिण्डित-शिरस्कः, तत्र-घनम्=अतिशयेन निचितं घननिचितम्=अतिनिबिडम्, सुष्ठु=अतिशयेन बद्धानि=अवस्थितानि प्रकटतया विद्यमानानि लक्षणानि शिरः-सम्बन्धिशुभलक्षणानि यत्र तत् सुवद्धलक्षणम्, उन्नतम्=मध्यभागे उच्चं यत् कूटं, तस्य य आकारस्तन्निभम्-उन्नतकूटाकरसदृशमिति भावः पिण्डितं=निर्माणनामकर्मणा संयोजितम् अग्रशिरो मतकाग्रभागो यस्य स घन-निचित-सुवद्ध-लक्षणोन्नत-कूटाकारनि-भपिण्डिताग्रशिरस्कः। 'सालमलिबोण्ड-घननिचिय-च्छोटिय-मिउ-विसय-पसत्थ-सुहुम-लखण-सुगंधि-सुंदर-भुयमोयग-भिग-नेल-कज्जल-पहट्टभमरगण-णिद्ध-निकु-रंव-निचिय कुंचिय-पयाहिणावत्त-मुद्धसिरए' शालमलिबोण्ड-घननिचित-च्छोटित-मृदु-विशद-प्रशस्त-सूक्ष्म-लक्षण-सुगन्धि-सुन्दर-भुजमोचक-भृङ्ग-नैलकज्जल प्रहृष्ट-भ्रमरगण-स्निग्ध-निकुरम्ब-निचित-कुञ्चित-प्रदक्षिणाऽऽवर्त्त-मूर्द्धशिरोजः, तत्र-शालमलिः वृक्षविशेषः, तस्य बोण्डं=फलं, घननिचितम्=अतिनिबिडं, छोटितं=स्फोटितं तूलव्याप्तं शालमलिफलखण्डं, तद्वत् मृदवः=मृदुलाः इति शालमलिबोण्ड-घननिचितच्छोटितमृदवः, अधस्तले शिरोभागः कठिनः, उपरिभागे शालम-लिफलखण्डगततूलवन्मृदुलाः केशाः इति भावः । तथा-विशदाः=निमलाः,

निर्माण नामकर्मणे उसे बहुत ही संभालकर बनाया था । प्रभुके मस्तकके केश शालमलि वृक्षके फलके खंड समान अति कोमल थे । अधस्तलमें शिरोभाग तो कठिन था और ऊपरमें ये केश शालमलिके फलके टुकड़ेके भीतर रहे हुए तूलके समान कोमल थे । शालमलिवृक्षका जो फल होता है वह तो कठिन होता है परन्तु उसके भीतर रहा हुआ हंआं-तूल-चिकना नरम होता है, इसलिये मस्तक शालमलि वृक्षके बोण्ड-फल-समान हुआ, और केश उसके भीतर रहे हुए तूलके जैसे हुए । तथा ये समस्त केश प्रभुके विशद-बहुत निर्मल थे । प्रशस्त-उत्तम थे । सूक्ष्म-बहुत पतले थे । अच्छे लक्षणोंवाले थे । शोभन गंधसे युक्त थे । सुन्दर-मनोहर थे । तथा-भुजमोचकवत्-नीलरत्नविशेषकी तरह भृङ्गकी तरह, एवं नीली गुलिकाकी तरह, कज्जलकी तरह, और उल्लासयुक्त

उन्नत कूट (शिखर) ना आकारनुं छतुं. निर्माण नामकर्म द्वारा णहुं न संभाण पूर्वक तेनुं निर्माण (स्थाना) थयुं छतुं. प्रभुना मस्तकनां केश शाल्मलि वृक्षना इणना अउं समान अति कोमल छतां. नीचिने शिरो भाग तो कठणु छतो. णणु उपर उगेलां केश शाल्मलि वृक्षना इणनी अंदर रहेला रेसा नेवां कोमल छतां. शाल्मलि वृक्षनां इण तो कठणु होय छे. णणु तेमनी अंदर रहेला रेसा नरम अने कोमल होय छे. तेथी मस्तकने शाल्मलिवृक्षना इण साथे अने केशने ते इणनी अंदरना रेसा साथे सरभाववामां आवेल छे. प्रभुना

प्रशस्ता=उत्तमाः सूक्ष्माः = तनुतराः, लक्षणाः= सुलक्षणवन्तः, सुगन्धयः= शोभनगन्धयुक्ताः सुन्दराः = मनोहराः, तथा—भुजमोचकवत् = नीलरत्न-विशेष इव, भृङ्गवत्=भ्रमरवत्, एवं नैलवत्=नीलीविकारवद् नीलीगुलिकावत्, कज्जलवत्=मपीवत्, प्रहृष्टभ्रमरगणवत्=सोल्लासभ्रमरवृन्दवत् स्निग्धं=श्यामकान्ति-युक्तम्-अतीवश्याममित्यर्थः, निकुरम्बं=समूहो येषां ते भुजमोचक-भृङ्ग-नैल-कज्जल-प्रहृष्टभ्रमरगणस्निग्ध-निकुरम्बाः, ते च पुनर्निचिताः=परस्परं श्लिष्टाः कुञ्चिताः =वक्रीभूताः-कुण्डलवद्वर्तुलाकाराः प्रदक्षिणाऽऽवर्त्ताः-प्रदक्षिणम् आवर्तन्ते ते तथा मूर्द्धनि=मस्तके, शिरोजाः=केशा यस्य स तथा-शाल्मलिफलं खण्डवत्कोमलाति-श्यामल-कृष्णमणिभ्रमरकज्जलवत्कृष्णतर-परस्पर-श्लिष्ट-प्रदक्षिणावर्त-कुञ्चित-मस्त-ककेशवानिति यावत् । केशोत्पत्तिस्थानं वर्ण्यते-‘दालिमपुष्प-प्यगास-तत्ततवणिज्ज-सरिस-निम्मल सुणिद्ध-केसंत-केसभूमि’दाडिमपुष्प-प्रकाश-तप्ततपनीय-सदृश-निर्मल-सुस्निग्ध-केशान्त-केशभूमिः, तत्र-दाडिमपुष्पप्रकाशा रक्तवर्णेत्यर्थः, तप्ततपनीय-सदृशी=अग्निप्रतप्तसुवर्णसदृशवर्णा, तथा-निर्मला=उज्ज्वला, सुस्निग्धा=सुचिकणा, केशान्ते=केशसमीपे-केशमूले केशभूमिः=केशोत्पत्तिस्थानं-मस्तकत्वक् यस्य स

भ्रमरसमूहकी तरह अत्यंत काले थे । तथा परस्पर में ये सटे हुए थे-घने थे विरले नहीं थे । कुंचित-वक्रीभूत थे, अर्थात् कुंडलकी तरह वर्तुलाकार वाले थे और दक्षिणावर्त थे ।

केशोत्पत्तिके स्थान का वर्णन इस प्रकार से है-(दालिमपुष्प० इत्यादि) भगवान् की केशांतकेशभूमि-बाल जगने की मस्तक की भूमि-दाडिम के पुष्प जैसी रक्तवर्णवाली, अग्निप्रतप्त सुवर्ण के जैसी वर्णवाली तथा निर्मल और अत्यंत चिकनी थी-स्निग्ध थी । इन्हीं पूर्वोक्त विशेषणों को सूत्रकार प्रकारान्तर से कहते हैं (छत्तागारु० इत्यादि) भगवान्

ये समस्त केश धातुं न निर्मलं हुतां, प्रशस्त-उत्तम हुतां, सूक्ष्म-धातुं न आरीक हुतां, सारां लक्षणावाणां हुतां, सुंदर सुगन्धयुक्त हुतां, सुन्दर मनोहर हुतां, तथा ते केश भुजमोचकवत्-एक प्रकारना नीलरत्न समान, लृंग समान, नीली गुटिकानी जेम, काज्जल समान, अने उल्लासयुक्त भ्रमरसमूहनी समान धातुं हुतां । तथा ते केश छटां छायां न हुतां । पणु धन हुतां, अने कुञ्चित-वक्रीभूत एतदे के कुण्डली जेम वांङ्गीयां हुतां, अने प्रदक्षिणावर्त हुतां ।

श्रीमहावीर स्वामीना केशोत्पत्ति स्थाननुं पणुं न आ प्रमाणे छे । (दालिमपुष्प० इत्यादि) भगवान् केशनुं उगमस्थान दाडिमनां कूलनां जेवुं रक्त पणुं नुं, अग्निमां तपावेला सुवर्णना पणुं जेवुं निर्मल अने अत्यंत मुलायम हुतुं । (छत्तागारु० इत्यादि) ऐज पूर्वोक्त

तथा, पूर्वोक्तमेव-विशेषणं प्रकारान्तरेणाह—‘ छत्रागारुत्तिमंगदेसे ’ छत्राऽऽका-
रोत्तमाङ्गदेशः—छत्राऽऽकारः=वर्तुलोन्नतत्वगुणयोगाच्छत्राऽऽकृतिः—उत्तमाङ्गदेशः=
मस्तकप्रदेशो यस्य सः, अत्युन्नतोत्तमाङ्गवान्, इति भावः, ‘ निव्वण-सम-लट्ठ-मट्ठ-
चंदद्धसम-णिडाले ’ निर्व्रण-सम-लष्ट-मृष्ट-चन्द्रार्द्धसम-ललाटः, तत्र-निर्व्रणं-व्रण-
क्षतरहितं समं=विषमतारहितं, लष्टं=सुन्दरं, मृष्टं=शुद्धं चन्द्राऽर्द्धसमम्=अष्टमी-
चन्द्रमण्डलाऽऽकारम्, ललाटं=भालस्थलं यस्य सः, अष्टमीचन्द्रमण्डल-समाना-
कारं-सुन्दर-ललाट इति भावः । ‘ उडुवइ-पडिपुण्ण-सोम्मवयणे ’ उडुपति-प्रतिपूर्ण-
सौम्यवदनः-उडुपतिः=शारदीयपूर्णचन्द्रस्तद्वत् परिपूर्णं=प्रभासमूहसम्भृतं, सौम्यं=
सुन्दरं, वदनं=मुखं यस्य स तथा, शारदपूर्णचन्द्रसमानसुन्दरमुख इत्यर्थः ।
‘ अल्लीण-पमाणजुत्त-सवणे ’ आलीन-प्रमाणयुक्त-श्रवणः=समुचितप्रमाणकर्ण-
युक्तः, अत एव—‘ सुस्सवणे ’ सुश्रवणः=शोभनकर्णवान् ‘ पीण-मंसल-कबोल-

का मस्तकप्रदेश वर्तुल एवं उन्नतत्व गुण के संबंध से छत्र के आकार
जैसा था । (निव्वण० इत्यादि) भगवान का ललाट व्रण विना का था,
विषमता से रहित था, लष्ट-सुन्दर था । मृष्ट-शुद्ध था, और अष्टमी
चन्द्रमंडल जैसा था । (उडुवइ० इत्यादि) भगवान का मुख शारदपूर्णमा
जैसा प्रभासमूह से भरा हुआ था, अर्थात् प्रभासमूह से भरे हुए शर-
त्कालीन पूर्णिमा के चंद्र जैसा प्रभु का मुख था, सौम्य था-सुन्दर था ।
जिस प्रकार शरत्कालीन चंद्रमा पूर्णप्रभा से व्याप्त रहता है और बड़ा
ही सुन्दर लगता है । उसी प्रकार प्रभु का मुख लगता था । (अल्लीण०)
प्रभु के दोनों कान समुचितप्रमाणोपेत थे इसलिये वे शोभन कर्णवाले

विशेषणाने सूत्रकार भी७ रीते कहे छे-लगवानेनो मस्तकप्रदेश वर्तुणाकार अने उन्नत
होवाने लीधे छत्रना आकारनो लागतो હતો. (निव्वण० इत्यादि) लगवाननुं લલાટ
પણ વિનાનું, વિષમતા વિનાનું અને ‘ લષ્ટ ’ સુંદર હતું. તે મૃષ્ટ-શુદ્ધ અને
આક્રમના ચન્દ્રમંડળ જેવું હતું. (ઉડુવइ० इत्यादि) लगवाननुं મુખ શરદપુનમના
ચન્દ્રના જેવું તેજસ્વી હતું, એટલે કે જેમ શરદપુનમનો ચન્દ્ર પ્રભાસમૂહથી
ભરેલો હોય છે તેમ પ્રભુનું મુખ પણ પ્રભાસમૂહથી ભરેલું હતું, અને સૌમ્ય-
સુંદર હતું. જેવી રીતે શરદઋતુનો ચન્દ્ર પૂર્ણપ્રભાથી વ્યાપ્ત રહે છે અને ઘણો
સુંદર લાગે છે એજ પ્રમાણે પ્રભુનું મુખ પણ સુંદર લાગતું હતું. (અल्लीण०)
પ્રભુના ગળે કાન સપ્રમાણ હોવાથી પ્રભુને શોભનકર્ણ વાળા કહેલા છે. (પીણ-
મં ૧૫

देसभाए' पीन-मांसल-कपोल-देशभागः-पीनौ=पुष्टौ, मांसलौ=मांसपूर्णौ कपोल-देशभागौ=कपोलावयवौ यस्य स तथा, सुपुष्टकपोलयुक्त इति भावः । 'आणामियचाव-रुइल-किण्हभराइ-तणु-कसिण-णिद्ध-भमुए' आनामितचाप-रुचिर-कृष्णाभ्रराजि-तनु-कृष्ण-स्निग्ध-भ्रूः-आनामितचापः-वक्रीकृतधनुः, तद्वद् रुचिरे=सुन्दरे, तथा कृष्णाभ्रराजी इव=श्याममेघपङ्की इव तन्=सूक्ष्मे, कृष्णे=श्यामे, स्निग्धे=चिकणे भ्रुवौ यस्य स तथा, वक्रकृष्णसूक्ष्मचिकणभ्रूयुक्त इत्यर्थः । 'अवदालिय-पुंडरीय-णयणे' अवदलित-पुण्डरीक-नयनः-अवदलिते=विकसिते, पुण्डरीके=श्वेतकमले इव नयने=नेत्रे यस्य सः, विकसितश्वेतकमलसदृशनेत्र इति भावः । 'कोआसिय-धवल-पत्तलच्छे' विकसित-धवल-पत्रलाक्षः-कमलवद् विकसिते धवले=श्वेते, पत्रले=पक्ष्मयुक्ते, अक्षिणी=नेत्रे यस्य सः, विशालनेत्रवानित्यर्थः । 'गरुडायय-उज्जु-तुंग-णासे' गरुडायत-ऋजुतुङ्ग-नासिकः-गरुड-स्येव=गरुडपक्षिचक्षुवद् आयता=दीर्घा, ऋज्वी=सरला, तुङ्गा=उन्नता, नासिका यस्य स तथा, गरुडचक्षुवदीर्घसरलोच्चनासिकावान् इत्यर्थः । 'उवचिय-सिलप्प-वाल-विंवफल-सणिभा-हरोट्टे' उपचित-शिलाप्रवाल-विम्बफल-सन्निभाऽध-रोष्ठः-उपचितं=कृतसंस्कारं यच्छिलाप्रवालं=विद्रुमं, विम्बफलं=रक्तातिरक्तं फलं, तयोः सन्निभः=सदृशो रक्तः अधरोष्ठो यस्य सः, अतिरक्तौष्ठवान् इत्यर्थः ।

कहे गये हैं । (पीणमंसल०) प्रभु के दोनों कपोलप्रदेश पुष्ट थे, मांसल थे । (आणामिय०) प्रभु की दोनों भौंहें नमाये गये धनुष के समान सुन्दर थीं, तथा काले बादलों की पंक्तिके समान तनु-पतली, श्याम-काली और स्निग्ध थीं । (अवदा०) प्रभु के दोनों नेत्र विकसित श्वेत कमल के जैसे थे । (कोआसिय०) प्रभु की दोनों आँखें कमल के जैसी विकसित थीं और श्वेत थीं । (गरुला०) प्रभु की नासिका गरुड की चोंच के समान दीर्घ थी, सरल थी और उन्नत थी । (उवचिय०) प्रभुका अधरोष्ठ-नीचे का ओठ-सुसंस्कृत विद्रुम के समान तथा विम्बफल के समान रक्त था । (पंडु-

मंसल०) प्रभुना अन्नेऽङ्गपोल प्रदेशे पुष्ट अने मांसल होता । (आणामिय०) प्रभुनी अन्ने भ्रमरो नमावेदा धनुष्यता जेवी सुंदर होती, अने डाणां वादणोनी पङ्कितना जेवी तनु-पातणी, श्याम अने स्निग्ध होती । (अवदा०) प्रभुनी अन्ने आंभो विकसित सद्देह कमलना जेवी होती । (कोआसिय०) प्रभुनी अन्ने आंभो कमलना जेवी विकसित अने श्वेत होती । (गरुला०) प्रभुतुं नाक गरुडनी आंच जेवुं दीर्घ, सरल अने उन्नत हुतुं । (उवचिय०) प्रभुनो अधरोष्ठ सुसंस्कृत विद्रुमना जेवो तथा विम्बफलना जेवो दाद होता । (पंडुरससि० इत्यादि) प्रभुनी दंतपङ्क्ति

‘पंडुर-रसि-सयल-विमल-णिम्मल-शंख-गोक्षीर-फेण-कुंद - दगरय-मुणा-
लिया-धवल-दंतसेढी’ पाण्डुर-शशि-शकल-विमल-निर्मल-शंख-गोक्षीर-फेन-
कुन्द-दकरजो-मृणालिका-धवल-दन्तश्रेणिः-पाण्डुरं-श्वेतं यत् शशिशकलं=
चन्द्रखण्डः, तद्वद् विमला, तथा निर्मलः=अतिस्वच्छः, शङ्खः=प्रसिद्धः, गोक्षीरं=
गोदुग्धम्, फेनः=जलोपरि वर्तमानो नवनीतसमः, कुन्दः=तन्नामकं श्वेतकुसुमम्,
दकरजः=जलकणः, मृणालिका=विसिनी, तद्वद् धवला=महाश्वेता, दन्तश्रेणिः=
दन्तपङ्क्तिर्यस्य स तथा, शुभ्रातिशुभ्रदन्तपङ्क्तिमानित्यर्थः । ‘अखंडदंते’ अखण्ड-
दन्तः-दन्तपङ्क्तौ दन्तवैकल्याभावात्, ‘अण्डुडिदंते’ अस्फुटितदन्तः - दन्त-
पङ्क्तौ दान्तानां देशतोऽपि भङ्गाभावात्, ‘अविरलदंते’ अविरलदन्तः-अन्तरा-
वकाशरहितदन्तः ‘सुणिद्धदंते’ सुस्निग्धदन्तः=चिकणदन्तवान्, ‘सुजायदंते’
सुजातदन्तः=सुन्दरदन्तवान् इत्यर्थः । ‘एगदंतसेढी विव अणेगदंते’ एकदन्त-
श्रेणीवाऽनेकदन्तः, ‘हुतवह - णिद्धंत - धोय - तत्त - तवणिज्ज - रत्तल -
तालुजीहे’ हुतवह - निर्ध्मांत - धौत - तप्तपनीय - रक्ततर - तालु-
जिह्वः - हुतवहेन = वह्निना पूर्वं निर्ध्मांतं = निःशेषेण संयोजितं हुतवहेन -
पश्चाज्जलादिना धौतम्, अत एव तप्तं=वह्नितापं प्राप्तं यत्तपनीयं=सुवर्णं तद्वद्

रससि० इत्यादि) प्रभु की दंतपंक्ति श्वेतचंद्रखंड के समान निर्मल थी,
तथा अतिस्वच्छ शंख, गोक्षीर-गाय के दूध, फेन-पानी के फेन,
श्वेतपुष्प, जलकण, और मृणालिका के जैसी धवल थी। (अखंडदंते०
इत्यादि) प्रभु के दांत अखंड थे, अर्थात्-जितने दांत दंतपंक्ति में होना
चाहिये उतने ही थे-कमती बढ़ती नहीं, वे अस्फुटित थे-उनमें एक भी
टूटा फूटा नहीं था। अविरल थे-दूर-दूर नहीं थे। सुस्निग्ध थे-चिकने थे।
सुजात थे। एक दांत की श्रेणी के समान अनेक दांत थे। (हुतवह०
इत्यादि) प्रभु का तालु और जीभ, ये दोनों अग्नि से तपाकर लाल किये
गये पीछे जलादिक द्वारा धोये गये अतः अग्निमें तपाये गये ऐसे सुवर्ण के

श्वेत चन्द्रखंडना जेवी निर्माण, अति स्वच्छ शंख, गोक्षीर-गायनुं दूध, पाणीनां
झीणु, श्वेत पुष्प, जलकणु अने मृणालिका जेवी सङ्केद डती. (अखंडदंते० इत्यादि)
प्रभुना दांत अण्डुड डता-अटले के जेटला दांत दंतपंक्तिओमां डोवा
जेधओ अटला न डता. वधारे पणु न डता अने ओछा पणु न डता. ते
दांत अस्फुटित डता-तेमां ओक पणु दांत तूटेला न डतो, अविरल डता-
दूर दूर न डता. सुस्निग्ध मज्जभूत अने सुजात डता. ओक दांतनी श्रेणीना
जेवा अनेक दांत डता. (हुतवह० इत्यादि) प्रभुनुं तालुनुं अने जीभ अग्निमां
तपावीने लाल करेल, वणी पाणी द्वारा धोवामां आवेल, माटे अग्निमां

રક્તતરમ્=અતીવરક્તં, તાલુ ચ જિહ્વા ચ યસ્ય સ તથા, અતિરક્તતાલુજિહ્વાવાન્
 इत्यर्थः । ‘अवद्विय-सुविभक्त-चित्त-मंसु’ अवस्थित-सुविभक्त-चित्र-श्मश्रुः-
 अवस्थितानि=अवर्द्धनशीलानि, सुविभक्तानि=द्विभागाभ्यां विभक्ततया स्थितानि,
 चित्राणि=शोभासम्पन्नानि श्मश्रूणि-‘दाढी-मूँछ’ इति भाषाप्रसिद्धानि यस्य सः,
 अवर्द्धनशील-सुविभक्त-सुशोभित-श्मश्रुवान् इत्यर्थः । मंसल-संठिय-पसत्थ-
 सद्गूल-विउल-हणुए’ मांसल- संस्थित-प्रशस्त- शार्दूल - विपुल- हनुः, तत्र-
 मांसलः=पुष्टः, संस्थितः=सुन्दराऽऽकारः, प्रशस्तः=अतिरमणीयः, शार्दूलस्येव=
 व्याघ्रस्येव विपुलः=दीर्घः हनुः = चिवुकं यस्य स तथा शार्दूलवत्सुन्दर-सुवि-
 शालचिवुक इति भावः । ‘चउरंगुल-सुप्पमाण-कंबुवर-सरिस-ग्गीवे’ चतुर-
 ङ्गुल-सुप्रमाण-कम्बुवरसदृश-ग्रीवः-भगवद्कुल्यपेक्षया चतुरङ्गुलसुप्रमाणा कम्बुवर-
 सदृशी-उन्नततया त्रिवलिसद्भावाच्च श्रेष्ठशङ्खसदृशी ग्रीवा यस्य स तथा, चतुरङ्गुल-
 प्रमाणोपेतश्रेष्ठशङ्खसदृशग्रीवावान् इत्यर्थः । ‘वर-महिस-वराह-सीह-सद्गूल-
 उसभ-नागवर-पडिपुण्ण-विउल-क्खंघे’ वरमहिष-वराह-सिंह-शार्दूल-वृषभ-नागवर-
 परिपूर्ण-विपुलस्कन्धः, श्रेष्ठमहिष-वराह-सिंह-व्याघ्र-वृष-गजवराणामिव प्रतिपूर्णै=

સમાન અત્યંત રક્ત થે । (અવદ્વિય૦ઇત્યાદિ) પ્રમુકી શ્મશ્રુ દાઢી-મૂંછ
 અવર્દ્ધનશીલ થી ઓર સુવિભક્ત થી, દો ભાગોમેં અચ્છી તરહ વિભક્ત
 બની હુઈ થી । તથા શોભાસંપન્ન થી વેડોલ નહીં થી । (મંસલ૦ ઇત્યાદિ)
 પ્રમુકા ચિવુક (દાઢીકા ભાગ) માંસલ પુષ્ટ થા । સુન્દર આકારસેં યુક્ત થા ।
 પ્રશસ્ત-અતિરમણીય થા । તથા વ્યાઘ્રકે ચિવુક સમાન દીર્ઘ થા । (ચઉરંગુલ૦
 ઇત્યાદિ) પ્રમુકી ગ્રીવા ભગવાનકે હી અંગુલસે ચાર અંગુલકી થી, તથા ઉન્નત
 હોનેકે કારણ ઓર ત્રિવલિસે યુક્ત હોનેકે કારણ ઉત્તમ શંખકી રેખાકે
 સમાન થી । (વરમહિસ૦ઇત્યાદિ) પ્રમુકે દોનોં સ્કન્ધ-શ્રેષ્ઠ મહિષ-પાઢા,
 વરાહ-સૂઅર, સિંહ, શાર્દૂલ, વૃષભ-બૈલ, ઉત્તમહાથીકે સ્કન્ધ સમાન પ્રતિપૂર્ણ-

તપાવેલ સુવર્ણના સમાન અત્યંત રક્ત વર્ણના હતા. (અવદ્વિય૦ઇત્યાદિ) પ્રભુની
 શ્મશ્રુ-દાઢી-મૂંછ-અવર્દ્ધનશીલ અને સુવિભક્ત હતી. એ ભાગોમાં સારી રીતે
 વિભક્ત થયેલી હતી, તથા શોભાયુક્ત હતી-એકાગ્ર ન હતી. (મંસલ૦) પ્રભુની હડપચી
 (દાઢીનો ભાગ) માંસલ અને પુષ્ટ હતી, સુંદર આકારની, પ્રશસ્ત-અતિરમણીય તથા
 વ્યાઘ્રની હડપચી (દાઢ) સમાન દીર્ઘ હતી. (ચઉરંગુલ૦ઇત્યાદિ) ભગવાનની હડતેમના
 પોતાના ચાર આંગળે પ્રમાણ પડેાળી હતી, તથા ઉન્નત હોવાથી અને ત્રિવલિથી યુક્ત
 હોવાનેકારણે ઉત્તમ શંખની રેખા જેવી શોભતી હતી. (વરમહિસ૦ઇત્યાદિ) પ્રભુના
 બન્ને સ્કન્ધ શ્રેષ્ઠ મહિષ-પાઠા, વરાહ-સૂવર, સિંહ, શાર્દૂલ, વૃષભ અને ઉત્તમ હાથીના

=प्रमाणयुक्तौ, विपुलौ=विस्तीर्णौ सामुद्रिकशास्त्रोक्तलक्षणयुक्तौ स्कन्धौ यस्य स तथा, सिंहव्याघ्रादिवत्सामुद्रिकोक्तलक्षणयुक्तप्रमाणसहितविशालस्कन्धवान्-इति भावः । 'जुगसंनिभ-पीण-रइय-पीवर-पउट्ट-सुसंठिय-सुसिलिट्ट-विसिट्ट-घण-थिर-सुवद्ध-संधि-पुरवरफलिह-वट्टियभुए' युगसन्निभ-पीन-रतिद-पीवर-प्रकोष्ठ-सुसंस्थित-सुश्लिष्ट-विशिष्ट-घन-स्थिर-सुवद्ध-सन्धि-पुरवरपरिघ-वर्तितभुजः, युगेन=शकटा-ग्रायामस्थितकाष्ठेन सन्निभौ=तुल्यौ, पीनौ=पुष्टौ, रतिदौ=प्रीतिप्रदौ पीवरप्रकोष्ठौ - 'कफोणि' 'खूणी' इति भाषाप्रसिद्धाद् हस्तस्य मध्यसन्धिभागा-दधस्तान्मणिवन्धपर्यन्तो भागः प्रकोष्ठ उच्यते, पीवरौ=पुष्टौ प्रकोष्ठौ ययो-भुजयोस्तौ, सुसंस्थितौ = सुन्दरसंस्थानवन्तौ, पुनः कीदृशौ ? सुश्लिष्टाः = संयुक्ताः, विशिष्टाः = प्रधानाः, घनाः = सघनाः स्थिराः = दृढाः सुवद्धाः = सुष्ठु बद्धाः स्नायुभिः सन्धयः=अस्थिसंयोगस्थानानि ययोस्तौ-सुश्लिष्टविशिष्ट-घनस्थिरसुवद्धसन्धी, पुनः कीदृशौ ?- पुरवरपरिघवत्=श्रेष्ठनगरार्गलावत् वर्तितौ=वर्तुलौ=बाहू=भुजौ यस्य स तथा, सुन्दरनगरार्गलावत् दृढदीर्घभुजवान् इति भावः । 'भुजगीसर-विउल-भोग-आयाण-पलिओच्छूढ-दीह-बाहू, भुजगेश्वर-विपुल-भोगा-दान-पर्यवक्षिप्त-दीर्घ-बाहुः, भुजगेश्वरः=सर्पराजः, तस्य विपुलभोगः = विशालदेहः, स च आदानाय = वाञ्छितवस्तुग्रहणाय,

प्रमाणयुक्त, और विपुल-सामुद्रिकशास्त्रोक्त लक्षणों से युक्त थे । (जुग-संनिभ० इत्यादि) प्रभु की दोनों भुजाएँ गाड़ीके युग के समान लंबी थीं, पुष्ट थीं, आनंदप्रद थीं, तथा इनकी दोनों देहनियों (कोणियों) के नीचेका भाग बहुत मजबूत था । इन का संस्थान बहुत सुहावना था और यह सुश्लिष्ट था । विशिष्ट था । सघन था । दृढ था । इनके संधिस्थान स्ना-युओं से खूब अच्छी तरह से जकड़े हुए थे, तथा नगर के श्रेष्ठ अर्गला की तरह यह वर्तुल था । (भुजगीसर० इत्यादि) प्रभु के दोनों बाहु कुछ लेनेके लिये दण्ड की तरह फैलाये गये भुजगेश्वरके विशाल शरीर

स्कंध जेवा प्रतिपूण-प्रमाणयुक्त, अने विपुल-सामुद्रिकशास्त्रोक्त लक्षणोपार्थी युक्त होता. (जुगसंनिभ० इत्यादि) प्रभुनी अन्ने लुल्लओ गाडीना युगना जेवी लांभी, पुष्ट, अने मनोहर होती अने तेनी अन्ने केणीओनो नीयेनो लाग. घणोअ मज्जुत होतो. तेमनो आकार घणो अ सुंदर होतो अने ते सुश्लिष्ट, विशिष्ट, सघन अने दृढ होतो. तेनां संधिस्थानो स्नायुओ द्वारा घणो सारी रीते णंधेलां होतां अने नगरना श्रेष्ठ आगणियाना जेवा ते वर्तुणाकार होता. (भुजगीसर० इत्यादि) प्रभुना अन्ने बाहु कंधक जेवाने भाटे दंडनी जेभ जेलावेला

‘પલિઓચ્છ્રુદ્ધ’ इति पर्यवक्षिप्तः=प्रेरितः-सर्वथा दण्डवत्प्रसारितः, तद्वत् दीर्घो=लम्बो-विशालो, बाहु=भुजौ यस्य स तथा, लम्बविशालबाहुमान् इत्यर्थः । ‘रक्ततलो-वइय-मउल-मंसल-सुजाय-लक्खणपसत्थ-अच्छिद-जाल-पाणी’ रक्ततलो-पचित-मृदु-मांसल-सुजात-लक्षणप्रशस्ता-च्छिद्रजाल-पाणिः, तत्र-रक्ततलो-रक्ते तले ययोस्तौ तथा, तलभागौ रक्तवर्णयुक्तौ इत्यर्थः, उपचितौ=पृष्ठभागे उन्नतौ, मृदुको=कोमलौ, मांसलौ=पुष्टौ, सुजातौ=सुन्दरौ, प्रशस्तलक्षणौ=शुभचिह्नयुतौ, अच्छिद्रजालौ=छिद्रजालवर्जितौ, पाणी=हस्तौ यस्य स तथा, ‘पीवर-कोमल-वरंगुली’ पीवर-कोमल-वराङ्गुलिः-पीवराः=पुष्टाः, कोमलाः=मृदुलाः, वराः=श्रेष्ठाः अङ्गुलयो यस्य स तथा, ‘आयंवतंव-तलिण-मुइ-रइल-णिद्धणक्खे’ आताम्र-ताम्र-तलिन-शुचि-रुचिर-स्निग्धनखः, आताम्रताम्राः=ईषद्रक्ताः, तलिनाः=प्रतलाः शुचयः=शुद्धाः, रुचिराः=मनोज्ञाः, स्निग्धाः=सरसाः, नखा यस्य स तथा, ‘चंदपाणिलेहे’ चन्द्रपाणिरेखः-चन्द्रकाराः पाणौ रेखा यस्य सः, चन्द्ररेखाचिह्नितहस्तवानित्यर्थः, ‘संखपाणिलेहे’ शङ्खपाणिरेखः शङ्खरेखायुक्तहस्त इत्यर्थः, ‘चक्रपाणिलेहे’ चक्रपाणिरेखः-चक्ररेखायुक्तहस्तः, ‘दिसासोत्थि-पाणिलेहे’ दिक्स्वस्तिकपाणिरेखः - दक्षिणाऽऽवर्तस्वस्तिकाऽऽकाररेखायुक्तहस्त-

के समान लम्बे थे । (रक्ततलो० इत्यादि) प्रभु के दोनों हाथ रक्ततल वाले थे । अर्थात् हाथों के दोनों तलिया रक्तवर्ण से युक्त थे । बहुत मजबूत थे अर्थात् पृष्ठभाग में उन्नत थे । कोमल थे । मांसल पुष्ट थे । सुजात-सुन्दर थे । शुभ चिन्हों से युक्त थे । छिद्रजाल से रहित थे । (पीवर-कोमल इत्यादि) प्रभु के हाथों की अंगुलियां पुष्ट थी, कोमल थीं, और बहुत श्रेष्ठ थीं (आयंवतंव० इत्यादि) प्रभु के नख आताम्र-ताम्र-तांबे की तरह ईषद्रक्त कुछ कम लाल थे । तलिन पतले थे । शुचि शुद्ध थे । रुचिर मनोज्ञ थे । स्निग्ध चिकने थे । प्रभु के हाथों में चन्द्रकार जैसी रेखाएँ थीं । शंख की रेखाएँ थीं । चक्र की रेखाएँ थीं ।

ભુજગેશ્વરના વિશાલ (લાંબા) શરીરના સમાન લાંબા હતા. (રક્તતલો૦ ઇત્યાદિ) પ્રભુની બન્ને હથેલી રક્ત વર્ણની હતી, ઘણી મજબૂત હતી. એટલે કે પૃષ્ઠ ભાગમાં ઉન્નત હતી, કોમળ હતી અને માંસલ હતી. સુખત-સુંદર હતી, શુભ ચિહ્નોથી યુક્ત અને છિદ્રજાળથી રહિત હતી. (પીવરકોમલ૦ ઇત્યાદિ) પ્રભુના હાથની આંગળીઓ પુષ્ટ, કોમળ અને ઘણી જ ઉત્તમ હતી. (આયંવતંવ૦ ઇત્યાદિ) પ્રભુના નખ આતામ્રતામ્ર-તાંબાની જેમ આછા લાલ રંગના હતા. તલિન, -પાતળા, શુચિ-શુદ્ધ, રુચિર-મનોજ્ઞ, અને સ્નિગ્ધ-મુલાયમ હતા. પ્રભુના હાથમાં ચન્દ્રાકારની, શંખની, ચક્રની, અને દક્ષિણાવર્તક સ્વસ્તિકની રેખાઓ હતી. (ચંદ્રસૂર૦

वान् इति भावः । 'चंद्र-सूर-संख-चक्र-दिसासोत्थिय-पाणिलेहे' चन्द्र-सूर-शङ्ख-चक्र-दिक्स्वस्तिक-पाणिरेखः - चन्द्रसूर्यादिरेखा हस्ते विद्यमानाः प्रशस्तफल-प्रदा भवन्ति, ताभिश्चन्द्रादिरेखाभिश्चिह्नितहस्तवानित्यर्थः, 'कणग-सिलायलु-ज्जल-पसत्थ-समतल-उवचिय-वित्थिण्ण - पिहुलवच्छे' कनक - शिलातलो - ज्ज्वल-प्रशस्त - समतलो-पचित-विस्तीर्णपृथुल - वक्षस्कः, तत्र-कनकशिला-तलवत्=सौवर्णपट्टिकावत्, उज्ज्वलं=देदीप्यमान, प्रशस्तं=सुलक्षणोपेतं, समतलं च=उन्नताऽऽनतरहितम्, उपचितं=पुष्टं, विस्तीर्णपृथुलम्, =अतिविशालं, वक्षः=उरःस्थलं यस्य स तथा. 'सिरिवच्छंक्रियवच्छे' श्रीवत्साङ्कितवक्षस्कः-श्रीवत्सेन=शुभचिह्न-विशेषेण अङ्कित=चिह्नितं वक्षः=हृदयस्थलं यस्य स तथा, 'अकरंडुय-कणग-रयय-निम्मल-सुजाय-निरुवहय-देहधारी' अकरण्डुक-कनक-रुचक-निर्मल-सुजात-निरुपहत-देहधारी, तत्र-अकरण्डुकः-'करंडुय' इति पृष्ठभागास्थिवाचको देशीयः शब्दः, अदृश्यमानं करण्डुकं=पृष्ठभागास्थिकं यस्य देहस्य स अकरण्डुकः, तथा कनकरुचकः=सुवर्णवर्णयुक्तः, तथा-निर्मलः, सुजातः, निरुपहतः=रोगादि-बाधारहितो यो देहस्तं देहं धरतीत्येवंशीलो यः स तथा, 'अट्टसहस-पडि-पुण्ण-वरपुरिसलक्खण-धरे' अष्टसहस्र-प्रतिपूर्ण-वरपुरुषलक्षण-धरः-अष्टोत्तरं सहस्रम् - अष्टसहस्रं, प्रतिपूर्णम् = अन्यूनं, वरपुरुषाणां लक्षणं-स्वस्तिकादिकम्, दक्षिणावर्तक स्वस्तिक के आकार की रेखाएँ थीं । (चंद्र-सूर० इत्यादि) इस तरह प्रभु के हाथों में ये चन्द्र सूर्य आदि की जो रेखाएँ थीं प्रशस्त फल की देनेवाली थीं । (कणग०) प्रभु का वक्षःस्थल कनकपाषाण जैसा निर्मल था । शुभ लक्षणों से युक्त था । समतलवाला था । पुष्ट था । अतिविशाल था, और श्रीवत्स चिह्न से अंकित था । (अकरंडुय० इत्यादि) प्रभु का देह ऐसा था कि हड्डी नहीं दिखती थी । करंडुय यह देशीय शब्द है । इसका अर्थ पृष्ठ भाग की हड्डी है । तथा वह देह कनक जैसी कान्तिवाला था । निर्मल था । सुजात था । रोगादि बाधा से रहित था । तथा उत्तमपुरुष के १००८ लक्षणों से संपन्न था । प्रभु के दोनों

इत्यादि) प्रभुना हाथमां चन्द्र, सूर्य आदिनी जे रेखाओ छती ते प्रशस्त फल देनारी छती. (कणग०) प्रभुनुं वक्षःस्थल कनकपाषाण जेवुं निर्मल छतुं. शुभ लक्षणो वाणुं छतुं, समतल, पुष्ट अने अतिविशाल छतुं. अने तेना पर श्रीवत्स चिह्न छतुं. (अकरंडुय० इत्यादि) प्रभुनुं शरीर जेवुं छतुं के हाडकां तो देखातां न छतां. "करंडुय" शब्दनेो अर्थ "पृष्ठ भागनुं हाडकुं" थाय छे. लज्जाननेो देह कनकना जेवी कान्ति वाणो छतो, निर्मल छतो, सुंदर छतो, रोगादि बाधाओथी रहित छतो, तथा उत्तम पुरुषना १००८ लक्षणोथी युक्त

તસ્ય ધરઃ=ધારકઃ, મહાપુરુષાણામષ્ટોત્તરસૈદ્ધસપરિમિતાનિ સુલક્ષણાનિ ભવન્તિ, તેષાં સર્વેષાં ધારકઃ-ઇતિ ભાવઃ । ‘સળ્લયપાસે’ સન્નતપાર્શ્વઃ-સન્નતૌ અધોઽધોઽવનતૌ પાર્શ્વૌ=પાર્શ્વભાગૌ यस્ય સ તથા ‘સંગળયપાસે’ સંજ્ઞતપાર્શ્વઃ, સંજ્ઞતૌ=પ્રમાણોચિતૌ, પાર્શ્વૌ=ભુજમૂલાદર્ધઃપ્રદેશૌ યસ્ય સઃ, પ્રપ્રાણયુક્તપાર્શ્વપ્રદેશવાનિતિ ભાવઃ । ‘સુંદરપાસે’ સુંદરપાર્શ્વઃ=દર્શનીયપાર્શ્વયુક્તઃ, ‘સુજાયપાસે’ સુજાતપાર્શ્વઃ-સુંદરપાર્શ્વવાનિત્યર્થઃ । ‘મિયમાઇય-પીણ-રહય-પાસે’ મિતમાત્રિક-પીન-રતિદ-પાર્શ્વઃ તત્ર-મિત્રમાત્રિકૌ=સમુચિતપરિમાણવન્તૌ, પીનો=પુષ્ટૌ, પાર્શ્વૌ=કક્ષાભ્યામધોવામ-દક્ષિણશરીરભાગૌ यस્ય સ તથા, ‘ઉજ્જુય-સમ-સહિય-જચ્ચ-તણુ-કસિણ-ણિદ્ધ-આહજ્જ-લહહ-રમણિજ્જ-રોમરાઈ’ ઋજુક-સમસંહિત-જાત્ય-તંતુ-કૃષ્ણ-સ્નિગ્ધાઽઽદેય-લલિત-રમણીય-રોમરાજિઃ, તત્ર-ઋજુકાણાં=સરલાનાં, સમસંહિતાનાં=મિલિતાનાં, જાત્યાનાં=સ્વજાતીયેષૂત્તમાનાં, તંતુનાં=સૂક્ષ્માણાં સ્નિગ્ધાનાં=સરસાનામ્, આદેયાનામ્=ઉપાદેયાનાં, ‘લહહ’ લલિતાનાં=રમણીયાનાં-મનો-રમાણાં રોમ્ણાં રાજિઃ=પદ્મિર્યસ્ય સ તથા, સરલ-સૂક્ષ્મ-કૃષ્ણ-સરસ-રમ્ય-રોમ-રાજિમાન્ इत्यर्थः । ‘ઝસ-વિહગ-સુજાય-પીણ-કુચ્છી’ ઝપ-વિહગ-સુજાત-પીન-કુક્ષિઃ, તત્ર-મત્સ્યપક્ષિણોરિવ સુજાતઃ=સુંદરઃ, પીનઃ=પુષ્ટઃ કુક્ષિઃ=ઉદરં यस્ય સ તથા, ‘ઝસોયરે’ ઝષોદરઃ=મીનવત્સુંદરોદરવાન્ इति भावः । ‘સુઝકરણે’ શુચિકરણઃ-શુચીનિ=પવિત્રાણિ કરણાણિ=ઇન્દ્રિયાણિ यस્ય સઃ, ઇન્દ્રિયાણાં મલવાહિત્વેઽપિ ભગવદતિશયાદ-નિર્મલતયા નિર્મલ-નિરુપલેપેન્દ્રિયવાન્ इति भावः ।

પાર્શ્વભાગ સન્નત થે-નીચે કી ઓર અવનત થે । પ્રમાણોપેત થે । સુંદર થે । સુજાત-શુભ લક્ષણોં સે યુક્ત થે । સમુચિત પરિમાણ વાલે થે । પુષ્ટ થે । (ઉજ્જુયસમ૦ ઇત્યાદિ) પ્રભુ કી રોમપંક્તિ સરલ, મિલી હુઈ, સર્વોત્તમ, સૂક્ષ્મ, સ્નિગ્ધ, સુહાવની, ચમકીલી ઓર મનોહર થી । (ઝસવિહગ૦ ઇત્યાદિ) પ્રભુ કા ઉદર મીન ઓર પક્ષી કે પેટ સમાન સુંદર થા । પુષ્ટ થા । ઇન્દ્રિયાં પવિત્ર થીં । યદ્યપિ ઇન્દ્રિયાં મલ વહાને વાલી હોતી હૈં ફિર મી પ્રભુ કે અતિશય સે વે નિર્મલ થીં । ઇસલિયે

હતો. પ્રભુના બન્ને પાર્શ્વભાગો સન્નત-નીચેની તરફ અવનત, પ્રમાણસરના, સુંદર, શુભલક્ષણો વાળા, સમુચિત પરિમાણ વાળા અને પુષ્ટ હતા. (ઉજ્જુયસમ૦ ઇત્યાદિ) પ્રભુની રોમપંક્તિ સરળ, સઘન, સર્વોત્તમ, સૂક્ષ્મ, સુહાવન, શોભીતી, ચળકતી અને મનોહર હતી. (ઝસવિહગ૦ ઇત્યાદિ) પ્રભુનું ઉદર માછલી અને પક્ષીના પેટ સમાન સુંદર હતું, પુષ્ટ હતું. પ્રભુની ઇન્દ્રિયો પવિત્ર હતી. જો કે ઇન્દ્રિયો દ્વારા મળ બહાર નીકળતો હોય છે, પણ પ્રભુના અતિશયના પ્રભાવે પ્રભુની ઇન્દ્રિયો નિર્મળ હતી તેથી અહીં તેમને નિર્મળ કહી છે.

‘पउम-वियड-गाभे’ पद्म-विकट-नाभः-पद्मकोशवद् विकटा=गम्भीरा नाभि-
र्यस्य स तथा, ‘गंगावत्तग-पयाहिणावत्त-तरंग-भंगुर-रविकिरण-तरुण-बोहिय-
अकोसायंत-पउम-गंभीर-वियडणाभे’ गङ्गाऽऽवर्तक-प्रदक्षिणाऽऽवर्त-तरङ्ग-भङ्गुर-
-रविकिरण-तरुण-बोधित-विकसत्पद्म-गम्भीर-विकट-नाभः, तत्र-गङ्गाऽऽ-
वर्तकसम्बन्धि प्रदक्षिणावर्ततरङ्गवद्भङ्गुरा=चक्राकारवर्तुला, रविकिरणतरुणबोधित-
-विकसत्पद्मवद् गम्भीरा, विकटा=विशाला च नाभिर्यस्य स तथा, ‘साहय-
सोणंद-मुसल-दर्पण-णिकरिय-वरकणगच्छरु - सरिस-वरवज्र-बलिय-मज्जे’
संहत-सोनन्द - मुसल-दर्पण-निकरित-वर-कनकत्सरु-सदृश-वरवज्र-बलित-
मध्यः, तत्र-संहतं=संक्षिप्तमध्यं यत् सोनन्दं=त्रिकाष्ठिका, मुसलः=प्रसिद्धः, दर्पणः
दर्पणदण्डः, निकरित-वरकनकत्सरुः-निकरितं=सारीकृतं सर्वथा संशोधितं यत्
वरकनकं=श्रेष्ठसुवर्णं, तस्य त्सरुः=खड्गमुष्टिः, एतेषामितरेतरयोगद्वन्द्वः, तैः
सदृशः, वरवज्र इव बलितः क्षामः=कृशः, मध्यः=मध्यभागो यस्य स तथा,
‘पमुइय-वरतुरग-सीह-वर-वट्टिय-कडी’ प्रमुदित-वरतुरग-सिंह-वरवर्तित-
कटिः, तत्र-प्रमुदितस्य=रोगादिरहिततया प्रसन्नस्य, वरतुरगस्य=श्रेष्ठहयस्य,
तादृशस्य हि हस्य चेव वरा=श्रेष्ठा वर्तिता=वर्तुला, कटिर्यस्य स तथा, ‘वर-

यहां उन्हें निर्मल-पवित्र कहा गया है। प्रभु की नाभि पद्मकोश के
समान गंभीर थी, तथा वह गंगावर्तकसम्बन्धि दक्षिणावर्त तरंगों के
समान चञ्चल, चक्र के आकार के समान गोल, रविकिरणों से विकसित
पद्म के समान गंभीर, और विशाल थी। प्रभु के शरीर का मध्यभाग
(साहय० इत्यादि) मध्य में सकड़ाई वाली तिपाही के समान, मुसल के
समान, दर्पणदण्ड के समान, उत्तम सुवर्ण की मूठ के समान और
श्रेष्ठवज्रके समान कृश था। प्रभुका कटिप्रदेश रोगादिरहित होने के
कारण प्रसन्न हुए ऐसे श्रेष्ठ घोड़े के कटिप्रदेश समान, और ऐसे ही
सिंह के कटिप्रदेश समान श्रेष्ठ था, और गोल था। प्रभुका गुह्यभाग श्रेष्ठ

प्रभुनी नाभि पद्मकोशाना जेवी गंभीर होती. तथा ते गंगा नदीना घूमरीओ
जाता तरंगाना जेवी अंचण, अकना जेवी गोण, रविकिरणोथी विकसित
कमणना जेवी गंभीर अने विशाल होती. प्रभुना शरीरनो मध्य भाग-कटिप्रदेश
(साहय० इत्यादि) मध्यमां आंचवाणी त्रिपाधनी जेम, मुसलानी जेम, दर्पणदण्डनी
जेम, उत्तम सुवर्णनी मूठनी जेम अने श्रेष्ठ वज्रनी जेम कृश-पातणो હતો.
प्रभुनो कटिप्रदेश रोगादिरहित होवाने कारणे प्रसन्न થયેલા શ્રેષ્ઠ घोડાના
કટિપ્રદેશ જેવો અને એમ જ સિંહના કટિપ્રદેશ જેવો શ્રેષ્ઠ અને ગોળ હતો.

तुरग-सुजाय-गुह्यदेशे ' वरतुरग-सुजात-गुह्यदेशः, वरस्य=श्रेष्ठस्य अश्व-
स्येव सुजातः=गुह्यदेशो यस्य स तथा । ' आङ्गणहउव्व निरुवलेवे ' आकीर्ण-
हय इव निरुपलेपः-आकीर्णः=सुलक्षणयुक्त उत्तमजातीयो यो हयः=अश्वः, स
इव निरुपलेवः=निर्गत उपलेपात्=मलिनसम्पर्कात् इति निरुपलेपः-निर्मल इत्यर्थः ।
' वर-वारण-तुल्य-विक्रम-विलसित-गई ' वर-वारण-तुल्य-विक्रम-विलसित-
गतिः, वरवारणस्य=श्रेष्ठगजस्य तुल्यः=समानः विक्रमः=पराक्रमः, तथा तत्तुल्या
विलसिता=चरणसंचरणरणनरहिता गतिर्गमनं यस्य सः, गजेन्द्रवदतुलबलशाली
ललितगमनशीलश्चेति भावः । ' गयससण-सुजाय-संनिभोरु ' गजश्चसन-
सुजात-सन्निभोरुः-गजश्चसनस्य=हस्तिशुण्डादण्डस्य, कीदृशस्य? सुजातस्य=सुष्ठू-
त्पन्नस्य सन्निभौ=सदृशौ ऊरू यस्य स तथा, सुन्दरगजशुण्डादण्डसदृशोरुयुगल-
वानिति भावः, 'समुग्ग-णिमग्ग-गूढ-जानु' -समुद्ग-निमग्न-गूढ-जानुः, समुद्गः
सम्पुटकः, तस्योपरितनाधस्तनरूपयोर्भागयोः संधिवत् निमग्नगूढे=अत्यन्तभृते
-मांसपुष्टे इत्यर्थः, तादृशे जानुनी 'घुटना' इति प्रसिद्धे यस्य स तथा, उपचित-
त्वाददृश्यमानजान्वस्थिक इत्यर्थः । ' एणी-कुरुविंदावत्त-वट्टाणुपुव्व-जंघे ' एणी-

घोडाके गुह्यभागके समान सुन्दर था। तथा वह सुलक्षणसंपन्न-उत्तम जातीय
घोड़ेके गुह्यभाग जैसा मलके सम्पर्कसे निर्लिप्त था । (वरवारण० इत्यादि)
प्रभुकी चाल श्रेष्ठ गजराजकी चालके समान थी, और उनका पराक्रम भी
श्रेष्ठ गजराजके पराक्रम जैसा था । (गयससण० इत्यादि) प्रभुके दोनों ऊरु
साथल-सुजात गजशुण्डादण्डके जैसे थे। (समुग्ग० इत्यादि) प्रभुके दोनों घुटने
सम्पुटकके ऊपर नीचेके भागोंकी संधिके समान अत्यन्त आवृत ढके हुए थे,
अर्थात् मांससे पुष्ट थे, इसी कारण जानु-घुटने-की अस्थि दिखाई नहीं
पड़ती थी। (एणी० इत्यादि) प्रभुकी दोनों जंघाएँ हरिणीकी जंघाएँ जैसी थीं,

प्रभुने। गुह्यभाग श्रेष्ठ घोड़ाना गुह्यभाग समान सुंदर હતો. तथा તે
સુલક્ષણસંપન્ન-ઉત્તમ જાતિના ઘોડાના ગુહ્યભાગ જેવો મળતા સંપર્કથી
તદન રહિત હતો. (વરવારણ૦ ઇત્યાદિ) પ્રભુની ચાલ શ્રેષ્ઠ ગજરાજની ચાલ જેવી
સુંદર હતી. અને તેમનું પરાક્રમ પણ શ્રેષ્ઠ ગજરાજના પરાક્રમ જેવું હતું.
(ગયસસણ૦ ઇત્યાદિ) પ્રભુના બન્ને ઉર-સાથળ સુંદર હાથીની સૂંઠના જેવાં
હતાં (સમુગ્ગ૦ ઇત્યાદિ) પ્રભુના બન્ને ઢીંચણ સંયુટના ઉપર નીચેના ભાગોની
સંધિની જેમ અત્યંત ઢંકાયેલ હતા એટલે કે માંસથી પુષ્ટ હતા, તે કારણે
ઘૂંટણના હાડકાં દેખાતાં ન હતાં. (એણી૦ ઇત્યાદિ) પ્રભુની બન્ને જંઘા

કુરુવિન્દ વર્ત-વૃત્તા-નુપૂર્વ્યજઙ્ઘઃ-અણ્યાઃ=હરિણ્યા ઇવ, કુરુવિન્દઃ=તૃણવિશેષઃ, વર્ત=સૂત્રવલનકં ચ, તે ઇવ ચ વૃત્તે=વર્તુલે, આનુપૂર્વ્યેણ તનુરુપે જઙ્ઘે યસ્ય સ તથા, યદ્વા-અણીકુરુવિન્દાવર્તઃ=ભૂષણવિશેષ ઇવ ચ વૃત્તે=વર્તુલે આનુપૂર્વ્યેણ તનુ-સ્વરુપે જઙ્ઘે યસ્ય સ તથા, 'સંઠિય-સુસિલિટ્ટ-વિસિટ્ટ-ગૂઢ-ગુપ્કે' સંસ્થિત-સુશિલિટ્ટ-વિશિષ્ટ-ગૂઢ-ગુલ્ફઃ, સંસ્થિતૌ=સુસંસ્થાનવન્તૌ, સુશિલિટ્ટૌ=સુમિલિતૌ, ગૂઢૌ=માંસલત્વાદદૃશ્યૌ ગુલ્ફૌ યસ્ય સ તથા, પુષ્ટતયા તિરોહિતગુલ્ફઃ । 'સુપ્પઈદ્વિય-કુમ્મ-ચારુચલણે' સુપ્રતિષ્ઠિત-કૂર્મચારુચરણઃ-સુપ્રતિષ્ઠિતૌ=શોભનરુપેણ સ્થિતૌ, કૂર્મવત્=કચ્છપવત્, ચારુ=સુન્દરૌ ચરણૌ યસ્ય સ તથા, સંકોચિતાઙ્ગક-ચ્છપપૃષ્ઠવદુન્નતચરણવાનિતિ ભાવઃ । 'અણુપુવ્વ-સુસંહયં-ગુલી' આનુપૂર્વ્ય-સુસંહતા-ઙ્ગુલીકઃ-આનુપૂર્વ્યેણ=ક્રમેણ હીયમાના વર્દમાના ચ, તથા સુસંહતાઃ=વિભિન્ના અપિ સંમિલિતા અઙ્ગુલ્યઃ=ચરણાઙ્ગુલ્યો યસ્ય સ તથા, 'ઉણ્ણય-તણુ-તંવ-ણિદ્ધ-નવ્વ' ઉન્નત-તનુ-તામ્ર-સ્નિગ્ધ-નવઃ, સમુન્નત-પ્રતલ-રક્ત-ચિક્કણ-નવયુક્ત

કુરુવિન્દ-તૃણવિશેષ, ઓર વર્ત-વટી હુહ દોરીકી તરહ મોલ થીં, તથા ક્રમશઃ પતલી થીં । અથવા-કુરુવિન્દાવર્ત-નામકા એક આભૂષણવિશેષ હોતા હૈ, ઉસકે સમાન થીં । પ્રભુકે ચરણોંકે ગુલ્ફ (અડિયોંકે પાસકી ગાંઠે) સંસ્થિત-સુન્દર આકાર વાલે, સુશિલિટ્ટ-સુમિલિત ઓર માંસલ હોનેકે કારણ ગૂઢ-અદૃશ્ય થે । (સુપ્પઈદ્વિયં-ઇત્યાદિ) પ્રભુકે દોનોં પૈર કચ્છપકે જૈસે વડે હી સુન્દર થે, અર્થાત્ સંકુચિત અઙ્ગ વાલે કચ્છપકે પૃષ્ઠભાગકે જૈસે ઉન્નત પ્રભુકે ચરણ થે । પ્રભુકે ચરણોંકી અંગુલિયાં ક્રમશઃ હીયમાન-ઓર વર્દમાન થીં, તથા સુસંહત-વિભિન્ન હોને પર ભી સંમિલિત થીં । (ઉણ્ણયં-ઇત્યાદિ) ઇન અંગુલિયોંકે નવ્વ કુછ કુછ ઝંચે થે । થોડે ૨

હરિણીની જાંઘા જેવી હતી. કુરુવિન્દ એક પ્રકારનું તૃણ, અને વર્ત-વણેલી દોરીની જેમ ગોળ હતી. તથા ક્રમશઃ પાતળી થતી જતી હતી. અથવા કુરુવિન્દાવર્ત નામનું એક વિશિષ્ટ આભૂષણ હોય છે, તેના જેવી હતી. પ્રભુના પગના ગુલ્ફ એડિયોની પાસેની ગાંઠો-સંસ્થિત-સુન્દર આકાર વાળી, સુશિલિટ્ટ-સુમિલિત અને માંસલ હોવાને કારણે ગૂઢ-અદૃશ્ય હતી. (સુપ્પઈદ્વિયં-ઇત્યાદિ) પ્રભુના બન્ને પગ કાચબાના જેવા સુન્દર હતા. એટલે કે સંકુચિત અંગ વાળા કાચબાના પૃષ્ઠ ભાગ જેવાં પ્રભુનાં ચરણ હતાં. પ્રભુના પગની આંગળીઓ ક્રમશઃ હીયમાન અને વર્દમાન હતી, તથા સુસંહત-વિભિન્ન હોવા છતાં પણ સંમિલિત હતી (ઉણ્ણયં-ઇત્યાદિ) તે આંગળીઓના નખ સહેજ સહેજ ઊંચા, આછા લાલ અને મુલાયમ હતા.

इत्यर्थः, 'रत्नुत्पल-पत्त-मउय-सुकुमाल-कोमल-तले' रत्नोत्पल-पत्र-मृदुक-सुकुमार-कोमल-तलः=रक्तकमलदलवदतिकोमलारुणवर्णचरणतलवानित्यर्थः।

‘नग-नगर-मगर-सागर-चक्रं वरंग-मंगलं-किय-चलणे’ नग-नगर-मकर-सागर-चक्राङ्क-वराङ्क-मङ्गलाङ्कित-चरणः, तत्र-नगः=पर्वतः, नगरं=पुरं, मकरः=जल-चरजीवविशेषः, सागरः=समुद्रः, च^{क्र}=प्रसिद्धम्, एतान्येव अङ्का=लक्षणानि, तथा वराऽङ्काश्च=शुभसूचकस्वस्तिकादिलक्षणानि, मङ्गलः=शुभलक्षणविशेषश्च, तैरल-ङ्कृतौ=सुशोभितौ चरणौ यस्य स तथा, नगनगरमकरादिचिह्न-स्वस्तिकादिचिह्न-मङ्गलचिह्नरूप-शुभलक्षणसुशोभितचरणयुगवान् भगवानिति भावः । ‘विसिद्धरूवे’ विशिष्टरूपः=अतिसुन्दरः, ‘हुयवह-निर्धूम-जलिय-तडितडिय-तरुण-रवि-किरण-सरिस-तेयए’-हुतवह-निर्धूम-ज्वलित-तडितडि-तरुणरविकिरण-सदृश-तेजस्कः, तत्र-हुतवहनिर्धूमज्वलितस्य=अग्नेर्निर्धूमज्वालायाः, तडितडितः-धारावाहिकतया पुनः पुनर्विद्योतितविद्युतः, तथा तरुणरविकिरणानां सदृशं=समानं तेजः=दीप्तिर्यस्य स तथा, ‘अणासवे’ अनास्रवः-अविद्यमाना आस्रवा यस्य स तथा, कर्मागमरहित इत्यर्थः, ‘अममे’ अममः=ममत्वरहितः ‘अकिंचणे’ अकिंचनः-नास्ति किञ्चन किञ्चिदपि वस्तुजातं यस्य स तथा, परिग्रहग्रन्थिरहितः । ‘छिन्नसोए’

लाल और चिकने थे । प्रभुके चरणोंका तलभाग (रत्नुत्पल० इत्यादि) लाल-कमलके पत्तेके समान अतिकोमल था और लाल था ।

(नग-नगर० इत्यादि) प्रभुके चरणोंमें पर्वतके, नगरके, मकरके-जलचरजीवविशेषके सागरके और चक्रके चिह्न थे । तथा और भी शुभ-सूचक स्वस्तिकादिक के चिह्न थे । तथा मांगलिक चिह्न थे । प्रभुका रूप अतिसुन्दर था । प्रभुका तेज (हुयवह० इत्यादि) प्रज्वलित निर्धूम अग्निके समान, बारं बार चमकती हुई विजलीके समान और तरुणरविकिरणके समान था । प्रभु कर्मोंके आस्रव से रहित थे । ममतारहित थे । परिग्रहकी ग्रंथिसे

પ્રભુના ચરણોના તળભાગ (રત્નુત્પલ૦ ઇત્યાદિ) લાલ કમળનાં પત્તાં જેવો અતિ કોમળ અને લાલ હતો.

(નગનગર૦ ઇત્યાદિ) પ્રભુના ચરણોમાં પર્વતનાં, નગરનાં, મકરનાં (મગરનાં) સાગરનાં અને ચક્રનાં ચિહ્નો હતાં. એ સિવાય સ્વસ્તિકા આદિ શુભસૂચક અને માંગલિક ચિહ્નો પણ હતાં. પ્રભુનું રૂપ અતિશય સુંદર હતું. પ્રભુનું તેજ (હુયવહ૦ ઇત્યાદિ) ધુમાડાથી રહિત પ્રજ્વલિત અગ્નિ જેવું, વારંવાર ચમકતી વિજળી જેવું અને તરુણ રવિ કિરણોના જેવું હતું. પ્રભુ કર્મોના આસ્રવથી રહિત હતા, મમતાથી રહિત હતા, પરિગ્રહની ગ્રંથિથી રહિત હતા, છિન્નસ્રોત હતા—લવપ્રવાહથી

छिन्नस्रोताः=निवर्तितभवप्रवाहः, 'निरुवलेवे' निरुपलेपः-उपलेपो=मालिन्यं, तद् द्विविधं द्रव्यरूपं भावरूपं च, तादृशाद् द्विविधादुपलेपात्-निर्गतो निरुपलेपः द्रव्यतो निर्मलशरीरः, भावतः कर्मबन्धहेतुभूतोपलेपरहितः । पूर्वोक्तमेवार्थं पिशेषतः स्पष्टयन्नाऽऽह—

‘ववगय-प्रेम - राग - दोष - मोह’ व्यपगतप्रेमरागद्वेषमोहः-प्रेम च रागश्च द्वेषश्च मोहश्चेति प्रेमरागद्वेषमोहाः, प्रेम=आसक्तिलक्षणम्, रागः=विषयेषु अनुरागरूपः, द्वेषः=अप्रीतिरूपः, मोहः=अज्ञानरूपः, एते प्रेमादयो व्यपगताः=विनष्टा यस्य स तथा, ‘निर्ग्रन्थस्य प्रवचनस्य देशकः-निर्ग्रन्थस्य-निर्गतं ग्रन्थाद् द्रव्यतः सुवर्णादिरूपाद्, भावतो मिथ्यात्वादिलक्षणात् निर्ग्रन्थं, तस्य निर्ग्रन्थस्य प्रवचनस्य-प्रकर्षेण उच्यते=परमकल्याणाय कथ्यते इति प्रवचनम्, तस्य प्रवचनस्य देशकः=उपदेशकः-निरारम्भ-निष्परिग्रह-धर्मोपदेशक इति भावः । ‘सत्यनायगे’ सार्थनायकः-सार्थस्य=मोक्षप्रस्थितभवन्यसमूहस्य,

रहितं ये । छिन्नस्रोतं ये-भवप्रवाहं से रहितं ये । द्रव्यमल और भावमल, इन दोनों प्रकारके मलसे रहितं ये । द्रव्यकी अपेक्षा भगवान्का शरीर निर्मल था, और भावकी अपेक्षा कर्मबंधके कारणरूप लेपसे प्रभु रहितं ये । इसी बातको विशेषरूप से स्पष्ट करनेके अभिप्रायसे सूत्रकार कहते हैं-

भगवान् प्रेम-आसक्ति से, राग-विषयोमें अनुराग से, द्वेष-अप्रीतिसे, मोह-अज्ञान से सर्वथा रहितं ये । प्रभु निर्ग्रन्थ प्रवचनके उपदेष्टा थे । सुवर्णादिरूप द्रव्यग्रन्थसे और मिथ्यात्व आदि रूप भावग्रन्थसे जो रहित होता है उसका नाम निर्ग्रन्थ है । जो बहुत अच्छी तरह से परमकल्याणके निमित्त कहा जाता है उसका नाम प्रवचन है । प्रभु इसी निर्ग्रन्थ प्रवचनके अर्थात्-निरारम्भ और निष्परिग्रहधर्म के उपदेशक थे । प्रभु सार्थ-

रहित होता, द्रव्यभण अने भावभण, એ બન્ને પ્રકારના મળથી રહિત હતા. દ્રવ્યભણની અપેક્ષાએ ભગવાનનું શરીર નિર્મળ હતું. અને ભાવભણની અપેક્ષાએ કર્મબંધના કારણરૂપ મળથી પ્રભુ રહિત હતા. એજ વાતનું વધારે સ્પષ્ટી. કરણ કરવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે—

ભગવાન પ્રેમ (આસક્તિ) થી, રાગથી (વિષયોમાં અનુરાગથી), દ્વેષ (અપ્રીતિ) થી, અને મોહથી તદ્દન રહિત હતા. પ્રભુ નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનના ઉપદેષ્ટા હતા. સુવર્ણ આદિ દ્રવ્યગ્રન્થથી અને મિથ્યાત્વ આદિ ભાવ ગ્રન્થથી જે રહિત હોય છે તેને નિર્ગ્રન્થ કહે છે. અન્યના કલ્યાણને માટે જે સારી રીતે કહેવામાં આવે છે તેને પ્રવચન કહે છે. પ્રભુ એજ નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનના એટલે નિરારમ્ભ અને નિષ્પરિગ્રહ ધર્મના ઉપદેશક હતા. પ્રભુ સાર્થનાયક

नायकः=नेता-स्वामी इत्यर्थः, 'पइठावए' प्रतिष्ठापकः=श्रुतचारित्रलक्षणधर्मसं-
स्थापकः, 'समणगणवई' श्रमणगणपतिः-श्राम्भन्ति=सोत्साहं कर्मनिर्जरार्थं श्रमं
कुर्वन्ति तपः-स्वाध्यायादिषु इति श्रमणाः-तेषां गणः=समूहः तस्य पतिः-चतुर्विध-
सङ्घाधिपतिरिति भावः, 'समणविंदपरिवडूए' श्रमण-वृन्द-परिवर्द्धकः-श्रमणानां
चतुर्विधानां, वृन्दं=सङ्घः, तस्य परिवर्द्धकः=वृद्धिकारी। अथवा 'परियट्टए' इति
पाठे पर्यटकः=अग्रेसरः, 'चउत्तीस-बुद्धाइसेसपत्ते' चतुस्त्रिंशद्बुद्धातिशेष-
प्राप्तः=चतुस्त्रिंशत्=चतुस्त्रिंशत्संख्यका ये बुद्धानां=तीर्थकराणाम् अतिशेषाः=अति-
शयाः, तान् प्राप्तः, तत्र-अवृद्धिस्वभावकं केशश्मश्रुरोमनखमिति प्रथमोऽतिशयः,
अन्येऽप्यतिशयाः समवायाङ्गसूत्रेऽभिहितास्ततोऽवगन्तव्याः। "पणतीस-सच्चव-
यणाइसेसपत्ते' पञ्चत्रिंशत्सत्यवचनाऽतिशेषप्राप्तः-पञ्चत्रिंशत्संख्यका ये सत्य-
वचनस्य अतिशेषाः=अतिशयाः, तान् प्राप्तः, अर्थात् पञ्चत्रिंशद्वाणीगुणयुक्त इति

नायक थे-मोक्ष की ओर प्रस्थित हुए भव्यसमूह का नाम सार्थ है, इसी
सार्थ के प्रभु नायक थे। श्रुतचारित्ररूप धर्म के प्रभु संस्थापक थे। तप
स्वाध्याय आदि में जो उत्साहपूर्वक कर्म की निर्जरा के निमित्त
श्रम करते हैं, वे श्रमण कहलाते हैं। प्रभु इनके पति-स्वामी थे,
अर्थात्-चतुर्विध संघ के प्रभु अधिपति थे। चारों प्रकार के श्रमणोंके
संघ के प्रभु वृद्धिकर्त्ता थे। अथवा-अग्रेसर थे। तीर्थकर भगवन्तोंके
जो चोतीस अतिशय होते हैं उन्हीं अतिशयों से प्रभु विराजित थे।
केशों का नहीं बढना, नखों का नहीं बढना, दाढ़ीमूँछ के बालों का नहीं
बढना यह प्रथम अतिशय है। और भी अन्य अतिशय समवायाङ्ग सूत्र
में कहे गये हैं सो वहाँ से जान लेना चाहिये। प्रभु पैंतीस सत्यवचन-
संबंधी अतिशयों से युक्त थे। अर्थात् पैंतीस जो वाणी के गुण होते हैं

हता, मोक्षने मार्गे प्रयाणु करता लव्यसमूहने सार्थ कहे छे. ओन सार्थना प्रभु
नायक हता. श्रुतचारित्ररूप धर्मना प्रभु संस्थापक हता. तप, स्वाध्याय
आदिमां उत्साहपूर्वक लाग लधने कर्मनी निर्जराने निमित्ते ओओ श्रम
हकावे छे तेमने श्रमणु कहे छे. प्रभु ते श्रमणाना अधिपति हता-ओटवे के
प्रभु चतुर्विध संघना अधिपति हता प्रभु तारे प्रकारना श्रमणसंघनी वृद्धि
करनार हता. अथवा-अग्रेसर हता. तीर्थकर लगवानोना ओ यात्रीस अतिशयो
(विशिष्ट प्रसावो) होय छे ते अतिशयोथी प्रभु विशालमान हता. केशोनं न
वधवुं, नख न वधवा, दाढ़ीमूछना वाण न वधवा ते पडेवो अतिशय छे. पील
ओ अतिशयो छे तेनुं वणुंन समवायांगसूत्रमांथी वांथी लेवुं. प्रभु सत्यवचन
संबंधी पांत्रीस अतिशयोथी युक्त हता-ओटवे के वाणीना पांत्रीस

ભાવઃ। ચત્ત્રિંશદ્વાણીગુણા આચારાન્નસૂત્રસ્ય મત્કૃતાઽઽચારચિન્તામણિટીકાયાં પ્રથ-
માધ્યયનાવતરણાયાં વ્યાख्याતાઃ, તતોઽવસેયાઃ। ‘આગાસગણં ચક્રેણ’ આકાશગતેન
ચક્રેણ। ‘આગાસગણં છત્તેણ’ આકાશગતેન છત્રેણ। ‘આગાસગયાહિં ચામરાહિં’
આકાશગતાભ્યામ્ = આકાશસ્થિતાભ્યાં ચામરાભ્યામ્ અતિશયપ્રભાવાચ્ચક્રા-
દિભિરુપલક્ષિત ઇતિ ભાવઃ। ‘આગાસગણં ફલિહામણં’ આકાશગતેન સ્ફટિક-
મયેન=આકાશસ્થિતેન સ્ફટિકનિર્મિતેન ‘સપાયવીઢેણ’ સપાદપીઠેન-પાદસ્થાપન-
પીઠસહિતેન ‘સીહાસણેણ’ સિંહાસનેન, ‘ધમ્મજ્ઞણં’ ધર્મધ્વજેન, ‘પુરઓ’ પુરતઃ=
અગ્રતઃ, ‘પકઢિજ્જમાણેણ’ અતિશયમહિમ્ના પ્રકૃષ્યમાણેન ‘ચઉદસહિં સમણસાહ-
સ્સીહિં’ ચતુર્દશભિઃ શ્રમણસાહસ્રીભિઃ=શ્રમણાનાં ચતુર્દશસહસ્રૈઃ ‘છત્તીસાણ્ અજ્જિ-
સાહસ્સીહિં’ ષટ્ત્રિંશતા આર્યિકાસાહસ્રીભિઃ=આર્યિકાણાં ષટ્ત્રિંશત્સહસ્રૈઃ ‘સઢ્ઢિ’
સાર્ઢ્ઢ=સહ, ‘સંપરિવુઢે’ સમ્પરિવૃત્તઃ-ભગવાન્, પૂર્વોક્તસંખ્યકાઃ શ્રમણા આર્યિકાશ્ચ
ભગવદાજ્ઞાયમાસન્-ઇતિ ભાવઃ। એતાદશો મહાવીરઃ ‘પુવ્વાણુપુવ્વિ’ પૂર્વા-
નુપૂર્વ્યા = તીર્થંકરપરિપાટયા = તીર્થંકરપરમ્પરયા ‘ચરમાણે’ ચરન્-વિહરન્
‘ગામાણુગામં’ ગ્રામાનુગ્રામમ્ એકસ્માદ્ ગ્રામાદ્ ગ્રામાન્તરમ્, ‘દૂજ્જમાણે’
દ્રવન્=ગચ્છન્ એકસ્માદ્ ગ્રામાદનન્તરં ગ્રામમનુલ્લઙ્ગ્યન્નિત્યર્યઃ, ‘સુહં-સુહેણં’ સુખ-

ઉનસે સહિત થે। યે પેંતીસ વાણીકે ગુણ આચારાંગ સૂત્ર કી મેરે દ્વારા કી
ગઈ આચારચિન્તામણિટીકાકે પ્રથમ અધ્યયનકી અવતરણામેં વર્ણિત હૈં
વહાંસે દેખલેના ચાહિયે। આકાશગત ચક્રસે, આકાશગત છત્રસે, આકાશ-
ગત ચામરોંસે અતિશયકે પ્રભાવવશ યુક્ત થે। આકાશમેં સ્થિત તથા પાદ-
પીઠસહિત એસે સ્ફટિકનિર્મિત સિંહાસનસે ઉપલક્ષિત વે ભગવાન્ મહાવીર
કિ જિનકે આગે અતિશયકી મહિમાકે પ્રભાવસે ધર્મધ્વજ દેવોં દ્વારા ચલાયા
જાતા થા, એસે ભગવાન્ આજ્ઞાવર્તી વૌદહ હજાર શ્રમણોંકે ઓર છત્તીસ હજાર
આર્યિકાઓંકે પરિવારવાલે તીર્થંકરપરિપાટીકે અનુસાર વિહાર કરતે હુણ,
એક ગ્રામ સે દૂસરે ગ્રામ મેં વિચરતે હુણ, ‘સંયમ મેં વાધા ન આવે’ હસ

શુભેાથી યુક્ત હતા. વાણીના તે પાંત્રીસ શુભેા મારે લખેલી આચારાંગ સૂત્રની
આચારચિન્તામણિ ટીકાના પહેલા અધ્યયનની અવતરણામાં વર્ણવેલ છે. ત્યાંથી
નેઈ લેવા. અતિશયેાને પ્રભાવે એટલે અતિશયેાના પ્રભાવથી પ્રભુ આકાશગત ચક્ર,
આકાશગત છત્ર અને આકાશગત યે ચામરેાથી યુક્ત હતા. આકાશમાં રહેલ
પાદપીઠસહિતના સ્ફટિકનિર્મિત સિંહાસનથી અતિશયેાને પ્રભાવે ઉપલક્ષિત-યુક્ત
હતા. જેમની આગળ ધર્મધ્વજને દેવે ચલાવતા હતા, એવા ભગવાન પોતાના
આજ્ઞાવર્તી વૌદહ હજાર શ્રમણેા અને છત્રીસહજાર આર્યિકાઓના પરિવારવાળા
તીર્થંકર પરિપાટી પ્રમાણે વિહાર કરતા થકા એક ગામથી બીજે ગામ વિચરતા ‘સંયમમાં

सुखेनसंयमवाधाराहित्येन 'विहरमाणे' विहरन्=अप्रतिबद्धविहारं कुर्वन्, 'जेणेव रायगिहे णयरे जेणेव गुणसिलए चेइए' यत्रैव राजगृहं नगरं यत्रैव गुणशिलकं चैत्यं 'तेणेव उवागच्छइ' तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'अहापडिरूवं' यथाप्रतिरूपम्=यथाकल्पम् 'उग्गहं' अवग्रहं=वनपालतो वसतेराज्ञाम् 'ओगिण्हइ' अवगृह्णाति=स्वीकरोति, 'ओगिण्हित्ता' अवगृह्य=स्वीकृत्य 'संजमेणं तवसा' संयमेन तपसा 'अप्पाणं भावेमाणे' आत्मानं भावयन् 'विहरइ' विहरति। 'जाव समोसरणं'-ति यावत् समवसरणमिति-समवसरणवर्णनमत्र वाच्यम्। तत्र-'समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी बहवे समणा भगवंतो अप्पेगइया उग्गपव्वइया' इत्यादि साध्वादिवर्णनं वाच्यम्। तथा असुरकुमार-भवनपति-वानव्यन्तर-ज्योतिष्क-वैमानिक-देवानां भगवतः समीपे समागमनवर्णनं वाच्यम् ॥ सू०५ ॥

प्रकारसे अप्रतिबद्ध विहार करते हुए जहां राजगृह नगर था, और उसमें भी जहां गुणशिलक चैत्य था वहां पधारे। वहां आकर उन्होंने कल्प के अनुसार वनपाल से ठहरने की आज्ञा मांगी। आज्ञा को स्वीकार कर वे भगवान् वहां पर संयम और तप से अपने आप को भावित करते हुए ठहर गये। इस प्रकारसे समवसरण का वर्णन यहां पर लगा लेना चाहिये। इस समवसरण के वर्णन में साध्वादिकों का वर्णन जो औपपातिक सूत्र में "समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी बहवे समणा भगवंतो अप्पेगइया उग्गपव्वइया" इत्यादि रूप से आया है वह भी यहां सम्बन्धित कर लेना चाहिये। तथा वहीं पर जो असुरकुमार, भवनपति, वानव्यन्तर, ज्योतिष्क और वैमानिक देवों का भगवान् के समीप में आने का वर्णन लिखा है वह भी यहां लगा लेना चाहिये। सू०५।

કોઈ પણ પ્રકારે બાધા નકે નહીં' એવી રીતે અપ્રતિબદ્ધ વિહાર કરતા કરતા રાજગૃહ નગરમાં આવેલા ગુણશિલક ચૈત્યમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં આવીને તેમણે વનપાલની પાસે ત્યાં થોભવાની આજ્ઞા માગી. તે પ્રકારની આજ્ઞા મળતાં ભગવાન તેમાં પ્રવેશ્યા અને સંયમ અને તપની આરાધના કરતા તે ચૈત્યમાં થોભ્યા. સમવસરણનું આ પ્રકારનું વર્ણન અહીં સમજી લેવું. આ સમવસરણના વર્ણનમાં સાધુ આદિનું વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રમાં "સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ અંતેવાસી બહવે સમણા ભગવંતો અપ્પેગઇયા ઉગ્ગપવ્વઇયા" ઇત્યાદિ વાક્યો દ્વારા કરવામાં આવ્યું છે તેનો પણ અહીં સમાવેશ કરી લેવો. તથા તેજ સૂત્રમાં અસુરકુમાર, ભવનપતિ, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક, અને વૈમાનિક દેવોનું ભગવાનની સમક્ષ આવવાનું જે વર્ણન કર્યું છે તેનો પણ અહીં સમાવેશ કરી લેવો. (સૂ. ૫)

મૂળમ્—પરિસા નિગ્ગયા, ધમ્મો કહિઓ, પરિસા પઢિગયા ॥સૂ૦૬॥

છાયા—પરિષન્નિર્ગતા, ધર્મઃ કથિતઃ, પરિષત્ પ્રતિગતા ॥સૂ૦૬॥

ટીકા—‘પરિસા નિગ્ગયા’ ઇત્યાદિ ।

‘પરિસા’ પરિષત્=નાગરિકજનસમુદાયરૂપા ‘નિગ્ગયા’ નિર્ગતા=ભગવદર્શનાર્થ નગરતો નિસ્સૃતા । તત્ર-રાજનિર્ગમોઽન્તઃપુરનિર્ગમઃ, તત્પર્યુપાસનં ચેતિ સર્વમૌપપાતિકવદ્ વાચ્યમ્ । ‘ધમ્મો કહિઓ’ ધર્મઃ કથિતઃ, ધર્મકથાવર્ણનં ચૌપપાતિક-સૂત્રે વિલોકનીયમ્ । તદર્થશ્ચ મત્કૃતાયાં પીયૂષવર્ષિણીટીકાયાં વિલોકનીયઃ । ‘પરિસા પઢિગયા’ પરિષત્ પ્રતિગતા ભગવતો ધર્મદેશનાં શ્રુત્વા ભગવન્તં વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા ધર્મકથાપ્રશંસનં કુર્વતી પરિષત્ યામેવ દિશમાશ્રિત્ય પ્રાદુર્ભૂતા તામેવ દિશં પ્રતિગતા ॥સૂ૦૬॥

‘પરિસા નિગ્ગયા’ ઇત્યાદિ ।

શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર કા આગમન સુનકર નાગરિકજનોં કી સમુદાયરૂપ (પરિસા) પરિષત્, ભગવાન્ કે દર્શન કરને કે લિયે નગર સે (નિગ્ગયા) નિકલી । ઔપપાતિક સૂત્રમેં જિસ પ્રકાર સે રાજનિર્ગમકા, અન્તઃપુરનિર્ગમ કા ઔર इनके द्वारा कृत प्रभु की पर्युपासना का वर्णन किया गया है वह सब वर्णन यहाँ पर भी जानना चाहिये । (ધમ્મો કહિઓ) ધર્મકથા કહી । ધર્મકથા કા વર્ણન ઔપપાતિકસૂત્રમેં આયા હૈ । ધર્મકથાસંબંધી વર્ણનમેં જો પદ આયે હૈં ઉનકા અર્થ મૈને ઉસકી પીયૂષવર્ષિણી ટીકામેં જો મેરે દ્વારા રચી ગઈ હૈં ઉસમેં સ્પષ્ટ કિયા હૈ અન્તઃ ઉસકો જિજ્ઞાસુ જનકો દેખના ચાહિયે । (પરિસા પઢિગયા) ભગવાન્ કી ધર્મદેશના સુનકર વહ પરિષત્ ઉન્હેં વન્દના કરકે, નમસ્કાર કરકે,

“પરિસા નિગ્ગયા” ઇત્યાદિ ।

શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરના આગમનના સમાચાર સાંભળીને નગરજનોના સમુદાય રૂપ (પરિસા) પરિષદ ભગવાનના દર્શન કરવાને માટે નગરમાંથી (નિગ્ગયા) નીકળી. ઔપપાતિક સૂત્રમાં જે પ્રકારે રાજનિર્ગમનું અને અન્તઃપુર નિર્ગમનું તથા તેમના દ્વારા કરાયેલ પ્રભુની પર્યુપાસનાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તે સમસ્ત વર્ણન અહીં પણ સમજી લેવાનું છે. પ્રભુએ (ધમ્મો કહિઓ) ધર્મકથાના વર્ણનમાં જે પદ આવ્યા છે તેમના અર્થ મારા દ્વારા લખાયેલ પીયૂષવર્ષિણી ટીકામાં સ્પષ્ટતાપૂર્વક આપવામાં આવેલ છે તો જિજ્ઞાસુઓએ તે ટીકા અવશ્ય વાંચવી. (પરિસા પઢિગયા) ભગવાનની ધર્મદેશના સાંભળીને,

मूलम्-तेणं कालेणं तेणं समणं समणस्स भगवओ महा-
वीरस्स जेठ्ठे अंतेवासी इंदभूर्इ णामं अणगारे गोयमगोत्ते सत्तुस्सेहे
समचउरंससंठाणसंठिए वज्जरिसहनारायसंघयणे कणगपुलग-
णिघसपम्हगोरे उग्गतवे दित्ततवे तत्ततवे सहांतवे ओराले घोर-
तवे घोरे घोरगुणे घोरतवस्सी घोरवंभचेरवासी उच्छूढसरीरे
संखित्तविउलतेयलेस्से चोदसपुव्वी चउनाणोवगए सव्वक्खर-
सन्निवाई समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते उड्डजाणू
अहोसिरे ज्ञाणकोटोवगए संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे
विहरइ ॥ सू० ७ ॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठो-
ऽन्तेवासी इन्द्रभूतिर्नाम अनगारः गौतमगोत्रः सप्तोत्सेधः समचतुरस्रसंस्थान-संस्थितः
वज्रकुषभनाराचसंदननः कनकगुलकनिकवपग्नगौरः उग्रतपाः दीप्ततपाः तप्ततपाः

धर्मकथा की प्रशंसा करती हुई जिस दिशा से आई थी उसी दिशा की
ओर वापिस लौट गई ॥ सू० ६ ॥

‘तेणं कालेणं तेणं समणं’ इत्यादि ।

(तेणं कालेणं तेणं समणं) उस काल में और उस समय में
(समणस्स भगवओ महावीरस्स) श्रमण भगवान् महावीर के (जेठ्ठे
अंतेवासी) ज्येष्ठ अन्तेवासी शिष्य—सब से बड़े शिष्य (इंदभूर्इ णामं
अणगारे) इन्द्रभूति इस नामके अनगार थे । (गोयमगोत्ते) इनका
गोत्र गौतम था (सत्तुस्सेहे) वे सात हाथ ऊँचे थे । (समचतुरंससंठाण-

भगवानने वंद्यु। नमस्कार करीने, भगवाननी धर्मकथानी प्रशंसा- करती ते
परिध ७ दिशाअेथी आवी હતી ते दिशाમાં પાછી ફરી. ॥ सू. ६ ॥

“तेणं कालेणं ते समणं” इत्यादि ।

(तेणं कालेणं तेणं समणं) ते કાળે અને તે સમયે (સમણસ્સ ભગવઓ
મહાવીરસ્સ) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના (જેઠ્ઠે અંતેવાસી) જ્યેષ્ઠ અંતેવાસી-
સૌથી મોટા શિષ્ય—(ઇંદ્રભૂર્इ णामं अणगारे) ઇન્દ્રભૂતિ નામના અણગાર હતા.
(ગોયમગોત્તે) તેમનું ગોત્ર ગૌતમ હતું. (સત્તુસ્સેહે) તેઓ સાત હાથ ઊંચા
હતા. (સમચતુરંસસંઠાણસંઠિય) તેઓ સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળા — સપ્રમાણ

महातपाः घोरतपाः उदारः घोरः घोरगुणः घोरतवस्सीघोरब्रह्मचर्यवासी उच्छ्रद्ध-
शरीरः संक्षिप्तविपुलतेजोलेश्यः चतुर्दशपूर्वी, चतुर्ज्ञानोपगतः, सर्वाक्षरसन्निपाती,
संठिए) समचतुरस्र उनका संस्थान था। (वज्जरिसहनारायसंघयणे)
वज्रकृष्णभनाराच संहनन के वे धारी थे। (कणगपुलगणिघसपम्हगोरे)
सुवर्णके लेशकी रेखा से उपमित पद्म कमलके किञ्जल्क के समान ये गौर
वर्ण के थे। (उगगतवे) बहुत अधिक उग्रतपस्वी थे। (दित्ततवे) दीप्त
तपवाले। (तत्ततवे) तप्त तप से युक्त थे। (महातवे) बृहत्तपस्या
वाले थे। (घोरतवे) अति कठिन तप को करने वाले थे। (ओराले)
उदार थे। (घोरे)घोर-उत्कृष्टथे (घोरगुणे) जिनके मूलगुणादिकोंको अन्य
जन उद्धहन करनेमें अपने आपको असमर्थ मानते थे ऐसे घोरगुणवाले थे।
(घोरतवस्सी) दुष्करतपश्चरणशील थे। (घोरबंभचेरवासी) घोर-उत्कट
ब्रह्मचर्य में निवास करने के स्वभाववाले थे। (उच्छ्रद्धसरीरे) संस्कार
परित्याग के कारण जिन्होंने शरीर को छोड़सा रखा हो, ऐसे थे
(संखित्तविउलतेयलेस्से) विपुल तेजोलेश्या को जिन्होंने अपने शरीर
के भीतर अन्तर्हित कर रखा था, ऐसे थे। (चोदसपुव्वी) चौदह पूर्व के
पाठी थे (चउनाणोवगए) चार ज्ञान के धारी थे। (सव्वक्खरसन्निवाई)
सर्वाक्षरसन्निपाती, अर्थात् एक अक्षर के ज्ञान से सब अक्षरों को जानने

अंगोवाणा होता। (वज्जरिसह-नाराय-संघयणे) तेओ वज्रकृष्णभनाराय संहनन
वाणा होता। (कणगपुलगणिघसपम्हगोरे) कसोटी पथ्थर पर दोरेदी सोनानी
रेखा जेवा, कभजना पराग तांतुओ समान तेओ गोरा वणुना होता। (उगगतवे)
तेओ धणुअ उग्र तपस्वी होता। (दित्ततवे) तेओ दीप्ततपवाणा होता, अने
(तत्ततवे) तप्ततपशी युक्त होता। (महातवे) तेओ महान तपस्वी होता, (घोर-
तवे) अति घोर-कठिन तप करनेवाला होता, (ओराले) उदार होता, (घोरे) घोर
होता, (घोरगुणे) तेओ ओवा घोर गुणोवाणा होता के तेमना जेवा मूण गुणो
धराववा अन्य दोके पोताने असमर्थ मानता होता। (घोरतवस्सी) तेओ
घोरतपस्वी होता—अर्थात् आकरांमां आकरां तप करनेवाला होता, (घोरबंभचेरवासी)
घोर उत्कृष्ट ब्रह्मचर्यनुं पालन करवाना स्वभाववाणा होता, (उच्छ्रद्धसरीरे) तेमणे
शारीरिक संस्कारोने 'परित्याग कर्यो होवाथी जणे के तेमणे शरीरने छोडी
दीधु' होय ओधुंज दागतुं हुतुं। (संखित्तविउलतेयलेस्से) विपुल तेओलेश्याने
तेमणे पोताना शरीरनी अंदर ज दणावी राणी होती। (चोदसपुव्वी) तेओ
चौद पूर्वना पाठी होता, (चउनाणोवगए) चार ज्ञानने धारण करनेवाला होता,
(सव्वक्खरसन्निवाई) सर्वाक्षरसन्निपाती ओके अक्षरना ज्ञानथी तमाभ अक्षरने

શ્રમણસ્ય ભગવતો મહાવીરસ્યાઽદૂરસામન્તે ઝર્ધ્વજાતુઃ અધઃશિરાઃ ધ્યાનકોષ્ઠો-
પગતઃ સંયમેન તપસાઽઽત્માનં ભાવયન્ વિહરતિ ॥સૂ.૦૭॥

ટીકા—‘તેણં કાલેણં’ इत्यादि ।

‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ’ તસ્મિન્ કાલે
તસ્મિન્ સમયે શ્રમણસ્ય ભગવતો મહાવીરસ્ય ‘જેઢ્ઢે અંતેવાસીં ઇંદ્રભૂઈં ણામં અણગારે’
જ્યેષ્ઠોઽન્તેવાસીં ઇન્દ્રભૂતિનામા અનગારઃ, જ્યેષ્ઠત્વમસ્ય સંયમપર્યાયેણ સર્વપ્રથમત્વાત્,
અન્તેવાસી=શિષ્યઃ, ઇન્દ્રભૂતિરેતન્નામકઃ, અનગારઃ=સાધુઃ, સ કીદૃશઃ ? इत्याह—
‘ગોયમગોત્તે’ ગૌતમગોત્રઃ—ગૌતમં=ગૌતમાખ્યં ગોત્રં यस્ય સ તથા, ‘સત્તુસ્સેદ્દે’

વાલી લઘ્વિ કે ધારી થે । એસે વે ઇન્દ્રભૂતિ અનગાર (સમણસ્સ ભગવઓ
મહાવીરસ્સ) શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર કે (અદૂરસામંતે) ન અધિક દૂર
ઔર ન અધિક પાસ (ઝડ્ઢજાણૂ અહોસિરે) ઘુટનોં કો ઝંચા ઔર શિર
કો નીચા કર (જ્ઞાણકોટ્ટોવગણ) ધ્યાનરૂપી કોઠા મેં પ્રાપ્ત થે । ઉસ સંમય
વે સંયમ ઔર તપ સે અપની આત્મા કો ભાવિત-કરતે હુણ ભગવાન્
મહાવીર કે પાસ (વિહરઈ) રહતે થે ।

ટીકાકે પદોં કા સ્પષ્ટાર્થ ઇસ પ્રકાર સે હૈ—ઇન્દ્રભૂતિ કો જો યહાં
જ્યેષ્ઠ અંતેવાસી કહા હૈ ઉસકા અભિપ્રાય યહ હૈ કિ વે સમસ્ત સંઘ કે
નાયક થે ઔર સંયમ પર્યાય કી અપેક્ષા સર્વપ્રથમ થે । વે ગૃહસ્થ નહીં
થે કિન્તુ અનગાર-મુનિઅવસ્થાયુક્ત થે । યહ વાત “અનગાર” પદ પ્રકટ
કરતા હૈ । મુનિ હોને પર મી વે નિંદિતગોત્ર કે નહીં થે કિન્તુ ગૌતમગોત્ર

જાણવાવાળી લઘ્વિના ધારી હતા. એવા એ ઇન્દ્રભૂતિ અણગાર (સમણસ્સ ભગવઓ
મહાવીરસ્સ) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરથી (અદૂરસામંતે) વધારે દૂર પણ નહીં
અને નજીક પણ નહીં એવી જગ્યાએ (ઝડ્ઢજાણૂ અહોસિરે) ઘુંટણોને ઊંચા કરીને
અને માથાને નમાવીને (જ્ઞાણકોટ્ટોવગણ) ધ્યાનરૂપી કોઠામાં બેઠા હતા. તે
સમયે તેઓ પોતાના આત્માને સંયમ અને તપથી ભાવિત કરી રહ્યા હતા.
આ રીતે તેઓ ભગવાન મહાવીર પાસે (વિહરઈ) રહેતા હતા.

ટીકાના શબ્દોનો ભાવાર્થ—ઇન્દ્રભૂતિને અહીં જ્યેષ્ઠ અંતેવાસી કહ્યા છે તેનું
કારણ એ છે કે તેઓ સમસ્ત સંઘના નાયક હતા. અને સંયમ પર્યાયની અપેક્ષાએ
સૌથી પ્રથમ હતા. તેઓ ગૃહસ્થ ન હતા પણ અણગાર-મુનિ પર્યાયથી યુક્ત હતા.
આ વાત ‘અણગાર’ પદ દ્વારા બતાવી છે. મુનિ હતા એટલુંજ નહીં પણ તેઓ
નિંદિત ગોત્રના ન હતા પણ ‘ગૌતમ’ એવા જિંચ ગોત્રના હતા. તેમના શરીરનું

સપ્તોત્સેધઃ-સપ્તહસ્તઃ ઉત્સેધઃ=ઉચ્છ્રૂયો यस્યસ તથા, 'સમચતુરસ-સંઠાણ-સંઠિષ્' સમચતુરસ-સંસ્થાન-સંસ્થિતઃ-સમં ચ તચ્ચતુરસં ચેતિ સમચતુરસમ્-માનોન્માન-પ્રમાણાનામન્યૂના-નધિકત્વાત્ અજ્ઞોપાજ્ઞાનાં ચાવિકલત્વાત્ ઊર્ધ્વં તિર્યક્ ચ તુલ્યત્વાત્ સમં, ચતુરસં ચાવિકલાવયવત્વાત્, સમં ચ તચ્ચતુરસં ચેતિ સમચતુરસં-સ્વાકુલાષ્ટોત્તર-શતોચ્છ્રાયાજ્ઞોપાજ્ઞયુક્તં, યુક્તિનિર્મિતલેપ્યકવદ્ વા સંસ્થાનમ્=આકારવિશેષઃ, તેન સંસ્થિતઃ=યુક્તઃ, 'વજ્ર-રિસહ-નારાય-સંઘયણે' વજ્ર-ઋષભ-નારાચ-સંહનનઃ-વજ્ર

કે થે, यह बात गौतमगोत्र पद बतलाता है। और इनके शरीर का परिमाण न्यूनाधिक नहीं था किन्तु सात हाथ का निश्चित परिमाण था, यह बात सप्तहस्तोत्सेध पद बतलाता है। निश्चितपरिमाणोपेत होने पर भी हीनलक्षणवाले ये नहीं थे, यह बात समचतुरस्रसंस्थान पद प्रकट करता है, जो संस्थान चारों समान विभागवाला होता है वह समचतुरस्र-संस्थान कहलाता है, मान उन्मान और प्रमाणोंकी अन्यूनाधिकता होने से, अज्ञ और उपांगों की अविकलता होने से, तथा ऊपर और नीचे तुल्यता होने से यह संस्थान सम होता है, और अविकल अवयव होनेके कारण चतुरस्र होता है। अपने अंगुलसे एकसौ आठ १०८ अंगुलप्रमाण ऊर्ध्वअंग और उपांगों से युक्त यह आकारविशेष होता है। अथवा-युक्तिनिर्मित लेप्यक (चित्र)की तरह जो संस्थान होता है उसका नाम समचतुरस्रसंस्थान है। इस संस्थान से वे संस्थित-युक्त थे। इस प्रकार के संस्थान से युक्त होने पर भी कोई हीनसंहननवाला भी हो सकता है, इस शंका की

પ્રમાણુ ઓછું કે વધારે ન હતું પણ પૂરા સાત હાથની તેમની ઊંચાઈ હતી, એ વાત 'સપ્તહસ્તોત્સેધ' પદ દ્વારા બતાવી છે. નિશ્ચિત પરિમાણુ યુક્ત હતા એટલુંજ નહીં પણ તેમનામાં હીન લક્ષણો પણ ન હતાં, તે વાત 'સમચતુરસ્રસંસ્થાન' પદ દ્વારા પ્રગટ થાય છે. જે સંસ્થાન (આકાર) ચારે કોર સમાન વિભાગવાળા હોય છે તેને સમચતુરસ્ર સંસ્થાન કહે છે. માન અને ઉન્માન (લંબાઈ અને પહોળાઈ) પ્રમાણોમાં ન્યૂનતા કે અધિકતા ન હોવાથી, અંગ અને ઉપાંગોની અવિકલતા હોવાથી, તથા ઉપર અને નીચે તુલ્યતા હોવાથી તે સંસ્થાન સમ હોય છે, અને અવિકલ અવયવો હોવાને લીધે ચતુરસ્ર હોય છે. પોતાના અંગુલના માપની અપેક્ષાએ એકસોઆઠ ૧૦૮ અંગુલ પ્રમાણુ ઊંચા અંગ અને ઉપાંગોથી યુક્ત તે એક પ્રકારનો આકાર હોય છે. અથવા યુક્તિનિર્મિત લેપ્યક(ચિત્ર)ના જેવું જે સંસ્થાન હોય છે તે સંસ્થાનને સમચતુરસ્ર સંસ્થાન કહે છે. ઇન્દ્રભૂતિ અણુગાર તે સંસ્થાનથી યુક્ત હતા. આવા સંસ્થાનથી યુક્ત હતા એટલુંજ નહી પણ તેઓ હીન સંહનનવાળા પણ ન હતા. એ બતાવવા માટે 'વજ્રઋષભનારાચ સંહનન'

શક્યતપશ્ચરણાત્, • યદ્વા-ઉદારઃ=પ્રધાનઃ, ધોરસ્તુ પરીપહેન્દ્રિયકષાયાઽઽહ્યાનાં
રિપૂણાં વિનાશે કઠોરઃ । અથવા-આત્મનિરપેક્ષતયા તપસ્સુ પ્રવર્તમાનત્વાદ્ ધોરઃ ।
'ધોરગુણે' ધોરગુણઃ-ધોરાઃ=અન્યૈર્દુરુદ્વાહા ગુણાઃ=મૂલગુણાદયો यस્ય સ તથા ।
'ધોરતપસ્વી' ધોરતપસ્વી=દુષ્કરતપશ્ચરણશીલઃ, પારણાદૌ નાનાવિધાભિગ્રહધારક-
ત્વાત્, 'ધોર-વંમચેર - વાસી' ધોર-બ્રહ્મચર્ય-વાસી-ધોરં=દારુણમલ્પસત્ત્વૈર્દુર્વહ-
ત્વાદ્ યદ્ બ્રહ્મચર્ય, તત્ર વમતિ તચ્છીલઃ । 'અચ્છૂદ-સરીરે' અચ્છૂદશરીરઃ-
અચ્છૂદન્=ઉજ્જિતમિવ સંસ્કારપરિભાગાત્ શરીરંયેન સ ઉચ્છૂદશરીરઃ-શરીર
સંસ્કારં પ્રતિ નિઃસ્પૃહત્વાત્ ત્યક્તશરીરસંસ્કારઃ શરીરમમત્વરહિત ઇત્યર્થઃ ।

તપોં કે આચરણ કરને સે વે મીમ થે । અથવા-વે ઉદાર-પ્રધાન થે ઔર
પરીષહ, ઇન્દ્રિય કે વિષય, એવં કષાય, ઇન શત્રુઓં કે વિનાશ કરને મેં
કઠોર થે । અથવા-આત્મનિરપેક્ષ હોને કે કારણ વે તપસ્યાઓં મેં પ્રવર્તમાન
થે ઇસલિયે ધોર થે । ધોરગુણ વે ઇસલિયે થે કિ ઇનકે જો મૂલગુણાદિક થે
વે અન્ય પાસત્યા આદિ નહીં પાલ સકે એસે દુષ્કર થે । પારણા આદિ
કે સમયમેં નાનાવિધ અભિગ્રહોં કો ધારણ કરને વાલે હોને સે વે
દુષ્કરતપશ્ચરણશીલ થે ઇસલિયે ધોરતપસ્વી થે । અલ્પસત્ત્વ વાલે
પ્રાણિયોં દ્વારા ધારણ કરને કે લિયે અશક્ય હોને કે કારણ કઠિન જો
બ્રહ્મચર્ય ઉસ બ્રહ્મચર્ય મેં ઇનકે વસને કા સ્વભાવ થા ઇસલિયે થે ધોર-
બ્રહ્મચર્યવાસી થે । સંસ્કાર સે રહિત હોને કે કારણ શરીર ઇનકા એસા થા
માનોં ઇન્હોં ને એક તરહ સે ઉસે છોડ સા હી રખા હૈ અતઃ થે ઉચ્છૂદ-
શરીર થે । તાત્પર્ય ઇસકા યહ હૈ કિ થે શરીરસંસ્કાર કે પ્રતિ નિઃસ્પૃહ થે,

વાને લીધે તેઓ લીમ હતા. અથવા તેઓ સ્વભાવે ઉદાર હતા અને પરીષદ,
ઇન્દ્રિયના વિષય અને કષાયરૂપ શત્રુઓનો વિનાશ કરવામાં કઠોર હતા. અથવા
આત્મનિરપેક્ષ હોવાને કારણે તપસ્યામાં લીન હતા, અને તેથી તેમને 'ધોર'
કહેલ છે. તેમને ધોરગુણયુક્ત કહેવાનું કારણ એ છે કે તેમના જે મૂલગુણાદિક
હતા તે અન્ય પાસત્યા આદિ દ્વારા જીવનમાં ઉતારી શકાય તેમ ન હતા.
પારણું કરતી વખતે વિવિધ અભિગ્રહો ધારણ કરતા હોવાથી તેઓ દુષ્કર તપસ્યા
કરનારા હતા. અને તેથીજ તેમને ધોરતપસ્વી કહ્યા છે. જે બ્રહ્મચર્ય મત
સામાન્ય જીવો ધારણ કરી શકતા નથી તે દારુણ બ્રહ્મચર્યમાં વસવાનો તેમનો
સ્વભાવ હતો, તેથી તેમને ધોરબ્રહ્મચર્યવાસી કહેલ છે. તેઓ શારીરિક સંસ્કાર
(સ્નાન, કેશની સફાઈ વગેરે)થી રહિત હતા. તેથી એમનું શરીર એવું લાગતું
હતું કે જાણે તેમણે તે શરીરને છોડી દીધુંજ હોય તેથી તેઓને 'ઉચ્છૂદશરીર'
કહેલ છે. કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે તેઓ શરીરસંસ્કાર પ્રત્યે નિઃસ્પૃહ હતા.

‘संक्षिप्त-विपुल-तेजोलेश्ये’ संक्षिप्त-विपुल-तेजोलेश्यः-संक्षिप्ता=निजशरीराऽन्त-
र्निहिता, विपुला=अनेकयोजनप्रमाणक्षेत्राऽन्तर्वर्तिवस्तुदहनसमर्थत्वाद् विशाला
तेजोलेश्या = विशिष्टतपःसम्भूतलब्धिविशेषोद्भवा तेजोज्वाला यस्य स तथाभूतः
‘चोदसपुन्वी’ चतुर्दशपूर्वी=चतुर्दशपूर्वधारकः, ‘चउनाणोवगए’ चतुर्ज्ञानोपगतः=
केवलज्ञानवर्जित-ज्ञानचतुष्कधारकः, ‘सन्वक्खरसंनिवाई’ सर्वाक्षरसंनिपाती-सर्वे च
ते अक्षरसंनिपाताश्च अक्षरसंयोगाः, सर्वेषामक्षराणां वा संनिपाताः सर्वाक्षरसंनिपाताः,
ते यस्य ज्ञेयतया विद्यन्ते स सर्वाक्षरसंनिपाती, एवं गुणविशिष्टो भगवान् गौतमः
‘समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामन्ते’ श्रमणस्य भगवतो महावीरस्या-
ऽदूरसामन्ते-अदूरसामन्ते=नातिदूरे नातिसमीपे-उचितदेशे, ‘उइहंजाणू’ ऊर्ध्व-
जानुः-ऊर्ध्वं जानुनी यस्य स ऊर्ध्वजानुः=उत्कुटुकाऽऽसनवान्, ‘अहोसिरे’
अधःशिराः=अधोमुखः, नोर्ध्वं न तिर्यग् वा क्षिप्तदृष्टिः, ‘ज्ञाणकोटोवगए’

इसलिये इन्होंने ने शरीर का संस्कार करना छोड़ दिया था। अथवा शरीर
के प्रति इनका कुछ भी भयत्व नहीं था। “संक्षिप्तविपुलतेजोलेश्यः” पद
यह प्रकट करता है कि इन्होंने विशिष्ट तपस्या के प्रभाव से तेजोलेश्या की
प्राप्ति हो चुकी थी कि जो अनेकयोजनप्रमाणवाले क्षेत्र तक में वर्तमान
वस्तुओं को जलाने में समर्थ थी, फिर भी इन्होंने ने उसे अपने भीतर ही
दबाकर रखा था। उसका उपयोग नहीं किया। वे चौदह पूर्व और चार
ज्ञानके धारी थे। तथा वे सर्वाक्षरसंनिपाती लब्धि से सम्पन्न थे, अर्थात्
सर्व अक्षरों के निर्णयसे जो अर्थ होता है उस अर्थ के ज्ञाता थे। ऊर्ध्व-
जानु शब्द का अर्थ उत्कुटासन (उकडु आसन) है। अर्थात् इन्द्रभूति
उत्कुटासन से बैठे हुए थे। नीचे मुख किये हुए थे। इस स्थिति में दृष्टि

तेथी तेमणे शारीरिक संस्कार करवा छोडी दीधां होता. अथवा शरीर पर
तेमने णिदकुल भयत्व न હતું. “સંક્ષિપ્ત-વિપુલ-તેજોલેશ્યઃ” પદ એ દર્શાવે
છે કે વિશિષ્ટ તપસ્યાને પ્રભાવે તેમને તેજોલેશ્યાની પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ હતી, જે
તેજોલેશ્યા અનેક યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં રહેલી વસ્તુઓને બાળી નાખવાની
શક્તિ ધરાવતી હતી. છતાં પણ તેઓ તેનો ઉપયોગ કરતા નહીં પણ તેને
પોતાના શરીરની અંદર જ દબાવી રાખી હતી. તેઓ ચૌદ પૂર્વ અને ચાર જ્ઞાનના
ધારક હતા, તથા તેઓ સર્વાક્ષરસંનિપાતી લબ્ધિથી યુક્ત હતા, અર્થાત્ સર્વ
અક્ષરોના નિર્ણયથી જે અર્થ થાય છે તે અર્થના જ્ઞાતા હતા ‘ઉર્ધ્વજાનુ’ શબ્દનો અર્થ
ઉત્કુટાસન થાય છે. એટલે કે ઇન્દ્રભૂતિ ઉત્કુટાસને બેઠા હતા, તેમનું મુખ નીચે
નમેલું હતું. આ સ્થિતિમાં તેમની નજર ઉપર પણ ન પડતી અને તિરછી

ધ્યાનકોષ્ટોપગતઃ—ધ્યાનં કોષ્ઠ ઇવ ધ્યાનકોષ્ઠસ્તમુપગતઃ, યથા કોષ્ઠ વિકીર્ણં ન ભવતિ તથૈવ ધ્યાનગતા ઇન્દ્રિયાન્તઃકરણવૃત્તયો વર્હિર્ન યાન્તી નિયન્ત્રિતચિત્તવૃત્તિમાનિત્યર્થઃ, 'સંજમેણં તવસા અપ્પાણં ભાવેમાણે વિહર તપસાઽઽત્માનં ભાવયન્ વિહરતિ ॥ સૂ. ૭ ॥

મૂલમ્-તણં સે ભગવં ગોયમે જાયસહ્જે જાયસંસણ ઉહલ્લે, ઉપ્પન્નસહ્જે ઉપ્પન્નસંસણ ઉપ્પન્નકોઝહલ્લે, સંજાયસહ્જે સંસણ સંજાયકોઝહલ્લે, સમુપ્પન્નસહ્જે સમુપ્પન્નસંસણ સમુપ્પન્નકોઝહલ્લે, ઉદ્ઘાણુદ્ઘેઙ્ગ, ઉદ્ઘાણુદ્ઘિત્તા જેણેવ સમણે ભગવં મહાવરિણુ ઉવાગચ્છંદ્ધ, ઉવાગચ્છિત્તા સમણં ભગવં મહાવીરં તિક્કણુયાહિણપયાહિણં કરેઙ્ગ, કરિત્તા વંદંદ્ધ નમંસંદ્ધ, વંદિત્તા નમંસમાણે પાઙ્ગલિસુસમાણે નમંસમાણે અભિમુદ્ધે પંજલિઉદ્ધે પજ્જુવાસમાણે એવં વયાસી ॥ સૂ. ૮ ॥

છાયા—તતઃ સ્વલ્પ સ ભગવાન્ ગૌતમઃ જાતશ્રદ્ધઃ જાતસંશયઃ જાત

इनकी न ऊपर की ओर थी न तिरछी थी । “ध्यानकोष्ठोपगतः” बताता है कि जिस प्रकार कोष्ठ-कोठीगत धान्य इधर उधर नहीं उसी प्रकार ध्यान से नियन्त्रित हुई इन्द्रियाँ और अन्तःवृत्तियाँ बाहर की ओर प्रसृत नहीं होतीं, अर्थात् इन्द्रभूति चित्तवृत्तिवाले थे ॥ सू. ७ ॥

“ ત एणं से भगवं गोयमे ” इत्यादि ।

(त ए णं) इसके बाद (जायसह्जे) जातश्रद्धावाले (जायसंसे) जातसंशय वाले (जायकोऊहल्ले) जातकौतूहलवाले (उपपन्नसह्जे)

પણુ ન પડતી. “ ધ્યાનકોષ્ઠોપગતઃ ” પદ એ બતાવે છે કે—જેમ રહેલું અનાજ આમ તેમ ફેલાતું નથી, એજ પ્રમાણે ધ્યાનથી નિયંત્રિત અને અંતઃકરણની વૃત્તિયો બહારની તરફ દોરાતી ન હોતી. એટલે કે નિયંત્રિતચિત્તવૃત્તિવાળા હતા. (સૂ. ૭)

‘ ત ए णं से भगवं गोयमे ’ इत्यादि ।

(त ए णं) ત્યાર પછી (जायसह्जे) જાત શ્રદ્ધાવાળા, (जायसंसे) જાતસંશય (जायकोऊहल्ले) જેમનામાં કુતૂહલ ઉત્પન્ન થયું છે તેવા, (उपपन्नसह्जे) ઉત્પન્ન

उत्पन्नश्रद्धः उत्पन्नसंशयः उत्पन्नकुतूहलः, संजातश्रद्धः संजातसंशयः संजातकुतूहलः, समुत्पन्नश्रद्धः समुत्पन्नसंशयः समुत्पन्नकुतूहलः उत्थया उत्तिष्ठति, उत्थया उत्थाय यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरः तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं त्रिःकृत्व आदक्षिण-प्रदक्षिणं करोति, कृत्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा नात्यासन्ने नातिदूरे शुश्रूमाणो नमस्यन् अभिमुखः विनयेन प्राञ्जलिपुटः पर्युपासीन एवमवादीत् ॥ सू० ८ ॥

उत्पन्नश्रद्धावाले (उत्पन्नसंशयवाले, (उत्पन्नकुतूहलवाले) उत्पन्नसंशयवाले, (उत्पन्नकुतूहलवाले) संजातश्रद्धावाले, (संजातसंशयवाले, (संजातकुतूहलवाले, (समुत्पन्नश्रद्धावाले, (समुत्पन्नसंशयवाले, (समुत्पन्नकुतूहलवाले) उत्थानशक्ति द्वारा अपने आसन से उठे । (उठ्ठाए उठ्ठित्ता) उत्थानशक्ति से उठकर (जेणेव समणे भगवं महावीरे) जहां श्रमण भगवान् महावीर थे । (तेणेव उवागच्छइ) वहाँ पहुँचे । (उवागच्छित्ता) पहुँच कर (समणं भगवं महावीरं) श्रमण भगवान् महावीर को (त्रिखुत्तो) तीन बार (आयाहिणपयाहिणं करेइ) उन्होंने आदक्षिण प्रदक्षिणा की। (करित्ता)आदक्षिण प्रदक्षिणा करके (वंदइ नमंसइ) वंदना की, नमस्कार किया । (वंदित्ता नमंसित्ता) वंदना नमस्कार करके (णच्चासन्ने नाइदूरे) न बिलकुल पास और न अधिक दूर ही, अर्थात् उचित स्थान पर बैठकर, इस तरह, (अभिमुहे विणएण पंजलिउडे)

(उत्पन्नसंशय) उत्पन्न संशयवाला, (उत्पन्नकुतूहल) उत्पन्न कुतूहलवाला (संजातसंशय) संजात संशयवाला, (संजातकुतूहल) संजात कुतूहलवाला, (समुत्पन्नश्रद्ध) समुत्पन्न श्रद्धावाला (समुत्पन्नसंशय) समुत्पन्न संशयवाला, (समुत्पन्नकुतूहल) समुत्पन्न कुतूहलवाला (से भगवं गोयमे) ते लगवान् गौतम (उठ्ठाए उठ्ठइ). उत्थान शक्ति द्वारा पोटाना आसनेथी उठ्था. (उठ्ठाए उठ्ठित्ता.) उत्थानशक्ति वडे उठीने (जेणेव समणे भगवं महावीरे) त्यां श्रमणु लगवान् महावीर डेता (तेणेव उवागच्छइ) त्यां पहुँच्यथा. (उवागच्छित्ता) त्यां पहुँच्यथीने (समणं भगवं महावीरं) श्रमणु लगवान् महावीरनी (त्रिखुत्तो आयाहिण-पयाहिणं करेइ) दोभणु त्रिखवार आदक्षिणु प्रदक्षिणु करी (करित्ता)आदक्षिणु प्रदक्षिणु करीने (वंदइ नमंसइ) वंदना करी, नमस्कार कर्यी. (वंदित्ता नमंसित्ता) वंदणु, नमस्कार करीने (णच्चासन्ने नाइदूरे) भड्डु पासो पणु नही' अने भड्डु दूर पणु नही', ओटले डे उचित स्थाने पेसीने, (अभिमुहे विणएणं पंजलिउडे) लगवान्नी सामे विनयपूर्वक अन्ने

ટીકા--‘ તएणं से ’ इत्यादि ।-‘ तएणं से भगवं गोयमे ’ ततः खलु स भगवान् गौतमः ‘जायसङ्खे’ जातश्रद्धः-जाता=प्रागभूता संप्रति सामान्येन प्रवृत्ता श्रद्धा=तत्त्वनिर्णयविषयिका वाञ्छा यस्य स जातश्रद्धः, वक्ष्यमाणतत्त्वपरिज्ञाने-च्छावानित्यर्थः, ‘जायसंसए’ जातसंशयः-जातः=प्रवृत्तः संशयो यस्य स तथोक्तः, “ जायसंसए ” जातसंशय इति समुत्पन्नसंशयात्मकज्ञानवान्, संशयश्चैकधर्मिक-विरुद्धकोटिद्वयप्रकारकज्ञानम्, एतादृशश्च संशयो गौतमस्येत्यमभूत्, तथाहि-

वे भगवान् के साम्हने विनयपूर्वक दोनों हाथ जोड़कर और उन्हें ललाट पर रखकर (सुत्तसमाणे नमंसमाणे) उनके वचन को सुनने की इच्छा से नमस्कार और (पज्जुवासमाणे) पर्युपासना करते हुए (एवं वयासी) इस प्रकार बोले ॥८॥

टीકાર્થ—“ તएણં ” પદ સે સૂત્રકાર યહ પ્રકટ કરતે હૈં કિ જબ વે ધ્યાન સે નિવૃત્ત હો ચુકે તવ । “ જાયસઙ્ખે ” પદ યહ વતલાતા હૈં કિ તત્ત્વનિર્ણયવિષયકવાઞ્છા ઉન્હેં પહિલે નહીં હુઈ, પરન્તુ જબ વે ધ્યાન સે નિવૃત્ત હો ચુકે તવ ઇસ પ્રકાર.કી વાઞ્છા ઉન્હેં સામાન્યરૂપ સે ચિત્ત મેં જગી, અર્થાત્ આગે જો અર્થતત્ત્વ વર્ણન કરનેમેં આનેવાલા હૈં ઉસકો જાનને કી ઇચ્છા ઉન્હેં ઉત્પન્ન હુઈ । ઇસકા કારણ યહ હુઆ કિ ઉન્હેં ઇસ વિષય મેં સંશય ઉત્પન્ન હો ગયા થા । સંશય યહ જ્ઞાન કા એક દોષ હૈં જિસકે કારણ પદાર્થ કા યથાર્થ સ્વરૂપ સમજ્ઞને મેં ચિત્ત કી વૃત્તિ અસ્થિર બની રહતી હૈં । કિસી મી કોટિ મેં વહ સ્થિરતા કો ધારણ

હાથ જોડીને અને તે બન્ને હાથને લલાટ પર રાખીને (સુત્તસમાણે નમંસમાણે) તેમનાં વચન સાંભળવાની ઇચ્છાથી નમસ્કાર અને (પજ્જુવાસમાણે) પર્યુપાસના કરતા થકા (વિનયણં) વિનયપૂર્વક (એવં વયાસી) આ પ્રમાણે બોલ્યા. (૮)

ટીકાર્થ—‘ તए णं ’ પદદ્વારા સૂત્રકાર એ બતાવે છે કે જ્યારે તેઓ ધ્યાનમાંથી નિવૃત્ત થયા ત્યારે આ વાત બની. “ જાયસઙ્ખે ” પદ એ બતાવે છે કે તત્ત્વ નિર્ણયવિષયક ઇચ્છા તેમને પહેલાં ન થઈ- પણ જ્યારે તેઓ ધ્યાનમાંથી નિવૃત્ત થયા ત્યારે તે પ્રકારની ઇચ્છા સામાન્યરૂપે તેમના ચિત્તમાં બગી. એટલે કે આગળ જે અર્થતત્ત્વ વર્ણન કરવામાં આવવાનું છે, તેને વિષે બાણ-વાની ઇચ્છા તેમના મનમાં ઉત્પન્ન થઈ. એમ થવાનું કારણ એ હતું કે તેમને એ વિષયમાં સંશય ઉત્પન્ન થયો હતો. સંશયને જ્ઞાનનો એક દોષ ગણવામાં આવે છે, જે સંશયને કારણે પદાર્થનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજતી વખતે ચિત્તની વૃત્તિ અસ્થિર બની જાય છે. કોઈ પણ કોટિમાં તે સ્થિરતા ધારણ કરતી નથી.

ભગવતા મહાવીરેણ “ચલમાણે ચલિણ” ઇતિ સૂત્રે ચલન્ અર્થશ્ચલિતરૂપેણ નિર્દિષ્ટઃ, અર્થાત્-વર્તમાનકાલસ્થિતવસ્તુનો ભૂતકાલવિષયત્વં પ્રદર્શિતમ્, વર્તમાનકાલભૂત-કાલો એકાર્થવિષયતયા નિર્દિષ્ટૌ ઇતિ વર્તમાનકાલ-ભૂતકાલયોર્વિરુદ્ધત્વાત્કથમુ-ભયોઃ સમાનવિષયતેતિ સ્વાભાવિક એવ ગૌતમસ્ય સંશયઃ, કથમનયોર્વિરુદ્ધયોરપિ વર્તમાનકાલ-ભૂતકાલયોઃ સમાનતા સ્યાદિતિ સંશયઃ પ્રાદુર્ભૂતઃ। ‘જાયકોઝહલ્લે’ જાતકુતૂહલઃ-જાતં કુતૂહલમ્-ઔત્સુક્યં यस્ય સ જાતકુતૂહલઃ, મત્કૃતપ્રશ્નસ્ય કીદ-શમુત્તરં ભગવાન્ વક્ષ્યતિ, તચ્છ્રોતુમૌત્સુક્યવાનિત્યર્થઃ, ‘ઉપ્પણસદ્ધે’ ઉત્પન્નશ્રદ્ધઃ

નહીં કરતી હૈ । સંશય હોને કા કારણ યહ થા કિ ભગવાન્ મહાવીર ને “ચલમાણે ચલિણ” હસ સૂત્રમેં વર્તમાનકાલ મેં ‘ચલતે હુણ’ અર્થકો ભૂતકાલ મેં ‘ચલે ગયે’ રૂપ સે નિર્દિષ્ટ કિયા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ જો વર્તમાન મેં ચલનક્રિયારૂપ સે પરિણત હો રહા હૈ વહી ભૂતકાલ કી ક્રિયારૂપ સે ઉસી સમય મેં પરિણત હુઆ કૈસે માના જા સકતા હૈ । વર્તમાનકાલ ઔર ભૂતકાલ યે દોનોં પરસ્પર એક દૂસરે સે વિરુદ્ધ હૈ અતઃ હનમેં યુગપદ્ એકાર્થવિષયતા કૈસે આ સકતી હૈ । જવ કિ પ્રશ્નુને હનહેં યુગપત્ એકાર્થવિષયતા કહી હૈ તો યહ સ્વાભાવિક થા કિ હન્દ્રભૂતિ કો હસમેં સંશય હો, ક્યોં કિ હસ પ્રકાર કે કથન સે વર્તમાનકાલ ઔર ભૂતકાલ મેં સમાનતા આતી હૈ । “જાયકોઝહલ્લે” પદ યહ પ્રદર્શિત કરતા હૈ કિ જવ હન્દ્રભૂતિ કે ચિત્ત મેં હસ પ્રકાર કા સંશય ઉત્પન્ન હુઆ તો હનહેં યહ ભી ઔત્સુક્યભાવ વઢા કિ પ્રશ્ન મેરે હસ પ્રશ્ન કા જવાબ કિ મૈં હનસે પૂછૂંગા કૈસા ઉત્તર દેંગે । હસ તરહ

સંશય થવાનું કારણ એ હતું કે ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ “ચલમાણે ચલિણ” આ સૂત્રમાં વર્તમાન કાળમાં ‘ચાલતા’ અર્થને ભૂતકાળમાં ‘ચાલ્યા ગયા’ રૂપે ઉદ્દેશ કર્યો છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે વર્તમાનમાં ચલનક્રિયા રૂપે પરિણુમી રહેલ છે એજ ભૂતકાળની ક્રિયારૂપે એજ સમયે પરિણુમેલ કેવી રીતે માની શકાય. વર્તમાનકાળ અને ભૂતકાળ એ બન્ને કાળ એક બીજાથી વિરુદ્ધ હોય છે તો તેમનામાં યુગપત્-એકીસાથે એકાર્થવિષયતા કેવી રીતે આવી શકે છે. ન્યારે પ્રશ્નએ તેમને યુગપત્-એકીસાથે એકાર્થવિષયતા કહી છે ત્યારે હન્દ્રભૂતિને તે બાબતમાં સંશય થાય તે સ્વાભાવિક છે, કારણ કે તે પ્રકારના કથનથી તો વર્તમાનકાળ અને ભૂતકાળમાં સમાનતા આવી નય છે. “જાયકોઝહલ્લે” પદ એ બતાવે છે કે ન્યારે હન્દ્રભૂતિના મનમાં તે સંશય પેદા થયો ત્યારે તેમના ચિત્તમાં તે ઉત્સુકતા પણ વધી કે હું ન્યારે ભગવાનને આ પ્રશ્ન પૂછીશ ત્યારે ભગવાન તેનો કેવો જવાબ આપશે.

-ઉત્પન્ના=વિશેષેણ જાતા શ્રદ્ધા યસ્ય સ તથા, યદ્વા-શ્રદ્ધાયાઃ સ્વરૂપસ્ય તિરો-
હિતત્વે જાતશ્રદ્ધઃ, તસ્યાઃ સ્વરૂપસ્ય પ્રાદુર્ભાવે તુ ઉત્પન્નશ્રદ્ધઃ-ઇતિ ભાવઃ । ‘ઉપ્-
પ્પણસંસર્’ ઉત્પન્નસંશયઃ, ‘ઉપ્પણકોઽહલ્લે’ ઉત્પન્નકુતૂહલઃ, ‘સંજાયસદ્દે’
સંજાતશ્રદ્ધઃ, પ્રકર્ષાદિવાચકઃ સંશબ્દઃ, તતથ્ચ સંજાતા=વિશેષતરેણ ઉત્પન્ના

ઉત્તર કો સુનને કી ઉત્સુકતા-ઇચ્છા ઉન્હેં બઢ ચુકી થી । કુતૂહલ કા
અર્થ યહાં ગમ્મત નહીં હૈ, ઇચ્છા હૈ । “ઉપ્પણસદ્દે” પદ સે સૂત્રકાર
યહ પ્રદર્શિત કર રહે હૈં કિ પહિલે કમી નહીં હુઈ એસી શ્રદ્ધા ઉન્હેં
ઉત્પન્ન હો ચુકી થી । શંકાકાર યહાં ઇસ પ્રકાર કી શંકા કર સકતા હૈ
કિ જબ “જાતશ્રદ્ધ” પદ દિયા હૈ તો ઉસસે હી “ઉત્પન્નશ્રદ્ધ” અર્થ
કા ભી બોધ હો જાતા હૈ ફિર યહાં પર પુનરુક્તિ-પુનઃ કથન-કરને કા
ક્યાતાત્પર્ય હૈ ? સો ઇસ પ્રશ્નકા યહ ઉત્તર હૈ કિ સૂત્રકાર ને જો એસા
કથન કિયા હૈ ઉસકા કારણ હેતુ-હેતુમદ્ભાવ કા પ્રદર્શન કરાના હૈ ।
જાતશ્રદ્ધ કા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ શ્રદ્ધા ઉન્કી પ્રવૃત્તિ મેં આ ગઈ,
પરન્તુ યહ વિચારને કી બાત હૈ કિ જબતક શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન નહીં હોગી
તબતક બહ પ્રવૃત્તિશાલિની કૈસે હોગી-ઉત્પન્ન હોકર હી તો પ્રવૃત્તિશાલિની
હોગી અતઃ જાતશ્રદ્ધ કે પ્રતિ ઉત્પન્નશ્રદ્ધ હેતુરૂપ હૈ, ઓર જાતશ્રદ્ધ
હેતુમત્રૂપ હૈ । ઇસી પ્રકાર સે ઉત્પન્નસંશય ઓર ઉત્પન્નકૌતૂહલ પદમેં
ભી જાતસંશય જાતકુતૂહલકા હેતુ-હેતુમદ્ભાવ ઘટિત કર લેના ચાહિયે ।

આ રીતે ઉત્તર સાંભળવાની ઉત્સુકતા-આતુરતા વધી ગઈ હતી. કુતૂહલનો અર્થ
અહીં ગમ્મત સમજવાનો નથી. પણ ઇચ્છા સમજવાનો છે. “ઉપ્પણસદ્દે” પદ
દ્વારા સૂત્રકાર એમ દર્શાવે છે કે પહેલાં કદી પણ ન ઉત્પન્ન થઈ હોય એવી
શ્રદ્ધા તેમનામાં ઉત્પન્ન થઈ ચુકી હતી. કદાચ કોઈને શંકા થાય કે ‘જાતશ્રદ્ધ’
પદ દ્વારાજ ‘ઉત્પન્નશ્રદ્ધ’ અર્થ સમજી જવાય છે તો પછી અહીં તે કથનની
પુનરુક્તિ કરવાનો શો આશય છે? તો તે શંકાનો આ પ્રમાણે ઉત્તર છે—
સૂત્રકારે જે એવું કથન કર્યું છે તેનું કારણ ‘હેતુ-હેતુમદ્ભાવ’નું પ્રદર્શન
કરાવાનો છે. જાતશ્રદ્ધનું તાત્પર્ય એ છે કે તેમની શ્રદ્ધા પ્રવૃત્તિમાં આવી
ગઈ છે, પણ એ વાત વિચારવા જેવી છે કે જ્યાં સુધી શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન જ
થઈ ન હોય ત્યાં સુધી તે પ્રવૃત્તિશાલિની કેવી રીતે બની શકે? ઉત્પન્ન થયા
પછી જ પ્રવૃત્તિશાલિ બની શકે. તેથી એ વાતને સમર્થન મળે છે કે ઉત્પન્ન
શ્રદ્ધા, જાતશ્રદ્ધાને માટે હેતુરૂપ છે. અને જાતશ્રદ્ધા હેતુમત્ રૂપ છે. એજ પ્રમાણે
ઉત્પન્નસંશય અને જાતકૌતૂહલનો હેતુ-હેતુમદ્ભાવ ઘટાવી દેવો જોઈએ.

શ્રદ્ધા યસ્ય સ સંજાતશ્રદ્ધઃ, 'સંજાયસંસર્' સંજાતસંશયઃ, 'સંજાયકોઝહલ્લે' સંજા-
તકુતૂહલઃ, 'સમુપ્પણસદ્ધે' સમુત્પન્નશ્રદ્ધઃ-સમુત્પન્ના=સર્વથા સંજાતા શ્રદ્ધા યસ્ય
સ તથા, 'સમુપ્પણસંસર્' સમુત્પન્નસંશયઃ, 'સમુપ્પણકોઝહલ્લે' સમુત્પન્ન-
કુતૂહલઃ । શ્રદ્ધાદયઃ શબ્દા વ્યાખ્યાતા એવ । અત્રૈવં શ્રદ્ધાદૌ કાર્યકારણભાવઃ-
પ્રશ્નવાચ્છારૂપા શ્રદ્ધા જાતા, તસ્યાઃ કારણ-સંશયઃ કુતૂહલં ચેતિ । 'ઉદ્ઘાણ ઉદ્ઘેઙ્' "

इसी बातको “ श्रद्धायाः स्वरूपस्य तिरोहितत्वे जातश्रद्धः, तस्याः
स्वरूपस्य प्रादुर्भावे तु उत्पन्नश्रद्धः ” इन पंक्तियों द्वारा स्पष्ट किया
गया है । जबतक जीव में श्रद्धा का स्वरूप तिरोहित रहता है तबतक
वह जीव जातश्रद्ध कहा जाता है, और जैसे ही उसमें श्रद्धा का स्वरूप
प्रादुर्भूत हो चुकता है तब वह उत्पन्नश्रद्ध कहलाने लगता है । “ संजा-
तश्रद्धः, संजातसंशयः, संजातकुतूहलः, समुत्पन्नश्रद्धः, समुत्पन्नसंशयः
समुत्पन्नकुतूहलः ” इन छह पदोंमें जो 'सम्' शब्द है वह प्रकर्ष आदि
का वाचक है । इसका तात्पर्य यह है कि विशेषतर रूप से उत्पन्न हुई है
श्रद्धा जिस को वह संजातश्रद्ध है । समुत्पन्नश्रद्ध है । इसी तरह से
संजातसंशय और संजातकुतूहल में भी जानना चाहिये । समुत्पन्नश्रद्ध
का तात्पर्य है कि जिसे सर्व प्रकार से श्रद्धा उत्पन्न हो चुकी है वह
समुत्पन्नश्रद्ध है । इसी प्रकार समुत्पन्नसंशय और समुत्पन्नकुतूहल में
भी जानना चाहिये । श्रद्धा आदि शब्दों का अर्थ तो कह ही दिया
गया है । इससे निष्कर्ष केवल यह निकला कि कुतूहल और संशय

એજ વાતને “ શ્રદ્ધાયાઃ સ્વરૂપસ્ય તિરોહિતત્વે જાતશ્રદ્ધઃ તસ્યાઃ સ્વરૂપસ્ય પ્રાદુર્ભાવે તુ
ઉત્પન્નશ્રદ્ધઃ ” દ્વારા સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે. ત્યાં સુધી જીવમાં શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ
તિરોહિત (હુયું) રહે છે ત્યાં સુધી તે જીવને ‘જાતશ્રદ્ધ’ કહેવાય પણ તેનામાં
શ્રદ્ધાના સ્વરૂપનો જેવો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે કે તુરત જ તેને ‘ઉત્પન્નશ્રદ્ધ’ કહેવામાં
આવે છે. “ સંજાતશ્રદ્ધઃ સંજાતસંશયઃ, સંજાતકુતૂહલઃ, સમુત્પન્નશ્રદ્ધઃ, સમુત્પન્ન-
સંશયઃ અને સમુત્પન્નકુતૂહલઃ ” એ છ પદોમાં જે ‘સમ્’ ઉપસર્ગ છે તે પ્રકર્ષ
આદિનો વાચક છે. તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-જેનામાં વિશેષતર પ્રમાણમાં
શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ છે તેને ‘સંજાતશ્રદ્ધ’ કહે છે. એજ પ્રમાણે ‘સંજાતસંશય’ અને
‘સંજાતકુતૂહલ’ શબ્દનો અર્થ પણ સમજી લેવો. સમુત્પન્નશ્રદ્ધનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-

જેને સર્વ પ્રકારે શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ ચૂકી છે તેને ‘સમુત્પન્નશ્રદ્ધ’ કહેવાય છે.
એજ પ્રમાણે સમુત્પન્નસંશય અને સમુત્પન્નકુતૂહલનો અર્થ પણ સમજી
લેવો. શ્રદ્ધા આદિનો અર્થતો કહી દેવામાં આવ્યો છે. આ વાતનું તાત્પર્ય
એટલું જ છે કે પ્રશ્ન કરવાની ઇચ્છારૂપ શ્રદ્ધાને કારણે જ કુતૂહલ અને સંશય

ઉત્થયા=ઉત્થાનશક્ત્યા સ્વાસનાત્ ઉત્તિષ્ઠતિ, 'ઉદ્ધિતા' ઉત્થાય 'જેણેવ સમણે ભગવં મહાવીરે' યત્રૈવ શ્રમણો ભગવાન્ મહાવીરો વિરાજતે 'તેણેવ ઉવાગચ્છઙ્' તત્રૈવોપાગચ્છતિ, 'ઉવાગચ્છિતા' ઉપાગત્ય 'સમણં ભગવં મહાવીરં' શ્રમણં ભગવન્તં મહાવીરં, 'તિક્ષુત્તો આયાહિણ-પયાહિણં કરેઙ્' ત્રિઃકૃત્વ આદક્ષિણપ્રદક્ષિણં કરોતિ, 'કરિત્તા' કૃત્વા 'વંદઙ્ નમંસઙ્' વન્દતે નમસ્યતિ, 'વંદિત્તા ણમંસિત્તા' વન્દિત્વા નમ-સ્યિત્વા, 'નચ્ચાસણ્ણે નાઙ્દુરે' નાત્યાસન્ને નાતિદુરે 'સુસ્સુસમાણે ણમંસમાણે' શુશ્રૂપમાણો નમસ્યન્ 'અભિમુદ્દે ઘિણણં પંજલિઉદ્દે પજ્જુવાસમાણે એવં વયાસી' અભિમુલ્લો ઘિનયેન પ્રાજ્ઞલિપુટઃ પર્યુપાસીન એવમવાદીત્ । પ્રાગ્ વ્યાખ્યાતમ્ ॥સૂ૦ ૮॥

શ્રીગૌતમસ્વામી કિમવાદીદિત્યાહ—'સે નૂણં ભંતે' इत्यादि ।

મૂલમ્-સે નૂણં ભંતે ! ચલમાણે ચલિણ ૧, ઉદીરિજ્જમાણે ઉદી-રિણ ૨, વેઙ્ગમાણે વેઙ્ગ ૩, પહિજ્જમાણે પહીણે ૪, છિજ્જમાણે છિણ્ણે ૫, ભિજ્જમાણે ભિણ્ણે ૬, દઙ્ગમાણે દઙ્ગ ૭, મિજ્જમાણે મઙ્ગ ૮, નિજ્જરિજ્જમાણે નિજ્જિણ્ણે ૯ । હંતા ગોયમા ! ચલમાણે ચલિણ જાવ નિજ્જરિજ્જમાણે નિજ્જિણ્ણે ॥ સૂ૦ ૯ ॥

છાયા-તન્નૂનં ભદન્ત ! ચલત્ ચલિતમ્ ૧, ઉદીર્યમાણમુદીરિતમ્ ૨, વેઘમાનં વેદિતમ્ ૩, પ્રહીયમાણં પ્રહીણમ્ ૪, છિઘમાનં છિઘ્ણમ્ ૫, ભિઘમાનં ભિઘ્ણમ્ ૬, દઘમાનં દઘમ્ ૭, ત્રિયમાણં મૃતમ્ ૮, નિર્જીર્યમાણં નિર્જીર્ણમ્ ૯ । હન્ત ગૌતમ ! ચલત્ ચલિતં, યાવત્ નિર્જીર્યમાણં નિર્જીર્ણમ્ ॥સૂ૦ ૯॥

પ્રશ્ન કરને કી વાંછારૂપ શ્રદ્ધા કે કારણ હુએ । કયોં કિ ઇન્દ્રસૂતિ કે ચિત્ત મેં જવ સંશય હુઆ તમી ઉન્હે પ્રશ્ન કરને કી વાંછા ઔર કુતૂહલ જગે કિ પ્રભુ મેરે પ્રશ્ન કા ઉત્તર કેસે દેંગે ? મેં ઇસ અર્થ કો ઉનસે કિસ તરહ સમઙ્ગ ? । અવશિષ્ટ પદોં કા અર્થ સુગમ હૈ ॥ સૂ૦ ૮ ॥

‘સે નૂણં ભંતે ચલમાણે ચલિણ’ इत्यादि ।

મૂલાર્થ-હે ભગવન્ ! જો ચલ રહા હૈ વહ ચલ ચુકા, ઉદીર્યમાન હૈ, જિસકી ઉદીરણા હો રહી હૈ-વહ ઉદીરિત હો ચુકા, જિસકા વેદન હો રહા હૈ

પેદા થયા હતા. કારણ કે બ્યારે ઇન્દ્રભૂતિના મનમાં સંશય થયો ત્યારેજ તેમને પ્રશ્ન પૂછવાની ઇચ્છા અને કુતૂહલ થયા કે પ્રભુ મારા પ્રશ્નોનો ઉત્તર કેવી રીતે દેશે ? હું આ અર્થને તેમની પાસેથી કેવી રીતે સમજું ? બાકીનાં પદોનો અર્થ સરળ છે. ॥સૂ. ૮॥

“સે નૂણં ચલમાણે ચલિણ” इत्यादि

મૂલાર્થ-શ્રી ગૌતમ સ્વામી ભગવાન મહાવીરને પૂછે છે-હે ભગવાન ! જે ગાલી રહેલ છે તે ગાલી ચૂક્યું, જેની ઉદીરણા થઈ રહી છે, તે ઉદીરિત-ઉદીર્ણ થઈ

ટીકા--મૂલે 'સે' ઇતિ શબ્દસ્તચ્છબ્દાર્થકઃ, તચ્છબ્દઃ પૂર્વપ્રક્રાન્તસ્ય પરા-
મર્શકઃ, તથા ચ-ચલત્ ચલિતમિતિ યત્ તીર્થકરૈરુક્તમ્, તાદૃશં ચલત્ ચલિતમિત્યા-
દિકં વચનમેવ તત્પદેન પ્રકૃતે પરામૃશ્યતે । અથવા 'સે' શબ્દોઽથ-શબ્દસ્યાર્થે
વિધતે, મગધદેશે વ્યવહારે તથૈવ પ્રસિદ્ધઃ । અથ-શબ્દસ્યાર્થસ્તુ વાક્યોપન્યાસરૂપઃ,
પ્રશ્નસ્વરૂપો વા, તથા ચ-'સે'-શબ્દેન વાક્યારમ્ભઃ પ્રશ્નો વા સૂચિતો ભવતિ ।

વહ વેદિત હો ચુકા, જો પ્રહીણ હો રહા હૈ વહ પ્રહીણ હો ચુકા, જો છિદ્ :
રહા હૈ વહ છિદ્ ચુકા, જો ભિદ્ રહા હૈ વહ ભિદ્ ચુકા, જો જલ રહા હૈ
વહ જલ ચુકા, જો મર રહા હૈ વહ મર ચુકા, जिसकी निर्जरा हो रही है
वह निर्जीणे हो चुका, ऐसा जो कहा गया है सो क्या वह कहना
ठीक है ? गौतमने ऐसा प्रश्न किया तब भगवान् ने कहा-हाँ गौतम जो
चल रहा है वह चला इत्यादि सब कथन ठीक है ।

મૂલમેં “સે” યહશબ્દ “તત્” શબ્દકે અર્થકો કહતા હૈ । તત્-શબ્દ
પ્રક્રાન્ત અર્થકા પરામર્શક હોતા હૈ । જૈસે “ચલત્”કો “ચલિત” એસા જો
તીર્થકરોને કહા હૈ સો એસા વહ “ચલત્ ચલિત” ઇત્યાદિરૂપ વચન હી
પ્રકૃતમેં તત્પદ સે લિયા ગયા હૈ । અથવા-“સે” શબ્દ “અથ”શબ્દકે
અર્થ મેં બી આતા હૈ, ક્યોંકિ મગધદેશ મેં જો વ્યવહાર ચલતા હૈ
ઉસમેં યહ ઇસરૂપ સે પ્રસિદ્ધ માના ગયા હૈ । અથ-શબ્દ કા અર્થ
વાક્યોપન્યાસ અથવા પ્રશ્નસ્વરૂપ હોતા હૈ, ઇસલિયે “સે” શબ્દ સે

ચૂક્યું, જેનું વેદન થઇ રહ્યું છે તે વેદિત થઇ ચૂક્યું, જે પ્રહીણ થઇ રહ્યું છે
તે પ્રહીણ થઇ ચૂક્યું, જે છેદાઇ રહ્યું છે તે છેદાઇ ચૂક્યું, જે ભેદાઇ રહ્યું છે
તે ભેદાઇ ચૂક્યું જે જળી રહ્યું છે તે જળી ચૂક્યું, જે મરી રહ્યું છે તે
મરી ચૂક્યું અને જેની નિર્જરા થઇ રહી છે તે નિર્જર્ણ થઇ ચૂક્યું, એમ
જે કહેવામાં આવ્યું છે તે કથન શું ધરાવે છે ?

ભગવાને જવાબ આપ્યો-‘હા ગૌતમ ! ‘જે ચાલી રહ્યું છે તે ચાલી ચૂક્યું’
ઇત્યાદિ કથન ધરાવે છે.

ટીકાર્થ—મૂળમાં ‘સે’ શબ્દ ‘તત્’શબ્દના અર્થમાં કહેલો છે. ‘તત્’ શબ્દ
પૂર્વપ્રક્રાન્ત અર્થનો પરામર્શક હોય છે. તથા “ચલત્” ને તીર્થકરોએ જે ‘ચલિત’
કહેલ છે, તે ચલત્, ચલિતમ્ ઇત્યાદિ રૂપ વચનજ પ્રકૃતમાં તત્ પદથી લેવાયેલ છે.

અથવા “સે” શબ્દ ‘અથ’ શબ્દના અર્થમાં પણ વપરાય છે. કારણ કે
મગધ દેશમાં આ પ્રકારે જ તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ‘અથ’ શબ્દનો

નતુ મંગલમાનન્તર્યાદિકમપ્યથ-શબ્દસ્યાર્થો ભવતિ તતસ્તેપાં ગ્રહણમત્ર કુતો ન ક્રિયતે ? इति चेन्न, असंभवात्, यदि इतः पूर्वं किमपि वृत्तं भवेत्तदात्राथ-शब्दस्तस्या-नन्तर्यं ब्रूयात्, न त्वेवमस्ति तस्मान्न तथा। न च मंगलार्थकोऽथशब्दः, तीर्थकरं प्रति स्वकीयसंशयनिवृत्त्यर्थं प्रष्टुकामो गौतमो मंगलं कृत्वा भगवन्तं पृच्छतीति कल्पनाया लोकशास्त्राद्यप्रसिद्धत्वात्, तस्मात् प्रश्नार्थक एवाथ-शब्द इति प्रतिभाति। 'नूनं' निश्चयार्थे। 'भन्ते' इति शब्दो गुरुं स्वाभिमुखीकर्तुं प्रयुक्तः। भदि-धातो-रौणादिकप्रत्यये कृते 'भदन्त' इति सिध्यति। भद्-धातुश्च कल्याणार्थकः सुखार्थ-

વાક્ય કા આરંભ અથવા પ્રશ્ન સૂચિત હોતા હૈ । શંકા-મંગલ અથવા આનન્તર્ય આદિક ભી અથ શબ્દ કે અર્થ હોતે હૈં તો ફિર ઉનકા યહાં ગ્રહણ ક્યોં નહીં કરતે હો । ઉત્તર-इनका ग्रहण तो यहां पर जब होता कि इससे पूर्व यदि कोई बात चली आती होती । वह तो यहां है नहीं, अतः उसके आनन्तर्य का वाचक अथ-शब्द यहाँ नहीं है। तथा मंगलार्थक वाचक भी अथ-शब्द यहां नहीं है, क्यों कि तीर्थकर से अपने संशय की निवृत्ति के लिये पूछने की कामना वाले गौतमस्वामीने मंगल करके उनसे पूछा है, ऐसी कल्पना लोक और शास्त्र आदि में प्रसिद्ध नहीं है, इसलिये प्रश्नार्थक ही अथ-शब्द यहाँ मालूम देता है । “नूनम्” શબ્દ નિશ્ચય અર્થ મેં આયા હૈ । “ભન્તે” યહ શબ્દ ગુરુ કો અપની ઓર સન્મુખ કરને કે લિયે પ્રયુક્ત કિયા જાતા હૈ ઇસલિયે યહ યહાં પ્રયુક્ત હુઆ હૈ । ભદ્ ધાતુ કલ્યાણાર્થક ઓર સુખાર્થક હૈ । જૈસે-भदन्त !

અર્થ વાક્યોપન્યાસ અથવા પ્રશ્ન સ્વરૂપ હોય છે. તેથી “સે” શબ્દથી વાક્યના આરંભનું અથવા પ્રશ્નનું સૂચન થાય છે.

શંકા-મંગલ અથવા આનન્તર્ય આદિક ‘અથ’ શબ્દના અર્થ પણ થાય છે. તો પછી એ અર્થમાં અહીં તેને કેમ ગ્રહણ કરતા નથી ?

ઉત્તર-તેને એ અર્થમાં તો ત્યારે જ ગ્રહણ કરી શકાત કે જ્યારે તેની આગળ કોઈ વાત (પ્રસંગ) આવ્યો આવતો હોત. એવું તો અહીં બન્યું નથી તેથી ‘અથ’ શબ્દ અહીં તેનું આનન્તર્ય દર્શાવતો નથી. અને ‘અથ’ શબ્દ અહીં મંગલાર્થવાચક પણ નથી કારણ કે પોતાના સંશયનું નિવારણ કરવા માટે તીર્થકરને પ્રશ્ન પૂછવાની અભિલાષા ધાળા ગૌતમસ્વામીએ મંગલ કરીને તેમને પૂછ્યું છે, એવી કલ્પના લોક અને શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ નથી. તેથી અહીં ‘અથ’ શબ્દ પ્રશ્નાર્થવાચક જ લાગે છે. “નૂનમ્” શબ્દ નિશ્ચયાર્થમાં વપરાયો છે. “ભન્તે” શબ્દ ગુરુનું ધ્યાન પોતાની તરફ દોરવાને માટે વપરાયો છે. ‘ભદ્’ ધાતુ કલ્યાણાર્થક અને સુખાર્થક છે. અને ‘ભદન્ત’ શબ્દનો અર્થ હે કલ્યાણ

કથ, તથા ચ-હે મદન્ત !, ઇતિ હે કલ્યાણસ્વરૂપ!, અથવા-હે સુખસ્વરૂપ!, અથવા મજ્યતે=સેવ્યતે મોક્ષાર્થીભિરસૌ મજન્તઃ, અથવા મજતે=સેવતે મોક્ષમાર્ગે જ્ઞાન-દર્શનચારિત્રરૂપં યઃ સ મજન્તઃ, અથવા જ્ઞાનતપોગુણદીપ્ત્યા ભ્રાજતે ઇતિ ભ્રાજન્તઃ ! અથવા-ભયાન્તઃ-ભયસ્યાન્તકારકઃ । અથવા ભવસ્ય ચતુર્ગતિકસ્યાન્તકારકો ભવાન્તઃ, એતેષાં સંવોધને હે મદન્ત ! ઇત્યાદિ । સર્વેષાં પૃષોદરાદિત્વાત્સિદ્ધિઃ । અયં ચ આદિત આરભ્ય ‘ મન્તે ’ પર્યન્તઃ સન્દર્ભઃ પશ્ચમાઙ્ગસ્ય પ્રથમશતકસ્ય પ્રથમોદ્દેશકસંવન્ધં પ્રદર્શયિતું કથિતઃ । અથાનેન સંવન્ધેન પ્રાપ્તસ્ય પશ્ચમાઙ્ગ-પ્રથમશતકપ્રથમોદ્દેશકસ્ય પ્રથમં સૂત્રમ્-‘ચલમાણે ચલિષ્’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દ કા અર્થ હે કલ્યાણસ્વરૂપ ! અથવા હે સુખસ્વરૂપ ? એસા હોતા હૈ । અથવા-“ મજ્યતે=સેવ્યતે મોક્ષાર્થીભિરસૌ મજન્તઃ ” જો મોક્ષાર્થીયોં દ્વારા સેવિત હોતા હૈ વહ મજન્ત હૈ । અથવા-“ મજતે=સેવતે મોક્ષમાર્ગે યઃ સઃ મજન્તઃ ” જો સમ્યગ્દર્શનાદિરૂપ મોક્ષમાર્ગ કા સેવન કરતા હૈ વહ મજન્ત હૈ । અથવા “ જ્ઞાનતપોગુણદીપ્ત્યા ભ્રાજતે ઇતિ ભ્રાજન્તઃ ” જ્ઞાન, તપ ઓર ગુણોં કી દીપ્તિ સે જો ચમકતા હૈ વહ ભ્રાજન્ત હૈ । અથવા-જો ભયકા નાશકારક હૈ વહ ભયાન્ત હૈ, અથવા ચતુર્ગતિરૂપ ભવ કા જો વિનાશક હૈ વહ ભવાન્ત હૈ । इनके संबोधन में ये मदन्त मजन्त आदि शब्द बने हैं । इन सब शब्दों की सिद्धि पृषोदरादि गणसे हुई है । आदि से लेकर “ मन्ते ” तक का यह संदर्भ पंचम अङ्ग-भगवती सूत्र-के प्रथम शतक के प्रथम उद्देशक के संबंध को दिखाने के लिये कहा गया है । इस संबंध से प्राप्त पंचम अङ्ग के प्रथम शतक के प्रथम उद्देशक

સ્વરૂપ અથવા હે સુખસ્વરૂપ થાય છે. અથવા-“ મજ્યતે=સેવ્યતે મોક્ષાર્થીભિરસૌ મજન્તઃ ” જેનું મોક્ષાર્થીઓ દ્વારા સેવન થાય છે તે ભજન્ત છે. અથવા “ મજતે=સેવતે મોક્ષમાર્ગે ઇતિ યઃ સઃ મજન્તઃ ” જે સમ્યગ્ દર્શન આદિરૂપ મોક્ષમાર્ગનું સેવન કરે છે તેને ભજન્ત કહે છે. અથવા-“ જ્ઞાનતપોગુણદીપ્ત્યા ભ્રાજતે ઇતિ ભ્રાજન્તઃ ” જ્ઞાન, તપ અને ગુણોની દીપ્તિથી જે ચળકે છે તેને ભ્રાજન્ત કહે છે. અથવા-જે ભયનો નાશ કરનાર છે. તે ‘ ભયાન્ત ’ છે, અથવા ચાર ગતિરૂપ ભવનો જે વિનાશક છે તેને ‘ ભવાન્ત ’ કહે છે. તેમને સંબોધવાને માટે તે ભદન્ત, ભજન્ત આદિ શબ્દો વપરાય છે. પૃષોદરાદિ ગણ દ્વારા આ બધા શબ્દોની સિદ્ધિ થાય છે. આદિથી શરૂ કરીને “ મન્તે ” સુધીનો આસંદર્ભ પાંચમાં અંગ-ભગવતીસૂત્ર-ના પહેલા શતકના પહેલા ઉદ્દેશકનો સંબંધ બતાવવાને માટે કહેવામાં આવેલ છે. આ સંબંધથી પ્રાપ્ત પાંચમાં અંગના પહેલા શતકના પહેલા ઉદ્દેશકનું પ્રથમ સૂત્ર “ ચલમાણે ચલિષ્ ” ઇત્યાદિ છે.

અથ કમભિપ્રાયમાલભ્ય શ્રીગૌતમસ્વામી પશ્ચમાર્જ્જે પ્રથમશતકપ્રથમોદ્દેશકસ્યાદો
 ઇતાદશાર્થવૌધકઃ પ્રશ્નઃ કૃતઃ, નાન્યઃ ? ઇતિ ચેદુચ્યતે—ધર્માર્થાદિચતુર્વિધપુરુષાર્થેષુ
 મધ્યે મોક્ષ એવ પરમપુરુષાર્થઃ, સ ચ મોક્ષઃ સાધ્યઃ, તસ્ય કારણાનિ જ્ઞાનદર્શન-
 ચારિત્રાણિ, તથા મોક્ષશ્ચ જ્ઞાનાદીનાં કાર્યમિતિ મોક્ષસ્ય જ્ઞાનાદેશ્ચ કાર્યકારણભાવ-
 દ્વયાત્મકનિયમદ્વયસ્ય શાસનાદિદં શાસ્ત્રં ભવતિ, સ ચ મોક્ષઃ સ્વવિપક્ષસ્ય નાશાદેવ
 જાયતે, તસ્ય વિપક્ષો વન્ધઃ, સ ચ કર્મણા સહ જીવસ્ય સમ્બન્ધ એવ । તેષાં કર્મણાં
 ક્ષયં પ્રદર્શયિતુમયમુપક્રમઃ કૃતઃ । તદેવાહ—‘ચલમાણે ચલિણ’ ઇત્યાદિ ।’

કા “ચલમાણે ચલિણ” ઇત્યાદિ સૂત્ર પ્રથમ સૂત્ર હૈ ।

શંકા—શ્રી ગૌતમસ્વામીને કિસ અભિપ્રાયસે પશ્ચસ અર્જ્જમેં પ્રથમશતક
 કે પ્રથમ ઉદ્દેશકકી આદિમેં इस प्रकारके अर्थको प्रकट करनेवाला प्रश्न
 किया, और दूसरा प्रश्न क्यों नहीं किया ?। समाधान—धर्म, आदि चार
 प्रकारके पुरुषार्थके बीच में मोक्ष ही परमपुरुषार्थ है । इस परमपुरुषार्थके
 साधकज्ञान दर्शन और चारित्र हैं, और मोक्ष पुरुषार्थ साध्य है । तथा—
 मोक्षज्ञानादिकोंसे होनेवाला होनेके कारण उनका कार्य है । इस प्रकार
 मोक्ष और ज्ञानादिकोंका जो यह कार्य-कारण संबंधद्वयात्मक दो नियमहै
 उनका यह सूत्र शिक्षण देता है—इसलिये “शासनात् शास्त्रम्”
 इस व्युत्पत्ति के अनुसार यह सूत्र शास्त्र है । तात्पर्य कहने का यह है
 कि यह प्रारंभ का सूत्र कर्मक्षय का सूचक है इसलिये सर्वप्रथम कहा है ।
 नियमद्वय की शिक्षा यह इस प्रकार से देता है कि मोक्षपुरुषार्थ सम्य-
 गदर्शनादि से ही होता है—अन्य से नहीं, तथा सम्यग्दर्शनादि साधन

શંકા—શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પાંચમાં અંગના પહેલા શતકના પહેલા ઉદ્દેશકના
 આરંભે આ પ્રકારનો અર્થ દર્શાવનાર પ્રશ્ન શા માટે પૂછ્યો. બીજો કોઈ પ્રશ્ન
 કેમ ન પૂછ્યો ?

સમાધાન:—ધર્મ, અર્થ આદિ ચાર પ્રકારના પુરુષાર્થોમાં મોક્ષ જ પરમ-
 પુરુષાર્થ છે. તે પરમપુરુષાર્થના સાધક જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર છે. અને
 મોક્ષ પુરુષાર્થ સાધ્ય છે. તથા જ્ઞાનાદિકોથી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. તેથી
 જ્ઞાનાદિકેને તેના સાધનરૂપ ગણેલ છે. આ પ્રમાણે મોક્ષ અને જ્ઞાનાદિકોનો જે
 કાર્ય-કારણરૂપ સંબંધદ્વયાત્મક નિયમદ્વય છે, તેનું શિક્ષણ આ સૂત્ર દ્વારા
 અપાય છે તેથી “શાસનાત્ શાસ્ત્રમ્” એ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે આ સૂત્ર શાસ્ત્ર છે.
 કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે આ પ્રારંભિક સૂત્ર કર્મક્ષયનું સૂચક છે તેથી તેને
 સૌથી પહેલાં કહેવામાં આવ્યું છે. નિયમદ્વયની શિક્ષા તે એ રીતે આપે છે
 કે મોક્ષપુરુષાર્થ સમ્યગ્દર્શનાદિથી જ થાય છે—બીજાં દ્વારા નહીં, તથા સમ્યગ્

‘ચલમાણે ચલિત્’ એટલે, ચલત્ ચલિતમ્, યદ્ વસ્તુ વર્તમાન-ક્રિયા વિષયીકૃતં ભવતિ તત્ કિમતીતક્રિયાવિષયતયા વ્યપદેષ્ટું શક્યતે ? અપિ તુ નૈવ । યતો વર્તમાનત્વાતીતત્વધર્મયોઃ વિરોધો વિદ્યતે, વિરુદ્ધયોરેકદા એકાધિકરણે સહાવસ્થાન-સ્યાસંભવાત્, ન હિ ઘટત્વપટત્વયોરેકત્રોપસ્થિતિર્ભવતીતિ, તદ્વત્ અતીત-વર્તમાનયો-મોક્ષપુરુષાર્થ કે હી કારણ હૈં-અન્ય કે નહીં હૈં । ઇસ પ્રકાર સે ઇન દોનોં નિયમોં કા યહ સૂત્ર નિશ્ચય કરતા હૈ અતઃ યહ સૂત્ર શાસ્ત્રસ્વરૂપ હૈ । મોક્ષપુરુષાર્થ અપને વિપક્ષ કે નાશ સે હી જીવ કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ, મોક્ષ કા વિપક્ષ બંધ હૈ । કર્મ કે સાથ જીવ કા સંબંધ હી બંધ હૈ સો ઇન કર્મોં કે ક્ષય કો દિશ્વાને કે લિયે “ચલમાણે ચલિત્” ઇત્યાદિરૂપ ઉપ-ક્રમ કિયા હૈ ।

શંકા—જો વસ્તુ વર્તમાન ક્રિયા કા વિષયભૂત હોતી હૈ વહ કયા ભૂતકાલીન ક્રિયા કે વિષયરૂપ સે વ્યપદેશ કે યોગ્ય શક્ય હો સકતી હૈ ? અપિ તુ નહીં હો સકતી હૈ, ક્યોં કિ વર્તમાનકાલસંબંધી ધર્મ કા ઓર અતીતકાલસંબંધી ધર્મ કા વિરોધ હૈ । વિરોધી દો ધર્મોં કા એક કાલ મેં એકાધિકરણરૂપ સે મૌજૂદ રહના યહ વનતા નહીં હૈ, ક્યોં કિ ઇનમેં સહાનવસ્થાનરૂપ વિરોધ હૈ । જૈસે-ઘટત્વધર્મ ઘટમેં રહતા હૈ ઓર પટત્વ ધર્મપટમેં રહતા હૈ પરન્તુ યે દોનોં ધર્મ એક જગહ નહીં રહતે હૈં ક્યોં કિ ઇનમેં સહાનવસ્થાનરૂપ વિરોધ હૈ । ઇસી પ્રકાર અતીત ઓર વર્તમાનમેં સહાનવસ્થાનરૂપ (સાથ નહીં રહના) વિરોધ હૈ, અતઃ ‘ચલમાણે ચલિત્’

દર્શન આદિ સાધન મોક્ષપુરુષાર્થને માટે જ છે અન્યને માટે નથી. આ રીતે આ બંને નિયમોનો આ સૂત્ર નિશ્ચય કરાવે છે. તેથી તે સૂત્ર શાસ્ત્રસ્વરૂપ છે. પોતાના વિપક્ષના નાશથી જ મોક્ષપુરુષાર્થની જીવને પ્રાપ્તિ થાય છે. મોક્ષનો વિપક્ષ બંધ ગણાય છે. કર્મની સાથેના જીવના સંબંધને જ બંધ કહે છે. તે ક્રમેનો ક્ષય બતાવવાને માટે જ “ચલમાણે ચલિત્” ઇત્યાદિ ઉપક્રમ કર્યો છે.

શંકા—જે વસ્તુ વર્તમાન ક્રિયાના વિષયરૂપ હોય તે શું ભૂતકાળની ક્રિયાના વિષયરૂપ વ્યપદેશને યોગ્ય હોઈ શકે ખરી ? ન જ હોઈ શકે, કારણ કે વર્તમાનકાળ-સંબંધી ધર્મનો અને ભૂતકાળ-સંબંધી ધર્મનો વિરોધ છે. વિરોધી બે ધર્મોનું એક કાળમાં એકાધિકરણરૂપે અસ્તિત્વ સંભવી શકતું નથી. કારણ કે તેમની વચ્ચે સહાનવસ્થાનરૂપ-સાથે ન રહેવારૂપ વિરોધ છે. જેમ કે—ઘટમાં (ઘડામાં) ઘટત્વધર્મ રહેલો હોય છે અને પટમાં (વસ્ત્રમાં) પટત્વગુણ રહેલો હોય છે. પણ તે બંને ગુણો એકજ જગ્યાએ રહી શકતા નથી, કારણ કે તેમનામાં સહાનવસ્થાનરૂપ (સાથે ન રહેવારૂપ) વિરોધ હોય છે. એજ

વિરોધાત્ કથમેકત્રાવસ્થિતિચ્છલત્ ચલિતમિત્યાદિના ભવતા કથ્યતે ? इति, “उदीरि-
ज्जमाणे उदीरिण्” उदीर्यमाणमुदीरितम्, वर्तमानकालविषयिणी उदीरणा किम-
तीतकालविषयिणी संभवेत् ? “वेइज्जमाणे वेइण्” वेद्यमानं वेदितम्, एवम्
“पहिज्जमाणे पहीणे” प्रहीयमाणं प्रहीणम्, “छिज्जमाणे छिण्णे” छिद्यमानं
छिन्नम्, “भिज्जमाणे भिण्णे” भिद्यमानं भिन्नम्, “दज्झमाणे दड्ढे” दह्यमानं
दग्धम्, “मिज्जमाणे मडे” म्रियमाणं मृतम्, “णिज्जरिज्जमाणे णिज्जिण्णे” निर्जी-
र्यमाणं निर्जीर्णम्। ‘चलत्-चलितम्’ इत्यादिनवपदेषु शतृ-शानच्-प्रत्ययौ वर्तमान-
कालबोधकौ, चलितमित्यादौ क्तप्रत्ययोऽतीतकालबोधकः, तथा च वर्तमानविषय-
भूतस्य चलनादेः अतीतकालविषयत्वं कथं संभवेत् ? ततश्च कथं कथ्यते ‘चलमाणे

इस सूत्र द्वारा इन दोनोंकी अवस्थिति एकत्र कैसे आप प्रतिपादन कर रहे हो ? इसी तरह “उदीरिज्जमाणे उदीरिण्” यहां पर उदीर्यमाण धर्म वर्तमानकालविषयक है, और उदीरित धर्म भूतकालविषयक है, अतः वर्तमानकालविषयिणी यह उदीरणा क्या अतीतकालविषयिणी हो सकती है ? कभी नहीं, इसी तरह “वेइज्जमाणे वेइण्” “पहिज्जमाणे पहीणे” “छिज्जमाणे छिन्ने” “भिज्जमाणे भिन्ने” “दज्झमाणे दड्ढे” “मिज्जमाणे मडे” “णिज्जरिज्जमाणे णिज्जिण्णे” इनमें भी यही बात जाननी चाहिये । “चलमाणे चलिण्” इत्यादि नवपदों में ‘शतृ’ ‘शानच्’ ये दोनों प्रत्यय वर्तमानकाल के बोधक हैं, इस नियम के अनुसार ‘शानच्’ प्रत्यय वर्तमान काल का बोधक है, और चलित आदि पदों में “क्त” प्रत्यय भूतकाल का बोधक है, इस तरह वर्तमानकालविषयक

પ્રમાણે ભૂતકાળ અને વર્તમાનકાળમાં પણ સહાનવસ્થાનરૂપ વિરોધ હોય છે. તે પછી “ચલમાણે ચલિણ્” સૂત્ર દ્વારા આપ તે બંનેની એકત્ર અવસ્થિતિ (અસ્તિત્વ) નું પ્રતિપાદન કેવી રીતે કરે છે ? એજ પ્રમાણે “ઉદીરિજ્જમાણે ઉદીરિણ્” સૂત્રમાં ઉદીર્યમાન ધર્મ વર્તમાનકાળ વિષયક છે અને ઉદીરિત ધર્મ ભૂતકાળ વિષયક છે. તેથી વર્તમાનકાળની તે ઉદીરણા શું અતીતકાળ (ભૂતકાળ) ની હોઈ શકે છે ? કદી પણ એવું બની ન શકે. એજ પ્રમાણે “વેइज्जमाणે વેइण્” “પહિજ્જમાણે પહીણે” “છિજ્જમાણે છિન્ને” મિજ્જમાણે મિન્ને” “દજ્ઝમાણે દડ્ઢે” મિજ્જમાણે મડે” “ણિજ્જરિજ્જમાણે ણિજ્જિણ્ણે” એ સૂત્રો વિષે પણ એમ જ બાણુવું. “ચલમાણે ચલિણ્” ઇત્યાદિ નવ પદોમાં “શત્રુ” “શાનચ્” એ બે પ્રત્યય વર્તમાનકાળના બોધક છે. એ નિયમ પ્રમાણે “શાનચ્” પ્રત્યય વર્તમાનકાળનો બોધક છે અને ચલિત આદિ પદોમાં ‘ક્ત’ પ્રત્યય ભૂતકાળનો બોધક છે.

ચલિણ' इत्यादि। इति प्रश्नाशयः। तदेवं गौतमगणधरेण पृष्ठान् नव प्रश्नान् श्रुत्वा भगवानाह—‘हंता’ इत्यादि। ‘हंते’-ति पदं कोमलामंत्रणे विद्यते, अथवा—‘हे गौतम ! यत्त्वया पृष्ठं तत्तथैवास्ति’ इत्येवंरूपेण तस्मिन् स्वकीयस्वीकृतिपरकं हंतेति पदम्। ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘चलमाणे चलिण जाव निज्जरिज्जमाणे निज्जिण्णे’ चलत् चलितं यावत् निर्जीर्यमाणं निर्जीर्णम्, ‘चलमाणे चलिण’ इत्यारभ्य ‘निज्जरिज्ज-माणे निज्जिण्णे’ इतिपर्यन्तं ये प्रश्नाः त्वया कृतास्ते तथैव सन्तीति भगवदभिप्रायः।

तानेव स्पष्टयति—‘चलमाणे चलिण’ इति कर्मविवेचकस्य प्रथमसूत्रस्यैव प्रथमतः कथनं कृतम्, तत्र—(१) ‘चलमाणे’-त्ति चलत्=स्थितिक्षयादुदयमा-

चलनादिकों में अतीतकालविषयत्व कैसे संभव हो सकता है। जब ऐसी बात है तो फिर “चलमाणे चलिण” ऐसा आप कैसे कहते हैं ? इस प्रकार गौतमने “चलमाणे चलिण” इत्यादि नौ प्रश्न किये, इनका स्वीकार करते हुए भगवान् ने कहा “हंता”। “हंत” यह पद कोमल आमन्त्रण में है। अथवा—हे गौतम ! जो तुमने पूछा है वह वैसा ही है इस प्रकार की उस विषय में अपनी स्वीकृति दी। अर्थात् भगवान् गौतम गणधर से कह रहे हैं कि हे गौतम ! ‘चलमाणे चलिण’ यहां से लेकर ‘णिज्जरिज्जमाणे निज्जिण्णे’ यहां तक जो प्रश्न तुमने किये हैं वे उसी प्रकार से हैं। ऐसा भगवान् का अभिप्राय है। अब इन्हीं प्रश्नों को स्पष्ट किया जाता है—“चलमाणे चलिण” यह प्रथम सूत्र कर्मविवेचक है सो सूत्रकारने इसका ही प्रथम कथन किया है।

આરીતે વર્તમાનકાળવિષયક ચલત્ આદિકોમાં ભૂતકાલવિષયત્વ કેવી રીતે સંભવી શકે છે ? આ પ્રમાણે સંભોગો હોવાથી “ચલમાણે ચલિણ” એવું આપ કેવી રીતે કહો છો ? આ પ્રમાણે “ચલમાણે ચલિણ” ઇત્યાદિ નવ પ્રશ્નો ગૌતમ સ્વા-મીએ ભગવાનને પૂછ્યા. તેનો સ્વીકાર કરતા ભગવાને કહ્યું, “હંતા” ‘હંત’ પદ કોમળ આમંત્રણરૂપે આવે છે. અથવા ‘હે ગૌતમ ! તે’ જે પૂછ્યું છે તે એ પ્રમાણે જ છે” એવી તે વિષયમાં પોતાની સ્વીકૃતિ આપવારૂપ છે. એટલે કે ભગવાન મહાવીર ગૌતમ ગણધરને કહે છે કે હે ગૌતમ ! ‘ચલમાણે ચલિણ’ થી શરૂ કરીને “નિજ્જરિજ્જમાણે નિજ્જિણ્ણે” સુધીના જે પ્રશ્નો તમે પૂછ્યા તે એ પ્રમાણે જ છે (તેમાં કોઈ સંશય કરવા જેવું નથી) એવો ભગવાનનો અભિ-પ્રાય છે. હવે તે પ્રશ્નોનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે—‘ચલમાણે ચલિણ’ એ પહેલું સૂત્ર કર્મવિવેચક છે તેથી જ સૂત્રકારે સૌથી પહેલું તેનું કથન કર્યું છે.

ગચ્છત્ ફલદાનાભિમુખીભવત્ પ્રકરણાત્કર્મ તત્ ચલિતમ્=ઉદિતમિતિ કથ્યતે, કર્મણાં ચલનકાલ ઉદયાવલિકા કથ્યતે, ઉદયાવલિકાયા અસંખ્યાતાઃ સમયાઃ સન્તિ, તેપામાદિમધ્યાવસાનરૂપાશ્ચયો ભાગાઃ ભવન્તિ, તેષાં નિયતા સંખ્યા વિના સર્વજ્ઞેન કર્તુમશક્યા, કર્મપુદ્ગલાનામનન્તાઃ સ્કન્ધા અનન્તાઃ પ્રદેશાઃ સન્તિ, અતસ્તે કર્મણાં પુદ્ગલાઃ પ્રતિસમયં ક્રમશઃચલન્તો ભવન્તિ । સમયશ્ચ કાલસ્ય પરમસૂક્ષ્મો ભાગઃ, તત્રોદયાવલિકાયાઃ યઃ પ્રથમશ્ચલનસમયસ્તસ્મિન્ ચલત્ કર્મ તદેવ ચલિતમિતિ વ્યપદિશ્યતે ।

इसका तात्पर्य ऐसा है कि अपनी स्थिति के क्षय से उदय में आया-फलदान के सन्मुख हुआ-जो कर्म है वह चलित अर्थात् “उदित” इस रूप से कहा जाता है । कर्मों का जो चलनकाल है वह ‘उदयावलिका’ कहा गया है । इस उदयावलिका के असंख्यात समय होते हैं । इन समयों को ‘आदि’ ‘मध्य’ और ‘अवसान’ इन तीन भागों में बांट दिया गया है, अर्थात् ये तीन भाग उन समयों के होते हैं । इनकी नियत संख्या सर्वज्ञ के बिना और छद्मस्थ जन कर नहीं सकता है । कर्मपुद्गलों के अनन्त स्कंध और एकर स्कंध में अनन्तर प्रदेश हैं । ये कर्मपुद्गल प्रतिसमय क्रमशः उदयावलिका में आते रहते हैं । समय, काल का अत्यंत सूक्ष्म भाग है । इस उदयावलिका का जो प्रथम चलन समय है अर्थात् प्रारंभ होने का प्रथम समय है उसमें उदय में आया जो कर्म है वही ‘चलित’ उदयमें आचुका, इस रूप से कहा जाता है ।

તે સૂત્રનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-પોતાની સ્થિતિના ક્ષયથી ઉદયમાં આવેલ-ફલદાનની સન્મુખ થયેલ-જે કર્મ છે તેને ‘ચલિત’ અથવા ‘ઉદિત’ કહેવામાં આવે છે. કર્મોનો જે ચલનકાલ છે તેને ‘ઉદયાવલિકા’ કહે છે. તે ઉદયાવલિકાના અસંખ્યાત સમય હોય છે. તે સમયોને ‘આદિ’ ‘મધ્ય’ અને ‘અવસાન’ એ ત્રણ ભાગોમાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યા છે. એટલે કે સમયના તે ત્રણ ભાગ પડે છે.

તેમની નિયત સંખ્યા સર્વજ્ઞ જ નાણી શકે છે-કોઈ છદ્મસ્થજન નાણી શકતો નથી. કર્મપુદ્ગલોના અનન્ત સ્કંધ હોય છે, અને પ્રત્યેક સ્કંધમાં અનંત અનંત પ્રદેશો હોય છે. તે કર્મપુદ્ગલો પ્રતિસમય ક્રમશઃ ઉદયાવલિકામાં આવતાં રહે છે. સમય, કાળનો અત્યંત સૂક્ષ્મ ભાગ છે. આ ઉદયાવલિકાનો જે પ્રથમ ચલન સમય છે-એટલે કે પ્રારંભ થવાનો જે પ્રથમ સમય છે-તેમાં ઉદયમાં આવેલ જે કર્મ હોય તે જ “ચલિત” ઉદયમાં આવી ચૂક્યું-એ પ્રમાણે કહેવાય છે.

નનુ ચલદિતિ-વર્તમાનનિર્દેશચલિતમિતિ ચ ભૂતનિર્દેશસ્તતો વર્તમાન-
ભૂતયોઃ કથમભેદનિર્દેશઃ? નહિ વિરુદ્ધયોઃ પદાર્થયોરભેદવ્યવહારો ભવતિ યથા
પુણ્ય-પાપયોઃ, આલોક-તમસોર્વા ન ભવતિ તાદાત્મ્યમ્, કુતઃ? વિરોધાત્,
તદેવ હિ વિરુદ્ધાનાં વિરુદ્ધત્વં યદેકત્ર સહાનવસ્થિતત્વમ્, યદિ વિરુદ્ધયો-

શંકા—“ચલત્” ઉદય મેં આ રહ્યા હૈ જો એસા નિર્દેશ હૈ વહ તો
વર્તમાન કાલ કો લેકર હોતા હૈ, અર્થાત્ “ચલત્” એસા જો કહા
જાતા હૈ વહ વહાં મૌજૂદ હૈ ઇસલિયે વર્તમાન કાલ કા નિર્દેશ હૈ, ઓર
ચલિત એસા જો નિર્દેશ હૈ યહ ભૂતકાલ મેં હો ચુકા ઇસ અપેક્ષા ભૂત-
કાલ કા નિર્દેશ હૈ, વહ વર્તમાન મેં વહાં નહીં હૈ । ઇસલિયે વર્તમાન
ઓર ભૂત, ઇન દોનોં કે અભેદ (એક) કા નિર્દેશ આપ કૈસે કરતે હો ?
વિરુદ્ધ દો પદાર્થોં મેં અભેદ કા વ્યવહાર હોતા નહીં હૈ, જૈસે પુણ્ય ઓર
પાપ મેં અભેદ કા વ્યવહાર નહીં હોતા હૈ । અથવા-અંધકાર ઓર પ્રકાશ,
ઇન દોનોં મેં અભેદ કા-એકત્વ કા વ્યવહાર નહીં હોતા હૈ । પરસ્પર
વિરોધી પદાર્થોં મેં જો અભેદ કા વ્યવહાર નહીં હોતા હૈ ઉસકા કારણ
ઉનમેં તાદાત્મ્ય નહીં હૈ, ઓર યહ તાદાત્મ્ય ઉનમેં ઇસલિયે નહીં હૈ કિ
ઇન દોનોં મેં આપસ મેં વિરોધ હૈ । વિરુદ્ધપદાર્થોં મેં વિરુદ્ધતા યહી તો હૈ
કિ જો વે એક જગહ સાથર નહીં રહ સકતે હૈં । યદિ વિરુદ્ધ પદાર્થોં મેં
ભી તાદાત્મ્ય માન લિયા જાવે તો ફિર ઉનમેં આપસમેં નીલોત્પલ કી તરહ
વિરોધ હી નહીં રહતા હૈ । ઇસ તરહ જબ વર્તમાનત્વ ઓર ભૂતત્વ મેં

શંકા—“ચલત્”-‘ઉદયમાં આવી રહેલ છે’ એવો જે નિર્દેશ છે તે તો
વર્તમાનકાળની અપેક્ષાએ થાય છે. એટલે કે “ચલત્” એવું જે કહેવામાં
આવે છે તે ત્યાં મૌજૂદ છે તેથી વર્તમાનકાળનો નિર્દેશ થાય છે. અને ‘ચલિત’
‘ભૂતકાળમાં થઈ ચૂક્યું’ એ દૃષ્ટિએ બેતાં ત્યાં ભૂતકાળનો નિર્દેશ થાય છે-તે
વર્તમાનમાં ત્યાં નથી. તો પછી વર્તમાન અને ભૂતમાં અલેદ (એકત્વ) આપ
કેવી રીતે બતાવો છો ? જે વિરોધી પદાર્થોમાં અલેદનો વ્યવહાર હોઈ શકતો
નથી. જેમ કે-પુણ્ય અને પાપમાં અલેદ (એકત્વ) નો વ્યવહાર થતો નથી.
પ્રકાશ અને અંધકારમાં અલેદનો વ્યવહાર થતો નથી. બ્યારે જે પદાર્થો વચ્ચે
તાદાત્મ્ય ન હોય ત્યારે તેમની વચ્ચે અલેદનો વ્યવહાર થતો નથી. તે તાદા-
ત્મ્ય ન હોવાનું કારણ એ છે કે તેમની વચ્ચે પરસ્પર વિરોધ હોય છે. વિરોધી
પદાર્થોમાં એવી વિરુદ્ધતા હોય છે કે તેઓ એક જ જગ્યાએ સાથે સાથે રહી
શકતા નથી. બે વિરોધી પદાર્થોમાં તાદાત્મ્ય માની લેવામાં આવે તો તેમની
વચ્ચે નીલોત્પલની જેમ પરસ્પરમાં વિરોધ જ ન રહે. એજ પ્રમાણે બે વર્ત-

રપિ તાદાત્મ્યં ભવેત્તદા પરસ્પરં વિરોધ એવ ન સ્યાત્, નીલોત્પલમિવ, તદિહ વર્તમાનત્વ-ભૂતત્વયોર્વિરોધાત્ તદાધારયોઃ કથમેકત્ર સહાવસ્થાનમિતિ ચેત્પ્રાહ-

યથા પટાદેરુત્પત્તિફાલે પ્રથમતન્તુપ્રવેશસમયાદારમ્ય પટ ઉત્પદ્યતે ઇતિ વ્યવહારાત્ પટસ્યોત્પદ્યમાનતા નિશ્ચીયતે, ઉત્પદ્યમાન એવ પટ ઉત્પન્નો ભવતીતિ વ્યવહારો દૃશ્યતે, તથા ચલત્ ચલિતમિતિ વ્યપદિશ્યતે । પટેઽપ્યુત્પદ્યમાનતા વર્તમાનકાલ એવ,

આપસ મેં વિરોધ હૈ તો इनके आधारभूत जो पदार्थ है जो “चलमाणे चलिए” आदि हैं उनका एकत्र सहावस्थान कैसे संभव हो सकता है?।

उत्तर—जिस प्रकार पटादिकों की उत्पत्ति के समय में प्रथमतंतु-प्रवेश के समय से लेकर “पट उत्पन्न हो रहा है” इस प्रकार का व्यवहार होने लगता है, और इसी व्यवहार से पटमें उत्पद्यमानता का निश्चय किया जाता है, अर्थात् पट अभी उत्पन्न नहीं हुआ है-बना नहीं है-उत्पन्न हो रहा है-बन रहा है, फिर भी उत्पद्यमान को ही उत्पन्न हुआ मान लिया जाता है, ऐसा व्यवहार देखा जाता है, और इसी व्यवहार के बल पर “उत्पद्यमान एव पट उत्पन्नो भवतीति” ऐसा कह दिया जाता है, उसी तरह चलत् को चलित कह दिया जाता है । अर्थात् जो उदय में आ रहा है वह उदय में आ चुका, ऐसा व्यवहार हो जाता है । यदि इस पर यों कहा जाय कि पट में उत्पद्यमानता वर्तमानकाल है, और उत्पन्नता

માનત્વ અને ભૂતત્વમાં પરસ્પરમાં વિરોધ હોય તો તેમના આધારભૂત પદાર્થો જે “ચલમાણે ચલિએ” આદિ છે તેમનું એકત્ર સહાવસ્થાન (સાથે રહેવાનું) કેવી રીતે સંભવી શકે છે ?

ઉત્તર—જેવી રીતે પટાદિકોની ઉત્પત્તિના સમયે (કાપડ આદિ વણવાનું શરૂ થાય ત્યારથીજ) એટલે તાર ભરવાનું કામ શરૂ થાય ત્યારથી ‘પટ ઉત્પન્ન થઈ રહ્યો છે’ એવું વ્યવહારમાં બોલાય છે, અને એજ વ્યવહારથી પટ તૈયાર થઈ રહ્યો છે, એવો નિશ્ચય કરાય છે—તેની ઉત્પદ્યમાનતાનો નિર્ણય કરાય છે. એટલે કે હજી પટ તૈયાર થયો નથી પણ બની રહ્યો છે. તૈયાર થવા માંડ્યો છે. એ રીતે ઉત્પદ્યમાનને જ ઉત્પન્ન થયેલ માની લેવાય છે, એવું વ્યવહારમાં બોવા મળે છે, અને એજ વ્યવહારના આધારે “ઉત્પદ્યમાન એવ પટ ઉત્પન્નો ભવતીતિ” એમ કહી દેવાય છે. એજ પ્રમાણે ચલત્ ને ‘ચલિત’ કહેવાય છે. એટલે કે જે ઉદયમાં આવી રહેલ છે તે ઉદયમાં આવી ચૂક્યું છે, એવો વ્યવહાર થઈ જાય છે. જો તે બાબતમાં એમ કહેવામાં આવે કે પટમાં ઉત્પદ્યમાનતા વર્તમાનકાળ છે અને ઉત્પન્નતા ભૂતકાળ છે. છતાં પણ ઉત્પદ્યમાન પટને

ઉત્પન્નતા તુ ભૂતકાલસ્તાદશોત્પત્તેઃ । इत्थमपि पटे उत्पद्यमाने एव उत्पन्नो भवतीति व्यवहारः प्रामाणिकस्तर्हि चलत् चलितमिति व्यवहारे का बाधा भवतामिति ।

નનુ પ્રથમતન્તુપ્રવેશસમયે પટસ્યોત્પત્તિરેવ નાસ્તિ કિન્તુ પ્રથમતન્તુપ્રવેશાદ-
અભ્યાન્તિમતન્તુપ્રવેશે જાતે એવ પટ ઉત્પન્ન ઇતિ વ્યવહારઃ પ્રામાણિકો ન તુ
મધ્યે, ઇતિ દૃષ્ટાન્ત એવાસિદ્ધઃ કથં પુનસ્તાદશદૃષ્ટાન્તેન દાષ્ટાન્તિકસ્ય સમર્થનં
ક્રિયતે, સિદ્ધેનૈવ કસ્યચિત્સાધનમ્, ન તુ અસિદ્ધેનેતિ ચેન્ન, ઉત્પત્તિક્રિયાકાલે
પ્રથમતન્તુપ્રવેશે યદિ પટો નોત્પન્નઃ સ્યાત્ તદા સા પ્રથમા ક્રિયા નિર્થિકૈવ

ભૂતકાલ હૈ પરન્તુ ફિર भी उत्पद्यमान पट को उत्पन्न हो चुका, ऐसा जो कह दिया जाता है उसका कारण यह है कि पट वैसा ही—पटरूप से ही—
उत्पन्न हो जाता है भिन्नरूप से नहीं, इसलिये हो रहे को हो चुका, ऐसा
कहने में कोई बाधा नहीं है तो फिर उदय में आ रहे कर्म को उदय में
आ चुका ऐसा कहने में आप को क्या आपत्ति है ? ।

શંકા—આપે યહ સ્વૂબ કહા કિ પ્રથમતન્તુપ્રવેશ સમય મેં પટ કી
ઉત્પત્તિ માન લી જાતી હૈ, જબ વહાં પટ હૈ હી નહીં તબ ઉસકી ઉત્પત્તિ
કૈસી ? યહ તો પ્રથમતન્તુપ્રવેશ સે લગાકર અન્તિમતન્તુપ્રવેશ કે
સમય મેં હી હોતી હૈ—તમી જાકર પટ ઉત્પન્ન હો ચુકા એસા વ્યવહાર
પ્રમાણિક માના જા સકતા હૈ, બીચ મેં યહ વ્યવહાર પ્રામાણિક કૈસે
માન લિયા જાવે ? । હસ તરહ “ચલમાણે ચલિષ” કો સિદ્ધ કરને કે
લિયે જો આપને યહ દૃષ્ટાન્ત દિયા હૈ વહ સિદ્ધ નહીં હૈ । દૃષ્ટાન્ત તો

ઉત્પન્ન થઇ ગયો, એવી રીતે માની લેવામાં આવે છે તેનું કારણ એ છે કે
પટ એવું જ એટલે પટરૂપે ઉત્પન્ન થઇ જાય છે—ભિન્ન રીતે ઉત્પન્ન થતો નથી. તેથી
‘થઇ રહ્યું છે’ તેને ‘થઇ ચૂક્યું છે’ એમ કહેવામાં કોઇ પણ વાંધો આવતો
નથી. એજ પ્રમાણે ઉદયમાં આવી રહેલ કર્મને ઉદયમાં આવી ચૂક્યાં
માનવામાં આપને શી મુશ્કેલી છે ?

શંકા—આપે તો બહુ વિચિત્ર વાત કહી—પ્રથમતન્તુપ્રવેશસમયે જ
પટની ઉત્પત્તિ માની લેવાની આપે જે વાત કરી તે કેવી રીતે માની શકાય ?
જો ત્યાં પટ જ નથી તો તેની ઉત્પત્તિ કેવી ? એતો પ્રથમતન્તુપ્રવેશથી
માડીને છેવટના તન્તુપ્રવેશ સમયે થાય છે—ત્યારે જ પટ ઉત્પન્ન થઇ ગયો,
એવું કહી શકાય, પણ વચ્ચે જ એવા પ્રકારનો વ્યવહાર કરવામાં આવે તો
તેને કેવી રીતે પ્રામાણિક માની શકાય ? આ રીતે આપે “ચલમાણે ચલિષ” નું
પ્રતિપાદન કરવા જે દૃષ્ટાંત આપ્યું છે તે સિદ્ધ થતું નથી. દૃષ્ટાંત સિદ્ધ થવું

સ્યાત્, કાર્યોત્પાદનમેવ ક્રિયાફલમ્, તદ્ યદિ સા પ્રથમા ક્રિયા ફલં નોત્પાદયેત્ તદા કથમિવ સા સફલા? એવં યદિ પ્રથમક્ષણે પટો નોત્પન્નસ્તદોત્તરક્ષણપરમ્પરા-યામપિ પટો નૈવોત્પન્નેત, કો હિ પૂર્વોત્તરક્ષણયોઃ ક્રિયાત્વે વિશેષઃ? યેન પ્રથમેન નોત્પન્ન ઉત્તરેણોત્પત્તિં પ્રાપ્નુયાદિતિ। ઉત્પાદિકાયાઃ ક્રિયાયાઃ કો હિ વિશેષો યેનૈવં ભવેત્, ક્રિયાત્વં તુ પૂર્વોત્તરયોરુભયોરપિ ક્રિયયોઃ વિધતે, તતો યદિ ઉત્તરા-

સિદ્ધ હોના ચાહિયે પરન્તુ હસ પ્રકાર વિચાર કરને પર યહ દૃષ્ટાન્ત સિદ્ધ હી નહીં હોતા હૈ। અસિદ્ધ દૃષ્ટાન્ત અપને દાર્ષ્ટાન્તિક કા સાધક નહીં હોતા, યહ પ્રામાણિક પુરુષોં કા કથન હૈ।

ઉત્તર—એસા નહીં કહના ચાહિયે, ક્યોં કિ ઉત્પત્તિક્રિયાકાલમેં કિ જો તંતુકે પ્રવેશકા પ્રથમ સમય હૈ, ડસમેં યદિ પટ ઉત્પન્ન ન હો તો વહ પ્રથમ ક્રિયા નિરર્થિકા (નિષ્ફલ) હી હો જાની ચાહિયે, કાર્ય કી ઉત્પત્તિ કરના યહી તો ક્રિયા કા ફલ હૈ। અવ યદિ વહ પ્રથમ ક્રિયા ફલ કો ઉત્પન્ન નહીં કરતી હૈ તો ફિર વહ સફલ કૈસે હો સકતી હૈ। સોચો તો સહી, યદિ પ્રથમ સમય મેં પટ ઉત્પન્ન હુઆ ન માના જાવે તો ઉત્તર-ક્ષણપરમ્પરા મેં ભી વહ કૈસે ઉત્પન્ન હો સકતા હૈ? અર્થાત્ નહીં હો સકતા। પૂર્વક્ષણ ઓર ઉત્તરક્ષણ મેં એસી કોઈ વિશેષતા તો હૈ નહીં કિ પૂર્વક્ષણ મેં અનુત્પન્ન પટ ઉત્તરક્ષણ મેં ઉત્પન્ન હો જાવે। પૂર્વક્ષણ ક્રિયારૂપ હૈ ઓર ઉત્તરક્ષણ ભી ક્રિયારૂપ હૈ, અતઃ જવ હન ડોનોં મેં ક્રિયારૂપ સે કોઈ વિશેષતા હી નહીં હૈ—અર્થાત્ ડોનોં ક્ષણ ક્રિયારૂપ હી હૈ

લેઘએ પણ આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં આ દૃષ્ટાંત સિદ્ધ જ થતું નથી. દાર્ષ્ટાન્તિક (જે સિદ્ધાંત સિદ્ધ કરવા માટે દૃષ્ટાંત અપાતું હોય) નું પ્રતિપાદન કરવામાં અસિદ્ધ દૃષ્ટાંત સાધક થતું નથી, એવો પ્રામાણિક પુરુષોનો મત છે.

ઉત્તર—એમ કહેવું લેઘએ નહીં, કારણ કે તંતુપ્રવેશના પ્રથમસમયરૂપ ઉત્પત્તિક્રિયાકાળે જો પટને ઉત્પન્ન થયેલો ન માનવામાં આવે તો તે પ્રથમ ક્રિયા નિરર્થક (નિષ્ફળ) જ ગયેલી ગણવી લેઘએ. કાર્યની ઉત્પત્તિ કરવી એ તો ક્રિયાનું ક્ષણ છે. જો તે પ્રથમ ક્રિયા ક્ષણને ઉત્પન્ન કરતી ન હોય તો તે સંક્ષણ કેવી રીતે થઈ શકે? જો પ્રથમ સમયમાં પટને ઉત્પન્ન થયેલો ન માનવામાં આવે તો ઉત્તર (પાછળની) ક્ષણપરમ્પરામાં પણ તે કેવી રીતે ઉત્પન્ન થઈ શકે છે? એટલે કે ઉત્પન્ન થઈ શકે જ નહીં. પૂર્વક્ષણ અને ઉત્તરક્ષણમાં એવી કોઈ વિશેષતા તો નથી કે પૂર્વક્ષણમાં અનુત્પન્ન પટ ઉત્તરક્ષણમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય. પૂર્વક્ષણ ક્રિયારૂપ છે અને ઉત્તરક્ષણ પણ ક્રિયારૂપ છે. તેથી જો તે બંનેમાં ક્રિયારૂપે વિશેષતા ન હોય—એટલે કે તે બંને ક્ષણ ક્રિયારૂપ જ હોય-

न्तिमक्रियया पटस्योत्पत्तिः स्वीक्रियेत तदा प्रथमक्रिययापि पटस्योत्पत्तिर्वाच्या,
अथ च यदि प्रथमया क्रियया नोत्पद्यते पटस्तदा क्रियात्वाऽविशेषादन्तिमक्रियो-
त्तरकालेऽपि पटो नोत्पद्येत इति पटस्यानुत्पाद एव स्यात्, दृश्यते चान्तिमतन्तु-
प्रवेशे सति पटस्योत्पत्तिरिति, अतः प्रथमतन्तुप्रवेशसमये एवावयविनः पटस्य
क्रियानपि भागः समुत्पन्नः, यश्च शेषो भागः प्रथमक्रियया नोत्पन्नः स भागो
द्वितीयया जायते, एवमेव यो यो शो नोत्पद्यते तादृशतादृशभागस्यान्तिमक्रियया

तब यह मानना चाहिये कि यदि पट प्रथमक्रियाकाल में उत्पन्न नहीं
होता है वह द्वितीयादि क्षणपरम्परा में भी उत्पन्न नहीं हो सकता है ।
यदि उत्तर अन्तिम क्रिया से पट की उत्पत्ति होती है, ऐसी बात आप
मानते हो तो यह भी मानना चाहिये कि प्रथमक्रिया से भी पट की
उत्पत्ति होती है । यदि प्रथमक्रिया से पट उत्पन्न नहीं होता है तो फिर
वह अन्तिम क्रिया से भी उत्पन्न नहीं हो सकता है । इस तरह पट का
कभी उत्पाद नहीं हो सकेगा । परन्तु ऐसा तो प्रतीत नहीं होता कि
अन्तिमतन्तुप्रवेश के समय में भी पट उत्पन्न नहीं होता है ? होता है,
अतः यह मानना चाहिये कि प्रथमतन्तुप्रवेश के समय में ही अवयवी
पट का कितनाक भाग उत्पन्न हो जाता है । जो अवशिष्ट भाग और
उत्पन्न होने के लिये बाकी रहता है कि जिसे प्रथमक्रिया ने उत्पन्न नहीं
किया है वह द्वितीय क्रिया से उत्पन्न होता है । इसी तरह जो जो
पट का और २ अंश उत्पन्न नहीं हो पाता है वह वह अंश अन्तिम

तो એમ માનવું જ પડે કે જો પ્રથમ ક્રિયાકાળમાં પટ ઉત્પન્ન થતો નહીં હોય તો
તે ત્યાર પછીની ક્ષણપરમ્પરામાં પણ ઉત્પન્ન થઈ શકતો નથી. જો ઉત્તર
અન્તિમ ક્રિયા દ્વારા પટની ઉત્પત્તિ થાય છે એવું આપ માનતા હો તો એ
પણ માનવું જ જોઈએ કે પ્રથમ ક્રિયાથી પણ પટની ઉત્પત્તિ થાય છે, જો
પ્રથમ ક્રિયાથી પટ ઉત્પન્ન થતો ન હોય તો તે અન્તિમ ક્રિયાથી પણ ઉત્પન્ન
થઈ શકતો નથી. આ રીતે માનવામાં આવે તો પટનું ઉત્પાદન જ કદી થઈ
શકે નહીં. પણ એવું તો લાગતું નથી કે અન્તિમ તંતુ પ્રવેશના સમયે પણ
પટ ઉત્પન્ન થતો ન હોય. તેથી એ માનવું જ જોઈએ કે પ્રથમ તંતુ પ્રવેશના
સમયે જ અવયવી પટનો કેટલોક ભાગ તો ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. બાકીનો જે
ભાગ ઉત્પન્ન થવાનો બાકી રહે છે તે દ્વિતીય ક્રિયાથી ઉત્પન્ન થાય છે. એજ
પ્રમાણે પટનો જે જે વિભાગ આગલી ક્રિયાઓમાં ઉત્પન્ન થતો નથી તે તે

ક્રમશઃ ઉત્પત્તિર્જાયતે इत्यन्तिमतन्तुપ્રवेशકाले निष्पन्नः पट इति व्यपदेशो भवतीति । यदि च प्रथमकार्यनिरपेक्षा उत्तरक्रिया तदैव उत्तरक्रियायाः सार्थक्यं भवेन्नान्यथा, तदेवं यथा प्रथमसमये उत्पद्यमान एव पट उत्पन्नस्तथैव असंख्यात-समयपरिमाणवत्या उदयावलिकायाः प्रथमसमयादारभ्य चलदेव कर्म चलितमिति कथ्यते । यतो यदि चलनोन्मुखीभूतं कर्म उदयावलिकायाः प्रथमसमये न चलेत् तदा प्रथमसमये चलनरहिता सती सा क्रिया कर्मनिरर्थिका भवेत्, अत्र कर्मपदं क्रियापरकं ज्ञेयम्, तथा तत्कर्म प्रथमसमये नाचलत्तथैव द्वितीय-तृतीयादिसम-येऽपि न चलिष्यति, यतश्चलनरहितप्रथमसमयात् द्वितीयादिसमये किं वैलक्षण्यम् ?

पर्यन्त की क्रिया से क्रमशः उत्पन्न होता जाता है । इस तरह अन्तिम-तन्तुप्रवेशकाल में पट निष्पन्न हो चुका, ऐसा व्यवहार होता है । उत्तर-क्रिया की सार्थकता तो इसी में है कि वह प्रथमक्षण की क्रिया के कार्य से निरपेक्ष रहे, अतः जिस प्रकार प्रथम समय में उत्पद्यमान ही पट उत्पन्न कह दिया जाता है उसी प्रकार असंख्यातसमय की प्रमाणवाली उदयावलिका के प्रथम समय से लेकर उदय में आये हुए कर्म पुद्गल चलित-उदय में आचुके, ऐसे कह दिये जाते हैं, क्योंकि चलनोन्मुखी-भूत कर्म उदयावलिका के प्रथम समय में उदय में न आवे तो प्रथम समय में कर्मपुद्गलों के उदयरूप चलनरहित होती हुई वह क्रिया क्रिया ही नहीं मानी जावेगी । तथा-वह कर्मपुद्गल प्रथम समय में यदि उदय में न आवे तो द्वितीय तृतीय आदि समय में भी वह उदय में नहीं आसकेगा, क्योंकि कर्मपुद्गलों के उदयरूप चलन से रहित उस प्रथम

ભાગ અન્તિમ કાળ સુધીની ક્રિયાઓ દ્વારા ક્રમશઃ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. આ રીતે અન્તિમતંતુપ્રવેશકાળે પટનું નિર્માણ થઈ ગયું, એમ વ્યવહારમાં કહેવાય છે. ઉત્તરક્રિયાની સાર્થકતા (સફળતા) તો તેમાં જ છે કે તે પ્રથમ ક્ષણની ક્રિયાના કાર્યથી નિરપેક્ષ રહે. તેથી જેમ પ્રથમ સમયે જ ઉત્પદ્યમાન પટને ઉત્પન્ન થયો કહી દેવાય છે તેમ અસંખ્યાત સમયની પ્રમાણ વાળી ઉદયાવલિકાના પ્રથમ સમયથી માંડીને ઉદયમાં આવેલાં કર્મપુદ્ગલોને ‘ચલિત’-ઉદયમાં આવી ચૂક્યાં-એમ કહી દેવાય છે. કારણ કે ચલનોન્મુખ થયેલ કર્મને ઉદયાવલિકાના પ્રથમ સમયમાં ઉદયમાં ન આવે તો પ્રથમ સમયમાં કર્મપુદ્ગલોના ઉદયરૂપ ચલનથી રહિત એવી તે ક્રિયાને ક્રિયા જ ન માની શકાય. તથા જો તે કર્મપુદ્ગલ પ્રથમ સમયમાં ઉદયમાં ન આવે તો દ્વિતીય, તૃતીય આદિ સમયમાં પણ તે ઉદયમાં નહીં આવી શકે. કારણ કે કર્મપુદ્ગલોના ઉદયરૂપ ચલનથી રહિત તે પ્રથમ સમય કરતાં અન્ય દ્વિતીય આદિ સમયોમાં શી વિલક્ષણતા

નૈવૈલક્ષણ્યં વિદ્યતે, ક્રિયાત્વધર્મસ્ય સર્વત્ર સમાનત્વાત્, અતો યથાઽન્તિમસમયે ચલન-
રૂપા ક્રિયા મન્યતે તથા પ્રથમસમયેઽપિ ચલનરૂપા ક્રિયાઽવશ્યમભ્યુપગન્તવ્યા, અતઃ
સર્વસમયાનાં સમાનત્વાદન્તિમસમયે ક્રિયા સ્વીક્રિયતે, પ્રથમસમયે સા સ્વીકર્ત-
વ્યેતિ કથનં યુક્તિરિત્તમેવ ભવતિ । અપિ ચ કર્મણાં સ્થિતેઃ પરિમિતત્વાત્ કર્માભા-
વાઽભ્યુપગમાત્ ઉદયાવલિકાકાલસ્યાદિસમયે એવ કિંચિચ્ચલિતં સત્ તદુ-
ત્તરસમયે ન ચલતિ તદા ઉત્તરાદિષુ તદેવ પ્રથમં ચલનં ભવેત્, તતશ્ચ તસ્મિ-

સમય સે અન્ય દ્વિતીયાદિ સમયોં મેં કયા વિલક્ષણતા હો સકતી હૈ ?
કોઈ મી વિલક્ષણતા નહીં, કયોં કિ ક્રિયાત્વસામાન્યરૂપ ધર્મ કી
સર્વત્ર સમાનતા હૈ । ઇસલિંચે જૈસે અન્તિમસમય મેં કર્મપુદ્ગલોં કી ઉદય-
રૂપ ચલનક્રિયા માનતે હો વૈસે હી પ્રથમ સમય મેં ડનકી મી વહ
ચલનરૂપ ક્રિયા અવશ્ય માનની ચાહિયે, અતઃ સર્વ સમયોં મેં સમાનતા
હોને સે “અન્તિમ સમય મેં હી વહ ક્રિયા માની જાવે ઓર પ્રથમ સમય
મેં વહ ન માની જાવે” યહ કથન યુક્તિ સે રહિત હૈ । ઓર મી-કર્મોં કી
સ્થિતિ પરિમિત હોતી હૈ ઇસ કારણ કર્મોં કા ઉદય નહીં હોને કા ઇસા મી
સમય આ જાતા હૈ કિ જિસમેં યોગ્ય ભવ્યાત્મા કર્મરહિત હો જાતા હૈ ।
ઉદયાવલિકાકાલકે આદિ સમયમેં હી કર્મોંકે કુછર અંશકા ઉદય
માના હૈ સો જો ઉદયાવલિકા કાલકે આદિ સમયમેં ઉદયમેં આતા હૈ
વહ ઉદયાવલિકા કાલકે દ્વિતીયાદિ સમયોંમેં ઉદય નહીં આતા હૈ ।
યદિ દ્વિતીયાદિ સમયોંમેં વહી પ્રથમ સમયકા હુઆ ઉદય ચલતા રહે તો

હોઈ શકે છે ? કોઈ પણ વિલક્ષણતા હોતી નથી. કારણ કે ક્રિયાત્વસામાન્ય-
રૂપ ધર્મની સર્વત્ર સમાનતા છે. તે કારણે જેવી રીતે અન્તિમ સમય કર્મપુ-
દ્ગલોની ઉદયરૂપ ચલન ક્રિયાને આપ માનો, છે તેવી રીતે પ્રથમ સમયમાં
પણ તેમની તે ચલનરૂપ ક્રિયા અવશ્ય માનવી જોઈએ. આ રીતે વિચાર કરતાં
સર્વ સમયોમાં સમાનતા હોવાથી અન્તિમ સમયમાં જ તે ક્રિયા માનવામાં
આવે અને પ્રથમ સમયમાં તેને માનવામાં ન આવે તે વાત યુક્તિથી રહિત જ છે.

ફરી—કર્મોની સ્થિતિ પરિમિત હોય છે તે કારણે કર્મોને ઉદયમાં ન આવવાનો
એક એવો સમય પણ આવી જાય છે કે જેમાં યોગ્ય ભવાત્મા કર્મ-રહિત
બની જાય છે. ઉદયાવલિકા કાળના આદિ સમયમાં જ કર્મોના કોઈ કોઈ
અંશનો ઉદય માન્યો છે. જે કર્મો ઉદયાવલિકા કાળના આદિ સમયમાં ઉદયમાં
આવે છે તે ઉદયાવલિકા કાળના દ્વિતીયાદિ સમયોમાં ઉદયમાં આવતાં નથી.
જો ઉત્તરાદિ સમયોમાં તે પ્રથમ સમયમાં થયેલો ઉદય ચાલુ રહે તો તે પ્રથમ

ન્નેવ ચલને સર્વેષામુદયાવલિકાચલનસમયાનાં નૈરર્થક્યમાપતેત્ , અતો યદિ ચરમ-સમયે કર્મ ચલતીતિ મન્યતે, તદા સર્વસ્મિન્નેવ સમયે કર્મ ચલતીતિ અવશ્યમેવ સ્વીકરણીયમિતિ સ્વવર્તમાનતાયાં ચલદપિ તત્કર્મ સ્વસ્વપૂર્વાપેક્ષયા ચલિતમિતિ ષ્યપદેશે કાપિ ન ક્ષતિરિતિ યદુક્તમ્ 'ચલમાણે ચલિણ' તત્સુષ્ટુ એવોક્તમિતિ ? ।

ઉસ પ્રથમ સમયકે હુણ ઉદયકે ચલનમેં હી સમસ્ત ઉદયાવલિકાકે સમયોંકા ક્ષય હો જાવેગા, અર્થાત્ આદિ ચલનમેં હી ઉદયાવલિકાકા સર્વકાલ સમાપ્ત હો જાવેગા તો ફિર કમીં ભી કર્મોંકા અન્ત હો હી નહીં સકેગા । દૂસરે-ઉદયાવલિકાકે પ્રથમ સમયમેં જિતના કર્મીંશ ઉદયમેં આ ગયા હૈ વહી આવલિકાકે દ્વિતીયાદિ સમયોંમેં ઉદય આયા હુઆ માના જાવે તો ફિર આવલિકાકે વે દ્વિતીયાદિ સમય સર્વ નિરર્થક હી માનના પડેગા, ક્યોં કિ ઉનકી કહીં સફલતા તો હુઈ નહીં હૈ । પ્રથમ સમયકે કર્મોંદયાંશકી અપેક્ષા ઉનકી સફલતા માની નહીં જા-સકતી હૈ, ક્યોં કિ ઉસ અંશકા ઉદય તો પ્રથમ સમયમેં હો હી ચુકા હૈ । ફસલિયે યદિ ચરમ સમયમેં પ્રથમાદિ સમયકે આયે હુણ ઉદયાંશકે વિના અવશિષ્ટ કર્મીંશ ઉદયમેં આતા હૈ તો યહ અવશ્ય હી માનના ચાહિયે કિ કર્મ ઉદયાવલિકાકે સર્વ સમયોંમેં ભિન્નર અંશસે ઉદયમેં આતા રહતા હૈ, અતઃ સ્વવર્તમાનતામેં ઉદયમેં આયા હુઆ ભી વહ કર્મ અપનેર પૂર્વ અંશોંકી અપેક્ષાસે ઉદયમેં આવુકા, ફસ પ્રકારકે કથનમેં કોઈ

-સમયે થયેલ ઉદયના ચલનમાં જ સમસ્ત ઉદયાવલિકાના સમયોને ક્ષય થઈ જશે. એટલે કે આદિ ચલનમાં જ ઉદયાવલિકાનો સર્વકાળ સમાપ્ત થઈ જશે તો પછી કદી પણ કર્મોનો અન્ત થઈ શકશે જ નહીં. ખીન્નું-ઉદયાવલિકાના પ્રથમ સમયમાં જેટલાં કર્મના અંશ ઉદયમાં આવી ગયા છે તેમને જ આવલિકાના દ્વિતીયાદિ સમયોમાં ઉદયમાં આવ્યા માની લેવામાં આવે તો પછી આવલિકાના તે દ્વિતીયાદિ બધા સમયોને નિરર્થક જ માનવા પડશે. કારણ કે તેમની કયાંય સફળતા તો થઈ નથી. પ્રથમ સમયના કર્મોંદયના અંશની અપેક્ષાએ તેમની સફળતા માની શકાય નહીં, કારણ કે તે અંશનો ઉદય તો પ્રથમ સમયમાં જ થઈ ચૂક્યો છે. તેથી જો ચરમ સમયમાં પ્રથમાદિ સમયે આવેલ ઉદયાંશ વગરના બાકીના કર્મીંશ ઉદયમાં આવતા હોય તો તે વાત અવશ્ય માનવી જ પડશે કે ઉદયાવલિકાના સર્વ સમયોમાં કર્મ ભિન્ન ભિન્ન અંશે ઉદયમાં આવતું રહે છે. તેથી સ્વવર્તમાનતામાં ઉદયમાં આવેલ તે કર્મ પોત-પોતાના પૂર્વ અંશોની અપેક્ષાએ ઉદયમાં આવી ચૂક્યું, એવા કથનમાં કોઈ દોષ રહેતો નથી.

“ઉદીરિજ્જમાણે ઉદીરિત” ઇતિ ઉદીર્યમાણમુદીરિતમ્, અનુદયપ્રાપ્તસ્ય સ્વકીયફલદાનાયોદયમપ્રાપ્તસ્ય આગામિકેન ચિરકાલેન વેદયિતવ્યસ્ય કર્મદલિકસ્ય વિશિષ્ટાધ્યવસાયલક્ષણેન કરણેનાઽઽકૃષ્યોદયાવલિકાયાં પ્રક્ષેપણમુદીરણા। સા ચાસંખ્યેયસમયલક્ષણા। તયા પુનરુદીરણયા પ્રથમસમયે એવ ઉદીર્યમાણસ્ય કર્મણ ઉત્પદ્યમાનપટસ્યોત્પન્નમિવ ઉદીરિતત્વં ભવતિ, અતઃ ઉદીર્યમાણમેવ કર્મ ઉદીરિતમિતિ વ્યવહ્રિયતે, ઇતિ ૨।

ક્ષતિ નહીં આતી હૈ । તાત્પર્ય કહનેકા યહી હૈ કિ ઉદયાવલિકાકે અસં-
ખ્યાત સમય હોતે હૈં હનમેં કર્મપુદ્ગલ ક્રમશઃ ઉદયમેં આતે રહતે હૈં,
અતઃ કર્મકા જિતના અંશ ઉદયાવલિકાકે જિસર સમયમેં ઉદયમેં આ-
ચુકા હૈ ઉસ અપેક્ષાસે વહ કર્મ આગેર ઉદયાવલિકાકે સમયમેં ઉદયમેં
આતા હુઆ મી ચલિત કહા જાતા હૈ, ઓર અમી જિતને અંશમેં ઉદય-
મેં આ રહા હૈ ઉતને અંશમેં વહ “ચલમાણે” હૈ । હસ પ્રકારકે અપેક્ષા-
કથનમેં કોઈ વિરોધ નહીં હૈ, હસલિયે “ચલમાણે ચલિત” યહ સૂત્ર
ચિલકુલ નિર્દોષ કહા ગયા હૈ ૧।

“ઉદીરિજ્જમાણે ઉદીરિત” ઉદીર્યમાણ કર્મકો ઉદીરિત કહના યહ
મી ઠીક હૈ, ઉદય અવસ્થાકો પ્રાપ્ત નહીં હુએ એસે કર્મદલિકકો કિ જો
આગામી લંબે કાલમેં ઉદયમેં આને યોગ્ય હૈ ઉસકો વિશિષ્ટ અધ્યવસાયરૂપ
કરણકે દ્વારા ધ્રુવચકર ઉદયાવલિકામેં પ્રક્ષિપ્ત કરના અર્થાત્ ઉદયમેં લાના
હસકા નામ ઉદીરણા હૈ । યહ ઉદીરણા અસંખ્યાત સમયકી હોતી હૈ ।

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-ઉદયાવલિકાના અસંખ્યાત સમય હોય છે. તે સમ-
યોમાં કર્મપુદ્ગલ ક્રમશઃ ઉદયમાં આવતાં રહે છે. તેથી કર્મને બેટલો અંશ
ઉદયાવલિકાના જે જે સમયમાં ઉદયમાં આવી ચૂકયો છે તે અપેક્ષાએ તે કર્મ
ઉદયાવલિકાના ઉત્તર સમયોમાં (પછીના સમયોમાં) ઉદયમાં આવવા છતાં પણ
ચલિત કહેવાય છે. અને અત્યારે બેટલા અંશે ઉદયમાં આવી રહેલ છે તેટલા
અંશે “ચલમાણે” છે. આ પ્રકારે વિચારવામાં આવે તો આ અપેક્ષા કથનમાં કોઈ
વિરોધ નથી. તેથી “ચલમાણે ચલિત” સૂત્રને તદ્દન નિર્દોષ કહેવામાં આવેલ છે. (૧)

“ઉદીરિજ્જમાણે ઉદીરિત” ઉદીર્યમાણ કર્મને ઉદીરિત કહેવું એ પણ બરા-
બર છે. ઉદયમાં નહીં આવેલાં પણ આગામી લાંબે કાળે ઉદયમાં આવવાને
યોગ્ય જે કર્મદલિકો છે તેમને વિશિષ્ટ અધ્યવસાયરૂપ કરણ દ્વારા ખેંચીને
ઉદયાવલિકામાં લાવવા તેનું નામ ઉદીરણા છે. તે ઉદીરણા અસંખ્યાત સમયની

કર્મણઃ છિન્નત્વમિતિ વ્યવહારોપિ પૂર્વોક્તપટદૃષ્ટાન્તેન ભવતિ, इत्यतश्छिद्यमान-
મેવ કર્મ છિન્નમિતિ કથ્યતે ૫ ।

“ભિજ્જમાણે ભિન્ને” ઇતિ, ભિદ્યમાનં ભિન્નમિતિ, અપવર્તનાનામકરણ-
વિશેષેણ તીવ્રરસસ્ય શુભસ્યાશુભસ્ય વા કર્મણો વહુકાલાત્સંચિતસ્ય મંદતાકરણમ્,
અષ્ટસુ કરણેષુ તૃતીયોદ્વર્તનનામકરણવિશેષેણ મન્દરસસ્ય શુભસ્યાશુભસ્ય વા
કર્મણશ્ચ તીવ્રતાકરણં ભેદઃ, અસ્ય કરણસ્ય સ્વભાવઃ કર્મણઃ સ્થિતિરસયોર્વૃદ્ધિ-
કરણમ્ । इदं ભેદનમપ્યસંખ્યાતસમયકમેવ, તસ્ય પ્રથમસમયે ભિદ્યમાનમેવ કર્મ
પટદૃષ્ટાન્તેન ભિન્નમિતિ વ્યપદિશ્યતે, ઇતિ ૬ ।

સ્થિતિ અસંખ્યાત સમયકી હૈ । इस छेदनके प्रथम समयमें छिदते हुए
કર્મકો છિન્ન કહના, એસા વ્યવહાર પૂર્વોક્ત પટદૃષ્ટાન્તસે સધ જાતા હૈ,
इसलिये छिद्यमान ही कर्म छिन्न हुआ, એસા કહા જાતા હૈ ૫ ।

“ભિજ્જમાણે ભિન્ને” ભિદતે હુએ કર્મકો ભિદ ગયા કહના, यह भी
ઠીક હૈ । અપવર્તનાકરણસે ચિરકાલસંચિત એસે શુભ તથા અશુભ
કર્મકે તીવ્ર રસકો મંદતારૂપમેં કરના, અથવા ઉદ્વર્તનાકરણસે જો કિ
આઠ કરણોમેં સે તીસરા કરણ હૈ उससे मन्दरसवाले शुभ और अशुभ
કર્મ કો તીવ્રરસ દેનેવાલે કરના, इसका नाम भिदना है—भेदन है । इस
કરણ કા સ્વભાવ એસા હી હૈ કિ यह कर्म की स्थिति और रस में वृद्धि
કરતા હૈ । यह भेदन भी असंख्यात समय की स्थिति वाला होता है ।
इसके प्रथम समय में भिदता कर्म, पट दृष्टान्त में प्रदर्शित युक्ति के
अनुसार भिद गया, इस रूप से व्यवहृत होता है ६ ।

આ પ્રકારના અપવર્તનાકરણરૂપ છેદનની સ્થિતિ પણ અસંખ્યાત સમયની છે.
એ છેદનના પ્રથમ સમયમાં છેદાતાં કર્મને છિન્ન (છેદાઈ ગયું) કહેવામાં કોઈ
દોષ નથી, તે પૂર્વોક્ત પટના દૃષ્ટાંત દ્વારા સિદ્ધ થાય છે. તેથી છિદ્યમાન કર્મને
છિન્ન કર્મ કહેવામાં આવે છે (૫).

“ભિજ્જમાણે ભિન્ને” છેદાતાં કર્મને લેદાઈ ગયાં કહેવામાં પણ દોષ નથી.
ચિરકાલ સંચિત શુભ અને અશુભ કર્મના તીવ્ર રસને અપવર્તના કરણ દ્વારા
મંદ કરવો તેનું નામ ‘ભિદના’ લેદાવું છે. અથવા મંદ રસ વાળાં શુભ અને અશુભ
કર્મને ઉદ્વર્તનાકરણ દ્વારા તીવ્ર રસ દેનાર કરવું તેનું નામ ભિદના-લેદાવું છે.
(આઠ કરણોમાંના ત્રીજા કરણનું નામ ઉદ્વર્તનાકરણ છે). આ કરણમાં એવો
સ્વભાવ હોય છે કે તે કર્મની સ્થિતિ અને રસમાં વૃદ્ધિ કરે છે. આ લેદનની
સ્થિતિ પણ અસંખ્યાત સમયની હોય છે. પટના દૃષ્ટાંતમાં બતાવેલી યુક્તિ અનુ-
સાર પ્રથમ સમયમાં લેદાતા કર્મને ‘લેદાઈ ગયું’ કહેવામાં કોઈ દોષ નથી (૬).

“લલમાણે લલે” ઇતિ, લલમાનં લલમ્ ઇતિ, લાહઃ=કર્મલલિકાષ્ઠાનાં ધ્યાનાગ્નિના સ્વસ્વરૂપાપનયનમ્, અકર્મલ્લવજનનમિત્યર્થઃ । યથા લલ્લિના લલ્લાનાં લાષ્ઠાનાં સ્વકીયસ્વરૂપાપનયનં ભસ્માલિરૂપેણ લ પરિણમનં ભવતિ તથા કર્મલલિકાનામપિ સ્વકીયં રૂપં ધ્યાનાગ્નિાપનીયતે સ ંવ કર્મણાં લાહઃ લલ્યતે । તાલ્લશલાહસ્યાપિ અન્તર્મુલ્લર્ત્તવર્ત્તિલ્લવેન અસંલ્લયેયસમયસ્યાલિસમયે લલમાનમેવ કર્મ લલમિતિ વ્યપલિશ્યતે ૭ ।

“લિલ્લમાણે લલે” ઇતિ, લિલમાણં લલિમિતિ, આયુલ્લકર્મલલિકાનાં લ્યો મરણમ્ । તાલ્લશમરણમપ્યસંલ્લયેયસમયલ્લર્ત્તિ, તસ્ય જન્મનઃ પ્રથમસમયાલારાભ્યાનુ-

“લલમાણે લલે” જો જલ રહા હૈ લસે જલ લુકા લહના યહ ભી ટીક હૈ । કર્મલલિકરૂપ લાષ્ઠ લો ધ્યાનરૂપ અગ્નિ સે અપને સ્વભાવ સે રહિત કરના ઇસલા નામ લાહ હૈ । જો કર્મલલિક લહિલે કર્મરૂપ પર્યાય સે અપની આપ મેં સ્થિત થે લલ્લે અકર્મલ્લરૂપ પર્યાય સે આલ્લાન્ત લનાના યહી કર્મોં લા લાહ હૈ । જિસ પ્રકાર અગ્નિલ્લારા ભસ્મસાત્ હુઆ લાષ્ઠ અપને સ્વરૂપ લો લોલ્લ લેતા હૈ ંર ંસ્માલિરૂપ સે પરિણમિત હો જાતા હૈ, ઇસી પ્રકાર ધ્યાનરૂપ અગ્નિ લે લ્લારા કર્મલલિકોં લા લાહ હોતા હૈ, ઇસસે લનલે સ્વરૂપ લા અપલન હો જાતા હૈ ંર લે અકર્મલ્લરૂપ પર્યાય મેં પરિણમ જાતે હૈ । યહી કર્મોં લા લાહ લહા ગયા હૈ । યહ લાહ અન્તર્મુલ્લર્ત્તવર્ત્તિ હોતા હૈ ંર અન્તર્મુલ્લર્ત્ત લે અસંલ્લયાત સમય હોતે હૈ સો આલિ સમય મેં જિસ કર્મલલિક લા લાહ હો રહા હૈ લસે લાહ હો લુકા લહના નિલ્લુષ્ટ હૈ ૭ ।

“લલમાણે લલે” લે જળી રહું લે તેને જળી ગયું લહેલામાં લણુ લોષ નથી. કર્મલલિક ઇંપી લાંલને ધ્યાનરૂપ અગ્નિ લ્લારા તેમના સ્વલાવથી રલિત લરવા તેનું નામ લાહ-(જળલું તે) લે. લે કર્મલલિકો લહેલાં કર્મરૂપ પર્યાયે લોતામાં રહેલાં લતાં તેમને અકર્મરૂપ પર્યાયથી આલ્લાન્ત બનાવલા તેને જ લર્મેનો લાહ-લર્મેનું જલન-લહે લે. લેવીરીતે અગ્નિ લ્લારા જળીને લસ્મ થયેલ લાષ્ઠ લોતાનું સ્વરૂપ લોલી લે લે અને લસ્મ રૂપે પરિણમે લે, તેવી જ રીતે ધ્યાન રૂપ અગ્નિ લ્લારા કર્મલલિકોનું લહેન થાય લે. તેથી તેમના સ્વરૂપનું અપનયન થાય લે, અને તેઓ અકર્મલ્લ પર્યાયમાં પરિણમે લે, તેને જ લર્મેનું લહેન લહું લે. આ લાહની અન્તર્મુલ્લર્ત્તની સ્થિતિ લોાય લે. અન્તર્મુલ્લર્ત્તના અસંજ્યાત સમય લોાય લે. તેથી આલિ સમયમાં લે કર્મલલિકનું લહેન થલ રહું લોાય તેને ‘લહેન થલ ગયું’ ંમ લહેલામાં લોષ નથી. (૭)

ક્ષણભાવીચિમરણત્વેન સદ્ભાવાત્ ત્રિયમાણં મૃતં કથ્યતે । મરણં પञ્ચવિધમ્-આવી-
ચિકા-ડવધ્યા-ડડત્યન્તિક-વાલ-પણ્ડિત-મરણભેદાત્, તત્ર-આ-સમન્તાત્ વીચયઃ
પ્રતિક્ષણમનુભૂયમાનસ્ય આયુષ્કર્મદલિકસ્ય દ્વિતીયાધ્યાયુર્દલિકસ્યોદયેન વિનાશ-
લક્ષણાડવસ્થા યસ્મિન્ તદાવીચિકમરણમિત્યાવીચિમરણશબ્દસ્યાવયવર્થઃ । અથવા-
આ-સમન્તાત્ વીચિવત્તરંગવન્મરણમાવીચિમરણં, યથા જલતરંગઃ પ્રતિક્ષણં ક્રમશો
જાયતે, એકસ્યાનન્તરમપરસ્યાગમનં ભવત્યેવ તથા જન્મનઃ કાલાદારભ્ય એકસ્ય

“મિજ્જણાણે મહે” મરતે હુએ કર્મ કો મર ગયા કહના મી ઠીક હૈ ।
આયુષ્ક કર્મ કે દલિકોં કા ક્ષય હોના હસકા નામ મરણ હૈ । એસા
મરણ મી અસંખ્યાત સમયવર્તી હોતા હૈ । જન્મ કે પ્રથમ સમય સે
લેકર આવીચિમરણ હોતે રહને કે કારણ મરણ કા સદ્ભાવ હરએક ક્ષણ
મેં પાયા જાતા હૈ । હસસે મરતે હુએ કર્મ કો મર ગયા કહના ઠીક હૈ ।
મરણ પાંચ પ્રકાર કા હૈ-(૧) અવીચિમરણ, (૨) અવધિમરણ, (૩) આ-
ત્યંતિકમરણ, (૪) વાલમરણ ઓર (૫) પળ્ડિતમરણ । આ-ચારોં તરફ
સે વીચિ-પ્રતિક્ષણ અનુભવ મેં આતે હુએ આયુષ્કર્મ કે દલિક કી
દ્વિતીયાદિ આયુષ્કર્મ કે દલિક કે ઉદય સે વિનાશરૂપ અવસ્થા જિસ
મરણ મેં હોતી રહતી હૈ વહ અવીચિમરણ હૈ, યહ આવીચિમરણ-શબ્દ
કા અવયવર્થ હૈ । અથવા આ-ચારોં તરફ સે વીચિ કી તરહ-તરંગોં કે
જૈસા જો મરણ હૈ વહ આવીચિમરણ હૈ જૈસે-જલતરંગ પ્રતિક્ષણ ક્રમશઃ
એક કે પીછે એક આતા રહતા હૈ ઉસી તરહ જન્મ કાલ સે લેકર એક

“મિન્ માણે મહે” મરતાં (ક્ષય પામતાં) કર્મેની મરી ચૂક્યાં-ક્ષય થઈ ગયાં.
કહેવામાં હોય નથી. કર્મના દલિકોનો ક્ષય થયો એટલે તેમનું મરણ થયું કહે-
વાય છે. એવા મરણની કાળસ્થિતિ પણ અસંખ્યાત સમયની હોય છે. જન્મના
પ્રથમ સમયથી લઈને આવીચિમરણ થતું રહેતું હોવાથી મરણનો સદ્ભાવ પ્રત્યેક
ક્ષણે એવા મળે છે. તેથી મરતાં કર્મેની મરી ગયેલાં કહેવામાં વાંધો નથી.
મરણ પાંચ પ્રકારનાં છે-(૧) આવીચિમરણ, (૨) અવધિમરણ, (૩) આત્યંતિક-
મરણ, (૪) વાલમરણ અને (૫) પંડિતમરણ. આ-ચારે તરફથી, વીચિ-
પ્રતિક્ષણ અનુભવમાં આવતાં અયુષ્કર્મનાં દલિકની દ્વિતીયાદિ આયુષ્કર્મના
દલિકના ઉદયથી વિનાશરૂપ અવસ્થા જે મરણમાં થાય છે તે મરણને ‘આવી-
ચિમરણ’ કહે છે. આ પ્રમાણે આવીચિમરણનો અવયવર્થ થાય છે. અથવા-
ચારે તરફથી વીચિ (તરંગો)નાં જેવું જે મરણ હોય છે તેને આવીચિમરણ
કહે છે. જેવી રીતે એક જળતરંગની પાછળ બીજું. અને તેની પાછળ ત્રીજું
એમ એકની પાછળ બીજાં જળતરંગો પ્રતિક્ષણ આવતાં જ રહે છે તેમ જન્મ-

આયુષ્કર્મદલિકસ્ય ક્ષયાનન્તરમપરસ્ય આયુષ્કર્મદલિકસ્યાગમનં ભવત્યેવ, તદેતદાવી-
ચિમરણેન આયુષ્કર્મદલિકાનાં પ્રતિસમયં ક્રમશઃ ક્ષયો ભવતિ, અતસ્તસ્ય પ્રથમ-
સમયે મરણેન આયુષ્કર્મણો મ્રિયમાણસ્યૈવ મૃતત્વં કથ્યતે ઇતિ મ્રિયમાણં
મૃતમિતિ વ્યપદિશ્યતે ૮ ।

“નિજ્જરિજ્જમાણે નિજ્જિજ્જણે” ઇતિ, નિર્જીર્યમાણં નિર્જીર્ણમિતિ, યથા
પુનર્નોત્પત્તિર્જાયેત તથારૂપેણ કર્મપુદ્ગલાનાં ક્ષયો નિર્જરણં=કર્મણામાત્યન્તિકો
વિનાશ ઇતિ યાવત્, તસ્યાસંખ્યેયસમયવર્તિત્વાત્તસ્ય પ્રથમસમયે એવ તેન નિર્જરણેન
ક્ષીયમાણસ્યૈવ કર્મણો નિર્જીર્ણત્વમુપપદ્યતે, અતઃ ઇહાપિ પટોત્પત્તિદૃષ્ટાન્તેન નિર્જી-
ર્યમાણમેવ કર્મ નિર્જીર્ણમિતિ વ્યપદિશ્યતે ૯ । ઇતિ નવપ્રશ્નાનામુત્તરમ્ ।

આયુષ્કર્મદલિક કે ક્ષય કે અનન્તર દૂસરે આયુષ્કર્મદલિક કા આગમન
હોતા હી રહતા હૈ, ઓર ઉસકા નાશ બી હોતા રહતા હૈ। હસ નાશકા નામ
હી આવીચિમરણ હૈ। હસ આવીચિમરણ સે આયુષ્કર્મ કે દલિકોંકા પ્રતિ-
સમય ક્રમશઃ ક્ષય હોતા રહતા હૈ। હસલિયે યે ઉસકે પ્રથમસમય મેં આયુ-
ષ્કર્મ કે મરણ કે સદ્ભાવ સે મરતે હુણ આયુષ્કર્મકો મૃત કહ
દિયા જાતા હૈ ૮ ।

“નિજ્જરિજ્જમાણે નિજ્જિજ્જણે” જિસ કર્મ કી નિર્જરા પ્રારંભ હો ચુકી
વહ નિર્જીર્ણ હો ચુકા, યહ કથન બી સત્ય હૈ। જિસસે ફિર સે ઉત્પત્તિ
ન હો હસરૂપ સે કર્મપુદ્ગલોં કા ક્ષય હોના હસકા નામ નિર્જરા હૈ।
નિર્જરા મેં કર્મોં કા આત્યન્તિક વિનાશ હોતા હૈ। યહ નિર્જરા બી
અસંખ્યાતસમયવર્તિની હોતી હૈ। હસકે પ્રથમ સમય મેં હી નિર્જરણ સે
ક્ષીયમાણ કર્મ મેં નિર્જીર્ણત્વ બન જાતા હૈ। તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ

કાળથી લઇને એક આયુષ્કર્મ દલિકના ક્ષય પછી બીજા આયુષ્કર્મ દલિકનું
આગમન થતું જ રહે છે અને તેનો નાશ થતો રહે છે. તે નાશને જ આવી-
ચિમરણ કહે છે. આ આવીચિમરણથી આયુષ્કર્મનાં દલિકોનો પ્રતિસમય ક્રમશઃ
ક્ષય થતો રહે છે. તેથી તેના પ્રથમ સમયમાં આયુષ્કર્મના મરણના સદ્ભાવને
લીધે મરતાં આયુષ્કર્મને મૃત કહેવામાં આવે છે. (૮)

“નિજ્જરિજ્જમાણે નિજ્જિજ્જણે” ‘જે કર્મની નિર્જરા શરૂ થઈ ગઈ છે તે કર્મ નિર્જીર્ણ
થઈ ગયું’ એ કથન પણ સત્ય છે. ફરીથી ઉત્પત્તિ ન થાય એવી રીતે કર્મપુદ્ગલોનો
ક્ષય થવો તેનું નામ નિર્જરા છે. નિર્જરામાં કર્મોનો આત્યન્તિક વિનાશ થાય છે.
તે નિર્જરાની કાળસ્થિતિ પણ અસંખ્યાત સમયની હોય છે. તેથી તેના પ્રથમ
સમયે જ નિર્જરણથી ક્ષીયમાણ કર્મમાં નિર્જીર્ણત્વનો વ્યવહાર થઈ શકે છે.

નનુ સાક્ષાદેવ ભગવન્મુખાદ્ જ્ઞાતસર્વવિષયત્વાત્, વિરચિતદ્વાદશાઙ્ગતયા સમ-
ધિગતસમસ્તશ્રુતવિષયત્વેન વિવિધલઘ્વિસંપન્નત્વેન સર્વજ્ઞકલ્પનિરૂપકત્વેન સર્વસં-
શયચ્છેદકતયા સર્વજ્ઞતુલ્યત્વાદ્ ગૌતમો બાલજીવત્ કથમેવંવિધં સંદિગ્ધપદાર્થવિ-
ષયકં પ્રશ્નં કૃતવાન્, ઉક્તશ્ચ—

“ સંઘાઈંણ ઉ ભવે, સાહઈ જં વા પરો ઉ પુચ્છેજ્ઞા ।

ળ ય ણં અણાઈસેસી, વિયાણઈંણં એસ છુમત્થો ” ॥ ૧ ॥

છાયા—સંખ્યાતીતાંસ્તુ ભવાન્ કથયતિ યદ્ વા પરસ્તુ પૃચ્છેત્ ।

ન ચ તમનતિશેષી વિજાનાત્યેષ છદ્વસ્થઃ, ॥ ૧ ॥

કિં નિર્જરા કે પ્રથમ સમય મેં ક્ષય હોતે હુએ કર્મ કો પટોત્પત્તિ કે
દૃષ્ટાન્ત્ સે ક્ષીણ હુઆ માન લિયા જાતા હૈ, ઇસલિયે “ નિર્જીર્યમાણં
નિર્જીર્ણમ્ ” એસા વ્યપદેશ હો જાતા હૈ ૧।

શંકા—સાક્ષાત્ હી ભગવાન્ કે મુખ સે જિન્હોં ને સમસ્ત વિષયોં
કો જાના હૈ ઓર સમસ્ત વિષયોં કે જ્ઞાતા હોને કે કારણ જિન્હોંને
દ્વાદશાઙ્ગી કો રચા હૈ । તથા ઇસ દ્વાદશાઙ્ગી કે રચનેં કે કારણ હી જો
સમસ્ત શ્રુતવિષય કે જ્ઞાતા માને જાતે હૈં । વિવિધલઘ્વિયોં સે સંપન્ન
હોને કે કારણ સર્વજ્ઞતુલ્યનિરૂપક હોને કે કારણ, તથા સર્વસંશયોં કે
ઉચ્છેદ હોનેકે કારણ જો સર્વજ્ઞતુલ્ય માને ગયે હૈં, એસે ગૌતમસ્વામી ને
બાલ જીવોં કી તરહ ઇસ પ્રકાર કે સંદિગ્ધપદાર્થવિષયક નૌ પ્રશ્નોં કો
ક્યોં કિયા ? કહાં ભી હૈ—

“ સંઘાઈંણ ઉ ભવે, સાહઈ જં વા પરો ઉ પુચ્છેજ્ઞા ।

ળ ય ણં અણાઈસેસી, વિયાણઈંણં એસ છુમત્થો ” ॥ ૧ ॥

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પટોત્પત્તિના દૃષ્ટાંત અનુસાર નિર્જરાના પ્રથમ સમ-
યમાં ક્ષય થતાં કર્મને ક્ષીણ થઈ ગયેલું માની લેવામાં આવે છે. તેથી “નિર્જીર્ય-
માણં નિર્જીર્ણમ્” એવું કથન કરી શકાય છે (૯).

શંકા—જેમણે સાક્ષાત્ ભગવાનના મુખે જ સમસ્ત વિષયોનું જ્ઞાન
મેળવ્યું છે, સમસ્ત વિષયોના જ્ઞાતા હોવાને કારણે જેમણે દ્વાદશાંગીની રચના
કરી છે, તથા આ દ્વાદશાંગીની રચના કરવાને લીધે જેઓ સમસ્ત શ્રુત વિષયના
જ્ઞાતા ગણાય છે, તથા વિવિધ લઘ્વિયોના ધારક, સર્વજ્ઞતુલ્ય નિરૂપક, તથા સર્વ
સંશયોના ઉચ્છેદક હોવાથી જેઓ સર્વજ્ઞસમાન ગણાય છે, એવા ગૌતમસ્વામીએ બાલ
જીવોની જેમ આ પ્રકારના સંદિગ્ધપદાર્થવિષયક પ્રશ્નો શા માટે પૂછ્યા ? કહ્યું પણ છે—

ઇતિવચનાદસ્ય સર્વજ્ઞકલ્પત્વાવગમાત્ ન ચૈવંવિધસ્ય ગૌતમસ્યૈતાદ્દશપ્રશ્ન-
કરણમુચિતમિતિ ચેત્ પ્રાહ-અયં સર્વજ્ઞકલ્પો, ન તુ સર્વજ્ઞઃ, યથોક્તગુણવત્ત્વેપિ તસ્ય
છદ્ધસ્થતયા તદીયજ્ઞાનેઽનાભોગતાયાઃ સંભવાત્। ઉક્તશ્ચ—

“ ન હિ નામાઽનાભોગઃ, છદ્ધસ્થસ્યેહ કસ્યચિન્નાસ્તિ।

યસ્માજ્ઞાનાવરણં, જ્ઞાનાવરણપ્રકૃતિકર્મ ” ॥ ૧ ॥ ઇતિ।

જો છદ્ધસ્થ અતિશયજ્ઞાનશાલી હોતા હૈ વહ દૂસરે કે પૂછને પર
સંખ્યાતીત ભવોં કો કહ દેતા હૈ। ક્યોં કિ વહ ઉન્હેં જાનતા હૈ। ઇસ
વચન સે છદ્ધસ્થ હોને પર ખી ગૌતમસ્વામી સર્વજ્ઞકલ્પ માને ગયે હૈં,
અતઃ સર્વજ્ઞકલ્પ ગૌતમસ્વામી કો એસે પ્રશ્ન કરના ઉચિત નહીં થા।

સમાધાન—ગૌતમસ્વામી કો સર્વજ્ઞકલ્પ માના ગયા હૈ—ન કિ સર્વજ્ઞ।
ઇસલિયે યથોક્તગુણવત્તા હોને પર ખી છદ્ધસ્થ હોને કે કારણ ઉનેકે
જ્ઞાન મેં અનાભોગતા કી સંભાવના હૈ। કહા ખી હૈ—

“ ન હિ નામાનાભોગઃ, છદ્ધસ્થસ્યેહ કસ્યચિન્નાસ્તિ।

યસ્માજ્ઞાનાવરણં, જ્ઞાનાવરણપ્રકૃતિકર્મ ” ॥ ૧ ॥

કિસી ખી છદ્ધસ્થ કે અનાભોગ-અપરિપૂર્ણતા નહીં હૈ યહ બાત
નહીં હૈ—છદ્ધસ્થમાત્ર કે અનાભોગ હૈ હી। ક્યોં કિ જ્ઞાન કો આવરણ
કરનેવાલા જ્ઞાનાવરણકર્મ ઉનેકે હોતા હૈ ॥૧॥

“ સંસ્વાઈઐ ડ મવે, સાહઈ જં વા પરો ડ પુન્હેજ્જા।

ળ યત્રાણં અણાઈસેસી, વિયાણઈ ઇસ છડમત્થો ॥૧॥ ”

જે છદ્ધસ્થ અતિશયજ્ઞાનયુક્ત હોય છે તે અન્ય દ્વારા પૂછવામાં આવે
તો સંખ્યાતીત ભવો કહી દે છે, કારણ કે તેનું જ્ઞાન તે ધરાવે છે. આ વચના-
નુસાર છદ્ધસ્થ હોવા છતાં પણ ગૌતમસ્વામીને સર્વજ્ઞકલ્પ માન્યા છે. તેથી
સર્વજ્ઞકલ્પ ગૌતમ સ્વામી એવા પ્રશ્નો પૂછે તે યોગ્ય લાગતું નથી.

સમાધાન—ગૌતમ સ્વામીને સર્વજ્ઞ કલ્પ માન્યા છે—સર્વજ્ઞ માન્યા નથી.
તેથી ઉપરોક્ત ગુણો હોવા છતાં પણ છદ્ધસ્થ હોવાને કારણે તેમના જ્ઞાનમાં
અનાભોગતાનો (અપરિપૂર્ણતાનો) સંભવ રહે છે. કહું છું—

“ ન હિ નામાનાભોગઃ, છદ્ધસ્થસ્યેહ કસ્યચિન્નાસ્તિ।

યસ્માજ્ઞાનાવરણં, જ્ઞાનાવરણપ્રકૃતિકર્મ ॥ ૧ ॥ ”

છદ્ધસ્થમાં અનાભોગ-અપરિપૂર્ણતા હોતી નથી. એ વાત બરાબર નથી—છદ્ધસ્થ
માત્રમાં અનાભોગ (અપરિપૂર્ણતા) હોય છે જ. કારણ કે જ્ઞાન પર આવરણ
કરનારા જ્ઞાનાવરણકર્મ તો તેમને હોય છે જ.

इतिवचनेन छद्मस्थानां ज्ञानावरणकर्मसत्त्वेन गौतमस्यापि छद्मस्थत्वेन ज्ञानावरणकर्मणो विद्यमानत्वात् । अथवा निश्चितरूपेण “चलमाणे चलिष” इत्यादिकं जानतोपि गौतमस्य ज्ञाने प्रामाण्यसाधनाय प्रश्नसंभवात् । अथवा जानन्नपि गौतमः “अहं प्रश्नं करिष्यामि भगवांश्च तदुत्तरं दास्यति ततः प्रकृतिभद्रकाणां भव्यजीवानामपि सरलतया बोधोदयो भविष्यती—” त्याशयेन प्रश्नस्य संभवात् । अथवा “मया यद्वस्तु स्वशिष्येभ्यो बोधितं तदेव भगवन्मुखेनापि बोध्येत तदा मम वचसि शिष्याणां नितरामेव श्रद्धा भविष्यती—” त्याकल्य गौतमस्य प्रश्नकरणमुपपद्यते । अथवा ‘शिष्यस्य प्रश्नः गुरोश्चोत्तरम्’ इत्येवं या सूत्ररचना, तस्या मर्यादाया रक्ष-

इस वचन से छद्मस्थों के जब ज्ञानावरण कर्म की सत्ता है तो गौतमस्वामी के भी छद्मस्थ होनेके कारण ज्ञानावरण कर्म था ही, अतः उनके ज्ञान में परिपूर्णता नहीं थी इसलिये इस प्रकार के प्रश्नों के करने में कोई शंका करने जैसी बात नहीं आती है । अथवा-निश्चितरूप से “चलमाणे चलिष” इत्यादि जानते हुए भी गौतमस्वामी निज ज्ञान में संवादकता के साधने के लिये ऐसे प्रश्न कर सकते हैं । अथवा-जानते हुए भी गौतमस्वामीने इस आशयसे कि मैं प्रश्न करूँगा, भगवान् उसका उत्तर देंगे इससे प्रकृतिभद्र भव्यजीवों को भी सरलतासे बोध प्राप्त होगा, ऐसा समझकर ये प्रश्न किये हैं, ऐसा भी संभवित होता है । अथवा-जो वस्तु मैंने अपने शिष्यों को समझाई है वही वस्तु यदि भगवान् के मुख से भी समझाई जावेगी तो मेरे वचनों में शिष्यजनों की अटूट श्रद्धा हो जायेगी, ऐसा विचार करके भी गौतमस्वामीने ये प्रश्न किये हैं, यह बात जचती है । अथवा “शिष्य पूछे और गुरु उत्तर दे” इस प्रकार

આ રીતે જોતાં છદ્મસ્થોમાં બ્યારે જ્ઞાનાવરણકર્મનું અસ્તિત્વ હોય છે. તો ગૌતમ પણ છદ્મસ્થ હતા. તેથી તેમનામાં પણ જ્ઞાનાવરણકર્મનું અસ્તિત્વ હતું જ. તેથી તેમના જ્ઞાનમાં પરિપૂર્ણતા ન હતી. તેથી તેઓ સર્વજ્ઞ ભગવાનને આ પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછે તેમાં કંઈ પણ અજુગતું લાગતું નથી. અથવા નિશ્ચિતરૂપે “ચલમાણે ચલિષ” ઇત્યાદિ સૂત્રોને સમજવા છતાં પણ પોતાના જ્ઞાનમાં સંવાદકતા સાધવાને માટે પણ પ્રશ્નો પૂછી શકે છે. અથવા જાણવા છતાં પણ ગૌતમસ્વામી એ આશયથી પ્રશ્નો પૂછે છે કે મારા પ્રશ્નોના ઉત્તર ભગવાન દેશે તેથી ભદ્ર પ્રકૃતિના ભવ્ય જીવોને પણ સરળતાથી બોધ મળશે. અથવા મેં જે વસ્તુ મારા શિષ્યોને સમજાવી છે તે જ વસ્તુ જો ભગવાનના સ્વમુખે તેઓ સાંભળશે તો તેમને મારાં વચનોમાં અટૂટ શ્રદ્ધા જામશે, એવો વિચાર કરીને પણ તેમણે સર્વજ્ઞ ભગવાનને એ પ્રશ્નો પૂછ્યા હશે. અથવા-“શિષ્ય પૂછે અને

પાર્થમેવ જાનન્નપિ ગૌતમઃ પ્રશ્ન કૃતવાનિતિ । એવમેતાનિ “ચલમાણે ચલિં”
 ઇત્યાદીનિ નવ પદાનિ કર્મ અધિકૃત્ય વર્તમાનભૂતસમાનાધિકરણ્યજિજ્ઞાસયા
 પૃષ્ઠાનિ નિર્ણયં ઉત્તરિતાનિ ચેતિ ॥ સૂ. ૯ ॥

અથ એતાનિ ચલનાદીનિ નવ પદાનિ પરસ્પરં સમાનાર્થકાનિ ? અથવા તાનિ
 ભિન્નાર્થકાનિ ? ઇતિ પૃચ્છાં નિર્ણયં ચ પ્રદર્શયિતુમાહ—‘એણં મંતે’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—એણં મંતે ! નવ પયા કિં એગટ્ટા, ણાણાઘોસા ણાણા-
 વંજણા ? ઉદાહુ ણાણટ્ટા ! ણાણાઘોસા ! ણાણાવંજણા ? ગોયમા
 ચલમાણે ચલિં, ઉદીરિજ્જમાણે ઉદીરિં, વેહિજ્જમાણે વેહિં,
 પહિજ્જમાણે પહીં, એણં ચત્તારિ પયા એગટ્ટા, ણાણાઘોસા ણાણાવં-
 જણા ઉપ્પણપક્ખસ્સાહિજ્જમાણે હિં, મિજ્જમાણે મિણે, દહિજ્જ-
 માણે દહિં, મિજ્જમાણે મહે, નિજ્જરિજ્જમાણે નિજ્જિણે, એણં
 પંચ પયા ણાણટ્ટા ણાણાઘોસા ણાણાવંજણા વિગયપક્ખસ્સા ॥ ૧૦ ॥

હાયા—એતાનિ ભદન્ત ! નવ પદાનિ કિમેકાર્થાનિ નાનાઘોષાણિ નાના-
 વ્યજ્જનાનિ, ઉતાહો નાનાર્થાનિ નાનાઘોષાણિ નાનાવ્યજ્જનાનિ ? । ગૌતમ ! ચલત્
 ચલિતમ્, ઉદીર્યમાણુદીરિતમ્, વેદ્યમાનં વેદિતમ્, પ્રહીયમાણં પ્રહીણં, એતાનિ
 ચત્વારિ પદાનિ એકાર્થાનિ નાનાઘોષાણિ નાનાવ્યજ્જનાનિ ઉત્પન્નપક્ષસ્ય । હિં-
 માનં હિન્નમ્, મિદ્યમાનં મિદ્નમ્, દહ્યમાનં દગ્ધમ્, મ્રિયમાણં મૃતમ્, નિર્જીર્યમાણં
 નિર્જીર્ણમ્, એતાનિ પંચ પદાનિ નાનાર્થાનિ નાનાઘોષાણિ નાનાવ્યજ્જનાનિ
 વિગતપક્ષસ્ય ॥ સૂ. ૧૦ ॥

જો સૂત્રરચનાકી સર્યાદા હૈં उसकी रक्षा के लिये इस प्रकार जानते हुए
 भी गौतमस्वामी ने ये प्रश्न किये हैं । इस तरह ये ‘चलमाणे चलिं’
 इत्यादि नव पद कर्म को अधिकृत करके वर्तमानकाल और भूत काल,
 इन दोनों कालों की समानाधिकरणता की जिज्ञासा से पूछे गये हैं, और
 निर्णय करके उनका उत्तर दिया गया है ॥ सू. ९ ॥

શુરુ ઉત્તર આપે” આ પ્રકારની જે સૂત્ર રચનાની મર્યાદા છે તેનું પાલન
 કરવાને માટે જાણુવા છતાં પણ તે પ્રશ્નો ગૌતમસ્વામીએ પૂછયા હોય. આ
 પ્રમાણે “ચલમાણે ચલિં” આદિ નવ પદ કર્મને અધિકૃત કરીને વર્તમાન અને
 ભૂતકાળની સમાનાધિકરણતાની જિજ્ઞાસાથી પૂછયા છે અને નિર્ણય કરીને
 તેમના ઉત્તર દેવામાં આવ્યા છે. ॥ સૂ. ૯ ॥

અવ સૂત્રકાર “ ચલનાદિક નૌ પદ આપસ મેં સમાનાર્થક હૈં ? અથવા ભિન્નાર્થક હૈં ? ” હસ પૃચ્છાકો એવં નિર્ણયકો દિશાને કે લિયે કહતે હૈં—
‘ એ એ ણં મંતે ’ હત્યાદિ ।

(મંતે) હે મદન્ત ! (એ) યે (નવ) નૌ (પયા) પદ (કિં) કયા (એગટ્ટા) એક અર્થવાલે (ણાણાઘોસા) નાનાઘોષવાલે (ણાણાવંજણા) ઔર નાના વ્યંજનવાલે હૈં ? (ઉદાહુ) અથવા (ણાણટ્ટા) અનેક અર્થવાલે (ણાણાઘોસા) અનેક ઘોષવાલે ઔર (ણાણાવંજણા) અનેક વ્યંજનવાલે હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (ચલમાણે ચલિયે, ઉદીરિજ્જમાણે ઉદીરિયે, વેદ્ધમાણે વેદ્ધે, પહિજ્જમાણે પહિયે, એ એ ણં ચત્તારિ પયા એગટ્ટા) ચલમાન ચલા, ઉદીર્યમાણ ઉદીર્ય હુઆ, વેદ્યમાન વેદિત હુઆ, પ્રહીયમાણ પ્રહીય હુઆ, યે ચાર પદ (ઉપ્પણપક્ખસ્સ) ઉત્પન્નપક્ષ કી અપેક્ષા એકાર્થવાલે હૈં, (ણાણાઘોસા) નાનાઘોષવાલે હૈં, (ણાણાવંજણા) નાનાવ્યંજનવાલે હૈં, । તથા (વિગયપક્ખસ્સ છિજ્જમાણે છિન્ને, મિજ્જમાણે મિન્ને, દજ્જમાણે દહ્હે, મિજ્જમાણે મહે, ણિજ્જરિજ્જમાણે નિજ્જિણ્ણે, એ એ ણં પંચ પયા ણાણટ્ટા, ણાણાઘોસા, ણાણાવંજણા) વિગતપક્ષકી અપેક્ષા છિદ્યમાન છિન્ન હુઆ, સિદ્યમાન ભિન્ન હુઆ, દશ્યમાન દગ્ધ હુઆ, ત્રિયમાણ મર ગયા, નિર્જીર્યમાણ નિર્જીર્ય હુઆ, યે પાંચ

હવે સૂત્રકાર “ચલનાદિક એ નવ પદો પરસ્પર સમાનાર્થક છે કે ભિન્નાર્થક છે” એ પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવાને માટે કહે છે—‘એ એ ણં મંતે ?’ હત્યાદિ.

(મંતે) હે મદન્ત ! (એ) તે (નવ) નવ (પયા) પદો (કિં) શું (એગટ્ટા) એક અર્થ વાળાં છે ? (ણાણાઘોસા) વિવિધ ઘોષ વાળાં છે ? કે (ણાણાવંજણા) વિવિધ વ્યંજન વાળાં છે ? (ઉદાહુ) અથવા-(ણાણટ્ટા) અનેક અર્થ વાળાં, (ણાણાઘોસા) અનેક ઘોષ વાળાં, (ણાણાવંજણા) અને અનેક વ્યંજન વાળાં છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (ચલમાણે ચલિયે, ઉદીરિજ્જમાણે ઉદીરિયે, વેદ્ધમાણે વેદ્ધે, પહિજ્જમાણે પહીયે, એ એ ણં ચત્તારિ પયા એગટ્ટા) ચલમાન ચાલી ચુક્યું, ઉદીર્યમાણ ઉદીર્ય થઈ ચુક્યું, વેદ્યમાન વેદિત થયું, અને પ્રહીયમાન પ્રહીય થયું, એ ચાર પદ (ઉપ્પણપક્ખસ્સ) ઉત્પન્ન પક્ષની અપેક્ષાએ એકાર્થ વાળાં છે, (ણાણાઘોસા) વિવિધ ઘોષ વાળાં છે, (ણાણાવંજણા) અને વિવિધ વ્યંજન વાળાં છે. તથા (વિગયપક્ખસ્સ છિજ્જમાણે છિન્ને, મિજ્જમાણે મિન્ને, દજ્જમાણે દહ્હે, મિજ્જમાણે મહે, ણિજ્જરિજ્જમાણે નિજ્જિણ્ણે, એ એ ણં પંચ પયા ણાણટ્ટા, ણાણાઘોસા, ણાણાવંજણા) વિગત પક્ષની અપેક્ષાએ છિદ્યમાન છેદાઈ ગયું, સિદ્યમાન લેદાઈ ગયું, દશ્યમાન બળી ગયું, ત્રિયમાણ મરી ચૂક્યું અને નિર્જીર્યમાણ નિર્જીર્ય થઈ ગયું એ પાંચ પદ વિવિધ અર્થવાળાં, વિવિધ

ટીકા—‘एणं’ इत्यत्र णमितिपदं वाक्यालंकारे ‘एण’= एतानि चलना-
दानि नव=पूर्वप्रदर्शितानि नवसंख्यकानि पदानि ‘भदंत’ हे भदन्त ! किम् ‘एगद्वा’
एकार्थानि-एकः अर्थो येषां तानि एकार्थानि ?, ‘णाणाघोसा’ नानाघोषाणि नाना=
अनेकप्रकारकाः घोषाः=उदात्तानुदात्तस्वरिताः येषां तानि नानाघोषाणि, उदात्ता-
नुदात्तत्वादिरूपविभिन्नोच्चारणयुक्तानि । ‘णाणाव्यंजणा’ नानाव्यंजनानि, नाना=
अनेकप्रकारकाणि व्यंजनानि=ककारादीनि अक्षराणि येषु तानि नानाव्यञ्जनानि ।
‘उदाहु’ उताहो=अथवा, ‘णाणद्वा’ नानार्थानि-नाना=विभिन्नप्रकारका अर्थाः
येषां तानि नानार्थानि, तथा नानाघोषाणि नानाव्यञ्जनानि वा ? इहोक्तपदेषु
चतुर्भङ्गी, तथाहि-कानिचित् पदानि समानार्थकानि समानव्यञ्जनानि च भवन्ति
पद नानाअर्थवाले, नानाघोषवाले और नानाव्यंजनवाले हैं ।

पूर्वोक्त इस सूत्र में ‘णं’ पद वाक्यालंकार में प्रयुक्त हुआ है ।
इस सूत्र के द्वारा सूत्रकार पूर्वोक्त चलनादि नौ पद परस्पर
तुल्यार्थवाले हैं कि भिन्नार्थवाले हैं ? इस प्रश्न का निर्णय कर रहे हैं—
एक है अर्थ जिन्हों का वे एकार्थ हैं । उदात्त, अनुदात्त और स्वरित, ये
अनेक प्रकार के घोष हैं । ये जिन्हों के हैं वे नानाघोष हैं । उदात्त अनु-
दात्त और स्वरित, ये विभिन्न प्रकारके उच्चारण हैं । इन उच्चारणों
से युक्त जो होते हैं वे नानाघोषवाले कहलाते हैं । ककार आदि
नानाप्रकार के अक्षरों का नाम जिन्हों में हों वे नानाव्यंजनवाले हैं ।
‘उदाहु’ शब्द ‘अथवा’ अर्थ का वाचक है । जिनका अर्थ भिन्न
प्रकार का होता है वे विभिन्नार्थ हैं । इन उक्त चार पदों में चतुर्भङ्गी है

घोष वाणां, અને વિવિધ વ્યંજન વાણાં છે.

પૂર્વોક્ત આ સૂત્રમાં “ ણં ” પદ વાક્યાલંકારમાં વપરાયું છે. આ સૂત્રદ્વારા
સૂત્રકાર પૂર્વોક્ત ચલનાદિ નવ પદો પરસ્પર તુલ્યાર્થ વાળાં છે કે ભિન્ન અર્થવાળાં
છે, તે પ્રશ્નનું નિરાકરણ કરે છે—

જેમનો એક જ પ્રકારનો અર્થ થતો હોય તે પદોને એકાર્થ પદો કહે છે.
ઉદાત્ત, અનુદાત્ત, અને સ્વરિત, એ અનેક પ્રકારના ઘોષ છે. એ વિવિધઘોષ વાળાં
પદોને ‘નાનાઘોષ’ પદો કહે છે. ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વરિત, એ વિવિધ
પ્રકારના ઉચ્ચારણ છે. એવાં ઉચ્ચારણોથી યુક્ત જે પદો હોય છે તેમને
નાના ઘોષ વાળાં કહે છે. કકાર આદિ વિવિધ પ્રકારના અક્ષરોનું નામ જે
પદોમાં હોય તે પદોને ‘નાના વ્યંજન વાળાં’ પદો કહે છે. “ ઉદાહુ ” પદ
‘અથવા’ અર્થનું વાચક છે. જેમનો જુદા જુદા પ્રકારનો અર્થ થતો હોય તે
પદોને ‘વિભિન્નાર્થ’ પદો કહે છે. નીચેના ચાર પદોમાં આ પ્રકારની ચતુર્ભંગી છે—

યથા ક્ષીરં ક્ષીરમ્, इह पदद्वयमपि समानार्थकं समानव्यञ्जनयुक्तं च, अयं प्रथमो भङ्गः १। कानिचित्पदानि समानार्थकानि भिन्नव्यञ्जनानि भवन्ति, यथा पयो दुग्धम्, इह पदद्वयं यद्यपि परस्परं विभिन्नैर्व्यञ्जनैर्युक्तं तथापि समानार्थकमेव, अर्थस्तु द्वयोर्व्यञ्जनभेदेऽप्येक एव, इति द्वितीयो भङ्गः २। कानिचित्पदानि भिन्नार्थानि समानव्यञ्जनानि भवन्ति, यथा जिनः, तदुक्तं हैमीनाममालायाम्—

“अर्हन्नपि जिनश्चैव, जिनः सामान्यकेवली।

कन्दर्पोऽपि जिनश्चैव, जिनो नारायणो हरिः ” ॥

વહ ફસ પ્રકાર સે હૈ—(૧) સમાનાર્થ સમાનવ્યંજન, (૨) સમાનાર્થ વિવિધ-વ્યંજન, (૩) ભિન્નાર્થ સમાનવ્યંજન, (૪) ભિન્નાર્થ ભિન્નવ્યંજન । કિતનેક પદ એક હી અર્થવાળે ઔર સમાનવ્યંજનવાળે હોતે હૈ, જૈસે—“ક્ષીર-ક્ષીર” । ક્ષીર, ક્ષીર યે દો પદ હૈ ફિર બી ફનમેં સમાનાર્થતા ઔર સમાન વ્યંજનતા હૈ । યહ ચતુર્ભંગી કે પ્રથમ ભંગ કા દૃષ્ટાન્ત હૈ ૧ । કિતનેક પદ સમાનાર્થવાળે હોકર બી ભિન્નર વ્યંજનવાળે હોતે હૈ જૈસે—“ પયો દુગ્ધમ્ ” । યે દોનોં પદ યદ્યપિ ભિન્નર વ્યંજનાક્ષરોં સે યુક્ત હૈ ફિર બી અર્થ કી સમાનતા કો લેકર સમાનાર્થક હૈ, ક્યોં કિ દુગ્ધ શબ્દ કા અર્થ બી દૂધ હૈ ઔર પયસ્ શબ્દ કા અર્થ બી દૂધ હૈ । યહ ચતુર્ભંગી કા દૂસરા ભંગ હૈ ૨ । કિતનેક પદ ભિન્નાર્થ હોકર બી સમાન વ્યંજનવાળે હોતે હૈ જૈસે—“જિન જિન” યે દો પદ હૈ । જિન યહ પદ સમાનવ્યંજનવાળા હોકર બી ભિન્નર અર્થકા વાચક હૈ । યહી વાત હૈમીનામમાલા કોશમેં કહી હૈ “અર્હન્નપિ”ઈત્યાદિ-જિન શબ્દ જિનેન્દ્ર દેવકો કહતા હૈ, સામાન્ય કેવલીકો

(૧) સમાનાર્થ સમાન વ્યંજન, (૨) સમાનાર્થ વિવિધ વ્યંજન, (૩) ભિન્નાર્થ સમાન વ્યંજન, (૪) ભિન્નાર્થ ભિન્નવ્યંજન. કેટલાંક પદો એક જ અર્થ વાળાં અને સમાન વ્યંજન વાળાં હોય છે, જેમ કે ક્ષીર-ક્ષીર. ક્ષીર, ક્ષીર એ બે પદો છે, છતાં પણ તેમનામાં સમાનાર્થતા અને સમાનવ્યંજનતા છે. આ ચતુર્ભંગીના પ્રથમ ભંગનું દૃષ્ટાંત છે, ૧. કેટલાંક પદો સમાનાર્થ વાળાં હોવા છતાં ભિન્ન ભિન્ન વ્યંજન વાળાં હોય છે, જેમ કે “પયો દુગ્ધમ્” આ બંને પદો બે કે જુદા જુદા વ્યંજનાક્ષરો વાળાં છે તો પણ, તેમની વચ્ચે અર્થની સમાનતા હોવાથી સમાનાર્થક છે. કારણ કે દૂધ અને ‘પયસૂ’ બંને શબ્દોનો અર્થ દૂધ થાય છે. આ ચતુર્ભંગીના બીજા ભંગનું દૃષ્ટાંત છે ૨. કેટલાંક પદો ભિન્નાર્થક હોવા છતાં પણ સમાન વ્યંજન વાળાં હોય છે, જેમ કે ‘જિન’ ‘જિન’ ‘જિન’ પદ સમાન વ્યંજન વાળું હોવા છતાં પણ જુદા જુદા અર્થ દર્શાવે છે. એજ વાત હૈમીનામમાલાકોશમાં કહી છે. “અર્હન્નપિ”ઈત્યાદિ-જિનેન્દ્ર દેવને જિન કહે છે, સામાન્ય

इत्यत्र जिनपदं समानव्यञ्जनमपि भिन्नार्थकम् । इति तृतीयो भङ्गः ३ ।

કાનિચિત્પદાનિ તુ ભિન્નાર્થાનિ ભિન્નવ્યજ્જનાનિ ચ ભવન્તિ, યથા-ઘટઃ, પટઃ, લકુટઃ, એતાનિ ત્રીણિ પદાનિ ભિન્નભિન્નમેવાર્થં પ્રતિપાદયન્તિ તથા મિન્નમિન્નૈ-
વ્યજ્જનૈર્યુક્તાનીતિ ચતુર્થો ભંગઃ ૪ ઇતિ ।

નનુ એવં ક્રમેણ ચતુર્ભંગસંભવેપ્યત્ર પ્રશ્નસૂત્રે દ્વિતીય-ચતુર્થભંગૌ એવ કથં સંગૃ-
હીતૌ ? ઇતિ ચેદાહ-પ્રશ્નવાક્યેષુ ‘ચલમાણે ચલિણ’ ઇત્યાદિસ્થલેષુ મિન્નાનામેવ વ્યજ્જ-
નાનાં દર્શનાત્, સમાનવ્યજ્જનઘટિતયોઃ પ્રથમતૃતીયયોર્ભંગયોઃ સંભવાભાવાદિતિ ।

ઉત્તરમાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! “ચલમાણે ચલિણ,
ઉદીરિજ્જમાણે ઉદીરિણ, વેહજ્જમાણે વેહણ, પહિજ્જમાણે પહીણે” એતાનિ ચત્તવારિ

કહતા હૈ, તથા કામદેવ નારાયણ, ઓર હરિ કો બી કહતા હૈ । ઇસ
તરહ જિન પદ સમાનવ્યંજન ચાલા હોકર બી ભિન્નાર્થ કા વાચક હૈ ।
ચતુર્ભંગી કા યહ તૃતીય ભંગ હૈ ૩ । કિતનેક પદ ભિન્નર અર્થવાલે ઓર
ભિન્નર વ્યંજનવાલે હોતે હૈ, જૈસે-“ઘટ, પટ, લકુટ” આદિ પદ । યે ઘટ
પટાદિ પદ ભિન્નર અર્થવાલે હૈ ઓર ભિન્નર વ્યંજનાક્ષરોં સે યુક્ત હૈ ।
યહ ચૌથા ભંગ હૈ ૪ ।

શંકા—ઇસ ક્રમ સે જબ ચાર ભંગ સંભવિત હોતે હૈ તો ફિર ઇસ
પ્રશ્ન સૂત્ર મેં દ્વિતીયભંગ ઓર ચતુર્થભંગ હી ક્યોં સંગૃહીત કિયે હૈ ?

ઉત્તર—ઇન પ્રશ્નવાક્યોં મેં “ચલમાણે ચલિણ” ઇત્યાદિ સ્થલોં મેં
ભિન્નર હી વ્યંજન દેખે જાતે હૈ । ઇસલિયે ભિન્નર વ્યંજનોં કો લેકર
દ્વિતીયભંગ ઓર ચતુર્થભંગ હી સંગૃહીત કિયે હૈ । સમાનવ્યંજનોં કો

કેવલીને જિન કહે છે, કામદેવ, નારાયણ અને હરિને પણ જિન કહે છે. આ
રીતે ‘જિન’ પદ સમાન વ્યંજન વાળું હોવા છતાં પણ જુદા જુદા અર્થ દર્શાવે છે.
ચતુર્ભંગીના ત્રીજા ભંગનાં આ ઉદાહરણો છે ૩. કેટલાંક પદો ભિન્ન ભિન્ન અર્થ
વાળા અને જુદા જુદા વ્યંજન વાળાં હોય છે. જેમ કે ઘટ-ઘડો, પટ-વસ્ત્ર, લકુટ
-લાકડી વગેરે પદો. તે પદો જુદા જુદા અર્થવાળાં અને જુદા જુદા વ્યંજનાક્ષરો-
વાળાં છે. આ ચોથો ભંગ છે ૪.

શંકા—આ ક્રમ પ્રમાણે બે ચાર ભંગ સંભવિત હોય છે તો પછી આ
પ્રશ્ન સૂત્રમાં બીજા ભંગ અને ત્રીજા ભંગનો જ સંગ્રહ શા માટે કર્યો છે ?

ઉત્તર—આ પ્રશ્ન વાક્યોમાં “ચલમાણે ચલિણ” ઇત્યાદિ સ્થળોમાં જુદા જુદા
વ્યંજનો જ દેખાય છે તેથી ભિન્ન ભિન્ન વ્યંજનોને લીધે બીજા અને ચોથા
ભંગનો જ સંગ્રહ કરાયો છે. સમાન વ્યંજનો નહીં હોવાથી પહેલો અને ત્રીજો

યથા ક્ષીરં ક્ષીરમ્, इह पदद्वयमपि समानार्थकं समानव्यञ्जनयुक्तं च, अयं प्रथमो भङ्गः १। कानिचित्पदानि समानार्थकानि भिन्नव्यञ्जनानि भवन्ति, यथा पयो दुग्धम्, इह-पदद्वयं यद्यपि परस्परं विभिन्नैर्व्यञ्जनैर्युक्तं तथापि समानार्थकमेव, अर्थस्तु द्वयोर्व्यञ्जनभेदेऽप्येक एव, इति त्रितीयो भङ्गः २। कानिचित्पदानि भिन्नार्थानि समानव्यञ्जनानि भवन्ति, यथा जिनः, तदुक्तं हैमीनाममालायाम्—

“अर्हन्नपि जिनश्चैव, जिनः सामान्यकेवली।

कन्दर्पोऽपि जिनश्चैव, जिनो नारायणो हरिः” ॥

વહ ફસ પ્રકાર સે હૈ—(૧) સમાનાર્થ સમાનવ્યંજન, (૨) સમાનાર્થ વિવિધ-વ્યંજન, (૩) ભિન્નાર્થ સમાનવ્યંજન, (૪) ભિન્નાર્થ ભિન્નવ્યંજન । કિતનેક પદ એક હી અર્થવાલે ઔર સમાનવ્યંજનવાલે હોતે હૈ, જૈસે—“ક્ષીર-ક્ષીર” । ક્ષીર, ક્ષીર યે દો પદ હૈ ફિર બી ઇનમેં સમાનાર્થતા ઔર સમાન વ્યંજનતા હૈ । યહ ચતુર્ભંગી કે પ્રથમ ભંગ કા દૃષ્ટાન્ત હૈ ૧ । કિતનેક પદ સમાનાર્થવાલે હોકર બી ભિન્નર વ્યંજનવાલે હોતે હૈ જૈસે—“પયો દુગ્ધમ્” । યે દોનોં પદ યદ્યપિ ભિન્નર વ્યંજનાક્ષરોં સે યુક્ત હૈ ફિર બી અર્થ કી સમાનતા કો લેકર સમાનાર્થક હૈ, ક્યોં કિ દુગ્ધ શબ્દ કા અર્થ બી દૂધ હૈ ઔર પયસ્ શબ્દ કા અર્થ બી દૂધ હૈ । યહ ચતુર્ભંગી કા દૂસરા ભંગ હૈ ૨ । કિતનેક પદ ભિન્નાર્થ હોકર બી સમાન વ્યંજનવાલે હોતે હૈ જૈસે—“જિન જિન” યે દો પદ હૈ । જિન યહ પદ સમાનવ્યંજનવાલા હોકર બી ભિન્નર અર્થકા વાચક હૈ । યહી વાત હૈમીનામમાલા કોશમેં કહી હૈ “અર્હન્નપિ”-इत्यादि-जिन शब्द जिनेन्द्र देवको कहता है, सामान्य केवलीको

(૧) સમાનાર્થ સમાન વ્યંજન, (૨) સમાનાર્થ વિવિધ વ્યંજન, (૩) ભિન્નાર્થ સમાન વ્યંજન, (૪) ભિન્નાર્થ ભિન્નવ્યંજન. કેટલાંક પદો એક જ અર્થ વાળાં અને સમાન વ્યંજન વાળાં હોય છે, જેમ કે ક્ષીર-ક્ષીર. ક્ષીર, ક્ષીર એ બે પદો છે, છતાં પણ તેમનામાં સમાનાર્થતા અને સમાનવ્યંજનતા છે. આ ચતુર્ભંગીના પ્રથમ ભંગનું દષ્ટાંત છે, ૧. કેટલાંક પદો સમાનાર્થ વાળાં હોવા છતાં ભિન્ન ભિન્ન વ્યંજન વાળાં હોય છે, જેમ કે “પયો દુગ્ધમ્” આ બંને પદો બે કે જુદા જુદા વ્યંજનાક્ષરો વાળાં છે તો પણ, તેમની વચ્ચે અર્થની સમાનતા હોવાથી સમાનાર્થક છે. કારણ કે દૂધ અને ‘પયસ્’ બંને શબ્દોનો અર્થ દૂધ થાય છે. આ ચતુર્ભંગીના બીજા ભંગનું દષ્ટાંત છે ૨. કેટલાંક પદો ભિન્નાર્થક હોવા છતાં પણ સમાન વ્યંજન વાળાં હોય છે, જેમ કે ‘જિન’ ‘જિન’ ‘જિન’ પદ સમાન વ્યંજન વાળું હોવા છતાં પણ જુદા જુદા અર્થ દર્શાવે છે. એજ વાત હૈમીનામમાળાકોશમાં કહી છે. “અર્હન્નપિ”-इत्यादि-जिनेन्द्र देवने जिन कहे છે, सामान्य

इत्यत्र जिनपदं समानव्यञ्जनमपि भिन्नार्थकम् । इति तृतीयो भङ्गः ३ ।

કાનિચિત્પદાનિ તુ ભિન્નાર્થાનિ ભિન્નવ્યજ્જનાનિ ચ ભવન્તિ, યથા—ઘટઃ, પટઃ, લકુટઃ, એતાનિ ત્રીણિ પદાનિ ભિન્નભિન્નમેવાર્થં પ્રતિપાદયન્તિ તથા ભિન્નભિન્નૈર્વ્યજ્જનૈર્થુક્તાનીતિ ચતુર્થો ભંગઃ ૪ ઇતિ ।

નનુ એવં ક્રમેણ ચતુર્ભંગસંભવેપ્યત્ર પ્રશ્નસૂત્રે દ્વિતીય—ચતુર્થભંગૌ એવ કથં સંગૃહીતૌ? ઇતિ ચેદાહ—પ્રશ્નવાક્યેષુ ‘ચલમાણે ચલિણ’ ઇત્યાદિસ્થલેષુ ભિન્નાનામેવ વ્યજ્જનાનાં દર્શનાત્, સમાનવ્યજ્જનઘટિતયોઃ પ્રથમતૃતીયયોર્ભંગયોઃ સંભવાભાવાદિતિ ।

ઉત્તરમાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! “ચલમાણે ચલિણ, ઉદીરિજ્જમાણે ઉદીરિણ, વેહ્જ્જમાણે વેહ્ણ, પહિજ્જમાણે પહીણે” એતાનિ ચત્વારિ

કહતા હૈ, તથા કામદેવ નારાયણ, ઔર હરિ કો भी कहता है । इस तरह जिन पद समानव्यंजन वाला होकर भी भिन्नार्थ का वाचक है । चतुर्भंगी का यह तृतीय भंग है ३ । कितनेक पद भिन्न अर्थवाले और भिन्न व्यंजनवाले होते हैं, जैसे—“घट, पट, लकुट” आदि पद । ये घट पटादि पद भिन्न अर्थवाले हैं और भिन्न व्यंजनाक्षरों से युक्त हैं । यह चौथा भंग है ४ ।

શંકા—इस क्रम से जब चार भंग संभवित होते हैं तो फिर इस प्रश्न सूत्र में द्वितीयभंग और चतुर्भंग ही क्यों संगृहीत किये हैं ?

उत्तर—इन प्रश्नवाक्यों में “चलमाणे चलिण” इत्यादि स्थलों में भिन्न ही व्यंजन देखे जाते हैं । इसलिये भिन्न व्यंजनों को लेकर द्वितीयभंग और चतुर्भंग ही संगृहीत किये हैं । समानव्यंजनों को

કેવલીને જિન કહે છે, કામદેવ, નારાયણ અને હરિને પણ જિન કહે છે. આ રીતે ‘જિન’ પદ સમાન વ્યંજન વાળું હોવા છતાં પણ જુદા જુદા અર્થ દર્શાવે છે. ચતુર્ભંગીના ત્રીજા ભંગનાં આ ઉદાહરણો છે ૩. કેટલાક પદો ભિન્ન ભિન્ન અર્થ વાળા અને જુદા જુદા વ્યંજન વાળાં હોય છે. જેમ કે ઘટ-ધટો, પટ-વટ, લકુટ-લાકડી વગેરે પદો. તે પદો જુદા જુદા અર્થવાળાં અને જુદા જુદા વ્યંજનાક્ષરો-વાળાં છે. આ ચોથો ભંગ છે ૪.

શંકા—આ ક્રમ પ્રમાણે જો ચાર ભંગ સંભવિત હોય છે તો પછી આ પ્રશ્ન સૂત્રમાં બીજા ભંગ અને ત્રીજા ભંગનો જ સંગ્રહ શા માટે કર્યો છે ?

ઉત્તર—આ પ્રશ્ન વાક્યોમાં “ચલમાણે ચલિણ” ઇત્યાદિ સ્થળોમાં જુદા જુદા વ્યંજનો જ દેખાય છે તેથી ભિન્ન ભિન્ન વ્યંજનોને લીધે બીજા અને ચોથા ભંગનો જ સંગ્રહ કરાયો છે. સમાન વ્યંજનો નહીં હોવાથી પહેલો અને ત્રીજો

ત્પત્તિ-મોક્ષપ્રાપ્તિરૂપં ફલદ્વયં કથિતમ્, તત્ર કેવલજ્ઞાનોત્પત્તિર્જીવેનાદ્યાવધિ ન પ્રાપ્તા, અતઃ એવોત્પાદપક્ષો મુખ્યઃ, તાદૃશકેવલજ્ઞાનોત્પત્ત્યર્થમેવ સંયમગ્રહણ-કઠિન-તપશ્ચરણ-ઘોરપરિપહોપસર્ગસહનાદૌ પ્રયાસદર્શનાત્, સમુત્પન્નકેવલજ્ઞાનસ્યૈવ મોક્ષ-પ્રાપ્તિસંભવાત્, મોક્ષં પ્રતિ અન્વય-વ્યતિરેકાભ્યાં કેવલજ્ઞાનસ્ય કારણત્વાવધારણેન કારણં વિના કાર્યોત્પત્તેરસંભવાત્ । યદિ કારણમન્તરેણાપિ કાર્યં ભવેત્તદા ન કોપિ તૃપ્ત્યર્થો તદર્થં ભોજનાદૌ પ્રયત્નં કુર્યાત્, ન વા પાકાર્થીં વહ્નિમુત્પાદયતિ, ન વા કોપિ કેવલજ્ઞાનાય ચેષ્ટેત, તથા ચ જીવસ્યાનાદિકાલપ્રવૃત્તઃ સંસારઃ કથમપિ

ફલ બતલાયે ગયે હૈં-એક કેવલજ્ઞાનની ઉત્પત્તિરૂપ ઓર દૂસરા મોક્ષની પ્રાપ્તિરૂપ । કેવલજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ જીવને અત્યંત નહીં હુઈ इसलिये उत्पादपक्ष मुख्य है । केवलज्ञान की उत्पत्ति के निमित्त ही संयमग्रहण, कठिनतपश्चरण, घोरपरीषह और उपसर्गका सहन आदिमें जीवका प्रयास देखा जाता है । जिस जीव को केवलज्ञान उत्पन्न हो चुका है ऐसे जीव को ही मोक्ष की प्राप्ति होती है । मोक्ष के प्रति अन्वय और व्यतिरेक को लेकर केवलज्ञान में कारणता का निश्चय किया गया है । कारण के बिना कार्य की उत्पत्ति होनी असंभव है । यदि कारण के बिना भी कार्य की उत्पत्ति होने लगे तो कोई भी तृप्ति का अर्थी तृप्ति के निमित्त भोजनादिक में जो प्रयत्न करता है वह नहीं करेगा, और न पाक का अर्थी कोई भी मनुष्य आग को सिलगावेगा । तथा, न कोई केवलज्ञान के लिये चेष्टा ही करेगा । इस तरह केवलज्ञान प्राप्ति के निमित्त चेष्टा के अभाव में जीव के साथ अनादिकाल से चला आया संसार किसी

જ્ઞાનની ઉત્પત્તિરૂપ ફળ અને (૨) મોક્ષની પ્રાપ્તિરૂપ ફળ હજી સુધી જીવને કેવળ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થઈ નથી તેથી ઉત્પાદપક્ષ મુખ્ય છે. કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિને માટે જ સંયમગ્રહણ, કઠિન તપસ્યા, ઘોર પરીપહ, અને ઉપસર્ગ સહન આદિમાં જીવ પ્રવૃત્ત થાય છે. જે જીવને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ ગયું હોય તે જીવને જ મોક્ષ મળે છે. મોક્ષ પ્રત્યે અન્વય અને વ્યતિરેકને લીધે જ કેવળજ્ઞાનમાં કારણતાનો નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો છે. કારણ વિના કાર્યની ઉત્પત્તિ જ સંભવી શકતી નથી. જો કારણ વગર પણ કાર્યની ઉત્પત્તિ થવા માંડે તો કોઈ પણ તૃપ્તિનો અર્થી તૃપ્તિને નિમિત્તે લોજનાદિ ઇનાવવાનો જે પ્રયત્ન કરે છે તે ન કરે, અને રસોઈ ખાવા ઇચ્છતી કોઈ પણ વ્યક્તિ ચૂકો જ ન સળગાવત. તથા કોઈ પણ વ્યક્તિ કેવળજ્ઞાનને માટે ચેષ્ટા (પ્રયત્ન) જ ન કરત. આ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટેની પ્રવૃત્તિને અભાવે જીવની સાથે અનાદિ કાળથી આવ્યો આવતો સંસાર કોઈ પણ રીતે

નોચ્છિદેત । તત્રાયં ક્રમઃ—સ્થિતિક્ષયાત્ ઉદીરણાવલાદ્વા જીવસંવદ્ધં કર્મ શુભમ-શુભં વા ચલતિ, અર્થાત્ ફલદાનાયાભિમુખં ભવદુદયં પ્રાપ્નોતિ તત્ ઉદિતં કર્મ વેદ્ય-તેઽનુભૂતં ભવતિ, અનુભૂતં કર્મ સ્વફલાનુભવાનન્તરમેવ જીવાત્પ્રહીણં ભવતિ=અપગ-ચ્છતિ કર્મગમનાન્તરં સમુત્પદ્યતે કેવલજ્ઞાનમ્, ઉદિતે ચ કેવલજ્ઞાને મોક્ષઃ સંજા-યતે, ઉદિતે સવિતરિ ભુવનાન્તર્ગતં પદાર્થજાતમાલોકિતં ભવતિ તદ્વત્, તસ્માત્ ઉત્પાદપર્યાયપક્ષાભિપ્રાયેણ 'ચલમાણે ચલિણ' ઇત્યાદિ ચત્વારિ પદાનિ વિજ્ઞેયાનિ ।

મી તરહ નષ્ટ નહીં હો સકેગા । ઇન ચલનાદિ ચાર પદોં કા ક્રમ ઇસ પ્રકાર સે હૈ—કર્મ કી સ્થિતિ જબ ક્ષય હો જાતી હૈ, અથવા કર્મ કી જબ ઉદીરણા હોતી હૈ તબ ક્ષય સે અથવા ઉદીરણા કે બલ સે, જીવ કે સાથ અનાદિકાલ સે બંધ કો પ્રાપ્ત હુઆ જો શુભ ઓર અશુભ કર્મ હૈ વહ ચલતા હૈ, અર્થાત્ ફલાદાન કે લિયે સન્મુખ હોતા હુઆ વહ ઉદય મેં આતા હૈ । જો કર્મ ઉદય મેં આતા હૈ, અર્થાત્ અપના ફલ દેતા હૈ, તબ વહ કર્મ અનુભૂત હો જાતા હૈ, અર્થાત્ ઉસકા ફલ ભોગ લિયા જાતા હૈ । જબ કર્મ અપના ફલ દે ચુકતા હૈ તબ વહ જીવ સે પ્રહીણ—જુદા હો જાતા હૈ । કેવલજ્ઞાન કે ઉત્પન્ન હોને પર જીવ કો મોક્ષ પ્રાપ્ત હોતા હૈ । જિસ પ્રકાર સૂર્ય કે ઉદય હોને પર ભુવનાન્તર્ગત સમસ્ત પદાર્થસમૂહ પ્રકાશિત હો ઉઠતા હૈ ઉસી પ્રકાર કેવલજ્ઞાન કે ઉદય હોને પર ઉસસે ત્રિકાલવર્તી સમસ્ત જ્ઞેય પ્રકાશિત હો ઉઠતે હૈ, અર્થાત્ દર્પણ કી તરહ સમસ્ત જ્ઞેય ઉસમેં ફલકને લગતે હૈ । ઇસલિયે કેવલજ્ઞાન કી ઉત્પાદરૂપ

નષ્ટ થઈ શકે નહીં. 'ચલન' આદિ એ ચાર પદોનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે—કર્મની સ્થિતિ ન્યારે ક્ષય પામી જાય છે—અથવા કર્મની ન્યારે ઉદીરણા થાય છે ત્યારે ક્ષયને લીધે અથવા ઉદીરણાને લીધે, જીવની સાથે અનાદિ-કાળથી બંધને પામેલાં જે શુભ અને અશુભ કર્મ હોય છે તે ચાલવા માંડે છે—ફલદાન દેવાને માટે સન્મુખ થઈને ઉદયમાં આવે છે. જે કર્મ ઉદયમાં આવે છે, એટલે કે પોતાનું ફળ દે છે—તે કર્મનું ફળ ભોગવી લેવામાં આવે છે. ન્યારે કર્મ પોતાનું ફળ આપી દે છે ત્યારે તે જીવથી પ્રહીણ-અલગ થઈ જાય છે. અને કર્મ અલગ થતાં જ જીવમાં કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાથી જીવને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેમ સૂર્યનો ઉદય થાય ત્યારે મકાનની અંદરનો સમસ્ત પદાર્થ—સમૂહ પ્રકાશિત થઈ જાય છે, એજ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાનનો ઉદય થાય ત્યારે તેના પ્રભાવથી ત્રિકાળવર્તી સમસ્ત જ્ઞેય પદાર્થો પ્રકાશિત થઈ જાય છે, એટલે કે જેમ દર્પણમાં પ્રતિબિંબ ચમકી ઉઠે છે તેમ તે કેવળજ્ઞાની આત્માને સમસ્ત જ્ઞેય પદાર્થોનું યથાર્થ દર્શન થાય છે. તેથી કેવળજ્ઞાનની ઉત્પાદરૂપ પર્યાય પક્ષના

ત્પત્તિ-મોક્ષપ્રાપ્તિરૂપં ફલદ્વયં કથિતમ્, તત્ર કેવલજ્ઞાનોત્પત્તિર્જીવેનાદ્યાવધિ ન પ્રાપ્તા, અતઃ ઉત્પાદપક્ષો મુખ્યઃ, તાદૃશકેવલજ્ઞાનોત્પત્ત્યર્થમેવ સંયમગ્રહણ-કઠિન-તપશ્ચરણ-ઘોરપરીષદોપસર્ગસહનાદૌ પ્રયાસદર્શનાત્, સમુત્પન્નકેવલજ્ઞાનસ્યૈવ મોક્ષ-પ્રાપ્તિસંભવાત્, મોક્ષં પ્રતિ અન્વય-વ્યતિરેકાભ્યાં કેવલજ્ઞાનસ્ય કારણત્વાવધારણેન કારણં વિના કાર્યોત્પત્તેરસંભવાત્ । યદિ કારણમન્તરેણાપિ કાર્યં ભવેત્તદા ન કોપિ તૃપ્ત્યર્થી તદર્થં ભોજનાદૌ પ્રયત્નં કુર્યાત્, ન વા પાકાર્થી વહ્નિમુત્પાદયતિ, ન વા કોપિ કેવલજ્ઞાનાય ચેષ્ટેત, તથા ચ જીવસ્યાનાદિકાલપ્રવૃત્તઃ સંસારઃ કથમપિ

ફલ બતલાયે ગયે હૈં-એક કેવલજ્ઞાનની ઉત્પત્તિરૂપ ઓર દૂસરા મોક્ષની પ્રાપ્તિરૂપ । કેવલજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ જીવને અત્યંત નહીં હુઈ ફલિયે ઉત્પાદપક્ષ મુખ્ય હૈ । કેવલજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ કે નિમિત્ત હી સંયમગ્રહણ, કઠિનતપશ્ચરણ, ઘોરપરીષદ ઓર ઉપસર્ગકાસહન આદિમેં જીવકા પ્રયાસ દેખા જાતા હૈ । જિસ જીવને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન હો ચુકા હૈ એસે જીવને હી મોક્ષની પ્રાપ્તિ હોતી હૈ । મોક્ષને પ્રતિ અન્વય ઓર વ્યતિરેકને લેકર કેવલજ્ઞાનમેં કારણતા કા નિશ્ચય કિયા ગયા હૈ । કારણને વિના કાર્યની ઉત્પત્તિ હોની અસંભવ હૈ । યદિ કારણને વિના હી કાર્યની ઉત્પત્તિ હોને લગે તો કોઈ હી તૃપ્તિ કા અર્થી તૃપ્તિને નિમિત્ત ભોજનાદિકમેં જો પ્રયત્ન કરતા હૈ વહ નહીં કરેગા, ઓર ન પાક કા અર્થી કોઈ હી મનુષ્ય આગને સિલગાવેગા । તથા, ન કોઈ કેવલજ્ઞાનને લિયે ચેષ્ટા હી કરેગા । ફલે તરફ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્તિને નિમિત્ત ચેષ્ટાને અભાવમેં જીવને સાથે અનાદિકાલસે ચલા આયા સંસાર કિસી

જ્ઞાનની ઉત્પત્તિરૂપ ફળ અને (૨) મોક્ષની પ્રાપ્તિરૂપ ફળ. હજી સુધી જીવને કેવળ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થઈ નથી તેથી ઉત્પાદપક્ષ મુખ્ય છે. કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિને માટે જ સંયમગ્રહણ, કઠિન તપસ્યા, ઘોર પરીષદ, અને ઉપસર્ગ સહન આદિમાં જીવ પ્રવૃત્ત થાય છે. જે જીવને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ ગયું હોય તે જીવને જ મોક્ષ મળે છે. મોક્ષ પ્રત્યે અન્વય અને વ્યતિરેકને લીધે જ કેવળજ્ઞાનમાં કારણતાનો નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો છે. કારણ વિના કાર્યની ઉત્પત્તિ જ સંભવી શકતી નથી. જે કારણ વગર પણ કાર્યની ઉત્પત્તિ થવા માંડે તો કોઈ પણ તૃપ્તિનો અર્થી તૃપ્તિને નિમિત્તે ભોજનાદિ ધર્માવધાનો જે પ્રયત્ન કરે છે તે ન કરે, અને રસોઈ ખાવા ઇચ્છતી કોઈ પણ વ્યક્તિ ચૂલો જ ન સળગાવત. તથા કોઈ પણ વ્યક્તિ કેવળજ્ઞાનને માટે ચેષ્ટા (પ્રયત્ન) જ ન કરત. આ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટેની પ્રવૃત્તિને અભાવે જીવની સાથે અનાદિ કાળથી આવ્યો આવતો સંસાર કોઈ પણ રીતે

નોચ્છિદ્યેત । તત્રાયં ક્રમઃ—સ્થિતિક્ષયાત્ ઉદીરણાવલાદ્વા જીવસંવદ્ધં કર્મ શુભમ-
શુભં વા ચલતિ, અર્થાત્ ફલદાનાયામિમુલં ભવદુદયં પ્રાપ્નોતિ તત્ ઉદિતં કર્મ વેદ્ય-
તેઽનુભૂતં ભવતિ, અનુભૂતં કર્મ સ્વફલાનુભવાનન્તરમેવ જીવાત્પ્રહીણં ભવતિ=અપગ-
ચ્છતિ કર્મગમનાન્તરં સમુત્પદ્યતે કેવલજ્ઞાનમ્, ઉદિતે ચ કેવલજ્ઞાને મોક્ષઃ સંજા-
યતે, ઉદિતે સવિતરિ ભુવનાન્તર્ગતં પદાર્થજાતમાલોકિતં ભવતિ તદ્વત્, તસ્માત્
ઉત્પાદપર્યાયપક્ષાભિપ્રાયેણ 'ચલમાણે ચલિણ' ઇત્યાદિ ચત્વારિ પદાનિ વિજ્ઞેયાનિ ।

મી તરહ નષ્ટ નહીં હો સકેગા । ઇન ચલનાદિ ચાર પદોં કા ક્રમ ઇસ
પ્રકાર સે હૈ—કર્મ કી સ્થિતિ જબ ક્ષય હો જાતી હૈ, અથવા કર્મ કી જબ
ઉદીરણા હોતી હૈ તબ ક્ષય સે અથવા ઉદીરણા કે બલ સે, જીવ કે સાથ
અનાદિકાલ સે બંધ કો પ્રાપ્ત હુઆ જો શુભ ઓર અશુભ કર્મ હૈ વહ
ચલતા હૈ, અર્થાત્ ફલાદાન કે લિયે સન્મુખ હોતા હુઆ વહ ઉદય મેં
આતા હૈ । જો કર્મ ઉદય મેં આતા હૈ, અર્થાત્ અપના ફલ દેતા હૈ, તબ
વહ કર્મ અનુભૂત હો જાતા હૈ, અર્થાત્ ઉસકા ફલ ભોગ લિયા જાતા હૈ ।
જબ કર્મ અપના ફલ દે ચુકતા હૈ તબ વહ જીવ સે પ્રહીણ—જુદા હો
જાતા હૈ । કેવલજ્ઞાન કે ઉત્પન્ન હોને પર જીવ કો મોક્ષ પ્રાપ્ત હોતા હૈ ।
જિસ પ્રકાર સૂર્ય કે ઉદય હોને પર ભુવનાન્તર્ગત સમસ્ત પદાર્થસમૂહ
પ્રકાશિત હો ઉઠતા હૈ ઉસી પ્રકાર કેવલજ્ઞાન કે ઉદય હોને પર ઉસસે
ત્રિકાલવર્તી સમસ્ત જ્ઞેય પ્રકાશિત હો ઉઠતે હૈ, અર્થાત્ દર્પણ કી તરહ
સમસ્ત જ્ઞેય ઉસમેં ફલકને લગતે હૈ । ઇસલિયે કેવલજ્ઞાન કી ઉત્પાદરૂપ

નષ્ટ થઈ શકે નહીં. 'ચલન' આદિ એ ચાર પદોનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે—
કર્મની સ્થિતિ ન્યારે ક્ષય પામી નય છે—અથવા કર્મની ન્યારે ઉદીરણા
થાય છે ત્યારે ક્ષયને લીધે અથવા ઉદીરણાને લીધે, જીવની સાથે અનાદિ-
કાળથી બંધને પામેલાં જે શુભ અને અશુભ કર્મ હોય છે તે ચાલવા માંડે છે—
ફલદાન દેવાને માટે સન્મુખ થઈને ઉદયમાં આવે છે. જે કર્મ ઉદયમાં
આવે છે, એટલે કે પોતાનું ફળ દે છે—તે કર્મનું ફળ ભોગવી લેવામાં આવે છે.
ન્યારે કર્મ પોતાનું ફળ આપી દે છે ત્યારે તે જીવથી પ્રહીણ-અલગ થઈ નય છે.
અને કર્મ અલગ થતાં જ જીવમાં કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાથી જીવને મોક્ષની
પ્રાપ્તિ થાય છે. જેમ સૂર્યનો ઉદય થાય ત્યારે મકાનની અંદરનો સમસ્ત પદાર્થ—
સમૂહ પ્રકાશિત થઈ નય છે, એજ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાનનો ઉદય થાય ત્યારે તેના
પ્રભાવથી ત્રિકાલવર્તી સમસ્ત જ્ઞેય પદાર્થો પ્રકાશિત થઈ નય છે, એટલે કે જેમ
દર્પણમાં પ્રતિબિંબ ચમકી ઉઠે છે તેમ તે કેવળજ્ઞાની આત્માને સમસ્ત જ્ઞેય
પદાર્થોનું યથાર્થ દર્શન થાય છે. તેથી કેવળજ્ઞાનની ઉત્પાદરૂપ પર્યાય પક્ષના

અત્ર દ્વિતીયભંગે ‘ચલમાણે ચલિણ’ ઇત્યાદીનિ ચત્વારિ પદાન્યુપાદાય
 એકાર્થકાનિ ભિન્નવ્યજ્જનનાનિ’ ઇતિ દ્વિતીયો ભંગઃ પ્રદર્શિતઃ ।

તથા ‘છિજ્જમાણે છિન્ને’ ઇત્યાદિપદાનિ આદાય ભિન્નાર્થોનિ ભિન્ન-
 વ્યજ્જનનાનીતિ ચતુર્થો ભંગઃ પ્રદર્શિતઃ ।

અથવા ‘હન્તા ગોયમા ચલમાણે ચલિણ’ ઇત્યાદ્યુત્તરપ્રતિપાદકસૂત્રસ્ય
 એવમર્થઃ કરણીયઃ, તથાદિ-કર્મ દ્વિવિધમ્-સામાન્યરૂપં વિશેષરૂપં ચ । તત્ર સ્થિત્ય-
 નુભાગેત્યાદિવિશેષણરહિતં યત્કર્મ તત્ સામાન્યરૂપં કર્મ, ઇતિ કથ્યતે, તાદૃશ-
 વિશેષણસહિતં યત્કર્મ તત્ વિશેષરૂપમિતિ કથ્યતે, તત્ર સામાન્યકર્માભિપ્રાયેણ
 ચલનાદીનિ ચત્વારિ પદાનિ એકાર્થકાનિ ભિન્નવ્યજ્જનનાનીત્યુચ્યતે ।

પર્યાય કે પક્ષ કે અભિપ્રાય સે “ચલમાણે ચલિણ” ઇત્યાદિ ચાર પદ
 જાનના ચાહિયે । ઇસ તરહ દ્વિતીયભંગ જો સમાનાર્થ વિવિધવ્યંજન-
 રૂપ હૈ ઉસમેં યે “ચલમાણે ચલિણ”, આદિ ચાર પદ હૈં । ઇસી ભંગ કી
 અપેક્ષા લેકર ઇન્હેં સમાનાર્થક ઓર ભિન્નવ્યંજનવાલા પ્રકટ કિયા હૈ ।
 ઇસ પ્રકાર યહ દ્વિતીય ભંગ હૈ । તથા-“છિજ્જમાણે છિન્ને” ઇત્યાદિ જો
 પાંચ પદ હૈં ઉનકો લેકર સૂત્રકાર ને ભિન્નાર્થ ભિન્નવ્યંજન નામ કા
 ચોથા ભંગ પ્રકટ કિયા હૈ ।

અથવા-“હન્તા ગોયમા ! ચલમાણે ચલિણ” ઇત્યાદિ ઉત્તરપ્રતિ-
 પાદક સૂત્ર કા એસા અર્થ કરના ચાહિયે-કર્મ દો પ્રકાર કા હોતા હૈ-
 એક સામાન્યકર્મ ઓર દૂસરા વિશેષકર્મ । સ્થિતિબંધ, અનુભાગબંધ આદિ
 વિશેષણોં સે રહિત જો કર્મ હૈ વહ સામાન્યકર્મ હૈ, તથા સ્થિતિબંધ
 આદિ વિશેષણોં સે સહિત જો કર્મ હૈ વહ વિશેષકર્મ હૈ । ઇનમેં સામા-

અભિપ્રાયે “ચલમાણે ચલિણ” ઇત્યાદિ ચાર પદ સમજવા જોઈએ. આ રીતે
 દ્વિતીય ભંગ કે જે સમાનાર્થ વિવિધ વ્યંજનરૂપ છે તેમાં “ચલમાણે ચલિણ”
 આદિ ચાર પદ છે. એજ ભંગની અપેક્ષાએ તેમને સમાનાર્થક અને જુદા જુદા
 વ્યંજનવાળાં બતાવ્યાં છે. આ પ્રકારનો એ બીજો ભંગ છે. તથા-“છિજ્જમાણે-
 છિન્ને” ઇત્યાદિ જે પાંચ પદો છે તેમની અપેક્ષાએ ભિન્નાર્થ ભિન્નવ્યંજન
 નામનો ચોથો ભંગ દર્શાવ્યો છે.

અથવા-“હન્તા ગોયમા ! ચલમાણે ચલિણ” ઇત્યાદિ ઉત્તર પ્રતિપાદક સૂત્રનો આ
 પ્રમાણે અર્થ કરવો જોઈએ-કર્મ બે પ્રકારનાં હોય છે.-(૧) સામાન્ય કર્મ અને (૨) વિશેષ
 કર્મ. સ્થિતિબંધ, અનુભાગબંધ આદિ વિશેષણોથી રહિત જે કર્મ હોય છે તેને સામાન્ય
 કર્મ કહે છે. તથા સ્થિતિબંધ આદિ વિશેષણોથી યુક્ત જે કર્મ હોય છે તેને વિશેષ કર્મ

‘છિજ્જમાણે છિણ્ણે’ ઇત્યાદિપદપદાનિ વિશેષકર્માભિપ્રાયેણ નાનાર્થાનિ નાનાવ્યંજનનાનિ ચોચ્યન્તે, તત્ર છિદ્યમાનં છિન્નમિતિ-પ્રથમપદં સ્થિતિવંધરૂપ-વિશેષણવિશિષ્ટકર્માભિપ્રાયેણ કથિતમ્, સ્થિતિવંધો નામ અધ્યવસાયવિશેષગૃહી-તસ્ય કર્મદલિકસ્ય સ્થિતિકાલસ્ય નિયમનમ્। સયોગિકેવલી અન્તકાલે યોગનિરોધં કર્તુ દીર્ઘકાલિકાનાં વેદનીયનામગોત્રાણાં સ્થિતિકાલં યત્ અપવર્તનાકરણદ્વારા અન્તર્મુહૂર્તપરિમિતસ્થિતિપરિમાણં કરોતિ તદેવ કર્મણાં સ્થિતિઘાતઃ, એવમ્ કર્મણા ન્યકર્મ કે અભિપ્રાય સે ચલનાદિક ચાર પદ એકાર્થવાલે ઓર ભિન્ન-વ્યંજનવાલે કહે ગયે હૈં ।

“છિજ્જમાણે છિણ્ણે” ઇત્યાદિ જો પાંચ પદ હૈં વે વિશેષકર્મ કે અભિપ્રાય સે નાનાઅર્થવાલે ઓર નાનાવ્યંજનવાલે પ્રકટ કિયે ગયે હૈં । ઇનમૈં “છિજ્જમાણે છિણ્ણે” જો યહ પ્રથમ પદ હૈં વહ બંધ કા ભેદ જો સ્થિતિબંધ હૈં ઉસ સ્થિતિબંધરૂપ વિશેષણ સે વિશિષ્ટ કર્મ કે અભિપ્રાય સે કહા ગયા હૈં । અધ્યવસાયવિશેષ સે જીવ કે દ્વારા ગૃહીત જો કર્મ-દલિક હૈં ઉસ કી જો સ્થિતિકાલ કા નિયમન હૈં વહ સ્થિતિબંધ હૈં, અર્થાત્ કર્મ મૈં સ્વભાવ બનને કે સાથ હી ઉસ સ્વભાવ સે અમુકસમય તક ચ્યુત ન હોને કી સર્યાદા બી પુણ્ણો મૈં નિર્મિત હોતી હૈં, યહ કાલ-સર્યાદા કા નિર્માણ હી સ્થિતિબંધ હૈં । સયોગીકેવલી ભગવાન્ અન્તકાલ મૈં યોગોં કા નિરોધ કરને કે લિયે દીર્ઘકાલ કી સ્થિતિવાલા વેદનીય, નામ ઓર ગોત્ર, ઇન ત્રીન કર્મોં કે સ્થિતિકાલ કો અપવર્તનાકરણ દ્વારા અન્તર્મુહૂર્તકાલ પ્રમાણવાલા કરતે હૈં, યહી કર્મોં કી સ્થિતિ કા

કહે છે. એમાંના સામાન્ય કર્મની અપેક્ષાએ ચલનાદિ ચાર પદ એકાર્થવાળાં અને જુદા જુદા વ્યંજનવાળાં કહેલાં છે.

“છિજ્જમાણે છિણ્ણે” ઇત્યાદિ પાંચ પદો વિશેષ કર્મની અપેક્ષાએ વિવિધ અર્થ વાળાં અને વિવિધ વ્યંજનવાળાં બતાવ્યાં છે. તેમાંનું “છિજ્જમાણે છિણ્ણે” નામનું જે પહેલું પદ છે તે સ્થિતિબંધ નામના બંધરૂપ વિશેષણથી યુક્ત હોવાથી તેને વિશેષ કર્મ કહ્યું છે. અધ્યવસાય વિશેષથી જીવદ્વારા ગૃહીત જે કર્મદલિક છે તેની સ્થિતિકાળનું જે નિયમન છે, તેનું નામ સ્થિતિબંધ છે. એટલે કે કર્મમાં સ્વભાવ બનવાની સાથેજ તે સ્વભાવમાંથી અમુક સમય સુધી ચલિત ન થવાની સર્યાદા પણ પુદ્ગલોમાં નિર્ણીત થાય છે. એ કાળસર્યાદાના નિર્માણનેજ સ્થિતિબંધ કહે છે. સયોગી કેવલી ભગવાન અન્તકાળે યોગોનો નિરોધ કરવાને માટે દીર્ઘકાળની સ્થિતિવાળા વેદનીય, નામ અને ગોત્ર, એ ત્રણ કર્મોના સ્થિતિકાળને અપવર્તનાકરણદ્વારા અન્તર્મુહૂર્તકાળ પ્રમાણવાળાં કરે છે, એને જ કર્મોની સ્થિતિનો ઘાત કહે છે.

મલ્યસમયપરિમાણતાપ્રાપ્તેન છિદ્યમાનં છિન્નમિતિ કથ્યતે, इत्यभिप्रायः ।

‘મિજ્જમાણે મિણ્ણે’ મિદ્યમાનં મિન્નમિતિ તુ અનુભાગવિશિષ્ટકર્માભિપ્રાયેણ કથિતમ્ । કર્મપુદ્ગલનામેવ શુભોઽશુભો વા ઘાત્યઘાતી વા યો રસઃ સ અનુભાગ-
બન્ધઃ, સયોગિકેવલી કર્મણાં સ્થિતિઘાતકાલે રસઘાતં કરોતિ, તતશ્ચ તાદશરસઘાત
એવ ભેદનમ્, સ્થિતિઘાતાપેક્ષયા રસઘાતોઽત્યન્તમધિકઃ । ईदृशं રસઘાતમાદાય
છિદ્યમાનં છિન્નમિત્યુક્તમ્ । પ્રથમં સ્થિતિઘાતઃ પ્રતિપાદિતઃ, અત્ર તુ રસઘાત ઇતિ
છેદન-ભેદનયોર્વિભિન્નાર્થતા સ્ફુટીભવતિ ।

ઘાત હૈ । इस तरह कर्मों की जो स्थिति दीर्घकाल की है उसे अल्पसमय
परिमाणवाली करना यही छिद्यमान को छिन्नरूप से कहना है । ऐसा
“छिज्जमाणे छिण्णे” इस सूत्र का अभिप्राय है ।

“મિજ્જમાણે મિણ્ણે” जिसका भिदना चालू हो गया है वह भिद
चुका, ऐसा जो कहा है वह तो अनुभागबंधविशिष्ट कर्मके अभिप्रायसे कहा
गया है । કર્મપુદ્ગલ કો શુભ અથવા અશુભ, ઘાતી અથવા અઘાતીરૂપ જો રસ
હૈ વહ અનુભાગબંધ હૈ । સયોગીકેવલી મગવાન્ કર્મોં કી સ્થિતિઘાત કે
સમયમેં ઉનકે રસકા મી ઘાત કરતે હૈ । यह रसघात ही कर्मोंका भिदना है ।
સ્થિતિઘાત કી અપેક્ષા રસઘાત અત્યન્ત અધિક હોતા હૈ । ऐसे रसघात
की अपेक्षा लेकर “छिद्यमानं छिन्नं” यह सूत्र कहा है । “छिज्जमाणे छिण्णे”
इस सूत्रमें स्थितिघात की अपेक्षा छिद्यमान को छिन्न कहा है, और इस
“मिज्जमाणे मिण्णे” सूत्रमें रसघातकी अपेक्षा मिद्यमान को मिन्न कहा
है । इस तरह छेदन और भेदन में विभिन्नार्थता स्पष्ट हो जाती है ।

આ રીતે કર્મોની જે દીર્ઘકાળની સ્થિતિ છે તેને અલ્પ સમયની કરવી તેને જ
‘છિજ્જમાણે છિણ્ણે’ કહે છે-છેદાતાં કર્મોને છેદાયાં કહે છે.

“મિજ્જમાણે મિણ્ણે” જે કર્મોનું ભેદન ચાલુ થઈ ગયું તે ભેદાઈ ચૂક્યાં એવું જે કહે-
વામાં આવે છે તે અનુભાગબંધ વાળા કર્મની અપેક્ષાએ કહેવાય છે. કર્મપુદ્ગલોનો શુભ
અથવા અશુભ, ઘાતી અથવા અઘાતીરૂપ જે રસ હોય છે તેનું નામ અનુભાગ
બંધ છે. સયોગી કેવલી ભગવાન કર્મોની સ્થિતિનો ઘાત કરતી વખતે તેમના
રસનો પણ ઘાત કરે છે. આ રસઘાત એટલે જ કર્મોનું ભેદન. સ્થિતિઘાત
કરતાં રસઘાત ઘણા જ વધારે થાય છે. એવા રસઘાતની અપેક્ષાએ “છિદ્યમાનં
છિન્નં” સૂત્ર કહેવામાં આવ્યું છે. “છિજ્જમાણે છિણ્ણે” આ સૂત્રમાં સ્થિતિઘાતની
અપેક્ષાએ છિદ્યમાનને છિન્ન કહેલ છે. અને આ “મિજ્જમાણે મિણ્ણે” સૂત્રમાં
રસઘાતની અપેક્ષાએ મિદ્યમાન-ભેદાતાને મિન્ન-ભેદાઈ ગયું-કહેલ છે. આ રીતે
છેદન અને ભેદનમાં વિભિન્નાર્થતા સ્પષ્ટ થાય છે.

‘દજ્ઞમાણે દહે’ દહ્યમાનં દગ્ધમિતિ પદં કર્મણાં પ્રદેશબંધાભિપ્રાયેણ કથિતમ્ । યઃ સક્રધાયજીવેન મનોવાગાદિદ્વારા ક્રિયાવિશેષસ્ય કર્તા ભિન્નભિન્ન-સ્વભાવાનાં કર્મપુદ્ગલાનાં સ્વભાવાનુસારં તત્તત્પરિમાણભાગેન સમ્બન્ધઃ પ્રદેશબન્ધઃ । ईदृशप्रदेशबन्धविशिष्टकर्मणां शुक्लध्यानाग्निना दहनं भवति, एतदभिप्रायेणैव दह्यमानं दग्धमिति कथितमिति ।

તથા—‘મિજ્જમાણે મહે’ મ્રિયમાણં મૃતમિતિ પદમાયુષ્કર્મવિષયકમ્, યસ્માત્ આયુઃસંબન્ધિપુદ્ગલાનાં પ્રતિસમયં ક્ષયો મરણમ્, અત એવ દાહાન્મરણં

“દજ્ઞમાણે દહે” यह सूत्र कर्मों के प्रदेशबंध की अपेक्षा लेकर कहा गया है । मन, वचन और काय, इनकी परिस्पंदरूप क्रियाविशेष के कर्त्ता ऐसे कषायविशिष्ट जीव के साथ भिन्न२ स्वभाववाले कर्म-पुद्गलों का स्वभावानुसार जो अमुक अमुक परिमाण विभाग से संबंध होता है उसका नाम प्रदेशबंध है, प्रदेशबंध में ग्रहण किये जाने पर भिन्न२ स्वभाव में परिणत होनेवाली कर्मपुद्गलराशि स्वभावानुसार अमुक२ परिमाण में बँट जाती है, सो यह परिमाणविभाग ही प्रदेश-बंध कहलाता है । ऐसे प्रदेशबंधविशिष्ट कर्मों का शुक्लध्यानरूप अग्नि द्वारा दहन होता है । इस अभिप्राय से “दह्यमान”को “दग्ध” कहा गया है । तथा—“मिज्जमाणे महे” जिस कर्म का मरना प्रारंभ हो चुका है उसे मर गया, ऐसा कहने वाला यह पद आयुष्य कर्म की अपेक्षा लेकर कहा गया है, क्योंकि आयुर्कर्म संबंधी जो पुद्गल हैं उनका प्रतिसमय क्षय होता है । प्रतिसमय इनका क्षय होना ही मरण है । इसीलिये दाह से

“દજ્ઞમાણે દહે” સૂત્ર કર્મોના પ્રદેશબંધની અપેક્ષાએ કહેલ છે. મન, વચન અને કાયના પરિસ્પંદનરૂપ ક્રિયાવિશેષના કર્તા એવા કષાય યુક્ત જીવની સાથે જુદા જુદા સ્વભાવવાળાં કર્મપુદ્ગલોના સ્વભાવાનુસાર જે અમુક અમુક પરિમાણ વિભાગ સાથે સંબંધ થાય છે, તેનું નામ પ્રદેશબંધ છે. પ્રદેશબંધમાં ગ્રહણ કરાયા પછી જુદા જુદા સ્વભાવે પરિણમનારી કર્મપુદ્ગલરાશિ સ્વભાવાનુસાર અમુક અમુક પરિમાણમાં વહેંચાઈ જાય છે. એ પરિમાણવિભાગને જ પ્રદેશબંધ કહે છે. એવાં પ્રદેશ-બંધવાળાં કર્મોનું શુક્લધ્યાનરૂપ અગ્નિ દ્વારા દહન થાય છે. તે કારણે જ ‘દહ્ય-માન’ને ‘દગ્ધ’ કહેવામાં આવેલ છે. તથા “મિજ્જમાણે મહે” “જે કર્મના મરણનો પ્રારંભ થઈ ગયો છે તે કર્મ મરી ગયું એવું પદ આયુકર્મની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યું છે કારણકે આયુકર્મ સંબંધી જે પુદ્ગલો છે તેમનો પ્રતિસમય ક્ષય થતો રહે છે. તેમનો પ્રતિસમય ક્ષય થવો તેનું નામ જ

ભિન્નમ્ , તતથ્ચ દહ્યમાનં દગ્ધમિતિ પદાપેક્ષયા મ્રિયમાણં મૃતમિતિ પદં ભિન્નાર્થકં ભવતિ, તતો મ્રિયમાણં મૃતમિતિ પદેનાયુષ્કર્મૈવ પ્રોચ્યતે, યાવત્પર્યન્તમાયુષ્કર્મ ભવતિ તાવદેવ જીવતીતિ વ્યવહારાત્ , તથા તદેવાયુષ્કર્મ જીવાત્ દૂરીભવતિ તદા મરણમિતિ કથ્યતે, યદ્યપિ મરણમત્ર સામાન્યતઃ કથિતં તથાપિ વિશિષ્ટમેવ મરણં ગ્રહીતવ્યમ્ , યતઃ સંસારે વર્તમાનો જીવોઽનેકશો દુઃસ્વરૂપં મરણમનુભવતિ સ્મ, તાદૃશં દુઃસ્વાત્મકં મરણં નાત્ર વિવક્ષિતમ્ , કિન્તુ અપુનર્ભવરૂપં સર્વકર્મક્ષયાત્મકં મોક્ષકારણભૂતં કેવલિમરણમત્ર વિવક્ષિતમ્ , તાદૃશમરણસ્ય કદાપ્યનનુભૂતત્વેન વિલક્ષણત્વાદિતિ દિક્ ।

મરણ મેં ભિન્નતા હૈ । હસી ભિન્નતા કે કારણ “ દહ્યમાનં દગ્ધ ” હસ પદ કી અપેક્ષા “ મ્રિયમાણં મૃતમ્ ” યહ પદ ભિન્નાર્થક હો જાતા હૈ । ભિન્નાર્થવાલા હોને કે કારણ હી “ મ્રિયમાણં મૃતમ્ ” હસ પદ સે આયુકર્મ કા ગ્રહણ કિયા હૈ । જબતક આયુકર્મ કી સત્તા રહતી હૈ તબતક હી ‘જીવ જીતા હૈ’ એસા વ્યવહાર હોતા હૈ, ઓર જ્યોં હી આયુ-કર્મ જીવસે દૂર હુઆ કિ ‘યહ મર ગયા’ એસા વ્યવહાર હોને લગતા હૈ । યદ્યપિ હસ પદ સે સામાન્ય મરણ કહા ગયા હૈ ફિર ભી વહ મરણ યહાં વિશિષ્ટરૂપ સે હી ગ્રહણ કરના ચાહિયે, ક્યોં કિ વિશિષ્ટ મરણ ગ્રહણ કરને કા કારણ યહ હૈ કિ વૈસે તો હસ સંસાર મેં વર્તમાન જીવ અનેકોં વાર અનેકાનેક દુઃસ્વરૂપ મરણ કા અનુભવ કરતા હી રહતા હૈ સો એસા દુઃસ્વરૂપ મરણ યહાં વિવક્ષિત નહીં હૈ । યહાં તો એસા હી મરણ વિવક્ષિત હૈ કિ જો મરણ અપુનર્ભવરૂપ હો, સર્વકર્મક્ષયાત્મક હો,

મરણુ છે. દાહ (દહન) કરતાં મરણુમાં ભિન્નતા દેખાય છે. તે ભિન્નતાને કારણે “દહ્યમાનં દગ્ધ” કરતાં ‘મ્રિયમાણં મૃતમ્’ સૂત્રમાં ભિન્નાર્થતાનું પ્રતિપાદન થાય છે. ભિન્નાર્થવાળાં હોવાને કારણે જ “મ્રિયમાણં મૃતમ્” પદ દ્વારા આયુકર્મને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે. જ્યાં સુધી આયુકર્મની સત્તા રહે છે ત્યાં સુધીજ ‘જીવ જીવે છે’ એમ વ્યવહાર થાય છે. પણ જોવું આયુકર્મ જીવથી અલગ થયું કે ‘જીવ મરી ગયો’ એમ કહેવાય છે. જો કે આ પદથી સામાન્ય મરણુ કહ્યું છે પણ ‘મરણુ’ શબ્દનો અહીં વિશિષ્ટ અર્થ જ ગ્રહણ કરવો જોઈએ. તેનું કારણ એ છે કે આ સંસારમાં રહેલો જીવ અનેક વાર અનેક દુઃખરૂપ મરણુનો અનુભવ કરતો રહે છે. પણ એવા દુઃખરૂપ મરણુનું અહીં વર્ણન કર્યું નથી. અહીં તો એ પ્રકારના મરણુની વાત કરી છે કે જે મરણુ અપુનર્ભવરૂપ હોય,

તથા-‘ નિજ્જિજ્ઞમાણે નિજ્જિજ્ઞે ’ નિર્જીર્યમાણં નિર્જીર્ણમિતિ પદં સર્વકર્મા-
ભાવવિષયકમ્, ઇતઃ પૂર્વં જીવેન કદાપિ સર્વકર્માભાવરૂપં નિર્જરણં ન કૃતમ્, નિર્-
પસર્ગક-‘જૃ’-ઘાતોઃ ‘ક્ત’-પ્રત્યયે કૃતે નિર્જીર્ણમિતિરૂપં સિદ્ધયતિ । તદર્થસ્તુ સર્વ-
કર્મણામાત્યાન્તિકઃ ક્ષયઃ । સર્વકર્માભાવાત્મકમર્થમાદાય નિર્જરણં પૂર્વોક્તચ્છેદન-
ભેદનાદિતો ભિન્નં ભવત્ નિર્જીર્યમાણં નિર્જીર્ણમિતિ પદં ભિન્નાર્થકં ભવતિ ।

નનુ એતાનિ ‘ નિજ્જિજ્ઞમાણે નિજ્જિજ્ઞે ’ નિર્જીર્યમાણં નિર્જીર્ણ-મિત્યાદિ-
પદાનિ વિશેષતો ભિન્નાર્થકાનિ પરન્તુ સામાન્યતઃ કં પક્ષમધિકૃત્ય પ્રવર્તન્તે ?

और मोक्ष का कारण हो, ऐसा मरण केवलि मरण कहलाता है, और
यही यहां विवक्षित हुआ है । ऐसा मरण अभीतक भी इस जीवने
किसी भी काल में अनुभवित नहीं किया अतः ऐसे मरण को अननु-
भूत होने से विलक्षण-विशिष्ट मरण कहा गया है ।

तथा-“ निज्जरिज्जमाणे निज्जिज्जे ” जिसकी निर्जरा होनी शुरू हो
गई वह निर्जीर्ण हो चुका, ऐसा जो कहा गया है सो समस्त कर्मों के
अभाव को लेकर कहा गया है । इससे पहिले जीवने कदापि सर्व कर्मों
का अभावरूप निर्जरण नहीं किया है । निर्जीर्ण शब्द में निर्-उपसर्ग
पूर्वक “ जृ ” धातु है और इस “ जृ ” धातु से क्त-प्रत्यय करने पर
निर्जीर्ण यह रूप बनता है, इसका अर्थ “ समस्त कर्मों का आत्यन्तिक
क्षय ” ऐसा होता है । इसी अर्थ की अपेक्षा से यह पद पूर्वोक्त छेदन भेदन
प्रदर्शक पदों से भिन्न होता हुआ भिन्न अर्थवाला माना गया है ।

સર્વકર્મક્ષયાત્મક હોય અને મોક્ષદાયી હોય. એવા મરણને કેવલી મરણ કહે છે
અને તેનું જ અહીં વર્ણન કરાયું છે. એવા મરણનો અત્યાર સુધી આ જીવે
કદી પણ અનુભવ કર્યો નથી-આવું મરણ અનનુભૂત હોવાથી તેને વિશિષ્ટ મરણ કહ્યું છે.

તથા “ નિજ્જિજ્ઞમાણે નિજ્જિજ્જે ” “ જેમની નિર્જરા થવી શરૂ થઈ
તેમની નિર્જરા થઈ સૂકી ” આ પદ સમસ્ત કર્મોના અભાવની અપેક્ષાએ કહે-
વામાં આવ્યું છે. આ પહેલાં જીવે કદી પણ સમસ્ત કર્મોના અભાવરૂપ
નિર્જીરણ કર્યું નથી. “ જૃ ” ધાતુની આગળ ‘ નિઃ ’ ઉપસર્ગ છે. અને તે “ જૃ ”
ધાતુને ‘ ક્ત ’ પ્રત્યય લગાડવાથી ‘ નિર્જીર્ણ ’ પદ બને છે. તેનો અર્થ ‘ સમસ્ત
કર્મોના આત્યન્તિક ક્ષય ’ થાય છે. આ અર્થની અપેક્ષાએ આ પદમાં છેદન,
ભેદન આદિ પૂર્વોક્ત પદો કરતાં ભિન્નતા દેખાય છે. તેથી આ પદને પૂર્વોક્ત
પદો કરતાં ભિન્ન અર્થવાળું ગણાવ્યું છે.

इत्याशङ्कयामाह—‘ विगयपदखस्स ’ इति विगतपक्षस्य, वि-पूर्वकगमधातोः ‘क्त’ प्रत्यये कृते ‘विगत’ इति रूपं भवति, विगमो वस्तूनामवस्थान्तरगमनं विनाश इति यावत्, तथा च—विगतपक्षमाश्रित्यैतानि पदानि प्रवर्तन्ते, इति योजना ।

उत्पादपक्षो वर्तमान-भविष्यद्विषयकः, विगतपक्षो भूत-वर्तमानविषयक इति तयोर्भेदः ।

‘ विगतपक्षस्ये ’—त्यत्र विगतत्वं विवक्षितपुरुषापेक्षया सर्वकर्मणां क्षयोऽभिमतः । सर्वकर्मक्षयो जीवेनेतः पूर्वं कदापि नानुभूतः, अतः सर्वकर्मक्षयोऽत्यन्तमेवोपादेयः । पुनश्च सर्वकर्मक्षयार्थमेव पुरुषाणां प्रयत्नः । छिद्यमानं छिन्नमित्यादिपदानि

શંકા—યે “ નિર્જીયમાણં નિર્જીર્ણમ્ ” इत्यादि जो पद हैं वे विशेष विवक्षा की अपेक्षा भिन्न २ अर्थवाले हैं परन्तु सामान्य की अपेक्षा ये किस पक्ष को लेकर प्रवृत्त होते हैं ?

उत्तर—विगत पक्ष को लेकर ये प्रवृत्त होते हैं । “ विगत ” शब्द वि-उपसर्गपूर्वक गम-धातु से क्त-प्रत्यय करने से बना है । इसका अर्थ “ वस्तुओं का अवस्थान्तरगमनरूप विनाश ” ऐसा होता है । इस तरह विगत पक्ष को आश्रित करके ये पद प्रवृत्त होते हैं, ऐसी योजना कर लेनी चाहिये । उत्पादपक्ष वर्तमानकाल और भविष्यत्काल, इन दो कालों को विषय करनेवाला है, और विगतपक्ष भूतकाल और वर्तमानकाल, इन दो कालों को विषय करनेवाला है । इस तरह विगतपक्ष में और उत्पादपक्ष में भेद सिद्ध होता है । विवक्षित पुरुष की अपेक्षा समस्तकर्मों का क्षय विगमत्व माना गया है । सर्वकर्मक्षय ‘जीव ने इससे पहले कभी भी अनुभूत नहीं किया है, अतः सर्वकर्मक्षय

શંકા—“નિર્જીયમાણંનિર્જીર્ણમ્ ” इत्यादि जे पदो छे तेओ विशेष विवक्षानी अपेक्षाओ जुदा जुदा अर्थवाणां छे. पणु सामान्यनी अपेक्षाओ कथा पक्षने दीधे प्रवृत्त थाय छे ?

उत्तर—विगतपक्षने दीधे तेओ प्रवृत्त थाय छे. ‘वि’ उपसर्ग साथे ‘गम्’ धातुने ‘क्त’ प्रत्यय लगाउवाथी विगत शब्द जने छे. “वस्तुओनो अवस्थान्तर गमनरूप विनाश” ओवो तेनो अर्थ थाय छे. आ रीते विगत पक्षनो आधार लधने ओ पदो प्रवृत्त थाय छे ओम समज लेबुं. उत्पाद पक्ष वर्तमानकाल अने भविष्यकालने विषय करनारो छे अने विगतपक्ष भूतकाल अने वर्तमानकालने विषय करनारो छे. आ रीते विगतपक्ष अने उत्पादपक्ष वच्येनो लेह सिद्ध थाय छे. विवक्षित पुरुषनी अपेक्षाओ समस्त कर्मनो क्षय विगमत्व गणाय छे. एवे कही पणु सर्वकर्मक्षयनो अनुभव क्यो नथी. तेथी सर्वकर्मक्षय

વિગમાર્થાનિ વિનાશાર્થકાનિ, તથાહિ-છિદ્યમાન પદેન સ્થિતિઘ્ણરૂપો વિગમઃ કથિતઃ । મિદ્યમાનપદેન તુ અનુભાવભેદરૂપો રસભેદરૂપો વિગમઃ કથિતઃ । દહ્યમાનપદેન કર્મદાહરૂપો વિગમઃ પ્રતિપાદિતઃ । ધ્રિયમાણપદેન તુ આયુષ્કર્મણામભાવરૂપો વિગમઃ સૂચિતઃ । તથા નિર્જીર્ણમાણપદેન અશેષકર્મણામભાવસ્વરૂપો વિગમોઽભિહિતઃ, અતઃ ઇમાનિ પશ્ચાપિ પદાનિ વિગતપક્ષાશ્રિતાનીતિ કથ્યતે । एतेन पूर्वोक्तव्याख्यानेन “चलमाणे चलिए” इत्यादीनि नव पदानि किमर्थं प्रथमसूत्रतया उपात्तानि ? इति शंका निराकृता, केवलज्ञानस्योत्पत्तिः सर्वकर्मणां विनाशश्चास्मिन् सूत्रे प्रतिपादितः, इत्यभिप्रायेण सर्वप्रथमतया अस्य सूत्रस्य प्रतिपादनादिति ।

एकान्ततः उपादेय है । तथा समस्तकर्मों के क्षयार्थ ही पुरुषों का प्रयत्न होता है । “ छिद्यमानं छिन्नं ” इत्यादि पद विगमार्थ हैं । वे इस प्रकार से हैं-छिद्यमान पद से स्थितिघ्णरूप विगम कथित है । मिद्यमान पद से रसघ्णरूप विगम कथित हुआ है । तथा दह्यमान पद से कर्मदाहरूप विगम, ध्रियमाण पद से आयुष्कर्म का अभावरूप विगम, और निर्जीर्णमाण पद से समस्तकर्मों का अभावरूप विगतपक्ष को आश्रित करके कहे हैं इसलिये ये विगतपक्षाश्रित कहे गये हैं । इस पूर्वोक्त व्याख्यान से इस शंका का कि ये “ चलमाणे चलिए ” आदि नौ पद किसलिये प्रथमसूत्ररूप से ग्रहण किये गये हैं ” इसका समाधान हो जाता है, क्योंकि केवलज्ञान की उत्पत्ति और समस्तकर्मों का विनाश, इस सूत्र में प्रतिपादित किया गया है, इसी अभिप्राय से इस सूत्र का कथन किया है । अथवा-“ चलमाणे चलिए ” इत्यादि

એકાન્તતઃ ઉપાદેય છે. તથા સમસ્ત કર્મોના ક્ષયને માટે જ પુરુષોના પ્રયત્નો હોય છે. “ છિદ્યમાનં છિન્નં ” ઇત્યાદિ પદો વિગમાર્થક છે તે આ રીતે છે-‘ છિદ્યમાન ’ પદથી સ્થિતિઘ્ણરૂપ વિગમનું કથન થયું છે, ‘ મિદ્યમાન ’ પદથી રસઘ્ણરૂપ વિગમનું કથન થયું છે, ‘ દહ્યમાન ’ પદથી કર્મદાહરૂપ વિગમનું, ‘ ધ્રિયમાણ ’ પદથી આયુષ્કર્મના અભાવરૂપ વિગમનું, અને ‘ નિર્જીર્ણમાણ ’ પદથી સમસ્ત કર્મોના અભાવરૂપ વિગમનું કથન કર્યું છે. આ રીતે એ પાંચે પદો કર્મોના અભાવરૂપ વિગતપક્ષને આધારે કહેવામાં આવ્યાં છે તેથી તેમને વિગતપક્ષાશ્રિત કહેવામાં આવ્યાં છે. આ પૂર્વોક્ત કથન દ્વારા “ ચલમાણે ચલિણ ” આદિ નવ પદોને શા માટે પ્રથમ સૂત્રરૂપે ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે, તેનું સમાધાન થઈ જાય છે. કારણ કે આ સૂત્રમાં કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિનું અને સમસ્ત કર્મોના વિનાશનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. તે કારણે જ સૌથી પહેલાં આ સૂત્રનું કથન કર્યું છે. અથવા-“ ચલમાણે ચલિણ ” ઇત્યાદિ પદોમાં કર્મ પદનો

અથવા—“ચલમાણે ચલિણ” ઇત્યાદિપદેષુ કર્મપદાભાવાત્ ચલનાદીનિ સામાન્યતઃ એવં વ્યાખ્યાતવ્યાનિ, ન તુ કર્મઘટિતતયા, તથાહિ—“ચલમાણે ચલિણ” ઇત્યત્ર ચલનમસ્થિરત્વં વસ્તુનામુત્પાદઃ ઉત્પત્તિઃ । “ઉદીરિજ્જમાણે ઉદીરિણ” ઉદીર્યમાણં ઉદીરિતમિત્યત્રોદીરણં સ્થિરસ્ય પદાર્થસ્ય પ્રેરણરૂપં, તદપિ ચલનસ્વરૂપ-મેવ । “વેહ્જ્જમાણે વેહ્ણ” વ્યેજમાનં વેજનમ્, ઇત્યત્ર વ્યેજમાનં=કમ્પમાનમ્, વેજનં કમ્પનમપિ તદ્રૂપતયોત્પાદ એવં । ‘પહિજ્જમાણે પહીણે’ પ્રહીયમાણં પ્રહીણ-મિત્યત્ર પ્રહીણં પ્રભ્રષ્ટં પ્રપતિતમિતિ યાવત્, તથા ચ પ્રહાણમપિ ચલનરૂપમેવ, તથા ચ ગત્યર્થત્વાત્ ચલનાદીનાં સર્વેષાં સમાનાર્થત્વં ભવતિ, તેન ચ ચલનાદીનિ ચલન-ત્વાદિપર્યાયેણોત્પન્નત્વસ્વરૂપપક્ષસ્ય પ્રતિપાદકાનિ ।

પદોં મેં કર્મપદ કા તો અભાવ હૈ, હિસ કારણ કર્મપરક હિનકા વ્યાખ્યાન ન કરકે સામાન્યરૂપ સે હી હિનકા વ્યાખ્યાન કરના ચાહિયે, જો હિસ પ્રકાર સે હૈ—“ચલમાણે ચલિણ” હિસ સૂત્ર મેં ચલન-શબ્દ કા અર્થ અસ્થિરત્વ-વસ્તુઓં કા ઉત્પાદ-ઉત્પત્તિ હૈ । “ઉદીરિજ્જમાણે ઉદીરિણ” હિસમેં ઉદીરણા કા અર્થ સ્થિર પદાર્થ કા પ્રેરણરૂપ હૈ, ઓર યહ પ્રેરણ ચલનસ્વરૂપ હી હૈ । “વેહ્જ્જમાણે વેહ્ણ” હિસ સૂત્ર મેં “વેહ્જ્જમાણ” પદ કો સંસ્કૃત છાયા “વ્યેજમાન” ભી હોતી હૈ । વ્યેજમાન શબ્દ કા અર્થ હૈ કંપમાન । જો કંપ રહા હૈ વહ કંપ ચુકા, ઈસા હિસ સૂત્ર કા અર્થ હોતા હૈ । કંપન ભી સ્વસ્વરૂપ કી અપેક્ષા ઉત્પાદ હી હૈ । “પહિજ્જમાણે પહીણે” સૂત્ર મેં પ્રહીણ કા અર્થ પ્રભ્રષ્ટ-પ્રપતિત-ઈસા હૈ, જો પતિત હો રહા હૈ વહ પતિત હો ચુકા, અર્થાત્ જો ગિર રહા હૈ-પડ રહા હૈ-વહ ગિર ચુકા-પડ ચુકા । હિસ તરહ પ્રહાણ ભી ચલનરૂપ હી હૈ । તથા ગત્યર્થક હોને સે વે સબ ચલનાદિક ચાર પદ સમાનાર્થક હૈ । હિસ કારણ

તો અભાવ છે. તે કારણે કર્મવિષયક તેનું વ્યાખ્યાન ન કરતાં સામાન્યરૂપે જ તેનું વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ. તે વ્યાખ્યાન આ પ્રમાણે છે—“ચલમાણે ચલિણ” સૂત્રમાં ‘ચલન’ શબ્દનો અર્થ અસ્થિરત્વ-વસ્તુઓની ઉત્પત્તિ છે. “ઉદીરિજ્જમાણે ઉદીરિણ” પદમાં ઉદીરણાનો અર્થ સ્થિર પદાર્થના પ્રેરકરૂપ છે. અને તે પ્રેરણા ચલનસ્વરૂપજ છે. “વેહ્જ્જમાણે વેહ્ણ” સૂત્રમાં ‘વેહ્જ્જમાણ’ પદની સંસ્કૃત છાયા “વ્યેજમાન” થાય છે. વ્યેજમાન એટલે કંપમાન. જે કંપી રહ્યું છે તે કંપી ચૂક્યું, એવો આ સૂત્રનો અર્થ થાય છે. કંપન પણ સ્વસ્વરૂપની અપેક્ષાએ ઉત્પાદજ છે. “પહિજ્જમાણે પહીણે” સૂત્રમાં ‘પ્રહીણ’નો અર્થ ‘પ્રભ્રષ્ટ’-પ્રપતિત છે. જે પડી રહ્યું છે તે પડી ચૂક્યું. આ રીતે ‘પ્રહીણ’ પણ ચલનરૂપ જ છે. અને ચલનાદિક આ ચાર પદો ગતિવાચક હોવાથી સમાનાર્થક છે. આ કારણથી તે

તથા-‘ છિજ્જમાણે છિણ્ણે ’ છિદ્યમાનં છિન્નમિત્યાદિપદાન્યપિ કર્મપદમ-
ન્તરેણાપિ વ્યાખ્યાતું શક્યાનિ, છેદનાદિધર્માણાં વસ્તુધર્મત્વાત્ । મિન્નાર્થત્વમેતે-
ષામનેન પ્રકારેણ ભવતિ-યથા કુઠારાદિવાહ્યસાધનેન વૃક્ષાદીનાં છેદઃ, મહાદિના
દેહસ્ય દેહાવયવાનાં વા ભેદઃ, વહ્ન્યાદિના કાષ્ઠાદીનાં વિનાશો દાહઃ, શરીરસ્યાન્તિમ
શ્વાસવિયોગો મરણમ્, અત્યંતં પુરાણતૈવ નિર્જરા । મિન્નાર્થાન્યેતાનિ પદાનિ સામા-
ન્યતો વિનાશાર્થાભિધાયકાનિ ।

ये चलनादिकपद चलनत्व आदि पर्याय से उत्पन्न स्वरूपपक्ष के प्रति-
पादक हैं-कथनकरनेवाले हैं । तथा-‘ छिज्जमाणे छिण्णे ’ जो छिद
रहा है वह छिद चुका, इत्यादि, इन पाँच पदोंका भी कर्मविषयक व्याख्यान
के विना अन्यविषयक व्याख्यान भी होसकता है, क्यों कि छेदन,
भेदन, दहन आदि धर्म कर्मातिरिक्त अन्य वस्तुओंमें भी पायेजाते हैं ।
भिन्नार्थता इनमें इस प्रकार से जानना चाहिये-जैसे कुठारादिरूप
बाह्यसाधन से वृक्ष आदिकों का जो काटना है वह छेद है, भाले आदि
के द्वारा देह का अथवा देह के अवयवों का जो काटना है वह भेद है,
वह्न्यादि द्वारा जो क़ाष्ठादिकोंका जलना है वह दहन है, शरीरके अन्तिम-
श्वास का जो विगम है वह मरण है, और अत्यन्त जो जीर्णता-पुरा-
णता है वही निर्जरण है । इस तरह ये प्रत्येक पद भिन्न २ अर्थ को
करनेवाले हैं, फिर भी सामान्यरूप से एक विनाशरूप अर्थ का ही तो
कथन करते हैं ।

ચલનાદિક પદો ચલનત્વ આદિ પર્યાયથી ઉત્પન્ન સ્વરૂપ પક્ષના પ્રતિપાદક છે-
એટલે કે તેમનું કથન કરનારા છે. તથા “ છિજ્જમાણે છિણ્ણે ” “ જે છેદાઈ રહ્યું
છે તે છેદાઈ ચૂક્યું ” ઇત્યાદિ પાંચ પદો પણ કર્મવિષયક વ્યાખ્યાન કરવા સિવાય
અન્ય વિષયનું વ્યાખ્યાન કરવાને પણ સમર્થ છે, કારણ કે છેદન, ભેદન, દહન
આદિ ધર્મો કર્મ સિવાયની અન્ય વસ્તુઓના પણ ધર્મરૂપે સંભવી શકે છે.
તેમની વચ્ચે આ રીતે ભિન્નાર્થતા સમજવી જોઈએ. જેમકે કુહાડી આદિ બાહ્ય
સાધનો દ્વારા વૃક્ષાદિને કાપવું તેનું નામ છેદન છે. ભાલા આદિ દ્વારા દેહને
અથવા તેના અંગોને કાપવાં તેનું નામ ભેદન છે. અગ્નિ દ્વારા કાષ્ઠને બાળવું
તેનું નામ દહન છે. શરીરનો છેદ્દો શ્વાસ બંધ થવો તેનું નામ મરણ છે,
અને અત્યન્ત જીર્ણતા-પુરાણતાને નિર્જરા કહે છે. આ રીતે એ દરેક પદ
જુદા જુદા અર્થ બતાવનાર છે, છતાં પણ સામાન્ય રીતે તો એક વિનાશરૂપ
અર્થનું જ કથન કરે છે.

નતુ ચલન-છેદનાદીનામતત્ત્વરૂપતયા एतेषां પ્રકૃતશાસ્ત્રે ચિન્તનં શાસ્ત્રસ્ય શાસ્ત્રત્વમેવાપાકરોતિ, તત્ત્વસ્ય શાસનાદેવ શાસ્ત્રસ્ય શાસ્ત્રત્વમ્, અન્યથા લૌકિક-શાસ્ત્રાણામપિ શાસ્ત્રત્વં સ્યાદિતિ चेन्न, અનાદિકાલપ્રવૃત્તાનાં મિથ્યાત્વાઽવિરતિ-કષાય-પ્રમાદ-યોગાનાં સાહાય્યમવલમ્બ્યાનન્તમવોપાર્જિત-કઠિન-કઠિનતર-કઠિન-તમાનન્તકર્મદલિકાનામુપાયાન્તરાઽશક્યસમુચ્છેદવતાં છેદનાદિતત્ત્વવિચારપ્રવૃત્તસ્ય શાસ્ત્રસ્ય શાસ્ત્રત્વાઽવ્યાધાતાત્, નિશ્ચયનયમવલમ્બ્ય વસ્તુસ્વરૂપનિરૂપણસ્યાઽસરબ્ધ-

શંકા—ચલનાદિ કા એવં છેદન, ભેદન ઓર દહનાદિ કા કથન કરને વાલે હન સૂત્રોં કો આપ થતલા રહે હૈં સો યે સબ ચલન, છેદન આદિ અતત્ત્વરૂપ હૈં, પ્રકૃત શાસ્ત્ર મેં હનકા વિચાર કરના માનો શાસ્ત્ર કી શાસ્ત્રતા કા હી નિરાકરણ કરના હી હૈ, ક્યોં કિ તત્ત્વોં કા શાસન કરનેવાલા શાસ્ત્ર હી સચ્ચા શાસ્ત્ર માના જાતા હૈ । યે સબ તત્ત્વરૂપ તો હૈં નહીં—અતત્ત્વરૂપ હૈં । અતત્ત્વોં કા વ્યાખ્યાન કરનેવાલે શાસ્ત્ર કો ભી સચ્ચા શાસ્ત્ર માના જાવેતો લૌકિક શાસ્ત્રોં કો ભી શાસ્ત્રરૂપ સે માનના ચાહિયે?

ઉત્તર—અનાદિકાલસે પ્રવૃત્ત એસે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, પ્રમાદ ઓર યોગોં કી સહાયતા કો લેકર જીવ કે દ્વારા અનન્ત ભવોં સે ઉપાર્જિત જો કઠિન, કઠિનતર, કઠિનતમ, અનન્ત કર્મદલિક હૈં કિ જિનકા ઉપાયાન્તર સે સમુચ્છેદ હોના અશક્ય હૈં ઉનકે છેદનાદિરૂપ તત્ત્વ કે વિચાર મેં પ્રવૃત્ત હુણ શાસ્ત્ર મેં શાસ્ત્ર કા વ્યાધાત નહીં હૈ, અર્થાત્ યે ચલનાદિરૂપ ધર્મ અતત્ત્વ નહીં હૈં—તત્ત્વરૂપ હી હૈં, હસલિયે

શંકા—આપ ચલનાદિ સૂત્રો તથા છેદન, ભેદન, અને દહનાદિ સૂત્રોનું કથન કરી રહ્યા છે. પણ ચલન, છેદન આદિ એ બધું અતત્ત્વરૂપ છે. પ્રકૃત શાસ્ત્રમાં તેમનો વિચાર કરવો એટલે શાસ્ત્રની શાસ્ત્રતાનો જ નાશ કરવો એવું લાગે છે, કારણ કે તત્ત્વોનું શાસન કરનારાં શાસ્ત્રોને જ સાચાં શાસ્ત્રો કહેવાય છે. આ બધું તત્ત્વરૂપ તો નથી જ—અતત્ત્વરૂપ છે. અતત્ત્વોનું કથન કરનાર શાસ્ત્રોને પણ જો સાચાં શાસ્ત્રો માનવામાં આવે તો લૌકિક શાસ્ત્રોને પણ શાસ્ત્ર રૂપે માનવા બેધએ.

ઉત્તર—અનાદિ કાળથી પ્રવૃત્ત મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, પ્રમાદ અને યોગોની સહાયતાને લીધે જીવદ્વારા અનન્ત ભવોથી ઉપાર્જિત જે કઠિન, કઠિનતર, અને કઠિનતમ અનન્ત કર્મદલિક છે, જેમનું અન્ય ઉપાયો દ્વારા સમુચ્છેદન થવું અશક્ય છે, તેમના છેદન આદિરૂપ તત્ત્વના વિચારમાં પ્રવૃત્ત થયેલ શાસ્ત્રમાં શાસ્ત્રતાનો વ્યાધાત થતો નથી. એટલે કે આ ચલનાદિરૂપ ધર્મ અતત્ત્વ નથી

સ્વાત્। વ્યવહારનયશ્ચલિતમેવ વસ્તુ ચલિતમિતિ મન્યતે, નિશ્ચયનયસ્તુ ચલદપિ વસ્તુ ચલિતમિતિ સ્વીકરોતિ, તથા ચ નિશ્ચયનયાનુસારેણ ચલદપિ ચલિતમિતિ નાતત્ત્વરૂપમિતિ । વિસ્તરસ્તુ યથાશાસ્ત્રં વિન્નેયઃ ॥ સૂ૦ ૧૦ ॥

। નૈરયિકવક્તવ્યતા ।

મૂલમ્—નેરડયાણં ભંતે ! કેવડયં કાલં ઠિર્દં પન્નત્તા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં દસવાસસહસ્સાઈં, ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં ઠિર્દં પણ્ણત્તા । નેરડયાણં ભંતે ! કેવડકાલસ્સ આણમંતિ વા પાણમંતિ વા ડસસંતિ વા ણીસસંતિ વા । જહા ડસાસપ્પ । નેરડયાણં ભંતે ! આહારટ્ટી ? જહા પણ્ણવણ્ણાપ્પ પઢમપ્પ આહારુદ્દેસપ્પ તહા ભાણિ-યઠ્ઠવં । ગાહા—ઠિઈ-ડસસાસા-હારે કિંવા આહારેંતિ સઠ્ઠવો વાવિ । કડ્ઢભાગં સઠ્ઠવાણિ વ કીસ વ, ભુજ્જો પરિણમંતિ ॥ સૂ૦ ૧૧ ॥

પ્રકૃત શાસ્ત્ર મેં હનકા ચિન્તન શાસ્ત્ર મેં શાસ્ત્રતા કા નિરાકરણ કરને ચાલા નહીં હૈ । દૂસરે-નિશ્ચયનય કે મત કો અવલમ્બન કરકે વસ્તુ કે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ કરના પ્રારંભ હુઆ હૈ હસલિયે યહ નય તો ચલતી હુઈ વસ્તુ કો ચલ ચુકી માનતા હૈ, પરન્તુ જો વ્યવહારનય હૈ વહ એસા નહીં માનતા હૈ, વહ તો ચલિત કો હી ચલિત માનતા હૈ, અર્થાત્ જો વસ્તુ ચલ ચુકી હૈ ડસે હી ચલ ચુકી માનતા હૈ, એસા તો વ્યવહારનય હૈ ઓર જો નિશ્ચયનય હૈ વહ ચલતી હુઈ વસ્તુ કો ભી ચલ ચુકી માનતા હૈ । હસલિયે નિશ્ચયનય કે અનુસાર ચલતી હુઈ વસ્તુ કો ચલ ચુકી યહ કથન અતત્ત્વરૂપ નહીં હૈ । હસ વિષય કો ઓર અધિક વિસ્તાર સે જાનને કે લિયે અન્યશાસ્ત્ર દેખના ચાહિયે ॥ સૂ૦ ૧૦ ॥

પણુ તત્ત્વ જ છે. તેથી પ્રકૃત શાસ્ત્રમાં તેમને વિષે વિચાર કરવામાં શાસ્ત્રની શાસ્ત્રતા જતી રહેતી નથી. વળી-નિશ્ચય નયનો આધાર લઈને વસ્તુના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરવાનો પ્રારંભ થયો છે તેથી આ નય તો ચાલતી વસ્તુને ચાલી ચૂકી માને છે. પણ જે વ્યવહાર નય છે તે એવું માનતો નથી, તે તો ચલિતને જ ચલિત માને છે-જે વસ્તુ ચાલી ચૂકી છે તેને જ ચાલી ચૂકેલી માને છે. અને નિશ્ચયનય તો ચાલતી વસ્તુને પણ ચાલી ચૂકેલી માને છે. તેથી નિશ્ચય નયની અપેક્ષાએ ચાલતી વસ્તુને ચાલી ચૂકી કહેવામાં અતત્ત્વ રૂપતા નથી. આ વિષયની વેધારે માહિતી મેળવવા માટે બીજા શાસ્ત્રો વાંચવાં. ॥ સૂ. ૧૦ ॥

છાયા—નૈરયિકાણાં ભદન્ત ! કિયત્કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન દશવર્ષસહસ્રાણિ, ઉત્કૃષ્ટેન ત્રયસ્વિંશત્ સાગરોપમાણિ સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા । નૈરયિકા ભદન્ત ! કિયત્કાલાદાનન્તિ વા પ્રાણન્તિ વા ઉચ્છ્વાસન્તિ વા નિઃશ્વસન્તિ વા ? યથો-ચ્છ્વાસપદે । નૈરયિકા ભદન્ત ! આહારાર્થિનઃ । યથા પ્રજ્ઞાપનાયાં પ્રથમે આહારોદ્દે-

નૈરયિકવક્તવ્યતા—

‘ જેરહ્યાણં ભંતે ! કેવહ્યં કાલં ઠિર્ઠિ પન્નત્તા ? ’ ઇત્યાદિ ।

(ભંતે !) ભદન્ત ! (નેરહ્યાણં) નારકોં કી (ઠિર્ઠિ) સ્થિતિ (કેવ-હ્યં કાલં પન્નત્તા) કિતને કાલકી કહી હૈ ? ઉત્તર—(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જહ્ણેણં દસવાસસહસ્સાઈ) જઘન્ય સે દશ હજાર વર્ષ કી ઓર (ઉક્કોસેણં) ઉત્કૃષ્ટસે (તેત્તીસં સાગરોવમાઈ ઠિર્ઠિ પન્નત્તા) તેત્તીસ સાગરો પમકી સ્થિતિ કહી ગઈ હૈ । (ભંતે !) હે ભદન્ત (નેરહ્યાણં કેવહ્કાલસ્સ આણમંતિ વા પાણમંતિ વા ઝસસંતિ વા ણીસસંતિ વા) નારકજીવ કિતને કાલમેં શ્વાસ લેતે હૈ ઓર કિતને કાલ મેં શ્વાસ છોડતે હૈ ? ઉત્તર—(જહા ઝસાસપપ) હે ગૌતમ ! જૈસા ઉચ્છ્વાસ પદમેં કહા હૈ વૈસા જાનના । (જેરહ્યાણં ભંતે ! આહારદ્દી ?) હે ભદન્ત ! નારક જીવ આહાર કે અર્થી હોતે હૈ કયા ? ઉત્તર—(જહા પન્નવણાપ પદમપ આહારુદ્દેસપ તહા માણિયવ્વં) જૈસા પ્રજ્ઞાપના કે પ્રથમ આહાર ઉદ્દેશક મેં કહા ગયા હૈ

નૈરયિકવક્તવ્યતા—

“ જેરહ્યાણં ભંતે ! કેવહ્યં કાલં ઠિર્ઠિ પન્નત્તા ? ” ઇત્યાદિ.

(ભંતે !) હે ભદન્ત ! (નેરહ્યાણં) નારકોની (ઠિર્ઠિ) સ્થિતિ (કેવહ્યં કાલં-પન્નત્તા) કેટલા કાળની કહી છે ?

ઉત્તર— (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (જહ્ણેણં દસવાસસહસ્સાઈ) ઓછામાં ઓછી દસ હજાર વર્ષની અને (ઉક્કોસેણં) તેત્તીસં સાગરોવમાઈ ઠિર્ઠિ પન્નત્તા) વધારેમાં વધારે તેત્તીસ સાગરોપમની સ્થિતિ કહી છે (ભંતે !) હે ભદન્ત (નેરહ્યાણં કેવહ્કાલસ્સ આણમંતિ વા પાણમંતિ વા ઝસસંતિ વા ણીસસંતિ વા) નારક જીવો કેટલા કાળે શ્વાસ લે છે અને કેટલા કાળે ઉચ્છ્વાસ કાઢે છે ?

ઉત્તર—(જહા ઝસાસપપ) હે ગૌતમ ! ઉચ્છ્વાસ પદમાં કહ્યા પ્રમાણે તે જાણવું.

પ્રશ્ન—(જેરહ્યા ણં ભંતે ! આહારદ્દી ?) હે ભદન્ત ! નારક જીવોને આહારની ઇચ્છા થાય છે કે નહીં ? ઉત્તર—(જહા પન્નવણાપ પદમપ આહારુદ્દેસપ તહા માણિયવ્વં) પ્રજ્ઞાપનાના આહાર પદના પ્રથમ ઉદ્દેશકમાં કહ્યા પ્રમાણે તેનો ઉત્તર સમજવો.

शके तथा भणितव्यम् । गाथा—स्थितिरुच्छवास आहारः किं वा आहरन्ति सर्वतो वापि । कतिभागं सर्वाणि वा कीदृशं वा भूयः परिणमन्ति ॥ सू० ११ ॥

टीका—अथ नारकाणां स्थित्यादिकं चिन्तयन्नाह—‘नेरह्याणं’ इत्यादि ।

ननु येन विचारितेन विलक्षणफलस्य मोक्षस्य प्राप्तिः साक्षात्परंपरया वा भवेत्तदेवात्र विचारणीयम्, नैरयिकस्वरूपभेदोपभेदस्थित्यादारादीनां विचारणेन न मोक्षस्य संभावना ततो नैरयिकादिप्रदर्शनमसंगतमिव भवतीति न शङ्क्यम्,

वैसा ही जानना चाहिये । (गाथा)—गाथा (ठिई उस्सासाऽऽहारे किं वाऽऽहारेति सव्वओ वा वि । कइ भागं सव्वाणि व कीस व भुज्जो परिणमन्ति ?) नारक जीवों की स्थिति, उनका उच्छवास, उनका आहार, तथा वे जो आहार करते हैं वह सर्व आत्मप्रदेशों से करते हैं ? कितना आहार करते हैं ? सर्व आहारक द्रव्यों का आहार करते हैं ? तथा आहारक द्रव्योंको किस रूपमें बार-बार परिणमाते हैं इस सूत्रद्वारा सूत्रकारने नारक जीवों की स्थिति आदि का विचार किया है । अतः उस संबंधमें यह सूत्र कहा गया है ।

टीकार्थ—शंका—यह तो ऐसे विषयका ही विचार करना चाहिये कि जिसके विचारसे विलक्षण फलवाले मोक्षकी साक्षात् रूपसे या परम्परारूप से प्राप्ति हो, नारकजीव के स्वरूपके उनके भेदोपभेदों के, उनकी स्थिति के और आहार आदिकों के विचारने से मोक्ष प्राप्त होने की संभावना तो है नहीं, इसलिये नारकसंबंधी विषय का प्रदर्शन क्यों किया ?

गाथा—गाथा—(ठिई उस्सासाऽऽहारे किं वाऽऽहारेति सव्वओ वा वि । कइ भागं सव्वाणि व कीस व भुज्जो परिणमन्ति ?) नारक जेवोनी लव स्थिति, तेमनो उच्छवास, तेमनो आहार, ते आहारनुं प्रमाणु, तेओ जे आहार ले छे ते शुं सर्व आत्म प्रदेशो द्वारा ले छे ? सर्व आहारक द्रव्योनो आहार करे छे ? तथा आहारक द्रव्येने तेओ बार-बार कया इपे परिणभावे छे ? छत्यादि भावतो विषे आ गाथा कडेवाभां आवी छे आ गाथा द्वारा सूत्रकारे नारक जेवोनी स्थिति आदिनो विचार कुर्यो छे ।

शंका—अही तो ओवा विषयनो विचार करवो जेछेओ के जेनो विचार करवाथी विलक्षण फलवाणा मोक्षनी साक्षात् इपे अथवा तो परम्परा इपे प्राप्ति थाय. नारक जेवोना स्वइपनो, तेमना लेदोपलेदोनो, तेमनी स्थिति अने आहार आदिनो विचार करवाथी मोक्ष भणवानो संभव नथी. तो आ नारक संबंधी विषयनुं प्रदर्शन शा भाटे क्युं छे ?

इहापि 'चलमाणे चलिण' 'एए णं भंते नव पया' इत्यादिप्राथमिकप्रश्नोत्तर-
सूत्रयोर्मोक्षतत्त्वस्यैव प्रतिपादितत्वात्, मोक्षो हि जीवानां भवति, जीवा एव
संसारमलावृतत्वाद् वद्धाः, ते च वद्धाः जीवा नारकादिप्रभेदेन चतुर्विंशतिप्रकाराः
शास्त्रे प्रतिपादिताः । तथा चोक्तम्—

“ नैरय्या असुराई पुढवाई वेइंदियादओ चेव ।

पंचिंदिय-तिरिय-नर-वितर-जोइसिअ-वेमाणि ॥१॥”

छाया—नैरयिका असुरादयः पृथिव्यादयो द्वीन्द्रियादयश्चैव ।

पञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्-नरा व्यंतरा ज्योतिषिका वैमानिकाः ॥१॥

नारकादिजीवानां दुःखबहुलस्थित्यादिश्रवणतो विवेकिनां मनसि वैराग्यं
स्यात्, ततः संसारस्य तत्कारणकर्मणश्च स्वरूपमनित्यत्वादिभावनया विभाव्य

उत्तर—इस प्रकार की शंका नहीं करनी चाहिये, क्यों कि यहाँ
भी “ चलमाणे चलिण ” “ एए णं भंते ! नव पया ” इत्यादि पहले के
इन दो सूत्रों में मोक्षतत्त्व का ही प्रतिपादन किया है । यह मोक्ष जीवों
को ही प्राप्त होता है, और वे जीव जबतक मुक्ति को प्राप्त नहीं हुए हैं
तबतक वे संसाररूप मैल से मलिन बने हुए हैं, और इसी कारण वे
कर्मों से जकड़े हुए हैं—बंधदशाप्राप्त हैं । ऐसे बंधदशाप्राप्त वे जीव
नरकादि प्रभेदसे चौबीस प्रकारके शास्त्रमें कहे गये हैं । सो ही कहा है—
(१) सात नैरयिक, (२) दस असुरकुमार आदि, (३) पाँच पृथिवीकाय आदि,
(४) तीन दोहन्द्रिय आदि (विकलेन्द्रिय) (५) एक पञ्चेन्द्रियतिर्यग्, (६)
एक मनुष्य, (७) एक व्यन्तर, (८) एक ज्योतिषिक, और एक वैमानिक
इस प्रकार से सब चौबीस जीव के भेद हैं ।

ઉત્તર—આવી શંકા કરવી બેઠીએ નહીં. કારણ કે અહીં પણ “ચલમાણે-
ચલિણ” એણે ભંતે ! નવ પયા” ઇત્યાદિ પહેલાંના એ બે સૂત્રોમાં મોક્ષ તત્ત્વનું જ
પ્રતિપાદન કરાયું છે. તે મોક્ષ જીવોને જ પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યાં સુધી જીવ મોક્ષની
પ્રાપ્તિ કરતા નથી ત્યાં સુધી સંસારરૂપ મેલથી મલિન બનેલો હોય છે. અને
એજ કારણે તે કર્મોથી જકડાયેલો—બંધ દશાવાળો હોય છે. એવા બંધ દશાને
પામેલા જીવોના નારક આદિ ૨૪ પ્રકાર શાસ્ત્રોમાં કહ્યા છે તે પ્રકારે આ
પ્રમાણે છે—(૧) નૈરયિક (૨) દસ અસુર કુમાર આદિ, (૩) પાંચ પૃથ્વીકાય
આદિ, (૪) ત્રણ દ્વીન્દ્રિય આદિ વિકલત્રય, (૫) એક પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્, (૬)
એક મનુષ્ય, (૭) એક વ્યન્તર (૮) એક જ્યોતિષિક અને એક વૈમાનિક, આ
રીતે બધા મળીને જીવના ૨૪ ભેદ છે.

प्राप्तवैराग्या उपरतवन्धा जीवा मोक्षसाधनसम्यग्दर्शनाधाराधनपरंपरया शाश्व-
तिकगतिं प्राप्स्यन्तीति नारकस्थित्यादिप्रश्नोऽपि सार्थकः, तत्सार्थकतया तत्प्रति-
पादकशास्त्रस्याप्यर्थवत्त्वं तत्त्वप्ररूपणवत्त्वं च भवतीत्यलं विस्तरेण । प्रकृतमनुसरामः—

‘नेरइयाणं’ अन्ते’ इत्यादि ।

‘नेरइयाणं’ नैरयिकाणाम्=नरकजीवानाम्, निरू=निर्गतम् अयम्=इष्टफलप्रापकं
कर्म येभ्यस्ते निरयाः=दुःखसंकुलाः स्थानविशेषाः, तेषु भवा नैरयिकाः=नरकजीवाः

नारक आदि जीवों की दुःखबहुल स्थिति आदि के श्रवण से विवेकी
जीवों के मन में वैराग्य हो जावे और इससे वे संसार के कारणभूत
कर्म के स्वरूपका अनित्यत्वादि भावनाओंद्वारा अच्छी तरह विचार करें
और विचार करके संसार, शरीर और भोगों से निर्विण्ण (वैराग्यवान्)
बनकर बंधदशा से रहित बनने के लिये मोक्ष के साधनभूत जो सम्य-
ग्दर्शनादि हैं उनकी आराधना करने में लग जावें । इस तरह सम्यग्द-
र्शनादिकों की आराधना की परंपरा से वे शाश्वतिकगतिरूप जो मुक्ति है
उसे प्राप्त कर लेंगे इस ख्याल से नारकों की स्थिति आदि का प्रश्न भी
सार्थक है । इसकी सार्थकता से इस प्रश्न का प्रतिपादक जो शास्त्र है
वह भी सार्थक हो जाता है—तत्त्व का प्ररूपक बन जाता है । अब इस
विषय में और अधिक कहने की आवश्यकता नहीं है । प्रकृत विषय
ही स्पष्ट किया जाता है—नैरयिक शब्द का अर्थ “नरकके जीव” ऐसा है ।
इष्ट फल को प्राप्त कराने वाले कर्म जिन स्थानों से निर्गत हो चुके हैं—
उनका नाम निरय है, अर्थात् दुःखों से व्याप्त जो स्थान विशेष है

नारक आदि जीवों की अत्यंत दुःखी हालत आदिनुं श्रवण करवांथी विवेकी
जीवों ने मन में वैराग्य लाव लगे अने तेथी तेजो संसारने अने संसारना कारण
इय कर्मना स्वरूपने अनित्यत्वादि लावो द्वारा परापर विचार करे अने तेने
विचार करीने अनित्य संसार, शरीर अने लोगो प्रत्ये निर्विण्ण—वैराग्यवान् अपनीने
बंध दशाथी रहित बनवाने भाटे मोक्षना साधनइय सम्यग्दर्शन आदिनी
आराधना करवाभां प्रवृत्त थाय, अने सम्यग्दर्शनादिनी आराधनानी परम्परा
द्वारा शाश्वत गतिइय जे मोक्ष छे तेनी प्राप्ति करे, जे ज्यालथी नारकोनी
स्थिति आदि विषयनुं वर्णन सार्थक छे, तेनी सार्थकताने लीधे आ विषयनुं प्रतिपादन
करनार जे शास्त्र छे ते पण सार्थक अपनी नथ छे अने तत्त्वनुं प्ररूपक अपनी
नथ छे, उवे आ भाषतमां वधु कहेवानी आवश्यकता नथी, प्रकृत विषयने ज
स्पष्ट करवाभां आवे छे—नरकना जीवोने ‘नैरयिक’ कहे छे, छिट इणनी प्राप्ति
करावनार कर्मो जे स्थानेथी नीकणी गयां छे, ते स्थानने ‘निरय’ कहे छे, जेटले
जे दुःखेथी व्याप्त जेवा विशिष्ट स्थानने निरय (नरक) कहे छे, ते स्थानोभां

પ્રાણાતિપાતાદિપાપફલમનુભવિતું તાદૃશસ્થાનં પ્રાપ્તા, તત્રોત્પન્ના વા । एतादृशनैर-
यिकाणां ' भंते ' हे भदन्त ! ' केवइयं कालं ' कियत्कालम्=कियत्कालपर्यन्तं ' ठिई'
स्थितिः=अवस्थानरूपा ' पत्रत्ता ' प्रज्ञप्ता=प्ररूपिता-आयुष्कर्मवशात् नारकास्त-
त्तन्मरके कियत्कालपर्यन्तं तिष्ठन्तीति भावः । उत्तरयति भगवान्—' गोयमा ! '
हे गौतम ! ' जहन्नेणं ' जघन्येन ' दसवाससहस्साइं ' दशवर्षसहस्राणि स्थितिः
प्रज्ञप्ता । दशसहस्रवर्षपर्यन्तं तेषां स्थितिर्नरके भवतीति भावः । ' उक्कोसेणं ' उत्कृ-
ष्टेन ' तेत्तीसं सागरोवमाइं ' त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि=त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमपर्यन्तं

વે હી નિરય હૈં । इन स्थानों में जो उत्पन्न हुए हैं वे नैरयिक हैं ।
इन स्थानों में प्राणातिपात आदि पापों के फल को भोगने के लिये जो
जीव प्राप्त हुए हैं अर्थात् जो वहां उत्पन्न हुए हैं वे नैरयिक कहलाते हैं ।
ऐसे नैरयिक जीवों की स्थिति के विषय में यह प्रश्न किया गया है कि-
हे भगवन् ! नैरयिक जीवों की स्थिति कितनी है ? यहाँ स्थिति का
तात्पर्य उस स्थान में उस पर्याय से रहने का है । नरक आयु के
वश से नारक जीव उस उस नरक में कितने काल तक रहते हैं ? यह
प्रश्न का अभिप्राय है । इसका उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं कि हे गौतम !
नरक में नरक जीव यदि नरकायु के उदय में रहता है तो इस रहने
का कम से कम काल १० दस हजार वर्ष का है । इसी का नाम जघन्य
आयु है । यह कथन प्रथम नरक की अपेक्षा से ही कहा गया जानना
चाहिये । तथा नरक में रहने का सब से अधिक जो काल है उसका
नाम उत्कृष्ट आयु है । यह उत्कृष्ट आयु वहां पर ३३ तैंतीस सागरो-

એ જીવો ઉત્પન્ન થાય છે તેમને નૈરયિક (નારક) કહે છે. આ સ્થાનોમાં પ્રાણા-
તિપાત આદિ પાપોનાં ફળ ભોગવવાને માટે એ જીવો ઉત્પન્ન થાય છે તેમને
નૈરયિક કહે છે. એવા નૈરયિક (નારક) જીવોની સ્થિતિના વિષયમાં એવો પ્રશ્ન
પૂછવામાં આવ્યો છે કે—“ હે ભગવાન ! નારક જીવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની
હોય છે ? અહીં ‘સ્થિતિ’ શબ્દનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—તે સ્થાનમાં, તે
પર્યાય રહેવાનો કાળ તેને સ્થિતિ કહી છે. એટલે કે ત્યાં તેમનું આયુષ્ય કેટલું
હોય છે ? તેનો ઉત્તર આપતાં ભગવાન કહે છે—“ હે ગૌતમ ! જે નારક
જીવ નરકાયુના ઉદયથી નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે તો ત્યાં તેને રહેવાનો કાળ
આઠામાં આઠો દસ હજાર વર્ષનો છે. તેને ‘જઘન્ય આયુ’ કહે છે. આ કથન
પહેલી નરકની અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે. નરકમાં જે વધારેમાં વધારે કાળ
છે તેને ‘ઉત્કૃષ્ટ આયુ’ કહે છે. ત્યાં તે ઉત્કૃષ્ટ આયુ ૩૩ સાગરોપમનું છે. તે

સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞાતા । અર્થાત્ નારકપ્રથમપૃથિવ્યપેક્ષયા દશસહસ્રવર્ષમાયુઃ, તથા સપ્તમ નારકપૃથિવ્યપેક્ષયા ત્રયસ્ત્રિંશત્સાગરોપમમાયુર્ભવતિ ।

ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ નેરઙ્ગયાણં મંતે ’ ઇત્યાદિ । ‘ નેરઙ્ગયા ણં મંતે ’ નારકાઃ સ્વલુ હે ભદન્ત ! ‘ કેવલકાલસ્સ ’ કિયત્કાલાત્ કિયત્કાલેન વા ‘ આણમંતિ વા ’ આનન્તિ વા ‘ પાણમંતિ વા ’ પ્રાણન્તિ વા—શ્વાસં શૃણ્ણન્તિ પરિત્યજન્તિ ચ । એતયો-
રાનપ્રાણયોરેવ સ્પષ્ટાર્થં વક્તિ—‘ ઝસસંતિ વા ણીસસંતિ વા ’ ઉચ્છ્વસન્તિ વા, અર્થાત્ ‘ આનન્તિ ’ ઇતિ શબ્દસ્ય સ્પષ્ટાર્થં ઉચ્છ્વસન્તિ, ‘ પ્રાણન્તિ ’ ઇત્યસ્ય નિઃશ્વસન્તીતિ । અથવા ‘ આનન્તિ વા પ્રાણન્તિ વા ’ ઇત્યનેનાભ્યન્તર-શ્વાસોચ્છ્વાસયોઃ પરિગ્રહઃ, ‘ ઉચ્છ્વસન્તિ વા નિઃશ્વસન્તિ વા ’ ઇત્યનેન બાહ્યશ્વાસોચ્છ્વાસયોઃ પરિગ્રહો ભવતીતિ કેચિત્ ।

પમકી હૈ । यह तैंतीस सागरोपम आयुका कथन सप्तम नरक की अपेक्षा से कहा गया है, क्योंकि वहीं पर इतनी अधिक आयु कही गई है ।

પુનઃ ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન સે પ્રશ્ન કરતે હૈં કિ-હે ભદન્ત ! નારક જીવ કિતને કાલ કે બાદ શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતે હૈં ? યહી પ્રશ્ન “ આણમંતિ પાણમંતિ વા ” ઇન તિહન્ત પદોં દ્વારા વ્યક્ત કિયા ગયા હૈ । “ આનન્તિ ” માને શ્વાસ લેતે હૈં, ઓર પ્રાણન્તિ માને શ્વાસ છોડતે હૈં । ઇન્હીં આનપ્રાણ-શબ્દોં કે સ્પષ્ટ અર્થ કો સૂત્રકાર ને “ ઝસસંતિ વા ણીસસંતિ વા ” ઇન ક્રિયાપદોં દ્વારા સ્પષ્ટ કિયા હૈ । “ આનન્તિ ” શબ્દ કા સ્પષ્ટ અર્થ “ ઉચ્છ્વસન્તિ ” હૈ ઓર પ્રાણન્તિ શબ્દકા સ્પષ્ટ અર્થ “ નિઃશ્વસન્તિ ” હૈ । અથવા “ આનન્તિ વા પ્રાણન્તિ વા ” ઇન ક્રિયાપદોં દ્વારા આભ્યન્તરિક શ્વાસ ઓર ઉચ્છ્વાસરૂપ ક્રિયાઓં કા ઓર ‘ ઉચ્છ્વસન્તિ વા નિઃશ્વસન્તિ વા ’ ઇન દો પદોં દ્વારા બાહ્ય શ્વાસ ઓર ઉચ્છ્વાસરૂપ ક્રિયાઓં કા ગ્રહણ હોતા હૈ, એસા કિન્હીંર કા મત હૈ ।

તેત્રીસ સાગરોપમનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય સાતમી નરકની અપેક્ષાએ કેહેલ છે, કારણ કે ત્યાં જ એટલું બધું આયુષ્ય કહ્યું છે.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને ખીલે પ્રશ્ન પૂછે છે—“ હે ભદન્ત ! નારક છવો કેટલા કાળને અંતરે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે ? એજ પ્રશ્ન ‘ આણમંતિ પાણમંતિ વા ’ આ ‘ તિ ’ અન્ત પદો દ્વારા વ્યક્ત કર્યો છે. “ આનન્તિ ” એટલે શ્વાસ લે છે. ‘ પ્રાણન્તિ ’ એટલે શ્વાસ છોડે છે. એજ ‘ આનપ્રાણ ’ શબ્દોના સ્પષ્ટ અર્થ સૂત્ર-કારે “ ઝસસંતિ વા ણીસસંતિ વા ” એ ક્રિયાપદો દ્વારા સ્પષ્ટ કર્યો છે. “ આનન્તિ ” શબ્દોના સ્પષ્ટ અર્થ “ ઉચ્છ્વસન્તિ ” છે અને “ પ્રાણન્તિ ” શબ્દોના સ્પષ્ટ અર્થ “ નિઃશ્વસન્તિ ” છે. અથવા—‘ આનન્તિ વા પ્રાણન્તિ વા ’ આ ક્રિયાપદો દ્વારા આભ્યન્તરની શ્વાસ અને ઉચ્છ્વાસરૂપ ક્રિયાઓ અહણ કરવામાં આવી છે એવો કોઈ કોઈ વિદ્વાનોનો મત પડે છે.

મગવાનાહ—“જહા ઝસાસપ્પ” ઇતિ, યથા ઉચ્છ્વાસપદે, અર્થાત્ પ્રજ્ઞાપનાયાઃ સપ્તમે પદે યથા કથિતં તથૈવાત્ર બોધ્યમ્, તત્ત્વેત્થમ્—“ગોયમા ! સયયં સંતયામેવ આણંતિ વા પાણંતિ વા ઝસસંતિ વા નીસસંતિ વા” ગૌતમ ! સતતં સન્તતમેવ વા આનન્તિ વા પ્રાણન્તિ વા ઉચ્છસન્તિ વા નિઃશ્વસન્તિ વા, ઇતિચ્છાયા ! હે ગૌતમ ! તે નારકા અતિદુઃખેન સતતમ્ = અનવરતં ઉચ્છ્વસન્તિ વા નિઃશ્વસન્તિ વા, દૃશ્યતે ચ લોકેઽપિ અતિદુઃખિતસ્ય ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસૌ સતતમેવ ભવતઃ ‘સંતયામેવે’—તિ સન્તતમેવ નિરન્તરમેવેતિ, સમયમાત્રમપિ તેષામુચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસયોર્વિરહો ન ભવતીત્યર્થઃ ।

इस प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं कि—हे गौतम ! “जहा ऊसासपए” उच्छ्वास पद यह प्रज्ञापना सूत्र का सातवां पद है । इस पद में इस विषय का जिस प्रकार से कथन किया गया है वैसा ही कथन यहां पर जानना चाहिये, वह इस प्रकार से है—“गोयमा ! सययं संतयामेव वा आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा” हे गौतम ! अत्यन्त दुःखित होने के कारण वे नारक जीव निरन्तर श्वासोच्छ्वास लेते रहते हैं । लोक में भी ऐसा ही देखने में आता है कि जो अतिदुःखित होता है उसके श्वासोच्छ्वास निरन्तर ही चलते रहते हैं, उनमें किसी भी तरह से रुकावट नहीं आती है । कहने का तात्पर्य यह है कि दुःखी होने के कारण वे बिना रुकावट के निरन्तर ही हाय हाय करते हुए सांस लिया करते हैं । ऐसा एक भी समय नहीं होता कि जिसमें इनके श्वासोच्छ्वास का विरह (अन्तर) होता हो ।

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં પ્રભુ કહે છે—“હે ગૌતમ ! “જહા ઝસાસપ્પ” પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું સાતમું પદ ઉચ્છ્વાસ છે. એ પદમાં આ વિષયનું જે રીતે વર્ણન કરાયું છે તે રીતે આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સમજવો. તે પદ આ પ્રમાણે છે—“ગોયમા ! સમયં સંતયામેવ વા આણમંતિ વા પાણમંતિ વા ઝસસંતિ વા નીસસંતિ વા” હે ગૌતમ ! અત્યંત દુઃખી હોવાને લીધે તે નારક જીવો નિરંતર શ્વાસોચ્છ્વાસ લીધા કરે છે. લોકોમાં પણ એવું જ દેખાય છે કે જે અત્યંત દુઃખી હોય છે તે નિરંતર શ્વાસ લીધા કરે છે. તેમનો શ્વાસોચ્છ્વાસ સડેજ વાર પણ અટકતો નથી. કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે—તેઓ અત્યંત દુઃખી હોવાને કારણે અટક્યા વિના નિરંતર હાય હાય કરતા શ્વાસ લીધા કરે છે. એવો એક પણ સમય નથી હોતો કે જ્યારે તેમના શ્વાસોચ્છ્વાસમાં આંતરો (રુકાવટ) પડતો હોય.

નનુ ‘આનન્તિ પ્રાણન્તિ’ एतावन्मात्रेण निर्वाहे उच्छ्वसन्ति निःश्वसन्तीति वचनं पुनरुक्तं, भवतीति चेन्न, स्पष्टप्रतिपत्त्यर्थं प्रतिपादितत्वात् ।

‘નેરહ્યાણં મંતે’ इत्यादि । ‘णेरह्याणं मंते आहारद्वी’ नैरयिकाः हे भदन्त ! आहारार्थिनः=आहारप्रार्थनावन्तः आहारप्रयोजनार्थिनो वा भवन्ति ? अर्थान्नारक-जीवानामाहारविषयिणी इच्छा भवति ? इति । भगवानाह—‘जहा पणवणाए पढ-मए आहारुद्देशए तहा भाणियव्वं’ यथा प्रज्ञापनायां प्रथम आहारोद्देशकः अष्टाविंशति-तमपदस्य द्वयोरुद्देशयोर्मध्ये प्रथम आहारोद्देशस्तथा भणितव्यम्, यथा=येन प्रका-रेण प्रज्ञापनायाश्चतुर्थोपांगस्य प्रथमः ‘आहारुद्देशए’ इत्यत्र पद-शब्दलोपात् आहार-

શંકા—સૂત્રકારને “ઉચ્છ્વસન્તિ નિઃશ્વસન્તિ” યે દો પદ પુનરુક્ત ક્યોં કહે ? ક્યોંકિ “આનન્તિ પ્રાણન્તિ” હન દો પદોં સે હી હસકે અર્થ કા નિર્વાહ હો જાતા હૈ ।

ઉત્તર—એસા નહીં કહના ચાહિયે, ક્યોં કિ સ્પષ્ટ અર્થ કી પ્રતિ-પત્તિ કે લિયે એસા પ્રતિપાદન કિયા ગયા હૈ ।

“નેરહ્યાણં મંતે આહારદ્વી” હે ભદન્ત ! નારક જીવોં કો ક્યા આહારવિષયક ઇચ્છા હોતી હૈ ? જો આહાર કી પ્રાર્થના કરને કે સ્વભાવ-વાલા યા ઉસકે પ્રયોજનવાલા હોના હૈ વહ આહારાર્થી કહલાતા હૈ સો એસે આહારાર્થી નારક હોતે હૈં ક્યા ?! હે ગૌતમ ! પ્રજ્ઞાપના નામક ચતુર્થ ઉપાંગ કા પહલા આહાર ઉદ્દેશક આહારપદોદ્દેશક હૈ । યહ પ્રજ્ઞાપના કે અટ્ઠાઈસવેં આહાર પદ કા પહલા ઉદ્દેશક હૈ, અર્થાત્ આહાર પદ કે દો ઉદ્દેશક હૈં, ઉનમેં યહી પહલા હૈ । “આહારોદ્દેશક” મેં પદ શબ્દ કા

શંકા—સૂત્રકારે “ઉચ્છ્વસન્તિ નિઃશ્વસન્તિ” એ બન્ને પદોની પુનરુક્તિ શ. માટે કરી છે ? કારણ કે ‘આનન્તિ પ્રાણન્તિ’ એ બે પદોમાં જ તેનો અર્થ આવી જાય છે.

ઉત્તર—એમ કહેવું બેધએ નહીં, કારણ કે સ્પષ્ટ અર્થનું પ્રતિપાદન કરવા માટે જ એવું કરવામાં આવ્યું છે.

“નેરહ્યા મંતે આહારદ્વી” હે ભદન્ત ! નારક જીવોને આહાર લેવાની ઇચ્છા થાય છે ખરી ? જે આહારને માટે પ્રાર્થના કરવાના સ્વભાવવાળા કે તેના પ્રયોજનવાળા હોય છે તેને આહારાર્થી કહે છે. શું નારક જીવો તેવા આહારાર્થી હોય છે ખરા ? તેનો ઉત્તર આપતાં ભગવાન કહે છે “હે ગૌતમ ! પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર નામના ચોથા ઉપાંગનો પહેલો ઉદ્દેશક આહારપદોદ્દેશક છે. આ પ્રજ્ઞાપનાના અઠ્યાવીસમા આહારપદનો પહેલો ઉદ્દેશક છે એટલે કે આહારપદના બે ઉદ્દેશક છે તેમાંનો આ પહેલો ઉદ્દેશક છે. “આહારોદ્દેશક”માં પદ શબ્દનો લોપ

પદોદ્દેશકઃ, અષ્ટાવિંશતિતમસ્ય આહારપદસ્ય પ્રથમ ઉદ્દેશક इत्यर्थः, तथा भणितव्यम्= તેનેવ પ્રકારેણ હાપિ વક્તવ્યમ્ । તત્ર નારકાણામાહારવિષયે વહૂનિ દ્વારાણિ પ્રદર્શિતાનિ તેષાં સંગ્રહાર્થં સ્થિતિ-પ્રાણનસ્વરૂપદ્વારદ્વયપ્રદર્શનપૂર્વકં ગાથાં પઠતિ- ' ઠિઈ ' इत्यादि । નારકજીવાનાં સ્થિતિર્વક્તવ્યા, ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસૌ ચ વક્તવ્યૌ, એતયોઃ પ્રરૂપણં પૂર્વપ્રશ્નોત્તરવાક્યે કૃતમ્, તતશ્ચાહારવિષયકો વિધિર્વક્તવ્યઃ કિં ભદન્ત ! નારકા આહારાર્થિનો ભવન્તિ ? હે ગૌતમ ! નારકા આહારાર્થિનો ભવન્તીતિ

લોપ હો ગયા હૈં ફસલિયે “ આહારોદ્દેશક ” સે “ આહારપદોદ્દેશક ” એસા સમઝના ચાહિયે । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈં કિ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર કા આહારપદ અઢાઈસવાં હૈં । ફસકે દો ઉદ્દેશકોં મેં સે પ્રથમ આહારોદ્દેશક હૈં । ઉસમેં ફનકે આહારવિષય કા વર્ણન અનેક દ્વારોં મેં કિયા ગયા હૈં । ઉન્હોં દ્વારોં કે સંગ્રહ કે લિયે સ્થિતિ, પ્રાણનરૂપ દો દ્વારોં કો પહેલે દિખાતે હુએ “ ઠિઈ ઉસસાડહારે ” યહ ગાથા કહી ગઈ હૈં । ફસમેં નારક જીવોંકી સ્થિતિ, ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ, આહારવિષયક વિધિ આદિ સબકા વર્ણન કિયા ગયા હૈં, ફનમેં નારકોં કી સ્થિતિ ઓર ઉનકા શ્વાસોચ્છ્વાસ, ફન દો પદોં કી પ્રરૂપણા તો પૂર્વપ્રશ્નોત્તર વાક્ય મેં કહી જા ચુકી હૈં । અવ રહી આહારવિષયક કી બાત-સો, વહ બી ફસસે પ્રદર્શિત કર દી ગઈ હૈં । ફસ વિષય મેં પહેલે “ ણેરહયાણં ભંતે ! આહારદ્વી ” એસા પ્રશ્ન કિયા ગયા હૈં ? ઓર ઉસકા ઉત્તર “ જહા પળવળાએ પઢમએ આહારુદેસએ, તહા ભાણિયવ્વં ” ફસ સૂત્ર દ્વારા દિયા ગયા હૈં । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈં કિ “ કયા નારક જીવોં કો

થઈ ગયો છે, તેથી 'આહારોદ્દેશક'થી 'આહારપદોદ્દેશક' એવું સમજવું બેઠ્યું. તાત્પર્ય એ છે કે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું અધ્યાવીસમું પદ 'આહારપદ' છે. તેના બે ઉદ્દેશકોમાંથી પહેલું આહારોદ્દેશક છે. તેના અનેક દ્વારોમાં તેમના આહાર સંબંધી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એજ દ્વારોના સંગ્રહને માટે સ્થિતિ અને પ્રાણનરૂપ બે દ્વારોને પહેલાં બતાવવા “ઠિઈ ઉસસાડહારે” આ ગાથા કહી છે. તેમાં નારક જીવોની સ્થિતિ (આયુકાળ), ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ, આહારવિષયક વિધિ વગેરે બાબતોનું કથન કર્યું છે. નારકોની સ્થિતિ અને શ્વાસોચ્છ્વાસ, એ બે વિષયની પ્રરૂપણા તો આગળના પ્રશ્નોત્તર વાક્યોમાં થઈ ગઈ છે. હવે બે આહાર વિષેની વાત બાકી રહી છે તેનું પણ તેમાં કથન કર્યું છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને પહેલાં “જેરાહયાણં ભંતે ! આહારદ્વી” એ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. અને “જહા પળવળાએ પઢમએ આહારુદેસએ, તહા ભણિયવ્વં” આ સૂત્ર દ્વારા તેનો ઉત્તર અપાયો છે.

પ્રત્યુત્તરમ્ । નારકાણાં દ્વિવિધ આહારો ભવતિ-આભોગનિર્વર્તિત અનાભોગનિર્વર્તિ-
તશ્ચ, તત્રાઽભોગઃ અભિપ્રાયસ્તેન નિર્વર્તિતઃ=સંપાદિત આહારઃ, અર્થાત્ આહરયા-
મીતીચ્છાપૂર્વક આહાર આભોગનિર્વર્તિતાહારઃ । દ્વિતીયશ્ચાહારોઽનાભોગનિર્વર્તિતઃ,
અર્થાત્ આહરામીતીચ્છાવિશેષમન્તરેણ જાયમાનઃ, યથા પ્રાવૃટ્કાલે પ્રસ્રવણા-
દિકમત્યધિકં ભવતિ તતો જ્ઞાયતે યત્ શરીરે જલપુદ્ગલા અત્યધિકં પ્રવિષ્ટા યેન
મૂત્રાદિકમધિકં ભવતીતિ, તત્ર શીતપુદ્ગલાનાં પ્રવેશો યથા ઇચ્છાવિશેષમન્તરેણૈવ
જાતસ્તથા નૈરયિકજીવાનામનાભોગનિર્વર્તિત આહારો ભવતિ । દ્વિવિધેષ્વપિ આહાર-
રેષુ યોઽયમનાભોગનિર્વર્તિતાહારસ્તદર્ધમનુસમયમાહારવિષયિનીચ્છા જાયતે નૈર-

આહાર કી ઇચ્છા હોતી હૈ ? તો ઇસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર યહ દિયા ગયા હૈ
કિ “હાં હોતી હૈ” । નારક જીવોંકા આહાર દો પ્રકારકા હોતા હૈ-ઁક
આભોગનિર્વર્તિત ઁર દૂસરા અનાભોગનિર્વર્તિત । આભોગનિર્વર્તિત કા
તાત્પર્ય હૈ કિ જો આહાર અભિપ્રાય સે નિર્વર્તિત હોતા હૈ । “મૈ આહાર
કહૂં” ઁસી ઇચ્છાપૂર્વક જો આહાર કિયા જાતા હૈ વહ આભોગનિર્વર્તિત
આહાર હૈ । તથા જો આહાર-“આહાર કહૂં” ઇસ પ્રકારકી ઇચ્છાસે નિર્વ-
ર્તિત નહીં હોતા હૈ, અર્થાત્ ઇસ પ્રકાર કી ઇચ્છા કૈ બિના હોતા હૈ વહ
અનાભોગનિર્વર્તિતઆહાર હૈ, જૈસે વર્ષાકાલ મૈં મૂત્ર આદિ અધિક
હોતૈ હૈં તો ઁસસે યહ જાના જાતા હૈ કિ શરીર મૈં જલ કૈ પુદ્ગલ અત્ય-
ધિક પ્રવિષ્ટ હો ચુકૈ હૈં ઇસી કારણ મૂત્રાદિક કી અધિકતા હો રહી હૈ,
તો જિસ પ્રકાર શીતપુદ્ગલોં કા પ્રવેશ બિના ઇચ્છા કૈ શરીર મૈં હો
જાતા હૈ ઁસી તરહ નારક જીવોં કો અનાભોગનિર્વર્તિત આહાર હોતા હૈ ।

તેનો લાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-શું નારક જીવોને આહારની ઇચ્છા થાય છે ?
તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે-હા, તેમને આહારની ઇચ્છા થાય છે. નારક જીવોના
આહાર બે પ્રકારના હોય છે (૧) આભોગનિર્વર્તિત અને (૨) અનાભોગનિર્વર્તિત.
“હું આહાર કરું” એવી ઇચ્છાપૂર્વક જે આહાર કરવામાં આવે છે તે આહારને
આભોગનિર્વર્તિત આહાર કહે છે, પણ તે પ્રકારની ઇચ્છા વિના જે આહાર કર-
વામાં આવે છે તેને અનાભોગનિર્વર્તિત આહાર કહે છે. જેમ કે વર્ષાઋતુમાં
પેશાબ આદિ વધુ પ્રમાણમાં થાય છે ત્યારે જેમ લાગે છે કે શરીરમાં જળનાં
પુદ્ગલો ઘણા વધારે પ્રમાણમાં પ્રવેશ કરી ચૂક્યાં છે તે કારણે મૂત્રાદિક અધિક
પ્રમાણમાં પેદા થાય છે. તો જે રીતે શીત પુદ્ગલોનો ઇચ્છા કર્યા વિના શરીરમાં
પ્રવેશ થઈ જાય છે તે રીતે નારક જીવો દ્વારા પણ ઇચ્છા કર્યા વિના જે
આહાર લેવાય છે. તેને અનાભોગનિર્વર્તિત આહાર કહે છે. તે બે પ્રકારના

પદોદ્દેશકઃ, અષ્ટાવિંશતિતમસ્ય આહારપદસ્ય પ્રથમ ઉદ્દેશક इत्यर्थः, तथा भणितव्यम्= તેનેવ પ્રકારેણ હાપિ વક્તવ્યમ્ । તત્ર નારકાણામાહારવિષયે વહૂનિ દ્વારાણિ પ્રદર્શિતાનિ તેષાં સંગ્રહાર્થં સ્થિતિ-પ્રાણનસ્વરૂપદ્વારદ્વયપ્રદર્શનપૂર્વકં ગાથાં પઠતિ- ‘ ઠિઈ ’ ઇત્યાદિ । નારકજીવાનાં સ્થિતિર્વક્તવ્યા, ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસૌ ચ વક્તવ્યૌ, ઇત્યોઃ પ્રરૂપણં પૂર્વપ્રશ્નોત્તરવાક્યે કૃતમ્, તતશ્ચાહારવિષયકો વિધિર્વક્તવ્યઃ કિં ભદન્ત ! નારકા આહારાર્થિનો ભવન્તિ ? હે ગૌતમ ! નારકા આહારાર્થિનો ભવન્તીતિ

લોપ હો ગયા હૈં इसलिये “ आहारोद्देशक ” से “ आहारपदोद्देशक ” ऐसा समझना चाहिये । तात्पर्य कहने का यह है कि प्रज्ञापना सूत्र का आहारपद अट्ठाईसवां है । इसके दो उद्देशकों में से प्रथम आहारोद्देशक है । उसमें इनके आहारविषय का वर्णन अनेक द्वारों में किया गया है । उन्हीं द्वारों के संग्रह के लिये स्थिति, प्राणनरूप दो द्वारों को पहले दिखाते हुए “ ठिई उस्सासाऽऽहारे ” यह गाथा कही गई है । इसमें नारक जीवोंकी स्थिति, उच्छ्वास निःश्वास, आहारविषयक विधि आदि सबका वर्णन किया गया है, इनमें नारकों की स्थिति और उनका श्वासोच्छ्वास, इन दो पदों की प्ररूपणा तो पूर्वप्रश्नोत्तर वाक्य में कही जा चुकी है । अब रही आहारविषयक की बात-सो वह भी इससे प्रदर्शित कर दी गई है । इस विषय में पहले “ णेरइयाणं भंते ! आहारद्वी ” ऐसा प्रश्न किया गया है ? और उसका उत्तर “ जहा पणवणाए पढमए आहारुदेसए, तहा भणियव्वं ” इस सूत्र द्वारा दिया गया है । तात्पर्य कहने का यह है कि “ क्या नारक जीवों को

થઈ ગયો છે, તેથી ‘આહારોદ્દેશક’થી ‘આહારપદોદ્દેશક’ એવું સમજવું જોઈએ. તાત્પર્ય એ છે કે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું અઠ્યાવીસમું પદ ‘આહારપદ’ છે. તેના બે ઉદ્દેશકોમાંથી પહેલું આહારોદ્દેશક છે. તેના અનેક દ્વારોમાં તેમના આહાર સંબંધી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એજ દ્વારોના સંગ્રહને માટે સ્થિતિ અને પ્રાણનરૂપ બે દ્વારોને પહેલાં બતાવવા “ઠિઈ ઉસ્સાસાઽઽહારે” આ ગાથા કહી છે. તેમાં નારક જીવોની સ્થિતિ (આયુકાળ), ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ, આહારવિષયક વિધિ વગેરે બાબતોનું કથન કર્યું છે. નારકોની સ્થિતિ અને શ્વાસોચ્છ્વાસ, એ બે વિષયની પ્રરૂપણા તો આગળના પ્રશ્નોત્તર વાક્યોમાં થઈ ગઈ છે. હવે બે આહાર વિષેની વાત બાકી રહી છે તેનું પણ તેમાં કથન કર્યું છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને પહેલાં “ણેરાઈયાણં ભંતે ! આહારદ્વી” એ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. અને “જહા પણવ-નાએ પઢમએ આહારુદેસએ, તહા ભણિયવ્વં” આ સૂત્ર દ્વારા તેનો ઉત્તર અપાયો છે.

પ્રત્યુત્તરમ્ । નારકાણાં દ્વિવિધ આહારો ભવતિ-આમોગનિર્વર્તિત અનામોગનિર્વર્તિત-
તથ્, તત્રાઽમોગઃ અભિપ્રાયસ્તેન નિર્વર્તિતઃ=સંપાદિત આહારઃ, અર્થાત્ આહરયા-
મીતીચ્છાપૂર્વક આહાર આમોગનિર્વર્તિતાહારઃ । દ્વિતીયશ્ચાહારોઽનામોગનિર્વર્તિતઃ,
અર્થાત્ આહરામીતીચ્છાવિશેષમન્તરેણ જાયમાનઃ, યથા પ્રાવૃટ્કાલે પ્રસ્રવણા-
દિકમત્યધિકં ભવતિ તતો જાયતે યત્ શરીરે જલપુદ્ગલા અત્યધિકં પ્રવિષ્ટા યેન
મૂત્રાદિકમધિકં ભવતીતિ, તત્ર શીતપુદ્ગલાનાં પ્રવેશો યથા ઇચ્છાવિશેષમન્તરેણૈવ
જાતસ્તથા નૈરયિકજીવાનામનામોગનિર્વર્તિત આહારો ભવતિ । દ્વિવિધેષ્વપિ આહા-
રેષુ યોઽયમનામોગનિર્વર્તિતાહારસ્તદર્થમનુસમયમાહારવિષયિણીચ્છા જાયતે નૈર-

આહાર કી ઇચ્છા હોતી હૈ ? તો ઇસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર યહ દિયા ગયા હૈ
કિ “હાં હોતી હૈ” । નારક જીવોંકા આહાર દો પ્રકારકા હોતા હૈ-એક
આમોગનિર્વર્તિત ઓર દૂસરા અનામોગનિર્વર્તિત । આમોગનિર્વર્તિત કા
તાત્પર્ય હૈ કિ જો આહાર અભિપ્રાય સે નિર્વર્તિત હોતા હૈ । “મૈ આહાર
કરૂં” એસી ઇચ્છાપૂર્વક જો આહાર ક્રિયા જાતા હૈ વહ આમોગનિર્વર્તિત
આહાર હૈ । તથા જો આહાર-“આહાર કરૂં” ઇસ પ્રકારકી ઇચ્છાસે નિર્વ-
ર્તિત નહીં હોતા હૈ, અર્થાત્ ઇસ પ્રકાર કી ઇચ્છા કે બિના હોતા હૈ વહ
અનામોગનિર્વર્તિતઆહાર હૈ, જૈસે વર્ષાકાલ મૈં મૂત્ર આદિ અધિક
હોતે હૈં તો ઉસસે યહ જાના જાતા હૈ કિ શરીર મૈં જલ કે પુદ્ગલ અત્ય-
ધિક પ્રવિષ્ટ હો ચુકે હૈં ઇસી કારણ મૂત્રાદિક કી અધિકતા હો રહી હૈ,
તો જિસ પ્રકાર શીતપુદ્ગલોં કા પ્રવેશ બિના ઇચ્છા કે શરીર મૈં હો
જાતા હૈ ઉસી તરહ નારક જીવોં કો અનામોગનિર્વર્તિત આહાર હોતા હૈ ।

તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-શું નારક જીવોને આહારની ઇચ્છા થાય છે ?
તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે-હા, તેમને આહારની ઇચ્છા થાય છે. નારક જીવોના
આહાર બે પ્રકારના હોય છે (૧) આમોગનિર્વર્તિત અને (૨) અનામોગનિર્વર્તિત.
“હું આહાર કરું” એવી ઇચ્છાપૂર્વક બે આહાર કરવામાં આવે છે તે આહારને
આમોગનિર્વર્તિત આહાર કહે છે, પણ તે પ્રકારની ઇચ્છા વિના બે આહાર કર-
વામાં આવે છે તેને અનામોગનિર્વર્તિત આહાર કહે છે. જેમ કે વર્ષાઋતુમાં
પેશાબ આદિ વધુ પ્રમાણમાં થાય છે ત્યારે એમ લાગે છે કે શરીરમાં જળનાં
પુદ્ગલો ઘણા વધારે પ્રમાણમાં પ્રવેશ કરી ચૂક્યાં છે તે કારણે મૂત્રાદિક અધિક
પ્રમાણમાં પેદા થાય છે. તો જે રીતે શીત પુદ્ગલોનો ઇચ્છા કર્યા વિના શરીરમાં
પ્રવેશ થઈ જાય છે તે રીતે નારક જીવો દ્વારા પણ ઇચ્છા કર્યા વિના બે
આહાર લેવાય છે. તેને અનામોગનિર્વર્તિત આહાર કહે છે. તે બે પ્રકારના

યિકજીવાનામ્ । અનુસમયમ્—અત્યન્તતીવ્રધુદ્વેદનીયકર્મોદયાત્ પ્રતિસમયમ્
ઓજઆહારાદિરુપેનાહારવિષયિणीच्छा प्रवर्तते, અથવા અતિદીર્ઘકાલિકોપભોજ્યા-
હારસ્યેકદૈવગ્રહણમનુસામયિકો ભોગસ્તેન નૈરયિકજીવાનામાહારો જાયતે ‘ઠિઈ’
ઈત્યાદિસંગ્રહગાથા નૈરયિકાહારવિષયે સંક્ષેપેણ વ્યાખ્યાતા ॥સૂ૦૧૧॥

મૂલમ્—નેરહયાણં ભંતે ! પુઠ્ઠાહારિયા પોગ્ગલા પરિણયા ? ૧
આહારિયા આહારિજ્જમાણા પોગ્ગલા પરિણયા ? અણાહારિયા
આહારિજ્જસ્સમાણા પોગ્ગલા પરિણયા ? અણાહારિયા અણાહારિ-
જ્જસ્સમાણા પોગ્ગલા પરિણયા ? । ગોયમા ! નેરહયાણાં પુઠ્ઠાહા-
રિયા પોગ્ગલા પરિણયા ? આહારિયા આહારિજ્જમાણા પોગ્ગલા
પરિણયા પરિણમંતિ ચ ૨ અણાહારિયા આહારિજ્જસ્સમાણા પો-
ગ્ગલા નો પરિણયા પરિણમિસ્સંતિ ૩ । અણાહારિયા અણાહરિ-
જ્જસ્સમાણા પોગ્ગલા નો પરિણયા નો પરિણમિસ્સંતિ ૪ ॥સૂ૦૧૨॥

इन दो प्रकार के आहारों में जो यह अनाभोगनिर्वर्तित आहार है उसके
लिये अनुसमय—प्रत्येक समय में नारक जीवों की इच्छा उत्पन्न होती
रहती है, अर्थात् अत्यन्त तीव्र धुधावेदनीय कर्म के उदय से प्रत्येक
समय में ओजआहार आदिरूप से उनके आहारविषयक इच्छा जगती
रहती है । अथवा जो आहार बहुत अधिक दीर्घ समय तक खाया जा
सके ऐसा होता है उसे एकदम ग्रहण कर लेना इसका नाम आनुसाम-
यिक भोग है । इस आनुसामयिक भोगरूप से नारक जीवों का आहार
होता है । इस तरह से “ ठिई ” इत्यादि जो यह संग्रहगाथा है, वह
नैरयिक जीवोंके आहारके विषयमें संक्षेप से कही गई है ॥ सू० ११ ॥

આહારોમાં આ જે અનાભોગનિર્વર્તિત આહાર છે તેને માટે પ્રત્યેક સમયે
નારક જીવોમાં ઇચ્છા ઉત્પન્ન થતી રહે છે, એટલે કે અત્યંત તીવ્ર ધુધાવેદ-
નીય કર્મના ઉદયથી પ્રત્યેક સમયે આજ આહાર આદિ રૂપે તેમની આહાર
વિષયક ઇચ્છા જાગતી રહે છે. અથવા જે આહાર ઘણા જ લાંબા સમય સુધી
ખાઈ શકાય તેવો હોય છે તેને એકદમ ગ્રહણ કરી લેવો તેનું નામ આનુસા-
મયિક ભોગ છે. આ આનુસામયિક ભોગ રૂપે નારક જીવોના આહાર હોય છે.
આ રીતે “ઠિઈ” ઇત્યાદિ જે આ સંગ્રહ ગાથા છે, તેના દ્વારા નારક જીવોના
આહાર સંબંધી સંક્ષેપમાં વિવેચન કર્યું છે. ॥સૂ. ૧૧॥

છાયા—નૈરયિકાણાં ભદન્ત ! પૂર્વાહતાઃ પુદ્ગલાઃ પરિણતાઃ ૧ આહતાઃ આહરિ-
યમાણાઃ પુદ્ગલાઃ પરિણતાઃ ૨ અનાહતાઃ આહરિષ્યમાણાઃ પુદ્ગલાઃ પરિણતાઃ ૩ અના-
હતાઃ અનાહરિષ્યમાણાઃ પુદ્ગલાઃ પરિણતાઃ ૪ । ગૌતમ ! નૈરયિકાણાં પૂર્વાહતાઃ

નારકોંકે આહારકે વિષયમેં ગૌતમ સ્વામીને જો ભગવાન મહાવીર પ્રશ્નુસે ચાર પ્રશ્ન કિયે ઓર ભગવાનને જો उनका उत्तर दिया उन दोनों-
का निरूपण सूत्रकार इस सूत्रद्वारा करते हैं—‘नेरइयाणं भंते !’ इत्यादि ।

પ્રશ્ન પહલા (ભંતે) હે ભદન્ત ! કયા (નેરइयाणं) નારક જીવોંકે શરીરકે સાથ (પુવ્વા હારિયા) उनके द्वारा पूर्वकालमें-भूतकालमें-आहारके विषयभूत किये गये ऐसे (पोग्गला) पुद्गलस्कन्ध (परिणया) परिणत-सम्बन्धको क्या प्राप्त हुए हैं ? प्रश्न दूसरा-तथा (आहारिया आहारिज्ज-
माणा पोग्गला परिणया ?) पूर्वकालमें आहारके विषयभूत बने हुए तथा वर्तमानकालमें आहाररूपसे ग्रहण हो रहे ऐसे पुद्गलस्कन्ध उनके शरीरके साथ परिणत-सम्बन्धको क्या प्राप्त हुए हैं ? प्रश्न तीसरा-अथवा (अणाहारिया आहारिज्जस्समाणा पोग्गला परिणया) जो अभीतक आहारके विषयभूत नहीं बने हैं किन्तु भविष्यत्कालमें आहारके विषयभूत बनेंगे वे पुद्गलस्कन्ध उनके शरीरके साथ परिणत सम्बन्धको क्या प्राप्त हुए हैं ? प्रश्न चौथा-अथवा-(अणाहारिया अणाहारिज्जस्स-
माणा पोग्गला परिणया) जो अभीतक आहारके विषयभूत नहीं बने हैं और न जो भविष्यत् कालमें ही आहारके विषयभूत बनेंगे ऐसे पुद्गलस्कंध उनके शरीरके साथ परिणत-सम्बन्धको क्या प्राप्त हुए हैं ? यहां यद्यपि

નારકોના આહાર વિષે ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાન મહાવીર સ્વામીને ચાર પ્રશ્નો પૂછ્યા છે તે પ્રશ્નો અને તેમના ભગવાને આપેલા જવાબોની પ્રત્યક્ષતા આ સૂત્ર દ્વારા કરવામાં આવી છે—“નેરइयाणं भंते ” ઇત્યાદિ । પહેલો પ્રશ્ન—(ભંતે) હે ભદન્ત ! (નેરइयाणં પુવ્વાહારિયા પોગ્ગલા પરિણયા) નારક જીવોનાં શરીરની સાથે તેમના દ્વારા પૂર્વકાળે-ભૂતકાળમાં-આહારના વિષયભૂત થયેલાં પુદ્ગલસ્કંધો પરિણત-સંબંધ પામ્યા હોય છે ખરાં ? બીજો પ્રશ્ન—(આહારિયા-આહરિજ્જમાણા પોગ્ગલા પરિણયા ?) પૂર્વકાળે આહારના વિષયભૂત બનેલાં તથા વર્તમાનકાળમાં આહાર રૂપે ગ્રહણ થઈ રહેલાં પુદ્ગલસ્કંધો તેમનાં શરીરની સાથે પરિણત-સંબંધ પામ્યાં હોય છે ખરાં ? ત્રીજો પ્રશ્ન—અથવા (અણાહારિયા આહરિજ્જસ્સમાણા પોગ્ગલા પરિણયા ?) જે હજી સુધી આહારના વિષયભૂત બન્યાં નથી અને ભવિષ્યમાં પણ આહારના વિષયભૂત બનવાના નથી એવાં પુદ્ગલસ્કંધો તેમનાં શરીરની સાથે પરિણત-સંબંધ પામ્યાં હોય છે ? જો કે

પુદ્ગલાઃ પરિણતાઃ ૧ આહતાઃ આહ્રિયમાણાઃ પુદ્ગલાઃ પરિણતાઃ પરિણમન્તિ ચ ૨ ।
 અનાહતા આહરિષ્યમાણાઃ પુદ્ગલાઃ નો પરિણતાઃ પરિણંસ્યન્તિ ૩ । અનાહતા
 અનાહરિષ્યમાણાઃ પુદ્ગલા નો પરિણંસ્યન્તિ ૪ ॥ સૂ૦ ૧૨ ॥

પ્રશ્નવાચક શબ્દ નહીં હૈ ફિર ઓ બોલનેકો વંક્રતાસે પ્રશ્નકા બોધ હોતા હૈ ।

(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (નેરહ્યાણં પુવ્વાહારિયા પોગ્ગલા પરિણયા, આહારિયા, આહારિજ્જમાણા પોગ્ગલા પરિણયા પરિણમન્તિ ચ) નારક જીવોંકે દ્વારા જો પુદ્ગલસ્કંધ પૂર્વકાલમેં આહારરૂપસે ગૃહીત કિયે ગયે હૈં, વે તો ઉનકે શરીરકે સાથ-પહેલે હી સંબન્ધિત હો ચુકે હૈં । યહ પહેલે પ્રશ્નકા ઉત્તર હૈ । તથા જો પૂર્વકાલમેં આહારરૂપસે ગૃહીત કિયે ગયે પુદ્ગલસ્કંધ હૈં વે, ઓર જો વર્તમાનકાલમેં આહારરૂપસે પુદ્ગલસ્કંધ ગ્રહણ કિયે જા રહે હૈં વે ક્રમશઃ શરીરકે સાથ પરિણત હો ચુકે હૈં ઓર પરિણત હો રહે હૈં । અર્થાત્ પૂર્વકાલમેં આહારરૂપસે ગૃહીત પુદ્ગલસ્કંધ તો પૂર્વકાલમેં હી નારક જીવોંકે શરીરકે સાથ સંબન્ધકો પ્રાપ્ત હો ચુકે હૈં, ઓર જો વર્તમાનકાલમેં આહારરૂપસે ગૃહીત હો રહે હૈં વે ઉનકે શરીરકે સાથ સંબન્ધકો પ્રાપ્ત હો રહે હૈં । અર્થાત્ પરિણમ રહે હૈં-પરિણમે નહીં હૈં । યહ દૂસરે પ્રશ્નકા ઉત્તર હૈ । (અનાહારિયા આહારિજ્જસમાણા પોગ્ગલા નો પરિણયા પરિણમિસ્સન્તિ) જો પુદ્ગલસ્કંધ આહારરૂપસે અભીતક ગૃહીત

અહીં પ્રશ્નવાચક શબ્દ નથી છતાં પણ 'કાકુ' દ્વારા પ્રશ્નનો બોધ થાય છે.

ઉત્તર-(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (નેરહ્યાણં પુવ્વાહારિયા પોગ્ગલા પરિણયા, આહારિયા, આહારિજ્જમાણા પોગ્ગલા પરિણયા પરિણમન્તિ ચ) નારક જીવોં દ્વારા જે પુદ્ગલસ્કંધો પૂર્વકાળે આહાર રૂપે ગ્રહણ કરાયાં હોય છે, તે તો તેમનાં શરીરની સાથે પહેલાં જ સંબંધિત થઈ ચૂક્યાં હોય છે. આ પહેલાં પ્રશ્નનો ઉત્તર છે. તથા જે પૂર્વકાળે આહાર રૂપે ગ્રહણ કરાયેલાં પુદ્ગલસ્કંધો છે, તથા વર્તમાનકાળે જે પુદ્ગલસ્કંધો આહાર રૂપે ગ્રહણ કરાઈ રહ્યાં છે તેઓ ક્રમશઃ શરીરની સાથે સંબંધિત થઈ ચૂક્યાં છે અને સંબંધિત થઈ રહ્યાં છે. એટલે કે પૂર્વકાળે આહાર રૂપે ગ્રહણ કરાયેલ પુદ્ગલસ્કંધો તો પૂર્વકાળે જ નારક જીવોનાં શરીર સાથે સંબંધ પામી ચૂક્યાં છે અને જે પુદ્ગલસ્કંધો વર્તમાનકાળમાં આહાર રૂપે ગ્રહણ કરાઈ રહ્યાં છે તેઓ તેમનાં શરીરની સાથે સંબંધ પામી રહ્યાં છે-એટલે કે પરિણમી રહ્યાં છે. પરિણમી ચૂક્યાં નથી. આ બીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર છે. (અનાહારિયા આહારિજ્જસમાણા પોગ્ગલા નો પરિણયા પરિણમિસ્સન્તિ) જે પુદ્ગલસ્કંધો હજી મુખી આહાર રૂપે ગ્રહણ કરાયાં નથી, તેઓ

ટીકા—નારકજીવાનામાહારસ્યાધિકૃતત્વાત્ તદ્વિષયકમેવ પ્રશ્નચતુષ્ટયમાહ ‘નેરહ્યાણં ભંતે’ इत्यादि । ‘નેરહ્યાણં ભંતે’ નૈરયિકાણાં ભદન્ત ! ‘પુઘ્વા-હારિયા’ इति पूर्वाहताः पूर्वस्मिन् काले आहृता=आहारविषयी कृताः ये पुद्गलाः

નહીં હુણ હૈં વે તો ઉનકે શરીરકે સાથ અભીતક સંબંધિત હી નહીં હુણ-હૈં ઓર જો પુદ્ગલસ્કંધ આગે આહારરૂપસે ગૃહીત હોને વાલે હૈં વે આગે હી ઉનકે શરીરકે સાથ સંબંધિત હોંગે-અભી સંબંધિત નહીં હુણ હૈં । યહ સીસરે પ્રશ્નકા ઉત્તર હૈ । તથા (અણાહારિયા અણાહારિજ્જસસમાણા પોગ્ગલા નો પરિણયા ણો પરિણમિસ્સંતિ) જો પુદ્ગલસ્કંધ એસે હૈં કિ જો અભીતક આહારરૂપસે ગૃહીત નહીં હુણ હૈં ઓર ન આગે હી આહાર-રૂપસે ગૃહીત હોને વાલે હૈં વે ન પહેલે ઉનકે શરીરકે સાથ સંબંધકો પ્રાપ્ત હુણ હૈં ઓર ન આગે હી સંબંધકો પ્રાપ્ત હોંગે । યહ ચૌથે પ્રશ્નકા ઉત્તર હૈ ।

ટીકાર્થ—સૂત્રકારને હસ સૂત્ર દ્વારા જો નારકોં કે આહારવિષયક પ્રશ્નોંકા ઉત્તર દિયા હૈ વહ સ્પષ્ટ હૈ । યે પ્રશ્ન ભૂત, ભવિષ્યત્ ઓર વર્ત-માનકાલકો લેકર કિયે ગયે હૈં । હસલિયે ૩ ત્રીન પ્રશ્નતો યે બન જાતે હૈં । ઓર ચૌથા પ્રશ્ન “ન અભીતક જિન્હેં આહારરૂપસે ગ્રહણ કિયા હૈ ઓર ન ભવિષ્યમેં મી જો આહારરૂપસે ગ્રહણ કિયે જાને વાલે હૈં” યહ બન જાતા હૈ । હસ તરહ યે ચાર પ્રશ્ન યહાં કિયે ગયે હૈં-જિનકા ખુલાસા હસ પ્રકારસે હૈ-આહાર વર્ગણાકે એસે પૌદ્ગલિક સ્કંધ કિ જિન્હેં નારક

તો હળ સુધી તેમનાં શરીરની સાથે સંબંધ પામ્યાં નથી, અને જે પુદ્ગલ-સ્કંધો આહાર રૂપે હવે પછી ગ્રહણ કરાવાના છે, તેઓ હવે પછી તેમનાં શરીર સાથે સંબંધ પામશે-હળ સંબંધ પામ્યાં નથી. આ ત્રીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર છે. તથા (અણાહારિયા અણાહારિજ્જસસમાણા પોગ્ગલા નો પરિણયા પરિ-ણમિસ્સંતિ) જે પુદ્ગલસ્કંધો હળ સુધી આહારરૂપે ગ્રહણ થયાં નથી અને ભવિષ્યમાં પણ આહાર રૂપે ગ્રહણ થવાનાં નથી તેઓ તેમનાં શરીર સાથે પહેલાં સંબંધ પામ્યાં નથી અને ભવિષ્યમાં સંબંધ પામશે નહીં.

ટીકાર્થ—સૂત્રકારે આ સૂત્ર દ્વારા નારકોના આહાર વિષયક પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ઉત્તર આપ્યા છે. ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળની અપેક્ષાએ તે પ્રશ્નો પૂછ્યા છે. એ રીતે ત્રણ પ્રશ્નોનો નિર્ણય થયો છે. અને “જે પુદ્ગલસ્કંધોને હળ સુધી આહારરૂપે ગ્રહણ કર્યાં નથી અને ભવિષ્યમાં જે આહારરૂપે ગ્રહણ કરાવવાના નથી” એ ચોથા પ્રશ્નનો પણ નિર્ણય થયો છે. એ રીતે જે ચાર પ્રશ્નો અહીં પૂછ્યા છે તેમનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે-આહાર વર્ગણાનાં જે પૌદ્ગલિક-

=પુદ્ગલસ્કન્ધાસ્તે 'પરિણયા' પરિણતાઃ પૂર્વકાલે શરીરેણ સહ પરિણતિં પ્રાપ્તાઃ, इति प्रथमः प्रश्नः १ । यद्यप्यत्र प्रश्नमुच्यते शब्दो नास्ति तथापि काक्वा प्रश्नो ऽवगम्यते । 'आहारिया' आहृताः=पूर्वस्मिन् काले आहारत्वेन संगृहीताः, तथा 'आहरिज्जमाणा' आह्रियमाणा=वर्तमानकाले आहारतया संगृह्यमाणाः ये पुद्गलास्ते 'परिणया' परिणताः ?, इति द्वितीयः प्रश्नः २ । 'अणाहारिया' अनाहृताः=पूर्वस्मिन् काले आहारत्वेन न संगृहीताः । तथा 'आहरिज्जस्समाणा' इति आहरिष्यमाणाः=भविष्यत्काले ये आहारत्वेन ग्रहीष्यमाणाः पुद्गलास्ते परिणताः? इति तृतीयः प्रश्नः ३ । 'अणाहारिया' इति अनाहृताः तथा, 'अना-

जीवोंने भूतकालमें आहाररूपसे ग्रहण किया—वे पौद्गलिक स्कंध यहाँ "पुव्वाहारिया" पदसे गृहीत हुए हैं । तथा गृहीत पुद्गल स्कंधोंका जो शरीरके साथ संबंध होता है वह "परिणय" शब्दसे समझाया गया है । जब इस प्रकारका प्रश्न किया गया—कि जिन पौद्गलिक स्कंधोंको नारक जीवोंने भूतकालमें आहाररूपसे ग्रहण कियाथा ?—तो उनका परिणमन तो भूतकालमें ही हो गया है । क्यों कि जब उन्हें आहाररूपसे ग्रहण किया गया तभी उनमें परिणमन—शरीरके साथ संबंध होना संभवता है । अतः यह परिणमन उनमें हो चुका—वह वर्तमानमें नहीं है । इस तरहसे भूतकालको लेकर यह प्रथम प्रश्नका उत्तर दिया गया है । वर्तमानकालमें जो आहाररूपसे गृहीत हो रहे हैं तो उनका परिणमन भी हो रहा है । यह द्वितीय प्रश्नका उत्तर है । तथा भविष्यकालमें जो पौद्गलिक स्कंध आहाररूपसे गृहीत होंगे उनका परिणमन भी भविष्यकालमें ही होगा ।

સ્કન્ધોને નારક જીવોએ ભૂતકાળમાં આહારરૂપે ગ્રહણ કર્યા છે તે પૌદ્ગલિક-સ્કન્ધોને અહીં "પુવ્વાહારીયા" પદથી ગ્રહણ કરેલ છે. તથા ગૃહિત પુદ્ગલસ્કન્ધોને શરીરની સાથે જે સંબંધ થાય છે તે 'પરિણય' શબ્દથી સમજાવ્યો છે. બીજા આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો કે—જે પૌદ્ગલિકસ્કન્ધોને નારક જીવોએ ભૂતકાળમાં આહાર રૂપે ગ્રહણ કર્યા હતાં તેમનું પરિણમન તો ભૂતકાળમાં જ થઈ ગયું છે, કારણ કે બીજા તેમને આહાર રૂપે ગ્રહણ કરવામાં આવ્યાં ત્યારે જ તેમનું પરિણમન-શરીર સાથેનો સંબંધ-શક્ય બને છે. તેથી જે પરિણમન તેમનામાં થઈ ગયું તે વર્તમાનકાળે નથી. આ રીતે ભૂતકાળની દૃષ્ટિએ આ પહેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર અપાયો છે. વર્તમાનકાળમાં જે પુદ્ગલસ્કન્ધો આહાર રૂપે લેવાઈ રહ્યાં છે તેમનું પરિણમન પણ થઈ રહ્યું છે. આ બીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર છે. તથા ભવિષ્યકાળમાં જે પૌદ્ગલિકસ્કન્ધો આહાર રૂપે ગ્રહણ થશે તેમનું પરિણમન ભવિષ્યકાળમાં જ થશે. આ રીતે ત્રીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર પણ મળ્યો. અને

हरिज्जस्समाणा' अनाहरिष्यमाणाः=आहारतया न ग्रहिष्यमाणाः पुद्गलाः परिणताः, इति भूतभविष्याहरणक्रिययोर्निषेधात् चतुर्थः प्रश्नः ४। यद्यप्यत्र चत्वार एव प्रश्नाः मूले प्रदर्शितास्तथाप्येते त्रिषष्टिः संभवन्ति, तथाहि-पूर्वाहताः १, आह्रियमाणाः २, आहरिष्यमाणाः ३, अनाहृताः ४, अनाह्रियमाणाः ५, अनाहरिष्यमाणाश्च ६, इत्येवंरूपेण षट्पदानि मूले सूचितानि, एतेषु षट्सु पदेषु एकैकप-

इस तरह यह तीसरे प्रश्नका उत्तर और जो पौद्गलिक स्कंध अभी तक आहाररूपसे गृहीत नहीं हुआ है और न आगे जिसके गृहीत होनेकी संभावना ही है ऐसा वह पुद्गल स्कंध न पहले शरीरके साथ संबन्धको प्राप्त हुआ है और न आगे ही शरीरके साथ संबन्धको प्राप्त होगा।

इन चार प्रश्नोंके भंग ६३ प्रश्नरूपमें बन जाते हैं। वे इस प्रकारसे—
(१) पूर्वाहृत—(१) (भूतकालमें आहारके विषयभूत बन चुके पौद्गलिकस्कंध)
(२) आह्रियमाण—(२) वर्तमानकालमें आहारके विषयभूत हो रहे पौद्गलिक स्कंध।

(३) आहरिष्यमाण—(३) भविष्यत् कालमें आहारके विषयभूत होने वाले पौद्गलिक स्कंध।

(४) अनाहृत—(४) जो पुद्गल स्कंध अभी तक आहारका विषयभूत नहीं बना

(५) अनाह्रियमाण—(५) जो पुद्गल स्कंध वर्तमानकालमें आहारका विषयभूत नहीं बन रहा है।

(६) अनाहरिष्यमाण—(६) भविष्यत्कालमें भी जो पुद्गलस्कंध आहारका विषयभूत नहीं बनेगा।

वे पौद्गलिकस्कंधों अत्यार सुधी आधार इपे गृहीत थयां नथी अने लविष्यमां पणु ने गृहीत थवानी शक्यता नथी, अेवां पौद्गलिकस्कंधो पडेलां शरीरनी साथे सं'ध पास्यां नथी अने लविष्यमां पणु शरीरनी साथे सं'ध पाभशे नडीं.

आ चार प्रश्नोना लंग ६३ प्रश्नोइपे णनी जय छे. ते आ प्रमाणे—

(१) पूर्वाहृत—(१) (भूतकालमां आधारना विषयइप णनी गयेलां पौद्गलिकस्कंध)

(२) आह्रियमाण—(२) वर्तमानकालमां आधारना विषयभूत णनी रडेलां पौद्गलिकस्कंध

(३) आहरिष्यमाण—(३) लविष्यकालमां आधारना विषयभूत णननारां पौद्गलिकस्कंध.

(४) अनाहृत—(४) ने पुद्गलस्कंध डल सुधी आधारना विषयभूत णन्यां नथी.

(५) अनाह्रियमाण—(५) ने पुद्गलस्कंध वर्तमानकालमां आधारना विषयभूत णनी रहं नथी.

(६) अनाहरिष्यमाण—(६) ने पुद्गलस्कंध लविष्यकालमां आधारना विषयभूत णनशे नडीं

દાવલંબનેન એકસંયોગિનઃ પદ્મ ભવન્તિ, તે ચેત્યમ્-પૂર્વાહતાઃ, આહ્રિયમાણાઃ, આહરિષ્યમાણાઃ, અનાહતાઃ, અનાહ્રિયમાણાઃ અનાહરિષ્યમાણાશ્ચેતિ ૬। દ્વિકયોગે પચ્ચદશ ભવન્તિ, ૨ તે ચેમે-૧ પૂર્વાહતાઃ ૨ આહ્રિયમાણાઃ (૨) ૧ પૂર્વાહતાઃ ૩ આહરિષ્યમાણાઃ (૩) ૧ પૂર્વાહતાઃ ૪ અનાહતાઃ (૪) ૧ પૂર્વાહતાઃ ૫ અનાહ્રિયમાણાઃ (૫) ૧ પૂર્વાહતાઃ ૬ અનાહરિષ્યમાણાઃ (૬) ૨ આહ્રિયમાણાઃ ૩ આહરિષ્યમાણાઃ (૭) ૨ આહ્રિયમાણાઃ ૪ અનાહતાઃ (૮) ૨ આહ્રિયમાણાઃ ૫ અનાહ્રિયમાણાઃ (૯) ૨ આહ્રિયમાણાઃ ૬ અનાહરિષ્યમાણાઃ (૧૦) ૩ આહરિષ્યમાણાઃ ૪ અનાહતાઃ (૧૧) ૩ આહરિષ્યમાણાઃ ૫ અનાહ્રિયમાણાઃ (૧૨) ૩ આહરિષ્યમાણાઃ ૬ અનાહરિષ્યમાણાઃ (૧૩) ૪ અનાહતાઃ ૫ અનાહ્રિયમાણાઃ (૧૪) ૪ અનાહતાઃ ૬ અનાહરિષ્યમાણાઃ (૧૫) ૫ અનાહ્રિયમાણાઃ ૬ અનાહરિષ્યમાણાઃ।

ત્રિક્ યોગે વિંશતિઃ-૩-૩મે ચૈવમ્-(૧) ૧ પૂર્વાહતાઃ ૨ આહ્રિયમાણાઃ ૩ આહરિષ્યમાણાઃ (૨) ૧ પૂર્વાહતાઃ ૨ આહ્રિયમાણાઃ ૪ અનાહતાઃ (૩) ૧ પૂર્વાહતાઃ ૨ આહ્રિયમાણાઃ ૫ અનાહ્રિયમાણાઃ (૪) ૧ પૂર્વાહતાઃ ૨ આહ્રિયમાણાઃ ૬ અનાહરિષ્યમાણાઃ (૫) ૧ પૂર્વાહતાઃ ૩ આહરિષ્યમાણાઃ ૪ અનાહતાઃ (૬) ૧ પૂર્વાહતાઃ ૩ આહરિષ્યમાણાઃ ૫ અનાહ્રિયમાણાઃ (૭) ૧ પૂર્વાહતાઃ ૩ આહરિષ્યમાણાઃ ૬ અનાહરિષ્યમાણાઃ (૮) ૧ પૂર્વાહતાઃ ૪ અનાહતાઃ ૫ અનાહ્રિયમાણાઃ (૯) પૂર્વાહતાઃ ૪ અનાહતાઃ ૬ અનાહરિષ્યમાણાઃ (૧૦) ૧ પૂર્વાહતાઃ ૫ અનાહ્રિયમાણાઃ

इन छह पदोंमेंसे एक एकके अवलंबनसे एक संयोगी छह भंग बन जाते हैं। वे इस प्रकारसे हैं-(१) पूर्वाहत, (२) आह्रियमाण, (३) आह्रिष्यमाण, (४) अनाहत, (५) अनाह्रियमाण, (६) अनाह्रिष्यमाण। दो पदोंके संयोगसे इन्हीं छह पदोंके द्विसंयोगी भंग १५ बन जाते हैं। तीन पदोंके संयोगसे इनके त्रिसंयोगी २० बीस भंग बन जाते हैं। चार पदोंके संयोगसे इनके चतुःसंयोगी भंग १५ पन्द्रह बन जाते हैं। पांच पदोंके संयोगसे इनके पंचसंयोगी भंग ६ बन जाते हैं और ६ पदोंके संयोगसे छह संयोगी एक भंग बन जाता है। इन सब भंगोंका संकलन

આ છ પદોમાંના પ્રત્યેક પદનો આશ્રય લેવાથી એક સંયોગી છ ભંગ બની જાય છે. તે આ પ્રમાણે છે-(૧) પૂર્વાહત, (૨) આહ્રિયમાણ, (૩) આહ્રિષ્યમાણ, (૪) અનાહત, (૫) અનાહ્રિયમાણ, (૬) અનાહરિષ્યમાણ. બે પદોના સંયોગથી આ જ છ પદોના દ્વિસંયોગી ભંગ ૧૫ બની જાય છે. ત્રણ પદોના સંયોગથી તેમના ત્રિસંયોગી ૨૦ ભંગ બની જાય છે. ચાર પદોના સંયોગથી તેમના ચતુઃસંયોગી ૧૫ ભંગ બની જાય છે. પાંચ પદોના સંયોગથી તેમના પંચસંયોગી ૬ ભંગ બની જાય છે અને છ પદોના સંયોગથી એક સંયોગી

६ अनाहरिष्यमाणाः (११) २ आह्रियमाणाः ३ आहरिष्यमाणाः ४ अनाहताः
 (१२) २ आह्रियमाणाः ३ आहरिष्यमाणाः ५ अनाह्रियमाणाः (१३) २ आह्रिय-
 माणाः ३ आहरिष्यमाणाः ६ अनाहरिष्यमाणाः (१४) २ आह्रियमाणाः ४ अना-
 हताः ५ अनाह्रियमाणाः (१५) २ आह्रियमाणाः ४ अनाहताः ६ अनाहरिष्यमाणाः
 (१६) २ आह्रियमाणाः ५ अनाह्रियमाणाः ६ अनाहरिष्यमाणाः (१७) ३ आह-
 रिष्यमाणाः ४ अनाहताः ५ अनाह्रियमाणाः (१८) ३ आहरिष्यमाणाः ४ अना-
 हताः ६ अनाहरिष्यमाणाः (१९) ३ आहारिष्यमाणाः ५ अनाहरिष्यमाणाः (२०)
 ४ अनाहताः ५ अनाह्रियमाणाः ६ अनाहरिष्यमाणाः ।

एवं चतुष्क संयोगे पञ्चदश भवन्ति ४-एते चैवम्-(१) १ पूर्वाहताः २
 आह्रियमाणाः ३ आहरिष्यमाणाः ४ अनाहताः (२) १ पूर्वाहताः २ आह्रियमाणाः
 ३ आहरिष्यमाणाः ५ अनाह्रियमाणाः (३) १ पूर्वाहताः २ आह्रियमाणाः ३ आह-
 रिष्यमाणाः ६ अनाहरिष्यमाणाः (४) १ पूर्वाहताः २ आह्रियमाणाः ४ अनाहताः
 ५ अनाह्रियमाणाः (५) १ पूर्वाहताः २ आह्रियमाणाः ४ अनाहताः ६ अनाह-
 रिष्यमाणाः (६) १ पूर्वाहताः २ आह्रियमाणाः ५ अनाह्रियमाणाः ६ अनाहरिष्य-
 माणाः (७) १ पूर्वाहताः ३ आहरिष्यमाणाः ४ अनाहताः ५ अनाह्रियमाणाः (८)
 १ पूर्वाहताः ३ आहरिष्यमाणाः ४ अनाहताः ६ अनाहरिष्यमाणाः (९) १ पूर्वा-
 हताः ३ आहरिष्यमाणाः ५ अनाह्रियमाणाः ६ अनाहरिष्यमाणाः (१०) १ पूर्वा-
 हताः ४ अनाहताः ५ अनाह्रियमाणाः ६ अनाहरिष्यमाणाः (११) २ आह्रिय-
 माणाः ३ आहारिष्यमाणाः ४ अनाहताः ५ अनाह्रियमाणाः (१२) २ आह्रियमाणाः
 ३ आहरिष्यमाणाः ४ अनाहताः ६ अनाहरिष्यमाणाः (१३) २ आह्रियमाणाः ३
 आहरिष्यमाणाः ५ अनाह्रियमाणाः ६ अनाहरिष्यमाणाः (१४) २ आह्रियमाणाः
 ४ अनाहताः ५ अनाह्रियमाणाः ६ अनाहरिष्यमाणाः (१५) ३ आहरिष्यमाणाः
 ४ अनाहताः ५ अनाह्रियमाणाः ६ अनाहरिष्यमाणाः ।

पञ्चकयोगे षड् भवन्ति ५-इमे चैते-(१) १ पूर्वाहताः २ आह्रियमाणाः
 ३ आहरिष्यमाणाः ४ अनाहताः ५ अनाह्रियमाणाः (२) १ पूर्वाहताः २ आह्रियमाणाः
 ३ आहरिष्यमाणाः ४ अनाहताः ६ अनाहरिष्यमाणाः (३) १ पूर्वाहताः २ आह्रिय-
 माणाः ३ आहरिष्यमाणाः ५ अनाह्रियमाणाः ६ अनाहरिष्यमाणाः (४) १ पूर्वाहताः,
 २ आह्रियमाणाः, ४ अनाहताः, ५ अनाह्रियमाणाः ६ अनाहरिष्यमाणाः (५) १
 पूर्वाहताः ३ आहरिष्यमाणाः ४ अनाहताः ५ अनाह्रियमाणाः ६ अनाहरिष्यमाणाः

(६) २ आह्रियमाणाः ३ आहरिष्यमाणाः ४ अनाहृताः ५ अनाह्रियमाणाः ६ अनाहरिष्यमाणाः ।

षड्योगे एकः—६ स चायम्—(१) १ पूर्वाहृताः २ आह्रियमाणाः ३ आहरिष्यमाणाः ४ अनहृताः ५ अनाह्रियमाणाः ६ अनाहरिष्यमाणाः । इत्येवं रूपेण त्रिषष्टिसंख्यका गौतमस्य प्रश्नाः । भगवानाह—‘गोयसा’ इत्यादि । ‘गोयसा’ हे गौतम ! ‘नेरइयाणं’ नैरयिकाणां ‘पुव्वाहारिया’ पूर्वकाले आहृताः ‘परिणया’ परिणताः पूर्वकाले एव परिणतिं प्राप्ताः, आहारग्रहणानन्तरकाले एव परिणामसंभवादिति प्रथमोभेदः १ । ये आहारा आहृतास्ते अपि परिणताः आहृतानां परिणाम संभवादेव, ये आह्रियमाणाः=वर्तमानकाले आहारविषयीकृतास्तेऽपि परिणमन्ति च, आह्रियमाणानां परिणामभावस्य वर्तमानत्वादिति द्वितीयो भेदः २ । ‘अणाहारिया’ इति, ये पुनरनाहृतास्ते च न परिणताः=परिणतिं न प्राप्ताः, यतोऽनाहृतानां शरीरेण सह संबन्धभावेन परिणामस्यासंभवात्, ये तु ‘आहरिज्जस्समाणा’ आहरिष्यमाणाः कालान्तरे आहरिष्यन्ते ते ‘परिणमिस्सन्ति’ परिणंस्यन्ते, आहृतस्यावश्यं परिणामसद्भावादिति तृतीयो भेदः ३ । चतुर्थप्रश्नस्तु—‘अणाहारिया अणाहरिज्जस्समाणा’ इति भूतभविष्यत्कालयोराहारक्रियाया अभावं प्राप्तास्ते ‘नो परिणया नो परिणमिस्सन्ति’ नो परिणता नो परिणंस्यन्ते इति परिणामाभावरूप एवेति । एवमेव पूर्वप्रदर्शितत्रिषष्टिप्रश्नानामुत्तरसूत्रं वक्तव्यमिति ॥ सू० १२ ॥

मूलम्—नेरइयाणं भंते पुव्वाहारिया पोग्गला चिया पुच्छा, जहा परिणया तथा चिया त्रि, एवं उवचिया, उदीरिया, वेइया, निजिया । गाहा—परिणयचिया य उवचिया वेइया य निजिज्ञा । एक्केकम्मि पदम्मि, चउव्विहा पोग्गला होंति ॥१॥ सू० १३ ॥

छाया—नैरयिकाणां भदन्त ! पूर्वाहृताः पुद्गलाधिताः पृच्छा, यथा परिणता-करनेसे ६३ भंग हो जाते हैं । जिज्ञासु इनके अन्य सभी भेद इसी सूत्रकी टीकामें देखें ॥सू० १२॥

‘नेरइयाणं भंते पुव्वाहारिया पोग्गला’ इत्यादि ।

(भंते) हे भदन्त ! (नेरइयाणं पुव्वाहारिया) नारक जीवोंने जिन

એક ભંગ બની બીજા છે. એ બધા ભંગોનો સરવાળો ૬૩ થઈ બીજા છે. જિજ્ઞાસુઓએ તે તમામ ભેદ આ સૂત્રની ટીકામાં બેઠા લેવા.

‘નેરइयाણં ભંતે પુવ્વાહારિયાયા પોગ્ગલા.’ ઇત્યાદિ ।

(ભંતે) હે ભદન્ત ! (નેરइयाણં પુવ્વાહારિયા) નારક જીવોએ જે પૌદ્ગલિક-

સ્તથા ચિતા અપિ, ઇવમુપચિતા ઉદીરિતા વેદિતા નિર્જીર્ણાઃ । ગાથા-પરિણતાશ્ચિતા-
શ્રોપચિતા ઉદીરિતા વેદિતાશ્ચ નિર્જીર્ણાઃ । એકૈકસ્મિન્ પદે, ચતુર્વિધાઃ પુદ્ગલા
ભવન્તીતિ ॥ ૧ ॥ સૂ. ૧૩ ॥

ટીકા—અથ શરીરસંબન્ધસ્વરૂપપરિણામાત્ પુદ્ગલાનાં ચયાદયોપિ ભવ-
ન્તીતિ ચયાદીન્ પ્રદર્શયન્નાહ—‘નેરઙ્ગ્યાણં ભંતે’ इत्यादि । हे भदन्त ! ‘नेरङ्-
याणं’ નૈરયિકાણાં=નારકજીવાનામ્ ‘પુન્વાહારિયા પુગ્ગલા’ પૂર્વાહતાઃ પુદ્ગલાઃ
પૌદ્ગલિકસ્કન્ધોંકો પૂર્વકાલમેં અપને આહારકે વિષયભૂત બનાયા હૈ એસે
વે પૌદ્ગલિક સ્કંધ (ચિયા) ચિત હુએ હૈં કયા ? (પૃચ્છા) એસા યહાં પ્રશ્ન
હોતા હૈ । ઉત્તર—(જહા પરિણયા તહા ચિયા વિ) જિસ પ્રકાર વે પરિણત
હુએ હૈં ઉસી પ્રકારસે વે ચિત ઓ હુએ હૈં । (એવં ઉવચિયા, ઉદીરિયા,
વેઙ્ગ્યા, નિર્જિજ્યા) હસી પ્રકાર વે ઉપચિત હુએ હૈં, ઉદીરિત હુએ હૈં,
વેદિત હુએ હૈં ઓર નિર્જીર્ણ હુએ હૈં । ગાથા-ગાથા—(પરિણયચિયા ય ઉવ-
ચિયા, ઉદીરિયા વેઙ્ગ્યા ય નિર્જિજ્યા । એકૈકસ્મિ પદસ્મિ, ચતુર્વિધા
પોગ્ગલા હોંતિ) પરિણત ૧, ચિત ૨, ઉપચિત ૩, ઉદીરિત ૪, વેદિત ૫ ઓર
નિર્જીર્ણ ૬ इन पदोंमेंसे प्रत्येक पदमें चार प्रकारके पुद्गल होते हैं ।

ટીકાર્થ—પરિણત-પરિણામકા સંબન્ધ શરીરકે સાથે હૈ । હસલિયે
શરીરકે સાથે જો પરિણામરૂપ સંબન્ધ હૈ ઉસ સંબંધકો લેકર પુદ્ગલોંમેં
ચયાદિક ઓ હોતે હૈં । હસી વિષયકો સ્પષ્ટ કરનેકે લિયે સૂત્રકારને યહાં
પર इन चयादिकोंका कथन किया है । सबसे पहले यहाँ यह प्रश्न किया

સ્કન્ધોને પૂર્વકાળે પોતાના આહારના વિષયભૂત બનાવ્યા છે એવાં એ પૌદ્ગલ-
લિકસ્કંધો (ચિયા) શું ચિત થયા હોય છે ? (પૃચ્છા) એવો પ્રશ્ન અહીં ઉદ્ભવે છે.

ઉત્તર—(જહાપરિણયા તહા ચિયા વિ) જે પ્રકારે તેઓ પરિણત થયા હોય છે
એ જ પ્રકારે તેઓ ચિત પણ થયા હોય છે. (એવં ઉવચિયા, ઉદીરિયા, વેઙ્ગ્યા,
નિર્જિજ્યા) એ જ પ્રમાણે તેઓ ઉપચિત થયા હોય છે, ઉદીરિત થયા હોય છે,
વેદિત થયા હોય છે અને નિર્જીર્ણ થયા હોય છે. (ગાથા) ગાથા—(પરિણય,
ચિયા ય ઉવચિયા, ઉદીરિયા વેઙ્ગ્યાય નિર્જિજ્યા । એકૈકસ્મિ પદસ્મિ, ચતુર્વિધા
પોગ્ગલા હોંતિ) (૧) પરિણત, (૨) ચિત, (૩) ઉપચિત, (૪) ઉદીરિત, (૫) વેદિત,
અને (૬) નિર્જીર્ણ, એ પદોમાંના દરેક પદમાં ચાર પ્રકારના પુદ્ગલ હોય છે.

ટીકાર્થ—પરિણત-પરિણામનો સંબંધ શરીર સાથે છે. તેથી શરીરની સાથે
જે પરિણામરૂપ સંબંધ છે તે સંબંધને લીધે પુદ્ગલોમાં ચયાદિકે પણ થાય છે.
આ વિષયનું સ્પષ્ટીકરણ કરવાને માટે જ સૂત્રકારે અહીં આ ચયાદિકે પદોનું
કથન કર્યું છે. સૌથી પહેલો પ્રશ્ન અહીં એ ઉદ્ભવે છે કે—પૂર્વકાળે આહારરૂપે

ચિતાઃ ? इति पृच्छा, परिणामसूत्रस्य समानान्येव चयसूत्राणि' इत्यतिदेशत-
श्चयादिसूत्राणि परिणतसूत्रानुसारेणाऽध्येतव्यानि, तदेव दर्शयति—‘जहा परिणया
तहा चिया वि’ यथा परिणतास्तथा चिता अपि ‘चिया’ चिता आहाराः शरीरे
पुष्टिं प्राप्ताः । उपचिताः=पुनर्वहुशः प्रदेशसामीप्येन चिता एव उपचिताः=विशे-
षेण पुष्टिं प्राप्ता इत्यर्थः, उदीरितास्तु स्वभावतोऽनुदयप्राप्तान् पुद्गलान् उदयप्राप्ते
कर्मदलिके करणविशेषेण प्रक्षिप्यमानान् पुद्गलान् वेदयते । उदीरणालक्षणं यथा—
‘जं करणेणाऽऽकड्डिय, उदए दिज्जइ उदीरणा एसा’ यत्करणेनाऽऽकृष्य उदये-

गया है कि जब पूर्वकालमें आहाररूपसे पुद्गलस्कंध नारकों द्वारा गृहीत
होते हैं और उनका परिणाम उनके शरीरमें होता है तो इस शरीर
संबन्धरूप परिणामसे गृहीत पुद्गलोंमें चयादिक भी होना चाहिये ? तो
इस प्रश्नका उत्तर यह है कि हां, उन पुद्गलोंमें चयादिक भी होते हैं ।
ये चयादि सूत्र परिणाम सूत्रके समान ही हैं । इसलिये अतिदेशसे ये
चयादिसूत्र परिणाम सूत्रके अनुसार समझने योग्य हैं । इसी बातको
सूत्रकारने (जहा परिणया तहा चिया वि) इन पदों द्वारा दिखलाया है ।
जिस तरह वे परिणत हुए हैं उसी तरहसे वे चित भी हुए हैं ।
शरीरमें पुष्टिको प्राप्त हुएका नाम चित है । विशेषरूपसे पुष्टिको प्राप्त
हुएका नाम उपचित है । स्वभावसे अनुदयप्राप्त पुद्गलोंको उदयप्राप्त
कर्मदलिकमें करणविशेषके द्वारा प्रक्षिप्त करके जो उनका वेदन होता है
इसका नाम उदीरित है । उदीरणाका लक्षण इस प्रकारसे है—जो कर्म
करणके द्वारा खींचकर उदयमें प्राप्त कराया जाता है वह उदीरणा है ।

નારકો દ્વારા પુદ્ગલસ્કંધો ગ્રહણ કરાય છે અને તેમનું પરિણામ તેમનાં
શરીરમાં થાય છે તો આ શરીરસંબંધરૂપ પરિણામથી ગૃહીત પુદ્ગલોમાં
અયાદિક પણ થવા જોઈએને ? તો તે પ્રશ્નના જવાબમાં કહ્યું છે કે હા, તે
પુદ્ગલોમાં અયાદિક પણ થાય છે. તે અયાદિ સૂત્ર પરિણામ સૂત્ર જેવાં જ છે.
તેથી અતિદેશથી એ અયાદિ સૂત્ર પરિણામસૂત્રના અનુસાર જ સમજવા
યોગ્ય છે. એ જ વાતને સૂત્રકારે “(જહા પરિણયા તહા ચિયા વિ)” ઇત્યાદિ
પદો દ્વારા બતાવી છે-જેવી રીતે તેઓ પરિણત થયા છે તેવી રીતે તેઓ ચિત
પણ થયા છે. શરીરમાં પુષ્ટિ પેદા થવી તેનું નામ ‘ચિત’ છે. વિશેષરૂપે પુષ્ટિ
થવી તેનું નામ ‘ઉપચિત’ છે. સ્વભાવથી અનુદય પ્રાપ્ત (ઉદયમાં ન આવ્યા-
હોય તેવાં) પુદ્ગલોને કરણવિશેષ દ્વારા ઉદયપ્રાપ્ત કર્મદલિકોમાં પ્રક્ષિપ્ત કરીને
તેમનું જે વેદન થાય છે તેનું નામ ‘ઉદીરિત’ છે. ઉદીરણાનું આ પ્રકારનું
લક્ષણ છે-જે કર્મકરણના દ્વારા ખેંચીને ઉદયમાં લવાય છે તેને ઉદીરણા-કહે છે.

દીયતે ઉદીરણૈષેતિ-છાયાં । તથા વેદિતાઃ સ્વક્રીયેન રસવિપાકેન પ્રતિસમય-મનુભૂયમાનાઃ, અપરિસમાપ્તાઽશ્વેષાનુભાવાઃ પુદ્ગલાઃ વેદિતા ઇતિ કથ્યન્તે । તથા નિર્જીર્ણાઃ પ્રતિસમયં સંપૂર્ણરૂપેણ સ્વવિપાકક્ષયમુપગતાઃ પુદ્ગલા નિર્જીર્ણાઃ કથ્યન્તે । અથ સંગ્રહગાથામાહ-‘પરિણય’ ઇત્યાદિ । શરીરેણ સહ સંપૃક્તા આહતાઃ પુદ્ગલાઃ પરિણતાઃ ચિતા ઉપચિતા વેદિતાઃ ઉદીરિતા નિર્જીર્ણાશ્ચ, તત્ર એકૈકસ્મિન્ પદે પરિણત ચિતોપચિતાદૌ આહતાઃ ૧, આહતા આહ્રિયમાણાશ્ચ ૨, અનાહતા આહરિ-ગ્યમાણાશ્ચ ૩, અનાહતા અનાહરિગ્યમાણાશ્ચ ૪, ઇત્યેવં રૂપાશ્ચતુર્વિધાઃ પુદ્ગલાઃ પ્રશ્નોત્તર વિષયાઃ ભવેયુરિતિ ॥ સૂ. ૧૩ ॥

અપને રસરૂપ વિપાક દ્વારા પ્રતિસમય તીવ્ર, મન્દરૂપ ફલ દેનેકી શક્તિ-વિશેષસે અનુભવમે-ભોગનેમે આતે હુએ એસે જો અપરિસમાપ્ત સમ્પૂર્ણ રસવાલે કર્મપુદ્ગલ હૈં ઉનકા નામ વેદિત હૈં । પ્રતિસમય સંપૂર્ણરૂપસે અપને વિપાકકે ક્ષયકો પ્રાપ્ત હુએ જો કર્મપુદ્ગલ હૈં વે નિર્જીર્ણ કહલાતે હૈં । જો પુદ્ગલ શરીરકે સાથ લગે હુએ હોતે હૈં વે આહત કહલાતે હૈં । વે આહત પુદ્ગલ ચિત હોતે હૈં, ઉપચિત હોતે હૈં, વેદિત હોતે હૈં, ઉદીરિત હોતે હૈં, ઓર નિર્જીર્ણ હોતે હૈં । ઇન પરિણત, ચિત, ઉપચિત આદિ એક એક પદમે ૧ આહત-આહાર કિયે ગયે (૨) આહત આહ્રિયમાણ-આહાર કિયે ગયે ઓર ઓર આહાર કિયે જા રહે (૩) અનાહત આહરિગ્યમાણ-આહાર નહીં કિયે ગયે ઓર આગે આહાર કિયે જાને વાલે (૪) અનાહત અનાહરિગ્યમાણ-આહાર નહીં કિયે ગયે ઓર ન આગે આહાર કિયે જાને વાલે વે ૪-૪ પ્રકારકે પુદ્ગલ હોતે હૈં । ઓર વે ચાર ૨ પ્રકારકે પુદ્ગલ હી પ્રશ્ન ઓર ઉત્તરકે વિષયભૂત હુએ હૈં ॥ સૂ. ૧૩ ॥

પોતાના રસરૂપ વિપાક દ્વારા પ્રતિ સમય તીવ્ર, મન્દરૂપ ફળ દેવાની શક્તિ-વિશેષથી અનુભવમાં-ભોગવવામાં આવતા જે અપરિસમાપ્ત સંપૂર્ણ રસવાળા કર્મપુદ્ગલો છે તેમનું નામ ‘વેદિત’ છે. પ્રતિસમય સંપૂર્ણરૂપે પોતાના વિપાકના ક્ષયને પામેલાં જે કર્મપુદ્ગલો હોય છે તેમને ‘નિર્જીર્ણ’ કહે છે. જે પુદ્ગલો શરીરની સાથે સંબંધ સાધે છે તેમને આહત કહે છે. તે આહત પુદ્ગલ ચિત હોય છે, ઉપચિત હોય છે, વેદિત હોય છે, ઉદીરિત હોય છે અને નિર્જીર્ણ હોય છે. એ પરિણત, ચિત, ઉપચિત આદિ દરેક પદમાં (૧)-આહત-આહાર કરાયેલ (૨) આહત આહ્રિયમાણ-આહાર કરાયેલ અને જેનો આહાર કરાઈ રહ્યો છે તે, (૩) અનાહત આહરિગ્યમાણ-આહાર નહીં કરાયેલ અને ભવિષ્યમાં આહાર કરનાર, (૪) અનાહત અનાહરિગ્યમાણ-આહાર નહીં કરાયેલ અને ભવિષ્યમાં આહાર નહીં કરનાર, એ ચાર, ચાર પ્રકારનાં પુદ્ગલ હોય છે. અને એ ચાર, ચાર પ્રકારનાં પુદ્ગલો જ પ્રશ્ન અને ઉત્તરના વિષયભૂત છે ॥ સૂ. ૧૩ ॥

તવ્યાઃ-વેદયન્તિ નિર્જીરયન્તિ અપાવર્તયન્ અપવર્તયન્તિ, અપવર્તયિષ્યન્તિ, સંક્રમયન્, સંક્રમયન્તિ સંક્રમયિષ્યન્તિ, ન્યદધુઃ નિદધતિ નિધાસ્યન્તિ, ન્યકાચયન્ નિકાચયન્તિ નિકાચયિષ્યન્તિ સર્વેષ્વપિ કર્મદ્રવ્યવર્ગણામધિકૃત્ય । ગાથા-ભેદિ-તાશ્ચિતા ઉપચિતા ઉદીરિતા વેદિતાશ્ચા નિર્જીર્ણાઃ । અપવર્તન-સંક્રમણ નિધત્તન નિકાચને ત્રિવિધઃ કાલઃ ॥૧॥મૂ०૧૪॥

ચાહિયે । (વેદેતિ, ણિજ્જરેતિ, ઓવદ્દિસુ-ઓવદ્દેતિ, ઓવદ્દિસસંતિ, સંકામિસુ, સંકામેતિ, સંકામિસસંતિ, ણિહત્તિસુ, ણિહત્તેતિ, ણિહત્તિસસંતિ, ણિ કાર્યિસુ, ણિકાર્યિતિ, ણિકાર્યિસસંતિ, સન્વેસુ વિ કમ્મદવ્વવગ્ગણ મહિકિચ્ચ) હે ભદન્ત ! નારક જીવ કિતને પ્રકારકે પુદ્ગલોંકો વેદન કરતે હૈં ? હે ગૌતમ ! દો પ્રકારકે પુદ્ગલોંકા વેદન કરતે હૈં એક સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોંકા ઓર દૂસરે વાદર પુદ્ગલોંકા । હે ભદન્ત ! નારક જીવ કિતને પ્રકારકે પુદ્ગલોંકી નિર્જરા કરતે હૈં ? હે ગૌતમ ! નારક જીવ દો પ્રકારકે પુદ્ગલોંકી નિર્જરા કરતે હૈં-એક સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોંકી ઓર દૂસરે વાદર પુદ્ગલોંકી ! યહ સબ કથન કર્મદ્રવ્યવર્ગણાકો આશ્રિત કરકે કહા ગયા જાનના ચાહિયે । હસી પ્રકાર અપવર્તન, સંક્રમણ, નિધત્ત ઓર નિકાચિત્ત ઇન પદોંમેં મી કર્મદ્રવ્ય વર્ગણાકા આશ્રય કરકે પૂર્વોક્ત રૂપસે કથન સમજ્ઞના ચાહિયે । પરન્તુ ઇન પદોંમેં યહ કથન ત્રિકાલકો લેકર જાનના ચાહિયે । જૈસે-નારક જીવોંને પહેલે ભૂતકાલમેં કર્મદ્રવ્યવર્ગણાકે સૂક્ષ્મ ઓર વાદર પુદ્ગલોંકા અપવર્તન કિયા, ઉદ્ધર્તન કિયા । ડનકા વે અપવર્તન ઉદ્ધર્તન

સમજ્ઞ લેવાનું છે. (વેદેતિ, ણિજ્જરેતિ, ઓવદ્દિસુ ઓવદ્દેતિ, ઓવદ્દિસસંતિ, સંકામિસુ, સંકામેતિ, સંકામિસસંતિ, ણિહત્તિસુ, ણિ હત્તેતિ, ણિહત્તિસસંતિ, ણિ કાર્યિસુ, ણિકાર્યિતિ, ણિકાર્યિસસંતિ, સન્વેસુ વિ કમ્મદવ્વવગ્ગણમહિકિચ્ચ) હે ભદન્ત ! નારક જીવો કેટલા પ્રકારનાં પુદ્ગલોંકાં વેદન કરે છે ? હે ગૌતમ ! એ પ્રકારનાં પુદ્ગલોંકાં વેદન કરે છે-સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોંકાં અને વાદર પુદ્ગલોંકાં. હે ભદન્ત ! નારક જીવો કેટલા પ્રકારનાં પુદ્ગલોંકી નિર્જરા કરે છે ? હે ગૌતમ ! નારક જીવો સૂક્ષ્મ અને વાદર એ રીતે એ પ્રકારનાં પુદ્ગલોંકી નિર્જરા કરે છે. આ બધું કથન કર્મદ્રવ્યવર્ગણાને આશ્રિત કરીને કરવામાં આવ્યું છે તેમ સમજવું. એ જ પ્રમાણે અપવર્તન, સંક્રમણ, નિધત્ત અને નિકાચિત્ત, એ પદોમાં પણ કર્મદ્રવ્યવર્ગણાને આશ્રિત કરીને પૂર્વોક્ત રીતે જ કથન થયેલું સમજવું. પરંતુ એ પદોમાં એ કથન ત્રિકાળની અપેક્ષાએ થયેલું સમજવાનું છે. જેમ કે-નારક જીવોએ પહેલાં ભૂતકાળમાં કર્મદ્રવ્યવર્ગણાનાં આણુ અને વાદર પુદ્ગલોંકાં અપવર્તન કર્યું, ઉદ્ધર્તન કર્યું. તેમનું અપવર્તન ઉદ્ધર્તન તેઓ વર્તમાનકાળમાં કરે છે

ટીકા—પુદ્ગલાધિકારાત્પુદ્ગલાનાશ્રિત્યૈવ ઇમામષ્ટાદશ સૂત્રીમાહ—‘ નેરઙ્ગ્યાણં ભંતે ’ ઇત્યાદિ । ‘ નેરઙ્ગ્યાણં ભંતે ’ નૈરઙ્ગિકાણાં ભદન્ત ! ‘ કઙ્ગિહા પોગ્ગલા મિજ્જંતિ ’ કતિવિધાઃ પુદ્ગલાભિઘન્તે, કતિવિધાઃ=કતિપ્રકારાઃ પુદ્ગલા મિઘન્તે=

કરતે હૈં ઓર ભવિષ્યત્ કાલમેં વે ઉનકા અપવર્તન ઉદ્વર્તન કરેંગે । હસી તરહસે નારક જીવોને પહેલે ભૂતકાલમેં કર્મદ્રવ્યવર્ગના કે અણુ ઓર બાદર પુદ્ગલોંકા સંક્રમણ કિયા । ઉનકા વે વર્તમાન કાલમેં સંક્રમણ કરતે હૈં ઓર ભવિષ્યકાલમેં સંક્રમણ કરેંગે । કર્મદ્રવ્યવર્ગનાકે અણુ ઓર બાદર પુદ્ગલોંકા નારક જીવોને નિધત્તકરણ કિયા । ઉનકા વે નિધત્તકરણ કરતે હૈં ઓર આગે ભવિષ્યત્ કાલમેં મી નિધત્તકરણ કરેંગે । નારક જીવોને કર્મદ્રવ્યવર્ગનાકે સૂક્ષ્મ ઓર બાદર પુદ્ગલોંકા નિકાચિત્તકરણ કિયા । વર્તમાનમેં વે કર રહે હૈં ઓર આગે મી કરેંગે । યહ સવ કથન “ કર્મદ્રવ્યવર્ગનાકો લેકર કિયા ગયા જાનના ચાહિયે ।

ટીકાર્થ—પુદ્ગલ કા અધિકાર હોને સે પુદ્ગલોં કો આશ્રિત કરકે હી સૂત્રકારને હન અઠારહ સૂત્રોં કો કહા હૈ “ નેરઙ્ગ્યાણં ભંતે ” ઇત્યાદિ । હૈ ભગવન્ ! નારક જીવોં કે કિતને પ્રકાર કે પુદ્ગલ મિદતે હૈં । યહ પ્રશ્ન હૈ—હસકા અભિપ્રાય એસા હૈ કિ તીવ્ર, મંદ ઓર મધ્યમરૂપ સે જો રસ મેં ભેદ હોતા હૈ । ઉસ ભેદ દ્વારા નારકજીવોં કે કિતને પ્રકાર કે

અને ભવિષ્યકાળમાં તેઓ તેનું અપવર્તન ઉદ્વર્તન કરશે. એજ પ્રમાણે નારક જીવોએ પહેલાં ભૂતકાળમાં કર્મદ્રવ્યવર્ગણાનાં સૂક્ષ્મ અને બાદર પુદ્ગલોનું સંક્રમણ કર્યું હતું, તેઓ વર્તમાનકાળમાં તેમનું સંક્રમણ કરે છે અને ભવિષ્યકાળમાં સંક્રમણ કરશે. નારક જીવોએ ભૂતકાળમાં કર્મદ્રવ્યવર્ગણાનાં સૂક્ષ્મ અને બાદર પુદ્ગલોનું નિધત્તકરણ કર્યું હતું, વર્તમાનકાળમાં તેમનું નિધત્તકરણ તેઓ કરે છે અને ભવિષ્યકાળમાં પણ તેમનું નિધત્તકરણ કરશે. નારક જીવોએ ભૂતકાળમાં કર્મદ્રવ્યવર્ગણાઓનાં સૂક્ષ્મ અને બાદર પુદ્ગલોનું નિકાચિત્તકરણ કર્યું હતું, વર્તમાનકાળમાં તેઓ તેમનું નિકાચિત્તકરણ કરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ કરશે. આ સઘળું વક્તવ્ય કર્મદ્રવ્યવર્ગણાને આશ્રિત કરીને કરવામાં આવ્યું છે તેમ સમજવું.

ટીકાર્થ—પુદ્ગલોનો અધિકાર ચાલંતો હોવાથી પુદ્ગલોને આધારે જ સૂત્રકારે આ ૧૮ (અઠાર) સૂત્રો કહ્યાં છે. “ નેરઙ્ગ્યાણં ભંતે ! ” ઇત્યાદિ પદો દ્વારા ગૌતમ સ્વામી લગવાન મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે હે લગવાન્ ! નારક જીવોના કેટલા પ્રકારના પુદ્ગલ લેદાય છે ? તેનું તાત્પર્ય એ છે કે તીવ્ર, મંદ અને મધ્યમરૂપે રસમાં જે લેદ (લેદન) થાય છે તે લેદ દ્વારા નારક જીવોનાં કેટલા

તીવ્રમન્દમધ્યતયા અનુભાગભેદેન વિવિધ ભેદવન્તો ભવન્તિ, ઉદ્વર્તનાઽપવર્તનકર-
ણાભ્યાં મન્દરસાસ્તીવ્રરસા ભવન્તિ, તીવ્રરસામન્દરસા ભવન્તીતિ યાવત્ । ‘ગૌતમ !’
હે ગૌતમ ! ‘કસ્મદ્વ્યવગ્ગણમહિકિચ્ચ’ કર્મદ્રવ્યવર્ગણામધિકૃત્ય=કર્મદ્રવ્યવર્ગણા-
માશ્રિત્ય, સમાનજાતીયદ્રવ્યવર્ગણારાશિર્દ્રવ્યવર્ગણેતિ કથ્યતે, સા ચ ઔદારિકાદિ
દ્રવ્યવર્ગણામપિ ભવતીત્યતસ્તાદૃશૌદારિકાદિ દ્રવ્યવર્ગણાનાં નિરાકરણાય કર્મપદં
યોજિતમ્, કર્મરૂપાદ્રવ્યવર્ગણેતિ કર્મદ્રવ્યવર્ગણા । અથવા કર્મદ્રવ્યવર્ગણાં વર્ગણેતિ

કર્મપુદ્ગલ અનેક ભેદ-વિશિષ્ટ હોતે હૈં ? અર્થાત્-ઉદ્વર્તનાકરણ ઓર
અપવર્તનાકરણ इन दो करणों द्वारा जीवों के मन्दरसवाले कर्मपुद्गल
तीव्र रसवाले और तीव्ररसवाले कर्मपुद्गल मन्द रसवाले होते हैं । इस
प्रश्नका उत्तर देते हुए भगवान् कहते हैं कि हे गौतम ! “कस्मद्व्यवगण
महिकिच्च” कर्मद्रव्यवर्गणाकी अपेक्षा लेकर दो प्रकारके कर्मपुद्गल विविध
भेदवाले होते हैं । समानजातीय द्रव्योंकी राशिका नाम द्रव्यवर्गणा है ।
ऐसी द्रव्यवर्गणा औदारिक आदि द्रव्योंकी राशिका नाम द्रव्यवर्गणा है ।
ऐसी द्रव्यवर्गणा औदारिक आदि द्रव्योंकी भी होती है । इसलिये ऐसी
औदारिक आदि द्रव्यवर्गणाओंके निराकरण करनेके लिये “कस्म” पदको
योजित किया है । कर्मरूप जो द्रव्यवर्गणा वह कर्मद्रव्यवर्गणा है
अथवा कर्मद्रव्योंकी जो वर्गणा है वह कर्मद्रव्यवर्गणा है । ऐसी कर्म-
द्रव्यवर्गणाको आश्रित करके दो प्रकारके पुद्गल विविध भेदवाले नारक
जीवोंके कहे गये हैं । तात्पर्य-कहनेका यह है कि औदारिक आदि द्रव्यों
के बीचमें केवल कर्मद्रव्यही ऐसे हैं जो सूक्ष्म होते हैं । इन द्रव्योंकी ही

પ્રકારનાં કર્મપુદ્ગલ અનેક ભેદવાળાં થાય છે ? એટલે કે ઉદ્વર્તનાકરણ અને
અપવર્તનાકરણ, એ બે કારણો દ્વારા નારક જીવોનાં મન્દરસવાળાં કર્મપુદ્ગલ
તીવ્ર રસવાળાં થાય છે અને તીવ્ર રસવાળાં કર્મપુદ્ગલ મન્દ રસવાળાં થાય છે.
આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં ભગવાન કહે છે કે હે ગૌતમ ! “કસ્મદ્વ્યવગ્ગણ-
મહિકિચ્ચ” કર્મદ્રવ્યવર્ગણાની અપેક્ષાએ બે પ્રકારનાં કર્મપુદ્ગલ વિવિધ-ભેદવાળાં
થાય છે. સમાન જાતીય દ્રવ્યોની રાશિને દ્રવ્યવર્ગણા કહે છે. ઔદારિક આદિ
દ્રવ્યોની પણ એવી દ્રવ્યવર્ગણા હોય છે. તેથી એવી ઔદારિક આદિ દ્રવ્ય-
વર્ગણાના નિવારણને માટે “કસ્મ” પદનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. કર્મરૂપ
બે દ્રવ્યવર્ગણા છે તેનું નામ કર્મદ્રવ્યવર્ગણા છે. અથવા કર્મદ્રવ્યોની બે
વર્ગણા છે તેમને કર્મદ્રવ્યવર્ગણા કહે છે. એવી કર્મદ્રવ્યવર્ગણાની અપેક્ષાએ
નારક જીવોનાં બે પ્રકારનાં પુદ્ગલોને વિવિધ ભેદવાળાં કહ્યાં છે. કહેવાનું તાત્પર્ય
એ છે કે ઔદારિક આદિ દ્રવ્યોમાંનું એક માત્ર કર્મદ્રવ્ય જ એવું છે કે જે સૂક્ષ્મ

કર્મદ્રવ્યવર્ગણા, ઇતાદૃશીં કર્મદ્રવ્યવર્ગણામાશ્રિત્ય 'દુવિહા' દ્વિવિધાઃ 'પોગ્ગલા' પુદ્ગલા 'ચિજ્જંતિ' ચિજ્જંતે । 'તં જહા' તદ્વથા—'અણુચેવ વાયરા ચેવ' અણુચેવ, વાયરાચેવ સૂક્ષ્માઃ સ્થૂલા इति यावत्, સૂક્ષ્મતા સ્થૂલતા ચૈતેષાં કર્મદ્રવ્યાપેક્ષયૈવ ભવતિ, નાન્યાપેક્ષયા, ઔદારિકાદિદ્રવ્યાણામધ્યે કર્મદ્રવ્યાણામેવ સૂક્ષ્મત્વાત્ ૧ । અથાહાર દ્રવ્યમધિકૃત્ય ચયોપચયૌ પ્રદર્શયન્નાહ—'નેરહ્યાણં ભંતે' इत्यादि । 'નેરહ્યાણં ભંતે' નૈરયિકાણાં ભદન્ત ! 'કઙ્ગિહા પોગ્ગલા ચિજ્જંતિ' કતિવિધાઃ પુદ્ગલાઃ ચીયન્તે, કતિપ્રકારક—પુદ્ગલાનાં સામાન્યત ભવતીતિ ભાવઃ । મગવાનાહ—'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'આહારદ્રવ્યવર્ગણમહિકિચ્ચ' આહારદ્રવ્યવર્ગણામધિકૃત્ય 'દુવિહા

અપેક્ષા સૂક્ષ્મતા ઓર સ્થૂલતા હોતી હૈ । અન્ય દ્રવ્યોંકી અપેક્ષા નહીં । અતઃ જો પુદ્ગલ દ્રવ્ય નારક જીવોંકે વિવિધ ભેદવાલે કહે ગયે હૈં, વે કર્મ દ્રવ્યવર્ગણાકે હી સમજ્ઞને ચાહિયે । અન્ય દ્રવ્યવર્ગણાકે નહીં । અવ સૂત્ર-કાર આહાર દ્રવ્યકી અપેક્ષા લેકર ચય ઓર અપચય દિશ્વલાતે હૈં—પહલે પ્રશ્નકાર પ્રશ્ન કરતા હૈ કિ (ભંતે !) હે ભદન્ત ! “ નેરહ્યાણં કઙ્ગિહા પોગ્ગલા ચિજ્જંતિ ” નારક જીવોંકે કિતને પ્રકારકે પુદ્ગલ ચય કો પ્રાપ્ત હોતે હૈં ? પ્રશ્નકાર કા અભિપ્રાય એસા હૈ કિ કિતને પ્રકારકે પુદ્ગલોંકા નારક જીવોંકે સામાન્યરૂપ સે ચય હોતા હૈ । ઉત્તરઃ—હે ગૌતમ ! આહારદ્રવ્યવર્ગણા કી અપેક્ષા લે કર સૂક્ષ્મ ઓર સ્થૂલ એસે દો પ્રકાર કે આહારદ્રવ્યવર્ગણા કે પુદ્ગલોં કા ચય નારક જીવોંકો હોતા હૈ । ઈસી પ્રકાર ઉપચય કે વિષયમેં ભી જાનના ચાહિયે । ઈસ વિષયકા

હોય છે. એ કર્મદ્રવ્યોની અપેક્ષાએ જ સૂક્ષ્મતા અને સ્થૂલતા હોય છે—અન્ય દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ એવું હોતું નથી. તેથી નારક જીવોનાં જે પુદ્ગલદ્રવ્યોને વિવિધ ભેદવાળાં કહેવામાં આવેલ છે તે કર્મદ્રવ્યવર્ગણાની અપેક્ષાએ જ સમજવું જોઈએ—અન્ય દ્રવ્યવર્ગણાની અપેક્ષાએ સમજવાનું નથી.

હવે સૂત્રકાર આહાર દ્રવ્યનો આશ્રય લઈને ચય અને અપચય બતાવે છે. પહેલાં ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે કે 'ભંતે' હે ભદન્ત ! “ નેરહ્યાણં કઙ્ગિહા-પોગ્ગલા ચિજ્જંતિ ” નારક જીવોનાં કેટલા પ્રકારનાં પુદ્ગલો ચય પામે છે ? પ્રશ્નકાર એમ પૂછવા માગે છે કે કેટલા પ્રકારનાં પુદ્ગલોનો નારક જીવોને સામાન્ય રૂપે ચય થાય છે ?

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! આહારદ્રવ્યવર્ગણાની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ એવા બે પ્રકારના આહારદ્રવ્યવર્ગણાનાં પુદ્ગલોનો ચય નારક જીવોને થાય છે. ઉપચયના વિષયમાં પણ એમ જ સમજવું. આ વિષયનું વસ્તુતઃ આ પ્રમાણે છે—

પોગલા ચિજ્જંતિ' દ્વિવિધાઃ પુદ્ગલાશ્ચીયન્તે, તે કે ? इति तान् दर्शयति—'तं जहा' तद्यथा=तेयथा—'अणू चेव वायरा चेव' अणवश्चैव, वादराश्चैव सूक्ष्माः स्थूलाश्च, 'एवं उवचिज्जंति' एवमुपचीयन्ते, एवम्=अनेनैव प्रकारेण उपचीयन्ते विशेषतः, इति वाच्यम् । आलापकश्चेत्थम्—“नेरइयाणं भंते” कइविहा पोगला उवचिज्जंति ? गोयमा ! आहारद्रव्यगगमहिक्किच्च दुविहा पोगला उवचिज्जंति, तं जहा-अणूचेव वायरा चेव ” अर्थस्तु चयसૂत्रवदेव कर्तव्यः, विशेषस्त्वयम्—‘उपचीयन्ते’ इति वृद्धिरूपेण संगृह्यन्ते इति, चयोपचयौ च शरीराश्रितौ, शरीरं चाहारश्रित्यतश्च-योपचयसूत्रद्वये ‘आहारद्रव्यगगमहिक्किच्च’ आहारद्रव्यवर्गणामधिकृत्येत्युक्तम् । अथ कर्मद्रव्यमधिकृत्याह—‘नेरइयाणं’ इत्यादि । ‘नेरइयाणं भंते’ नैरयिकाः खलु भदन्त ! ‘कइविहे-पोगले उदीरंति’ कतिविधान् पुद्गलान् उदीरयन्ति=कतिप्रकाराणां पुद्गलानामुदीरणां कुर्वन्तीत्यर्थः । भगवानाह—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘कम्मद्रव्यगगमहिक्किच्च’ कर्मद्रव्यवर्गणामधिकृत्य ‘दुविहे पोगले’ द्विविधान्

आलापक इस प्रकार हैं । हे भदन्त ! नैरयिक जीवों के कितने प्रकार के पुद्गल द्रव्य उपचित होते हैं ? आहार द्रव्यवर्गणा को लेकर दो प्रकारके पुद्गलद्रव्य उपचित होते हैं । और वे ये हैं एक सूक्ष्म और दूसरे स्थूल । चयसूत्रकी तरह यह आलापक का अर्थ जानना—चाहिये । उपचय का अर्थ विशेषरूप से वृद्धि होना है, चय और उपचय ये दोनों शरीराश्रित होते हैं । और शरीर आहार के आश्रित होता है—इस कारण चय और उपचय विषयक दोनों सूत्रों में “आहारद्रव्यवर्गणामधिकृत्य” ऐसा कहा गया है । अब सूत्रकार कर्मद्रव्यवर्गणा की अपेक्षा लेकर कहते हैं—हे भदन्त ! नारक जीव कितने प्रकार के पुद्गलों की उदीरणा करते हैं ? हे गौतम ! कर्मद्रव्यवर्गणा की अपेक्षा लेकर नारकजीव

હે ભદન્ત ! નારક જીવોના કેટલા પ્રકારનાં પુદ્ગલ દ્રવ્યો ઉપચિત થાય છે—(ઉપચય પામે છે) ? ઉત્તર—આહારદ્રવ્યવર્ગણાની અપેક્ષાએ બે પ્રકારનાં પુદ્ગલ દ્વારા ઉપચય પામે છે—(૧) સૂક્ષ્મ અને (૨) સ્થૂલ. ‘ચય’ સૂત્રની જેમ આ આલાપકનો-ઉપચયનો-અર્થ સમજવો. ઉપચય એટલે વિશેષરૂપે વૃદ્ધિ થવી. ચય અને ઉપચય એ બંને શરીરાશ્રિત હોય છે અને શરીર આહાર પર આધાર રાખે છે-તે કારણે ચય અને ઉપચય વિષયક બંને સૂત્રોમાં “આહારદ્રવ્યવર્ગણામ-ધિકૃત્ય” એવું કહેલ છે. હવે સૂત્રકાર કર્મદ્રવ્યવર્ગણાનો આશ્રય લઈને કહે છે-પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! નારક જીવો કેટલા પ્રકારનાં પુદ્ગલોની ઉદીરણા કરે છે ? ઉત્તર—હે ગૌતમ ! કર્મદ્રવ્યવર્ગણાની અપેક્ષાએ નારક જીવ બે પ્રકારનાં પુદ્ગલોની

પુદ્ગલાન્ 'ઉદીરેતિ' ઉદીરયન્તિ 'તંજહા' તદ્વથા-અણૂશ્ચૈવ વાદરાશ્ચૈવ ૪ । 'સેસા વિ એવંચેવ' શેષે અપિ એવમેવ શેષે-વક્ષ્યમાણે વેદનનિર્જરણે અપિ એવમેવ= ચયો-પચયસૂત્રવદેવ 'માણિયવ્વા' મણિતવ્યે પઠિતવ્યૌ, તથાહિ-'વેદેતિ' વેદયન્તિ 'નિજ્જરેતિ' નિર્જરયન્તિ । અયં ભાવઃ-નૈરયિકાઃ સૂક્ષ્મસ્થૂલાનાં દ્વિવિધાનાં પુદ્ગલાનાં વેદનં નિર્જરણં ચ કર્મદ્રવ્યવર્ગણામધિકૃત્યૈવ કુર્વન્તીતિ । યત ઉદીરણ-વેદન નિર્જરણાનિ કર્મદ્રવ્યાણામેવ ભવન્તીત્યત ઉદીરણાદિ સૂત્રેષુ 'કમ્મદવ્વવગ્ગણમહિક્કિચ્ચ' કર્મદ્રવ્યવર્ગણામધિકૃત્યેત્યુક્તમ્ । એવમ્ અણૂન્ વાદરાંશ્ચ દ્વિવિધાન્ પુદ્ગલાન્ 'ઓવદ્દિસુ' इति अपावर्त्तयन्=अपवर्तितवन्तः । अपवर्तनंनाમ-કર્મણાંસ્થિત્યાદેરધ્યવસાય-વિશેષેણ હીનતા સંપાદનમ્, અપવર્તનેતિપદમુપલક્ષણમ્ તેન ઉદ્વર્તનમપિ સંગૃહીતં

દો પ્રકાર કે પુદ્ગલોં કી ઉદીરણા કરતે હૈં-વે યે હૈં-એક સૂક્ષ્મ ઓર દૂસરે સ્થૂલ । “ સેસા વિ એવં ચેવ ” વક્ષ્યમાણ વેદન ઓર નિર્જરણ યે દો બી ચય ઓર ઉપચય સંબંધી સૂત્રકી તરહ હી જાનનાં ચાહિએ । તાત્પર્ય-યહ હૈં કિ નારકજીવ કર્મદ્રવ્યવર્ગણા કી અપેક્ષા લેકર સૂક્ષ્મ ઓર સ્થૂલ ઇન દો પ્રકાર કે પુદ્ગલોં કા વેદન કરતે હૈં ઓર ઇન્હીં દો પ્રકાર કે પુદ્ગલોં કી નિર્જરા કરતે હૈં । ક્યોં કિ ઉદીરણ, વેદન ઓર નિર્જરણ યે કર્મદ્રવ્યોં કે હી હોતે હૈં । ઇસી કારણ ઉદીરણાદિસૂત્રોં મેં “ કમ્મદવ્વવગ્ગણ મહિક્કિચ્ચ ” એસા પાઠ રખા હૈં । નારકજીવ કર્મદ્રવ્યવર્ગણા કે સૂક્ષ્મ સ્થૂલ દોનોં પ્રકારકે પુદ્ગલોંકા અપવર્તન કરતે હૈં । તથા ભવિષ્યત્કાલમેં વે ઇનકા અપવર્તન કરેંગે, ઓર ભૂતકાલ મેં ઇન્હોં ને ઇનકા અપવર્તન કિયા થા । યહી વાત “ ઓવદ્દેતિ ” “ ઓવદ્દિસસંતિ ” ઓર “ ઓવદ્દિસુ ” ઇન પદોં દ્વારા વ્યક્ત કી ગઈ હૈં । અધ્યવસાયવિશેષ સે કર્મોં

ઉદીરણા કરે છે, (૧) સૂક્ષ્મ અને (૨) સ્થૂલ. “સેસા વિ એવં ચેવ” ખાડીનાં પદોના વિષયમાં-વેદન અને નિર્જરણ વિષે-પણ એમ જ સમજવું. તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-નારક જીવ કર્મદ્રવ્યવર્ગણાની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ, એ બે પ્રકારનાં પુદ્ગલોનું વેદન કરે છે અને એ જ બે પ્રકારનાં પુદ્ગલોની નિર્જરા કરે છે. કર્મદ્રવ્યોનું જ ઉદીરણ, વેદન અને નિર્જરણ થાય છે. તે કારણે જ “કમ્મદવ્વવગ્ગણમહિક્કિચ્ચ” એવો પાઠ મૂક્યો છે. કર્મદ્રવ્યવર્ગણાના સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ બન્ને પ્રકારનાં પુદ્ગલોનું નારક જીવો અપવર્તન કરે છે, ભવિષ્યકાળમાં તેઓ તેનું અપવર્તન કરશે, અને ભૂતકાળમાં તેમણે તેમનું અપવર્તન કર્યું હતું. એજ વાત “ઓવદ્દેતિ”, “ઓવદ્દિસસતિ” અને “ઓવદ્દિસુ” પદો દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવી છે. ખાસ અધ્યવસાય દ્વારા કર્મોની સ્થિતિમાં હીનતા લાવવી

भवति, उद्वर्तनं नाम कर्मस्थितेरध्यवसायविशेषेण वृद्धिकरणरूपम् । 'ओवद्वेति' अपवर्त्तयन्ति, 'ओवद्विस्संति' अपवर्त्तयिष्यन्ति, एवं 'संकार्मिस्सु' संकामेति संकामिस्संति' संक्रमयन् संक्रमयन्ति, संक्रमयिष्यन्ति, 'संकार्मिस्सु' इति संक्रमितवन्तः । संक्रमणं नाम मूलप्रकृत्यभिन्नानामुत्तरप्रकृतीनामध्यवसायविशेषेण परस्परं संचारणम् ।

કી સ્થિતિ મેં હીનતા લાના હસકા નામ અપવર્તન હૈ । યહાં અપવર્તન પદ ઉદ્ધવર્તન કા ઉપલક્ષક હૈ । હસલિયે હસ પદ સે ઉદ્ધર્તન કા ભી ગ્રહણ હો જાતા હૈ । અધ્યવસાય વિશેષ સે કર્મોં કી સ્થિતિ મેં વૃદ્ધિ કા હોના હસકા નામ ઉદ્ધર્તન હૈ । નારક જીવ અપને કર્મોં કી સ્થિતિ કો સંક્રમિત ભી કરતે હૈં । સંક્રમણ નામ એક કર્મપ્રકૃતિ કા દૂસરી પ્રકૃતિરૂપમેં પરિણમ (વદલ) જાના હૈ । આઠોં મૂલ પ્રકૃતિયોં કા પરસ્પર સંક્રમણ નહીં હોતા એસા નિયમ હૈ । અર્થાત્ એક મૂલ પ્રકૃતિ દૂસરી મૂલ-પ્રકૃતિરૂપમેં નહીં બદલતી । વહ સ્વમુખ સે હી ફલ દેકર નિર્જરાકો પ્રાપ્ત હોતી હૈ, કિન્તુ ઉત્તર પ્રકૃતિયોંમેં યહ નિયમ નહીં હૈ । ઊનમેં સમાન-જાતીય પ્રકૃતિયોંકા અપની સમાન જાતીય દૂસરી પ્રકૃતિયોંમેં ભી સંક્રમણ દેખા જાતા હૈ । અર્થાત્ એક પ્રકૃતિ બદલકર દૂસરી પ્રકૃતિરૂપ હો જાતી હૈ જૈસે-મતિ જ્ઞાનાવરણ બદલ કર શ્રુતજ્ઞાનાવરણ આદિરૂપમેં હો જાતા હૈ । તવ ઉદયકાલમેં વહ અપના ફલ ઊસીરૂપસે દેતા હૈ । ફિરભી કુછ એસી ઉત્તર પ્રકૃતિયાં હૈં જિનકા પરસ્પર સંક્રમણ નહીં હોતા । જૈસે દર્શનમોહનીય કા ચારિત્ર મોહનીયરૂપ ઓર ચારિત્ર મોહનીય કા

તેનું નામ 'અપવર્તન' છે. અહીં 'અપવર્તન' પદ 'ઉદ્ધર્તન' નું ઉપલક્ષક છે. તેથી અપવર્તન પદ દ્વારા ઉદ્ધર્તન પણ ગ્રહણ કર્યું છે. અધ્યવસાય વિશેષથી કર્મોની સ્થિતિમાં વૃદ્ધિ કરવી તેનું નામ 'ઉદ્ધર્તન' છે નારક જીવો પોતાનાં કર્મોની સ્થિતિને સંક્રમિત પણ કરે છે. એક કર્મપ્રકૃતિનું બીજું કર્મપ્રકૃતિ રૂપે પરિણમન થવું તેનું નામ 'સંક્રમણ' છે. આઠે મૂળ પ્રકૃતિયોનું પરસ્પરમાં સંક્રમણ થતું નથી, એવો નિયમ છે. એટલે કે એક મૂળ પ્રકૃતિ બીજી મૂળ પ્રકૃતિના રૂપમાં બદલાતી નથી. પણ ઉત્તર પ્રકૃતિયોમાં એવો નિયમ નથી. ઉત્તર પ્રકૃતિયોમાં સમાન જાતીય પ્રકૃતિયોનું તેમની સમાન જાતીય બીજી પ્રકૃતિયોમાં પણ સંક્રમણ જોવા મળે છે. એટલે કે એક પ્રકૃતિ બદલાઈ બીજી બીજી પ્રકૃતિરૂપ બની જાય છે. જેમ કે-મતિજ્ઞાનાવરણ બદલાઈને શ્રુતજ્ઞાનાવરણ આદિરૂપ થઈ જાય છે. ત્યારે ઉદયકાળમાં તે તેનું ફળ એ જ રૂપે દે છે. તો પણ કેટલીક એવી ઉત્તર પ્રકૃતિયો છે કે જેમનું પરસ્પરમાં સંક્રમણ થતું નથી. જેમ કે-દર્શન મોહનીયનું ચારિત્ર મોહનીયરૂપે અને ચારિત્ર મોહનીયનું દર્શન મોહનીય-

તદુક્તમ્—“ મૂલપ્રકૃત્યભિન્નાઃ, સંક્રમયતિ ગુણત ઉત્તરાઃ પ્રકૃતીઃ ।

નત્વાત્માઽમૂર્તત્વાદધ્યવસાયપ્રયોગેણ ॥ ૧ ॥

અન્યેત્વાદુઃ—“ મોત્તૂળ આઉયં સ્વલુ, દંસળ મોહંચરિત્ત મોહં ચ ।

સેસાળં પર્ણિણં, ઉત્તર વિહિ સંકમો મણિઓ ॥ ૧ ॥

જાયા—મુક્ત્વા આયુષ્કં સ્વલુ દર્શન મોહં ચારિત્ર મોહં ચ ।

શેષાળાં પ્રકૃતીનામુત્તરવિધિ સંક્રમો મણિતઃ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

યથા કસ્યચિત્ સાતાવેદનીયં કર્માનુભવતોઽશુભકર્મણસ્તાદ્દશો વિપાકો જાયતે-

દર્શનમોહનીયરૂપ સંક્રમણ નહીં હોતા । હાં-દર્શનમોહનીયકે અવાન્તર ભેદોંકા પરસ્પરમેં ઓર ચારિત્રમોહનીયકે અવાન્તર ભેદોંકા પરસ્પરમેં સંક્રમણ હોના અવશ્ય સંભવ હૈ । ઇસી પ્રકાર ચારોં આયુઓંકા પરસ્પરમેં સંક્રમણ નહીં હોતા, ઇસી વિષયકો “ મૂલ પ્રકૃત્યભિન્નાનામુત્તરપ્રકૃતીના મધ્યવસાય-વિશેષણપરસ્પરં સંચારણમ્ ” ઇસ પાઠ દ્વારા સમજાયા ગયા હૈ । મૂલ પ્રકૃતિયોંસે અભિન્ન ઉત્તર પ્રકૃતિયોંકા જિસ અધ્યવસાય વિશેષસે આપસમેં સંચાર હોતા હૈ ઉસકા નામ સંક્રમણ હૈ । સો હી કહા હૈ-ગુણસે મૂલ પ્રકૃતિયોંસે અભિન્ન ઉત્તર પ્રકૃતિયોંકા અધ્યવસાયકે પ્રયોગ દ્વારા જો બદલના હોતા હૈ વહ સંક્રમ હૈ । ઇસ સંક્રમમેં અમૂર્ત આત્માકા સંક્રમણ નહીં હોતા । દૂસરે તો એસા કહતે હૈ--ચારોં આયુઓંકો, દર્શન મોહનીય ઓર ચારિત્રમોહનીયકો છોડકર શેષ પ્રકૃતિયોંકા ઉત્તર પ્રકૃતિરૂપ સંચાર હોતા હૈ । ઇસી વાતકો દૃષ્ટાન્ત દ્વારા યો સમજના ચાહિયે-જૈસે-સાતાવેદનીય કર્મકા અનુભવ કરતે હુએ કિસી

રૂપે સંક્રમણ થતું નથી. પરંતુ દર્શન મોહનીયના ઉપભેદો (અવાન્તર ભેદો)નું પરસ્પરમાં સંક્રમણ થવાનો અને ચારિત્ર મોહનીયના અવાન્તર ભેદોનું પરસ્પરમાં સંક્રમણ થવાનો સંભવ અવશ્ય છે. એ જ પ્રમાણે ચારે આયુઓનું પરસ્પરમાં સંક્રમણ થતું નથી. એ વિષયને “ મૂલપ્રકૃત્યભિન્નાનામુત્તરપ્રકૃતીનામધ્યવસાય-વિશેષણપરસ્પરં સંચારણમ્ ” આ પાઠ દ્વારા સમજાવ્યો છે. મૂળ પ્રકૃતિયોથી અભિન્ન ઉત્તર પ્રકૃતિયોનો જે અધ્યવસાય વિશેષ દ્વારા પરસ્પરમાં સંચાર થાય છે તેનું નામ સંક્રમણ છે. એ વાત જ કહી છે-મૂળ પ્રકૃતિયો કરતાં અભિન્ન એવી ઉત્તર પ્રકૃતિયોનું જે અધ્યવસાય વિશેષ દ્વારા અરસપરસમાં બદલવાનું કાર્ય થાય છે તેનું નામ જ ‘સંક્રમ’ છે. આ સંક્રમણની ક્રિયામાં અમૂર્ત આત્માનું સંક્રમણ થતું નથી. અન્ય લોકો એવા મત ધરાવે છે કે-ચારે આયુઓ દર્શન-મોહનીય, અને ચારિત્ર મોહનીય સિવાયની બધી પ્રકૃતિયોનો ઉત્તર પ્રકૃતિરૂપ સંચાર થાય છે. એ વાતને દૃષ્ટાન્ત દ્વારા આ પ્રમાણે સમજાવી શકાય-જેમકે

येन शातावेदनीयमपि अशातावेदनीयत्वेन संक्रामति, कण्डरीकवत् । एवमेवान्यत्रापि योजनीयम् । यथा-असातावेदनीयम् । ततः शुभाध्यवसाय बलेनाशातावेदनीयमपि शातवेदनीयतया संक्रामति, अनाथिवत् । ‘निहत्तिषु, निहत्तन्ति निहत्तिस्मन्ति’ न्यदधुः, निदधति, निधास्यन्ति, न्यदधुरिति निधत्तान् कृतवन्तः । एवं वर्तमानभविष्यत्कालयोरप्यर्थो योजनीयः । एवमग्रेऽपि योजना कर्त्तव्या ।

जीवको कण्डरीक की तरह ऐसी अशुभ कर्मकी परिणति हुई कि जिससे सातावेदनीय कर्म असातावेदनीयरूपमें परिणम जावे । इसी तरहसे अन्य जगहमें भी ऐसी ही योजना कर लेनी चाहिये । जैसे-असाता वेदनीय कर्मका अनुभव करनेवाले किसी जीवका अनाथीमुनिकी तरह शुभाध्यवसायके बलसे वह असातावेदनीय भी सातवेदनीयरूपसे परिणम जाता है । “निहत्तिषु, निहत्तन्ति, निहत्तिस्मन्ति” नारक जीवोंने भूतकालमें कितने प्रकारके कर्मपुद्गलोंको निधत्त किया, वर्तमानमें वे कितने प्रकारके कर्मपुद्गलोंको निधत्त करते हैं और भविष्यत्कालमें कितने प्रकारके कर्मपुद्गलोंको निधत्त करेंगे ? इन प्रश्नोंका उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं कि हे गौतम ! नारक जीवोंने कर्मद्रव्यवर्गणाके अणु और वादर पुद्गलोंका पहले भूतकालमें निधत्तकरण किया, वर्तमानमें वे उनका निधत्तकरण करते हैं और आगे भविष्यत् कालमें भी वे उनका यह निधत्तकरण करेंगे । इसी प्रकारसे आगे भी ऐसी ही योजना कर लेनी

સાતાવેદનીય કર્મનેા અનુભવ કરતા કોઈ જીવને કંડરીકની જેમ એવી અશુભ કર્મની પરિણતિ થઈ કે જેને લીધે સાતાવેદનીયકર્મ અસાતાવેદનીય રૂપે પરિણમી જાય. એ જ પ્રમાણે અન્ય જગ્યાએ પણ એમ જ સમજી લેવું જોઈએ. જેમકે-અસાતાવેદનીયકર્મનેા અનુભવ કરતા અનાથી જેવા કોઈ જીવનું અસાતાવેદનીય-કર્મ પણ શુભ અધ્યવસાયના પ્રભાવથી શાતવેદનીય રૂપે પરિણમે છે. “નિહત્તિષુ, નિહત્તન્તિ, નિહત્તિસ્મન્તિ” ઇત્યાદિ પદો દ્વારા એમ પૂછવામાં આવ્યું છે કે-નારક જીવોએ ભૂતકાળમાં કેટલા પ્રકારનાં કર્મપુદ્ગલોનો નિધત્ત કર્યો, વર્તમાનકાળમાં કેટલા પ્રકારનાં કર્મપુદ્ગલોનો નિધત્ત કરે છે, અને ભવિષ્યકાળમાં કેટલા પ્રકારનાં કર્મપુદ્ગલોનો નિધત્ત કરશે ? એ પ્રશ્નોનો જવાબ આપતા પ્રભુ કહે છે-હે ગૌતમ ! નારક જીવોએ કર્મદ્રવ્યવર્ગણનાં સૂક્ષ્મ અને સ્થૂળ પુદ્ગલોનું ભૂતકાળમાં નિધત્તકરણ કર્યું, વર્તમાનકાળમાં તેઓ તેનું નિધત્તકરણ કરે છે, અને ભવિષ્ય-કાળમાં પણ તેઓ તેમનું નિધત્તકરણ કરશે. પછીનાં સૂત્રોમાં પણ એ પ્રમાણે જ સમજવું. પરસ્પર વિશ્લેષ્ટ કર્મપુદ્ગલોનો સંચય કરીને તેમને ધારણ કરવા

પરસ્પરં વિશ્લિષ્ટાનાં કર્મપુદ્ગલાનાં સંચયં કૃત્વા ધારણં નિધત્તમુચ્યતે, તે ચ ઉદ્વર્તનાપવર્તનકરણદ્વયાતિરિક્તકરણાનામવિષયત્વેન કર્મણામવસ્થાનમિતિ
‘નિકાઈસુ નિકાયંતિ નિકાઈસ્સંતિ’ ન્યકાચયન્ નિકાચયન્તિ નિકાચયિષ્યન્
ન્યકાચયન્=નિકાચિતવન્તઃ અતિશયિતતયા વદ્ધવન્તઃ, નિકાચનં તુ પરસ્પરં
વિશ્લિષ્ટાનાં કર્મપુદ્ગલાનામેકીકરણમ્, અન્યોન્યાવગાહિત્વમ્, અગ્નિવ્રતપ્રપતિદ્વા
માનમૂચિકલાપસ્યેવાશેષકરણાનામવિષયતયા કર્મણો વ્યવસ્થાપનમિત્ય

ચાહિયે । પરસ્પર વિશ્લિષ્ટ કર્મપુદ્ગલોંકા સંચય કરકે ધારણ કરના ઇસ
નામ નિધત્ત હૈ । કર્મકી યહ વહ અવસ્થા હૈ જો ઉદ્વર્તના ઓર અ
વર્તનાકરણકે સિવાય અન્ય દૂસરે કરણોં કી અવિષયભૂત હોતી
અર્થાત્ ઇસ અવસ્થામેં ઉદીરણા ઓર સંક્રમણ નહીં હોતે હૈ । નિધત્ત અ
સ્થાકો પ્રાપ્ત કર્મકા ઉદ્વર્તના ઓર અપવર્તન યે દો કરણ હોતે હૈ । “નિ
ઈસુ, નિકાયંતિ, નિકાઈસ્સંતિ” નારક જીવોંને કર્મદ્રવ્યવર્ગણાકે સૂ
સ્થૂલ પુદ્ગલોંકો ભૂતકાલમેં નિકાચિત કિયા, વર્તમાનકાલમેં વે ઉન
નિકાચન કરતે હૈ ઓર ભવિષ્યત્ કાલમેં ઓ ડન્હેં નિકાચિત કરે
પરસ્પર ભિન્નર કર્મપુદ્ગલોંકા એકમેક હોના । અર્થાત્ જિસ કરણમેં ભિ
કર્મપુદ્ગલ આપસમેં એક દૂસરેમેં અવગાહી હો જાતે હૈ વહ નિકાચન ક
હૈ । જિસ પ્રકાર અગ્નિમેં તપાકર ઓર કૂટકર સુઈયોંકા સમૂહ એક
કરદિયા જાતા હૈં ડસી પ્રકાર ઇસ કરણકે દ્વારા ઓ કર્મપુદ્ગલ સવ
કરણોંકે અવિષયભૂત બનકર આપસમેં એકમેક હોકર રહતે હૈ । તાત

તેનું નામ ‘નિધત્ત’ છે. કર્મની આ એવી અવસ્થા છે કે જે ઉદ્વર્તના અને અ
વર્તનાકરણ સિવાયના અન્ય કરણોની વિષયભૂત હોતી નથી. એટલે કે
અવસ્થામાં ઉદીરણા અને સંક્રમણ થતાં નથી. નિધત્ત અવસ્થા પામેલાં કર્મો
ઉદ્વર્તના અને અપવર્તના, એ બે કરણ હોય છે “નિકાઈસુ, નિકાયંતિ, નિકાઈસ્સંતિ”
નારક જીવોએ ભૂતકાળમાં કર્મદ્રવ્યવર્ગણાઓનાં સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ પુદ્ગલો
નિકાચિત કર્યાં, વર્તમાનકાળમાં તેઓ તેમનું નિકાચન કરે છે અને ભવિષ્ય
કાળમાં પણ તેઓ તેમનું નિકાચન કરશે. ભિન્ન ભિન્ન પુદ્ગલોનું પરસ્પર
સાથે એકમેક થવું તેનું નામ નિકાચિતકરણ છે. એટલે કે જે કરણમાં બુદ્ધા બુ
કર્મપુદ્ગલો પરસ્પરમાં-એક બીજામાં અવગાહી થઈ જાય છે તે કરણનું ન
નિકાચિતકરણ છે. જેવી રીતે અગ્નિમાં તપાવીને અને ટીપી ટીપીને સોયો
સમૂહને એકમેક કરી નાખવામાં આવે છે એ જ પ્રમાણે નિકાચિતકરણ દ્વા
પણ કર્મપુદ્ગલ બધાં કરણોના અવિષયભૂત બનીને આપસમાં એકમેક થ

‘સર્વેષુ વિ’ સર્વેષ્વપિ-અપવર્તન-સંક્રમણ નિધત્ત-નિકાચનપદેષુ સર્વત્ર ‘કમ્મદ્વ-વગ્ગણમહિકિચ્ચ’ કર્મદ્રવ્યવગ્ગણામધિકૃત્ય, इति वाच्याम्, અપવર્તનાદીનાં કર્મદ્રવ્યાશ્રિતત્વાત્ । ભેદાદિપદાનાં સંગ્રહણીગાથા સ્પષ્ટાર્થાનવરમ્-‘મિજ્જંતિ’ इत्यारभ्य ‘निज्जरेति’ इत्यन्तपदानि वर्तमानकालेन निर्दिष्टानि । કેવલમપવર્તન સંક્રમણનિધત્તનિકાચનપદેષુ વર્તમાનાતીતાનાગતરૂપકાલત્રયેણ નિર્દેશઃ કૃતોઽતઃ

કહનેકા યહ હૈ કિ જિસ પ્રકાર અનેક સુઈયોંકા સમૂહ પહેલે અગ્નિમેં તપાયા જાવે ઔર ફિર વહ હથોડા આદિસે खूब पीटा जावे तो इस तरह वे सुईयां आपसमें ऐसी मिल जाती हैं कि उसमें से एक भी सुई किसी भी प्रकारसे अलग नहीं की जा सकती । इसी प्रकार आत्माके तीव्र परिणामों द्वारा एकत्रित हुए कर्मपुद्गल ऐसे आपसमें मिल जाते हैं कि जिससे उनका बिना भोगे छुटकारा हो ही नहीं सकता । कोई भी करण उनमें थोड़ा भी फेरफार नहीं कर सकता । “सर्वेषु वि” अपवर्तन, संक्रमण, निधत्त, निकाचन इन पदोंमें सर्वत्र “कम्मद्ववगगणमहिकिच” इसका संबंध लगाना चाहिये । क्योंकि ये अपवर्तनादिक कर्म-द्रव्यके आश्रित होते हैं । भेदादि पदोंका संग्रह करनेवाली गाथाका अर्थ स्पष्ट है । विशेषता यह है कि “मिज्जंति” पदसे लेकर “निज्जरेति” यहाँ तकके पदः वर्तमानकालरूपसे निर्दिष्ट हुए हैं, और अपवर्तन, संक्रमण, निधत्त, और निकाचन इन पदोंमें वर्तमान, अतीत और भविष्यत् इन तीन कालोंका निर्देश किया गया है । इसलिये ये अपवर्त-

રહે છે. કહેવાતું તાત્પર્ય એવું છે કે અનેક સોયોના સમૂહને પહેલાં અગ્નિમાં તપાવવામાં આવે અને પછી હથોડી વડે ખૂબ ટીપવામાં આવે તો તે સોયો એકમેકમાં એવી મળી જાય છે કે તેમાંની એક પણ સોયને કોઈ પણ રીતે અલગ કરી શકાતી નથી. એજ પ્રમાણે આત્માના તીવ્ર પરિણામો દ્વારા એક-ત્રિત થયેલાં કર્મપુદ્ગલો આપસમાં-એકમેકની સાથે એવાં મળી જાય છે કે તેમને ભોગવ્યા વિના છુટકારો જ થઈ શકતો નથી. કોઈ પણ કરણ દ્વારા એમાં થોડો પણ ફેરફાર થઈ શકતો નથી. “સર્વેષુ વિ” અપવર્તન, સંક્રમણ, નિધત્ત, નિકાચન, એ પદોમાં “કમ્મદ્વવગગણમહિકિચ્ચ” નો સંબંધ-બંધે ભેડી લેવો ભેઈએ, કરણ કે એ અપવર્તન આદિ કર્મદ્રવ્યની અપેક્ષાએ થાય છે. ભેદાદિ પદોનો સંગ્રહ કરનારી ગાથાનો અર્થ સ્પષ્ટ છે. તેમાં એ વિશેષતા છે કે “મિજ્જંતિ” પદથી લઈને “નિજ્જરેતિ” સુધીનાં પદો વર્તમાનકાળ રૂપે દર્શાવ્યાં છે. અને અપવર્તન, સંક્રમણ, નિધત્ત, અને નિકાચન, એ પદોમાં વર્ત-માન, ભૂત અને ભવિષ્ય એ ત્રણે કાળનો નિર્દેશ કરાયો છે. તેથી એ અપવર્તન

અતીતાનાગતવર્તમાનકાલનિર્દેશનાપવર્તનાદીનિ વાચ્યાનિ । યથાઽપવર્તનાદિ
ત્રિકાલતાપ્રોક્તા તથા ભેદાદિષ્વપિ ત્રિકાલતા યુક્તા, ન્યાયસ્ય સમાનત્વાત્, કિન્
કેવલમવિવક્ષણાત્ સૂત્રે ભેદાદીનાં ભૂતભવિષ્યદ્રૂપેણ નિર્દેશો ન કૃતઃ । ભેદન-ચયન-
-પચયનોદીરણ-વેદન-નિર્જરણેષુ વર્તમાનકાલિકા ષડ્ભેદાઃ, અપવર્તનસંક્રમણ-
-નિધત્ત-નિકાચનેષુ કાલત્રયયોગાત્ દ્વાદશભેદા ભવન્તિ, એવં સંકલનય
ઽષ્ટાદશસૂત્રી ભવતીતિ ॥સૂ. ૧૪॥

મૂલમ્—ખેરડ્યાણં મંતે ! જે પોગલે તેયાકમ્મત્તાણ ગેઠહંતિ
તે કિં તીતકાલસમયે ગેઠહંતિ પહુપ્પણકાલસમયે ગેઠહંતિ
અણાગતકાલસમયે ગેઠહંતિ, ગોચમા ગોતીત કાલસમયે ગેઠહંતિ

નાદિક અતીત, અનાગત, વર્તમાન કાલકે નિર્દેશસે વાચ્ય કહે ગયે ।
અતઃ યહાં પર યહી સમઘ્નના ચાહિયે કિ જિસ પ્રકારસે અપવર્તન આતિ
પદોમેં તીન પ્રકારકા કાલ નિર્દિષ્ટ કિયા ગયા હૈ ડસી પ્રકારસે ન્યાયર્ક
સમાનતા હોનેકે કારણ ભેદાદિકોમેં મી તીનોં કાલકા નિર્દેશ કર લેન
ચાહિયે । પરન્તુ યહાં પર સૂત્રમેં જો સૂત્રકારને એસા નિર્દેશ નહ
કિયા હૈ ડસકા કારણ ભૂત, ભવિષ્યત્ રૂપસે ભેદાદિકોંકી અવિવક્ષ
હૈ । ડસલિયે સૂત્રકારને ભેદાદિપદોમેં તીનોં કાલોંકા નિર્દેશ નહીં કિય
હૈ । ભેદન, ચયન, ઉપચયન, -ઉદીરણ, વેદન, નિર્જરણ ડનમેં વર્તમાન
કાલ સંબંધી ૬ ભેદ હો જાતે હૈં ઓર અપવર્તન, સંક્રમણ, નિધત્ત, નિકા
ચન ડનમેં કાલત્રયકે યોગસે ૧૨ ભેદ હોતે હૈં । ડસ તરહ સંકલનાસે
યહ અષ્ટાદશસૂત્રી હોતી હૈ ॥ સૂં ૧૪ ॥

આદિક ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળના નિર્દેશથી વાચ્ય કહેવાયા છે. તેથી
અહીં એમ સમજ લેવું જોઈએ કે જે રીતે અપવર્તન આદિ પદોમાં ત્રણે કાળનો
નિર્દેશ કરાયો છે, એજ રીતે ન્યાયની સમાનતા હોવાને કારણે લેદાદિકોમાં પણ
તે ત્રણે કાળનો નિર્દેશ સમજ લેવો જોઈએ. પરન્તુ સૂત્રકારે અહીં સૂત્રમાં
તેમની આબતમાં એવો નિર્દેશ કર્યો નથી તેનું કારણ એ છે કે ભૂત અને ભવિષ્ય-
રૂપે લેદાદિકોનું વર્ણન થયું નથી. એજ કારણે સૂત્રકારે લેદાદિ પદોમાં ત્રણે
કાળોનો નિર્દેશ કર્યો નથી. લેદન, ચયન, ઉપચયન, ઉદીરણ, વેદન અને
નિર્જરણમાં વર્તમાનકાળ સંબંધી છ લેદ થઈ જાય છે. અને અપવર્તન, સંક્રમણ,
નિધત્ત અને નિકાચન, એ ચારમાં ત્રણ કાળના યોગથી ૧૨ લેદ થાય છે. એમને
એકત્ર કરવાથી (છ + ચાર મળીને) ૧૮ સૂત્રી (અષ્ટાદશ સૂત્રી) થઈ જાય છે. ॥સૂ. ૧૪॥

પડુપ્પણકાલસમયે ગેળંતિ ણો અણાગયકાલસમયે ગેળંતિ
 ણેરઙ્ગયાણં મંતે જે પોગ્ગલે તેયાકમ્મત્તાણ ગહિણ ઉદીરેતિ તે
 કિં તીતકાલસમયે ગહિણ પોગ્ગલે ઉદીરેતિ, પડુપ્પણકાલસ-
 મયધેપ્પમાણે પોગ્ગલે ઉદીરેતિ ? ગહણસમયપુરવ્વલે પોગ્ગલે
 ઉદીરેતિ ? ગોયમા ! અતીતકાલસમયગહિણ પોગ્ગલે
 ઉદીરેતિ, ણો પડુપ્પણકાલસમયધેપ્પમાણે પોગ્ગલે ઉદીરેતિ, ણો
 ગહણસમયપુરવ્વલે પોગ્ગલે ઉદીરેતિ એવં વેદેતિ ણિજ્ઞેરેતિ॥૧૫॥

છાયા—નૈરયિકા મદન્ત ! યાન્ પુદ્ગલાન્ તૈજસકાર્મણતયા ગૃહ્ણન્તિ તાન્
 કિમતીતકાલસમયે ગૃહ્ણન્તિ, પ્રત્યુત્પન્નકાલસમયે ગૃહ્ણન્તિ, અનાગતકાલસમયે ગૃ-
 હ્ણન્તિ ? । ગૌતમ ! નો અતીતકાલસમયે ગૃહ્ણન્તિ પ્રત્યુત્પન્નકાલસમયે ગૃહ્ણન્તિ નો
 અનાગતકાલસમયે ગૃહ્ણન્તિ । નૈરયિકા મદન્ત ! યાન્ પુદ્ગલાન્ તૈજસકાર્મણતયા

‘ ણેરઙ્ગયાણં મંતે ! જે પોગ્ગલે ’ ઇત્યાદિ ।

(મંતે !) હે મદન્ત ! (નેરઙ્ગયા) નારકજીવ (જે પોગ્ગલે) જિન પુદ્ગલો
 કો (તેયા કમ્મત્તાણ) તૈજસ કાર્મણ રૂપસે (ગેળંતિ) ગ્રહણ કરતે હૈં
 (તે કિં તીતકાલ સમયે ગેળંતિ) ઉન્હેં વે કયા અતીત કાલ સમયમેં
 ગ્રહણ કરતે હૈં ? યા (પડુપ્પણકાલસમયે ગેળંતિ) વર્તમાનકાલ
 સમયમેં ગ્રહણ કરતે હૈં ? , યા (અણાગય કાલસમયે ગેળંતિ) ભવિષ્યત્
 કાલ સમયમેં ગ્રહણ કરતે હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (ણો તીતકાલ-
 સમયે ગેળંતિ, ણો અણાગયકાલસમયે ગેળંતિ, પડુપ્પણકાલસમયે
 ગેળંતિ) ન અતીતકાલ સમયમેં ગ્રહણ કરતે હૈં, ન અનાગતકાલ

“ ણેરઙ્ગયાણં મંતે ! જે પોગ્ગલે ” ઇત્યાદિ ।

(મંતે) હે ભદન્ત ! (નેરઙ્ગયા) નારક જીવો (જે પોગ્ગલે) જે પુદ્ગલોને (તેયા કમ્મ-
 ત્તાણ) તૈજસ કાર્મણરૂપે (ગેળંતિ) ગ્રહણ કરે છે (તે કિં તીતકાલસમયે ગેળંતિ)
 તેમને તેઓ શું ભૂતકાળના સમયમાં ગ્રહણ કરે છે ? કે (પડુપ્પણકાલસમયે-
 ગેળંતિ) વર્તમાનકાળના સમયમાં ગ્રહણ કરે છે ? કે (અણાગયકાલ સમયે ગેળંતિ)
 ભવિષ્યકાળના સમયમાં ગ્રહણ કરે છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (ણોતીતકાલસમયે ગેળંતિ, ણો અણાગયકાલસમયે
 ગેળંતિ, પડુપ્પણકાલસમયે ગેળંતિ) તેઓ તેમને ભૂતકાળના સમયમાં ગ્રહણ
 કરતા નથી, પણ વર્તમાનકાળના સમયમાં ગ્રહણ કરે છે.

ગૃહીતાન્ ઉદીરયન્તિ તાન્ કિમતીતકાલસમયગૃહીતાન્ પુદ્ગલાનુદીરયન્તિ, પ્રત્યુત્પન્નકાલસમય ગૃહ્યમાણાન્ પુદ્ગલાન્ ઉદીરયન્તિ, ગ્રહણસમયપુરસ્કૃતાન્ પુદ્ગલાનુદીરયન્તિ ? । ગૌતમ ! અતીતકાલસમયગૃહીતાન્ પુદ્ગલાન્ ઉદીરયન્તિ, નો પ્રત્યુત્પન્નકાલસમયગૃહ્યમાણાન્ પુદ્ગલાન્ ઉદીરયન્તિ નો ગ્રહણસમયપુરસ્કૃતાન્ પુદ્ગલાન્ ઉદીરયન્તિ । એવં વેદયન્તિ નિર્જરયન્તિ ॥ સૂ. ૧૫ ॥

સમયમેં ગ્રહણ કરતે હૈં, કિન્તુ વર્તમાનકાલ સમય મેં વે ઉન્હેં ગ્રહણ કરતે હૈં । (ભંતે !) હે ભદન્ત ! (નેરઙ્ગ્યા) નારક જીવ (તેયાક-મ્મત્તાએ) તૈજસ કાર્મણ રૂપસે (ગહિએ) ગ્રહણ કિયે ગયે (જે પોગ્ગલે) જિન પુદ્ગલોંકી (ઉદીરેંતિ) ઉદીરણા કરતે હૈં (તે) વે (કિં) કયા (તીતકાલસમયગહિએ પોગ્ગલે ઉદીરેંતિ) અતીતકાલ સમયમેં ગૃહીત હુએ હૈં એસે પુદ્ગલોંકી ઉદીરણા કરતે હૈં ? યા (પહુપ્પણકાલસમયઘેપ્પમાણે પોગ્ગલે ઉદીરેંતિ) વર્તમાનકાલસમયમેં ગ્રહણ હો રહે એસે પુદ્ગલોંકી ઉદીરણા કરતે હૈં ? યા (ગ્રહણસમયપુરક્કહે પોગ્ગલે ઉદીરેંતિ) જિનકા ઉદયકાલ આગે આનેવાલા હૈં એસે પુદ્ગલોંકી ઉદીરણા કરતે હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (અતીતકાલસમયગહિએ પોગ્ગલે ઉદીરેંતિ) ભૂતકાલ સમય મેં ગૃહીત હુએ એસે પુદ્ગલોંકી વે ઉદીરણા કરતે હૈં । (ણો પહુપ્પણકાલ-સમયઘેપ્પમાણે પોગ્ગલે ઉદીરેંતિ, ણો ગ્રહણસમયપુરક્કહે પોગ્ગલે ઉદીરેંતિ) વર્તમાનકાલમેં ગ્રહણ હો રહે પુદ્ગલોંકી ઉદીરણા નહીં કરતે હૈં ઓર ન જિનકા ઉદયકાલ આગે આનેવાલા હૈં એસે પુદ્ગલોંકી ઉદીરણા કરતે હૈં । (એવં વેદેંતિ ણિજ્જરેંતિ) ઇસી તરહ વે વેદતે હૈં, નિર્જરા કરતે હૈં, એસા જાનના ચાહિયે ।

(ભંતે) હે ભદન્ત ! (નેરઙ્ગ્યા) નારક જીવો (તેયા કાર્મણુ તૈજસ કાર્મણુ-રૂપે (ગહિએ) ગ્રહણુ કરેલાં (જે પોગ્ગલે) જે પુદ્ગલોની (ઉદીરેંતિ) ઉદીરણા કરે છે (તે) તે (કિં) શુ (તીતકાલસમયગહિએ પોગ્ગલે ઉદીરેંતિ) ભૂતકાળના સમયે ગ્રહણુ કરેલાં પુદ્ગલોની ઉદીરણા કરે છે ? કે (પહુપ્પણકાલસમયઘેપ્પમાણે પોગ્ગલે ઉદીરેંતિ) વર્તમાનકાળ સમયે ગ્રહણુ કરાઈ રહેલાં પુદ્ગલોની ઉદીરણા કરે છે ? કે (ગ્રહણ-સમયપુરક્કહે પોગ્ગલે ઉદીરેંતિ) કે જેમને ઉદયકાળ ભવિષ્યમાં આવવાનો છે એવાં પુદ્ગલોની ઉદીરણા કરે છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (અતીતકાલસમયગહિએ પોગ્ગલે ઉદીરેંતિ) તેઓ ભૂતકાળે ગ્રહણુ કરેલાં પુદ્ગલોની ઉદીરણા કરે છે. (ણો પહુપ્પણકાલસમયઘેપ્પમાણે પોગ્ગલે ઉદીરેંતિ, ણો ગ્રહણસમયપુરક્કહે પોગ્ગલે ઉદીરેંતિ) વર્તમાન-કાળમાં ગ્રહણુ કરાઈ રહેલા પુદ્ગલોની ઉદીરણા કરતા નથી અને ભવિષ્યકાળમાં ઉદયમાં આવનારાં પુદ્ગલોની ઉદીરણા કરતા નથી. (એવં વેદેંતિ ણિજ્જરેંતિ) એજ પ્રમાણે વેદન અને નિર્જરણુ કરવા વિષે પણ સમજ લેવું.

ટીકા—પુદ્ગલાધિકારાત્ પુદ્ગલવિષય એવ પુનશ્ચતુઃ સૂત્રીમાહ—‘નેરહ્યાણં ભંતે’ इत्यादि । ‘નેરહ્યાણં’ નૈરયિકાઃ સ્વલુ ‘ભંતે ?’ હે ભદન્ત ! ‘જે પોગલે’ યાન્ પુદ્ગલાન્ ‘તેયાકમ્મત્તાણ’ તૈજસકાર્મણતયા=તૈજસશરીર-કાર્મણશરીરરૂપતયા ‘ગેઠ્ઠંતિ’ ગૃહ્ણન્તિ ‘તે’ તાન્ કિમ્ ‘તીતકાલસમણ’ અતીતકાલસમયે-અતી-તથાસૌ કાલસમયથેતિ-અતીતકાલસમયઃ । યદ્વા-અતીતકાલસ્ય=ઉત્સર્પિણ્યાદેર્યઃ સમયઃ=પરમનિકૃષ્ટોઽંશઃ સ અતીતકાલસમયસ્તસ્મિન્ ‘ગેઠ્ઠંતિ’ ગૃહ્ણન્તિ, કિં ‘પદુપ્પણ્ણકાલસમણ’ પ્રત્યુત્પન્નકાલસમયે-વર્તમાનકાલે ‘ગેઠ્ઠંતિ’ ગૃહ્ણન્તિ?, કિમ્ ‘અણાગયકાલસમણ’ અનાગતકાલસમયે-ભવિષ્યત્કાલે ‘ગેઠ્ઠંતિ’ ગૃહ્ણન્તીતિ પ્રશ્નઃ । ‘કાલસમણ’-इत्यत्र कालरूपः समयो ग्राह्यो नत्वाचारांगादि रूपः । तथा कालोऽपि समयरूप एव ग्राह्यो न तु कृष्णवर्णादिरूपः । ननु कालसमययोः समा-

ટીકાર્થ—પુદ્ગલકા અધિકાર હોનેસે પુદ્ગલકે વિષયમેં હી ઇન ચાર સૂત્રોં કો સૂત્રકારને કહા હૈ—“નેરહ્યાણં ભંતે” इत्यादि । हे भदन्त! नारकजीव जिन पुद्गलोंको तैजस शरीर और कर्मण शरीररूपसे ग्रहण करते हैं अर्थात् नारकजीव जिन पुद्गलोंको तैजस और कर्मण शरीररूप परिणमाते हैं वे पुद्गल क्या उनके द्वारा अतीतकाल समयमें ग्रहण किये गये ऐसे हैं? या वर्तमान काल समयमें ही उनके द्वारा वे ग्रहण हो रहे हैं ऐसे हैं या भविष्यत् काल समयमें ग्रहण होंगे ऐसे हैं? यहां पर “तेयाकमत्ताण” पदसे तैजस शरीर और कर्मण शरीर लिया गया है । अतीत जो काल का समय वह अतीतकालसमय है । अथवा अतीत कालरूप जो उत्सर्पिणी आदिका समय-परमनिकृष्ट अंश वह अतीतकालसमय है । कालसमय में कालरूप समय ही ग्राह्य हुआ है आचार आदिरूप समय

ટીકાર્થ—પુદ્ગલનો અધિકાર આવતો હોવાથી સૂત્રકારે આ ચાર સૂત્રો પુદ્ગલના વિષયમા જ કહ્યાં છે—“નેરહ્યાણં ભંતે” વગેરે- હે ભદન્ત ! નારક જીવો જે પુદ્ગલોને તૈજસ શરીર અને કાર્મણ શરીરરૂપે ગ્રહણ કરે છે એટલે કે નારક જીવો જે પુદ્ગલોને તૈજસ અને કાર્મણ શરીરરૂપે પરિણમાવે છે તે પુદ્ગલો શું તેમના દ્વારા ભૂતકાળના સમયે ગ્રહણ કરાયાં હોય છે ? કે વર્તમાનકાળના સમયે ગ્રહણ કરાઈ રહ્યાં હોય એવાં હોય છે ? કે ભવિષ્યકાળ સમયે ગ્રહણ થવાના છે એવાં હોય છે ? અહીં “તેયાકમ્મત્તાણ” પદ દ્વારા તૈજસ શરીર અને કાર્મણ શરીર દેવામાં આવ્યું છે. અતીત (ભૂત) કાળનો જે સમય તેને અતીતકાળ સમય કહે છે. અથવા-અતીતકાળરૂપ જે ઉત્સર્પિણી આદિનો સમય પરમનિકૃષ્ટ અંશ-તેનું નામ અતીતકાળ સમય છે. કાલસમયમાં કાળરૂપ સમય જ ગ્રહણ કરાયો છે, આચાર આદિરૂપ સમય નહીં. તથા કાળ પણ સમયરૂપે જ ગ્રહણ કરાયો.

નાર્થકતયા એકેનૈવાન્યસ્યાપિ બોધસંભવાત્પદાન્તરં નિરર્થકમિતિ ન શક્કનીયમ્, યતઃ કાલસમયયોર્મિનાર્થકતયા એકેનાપરાર્થસ્ય પ્રાપ્તેરસંભવાત્ પદદ્વયમપિ સ્વકીય સ્વકીયાર્થ-પ્રતિપાદકતયા સાર્થકમેવેતિ ભાવઃ । ભગવાનાહ-‘ગૌતમ ! હે ગૌતમ ! ‘જો ત્રીજાકાલસમયે ગેળંતિ’ નો નૈવ અતીતકાલસમયે ગૃહ્ણન્તિ કિન્તુ-‘પડુપ્પણકાલસમયે’ પ્રત્યુત્પન્નકાલસમયે=વર્તમાનકાલે ‘ગેળંતિ’ ગૃહ્ણન્તિ, ‘નો અણાગય કાલસમયે ગેળંતિ’ નો અનાગતકાલસમયે ગૃહ્ણન્તિ=ભવિષ્યત્કાલે ન ગૃહ્ણન્તિ । અત્રાતીતનાગતકાલવિષયકગ્રહણ પ્રતિષેધઃ કૃતઃ તયોર્વિષયાતીત-

નહીં । તથા કાલ મી સમયરૂપ હી ગ્રાહ્ય હુઆ હૈ કૃષ્ણાદિ વર્ણરૂપ નહીં ।

શંકા—કાલ ઓર સમયમેં જબ સમાનરૂપસે એકાર્થકતા હૈ તબ ફિર એકસે હી અન્યકા બોધ હો જાતા, પદાન્તર રખનેકી આવશ્યકતા ક્યા હૈ ?

ઉત્તર—એસી શંકા નહીં કરની ચાહિયે, ક્યોં કિ કાલ ઓર સમય મેં એકાર્થકતા-સમાનાર્થકતા નહીં હૈ-કિન્તુ ભિન્નાર્થકતા હૈ । અતઃ એકસે અપરકે અર્થકી પ્રાપ્તિ હોના અસંભવ હૈ । ઇસલિયે સમયકાલ ઇન દો પદોંકો યહાં રખા ગયા હૈ । યે દોનોં પદ હી અપને ૨ વાચ્યાર્થકી પ્રતિ-પત્તિ કરાતે હૈં ઇસલિયે ઇનમેં નિરર્થકતા નહીં હૈ, કિન્તુ સાર્થકતા હી હૈ । ઇસ પ્રશ્નકા ઉત્તર દેતે હુએ ભગવાન કહતે હૈં કિ હે ગૌતમ ! નારક જીવ જિન પુદ્ગલોંકો તૈજસ ઓર કાર્મણ શરીરરૂપસે ગ્રહણ કરતે હૈં વે અતીતકાલ સમયમેં ઓર અનાગત કાલસમયમેં ગ્રહણ નહીં કરતે હૈં । ક્યોંકિ યે દોનોં કાલસમયવિષયાતીત હોતે હૈં । ઇસીલિયે અતીત

છે, કૃષ્ણાદિ વર્ણરૂપે નહીં. શંકા-કાળ અને સમયમાં બે સમાનરૂપે એકાર્થકતા રહેલી છે તે એક દ્વારા જ અન્યનો બોધ થઈ જાય છે, પદાન્તર રાખવાની શી આવશ્યકતા છે ?

ઉત્તર-એવી શંકા અસ્થાને છે, કારણ કે કાળ અને સમયમાં એકાર્થકતા-સમાનાર્થકતા નથી, પણ ભિન્નાર્થકતા છે. તેથી એકથી બીજાના અર્થની પ્રાપ્તિ થવી અસંભવિત છે. તેથી સમય અને કાળ, એ બંને પદો અહીં મૂક્યાં છે. તે બંને પદો જ પોત પોતાના વાચ્યાર્થ (કહેવાયોગ્ય અર્થ) નું પ્રતિપાદન કરાવે છે, તેથી તેઓ નિરર્થક નથી પણ સાર્થક જ છે.

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નોનો ઉત્તર દેતાં ભગવાન કહે છે કે હે ગૌતમ ! નારક જીવો જે પુદ્ગલોને તૈજસ અને કાર્મણ શરીર રૂપે ગ્રહણ કરે છે તે ભૂતકાળના સમયમાં કે ભવિષ્યકાળના સમયમાં ગ્રહણ કરતા નથી. કારણ કે તે બંને કાળ અને સમય વિષયાતીત હોય છે. તેથી અતીત (ભૂત) અનાગત (ભવિષ્ય)

ત્વાત્, વિષયાતીતત્વં ચ તયોર્વિનષ્ટાનુત્પન્નત્વેનાસત્વાદિતિ । યત્ચ પ્રત્યુત્પન્નકાલ-
વિષયકં ગ્રહણમુક્તં તત્રાપિ-અભિમુખાન્ સમ્મુખમાગતાન્ ગૃહ્ણન્તિ-ન ત્વનભિમુ-
ખાનિતિ । અથોદીરણાદિવિષયે ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘નેરઙ્ગયાણં’ इत्यादि । ‘નેરઙ્-
યાણં મંતે’ નૈરયિકાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ‘જે પોગલે’ યાન્ પુદ્ગલાન્ ‘તેયાકમ્મત્તાણ
તૈજસકાર્મણતયા ‘ગહિણ’ ગૃહીતાન્=સ્વીકૃતાન્ પુદ્ગલાન્ ‘ઉદીરેતિ’ ઉદીરયન્તિ
‘તે કિં’ તાન્ કિમ્ ‘તીયકાલસમયગહિણ’ અતીતકાલસમયગૃહીતાન્
‘પોગલે’ પુદ્ગલાન્ ‘ઉદીરેતિ’ ઉદીરયન્તિ ? કિં ‘પડુપ્પણ્ણકાલસમયગહિણ’
પ્રત્યુત્પન્નકાલસમયગૃહીતાન્ = વર્તમાનકાલગૃહીતાન્ ‘પોગલે’ પુદ્ગલાન્
‘ઉદીરેતિ’ ઉદીરયન્તિ ? કિં ‘ગ્રહણસમયપુરસ્કલ્હે’ ગ્રહણસમયપુરસ્કૃતાન્-

અનાગત કાલવિષયક પુદ્ગલોંકે ગ્રહણ કરનેકા નિષેધ ક્રિયા ગયા હૈ ।
યે દોનોં કાલસમય વિષયાતીત ઇસલિયે વતલાયે ગયે હૈં કિ અતીતકાલ
સમય તો વિનષ્ટ હો ચુકનેકે કારણ ઓર ભવિષ્યત્કાલ અનુત્પન્ન હોનેકે
કારણ ડસ સમય અસત્ રૂપ હોતે હૈં । વર્તમાનકાલસમયમેં ભી વે
ઁન્હીં પુદ્ગલોંકો ગ્રહણ કરતે હૈં જો સંમુખ આયે હુણ હોતે હૈં । અનભિમુખ
રહે હુણ પુદ્ગલોંકો નહીં । ઇસી તરહસે ઉદીરણા વિષયક પ્રશ્નકે ઉત્તરમેં
ભી યહ જાનના ચાહિયે કિ વે નારક જીવ પૂર્વ મેં તૈજસ કાર્મણરૂપ સે
ગ્રહણ ક્રિયે પુદ્ગલોંકી હી ઉદીરણા કરતે હૈં । વર્તમાનકાલસમયમેં ઓર
ભવિષ્યત્કાલ સમયમેં ગ્રહણ ક્રિયે જાતે ઓર આગે ગ્રહણ હોનેવાલે
પુદ્ગલોંકી ઉદીરણા નહીં કરતે હૈં । ક્યોંકિ ઉદીરણા પૂર્વકાલમેં ગ્રહણ ક્રિયે
પુદ્ગલોંકી હી હોતી હૈ । જિનકા ગ્રહણસમય વર્તમાન સમયકે પુરોવર્તી
હોતા હૈ વે પુદ્ગલ “ગ્રહણસમયપુરસ્કલ્હે” હૈં । અર્થાત્ જો પુદ્ગલ અનાગત

કાળવિષયક પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવાનો નિષેધ કરાયો છે. તે બન્ને-કાળ અને સમય-ને
વિષયાતીત દર્શાવવાનું કારણ એ છે કે અતીતકાળ સમયે તો તેઓ વિનષ્ટ થઈ
ચુક્યા હોય છે અને ભવિષ્યકાળ સમયે તેઓ અનુત્પન્ન હોવાને કારણે તે સમયે
તેમનો સદ્ભાવ હોતો નથી વર્તમાન કાળ અને સમયમાં પણ તેઓ એ પુદ્ગલોને જ
ગ્રહણ કરે છે કે જે સંમુખ આવેલાં હોય છે-સંમુખ ન હોય એવાં પુદ્ગલોને
નહીં. ઉદીરણાવિષયક પ્રશ્નમાં પણ એજ સમજવાનું છે કે નારક જીવો પૂર્વે
તૈજસ કાર્મણરૂપે ગ્રહણ કરેલાં પુદ્ગલોની જ ઉદીરણા કરે છે, પણ વર્તમાન
કાળ અને સમયે ગ્રહણ કરવામાં આવતાં કે ભવિષ્યમાં ગ્રહણ કરનારાં પુદ્ગલોની
ઉદીરણા કરતા નથી, કારણ કે પૂર્વકાળમાં ગ્રહણ કરેલાં પુદ્ગલોની જ ઉદીરણા
થાય છે. જેમનો ગ્રહણ સમય વર્તમાન સમયથી પછીનો સમય હોય છે તે
પુદ્ગલો “ગ્રહણસમયપુરસ્કલ્હે” છે. એટલે કે જે પુદ્ગલ ભવિષ્યકાળના સમયમાં

ग्रहणसमयः वर्तमानसमयस्य पुरोवर्त्ती येषां ते तथा तान् ग्रहणसमयपुरोवर्त्तिन् इत्यर्थः । अनागतकाले ग्रहीष्यमाणानिति यावत्, 'पोग्गले' पुद्गलान् 'उदीरेति' उदीरयन्ति ? इति प्रश्नः । उत्तरमाह—'गोयमा !' हे गौतम ! 'अतीतकाल-समयगहिण् पोग्गले' अतीतकालसमयगृहीतान् पुद्गलान् 'उदीरेति' उदीरयन्ति—उदीरणाविषयी कुर्वन्ति, उदीरणा तु ग्रहणपूर्विकैव भवतीति पूर्वकालगृहीतानामेव सा भवतीति । 'नो' नैव 'प्रदुष्पणकालसमय चेप्पमाणे' प्रत्युत्पन्नकालसमय-गृह्यमाणान्=वर्तमानसमये, स्वीक्रियमाणान् 'पोग्गले' पुद्गलान् 'उदीरेति' उदीरयन्ति, गृह्यमाणानामगृहीतत्वेन उदीरणाया अभावात् । नो=नैव 'ग्रहणसमय-पुरक्खडे' ग्रहणसमयपुरस्कृतान्=अनागतकाले ग्रहीष्यमाणान् 'पोग्गले' पुद्गलान् 'उदीरेति' उदीरयन्तीति । ग्रहीष्यमाणानामगृहीतत्वेनाऽसद्भावात् । एवं=अनेनैव उदीरणा प्रकारेणैव 'वेदेति' वेदयन्ति 'निज्जरेति' निर्जरयन्ति उदीरणा सूत्रवद् वेदना—निर्जरणा सूत्रद्वयमपि विज्ञेयम् ॥ सू० १५ ॥

कर्मणोऽधिकृतत्वात्कर्मविषयामेवाऽष्टमूत्रीमाह—'नेरइयाणं' इत्यादि ।

मूलम्-णेरइया णं भंते ! जीवाओ किं चलियं कम्मं बंधंति ?
अचलियं कम्मं बंधंति ? १। गोयमा ! णो चलियं कम्मं बंधंति
अचलियं कम्मं बंधंति । णेरइया णं भंते ! जीवाओ किं चलियं
कम्मं उदीरेति अचलियं कम्मं उदीरेति ? २। गोयमा ! णो

समयमें ग्रहीष्यमाण होते हैं वे 'ग्रहण समय पुरक्खड', शब्दके वाच्यार्थ हैं । इनकी और वर्तमानकालमें ग्रहण किये जाते पुद्गलोंकी उदीरणा नहीं होती है । जो वर्तमानमें ग्रहण किये जा रहे हैं वे और भविष्यत् काल में जिन्हें ग्रहण करना है वे अगृहीत होने के कारण उदीरणाके योग्य नहीं होते हैं । क्यों कि उस समय उनका सद्भाव नहीं होता है । इसी प्रकारसे—उदीरणा सूत्रकी तरह वेदना और निर्जरण इन दोनों सूत्रोंकी भी व्याख्या जाननी चाहिये ॥ सू० १५ ॥

अહણુ થવાનાં છે તેઓ 'ગ્રહણસમયપુરક્કહ' શબ્દના વાચ્યાર્થ છે. તેમની અને વર્તમાનકાળમાં અહણુ થઈ રહેલાં પુદ્ગલોની ઉદીરણા થતી નથી. જે પુદ્ગલો વર્તમાનકાળે અહણુ કરાઈ રહ્યાં છે અને ભવિષ્યકાળે જેમને અહણુ કરવાનાં છે, તેઓ અગૃહીત હોવાને કારણે ઉદીરણાને યોગ્ય હોતાં નથી, કારણ કે તે સમયે તેમનો સદ્ભાવ હોતો નથી. ઉદીરણા સૂત્રની જેમ જ વેદના અને નિર્જરણુ સૂત્રની વ્યાખ્યા પણ સમજવાની છે. ॥ સૂ. ૧૫ ॥

ચલિયં કમ્મં ઉદીરેતિ અચલિયં કમ્મં ઉદીરેતિ, એવં વેદેતિ, ૩
 ઉવદ્દેતિ, ૪ સંકામેતિ, ૫ નિહત્તેતિ, ૬ નિકાયેતિ, ૭ સઘ્વેસુ
 અચલિયં, નો ચલિયં । ણેરહયા ણં મંતે ! જીવાઓ કિં ચલિયં
 કમ્મં ણિજ્જરેતિ અચલિયં કમ્મં ણિજ્જરેતિ ? ગોયમા ! ચલિયં
 કમ્મં ણિજ્જરેતિ ણો અચલિયં કમ્મં ણિજ્જરેતિ, ૮ ગાહા—

બંધોદય વેદોયદ્ધ સંકમે તહ ણિહત્તણ ણિકાયે ।

અચલિયં કમ્મં તુ ભવે ચલિયં જીવાઓ નિજ્જરિણ ॥૧૬॥

હાયા—નૈરયિકાઃ સ્વલુ ભદન્ત ? જીવતઃ કિં ચલિતં કર્મવધ્નન્તિ અચલિતં
 કર્મ વધ્નન્તિ । ગૌતમ ! નો ચલિતં કર્મ વધ્નન્તિ અચલિતં કર્મ વધ્નન્તિ ।
 નૈરયિકાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! જીવતઃ કિં ચલિતં કર્મ ઉદીરયંતિ અચલિતં કર્મ ઉદીરયંતિ ।

અવ સૂત્રકાર કર્મકા અધિકાર કર્મવિષયક આઠ સૂત્રોંકો કહતે હૈં—
 ‘ ણેરહયાણં મંતે ! જીવાઓ ’ ઇત્યાદિ ।

(મંતે) હે ભદન્ત ! (ણેરહયા) નારકજીવ (જીવાઓ) જીવ
 પ્રદેશસે (ચલિયં) ચલિત (કમ્મં) કર્મકા (વંધંતિ) વંધ કરતે હૈં ? યા
 (અચલિયં કમ્મં વંધંતિ) અચલિત કર્મકા વંધ કરતે હૈં ? (ગોયમા) હે
 ગૌતમ ! (ણો ચલિયં કમ્મં વંધંતિ) નારકજીવ ચલિત કર્મકા વંધ નહીં
 કરતે હૈં (અચલિયં કમ્મં વંધંતિ) અચલિત કર્મકા વંધ કરતે હૈં । (મંતે)
 હે ભદન્ત ! (ણેરહયાણં જીવાઓ કિં ચલિયં કમ્મં ઉદીરેતિ) નારકજીવ
 જીવપ્રદેશસે ચલિત કર્મકી ઉદીરણા કરતે હૈં ? યા (અચલિયં કમ્મં
 ઉદીરેતિ) અચલિત કર્મકી ઉદીરણા કરતે હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ !

હવે સૂત્રકાર કર્મના અધિકાર કર્મ વિષેનાં આઠ સૂત્રો કહે છે—

“ ણેરહયા ણં મંતે ! જીવાઓ ” ઇત્યાદિ.

(મંતે) હે ભદન્ત ! (ણેરહયા જીવાઓ ચલિયં કમ્મં વંધંતિ) નારક જીવો
 જીવપ્રદેશથી ચલિત કર્મના વંધ કરે છે ? કે (અચલિયં કમ્મં વંધંતિ) અચલિત
 કર્મના વંધ કરે છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (ણો ચલિયં કમ્મં વંધંતિ) નારક જીવો ચલિત
 કર્મના વંધ કરતા નથી, (અચલિયં કમ્મં વંધંતિ) અચલિત કર્મના વંધ કરે છે.

(મંતે) હે ભદન્ત ! (ણેરહયા ણં જીવાઓ કિં ચલિયં કમ્મં ઉદીરેતિ)
 નારક જીવો જીવપ્રદેશથી ચલિત કર્મની ઉદીરણા કરે છે, કે (અચલિયં કમ્મં
 ઉદીરેતિ) અચલિત કર્મની ઉદીરણા કરે છે ?

ગૌતમ નો ચલિતં કર્મ ઉદીરયતિ, અચલિતં કર્મ ઉદીરયંતિ । એવં વેદયન્તિ, અપવર્તયન્તિ, સંક્રમયન્તિ, નિદધતિ, નિકાચયન્તિ, સર્વેષ્વચલિતમ્ નો ચલિતમ્ । નૈરયિકા ભદન્ત ! કિં જીવતઃ ચલિતં કર્મ નિર્જરયન્તિ અચલિતં કર્મ નિર્જરયન્તિ ? ગૌતમ ! ચલિતં કર્મ નિર્જરયન્તિ નો અચલિતં કર્મ નિર્જરયન્તિ ગાથા-

(જો ચલિયં કર્મમ્ ઉદીરેતિ) નારકજીવ ચલિત કર્મની ઉદીરણા નહીં કરતે હૈ । કિન્તુ (અચલિયં કર્મમ્ ઉદીરેતિ) અચલિત કર્મની ઉદીરણા કરતે હૈ । (એવં વેદેતિ, ઉવદ્દેતિ, સંકામેતિ, નિહત્તેતિ, નિકાચેતિ, સર્વેસુ અચલિયં, નો ચલિય) હસી પ્રકારસે નારકજીવ અચલિત કર્મની વેદન કરતે હૈ । ચલિતકર્મની નહીં । અચલિતકર્મની ઉદ્વર્તના કરતે હૈ, ચલિતકર્મની નહીં । અચલિતકર્મની સંક્રમણ કરતે હૈ, ચલિતકર્મની નહીં । અચલિતકર્મની નિધત્તકરણ કરતે હૈ, ચલિત કર્મની નહીં । અચલિતકર્મની નિકાચન કરતે હૈ, ચલિત કર્મની નહીં । હસતરહ્ હન સમસ્તપદોમે અચલિતકર્મની યોજના કરના, ચલિત પદની નહીં । (મતે) હે ભદન્ત । (જેરહ્યાણં) નારકજીવ (કિં) કયા (જીવાઓ) જીવપ્રદેશસે (ચલિયં કર્મમ્ નિર્જરેતિ) ચલિત કર્મની નિર્જરા કરતે હૈ ? યા (અચલિયં કર્મમ્ નિર્જરેતિ) અચલિત કર્મની નિર્જરા કરતે હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! નારકજીવ (ચલિયં કર્મમ્ નિર્જરેતિ) ચલિત કર્મની નિર્જરા કરતે હૈ (જો અચલિયં કર્મમ્ નિર્જરેતિ) અચલિત કર્મની નિર્જરા નહીં

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (જો ચલિયં કર્મમ્ ઉદીરેતિ) નારક જીવો ચલિત કર્મની ઉદીરણા કરતા નથી, પણ (અચલિયં કર્મમ્ ઉદીરેતિ) અચલિત કર્મની ઉદીરણા કરે છે. (એવં વેદેતિ, ઉવદ્દેતિ, સંકામેતિ, નિહત્તેતિ, નિકાચેતિ, સર્વેસુ અચલિયં, નો ચલિયં) એજ પ્રમાણે નારક જીવો અચલિત કર્મનું વેદન કરે છે, ચલિત કર્મનું નહીં. અચલિત કર્મની ઉદ્વર્તના કરે છે, ચલિત કર્મની નહીં. નારકજીવો અચલિત કર્મનું સંક્રમણ કરે છે. ચલિત કર્મનું નહીં, અને અચલિત કર્મનું નિકાચન કરે છે ચલિત કર્મનું નહીં. આ રીતે આ બધાં પદો સાથે અચલિત કર્મનો પ્રયોગ કરવો ભેદજો, ચલિત પદનો નહીં. (મતે) હે ભદન્ત ! (જેરહ્યાણં કિં જીવાઓ ચલિયં કર્મમ્ નિર્જરેતિ) નારક જીવો જીવપ્રદેશથી ચલિત કર્મની નિર્જરા કરે છે કે (અચલિયં કર્મમ્ નિર્જરેતિ) અચલિત કર્મની નિર્જરા કરે છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! નારક જીવો (ચલિયં કર્મમ્ નિર્જરેતિ) ચલિત કર્મની નિર્જરા કરે છે, પણ (જો અચલિયં કર્મમ્ નિર્જરેતિ) અચલિત કર્મની નિર્જરા કરતા નથી. આ વાત જે ગાથામાં બતાવી છે તે ગાથાનો

ઉદારેતિ, અચલિયં કમ્મં ઉદીરેતિ' નો ચલિતં કર્મ ઉદીરયન્તિ કિન્તુ અચલિતં કર્મ-
ઉદારયન્તિ' એવં વેદેતિ ઓવદ્દેતિ, સંકામેતિ, નિહત્તેતિ નિકાયેતિ સન્વેસુ અચલિયં,
નો ચલિયં' એવં વેદયન્તિ=અનુભવન્તિ, અપવર્તયન્તિ=અધ્યવસાયવિશેષેણ-સ્થિ-
ત્યાદિનાડલ્પી કુર્મન્તિ૩. સંક્રમયન્તિ=મૂલપ્રકૃત્યભિન્નોત્તરપ્રકૃતીરધ્યવસાયવિશેષેણ
પરસ્પરં સંચારયન્તિઠાનિદધતિ-નિધત્તં કુર્વન્તિ-પરસ્પરતો વિશ્લિષ્ટાનાં કર્મપુદ્ગલાનાં
નિચયં કૃત્વા ચારયન્તિ । રુદ્ધિશબ્દત્વેનનિધત્તમિત્યુચ્યતે । નિધત્તમિતિ-ઉદ્વર્ત-
નાપવર્તન વ્યતિરિક્તકરણાનામવિષયત્વેન કર્મણોડવસ્થાનમિતિ ૫ । નિકાચયન્તિ-
નિતરાં વધ્નન્તિ । નિકાચનં નામ-કર્મપુદ્ગલાનામેવ પરસ્પરવિશ્લિષ્ટાનામગ્નિપ્રતપ્તપ્રતિ-

કહતે હું કિ હે ગૌતમ ! નારકજીવ જીવપ્રદેશસે અચલિત કર્મકી હી
ઉદીરણા કરતે હું । ચલિત કર્મકી નહીં । હસી પ્રકાર અચલિત કર્મ હી
કા વેદન કરતે હું-અનુભવ કરતે હું । ચલિત કર્મકા નહીં । અચલિત
કર્મકા હી વે અપવર્તન કરતે હું અર્થાત્ અધ્યવસાય વિશેષસે વે ઉનકી
સ્થિતિ આદિમેં હીનતા લા દેતે હું । અધ્યવસાય વિશેષસે સ્થિતિ આદિ
કો કમ કર દેના હસકા નામ અપવર્તન હૈ । મૂલ પ્રકૃતિયોસે અભિન્ન
ઉત્તર પ્રકૃતિયોંકા પરસ્પરમેં વદલના હસકા નામ સંક્રમણ હૈ । પરસ્પર
મેં જુદે જુદે કર્મપુદ્ગલોંકો ઇકઢા કરકે ધારણ કરના હસકા નામ નિધત્ત
હૈ । નિધત્ત, ઉદ્વર્તના, અપવર્તનાકરણકે સિવાય અન્ય કરણોંકા વિષય
ભૂત નહીં હોતા । પરસ્પર વિશ્લિષ્ટ કર્મપુદ્ગલોંકા હી જિસ કરણમેં એકમેક
હો જાના હોતા હૈ વહ નિકાચિત કરણ હૈ । અર્થાત્ જિસ કરણમેં કર્મ-
પુદ્ગલ આપસમેં એક દૂસરેમેં અવગાહી હો જાતે હૈ, વહ નિકાચિતકરણ હૈ ।

પ્રદેશથી અચલિત કર્મની જ ઉદીરણા કરે છે, ચલિત કર્મની નહીં. એજ
પ્રમાણે તેઓ અચલિત કર્મનું જ વેદન કરે છે (અનુભવ કરે છે), ચલિત
કર્મનું નહીં. તેઓ અચલિત કર્મનું જ અપવર્તન કરે છે, ચલિત કર્મનું નહીં.
એટલે કે તેઓ અધ્યવસાય વિશેષ દ્વારા તેમની સ્થિતિ આદિમા હીનતા (ન્યૂનતા)
લાવી દે છે. અપવર્તન એટલે અધ્યવસાય વિશેષ દ્વારા સ્થિતિ આદિને ઓછી
કરી નાખવી. મૂળ પ્રકૃતિયોથી અભિન્ન એવી ઉત્તર પ્રકૃતિયોને પરસ્પરમાં
બદલી નાખવી તેનું નામ સંક્રમણ છે. જુદાં જુદાં કર્મપુદ્ગલોને એક બીજાની
સાથે એકત્રિત કરીને ધારણ કરવા તેનું નામ 'નિધત્ત' છે. નિધત્ત અને
ઉદ્વર્તના, અપવર્તનાકરણ સિવાયના બીજાં કરણોના વિષયભૂત થતાં નથી. પર-
સ્પર વિશ્લિષ્ટ કર્મપુદ્ગલોનું જ જે કરણમાં એકમેક થઈ જવાનું બને છે તે
કરણને નિકાચિતકરણ કહે છે એટલે કે જે કરણમાં કર્મપુદ્ગલ અંદરે અંદર
એક બીજાની અંદર અવગાહી થઈ જાય છે તે કરણનું નામ નિકાચિતકરણ છે.

હન્યમાનસૂચીકલાપસ્યેવૈકીકરણમન્યોન્યાવગાહિતા, સકલકરણાનામવિષયતયા કર્મણો વ્યવસ્થાપનમિત્યર્થઃ । સર્વેષુ અચલિતં નો ચલિતમ્ । નૈરયિકા જીવપ્રદેશે-
શ્ચો ડચલિતાનામેવ કર્મણાં વેદનાપવર્તનાદિકં કુર્વન્તિ ન તુ ચલિતાનામિતિ ભાવઃ ।
અથ નિર્જરાવિષયે પૃચ્છતિ—‘નૈરયિકાણં મંતે’ નૈરયિકાઃ સ્વલુ હે મદન્ત ! ‘જીવાઓ’
કિં ચલિયં કર્મમ્ નિજ્જરેતિ અચલિયં કર્મમ્ નિજ્જરેતિ ?’ જીવતઃ કિં ચલિત કર્મ
નિર્જરયન્તિ અચલિતં કર્મ નિર્જરયન્તિ ? મગવાનાહ—‘ગૌતમ’ હે ગૌતમ !
ચલિયં કર્મમ્ નિજ્જરેતિ નો અચલિયં કર્મમ્ નિજ્જરેતિ ’ ચલિતં કર્મ નિર્જરયન્તિ નો
અચલિતં કર્મ નિર્જરયન્તિ । નૈરયિકા દ્વિ ચલિતસ્ય કર્મણો નિર્જરાં કુર્વન્તિ નો
અચલિતસ્યેતિ ભાવઃ । રસરહિતકર્મપુદ્ગલાનામાત્મપ્રદેશેશ્ચોજ્વસાતનમેવ નિર્જરા,
સા ચ નિર્જરા નિયમત્ આત્મપ્રદેશાચ્ચલિતસ્યેવ કર્મપુદ્ગલસ્ય ભવતિ ન તુ અચલિ-

જિસ પ્રકાર અગ્નિમેં તપાકર ઓર કૂટકર સુઈયોંકા સમૂહ એકમેક હો
જાતા હૈ । ડસી પ્રકાર ઇસ કરણકે દ્વારા મી કર્મપુદ્ગલ સકલ કરણોં કે
અવિષયભૂત બનકર આપસમેં એકમેક હોકર રહતે હૈ । ઇન સબમેં અચ-
લિત કર્મકા હી ગ્રહણ ક્રિયા ગયા જાનના ચાહિયે । ચલિતકા નહીં ।
તાત્પર્ય યહ હૈ કિ નૈરયિકજીવ જીવપ્રદેશોંસે અચલિત હી કર્મોંકા
વેદન, અપવર્તન આદિ કરતે હૈ । ચલિત કર્મોંકા નહીં । નિર્જરાકે વિષય
મેં ગૌતમસ્વામીને જો પ્રશ્ન કિયા હૈ ડસકે વિષયમેં મગવાન કા યહ
કહના હૈ કિ જો કર્મ જીવપ્રદેશોંસે ચલિત હૈ ડસીકી વે નિર્જરા કરતે
હૈ અચલિત કર્મોંકી નહીં । રસરહિત કર્મપુદ્ગલોંકી આત્મપ્રદેશોંસે અવ-
સાતન હોના હી નિર્જરા હૈ । વહ નિર્જરા નિયમસે આત્મપ્રદેશસે ચલિત
હી કર્મપુદ્ગલકી હોતી હૈ । અચલિત કર્મપુદ્ગલકી નહીં । ઇન બંધાદિ આને

જેવી રીતે સોયોના સમૂહને અગ્નિમાં તપાવીને હથોડી વડે ટીપવાથી બધી સોયો
એક બીજાની સાથે મળી બધ છે તેવી રીતે નિકાચિતકરણ દ્વારા પણ કર્મપુદ્ગલ
સમસ્ત કરણોના અવિષયભૂત બનીને અસ્પર્શ એકત્રિત થઈને રહે છે આ
બધાંમાં અચલિત કર્મને જ ગ્રહણ કરવાનું છે, ચલિતને નહીં. કહેવાનું તાત્પર્ય
એ છે કે—નારક જીવો જીવપ્રદેશોથી અચલિત કર્મોનું જ વેદન, અપવર્તન
આદિ કરે છે, ચલિત કર્મોનું વેદન આદિ કરતા નથી. નિર્જરાના વિષયમાં
ગૌતમ સ્વામીએ જે પ્રશ્ન પૂછ્યો છે તે પ્રશ્નના જવાબમાં ભગવાને કહ્યું છે
કે નારક જીવો જીવપ્રદેશોથી ચલિત કર્મની જ નિર્જરા કરે છે, અચલિત
કર્મની નિર્જરા કરતા નથી. રસ રહિત પુદ્ગલોની આત્મ પ્રદેશોમાંથી અવસા-
તના થવી તેનું નામ નિર્જરા છે. તે નિર્જરા આત્મપ્રદેશથી ચલિત કર્મપુદ્ગલની
જ થાય છે, અચલિત કર્મપુદ્ગલની થતી નથી. બંધ આદિ આઠેમાં—‘બંધ’થી

તસ્ય । એતેષુ વન્ધાદ્યષ્ટસુ વન્ધાદારમ્ય નિકાચનપર્યન્તમચલિતસ્ય ભવતિ, નિર્જરા તુ ચલિતસ્યેત્યેતાવાનેવ વિશેષઃ । ‘ગાઠા’ ગાથા-અત્ર પૂર્વોક્તસૂત્રાર્થાનાં સંગ્રહિકા ગાથા, તથાહિ-‘વંધોદય’ ઇત્યાદિ । ‘વંધ’ ઇતિ વન્ધપ્રતિપાદકં સૂત્રમ્ ૧ । ‘ઉદય’ ઇતિ ઉદીરણા, અત્ર-ઉદય શબ્દેન ઉદીરણા ગૃહ્યતે, તેન દ્વિતીયસુદીરણા સૂત્રમ્ ૨ । ‘વેદ’ ઇતિ વેદનામૂત્રમ્ ૩ । ‘ઓચદ્વ’ ઇતિ-અપવર્તનસૂત્રમ્ ૪ । ‘સંકમે’ ઇતિ સંક્રમણ સૂત્રમ્ ૫ । તથા ‘ણિહત્તણ’ ઇતિ નિધત્તસૂત્રમ્ ૬ । ‘ણિકાયે’ ઇતિ નિકાચનસૂત્રમ્ ૭ । ‘અચલિયં કર્મં તુ ભવે’ અચલિતં કર્મતુ ભવેત-એષુ સપ્તસુ અચલિતસ્ય કર્મણ

મેં વંધસે લેકર નિકાચકપર્યન્ત અચલિત કર્મ હોતા હૈ, ઓર નિર્જરા મેં ચલિત કર્મ હોતા હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જીવ પ્રદેશોંસે અચલિત કર્મકા હી વે નારક જીવ વંધ કરતે હૈ, અચલિત કર્મકી હી વે ઉદીરણા કરતે હૈ । અચલિત કર્મકા હી વે વેદન કરતે હૈ । ઇમ તરહ નિકાચન પર્યન્ત પાઠ લગા લેના ચાહિયે । તથા નિર્જરા વે ચલિત કર્મકી હી કરતે હૈ । ઇતના હી ફર્ક ઇનમેં હૈ । ગાથાકા અર્થ પહેલે હી લિખ દિયા ગયા હૈ । ગાથા મેં જો ઉદય શબ્દ આયા હૈ ડસસે ઉદીરણાકા ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ । વંધ સે વંધ પ્રતિપાદકસૂત્ર, ઉદયસે ઉદીરણા પ્રતિપાદક સૂત્ર, વેદસે વેદના પ્રતિપાદક તીસરા સૂત્ર, “ઓચદ્વ”સે અપવર્તન પ્રતિપાદક ચતુર્થ સૂત્ર, “સંકમે”સે સંક્રમણ પ્રતિપાદક પાંચવાં સૂત્ર, “ણિહત્તણ”સે નિધત્ત પ્રતિપાદક છટ્ઠાસૂત્ર, “ણિકાયે”સે નિકાચન સૂત્ર ઇન સાત સૂત્રોંમેં અચલિત કર્મ લિયા ગયા હૈ । અર્થાત્ ઇન સાત સૂત્રોંમેં અચલિત કર્મકે

લખને ‘નિકાચન’ સુધીમાં અચલિત કર્મ હોય છે. અને નિર્જરામાં ચલિત કર્મ હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે નારક જીવો જીવપ્રદેશોથી અચલિત કર્મોના જ બંધ બાંધે છે, અચલિત કર્મની જ ઉદીરણા કરે છે, અચલિત કર્મોનું જ વેદન કરે છે. આ રીતે ‘નિકાચન’ સુધી આ પ્રકારનો પાઠ સમજ લેવો. તથા તેઓ ચલિત કર્મની જ નિર્જરા કરે છે. એટલો જ તેમની વચ્ચે તફાવત છે. ગાથાનો અર્થ પહેલાં જ આપી દેવામાં આવ્યો છે. ગાથામાં જે ‘ઉદય’ શબ્દ આવ્યો છે તેના દ્વારા ‘ઉદીરણા’ને ગ્રહણ કરવાની છે. ‘બંધ’ પદથી બંધનું પ્રતિપાદન કરનાર સૂત્ર, ‘ઉદય’થી ઉદીરણાનું પ્રતિપાદન કરનાર સૂત્ર, ‘વેદ’થી વેદનાનું પ્રતિપાદક સૂત્ર, “ઓચદ્વ”થી અપવર્તનનું પ્રતિપાદન કરનાર ચોથું સૂત્ર, “સંકમે”થી સંક્રમણ પ્રતિપાદક પાંચમું સૂત્ર, “ણિહત્તણ”થી નિધત્ત પ્રતિપાદક છટ્ઠું સૂત્ર અને “ણિકાયે”થી નિકાચન સૂત્ર, એ સાત સૂત્રોમાં અચલિત કર્મ લેવામાં આવ્યું છે. એટલે કે એ સાત સૂત્રોમાં અચલિત

એવં ચન્ધાદીનિ ભવન્તીત્યુક્તમ્ 'ચલિયં જીવાઓ નિજ્જરણ' । 'ચલિતં જીવોતો નિર્જરયેત્ ૭ । નિર્જરા તુ જીવપ્રદેશેભ્યશ્ચલિતસ્ય કર્મણો ભવતિ નાચલિતસ્યેતિ ભાવઃ, इत्यष्टमं सूत्रमित्यष्टसूत्रीति । इति संग्रहणी गार्थः ॥ सू० १६ ॥

॥ इति नैरयिकवक्तव्यता ॥

असुरकुमारादिवक्तव्यतामाह

मूलम्—असुरकुमाराणं भंते केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता? गोयमा ! जहण्णेणं दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं सातिरेगं सागरोवसं । असुरकुमारा णं भंते ! केवइयं कालं आणमंति वा पाणमंति वा; ऊससंति वा नीससंति वा?, गोयमा ! जहण्णेणं सत्तण्हं थोवाणं उक्कोसेणं साइरेगस्स पक्खस्स आणमंति वा पाणमंति वा ऊस-संति वा नीससंति वा, असुरकुमाराणं भंते ! आहारट्ठी ? हंता ! आहारट्ठी, असुरकुमाराणं भंते ! केवइकालस्स आहारट्ठे समुप-ज्जइ?, गोयमा ! असुरकुमाराणं दुविहे आहारे पण्णत्ते, तं जेहा आभोगनिवत्तिण्णं य अणाभोगनिवत्तिण्णं य । तत्थ णं जे से अणाभोगनिवत्तिण्णं से अणुसमयं अविरहिण्णं आहारट्ठे समुपज्जइ, तत्थ णं जे से आभोगनिवत्तिण्णं से जहण्णेणं चउत्थभत्तस्स उक्कोसेणं साइरेगस्स वाससहस्सस्स आहारट्ठे समुपज्जइ । असुरकुमाराणं भंते ! किं आहारं आहारेंति?, गोयमा ! दव्वओ

હી બંધાદિક હોતે હૈં એસા કહા ગયા હૈ । તથા આઠવૈં નિર્જરા સૂત્રમેં “જીવપ્રદેશોંસે ચલિત કર્મકી નિર્જરા હોતી હૈ, અચલિત કર્મકી નહીં” એસા કહા ગયા હૈ । ઇસ તરહ યે આઠ સૂત્ર હૈં । ઇસ પ્રકાર સંગ્રહણી ગાથાકા અર્થ હૈ ॥ સૂ૦ ૧૬ ॥

॥ इस तरह नैरयिक विषयक वक्तव्यता समाप्त हुई ॥

કર્મનો જ બંધ આદિ થાય છે તેમ કહ્યું છે. તથા આઠમા સૂત્રમાં એવું કહ્યું છે કે-જીવપ્રદેશોથી ચલિત કર્મની જ નિર્જરા થાય છે, અચલિત કર્મની નહીં. આ ૮ કારનાં તે આઠ સૂત્ર છે, અને આ પ્રકારનો તે મંગલહી ગાથાનો અર્થ છે.

॥ नैरयिकविषयकवक्तव्य समाप्त ॥

અણંતપણસિયાઈં દઢ્વાઈં ચિત્તકાલ-ભાવ પન્નવણા ગમેણં સે સે-
જહા:નેરહયાણં જાવ તેણં તેસિં પોગ્ગલા કીસત્તાણ મુજ્જો મુજ્જો
પરિણમંતિ, ગોયમા ! સોઈંદિયત્તાણ જાવ ફાસિંદિયત્તાણ સુરુ-
વત્તાણ સુવણ્ણત્તાણ ઇદ્ધત્તાણ ઇચ્છિયત્તાણ કંતત્તાણ પિયત્તાણ
મણુન્નત્તાણ, મણામત્તાણ મિહિઙ્ગયત્તાણ ઉદ્ધત્તાણ નો અહત્તાણ
સુહંત્તાણ નો દુહત્તાણ મુજ્જો મુજ્જો પરિણમંતિ । અસુરકુમારાણં
મંતે ! પુઠ્ઠાહારિયા પુગ્ગલા પરિણયા ? અસુરકુમારામિલાવેણ
જહા ણેરહયાણં, જાવ નો અચલિયં કમ્મં નિજ્જરેંતિ ॥સૂ૦૧૭॥

છાયા—અસુરકુમારાણં ભદન્ત ! કિયત્કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા, ગૌતમ ! જઘન્યેન
દશવર્ષસહસ્ત્રાણિ, ઉત્કૃષ્ટેન સાતિરેકં સાગરોપમમ્ । અસુરકુમારા ભદન્ત ! કિયંતં
કાલં આનન્તિ વા પ્રાણન્તિ વા ઉચ્છ્વસન્તિ વા નિઃશ્વસન્તિ વા । ગૌતમ ! જઘન્યેન
સપ્તભિઃ સ્તોકૈઃ, ઉત્કૃષ્ટેન સાતિરેકેણ પક્ષેણ આનન્તિ વા પ્રાણન્તિ વા ઉચ્છ્વસન્તિ
વા નિઃશ્વસન્તિ વા । અસુરકુમારા ભદન્ત ! આહારાર્થિનઃ, દન્ત ! આહારાર્થિનઃ ।

એવં અસુરકુમારાદિ વક્તવ્યતા પ્રારંભ હોતી હૈ—

‘અસુરકુમારાણં મંતે !’ ઇત્યાદિ ।

(મંતે !) હે ભદન્ત ! (અસુરકુમારાણં) અસુરકુમારોંકી (ઠિઈં)
સ્થિતિ (કેવહયં કાલં) કિતને કાલકી (પણ્ણત્તા) કહી ગઈં હૈ ? (ગોયમા)
હે ગૌતમ ! (જહાણેણં) જઘન્યસે (દસવાસસહસ્સાઈં) દશહજારવર્ષકી
ઔર (ઉક્કોસેણં) ઉત્કૃષ્ટસે (સાતિરેગં સાગરોપમં) કુલ્લ અધિક એક
સાગરોપમકી સ્થિતિ અસુરકુમારોંકી કહી ગઈં હૈ ।

(અસુરકુમારાણં મંતે ! કેવહકાલસ્સ આણમંતિ વા પાણમંતિ વા) હે
ભદન્ત ! અસુરકુમાર કિતને કાલમેં શ્વાસ લેતે હૈં ઔર શ્વાસ છોડતે હૈં ?

અસુરકુમાર આદિના વક્તવ્યનો પ્રારંભ—

“અસુર કુમારાણં મંતે” ઇત્યાદિ ।

(મંતે !) હે ભદન્ત ! (અસુરકુમારાણં ઠિઈં કેવહયં કાલં પણ્ણત્તા ?)
અસુર કુમારોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહી છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ !
(જહાણેણં દસવાસસહસ્સાઈં ઉક્કોસેણં સાતિરેગં સાગરોપમં) આઠામાં આઠી દસ
હજાર વર્ષની અને વધારેમાં વધારે એક સાગરોપમથી થોડી વધારે સ્થિતિ
અસુરકુમારોની કહી છે. (અસુરકુમારાણં મંતે ! કેવહકાલસ્સ આણમંતિ વા પાણમંતિ વા)
હે ભદન્ત ! અસુરકુમાર કેટલા કાળે શ્વાસ લે છે અને શ્વાસ છોડે છે ?

અસુરકુમારાણાં ભદન્ત ! કિયત્કાલેનાહારાર્થઃ સમુત્પદ્યતે । ગૌતમ ! અસુરકુમારાણાં દ્વિવિધ આહારઃ પ્રજ્ઞસઃ, તથા—આભોગનિર્વર્તિતશ્ચ, અનાભોગનિર્વર્તિતશ્ચ । તત્ર સ્વલ્લયો સૌ અનાભોગનિર્વર્તિતઃ સોઽનુસમયમવિરહિત આહારાર્થઃ સમુત્પદ્યતે । તત્ર સ્વલ્લ

(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જહ્ણેણં સત્તણ્ઠં થોવાણં) જઘન્યસે સાંત સ્તોકરૂપ કાલકે બાદ ઔર (ઉક્કોસેણં) ઉત્કૃષ્ટસે (સાહરેગસ્સપ્પક્વસ્સ આણમંતિ વા પાણમંતિ વા) કુછ અધિક એક પક્ષકે બાદ શ્વાસ લેતે હૈં ઔર શ્વાસ છોડતે હૈં । (અસુરકુમારાણં ભંતે ! આહારદ્વી ?) હે ભદન્ત ! અસુરકુમાર આહારકે અભિલાષી હોતે હૈં ? (હંતા) હાં, વે (આહારદ્વી) આહારકે અભિલાષી હોતે હૈં । (ભંતે ! અસુરકુમારાણં કેવદ્કાલસ્સ આહારદ્વે સમુપ્પજ્જહ ?) હે ભદન્ત ! અસુરકુમારોંકો કિતને કાલકે બાદ આહારકો અભિલાષા ઉત્પન્ન હોતી હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (અસુરકુમારાણં દુવિદ્દે આહારે પણ્ણત્તે) અસુરકુમારોંકા દો પ્રકારકા આહાર કહા ગયા હૈ (તં જહા) વહ ઇસ પ્રકારસે હૈ—(આભોગનિવ્વત્તિએ અણાભોગનિવ્વત્તિએ) એક આભોગનિર્વર્તિત, દૂસરા અનાભોગનિર્વર્તિત । (તત્થ ણં જે સે અણાભોગનિવ્વત્તિએ) ઇનમેં જો અનાભોગનિર્વર્તિત આહાર હૈ (સે) વહ (અણુસમયં અવિરહિએ) પ્રત્યેક સમયમેં વિના કિસીકે (આહારદ્વે) આહારકો ઇચ્છાકે વિષયભૂત (સમુપ્પજ્જહ) હોતા રંહતા હૈ । તથા

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (જહ્ણેણં સત્તણ્ઠં થોવાણં ઉક્કોસેણં સાહરેગસ્સ પ્પક્વસ્સ આણમંતિ વા પાણમંતિ વા) તેઓ આહારમાં આહાર સાંત સ્તોકરૂપ કાળને આંતરે અને વધારેમાં વધારે એક પક્ષ (પણવાડિયું) થી થોડા વધારે સમયને આંતરે શ્વાસ લે છે અને શ્વાસ છોડે છે. (અસુરકુમારાણં ભંતે ! આહારદ્વી ?) હે ભદન્ત ! અસુરકુમારો આહારની ઇચ્છા કરે છે ખરા ? (હંતા ! આહારદ્વી) હા, તેઓ આહારની ઇચ્છા કરે છે. (ભંતે ! અસુરકુમારાણં કેવદ્કાલસ્સ આહારદ્વે સમુપ્પજ્જહ ?) હે ભદન્ત ! અસુરકુમારોને કેટલા કાળ પછી આહારની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (અસુરકુમારાણં દુવિદ્દે આહારે પણ્ણત્તે) અસુરકુમારોના બે પ્રકારના આહાર કેહ્યા છે, (તં જહા) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે—(આભોગનિવ્વત્તિએ અણાભોગનિવ્વત્તિએ) આભોગનિર્વર્તિત અને અનાભોગનિર્વર્તિત. (તત્થ ણં જે સે અણાભોગનિવ્વત્તિએ) તેમાંનો બે અનાભોગનિર્વર્તિત આહાર છે (સે) તે (અણુસમયં અવિરહિએ) પ્રત્યેક સમયે વિના કોઈ પ્રકારની (આહારદ્વે) આહારની ઇચ્છાએ (સમુપ્પજ્જહ) વિષયભૂત થતો રહે છે. તથા (ગોયમા !) હે

ચોડસો આમોગનિર્વર્તિતઃ સં જઘન્યેન ચતુર્થમક્તેન, ઉત્કૃષ્ટેન સાતિરેકેણ વર્ષસ-
હસ્રેણ આહારાર્થઃ સમુત્પદ્યતે । અસુરકુમારાં સ્વલુ મદન્ત ! કમાહારમાહરન્તિ, ગૌતમ !
દ્રવ્યતોડનન્તપ્રદેશિકાનિ દ્રવ્યાણિ, ક્ષેત્રકાલભાવે પ્રજ્ઞાપનાગમેન શેપં યથા
નૈરયિકાણાં યાવત્ તે સ્વલુ તેષાં પુદ્ગલાઃ કીદશતયા ભૂયોભૂયઃ પરિણમન્તિ ?
ગૌતમ ! શ્રોત્રેન્દ્રિયતયા યાવત્ સ્પર્શેન્દ્રિયતયા સુરૂપતયા સુવર્ણતયા ઇષ્ટતયા, ઈપ્સિ-

(ગોચમા !) હે ગૌતમ ! (તત્થ ણં જે સે આમોગનિવ્વત્તિણે સે જહણ્ણેણં
ચડત્થમત્તસ્સ, ઉક્કોસેણં સાહરેગસ્સ વાસસહસસ્સ આહારદ્વે સમુપ્પજ્જહ) જો આમોગનિવર્તિત આહાર હૈ વહ જઘન્યસે ચતુર્થમક્તકે વાદ ઓર
ઉત્કૃષ્ટસે કુછ અધિક ૧હજાર વર્ષકે વાદ આહારકી અભિલાષાકા
વિષયભૂત હોતા હૈ । (અસુરકુમારાણં મંતે ! કિં આહારં આહારેતિ) હે-
મદન્ત ! અસુરકુમાર કિસ પદાર્થકા આહાર કરતે હૈં ? (ગોચમા) હે-
ગૌતમ ! (દવ્વઓ) દ્રવ્યસે (અણતપણસિઆહં દવ્વાહં ચિત્તકાલ, ભાવ
પન્નવણાગમેણં, સેસં જહા નેરહયાણં જાવ) અનન્ત પ્રદેશવાલે દ્રવ્યોંકા
આહાર કરતે હૈં, ઇત્યાદિ સવ ક્ષેત્ર, કાલે ભાવકે વિષયમેં પ્રજ્ઞાપનો-
સૂત્રોક્ત આલાપસે જાનના ચાહિયે । તંથા આહારસે અતિરિક્ત ઓર સવ
“યાવત્” પર્યન્ત નારકજીવોંકે પ્રકરણમેં જૈસા કહા ગયા હૈ વૈસા જાનના
ચાહિયે । (તેણં તેસિં પોગ્ગલાકીસત્તાણે મુજ્જો મુજ્જો પરિણમન્તિ ?)
હે મદન્ત ! ડન અસુરકુમારોંકે દ્વારા આહારરૂપસે ગૃહીત હુણ વે પુદ્ગલ

ગૌતમ ! (તત્થ ણં જે સે આમોગનિવ્વત્તિણે સે જહણ્ણેણં ચડત્થમત્તસ્સ, ઉક્કોસેણં
સાહરેગસ્સ વાસસહસસ્સ આહારદ્વે સમુપ્પજ્જહ) જે આમોગનિર્વર્તિત આહાર છે
તે ઓછામાં ઓછા ચતુર્થભક્તને (એક ઉપવાસ) આંતરે અને વધારેમાં વધારે
એક હજાર વર્ષ કરતાં થોડા વધારે સમયને આંતરે આહારની અભિલાષાનો
વિષય અને છે. (અસુરકુમારાણં મંતે ! કિં આહારં આહારેતિ) હે ભગવન !
અસુરકુમાર કેવા પ્રકારનો આહાર લે છે ? (ગોચમા !) હે ગૌતમ ! (દવ્વઓ)
દ્રવ્યની અપેક્ષાએ (અણતપણસિઆહં દવ્વાહં ચિત્તકાલ, ભાવ પન્નવણાગમેણં,
સેસં જહા નેરહયાણં જાવ) અનન્ત પ્રદેશવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે, ઇત્યાદિ
બધું ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવના વિષયમાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રોક્ત વક્તવ્ય પ્રમાણે સમજવું.
તથા આહાર સિવાયનું બધું વર્ણન ‘યાવત્’ સુધી નારક જીવોના પ્રકરણમાં જે
વર્ણન છે તે પ્રમાણે બાણું. (તેણં તેસિં પોગ્ગલા કીસત્તાણે મુજ્જો મુજ્જો પરિણ-
મન્તિ ?) હે ભદ્રન્ત ! તે અસુરકુમારો દ્વારા આહાર રૂપે ગ્રહણ કરાયેલાં તે
પુદ્ગલો વારંવાર કયા કયા આકારે પરિણમે છે ? (ગોચમા !) હે ગૌતમ !

તતંયા, કાન્તતયા, પ્રિયંતયા, મનોજ્ઞતયા, મનઃામંતયા, મિધિયતતંયા, ઝર્ધ્વંતયા, નો અંધસ્તયા, સુખતયા, નો દુઃખતયા ભૂયોભૂયઃ પરિણમન્તિ । અસુરકુમારાણાં મંદન્ત ! પૂર્વાદ્વાઃ પુદ્ગલાઃ પરિણતાઃ અસુરકુમારાભિલાપેન યથા નૈરયિકાણાં યાવત્ નો અચલિતં કર્મ નિર્જરયન્તિ ॥ સુ. ૧૭ ॥

કિસ આકારસે બારંબાર પરિણમતે હૈં ? (ગોયંમા) હે ગૌતમ ! ઉનકે લે આહારરૂપસે ગૃહીત હુએ પુદ્ગલ (સોઈંદિયત્તાએ) શ્રોત્રેન્દ્રિયરૂપસે, (જાવ ફાસિંદિયત્તાએ) યાવત્ સ્પર્શન ઇન્દ્રિયરૂપસે (સુરૂવત્તાએ) સુરૂપપનેસે (સુવર્ણત્તાએ) સુવર્ણપનેસે (ઈદ્રુત્તાએ) ઇષ્ટપનેસે, (ઈચ્છિયત્તાએ) ઇચ્છિતપનેસે (કંતત્તાએ) કાન્તપનેસે (પિયત્તાએ) પ્રિયપનેસે (મણુન્નત્તાએ) મનોજ્ઞપનેસે- (મણ્ણમત્તાએ) પરમાનંદપનેસે (મિંજિયત્તાએ) દિદ્દક્ષાકે લોભકો ઉત્પન્ન કર- નેપનેસે (ઉદ્દુત્તાએ) ઉર્ધ્વપનેસે (ળોં અહત્તાએ) નીચેપનેસે નહીં, (સુહત્તાએ નો દુહત્તાએ) સુખપનેસે દુઃખપનેસે નહીં (ભુજ્જો ભુજ્જો પરિણમંતિ) બારંબાર પરિણમન કરતે રહતે હૈં । (મંતે) હે મદન્ત ! (અસુરકુમારાણ પુત્રાહારિયા પોગ્ગલા પરિણયા) અસુરકુમારોંકે પૂર્વમેં આહારકે વિષયભૂત બને હુએ પુદ્ગલ કયા પરિણત હો ચુકે હોતે હૈં ? (અસુરકુમારાભિલાવેણ જહા ણેરિયાણં જાવ નો અચલિયં કર્મં નિજ્જરેંતિ) અસુરોંકે અભિલાપપૂર્વક યે સબ કથન નારકં જીવોંકી તરહ “ અચલિતકર્મકી નિર્જરા નહીં કરતે હૈં ” યહાં તકકે પાઠકે અનુસાર ઉનકે વિષયમેં સમજ્ઞ લેના ચાહિયે ।

તેમણે આહાર રૂપે ગ્રહણ કરેલાં તે પુદ્ગલો (સોઈંદિયત્તાએ) શ્રોત્રેન્દ્રિયરૂપથી, (જાવ ફાસિંદિયત્તાએ) સ્પર્શન ઇન્દ્રિય સુધીની ઇન્દ્રિયો રૂપે, પરિણમે છે. (સુરૂ- વત્તાએ) સુરૂપપણે, (સુવર્ણત્તાએ) સુવર્ણપણે, (ઈદ્રુત્તાએ) ઇષ્ટપણે, (ઈચ્છિયત્તાએ) ઇચ્છિતપણે, (કંતત્તાએ) કાન્તપણે, (પિયત્તાએ) પ્રિયપણે, (મણુન્નત્તાએ) મનોજ્ઞપણે (મણ્ણમત્તાએ) પરમાનંદોત્પાદકપણે, (મિંજિયત્તાએ) લેવાનો લોભ ઉત્પન્ન કરાવવાપણે, પરિણમે છે. (ઉદ્દુત્તાએ) ઉર્ધ્વતામાં પરિણમે છે, (ળોં અહત્તાએ) નીચાપણામાં પરિણમતા નથી. (સુહત્તાએ ણો દુહત્તાએ) સુખપણામાં પરિણમે છે દુઃખપણામાં નહીં. (ભુજ્જો ભુજ્જો પરિણમંતિ) ઉપરોક્ત પ્રકારે તે પુદ્ગલો વારં- વાર પરિણમન કરતાં રહે છે. (મંતે) હે મદન્ત ! (અસુરકુમારાણ પુત્રાહારિયા પોગ્ગલા પરિણયા) શું ભૂતકાળમાં અસુરકુમારોના આહારના વિષયરૂપ બનેલાં પુદ્ગલોનું પરિણમન થઈ ચૂક્યું હોય છે ? (અસુરકુમારાભિલાવેણ જહા ણેરિયાણં- જાવ નો અચલિયં કર્મં નિજ્જરેંતિ) નારક જીવોના વિષયમાં આ વિષયનું જે પ્રમાણે કથન કરવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે જ “અચલિત કર્મની નિર્જરા કરતા નથી” ત્યાં સુધીનું કથન અસુરકુમારો વિષે પણ સમજ લેવું.

ટીકા—અથ ચતુર્વિંશતિ દણ્ડકેષુ નૈરયિકાનન્તરં ક્રમાગતામસુકુમારવક્તવ્ય-
તામાહ—‘અસુરકુમારાણં મંતે’ इत्यादि । ‘અસુરકુમારાણં’ અસુરકુમારાણં
‘મંતે’ હે મદન્ત ! ‘કેવદ્યં કાલં’ કિયત્કાલં ‘ઠિર્ઠિ’ સ્થિતિઃ=દેવલોકાવ-
સ્થાનં ‘પણ્ણત્તા’ પ્રજ્ઞપ્તા ઉત્તરમાહ—‘ગૌતમ !’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં’ જઘન્યેન
‘દસવાસસહસ્માઈં’ દર્શવર્ષસહસ્રાણિ=દશસહસ્રવર્ષપરિમિતાઃ ‘ઉક્કોસેણં’ ઉત્કર્ષેણ
‘સાતિરેગં’ સાતિરેકં=કિશ્ચિદધિકં ‘સાગરોપમં’ સાગરોપમં=કિશ્ચિદધિકૈકસા-
ગરપરિમિતા સ્થિતિરસુરકુમારાણાં પ્રજ્ઞપ્તેતિ । ઇયં સ્થિતિર્વલિનામકમસુરકુમાર
રાજમાશ્રિત્યોક્તા । તદાહ—“ચમરવલિસારમહિયં” ચમરવલેઃ સાગરમધિકમિતિ ।
પુનઃ પૃચ્છતિ—‘અસુરકુમારાણં મંતે’ અસુરકુમારાઃ खलु મદન્ત ! ‘કેવદ્યં કાલં’
કિયન્ત કાલમાશ્રિત્ય કિયતા કાલેનેત્યર્થઃ, ‘આણમંતિ વા’ આનન્તિ વા ‘પાણ-

ટીકાર્થ—ચૌવીસ દણ્ડકમેં નૈરયિક જીવોંકી વક્તવ્યતાકે બાદ
અસુરકુમારોંકી વક્તવ્યતા હૈ-સો उसी क्रमके अनुसार असुरकुमारोंकी
वक्तव्यता कही जा रही है । इस वक्तव्यतामें सबसे पहले उनकी
स्थितिदेवलोकमें स्थान विषयक प्रश्न किया गया है—जिसका उत्तर
देते हुए भगवान्ने यह कहा कि असुरकुमारोंकी जघन्य स्थिति दश-
हजार वर्षकी है, और उत्कृष्ट स्थिति एक सागरोपमसे कुछ अधिककी
है । यह जो उत्कृष्ट स्थिति असुरकुमारोंकी कही गई है वह बलि नामक
असुरकुमारराजकी अपेक्षासे कही गई है । कहा भी है कि “चमरवलि-
सारमहियं” चमरेन्द्रका आयुष्य सागरोपम है और बलीन्द्रका आयुष्य
सागरोपमसे कुछ अधिक है । पुनः गौतमस्वामीने यह प्रश्न किया कि
हे मदन्त ! असुरकुमारदेव कितने कालके बाद ‘आणमंति वा पाणमंति वा’
आभ्यन्तरिक श्वासोच्छ्वास लेते हैं और छोड़ते हैं तथा “ऊससंति वा

ટીકાર્થ—‘ચૌવીસ દંડક’માં નારક છવોના વક્તવ્ય પછી અસુરકુમારોનું
વક્તવ્ય આવે છે—એ કમ પ્રમાણે જ અસુરકુમારોનું વર્ણન કરવામાં આવી
રહ્યું છે. આ વક્તવ્યમાં સૌથી પહેલાં દેવલોકમાં તેમની સ્થિતિ-દેવલોકમાં રહે-
વાના કાળ-વિષે પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે. તે પ્રશ્નના જવાબમાં ભગવાન મહા-
વીર સ્વામીએ કહ્યું છે કે અસુરકુમારોની જઘન્ય-ઓછામાં ઓછી-સ્થિતિ દસ-
હજાર વર્ષની છે અને ઉત્કૃષ્ટ-વધારેમાં વધારે-સ્થિતિ એક સાગરોપમ કરતાં
થોડી વધારે છે. અસુરકુમારોની આ જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી છે તે બલિ નામના
અસુરકુમારરાજની અપેક્ષાએ કહી છે. કહ્યું પણ છે કે—“ચમરવલિસારમહિયં”
“ચમરેન્દ્રનું આયુષ્ય સાગરોપમનું છે અને બલીન્દ્રનું આયુષ્ય સાગરોપમથી
થોડું વધારે છે.” ત્યાર બાદ ગૌતમ સ્વામીએ પૂછ્યું છે કે—અસુરકુમાર દેવો
કેટલા કાળને આંતરે “આણમંતિ વા પાણમન્તિ વા” આભ્યન્તરિક શ્વાસોચ્છ્વાસ

મંતિ વા’ પ્રાણન્તિ વા, આંખ્યન્તરિક્ષ્વાસોચ્છ્વાસં ગૃહ્ણન્તિ, ‘ઝસસંતિ વા’ ઉચ્છ્વ-
સન્તિ વા ‘નીસસંતિ વા’ નિઃશ્વસન્તિ વા, બાહ્યશ્વાસોચ્છ્વાસં ગૃહ્ણન્તિ ? ઉત્તરમાહ
—‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘જઘ્ણેણં’ જઘ્ન્યેન ‘સત્ત્વં થોવાણં’ સપ્તભિઃ સ્તોકૈઃ,
સ્તોક લક્ષણં યથા—

“હૃદ્સ્સ અણવગલ્સ્સ, નિરુવકિદ્સ્સ જંતુણો ।

એગે ઝસાસનીસાસે, એસ પાણુત્તિ વુચ્ચઈ ॥ ૧ ॥

સત્ત પાણુણિ સે થોવે, સત્ત થોવાણિ સે લવે ।

લવાણં સત્તહત્તરિણં, એસ મુહુત્તે ધિયાદિણં ॥ ૨ ॥

છાયા—હૃષ્ટસ્ય અનવગ્લાનસ્ય, નિરુપકિલ્ષ્ટસ્યજન્તોઃ ।

એકમુચ્છ્વાસનિઃશ્વાસં, એષઃ પ્રાણ ઇત્યુચ્યતે ॥૧॥

સપ્તપ્રાણાઃ સ સ્તોકઃ, સપ્તસ્તોકાઃ સ લવઃ ।

લવાનાં સપ્તસપ્તયા એષ મુહૂર્તો વ્યાખ્યાતઃ ॥૨॥

જઘ્ન્યસ્થિતિકાનાશ્રિત્ય જઘ્ન્યાનપ્રાણાદિમાનમ્, ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિકાનાશ્રિત્યો-

નીસસંતિ વા” બાહ્યશ્વાસોચ્છ્વાસ લેતે હૈં ઓર છોડતે હૈં ? ઇસકે
ઉત્તરમેં પ્રભુને ઉન્હેં સમજાયા કિ હે ગૌતમ ! સાત સ્તોકોંકે બાદ વે
શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતે હૈં, યહ કથન જઘ્ન્યકાલકી અપેક્ષાસે કહા ગયા હૈં ।
સ્તોકકા લક્ષણ ઇસ પ્રકારસે હૈં—હૃષ્ટપુષ્ટ, વૃદ્ધાવસ્થાસે રહિત ઓર કિસી
ભી પ્રકારકે રોગાદિ ઉપદ્રવસે રહિત એસે પ્રાણીકા જો એક શ્વાસ ઓર
નિઃશ્વાસ હૈં, ડસકી પ્રાણ સંજ્ઞા હૈં । એસે સાત પ્રાણોંકા એક સ્તોક હોતા
હૈં । સાત સ્તોકોંકા એક લવ હોતા હૈં । ૭૭ લવોંકા એક એક મુહૂર્ત હોતા-
હૈં । શ્વાસોચ્છ્વાસકા જો યહ જઘ્ન્ય ઉત્કૃષ્ટ કાલકા પ્રમાણ બતલાયા
ગયા હૈં વહ જઘ્ન્યસ્થિતિવાલોંકા જઘ્ન્ય શ્વાસોચ્છ્વાસ કાલ હોતા હૈં

લે છે અને છોડે છે ? તથા—“ઝસસંતી વા નીસસંતી વા” બાહ્ય શ્વાસોચ્છ્વાસ
લે છે અને છોડે છે ? તેના જવાબરૂપે ભગવાને તેમને સમજાવ્યું છે કે હે-
ગૌતમ ! તેઓ સાત સ્તોકને આંતરે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે. આ કથન જઘ્ન્ય-
ઓછામાં ઓછા-કાળની અપેક્ષાએ કર્યું છે. સ્તોકનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—
હૃષ્ટપુષ્ટ, વૃદ્ધાવસ્થાથી રહિત, અને કોઈ પણ પ્રકારના રોગાદિ ઉપદ્રવથી રહિત
એવા પ્રાણીનો જે એક શ્વાસ અને નિઃશ્વાસ થાય છે તેને ‘પ્રાણ’ કહે છે.
એવાં સાત પ્રાણોનો એક ‘સ્તોક’ બને છે. સાત સ્તોકનો એક ‘લવ’ થાય છે.
૭૭ (સત્તોતેર) લવનું એક મુહૂર્ત થાય છે. શ્વાસોચ્છ્વાસનું આ જે જઘ્ન્ય
અને ઉત્કૃષ્ટ કાળ પ્રમાણે બતાવ્યું છે તે જઘ્ન્ય સ્થિતિવાળાઓનું જઘ્ન્યની
અપેક્ષાએ બતાવ્યા પ્રમાણે હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળાઓનું, ઉત્કૃષ્ટની

ત્કૃષ્ટાનપ્રાણાદિમાનં ચાવગન્તવ્યમિતિ । ‘ઉકોસેણ’ ઉત્કર્ષેણ ‘સાદ્રેગસ્સ પવ્વસ્સ’ સાતિરેકેણ પક્ષેણ કિચ્છિદધિકૈકપક્ષેણ આનન્તિ વા પ્રાણન્તિ વા ઉચ્છ્વસન્તિ વા નિઃશ્વસન્તિ વા । પુનઃ પૃચ્છતિ—‘અસુરકુમારાણં મંતે !’ અસુરકુમારાઃ खलु भदन्त ! ‘આહારટ્ટી’ આહારર્થિનઃ ? કિમાહારાભિલાષિણઃ સન્તિ ? । ઉત્તરમાહ—‘હંતા’ હન્ત ! હન્ત ઇતિ સ્વીકારાર્થે ‘આહારટ્ટી’ આહારર્થિનઃ સન્તિ । અથાહારકાલં પૃચ્છતિ—‘અસુરકુમારાણં મંતે !’ અસુરકુમારાણાં ભદન્ત ! ‘કેવઙ્કાલસ્સ’ કિયત્કાલેન ‘આહારટ્ટે’ આહારર્થઃ=આહારાભિલાષઃ ‘સમુપ્પજ્જઙ્’ સમુત્પદ્યતે ? ઉત્તરમાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘અસુરકુમારાણાં ‘દુવિહે’ દ્વિવિધઃ—‘આહારે’ આહારઃ ‘પન્નત્તે’ પ્રજ્ઞસઃ, ‘તં જહા’ તદ્વથા—‘આભોગનિવ્વર્તિણ’ આભોગનિર્વર્તિતઃ આભોગેન=અભિસન્ધિના નિર્વર્તિતઃ=કૃતઃ, ‘આહારયામિ’ ઇત્યભિલાષપૂર્વકં ક્રિયમાણઃ । અનાભોગનિર્વર્તિતઃ=‘આહારયામિ’ ઇતિવિશિષ્ટાભિલાષમન્તરેણાપિ વર્ષાકાલે

और उत्कृष्ट स्थितिवालोंका उत्कृष्ट श्वासोच्छ्वास काल होता है—एक अपेक्षा से कहा गया है । असुरकुमार देवोंके श्वासोच्छ्वासका उत्कृष्ट काल एक पक्षसे कुछ अधिक है ऐसा जानना चाहिये ।

“असुरकुमार आहारार्थी होते हैं ?” पुनः गौतमस्वामी इस प्रश्नको पूछते हैं । प्रभुने इस प्रश्नका उत्तर देते हुए उन्हें समझाया कि हे-गौतम ! असुरकुमार आहारार्थी होते हैं । “हंता” पद स्वीकार करनेके अर्थमें आया है । असुरकुमारदेवोंको कितने कालके बाद आहारकी अभिलाषा होती है ? तो इस प्रश्नका उत्तर यह है कि असुरकुमारदेवोंका आहार दो प्रकारका होता है—एक आभोगनिवर्तित और दूसरा अनाभोगनिवर्तित । “मैं आहार करूँ” इस प्रकारकी अभिलाषासे जो आहार किया जाता है वह आभोगनिवर्तित आहार है । और जो आहार

અપેક્ષાએ બતાવ્યા પ્રમાણે હોય છે. અસુરકુમાર દેવોના શ્વાસોચ્છ્વાસનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ એક પક્ષ (પખવાડિયા)થી થોડો વધારે છે એમ સમજવું.

વળી ગૌતમ સ્વામી આ પ્રમાણે પૂછે છે—અસુરકુમારોને આહારની ઇચ્છા થાય છે ખરી ? તે પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં ભગવાન સમજાવે છે કે હે ગૌતમ ! અસુરકુમારોને આહારની ઇચ્છા થાય છે. “હંતા” પદ સ્વીકારના અર્થમાં વપરાયું છે. અસુરકુમાર દેવોને કેટલા સમયે આહારની ઇચ્છા થાય છે ? તેના જવાબમાં કહ્યું છે કે અસુરકુમાર દેવોનો આહાર બે પ્રકારનો હોય છે—(૧) આભોગ નિવર્તિત અને (૨) અનાભોગનિવર્તિત. “હું આહાર કરું” એ પ્રકારની ઇચ્છા-પૂર્વક જે આહાર કરાય છે તેને આભોગનિવર્તિત આહાર કહે છે. અને “હું આહાર કરું” એ પ્રકારની વિશિષ્ટ અભિલાષા વિના પણ જે આહાર લેવાતો

પ્રચુરતર મૂત્રાદિનાઽભિવ્યજ્યમાનશીતપુદ્ગલાદ્યાદિવજ્જાયમાન . આહારઃ, અસ્ય વિશેષાર્થસ્તુ અત્રૈવ એકાદશમૂત્રગતનારકપ્રકરણટીકાતોઽવસેયઃ । ‘તત્થળં જે સે’ તત્ર ચલુ યોઽસૌ ‘અણાભોગનિવ્વત્તિણ્’ અનાભોગનિર્વર્તિતઃ સઃ ‘અણુસમયં’ અણુસમયં = પ્રતિક્ષણં નિરન્તરાતિતીવ્રક્ષુધાવેદનીય કર્મોદયાત્ ઓજઆહારાદિ પ્રકારેણ ‘અગિરહિણ્’ અગિરહિતં=વિરહવર્જિતં નિરન્તરમિત્યર્થઃ ‘આહારદ્દે’ આહારાર્થઃ= આહારામિલાષઃ ‘સમુપ્પજ્જઈ’ સમુત્પન્નતે । ‘તત્થ ળં જે સે’ તત્ર ચલુ યોઽસૌ ‘આભોગનિવ્વત્તિણ્’ આભોગનિર્વર્તિતઃ=ઈચ્છાપૂર્વકં જાયમાન આહારામિલાષઃ ‘જહનનેણં’ જઘન્યેન ‘ચઉત્થમત્તસ્સ’ ચતુર્થમત્તેન-एकोपवासव्यवधानेन સમુત્પન્નતે, इदं जघन्यस्थितिमाश्रित्योक्तम् । ‘ઉકોસેણં’ ઉત્કર્ષેણ ‘સાઈરેગસ્સ વાસસહસ્સસ્સ’ સાતિરેકેણ વર્ષસહસ્રેણ=किञ्चिदधिकैकसहस्रवर्षपरिमितेन કાલેન ‘આહાર

“મૈં આહાર કરૂં” ઇસ પ્રકારકી વિશિષ્ટ અમિલાષાકે બિના બી હોતા રહતા હૈ, વહ અનાભોગનિર્વર્તિત આહાર હૈ । યહ આહાર વર્ષાકાલમેં પ્રચુર મૂત્રાદિ દ્વારા અભિવ્યજ્યમાન શીતપુદ્ગલોંકે આહારકી તરહ હોતા હૈ । ઇસકા વિશેષાર્થ ઇસી શાસ્ત્રકે ૧૧ ગ્યારહવેં સૂત્રકી ટીકામેં નારક પ્રકરણમેં કહા હૈ । અતઃ વહાંસે સમઝલેના ચાહિયે । ઇન આહારોંમેં જો અનાભોગનિર્વર્તિત આહારકી ઇચ્છા હૈ વહ પ્રતિક્ષણ-નિરન્તર-અતિતીવ્ર ક્ષુધાવેદનીય કર્મકે ઉદયસે ઓજ આહારાદિ પ્રકારસે નિરન્તર ઉત્પન્ન હોતી રહતી હૈ । અર્થાત્ ઉસમેં એક સમયકા બી અન્તર નહીં આતા હૈ । તથા-જો આભોગનિર્વર્તિત આહાર હોતા હૈ વહ જઘન્યસે એક ઉપવાસકે વ્યવધાનસે હોતા હૈ । એક ઉપવાસકે અન્તરસે જો આહાર હોતા હૈ વહ જઘન્યસ્થિતિકી અપેક્ષાસે કહા ગયા જાનના ચાહિયે । તથા ઉત્કૃષ્ટસે આભોગનિર્વર્તિત આહાર હોતા હૈ ઉસકા પ્રમાણ કુછ અધિક એક હજાર

રહે છે તેને અનાભોગ નિર્વર્તિત આહાર કહે છે તે આહાર વર્ષાકાલમાં પ્રચુર (મોટા પ્રમાણમાં) અભિવ્યજ્યમાન શીત પુદ્ગલોના આહારના જેવો હોય છે. તેનો વિસ્તૃત અર્થ આ શાસ્ત્રના ૧૧માં સૂત્રની ટીકામાં-નારક પ્રકરણમાં-કહેલ છે. તેા જિજ્ઞાસુઓએ તે ત્યાંથી વાંચી લેવો. તેમાંનો જે અનાભોગનિર્વર્તિત આહાર છે તેની ઇચ્છા નિરંતર થયા કરે છે. અતિતીવ્ર ક્ષુધાવેદનીય કર્મના ઉદયથી તેની ઇચ્છા પ્રતિક્ષણ થયા કરે છે. એટલે કે એક ક્ષણતું પણ અંતર તેમાં પડતું નથી. તથા આભોગનિર્વર્તિત આહાર ઓછામાં ઓછા એક ઉપવાસને આંતરે લેવાય છે. એક ઉપવાસને આંતરે જે આહાર ખતાવ્યો છે તે જઘન્ય સ્થિતિની અપેક્ષાએ કહ્યો છે. ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ આભોગનિર્વર્તિત આહાર એક હજાર વર્ષથી થોડા વધુ સમયને આંતરે લેવાય છે.

રહે' આહારાર્થઃ=આહારાભિલાપઃ 'સમુપ્પજ્જહ' સમુત્પદ્યતે, इदमुत्कृष्टस्थितिमाश्रित्योक्तम् । पुनराहारविषये पृच्छति-‘असुरकुमारा णं भन्ते !’ असुरकुमाराः खलु हे भदन्त ! ‘किं आहारं’ कमाहारं ‘आहारंति’ आहारयन्ति कीदृशमाहारं कुर्वन्तीत्यर्थः, भगवानाह-‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘द्व्वओ’ द्रव्यतः ‘अगंतपएसियाइ’ अनन्तप्रदेशिकानि=अनन्तप्रदेशयुक्तानि द्रव्याणि आहारयन्तीति सम्वन्धः । एवं ‘खित्तकाल भाव’ क्षेत्रकाल विषये ‘पन्नवणागमेणं’ प्रज्ञापनागमेन-प्रज्ञापनासूत्रोक्तालापकेन विज्ञेयम् । ‘सेसं’ शेषम्=अवशिष्टम् आहारविषयादन्यत् सर्वं ‘जहा नेरइयाणं’ यथा नैरयिकाणां=नैरयिकप्रकरणे यथा प्रतिपादितं तथा विज्ञेयम्, कियत्पर्यन्तमित्याह-‘जाव’ इत्यादि, ‘जाव’ यावत् पुद्गलप्रश्नः समायाति तावद्

वर्षका है । अर्थात् इतना समय निकल जानेके बाद वह आहार होता है । तात्पर्य कहनेका यह है कि असुरकुमारोंको—जिनकी उत्कृष्ट स्थिति है—उन्हें कुछ अधिक एक हजार वर्ष निकलजाने पर आहारकी अभिलाषा उत्पन्न होती है ।

आहारके ही विषयमें पुनः गौतम स्वामी प्रभुसे प्रश्न करते हैं कि हे भदन्त ! असुरकुमारोंका आहार कैसा होता है ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि हे गौतम ! द्रव्यकी अपेक्षा उनका आहार अनन्त प्रदेश युक्त द्रव्योंका होता है—अर्थात्—अनन्त प्रदेश युक्त द्रव्योंका वे आहार करते हैं । इसी तरहसे क्षेत्रकालके विषयमें प्रज्ञापनासूत्रमें जो आलापक कहा गया है उससे जानना चाहिये । तथा आहार विषयसे अवशिष्ट और विषय नारक जीवोंके प्रकरणमें जैसा प्रतिपादित हुआ है वैसा ही जानना चाहिये । और यह “यावत्” पाठ पर्यन्त अर्थात्

એટલે કે એટલો સમય વ્યતીત થયા પછી તે આહાર લેવાય છે. તેના ભાવાર્થ એવો છે કે—ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોને એક હજાર વર્ષથી થોડો વધુ સમય વ્યતીત થાય ત્યારે આહાર લેવાની ઇચ્છા થાય છે.

આહારના વિષયમાં વળી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પ્રશ્ન પૂછે છે—“હે ભદન્ત ! અસુરકુમારોનો આહાર કેવો હોય છે ?” તેના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે કે હે-ગૌતમ ! દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તેમનો આહાર અનંત પ્રદેશયુક્ત દ્રવ્યોનો હોય છે. એટલે કે અનંત પ્રદેશવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર તેઓ કરે છે. એજ પ્રમાણે ક્ષેત્ર અને કાળના વિષયમાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં જે કથન કર્યું છે તે પ્રમાણે સમજવું. તથા આહાર સિવાયના વિષયોનું કથન નારક જીવોના પ્રકરણમાં પ્રતિપાદિત કર્યા પ્રમાણે સમજવું. અને તે “યાવત્” પાઠ સુધી—એટલે કે પુદ્ગલના પ્રશ્નો આવે ત્યાં સુધી સમજવું.

વિજ્ઞેયમ્ । અથ પુદ્ગલવિષયેપૃચ્છતિ—‘તેણં તેસિં પોગલા’ તે સ્વલુ તેષાં પુદ્ગલાઃ
આહારતયા ગૃહીતાસ્તે પુદ્ગલાઃ ‘કીસત્તાણ’ કીદશતયા=કીદશાકારેણ ‘ભુજ્જો ભુજ્જો’
ભૂયો ભૂયઃ પૌનઃ પુન્યેનવારંવારમિતિ યાવત્ , ‘પરિણમંતિ’ પરિણમન્તિ=પરિણામં
પ્રાપ્નુવન્તિ ? ઉત્તરમાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! તેષાં તે આહારતયા ગૃહીતાઃ
પુદ્ગલાઃ ‘સોઈંદિયત્તાણ’ શ્રોત્રેન્દ્રિયતયા ‘જાવ’ યાવત્ ‘ફાર્સિંદિયત્તાણ’ સ્પ-
ર્શેન્દ્રિયતયા, યાવચ્છન્દેન ‘ચર્ક્કિંલ્લદિયત્તાણ, ઘાણિંદિયત્તાણ, જિર્લિંમદિયત્તાણ’
इत्येतेषां संग्रहः, छाया-चक्षुरिन्द्रियतया, घ्राणेन्द्रियतया, जिह्वेन्द्रियतया परि-
णमन्तीत्यग्रेण सम्बन्धः । पुनश्च इन्द्रियतया परिणतास्ते पुद्वलाः ‘सुरूवेत्ताण’
सुरूपतया=शरीरसौन्दर्यतया ‘सुवण्णत्ताण’ सुवर्णतया, गौरादिशोभनवर्णतया,
‘इद्धत्ताण’ इष्टतया=मनोहराकृतितया, ‘इच्छियत्ताण’ ईप्सिततया=मनोऽभि-
लषिततया ‘कंतत्ताण’ कान्ततया=कान्तियुक्ततया, ‘पियत्ताण’ प्रेमोत्पादकतया
‘मणुन्नत्ताण’ मनोज्ञतया=मनोहरतया ‘मणामत्ताण’ मन आमतया-दर्शकजन-
-

પુદ્ગલકે પ્રશ્ન આને તક સમજના ચાહિયે । ગૌતમ સ્વામીને પુનઃ જંબ
પ્રશ્નસે પ્રશ્ન કિયા કિ હે ભદન્ત ! આહારરૂપસે ગૃહીત વે પુદ્ગલ કિસરૂપસે
વાર ૨ પરિણમતે હૈં ? તવ પ્રશ્નને ફરમાયા કિ હે ગૌતમ ! ડન અસુર-
કુમારોં દ્વારા આહારરૂપસે ગૃહીત પુદ્ગલ શ્રોત્રેન્દ્રિયરૂપસે યાવત્ સ્પર્શને-
ન્દ્રિયરૂપસે પરિણમતે હૈં । યહાં યાવત્ શબ્દસે “ચર્ક્કિંલ્લદિયત્તાણ, ઘાણિ-
દિયત્તાણ, જિર્લિંમદિયત્તાણ” ઇનકા સંગ્રહ હુઆ હૈ । ઇસકા તાત્પર્ય યહ
હૈ કિ વે પુદ્ગલ ચક્ષુરિન્દ્રિયરૂપસે, ઘ્રાણેન્દ્રિયરૂપસે, જિહ્વાઈન્દ્રિયરૂપસે
પરિણમતે હૈં । ઇન્દ્રિયરૂપસે પરિણત હુણ યે પુદ્ગલ શારીરિક સૌન્દર્યરૂપસે,
ગૌરાદિ શોભનવર્ણરૂપસે, મનોહર આકૃતિરૂપસે, મનોભિલષિતરૂપસે,
કાન્તિ યુક્તારૂપસે, પ્રેમોત્પાદકરૂપસે, મનકો હરણ કરનેરૂપસે,

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે હે ભદન્ત ! આહારરૂપે ગ્રહણ
કરાયેલાં તે પુદ્ગલો કયા રૂપે વારંવાર પરિણમે છે ? તેના જવાબમાં પ્રભુએ
કહ્યું કે હે ગૌતમ ! અસુરકુમારો દ્વારા આહારરૂપે ગ્રહણ કરાયેલ તે પુદ્ગલો
શ્રોત્રેન્દ્રિયરૂપે, ચક્ષુરિન્દ્રિયરૂપે, ઘ્રાણેન્દ્રિયરૂપે, જિહ્વાઈન્દ્રિયરૂપે અને સ્પર્શનેન્દ્રિય-
રૂપે પરિણમે છે. મૂળ સૂત્રમાં જ ‘યાવત્’ (સુધી) પદ મૂક્યું છે તે દ્વારા
“ચર્ક્કિંલ્લદિયત્તાણ, ઘાણિંદિયત્તાણ, જિર્લિંમદિયત્તાણ” પદોનો સમાવેશ કરવાનો છે.
તેનું તાત્પર્ય એ છે કે તે પુદ્ગલો ચક્ષુઈન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય, અને જિહ્વાઈન્દ્રિય-
રૂપે પરિણમે છે. ઇન્દ્રિયોરૂપે પરિણમેલ તે પુદ્ગલો શારીરિક સૌન્દર્યરૂપે,
ગૌરાદિ સુંદર વર્ણરૂપે, મનોહર આકૃતિરૂપે, મનોવાંછિત સૌન્દર્યરૂપે, કાન્તિ-
યુક્તારૂપે, પ્રેમોત્પાદકરૂપે, મનને હરણ કરનારરૂપે, દર્શકજનોનાં ચિત્તને પરમા-

હાદકતયા, 'ભિજ્ઞિચત્તાએ' ભિધ્યતતયા-ભિધ્યા અત્ર પિધાનાદિવદકારલોપ-
સ્તેન અભિધ્યા=લોભઃ, સા જાતા યસ્ય તત્ અભિધ્યતં, તસ્ય ભાવઃ અભિધ્યતા
તયા, દિદ્ધા-લોભોત્પાદકતયા, ઉહુત્તાએ' ઝર્વતયા=લઘુપરિણામતયા, કિન્તુ
'નો અહત્તાએ' નાધસ્તયા=ન ગુરુપરિણામતયા, 'સુહત્તાએ' સુખતયા=સુખરૂપેણ
પરન્તુ 'નો દુહત્તાએ' ન દુઃસ્વતયા-ન દુઃસ્વરૂપેણ 'મુજ્જો-મુજ્જો' મૂયો મૂયઃ
'પરિણમંતિ' પરિણામં પ્રાપ્નુવન્તિ । પુનઃ પૃચ્છતિ-'અસુરકુમારા ણં મંતે' અસુ-
રકુમારાણાં હે ભદન્ત ! 'પુન્વાહારિયા' પૂર્વાહતાઃ = પૂર્વમાહારતયા ગૃહીતાઃ
'પોગ્ગલા' પુદ્ગલાઃ 'પરિણયા' પરિણતાઃ=પરિણામં પ્રાપ્તાઃ કિમ્ ? ઉત્તરમાહ-
'અસુરકુમારાભિલાષેણ' અસુરકુમારાભિલાષેન=અસુરકુમારનામગ્રહણેન 'જહા-
નેરઙ્યાણં' યથા નૈરયિકાણાં વક્તવ્યતા-તથૈવાત્રવિજ્ઞેયા, કિયદવધિ ? इत्याह-
'જાવચલિયં કમ્મં નિજ્જરેતિ' યાવત્ ચલિતં કર્મ નિર્જરયન્તિ, એતદવધિ સર્વ
નારકપ્રકરણવદ્ દ્વાદશસૂત્રાદારભ્ય ચતુર્દશસૂત્રપર્યન્તં વિજ્ઞેયમ્ અત્રાયમાશયઃ-

દર્શકજનોંકે ચિત્તકો આલ્હાદક કરનેરૂપસે, દેહનેકી ઇચ્છાકો ઉત્પન્ન
કરનેરૂપસે, લઘુપરિણામરૂપસે, ન કિ ગુરુપરિણામરૂપસે, સુખરૂપસે ન
કિ દુઃખરૂપસે વારંવાર પરિણમતે હૈં । ગૌતમસ્વામી પુનઃ પૂછતે હૈં કિ
હે ભદન્ત ! પૂર્વકાલમેં આહારરૂપસે ગૃહીત હુએ પુદ્ગલ કયા પરિણામકો
પ્રાપ્ત કરચુકે હોતે હૈં ? પ્રભુ હસ પ્રશ્નકા ઉત્તર દેતે હુએ ઉન્હેં સમજાતે હૈં
કિ યહ વિષય નારકકે પ્રકરણમેં ૧૨વેં સૂત્રસે લેકર ૧૪વેં સૂત્રતકકે
જૈસા "ચલિયં કમ્મં નિજ્જરેતિ" યહાં તકકે પાઠસે કહા ગયા હૈ-વૈસા
હી વહ-વિષય યહાં પર મી સમજના ચાહિયે । વહાં વહ વિષય નારક
જીવોંકો લેકર કહા ગયા હૈ સો નારકકે નામકે સ્થાનમેં "અસુરકુમાર"
એસા નામ લગાકર અસુરકુમારોંકે પૂર્વકાલમેં ગૃહીત પુદ્ગલોંકે પરિણામકે
પ્રશ્નકે ઉત્તરમેં લગા લેના ચાહિયે । "ભિજ્ઞિચત્તાએ" યહાં પર પિધાન

આનંદ આપવારૂપે, બેવાની ઈચ્છા ઉત્પન્ન કરવારૂપે, ગુરુપરિણામરૂપે નહીં પણ
લઘુપરિણામરૂપે, દુઃખરૂપે નહીં પણ સુખરૂપે વારંવાર પરિણમે છે.

વળી ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે હે ભદન્ત ! પૂર્વકાળે આહાર રૂપે ગ્રહણ
કરાયેલ પુદ્ગલો શું પરિણામને પ્રાપ્ત કરી ચૂક્યા હોય છે ?

આ પ્રશ્નના જવાબમાં પ્રભુ તેમને કહે છે કે આ વિષયનું ક્ષેત્ર નારકના
પ્રકરણમાં ૧૨માંથી ૧૪માં સુધીના સૂત્રોમાં "ચલિયં કમ્મં નિજ્જરેતિ" સુધીના
પાઠમાં બતાવ્યા પ્રમાણે સમજવું. ત્યાં તે વિષય નારક હોવાને અનુલક્ષીને
કહેવામાં આવેલ છે. તો ત્યાં 'નારક હોવો' ને બદલે 'અસુરકુમાર' પદ મૂકવાથી
અસુરકુમારોએ પૂર્વકાળમાં ગ્રહણ કરેલાં પુદ્ગલોના પરિણામ વિષેના પ્રશ્નને

અસુરકુમારવિષયે સર્વાણ્યપિ પ્રશ્નોત્તરાણિ નૈરયિકવજ્જેયાનિ, યતઃ “ ઠિઈઝસાસા-
હાર ” ઇત્યાદિ ગાથા-પ્રતિપાદિતાનિ ચત્વારિંશત્સૂત્રાણિ ૪૦, “ પરિણયં ચિયા ”
ઇત્યાદિ ગાથોક્તાનિ પદ્મસૂત્રાણિ ૬, “ મેદિયચિયા ” ઇત્યાદિ ગૃહીતાનિ અષ્ટ-
દશસૂત્રાણિ ૧૮, “ વંધોદય ” ઇત્યાદિ ગાથા ગૃહીતાનિ અષ્ટૌ સૂત્રાણિ ૮, તદેવં
મિલિત્વા દ્વિસપ્તતિ સૂત્રાણિ નારકપ્રકરણ કથિતાનિ શેષેષુ અસુરકુમારાદિ ત્રયો-
વિંશતિ દણ્ડકેષુ સમાનાનિ, અતો નારકવક્તવ્યત્વેનૈવ કથિતાનિ ॥ સૂ. ૧૭॥

નાગકુમારવક્તવ્યતાનિરૂપણમ્

મૂલમ્—નાગકુમારાણં મંતે ! કેવદ્યં કાલં ઠિઈ પળ્લતા ?
ગોયમા ! જહળ્લણેણં દસવાસસહસ્સાઈં ઉક્કોસેણં દેસૂળાઈં દો

શબ્દકી તરહ “ અ ’કા લોપ હુઆ હૈ । અતઃ જિસ પ્રકાર પિધાનમેં
અપિધાન શબ્દ માના જાતા હૈ ઉસી પ્રકાર યહાં પર મી “ અમિધ્યા ”
શબ્દ માના ગયા હૈ । ‘અમિધ્યા’ શબ્દકા અર્થ લોભ હૈ । યહ લોભ જિસે
હુઆ હૈ વહ અમિધ્યિત હૈ । અમિધ્યિતકા ભાવ હી અમિધ્યિતા હૈ ।
દેખનેકી ઇચ્છાકે લોભકી જો ઉત્પાદકતા હૈ વહી અમિધ્યિતા હૈ ।

અસુરકુમારોંકી વક્તવ્યતાકો જો નારકોંકી વક્તવ્યતાવત્ કહા
ગયા હૈ ઉસકા આશય ઇસ પ્રકારસે હૈ કિ “ ઠિઈ ઝસાસાહાર ” ઇત્યાદિ
ગાથામેં કહે ગયે ૪૦ સૂત્ર, “ પરિણય ચિયા ” ઇસ ગાથામેં કહે ગયે ૬ સૂત્ર,
“ મેદિયચિયા ” ઇસ ગાથામેં કહે ગયે ૧૮ સૂત્ર, ઓર “ વંધોદય ” ઇત્યાદિ
ગાથામેં કહે ગયે ૮ સૂત્ર યે સબ ૭૨ સૂત્ર નારકકે પ્રકરણમેં આયે હૈ ।
સો યે ૭૨ સૂત્ર અસુરાદિ ૨૩ દણ્ડકોંમેં સમાન હૈ ॥ સૂ. ૧૭॥

ઉત્તર મળી જશે. “ મિઝ્ઝિયત્તાણ ” અહીં ‘ પિધાન ’ શબ્દની જેમ ‘ અ ’ નો લોપ
થયો છે. તેથી જેમ ‘ પિધાન ’ માં ‘ અપિધાન ’ શબ્દ માની લેવાય છે તેમ
અહીં પણ “ અમિધ્યા ” શબ્દ માની લેવાયો છે. “ અમિધ્યા ” એટલે લોભ. એ
લોભ જેને થયો હોય છે તેને ‘ અમિધ્યિત ’ કહે છે. અમિધ્યિતનો ભાવ જ
અમિધ્યિતા છે. જેવાની ઇચ્છાના લોભની જે ઉત્પાદકતા છે તે જ અમિધ્યિતા છે.

અસુરકુમારોના કથનને નારકોના કથન પ્રમાણે કહેવાનો આશય એ છે કે
“ ઠિઈઝસાસાહાર ” ઇત્યાદિ ગાથાઓમાં કહેવામાં આવેલાં ૪૦ સૂત્ર, “ પરિણયં ચિયા ”
આ ગાથામાં કહેલાં ૬ સૂત્ર, “ મેદિયચિયા ” આ ગાથામાં કહેલાં ૧૮ સૂત્રો
અને “ વંધોદય ” ઇત્યાદિ ગાથામાં કહેલાં ૮ સૂત્રો, એ રીતે કુલ ૭૨ સૂત્રો
નારક જીવોના પ્રકરણમાં આવી ગયાં છે. તે ૭૨ સૂત્રો અસુરાદિ
૨૩ દંડકોમાં સમાન છે. ॥ સૂ. ૧૭॥

પલિ ઓવમાઈં । નાગકુમારાણં ભંતે ! કેવડકાલસ્સ આણ-
મંતિ વાઽ, ગોયમા ! જહણ્ણેણં સત્તપ્પહં થોવાણં ઉક્કોસેણં મુહુત્ત
પુહુત્તસ્સ આણમંતિ વા ઽ, નાગકુમારાણં આહારટ્ટી, હંતા !
આહારટ્ટી । નાગકુમારાણાં ભંતે ! કેવડકાલસ્સ આહારટ્ટે, સમુ-
પ્પજઈ, ગોયમા ! નાગકુમારાણં દુવિહે આહારે પન્નત્તે, તં જહા-
આભોગનિવ્વત્તિણ, અણાભોગનિવ્વત્તિણ ય । તત્થણં જે સે
અણાભોગનિવ્વત્તિણ સે અણુસમયં અવિરહિણ આહારટ્ટે સમુપ્પ-
જ્જઈ, તત્થણં જે સે આભોગનિવ્વત્તિણ સે જહણ્ણેણં ચઉત્થમત્ત-
સ્સ ઉક્કોસેણં દિવસ પુહુત્તસ્સ આહારટ્ટે સમુપ્પજ્જઈ, સે સં જહા
અસુરકુમારાણં જાવ નો અચલિયં કમ્મં નિજ્જરંતિ, એવં સુવણ્ણ
કુમારાં વિ જાવથણિય કુમારાણંતિ ॥ સૂ. ૦૧૮ ॥

છાયા—નાગકુમારાણાં ભદન્ત ! કિયત્કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા, ગૌતમ ! જઘ-
ન્યેન દશવર્ષસહસ્રાણિ ઉત્કૃષ્ટેન દેશેને દ્વે પલ્યોપમે નાગકુમારાઃ સ્વલુ ભદન્ત !

નાગકુમારવક્તવ્યતાકા નિરૂપણ—

‘નાગકુમારાણં ભંતે !’ इत्यादि—

(ભંતે) હે ભદન્ત ! (નાગકુમારાણં કેવડયં કાલં ઠિઈં પણ્ણત્તા ?)
નાગકુમારદેવોંકી સ્થિતિ કિતને કાલ તકકી કહી ગઈં હૈ ? (ગોયમા)
હે ગૌતમ ! (જહણ્ણેણં દસવાસસહસ્સાઈં) જઘન્યસે દશહજાર વર્ષકી
ઔર (ઉક્કોસેણં) ઉત્કૃષ્ટસે (દેસૂળાઈં દો પલિઓવ્વમાઈં) કુછ કમ દો
પલ્યોપમકી કહી ગઈં હૈ । (ભંતે) હે ભદન્ત ! (નાગકુમારાણં કેવડ

નાગકુમારેના વક્તવ્યતા પ્રારંભ—

(ભંતે !) હે ભદન્ત ! (નાગકુમારાણં કેવડયં કાલં ઠિઈં પણ્ણત્તા ?) નાગ-
કુમાર દેવોની ભવસ્થિતિ કેટલા સમયની કહી છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ !
(જહણ્ણેણં દસવાસસહસ્સાઈં) ઓછામાં ઓછી દસ હજાર વર્ષની અને (ઉક્કોસેણં)
વધારેમાં વધારે (દેસૂળાઈં દો પલિઓવ્વમાઈં) બે પલ્યોપમથી સહેજ ઓછા
કાળની કહી છે. (ભંતે !) હે ભદન્ત ! (નાગકુમારાણં કેવડકાલસ્સ આણમંતિ વાઽ)

ક્રિયત્કાલેન આનન્તિ વા ૪, ગૌતમ ! જઘન્યેન સપ્તભિઃ સ્તોકૈઃ ઉત્કૃષ્ટેન મુહૂર્તે
પૃથક્ત્વેન આનન્તિ વા ૪ । નાગકુમારાઃ સ્વલુ ભદન્ત । આહારાર્થિનઃ ? હન્તઃ આહાર-
ાર્થિનઃ નાગકુમારાણાં ભદન્તઃ ! ક્રિયત્કાલેન આહારાર્થઃ સમુત્પદ્યતે, ગૌતમ !
નાગકુમારાણાં દ્વિવિધ આહારઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તદ્યથા—આભોગનિર્વર્તિતઃ, અનાભોગનિર્વ-
ર્તિતથ, તત્ર યોડસૌ અનાભોગનિર્વર્તિતઃ સોડ્નુસમયમવિરહિત આહારાર્થઃ સમુત્પ-

કાલસ્સ આણમન્તિ વા ૪) નાગકુમારદેવ કિતને કાલકે બાદ શ્વાસ લેતે હૈં
ઔર શ્વાસ છોડતે હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જહણ્ણેણં સત્તણ્ણં થોવાણં,
ઉક્કોસેણં મુહુત્ત પુહુત્તસ્સ આણમન્તિ વા ૪) નાગકુમારદેવ જઘન્યસે
સાત સ્તોકોકે બાદ ઔર ઉત્કૃષ્ટસે પૃથક્ત્વ મુહૂર્ત્તકે બાદ શ્વાસ લેતે હૈં
ઔર શ્વાસ છોડતે હૈં । (નાગકુમારા ણં આહારટ્ટી) હે ભદન્ત ! નાગકુમાર
આહારકે અર્થી હોતે હૈં ? (હન્તા આહારટ્ટી) હાં વે આહારકે અર્થી હોતે હૈં ।
(મંતે) હે ભદન્ત ! (નાગકુમારા ણં કેવડ કાલસ્સ આહારટ્ટે સમુપ્પજ્જહ)
નાગકુમારદેવોકો કિતને કાલકે બાદ આહારકી અમિલાષા ઉત્પન્ન હોતી
હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (નાગકુમારા ણં દુવિહે આહારે પણ્ણતે) નાગ-
કુમારોંકા દો પ્રકારકા આહાર કહા ગયા હૈં । (તં જહા) વહ ઇસ પ્રકારસે
હૈં । (આભોગનિવ્વત્તિ, અણાભોગનિવ્વત્તિ) એક આભોગનિવર્તિત ઔર
દૂસરા અનાભોગનિવર્તિત । (તત્થણં જે સે અણાભોગ નિવ્વત્તિ સે
અણુસમયં અવિરહિ આહારટ્ટે સમુપ્પજ્જહ) ઇન મેં જો અનાભોગ નિવ-
ર્તિત આહાર હૈં । ઉસકી અમિલાષા નાગકુમારોં કો નિરંતર અવિલમ્બ-

નાગકુમારદેવો કેટલા સમયને આંતરે શ્વાસ લે છે અને શ્વાસ છોડે છે ?
(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (જહણ્ણેણં સત્તણ્ણં થોવાણં) નાગકુમારો આછામાં
આછા સાત સ્તોકને આંતરે અને (ઉક્કોસેણં મુહુત્તપુહુત્તસ્સ આણમન્તિવા ૪)
વધારેમાં વધારે પૃથક્ત્વ મુહૂર્ત્તને આંતરે શ્વાસ લે છે અને શ્વાસ છોડે છે.
(નાગકુમારા ણં આહારટ્ટી) હે ભદન્ત ! નાગકુમારોને આહારની ધમ્મ થાય છે
ખરી ? (હતા આહારટ્ટી) હા, તેમને આહારની ધમ્મ થાય છે. (મંતે !) હે
ભદન્ત ! (નાગકુમારા ણં કેવડકાલસ્સ આહારટ્ટે સમુપ્પજ્જહ ?) નાગકુમારોને કેટલા
સમયને આંતરે આહારની ધમ્મ થાય છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (નાગકુ-
મારાણં દુવિહે આહારે પણ્ણતે) નાગકુમારોના આહાર બે પ્રકારના હતા છે
(તં જહા) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે—(આભોગનિવ્વત્તિ, અણાભોગનિવ્વત્તિ)
(૧) આભોગનિવર્તિત અને (૨) અનાભોગનિવર્તિત. (તત્થણ જે સે અણા-
ભોગનિવ્વત્તિ સે અણુસમયં અવિરહિ આહારટ્ટે સમુપ્પજ્જહ) તેમાંનો બે અના-
ભોગનિવર્તિત આહાર છે તેની ધમ્મ નાગકુમારોને પ્રતિક્ષણે નિરંતર થયા બ

ઘટે, તત્ર-યોઽસૌ આભોગનિર્વર્તિતઃ સજઘન્યેન ચતુર્થમક્તેન ઉત્કૃષ્ટેન દિવસપૃથ-
ક્ત્વેનાહારાર્થઃ સમુત્પદ્યતે, શેષં યથા અસુરકુમારાણામ્, યાવત્ નો અચલિતં કર્મ
નિર્જરયંતિ एवं सुवर्णकुमाराणामपि यावत् स्तनितकुमाराणामिति ॥સૂ૦ ૧૮॥

ટીકા—નાગકુમારવક્તવ્યતામાહ—‘નાગકુમારાણં મંતે’ ઇત્યાદિ।—
‘નાગકુમારાણં મંતે’ નાગકુમારાણાં મદન્ત ! ‘કેવડયં કાલં’ કિયન્તં કાલં ‘ઠિડ્’
સ્થિતિઃ ‘પન્નત્તા’ પ્રજ્ઞા ? । ઉત્તરમાહ—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! નાગકુમારાણાં
સ્થિતિઃ ‘જહન્નેણં’ જઘન્યેન ‘દસવાસસહસ્સાઈ’ દશવર્ષસહસ્રાણિ ‘ઉક્કોસેણં’

રૂપસે ઉત્પન્ન होती रहनी है । (तत्थणं जे से आभोगनिव्वत्तिए से जहण्णेणं
चउत्थमत्तस्स, उक्कोसेणं दिवसपुहुत्तस्स) तथा जो आभोगनिवर्तित
आहार है उसकी अभिलाषा जघन्यसे एक दिवसके बाद और उत्कृष्टसे
दिवसपृथक्त्वके बाद होती है । (सेसं जहा असुरकुमाराणं जाव नो
अचलियं कम्मं निज्जरंति, एवं सुवर्णकुमाराणं वि जाव थणियकुमारा-
णंति) बाकीका समस्त विषय असुरकुमारोंकी तरह “यावत् नो अच-
लियं कम्मं निज्जरंति” यावत् अचलित कर्मकी निर्जरा नहीं करते हैं”
यहां तकके पाठके समान जानना चाहिये । इसी तरहसे सुवर्णकुमारोंके
विषयमें भी स्थिति आदिकी समानता जाननी चाहिये । यह समानता
यावत् स्तनितकुमारों तक जाननी चाहिये ।

ટીકાર્થ—યહાં પર જો ‘નાગકુમારોંકી કિતની સ્થિતિ કહી ગઈ છે’ ?
इस प्रश्नका उत्तर दिया गया है उस विषयमें ऐसा जानना चाहिये कि
जो उत्कृष्टस्थिति कुछ कम दो पर्योपमकी कही गई है वह उत्तर-

કરે છે. (તત્થ ણં જે સે આભોગનિવ્વત્તિએ સે જહણ્ણેણં ચઉત્થમત્તસ્સ, ઉક્કોસેણં
દિવસ પુહુત્તસ્સ) તથા જે આભોગનિવર્તિત આહાર છે તેની ઈચ્છા ઓછામાં
ઓછા એક દિવસને આંતરે અને વધારેમાં વધારે દિવસ પૃથક્ત્વને આંતરે થાય
છે. (સેસં જહા અસુરકુમારાણં જાવ નો અચલિયં કમ્મ નિજ્જરંતિ, एवं सुवर्णकुमा
राणं वि जाव थणियकुमाराणंति) બાકીનો આખો વિષય અસુરકુમારોની જેમ
“यावत् नो अचलियं कम्मं निज्जरंति”—“अचलित कर्मनी निर्जरा करता नथी”
ત્યાં સુધીના પાઠ પ્રમાણે જ સમજવો. એજ પ્રમાણે સુવર્ણ કુમારોના વિષયમાં
પણ સ્થિતિ આદિની સમાનતા બાબતી. આ સમાનતા સ્તનિતકુમારો સુધીના
વિષયમાં સમજવાની છે.

ટીકાર્થ—આ સૂત્રમાં “નાગકુમારોની સ્થિતિ કેટલી કહી છે ?” આ
प्रश्नना जवाबमें वधारेમાં વધારે સ્થિતિ જે પર્યોપમથી થોડી ઓછી કહે-

ઉત્કર્ષેણ ‘દેસૂણાં દો પલિઓવમાઈ’ દેશેને દ્વે પલ્યોપમે સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞસા । ઇયમુત્કૃષ્ટ સ્થિતિરુત્તરશ્રેણિમાશ્રિત્યાવસેયા, તદુક્તમ્—

“દાહિણ દિવદ્ધુ પલિયં, દો દેસૂણુત્તરિણાણં”

છાયા—દાક્ષિણાત્થ દ્વચર્ધપલ્યમ્, દ્વે દેશેને ઉત્તરીયાણામ્ । અયમાશયઃ—દાક્ષિણાત્યાનાં દ્વચર્ધ=સાર્ધેકં પલ્યં=પલ્યોપમંસ્થિતિરસ્તિ । ઉત્તરીયાણાં=ઉત્તર-દિગ્ભવાનાં દેશેનં પલ્યોપમદ્વયમિતિ । પુનઃ પૃચ્છતિ—‘નાગકુમારા ણં મંતે’ નાગ-કુમારાઃ સ્વલુ હે મદન્ત ! ‘કેવદ્કાલસ્સ’ કિયત્કાલેન ‘આણમંતિ વા’ આનન્તિ વા, એવં પ્રાણન્તિ વા ઉચ્છ્વસન્તિ વા નિઃશ્વસન્તિ વા ? ઉત્તરમાહ—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જહણ્ણેણં’ જઘન્યેન ‘સત્તહં થોવાણં’ સપ્તભિઃ સ્તોકૈઃ સ્તોકસપ્તકપરિમિતકાલેન, ‘ઉકોસેણં’ ઉત્કર્ષેણ ‘મુહુત્તપુહુત્તસ્સ’ મુહૂર્તપૃથક્ત્વેન દ્વિપ્રમૃતિરાનવભ્યઃ સંખ્યાવિશેષઃ પૃથક્ત્વમુચ્યતે, ‘આણમંતિ વા’ આનન્તિ વા ૪ । પુનઃ પૃચ્છતિ—‘નાગકુમારા ણં મંતે !’ નાગકુમારાઃ સ્વલુ હે મદન્ત ! ‘આહારદ્દી’ આહારાર્થિનઃ કિમાહારાભિલાષિણઃ સન્તિ ? इति प्रश्नः । उत्तरमाह ‘हंता आहारद्वी’ हन्त आहारार्थिनः । पुनः पृच्छति—‘नागकुमाराणं मंते !’ नागकुमाराणां हे भदन्त ! ‘केवद્कालस्स’ कियत्कालेन ‘आहारद्वे’ आहारार्थः=आहाराभिलाषः ‘समुप्पज्जइ’ समुत्पद्यते ? उत्तरयति भगवान् ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘नागकुमाराणं’ नागकुमाराणां ‘दुविहे आहारे’ द्विविधः=द्विप्रकारकः आहारः प्रज्ञप्त, ‘तं जहा’

શ્રેણીકી ઓર રહે હુએ નાગકુમારોંકી અપેક્ષાસે કહી ગઈ હૈ । કહા સ્ત્રી હૈ—“દાહિણદિવદ્ધુપલિયં દો દેસૂણુત્તરિણાણં” દક્ષિણદિશામ્ રહે હુએ નાગકુમારોંકી સ્થિતિ હેઠપલ્યોપમકી હૈ ઓર ઉત્તરદિશા તરફ રહે હુએ નાગકુમારોંકી સ્થિતિ કુછ કમ દો પલ્યોપમકી હૈ ।

ગૌતમસ્વામીને ઓર સ્ત્રી જો શ્વાસોચ્છ્વાસાદિકે વિષયમ્ પ્રશ્ન કિયે હૈ ઓર પ્રભુને જો ઉત્તર દિયા હૈ વહ સ્વ સૂત્રાર્થકે સમય સ્પષ્ટ હી કિયા જા ચુકા હૈ । અતઃ ઇસ વિષયમ્ ઓર વિશેષ કોઈ વક્તવ્ય

વામાં આવી છે. તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉત્તર શ્રેણી તરફ રહેલા નાગકુમારોની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવી છે. કહું પણ છે—દાહિણ દિવદ્ધુ પલિયં દો દેસૂણુત્તરિણાણં” દક્ષિણ દિશામાં રહેલા નાગકુમારોની સ્થિતિ હેઠ પલ્યોપમની છે અને ઉત્તર દિશામાં રહેલા નાગકુમારોની સ્થિતિ બે પલ્યોપમથી થોડી ઓછી છે.

ગૌતમ સ્વામીએ શ્વાસોચ્છ્વાસ આદિના વિષયમાં બીજા જે પ્રશ્નો પૂછ્યા છે અને તે પ્રશ્નોના જે જવાબો મહાવીર પ્રભુએ આપ્યા છે તે બધાનું સંક્ષેપ કરણ સૂત્રાર્થ કરતી વખતે થઈ ગયું છે. તેથી તે બાબતમાં બીજું કંઈ પ્રશ્ન

તથા-‘આમોગનિવ્વત્તિ’ આમોગનિર્વર્તિતઃ=ઇચ્છાપૂર્વકં ક્રિયમાણઃ, ‘અનામોગ-
નિવ્વત્તિ’ ય’ અનામોગનિર્વર્તિતથ, ઇચ્છામન્તરેણાપિ ક્રિયમાણઃ, પ્રાષ્ટદ્વાલે
પ્રચુરતર મૂત્રાદિનાઽભિવ્યજ્યમાનશીતપુદ્ગલાદ્યાહાર વદ્ યઃ સઃ । ‘તત્થ ણં જે સે’
તત્ર સ્વલુ યોઽસૌ ‘અનામોગનિવ્વત્તિ’ અનામોગનિર્વર્તિતઃ ‘સે’ સઃ ‘અણુસમયં’
અણુસમયં=પ્રતિસમયમ્ ‘અવિરહિ’ અવિરહિતં=નિરન્તરમ્ ‘આહારદ્વે’ આહારાર્થઃ=
આહારાભિલાષઃ ‘સમુપ્પજ્જઈ’ સમુત્પદ્યતે । ‘તત્થ ણં જે સે’ તત્ર સ્વલુ યોઽસૌ
‘આમોગનિવ્વત્તિ’ આમોગનિર્વર્તિતઃ ‘સે’ સઃ ‘જહણેણં’ જઘન્યેન ‘ચઉત્થમત્તસ્સ’
ચતુર્થમત્તેન ‘ઉક્કોસેણં’ ઉત્કર્ષેણ ‘દિવસ પુહુત્તસ્સ’ દિવસ પૃથક્ત્વેન ‘આહારદ્વે’
આહારાર્થઃ ‘સમુપ્પજ્જઈ’ સમુત્પદ્યતે । ‘સેસં’ શેપમ્ અવશિષ્ટં સર્વં ‘જહા અસુર-
કુમારાણં’ યથા અસુરકુમારાણામ્, અસુરકુમારપ્રકરણે યથા પ્રતિપાદિતં તથા
વિજ્ઞેયમિતિ । કિયત્પર્યન્તમિત્યાહ-‘જાવ’ इत्यादि, ‘જાવ’ યાવત્ ‘નો અચલિયં
કમ્મં નિજ્જરેતિ’ નો અચલિતં કર્મ નિર્જરયન્તીતિ પર્યન્તમ્ । ‘એવં’ અનેન પ્રકારેણ
‘સુવન્નકુમારાણંપિ’ સુવર્ણકુમારાણામપિ પ્રકરણં વાચ્યમ્ । ‘જાવ’ યાવત્-યાવચ્છ-
ન્દેન-વિદ્યુત્કુમારાઃ, અગ્નિકુમારાઃ, દ્વીપકુમારાઃ, ઉદધિકુમારાઃ, દિશાકુમારાઃ,
વાયુકુમારા ગૃહ્યન્તે, એવાં સર્વેવાં તથા ‘થણિયકુમારાણંતિ’ સ્તનિતકુમારાણાં ચ
વક્તવ્યતા અસુરકુમારવદ્ વિજ્ઞેયેતિ ॥ સૂ. ૧૮ ॥

॥ इति नागकुमारवक्तव्यता निरूपणम् ॥

નહીં હૈ । ભવનવાસી દેવોંકે ચે દશ ભેદ હૈં-અસુરકુમાર, નાગકુમાર,
સુવર્ણકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર,
દિશાકુમાર, વાયુકુમાર ઓર સ્તનિતકુમાર । અસુરકુમાર ઓર નાગ-
કુમારોંકી સ્થિતિ આદિકા વર્ણન તો સૂત્રકારને યહાં કિયા હી હૈ ।
અવશિષ્ટ સુવર્ણકુમારાદિકોંકી સ્થિતિ આદિકા વર્ણન ઉન્હોંને “ જાવ
થણિયકુમારાણં ” ઇસ પાઠસે સૂચિત કર દિયા હૈ । તાત્પર્ય-કહનેકા યહ
હૈ કિ વિદ્યુત્કુમાર આદિકે વિષયકી વક્તવ્યતા અસુરકુમારકી તરહ હી
જાનની ચાહિયે ॥ સૂ. ૧૮ ॥

કહેવાનું નથી. ભવનવાસી દેવોના આ પ્રમાણે દસ ભેદ છે. અસુરકુમાર, નાગ-
કુમાર, સુવર્ણકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિશાકુમાર,
વાયુકુમાર અને સ્તનિતકુમાર અસુરકુમાર અને નાગકુમારોની સ્થિતિ આદિનું
વર્ણન સૂત્રકારે અહીં કર્યું છે. સુવર્ણકુમાર આદિ ણાકીના દેવોની સ્થિતિ
આદિનું વર્ણન તેમણે “ જાવ થણિયકુમારાણં ” આ પાઠ દ્વારા સૂચિત કર્યું
છે. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે વિદ્યુત્કુમાર આદિના વિષયનું વક્તવ્ય અસુરકુમારના
વક્તવ્ય પ્રમાણે જ સમજવું ॥ સૂ. ૧૮ ॥

अथपृथिवीकायिकादिनिरूपणम्—

मूलम्—पुढवीकाइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पणत्ता गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बावीसं वास सहस्साइ गोयमा ! पुढवीकाइयाणं भंते केवइकालस्स आणमंति वा पाणमंति वा गोयमा ! वेमायाए आणमंति वा । पुढवीकाइयाणं भंते ! आहारट्ठी, हंता आहारट्ठी । पुढवीकाइयाणं भंते ! केवइकालस्स आहारट्ठे समुपज्जइ, गोयमा ! अणुसमयं अविरहिए आहारट्ठे समुपज्जइ । पुढवीकाइयाणं भंते ! किं आहारं आहारेंति गोयमा ! दव्वओ जहा नेरइयाणं जाव निव्वाघाएणं छदिसिं वाघायं पडुच्चसियतिदिसिं सिय चउदिसिं सिय पंचदिसिं वन्नओ कालनीलपीतलोहिय सुक्खिळाइं, गंधओ सुब्भिगंधाइं रसओ तित्ताइयं, फासओ कक्खडाइयं, सेसंतहेव । णाणत्तं—कइभागं आहारेंति कइभागं फासाइंति, गोयमा ! असंखिज्ज भागं आहारेंति । अणंतभागं फासाइंति जाव तेसिं पोग्गल कीसत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमंति, गोयमा ! फासिंदिय वेमा यत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमंति सेसं जहा नेरइयाणं जाव न अचलियं कम्मं निज्जरेति एवं जाव वणस्सइ काइयाणं णव ठिई वण्णेयव्वा जा जस्स, उस्सासो वेमायाए ॥ सू०१९॥

छाया—पृथिवीकायिकानां भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? । गौतम

पृथिवीकायिकादि जीवों का निरूपण—

‘पुढवीकाइयाणं भंते !’ इत्यादि ।

(भंते) हे भदन्त ! (पुढवीकाइयाणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ?) पृथिवीकायिक जीवोंकी स्थिति कितने कालकी कही गई है ? (गोयमा

पृथिवी कायिकादिनिरूपण—

“पुढवी काइयाणं भंते” इत्यादि—

(भंते !) हे भदन्त ! (पुढवी काइयाणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ?) पृथिवी कायिक जीवोंकी स्थिति कितने कालकी कही गई है ? (गोयमा !) हे गौतम !

જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેણ દ્વાવિંશતિર્વર્ષસહસ્રાણિ । પૃથિવીકાયિકાઃ સ્વલુ
ભદન્ત ! કિયત્કાલેન, આનન્તિ વા પ્રાણન્તિ વા ૪, ગૌતમ ! વિમાત્રયા આનન્તિ
વા પ્રાણન્તિ વા ૪ । પૃથિવીકાયિકા ભદન્ત ! આહારાર્થિનઃ હંતા આહારાર્થિનઃ ।
પૃથિવીકાયિકાનાં સ્વલુ ભદન્ત ! કિયત્કાલેન આહારાર્થઃ સમુત્પદ્યતે ? ગૌતમ !
અનુસમયમ્ અવિરહિતમ્ આહારાર્થઃ સમુત્પદ્યતે । પૃથિવીકાયિકાઃ સ્વલુ ભદન્ત !

હે ગૌતમ ! (જહ્ણેણં) જઘન્યસે (અંતોમુહૂત્તં) અન્તર્મુહૂર્તકી ઓર (ઉક્કો-
સેણં) ઉત્કૃષ્ટસે (વાવીસં વાસસહસ્સાઈ) ૨૨ હજાર વર્ષકી પૃથ્વીકાયિક
જીવોંકી સ્થિતિ કહી ગઈ છે । (મંતે) હે ભદન્ત ! (પુઢવીકાઈયાણં કેવઙ્કાલસ્સ
આણમંતિ વા પ્રાણમંતિ વા) પૃથિવીકાયિક જીવ કિતને કાલકે
વાદ શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતે હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (વેમાયાણ આણમંતિ વા)
પૃથિવીકાયિક જીવોંકી શ્વાસોચ્છ્વાસ ક્રિયાંકા કોઈ સમય નિશ્ચિત
નહીં છે ક્યોંકિ વહ વિષમકાલવાલી હોતી છે । (પુઢવીકાઈયા આહારટ્ટી)
પૃથિવીકાયિક જીવ આહારાર્થી હોતે હૈં ક્યા ? (હંતા આહારટ્ટી) હાં
આહારાર્થી હોતે હૈં ? (પુઢવીકાઈયા ણં મંતે! કેવઙ્કાલસ્સ આહારટ્ટે સમુ-
પ્પજ્જઈ ?) હે ભદન્ત ! પૃથિવીકાયિક જીવોંકો કિતને કાલમેં આહારકી
અભિલાષા ઉત્પન્ન હોતી છે ? (ગોયમા અણુસમયં અવિરહિણ આહારટ્ટે
સમુપ્પજ્જઈ) હે ગૌતમ ! ઉનકો નિરન્તર અચિલમ્બરૂપસે આહારકી
અભિલાષા ઉત્પન્ન હોતી રહતી છે । (પુઢવીકાઈયાણં મંતે ! કિં આહારં

(જહ્ણેણં) ઓછામાં ઓછી (અંતો મુહૂત્તં) અંતર્મુહૂર્તની અને (ઉક્કોસેણં)
વધારેમાં વધારે (વાવીસવાસ સહસ્સાઈ) બાવીસ હજાર વર્ષની પૃથ્વીકાયિક
જીવેની સ્થિતિ કહી છે. (મંતે!) હે ભદન્ત ! (પુઢવી કાઈયાણં કેવઙ્કાલસ્સ
આણમંતિ વા પ્રાણમંતિ વા ?) પૃથ્વી કાયિક જીવો કેટલા સમયને આંતરે શ્વાસો-
ચ્છ્વાસ લે છે અને છોડે છે ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (વેમાયાણ આણમંતિવા)
પૃથ્વીકાયિક જીવોની શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયાને કોઈ નિશ્ચિત સમય નથી, કારણ
કે તે વિષમકાળ વાળી હોય છે. (પુઢવીકાઈયા આહારટ્ટી ?) હે ભદન્ત !
પૃથ્વીકાયિક જીવોને આહારની ઇચ્છા થાય છે ખરી ? (હંતા આહારટ્ટી) હા,
તેમને આહારની ઇચ્છા થાય છે. (પુઢવીકાઈયાણં મંતે ! કેવઙ્કાલસ્સ આહારટ્ટે
સમુપ્પજ્જઈ ?) હે ભદન્ત ! પૃથ્વીકાયિક જીવોને કેટલા કાળે આહાર લેવાની
ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે ? (ગોયમા । અણુસમયં અવિરહિણ આહારટ્ટે સમુપ્પજ્જઈ)
હે ગૌતમ ! તેમને નિરન્તર, અવિરમ્બ રૂપે આહારની ઇચ્છા થયા કરે છે.
(પુઢવીકાઈયાણં મંતે ! કિં આહારં આહારેતિ ?) હે ભદન્ત : પૃથ્વી કાયિક જીવો

ક્રમાદ્યમાદ્યરન્તિ, ગૌતમ દ્રવ્યતો યથા નૈરયિકાણામ્ યાવત્ નિર્વ્યાધાતેન પડ્-
દિશમ્, વ્યાધાતં પ્રતીત્ય સ્યાત્ ત્રિદિશમ્, સ્યાત્ ચતુર્દિશં સ્યાત્ પંચદિશમ્ ।
વર્ણતઃ કાલ નીલ પીત લોહિત શુક્લાનિ, ગન્ધતઃ સુરભિગન્ધાદિકમ્, રસતઃ
તિક્તાદિકમ્, સ્પર્શતઃ કર્કશાદિકમ્, શેષં તથૈવ, નાનાત્વમ્-કતિભાગમાહારયન્તિ

આહારેતિ ?) હે ભદન્ત ! પૃથિવીકાયિક કિસકા આહાર કરતે હૈં ?
(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (દવ્વઓ જહા નેરહ્યાણં) પૃથિવીકાયિકજીવ
દ્રવ્યકી અપેક્ષાસે નારકજીવોંકી તરહ અનન્ત પ્રદેશવાલે દ્રવ્યોંકા
આહાર કરતે હૈં (જાવ નિર્વાધાણં છદ્દિસિં) યાવત્ વે વ્યાધાત સહિત
ન હોંતો છહોં દિશાઓંસે આહાર લેતે હૈં । (વાધાયં પડુચ્ચ) ઓર વ્યાધાત
સહિત હોં તો (સિય તિદ્દિસિં) કદાચિત્ ત્રીન દિશાઓંસે (સિય ચડદ્દિસિં)
કદાચિત્ ચાર દિશાઓંસે (સિય પંચદિસિં) કદાચિત્ પાંચ દિશાઓંસે
આહાર લેતે હૈં (વન્નઓ કાલ-નીલ-પીત-લોહિય-સુક્કિલાઈં) વર્ણકી
અપેક્ષા-કાલે, નીલે, પીલે, લાલ તથા હલ્દી જૈસે રંગવાલે ઓર શુક્લ
રંગવાલે દ્રવ્યોંકા આહાર લેતે હૈં । (ગંધઓ) ગંધકી અપેક્ષા (સુન્ધિમ ગંધા-
હ્યં) સુગંધિત, દુર્ગંધિત દ્રવ્યોંકા આહાર લેતે હૈં । (રસઓ) રસકી
અપેક્ષા (તિક્તાહ્યં ૩) તિક્તાદિ રસવાલે દ્રવ્યોંકા આહાર લેતે હૈં ।
(ફાસઓ કક્કલડાઈં ૮) સ્પર્શકી અપેક્ષા કર્કશ આદિ સ્પર્શોંસે યુક્ત
દ્રવ્યકા આહાર લેતે હૈં । (સેસં તહેવ) કહનેસે જો વિષય અવશિષ્ટ રહા
હૈં વહ નારક જીવોંકે આહાર સંબંધી કથનકી તરહ જાનના ચાહિયે ।

શેનો આહાર કરે છે ? (ગોયમા ।) હે ગૌતમ ! (દવ્વઓ જહા નેરહ્યાણં) પૃથ્વી
કાયિક જીવો દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નારક જીવોની જેમ અનન્ત પ્રદેશવાળાં દ્રવ્યોનો
આહાર કરે છે. (જાવ નિર્વાધાણં છદ્દિસિં) જો તેઓ વ્યાધાતયુક્ત ન
હોય તો છએ દિશાએથી આહાર લે છે, (વાધાયં પડુચ્ચ) અને વ્યાધાત
સહિત હોય તો (સિય તિદ્દિસિં) કેઇ વાર ત્રણ દિશાએથી (સિય ચડદ્દિસિં)
કેઇ વાર ચાર દિશાએથી, (સિય પંચ દિસિં) અને કેઇ વાર પાંચ દિશાએથી
આહાર લે છે. (વન્નઓ કાલ-નીલ-પીત લોહિય-સુક્કિલાઈં) વર્ણની અપેક્ષાએ
કાળા, નીલા, પીળા, લાલ, હળદર જેવા રંગવાળાં અને સફેદ રંગવાળાં દ્રવ્યોનો
આહાર લે છે. (ગંધઓ) ગંધની અપેક્ષાએ (સુન્ધિમ ગંધાહ્યં) સુગંધિત અને
દુર્ગંધિત દ્રવ્યોનો આહાર લે છે. (રસઓ) રસની અપેક્ષાએ (તિક્તાહ્યં) તિક્તાદિ
રસવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર લે છે. (ફાસઓ) સ્પર્શની અપેક્ષાએ (કક્કલડાઈં)
કર્કશ આદિ સ્પર્શવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર લે છે. (સેસં તહેવ) આ સિવાયનું
જે કથન બાકી રહેતું હોય તે નારક જીવોના આહાર વિષેના કથન પ્રમાણે જ

કતિભાગં સ્પર્શયન્તિ, ગૌતમ ! અસંખ્યેયભાગમાહરન્તિ, અનન્તભાગં સ્પૃશન્તિ
યાવત્—તેષાં પુદ્ગલાઃ કીદૃશતયા ભૂયો ભૂયઃ પરિણમન્તિ, ગૌતમ ! સ્પર્શેન્દ્રિય વિમા-
ત્રતયા ભૂયોભૂયઃ પરિણમન્તિ શેષં યથા નૈરયિકાણામ્ યાવન્નો અચલિતં કર્મ

પરન્તુ નારક જીવોંકી અપેક્ષા આહારકે વિષયમેં જો इनके आहारमें
(णाणत्तं) भेद है वह इस प्रकारसे है—(कइ भागं आहारेति, कइ भागं
फासाइति) हे भदन्त ! पृथिवीकायिक जीव कितने भागका आहार करते
हैं और कितने भागका स्पर्श करते हैं ? (गोयमा ! असंखिज्जभागं
आहारेति अणंतभागं फासाइति जाव) हे गौतम ! पृथिवीकायिकजीव
असंख्यातभागका आहार करते हैं और अनंतवे भागका स्पर्श करते हैं
यावत्—(तेसिं पोग्गलाकीसत्ताए भुज्जो २ परिणमन्ति ?) उनके द्वारा
आहारके विषयभूत बने हुए पुद्गल किस आकारसे बार २ परिणमते हैं ?
(गोयमा) हे गौतम ! (फासिंदिय वेमायत्ताए भुज्जो २ परिणमन्ति) वे
पुद्गल स्पर्शन इन्द्रियकी विविधतामें बार २ परिणमते रहते हैं । (सेसं
जहा नेरइयाणं, जाव नो अचलियं कम्मं निज्जरेति, एवं जाव वणस्सइ
काइयाणं, नवरं ठिई वण्णेयव्वा जाजस्स, उस्सासो वेमायाए) बाकी सब
नरकोंकी तरह जानना चाहिये । कहांतक ? यावत् अचलित कर्मकी
निर्जरा वे नहीं करते हैं यहां तक, इस तरह अप्कायिक, तेजःकायिक,
वायुकायिक और वनस्पतिकायिक तक जानना चाहिये । विशेषता यह

સમજવું. પણ નારક જીવોના આહાર કરતાં તેમના આહારમાં જે (ણાણત્તં)
ભેદ છે તે આ પ્રમાણે છે. (કઈ ભાગં આહારેતિ, કઈ ભાગં ફાસાઈતિ ?)
હે ભદન્ત ! પૃથિવીકાયિક જીવો કેટલા લાગેના આહાર કરે છે અને કેટલા
લાગેના સ્પર્શ કરે છે ? (ગોયમા । અસંખિજ્જભાગં આહારેતિ અણંત ભાગં
ફાસાઈતિ જાવ) હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવો અસંખ્યાત લાગેના આહાર
કરે છે અને અનંતમાં લાગેના સ્પર્શ કરે છે. (તેસિં પાગલા કીસત્તાએ ભુજ્જો ૨
પરિણમન્તિ ?) હે ભદન્ત ! તેમના દ્વારા આહારના વિષયભૂત બનેલાં પુદ્ગલો
કયા આહારે વારંવાર પરિણમે છે ? (ગોયમા ।) હે ગૌતમ ! (ફાસિંદિય
વેમાયત્તાએ ભુજ્જો ૨ પરિણમન્તિ) તે પુદ્ગલો સ્પર્શન ઇન્દ્રિયની વિવિધતામાં
વારંવાર પરિણમતાં રહે છે. (સેસં જહા નેરહયાણં, જાવ નો અચલિયં કમ્મં
નિજ્જરેતિ, एवं जाव वणस्सइकाइयाणं, नवरं ठिई वण्णेयव्वा जाजस्स उस्सासो
वेमायाए) બાકીનું પણ નારકોની જેમ જ સમજવું. કયાં સુધી ? “ તેઓ
અચલિત કર્મની નિર્જરા કરતા નથી ” ત્યાં સુધી. એ જ પ્રમાણે અપ્કાયિક,
તેજઃકાયિક, વાયુકાયિક અને વનસ્પતિ કાયિક સુધીના વિષયમાં સમજવું. તેમાં

નિર્જરયન્તિ, एवं यावत् वनस्पतिकायानाम् नवरम् स्थितिर्वर्णयितव्या यायस्य, उच्छ्वासो विमात्रया ॥ सू. १९ ॥

ટીકા—ભવનપતીનાં સ્થિત્યાદિકં નિરૂપ્ય તદનુદણ્ડકક્રમેણ પૃથિવીકાયિકાદીનાં સ્થિત્યાદિકં નિરૂપયિતુમાહ—‘પુઢવીકાઈયાણં’ इत्यादि । ‘पुढवीकाइयाणं भंते’ पृथिवीकायिकानां भदन्त । ‘केवइयं कालं ठिई पणत्ता?’ कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? भगवानाह—‘गोयमा ।’ हे गौतम । ‘जहण्णेणं’ जघन्येन ‘अंतो-मुहुत्तं’ अन्तर्मुहूर्तम्—अन्तर्मुहूर्तपरिमिता स्थितिः प्रज्ञप्ता । अष्टचत्वारिंशत्पल परिमितः कालो मुहूर्त उच्यते तत्र यदि एकसमयादेर्न्यूनता भवेत्तावत्परिमितः कालः अन्तर्मुहूर्त उच्यते । ‘उक्कोसेण’ उत्कर्षेण ‘बावीसंवाससहस्साइं’ द्वाविंशति-वर्षसहस्राणि=द्वाविंशतिसहस्रवर्षाणि स्थितिः प्रज्ञप्ता । इदं खरपृथिवीमाश्रित्याव-

है कि जिसकी जो स्थिति हो वह कहनी चाहिये । उच्छ्वासकालका प्रमाण इनका “ इतना है ” यह छद्मस्थोंसे नहीं जाना जा सकता है इसलिये इसे विविध प्रकारका कहा गया है ।

ટીકાર્થ—ભવનપતિયોંકી સ્થિતિ આદિકા નિરૂપણ કરકે ઉસકે બાદ દણ્ડકક્રમસે પૃથિવીકાયાદિકોંકી સ્થિતિ આદિકા નિરૂપણ કરને-કે લિયે સૂત્રકારને “ પુઢવીકાઈયાણં ” इत्यादि सूत्र कहा है । इसमें उन्होंने पृथिवीकायादिककी स्थिति आदिका प्रश्नोत्तर पूर्वक कथन किया है । गौतमस्वामीने जब भगवान्से उनकी आयुविषयक प्रश्न किया तब भगवान्ने उनसे कहा कि हे गौतम ! पृथिवीकायिक जीवोंकी आयु जघन्यसे अन्तरमुहूर्तकी है और उत्कृष्टसे बाईस २२ हजार वर्षकी है । अथवा अहोरात्र साठ घड़ीका होता है, उसके तीसवें हिस्से (भाग)को मुहूर्त कहते हैं । अर्थात् दो घड़ीको मुहूर्त कहते हैं । एक घड़ीके साठ

વિશેષતા એટલી જ છે કે જેની જે સ્થિતિ હોય તે કહેવી જોઈએ. તેમના ઉચ્ચ્વાસ કાળનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણી શકાય તેમ નથી. તેથી તેને વિવિધ પ્રકારનું કહેવામાં આવેલ છે.

ટીકાર્થ—ભવનપતિયોની સ્થિતિ આદિનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર દંડકક્રમઅનુસાર પૃથિવીકાયિક આદિ જીવોની સ્થિતિ આદિનું “પુઢવી કાઈયાણં” इत्यादि सूत्रો द्वारा निरूपण કરે છે. તેમાં તેમણે પૃથ્વીકાય આદિની સ્થિતિ વગેરેનું પ્રશ્નોત્તર દ્વારા વર્ણન કર્યું છે. ગૌતમ સ્વામીએ જ્યારે તેમના આયુષ્યકાળ બાબત પ્રશ્ન પૂછ્યો ત્યારે ભગવાને તેમને જવાબ આપ્યો કે હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવોનું આયુષ્ય ઓછામાં ઓછું અન્તર્મુહૂર્તનું અને વધારેમાં વધારે બાવીસ હજાર વર્ષનું હોય છે. ૪૮ પળ જેટલા કાળને એક

મન્તવ્યમ્ । તથોક્તમ્—

“સપ્તા ૧ ચ સુદ્ધ ૧૨ વાલુ ચ ૧૪, મળોસિલા ૧૬ સકરા ૧૮ ચ ચર પુઢવી ૨૨ ।
 એગં વારસ ચોદસ સોલસ અઢાર વાવોસા ” ॥ ઇતિ ॥

છાયા—શ્લક્ષ્ણા ચ શુદ્ધા વાલુકા મનઃ શિલા શર્કરા ચ ચરપૃથિવી ।

એકં દ્વાદશ ચતુર્દશ પોઢશ અષ્ટાદશ દ્વાવિંશતિઃ ” ॥ ઇતિ ।

પુનઃ પૃચ્છતિ—‘પુઢવીકાઢ્યાણં મંતે :’ પૃથિવીકાયિકાઃ ચલુ મદન્ત ! ‘કેવઢ-
 કાલમ્સ’ કિયત્કાલેન ‘આગમંતિ વા’ આનન્તિ વા ‘પાગમંતિ વા’ માણન્તિ વા ?

૬૦ પલ હોનેસે યહ (સુદ્ધર્ત) એકસૌવીસ (૧૨૦) પલકા હોના હૈ । શાસ્ત્રો-
 ક્ત સ્તોક લવ આદિકે માપસે સતહત્તર (૭૭) લવકા એક સુદ્ધર્ત હોના હૈ
 યહ સુદ્ધર્ત વર્તમાનકાલીન ઘટીયન્ત્ર (ઘડિયાલ)કે માપસે અઢનાલીસ
 ૪૮ મિનિટ પરિમિત કાલ એક સુદ્ધર્ત કહલાતા હૈ । ડસમેં યદિ એક
 સમય આદિ કી ન્યૂનતા હો તો વહ કાલસુદ્ધર્ત કે ઓતર હોને કે કારણ
 એક અન્તર્સુદ્ધર્ત કહા જાતા હૈ । વાઈસહજાર વર્ષકી જો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પૃથિવી-
 કાયિક જીવોંકો કહી ગઈ હૈ । વહ ચરપૃથિવીકી અપેક્ષાસે કહી ગઈ હૈ ।

કહા ઓ હૈ—

“સપ્તા ચ સુદ્ધ ૧૨ વાલુ ચ ૧૪, મળોસિલા ૧૬ સકરા ૧૮ ચ ચર પુઢવી ૨૨
 એગં વારસ ચોદસ સોલસ અઢાર વાવોસા ” ॥ ઇતિ ।

શ્લક્ષ્ણ-સૂક્ષ્મ-પતલી, શુદ્ધ-કામમેં નહીં લાઈ ગઈ મિટી, વાલુકા, મનઃ-
 શિલા, શર્કરા, ઓર ચરપૃથિવી, ઇન છહ પૃથિવિયોંકી સ્થિતિ ક્રમશઃ
 એક હજાર, વારહ હજાર, ચૌદહ હજાર, સોલહ હજાર, અઠારહ હજાર
 ઓર વાવોસ હજાર હૈ ।

સુદ્ધર્ત કહે છે. જો તેમાં એક સમયની પણ ન્યૂનતા હોય તો તે કાળને અન્ત
 સુદ્ધર્ત કહે છે, કારણ કે તે કાળ એક સુદ્ધર્તથી ઓછો હોય છે. પૃથ્વીકાયિક
 જીવોની બાવીસ હજાર વર્ષની જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી છે તે ચરપૃથિવીની
 અપેક્ષાએ કહેલ છે. કહું પણ છે—

“સપ્તા ચ સુદ્ધ ૧૨ વાલુ ૧૪, મળોસિલા ૧૬ સકરા ૧૮ ચ ચર પુઢવી ૨૨ ।
 એગં વારસ ચોદસ સોલહ અઢાર વાવોસા ” ॥ ઇતિ ।

શ્લક્ષ્ણ-સૂક્ષ્મ-ખારીક, શુદ્ધ-ઉપયોગમાં ન લેવાયેલી માટી, વાલુકા (રેતી), મનઃ
 શિલા, શર્કરા, અને ચરપૃથિવી, એ છ પૃથિવીકાયોની સ્થિતિ અનુક્રમે એક
 હજાર, બાર હજાર, ચૌદ હજાર, સોળ હજાર, અઠાર હજાર અને બાવીસ
 હજાર વર્ષની હોય છે.

ઉત્તરમાહ—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘વેમાયાણ્તિ’ વિમાત્રયા-વિ=વિષમા અથવા વિ=વિવિધાઃ માત્રાઃ કાલવિભાગ इति વિમાત્રા, તયા વિમાત્રયા । ‘આણમંતિ વા’ આનન્તિ વા ‘પાણમંતિ વા’ પ્રાણન્તિ વા પૃથિવીકાયિકજીવાનાં શ્વાસાદિ ક્રિયા વિમાત્રા વિષમકાલવતીભવતિ, ઇત્કાલેનભવતિ શ્વાસાદિ ક્રિયેત્યેવં રૂપેણ નિરૂપયિતુમશક્યત્વાત્ । ‘પૃથ્વીકાઙ્યાણં મંતે’ પૃથિવીકાયિકાઃ સ્વલુ ભદન્ત ‘આહારટ્ટી’ આહારાર્થિનઃ ? કિમ્ આહારાભિલાષિણઃ સન્તિ ? ઉત્તરમાહ—‘હંતા આહારટ્ટી’ હન્ત આહારાર્થિનઃ સન્તિ, પુનઃ પૃચ્છન્તિ—‘પૃથ્વીકાઙ્યાણં મંતે’ પૃથિવીકાયિકાનાં ભદન્ત ! ‘કેવહ્કાલસ્સ’ કિયત્કાલેન ‘આહારટ્ટે’ આહારાર્થઃ=આહારાભિલાષઃ ‘સમુપ્પજ્જઈ’ સમુત્પદ્યતે ? ઉત્તરમાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘અણુસમયં’

પુનઃ ગૌતમસ્વામીને જબ પ્રશ્નુ સે પૃથિવીકાયિક જીવોં કે શ્વાસોચ્છ્વાસ કે વિષય મેં પ્રશ્ન કિયા તબ પ્રશ્નુને ઇનકી શ્વાસોચ્છ્વાસ ક્રિયા કો વિષયકાલવતી કહા । કયોં કિ ડનકી વહ ક્રિયા ઇતને કાલ મેં હોતી હૈ ઇસ રૂપ સે નિરૂપિત કરને મેં નહીં આસકતી હૈ । ઇસલિયે ઇસકો વિમાત્રા સે કહા ગયા હૈ । વિષમઅથવા વિવિધ જો માત્રા-કાલવિભાગ વહ વિમાત્રા હૈ । ઇસ વિમાત્રા સે યહ શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતે હૈ ।

પૃથિવીકાયિક જીવોં કો આહારાભિલાષા કે ઉત્પન્ન હોને કે વિષય મેં જો પ્રશ્નુને ગૌતમસ્વામી કો સમજાયા હૈ ઓર ડસ વિષય મેં “હંતા-આહારટ્ટી” એસા કહા હૈ સો ઇસ વિષય પર યહ પ્રશ્ન હોના સ્વાભાવિક હૈ કિ ડન્હેં કિતને કાલ કે વાદ આહાર કી અભિલાષા ઉત્પન્ન હોતી હૈ ? તબ પ્રશ્નુને ડન્હેં કહા કિ યહ આહાર કી અભિલાષા ડન્હેં પ્રતિસમય

ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નુને પૃથિવીકાયિક જીવોના શ્વાસોચ્છ્વાસના વિષયમાં પ્રશ્ન પૂછ્યો ત્યારે પ્રશ્નુએ તેમની શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયાને વિષમ કાળવાળી કહી છે કારણ કે તેમની તે ક્રિયા કેટલા કાળમાં થાય છે તેનું નિરૂપણ કરવું શક્ય નથી. તેથી તેને વિમાત્રાવાળી કહી છે. વિષમ અથવા વિવિધ જે માત્રા-કાળ વિભાગ-તેને વિમાત્રા કહે છે. આ વિમાત્રાએ-વિવિધ કાળ વિભાગે-તેઓ શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે.

પૃથિવીકાયિક જીવોને આહારની અભિલાષા ઉત્પન્ન થવા બાબત ગૌતમ સ્વામીએ જે પ્રશ્ન પૂછ્યો છે તેના જવાબરૂપે ભગવાને તેમને સમજાવ્યું છે “હંતા આહારટ્ટી”-“હા, તેમને આહારની ઇચ્છા થાય છે.” તો તેના અનુસંધાનમાં એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવવો સંભવિત બને છે કે તેમને કેટલા કાળને આંતરે આહાર લેવાની ઇચ્છા થાય છે. તેના જવાબમાં પ્રશ્નુએ તેમને સમજાવ્યું છે

અનુસમયં=પ્રતિસમયં 'અવિરહિણ્' અવિરહિતં=વિરહવર્જિતં નિરન્તરમ્ 'આહારદ્વે'
 આહારાર્થઃ 'સમુપ્પજ્જહ' સમુત્પદ્યતે । પુનઃ પૃચ્છતિ—'પુદ્ગલીકાઙ્ગાણં ભંતે' પૃથિવી-
 કાયિકાઃ સ્વલુ ભદન્ત । 'કિં આહારં આહારેતિ' કમાહારમાહરન્તિ=કિં પ્રકાર
 કમાહારં ગૃહ્ણન્તીતિ પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ—'દ્રવ્યો જહા નેરઙ્ગાણં' દ્રવ્યતઃ યથા
 નૈરયિકાણાં, ઇત્યતિદેશાત્ નૈરયિકવદ્વાચ્યમ્ । તત્ર દ્રવ્યતઃ પૃથિવીકાયિકાઃ
 'અણંતપણસિયાઙ્' અનન્તપ્રદેશિકાન્=અનન્તપ્રદેશયુક્તાન્ પુદ્ગલાન્ આહરન્તિ,
 'સ્વેત્તઓ અસંસ્વેજ્જપણસો ગાઢાઙ્' ક્ષેત્રતોઽસંસ્વેયપ્રદેશાવગાઢાનિ, ક્ષેત્રતોઽસંસ્વેય
 પ્રદેશાવગાહિતપુદ્ગલાનાહરન્તિ । કાલતો જઘન્યમધ્યમોત્તમસ્થિતિષુ યાં કામપિ
 સ્થિતિમાત્રિત્યસ્થિતાનામ્—આહારયોગ્યસ્કન્ધપરિણામેનાવસ્થિતાનાં 'ભાવો'
 ભાવતો—વર્ણગન્ધરસસ્પર્શવતાં પુદ્ગલાનામાહારં કુર્વન્તિ, ઇત્યાધારમ્ સર્વં નૈરયિક-
 વદેવ પ્રજ્ઞાપનામૂત્રસ્યાષ્ટાવિંશતિતમસ્યપદસ્યપ્રથમે આહારોદેશે યથા કથિતં

વિના કિસી વિલમ્બ કે ઉત્પન્ન હોતી રહતી હૈ । એસા એક મી સમય
 નહીં જાતા કિ જિસમેં ઉન્હેં આહાર કી અભિલાષા ન બની રહતી હો ।
 યે કિસ પ્રકાર કા આહાર કરતે હૈં ? ઇસકા ઉત્તર પ્રમુને યહ દિયા કિ
 દ્રવ્ય કી અપેક્ષા યે નારક જીવોં કી તરહ અનન્તપ્રદેશયુક્ત પુદ્ગલોં કા
 આહાર કરતે હૈં, ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા અસંખ્યાતપ્રદેશાવગાહી પુદ્ગલોં કા
 આહાર કરતે હૈં, કાલ કી અપેક્ષા જઘન્ય, મધ્યમ ઓર ઉત્કૃષ્ટ ઇનસ્થિતિયોં
 મેં સે કિસી મી સ્થિતિ મેં સ્થિત એસે આહારયોગ્ય પરિણામવાલે પુદ્ગલોં
 કા આહાર કરતે હૈં, તથા ભાવ કી અપેક્ષા વર્ણ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ ઇન
 ચાર ગુણવાલે પુદ્ગલોં કા આહાર કરતે હૈં । યહ વિષય પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર કે
 અઢાઈસવેં પદ કે પ્રથમ અહારોદેશ મેં કહા ગયા હૈ । સો ઉસી માફિક

કે તેમને પ્રતિસમય કોઈ પણ જાતના વિલમ્બ વિના આહારની ઇચ્છા થયા
 કરે છે. એવો એક પણ સમય વ્યતીત થતો નથી કે જ્યારે તેમને આહારની
 ઇચ્છા ઉત્પન્ન ન થતી હોય. તેઓ કેવા પ્રકારનો આહાર કરે છે ? લગવાને તે
 પ્રશ્નનો આ પ્રમાણે જવાબ દીધો—દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તેઓ નારક જીવોની
 જેમ અનંત પ્રદેશવાળાં પુદ્ગલોનો આહાર કરે છે, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત
 પ્રદેશાવગાહી પુદ્ગલોનો આહાર કરે છે, કાળની અપેક્ષાએ જઘન્ય, મધ્યમ,
 અને ઉત્તમ એ સ્થિતિમાંની કોઈ પણ સ્થિતિવાળાં આહારયોગ્ય પરિણામવાળાં
 પુદ્ગલોનો આહાર કરે છે, તથા ભાવની અપેક્ષાએ વર્ણ, રસ, ગંધ, અને
 સ્પર્શ એ ચાર ગુણોવાળાં પુદ્ગલોનો આહાર કરે છે.

આ વિષયનું નિરૂપણ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૨૮માં પદના પહેલા આહારોદેશમાં
 કરવામાં આવ્યું છે. તો તે પ્રમાણે આહીં પણ સમજવાનું છે. ત્યાં તે કથન

તદ્વદેવ ઇહાપિ બોધ્યમ્ । ‘ જાવ ’ યાવત્ ‘ નિવ્વાઘાણંછદ્દિસિ ’ નિવ્વાઘાતેન ષડ્દિશમ્ , યદિ વ્યાઘાતો ન ભવેત્તદાષ્ટસ્વપિ દિક્ષુ આહારો ભવતિ , આહાર વ્યાઘાતશ્ચલોકાન્તસ્ય નિષ્કુટેષ્વેવ વિદિશાસ્વેવ=કોણેષુ ઇતિ યાવત્ સંભવતિ નાન્યત્રાહાર વ્યાઘાતઃ; અતઃ વ્યાઘાતરહિતસ્થલે ષટ્સુ દિક્ષુ પૂર્વપશ્ચિમોત્તરદક્ષિણો-ધ્વાધોરૂપાસુ આહારં કુર્વન્તિ પૃથિવીકાયિકજીવા ઇતિ । પૂર્વપશ્ચિમદક્ષિણોત્તર ચતુર્દિગ્ભાગેસ્થિતાન્ પુદ્ગલાન્ તથા ઉર્ધ્વમધઃ સ્થિતાંશ્ચ પુદ્ગલાન્ આહારાર્થેતે પૃથિવી-કાયિક જીવા ગૃહ્ણન્તીતિ ભાવઃ । ષણ્ણામપિ દિગ્ વિભાગાનામેવં યન્ત્રં ભવતિ—

	૧ પૂર્વ	
૩ ઉત્તર	૫ ઊર્ધ્વ ૬ અધઃ	૪ દક્ષિણ
	૨ પશ્ચિમ	

યહાં મી સમજ્ઞ લેના ચાહિયે । વહાં વહ કથન નારકોં કે આહાર કે વિષય મેં કહને મેં આયા હૈ । યહી વાત યહાં સૂત્રકારને ‘જહાનેરહ્યાણં’ પદ દ્વારા કહી હૈ । ‘ જાવ નિવ્વાઘાણંછદ્દિસિ ’ વ્યાઘાત ન હો તો છહોં દિશાઓં કે પુદ્ગલોં કા આહાર હોતા હૈ । આહાર કા વ્યાઘાત લોકાન્ત કે નિષ્કુટોં-કોનોં મેં સંભવિત હોતા હૈ-ઇનકે સિવાય અન્ય સ્થાનોં મેં નહીં । ઇસલિયે વ્યાઘાતરહિત સ્થલ મેં છહ દિશાઓં મેંસે-પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ, ઊર્ધ્વદિશા ઓર અધોદિશા ઇનમેં મેંસે યે પૃથિવીકાયિક જીવ આહાર ગ્રહણ કરતે હૈં । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ ઇન છહ દિશાઓં મેં રહે હુએ આહારયોગ્ય પુદ્ગલોં કો યે પૃથિવીકાયિક જીવ આહારાર્થ ગ્રહણ કરતે હૈં । છહ દિગ્વિભાગોં કા યંત્ર એસા હૈ—

નારકોના આહારના વિષયમાં કયું છે. એજ વાત સૂત્રકારે અહીં “જહા નેરહ્યાણં” પદ દ્વારા કહી છે. “જાવ નિવ્વાઘાણં છદ્દિસિ” વ્યાઘાત ન હોય તો છએ દિશાઓનાં પુદ્ગલોનો આહાર થાય છે. આહારનો વ્યાઘાત લોકાન્તના નિષ્કુટોમાં (ખૂણાઓમાં) પણ સંભવિત હોય છે-તેમના સિવાયનાં અન્ય સ્થાનોમાં નહીં. તેથી વ્યાઘાત રહિત સ્થળમાં છએ દિશાઓમાંથી (પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ, ઉર્ધ્વદિશા અને અધોદિશામાંથી) એ પૃથિવી કાયિક જીવો આહાર ગ્રહણ કરે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તે છ દિશાઓમાં રહેલાં આહાર યોગ્ય પુદ્ગલોને પૃથિવી કાયિક જીવો આહારાર્થ ગ્રહણ કરે છે. છ દિગ્વિભાગોનું યંત્ર આ પ્રકારનું હોય છે—

‘વાઘાયં પદુચ્ચ’ વ્યાઘાતં પ્રતીત્ય, વ્યાઘાતમાશ્રિત્ય અન્તરાયમધિકૃત્યેત્યર્થઃ,
 ‘સિય તિદિસિં’ इत्यादि, વ્યાઘાતશ્ચ લોકાન્ત નિષ્કુટેષુ સંભવતિ નાન્યત્ર ।
 ‘સિય તિદિસિં’ સ્યાત્ ત્રિદિશમ્ આશ્રિત્ય તિસ્રણુ દિશુ સ્થિતાન્ પુદ્ગલાન્ આહારાય
 ગૃહ્ણન્તિ, કથં ? તત્રાહ—યદા પૃથિવીકાયિક જીવા અધસ્તને ઉપરિતને વા કોણે-
 સ્થિતા ભવન્તિ તદા અધઃ પ્રદેશે અલોક એવ ભવતિ તથા પૂર્વસ્યાં દક્ષિણસ્યાં ચ
 દિશિ અલોક એવ ભવતિ, એવં પ્રકારેણ તિસ્રણામપિ દિશામલોકાવૃતત્વાત્, તદ-

	૧ પૂર્વ	
૩ ઉત્તર	૫ અર્ધ્વ ૬ અધઃ	૪ દક્ષિણ
	૨ પશ્ચિમ	

વ્યાઘાત કી અપેક્ષાસે અર્થાત્ અંતરાય કો લેકર કે “સિય તિ
 દિસિં” इत्यादिरूप से सूत्रकारने कहा है—जब यह बात है कि व्याघात
 निष्कुटों में ही संभव होता है, दूसरे स्थानों में नहीं, तब तीन दिशाओं
 में स्थित पुद्गलों के ये जीव आहार के लिये ग्रहण करते हैं वह इस
 प्रकारसे है—जब पृथिवीकायिक जीव नीचेके कोने में अथवा ऊपरके
 कोने में स्थित होते हैं तब अधः प्रदेश में अलोक ही रहता है तथा
 पूर्वदिशा में और दक्षिणदिशा में भी अलोक रहता है। इस तरह तीनों
 दिशाएँ जब अलोकसे आवृत (ढकी) रहती हैं तब अलोकसे आवृत रहने

	પૂર્વ ૧	
ઉત્તર ૩	ઉર્ધ્વ ૫ અધઃ ૬	દક્ષિણ ૪
	પશ્ચિમ ૨	

વ્યાઘાતની અપેક્ષાએ એટલે કે અંતરાયની દૃષ્ટિએ “સિયતિદિસિં” इत्यादि इये
 सूत्रकारे कहें छे—“व्याघात निष्कुटोभां (पूण्णाम्भां) न संलपित थाय छे,
 भीतं स्थानेभां नही” आभे होवाधी त्रणु दिशाओंभां रहेलां पुद्गलोने ते
 एवो आहारार्थे ग्रहण करे छे. केवी रीते ? ओ एवे सभलपवामां आवे छे—
 न्त्यारे पृथिवी कायिक एव अधस्तन पूण्णामां अथवा उपरितन पूण्णामां रहेल
 होय छे त्यारे अधःप्रदेशमां अलोक न रहे छे, तथा पूर्वदिशा अने दक्षिण-
 दिशाभां पणु अलोक रहे छे. आ रीते त्रणु दिशाओं न्त्यारे अलोकथी आवृत

ન્યાસુ તિસૃષુ દિશાસ્વેવ પૃથિવીકાયિકજીવાનામાહારગ્રહણં ભવતિ । એવમેવો-
પરિતનકોણેપિ વક્તવ્યમ્, અર્થાત્-તત્રાપિ તિસૃષાં દિશામલોકેનાદૃતત્વાત્,
અવશિષ્ટ દિક્ત્રયે એવાહાર ગ્રહણં ભવતિ । ‘સિય ચતુર્દિસિં’ સ્યાચ્ચતુર્દિશં=ચતસૃષુ
દિક્ષુ યદા અધઃપરિ ઉભયત્રાપ્યલોકો ભવેત્ તદા ચતસૃષુ દિક્ષુ આહારાય પુદ્ગલાન્
ગૃહ્ણન્તિ તે જીવાઃ । ‘સિય પંચદિસિં’ સ્યાત્ પશ્ચદિશમ્-પશ્ચસૃ દિક્ષુ યદા પુનઃ
પૂર્વાદીનાં ષણ્ણાં દિશામન્યતમસ્યામલોકો ભવેત્ તદા પશ્ચસુ દિક્ષુ આહારાર્થે પુદ્ગલ
ગ્રહણં કુર્વન્તિ । અથ વર્ણાદિકમપેક્ષ્ય પૃથિવીકાયિકાઃ કીદશાન્ પુદ્ગલાન્ આહાર-
તયા ગૃહ્ણન્તીત્યાશઙ્કાયમાહ—‘વર્ણઓ’ इत्यादि । તે પૃથિવીકાયિકા જીવાઃ

કે કારણે જન દિશાઓં સે બિન્નદિશાઓં મેં હી પૃથિવીકાયિક જીવ
આહાર ગ્રહણ કરતે હૈં । ઈસી પ્રકાર સે ઉપરિતન કોને મેં સ્થિત રહતા હૈ
તવ અધઃપ્રદેશ મેં અલોક હી હોતા હૈ તથા પૂર્વદિશા ઓર દક્ષિણદિશા
મેં ભી અલોક રહતા હૈ । ઈસ તરહ ત્રીનોં દિશાઓં કો અલોક સે આવૃત
હોને કે કારણ તદન્ય ત્રીનોં દિશાઓં મેં હી પૃથિવીકાયિક જીવોં કા
આહાર ગ્રહણ હોતા હૈ । “સિયચતુર્દિસિં” જબ અધઃ ઉપરિ દોનોં હી
જગહ અલોક હોતા હૈ તવ ચારોં દિશાઓં મેં રહે હુએ પુદ્ગલોં કો આહાર
કે લિયે વે જીવ ગ્રહણ કરતે હૈં । “સિય પંચદિસિં” જબ પૂર્વાદિક છહ
દિશાઓં મેં કિસી એક દિશા મેં અલોક હોતા હૈ તવ વે જીવ પાંચ
દિશાઓં મેં રહે હુએ પુદ્ગલોં કો આહાર કે લિયે ગ્રહણ કરતે હૈં । અવ
સૂત્રકાર અહ વતલાતે હૈં કિ યે પૃથિવીકાયિક જીવ વર્ણાદિક કી અપેક્ષા
સે કૈસે પુદ્ગલોં કા આહારરૂપ સે હી ગ્રહણ કરતે હૈં સો કહતે હૈં—

(વીટળાચેલ) રહે છે ત્યારે અલોકથી આવૃત રહેવાને કારણે તે દિશાઓ
સિવાયની દિશાઓમાંથી જ પૃથિવી કાયિક જીવો આહાર ગ્રહણ કરે છે. એજ
પ્રમાણે ઉપરિતન ખૂણામાં પણ સમજવું. એટલે કે ન્યારે પૃથિવી કાયિક જીવ
ઉપરિતન ખૂણામાં (નિષ્કૂટમાં) રહેલ હોય છે ત્યારે અધઃપ્રદેશમાં અલોક જ
હોય છે. તથા પૂર્વ અને દક્ષિણ દિશામાં પણ અલોક હોય છે. આ રીતે તે
ત્રણે દિશાઓ અલોકથી આવૃત હોવાને કારણે તે સિવાયની ત્રણે દિશાઓમાંથી
જ પૃથિવી કાયિક જીવોનો આહાર ગ્રહણ થાય છે. “સિય ચતુર્દિસિં” ન્યારે
નીચે અને ઉપર, એ બન્ને જગ્યાએ અલોક હોય છે ત્યારે ત્યારે દિશાઓમાં
રહેલા પુદ્ગલોને તે જીવો આહારને માટે ગ્રહણ કરે છે. “સિય પંચ દિસિં”
ન્યારે પૂર્વ આદિ છ દિશાઓમાંની કોઈ એક દિશામાં અલોક હોય છે ત્યારે
તે જીવો પાંચ દિશાઓમાં રહેલા પુદ્ગલોને આહારને માટે ગ્રહણ કરે છે.
હવે સૂત્રકાર એ બતાવે છે કે વર્ણ આદિની અપેક્ષાએ પૃથિવી કાયિક જીવો

‘વર્ણઓ’ વર્ણતઃ=વર્ણમપેક્ષ્ય ‘કાલનીલપીયલોહિય સુકિલાઈ’ કાલ-નીલ-પીત-લોહિત-શુકલામ્-કાલાદિવર્ણપञ્ચકોપેતાન્ પુદ્ગલાન્ આહરન્તિ । ગન્ધમાશ્રિત્યાહ-‘ગંધઓ’ ગન્ધતઃ-ગન્ધાપેક્ષયા ‘સુરભિગંધાઈ’ સુરભિગન્ધાદિકમ્=સુરભિદુરભિગન્ધ-યુક્તાન્ આહરન્તિ । રસમાશ્રિત્યાહ-‘રસઓ’ રસતઃ=રસાપેક્ષયા ‘તિત્તાઈ’ તિત્તા-દિકમ્-તિત્તકટુકપાયામ્લમધુરરૂપ-રસપञ્ચકમ્-પञ્ચરસોપેતાન્ પુદ્ગલાન્ આહરન્તિ । સ્પર્શમાશ્રિત્યાહ-‘ફાસઓ’ સ્પર્શતઃ=સ્પર્શાપેક્ષયા ‘કર્કશલાઈ’ કર્કશાદિકમ્-કર્કશ-મૃદુ-ગુરુ-લઘુ-શીતોષ્ણ-સ્નિગ્ધ-રુક્ષરૂપઅષ્ટસ્પર્શયુક્તાન્ પુદ્ગલાન્ આહરન્તિ । પૃથિવોકાયિક જીવા इति । ‘સેસં’ શેષં કથિતાવશિષ્ટં ‘તહેવ’ તથૈવ યથા નારકાણાં તથા પૃથિવીકાયિકાનામપિ વિજ્ઞેયમ્ । તથાહિ-“જાઈં મંતે ! લુકલાઈં આહરેંતિતાઈં કિં પુદ્ગાઈં અપુદ્ગાઈં ? જાઈં પુદ્ગાઈં તાઈં કિં ઓગાલાઈં અળોગાલાઈં ”

વર્ણ કી અપેક્ષા સે યે પૃથિવીકાયિક જીવ કાલનીલ આદિ પાંચો વર્ણો સે યુક્ત પુદ્ગલોં કા આહાર કરતે હૈં । ગંધ કી અપેક્ષા સે-સુરભિદુરભિ ગંધ સે યુક્ત, રસ કી અપેક્ષા સે-તિત્ત, કટુક, કપાય, અમ્લ ઓર મધુર इन पांच प्रकार के रसों से युक्त, स्पर्श कી अપेक्षा से-कर्कश, मृदु, लघु, शीत, उष्ण, स्निग्ध और रुक्ष इन आठ प्रकार के स्पर्श से युक्त पद्वलों का आहार करते हैं । सेस-इनके आहार के विषय में कथन से जो बाकी बचा है वह ‘तहेव’ जैसा नारकजीवों के प्रकरण में नारकों के आहार के विषय में कहा गया है वैसा ही इनके आहार के विषय में जानना चाहिये । वह इस प्रकार से है “जाईं मंते ! लुक्लाईं आहारेति ताईं किं पुद्गाईं अपुद्गाईं ? जाईं पुद्गाईं ताईं किं ओगालाईं अणोगालाईं ” इत्यादि । हे अदन्त ! जिन रुक्ष आहार पद्वलों को ये आहाररूपसे ग्रहण

કેવાં પુદ્ગલોને આહારરૂપે ગ્રહણ કરે છે ? વર્ણની અપેક્ષાએથી આ પૃથિવીકા-યિક જીવો કાલ નીલ આદિ પાંચે વર્ણોયુક્ત પુદ્ગલોને આહાર કરે છે.

ગંધની અપેક્ષાએ સુગંધ યુક્ત અને દુર્ગંધ યુક્ત, રસની અપેક્ષાએ તિત્ત, કટુ, કપાય, ખાટો અને મધુર એ પાંચ રસથી યુક્ત, સ્પર્શની અપેક્ષાએ કર્કશ, મૃદુ, ગુરુ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ, અને રુક્ષ, એ આઠ પ્રકારના સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલોને આહાર પૃથિવી કાયિક જીવો કરે છે. ‘સેસ’ તેમના આહારના વિષયમાં જે કથન કર્યું છે તે સિવાયનું બધું કથન “તહેવ” નારક જીવોના પ્રકરણમાં નારક જીવોના આહારના વિષયમાં કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવું. તે કથન આ પ્રમાણે છે—“જાઈં મંતે ! લુક્લાઈં આહરેંતિ તાઈં કિં પુદ્ગાઈં અપુદ્ગાઈં ? જાઈં પુદ્ગાઈં તાઈં કિં ઓગાલાઈં અળોગાલાઈં” ઇત્યાદિ.

હે અદન્ત ! જે રુક્ષ આહાર પુદ્ગલોને તેઓ આહાર રૂપે ગ્રહણ કરે છે તે રુક્ષ આહાર પુદ્ગલો આત્મ પ્રદેશોની સાથે સ્પૃષ્ટ હોય છે કે અસ્પૃષ્ટ હોય છે ? એટલે કે આત્મપ્રદેશોની સાથે સ્પૃષ્ટ રુક્ષ આહાર પુદ્ગલોને તેઓ આહાર

ઇત્યાદિ । હે ભદન્ત ! યાન્ આહારપુદ્ગલાન્ રૂક્ષાન્ આહરન્તિ તાન્ પુદ્ગલાન્ કિમ્ આત્મપ્રદેશૈઃ સ્પૃષ્ટાન્ અસ્પૃષ્ટાન્ વા, યદિયાન્ આત્મપ્રદેશૈઃ સ્પૃષ્ટાન્ પુદ્ગલાન્ ગૃહ્ણન્તિ તાન્ પુદ્ગલાન્ અવગાઢાન્ અનવગાઢાન્ વા, ઇત્યાદિકં સર્વં પૂર્વવદેવ એકાદશમૂત્તોક્ત-નારકપ્રકરણવદેવ વોધ્યમ્, ‘જાણત્ત્વં’ ઇતિ=નાનાત્વમિતિ ભેદોવિશેષ ઇતિ યાવત્, નારકાપેક્ષયા આહારવિષયે પૃથિવીકાયસ્ય વિશેષો વિદ્યતે, સત્ત્વ વિશેષોઽયમ્-‘કઢ્ઢાગં’ ઇત્યાદિ ।

‘કઢ્ઢાગં’ કતિભાગમાહારમ્ ‘આહરેતિ’ આહરન્તિ, ‘કઢ્ઢાગં’ કતિભાગં

કરતે હૈં વે રૂક્ષ આહાર પુદ્ગલ આત્મપ્રદેશોં કે સાથ સ્પૃષ્ટ હોતે હૈં યા અસ્પૃષ્ટ હોતે હૈં ? અર્થાત્ આત્મપ્રદેશોં કે સાથ સ્પૃષ્ટરૂક્ષ આહાર પુદ્ગલોં કો આહારરૂપ સે ચે ગ્રહણ કરતે હૈં યા આત્મપ્રદેશોં કે સાથ અસ્પૃષ્ટ હુએ આહારપુદ્ગલોં કો આહારરૂપ સે ગ્રહણ કરતે હૈં ? યદિ આત્મપ્રદેશોં કે સાથ સ્પૃષ્ટ હુએ જિન આહારપુદ્ગલોં કો ચે આહારરૂપ સે ગ્રહણ કરતે હૈં તો પુનઃ યહ પ્રશ્ન હોતા હૈં કિ વે આત્મપ્રદેશોં કે સાથ સ્પૃષ્ટ પુદ્ગલ અવગાઢ હોતે હૈં યા અનવગાઢ હોતે હૈં ? અવગાઢ કા મતલબ આત્મપ્રદેશોં કે સાથ એક ક્ષેત્રાવગાહી હોના હૈં । ઇત્યાદિ સમસ્ત પહેલેકી તરહ હી અર્થાત્ ૧૧વેં સૂત્ર મેં કથિત નારક પ્રકરણ કી તરહ હી જાનના ચાહિયે ।

“ જાણત્વ ” ઇસ શબ્દ કા અર્થ, ભેદ હૈં । ઇસકા તાત્પર્ય યહ હૈં કિ નારક કી અપેક્ષા પૃથિવીકાયિક જીવ કે આહાર કે વિષય મેં ભેદ હૈં ઓર વહ ઇસ પ્રકાર સે હૈં-ગૌતમસ્વામી ને જબ પ્રશ્ન સે યહ પ્રશ્ન કિયા કિ હે ભદન્ત ! પૃથિવીકાયિક જીવ કિતને ભાગ કા આહાર કરતે હૈં.

રૂપે ગ્રહણ કરે છે કે આત્મપ્રદેશોની સાથે અસ્પૃષ્ટ આહાર પુદ્ગલોને તેઓ આહારરૂપે ગ્રહણ કરે છે ? ને તેઓ આત્મપ્રદેશોની સાથે સ્પૃષ્ટ એવાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરતા હોય તો પ્રશ્ન એ ઉદ્ભવે છે કે તે આત્મપ્રદેશોની સાથે સ્પૃષ્ટ પુદ્ગલો અવગાઢ હોય છે કે અનવગાઢ હોય છે ? અવગાઢ એટલે આત્મપ્રદેશોની સાથે એક ક્ષેત્રાવગાહી એવો અર્થ થાય છે. ઇત્યાદિ સમસ્ત વક્તવ્ય ૧૧માં સૂત્રમાં કહેલાં નારક પ્રકરણ પ્રમાણે જ સમજવું.

“ જાણત્વ ” એટલે ભેદ. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે નારકજીવો કરતાં પૃથિવીકાયિક જીવોના આહારના વિષયમાં ભેદ રહેલો હોય છે. તે ભેદ આ પ્રમાણે છે-ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો કે-હે ભદન્ત ! પૃથિવી કાયિક

‘ફાસાદિતિ’ સ્પર્શયન્તિ અથવા ‘ફાસાદિતિ’-સ્પર્શેણ આદદતિ, સ્પર્શનેન્દ્રિયેણ આહારપુદ્ગલાનાં કતિભાગં સ્પૃશન્તિ । અથવા ‘ફાસાદિતિ’ સ્પર્શનેન્દ્રિયેણ આસ્વાદયન્તિ । સ્પર્શેન્દ્રિયેણ ગૃહ્ણતિ, સ્પર્શેન્દ્રિયેણોપલભન્તે, એતદુક્તં ભવતિ યથા રસનેન્દ્રિયપર્યાસિપર્યાસક જીવા રસનેન્દ્રિયેણાહારમાદદાના આરવાદયન્તીતિ કથ્યતે તથા સ્પર્શનેન્દ્રિયદ્વારેણાહારમાદદાના આસ્વાદયન્તીતિ કથ્યતે । ઉત્તરમાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘અસંખિજ્જભાગં’ અસંખ્યેયભાગં—આહારપુદ્ગલાનામસંખ્યેયભાગં ‘આહારેતિ’ આહારન્તિ, તથા ‘અણંતભાગં’ અનન્તભાગં ‘ફાસાદિતિ’ સ્પર્શયન્તિ—આહારપુદ્ગલાનામનન્તભાગં સ્પર્શેન્દ્રિયેણ સ્પૃશન્તીત્યર્થઃ । ‘જાવ’ યાવત્-યાવચ્છન્દેન—‘પૃથ્વી’કાઙ્કયાણં ભંતે’ જે પોગલે આહારત્તાપ્તે ગેહંતિ તેણં ’ इति

और कितने भाग का स्पर्श करते हैं ? अर्थात्-स्पर्शन इन्द्रिय से आहार के कितने भाग का स्पर्श करते हैं ? अथवा-स्पर्शन इन्द्रिय से आस्वादन करते हैं ? स्पर्शन इन्द्रियसे ग्रहण करते हैं ? उपलभन्त प्राप्त करते हैं ? इससे यह कहा गया है कि जिस तरह रसनेन्द्रियरूप पर्यासि से पर्यासक बने हुए जीव-तैयार हुई रसनेन्द्रियवाले जीव-रसनेन्द्रिय द्वारा आहार का उपभोग करते हुए “ आस्वादन करते हैं ” इस रूपसे कहा जाता है, उसी तरह स्पर्शन इन्द्रिय द्वारा आहार का उपभोग करते हुए पृथ्वी-कायिक जीव “ आस्वादन करते हैं ” ऐसा कहा जाता है क्या ? तब प्रभुने उत्तर दिया—कि हे गौतम ! वे पृथिवीकायिक जीव आहारपुद्गलों के असंख्यातवें भाग का आहार करते हैं तथा स्पर्शन इन्द्रिय से आहार पुद्गलों के अनंतवें भाग को स्पर्श करते हैं । यहां “ यावत् ” शब्द से

જીવો કેટલા ભાગનો આહાર કરે છે અને કેટલા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે ? એટલે કે સ્પર્શેન્દ્રિયથી આહારના કેટલા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે ? અથવા સ્પર્શેન્દ્રિયથી આસ્વાદન કરે છે ? સ્પર્શેન્દ્રિયથી ગ્રહણ કરે છે ? ઉપલભન્ત પ્રાપ્ત કરે છે ? તે પ્રશ્ન દ્વારા એમ પૂછવામાં આવ્યું છે કે જેમ રસનેન્દ્રિયરૂપ પર્યાસિથી પર્યાસક બનેલા જીવો-તૈયાર થયેલા રસનેન્દ્રિયવાળા જીવો-રસના ઇન્દ્રિય દ્વારા આહારનો ઉપભોગ કરે છે. “આસ્વાદન કરે છે” એમ કહેવાય છે, એજ પ્રમાણે સ્પર્શન ઇન્દ્રિય દ્વારા આહારનો ઉપભોગ કરતા પૃથિવી કાયિક જીવો “આસ્વાદન કરે છે” એવું કહી શકાય ખરું ? ત્યારે પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને જવાબ આપે છે કે-હે ગૌતમ ! પૃથિવી કાયિક જીવો આહારપુદ્ગલોના અસંખ્યાતમાં ભાગનો આહાર કરે છે તથા સ્પર્શન ઇન્દ્રિય વડે આહાર પુદ્ગલોના અનંતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે. અહીં “યાવત્” શબ્દથી “પૃથ્વી-

સંગ્રાહ્યમ્ પૃથ્વીકાઝ્યાણં મંતે' પૃથિવીકાયિકાઃ સ્વલુ હે ભદન્ત ! 'જે પોગલે યાન્ પુદ્ગલાન્ 'આહારત્તાઈ' આહારતયા 'ગેળંતિ' ગૃહ્ણન્તિ 'તે ણં' તે સ્વલુ તેસિં તેણાં પૃથિવીકાયિકાનાં 'પોગલા' પુદ્ગલાઃ 'કીસત્તાઈ' કીદશતયા=કેનાકારેણ 'મુજ્જો મુજ્જો' ભૂયો ભૂયઃ પરિણમંતિ=પરિણામં પ્રાપ્નુવન્તિ ? इति प्रश्नः । उत्तरमाह—'गौतम' हे गौतम ! 'फासिंदिय वेमायत्ताई' स्पर्शेन्द्रिय विमात्रतया स्पर्शेन्द्रियमाश्रित्य विमात्रा वि=विविधा मात्रा=परिणामविभागः स्पर्शेन्द्रिय-विमात्रा, तस्या भावस्तत्ता तया स्पर्शेन्द्रियमधिकृत्य कर्कशमृदुगुरुलघुशीतोष्ण-स्निग्धरूक्षरूपाष्टस्पर्शेषु केनचिदेकेन स्पर्शेण 'मुज्जो मुज्जो' भूयो भूयः परिणमंति । 'सेसं जहा नेरइयाण'मिति शेषं यथा नैरयिकाणामिति, तच्चैवम्

“પૃથ્વીકાઝ્યાણં મંતે ! જે પોગલે આહારત્તાઈ ગેળંતિ તે ણં ” इत्यादि पाठ का संग्रह करना चाहिये—इसका अर्थ इस प्रकार से है कि हे भदन्त ! पृथिवीकायिक जीव जिन पुद्गलों को आहाररूप से ग्रहण करते हैं, वे पुद्गल उनके किस आहार से “मुज्जो” बारंबार परिणाम को प्राप्त होते हैं ? ऐसा यह प्रश्न है । इसका उत्तर प्रभुने इस प्रकार से दिया है कि हे गौतम ! पृथिवीकायिक जीवों द्वारा जो पुद्गल आहाररूप से ग्रहण किये जाते हैं वे स्पर्शन इन्द्रिय की विमात्रा से बारंबार परिणाम को प्राप्त करते हैं । विविधपरिणाम विभाग का नाम विमात्रा है । इन पृथिवीकायिक जीवों के केवल एक स्पर्शन इन्द्रिय ही होती है । अतः इस स्पर्शन इन्द्रिय की अपेक्षा से वे आहाररूप से ग्रहीत पुद्गल कर्कश, मृदु, गुरु, लघु, शीत, उष्ण, स्निग्ध, रूक्ष इन आठ स्पर्श में से किसी एक स्पर्श से बारंबार परिणत होते रहते हैं । “सेसं जहा नेरइ-

કાઝ્યાણં મંતે ! જે પોગલે આહારત્તાઈ ગેળંતિ તેણં” ઇત્યાદિ પાઠને સમાવેશ કરવો જોઈએ. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—હે ભદન્ત ! પૃથિવી કાયિક જીવો જે પુદ્ગલોને આહારરૂપે ગ્રહણ કરે છે તે પુદ્ગલો કયા આકારે (“મુજ્જો”)-વારંવાર પરિણમે છે ? ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ તે પ્રશ્નનો જવાબ આ પ્રમાણે આપ્યો છે—હે ગૌતમ ! પૃથિવી કાયિક જીવો દ્વારા જે પુદ્ગલો આહારરૂપે ગ્રહણ કરાય છે તે સ્પર્શન ઇન્દ્રિયની વિમાત્રા રૂપે વારંવાર પરિણમે છે. વિવિધ પરિણામ વિભાગને વિમાત્રા કહે છે. તે પૃથિવી કાયિક જીવોને ફક્ત સ્પર્શેન્દ્રિય જ હોય છે. તેથી તે સ્પર્શેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ આહારરૂપે ગ્રહણ થયેલ પુદ્ગલો કર્કશ, મૃદુ, ગુરુ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ એ આઠ સ્પર્શોમાંથી કોઈ એક સ્પર્શરૂપે વારંવાર પરિણમ્યા કરે છે. “સેસં જહા નેરइयाणं इति” આ પ્રમાણેનું જે કથન છે તેનો ભાવાર્થ આ પ્રકારનો છે.—

“પુદ્ધવીકાઢ્યા ણં મંતે પુવ્વાહારિયા પોગ્ગલા પરિણયા” ઇત્યાદિ
કાનાં મદન્ત ! પૂર્વાહતાઃ પુદ્ગલાઃ પરિણતાઃ, ઇત્યાદિકં સર્વં પ્રશ્ન
કિયત્પર્યન્તમિત્યાહ-‘જાવ’ યાવત્-‘નો અચલિયં કમ્મં નિજ્જરે
કર્મ નિર્જરયન્તિ, ઇતિ પર્યન્તં વાચ્યમ્ । ‘ઁવં જાવ વળસ્સઢકાઢ્યા
વનસ્પતિકાયિકાનામિતિ, ઁવમ્-અનેનામિલાપેન ‘જાવ’ યાવત્
યાણં’ વનસ્પતિકાયિકાનાં, યથા તથા પૃથિવીકાયિકસૂત્રાણિ
તેજસ્કાયિક વાયુકાયિક વનસ્પતિકાયિકસૂત્રાણ્યપિ જ્ઞેયાનીતિ
વિષયે વૈલક્ષણ્યં વિદ્યતે તત આહ-‘નવરમ્’ વિશેષસ્ત્વયમ્-‘ઠિર્ઢ
જસ્સ’ સ્થિતિર્વર્ણયિતવ્યા યાયસ્ય, યસ્ય જીવસ્ય યાવતી સ્થિતિ
તત્ર જઘન્યતઃ સર્વેષાં સ્થિતિરન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કૃષ્ટતોઽપૂકાયાનાં
તેજસ્કાયિકાનાંમહોરાત્રત્રયમ્, વાયુકાયિકાનાં ત્રીણિવર્ષસહસ્રા
યિકાનાં દશસહસ્રવર્ષાણિ,

યા ણં ઇતિ” જો ઁસા કહા હૈ વહ ઇસ પ્રકાર સે હૈ । કિ-
મંતે ! પુવ્વાહારિયા પોગ્ગલા પરિણયા” ઇત્યાદિ-હૈં મ
કાયિક જીવોં કૈ દ્વારા પૂર્વકાલ મૈં આહારરૂપ સે ગૃહીત
ક્યા પરિણત હો સકતે હૈં ”? ઇત્યાદિક નારકપાઠોં મૈં સ
ઉત્તર “ નો અચલિયં કમ્મં નિજ્જરેતિ યહાં તક લગા લેના
જાવ વળસ્સઢ કાઢ્યાણં ” ઁસા જો કહા હૈં ઁસકા તાત્પર્ય
ઇસી તરહ સે અર્થાત્ પૃથિવીકાયિક સૂત્રોં કી તરહ
તેજસ્કાયિકસૂત્ર, વાયુકાયિકસૂત્ર ઁર વનસ્પતિકાયિકસૂત્ર
ચાહિયે । પરન્તુ ઇન જીવોં કી સ્થિતિ કૈ વિષય મૈં જો વિ
બાત “ નવરં ” દ્વારા કહી ગઈ હૈં-જો ઇસ પ્રકાર સે હૈં-

“પુદ્ધવી કાઢ્યાણં મંતે ! પુવ્વાહારિયા પોગ્ગલા પરિણયા” ઇત્યાદિ
પૃથિવીકાયિક ઁવો દ્વારા પૂર્વકાલે ગ્રહણ કરાયેલ પુદ્ગલો શુ
શકે છે?” ઇત્યાદિ નારક પ્રકરણમાં આવતો પાઠ અને તેના બ
આવેલ “નો અચલિયં કમ્મં નિજ્જરેતિ” અહીં સુધીનો પાઠ પૃથ
આધારના વિષયમાં પણ લાગુ પડે છે. “ઁવં જાવ વળસ્સ
પ્રમાણે જે કહ્યું છે તેનું તાત્પર્ય એવું છે કે-પૃથિવીકાયિક સૂત્રોની
યિક સૂત્ર, તેજસ્કાયિક સૂત્ર, વાયુકાયિક સૂત્ર અને વનસ્પતિ
સમબળુ. પણ એ ઁવોની સ્થિતિના વિષયમાં જે વિશેષતા છે તે

તદુક્તમ્—“વાવીસઈ સહસ્તા, સત્ત સહસ્તાઈ તિન્નિ અહોરત્તં ।

વાણ તિન્નિ સહસ્તા, દસવાસસહસ્સિયારુક્ખે”

છાયા—દ્વાવિંશતિઃ સહસ્તાણિ સપ્તસહસ્તાણિ ત્રીણિ અહોરાત્રાણિ ।

વાતે ત્રીણિ સહસ્તાણિ દશવર્ષસહસ્તાણિ વૃક્ષે ॥” ઇતિ ।

‘ઉચ્છાસો વેમાયાણ’ ઉચ્છ્વાસો વિમાત્રયા=ઉચ્છાસકાલો વિમાત્રયા ભવતિ, એ તે ઇત્કાલેન શ્વાસોચ્છ્વાસં ગૃહ્ણન્તીતિ છદ્મસ્થૈર્જાતું ન શક્યત ઇતિ ભાવઃ ॥સૂ૦ ૧૯॥

॥ ઇતિ પૃથિવીકાયિકાદિ નિરૂપણમ્ ॥

અથ દ્વીન્દ્રિયવર્ણનમાહઃ—

મૂલમ્—વેઈંદિયાણં ઠિઈ માણિયઠ્ઠા ઉસ્સાસો વેમાયાણ, વેઈંદિયાણં આહારે પુચ્છા !, અણાભોગનિવ્વત્તિણ, તહેવ । તત્થ ણં જે સે આભોગનિવ્વત્તિણ સે ણં અસંખેજ્જસમઈણ અંતો મુહુ-

“વાવીસઈ સહસ્તા, સત્ત સહસ્તાઈ તિન્નિ અહોરત્તં ।

વાણ તિન્નિ સહસ્તા, દસવાસસહસ્સિયારુક્ખે ॥ ૧ ॥”

પૃથિવીકાયિક આદિ જીવોં કી સબ કી જઘન્યસ્થિતિ તો અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ પરન્તુ અપ્કાયિક જીવોં કી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ સાતહજારવર્ષ કી હૈ, તેજસ્કાયિક જીવોં કી ત્રીણ અહોરાત્ર કી હૈ, વાયુકાયિક જીવોં કી ત્રીણહજાર વર્ષ કી હૈ, ઓર વનસ્પતિકાયિક જીવોં કી ૧૦ હજારવર્ષકી હૈ । ઇસલિયે યહ કહા હૈ । “ઉચ્છાસો વેમાયાણ” ઉચ્છ્વાસકાલ વિમાત્રા સે હોતા હૈ જો એસા કહા ગયા હૈ—ઉસકા કારણ યહ હૈ કિ યે જીવ ઇતને કાલ કે બાદ શ્વસોચ્છ્વાસ ગ્રહણ કરતે હૈં યહ છદ્મસ્થોં કે જાનને મેં નહીં આતા હૈ ॥ સૂ૦ ॥ ૧૯ ॥

વાવીસઈ સહસ્તા, સત્ત સહસ્તાઈ તિન્નિ અહોરત્તં ।

વાણ તિન્નિ સહસ્તા, દસવાસ સહસ્સિયારુક્ખે ॥ ૧ ॥”

પૃથિવીકાયિક આદિ સઘણા જીવોની જઘન્ય (ઓછામાં ઓછી) સ્થિતિ તો અન્તર્મુહૂર્તની જ છે. પણ અપ્કાયિક જીવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાત હજાર વર્ષની છે, તેજસ્કાયિક જીવોની ત્રણ અહોરાત્ર (દિવસ રાત) ની છે, વાયુકાયિક જીવોની ત્રણ હજાર વર્ષની છે અને વનસ્પતિકાયિક જીવોની દસ હજાર વર્ષની છે.

“ઉચ્છાસો વેમાયાણ” “ઉચ્છ્વાસકાળ વિમાત્રાએ થાય છે,” એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે તે જીવો કેટલા કાળે શ્વાસોચ્છ્વાસ ગ્રહણ કરે છે તે જાણી શકાતું નથી. ॥ સૂ. ૧૯ ॥

त्ति ए वेमाया ए आहारद्वे समुपपज्जइ, से सं तहेव, जाव अणं-
तभागं आसायंति । वेइंदियाणं भंते जे पोग्गले आहारत्ता ए
गेण्हंति ते किं सव्वे आहारेंति णो सव्वे आहारेंति, गोयमा !
वेइंदियाणं दुविहे आहारे पन्नत्ते, तं जहा—लोमाहारे पक्खे वा—
हारे य । जे पोग्गले लोमाहारत्ता ए गिण्हंति ते सव्वे अपरि-
सेसिए आहारेंति, जे पोग्गले पक्खे वाहारत्ता ए गेण्हंति तेसिं णं
पोग्गलाणं असंखिज्जभागं आहारेंति, अणेगाइं च णं भागसहस्साइं
अणासाइज्जमाणाइं अफासाइज्जमाणाइं विद्वंसं आगच्छंति ।
एएसि णं भंते ! पोग्गलाणं अणासाइज्जमाणाणं अफासाइज्ज-
माणाणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा
विसेसाहिया वा, गोयमा सव्वत्थो वा पुग्गला अणासाइज्जमाणा
अफासाइज्जमाणा अनंतगुणा । वेइंदियाणं भंते जे पोग्गले
आहारत्ता ए गिण्हंति ते णं तेसिं पुग्गला कीसत्ता ए भुज्जो
भुज्जो परिणमंति ? गोयमा ! जिब्भदिय—फासिंदिय वेमाया ए
भुज्जो भुज्जो परिणमंति । वेइंदियाणं भंते ! पुव्वाहारिया पो-
ग्गला परिणया ? तहेव जाव नो अचलियं कम्मं निज्जरेंति ॥ सू० २० ॥

छाया—द्वीन्द्रियाणां स्थितिर्भणितव्या, उच्छ्वासो विमात्रया, द्वीन्द्रियाणा-

द्वीन्द्रियप्रस्तावका निरूपण—

‘ वेइंदियाणं ठिई भाणियन्वा ’ इत्यादि ।

(वेइंदियाणं ठिई भाणियन्वा) द्वीन्द्रियके प्रस्तावमें दो इन्द्रिय जीवों
की स्थिति का कथन करना चाहिये । (उस्सासो वेमाया ए) इनके उच्छ-

द्वीन्द्रिय प्रस्ताव—

“ वे इंदियाणं ठिई भाणियन्वा ” इत्यादि ।

(वेइंदियाणं ठिई भाणियन्वा) द्वीन्द्रिय जीवों की स्थिति का कथन करना चाहिये । (उस्सासो वेमाया ए) तेभनो श्वासोच्छ्वास विमा-
त्राथी थाय छे तेभ उड्डेवुं लेधये. (वेइंदियाणं आहारे पुच्छा) ते द्वीन्द्रिय

આહારે પૃચ્છા અનાભોગનિર્વર્તિતસ્તતથૈવ, તત્રયોઽસૌ આભોગનિર્વર્તિતઃ સોઽસંખ્યેય
સામયિક આન્તર્મુહૂર્ત્તિકો વિમાત્રયા આહારાર્થઃ સમુત્પદ્યતે, શેષં તથૈવ યાવદ-

વાસ કે વિષય મેં વિમાત્રા સે ઉચ્છવાસ હોતા હૈ એસા કહના ચાહિયે
(વેદિયાણં આહારેપુચ્છા) इन दो इन्द्रिय जीवों का आहार कैसा
होता है इस प्रकारसे इनके आहार के विषय में प्रश्न पहले की तरह
करना चाहिये-अर्थात् हे भदन्त ! दो इन्द्रिय जीव क्या आहारार्थी
होते हैं ? ऐसा प्रश्न करना चाहिये और उसका “हां होते हैं” इस
प्रकार से उत्तर देना चाहिये । (अणाभोग निव्वत्ति ए तहेव) अना-
भोगनिवर्तित आहार पूर्वकी तरह ही होता है-अर्थात् दो इन्द्रिय जीवोंका
आहार अनाभोगनिवर्तित और आभोगनिवर्तित दोनों प्रकारका होता है ।
इनमें जो अनाभोगनिवर्तित होता है वह तो नारकजीवोंकी तरहसे होता
है ऐसा जानना चाहिये । (तत्थ णं जे से आभोगनिव्वत्ति ए) तथा जो
आभोगनिवर्तित आहार होता है (से णं असंखेज्ज समइ ए अंतोमुहुत्ति ए)
वह असंख्यात समयवाले अन्तर्मुहूर्त में होता है । यह अन्तर्मुहूर्तरूप
समय यहां (वेमाया ए) विमात्रा से लिया गया है । (आहारट्टे समुप्प-
ज्जइ) इस तरह दो इन्द्रिय जीवों के आभोगनिवर्तित आहार की
अभिलाषा विमात्रा से असंख्यात समयवाले अन्तर्मुहूर्त में होती है ।
(सेसं तहेव जाव अणंतभागं आसायंति) इसके सिवाय बाकी का

જીવોનો આહાર કેવો હોય છે તે પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂર્વોક્ત જીવોની જેમ ઉદ્ભવવો
જોઈએ. એટલે કે આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછવો જોઈએ-હે ભદ્રન્ત ! દ્વીન્દ્રિય જીવોને
આહારની ઇચ્છા થાય છે ખરી ? અને તેનો એવો જવાબ મળવો જોઈએ કે-
હા, તેમને આહારની ઇચ્છા થાય છે. (અણાભોગ નિવ્વત્તિ એ તહેવ) અનાભોગ
નિવર્તિત આહાર આગળ બતાવ્યા પ્રમાણે થાય છે. એટલે કે દ્વીન્દ્રિય જીવો
આભોગનિવર્તિત અને અનાભોગનિવર્તિત, એ બન્ને પ્રકારનો આહાર લે છે.
તેમાંનો જે અનાભોગનિવર્તિત આહાર હોય છે તે નારક જીવોના અનાભોગ-
નિવર્તિત આહારની જેમ જ થાય છે. (તત્થણં જે સે આભોગનિવ્વત્તિ એ) તથા જે
આભોગનિવર્તિત આહાર હોય છે તે (સેણં અસંખેજ્જ સમઈ એ અંતો મુહુત્તિ એ)
અસંખ્યાત સમયવાળા અન્તર્મુહૂર્તમાં લેવાય છે. તે અન્તર્મુહૂર્તરૂપ સમય
અહીં (વેમાયા એ) વિમાત્રાથી લેવાયો છે (આહારટ્ટે સમુપ્પજ્જઈ) આ રીતે દ્વીન્દ્રિય
જીવોને આભોગનિવર્તિત આહારની ઇચ્છા વિમાત્રાથી અસંખ્યાત સમયવાળા
અન્તર્મુહૂર્તમાં થાય છે. (સેસં તહેવ જાવ અણંતભાગ આસાયંતિ) આ સિવાયનું

નન્તભાગમાસ્વાદયન્તિ । દ્વીન્દ્રિયા ભદન્ત ! યાન્ પુદ્ગલાનાહારતયા ગૃહ્ણન્તિ તાન્
કિં સર્વાનાહરન્તિ નો સર્વાનાહરન્તિ ? ગૌતમ ! દ્વીન્દ્રિયાણાં દ્વીત્રિધ આહારઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ

કથન નારક જીવોં કે આહાર સંબંધી પ્રકરણ કી तरह (અણંતભાગં
આસાયંતિ) યહાં તક કે પ્રકરણાનુસાર જાનના ચાહિયે—વહ પ્રકરણગત
પાઠ હસ પ્રકાર સે હૈ “ વેઈંદિયા કિં આહારં આહારયંતિ ? ” દોઈન્દ્રિય
જીવ કિસ પદાર્થ કા આહાર કરતે હૈં યહાં સે લેકર “ વેઈંદિયાણં ભંતે
જે પોગ્ગલે આહારત્તાણ ગિણંતિ તે ણં તેસિં પોગ્ગલાણં સેચાલંસિ
કઙ્ઘાગંઆહારંતિ ? કઙ્ઘાગં આસાયંતિ ? ગોયમા ! અસંખેજ્ઞઙ્ઘાગં
આહારંતિ” હૈ ભદન્ત ! દો ઈન્દ્રિય જીવ જિન પુદ્ગલોંકો આહારરૂપસે ગ્રહણ
કરતે હૈં વે ડન પુદ્ગલોંકે કિતને ભાગકા આહાર કરતે હૈં ? ઓર કિતને
ભાગકા આસ્વાદન કરતે હૈં ? ઉત્તર—હૈ ગૌતમ ! વે ગ્રહણકાલકે ઉત્તરકાલ
મેં અસંખ્યાતવેં ભાગકા આહાર કરતે હૈં યહાં તકકા સમસ્ત કથન નૈરયિક
જીવોં કી વક્તવ્યતા કી तरह જાનના ચાહિયે । તથા આસ્વાદન કે વિષય
મેં હસી સૂત્ર મેં યહ કહતે હૈં કિ આહારરૂપ સે ગૃહીત પુદ્ગલોં કે અનંતવેં
ભાગ કા વે દો ઈન્દ્રિય જીવ રસનાઈન્દ્રિય દ્વારા આસ્વાદન કરતે હૈં ।

(વેઈંદિયાણં ભંતે ! પોગ્ગલે આહારત્તાણ ગેણંતિ તે કિ સઘ્વે
આહારંતિ, ણો સઘ્વે આહારંતિ ?) હૈ ભદન્ત ! દો ઈન્દ્રિય જીવ જિન
પુદ્ગલોં કો આહારરૂપ સે ગ્રહણ કરતે હૈં, વે કયા ડન સઘ્વ કા હી આહાર

આક્રીનું સમસ્ત કથન નારક ઇવોના આહાર વિષેના પ્રકરણમાં “ અણંતભાગં-
આસાયંતિ” ત્યાં સુધી બતાવ્યા પ્રમાણે સમજવું. તે પ્રકરણમાં આપેલો પાઠ
આ પ્રમાણે છે—“વેઈંદિયા કિં આહારં આહારયંતિ”—એ ઇન્દ્રિય ઇવો કેવા પ્રકારનો
આહાર કરે છે” ત્યાંથી શરૂ કરીને “ વેઈંદિયાણં ભંતે ! જો પોગ્ગલે આહારત્તાણ
ગિણંતિ તેણ તેસિ પોગ્ગલાણ સેચાલંસિ કઙ્ઘાગં આહારંતિ ? કઙ્ઘાગં આસાયંતિ ?
ગોયમા ! અસંખેજ્ઞઙ્ઘાગ આહારંતિ”—“હૈ ભદન્ત ! દ્વીન્દ્રિય ઇવ જે પુદ્ગલોને
આહારરૂપે ગ્રહણ કરે છે તે પુદ્ગલોના કેટલામા ભાગને તેઓ આહારરૂપે
ગ્રહણ કરે છે ? અને કેટલામા ભાગનું આસ્વાદન કરે છે ? ઉત્તર—હૈ ગૌતમ !
તેઓ અસંખ્યાતમા ભાગનો આહાર કરે છે.” ત્યાં સુધીનું બધું વર્ણન નારક
ઇવોના વર્ણન પ્રમાણે જ સમજવું. આસ્વાદનના વિષયમાં એજ સૂત્રમાં એવું
કહેવામાં આવ્યું છે કે એ ઇન્દ્રિય ઇવો આહારરૂપે ગ્રહણ કરેલ પુદ્ગલોના
અનંતમા ભાગનું રસના ઇન્દ્રિય દ્વારા આસ્વાદન કરે છે. (વેઈંદિયાણં ભંતે ! જો
પોગ્ગલે આહારત્તાણ ગેણંતિ તે કિ સઘ્વે આહારંતિ ણો સઘ્વે આહારંતિ ?) હૈ-
ભદન્ત ! દ્વીન્દ્રિય ઇવો જે પુદ્ગલોને આહારરૂપે ગ્રહણ કરે છે, તે બધાં

તથા-લોમાહારઃ પ્રક્ષેપાહારશ્ચ । યાન્ પુદ્ગલાન્ લોમાહારતયા ગૃહ્ણન્તિ તાન્ સર્વાન્ અપરિશેષિતાન્ આહરન્તિ, યાન્ પુદ્ગલાન્ પ્રક્ષેપાહારતયા ગૃહ્ણન્તિ તેષાં પુદ્ગલાનામસંખ્યેયભાગમાહરન્તિ, અનેકાનિ ચ સ્વલ્પ ભાગસહસ્રાણિ અનાસ્વાદ્યમાનાનિ અસ્પૃશ્યમાનાનિ વિધ્વંસમાગચ્છંતિ । એતેષાં ભદન્ત ! પુદ્ગલાનામનાસ્વાદ્યમાનાનામ્ અસ્પૃશ્યમાનાનાં ચ કતરે કતરેભ્યોઽલ્પા વા વહુકા વા તુલ્યા વા વિશેષાધિકા વા ?

કરતે હૈં, યા સ્વ કા આહાર નહીં કરતે હૈં ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (વેદિયાણંદુવિદે આહારે પળત્તે) દો ઇન્દ્રિય જીવોં કા આહાર દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । (તં જહા) વહુ ઇસ પ્રકાર સે હૈં—(લોમાહારે પક્ષેવાહારે ચ) એક લોમાહાર ઓર દૂસરા પ્રક્ષેપાહાર । (જે પોગલે લોમાહારત્તાએ ગિળ્હંતિ તે સર્વે અપરિશેષિએ આહારેતિ) જિન પુદ્ગલોં કો વે દો ઇન્દ્રિયજીવ લોમાહારરૂપ સે ગ્રહણ કરતે હૈં ઊન સ્વ કો વે સમ્પૂર્ણરૂપ સે ખા જાતે હૈં । (જે પોગલે પક્ષેવાહારત્તાએ ગિળ્હંતિ તેસિં ણં પોગલાણં અસંખિજ્ઞભાગં આહારેતિ) તથા જિન પુદ્ગલોં કો વે પ્રક્ષેપાહારરૂપ સે ગ્રહણ કરતે હૈં, ઊનકે અસંખ્યાતર્વે ભાગ કા તો વે આહાર કરતે હૈં (અણેગાઈં ચ ણં ભાગસહસ્સાઈં અણાસાહજ્ઞમાણાઈં અફાસાહજ્ઞમાણાઈં વિધ્વંસં આગચ્છંતિ) વાકી અનેક હજાર ભાગ ચર્ચે વિના સ્પર્શ કિયે વિના નષ્ટ હો જાતે હૈં । (એસિં ણં મંતે ! પોગલાણં અણાસાહજ્ઞમાણાણં અફાસાહજ્ઞમાણાણં ચ કયરે હિંતો અપ્પા વા વહુયા વા તુલ્યા વા વિસેસાહિયા વા ?) હે ભદન્ત ! ઇન નહીં ચર્ચે હુએ, નહીં છુએ હુએ

પુદ્ગલોનો તેઓ આહાર કરે છે કે તે બધાં પુદ્ગલોનો તેઓ આહાર કરતા નથી?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (વેદિયાણં દુવિદે આહારે પળત્તે) બે ઇન્દ્રિય જીવોના આહાર બે પ્રકારના કહ્યા છે. (જહા) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે—(લોમાહારે પક્ષેવાહારે ચ) (૧) લોમાહાર અને (૨) પ્રક્ષેપાહાર. (જે પોગલે લોમાહારત્તાએ ગેળ્હંતિ તે સર્વે અપરિશેષિએ આહારેતિ) જે પુદ્ગલોને તેઓ લોમાહારરૂપે ગ્રહણ કરે છે તે બધાંને તેઓ પૂરે પૂરા ખાઈ જાય છે. (જે પોગલે પક્ષેવાહારત્તાએ ગેળ્હંતિ તેસિં ણં પોગલાણં અસંખિજ્ઞ ભાગં આહારેતિ) તથા જે પુદ્ગલોને તેઓ પ્રક્ષેપાહારરૂપે ગ્રહણ કરે છે, તેમના અસંખ્યાતર્વા ભાગનો તેઓ આહાર કરે છે, (અણેગાઈં ચ ણં ભાગસહસ્સાઈં અણાસાહજ્ઞમાણાઈં અફાસાહજ્ઞમાણાઈં વિધ્વંસં આગચ્છંતિ) બાકીના અનેક હજાર ભાગોનો વિના આગ્યે અને વિનાસ્પર્શ કર્યે નાશ થઈ જાય છે (એ એ સિં ણં મંતે ! પોગલાણં અણાસાહજ્ઞમાણાણં અફાસાહજ્ઞમાણાણં ચ કયરે હિંતો અપ્પા વા વહુયા તુલ્યા વા વિસેસાહિયાવા ?) હે ભદન્ત ! તે નહીં અખાયેલ અને નહીં સ્પર્શ પામેલ પુદ્ગલોમાંના કયાં

ગૌતમ ! સર્વસ્તોક્તાઃ પુદ્ગલા અનાસ્વાદ્યમાનાઃ, અસ્પૃશ્યમાના અનન્તગુણાઃ । દ્વોન્દ્રિયા
ભદન્ત ! યાન્ પુદ્ગલાનાહારતયા ગૃહ્ણન્તિ તે તેષાં પુદ્ગલાઃ કીદૃશતયા ભૂયોભૂયઃ
પરિણમન્તિ, ગૌતમ ! જિહ્વેન્દ્રિય સ્પર્શેન્દ્રિય દિમાત્રતયા ભૂયોભૂયઃ પરિણમન્તિ,
દ્વીન્દ્રિયાણાં ભદન્ત ! પૂર્વાહતાઃ પુદ્ગલાઃ પરિણતાઃ તથૈવ યાવત્ નો અચલિતં કર્મ
નિર્જરયન્તિ ॥મુ૦૨૦॥

પુદ્ગલોં મેં કૌન પુદ્ગલ કિન પુદ્ગલોં સે અલ્પ હૈં ?, કૌન પુદ્ગલ કિન પુદ્ગલોં
સે બહુન હૈં ? કૌન પુદ્ગલ કિન પુદ્ગલોં કે તુલ્ય હૈં ? કૌન પુદ્ગલ કિન
પુદ્ગલોં સે વિશેષાધિક હૈં ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સવ્વત્થો વા
પુગ્ગલા અણાસાહજ્જમાણા, અફાસાહજ્જમાણા અણંતગુણા) હે ગૌતમ !
જો પુદ્ગલ ચ્ચવને મેં નહીં આયે હૈં વે પુદ્ગલ સવ્વ સે કમ હૈં ઓર જો પુદ્ગલ
સ્પર્શ કરને મેં નહીં આયે હૈં વે અનંતગુણે હૈં । (વેઈંદિયાણં મંતે ! જે
પોગ્ગલે આહારત્તાણ મિણ્હંતિ તેણં તેસિં પોગ્ગલા કીસત્તાણ મુજ્જોર
પરિણમન્તિ ?) હે ભદન્ત ! જિન પુદ્ગલોં કો દો ઇન્દ્રિય જીવ આહારરૂપસે
ગ્રહણ કરતે હૈં उनके વે પુદ્ગલ કિસ આકાર સે વારંવાર પરિણમતે હૈં ?
(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જિર્ઞિમદિય ફાસિંદિય વેમાયાણ મુજ્જોર પરિણ-
મન્તિ) જિહ્વાઇન્દ્રિય ઓર સ્પર્શનઇન્દ્રિય કી વિવિધતા સે વે પુદ્ગલ
વારંવાર પરિણમતે હૈં । (વેઈંદિયાણં પુવ્વાહારિયા પોગ્ગલા પરિણયા ?)
હે ભદન્ત ! દો ઇન્દ્રિય જીવોં કે દ્વારા પૂર્વકાલ મેં આહારરૂપ સે ગ્રહણ
કિયે હુણ પુદ્ગલ પરિણત હો ચુકે હૈં ક્યા ? (તથૈવ જાવ નો અચલિયં

પુદ્ગલોથી ઓછાં છે ? ક્યાં પુદ્ગલો ક્યાં કરતાં વધારે છે ? ક્યાં પુદ્ગલો ક્યાં
પુદ્ગલોની સમાન છે ? ક્યાં પુદ્ગલો ક્યાં પુદ્ગલોથી વિશેષાધિક છે ? (ગોયમા !)
હે ગૌતમ ! (સવ્વત્થો વા પુગ્ગલા અણાસાહજ્જમાણા, અફાસાહજ્જમાણા અણંત ગુણા)
જે પુદ્ગલો ચાખવામાં આવ્યાં હોતાં નથી તે પુદ્ગલોની સંખ્યા સૌથી ઓછી
હોય છે, અને સ્પર્શ ક્યાં વિનાના પુદ્ગલોની સંખ્યા અનંત ગણી હોય છે.

(વેઈંદિયાણં મંતે ! જે પોગ્ગલે આહારત્તાણ મિણ્હંતિ તેણં તેસિં પુગ્ગલા
કીસત્તાણ મુજ્જોર પરિણમન્તિ ?) હે ભદન્ત ! જો ઇન્દ્રિય જીવો જે પુદ્ગલોને
આહારરૂપે ગ્રહણ કરે છે તે પુદ્ગલો કેવા આકારે વારંવાર પરિણમે છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (જિર્ઞિમદિય ફાસિંદિય વેમાયાણ મુજ્જોર પરિણમન્તિ)
જિહ્વા ઇન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિયની વિવિધતાએ તે પુદ્ગલો વારંવાર પરિણમે છે.
(વેઈંદિયાણં પુવ્વાહારિયા પોગ્ગલા પરિણયા ?) હે ભદન્ત ! જો ઇન્દ્રિય જીવો
દ્વારા પૂર્વકાળે આહારરૂપે ગ્રહણ કરાયેલ પુદ્ગલો પરિણત થઈ ચુક્યાં હોય છે

ટીકા—એકેન્દ્રિયજીવાનાં સ્થિત્યાદિકં નિરૂપ્ય સામ્પ્રતં દ્વીન્દ્રિયાણાં સ્થિત્યા-
દિકં નિરૂપયન્નાહ—બેઈન્દિયાણં इत्यादि । ‘બેઈન્દિયાણં’ દ્વીન્દ્રિયાણાં ‘ઠિઈ’
સ્થિતિઃ ‘ભણિયન્વા’ ભણિતવ્યા, દ્વાદશવર્ષાણિ સ્થિતિર્દ્વીન્દ્રિયાણાં કથનીયેતિ-
ભાવઃ । તદનુ ‘ઉસ્સાસો’ ઉચ્છ્વાસઃ=શ્વાસોચ્છ્વાસઃ ‘વિમાયાણ’ વિમાત્રયા=વિ-
વિષમા=છદ્વસ્થૈર્નિશ્ચેતુમશકયા માત્રા=કાલવિભાગઃ તયા, કિયત્કાલેન દ્વીન્દ્રિયાઃ
શ્વાસોચ્છ્વાસં ગૃહ્ણન્તીતિ છદ્વસ્થૈર્જ્ઞાતુમશકયં ભવતિ । ‘બેઈન્દિયાણં’ દ્વીન્દ્રિયાણાં
‘આહારે’ આહારવિષયે ‘પૃચ્છા’ પૃચ્છા=પ્રશ્નઃ ‘અણાભોગણિયત્તિણ’ અનાભોગનિર્વ-
કમ્મં નિજ્જરેતિ) यह सब पूर्व की तरह ही “ नो अचलियं कम्मं निज्ज-
रेंति ” इस पाठतक समझना चाहिये ।

ટીકાર્થ—इस सूत्र द्वारा सूत्रकारने द्वीन्द्रिय जीवों की स्थिति आदि
का निरूपण किया है । क्योंकि एकेन्द्रिय जीवों की स्थिति आदि का वे
पहले निरूपण कर चुके हैं । इसमें उन्होंने द्वीन्द्रियजीवों की उत्कृष्ट
स्थिति १२ वर्ष की कही है । उच्छ्वास को विमात्रा से कहा है ।
विमात्रा में “ वि ” शब्द विषम अर्थ का वाचक है और “ मात्रा ”
शब्द कालविभाग का । जहाँ काल का विभाग निश्चित करने में अशक्य
हो उसका नाम विमात्रा है । द्वीन्द्रिय जीव कितने काल में श्वासो-
च्छ्वास लेते हैं यह निश्चित करके नहीं कहा जा सकता है । इसलिये
श्वासोच्छ्वास को विमात्रा से कहा है । दो इन्द्रिय जीवों के विषय
में जब आहार संबंधी प्रश्न किया गया तो वहाँ यह उत्तररूप में प्रकट
किया गया कि इनका दोनों प्रकार का आहार होता है । “ आहार

કે નહીં ? (તહેવ જાવ નો અચલિયં કમ્મં નિજ્જરેતિ) આ બધી બાબત “નો અચ-
લિયં કમ્મં નિજ્જરેતિ” સુધીના પાઠ પ્રમાણે આગળ મુજબ સમજવી.

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારે બે ઇન્દ્રિય જીવોની સ્થિતિ વગેરેનું
નિરૂપણ કર્યું છે, કારણ કે એકેન્દ્રિય જીવોની સ્થિતિ વગેરેનું નિરૂપણ તે
આગળ કરવામાં આવ્યું છે. આ સૂત્રમાં તેમણે બે ઇન્દ્રિય જીવોની ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિ (આયુષ્ય) બાર વર્ષની કહી છે. ઉચ્છ્વાસ વિમાત્રાવાળો કહ્યો છે.
“વિમાત્રા” પદમાં વિ ઉપસર્ગ વિષમ અર્થનો વાચક છે અને ‘માત્રા’ કાળ-
વિભાગનો વાચક છે. જ્યાં કાળનો વિભાગ નક્કી કરવો અશક્ય હોય તેનું
નામ વિમાત્રા છે. બે ઇન્દ્રિય જીવો કેટલા કાળે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે તે નિશ્ચિત
કરીને કહી શકાતું નથી. તેથી તેમના શ્વાસોચ્છ્વાસને વિમાત્રાવાળો કહ્યો છે.
બે ઇન્દ્રિય જીવોના આહારના વિષયમાં પૂછાયેલ પ્રશ્નના જવાબમાં એમ બતા-
વવામાં આવ્યું છે કે તેઓ બન્ને પ્રકારનો આહાર ગ્રહણ કરે છે. “આહાર

ર્ચિતઃ, ઇચ્છામન્તરેણ જાયમાન આહારાભિલાષઃ ‘તદેવ’ તથૈવ નારકવદેવ, સ ચ તેષામ્ અનુસમયં=પ્રતિસમયં અવિરહિતં=વિરહરહિતં નિરન્તરં ભવતિ । ‘તત્થ ણે જે સે’ તત્ર સ્વલુ યોડસૌ ‘આભોગનિવ્વત્તિ’ આભોગનિર્વર્તિતઃ ‘આહારયામિ’ ઇતીચ્છાપૂર્વકં જાયમાન આહારાભિલાષઃ સ સ્વલુ દ્વીન્દ્રિયાણાં ‘અસંખેજ્જસમઇ’ અસંખ્યાતસામયિકઃ-અસંખ્યાત સમયવાન્, અસંખ્યાતસમયસ્તુ અવસર્પિણ્યાદિરૂપો-ડપિ ભવતીત્યત આહઃ ‘અન્તોમુહુત્તિ’ આન્તર્મુહૂર્ત્તિકઃ=અન્તર્મુહૂર્ત્તકાલિકઃ, તસ્મિન્નન્તર્મુહૂર્ત્તેડપિ ‘વેમાયા’ વિમાત્રયા=વિપમાન્તર્મુહૂર્ત્તરૂપયા, વિમાત્રત્વંચાત્ર સમયા સંખ્યેયત્વસ્યાસંખ્યેયભેદવત્ત્વાદ્ વિજ્ઞેયમ્ ‘આહારહે’ આહારાર્થઃ ‘સમુપ્પજ્જઈ’ સમુત્પદ્યતે । ‘સેસં’ શેષમ્ અવશિષ્ટં ‘તદેવ’ તથૈવ ‘જાવ’ યાવત્-યાવચ્છન્દેન

કરૂં” હસ પ્રકાર કી ઇચ્છા કે વિના જો આહાર હોતા હૈ વહ અનાભોગ-નિર્વર્તિત આહાર હૈ । ઓર યહ અનાભોગનિર્વર્તિત આહાર કી અભિ-લાષા ઉનકે અવિરહિતરૂપ સે નિરન્તર હોતી રહતી હૈ । નારકજીવોંકે આહાર કે પ્રકરણ મેં જિસ પ્રકાર સે હસ આહાર કા કથન કિયા ગયા હૈ વૈસી હી કથન યહાં પર જાનના ચાહિયે । આભોગનિર્વર્તિત આહાર જો “આહાર કરૂં” હસ પ્રકાર કી અભિલાષા સે હોતા હૈ વહ દ્વીન્દ્રિય જીવોં કે અસંખ્યાત સમયવાલે અન્તર્મુહૂર્ત્ત મેં હોતા હૈ । ઓર યહ અન્તર્મુહૂર્ત્ત મી યહાં વિમાત્રારૂપ સે લિયા ગયા હૈ । ક્યોંકિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત કા અસંખ્યાત સમય મી અસંખ્યાત ભેદવાલા હોતી હૈ । તાત્પર્ય-કહને કા યહ હૈ કિ દો ઇન્દ્રિય જીવોં કા આભોગનિર્વર્તિત આહાર હોતા હૈ ઉસકા કાલ અસંખ્યાત સમય કહા ગયા હૈ । સો યહ અસંખ્યાત સમય અવસર્પિણી આદિરૂપ મી હો સકતા હૈ । હસલિયે

કરૂં” એવી ઇચ્છા વિના જે આહાર ગ્રહણ કરાય છે તે આહારને અનાભોગ-નિર્વર્તિત આહાર કહે છે. અને તે અનાભોગનિર્વર્તિત આહારની અભિલાષા તેમને અવિલમ્બપણે નિરન્તર થતી રહે છે. નારક જીવોના આહારના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે તેમના આ આહારનું કથન કર્યું છે તે પ્રમાણે જ કથન બેઘન્દ્રિય જીવોના આહારના વિષયમાં સમજવું. “હું આહાર કરૂં” આ પ્રકારની ઇચ્છા-પૂર્વક જે આભોગનિર્વર્તિત આહાર લેવાય છે તે બેઘન્દ્રિય જીવો અસંખ્યાત સમયવાળા અન્તર્મુહૂર્ત્તમાં લે છે. અને તે અન્તર્મુહૂર્ત્ત પાશુ અહીં વિમાત્રારૂપે લેવાયું છે. કારણ કે અન્તર્મુહૂર્ત્તની અસંખ્યાત સમયતાને લીધે તે અસંખ્યાત ભેદવાળો હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે બે ઇન્દ્રિય જીવોના આભોગનિર્વર્તિત આહારનો કાળ અસંખ્યાત સમય કહ્યો છે. તે અસંખ્યાત સમય અવસર્પિણી આદિ રૂપ પાશુ હોઈ શકે છે. તેથી અસંખ્યાત સમયરૂપ અવસર્પિણી કાળ

‘વેદિયા કિં આહારં આદરંતિ’ इत्यारभ्य ‘वेदियाणं भन्ते ! जे पोग्गळे आहार-
त्ताएगिण्हंति तेणं तेसिं पोग्गलाणं सेयालंसि कइभागं आहारेंति ?’ कइभागं आसा-
यंति ? गोयमा ! असंखेज्जइभागं आहारेंति” इत्यन्तं सर्वे नैरयिक वक्तव्यतावद्
विज्ञेयम् । अत्र सूत्र एव प्रोच्यते—‘अणंतभागं’ अनन्तभागं आहारतया गृहीतानां
पुद्गलानामनन्तभागं ‘आसायंति’ आस्वादयन्तिरसनेन्द्रियद्वारेण उपलभन्ते इत्यर्थः ।

असंख्यात समयरूप अवसर्पिणी आदि काल यहां ग्रहण न हो इसके
लिये असंख्यात समयवाला अन्तर्मुहूर्त काल यहाँ लिया गया है ।
अन्तर्मुहूर्त भी असंख्यात समय का असंख्यात भेदवाला होता है ।
इसलिये इनका यह आहार किस किस भेदवाले अन्तर्मुहूर्त में होता है
यह भी निश्चित नहीं हो सकता है इसीलिये इसे विमात्रारूप से कहा
गया है । विमात्रा से असंख्यात समयवाला दो इन्द्रिय जीव का आहार
दो प्रकार का कहा गया है । एक रोमाहार और दूसरा प्रक्षेपाहार । जो
आहार वृष्टि आदि कालादिकों में बहुमूत्रता से जाना जाता है वह
लोमाहार है । तथा ग्रास-कौरों-के रूपमें जो आहार मुखमें डाला जाता
है वह प्रक्षेपाहार है । रोमद्वारा जो पुद्गल वर्षादिऋतुओंमें शरीरमें प्रविष्ट
होते हैं वह रोमाहार हैं । रोम द्वारा शरीर में प्रविष्ट हुए पुद्गलों का
ज्ञान बहुमूत्रता से होता है । रोमाहार द्वारा छीन्द्रिय जीव जिन पुद्गलों
को आहाररूप से ग्रहण करते हैं वे पुद्गल सम्पूर्णरूप से आहार में
उपयुक्त हो जाते हैं उनमें एक भी ऐसा पुद्गल नहीं बचता जो आहार-

અહણુ ન કરવાને માટે અહીં અસંખ્યાત સમયવાળો અન્તર્મુહૂર્તકાળ લેવામાં
આવ્યો છે. અન્તર્મુહૂર્ત પણ અસંખ્યાત સમયનું હોય છે. તેથી તેમનો તે
આહાર કયા સમયે થાય છે તે પણ નક્કી થઈ શકતું નથી. તેથી તેને વિમાત્રા
વાળો કહ્યો છે. વિમાત્રાની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત સમયવાળા બે ઇન્દ્રિય જીવનો
આહાર બે પ્રકારનો કહ્યો છે.—(૧) રોમાહાર (લોમાહાર) અને (૨) પ્રક્ષેપાહાર.
બે આહાર કાલાદિકોમાં બહુમૂત્રતાથી બાણી શકાય છે તે આહારને લોમાહાર
કહે છે, તથા બે આહાર કોળિયા દ્વારા મુખમાં મૂકાય છે તે આહારને પ્રક્ષે-
પાહાર કહે છે. રોમ દ્વારા બે પુદ્ગલો વર્ષાદિ ઋતુઓમાં શરીરમાં પ્રવેશ
પામે છે તેને રોમાહાર કહે છે. રોમ દ્વારા શરીરમાં પ્રવેશ થયેલાં પુદ્ગલોનું
જ્ઞાન બહુમૂત્રતાથી થાય છે. રોમાહાર દ્વારા બે પુદ્ગલોને બે ઇન્દ્રિય જીવો
આહારરૂપે અહણુ કરે છે તે પુદ્ગલો સંપૂર્ણ રીતે આહારમાં ઉપયુક્ત થઈ
બચે છે તેમાંનું એક પણ પુદ્ગલ આહારમાં ઉપયુક્ત થતું ન હોય એવું બનતું

રૂપ સે ઉપયુક્ત ન હોતા હો । દ્વીન્દ્રિય જીવ જિન પુદ્ગલોં કો પ્રક્ષેપાહાર દ્વારા ગ્રહણ કરતે હૈં ઉનમૈં વિશેષતા હૈં ઓર વહ્ હસ પ્રકાર સે હૈં કિ- પ્રક્ષેપાહાર દ્વારા જો પુદ્ગલ આહાર કે લિયે ગ્રહણ કિયે જાતે હૈં વે સમી દ્વીન્દ્રિય જીવોં કે આહાર મૈં ઉપયુક્ત હોતે હોં સો વાત નહીં હૈં કિન્તુ ઉન ગૃહીત પુદ્ગલોં મૈં સે અસંખ્યાતવૈં ભાગ કે પુદ્ગલ હી એસે હોતે હૈં જો આહાર મૈં કામ આતે હૈં વાકી કે ઉસ ગૃહીત આહાર કે પુદ્ગલોં મૈં સે એસે કઈ હજાર ભાગ હૈં જો રસનેન્દ્રિય દ્વારા સ્વાદ કે વિષયભૂત નહીં નહીં બનતે હૈં । ઓર સ્પર્શન દ્વિન્દ્રિય દ્વારા છૂનેતક મૈં મી નહીં આતે હૈં । કિન્તુ નષ્ટ હો જાતે હૈં । નષ્ટ હો જાને કા તાત્પર્ય હસ આહાર મૈં એસા હૈં કિ જિન પુદ્ગલોં કો યે દ્વીન્દ્રિય જીવ પ્રક્ષેપાહાર દ્વારા ગ્રહણ કરતે હૈં- ઉન ગૃહીત પુદ્ગલોં કે કઈ હજાર ભાગ આસ્વાદ ઓર સ્પર્શ કે વિષયભૂત ન બનકર હી સૂક્ષ્મ ઓર સ્થૂલરૂપ સે કિતને પુદ્ગલ શરીર કે વાહર ઓર કિતને પુદ્ગલ શરીર કે અંતર હી નષ્ટ હો જાતે હૈં । અબ પ્રશ્ન યહ હોતા હૈં કિ જો પુદ્ગલ અનાસ્વાદ્યમાન હૈં ઓર અસ્પૃશ્યમાન હૈં તથા શરીર કે અંતર વાહર જિન કા ધ્વંસ હો જાતા હૈં ઉન પુદ્ગલોં કે વીચ મૈં કૌન પુદ્ગલ કિન પુદ્ગલોં સે અલ્પ હૈં, કિનસે ઝ્યાદા હૈં, કિનકે તુલ્ય હૈં ઓર કિન સે વિશેષાધિક હૈં । તબ હસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર દેતે હુણ

નથી. યે ઇન્દ્રિય જીવો પ્રક્ષેપાહાર દ્વારા જે પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે તે પુદ્ગલોમાં આ પ્રકારની વિશેષતા હોય છે-પ્રક્ષેપાહાર દ્વારા જે પુદ્ગલો આહારને માટે ગ્રહણ કરાય છે તે બધાં પુદ્ગલો યે ઇન્દ્રિય જીવોના આહારમાં ઉપયુક્ત થાય છે એવું બનતું નથી, પણ તે ગૃહીત પુદ્ગલોમાંના અસંખ્યાત પુદ્ગલો જ એવાં હોય છે કે જે આહારના કામમાં આવે છે બાકીના ગૃહીત પુદ્ગલોમાં એવાં કેટલાય હજાર ભાગ હોય છે કે જે રસનાઇન્દ્રિય દ્વારા સ્વાદના વિષયભૂત બનતાં નથી, અને સ્પર્શન્દ્રિય દ્વારા સ્પર્શ પણ પામતાં નથી. પણ તેઓ નષ્ટ થઈ જાય છે. આહીં નષ્ટ થઈ જવાનું તાત્પર્ય એવું છે કે જે પુદ્ગલોને દ્વીન્દ્રિય જીવો પ્રક્ષેપાહાર દ્વારા ગ્રહણ કરે છે, તે ગૃહીત પુદ્ગલોના કેટલાય હજાર ભાગ આસ્વાદ કે સ્પર્શના વિષયભૂત બન્યા વિના જ સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ રૂપે (કેટલાંક પુદ્ગલ) શરીરની બહાર અને કેટલાંક પુદ્ગલ શરીરની અંદર જ નાશ પામે છે. હવે એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે જે પુદ્ગલો સ્વાદ કે સ્પર્શના વિષયભૂત બનતાં નથી અને જેમનો શરીરની બહાર કે અંદર નાશ થઈ જાય છે તે પુદ્ગલોમાંના કયાં પુદ્ગલો કયાં પુદ્ગલોથી ઓછાં છે? કયાં પુદ્ગલો વધારે હોય છે? કયાં પુદ્ગલો સમાન છે? અને કયાં પુદ્ગલો વિશેષાધિક છે? આ

ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘વેદંદિયાણં ભંતે !’ દ્વીન્દ્રિયાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ‘જે પોગલે’ યાન્ પુદ્ગલાન્ ‘આહારત્તાણ ગેહંતિ’ આહારતયા ગૃહ્ણન્તિ ‘તે’ તાન્ કિં ‘સવ્વે આહારંતિ’ સર્વાન્ આહરન્તિ ? અથવા ‘નો સવ્વે આહરંતિ’ ન સર્વાન્ આહરન્તિ ? इति प्रश्नः । उत्तरमाह—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘वेदंदिયાणं’ દ્વીન્દ્રિયાણાં ‘દુવિહે’ દ્વિવિધઃ

ભગવાન્ ને કહ્યાં કે હે ગૌતમ ! જો પુદ્ગલ અનાસ્વાદ્યમાન હૈં અર્થાત્ રસનેન્દ્રિય કે વિષયભૂત નહીં હુએ હૈં કેવલ રસનેન્દ્રિય ગમ્ય હૈં વે સ્તોક (થોડે) હૈં—અર્થાત્ અસ્પૃશ્યમાન પુદ્ગલોં કે અનન્તભાગવર્તી હૈં । તથા જો અસ્પૃશ્યમાન સ્પર્શન ઇન્દ્રિય કે વિષયભૂત નહીં હુએ હૈં—કેવલ સ્પર્શનેન્દ્રિયગમ્ય હૈં—વે પુદ્ગલ રસનાઇન્દ્રિય કે અવિષયભૂત બને હુએ પુદ્ગલોં કી અપેક્ષા અનન્તગુણે હૈં । પુનઃ ગૌતમસ્વામીને પ્રશ્ન કિયા કે હે ભદન્ત ? દો ઇન્દ્રિય જીવ જિન પુદ્ગલોં કો આહારરૂપ સે ગ્રહણ કરતે હૈં વે પુદ્ગલ ઉનકે કિસ આકારસે વારંવાર પરિણમિત હોતે રહતે હૈં ? તવ ઇસકા ઉત્તર પ્રશ્નને યોં દિયા કે હે ગૌતમ ! દો ઇન્દ્રિય જીવોં કે સ્પર્શન ઓર રસના યે દો હી ઇન્દ્રિયાં હોતીં હૈં—સો યે આહારરૂપ સે ગ્રહણ કિયે પુદ્ગલ વિવિધ પ્રકાર સે જિહ્વાઇન્દ્રિયરૂપ સે ઓર સ્પર્શન ઇન્દ્રિયરૂપ સે વારંવાર પરિણમિત હોતે રહતે હૈં । ગૌતમસ્વામીને પ્રશ્ન સે ફિર પૂછા કે હે ભદન્ત ! ઇન દ્વીન્દ્રિય જીવોં ને જિન પુદ્ગલોં કો આહારરૂપ સે પૂર્વકાલ મેં ગ્રહણ કિયા વે પુદ્ગલ કયા પરિણામ કો પ્રાપ્ત કર ચુકતે હૈં ? તવ પ્રશ્ન ને સમજાયા કે હે ગૌતમ ! ઇસ વિષય મેં નારક જીવોં કે ઇસ પ્રકરણ મેં

પ્રશ્નના જવાબમાં લગવાને કહ્યું છે—કે હે ગૌતમ ! જે પુદ્ગલો અનાસ્વાદ્યમાન છે એટલે કે ફક્ત રસનાઇન્દ્રિયના વિષયભૂત જ બન્યાં છે તેઓ સ્તોક (ઓછાં) છે. એટલે કે અસ્પૃશ્યમાન પુદ્ગલોના અનન્ત ભાગવર્તી છે. તથા જે અસ્પૃશ્યમાન-ફક્ત સ્પર્શેન્દ્રિયના વિષયભૂત છે—સ્પર્શેન્દ્રિય ગમ્ય છે—તે પુદ્ગલો રસના ઇન્દ્રિયને વિષયભૂત બનેલાં પુદ્ગલો કરતાં અનંત ઘણા છે. વળી ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે કે હે ભદન્ત ! દ્વીન્દ્રિય જીવો જે પુદ્ગલોને આહારરૂપે ગ્રહણ કરે છે તે પુદ્ગલો કયા આકારે વારંવાર પરિણમ્યાં કરે છે ? તેના જવાબમાં પ્રશ્નને કહ્યું કે હે ગૌતમ ! દ્વીન્દ્રિય જીવોને સ્પર્શન અને રસના, એ એ ઇન્દ્રિયો જ હોય છે. તેથી આહારરૂપે ગ્રહણ કરાયેલાં તે પુદ્ગલો વારંવાર જિહ્વા ઇન્દ્રિય અને સ્પર્શન ઇન્દ્રિય રૂપે પરિણમિત થયાં કરે છે. વળી ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે હે ભદન્ત ! તે દ્વીન્દ્રિય જીવોએ જે પુદ્ગલોને આહારરૂપે પૂર્વકાળે ગ્રહણ કર્યા હોય છે તે પુદ્ગલો શું પરિણમન પામી ચૂક્યાં હોય છે ? ત્યારે પ્રશ્ન તેમને આ પ્રમાણે સમજાવે છે કે હે ગૌતમ ! આ વિષયના સંબંધમાં નારક

‘आहारे’ आहारः ‘पञ्चत्ते’ प्रज्ञप्तः ‘तं जहा’ तद्यथा—‘लोमाहारे’ रोमाहारः, यो कालादिषु बहुमूत्रतया ज्ञायते सः ‘पक्खेवाहारेय’ प्रक्षेपाहारश्च; कावलिकः, यः कवलैर्मुखे प्रक्षिप्यते सः, ‘जे पोग्गले’ यान् पुद्गलान् ‘लोमाहारत्ताए’ रोमाहारतया ‘गिण्हंति’ गृह्णन्ति ‘ते सव्वे’ तान् सर्वान् ‘अपरिसेसिए’ अपरिशेषितान् अनवशिष्टान् सम्पूर्णानित्यर्थः। ‘आहारेंति’ आहारन्ति ‘जे पोग्गले’ यान् पुद्गलान् ‘पक्खेवाहारत्ताए’ प्रक्षेपाहारतया—कवलाहारतया ‘गिण्हंति’ गृह्णन्ति ‘तेसि णं पोग्गलाणं’ तेषां खलु पुद्गलानाम् ‘असंखेज्जइभागं’ असंख्येयभागं ‘आहारेंति’ आहरन्ति, तत्र ‘अणेगाइं च णं’ अनेकानि च खलु ‘भागसहस्साइं’ भागसहस्राणितस्याहारस्यानेकसहस्रभागा इत्यर्थः, ‘अणासाइज्जमाणाइं’ अनास्वाद्यमानानि—रसनेन्द्रियेण स्वादविषयमप्राप्तान्येव ‘अफासाइज्जमाणाइं’ अस्पृश्यमानानि—स्पर्शेन्द्रियेण स्पर्शविषयमप्राप्तान्येव ‘विद्धंसं’ विध्वंसं=विनाशं आगच्छन्ति=प्राप्नुवन्ति। अस्मिन्नाहारे अनेक सहस्रसंख्यकाः पुद्गलाः आस्वादविषयं स्पर्शविषयंचाप्राप्ताएव स्थौल्य सौक्ष्म्याभ्यां केचिद्वहिः केचिदन्तश्च विनश्यन्तीति भावः। पुनः पृच्छति ‘एएसि णं भंते’ एतेषां खलु भदन्त ! बहिरन्तश्च विनाशमापन्नानां ‘पोग्गलाणं’ पुद्गलानां, कीदृशानामित्याह—‘अणासइज्जमाणाणं’ अनास्वाद्यमानानां ‘अफासाइज्जमाणाणं य’ अस्पृश्यमानानां च मध्ये ‘कयरे’ कतरे कियन्तः पुद्गलाः ‘कयरेहिंती’ कतरेभ्यः=कियद्भ्यः पुद्गलेभ्यः ‘अप्पा वा’ अल्पा वा ‘बहुया वा’ बहुका वा, ‘तुल्ला वा’ तुल्या वा ‘विसेसाहिया वा’ विशेषाधिका वा ? भगवानाह—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘सव्वत्थो वा’ सर्वस्तोकाः=सर्वालपाः ‘पोग्गला’ पुद्गलाः ‘अणासाइज्जमाणा’ अनास्वाद्यमानाः ये केवलं रसनेन्द्रियविषयास्ते स्तोकाः, अस्पृश्यमानानां पुद्गलानामनन्तभागवर्तिन इत्यर्थः। ‘अफासाइज्जमाणा’ अस्पृश्यमानाः केवलं स्पर्शेन्द्रियविषयाः पुद्गलाः अनन्तगुणाः आस्वाद्यमानेभ्यः रसनेन्द्रियविषयेभ्यः पुद्गलेभ्यः सकाशादनन्तगुणाधिका इत्यर्थः। पुनः पृच्छति—‘वेइंदियाणं भंते’ द्वीन्द्रियाः खलु भदन्त ! ‘जे पोग्गले’ यान् पुद्गलान् ‘आहारत्ताए’ आहारतया ‘गिण्हंति’ गृह्णन्ति ‘तेणं’ ते खलु पुद्गलाः ‘तेसिं’ तेषां द्वीन्द्रियाणां ‘कीसत्ताए’ कीदृशतया=केनाकारेण ‘भुज्जो भुज्जो’ भूयो भूयः ‘परिणमन्ति ? उत्तरमाह—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जिर्विदिय फासिंदिय वेसायत्ताए’ जिह्वेन्द्रिय स्पर्शेन्द्रिय विमात्रतया=कदाचिज्जिह्वेन्द्रियतया कदाचित्स्पर्शेन्द्रियतया ‘भुज्जो भुज्जो’ भूयो-भूयः परिणमन्ति पुनः पृच्छति—‘वेइंदियाणं भंते’ द्वीन्द्रियाणां भदन्त ! ‘पुव्वाहारिया’ पूर्वाहताः—पूर्वमाहारतया गृहीताः ‘पोग्गला’ पुद्गलाः ‘परिण्या’ परिणताः परिणामं प्राप्ताः किम् ? उत्तरमाह—‘तहेव’ तथैव नैरयिकवक्तव्यतावदेव सर्वं विज्ञे-

યમ્, ક્રિયત્પર્યન્તમિત્યાહ—‘જાવે’—ત્યાદિ ‘જાવ’ યાવત્ પરિણામાદારમ્ય ચયોપચ-
યોદીરણવેદનનિર્જીર્ણસૂત્રપર્યન્તં ‘નો અચલિયં કમ્મં નિઝ્જરેતિ’ નો અચલિતં કર્મ
નિર્જરયન્તીતિ ॥ સૂ. ૨૦ ॥

॥ હતિ દ્વીન્દ્રિયનિરૂપણમ્ ॥

અથ ત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયનિરૂપણમ્—

મૂલમ્-તેઈંદિય ચતુરિંદિયાણં ણાણત્તં ઠિઈં એ જાવ અણેગાઈં ચ ણં
ભાગસહસ્સાઈં અણાઘાઙ્ગમાણાઈં અણાસાઙ્ગમાણાઈં અફાસાઙ્ગ-
માણાઈં વિહ્લંસં આગચ્છંતિ, એસિં ણં ભંતે પોગ્ગલાણં અણાઘા-
ઙ્ગમાણા ૩ પુચ્છા, ગોયમા ! સઠ્ઠત્થોવા પુગ્ગલા અણાઘાઙ્ગ-
માણા, અણાસાઙ્ગમાણા અણંતગુણા, અફાસાઙ્ગમાણા
અણંતગુણા, તેઈંદિયાણં ઘાણિંદિય--જિભિંદિય--ફાસિંદિય--
વેમાયાણ મુજ્જો મુજ્જો પરિણમંતિ, ચતુરિંદિયાણં ચર્ચિંદિયઘાણિં-
દિય-જિભિંદિય ફાસિંદિયત્તાણ મુજ્જો મુજ્જો પરિણમંતિ ॥ સૂ૦ ૨૧ ॥

છાયા--ત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયાણાં નાનાત્વં સ્થિતૌ યાવત્ અનેકાનિ ચ સ્વલ્પ

જો કહા જા ચુકા હૈં ઉસી પ્રકાર સે હસકા ઉત્તર સમજના ચાહિયે ।
અર્થાત્ નારક પ્રકરણોક્ત પરિણામ સે લેકર ચય, ઉપચય, ઉદીરણ, વેદન
ઔર નિર્જીર્ણ સૂત્રતક યહ સર્વ વિષય દો ઈન્દ્રિય જીવોં કે વિષય મેં
લગા લેના ચાહિયે ॥ સૂ૦ ૨૦ ॥

તેઈંદ્રિયચતુરિન્દ્રિય નિરૂપણ—

‘તેઈંદિયચતુરિંદિયાણં’ ઇત્યાદિ ।

(તેઈંદિયચતુરિંદિયા ણં ણાણત્તં ઠિઈં એ) ત્રીન્દ્રિયવાલે ઔર ચાર
ઈન્દ્રિયવાલે જીવોં કી સ્થિતિ મેં ભેદ હૈં । બાકી સમસ્ત વિષય પહલે

જીવોના આહાર વિષયક પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે
જે દ્વીન્દ્રિય જીવો વિષે પણ સમજવું. એટલે કે નારક પ્રકરણમાં કહેલ પરિ-
ણામથી લઈને ચય, ઉપચય, ઉદીરણ, વેદન અને નિર્જીર્ણ સુધીનો સમસ્ત
વિષય દ્વીન્દ્રિય જીવોને લાગુ પાડી શકાય છે ॥ સૂ. ૨૦ ॥

તેઈંદ્રિયચતુરિન્દ્રિય નિરૂપણમ્—

‘તેઈંદિયચતુરિંદિયાણં’ ઇત્યાદિ ।

(તેઈંદિય ચતુરિંદિયાણં ણાણત્તં ઠિઈં એ) ત્રણ ઈન્દ્રિયોવાળાં અને ચાર ઈન્દ્રિયો
વાળાં જીવોની સ્થિતિમાં ભેદ છે. બાકીનો સમસ્ત વિષય દ્વીન્દ્રિય જીવો પ્રમાણે

भागसहस्राणि अनाघ्रायमाणानि अनास्वाद्यमानानि अस्पृश्यमानानि विध्वंसमागच्छन्ति, एतेषां भदन्त ! पुद्गलानामनाघ्रायमाणानां पृच्छा, गौतम ! सर्वस्तोकाः पुद्गलाः आस्वाद्यमाना अनाघ्रायमाणा अनास्वाद्यमाना अनन्तगुणाः अस्पृश्यमाना अनन्तगुणाः त्रीन्द्रियाणां घ्राणेन्द्रिय-जिह्वेन्द्रिय-स्पर्शेन्द्रिय-विमात्रया भूयोभूयः

જૈસા હૈ વૈસા હી-અર્થાત્ ક્ષીન્દ્રિય જૈસા જાનના ચાહિયે । (જાવ અળેગાઈં ચ ણં ભાગસહસ્સાઈં અળાઘાઈજ્જમાળાઈં અળાસાઈજ્જમાળાઈં અફાસાઈજ્જમાળાઈં નિહ્વંસં આગચ્છંતિ) યાવત્ અનેક હજાર ભાગ સૂંઘે બિના, ચલે બિના, ઓર સ્પર્શ કિયે બિના નષ્ટ હો જાતે હૈ । (એઈસિં ણં મંતે ! પોગ્ગલાણં અળાઘાઈજ્જમાળાણં ૩ પુચ્છા) પ્રશ્ન-હે ભદન્ત ! ઇન નહીં સૂંઘે ગયે, નહીં ચલે ગયે ઓર નહીં સ્પર્શ કિયે ગયે પુદ્ગલોં મેં સે કૌન પુદ્ગલ કિન પુદ્ગલોંસે સ્તોક (થોડે) હૈ, કૌન અધિક હૈ, કૌન તુલ્ય હૈ ઓર કૌન વિશેષાધિક હૈ ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સવ્વત્થોવા પુગ્ગલા અળાઘાઈજ્જમાળા, અળાસાઈજ્જમાળા, અણંતગુણા અફાસાઈજ્જમાળા અનંતગુણા) નહીં સૂંઘે ગયે પુદ્ગલ સ્વ સે થોડે હૈ । ઇનકી અપેક્ષા જો નહીં ચલે ગયે પુદ્ગલ હૈ વે અનંતગુણે હૈ । ઓર જો પુદ્ગલ સ્પર્શ નહીં કિયે ગયે હૈ વે ઇનસે મી અનંતગુણે હૈ । (તેઈંદિયા ણં ઘાણિંદિય જિઙ્ઘિંદિય-ફાસિંદિય વેમાયાએ ઘુજ્જો ઘુજ્જો પરિણમંતિ) ત્રીન્દ્રિયવાલે જીવોં કે દ્વારા ગ્રહણ કિયા ગયા આહાર ઘ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વેન્દ્રિય ઓર સ્પર્શનેન્દ્રિય

જ છે. (જાવ અળેગાઈં ચ ણં ભાગ સહસ્સાઈં અળાઘાઈજ્જમાળાઈં અફાસાઈજ્જમાળાઈં નિહ્વંસં આગચ્છંતિ) અનેક હબર ભાગ સૂંઘ્યા વિના, ચાખ્યા વિના અને સ્પર્શ કર્યા વિના નષ્ટ થઈ જાય છે, ત્યાં સુધીનું કથન ક્ષીન્દ્રિય જીવો પ્રમાણે જ સમજવું. (એ ઈસિં મંતે ! પોગ્ગલાણં અળાઘાઈજ્જમાળાણં ૩ પુચ્છા) પ્રશ્ન-હે ભદન્ત ! તે નહીં સૂંઘાયેલાં, નહીં ચખાયેલાં અને નહીં સ્પર્શાયેલાં પુદ્ગલોમાંથી કયાં પુદ્ગલો કયાં પુદ્ગલોથી ઓછાં છે ? કયાં વધારે છે ? કયાં સમાન છે ? અને કયાં પુદ્ગલો વિશેષાધિક છે ? ઉત્તર-(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સવ્વત્થોવા પુગ્ગલા અળાઘાઈજ્જમાળા, અળાસાઈજ્જમાળા, અણંત ગુણા અફાસાઈજ્જમાળા અણંતગુણા) સૂંઘ્યા વિનાના પુદ્ગલો સૌથી ઓછાં હોય છે. તેના કરતાં અનંત ગણા પુદ્ગલો ચાખ્યા વિનાના હોય છે. અને જે પુદ્ગલોનો સ્પર્શ કરાયો નથી તે પુદ્ગલો તો ચાખ્યા વિનાના પુદ્ગલો કરતાં પણ અનંત ગણા છે. (તેઈંદિયા ણં ઘાણિંદિય જિઙ્ઘિંદિય-ફાસિંદિય વેમાયાએ ઘુજ્જો ૨ પરિણમંતિ) ત્રણ ઇન્દ્રિયોવાળાં જીવો દ્વારા ગૃહીત આહાર પુદ્ગલો ઘ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વેન્દ્રિય

પરિણમન્તિ, ચતુરિન્દ્રિયાણાં ચક્ષુરિન્દ્રિય-ગ્રાણેન્દ્રિય-જિહ્વેન્દ્રિય-સ્પર્શેન્દ્રિયતયા
ભૂયોભૂયઃ પરિણમન્તિ ॥ સૂ. ૨૧ ॥

ટીકા—દ્વીન્દ્રિયજીવાનાં સ્થિત્યાદિ સ્વરૂપં નિરૂપ્ય સામ્પ્રતં ત્રીન્દ્રિયચતુરિ-
ન્દ્રિયજીવાનાં સ્થિત્યાદિ સ્વરૂપં ચિન્તયિતુમાહ—‘ તેઈંદિય ’ इत्यादि ।

‘ તેઈંદિયચતુરિંદિયાણં ’ ત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયાણાં—ત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયજીવાનાં
વક્તવ્યતાયાં ‘ગ્રાણત્તં’ નાનાત્વં=દ્વીન્દ્રિયાપેક્ષયા ભેદઃ અસ્તિ । કુત્ર ? इत्याह—
‘ ઠિઈં’ સ્થિતૌ=સ્થિત્યાદિ વિષયે સ્થિત્યાહારવિષયે ભેદોઽસ્તિ । કિયદવધિ ?
इत्याह—‘ જાવ ’ યાવત્—યાવચ્છબ્દેન સ્થિતૌ વિશેષો યથા—“ તેઈંદિયચતુરિંદિયાણં
ભંતે કેવદ્યં કાલં ઠિઈં પળ્લતા ? ગોયમા ! જહન્નેણંઅંતોમુહુત્તં, ઉકોસેણં તેઈંદિ-
કી વિમાત્રા સે ચારંવાર પરિણમતા હૈ । (ચતુરિંદિયાણં ચક્ષિંદિય-
ગ્રાણિંદિય, જિહ્વિંદિય ફાસિંદિયત્તાણ મુજ્જોર પરિણમન્તિ) ચાર ઇન્દ્રિય
વાલે જીવોં કે દ્વારા ખાયા ગયા આહાર ચક્ષુઇન્દ્રિય, ગ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વે-
ન્દ્રિય ઓર સ્પર્શનઇન્દ્રિયરૂપ સે વિમાત્રા સે ચાર પરિણમતા હૈ ।

ટીકાર્થ—इस सूत्रद्वारा सूत्रकार ने तीन इन्द्रियवाले और चार
इन्द्रियवाले जीवों की स्थिति आदि का वर्णन किया है । इसके पहले
वे दो इन्द्रियवाले जीवों की स्थिति आदि का वर्णन कर चुके हैं । दो
इन्द्रियवाले जीवों की वक्तव्यता की अपेक्षा तीन इन्द्रिय और चार
इन्द्रियवाले जीवों की वक्तव्यता में भेद है । और वह भेद स्थिति, और
आहार के विषय में है । इसी बात को जानने के लिये प्रभु से गौतम
ने प्रश्न किया कि हे भदन्त ! ते इन्द्रिय और चो इन्द्रिय जीवों की स्थिति
कितने काल की है ? तब प्रभुने उनसे कहा कि हे गौतम ! “ जहन्नेणं

અને સ્પર્શન ઇન્દ્રિયની વિમાત્રાએ વારંવાર પરિણમે છે. (ચતુરિંદિયાણં ચક્ષિં-
દિય-ગ્રાણિંદિય-જિહ્વિંદિય-ફાસિંદિયત્તાણ મુજ્જોર પરિણમન્તિ) ચાર ઇન્દ્રિયોવાળા
જીવો દ્વારા ખવાયેલો આહાર ચક્ષુઇન્દ્રિય, ગ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વેન્દ્રિય અને સ્પર્શે-
ન્દ્રિયરૂપે વારંવાર પરિણમે છે.

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારે તે ઇન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોની
સ્થિતિ આદિનું વર્ણન કર્યું છે. આ પહેલાં જે ઇન્દ્રિય જીવોની સ્થિતિ આદિનું
વર્ણન સૂત્રકારે કર્યું છે. દ્વીન્દ્રિય જીવો અને તે ઇન્દ્રિય તથા ચતુરિન્દ્રિય જીવોના
વર્ણનમાં જે ભેદ છે તે તેમની સ્થિતિ, શ્વાસ અને આહારના વિષયમાં છે.
એ વાત જાણવાને માટે જ ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે હે
ભદન્ત ! તે ઇન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની છે ? ત્યારે
ભગવાન તેમને જવાબ આપે છે-હે ગૌતમ ! “જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં” એાછામાં

યોગેણ ઇગૂણપન્નાસં રાઈંદિયાઈં, ચરિંદિયાણં છમ્માસા ” ત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયાણં જઘન્યસ્થિતિરન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેણ ત્રીન્દ્રિયાણાં સ્થિતિઃ એકોનપશ્ચાશતં રાત્રિન્દિવાનિ, ચતુરિન્દ્રિયાણાં ચોત્કૃષ્ટાસ્થિતિઃ ષમ્માસાન્ માસષટ્કપરિમિતેત્યર્થઃ । ઉચ્છ્વાસઃ પૃથિવીકાયિકાનામિવ યથા ‘ઝસાસો વેમાયાણ’ ઉચ્છ્વાસો વિમાત્રયા ત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયાઃ ઇત્યકાલેન ઉચ્છ્વાસં ગૃહ્ણન્તીતિ છદ્મસ્થૈર્જ્ઞાતું ન શક્યતે । આહારસૂત્રં યથા—‘તેઈંદિયચરિંદિયાણં મંતે ! જે પોગલે આહારત્તાણ ગેળંતિ તે કિં સવ્વે આહારંતિ નો સવ્વે આહારંતિ ?’ ઇત્યાદિ પૃથિવીકાયસૂત્રોક્તં યાવચ્છબ્દેન સંગ્રાહ્યમ્ । ‘અળેગાઈં ચ ણં’ અનેકાનિ ચ સ્વલ્પ ‘ભાગસહસ્સાઈં’ ભાગસહસ્રાણિ પ્રક્ષેપાહારતયા ગૃહીતાનાં પુદ્ગલાનામ્ અનેક સહસ્રભાગા ઇત્યર્થઃ ‘અળાઘાઙ્જમાળાઈં’ અનાઘાયમાળાનિ = ઘ્રાણેન્દ્રિયવિષયમનાગતાનિ ‘અળાસાઙ્જમાળાઈં’ અનાસ્વા-

અંતોમુહૂર્તમ્ ” જઘન્ય સે અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ઓર “ ઉત્કોસેણ ” ઉત્કૃષ્ટ સે “ તેઈંદિયાણં ” તે ઇન્દ્રિય જીવોં કી “ ઇગૂણપન્નાસં ” ૪૯, ઉનચાસ “ રાઈંદિયાણં ” અહોરાત્ર કી હૈ । “ ચરિંદિયાણં ” ઓર ચૌઈન્દ્રિય જીવોં કી “ છમ્માસા ” છઃ માસ કી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હૈ । તયા ‘જઘન્ય-સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ । તે ઇન્દ્રિય જીવ ઓર ચૌ ઇન્દ્રિય જીવ ઇતને કાલ મેં શ્વાસોચ્છ્વાસ ગ્રહણ કરતે હેં યહ છદ્મસ્થોં સે જાના નહીં જા જા સંકતા । અતઃ શ્વાસોચ્છ્વાસ કા કાલ ઇનકા વિમાત્રા સે કહા ગયા હૈ । આહાર વિષયક સૂત્ર ઇન દોનોં કા ઇસ પ્રકાર સે હૈ—‘તેઈંદિય ચરિંદિયા ણં મંતે ! જે પોગલે આહારત્તાણ ગેળંતિ તે કિં સવ્વે આહારંતિ નો સવ્વે આહારંતિ ?’ ઇત્યાદિરૂપ સે જો ત્રીન્દ્રિય સૂત્ર મેં કહા ગયા હૈ વહ સબ યહાં “ યાવત્ ” શબ્દ સે ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ । “અળે-ગાઈં ચ ણં ભાગસહસ્સાઈં અળાઘાઙ્જમાળાઈં અળાસાઙ્જમાળાઈં અફા-

ઓછી અન્તર્મુહૂર્તની અને “ઉત્કોસેણ” વધારેમાં વધારે “તેઈંદિયાણં” તેઈન્દ્રિય જીવોની સ્થિતિ “ઇગૂણપન્નાસં” ૪૯ “રાઈંદિયાણં” રાત્રિદિવસની હોય છે. “ચરિંદિયાણં” અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ “છમ્માસા” છ માસની અને જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્તની હોય છે. તેઈન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવો કેટલા કાળે શ્વાસોચ્છ્વાસ ગ્રહણ કરે છે તે જાણી શકાતું નથી. તેથી તેમના શ્વાસોચ્છ્વાસનો કાળ વિમાત્રાવાળો કહ્યો છે. તે બન્નેનું આહાર વિષયક સૂત્ર આ પ્રમાણે છે—‘તે ઇન્દ્રિય ચરિંદિયાણં મંતે ! જે પોગલે આહારત્તાણ ગેળંતિ તે કિં સવ્વે આહારંતિ નો સવ્વે આહારંતિ ?’ ઇત્યાદિ જે પૃથિવીકાય વિષેના સૂત્રમાં કહ્યું છે તે બધું અહીં “યાવત્” પદથી ગ્રહણ કરાયેલ છે. “અળેગાઈં ચ ણં ભાગ-સહસ્સાઈં અળાઘાઙ્જમાળાઈં અળાસાઙ્જમાળાઈં અફાસાઙ્જમાળાઈં વિદ્વંસં આગચ્છંતિ”

ધમાનાનિ = રસનેન્દ્રિયવિષયમપ્રાપ્તાનિ ‘અફાસાઙ્જમાણાં’ અસ્પૃશ્યમાનાનિ સ્પર્શેન્દ્રિયવિષયમપ્રાપ્તાનિ એવ અન્તો વહિશ્ચ ‘વિદ્વંસં’ વિધ્વંસં = વિનાશં આગચ્છન્તિ=પ્રાપ્તુવન્તિ । પુનરલ્પવહુત્વવિષયેપૃચ્છતિ-‘એસિ ણં મંતે’ એતેષાં સ્વલુ ભદન્ત ! ‘પોગ્ગલાણં’ પુદ્ગલાનાં ‘અણાઘાઙ્જમાણાણં’ અનાધ્રાયમાણાનાં ‘અણાસાઙ્જમાણાણં’ અનાસ્વાધમાનાનાં ‘અફાસાઙ્જમાણાણં’ અસ્પૃશ્યમાનાનાં ત્ર ‘પુચ્છા’ પૃચ્છા, સા ચૈવમ્-“કયરે કયરે હિતો અપ્પા વા વહુયા વા વિસેસાહિયા વા” ઇતિવાચ્યમ્ । ઉત્તરમાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સન્વત્થોવા’ સર્વસ્તોકાઃ= સર્વાલ્પાઃ ‘પોગ્ગલા’ પુદ્ગલાઃ ‘અણાઘાઙ્જમાણા’ અનાધ્રાયમાણાઃ, ‘અણાસાઙ્જમાણા’ અનાસ્વાધમાનાઃ પુદ્ગલાઃ ‘અણંતગુણા’ અનન્તગુણાઃ=અનાધ્રાયમાણેભ્યઃ પુદ્ગલેભ્યોઽનન્તગુણાધિકાઃ, એવમ્-‘અફાસાઙ્જમાણા’ અસ્પૃશ્યમાનાઃ પુદ્ગલા અપિ

સાઙ્જમાણાં વિદ્વંસં આગચ્છન્તિ” ઇસ સૂત્ર કા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જો પુદ્ગલ પ્રક્ષેપાહાર દ્વારા ગૃહીત હોતે હૈં ઉનકે અનેક હજાર ભાગ એસે હોતે હૈં જો ઘ્રાણેન્દ્રિય કે વિષયભૂત નહીં બનતે હૈં, રસનેન્દ્રિય કે વિષય-ભૂત નહીં હોતે હૈં, સ્પર્શનેન્દ્રિય કે વિષયભૂત નહીં હોતે હૈં । ઓર શરીર કે ખીતર ઓર બાહર હી નષ્ટ હો જાતે હૈં અબ ગૌતમસ્વામી ને અલ્પવહુત્વ કે વિષય મેં પ્રશ્ન સે પ્રશ્ન કિયા કિ હે ભદન્ત ! યે જો અનાધ્રાયમાન, અસ્વાધમાન ઓર અસ્પૃશ્યમાન પુદ્ગલ હૈં ઉનમેં સે કૌન કિન સે અલ્પ હૈં, કૌન કિન સે વહુત હૈં, કૌન કિન કે વરાવર હૈં ઓર કૌન કિનસે વિશેષાધિક હૈં ? તબ પ્રશ્ન ને ગૌતમ સે કહા કિ હે ગૌતમ ! જો અનાધ્રાયમાન પુદ્ગલ હૈં વે સ્વ સે કમ હૈં । તથા જો અનાસ્વાધમાન પુદ્ગલ હૈં વે અનાધ્રાયમાન પુદ્ગલોં કી અપેક્ષા અનન્તગુણે અધિક હૈં । ઓર

આ સૂત્રનો લાવાર્થ એવો છે કે જે પુદ્ગલો પ્રક્ષેપાહાર દ્વારા ગ્રહણ કરાય છે તેમના અનેક હજાર ભાગ એવાં હોય છે કે જે ઘ્રાણેન્દ્રિય ગમ્ય બનતાં નથી, રસનેન્દ્રિય ગમ્ય બનતાં નથી અને સ્પર્શેન્દ્રિય ગમ્ય પણ બનતાં નથી. અને તેઓ શરીરની અંદર અને બહાર જ નાશ પામે છે. હવે ગૌતમ સ્વામીએ તેમના ઓછા અને વધુ પાણાના વિષયમાં પ્રશ્ન પૂછ્યો છે-હે ભદન્ત ! આ જે અનાધ્રાયમાન (સૂંઘ્યા વિનાના), અનાસ્વાધમાન, અને અસ્પૃશ્યમાન પુદ્ગલો છે તેમાના કયાં પુદ્ગલો કયાં પુદ્ગલો કરતાં અલ્પ છે ? કયાં કેના કરતાં વધારે છે ? કયાં કેની બરાબર છે ? અને કયાં કેના કરતાં વિશેષાધિક છે ? ત્યારે પ્રભુએ ગૌતમને જવાબ આપ્યો છે કે હે ગૌતમ ! અનાધ્રાયમાન પુદ્ગલો સૌથી ઓછાં છે, અનાધ્રાયમાન પુદ્ગલો કરતાં અનાસ્વાધમાન પુદ્ગલો અનંત ગણા વધારે છે,

‘અનંતગુણા’ અનન્તગુણાઃ । પરિણામસૂત્રે-આહારતયા ગૃહીતાઃ પુદ્ગલાઃ ‘તેઈંદિયાણં’ ત્રીન્દ્રિયાણાં=ત્રીન્દ્રિયજીવાનાં ‘ઘાણિદિય-જિભિદિય-ફાસિદિય વેમાયાણ’ ઘ્રાણેન્દ્રિય જિહ્વેન્દ્રિય-સ્પર્શેન્દ્રિય વિમાત્રયા=ઘ્રાણેન્દ્રિયાદિષુ ત્રિષુ ઇન્દ્રિયેષુ વિષમ-માત્રયા કદાચિદ્ ઘ્રાણેન્દ્રિયતયા, કદાચિજિહ્વેન્દ્રિયતયા, કદાચિત્સ્પર્શેન્દ્રિય-તયેતિભાવઃ ‘ભુજ્જો ભુજ્જો’ ભૂયો ભૂયઃ પરિણમન્તિ । ‘ચતુરિન્દિયાણં’ ચતુરિન્દ્રિયાણાં=ચતુરિન્દ્રિયજીવાનાં ચ ‘ચક્ષિદિય-ઘાણિદિય-જિભિદિય-ફાસિદિયત્તાણ’ ચક્ષુરિન્દ્રિય-ઘ્રાણેન્દ્રિય-જિહ્વેન્દ્રિય-સ્પર્શેન્દ્રિયતયા-ચક્ષુરાદિષુ ચતુર્ષુ ઇન્દ્રિયેષુ વિષમમાત્રતયા ‘ભુજ્જો ભુજ્જો’ ભૂયો ભૂયઃ પરિણમન્તીતિ ॥સૂ. ૨૧॥

અથ પચ્ચેન્દ્રિયજીવનિરૂપણમ્—

મૂલમ્-પંચિન્દિય તિરિક્ષયોણિયાણં ઠિઈ ભાણિયઠ્ઠા, ઉ-સ્સાસો વેમાયાણ, આહારો અણાભોગનિઠ્ઠવત્તિઓ અણુસમયં

इसी तरह जो अनास्वाद्यमान पुद्गल हैं उनकी अपेक्षा से जो अस्पृश्यमान पुद्गल हैं वे भी अनन्तगुणे अधिक हैं । परिणाम सूत्रमें जो इस प्रकार कहा है कि आहाररूपसे जो गृहीत पुद्गल हैं, उनका तीन इन्द्रियवाले जीवों की घ्राणेन्द्रिय, जिह्वेन्द्रिय और स्पर्शेन्द्रियके रूपमें विमात्रा से परिणमन हुआ करता है, उसका भावार्थ इस प्रकार है—“इन तीन इन्द्रियवाले जीवों में गृहीत पुद्गल विषम मात्रासे कभी घ्राणेन्द्रियके रूपमें, कभी जिह्वेन्द्रियके रूपमें और कभी स्पर्शेन्द्रियके रूपमें लगातार परिणमित होते रहते हैं । इसी तरह चार इन्द्रियवाले जीवोंद्वारा प्रक्षेपाहार के रूपमें ग्रहण किए गए वे पुद्गल विषममात्रासे चक्षुरिन्द्रिय, घ्राणेन्द्रिय, जिह्वेन्द्रिय और स्पर्शेन्द्रिय के रूप में लगातार परिणमित होते रहते हैं ॥ सू. २१ ॥

અને અનાસ્વાદ્યમાન પુદ્ગલો કરતાં અસ્પૃશ્યમાન પુદ્ગલો અનંત ગણા વધારે છે. પરિણામ સૂત્રમાં જે આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે-આહારરૂપે ગૃહીત જે પુદ્ગલો છે તેમનું તે ઇન્દ્રિય જીવોની ઘ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વેન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિયરૂપે વિમાત્રાએ પરિણમન થયા કરે છે, તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—

એ ત્રેન્દ્રિય જીવોમાં તે ગૃહીત પુદ્ગલો વિષમ માત્રાએ ક્યારેક ઘ્રાણેન્દ્રિય રૂપે, ક્યારેક જિહ્વેન્દ્રિયરૂપે અને ક્યારેક સ્પર્શેન્દ્રિયરૂપે વારંવાર પરિણમતાં રહે છે. એ જ પ્રમાણે ચતુરિન્દ્રિય જીવો દ્વારા પ્રક્ષેપાહારરૂપે ગૃહીત તે પુદ્ગલો વિષમ માત્રાએ ચક્ષુરિન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વેન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિયરૂપે વારંવાર પરિણમતાં રહે છે. ॥ સૂ. ૨૧ ॥

અવિરહિઓ, આભોગનિવ્વત્તિઓ જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તસ્સ, ઉક્કો-
સેણં છટ્ઠમત્તસ્સ, સેસં જહા ચરિંદિયાણં જાવ નો અંચલિયં
કમ્મં ણિજ્જરેતિ । એવં મણુસ્સાણવિ, ણવરં આભોગનિવ્વત્તિએ
જહણ્ણેણં અંતો મુહુત્તસ્સ, ઉક્કોસેણં અટ્ઠમમત્તસ્સ, સોહંદિયં
વેમાયત્તાએ મુજ્જો મુજ્જો પરિણમંતિ, સેસં જહા ચરિંદિયાણં
તહેવ જાવ નિજ્જરેતિ ॥ સૂ૦ ૨૨ ॥

છાયા—પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ યોનિકાનાં સ્થિતિર્મણિતવ્યા ઉચ્છ્વાસો વિમાત્રયા
આહારોઽનાભોગનિર્વર્તિતોઽનુસમયમવિરહિતઃ, આભોગનિર્વર્તિતો જઘન્યેનાન્તર્મુ-
હૂર્તેન, ઉત્કૃષ્ટેન ષષ્ઠમક્તેન, શેષં યથા ચતુરિન્દ્રિયાણામ્, યાવત્ નો અચલિતં કર્મ

પંચેન્દ્રિયજીવનિરૂપણ—

“પંચેન્દ્રિય તિરિક્ખ જોણિયાણં” इत्यादि

(પંચેન્દ્રિય તિરિક્ખ જોણિયાણં) પંચેન્દ્રિય તિર્યચ યોનિવાલે કી
(ઠિર્ઘે માણિયન્વા) સ્થિતિ કા વર્ણન હસ “પ્રસ્તાવ” મેં કરના ચાહિએ.
(ઉસ્સાસો વેમાયાએ) ઉચ્છ્વાસ વિમાત્રાવાલા કહના ચાહિએ. (આહારો
અનાભોગ નિવ્વત્તિઓ અણુ-સમયં અવિરહિઓ) વે દોનોં પ્રકાર કા
આહાર કરતે હેં. ઉસ મેં સે જો ‘અનાભોગનિવર્તિત’ આહાર હૈ વહ
વિરહ બિના (બિના રુકાવટ કે) પ્રતિક્ષણ હોતા રહતા હૈ. તથા (આભો-
ગનિવ્વત્તિઓ જહણ્ણેણં અંતો મુહુત્તસ્સ, ઉક્કોસેણં છટ્ઠમત્તસ્સ) જો
આભોગનિવર્તિત આહાર હૈ વહ કસ સે કસ અન્તર્મુહૂર્ત કે વાદ ઓર
જ્યાદા સે જ્યાદા (ષષ્ઠ મક્ત સે) દો દિન કે વાદ હોતા હૈ. (સેસં જહા

પંચેન્દ્રિયજીવ નિરૂપણમ્—

“પંચેન્દ્રિય તિરિક્ખ યોણિયાણં” इत्यादि ।

(પંચેન્દ્રિય તિરિક્ખ યોણિયાણં) પંચેન્દ્રિય તિર્યચ યોનિવાળાની (ઠિર્ઘે માણિયન્વા)
સ્થિતિનું વર્ણન આ પ્રસ્તાવમાં કરવું ભેઈએ. (ઉસ્સાસો વેમાયાએ) ઉચ્છ્વાસ
વિમાત્રાવાળો કહેવો ભેઈએ. (આહારો અનાભોગ નિવ્વત્તિઓ અણુસમયં અવિરહિઓ)
તેઓ બન્ને પ્રકારનો આહાર કરે છે. તેમાંનો જે અનાભોગનિવર્તિત આહાર છે
તે વિરહ વિના પ્રતિસમય થતો રહે છે. તથા—(આભોગનિવ્વત્તિઓ જહણ્ણેણં
અંતોમુહુત્તસ્સ, ઉક્કોસેણં છટ્ઠમત્તસ્સ) જે આભોગનિવર્તિત આહાર છે તે આછામાં
આછા અન્તર્મુહૂર્ત પછી અને વધારેમાં વધારે બે દિવસ પછી થાય છે. (સેસં

નિર્જરયન્તિ । एवं मनुष्याणामपि, नवरम् आभोगनिर्वर्तितो जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तेन उत्कृष्टेनाष्टमभक्तेन श्रोत्रेन्द्रिय विमात्रतया भूयो भूयः परिणमन्ति शेषं यथा चतुरिन्द्रियाणां तथैव यावत् निर्जरयन्ति ॥ सू० २२ ॥

ટીકા—ત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયજીવાનાંસ્થિત્યાદિકમુપવર્ણ્ય સામ્પ્રતં પશ્ચેન્દ્રિય-જીવાનાં સ્થિત્યાદિકં પ્રદર્શયિતુમાહ—‘પંચિન્દ્રિયતિરિક્ત્વ જોગિયાણં’ ઇત્યાદિ।

ચતુરિન્દ્રિયાણં જાવ નો અચલિયં કમ્મં ણિજ્જરેતિ) શેષ સમસ્ત કથન “ ચાર ઇન્દ્રિયવાલે ” જીવોં કી તરહ સમજના ચાહિએ “ ઓર વે અચલિત કર્મ કી નિર્જરા નહીં કરતે હૈં, માત્ર ચલિત કર્મ કી હી નિર્જરા કરતે હૈં ” વહાં તક કા કથન ચાર ઇન્દ્રિયવાલે જીવોં કી તરહ સમજના ચાહિએ । (एवं मनुस्साण वि) મનુષ્યોં કે સંબંધ મેં ભી ઇસી તરહ સમજા જાએ । (णवरं) મનુષ્ય મેં યહ વિશેષતા હૈ કિ (આભોગ-નિવ્વત્તિએ જહ્ણેણં અંતોમુહુત્તેણં, ઉક્કોસેણં અટ્ટમમત્તસ્સ) ઉનકા આભોગનિવર્તિત આહાર કમ સે કમ અન્તર્મુહૂર્ત કૈ વાદ ઓર જ્યાદા સે જ્યાદા ત્રીન દિન કૈ વાદ હોતા હૈ । (सो इन्द्रिय वेमायत्ताभुज्जो भुज्जो परिणमन्ति) ઉનકૈ દ્વારા આહાર રૂપસે ગ્રહણ કિએ ગએ પુદ્ગલ વિષમમાત્રા સે શ્રોત્રેન્દ્રિય રૂપ મેં લગાતાર પરિણમિત હોતે રહતે હૈ । (सेसं जहा चउरिन्द्रियाणं तदेव जाव निज्जरेति) શેષ સમસ્ત કથન ચાર ઇન્દ્રિયવાલે જીવોં કી તરહ સમજા જાએ, ઓર વહ કથન “ યાવત્ નિજ્જરેતિ ” સૂત્ર તક ઇસ તરહ હી સમજના ચાહિએ ।

જહા ચતુરિન્દ્રિયાણં જાવ નો અચલિયં કમ્મં ણિજ્જરેતિ) ણાકીનું સમસ્ત કથન ચતુરિન્દ્રિય જીવો પ્રમાણે જ સમજવું. અને “તેઓ અચલિત કર્મની નિર્જરા કરતા નથી, ચલિત કર્મની નિર્જરા કરે છે” ત્યાં સુધીનું કથન ચતુરિન્દ્રિય જીવો પ્રમાણે જ સમજવું. (एवं मनुस्साण वि.) મનુષ્યોના સંબંધમાં પણ એજ પ્રમાણે સમજવું. (णवरं) મનુષ્યમાં વિશેષતા એ છે કે (આભોગનિવ્વત્તિએ જહ્ણેણં અંતોમુહુત્તેણં, ઉક્કોસેણં અટ્ટમમત્તસ્સ) તેમના આભોગનિવર્તિત આહાર ઓછામાં ઓછા અન્તર્મુહૂર્ત પછી અને વધારેમાં વધારે ત્રણ દિવસ પછી થાય છે. (सोइन्द्रिय वेमायत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमन्ति) તેમના દ્વારા આહારરૂપે ગ્રહણ કરાયેલાં પુદ્ગલો વિષમ માત્રાએ શ્રોત્રેન્દ્રિયરૂપે વારંવાર પરિણમતાં રહે છે. (सेसं जहा चउरिन्द्रियाणं तदेव जाव निज्जरेति) ણાકીનું સમસ્ત કથન ચતુરિન્દ્રિય જીવોની જેમ સમજવું—અને તે કથન “ યાવત્ નિજ્જરેતિ ” સૂત્ર સુધી એ પ્રમાણે જ સમજવું.

‘પંચિન્દિયતિરિક્ષ્વ જોણિયાણં’ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં જીવાનાં ‘ઠિઈ’ સ્થિતિઃ ‘માણિયવ્વા’ મણિતવ્યા=વર્ણનીયા, સા ચેત્થમ્—‘જહન્નેણં અંતોમુહુત્તંત્તકોસેણં તિન્નિપલિઓવમાઈ”’ ઇતિ, છાયા—જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમ્ ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ । ‘ઉસ્સાસો’ ઉચ્છ્વાસઃ ‘વેમાયાઈ’ વિમાત્રયા=વિષમમાત્રયા એતે ઇયત્કાલેન શ્વાસો-ચ્છ્વાસં ગૃહ્ણન્તીતિ જ્ઞાતુમશ્ક્યત્વાત્ । આહારમિલાષસૂત્રે—‘આહારો’ આહારો દ્વિવિધસ્તત્ર—‘અનાભોગનિવર્ત્તિઓ’ અનાભોગનિર્વર્તિત આહારસ્તેષામ્ ‘અણુસમયં’ અણુસમયં=પ્રતિસમયં ‘અવિરહિઓ’ અવિરહિતં=વિરહવર્જિતં—નિરન્તરમિત્યર્થઃ સમુ-ત્પદ્યતે । ‘આભોગનિવર્ત્તિઓ’ આભોગનિર્વર્તિત આહારામિલાષઃ ‘જહન્નેણં’ જઘન્યેન

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવોંની સ્થિતિ આદિ કાઠોર પંચેન્દ્રિય મનુષ્યોંની સ્થિતિ આદિકા કથન કિયા હૈ, ક્યોંકિ ઇસકે પહલે લે ત્રીન ઇન્દ્રિયલાલે ઠોર ચારઇન્દ્રિયલાલે જીવોંની સ્થિતિ આદિ કા વર્ણન પૂર્વસૂત્રોંમૈં કર ચુકે હૈં । પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવોંની સ્થિતિ જઘન્ય સે અંતર્મુહૂર્ત કી ઠોર ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીન પલ્યોપમ કી હૈ । યહ કથન ભોગભૂમિયા (યુગલોંની કી અપેક્ષા) તિર્યંચોંની કી અપેક્ષા સે જાનના ચાહિયે । ઇનકા જો ઉચ્છ્વાસ વિમાત્રા સે કહા ગયા હૈ ઉસકા કારણ યહ હૈ કિ યે ઇતને હી કાલ કે લાદ શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતે હૈં યહ નિશ્ચિત-રૂપ સે નહીં કહા જા સકતા હૈ । ઇન જીવોં મૈં દોનોં પ્રકાર કા આહાર હોતા હૈ । યહી લાત આહારામિલાષસૂત્ર મૈં પ્રકટ કી ગઈ હૈ । અનાભોગ-નિર્વર્તિત આહાર જો ઇન જીવોં કે હોતા હૈ લહ અલિરહિતરૂપ સે નિરન્તર હોતા હૈ । તથા આભોગનિર્વર્તિત જો આહારામિલાષા હોતી હૈ

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવોંની સ્થિતિ આદિનું અને પંચેન્દ્રિય મનુષ્યોંની સ્થિતિ આદિનું કથન કર્યું છે, કારણ કે આ પહેલાં તેમણે તેઈન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોંની સ્થિતિ આદિનું વર્ણન આગળનાં સૂત્રોમાં કરી લીધું છે. પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવોંની સ્થિતિ ઓછામાં ઓછી અંતર્મુહૂર્તની અને વધારેમાં વધારે ત્રણ પલ્યોપમની છે. આ કથન ભોગ ભૂમિયા (યુગલોંની અપેક્ષાએ) તિર્યંચોંની અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે એમ સમજવું. તેમનો ઉચ્છ્વાસ વિમાત્રાવાળો કહેવાનું કારણ એ છે કે તેઓ કેટલા કાળને આંતરે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે તે નિશ્ચિતરૂપે કહી શકાતું નથી. તે જીવોંમાં જન્મે પ્રકારના આહાર થાય છે. એજ લાતને આહારામિલાષ સૂત્રમાં બતાવી છે. તે જીવોંનો જે અનાભોગનિર્વર્તિત આહાર હોય છે તે નિરંતરરૂપે લેવાયા કરે છે. તથા આભોગનિર્વર્તિત આહારની ઈચ્છા ઓછામાં

‘અંતો મુહુત્તસ્સ’ અન્તર્મુહૂર્તેન=અન્તર્મુહૂર્તવ્યવધાનેન સમુત્પદ્યતે ‘ઉક્કોસેજં’ ઉત્ક-
ર્ષેણ ‘છટ્થમત્તસ્સ’ પઠ્ઠમત્તેન=ઉપવાસદ્વયવ્યવધાનેન સમુત્પદ્યતે । એવ કાલોદેવઃ
કુરુત્તરકુરુસ્થિતતિર્યગપેક્ષયા વિજ્ઞેયઃ । ‘સેસં’ શેષસ્ અવશિષ્ટં પુદ્ગલવિધ્વંસાલ્પ-
વહુત્વપરિણામાદિકં ‘જહા વરિંદિયાણં’ યથા ચતુરિન્દ્રિયાણાં ચતુરિન્દ્રિયવક્તવ્ય-
તાયાં યથા પ્રોક્તં તથા વિજ્ઞેયમ્ । પરિણામસૂત્રેऽત્ર પચ્ચેન્દ્રિયતયા પરિણામો વક્તવ્યઃ,
કિયત્પર્યન્તમિત્યાહ-‘જાવ’ યાવત્-‘નો અચલિયં કર્મં નિર્જરેતિ’ ‘નો અચલિતં
કર્મ નિર્જરયન્તિ, इति पर्यन्तं वाच्यम् । અથ મનુષ્યવિષયે પ્રાહ—‘એવં મણુસ્સાણવિ’
इत्यादि । ‘એવં મણુસ્સાણવિ’ એવં મનુષ્યાણામપિ સ્થિત્યાદિકં વર્ણનીયં ‘નવરં’

વહ જઘન્ય સે અન્મુહૂર્ત કે બાદ ઉત્પન્ન होती है और उत्कृष्ट से दो
उपवास के बाद उत्पन्न होती है । यह कथन देवकुरु उत्तरकुरुस्थित
तिर्यंच जीवों की अपेक्षा से किया गया जानना चाहिये । इसके अति-
रिक्त जो पुद्गलों का विध्वंसविषयक तथा अल्पबहुत्व आदि विषयक
कथन है वह जैसा चौ इन्द्रिय जीवों की वक्तव्यता में कहा गया है
वैसा-जानना चाहिये । वहाँ वह कथन चौइन्द्रिय जीवों को लेकर किया
गया है सो उसके स्थान पर पंचेन्द्रिय जीवों को लगा कर वह कथन
पंचेन्द्रिय जीवों के विषय में लगा लेना चाहिये । कहाँ तक इस कथन को
पंचेन्द्रिय जीवों के विषय में लगाना चाहिये ? तो इसके लिये कहा
गया है कि “ नो अचलितं कर्म निर्जरयन्ति ” यहाँ तक लगा लगाना
चाहिये । अब मनुष्य के विषय में सूत्रकार कहते हैं कि इसी तरह से
मनुष्यों की स्थिति आदि के विषय में भी वर्णन करलेना चाहिये परन्तु
जहाँ पर इस वर्णन में भिन्नता आती है वह इस प्रकार से है—मनुष्यों का

ઝોણા અન્તર્મુહૂર્ત પછી અને વધારેમાં વધારે બે ઉપવાસ બાદ થાય છે. આ
કથન દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુમાં રહેલાં તિર્યંચ જીવોની અપેક્ષાએ કરાયું છે
તેમ જાણવું. આ સિવાય પુદ્ગલોના વિધ્વંશ (નાશ) વિષેનું તથા અલ્પ બહુત્વ
આદિ વિષેનું જે કથન છે તે ચતુરિન્દ્રિય જીવોના વક્તવ્યમાં કહ્યા પ્રમાણે જ
સમજવાનું છે. ત્યાં તે કથનમાં જ્યાં ચતુરિન્દ્રિય શબ્દ આવે ત્યાં તેને બદલે
પંચેન્દ્રિય શબ્દ મૂકવાથી તે કથન પંચેન્દ્રિય જીવોને લાગુ પડી શકશે. એ કથનનો
ક્યાં સુધીનો ભાગ પંચેન્દ્રિય જીવોના વિષયમાં લગાડવો જોઈએ ? તે તેના
જવાબમાં બતાવ્યું છે કે “નો અચલિતં કર્મ નિર્જરયન્તિ” ત્યાં સુધીનો ભાગ
તેને લાગુ પાડવો. હવે પંચેન્દ્રિય મનુષ્યના વિષયમાં સૂત્રકાર કહે છે કે આ
પ્રમાણે જ મનુષ્યની સ્થિતિ આદિનું વર્ણન પણ સમજી લેવું. પણ તે વર્ણનમાં

નવરં=વિશેષસ્ત્વયમ્-‘આભોગનિર્વર્તિત્વ’ આભોગનિર્વર્તિત આહારો મનુષ્યાણાં ‘જહ્વણેણં અંતોમુહુત્તસ્સ’ જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તેન, ‘ઉકોસેણં અદ્દમમત્તસ્સ’ ઉત્કર્ષેણા-ષ્ટમમત્તેન ઉપવાસત્રયપરિમિતંકાલં વ્યવચ્છિદ્ય ભવતિ । એપ કાલો દેવકુરુત્તર કુર્વાદિયુગલિકમનુષ્યાનાશ્રિત્ય વક્તવ્ય ઇતિ । પરિણામસૂત્રે-મનુષ્યાણામાહારતયા ગૃહીતાઃ પુદ્ગલાઃ ‘સોઈંદિય૦ વેમાયત્તાઈ’ શ્રોત્રેન્દ્રિય૦ વિમાત્રતયા=શ્રોત્રેન્દ્રિય ચક્ષુરિન્દ્રિય-ગ્રાણેન્દ્રિય-જિહ્વેન્દ્રિય-સ્પર્શેન્દ્રિય વિમાત્રતયા-વિષમમાત્રયા શ્રોત્રાદિ પંચેન્દ્રિયતયા ‘મુજ્જો મુજ્જો’ ભૂયો ભૂયઃ પરિણમન્તિ । ‘સેસં’ શેષમ્ અનાગ્રાયમાણા નાસ્વાદ્યમાના-સ્પૃશ્યમાનપુદ્ગલાનાં વિધ્વંસરૂપં, તેષામલ્પવહુત્વં ‘જહા ચઉરિંદિયાણં’ યથા ચતુરિન્દ્રિયાણાં ભવતિ ‘તહેવ’ તથૈવ=તેનૈવ પ્રકારેણાત્રાપિ વિજ્ઞેયમ્ । ‘જાવ-નિજ્જરેતિ’ યાવત્તનિર્જરયન્તિ ‘નો અચલિતં કર્મ નિર્જરયન્તીતિ પર્યન્તં વાચ્યમ્ ॥ સૂ૦૨૨ ॥

જો આભોગનિર્વર્તિત આહાર હોતા હૈ વહ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત કે બાદ હોતા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે તોન ઉપવાસ કે બાદ હોતા હૈ । યહ કથન દેવકુરુ ઓર ઉત્તરકુરુ આદિ કે યુગલિક મનુષ્યોં કી અપેક્ષા સે કિયા ગયા જાનના ચાહિયે । પરિણામસૂત્ર મેં જો મનુષ્યોં દ્વારા ગૃહીત આહાર પુદ્ગલોં કા પરિણમન શ્રોત્રેન્દ્રિય કી વિમાત્રા સે વારંવાર હોના કહા ગયા હૈ અર્થાત્ ચાર ઇન્દ્રિયાં પહેલે કહ ચુકે હૈં યહાં પાંચવીં શ્રોત્રેન્દ્રિય કી ગ્રહણ કરના ચાહિયે । યહાં જો અનાગ્રાયમાણ, અનાસ્વાદ્યમાન, અસ્પૃશ્યમાન પુદ્ગલ હૈં ઉનકા વિધ્વંસરૂપ કથન તથા ઉનકે અલ્પવહુત્વકા કથન જૈસા ચૌ ઇન્દ્રિય જીવોં કે બારે મેં કહા ગયા હૈં વૈસા હી જાનના

આ પ્રમાણે સિદ્ધતા રહેલી છે-મનુષ્યોના જે આભોગનિર્વર્તિત આહાર છે તે આછામાં આછો એક અન્તર્મુહૂર્ત પછી અને વધારેમાં વધારે ત્રણ ઉપવાસ પછી થાય છે. આ કથન દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ આદિના યુગલિક મનુષ્યોની અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે તેમ જાણવું. પરિણામ સૂત્રમાં મનુષ્યો દ્વારા ગૃહીત આહાર પુદ્ગલોનું શ્રોત્રેન્દ્રિયની વિમાત્રાએ વારંવાર પરિણમન થવાનું જે કહ્યું છે તેનું તાત્પર્ય એવું છે કે તેમના દ્વારા ગૃહીત આહાર પુદ્ગલો ક્યારેક શ્રોત્રેન્દ્રિયરૂપે, ક્યારેક ચક્ષુરિન્દ્રિયરૂપે, ક્યારેક ગ્રાણેન્દ્રિયરૂપે, ક્યારેક જિહ્વેન્દ્રિયરૂપે અને ક્યારેક સ્પર્શન ઇન્દ્રિયરૂપે વારંવાર પરિણમ્યા કરે છે. આહીં જે અનાગ્રાયમાણ, અનાસ્વાદ્યમાન અને અસ્પૃશ્યમાન પુદ્ગલો છે તેમના વિધ્વંસરૂપ કથન અને તેમની અલ્પતા જાણવાનું કથન ચતુરિન્દ્રિય જીવોના કથન પ્રમાણે જ સમજી લેવું. અને “અચલિત કર્મની નિર્જરા થતી નથી”

અથ વાનવ્યન્તરાદિ નિરૂપણમ્—

મૂલમ્—વાણમંતરાણં ઠિર્દૈવ નાણત્તં, અવસેસં જહા નાગકુમારાણં
 एवं जोइसियाणंवि, णवरं उस्सासो जहण्णेणं मुहुत्तपुहुत्तस्स,
 उक्कोसेण वि मुहुत्तपुहुत्तस्स आहारोजहण्णेणं दिवसपुहुत्तस्स
 उक्कोसेण वि दिवसपुहुत्तस्स, सेसं तहेव वेसाणियाणं ठिर्द
 भणिवव्वा ओहिया । उस्सासो जहण्णेणं मुहुत्तपुहुत्तस्स, उक्कोसेण
 तेत्तीसाए पक्खाणं, आहारो आभोगनिव्वत्तिओ जहण्णेणं दिव-
 सपुहुत्तस्स उक्कोसेणं तेत्तीसाए वाससहस्साणं, सेसं चलियाइयं
 तहेव जाव निज्जरेति ॥ सू० ૨૩ ॥

છાયા—વાનવ્યન્તરાણાં સ્થિતૌ નાનાત્વમ્, અવશેષં યથા નાગકુમારાણામ્,
 एवं ज्योतिष्काणामपि, नवरम् उच्छ्वासो जघन्येन मुहूर्तपृथक्त्वेन, उत्कृष्टेनापि
 चाहिये । और यह “ नो अचलितं कर्म निर्जरयन्ति ” इस सूत्र के अन्त
 तक समझना चाहिये ॥ सू० ૨૨ ॥

વાનવ્યન્તરાદિ નિરૂપણ—

‘વાણમંતરાણં ઠિર્દૈવ’ इत्यादि ।

(વાણમંતરાણં ઠિર્દૈવ નાણત્તં) વાનવ્યન્તરોં કી સ્થિતિ મેં નાનાત્વ-
 भेद है । (अवसेसं जहा नागकुमाराणं) बाकीका समस्त कथन नागकुमारों
 की तरह है । (एवं) इसी प्रकार से (जोइसियाणं वि) ज्योतिष्क देवों
 के विषय में भी कथन जानना चाहिये । (णवरं) परन्तु इस कथन में
 श्वासोच्छ्वास के विषय में अन्तर है और वह इस प्रकार से है कि
 ज्योतिष्क देवों का (उस्सासो) उच्छ्वास (जहण्णेणं) जघन्य से

ત્યાં સુધીનું કથન એ સૂત્ર પ્રમાણે સમજવાનું છે ॥સૂ. ૨૨॥

વાનવ્યન્તરાદિ નિરૂપણમ્—

‘વાણમંતરાણં ઠિર્દૈવ’ इत्यादि ।

(વાણમંતરાણં ઠિર્દૈવ નાણત્તં) વાનવ્યન્તરોની સ્થિતિમાં ભેદ છે. (અવસેસં
 जहा नागकुमाराणं) बाकीनुं समस्त कथन नागकुमारोना कथन प्रमाणे છે. (एवं-
 जोइसियाण वि) ज्योतिषिक देवोना संबधमां પણ એ પ્રમાણે જ કથન સમ-
 જવું. (णवरं) પણ તે કથનમાં શ્વાસોચ્છ્વાસના વિષયમાં આ પ્રમાણે તફાવત
 છે—જ્યોતિષિક દેવોનો (ઉસ્સાસો) ઉચ્છ્વાસ (જહણ્ણેણં) ઓછામાં ઓછો (મુહુત્ત-

મુહૂર્તપૃથક્ત્વેન, આહારો જઘન્યેન દિવસપૃથક્ત્વેન, ઉત્કૃષ્ટેનાપિ દિવસપૃથક્ત્વેન, શેષં તથૈવ । વૈમાનિકાનાં સ્થિતિર્મણિતવ્યા ઔધિકી, ઉચ્છ્વાસો જઘન્યેન મુહૂર્તપૃથક્ત્વેન, ઉત્કૃષ્ટેન ત્રયસ્ત્રિંશત્પક્ષૈઃ । આહાર-આભોગનિર્વર્તિતો જઘન્યેન દિવસપૃથક્ત્વેન ઉત્કૃષ્ટેન ત્રયસ્ત્રિંશત્વર્ષસહસ્રૈઃ । શેષં ચલિતાદિકં તથૈવ યાવત્ નિર્જરયતિ ॥સૂ. ૨૩॥

(મુહુત્તપુહુત્તસ્સ) મુહૂર્તપૃથક્ત્વ કે બાદ હોતા હૈ । (આહારો) આહાર (જહ્ણેણ) જઘન્ય સે (દિવસપુહુત્તસ્સ) દિવસ પૃથક્ત્વ કે બાદ ઓર (ઉક્કોસેણ વિ) ઉત્કૃષ્ટ સે મી (દિવસપુહુત્તસ્સ) દિવસપૃથક્ત્વ કે બાદ હોતા હૈ (સેસં તહેવ) અવશિષ્ટ કથન પહેલેકી તરહ હી જાનના ચાહિયે । (વૈમાણિયાણં ઠિઈ ઓહિયા માણિયવ્વા) વૈમાનિકદેવોં કી સ્થિતિ ઔધિકી જાનની ચાહિયે । (ઉસ્સાસો જહ્ણેણ મુહુત્તપુહુત્તસ્સ, ઉક્કોસેણં તેત્તીસાણ પક્ખાણં) ઇનકા ઉચ્છ્વાસ જઘન્ય સે મુહૂર્તપૃથક્ત્વ કે બાદ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે તૈત્તીસપક્ષ કે બાદ હોતા હૈ । (આહારો આભોગ-નિવ્વત્તિઓ જહ્ણેણં દિવસપુહુત્તસ્સ, ઉક્કોસેણં તેત્તીસાણ વાસસહ-સ્સાણં) ઇનકા આભોગનિવર્તિત આહાર જઘન્ય સે દિવસપૃથક્ત્વ કે બાદ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે તૈત્તીસહજાર વર્ષ કે બાદ હોતા હૈ । (સેસં ચલિયા હયં તહેવ જાવ નિજ્જરેતિ) બાકી સમસ્ત કથન અર્થાત્ વંધ, ઉદીરણ, વેદન, અપવર્તન, સંક્રમણ, નિધત્ત. નિકાચન યે તો અચલિત કર્મોં કે હોતે હૈ ઓર નિર્જરણ ચલિત કર્મોં કા હોતા હૈ-ઇત્યાદિ ચલતાદિક

પુહુત્તસ્સ) મુહૂર્તપૃથક્ત્વને આંતરે અને 'ઉક્કોસેણ વિ' વધારેમાં વધારે પણ. (મુહુત્તપુહુત્તસ્સ) મુહૂર્ત પૃથક્ત્વને આંતરે થાય છે. 'આહારો' તેમનો આહાર 'જહ્ણેણં દિવસ પુહુત્તસ્સ' ઓછામાં ઓછો દિવસપૃથક્ત્વને આંતરે અને 'ઉક્કોસેણ વિ દિવસ પુહુત્તસ્સ' વધારેમાં વધારે પણ દિવસ પૃથક્ત્વને આંતરે થાય છે. (સેસં તહેવ) બાકીનું કથન નાગકુમારોના કથન પ્રમાણે જ સમજવું. (વૈમાણિયાણં ઠિઈ ઓહિયા માણિયવ્વા) વૈમાનિક દેવોની સ્થિતિ 'આયુષ્યકાળ' સામાન્ય બાણવી બેધએ. 'ઉસ્સાસો જહ્ણેણં મુહુત્તપુહુત્તસ્સ, ઉક્કોસેણં તેત્તીસાણ પક્ખાણં' વૈમાનિક દેવોનો શ્વાસોચ્છ્વાસ ઓછામાં ઓછો મુહૂર્તપૃથક્ત્વને આંતરે અને વધારેમાં વધારે ૩૩ પળવાડિયાંને આંતરે થાય છે. 'આહારો આભોગનિવ્વત્તિઓ જહ્ણેણં દિવસપુહુત્તસ્સ, ઉક્કોસેણં તેત્તીસાણ વાસસહસ્સાણં' તેમનો આભોગનિર્વર્તિત આહાર ઓછામાં ઓછો દિવસપૃથક્ત્વને આંતરે અને વધારેમાં વધારે તેત્રીસ હજાર વર્ષ બાદ થાય છે. 'સેસં ચલિયાહયં તહેવ જાવ નિજ્જરેતિ' બાકીનું સમસ્ત કથન એટલે કે વંધ, ઉદીરણ, વેદન, અપ-વર્તન, સંક્રમણ, નિધત્ત, અને નિકાચન અચલિત કર્મોંનું થાય છે, અને

ટીકા—પચ્ચેન્દ્રિય જીવાનાં સ્થિત્યાદિકં નિરૂપ્ય તદનુ વાનવ્યંતરાદીનાં સ્થિત્યાદિકં નિરૂપયિતું પ્રક્રમતે—‘વાનમંતરાણ’ મિત્યાદિ, ‘વાણમંતરાણ’ વાનવ્યન્તરાણાં ‘ઠિર્દિ’ સ્થિતૌ ‘નાણત્તં’ નાનાત્વં = ભેદોઽસ્તિ નાગકુમારાપેક્ષ્યા । તત્ર-વ્યન્તરાણાં સ્થિતિર્જઘન્યેન દશસહસ્રવર્ષાણિ, ઉત્કર્ષેણ ચ પલ્યોપમમ્ । નાગકુમારાણાં સ્થિતિર્જઘન્યેન દશસહસ્રવર્ષાણિ, ઉત્કર્ષેણ દેશોને દ્વે પલ્યોપમે, इत्येवं ભેદઃ ‘અવસેસ’—મિતિ અવશેષં સ્થિતેરવશેષં આયુષ્કર્મવર્જયિત્વેત્યર્થઃ । અન્યત્સર્વમુચ્છ્વાસાહારાદિકં ‘જહા નાગકુમારાણ’ યથા નાગકુમારાણાં—નાગકુમારાણામિવ, અર્થાત્ પ્રાગુક્તમુચ્છ્વાસાહારાદિકં વસ્તુ યથા નાગકુમારાણાં તથૈવ વાનવ્યન્તરાણામપિ વોધ્યમ્, વ્યન્તરાણાં નાગકુમારાણાં ચ પ્રાયઃ સમાનધર્મત્વાત્ ।

સમસ્ત કથન નૈરયિક સૂત્ર કી તરહ હી “ચલિતં કર્મ નિર્જરયન્તિ, નો અચલિતં કર્મ નિર્જરયન્તિ” યહાં તક એકસા જાનના ચાહિયે ।

ટીકાર્થ—ઇસ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર ને વાનવ્યન્તર આદિ દેવોં કી સ્થિતિ આદિ કા વર્ણન કિયા હૈ । ઇસમેં ઉન્હોં ને કહા હૈ કિ વાનવ્યન્તરદેવોં કી સ્થિતિ મેં નાગકુમારદેવોં કી સ્થિતિ કી અપેક્ષા ભેદ હૈ । બાકી સમસ્ત કથન નાગકુમારદેવોં કે હી સમાન હૈ । જિસ પ્રકાર સે આહારાદિ કા કથન નાગકુમારદેવોં કે પ્રકરણ મેં કહા ગયા હૈ વૈસા હી કથન આહારાદિ સંબંધી વાનવ્યંતરોં મેં ભી જાનના ચાહિયે । ક્યોંકિ નાગકુમારોં ઔર વ્યન્તરદેવોં મેં પ્રાયઃ સમાનધર્મતા હૈ । વ્યન્તરદેવોં કી જઘન્યસ્થિતિ દશહજાર વર્ષ કી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ એક પલ્યોપમકી હૈ । નાગકુમારોં કી જઘન્યસ્થિતિ દશહજારવર્ષ કી ઔર ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ કુછ કમ દો પલ્યોપમ કી હૈ । યહી ઇનકી સ્થિતિ મેં નાનત્વ-ભેદ-હૈ । ઇસ તરહ સ્થિતિ મેં ભેદ પ્રકટ કરકે સૂત્રકાર ને ઉચ્છ્વાસ આહાર આદિ

ચલિતકર્મોની નિર્જરા થાય છે, ઇત્યાદિ સમસ્ત કથન નૈરયિકસૂત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે જ “ચલિતં કર્મ નિર્જરયન્તિ, નો અચલિતં કર્મ નિર્જરયન્તિ” સુધી સમજવું.

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારે વાનવ્યન્તર આદિ દેવોની સ્થિતિ આદિનું વર્ણન કર્યું છે. તેમાં તેમણે નાગકુમારદેવોની સ્થિતિ કરતાં વાનવ્યન્તર દેવોની સ્થિતિમાં ભેદ બતાવ્યો છે. બાકીનું સમસ્ત કથન નાગકુમારો પ્રમાણે જ છે. આહારાદિનું જે કથન નાગકુમારોના પ્રકરણમાં કર્યું છે તે સમસ્ત કથન વાનવ્યન્તર દેવોને પણ લાગુ પડી શકે છે, કારણ કે નાગકુમારો અને વ્યન્તર દેવોમાં મોટે ભાગે સમાનધર્મતા છે. વ્યન્તર દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક પલ્યોપમની છે. નાગકુમારોની જઘન્યસ્થિતિ દસહજારવર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બે પલ્યોપમ કરતાં થોડી ઓછી છે. તેઓની સ્થિતિમાં એજ ભેદ છે. આ પ્રમાણે તેમની સ્થિતિનો ભેદ બતાવે

જ્યોતિષ્કાણાં સ્થિત્યાદિકં દર્શયતિ—“ એવં જોઙ્સિયાણં ” એવં જ્યોતિષ્કાણામપિ—સ્થિતેરવશિષ્ટ સર્વમુચ્છવાસાહારાદિકં યથા નાગકુમારાણાં તથા જ્યોતિષ્કાણામપિ વિજ્ઞેયમ્ । તત્ર જ્યોતિષ્કાણાં સ્થિતિઃ જઘન્યતઃ પલ્યોપ-માષ્ટમભાગઃ, ઉત્કર્ષતસ્તુ વર્ષલક્ષ્યાધિકં પલ્યોપમં ભવતીતિ, ‘નવરં’ નવરં=વિશેષ-સ્ત્વયમ્—‘ઉસ્સાસો’ ઉચ્છવાસઃ ‘જઘન્નેણં’ જઘન્યેન ‘મુહુત્તપુહુત્તસ્સ’ મુહૂર્તપૃથક્ત્વેન ‘ઉકોસેણવિ’ ઉત્કર્ષેણાપિ ‘મુહુત્તપુહુત્તસ્સ’ મુહૂર્તપૃથક્ત્વેન, પૃથક્ત્વં નામ દ્વિપ્રમૃતિ-રાનવશ્યઃ, તત્ર યત્ જઘન્યં મુહૂર્તપૃથક્ત્વં તત્ દ્વૌ ત્રયો વા મુહૂર્તાઃ, યદુત્કૃષ્ટં તત્ અષ્ટૌ નવ વા મુહૂર્તાઃ । આહારેઽપિ વિશેષઃ, યથા—‘આહારો’ આહારઃ આહારાભિ-લાષઃ જ્યોતિષ્કાણાં ‘જઘન્નેણં’ જઘન્યેન ‘દિવસ પુહુત્તસ્સ’ દિવસપૃથક્ત્વેન,

સમસ્ત વસ્તુએ વાનવ્યન્તરોં કી નાગકુમારદેવોં કી ઉચ્છવાસ આહાર આદિ વસ્તુઓં કી સમાન કહી હૈ । અવ સૂત્રકાર જ્યોતિષ્કદેવોં કી સ્થિતિ આદિ કી વિષય મેં “ એવં જોઙ્સિયાણં ” હિસ સૂત્ર પાઠ દ્વારા વક્તવ્યતા પ્રકટ કર રહે હૈં । હિસમેં ઉન્હોં ને યહ નિરૂપણ કિયા હૈ કિ સ્થિતિ કો છોડકર બાકી ઉચ્છવાસ આહારાદિક સમસ્ત વસ્તુએ જૈસી નાગકુમારોં કી હૈં વૈસી હી જ્યોતિષ્કદેવોં કી ભી હૈં । જ્યોતિષ્કદેવોં કી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ એકલાખ વર્ષ સે અધિક એક પલ્યોપમ કી હૈં ઓર જઘન્યસ્થિતિ એક પલ્યોપમ કી આઠવેં ભાગ પ્રમાણ હૈ । “ નવરં ” શબ્દ સે જો ઉચ્છવાસ આદિ મેં ભેદ કહા ગયા હૈં બહ હિસ પ્રકાર સે હૈ—જ્યોતિષ્કદેવ જો શ્વાસ લેતે હૈં ઉસકા કાલ જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે મુહૂર્ત-પૃથક્ત્વ કા હૈ । અર્થાત્ હિતને કાલ કી બાદ બે શ્વાસોચ્છવાસ લેતે હૈં । દો સે લેકર નૌ તક કી સંખ્યા કા નામ પૃથક્ત્વ હૈ । યહાં જો શ્વાસો-ચ્છવાસ કા કાલ જઘન્ય સે મુહૂર્તપૃથક્ત્વ કહા ગયા હૈં ઉસમેં દો અથવા

વીને સૂત્રકારે કહ્યું છે કે, વાનવ્યન્તર દેવોનો ઉચ્છવાસ, આહાર આદિ નાગકુમાર દેવો જેવો જ છે. હવે સૂત્રકાર જ્યોતિષ્ક દેવોની સ્થિતિ આદિ વિષયમાં “ એવં જોઙ્સિયાણં ” આ સૂત્રપાઠદ્વારા સમાન વક્તવ્યતા પ્રગટ કરે છે. તેમાં તેમણે એવું નિરૂપણ કર્યું છે કે, સ્થિતિ સિવાયનું બધું—ઉચ્છવાસ, આહારાદિ—નાગકુમારો પ્રમાણે જ છે. જ્યોતિષ્ક દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક પલ્યોપમ કરતાં એક લાખ વધારે વર્ષની છે અને જઘન્ય સ્થિતિ એક પલ્યોપમના આઠમાં ભાગની છે. “ નવરં ” શબ્દદ્વારા ઉચ્છવાસ આદિમાં જે ભેદ બતાવ્યો છે તે આ પ્રમાણે છે—જ્યોતિષ્કના દેવોના શ્વાસોચ્છવાસનો કાળ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ મુહૂર્ત પૃથક્ત્વનો છે—તે બન્નેના કાળમાં ભેદ નથી. બેથી શરૂ કરીને નવ સુધીની સંખ્યાનું નામ પૃથક્ત્વ છે. અહીં જે શ્વાસોચ્છવાસનો જઘન્યકાળ મુહૂર્ત પૃથક્ત્વનો કહ્યો છે તેમાં બે અથવા ત્રણ મુહૂર્ત લીધાં છે, અને ઉત્કૃષ્ટ

‘ઉકોસેણ વિ’ ઉત્કર્ષેણાપિ ‘દિવસપુહુત્તસ્સ’ દિવસપૃથક્ત્વેન ઉત્પદ્યતે । ‘સેસં’ શેષમ્=અન્યત્સર્વં ‘તદેવ’ તથૈવ=નાગકુમારવદેવાવસેયમિતિ । વૈમાનિકવક્તવ્યતા-માહ—‘વૈમાણિયાણં’ इत्यादि । ‘વૈમાણિયાણં’ વૈમાનિકાનાં=વિમાનવાસિદેવાનાં ‘ઠિઈ’ સ્થિતિઃ=‘ઓહિયા’ ઔધિકી=સામાન્યા । ‘માણિયવ્વા’ મણિતવ્યા સા ચ પલ્યોપમાદિકા ત્રયસ્ત્રિંશત્ સાગરોપમાણિ ભવતિ । તત્ર જઘન્યાસ્થિતિઃ સૌધર્મમાશ્રિત્યજ્ઞેયા, ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિસ્તુ અનુત્તર વિમાનાન્યાશ્રિત્યપરિજ્ઞેયા । ‘ઝસાસો’ ઉચ્છ્વાસઃ ‘જહન્નેણં’ જઘન્યેન ‘મુહુત્તપુહુત્તસ્સ’ મુહૂર્ત્તપૃથક્ત્વેન, એતત્ જઘન્ય-સ્થિતિકવૈમાનિકદેવાનાશ્રિત્ય વિજ્ઞેયમ્ । ‘ઉકોસેણ તેત્તીસાણ પક્ખાણં’ ઉત્કર્ષેણ ત્રયસ્ત્રિંશતાપક્ષૈઃ, એતત્-ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિકવૈમાનિકદેવાનાશ્રિત્યજ્ઞેયમ્ । ‘આહારો’

ત્રીન મુહૂર્ત્ત લિયે ગયે હૈં એવં જો ઉત્કૃષ્ટ સે મુહૂર્ત્તપૃથક્ત્વ કહા ગયા હૈં ઉસમેં આઠ અથવા નૌ મુહૂર્ત્ત લિયે ગયે હૈં । इनके आहार में भी विशेषता है—और वह इस प्रकार से है—ज्योतिष्कदेवों को आहार की अभिलाषा जघन्य से दिवसपृथक्त्व के बाद और उत्कृष्ट से भी दिवस पृथक्त्व के बाद होती है । अवशिष्ट कथन नागकुमारदेवों की तरह कहा जाना चाहिये । वैमानिकदेवों की स्थिति सामान्य है और वह पल्योपम से लेकर ૩૩ सागरोपम की जाननी चाहिये । यहां पल्योपम की स्थिति जो कही गई है वह सौधर्मकल्प की अपेक्षा जघन्य स्थिति को लेकर कही गई है और जो सागरोपम की स्थिति कही गई है वह अनुत्तर विमानों की अपेक्षा उत्कृष्ट स्थिति को लेकर कही गई है । उच्छ्वास का काल जो यहाँ जघन्य से मुहूर्त्तपृथक्त्व कहा गया है वह जघन्यस्थितिवाले वैमानिकदेवों की अपेक्षा लेकर कहा गया है और उत्कृष्ट से जो ૩૩ पक्षका कहा गया है वह उत्कृष्टस्थिति वाले देवों—अनु

કાળ મુહૂર્ત્ પૃથક્ત્વનો કહ્યો છે તેમાં આઠ અથવા નવ મુહૂર્ત્ લીધાં છે. તેમના આહારમાં પણ આ પ્રકારની વિશેષતા છે—જ્યોતિષકદેવોની આહારાભિલાષાનો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ કાળ દિવસ પૃથક્ત્વનો કહ્યો છે બાકીનું સમસ્ત કથન નાગકુમારદેવો પ્રમાણે જ સમજવું. વૈમાનિકદેવોની સ્થિતિ સામાન્ય છે. અને તે પલ્યોપમથી લઈને ૩૩ સાગરોપમ સુધીની સમજવી. અહીં જે પલ્યોપમની સ્થિતિ કહી છે તે સૌધર્મ કલ્પની અપેક્ષાએ જઘન્ય (ઓછામાં ઓછી) સ્થિતિ સમજવી. અને જે સાગરોપમની સ્થિતિ કહી છે તે અનુત્તર વિમાનોની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સમજવી. અહીં જઘન્યની અપેક્ષાએ ઉચ્છ્વાસ કાળ જે મુહૂર્ત્ પૃથક્ત્વનો કહ્યો છે તે જઘન્ય સ્થિતિવાળા વૈમાનિક દેવોને અનુલક્ષીને કહેલ છે. અને જે ૩૩ પક્ષનો. ઉત્કૃષ્ટ ઉચ્છ્વાસકાળ કહ્યો છે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ

આહારઃ, યઃ ‘આભોગનિવ્વત્તિઓ’ આભોગનિર્વર્તિતઃ સ ‘જહણ્ણેણ’ જઘન્યેન ‘દિવસપુહુત્તસ્સ’ દિવસપૃથક્ત્વેન ‘ઉક્કોસેણ’ ઉત્કર્ષેણ ‘તેત્તીસાણ’ ત્રયસ્ત્રિંશતા ‘વાસસહસ્સાણ’ વર્ષસહસ્રૈઃ=ત્રયસ્ત્રિંશત્સહસ્રવર્ષેર્ભવતિ । યદાહ—

“જસ્સ જાઈં સાગરાઈં, તસ્સ ઠિઈં તત્તિ ઈહિં પક્ખેહિં ।

ઉસ્સાસો દેવાણં, વાસ સહસ્સેહિં આહારો ॥ ૧ ॥ ઇતિ ॥”

છાયા—યસ્ય યાનિ સાગરાણિ, તસ્ય સ્થિતિસ્તાવદ્ધિઃ પક્ષૈઃ ।

ઉચ્છ્વાસો દેવાનાં, વર્ષ સહસ્રૈરાહારઃ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ॥

અયમર્થઃ—યસ્ય દેવસ્ય યાનિ યાવત્પ્રમાણાનિ સાગરાણિ=સાગરોપમાનિ સ્થિતિર્ભવતિ તસ્ય દેવસ્ય તાવદ્ધિઃ=તાવત્પરિમિતૈઃ પક્ષૈઃ ઉચ્છ્વાસો ભવતિ, આહારશ્ચ તાવદ્ધિર્વર્ષસહસ્રૈઃ=તાવત્પરિમિતસહસ્રવર્ષેર્ભવતીતિ । ‘સેસં’ શેષમ્=અવશિષ્ટં ‘ચલિયાઇયં’ ચલિતાદિકં—વન્ધોદીરણવેદાપવર્તનસંક્રમણનિધત્તનિકાચનંતુ અચલિતાનાં કર્મણાં ભવતિ, નિર્જરણં તુ ચલિતાનામિતિ સર્વં ‘તહેવ’ તથૈવ નૈરયિકસૂત્રવદેવ ‘જાવ’ યાવત્ ‘નિજ્જરેતિ’ ચલિતંકર્મ નિર્જરયન્તિ નો અચલિતં કર્મ નિર્જરયન્તીતિ । એતાવતા ચતુર્વિંશતિ દણ્ડકવક્તવ્યતા કથિતા ॥ સૂ. ૨૩ ॥

॥ વાનવ્યન્તરાદિનિરૂપણમ્ સમાપ્તમ્ ॥

ત્તરવૈમાનિક દેવોંકી અપેક્ષા સે કહા ગયા હૈ । એસા જાનના ચહિયે । આભોગનિર્વર્તિત આહાર કે વિષયમેં જો જઘન્ય સે દિવસપૃથક્ત્વ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૩૩ હજાર વર્ષ કહે ગયે હૈં વે ઇસ નિયમકે અનુસાર કહે ગયે હૈં કિ જિસ દેવકે જિતને પ્રમાણ સાગરોપમકી સ્થિતિ હોતી હૈં ઉસ દેવ કે ઉતને પક્ષકે વાદ ઉચ્છ્વાસ હોતા હૈં ઓર ઉતને હજાર વર્ષ કે વાદ આહાર હોતા હૈં । યહી વાત “જસ્સજાઈં” ઇત્યાદિ ગાથા દ્વારા સ્પષ્ટ કી ગઈં હૈં । “સેસંચલિયાઇયં” ઇત્યાદિ સૂત્રકા અર્થ જૈસા મૂલસૂત્ર કે અર્થ કરતે સમય લિખા હૈં વૈસા હી હૈં ॥ સૂ. ૨૩ ॥

વાળા—અનુત્તર વૈમાનિક દેવોની અપેક્ષાએ કહેલ છે, આભોગનિર્વર્તિત આહારના વિષયમાં જે દિવસપૃથક્ત્વનો જઘન્યકાળ અને ૩૩ હજાર વર્ષનો ઉત્કૃષ્ટકાળ કહેવામાં આવ્યો છે તે આ નિયમ પ્રમાણે કહેલ છે—જે દેવની જેટલા સાગરોપમની સ્થિતિ હોય છે એટલા પક્ષને આંતરે તેઓ ઉચ્છ્વાસ લે છે અને એટલા હજાર વર્ષને આંતરે તેઓ આહાર લે છે, એજ વાત “જસ્સજાઈં” ઇત્યાદિ ગાથા દ્વારા સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે. “સેસં ચલિયાઇયં” ઇત્યાદિ સૂત્રનો અર્થ મૂળ સૂત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે જ છે. ॥ સૂ. ૨૩ ॥

અથ આત્મારંભાદિ વક્તવ્યતા પ્રોચ્યતે—

મૂલમ્—જીવાણં મંતે કિં આયારંભા પરારંભા તદુભયારંભા
અણારંભા ગોયમા ! અત્યેગદ્વયા જીવા આયારંભાવિ, પરારંભાવિ,
તદુભયારંભાવિ, ણો અણારંભા, અત્યેગદ્વયા જીવા ણો આયારંભા
નો પરારંભા નો તદુભયારંભા, અણારંભા સે કેણદ્વેણં મંતે !
एवं बुच्चइ अत्येगद्वया जीवा आयारंभावि एवं पडिउच्चारैयव्वं ।
ગોયમા જીવા દુવિહા પન્નત્તા તં જહા સંસારસમાવણ્ણગા ય
અસંસારસમાવણ્ણગા ય, તત્થ ણં જે તે અસંસારસમાવણ્ણગા તેણં
સિદ્ધા, સિદ્ધા ણં નો આયારંભા, જાવ અણારંભા તત્થ ણં જે તે
સંસારસમાવણ્ણગા તે દુવિહા પન્નત્તા, તં જહા—સંજયા ય અસંજયા
ય, તત્થ ણં જે તે સંજયા તે દુવિહા પન્નત્તા તં જહા—પમત્તસંજયા ય
અપમત્તસંજયા ય તત્થ ણં જે તે અપમત્તસંજયા તે ણં નો આયારંભા
નો પરારંભા જાવ અણારંભા, તત્થ ણં જે તે પમત્તસંજયા તે સુહ-
જોગં પડુચ્ચ નો આયારંભા નો પરારંભા જાવ અણારંભા, અસુહજોગં
પડુચ્ચ આયારંભા વિ જાવ ણો અણારંભા તત્થ ણં જે તે અસંજયા તે
અવિરતિં પડુચ્ચ આયારંભા વિ જાવ નો અણારંભા સે તેણદ્વેણં
ગોયમા ! एवं बुच्चइ अत्येगद्वया जीवा जाव अणारंभा ॥सू०२४॥

હાયા—જીવાઃ સ્વલ્લુ મદન્ત ! કિમાત્મારંભાઃ પરારંભાસ્તદુભયારંભાઃ
અનારંભાઃ ! ગૌતમ સન્ત્યેકે જીવાઃ આત્મારંભા અપિ પરારંભા અપિ તદુભયારંભા-

આત્મારંભાદિ—

‘જીવા ણં મંતે !’ ઇત્યાદિ ।

(મંતે) હે મદન્ત ! (જીવા) જીવ (કિં) ક્યા (આયારંભા) આત્મારંભા હૈં ? (પરા-
રંભ) યા પરારંભા હૈં ? યા (તદુભયારંભા) તદુભયારંભા હૈં ? , યા (અણારંભા)

આત્મારંભાદિ—

“ જીવાણં મંતે ” ઇત્યાદિ ।

(મંતે !) હે મદન્ત ! (જીવા કિં આયારંભા ?) જીવો શું આત્મારંભી
હોય છે ? (પરારંભા) કે પરારંભી હોય છે ? (તદુભયારંભા) તદુભયારંભી

અપિ નો અનારમ્ભાઃ, સન્ત્યેકે જીવા નો આત્મારમ્ભાઃ નો પરારમ્ભાઃ નો તદુભયાર-
મ્ભાઅનારમ્ભાઃ। તત્કેનાર્થેન ભદન્ત ! એવમુચ્યતે સન્ત્યેકે જીવા આત્મારંભાઅપિ
એવ પ્રત્યુચ્ચારયિતવ્યમ્ । ગૌતમ ! જીવા દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ તદ્વથા સંસારસમાપન્નકાશ્ચ,
અસંસારસમાપન્નકાશ્ચ, તત્ર સ્વલુ યે તે અસંસારસમાપન્નકાસ્તે સ્વલુ સિદ્ધાઃ । સિદ્ધા
નો આત્મારમ્ભાઃ યાવદનારમ્ભાઃ, તત્ર સ્વલુ યે તે સંસારસમાપન્નકાસ્તે દ્વિવિધાઃ

અનારમ્ભ હૈ ? (ગોયમા) હૈ ગૌતમ ! (અત્યેગઈયા જીવા આયારંભા વિ)
કિતનેક જીવ આત્મારંભ મી હૈ (પરારંભા વિ) પરારંભ મી હૈ (તદુભયા-
રંભા વિ) તદુભયારંભ મી હૈ (નો અણારંભા) પરન્તુ અનારમ્ભ નહીં
હૈ । (અત્યેગઈયા જીવા નો આયારંભા) કિતનેક જીવ આત્મારંભ નહીં
હૈ (નો પરંભા) પરારંભ નહીં હૈ (નો તદુભયારંભા) તદુભયારંભ નહીં
હૈ । (અણારંભા) પરન્તુ અનારમ્ભ હૈ । (સે કેળટ્ટેણં મંતે ! એવં વુચ્ચઈ)
હૈ ભદન્ત ! યહ કિસ કારણ સે આપ એસા કહતે હૈ કિ (અત્યેગઈયા જીવા
આયારંભા વિ એવં પઢિઉચ્ચારેયવ્વં) કિતનેક જીવ આત્મારંભ મી હૈ ?
હસ તરહ સે પૂર્વોક્ત સમી પ્રશ્ન યહાં પુનઃ કહના ચાહિયે । (ગોયમા) હૈ
ગૌતમ ! (જીવા દુવિહા પણ્ણત્તા) જીવ દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ । (તં જહા)
વે હસ પ્રકાર સે હૈ—(સંસાર-સમાવણ્ણગા ય અસંસારસમાવણ્ણગા ય)
એક સંસારસમાપન્નક ઓર દૂસરે અસંસારસમાપન્નક । (તત્થ ણં જે તે
અસંસારસમાવણ્ણગા તેણં સિદ્ધા) હનમેં જો અસંસારસમાપન્નક હૈ વે

હોય છે ? કે (અણારમ્ભા) અનારંભી હોય છે ?

(ગોયમા!) હૈ ગૌતમ ! (અત્યે ગઈયાજીવા આયારમ્ભા વિ) કેટલાક હોવો
આત્મારંભી પણ છે, (પરારમ્ભા વિ) પરારંભી પણ છે, (તદુભયારમ્ભા વિ)
તદુભયારંભી પણ છે, (નો અણારમ્ભા) પણ અનારંભી નથી. (અત્યે ગઈયા
જીવા નો આયારમ્ભા) કેટલાક હોવો આત્મારંભી નથી, (નો પરારમ્ભા) પરારંભી
નથી, (નો તદુભયારમ્ભા) તદુભયારંભી નથી, (અણારમ્ભા) પણ અનારંભી છે.

(સે કેળટ્ટેણં મંતે ! એવં વુચ્ચઈ) હૈ ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો
છો કે (અત્યેગઈયા જીવા આયારમ્ભા વિ એવં પઢિઉચ્ચારેવ્વં) કેટલાક હોવો
આત્મારંભી પણ છે ? આ જગ્યાએ પૂર્વોક્ત બધા પ્રશ્નોનું પુનરુચ્ચારણ કરવું નોઈએ.

(ગોયમા!) ગૌતમ ! (જીવા દુવિહા પણ્ણત્તા) હોવાના એ પ્રકાર કહ્યા
છે. (ત જહા) તે આ પ્રમાણે છે—(સંસારસમાવણ્ણગા ય અસંસારસમાવણ્ણગા
ય) (૧) સંસાર સમાપન્નકે હોવ (સંસારી હોવ) (૨) અસંસાર સમાપન્નકે
હોવ (તત્થણં જે તે અસંસાર સમાવણ્ણગા તેણં સિદ્ધા) તેમાંથી સિદ્ધોને અસંસાર

પ્રજ્ઞતાઃ, તદ્યથા—સંયતાશ્ચાસંયતાશ્ચ । તત્ર ચ્ચલુ યે તે સંયતાસ્તે દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તદ્યથા—પ્રમત્તસંયતાશ્ચાપ્રમત્તસંયતાશ્ચ, તત્ર ચ્ચલુ યે તે પ્રમત્તસંયતાસ્તે નો આત્મારમ્ભાઃ નો પરારમ્ભાઃ યાવદનારમ્ભાઃ, તત્ર યે તે પ્રમત્તસંયતાસ્તે શુભયોગં પ્રતીત્ય નો આત્મારમ્ભાઃ નો પરારમ્ભાઃ યાવદનારમ્ભાઃ અશુભયોગં પ્રતીત્ય આત્મારમ્ભા

સિદ્ધ હૈં । (સિદ્ધાણં નો આયારંભા જાવ અણારંભા) સિદ્ધ ન આત્મારંભ હૈં, ન પરારંભ હૈં, ન તદુભયારંભ હૈં કિન્તુ અનારંભ હૈં । (તત્થણં જે તે સંસારસમાવણ્ણગા તે દુવિહા પન્નત્તા) જો સંસારસમાપન્નક જીવ હૈં વે દો પ્રકાર કૈં હૈં । (તં જહા) જૈસે—(સંજયા ય અસંજયા ય) સંયત ઔર અસંયત (તત્થણં જે તે સંજયા તે દુવિહા પન્નત્તા) ઇનમૈં જો સંયત હૈં વે દો પ્રકાર કૈં કહે ગયે હૈં (તં જહા) વે યે હૈં—(પમત્તસંજયા ય અપમત્તસંજયા ય) પ્રમત્તસંયત ઔર અપ્રમત્તસંયત (તત્થણં જે તે અપમત્તસંજયા તેણં નો આયારંભા નો પરારંભા જાવ અણારંભા) ઇનમૈં જો અપ્રમત્તસંયત જીવ હૈં વે ન આત્મારંભ હૈં ન પરારંભ હૈં, યાવત્ અનારંભ હૈં । (તત્થણં જે તે પમત્તસંજયા તે સુહજોગં પઙ્કુચ્ચ નો આયારંભા, નો પરારંભા જાવ અણારંભા) જો પ્રમત્તસંયત હૈં વે શુભયોગ કી અપેક્ષા સે ન આત્મારંભ હૈં, ન પરારંભ હૈં યાવત્ અનારંભ હૈં (અસુહજોગં પઙ્કુચ્ચ આયારંભા વિ જાવ ણો અણારંભા) અશુભયોગ કી અપેક્ષા સે વે આત્મારંભ ઔ હૈં યાવત્—

સમાપન્નક કહે છે. (સિદ્ધાણં નો આયારમ્ભા જાવ અણારમ્ભા) સિદ્ધ આત્મારંભી નથી, પરારંભી નથી, તદુભયારંભી નથી પણ અનારંભી હોય છે. (તત્થણં જે તે સંસારસમાવણ્ણગા તે દુવિહા પન્નત્તા) તે સંસાર સમાપન્નક હોય છે તેના બે પ્રકાર છે. (તં જહા) તે પ્રકારે આ પ્રમાણે છે—(સંજયા ય અસંજયા ય) સંયત અને અસંયત. (તત્થણં જે તે સંજયા તે દુવિહા પન્નત્તા) તેમાંના સંયતના બે બે પ્રકાર છે તે (તંજહા) આ પ્રમાણે છે—(પમત્ત સંજયા ય અપમત્તસંજયા ય) (૧) પ્રમત્ત સંયત અને (૨) અપ્રમત્ત સંયત, (તત્થણં જે તે અપ્રમત્તસંજયા તેણં નો આયારમ્ભા નો પરારમ્ભા જાવ અણારમ્ભા) તેમાંના બે અપ્રમત્ત સંયત હોય છે તેઓ આત્મારંભી નથી, પરારંભી નથી, તદુભયારંભી નથી પણ અનારંભી છે. (તત્થણં જે તે પમત્તસંજયા તે સુહજોગં પઙ્કુચ્ચ નો આયારમ્ભા, નો પરારમ્ભા, જાવ અણારમ્ભા) બે પ્રમત્તસંયત હોય છે તેઓ શુભ યોગની અપેક્ષાએ આત્મારંભી નથી, પરારંભી નથી, તદુભયારંભી નથી, પણ અનારંભી છે. (અસુહજોગં પઙ્કુચ્ચ આયારમ્ભા વિ જાવ ણો અણારમ્ભા) અશુભયોગની અપેક્ષાએ તેઓ આત્મારંભી છે, પરારંભી છે, તદુભયારંભી છે પણ અનારંભી નથી.

અપિ યાવન્નો-અનારંભાઃ । તત્ર યે તે અસંયતાસ્તે અવિરતિ પ્રતીત્યાત્મારંભા અપિ યાવત્ નો અનારંભાઃ તત્ તેનાર્થેન ગૌતમ એવમુચ્યતે, સન્ત્યેકે જીવા યાવન્ અનારંભાઃ ॥ સૂ. ૨૪ ॥

ટીકા—નારકપ્રકરણાદારમ્બ્ય વાનવ્યન્તરપર્યન્તપ્રકરણેન નારકાદિજીવધર્મ-વક્તવ્યતા પ્રરૂપિતા, સા ચ-આરંભપૂર્વિકા ભવતિ તત્રારંભપૂર્વિકેત્યત્ર વિશેષણી-ભૂતઆરંભ એવ કઃ ? નહિ અવિદિતારંભસ્વરૂપસ્યારંભપૂર્વકનારકાદિધર્મ

અનારંભ નહીં હૈં ! (તત્થળં જે તે અસંજયા તે અવિરં પડુચ્ચ આયારંભા વિ જાવ નો અણારંભા) જો અસંયત હૈં વે અવિરતિ કી અપેક્ષા સે આત્મારંભ મી હૈં યાવત્ અનારંભ નહીં હૈં । (સે તેળદ્દેળં ગોયમા ! એવં વુચ્ચહ અત્થેગદ્ધયા જીવા જાવ અણારંભા) હસલિયે હે ગૌતમ ! હસ કારણ સે મૈં એસા કહતાહૂં કિ કિતનેક જીવ આત્મારંભ મી હૈં યાવત્ અનારંભ મી હૈં ।

ટીકાર્થ—નારકપ્રકરણસે લેકર વાનવ્યન્તર તકકે પ્રકરણસે સૂત્રકારને નારક આદિ જીવોં કે ધર્મકી વક્તવ્યતા કહી હૈ સો યહ વક્તવ્યતા આરંભ-પૂર્વક હી હોતી હૈ । અર્થાત્ આરંભપૂર્વક હી જવ નારક આદિ જીવોં કે ધર્મકી વક્તવ્યતા હૈ તો આરંભ યહ ઉસ વક્તવ્યતાકા વિશેષણ હોતા હૈ ઓર વક્તવ્યતા વિશેષ્ય હોતી હૈ । હસલિયે યહાં સ્વતઃ યહ જિજ્ઞાસા હોતી હૈ કિ વ્રહ આરંભ ક્યા હૈ—અર્થાત્ આરંભ કા સ્વરૂપ ક્યા હૈ ? યહ એક સાધારણ સી વાત હૈ કિ જબતક આરંભ કા સ્વરૂપ જીવ કો માલૂમ નહીં

(તત્થળં જે તે અસંજયા તે અવિરં પડુચ્ચ આયારંભા વિ જાવ નો અણારંભા) જેઓ અસંયત હોય છે તેઓ અવિરતિની અપેક્ષાએ આત્મારંભી પણ છે, પરા-રંભી પણ છે, તદ્દુલયારંભી પણ છે, પરંતુ અનારંભી નથી. (સે તેળદ્દેળં ગોયમા ! એવં વુચ્ચહ અત્થેગદ્ધયા જીવા જાવ અણારંભા) હે ગૌતમ ! એ કારણે હું એ પ્રમાણે કહું છું કે, કેટલાક જીવો આત્મારંભી પણ છે ત્યાંથી લઈને અનારંભી પણ છે ત્યાં સુધીના કથનને ગ્રહણ કરવું.

ટીકાર્થ—નારક પ્રકરણથી લઈને વાનવ્યન્તર સુધીના પ્રકરણમાં સૂત્રકારે નારક આદિ જીવોના ધર્મનું જે કથન કર્યું છે તે આરંભપૂર્વક જ અને છે. એટલે કે, નારક આદિ જીવોની ધર્મની વક્તવ્યતા એ આરંભપૂર્વક જ થાય છે તો આરંભ તે વક્તવ્યતાનું વિશેષણ અને છે અને વક્તવ્યતા વિશેષ્ય અને છે. તેથી અહીં આપોઆપ એ જિજ્ઞાસા ઉદ્ભવે છે કે આરંભ શું છે ? એટલે કે આરંભનું સ્વરૂપ કેવું છે ? એ તો એક સામાન્ય વાત છે કે, ત્યાં સુધી

વક્તવ્યતાજ્ઞાનં સંભવતિ, વિશિષ્ટજ્ઞાનસ્ય વિશેષજ્ઞાનપૂર્વકત્વાત્ । તદિહ વિશેષ-
 સ્યારમ્ભસ્ય સ્વરૂપભેદાદિ જ્ઞાનેચ્છયા આત્મારંભાદિ પ્રકરણં નિરૂપ્યતે—“ જીવા
 ણં મંતે ! કિં આયારંભા ’ इत्यादि । ‘ जीवा णं मंते ! जीवाः खलु भदन्त !
 किं ‘आयारंभा’ आत्मारम्भा ? ‘परारंभा’ परारम्भाः ? ‘तदुभयारंभा’ तदु-
 भयारम्भाः ? ‘अणारंभा’ अनारम्भाः ? । भगवानाह—‘गौयमा’ हे गौतम !
 ‘अत्येगइयाजीवा’ सन्त्येके जीवाः ‘आयारंभा वि’ आत्मारम्भा अपि
 आत्मानमारमन्ते, आत्मना वा स्वयमारमन्ते इत्यात्मारम्भाः, ‘परारंभा वि’
 परारम्भा अपि परम् आरमन्ते परेण वा आरम्भयन्तीति परारम्भाः, ‘तदुभयारंभा
 वि’ तदुभयारम्भा अपि तदुभयम्—आत्मपररूपम्, तदुभयेन वा आरमन्ते इति

હોગા તબતક ઉસે નારકાદિ જીવોં કે ધર્મ કી વક્તવ્યતા કા જ્ઞાન મી
 કૈસે હો સકેગા । કારણ વિશિષ્ટ જ્ઞાન જો હોતા હૈ વહ અપને વિશેષણ
 કે જ્ઞાન પૂર્વક હી હોતા હૈ । ઇસલિયે સૂત્રકારને આરંભરૂપ વિશેષણકા
 કયા સ્વરૂપ હૈ ? ઉસકે કિતને ભેદ હૈ ? ઇત્યાદિકા જ્ઞાન જીવોંકો હો ઇસ
 ઇચ્છાસે આત્મારંભ આદિ પ્રકરણકો પ્રસ્તુત કિયા હૈ । ઇસ પ્રકરણકો
 નિરૂપણ કરતે હુએ બે કહતે હૈ કિ “ જીવા ણં મંતે ! કિં આયારંભા ”
 ઇત્યાદિ, હે મગવન્ ! જીવ કયા આત્મારંભી હૈ ઇત્યાદિ । યહાં ગૌતમ-
 સ્વામીને એસા પ્રશ્ન કિયા હૈ કિ હે મગવન્ ! જીવ આત્મારંભી હૈ ? યા
 પરાંરંભી હૈ ? યા ઉભયારંભી યા અનારંભી હૈ ? પ્રસુને ઇસ પ્રશ્નકા ઉત્તર ઇસ
 પ્રકારસે દિયા કિ હે ગૌતમ ! કિતનેક જીવ આત્મારંભી મી હૈ, કિતનેક
 જીવ પરાંરંભી મી હૈ, કિતનેક જીવ તદુભયારંભી મી હૈ, પરન્તુ અનારંભી

જીવને આરંભના સ્વરૂપનું જ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી તેને નારકાદિ જીવોના ધર્મની
 વક્તવ્યતાની સમજણ કેવી રીતે પડે ? કારણ કે જે વિશિષ્ટજ્ઞાન હોય છે
 તે તેના વિશેષણના જ્ઞાનપૂર્વક જ થાય છે. તેથી સૂત્રકારે આરંભરૂપ વિશેષણનું
 કેવું સ્વરૂપ છે, તેના કેટલા ભેદ છે, ઇત્યાદિ જ્ઞાન જીવોને પ્રાપ્ત થાય તે
 હેતુથી આત્મારંભ આદિ પ્રકરણનું કથન કર્યું છે. આ પ્રકરણનું નિરૂપણ કરતાં
 તેઓ કહે છે કે “ જીવાણં મંતે ! કિં આયારંભા ” ઇત્યાદિ ‘જીવ શું આત્મા-
 રંભી છે ? ઇત્યાદિ. અહીં ગૌતમસ્વામીએ એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે “ હે
 ભદન્ત ! જીવ આત્મારંભી છે ? કે પરાંરંભી છે ? ઉભયારંભી છે ? કે અના-
 રંભી છે ? ” પ્રભુએ તે પ્રશ્નનો આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો છે—“ હે ગૌતમ !
 કેટલાક જીવો આત્મારંભી પણ છે, કેટલાક જીવો પરાંરંભી પણ છે, કેટલાક
 જીવો ઉભયારંભી પણ છે, પણ અનારંભી નથી. તથા કેટલાક જીવો આત્મા-

તદુભયારમ્ભાઃ । અતઽેવ ‘ નો અનારંભા ’ નો અનારમ્ભાઃ—ન આત્મપરોભયારમ્ભ-
વર્જિતાઃ, આરમ્ભો નામ જીવાનામુપઘાતઃ, ઉપદ્રવણમિત્યર્થઃ, સામાન્યત આસ્રવદ્વાર
પ્રવૃત્તિઃ । ઉત્તરમાહ—‘ ગોચમા ! ’ હે ગૌતમ ! ‘ અત્યેગઈયા જીવા ’ સન્ત્યેકે
જીવાઃ ‘ આયારંભાવિ પરારંભાવિ તદુભયારંભાવિ ’ આત્મારમ્ભા અપિ પરારમ્ભા
અપિ તદુભયારમ્ભા અપિ, અતઽેવ ‘ નો અનારંભા ’ નો અનારમ્ભાઃ, આરમ્ભવર્જિતા
નેતિ । અત્ર ‘ અપિ ’ શબ્દ એકાશ્રયત્વસ્ય ભિન્નાશ્રયત્વસ્ય ચ પ્રતિપાદકઃ । તત્ર—
એકાશ્રયત્વં ચ કાલભેદેન ભવતિ । તથાહિ—કદાચિત્કાલવિશેષે આત્મારંભાઃ
કાલવિશેષેપરારમ્ભાઃ કાલ વિશેષે ઉભયારમ્ભાઃ, અતઽેવ—કસ્મિન્નપિ કાલે આર-
મ્ભરહિતા ન ભવન્તિ । ભિન્નાશ્રયત્વં યથા—એકે કેચન અસંયતા જીવાઃ આત્મારમ્ભાઃ
કેચન પરારમ્ભાઃ કેચનોભયારમ્ભા અતઽેવ ન કદાચિદપિ અનારમ્ભાઃ । ભગવાનાહ

નહીં હૈં । તથા કિતનેક જીવ આત્મારંભી નહીં હૈં, પરારંભી નહીં હૈં,
ઉભયારંભી નહીં હૈં, કિન્તુ અનારંભી હૈં । જીવોંકી વિરાધના—ઉપદ્રવ યહ
આરંભકા અર્થ હૈં । સામાન્યરીતિસે ઇસકા તાત્પર્ય “ આસ્રવદ્વારમેં
પ્રવૃત્તિ કરના ” એસા હોતા હૈં । “ અત્યેગઈયા ”મેં “ અત્થિ ” યહ પદ
અવ્યયરૂપ હૈં । ઔર ઇસકા પ્રયોગ બહુવચન “ સન્તિ ”કે અર્થપરક ભી
હો જાતા હૈં । ઇસલિયે યહાં યહ પદ “ સન્તિ ” ઇસ અર્થમેં પ્રયુક્ત હુઆ
હૈં । આત્માકો જો આરંભમેં લગાતે હૈં અથવા આત્મા દ્વારા જો સ્વયં
આરંભ કરતે હૈં વે આત્મારંભી હૈં । પરકો અથવા પરકે દ્વારા જો આરંભ
કરાતે હૈં વે પરારંભી હૈં । આત્મા ઔર પરરૂપ ઇન દોનોંકો અથવા ઇન
દોનોંકે દ્વારા જો આરંભ કરતે હૈં વે તદુભયારંભી હૈં । આત્મા, પર ઔર
ઉભય ઇનકે આરંભસે અર્થાત્ ઇન સંવંધી આરંભસે જો રહિત હોતે હૈં

રંભી નથી, પરારંભી નથી, ઉભયારંભી નથી, પણ અનારંભી છે. ” આરંભ
એટલે એવોની વિરાધના—ઉપદ્રવ. સામાન્ય રીતે “ આસ્રવદ્વારમાં પ્રવૃત્તિ કરવી ”
એવો તેનો ભાવાર્થ થાય છે. “ અત્યેગઈયા ”માં “ અત્થિ ” પદ અવ્યયરૂપે
છે. અને તેનો પ્રયોગ બહુવચન “ સન્તિ ”ના અર્થમાં પણ કરાય છે. અહીં
તે પદ “ સન્તિ ”ના અર્થમાં વપરાયું છે. આત્માને જે આરંભમાં લગાડે છે
અથવા આત્માદ્વારા જેઓ પોતે જ આરંભ કરે છે તેમને આત્મારંભી કહે
છે. પરને જે આરંભમાં લગાડે છે—એટલે કે અન્યના દ્વારા જેઓ આરંભ
કરાવે છે તેમને પરારંભી કહે છે. આત્મા અને પર એ બંને દ્વારા જેઓ
આરંભ કરાવે છે તેમને તદુભયારંભી કહે છે. આત્મા, પર, અને ઉભય, એ
ત્રણ પ્રકારના આરંભથી જેઓ રહિત હોય છે તેમને અનારંભી કહે છે. આત્મારંભ-
આત્મારંભી પણ છે, પરારંભ-પરારંભી પણ છે, ઉભયારંભ-ઉભયારંભી પણ છે. એ

—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘અત્યેગઈયા જીવા’ સન્ત્યેકે જીવા: ‘આયારંભાવિ પરા-
રંભાવિ તદુભયારંભાવિ’ આત્મારંમ્મા અપિ, પરારંમ્મા અપિ, તદુભયારંમ્મા અપિ,
કિન્તુ ‘નો અણારંભા’ નો અનારંમ્મા: ‘અત્યેગઈયા જીવા’ સન્ત્યેકે જીવા ‘નો
આયારંભા નો પરારંભા નો તદુભયારંભા’ નો આત્મારંમ્મા:, નો પરારંમ્મા: નો
તદુભયારંમ્મા:, અતઃપ્વ ‘અણારંભા’ અનારંમ્મા: આરંમ્ભવર્જિતા: સન્તીતિ । ન્નુ
ઉપયોગવત્ત્વાત્મકૈકધર્મસ્ય: સર્વજીવેષુ વિદ્યમાનતયા સર્વેઽપિ જીવા સમાના ઇવ,
તત્કથં કેચનાત્મારંમ્મા: કેચન પરારંમ્મા: ? इत्यादि विषमता ? इत्याशयेन

વે અનારંમ્મા હૈં । આત્મારંમ્મા-આત્મારંમ્મા મ્મા મ્મા હૈં, પરારંમ્મા-પરારંમ્મા મ્મા
મ્મા હૈં, ઉભયારંમ્મા-ઉભયારંમ્મા મ્મા મ્મા હૈં, જો હન પદોંકે સાથ ‘મ્મા’ લગાયા
ગયા હૈં, વહ મિન્નાશ્રયત્વ ઓર એકાશ્રયત્વકા પ્રતિપાદક હૈં । અર્થાત્
હન પદોંકે સાથ જો “અપિ” શબ્દ લગા હુઆ હૈં વહ હન પદોંકે મિન્ના-
શ્રયત્વકા ઓર એકાશ્રયત્વકા પ્રતિપાદન કરતા હૈં । યહાં કાલ ભેદસે
એકાશ્રયતા હોતી હૈં । વહ હસ પ્રકારસે હૈં કિ આત્મારંમ્માદિક જો યે
ધર્મ કહે ગયે હૈં વે કાલભેદકી અપેક્ષાસે એક હી જીવ કિસી કાલમેં
આત્મારંમ્મા હોતા હૈં, કિસી કાલમેં પરારંમ્મા હોતા હૈં, કિસી કાલમેં
ઉભયારંમ્મા હોતા હૈં હસલિયે જીવ આરંમ્ભ રહિત નહીં । હસ તરહસે
એકાશ્રયી બને રહતે હૈં । મિન્નાશ્રયતા હનમેં હસ પ્રકારસે બનતી હૈં કિ
કિતનેક જીવ-અસંયત જીવ-આત્મારંમ્મા હોતે હૈં, કિતનેક અસંયત
જીવ પરારંમ્મા હોતે હૈં ઓર કિતનેક અસંયત જીવ ઉભયારંમ્મા હોતે
હૈં હસલિયે વે-આરંમ્ભ રહિત નહીં હોતે હૈં । અનેક જીવોંકી અપેક્ષા
યહ મિન્નાશ્રયતા હૈં । કિતનેક જીવ આત્મારંમ્મા, પરારંમ્મા ઓર ઉભયા-

પદોને જે ‘મ્મા’ ‘પણ’ લગાડયો છે તે લિન્નાશ્રયત્વ અને એકાશ્રયત્વનો પ્રતિ-
પાદક છે. એટલે કે તે પદોની સાથે આવેલો ‘અપિ’ શબ્દ તે પદોમાં લિન્ના-
શ્રયત્વ અને એકાશ્રયત્વનું પ્રતિપાદન કરે છે. અહીં કાળભેદથી એકાશ્રયતા થાય
છે. તે આ રીતે છે—કાળભેદની અપેક્ષાએ એક જ જીવ કોઈ કાળે આત્મારંમ્મા
હોય છે, કોઈ કાળે પરારંમ્મા હોય છે, કોઈ કાળે ઉભયારંમ્મા હોય છે. તેથી
કોઈ પણ કાળે જીવ આરંભરહિત હોતા નથી, એ રીતે તેઓ એકાશ્રયી બની
રહે છે. તેમનામાં લિન્નાશ્રયતા આ રીતે ઘટાવી શકાય છે—કેટલાક અસંયત
જીવો આત્મારંમ્મા હોય છે, કેટલાક અસંયત જીવો પરારંમ્મા હોય છે, અને
કેટલાક અસંયત જીવો ઉભયારંમ્મા હોય છે; તેથી તેઓ કદી પણ આરંભ
રહિત હોતા નથી. અનેક જીવોની અપેક્ષાએ આ લિન્નાશ્રયતા છે.

કેટલાક જીવો આત્મારંમ્મા, પરારંમ્મા અને ઉભયારંમ્મા હોતા નથી પણ

પૃચ્છતિ-‘ સે કેણદ્દેણં ’ તત્ કેનાર્થેન=કેન કારણેન ‘ મંતે ! ’ હે મદન્ત ! ‘ એવં
 વુચ્છઈ ’ એવમુચ્યતે ‘ અત્થેગइया जीवा ’ સન્ત્યેકે जीवा: ‘ આયારંભાવિ ’ આત્મા-
 રમ્ભા અપિ ‘ એવં ’ અનેન પ્રકારેણ ‘ પહિ ઉચ્ચારેયવ્વં ’ પ્રત્યુચ્ચારયિતવ્યં=કથનીયમ્
 યથા-‘ પરારંભાવિ તદુભયારંભાવિ નો અણારંભા, અત્થેગइया जीवा નો આયારંભા
 નો પરારંભા નો તદુભયારંભા, અણારંભા ’’ ઇત્યુચ્ચારયિતવ્યમિતિભાવ: । ઉત્તરમાહ-
 ‘ ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘ જીવા દુવિહા પणत्ता ’ જીવા દ્વિવિધા: પ્રજ્ઞાતા: ‘ તં
 જેહા ’ તદ્વથા-સંસારસમાવણ્ણગા ય’ સંસારસમાપન્નકાશ્ચ-સંસારિણ: અસંસારસમા-
 વણ્ણગા ’ અસંસારસમાપન્નકાશ્ચ-સંસારવર્જિતા:, ‘ તત્થણં ’ તત્ર खलु ‘ યે તે અ-
 સંસારસમાવણ્ણગા ’ યે તે અસંસારસમાપન્નકા: ‘ તેણં સિદ્ધા ’ તે खलु सिद्धा:
 સન્તિ । સિદ્ધા णं ’ સિદ્ધા: खलु ‘ નો આયારંભા ૩’ નો આત્મારમ્ભા: ૩ ‘ જાવ’
 રંભી નહીં હોતે હૈં કિન્તુ આરંભ રહિત હોતે હૈં । એસા જો કહા ગયા હૈ
 વહ સિદ્ધાદિ જીવોંકી અપેક્ષા લેકર કહા ગયા હૈ । “સે કેણદ્દેણં મંતે”
 ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ જો કહા ગયા હૈ વહ પ્રશ્નકારકે ઇસ પ્રશ્નકો ધ્યાનમેં
 રચકર કહા ગયા હૈ વહ શંકા-“ઉપયોગવત્વાત્મક એક એક ધર્મ સર્વ
 જીવોંમેં વિદ્યમાન હોનેકે કારણ સર્વ હી જીવ જવ સમાન હૈં તો ફિર
 કિતનેક જીવ આત્મારંભી હોતે હૈં, કિતનેક જીવ પરારંભી હોતે હૈં
 કિતનેક જીવ ઉભયારંભી હોતે હૈં યહ વિષમતા કેસે આપ કહ રહે હૈં” યહ
 હૈ । ઇસી આશયસે શંકાકારને યહ પૂછા હૈ કિહે ભગવન્ ! આપ યહ કિસ
 કારણસે કહતે હૈં કિ કિતનેક જીવ આત્મારંભી હોતે હૈં કિતનેક પરારંભી
 હોતે હૈં ઓર કિતનેક ઉભયારંભી હોતે હૈં ? ઇત્યાદિ । તવ શંકાકારકી-
 ઇસ શંકાકા સમાધાન કરનેકે લિધે પ્રભુને કહા કિહે ગૌતમ ! સંસારસ-
 માપન્નક સંસારી જીવ, ઓર અસંસારસમાપન્નક મુક્તજીવ ઇસ તરહસે જીવ
 દો પ્રકારકે હોતે હૈં । ઇનમેં સંસારસે રહિત જો મુક્તજીવ હૈં વે સિદ્ધ

આરંભરહિત હોય છે એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે તે સિદ્ધાદિ જીવોને અનુ-
 લક્ષીને કહેલ છે. “ સે કેણદ્દેણં મંતે ! ” ઇત્યાદિ જે સૂત્રપાઠ આપવામાં આવ્યો
 છે તે પ્રશ્નકારની એવી શંકા બતાવવા માટે મૂક્યો છે કે “ઉપયોગવત્વાત્મક
 એક એક ધર્મ સર્વ જીવોમાં મોજૂદ હોવાથી પ્રત્યેક જીવ સમાન છે. છતાં
 પણ કેટલાક જીવ આત્મારંભી કેટલાક જીવ પરારંભી, કેટલાક જીવ
 ઉભયારંભી હોય છે એ પ્રશ્નકારની વિષમતા આપ કેવી રીતે બતાવો છો ? શંકાકારની
 તે શંકાનું નિવારણ કરવાને માટે પ્રભુએ કહ્યું છે-“હે ગૌતમ ! જીવના આ પ્રમાણે
 બે પ્રકાર છે-(૧) સંસાર સમાપન્નક-(સંસારી જીવ) અને (૨) અસંસાર સમાપન્નક
 (મુક્ત જીવ) આ રીતે જીવ બે પ્રકારનાં છે. તેમાં સંસારથી મુક્ત (મુક્ત

યાવત્-યાવત્પદેનાન્યત્ પદદ્વયં ગ્રાહ્યમ્-નો પરાંરમ્ભાઃ નો તદુભયારમ્ભાઃ इति; અત एव-તે 'અણારંભા' અનારમ્ભાઃ=આરમ્ભવર્જિતાઃ સન્તિ, તેષામશરીરિત્વાત્ । 'તત્થળં' તત્ર સ્વલુ 'જે તે' યે તે 'સંસારંસમાવણ્ણા' સંસારસમાવણ્ણકાઃ-સંસારિણઃ તે 'દુવિહા પણ્ણત્તા' દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ 'તં જહા' તદ્વથા- 'સંજયા' ય 'સંયતાશ્ચ સાધવઃ', 'અસંજયા ય' અસંયતાશ્ચ=ગૃહસ્થાઃ । 'તત્થળં' તત્ર સ્વલુ 'જે તે' યે તે 'સંજયા' સંયતાઃ તે 'દુવિહા પણ્ણત્તા' દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, 'તં જહા' તદ્વથા— 'પમત્તસંજયા ય' પ્રમત્તસંયતાશ્ચ, 'અપ્પમત્તસંજયા ય' અપ્રમત્તસંયતાશ્ચ 'તત્થળં જે તે' તત્ર સ્વલુ યે તે 'અપ્પમત્તસંજયા' અપ્રમત્ત-સંયતાઃ-સપ્તમગુણસ્થાનવર્ત્તિનઃ સાધવઃ 'તે ણં' તે સ્વલુ 'નો આયારંભા' નો આત્મારમ્ભાઃ 'નો પરાંરમ્ભા' નો પરાંરમ્ભાઃ 'જાવ' યાવત્, યાવત્પદેન નો તદુભયારમ્ભાઃ, કિન્તુ 'અણારંભા' અનારમ્ભાઃ ભવન્તિ । 'તત્થળં' તત્ર સ્વલુ 'જે તે' યે તે 'પમત્તસંજયા' પ્રમત્તસંયતાઃ પઞ્ચગુણસ્થાનવર્ત્તિનઃ સાધવઃ, પ્રમત્તસંયતાનાં હિ પ્રમાદપરત્વાત્ સંયતત્વાચ્ચ શુભોઽશુભશ્ચ યોગઃ સ્યાદત આહ 'સુહં જોગં' શુભં યોગં-ઉપયોગપૂર્વકં પ્રત્યુપેક્ષણાદિકરણં 'પહુચ્ચ' પ્રતીત્ય=આશ્રિત્ય 'નો આયારંભા' નો આત્મારમ્ભાઃ 'નો પરાંરમ્ભા' નો પરાંરમ્ભાઃ 'જાવ' યાવત્-યાવ-

જીવ હૈં । યે જીવ ન આત્મારંભ વાલે હોતે હૈં, ન પરાંરંભવાલે હોતે હૈં ઓર ન ઉભયારંભવાલે હૈં કિન્તુ આરંભસે રહિત હોતે હૈં, આરંભ શરીર-સે હોતા હૈં । ઓર સિદ્ધોંકે શરીર નહીં હોતા હૈં । ઇસલિયે ઇન્હેં અના-રંભી કહા ગયા હૈં । સંસારી જીવ દો પ્રકારકે હોતે હૈં-એક સંયત ઓર દૂસરે અસંયત । અસંયત ગૃહસ્થજન હૈં તથા સંયત સાધુજન હૈં । સંયત-જન મી પ્રમત્તસંયત ઓર અપ્રમત્તસંયતકે ભેદસે દો પ્રકારકે હૈં । સાતવેં આદિ ગુણસ્થાનવર્તી જીવ અપ્રમત્તસંયત્ત હૈં । વે ન આત્મારંભી હોતે હૈં, ન પરાંરંભી હોતે હૈં, ન ઉભયારંભી હોતે હૈં કિન્તુ આરંભસે રહિત હોતે હૈં । છઠ્ઠે ગુણસ્થાનવર્તી જીવ પ્રમત્તસંયત્ત હોતે હૈં । પ્રમત્ત-

જીવો) સિદ્ધોને કહેવાય છે. તે જીવો આત્મારંભી હોતા નથી, પરાંરંભી હોતા નથી, ઉભયારંભી હોતા નથી પણ આરંભથી રહિત હોય છે. આરંભ શરીરથી થાય છે. સિદ્ધોને શરીર હોતું નથી. તેથી તેમને અનારંભી (આરંભ રહિત) કહ્યા છે. સંસારી જીવો બે પ્રકારના હોય છે-(૧) સંયત અને (૨) અસંયત ગૃહસ્થજન અસંયત હોય છે અને મુનિજન સંયત હોય છે; સંયતના પણ બે પ્રકાર પડે છે-(૧) પ્રમત્ત સંયત અને (૨) અપ્રમત્ત સંયત. સાતમા ગુણ-સ્થાને પહોંચેલ જીવો અપ્રમત્ત સંયત હોય છે તેઓ આત્મારંભી હોતા નથી, પરાંરંભી હોતા નથી, ઉભયારંભી હોતા નથી પણ આરંભથી રહિત હોય છે. છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવર્તી જીવો પ્રમત્ત સંયત હોય છે. પ્રમત્ત સંયતોમાં પ્રમા-

છબ્દેન નો તદુભયારમ્ભાઃ અત એવ 'અણારંભા' અનારમ્ભાઃ । તથા 'અસુહ જોગં' અથુમં યોગમ્ અનુપયુક્તતયા પ્રત્યુપેક્ષણાદિક્રિયાકરણં 'પદુચ્ચ' પ્રતીત્ય 'આયારંભા વિ' આત્મારમ્ભા અપિ 'જાવ' યાવત્-યાવચ્છબ્દેન-પરારમ્ભા અપિ તદુભયારમ્ભા અપિ, 'નો અણારંભા' નો અનારમ્ભાઃ નારમ્ભવર્જિતાઃ, અપિ તુ આરમ્ભવન્ત એવ । અનુપયુક્તતયા પ્રત્યુપેક્ષણાદિકરણેન મુનિઃ ષટ્કાયવિરાધકો ભવતિ । ઉક્તશ્ચ—

“ પુઢવી આઁકાણ તેઁવાઁવણસ્સઃ તંસાણં ।

પઢિલેહણા પમત્તો, છળંપિ વિરાહંઓ હોઃ ॥ ૧ ॥ ”

છાયા—પૃથિવ્યપૃતેજોવાયુવનસ્પતિત્રસાનામ્ ।

પ્રતિલેખનાપ્રમત્તઃ પળ્ળામપિ વિરાધકો ભવતિ ॥૧॥

સંયતોંમેં પ્રમાદપરતા ઔર સંયતરૂપતા હોતી હૈ । ઇસ કારણ ઁનમેં શુભ ઔર અશુભયોગ હો સકતાં હૈ । ઇસલિયે શુભયોગ-ઉપયોગપૂર્વક પ્રતિલેખન કરના, ઉભયકાલ આવશ્યક કરના, નિરવધભિક્ષાસે સંયમયાત્રા નિભાના આદિ અર્થાત્ શાસ્ત્રોક્તરીતિસે ક્રિયા કરનેરૂપ શુભયોગકી અપેક્ષા કરકે વે ન આત્મારંભવાલે હોતે હૈં, ન પરારંભવાલે હોતે હૈં, યાવત્ ન ઉભયારંભવાલે હોતે હૈં । ઇસલિયે વે અનારંભી હોતે હૈં । તથા અશુભયોગકો-અનુપયુક્તરૂપસે પ્રત્યુપેક્ષણાદિ ક્રિયા કરનેરૂપ અશુભયોગકો લેકર જબ ઇનકા વિચાર ક્રિયા જાતા હૈ-તવ વે આત્મારંભ આદિવાલે હોતે હૈં । આરંભ રહિત નહીં હોતે હૈ । કિન્તુ આરંભયુક્ત હી હોતે હૈં । અનુપયુક્તભાવસે પ્રત્યુપેક્ષણાદિ ક્રિયા કરનેકે કારણ મુનિજન ષટ્કાયજીવોંકે વિરાધક હોતે હૈં-કહા ધી હૈ—

પૃથિવીકાય, અપકાય, તેજકાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય ઔર વ્રસકાય ઇન છહોં હી કાયોંકા પ્રતિલેખનામેં પ્રમત્ત વનાહુઁઁ મુનિજન

દીપણું અને સંયતરૂપતા હોય છે. તે કારણે તેમનામાં શુભ અને અશુભ યોગ સંભવી શકે છે. તેથી શુભયોગ-શાસ્ત્રોક્ત રીતે ક્રિયા કરવારૂપ શુભયોગની અપેક્ષાએ તેઓ આત્મારંભી હોતા નથી, પરારંભી હોતા નથી, અને ઉભયારંભી પણ હોતા નથી. તેથી તેઓ અનારંભી હોય છે.

શુભયોગ એટલે ઉપયોગપૂર્વક પ્રતિલેખના કરવી, ઉભયકાળ આવશ્યક કરવો, નિરવધ ભિક્ષાથી સંયમયાત્રા નિભાવવી આદિ.

તથા અશુભયોગ (અનુપયુક્ત રૂપે પ્રત્યુપેક્ષણાદિ ક્રિયા કરવારૂપ અશુભયોગ)ની અપેક્ષાએ તેઓ આત્મારંભ આદિ વાળાં હોય છે, આરંભરહિત હોતા નથી. પણ આરંભયુક્ત જ હોય છે. અનુપયુક્તભાવે પ્રત્યુપેક્ષણાદિ ક્રિયા કરવાને કારણે મુનિજન દ્વારા છકાયના છવોની વિરાધના થાય છે. કહ્યું પણ છે—

પ્રતિલેખનામાં પ્રમત્ત બનેલ મુનિજન પૃથિવીકાય, અપકાય, તેજકાય,

તથા શ્રમણસ્ય સર્વોઽપિ પ્રમત્તયોગ આરમ્ભે એવ, યદાહ—

“ સર્વો પમત્તજોગો સમણસ્સ ઉહોઈ આરંભો । ”

છાયા—સર્વઃ પ્રમત્તયોગઃ શ્રમણસ્ય તુ ભવતિ આરમ્ભઃ । ઇતિ ।

અતઃ પ્રમત્તસંયતસ્ય શુભોઽશુભો વા યોગ આત્મારમ્ભાદેઃ કારણં ભવતીતિ । સંયતં પ્રરૂપ્યાસંયતં પ્રરૂપયતિ—‘ તત્થ ણં ’ તત્રં સ્વલુ ‘ જે તે ’ યે તે ‘ અસંજયા ’ અસંયતાઃ=અવિરતાઃ તે ‘ અવિરહં ’ અવિરતિં ‘ પહુચ્ચ ’ પ્રતીત્ય=આશ્રિત્ય ‘ આ-યારંભાવિ ’ આત્મારમ્ભા અપિ ‘ જાવ ’ યાવત્—યાવચ્છન્દેન—પરારમ્ભા અપિ તદુ-ભયારમ્ભા અપિ ‘ નો અણારંભા ’ નો અનારમ્ભાઃ । અત્રેદં તાત્પર્યમ્—યદ્યપિ-અસંયતાનાં સૂક્ષ્મૈકેન્દ્રિયાદીનામાત્મારમ્ભકાદિત્વં ન સાક્ષાદસ્તિ, તથાપિ અવિરતિ-મધિકૃત્ય તેષાં તદ્ આત્મારમ્ભકત્વાદિકં વિદ્યતે, તેષાં તતો ન નિવૃત્તત્વાત્, અતોઽસંયતાનામવિરતિસ્તત્ર કારણમિતિ । ‘ સે તેણદ્દેણં ’ તત્ તેનાર્થેન=તેન કારણેન ‘ ગોયમા ’ હે ગૌતમ ! ‘ એવં વુચ્ચહ ’ એવમુચ્યતે ‘ અત્થેગઈયા—જીવા જાવ અણારંભા ’ સન્ત્યેકે જીવા યાવત્ અનારમ્ભાઃ, યાવચ્છન્દેન—આત્મારમ્ભાદિ પ્રશ્ન-સૂત્રસ્ય નિર્વચનસૂત્રે યાનિ પદાનિ પ્રોક્તાનિ તાનિ સર્વાણિ સંગ્રાહ્યાણીતિ ॥ સૂ. ૨૪ ॥

॥ ઇતિ આત્મારમ્ભાદિ વક્તવ્યતા નિરૂપણમ્ સમાપ્તમ્ ॥

વિરાધક (વિનાશક) હોતા હૈ । શ્રમણકા સમસ્ત મી પ્રમત્તયોગ આરંભ-રૂપ હી હૈ । કહા મી હૈ—

“સર્વો પમત્તજોગો સમણસ્સ ઉ હોઈ આરંભો” સમસ્ત પ્રમત્તયોગ શ્રમણકા આરંભ હી હૈ । ઇસલિયે પ્રમત્તસંયતકા શુભ અથવા અશુભ-યોગ આત્મારંભાદિકકા કારણ હોતા હૈ । અસંયત-અવિરત-જો જીવ હૈ વે અવિરતિસે યુક્ત હોનેકે કારણ આત્મારંભક આદિ હોતે હૈ । અનારંભક નહીં હોતે હૈ । યહાં એસા તાત્પર્ય હૈ કિ અસંયત જો સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિક જીવ હૈ ડનમેં સાક્ષાત્ રૂપસે આત્મારંભકતા આદિ નહીં હૈ ફિર મી અવિરતિકી અપેક્ષાસે ડનમેં આત્મારંભકતા આદિ હૈ હી । ક્યોંકિ વે

વાયુકાય, વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાય, એ છ કાયના જીવોનો વિરાધક થાય છે. શ્રમણનો સમસ્ત પ્રમત્તયોગ આરંભરૂપ જ છે. કહું પણ છે—

“ સર્વો પમત્તજોગો સમણસ્સ ઉ હોઈ આરંભો ” શ્રમણનો સમસ્ત પ્રમત્ત-યોગ આરંભરૂપ જ છે. ” તેથી પ્રમત્ત સંયતનો શુભ અથવા અશુભ યોગ આત્મારંભાદિકના કારણરૂપ હોય છે. અસંયત-અવિરત જે જીવો હોય છે તેઓ અવિરતિથી યુક્ત હોવાને લીધે આત્મારંભી આદિ હોય છે, અનારંભી હોતા નથી. તેનું તાત્પર્ય એવું છે કે—સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિક જે અસંયત જીવો છે તેમનામા પ્રત્યક્ષ રીતે આત્મારંભતા આદિ નથી. છતાં પણ અવિરતિની અપે-

અથ નૈરયિકાદીનામાત્મારંભાદિવક્તવ્યતા પ્રસ્તૂયતે—

મૂલમ્—નેરઙ્ગ્યાણં મંતે ! કિં આચારંભા પરારંભા તદુભયારંભા અણારંભા, ગોયમા ! નેરઙ્ગ્યા આચારંભા વિ જાવ ણો અણારંભા, સે કેણદ્દેણં મંતે એવં વુચ્ચઈ ? ગોયમા ! અવિરતિં પહુચ્ચ, સે તેણદ્દેણં જાવ નો અણારંભા એવં અસુરકુમારા વિ જાવ પંચિંદિયતિરિલ્લજોણિયા મણુસ્સા જહા જીવા નવરં સિદ્ધ વિરહિયા ભાણિયઠ્ઠા, વાળમંતરા જાવ વેમાણિયા, જહા નેરઙ્ગ્યા, સલેસ્સા જહા ઓહિયા, કળહલેસસ્સ નીલલેસસ્સ કાઝલેસસ્સ જહા—ઓહિયા જીવા, નવરં પમત્ત અપ્પમત્તા ન ભાણિયઠ્ઠા, તેઝલેસસ્સ પમ્હલેસસ્સ સુક્કલેસસ્સ જહા ઓહિયા જીવા, નવરં સિદ્ધા ન ભાણિયઠ્ઠા ॥ સૂ. ૨૫ ॥

છાયા—નૈરયિકાઃ ભદન્ત ! આત્મારંભાઃ પરારંભાસ્તદુભયારંભા અનારંભાઃ ? ગૌતમ ! નૈરયિકા આત્મારંભા અપિ યાવત્ નો અનારંભાઃ, તત્કેનાર્થેન

उनसे निवृत्त नहीं हैं । इसलिये असंयत जीवोंकी अविरति आत्मारंभादिमें कारण है । इसलिये हे गौतम ! मैंने इस कारणसे ऐसा कहा है कि कितनेक जीव “जावअणारंभा” । यहां यावत् शब्दसे आत्मारंभादि प्रश्नसूत्रके निर्वचनसूत्रमें जितने पद कहे गये हैं वे सब गृहीत हुए हैं ॥ २४

नैरयिकादिकोंकी आत्मारंभादि वक्तव्यता—

‘નેરઙ્ગ્યાણં મંતે ! કિં આચારંભા’ इत्यादि ।

(મંતે) हे भदन्त ! (नैरयिका) नारक जीव (किं) क्या (आचारंभा, परारंभा, तदुभयारंभा, अणारंभा) आत्मारंभी हैं या परारंभी हैं या तदुभयारंभी हैं या अनारंभी हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (नेरङ्ग्या) नारक जीव

ક્ષાએ તેમનામાં આત્મારંભતા આદિ છે જ. કારણ કે તેઓ તેમનાથી નિવૃત્ત હોતા નથી. તેથી અસંયત જીવોની અવિરતિ આત્મારંભ આદિના કારણરૂપ બને છે. હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કેટલાક જીવો “જાવ અણારંભા” આત્મારંભી હોય છે, ત્યાંથી શરૂ કરીને સૂત્રમાં આવેલા “અણારંભા” સુધીનો પાઠ શ્રદ્ધા કરવાનો છે. ॥ સૂ. ૨૪ ॥

नरकादि जिवानुं आत्मारंभादि वक्तव्य—

“નેરઙ્ગ્યાણં મંતે ! કિં આચારંભા” इत्यादि ।

(મંતે) हे भदन्त ! (नैरयिका) नारक जिवो (किं) शुं (आचारंभा, परारंभा, तदुभयारंभा, अणारंभा ?) आत्मारंभी છે, પરારંભી છે, ઉભયારંભી છે,

મદન્ત ! એમુચ્યતે ? ગૌતમ ! અવિરતિ પ્રતીત્ય તત્ તેનાર્થેન યાવત્ નો અના-
રમ્ભાઃ એવં અસુરકુમારા અપિ યાવત્ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ યોનિકાઃ મનુષ્યાઃ યથા
જીવાઃ નવરં સિદ્ધ વિરહિતા ભણિતવ્યાઃ, વાનવ્યન્તરા યાવત્ વૈમાનિકાઃ યથા
નારકાઃ સલેશ્યા યથા ઔઘિકાઃ કૃષ્ણલેશ્યસ્ય નીલલેશ્યસ્ય કાપોતલેશ્યસ્ય યથા

(આચારંભાવિ જાવ ણો અણારંભા) આત્મારંભવાલે ભી હૈં, પરાંરંભવાલે ભી
હૈં, ઉભયારંભવાલે ભી હૈં કિન્તુ આરંભસે રહિત નહીં હૈં । (સે કેળદ્દેણં
મંતે ! એવં વુચ્ચઈ ?) હે મદન્ત ! આપ એસા કિસ કારણસે કહતે હૈં ?
(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (અવિરતિ પડુચ્ચ) અવિરતિકી અપેક્ષાસે મેં એસા
કહતા હૂ । (એવં અસુરકુમારા વિ) ઇસી તરહસે અસુરકુમારોમેં ભી
વક્તવ્યતા જાનની ચાહિયે । (જાવ પંચિદિયતિરિક્ખજોણિયા મણુસ્સા
જહા જીવા, નવરં સિદ્ધવિરહિયા ભાણિયવ્વા) યાવત્ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્
યોનિવાલે જીવોમેં, નારકજીવોંકી તરહ વક્તવ્યતા જાનની ચાહિયે ।
મનુષ્યોંકી વક્તવ્યતા સામાન્ય જીવસૂત્રકી તરહ જાનની ચાહિયે । યહાં
વિશેષતા ઇતની હૈ કિ યહાં સિદ્ધોંકી નહીં લેના ચહિયે (વાળમંતરા
જાવ વેમાણિયા જહા નેરહ્યા) વાનવ્યંતરોંસે લેકર વૈમાનિક પર્યન્ત નૈર-
યિક જીવોંકી તરહ વક્તવ્યતા જાનની ચાહિયે । (સલેસ્સા જહા ઓહિયા)
સામાન્યરૂપસે જૈસી જીવોંકી વક્તવ્યતા કહી ગઈ હૈ વૈસી હી વક્તવ્યતા
લેશ્યાસહિત જીવોંકી જાનની ચાહિયે । (કળહલેસસ્સ નીલલેસસ્સ કાડલે-
સસ્સ જહા ઓહિયા જીવા) કૃષ્ણલેશ્યાવાલે, નીલલેશ્યાવાલે, કાપોતલેશ્યા-

કે અનારંભી છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (નેરહ્યા) નારક જીવો (આચારંભા
વિ જાવ ણો અણારંભા) આત્મારંભવાળા પણ છે, પરાંરંભવાળા પણ છે, ઉભ-
યારંભવાળા પણ છે, પણ આરંભથી રહિત નથી. (સે કેળદ્દેણં મંતે એવં
વુચ્ચઈ ?) હે મદન્ત ! આપ, શા કારણે એ પ્રમાણે કહે છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (અવિરતિ પડુચ્ચ) અવિરતિની અપેક્ષાએ એવું
કહે છે (એવં અસુરકુમારા વિ) અસુરકુમારો વિષે પણ એ પ્રમાણે જ કથન
સમજવું (જાવ પંચિદિયતિરિક્ખજોણિયા, મણુસ્સા જહા જીવા, નવરં સિદ્ધ
વિરહિયા ભાણિયવ્વા) પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ યોનિ સુધીના બધા જીવોનું વક્તવ્ય
નારક જીવો પ્રમાણે જ સમજવું. મનુષ્યોનું વક્તવ્ય સામાન્ય જીવસૂત્રની
જેમ બાજુવું. અહીં વિશેષતા એટલી છે કે અહીં સિદ્ધોનો તેમાં સમાવેશ
કરવાનો નથી. (વાળમંતરા જાવ વેમાણિયા જહા નેરહ્યા) વાનવ્યંતરોથી લઈને
વૈમાનિકો સુધીનું કથન નારક જીવો પ્રમાણે જ સમજવું. (સલેસ્સા જહા
ઓહિયા) સામાન્ય રીતે જેવી જીવોની વક્તવ્યતા કહી છે એવી જ વક્તવ્યતા
લેશ્યાયુક્ત જીવોની બાજુવી. (કળહલેસસ્સ નીલલેસસ્સ કાડલેસસ્સ જહા
ઓહિયા જીવા) કૃષ્ણ લેશ્યાવાળાં, નીલ લેશ્યાવાળાં અને કાપોતલેશ્યાવાળાં

ઔધિકાઃ જીવાઃ નવરં પ્રમત્તા અપ્રમત્તા ન ભણિતવ્યાઃ, તેજોલેશ્યસ્ય પદ્મલેશ્યસ્ય શુક્લલેશ્યસ્ય યથા ઔધિકા જીવાઃ નવરં સિદ્ધા ન ભણિતવ્યાઃ ॥મૂ૦૨૫॥

ટીકા—નારકાદિ ચતુર્વિંશતિ દણ્ડકેષુ આત્મારમ્ભાદિકં નિરૂપયન્નાહ—
'નેરહ્યાણં ભંતે' ઇત્યાદિ । 'નેરહ્યા ણં ભંતે' નૈરયિકાઃ સ્વલુ હે ભદન્ત !
કિમ્ 'આયારંભા-પરારંભા તદુભયારંભા અણારંભા' આત્મારમ્ભાઃ પરારમ્ભાઃ
તદુભયારમ્ભાઃ અનારમ્ભાઃ ? ભગવાનાહ—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'નેરહ્યા'

વાલે જીવકી વક્તવ્યતા સામાન્ય જીવસૂત્રકી તરહ જાનની ચાહિયે । (નવર)
વિશેષતા યહાં પર યહ હૈ કિ (પ્રમત્ત અપ્રમત્તા ન ભણિયવ્વા) સામાન્ય
જીવોંકી વક્તવ્યતામેં જો પ્રમત્ત ઓર અપ્રમત્ત જીવ વિષયક કથન
કિયા ગયા હૈ વહ યહાં પર નહીં લેના ચાહિયે । (તેડલેસસ્સ પમ્હલેસસ્સ
સુક્લેસસ્સ જહા ઓહિયા જીવા નવરં-સિદ્ધા ન ભણિયવ્વા) તેજોલે-
શ્યાવાલે જીવકી પદ્મલેશ્યાવાલે જીવકી, ઓર શુક્લલેશ્યાવાલે જીવકી
વક્તવ્યતા સામાન્ય જીવસૂત્રકી તરહ જાનની ચાહિયે । પરન્તુ વિશેષતા
યહાં પર યહ હૈ કિ તેજોલેશ્યા આદિ આલાપકોમેં સિદ્ધ જીવોંકી
પરિગણના નહીં કરની ચાહિયે ॥

ટીકાર્થ—સૂત્રકારને હસ સૂત્ર દ્વારા ચૌવીસદણ્ડકોમેં આત્મારંભા-
દિકા નિરૂપણ કિયા હૈ—સબંસે પ્રથમ ગૌતમસ્વામીને જો નારક જીવ
આત્મારંભી હૈ ? યા પરારંભી હૈ યા ઉભયારંભી હૈ ? યા અનારંભી હૈ ?
એસા પ્રશ્ન કિયા હૈ ઓર પ્રશ્નને ઉસકા જો ઉત્તર દિયા હૈ વહ સુખગમ્ય હૈ ।
આગે જો પુનઃ ઉનસે એસા પૂછા ગયા હૈ કિ હે ભદન્ત ! આપ એસા કિસ

ઊવોનુ' કથન સામાન્ય ઊવસૂત્ર પ્રમાણે સમજવું. (નવરં) વિશેષતા એ
વાતની છે કે (પ્રમત્ત અપ્રમત્તા ન ભણિયવ્વા) સામાન્ય ઊવોના કથનમાં જે
પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત ઊવ વિષેનું કથન કરાયું છે તે અહીં લાગુ પાડવાનું નથી.
(તેડલેસસ્સ પમ્હલેસસ્સ સુક્લેસસ્સ જહા ઓહિયા જીવા નવરં-સિદ્ધા ન ભણિ-
યવ્વા) તેજોલેશ્યાવાણાં ઊવોનું, પદ્મલેશ્યાવાણાં ઊવોનું અને શુક્લલેશ્યા-
વાણાં ઊવોનું વક્તવ્ય સામાન્ય ઊવસૂત્રની જેમ જ સમજવું. પણ તેમાં
વિશેષતા એ બાબતમાં રહી છે કે તેજોલેશ્યા આદિ કથનોમાં સિદ્ધ ઊવોની
ગણતરી કરવી જોઈએ નહીં.

ટીકાર્થ—સૂત્રકારે આ સૂત્રદ્વારા ચૌવીસ દંડકોમાં આત્મારંભ આદિનું
નિરૂપણ કર્યું છે—સૌથી પહેલો પ્રશ્ન ગૌતમસ્વામીએ એ પૂછ્યો છે કે નારક
ઊવો આત્મારંભી છે ? કે પરારંભી છે ? કે ઉભયારંભી છે ? કે અનારંભી
છે ? એ પ્રશ્ન અને મહાવીરસ્વામી દ્વારા અપાયેલો જવાબ સહેલાઈથી સમજ
શકાય તેવો છે. વળી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને પૂછે છે કે હે ભદન્ત ! આપ એવું

નૈરયિકાઃ ‘આયારંભા વિ’ આત્મારંભા અપિ ‘જાવ’ યાવત્-યાવચ્છન્દેન ‘પરારંભા વિ તદુભયરંભા વિ’ પરારંભા અપિ તદુભયારંભા અપિ, ‘નો અણારંભા’ નો અનારંભાઃ । પુનઃ પૃચ્છતિ-‘સે કેણદ્દેણં’ તત્કેનાર્થેન-કેન કારણેન ‘મંતે’ હે મદન્ત ! એવં વુચ્ચઈ’ એવમુચ્યતે ? અત્ર-‘આયારંભાવિ પરારંભાવિ તદુભયારંભાવિ નો અણારંભા’ इति संयोज्यम् । ઉત્તરમાહ—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘અવિરતિં પડુચ્ચ’ અવિરતિં પ્રતીત્ય=આશ્રિત્ય વિરતિઃ=પ્રાણાતિપાતાદિ વિરમણલક્ષણા, તદ્વિના-અવિરતિઃ, તામાશ્રિત્ય અવિરત્યપેક્ષયેત્યર્થઃ નૈરયિકા આત્મારંભા અપિ પરારંભા અપિ તદુભયારંભા અપિ નો અનારંભાઃ, યતો નારકા અવિરતા ભવન્તીત્યતસ્તે આરંભવન્તો નત્વનારંભાઃ વિરતેરભાવાત્ । ‘એવં’ એવમ્-અનેન પૂર્વોક્તેન પ્રકારેણ પૂર્વોક્ત નારકવક્તવ્યતામાશ્રિત્ય ‘અસુરકુમારા વિ’ અસુરકુમારા અપિ વિજ્ઞેયાઃ । અસુરકુમાર-વક્તવ્યતા નારકવદ્ વ્યાખ્યેયેતિ ભાવઃ । ‘જાવ’ યાવત્ ‘પંચિદિયતિરિક્ખજોણિયા’ પઞ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકા નૈરયિ-

કારણસે કહતે હૈં કિ નારક જીવ આત્મારંભી પરારંભી ઔર ડભયારંભી મી હૈં, અનારંભી નહીં હૈં, સો યહ કથન ડનમૈં અવિરતિ કો લેકર કિયા ગયા હૈ । ક્યોં કિ પ્રાણાતિપાત આદિકોં સે વિરમણ હોના હસકા નામ વિરતિ હૈ । યહ વિરતિ નારક જીવોં મૈં નહીં હોતી હૈ । અવિરતિ કી અપેક્ષા નારક જીવ આત્મારંભી મી હોતે હૈં, પરારંભી મી હોતે હૈં, ડભયારંભી મી હોતે હૈં । કિન્તુ અનારંભી નહીં હોતે હૈં । હસલિયે હે ગૌતમ ! અવિરતિરૂપ કારણ કો લેકર એસા કહા હૈ । ક્યોં કિ વહાં વિરતિ કા અભાવ હૈ ।

પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ યોનિકજીવોં કે પહલે જો યાવત્ શબ્દ કા પ્રયોગ

શા કરણે કહો છો કે નારક જીવો આત્મારંભી પણ છે, પરારંભી પણ છે, ઉભયારંભી પણ છે, પણ અનારંભી નથી ? પ્રશ્નએ તેના જવાબમાં બતાવ્યું છે કે તેઓ અવિરતિવાળાં હોવાથી તેમ કહ્યું છે. પ્રાણાતિપાત આદિથી વિરમવું તેનું નામ વિરતિ છે. નારક જીવોમાં તે વિરતિ હોતી નથી. કારણ કે ત્યાં ચાર ગુણસ્થાન સુધીના જ ગુણસ્થાનો હોય છે. વિરતિનો સંબંધ પાંચમાં ગુણસ્થાનથી થાય છે. પાંચમું ગુણસ્થાન તો ત્યાં હોતું જ નથી, એવું સિદ્ધાન્તનું કથન છે. તેથી તે અવિરતિની અપેક્ષાએ નારક જીવો આત્મારંભી પણ હોય છે, પરારંભી પણ હોય છે, ઉભયારંભી પણ હોય છે, પણ અનારંભી (આરંભ રહિત) હોતા નથી. હે ગૌતમ ! આ અવિરતિ રૂપ કારણથી આ પ્રમાણે કહ્યું છે. કારણ કે ત્યાં વિરતિનો અભાવ હોય છે.

પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ યોનિના જીવોની આગળ જે ‘યાવત્’ શબ્દનો

કવદ્ વિજ્ઞેયા ઇતિ । યાવચ્છબ્દેન નાગકુમારાદયો નવ ભુવનપતયઃ, પૃથિવ્યાદયઃ પશ્ચસ્થાવરાઃ, દ્વીન્દ્રિયાદયસ્ત્રયો વિકલેન્દ્રિયાશ્ચ સંગ્રાહાઃ । ‘ મણુસ્સા જહા જીવા ’ મનુષ્યા યથા જીવાઃ, મનુષ્યસૂત્રસમુચ્ચયઃ । જીવસૂત્રવદ્ વ્યાખ્યેયમ્, મનુષ્યેષુ સંયતાસંયતપ્રમત્તાપ્રમત્ત ભેદસદ્ભાવોઽસ્તીત્યતો યથા જીવાસ્તથાવાચ્યાઃ ઇત્યુક્તમ્ । કિન્તુ—‘ સંસારસમાવન્નગા ય અસંસારસમાવન્નગા ય ’ ઇતિ દ્વૈવિધ્યસૂત્રં ન વાચ્યમ્, સંસારવર્તિત્વાદેવ તેષામ્ । નવરં—કેવલં વિશેષસ્ત્વયમ્—‘ સિદ્ધવિરહિયા-ભાણિયવ્વા ’ સિદ્ધવિરહિતા ભણિતવ્યા । મનુષ્યસૂત્રે સિદ્ધા ન વાચ્યાઃ, અનારમ્ભક-

કિયા ગયા હૈ ઉસસે કહા ગયા હૈ કિ નાગકુમાર આદિ નૌ ભવનપતિ, પૃથિવ્યાદિક પાંચસ્થાવર જીવ ઓર દ્વીન્દ્રિય આદિ ત્રીન વિકલેન્દ્રિય જીવ યહાં ગૃહીત હુએ હૈ । ઇન જીવોં મેં આત્મારંભાદિક કી વક્તવ્યતા નારકજીવોં મેં કથિત આત્મારંભાદિક કી તરહ હી જાનની ચાહિયે । “ મણુસ્સા જહા જીવા ” એસા જો કહા હૈ ઉસકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ મનુષ્યોં મેં સંયતાસંયત પ્રમત્તાપ્રમત્ત ઇન ભેદોં કા સદ્ભાવ હૈ ઇસલિયે મનુષ્યોં મેં આત્મારંભાદિક કી વક્તવ્યતા જીવ સૂત્ર મેં જૈસી કહી ગઈ હૈ વૈસી હી જાનની ચાહિયે । પરન્તુ સંસારસમાપન્ન-સંસારી-ઓર અસંસારસમાપન્ન-મુક્ત-ઇસ તરહ યે દો ભેદવાલે હૈ એસા વિધિસૂત્ર યહાં નહીં કરના ચાહિયે ક્યોં કિ યે સંયત અસંયત પ્રમત્ત અપ્રમત્ત મનુષ્ય સંસાર મેં હી રહને વાલે હૈ । યહી વાત “ નવરં ” શબ્દ સે સૂત્રકાર ને કહી હૈ । અતઃ ઇસ વક્તવ્યતા મેં ઉસ વક્તવ્યતા કી અપેક્ષા ભેદ યહી હૈ કિ મનુષ્ય વક્તવ્યતામેં જીવ સંબંધી સિદ્ધ ભેદ યહાં નહીં લગાના

પ્રયોગ થયો છે તે દ્વારા નાગકુમાર આદિ નવ ભવનપતિ દેવો, પૃથિવીકાય આદિ પાંચ સ્થાવર જીવો અને દ્વીન્દ્રિય આદિ ત્રણ વિકલેન્દ્રિય જીવોને અહીં ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે. તે જીવોના વિષયમાં આત્મારંભ આદિનું કથન નરક જીવોના આત્મારંભ આદિના કથનાનુસાર સમજવું. “ મણુસ્સા જહા જીવા ” આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે માણસોમાં સંયત અને અસંયત, પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત, એ પ્રકારના ભેદોનો સદ્ભાવ હોય છે. તે કારણે મનુષ્યોના વિષયમાં આત્મારંભ આદિનું કથન જીવસૂત્રમાં જે પ્રમાણે તે કથન થયું છે તે પ્રમાણે જ સમજવું. પણ સંસાર સમાપન્ન (સંસારી) અને અસંસાર સમાપન્ન (મુક્ત) આ પ્રમાણે બે ભેદવાળા તેઓ છે તે પ્રકારનું વિધિસૂત્ર અહીં કહેવું જોઈએ નહીં, કારણ કે તે સંયતઅસંયત અને પ્રમત્ત અપ્રમત્ત મનુષ્ય સંસારમાં જ રહેનારા હોય છે, એજ વાત “ નવરં ” શબ્દ દ્વારા સૂત્રકારે દર્શાવી છે. તેથી આ વક્તવ્યતામાં તે વક્તવ્યતા કરતાં એ ભેદ છે કે મનુષ્યની વક્તવ્યતામાં જીવ સંબંધી સિદ્ધ ભેદ અહીં લાગુ પડતો નથી.

ત્વાત્તેષામ્ , વાળમંતરા જાવ વેમાણિયા ' વાનવ્યન્તરા યાવદ્ વૈમાનિકાઃ, વાન-
વ્યન્તરાદારમ્ય વૈમાનિકપર્યન્તં ' જહા નેરહ્યા ' યથા નૈરયિકાસ્તથા વાચ્યાઃ,
અસંયતત્ત્વસાધમ્યાદિતિ । પૂર્વમારમ્ભકત્વાદિર્ધર્મૈર્જીવા નિરૂપિતાસ્તે ચ સલેશ્યા
અલેશ્યાશ્વાપિ ભવન્તીતિ લેશ્યાવતો જીવાન્ આત્મારમ્ભકત્વાદિભિરેવ ધર્મૈર્નિરૂપ-
યન્નાહ—' સલેસ્સા જહા ઓહિયા ' इति, સલેશ્યા યથા—ઔધિકાઃ, લિશ્યતે શ્લિઃ
પ્યતે કર્મણા સહ જીવોઽનયેતિ લેશ્યા, અર્થાત્—કૃષ્ણાદિ—દ્રવ્યસાચિવ્યાત્ જીવસ્ય
શુભાશુભપરિણામવિશેષઃ લેશ્યા શબ્દાર્થઃ । ઉક્તञ्च—

“ કૃષ્ણાદિ દ્રવ્ય સાચિવ્યાત્ , પરિણામો ય આત્મનઃ ।

સ્ફટિકસ્યેવ તત્રાયં, લેશ્યાશબ્દઃ પ્રયુજ્યતે ॥ ૧ ॥ ”

ચાહિયે । ક્યોં કિ સિદ્ધ અનારંભક હોતે હૈં । “ વાળમંતરા જાવ વેમા-
ણિયા ” એસા જો કહા ગયા હૈં ઉસકા કારણ યહ હૈં કિ જિસ પ્રકાર
નારક જીવ અસંયત હોતે હૈં ઉસી પ્રકાર યે વાનવ્યન્તર સે લેકર
વૈમાનિકપર્યન્ત તક કે દેવ મી અસંયત હોતે હૈં । ઇસલિયે નારક જીવોં
કી વક્તવ્યતાતાવત્ ઇનકી વક્તવ્યતા પ્રકટ કી ગઈ હૈં ।

પહિલે આરંભકત્વ આદિ ધર્મોં દ્વારા જિન જીવોં કા નિરૂપણ કિયા
ગયા હૈં—સો વે જીવ લેશ્યાસહિત ઓર લેશ્યારહિત મી હોતે હૈં । ઇસલિયે
લેશ્યાયુક્ત જીવોં કા નિરૂપણ આત્મારંભકત્વ આદિ ધર્મોં દ્વારા હી કરતે
હુએ સૂત્રકાર કહતે હૈં કિ “સલેસ્સા જહા ઓહિયા” કર્મોંસે જીવજિસકે
દ્વારા ચિપટૈં—યુક્ત બનેં—ઉસકા નામ લેશ્યા હૈં । અર્થાત્ કૃષ્ણાદિ દ્રવ્ય
કી સચિવતારૂપ સંબંધ સે જો જીવ કા શુભ ઓર અશુભ પરિણામ
હોતા હૈં વહ લેશ્યા શબ્દ કા અર્થ હૈં । કહા મી હૈં—

કૃષ્ણ આદિ દ્રવ્ય કે સંબંધ સે જૈસે સ્ફટિકમણિ મેં પરિણામ-પરિ-

કારણ કે સિદ્ધો આરંભરહિત હોય છે. “ વાળમંતરા જાવ વેમાણિયા ” આ
પ્રકારનું કથન એ કારણે કર્યું છે કે જેમ નારક જીવો અસંયત હોય છે તેમ
વાનવ્યંતરથી લઈને વૈમાનિક સુધીના દેવો પણ અસંયત હોય છે તેથી
નારક જીવોના વક્તવ્યતાનુસાર જ તેમનું વક્તવ્ય બતાવ્યું છે.

પહેલાં આરંભકત્વ આદિ ધર્મો દ્વારા જે જીવોનું નિરૂપણ કરવામાં
આવ્યું છે તે જીવો લેશ્યાવાળાં અને લેશ્યા વિનાના પણ હોય છે. તેથી
લેશ્યાયુક્ત જીવોનું નિરૂપણ આત્માઆરંભકત્વ આદિ ધર્મો દ્વારા કરતાં સૂત્રકાર
કહે છે કે “સલેસ્સા જહા ઓહિયા” જેના દ્વારા જીવ કર્મોથી યુક્ત બને
છે તેનું નામ લેશ્યા છે. એટલે કે કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યના સચિવતારૂપ સંબંધથી જીવનું
જે શુભ અને અશુભ પરિણામ થાય છે તેનું નામ લેશ્યા છે. કહ્યું પણ છે કે—

કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યના સંસર્ગથી સ્ફટિક મણિમાં જેવું પરિણમન થાય છે

યથા સ્વભાવતોઽતિ સ્વચ્છોઽપિ સ્ફટિકઃ નીલપીતાદિ દ્રવ્ય સમ્બન્ધાઘ્નીલો વા પીતો વાઽભાસતે સ્વકીયાં સ્વભાવિકોમપિ સ્વચ્છતામપનયન્નિવ તથૈવ સ્વભાવતો નિર્મલોઽપિ જીવો યસ્યાઃ સમ્બન્ધિવિશેષમાદાય તદાકારતાં ભજતે સાલેશ્યેતિ ભાવઃ । તત્ર-‘સલેસ્સા’ સલેશ્યાઃ=લેશ્યાવન્તો જીવાઃ ‘જહા ઓહિયા યા જીવા’ ઇતિ, યથા ઔઘિકાઃ=સામાન્યાઃ, યથા નારકાદિ વિશેષણવર્જિતાઃ સામાન્યતો જીવાઃ કથિતાઃ-“જીવા ણં મંતે કિં આયારમા પરારંમા” ઇત્યાદિના પૂર્વોક્તદણ્ડકેન, તથા સલેશ્યાઃ જીવા અપિ વિશેષણ રહિતતયા સામાન્યેન વક્તવ્યા લેશ્યા વિશિષ્ટાનાં જીવાનામસંસારસમાપન્નત્વ વિશેષણસ્યાસંભવેન સંસારસમાપન્નત્વા-

ણમન હોતા હૈ ઉસી પ્રકાર સે કૃષ્ણાદિ દ્રવ્ય કે સંબંધ સે જો આત્મા મેં પરિણામ હોતા હૈ ઉસ પરિણામ મેં લેશ્યા શબ્દ કા પ્રયોગ હોતા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ જિસ પ્રકાર સ્વભાવતઃ અતિસ્વચ્છ ભી સ્ફટિક નીલપીત આદિ દ્રવ્ય કે સંયોગ સે નીલ અથવા પીતરૂપ સે પ્રતિભાસિત હોને લગતા હૈ ઓર અપની સ્વાભાવિક સ્વચ્છતા માનો હસને છોડ દી હૈ એસા માલૂમ હોને લગતા હૈ ઉસી પ્રકાર સ્વભાવસે નિર્મલ ભી જીવ જિસકે સંબંધ વિશેષ સે અપની સ્વાભાવિક નિર્મલતા છોડકર ઉસીરૂપ જૈસા પરિણત હો જાતા હૈ ઉસકા નામ લેશ્યા હૈ । ઇન લેશ્યા વાલે જીવોં કી-વક્તવ્યતા સામાન્ય જીવોં કી-નારક આદિ વિશેષણોં સે રહિત જીવોં કી વક્તવ્યતા કી તરહ જાનની ચાહિયે । અર્થાત્ નારક આદિ વિશેષણોં સે રહિત સામાન્યરૂપ સે-જૈસે જીવ “જીવા ણં મંતે ! કિં આયારંમા, પરારંમા” ઇત્યાદિ ઇસ પૂર્વોક્ત દણ્ડક દ્વારા કહે ગયે હૈં, ઉસી તરહ સે લેશ્યાયુક્ત જીવ ભી વિશેષણોં સે રહિત કરકે સામાન્યરૂપ

એવું જ પરિણમન કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યના સંબંધથી આત્મામાં થાય છે. એનું નામ જ લેશ્યા છે. કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે અતિ સ્વચ્છ એવો સ્ફટિક મણિ જેમ નીલ, પીત આદિ દ્રવ્યના સંયોગથી નીલ અથવા પીત રંગનો પ્રતિભાસિત થવા લાગે છે, અને તેણે પોતાની સ્વાભાવિક સ્વચ્છતા બાંહે કે છોડી દીધી હોય એવું લાગે છે, એજ પ્રમાણે સ્વાભાવિક રીતે નિર્મળ એવો જીવ પણ જેના સંબંધથી પોતાની સ્વાભાવિક નિર્મળતાને છોડીને જેના સંબંધથી તેના જેવું જ પરિણમન પામે છે. તેને લેશ્યા કહે છે. એ લેશ્યાવાળાં જીવોનું કથન સામાન્ય જીવોના (નારક આદિ વિશેષણોથી રહિત સામાન્ય જીવોના) કથન પ્રમાણે જ બાણુનું એટલે કે નારક આદિ વિશેષણોથી રહિત જેવાં જીવો સામાન્ય રીતે “જીવા ણં મંતે ! કિં આયારમ્મા, પરારમ્મા” આ પૂર્વોક્ત દંડક દ્વારા કહેવામાં આવ્યા છે, એવી જ રીતે લેશ્યાવાળાં જીવોનું વક્તવ્ય પણ વિશેષણોથી રહિત કરીને સામાન્ય રૂપે કરવું જોઈએ.

સંસારસમાપન્નત્વવિશેષણવર્જિતાનાં શેષાણાં સંયતાસંયતત્વાદિવિશેષણાનાં લેશ્યા-
વત્સુ અપિ યુજ્યમાનત્વાત્, તત્રાયં પાઠક્રમઃ 'સલેસ્સાણં મંતે જીવા કિં આયારંભા'
ઈત્યાદિ, તદેવ સર્વમ્, કેવલં વિશેષસ્ત્વયમ્-જીવસ્થાને સલેશ્યા ઇતિ યોજનીય-
મિત્યેક આલાપકઃ । કૃષ્ણાદિ લેશ્યાભેદાત્તદન્યે ષટ્, તદેવમેતે સપ્ત આલાપકાઃ
ભવન્તિ । તત્ર-'કણ્હલેસસ્સ નીલલેસસ્સ કાઠલેસસ્સ જહા ઓહિયા જીવા " કૃષ્ણ
લેશ્યસ્ય નીલલેશ્યસ્ય કાપોતલેશ્યસ્ય યથા ઔધિકા જીવાઃ । તદેવં યથા ઔધિકા

સે કહના ચાહિયે । લેશ્યાવિશિષ્ટ જીવોં મેં અસંસારસમાપન્નત્વ યહ
વિશેષણ સંભવિત નહીં હોતા હૈ । ઇસસે સંસારસમાપન્નત્વ અસંસાર-
સમાપન્નત્વરૂપ વિશેષણોં સે વર્જિત અવશિષ્ટ સંયતાસંયત્વાદિ વિશેષણોં
કો ઉનમેં લગા લેના ચાહિયે-કયોં કિ ઉનમેં મી લેશ્યાવાલે જીવોં
મેં મી સંયતાસંયત આદિ વિશેષણ ઘટિત હો જાતે હૈં । તાત્પર્ય કહને
કા યહ હૈ કિ લેશ્યાવાલે જીવોં કી વક્તવ્યતા સામાન્યજીવોં કી
વક્તવ્યતા કી તરહ કહી ગઈ હૈં । સો સામાન્ય જીવોં કી વક્તવ્યતા
વિષયક આલાપક મેં જીવ સંસારી ઔર મુક્ત ઇસ તરહસે દો પ્રકાર કે
કહે ગયે હૈં । ઇસલિયે જો લેશ્યાવાલે જીવ હૈં ઉનમેં મુક્ત યહ જીવકા ભેદ
સંભવિત હી નહીં હોતા કયોં કિ મુક્ત મેં કોઈ મી લેશ્યા નહીં હોતી ।
ઇસ તરહ જીવ કા અસંસારસમાપન્નત્વ યહ વિશેષણ લેશ્યાવાલે જીવોં
મેં સંભવિત નહીં હો સકતા । જબ અસંસારસમાપન્નક ઇસ વિશેષણ કી
અસંભવતા હૈ તો સંસારસમાપન્નક યહ વિશેષણ મી વહાં ન માના
જાણગા । કયોં કિ યે દોનોં પરસ્પર સાપેક્ષ વિશેષણ શબ્દ હૈં । ઇસલિયે

લેશ્યાવાણાં જીવોમાં અસંસાર-સમાપન્નત્વ (મુક્ત) રૂપ વિશેષણ સંભવી શકતું
નથી. પણ સંસારસમાપન્નત્વ (સંસારી) અને અસંસાર સમાપન્નત્વ (મુક્ત) રૂપ
વિશેષણો સિવાયના સંયત, અસંયત આદિ વિશેષણો તેમને લગાડવાં નેઈએ,
કારણ કે લેશ્યાવાણાં જીવોમાં પણ સંયત અસંયત આદિ વિશેષણો ઘટાવી
શકાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે લેશ્યાવાણાં જીવોનું વક્તવ્ય સામાન્ય
જીવોના વક્તવ્ય પ્રમાણે જ કરવું નેઈએ. સામાન્ય જીવોનું વક્તવ્ય કરતી
વખતે જીવના સંસારી અને મુક્ત એવા બે પ્રકાર કહેવા છે. લેશ્યાવાણાં
જીવોમાં મુક્તનો ભેદ સંભવી શકતો જ નથી કારણ કે મુક્ત જીવોમાં કોઈ
પણ લેશ્યા હોતી નથી. આ રીતે લેશ્યાવાણાં જીવોને અસંસારસમાપન્ન
(મુક્ત) વિશેષણ લાગી શકતું નથી. બે અસંસારસમાપન્નક (મુક્ત) વિશેષણની
અસંભવતા હોય તો સંસારસમાપન્નક (સંસારી) વિશેષણ પણ તેને લાગી
શકે નહીં કારણ કે તે બન્ને પરસ્પર સાપેક્ષ વિશેષણ શબ્દો છે. તેથી તે

જીવાનામાલાપકાઃ કથિતાસ્તથા કૃષ્ણલેશ્યાવતો નીલલેશ્યાવતઃ કાપોતલેશ્યાવતશ્ચ
જીવરાશોરણ્યાલાપકો વક્તવ્યઃ । નવરં=પ્રમત્ત અપ્રમત્તા ન ભાણિયન્વા ' પ્રમત્તા
અપ્રમત્તા ન મણિતવ્યાઃ । નવરં=પરન્તુ પ્રમત્તાપ્રમત્ત વિશેષણરહિતાઃ વાચ્યાઃ ।

ये दोनों विशेषण यदि लेश्यावाले जीवोंमें न भी हों तो भी इन विशेषणों
के अतिरिक्त संयतासंयतादि अन्य जीव के विशेषण उन लेश्यावाले
जीवों में घटित होने के कारण वहां उन्हें लगा लेना चाहिये—तथा च—
इस तरह वहां पाठक्रम होगा—“सलेस्सा णं भंते ! जीवा किं आचारम्भा”
इत्यादि, जैसा पहले कहा है वैसा कहना चाहिये । केवल विशेषता
यही रहेगी कि जीव के स्थान में “ सलेस्सा ” पद लगेगा । इस प्रकार
यह एक आलापक बन जाता है । तथा कृष्णादि छः लेश्याओं के भेद
से दूसरे ६ अलापक और हो जाते हैं—इस तरह ये सात अलापक
होते हैं । इनमें कृष्णलेश्यावाले, नीललेश्यावाले, और कापोत लेश्यावाले
जीवसमूह का दंडक सामान्यजीव के दंड के समान है—ऐसा जानना
चाहिये । इस प्रकार जब कृष्णलेश्यावाले, नीललेश्यावाले, और कापोत-
लेश्यावाले जीवोंका आलापक औधिक जीवोंके आलापक की तरह कहा
गया है । तब उसमें प्रमत्त और अप्रमत्त संबंधी आलापकोंके कहने का
विधान भी प्राप्त हो जाता है—अतः यह विधान प्राप्त न हो इसके लिये
सूत्रकार कहते हैं कि ‘प्रमत्त अप्रमत्त न भाणियन्वा’ पूर्वोक्त आलापक

બન્ને વિશેષણો લેશ્યાવાળાં જીવોમાં ન હોય તો પણ તે વિશેષણો સિવાયના
સંયત અસંયત આદિ અન્ય જીવોને લાગુ પડતાં વિશેષણો એ લેશ્યાવાળાં
જીવો સાથે ઘટાવી શકાય છે તો તે વિશેષણો તેમને લગાડવાં નોંધએ. હવે
ત્યાં આ પ્રમાણે પાઠક્રમ થશે—“ સ લેસ્સાણં ભંતે ! જીવા કિં આચારમ્ભા ”
ઈત્યાદિ જે પ્રમાણે પહેલાં કહ્યું છે તે પ્રમાણે કહેવું નોંધએ. તેમાં ફક્ત
એટલી જ વિશિષ્ટતા થશે કે જીવને સ્થાને “ સલેશ્યા ” પદ લાગશે. આ
રીતે આ એક આલાપક (વક્તવ્ય) બની જાય છે. તથા કૃષ્ણાદિ છ લેશ્યા-
ઓના ભેદની અપેક્ષાએ બીજાં છ આલાપક પણ થાય છે. આ રીતે સાત
આલાપક બને છે. તેમાંના કૃષ્ણ લેશ્યાવાળાં, નીલ લેશ્યાવાળાં, અને કાપોત
લેશ્યાવાળાં જીવસમૂહનું વક્તવ્ય સામાન્ય જીવોના વક્તવ્ય પ્રમાણે જ છે
એમ સમજવું. આ પ્રમાણે જ્યારે કૃષ્ણ લેશ્યાવાળાં, નીલ લેશ્યાવાળાં અને
કાપોત લેશ્યાવાળાં જીવોનું કથન સામાન્ય જીવોના કથન પ્રમાણે કહેવામાં
આવ્યું છે ત્યારે તેમાં પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત સંબંધી વક્તવ્ય કહેવાનું વિધાન
પ્રાપ્ત થાય છે, તો તે વિધાન કરવું ન પડે તે માટે સૂત્રકાર કહે છે “ પ્રમત્ત

કૃષ્ણાદિષુ અપ્રશસ્ત ભાવલેશ્યાસુ સંયતત્વધર્મસ્યાભાવાત્ , પૂર્વપ્રતિપન્નકાપેક્ષયા તુ કૃષ્ણાદ્યપ્રશસ્તભાવલેશ્યાનાં સંભવઃ, તદુક્તમ્—“ પુઞ્વપડિવન્નઓપુણ અન્નયરીણ ઉલેસ્સાણ ” પૂર્વપ્રતિપન્નકઃ પુનરન્યતરસ્યાં લેશ્યાયામ્ ’ ઇતિ ।

તત્રમૂત્રમેવં પઠનીયમ્—‘ કળ્હલેસ્સાણં મંતે જીવા કિં આયારંભા પરારંભા તદુભયારંભા અણારંભા, ગોયમા ! આયારંભાવિ પરારંભાવિ તદુભયારંભાવિ નો અણારંભા । સે કેણદ્દેણં મંતે એવં વુચ્છહ ? ગોયમા ! અવિરહં પડુચ્ચ । ” એવં કૃષ્ણલેશ્યાઽઽલાપકવત્ નીલકાપોતલેશ્યાઽઽલાપકાવપિ વક્તવ્યો । તથા— ‘ તેઉલેસસ્સ પમ્હલેસસ્સ સુકલેસસ્સ જહા ઓહિયા જીવા ’ તેજોલેશ્યસ્ય

મેં પ્રમત્ત ઓર અપ્રમત્ત કા ત્યાગ કર દેના ચાહિયે । અર્થાત્ કૃષ્ણાદિ ત્રીન લેશ્યાવાલે જીવોં કા આલાપક ઔઘિક જીવોં કી તરહ સે હી સમજના ચાહિયે પરન્તુ વહાં જીવ કે વિશેષણ જો પ્રમત્ત ઓર અપ્રમત્ત હૈં ઉનકા યહાં ગ્રહણ નહીં કરના ચાહિયે । કયોં કિ અપ્રશસ્તભાવવાલી કૃષ્ણાદિ લેશ્યાઓં મેં સંયતપના નહીં હોતા હૈ । પૂર્વપ્રતિપન્ન કી અપેક્ષા તો કૃષ્ણાદિ અપ્રશસ્તભાવલેશ્યા મી હો સકતી હૈ, કહા મી હૈ— “ પુઞ્વપડિવન્નઓ પુણ, અન્નયરીણ ઉ લેસ્સાણ ” પૂર્વપ્રતિપન્ન કી અપેક્ષા સે જીવ કે છઃ લેશ્યાઓં મેં સે કોઈ મી એક લેશ્યા હો સકતી હૈ । વહાં સૂત્ર કા ઉચ્ચારણ ઇસ પ્રકાર સે કરના ચાહિયે—“ કળ્હલેસ્સા ણં મંતે ! જીવા કિં આયારંભા, પરારંભા, તદુભયારંભા, અણારંભા? ગોયમા ! આયારંભા વિ, પરારંભા વિ, તદુભયારંભા વિ, ણો અણારંભા સે કેણદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્છહ ? ગોયમા ! અવિરહં પડુચ્ચ । ” કૃષ્ણલેશ્યા કે આલાપક

અપ્રમત્ત ન માણિયઠ્ઠા ” પૂર્વાક્ત વક્તવ્યમાં પ્રમત્ત અને અપ્રમત્તનો સમાવેશ કરવો જોઈએ નહીં. એટલે કે કૃષ્ણાદિ ત્રણ લેશ્યાવાળાં જીવોનું કથન સામાન્ય જીવોની જેમ જ સમજવું પણ ત્યાં જીવના જે પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત વિશેષણો છે તેમનો ત્યાગ કરવો. કારણ કે અપ્રશસ્ત ભાવવાળી કૃષ્ણાદિ લેશ્યાઓમાં સંયતપણું હોતું નથી. તથા એવું જે કથન કરવામાં આવ્યું છે કે—“ પૂર્વે સાધુપણને પામેલો જીવ કોઈ પણ લેશ્યામાં હોય છે. ” તે કથન દ્રવ્યલેશ્યાની અપેક્ષાએ થયેલું સમજવું. ભાવરૂપ કૃષ્ણાદિ લેશ્યાઓની અપેક્ષાએ નહીં કારણ કે ભાવરૂપ કૃષ્ણાદિ લેશ્યાઓમાં પ્રમત્તાદિ વિશેષણોનો અભાવ કહેલો છે. ત્યાં આપ્રમાણે સૂત્રનું ઉચ્ચારણ કરવું જોઈએ— “ કળ્હલેસ્સાણ મંતે ! જીવા કિં આયારંભા, પરારંભા, તદુભયારંભા, અણારંભા ? ગોયમા ! આયારંભા વિ, પરારંભા વિ, તદુભયારંભા વિ, ણો અણારંભા ” “ સે કેણદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્છહ ? ગોયમા ! અવિરહં પડુચ્ચ ” કૃષ્ણ લેશ્યાના વક્તવ્યની જેમ જ

पद्मलेश्यस्य शुक्ललेश्यस्य यथा औघिका जीवाः, तेजोलेश्यादि त्रिलेश्यावतां जीव-
राशीनामप्यालापकाः यथौघिका जीवास्तथा वक्तव्याः, नवरं-‘सिद्धा न भाणि-
यव्वा’ सिद्धा न भणितव्याः, केवलं तेजोलेश्याद्यालापकेषु सिद्ध जीवानां
परिगणनं न कर्तव्यम् ।

सिद्धानां लेश्या रहितत्वात्, ते चैवं वक्तव्याः-“ तेजलेस्साणं भंते जीवा
किं आयारंभा परारंभा तदुभयारंभा अणारंभा ? गोयमा ! अत्थेगइया आयारंभावि
परारंभावि तदुभयारंभावि णो अणारंभा अत्थेगइया नो आयारंभा नो परारंभा
तदुभयारंभा अणारंभा, से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ, गोयमा दुविहा तेजलेस्सा
पणत्ता, तं जहा संजया य असंजया य ” इत्यादि । एवं पद्मशुक्ललेश्याद्वय-
स्याप्यालापकौ पठितव्यौ ॥ सू० २५ ॥

॥ इति नैरयिकाद्यात्मारम्भवक्तव्यतानिरूपणम् ॥

की तरह नीललेश्या और कापोतलेश्या के आलापक भी समझना
चाहिये । तथा तेजोलेश्या, पद्मलेश्या, और शुक्ललेश्यावाले जीवों के
अलापक भी जैसे सामान्य जीवों के अलापक कहे हैं वैसे ही जानना
चाहिये । परन्तु यहां पर सिद्धों को छोड़ देना चाहिये । अर्थात्-केवल
तेजोलेश्यादिक के अलापकों में सिद्ध जीवों की परिगणना नहीं करनी
चाहिये, क्यों कि सिद्ध जीव लेश्यारहित होते हैं । तेजोलेश्यावाले जीवों
के आलापक इस प्रकार से कहना चाहिये-“तेजलेस्सा णं भंते ! जीवा
किं आयारंभा, परारंभा, तदुभयारंभा, अणारंभा ? गोयमा ! अत्थेगइया
आयारंभा वि, परारंभा वि, तदुभयारंभा वि, णो अणारंभा, अत्थेगइया
नो आयारंभा, नो परारंभा, नो तदुभयारंभा, अणारंभा, से केणट्ठेणं
भंते ! एवं वुच्चइ ? गोयमा ! दुविहा तेजलेस्सा पणत्ता तं जहा-संजया

नील लेश्या અને કપોત લેશ્યાનું વક્તવ્ય પણ સમજવું. તથા તેજલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા,
અને શુક્લ લેશ્યાવાળાં જીવોનું વક્તવ્ય પણ સામાન્ય જીવોના વક્તવ્ય પ્રમા-
ણે જ સમજવું, પણ તેમાં સિદ્ધોનો સમાવેશ કરવો જોઈએ નહીં. એટલે કે
કેવળ તેજલેશ્યાદિક આલાપકોમાં સિદ્ધ જીવોની ગણતરી કરવી જોઈએ નહીં.
કારણ કે સિદ્ધ જીવો લેશ્યારહિત હોય છે. તેજલેશ્યાવાળાં જીવોનું વક્તવ્ય
આ પ્રમાણે થવું જોઈએ-

“ તેજલેસાણં મંતે ! જીવા કિં આયારમ્ભા, પરારમ્ભા, તદુભયારમ્ભા,
અણારમ્ભા ? ” ગોયમા ! અત્થેગइया આયારંભા વિ, પરારંભા વિ, તદુભયારંભા વિ,
ણો અણારંભા, અત્થેગइया નો આયારંભા, નો પરારંભા, નો તદુભયારંભા, અણારંભા,
સે કેણટ્ઠેણં મંતે એવં વુચ્છइ ? ગોયમા ! દુવિહા તેજલેસ્સા પ્રણત્તા તં જહા-સંજયા ચ

અથ જ્ઞાનાદિવક્તવ્યતા માહ—

મૂલમ્—ઇહ ભવિષ્ય ભંતે જાણે, પરમવિષ્ય જાણે, તદુભયમવિષ્ય જાણે; ગોયમા ! ઇહ ભવિષ્ય વિ નાણે, પરમવિષ્ય વિ નાણે તદુભયમવિષ્ય વિ નાણે, દંસણં વિ એવમેવ, ઇહ ભવિષ્ય ભંતે ચરિત્તે પરમવિષ્ય ચરિત્તે, તદુભયમવિષ્ય ચરિત્તે, ગોયમા ! ઇહ ભવિષ્ય ચરિત્તે નો પરમવિષ્ય ચરિત્તે નો તદુભયમવિષ્ય ચરિત્તે, એવં તવે સંજમે ॥ સૂ. ૦૨૬ ॥

છાયા—એહમવિકમ્ ભદન્ત ! જ્ઞાનમ્, પારમવિકમ્ જ્ઞાનમ્, તદુભયમવિકમ્ જ્ઞાનમ્, ગૌતમ ! એહમવિકમપિ જ્ઞાનમ્, પારમવિકમપિ જ્ઞાનમ્, તદુભયમવિકમપિ જ્ઞાનમ્, દર્શનમપિ એવમેવ । એહમવિકમ્ ભદન્ત ! ચારિત્રમ્, પારમવિકમ્ ચારિત્રમ્ અસંજયા ય ” ઇત્યાદિ । ઇન સૂત્રોં કા અર્થ સ્પષ્ટ હૈ ઇસી તરહ સે પદ્મલેશ્યા ઓર શુક્લલેશ્યા કે ભી અલાપક કહના ચાહિયે ॥ સૂ. ૦ ૨૬ ॥

॥ નૈરયિકાદિ આત્મારંભાદિ વક્તવ્યતા સમાપ્ત ॥

જ્ઞાનાદિવક્તવ્યતા—

‘ ઇહ ભવિષ્ય ભંતે ! જાણે ’ ઇત્યાદિ ।

(ભંતે) હે ભદન્ત ! (જાણે ઇહમવિષ્ય, જાણે પરમવિષ્ય, જાણે તદુભયમવિષ્ય ?) કયા જ્ઞાન એહિમવિકમ્ હૈ, યા જ્ઞાન પારમવિકમ્ હૈ, યા જ્ઞાન તદુભયમવિકમ્ હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (ઇહમવિષ્ય વિ નાણે, પરમવિષ્ય વિ નાણે, તદુભયમવિષ્ય વિ નાણે) જ્ઞાન એહિમવિકમ્ ભી હૈ । જ્ઞાન પારમવિકમ્ ભી હૈ । જ્ઞાન તદુભયમવિકમ્ ભી હૈ । (દંસણે વિ એવમેવ)

અસંજયા ય ” ઇત્યાદિ. આ સૂત્રાનો અર્થ સ્પષ્ટ છે. એજ પ્રમાણે પદ્મલેશ્યા અને શુક્લલેશ્યાનું વક્તવ્ય પણ સમજવું. ॥ સૂ. ૨૫ ॥

॥ નારક આદિ જીવોનું આત્મારંભ આદિ વક્તવ્ય સમાપ્ત ॥

જ્ઞાનાદિ વક્તવ્યતા—

“ ઇહ મવિષ્ય ભંતે ! જાણે ” ઇત્યાદિ ।

(ભંતે !) હે ભદન્ત ! (જાણે ઇહમવિષ્ય, જાણે પરમવિષ્ય, જાણે તદુભયમવિષ્ય ?) શું જ્ઞાન એહિલવિક્ષ હોય છે, કે પારમલવિક્ષ હોય છે, કે તદુભયપારમલવિક્ષ હોય છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (ઇહ મવિષ્ય વિ નાણે, પરમવિષ્ય વિ નાણે, તદુભયમવિષ્ય વિ નાણે) જ્ઞાન એહિલવિક્ષ પણ હોય છે, જ્ઞાન પારમલવિક્ષ પણ હોય છે, જ્ઞાન તદુભયપારમલવિક્ષ પણ હોય છે. (દંસણે વિ એવમેવ) દર્શનના વિષયમાં પણ એ પ્રમાણે જ સમજવું. (ઇહ મવિષ્ય ભંતે ! ચરિત્તે, પરમવિષ્ય ચરિત્તે, તદુભયમવિષ્ય ચરિત્તે ?) હે ભદન્ત ! ચારિત્ર એહિલવિક્ષ

ત્રમ્, તદુભયભવિકં ચારિત્રમ્, ગૌતમ ! એહભવિકં ચારિત્રમ્ નો પારભવિકં ચારિત્રમ્, નો તદુભયભવિકં ચારિત્રમ્, એવં તપઃ સંયમઃ ॥સૂ. ૨૬॥ ૧૬ ॥

ટીકા—ભવકારણીભૂતમાત્મારમ્ભાદિકં નિરૂપ્ય સામ્પતં ભવાભાવકારણીભૂતં જ્ઞાનાદિકં નિરૂપયન્નાહ—‘ઇહ ભવિણ નાણે’ ઇત્યાદિ ।

‘ઇહ ભવિણ ભંતે’ એહભવિકં ભદન્ત ! જ્ઞાનં ‘પરભવિણ નાણે’ પારભવિકં જ્ઞાનમ્ ‘તદુભય ભવિણ નાણે’ તદુભયભવિકં જ્ઞાનમ્ ? ઇતિ કાકુપાઠેન પ્રશ્નઃ ।

દર્શન મી ઇસી પ્રકાર સે જાનના ચાહિયે । (ઇહભવિણ ભંતે ! ચરિત્તે, પરભવિણ ચરિત્તે, તદુભયભવિણ ચરિત્તે) હે ભદંત ! કયા ચારિત્ર એહ-ભવિક હૈ ? યા પારભવિક હૈ ? યા તદુભયભવિક હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (ઇહભવિણ ચરિત્તે) ચારિત્ર એહિભવિક હૈ (નો પારભવિણ ચરિત્તે) પારભવિક ચારિત્ર નહોં હૈ । (નો તદુભયભવિણ ચરિત્તે) ઓર ન તદુભયભવિક હી ચારિત્ર હૈ । (એવં તવે સંજમે) ઇસી તરહ સે તપ ઓર સંયમ મી જાનને ચાહિયે ।

ટીકાર્થ—ભવ કા કારણભૂત આરંભ હૈ । ઇસ વાત કા નિરૂપણ કર અવ સૂત્રકાર ભવ કે અભાવ કારણભૂત જો જ્ઞાનાદિક હૈં ઉસકા નિરૂપણ—“ ઇહ ભવિણ નાણે ” ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા કરતે હૈં—

વર્તમાન ભવ મેં જો જ્ઞાન રહતા હૈ વહ એહિભવિક જ્ઞાન હૈ । વર્તમાન ભવ કે બાદ અનન્તર ભવ મેં જો જ્ઞાન જીવ કે સાથ જાતા હૈ વહ પરભવિક જ્ઞાન હૈ । તથા જો જ્ઞાન ઇસ ભવ મેં ઓર પરભવ મેં દોનોં

હોય છે. કે પારભવિક હોય છે કે તદુભય ભવિક હોય છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (ઇહ ભવિણચરિત્ત) ચારિત્ર ઐહિભવિક હોય છે. (નો પારભવિણ ચરિત્તે) ચારિત્ર પારભવિક હોતું નથી. (નો તદુભયભવિણ ચરિત્તે) અને તદુભય ભવિક ચારિત્ર પણ હોતું નથી. (એવ તવે સંજમે) તપ અને સંયમની બાબતમાં પણ એ પ્રમાણે જ સમજવું.

ટીકાર્થ—આરંભને ભવના કારણરૂપ ગણ્યો છે. તે વાતનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ભવના તથા અભવના કારણરૂપ જે જ્ઞાનાદિક ગણાય છે. તેનું “ ઇહ ભવિણ નાણે ” ઇત્યાદિ સૂત્રોદ્ધારા નિરૂપણ કરે છે—

વર્તમાન ભવમાં જ જે જ્ઞાન ટકે છે તે જ્ઞાનને ઐહિભવિક જ્ઞાન કહે છે. વર્તમાન ભવ પછીના ભવમાં જે જ્ઞાન જીવની સાથે જાય છે તે જ્ઞાનને પારભવિક જ્ઞાન કહે છે. તથા જે જ્ઞાન આ ભવમાં અને પરભવમાં

ઉત્તરમાહ—ગોયમા ‘હે ગૌતમ ! ‘ઇહ ભવિણ વિ નાણે’ એહભવિકમપિ જ્ઞાનમ્, ઇહ ભવે=વર્તમાનભવે યદ્ વર્તતે ન તુ ભવાન્તરે તદ્ એહભવિકં જ્ઞાનં જ્ઞાયતે=પરિચ્છિદ્યતે - જીવાદિપદાર્થસ્વરૂપમનેનેતિ જ્ઞાનમ્, ‘પારભવિણ વિ નાણે’ પારભવિકમપિ જ્ઞાનમ્, પરભવે=વર્તમાનભવાન્તરમાગામિનિ ભવેऽનુગામિતયા યદ્ વર્તતે તત્ પારભવિકમ્, તદુભયભવિણ વિ નાણે’ તદુભયભવિકમપિ જ્ઞાનં ભવતીતિ। તદુભયયોઃ=ઇહ-પરલક્ષણયોર્દ્વયોભવયોર્યદ્ વર્તતે તત્ તદુભયભવિકમ્। એતચ્ચ ન પારભવિકાદ્ભિન્નમ્ અપિ તુ પારભવિકમેવેદં તતઃ પરભવે પરતર ભવે ચ તૃતીયાદિ-

ભર્વાં મેં જીવ કે સાથ બના રહતા હૈં વહ તદુભયભવિક જ્ઞાન હૈં। અથ પ્રશ્ન યહાં પર યહ કિયા ગયા કિ કયા એહભવિક હૈં, યા પારભવિક હૈં, યા તદુભયભવિક હૈં ? ઇસકા ઉત્તર પ્રશ્નને યોં દિયા કિ જ્ઞાન એહભવિક મી હૈં, પરભવિક મી હૈં, ઓર તદુભયભવિક મી હૈં। જીવાદિક પદાર્થોંકા સ્વરૂપ જિસકે દ્વારા જાના જાય વહ જ્ઞાન હૈં। યહ જ્ઞાન પૂર્વાક્તરૂપ સે એહભવિક મી હોતા હૈં, પારભવિક મી હોતા હૈં ઓર તદુભયભવિક મી હોતા હૈં। એહભવિક જ્ઞાન જીવ કે સાથ ઇસી ભવ મેં વર્તમાનભવમેં હી રહતા હૈં। વહ ભવાન્તર મેં સાથ નહીં જાતા। પારભવિક જ્ઞાન હી જીવ કે પરભવ મેં જાતા હૈં। તદુભયભવિક જ્ઞાન જો હોતા હૈં વહ દોનોં ભવોં મેં-વર્તમાનભવમેં ઓર ભવાન્તર મેં-જીવ કે સાથ જાતા હૈં। તદુભયભવિક જ્ઞાન મેં દ્વિતીય ભવ મેં સાથ જાનેવાલા જ્ઞાન વિવક્ષિત નહીં હુઆ હૈં ક્યોં કિ દ્વિતીયભવ મેં સાથ જાનેવાલા જ્ઞાન તો પારભવિક જ્ઞાન હી હૈં। અતઃ તદુભયભવિક જ્ઞાન મેં વર્તમાનભવ ઓર

જીવની સાથે કાયમ રહે છે તે જ્ઞાનને તદુભયભવિક જ્ઞાન કહે છે. હવે ગૌતમ સ્વામીનો એ પ્રશ્ન છે કે જ્ઞાન ઐહિકલવિક છે, પારલવિક છે, કે તદુભયભવિક છે ? તેના જવાબમાં પ્રભુએ કહ્યું છે કે જ્ઞાન ઐહિકલવિક પણ છે, પારલવિક પણ છે અને તદુભય ભવિક પણ છે. જેના દ્વારા જીવાદિક પદાર્થોને જાણી શકાય છે તેનું નામ જ્ઞાન છે. તે જ્ઞાન આગળ કહ્યા પ્રમાણે ઐહિકલવિક પણ હોય છે, પારલવિક પણ હોય છે, અને તદુભય ભવિક પણ હોય છે. ઐહિકલવિક જ્ઞાન આ ભવમાં જ-વર્તમાન ભવમાં જ-જીવની સાથે રહે છે, તે ભવાન્તરમાં સાથે જતું નથી. પારલવિક જ્ઞાન જ પરભવમાં જીવની સાથે જાય છે. તદુભયભવિક જ્ઞાનમાં દ્વિતીય ભવમાં સાથે જનારા જ્ઞાનનો સમાવેશ થતો નથી કારણ કે બીજા ભવમાં જીવની સાથે જનારું જ્ઞાન તો પારલવિક જ્ઞાન જ છે. તેથી તદુભયભવિક જ્ઞાનમાં વર્તમાન ભવ અને તૃતીય આદિ

ભવે યદનુયાતિ તદ્ ગ્રાહ્યમ્, ઇહભવવ્યતિરિક્તત્વેન પર પરતરાદિ ભવસ્યાપિ પરમ-
વત્ત્વેન પ્રસિદ્ધત્વાત્ । યદીહાધીતમનન્તરભવેનાનુયાતિ તદ્ એહમવિકમ્, યદી-
હાધીતમનન્તરભવે સ્મૃતિતયાનુયાતિ તત્ પરમવિકમ્ । યદીહાધીતં પરમવે પરત-
રાદિભવે ચાનુયાતિ તત્ તદુભયમવિકમિતિ । તતસ્ત્રયમપિ જ્ઞાનં ભતતોત્પાશયઃ ।
દર્શનવિષયકપ્રશ્ને ઉત્તરમાહ—‘દંસર્ણંપિ એવમેવ’ દર્શનમપ્યેવમેવ એવમેવ=અને-
નૈવ પ્રકારેણ દર્શનમપિ વિજ્ઞેયમ્, અર્થાત્-દર્શનમ્-એહમવિકમપિ પરમવિકમપિ

તૃતીયાદિભવ વિવક્ષિત હુએ હૈં । ફસલિયે તદુભયમવિક જ્ઞાન કા એસા
અર્થ કરના ચાહિયે કિ જો જીવ કે સાથ વર્તમાનભવ મેં બી રહતા હૈ
ઑર તૃતીયાદિભવ મેં બી સાથર જાતા હૈ । ઇહ ભવ સે વ્યતિરિક્ત હોને
કે કારણ પર પરતર આદિ ભવ મેં બી પરમવ રૂપ સે પ્રસિદ્ધ માને
જાતે હૈં । વર્તમાનભવ મેં જો પઠિતજ્ઞાન અનન્તર ભવ મેં નહીં જાતા હૈ
તો વહ એહમવિક જ્ઞાન હૈ, જો ફસ ભવ મેં પઠિત જ્ઞાન અનન્તરભવ
મેં સ્મૃતિરૂપ સે સાથ જાતા હૈ વહ પારમવિક જ્ઞાન હૈ ઑર જો ફસભવ
મેં પઠિતજ્ઞાન પરમવ મેં એવં પરતરાદિભવ મેં સાથ જાતા હૈ વહ ઉભય-
મવિકજ્ઞાન હૈ । દર્શન બી એહમવિક, પારમવિક ઑર ઉભયમવિક
હોતા હૈ । ક્યોંકિ વિના દર્શન કે જ્ઞાન નહીં હોતા હૈ જવ જ્ઞાન
એહમવિક આદિરૂપ હૈ તો દર્શન બી એહમવિક આદિ રૂપ હૈ ફસીલિયે
સૂત્રકાર ને “દંસર્ણં વિ એવમેવ” એસા કહા હૈ । મોક્ષમાર્ગ કા અધિકાર
હોને કે કારણ યહાં દર્શન શબ્દ સે સમ્યક્ત્વ કા ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ ।

ભવની ગણના થાય છે. તેથી તદુભયભવિક જ્ઞાનનો એવો અર્થ કરવો જોઈએ
કે જે જ્ઞાન વર્તમાન ભવમાં જીવની સાથે રહે છે અને તૃતીયાદિ ભવમાં પણ
જીવની સાથે સાથે રહે છે તે જ્ઞાનને તદુભયભવિક જ્ઞાન કહે છે. આ ભવથી
બૂદ્ધા હોવાને કારણે પર પરતર આદિ ભવોને પણ પરભવરૂપે ગણવામાં આવે
છે. વર્તમાન ભવમાં પ્રાપ્ત કરેલું જે જ્ઞાન પરભવમાં સાથે જતું નથી તેને
ઐહિકભવિક જ્ઞાન કહે છે. આ ભવમાં પ્રાપ્ત કરેલું જે જ્ઞાન પછીના ભવમાં
સ્મૃતિરૂપે સાથે સાથે જાય છે તે જ્ઞાનનું નામ પારભવિક જ્ઞાન છે. અને આ
ભવમાં પઠિત જે જ્ઞાન પરભવમાં તથા પરતરાદિ ભવોમાં સાથે સાથે જાય
છે તે જ્ઞાનને ઉભયભવિક જ્ઞાન કહે છે. દર્શન પણ ઐહિકભવિક, પારભવિક
અને ઉભયભવિક હોય છે. કારણ કે દર્શન વિના જ્ઞાન થતું નથી. જ્ઞાન
ઐહિકભવિક આદિ રૂપ છે તો દર્શન પણ ઐહિકભવિક આદિ રૂપ હોય છે.
તેથી જ સૂત્રકારે “દંસર્ણં વિ એવમેવ” એ પ્રમાણે કહ્યું છે. મોક્ષમાર્ગનો
અધિકાર ચાલતો હોવાથી અહીં દર્શન શબ્દ દ્વારા સમ્યક્ત્વ ગ્રહણ કરાયેલ

તદુભયભવિકમપિ ભવતીતિ ભાવઃ, દર્શનમ્ દર્શનમોહનીય-ક્ષયક્ષયોપશમાદ્યાવિર્ભૂતં તત્ત્વશ્રદ્ધાનરૂપં સમ્યક્ત્વમ્ । દર્શનશબ્દેનાત્ર સમ્યક્ત્વં ગૃહ્યતે મોક્ષમાર્ગાધિકારત્વાત્ । આહ ચ-“સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાન-ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ” ઇતિ । યત્ર તુ જ્ઞાનદર્શનયો રેવગ્રહણં સ્યાત્તત્ર દર્શનં સામાન્યાવબોધરૂપમવસેયમિતિ । ચારિત્રવિષયે પૃચ્છતિ- ‘ઇહ ભવિષ્યં મંતે-ચરિત્તે’ એહભવિકં ભદન્ત ! ચારિત્રમ્ ? ચારિત્રમ્ - અન્યજન્મો-પાત્તાષ્ટવિધકર્મસશ્ચયાપચયાય ચરણમ્, અષ્ટવિધકર્મચયરિત્તીકરણાદ્વા ચારિત્રમ્= સામાયિકાદિભેદેન પશ્ચવિધમ્ । સર્વવિરતિદેશવિરતિભેદેન દ્વિવિધં વા । ‘પર-

યહ દર્શન દર્શનમોહનીય કર્મ કે ક્ષય ક્ષયોપશમ આદિ સે પ્રગટ શ્રદ્ધા રૂપ હોતા હૈ । સો હી કહા હૈ-“સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ” સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન ઓર સમ્યક્ચારિત્ર इन तीनों की एकता मोक्ष का मार्ग है । जहां पर सिर्फ ज्ञानदर्शन इन दो का ही ग्रहण किया गया हो वहां पर दर्शन शब्द से सामान्य बोध रूप ज्ञान का ग्रहण हुआ है ऐसा जानना चाहिये ।

ચારિત્ર કે વિષય મેં જો પ્રશ્ન કિયા ગયા હૈ ઓર ઉસકા જો ઉત્તર દિયા ગયા હૈ ઉસ વિષય મેં એસા વિચાર હૈ કિ ચારિત્ર વર્તમાનભવ મેં હી જીવ કે સાથ રહતા હૈ । પારભવિક ઓર તદુભયભવિક વહ નહીં હોતા । અષ્ટ કર્મોં કો નષ્ટ કરને કે લિયે જો આચરિત કિયા જાતા હૈ ઉસકા નામ ચારિત્ર હૈ । અથવા અષ્ટકર્મોં કો આત્મા સે દૂર કરને કે કારણ સામાયિક આદિ રૂપ આચરણ ચારિત્ર કહે ગયે હૈ । યહ ચારિત્ર સામાયિક આદિકે ભેદસે પાંચ પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । અથવા સર્વવિ-

છે તે દર્શન દર્શનમોહનીય કર્મના ક્ષય, ક્ષયોપશમ આદિ દ્વારા શ્રદ્ધા રૂપે પ્રગટ થાય છે. તેથી જ કહ્યું છે કે- “સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ” સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, અને સમ્યક્ચારિત્ર, એ ત્રણેની એકતા મોક્ષનો માર્ગ છે. જ્યાં ફક્ત જ્ઞાન દર્શન એ બેને જ ગ્રહણ કર્યા હોય ત્યાં દર્શન શબ્દ દ્વારા સામાન્ય બોધ રૂપ જ્ઞાનને જ ગ્રહણ કરાયું છે એમ સમજવું.

ચારિત્રના વિષયમાં જે પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે તેનો જે જવાબ આપવામાં આવ્યો છે તેમાં કહ્યું છે કે ચારિત્ર વર્તમાન ભવમાં જ જીવની સાથે રહે છે. તે પારભવિક કે તદુભયભવિક હોતું નથી. અન્ય જન્મોમાં ઉપાર્જિત અષ્ટકર્મોના નાશ કરવાને માટે જે આચારિત કરવામાં આવે છે તેનું નામ ચારિત્ર છે. અથવા આત્મામાંથી આઠ કર્મોને દૂર કરવાને માટે સામાયિક આદિરૂપ જે આચરણ કરાય છે તેને ચારિત્ર કહે છે. તે ચારિત્ર સામાયિક આદિના લેહથી પાંચ પ્રકારનું કહ્યું છે. અથવા સર્વવિરતિ અને દેશ-

ભવિષ્ય ચરિત્તે ' પારભવિકં ચારિત્રમ્ ? ' તદુભયભવિષ્ય ચરિત્તે ' તદુભયભવિકં ચારિત્રમ્ ? ' इति प्रश्नः । उत्तरमाह—' गोयमा ' हे गौतम ! ' इह भविष्य चरित्ते ' ऐहभविकं चारित्रम् ' नो परभविष्य चरित्ते ' नो पारभविकं चारित्रम् , ' नो तदु-
भयभविष्य चरित्ते ' नो तदुभयभविकं चारित्रम् । अत्रायमाशयः—चारित्रं तु ऐह-
भविकमेव भवति, नहि चारित्रवानिह भूत्वा परभवे तेनैव चारित्रेण पुनश्चारित्री
भवति, यावज्जीवावधिकत्वात्तस्य । अन्यच्च—चारित्रवतः संसारे सर्वविरतस्य देश-
विरतस्य च देवेषूपत्तेरवश्यम्भावात्, तत्र च विरतेरत्यन्ताभावात् । मोक्षगता-
वपि चारित्राभावात्, इदं तु कर्मक्षपणायैवानुष्ठीयते, तत्र च तस्याप्रयोजनत्वात्,

रति और देशविरतिके भेदसे दो प्रकारका भी कहा गया है । पारभ-
विक और उभयभविक वह चारित्र नहीं होता है इसका कारण ऐसा है
कि इस भवमें चारित्रवाला बना हुआ जीव परभव में उसी चारित्र से
चारित्रवाला नहीं बनता है क्योंकि ग्रहण किया हुआ चारित्र जीव जब
तक जीता रहता है तभीतक साथ रहता है । इसी कारण उसे यावज्जी-
वावधिक कहा गया है । तथा चारित्रमें चाहे देशविरतिवाला जीव हो
चाहे सर्वविरतिवाला जीव हो उसकी उत्पत्ति देवोंमें ही होती है । क्योंकि
“ अणुव्ययमहव्ययाइं न लहइ देवाउगं मोचुं ” (अनुव्रतमहाव्रतानि
न लभते देवायुष्कं मुक्त्वा) ऐसा सिद्धान्तका वचन है । देवों में विरति
का अत्यंत अभाव रहता है, इसलिये वहां चारित्र नहीं होता है । रही
मोक्षकी बात सो जिस चारित्रवाले जीवको मोक्षकी प्राप्ति हुई है वहांपर
भी चारित्र का अभाव ही है । चारित्र कर्मक्षयके लिये ही धारण किया

વિરતિના લેદ્ધી બે પ્રકારનું પણ કહ્યું છે. તે ચારિત્ર પારભવિક કે ઉભય-
ભવિક હોતું નથી કારણ કે આ ભવમાં ચારિત્રયુક્ત બનેલો જીવ પરભવમાં
એ ચારિત્રથી જ ચારિત્રવાળો બનેતો નથી. કારણ કે ગ્રહણ કરાયેલું ચારિત્ર
જીવ જ્યાં સુધી જીવતો હોય ત્યાં સુધી જ તેની સાથે રહે છે. તે કારણે
તેને “ યાવજ્જીવાવધિક ” કહેલું છે. તથા ચારિત્રમાં ભલે દેશવિરતિવાળો
જીવ હોય કે સર્વવિરતિવાળો જીવ હોય તેની ઉત્પત્તિ દેવોમાં જ થાય છે.
કારણ કે સિદ્ધાંતનું એવું વચન છે કે “ અણુવ્યયમહવ્યયાઈં ન લહઈ દેવાઉગં
મોચું ” દેવોમાં વિરતિનો અત્યંત અભાવ હોય છે, તેથી ત્યાં ચારિત્ર હોતું જ
નથી. અને મોક્ષની બાબતમાં વિચાર કરીએ તો જે ચારિત્રવાળો જીવને
મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ છે તે મુક્તજીવની અપેક્ષાએ મોક્ષમાં પણ ચારિત્રનો
અભાવ જ હોય છે. કર્મોનો ક્ષય કરવાનો માટે જ ચારિત્ર ધારણ કરાયું છે.

ચારિત્રગ્રહણસમયે યાવજ્જીવમિતિ પ્રતિજ્ઞાતત્વાત્, તત્સમાપ્તાવન્યપ્રતિજ્ઞાયા અગ્ર-
હણાત્, ચારિત્રસ્યાનુષ્ઠાનરૂપત્વાત્, સિદ્ધાવસ્થાયાં શરીરાભાવે તદયોગાત્, અત-
ર્થોચ્યતે—“ સિદ્ધે નો ચરિત્તી નો અચરિત્તી નો ચરિત્તાચરિત્તી ” इति च, अविर-
तेरभावादिति । अथ तपः संयमप्रश्ने उत्तरमाह—‘ एवम् ’ अनेन प्रकारेण ‘ तवे
संजमे ’ तपः संयमश्च । तपसः संयमस्य च वक्तव्यता चारित्रवद् विज्ञेया चारित्र-
रूपत्वादेव तयोरिति । तप इति-तपति=दहति अष्टविधं कर्म यत्तत् तपः=अनशनादि

जाता है । मोक्षमें उसका कर्मक्षय हो चुकने के कारण कोई प्रयोजन ही
नहीं रहता है । जब चारित्र का ग्रहण किया जाता है तब उस समयमें
“ मैं इस चारित्र को जीवन पर्यन्त धारण करता हूँ ” ऐसे विचार से
ग्रहण किया जाता है और जब जीवन का अन्त हो जाता है तब वह
चारित्र भी समाप्त हो जाता है । तथा-चारित्र अनुष्ठान रूप होता है-
और यह अनुष्ठान शरीर से ही होता है । शरीर के अभाव में नहीं ।
सिद्धावस्था में शरीर तो नहीं रहता है इसलिये अनुष्ठानरूप चारित्र
वहां बन नहीं सकता । इसीलिये “ सिद्धे नो चरिती, नो अचरिती,
नो चारित्ता चरिती ” सिद्ध न चारित्री हैं, न अचारित्री हैं और न
चारित्राचारित्री हैं ” ऐसा कहा जाता है । मोक्ष में अनुष्ठानरूप चारित्र
के अभाव से सिद्ध चारित्रवाले नहीं हैं और अविरती का अभाव होने
के कारण वे अचारित्री नहीं हैं, और न चारित्राचारित्र ही हैं ।

તપ ઓર સંયમ કે વિષય કી વક્તવ્યતા ચારિત્ર કી તરહ હી

મોક્ષમાં તો તેમના કર્મોના ક્ષય થઈ ચુક્યો જ હોય છે તેથી ત્યાં ચારિત્રનું
કોઈ પ્રયોજન જ રહેતું નથી.

બીયારે ચારિત્ર ગ્રહણ કરવામાં આવે છે ત્યારે “ હું આ ચારિત્રને
જીવનપર્યન્ત ધારણ કરું છું ” એવા વિચારથી ગ્રહણ કરાય છે, અને બીયારે
જીવનનો અન્ત આવે છે ત્યારે તે ચારિત્ર પણ સમાપ્ત થઈ જાય છે તથા
ચારિત્ર અનુષ્ઠાન રૂપ હોય છે-અને તે અનુષ્ઠાન શરીરથી જ થાય છે, શરીર
વિના થતું નથી. સિદ્ધાવસ્થામાં શરીરનું અસ્તિત્વ તો રહેતું જ નથી. તેથી
ત્યાં અનુષ્ઠાનરૂપ ચારિત્ર સંભવી શકતું નથી. તેથી તો એવું કહેવામાં
આવે છે કે-“ સિદ્ધે નો ચરિત્તી, નો અચરિત્તી, નો ચરિત્તાચરિત્તી ”-સિદ્ધો
ચારિત્રી નથી, અચારિત્રી નથી, અને ચારિત્રા-ચારિત્રી પણ નથી. ” મોક્ષમાં
અનુષ્ઠાન રૂપ ચારિત્રનો અભાવ હોવાથી સિદ્ધો ચારિત્રવાળા નથી, અવિરતિનો
અભાવ હોવાથી અચારિત્રી પણ નથી અને ચારિત્રાચરિત્રી પણ નથી.

તપ અને સંયમના વિષયમાં પણ ચારિત્રની પ્રમાણે જ વક્તવ્ય સમ-

દ્વાદશવિધમ્ । સંયમ ઇતિ, સંયમ્યતે=ઉપરમ્યતે નિયમત આત્મા સાવચવ્યાપાર સંભારાદનેતિ । સ પૃથિવીકાયસંયમાદિભેદેન સપ્તદશવિધ ઇતિ ॥સૂ. ૨૬॥

અથ અસંવૃતાનગારનિરૂપણમ્—

મૂલમ્—અસંવુડે ણં મંતે ! અણગારે કિં સિજ્ઞઇ બુજ્ઞઇ મુચ્છઇ પરિનિવ્વાઇ સવ્વદુક્ખાણમંતં કરેઇ, ગોયમા ! ણો ઇણદ્દેસમદ્દે, સે કેણદ્દેણં જાવ—નો અંતં કરેઇ, ગોયમા ! અસંવુડે અણગારે આડયવજ્જાઓ સત્તકમ્મપગડીઓ સિઢિલ બંધણ બદ્ધાઓ ધણિય બંધણ બદ્ધાઓ પકરેઇ, ઇસ્સકાલઠિડયાઓ દીહકાલઠિડયાઓ પકરેઇ, મંદાણુભાવાઓ તિવ્વાણુભાવાઓ પકરેઇ, અપ્પપણ્ણસગ્ગાઓ, બહુપ્પણ્ણસગ્ગાઓ પકરેઇ, આડયં ચ ણં કમ્મં સિય બંધઇ, સિય નોબંધઇ, અસાયાવેયણિજ્જં ચ ણં કમ્મં મુજ્જો મુજ્જો ઉવચ્ચિણઇ, અણાઇયં ચ ણં અણવયગ્ગં દીહમદ્દં ચાડ-રંતં સંસારકંતારં અણુપરિયટ્ઠઇ, સે તેણદ્દેણં ગોયમા ! અસંવુડે અણગારે ણો—સિજ્ઞઇ જાવ ણો સવ્વદુક્ખાણમંતં કરેઇ॥સૂ. ૨૭॥

છાયા—અસંવૃતો ભદન્ત ! અનગારઃ કિં સિદ્ધયતિ બુદ્ધયતે મુચ્યતે પરિનિર્વાતિ, સર્વદુઃખાનામન્તં કરોતિ ? ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ । તત્કેનાર્થેન યાવત્

જાનની ચાહિયે । ક્યોં કિ યે દોનોં ચારિત્રરૂપ હી હોતે હૈં । જો અષ્ટવિધ કર્મોં કો જલા દેતા હૈ વહ તપ હૈ । વહ તપ અનશનાદિ કે ભેદ સે ૧૨ પ્રકાર કા હૈ । આત્મા નિયમ સે જિસ કે દ્વારા સાવચવ્યાપાર કે સંભાર સે વિરક્ત હોતા હૈ વહ સંયમ હૈ । યહ સંયમ પૃથિવીકાય સંયમ આદિ કે ભેદ સે ૧૭ પ્રકાર કા કહાં ગયા હૈ ॥ સૂ. ૨૬ ॥

જુ, કારણ કે તે બન્ને ચારિત્રરૂપ જ હોય છે, જેના દ્વારા આઠ પ્રકારના કર્મો બની જાય છે તેનું નામ તપ છે. તે તપના અનશનાદિ બાર ભેદ છે. જેના દ્વારા આત્મા સાવચવ્યાપારથી વિરક્ત થાય છે તેને સંયમ કહે છે. તે સંયમના પૃથિવીકાય સંયમ આદિ ૧૭ પ્રકાર કહ્યા છે. ॥સૂ. ૨૬॥

નો અન્તં કરોતિ, ગૌતમ ! અસંવૃતોઽનગાર આયુર્વર્જાઃ સત્તકર્મપ્રકૃતીઃ શિથિલબન્ધ-
નવદ્ધાઃ ગાઢવન્ધનવદ્ધાઃ પ્રકરોતિ, હ્રસ્વકાલસ્થિતિકાઃ દીર્ઘકાલસ્થિતિકાઃ

અસંવૃત-અનગાર-નિરૂપણ

‘અસંવુઢે ણં મંતે’ ઇત્યાદિ ।

(મંતે) હે ભદન્ત ! (અસંવુઢે) અસંવૃત (અનગારે) અનગાર (કિં)
કયા (સિજ્ઞહ) સિદ્ધ હોતા હૈ ? (બુજ્ઞહ) બુદ્ધ હોતા હૈ ? (મુચ્છહ) મુક્ત
હોતા હૈ ? (પરિનિવ્વાહ) પરિનિર્વૃત્ત હોતા હૈ ? (સન્વદુક્ખાણં મંતં
કરેહ) સમસ્ત દુઃખોં કા અંત કરતા હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (ણો
ઈણદ્દે સમદ્દે) યહ અર્થ સમર્થ-ઠીક નહીં હૈ । (સે કેણદ્દેણં જાવ ણો
અંતં કરેહ) હે ભદન્ત ! આપ એસા કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિ અસંવૃત
અનગાર ન સિદ્ધ હોતે હૈં, ન બુદ્ધ હોતે હૈં, ન મુક્ત હોતે હૈં, ન પરિનિર્વૃત્ત
હોતે હૈં ઓર ન સમસ્ત દુઃખોં કા અન્ત કરતે હૈં । (ગોયમા) હે ગૌતમ !
(અસંવુઢે અનગારે આઝયવજ્ઞાઓ સત્તકર્મપગ્ગહીઓ સિદ્ધિલબ્ધન
વદ્ધાઓ ધણિયબ્ધનવદ્ધાઓ પકરેહ) જો અસંવૃત અનગાર હોતે હૈં વહ
આયુષ્કર્મ કો છોડકર પહેલે જિન સાતકર્મ પ્રકૃતિયોં કો ઉસને
શિથિલબ્ધન સે બાંધા થા ઉન્હીં પ્રકૃતિયોં કો વહ ગાઢતરબ્ધ સે બાંધને
લગતા હૈ । (હ્રસ્વકાલઠિહ્યાઓ દીર્ઘકાલઠિહ્યાઓ પકરેહ) હ્રસ્વકાલ

અસંવૃત-અનગાર-નિરૂપણ—

‘અસંવુઢેણં મંતે’ ઇત્યાદિ ।

(મંતે) હે ભદન્ત ! (અસંવુઢે અનગારે) અસંવૃત અનગાર (કિં)
શુ (સિજ્ઞહ) સિદ્ધ થાય છે ? (બુજ્ઞહ) બુદ્ધ થાય છે ? (મુચ્છહ) મુક્ત
થાય છે ? (પરિનિવ્વાહ) પરિનિર્વૃત્ત થાય છે ? (સન્વદુક્ખાણમંતં કરેહ)
સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (ણો ઈણદ્દે સમદ્દે) આ અર્થ સમર્થ-અપર
નથી (તમે પૂછ્યા પ્રમાણે કંઈ પણ બનતું નથી) (સે કેણદ્દેણં જાવ ણો
અંતં કરેહ) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહે છે કે અસંવૃત્ત
અનગાર સિદ્ધ થતા નથી, બુદ્ધ થતા નથી, મુક્ત થતા નથી, પરિનિર્વૃત્ત થતા
નથી, અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરતા નથી ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ !
(અસંવુઢે અનગારે આઝયવજ્ઞાઓ સત્તકર્મપગ્ગહીઓ સિદ્ધિલબ્ધનવદ્ધાઓ
ધણિયબ્ધનવદ્ધાઓ પકરેહ) અસંવૃત્ત અનગારોએ આયુષ્કર્મ સિવાયની
સાત કર્મ પ્રકૃતિયોને પહેલાં જે શિથિલ બાંધી હતી સાતે કર્મ પ્રકૃતિયોને
તેઓ ગાઢતર બાંધથી બાંધવા માંડે છે. (હ્રસ્વકાલઠિહ્યાઓ દીર્ઘકાલ-
ઠિહ્યાઓ પકરેહ) ઓછી કાળ સ્થિતિવાળી પ્રકૃતિયોને તેઓ દીર્ઘકાળ

પ્રકરોતિ, મન્દાનુભાવાસ્તીવાનુભાવાઃ પ્રકરોતિ, અલ્પપ્રદેશાગ્રાઃ વહુપ્રદેશાગ્રાઃ પ્રકરોતિ, આયુષ્કં ચ खलु कर्मस्याद्वध्नाति स्यात् न बध्नाति, असातावेदनीयं च कर्म भूयोभूय उपचिनोति, अनादिकं च खलु अनवदग्रं दीर्घाध्वम् चातुरन्तसंसार-कान्तारमनुपर्यटति, तत् तेनार्थेन गौतम ! असंवृतोऽनगारो न सिद्ध्यति, यावत् नो सर्वदुःखानामन्तं करोति ॥ सू० २७ ॥

ટીકા—સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાનચોરિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગં इति त्रयाणामपि मोक्षं प्रति-

સ્થિતિવાલી પ્રકૃતિયોં કો વહ દીર્ઘકાલ સ્થિતિવાલી બનાને લગતા હૈ । (મંદાણુભાવાઓ તિવ્વાણુભાવાઓ પકરેઈ) જિન પ્રકૃતિયોં કા અનુભાવ મંદ થા' ઉન પ્રકૃતિયોં કો વહ તીવ્ર અનુભાવવાલી બના દેતા હૈ, (અપ્પપણસગ્ગાઓ બહુપ્પણસગ્ગાઓ પકરેઈ) અલ્પપ્રદેશ બંધવાલી પ્રકૃતિયોં કો વહ બહુપ્રદેશ બંધવાલી કર દેતા હૈ । (આઉયં ચ ણં કમ્મં સિય બંધઈ, સિય નો બંધઈ) આયુ કર્મ કા તો વહ કમી બંધ કરતા મી હૈ ઓર કમી નહીં મી કરતા હૈ । (અસ્સાયા વેયણિજ્જં ચ ણં કમ્મં મુજ્જો મુજ્જો ઉવચિણઈ) અસાતા વેદનીય કર્મ કો તો વહ બારંબાર ઇકઢા કરતા રહતા હૈ । (અણાઈયં ચ ણં અણવયગ્ગં દીહમદ્ધં ચાઉરંતસંસાર-કંતારં અણુપરિયટ્ટઈ) તથા વહ ચતુર્ગતિરૂપ સંસાર કાન્તાર મેં કિ જો અનાદિ અનંત સ્વભાવવાલા હૈ ઓર જિસકા કાલ યા રાસ્તા બહુત દીર્ઘ હૈ ભ્રમણ કરતા રહતા હૈ ।

ટીકાર્થ—સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન જૌર ચારિત્ર યે મોક્ષ કે માર્ગ હૈં, હસ સૂત્રકે અનુસાર સમ્યગ્દર્શન આદિ તીનોં મેં મી મોક્ષ કે પ્રતિ કારણતા

સ્થિતિવાળી બનાવવા માંડે છે. (મંદાણુભાવાઓ તિવ્વાણુભાવાઓ પકરેઈ) જે પ્રકૃતિયો મંદ અનુભાગવાળી હતી તે પ્રકૃતિયોને તે તીવ્ર અનુભાગવાળી બનાવી દે છે. (અપ્પપણસગ્ગાઓ બહુપ્પણસગ્ગાઓ પકરેઈ) અલ્પ પ્રદેશ બંધવાળી પ્રકૃતિયોને તે બહુ પ્રદેશબંધવાળી કરી નાખે છે. (આઉયં ચ ણં કમ્મં સિય બંધઈ, સિય નો બંધઈ) આયુ કર્મનો બંધ તો ક્યારેક તે કરે પણ છે અને ક્યારેક નથી પણ કરતો (અસ્સાયા વેયણિજ્જં ચ ણં કમ્મં મુજ્જો મુજ્જો ઉવચિણઈ) અસાતા-વેદનીય કર્મને તો તે વારંવાર એકઠું કરતો રહે છે. (અણાઈયં ચ ણં અણવયગ્ગં દીહમદ્ધં ચાઉરંત સંસારકંતારં અણુપરિયટ્ટઈ) તથા તે અનાદિ અનંત સ્વભાવવાળા અને જેનો કાળ અથવા રસ્તો ઘણો લાંબો છે. એવા ચાર ગતિવાળા સંસારરૂપી વનમાં ભ્રમણ કર્યા કરે છે.

ટીકાર્થ—સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, અને ચારિત્ર, એ મોક્ષના માર્ગ છે. આ સૂત્રાનુસાર સમ્યગ્દર્શન આદિ ત્રણેને મોક્ષપ્રાપ્તિના સાધનો બતાવ્યાં છે.

कारणत्वं, तत्र सर्वेषां कारणत्वे समेपि दर्शनस्यैव मोक्षहेतुत्वात्प्राधान्यमिति दर्शनार्थमेव यत्नवताभाव्यम्, तदुक्तम्—

“भट्टेण चरित्ताओ सुदुठुयरं दंसणं गहेयव्वं।

सिज्झन्ति चरणरहिया, दंसणरहिया न सिज्झन्ति” ॥ १ ॥

चारित्र्येण परिभ्रष्टो दर्शनमेव परिगृहीतव्यमिति तदेव समीचीनम्, चारित्र्यरहितस्य सिद्धिर्भवेदपि किन्तु दर्शनरहितस्य कदापि कथमपि सिद्धिर्न भवतीति गार्थार्थः, एवं प्रकारेण दर्शनस्यैव चारित्र्यमन्तरेण मोक्षजनकत्वं ये मन्यन्ते तानव-

है अतः इस तरह सब में कारणता समान होने पर भी दर्शन में ही मोक्ष के प्रति प्रधान कारणता होने के कारण उसमें ही यत्न करना चाहिये। कहा भी है—

“भट्टेण चरित्ताओ सुदुठुयरं दंसणं गहेयव्वं।

सिज्झन्ति चरणरहिया, दंसणरहिया न सिज्झन्ति ॥१॥”

चारित्र्य से पतित हुए व्यक्ति को दर्शन तो अवश्य ही अंगीकार करते रहना चाहिये। कारण कि चारित्र्य से रहित हुए व्यक्ति सिद्ध हो जाते हैं पर सम्यग्दर्शन से पतित हुए व्यक्ति-अर्थात् सम्यग्दर्शन से रहित हुए व्यक्ति कभी भी सिद्ध नहीं होते हैं। तात्पर्य कहने का यह है कि चारित्र्य से रहित व्यक्ति की सिद्धि हो भी सकती है, परन्तु दर्शन से रहित व्यक्तिकी सिद्धि कथमपि नहीं होती है। यह गार्थाका अर्थ है॥

इस प्रकार से जो व्यक्ति दर्शन को ही चारित्र्य के बिना मोक्ष का

आ रीते ते त्रल्लेभा समान कारणता होवा छतां पणु दर्शनमां न मोक्ष प्राप्ति माटे प्रधान कारणता होवाथी तेने माटे न यत्न करवो। जेधयेः—
कहुं पणु छे—“भट्टेण चरित्ताओ सुदुठुयरं दंसणं गहेयव्वं।

सिज्झन्ति चरणरहिया, दंसणरहिया न सिज्झन्ति ॥१॥

चारित्र्यी भ्रष्ट थयेल व्यक्तिजे दर्शनने तो अवश्य अंगीकार करी रडेवुं जेधये. कारण के चारित्र्यी रहित भनेली व्यक्ति सिद्धपद पाभी शके छे पणु सम्यग्दर्शनथी पतित थयेल व्यक्ति-जेठले के सम्यग्दर्शनथी रहित व्यक्ति कही पणु सिद्ध भनी शकती नथी. कडेवानुं तात्पर्य जे छे के चारित्र्यी रहित व्यक्तिनी सिद्धि संभवी शके छे, पणु दर्शनथी रहित व्यक्तिनी सिद्धि केध पणु रीते संभवी शकती नथी. गार्थानो जे प्रमाणे अर्थ छे. ॥१॥

आ प्रमाणे जे व्यक्ति दर्शनने न चारित्र्य विना मोक्षनुं कारण माने

બોધયિતુમાહ—“ અસંવૃદ્ધેણ ” ઇત્યાદિ ।

‘ અસંવૃદ્ધેણ મંતે ’ અસંવૃત્તઃ સ્વલુ હે મદન્ત ! અસંવૃત્તઃ=નિરુદ્ધાસ્રવદ્વારઃ, ન સંવૃત્તઃ=અસંવૃત્તઃ, અનિરુદ્ધાસ્રવદ્વારઃ આસ્રવસેવીત્યર્થઃ, ‘ અણગારે ’ અનગારઃ-અગારઃ=ગૃહં, ન વિદ્યતેઽગારો यस્ય સોઽનગારઃ=મુનિઃ કિં ‘ સિજ્ઞઈ ’ સિધ્ધયતિ પ્રાપ્તચરમભવત્વેન સિદ્ધિગમનયોગ્યો ભવતિ ? કિં ‘ વુજ્ઞઈ ’ બુદ્ધ્યતે કેવલજ્ઞાનં પ્રાપ્ય સ્વપરપર્યાયોપેતાન્ નિશ્ચિલાન્ જીવાજીવાદિપદાર્થાન્ જાનાતિ ? કિં ‘ મુચ્ચઈ ’ મુચ્યતે-સમુત્પન્નકેવલબોધો ભવોપગ્રાહિકર્મભિઃ પ્રતિસમયં મુક્તો ભવતિ ? કિં ‘ પરિનિવ્વાઈ ’ પરિનિર્વાતિ=પૂર્વગૃહીતકર્મપુદ્ગલાનાં પ્રતિસમયં યથા યથા ક્ષયો ભવતિ તથા તથા શીતલી ભવતિ ? કિં ‘ સન્વદુક્ષ્વાણમંતં કરેઈ ’ સર્વદુઃસ્વાનામન્તં કરોતિ-ચરમભવાયુષોઽન્તિમસમયે ક્ષપિતાઽશ્લેષકર્મોશ્ત્વેન શારીરમાનસિક

કારણ માનતે હૈં ઉન્હેં સમજાને કે લિયે સૂત્રકાર કહતે હૈં કિ ‘ અસંવૃદ્ધે ’ ઇત્યાદિ । જિસને આસ્રવરૂપ દ્વાર કો નિરુદ્ધ કર દિયા હૈં વહ સંવૃત્ત હૈં-જો સંવૃત્ત નહીં હૈં અર્થાત્ જો આસ્રવ કા સેવી હૈં એસા અનગાર-ગૃહ રહિત-જિસકે ઘર નહીં હૈં એસા મુનિ અન્તિમભવ પ્રાપ્ત હોનેકે બાદ કયા સિદ્ધિગમન યોગ્ય હોતા હૈં ? કયા વહ કેવલજ્ઞાન કો પ્રાપ્ત કર કે સ્વ-પરપર્યાયોં સે યુક્ત સમસ્ત જીવાજીવાદિ પદાર્થોં કો જાનતા હૈં ? “ કિં મુચ્ચઈ ” ઉત્પન્ન કેવલ બોધવાલા હો કર કયા વહ પ્રતિસમય ભવોપ-ગ્રાહી કર્મોં સે મુક્ત હોતા રહતા હૈં ? “ પરિનિવ્વાઈ ” પૂર્વગૃહીત કર્મ-પુદ્ગલોં કા જૈસા ૨ ઉસકે ક્ષય હોતા જાતા હૈં વૈસા ૨ વહ કયા શીતલ હોતા રહતા હૈં ? “ સન્વ દુક્ષ્વાણમંતં કરેઈ ” ઓર કયા વહ અન્તિમભવ-સમ્બન્ધી આયુષ્ક કે અન્તિમ સમય મેં સમસ્ત કર્મોંશોં કા ક્ષય કરકે

છે તેને સમજવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે “ અસંવૃદ્ધે ” ઇત્યાદિ.

જેણે આસ્રવરૂપ દ્વારને નિરુદ્ધ કરી નાખ્યું છે તેને ‘ સંવૃત્ત ’ કહે છે. જે સંવૃત્ત નથી એટલે કે જે આસ્રવો સેવનાર છે એવો અણગાર-ગૃહરહિત મુનિ અંતિમભવ પ્રાપ્ત થયા પછી શું સિદ્ધિગમન યોગ્ય બને છે ? શું તે કેવળજ્ઞાની બનીને સ્વપર પર્યાયોથી યુક્ત સમસ્ત જીવાજીવાદિ પદાર્થોનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણે છે ? “ કિં મુચ્ચઈ ” કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને શું તે પ્રતિસમય ભવોપગ્રાહી કર્મોમાંથી મુક્ત થતો રહે છે ? “ પરિનિવ્વાઈ ” તેના પૂર્વગૃહીત કર્મપુદ્ગલોનો જેમ જેમ ક્ષય થતો જાય તેમ તેમ તે શું શીતળ થતો જાય છે ? “ સન્વદુક્ષ્વાણમંતં કરેઈ ” અને શું તે અંતિમ ભવના આયુષ્યના અંતિમ સમયમાં સમસ્ત કર્મોશોનો ક્ષય કરીને શારીરિક અને માનસિક દુઃખોનો અંત કરે છે ? આ પ્રકારના તે પ્રશ્નો છે.

દુઃસ્વાનામન્તં કરોતિ પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જો ઇળદે સમદે’ નાયમર્થઃ સમર્થઃ, અસંવૃતાનગારસ્ય સિદ્ધિગમનં ન ભવતીતિ ભાવઃ । પુનઃ પૃચ્છતિ ‘સે કેળદેળં’ તત્કેનાર્થેન=કેન કારણેન ‘જાવ નો સવ્વદુક્ખાણં અંતં કરેઈ’ યાવત્ નો સર્વઃદુસ્વાનામન્તં કરોતિ । યાવચ્છબ્દેન—‘મંતે એવં વુચ્ચઈ અસંવુદેળં અણગારે નો સિજ્જઈ નો વુજ્જઈ નો મુચ્ચઈ નો પરિનિવ્વાઈ” ઇતિ સંગ્રાહ્યમ્ । અસંવૃતસ્ય મોક્ષાભાવે કારણમાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘અસંવુદે અણગારે’ અસંવૃતોડનગારઃ ‘આડયવજ્જાઓ’ આયુર્વર્જાઃ, એકસ્મિન્ ભવે સકુદેવાડન્તર્મુહૂર્તમાત્રકાલે એવાયુષો

શારીરિક, માનસિક દુઃખોં કા અન્ત કરનેવાલા હોતા હૈ ? હસ તરહ યે પ્રશ્ન હૈ । તબ પ્રમુને હનકા ઉત્તર કયા દિયા સો વહ હસ પ્રકાર સે હૈ—પ્રમુ કહતે હૈ કિ હે ગૌતમ ! “ જો ઇળદે સમદે ” નાયમર્થઃ સમર્થઃ, અર્થાત્—અસંવૃતઅનગાર સિદ્ધિગતિમેં ગમન કરનેવાલા નહીં હોતા હૈ । પુનઃ પ્રમુસે પૂછા ગયા કિ હે ભદન્ત ! આપ એસા કિસ કારણ સે કહતે હૈ કિ અસંવૃત અનગાર યાવત્ સમસ્ત દુઃખોં કા અન્ત નહીં કરતા હૈ યહાં યાવત્ શબ્દસે “ મંતે ! એવં વુચ્ચઈ અસંવુદે ણં અણગારે જો સિજ્જઈ, નો વુજ્જઈ, નો મુચ્ચઈ નો પરિનિવ્વાઈ ” હસ પાઠકા સંગ્રહ હુઆ હૈ । અસંવૃતમુનિ કો । મુક્તિ કો પ્રાપ્તિ કયોં નહીં હોતી હૈ હસમેં કારણ કહતે હુએ પ્રમુ કહતે હૈ કિ હે ગૌતમ ! અસંવૃત જો અનગાર હૈ વહ પહેલે અશુભતર પરિણામ કે કથંચિત્ અભાવ સે કર્મ પ્રકૃતિયોં કા બંધ શિથિલ રૂપમેં કિયા કરતા થા અબ વહી ડન પ્રકૃતિયોં કા બંધ ગાઢરૂપ સે કરને લગતા હૈ—તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ એક અવમેં એક હી વાર

લગવાને તે પ્રશ્નોનો આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો છે—

“ગોયમા ! જો ઇળદે સમદે” —“નાયમર્થઃ સમર્થઃ” હે ગૌતમ ! અસંવૃત અણુગાર સિદ્ધિપદ પ્રાપ્ત કરતા નથી. ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે હે ભદન્ત ! આપ એવું શા કારણે કહે છે કે અસંવૃત અણુગાર સિદ્ધ થતા નથી....ત્યાંથી સમસ્ત દુઃખોનો નાશ કરતા નથી. ત્યાં સુધીનું કથન અહીં ‘યાવત્’ પદથી ગ્રહણ કરવાનું છે. એટલે કે “મંતે ! એવં વુચ્ચઈ અસંવુદેળં અણગારે જો સિજ્જઈ, નો વુજ્જઈ, નો મુચ્ચઈ, નો પરિનિવ્વાઈ” આ પાઠનો તેમાં ‘યાવત્’ પદથી સમાવેશ કરવાનો છે. અસંવૃત મુનિને શા કારણે મુક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી તે સમજાવવા માટે લગવાન કહે છે કે “હે ગૌતમ ! અસંવૃત અણુગાર પહેલાં અશુભ પરિણામના કંઈક અભાવને લીધે કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ શિથિલરૂપે બાંધ્યા કરતો હોતો. હવે એજ પ્રકૃતિયોનો બંધ તે ગાઢરૂપે બાંધવા માંડે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે એક લવમાં એક જ વાર માત્ર અન્તર્મુ-

વન્ધસદ્ધાવાત્ 'આયુર્વર્જાઃ' ઇત્યુક્તમ્ । આયુષ્કર્મવર્જયિત્વા શેષાઃ 'સત્તકમ્મપ્પ-
હીઓ' સપ્તકર્મપ્રકૃતીર્જ્ઞાનાવરણીયાદિકાઃ, 'સિદ્ધિલબ્ધવદ્ધાઓ' શિથિલવન્ધન-
વદ્ધાઃ, શિથિલવન્ધનેન = શ્લથવન્ધનેન સ્પૃષ્ટતારૂપેણ વા, નિવદ્ધતારૂપેણ વા,
નિધત્તતારૂપેણ વા, વદ્ધાઃ=આત્મપ્રદેશેષુ સંવન્ધિતાઃ, પૂર્વાવસ્થાયમશુભતરપરિ-
ણામસ્ય કથન્નિદમાવાત્ શિથિલવન્ધનવદ્ધાઃ કથ્યન્તે । વન્ધનમત્રાશુભમેવ દ્રષ્ટવ્યમ્,
અસંવૃત્તભાવસ્યાધિકારાત્ । 'ઘણિયબંધનવદ્ધાઓ' ગાઢવન્ધનવદ્ધાઃ=દૃઢતરવન્ધનેન
વદ્ધાઃ વદ્ધાવસ્થા વા, નિધત્તાવસ્થા વા, નિકાચિતાવસ્થા વા, 'પકરેઈ' પ્રકરોતિ,

માત્ર અન્તર્મુહૂર્તકાલ મેં હી આયુષ્ક કર્મ કા બંધ હોતા હૈ । સો ઇસ
આયુષ્યકર્મ કો છોડ કર શેષ જ્ઞાનાવરણીય આદિ સાત કર્મ પ્રકૃતિયાં
ઉસને જો પહેલે શિથિલ વન્ધન રૂપસે-કર્મોં કી એક દૂસરે કે સાથ
સ્પૃષ્ટતા રૂપસે, અથવા નિવદ્ધતા રૂપસે, અથવા નિધત્તારૂપસે, બાંધી હુઈ
થીં શિથિલ વન્ધનરૂપ સે બાંધને મેં કારણ યહ થા કિ પૂર્વ અવસ્થા મેં
ઉસકે અશુભતર પરિણામ કથંચિત્ કમ્ થે, સો ઇસી કારણ સે ઉસને
ઉન્હેં શિથિલ વન્ધનરૂપ મેં બાંધા થા । યહાં અસંવૃત્ત ભાવકા અધિકાર
હોને કે કારણ વન્ધ અશુભ હી લેના ચાહિયે । શુભ નહીં । શિથિલ
વન્ધન સે બાંધી હુઈ ઉન કર્મ પ્રકૃતિયોં કો ફિર યહ કેસી કરતા હૈ ઇસ
કો સૂત્રકારને " ઘણિયબંધન વદ્ધાઓ " ઇસ પદ દ્વારા સ્પષ્ટ કિયા હૈ-
ઇસસે ઉન્હેં ને યહ સમજાયા કિ જિન સાતકર્મપ્રકૃતિયોં કો ઇસને
કથંચિત્ અશુભતરભાવ કે અભાવ સે શિથિલ વન્ધનરૂપ સે બાંધા થા
ઉન્હેં કર્મપ્રકૃતિયોં કો અબ વહ દૃઢતર વન્ધન સે બદ્ધ કરતા હૈ અર્થાત્

હૂર્તકાળમાં આયુષ્યકર્મનો બંધ પડે છે. તે આયુષ્કર્મને છોડીને બાકીની જ્ઞાના
વરણીય આદિ સાત કર્મપ્રકૃતિયોને તેણે પહેલાં શિથિલ બન્ધનરૂપે-કર્મોની એક
બીજાની સાથે સ્પૃષ્ટતા રૂપે, અથવા નિવદ્ધતા રૂપે, અથવા નિધત્તતા રૂપે,-
બાંધેલી હતી. શિથિલ બન્ધનરૂપે બાંધવાનું કારણ એ હતું કે પૂર્વાવસ્થામાં
તેના અશુભતર પરિણામ કંઈક પ્રમાણમાં બોધાં હતાં. તે કારણે જ તેણે તે
સાત પ્રકૃતિયોને શિથિલ બંધનરૂપે બાંધી હતી. અહીં અસંવૃત્ત ભાવનો અધિ-
કાર હોવાથી બંધ અશુભ જ લેવો જોઈએ, શુભ નહીં શિથિલ બંધ નથી
બાંધેલી તે કર્મપ્રકૃતિયોને તે અસંવૃત્ત અણગાર કેવી કરે છે એ સૂત્રકારે
" ઘણિય બંધન વદ્ધાઓ " પર દ્વારા સ્પષ્ટ કર્યું છે. આ પદ દ્વારા તેઓ સમજાવે
છે કે જે સાતકર્મપ્રકૃતિયોને તેણે થોડા અશુભતર ભાવને અભાવે શિથિલ
બંધન રૂપે બાંધી હતી એજ કર્મપ્રકૃતિયોને હવે તે દૃઢતર બંધનરૂપે બાંધે છે,

અશુભયોગરૂપમસંવૃતત્વં ગાઢતરપ્રકૃતિબન્ધે કારણં ભવતિ, યદાહ-‘ જોગાપયડિપણ્સ’
તિ । અસંવૃતત્વસ્ય પૌનઃ પુન્યે તુ તાઃ પ્રકૃતીઃ કરોત્યેવ । પુનઃ કિં કરોતીત્યાહ-
‘ હસ્સકાલદ્વિડ્યાઓ ’ હસ્વકાલસ્થિતિકાઃ=સ્તોકકાલસ્થાયિનીઃ પ્રકૃતીઃ ‘ દીહ-
કાલદ્વિડ્યાઓ ’ દીર્ઘકાલસ્થિતિકાઃ=ચિરકાલસ્થાયિનીઃ ‘ પકરેઙ્’ પ્રકરોતિ ।
સ્થિતિરત્રોપાત્તકર્મણોઽવસ્થાનમ્ । અસંવૃતત્વં કષાયરૂપત્વેન સ્થિતિબન્ધે કારણં
ભવતિ, “ ઠિઙ્ અણુભાગં કસાયઓકુણઙ્ ” ઇતિ વચનાત્ । ‘ મંદાણુભાવાઓ ’
મન્દાણુભાવાઃ, અણુભાવો વિપાકઃ રસવિશેષઃ, મન્દઃ=અણુભાવો યાસાં તા મન્દા-
વદ્ઽવસ્થાવાલી, અથવા નિધત્ત અવસ્થાવાલી, અથવા નિકાચિત્ત અવ-
સ્થાવાલી ઉન્હેં કરતા હૈ । ક્યૌંકિ અશુભ યોગરૂપ અસંવૃતપના ગાઢતર
રૂપસે પ્રકૃતિબંધમેં કારણ હોતા હૈ । કહા મી હૈ-કિ યોગસે પ્રકૃતિબંધ
ઔર પ્રદેશબંધ હોતે હૈં । અસંવૃતતા કે બાર ૨ હોને પર વહ ઉન પ્રકૃતિ-
યૌં કો વૈસા હી બનાતી હૈ । પુનઃ યહ અસંવૃતતા ઔર ક્યા કરતી હૈ-
સો સૂત્રકાર “ હસ્સકાલદ્વિડ્યાઓ ” ઇસ વાક્ય દ્વારા સ્પષ્ટ કરતે હૈં-વે
કહતે હૈં કિ જિન પ્રકૃતિયૌં કી સ્થિતિ સ્તોકકાલ કી હોતી હૈ ઉન પ્રકૃ-
તિયૌં કી સ્થિતિ કો વહ દીર્ઘકાલ તક રહનેવાલી બના દેતી હૈ । ગૃહીત
કર્મૌં કા આત્મા મેં રહના ઇસકા નામ સ્થિતિ હૈ । અસંવૃતતા કષાયરૂપ
સે સ્થિતિબન્ધ મેં કારણ હોતી હૈ । એસા સિદ્ધાન્તમેં કહા હૈ કિ કષાયસે
સ્થિતિબન્ધ ઔર અણુભાગબન્ધ યે દો બન્ધ હોતે હૈં । અણુભાવ નામ કા
વિપાક ઔર યહ વિપાક રસવિશેષરૂપ પડતા હૈ । જિન કર્મપ્રકૃતિયૌં કા
રસવિપાક મન્દ હોતા હૈ અર્થાત્ હીન રસ સે યુક્ત જો પ્રકૃતિયૌં મેં યહ

એટલે કે તે પ્રકૃતિયોને તે બદ્ધઅવસ્થાવાળી, અથવા નિધત્તઅવસ્થાવાળી,
અથવા નિકાચિત્ત અવસ્થાવાળી કરે છે. તેનું કારણ એ છે કે અશુભયોગરૂપ
અસંવૃતતા ગાઢતર રૂપે પ્રકૃતિબંધમાં કારણરૂપ બને છે. એવું કહ્યું પણ
છે કે-યોગથી પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધ બંધાય છે. વારંવાર અસંવૃતતા
થવાથી તે પ્રકૃતિયોને તે એવી જ બનાવે છે. તે અસંવૃતતાની બીજી શી અસર
થાય છે તે સૂત્રકાર “ હસ્સકાલદ્વિડ્યાઓ ” વાક્ય દ્વારા સ્પષ્ટ કરે છે. તેઓ
કહે છે કે જે કર્મપ્રકૃતિયોની સ્થિતિ સ્તોક (અલ્પ) કાળની હોય છે તે કર્મ-
પ્રકૃતિયોની સ્થિતિ તે દીર્ઘકાળની કરે છે. ગૃહીત કર્મોનું આત્મામાં રહેવું તેનું
નામ સ્થિતિ છે. અસંવૃતતા કષાયરૂપે સ્થિતિબંધમાં કારણરૂપ બને છે. સિદ્ધાન્ત-
માં એવું કહ્યું છે કે-કષાયથી સ્થિતિબંધ અને અણુભાગબંધ, એ બે બંધ
બંધાય છે. અણુભાગ નામનો વિપાક છે, અને તે વિપાક રસ વિશેષરૂપ પડે છે.
જે કર્મપ્રકૃતિયોનો રસવિપાક મન્દ હોય છે અથવા હીનરસવાળી જે પ્રકૃતિયો

નુભાવાઃ=હીનરસયુક્તાઃ પ્રકૃતીઃ ‘તીવ્રાણુભાવાઓ’ તીવ્રાણુભાવાઃ=તીવ્રરસયુક્તાઃ ‘પકરેઈ’ પ્રકરોતિ, યતઃ-અસંવૃતત્વં કષાયરૂપમેવ, અનુભાવબન્ધસ્ય ચ કષાય-કારણત્વમસ્તીતિ । ‘અપ્પપણ્ણસગ્ગાઓ’ અલ્પપ્રદેશાગ્રાઃ, પ્રદેશાઃ=કર્મદલિકરૂપાઃ, તેષામ્ અગ્રં=પરિમાણં, પ્રદેશાગ્રમ્, અલ્પાણિ પ્રદેશાગ્રાણિ યાસાં તા અલ્પપ્રદેશાગ્રાઃ, અલ્પપરિમાણપ્રદેશવતીરિત્યર્થઃ, એતાદૃશીઃ પ્રકૃતીઃ ‘વહુપ્પણ્ણસગ્ગાઓ’ વહુપ્રદે-શાગ્રાઃ=વહુસંખ્યકપ્રદેશવતીઃ ‘પકરેઈ’ પ્રકરોતિ, યતઃ પ્રદેશબન્ધો યોગપ્રત્યયઃ, અસંવૃતત્વં ચ યોગરૂપમેવેતિ । ‘આઉયં ચ ણં કમ્મં’ આયુષ્કં ચ સ્વલ્લુ કર્મ ‘સિયવંધઈ’ સિય નો વંધઈ’ સ્યાત્ વધ્નાતિ સ્યાત્ નો વધ્નાતિ-કદાચિદ્ વધ્નાતિ કદાચિન્ન

અસંવૃતતા તીવ્ર રસ કર દેતી હૈ-તીવ્ર રસ દેનેવાલી उन પ્રકૃતિયોં કો બના દેતી હૈં ક્યોંકિ અસંવૃતતા કષાયરૂપ હી હૈ ઓર યહ અનુભાગબંધ કષાય હૈ કારણ જિસકા એસા હોતા હૈ, “અપ્પપણ્ણસગ્ગાઓ” હસી તરહ અલ્પ પ્રદેશ પરિમાણવાલી કર્મ પ્રકૃતિયોં કો યહ વહુપ્રદેશપરિમાણ વાલી બના દેતી હૈ । પ્રદેશ શબ્દકા અર્થ કર્મદલિક હૈ, ઓર અગ્ર શબ્દ કા અર્થ પરિમાણ હૈ । જિન પ્રકૃતિયોં કે પ્રદેશાગ્ર અલ્પ હૈં વે અલ્પપ્રદે-શાગ્રપ્રકૃતિયાં હૈં । અર્થાત્ અલ્પપરિમાણવાલે પ્રદેશોંવાલી જો પ્રકૃતિયાં હૈં उनકો વહુસંખ્યક પ્રદેશોંવાલી બનાના હસકા નામ વહુપ્રદેશાગ્ર હૈ । હસ પ્રકારકી પ્રકૃતિયોં કો હસ પ્રકારકી બનાનેવાલા યહ અસંવૃતભાવ ભાવ હી હૈ । પ્રદેશબન્ધ યોગ સે હોતા હૈ । ઓર યહ અસંવૃતભાવ યોગ રૂપ હી હોતા હૈ । “આઉયં ચ ણં કમ્મં” આયુષ્યકર્મ કો અસંવૃત અનગાર

હોય છે, એ પ્રકૃતિયોમાં તે અસંવૃતતા તીવ્રરસ કરી નાંખે છે-એટલે કે અસં-વૃતતા તે પ્રકૃતિયોને તીવ્રરસ દેનારી બનાવી દે છે, કારણ કે અસંવૃતતા કષાયરૂપ જ છે અને કષાય જ અનુભાગબંધનું કારણ હોય છે. “અપ્પપણ્ણસગ્ગાઓ” ઇત્યાદિ. એજ રીતે અલ્પપ્રદેશ પરિમાણવાળી પ્રકૃતિઓને તે બહુ પ્રદેશ પરિમાણવાળી બનાવી નાંખે છે. “પ્રદેશ” શબ્દનો અર્થ “કર્મદલિક” થાય છે. અને “અગ્ર” શબ્દનો અર્થ “પરિમાણ” થાય છે. જે પ્રકૃતિઓનો પ્રદેશાગ્ર અલ્પ છે તેને અલ્પ પ્રદેશાગ્ર પ્રકૃતિઓ કહે છે. એટલે કે અલ્પ પરિમાણવાળા પ્રદેશોવાળી જે પ્રકૃતિયો હોય છે તેમને બહુસંખ્યક પ્રદેશોવાળી બનાવવી તેનું નામ બહુપ્રદેશાગ્ર છે. આ પ્રકારની (અલ્પ પ્રદેશ પરિમાણવાળી) પ્રકૃતિયોને તે પ્રકારની બહુપ્રદેશ પરિમાણવાળી બનાવનાર તે અસંવૃતભાવ જ છે. પ્રદેશબંધ યોગથી જ થાય છે. અને તે અસંવૃતભાવ યોગરૂપ જ હોય છે. “આઉ યં ચ ણં કમ્મં” “અસંવૃત અણુગાર આયુષ્યકર્મનો બંધ ક્યારેક બાંધે

વધ્નાતિ। યતઃ—આયુષસ્ત્રિભાગાઘવશેષે સતિ જીવઃ પરમ્વાયુષો વન્ધં કરોતિ, તેન યદા ત્રિભાગાદિસ્તદા વધ્નાતિ, અન્યદા ન વધ્નાતીત્યતઃ પ્રોક્તં ‘સ્યાત્ વધ્નાતિ સ્યાત્ ન વધ્નાતીતિ । એતાવદેવ ન, પુનશ્ચ—‘અસાયાવેયણિજ્જં ચ ણં કમ્મં ’ અસાતાવેદનીયં ચ સ્વલુ કર્મ ‘મુજ્જો મુજ્જો ’ મૂયો મૂયઃ ‘ઉવચિણાહ ’ ઉપચિનોતિ—ઉપાર્જયતિ । યેન કર્મણા દુઃસ્વમુત્પદ્યતે સ તાદૃશ કર્મણઃ સંગ્રહં કરોતીતિ ભાવઃ ।

નનુ અસાતાવેદનીયસ્ય સસકર્મપ્રકૃત્યન્તર્ગતત્વેન પૂર્વોક્તેભ્યઃ ‘શિથિલવન્ધનવદ્ધાઃ ગાઢવન્ધનવદ્ધાઃ પ્રકરોતિ ’ ઇત્યાદિ વિશેષણેભ્ય એવાસાતાવેદનીયકર્મણોઽપ્યુચયપ્રતિપત્તેઃ પુનરત્ર તસ્ય ગ્રહણમ્ કિમર્થમ્ ? ઇતિ વેદાહ—આસ્રવદ્ધારાણામનિ-

કમ્મી બાંધતા હૈ કમ્મી નહીં મ્મી બાંધતા હૈ એસા જો કહા ગયા હૈ ઉસકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ પરમ્ભવ કે આયુષ્યકર્મ કા બન્ધ ગૃહીત આયુકે તીસરે ભાગમેં હી હોતા હૈ । ઇસકે પહેલે નહીં હોતા । ઇસસે અસંવૃત સાધુ મ્મી જબ અપને આયુષ્યકર્મકા તીસરા ભાગ આદિ બાકી રહતા હૈ તબ ઉસમેં પરમ્ભવ કી આયુકા બંધ કરતા હૈ । દૂસરે અન્ય સમયોમેં નહીં । ઇસી લિયે “સ્યાત્ વધ્નાતિ સ્યાન્નવધ્નાતિ ” એસા કહા હૈ । “અસાયાવેયણિજ્જં ચ ણં કમ્મં ” એસા જો કહા હૈ ઉસકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જિસ કર્મસે દુઃસ્વ ઉત્પન્ન હોતા હૈ એસે કર્મકા સંગ્રહ યહ કરતા હૈ ।

શંકા—અસાતાવેદનીયકર્મ સાત કર્મપ્રકૃતિયોં કે હી અન્તર્ગત હૈ ઓર વહ જીવ જબ સાત કર્મપ્રકૃતિયોંકો કિ જિન્હેં ઇસને પહેલે શિથિલવન્ધન સે વદ્ધ કિયા થા ઓર બાદમેં ઉન્હેં હી વહ ગાઢવન્ધનસે વદ્ધ કર દેતા હૈ યહ વાત આપને “શિથિલવન્ધન વદ્ધાઃ ગાઢવન્ધનવદ્ધાઃ પ્રકરોતિ ” ઇન વિશેષણોં સે સ્પષ્ટ હી કર દી હૈ—તો ઉસસે હી યહ જ્ઞાત

છે અને ક્યારેક બાંધતો નથી. ” આ પ્રમાણે જે કથન કરાયું છે તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—પરભવના આયુષ્ય કર્મનો બંધ ગૃહીત આયુના ત્રીજા ભાગમાં જ થાય છે, એ પહેલાં થતો નથી. તેથી અસંવૃત સાધુ પણ જ્યારે તેના આયુષ્યકર્મનો ત્રીજો ભાગ બાકી રહે છે ત્યારે તેમાં પરભવના આયુનો બંધ બાંધે છે, તે સિવાયના બીજા સમયોમાં નહીં. તેથી જ “સ્યાત્ વધ્નાતિ સ્યાન્નવધ્નાતિ ” એવું કહેવામાં આવ્યું છે. “અસાયા વેયણિજ્જં ચ ણં કમ્મં ” એ પ્રમાણેના કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે જે કર્મ દ્વારા દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. એવા કર્મનો—અસાતા વેદનીયનોને સંગ્રહ કરે છે.

શંકા—અસાતાવેદનીય કર્મનો સાત કર્મ પ્રકૃતિયોમાં સમાવેશ થઈ જાય છે, “શિથિલવન્ધનવદ્ધાઃ ગાઢવન્ધનવદ્ધાઃ પ્રકરોતિ ” આ કથન દ્વારા આપે એ વાત તો સ્પષ્ટ કરી જ છે કે એ જે સાત કર્મ પ્રકૃતિયોને પહેલાં

રોધકર્તા જીવોઽસાતવેદનીયકર્મણુપચયં કૃત્વાઽતિશયેન દુઃખભાગ્ ભવતીતિ પ્રતિપાદનેન ભયમુત્પદ્યતે इत्यतोऽसंवृतत्वस्य परिहारायासातवेदनीयकर्मणः पार्थ-
क्येन प्रतिपादनमावश्यकमिति । पुनः किमित्याह—‘अणाइयं च णं’ अनादिकं
च खलु, न विद्यते आदिर्यस्य तदानिकम् । अथवा ‘अणाइयं’ इत्यस्य ‘अज्ञातिकं’
इतिच्छायापक्षे अज्ञાતિકં-न विद्यते ज्ञातिः=स्वजनपरिवारादिकं यस्य तत्तथा, स्व-
जनपरिवारादि विकलमित्यर्थः । अथवा—‘ऋणातीतम्’ इतिच्छायापक्षे ऋणं-

हो जाता है कि यह जीव असातावेदनीय कर्म का भी उपचय करता है।
फिर यहाँ उसके पुनः ग्रहण करने की क्या आवश्यकता थी ? ।

उत्तर—आत्मवस्त्व દ્વારોં કા અનિરોધકર્તા જીવ અસાતાવેદનીય
કર્મકા ઉપચય કરકે અત્યન્ત દુઃખોં કો ભોગનેકા પાત્ર બન જાતા હૈ ”
इस बात को प्रतिपादन करनेके अभिप्राय से ऐसा कहा है ताकि बात
को सुन कर जीवों को असंवृतता से भय उत्पन्न हो जावे और वे असं-
वृतत्व अवस्थाका परिहार कर दें । इसी कारणसे असंवृतत्वके परिहा-
रार्थ असातावेदनीय कर्मका पृथक् रूपसे प्रतिपादन आवश्यक जान कर
किया है । “अणाइयं च णं” असंवृत अनगार संसारकांतारमें ही परिभ्रमण
करता रहता है इस बात को अब सूत्रकार प्रकट करते हैं—यह संसार-
रूप कांतार कैसा है ? अनादि है—जिसका आदि नहीं है ऐसा है—अथवा
अज्ञातिक हैं—जिसमें अपना कोई स्वजन परिवार नहीं है ऐसा है, अथवा

શિથિલ બંધનથી બાંધી હતી તે કર્મપ્રકૃતિયોને તે ગાઢ બંધનથી બાંધે છે.
એ કથન દ્વારા જ એ વાત બાણી શકાય છે કે જીવ અસાતાવેદનીયનો પણ
ઉપચય કરે છે. તો તેનો ફરી ઉલ્લેખ કરવાની શી જરૂર છે ? ઉત્તર—“આત્મવશ્ય
દ્વારેનો નિરોધ કરનારો જીવ અસાતવેદનીય કર્મનો ઉપચય (સંગ્રહ) કરીને
અત્યંત દુઃખને ભોગવવાને પાત્ર બને છે.” એ વાતનું પ્રતિપાદન કરવાને
માટે એવું કહ્યું છે. આ પ્રકારનું કથન સાંભળીને જીવોને અસંવૃતતાનો ભય
ઉદ્ભવે અને તેઓ અસંવૃત અવસ્થાનો પરિત્યાગ કરે એ હેતુથી અસંવૃતતાના
પરિત્યાગ માટે અસાતવેદનીય કર્મનું પૃથક્પણે પ્રતિપાદન કરવું આવશ્યક
સમજીને એમ કહેવામાં આવ્યું છે.

“અણાઈયં ચ ણં” અસંવૃતઅણુગાર સંસારરૂપી વનમાં જ પરિભ્રમણ
કરતો રહે છે એ વાત સૂત્રકાર હવે બતાવે છે. તે સંસાર કાંતાર કેવું છે ?
તે સંસારરૂપી વન અનાદિ-આદિ રહિત છે, અથવા અજ્ઞાતિક છે. જેમાં
પોતાનું કોઈ સ્વજન કે કુટુંબી નથી એવું છે. અથવા ઋણાતીત છે. અહીં

લક્ષણયા ઋણજન્યદુઃખં, તદ્ અતીતમ્=અતિક્રાન્તમ્, ઋણે મનુષ્યાણાં યદ્ દુઃખમુત્પદ્યતે તતોડ્પ્યધિક દુઃખયુક્તમિતિ । અથવા-‘અણાતીતમ્’ ઇતિચ્છાયાપક્ષે-અણ=પાપં, તત્ અતિ=અતિશયેન ઇતં=પ્રાપ્તમ્ અણાતીતમ્=અત્યન્તપાપયુક્તમિતિ । ‘અણવયગ્ગં’ ‘અવયગ્ગં’ ઇતિ દેશી શબ્દોડન્તવાચકઃ, ન અવયગ્ગં અણવયગ્ગં અનન્તમિત્યર્થઃ । અથવા ‘અનવતાગ્રમ્’ ઇતિચ્છાયાપક્ષે-અવનતમ્=આસન્નમ્ અગ્રમ્ અન્તો યસ્ય તત્ અવનતાગ્રમ્, ન તથા ‘ન’ વર્ણલોપાદ્ અનવનતાગ્રમ્-આસન્નાન્તરહિતમિત્યર્થઃ । અથવા ‘અનવગતાગ્રમ્’ ઇતિચ્છાયાપક્ષે-અનવગતમ્ અપરિચ્છિ-

ઋણાતીત હૈ-લક્ષણાસે યહાં ઋણ શબ્દકા અર્થ ઋણભારસે ઉત્પન્ન દુઃખ હૈ-હસસે ભી અધિક દુઃખવાલા હૈ-અર્થાત્ ઋણ અવસ્થા મેં મનુષ્યોં કો જો દુઃખ હોતા હૈ ઉસસે ભી અધિક દુઃખયુક્ત હૈ, અથવા અણાતીત હૈ-અણ-જો પાપ ઉસે અતિશય સે પ્રાપ્ત હૈ-અર્થાત્-અત્યન્ત પાપયુક્ત હૈ । પુનઃ યહ સંમાર કાન્તાર કૈસા હૈ ? “અણવયગ્ગં” અનવદગ્ર હૈ । જો અવદગ્ર નહીં વહ અનવદગ્ર હૈ । “અવયગ્ગ” યહ દેશીય શબ્દ હૈ ઓર અન્ત કા વાચક હૈ । યહ અન્ત સે રહિત હૈ અર્થાત્ અનન્ત હૈ । અથવા-“અણવયગ્ગ” કી સંસ્કૃતચ્છાયા (અનવતાગ્ર) એસી ભી હોતી હૈ । સો ઇસ પક્ષ મેં અનવત અર્થાત્ આસન્ન, અગ્ર-અર્થાત્ અન્ત-જિસકા અન્ત આસન્ન નિકટ હોતા હૈ વહ અનવતાગ્ર હૈ । ઓર જો એસા નહીં હૈ વહ અનવનતાગ્ર હૈ । યહાં નિષેધ અર્થ મેં નઞ્ તત્પુરુષ સમાસ હુઆ હૈ । ઓર “ન” વર્ણ કા લોપ હુઆ હૈ । જિસકા અન્ત નિકટ નહીં હૈ-એસા

ઋણ શબ્દનો લાક્ષણિક અર્થ ‘ઋણ જન્ય દુઃખ છે.’ તેથી પણ વધારે દુઃખવાળું આ સંસારકાંતાર છે. દેણદાર માણસને જે દુઃખ અનુભવવું પડે છે તેના કરતાં પણ વધારે દુઃખ આ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરનારને અનુભવવું પડે છે. અથવા ‘અણાતીત’ છે-અત્યંત પાપયુક્ત છે. વળી તે સંસાર કેવો છે તે ખતાવવા સૂત્રકાર કહે છે કે-“અણવયગ્ગં” અનવદગ્ર છે. ‘અનવદગ્ર’ એટલે અવદગ્ર નહીં એવું. “અવયગ્ગ” ગામઠી શબ્દ છે અને તે ‘અન્ત’ નો વાચક છે એટલે તેનો અર્થ ‘અન્તરહિત’ થાય છે. અથવા “અણવયગ્ગ” ની સંસ્કૃત છાયા “અનવદગ્ર” પણ થાય છે. એ દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં અનવત (નિકટ), અગ્ર (અન્ત) જેનો-એટલે કે જેનો અન્ત નિકટ હોય છે તેને ‘અનવતાગ્ર’ કહે છે. અને જે એવો નથી તેને અનવનતાગ્ર કહે છે. અહીં નિષેધાર્થમાં ‘નઞ્’ તત્પુરુષ સમાસ થયો છે. અને “ન” વર્ણનો લોપ થયો છે. જેનો અન્ત નિકટ નથી એવું આ સંસારરૂપી વન છે. અથવા-આ

ન્નમ્-અજ્ઞાતમ્ અગ્રમ્=પરિમાણં यस્ય તત્તથા-અપરિજ્ઞાતપરિમાણમ્, અત એવ
'દીર્ઘમદ્' દીર્ઘાદ્ધમ્-દીર્ઘા=લઘ્વાયમાના અદ્ધા=કાલો यस્ય તત્તથા દીર્ઘકાલિ-
કમિત્યર્થઃ । અથવા 'દીર્ઘાધ્વં' इतिच्छाया-દીર્ઘઃ અધ્વા=માર્ગો यस્ય તત્તથા,
યસ્ય માર્ગઃ પારયિતું દુઃશ્વક્યસ્તદિત્યર્થઃ । 'ચાતુરંતસંસારકંતારં' ચાતુરંતસંસાર-
કાન્તારમ્-ચાતુરંતં=ચત્વારોઽન્તાઃ નરકાદિગતિભેદાઃ પૂર્વાદિદિગ્ભેદાઃ વા यस્ય
તત્ ચતુરંતં, ચતુરંતમેવ ચાતુરંતમ્, एतादृशं संसारकान्तारं=भवार्णयम् 'अणुप-
रियद्वइ' अनुपर्यटति=पुनः पुनर्भ्राम्यति । 'से तेणद्वेणं' तत्तेनार्थेन=तत् पूर्वोक्तं
कारणमाश्रित्य 'गोयमा' हे गौतम ! 'एवं बुच्चइ' एवमुच्यते 'असंबुडे
अणगारे' असंवृतोऽनगारः अनन्तसंसारं परिभ्रमन् 'नो सिज्झइ जाव नो सब्ब-
दुक्खाणमंतं करेइ' न सिध्यति, न बुध्यते न मुच्यते न परिनिर्वाति नैव सर्व-
दुःखानामन्तं करोतीति ॥ सू. २७ ॥

॥ इत्यसंवृतानगारनिरूपणम् ॥

यह संसार कान्तार है । अथवा यह संसार कान्तार - अनवगताग्र है,
अनवगत शब्द का अर्थ अपरिच्छिन्न-अज्ञात है और अग्र शब्द का अर्थ
परिमाण है, जिसका परिमाण अज्ञात है वह अनवगताग्र है । इसी
कारण यह संसारकांतार दीर्घाद्ध-लंबे कालवाला अथवा लंबे मार्गवाला
है । तथा चातुरन्त नरकादि गतिरूप अथवा पूर्वादि चार दिशारूप चार
विभागोंवाला है । ऐसे इस संसाररूप कान्तार में असंवृतअनगार बार-
बार भ्रमण करता रहता है । इसलिये हे गौतम ! इन पूर्वोक्त कारणों
को ले कर मैं ऐसा कहता हूँ कि असंवृत अनगार अनन्त संसारमें परि-
भ्रमण करता हुआ “नो सिज्झइ जाव नो सब्बदुक्खाणमंतं करेइ”
न सिद्ध होता है यावत् न वह समस्त दुःखों का अंत करता है ॥ २७॥

સંસારકાંતાર “અનવગતાગ્ર” છે. અનવગત એટલે અપરિચ્છિન્ન-અજ્ઞાત, અને
અગ્ર એટલે પરિમાણ. જેનું પરિમાણ અજ્ઞાત હોય છે તેને અનવગતાગ્ર કહે
છે- એજ કારણે આ સંસારકાંતાર દીર્ઘકાળ વાળું અને લાંબા માર્ગવાળું છે.
તે ચાતુરંત-નરકાદિ ચાર ગતિરૂપ અથવા પૂર્વાદિ ચાર દિશારૂપ ચાર વિભાગો-
વાળું છે. હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત કારણોને લીધે હું એવું કહું છું કે અસંવૃત
અણુગાર અનંત સંસારમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે. “નો સિજ્ઝઈ જાવ નો
સબ્બદુક્ખાણમંતં કરેઈ” તે સિદ્ધ થતો નથી, બુદ્ધ થતો નથી, મુક્ત થતો નથી,
પરિનિર્વૃત્ત થતો નથી અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરતો નથી. ॥ સૂ. ૨૭ ॥

નોતિ અનાદિકં ચાનવતાગ્રમ્ દીર્ઘાધ્વમ્ ચાતુરન્તસંસારકાન્તારં વ્યતિવ્રજતિ, તત્તેનાર્થેન ગૌતમ ! એવમુચ્યતે સંવૃતોઽનગારઃ સિદ્ધયતિ, યાવત્ અન્તં કરોતિ ॥૨૮

ટીકા—પૂર્વમસંવૃતસ્ય સંસારપરિભ્રમણાત્મકં ફલં કથિતમ્, તદ્વિન્નસ્ય-સંવૃતસ્ય કિં ફલં ભવતીત્યાહ—‘સંવુઢે ણં’ ઇત્યાદિ । ‘સંવુઢે ણં મંતે અણગારે’ સંવૃતઃ સ્વલુ ભદન્ત ! અણગારઃ કિં ‘સિજ્ઞહિ’ સિદ્ધયતિ, ‘જાવ સવ્વદુક્ખાણ મંતં કરેહિ’ યાવત્ સર્વદુઃખાનામન્તં કરોતિ યાવચ્છબ્દેન ‘બુજ્ઞહિ-મુચ્ચહિ પરિનિ-

કરતા । (અણાદિયં ચ ણં કમ્મં અણવદગ્ગં દીહમદ્ધં ચાઝરંતસંસાર-કન્તારં વીર્હિવયહિ) અનાદિ ઔર અનન્ત તથા દીર્ઘકાલ યા દીર્ઘ માર્ગ-વાલે એસે સંસારકાન્તાર કા કિ જો ચતુર્ગતિરૂપ યા ચાર દિશારૂપ વિભાગવાલા હૈ । ઉલ્લંઘન કર દેતા હૈ । (સે તેણટ્ટેણં ગોયમા ! એવં બુચ્ચહિ સંવુઢે અણગારે સિજ્ઞહિ જાવ અંતં કરેહિ) હિસ કારણ હે ગૌતમ ! મૈં એસા કહતા હું કિ સંવૃત અનગાર સિદ્ધ હોતા હૈ યાવત્ વહ અન્ત કર દેતા હૈ ।

ટીકાર્થ—સૂત્રકાર ને હિસકે પહેલે સૂત્રદ્વારા અસંવૃત અનગાર કો સંસાર મેં પરિભ્રમણ કરનેરૂપ ફલકી હી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ—હિસ લિયે અસં-વૃત અવસ્થાકા ફલ કેવલ સંસાર પરિભ્રમણરૂપ પ્રકટ કિયા । સંવૃત અવસ્થા હિસ અસંવૃત અવસ્થા સે બિલકુલ ભિન્ન અવસ્થા હૈ અતઃ હિસકા ક્યા ફલ હોતા હૈ હિસ વાતકો સ્પષ્ટ કરને કે લિયે સૂત્રકાર કહ રહે હૈ કિ “સંવુઢે ણં ” ઇત્યાદિ । ” હિસમેં ગૌતમસ્વામીને યહ પ્રશ્ન કિયા હૈ કિ હે ભદન્ત ! જો સંવૃત અનગાર હોતા હૈ વહ ક્યા કરતા હૈ ? હિન્હીં

વદગ્ગં દીહમદ્ધં ચાઝરંતસંસારકન્તારં વીર્હિવયહિ) અનાદિ અને અન્ત તથા દીર્ઘકાળવાળા અને દીર્ઘમાર્ગવાળા ચાર ગતિવાળા અથવા ચાર દિશારૂપ વિભાગોવાળા સંસારકાન્તારને તે પાર કરે છે. (સે તેણટ્ટેણં ગોયમા ! એવં બુચ્ચહિ સંવુઢે અણગારે સિજ્ઞહિ જાવ અંતં કરેહિ) હે ગૌતમ ! ઉપરોક્ત કારણે હું એવું કહું છું કે સંવૃત અણગાર સિદ્ધ બને છે, મુક્ત બને છે, પરિનિ-વૃત થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરી નાખે છે.

ટીકાર્થ—સૂત્રકારે આગળના સૂત્રમાં એ વાત બતાવી છે કે અસંવૃત અણગારને સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવારૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે—આ રીતે અસંવૃતતાનું સંસાર પરિભ્રમણરૂપ ફળ સૂત્રકારે દર્શાવ્યું છે. તે અસંવૃતાવસ્થા કરતાં સંવૃતાવસ્થા તદન ભિન્ન છે. તેથી સંવૃતાવસ્થાનું શું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે એ વાતનું સ્પષ્ટીકરણ કરવાને માટે સૂત્રકારે “સંવુઢેણં” ઇત્યાદિ પાઠ મૂક્યો છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને એ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે, હે ભદન્ત ! સંવૃત અણગાર શું કરે છે ? તેમના તે પ્રશ્નનો ઉત્તર આ સૂત્ર દ્વારા આપ્યો

વાઈ ' इति संग्राह्यम् । संवृतानगारः प्रमत्तसंयताप्रमत्तसंयतादिर्भवति । संवृतान-
गारो द्विविधः चरमशरीरी अचरमशरीरी च, ततश्च 'संवुडे' इति सूत्रं चरम-
शरीरि संवृतानगारापेक्षयाऽस्ति । यस्तु अचरमशरीरी संवृतस्तदपेक्षया परंपरया
सूत्रार्थोऽवसेयः अर्थात् चरमशरीरापेक्षया साक्षात्, अचरमशरीरापेक्षया परंपरया
सूत्रार्थो ज्ञातव्यः ।

ननु यदि अचरमशरीरस्य संवृतस्य मोक्षफलं परंपरया भविष्यति तदा परंपर-
या मोक्षफलं तु असंवृतानगारस्यापि भविष्यति यतः शुक्लपाक्षिकस्यासंवृतानगा-
रस्यापि मोक्षोऽवश्यं भावीतिसंवृतासंवृतयोः फलतो भेदाभावादभेद एवेति चेन्न,

વાર્તાં કા ઉત્તર ફક્ત સૂત્રદ્વારા દિવા ગયા છે । સંવૃત અનગાર પ્રમત્તસંયત
અપ્રમત્તસંયત આદિ જીવ હોતે હે । સંવૃત અનગાર કે દો ભેદ કહે ગયે
હે । એક ચરમશરીરી સંવૃતઅનગાર ઓર દૂસરા અચરમશરીરી સંવૃત
અનગાર । ઇનમેં જો ચરમશરીરી સંવૃત અનગાર હે ડસકી અપેક્ષાસે વહ
“ સંવુડે ણ ” સૂત્ર કહા ગયા હે ઇસા જાનનાં ચાહિયે । તથા જો અચ-
રમશરીરી અનગાર હે ડસકી અપેક્ષાસે ઇસ સૂત્રકા અર્થ પરંપરા સે હે
ઇસા સમજનાં ચાહિયે । તાત્પર્ય યહ હે કિ ઇસ સૂત્રકા જો સાક્ષાત્ અર્થ
હે વહ ચરમશરીરી અનગારકી અપેક્ષાસે હે ઓર ઇસકા જો પરંપરા અર્થ
હે વહ અચરમશરીરી અનગાર કી અપેક્ષા સે હે ઇસા જાનનાં ચાહિયે ।

શંકા—યદિ અચરમશરીરી સંવૃત અનગાર કો મોક્ષરૂપ ફલ પરં-
પરા સે પ્રાપ્ત હોગા તો વહી ફલ જો સંવૃત અનગાર હે ડનકો બી પ્રાપ્ત
હોગા । ક્યોંકિ શુક્લપાક્ષિક અસંવૃત અનગાર હેં ડન્હે મોક્ષ પ્રાપ્ત હોના

છે. સંવૃત અણુગાર પ્રમત્તસંયત, અપ્રમત્તસંયત આદિ જીવ હોય છે.
સંવૃત અણુગારના બે ભેદ છે—(૧) ચરમશરીર સંવૃત અણુગાર અને (૨)
અચરમ શરીરી સંવૃત અણુગાર. તેમાના ચરમ શરીરી સંવૃત અણુગારની
અપેક્ષાએ “ સંવુડેણ ” સૂત્ર કહેવામાં આવ્યું છે તેમ સમજવું. તથા અચરમ
શરીરી સંવૃત અણુગારની અપેક્ષાએ આ સૂત્રનો અર્થ પરંપરાથી છે તેમ
સમજવું. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આ સૂત્રનો જે સાક્ષાત્ અર્થ છે તે
ચરમ શરીરી અણુગારની અપેક્ષાએ છે અને તેનો જે પરંપરા અર્થ છે તે
અચરમશરીરી અનગારની અપેક્ષાએ છે તેમ સમજવું જોઈએ.

શંકા—જો અચરમશરીરી સંવૃત અણુગારને મોક્ષરૂપ ફળ પરંપરાથી
પ્રાપ્ત થતું હોય તો તે ફળ અસંવૃત અણુગારને પણ પ્રાપ્ત થશે. કારણ કે
શુક્લપાક્ષિક જે અસંવૃત અણુગાર છે તેમને અવશ્ય મોક્ષ પ્રાપ્તિ થવાનું કહ્યું

ભાવાનવબોધાત્, તથાહિ ચરમશરીરાપેક્ષયા સંવૃત્તાનગારસ્યાપિ મોક્ષો ભવિષ્યતિ, અસંવૃત્તસ્યાપિ યદા કદાચિન્મોક્ષો ભવિષ્યતીતિ પારંપર્યં સમાનમુખયોઃ તથાપિ સંવૃત્તાનગારસ્ય યત્ પારંપર્યં તત્ ઉત્કૃષ્ટતઃ સપ્તાષ્ટભવૈર્વિશેષિતમ્ “જહન્નિયં ચરિત્તારાહણં આરાહિત્તા સત્તદ્ભવગ્ગ્રહણેહિં સિજ્ઞહ” ઇતિ વચનાત્ આરાધિ-તચારિત્રસ્ય સંવૃત્તસ્યેતરાપેક્ષયાઽલ્પીયસી પરમ્પરા સપ્તાષ્ટભવપરિમિતા, અસં-

અવશ્યંભાવી કહા ગયા છે. આથી સંવૃત્ત અનગાર અને અસંવૃત્ત અનગાર એ બંનેમાં ફળ પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ ભેદનો અભાવ હોવાના કારણે અભેદ હોવાનો છે ?

ઉત્તર—એવું કહેવું જોઈએ—કેવું કે આના ભાવનો તમને સમજા નથી, આથી આવી શંકા થઈ છે. જો અચરમશરીરી સંવૃત્ત અનગાર છે તો તેને કશી ન કશી મુક્તિ પ્રાપ્ત થશે અને જો અસંવૃત્ત અનગાર છે તો તેને કશી ન કશી મુક્તિ પ્રાપ્ત થશે—આ અપેક્ષા વિચાર કરવા પર બંનેમાં પરંપરારૂપે મુક્તિ પ્રાપ્ત થવાનો સિદ્ધાંત છે અને આથી બંનેમાં પારંપર્યની સમાનતા આવી જાય છે. આથી અચરમશરીરી સંવૃત્ત અનગારની જે પરંપરા છે તેમાં અને અસંવૃત્ત અનગારની જે પરંપરા છે તેમાં અંતર છે તે આ પ્રમાણે છે—સંવૃત્ત અનગારની પરંપરા ઉત્કૃષ્ટતા સાથે આઠ ભવ પ્રમાણવાળી હોય છે. આથી વચન છે કે “જહન્નિયં ચરિત્રની આરાધનાનું આરાધન કરવાને જ આ આઠ ભવ ગ્રહણના બાદ જીવ સિદ્ધ થાય છે.” આથી આરા-

છે. તેથી સંવૃત્ત અણુગાર અને અસંવૃત્ત અણુગાર, એ બંનેમાં ફળ પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ ભેદનો અભાવ હોવાને કારણે અભેદ જ હોય છે ?

ઉત્તર—એવું કહેવું જોઈએ નહીં. તેનો ભાવ નહીં સમજવાને કારણે આ પ્રશ્નની શંકા તમને થઈ છે. જે અચરમશરીરી સંવૃત્ત અણુગાર હોય છે તેમને પણ ક્યારેક મુક્તિની પ્રાપ્તિ થશે. અને જે અસંવૃત્ત અણુગાર છે તેમને પણ ક્યારેક તો મુક્તિ પ્રાપ્ત થશે—આ દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં બંને પરંપરાઓ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરશે એ સિદ્ધ થાય છે. અને તે કારણે જ બંનેમાં પારંપર્યની સમાનતા જણાય છે. છતાં પણ અચરમશરીરી સંવૃત્ત અણુગાર અને અસંવૃત્ત અણુગારની પરંપરામાં જે અંતર છે તે આ પ્રમાણે છે—સંવૃત્ત અણુગારની પરંપરા વધારેમાં વધારે સાત-આઠ ભવ પ્રમાણવાળી હોય છે. સિદ્ધાંતમાં એવું કથન છે કે “ચારિત્રની આરાધનાનું આરાધન કરવાને જ આ આઠ ભવ ગ્રહણના બાદ જીવ સિદ્ધ થાય છે.” આથી આરાધનામાં આઠ સાત-આઠ ભવ પછી સિદ્ધ થાય છે.” આથી આરાધનાનું

વૃત્તસ્ય પરંપરા તુ દીર્ઘા, ઉત્કર્ષતઃ અપાર્થપુદ્ગલપરાવર્તપ્રમાણા-વિરાધના ફલત્વાત્તસ્યાઃ । તથાચોભયત્ર પરંપરાયા તારતમ્યમિતિ । ઉત્તરયતિ ભગવાન્-‘હંતા ગોયમા’ હન્ત ! હે ગૌતમ ! ‘સિજ્ઞહ’ સિધ્યતિ ‘જાવ અંતં કરેહ યાવત્ અંતં કરોતિ, યાવચ્છબ્દેન ‘બુજ્ઞહ, મુચ્ચહ-પરિનિવ્વાહ, સવ્વદુક્ખાણં’ બુધ્યતેઃ મુચ્યતે પરિનિર્વાતિ સર્વદુઃખાનામ્, ઇતિ સંગ્રાહ્યમ્ । પુનઃ પૃચ્છતિ-‘સે કેણદ્દેણં’ તત્કેનાર્થેન ? કેન કારણેન એવમુચ્યતે સંવૃતોઽનગારઃ સિધ્યતિ બુધ્યતે મુચ્યતે પરિનિર્વાતિ સર્વદુઃખાનામન્તંકરોતીતિ । ભગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સંવુદ્ધે અણગારે’ સંવૃતોઽનગારઃ ‘આઉય વજ્જાઓ સત્તકમ્મપયહીઓ’ આયુ-

ધિત ચારિત્રવાલે સંવૃત અનગાર કી સાત આઠ ભવ પ્રમાણ પરંપરા ઇતર અસંવૃત અનગાર કી પરંપરા સે બહુત થોડી હોતી હૈ । તથા જો અસંવૃત અનગાર હૈ ઉસકી પરંપરા હસસે બહુત અધિક લમ્બી કહી ગઈ હૈ ઓર વહ ઉત્કૃષ્ટ સે અપાર્થ પુદ્ગલપરાવર્તપ્રમાણવાલી હોતી હૈ । કારણ કિ અસંવૃત કી પરંપરા વિરાધના કી ફલરૂપ હૈ । ઇસ તરહ દોનોં કી પરંપરામેં તારતમ્ય જાનના ચાહિયે ।

“હંતા ગોયમા ! સિજ્ઞહ, જાવ અંતં કરેહ” મેં યાવત્ પદસે ‘બુજ્ઞહ, મુચ્ચહ, પરિનિવ્વાહ, સવ્વદુક્ખાણં’ ઇન પદોં કા સંગ્રહ ક્રિયા ગયા હૈ । પુનઃ ગૌતમસ્વામીને પ્રશ્નસે પ્રશ્ન ક્રિયા કિ હે ભગવાન્ ! “સે કેણદ્દેણં” આપ એસા કિસ કારણ સે કહ રહે હૈં કિ સંવૃત અનગાર સિદ્ધ હો જાતા હૈ, મુક્ત હો જાતા હૈ, પરિનિર્વૃત્ત હો જાતા હૈ ઓર વહ સમસ્ત દુઃખોં કા અન્ત કર દેતા હૈ ” ? તવ પ્રશ્નને હસકા ઉત્તર દિયા

આરાધન કરનારા સંવૃતઅણુગારની સાત આઠ ભવ પ્રમાણ પરંપરા અસંવૃત અણુગારની પરંપરા કરતાં ઘણી જ ઓછી હોય છે. તથા અસંવૃત અણુગારની પરંપરા તેના કરતાં ઘણી જ લાંબી કહી છે. તે પરંપરા ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અપાર્થ પુદ્ગલ પરાવર્ત પ્રમાણવાળી હોય છે. કારણ કે અસંવૃતની પરંપરા વિરાધનાના ફળરૂપ હોય છે. આ પ્રકારનું અંતર બંનેની પરંપરામાં સમજવું.

“હંતા ગોયમા ! સિજ્ઞહ, જાવ અંતંકરેહ” આ વાક્યમાં ‘યાવત્’ શબ્દથી “બુજ્ઞહ, મુચ્ચહ, પરિનિવ્વાહ, સવ્વદુક્ખાણં” આ પદોનો સમાવેશ કરાયો છે. વળી ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે-હે ભગવાન ! “સે કેણદ્દેણં” આપ શા કારણે એવું કહો છો કે સંવૃતઅણુગાર સિદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, મુક્ત બને છે, પરિનિર્વૃત્ત થાય છે, અને તે સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે ? ” ત્યારે ભગવાને તેનો આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો-

ષ્કવર્જાઃ સપ્તકર્મપ્રકૃતીઃ ‘ ધણિયવંધનવદ્ધાઓ સિઢિલવંધનવદ્ધાઓ પકરેઈ ’ ગાઢ વન્ધનવદ્ધાઃ શિથિલવન્ધનવદ્ધાઃ પ્રકરોતિ । ‘ દીહકાલઢિઈયાઓ હસ્સકાલઢિઈયાઓ પકરેઈ ’ દીર્ઘકાલસ્થિતિકા હસ્સકાલસ્થિતિકાઃ પ્રકરોતિ । “ તિવ્વાણુભાવાઓ મન્દાણુભાવાઓ પકરેઈ ’ તીવ્રાણુભાવાઃ મન્દાણુભાવાઃ પ્રકરોતિ । ‘ વહુપ્પણસગ્ગાઓ -અપ્પપ્પસગ્ગાઓ પકરેઈ ’ વહુપ્રદેશાગ્રા અલ્પપ્રદેશાગ્રાઃ પ્રકરોતિ । એપાં પદાનામર્થોઽસંવૃત્તાનગારસૂત્રવદ્ વ્યત્યયેન વિજ્ઞેયઃ । તત્ર તુ કર્મપ્રકૃતીનાં વૃદ્ધિં કરોતિ અત્ર તુ હાસમિતિ જ્ઞાતવ્યમ્ । આયુષ્કર્મ વિષયેગ્રાહ-‘ આઉયં ચ ણં કમ્મં ’ આયુષ્કં ચ સ્વલુ કર્મ ન વધ્નાતિ, અયમાયુષ્કર્મણો વન્ધં ન કરોતીતિ । ‘ અસાયાવેયણિજ્જં ચ ણં કમ્મં ’ અસાતવેદનીયં ચ સ્વલુ કર્મ ‘ નો ભુજ્જો ભુજ્જો-ઉવચિણાઈ’ નો ભૂયો ભૂયઉપચિનોતિ ચરમશરીરિત્વાત્ । એવ્વભૂતઃ સંવૃત્તોઽનગારઃ ‘ અણાઈયં ચ ણં ’ અનાદિકં ચ સ્વલુ ‘ અણવયગ્ગં ’ અનવનતાગ્રં ‘ દીહમદ્દં ’ દીર્ઘાદ્દં દીર્ઘાધ્વં

કિ સંવૃત્ત અનગાર આયુકર્મ કો છોડ કર શેષ સાત કર્મોં કી પ્રકૃતિયોં કો કિ જિન્હેં ઉસને પહેલે ગાઢ વંધન સે બાંધી થીં ઉન્હેં શિથિલ વંધન સે વદ્ધ કરને લગતા હૈ આદિ । ઇન સમસ્ત “ ધણિય વંધનવદ્ધાઓ ” આદિ પદોંકા અર્થ અસંવૃત્ત અનગારકે સૂત્રસેં જૈસા કિયા ગયા હૈ વૈસા હી જાનના ચાહિયે । પરન્તુ યહાં ઉસ અર્થકો વ્યત્યય (ઉલટા) સે લગના ચાહિયે । વહાં વહ કર્મ પ્રકૃતિયોં કો જૈસે વદાતા હૈ યહાં ઉનકા વૈસા હાસ કરતા હૈ । આયુષ્કર્મકા યહ વંધ નહીં કરતા હૈ એસા જો કહા હૈ વહ ચરમ-શરીરી કી અપેક્ષા સે કહા ગયા હૈ એસા જાનના ચાહિયે । હસી તરહસે “ અસાતાવેદનીય કર્મ કો યહ વારંવાર ઉપચિત નહીં કરતા હૈ યહ કથન સી જાનના ચાહિયે । “ અણાઈયં, અણવયગ્ગં, દીહમદ્દં, ચાઉરન્ત

“ આયુકર્મ સિવાયની જે સાત કર્મ પ્રકૃતિયોને સંવૃત્ત અણુગારે પહેલાં ગાઢ બંધનથી બાંધી હતી તેમને તે શિથિલ બંધનથી બાંધવા મંડી જાય છે. ” વગેરે. “ ધણિયવંધનવદ્ધાઓ ” આદિ સમસ્ત પદોનો અર્થ અસંવૃત્ત અણુગારના સૂત્રમાં કયાં પ્રમાણે જ સમજવાનો છે, પણ ‘ અહીં સંવૃત્ત અણુગારની વાત હોવાથી તે અર્થની વિરુદ્ધ અર્થ લેવાનો છે. ત્યાં તે કર્મ પ્રકૃતિયો ગાઢતર બનવાની વાત આવે છે અહીં તેમનો હાસ બતાવ્યો છે. તે આયુષ્કર્મનો બંધ બાંધતો નથી, એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે તે ચરમશરીરીની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યું છે તેમ સમજવું. એજ પ્રમાણે “ તે અસાતવેદનીય કર્મનો વારંવાર ઉપચય કરતો નથી. ” એ કથનની બાબતમાં પણ સમજવું “ અણાઈયં,

વા ‘ચાઉરંત સંસારકંતારં’ ચાતુરંત સંસારકાન્તારં—ચતુર્ગતિક સંસારારણ્યમ્, ઇષાં પદાનાં વ્યાખ્યા અસંવૃત્તાનગાર (સપ્તવિંશતિ) સૂત્રોક્તવદ્ વિજ્ઞેયા । ‘વીર્ઙ્વયઈ’ વ્યતિ-વ્રજતિ=વ્યતિક્રામતિ=સમુહ્યજ્ઞયતિ, ‘સે તેણદ્દે ણં’ તત્તેનાર્યેન=તેન કારણેન પૂર્વોક્તકારણમાશ્રિત્ય ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘એવં ઘુચ્છઈ’ એવ મુચ્યતે ‘સંવુદ્ધે અણગારે’ સંવૃત્તોડનગારઃ ‘સિજ્ઞહ જાવ અંતંકરેઈ’ સિધ્ધયતિ યાવદ્ અન્તં કરોતિ, સિધ્ધયતિ ઘુધ્યતે મુચ્યતે પરિનિર્વાતિ સર્વદુઃસ્વાનામન્તં કરોતીતિ ॥સૂ૦૨૮॥

॥ ઇતિ સંવૃત્તાનગાર નિરૂપણમ્ ॥

સંસારકન્તારં” હન પદોં કી વ્યાખ્યા અસંવૃત્ત અનગાર કે સૂત્ર મેં જૈસી કહી હૈ વૈસી હી જાનના ચાહિયે । ઇસલિયે હે ગૌતમ ! મેં એસા કહતા હૂં કિ સંવૃત્ત અનગાર “ સિજ્ઞહ જાવ અંતં કરેઈ ” સિદ્ધ હો જાતા હૈ યાવત્ વહ સમસ્ત દુઃસ્વોં કા અન્ત કર દેતા હૈ ।

ભાવાર્થ—અસંવૃત્ત અનગાર કી અપેક્ષા સંવૃત્ત અનગારકે કથન મેં દોનોં કી પ્રવૃત્તિ જુદી રે હોનેકે કારણ પરસ્પર મેં ભિન્નતા હૈ । ચૂંકિ યહ સૂત્ર ચરમશરીરી સંવૃત્ત અનગાર કી અપેક્ષા સે કહા હૈ અતઃ અસં-વૃત્ત અનગાર સિદ્ધ નહીં હોના, બુદ્ધ નહીં હોતા તબ સંવૃત્ત અનગાર એસા હોતા હૈ યહ સબ કથન ઠીક હૈ । તથા અસંવૃત્ત અનગાર કે પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ અનુભાગબંધ ઔર પ્રદેશબંધ જૈસે હોતે હૂં ડનસે વિલકુલ વિપરીત સંવૃત્ત અનગાર કે યે હોતે હૂં । વહ આયુકર્મ કા બી બંધ કરતા

અણવચગ્ગં, વીહમદ્દં, ચાઉરંત સંસારકંતારં” આ પદોની વ્યાખ્યા અસંવૃત્ત અણુગારનાં સૂત્રમાં જે પ્રમાણે કહી છે તે પ્રમાણે જ સમજવી. તેથી હે ગૌતમ ! હું એવું કહું છું કે, સંવૃત્ત અણુગાર “ સિજ્ઞહ જાવ અંતં કરેઈ ” સિદ્ધ બને છે. ‘યાવત્’ તે સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. અહીં ‘યાવત્’ પદ દ્વારા બુદ્ધ બને છે, મુક્ત બને છે, અને પરિનિર્વૃત્ત બને છે નો સમા-વેશ કરવો જોઈએ.

ભાવાર્થ—સંવૃત્ત અણુગાર અને અસંવૃત્ત અણુગારની પ્રવૃત્તિ જુદા જુદા પ્રકારની હોવાથી તેમના કથનમાં ભિન્નતા રહેલી છે. આ સૂત્ર ચરમશરીરી સંવૃત્ત અણુગારની અપેક્ષાએ કહેલું છે. તેથી અસંવૃત્ત અણુગાર સિદ્ધ થતો નથી, બુદ્ધ થતો નથી, પણ સંવૃત્ત અણુગાર સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, ઇત્યાદિ કથન બરાબર છે. તથા અસંવૃત્ત અણુગારના પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, અનુભાગબંધ અને પ્રદેશબંધ જેવાં હોય છે તેનાથી તદ્દન વિપરીત તે બધા બંધ સંવૃત્ત અણુગારના હોય છે. અસંવૃત્ત અણુગાર આયુકર્મનો બંધ પણ કરે

अथासंयतजीवाधिकारः प्ररूप्यते—

मूलम्—जीवे णं भंते ! असंजए अविरए अप्पडिहय पच्चक्खाय पावकम्मे इओचुए पेच्चा देवेसिया ? गोयमा ! अत्थेगइए देवेसिया अत्थेगइए णो देवेसिया । से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ जीवे णं जाव इओचुए पेच्चा अत्थेगइए देवसिया अत्थेगइए नो देवेसिया । गोयमा ! जे इमे जीवा गामागर-णगर-निगम-रायहाणि--खेड-कब्बड-मडंब--दोणमुह-पट्टणा सम-संवाहसणिवेसेसु अकामतण्हाए, अकामलुहाए, अकामबंभ-चेर वासेणं, अकामसीयातवदंसमसग अण्हाणगसेयजल्लमलपंक परिदाहेणं अप्पतरं वा भुज्जतरं वा कालं अप्पाणं परिकिलेसंति, अप्पाणं परिकिलेसित्ता कालमासे कालंकिच्चा अण्णयरेसु वा-णमंतरेसु देवलोगेसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति । से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-जीवे णं असंजए जाव इओचुए पेच्चा अत्थेगइए देवेसिया, अत्थेगइए नो देवेसिया ॥सू०२९॥

छाया—जीवो भदन्त ! असंयतः अविरतः अप्रतिवृत्त प्रत्याख्यात पापकर्मा-इतश्च्युतः प्रेत्य देवः स्यात् ?, गौतम ! अस्ति एकको देवः स्यात् अस्ति एकको

है—तब कि यह आयुकर्मका बंध नहीं करता । वह संसारकान्तार में अपार्ध पुद्गल परावर्तकाल तक भटकता रहता है और यह संसारकान्तार से तड्डव में या सात आठ भवमें पार हो जाता है ॥ सू० २८ ॥

असंयतजीव निरूपणम्—

‘जीवे णं भंते ! असंजए’ इत्यादि ।

(जीवे णं भंते ! असंजए अविरए अप्पडिहय पच्चक्खाय पावकम्मे

छे त्थारे ते संवृत आणुगार आयुकर्मनो बंध करतो नथी. ते संसार कान्तारमां अपार्ध पुद्गल परावर्तकाल सुधी लट्ठतो रह्ये छे. त्थारे आ (संवृत आणुगार) आ लवमां के सात आठ लवमां संसार कान्तारने पार जतो रह्ये छे. ॥ सू० २८ ॥

असंयत जीव—

“जीवे णं भंते ! असंजए” इत्यादि ।

(जीवे णं भंते ! असंजए अविरए अप्पडिहय पच्चक्खाय पावकम्मे इ

નો દેવઃ સ્યાત્ । તત્કેનાર્થેન ભદન્ત ! એવ મુચ્યતે જીવઃ खलु यावत् इतश्च्युतः
પ્રેત્ય અસ્ત્યેકકો દેવઃ સ્યાત્ અસ્ત્યેકકો નો દેવઃ સ્યાત્, ગૌતમ ! યે હમે જીવાઃ
ગ્રામા-ડકર-નગર-નિગમ-રાજધાની-ખેટ-કર્વટ-મડંબ-દ્રોણમુખ-પટ્ટના-શ્રમ-
સંવાહ-સંનિવેશેષુ અકામતૃણયા અકામભુધયા અકામબ્રહ્મચર્યવાસેન અકામશીતા-
તપદંશમશકા-સ્નાનકસ્વેદજલ્મલપંકપરિદાહેણાલ્પતરં વા ભૂયસ્તરં વા કાલ-

હઓ ચુએ પેચ્ચા દેવે સિયા ?) હે ભદન્ત ! અસંયત, અવિરત તથા
જિસનેપાપકર્મ પ્રતિહત (નાશ) નહીં કિયા હૈ, એસાં જીવ યહાં સે
-મર કર પ્રેત્ય-પરલોક મેં કયા દેવ હોતા હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ !
(અત્યેગહા દેવે સિયા, અત્યેગહા ગો દેવે સિયા) કિતનેક એસે જીવ
દેવ હોતે હૈં ઓર કિતનેક દેવ નહીં હોતે હૈં । (સે કેળટ્ટેણં મંતે ! એવં
વુચ્ચહ-જીવે ણં જાવ હઓ ચુએ પેચ્ચા અત્યેગહા દેવે સિયા અત્યેગહા
નો દેવે સિયા ?) હે ભદન્ત ! આપ એસા કિસ કારણસે કહતે હૈં કિ જીવ
યાવત્ યહાં સે ચ્યુત હોકર મર કર કોઈ એક દેવ હોતા હૈ ઓર કોઈ
એક દેવ નહીં હોતા હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જે હમે જીવા ગામા-
ગર-નગરનિગમ-રાયહાણિ-ખેડ-કન્વડ-મડંબ-દોણમુહ-પટ્ટના-સમ-
સંવાહસણિવેસેસુ અકામતણ્હાએ, અકામહુહાએ, અકામવંમચેરવાસેણં)
જો યે જીવ ગ્રામ, આકર, નગર, નિગમ, રાજધાની, ખેટ, કર્વટ, મડંબ,
દ્રોણમુખ, પટ્ટન, આશ્રમ, સંવાહ તથા સન્નિવેશ હન સ્થાનોં મેં અકામ-

ઓચુએ પેચ્ચા દેવે સિયા ?) હે ભદન્ત ! અસંયત, અવિરત, પાપકર્મને જેમણે
પ્રતિહત કર્યું નથી, પ્રત્યાઘાત નથી કર્યો એવો એવ અહીંથી મૃત્યુ પામીને
પરલોકમાં શું દેવ બને છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (અત્યેગહા દેવેસિયા, અત્યેગહા ગો દેવે-
સિયા) તેમાંના કેટલાક એવો દેવ થાય છે અને કેટલાક એવો દેવ થતા નથી.
(સે કેળટ્ટેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ જીવે ણં જાવ હઓ ચુએ પેચ્ચા અત્યેગહા
દેવે સિયા અત્યેગહા નો દેવેસિયા ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એધું કહો
છો કે અહીંથી આયુષ્ય પૂરું થતાં મરીને કોઈ એક એવ દેવ થાય છે અને
કોઈ એક એવ દેવ થતો નથી ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (જે હમે જીવા
ગામાગર નગર નિગમ રાયહાણિ ખેડ કન્વડ મડંબ દોહમુહપટ્ટના સમ સંવાહ
સણિવેસેસુ અકામ તણ્હાએ, અકામહુહાએ, અકામ વંમચેરે વાસેણં) જે એવો
ગ્રામ, આકર, નગર, નિગમ, રાજધાની, ખેટ, કર્વટ, મડંબ, દ્રોણમુખ, પટ્ટન,
આશ્રમ, સંવાહ, તથા સન્નિવેશ, એ સ્થાનોમાં અકામ તૃણા દ્વારા, અકામ

માત્માનં પરિકલેશ્યન્તિ, આત્માનં પરિકલેશ્ય કાલમાસેકાલં કૃત્વાઽન્યતરેષુ વાન-
વ્યન્તરેષુ દેવલોકેષુ દેવતયોપપત્તારો ભવંતિ । તત્તેનાર્થેન ગૌતમ ! એવમુચ્યતે
જીવઃ સ્વલુ અસંયતઃ યાવત્ ઇતચ્ચ્યુતઃ પ્રેત્ય અસ્ત્યેકકો દેવઃ સ્યાત્ અસ્ત્યેકકો
નો દેવઃ સ્યાત્ ॥ સૂ. ૨૯ ॥

તૃણાદ્વારા, અકામ ક્ષુધાદ્વારા, અકામ બ્રહ્મચર્યવાસદ્વારા (અકામસીતા-
તવદંસમસગ અકામ અળ્હાળગ-સેયજલ્લમલપંકપરિદાહેણં) અકામ-
શીત, આતપ, ડંસ મચ્છરસે ઉદ્ભૂત હુએ દુઃખોં કો સહન કરનેદ્વારા,
અકામ અસ્નાન, સ્વેદ, જલ્લ, મૈલ તથા પંક સે હોતે હુએ પરિદાહદ્વારા
(અપ્પતરો વા મુજ્જતરો વા કાલં અપ્પાણં પરિકલેસંતિ) થોડે કાલ
તક અથવા અધિક કાલતક અપને આપકો વલેશિત કરતે હૈં (પરિકલે-
સિત્તા) ઓર વલેશિત કર કે (કાલમાસે કાલં કિચ્ચા) મૃત્યુ કે સમય
મરતે હૈં તો એસી સ્થિતિ મૈં વે (અન્નયરેસુ વાળમંતરેસુ દેવલોગેસુ દેવ-
ત્તાએ-ઉવવત્તારો ભવંતિ) વાનવ્યન્તર દેવલોકોમૈંસે કિસી મો દેવલોક
મૈં દેવરૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં) (સે તેળટ્ટેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ-જીવે
ણં-અસંજએ જાવ ઇઓ ચુઓ પેચ્ચા અત્થેગઈએ દેવેસિયા અત્થેગઈએ
નો-દેવેસિયા) ઇસ કારણ સે હે ગૌતમ ! મૈં એસા કહતા હૂં કિ અસંયત
જીવ યાવત્ યહાં સે ચ્યુત હો કર મર કર કોઈ એક દેવ હોતે હૈં ઓર
કોઈ એક દેવ નહીં હોતે હૈં ।

ક્ષુધા દ્વારા, અકામ બ્રહ્મચર્યવાસ દ્વારા (અકામસીતાતવદંસમસગ અકામ
અળ્હાળગ-સેયજલ્લ મલ પંક પરિદાહેણં) અકામ શીત, આતપ, મચ્છરોના ડંસ
દ્વારા ઉદ્ભવેલા દુઃખોને સહન કરવા દ્વારા, અકામ સ્નાન, સ્વેદ, જલ્લ, મેલ,
તથા પંક વડે ઉદ્ભવતા કષ્ટ દ્વારા, (અપ્પતરો વા મુજ્જતરો વા કાલં અપ્પાણં
પરિકલેસંતિ) થોડા કાળ સુધી કે લાંબા કાળ સુધી પોતાની જાતને પરિકલેશિત
કરે છે. (પરિકલેસિત્તા) અને કલેશિત કરીને (કાલમાસે કાલકિચ્ચા)
જો મૃત્યુ પ્રાપ્ત કરે છે તો તેવા જીવો મરીને (અન્નયરેસુ વાળમંતરેસુ દેવલોગેસુ
દેવત્તાએ ઉવવત્તારો ભવંતિ) વાનવ્યન્તર દેવલોકોમાંના કોઈ પણ દેવલોકમાં દેવરૂપે
ઉત્પન્ન થાય છે. (સે તેળ ટ્ટેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ જીવે ણં અસંજએ જાવ ઇ-
ઓચુઓ પેચ્ચા અત્થેગઈએ દેવ સિયા અત્થેગઈએ નો દેવસિયા) તે કારણે હે ગૌતમ !
હું કહું છું કે, કેટલાક અસંયત જીવ (યાવત્) અહીંનું આયુષ્ય પૂરું થતાં
મરીને દેવ થાય છે તો કેટલાક અસંયત જીવ દેવ થતા પણ નથી.

ટીકા—અનગારઃ સંવૃતત્વાત્ સિધ્યતીતિ પૂર્વે કથિતમ્, યસ્તુ ન સંવૃતો વિશિષ્ટગુણરહિતઃ સ કિં દેવો ભવતિ નવેતિ પ્રશ્નયન્નાહ—‘જીવે ણં મંતે’ इत्यादि । ‘जीवे णं मंते’ जीवः खलु भदन्त ! ‘असंजण’ असंयतः सप्तदश-विध संयमरहितः असाधुरित्यर्थः, ‘अविरण अविरण’ अविरतः=प्राणातिपातादि विरतिविकलः, अथवा वि-विशेषेण तपश्चरणादौ रतो यो न भवति स अविरतः, ‘अप्पडिहयपच्चक्खायपावकम्मे’ अप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा-प्रतिहतं=निरा-कृतं-अतीतकालकृतं पापकर्मपश्चात्तापनिन्दादिकरणेन, तथा प्रत्याख्यातं=परित्यक्तं वर्जितं भविष्यत् कालिकं प्राणातिपातादि पापकर्म येन स प्रतिहतप्रत्या-ख्यातपापकर्मा, तद्धिन्नः-अप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा, एतेनातीतानागतपाप-

ટીકાર્થ—સંવૃત અવસ્થા સે યુક્ત હોનેકે કારણ અનગાર સિદ્ધ હો જાતા હૈ એસા પહેલે કહા જા ચુકા હૈ । અવ પ્રશ્ન યહાં પર યહ હોતા હૈ કિ જો જીવ સંવૃત નહાં હૈ અથોત્ વિશિષ્ટ ગુણ સે રહિત હૈ વહ મરકર પરમવમેં દેવ હોતા હૈ યા નહાં ? હસી પ્રશ્ન કો “જીવે ણં મંતે !” સે લે કર “દેવેસિયા” તક ડઠાયા ગયા હૈ । અસંયત કા તાત્પર્ય જો ૧૭ પ્રકાર કે સંજમ સે રહિત હૈ એસા અસાધુ જીવ । અવિરત કા તાત્પર્ય જો પ્રાણાતિપાત આદિકી વિરતિ સે વિકલ હૈ વહ । અથવા જો તપશ્ચરણ આદિ મેં વિશેષરૂપસે રત નહાં હોતા હૈ વહ અવિરત હૈ । જિસને અતી-તકાલમેં વને હુણ પાપકર્મો કો નિન્દાદિ કરને દ્વારા દૂર કર દિયે હોં, તથા આગામી કાલમેં હોનેવાલે પ્રાણાતિપાત આદિ કર્મો કા જિસને પ્રત્યાખ્યાન કર લિયા હો, એસા જીવ પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાન પાપકર્મા કહ-લાતા હૈ । એસા જો નહાં હૈ વહ અપ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાન પાપકર્મા હૈ ।

ટીકાર્થ—સંવૃત અવસ્થાવાળા હોવાથી આણુગાર સિદ્ધપદ ‘પામે છે એવું’ પહેલાં કહેવામાં આવ્યું છે, હવે એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે જે એવા સંવૃત નથી, એટલે કે વિશિષ્ટ ગુણોથી રહિત છે—તેઓ મરીને પરભવમાં દેવ થાય છે કે નહીં ? આ પ્રશ્ન “જીવે ણ મંતે” થી લઇને “દેવેસિયા” સુધીનાં પદો દ્વારા પૂછવામાં આવ્યો છે. ૧૭ પ્રકારના સંયમથી રહિત અસાધુ હોવને અસંયત કહે છે. પ્રાણાતિપાત આદિ પ્રવૃત્તિથી રહિત હોવને અવિરત કહે છે. અથવા તપશ્ચરણ આદિનાં વિશેષરૂપે લીન ન રહેનાર હોવને અવિરત હોવ કહે છે. જેણે ભૂતકાળમાં કરેલાં પાપકર્મોની નિન્દાદિ દ્વારા દૂર કરી નાખ્યાં છે, અને ભવિષ્ય કાળમાં ચતારાં પ્રાણાતિપાત આદિ પાપકર્મોથી વિરમવાના જેણે પ્રત્યા-ખ્યાન કર્યાં છે, એવા હોવને “પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મો” કહે છે. એવા જે હોવ નથી તેને “અપ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મો” કહે છે.

કર્મણોર્નિષેધાભાવઃ કથિતઃ । અસંયતોઽવિરતશ્ચેત્યનેન વર્તમાનકાલિકપાપસ્યાસંવ-
રણં પ્રતિપાદિતમ્ । અથવા-અપ્રતિહતપ્રત્યાખ્યાતપાપકર્મેત્યસ્યાર્યમર્થઃ-ન=નૈવ
પ્રતિહતમ્ તતપશ્ચરણાદિર્મિમરણકાલાત્ પ્રાગેવક્ષ્યપિતમ્, તથા નૈવ પ્રત્યાખ્યાતમ્=
આશ્રવનિરોધેન મરણકાલેઽપિ પાપકર્મ નૈવ નાશિતં येन स अप्रतिहतप्रत्याख्यात-
पापकर्मा, अथवा-न=नैव प्रतिहतं=सम्यग्दर्शनं प्रतिपत्त्या पापकर्म दूरीकृतं, तथा
न प्रत्याख्यातं, सर्वविरतिमंगीकृत्य ज्ञानावरणीयाद्य शुभं कर्म न परित्यक्तं येन स
अप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा । ‘इओ’ इतः-प्रत्यक्षप्राप्तमनुष्यादिभवात् ‘चुए’
च्युतो मृत इत्यर्थः, ‘पेच्चा’ प्रेत्य=अन्यजन्मनि ‘देवेसिया’ देवः स्यात्-

इस कथन से अतीतकाल और अनागत पापकर्मों का उसके अभाव
प्रकट किया गया है । तथा “असंयतः अविरतः” इन पदों द्वारा उस जीव
के वर्तमानकालिक पापका असंवरण कहा गया है । अथवा “अप्रति-
हतप्रत्याख्यात पापकर्मा” इसका यह अर्थ है जिसने मरणकाल से
पहले ही तपश्चरण आदि द्वारा पापकर्मों को क्षपित नहीं किया है, और
न आस्रव के निरोध से मरणकाल में भी जिसने अपने पापकर्मों का
विनाश किया गया है ऐसा वह जीव अप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा
है । अथवा जिसने सम्यग्दर्शन की प्रतिपत्तिद्वारा पापकर्मों को दूर नहीं
किया है, तथा सर्वविरति को स्वीकार कर जिसने ज्ञानावरणीय आदि
अशुभ कर्म परित्यक्त नहीं किये हैं ऐसा वह जीव अप्रतिहत प्रत्याख्यात
पापकारी है । “इतः” इससे-प्रत्यक्ष में प्राप्त हुए मनुष्य आदि भव
से । “चुओ” मर कर । “पेच्चा” परलोकमें अन्य जन्म में “देवे
सिया” देव होता है या नहीं ? ऐसा यह प्रश्न है । भगवान् ने इस

આ કથન દ્વારા તેનામાં ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળના પાપકર્મોનો
અભાવ બતાવવામાં આવ્યો છે. તથા “અસંયતઃ અવિરતઃ” પદો દ્વારા તે
જીવના વર્તમાન કાળનાં પાપનું અસંવરણ પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે.
અથવા “અપ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મા”નો એવો અર્થ થાય છે કે જેણે
મરણકાળ પહેલાં જ તપશ્ચરણ આદિ દ્વારા પાપ કર્મોનો ક્ષય કર્યો નથી અને
આસ્રવનો નિરોધ કરીને મરણ કાળે પણ જેણે પોતાનાં પાપ કર્મોનો વિનાશ
કર્યો નથી એવા જીવને “અપ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મા” કહે છે.
અથવા જેણે સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિ દ્વારા પાપકર્મોને દૂર કર્યાં નથી તથા
સર્વવિરતિને સ્વીકારીને જેણે જ્ઞાનાવરણીય આદિ અશુભ કર્મોનો પરિત્યાગ
કર્યો નથી એવા જીવને “અપ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મા” કહે છે. “ઇતઃ”
તેથી પ્રત્યક્ષરૂપે પ્રાપ્ત થયેલા મનુષ્ય આદિ ભવથી “ચુઓ” મરીને “પેચ્ચા”
પરલોકમાં-અન્ય જન્મમાં “દેવસિયા” દેવ થાય છે કે નહીં ? એવો પ્રશ્ન ગૌતમ

નવેતિ પ્રશ્નઃ । ભગવાનુત્તરયતિ—‘ ગોયમા ’ હે ગૌતમ ! ઇતશ્ચ્યુતો જીવઃ પરમવે
 ‘ અત્યેગદ્વે ’ અસ્ત્યેકકઃ—કથિત્ જીવઃ ‘ દેવેસિયા ’ દેવઃ સ્યાત્=દેવો ભવતિ,
 ‘ અત્યેગદ્વે ’ અસ્ત્યેકકઃ=કથિત્ જીવો ‘ નો દેવેસિયા ’ નો દેવઃ સ્યાત્=દેવો
 ન ભવતિ । પુનઃ પૃચ્છતિ—‘ સે કેણદ્વેણ ’ ઇત્યાદિ । ‘ સે કેણદ્વેણં મંતે ’ તત્કે-
 નાર્થેન=કેન કારણેન હે ભદન્ત ! ‘ એવં બુચ્ચદ્વે ’ એવમુચ્યતે ‘ હોચુણ ’ ઇત-
 શ્ચુતઃ—અસ્માદ્ ભવાત્ મૃતઃ ‘ પેચ્ચા ’ પ્રેત્ય=પરમવે ‘ અત્યેગદ્વે ’ અસ્ત્યેકકઃ=
 કથિત્ ‘ દેવેસિયા ’ દેવઃ સ્યાત્, ‘ અત્યેગદ્વે ’ અસ્ત્યેકકઃ કથિત્ ‘ નો દેવે-
 સિયા ’ નો દેવઃ સ્યાત્, કથિદેવો ભવતિ કથિન્ન ભવતીત્યર્થઃ । ભગવાનાહ—
 ‘ ગોયમા ! ’ હે ગૌતમ ! ‘ જે હમે જીવા ’ યે હમે પ્રત્યક્ષ દૃશ્યમાનાઃ ‘ જીવા ’
 જીવાઃ—મનુજ્યાઃ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો વા, ‘ ગામ ’ ઇત્યાદિ—‘ ગામાગર—ગર—ગિગમ
 રાયદ્વાણિ—સ્વેડ—કવ્વડ—મડંધ — દોણમુહ—પટ્ટણાડસમ—સંવાદ — સણિવેસેસુ ’
 ગ્રામાકરનગરનિગમરાજધાનીસ્વેટકર્ધટમડ્વદ્રોણમુખપટ્ટનાશ્રમસંવાદસંનિવેશેષુ, તથા
 —ગ્રામો — વૃત્તિવેષ્ટિતઃ, આકરઃ = સુવર્ણાદિધાતૂનામુત્પત્તિસ્થાનમ્, નગરમ્—
 અષ્ટાદશકરરહિતમ્, નિગમઃ=પ્રભૂતતરવણિગ્જનનિવાસઃ, ચદ્વા—શ્રેષ્ઠિપ્રધાનકં

પ્રશ્ન કા એસા ઉત્તર દિયા કિ હે ગૌતમ ! યહાં સે મરા હુઆ કોઈ એક
 જીવ પરમવ મેં દેવ હોતા હૈ, ઓર કોઈ એક જીવ દેવ નહીં હોતા હૈ ।
 હસ પર પુનઃ પ્રશ્ન ક્રિયા ગયા કિ ભદન્ત ! “કેણદ્વેણં” કિસ કારણ સે
 આપ એસા કહતે હો કિ “હો ચુઓ” હસ અવ સે મરા હુઆ કોઈ
 એક જીવ પરમવ મેં દેવ હોતા હૈ ઓર કોઈ એક જીવ દેવ નહીં હોતા ?
 તથા ભગવાન્ ને હસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર એસા દિયા કિ હે ગૌતમ ! જો યે
 પ્રત્યક્ષ મેં મનુજ્ય અથવા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવ દિગ્લતે હૈ કિ જો ગ્રામમેં
 કાંદે આદિ કી વાડ સે આવેષ્ટિત સ્થાનરૂપ ગાંવ મેં, સુવર્ણાદિ ધાતુઓ
 કી ઉત્પત્તિવાલે સ્થાનરૂપ આકર મેં અઠારહ ૧૮ પ્રકાર કે દેક્ષ (કર) સે

સ્વામીજી પૂછ્યો છે. તેના જવાબમાં ભગવાને કહ્યું છે—“ હે જીતમ્ આંદીધી
 મરીને કોઈ એક એવ પરબવમાં દેવ બને છે અને કોઈ એક એવ દેવ બનતો
 નથી ” ત્યારે જીતમ્ સ્વામી પૂછે છે કે હે ભદન્ત ! “ કેણદ્વેણં ” શા કારણે
 આપ એવું કહો છો કે “ હો ચુઓ ” આંદીધી મરીને કોઈ એક એવ
 પરબવમાં દેવ થાય છે અને કોઈ એક એવ પરબવમાં દેવ બને નથી ? તે
 પ્રશ્નનો ભગવાને એવા ઉત્તર આપ્યો છે કે હે જીતમ્ ! પ્રત્યક્ષ દેખાતા મનુજ્ય
 અથવા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ એવો કે જે ગ્રામમાં, (ઘાંટા ગાળીથી ઘસાયેલા
 સ્થાનરૂપ ગ્રામમાં) આકરમાં, (સુવર્ણ આદિ ધાતુઓની ઉત્પત્તિના સ્થાનરૂપ
 આકરમાં) અઠાર પ્રકારના કંઈક સહિત નગરમાં, અથવા પ્રખ્યાત પશ્ચિમનાના

સ્થાનમ્, રાજધાનીઃ=રાજઃ આવાસસ્થાનમ્ યત્ર રાજા સ્વયં વસતિ, ચેટમ્-ધૂલિ-
પ્રાકારપરિક્ષિતં સ્થાનમ્, કર્બટમ્-કુત્સિતનગરમ્, મહમ્વમ્=ચતુર્દિશુ સાર્ધક્રોશદ્વય
વસતિરહિતં સ્થાનમ્, દ્રોણમુખમ્=જલમાર્ગસ્થલમાર્ગયુતં સ્થાનમ્, પત્તનમ્-યત્રાનેક
દેશાદાગત્ય વિક્રેયાણિ વસ્તૂનિ વિક્રીયન્તે તાદૃશં સ્થાનમ્, સમસ્તવસ્તુપ્રાપ્તિસ્થાન-
મિત્યર્થઃ, તદ્વિવિધમ્-જલપત્તનસ્થલપત્તનભેદાત્, નૌભિર્યત્ર ગમ્યતે તજ્જલપત્તનમ્,
યત્ર ચ શકટાદિભિર્ગમ્યતે તત્સ્થલપત્તનમ્ । અથવા શકટાદિભિર્નૌભિર્વાં યદ્
ગમ્યં તત્ પત્તનમ્ । યત્ કેવલં નૌભિરેવ ગમ્યં તત્ પટ્ટનમ્, ઉક્તશ્ચ—

“ પત્તનં શકટૈર્ગમ્યં, ઘોટકૈર્નૌભિરેવ ચ ।

નૌભિરેવ તુ યદ્ ગમ્યં, પટ્ટનં તત્ પ્રચક્ષતે ॥૧॥ ” ઇતિ ।

રહિત નગર મેં, પ્રભૂતતરવણિક્ષજનોં કે નિવાસભૂત નિગમ મેં, અથવા-
શ્રેષ્ઠિ પ્રધાનવાલે સ્થાનરૂપ નિગમમેં, રાજધાની-રાજા જિસમેં સ્વયં રહતા
હે એસે સ્થાન મેં, ચેટમેં-ધૂલિકે પ્રાકારવાલે સ્થાનમેં, અર્થાત્ ધૂલિકે કોટ
સે ચારોં ઓરસે ઘિરે હુએ સ્થાનમેં, કર્બટમેં-ચરાબ નગરમેં મહમ્વમેં-અઢાઈ
કોશ તક ચારોં દિશાઓંમેં વસતિસે રહિત સ્થાનમેં દ્રોણમુખ-જલ માર્ગ
એવં સ્થલ માર્ગવાલે સ્થાનમેં, પત્તનમેં-જહાં પર અનેક દેશોંસે આકરકે
વિક્રેય વસ્તુએં વેચીં જાતી હૈં ઉસ સ્થાન મેં, જલપત્તન ઓર સ્થલપત્તન
કે ભેદ સે પત્તન દો પ્રકાર કા માના ગયા હૈ, જહાં પર નૌકાઓં દ્વારા
જાયાં જાતા હૈ વહ જલપત્તન, ઓર જહાં ગાડી આદિસે જાયા જાતા
હૈ વહ સ્થલપત્તન હૈ-અથવા-શકટ આદિ દ્વારા યા નૌકાદ્વારા જહાં
જાયા જાતા હૈ વહ પત્તન હૈ-ઓર જહાં કેવલ નૌકાઓં સે હી જાયા
જાતા હો વહ પટ્ટન હૈ । કહાં ભી હૈ—

નિવાસવાળા નિગમમાં, અથવા-જ્યાં શેઠીયાઓની મુખ્ય વસ્તી છે એવા સ્થાન
રૂપ નિગમમાં, રાજધાનીમાં, (રાજા પોતે જ્યાં રહેતો હોય તે નગરમાં)
ખેટમાં (ભાટીના કિલ્લાથી ચારે તરફ ઘેરાયેલા સ્થાનરૂપ ખેટમાં) કર્બટમાં,
(ખરાબ નગરમાં) મહમ્માં, (ચારે તરફ અઢી કોશના વિસ્તારમાં વસ્તી
વિનાના સ્થાનમાં) દ્રોણમુખમાં (જળમાર્ગ અને સ્થળમાર્ગ વાળા સ્થાનમાં)
પત્તનમાં, (જ્યાં અનેક દેશોમાંથી આવેલી વસ્તુઓ વેચાતી હોય તે સ્થાનમાં)
(પત્તનના બે ભેદ છે-જળપત્તન અને સ્થળ પત્તન. જ્યાં નૌકાઓ દ્વારા જઈ
શકાય છે તે જળપત્તન અને જ્યાં ગાડી આદિથી જવાય છે તેને સ્થળ પત્તન
કહે છે-અથવા ગાડાં આદિ દ્વારા કે નૌકા દ્વારા જ્યાં જઈ શકાય છે તે સ્થળને
પત્તન કહે છે અને જ્યાં ફક્ત નૌકાઓ દ્વારા જ જવાય છે તે સ્થળને પટ્ટણ
કહે છે, કહું પણ છે કે-જ્યાં ગાડી દ્વારા, ઘોડા દ્વારા અને નૌકાઓ દ્વારા

આશ્રમો=યઃ પૂર્વે તપસેરાવાસિતઃ પશ્ચાદપરોઽપિ લોકસ્તત્રાગત્ય વસતિ સઃ ।
સંવાહઃ=ઋષીવલૈર્ધાન્યરક્ષાર્થં નિર્મિતં દુર્ગમ્ભૂમિસ્થાનમ્, પર્વતશિખરસ્થિતજન-
નિવાસઃ, સમાગતપ્રભૂતપથિકજનનિવાસો વા, સન્નિવેશઃ=સમાગતસાર્થવાદ્યાદિ
નિવાસસ્થાનમ્ । એતેષુ ગ્રામાદિષુ ‘અકામતૃષ્ણા’ અકામતૃપ્યા અકામાનાં,
કામઃ=નિર્જરાઘભિલાપઃ, તદ્રહિતાનાં યા તૃષ્ણા=તૃપ્યા અકામેન-અનિચ્છયા વા
તૃષ્ણા=તૃપ્યા=પિપાસેત્યર્થઃ, સા અકામતૃપ્યા, તયા-નિર્જરાઘભિલાપમુક્તવા જલ-

જહાં શક્ટ-ગાડીદ્વારા, ઘોડોદ્વારા, ઓર નૌકાઓ દ્વારા આના
જાના હોના હો વહ પત્તન, ઓર કેવલ નૌકાઓ દ્વારા હી જહાં આના
જાના હોતા હો વહ પટ્ટણ હૈ, આશ્રમમેં-જો પહેલે તાપસજનોં સે વસાયે
ગયે હો વાદ દૂસરે ભી જન જહાંપર રહ રહે હોં એસે સ્થાનમેં-સવાહમેં-ધાન્ય-
રક્ષાકે નિમિત્ત ઋષીવલોં દ્વારા વનાયે હુઐ દુર્ગમ ભૂમિસ્થાન મેં (કિ જો
પર્વત કે શિખર પર હોતા હૈ ઓર જિસમેં મનુષ્યોં કા નિવાસ રહતા હૈ)
અથવા જહાં પર વહુત સે પથિકજન આ કર ટહરતે હૈં એસે સ્થાન મેં,
સન્નિવેશમેં-જહાં આકર સાર્થવાહ આદિ વસે હોં ઉસ સ્થાનમેં, અકામ
તૃષ્ણા સે નિર્જરા કરને કી ભાવના સે શૂન્ય જીવોં કી જો પ્યાસ કો
સહન કરનેરૂપ ક્રિયા હૈ ઉસસે (યહાં કામ શબ્દ કા અર્થ નિર્જરા કરને
કી અભિલાષા હૈ, ઇસ અભિલાષા સે રહિત વ્યક્તિયોં કી જો તૃષ્ણા-
તૃપ્યા-પ્યાસ પરીપદ્દ હૈં વહ અકામતૃપ્યા-તૃષ્ણા હૈ, અથવા-અનિચ્છાસે
નિર્જરા કરને કી ભાવના કે ચિના હી જો પિપાસા (પિપાસા પરીપદ્દ કા

અવર જવર ધાય છે તેને ‘પત્તન’ કહે છે અને ત્યાં ક્ષેત્ર નૌકાઓ દ્વારા
જ અવર જવર ધાય છે તેને ‘પટ્ટણ’ કહે છે) આશ્રમમાં (પહેલાં તાપસો વડે
વસાયેલું) અને ત્યાં જાદગીલ લોકો પણ ત્યાં વસ્યાં હોય એવું સ્થાન) સંવાહમાં,
(ધાન્ય રક્ષાને માટે જોડતો દારા બનાવાયેલું દુર્ગમ ભૂમિસ્થાન કે જે પર્વતના
શિખર પર હોય છે અને જેમાં મનુષ્યો રહેતાં હોય છે તે સ્થાનને સંવાહ
કહે છે.) (અથવા-ત્યાં ઘણા પથિકો આવીને થોભતા હોય તેવા સ્થાનમાં)
અને સન્નિવેશમાં (ત્યાં આવીને સાર્થવાહ આદિ વસ્યા હોય એવા સ્થાનમાં)
અકામ તૃષ્ણાથી (નિર્જરા કરવાની ભાવનાથી રહિત હોયોની પ્યાસને સહન
કરવાની જે ક્રિયા તેને અકામતૃપ્યા કહે છે. અર્થાં ‘કામ’ શબ્દનો અર્થ
નિર્જરા કરવાની અભિલાષા થાય છે. તે અભિલાષાથી રહિત વ્યક્તિઓની જે
તૃષ્ણા-તૃપ્યા-પ્યાસ પરીપદ્દ હોય છે તેને અકામતૃપ્યા-તૃષ્ણા કહે છે. અથવા
નિર્જરા કરવાની ભાવના વિના જ અનિચ્છાએ જે પિપાસા-પિપાસા પરીપદ્દને

પ્રાપ્ત્યભાવાદિકારણમાશ્રિત્ય પિપાસાપરીષદ્સેવનેત્યર્થઃ તથા ‘અકામ લુહાણ’ અકામક્ષુધયા-અકામાનાં નિર્જરાદ્યનમિલાપિણાં યા ક્ષુધા, યદ્વા-અનિચ્છયા નિર્જરાદ્યમિલાષેણ વિના અશનાદિપ્રાપ્ત્યભાવેન વા યા ક્ષુધા સાઽકામ ક્ષુધા તયા, ‘અકામ વંમચેર વાસેણ’ અકામ બ્રહ્મચર્યવાસેન-અકામેન=અનિચ્છયા-ત્વાદ્ય-પ્રાપ્ત્યા યદ્ બ્રહ્મચર્ય સ્ત્રીસંપર્કાદિરાહિત્યં, તસ્મિન્ વાસઃ=વસનં તેન, ‘અકામસીયા તવ દંસમસગઅળ્હાણગ સેયજલ્મલપંક પરિદાહેણ’ અકામ શીતાતપદંશમશકાઽસ્તાનક સ્વેદજલ્મલપદ્મપરિદાહેણ, તત્ર-અકામેન=અનભિપ્રાયેણ શીતં હેમન્તાદ્યુદ્ભવમ્,

સહના) હૈ વહ અકામતૃષા હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ નિર્જરા કરને કી અમિલાષા કો છોડકર કેવલ જલપ્રાપ્તિ કે અભાવ આદિ કારણોં કો હૈ ઉસ અકામતૃષા લેકર જો પિપાસા પરીષદ્ કો સહન કિયા જાતા હૈ વહ અકામ-તૃષા હૈ, ઉસ અકામતૃષાસે અકામ ક્ષુધાસે-નિર્જરા કરને કી ઇચ્છાસે રહિત હુએ વ્યક્તિયોં કી જો ક્ષુધા-ક્ષુધાપરીષદ્ કા સહન કરના હૈ ઉસસે અથવા નિર્જરા કરને કી ઇચ્છાકે વિના ક્ષુધા પરીષદ્ સહન કરનેસે અર્થાત્ ભોજન ન મિલને સે ક્ષુધાજન્ય દુઃખ કો સહને સે, અકામ બ્રહ્મચર્યવાસસે સ્ત્રી આદિ કી પ્રાપ્તિ ન હો સકને કે કારણ બ્રહ્મચર્ય મેં વાસ કરનેસે, અર્થાત્ મેં બ્રહ્મચર્યવ્રત પાલન કરૂં ઇસ સે મેરે કર્મોં કી નિર્જરા હોગી-ઇસ તરહ કી ભાવના સે રહિત હોકર કેવલ વિષયસેવનકે સાધનભૂત સ્ત્રી આદિ કી પ્રાપ્તિ ન હો સકને કે કારણ બ્રહ્મચર્ય સે રહના-રહને કી અમિલાષા તો નહીં હૈ પરન્તુ સાધનોં કે અભાવમેં રહના પડતા હૈ ઇસકા નામ અકામ બ્રહ્મચર્યવાસ હૈ ઇસી તરહ સે અકામતૃષા, અકામક્ષુધા મેં ઔર

સહન કરવા પડે છે તેને અકામતૃષા કહે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, નિર્જરા કરવાની અમિલાષા વિના કેવળ જળ પ્રાપ્તિના અભાવ આદિ કારણોને લીધે જે પિપાસા પરીષદને સહન કરવામાં આવે છે તેને અકામતૃષ્ણા કહે છે) અકામ ક્ષુધાથી, (નિર્જરા કરવાની ઇચ્છા વિના જે ક્ષુધા પરીષદને સહન કરવામાં આવે છે એટલે કે ભોજન ન મળવાને કારણે જે ક્ષુધાજન્ય દુઃખોને સહન કરવામાં આવે છે તેનું નામ અકામક્ષુધા છે.) અકામ બ્રહ્મચર્ય વાસથી, (સ્ત્રી આદિની પ્રાપ્તિ ન થવાથી બ્રહ્મચર્યનું સેવન કરવાથી અથવા “હું બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરું. તેથી મારાં કર્મોની નિર્જરા થશે.” એ પ્રકારની ભાવના રાખ્યા વિના કેવલ વિષય સેવનના સાધનરૂપ સ્ત્રી આદિની પ્રાપ્તિ ન થવાને કારણે બ્રહ્મચર્યમાં રહેવું-રહેવાની અમિલાષા તો નથી પણ સાધનોના અભાવે રહેવું પડે છે તેનું નામ અકામબ્રહ્મચર્યવાસ છે,) (અકામતૃષા, અકામક્ષુધા અને હવે પછી આવતાં પદોમાં પણ એજ પ્રમાણે સમજવું)

आतपः=तृप्योद्युद्धवः, दंशनशकाः पक्षिदाः, अस्नानरुम्=अङ्गप्रत्यङ्गाद्यमञ्जालनम्,
स्वेदः=प्रस्वेदः, जडः=जोमात्रम्, मलः=कठिनीभूतं रजए, पङ्कः=स्वेदेनाऽऽर्द्रो
भूतोमल एव, एतेषां परिदाहः=संतापस्तेन अनिच्छया तज्जनितदुःखसेवनेनेत्यर्थः,
'अप्यतरं वा भुञ्जतरं वा कालं' अस्पतरं वा भूयस्तरं वा कालं अल्पकालं
बहुकालं वा 'अप्यागं' आत्मनम् 'परिकिञ्चेसंति' परिक्लेशयन्ति=परिपीडयन्ति ।
'अप्यतरं वा भुञ्जतरं वा' इत्यत्र वा शब्दो सप्तत्वाभिधायको, तेन सामान्यतो

आगे के पदों में भी समझना चाहिये । अकामशीत से—बिना इच्छाके
हेमन्ताद्युद्धव शीतको सहन करने से यद्यपि शीत को सहन करने की
इच्छा नहीं है, परन्तु शीतनिवारण करने के साधन के अभाव से उसे सहन
करना यह अकामगोन है—इस अकामशीत से अर्थात् शीत को सहन
करने की इच्छा न होने पर भी शीतजन्य परीपह को सहन करने से,
अकाम आतप (गर्मी) सहनकरने से, अकामदंशमशकजन्यदुःख
सहन करने से, अकाम अस्नानजन्यसंताप सहन करने से, स्वेदजन्य,
जलजन्य, मलजन्य और पङ्कजन्य संतापको अनिच्छापूर्वक सहन करने
से जो जीव अपनी आत्मा को थोड़े समय तक अथवा बहुत समय तक
पीडित करते हैं वे "कालमासे" काल अवसर "कालं किञ्चा" मर
कर "अन्नयरेसु" कोई एक "वाणमंतरेसु देवलोगेसु" वाणव्यन्तर
सम्यन्धी देवलोक में "देवत्ताण" देवरूप से "उववत्तारो" उत्पन्न
होते हैं । यहां "अप्यतरं वा भुञ्जतरं वा" में जो दो "वा" शब्द

अकाम शीतधी, (निर्जरा करवाने की इच्छा बिना हेमन्त कतुनी इंडी सहन
करवाधी—जो के इंडी सहन करवाने की इच्छा नहीं पण इंडीनुं निवारण
करवाना चाहते हैं आभावे इंडीने सहन करनी तेनुं नाम अकामशीत छे,)
अकाम आतप सहन करवाधी, अकाम दंशमशक जन्य दुःख सहन करवाधी
(मच्छर आदि जंतुओंका दंशरूप परीपहने सहन करवाधी) अकाम अस्नान
जन्य संताप सहन करवाधी, स्वेदजन्य, जलजन्य, मलजन्य, अने पङ्कजन्य
संतापोंने अनिच्छा पूर्वक सहन करवाधी, आम उपरिष्ठ प्रकारे के छव
धाताना आत्माने थोड़ा समय बुधी के पधारे समय बुधी पीडित करे छे
तेजो (कालमासे) मृत्युना समये " कालं किञ्चा " मरीने "अन्नयरेसु" कांछ
येछे "वाणमंतरेसु देवलोगेसु" वाणव्यन्तरेना देवलोकां " देवत्ताण " देवत्वे
" उववत्तारो " उत्पन्न जाय छे अर्थात् " अप्यतरं वा भुञ्जतरं वा " भां के छे
" वा " पद आख्या छे न देवत्व संगी जनयना अनिधायक छे तेना द्वारा

દેવત્વે સમેઽપિ અલ્પકાલિકાકામનિર્જરાવતાં સામાન્યં-દેવત્વં, भूयस्तराकालिका कामनिर्जरावतां च विशिष्टं देवत्वं स्यादित्यर्थो भवतीति 'ये इमे' इत्यत्र यच्छब्दग्रहणेन यत्तदોर्नित्य सम्बन्धात् ते आत्मपरिक्लेशयितारः, अकामपरीषहोप-सर्गादिना 'अप्पाणंपरिक्लेशित्ता' आत्मानं परिक्लेश्य=स्वात्मानं परिपीडय 'कालमासे' कालावसरे 'कालं किञ्चा' कालं कृत्वा=मृत्वा 'अन्नयरेसु' अन्यतरेषु एकेषु केषुचित् 'वाणमंतरेसु' वानव्यन्तरेषु वानव्यन्तरसम्बन्धिषु 'देवलोकेसु' देवलोकेषु 'देवत्ताए' देवतया 'उव्वत्तारो' उपपत्तारः-उत्पत्तिमन्तो भवन्ति, उत्पद्यन्ते इत्यर्थः । 'से तेणट्ठेणं' तत्तेनार्थेन=तेन कारणेन 'गोयमा' हे गौतम ! 'एवं वुच्चइ' एवमुच्यते=एवं कथ्यते यत्-'जीवे णं असंजए' जीवः खलु असंयतः=असंयतो जीवः 'इओ चुए' इतश्च्युतः=अस्माद्भवात् मृतः सन् 'पेच्चा' प्रेत्य=परमवे 'अत्थेगइए' अस्त्येककः-एकः कश्चित् 'देवेसिया' देवः स्यात् 'अत्थेगइए' अस्त्येककः=एकः कश्चित् 'नो देवेसिया' न देवः स्यादिति ॥ सू० २९ ॥

आये हैं वे देवत्व के प्रति समत्वके अभिधायक हैं । इस से यह जानना चाहिये कि सामान्य रूप से देवपद की प्राप्ति दोनों अवस्थाओं में जीव को होती है फिर भी जो अल्पकालिक अकामनिर्जरा करनेवाले जीव हैं उन को जो देवपद प्राप्त होता है वह सामान्यरूप से होता है अल्प-कालिक होता है और वह विशेष सुखसमृद्धि से रहित होता है और जो बहुत काल तक अकामनिर्जरा करानेवाले जीव होते हैं उनको जो देवपद प्राप्त होता है वह विशिष्ट होता है । इसी कारण यहाँ पर ऐसा कहा गया है कि इन असंयत आदि विशेषणों से विशिष्ट जीवों में से कोई जीव यहाँ से च्युत हो कर देव होता है और कोई एक जीव देव नहीं होता है ॥ सू० २९ ॥

એવું સમજવું કે સામાન્ય રીતે દેવ પદની પ્રાપ્તિ જીવને બંને અવસ્થામાં થાય છે, પણ જે અલ્પકાલિક અકામ નિર્જરા કરનાર જીવો હોય છે તેમને જે દેવપદની પ્રાપ્તિ થાય છે તે સામાન્યરૂપે થાય છે, અલ્પકાલિક હોય છે અને તે વિશેષ સુખસમૃદ્ધિથી રહિત હોય છે. અને જે જીવો બહુકાલ સુધી અકામ નિર્જરા કરનારા હોય છે તેમને જે દેવપદ પ્રાપ્ત થાય છે તે વિશિષ્ટ પ્રકારનું હોય છે. એ કારણે અહીં એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે એ અસંયત આદિ વિશેષણોથી યુક્ત જીવોમાંના કેટલાક જીવો અહીંથી મરીને દેવ થાય છે અને કેટલાક જીવો દેવ થતા નથી ॥ સૂ० ૨૯ ॥

मूलम्—केरिसाणं भंते ! तेसिं वाणमंतराणं देवाणं देवलोगा
पन्नत्ता, गोयसा ! से जहा णामए, इह मणुस्सलोगम्मि असो-
गवणेइ वा सत्तवन्नवणेइ वा चंपयवणेइ वा चूयवणेइ वा, ति-
लगवणेइ वा लाउयवणेइ वा, निग्गोहवणेइ वा, छत्तोहवणेइ
वा, असणवणेइ वा, सणवणेइ वा, अयसिवणेइ वा, कुंसुभव-
णेइ वा, सिद्धत्थवणेइ वा, वंधुजीवगवणेइ वा, णिच्चं कुसुमिय-
माइय-लवइय-थवइय-गुलुइय-गोच्छिय-जमलिय-जुयलिय-विण-
मिय-पणमिय-सुविभत्तपिंडीमंजरी-वडिंसगधरे सिरीए अईव
उवसोभेमाणे उवसोभेमाणे चिट्ठेइ, एवामेव तेसिं वाणमंतराणं
देवाणं देवलोगा जहण्णेणं दसवाससहस्सठिइएहिं उक्कोसेणं
पलिओवमट्ठिइएहिं बहुहिं वाणमंतरेहिं देवेहिं देवीहिय आइण्णा
विइण्णा उवत्थडा संथडा फुडा ओगाढगाढा सिरीए अईव अईव
उवसोभेमाणा उवसोभेमाणा चिट्ठंति, एरिसगाणं गोयसा ! तेसि
णं वाणमंतराणं देवाणं देवलोगा पणत्ता, सेवं भंते सेवं भंते त्ति भ-
गवं गोयसे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता-
संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ॥ सू० ३० ॥

पढमस्समये पढमो उद्देशो समत्तो ॥ १ ॥

छाया—कीदृशाः खलु भदन्त ! तेषां वानव्यन्तराणां देवानां देवलोकाः
मज्ञप्ताः, गौतम ! तद् यथा—नाम इह मनुष्यलोकेऽशोकवनमिति वा, सप्तपर्णवनमिति
वा, चंपकवनमिति वा आम्रवनमिति वा, तिलकवनमिति वा, अलावुकवनमिति
वा, न्यग्रोधवनमिति वा, छत्रोधवनमिति वा, असनवनमिति वा, शणवनमिति वा
अतसीवनमिति वा, कुसुमवनमिति वा, सिद्धार्थवनमिति वा, बन्धुजीवकवनमिति
वा, नित्यंकुसुमित-मयूरित-रत्नकित-मन्त्रकित-गुल्मकित-गुच्छित-यमलित-
युगलित - विनमित-प्रणमित-सुविभक्तपिंडीमञ्जर्यवतंसकधरं त्रियाऽनीयानां शेष
शोभमानम् उपशोभमानं निष्ठति, एवमेव च तेषां वानव्यन्तराणां देवानां देवलोकाः

द्वे वर्षसहस्रस्थितिकैस्तृष्टेन पत्योपमस्थितिकैर्बहुभिर्वा नव्यंतरैर्देवैः
 प्राकार्णाः विकोर्णाः उपस्तोर्णाः सस्तीर्णाः स्फुटाः अवगाढगाढा श्रिया
 उपशोभमाना उपशोभमानास्तिष्ठन्ति ईदृशाः खलु गौतम तेषां च
 देवानां देवलोकाः प्रज्ञप्ताः । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति
 श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा
 आत्मानं भावयन् विहरति ॥ सू० ३० ॥

प्रथमशतके प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥१॥

टीका—अथ वानव्यन्तरदेवानां देवलोकविषये पृच्छति—‘केरिसाणं’
 कीदृशाः । ‘केरिसा णं’ कीदृशाः खलु ‘भंते’ हे भदन्त ! ‘तेसिं’ ति ये अकाम-
 वानव्यन्तराणां देवलोकेषु देवतयोत्पद्यते तेषां ‘वाणमंतराणं देवाणं’ वानव्यन्तराणां
 ‘देवलोया’ देवलोकाः ‘पण्णत्ता’ प्रज्ञप्ताः । अकामनिर्जरयाप्राप्तदेवत्वनां वान-
 व्यन्तराणां देवलोकाः किं स्वरूपाः सन्ताति प्रश्नः । अथ भगवान् तत्स्वरूपं
 उच्यन्तेन प्रदर्शयति—‘गोयमा ! से जहानामए’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम !
 ‘से जहानामए’ तद् यथा नामकम्—तद्व्यथेत्यर्थः ‘इह मणुस्सलोगम्मि’ इह
 मनुष्यलोके ‘असोवणणेइ वा’ अशोकवनमिति वा ‘सत्तवणवणणेइ वा’ सप्तपर्ण-
 वनमिति वा सप्तच्छदवनमिति वा, ‘चूयवणणेइ वा’ चूयवनमिति वा, ‘तिलवणणेइ वा’
 तिलवनमिति वा ‘आम्रवनमिति वा’, ‘तिलवणणेइ वा’ तिलवनमिति वा—तिलक-
 वनमिति वा, ‘लाउवणणेइ वा’ अलावुकवनमिति वा—अलावुः=तुम्बा तल्लताऽपि

‘केरिसा णं भंते ! तेसिं वाणमंतराणं’ इत्यादि ।

(भंते) हे भदन्त ! (तेसिं) उन (वाणमंतराणं देवाणं) वान-
 व्यन्तर देवों के (देवलोया) देवलोक (केरिसा णं पण्णत्ता) किस
 प्रकार के कहे गये हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (से जहा नामए) वे इस
 प्रकार हैं—(इह मणुस्सलोगम्मि) इस लोकमें जैसे (असोवणणेइ
 वा) सप्तपर्णवन—सप्तच्छदवन (अथवा) चूयवणणेइ वा) आम्रवन,
 तिलवणणेइ वा) तिलक

“केरिसाणं भंते” वाणमंतरा

(भंते !) हे

तेसिं

पण्णत्ता ?) ते वान

देवलोके

हे गौतम ! (से

अथवा

आ मनुष्य लोकमां

वा) अशोकवन, अथवा

तिलक वृक्षवन, अथवा

मित-मयूरित-लवकित-गुल्मित-गुच्छित-यमलित-युगलित-विनमित-प्रणमित-
 सुविभक्त-पिण्डीमञ्जर्यवतंसकधरम् । तत्र-‘कुसुमिय’ कुसुमितं=संजातकुसुमम्,
 ‘माड्य’ मयूरितं=मयूरपक्षवत्संजातविचित्रपुष्पम्, ‘लवड्य’ लवकितं=संजात-
 पल्लवम्, ‘थवड्य’ स्तवकितं=संजातपुष्पस्तवकम्, ‘गुलड्य’ गुल्मितं=संजात-
 गुल्मकं, गुल्मं च लतासमूहः ‘गुच्छिय’ गुच्छितं=संजातगुच्छम्, गुच्छश्च
 पत्रसमूहः, ननु-स्तवकगुच्छौ समानार्थकौ कोशादौ तथाऽभिधानात्, ततः कथं
 स्तवकगुच्छयोः पृथक्कथनम्? इत्यत्राह-स्तवकितं पुष्पकृतं, गुच्छितं तु पत्रकृतमिति
 न दोषः । ‘जमलिय’ यमलितं-तत्तत्तरूणां समश्रेणितया व्यवस्थितत्वाद् यमल-
 वद्भासमानत्वेन यमलितम्, ‘जुवलियं’ युगलितं-तत्तत्तरूणां युगलत्वेन संजाततया
 युगलितम्, ‘विणमिय’ विनमितं-वि=विशेषेण पुष्पफलसंभारेण नमितं=नम्रितम्,
 ‘पणमिय’ प्रणमितं-ते नैव पुष्पपत्रफलादिभारेण प्र=प्रकर्षेण नमितं=प्रणमितम् ।

भक्तपिण्डी संजरी वडिसगधरे) कुसुमयुक्त हुआ, मयूरपक्षके जैसे उद्भूत
 हुए पुष्पों से युक्त हुआ, लवकित उत्पन्न हुए पल्लवों से युक्त हुआ,
 स्तवकित-उद्भूत पुष्पों के गुच्छों से युक्त हुआ, गुल्मित-लतासमूहसे
 वेष्टित हुआ, गुच्छित-पत्तों के समूहरूप गुच्छों से युक्त हुआ, (यद्यपि
 कोश आदिमें स्तवक और गुच्छ ये दोनों शब्द समानार्थक कहे गये हैं
 फिर भी यहाँ पर जो इन दोनों का ग्रहण किया गया है उससे यही
 जानना चाहिये कि पुष्पों के समूह का नाम स्तवक है और पत्तों के
 समूह का नाम गुच्छ है) यमलित-उन वृक्षों को समश्रेणीमें व्यवस्थित
 होनेके कारण यमल के जैसा प्रतीत होनेसे यमलयुक्त हुआ, युगलित
 उन २ वृक्षों को जड़े हुए रूप से उत्पन्न होनेके कारण युगल से युक्त
 हुआ, विनिमित-पुष्पों और फलों के भारसे झुका हुआ, प्रणमितपुष्पों
 और फलों के भार से विशेष रूप से झुका हुआ तथा सुविभक्त

समान उगी नीकणेली पुष्पोथी युक्त, लवकित-पल्लवोथी युक्त, स्तवकित-
 उद्भूत पुष्पोना गुच्छोथी युक्त, गुल्मित-लता समूहोथी वीटणायेलां. गुच्छित
 पांढलांना समूहोथी युक्त, (जे के शब्दकोश आदिमां ‘स्तवक’
 अने ‘गुच्छ’ ने समानार्थी कहा छे पण अही पुष्पोना समूहने भाटे ‘स्तवक’
 अने पणोना समूहने भाटे ‘गुच्छ’ शब्द वपराये छे) यमलयुक्त, (ते
 वृक्षो समश्रेणीमां उगेलां डोवाथी यमलना जेवां लागतां डतां तेथी यमलित
 विशेषणुने प्रयोग थये छे) युगलित, (ते वृक्षो अकेत्र उत्पन्न थयेलां डोवाथी
 युगलयुक्त कहां छे.) विनमित, (पुष्पो अने इणोना लारथी लयी पडेलां)
 प्रणमित (पुष्पो अने इणोना लारथी वधारे प्रमाणमां ऊडेलां) तथा (सुविभक्त

नया 'सुविभक्तपिष्टमंजरिपटिगमने' सुविभक्तपिष्टीम् उपैत्यन्तं यत्तन्म, तत्र
 सुविभक्ताः=अतिव्येन विभागजायताः। पिष्टवः=मञ्जरी मृन्मयः, मञ्जरीय
 प्रसिद्धाः, एता एव अवतंसका-उप अवतंसकाः अर्जुनकुन्त्या उद्भास्यमानां धर्माणि
 नयथा, ततः कुमुदिनादि शब्दानां कर्मवाच्य इति । एतादृशं तन्निवृत्त्यै पुनः
 कीदृशमित्याह-'मिरीण' श्रिया-वन-द्वया 'अर्ध' अर्ध' अर्थात्वातीव-यागिभ्यं
 'उत्सोमेमाणे उत्सोमेमाणे' उपगोभमानम् उपगोभमानम्=अत्यन्तं शोभमानम्
 'चिट्ट' चिट्टि-रत्न इत्यर्थः, 'एवामेव' एवमेव-अत्यन्तशोभमानानि यत्नानीव
 'तेसि' नेपायु=अस्मानिर्जत्या प्राप्तयेन्तराणां 'वाणमंतराणां देवानां देवलोका
 यानव्यन्तराणां देवानां देवलोकाः, 'जगन्नेण' जगन्नेन 'दन्तागवन्मठिपटि'
 दशवर्षमद्यम्यितिवैः दशवर्षवर्षपरिमितम्यितिमदिभः, 'उत्सोमेण' उत्सोमे
 'पटिभोवमठिपटि' पत्न्योपमम्यितिवैः-एतत्पत्न्योपमपरिमितम्यितिमदिभः
 'देवेति देवैः' 'देवादि य' देवीभिश्च 'आहणा' आहर्णाः-अ=आहारमयोदया
 पिण्डीमञ्जरीयन्तंसकधर - अत्यन्तं विभागयार्थं आपन्नं मे हृदी २
 पिण्डी, मृन्मी और मंजरीरूप जिनके कर्णभूषण हैं, जेने पृथ्वीको धारण
 करनेवाली (यथा कुमुदिना आदि जगत् को कर्मवाच्य समान करने
 पाटिये) (मिरीण) वनद्वी से (अर्ध अर्ध उत्सोमेमाणे-उत्सोमे-
 माणे चिट्ट) अत्यंत उपगोभित होता है (एवामेव) इन्ही तरह (तेसि
 वाणमंतराणां देवानां) उन चान्दोग्यन्तर देवों के (देवलोका) देवलोक
 (जगन्नेण) जगन्ने से (दन्तागवन्मठिपटि' दश हजार वर्ष को
 स्थितियाले और 'उत्सोमेण' उत्कृष्ट से 'पटिभोवमठिपटि') १
 पत्न्योपमही स्थितियाले (चट्टि) अनेक (वाणमंतराणि देवैः) चान-
 न्यन्तर देवों से देवीदि : देवियों से । आहणा , अहार रूप अर्थात्

विभक्तमाला ११ (भा. १ उ. १ सू. ३०) चान्दोग्यब्रह्मसूत्रानुसंगम् । १० ३० हृदी मंजरीयन्तं यत्तन्म, ११ ३०
 मंजरीयन्तं यत्तन्म, १२ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, १३ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, १४ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, १५ ३०
 मंजरीयन्तं यत्तन्म, १६ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, १७ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, १८ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, १९ ३०
 मंजरीयन्तं यत्तन्म, २० ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, २१ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, २२ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, २३ ३०
 मंजरीयन्तं यत्तन्म, २४ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, २५ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, २६ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, २७ ३०
 मंजरीयन्तं यत्तन्म, २८ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, २९ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ३० ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ३१ ३०
 मंजरीयन्तं यत्तन्म, ३२ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ३३ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ३४ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ३५ ३०
 मंजरीयन्तं यत्तन्म, ३६ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ३७ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ३८ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ३९ ३०
 मंजरीयन्तं यत्तन्म, ४० ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ४१ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ४२ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ४३ ३०
 मंजरीयन्तं यत्तन्म, ४४ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ४५ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ४६ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ४७ ३०
 मंजरीयन्तं यत्तन्म, ४८ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ४९ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ५० ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ५१ ३०
 मंजरीयन्तं यत्तन्म, ५२ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ५३ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ५४ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ५५ ३०
 मंजरीयन्तं यत्तन्म, ५६ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ५७ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ५८ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ५९ ३०
 मंजरीयन्तं यत्तन्म, ६० ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ६१ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ६२ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ६३ ३०
 मंजरीयन्तं यत्तन्म, ६४ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ६५ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ६६ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ६७ ३०
 मंजरीयन्तं यत्तन्म, ६८ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ६९ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ७० ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ७१ ३०
 मंजरीयन्तं यत्तन्म, ७२ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ७३ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ७४ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ७५ ३०
 मंजरीयन्तं यत्तन्म, ७६ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ७७ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ७८ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ७९ ३०
 मंजरीयन्तं यत्तन्म, ८० ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ८१ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ८२ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ८३ ३०
 मंजरीयन्तं यत्तन्म, ८४ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ८५ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ८६ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ८७ ३०
 मंजरीयन्तं यत्तन्म, ८८ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ८९ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ९० ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ९१ ३०
 मंजरीयन्तं यत्तन्म, ९२ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ९३ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ९४ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ९५ ३०
 मंजरीयन्तं यत्तन्म, ९६ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ९७ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ९८ ३० मंजरीयन्तं यत्तन्म, ९९ ३०
 मंजरीयन्तं यत्तन्म, १०० ३०

स्वकीय-स्वकीय सीमाऽनुल्लङ्घनेन व्याप्ताः । 'विङ्गणा' विकीर्णाः=तैरेव देवैः
 स्वावाससीमोल्लङ्घनेन व्याप्ताः । 'उवत्थडा' उपस्तृताः=अनवरतक्रीडासक्तैरुपर्युपरि
 छादिताः । 'संथडा' संस्तृताः = अनवरतक्रीडासक्तैरन्योन्यस्पर्धया समन्ततः
 चलद्भिः आच्छादिताः 'फुडा' स्पृष्टाः-शयनासनपरिभोगादिभिः परिभुक्ताः,
 देवदेवीबाहुल्येन परस्परं संघट्टिता वा, यद्वा-स्फुटाः = सप्रकाशाः=व्यन्तरदेव-
 देवीसमूहकिरणैर्विनष्टान्धकाराः । 'अवगाढगाढा' प्राकृतत्वात्पूर्वापरशब्द
 व्यत्ययस्तेन 'गाढाऽवगाढाः' इतिच्छाया, तत्र-गाढम्=अतिशयेन अवगाढाः=
 सर्वक्रीडास्थानपरिभोग प्रणिहितमानसैरधोऽपि व्याप्ताः । 'सिरीए' श्रिया=

अपने २ आवासस्थान की मर्यादाको उल्लंघन नहीं करके देवों और
 देवियों के समूह से (विङ्गणा) विकीर्ण हुए अर्थात् अपने २ आवास-
 स्थान की सीमा को उल्लंघन करके देवों और देवियों के समूह से
 अधिष्ठित हुए (उवत्थडा) उपस्तीर्ण हुए-निरन्तर क्रीडा करनेमें निरत
 बने हुए देवों और देवियों के समूह से नीचे ऊंचे-ऊपरा ऊपर-आच्छा-
 दित हुए (संथडा) संस्तृत हुए-एक दूसरे की स्पर्धा से क्रीडा करनेमें
 आसक्त बने हुए तथा चारों तरफ से चलते हुए देवों और देवियों के
 समूहसे आच्छादित हुए, (फुडा) शयन, आसन आदिरूप परिभोगोंसे
 भोगे गये, अथवा देवों और देवियों की बहुलता से युक्त हुए, अथवा
 व्यन्तर देव और देवियों के समुदाय की कान्तिरूप किरणों से जहाँ का
 अन्धकार नष्ट हो गया है इस कारण प्रकाश से युक्त हुए (ओगाढ-
 गाढा) अतिशय समस्तक्रीडास्थानों में परिभोग करने के निमित्त मन-

पोतपोतानां आवास स्थानानी मर्यादानुं उल्लंघन कर्था विना देव देवीआना
 समूहथी व्याप्त थयेला, (विङ्गणा) विकीर्ण थयेला ओटले डे पोत पोताना
 आवास स्थानानी सीमानुं उल्लंघन करीने देवे आने देवीआना समूहथी
 अधिष्ठित थयेला, (उवत्थडा) उपस्तीर्ण थयेलां-निरन्तर क्रीडा करवाभां दीन
 थयेला देवे आने देवीआना समूहथी उपरा उपर आच्छादित थयेलां, (संथडा)
 संस्तृत-ओके बीजानी स्पर्धाथी क्रीडा करवाभां आसक्त अनेला तथा आरे
 तरङ्गथी अवर नवर करतां देव देवीआना समूहथी आच्छादित थयेलां (फुडा)
 शयन, आसन आदि परिभोगो वडे भोगवातां, अथवा देव आने देवीआनी
 बहुलताथी युक्त, अथवा व्यन्तर देवे आने देवीआना समुदायनी कान्तिरूप
 किरणो वडे न्याने अन्धकार नष्ट थछ नवाने कारणे प्रकाशथी युक्त अनेलां,
 (ओगाढगाढा) समस्त क्रीडा स्थानोभां परिभोग करवानी मध्यवाणा देवदेवीआथी

સ્વકીય-સ્વકીય સીમાઽનુલ્લઙ્ઘનેન વ્યાપ્તાઃ । ‘વિઙ્ણા’ વિકીર્ણાઃ=તૈરેવ દેવૈઃ
 સ્વાવાસસીમોલ્લઙ્ઘનેન વ્યાપ્તાઃ । ‘ઉવત્થડા’ ઉપસ્તૃતાઃ=અનવરતક્રીડાસક્તૈરુપર્યુપરિ
 છાદિતાઃ । ‘સંથડા’ સંસ્તૃતાઃ = અનવરતક્રીડાસક્તૈરન્યોન્યસ્પર્ધયા સમન્તતઃ
 ચલદ્વિઃ આચ્છાદિતાઃ ‘ફુડા’ સ્પૃષ્ટાઃ-શયનાસનપરિભોગાદિભિઃ પરિશુક્તાઃ,
 દેવદેવીબાહુલ્યેન પરસ્પરં સંઘટ્ટિતા વા, યદ્વા-સ્ફુટાઃ = સપ્રકાશાઃ=વ્યન્તરદેવ-
 દેવીસમૂહકિરણૈર્વિનષ્ટાન્ધકારાઃ । ‘અવગાઢગાઢા’ પ્રાકૃતત્વાત્પૂર્વાપરશબ્દ
 વ્યત્યયસ્તેન ‘ગાઢાઽવગાઢાઃ’ ઇતિચ્છાયા, તત્ર-ગાઢમ્=અતિશયેન અવગાઢાઃ=
 સર્વક્રીડાસ્થાનપરિભોગ પ્રણિહિતમાનસૈરધોઽપિ વ્યાપ્તાઃ । ‘સિરીણ’ શ્રિયા=

અપને ૨ આવાસસ્થાન કી મર્યાદાકો ઉલ્લંઘન નહીં કરકે દેવોં ઔર
 દેવિયોં કે સમૂહ સે (વિઙ્ણા) વિકીર્ણ હુણ અર્થાત્ અપને ૨ આવાસ-
 સ્થાન કી સીમા કો ઉલ્લંઘન કરકે દેવોં ઔર દેવિયોં કે સમૂહ સે
 અધિષ્ઠિત હુણ (ઉવત્થડા) ઉપસ્તીર્ણ હુણ-નિરન્તર ક્રીડા કરનેમેં નિરત
 બને હુણ દેવોં ઔર દેવિયોં કે સમૂહ સે નીચે ઝંચે-ઝપરા ઝપર-આચ્છા-
 દિત હુણ (સંથડા) સંસ્તૃત હુણ-એક દૂસરે કી સ્પર્ધા સે ક્રીડા કરનેમેં
 આસક્ત બને હુણ તથા ચારોં તરફ સે ચલતે હુણ દેવોં ઔર દેવિયોં કે
 સમૂહસે આચ્છાદિત હુણ, (ફુડા) શયન, આસન આદિરૂપ પરિભોગોંસે
 ભોગે ગયે, અથવા દેવોં ઔર દેવિયોં કી વહુલતા સે યુક્ત હુણ, અથવા
 વ્યન્તર દેવ ઔર દેવિયોં કે સમુદાય કી કાન્તિરૂપ કિરણોં સે જહાં કા
 અન્ધકાર નષ્ટ હો ગયા હૈ ઇસ કારણ પ્રકાશ સે યુક્ત હુણ (ઓગાઢ-
 ગાઢા) અતિશય સમસ્તક્રીડાસ્થાનોં મેં પરિભોગ કરને કે નિમિત્ત મન-

પોતપોતાનાં આવાસ સ્થાનની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કર્યા વિના દેવ દેવીઓના
 સમૂહથી વ્યાપ્ત થયેલ, (વિઙ્ણા) વિકીર્ણ થયેલ એટલે કે પોત પોતાના
 આવાસ સ્થાનોની સીમાનું ઉલ્લંઘન કરીને દેવો અને દેવીઓના સમૂહથી
 અધિષ્ઠિત થયેલ, (ઉવત્થડા) ઉપસ્તીર્ણ થયેલાં-નિરંતર ક્રીડા કરવામાં લીન
 થયેલા દેવો અને દેવીઓના સમૂહથી ઉપરા ઉપર આચ્છાદિત થયેલાં, (સંથડા)
 સંસ્તૃત-એક બીજાની સ્પર્ધાથી ક્રીડા કરવામાં આસક્ત બનેલા તથા ચારે
 તરફથી અવર જવર કરતાં દેવ દેવીઓના સમૂહથી આચ્છાદિત થયેલાં (ફુડા)
 શયન, આસન આદિ પરિભોગો વડે ભોગવાતાં, અથવા દેવ અને દેવીઓની
 બહુલતાથી યુક્ત, અથવા વ્યન્તર દેવો અને દેવીઓના સમુદાયની કાન્તિરૂપ
 કિરણો વડે બ્યાંને અધકાર નષ્ટ થઈ જવાને કારણે પ્રકાશથી યુક્ત બનેલાં,
 (ઓગાઢગાઢા) સમસ્ત ક્રીડા સ્થાનોમાં પરિભોગ કરવાની ઇચ્છાવાળા દેવદેવીઓથી

દેવલોકલક્ષ્મ્યા ‘અર્થે અર્થે’ સાતિશયમ્ ‘ઉવસોમેમાણા ઉવસોમેમાણા’ ઉપ-
શોભમાના ઉપશોભમાનાઃ=ગાઢતરશોભા સમ્પન્નાઃ ‘ચિદ્વંતિ’ તિષ્ઠન્તિ વર્તન્તે इति
ભાવઃ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘અરિસગાણં’ ઈદ્રશાઃ=પૂર્વોક્તસ્વરૂપાઃ સ્વલુ ‘તેસિ’
તેપામ્-અકામનિર્જરાવતાં ‘વાણમંતરાણં દેવાણં’ ‘વાનવ્યન્તરાણાં દેવાનાં’ દેવલોગા’
દેવલોકાઃ ‘પણ્ણત્તા’ પ્રજ્ઞાતાઃ । પ્રકરણાર્થમુપસંહરન્ ગૌતમઃ પ્રાહ-‘સેવં મંતે’ इत्यादि।
‘સેવં મંતે-સેવં મંતે’ તદેવં મંતે ! તદેવં મંતે ! યદ્ ભવદ્ધિઃ પ્રતિપાદિતં તદ્
અવમ્=અત્યમેવ હે ભદન્ત ! નાન્યથા=નાન્યત્પ્રકારકમિતિ । ‘તિ’ इति=અવં
કથયિત્વા ‘ભગવં ગોયમે’ ભગવાન્ ગૌતમઃ ‘સમણં ભગવં મહાવીરં’ શ્રમણં

વાલે દેવોં ઔર દેવિયોં સે અધોભાગ મેં મી વ્યાપ્ત હુઅ (સિરીઅ) દેવ-
લોક સમ્બન્ધી લક્ષ્મી સે (અર્થે ૨) સાતિશય (ઉવસોમેમાણા ૨
ચિદ્વંતિ) ઉપશોભિત હૈં-અર્થાત્ ગાઢતર શોભાસે સમ્પન્ન હૈં । (અરિસગાણં)
એસે પૂર્વોક્ત સ્વરૂપવાલે (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (તેસિ ણં વાણમંતરાણં)
દેવાણં દેવલોગા પળ્ણત્તા) ડન અકામનિર્જરાવાલે વાનવ્યન્તરદેવોં કે
દેવલોક વતાયે ગયે હૈં । અર્થાત્ અકામનિર્જરાકે પ્રભાવસે જો મનુષ્ય આદિ
જીવ હસ ભવસે ચ્યુત હોકર પરલોક મેં વાણવ્યન્તર દેવમેં જન્મ ધારણ
કરતે હૈં ડનકે સ્થાન હે ગૌતમ । એસે સ્વરૂપવાલે હોતે હૈં યહ પ્રકટ
કિયા ગયા હૈં । અવ પ્રકરણાર્થ કા ઉપસંહાર કરતે હુઅ ગૌતમસ્વામી
કહતે હૈં કિ (સેવં મંતે ! સેવં મંતે !) હે ભદન્ત ! હે ભદન્ત ! જૈસા
આપને કહા હૈં વહ એસા હી હૈં એસા હી હૈં । અન્ય પ્રકાર સે નહીં હૈં ।
હસ પ્રકાર કહ કર (ભગવં ગોયમે) ભગવાન્ ગૌતમને (સમણં ભગવં

જેમનો અધોભાગ પણ વ્યાપ્ત થાય છે એવાં (સિરીઅ) દેવલોકની લક્ષ્મીથી
(અર્થે) અતિશય (ઉવસોમેમાણા ચિદ્વંતિ) શોભાયામાન છે એટલે કે અત્યંત
શોભાવાળાં છે. (અરિસગાણં) પૂર્વોક્ત સ્વરૂપવાળા (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (તેસિ
ણં વાણમંતરાણં દેવાણં દેવલોગા પળ્ણત્તા) તે અકામ નિર્જરાવાળા વાણવ્યંતર
દેવોના દેવલોક ખતાવ્યા છે. એટલે કે અકામ નિર્જરાને પ્રભાવે જે મનુષ્ય
આદિ જીવો આ ભવમાંથી મૃત્યુ પામીને પરલોકમાં વાણવ્યંતર દેવોમાં જન્મ
ધારણ કરે છે તેમના આવાસો કેવાં હોય છે તેનું વર્ણન ઉપર પ્રમાણે છે.
હવે પ્રકરણાર્થનો ઉપસંહાર કરતાં ગૌતમ સ્વામી કહે છે કે (સેવં મંતે ! સેવં
મંતે !) હે ભદન્ત ! “ હે ભદન્ત ! આપે જે પ્રમાણે કહ્યું એવાં જ એ છે,
એવાં જ એ છે. ” તે કથનમાં કોઈ પણ અંતર નથી. આ પ્રમાણે કહીને
(ભગવં ગોયમે) ભગવાન ગૌતમે (સમણં ભગવં મહાવીરં વંદહ નમસ્સહ)

ભગવન્તં મહાવીરં 'વંદઈ નમંસઈ' વન્દતે નમસ્યતિ, 'વંદિત્તા નમંસિત્તા' વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા 'સંજમેણં' સંયમેન-સપ્તદશવિધેન 'તવસા' તપસા દ્વાદશવિધેન 'અપ્પાણં ભાવેમાણે' આત્માનં ભાવયન્ 'વિહરઈ' વિહરતિ તિષ્ઠતીત્યર્થઃ ॥ સૂ. ૩૦ ॥

પ્રથમશતકે પ્રથમ ઉદ્દેશઃ સમાપ્તઃ ॥ ૧-૧ ॥

॥ અથ પ્રથમશતકે દ્વિતીયોદ્દેશકઃ ॥

દ્વિતીયોદ્દેશકે સમાગતાઃ વિષયાઃ પ્રદર્શ્યન્તે-એકજીવેન સ્વયં કૃતં દુઃખં વેદ્યતે, નૈવાપિ વેદ્યતે ? તત્ર વેદનાવેદનયોઃ કારણમ્, અનેન ક્રમેણ ચતુર્વિંશતિર્દણ્ડકાઃ । એકાનેકજીવસમ્બન્ધે પૂર્વોત્તરપક્ષો । સ્વયંકૃતમાયુષ્યં વેદયતિ

મહાવીરં વંદઈ નમંસઈ) અમળ ભગવાન્ મહાવીર કી વંદના કા, ઉન્હેં નમસ્કાર કિયા । (વંદિત્તા નમંસિત્તા સંજમેણં તવસા અપ્પાણં ભાવેમાણે વિહરઈ) વંદના નમસ્કાર કર ૧૭ પ્રકાર કે સંયમં ઓર ૧૨ પ્રકારકે તપસે વે અપની આત્મા કો ભાવિત કર વિચરણ કરને લગે ! “ સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! એસા દો વાર કહા ગયા હૈં ઉસકા કારણ ગૌતમ ! કે હૃદય મેં રહી હુઈ ભક્તિ કી અતિશયતા હૈં ॥ સૂ. ૩૦ ॥

॥ પ્રથમ શતક કા પ્રથમ ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥

શતક ૧ ઉદ્દેશક ૨

દ્વિતીય ઉદ્દેશકમેં જો ૨ વિષય આયે હૈંં પહેલે ઉન્હેં પ્રદર્શિત કિયા જાતા હૈં એક જીવ કે દ્વારા સ્વયંકૃત દુઃખ ભોગા જાતા હૈં યા નહીં ભોગા જાતા હૈં । હાં ભોગા જાતા હૈં, નહીંં ભી ભોગા જાતા હૈં । ઇસ વેદન અવેદનકા કારણ । ઇસક્રમસે ચૌવીસ ઢણ્ડક । એક અનેક જીવકે સંબંધ

ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યાં. (વંદિત્તા નમંસિત્તા સંજમેણં તવસા અપ્પાણં ભાવેમાણે વિહરઈ) વંદણા નમસ્કાર કરીને ૧૭ પ્રકારના સંયમ અને ૧૨ પ્રકારનાં તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતાં વિચારવા લાગ્યા. “ સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ” એવું બે વાર કહેવાનું કારણ ગૌતમ સ્વામીના હૃદયમાં રહેલી ભક્તિની અતિશયતા છે, ॥ સૂ. ૩૦ ॥

॥ પહેલા શતકને પહેલો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥

શતક ૧ ઉદ્દેશક ૨—

બીજા શતકમાં જે જે વિષયોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે તેની આછી રૂપરેખા પહેલાં આપવામાં આવે છે. એક જીવ દ્વારા સ્વયંકૃત દુઃખ ભોગવાય છે કે નહીં ? હા, ભોગવાય છે પણ ખરું અને નથી પણ ભોગવાતું. તે વેદન અને અવેદનનું કારણ એ કમથી ૨૪ ઢંડક. એક અનેક જીવ સંબંધી પૂર્વપક્ષ

નાપિ વેદયતિ, તત્ર કારણપ્રદર્શનમ્ । પૂર્વોત્તરપક્ષૌ । સર્વેષાં નૈરયિકાણાં શરીર શ્વાસાહારાઃ સમાના इति પ્રશ્નઃ । નેત્યુત્તરમ્ । તત્ર કારણોપદર્શનમ્ । નૈરયિકાણાં લેઢ્યાઃ સમાનાઃ કિમિતિ પૂર્વપક્ષઃ । નેત્યુત્તરમ્ । તત્ર કારણં ચ મહાશરીરવન્તોऽ-લ્પશરીરવન્તથેતિ । નૈરયિકાઃ સમાનકર્મવન્તઃ કિમ્ ? । નેત્યુત્તરં, તત્ર કારણં ચ-પૂર્વોપપન્નકાઃ પશ્ચાદુપપન્નકાશ્ચ । નૈરયિકાઃ સમાનવર્ણવન્તઃ કિમિતિ પ્રશ્નઃ । નેત્યુ-ત્તરં, તત્ર કારણપ્રદર્શનં ચ । નૈરયિકાણાં સર્વેષાં સમાનાઃ લેઢ્યા ભવન્તિ કિમિતિ પ્રશ્નઃ । નેત્યુત્તરં, તત્ર કારણોપદર્શનં ચ । નૈરયિકાણાં દુઃખં સમાનં કિમિતિ પ્રશ્નઃ,

મેં પૂર્વપક્ષ ઓર ઉત્તર પક્ષકા વર્ણન । સ્વયં કૃત આયુકા વેદન હોતા હૈ, નહીં ભી હોતા હૈ-ઇસ વિષય મેં કારણ કા પ્રદર્શન કિયા હૈ । પૂર્વ પક્ષ ઉત્તર પક્ષ । સમસ્ત નારક જીવોંકે શરીર, શ્વાસોચ્છ્વાસ, આહાર સમાન હોતે હૈં ક્યા ? એસા પ્રશ્ન-નહીં હોતે એસા ઉત્તર । ઇસ વિષય મેં કારણ કા કહના । નારકજીવોં કી લેઢ્યાઈ સામાન હૈં ક્યા એસા પૂર્વપક્ષ, નહીં હૈં એસા ઉત્તર પક્ષ, ઇસમેં કારણ પ્રદર્શન એસા કિ કોઈ નારક જીવ મહાશરીર વાલે હૈં કોઈ નારક જીવ છોટે શરીર વાલે હૈં । નૈરયિક જીવ ક્યા સમાન કર્મવાલે હૈં, નહીં હૈં-ક્યોં નહીં હૈ ? ઇસ મેં કારણ પ્રદર્શન-વહ કારણ હૈ પૂર્વોપપન્નક ઓર પશ્ચાદુપપન્નક । નૈરયિક જીવ ક્યા સમાનવર્ણવાલે હૈં ? નહીં હૈ । ઇસમેં કારણ પ્રદર્શન । સમસ્ત નારક જીવોં કી લેઢ્યા સમાન હોતી હૈ ક્યા ? નહીં હોતી હૈ । ઇસમેં કારણ પ્રદર્શન । નારક જીવોં કા દુઃખ સમાન હોતાં હૈ ક્યા ? નહીં હોતા હૈ ।

અને ઉત્તરપક્ષનું વર્ણન સ્વયંકૃત આયુનું વેદન થાય છે અને નથી પણ થતું, તેના કારણનું પ્રદર્શન આ ઉદ્દેશકમાં થયું છે. પૂર્વપક્ષ ઉત્તરપક્ષ શું સમસ્ત નારક છવોના શરીર, શ્વાસોચ્છ્વાસ અને આહાર સમાન હોય છે ? એવો પ્રશ્ન અને નથી હોતાં એવો ઉત્તર, અને તેના કારણનું કથન. નારક છવોની લેશ્યાઓ સરખી હોય છે કે નહીં એવો પ્રશ્ન અને નથી હોતી એવો ઉત્તર, અને તેના કારણનું એ પ્રમાણે પ્રદર્શન કે કોઈ નારક છવ મહાશરીરવાળાં હોય છે તે કોઈ નાનાંશરીરવાળાં હોય છે. નારકછવો શું સમાન કર્મવાળાં હોય છે એવો પ્રશ્ન અને નથી હોતાં એવો ઉત્તર તથા તેનું એવું કારણ બતાવ્યું છે કે તેમાં કેટલાંક પૂર્વોપપન્નક (પૂર્વોત્પન્ન) હોય છે અને કેટલાંક પશ્ચાદુપપન્નક હોય છે. નારકછવો શું સમાન વર્ણવાળા હોય છે ? નથી હોતાં. એ પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તર અને તેના કારણનું પ્રદર્શન. સમસ્ત નારક છવોની લેશ્યા સમાન હોય છે શું ? એવો પ્રશ્ન અને નથી હોતી એવો ઉત્તર અને તેના કારણનું પ્રદર્શન. નારક છવોનું દુઃખ સમાન હોય છે શું ? એવો પ્રશ્ન અને નથી હોતું તેવો ઉત્તર,

નેત્યુત્તરં, કારણં સંજ્ઞિભૂતત્વમસંજ્ઞિભૂતત્વં ચ । નૈરયિકાણાં સમાનાઃ ક્રિયાઃ ભવન્તિ કિમિતિ પ્રશ્નઃ, નેત્યુત્તરમ્, તત્ર કારણં સમ્યગ્દૃષ્ટિ મિથ્યાદૃષ્ટિ મિશ્રદૃષ્ટીતિ ક્રિયા વિભાગઃ । નારકાણામાયુષ્યં સમમ્, તથા સહૈવ સર્વે સમુત્પદ્યન્તે કિમિતિ પૂર્વ-પક્ષઃ, નેત્યુત્તરં, તત્ર કારણં-સમાયુષ્કસમોપપન્નક ૧ સમાયુષ્કવિષમોપપન્નક ૨ વિષમાયુષ્કસમોપપન્નક ૩ વિષમાયુષ્કવિષમોપપન્નક ૪, ભેદભિન્ના નૈરયિકા-શ્વત્વારઃ । અસુરકુમારસમ્બન્ધે સર્વોપિ પૂર્વવદ્ વિચારઃ । કર્મવર્ણલેશ્યાસુભેદઃ । સ્તનિતકુમારપૃથિવીકાયયોઃ પૂર્વવદેવવિચારઃ । આહારવર્ણકર્મલેશ્યાસુ-નૈરયિકૈઃ સહ તયોઃ સાદૃશ્યપ્રદર્શનમ્ । પૃથિવીકાયિકાનાં સર્વેષાં સમૈવ પીઢા શેષં નૈરયિક-વત્ । તથા દ્વીન્દ્રિયત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયપઞ્ચેન્દ્રિયતિરશ્ચાં નૈરયિકસાદૃશ્યમ્,

इसमें कारण संज्ञिभूतत्व और असंज्ञिभूतत्व है । नारक जीवों की क्रियाएँ क्या समान होती है ? नहीं होती हैं । इसमें कारण सम्यग्दृष्टि, मिथ्या-दृष्टि और मिश्रदृष्टिरूप क्रिया विभाग है । नारकजीवों की आयु समान है क्या, तथा साथही सब उत्पन्न होते हैं क्या-ऐसा प्रश्न और इसका उत्तर नहीं है, इसका कारण १ समायुष्क समोपपन्नक, २ समायुष्क विषमो-पपन्नक, ३ विषमायुष्कसमोपपन्नकऔर ४ विषमायुष्क विषमोपपन्नक है । ऐसे चार प्रकार के नारक हैं । असुरकुमारों के सम्बन्ध में सभीविचार पहलेकी तरह से है । आहार, कर्म, वर्ण और लेश्याओं में भेद है । स्तनितकुमार और पृथिवीकायमें पहले ही जैसा विचार है । आहार, कर्म, वर्ण, और लेश्याओं में नैरयिकों के साथ उन दोनों का सादृश्य प्रदर्शन । समस्त पृथिवीकायिक जीवों को एकसी पीडा होती है, बाकी

તથા તેમાં સંજ્ઞિભૂતત્વ અને અસંજ્ઞિભૂતત્વ કારણુ. નારક જીવોની ક્રિયાઓ શું સમાન હોય છે ? એવો પ્રશ્ન, નથી હોતી એવો ઉત્તર, અને તેમાં કારણુ સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ, અને મિશ્રદૃષ્ટિરૂપ ક્રિયાવિભાગ છે. નારક જીવોનું આયુષ્ય શું સમાન હોય છે, અને તેઓ બધાં શું સાથે જ ઉત્પન્ન થાય છે ? એવો પ્રશ્ન, તેનો નકારમાં ઉત્તર અને તેનું કારણુ (૧) સમાયુષ્ક સમોપપન્નક. (૨) સમાયુષ્ક વિષમોપપન્નક, (૩) વિષમાયુષ્ક સમોપપન્નક, અને (૪) વિષમા-યુષ્ક વિષમોપપન્નક છે. એ પ્રકારે નારક ચાર પ્રકારના છે. અસુરકુમારોના સંબંધમાં બધો વિચાર પહેલાની જેવો જ છે, આહાર, કર્મ, વર્ણ અને લેશ્યાઓમાં ભેદ છે. સ્તનિતકુમાર અને પૃથિવીકાયમાં પહેલાં જેવો જ વિચાર છે. આહાર, કર્મ, વર્ણ અને લેશ્યાઓના વિષયમાં નૈરયિકોની સાથે તે બન્નેનું સાદૃશ્ય પ્રદર્શન. સમસ્ત પૃથિવીકાયિક જીવોને એક સરખી પીડા થાય છે,

ક્રિયાસુ ભેદઃ । તિર્યશ્ચઃ સંયતાઽસંયતાઃ અસંયતાશ્ચ । મનુષ્યાણાં નૈરયિકસાદ-
શ્યમ્, આહારભેદઃ ક્રિયાભેદશ્ચ । વાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકાઅસુરકુમાર
સદૃશાઃ । તત્ર જ્યોતિષ્કવૈમાનિકાનાં વેદનાભેદઃ । લેશ્યાયુક્ત નૈરયિકાદિ ચતુર્વિં-
શતિ દણ્ડકેષુ પૂર્વવદેવ વિચારઃ । તુલ્યત્વવિશેષત્વયોઃ કથનમ્ । પૂર્વોક્ત વિષયાણાં
સંગ્રહઃ । લેશ્યા કિયતી ? પ્રજ્ઞાપનાયાઃ સાક્ષ્યમ્ । કતિવિધાઃ સંસારસંસ્થાનકાલાઃ ?
ચતુર્વિધાઃ કતિવિધા-નૈરયિક સંસારસંસ્થાનકાલાઃ ।તિ પ્રશ્નઃ । શૂન્યાશૂન્યમિશ્રભેદેન
-ત્રૈવિધ્યપ્રદર્શનમ્ । કતિ પ્રકારાઃ તિર્યક્ સંસારસંસ્થાનકાલા ઇતિ પ્રશ્નઃ । દ્વિ
પ્રકારા ઇત્યુત્તરમ્, અશૂન્યમિશ્રભેદાદિતિ । દેવમનુષ્યૌ નૈરયિકવદેવ । નૈરયિકા-

નૈરયિક જીવોં કી તરહ । તથા-દો ઇન્દ્રિય, તે ઇન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, પંચે-
ન્દ્રિયતિર્યશ્ચોં મેં નારકોં કી સમાનતા, ક્રિયાભેદ । તિર્યશ્ચ સંયતાસંયત
ઔર અસંયત હેં એસા કથન । મનુષ્ય નૈરયિક જૈસે હેં, આહાર ભેદ ક્રિયા-
ભેદ કા કથન । વાનવ્યંતર, જ્યોતિષ્ક વૈમાનિક યે અસુરકુમાર જૈસે હેં ।
જ્યોતિષ્ક વૈમાનિકોં મેં વેદનાભેદ । લેશ્યાયુક્ત નૈરયિક આદિ ચૌવીસ-
દણ્ડક મેં પહેલે જૈસા વિચાર । તુલ્ય વિશેષતા કા કથન । પૂર્વોક્ત-
વિષયોંકા સંગ્રહ । લેશ્યા કિતની ? પ્રજ્ઞાપના કી સાક્ષી । કિતને પ્રકાર
કા સંસાર સંસ્થાનકાલ ? ચાર પ્રકારકા નૈરયિક સંસારસંસ્થાનકાલ
કિતને પ્રકાર કા હૈ ? ત્રીન પ્રકાર કા હૈ-શૂન્ય અશૂન્ય ઔર મિશ્રકાલ ।
તિર્યક્-સંસાર સંસ્થાનકાલ કિતને પ્રકાર કા હૈ-દો પ્રકાર કા હૈ અશૂન્ય મિશ્ર
કે ભેદસે । દેવ, મનુષ્ય, નૈરયિક જૈસે હેં । નૈરયિક જીવોં કે કાલકા અલ્પ

બાકીનું નારકજીવો પ્રમાણે જ. તથા-દ્વીન્દ્રિય, તેર્ધન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, અને
પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં નારકો સાથે સમાનતા, ક્રિયાભેદ, તિર્યંચ, સંયતાસંયત
અને અસંયત છે. એવું કથન મનુષ્ય નૈરયિકો જેવાં છે, આહારભેદ અને
ક્રિયાભેદનું કથન. વાનવ્યંતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક અસુરકુમાર જેવાં છે.
જ્યોતિષ્ક વૈમાનિકોમાં વેદના ભેદ. લેશ્યાયુક્ત નૈરયિક આદિ ચૌવીસ દંડકમાં
પ્રથમની જેમ વિચાર તુલ્યતા અને વિશેષતાનું કથન. એ પૂર્વોક્ત વિષયોના
આ શતકના બીજા ઉદ્દેશકમાં સંગ્રહ થયો છે.

લેશ્યા કેટલી ? પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની સાક્ષી. કેટલા પ્રકારનો સંસાર-સંસ્થાન
કાળ ? તેના ચાર ભેદ. નૈરયિક સંસાર સંસ્થાન કાળ કેટલા પ્રકારનો છે ? ત્રણ
પ્રકારનો છે. શૂન્ય, અશૂન્ય અને મિશ્રકાળ. તિર્યક્ સંસાર સંસ્થાન કાળ
કેટલા પ્રકારનો છે ? અશૂન્ય અને મિશ્રતા ભેદથી બે પ્રકારનો; દેવ મનુષ્ય
નૈરયિક જેવાં છે. નૈરયિક જીવોના કાળનો અલ્પ બહુત્વની દૃષ્ટિએ વિચાર. સર્વ

દીનાં કાલસ્યાલ્પવહુત્વવિચારઃ સર્વેષાં કાલૈરલ્પવહુત્વવક્તવ્યતા । જીવોઽન્તિમ-
ક્રિયયા કર્મનાશયતિ નવેતિ પૂર્વપક્ષઃ । નાશયતિ નવા નાશયતીત્યુત્તરમ્ । પ્રજ્ઞાપ-
નાયાઃ સાક્ષ્યમ્ । અસંયતભવ્યદ્રવ્યદેવઃ અખંડિતસંયમી, અખંડિતસંયમી, અખ-
ંડિતસંયમાસંયમી, અસંજી, તાપસઃ, કાન્દર્પિકઃ, ચરક-
પરિવ્રાજકઃ, કિલ્વિષિકઃ, તિર્યક્, આજીવિકઃ આભિયોગિકઃ, વેપધરઃ, સમ્ય-
ક્ત્વરહિતઃ, ઇમે કસ્મિન્ દેવલોકે ગચ્છન્તીતિ પ્રશ્નઃ । ક્રમેણ એતેષામુત્તરમ્ ।
અસંજ્યાયુષઃ કતિભેદાઃ, ઇતિ પ્રશ્નઃ । ચત્વારો ભેદા ઇત્યુત્તરમ્ । અસંજી જીવઃ
કીદૃશમાયુષ્યં વધ્નાતીતિ પ્રશ્નઃ । ચતુર્વિધમપિ વધ્નાતીત્યુત્તરમ્ । ચતુર્ણામપિ આયુષાં
જઘન્યોત્કૃષ્ટતા વિચારઃ, સર્વેષાં તેપામલ્પવહુત્વવિચારઃ । ઉદ્દેશકસમાપ્તિર્ગૌતમ-
વિહારશ્ચેતિ । એતે વિષયાઃ સંક્ષેપતોઽસ્મિન્નુદ્દેશકે વર્ણયિષ્યન્તે । ઇતિ ।

વહુત્વવિચાર । સમીકા કાલ કી અપેક્ષાસે અલ્પ વહુત્વવિચાર । જીવ અંતિમ
ક્રિય દ્વારા કર્મના નાશ કરતા હૈ યા નહીં ? નાશ કરતા હૈ નહીં થી કરતા હૈ ।
પ્રજ્ઞાપના કી સાક્ષી । અસંયતભવ્યદ્રવ્યદેવ, અખંડિતસંયમી, અખંડિતસંયમી,
અખંડિતસંયમાસંયમી, અસંજી, તાપસ, કાન્દર્પિક, ચરકપરિવ્રાજક, કિલ્વિષક, તિર્યચ, આજીવિક, આભિયોગિક, વેપધર,
સમ્યક્ત્વરહિત યે કિસ દેવલોક સે જાતે હૈં ઇસકા ક્રમશઃ કથન ।
અસંજી કી આયુ કે કિતને ભેદ હૈં ? પ્રશ્ન, ઉત્તર-ચાર ભેદ હૈં । અસંજી
જીવ કૈસી આયુ કો બાંધતા હૈ- ઇસકા ઉત્તર ચારોં પ્રકાર કી આયુ કો
બાંધતા હૈ । ચારોં પ્રકાર કી આયુ કા જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ વિચાર સંબંધી અલ્પ
વહુત્વતા કા વિચાર । ઉદ્દેશક કી સમાપ્તિ-ગૌતમ કા વિહાર । યે સર્વ
વિષય સંક્ષેપ સે ઇસ ઉદ્દેશક સે પ્રતિપાદિત કિયે જાવૈંગે ।

જીવોના કાળનો અલ્પવહુત્વનો અપેક્ષાએ વિચાર. જીવ અન્તિમ ક્રિયા દ્વારા
કર્મનો નાશ કરે છે કે નહીં ? નાશ કરે છે અને નથી પણ કરતો. પ્રજ્ઞાપના
સૂત્રની સાક્ષી. અસંયત ભવ્ય દ્રવ્ય દેવ, અખંડિત સંયમી, અખંડિત સંયમી,
અખંડિત સંયમાસંયમી, અખંડિત સંયમાસંયમી, અસંજી, તાપસ, કાન્દર્પિક,
ચરક પરિવ્રાજક, કિલ્વિષક, તિર્યચ, આજીવિક, આભિયોગિક, વેપધર, અને
સમ્યક્ત્વ રહિત. એ કયા દેવલોકમાં જાય છે તેનું ક્રમશઃ કથન. અસંજીનાં
આયુષ્યના કેટલા ભેદ છે ? એવો પ્રશ્ન અને ચાર ભેદ છે એવો ઉત્તર. અસંજી
જીવ કેટલા પ્રકારનું આયુ બાંધે છે ? એવો પ્રશ્ન અને ચારે પ્રકારનું આયુ
બાંધે છે એવો ઉત્તર. ચારે પ્રકારના આયુનો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ
વિચાર-એટલે કે અલ્પ વહુત્વનો વિચાર. ઉદ્દેશકની સમાપ્તિ. ગૌતમનો વિહાર.
આ સમસ્ત વિષયનું સંક્ષેપમાં આ ઉદ્દેશકમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવશે.

ઉક્તઃ પ્રથમોદ્દેશકઃ, સમ્પ્રતિ ક્રમપ્રાપ્તો દ્વિતીયોદ્દેશઃ પ્રારમ્ભ્યતે, તત્ર—‘ ના સંગતં વિદધ્યા ’—દિતિ નિયમમાશ્રિત્ય પ્રથમદ્વિતીયયોઃ સમ્બન્ધો વક્તવ્યઃ, સ ચેત્થમ્—પ્રથમોદ્દેશકે ચલનાદિધર્મવિશિષ્ટં કર્મકથિતં, તદેવ કર્મેહાપિ નિરૂપ્યમાણં ભવતીતિ ઉભયત્રાપિ કર્મણ એવ નિરૂપણાદ્ ભવતિ એકકાર્યકારિત્વરૂપઃ સમ્બન્ધઃ, પ્રથમસ્યોદ્દેશકસ્ય યત્ કાર્યં તદેવ દ્વિતીયોદ્દેશકેનાપિ ક્રિયતે ઇતિ એક કાર્યકારિત્વરૂપઃ સમ્બન્ધોઽત્ર વિદ્યતે ઇતિ । તથા—

“ રાયગિહ ચલણ દુક્ખે કંઠપઓસેય, પગઈ પુઢવીઓ ।
જાવંતે નેરઈણ વાલે, ગુરુણ ય ચલણાઓ ॥ ”

અત્ર શતકસ્યાદૌ કથિતાયામેતસ્યામુદ્દેશકાર્થસંગ્રહગાથાયાં ‘ દુક્ખે -ત્તિ’ દુઃખમિતિ દ્વિતીયં દ્વારં યદુક્તં તદેવ દુઃખમત્ર દ્વિતીયોદ્દેશકે-નિરૂપ્યતે । એતસ્ય કથનસ્ય પ્રક્રમાર્થે પૂર્વોક્તમેવ સૂત્રં સ્મારયન્નાહ—“ રાયગિહે નયરે ” ઇત્યાદિ ।

પ્રથમ ઉદ્દેશક કહ દિયા-અવ ક્રમપ્રાપ્ત દ્વિતીય ઉદ્દેશક પ્રારંભ હોતા હૈ । “ નાસંગતં વિદધ્યાત્ ” હસી નિયમકે અનુસાર પ્રથમ ઓર દ્વિતીય ઉદ્દેશક કા સંબંધ હસ પ્રકાર સે હૈ-પ્રથમ ઉદ્દેશક મેં ચલનાદિ ધર્મવિશિષ્ટ કર્મ કા નિરૂપણ કિયા ગયા હૈ ઓર હસ દ્વિતીય ઉદ્દેશક મેં મી ડસી કર્મ કા નિરૂપણ કિયા જાવેગા । હસતરહ ડોનોં જગહ એક કર્મ કે નિરૂપણ હોને સે એકકાર્યકારિત્વરૂપ સંબંધ હૈ યહ સમજાયા હૈ । ક્યોંકિ પ્રથમ ઉદ્દેશક કા જો કાર્ય હૈ વહી કાર્ય દ્વિતીય ઉદ્દેશકમેં નિરૂપણ કિયા જા રહા હૈ-હસતરહ હન ડોનોં મેં એકકાર્યકારિત્વરૂપ સંબંધ વનતા હૈ । યહાં શતકકે આદિ મેં કહી હુઈ ‘ રાયગિહચલણદુક્ખે ’ ઇત્યાદિ, હસ ઉદ્દેશકાર્થસંગ્રહ ગાથા મેં જો દ્વિતીય દ્વાર દુઃખ કહાં ગયા હૈ વહી દ્વિતીય દ્વારરૂપ દુઃખ હસ દ્વિતીય ઉદ્દેશક મેં નિરૂપિત કિયા જા રહા હૈ ।

પહેલા ઉદ્દેશકનું નિરૂપણ થઈ ગયું. હવે ક્રમપ્રાપ્ત બીજા ઉદ્દેશકનું નિરૂપણ શરૂ થાય છે, “ ના ગતં વિદધ્યાત્ ” આ નિયમાનુસાર પ્રથમ અને દ્વિતીય ઉદ્દેશકનો સંબંધ આ પ્રમાણે છે—પહેલા ઉદ્દેશકમાં ચલનાદિ ધર્મવિશિષ્ટ કર્મનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે, અને આ બીજા ઉદ્દેશકમાં પણ એજ કર્મનું નિરૂપણ કરવામાં આવશે. આ રીતે બંને જગ્યાએ એક કર્મનું નિરૂપણ હોવાથી એક કાર્યકારિત્વરૂપ સંબંધ છે એ સમજાવ્યું છે. કારણ કે, પ્રથમ ઉદ્દેશકનું જે કાર્ય છે એજ કાર્યનું દ્વિતીય ઉદ્દેશકમાં પણ નિરૂપણ કરાઈ રહ્યું છે—આ રીતે તે બંનેમાં એક કાર્યકારિત્વરૂપ સંબંધ ઘટાવી શકાય છે.

અહીં શતકની શરુઆતમાં કહેલી “ રાયગિહ ચલણદુક્ખે ” ઇત્યાદિ. આ ઉદ્દેશકાર્થ સંગ્રહ ગાથામાં જે દ્વિતીય દ્વાર દુઃખરૂપ કહેવામાં આવ્યું છે,

માયુષ્કં વેદયતિ । ગૌતમ ! અસ્ત્યેકં વેદયતિ અસ્ત્યેકં નો વેદયતિ, યથા દુઃસ્વેન દ્વૌ દણ્ડકૌ એકત્વ પૃથક્ત્વવન્તૌ એકત્વેન યાવદ્વૈમાનિકાઃ પૃથક્ત્વેનાપિ તથૈવ ॥

કિસી એક કર્મકા વેદન નહીં કરતા હૈ । (એવં ચત્વીસ દંડેણં જાવ વેમાણિ) હસી તરહ સે ચૌવીસદણ્ડક મેં વૈમાનિક તક જાનનાં ચાહિયે । અવ બહુવચન કી અપેક્ષાસે પૂછતે હૈં (જીવાં ણં મંતે ! સયંકડં દુઃસ્વં વેદેતિ ?) હે ભદન્ત ! સમસ્ત જીવ સ્વયંકૃત દુઃસ્વ કા વેદન કરતે હૈં કયા ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (અત્યેગઈયં વેદેતિ અત્યેગઈયં નો વેદેતિ) સમસ્ત જીવ કિસી એક દુઃસ્વ કા વેદન કરતે હૈં ઓર એક દુઃસ્વકાં વેદન નહીં કરતે હૈં । (સેકેણદ્વેણં ગોયમા !) હે ભદન્ત ! આપેં એસાં કિસ કારણ સે કહતે હૈં ? હે ગૌતમ ! (ડદિણં વેદેતિ નો અનુદિણં વેદેતિ) ડદિણં દુઃસ્વ કો વે વેદતે હૈં ઓર અનુદિણં દુઃસ્વ કો વે નહીં વેદતે હૈં । (સે તેણદ્વેણં-એવં જાવ વેમાણિયા) હસીલિયે મેં એસાં કહતાં હૂં કિ સમસ્ત જીવ કિસી સ્વયંકૃતદુઃસ્વકર્મ કા વેદન કરતે હૈં ઓર કિસી સ્વયંકૃત દુઃસ્વ કર્મ કા વેદન નહીં કરતે હૈં । હસી તરહ સે ચૌવીસ દણ્ડક મેં વૈમાનિક દેવોતક જાનનાં ચાહિયે । (જીવે ણં મંતે ! સયંકડં આઝયં વેણઈ) હે ભદન્ત ! જીવ સ્વયંકૃત આયુ કર્મ કા વેદન કરતાં હૈં યા નહીં કરતાં હૈં ? (ગોયમા અત્યેગઈયં વેણઈ અત્યેગઈયં નો વેણઈ) હે ગૌતમ ! એક જીવ કિસી આયુ કર્મકા વેદન કરતાં હૈં ઓર કિસી

(એવં ચત્વીસ દંડેણં જાવ વેમાણિ) ચૌવીસ દંડકાં વૈમાનિકાં સુધીં આ પ્રમાણે જ સમજવું. હવે બહુવચનની અપેક્ષાએ પૂછે છે—(જીવાણં મંતે ! સયંકડં દુઃસ્વં વેદેતિ ?) હે ભદન્ત ! સમસ્ત જીવો શું સ્વયંકૃત દુઃખનું વેદન કરે છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (અત્યેગઈયં વેદેતિ અત્યેગઈયં નો વેદેતિ) જીવો કેટલાક દુઃખકર્મનું વેદન કરે છે અને કેટલાકનું વેદન કરતા નથી. (સે કેણ દ્વેણં) હે ભદન્ત ! આપ જોવું શા કારણે કહે છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (ડદિણં વેદેતિ નો અનુદિણં વેદેતિ) તેઓ ઉદીર્ણ દુઃખનું વેદન કરે છે, અનુદીર્ણ દુઃખનું વેદન કરતા નથી. (સે તેણદ્વેણં-એવં જાવ વેમાણિયા) તેથી હું કહું છું કે જીવો કેટલાક દુઃખકર્મનું વેદન કરે છે અને કેટલાક દુઃખકર્મનું વેદન કરતા નથી. ચૌવીસ દંડકાં વૈમાનિક દેવો સુધીં આ પ્રમાણે જ સમજવું. (જીવે ણં મંતે ! સયંકડં આઝયં વેણઈ) હે ભદન્ત ! જીવ સ્વયંકૃત આયુકર્મનું વેદન કરે છે કે નથી કરતો ? (ગોયમા અત્યેગઈયં વેણઈ અત્યેગઈયં નો વેણઈ) હે ગૌતમ ! જીવ કોઈ આયુકર્મનું વેદન કરે છે

ટીકા—‘રાયગિહે નયરે’ રાજગૃહે નગરે, इति वाक्येन प्रथमोद्देशकस्य ‘तेणं कालेणं’ इत्यादि चतुर्थं सूत्रं विलोकनीयम् । ‘समोसरणं’ समवसरणम्, अनेन पदेन प्रथमोद्देशकस्य पञ्चमं सूत्रं स्मरणीयम् । ‘परिसा निग्गया’ परिषत् निर्गता, अनेन पदेन प्रथमोद्देशकस्य षष्ठं सूत्रं चिन्तनीयम् । ‘जाव एवं वयासी’ यावत् एवमवादीत्—अत्र यावच्छब्देन “तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेह्णे अन्तेवासी इंदभूर्इ नामं अणगारे इत्यादि सप्तमसूत्रादारभ्या आयु कर्मका वेदन नहीं करता है । (जहादुक्खेणं दो दंडगा तहा आउएणं दो दंडगा एगत्तपुहत्तिया) इस तरह “एगत्तपुहत्तिया” एकवचन और बहुवचन को आश्रय करके जैसे दुःख कर्म के संबंध में दो दण्डक कहे गये हैं वैमानिक देवोंतक उसीप्रकार एकवचन और बहुवचन वाले दो दंडक आयुकर्म के विषय में भी कहना चाहिये । (एगत्तेणं जाव वेमाणिया, पुहुत्तेणं वि तहेव) एकवचन से यावत् वैमानिकतक और बहुवचन से भी वैमानिकतक ये दंडक कहना चाहिये ।

टीकार्थ—“रायगिहे नयरे” इस वाक्य से प्रथमोद्देशकका “तेणं कालेणं तेणं समएणं” इत्यादि चौथा सूत्र देखना चाहिये । “समोसरणं” इस पद से प्रथमोद्देशक का पाँचवा सूत्र देखना चाहिये । “परिसा निग्गया” इस पदसे प्रथमोद्देशकका छठा सूत्र चिन्तन करना चाहिये । “जाव एवं वयासी” यहाँ “यावत्” शब्दसे “तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेह्णे अन्तेवासी इंदभूर्इ अण-

અને કોઈકનું વેદન કરતો નથી. (જહા દુક્ખેણં દો દંડગા તહા આઉણં દો દંડગા એગત્તપુહત્તિયા) આ રીતે એક વચન અને બહુવચનનો આશ્રય લઈને દુઃખકર્મના વિષયમાં વૈમાનિક દેવો સુધીને લાગુ પડતાં જેમ બે દંડકો કહ્યા છે, એવા જ પ્રકારના એકવચન અને બહુવચનવાળા બે દંડકો આયુકર્મના વિષયમાં પણ કહેવા લેઈએ. (એગત્તેણં જાવ વેમાણિયા, પુહુત્તેણં વિ તહેવ) એકવચનમાં વૈમાનિકો સુધી અને બહુવચનમાં પણ વૈમાનિકો સુધી એ દંડક કહેવા લેઈએ

ટીકાર્થ—“રાયગિહે નયરે” આ વાક્યથી પ્રથમ ઉદ્દેશકનું “તેણં કાલેણં તેણં સમણં” ઇત્યાદિ ચોથું સૂત્ર લેઈ લેઈએ. “સમોસરણં” આ પદથી શરૂ થતું પહેલા ઉદ્દેશકનું પાંચમું સૂત્ર લેઈ લેઈએ. “પરિસ્સા નિગ્ગયા” આ પદથી શરૂ થતાં પહેલા ઉદ્દેશકના છઠ્ઠા સૂત્રનો વિચાર કરવો લેઈએ. “જાવ એવંવયાસી” અહીં “યાવત્” પદ દ્વારા “તેણં કાલેણં તેણં સમણં સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સજેહ્ણે અન્તેવાસી ઇન્દભૂર્इ અણગારે” ઇત્યાદિ સાતમા સૂત્રમાં

ષ્ટમ-સૂત્રગતં “ વિણણં પંજલિહરે પજ્જુવાસમાણે ” इत्यन्तं संग्राहम् । ‘ एवं वयासी ’ एवमवादीत्-गौतमस्वामी विनयेन प्राञ्जलिपुटः पर्युपासीनः सन् एवम्= वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्=प्रोक्तवान् । किमवादीत् ? इत्याह-‘ जीवे णं भंते ’ इत्यादि । ‘ जीवे णं भंते ’ जीवः खलु भदन्त । ‘ सयंकडं दुक्खं ’ स्वयं कृतं दुःखम्, स्वात्मना समुपार्जितं कर्म ‘ वेएइ ’ वेदयति=वेदनाविषयीकरोति,

गारे ” इत्यादि सातवें सूत्र से लेकर अष्टम सूत्रगत जो “ विणएणं पंजलिहरे पज्जुवासमाणे ” यहाँ तक का पाठ है वह ग्रहण किया गया है ऐसा जानना चाहिये । गौतमस्वामी विनय से दोनों हाथ जोड़कर पर्युपासना (सेवा) करते हुए इस प्रकार वक्ष्यमाणरूप से बोले क्या बोले सो ही कहा जाता है । “ जीवे णं भंते ! इत्यादि - हे भदन्त ! जीव स्वयंकृत दुःख का वेदन करता है क्या ? अर्थात् जीव अपने द्वारा उपार्जित कर्म को भोगता है क्या ? ऐसा इस प्रश्न का भाव है । यहाँ दुःख शब्द से दुःख का कारण भूत कर्म लिया गया है । सांसारिक सुख और दुःख का कारणरूप कर्म है - और वह जीव के द्वारा क्या वेदना का विषय होता है ? ऐसा यह प्रश्न काकु से जाना जाता है । तब भगवान् ने इस प्रकार का उत्तर इस प्रकार से दिया कि हे गौतम ! जीव किसी स्वयंकृत कर्म का वेदन करता है और किसी कर्म का वेदन नहीं भी करता है । पुनः इस पर गौतम ने प्रश्न किया कि हे भदन्त ! आप ऐसा क्यों किस कारण से कहते हैं कि जीव किसी स्वयंकृत कर्म

આવતા પાઠથી લઈને આઠમા સૂત્રમાં આવતો “ વિણણં પંજલિહરે પજ્જુવાસમાણે ” સુધીનો પાઠ શ્રદ્ધા કરવામાં આવ્યો છે એમ સમજવું જોઈએ. ગૌતમ સ્વામી વિનયથી બંને હાથ જોડીને અને પર્યુપાસના કરીને નીચે પ્રમાણે બોલ્યા—

“ जीवेणं भंते ! ” इत्यादि । हे भदन्त ? एव स्वयंकृत दुःखं वेदन करे छ भरे ? એટલે કે એવ પોતે ઉપાર્જિત કરેલાં કર્મોને ભોગવે છે કે નહીં, એવો આ પ્રશ્નોનો ભાવાર્થ છે. અહીં ‘ દુઃખ ’ શબ્દ દ્વારા દુઃખના કારણરૂપ કર્મને લેવામાં આવ્યું છે. સાંસારિક સુખ અને દુઃખના કારણરૂપ કર્મ હોય છે—અને શું તે એવ દ્વારા વેદવામાં આવે છે ? ત્યારે ભગવાને તે પ્રશ્નોનો આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો છે—“ હે ગૌતમ ! કોઈક એવ સ્વયંકૃત કર્મનું વેદન કરે છે અને કોઈક એવ કર્મનું વેદન કરતો નથી. ” ત્યારે ગૌતમસ્વામી ભગવાન મહાવીરસ્વામીને પૂછે છે કે હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઈક એવ સ્વયંકૃત કર્મનું વેદન કરે છે અને કોઈક એવ

અત્ર દુઃસ્વશબ્દેન દુઃસ્વકારણં કર્મ ગૃહ્યતે । સાંસારિકસુખદુઃખયોઃ
કર્મજીવેન વેદ્યતે કિમ્ ? इत्याकारकः प्रश्नः काक्वाऽवगम्यते । भग
'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'અત્યેગઈયં' અસ્ત્યેકકં કમપિ કર્મવિશેષ
વેદયતિ 'અત્યેગઈયં નો વેણ્' અસ્ત્યેકકં નો વેદયતિ, કમપિ કર્મવિશે
વેદયતિ । ગૌતમઃ પ્રાહ- 'સે કેણદ્દેણં ભંતે' હે ભદન્ત ! તત્કેનાર્થેન=
ણેન 'એવં વુચ્ચઈ' એવમુચ્યતે 'અત્યેગઈયં વેણ્' અસ્ત્યેકકં વેદયતિ
વેદયતિ 'અત્યેગઈયં નો વેણ્' અસ્ત્યેકકં નો વેદયતીતિ । ભગ
'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'ઉદિણ્ણં વેણ્' ઉદીર્ણં વેદયતિ, ઉદીર્ણમ્=ઉદય
પ્રવિષ્ટં ભોગાય પ્રાપ્તમિત્યર્થઃ કર્મવેદયતિ 'અણુદિણ્ણં' અનુદીર્ણં 'નો

કા વેદન કરતા હૈ और किसी स्वयंकृत कर्म का वेदन नहीं व
तव प्रभुने कहा-हे गौतम ! जो कर्म उदयावलिकामें प्रविष्ट हो
भोगके लिये प्राप्त हो चुका है वह उदीर्ण कर्म है इस उदीर्ण का
वेदन करता है और जो अनुदीर्ण है उसका वेदन नहीं
तात्पर्य यह है कि उदय में जो कर्म आता है जीव उसी का वे
है क्योंकि वही वेदन के योग्य होता है । जो कर्म उदय में न
उसका जीव वेदन नहीं करता । यही बात 'अणुदिण्णं नो वेण्
द्वारा प्रकट की गई है । दूसरी बात यह भी है कि कर्म बंधाव
तुरत ही उदयमें आ जाता हो ऐसी एकान्त बात नहीं है । अर्थात्
किये बाद ही उदयमें नहीं आता-किन्तु जिन कर्मों का जीवने
है उन में से कोई एक कर्म ही जो उस समय अवश्य वेदन

સ્વયંકૃત કર્મતું વેદન કરતો નથી ? ત્યારે પ્રભુએ તેમને જવાબ આ
હે ગૌતમ ! જે કર્મ ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશ કરી ચૂકયું છે તેનું ક
માટે પ્રાપ્ત થઈ ચૂકયું છે, તે કર્મને “ ઉદીર્ણકર્મ ” કહે છે. તે ઉ
જીવ વેદન કરે છે. અને જે અનુદીર્ણકર્મ હોય છે તેનું વેદન ક
કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, જે કર્મ ઉદયમાં આવે છે તેનું જ વેદન
છે, કારણ કે તે કર્મ જ વેદનને યોગ્ય હોય છે. જે કર્મ ઉદયમાં અ
તેનું વેદન જીવ કરતો નથી. એજ વાત “ અણુદિણ્ણં નો વેણ્ ”
દ્વારા બતાવવામાં આવી છે. વળી બીજી એ વાત પણ ધ્યાનમાં લેવ
કે, બંધાવસ્થા પછી તુરત જ કર્મ ઉદયમાં આવી જતું નથી.
કર્મનો બંધ બાંધ્યા પછી તુરત જ કર્મ ઉદયમાં આવતું નથી
કર્મનો બંધ જીવે બાંધ્યો હોય તે કર્મમાંનું કોઈ એક જ કર્મ
સમયે અવશ્ય વેદનને યોગ્ય હોય છે તે પોતાના અબાધકાળ બા

વેદયતિ, અનુદિતસ્ય કર્મણો વેદનાયા અસંભવાત્ । અપિ ચ કર્મવન્ધનાનન્તરમેવ કર્મ નોદેતિ અતો યત્કર્માવશ્યમેવ વેદયિતું યોગ્યં તદપ્યેકં કર્મ વેદયતિ, એકં ન વેદયતીતિ વ્યવહિયતે । અથ ચ કૃતં કર્મવેદનમન્તરેણ ન શામ્યતિ, તદુક્તમ્—
 “કઢાણ કસ્માણ ણ મોક્ષ અત્થિ” કૃતાનાં કર્મણાં મોક્ષો નાસ્તિ, યત્કર્મકૃતં તસ્ય ભોગમન્તરેણ વિનાશો ન ભવતિ । અન્યત્રાપ્યુક્તમ્—

“નાશુક્તં ક્ષીયતે કર્મ, કલ્પકોટિશતૈરપિ ।

અવશ્યમેવ ભોક્તવ્યં, કૃતં કર્મ શુભાશુભમ્ ॥ ૧ ॥” ઇતિ ।

ન વા તત્કર્મકર્તારં પરિત્યજ્ય કદાચિદપ્યન્યત્ર ગચ્છતિ । તથોક્તમ્—

હોતા હૈ વહ અપને આવાધાકાલ કે બાદ ઉદય મેં આતા હૈ । उसी कर्म का वेदन जीव करता है । दूसरे का नहीं ऐसा व्यवहार होता है । इसी लिये ऐसा कहा है कि किसी एक कर्म का जीव वेदन करता है और किसी एक का वेदन नहीं करता है । जो कृतकर्म है वह बिना वेदन के शांत नहीं होता—अर्थात् छूटता नहीं है । सो ही कहा है “कडाण कस्माण ण मोक्ख अत्थि” कृतकर्मों का मोक्ष नहीं होता है । अर्थात् जो कर्म किया है उसका भोगे बिना नाश नहीं होता है । दूसरी जगह भी यही बात कही है—

“નાશુક્તં ક્ષીયતે કર્મ, કલ્પકોટિ શતૈરપિ ।

અવશ્યમેવ ભોક્તવ્યં, કૃતં કર્મશુભાશુભમ્ ॥” ૧ ॥

બિના ફલ ભોગે કર્મ નષ્ટ નહીં હોતે ત્રાહે સૈકડોં કરોડ કલ્પ કાલ મી વ્યતીત હો જાવે । કૃત જો શુભ ઓર અશુભ કર્મ હૈં વે જીવ કો

આવે છે. અને એજ કર્મનું જીવ વેદન કરે છે, અન્યનું નહીં એમ કહેવાય છે. તે કારણ એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે કોઈ એક કર્મનું જીવ વેદન કરે છે અને કોઈ એક કર્મનું વેદન કરતો નથી. કરેલાં કર્મો વેદન કર્યા વિના શાંત પડતાં નથી. એટલે કે છૂટતાં નથી. “કઢાણ કસ્માણ ણ મોક્ષ અત્થિ” એ વાત જ આ સૂત્રમાં કહી છે—“કૃતકર્મિણો મોક્ષ થતો નથી.” એટલે કે જે કર્મો બાંધવામાં આવ્યાં છે તેનો ઉપભોગ કર્યા વિના તે કર્મોનો નાશ થતો નથી. બીજે સ્થાને પણ એજ વાત કહી છે—

“નાશુક્તં ક્ષીયતે કર્મ, કલ્પકોટિશતૈરપિ ।

અવશ્યમેવ ભોક્તવ્યં, કૃતં કર્મશુભાશુભમ્ ॥ ૧ ॥

સેંકડો કરોડ કલ્પકાળ વ્યતીત થવા છતાં પણ ફલ ભોગવ્યા વિના કર્મોનો નાશ થતો નથી. જીવે કરેલાં શુભ અને અશુભકર્મો (એટલે કે તે

“યથા ધેનુસહસ્રેષુ વત્સો ગચ્છતિ માતરમ્ ।

એવમાત્મકૃતં કર્મ, માનવઃ પ્રતિપદ્યતે ॥ ૧ ॥” ઇતિ ।

અતઃ કર્મણાં ભોગેન વિનાશાય કેવલિસમુદ્ધાતકરણમપિ શાસ્ત્રપ્રતિપાદિતં સંગચ્છતે । ‘સે તેણદ્વેણ’ તત્ તેનાર્થેન યતઃ ઉદયપ્રાપ્તસ્યૈવ કર્મણો વેદનં ભવતિ, અતઃ ‘એવં વુચ્ચઈ’ એવમુચ્યતે ‘અત્યેગઈયં વેણઈ’ અસ્ત્યેકકં વેદયતિ, ‘અત્યે-
અવશ્ય હી ભોગના પડતા હૈ । કર્તાં કો છોડકર કમીં મી કર્મ અન્યત્ર નહીં જાતા । જૈસે કહા હૈ કિ—

“યથા ધેનુ સહસ્રેષુ વત્સો ગચ્છતિ માતરમ્ ।

એવમાત્મકૃતં કર્મ, માનવઃ પ્રતિપદ્યતે ॥ ૨ ॥”

હજારોં ગાયોં કે વીચ મેં મી બછડા અપની માતા કે પાસ જાતા હૈ ઉસી પ્રકાર કર્તાં મનુષ્ય કે પાસ હી આત્મકૃતકર્મ જાતા હૈ, અર્થાત્ આત્મકૃત-કર્મ ઉસે અપના ફલ અવશ્ય દેતા હૈ । કેવલી ભગવાન જો કેવલિસમુદ્ધાત કરતે હૈં એસા કરને કા પ્રયોજન યહી હોતા હૈ કિ ઉસમેં અવશિષ્ટ કર્મોં કી સ્થિતિ કો આયુકર્મ કી સ્થિતિ કે વરાબર કિયા જાતા હૈ ઓર જો કુછ ભોગ વાકી રહતા હૈ વહ ભોગકર ઉન કર્મોંકો નષ્ટ કર દિયા જાતા હૈ । ઇસ તરહ શાસ્ત્રપ્રતિપાદિત કેવલિ-સમુદ્ધાત મી ભોગ દ્વારા કર્મોં કે વિનાશ કે લિયે હી કિયા જાતા હૈ । અતઃ યહ નિશ્ચિત હૈ કિ વિના ભોગ કર્મોં કા નાશ નહીં હોતા । ભોગના યહી કર્મ કી ઉદયાવસ્થા હૈ । ઇસી કારણ એસા કહા

કર્મેના વિપાક) જીવે અવશ્ય ભોગવવા જ પડે છે. કર્તાને છોડીને કર્મ કદી પણ અન્ય સ્થાને જતું નથી.

કહું પણ છે કે—“યથા ધેનુસહસ્રેષુ, વત્સો ગચ્છતિ માતરમ્ ।

એવમાત્મકૃતં કર્મ, માનવઃ પ્રતિપદ્યતે ॥ ૨ ॥”

જેવી રીતે હજારો ગાયોના સમૂહમાં પણ વાછરડું તેની માતા પાસે જાય છે એવી જ રીતે કર્મ કરનાર મનુષ્યની પાસે જ આત્મકૃત કર્મ જાય છે. એટલે કે આત્મકૃતકર્મ તેને અવશ્ય પોતાનું ફળ આપે છે. કેવલી ભગવાન જે કેવલી-સમુદ્ધાત કરે છે તે કરવાનું પ્રયોજન એજ હોય છે કે એ સમુદ્ધાતમાં બાકીના કર્મોની સ્થિતિને આયુકર્મની સ્થિતિ બરાબર કરવામાં આવે છે અને જેટલો ભોગ બાકી રહ્યો હોય છે તેટલો ભોગવીને તે કર્મેના નાશ કરવામાં આવે છે. આ રીતે શાસ્ત્ર પ્રતિપાદિત કેવલીસમુદ્ધાત પણ ભોગ દ્વારા કર્મનો વિનાશ કરવાને માટે જ કરાય છે, તેથી એ વાત નિશ્ચિત છે કે ભોગવ્યા વિના કર્મેના નાશ થતો નથી. ભોગવવું એજ કર્મની ઉદયાવસ્થા છે. તે

ગઈયં નો વેણ્ડ ' અસ્ત્યેક્કં નો વેદયતિ, અયમેકજીવમાશ્રિત્ય દણ્ડકઃ પ્રોક્તઃ ।
 ' એવં ચઉઁવીસ દંડણં જાવ વેમાણિ ' એવં ચતુર્વિંશતિદણ્ડકેન યાવદ્વૈમાનિકઃ
 એવમ્=અનેન પ્રકારેણ = એકજીવાશ્રયણેન ચતુર્વિંશતિદણ્ડકેન નૈરયિકાદારમ્ય
 વૈમાનિકપર્યન્તં વાચ્યમ્ । સ ચૈવમ્—" નેરહ્યાણં મંતે સયંકડં " ઇત્યાદિ, એવ-

ગયા છે કે કોઈ એક આત્મા જિન કર્મોં કા બંધ કરતા છે વહ ઉન સબ કર્મોંકો ઉસી સમય નહીં ભોગતા કિન્તુ જો કર્મ અપને અબાધાકાલ કે વાદ ઉદય મેં પ્રાપ્ત હોતા છે ઉસી એક કર્મ કો ઉસ સમય ભોગતા છે । વાકી કે કર્મોં કો ભિન્ન ૨ કાલ મેં અપને ઉદયાનુસાર ભોગતા રહતા છે । યહાં જો એસા કહા છે કે કિસી એક કર્મ કો ભોગતા છે ઓર કિસી-એક કો નહીં ભી ભોગતા છે, ઉસકા તાત્પર્ય યહી છે કે ઉસ જીવ ને એક સમય મેં કર્મ તો અનેક બાંધે હેં પર ઉનમેં સે જો કર્મ ઉદય મેં આણ્ગા ઉસી કર્મ કો ભોગેગા, ઉન સબ બાંધે હુએ કર્મ કો ઉસ સમય મેં ઉદય મેં આયે હુએ ઉસ કર્મ કે સાથ નહીં ભોગેગા । અતઃ કિસી એક કર્મ કા ભોગ કરતા છે ઓર કિસી એક કર્મ કા ભોગ નહીં ભી કરતા છે । યહ દંડક એક જીવ કે આશ્રય સે કહા છે । હસી પ્રકાર એક નૈર-યિક જીવ કા આશ્રય કરકે નૈરયિક સંબંધી એક વચન વાલા દંડક જાનના ચાહિયે । હસ તરહ વૈમાનિક દેવતક ચૌવીસ દણ્ડક એક વચન વાલે બના લેને ચાહિયે । યહી વાત " નેરહ્યાણં મંતે ! સયંકડં ઇત્યાદિ "

કારણે જ એવું કહું છે કે કોઈક જીવ ને કર્મોના બંધ બાંધે છે તે સમસ્ત કર્મો એજ સમયે ભોગવતો નથી પણ ને કર્મ તેના અબાધકાળ પછી ઉદયમાં આવ્યું હોય છે તે જ એક કર્મને તે સમયે ભોગવે છે બાકીના કર્મોને જુદા જુદા કાળે તેમના ઉદયાનુસાર ભોગવતો રહે છે. અહીં ને એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે કોઈ એક કર્મને ભોગવે છે અને કોઈ એકને ભોગવતો નથી તે કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-તે જીવે એક સમયમાં કર્મ તો અનેક બાંધેલ છે પણ તેમાંથી ને કર્મ ઉદયમાં આવી જાય છે એજ કર્મને જીવ ભોગવે છે, પણ ઉદયમાં આવેલા તે એક કર્મની સાથે સાથે જ બાંધેલાં બીજાં કર્મોને તે સમયે જ ભોગવશે નહીં. તેથી કોઈ એક કર્મનો ભોગ કરે છે અને કોઈ એક કર્મનો ભોગ કરતો નથી. આ દંડક એક જીવની અપેક્ષાએ કહેલ છે. એજ પ્રમાણે એક નારક જીવનો આશ્રય લઈને નૈરયિક સંબંધી એકવચનવાળું દંડક સમજવું આ રીતે વૈમાનિક દેવો સુધીના ચોવીસ દંડક એકવચનવાળાં બનાવી લેવાં જોઈએ, એજ વાત " નેરહ્યાણં મંતે ! સયંકડં ઇત્યાદિ " પદ દ્વારા બતાવવામાં

મેકત્વેન દણ્ડકઃ સ્યાત્ । અથ બહુવચનમાશ્રિત્ય જીવસૂત્રમાહ—‘ જીવા ણં મંતે ’
 ઇત્યાદિ । ‘ જીવા ણં મંતે ’ જીવાઃ સ્વલુ હે મદન્ત ! ‘ સયંકઙ્કં દુઃખં વેદેતિ ’
 સ્વયં કૃતં દુઃખં વેદયન્તિ કિમ્ ? ઉત્તરમાહ—‘ ગોયમા ! અત્યેગઇયં વેદેતિ અત્યે-
 ગઇયં નો વેદેતિ ’ હે ગૌતમ ! અત્યેકકં વેદયન્તિ અસ્ત્યેકકં નો વેદયન્તિ । અત્ર
 કારણં પૃચ્છતિ—‘ સે કેણદ્દેણં ? ’ તત્કેનાર્યેન—કેન કારણેન પૂર્વોક્તમુચ્યતે ?
 ભગવાનાહ—‘ ગોયમા ’ હે ગૌતમ ! ‘ ઉદિણં વેદેતિ નો અનુદિણં વેદેતિ ’ ઉદીર્ણં
 વેદયન્તિ નો અનુદીર્ણં વેદયન્તિ, ‘ સે તેણદ્દેણં ’ તત્તેનાર્યેન=તેન—કારણેન પૂર્વોક્ત-
 મુચ્યતે । તત્સર્વં સૂત્રમેકવચનસૂત્રવદ્ વ્યાખ્યેયમ્ । એવં અનેન પ્રકારેણ એકત્વ-
 વહુત્વાશ્રયેણ ‘ જાય વેમાણિયા ’—યાવદ્ વૈમાનિકાઃ નૈરયિકાદારમ્ય વૈમાનિક
 પર્યન્તં વાચ્યમ્ । નનુ—એકવચનપ્રશ્નેન ચોડ્યોડ્યગમ્યતે સ એવાર્થો બહુવચનપ્રશ્ને-
 નાપિ જ્ઞાયતે તદા બહુવચનપ્રશ્નઃ કિમર્થઃ ? ઇતિ ચેન્ન, અભિપ્રાયાનવવોધાત્,

પદ સે સૂચિત કી ગઈ હૈ । અથ બહુવચન કો આશ્રય કરકે “ જીવાણં
 મંતે ! ” ઇત્યાદિસૂત્ર સૂત્રકાર કહતે હૈ—હે મદન્ત ! “ જીવા ણં સયંકઙ્કં
 દુઃખં વેદેતિ ” અનેક જીવ સ્વયંકૃત દુઃખ કર્મ કા વેદન કરતે હૈ ? હાં
 કિતનેક જીવ કિસી એક કર્મકા વેદન કરતે હૈ ઓર કિતનેક જીવ નહીં
 મી કરતે હૈ । ઇસકા ક્યા કારણ હૈ ? તો ઇસકા ઉત્તર પ્રશ્નને ચોં દિયા—
 કિ જીવ ઉદીર્ણ-કર્મકા વેદન કરતે હૈ ઓર અનુદીર્ણ કર્મકા વેદન
 નહીં કરતે હૈ । ઇસ તરહ સે એક વચન ઓર બહુવચન કે આશ્રય સે
 નૈરયિક જીવોં સે લેકર વૈમાનિક-દેવોં તક સમજના ચાહિયે ।

શંકા—એક વચન સંબંધી પ્રશ્નસે જો અર્થ જ્ઞાત હોતા હૈ વહી અર્થ—
 બહુવચન વાલે પ્રશ્ન સે મી જ્ઞાત હો જાતા હૈ તથા બહુવચનસંબંધી પ્રશ્ન
 યહાં કિસલિયે રચા ગયા હૈ ?

આવી છે. હવે બહુવચનનો આશ્રય લઈને “ જીવાણં મંતે ! ” ઇત્યાદિ સૂત્રોનું
 સૂત્રકાર કથન કરે છે—“ જીવાણં મંતે ! સયંકઙ્કં દુઃખં વેદેતિ ” હે પૂન્ય !
 અનેક જીવો સ્વયંકૃત દુઃખકર્મનું વેદન નરે છે કે નહીં ? હા, કેટલાક જીવો
 કોઈ એક કર્મનું વેદન કરે છે અને કેટલાક જીવો તેનું વેદન નથી પણ કરતાં. તેનું
 કારણ બતાવવાનું કહેવામાં આવતાં ભગવાન મહાવીરે કહ્યું કે—તેઓ ઉદીર્ણ
 કર્મનું વેદન કરે છે, પણ અનુદીર્ણ કર્મનું વેદન કરતાં નથી. આ પ્રમાણે જ
 એકવચન અને બહુવચનનો આશ્રય લઈને વૈમાનિકદેવો સુધી સમજવું.

શંકા—એક વચનવાળા પ્રશ્નથી જે અર્થનો ખોધ થાય છે એજ ખોધ
 બહુવચનવાળા પ્રશ્નથી પણ થાય છે. તો બહુવચનયુક્ત પ્રશ્ન શા માટે અહીં મૂક્યો છે ?

તથાહિ કસ્મિંશ્ચિદેકસ્મિન્ વસ્તુનિ યોડ્યોં ભવતિ તદપેક્ષયા બહુવચનઘટિતેડ્ય-
વિશેષો જ્ઞાયતે યથા એકજીવમાશ્રિત્ય સમ્યક્ત્વમતિશ્રુતાવધિજ્ઞાનાનાં સ્થિતિઃ
ષઠ્ઠષઠ્ઠિસાગરોપમાસાધિકા કથિતા તથાડનેકજીવાનાશ્રિત્ય તેષામેવ સમ્યક્ત્વમ-
તિશ્રુતાવધિજ્ઞાનાનાં સ્થિતિઃ સર્વાદ્વા નિરૂપિતા શાસ્ત્રે અતઃ સમ્યક્ત્વાદિભિરિવેદ્યાપિ
અર્થવિશેષસ્ય સંભવાત્, અથવા-અત્યંતાવ્યુત્પન્નમન્દમતીન્ શિષ્યાનાશ્રિત્ય બહુ-
ત્વવિષયકઃ પ્રશ્નઃ સંગચ્છતે એવેતિ । નરકાદિવ્યવહારે આયુષઃ પ્રાધાન્યાત્
આયુરાશ્રિત્ય દ્વૌ દષ્ટકૌ બ્રૂતે-‘જીવે ણં મંતે’ ઇત્યાદિ । ‘જીવે ણં મંતે !’

ઉત્તર-એસા નહીં કહનાં ચાહિયે-ક્યોંકિ ઇસમેં અભિપ્રાયકી વિશેષતા
હૈ-જોતુમ્હે જ્ઞાત નહીં । વહ વિશેષતા ઇસ પ્રકારસે હૈ-કિસી એક વસ્તુમેં
જો એક વચન ઘટિત અર્થ હોતા હૈ ઉસકી અપેક્ષા બહુવચન ઘટિત અર્થમેં
વિશેષતા જાની જાતી હૈ-જૈસે એક જીવકો આશ્રિત કરકે સમ્યક્ત્વકી,
મતિજ્ઞાનકી, શ્રુતજ્ઞાનકી ઓર અવધિજ્ઞાનકી સ્થિતિ કુછ અધિક છાસઠ
(૬૬) સાગરોપમકી કહી ગઈ હૈ ઓર જબ અનેક જીવોંકો આશ્રિત કરકે
इनकी स्थितिका विचार किया जाता है तो इन सत्यक्त्वादिकोंकी स्थिति
शास्त्रमें सर्वाद्वा-सर्वकालकी कही गई है । इसलिये सत्यक्त्वादिकी तरह
यहाँ पर भी एकवचन बहुवचनता की अपेक्षा से अर्थविशेष संभवित
होता है इस दृष्टि से प्रश्न कर्त्ता का प्रश्न करना असंगत नहीं है । अथवा
जो शिष्यजन अत्यन्त अव्युत्पन्नमतिवाले हैं उन्हें समझानेके लिये
बहुवचनविषयक प्रश्न संगत ही है । नरकादि व्यवहार में आयु की प्रधान-
ता होने से आयु को आश्रित करके “जीवेणं मंते !” इत्यादि दो

ઉત્તર-એવું ન કહેવું જોઈએ-કારણ કે તેમાં અભિપ્રાયની વિશેષતા છે.
તેને તમે સમજ્યા જ નથી તે વિશેષતા આ પ્રમાણે છે-કોઈ એક વસ્તુમાં
જે એક વચન ઘટિત અર્થ રહેલો હોય છે તેના કરતાં બહુવચન ઘટિત
અર્થમાં વિશેષતા જણાય છે. જેમ કે જીવની અપેક્ષાએ સમ્યક્ત્વની
મતિજ્ઞાનની, શ્રુતજ્ઞાનની અને અવધિજ્ઞાનની સ્થિતિ છાસઠ સાગરોપમ કરતાં
પણ કાંઈક વધારે કહી છે. પણ જ્યારે અનેક જીવોની અપેક્ષાએ તે સ્થિતિનો
વિચાર કરવામાં આવે છે ત્યારે તે સમ્યક્ત્વ આદિની સ્થિતિ શાસ્ત્રમાં સર્વાદ્વા-
સર્વકાળની કહી છે. તેથી ‘સમ્યક્ત્વ આદિની જેમ આહી’ પણ એકવચન અને
બહુવચનની અપેક્ષાએ અર્થવિશેષતા સંભવે છે. આ દૃષ્ટિથી પ્રશ્ન કરનારનો
પ્રશ્ન અસંગત નથી. અથવા-જે શિષ્યો અત્યંત અવ્યુત્પન્ન મતિવાળા છે, તેમને
સમજાવવાને માટે પણ બહુવચન વિષયક પ્રશ્ન સંગત જ છે. નરકાદિ
વ્યવહારમાં આયુની પ્રધાનતા હોવાથી આયુનો આશ્રય લઈને “જીવેણં મંતે !”

હે ભદન્ત ! જીવઃ સ્વલુ સ્વયં કૃતં સ્વાત્મના વદ્ધમાયુષ્યં 'વેણ્' વેદયતિ કિમ્ ? ભગવાન્ ઉત્તરયતિ—'ગૌતમા' હે ગૌતમ ! 'અત્યેગઈયં' અસ્ત્યેકકમાયુઃ 'વેણ્' વેદયતિ 'અત્યેગઈયં' અસ્ત્યેકકમાયુઃ 'નો વેણ્' નો વેદયતિ, યથા શ્રેણિકઃ પુરા સપ્તમનારકપૃથિવીગમનયોગ્યમાયુર્દલિકં સમુપાર્જિતમ્, કિન્તુ કાલાન્તરે શુભપરિણામવિશેષાત્પ્રથમપૃથિવીગમનયોગ્યમાયુરવધ્નાત્ તતસ્તાદશાયુઃ—કર્માપેક્ષયા કથ્યતે પૂર્વવદ્ધં કશ્ચિન્ન વેદયતિ અનુદીર્ણત્વાત્તસ્ય । યદા—પુનર્યત્ર ગન્તવ્યં વિદ્યતે તદનુકૂલાયુષો વન્ધનં કૃતમ્, ઉત્પત્તિરપિ તત્રૈવ જાતા તદા ઉદયપ્રાપ્તં તાદૃશં કર્મ

દણ્ડક સૂત્રકારને કહે છે । ગૌતમસ્વામીને પ્રશ્ન કિયા કિ હે ભદન્ત! જીવ અપને દ્વારા વદ્ધ આયુ કા વેદન કરતા હૈ કયા ? તવ ભગવાન્ ને ઉત્તર દિયા કિ હે ગૌતમ ! કોઈ એક જીવ એક આયુ કા વેદન કરતા હૈ ઓર કોઈ એક જીવ વેદન નહીં કરતા હૈ । જૈસે પહેલે શ્રેણિક ને સપ્તમ નરક મેં ગમનયોગ્ય આયુકર્મ કે દલિકોં કા ઉપાર્જન કર લિયા થા અર્થાત્ સાતવેં નરકમેં જાને યોગ્ય કર્મદલિકોં કા સંગ્રહકરલિયા થા, કિન્તુ—વન્ધ નહીં કિયા થા, ફિર કાલાન્તર મેં જવ ઉસકે વિશેષ શુભપરિણામ હુએ તવ ઉસને ઉનકે પ્રભાવ સે પ્રથમ નરક મેં ગમન યોગ્ય આયુ કર્મ કા બંધ કર લિયા । ઇસલિચે એસે આયુ કર્મ કી અપેક્ષા સે એસા કહા જાતા હૈ કિ કોઈ એક જીવ પૂર્વવદ્ધ આયુકા વેદન નહીં કરતા હૈ । ક્યોંકિ વહ અનુદીર્ણ હોતા હૈ । પરન્તુ જિસ પર્યાયમેં જીવકો જાના હૈ ઉસ પર્યાયકે યોગ્યઆયુકર્મકા બંધ જીવને કિયા ઓર વહ વહાં ઉત્પન્ન મી હો ગયા, ઉસ

ઈત્યાદિ એ દંડક સૂત્રકારે કહ્યાં છે. ગૌતમે પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે હે ભદન્ત ! એવ પોતાની મારફત બંધાયેલા આયુનું વેદન કરે છે કે નહીં ? ત્યારે ભગવાને જવાબ આપ્યો કે હે ગૌતમ ! કોઈ એક એવ એક આયુનું વેદન કરે છે અને કોઈ એક એવ તેનું વેદન કરતો નથી. જેમ કે—પહેલા શ્રેણિક રાજાએ સાતમી નરકમાં જવા યોગ્ય આયુકર્મનાં દલિકોનું ઉપાર્જન કરી લીધું હતું. અર્થાત્ સાતમી નરકમાં જવા યોગ્ય કર્મ દલિકોનો સંગ્રહ કરી લીધો હતો પણ બંધ નહીં કર્યો હોવાથી ફરી કાળાન્તરે ત્યારે તેનાં પરિણામ વિશેષ શુભ થયાં ત્યારે તેના પ્રભાવથી તેણે પહેલી નરકમાં જવા યોગ્ય આયુકર્મનો બંધ બાંધ્યો. તેથી એવાં આયુકર્મની અપેક્ષાએ એવું કહેવામાં આવે છે કે કોઈ એક એવ પૂર્વવદ્ધ આયુનું વેદન કરતો નથી, કારણ કે તે અનુદીર્ણ હોય છે. પરંતુ જે પર્યાયમાં એવમે જવાનું છે એ પર્યાયને યોગ્ય આયુકર્મનો બંધ એવે કર્યો અને તે

અવશ્યમેવ વેદયતિ, તથૈવ તસ્યોદિતત્વાત્ । ‘જહા દુઃસ્વેણં દો દંડગા’ યથા દુઃસ્વેન દ્વૌ દ્વંડકૌ યથા દુઃસ્વમધિકૃત્ય એકત્વવહુત્વાભ્યાં દ્વૌ દ્વંડકૌ કથિતૌ ‘તહા આઊર્ણંપિ દો દંડગાએગત્તપુહત્તિયા’ તથા આયુષ્કેણાપિ દ્વૌ દ્વંડકૌ એકત્વ પૃથક્ત્વકૌ આયુરધિકૃત્ય એકત્વવહુત્વાભ્યાં દ્વૌ દ્વંડકૌ વિજ્ઞેયાવિતિ ભાવઃ । એક જીવમાશ્રિત્ય પ્રથમોદ્વંડકઃ, અનેકજીવાનાશ્રિત્ય દ્વિતીયો દ્વંડક ઇતિ । ‘એગત્તેણં’ એકત્વેન=એકવચનમાશ્રિત્ય ‘જાવ વેમાણિયા’ યાવદ્ વૈમાનિકાઃ નૈરયિકાદારમ્ય વૈમાનિકપર્યન્તં ચતુર્વિંશતિર્દ્વંડકા વિજ્ઞેયાઃ । ‘પુહત્તેણં વિ તહેવ’ પૃથક્ત્વેનાપિ તથૈવ પૃથક્ત્વં વહુત્વમિતિ વહુવચનેનાપિ તથૈવ=પૂર્વોક્તપ્રકારેણૈવ વ્યાખ્યેયમ્ ॥ સૂ૦ ૧ ॥

સમય ઉદયપ્રાપ્તે તે આયુર્કર્મના વહુ વેદન અવશ્ય હી કરતા હૈ, ક્યો-
કિ વહુ તે રૂપ સે ઉદય મેં આરહા હૈ । “ જહા દુઃસ્વેણં દો દંડગા ”
જિસ પ્રકાર દુઃસ્વ અર્થાત્ કર્મ કો લેકર એકવચન ઓર વહુવચન કી
અપેક્ષા સે દો દ્વંડક કહે ગયે હૈ—“ તહા આઊર્ણંપિ દો દંડગા એગત્ત-
પુહત્તિયા ” ઉસી પ્રકાર સે આયુર્કર્મ કો લેકર બી એક વચન ઓર
વહુવચન કી અપેક્ષા સે દો દ્વંડક જાનનાં ચાહિયે । એક જીવ કી
અપેક્ષા પ્રથમદ્વંડક, ઓર અનેક જીવ અપેક્ષા દ્વિતીય દ્વંડક હૈ । “ એ-
ગત્તેણં જાવ વેમાણિયા, પુહત્તેણં વિ તહેવ ” એકવચન કો આશ્રિત કરકે
યાવત્ વૈમાનિક તક અર્થાત્ નારક સે લેકર વૈમાનિક પર્યન્ત ચૌવીસ
દ્વંડક જાનનાં ચાહિયે, હસી તરહ સે વહુવચન કો આશ્રિત કરકે નારક
સે લેકર વૈમાનિક તક ચૌવીસ દ્વંડક સમજનાં ચાહિયે ॥ સૂ૦ ૧ ॥

ત્યાં ઉત્પન્ન પશુ થઈ ગયો, ત્યારે ઉદય પ્રાપ્ત તે આયુર્કર્મનું તે જીવ અવશ્ય વેદન
કરે છે, કારણ કે તે રૂપે તે આયુર્કર્મ ઉદયમાં આવી રહ્યું હોય છે. “ જહા દુઃસ્વેણં દો
દંડગા ” જેવી રીતે દુઃખકર્મની અપેક્ષાએ એકવચન અને બહુવચનનો આશ્રય
કરીને બે દંડક કહ્યાં છે. “ તહા આઊર્ણંપિ દો દંડગા એગત્ત પુહત્તિયા ” એજ
પ્રમાણે આયુર્કર્મની અપેક્ષાએ એકવચન અને બહુવચનનો આશ્રય કરીને
બે દંડક સમજવા ભેદ છે. એક જીવની અપેક્ષાએ પ્રથમ દંડક અને અનેક
જીવોની અપેક્ષાએ બીજો દંડક છે. “ એગત્તેણં જાવ વેમાણિયા, પુહત્તેણં વિ
તહેવ ” એકવચનની અપેક્ષાએ નારકથી લઈને વૈમાનિક સુધી ચૌવીસ દંડક
સમજવા, એજ પ્રમાણે બહુવચનની અપેક્ષાએ નારકથી લઈને વૈમાનિક સુધી
ચૌવીસ દંડક સમજવા ભેદ છે, ॥ સૂ૦ ૧ ॥

अथ नैरयिकनिरूपणम्—

अथाहारादिद्वारेण चतुर्विंशति दण्डकान् निरूपयन्नाह—‘नेरइया णं भंते’ इत्यादि ।

मूलम्—नेरइयाणं भंते ! सव्वे समाहारा, सव्वे समसरीरा, सव्वे समुस्सासनीसासा, गोयसा ! नो इण्णहे समट्ठे, से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ, नेरइया नो सव्वे समाहारा नो सव्वे समसरीरा, नो सव्वे समुस्सासनीसासा । गोयसा ! नेरइयादुविहा पन्नत्ता तं जहा—महासरीरा य अप्पसरीरा य, तत्थ णं जे ते महासरीरा ते णं बहुतराए पोग्गले आहारेति, बहुतराए पोग्गले परिणामेति बहु-बहुतराए पोग्गले उस्ससंति बहुतराए पोग्गले नीससंति, अभिक्खणं आहारेति, अभिक्खणं परिणामेति, अभिक्खणं उस्ससंति, अभिक्खणं नीससंति । तत्थणं जे ते अप्पसरीरा ते णं अप्पतराए पोग्गले आहारेति, अप्पतराए पोग्गले परिणामेति, अप्पतराए पोग्गले उस्ससंति, अप्पतराए पोग्गले नीससंति, आहच्च आहारेति आहच्च परिणामेति, आहच्च उस्ससंति, आहच्च नीससंति, से तेणट्ठेणं गोयसा ! एवं वुच्चइ, नेरइया नो सव्वे समाहारा, नो सव्वे समसरीरा, नो सव्वे समुस्सासनीसासा ॥ सू० २ ॥

छाया—नैरयिकाः खलु भदन्त ! सर्वे समाहाराः सर्वे समसरीराः सर्वे समोच्छ्वासनिःश्वासाः, गौतम ! नायमर्थः समर्थः । तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते,

अब सूत्रकार आहारादि द्वारा चौबीसदण्डक की प्ररूपणा करते हुए “नेरइयाणं भंते” इत्यादि सूत्र कहते हैं—‘नेरइयाणं भंते ! सव्वे समाहारा’ इत्यादि ।

(भंते) हे भदन्त ! (सव्वे नेरइया) समस्त नारकीयजीव

उभे सूत्रकार आहारादि वडे चौबीस दण्डकनी प्ररूपणा करतां “नेरइयाणं भंते” इत्यादि सूत्र उडे छे—

“नेरइयाणं भंते ! सव्वे समाहारा” इत्यादि ।

(भंते !) हे पूज्य ! (सव्वे नेरइया समाहारा ?) शुं समस्तनारक उवो

નૈરયિકાઃ નો સર્વે સમાહારાઃ નો સર્વે સમશરીરાઃ નો સર્વે-સમોચ્છ્વાસનિઃશ્વાસાઃ
ગૌતમ ! નૈરયિકાઃ દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા-મહાશરીરાશ્ચ, અલ્પશરીરાશ્ચ, તત્ર
યે તે મહાશરીરાસ્તે સ્વલુ બહુતરાન્ પુદ્ગલાનાદરન્તિ, બહુતરાન્ પુદ્ગલાન્ પરિ-
ણમયન્તિ, બહુતરાન્ પુદ્ગલાનુચ્છ્વસન્તિ, બહુતરાન્ પુદ્ગલાન્ નિઃશ્વસન્તિ, અભી-

(સમાહારા) સમાન આહાર વાલે હોતે હૈં કયા ? (સર્વે સમ-
સરીરા-સમસ્ત નારકીય જીવ સમાન શરીર વાલે હોતે હૈં કયા ? (સર્વે
સમુસ્સાસ નીસાસા) સમસ્ત નારક જીવ સમાન ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસ
વાલે હોતે હૈં કયા ? (ગોયમા ! નો ઇગદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! યહ અર્થ ઠીક
નહીં હૈ અર્થાત્ યહ બાત ઠીક નહીં હૈ । (સે કેળદ્દેળં મંતેઽવં વુચ્ચઈ ?) હે
મદન્ત ! આપ એસા કિસ કારણ સેકહતે હૈં કિ (નેરહ્યા નો સર્વે સમા-
હારા, નો સર્વે સમસરીરા, નો સર્વે સમુસ્સાસનીસાસા) સમસ્ત નારકીય
જીવ સમાન આહાર વાલે, સમાન શરીર વાલે ઓર સમાન ઉચ્છ્વાસ
નિઃશ્વાસવાલે નહીં હોતે હૈં ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (નેરહ્યા દુવિહા
પણ્ણત્તા) નારક જીવ દો પ્રકાર કે હોતે હૈં (તં જહા) વે દો પ્રકાર યે
હૈં- (મહાસરીરા ય અપ્પસરીરા ય) એક મહાશરીર વાલે ઓર દૂસરે
અલ્પશરીર વાલે । (તત્થણં) ઇનમેં (જે) જો (મહાસરીરા) બદે ખારી
શરીરવાલે નારકીયજીવ હૈં (તે ણં) વે (બહુતરાણ પોગ્ગલે આહારેતિ)
બહુસંખ્યક પુદ્ગલોંકા આહાર કરતે હૈં ઓર(બહુતરાણ પોગ્ગલે પરિણામેતિ)
બહુસંખ્યકપુદ્ગલોં કો અપને શરીરરૂપમેં પરિણમાતે હૈં । (બહુતરાણ પો-

સમાન આહારવાળા હોય છે ? (સર્વે સમસરીરા) શું સમસ્ત નારક જીવો
સમાન શરીરવાળા હોય છે ? (સર્વે સમુસ્સાસ નીસાસા) શું સમસ્ત નારક-
જીવો સમાન ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસવાળાં હોય છે ? (ગોયમા ! નો ઇગદ્દે સમદ્દે)
હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરાબર નથી (સે કેળદ્દેળં મંતે ! ઇવં વુચ્ચઈ) હે ભદન્ત !
આપ શા કારણે એવું કહો છો કે (નેરહ્યા નો સર્વે સમાહારા, નો સર્વે
સમસરીરા, નો સર્વે સમુસ્સાસ નીસાસા ?) સમસ્ત નારકજીવો સમાન આહારવાળાં,
સમાન શરીરવાળાં અને સમાન ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસવાળાં હોતાં નથી ? (ગોયમા !)
હે ગૌતમ ! (નેરહ્યા દુવિહા પણ્ણત્તા) નારક જીવો બે પ્રકારના હોય છે. (તં
જહા) તે આ પ્રમાણે છે- (મહાસરીરા ય અપ્પસરીરા ય) એક મહાશરીરવાળાં અને
બીજા અલ્પ શરીરવાળાં. (તત્થણં) એમાં (જે) જે (મહાસરીરે) ઘણાં ભારે શરીરવાળાં
નારક જીવો છે. (તેણં) તેઓ (બહુતરાણ પોગ્ગલે આહારેતિ) ઘણી મોટી સંખ્યામાં
પુદ્ગલોનો આહાર કરે છે, (બહુતરાણ પોગ્ગલે પરિણામેતિ) અને બહુસંખ્યક પુદ્ગલોને

ક્ષમાહરન્તિ, અમીક્ષણં પરિણમયન્તિ, અમીક્ષણમુચ્છ્વસન્તિ, અમીક્ષણં નિઃશ્વસન્તિ, તત્ર યે તેઽલ્પશરીરાસ્તેઽલ્પતરાન્ પુદ્ગલાનાહરન્તિ, અલ્પતરાન્ પુદ્ગલાન્ પરિણમયન્તિ, અલ્પતરાન્ પુદ્ગલાનુચ્છ્વસન્તિ, અલ્પતરાન્ પુદ્ગલાન્ નિઃશ્વસન્તિ, આહત્યાહરન્તિ, આહત્યપરિણમયન્તિ, આહત્યોચ્છ્વસન્તિ, આહત્યનિઃશ્વસન્તિ, તત્તેના-

ગ્ગલે ડસ્સસંતિ) બહુસંખ્યકપુદ્ગલોં કો ઉચ્છ્વાસરૂપ સે ગ્રહણ કરતે હૈં । (બહુતરાણ પોગ્ગલે નીસસંતિ) બહુસંખ્યક પુદ્ગલોંકો નિઃશ્વાસરૂપ સે છોડતે હૈં । (અભિક્ષણં આહારેંતિ) વારંવાર આહાર કરતે હૈં । (અભિક્ષણં પરિણામેંતિ) વારંવાર પરિણમાતે હૈં । (અભિક્ષણં ડસ્સસંતિ, અભિક્ષણં નીસસંતિ) વારંવાર ઉચ્છ્વાસ લેતે હૈં, વારંવાર નિઃશ્વાસ છોડતે હૈં, (તત્થણં જે તે અપ્પસરીરા) તથા જો અલ્પશરીરવાલે નારક જીવ હૈં (તે ણં અપ્પતરાણ પોગ્ગલે આહારેંતિ) વે અલ્પતર પુદ્ગલોં કા આહાર કરતે હૈં । (અપ્પતરાણ પોગ્ગલે પરિણામેંતિ) અલ્પતર પુદ્ગલોંકો પરિણમાતે હૈં । (અપ્પતરાણ પોગ્ગલે ડસ્સસંતિ) અલ્પતર પુદ્ગલોં કો શ્વાસરૂપ સે ગ્રહણ કરતે હૈં । (અપ્પતરાણ પોગ્ગલે નીસસંતિ) અલ્પતર પુદ્ગલોં કો નિઃશ્વાસરૂપ સે છોડતે હૈં । (આહચ્ચ આહારેંતિ) કદાચિત્ આહાર કરતે હૈં । (આહચ્ચ પરિણામેંતિ) કદાચિત્ પરિણમાતે હૈં । (આહચ્ચ ડસ્સસંતિ) કદાચિત્ શ્વાસ લેતે હૈં । (આહચ્ચ નીસસંતિ) કદાચિત્ નિઃશ્વાસ લેતે હૈં । (સે તેળદ્દેણં-ગોયમા ! એવં ઘુચ્ચહ-નૈરહ્યા નો સવ્વે સમાહારા, નો સવ્વે સમસરીરા નો સવ્વે સમુસ્સાસ-નિસ્સાસા)

પોતાના શરીરરૂપે પરિણુભાવે છે, (બહુતરાણ પોગ્ગલે ડસ્સસંતિ) બહુસંખ્યક પુદ્ગલોંને ઉચ્છ્વાસરૂપે ગ્રહણ કરે છે, (બહુતરાણ પોગ્ગલે નીસસંતિ) બહુસંખ્યક પુદ્ગલોંને નિઃશ્વાસરૂપે છોડે છે, (અભિક્ષણં આહારેંતિ) વારંવાર આહાર કરે છે, (અભિક્ષણં પરિણામેંતિ) વારંવાર પરિણુભાવે છે, (અભિક્ષણં ડસ્સસંતિ, અભિક્ષણં નીસસંતિ) વારંવાર ઉચ્છ્વાસ લે છે, અને વારંવાર નિઃશ્વાસ છોડે છે. (તત્થણં જે તે અપ્પસરીરા) તથા જે અલ્પશરીરવાળાં નારક જીવો છે (તેણં અપ્પતરાણ પોગ્ગલે આહારેંતિ) તેઓ અલ્પતર પુદ્ગલોંનો આહાર કરે છે, (અપ્પતરાણ પોગ્ગલે પરિણામેંતિ) અલ્પતર પુદ્ગલોંનું પોતાના શરીરરૂપે પરિણુભન કરે છે, (અપ્પતરાણ પોગ્ગલે ડસ્સસંતિ) અલ્પતર પુદ્ગલોંને શ્વાસરૂપે ગ્રહણ કરે છે, (અપ્પતરાણ પોગ્ગલે નીસસંતિ) અલ્પતર પુદ્ગલોંને નિઃશ્વાસરૂપે છોડે છે. (આહચ્ચ આહારેંતિ) કદાચેક આહાર કરે છે, (આહચ્ચ પરિણામેંતિ) કદાચેક પરિણુભાવે છે, (આહચ્ચ ડસ્સસંતિ) કદાચેક શ્વાસ લે છે, અને (આહચ્ચ નીસસંતિ) કદાચેક નિઃશ્વાસ લે છે. (સે તેળદ્દેણં ગોયમા ! એવં ઘુચ્ચહ-નૈરહ્યા નો સવ્વે સમાહારા, નો સવ્વે સમસરીરા, નો સવ્વે સમુસ્સાસ નિસ્સાસા) તે કારણે છે ગૌતમ !

થેન ગૌતમ ! એવમુચ્યતે નૈરયિકાઃ નો સર્વે સમાહારાઃ નો સર્વે સમશરીરાઃ, નો સર્વે સમોચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસાઃ ॥ સૂ૦ ૨ ॥

ટીકા—‘નેરહ્યાણં મંતે’ નૈરયિકાઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! કિમ્ ‘સર્વે સમાહારા’ સર્વે સમાહારાઃ=તુલ્યઆહારવન્તઃ, ‘સર્વે સમસરીરા, સર્વે સમશરીરાઃ=સમાનાવગાહનાવન્તઃ, ‘સર્વે સમુસ્સાસનીસાસા’ સર્વે સમોચ્છ્વાસનિઃશ્વાસાઃ=સમાનશ્વાસોચ્છ્વાસવન્તઃ ? ઉત્તરમાહ—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘નો ઇણદ્દે સમદ્દે’ નાયમર્યઃ સમર્યઃ નો સર્વે સમાહારાઃ, નો સર્વે સમશરીરાઃ નો સર્વે સમોચ્છ્વાસનિઃશ્વાસા ઇત્યુત્તરમ્ । ‘સે કેણદ્દેણં મંતે’ તત્કેનાર્યેન=કેન કારણેન હે મદન્ત ! ‘એવં વુચ્ચઈ’ એવમુચ્યતે=એવં કથ્યતે યત્ ‘નેરહ્યા-નો સર્વે સમાહારા’ નૈરયિકા નો સર્વે સમાહારાઃ, ‘નો સર્વે સમસરીરા’ નો સર્વે સમશરીરાઃ ‘નો સર્વે સમુસ્સાસનીસાસા’ નો સર્વે સમુચ્છ્વાસનિઃશ્વાસાઃ ? ઇતિ । ઉત્તરમાહ—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘નેરહ્યા દુવિહા પ્પણ્ણત્તા’ નૈરયિકાઃ દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, ‘તંજહા’ તથથા-તે

હસ કારણ હે ગૌતમ ! મੈં એસા કહતા હૂં કિ સમસ્ત નારક જીવ ન સમાન આહારવાલે હોતે હૂં, ન સબ નારક જીવ સમાન શરીરવાલે હોતે હૂં, ઓર ન સબ નારક જીવ સમાન શ્વાસોચ્છ્વાસવાલે હોતે હૂં ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર સે સૂત્રકાર આહાર આદિ દ્વારા ચૌવીસ દણ્ડકા નિરૂપણ કરને કે નિમિત્ત ક્રમપ્રાપ્ત નારક જીવોં કા નિરૂપણ કર રહે હૂં । સર્વપ્રથમ ગૌતમ સ્વામીને યહાં એસા પ્રશ્ન કિયા કિ-હે મદન્ત! સમસ્ત નારક જીવ કયા સબ તુલ્ય આહારવાલે હોતે હૂં ? તુલ્ય અવગાહનાવાલે હોતે હૂં ? તુલ્ય ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાલે હોતે હૂં ? તવ હસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર પ્રભુને યોં દિયા કિ હે ગૌતમ ! સમસ્ત નારકજીવ એસે નહીં હોતે હૂં । ક્યોંકિ નારકજીવોં કે દો ભેદ કહે ગયે હૂં । એક વે

હું એવું કહું છું કે સમસ્ત નારક જીવો સમાન આહારવાળાં હોતાં નથી. સમસ્ત નારક જીવો સમાન શરીરવાળાં હોતાં નથી અને સમસ્ત નારક જીવો સમાન શ્વાસોચ્છ્વાસવાળાં હોતા નથી.

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર આહારાદિ દ્વારા ચૌવીસ દંડકાનું નિરૂપણ કરવાને માટે ક્રમ પ્રાપ્ત નારક જીવોનું નિરૂપણ કરી રહ્યા છે—ગૌતમસ્વામીએ સૌથી પહેલો પ્રશ્ન એ પૂછ્યો કે હે ભદ્રન્ત ! સમસ્ત નારક જીવો શું સમાન આહારવાળાં હોય છે ? સમાન અવગાહનાવાળાં હોય છે ? અને શું સમાન ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાળાં હોય છે ? તે પ્રશ્નનો મહાવીર પ્રભુએ એવો જવાબ આપ્યો કે હે ગૌતમ ! સમસ્ત નારક જીવો એવાં હોતાં નથી, કારણ કે, નારક જીવોના એ પ્રકાર કહ્યા છે. (૧) જેમના શરીર ઘણાં જ

યથા—‘મહાસરીરા ય અપ્પસરીરા ય’ મહાશરીરાશ્ચ અલ્પશરીરાશ્ચ । મહત્-વૃહત્ શરીરં યેષાં તે મહાશરીરાઃ, અલ્પમ્=ઉચ્છ્રાયાપેક્ષયા લઘુશરીરં યેષાં તેડલ્પશરીરાઃ। અલ્પત્વં મહત્ત્વં ચાડપેક્ષાજનિતં ભવતિ તત્રાડલ્પત્વં જઘન્યાવગાહનામધિકૃત્યં ભવતિ, સા ચ નૈરયિકાણાં અઙ્ગુલસંખ્યેયમાગમાત્રા, મહત્ત્વં ચોત્કૃષ્ટાવગાહનામધિકૃત્યં ભવતિ, સા ચ પશ્ચધનુઃ શત પરિમિતા । એતદુભયમપિ પરિમાણં ભવધારણીય-શરીરાપેક્ષયાડવસેયમ્ । ઉત્તરવૈક્રિયાપેક્ષયા તુ જઘન્યમલ્પત્વમઙ્ગુલસંખ્યાતમાગ-માત્રમ્, ઉત્કૃષ્ટં તુ ધનુઃ સહસ્રમાનમિતિ । નનુ પ્રશ્ને પ્રથમમાહારવિષયા પૃચ્છા કિં જિનકા શરીર ઘટુત વડા હોતા હૈ, ઓર દૂસરે વે કિં જિનકા શરીર ઓટા હોતા હૈ । યહાં શરીર કા ઓટાપન ઓર અલ્પપન વે આપેક્ષાસે હૈ । ઇનમેં અલ્પત્વ જઘન્ય અવગાહના કી અપેક્ષા સે હૈ । નારકજીવોં કી જઘન્ય અવગાહના અંગુલ કે અસંખ્યાતવેં ભાગ હોતી હૈ । ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના કી અપેક્ષા મહત્ત્વ-મોટાપન હૈ । નારક જીવોં કી અવગાહના ૫૦૦ ધનુષ કી હોતી હૈ । યહ દોનોં પ્રકાર કા પરિમાણ ભવધારણીય શરીર કી અપેક્ષા સે જાનનાં ચાહિયે । ઉત્તર વૈક્રિયશરીર કી અપેક્ષા સે જઘન્યઅલ્પત્વ અંગુલ કે સંખ્યાતવેં ભાગ પ્રમાણ હૈ । તથા મહત્ત્વ એક હજાર ધનુષ પ્રમાણ હૈ । મરણ પર્યન્ત શરીર કા સાથ રહના યહ ભવ-ધારણીય શબ્દ કા અર્થ હૈ । તથા ઇચ્છાપૂર્વક શરીર કા ઓટામોટા કરના યહ ઉત્તર વૈક્રિય શબ્દકા અર્થ હૈ । યહાંપર શરીરવિષયક અલ્પત્વ ઓર મહત્ત્વ કી જો યહ વાત કહી ગઈ હૈ ઓસસે નારક જીવ કયા સમાન શરીરવાલે હોતે હૈં ઇસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર દિયા ગયા જાનનાં ચાહિયે ।

મોટાં હોય છે એવાં નારક જીવો અને (૨) નાનાં શરીરવાળાં નારક જીવો. અહીં શરીરનું મોટાપણું અને નાનાપણું, એ બંને આપેક્ષિક છે. તેમાંનું અલ્પપણું જઘન્ય અવગાહની અપેક્ષાએ છે. નારક જીવોની જઘન્ય (ઓછામાં ઓછી) અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાની અપેક્ષાએ મહત્ત્વ-મોટાપણું છે. નારક જીવોની ઉત્કૃષ્ટ (વધારેમાં વધારે) અવગાહના ૫૦૦ (પાંચ સો) ધનુષપ્રમાણ હોય છે. આ બંને પ્રકારના પરિણામે ભવધારણીય શરીરની અપેક્ષાએ સમજવા જોઈએ. ઉત્તર વૈક્રિય શરીરની અપેક્ષાએ જઘન્ય (ઓછામાં ઓછું) અલ્પત્વ અંગુલના સંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ સમજવું, અને મહત્ત્વ (મોટાપણું) એક હજાર ધનુષ પ્રમાણ સમજવું. મરણ સુધી સાથે રહેનાર જે શરીર તેને ભવધારણીય શરીર કહે છે. અને ઇચ્છા પૂર્વક શરીરને નાનું મોટું કરવું તે ઉત્તરવૈક્રિય શબ્દનો અર્થ છે. અહીં શરીરના અલ્પત્વ અને મહત્ત્વની જે વાત કરવામાં આવી છે એ વાત દ્વારા “નારક જીવો સમાન શરીરવાળાં હોય છે કે નહીં” એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવામાં આવ્યો છે.

પંચાન્ત શરીરવિષયા, ઉત્તરે તુ પૂર્વે શરીરવિષયમુત્તરમુક્તં પશ્ચાદાહારાદેરિતિ 'કિમત્ર કારણમ્ ? તત્રાહ-શરીરવૈષમ્યાભિધાને હિ આહારશ્વાસોચ્છ્વાસયોર્વૈષમ્યં મુલેન જ્ઞાયતે' इत्यतः प्रथमं शरीरप्रश्नस्योत्तरप्रदानं युक्तमेवेति । अथाहारोच्छ्वास प्रश्न-योरुत्तरमाह—' तत्थ णं जे ते ' तत्र खलु ये ते ' महासरीरा ' महाशरीराः सन्ति, ' तेणं ' ते खलु ' बहुतराए-पोगगले ' बहुतरान् पुद्गलान्=बहुसंख्यकान्

શંકા—સૂત્રમેં સવસે પહેલે પ્રશ્નરૂપમેં આહારવિષયક પ્રશ્ન રજા ગયા હૈ, ઔર યહાં ઉત્તરમેં પહેલે શરીર કા અલ્પત્વમહત્ત્વ પ્રકટ કર ઉત્તર દિયા ગયા હૈ । આહાર કે સમ્બન્ધ મેં પહેલે જૈસા પ્રશ્ન કિયા ગયા હૈ ઉસકા પીછે ઉત્તર દિયા ગયા હૈ, પહેલે ઉત્તર નહીં દિયા ગયા હૈ । સો હંસ પ્રકાર કા ક્રમભદ્ધ ક્યોં કિયા ગયા હૈ ? ।

ઉત્તર—પ્રથમ શરીરવિષયક વિષમતા કહકર જો બાદ મેં આહાર સમ્બન્ધી પ્રશ્નકા ઉત્તર દિયા ગયા હૈ ઉસકા કારણ યહ હૈ 'કિ જબ તક શરીર કી વિષમતા નહીં કહી જાવેગી તબ તક આહાર સમ્બન્ધી એવં શ્વાસોચ્છ્વાસ સમ્બન્ધી વિષમતા સુખપૂર્વક જાનનેમેં નહીં આ સકતી । અન્તઃ યહ વિષમતા સુખપૂર્વક જાની જા સકે હંસ અભિપ્રાય સે એસા કિયા ગયા હૈ । હંસલિયે પહેલે શરીરવિષયક પ્રશ્નકા ઉત્તર દેના યુક્તિ-યુક્ત હી હૈ । આહાર ઔર શ્વાસોચ્છ્વાસ કે વિષય મેં ગૌતમસ્વામી ને જો પ્રશ્ન કિયા એવં ઉસકે વિષયમેં પ્રશ્નુને જો ઉત્તર દિયા વહ હંસ પ્રકારસે હૈ 'કિ-જો મહા શરીરવાલે નારકજીવ હૈં વે અલ્પશરીરવાલે નારકજીવોં

શંકા : સૂત્રમાં સૌથી પહેલો આહાર વિષેનો પ્રશ્ન મૂક્યો છે. અને અહીં જવાબમાં શરીરનું અલ્પત્વ મહત્ત્વ પહેલાં બતાવવામાં આવ્યું છે. આહારના વિષયમાં જે પહેલો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે તેનો ઉત્તર પાછળ આપવામાં આવ્યો છે, આગળ આપવામાં આવ્યો નથી. તો આ પ્રમાણે ઉલટો ક્રમ શા માટે લેવામાં આવ્યો છે ?

ઉત્તર : પહેલાં શરીરની વિષમતાનું કથન કરીને ત્યાર બાદ આહાર વિષેના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાનું કારણ એ છે કે-જ્યાં સુધી શરીરની વિષમતા બતાવવામાં ન આવે ત્યાં સુધી આહારની તથા શ્વાસોચ્છ્વાસની વિષમતા સરળતાથી સમજી શકાય નહીં. એ વિષમતા સરળતાપૂર્વક સમજી શકાય તે હેતુથી એવું કયું છે. તેથી પહેલાં શરીર વિષયક પ્રશ્નનો ઉત્તર દેવો એ વાત યુક્તિયુક્ત જ લાગે છે. આહાર અને શ્વાસોચ્છ્વાસના વિષયમાં ગૌતમ સ્વામીએ જે પ્રશ્ન પૂછ્યો તેના જવાબમાં પ્રશ્નુએ કહ્યું કે “ મોટાં શરીરવાળાં નારકો અલ્પ શરીરવાળાં નારકો કરતાં “ बहुतराए पोगगले आहारेति ”

પુદ્ગલાન્ 'આહારેતિ' આહરન્તિ=આહારતયા વૃદ્ધન્તિ મહાશરીરત્વાત્, દૃશ્યતે હિ લોકે મહાકાયો મહાશી, અલ્પકાયોઽલ્પાશી હસ્તિશશકવત્ । વાહુલ્યાપેક્ષમિદં વાક્યમ્, અન્યથા કથિત્ મહાકાયોઽલ્પમશ્નાતિ, અલ્પકાયો વહુભુક્તે તથાવિધ મનુષ્યવત્, કિન્તુ इह નૈવ વાહુલ્યપક્ષસ્યૈવાઙ્મીકારાદ્ । તે ચ નૈરયિકા ઉપપાતાદિ

કી અપેક્ષા "બહુતરાણ પોગ્ગલે આહારેતિ" બહુસંખ્યક પુદ્ગલોં કો આહારરૂપ સે ગ્રહણ કરતે હૈં । ક્યોંકિ વે મહાશરીરવાલે હૈં । લોક મેં બી પ્રાયઃ એસી હી વાત દેખી જાતી હૈ કિ જિન કા શરીર બડા હોતા હૈ વે મહાશી-બહુત અધિક ભોજન કરનેવાલે હોતે હૈં । ઓર જિનકા શરીર અલ્પ હોતા હૈ વે અલ્પાશી-અલ્પભોજન કરનેવાલે હોતે હૈં । જૈસે-હસ્તિ ઓર સ્વરગોસ્વ । યહ વાક્ય વાહુલ્ય કી અપેક્ષા સે કહા ગયોં જાનનાં ચાહિયે, નહીં તો એસા બી હોતા હૈ કિ જો મહાકાય હોતા હૈ વહ અલ્પાશી હોતા હૈ ઓર જો અલ્પકાય હોતા હૈ વહ મહાશી હોતા હૈ । ઉદાહરણકે રૂપમેં જૈસે તથા પ્રકારકે મનુષ્ય । પરન્તુ યહાં જો એસા કહા ગયા હૈ વહ વાહુલ્યપક્ષકા આશ્રય લે કર હી કહા ગયા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ તથાવિધ મનુષ્ય કી તરહ કોઈ મોટે શરીરવાલા થોડા ભોજન કરતા હૈ ઓર કોઈ છોટે શરીરવાલા જ્યાદા ભોજન કરતા હૈ । હસલિયે શરીરકા મોટાપન ઓર છોટાપન આહારકી અધિકતા ઓર ન્યૂનતા કે પ્રતિ નિયમરૂપ સે કારણ નહીં પડતા હૈ-પરન્તુ ફિર બી

બહુસંખ્યક પુદ્ગલોને આહારરૂપે ગ્રહણ કરે છે. તેઓ મહાશરીરવાળાં હોવાથી એવું બને છે. લોકમાં પણ સામાન્ય રીતે એવું જોવામાં આવે છે કે જેમનું શરીર મોટું હોય છે તેઓ 'મહાશી' વધારે ભોજન કરનારા હોય છે અને જેમનું શરીર નાનું હોય છે તેઓ 'અલ્પાશી' ઓછું ખાનારા હોય છે. જેમકે હાથી અને સસલું.

આ કથન બાહુલ્યની અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે. નહીં તો એવું પણ બને છે કે જે મહાકાય હોય છે તે ઓછું ખાનાર હોય છે અને જે અલ્પકાય હોય છે તે વધારે ખાનાર હોય છે. ઉદાહરણ રૂપે એ પ્રકારના માણસો બતાવી શકાય છે. પણ અહીં જે આહારવિષયક કથન છે તે બાહુલ્યની અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે કોઈ બડા શરીરવાળો માણસ થોડો આહાર લે છે અને નાના શરીરવાળો માણસ વધારે આહાર લે છે, એવું પણ જોવા મળે છે. તેથી શરીરના મોટાપણા કે અલ્પપણાને આહારની અધિકતા કે ન્યૂનતાના કારણરૂપે કે નિયમ રૂપે ગણી શકાય નહીં, પણ મોટે ભાગે એવું જ બને છે.

સદ્વેદ્યાનુભવસમયાદન્યત્ર સમયે અસદ્વેદ્યસ્યૈકાન્તત ઉદયવર્તિત્વેન યથા યથા મહા-
શરીરાસ્તથા તથા મહાદુઃસ્વાઃ, તીવ્રાહારાભિલાષિણશ્ચ ભવન્તીતિ । ‘વહુતરાણ
પોગ્ગલે’ વહુતરાણ પુદ્ગલાન્ ‘પરિણામેતિ’ પરિણમયન્તિ । યતો વહુતરાણ પુદ્ગલાન્
આદરન્તિ તતઃ પરિણામોઽપિ વહુતરપુદ્ગલાનાં ભવતિ, પરિણામસ્યાહાર પુદ્ગલાનુસારિ-
ત્વાત્, અપૃષ્ઠોઽપ્યાહારપરિણામઃ આહારસ્ય કાર્ય પરિણામઃ इति કૃત્વોક્તઃ, આહાર-

અધિકાંશરૂપ મેં એસા દેસા જાતા હૈ । इसी अधिकांश रूपता को लेकर
यहाँ ऐसा कथन किया गया है कि मोटे शरीरवाले नारकीयजीव अधिक
आहार करते हैं और अल्प शरीरवाले नारकीय जीव अल्प आहार करते
हैं । यहाँ ऐसा नहीं समझना चाहिये कि तथाविध मनुष्यों की तरह
अल्प शरीरवाले नारकीयजीव बहुत आहार करते हैं और मोटे शरीर-
वाले थोड़ा आहार करते हैं । तथा-वे नारकीय जीव उपपातादि सद्बेद्यके
अनुभवन समय को छोड़ कर बाकी के समय में असातावेदनीय कर्म
के ही उदयवशवर्ती होते हैं अतः जैसे-जैसे ये मोटे शरीरवाले होते
हैं उसी तरह से महादुःख का अनुभव करते हैं, और आहार में तीव्र
अभिलाषावाले होते हैं । “वहुतराण पोग्गले परिणामेति” क्योंकि ये
बहुसंख्यक पुद्गलों को आहाररूप से ग्रहण करते हैं । इसी कारण उन
आहाररूपसे गृहीत हुए पुद्गलोंका परिणाम भी बहुतर होता है । क्योंकि
वह परिणाम आहार पुद्गलों के अनुसार ही तो होगा । यद्यपि शंका-
कारने आहारपरिणाम के विषय में प्रश्न नहीं किया है फिर भी परि-

અધિકાંશને આ નિયમ લાગુ પડતો હોવાથી એવું કહેવામાં આવ્યું
છે કે મહાશરીરી નારક જીવો વધારે આહાર કરે છે અને અદ્વપશરીરી
નારક જીવો ઓછો આહાર કરે છે. અહીં એવું સમજવું જોઈએ નહીં કે
કેટલાક મહાશરીરી મનુષ્યોની જેમ મહાશરીરી નારકો ઓછો આહાર લે છે
અને અદ્વપશરીરી મનુષ્યોની જેમ અદ્વપશરીરી નારકો વધારે આહાર લે છે
તથા તે નારક જીવો ઉપપાતાદિ સવેધના અનુભવ સમયને છોડીને બાકીના
સમયે અસાતાવેદનીય કર્મને ઉદ્યાધીન હોય છે. તેથી જેમ જેમ તેઓ
મહાશરીરવાળાં બનતાં જાય છે તેમ તેમ મહાદુઃખનો અનુભવ કરે છે અને
આહારની તીવ્ર અભિલાષાવાળાં બને છે.

“વહુતરાણ પોગ્ગલે પરિણામેતિ” તેઓ વધારે પુદ્ગલોને આહારરૂપે
ગ્રહણ કરે છે તેથી આહાર રૂપે ગ્રહણ કરાયેલાં તે પુદ્ગલોનું પરિણમન પણ
વધારે પ્રમાણમાં થાય છે. કારણ કે આહારરૂપે ગ્રહણ કરાયેલાં પુદ્ગલોના
પ્રમાણે જ તે પરિણમન થાય છે, જો કે શંકાકારે આહાર પરિણામના વિષ-

રકથને તત્પરિણામસ્યાપ્યવશ્યંકથનીયત્વાત્ । ‘વહુતરાણ પોગ્ગલે’ વહુતરાન્ પુદ્ગલાન્ ‘ઉસસંતિ’ ઉચ્છ્વસન્તિ=ઉચ્છ્વાસતયા ગૃહ્ણન્તિ ‘વહુતરાણ પોગ્ગલે’ વહુતરાન્-પુદ્ગલાન્ ‘નીસસંતિ’ નિઃશ્વસન્તિ-નિઃશ્વાસતયા પરિમુશ્વન્તિ, મહા-શરીરા હિ મહોચ્છ્વાસનિઃશ્વાસવન્તો ભવન્તિ । દુઃખિતા અપિ તાદૃશા એવ । નૈરયિકાશ્ચ દુઃખિતા ઇતિ વહુતરાન્ પુદ્ગલાન્ ઉચ્છ્વસન્તિ નિઃશ્વસન્તીતિ । આહાર-સ્ય કાલકૃતં વૈપમ્યં દર્શયતિ—‘અમિક્ષણં આહારેતિ’ અમીક્ષણમાહરન્તિ, પૌનઃ પુન્યેનાહારં ગૃહ્ણન્તિ, યે યે યથા યથા તારતમ્યેન મહાશરીરાસ્તથા તથા તત્ત-દપેક્ષયા શીઘ્રશીઘ્રતરાદિરુપેનાહારગ્રહણં-કુર્વન્તીત્યર્થઃ । ‘અમિક્ષણં ડસસંતિ

ણામ આહાર કા કાર્ય હૈ ઇસ રૂપાલ સે વહુ યહાં કહા ગયા હૈ । ક્યોંકિ આહાર કે કથન મેં આહાર કા પરિણામ અવશ્ય કથનીય હોતા હૈ । “વહુતરાણ પોગ્ગલે ડસસંતિ” વહુતર પુદ્ગલોંકો વે મહાકાયવાલે તારક-જીવ ઉચ્છ્વાસરૂપમેં પરિણમાતે હૈં । “વહુતરાણ પોગ્ગલે નીસસંતિ” વહુતર પુદ્ગલોંકો વે નિઃશ્વાસ રૂપસે બાહર નિકાલતે હૈં । જો મહાશરીર વાલે હોતે હૈં, વે મહાઉચ્છ્વાસ ઓર નિઃશ્વાસવાલે હોતે હૈં । તથા જો દુઃખિત જન હુઆ કરતે હૈં, વે બી એસે હી હોતે હૈં । નારકીય જીવ દુઃખી હૈં । ઇસી કારણ વે વહુતર પુદ્ગલોંકો ઉચ્છ્વાસરૂપસે ગ્રહણ કરતે હૈં ઓર નિઃશ્વાસ રૂપ સે ઉન્હેં બાહર નિકાલતે હૈં । આહાર મેં અવ કાલ-કૃત વિષમતા દિશ્વલાઈ જાતી હૈ “અમિક્ષણં આહારેતિ” બારંબાર વે મોટે શરીરવાલે નારકીય જીવ આહારરૂપસે પુદ્ગલોંકો ગ્રહણ કરતે હૈં । અર્થાત્ જો નારકીયજીવ જિનકી અપેક્ષા જૈસે ૨ મોટે શરીરવાલે હોતે હૈં, વે ઉનકી અપેક્ષા પુનઃ પુનઃ શીઘ્રશીઘ્રતર આદિ રૂપસે આહાર લેતે

યમાં પ્રશ્ન કર્યો નથી, પણ આહારનું કાર્ય પરિણામ (ગૃહીત પુદ્ગલોનું પરિણમન) છે, તે દષ્ટિએ તેનું અહીં કથન કર્યું છે. કારણ કે આહારના કથનની સાથે આહારનું પરિણામ પણ કહેવા યોગ્ય હોય છે. “વહુતરાણ પોગ્ગલે ડસસંતિ” તે મહાકાય નારક જીવો વધારે પુદ્ગલોને ઉચ્છ્વાસ રૂપે ગ્રહણ કરે છે. “વહુતરાણ પોગ્ગલે નીસસંતિ” અને તેઓ વધારે પુદ્ગલોને નિઃશ્વાસરૂપે બહાર કાઢે છે મહાશરીરવાળા જીવો મહાઉચ્છ્વાસ અને નિઃશ્વાસવાળાં હોય છે. તથા દુઃખી લોકોની બાબતમાં પણ એવું જ બને છે. નારક જીવો દુઃખી હોવાથી વધારે પુદ્ગલોને ઉચ્છ્વાસ રૂપે ગ્રહણ કરે છે અને નિઃશ્વાસ રૂપે બહાર કાઢે છે. હવે આહારના કાળમાં રહેલી વિષમતા બતાવવામાં આવે છે—“અમિક્ષણં આહારેતિ” તે મહાકાય નારકો બારંબાર આહારરૂપે પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. એટલે કે નાનાં શરીરવાળાં નારકો કરતાં

અભિક્ષણં નીસસંતિ' અભીક્ષણમુચ્છ્વાસન્તિ અભીક્ષણં નિઃશ્વાસન્તિ, મહાશરીરત્વાત્
 દુઃસ્વિતતરત્વાવ્વાનવરતમુચ્છ્વાસં નિઃશ્વાસં ચ ગૃહ્ણન્તિ પરિમુશ્ચન્તિ ચ । અથાલ્પ-
 શરીરવિષયં દર્શયતિ—‘તત્થ ણં જે તે ’ તત્ર ચલુ યે તે ‘અપ્પસરીરા’ અલ્પશરીરાઃ
 સન્તિ ‘તેણં’ તે ચલુ ‘અપ્પતરાણ પુગ્ગલે’ અલ્પતરાન્ પુદ્ગલાન્ ‘આહારેતિ’
 આહરન્તિ । યતોડ્વલ્પશરીરાસ્તતો મહાશરીરાહરણીયપુદ્ગલાપેક્ષયા અલ્પતરાન્
 પુદ્ગલાનાહરન્તિ ‘અપ્પતરાણ પોગ્ગલે પરિણામેતિ, અપ્પતરાણ પોગ્ગલે ઉસ્સસંતિ
 અપ્પતરાણ પોગ્ગલે નીસસંતિ’ અલ્પતરાન્ પુદ્ગલાન્ પરિણમયન્તિ, અલ્પતરાન્ પુદ્ગ-
 લાન્ ઉચ્છ્વાસન્તિ અલ્પતરાન્ પુદ્ગલાન્ નિઃશ્વાસન્તિ । ણાં વ્યાખ્યા અલ્પત્વમાશ્રિત્ય
 વ્યત્યયેન મહાશરીરવદ્ વિજ્ઞેયા । ‘આહચ્ચ આહારેતિ’ આહત્યાડ્ઠહરન્તિ—

‘‘ અભિક્ષણં ઝસસંતિ ’’ ‘‘ અભિક્ષણં નીસસંતિ ’’ મહાશરીર-
 વાલે હોને સે ઓર દુઃસ્વિતતર હોને સે વે નારકજીવ નિરન્તર શ્વાસો-
 ચ્છ્વાસ લેતે રહતે હૈં, ઓર છોડતે રહતે હૈં । ‘‘તત્થ ણં જે તે અપ્પસ-
 રીરા તે ણં અપ્પતરાણ પોગ્ગલે આહારેતિ’’ તથા જો જિસકી અપેક્ષા
 અલ્પશરીરવાલે હોતે હૈં, વે ડનકી અપેક્ષા આહારરૂપ સે અલ્પતર પુદ્ગલોં
 કો ગ્રહણ કરતે હૈં—‘‘ અપ્પતરાણ પોગ્ગલે પરિણામેતિ’’ અલ્પતરપુદ્ગલોં
 કો પરિણમાતે હૈં ‘‘ અપ્પતરાણ પોગ્ગલે ઉસ્સસંતિ’’ અલ્પતર પુદ્ગલોં કો
 શ્વાસરૂપમેં પરિણમાતે હૈં ‘‘ અપ્પતરાણ પોગ્ગલે નીસસંતિ’’ અલ્પતર
 પુદ્ગલોંકો નિઃશ્વાસરૂપસે બાહર નિકાલતે હૈં । ઇન સબ પદોંકા વ્યાખ્યાન
 મહાકાવ્ય મેં કથિત ઇન પદોંકે વ્યાખ્યાન કી તરહ અલ્પત્વપક્ષ લેકર
 વિપરીતરૂપ સે કર લેના ચાહિયે । ‘‘ આહચ્ચ આહારેતિ’’ આદિ પદોં
 કા સ્પષ્ટીકરણ ઇસ પ્રકારસે હૈં ।

મોટાં શરીરવાળાં નારકો વધારે શીઘ્રતાથી આહાર લે છે ‘‘ અભિક્ષણં ઝસસંતિ ’’
 ‘‘ અભિક્ષણં નીસસંતિ ’’ મહાશરીરવાળાં નારક જીવો વધારે દુઃખી હોવાને
 લીધે નિરન્તર શ્વાસોચ્છ્વાસ લીધા કરે છે અને છોડ્યાં કરે છે ‘‘તત્થ ણં જે તે
 અપ્પસરીરા તે ણં અપ્પતરાણ પોગ્ગલે આહારેતિ’’ એક નારક જીવનાં કરતાં વધારે અલ્પ
 શરીરવાળો નારક જીવ તેના કરતાં અલ્પતર પુદ્ગલોને આહાર રૂપે ગ્રહણ કરે છે—

‘‘ અપ્પતરાણ પોગ્ગલે પરિણામેતિ ’’ અલ્પતર પુદ્ગલોનું પરિણમન કરે
 છે, ‘‘ અપ્પતરાણ પોગ્ગલે ઝસસંતિ ’’ અલ્પતર પુદ્ગલોને શ્વાસરૂપે પરિણમાવે
 છે, ‘‘ અલ્પતરાણ પોગ્ગલે નીસસંતિ ’’ અલ્પતર પુદ્ગલોને નિઃશ્વાસરૂપે બહાર
 કાઢે છે આ સમસ્ત પદોની વ્યાખ્યા મહાકાવ્યના સૂત્રમાં કહેવામાં આવેલાં
 આ પદોની વ્યાખ્યા પ્રમાણે સમજવી પણ અહીં મહત્વની અપેક્ષા અલ્પત્વનો
 વ્યત્યય કરવો જોઈએ. ‘‘આહચ્ચ આહારેતિ’’ આદિ પદોનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે.

આહત્ય=કાલંનિહત્ય=કાલં વ્યવધાનીકૃત્ય વિરમ્ય વિરમ્યેત્યર્થઃ આહારં કુર્વન્તિ ।
કદાચિદાહરન્તિ કદાચિન્નાહરન્તીતિ ભાવઃ આહારાનાહરણં ચ મહાશરીરાહારગ્ર-
હણવ્યવધાનાપેક્ષયા, વહુતરકાલાન્તરાલતયેત્યર્થઃ । ‘ આહચ્ચ ડસસંતિ આહચ્ચ
નીસસંતિ ’ આહત્યોચ્છ્વસન્તિ આહત્ય નિઃશ્વસન્તિ-એતેડ્વપશરીગત્વેનૈવ મહાશરી-
રાપેક્ષયાડ્વપતરદુઃખિતત્વાત્ કદાચિન્ સાન્તરમિત્યર્થઃ ઉચ્છ્વાસાદિ કુર્વન્તિ ।
યચ્ચપૂર્વે ‘ નારકાઃ સતતમેવોચ્છ્વાસાદિકુર્વન્તીત્યુક્તં તત્ મહાશરીરાપેક્ષયેત્યવસેય-

જો અલ્પશરીરવાલે નારકીય જીવ હૈં, અર્થાત્ જો જિનકી અપેક્ષા
અલ્પશરીરવિશિષ્ટ નારકીય જીવ હૈં, વે ડનકી અપેક્ષા ઠહર ૨ કર આહાર
લેતે હૈં, અર્થાત્-કમ્બી આહાર લેતે હૈં ઓર કમ્બી આહાર નહીં લેતે હૈં ।
કદાચિન્ આહાર નહીં લેતે હૈં સો ઇસકા તાત્પર્ય એસા નહીં હૈં કિ વે
ચિલકુલ આહાર હી નહીં લેતે હૈં, કિન્તુ ઇસકા તાત્પર્ય એસા હૈં કિ ડનકે
આહાર નહીં લેનેમ્ મહાકાયવાલે નારકીય જીવોકે આહારગ્રહણકે અન્ત-
રાલકી અપેક્ષાસે વહુતરકાલકા અન્તરાલ-વ્યવધાન - પડતા હૈં ।
“ આહચ્ચ ડસસંતિ આહચ્ચ નીસસંતિ ” છોડેશરીરવાલે હોનેકે કારણ
હી વે મહાશરીરવાલે નારકજીવોકી અપેક્ષાસે અલ્પતર દુઃખી રહતે હૈં
ઇસ કારણ વે ઠહર ૨ કર શ્વાસ લેતે હૈં, ઓર ઠહર ૨ કર ડસે છોડતે
હૈં, અર્થાત્ બાહર નિકાલતે હૈં । જો પહલે નારકીય જીવ નિરન્તર હી
શ્વાસાદિક ક્રિયા કરતે હૈં એસા કહા ગયા હૈં સો યહ કથન મહાકાય-
વાલે નારક જીવોકી અપેક્ષાસે હી કહા ગયા હૈં, એસા જાનના ચાહિયે ।

અલ્પશરીરવાળા જે નારક હોયો છે, એટલે કે જે નારક હોયો
અન્યની અપેક્ષાએ અલ્પશરીરી છે તેઓ અન્યના કરતા વધારે લાંબે લાંબે
આંતરે આહાર લે છે, એટલે કે ક્યારેક આહાર લે છે અને ક્યારેક નથી પણ
લેતા. ક્યારેક આહાર લેતા નથી તેનું તાત્પર્ય એવું નથી કે તેઓ બિલકુલ
આહાર જ લેતા નથી પણ તેનું તાત્પર્ય એવું છે કે મહાકાય નારક હોવાની
અપેક્ષાએ અલ્પકાય નારક હોવાના આહાર નહીં ગ્રહણ કરવાના કાળમાં
મોટું આંતર-વ્યવધાન પડે છે. “ આહચ્ચ ડસસંતિ આહચ્ચ નીસસંતિ ”
અલ્પશરીરવાળા હોવાને કારણે જ તેઓ મહાકાયશરીરવાળા નારકો કરતાં
ઓછાં દુઃખી રહે છે. તેથી તેઓ ઓછી ઓછીને શ્વાસ લે છે અને ઉચ્છ્વાસ
પાડે છે. પરંતુ એવું જે કથન કરવામાં આવ્યું છે કે નારકહોયો
નિરન્તર શ્વાસાદિ ક્રિયા કરે છે, તે કથન મહાકાય નારકોને અનુકરણીને યશું

મિતિ । અથવા-અપર્યાપ્તકાલેઽલ્પશરીરાઃ સન્તો લોમાહારમાશ્રિત્ય નાહરન્તિ, અપર્યાપ્તકત્વેન ચ નોચ્છ્વસન્તિ, અન્યત્સમયે તુ 'આહારોચ્છ્વાસાદિ કુર્વન્ત્યેવેત્યત આહ-આહત્યાહરન્તિ આહત્યોચ્છ્વસન્તીતિ । 'સે તેણટ્ટેણં' તત્તેનાર્થેન=તેન કારણેન 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'એવં વુચ્ચહ' એવમુચ્યતે 'નેરહ્યા નો સવ્વે સમાહારા' નો સર્વે સમાહારાઃ 'નો સવ્વે સમસરીરા' નો સર્વેસમશરીરાઃ 'નો સવ્વેસમુસ્સાસ નીસાસા' નો સર્વે સમોચ્છ્વાસનિઃશ્વાસા ઇતિ ॥ સૂ. ૨ ॥

અથવા-વે કદાચિત્ આહાર નહીં લેતે હૈં, ઓર કદાચિત્ શ્વાસ નહીં લેતે હૈં, એસા જો કહા ગયા હૈ । ઉસકા તાત્પર્ય યહ મી હોતા હૈ કિ અપર્યાપ્ત અવસ્થામેં નારકીય જીવ અલ્પશરીરવાલે હોતે હુએ લોમાહારકી અપેક્ષાસે આહાર નહીં કરતે હૈં ઓર અપર્યાપ્તક હોનેકે કારણ હી ઉચ્છ્વાસ નહીં લેતે હૈં । અન્ય સમયમેં-પર્યાપ્ત હોને પર-આહાર ઓર શ્વાસોચ્છ્વાસાદિક કરતે હી હૈં । ઇસલિયે એસા કહા ગયા હૈ કિ “આહચ્ચ આહરેતિ, આહચ્ચ ઝસસંતિ” । અપર્યાપ્ત કાલમેં નારકીય જીવોંકે લોમાહારાદિ નહીં હોતે હૈં । ઇસલિયે વે રોમાહારાદિકી અપેક્ષાસે આહારાદિ નહીં કરતે એસા કહા ગયા હૈ । “સે તેણટ્ટેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચહ નેરહ્યા સવ્વે નો સમાહારા ઇત્યાદિ” ઇસલિયે હે ગૌતમ ! એસા મૈંને કહા હૈ કિ સમસ્ત નારકીય જીવ સમાન આહારવાલે નહીં હોતે હૈં, સમાન શરીરવાલે નહીં હોતે હૈં, સમાન ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાલે નહીં હોતે હૈં ॥સૂ.૨॥

સમજવું. અથવા તેઓ ક્યારેક આહાર લેતા નથી, અને ક્યારેક શ્વાસ લેતા નથી એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે તેનો ભાવાર્થ એવો પણ થાય છે કે અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં નારક એવો અલ્પશરીરવાળાં હોય છે તે લોમાહારની અપેક્ષાએ આહાર કરતા નથી અને અપર્યાપ્તક હોવાને કારણે જ ઉચ્છ્વાસ લેતા નથી, અન્ય સમયમાં પર્યાપ્તક થાય ત્યારે આહાર, શ્વાસોચ્છ્વાસ આદિ ગ્રહણ કરે છે તેથી એવું કહ્યું છે કે “આહચ્ચ આહરેતિ, આહચ્ચ ઝસસંતિ” અપર્યાપ્ત કાળમાં નારક એવો લોમાહાર આદિ લેતા નથી, તેથી તેઓ લોમાહારાદિની અપેક્ષાએ આહાર નથી કરતા તેમ કહ્યું છે. “સે તેણટ્ટેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચહ નેરહ્યા સવ્વે નો સમાહારા ઇત્યાદિ” હે ગૌતમ ! તેથી જ મેં એવું કહ્યું છે કે સમસ્ત નારક એવો સમાન આહારવાળાં હોતાં નથી, સમાન શરીરવાળાં હોતાં નથી, સમાન ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાળાં હોતાં નથી ॥સૂ.૨॥

अथ कर्मवर्णादिविषयं प्रतिपादयति—‘नेरइयाणं भंते सव्वे समकम्मा’ इत्यादि ।

मूलम्—नेरइयाणं भंते सव्वे समकम्मा ? गोयसा ! णो इणट्ठे समट्ठे से केणट्ठेणं भंते एवं दुच्चइ ? गोयसा ! नेरइया दुविहा पणत्ता, तं जहा पुव्वोववण्णगा य पच्छोववण्णगा य । तत्थ णं जे ते पुव्वोववण्णगा तेणं अप्पकस्सतरागा, तत्थ णं जे ते पच्छोववण्णगा तेणं जहाकस्सतरागा, से तेणट्ठेणं गोयसा !० ।

नेरइयाणं भंते ! सव्वे समवन्ना ? गोयसा ! णो इणट्ठे समट्ठे । से केणट्ठेणं तह चेव, गोयसा ! नेरइया दुविहा पन्नत्ता, तं जहा—पुव्वोववन्नगा य पच्छोववण्णगा य, तत्थ णं जे ते पुव्वोववन्नगा तेणं विसुद्धवन्नतरागा, तत्थ णं जे ते पच्छोववन्नगा, तेणं अविसुद्धवन्नतरागा, से नेणट्ठेणं गोयसा ! एवं० नेरइयाणं भंते सव्वे समलेस्सा, गोयसा ! णो इणट्ठे समट्ठे, से केणट्ठेणं जाव नो सव्वे समलेस्सा, गोयसा ! नेरइया दुविहा पन्नत्ता, तं जहा—पुव्वोववण्णगा य पच्छोववण्णगा य । तत्थ णं जे ते पुव्वोववण्णगा तेणं विसुद्धलेस्सतरागा, तत्थ णं जे ते पच्छोववन्नगा तेणं अविसुद्धलेस्सतरागा से तेणट्ठेणं०, नेरइयाणं भंते ! सव्वे समवेयणा ! गोयसा ! णो इणट्ठे समट्ठे, से केणट्ठेणं० गोयसा ! नेरइया दुविहा पन्नत्ता, तं जहा—सण्णिभूया य असण्णिभूया य, तत्थ णं जे ते सण्णिभूया ते णं महावेयणा, तत्थ णं जे ते असण्णिभूया तेणं अप्पवेयणतरागा, से तेणट्ठेणं गोयसा ! नेरइया णं भंते ! सव्वे समकिरिया, गोयसा ! णो इणट्ठे समट्ठे, से केणट्ठेणं० गोयसा ! नेरइया तिविहा पन्नत्ता, तं जहा—सम्मदिट्ठी, मिच्छदिट्ठी, सम्मामिच्छदिट्ठी । तत्थ णं जे ते सम्मदिट्ठी तेसिं णं चत्तारि किरियाओ पन्नत्ता, तं जहा—आरंभिया, परिगाहिया,

માયાવત્તિયા, અપચ્ચક્ખાણ કિરિયા તત્થ ણં જે તે મિચ્છાદિટ્ઠી તેસિં
 ણં પંચકિરિયાઓ કજ્જંતિ, તં જહા—આરંભિયા જાવ મિચ્છાદંસ-
 ણવત્તિયા, એવં સમ્મમિચ્છાદિટ્ઠી ણં વિ, સે તેણદ્દેણં ગોયમાં !

નેરહ્યાણં મંતે ! સવ્વે સમાડયા, સવ્વે સમોવવન્નગા, ગોયમા !
 ણો ઇણદ્દે સમદ્દે । સે કેણદ્દેણં ગોયમા ! નેરહ્યા ચડવિહા
 પન્નત્તા, તં જહા—અત્થેગહ્યા સમાડયા, સમોવવન્નગા ૧, અત્થે-
 ગહ્યા સમાડયા વિસમોવવન્નગા ૨, અત્થેગહ્યા વિસમાડયા
 સમોવવન્નગા ૩, અત્થેગહ્યા વિસમાડયા વિસમોવવન્નગા ૪, સે
 તેણદ્દેણં ગોયમા ! ૦ ॥ સૂ. ૩ ॥

છાયા—નૈરયિકાઃ खलु भदन्त ! सर्वे समकर्माणः ? गौतम ! नायमर्थः
 समर्थः । तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते ? गौतम ! नैरयिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः,
 तद्यथा—पूर्वोपपन्नकाश्च पश्चादुपपन्नकाश्च । तत्र खलु ये ते पूर्वोपपन्नकास्ते खलु

अब सूत्रकार कर्म वर्ण आदि विषयका प्रतिपादन करते हैं—

‘નેરહ્યા ણં મંતે ! સવ્વે સમકમ્મા’ इत्यादि ।

(મંતે) હે ભદંત ! (નેરહ્યા ણં) નારકીય જીવ, કયા (સવ્વે) સવ (સમ-
 કમ્મા?) સમાનકર્મવાળે હોતે હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) યહ
 અર્થ સમર્થિત નહીં હૈ, અર્થાત્ યહ અર્થ ઠીક નહીં હૈ । (સે કેણદ્દેણં) હે
 ભદન્ત ! આપ એસા કિસ કારણસે કહતે હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ !
 (નેરહ્યા ટુવિહા પણ્ણત્તા) નારકીય જીવ દો પ્રકારકે કહે ગયે હૈં । (તં જહા)
 ડનકે દો પ્રકાર યે હૈં (પુવ્વોવવણ્ણગા, પચ્છોવવણ્ણગા) પૂર્વોપપન્નક ઓર

હવે સૂત્રકાર કર્મવર્ણ આદિ વિષયનું પ્રતિપાદન કરે છે—

‘નેરહ્યાણં મંતે ! સવ્વે સમકમ્મા’ इत्यादि ।

(મંતે) હે ભદન્ત ! (નેરહ્યાણં સવ્વે સમકમ્મા ?) સમસ્ત નારક એવો
 શું સમાન કર્મવાળાં હોય છે ? (ગોયમા) હે ગૌતમ !

(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (ણો ઇણે સમે) આ અર્થ સમર્થિત
 નથી. એટલે કે એવું બનતું નથી. (સે કેણદ્દેણં) હે ભદન્ત ! આપ એવું
 શા કારણે કહો છો ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (નેરહ્યા ટુવિહા પણ્ણત્તા) નારક
 એવો બે પ્રકારના કહ્યા છે. (તં જહા) તે બે પ્રકારે આ પ્રમાણે છે—

(પુવ્વોવવણ્ણગા, પચ્છોવવણ્ણગા) પૂર્વોપપન્નક અને પશ્ચાદુપપન્નક.

અલ્પકર્મતરકાઃ, તત્ર સ્વલુ યે તે પશ્ચાદુપપન્નકાસ્તે સ્વલુ મહાકર્મતરકાઃ, તત્તેનાર્થેન ગૌતમ !૦ ।

નૈરયિકાઃ ભદન્ત ! સર્વે સમવર્ણાઃ ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ, તત્કેનાર્થેન તથૈવ ગૌતમ ! નૈરયિકા દ્વિત્રિયાઃ પ્રજ્ઞાઃ, તથા—પૂર્વોપપન્નકાથ પશ્ચાદુપપન્નકાથ । તત્ર સ્વલુ યે તે પૂર્વોપપન્નકાસ્તે વિશુદ્ધવર્ણતરકાઃ તત્ર યે તે પશ્ચાદુપપન્નકાસ્તે પશ્ચાદુપપન્નક । (તત્થ ણં જે તે પુન્ન્યોવવળ્લગા) ઇનમેં જો પૂર્વોપપન્નક નારક હૈં (તે ણં અપ્પકમ્મતરાગા) એ અલ્પકર્મવાલે હોતે હૈં ઓર (તત્થ- ણં જે તે પચ્છોવવળ્લગા તે ણં મહાકમ્મતરાગા) જો પશ્ચાદુપપન્નક નારક જીવ હૈં, એ મહાકર્મવાલે હોતે હૈં । (સે તેણદ્દેણં ગોયમા !૦) ઇસ કારણ હે ગૌતમ ! મેં એસા કહતા હૂં કિ સબ નારકીયજીવ સમાનકર્મવાલે નહીં હોતે હૈં । (નેરઙ્ગણં ભંતે ! સવ્વેસમવજ્ઞા) હે ભદન્ત ! સમસ્ત નારક- જીવ કયા સમાન વર્ણવાલે હૈં ? (ગોયમા ! ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ-ટીક-નહીં હૈં । (સે કેણદ્દેણં ?) હે ભદન્ત ! આપ એસા કિસ કારણસે કહતે હૈં ? ઇત્યાદિ પ્રશ્નકા સ્વરૂપ—(તહ ચેવ) વૈસા હી સમજલેના ચાહિયે ભગવાન કહતે હૈં—ગોયમા) હે ગૌતમ ! (નેરઙ્ગા દુવિદ્ધા પન્નત્તા) નારક જીવ દો પ્રકારકે કહે ગયે હૈં । (તં જહા) એ દો પ્રકાર યે હૈં—(પુન્ન્યોવવળ્લગાય પચ્છોવવળ્લગાય) એક પૂર્વોપપન્નક, દૂસરે પશ્ચાદુપપન્નક (તત્થ ણં જે તે પુન્ન્યોવવળ્લગા તે ણં વિસુદ્ધ વજ્જનરાગા) ઇનમેં

(તત્થ ણં જે તે પુન્ન્યોવવળ્લગા) તેમાંના જે પૂર્વોપપન્નક નારકો છે (તેણં અપ્પકમ્મતરાગા) તેઓ અલ્પ કર્મવાળાં હોય છે અને (તત્થ ણં જે તે પચ્છો- વવળ્લગા તેણં મહાકમ્મતરાગા) પશ્ચાદુપપન્નક જે નારકો છે તેઓ મહાકર્મવાળાં હોય છે. (સે તેણં ણં ગોયમા !) એ કારણે છે ગૌતમ ! હું એવું કહું છું કે સમસ્ત નારક એવા સમાન કર્મવાળાં હોતાં નથી.

(નેરઙ્ગણં ભંતે સવ્વેસમવજ્ઞા ?) છે ભદન્ત ! શું સમસ્ત નારક એવા સમાન વર્ણવાળાં હોય છે ? (ગોયમા !) છે ગૌતમ ! (ણો ઇણં સમદ્દે) એ અર્થ સમર્થિત નથી.

એટલે કે સમસ્ત નારકો સમાન વર્ણવાળાં હોતાં નથી. (સે કેણદ્દેણં ?) કે ભદન્ત ! આપ આ કારણે એવું કહો છો ? ઇત્યાદિ પ્રશ્નનું સ્વરૂપ (તહ ચેવ) તેથી ન રીતે સમજ લેવું ભગવાન કહે છે—(ગોયમા !) છે ગૌતમ ! નેરઙ્ગા દુવિદ્ધા પન્નત્તા) નારક એવા બે પ્રકારના કહ્યા છે (તં જહા) તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે—(પુન્ન્યોવવળ્લગા ય પચ્છોવવળ્લગાય) (૧) પૂર્વોપપન્નક અને (૨) પશ્ચાદુપપન્નક (તત્થ ણં જે તે પુન્ન્યોવવળ્લગા તે ણં વિસુદ્ધ વજ્જનરાગા) તેમાંના

વિશુદ્ધવર્ણતરકાઃ તત્ તેનાર્થેન ગૌતમ ! એવમ્ । નૈરયિકા મદન્ત ! સર્વે સમ-
લેશ્યકાઃ ! ગૌતમ ! નાયમ^૧ : સમર્થઃ । તત્કેનાર્થેન યાવત્ નો સર્વે સમલેશ્યકાઃ ?
ગૌતમ ! નૈરયિકા દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞસાઃ, તદ્યથા-પૂર્વોપપન્નકાશ્ચ પશ્ચાદુપપન્નકાશ્ચ ।
તત્ર ચ્છલુ યે તે પૂર્વોપપન્નકાસ્તેવિશુદ્ધલેશ્યતરકાઃ, તત્ર યે તે પશ્ચાદુપપન્નકાસ્તે

જો પૂર્વોપપન્નક નારક હૈં વે વિશુદ્ધ વર્ણવાલે હોતે હૈં, ઓર (તત્થણં જે તે પચ્છોવવન્નગા, તે ણં અવિશુદ્ધવન્નતરાગા) જો પશ્ચાદુપપન્નક હોતે હૈં વે અવિશુદ્ધ વર્ણવાલે હોતે હૈં । (સે તેળદ્દેણં ગોયમા એવં વુચ્ચહં) ઇસ કારણ હે ગૌતમ ! મૈં એસા કહતા હૂં કિ સબ નારકીયજીવ સમાન વર્ણવાલે નહીં હૈં । (નેરહ્યાણં મંતે ! સવ્વે સમલેસ્સા ?) હે મદન્ત ! સમસ્ત નારકીય જીવ કયા એક સી લેશ્યાવાલે હોતે હૈં ? (ગોયમા ! ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈં । (સે કેળદ્દેણં જાવ નો સવ્વે સમલેસ્સા) હે મદન્ત ! આપ એસા કયોં-કિસ કારણસે કહતે હૈં યાવત્ સમસ્ત નારકીય જીવ સમાન લેશ્યાવાલે નહીં હોતે હૈં । (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (નેરહ્યા દુવિહા પન્નત્તા) નારકીય જીવ દો પ્રકારકે કહે ગયે હૈં (તં જહા) વે દો પ્રકાર યે હૈં-(પુવ્વોવવન્નગા ય પચ્છોવવન્નગા-ય) એક પૂર્વોપપન્નક ઓર દૂસરે પશ્ચાદુપપન્નક (તત્થ ણં જે તે પુવ્વોવવ-
ણગા તે ણં વિશુદ્ધલેસ્સ તરાગા) ઇનમેં જો પૂર્વોપપન્નક નારકજીવ હૈં

બે પૂર્વોપપન્નક નારક ઓવો હોય છે તેઓ વિશુદ્ધ વર્ણવાળાં હોય છે, અને (તત્થણં જે તે પચ્છોવવન્નગા, તેણં અવિશુદ્ધ વન્નતરાગા) બેઓ પશ્ચાદુપપન્નક હોય છે તેઓ અવિશુદ્ધ વર્ણવાળાં હોય છે. (સે તેળદ્દેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચહં) તે કારણે હે ગૌતમ ! હું એવું કહું છું કે સમસ્ત નારક ઓવો સમાન વર્ણવાળાં હોતાં નથી.

(નેરહ્યાણં મંતે ! સવ્વે સમલેસ્સા ?) હે મદન્ત ! સમસ્ત નારક ઓવો શું એક સરખી લેશ્યાવાળાં હોય છે ? (ગોયમા ! ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે હે ગૌતમ ! એવું હોતું નથી. (સે કેળદ્દેણં જાવ નો સવ્વે સમલેસ્સા ?) હે મદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે સમસ્ત નારક ઓવો સમાન લેશ્યાવાળાં હોતાં નથી ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (નેરહ્યા દુવિહા પન્નત્તા) નારક ઓવો બે પ્રકારના કહ્યા છે. (તંજહા) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. (પુવ્વોવવન્નગા ય પચ્છોવવન્નગા ય) પૂર્વોપપન્નક અને પશ્ચાદુપપન્નક.

(તત્થણં જે તે પુવ્વોવવન્નગા તેણં વિશુદ્ધલેસ્સતરાગા) તેમાંના બે પૂર્વો.

અવિશુદ્ધલેશ્યતરકાઃ, તત્તેનાર્થેન૦ । નૈરયિકા મદન્ત ! સર્વે સમવેદનાઃ ! ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ તત્કેનાર્થેન૦ ગૌતમ ! નૈરયિકા દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞાઃ, તદ્યથા-સંજ્ઞિ-ભૂતાશ્ચાસંજ્ઞિભૂતાશ્ચ । તત્ર સ્વલુ યે તે સંજ્ઞિભૂતાસ્તે મહાવેદનાઃ, તત્ર સ્વલુ યે તે અસંજ્ઞિભૂતાસ્તેઅલ્પવેદનાઃ તત્ તેનાર્થેન ગૌતમ !૦ । નૈરયિકા મદન્ત ! સર્વે સમ-વે વિશુદ્ધલેશ્યાવાલે હોતે હૈં । (તત્થણં જે તે પચ્છોવવણ્ણગા તે ણં અવિસુદ્ધ લેસ્સ તરાગા) તથા જો પશ્ચાદુપપન્નક નારક જીવ હૈં વે અવિ-શુદ્ધ લેશ્યાવાલે હોતે હૈં । (સે તેણદ્દેણં એવં૦) હસ કારણ હે ગૌતમ ! મૈં એસા કહતા હૂં કિ સમસ્ત નારકજીવ સમાન લેશ્યાવાલે નહીં હોતે હૈં । (નેરહ્યાણં મંતે ! સવ્વે સમવેયણા ?) હે મદન્ત ! સમસ્ત નારક જીવ કયા એકસી વેદનાવાલે હોતે હૈં ? (ગોયમા ! ણો હ્ણદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ (સે કેણદ્દેણં૦) હે મદન્ત ! આપ એસા કિસ કારણસે કહતે હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (નેરહ્યા દુવિહા પણ્ણત્તા) નારક જીવ દો પ્રકારકે કહે ગયે હૈં (તં જહા) વે હસ પ્રકારસે (સણ્ણિ-ભૂયા ય અસણ્ણિભૂયા ય) એક સંજ્ઞિભૂત ઓર દૂસરે અસંજ્ઞિભૂત (તત્થ ણં જે તે સણ્ણિભૂયા તે ણં મહાવેયણા) હનયેં જો સંજ્ઞિભૂત નારક જીવ હૈં વે મહાવેદનાવાલે હોતે હૈં, ઓર (તત્થ ણં જે તે અસણ્ણિભૂયા તે ણં અપ્પવેયણતરાગા) જો અસંજ્ઞિભૂત નારકીયજીવ હૈં વે અલ્પવેદનાવાલે

પન્નક નારક ઓવો છે તેઓ વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળાં હોય છે, (તત્થણ જે તે પચ્છોવવણ્ણગા તે ણં અવિસુદ્ધ લેસ્સતરાગા) અને જે પશ્ચાદુપન્નક નારક ઓવો હોય છે તેઓ અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળાં હોય છે, (સે તેણદ્દેણં એવં.) હે ગૌતમ ! તે કારણે હું એવું કહું છું કે સમસ્ત નારક ઓવો સમાન લેશ્યા-વાળાં હોતાં નથી.

(નેરહ્યાણં મંતે ! સવ્વે સમવેયણા ?) હે મદન્ત ! સમસ્ત નારક ઓવો શું એક સરખી વેદનાવાળાં હોય છે ? (ગોયમા ! ણો હ્ણદ્દે સમ્) હે ગૌતમ ! એ વાત ખરાખર નથી-તેઓ સમાન વેદનાવાળાં હોતાં નથી. (સે કેણેણં) હે મદન્ત ! આપ એવું શા કારણે કહો છો ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (નેરહ્યા દુવિહા પણ્ણત્તા) નારક ઓવો એ પ્રકારના કહ્યા છે (તંજહા) તે પ્રકારે આ પ્રમાણે છે—

(સણ્ણિભૂયા ય અસણ્ણિ ભૂયા ય) (૧) સંજ્ઞિભૂત અને (૨) અસંજ્ઞિ-ભૂત, (તત્થણં જે તે સણ્ણિભૂયા તે ણ મહાવેયણા) તેમાંના જે સંજ્ઞિભૂત નારક ઓવો છે તેઓ મહાવેદનાવાળાં હોય છે, અને (તત્થણં જે તે અસણ્ણિભૂયા તે ણં અપ્પવેયણતરાગા) જે અસંજ્ઞિભૂત નારક ઓવો હોય છે તેઓ અલ્પ

ક્રિયાઃ, ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ । તત્કેનાર્થેન ? ગૌતમ ! ૦ નૈરયિકાસ્ત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તદ્વથા-સમ્યગ્દૃષ્ટયઃ મિથ્યાદૃષ્ટયઃ સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટયઃ । તત્ર સ્વલુ યે તે સમ્યગ્દૃષ્ટયસ્તેપાં ચતસ્રઃ ક્રિયાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તદ્વથા-આરંભિકી પારિગ્રહિકી માયા-પ્રત્યયા અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા । તત્ર સ્વલુ યે તે મિથ્યાદૃષ્ટયસ્તેપાં સ્વલુ પન્નક્રિયાઃ

હોતે હૈં । (સે તેણદ્દેણં ગોયમા ૦ !) હસ કારણ હે ગૌતમ ! મૈને એસા કહા હૈ કિ સમસ્ત નારકીયજીવ સમાન વેદનાવાલે નહીં હોતે હૈં । (નેર-
હ્યા ણં મંતે ! સઁવે સમકિરિયા ?) હે ભદન્ત ! સમસ્ત નારકીયજીવ
કયા સમાન ક્રિયાવાલે હોતે હૈં ? (ગોયમા ! ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ !
યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈં । (સે કેણદ્દેણં ૦) હે ભદન્ત ! આપ એસા કિસ
કારણસે કહતે હૈં ? (નેરહ્યા તિવિહા પન્નત્તા) નારકીય જીવ ત્રીન પ્રકાર
કે કહે ગયે હૈં (તંજહા) વે હસ તરહ સે હૈં (સમ્મદિટ્ઠી મિચ્છદિટ્ઠી,
સમ્મામિચ્છદિટ્ઠી) એક સમ્યગ્દૃષ્ટિ, દૂસરે મિથ્યાદૃષ્ટિ ઓર ત્રીસરે
સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ । (તત્થ ણં જે તે સમ્મદિટ્ઠી તેસિ ણં ચત્તારિ કિરિયાઓ
પન્નત્તાઓ) હનમેં જો સમ્યગ્દૃષ્ટિ નારકીયજીવ હૈં વે ચાર ક્રિયાએવાલે
હોતે હૈં । (તંજહા) વે હસ પ્રકાર સે હૈં (આરંભિયા, પરિગ્રહિયા, મા-
યાવત્તિયા, અપચ્ચક્ષણકિરિયા) એક આરંભિકી ક્રિયા, દૂસરી પારિ-
ગ્રહિકી ક્રિયા, ત્રીસરી માયાપ્રત્યયાક્રિયા ઓર ચૌથી અપ્રત્યાખ્યાન
ક્રિયા । (તત્થ ણં જે તે-મિચ્છદિટ્ઠી) જો મિથ્યાદૃષ્ટિ નારકીયજીવ હૈં

વેદનાવાળાં હોય છે. (સે તેણં ગોયમા !) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં
એવું કહ્યું છે કે સમસ્ત નારક જીવો સમાન વેદનાવાળાં હોતાં નથી.
(નેરહ્યાણં મંતે ! સઁવે સમકિરિયા ?) હે ભદન્ત ! સમસ્ત નારકજીવો
શું સમાન ક્રિયાવાળાં હોય છે ? (ગોયમા ! ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે
ગૌતમ ! સમસ્ત નારકો સમાન ક્રિયાવાળાં હોતાં નથી. (સે કેણદ્દેણં) હે
ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો ? (નેરહ્યા તિવિહા પન્નત્તા) નારક
જીવો ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે, (તંજહા) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે—(સમદિટ્ઠી,
મિચ્છદિટ્ઠી, સમ્મામિચ્છદિટ્ઠી) (૧) સમ્યગ્દૃષ્ટિ, (૨) મિથ્યાદૃષ્ટિ, અને (૩)
સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ. (તત્થ ણં જે તે સમ્મદિટ્ઠી તેસિ ણં ચત્તારિ કિરિયાઓ પન્નત્તાઓ)
તેમાંના જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ નારક જીવો છે તેઓ ચાર ક્રિયાઓ કરે છે' (તંજહા)
તે આ પ્રમાણે છે—(આરંભિયા, પરિગ્રહિયા, માયાવત્તિયા, અપચ્ચક્ષણ કિરિયા)
(૧) આરંભિકી ક્રિયા (૨) પારિગ્રહિકી ક્રિયા, (૩) માયા પ્રત્યયા ક્રિયા અને
(૪) અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા (તત્થ ણં જે તે મિચ્છદિટ્ઠી) જે મિથ્યાદૃષ્ટિ નારક

ક્રિયન્તે, તદ્યથા-આરંભિકી યાવત્ મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા । एवं सम्यक् मिथ्या-
दृष्टीनामपि, तत् तेनार्थेन गौतम !० ।

નૈરયિકાઃ ભદન્ત ! સર્વે સમાયુષ્કાઃ સર્વે સમોપપન્નકાઃ ? ગૌતમ ! નાયમર્યઃ
સમર્થઃ, તત્કેનાર્થેન ! ગૌતમ ! નૈરયિકાશ્ચતુર્વિધાઃ પ્રજ્ઞાઃ, તદ્યથા-સન્ત્યેકે સમા-
યુષ્કાઃ સમોપપન્નકાઃ, ૧ સન્ત્યેકે સમાયુષ્કાઃ-વિપમોપપન્નકા, ૨ સન્ત્યેકે વિપમા-

(તેસિ ણં પંચ કિરિયાઓ-કજ્જતિ) વે પાંચ ક્રિયાવાલે હોતેહૈં । (તંજહા)
વે હસ પ્રકારસે હૈં (આરંભિયા, જાવ મિચ્છાદંસણવત્તિયા) આરંભિકી
ક્રિયા, પારિગ્રહિકી ક્રિયા, માયાપ્રત્યયા ક્રિયા, અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા ઓર
મિથ્યાદૃષ્ટિપ્રત્યયા ક્રિયા । (एवं सम्ममिच्छादिद्वी णं वि-से तेणद्वेणं
गोयमा०) હસી તરહસે સમ્યક્ મિથ્યાદૃષ્ટિ નારકીયજીવોં મેં મી જાનના
ચાહિયે । હસી કારણ હે ગૌતમ ! મેં ને એસા ક્રિયા હૈ । (નેરહ્યાણં મંતે!
સવ્વે સમાડયા સવ્વે સમોવવન્નગા) હે અદંત ! સમસ્ત નારકીયજીવ કયા
સમાન આયુવાલે હોતે હૈં ? સમોપપન્નક હોતે હૈં ? (ગોયમા !) હે
ગૌતમ ! (જો હ્ણદ્દે સમદ્દે) યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ । (સે કેણદ્દેણં०)
હે ભદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ !
(નેરહ્યા ચડવ્વિહા પન્નત્તા) નારકીયજીવ ચાર પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં ।
(તંજહા) વે હસ પ્રકાર સે હૈં (અત્યેગહ્યા સમાડયા સમોવવન્નગા)
કોઈ ૨ સમાન આયુવાલે ઓર સમોપપન્નક, (અત્યેગહ્યા સમાડયા

૭વો હોય છે (તેસિણં પંચ કિરિયાઓ કજ્જંતિ) તેમની પાંચ ક્રિયાઓ હોય
છે, (તં જહા) તે આ પ્રમાણે છે-(આરંભિયા, જાવ જાવ મિચ્છા દંસણ વત્તિયા)
(૧) આરંભિકી ક્રિયા, (૨) પારિગ્રહિકી ક્રિયા, (૩) માયા પ્રત્યયા ક્રિયા,
(૪) અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા અને (૫) મિથ્યાદૃષ્ટિ પ્રત્યયા ક્રિયા (एवं सम्म
मिच्छादिद्वी णं वि-से तेणद्वेणं गोयमा ।) એજ પ્રમાણે સમ્યક્મિથ્યાદૃષ્ટિ નારક
૭વોની ખાળતમા પણ સમજવું. એ કારણે, હે ગૌતમ ! મેં એવું કહ્યું કે
સમસ્ત નારકો સમાન ક્રિયાવાળાં હોતાં નથી, (નેરહ્યાણં મંતે ! સવ્વે સમા-
ડયા સવ્વે સમોવવન્નગા ?) હે ભદન્ત ! સમસ્ત નારક ૭વો શું સમાન
આયુવાળાં હોય છે ? સમોપપન્નક હોય છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (જો
હ્ણદ્દે સમે) આ અર્થ સમર્થ નથી. (સે કેણેણં) હે ભદન્ત ! આપ શા
કારણે એવું કહો છો ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (નેરહ્યા ચડવ્વિહા પન્નતા)
નારક ૭વો ચાર પ્રકારના કહ્યા છે, (તંજહા) તે આ પ્રમાણે છે-
(અત્યેગહ્યા સમાડયા સમોવવન્નગા) (૧) કોઈ કોઈ સમાન આયુવાળાં અને
સમોપપન્નક, (અત્યેગહ્યા સમાડયા વિસમોવવન્નગા) (૨) કોઈ કોઈ સમાન

યુષ્કાઃ સમોપપન્નકાઃ, ૩ સન્ત્યેકે વિષમાયુષ્કા વિપમોપપન્નકાઃ, ૪ તત્ તેનાર્થેન ગૌતમ ! ૦ ॥ સૂ. ૩ ॥

ટીકા—‘નેરહ્યાણં મંતે !’ નૈરયિકાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ‘સઁવે સમકર્મ્મા’ સર્વે કિં સમકર્માણઃ ? ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘નો ઇણદ્દે સમદ્દે’ નાયમર્થઃ સમર્થઃ સર્વે ન સમકર્મવન્ત ઇત્યુત્તરમ્ । ગૌતમઃ પ્રાહ—‘સે કેણદ્દેણં મંતે’ તત્કેનાર્થેન હે ભદન્ત ! ‘એવં લુચ્ચઈ’ એવમુચ્યતે નૈરયિકાઃ સર્વે ન સમકર્માણ ઇતિ । તત્ર કારણમાહ—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘નેરહ્યા દુવિહા પન્નત્તા ૦ ॥’ નૈરયિકા દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, ‘તં જહા’ તદ્યથા—તથાહિ—‘પુવ્વોવવન્નગા ય પચ્છોવવન્નગા ય’ પૂર્વોપપન્નકાશ્ચ

વિસમોવવન્નગા) કોઈ ૨ સમાન આયુવાલે ઔર વિષમોપપન્નક, (અત્યે-ગહ્યા વિસમાડ્યા સમોવવન્નગા) કોઈ ૨ વિષમ આયુવાલે ઔર સમો-પપન્નક (અત્યેગહ્યા વિષમાડ્યા વિસમોવવન્નગા) કોઈ ૨ વિષમ આયુ-વાલે ઔર વિષમોપપન્નક હૈં । (સે તેણદ્દેણં ગોયમા ૦) હસ કારણ હે ગૌતમ ! મૈને એસા કહા હૈ ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્રસે સૂત્રકારને કર્મવર્ણ આદિ દ્વારા નારકીયજીવોં કા નિરૂપણ કિયા હૈ—ગૌતમસ્વામીને જો પ્રભુસે નારકીયજીવોં કી કર્મ સમાનતા કે વિષય મેં પ્રશ્ન કિયા ઔર પ્રભુને જો ઉત્તર દિયા વહ સ્પષ્ટ હૈ । પુનઃ જબ ગૌતમસ્વામીને ડનસે યહ પૂછા કિ હે ભદન્ત । આપ એસા કિસ કારણ સે કહ રહે હૈં તવ પ્રભુ ને હસકે સમાધાનાર્થ જો “ પુવ્વો-વવન્નગાય પચ્છોવવન્નગા ય ” એસા કહા હૈ સો જો પહેલે ઉત્પન્ન હુએ હૈં વે પૂર્વોપપન્નક ઔર જો પીછે ઉત્પન્ન હુએ હૈં વે પશ્ચાદુપપન્નક હૈં । પૂર્વો-

આયુવાળાં અને વિષમોપપન્નક, (અત્યેગહ્યા વિસમાડ્યા સમોવવન્નગા) (૩) કોઈ કોઈ વિષમ આયુવાળાં અને સમોપપન્નક, (અત્યે ગહ્યા વિસમાડ્યા વિસ-મોવવન્નગા) (૪) કોઈ કોઈ વિષમ આયુવાળાં અને વિષમોપપન્નક હોય છે. (સે તેણદ્દેણં ગોયમા !) આ કારણે, હે ગૌતમ ! મેં એવું કહ્યું છે.

ટીકાર્થ—સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં કર્મ, વર્ણ આદિ દ્વારા નારક જીવોંનું નિરૂપણ કર્યું છે—નારક જીવોની કર્મસમાનતાના વિષયમાં ગૌતમ સ્વામીએ જે પ્રશ્ન કર્યો, અને મહાવીર પ્રભુએ તેનો જે ઉત્તર આપ્યો તે સ્પષ્ટ છે. પછી ન્યારે ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને પૂછ્યું કે આપ શા કારણે એવું કહો છો, તેના જવાબમાં પ્રભુએ “પુવ્વોવવન્નગાય પચ્છોવવન્નગાય” એવું કહ્યું છે કે નારક જીવોના જે પ્રકાર છે—(૧) પૂર્વોપપન્નક—પહેલાં ઉત્પન્ન થયેલ અને (૨) પશ્ચાદુપપન્નક—

પશ્ચાદુપપન્નકાશ્ચ । ‘તત્થળં’ તત્ર खलु ‘જે તે’ યે તે ‘પુવ્વોવવન્નગા’ પૂર્વોપપન્નકાઃ સન્તિ ‘તે ણં’ તે खलु ‘અપ્પકમ્મતરાગા’ અલ્પકર્મતરકાઃ, ‘તત્થળં જે તે’ તત્ર खलુ યે તે ‘પચ્છોવવન્નગા’ પશ્ચાદુપપન્નકાઃ સન્તિ ‘તે ણં’ તે खलુ ‘મહાકમ્મતરાગા’ મહાકર્મતરકાઃ ‘પુવ્વોવવન્નગા ય પચ્છોવવન્નગા ય’ હત્યસ્યાડયમર્થઃ—યે પ્રથમમુત્પન્નાસ્તે પૂર્વોપપન્નકાઃ, તથા યે પશ્ચાદુત્પન્નાસ્તે પશ્ચાદુપપન્નકા ઉચ્યન્તે, તત્ર દ્વયોર્મધ્યે પૂર્વોત્પન્ના નારકા અલ્પકર્માણઃ યતસ્તે સ્વકીયામાયુષ્કર્મ તયા તદિતરાઃ સપ્તમૂલપ્રકૃતયો બહુતરા વેદિતાઃ આસન્, વેદનેન કર્મણામલ્પત્વસદ્ભાવાત્ । યે પશ્ચાદુત્પન્નાસ્તે વહુકર્માણઃ, યતસ્તૈઃ સ્વાયુઃ તદિતરાશ્ચ સપ્તપ્રકૃતયોઽલ્પા એવ વેદિતાઃ, વહૂનાં વેદિષ્યમાણત્વાત્તે વહુકર્મવન્ત્ इति । एतच्च समानस्थितिक नारकानुद्दिश्य समवसेयम्, अन्यथा विरोधसंभवात् । तथाहि—रत्नप्रभायां पृथिव्यामु-

પપન્નક નારકીયજીવ અલ્પકર્મવાલે હોતે હૈં એસા જો કહા ગયા હૈં ઉસકા કારણ યહ હૈં કિ વે અપને આયુષ્કર્મ કો ઔર ઉસસે ભિન્ન ૭ મૂલ-પ્રકૃતિયોં કો વહુતરરૂપસે વેદિત કિયે હુએ હો જાતે હૈં । ઇસલિયે વેદન કી અપેક્ષા કર્મોં મેં અલ્પત્વ કા સદ્ભાવ હોને કે કારણ ઉન્હેં અલ્પકર્મ-વાલે કહા ગયા હૈં । તથા જો પશ્ચાદુપપન્નક નારકીય જીવોં કો મહાકર્મ-વાલે કહા ગયા હૈં સો ઇસકા કારણ યહ હૈં કિ ઇન્હોં ને અમી તંક અપને આયુકર્મ કો, આયુકર્મ સે ભિન્ન ૭ મૂલ પ્રકૃતિયોં કો અલ્પરૂપસે હી વેદિત કિયા હૈં । આગે ઇન્હેં વહુતકુછ ભોગનેકો વાકી વચા હુઆ હૈં । ઇસલિયે યે વહુ કર્મવાલે પ્રકટ કિયે ગયે હૈં । યહ કથન સમાનસ્થિતિ-વાલે નારકીયજીવોં કી અપેક્ષાસે હી કહા ગયા જાનના ચાહિયે, ભિન્ન ૨ સ્થિતિવાલે નારકીયજીવોં કી અપેક્ષાસે નહીં । નહીં તો ફિર ઇસ કથન

પાછળથી ઉત્પન્ન થયેલ. પૂર્વોપપન્નક નારક જીવોને અલ્પ કર્મવાળાં કહેવાનું કારણ એ છે કે તેમણે પોતાના આયુકર્મને અને તેનાથી લિન્ન એવી સાત મૂલ પ્રકૃતિયોને વધારે પ્રમાણમાં ભોગવી લીધેલ હોય છે. તેથી વેદનની અપેક્ષાએ કર્મોમાં અલ્પત્વનો સદ્ભાવ હોવાથી તેમને અલ્પકર્મવાળાં કહ્યા છે. તથા પશ્ચાદુ-પપન્નક નારકજીવોને મહાકર્મવાળાં કહેવાનું કારણ એ છે કે તેમણે હજી સુધી પોતાના આયુકર્મને અને તેનાથી લિન્ન એવી સાત મૂળપ્રકૃતિયોને અલ્પપ્રમાણમાં જ વેદિત કરી છે—તેને પછીના સમયમાં ઘણો અરો ભોગ ભોગવવાનો બાકી હોય છે. તેથી તેમને જાહુ કર્મવાળાં કહ્યાં છે. આ કથન સમાન સ્થિતિવાળાં નારકજીવોની અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે એમ સમજવું લિન્ન લિન્ન સ્થિતિવાળાં નારક જીવોને આ કથન લાગુ પડી શકતું નથી. જો લિન્ન લિન્ન સ્થિતિવાળાં નારકોને પણ તે કથન લાગુ પાડવામાં

ત્કૃષ્ઠસ્થિતિકસ્ય નારકસ્યાયુષો बहुभागः क्षयं प्राप्तः, पल्योपमं चावशिष्टं तत्समये तत्रैव रत्नप्रभायामन्यः कश्चिन्नारको दशसहस्रवर्षस्थितिक आगत्योत्पद्यते एवं स्थितौ पूर्वोत्पन्नः पल्योपमायुष्कः, पश्चादुत्पन्नश्च दशसहस्रवर्षायुष्क इति कथं स पूर्वोपपन्नोऽल्पकर्मतरकः ? अत्र तु पश्चादुत्पन्नो दशसहस्रवर्षायुष्कोऽल्पकर्मतरको भवेदत एतत्सूत्रं समानस्थितिकनारकानपेक्ष्योक्तमिति । ‘से तेणट्ठेण’ तत्तेनार्थेन=

में विरोध आने की संभावना होगी और वह इस प्रकार से—रत्नप्रभा पृथिवी में कि—जहाँ पर एक सागरोपम की उत्कृष्टस्थिति, और दस-हजार (१००००) वर्ष की जघन्य आयु है—कोई पूर्वोत्पन्नक नारकीयजीव कि जिसकी उत्कृष्ट स्थिति का बहुभाग क्षयित हो चुका है और मात्र पल्योपम काल वहाँ रहने का और बाकी है, उसी समय वहाँ कोईएक दूसरा नारकीयजीव दसहजारवर्ष की जघन्य आयु को ले कर उत्पन्न हुआ—ऐसी स्थिति में पल्योपम आयुष्यवाला वह पूर्वोत्पन्न नारकीयजीव और पश्चात् उत्पन्न हुआ वह १०००० दसहजार वर्षकी जघन्य आयुवाला वह नारकीयजीव इन दोनोंमें वह पूर्वोत्पन्नक नारकीयजीव अल्पकर्मवाला कैसे माना जा सकता है । अल्पतर कर्मवाला तो यहाँ उसकी अपेक्षा—यह पश्चात् उत्पन्नक १०००० दसहजार वर्षकी आयुवाला नारकीयजीव ही माना जाएगा । इसलिये ऐसा जानना चाहिये कि यह सूत्र समान स्थितिवाले नारकीय जीवों की अपेक्षा से कहा गया है । “ से तेणट्ठेण ”

આવે તો આ કથનમાં વિરોધભાસ પડશે. જેમકે—રત્નપ્રભા પૃથિવી કે બ્યાં એક સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, અને દસ હજાર (૧૦૦૦) વર્ષની જઘન્ય સ્થિતિ છે, ત્યાં કોઈ એક પૂર્વોત્પન્નક નારકજીવ કે જેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો મોટો ભાગ વ્યતીત થઈ ગયો છે અને ત્યાં રહેવાનો માત્ર એક પલ્યોપમ કાળ જ બાકી રહ્યો છે, એ સમયે ત્યાં કોઈ એક બીજો નારકજીવ દસ હજાર વર્ષનું જઘન્ય આયુ લઈને ઉત્પન્ન થાય-એવી સ્થિતિમાં પલ્યોપમનું જેનું આયુષ્ય બાકી છે તે પૂર્વોપપન્નક નારકજીવ અને જેનું દસ હજાર (૧૦૦૦૦) વર્ષનું જઘન્ય આયુષ્ય છે એવા પશ્ચાદુત્પન્નક નારક જીવ, એ બન્નેમાંથી પૂર્વોત્પન્નક નારક જીવને અલ્પકર્મવાળો કેવી રીતે માની શકાય ? તેના કરતાં પાછળ ઉત્પન્ન થયેલા દસ હજાર (૧૦૦૦૦) વર્ષના જઘન્ય આયુવાળા નારક જીવને જ અલ્પતર કર્મવાળો ગણી શકાય. તેથી સમાનસ્થિતિવાળા નારકજીવોની અપેક્ષાએ જ આ સૂત્ર કહેવામાં આવ્યું છે તેમ સમજવું જોઈએ. “ સે તેણ ”

તેન કારણેન 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! એવમુચ્યતે સર્વે નૈરયિકા ન સમકર્માણિતિ ।
અથ વર્ણવિષયે પ્રાહ—'નેરહ્યાણં મંતે' નૈરયિકાઃ સ્વલુ હે મદન્ત ! 'સર્વે સમવર્ના'
સર્વે સમવર્ણાઃ? ઉત્તરમાહ—'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'નો ઇણદ્દે સમદ્દે' નાયમર્થઃ સમર્થઃ,
ન સર્વે સમવર્ણા ઇત્યર્થઃ । પુનઃ પૃચ્છતિ—'સે કેગદ્દેણં' તત્કેનાર્થેન=કેન કારણેન ?
'તહચેવ' તથૈવ પૂર્વવદેવ તથાહિ—એવમુચ્યતે સર્વે ન સમવર્ણા ઇતિ । મગ્ગાનાહ—
'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'નેરહ્યા દુવિહા પન્નત્તા' નૈરયિકા દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ 'તં-
જહા' તદ્વથા—'પુન્નવોવવન્નગા ય પચ્છોવવન્નગા ય' પૂર્વોપપન્નકાશ્ચ પશ્ચાદુપપન્નકાશ્ચ ।
'તત્થ ણં જે તે' તત્ર સ્વલુ યે તે 'પુન્નવોવવન્નગા' પૂર્વોપપન્નકાઃ સન્તિ 'તે ણં' તે

હસ કારણ હે ગૌતમ ! મੈં એસા કહતા હૂં—કિ સમસ્ત નારકીય જીવ સમાન
કર્મવાલે નહીં હોતે હૈં । હસી તરહ સે જો સમાન વર્ણવાલે નારકીયજીવ નહીં
હોતે હૈં એસા કહા હૈં ઉસકા મી કારણ યહી હૈં કિ જો પૂર્વોત્પન્ન નારકીય
જીવ હોતે હૈં ઉનકે અશુભવર્ણનામકર્મ વહુત કરકે ક્ષપિત હો જાતા હૈં,
તથા જો પશ્ચાદુપપન્નક નારકીય જીવ હોતે હૈં ઉનકે અશુભવર્ણનામકર્મ
ભોગ્યત્વરૂપ સે વહુત વાકી વચા રહતા હૈં । હસલિયે ઉન્હેં અવિશુદ્ધ-
વર્ણવાલા કહા ગયા હૈં । લેશ્યા કે વિષયમેં જો એસા કહા ગયા હૈં કિ
સબ નારકીય જીવ સમાન લેશ્યાવાલે નહીં હોતે હૈં સો યહાં લેશ્યા શબ્દ
સે ભાવલેશ્યા લી ગઈ હૈં, દ્રવ્યલેશ્યા નહીં, ક્યોંકિ વહ વર્ણરૂપ હોતી
હૈં । ઓર વર્ણરૂપ હોને કે કારણ ઉસ કા કથન વર્ણદ્વાર સે કિયા હી
જા ચુકા હૈં । પૂર્વોપપન્નક નારકીય જીવ કર્મોં કી અધિકતર નિર્જરાવાલે
હોને કે કારણ વિશુદ્ધ લેશ્યાવાલે કહે ગયે હૈં ઓર જો પશ્ચાદુપપન્નક

દ્દેષણં ” હે ગૌતમ ! તે કારણે હું એવું કહું છું કે સમસ્ત નારક જીવો સમાન
કર્મવાળા હોતાં નથી. એજ પ્રમાણે નારક જીવો સમાન વર્ણવાળાં હોતાં નથી
તેનું કારણ એ છે કે પૂર્વોત્પન્ન નારકજીવોનાં અશુભવર્ણનામકર્મ મોટે
ભાગે ક્ષય પામી ચૂક્યાં હોય છે અને પશ્ચાદુપપન્નક નારકજીવોનાં અશુભ-
વર્ણ-નામકર્મને મોટે ભાગે લોગવવાના બાકી હોય છે. તે કારણે પશ્ચાદુપપન્નક
નારકોને અવિશુદ્ધ વર્ણવાળાં કહ્યાં છે. લેશ્યાના વિષયમાં જે એવું કહેવામાં
આવ્યું છે કે સમસ્ત નારકજીવો સમાન લેશ્યાવાળાં હોતાં નથી, તો તેમાં
લેશ્યા શબ્દ દ્વારા ભાવલેશ્યા ગ્રહણ કરવી—દ્રવ્યલેશ્યા નહીં; કારણ કે તે વર્ણ-
રૂપ પડે છે. અને વર્ણરૂપ પડવાને કારણે તેનું કથન વર્ણદ્વાર દ્વારા કરવામાં
આવી ગયું છે. પૂર્વોપપન્નક નારક જીવો કર્મોની અધિકતર નિર્જરાવાળાં હોવાને
કારણે વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળાં કહ્યાં છે, અને જે પશ્ચાદુપપન્નક નારકજીવો હોય છે

સ્વલુ 'વિશુદ્ધવન્નતરગા' વિશુદ્ધવર્ણતરકાઃ અતિવિશુદ્ધવર્ણવન્તઃ. તેષામશુભવર્ણનામ-
 કર્મણો વહુશઃ ક્ષપિતત્વાત્ 'તત્થ ણં જે તે' તત્ર સ્વલુ યે તે 'પચ્છોવવન્નગા' પથ્થા-
 દુત્પન્નકાઃ સન્તિ, 'તે ણં' તે સ્વલુ 'અવિશુદ્ધવન્નતરગા' અવિશુદ્ધવર્ણતરકાઃ
 અવિશુદ્ધવર્ણવન્તઃ, તેષામશુભવર્ણનામકર્મણો ભોગ્યત્વેન વહુત્વાવશેષાત્ । 'સે તેણ-
 ટ્ઠેણં' તત્તેનાર્થેન=તેન કારણેન 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'એવં' એવમુચ્યતે સર્વે નૈર-
 યિકા ન સમવર્ણાં ઇતિ । લેશ્યાસૂત્રમાહ—'નેરહ્યાણં મંતે' નૈરયિકાઃ સ્વલુ મદન્ત !
 'સવ્વે સમલેસ્સા' સર્વે સમલેશ્યાઃ ? ઉત્તરમાહ—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'નો ઇણટ્ઠે
 સમટ્ઠે' નાયમર્થઃ સમર્થઃ ન સર્વે સમલેશ્યા ઇત્યર્થઃ । પુનઃ પૃચ્છતિ—સે કેણટ્ઠેણં
 તત્તેનાર્થેન=કેન કારણેન 'જાવ' યાવત્, યાવચ્છબ્દેન—મંતે એવં વુચ્ચહં મદન્ત !
 એવમુચ્યતે' ઇતિ સંગ્રાહ્યમ્ । 'નો સવ્વે સમલેસ્સા' નો સર્વે સમલેશ્યાઃ=સમાન-
 લેશ્યાવન્ત ઇતિ । લેશ્યાઽત્ર ભાવલેશ્યા ગ્રાહ્યા, ન તુ વાહ્યદ્રવ્યલેશ્યા, તસ્યા વર્ણ-
 દ્વારેણૈવ પ્રતિપાદિતત્વાત્ । ઉત્તરમાહ—'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'નેરહ્યા દુવિહા પન્નત્તા'
 નૈરયિકા દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, 'તંજહા' તથથા—'પુવ્વોવવન્નગા ય પચ્છોવવન્નગા ય'
 પૂર્વોપપન્નકાશ્ચ પથ્થાદુપપન્નકાશ્ચ । 'તત્થ ણં જે તે પુવ્વોવવન્નગા તે ણં' તત્ર સ્વલુ
 યે તે પૂર્વોપપન્નકાઃ સન્તિ તે સ્વલુ 'વિશુદ્ધલેસ્સતરગા' વિશુદ્ધલેશ્યતરકાઃ—વિશુદ્ધ-
 લેશ્યાવન્તઃ, કર્મણામધિકતરનિર્જરાસદ્ભાવાત્, 'તત્થ ણં જે તે પચ્છોવવન્નગા' તત્ર
 સ્વલુ યે તે પથ્થાદુપપન્નકાઃ સન્તિ 'તે ણં' તે સ્વલુ 'અવિશુદ્ધલેસ્સતરગા' અવિશુદ્ધ-
 લેશ્યતરકાઃ=અવિશુદ્ધલેશ્યાવન્તઃ, કર્મણાં ભોગ્યત્વેન વહુતરાવશિષ્ટત્વાત્ । 'સે તેણ-
 ટ્ઠેણં' તત્તેનાર્થેન=તેન કારણેન એવમુચ્યતે સર્વે નૈરયિકા ન સમલેશ્યાવન્ત ઇતિ ।
 વેદનાસૂત્રમાહ—'નેરહ્યાણં મંતે' નૈરયિકાઃ સ્વલુ હે મદન્ત ! 'સવ્વે સમવેયણા' સર્વે
 સમવેદનાઃ=સમાનવેદનાવન્તઃ ? ઉત્તરમાહ—'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'નો ઇણટ્ઠે
 સમટ્ઠે' નાયમર્થઃ સમર્થઃ સર્વે નૈરયિકા ન સમાનવેદનાવન્ત ઇત્યર્થઃ, પુનઃ
 પૃચ્છતિ—'સે કેણટ્ઠેણં' તત્તેનાર્થેન=કેન કારણેન એવમુચ્યતે નૈરયિકાઃ સર્વે
 ન સમવેદના ઇતિ । ઉત્તરમાહ—'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'નેરહ્યા દુવિહા પન્નત્તા'
 નૈરયિકા દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ 'તંજહા' તથથા—'સણિભૂયા ય અસણિભૂયા ય'

જીવ હૈં વે અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાલે હસ લિયે કહે ગયે હૈં કિ ઉનકે અમી
 ભોગ્યત્વરૂપ સે વહુતરતાકર્મોં કી વાકી હૈં । વેદનાસૂત્ર કે વિષય મેં જો
 નારકીય જીવોંકે સમાન વેદનાકા અભાવ કહા હૈં ઉસકા કારણ ઉનમેં
 સંજિભૂતતા ઓર અસંજિભૂતતા હૈં । સંજ્ઞા શબ્દકા અર્થ યહાં સમ્યગ્દર્શન

તેમને હજી બહુતર કર્મોંને ભોગવવાના બાકી હોય છે, તે કારણે તેમને
 અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળાં કહ્યાં છે. વેદના સૂત્રના વિષયમાં નારકજીવોમાં સરખી
 વેદનાનો અભાવ કહ્યો છે. તેનું કારણ તેમનામાં રહેલી સંજિભૂતતા અને

સંજ્ઞિભૂતાશ્ચ અસંજ્ઞિભૂતાશ્ચ । ‘તત્થ ણં જે તે સણ્ણિભૂયા’ તત્ર સ્વલુ યે તે સંજ્ઞિભૂતાઃ
સંજ્ઞા=સમ્યગ્દર્શનં સા એવામસ્તીતિ સંજ્ઞિનઃ, તે ભૂતાઃ=સંજ્ઞિત્વં પ્રાપ્તાઃ સંજ્ઞિભૂતાઃ ।
અથવા ચિવ પ્રત્યયપ્રયોગાત્ અસંજ્ઞિનઃ સંજ્ઞિનો ભૂતાઃ સંજ્ઞીભૂતાઃ મિથ્યાદર્શનમપહાય
સમ્યગ્દર્શનજન્મના સમુત્પન્ના इति સંજ્ઞિભૂતાઃ સન્તિ ‘તેણં’ તે સ્વલુ ‘મહાવેયણા’
મહાવેદનાઃ=મહાવેદનાવન્તઃ, યતસ્તે સંજ્ઞિત્વેન પૂર્વકૃત કર્મવિપાકમનુભવન્ પશ્ચા-
ત્તાપં કુર્વન્તિ—“ અહો નાસ્માભિર્વિકરાલવિષયવિષમજાલનિગઢિતચેતોભિઃ સર્વ-
દુઃસ્વક્ષયકરસ્ય સર્વજ્ઞપ્રતિપાદિતસ્ય ધર્મસ્યાચરણં કૃતમ્, અપિ તુ તદ્વિપરીત-

લિયા ગયા હૈ । યહ સંજ્ઞા જિસકે હોતી હૈ વહ સંજ્ઞી હૈ । સંજ્ઞિભૂતકા
તાત્પર્ય સંજ્ઞિત્વકો પ્રાપ્ત હુએ જો નારકીય જીવ હૈ, વે સંજ્ઞિભૂત હૈ એસા
હૈ । અથવા-‘ચિવ’ પ્રત્યય કે યોગ સે “સંજ્ઞિભૂત ” કી જગહ “સંજ્ઞી-
ભૂત ” એસા પદ બન જાતા હૈ । ઇસ કા અર્થ-જો સંજ્ઞી નહીં હૈ-અર્થાત્
-જો પહેલે અસંજ્ઞી થે વે સંજ્ઞી હુએ સો સંજ્ઞીભૂત કહલાયે એસા હૈ ।
તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ જો મિથ્યાદર્શન કો છોડકર સમ્યગ્દર્શન-
રૂપ જન્મસે ઉત્પન્ન હુએ વે સંજ્ઞિભૂત હૈ । ઇન સંજ્ઞિભૂત નારકીય જીવોં કો
જો મહાવેદનાવાલા કહા ગયા હૈ ઉસકા કારણ એસા હૈ કિ સંજ્ઞાવાલે
હોને કે કારણ યે પૂર્વકૃત કર્મવિપાક કો ભોગતે હુએ પશ્ચાત્તાપ કરતે હૈ-
“ અહો ! અયંકર વિષયરૂપ વિષમ જાલ સે નિગઢિતચિત્ત હો કર હમને
પૂર્વજન્મ મેં સમસ્ત દુઃખોં કો નષ્ટ કરનેવાલે સર્વજ્ઞપ્રણીત ધર્મ કા આચ-
રણ નહીં કિયા કિન્તુ ઉસસે વિપરીત મિથ્યાત્વ કા હી સેવન કિયા હૈ ।

અસંજ્ઞિભૂતતા છે. ‘સંજ્ઞા’ શબ્દનો અર્થ આહી ‘સમ્યગ્દર્શન’ લેવામાં
આવ્યો છે. આ સંજ્ઞા જેને હોય છે તેને ‘સંજ્ઞી’ કહે છે. સંજ્ઞિત્વને પ્રાપ્ત
નારકજીવોને સંજ્ઞિભૂત કહેવામાં આવ્યા છે. અથવા-“ ચિવ ” પ્રત્યયના
યોગથી “સંજ્ઞિભૂત”ની જગ્યાએ “સંજ્ઞીભૂત” એવું પદ બની જાય છે.
તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-જેઓ પહેલાં અસંજ્ઞી હતા પણ હવે સંજ્ઞી થયા
હોય છે તેમને સંજ્ઞીભૂત કહે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-મિથ્યાદર્શનને છોડીને
સમ્યગ્દર્શનરૂપ જન્મથી જેઓ ઉત્પન્ન થયા છે તેમને સંજ્ઞિભૂત કહે છે. એ
સંજ્ઞિભૂત નારકજીવોને મહાવેદનાવાળાં કહેવાનું કારણ એ છે કે-સંજ્ઞાવાળાં
હોવાને કારણે પૂર્વકૃત કર્મવિપાકને ભોગવતાં ભોગવતાં તેઓ પશ્ચાત્તાપ કરે
છે કે “ અરે રે ! ભયંકર વિષયરૂપ વિષમ જાળમાં લીન થઈને અમે પૂર્વ-
જન્મમાં સમસ્ત દુઃખોનો નાશ કરનાર સર્વજ્ઞ પ્રણીત ધર્મનું આચરણ કયું
નહીં, પણ તેથી વિપરીત મિથ્યાત્વનું સેવન કયું. તેથી અમારે આ અપાર

મિથ્યાત્વસાસેવિતમિત્યતો મહદુઃખમિદમરમાકમાપતિતમિતિ માનસિકદુઃખમનુ-
ભવન્તો મહાવેદનાવન્તસ્તે । તથા ‘તત્થ ણં જે તે’ તત્ર ચલુ યે તે ‘અસણિભૂયા’
અસંજ્ઞિભૂતાઃ=મિથ્યાદૃષ્ટયઃ સન્તિ ‘તે ણં’ તે ચલુ ‘અપ્પવેયણતરાગા’ અલ્પવેદન-
તરકાઃ=અલ્પવેદનાવન્તઃ, યતસ્તેऽનુભવન્તમપિ દુઃખં ‘મદીયકર્મણં ફલ’-’ મિતિ
ન જાનન્તઃ પશ્ચાત્તાપરહિતા અલ્પવેદના इति । અથવા સંજ્ઞિભૂતા इति સંજ્ઞિનાઃ=
સંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયાઃ સન્તો ભૂતાઃ=નારકત્વં પ્રાપ્તાઃ સંજ્ઞિભૂતાઃ, एतादृશા નારકાઃ પૂર્વ
સંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયત્વેન તીવ્રતરાશુભાધ્યવસાયવશાદશુભતરકર્મબંધનેન મહાનરકેષૂત્પ-
ત્તિસદ્ભાવાત્ મહાવેદનાવન્તો ભવન્તિ, અસંજ્ઞિભૂતાસ્તુ ન તથા, યતસ્તે પૂર્વમસંજ્ઞિનો

इसीसे यह अपार दुःख हमको भोगना पड़ रहा है ” इस प्रकार मान-
सिक दुःख का अनुभव करते हुए वे महावेदनावाले होते हैं । तथा
“ तत्थ णं जे ते असण्णिभूया ते णं खलु अप्पवेयणतरागा ” जो—
असंज्ञिभूत-मिथ्यादृष्टि-नारकीय जीव हैं वे अल्पवेदनावाले होते हैं क्यों
कि वे दुःख का अनुभव करते हुए भी यह दुःख हमारे ही कर्म का फल
है ऐसा नहीं जानते हैं और इसी कारण उन्हें पश्चात्ताप-मानसिक संताप
नहीं होता है । अतः पश्चात्ताप से रहित होने के कारण वे अल्पवेदना-
वाले होते हैं । अथवा संज्ञी शब्द का अर्थ संज्ञी पंचेन्द्रिय जीव है । संज्ञी-
पंचेन्द्रिय होते हुए जो नारकत्वं को प्राप्त हुए हैं वे संज्ञीभूत हैं । ऐसे
संज्ञीभूत नारकीय जीव पहले संज्ञीपंचेन्द्रिय होनेके कारण तीव्रतर अशुभ
अध्यवसाय के वश से अशुभतर कर्मका बंधन करते हैं । इससे वे महा
नरकों में उत्पन्न होते हैं, और महावेदनाओं को भोगा करते हैं । असं-

હુઃખો ભોગવવા પડે છે. ” આ પ્રકારનું માનસિક દુઃખ તેઓ અનુભવ્યા કરે
છે. તેથી તેમને મહાવેદનાવાળાં કહ્યાં છે. તથા—તત્થ ણં જે તે અસણિભૂયા
તે ણં ચલુ અપ્પવેયણતરાગા ” જે અસંજ્ઞિભૂત-મિથ્યાદૃષ્ટિ નારકજીવો હોય
છે તેઓ અલ્પવેદનાવાળાં હોય છે. કારણ કે દુઃખના અનુભવ કરવા છતાં
પણ તેઓ એવું સમજતા નથી કે આ દુઃખ અમારાં જ કર્મોનું ફળ છે.
તેથી તેમને પશ્ચાત્તાપ માનસિક સંતાપ થતો નથી. આ રીતે પશ્ચાત્તાપથી
રહિત હોવાને કારણે તેમને અલ્પવેદનાવાળાં કહ્યાં છે. અથવા સંજ્ઞી એટલે
સંજ્ઞીપચ્ચેન્દ્રિય જીવ. સંજ્ઞીપચ્ચેન્દ્રિયની યોનિમાંથી નારકત્વ પામેલા જીવોને
સંજ્ઞીભૂત નારકો કહે છે. એવાં સંજ્ઞીભૂત નારક જીવોએ પહેલાં સંજ્ઞીપચ્ચેન્દ્રિય
યોનિમાં તીવ્રતર અશુભ અધ્યવસાયના કારણે અશુભતર કર્મોનો બંધ બાંધ્યો
હોય છે. તે કારણે તેઓ મહાનરકોમાં ઉત્પન્ન થયા હોય છે, અને ત્યાં

=भूत्वा नारकतां प्राप्ता अतः पूर्वमसंज्ञित्वेन तीव्रतराशुभाध्यवसायादभावादल्पा-
शुभकर्मबन्धनेन रत्नप्रभाद्यल्पवेदननरकेषूपत्ति संभवाद् अल्पवेदनावन्तो भवन्ति।
अथवा संज्ञिभूताः=पर्याप्तकाः, असंज्ञिभूताः=अपर्याप्तका इत्यर्थे पर्याप्तका महावे-
दनाः, तदवस्थायामनुभूति संभवात् । अपर्याप्तका अल्पवेदनाः, तदा तेषां पर्याप्ति-
विकलत्वेन स्फुटानुभूत्यसंभवात् । पर्याप्तयो हि जीवानां दुःखानुभव कारणमित्यतो
ऽल्पवेदनास्ते, इति ।

ज्ञिभूत ऐसे नहीं होते हैं । क्यों कि वे पहले असंज्ञी थे-और इस
अवस्था में मरकर वे नारकीय अवस्था को प्राप्त हुए हैं । अतः असंज्ञी
होकर नारकीय अवस्था को प्राप्त हुए उनके पहले असंज्ञी होने के कारण
तीव्रतर अशुभ अध्यवसाय के अभाव से अल्प अशुभकर्मका बंध करने
के कारण अल्प वेदनावाले रत्नप्रभा नरकमें उत्पत्ति संभवित है । इससे
वे अल्पवेदनावाले होते हैं । अथवा-संज्ञिभूत का अर्थ पर्याप्तक-शरी-
रादि समस्त पर्याप्ति जिनकी पूर्ण हो चुकी हैं-ऐसे जीव, और असंज्ञि-
भूत का अर्थ अपर्याप्तक जीव । जो संज्ञिभूत नारकीय जीव हैं वे महावे-
दनावाले होते हैं, क्योंकि पर्याप्तक अवस्था में अनुभूति होती है और
जो अपर्याप्तक हैं वे अल्पवेदनावाले होते हैं-क्योंकि पर्याप्ति से विकल
होने के कारण उनके स्फुट अनुभूति संभवित नहीं है, क्यों कि पर्याप्तियां
ही जीवोंको दुःखके अनुभवका कारण होती है । इस कारण असंज्ञिभूत
नारक अल्पवेदनावाले कहे गये हैं ।

महावेदनाઓ ભોગવતા હોય છે. અસંજ્ઞિભૂત એવાં હોતાં નથી. કારણ કે
તેઓ પહેલાં અસંજ્ઞી હતા. અને તે અવસ્થામાંથી મરીને તેઓ નરક યોનિમાં
ગયા હોય છે. તેમણે અસંજ્ઞી હોવાને કારણે આગલી યોનિમાં તીવ્રતર અશુભ
અધ્યવસાયને અભાવે અદ્ય અશુભ કર્મનો બંધ બાંધ્યો હોય છે અને તે
કારણે અદ્ય વેદનાવાળી રત્નપ્રભા નરકોમાં તેમની ઉત્પત્તિ સંભવિત છે. તેથી
તેઓ અદ્યવેદનાવાળાં હોય છે. અથવા સંજ્ઞિભૂત એટલે પર્યાપ્તક-શરીરાદિ
સમસ્ત પર્યાપ્તિ જેમની પૂર્ણ થઈ ગઈ હોય એવાં જીવો અને અસંજ્ઞિભૂત
એટલે અપર્યાપ્તક જીવો. સંજ્ઞિભૂત નારક જીવો મહાવેદનાવાળાં હોય છે,
કારણ કે પર્યાપ્તક અવસ્થામાં અનુભૂતિ થાય છે. જે અપર્યાપ્તક હોય છે
તેઓ અદ્યવેદનાવાળાં હોય છે, કારણ કે પર્યાપ્તિથી શૂન્ય હોવાને કારણે
તેમને સ્ફુટ અનુભૂતિ થવી સંભવિત હોતી નથી, કારણ કે પર્યાપ્તિ જ
જીવોને દુઃખોના અનુભવનું કારણ હોય છે. આ કારણે અસંજ્ઞિભૂત નારક
જીવોને અદ્યવેદનાવાળાં કહ્યાં છે.

‘નેરહ્યાણં મંતે’ નૈરયિકાઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘સધ્વેસમકિરિયા’ સર્વે સમક્રિયાઃ ? સમા=સમાનાઃ તુલ્યાઃ ક્રિયાઃ કર્મબંધનિવંધનભૂતા આરમ્ભિક્યાદિકાઃ પશ્ચયેષાં તેતથા, ઉત્તરમાહ—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ નો ઇણદ્વે સમદ્વે ’ નાયમર્થઃ સમર્થઃ ન સર્વે સમાનક્રિયાવન્ત ઇત્યર્થઃ । પુનઃ પ્રશ્નયતિ—‘ સે ક્ષેણદ્વેણં ’ તત્કેનાર્થેન=કેન કારણેન કિં કારણમાશ્રિત્ય એવમુચ્યતે યત્ સર્વે નારકા ન સમાનક્રિયાવન્ત ઇતિ । ઉત્તરમાહ—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘નેરહ્યાતિવિહાપન્નતા’ નૈરયિકા સ્ત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞાસાઃ, ‘ તંજહા ’ તદ્વથા—‘સમ્મદિદ્ધીમિચ્છદિદ્ધી સમ્મામિચ્છદિદ્ધી’ સમ્યગ્દષ્ટયઃ, મિથ્યાદષ્ટયઃ સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટયઃ । ‘તત્થણં જે તે’ તત્ર સ્વલુ યે તે ‘સમ્મદિદ્ધી’ સમ્યગ્દષ્ટયઃ સન્તિ ‘તેસિણં’ તેષાં સ્વલુ ‘ચત્તારિ કિરિયાઓ પણ્ણત્તાઓ’ ચતસ્રઃ ક્રિયાઃ પ્રજ્ઞાસાઃ, ‘તં જહા’ તદ્વથા—‘આરંભિયા’ આરમ્ભિકી૧, ‘પરિગ્ગહિયા’ પારિગ્રહિકી૨, ‘માયાવત્તિયા’ માયાપ્રત્યયા૩, ‘અપ્પચ્ચક્ષાણકિરિયા’ અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા૪ । ‘તત્થણં જે તે’ તત્ર સ્વલુ યે તે ‘મિચ્છદિદ્ધી’ મિથ્યાદષ્ટયઃ સન્તિ ‘તેસિ

ક્રિયાસૂત્રમેં જો યહ કહા ગયા હૈ કિ સમસ્ત નારકીય જીવ સમાન ક્રિયાવાલે નહીં હોતે હૈં—સો ઉસકે વિષયમેં યહ સ્પષ્ટીકરણ ક્રિયા ગયા હૈ કિ કર્મબંધ કી કારણભૂત આરમ્ભિકી આદિ પાંચક્રિયાઈં ઇન નારકીય જીવોં કી એકસી નહીં હોતી હૈં, ક્યોંકિ ઇન નારકીય જીવોંમેં સમ્યગ્દષ્ટિ મિથ્યાદષ્ટિ ઓર સમ્યગ્ મિથ્યાદષ્ટિ એસે ત્રીન પ્રકાર કે નારકીય જીવ હોતે હૈં । ‘ તત્થ ણં જે તે સમ્મદિદ્ધી તેસિ ણં ચત્તારિ કિરિયાઓ પણ્ણત્તાઓ ’ ઇનમેં જો સમ્યગ્દષ્ટિ નારકીય જીવ હૈં ઉનકે ચાર ક્રિયાઈં હોતીં હૈં । એક આરંભિકી, દૂસરી પારિગ્રહિકી, ત્રીસરી માયાપ્રત્યયા ઓર ચોથી અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા । મિથ્યાદષ્ટિ નારકીયજીવોં કે ઓર સમ્યગ્-મિથ્યાદષ્ટિ નારકીયજીવોં કે યે ચાર ઓર મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા, હસ પ્રકાર

ક્રિયાસૂત્રમાં જે એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે સમસ્ત નારકજીવો એક સરખી ક્રિયાવાળાં હોતાં નથી, તેનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે કરવામાં આવ્યું છે—આરમ્ભિકી આદિ જે પાંચ ક્રિયાઓ કર્મબંધના કારણરૂપ હોય છે તે ક્રિયાઓ તે નારકોમાં એક સરખી હોતી નથી. કારણ કે તે નારક જીવોમાં સમ્યગ્દષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિ અને સમ્યક્ મિથ્યાદષ્ટિ, એ ત્રણ પ્રકારના નારકજીવો હોય છે. ‘તત્થ ણં જે તે સમ્મદિદ્ધી તેસિ ણં ચત્તારિ કિરિયાઓ પણ્ણત્તાઓ’ તેમાંના જે સમ્યગ્દષ્ટિ નારક જીવો હોય છે તેમને ચાર ક્રિયાઓ હોય છે—(૧) આરંભિકી, (૨) પારિગ્રહિકી, (૩) માયા પ્રત્યયા, અને (૪) અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા.

મિથ્યાદષ્ટિ નારકજીવોને તથા સમ્યક્ મિથ્યાદષ્ટિ નારક જીવોને

ળં' તેપાં સ્વલુ 'પંચ કિરિયાઓ કજ્જંતિ' પશ્ચક્રિયાઃ ક્રિયન્તે ભવન્તીત્યર્થઃ । 'તં જહા' તદ્યથા- 'આરંભિયા' આરંભિકી 'જાવ' યાવત્, યાવચ્છબ્દેન- 'પરિગ્રહિયા' માયાવત્તિયા અપચ્ચક્ષણકિરિયા' પારિગ્રહિકી માયાપ્રત્યયા, અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા इत्येतासां संग्रहः । 'મિચ્છાદંસણ વત્તિયા' મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા । 'एवं' અનેનૈવ પ્રકારેણ 'સમ્મામિચ્છદિટ્ઠીણંપિ' સમ્યગ્મિથ્યાદટ્ઠીનામપિ, સમ્યગ્મિથ્યાદટ્ઠીનામપિ પૂર્વોક્તાઃ પશ્ચાપિક્રિયા ભવન્તીત્યર્થઃ । પશ્ચાનાં ક્રિયાણામયમર્થઃ ૧ આરંભિકી-આરંભઃ=પૃથિવ્યાદ્યુપમર્દનઃ, સ પ્રયોજનં કારણં યસ્યાઃ સા તથા । ૨ પારિગ્રહિકી-પરિગ્રહઃ=શરીરાદિ મમત્વં, સ પ્રયોજનં કારણં યસ્યાઃ સા તથા । ૩ માયાપ્રત્યયા-માયા=કપટં ક્રોધાદિશ્ચ, સા પ્રત્યયઃ કારણં યસ્યા સા તથા । ૪ અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા-પ્રત્યાખ્યાનં=નિવૃત્તિઃ, ન તથા-અપ્રત્યાખ્યાનં તેન યા ક્રિયા સા તથા । ૫ મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા-મિથ્યાદર્શનં-કુદેવાદિ શ્રદ્ધાનરૂપં, તત્

પાંચ ક્રિયાઈ હોતીં હૈં । ઇન ક્રિયાઓં કા અર્થ ઇસ પ્રકાર સે હૈ-જિસ ક્રિયા કા પ્રયોજન-કારણ-પૃથિવી-આદિ જીવોં કા ઉપમર્દન હોતાં હૈ વહ આરંભિકી ક્રિયા હૈ-અર્થાત્ જિસ ક્રિયા મેં આરંભ કારણ હૈ-વહ આરંભિકી ક્રિયા હૈ । શરીરાદિ સંબંધી મમત્વ જિસ ક્રિયા કા કારણ હૈ વહ પારિગ્રહિકી ક્રિયા હૈ । માયા નામ કપટ ઓર ક્રોધ આદિ કા હૈ, યહ જિસ ક્રિયા કા કારણ હૈ વહ માયાપ્રત્યયા ક્રિયા હૈ । પ્રત્યાખ્યાન નામ નિવૃત્તિ કા હૈ । નિવૃત્તિકા નહીં હોના ઇસ કા નામ અપ્રત્યાખ્યાન હૈ । ઇસ અપ્રત્યાખ્યાન સે જો ક્રિયા હોતી હૈ ડસકા નામ અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા હૈ । કુદેવ આદિ કા શ્રદ્ધાન કરના ઇસ કા નામ મિથ્યાદર્શન હૈ । યહ મિથ્યાદર્શન જિસ ક્રિયાકા કારણ હોતા હૈ, વહ મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયા

ઉપરોક્ત ચાર ક્રિયાઓ અને પાંચમી મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયા, એ પાંચ ક્રિયાઓ હોય છે. તે ક્રિયાઓનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-જે ક્રિયામાં પૃથિવીકાય આદિ જીવોનું ઉપમર્દન થતું હોય તે ક્રિયાને આરંભિકી ક્રિયા કહે છે. એટલે કે જે ક્રિયામાં આરંભ કારણરૂપ છે તે ક્રિયાને આરંભિકી ક્રિયા કહે છે.

શરીરાદિનું મમત્વ જે ક્રિયાના કારણરૂપ હોય છે તે ક્રિયાને પારિગ્રહિકી ક્રિયા કહે છે. કપટ અને ક્રોધ આદિનું નામ માયા છે. જે ક્રિયાના કારણરૂપ એ માયા હોય છે તે ક્રિયાનું નામ માયાપ્રત્યયા ક્રિયા છે. પ્રત્યાખ્યાન એટલે નિવૃત્તિ, અને નિવૃત્તિના અભાવનું નામ અપ્રત્યાખ્યાન છે. તે અપ્રત્યાખ્યાનથી જે ક્રિયા થાય છે તે ક્રિયાને અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા કહે છે. કુદેવ આદિમાં શ્રદ્ધા રાખવી તેનું નામ મિથ્યાદર્શન છે. જે ક્રિયાના કારણરૂપ

પ્રત્યયો હેતુર્યસ્યાઃ સા તથા । નનુ શાસ્ત્રે મિથ્યાત્વાવિરતિકષાયપ્રમાદયોગાઃ કર્મ-
બન્ધં પ્રતિ કારણત્વેન પ્રોક્તાઃ, इह तु आरम्भादय इति पूर्वापरविरोधः समापत्तन्
કથં નિવાર્યતે ? इति चेदाह—आरम्भपरिग्रहपदाभ्यां योगसंग्रहो भवति, योगाना-
मारम्भपरिग्रहरूपत्वात्, मायाप्रत्ययादि शेषपदैः शेषामिथ्यात्वाविरतિકषाय
પ્રમાદરૂપાવન્ધહેતવો ગૃહ્યન્તે इति प्रतीयत एवेति ।

‘સે તેણદ્વેગં’ તત્તેનાર્થેન=તેન કારણેન ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! एवमुच्यते यत्
सर्वे नैरयिकाः समानक्रियावन्तो न भवन्तीति ।

अथायुर्विषये प्राह—‘नैरह्याणं संते’ नैरयिकाः खलु हे भदन्त ! ‘संव्वे समा-
उया’ सर्वे समायुष्काः, समं=तुल्यं आयुष्कं येषां ते तथा समानायुष्मन्त इत्यर्थः,

क्रिया है । शास्त्रमें मिथ्यात्व, अविरति, प्रमाद, कषाय और योग ये
कर्मबंध के कारण कहे गये हैं, और यहाँ पर ये आरंभिकी आदि क्रियाएँ
कही गई हैं, इस तरह से पूर्वापर विरोध आता है । सो ऐसी शंका
नहीं करनी चाहिये कारण—कि आरंभ और परिग्रह इन पदोंसे योग का
संग्रह हो जाता है, क्योंकि योग जो होता है वह आरंभ परिग्रहरूप
होता है । माया प्रत्यया आदि शेष पदों द्वारा मिथ्यात्व, अविरति,
कषाय, प्रमाद इन कर्मबंध के कारणों का ग्रहण हो जाता है यह
स्पष्ट ही है ॥

इस कारण हे गौतम ! समस्त नारकीयजीव समान क्रियावाले
नहीं होते हैं ।

आयु और समोपपन्न के विषय में जो प्रश्न किया गया है और उस
का जो समाधान दिया गया है उस विषयमें ऐसा स्पष्टीकरण है कि—एक

તે મિથ્યાદર્શન હોય છે તે ક્રિયાને મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયા ક્રિયા કહે છે. શાસ્ત્રમાં
મિથ્યાદર્શન, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ, એ કર્મબંધનાં કારણો
ખતાંવ્યાં છે, અને અહીં આરંભિકી આદિ ક્રિયાઓને તેના કારણરૂપ દર્શાવી
છે. આ રીતે કથમમાં પૂર્વાપર વિરોધ જણાય છે. પણ એવી શંકા કરવી
જોઈએ નહીં. કારણ કે આરંભ અને પરિગ્રહ પદો દ્વારા યોગનો સમાવેશ
થઈ જાય છે, અને યોગ આરંભ પરિગ્રહ રૂપ જ હોય છે. માયા પ્રત્યયા
આદિ બાકીનાં પદો દ્વારા મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને પ્રમાદ, એ
કર્મબંધનાં કારણોનું ગ્રંથણ થઈ જ જાય છે, તે કારણ છે ગૌતમ ! સમસ્ત
નારક છવો સમાન ક્રિયાવાળાં હોતાં નથી.

આયુ અને સમોપપન્નકના વિષયમાં જે પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે અને
તેનો જે જવાબ આપવામાં આવ્યો છે, તેનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે—

‘સર્વે સમોવવન્નગા’ સર્વે સમોપપન્નકાઃ—સમમ્=એકકાલાવચ્છેદેન ઉપપન્ના યે તે તથા એકકાલોત્પત્તિમન્ત્વમ્ इत्यर्थः, ઉત્તરમાહ—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘નેરડયા ચડ-વિવિહા પન્નત્તા’ નૈરયિકાશ્વતુર્વિધાઃ પ્રજ્ઞસાઃ ‘તં જહા’ તદ્યથા—અત્ર મજ્જતુષ્ટ્યેનાહ—‘અત્યેગડયા’ સન્ત્યેકે ‘સમાડયા—સમોવવન્નગા’ સમાયુષ્કાઃ સમોપપન્નકાઃ—નિવદ્ધદશવર્ષસહસ્રપ્રમાણાયુષ્મન્તઃ સહૈવોત્પન્ના इति પ્રથમો મજ્જઃ ૧, ‘અત્યેગડયા’ સન્ત્યેકે ‘સમાડયા વિસમોવવન્નગા’ સમાયુષ્કાઃ વિપમોપપન્નકાઃ—દશસહસ્રવર્ષ-સ્થિતિકેષુ નરકેષુ કેચિત્પ્રથમમુત્પન્નાઃ કેચિત્પશ્ચાદિતિ દ્વિતીયો મજ્જઃ ૨, ‘અત્યેગ-ડયા’ સન્ત્યેકે ‘વિસમાડયા સમોવવન્નગા’ વિપમાયુષ્કાઃ સમોપપન્નકાઃ—વિપમાયુષ્-इति કેચિદ્ દશસહસ્રવર્ષસ્થિતિકાઃ કેચિચ્ચ પચ્ચદશસહસ્રવર્ષસ્થિતિકાઃ કિન્તૂ-તો એસે જીવ કિ જિન કી આયુ સમાન હૈ ઓર સાથ ૨ હી ઉત્પન્ન હુણ હૈં । જૈસે કિતનેક જીવોને ૧૦૦૦૦ દશ હજાર વર્ષકી આયુ બાંધી ઓર સાથ ૨ હી નારકપર્યાય સે ઉત્પન્ન હુણ—યહ “ સમાડયા—સમોવવન્નગા ” પ્રથમ ભંગ હૈ । કિતનેક એસે જીવ હૈં—જો ૧૦૦૦૦ દશહજાર વર્ષકી સ્થિતિ વાલે નરકોં મેં પહેલે ઉત્પન્ન હો ગયે હૈં ઓર કિતનેક એસે જીવ હૈં જો વહાં પીછે સે ઉત્પન્ન હુણ હૈં યહ “ સમાડયા વિસમોવવન્નગા ” દૂસરા ભંગ હૈ । કિતનેક એસે જીવ હૈં કિ જિનકી સાગરોપમ કી સ્થિતિ હૈ, ઓર કિતનેક એસે જીવ હૈં કિ જિનકી ૧૦૦૦૦ દશ હજાર વર્ષ કી સ્થિતિ હૈ । હસ તરહ વિપમાયુષ્ક હૈં ફિર મી સાથ ૨ ઉત્પન્ન હુણ હૈં યહ “ વિસમાડયા સમોવવન્નગા ” તૈસરા મજ્જ હૈ । તથા કિતનેક એસે જીવ હૈં કિ જિનકી

નારક જીવોમાં કેટલાક એવાં હોય છે કે જેમનું આયુ સમાન હોય છે અને સાથે સાથે જ ઉત્પન્ન થયા હોય છે. જેમ કે કેટલાક જીવો દસ હજાર વર્ષનું આયુ બાંધીને સાથે સાથે જ નારક પર્યાયે ઉત્પન્ન થયા હોય છે તેમને “ સમા-ડયા સમોવવન્નગા ” કહ્યા છે, આ પહેલો ભંગ છે. કેટલાંક એવાં જીવો હોય છે કે જેમનું આયુ સમાન હોય છે પણ જેઓ નારકમાં નારક પર્યાયે આગળ પાછળ ઉત્પન્ન થયા હોય છે, તેમને “ સમાડયા વિસમોવવન્નગા ” કહે છે, આ બીજો ભંગ છે. કેટલાક એવાં જીવો હોય છે કે જેમનું આયુ સાગરોપમ જેટલી હોય છે કેટલાક એવા જીવો હોય છે કે જે દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિ હોય છે પણ સાથે સાથે નારકપર્યાયમાં ઉત્પન્ન થયા હોય છે, એવાં નારક-જીવોને “ વિસમાડયા સમોવવન્નગા ” કહે છે, આ ત્રીજો ભંગ થયો. તથા કેટલાક નારકજીવો એવાં હોય છે કે તેમની સ્થિતિ સમાન હોતી નથી

ત્પત્તિસ્તેપાં યુગપદિતિ તૃતીયો મજ્ઞઃ૩, ‘અત્યેગદ્યા’ સન્ત્યેકે ‘વિસમાડ્યા વિસ-
મોવવન્નયા’ વિષમાયુષ્કા વિષમોપપન્નકાઃ-વિષમાયુષ્કામિતિ કેચિત્સાગરોપમસ્થિતિકાઃ
કેચિચ્ચ દશસહસ્રવર્ષસ્થિતિકાઃ, ઉત્પત્તિરપિ વિષમા પૂર્વ પથ્યાદ્વેતિ ચતુર્થો મજ્ઞઃ૪,
‘સે તેણદ્વેણ’ તત્તેનાર્થેન=તેન કારણેન ‘ગૌતમ’ હે ગૌતમ !૦ એવમુચ્યતે નૈરયિકા
ન સર્વે સમાયુષ્કાઃ ન સર્વે સમોપપન્નકામિતિ ॥સૂ.૩॥

॥ ઇતિ નારકનિરૂપણં સમાપ્તમ્ ॥

અથાસુરકુમારાદિ વક્તવ્યતાનિરૂપ્યતે—

મૂલમ્—અસુરકુમારા ણં મંતે સઠ્ઠે સમાહારા સઠ્ઠે સમસરીરાં !
સઠ્ઠે—સમુસ્સાસનીસાસા! જહા ણેરદ્યા તહા માણિયઠ્ઠા, નવરં
કમ્મવણ્ણલેસ્સાઓ, પરિવણ્ણે યઠ્ઠાઓ પુઠ્ઠોવવણ્ણા મહાકમ્મ-
તરા, અવિસુદ્ધવણ્ણતરા, અવિસુદ્ધલેસ્સતરા, પચ્છોવવણ્ણા
પસથા, સેસં તહેવ, એવં જાવ થણિયકુમારાણં ॥ સૂ. ૪ ॥

સ્થિતિ સમાન નહીં હૈ કિન્તુ કિન્હીંકી સાગરોપમકી સ્થિતિ હૈ, કિન્હીંકી
દશહજાર વર્ષકી હૈ ઓર ઉત્પત્તિ ધી સમ નહીં હૈ કોઈ પહેલે ઉત્પન્ન હુએ
હૈ ઓર કોઈ બાદમેં ઉત્પન્ન હુએ હૈ યહ “ વિસમાડ્યા વિસમોવવન્નગા ”
ચૌથા મજ્ઞ હૈ । ઇસ પ્રકાર ઇન મજ્ઞોંકે પ્રકટ કરનેસે યહ વાત સ્પષ્ટ કી
ગઈ હૈ કિ સમસ્ત નારકીય જીવોંકી આયુ એકસી નહીં હોતી હૈ ઓર ન
સબએક સાથ ઉત્પન્ન હોતે હૈ । ઇસી લિયે હે ગૌતમ ! એસા કહા જાતા હૈ
કિ ન યે સમાયુષ્ક-સમાન આયુવાલે હોતે હૈ ઓર ન બે સમોપપન્ન-
એકસાથ ઉત્પન્ન હોતે હૈ ॥સૂ.૩॥

(જેમ કે કેટલાકની સાગરોપમની સ્થિતિ હોય છે, તે કેટલાકની દસ હજાર
વર્ષની સ્થિતિ હોય છે) અને તેઓ સાથે ઉત્પન્ન પણ થયા હોતા નથી,
(કોઈ વહેલા ઉત્પન્ન થયા હોય છે અને કોઈ મોડા ઉત્પન્ન થયા હોય છે)
તે નારક જીવોને “ વિસમાડ્યા વિસમોવવન્નગા ” કહે છે, આ . ચોથો ભંગ
થયો. આ ભંગોને બતાવવાથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે સમસ્ત નારક
જીવોનું આયુ એક સરખું હોતું નથી અને તેઓ બધા એક સાથે ઉત્પન્ન
થતા નથી. તે કારણે હે ગૌતમ એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે નારક જીવો સમાન
આયુવાળાં હોતાં નથી અને બધા નારક જીવો એક સાથે ઉત્પન્ન
પણ થતા નથી. ॥ સૂ. ૩ ॥

હાયા—અસુરકુમારાઃ ભદન્ત ! સર્વે સમાહારાઃ સર્વે સમસરીરાઃ સર્વે સમો-
ચ્છ્વાસનિઃશ્વાસાઃ ? યથા નારકાસ્તથા ભણિતવ્યાઃ, નવરં કર્મવર્ણલેશ્યાઃ પરિવ-
ર્ણયિતવ્યાઃ પૂર્વોપપન્નકામહાકર્મતરાઃ અવિશુદ્ધવર્ણતરાઃ અવિશુદ્ધલેશ્યતરાઃ,
પશ્ચાદુપપન્નકાઃ પ્રશસ્તાઃ, શેષં તથૈવ, એવં યાવત્ સ્તનિતકુમારાઃ સ્વલુ ॥સૂ૦૪॥

અસુરકુમારાદિકી વક્તવ્યતા—

‘અસુરકુમારાણં મંતે ! સર્વે સમાહારા’ ઇત્યાદિ ।

(મંતે) હે ભદન્ત ! (સર્વે અસુરકુમારા ણં) સમસ્ત અસુરકુમાર
(સમાહારા) સમાન આહારવાલે હોતે હૈં કયા ? (સર્વે સમસરીરા) સમ-
સ્ત અસુરકુમાર સમાન શરીરવાલે હોતે હૈં કયા ? (સર્વે સમુસ્તાસ નીસાસા) સમસ્ત અસુરકુમાર સમાન ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાલે હોતે હૈં
કયા ? (જહા નેરદ્યા તહા ભાણિયવ્વા) હે ગૌતમ ! અસુરકુમાર સંબન્ધી
હન સબ પ્રશ્નોકે ઉત્તર નૈરયિક પ્રકરણમેં દિયે ગયે હન પ્રશ્નોકે ઉત્તરકે
સમાન જાનને ચાહિયે । (નવરં) જો વિશેષતા હૈ વહ હસ પ્રકારસે હૈ
(કમ્મ-વર્ણ-લેસ્સાઓ-પરિવર્ણે અવ્વાઓ) અસુરકુમારોંકે કર્મ, વર્ણ
ઔર લેશ્યાએં નારકીય જીવોંકે કર્મ, વર્ણ ઔર લેશ્યાઓંકી અપેક્ષા વિપ-
રીત હૈં એસા જાનના ચાહિયે । જૈસે-(પુવ્વોવવર્ણના મહાકમ્મતરા, અવિ-
સુદ્ધ વર્ણતરા, અવિસુદ્ધ લેસ્સતરા) જો અસુરકુમાર પુર્વોપપન્નક હૈં વે

અસુરકુમારાદિની વ્યક્તવ્યતા—

અસુરકુમારાણં મંતે ! સર્વે સમાહારા’ ઇત્યાદિ ।

(મંતે !) હે ભદન્ત ! (સર્વે અસુરકુમારાણં) સમસ્ત અસુરકુમારો
(સમાહારા ?) શું સમાન આહારવાળા હોય છે ? (સર્વે સમસરીરા ?) સમસ્ત
અસુરકુમારો શું સમાન શરીરવાળા હોય છે ? (સર્વે સમુસ્તાસ નીસાસા ?)
સમસ્ત અસુરકુમારો શું સમાન ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાળા હોય છે ? (જહા
નેરદ્યા તહા ભાણિયવ્વા) હે ગૌતમ ! અસુરકુમારો વિષેના બધા પ્રશ્નોના
ઉત્તર નૈરયિક પ્રકરણમાં નારકો સંબન્ધી આ વિષયમાં પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર
પ્રમાણે જ સમજવા. (નવરં) પણ તે જવાબોમાં આ પ્રમાણે વિશેષતા છે—
(કમ્મ-વર્ણ-લેસ્સાઓ-પરિવર્ણે અવ્વાઓ) અસુરકુમારોનાં કર્મ, વર્ણ અને
લેશ્યાઓ નારક જીવોનાં કર્મ, વર્ણ અને લેશ્યાઓ કરતાં વિપરીત હોય છે,
એમ સમજવું.

એમકે (પુવ્વોવવર્ણના મહાકમ્મતરા, અવિસુદ્ધ વર્ણતરા, અવિસુદ્ધ લેસ્સ-
તરા) જે અસુરકુમારો પૂર્વોપપન્ન-પહેલાં ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે તેઓ

ટીકા—નારકાણામાહારશરીરશ્વાસાદિકં નિરૂપ્ય સામ્પ્રતમસુરકુમારાણાં તન્નિરૂપયિતુમાહ—‘અસુરકુમારાણં મંતે !’ ઇત્યાદિ ।

‘અસુરકુમારાણં મંતે’ અસુરકુમારાઃ खलु भदन्त ! ‘सन्वे समाहारा-सन्वे समशरीरा समुस्सास नीसासा’ सर्वे समाहाराः सर्वे समशरीराः सर्वे समोच्छ्वास निःश्वासाः ? ‘जहा नेरडया तहा भणियन्वा’ यथा नैरयिका स्तथा भणितव्याः-

મહાકર્મતર હૈં, અવિશુદ્ધવર્ણતર હૈં, અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાલે હૈં । (પચ્છોવ-વણ્ણા પસત્યા) ઔર જો અસુરકુમાર પશ્ચાદુપપન્નક હૈં વે પ્રશસ્ત હૈં (સેસં તહેવ એવં જાવ થણિયકુમારાણં) વાકી સમસ્ત ઉસી પ્રકારસે “યાવત્ સ્તનિતકુમાર” તક જાનના ચાહિયે ।

ટીકાર્થ—નારકીય જીવોંકે આહાર, શરીર, શ્વાસ આદિકા નિરૂપણ કરકે અવ સૂત્રકાર અસુરકુમારોંકે આહાર, શરીર, શ્વાસ આદિકા નિરૂપણ કરનેકે લિયે “અસુરકુમારાણં” ઇત્યાદિ સૂત્ર કહ રહે હૈં—ઇસ સૂત્રમેં નારકપ્રકરણગત સૂત્રકી તરહ ૯ પ્રશ્ન કિયે ગયે હૈં ઔર ઉનકા ઉત્તર દિયા ગયા હૈં । સવસે પ્રથમ પ્રશ્ન યહ હૈં કિ સમસ્ત અસુરકુમારોં કા આહાર ક્યા એક જૈસા હોતા હૈં ? દૂસરા પ્રશ્ન યહ હૈં કિ સમસ્ત અસુરકુમાર ક્યા એક જૈસે શરીરવાલે હોતે હૈં ? તૈસરા પ્રશ્ન યહ હૈં કિ સમસ્ત અસુરકુમાર ક્યા એક જૈસે ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાલે હોતે હૈં ? ચૌથા પ્રશ્ન યહ હૈં કિ સમસ્ત અસુરકુમાર ક્યા સમાન કર્મવાલે હોતે હૈં ? પાંચવા પ્રશ્ન યહ હૈં કિ સમસ્ત અસુરકુમાર ક્યા એકસે વર્ણવાલે હોતે હૈં ?

મહાકર્મતર, અવિશુદ્ધ વર્ણતર અને અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા હોય છે, (પચ્છો-વવણ્ણાપસત્યા) અને જે અસુરકુમારો પશ્ચાદુપપન્નક—પાછળથી ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે તેઓ પ્રશસ્ત હોય છે. (સેસં તહેવ એવં જાવ થણિય કુમારાણં) બાકીનું બધું નારક જીવો પ્રમાણે જ સમજવું. સ્તનિતકુમાર, સુધીના દેવોમાં આ પ્રમાણે જ સમજવું.

ટીકાર્થ—નારકજીવોના આહાર, શરીર, શ્વાસ આદિનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર અસુરકુમારોના આહાર, શરીર, શ્વાસ આદિનું નિરૂપણ કરવાને માટે “અસુરકુમારાણં” ઇત્યાદિ સૂત્રો કહે છે. આ સૂત્રમાં નારક પ્રકરણમાં પૂછ્યા પ્રમાણેના નવ પ્રશ્નો પૂછ્યા છે અને તેમના ઉત્તર દીધા છે. પહેલો પ્રશ્ન એ છે કે સમસ્ત અસુરકુમારોનો આહાર શું એક સરખો હોય છે ? બીજો પ્રશ્ન એ છે કે સમસ્ત અસુરકુમારો શું એક સરખાં શરીરવાળા હોય છે ? ત્રીજો પ્રશ્ન એ છે કે સમસ્ત અસુરકુમારો શું સમાન ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાળા હોય છે ? ચોથો પ્રશ્ન એ છે કે સમસ્ત અસુરકુમારો શું સમાન કર્મવાળા હોય છે ? પાંચમો પ્રશ્ન એ છે કે સમસ્ત અસુરકુમારો શું સમાન

અસુરકુમારાણામાહારશરીરોચ્છ્વાસવર્ણનં નૈરયિકપ્રકરણવદ્ વ્યાખ્યેયમ્ । તત્રાયં
 વિવેકઃ—અસુરકુમારાણાં શરીરસ્યાલ્પત્વં ભવધારણીયશરીરાપેક્ષયા જઘન્યતોઽઙ્ગુલ-
 સ્યાઽસંખ્યેયભાગપરિમિતમ્, મહત્ત્વં તુ-ઉત્કર્ષતઃ સપ્તહસ્તપરિમિતમ્ । તથા ઉત્તર-
 વૈક્રિયાપેક્ષયાઽસુરકુમારાણાં શરીરસ્યાલ્પત્વં જઘન્યતોઽઙ્ગુલસ્ય સંખ્યેયભાગપરિમિતં,
 મહત્ત્વં તુ ઉત્કર્ષતો લક્ષયોજનપરિમિતમિતિ । આહારવિષયે પ્રાહ—તત્ર યે મહા-

છદ્ધા પ્રશ્ન યહ હૈ કિ સમસ્ત અસુરકુમાર કયા એકસી લેશ્યાવાલે
 હોતે હૈં ? સાતવાં પ્રશ્ન યહ હૈ કિ સમસ્ત અસુરકુમાર કયા એકસી
 વેદનાવાલે હોતે હૈં ? આઠવાં પ્રશ્ન યહ હૈ કિ સમસ્ત અસુરકુમાર કયા
 એકસી ક્રિયાવાલે હોતે હૈં ? ઓર નૌવાં પ્રશ્ન યહ હૈ કિ સમસ્ત અસુર-
 કુમાર કયા સમાન આયુષ્કવાલે એવં સમોપપન્નક હોતે હૈં ? ફસલિયે
 ફન પ્રશ્નોકે સમાધાનનિમિત્ત સૂત્રકારને “જહા નેરફ્યા તહા ભાણિયવ્વા”
 એસા કહા હૈ—સો ઉસકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ નૈરયિક જીવોંકી તરહ
 અસુરકુમારોંકે આહાર, શરીર, ઉચ્છ્વાસકા વર્ણન નારક પ્રકરણકી
 તરહ જાનના ઝાહિયે । પરન્તુ ફસમેં જો વિશેષતા હૈ વહ ફસ પ્રકારસે
 હૈ—અસુરકુમારોંકે શરીરકા અલ્પત્વ ભવધારણીય—શરીરકી અપેક્ષાસે
 હોતા હૈ સો વહ જઘન્યસે અઙ્ગુલકે અસંખ્યાતવેં ભાગ પ્રમાણ હૈ ઓર
 ઉસકા મહત્ત્વ ઉત્કૃષ્ટસે સાત હાથ પ્રમાણ હૈ । તથા ઉત્તરવૈક્રિયકી
 અપેક્ષા અસુરકુમારોંકે શરીરકા અલ્પત્વ જઘન્યસે અંશુલકે સંખ્યાતવેં
 ભાગપ્રમાણ હૈ ઓર ઉસકા મહત્ત્વ ઉત્કૃષ્ટસે એક લાખ યોજન પ્રમાણ હૈ ।

વર્ણવાળા હોય છે ? છઠો પ્રશ્ન એ છે કે સમસ્ત અસુરકુમારો શું સમાન
 લેશ્યાવાળા હોય છે ? સાતમો પ્રશ્ન એ છે કે સમસ્ત અસુરકુમારો શું સમાન
 વેદનાવાળા હોય છે ? આઠમો પ્રશ્ન એ છે કે સમસ્ત અસુરકુમારો શું સમાન
 ક્રિયાવાળા હોય છે ? અને નવમો પ્રશ્ન એ છે કે સમસ્ત અસુરકુમારો શું
 સમાન આયુષ્યવાળા અને સમોપપન્નક હોય છે ? આ પ્રશ્નોનું સમાધાન કર-
 વાને માટે સૂત્રકારે કહ્યું છે—“જહા નેરફ્યા તહા ભાણિયવ્વા” એટલે કે નારક
 છવો પ્રમાણે જે અસુરકુમારોના આહાર, શરીર, ઉચ્છ્વાસ આદિનું વર્ણન
 સમજવું, જે વર્ણન નારક પ્રકરણમાં આપેલું છે. તેમાં આ પ્રમાણે વિશેષતા
 છે—ભવધારણીય શરીરની અપેક્ષાએ અસુરકુમારોનાં શરીરનું અલ્પત્વ જઘન્ય
 (ઓછામાં ઓછું) અંશુલના અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણ છે અને તેમનું મહત્ત્વ
 ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ (વધારેમાં વધારે સાત હાથ પ્રમાણ છે તથા ઉત્તરવૈક્રિયની
 અપેક્ષાએ અસુરકુમારોનાં શરીરનું અલ્પત્વ ઓછામાં ઓછું અંશુલના સંખ્યા-
 તમાં ભાગપ્રમાણ અને તેમનાં શરીરનું મહત્ત્વ વધારેમાં વધારે એક લાખ

શરીરાઅસુરકુમારાસ્તે વહુતરાન્ પુદ્ગલાન્ આહરન્તિ, એપ વહુતરપુદ્ગલાહારસ્તેપાં મનોભક્ષણરૂપાહારાપેક્ષયાઽવસેયઃ । અસૌ (આહારઃ) દેવાનાં ભવતિ, સ પ્રધાનશ્ચ । શાસ્ત્રે પ્રધાનાપેક્ષયા હિ વસ્તૂનાં નિર્દેશો વિધીયતે । મહાશરીરા અલ્પશરીરગ્રાહ્યાહાર પુદ્ગલાપેક્ષયા વહુતરાન્ આહરન્તીત્યાદિ નૈરયિકવદસુરકુમારા અધિકમાહરન્તિ । અથ નારકસૂત્રે યત્ ‘અભીક્ષ્ણમાહરન્તિ અભીક્ષ્ણમુચ્છ્વસન્તિ ચ’ इत्युक्तं, તત્ર યે ઽસુરકુમારાશ્ચતુર્થભક્તાદેરુપરિ આહારગ્રહણં કુર્વન્તિ, સપ્તસ્તોકાદેશ્વોપરિ ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસંકુર્વન્તિ તાનધિકૃત્ય આહારોચ્છ્વાસવિષયે-‘અભીક્ષ્ણ’મિતિ પ્રતિપાદિતમ્,

આહારકે વિષયમાં જો મહાશરીરવાળે અસુરકુમાર હૈં વે વહુતર પુદ્ગલોં કા આહાર કરતે હૈં । યહ વહુતર પુદ્ગલોંકા આહાર ઉનકા મનોભક્ષણ-રૂપ આહારકી અપેક્ષાસે જાનના ચાહિયે । યહ આહાર દેવોંકે પ્રધાનરૂપ સે હોતા હૈં । શાસ્ત્રમાં ભી પ્રધાનકી અપેક્ષાસે હી વસ્તુઓંકા નિર્દેશ કિયા ગયા હૈં । મહાશરીરવાળે અસુરકુમાર અલ્પશરીરવાળે અસુરકુમારોં દ્વારા ગ્રાહ્ય આહારકી અપેક્ષા વહુતર પુદ્ગલોંકો આહારરૂપસે ગ્રહણ કરતે હૈં, इत्यादि સમસ્ત કથન નારકીય જીવોંકી તરહ જાનના ચાહિયે । નારક-સૂત્રમાં જો “અભીક્ષ્ણં આહારયન્તિ” અભીક્ષ્ણં ઉચ્છ્વસન્તિ” એસા કહા ગયા હૈં સો વહ જો અસુરકુમાર ચતુર્થભક્તાદિસે ડપર આહાર ગ્રહણ કરતે હૈં ઓર સાત સ્તોક આદિસે ડપર ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસક્રિયા કરતે હૈં ઉનકો અધિકૃત કરકે અર્થાત્ લેકરકે આહાર ઉચ્છ્વાસકે વિષયમાં “અભીક્ષ્ણં” એસા પ્રતિપાદિત હુઆ હૈં । ક્યોંકિ ઉત્કૃષ્ટસે જો

યોજન પ્રમાણુ છે. આહારના વિષયમાં એવું છે કે મહાશરીરવાળા અસુર-કુમારો બહુતર પુદ્ગલોનો આહાર કરે છે અને તે બહુતર પુદ્ગલોનો આહાર તેમના મનોભક્ષણરૂપ આહારની અપેક્ષાએ સમજવો જોઈએ. દેવોમાં મુખ્યત્વે એ પ્રકારનો આહાર થાય છે. શાસ્ત્રમાં પણ પ્રધાનતા (મુખ્યતા)ની અપેક્ષા-એ જ વસ્તુઓનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે. મહાશરીરવાળાં નારકોનો જેમ અલ્પશરીરવાળાં નારકો કરતાં વધારે પુદ્ગલોનો આહાર લે છે તેમ મહાશરીરવાળા અસુરકુમારો અલ્પશરીરવાળા અસુરકુમારો કરતાં વધારે પુદ્ગલોને આહારરૂપે ગ્રહણ કરે છે. નારક સૂત્રમાં “અભીક્ષ્ણં આહારયન્તિ, અભીક્ષ્ણં ઉચ્છ્વસન્તિ” એવું કહ્યું છે. અસુરકુમારો એક ઉપવાસને આંતરે આહાર લે છે અને સાત સ્તોક આદિને આંતરે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે તેની અપેક્ષાએ આહાર અને ઉચ્છ્વાસના વિષયમાં “અભીક્ષ્ણં” એવું પ્રતિપાદિત થયું છે

યત ઉત્કર્ષતો યે કિન્ચિદધિકર્વસહસ્રાદુપરિ આહારગ્રહણં કુર્વન્તિ સાતિરેક-
પક્ષાચ્ચોપરિ ઉચ્છ્વાસાદિ કુર્વન્તિ તદપેક્ષયા તેપામલ્પકાલિકાહારોચ્છ્વાસત્વેન
'અમીક્ષણમાહરન્તિ અમીક્ષણમુચ્છ્વસન્તિ' इति व्यपदेशो भवति । यत्पुनः 'आहत्य
आहरन्ति आहत्य उच्छ्वसन्ती'त्याहारोच्छ्वासयोः कादाचित्कत्वं कथितं तत्

અસુરકુમાર કુછ અધિક એકહજાર વર્ષસે ऊपरमें आहार लेते हैं और
कुछ अधिक एक पक्षसे भी ऊपरमें उच्छ्वास लेने आदि रूप क्रिया
करते हैं उनकी अपेक्षासे उन अल्पकालिक आहार और उच्छ्वासवाले
होनेसे “अमीक्षणमाहरयन्ति अमीक्षणं उच्छ्वसन्ति” ऐसा व्यपदेश
होता है । तात्पर्य कहनेका यह है कि नारकसूत्रमें “अमीक्षणं आहरयन्ति,
अमीक्षणं उच्छ्वसन्ति” ऐसा कहा गया है और ऐसा ही कथन असुर-
कुमारोंके आहार उच्छ्वासके विषयमें सूत्रकारने कहा है अतः यहां
पर यह शंका हो सकती है कि असुरकुमारोंके आहारका जघन्यकाल
(आभोगनिवर्तित आहारका जघन्यकाल) चतुर्थ भक्तके बाद और उच्छ्-
वासका जघन्यकाल सातस्तोक कहा गया है । अतः “नारकप्रकरण कथित
“अमीक्षणं आहरन्ति अमीक्षणं उच्छ्वसन्ति” यह कथन असुरकुमारोंमें
कैसे संगत हो सकता है । तब इस शंकाकी निवृत्तिके लिये यहां ऐसा
कहा गया है कि जो असुरकुमार चतुर्थभक्तके बाद आहार ग्रहण
करते हैं और सातस्तोक समयके बाद उच्छ्वास लेते हैं सो ऐसे उनके
कार्यमें ही उन असुरकुमारोंकी अपेक्षा कि जो कुछ अधिक एक हजार

કારણ કે વધારેમાં વધારે એક હજાર વર્ષથી પણ થોડા વધારે આંતરે આહાર
લેનારા અને એક પક્ષ કરતાં થોડા વધારે સમયે ઉચ્છ્વાસ લેનારા અસુર-
કુમારોની અપેક્ષાએ અદ્યપશરીરવાળા અસુરકુમારો અદ્યકાલિક આહાર અને
ઉચ્છ્વાસ લેનાર હોય છે. તેથી “અમીક્ષણમાહરયન્તિ અમીક્ષણં ઉચ્છ્વસન્તિ”
એવું સમજાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે નારકસૂત્રમાં “અમીક્ષણં આહ-
રયન્તિ, અમીક્ષણં ઉચ્છ્વસન્તિ” એવું કહ્યું છે, અને એવું જ કથન અસુરકુ-
મારોના આહાર અને ઉચ્છ્વાસની ણાળતમાં પણ કર્યું છે. તેથી અહીં એવી
શંકા ઉદ્ભવી શકે છે કે અસુરકુમારોના આભોગનિવર્તિત આહારનો જઘન્ય-
કાળ એક ઉપવાસને આતરે અને ઉચ્છ્વાસનો સાત સ્તોકને આંતરે કહેલ
છે. તો “નારક પ્રકરણમાં કહેલ અમીક્ષણં આહરન્તિ અમીક્ષણં ઉચ્છ્વસન્તિ” આ
કથન અસુરકુમારોના વિષયમાં કેવી રીતે સુસંગત હોઈ શકે? તે શંકાનું
નિવારણ કરવાને માટે અહીં એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે જે અસુરકુમારો
એક હજાર વર્ષને આંતરે આહાર લે છે અને એક પક્ષ કરતાં થોડા વધારે

મહાશરીરાણામાહારોચ્છ્વાસાન્તરાલાપેક્ષયા બહુતરાન્તરાલત્વાત્, તત્રાન્તરાલે તે આહારમુચ્છ્વાસં ચ ન કુર્વન્તિ, તદન્યત્રકાલે કુર્વન્તીત્યેવં વિવક્ષાસદ્ધાવાદિતિ ।
 એતદન્તરાલં તુ મહાશરીરાણામપ્યસ્તિ કિન્તુ તેષાં તદલ્પમિત્યવિવક્ષણાદેવ અભીક્ષ્ણ-
 મિત્યુક્તમ્ । એવં ચ મહાશરીરાણાં તેષામસુરકુમારાણામાહારોચ્છ્વાસયોરલ્પાન્તરત્વમ્
 અલ્પશરીરાણાં તુ મહાન્તરત્વમિતિ સિદ્ધમ્ । યથા સૌધર્મદેવાનાં સમહસ્તપ્રમાણતયા

ત્રવર્ષકે બાદ આહાર લેતે હૈં ઓર કુછ અધિક એક વર્ષકે બાદ શ્વાસોચ્છ્વાસ ગ્રહણ કરતે હૈં । અભીક્ષ્ણ આહારરૂપતા ઓર અભીક્ષ્ણ શ્વાસોચ્છ્વાસરૂપતાકા વ્યપદેશ માન લિયા ગયા હૈં । તથા જો “આહત્ય આહરંતિ આહત્ય ઉચ્છ્વસન્તિ” હસ તરહસે આહાર ઓર શ્વાસોચ્છ્વાસમેં કદાચિત્ કહા ગયા હૈં સો યહ કદાચિત્ મહાશરીરવાલે અસુરકુમારોંકે આહાર ઓર ઉચ્છ્વાસકે અન્તરાલકી અપેક્ષાસે બહુતર અન્તરાલવાલે હોનેસે કહા ગયા હૈં કારણ હસ બહુતર અન્તરાલમેં વે આહાર ઓર ઉચ્છ્વાસ નહીં લેતે હૈં । હસકે બાદ લેતે હૈં । હસ પ્રકારકી વિવક્ષાકે સદ્ધાવસે મહાશરીરવાલે અસુરકુમારોંમેં ભી યહ અન્તરાલ હૈં પરન્તુ ત્યાં વહ બહુત સૂક્ષ્મ હૈં હસલિયે વિવક્ષિત નહીં હુઆ હૈં । હસી કારણ “અભીક્ષ્ણ” એસા વહ કહા ગયા હૈં । હસ તરહ મહાશરીરવાલે અસુરકુમારોંકે આહાર ઓર ઉચ્છ્વાસમેં અલ્પ અન્તર હૈં, ઓર છોટે શરીરવાલે અસુરકુમારોંકે આહાર ઓર ઉચ્છ્વાસમેં બહુત વડા અન્તર હૈં

સમયે ઉચ્છ્વાસ લે છે તેમની અપેક્ષાએ એક ઉપવાસને આંતરે આહાર લેનારા અને સાત સ્તોકને આંતરે ઉચ્છ્વાસ લેનારા અસુરકુમારોની તે ક્રિયાઓને અનુલક્ષીને અભીક્ષણ આહારરૂપતા અને અભીક્ષણ શ્વાસોચ્છ્વાસરૂપતાનું કથન પ્રહણ કરાયું છે. તથા જે “આહત્ય આહરંતિ આહત્ય ઉચ્છ્વસન્તિ” એ રીતે આહાર અને ઉચ્છ્વાસમાં જે કદાચિતતા પ્રગટ કરી છે તેનું કારણ એવું છે કે મહાશરીરવાળાં અસુરકુમારો કરતાં અલ્પ શરીરવાળા અસુરકુમારોના આહાર અને ઉચ્છ્વાસમાં વધારે પ્રમાણમાં આંતરો (અંતરાલતા) પડે છે. કારણ આ બહુતર અંતરાલમાં તેઓ આહાર અને ઉચ્છ્વાસ લેતા નથી, ત્યાર બાદ લે છે. આ પ્રકારની વિવક્ષાના સફલાવમાં મહાશરીરવાળા અસુરકુમારોમાં પણ તે અન્તરાલ છે, પણ ત્યાં તે ઘણું જ સૂક્ષ્મ છે તેથી વિવક્ષિત થયું નથી. તે કારણે “અભીક્ષ્ણ” એવું કહેવામાં આવ્યું છે. આ રીતે મહાશરીરવાળા અસુરકુમારોના આહાર અને ઉચ્છ્વાસમાં થોડું અંતર છે અને અલ્પશરીરવાળા અસુરકુમારોના આહાર અને ઉચ્છ્વાસમાં ઘણું મોટું અંતર

મહાશરીરાણામાહારાન્તરં દ્વિસહસ્રવર્ષપરિમિતમ્, ઉચ્છ્વાસાન્તરં ચ પક્ષદ્વયમ્ ।
અનુત્તરસુરાણાંચૈકહસ્તપ્રમાણતયાડ્વપશરીરાણામાહારાન્તરં ત્રયસ્તિશદ્વર્ષસહસ્રપરિમિતં
ઉચ્છ્વાસાન્તરં ચ ત્રયસ્તિશત્ પક્ષા इति । તથૈવ एषाम् અસુરકુમારદેવાનાંચામી-
ક્ષ્ણાહારોચ્છ્વાસાભિધાનેનાડ્વપસ્થિતિકત્વં જ્ઞાયતે, તદિતરેપાં તુ વૈમાનિકવદ્
વિપર્યયઃ અર્થાત્ મહાસ્થિતિકત્વમિતિ । અથવા પર્યાપ્તાવસ્થાયાં મહાશરીરા અસુર-
કુમારા લોમાહારાપેક્ષયા અમીક્ષ્ણમાહરન્તીતિ, ઉચ્છ્વાસસ્તુ યથોક્તમાનેન ભવન્નાપિ
પરિપૂર્ણભવાપેક્ષયા અમીક્ષ્ણમુચ્છ્વસન્તીતિ ચ કથ્યતે । અપર્યાપ્તાવસ્થાયાં તુ અસ્ય

• यह बात सिद्ध हो जाती है । जैसे सौधर्मस्वर्गके देवोंका शरीर सात
हाथ प्रमाण होता है, इस कारण महा शरीरवाले होनेसे उनके आहार
का अन्तर दो हजार वर्ष प्रमाणका कहा गया है और उच्छ्वासका
अन्तर दो पक्षका कहा गया है । अनुत्तर विमानवासी देवोंका शरीर
एक हाथका होता है इसलिये अल्पशरीरवाले होनेसे उनके आहारका
अन्तर तैंतीस ३३ हजार वर्षका कहा गया है और उच्छ्वासका अन्तर
३३ तैंतीस पक्षका कहा गया है । इसी प्रकार इन असुरकुमारदेवों के
अभीक्षण आहार और उच्छ्वासके कथनसे अल्पस्थितिवाला और इनसे
भिन्नको वैमानिक देवोंकी तरह इनसे विपर्यय-महास्थितिवाला प्रकट
किया गया है । यह बात जानी जाती है अथवा पर्याप्तावस्थामें महा
शरीरवाले असुरकुमारदेव लोमाहारको अपेक्षासे अभीक्षण-निरन्तर
आहार करते हैं, तथा यथोक्त प्रमाणसे होता हुआ भी इनका उच्छ्वास

• છે, એ વાત સિદ્ધ થાય છે. જેમકે સૌધર્મ દેવલોકના દેવોનું શરીર સાત
હાથપ્રમાણ હોય છે. આ રીતે તેઓ મહાશરીવાળા હોવાથી તેમના આહારનો
આંતરો એ હજાર વર્ષનો કહ્યો છે, અને તેમનો ઉચ્છ્વાસ એ પક્ષને આંતરે
લેવાય છે એમ કહ્યું છે. અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોનું શરીર એક હાથપ્રમાણ
હોય છે. તે રીતે તેઓ અડ્વપશરીરવાળા હોવાથી તેત્રીસ ૩૩ હજાર વર્ષને
આંતરે આહાર ગ્રહણ કરે છે અને તેત્રીસ ૩૩ પક્ષને આંતરે ઉચ્છ્વાસ લે
છે, એમ કહ્યું છે. એવી જ રીતે આ અસુરકુમાર દેવો અભીક્ષણ આહાર અને
ઉચ્છ્વાસ ગ્રહણ કરે છે, તે કથનથી તેમને અડ્વપસ્થિતિવાળા દર્શાવ્યા છે
અને તેમનાથી સિન્નને વૈમાનિક દેવોની માફક તેમનાથી ઉલટી સ્થિતિવાળા
મહાસ્થિતિવાળા દર્શાવ્યા છે એમ જણાય છે. અથવા પર્યાપ્તાવસ્થામાં મહા-
શરીરવાળા અસુરકુમાર દેવો લોમાહારની અપેક્ષાએ અભીક્ષણ-નિરંતર આહાર
કરે છે, તથા યથોક્ત (કહ્યા પ્રમાણે) પ્રમાણથી થવા છતાં પણ તેમનો ઉચ્છ્વાસ

શરીરા અસુરકુમારા ઓજાહારેણૈવાહરણાત્ ન લોમાહારેણાહારવન્તીત્યતઃ ‘આહત્યા-
હરન્તિ’ કદાચિદાહરન્તિ કદાચિન્નાહરન્તીત્યુક્તમ્ । અપર્યાસાવસ્થાયામસુરકુમારા
નોચ્છ્વસન્તિ, અન્યદા તૂચ્છ્વસન્તીત્યત ‘આહત્યોચ્છ્વસન્તિ-કદાચિદુચ્છ્વસન્તિ
કદાચિન્નોચ્છ્વસન્તિ કદાચિન્નોચ્છ્વસન્તી’ ત્યુક્તમિતિ । ‘નવરં કમ્મવળ્લેસસાઓ
પરિવળ્ણેયવ્વાઓ’ इति=नवरं कर्मवर्णलेख्याः परिवर्णयितव्या इति, अर्थात्
नारकाणां येन प्रकारेण कर्मवर्णलेख्या वर्णितास्तथा तदपेक्षयाविपरीतक्रमेण
असुरकुमाराणां कर्मवर्णलेख्या वर्णनीयाः, तदेव दर्शयति-‘पुव्वोववण्णामहाकम्मतरा’

परिपूर्ण अवकी अपेक्षासे बारंबार होता है ऐसा कहा जाता है ।
अपर्यासावस्थामें तो अल्पशरीरवाले असुरकुमार लोमाहार नहीं करते हैं
उस समय उनके ओज आहार ही होता है इसलिये वे “कदाचित्
आहार करते हैं” ऐसा कहा जाता है । इसी बातको लेकर सूत्रकारने
“अहत्याहारयन्ति” कभी आहार करते हैं कभी नहीं करते हैं ऐसा कहा
है । इसी प्रकार अपर्यासावस्थामें वे उच्छ्वास नहीं लेते हैं-पर्यासावस्थामें
लेते हैं इस कारण “आहत्य उच्छ्वसन्ति” कभी श्वास लेते हैं कभी
श्वास नहीं लेते” ऐसा कहा है । “नवरं कम्मवण्ण लेस्साओ परिवण्णेय-
व्वाओ” असुरकुमारोंमें कर्म वर्ण और लेख्याएँ नारक जीवोंकी अपेक्षासे
उल्टी कहनी चाहिये-इसी बातको अब सूत्रकार प्रकट करते हैं कि
नारकीय जीवोंके जिस प्रकारसे कर्म, वर्ण और लेख्या वर्णित हुई हैं उस
प्रकारसे इसका वर्णन असुरकुमार देवोंमें नहीं है किन्तु इनसे विपरीत

परિપૂર્ણ લવની અપેક્ષાએ વારંવાર થાય છે એવું કહેવામાં આવે છે. અપ-
ર્યાપ્તાવસ્થામાં તો અદ્યપશરીરવાળા અસુરકુમારો લોમાહાર લેતા નથી ત્યારે
તો તેઓ ઓજ આહાર જ લે છે. તેથી તેઓ “ક્યારેક આહાર કરે છે”
એમ કહેવાય છે. તે વાતની અપેક્ષાએ સૂત્રકારે “આહત્યાહારયન્તિ” “ક્યારેક
આહાર કરે છે અને ક્યારેક આહાર કરતા નથી”, એવું કહ્યું છે. એજ
પ્રમાણે અપર્યાપ્તાવસ્થામાં તેઓ ઉચ્છ્વાસ લેતા નથી-પર્યાપ્તાવસ્થામાં લે છે.
તે કારણે “આહત્ય ઉચ્છ્વસન્તિ” “ક્યારેક શ્વાસ લે છે અને ક્યારેક લેતા
નથી,” એવું કહ્યું છે. “નવરં કમ્મવળ્લેસસાઓ પરિવળ્ણેયવ્વાઓ” નારક
જીવો કરતાં અસુરકુમારોમાં કર્મ, વર્ણ અને લેશ્યાઓ ઊલટાં કહેવા ભેદ એ.
હવે સૂત્રકાર તે વિષયનું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે-નારક જીવોના કર્મ, વર્ણ અને
લેશ્યાઓનું જે પ્રમાણે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે અસુરકુમારોના
વર્ણ, કર્મ અને લેશ્યાઓનું વર્ણન નથી પણ તેમના કરતાં વિપરીત કરે

પૂર્વોત્પન્નાઃ મહાકર્મતરાઃ ‘અવિશુદ્ધવર્ણતરા, અવિશુદ્ધલેસતરા’ અવિશુદ્ધવર્ણતરા, અવિશુદ્ધલેશ્યતરાઃ, અયમાશયઃ—પૂર્વોત્પન્ના નારકા અલ્પકર્મવન્તઃ શુદ્ધવર્ણવન્તઃ શુભ-તરલેશ્યાવન્તો ભવન્તીતિ પૂર્વે નારકપ્રકરણે કથિતમ્, અત્રતુ તદ્વિપરીતં જ્ઞેયં, તથાહિ—પૂર્વોત્પન્નાઃ અસુરકુમારાઃ મહાકર્મવન્તોઽશુભવર્ણવન્તોઽશુભતરલેશ્યાવન્તશ્ચેતિ ।

નતુ નારકાદયઃ પૂર્વોત્પન્નાઃ અલ્પકર્મણો વિશુદ્ધવર્ણવન્તઃ શુભતરલેશ્યાવન્તો ભવન્તિ અસુરકુમારાસ્તુ પૂર્વોત્પન્નાઃ કથંતેભ્યો વિલક્ષણા इति चेत् શ્રુણુ—યે हि પૂર્વોત્પન્નાઃ અસુરકુમારાઃ તેષામન્તઃકરણમતિકન્દર્પદર્ષાભ્યાં ધ્માતં ભવતિ અતસ્તે

ક્રમસે इनमें कर्म वर्ण और लेश्या वर्णित हुई है—वह वर्णन ऐसा है—“ पुण्वोववण्णा महाकम्मतरा अविशुद्धवण्णतरा अविशुद्धलेसतरा ” जो असुरकुमार पूर्वोत्पन्न हैं वे महाकर्मवाले, अशुद्धवर्णवाले और अविशुद्ध लेश्यावाले हैं” । तात्पर्य यह है कि पूर्वोत्पन्न नारकीय जीव अल्पकर्मवाले, शुद्धवर्णवाले और शुभतर लेश्यावाले होते हैं ऐसा वर्णन पहले नारक-प्रकरणमें किया गया है । परन्तु यहां ऐसा नहीं है—यहां तो उससे भिन्न वर्णन है । और वह पूर्वोक्त प्रकारसे है ।

શંકા—પૂર્વોત્પન્ન નારકાદિ જીવ અલ્પકર્મવાલે વિશુદ્ધવર્ણવાલે ઓર શુભતર લેશ્યાવાલે હોતે હૈં ઓર પૂર્વોત્પન્ન અસુરકુમાર એસે નહીં હોતે હૈં કિન્તુ ઉનસે વિલક્ષણ હોતે હૈં સો ઇસકા કારણ ક્યા હૈં ?

ઉત્તર—ચાત યહ હૈં કિ જો પૂર્વોત્પન્ન અસુરકુમાર દેવ હૈં ઉનકા અન્તઃકરણ અતિકન્દર્પ ઓર દર્પસે યુક્ત હોતા હૈં । ઇસ કારણ વે

કર્મ, વર્ણ અને લેશ્યાઓનું વર્ણન થયું છે. તે વર્ણન આ પ્રમાણે છે—“ પુણ્વોવવણ્ણા મહાકમ્મતરા, અવિશુદ્ધવર્ણતરા અવિશુદ્ધલેસતરા ” પૂર્વોત્પન્ન અસુરકુમારો મહાકર્મવાળા, અવિશુદ્ધ વર્ણવાળા, અને અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે નારકપ્રકરણમાં પૂર્વોત્પન્ન નારકોને અલ્પ-કર્મવાળા, વિશુદ્ધ વર્ણવાળા અને વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા કહ્યા છે પણ અસુરકુમારોની ણાળતમાં તો તેનાથી ભિન્ન વર્ણન છે અને તે વર્ણન ઉપર કહ્યા પ્રમાણે છે.

શંકા—પૂર્વોત્પન્ન નારકોવો અલ્પકર્મવાળાં, વિશુદ્ધવર્ણવાળાં અને શુભતર લેશ્યાવાળાં હોય છે પણ પૂર્વોત્પન્ન અસુરકુમારો એવાં હોતા નથી પણ તેમના કરતાં વિપરીત કર્મ, વર્ણ અને લેશ્યાવાળા હોય છે. તો તેનું કારણ શું છે ?

ઉત્તર—પૂર્વોત્પન્ન અસુરકુમારદેવોનું અંતઃકરણ અતિકંદર્પ અને દર્પથી યુક્ત હોય છે. તેઓ નારકોમાં પોતા પોતાનાં કર્મો અનુસાર દુઃખ

સ્વં સ્વકર્મવલાત્ નરકે પચ્યમાનાન્ નારકાન્ અનેકપ્રકારક્રયાતનયા પરિપીડ-
યન્તિ । તાદૃશયાતનાપ્રદાનેન પ્રભૂતમશુભંકર્મસંચિન્વન્તિ, અતઃ શાસ્ત્રકારૈઃ કર્થિતમ્
યત્ અસુરકુમારાઃ કન્દર્પક્રીડાદિકારણત્રયશત્ પૂર્વોત્પન્નાઃ મહાકર્માણિ इति ।

અથવા યેઽસુરકુમારાઃ વદ્ધાયુષ્કર્માણસ્તેતિર્યગાદિપ્રાયોગ્ય કર્મ પ્રકૃતીનાં
બન્ધનાન્મહાકર્માણઃ કથ્યન્તે, પૂર્વોત્પન્નાનામસુરકુમારાણાં શુભકર્મણાં ફલોપભોગેન
ક્ષીયમાણૈત્વાત્, શુભોવર્ણઃ શુભતરા ચ લેશ્યા હ્રાસમુપૈતીતિ તેઽશુભવર્ણવન્તો
ઽશુભતરલેશ્યાવન્તશ્ચ ભવન્તિ । ‘પચ્છોવવર્ણા પસત્યા’ પશ્ચાદુત્પન્નાઃ પ્રશસ્તાઃ,
પશ્ચાદુત્પન્ના અસુરકુમારાઃ પ્રશસ્તાઃ અલ્પકર્મશુભવર્ણશુભતરલેશ્યાવન્તવાત્-

અપને ૨ કર્મોદયકે અનુસાર નરકમેં દુઃસ્વ ભોગતે હુએ નારકોય જીવોંકો
અનેક પ્રકારકી યાતનાઓ દ્વારા અધિક પીડિત કરતે હૈં । હસ પ્રકારસે
વે અત્યન્ત અશુભ કર્મકા સંચય કરતે હૈં । હસી કારણ શાસ્ત્રકારોંને
એસા કહા હૈ કિ પૂર્વોત્પન્ન અસુરકુમાર કન્દર્પક્રીડા આદિકે કારણ
મહાકર્મવાલે હૈં ।

અથવા-જો અસુરકુમાર વદ્ધાયુષ્ક કર્મવાલે હૈં અર્થાત્ જિન અસુર-
કુમારોંને અવિષ્યમેં હોનેવાલી ગતિકા આયુષ્કર્મ બાંધલિયાં હૈં । વે
તીર્યચ આદિ ગતિકે યોગ્ય કર્મપ્રકૃતિયોંકો બંધી હુઈ હોનેકે કારણ મહા
કર્મવાલે કહે ગયે હૈં । પૂર્વોત્પન્ન અસુરકુમારોંકા શુભકર્મ ફલોપભોગસે
ક્ષીણ હો જોનેકે કારણ ડનકા શુભ વર્ણ ઓર શુભતર લેશ્યાઈ ઘટ
જાતી હૈં । હસ કારણ વે અશુભ વર્ણવાલે ઓર અશુભતર લેશ્યાવાલે
હોતે હૈં । તથા જો “પચ્છોવવર્ણા પસત્યા” પશ્ચાદુપન્ન હૈં વે પ્રશસ્ત
હૈં । અર્થાત્ જો પશ્ચાદુપન્ન અસુરકુમાર હૈં વે અવદ્ધાયુષ્ક હોને સે અલ્પ

ભોગવતા નારક લેવોને અનેક પ્રકારની યાતનાઓ દ્વારા વધારે દુઃખી કરે
છે. એ રીતે તેઓ અત્યંત અશુભકર્મના સંચય કરે છે. તે કારણે શાસ્ત્રકારોએ
પૂર્વોત્પન્ન અસુરકુમારો કન્દર્પ ક્રીડાને લીધે મહાકર્મવાળા કહ્યા છે.

અથવા જે અસુરકુમારો બદ્ધાયુષ્ક કર્મવાળા છે, એટલે કે જે અસુર-
કુમારોએ ભવિષ્યમાં મળનારી ગતિનું આયુષ્કર્મ બાંધી લીધું છે તેમને
તિર્યચ આદિ ગતિને યોગ્ય કર્મપ્રકૃતિયો બાંધવાને કારણે મહાકર્મવાળા કહ્યા છે. ક્ષો-
પભોગથી પૂર્વોત્પન્ન અસુરકુમારોનાં શુભ કર્મ ક્ષીણ થઈ જવાને કારણે તેમને
શુભવર્ણ અને શુભતર લેશ્યાઓ ઘટી જાય છે. તે કારણે તેઓ અશુભ-
વર્ણવાળા અને અશુભતર લેશ્યાવાળા હોય છે.

તથા—“પચ્છોવવર્ણા પસત્યા” જેઓ પશ્ચાદુત્પન્ન હોય છે તેઓ
પ્રશસ્ત હોય છે. એટલે કે પશ્ચાદુત્પન્ન અસુરકુમારો અબદ્ધાયુષ્ક હોવાથી

પશ્ચાદુત્પન્ના અસુરકુમારાસ્તુ અવદ્વાયુષ્કા અતસ્તેડ્લપકર્માણઃ; વહુતરકર્મણામવન્ધ-
નાત્, તથા શુભકર્મણામક્ષીણત્વાચ્ચ શુભવર્ણવન્તઃ, શુભતરલેશ્યાવન્તશ્ચ ભવન્તીતિ ।
‘સેસં તહેવ’ શેષં તથૈવ, શેષં વેદનાદિકં તથૈવ નારકવદેવ વિજ્ઞેયમ્ । વેદનાસૂત્રં
યદ્યપિ નારકવદસુરકુમારાણામપિ સમં તથાપિ ભાવનાયાં ભેદસ્તથાહિ-યે અસુર-
કુમારાઃ સંજ્ઞિભૂતાસ્તેષાં સ્વકૃત ચારિત્ર વિરાધનાજનિતમનઃ સંતાપાત્ તે મહાવેદનાઃ
કથ્યન્તે, અથવા સંજ્ઞિભૂતા યેડ્સુરકુમારાઃ પૂર્વભવેડપિ સંજ્ઞિજીવરૂપા અભવન્ તે
મહાવેદનાઃ, અથવા પર્યાપ્તાવસ્થાવન્તઃ શુભવેદનાપેક્ષ્યા મહાવેદના ભવન્તિ । યે-
ડસંજ્ઞિભૂતા અસુરકુમારાઃ તેડ્લપવેદનાવન્તો ભવન્તિ । ‘સેસં’ શેષં ક્રિયાસૂત્રમાયુષ્ક-
સૂત્રં ચ ‘તહેવ’ તથૈવ નારકવદેવાસુરકુમારેડપિ યોજનીયમ્ ।

કર્મવાલે હૈં, ક્યોંકિ ઉન્હોંને મહાકર્મ બાંધા નહીં હૈ । તથા ઉનકા શુભ
કર્મ ક્ષીણ નહીં હોનેકે કારણ વે શુભ વર્ણ ઓર શુભતર લેશ્યાવાલે હૈં ।
શેષ વેદનાદિક કી વક્તવ્યતા નારક કી તરહ જાનની ચાહિયે । યદ્યપિ
અસુરકુમારોં કા વેદનાસૂત્ર નારક પ્રકરણ ગત વેદનાસૂત્રકે હી જૈસે હૈ
તો ભી ભાવના મેં ભેદ હૈ । વહ ઇસ પ્રકાર સે-જો અસુરકુમાર સંજ્ઞિ-
ભૂત હૈં ઉન્હેં અપને દ્વારા કૃત ચારિત્ર કી વિરાધના યાદ આતી હૈ ઇસસે
ઉનકે ચિત્તમેં સંતાપ હોતા હૈ । ઇસ કારણ વે મહાવેદનાવાલે પ્રકટ કિયે
ગયે હૈં । અથવા-સંજ્ઞિભૂત અસુરકુમાર જો કિ પૂર્વભવમેં સંજ્ઞિજીવ-
રૂપ થે વે અથવા સંજ્ઞિભૂત પર્યાપ્ત અવસ્થાવાલે જો અસુરકુમાર હૈં વે
શુભવેદના કી અપેક્ષા સે મહાવેદનાવાલે હોતે હૈં ઓર જો અસંજ્ઞિભૂત
અસુરકુમાર હૈં વે અલ્પવેદનાવાલે હોતે હૈં । અંવશિષ્ટ ક્રિયાસૂત્ર ઓર
આયુષ્કસૂત્ર નારકપ્રકરણગત ઇન સૂત્રોંકી તરહ હી અસુરકુમાર મેં ભી

અલ્પકર્મવાળા છે, કારણ કે તેમણે મહાકર્મ બાંધ્યા નથી. અને તેમનાં
શુભકર્મ ક્ષીણ નહીં થવાને કારણે તેઓ શુભવર્ણ અને શુભતર લેશ્યાવાળા
હોય છે. વેદનાદિકતું વક્તવ્ય નારકોની જેમ જ સમજવું. જે કે અસુરકુમારોતું
વેદનાસૂત્ર નારકપ્રકરણમાં બતાવેલાં નારકોના વેદનાસૂત્રના જેવું જ છે. તે
પણ ભાવનામાં ભેદ છે. તે ભેદ આ પ્રમાણે છે-જે અસુરકુમારો સંજ્ઞિભૂત
છે તેમને પોતાના દ્વારા કરાયેલી ચારિત્રની વિરાધના યાદ આવે છે અને
તેથી તેના ચિત્તમાં સંતાપ થાય છે. તે કારણે તેમને મહાવેદનાવાળા કહી
છે. અથવા-સંજ્ઞિભૂત અસુરકુમાર કે જે પૂર્વભવમાં પણ સંજ્ઞિ જીવરૂપ હતા
તેઓ અથવા સંજ્ઞિભૂત પર્યાપ્ત અવસ્થાવાળા જે અસુરકુમારો છે તેઓ શુભ-
વેદનાની અપેક્ષાએ મહાવેદનાવાળા હોય છે અને અસંજ્ઞિભૂત અસુરકુમારો
અલ્પવેદનાવાળા હોય છે. બાકીના ક્રિયાસૂત્ર અને અયુષ્ક સૂત્રને નારકપ્રકરણના

ક્રિયાસૂત્રં, તથાહિ—

“અસુરકુમારાણં મંતે સન્વે સમકિરિયા ? । ગોયમા ! નો ઇણદ્વે સમદ્વે । સે કેણદ્વેણં મંતે ! ૦ ગોયમા ! અસુરકુમારા તિવિહા પન્નતા તં જહા-સમ્મદ્વિટ્ઠી મિચ્છદ્વિટ્ઠી સમ્મામિચ્છદ્વિટ્ઠી । તત્થ ણં જે તે સમ્મદ્વિટ્ઠી તેસિ ણં ચત્તારિ કિરિયાઓ પન્નતા, તં જહા-આરંભિયા પરિગ્ગહિયા માયાવત્તિયા અપ્પચ્ચક્ખાણકિરિયા ।

યોજિત કર લેના चाहिये । वह क्रियासूत्र इस प्रकार से है—“असुर-कुमाराणं मंते ! ” इत्यादि-हे भदंत ! समस्त असुरकुमार क्या एक सी क्रियावाले हैं ? उत्तर—“गोयमा ! नो इणद्वे-समद्वे ” हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है—“से केणद्वेणं मंते ” हे भदंत ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं ? “गोयमा ! असुरकुमारा तिविहा-पण्णत्ता ” हे गौतम ! असुरकुमार तीन प्रकारके कहे गये हैं । “तं जहा ” वे इस तरहसे हैं—“सम्मद्विट्ठी, मिच्छद्विट्ठी ‘सम्मामिच्छद्विट्ठी ’ सम्यक्दृष्टि, मिथ्यादृष्टि और सम्यक् मिथ्यादृष्टि । “तत्थ णं जे ते सम्मद्विट्ठी तेसि णं चत्तारि किरियाओ पन्नत्ता” इनमें जो सम्यक् दृष्टि असुरकुमार हैं, उनमें चार क्रियाएं कही गई हैं ‘तं जहा’ वे इस प्रकारसे “आरंभिया, परिग-हिया, मायावत्तिया, अप्पचक्खवाणकिरिया ” आरंभिकी, पारिग्रहिकी, मायाप्रत्यया, अप्रत्याख्यानक्रिया “ तत्थ णं जे ते मिच्छद्विट्ठी तेसि णं

નારકોના ક્રિયાસૂત્ર અને આયુષ્કસૂત્ર પ્રમાણે - જ સમજવા. તે ક્રિયાસૂત્ર આ પ્રમાણે છે—“અસુરકુમારાણં મંતે ! ” इत्यादि-हे भदन्त ! शुं समस्त असुरकुमारो એક સરખી ક્રિયાવાળા હોય છે ?

ઉત્તર—“ગોયમા ! નો ઇણદ્વે સમદ્વે ” હે ગૌતમ ! તે અર્થ અસમજ નથી. પ્રશ્ન—“સે કેણદ્વેણં મંતે ? ” હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો ? ઉત્તર—“ગોયમા ! અસુરકુમારા તિવિહા પણ્ણત્તા” હે ગૌતમ ! અસુરકુમારો ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે. “(તંજહા)” તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે—

“ સમ્મદ્વિટ્ઠી, મિચ્છાદ્વિટ્ઠી, સમ્મામિચ્છાદ્વિટ્ઠી ” સમ્યક્દૃષ્ટિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ, અને સમ્યક્મિથ્યાદૃષ્ટિ. “ તત્થણં જે તે સમ્મદ્વિટ્ઠી તેસિણં ચત્તારિકિરિયાઓ પન્નત્તા ” તેમાંના સમ્યક્દૃષ્ટિ અસુરકુમારોની ચાર ક્રિયાઓ કહી છે “ (તંજહા)” તે આ પ્રમાણે છે—

“ આરંભિયા, પરિગ્ગહિયા, માયાવત્તિયા, અપ્પચક્ખવાણકિરિયા ” આરં-ભિકી, પારિગ્રહીકી, માયા પ્રત્યયા, અને અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા. “ તત્થણં જે

તત્થ ણં જે તે મિચ્છદિટ્ઠી તેસિ ણં પંચ કિરિયાઓ કજ્જંતિ, તં જહા-આરંભિયા જાવ મિચ્છાદંસણવત્તિયા । એવં સમ્મામિચ્છદિટ્ઠીણંપિ, સે તેણદ્દેણં ગોયમા ॥”

આયુષ્કોપપત્તિસૂત્રં યથા—

અસુરકુમારા ણં મંતે! સવ્વે સમાડયા સવ્વે સમોવવન્નગા? ગોયમા! નો ણ્ણદ્દે સમદ્દે ! સે કેણદ્દેણં મંતે ॥ ગોયમા ! અસુરકુમારા ચડવ્વિહા પન્નત્તા, તં જહા-અત્થેગઈયા પંચ કિરિયાઓ કજ્જંતિ ” જો અસુરકુમાર મિથ્યાદૃષ્ટિ હૈં’ ઉનમ્હે પાંચ ક્રિયાઈં હોતી હૈં “ તં જહા ” વે હસ પ્રકાર સે—“આરંભિયા જાવ મિચ્છાદંસણવત્તિયા ” આરંભિકી યાવત્ મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયા “ એવં સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠીણં પિ, સે તેણદ્દેણં ગોયમા ॥ ” હસી પ્રકાર સમ્યક્ મિથ્યાદૃષ્ટિ અસુરકુમારોં કે ભી યે હી પાંચ ક્રિયાઈં હોતી હૈં । હસ કારણ હે ગૌતમ ! મૈં ને એસા કહા હૈં કિ સમસ્ત અસુરકુમાર એકસી ક્રિયાવાલે નહીં હોતે હૈં । આયુષ્કોપપત્તિસૂત્ર-જૈસે—“અસુરકુમારાણં મંતે! સવ્વે સમાડયા સવ્વે સમોવવન્નગા?” હે ભદંત ! સમસ્ત અસુરકુમાર કયા એક જૈસી આયુવાલે હોતે હૈં ઓર કયા સબ કા ઉત્પાદ એક હી હોતા હૈં ? “ ગોયમા ! ણો ણ્ણ- સમદ્દે ” હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈં । સે કેણદ્દેણં મંતે ! ગોયમા ! અસુરકુમારા ચડવ્વિહા પણ્ણત્તા ” હે ભદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈં ? ગૌતમ ! અસુરકુમાર ચાર પ્રકારકે કહે ગયે હૈં । “ તં જહા ” જૈસે—“ અત્થેગઈયા સમાડયા

તે મિચ્છાદિટ્ઠી તેસિણં પંચકિરિયાઓ કજ્જંતિ ” જે અસુરકુમારો મિથ્યાદૃષ્ટિ છે તેમની પાંચ ક્રિયાઓ હોય છે. “ તંજહા ” તે આ પ્રમાણે છે—

“ આરંભિયા જાવ મિચ્છાદંસણ વત્તિયા ” આરંભિકીથી લઈને મિથ્યા-દર્શન પ્રત્યયા સુધીની “ એવં સમ્મામિચ્છીદિટ્ઠીણં પિ સે તેણદ્દેણં ગોયમા ! ” એજ પ્રમાણે સમ્યક્મિથ્યાદૃષ્ટિ અસુરકુમારોને પણ એજ પાંચ ક્રિયાઓ હોય છે. તે કારણે, હે ગૌતમ ! મેં એવું કહ્યું છે કે સમસ્ત અસુરકુમારો એક સરખી ક્રિયાવાળા હોતા નથી.

હવે આયુષ્કોપપત્તિ સૂત્રનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે,

“ અસુરકુમારાણં મંતે! સવ્વે સમાડયા સવ્વે સમોવવન્નગા ? ”

હે ભદન્ત ! સમસ્ત અસુરકુમારો શું એક સરખા આયુધવાળા હોય છે ? અને તે સૌનો ઉત્પાદ એક સરખો હોય છે ? “ ગોયમા ! ણો ણ્ણદ્દે સમદ્દે ” હે ગૌતમ ! એ પ્રમાણે હોતું નથી. “ સે કેણદ્દેણં મંતે ! ” હે ભદન્ત ! એવું આપ શા કારણે કહો છો ? “ ગોયમા ! અસુરકુમારા ચડવ્વિહા પણ્ણત્તા ” હે ગૌતમ ! અસુરકુમારો ચાર પ્રકારના હોય છે. “ તંજહા ” તે

સમાડયા સમોવવન્નગા ૧, અત્યેગઈયા સમાડયા વિસમોવવન્નગા ૨, અત્યેગઈયા વિસમાડયા સમોવવન્નગા ૩, અત્યેગઈયા વિસમાડયા વિસમોવવન્નગા ” ઇતિ ।
 “ એવં જાવ થળિયકુમારા ” ઇતિ-એવં યાવત્સ્તનિતકુમારા, ઇતિ, એવમ્= અનેન અસુરકુમારોક્તપ્રકારેણ ‘જાવ’ યાવત્-યાવચ્છન્દેન-નાગ ૧-સુપર્ણ ૨-વિદ્યુત્ ૩-અગ્નિ ૪-દ્વીપો ૫-દધિ ૬-દિશા ૭-વાયુકુમારાણા ૮-મષ્ટાનાં ગ્રહણં ભવતિ, સ્તનિતકુમારાશ્ચેતિ ॥ સૂ૦ ૪ ॥

॥ ઇત્યસુરકુમારાદિનિરૂપણં સમાપ્તમ્ ॥

સમોવવન્નગા ” કઈ અસુર એસે હૈં જો સમાન આયુવાલે હૈં ઔર સાથ ૨ ઉત્પન્ન હુએ હૈં । “ અત્યેગઈયા સમાડયા વિસમોવવન્નગા ” કોઈ કોઈ અસુરકુમાર એસે હૈં જો એકસી આયુવાલે તો હૈં પર આગે પીછે ઉત્પન્ન હુએ હૈં । “ અત્યેગઈયા વિસમાડયા સમોવવન્નગા ” કિત-નેક અસુરકુમાર એસે હોતે હૈં કિ જો વિષમ આયુવાલે હોતે હૈં, ઔર સાથ ૨ ઉત્પન્ન હોતે હૈં । “ અત્યેગઈયા વિસમાડયા વિસમોવવન્નગા ” કિતનેક અસુરકુમાર એસે હોતે હૈં, જો વિષમ આયુવાલે ઔર વિષમ ઉત્પત્તિવાલે હોતે હૈં । “ એવં જાવ થળિયકુમારાણં ” ઇસ પ્રકાર યહ પૂર્વોક્ત સબ કથન સ્તનિતકુમારોં તક જાનનાં ચાહિયે । યહાં જો યાવત્ શબ્દકા પ્રયોગ કિયા ગયા હૈં ઉસસે-“નાગકુમાર, સુપર્ણકુમાર, વિદ્યુત્-કુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિશાકુમાર ઔર વાયુ-કુમાર” ઇન આઠ ભવનપતિયોંકા ગ્રહણ કિયા ગયા હૈં । સો ઇન આઠ કુમારોંમેં મી અસુરકુમારોંકી તરહ હી વક્તવ્યતા જાનની ચાહિયે ॥સૂ૦ ૪॥

પ્રકારે આ પ્રમાણે છે-“ અત્યેગઈયા સમાડયા સમોવવન્નગા ” કેટલાક અસુર-કુમારો સમાન આયુવાળા અને સાથે ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે, “ અત્યેગઈયા સમાડયા વિસમોવવન્નગા ” કેઈ કેઈ અસુરકુમારો સમાન આયુવાળા હોય છે પણ આગળ પાછળ ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે. “ અત્યે ગઈયા વિસમાડયા સમોવવન્નગા ” કેઈ કેઈ અસુરકુમારો વિષમ આયુવાળા હોય છે પણ સાથે સાથે ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે, અને “ અત્યેગઈયા વિસમાડયા વિસમોવવન્નગા ” કેટલાક અસુરકુમારો વિષમ આયુવાળા હોય છે અને વિષમ ઉત્પત્તિવાળા હોય છે. “ એવં જાવ થળિયકુમારાણં ” આ પ્રમાણેનું પૂર્વોક્ત સમસ્ત કથન સ્તનિતકુમારો સુધીના દેવોને લાગુ પાડવું નોંધવું. અહીં “ યાવત્ ” શબ્દ દ્વારા “ નાગકુમાર, સુપર્ણકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિશાકુમાર, અને વાયુકુમાર ” આ આઠ ભવનપતિ દેવોને મહણ કરવા નોંધવું તે આઠનું વક્તવ્ય પણ અસુરકુમારો પ્રમાણે જ સમજવું. ૧૨૫. ૪।

अथ पृथिवीकायिकादिचतुरिन्द्रियान्तजीवनिरूपणम्—

अथ पृथिवीकायिकादीनामाहारादिकं निरूपयन्नाह—‘पुढवीकाइयाणं’ इत्यादि ।

मूलम्—पुढविकाइयाणं आहारकम्मवन्नलेस्सा जहा नेरइ-
इयाणं, पुढविकाइया णं भंते सव्वे समवेयणा?, हंता गोयमा!
सव्वे समवेयणा, से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ, सव्वे समवेयणा?,
गोयमा ! पुढविकाइया सव्वे असन्नी असन्निभूया अणिदाए
वेयणं वेदेति से तेणट्ठेणं० पुढविकाइया णं भंते सव्वे समकिरिया
हंता समकिरिया, से केणट्ठेणं० । गोयमा ! पुढविकाइया सव्वे
माईमिच्छादिट्ठी ताणं णियइयाओ पंचकिरियाओ कज्जंति,
तं जहा—आरंभिया जाव मिच्छादंसणवत्तिया, से तेणट्ठेणं०
समाउया, समोववन्नगा जहा नेरइया तहा भाणियव्वा । जहा
पुढवीकाइया तहा जाव चउरिंदिया ॥ सू० ५ ॥

छाया—पृथिवीकायिकानामाहारकर्मवर्णलेश्याः यथा नैरयिकाणाम् । पृथिवीका-
यिकाः खलु भदन्त ! सर्वे समवेदनाः? हन्त गौतम ! सर्वे समवेदनाः । तत्केनार्थेन

पृथिवीकायिकादि चतुरिन्द्रियान्त जीव निरूपण—

अब सूत्रकार पृथिवीकायसे लेकर चतुरिन्द्रिय पर्यन्त जीवोंके आहा-
रादिकका निरूपण करते हुए “पुढवीकाइयाणं” इत्यादि सूत्र कहते हैं—
“पुढवीकाइयाणं आहारकम्म” इत्यादि ।

(पुढवीकाइयाणं) पृथिवीकायिकोंकी (आहारकम्मवन्नलेस्सा) आहार, कर्म,
वर्ण और लेश्या (जहा नेरइयाणं) ये सब नैरयिक जीवोंकी तरह जानना
चाहिये । अर्थात् आहार, कर्म, वर्ण और लेश्या इनके प्रतिपादक चार

पृथिवीकायादिक चतुरिन्द्रियान्त जीवप्रस्ताव—

उवे सूत्रकार पृथिवीकायथी लधने चतुरिन्द्रिय सुधीना लवेना आडा-
रादिनुं निरूपणु करवाने भाटे “पुढवीकाइयाणं” वगेरे सूत्रो उडे छे.

(पुढवी काइयाणं) पृथिवीकायिकेना (आहार कम्मवन्नलेस्सा) आहार,
कर्म, वर्ण अने लेश्या (जहा नेरइयाणं) नारइलवे प्रमाणे न समजवा.
अटवे के आहार, कर्म, वर्ण अने लेश्यानुं प्रतिपादन करनारां आर

મદન્ત ! એવમુચ્યતે સર્વે સમવેદનાઃ? ગૌતમ ! પૃથિવીકાયિકાઃ સર્વેઽસંજ્ઞિનોઽસંજ્ઞિભૂતા અનિદયા વેદનાં વેદયન્તિ, તત્તેનાર્થેન૦ । પૃથિવીકાયિકા મદન્ત ! સર્વે સમક્રિયાઃ હન્ત સમક્રિયાઃ, તત્કેનાર્થેન૦ । ગૌતમ ! પૃથિવીકાયિકાઃ સર્વે માયિનો મિથ્યા-

સૂત્ર નારક સૂત્રની તરહ પૃથિવીકાયિકકે અભિલાપસે કહના ચાહિયે । (પુઢવિકાઈયાણં મંતે સવ્વે સમવેયણા) હે મદંત ! કયા સમસ્ત પૃથિવી-કાયિક એકસી વેદનાવાલે હૈં ? (હંતા ગોયમા સવ્વે સમવેયણા) હાં ! ગૌતમ ! સમસ્ત પૃથિવીકાયિક એકસી વેદનાવાલે હૈં । (સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્છઈ સવ્વે સમવેયણા ?) હે મદન્ત ! આપ યહ કિસ કારણસે કહતે હૈં કિ સમસ્ત પૃથિવીકાયિક એક સરીસી વેદનાવાલે હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (પુઢવિકાઈયાસવ્વે અસન્ની અસન્નિભૂયા અણિદાએ વેયણં વેદેતિ, સે તેળદ્દેણં૦) સમસ્ત પૃથિવીકાયિક અસંજ્ઞી હૈં, અસંજ્ઞિભૂત હૈં । અતઃ વે અનાભોગરૂપસે વેદનાકો ભોગતે હૈં । ઇસ કારણ મેં એસા કહતા હૂં કિ સમસ્ત પૃથિવી કાયિક એક સરીસી વેદનાવાલે હૈં । (પુઢવિકાઈ-યાણં મંતે સવ્વે સમકિરિયા ?) હે મદન્ત ! કયા સમસ્ત પૃથિવીકાયિક એક સરીસી ક્રિયાવાલે હૈં ? (હંતા સમકિરિયા) હાં સબ સમક્રિયાવાલે હૈં । (સે કેળદ્દેણં એવં૦) હે મદન્ત ! આપ એસા કિસ કારણસે કહતે હૈં । (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (પુઢવિકાઈયા સવ્વે માઈ મિચ્છાદિટ્ઠી) સમસ્ત

સૂત્રો નારક સૂત્રની જેમ જ કહેવા. તે સૂત્રોમાં નારકોની જગ્યાએ પૃથિવી-કાયિક શબ્દ મૂકવો. (પુઢવિકાઈયાણં મંતે ! સવ્વે સમવેયણા ?) હે મદન્ત ! શું સમસ્ત પૃથ્વીકાય એવો એક સરખી વેદનાવાળા હોય છે ? (હંતા ! ગોયમા ! સવ્વે સમવેયણા) હા, ગૌતમ ! સમસ્ત પૃથ્વીકાય એવો એક સરખી વેદનાવાળા હોય છે. (સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્છઈ સવ્વે સમવેયણા) હે મદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે સમસ્ત પૃથ્વીકાય એવો સમાન વેદનાવાળા હોય છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (પુઢવિકાઈયા સવ્વે અસન્ની અસન્નિભૂયા અણિદાએ વેયણં વેદેતિ સે તેળદ્દેણં.)

સમસ્ત પૃથ્વીકાય એવો અસંજ્ઞી છે, અસંજ્ઞિભૂત છે તેથી તેઓ અના-ભોગ રૂપે વેદના ભોગવે છે. તેથી હું એવું કહું છું કે સમસ્ત પૃથ્વીકાય એવો એક સરખી વેદનાવાળા હોય છે. (પુઢવિકાઈયાણં મંતે ! સવ્વે સમકિરિયા) હે મદન્ત ! શું સમસ્ત પૃથ્વીકાય એવો એક સરખી ક્રિયાવાળા હોય છે ? (હંતા સમકિરિયા) હા, તેઓ સરખી ક્રિયાવાળા હોય છે. (સે કેળદ્દેણં મંતે એવં૦) હે મદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ !

દૃષ્ટ્યસ્તેષાં નૈયતિકયઃ પશ્ચ ક્રિયાઃ ક્રિયન્તે તદ્વથા—આરંભિકી યાવન્મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા તત્તેનાર્થેન, સમાયુક્કાઃ સમોપપન્નકાઃ યથા નૈરયિકારતથા ભણિતવ્યાઃ । યથા પૃથિવીકાયિકાસ્તથા યાવત્ ચતુરિન્દ્રિયાઃ ॥સૂ.૫॥

ટીકા—‘પુઢવીકાઈયાણં’ પૃથિવીકાયિકાનામ્ ‘આહારકર્મવર્ણલેસ્સા’ આહારકર્મવર્ણલેશ્યાઃ ‘જહા નેરહ્યાણં’ યથા નૈરયિકાણાં તથા વાચ્યાઃ । આહારકર્મવર્ણલેશ્યાપ્રતિપાદકાનિ ચત્વારિ સૂત્રાણિ નૈરયિકસૂત્રવત્ પૃથિવીકાયિકામિલા-પૃથિવીકાયિક ભાયાવી ઓર મિથ્યાદૃષ્ટિ હૈં । (તાણં ણિયહ્યાઓ પંચકિરિયાઓ કજ્જંતિ) હસલિયે ઉનમૈં પાંચ ક્રિયાઈ નિયમપૂર્વક હોતી હૈં । (તં જહા) વે ક્રિયાઈ યે હૈં—(આરંભિયા જાવ મિચ્છાદંસણવત્તિયા) આરંભિકી યાવત્ મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયા (સે તેણદ્દેણં) હસલિયે હે ગૌતમ ! મૈં એસા કહતા હૂં કિ સમસ્ત પૃથિવીકાયિક એક સરીસી ક્રિયાવાલે હૈં । (સમાડયા સમોવવણ્ણા જહા નેરહ્યા તહા ભાણિયવ્વા) જિસ પ્રકારસે સમાયુક્ક, સમોપપન્નક નારકજીવ કહે હૈં ઉસી પ્રકારસે પૃથિવીકાયિક જીવોંકો ભી જાનના ચાહિયે । (જહા પુઢવીકાઈયા તહા જાવ ચડરિંદિયા) જૈસે પૃથિવીકાયિક જીવોંકે વિષયમૈં કથન કિયા ગયા હૈ વૈસા હી કથન દો હિન્દ્રિય, તે હિન્દ્રિય યાવત્ ત્રીન ચાર હિન્દ્રિય જીવોંકે વિષયમૈં ભી જાનનાચાહિયે ॥ સૂ.૫ ॥

ટીકાર્થ—“પુઢવીકાઈયાણં આહારકર્મવર્ણલેસ્સા જહા નેરહ્યાણં” પૃથિવીકાયિક સંબંધી આહાર, કર્મ, વર્ણ ઓર લેશ્યાકે પ્રતિપાદક ચાર

(પુઢવિકાઈયા સઁવે માઈ મિચ્છદ્દિટ્ઠી) સમસ્ત પૃથ્વીકાય જીવો ભાયાવી અને મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. (તાણં ણિયહ્યાઓ પંચકિરિયાઓ કજ્જંતિ) તેથી તેઓ પાંચ ક્રિયાઓ નિયમપૂર્વક કરે છે. (તંજહા) તે ક્રિયાઓ આ પ્રમાણે છે—(આરંભિયા જાવ મિચ્છાદંસણવત્તિયા) આરંભિકી ક્રિયાથી લઈને મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયા સુધીની પાંચ ક્રિયાઓ. (સે તેણદ્દેણં) હે ગૌતમ ! તે કારણે હું એવું કહું છું કે સમસ્ત પૃથ્વીકાય જીવો એક સરખી ક્રિયાવાળા હોય છે. (સમાડયા સમોવવણ્ણા જહા નેરહ્યા તહા ભણિયવ્વા) સમાયુક્તતા અને સમોપપન્નતાના વિષયમાં નારકોની જેમ જે પૃથ્વીકાયોમાં પણ સમજવું. (જહા પુઢવિકાઈયા તહા જાવ ચડરિંદિયા) પૃથ્વીકાય જીવોના વિષયમાં આ જે કથન થયું છે તે કથન દ્વીન્દ્રિય, તેઘન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોના વિષયમાં પણ થયેલું સમજવું.

ટીકાર્થ—“પુઢવીકાઈયાણં આહારકર્મવર્ણલેસ્સા જહા નેરહ્યાણં” નારકોના આહાર, કર્મ, વર્ણ અને લેશ્યા સંબંધી જે ચાર સૂત્રો છે તે સૂત્રો પ્રમાણે જ પૃથ્વીકાયના આહાર, કર્મ, વર્ણ અને લેશ્યાનું પ્રતિપાદન કરનારાં

પેન વક્તવ્યાનીત્યાશયઃ । એષુ ચતુર્ણુ સૂત્રેષુ સમાનત્વેઽપિ કેવલમાહારસૂત્રે એવં ભાવના કરણીયા — પૃથિવીકાયિકાનામઙ્ગુલાસંખ્યેયભાગમાત્રશરીરત્વેઽપ્યલ્પશરીરત્વમ્ । મહાશરીરત્વં ચૈતસ્માદાગમવચનાદવધારણીયમ્—“પુઢવીકાઈએ પુઢવીકાઈયંસ્સ ઓગાહણદ્વયાએ ચડદ્વાણવડિએ” પૃથિવીકાયિકઃ પૃથિવીકાયિકાવગાહનાર્થતયા ચતુઃસ્થાનપતિત ઇતિ । ચતુઃસ્થાનપતિત ઇતિ ચતુષ્પ્રકારકસ્તથાહિ—અસંખ્યાત-ભાગહીનો વા સંખ્યાતભાગહીનો વા ૧, સંખ્યાતગુણહીનો વા અસંખ્યાતગુણહીનો વા ૨, અસંખ્યાતભાગવૃદ્ધો વા સંખ્યાતભાગવૃદ્ધો વા ૩, સંખ્યાતગુણવૃદ્ધો વા અસંખ્યાતગુણવૃદ્ધો વા ૪ ।

સૂત્રોંકો નૈરયિક સૂત્રોંકી તરહ પૃથિવીકાયિકોંકે અમિલાપસે કહના ચાહિયે—ઇન ચાર સૂત્રોંમેં સમાનતા હોને પર મી સિર્ફ આહાર સંબંધી સૂત્રમેં એસી આવના કરના—પૃથિવીકાયિક જીવોંકી અવગાહના—શરીરકા પ્રમાણ કેવલ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અંગુલકે અસંખ્યાતવેં ભાગ જિતની હૈ । ઇસલિયે વે અલ્પ શરીરવાલે હૈં પરન્તુ મહાશરીરતા ઇનવેં ઇસ આગમ-વચનસે જાનની ચાહિયે “પુઢવીકાઈએ પુઢવીકાઈ યસ્સ ઓગાહણદ્વયાએ ચડદ્વાણવડિએ” પૃથિવીકાયિક પૃથિવીકાયિકકી અવગાહનાર્થતા અર્થાત્ અવગાહનાકી અપેક્ષાસે ચતુસ્થાન પતિત હૈ । ચતુઃસ્થાન પતિતકા તાત્પર્ય ચાર પ્રકારકા હૈ । વે ચાર યે હૈં—અસંખ્યાતભાગહીન અથવા સંખ્યાત-ભાગહીન ૧, સંખ્યાતગુણહીન અથવા અસંખ્યાતગુણહીન ૨, અસંખ્યાત-ભાગવૃદ્ધ અથવા સંખ્યાતભાગવૃદ્ધ ૩, સંખ્યાતગુણવૃદ્ધ અથવા અસંખ્યાત-

સૂત્રો સમજવા. તે સૂત્રોમાં ‘નારક’ની જગ્યાએ ‘પૃથ્વીકાય’ શબ્દ મૂકવાથી પૃથ્વીકાય સંબંધી ચાર સૂત્રો બની શકશે જો કે તે ચાર સૂત્રોમાં નારકોનાં સૂત્રો સાથે સમાનતા છે છતાં પણ આહાર વિષેના સૂત્રમાં આ પ્રમાણેનો ભાવ સમજવો. પૃથ્વીકાય છવોની અવગાહના (શરીરનું પ્રમાણ) જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગ જેટલું છે તેથી તેઓ અલ્પશરીરવાળા છે. પણ આ આગમ વચન પ્રમાણે તેમનામાં મહાશરીરતા સમજવી—“પુઢવી કાઈએ પુઢવી કાઈયસ્સ ઓગાહણદ્વયાએ ચડદ્વાણવડિએ” પૃથ્વીકાયિકની અવગાહનાર્થતાએ ચાર પ્રકાર પાડ્યા છે (ચતુસ્થાનપતિત=ચાર પ્રકાર) તે ચાર પ્રકારો આ પ્રમાણે છે—અસંખ્યાત ભાગ હીન, અથવા સંખ્યાત ભાગ હીન ૧, સંખ્યાત ગુણ હીન અથવા અસંખ્યાત ગુણ હીન ૨ અસંખ્યાત ભાગ વૃદ્ધ અથવા સંખ્યાત ભાગ વૃદ્ધ ૩ સંખ્યાત ગુણ વૃદ્ધ અથવા અસંખ્યાત ગુણ વૃદ્ધ. ૪

યદ્યપિ સર્વે પૃથિવીકાયિકજીવા અઙ્ગુલાસંખ્યેયભાગમાત્રપ્રમાણકશરીરા ભવન્તિ, તથાપિ કેપાશ્ચિચ્છરીરમસંખ્યાતભાગહીનમ્, અતઃ પૃથિવીકાયિકજીવા અલ્પશરીરામહાશરીરાશ્ચ ભવન્તીતિ । મહાશરીરાઃ પૃથિવીકાયિકજીવા લોમાહારતો બહુતરાન્ પુદ્ગલાન્ આહારયન્તિ, અભીક્ષ્ણં ચોચ્છ્વસન્તિ મહાશરીરવત્ત્વાદેવ । અલ્પ-શરીરાણાં ચાહારોચ્છ્વાસાદિ સ્વલ્પમલ્પશરીરત્વાદેવ । આહત્યાહારયન્તિ, આહત્યો-ચ્છ્વસન્તીતિ । આહારોચ્છ્વાસયોઃ કાદાચિત્કત્વં ચ પર્યાપ્તકાપર્યાપ્તકાવસ્થાસપેક્ષ્યા

ગુણવૃદ્ધઃ । યદ્યપિ સમસ્ત પૃથિવીકાયિક જીવ અંગુલકે અસંખ્યાતર્થે ભાગ પ્રમાણ શરીરવાલે હોતે હૈં, ફિર મી ઇનમેં કિન્હીંકા શરીર અસં-ખ્યાતભાગહીન અથવા સંખ્યાતભાગહીન હોતા હૈ ? કિન્હીંકા સંખ્યાત-ગુણહીન અથવા અસંખ્યાત ગુણહીન હોતા હૈ૨ । કિન્હીંકા અસંખ્યાત-ભાગવૃદ્ધ અથવા સંખ્યાતભાગહીન હોતા હૈ૩ । કિન્હીંકા સંખ્યાતગુણ-હીન અથવા અસંખ્યાતગુણવૃદ્ધ હોતા હૈ૪ । ઇસ પ્રકાર પૃથિવીકાયિક જીવ અવગાહનાકી અપેક્ષા ચતુઃસ્થાન પતિત કહા જાતા હૈ । ઇસ તરહ સમસ્ત પૃથિવીકાયિક જીવ અલ્પ શરીરવાલે ઓર મહા શરીરવાલે હોતે હૈં । ઇનમેં જો પૃથિવીકાયિક જીવ મહા શરીરવાલે હોતે હૈં વે લોમાહાર દ્વારા બહુતર પુદ્ગલોંકા બારંબાર આહાર કરતે હૈં । યાવત્ બારંબાર શ્વાસો-ચ્છ્વાસ લેતે હૈં । ક્યોંકિ વે મહાશરીરવાલે હૈં । ઓર જો અલ્પ શરીરવાલે પૃથિવીકાયિક જીવ હૈં વે અલ્પ શરીરવાલે હોનેકે કારણ હી અલ્પ આહાર કરતે હૈં ઓર અલ્પ શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતે હૈં । ઇન દોનોંકે આહાર ઓર ઉચ્છ્વાસકા કદાચિત્ પર્યાપ્તક અપર્યાપ્તક અવસ્થાકી

જો કે પૃથ્વીકાય જીવો અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ શરીરવાળા છે, છતાં પણ તેમાંના કેટલાકનું શરીર અસંખ્યાત ભાગ હીન અથવા સંખ્યાત ભાગ હીન હોય છે ? કેટલાંકનું સંખ્યાતગુણ હીન અથવા અસંખ્યાત ભાગ ઓછા હોય છે ૨. અર્થાત્-કેટલાકનું શરીર અસંખ્યાતભાગ હીન તથા સંખ્યાત ભાગ હીન હોય છે. ૩. કેટલાકનું શરીર સંખ્યાતગુણ વૃદ્ધ તથા અસંખ્યાતગુણવૃદ્ધ હોય છે ૪. આ રીતે પૃથ્વીકાયિક જીવો અવગાહનાની અપેક્ષાએ ‘ચતુઃસ્થાનપતિત’ કહેવાય છે. આ રીતે પૃથ્વીકાયના બધા જીવો અલ્પ શરીરવાળા અને મહા-શરીરવાળા હોય છે. તેમાંના જે મહાશરીરવાળા પૃથ્વીકાયના જીવો છે તેઓ લોમાહાર વડે વધારે પુદ્ગલોનો વારંવાર આહાર કરે છે, વારંવાર શ્વાસ લે છે, કારણ કે તેઓ મહાશરીરવાળા હોય છે. અલ્પશરીરવાળા પૃથ્વીકાયના જીવો પોતાના અલ્પશરીરને કારણે અલ્પઆહાર કરે છે અને ઓછા શ્વાસો-ચ્છ્વાસ ગ્રહણ કરે છે, તેમના આહાર અને ઉચ્છ્વાસની કદાચિતતા પર્યાપ્ત અને

યન્તોઽપિ મિથ્યાદષ્ટિત્વેન અમનસ્કત્વેન વા પૂર્વોપાર્જિતાશુભકર્મણઃ પરિણામોઽ-
યમ્ 'ઇતિ નાવગચ્છન્તિ, મત્તમૂર્છિતાદિવત્, અતએવોક્તમ્—'અનિદયા વેદનાં
વેદયન્તી—'તિ । 'સે તેણદ્દેણં' તત્તેનાર્થેન=તેન કારણેન હે ગૌતમ ! 'એવમુચ્યતે
પૃથ્વીકાયાિકાઃ સર્વે સમવેદના ઇતિ । અથ ક્રિયાવિષયે પૃચ્છતિ—'પુઢવીકાઝ્યા
ણં મંતે' પૃથ્વીકાયાિકાઃ સ્વલુ હે મદન્ત ! 'સવ્વે સમકિરિયા' સર્વે સમક્રિયાઃ
સમાનક્રિયાવન્તઃ કિમ્ ? ઇતિ પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ—'હંતા સમકિરિયા' હન્ત સમ-
ક્રિયાઃ । અત્ર કારણં પૃચ્છતિ—'સે કેણદ્દેણં' તત્તેનાર્થેન=કેન કારણેન 'એવ-
મુચ્યતે પૃથ્વીકાયાિકાઃ સર્વે સમક્રિયા ઇતિ । કારણમાહ—'ગોયમા' હે ગૌતમ !

ક્યોંકિ પૃથ્વીકાયાિક જીવ વેદના કો ભોગતે હુએ મી મિથ્યાદષ્ટિ હોને
સે અથવા અમનસ્ક હોને સે મત્ત ઓર સૂચ્છિત હુએ વ્યક્તિ કી તરહ
“પૂર્વોપાર્જિત અશુભકર્મોં કા યહ ફલ હૈ” યહ નહોં જાનતે હૈં । ઇસીલિયે
વે “અનિદયા વેદનાં વેદયન્તિ” અનાભોગરૂપ સે વેદના કો ભોગતે
રહતે હૈં ” એસા કહા હૈ । “સે તેણદ્દેણં” ઇસલિયે હે ગૌતમ ! મૈંને
એસા કહા હૈ કિ સમસ્ત પૃથ્વીકાયાિક એકસરીસી વેદનાવાલે હૈં । અવ
ક્રિયા કે વિષય મૈં ગૌતમ પ્રમુ સે પ્રશ્ન કર રહે હૈં કિ હે મદન્ત !
“પુઢવિકાઝ્યાણં મંતે ! સવ્વે સમકિરિયા ” પૃથ્વીકાયાિક સમસ્ત જીવ
કયા એકસી ક્રિયાવાલે હોતે હૈં ? પ્રમુને ઇસ પર ઉનસે કહા “હંતા
સમકિરિયા ” હાં ! સમસ્ત પૃથ્વીકાયાિક જીવ એકસી ક્રિયાવાલે હોતે
હૈં । પુનઃ પ્રમુ સે ગૌતમને પૂછા કિ હે મદન્ત ! “સે કેણદ્દેણં” આપ
એસા કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિ સમસ્ત પૃથ્વીકાયાિક જીવ
એકસી ક્રિયાવાલે હોતે હૈં ? તવ કારણ બતાતે હુએ પ્રમુ ઉનસે કહતે હૈં

તથા મનરહિત હોવાથી મત્ત અને મૂર્છિત વ્યક્તિની જેમ આ પૂર્વે ઉપાર્જન
કરેલાં અશુભ કર્મોંનું ફળ છે. ” એ સમજી શકતા નથી. તેથી તેઓ “અનિદયા
વેદનાં વેદયન્તિ ” “અનાભોગરૂપે વેદના ભોગવતા રહે છે ” એવું કહ્યું છે.
“સે તેણદ્દેણં ” હે ગૌતમ ! તે કારણે હું એવું કહું છું કે પૃથ્વીકાયના બધા
જીવો એક સરખી વેદનાવાળા હોય છે. હવે ક્રિયાના વિષયમાં ગૌતમ સ્વામી
મહાવીર પ્રભુતે પ્રશ્ન પૂછે છે કે “પુઢવીકાઝ્યાણં મંતે સવ્વે સમકિરિયા ”
હે પૂજ્ય ! શું પૃથ્વીકાયના બધા જીવો એક સરખી ક્રિયાવાળા હોય છે ?

ઉત્તર—“હંતા સમકિરિયા ” હા, પૃથ્વીકાયના બધા જીવો સરખી ક્રિયા-
વાળા હોય છે. ફરી ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે “સે કેણદ્દેણં મંતે ” હે પૂજ્ય !
આપ શા કારણે એવું કહો છો કે પૃથ્વીકાયના બધા જીવો એક સરખી ક્રિયા-

‘ પૃથ્વીકાઈયા સવ્વે ’ પૃથિવીકાયિકાઃ સર્વે ‘ માઈ મિચ્છાદિટ્ઠી ’ માયિનો મિ-
થ્યાદૃષ્ટયઃ । માયાવન્તો હિ પ્રાયઃ પૃથિવીકાયિકેષુ સમુત્પદ્યન્તે, યદાહ—

“ ઉમ્મગ્ગદેસઓ મગ્ગણાસઓ ગૂઢહિયય માહ્લો ।

સઢસીલો ય સસહ્લો, તિરિયાઉં વંધણ જીવો ” ॥ ૧ ॥

છાયા—ઉન્માર્ગદેશકો માર્ગનાશકો ગૂઢહૃદયો માયાવી ।

શઠશીલશ્ચ સશલ્યઃ, તિર્યગાયુર્વઘ્નાતિ જીવઃ ॥ ઇતિ ॥

અતઃ એવં પૃથિવીકાયિકા માયિન ઉચ્યન્તે । અથવા માયાપદમિહાનન્તાનુ-
વન્ધિકષાયાણામુપલક્ષકમતઃ પૃથિવીકાયિકજીવા અનન્તાનુવન્ધિકષાયોદયવન્ત-
સ્તતઃ એવં મિથ્યાદૃષ્ટયઃ=મિથ્યાત્વોદયવૃત્તય ઇતિ । ‘ તાણં ’ તેષાં પૃથિવીકાયિક-
જીવાનાં ‘ ણિયહ્યાઓ ’ નૈયતિકયઃ નિયતત્વેન ભાવિન્યઃ નિયમત ઇત્યર્થઃ ‘ પંચ
કિરિયાઓ ’ પંચ ક્રિયાઃ ‘ કજ્જંતિ ’ ક્રિયન્તે ભવન્તીત્યર્થઃ । તા એવં દર્શયતિ—

કિં હે ગૌતમ ! “ પૃથ્વીકાઈયા સવ્વેમાઈ મિચ્છાદિટ્ઠી ” સમસ્ત પૃથિવી-
કાયિક જીવ માયાવી ઔર મિથ્યાદૃષ્ટિ હોતે હૈં । માયાવી જીવ પ્રાયઃ
પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં—સો હી કહા હૈં—ઉન્માર્ગ કા ઉપદેશ
કરનેવાલા, માર્ગ કા નાશ નરનેવાલા, ગૂઢહૃદયવાલા, માયાવાલા, શઠ-
સ્વભાવવાલા ઔર શલ્યવાલા જીવ તિર્યચ્ચ આયુ કા વંધ કરતા હૈં ।
હસી કારણ પૃથિવીકાયિક જીવ માયી કહે ગયે હૈં । અથવા—માયાપદ
યહાં અનન્તાનુવંધી કષાય કા ઉપલક્ષક હૈં હસીલિયે પૃથિવીકાયિક જીવ
અનન્તાનુવંધી કષાયસંવંધી ઉદયવાલે હૈં । હસી કારણ વે મિથ્યાદૃષ્ટિ હૈં—
મિથ્યાત્વ કે ઉદય સે યુક્ત વૃત્તિવાલે હૈં । “ તાણં ણિયહ્યાઓ પંચ-
કિરિયાઓ ” ઇન પૃથિવીકાયિક જીવોં કે નિયમ સે પાંચ ક્રિયાએ

વાળા હોય છે ? ઉત્તર—“ પૃથ્વીકાઈયા સવ્વે માઈ મિચ્છાદિટ્ઠી ” પૃથ્વીકાયના
બધા જીવો માયાવી અને મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે. માયાવી જીવ સામાન્ય રીતે
પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એવું કહ્યું છે કે—ઉન્માર્ગનો ઉપદેશ કરનાર,
માર્ગનો નાશ કરનાર, ગૂઢ હૃદયવાળો, માયાવી વૃત્તિવાળો, શઠ સ્વભાવવાળો
અને શલ્યવાળો જીવ તિર્યચ્ચ ગતિના આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે.

એજ કારણે પૃથ્વીકાયના જીવોને માયાવી કહ્યા છે. અથવા અહીં
“ માયા ” શબ્દ અનન્તાનુબંધી કષાયને બતાવનાર છે. કારણ કે પૃથ્વીકાયના
જીવો અનન્તાનુબંધી કષાયના ઉદયવાળા હોય છે, તેથી તેઓ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે
એટલે કે મિથ્યાત્વના ઉદયથી યુક્ત વૃત્તિવાળા છે. “ તાણં ણિયહ્યાઓ પંચ-
કિરિયાઓ ” તે પૃથ્વીકાયના જીવોને નિયમથી પાંચ ક્રિયાઓ લાગે છે તે પાંચ

‘તં જહા’ તથા—‘આરંભિયા’ આરંભિકી ૧ ‘જાવ મિચ્છાદંસણવત્તિયા’ યાવત્ મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા ૫ યાવત્ત્વદેન પારિગ્રહિકી ૨, માયાપ્રત્યયા ૩ અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા ૪ ઇતિ ક્રિયાત્રયં ગ્રાહ્યમ્ । ‘સે તેણદ્દેણં’ તત્તેનાર્થેન તેન પૂર્વોક્તેન કારણેન એવમુચ્યતે પૃથિવીકાયિકાઃ સર્વે સમક્રિયા ઇતિ । ‘સમાડયા સમોવવન્નગા’ સમાયુષ્કાઃ સમોપપન્નકાઃ ‘જહા નેરહયા તહા માણિયવ્વા’ યથા નૈરયિકાસ્તથા મણિતવ્યાઃ સમાયુષ્કસમોપપન્નકપદનિષ્પન્નં ભજ્જચતુષ્ટયં અત્રૈવ દ્વિતીયોદ્દેશકસ્ય તૃતીયનૈરયિકસૂત્રોક્તભજ્જચતુષ્ટયવદત્રાપિ વિજ્ઞેયમિતિ । ‘જહા પુઢવીકાહયા તહા જાવ ચડરિંદિયા’ યથા પૃથિવીકાયિકા તથા યાવત્ ચતુરિન્દ્રિયાઃ, યથા પૃથિવીકાયિકાસ્તથા યાવત્ત્વદગ્રાહ્યા અપ્તેજોવાયુવનસ્પતિદ્વી-

હોતીં હૈં । યે પાંચ ક્રિયાઈં હસ પ્રકાર સે હૈં—૧ આરંભિકી યાવત્ મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા ૫ યાવત્ શબ્દ સે ૨ પારિગ્રહિકી, ૩ માયાપ્રત્યયા, ૪ અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા, હન તીન ક્રિયાઓં કો ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ । “સે તેણદ્દેણં” હસ પૂર્વોક્ત કારણ સે હે ગૌતમ ! મૈંને ઈસા કહા હૈ કિ યે સમસ્તપૃથિવીકાયિક જીવ ઈકસી ક્રિયાવાલે હૈં । “સમાડયા સમોવવન્નગા” સમાયુષ્ક સમોપપન્નક “જહા નેરહયા તહા માણિયવ્વા” જૈસે નૈરયિક કહે ગયે હૈં વૈસે હી જાનના ચાહિયે । સમાયુષ્ક સમોપપન્નક પદ સે નિષ્પન્ન ભજ્જચતુષ્ટય હસી દ્વિતીય ઉદ્દેશક કે તૃતીય નૈરયિક સૂત્ર મૈં કથિત ચૌથે ભજ્જ કી તરહ યહાં પર હી જાનના ચાહિયે । “જહા પુઢવીકાહયા તહા જાવ ચડરિંદિયા” જૈસા પૃથિવીકાયિકોં કા વર્ણન હૈં હસી પ્રકાર સે ચૌદિન્દ્રિય તક કે જીવોં કા અર્થાત્ યાવત્ શબ્દ સે ગૃહીત હુઈ અપૂકાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, વનસ્પતિકાયિક,

ક્રિયાઓ આ પ્રમાણે છે—(૧) આરંભિકી ક્રિયા, (૨) પારિગ્રહિકી, (૩) માયાપ્રત્યયા, (૪) અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા અને (૫) મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા. “સે તેણદ્દેણં” ઉપર કહેલા કારણોને લીધે હે ગૌતમ ! મેં એવું કહ્યું છે કે પૃથ્વીકાયના બધા જીવો એક સરખી ક્રિયાવાળા હોય છે. “સમાડયા સમોવવન્નગા” સમાયુષ્ક અને સમોપપન્નના વિષયમાં “જહા નેરહયા તહા માણિયવ્વા” નારકોના જીવો પ્રમાણે જ સમજવું. સમાયુષ્ક સમોપપન્નના વિષયમાં જે ભંગચતુષ્ટય (ચારભાંગ) થાય છે તે આ બીજા ઉદ્દેશના ત્રીજા નારક સૂત્રમાં બતાવેલી ચોભંગી પ્રમાણે જ સમજવા, “જહા પુઢવીકાહયા તહા જાવ ચડરિંદિયા” જેવું નારકોનું વર્ણન કર્યું છે. તેવું જ ચૌદિન્દ્રિય સુધીના જીવોનું વર્ણન પણ સમજવું. અહીં “યાવત્” પદથી અપૂકાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક,

ન્દ્રિયત્રીન્દ્રિયાશ્ચતુરિન્દ્રિયાશ્ચ વાચ્યાઃ । અપ્કાયિકાદારમ્બ્ય ચતુરિન્દ્રિયપર્યન્તં
વર્ણનં પૃથિવીકાયિકવર્ણનવદવસેયમિતિ ભાવઃ । અત્ર મહાશરીરત્વમલ્પશરીરત્વં ચ
સ્વકીયસ્વકીયાવગાહનાનુસારેણ વોધ્યમ્ । આહારસ્તુ દ્વીન્દ્રિયાદીનાં કવલા-
હાર इति ॥ સૂ૦ ૫ ॥

અથ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાન્નિરૂપયતિ—‘ પંચિન્દ્રિયતિરિક્ષ્વજોણિયા ’
इत्यादि ।

મૂલમ્—પંચિન્દ્રિયતિરિક્ષ્વજોણિયા જહા નેરહ્યા, ણાણત્ત-
કિરિયાસુ, પંચિન્દ્રિયતિરિક્ષ્વજોણિયા ણં મંતે સઁવે સમકિરિયા ?
ગોયમા ! ણો ઇણદ્દે સમદ્દે, । સે કેણદ્દેણં મંતે એવં વુચ્ચહ ? ।
ગોયમા ! પંચિન્દ્રિયતિરિક્ષ્વજોણિયા તિવિહા પન્નત્તા, તં જહા-
સમદ્દિટ્ઠી, મિચ્છાદિટ્ઠી, સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી, તત્થ ણં જે તે સમ્મ-
દિટ્ઠી તે દુવિહા પન્નત્તા, તં જહા—અસંજયા, સંજયાસંજયા ય,
તત્થ ણં જે તે સંજયાસંજયાતેસિ ણંતિણિ કિરિયાઓ કજ્જંતિ
તં જહા આરંભિયા, પરિગ્ગહિયા, માયાવત્તિયા । અસંજયાણં
ચત્તારિ, મિચ્છાદિટ્ઠીણં પંચ, સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠીણં પંચ ॥ સૂ૦ ૬ ॥

છાયા—પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકા યથા નૈરયિકાઃ, નાનાત્વં ક્રિયામ્, પંચે-
ન્દ્રિય ઓર તેન્દ્રિયકા તથા ચૌન્દ્રિય ઇન સબ જીવોં કા વર્ણન મી
જાનના ચાહિયે । યહાં પર મહાશરીરતા ઓર અલ્પશરીરતા અપની
અપની અવગાહના કે અનુસાર જાનની ચાહિયે । આહાર દ્વીન્દ્રિય આદિ
જીવોં કા કવલાહાર મી હોતા હૈ ॥ સૂ૦ ૫ ॥

અબ સૂત્રકાર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિવાલે જીવોં કા નિરૂપણ કરતે
હૈ—‘ પંચિન્દ્રિયતિરિક્ષ્વ જોણિયા ’ इत्यादि ।

(પંચિન્દ્રિયતિરિક્ષ્વજોણિયા) પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિવાલે જીવોં કા

વનસ્પતિઝાયિક, ષેઠન્દ્રિય, તેઠન્દ્રિય તથા ચતુરિન્દ્રિય એ બધા જીવોં પણ વર્ણન
સમજવું. અહીં મહાશરીરતા અને અલ્પશરીરતા તે પ્રત્યેક જીવની અવગાહના અનુ-
સાર બાજુથી. તથા ષેઠન્દ્રિય આદિ જીવ કવલ આહાર પણ ગ્રહણ કરે છે. ॥ સૂ૦ ૫

હવે સૂત્રકાર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિવાલા જીવોં નિરૂપણ કરે છે—

“ પંચિન્દ્રિયતિરિક્ષ્વજોણિયા ” ઇત્યાદિ ।

(પંચિન્દ્રિયતિરિક્ષ્વજોણિયા) પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિવાળા જીવોં નિરૂ-

ન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાઃ ભદન્ત ! સર્વે સમક્રિયાઃ ? ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ તત્ કેનાર્થેન ભદન્ત ! એવમુચ્યતે, ગૌતમ ! પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાસ્ત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ તદ્વથા-સમ્યગ્દૃષ્ટયઃ, મિથ્યાદૃષ્ટયઃ, સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટયઃ, તત્ર યે તે સમ્યગ્દૃષ્ટયસ્તે દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તદ્વથા-અસંયતાશ્ચ સંયતાઽસંયતાશ્ચ । તત્ર યે તે સંયતાસંયતાસ્તેષાં તિસ્રઃ ક્રિયાઃ ક્રિયન્તે, તદ્વથા-આરમ્ભિકી, પારિગ્રહિકી, માયાપ્રત્યયા, અસંયતાનાં ચતસ્રઃ, મિથ્યાદૃષ્ટીનાં પંચ, સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટીનાં પંચ ॥ સૂ૦ ૬ ॥

નિરૂપણ (જહા પેરહયા) નૈરયિક જીવોં કી તરહ જાનના ચાહિયે । (ણાણતં કિરિયાસુ) ક્રિયા મેં ભેદ હેં । (પંચિદિયતિરિક્સ્વ જોણિયા ણં મંતે ! સવ્વે સમકિરિયા) હે ભદન્ત ! પંચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ યોનિવાલે સબ જીવ કયા એકસરીલી ક્રિયાવાલે હોતે હેં ? (ગોયમા ! ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ । (સે કેણદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ ?) હે ભદન્ત ! આપ એસા કિસ કારણ સે કહતે હેં ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (પંચિદિયતિરિક્સ્વ જોણિયા તિવિહા પણ્ણત્તા) પંચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ યોનિવાલે જીવ ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગયે હેં । (પુ. ૧૪૩) સે(તં જહા) વે હસ પ્રકાર સે (સમ્મદિટ્ઠી, મિચ્છાદિટ્ઠી, સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી,) સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ, સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ । (તત્થ ણં જે સમ્મદિટ્ઠી, તે દુવિહા પણ્ણત્તા) હનમેં જો સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ હેં, વે દો પ્રકાર કે હોતે હેં—(તં જહા) જૈસે—(અસંજયા, સંજયાસંજયા ય) એક અસંયત ઓર દૂસરે સંયતાસંયત । (તત્થ ણં જે તે સંજયાસંજયા તેસિણં તિણિણ કિરિયાઓ કજ્ઞંતિ) હન મેં જો સંયતાસંયત

પણુ (જહા પેરહયા) નારકીના ળવોના વણુન પ્રમાણે જ સમજવું (ણાણતં કિરિયાસુ) પરંતુ ક્રિયામાં ભેદ છે તે કહે છે. (પંચિદિયતિરિક્સ્વજોણિયા ણં મંતે ! સવ્વે સમકિરિયા ?) હે પૂણ્ય ! પંચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ યોનિવાળા બધાય ળવો શું એક સરખી ક્રિયાવાળા હોય છે ? (ગોયમા ! ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરાબર નથી (સે કેણદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ) હે પૂણ્ય ! આપ શા કારણે એવું કહેો છો ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (પંચિદિયતિરિક્સ્વ-જોણિયા તિવિહા પણ્ણત્તા) પંચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ યોનિવાળા ળવો ત્રણ પ્રકારના છે. (તં જહા) તે આ પ્રમાણે છે. (સમ્મદિટ્ઠી, મિચ્છાદિટ્ઠી, સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી) સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સમ્યક્ મિથ્યાદૃષ્ટિ (મિશ્રદૃષ્ટિ) (તત્થ ણં જે સમ્મદિટ્ઠી તે દુવિહા પણ્ણત્તા) તેમાં જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ ળવો છે તે બે પ્રકારના હોય છે. (તં જહા) તે આ પ્રમાણે છે. (અસંજયા, સંજયાસંજયા ય) (૧) અસંયત અને ૨ સંયતાસંયત “ તત્થ ણં જે તે સંજયાસંજયા તેસિણં તિણિણ કિરિયાઓ

ટીકા—‘ પંચિન્દ્રિયતિરિક્તજોણિયા જહા નેરહ્યા ’ પञ्चेन्द्रियतिरिग्योनिका: यथा नैरयिका: । पञ्चेन्द्रियतिरिग्योनिकानां वक्तव्यता नैरयिकसूत्रानुसारेण विज्ञेया । अत्रायं विवेकः—अत्र ये महाशरीरास्ते अभीक्ष्णमाहारयन्ति अभीक्ष्णमुच्छ्वसन्ति चेति यदुक्तं तत् संख्यातवर्षायुष्कपञ्चेन्द्रियतिरिग्योनिकापेक्षया विज्ञेयम् तथैव दर्शनात् , किन्त्वसंख्यातवर्षायुष्कापेक्षया तन्न वाच्यम् , तेषां कवलाहारस्य

પંચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ હૈં उनके तीन क्रियाएँ होतीं हैं । (तं जहा) वे इस प्रकार से—(आरंभिया, परिग्रहिद्या, मायावत्तिया) आरंभिकी पारिग्रहिकी, मायाप्रत्यया, (असंजयाणं चत्तारि, मिच्छादिद्वीणं पंच, सम्मामिच्छादिद्वीणं पंच) असंयतपंचेन्द्रिय तिर्यश्चों के ४, मिथ्यादृष्टि पंचेन्द्रियतिर्यश्चों के ५, और सम्यक् मिथ्यादृष्टि पंचेन्द्रियतिर्यश्चों के ५ क्रियाएँ होतीं हैं ।

ટીકાર્થ—“ પંચિન્દ્રિયતિરિક્ત જોણિયા જહા નેરહ્યા ” કા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ પંચેન્દ્રિયતિર્યશ્ચજીવોં કી વક્તવ્યતા નૈરયિક સૂત્ર કે અનુસાર જાનની યાહિયે । પરન્તુ યહાં જો વિશેષતા હૈ વહ હિસ પ્રકાર સે હૈ—હનમેં જો મહાશરીરવાલે પંચેન્દ્રિયતિર્યશ્ચ હૈં વે નિરન્તર આહાર કરતે હૈં, નિરન્તર શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતે હૈં એસા જો કહા ગયા હૈ વહ સંખ્યાતવર્ષ કી આયુવાલે પંચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ જીવોં કી અપેક્ષા સે હી કહા હૈ એસા જાનના યાહિયે । ક્યોંકિ એસા હી દેખા ગયા હૈં । અસંખ્યાતવર્ષ કી આયુવાલે પંચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચોં કી અપેક્ષા સે યહ નહીં કહા ગયા હૈ ।

કજ્જંતિ) તેમાં જે સંયતાસંયત પંચેન્દ્રિય તિર્યચો છે તેઓને ત્રણ ક્રિયાઓ હોય છે. (તંજહા) તે આ પ્રમાણે છે—(આરંભિયા, પારિગ્રહિયા, માયાવત્તિયા) (૧) આરંભિકી, (૨) પારિગ્રહિકી અને (૩) માયા પ્રત્યયા. (અસંજયાણં ચત્તારિ, મિચ્છાદિદ્વીણં પંચ, સમ્મામિચ્છાદિદ્વીણં પંચ) અસંયત પંચેન્દ્રિય તિર્યચોને ચાર ક્રિયા હોય છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ પંચેન્દ્રિય તિર્યચોને પાંચ ક્રિયા હોય છે અને સમ્યક્ મિથ્યાદૃષ્ટિ (મિશ્રદૃષ્ટિ) પંચેન્દ્રિય તિર્યચોને પણ પાંચ ક્રિયાઓ હોય છે.

ટીકાર્થ—“ પંચિન્દ્રિયતિરિક્તજોણિયા જહા નેરહ્યા ” નું તાત્પર્ય એ છે કે પંચેન્દ્રિય તિર્યચોનીના જીવોનું વર્ણન નારક પ્રકરણમાં લખેલા નારક જીવોના વર્ણન પ્રમાણે જ સમજવાનું છે. પણ અહીં જે વિશેષતા છે તે નીચે પ્રમાણે છે—જે મહાશરીરવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યચો છે તેઓ નિરંતર આહાર કરે છે, નિરંતર શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે, એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે તે સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળાં પંચેન્દ્રિય તિર્યચ જીવોની અપેક્ષાએ જ બાણુવું કારણ કે જ્ઞાનીઓને એવું જ જોવામાં આવ્યું છે. અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળાં તિર્યચોની અપેક્ષાએ એમ કહેવામાં આવ્યું નથી. કારણ કે તેઓ બે દિવસને

પષ્ઠોપરિપ્રતિપાદિતત્વાત્ । અલ્પશરીરાણાં તુ આહારોચ્છ્વાસવિષયે ‘યેડલ્પશરી-
રાસ્તે આહત્યાહારયન્તિ આહત્યોચ્છ્વસન્તી-’તિ યદ્ આહારોઽ વાસયોઃ કાદા-
ચિત્કત્વં પ્રોક્તં તદ્ સૂત્રપ્રામાણ્યાદ્વિજ્ઞેયમ્ । લોમાહારમાશ્રિત્ય તુ સર્વેષામપિ મહા-
શરીરાણામલ્પશરીરાણાં ચામીક્ષ્ણમિતિ ઘટત એવ । અથવા-અલ્પશરીરાણાં તુ
આહારોચ્છ્વાસયોર્યત્કાદાચિત્કત્વં પ્રોક્ત તત્ પર્યાપ્તકાપર્યાપ્તકાવસ્થાડપેક્ષયા
વિજ્ઞેયમ્, યતઃ પર્યાપ્તકત્વે આહારાદિસદ્ભાવઃ, અપર્યાપ્તકત્વે ચ તદભાવ इति ।
કર્મસૂત્રે-યે પૂર્વોત્પન્નાસ્તેડલ્પકર્માણઃ, યે પશ્ચાદુત્પન્નાસ્તે મહાકર્માણ इति પ્રોક્તં

કર્મોંકિ ફનકા કવલાહાર દો દિન કે બાદ હોતા હૈ । એસા સિદ્ધાન્ત મેં
પ્રતિપાદિત કિયા હૈ । અલ્પશરીરવાલે તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોં કે તો આહાર
ઔર ઉચ્છ્વાસ કે વિષય મેં “યે ડલ્પશરીરાસ્તેઆહત્યાહારયન્તિ, આહત્યો-
ચ્છ્વસન્તિ’ જો એસા કહા હૈ કિ જો અલ્પશરીરવાલે હૈં વે કદાચિત્ આહાર
કરતે હૈં ઔર કદાચિત્ આહાર નહીં કરતે હૈં, કદાચિત્ શ્વાસ લેતે હૈં ઔર
કદાચિત્ શ્વાસ નહીં લેતે હૈં સો યહ આહાર ઔર ઉચ્છ્વાસ કા કમી કમી
હોના સૂત્ર કી પ્રમાણતા સે જાનના ચાહિયે । લોમાહાર કી અપેક્ષા સે તો
મહાશરીરવાલોં કો અલ્પશરીરવાલોં કો સબકે બી આહાર નિરન્તર ઘટિત
હોતા હી હૈ । અથવા અલ્પશરીરવાલોં મેં જો આહાર ઔર ઉચ્છ્વાસ
કો કમી કમી હોના કહા ગયા હૈ વહ પર્યાપ્તક ઔર અપર્યાપ્તક કી અપેક્ષા
સે જાનના ચાહિયે । કર્મોંકિ પર્યાપ્તક અવસ્થા મેં આહારાદિ કા સદ્ભાવ
હોતા હૈ ઔર અપર્યાપ્તક અવસ્થા મેં નહીં હોતા હૈ । કર્મસૂત્ર મેં જો

આંતરે કવલ આહાર ગ્રહણ કરે છે એવું આગમોમાં દર્શાવેલ છે. અલ્પ
શરીરવાળાં તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય જીવોના આહાર અને ઉચ્છ્વાસના વિષયમાં તો
એવું કહ્યું છે કે “યેડલ્પશરીરાસ્તે આહત્યાહારયન્તિ આહત્યોચ્છ્વસન્તિ” અલ્પ
શરીરવાળાં પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો ક્યારેક આહાર કરે છે અને ક્યારેક આહાર
કરતા નથી, ક્યારેક શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ક્યારેક શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતા નથી.
તો તે આહાર અને ઉચ્છ્વાસની કદાચિતતા સૂત્રની પ્રમાણતાથી જાણવી જોઈએ.
લોમાહારની અપેક્ષાએ તો મહાશરીરવાળાં અને અલ્પ શરીરવાળાં, એ બધાં
નિરન્તર આહાર ગ્રહણ કરે છે એ વાત બરાબર ઘટાવી શકાય છે. અથવા-
અલ્પશરીરવાળાં તિર્યંચોમાં આહાર અને ઉચ્છ્વાસની જે કદાચિતતા કહી છે
તે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તની અપેક્ષાએ સમજવી જોઈએ. કારણ કે પર્યાપ્ત
અવસ્થામાં આહારાદિનો સદ્ભાવ હોય છે અને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં તેનો
સદ્ભાવ હોતો નથી કર્મ સૂત્રમાં એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે કે “જે પૂર્વે ઉત્પન્ન

તત્ આયુષ્કાદિતદ્ભવવેદ્યકર્માપેક્ષયા बोध्यम् । वर्णसूत्रे लेश्यासूत्रे च यत् प्रोक्तम् —ये पूर्वोत्पन्नास्ते शुभवर्णोपेताः शुभलेश्यावन्त इति, तत्तेषां तारुण्यात्, यच्चोक्तं पश्चादुत्पन्नानामशुभवर्णा अशुभा लेश्या इति तत्तेषां बाल्याद्विज्ञेयम्, लोके तथैव दर्शनादिति । वेदनासૂત્રે—ये સંજ્ઞિભૂતાસ્તે મહાવેદનાઃ, યે ચાસંજ્ઞિ-ભૂતાસ્તેઽલ્પવેદનાઃ, इत्यादि सर्वं नैरयिकसूत्रवद् व्याख्येयमिति, किन्तु-‘णाणत्तं क्रियासु’ नानात्वं क्रियासु, क्रियाविषये नैरयिकेभ्य एषां भेदः । तदेव दर्शयति सूत्रकारः—‘पंचिदिय०’ इत्यादि । गौतमः प्राह—‘पंचिदिय-तिरिक्खजोणिया णं भंते’ पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः खलु हे भदन्त ! ‘सञ्चे-

पूर्वोत्पन्न हैं वे अल्पकर्मा हैं और जो पश्चादुत्पन्न हैं वे महाकर्मा हैं’ ऐसा कहा गया है । ” सो यह कथन तद्भववेद्य आयुष्कादि कर्म की अपेक्षा से जानना चाहिये । वर्णसूत्र में और लेश्यासूत्र में जो ऐसा कहा है कि “ जो पूर्वोत्पन्न हैं वे शुभवर्णवाले हैं और शुभलेश्यावाले हैं ” सो यह कथन यौवनावस्था की अपेक्षा से कहा जानना चाहिये । तथा जो ऐसा कहा है कि पश्चादुत्पन्न अशुभवर्णवाले और अशुभ-लेश्यावाले हैं सो यह कथन उनकी बाल्य अवस्था की अपेक्षा से कहा गया जानना चाहिये । क्योंकि लोक में ऐसा ही देखा जाता है । वेदनासूत्र में—जो संज्ञिभूत हैं वे महावेदनावाले हैं और जो असंज्ञिभूत हैं वे अल्पवेदनावाले हैं इत्यादि सब कथन नारकसूत्र की तरह लगा लेना चाहिये । परन्तु क्रिया के विषय में नैरयिक की अपेक्षा जो इनका भेद है वह इस प्रकार से है—“ पंचेदिय० इत्यादि ” जब गौतम ने प्रभु

થયેલ છે તેઓ અલ્પ કર્મવાળાં હોય છે. અને જે પછી ઉત્પન્ન થયેલ છે તે ભારે કર્મી છે ” તો તે કથન તદ્ભવવેદ્ય (તે ભવમાં વેદવાના) આયુષ્ય આદિ કર્મની અપેક્ષાએ સમજવું. વર્ણ સૂત્રમાં અને લેશ્યા સૂત્રમાં જે એમ કહ્યું છે કે “ જે પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલ છે તે શુભવર્ણવાળાં છે અને શુભલેશ્યાવાળાં છે. ” તે કથન યૌવન અવસ્થાની અપેક્ષાએ જાણવું. તથા પાછળથી ઉત્પન્ન થયેલાને જ અશુભવર્ણવાળાં કહેવામાં આવ્યા છે તે તેમની બાલ્યાવસ્થાની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવેલ છે તેમ સમજવું, કારણ કે લોકમાં એવું જ જોવામાં આવે છે. વેદના સૂત્રના વિષયમાં—“ જે સંજ્ઞિભૂત છે તેઓ મહાવેદનાવાળાં છે, અને જે અસંજ્ઞિભૂત છે તે અલ્પ વેદનાવાળાં છે, ” ઇત્યાદિ સમસ્ત કથન નારક સૂત્ર પ્રમાણે જ સમજવું, પણ નારકીના જીવો કરતાં પચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવોમાં જે ભેદ છે તે આ પ્રમાણે છે—“ પંચેદિય૦ ઇત્યાદિ ” ગૌતમ સ્વામીએ

સમક્રિયા' સર્વે સમક્રિયાઃ=કિં સમાનક્રિયાવન્તઃ ? ભગવાન્ પ્રાહ—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'નો ઇળદ્દે સસદ્દે' નાથમર્થઃ સમર્થઃ, પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકા નૈવ સર્વે સમાનક્રિયાવન્તો ભવન્તીતિ ભાવઃ । અત્ર કારણં પૃચ્છતિ—'સે કેળદ્દેણં મંત્તે એવં વુચ્ચઈ' તત્કેનાર્થેન ભદન્ત ! એવમુચ્યતે યત્ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાઃ સર્વે ન સમક્રિયા ઇતિ । ભગવાન્ પ્રાહ—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'પંચિંદિયતિરિક્સ-જોણિયા' પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાઃ 'તિવિહા પળ્લત્તા' ત્રિવિધા પ્રજ્ઞપ્તાઃ, 'તં જહા' તથા—'સમ્મદ્દિટ્ઠી' સમ્યગ્દ્દષ્ટયઃ, 'મિચ્છાદિટ્ઠી' મિથ્યાદ્દષ્ટયઃ, 'સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી' સમ્યગ્મિથ્યાદ્દષ્ટયઃ । 'તત્થ ણં' તત્ર સ્વલ્પ 'જે તે સમ્મદ્દિટ્ઠી' એ તે સમ્યગ્દ્દષ્ટયઃ સન્તિ 'તે દુવિહા પળ્લત્તા' તે દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, 'તં જહા' તથા—'અસંજયા ય સંજયાસંજયા ય' અસંયતાશ્ચ સંયતાસંયતાશ્ચ । 'તત્થ ણં' તત્ર સ્વલ્પ 'જે તે' એ તે 'સંજયાસંજયા' સંયતાસંયતાઃ વિરતાવિરતાઃ, દેશતો વિરતા ઇત્યર્થઃ સ્થૂલપ્રાણાતિપાતાદિતો નિવૃત્તત્વાત્ । દેશતશ્ચાવિરતાઃ સૂક્ષ્મપ્રાણા-

સે પૂછા કિ હે ભદંત ! સમસ્ત પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોની ક્રિયાઈ કયા એક જૈસી હોતી હૈં ? તવ ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ને ડનસે યહી કહા કિ સમસ્ત તિર્યચ પચ્ચેન્દ્રિય જીવ એકસી ક્રિયાવાલે નહીં હોતે હૈં । ક્યોં નહીં હોતે હૈં? તવ પ્રભુને ઇસકા કારણ બતાતે હુએ ડન્હેં સમજાયા કિ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યચ ત્રીન પ્રકારકે હોતે હૈં । એક સમ્યક્દ્દષ્ટિ દૂસરે મિથ્યાદ્દષ્ટિ ઓર ત્રીસરે સમ્યગ્-મિથ્યાદ્દષ્ટિ । અસંયત ઓર સંયતાસંયત કે ભેદ સે સમ્યગ્દ્દષ્ટિતિર્યચ પચ્ચેન્દ્રિય જીવ દો પ્રકારકે હોતે હૈં । ઇનમેં જો સંયતાસંયત પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચ હૈં વે સ્થૂલ પ્રાણાતિપાતાદિ સે નિવૃત્ત હોને કે કારણ સંયત ઓર સૂક્ષ્મ પ્રાણાતિપાત આદિ સે અનિવૃત્ત હોને કે કારણ અસંયત હોતે હૈં । ઇસલિયે વે સંયતાસંયત-વિરતાવિરત-દેશવિરત કહલાતે હૈં । ઇનકે આરંભજન્ય

મહાવીર પ્રભુને પૂછ્યુ કે, હે પૂજ્ય ! શું બધાય પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચ જીવોની ક્રિયાઓ એક સરખી હોય છે ? ત્યારે તેના જવાબમાં પ્રભુએ કહ્યું કે, બધાય પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચ જીવો એક સરખી ક્રિયાવાળા હોતા નથી તેનું કારણ એ છે કે પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચ જીવો ત્રણ પ્રકારના હોય છે—(૧) સમ્યક્ દષ્ટિ, (૨) મિથ્યા દષ્ટિ અને (૩) સમ્યગ્ મિથ્યા દષ્ટિ સમ્યગ્દ્દષ્ટિ પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચ જીવોના પણ અસંયત અને સંયતાસંયત એવા બે ભેદ હોય છે તેમાં જે સંયતાસંયત પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચો છે તેઓ સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત (હિંસા) આદિથી નિવૃત્ત (નિવર્તેલા) હોવાને કારણે સંયત અને સૂક્ષ્મ પ્રાણાતિપાત (હિંસા) આદિથી અનિવૃત્ત (નહિ નિવૃત્ત થયેલા) હોવાને કારણે અસંયત હોય છે. તેથી તેમને સંયતાસંયત-વિરતાવિરત-દેશવિરત કહે છે. તેઓ આરંભથી ઉત્પન્ન થયેલી

તિપાતાદેરનિવૃત્તત્વાત્ । ‘ તેસિ ણં ’ તેષાં સ્વલુ ‘ તિણિ કિરિયાઓ ’ તિસઃ—
ક્રિયાઃ ‘ કજ્જંતિ ’ ક્રિયન્તે ભવન્તીત્યર્થઃ । તા એવ દર્શયતિ—‘ તં જહા ’ તદ્વથા
—‘ આરમ્મિયા ’ આરમ્મિકી=આરમ્મજન્યા, ‘ પારિગ્ગહિયા ’ પારિગ્રહિકી=પરિગ્ર-
હસમુદ્ભવા, ‘ માયાવત્તિયા ’ માયાપ્રત્યયા=માયાહેતુકા । ‘ અસંજયાણં ’ અસંજ-
તાનાં ‘ વત્તારિ ’ વતસ્રઃ=પૂર્વોક્તાસ્તિસ્રશ્વતુર્થી અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા । ‘ મિચ્છા-
દિટ્ઠીણં પંચ ’ મિથ્યાદૃષ્ટીનાં પંચ ક્રિયા ભવન્તિ, તત્ર—વતસ્રઃ પૂર્વોક્તાઃ, પંચમી
તુ મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા । ‘ સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠીણં પંચ ’ સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટીનામપિ
પંચ ક્રિયા ભવન્તીતિ ॥ સૂ૦ ૬ ॥

અથ મનુષ્યાણામાહારાદિકં નિરૂપ્યતે—‘ મણુસ્સા ’ इत्यादि ।

મૂળમ્—મણુસ્સા જહા જેરહયા, ણાણત્તં જે મહાસરીરા તે
બહુતરાણ પોગ્ગલે આહારેતિ, તે આહચ્ચ આહારેતિ, જે અપ્પ-
સરીરા તે અપ્પતરાણ પોગ્ગલે આહારેતિ, અભિક્કલ્લણં આહારેતિ,
સેસં જહા જેરહયાણં જાવ વેયણા। મણુસ્સા ણં ભંતે સઠ્ઠે સમ-
કિરિયા, ગોયમા ! ણો ઇણદ્ઢે સમદ્ઢે । સે કેણદ્ઢેણં ભંતે૦ ?,
ગોયમા ! મણુસ્સા તિવિહા પન્નત્તા, તં જહા—સમદિટ્ઠી, મિચ્છા-
દિટ્ઠી, સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી । તત્થ ણં જે તે સમ્માદિટ્ઠી તે તિવિહા
પન્નત્તા તં જહા—સંજયા, સંજયાસંજયા, અસંજયા । તત્થ ણં જે

આરંભિકી ક્રિયા, પરિગ્રહજન્ય પારિગ્રહિકી ક્રિયા, માયાહેતુક માયા-
પ્રત્યયા ક્રિયા, એ ત્રીણ ક્રિયાઈ હોતી હૈં । અસંયત તિર્યચ પંચેન્દ્રિય કે
પૂર્વોક્ત એ ત્રીણ ક્રિયાઈ ઓર ચોથી અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા ઇસ તરહ ચાર
ક્રિયાઈ હોતી હૈં । તથા જો મિથ્યાદૃષ્ટિ પંચેન્દ્રિય તિર્યચ હૈં ઊનકે પૂર્વોક્ત
ચાર ક્રિયાઈ એ ઓર પાંચવીં ક્રિયા મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા ઇસ પ્રકાર પાંચ
ક્રિયાઈ હોતી હૈં । સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિયોં સિશ્રદૃષ્ટિયોં કે ઓ એ હી પાંચ
ક્રિયાઈ હોતી હૈં ॥ સૂ૦ ૬ ॥

આરંભિકી ક્રિયા, પરિગ્રહી ઉત્પન્ન થયેલી પારિગ્રહિકી ક્રિયા અને માયાથી
ઉત્પન્ન થયેલી માયાપ્રત્યયા ક્રિયા, એ ત્રણ ક્રિયાઓ કરે છે. અસંયત તિર્યચ
પંચેન્દ્રિયો પૂર્વોક્ત ત્રણ ક્રિયાઓ અને ચોથી અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા, એ ચાર
ક્રિયાઓ કરે છે. તથા જે મિથ્યાદૃષ્ટિ પંચેન્દ્રિય તિર્યચો છે તેઓ પૂર્વોક્ત ચાર
ક્રિયાઓ અને પાંચમી મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા, એ પાંચ ક્રિયાઓ કરે છે. સમ્યગ્
મિથ્યાદૃષ્ટિ પંચેન્દ્રિય તિર્યચો પણ એજ પાંચ ક્રિયાઓ કરે છે ॥ સૂ૦ ૬ ॥

તે સંજયા તે દુવિહા પન્નત્તા, તં જહા—સરાગસંજયા ય વીયર
સંજયા ય। તત્થ ણં જે વીયરાગસંજયા તે ણં અકિરિયા, તત્થ
જે તે સરાગસંજયા તે દુવિહા પન્નત્તા, તં જહા—પમત્તસંજયા
અપમત્તસંજયા ય, તત્થ ણં જે તે અપમત્તસંજયા તેસિ ણં
માયાવત્તિયા કિરિયા કજ્જઈ, તત્થ ણં જે તે પમત્તસંજયા તેસિ ણં
કિરિયાઓ કજ્જંતિ, તં જહા—આરંભિયા, માયાવત્તિયા, તત્થ
જે તે સંજયાસંજયા તેસિ ણં આહિયાઓ તિણિ કિરિયાઓ કજ્જં
તં જહા—આરંભિયા, પારિગ્ગહિયા, માયાવત્તિયા, અસંજયા
ચત્તારિ કિરિયાઓ કજ્જંતિ, તં જહા—આરંભિયા, પારિગ્ગહિયા,
માયાવત્તિયા, અપચ્ચક્કાણવત્તિયા, મિચ્છાદિટ્ઠીણં પંચ તં
આરંભિયા, પારિગ્ગહિયા, માયાવત્તિયા, અપચ્ચક્કાણવત્તિયા,
મિચ્છાદંસણવત્તિયા, સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠીણં પંચ ॥સૂ. ૭ ॥

છાયા—મનુષ્યા યથા નૈરયિકાઃ નાનાત્વં યે મહાશરીરાસ્તે બહુતરાન્
લાનાહારયન્તિ તે આહત્યાહારયન્તિ, યે અલ્પશરીરાસ્તે ધ્વપતરાન્ પુદ્ગલાન્

અબ મનુષ્યોં કે આહાર આદિ કા નિરૂપણ સૂત્રકાર કરતે હૈં

“ મણુસ્સા જહા ણેરહયા ” ઇત્યાદિ ।

(મણુસ્સા જહા ણેરહયા) મનુષ્યોં કા વર્ણન નારકોં કે વર્ણન
તરહ જાનનાં ચાહિયે । (નાણતં) પરન્તુ જહાં પર ભેદ હૈં વહ
પ્રકાર સે હૈં—(જે મહાસરીરા તે બહુતરાણ પોગલે આહારેતિ)
મહાશરીરવાલે મનુષ્ય હૈં વે બહુત પુદ્ગલોં કા આહાર કરતે હૈં
આહચ આહારેતિ) ઓર ઠહર ઠહરકર આહાર કરતે હૈં । (જે અપ્પસ

હવે સૂત્રકાર મનુષ્યોના આહારાદિનું નિરૂપણ કરે છે—

“ મણુસ્સા જહા ણેરહયા ” ઇત્યાદિ ।

(મણુસ્સા જહા ણેરહયા) મનુષ્યોનું વર્ણન નારકોના વર્ણન પ્રમાણે
સમજવું (નાણતં) પણ તેમાં બે ભેદ છે તે આ પ્રમાણે છે—(જે મહાસરીરા
તે બહુતરાણ પોગલે આહારેતિ) એઓ મહાશરીરવાળા હોય છે તે મનુષ્ય
વધારે પુદ્ગલોના આહાર કરે છે. અને (તે આહચ આહારેતિ) તેઓ

યન્તિ, અમીક્ષમાદાયન્તિ, શેષં યથા નૈરયિકાણાં યાત્રદેદનેતિ । મનુષ્યાઃ
 મદન્ત ! સર્વે સમક્રિયાઃ ?, ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ, તત્કેનાર્થેન મદન્તં !
 ગૌતમ ! મનુષ્યાસ્ત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તદ્યથા-સમ્યગ્દૃષ્ટયઃ, મિથ્યાદૃષ્ટયઃ, સમ્યગ્-
 મિથ્યાદૃષ્ટયશ્ચ, તત્ર યે તે સમ્યગ્દૃષ્ટયસ્તે ત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તદ્યથા-સંયતાઃ, સંય-
 તાસંયતાઃ, અસંયતાઃ, તત્ર યે તે સંયતાસ્તે દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તત્તથા-સરાગસંયતાશ્ચ

તે અપ્પતરાણ પોગ્ગલે આહારેતિ) જો અલ્પશરીરવાલે મનુષ્ય હૈં વે
 અલ્પપુદ્ગલોં કા આહાર કરતે હૈં ઓર (અમિક્ષણં આહારેતિ) નિરન્તર
 આહાર કરતે હૈં । (સેસં જહા ણેરહયાણં જાવ વેયણા) વાકી કા
 સમસ્ત કથન વેદના તક નારકજીવોં કી તરહ જાનના ચાહિયે ।
 (મણુસ્સા ણં મંતે ! સઁવે સમકિરિયા) હે મદન્ત ! મનુષ્ય સ્વ કયા
 એકસરીસી ક્રિયાવાલે હોતે હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જો ઇણદ્દે
 સમદ્દે) યહ અર્થ સમર્થ નહોં હૈં । (સે કેણદ્દેણં મંતે !) હે મદન્ત ! આપ
 એસા કિસ કારણ સે કહતે હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ) (મણુસ્સા
 તિવિહા પણ્ણત્તા) મનુષ્ય ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં । (તં જહા) વે યે
 હૈં-(સમ્માદિટ્ઠી, મિચ્છાદિટ્ઠી, સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી) સમ્યગ્દ્દષિ, મિથ્યા-
 દ્દષિ, સમ્યગ્મિથ્યાદ્દષિ (તત્થણં જે તે સમ્મદિટ્ઠી) ઇનમેં જો સમ્યગ્-
 દ્દષિ મનુષ્ય હૈં (તે તિવિહા પણ્ણત્તા) વે ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં
 (તં જહા) વે ઇસ પ્રકાર સે-(સંજયા, સંજયાસંજયા, અસંજયા) સંયત,

થાલીને (રહી રહીને) આહાર કરે છે. (જે અપ્પસરીરા તે અપ્પતરાણ પોગ્ગલે
 આહારેતિ) જેઓ અલ્પ શરીરવાળા હોય છે તેઓ અલ્પ પુદ્ગલોનો આહાર
 કરે છે અને (અમિક્ષણં આહારેતિ) નિરંતર આહાર કરે છે, (સેસં જહા
 નેરહયાણં જાવ વેયણા) વેદના સુધીનું બાકીનું બધુંયે વર્ણુન નારકીના જીવોની
 જેમ જ બાણુવું, (મણુસ્સાણં મંતે ! સઁવે સમકિરિયા ?) હે પૂજ્ય ! શું
 બધાય મનુષ્યો એક સરખી ક્રિયાવાળા હોય છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ !
 (જો ઇણદ્દે સમદ્દે) આ અર્થ બરાબર નથી એટલે કે બધાય મનુષ્યો એક
 સરખી ક્રિયાવાળા નથી. (સે કેણદ્દેણં મંતે !) હે પૂજ્ય ! આપ શા કારણે એવું
 કહો છો ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (મણુસ્સા તિવિહા પણ્ણત્તા) મનુષ્યો ત્રણ
 પ્રકારના હોય છે. (તં જહા) તે આ પ્રમાણે છે-(સમ્માદિટ્ઠી, મિચ્છાદિટ્ઠી,
 સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી,) સમ્યગ્દ્દષિ, મિથ્યાદ્દષિ અને સમ્યક્ મિથ્યાદ્દષિ (તત્થણં
 જે તે સમ્મદિટ્ઠી) તેમાં જે સમ્યગ્દ્દષિ મનુષ્યો છે (તે તિવિહા પણ્ણત્તા) તેમના
 ત્રણ પ્રકાર છે. (તં જહા) તે આ પ્રમાણે છે (સંજયા સંજયાસંજયા અસંજયા)

वीतरागसंयताश्च, तत्र ये ते वीतरागसंयतास्ते अक्रियाः, तत्र ये ते सरागसंयतास्ते द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-प्रमत्तसंयताश्चाऽप्रमत्तसंयताश्च, तत्र ये ते अप्रमत्तसंयतास्तेषामेकामायाप्रत्यया क्रिया क्रियते, तत्र ये ते प्रमत्तसंयतास्तेषां खलु द्वे क्रिये क्रियेते, तद्यथा-आरंभिकी, मायाप्रत्यया, तत्र ये ते संयतासंयतास्तेपा-
संयतासंयत, असंयत (तत्थणं जे ते संजया दुविहा पणत्ता) इनमें जो संयत मनुष्य हैं वे दो प्रकार के होते हैं (तं जहा) वे इस प्रकार से (सरागसंजया य) सरागसंयत (वीयरगसंजया य) और दूसरे वीतरागसंयत (तत्थणं जे वीयरगसंजया) इनमें जो वीतरागसंयत हैं (तेणं अक्रिया) वे बिना क्रिया के हैं (तत्थणं जे ते सरागसंजया ते दुविहा पणत्ता) जो सरागसंयत हैं, वे दो प्रकार के कहे गये हैं (तं जहा) जैसे (पमत्तसंजया य अपमत्तसंजया य) एक प्रमत्तसंयत और दूसरे अप्रमत्तसंयत (तत्थणं जे ते अपमत्तसंजया तेसि णं एगा मायावत्तिया किरिया कज्जइ) इनमें जो अप्रमत्त संयत मनुष्य हैं उनके एक मायाप्रत्यया क्रिया होती है। (तत्थ णं जे ते पमत्तसंजया तेसि णं दो किरियाओ कज्जंति) जो प्रमत्तसंयत हैं उनके दो क्रियाएँ होती हैं। (तं जहा) वे इस प्रकार से हैं (आरंभिया मायावत्तिया) एक आरंभिकी और दूसरी मायाप्रत्यया। (तत्थ णं जे ते संजयासंजया तेसि णं आइल्लाओ तिणिण किरियाओ) जो संयतासंयत मनुष्य हैं उनके आदि

संयत, संयतासंयत અને અસંયત (તત્થણં જે તે સંજયા દુવિહા પણત્તા) તેમાં જે સંયત (સંયમી) મનુષ્યો છે તે બે પ્રકારના છે (તં જહા) તે આ પ્રમાણે છે. (સરાગસંજયા ય વીયરાગસંજયા ય) સરાગ સંયત (સંયમી) અને વીતરાગ સંયત (સંયમી) (તત્થ ણં જે વીયરાગ સંજયા) તેમાં જે વીતરાગ સંયત (સંયમી) છે (તેણં અક્રિયા) તેઓ ક્રિયા વિનાના હોય છે (તત્થ ણં જે તે સરાગસંજયા તે દુવિહા પણત્તા) જે સરાગ સંયત (સંયમી) છે. તેના બે પ્રકાર કહ્યા છે. (તં જહા) તે આ પ્રમાણે-(પમત્તસંજયા ય અપમત્તસંજયા ય) પ્રમત્ત સંયત અને અપ્રમત્ત સંયત (તત્થણ જે તે અપમત્ત સંજયા તેસિણં એગા માયાવત્તિયા કિરિયા કજ્જઈ) તેમાંના જે અપ્રમત્ત સંયતિ મનુષ્યો હોય છે તેમને એક માયા પ્રત્યયા ક્રિયા જ હોય છે, (તત્થણં જે તે પમત્તસંજયા તેસિણં દો કિરિયાઓ કજ્જંતિ) જે પ્રમત્ત સંયત હોય છે તેમને બે ક્રિયાઓ હોય છે. (તં જહા) તે આ પ્રમાણે છે-(આરંભિયા, માયાવત્તિયા) (૧) આરંભિકી ક્રિયા અને (૨) માયાપ્રત્યયા ક્રિયા (તત્થ ણં જે તે સંજયાસંજયા તેસિ ણં આइल्लाओ तिणिण किरियाओ) જે સંયતાસંયત

मायास्तिस्रः क्रियाः क्रियन्ते, तद्यथा-आरंभिकी, पारिग्रहिकी, मायाप्रत्यया । असंयतानां चतस्रः क्रिया क्रियन्ते, तद्यथा-आरंभिकी पारिग्रहिकी मायाप्रत्यया अप्रत्याख्यानक्रिया, मिथ्यादृष्टीनां पञ्च-तद्यथा-आरंभिकी, पारिग्रहिकी, माया-प्रत्यया, अप्रत्याख्यानप्रत्यया, मिथ्यादर्शनप्रत्यया । सम्यग्मिथ्यादृष्टीनां पञ्च ॥७॥

टीका—‘मणुस्सा जहा नेरइया’ मनुष्या यथा नैरयिकाः, यथा नैरयि-कास्तथा मनुष्या वाच्याः मनुष्यवर्णनं नैरयिकवर्णनवद् विज्ञेयमिति भावः ।

की तीन क्रियाएँ होती हैं । (तं जहा) वे इस प्रकार से हैं—(आरंभिया पारिग्रहिया मायावत्तिया) आरंभिकी पारिग्रहिकी, मायाप्रत्यया । असं-जया णं चत्तारि किरियाओ कज्जंति) असंयत मनुष्यों को चार क्रियाएँ होती हैं (तं जहा) वे इस प्रकार से हैं (आरंभिया, पारिग्रहिया, माया-वत्तिया, अपञ्चक्खाणवत्तिया) आरंभिकी, पारिग्रहिकी, मायाप्रत्यया, अप्रत्याख्यानप्रत्यया, (मिच्छादिद्वीणं पञ्च) मिथ्यादृष्टि मनुष्यों के पाँच क्रियाएँ होती हैं (तं जहा) वे इस प्रकार से हैं (आरंभिया, पारिग्रहिया, मायावत्तिया, अपञ्चक्खाणवत्तिया) आरंभिकी, पारिग्रहिकी, मायाप्रत्यया, अप्रत्याख्यानप्रत्यया और (मिच्छादंसणवत्तिया) मिथ्यादर्शनप्रत्यया (सम्मामिच्छादिद्वीणं पञ्च) सम्यग्मिथ्यादृष्टियों के पाँच क्रियाएँ होती हैं ।

टीकार्थ—“मणुस्सा जहा नेरइया” अनुष्य नारकों जैसे हैं—अर्थात् मनुष्यों का वर्णन नैरयिक के वर्णन की तरह है । “णाणत्तं”

मनुष्यो ङाय छे तेमने शङ्खातनी त्रणु क्रियाओ ङाय छे. (तं जहा) ते आ प्रमाणे छे (आरंभिया, पारिग्रहिया, मायावत्तिया) (१) आरंभिकी, (२) पारिग्रहिकी, अने (३) मायाप्रत्यया. (असंजयाणं चत्तारि किरियाओ कज्जंति) असंयत सम्यग्दृष्टि मनुष्याने आर क्रियाओ ङाय छे. (तं जहा) ते आ प्रमाणे छे. (आरंभिया, पारिग्रहिया, मायावत्तिया, अपञ्चक्खाणवत्तिया) (१) आरंभिकी, (२) पारिग्रहिकी, (३) मायाप्रत्यया अने (४) अप्रत्याख्यान प्रत्यया. (मिच्छादिद्वीणं पञ्च) मिथ्यादृष्टि मनुष्याने पांच क्रियाओ ङाय छे. (तं जहा) ते आ प्रमाणे छे. (आरंभिया, पारिग्रहिया, मायावत्तिया, अपञ्चक्खाणवत्तिया) (१) आरंभिकी, (२) पारिग्रहिकी, (३) मायाप्रत्यया. (४) अप्रत्याख्यान प्रत्यया अने (५) (मिच्छादंसणवत्तिया) मिथ्यादर्शन प्रत्यया ओ पांच णाणुवी. (सम्मामिच्छादिद्वीणं पञ्च) सम्यग् मिथ्यादृष्टि (मिश्रदृष्टि)नी पणु ओञ पांच क्रियाओ ङाय छे

टीकार्थ—“मणुस्सा जहा नेरइया” साणुसेनुं वणुन नारकेना वणुन नेवुं न छे. “णाणत्तं” पणु तेमां नीये मुण्ण लेद छे—

‘નાણતં’ નાનાત્વં=ભેદઃ, સ ચાયમ્—‘જે મહાશરીરા’ એ મહાશરીરા મનુષ્યાસ્તે ‘બહુતરાણ પોગ્ગલે આહારે’તિ’ બહુતરાણ પુદ્ગલાન્ આહરન્તિ, નૈરયિકવત્કથનાત્, બહુતરાણ પુદ્ગલાન્ પરિણમયન્તિ, બહુતરાણ પુદ્ગલાન્ ઉચ્છ્વસન્તિ, બહુતરાણ પુદ્ગલાન્ નિઃશ્વાસન્તીતિ । તથા ‘તે આહચ્ચ આહારે’તિ’ તે આહત્યાહરન્તિ, તે મહાશરીરાઃ આહત્ય=વિલમ્બ્ય વિરમ્ય વિરમ્યેત્યર્થઃ આહરન્તિ=આહારગ્રહણં કુર્વન્તિ, કદાચિદાહરન્તિ કદાચિન્નાહરન્તીતિ ભાવઃ । નારકસૂત્રે—‘અમિક્ષણં આહારે’તિ’ इत्यस्य स्थाने मनुष्यसूત્રे ‘आहृच्च आहारे’तિ’ इति भण्यन्ते, एतावान् भेदः । देवकुर्वादियुगलिका महाशरीराः, ते च कावलिकाहारेण कदाचिद्देवाहरन्ति “अदृमभत्तस्स आहारो” इति वचनात् । ‘जे अप्पसरीरा ते’ येऽल्प-शरीरास्ते ‘अप्पतराण पोग्गले’ अल्पतराण પુદ્ગલાન્ ‘આહારે’તિ’ આહરન્તિ ।

પરન્તુ ઉસમ્મેં ભેદ હસ પ્રકાર સે હૈં—મનુષ્યોં મેં જો મહાશરીરવાલે મનુષ્ય હૈં । વે “બહુતરાણ પુદ્ગલાન્ આહરન્તિ” બહુતર પુદ્ગલોં કા આહાર કરતે હૈં । બહુત પુદ્ગલોંકો પરિણમાતે હૈં, બહુત પુદ્ગલોંકો ઉચ્છ્વાસ રૂપ સે ગ્રહણ કરતે હૈં, બહુત પુદ્ગલોંકો નિઃશ્વાસરૂપ સે બાહર નિકાલતે હૈં । તથા “તે આહત્યાહરન્તિ” વે મહાશરીરવાલે મનુષ્ય ઠહર ૨ કર આહાર કરતે હૈં । કમી કરતે હૈં, કમી નહીં કરતે હૈં । નારકસૂત્રમેં “અમિક્ષણં આહરંતિ” હસકી જગહ મનુષ્યસૂત્ર મેં “આહચ્ચ આહરંતિ” એસા પઢના ચાહિયે । ઇતના ભેદ હૈં । દેવકુરુ આદિ કે યુગલિયા મનુષ્ય મહાશરીરવાલે હોતે હૈં । વે કવલાહારરૂપ સે આહાર કદાચિત્ હી કરતે હૈં । ક્યોંકિ હનકા આહાર “અદ્રમભત્તસ્સ આહારો” તોન દિન કે બાદ હોતા હૈં । ‘જે અપ્પસરીરા તે અપ્પતરાણ પોગ્ગલે

મનુષ્યોમાં જે મહાશરીરવાળા મનુષ્યો છે તેઓ ‘બહુતરાણ પુદ્ગલાન્ આહરન્તિ’ ઘણા વધારે પુદ્ગલોને આહાર કરે છે, વધારે પુદ્ગલોનું પરિણમન કરે છે, વધારે પુદ્ગલોને ઉચ્છ્વાસ રૂપે ગ્રહણ કરે છે અને વધારે પુદ્ગલોને નિઃશ્વાસ રૂપે બહાર કાઢે છે તથા—“તે આહત્યાહરન્તિ” તે મહાશરીરવાળા મનુષ્ય થોભી થોભીને (રહી રહીને) આહાર કરે છે—મતલબ કે ક્યારેક કરે છે અને ક્યારેક નથી કરતા. નારકસૂત્રમાં “અમિક્ષણં આહરન્તિ” કહ્યું છે, તેની જગ્યાએ મનુષ્યસૂત્રમાં “આહચ્ચ આહરન્તિ” એ પ્રમાણે સમજવું. બન્નેમાં આટલો ભેદ છે. દેવકુરુ આદિના યુગલિયા મનુષ્યો મહાશરીરવાળા હોય છે તેઓ ક્યારેક ક્યારેક જ કવલ આહારરૂપે આહાર ગ્રહણ કરે છે. તાત્પર્ય કે, “અદ્રમભત્તસ્સ આહારો” તેઓ ત્રણ દિવસે આહાર લે છે “જે અપ્પસરીરા તે અપ્પતરાણ પોગ્ગલે આહરન્તિ” અલ્પશરીરવાળા મનુષ્યો ઓછા પુદ્ગલોને આહાર

તથા ‘અભિક્ષણં આહારેતિ’ અભીક્ષણમાહરન્તિ અલ્પશરીરા મનુષ્યા અભીક્ષ-
મલ્પં ચાહરન્તિ વાલાનામેવં દર્શનાત્, અલ્પશરીરાણાં સંમૂર્ચ્છિમમનુષ્યાણામભીક્ષ-
માહારસદ્ભાવાચ્ચ । ‘સેસં’ શેષમ્=અવશિષ્ટં સર્વં ‘જહા નેરઙ્ગ્યાણં’ યથા નૈર-
યિકાણાં તથા વક્તવ્યમ્ કિયત્પર્યન્તમિત્યાહ—‘જાત્ર વેયણા’ યાત્ર વેદના,
વેદનાપર્યન્તમિતિ । આહારશરીરોચ્છ્વાસકર્મવર્ણલેશ્યાવેદનાસૂત્રાણિ સર્વાણિ નૈરયિ-
કસૂત્રવદ્ વ્યાખ્યેયાનીતિ ભાવઃ । વર્ણલેશ્યાવિષયે યત્ પૂર્વોત્પન્નાનાં શુદ્ધો વર્ણઃ
શુદ્ધા લેશ્યેતિ પ્રોક્તં તત્તારુપ્યાત્, સંમૂર્ચ્છિમમનુષ્યાપેક્ષયા વા વિજ્ઞેયમ્ । ક્રિયા-

આહરંતિ” જો અલ્પશરીરવાળે મનુષ્ય હૈં । વે અલ્પતર પુદ્ગલોં કો
આહારરૂપ સે ગ્રહણ કરતે હૈં । તથા યે વારંવાર આહાર કરતે હૈં । જૈસે
બાલક થોડાં સ્વાતા હૈ, ઓર બારંવાર સ્વાતા હૈ, ઉસી પ્રકાર યે અલ્પશરીર
વાલે મનુષ્ય ઓ થોડાં સ્વાતે હૈં ઓર વારંવાર સ્વાતે હૈં । અલ્પશરીર વાલે
જો સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય હૈં ઉનકે ઓ વારંવાર આહાર કા સદ્ભાવ હોતા
હૈ । “સેસં જહા નેરઙ્ગ્યાણં” અવશિષ્ટ કથન નારકજીવોં કી
તરહ જાનનાં ચાહિયે । કહાં તક જાનનાં ચાહિયે ? ઇસકે લિયે કહા
ગયા હૈં કિ “વેયણાં” વેદનાપર્યન્ત અવશિષ્ટ સર્વ કથન જાનના
ચાહિયે । તાત્પર્યં યહ હૈ આહાર, શરીર, ઉચ્છ્વાસ કર્મ, વર્ણ, લેશ્યા
ઓર વેદના સંબંધો સમસ્ત સૂત્રોંકી નૈરયિક સૂત્રોં કી તરહ વ્યાખ્યાન
કર લેનાં ચાહિયે । વર્ણ ઓર લેશ્યા કે વિષય મેં જો પૂર્વોત્પન્ન મનુષ્યોં
કા શુદ્ધવર્ણ ઓર શુદ્ધલેશ્યા કહી હૈ, વહ જવાની કી અપેક્ષા સે કહી
ગઈ હૈ । અથવા સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોંકી અપેક્ષા સે કહી ગઈ હૈ । ક્રિયા

રૂપે ગ્રહણ કરે છે. અને વારંવાર આહાર કરે છે. જેમ બાળક થોડું થોડું
ખાય છે પણ તે વારંવાર ખાય છે તેમ અલ્પશરીરવાળા મનુષ્યો પણ થોડું
ખાય છે. અને વારંવાર ખાય છે. અલ્પશરીરવાળા સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો પણ
ઓછો આહાર કરે છે અને વારંવાર કરે છે. “સેસં જહા નેરઙ્ગ્યાણં” બાકીનું
બધું વર્ણન નારકીના જીવો પ્રમાણે જ બાણુવું કયાં સુધી તે પ્રમાણે બાણુવું ઉત્તર—‘વેયણા’
વેદના સુધીનું વર્ણન તે પ્રમાણે બાણુવું. તાત્પર્યં એ છે કે આહાર, શરીર, ઉચ્છ્વાસ, કર્મ,
વર્ણ, લેશ્યા અને વેદના માટે સમસ્ત સૂત્રોનું વર્ણન નૈરયિકસૂત્રો પ્રમાણે જ
સમજવું. વર્ણ અને લેશ્યાના વિષયમાં પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલ મનુષ્યોનો જે શુદ્ધ
વર્ણ અને શુદ્ધ લેશ્યા કહેલ છે તે જીવાનીની અપેક્ષાએ કહેલ છે, અથવા
સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોની અપેક્ષાએ કહેલ છે. ક્રિયા સૂત્રમાં જે વિશેષતા છે તેને

સૂત્રે વિશેષોત્તસ્તદાહ સૂત્રકારઃ—‘મણુસ્સાણં મંતે !’ इत्यादि । ‘मणुस्सा णं मंते ’ मनुष्याः खलु हे भदन्त ! ‘सर्वे समक्रिया ’ सर्वे समक्रियाः=समान-क्रियावन्तो भवन्ति किम् ? इति प्रश्नः । उत्तरमाह—‘गोयमा ’ हे गौतम ! ‘णो इण्हे समहे ’ नायमर्थः समर्थः, मनुष्याः सर्वे समानक्रियावन्तो न भवन्तीति । तत्र कारणं पृच्छति—‘से केणट्ठेणं मंते ’ तत्केनार्थेन=केन कारणेन हे भदन्त ! एवमुच्यते मनुष्याः सर्वे न समक्रिया इति । भगवान् तत्र कारणमाह—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘मणुस्सा तिविहा पणत्ता ’ मनुष्यास्त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः ‘तं जहा ’ तद्यथा—‘सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी सम्पामिच्छादिट्ठी ’ सम्यग्दृष्टयः, मिथ्यादृष्टयः, सम्यग्मिथ्यादृष्टयः । तत्थ णं ’ तत्र खलु ‘जे ते सम्मदिट्ठी ते ’ ये ते—सम्यग्दृष्टयः सन्ति ते ‘तिविहा पणत्ता’ त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः ‘तं जहा’ तद्यथा संजया, संजया—संजया, असंजया । ‘तत्थ णं’ तत्र खलु ‘जे ते संजया ते’ ये ते संयताः सन्ति ते ‘दुविहा पणत्ता’ द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, ‘तं जहा’ तद्यथा—‘सरागसंजया य’ सरागसंयताश्च=अक्षीणानुपशान्तकषायाः ‘वीयरगसंजया य’ वीतरागसंयताश्च=उपशान्तकषायाः क्षीणकषायाश्चेति । ‘तत्थ णं’ तत्र खलु ‘जे ते वीयरगसंजया’

સૂત્ર મેં જો વિશેષતા હૈ ઉસે સ્વયં સૂત્રકાર પ્રકટ કર રહે હૈ “ મણુસ્સાણં મંતે ! ” इत्यादि गौतम त्वासी ने प्रश्न किया कि हे भदन्त ! क्या सब मनुष्य एकसी क्रियाओं वाले होते हैं ? तब प्रभुने उत्तर दिया कि “ णो इण्हे समहे ” हे गौतम ! यह अर्थ ठीक नहीं है, अर्थात् सब मनुष्य एकसी क्रिया वाले नहीं होते हैं । इसका कारण क्या है ? तब प्रभुने उनको कहा कि मनुष्यों में समान क्रिया न होने का कारण उनकी त्रिविधता है । यह त्रिविधता भी विविधता वाली है । जैसे सर्व प्रथम मनुष्यों के संयत, संयतासंयत और असंयत ऐसे तीन भेद हैं ।

સૂત્રકાર પોતે જ પ્રકટ કરે છે “ માણુસાણં મંતે ! ” इत्यादि ” गौतमस्वाभी પૂછે છે કે હે ભદન્ત ! શું બધા મનુષ્યો એક સરખી ક્રિયાવાળા હોય છે ? તેના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે કે, “ ણો ઇણ્હે સમહે ” હે ગૌતમ તે અર્થ બરાબર નથી. બધા મનુષ્યો એક સરખી ક્રિયાવાળા હોતા નથી. તેનું કારણ શું છે ? પ્રભુ કહે છે કે, તેનું કારણ તેમની ત્રિવિધતા છે. એ ત્રિવિધતા પણ વિવિધતાવાળી છે. જેમ કે મનુષ્યોના સંયત, સંયતાસંયત અને અસંયત એવા ત્રણ મુખ્ય ભેદ છે. સંયતના બે ભેદ છે. (૧) સરાગસંયત અને (૨) વીતરાગસંયત. અક્ષીણ કષાયવાળા અને અનુપશાંત કષાયવાળાને સરાગસંયત કહે છે. અને ઉપશાન્ત

યે તે વીતરાગસંયતાઃ સન્તિ 'તે ણં' તે સ્વલુ 'અકિરિયા' અક્રિયાઃ=ક્રિયારહિતાઃ વીતરાગત્વેનાઽઽરમ્ભાદીનામસદ્ભાવાત્ 'તત્થ ણં' તત્ર સ્વલુ 'જે તે સરાગસંજયા' યે તે સરાગસંયતાઃ સન્તિ તે 'દુવિહા પન્નત્તા' દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ 'તંજહા' તથથા-પમત્તસંજયા ય અપ્પમત્તસંજયા ય' પ્રમત્તસંયતાથ્ચ અપ્રમત્તસંયતાથ્ચ । 'તત્થ ણં' તત્ર સ્વલુ 'જે તે અપ્પમત્તસંજયા' યે તે અપ્રમત્તસંયતાઃ સન્તિ 'તેસિ ણં' તેષાં સ્વલુ 'एणा मायावत्तिया किरिया कज्जइ' एका मायाप्रत्यया क्रिया क्रियते=भवति, कषायांशस्य सद्भावात् 'तत्थ णं' तत्र स्वलु 'जें ते पमत्तसंजया' ये ते प्रमत्तसंयता 'तेसि णं' तेषां स्वलु 'दो किरियाओ कज्जंति' द्वे क्रिये क्रियेते-द्वे क्रिये भवत इत्यर्थः । के ते ? इत्याह-'तं जहा' तथथा-'आरंभिया, मायावत्तिया' आरम्भिकी मायाप्रत्यया । तत्र-"सर्वः प्रमत्तयोग आरम्भः" इति कथनादारम्भिकी क्रिया स्यात्, अक्षीणकषायत्वेन च मायाप्रत्ययेति । 'तत्थ णं' तत्र स्वलु 'जें ते संजया-संजया' ये ते संयतासंयताः=देशविरतिसम्पन्नाः सन्ति 'तेसि णं' तेषां स्वलु

इनमें सरागसंयत और वीतरागसंयत ऐसे दो भेद संयत के हैं । अक्षीण कषायवाले और अनुपशान्त कषायवाले सरागसंयत और उपशान्त कषाय वाले एवं क्षीणकषायवाले वीतरागसंयत हैं । वीतराग संयत वीतराग होनेसे वे आरंभ आदि वाले नहीं होते हैं, इसलिये आरंभादि के असद्भाव से वे क्रियारहित हैं । सरागसंयत प्रमत्तसंयत और अप्रमत्त-संयत के भेद से दो प्रकार के हैं । अप्रमत्तसंयत के एक मायाप्रत्यया क्रिया होती है । कारण कि उनके कषाय का अंश रहता है । प्रमत्तसंयत के दो क्रियाएँ होती हैं-एक आरंभिकी और दूसरी मायाप्रत्यया । क्योंकि समस्त प्रमत्त योग आरंभरूप हैं इस कथन से प्रमत्तसंयत के आरंभिकी क्रिया होती है और कषाय क्षीण न होने के कारण माया-प्रत्यया क्रिया होती है । जो देशविरति से सम्पन्न होते हैं उनके आरंभिकी, पारिग्राहिकी और मायाप्रत्यया, ये आदि की तीन क्रियाएँ

કષાયવાળા તથા ક્ષીણકષાયવાળાને વીતરાગ સંયત કહે છે. વીતરાગ સંયત; રાગ રહિત હોવાથી આરંભ આદિથી રહિત હોય છે. મતલબ કે, આરંભ આદિના અસદ્ભાવને લીધે તેઓ ક્રિયારહિત હોય છે. સરાગસંયતના બે ભેદ છે-(૧) પ્રમત્તસંયત અને (૨) અપ્રમત્તસંયત. અપ્રમત્તસંયતને માયાપ્રત્યયા નામની એક જ ક્રિયા હોય છે. કારણ કે, તેને માત્ર કષાયનો અંશ હોય છે. પ્રમત્તસંયતને બે ક્રિયાઓ હોય છે. (૧) આરંભિકી અને (૨) માયાપ્રત્યયા સમસ્ત પ્રમત્તયોગ આરંભ રૂપે છે તે કારણે પ્રમત્તસંયત આરંભિકી ક્રિયા કરે છે, અને કષાય ક્ષીણ ન થવાને કારણે માયાપ્રત્યયા ક્રિયા કરે છે. દેશ-વિરતિથી યુક્ત મનુષ્યોને ત્રણ ક્રિયાઓ હોય છે-૧ આરંભિકી, ૨ માયાપ્રત્યયા

‘आइल्लाओ’ आदिमा=आद्याः ‘तिन्नि किरियाओ’ तिस्रः क्रियाः ‘कज्जंति’ क्रियन्ते भवन्तीत्यर्थः । ता एव दर्शयति—‘तं जहा’ तद्यथा—‘आरंभिया, पारिग्गहिया, मायावत्तिया’ आरम्भिकी, पारिग्रहिकी, मायाप्रत्यया । ‘असंजयाणं’ असंयतानाम्=अविरतानां ‘वत्तारि किरियाओ’ चतस्रः क्रियाः ‘कज्जंति’ क्रियन्ते=भवन्ति, तदेवाह—‘तं जहा’ तद्यथा—‘आरंभिया, पारिग्गहिया’ मायावत्तिया, अप्पच्चक्खाणकिरिया’ आरम्भिकी, १, पारिग्रहिकी २, मायाप्रत्यया ३, अप्रत्याख्यानक्रिया ४। ‘मिच्छादिद्वीणं पंच’ मिथ्यादृष्टीनां पञ्च क्रिया भवन्ति । ‘तं जहा’ तद्यथा—‘आरंभिया १, पारिग्गहिया २, मायावत्तिया ३, अप्पच्चक्खाणकिरिया ४, मिच्छादंसणवत्तिया ५’ आरम्भिकी १, पारिग्रहिकी २, मायाप्रत्यया ३, अप्रत्याख्यानक्रिया ४, मिथ्यादर्शनप्रत्यया ५ । ‘सम्मामिच्छादिद्वीणं पंच’ सम्यग्मिथ्यादृष्टीनां पञ्च आरम्भिकीत आरभ्य मिथ्यादर्शनप्रत्यया पर्यन्ताः पञ्च क्रिया भवन्तीति ॥ सू० ७ ॥

॥ इति अनुष्यप्रकरणं समाप्तम् ॥

मनुष्याणामाहारादिकं निरूप्य साम्प्रतं देवानामाहारादिकमाह—‘वाणमंतरं’ इत्यादि ।

मूलम्—वाणमंतर—जोइस—वेसाणिया जहा असुरकुमारा, नवरं वेयणाए णाणत्तं, मायिमिच्छादिद्वीउववन्नगा य अप्पवेयणतरागा अमायिसम्मदिद्वीउववन्नगा य महावेयणातरागा भाणियव्वा जोइसवेसाणिया ॥ सू० ८ ॥

होती हैं । जो अविरति संपन्न हैं । उनके आरंभिकी पारिग्रहिकी, मायाप्रत्यया और अप्रत्याख्यान ये चार क्रियाएँ होती हैं । मिथ्यादृष्टि मनुष्यों के पांच क्रियाएँ होती हैं पूर्वोक्त चार ये और एक मिथ्यादर्शन प्रत्यया । सम्यग् मिथ्यादृष्टियों के आरंभिकी क्रिया से लेकर मिथ्यादर्शनप्रत्यया तक ये पांचों क्रियाएँ होती हैं ॥ सू. ७ ॥

अने तीन पारिग्रहिकी अने अविरति सम्यग्दृष्टि युक्त मनुष्यने चार क्रियाओ डाय छे.—१ आरंभिकी, २ पारिग्रहिकी ३ मायाप्रत्यया अने ४ अप्रत्याख्यान प्रत्यया मिथ्यादृष्टि मनुष्योने उपर प्रमाणे चार अने पांचमी मिथ्यादर्शन प्रत्यया, ओ पांच क्रियाओ डाय छे. अने सम्यग् मिथ्यादृष्टि मनुष्योने आरंभिकी ती लछने मिथ्यादर्शनप्रत्यया सुधीनी पांचे क्रियाओ डाय छे. ॥ सू० ७ ॥

છાયા—વાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકા યથાઽસુરકુમારાઃ નવરં વેદનાયાં નાનાત્વમ્, માયિમિથ્યાદૃષ્ટયુપપન્નકાશ્ચાલ્પવેદનતરાઃ, અમાયિસમ્યગ્દૃષ્ટયુપપન્નકાશ્ચ મહાવેદનતરા ભણિતવ્યાઃ જ્યોતિષ્કવૈમાનિકાઃ ॥ સૂ.૦૮ ॥

ટીકા—‘વાળમંતરજોઈસવેમાણિયા’ વાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકાઃ ‘જહા અસુરકુમારા’ યથા અસુરકુમારાઃ, વાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકો દેવા અસુરકુમારવજ્ઞાતવ્યાઃ, એતેપામાહારશરીરશ્વાસોચ્છ્વાસકર્મવર્ણલેશ્યાવેદનાદયો-

મનુષ્યોં કે આહારાદિક કા નિરૂપણ કરકે અબ દેવોં કે આહાર આદિકોં કો સૂત્રકાર કહતે હૈં—‘વાળમંતર-જોઈસ’ इत्यादि,

(વાળમંતર-જોઈસ-વેમાણિયા જહા અસુરકુમાર) વાળવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક ઓર વૈમાનિક દેવ અસુરકુમારોં કી તરહ સે હૈં । (નવરં વેયળાણ ણાણત્તં) વેદના મેં વિશેષતા હૈં । (જોઈસવેમાણિયા) જ્યોતિષ્ક ઓર વૈમાનિક (માયિમિચ્છાદિદ્વીઽવવન્નગા ય અપ્પવેયળ-તરાગા) જો માયી મિથ્યાદૃષ્ટિરૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં વે થોડી વેદના વાલે હોતે હૈં ઓર જો (અમાયિસમ્મદિદ્વીઽવવન્નગા ય મહાવેયળ-તરાગા માણિયવ્વા) અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિરૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં વે મહાવેદનાવાલે હોતે હૈં એસા જાનના ચાહિયે ।

ટીકાર્થ—“વાળમંતરજોઈસવેમાણિયા” વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક ઓર વૈમાનિકદેવ અસુરકુમારોં કી તરહ હૈં । ઇસકા તાત્પર્ય યહ હૈં કિ ઇનકા આહાર, શરીર, શ્વાસોચ્છ્વાસ કર્મ, વર્ણ, લેશ્યા ઓર વેદના

મનુષ્યોના આહારાદિનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર દેવોના આહારાદિનું વર્ણન કરે છે —“વાળમંતર-જોઈસ” इत्यादि ।

(વાળમંતર-જોઈસ-વેમાણિયા જહા અસુરકુમારા) વાળવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવોનું કથન અસુરકુમારો પ્રમાણે જ છે. (નવરં વેયળાણ ણાણત્તં) પણ વેદનામાં ફેરફાર (જોઈસવેમાણિયા) જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવો (માયા મિચ્છાદિદ્વીઽવવન્નગા ય અપ્પવેયળતરાગા) કે જે માયા મિથ્યાદૃષ્ટિરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ થોડી વેદનાવાળા હોય છે અને જે (અમાયિસમ્મદિદ્વીઽવવન્નગા ય મહાવેયળાતરાગા માણિયવ્વા) અમાયી સમ્યક્ દૃષ્ટિરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે તેઓ મહા-વેદનાવાળા હોય છે એમ સમજવું.

ટીકાર્થ—“વાળમંતર-જોઈસ-વેમાણિયા” વાળવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક, અને વૈમાનિક દેવો અસુરકુમારો જેવા જ છે, તેનું તાત્પર્ય એ છે કે તેમના આહાર, શરીર શ્વાસોચ્છ્વાસ, કર્મ, વર્ણ, લેશ્યા અને વેદના વગેરે અધુ અસુરકુમારોના આહાર

ઽસુરકુમારવદેવ વિજ્ઞેયા इत्यर्थः । एतेषां वानव्यन्तरादिदेवानां शरीरस्याल्पत्वं महत्त्वं च स्वस्वावगाहनाप्रमाणेनैव ज्ञातव्यम्, 'नवरं वेयणाए णाणत्तं' नवरं वेदनायां नानात्वम्, आहारादिकं देवानामसुरकुमारवत्, केवलं वेदनायां भेदो भवतीत्यर्थः, तथाहि—“असुरकुमारा सन्निभूया य असन्निभूया य, सन्निभूया महावेयणा असन्निभूया अप्पवेयणा” असुरकुमाराः संज्ञिभूताश्चासंज्ञिभूताश्च, संज्ञिभूता महावेदनाः, असंज्ञिभूता अल्पवेदनाः । अनेनोक्तप्रकारेणासुरकुमारप्रकरणे पठितम्, एवमेव व्यन्तरेष्वपि आलापका वक्तव्याः । व्यन्तराः संज्ञिभूता असंज्ञिभूताश्च, संज्ञिभूता महावेदनाः, असंज्ञिभूता अल्पवेदनाः, यतोऽसुरादिषु व्यन्तरान्तेषु देवनिकायेषु असंज्ञिन उत्पद्यन्ते तदऽत्रैवोद्देशके कथयिष्यते—“असंज्ञीणं जहण्णेणं भवणवासीसु, उक्कोसेणं वाणसंतरेसु” असंज्ञिनो जघन्येन भवनवासिषु

आदि सब असुरकुमारों के आहार, शरीर, आदि की तरह से हैं। इन वानव्यन्तर आदि देवों के शरीर की अल्पता और महत्ता अपनी २ अवगाहना के प्रमाण से ही जाननी चाहिये, परन्तु वेदना में फर्क है। अर्थात् इनका आहारादि सब तो असुरकुमारों की ही तरह से है, परन्तु वेदना असुरकुमारों की तरह यहाँ नहीं है। असुरकुमार प्रकरण में ऐसा कहा गया है कि जो असुरकुमार असंज्ञिभूत होते हैं, वे अल्पवेदना वाले होते हैं और जो संज्ञिभूत होते हैं, वे महावेदना वाले होते हैं। इसी तरह से व्यंतरों में भी आलापक हैं। संज्ञिभूत व्यंतर महावेदनावाले और असंज्ञिभूत व्यंतर अल्पवेदना वाले होते हैं। क्योंकि असुरकुमारों एवं व्यंतरों में असंज्ञी उत्पन्न होते हैं, यह बात इसी उद्देशक में कही जाएगी। असंज्ञी जीव जघन्य से भवनवासियों में और उत्कृष्ट से

શરીર, વગેરેના જેવાં જ છે. વાણવ્યંતર આદિ દેવોના શરીરની ઉચાઈ નીચાઈ દરેકની અવગાહનાના પ્રમાણથી જ જાણવી પણ વેદનામાં તફાવત છે. એટલે કે, તેમનો આહાર વગેરે ઘણું અસુરકુમારો પ્રમાણે જ છે. પણ વેદના અસુરકુમારો જેવી નથી. અસુરકુમારોના પ્રકરણમાં એવું કહ્યું છે કે, જે અસુરકુમારો અસંજ્ઞિભૂત હોય છે. તેઓ અલ્પવેદનાવાળા હોય છે, અને જે સંજ્ઞિભૂત હોય છે તેઓ મહાવેદનાવાળા હોય છે વ્યંતરોમાં પણ એજ પ્રમાણે કહેલ છે. સંજ્ઞિભૂત વ્યન્તરો મહાવેદનાવાળા અને અસંજ્ઞિભૂત વ્યંતરો અલ્પવેદનાવાળા હોય છે, અસુરકુમારો અને વ્યંતરોમાં અસંજ્ઞી જીવો પણ ઉત્પન્ન થાય છે. એ વાત આ ઉદ્દેશમાં જ કહેવામાં આવશે. અસંજ્ઞી જીવો જઘન્યની અપેક્ષાએ ભવનવાસીઓમાં અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ વાણવ્યંતરોમાં ઉત્પન્ન

ઉત્કૃષ્ટતો વાનવ્યન્તરેષુ સમુત્પદ્યન્તે इति । तथा च प्रकरणपर्यालोचनया ज्ञायते ये वानव्यन्तरा असंज्ञिन उत्पद्यन्ते ते चाल्पवेदना इति । ज्योतिष्कवैमानिकदेवेषु असंज्ञिनो नैव समुत्पद्यन्ते अतो वेदनापदे नानात्वमिति भेदः, स एवं पठ्यते— “मायिमिच्छादिद्वी उववन्नगा य अप्पवेयणतरागा अमायिसम्मद्दिद्वी उववन्नगा य महावेयणतरागा भाणियव्वा जोइसवेमाणिया” इति । मायिमिध्यादृष्ट्युपपन्नकाश्चाल्पवेदनाः अमायिसम्यग्दृष्ट्युपपन्नकाश्च महावेदना भणितव्या ज्योतिष्कवैमानिकाः, इति । मायिनो मिध्यादृष्ट्यश्चाल्पवेदनाः, अमायिसम्यग्दृष्ट्यश्च महावेदनावन्तो भवन्ति । एतत् शुभवेदनामाश्रित्य कथितमिति ॥सू० ८॥

॥ इति देवप्रकरणम् ॥

વાનવ્યંતરો મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં । ઇસ તરહ પ્રકરણ કી પર્યાલોચના સે યહ જ્ઞાત હો જાતા હૈ કિ જો વાનવ્યંતર અસંજ્ઞિરૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં, વે અલ્પવેદના વાલે હોતે હૈં । ક્યોંકિ જ્યોતિષ્ક વૈમાનિક દેવોં મેં અસંજ્ઞી ઉત્પન્ન હોતે હી નહીં હૈં, ઇસીલિયે વેદનાપદ મેં નાનાત્વ-ભેદ આયા હૈ, જો ઇસ પ્રકાર સે “ માયિમિચ્છાદિદ્વીઉવવન્નગા ય, અપ્પવેયણતરાગા અમાયિસમ્મદ્દિદ્વીઉવવન્નગા ય મહાવેયણતરાગા ભાણિયવ્વા જોઈસ-વેમાણિયા ” ઇસ સૂત્ર પાઠ સે પ્રકટ ક્રિયા ગયા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ જો જ્યોતિષ્ક વૈમાનિક દેવ માયી મિધ્યાદૃષ્ટિ હોતે હૈં । વે અલ્પવેદના વાલે હોતે હૈં ઓર જો માયી સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોતે હૈં વે મહા-વેદના વાલે હોતે હૈં । યહ શુભવેદના કી અપેક્ષા સે કહા ગયા હૈ ॥સૂ. ૮॥

થાય છે. આ રીતે પ્રકરણની પર્યાલોચનાથી સમજી શકાય તેમ છે કે જે વાણુ-વ્યંતરે અસંજ્ઞિરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ અલ્પવેદનાવાળા હોય છે. જ્યારે સંજ્ઞિરૂપે ઉત્પન્ન થનારા વિશેષ વેદનાવાળા હોય છે. જ્યોતિષી અને વૈમાનિક દેવોમાં અસંજ્ઞી જીવો ઉત્પન્ન થતાં જ નથી, તે કારણે ‘વેદના પદમાં જે ભેદ પડ્યો છે. તે ભેદને “ માયિમિચ્છાદિદ્વીઉવવન્નગા ય, અપ્પવેયણતરાગા, અમાયિ સમ્મદ્દિદ્વીઉવવન્નગા ય મહાવેયણતરાગા ભાણિયવ્વા જોઈસવેમાણિયા ” આ સૂત્ર-પાઠ દ્વારા દર્શાવવામાં આવેલ છે તાત્પર્ય એ છે કે જે જ્યોતિષી અને વૈમાનિક દેવો માયી મિધ્યાદૃષ્ટિ હોય છે. તેઓ અલ્પવેદનાવાળા હોય છે. અને જે અમાયીસમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે તેઓ મહાવેદનાવાળા હોય છે. આ કથન શુભવેદનાની અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે. ॥ સૂ. ૮ ॥

અથ સલેશ્યજીવવિચારઃ પ્રરૂપ્યતે—

કૃષ્ણાદિલેશ્યાદિભેદવિશેષિતં ચતુર્વિંશતિદ્વંડકમેવાહારાદિનવપદૈર્નિરૂપયન્ નારકાદિરૂપમેકં, પદ્મલેશ્યારૂપાઃ षડિતિ દ્વંડસપ્તકમાહ—‘સલેસ્સાણં ભંતે’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—સલેસ્સાણંભંતે! નેરઙ્ગયા સઙ્ગે કિંસમાહારગા? ઓહિયાણં સલેસ્સાણં સુવ્વકલેસ્સાણં ઇણસિણં તિણ્હં ઇક્કો ગમો, કણ્હલેસ્સાણં, નીલલેસ્સાણંપિ ઇવ્વકો ગમો, નવરં વેયણાણ—માયિમિચ્છદિટ્ઠીઉવવન્નગા ય અમાયિસમ્મદિટ્ઠીઉવવન્નગા ય ભાણિયઠ્ઠા । મણુસ્સા કિરિયાસુ સરાગવીયરાગપમત્તાપમત્તા ન ભાણિયઠ્ઠા, કાઉલેસ્સાણ વિ ઇસેવ ગમો, નવરં નેરઙ્ગયા જહા ઓહિણ દંડણ તહા ભાણિયઠ્ઠા, તેઉલેસ્સા પમ્હલેસ્સા જસ્સ અતિથિ જહા ઓહિઓ દંડઓ તહા ભાણિયઠ્ઠા, નવરં મણુસ્સા સરાગા વીયરાગા ય ન ભાણિયઠ્ઠા, ગાહા—દુક્ખાઉણ ઉદિણ્ણે આહારે કમ્મવન્નલેસ્સા ય સમવેયણ સમકિરિયા સમાઉણ ચેવ વોધઠ્ઠા ॥ સૂ૦ ૯ ॥

છાયા—સલેશ્યા ભદન્ત ! નૈરયિકાઃ સર્વે કિં સમાહારકાઃ ? ઔધિકાનાં સલે-

સલેશ્યજીવવિચાર

કૃષ્ણ આદિ લેશ્યાઓં કે ભેદ સે વિશેષિત ચતુર્વિંશતિ દ્વંડક કા હી આહાર આદિ નવપદોં દ્વારા નિરૂપણ કરતે હુણ સૂત્રકાર પ્રથમ સાત-દ્વંડક કહતે હૈં । નારકાદિરૂપ એક દ્વંડક ઔર છહ લેશ્યાઓં કે છહ દ્વંડક, ઇસ પ્રકારસે યે સાત દ્વંડક હૈં—‘સલેસ્સાણં ભંતે । નેરઙ્ગયા સઙ્ગે સમાહારગા’ ઇત્યાદિ । (સલેસ્સાણં ભંતે ! નેરઙ્ગયા સઙ્ગે સમાહારગા ?)

સલેશી જીવોનો વિચાર

કૃષ્ણ આદિ લેશ્યાઓના લેહથી યુક્ત ચોવીસ દંડકોનું જ આહાર આદિ નવ પદો દ્વારા નિરૂપણ કરતાં સૂત્રકાર પ્રથમ સાત દંડક કહે છે. નારક આદિ-૩૫ એક દંડક અને ૬ લેશ્યાઓના ૬ દંડક. એમ સાત દંડક થાય છે. ‘સલેસ્સાણં ભંતે ! નેરઙ્ગયા સઙ્ગે સમાહારગા’ ઇત્યાદિ ।

(સલેસ્સાણં ભંતે નેરઙ્ગયા સઙ્ગે સમાહારગા) હે પૂન્ય ? શું બધી લેશ્યાવાળા

શ્યાનામ્, શુક્લેશ્યાનામ્, એતેપાં ત્રયાણામેકો ગમઃ, કૃષ્ણલેશ્યાનાં નીલલેશ્યાનામપિ એકો ગમઃ, નવરં વેદનાયામ્ માયિમિથ્યાદૃષ્ટ્યુપપન્નકાશ્ચ અમાયિસમ્યગ્-દૃષ્ટ્યુપપન્નકાશ્ચ મણિતવ્યાઃ। મનુષ્યાઃ ક્રિયાસુ સરાગવીતરાગપ્રમત્તાઽપ્રમત્તા ન મણિતવ્યાઃ, કાપોતલેશ્યાયામપિ એવ એવ ગમઃ, નવરં નૈરયિકા યથા ઔધિકે દંડકે તથા મણિતવ્યાઃ, તેજોલેશ્યા પદ્મલેશ્યા યસ્યારિત યથૌધિકો દંડકસ્તથા હે મદંત ! કયા સમસ્ત લેશ્યાવાલે નારકજીવ સમાન આહાર વાલે હૈં? (ઓહિયાણં સલેસ્સાણં શુક્લેસ્સાણં એસિ ણં તિણ્હં એકો ગમો) ઔધિક સલેશ્ય, ઔર શુક્લલેશ્યાવાલે હન તીર્નોં કા એક જૈસા પાઠ હૈ। (કળ્હલેસ્સાણં નીલલેસ્સાણં પિ એકો ગમો) કૃષ્ણ લેશ્યાવાલોંકા ઔર નીલલેશ્યા વાલોં કા ખી એક જૈસા પાઠ હૈ। (નવરં) પરન્તુ વેદના મેં જો વિશેષતા હૈ। વહ્ ઇસ પ્રકારસે હૈ (વેયળાએ માયિમિચ્છાદિટ્ટીઉવવન્નગા ય અમાયિ સમ્માદિટ્ટી ઉવવન્નગા ય માણિયવ્વા) માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉપપન્નક ઔર અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉપપન્નક યહાં કહના ચાહિયે। (મણુસ્સા કિરિયાસુ સરાગ-વીય-રાગ-પમત્તાપમત્તા ન માણિયવ્વા) તથા મનુષ્યાધિકૃત ક્રિયાસૂત્ર મેં કૃષ્ણ ઔર નીલલેશ્યા મેં મનુષ્ય સરાગસંયત, વીતરાગસંયત, પ્રમત્તસંયત, અપ્રમત્ત-સંયત નહીં કહના ચાહિયે। (કાંડલેસ્સાણ વિ એસેવ ગમો) કાપોતલેશ્યાવાલોં કે ખી યહી ગમ જાનના ચાહિયે। (નવરં) વિશેષતા યહ્ હૈ કિ (નેરહ્ એ જહા ઓહિએ દંડએ તહા માણિયવ્વા) કાપોત લેશ્યાવાલે નારક, ઔધિક દંડક કી તરહ્ કહના ચાહિયે (તેંડલેસ્સા પદ્મલેસ્સા જસસ

નારક એવો સમાન આહારવાળા હોય છે? (ઓહિયાણં સલેસ્સાણં શુક્લેસ્સાણં એસિ ણં તિણ્હં એકો ગમો) ઔધિક, સલેશી અને શુક્લલેશ્યાવાળા, એ ત્રણેનો એક સરખો અધિકાર બાણુવો (કળ્હલેસ્સાણ, નીલલેસ્સાણ પિ એકો ગમો) કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા અને નીલલેશ્યાવાળાનો પણ એક સરખો અધિકાર બાણુવો (નવરં) પણ વેદનામાં વિશેષતા છે તે આ પ્રમાણે છે (વેદળાએ માયિમિચ્છાદિટ્ટીઉવ-વન્નગા ય અમાયિસમ્માદિટ્ટીઉવવન્નગા ય માણિયવ્વા) માયા અને મિથ્યાદૃષ્ટિપણે ઉત્પન્ન થયેલા અને અમાયી સમ્યક્ દૃષ્ટિપણે ઉત્પન્ન થયેલા અહીં કહેવા બેઠ્યાં. (મણુસ્સા કિરિયાસુ સરાગ વીયરાગ પમત્તાપમત્તા ન માણિયવ્વા તથા મનુષ્ય વિષેના ક્રિયા સૂત્રમાં કૃષ્ણ અને નીલલેશ્યામાં મનુષ્યને સરાગસંયત, વીતરાગ-સંયત, પ્રમત્તસંયત અને અપ્રમત્તસંયત મનુષ્યોને ન કહેવા. (કાંડલેસ્સાણ વિ એસેવ ગમો) કાપોત લેશ્યાવાળાઓનો પણ આ પ્રમાણે જ અધિકાર બાણુવો (નવરં) પણ તેમાં એટલી વિશેષતા છે કે (નેરહ્ એ જહા ઓહિએ દંડએ તહા માણિયવ્વા) કાપોતલેશ્યાવાળા નારકીના એવોને ઔધિક દંડકની જેમ કહેવા

મણિતવ્યાઃ, નવરં મનુષ્યાઃ સરાગા વીતરાગાશ્ચ ન મણિતવ્યાઃ, ગાથા-દુઃસ્વાયુષ્કે
ઉદીર્ણે આહાર કર્મવર્ણલેશ્યાશ્ચ, સમવેદનસમક્રિયાઃ સમાયુક્તં ચૈવ વોદ્યવ્યાઃ ।મુ.૧।

ટીકા-‘સલેશ્યા ણં મંતે !’ હે મદન્ત ! સલેશ્યાઃ-લેશ્યયા યુક્તાઃ યે તે સલેશ્યાઃ
લેશ્યાવન્તે इत्यर्थः । ‘નેરહ્યા કિં સવ્વે સમાહારગા’ નૈરથિકાઃ સર્વે કિં સમાહારકાઃ

અત્થિ જહા ઓહિઓ દંડઓ તહા મ્હાણિયવ્વા) જિનકો તેજોલેશ્યા
ઔર પદ્મલેશ્યા હૈ । ઉન્હે ઔધિક દંડક કી તરહ જાનનાં ચાહિયે । (નવરં)
વિશેષતા યહ હૈ કિ (મણુસ્સા સરાગા, વીયરાગા ન મ્હાણિયવ્વા)
મનુષ્યોં કે સરાગ ઔર વીતરાગ એસે દો ભેદ નહીં કહનાં ચાહિયે ।
(ગાહા) ગાથા (દુઃસ્વાઉં ઉદિણે આહારે કમ્મવન્નલેસ્સા ય । સમ-
વેયણ સમકિરિયા સમાઉં ચૈવ વોધવ્વા) દુઃસ્વ, કર્મ ઔર આયુષ્ય
યે ઉદીર્ણ હો તમ્હી વેદે જાતે હૈં, અનુદીર્ણ નહીં । આહાર, કર્મ, વર્ણ,
લેશ્યા, સમવેદના, સમક્રિયા ઔર સમાયુક્ત, इनके संबंध में जैसा पहले
कहा गया है वैसा ही जानना चाहिये

ટીકાર્થ-લેશ્યા સે યુક્ત કા નામ સલેશ્ય હૈ । અર્થાત્ જો લેશ્યા સે
યુક્ત હૈં વે સલેશ્ય-લેશ્યાવાલે હૈં । પ્રશ્ન યહાં પર એસા કિયા ગયા હૈ કિ
જો નારકજીવ લેશ્યા વાલે હૈં વે સ્વ કયા સમાન-આહારવાલે હોતે
હૈં ? “ નેરહ્યા સવ્વે સમાહારગા ” હસ સૂત્ર સે “ આહાર, શરીર,
ઉચ્છ્વાસ, કર્મ, વર્ણ, લેશ્યા, વેદના ક્રિયા ઔર ઉપપાત इन नामके

બેઠબે. (તેજલેસ્સા પમ્હલેસ્સા જસસ અત્થિ જહા ઓહિઓ દંડઓ તહા મ્હાણિયવ્વા)
તેજલેશ્યા અને પદ્મલેશ્યાવાળાને ઔધિક દંડકની જેમ જ સમજવા- (નવરં)
પણુ તેમાં એટલી વિશેષતા છે કે (મણુસ્સા સરાગા, વીયરાગા ન મ્હાણિયવ્વા)
મનુષ્યોના સરાગી અને વીતરાગી આવા બે લેદ ન કરવા (ગાહા) ગાથા-
(દુઃસ્વાઉં ઉદિણે આહારે કમ્મવન્ન લેસ્સા ય ! સમ્મવેયણ સમકિરિયા સમાઉં
ચૈવ વોધવ્વા) દુઃખ કર્મ અને આયુષ્ય, ઉદીર્ણ હોય તો જ વેદવામાં આવે
છે. અનુદીર્ણ નહીં. આહાર, કર્મ વર્ણ લેશ્યા, સમવેદના, સમક્રિયા અને
સમઆયુષ્યના વિષયમાં પડેલાં કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવું.

ટીકાર્થ-સલેશ્ય એટલે લેશ્યાથી યુક્ત. એટલે કે લેશ્યાથી યુક્ત જે
હોય, છે તેને સલેશ્ય-લેશ્યાવાળા-કહેવામાં આવે છે અહીં એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં
આવ્યો છે કે જે નારક એવો લેશ્યાવાળા હોય છે તેઓ શું સમાન આહાર-
વાળા હોય છે ? “ નેરહ્યા સવ્વે સમાહારગા ” આ સૂત્રમાં “ આહાર, શરીર,
ઉચ્છ્વાસ, કર્મ, વર્ણ, લેશ્યા, વેદના, ક્રિયા, અને ઉપપાત એ નવ પદોવાળા

હે ભદ્રન્ત ! લેશ્યાવિશેષિતાઃ નારકા જીવાઃ સર્વે કિં સમાનાહારાદિમન્તો ભવન્તી-
ત્યભિપ્રાયઃ પ્રશ્નસ્ય । ‘નેરહ્યા સન્ધે સમાહારગા’ इति सूत्रेणाहारशरीरोच्छ्वास-
કર્મવર્ણલેશ્યાવેદનાક્રિયોપપાતનામકપૂર્વોક્તનવપદૈર્યુક્તો નારકાદિચતુર્વિંશતિદણ્ડકો
લેશ્યાપદવિશેષિતઃ સૂચિતો ભવતિ । આલાપકાશ્ચ પૂર્વોક્તરીત્યૈવાલાપયિ-
તવ્યાઃ, લેશ્યાવન્તો નારકાઃ સર્વે કિં સમાહારાઃ, સર્વે કિં સમશરીરાઃ, સર્વે કિં
સમોચ્છ્વાસનિઃશ્વાસાઃ, સર્વે કિં સમકર્માણઃ, સર્વે કિં સમવર્ણાઃ, સર્વે કિં સમલે-
શ્યાઃ, સર્વે કિં સમવેદનાઃ, સર્વે કિં સમક્રિયાઃ, સર્વે કિં સમોપપન્નાઃ ? इति, एवं
શેષત્રયોર્વિંશતિદણ્ડકેષ્વપિ યોજ્યમ્ । एष एको दण्डकः । तथा एतदन्ये कृष्ण-
લેશ્યાદિપદ્મલેશ્યાવિશેષિતાસ્તથા પૂર્વોક્તપદનવકૈર્યુક્તા નારકાદિપદરૂપાઃ પદ્-
દણ્ડકા અપિ યથાસમ્ભવં સૂચિતાઃ । तदेवमेतेषां समानामपि दण्डकानां सूत्रस्य

પૂર્વોક્ત નૌ પદોં સે યુક્ત યહ લેશ્યાપદવિશેષિત નારકાદિ ચૌવીસ
દણ્ડક હૈં ” યહ સૂચિત કિયા ગયા હૈ । આલાપ હસ સમ્બન્ધ મેં પહેલેકી
તરહ સે હી કહના ચાહિયે । જૈસે હે ભદ્રન્ત ! લેશ્યા વાલે સમસ્ત નારક
જીવ કયા એકસે આહાર વાલે હોતે હૈં ? કયા એક સરીસે શરીરવાલે
હોતે હૈં ? કયા સમાન ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસ વાલે હોતે હૈં ? કયા સવ
એક સરીસે કર્મવાલે હોતે હૈં ? કયા એક જૈસે વર્ણવાલે હોતે હૈં ? કયા
એક જૈસી લેશ્યા વાલે હોતે હૈં ? કયા એક સરીસે વેદના વાલે હોતે હૈં ?
કયા સવ એક સરીસી ક્રિયા વાલે હોતે હૈં ? ઓર કયા સવ લેશ્યા વાલે
નારકજીવ એક સાથ ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? इसी तरह से शेष तेबीस दण्डकों
મેં ભી યોજિત કર લેના ચાહિયે । इस प्रकार से यह एक दण्डक बन
जाता है । तथा—“इस से अन्य नारक आदि पदरूप और भी छह दण्डक
कृष्णलेश्या आदि छह लेश्याओं से विशेषित होकरके यथासंभव बन

आ लेश्यापद्वती युक्त नारकादि चोवीस दंडक છે ” એ સૂચિત કરાયું છે.
આ વિષયમાં પહેલાંની જેમ જ પ્રશ્નોત્તર થવા નોંધએ. જેમ કે-હે પૂન્ય !
લેશ્યાવાળા સમસ્ત નારક જીવો શું સમાન આહારવાળા હોય છે ? શું એકસરખાં
શરીરવાળા હોય છે ? શું સમાન ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાળા હોય છે ? શું બધાં
સમાન કર્મવાળા હોય છે ? શું સઘળા સમાન વર્ણવાળા હોય છે ? શું એક-
સરખી લેશ્યાવાળા હોય છે ? શું એકસરખી વેદનાવાળા હોય છે ? શું
એકસરખી ક્રિયાવાળા હોય છે ? અને શું લેશ્યાવાળા સમસ્ત નારકજીવો
એક સાથે ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રમાણે જ બાકીના ૨૩ દંડકમાં પણ યોજિત
કરવું નોંધએ. આ પ્રમાણે આ એક દંડક બની જાય છે. तथा “कृष्णलेश्या
આદિ છ લેશ્યાઓથી યુક્ત નારકાદિ પદરૂપ બનીને પણ છ દંડક બની જાય

સંક્ષેપકરણાય ચો દળ્ડકો યેન રૂપેણ વક્તવ્યસ્તં દળ્ડકં તદ્રૂપેણ દર્શયન્નાહ—‘ઓહિ-
યાણં’ ઇત્યાદિ, ‘ઓહિયાણં ૧, સલેસ્સાણં ૨, શુક્લેસ્સા ગં ૩, એસિ ગં તિહં એક્કો
ગમો’ ઔધિકાનાં સલેશ્યાનાં શુક્લેશ્યાનામેતેષાં ત્રયાણામેકો ગમઃ, તત્ર—ઔધિ-
કાનામ્=વિશેષણરહિતાનાં સામાન્યાનામિત્યર્થઃ, તથા સલેશ્યાનાં—લેશ્યાવતાં
જીવાનામ્, તથા સપ્તમદળ્ડકદ્વારા વિચારયિતું યોગ્યાનાં શુક્લેશ્યાવતાં જીવાનામ્,
ત્રયાણામપિ સદૃશ એવ પાઠો જ્ઞાતવ્યઃ, કેવલં સલેશ્યઃ શુક્લલેશ્યશ્ચૈવંરૂપેણ વિશે-
ષણભેદમાત્રેણૈવ ભેદો ભવતિ, ઔધિકપ્રકરણપઠિતસૂત્રવત્ સલેશ્યશુક્લલેશ્યયોઃ
સૂત્રં ભવતીત્યભિપ્રાયઃ। એવમત્રૈવાગ્રેવાપઠિતસ્યૈતત્સૂત્રઘટકસ્ય “જસ્સ અત્થિ”

જાતે હૈં। ઓર ઉનમૈં ઓ આહાર શરીરાદિ પૂર્વોક્ત નવપદરૂપ આલાપક
લગ જાતે હૈં। ” યહ ઓ સૂચિત કિયા હૈં। ઇસ તરહ બને હુએ ઇન સાતોં
દળ્ડકોં કે સૂત્ર કો સંક્ષિપ્ત કરને કે લિયે જો દળ્ડક જિસ રૂપ સે વક્તવ્ય
હૈં ઉસ દળ્ડક કો ઉસ રૂપ સે દિખાતે હુએ સૂત્રકાર કહતે હૈં “ઓહિયાણં”
ઇત્યાદિ ઔધિકોં કા સલેશ્યોં કા ઓર શુક્લલેશ્યા વાલોં કા ઇન તીનોં
કા સમાન ગમ હૈ। ઔધિક કા તાત્પર્ય હૈ વિશેષણરહિત સામાન્ય
નારકાદિજીવ, સલેશ્ય કા તાત્પર્ય હૈ લેશ્યાસહિત નારકાદિ જીવ ઓર
શુક્લલેશ્ય કા તાત્પર્ય હૈ સાતવૈં દળ્ડકદ્વારા કહે જાને યોગ્ય શુક્લલેશ્યા
વાલે જીવ, સો ઇન તીનોં કા ઓ સમાન પાઠ હૈ। કેવલ “લેશ્યા-
વાલા, શુક્લલેશ્યા વાલા” એસે જો વિશેષણ હૈં, ઇન વિશેષણોં કે ભેદ
સે હી ભેદ હોતા હૈ। તાત્પર્ય યહ હૈ કિ સામાન્ય દળ્ડક કી તરહ અર્થાત્
ઔધિક પ્રકરણપઠિત સૂત્ર કી તરહ હી લેશ્યાવાલોં કા ઓર શુક્લલેશ્યા-

છે. અને તેમાં પણ પૂર્વોક્ત નવપદોનો આલાપક થીજ શકાય છે. ” એમ
પણ સૂચિત કરવામાં આવ્યું છે આ રીતે બનેલાં તે સાતે દંડકોનાં સૂત્રોને
સંક્ષેપમાં દર્શાવવા માટે જે દંડકનું જે રીતે વક્તવ્ય છે તે દંડકને તે રીતે
બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે—

“ઓહિયાણં” ઇત્યાદિ. ઔધિકોનો, સલેશ્યાનો, અને શુક્લલેશ્યાવાળાનો,
એ ત્રણેનો એક સરખો સૂત્રપાઠ છે. ઔધિક એટલે વિશેષણ રહિત સામાન્ય
નારક આદિ જીવો, સલેશ્ય એટલે લેશ્યાવાળા નારક આદિ જીવો અને શુક્લ-
લેશ્યાનો ભાવાર્થ સાતમાં દંડક સારકત કહેવા યોગ્ય શુક્લલેશ્યાવાળા જીવો.
એ ત્રણેનો એક સરખો જ પાઠ છે માત્ર “લેશ્યાવાળા, તથા શુક્લલેશ્યાવાળા”
એવાં જે વિશેષણો છે તે વિશેષણોના ભેદથી જ ભેદ થાય છે. તાત્પર્ય એ
છે કે સામાન્ય દંડક પ્રમાણે જ એટલે કે ઔધિક પ્રકરણમાં કહેવામાં આવેલ
સૂત્રની માફક જ લેશ્યાવાળાઓનું અને શુક્લલેશ્યાવાળાઓનું સૂત્ર છે. તથા

વિદ્યતે इति । कृष्णलेश्यादण्डके नीललेश्यादण्डके च वेदनासूत्रे “ दुविहा णेरइया-
पणत्ता सन्निभूया य असन्निभूया य ” इत्यौघिक दण्डके कथितः सोऽत्र न पठनीयः ।
यतोऽसंज्ञिनां जीवानां प्रथमपृथिव्यामेवोत्पादो भवति, ‘ असण्णी खलु पढमं ’
इत्यागमवचनात्, प्रथमायां पृथिव्यां च कृष्णलेश्यनीललेश्ययोर्भावश्च । पूर्वो-
क्तरूपेण नाध्येतव्यं तर्हि केन रूपेणाध्येतव्यम्? तत्राह—‘ मायिमिच्छादिद्वीउवन्नगा
य, अमायिसम्महिद्वीउवन्नगा य भाणियव्वा ’ मायिमिथ्यादृष्ट पपन्नकाश्च,
अमायिसस्यदृष्टपपन्नकाश्च भणितव्याः, तत्र ये मायिनो मिथ्यादृष्टश्च, तेषां
महती वेदना भवति, यतस्ते प्रकर्षपर्यन्तवर्तिनीमशुभां स्थितिं निर्वर्तयन्ति,

कृष्णलेश्या दण्डकमें और नीललेश्या दण्डकमें वेदना सूत्रमें ‘दुविहा णेरइया
पणत्ता सन्निभूया य असन्निभूया य ” दो प्रकार के नारक कहें गये हैं
एक संज्ञिभूत और दूसरे असंज्ञिभूत ” ऐसा औघिकदण्डक में
पाठ कहा है । सो यह पाठ यहां नहीं पढ़ना । क्योंकि असंज्ञीजीवों
का प्रथम पृथिवी में ही उत्पाद होता है “असण्णी खलु पढम ” ऐसा
आगमका वचन है । और प्रथम पृथिवी में कृष्णलेश्या और नीललेश्या
का अभाव रहता है ।

शंका—यदि यह पाठ पूर्वोक्त रूप से पढ़ने योग्य नहीं है तो फिर
कहिये किस रूप से पढ़ना चाहिये ?

उत्तर—“ मायिमिच्छादिद्वीउवन्नगा य अमायिसम्महिद्वी
उवन्नगा य भाणियव्वा ” इस रूप से पढ़ना चाहिये । मायी मिथ्या
दृष्टियों को महावेदना होती है इसका कारण यह है कि वे सब से अधिक

તે સૂત્ર દ્વારા બતાવેલ છે. કૃષ્ણલેશ્યા-દંડકમાં અને નીલલેશ્યા-દંડકમાં વેદના
સૂત્રમાં “દુવિહા ણેરइया પણત્તા સન્નિભૂયા ય અસન્નિભૂયા ય” નારક બે પ્રકારના
કહ્યા છે—(૧) સંજ્ઞિભૂત અને અસંજ્ઞિભૂત ” એવો ઔઘિક દંડકમાં સૂત્રપાઠ
કહ્યો છે. તે પાઠ અહીં લાણુવો નહીં. કારણ કે અસંજ્ઞી એવો પહેલી નરકમાં
જ ઉત્પન્ન થાય છે. “અસણ્ણી ક્ખલુ પઢમં ” એવું આગમનું કથન છે બ્યારે
પહેલી નરકમાં (રત્નપ્રભા) કૃષ્ણલેશ્યા અને નીલલેશ્યાનો અભાવ હોય છે.

શંકા—જો આ પાઠ પૂર્વોક્ત રીતે બોલાવાનો ન હોય તો કેવી રીતે
બોલવો જોઈએ તે કહો.

ઉત્તર—“ માયિમિચ્છાદિદ્વીઉવવન્નગા ય અમાયિસમ્માદિદ્વી ઉવવન્નગા ય
ભાણિયવ્વા ” આ પ્રમાણે તે પાઠ વાંચવો જોઈએ માયીમિથ્યાદૃષ્ટિને મહાવેદના
થાય છે કારણ કે તેઓ સૌથી અધિક અશુભ સ્થિતિને ઉત્પન્ન કરે છે. અને

પ્રકૃષ્ટાયાં ચ તસ્યાં મહતી વેદના સંભવત્યેવ । યેઽમાયિસમ્યગ્દૃષ્ટ્યુપપન્નાસ્તે-
 ઽલ્પીયસીમેવ વેદનામભુવન્તીતિ । ‘મણુસ્સા કિરિયાસુ’ મનુષ્યાઃ ક્રિયાસુ=
 ક્રિયાપ્રતિપાદકસૂત્રેષુ ‘સરાગવીયરાગપમત્તાઽપમત્તા ન ભાણિયન્વા’ સરાગ-
 વીતરાગપમત્તાઽપમત્તા ન મણિતન્વાઃ । યદ્યપ્યૌધિકદણ્ડકે ‘તિવિદા મણુસ્સા
 પન્નત્તા, તંજહા-સંજયા, અસંજયા, સંજયાઽમંજયા, તત્થ ણં જે તે સંજયા તે
 દુવિદા પન્નત્તા, તં જહા-સરાગસંજયા ય વીયરાગસંજયા ય, તત્થ ણં જે તે સરાગ-
 સંજયા તે દુવિદા પન્નત્તા, તં જહા પમત્તસંજયા ય અપમત્તસંજયા ય’ इत्यादि
 રૂપેણ પઠિતમ્ પરં ત્વન્ન મનુષ્યાધિકૃતક્રિયાસૂત્રે કૃષ્ણનીલલેશ્યાદણ્ડકયોરેવં ન
 પઠિતવ્યમ્, કૃષ્ણનીલલેશ્યોદયે સંયમસ્ય નિપિદ્ધત્વાત્ । યચ્ચોક્તમ્-‘પુવ્વ-

અશુભસ્થિતિ કો ઉત્પન્ન કરતે હૈં । ઔર જવ અશુભસ્થિતિ અત્યંત
 વિશેષ હોતી હૈ તવ મહાવેદના હોતી હી હૈ । તથા જો અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિ
 હૈં વે અલ્પ વેદના વાલે હી હોતે હૈં । “મણુસ્સા કિરિયાસુ” ક્રિયા પ્રતિપ્રાદક
 સૂત્રોંમેં સરાગ, વીતરાગ, પ્રમત્ત અપ્રમત્ત નહીં કહના ચાહિયે, તાત્પર્ય યહ હૈ
 કિ મનુષ્યપદ મેં ક્રિયા સૂત્ર મેં ઔધિક દણ્ડક મેં યવપિ મનુષ્ય ત્રીન
 પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં જૈસે-સંયત, અસંયત ઔર સંયતાસંયત, इन में
 જો સંયત હૈં વે સરાગસંયત ઔર વીતરાગસંયત એસે દો પ્રકાર કે કહે
 હૈં । ઔર સરાગસંયત-પ્રમત્તસંયત ઔર અપ્રમત્તસંયત ઇસ તરહ સે દો
 પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં, इत्यादि रूप से पाठ वहां आया है, परन्तु यहां
 મનુષ્યાધિકૃત ક્રિયાસૂત્ર મેં કૃષ્ણલેશ્યા ઔર નીલલેશ્યા દણ્ડક મેં
 એસા નહીં કહના ચાહિયે । કારણ કિ કૃષ્ણલેશ્યા ઔર નીલ લેશ્યા કે
 ઉદય મેં સંયમ કા ઉદય નહીં હોતા હૈ-અર્થાત્ સંયમ કે હોનેકા નિષેધ

જ્યારે અશુભ સ્થિતિ અતિશય વધારે હોય ત્યારે મહાવેદના થાય એ સ્વાભાવિક
 જ છે. તથા જે અમાયિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય તેઓ અલ્પવેદનાવાળાં હોય છે.
 “મણુસ્સા કિરિયાસુ” ક્રિયાપ્રતિપાદક સૂત્રોમાં સરાગ, વીતરાગ, પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત
 કહેવું નહીં. તાત્પર્ય એ છે કે-“મનુષ્ય પદના ક્રિયાસૂત્રના ઔધિક દંડકમાં
 જે કે મનુષ્યોના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે-સંયત, અસંયત અને સંયતાસંયત,
 તેમાં સંયતના બે પ્રકાર છે-સરાગસંયત અને વીતરાગસંયત. અને સરાગસંયત
 પણ બે પ્રકારના કહ્યા છે-પ્રમત્તસંયત અને અપ્રમત્તસંયત, ઇત્યાદિ પાઠ ત્યાં
 આવેલ છે. પણ અહીં મનુષ્યવિષયક ક્રિયાસૂત્રમાં કૃષ્ણલેશ્યા અને નીલલેશ્યા
 દંડકમાં એવું કહેવું નહીં. કારણ કે કૃષ્ણલેશ્યા અને નીલલેશ્યાના ઉદયમાં
 સંયમનો ઉદય થતો નથી. એટલે કે તેના સદ્ભાવમાં સંયમનો અભાવ કહ્યો છે,

પડિવન્નઓ પુણ અન્નયરીએ ઉ લેસ્સાએ' ઇતિ । યેન જીવેન પૂર્વે સંયમગ્રહણં કૃતમ્ ,
 એતાદશજીવસ્ય સયમાવસ્થાયાં ષટ્સુ લેશ્યાસુ કસ્યચિદપ્યન્યતમા લેશ્યા ભવિતુ-
 મર્હતીતિ, તત્ કૃષ્ણાદિદ્રવ્યરૂપા દ્રવ્યલેશ્યાઽવસેયા । ' કાઉલેસ્સાણવિ ' કાપોત-
 લેશ્યાનામપિ=કાપોતલેશ્યાવતામપિ ' એસેવ ગમો ' એપ એવ ગમઃ=નીલકૃષ્ણલે-
 શ્યોક્ત એવ આલાપકો વિજ્ઞેયઃ । ' નવરં ' વિશેષસ્ત્વયમ્—' નેરડ્યા જહા ઓહિએ
 દંડએ તહા માણિયવ્વા ' નૈરયિકા યથા ઔઘિકે દણ્ડકે તથા મણિતવ્યાઃ, નારક-
 વેદનામુત્ત્રે ઔઘિકદણ્ડકવદ્ કથનોયાઃ । તે ચેત્યમ્—' નેરડ્યા દુવિહા પન્નત્તા,
 તં જહા—સન્નિભૂયા ય અસન્નિભૂયા ય ' ઇતિ । અસન્નિજ્ઞાનાં પ્રથમપૃથિવ્યામેવોત્પાદો
 ભવતિ, તત્ર ચ કાપોતી લેશ્યા ભવતીતિ, અત એવોક્તમ્—' કાઉલેસ્સાણ વિ ' ઇતિ ।

ક્રિયા ગયા હૈ । તથા એસા જો કહા ગયા હૈ કિ " પુવ્વપડિવન્નઓ પુણ
 અન્નયરીએ ઉ લેસ્સાએ " જિસ જીવને પૂર્વે સંયમ ગ્રહણ ક્રિયા હૈ એસા
 કોઈ ભી જીવ સયમાવસ્થા મેં છહ લેશ્યાઓ મેં સે કિસી એક લેશ્યા મેં
 હો સકતા હૈ સો યહ કથન કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યરૂપ લેશ્યા કી અપેક્ષા સે કહા
 ગયા જાનના ચાહિયે । " કાઉલેસ્સાણ વિ " કાપોત લેશ્યાવાલોં કા ભી
 નીલ ઓર કૃષ્ણલેશ્યા મેં કહે હુએ પાઠ કે સમાન હી પાઠ જાનના
 ચાહિયે, પરન્તુ જો વિશેષતા હૈ વહ ઇસ પ્રકાર સે હૈ " નેરડ્યા જહા
 ઓહિએ દંડએ તહા માણિયવ્વા " વેદના સૂત્ર મેં નારક ઔઘિક દણ્ડક
 કી તરહ જાનના—વે ઇસ પ્રકાર સે નારક જીવ દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ ।
 એક સંજ્ઞિભૂત ઓર દૂસરે અસંજ્ઞિભૂત । અસંજ્ઞિ જીવોં કા પ્રથમ પૃથ્વી મેં
 હી ઉત્પાદ હોતા હૈ વહાં કાપોત લેશ્યા હી હોતી હૈ, ઇસીલિયે કહા કિ
 " કાઉલેસ્સાણ વિ " " તથા તેઉલેસ્સા પઠ્ઠલેસ્સા જસ્સ અત્થિ " જિસજીવ

તથા એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે કે " પુવ્વપડિવન્નઓ પુણ અન્નયરીએ ઉ
 લેસ્સાએ " જે એવે પૂર્વે સંયમ ગ્રહણ કર્યો હોય છે. એવો કોઈ પણ એવ
 સયમાવસ્થામાં છ લેશ્યાઓમાંથી કોઈ પણ એક લેશ્યામાં હોઈ શકે છે.
 આ કથન કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યરૂપ લેશ્યાની અપેક્ષાએ કહ્યું છે એમ સમજવું. " કાઉ-
 લેસ્સાણ વિ " કાપોતલેશ્યાવાળાનો રાત્રપાઠ પણ નીલ અને કૃષ્ણલેશ્યાના સૂત્રપાઠ
 પ્રમાણે જ સમજવો. પણ તેમાં આ પ્રકારની વિશેષતા છે.—" નેરડ્યા જહા
 ઓહિએ દંડએ તહા માણિયવ્વા " વેદના સૂત્રમાં નારકોને ઔઘિક દંડક પ્રમાણે
 જ સમજવા તે આ પ્રમાણે છે—નારક એવ જે પ્રકારના કહ્યા છે.—(૧) સંજ્ઞિભૂત
 અને (૨) અસંજ્ઞિભૂત. અસંજ્ઞિ એવો પ્રથમ નરકમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે,
 અને ત્યાં કાપોતલેશ્યા જ હોય છે તેથી કહ્યું છે કે—" કાઉલેસ્સાણ વિ " તથા

તથા 'તેજોલેશ્યા પદ્મલેશ્યા જસસ અત્થિ' તેજોલેશ્યા પદ્મલેશ્યા ચ યસ્યાસ્તિ, યસ્ય જીવસ્ય તેજોલેશ્યા પદ્મલેશ્યા ચ વિદ્યતે તાદૃશજીવમાશ્રિત્ય 'જહા ઓહિઓ દંડઓ તહા ભાણિયન્વા' યથા ઔધિકો દળ્લકસ્તથા તયોર્દળ્લકૌ ભણિતવ્યૌ, તેજો-લેશ્યાપદ્મલેશ્યાવતોર્જીવયોરૌધિકદળ્લકવદ્ દ્વૌ દળ્લકૌ વક્તવ્યૌ । જીવાનાં લેશ્યા અનેન પ્રકારેણ ભવન્તિ, તથાહિ-નારકવિકલેન્દ્રિયતેજઃકાયિકવાયુ-કાયિકજીવાનાં પ્રથમાસ્તિસ એવ લેશ્યા ભવન્તિ, ભવનપતિપૃથિવીજલવનસ્પતિ-કાયિકજીવાનાં તથા વ્યન્તરાણામાદ્યશ્ચતસ્રો લેશ્યાઃ ભવન્તિ, પંચેન્દ્રિયતિરશ્ચાં તથા મનુષ્યાણાં ચ પદ્મ લેશ્યા ભવન્તિ, જ્યોતિષ્કદેવાનામેકા તેજોલેશ્યા ભવતિ, વૈમાનિકાનાં તિસ્રઃ પ્રશસ્તારતેજઃપદ્મશુક્લાશ્યા લેશ્યાઃ ભવન્તિ । ઉક્તશ્ચ—

“કિંહા નીલા કાઝ, તેજોલેશ્યા ય ભવણવંતરિયા ।

જોહસ-સોહમ્મીસાણે તેજોલેશ્યા મુણેયન્વા ॥૧॥

કે તેજોલેશ્યા ઔર પદ્મલેશ્યા હૈ એસે જીવ કો આશ્રિત કરકે “જહા ઓહિઓ દંડઓ તહા ભાણિયન્વા ”જૈસા ઔધિક દળ્લક હૈ વૈસા ઉન દોનોં કા દળ્લક કહના ચાહિયે તાત્પર્ય યહ કિ તેજોલેશ્યાવાલે ઔર પદ્મલેશ્યાવાલે જીવોં કે દો દળ્લક ઔધિક દળ્લક કી તરહ જાનના ચાહિયે । જીવોં કે લેશ્યાઈં હસ પ્રકાર સે હોતી હૈં-નારક, વિકલેન્દ્રિય તેજઃકાયિક, વાયુકાયિક, જીવોં કે પહેલે કી ત્રીન હી લેશ્યાઈં હોતી હૈં । ભવનપતિ, પૃથિવીકાયિક, અપ્કાયિક, વનસ્પતિકાયિક જીવોં કે તથા વ્યંતરદેવોં કે આદિ કી ચાર લેશ્યાઈં હોતી હૈં । પંચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચોં કે તથા મનુષ્યોં કે છહ લેશ્યાઈં હોતી હૈં । જ્યોતિષ્ક દેવોં કે એક તેજો લેશ્યા હોતી હૈં । વૈમાનિક દેવોં કે તેજઃ પદ્મ શુક્લ, યે ત્રીન પ્રશસ્ત લેશ્યાઈં હોતી હૈં । કહા ભી હૈ—

તથા “ તેજોલેશ્યા પદ્મલેશ્યા જસસ અત્થિ ” એ જીવને તેજોલેશ્યા અને પદ્મલેશ્યા એવા જીવની અપેક્ષાએ “જહા ઓહિઓ દંડઓ તહા ભાણિયન્વા” ઔધિકદંડક પ્રમાણે જ તે બન્નેનાં દંડક કહેવા નોઈએ. તાત્પર્ય એ છે કે તેજોલેશ્યાવાળા અને પદ્મલેશ્યાવાળા જીવોનાં બે દંડક ઔધિકદંડકના જેવાં જ સમજવા. જીવને આ પ્રમાણે લેશ્યાઓ હોય છે-નારક, વિકલેન્દ્રિય, તેજઃકાયિક અને વાયુકાયિક જીવો પહેલી ત્રણ લેશ્યાવાળા હોય છે. ભવનપતિ, પૃથિવીકાયિક, અપ્કાયિક, વનસ્પતિકાયિક અને વ્યંતરદેવો પહેલી ચાર લેશ્યાવાળા હોય છે. પંચેન્દ્રિય તિર્યચો અને મનુષ્યો છ લેશ્યાવાળા હોય છે. જ્યોતિષી દેવોને એક તેજોલેશ્યા જ હોય છે. વૈમાનિક દેવોને તેજઃ, પદ્મ અને શુક્લ એ ત્રણ પ્રશસ્ત લેશ્યાઓ હોય છે કહ્યું પણ છે

કળ્પે સનકુમારે, માહેન્દ્રે ચૈવ વંમલોએ ચ ।

एण्मु पद्मलेस्सा, तेण परं शुक्कलेस्साओ ॥ ૨ ॥

છાયા—કૃષ્ણા નીલાઃ કાપોત્યઃ તેજોલેશ્યાશ્ચ ભવનવ્યન્તરાઃ ।

ज्योतिष्कसौधर्मज्ञाने तेजोलेश्या ज्ञातव्या ॥ ૧ ॥

कल्पे सनत्कुमारे माहेन्द्रे चैव ब्रह्मलोके च ।

एतेषु पद्मलेश्या ततः परं शुक्कलेश्याः ॥ ૨ ॥

અપરં ચ—‘પુઢવીઆઝવળસહવાયરપત્તેય લેસ ચત્તારિ’ પૃથિવ્યપૂવનસ્પતિવાદર-
પ્રત્યેકસ્મિન્ લેશ્યાશ્વતસઃ—કૃષ્ણનીલકાપોતતેજોલેશ્યા ઇત્યર્થઃ, પુનરપિ ‘ગવ્મ-
યતિરિયનરેસુ છલ્લેસ્સા તિણિ સેસાણં’ ગર્ભજતિર્નગ્નરેષુ પદ્ લેશ્યાઃ, તિસ્રઃ
શેષાણામ્ । ‘નવરં’ વિશેષઃ, સ ચાન્મ્—‘મણુસ્સા સરાગા વીયરાગા ન માણિયવ્વા’

કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તેજોલેશ્યા એ ચાર લેશ્યાઈ
ભવનપતિ દેવોંકે ઓર વ્યન્તરદેવોંકે હોની હૈં । જ્યોતિષ્ક, સૌધર્મ
ઑર ઈજ્ઞાન ઇનમેં તેજોલેશ્યા હોતી હૈં । સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મલોક,
ઇનમેં પદ્મલેશ્યા હોતી હૈં । તથા ઇનકે આજેકે દેવલોકોમેં શુક્લલેશ્યા
હોતી હૈં ॥ ૨ ॥

કિર મી—‘પુઢવીઆઝવળસહવાયરપત્તેય લેસ ચત્તારિ’ પૃથિવી અપ્,
વનસ્પતિ—વાદરવનસ્પતિ, પ્રત્યેક વનસ્પતિ, ઇનમેં ચાર લેશ્યાઈ—કૃષ્ણ,
નીલ, કાપોત, તેજ, એ ચાર લેશ્યાઈ હોતી હૈં । “ગવ્મયતિરિયનરેસુ છલ્લે-
સ્સા તિણિ સેસાણં” ગર્ભજ તિર્દેવોં ઓર મનુષ્યોંમેં છહ લેશ્યાઈ હોતી
હૈં । ઑર શેવ જીવોંકે ત્રીન લેશ્યાઈ હોતીં હૈં । “નવરં મણુસ્સા
સરાગા વીયરાગા ન માણિયવ્વા” કેવલ ઔધિક દંડકમેં ક્રિયો

કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા અને તેજોલેશ્યા એ ચારે લેશ્યાઓ
ભવનપતિ દેવો અને વ્યન્તરદેવોને હોય છે. ત્યોતિષ્ક, સૌધર્મ અને ઇજ્ઞાનમાં
તેજોલેશ્યા હોય છે. સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર અને બ્રહ્મલોકમાં પદ્મલેશ્યા હોય છે.
અને તે પછીના દેવલોકોમાં શુક્લલેશ્યા હોય છે. ॥ ૧ ॥ ૨ ॥

અને—“ પુઢવી આઝવળસહવાયરપત્તેય લેસ ચત્તારિ ” પૃથિવી, અપ્,
વનસ્પતિ એટલે બાહરવનસ્પતિ અને પ્રત્યેક વનસ્પતિને કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત
અને તેજ એ ચાર લેશ્યાઓ હોય છે “ ગવ્મયતિરિયનરેસુ છલ્લેસ્સા તિણિ
સેસાણં ” ગર્ભજ તિર્દેવો અને મનુષ્યોમાં છ લેશ્યાઓ હોય છે અને બાકીના જીવોને
ત્રણ લેશ્યા હોય છે. “નવરં મણુસ્સા સરાગા વીયરાગા ન માણિયવ્વા” ઔધિક દંડકના

મનુષ્યાઃ સરાગા વીતરાગા ન મણિતવ્યાઃ । કેવલમૌધિકદણ્ડકે
 વ્યાણાં સરાગવીતરાગત્વભેદાઃ કથિતાઃ, इह तेजःपद्मलेश्यामूत्रद्वये तु सरागत्व-
 वीतरागत्वभेदाः नोदाहर्तव्याः तेजोलेश्यपद्मलेश्ययोर्वीतरागत्वस्यासंभवात्, यतो
 वीतरागता केवलशुक्ललेश्यायामेव भवति । प्रमत्ताप्रमत्तभेदौ वक्तव्यौ । ‘गाहा’
 गाथा, सा चेयम्-‘दुक्खाउए’ इत्यादि । प्रथमोद्देशकादारभ्यैतत्पर्यन्तसूत्रार्थमूचि
 केयं गाथा सूत्रव्याख्याने गतार्था, तथापि शिष्यबोधाय पुनरिह व्याख्यायते-
 ‘दुक्खाउए’ इत्यादि । ‘दुक्खाउए उदिण्णे’ दुःखमायुश्चोदीर्णमेव वेदयति नानुदी-
 र्णम्, इति एकवचनबहुवचनाभ्यां दण्डकचतुष्टयं बोधितम्, तच्चास्यैव द्वितीयोद्देश-
 कस्यादौ विलोकनीयम् । तच्चेदम्-“जीवे णं भंते किं सयंकडं दुक्खं वेदेइ” इत्येक

સૂત્રમેં મનુષ્યોંકે સરાગ વીતરાગ યે વિશેષણ કહે હૈં પરન્તુ યહાં
 તેજોલેશ્યા ઓર પદ્મલેશ્યાકે દોનોં સૂત્રોમેં મનુષ્યોંકે સરાગત્વ ઓર વીત-
 રાગત્વ યે ભેદ નહીં કહનાં ચાહિયે, ક્યોંકિ તેજોલેશ્યા ઓર પદ્મલેશ્યામેં
 વીતરાગતાકી અસંભવતા હૈ, કારણ વીતરાગતા શુક્લલેશ્યામેં હી હોતી
 હૈ । પ્રમત્ત અપ્રમત્ત યે દો મનુષ્યોંકે ભેદ તો યહાં કહનાં ચાહિયે । યહાં
 “દુક્ખાઉએ ઉદિણ્ણે” ઇત્યાદિ જો ગાથા કહી હૈ વહ પ્રથમ ઉદેશકસે
 લેકર યહાં તક કે સૂત્રાર્થકી સૂચિકા હૈ । સો વહ યચપિ સૂત્રકે વ્યાખ્યા-
 નસે હી ગતાર્થ હો જાતી હૈ ફિર ભી શિષ્યજનોંકે બોધકે નિમિત્ત
 યહાં ડસકી વ્યાખ્યા પુનઃ કી જાતી હૈ-દુઃખ ઓર આયુ યે ઉદીર્ણ હોને
 પર હી વેદે જાતે હૈં અનુદીર્ણ હોને પર નહીં । ઇસ પ્રકાર એકવચન ઓર
 બહુવચન ઇન દો વચનોંસે ચાર દણ્ડક યહાં કહે ગયે હૈં । વે ચાર દણ્ડક
 ઇસી દ્વિતીય ઉદેશકકી આદિમેં દેખ લેનાં ચાહિયે-વે ઇસ પ્રકાર કહે

ક્રિયાસૂત્રમાં મનુષ્યના સરાગ અને વીતરાગ વિશેષણો કહ્યાં છે. પણ અહીં તેજો-
 લેશ્યા અને પદ્મલેશ્યાનાં બંને સૂત્રોમાં મનુષ્યોના સરાગત્વ અને વીતરાગત્વ,
 એ ભેદ કહેવા નહીં કારણકે તેજોલેશ્યા અને પદ્મલેશ્યામાં વીતરાગતાની અસં-
 ભવતા છે. વીતરાગતા તો શુક્લલેશ્યામાં જ હોય છે. પરંતુ અહીં મનુષ્યના
 પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત એ બે ભેદ તો જરૂર કહેવા જોઈએ. અહીં “દુક્ખાઉએ
 ઉદિણ્ણે” ઇત્યાદિ બે ગાથા કહી છે તે પ્રથમ ઉદેશકથી લઈને અહીં સુધીના
 સૂત્રાર્થની સૂચક છે. જો કે સૂત્રના વ્યાખ્યાનમાં જ તેનો અર્થ આવી જાય છે.
 તો પણ શિષ્યોને સમજાવવાને માટે અહીં ફરીથી તેની વ્યાખ્યા કરવામાં આવે
 છે. હ.બ અને આયુષ્ય, એમનું વેદન ઉદીર્ણ થતાં જ થાય છે. અનુદીર્ણ હોય
 ત્યારે થતું નથી. આ પ્રમાણે એક વચન અને બહુવચન આ બે વચનોથી
 ચાર દંડક અહીં કહેવામાં આવ્યાં છે. તે ચાર દંડકોને આ ઉદેશકની શરૂઆતમાં

વચનેન, તથા “જીવા ણં મંતે ? કિં સયંકડં દુઃખં વેદેતિ” ઇત્યાદિ વહુવચનેન ચ દણ્ડકદ્વયં વિજ્ઞેયમ્ । તથા “જીવેણં મંતે ? કિં સયંકડં આડયં વેદેદ્” ઇત્યેકવચ-
નેન, તથા જીવા ણં મંતે ! કિં સયંકડં દુઃખં વેદેતિ” ઇતિ વહુવચનેન ચ દણ્ડકદ્વયમ્ ।
એવં મિલિત્વા દણ્ડકચતુષ્ટય મયતીતિ ભાવઃ । ‘આહારે’ત્યાદિ, ‘નેરહ્યા કિં
સમાહારા’ ઇત્યાદિ, તથા ‘નેરહ્યા કિં સઁવે સમકમ્મા,’ તથા ‘કિં સમવન્નાઃ,’
તથા ‘કિં સમલેસ્સા’ તથા ‘કિં સમવેયણા’ તથા કિં સમકિરિયા’ તથા ‘કિં સમા-
ડયા સમોવવન્નગા’ ઇત્યેવંરૂપેણ દ્વિતીયોદ્દેશકસ્યાદિત આરમ્ભ્ય લેડ્યાયુક્તજીવ-
પ્રકરણપર્યન્તં યે યે વિષયાઃ દુઃખાચુક્કાહારાદિકાઃ પદાર્થાઃ પ્રતિપાદિતાસ્તે
સર્વેડપિ પદાર્થા અનયા ગાથયા સંગૃહીતા મયન્તિ ॥સૂ.૯॥

॥ ઇતિ સલેશ્યજીવપ્રકરણમ્ ॥

ગયે હૈ—“જીવે ણં મંતે ! સયંકડં દુઃખં વેદેદ્” ઇસ એક વચનસે, તથા
“જીવા ણં મંતે ! સયંકડં દુઃખં વેદેતિ” ઇત્યાદિ વહુવચનસે દો દણ્ડક
વન જાતે હૈ । તથા “જીવે ણં મંતે ! સયંકડં આડયં વેદેદ્” ઇસ એક-
વચનસે તથા “જીવા ણં મંતે ! સયંકડં આડયં વેદેતિ” ઇસ વહુવચનસે
દો દણ્ડક વન જાતે હૈ । ઇસનરહ મિલકર ચાર દણ્ડક હોતે હૈ । “આહારે”
ઇત્યાદિ, “નેરહ્યા કિં સઁવે સમાહારા” ઇત્યાદિ, તથા “નેરહ્યા કિં સઁવે
સમકમ્મા” તથા “કિં સમવન્ના” તથા “કિં સમલેસ્સા” તથા કિં સમ-
વેયણા” તથા ‘કિં સમકિરિયા’ તથા “કિં સમાડયા સમોવવન્નગા”
ઇસ રૂપસે દ્વિતીય ઉદ્દેશકકી આદિસે લેકર સલેશ્ય જીવ પ્રકરણ તક
જિતને વિષય—દુઃખ, આચુક્ક, આહાર આદિ પદાર્થ પ્રતિપાદિત કિયે ગયે હૈ
વે સય પદાર્થ ઇસ ગાથાસે સંગૃહીત હુએ હૈ ॥ સૂ. ૯ ॥

જેઈ લેવા જેઈએ. તે દંડકે આ પ્રમાણે કહ્યાં છે. “જીવેણં મંતે ! સયંકડં
દુઃખં વેદેદ્ આ એક વચનથી તથા “જીવાણં મંતે ! સયંકડં દુઃખ વેદેતિ”
આ પ્રમાણે બહુવચનથી બે દંડક બની બન્ય છે. તથા જીવેણં મંતે !
સયંકડં આડયં વેદેદ્” આ એક વચનથી તથા “જીવાણં મંતે ! સયંકડં
આડય વેદેતિ” આ પ્રમાણે બહુવચનથી એમ બીજાં બે દંડક બને છે આ
રીતે કુલ ચાર દંડક થાય છે. “આહારેત્યાદિ” “નેરહ્યા કિં સમાહારા” ઇત્યાદિ
તથા “નેરહ્યા કિં સઁવે સમકમ્મા” તથા ‘કિં સમવન્ના” તથા “કિં સમલેસ્સા,”
તથા ‘કિં સમવેયણા” તથા “કિં સમકિરિયા” તથા કિં સમાડયા સમોવવન્નગા”
આ રીતે બીજા ઉદ્દેશકની શરૂઆતથી લઈને લેશ્યાવાળા જીવોના પ્રકરણ સુધી જે
જે વિષયનું (દુઃખ, આચુક્ક, આહાર આદિ પદાર્થનું) પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું
છે તે સઘળા પદાર્થોનો આ ગાથામાં સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. ॥ સૂ. ૯ ॥

અથ લેશ્યાવિચારો નિરૂપ્યતે—

ઇતઃ પૂર્વ લેશ્યાવિશિષ્ટા નારકજીવાઃ પ્રોક્તાઃ, સામ્પ્રતં લેશ્યાસ્વરૂપમાહ—
'કહ ણં મંતે ! લેસ્સાઓ' इत्यादि ।

મૂલમ્—કહ ણં મંતે લેસ્સાઓ પળ્ણત્તાઓ, ગોયમા છ
લેસ્સાઓ પળ્ણત્તાઓ તં જહા--લેસ્સા ણં વીઓ ઉદ્દેસો માણિ-
યવ્વો, જાવ ઇહી ॥ સૂ૦ ૧૦ ॥

છાયા—કતિ મદન્ત ! લેશ્યાઃ પ્રજ્ઞસાઃ, ગૌતમ ! પહ્ લેશ્યાઃ પ્રજ્ઞસાઃ, તથા—
લેશ્યાનાં દ્વિતીય ઉદ્દેશકો મણિતવ્યો યાવત્ ક્કહ્ધિઃ ॥ સૂ૦ ૧૦ ॥

ટીકા—'કહ ણં' કતિ સ્વલુ કતિસંખ્યકાઃ 'લેસ્સાઓ પળ્ણત્તાઓ' લેશ્યાઃ
પ્રજ્ઞસાઃ । મંગવાનાહ—'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'છ લેસ્સાઓ પળ્ણત્તાઓ' પહ્ લેશ્યાઃ

લેશ્યાવિચાર—

હસસે પહિલે લેશ્યાવિશિષ્ટ નારક જીવ કહે ગયે હૈં । અથ સૂત્રકાર
લેશ્યાકે સ્વરૂપકા કથન કરતે હૈં—'કહ ણ મંતે ! લેસ્સાઓ' इत्यादि ।

(મંતે) હે મદન્ત ! (લેસ્સાઓ) લેશ્યાઁ (કહ ણં) કિતની (પળ્ણત્તાઓ)
કહી ગઈ હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (છ લેસ્સાઓ પળ્ણત્તાઓ) લેશ્યાઁ છહ
કહી ગઈ હૈં । (તં જહા) વે હસ પ્રકારસે હૈં (ક્ષિણ્હલેસ્સા જાવ સુક્કલેસ્સા)
કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ શુક્કલલેશ્યા । (લેસ્સાણં વીઓ ઉદ્દેસો માણિયવ્વો
જાવ ઇહી) લેશ્યાકે સ્વરૂપકો સમજાનેકે લિયે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રકે સત્રહવે
પદકા દ્વિતીય ઉદ્દેશ યાવત્ ક્કહ્ધિ સૂત્ર પર્યન્ત પઢનાચાહિયે ।

ટીકાર્થ—ગૌતમને યહાં પ્રશ્નસે પ્રશ્ન કિયા કિ હે મદન્ત ! લેશ્યાઁ

લેશ્યાવિચાર—

લેશ્યાવાળા નારક જીવોનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર લેશ્યાના સ્વરૂપનું નિરૂ-
પણ કરે છે—કહ ણં મંતે ! લેસ્સાઓ इत्यादि ।

(મંતે) હે પૂજ્ય ! (લેસ્સાઓ કહ ણં પળ્ણત્તાઓ) લેશ્યાઓ કેટલી કહી છે ?
(ગોયમા!) હે ગૌતમ ! (છ લેસ્સાઓ પળ્ણત્તાઓ) લેશ્યાઓ છ કહી છે. (તજહા)
તે આ પ્રમાણે છે. (ક્ષિણ્હલેસ્સા જાવ સુક્કલેસ્સા) કૃષ્ણલેશ્યામાંથી માંડીને
શુક્લેશ્યા સુધીના છ લેશ્યાઓ છે. (લેસ્સાણં વીઓ ઉદ્દેશો માણિયવ્વો જાવ ઇહી)
લેશ્યાઓનું સ્વરૂપ સમજવા માટે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના ૧૭મા પઢનો "ક્કહ્ધિ"
સૂત્ર સુધીનો ખીજો ઉદ્દેશો વાંચી લેવો.

ટીકાર્થ—ગૌતમે અહીં પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે હે મદન્ત ! લેશ્યાઓ કેટલી

પ્રજ્ઞા: । લેશ્યેત્યસ્ય કઃ શબ્દાર્થઃ ? ઉચ્યતે-લેશ્યન્તે=સંશ્લિપ્યન્તે કર્મપુદ્ગલા આત્મનિ યયા સા લેશ્યા, યદ્વશાત્ કર્મપુદ્ગલા આત્મના સહ સંબધ્યન્તે સા લેશ્યેતિ ભાવઃ । સા ચ યોગપરિણામસ્વરૂપા, યતો યોગનિરોધે લેશ્યાનામભાવ એવ, ‘તદ-ભાવે તદભાવઃ’ ઇતિ ન્યાયેન કારણાભાવે કાર્યાભાવસ્ય સ્વાભાવિકત્વાત્ । યોગશ્ચ શરીરનામકર્મણઃ પરિણામવિશેષઃ । ‘તં જદા’ તથા-‘કિન્દલેસ્સા જાવ સુક્કલેસ્સા’ કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ શુક્લલેશ્યા, તથાદિ-કૃષ્ણલેશ્યા ૧, નીલલેશ્યા ૨, કાપોતલેશ્યા ૩, તેજોલેશ્યા ૪, પદ્મલેશ્યા ૫ શુક્લલેશ્યા ૬ । ‘લેરનાણં વીઓ ઉદેસો ભાણિયવ્વો’ લેશ્યાનાં દ્વિતીય ઉદ્દેશો ભણિતવ્યઃ । અત્ર લેશ્યાસ્વરૂપપ્રતિબોધાય પ્રજ્ઞાપનામુત્તસ્ય સપ્તદશતમપદસ્ય દ્વિતીય ઉદ્દેશ પઠિતવ્ય ઇતિ । કિયત્પર્યન્તમિત્યાહ-‘જાવ ઇહી’ કિતની હોતી હૈં? તવ પ્રસુને ડન્હેં સમજાયા કિ હે ગૌતમ! લેશ્યાણં કૃષ્ણ-લેશ્યા ૧, નીલલેશ્યા ૨, કાપોતલેશ્યા ૩, તેજોલેશ્યા ૪, પદ્મલેશ્યા ૫, ઔર શુક્લલેશ્યા ૬, ઇસુ તરહસે છદ્દ પ્રકારની હોતી હૈં । જિસસે આત્મામેં કર્મપુદ્ગલ સંશ્લિષ્ટ હોતે હૈં ચિપકતે હૈં અર્થાત્ જિસકે વશસે આત્માકે સાથ કર્મપુદ્ગલ સંબંધકો પ્રાપ્ત હોતે હૈં વહ લેશ્યા હૈં । યહ લેશ્યા યોગકા પરિણામરૂપ હોતી હૈં, ક્યોંકિ યોગ કા જવ નિરોધ હો જાતા હૈં તવ ઇસકા અભાવ હો જાતા હૈં । “તદભાવે તદભાવઃ” ઇસ નિયમકે અનુ-સાર કારણકે અભાવમેં કાર્યકા અભાવ હોના યહ સ્વાભાવિક વાત હૈં । યોગ યહ કારણ હૈં ઔર લેશ્યા ડસકા કાર્ય હૈં । શરીર નામ કર્મકા જો વિશેષ પરિણામ હૈં વહ યોગ હૈં । લેશ્યાકે સ્વરૂપકો સમજાનેકે લિયે યહાં પ્રજ્ઞાપનામુત્તકે સપ્તદશે પદકા દ્વિતીય ઉદ્દેશક દેખના ચાહિયે ઔર વહ ઋદ્ધિ સૂત્ર તક હી દેખના ચાહિયે । યહી વાત “જાવ ઇહી” પદ દ્વારા

હોય છે ? ત્યારે પ્રભુએ તેમને સમજાવ્યું છે કે હે ગૌતમ ! લેશ્યાઓ છ પ્રકારની છે. ૧ કૃષ્ણલેશ્યા, ૨ નીલલેશ્યા, ૩ કાપોતલેશ્યા, ૪ તેજોલેશ્યા, ૫ પદ્મલેશ્યા ૬ શુક્લલેશ્યા જેના સંબંધથી આત્મામાં કર્મપુદ્ગલો ચોટી નીચ છે. એટલે કે જેને કારણે આત્માની સાથે કર્મપુદ્ગલો સંબંધ પ્રાપ્ત કરે છે. તેનું નામ લેશ્યા છે. તે લેશ્યા છવના યોગના પરિણામરૂપ (વ્યાપાર) હોય છે. કારણ કે ત્યારે યોગનો નિરોધ થાય છે ત્યારે તેનો અભાવ થાય છે. “તદભાવે તદભાવ.” આ નિયમાનુસાર કારણના અભાવે કાર્યનો અભાવ હોય તે સ્વાભાવિક બાબત છે. યોગ એ કારણ છે અને લેશ્યા તેનું કાર્ય છે. શરીર નામકર્મનું જે વિશેષ પરિણામ છે તેને યોગ કહે છે. લેશ્યાનું સ્વરૂપ સમજવા માટે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૧૭માં પદનો બીજો ઉદ્દેશક “ઋદ્ધિ” પદ સુધી વાંચી જવાનું અહીં કહેલ છે. એજ વાત “જાવ ઇહી” પદ મારફત દર્શાવી છે.

યાવત્ ક્ષદ્ધિઃ-ક્ષદ્ધિશ્ચત્રપર્યન્તં વાચ્યમિતિ । તત્ત્વ સંક્ષેપત્ત ઇત્યમ્-‘નેરડયાણં તિણ્ણિ કળ્હલેસ્સા, નીલલેસ્સા, કાઝલેસ્સા’ નૈરયિકાણાં તિસ્રઃ કૃષ્ણલેશ્યા-કૃષ્ણાઘ્યા-સ્તિસ્ર ઇત્યર્થઃ, ‘તિરિક્કવ્વજોણિયાણં છ’ તિર્યગ્ચોનિકાનાં પટ્ ‘એગિદિયાણં ચત્તારિ’ એકેન્દ્રિયાણાં ચતસ્રઃ “પુઢવિ-આઝ-વણસ્સઈણં ચત્તારિ” પૃથિ-વ્યપ્પનસ્પત્તીનાં ચતસ્રઃ, ‘તેઝ-વાઝ-બેઈંદિય-તેઈંદિય-ચઝરિંદિયાણં તિણ્ણિ’ તેજો-વાયુ-દ્વીન્દ્રિય-ત્રીન્દ્રિય-ચતુરિન્દ્રિયાણાં તિસ્રઃ, ‘પંચિંદિયતિરિક્કવ્વજોણિયાણં છ’ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકાનાં પટ્, ઇત્યારમ્ય યાવત્ ‘એસિ ણં મંતે જીવાણં કળ્હલેસ્સા ણં, જાવ સુક્કલેસ્સાણં કયરે કયરેહિતો અપ્પિહ્ઢિયા વા મહિહ્ઢિયા વા’ એતેવાં ભદન્ત ! જીવાનાં કૃષ્ણલેશ્યાનાં યાવત્ શુક્કલેશ્યાનાં કતરે કતરેમ્બોઽ-લ્પદ્ધિકા વા મહદ્ધિકા વા, ‘ગોયમા કળ્હલેસ્સેહિતો નીલલેસ્સા મહિહ્ઢિયા, નીલ-

કહી ગઈ છે । વહ પાઠ સંક્ષેપસે ઇસ પ્રકારસે છે-“નારક જીવોંકે કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા ચે તીન લેશ્યાઈં હોતી હૈં । તિર્ય-ગ્ચોનિક જીવોંકે છહ લેશ્યાઈં હોતીં હૈં । એકેન્દ્રિય જીવોંકે ચાર લેશ્યાઈં હોતી હૈં । પૃથિવીકાય, અપ્કાય, વનસ્પતિકાય, ઇન્કે ચાર લેશ્યાઈં હોતીં હૈં । તૈજસ્કાય, વાયુકાય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય ઇન્ જીવોંકે તીન લેશ્યાઈં હોતી હૈં । પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચોનિક જીવોંકે છહ લેશ્યાઈં હોતી હૈં, યહાં સે લેકર યાવત્ “એસિ ણં મંતે ! જીવાણં કળ્હલેસ્સાણં જાવ સુક્કલેસ્સાણં કયરે કયરેહિતો અપ્પિહ્ઢિયા વા મહિહ્ઢિયા વા ? ગોયમા ! કળ્હલેસ્સેહિતો નીલલેસ્સા મહિહ્ઢિયા, નીલલેસ્સેહિતો કાવોયલેસ્સા મહિહ્ઢિયા” હે ભદન્ત ! ઇન્ જીવોંકે કૃષ્ણલેશ્યા વાલોં સે લે કર શુક્કલ-લેશ્યાવાલે જીવોં તક મેં કૌન જીવ કિસકી અપેક્ષા અલ્પક્ષદ્ધિવાલે

તે પાઠ દ્રંકાણુમાં આ પ્રમાણે છે-નારક જીવોને કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા અને કાપોતલેશ્યા એ ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે. તિર્યગ્ચોનિકા જીવોને છ લેશ્યાઓ હોય છે, એકેન્દ્રિય જીવોને ચાર લેશ્યાઓ હોય છે. પૃથિવીકાય, અપ્કાય અને વનસ્પતિકાયને ચાર લેશ્યાઓ હોય છે. તૈજસ્કાય, વાયુકાય, દ્વીન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોને ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે. પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચોનિકા જીવોને છ લેશ્યાઓ હોય છે. ત્યાંથી શરૂ કરીને “એસિ ણં મંતે ! જીવાણં કળ્હલેસ્સાણં જાવ સુક્કલેસ્સાણં કયરે કયરેહિતો અપ્પિહ્ઢિયા વા મહિહ્ઢિયા વા ?” ગોયમા ! કળ્હલેસ્સેહિતો નીલલેસ્સા મહિહ્ઢિયા, નીલલેસ્સાહિતો કાવોયલેસ્સા મહિહ્ઢિયા ” હે પૂજ્ય ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળાથી લઈને શુક્કલલેશ્યા સુધીના જીવોમાં કયી લેશ્યાવાળા જીવો કયી લેશ્યાવાળા જીવો કરતાં અલ્પક્ષદ્ધિવાળા હોય છે ?

લેસેર્હિતો કાવોયલેસ્યા મહર્દિયા' ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યેભ્યો નીલલેશ્યા મહર્દિકાઃ,
નીલલેશ્યેભ્યઃ કાપોતલેશ્યા મહર્દિકાઃ, इत्यादि ॥સૂ. ૧૦॥

॥ इति लेश्याविचारः ॥

अथ संसारसंस्थानकालनिरूपणम्—

ये खलु अनादावपि संसारे जीवस्यैकप्रकारिकैव स्थितिः सर्वदा भवतीति
मन्यन्ते, :“ पशवः पशुत्वमश्नुवते ” इत्यादिविप्रलंभकवाक्यविप्रलंभितास्तान्
प्रतिबोधयितुं, तथा विप्रलंभकागमानामसारतां प्रतिपादयितुं च प्रश्नयन्नाह—
'जीवस्स णं भंते तीयद्वाए' इत्यादि ।

મૂલમ્—જીવસ્સ ણં ભંતે ! તીયદ્વાએ આદિદ્વસ્સ કઙ્કિવિહે
સંસારસંચિદ્વળકાલે પળળત્તે, ગોયમા ! ચઠઠ્ઠિવિહે સંસારસંચિ-
દ્વળકાલે પળળત્તે, તં જહા—ણેરઙ્કયસંસારસંચિદ્વળકાલે, તિરિ-
ક્કલ્લજોણિયસંસારસંચિદ્વળકાલે, મળ્ણસ્સસંસારસંચિદ્વળકાલે
દેવસંસારસંચિદ્વળકાલે ય । ણેરઙ્કયસંસારસંચિદ્વળકાલે ણં
ભંતે ! કઙ્કિવિહે પળળત્તે, ગોયમા ! તિવિહે પળળત્તે, તં જહા—
સુન્નકાલે૧, અસુન્નકાલે૨, મિસ્સકાલે૩ । તિરિક્કલ્લજોણિયસંસાર-
સંચિદ્વળકાલે પુચ્છા, ગોયમા ! દુવિહે પળળત્તે, તં જહા—અસુ-
ન્નકાલે મિસ્સકાલે ય । મળ્ણસ્સાણ ય દેવાણ ય જહા નેરઙ્કયા
ણં । એયસ્સ ણં ભંતે નેરઙ્કયસંસારસંચિદ્વળકાલસ્સ સુન્નકાલસ્સ
અસુન્નકાલસ્સ મીસકાલસ્સ ય કયરે કયરેર્હિતો અપ્પે વા વહુએ
વા તુલ્લે વા વિસેસાહિએ વા, ગોયમા ! સઠ્ઠવત્થોવે અસુન્નકાલે,
हैं ? कौन किस की अपेक्षा महाऋद्धिवाले हैं ? उत्तर—हे गौतम !
कृष्णलेश्यावालों की अपेक्षा नीललेश्यावाले जीव महाऋद्धिवाले हैं । नील-
लेश्यावालों की अपेक्षा कापोतलेश्यावाले अधिक ऋद्धिवाले हैं, इत्यादि,
यहां तक पाठ समझना चाहिये ॥सू. १०॥

અને કયા જીવો કરતાં મહાઋદ્ધિવાળા હોય છે ? ઉત્તર—હે ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યા
વાળા જીવો કરતાં નીલલેશ્યાવાળા જીવો વધારે ઋદ્ધિવાળા છે, નીલલેશ્યાવાળા
જીવો કરતાં કાપોતલેશ્યાવાળા જીવો અધિક ઋદ્ધિવાળા છે, આ પ્રમાણે આગળ
પણુ સમજવું. ” અહીં સુધીનો સૂત્રપાઠ સમજવો. ॥ સૂ. ૧૦ ॥

મિસ્સકાલે અણંતગુણે, સુન્નકાલે અણંતગુણે । તિરિક્કલ્લજોનિ-
યાણ સઠ્ઠવ્થોવે અસુન્નકાલે, મિસ્સકાલે અનંતગુણે । મણુસ્સાણ
ય દેવાણ ય જહા નેરઙ્ગયાણં । ઇયસ્સ ણં મંતે નેરઙ્ગયસંસાર-
સંચિટ્ઠકાલસ્સ જાવ દેવસંસારસંચિટ્ઠકાલસ્સ જાવ વિસેસા-
હિણ વા ? ગોયમા ! સઠ્ઠવ્થોવે મણુસ્સસંસારસંચિટ્ઠકાલે,
નેરઙ્ગયસંસારસંચિટ્ઠકાલે અસંખેજ્જગુણે, દેવસંસારસંચિટ્ઠકાલે
અસંખેજ્જગુણે, તિરિક્કલ્લજોનિયસંસારસંચિટ્ઠકાલે અણંતગુણે ॥૧૧॥

છાયા—જીવસ્ય સ્વલુ મદન્ત ! અતીતાદ્યાયાં આદિષ્ટસ્ય કતિવિધઃ સંસાર-
સંસ્થાનકાલઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, ગૌતમ ! ચતુર્વિધઃ સંસારસંસ્થાનકાલઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તથા—

સંસારસંસ્થાનકાલનિરૂપણ

યહ સંસાર અનાદિ હૈ અતઃ અનાદિ મ્હો ઇસ સંસાર મેં જીવ કી
સ્થિતિ સદા એક સી હી રહતી હૈ, એસા જો માનતે હૈં ઓર ઇસી કારણ
જો એસા કહતે હૈં કિ “પશુ પશુત્વકો હી પ્રાપ્ત કરતે હૈં,” સો યે સબ ઠીક
નહીં હૈં । ઇન વાક્યોં સે જો વિપ્રલંબિત હોતે હૈં (ઠગે જા રહે હૈં) ડન્હેં
સમજ્ઞાનેકે લિયે તથા વિપ્રલંબક વાક્યોં મેં અસારતા પ્રતિપાદન કરનેકે
લિયે પ્રશ્ન કરતે હુએ ગૌતમ સ્વામી કહતે હૈં—‘ જીવસ્સ ણં મંતે!
તીયદ્ધાણ ’ ઇત્યાદિ ।

(મંતે) હે મદન્ત ! (તીયદ્ધાણ આદિટ્ઠસ્સ) અતીતકાલમેં આદિષ્ટ વિવ-
ક્ષિત જીવ કા (કઙ્કિવિદ્દે સંસારસંચિટ્ઠકાલે પણ્ણત્તે ?) કિતને પ્રકાર કા

સંસાર સંસ્થાનકાલની વક્તવ્યતા—

આ સંસાર અનાદિ છે. કેટલાક લોકો એવું માને છે કે આ અનાદિ
સંસારમાં જીવની સ્થિતિ સદા એકસરખી જ રહે છે, અને તે કારણે તેઓ
એવું કહે છે કે પશુ મરીને પશુ અવસ્થા જ પ્રાપ્ત કરે છે તો તેમની તે
માન્યતા ભૂલ ભરેલી છે. આ પ્રકારનાં વાક્યો વડે તેઓ લોકોને ઠગી રહ્યા છે
તેથી લોકોને સમજાવવા માટે તથા વિપ્રલંબક (ખોટી વાતો કરનારાઓના) વાક્યોમાં
અસારતાનું પ્રતિપાદન કરવાને માટે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે—

“ જીવસ્સ ણં મંતે ! તીયદ્ધાણ ” ઇત્યાદિ ।

(મંતે) હે પૂજ્ય ! (તીયદ્ધાણ આદિટ્ઠસ્સ) અતીતકાળમાં (ભૂતકાળમાં)
આદિષ્ટ (વિવક્ષિત) જીવનો (કઙ્કિવિદ્દે સંસારસંચિટ્ઠકાલે પણ્ણત્તે ?) કેટલા

નૈરયિકસંસારસંસ્થાનકાલઃ, તિર્યગ્યોનિકસંસારસંસ્થાનકાલઃ, મનુષ્યસંસાર-
સંસ્થાનકાલઃ, દેવસંસારસંસ્થાનકાલઃ । નૈરયિકસંસારસંસ્થાનકાલો ભદન્ત !
કતિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ? ગૌતમ ! ત્રિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તસ્તદ્યથા-શૂન્યકાલોઽશૂન્યકાલો
મિશ્રકાલઃ । તિર્યગ્યોનિકસંસારસંસ્થાનકાલ પૃચ્છા, ગૌતમ ? દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્ત-
સ્તદ્યથા-અશૂન્યકાલઃ મિશ્રકાલઃ । મનુષ્યાણાં ચ દેવાનાં ચ યથા નૈરયિકાણામ્ ।

સંસારસંસ્થાન કાલ કહા હૈ? (ગોયમા!) હે ગૌતમ! (ચઉવ્વિહે સંસાર
સંચિટ્ટુણકાલે પળ્લત્તે) સંસારસંસ્થાન કા કાલ ચાર પ્રકાર કા કહા ગયા
હૈ। (તંજહા) વહ્ણ હ્ણ પ્રકારસે હૈ (નેરહ્ણસંસારસંચિટ્ટુણકાલે, તિરિક્ક-
જોણિયસંસારસંચિટ્ટુણકાલે, મણુસસંસારસંચિટ્ટુણકાલે, દેવસંસારસંચિટ્ટ-
ુણકાલે) નૈરયિકસંસારસંસ્થાનકાલ, તિર્યશ્ચસંસારસંસ્થાનકાલ મનુષ્યસંસાર
સંસ્થાનકાલ, ઔર દેવસંસારસંસ્થાનકાલ (નેરહ્ણસંસારસંચિટ્ટુણકાલે
ળં મંતે! કહ્ણવિહે પળ્લત્તે) હે ભદંત ! નૈરયિકસંસારસંસ્થાનકાલ
કિતને પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ? (ગોયમા) હે ગૌતમ (તિવિહે પળ્લત્તે)
ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ। (તંજહા) વહ્ણ હ્ણ પ્રકાર સે હૈ-(સુન્નકાલે
અસુન્નકાલે મિસ્સકાલે) શૂન્યકાલ, અશૂન્યકાલ, ઔર મિશ્રકાલ
(તિરિક્કજોણિયસંસારસંચિટ્ટુણકાલ-પુચ્છા) હે ભદંત ! તિર્યગ્-
્યોનિકસંસારસંસ્થાનકાલ કિતને પ્રકાર કા કહા હૈ? (ગોયમા) હે
ગૌતમ ! (દુવિહે પળ્લત્તે) દો પ્રકારકા કહા હૈ (તંજહા) વહ્ણ હ્ણ પ્રકાર
સે હૈ (અસુન્નકાલે મિસ્સકાલે) ઁક અશૂન્યકાલ ઔર દૂસરા મિશ્રકાલ

પ્રકારનો સંસારસંસ્થાનકાળ કહ્યો છે. (ગોયમા!) હે ગૌતમ! (ચઉવ્વિહે
સંસારસંચિટ્ટુણકાલે પળ્લત્તે) ચાર પ્રકારનો સંસારસંસ્થાનકાળ કહેલ છે. (તંજહા)
તે આ પ્રમાણે છે (નેરહ્ણસંસારસંચિટ્ટુણકાલે, તિરિક્કજોણિયસંસારસંચિટ્ટુણકાલે,
મણુસસંસારસંચિટ્ટુણકાલે, દેવસંસારસંચિટ્ટુણકાલે) નારકસંસાર સંસ્થાનકાળ, તિર્ય-
્ય-
સંસારસંસ્થાનકાળ, મનુષ્યસંસારસંસ્થાનકાળ અને દેવસંસારસંસ્થાનકાળ.
(નેરહ્ણસંસારસંચિટ્ટુણકાલે ળં મંતે! કહ્ણવિહે પળ્લત્તે?) હે પૂણ્ય! નારકોનો
સંસારસંસ્થાનકાળ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે? (ગોયમા!) હે ગૌતમ! (તિવિહે
પળ્લત્તે) ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે. (તંજહા) તે આ પ્રમાણે-(સુન્નકાલે
અસુન્નકાલે મિસ્સકાલે) શૂન્યકાળ, અશૂન્યકાળ અને મિશ્રકાળ. (તિરિક્કજોણિય-
સંસારસંચિટ્ટુણકાલ-પુચ્છા) હે પૂણ્ય! તિર્ય્યોનો સંસારસંસ્થાનકાળ કેટલા
પ્રકારનો છે? (ગોયમા!) હે ગૌતમ! (દુવિહે પળ્લત્તે) બે પ્રકારનો કહ્યો છે,
(તંજહા) તે આ પ્રમાણે છે-(અસુન્નકાલે મિસ્સકાલે) ૧ અશૂન્યકાળ અને ૨ મિશ્રકાળ.
(મણુસાળ ચ દેવાળ જહા નેરહ્ણા ળં) મનુષ્યો તથા દેવોનો સંસારસંસ્થાનકાળ

एतस्य भदन्त ! नैरयिकस्य संसारसंस्थानकालस्य शून्यकालस्याशून्यकालस्य मिश्रकालस्य च कतरः कतरेभ्योऽल्पो वा बहुको वा तुल्यो वा विशेषाधिको वा ? गौतम ! सर्वस्तोकोऽशून्यकालो, मिश्रकालोऽनन्तगुणः, शून्यकालोऽनन्तगुणः, तिर्यग्योनिकानां सर्वस्तोकोऽशून्यकालः, मिश्रकालोऽनन्तगुणः । मनुष्याणां देवानां

(મણુસ્સાણ ચ દેવાણ ચ જહા નેરહ્યાણં) મનુષ્યોંકા સંસારસંસ્થાનકાલ ઔર દેવોંકા સંસારસંસ્થાનકાલ નારકોં કે સંસારસંસ્થાનકાલ કે સમાન ત્રીન પ્રકાર કા જાનના ચાહિયે । (એયસ્સ ણં મંતે નેરહ્યસંસાર સંચિટ્ટણકાલસ્સ સુન્નકાલસ્સ અસુન્નકાલસ્સ મિસ્સકાલસ્સ ચ કયરે કયરેહિંતો અપ્પે વા બહુણ વા તુલ્લે વા વિસેસાહિણ વા?) હે ભદન્ત ! નૈરયિકજીવોંકા જો સંસારસંસ્થાનકાલ શૂન્ય, અશૂન્ય ઔર મિશ્ર કે ભેદ સે ત્રીન પ્રકાર કા કહા હૈ સો ઉનમેં કૌન કિસસે અલ્પ હૈ ? કૌન કિસસે બહુત હૈ ? કૌન કિસકે તુલ્ય હૈ ? કૌન કિસસે વિશેષાધિક હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (સવ્વત્થોવે અસુન્નકાલે) સવ સે અલ્પ-થોડા-અશૂન્યકાલ હૈ (મિસ્સકાલે અણંતગુણે) અશૂન્યકાલ સે મિશ્રકાલ અનંતગુણા હૈ । (સુન્નકાલે અણંતગુણે) શૂન્યકાલ મિશ્રકાલ કી અપેક્ષા અનંતગુણા હૈ ! (તિરિક્ખજોણિયાણ સવ્વત્થોવે અસુન્નકાલે મિસ્સકાલે અણંતગુણે) તથા તિર્યગ્યોનિકજીવોંકા જો સંસારસંસ્થાનકાલ અશૂન્ય ઔર મિશ્રકાલ કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ ઉનમેં જો અશૂન્યકાલ હૈ વહ સર્વસ્તોક-સવ સે થોડા હૈ ઔર મિશ્રકાલ

નારકોના સંસારસંસ્થાનકાળ પ્રમાણે ૪ ત્રણ પ્રકારનો સમજવો. (એયસ્સ ણં મંતે ! નેરહ્યસંસારસંચિટ્ટણકાલસ્સ સુન્નકાલસ્સ અસુન્નકાલસ્સ મિસ્સકાલસ્સ ચ કયરે કયરે હિંતો અપ્પે વા બહુણ વા તુલ્લે વા વિસેસાહિણ વા?) હે પૂણ્ય ! નારકજીવોનો જે સંસારસંસ્થાનકાળ શૂન્ય, અશૂન્ય અને મિશ્રના ભેદથી ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે, તેમાંનો કયો કોનાથી અલ્પ છે ? કયો કોનાથી વધારે છે ? કયો કોનાથી બરાબર છે ? અને કયો કોનાથી વિશેષાધિક છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સવ્વત્થોવે અસુન્નકાલે) બધાથી અલ્પ (થોડા) અશૂન્યકાળ છે. (મિસ્સકાલે અણંતગુણે) અશૂન્યકાળ કરતાં મિશ્રકાળ અનંત ગણે અધિક છે. (સુન્નકાલે અણંતગુણે) શૂન્યકાળ મિશ્રકાળ કરતાં અનંતગણે વધારે છે. (તિરિક્ખજોણિયાણ સવ્વત્થોવે અસુન્નકાલે, મિસ્સકાલે અણંતગુણે) તથા તિર્યગ્યોનિકાના જીવોનો જે સંસારસંસ્થાનકાળ અશૂન્ય અને મિશ્રના ભેદથી બે પ્રકારનો કહ્યો છે તેમાંથી અશૂન્યકાળ સૌથી થોડો છે, અને મિશ્રકાળ તેના કરતાં અનંતગણે

ચ યથા નૈરયિકાણામ્, એતસ્ય ભદન્ત ! નૈરયિકસંસારસંસ્થાનકાલસ્ય યાવદેવ સંસારસંસ્થાનકાલસ્ય યાવદ્વિશેષાધિકો વા ? ગૌતમ ! સર્વસ્તોકો મનુષ્યસંસાર-સંસ્થાનકાલઃ નૈરયિકસંસારસંસ્થાનકાલોઽસંખ્યેયગુણઃ, દેવસંસારસંસ્થાનકાલોઽ-સંખ્યેયગુણઃ, તિર્યગ્યોનિકસંસારસંસ્થાનકાલોઽનન્તગુણઃ ॥ સૂ૦ ૧૧ ॥

ટીકા—‘જીવસ્સ ણં’ જીવસ્ય ચ્છલુ ‘મંતે’ હે ભદન્ત ! ‘તીયદ્દાણ’ અતીતા-દ્વાયામ્=અતીતકાલે ‘આદિટ્ઠસ્સ’ આદિટ્ઠસ્ય=વિવક્ષિતસ્ય ‘કઙ્કિવિહે’ કતિવિધઃ

ઉસસે અનન્તગુણા હૈ । (મણુસ્સાણ ય દેવાણ ય જહા નેરહયાણં) મનુષ્યોંકે ઔર દેવોં કે સંસારસંસ્થાનકાલકે પ્રકાર નારકજીવોં કે સંસારસંસ્થા-નકાલકે પ્રકાર જૈસે હૈ । (એયસ્સ ણં મંતે ! ણેરહયસંસારસંચિટ્ઠકાલસ્સ જાવ દેવસંસારસંચિટ્ઠકાલસ્સ જાવ વિસેસાહિણ વા) હે ભદન્ત ! નારકસંસારસંસ્થાન કાલ યાવત્ દેવસંસારસંસ્થાનકાલ, ઇનમેં કૌન કાલ કિસસે યાવત્ વિશેષાધિક હૈ ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સવ્વત્થો વે મણુસ્સસંસારસંચિટ્ઠકાલે, નેરહયસંસારસંચિટ્ઠકાલે અસંખેજ્જ-ગુણે, દેવસંસારસંચિટ્ઠકાલે અસંખેજ્જગુણે, તિરિક્કલ્લજોણિયસંસાર-સંચિટ્ઠકાલે અણંતગુણે) સવ સે થોડા મનુષ્યસંસારસંસ્થાનકાલ હૈ । ઇસકી અપેક્ષા નૈરયિકસંસારસંસ્થાનકાલ અસંખ્યાતગુણા હૈ । ઇસસે મી અસંખ્યાતગુણા દેવસંસારસંસ્થાન કાલ હૈ, ઔર ઇસસે અનંતગુણા તિર્યગ્યોનિકસંસારસંસ્થાનકાલ હૈ ।

ટીકાર્થ—હે ભદન્ત ! અતીત કાલમેં આદિષ્ટ-વિવક્ષિત-જીવકા સંસાર-

અધિક છે. (મણુસ્સાણ ય દેવાણ ય જહા નેરહયાણં) મનુષ્યો અને દેવોના સંસારસંસ્થાનકાળના પ્રકારો નારકજીવોના સંસારસંસ્થાનકાળના પ્રકાર જેવાં જ છે. (એયસ્સ ણં મંતે ! નેરહયસંસારસંચિટ્ઠકાલસ્સ જાવ દેવસંસારસંચિટ્ઠકાલસ્સ જાવ વિસેસાહિણ વા) હે પૂજ્ય ! નારક સંસારસંસ્થાનકાલ થી લઈને દેવસંસારસંસ્થાન-કાળ સુધીના કાળમાં કયો કાળ કયા કાળથી અલ્પ છે ? ત્યાંથી લઈને કયો કાળ કયા કાળથી વિશેષાધિક છે ? ત્યાં સુધી સમજવું. (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સવ્વત્થોવે મણુસ્સસંસારસંચિટ્ઠકાલે, નેરહયસંસારસંચિટ્ઠકાલે અસંખેજ્જગુણે, દેવસંસારસંચિટ્ઠકાલે, અસંખેજ્જગુણે, તિરિક્કલ્લજોણિયસંસારસંચિટ્ઠકાલે અણંતગુણે) સૌથી અલ્પ મનુષ્યસંસારસંસ્થાનકાળ છે. તેનાથી અસંખ્યાતગણે નારક સંસારસંસ્થાનકાળ છે. નારકોથી પણ અસંખ્યાગણે દેવસંસારસંસ્થાનકાળ છે. અને તેનાથી અનંતગણે તિર્યંચસંસારસંસ્થાનકાળ છે.

ટીકાર્થ—“ હે પૂજ્ય ! ભૂતકાળમાં આદિષ્ટ જીવનો સંસારસંસ્થાનકાળ

‘સંસારસંચિટ્ટણકાલે’ સંસારસંસ્થાનકાલઃ ‘પણ્ણત્તે’ પ્રજ્ઞપ્તઃ ? હે ભદ્રન્ત ! ‘આહ-
 ટ્ઠસ્સ’ આદિષ્ટસ્ય ‘અયં નારકોઽયં તિર્યક્’ इत्यादिरूपेण विवक्षितस्य जीवस्य
 ‘તીયદ્ધાણ’ અતીતાદ્ધાયામ્=અનાદાવતીતકાલે ‘કહવિહે’ કતિવિધઃ ઉપાધિભેદાત્
 કતિપ્રકારકઃ ‘સંસારસંચિટ્ટણકાલે’ સંસારસંસ્થાનકાલઃ-સંસારસ્ય=ભવાદ્ભવા-
 ન્તરગમનરૂપસ્ય સંસ્થાનમ્=અવસ્થાનક્રિયા, તસ્ય કાલઃ=અવસરઃ સંસારસંસ્થાન-
 કાલઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ? અમુકસ્યાનિર્દિષ્ટનામકસ્ય જીવસ્યાતીતકાલે કસ્યાં કસ્યાં
 ગતાવવસ્થાનમાસીદિત્યર્થઃ । મગવાનાહ-‘ગૌતમ’ હે ગૌતમ ! ‘ચઉવ્વિહે’ ચતુર્વિધઃ

સંસ્થાનકાલકિતને પ્રકારકા કહા ગયા હૈ ? એસા જો પ્રશ્ન કિયા ગયા હૈ ।
 ઉસકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ યહાં પર જીવસે સામાન્ય જીવકા ગ્રહણ નહીં
 કિયા ગયા હૈ, કિન્તુ નારક આદિ વિશેષર્ગો સે યુક્ત જીવ ગ્રહણ કિયા
 ગયા હૈ । યહ બાન આદિષ્ટ પદ સે જ્ઞાત હોતી હૈ । યહ નારક જીવ હૈ,
 યહ તિર્યચજીવ હૈ, યહ મનુષ્યજીવ હૈ, યહ દેવજીવ હૈ । ઇસ રૂપ સે
 જો જીવ વિશેષિત હોતા હૈ વહી યહાં આદિષ્ટ-વિવક્ષિત પદ કા અર્થ
 હૈ । બીતે હુણ કાલ કા નામ અતીતાદ્ધા હૈ । એક ભવ સે દૂસરે
 ભવ મેં ગમનરૂપ જો ક્રિયા હૈ ઉસકા નામ સંસાર હૈ । ઉસ સંસાર કી
 જો અવસ્થાન ક્રિયા હૈ વહ સંસારસંસ્થાન હૈ । ઇસકા જો કાલ-અવસર હૈ
 વહ સંસારસંસ્થાન કાલ હૈ । ઉપાધિભેદસે કિતને પ્રકારકા નામ કતિવિધ
 હૈ । નિષ્કર્ષરૂપસે ઇસકા તાત્પર્ય યહી હૈ કિ અનિર્દિષ્ટ નામવાલા અમુક
 જીવ અતીતકાલ મેં કિસ ૨ ગતિ મેં અવસ્થિત થા ? ઇસકા ઉત્તર પ્રશ્નને
 યોં દિયા કિ, હે ગૌતમ ! જીવ કા સંસારસંસ્થાનકાલ ઉપાધિભેદ સે

કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ? ” આ પ્રશ્નમાં ‘જીવ’ પદ દ્વારા સામાન્ય જીવો
 ગ્રહણ કરવામાં આવેલ નથી પણ નારક આદિ વિશેષજીવોથી યુક્ત જીવો ગ્રહણ
 કરેલ છે. એ વાત ‘આદિષ્ટ’ પદથી જાણી શકાય છે. આ નારકજીવો છે,
 આ તિર્યચ જીવો છે આ મનુષ્ય જીવો છે, આ દેવજીવો છે. આ રીતે જે
 જીવો વિશેષિત થાય છે તેનું આદિષ્ટ-વિવક્ષિત પદ સૂચન કરે છે. પસાર થયેલ
 ભૂતકાળને (અતીતાદ્ધા) અતીતકાળ કહે છે-એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં ગમન
 કરવારૂપ ક્રિયાનું નામ સંસાર છે. તે સંસારની જે અવસ્થાન ક્રિયા છે તેને
 સંસારસંસ્થાન કહે છે તેનો જે કાળ (અવસર) છે તેને સંસારસંસ્થાનકાળ કહે છે.

અનિર્દિષ્ટ (નિર્દેશ કર્યા વિના) નામવાળો અમુક જીવ ભૂતકાળમાં કય
 કય ગતિમાં રહેલો હતો ? તેના જવાબમાં મહાવીર પ્રભુએ કહ્યું કે, હે ગૌતમ !
 જીવનો સંસારસંસ્થાનકાળ ઉપાધિ ભેદથી ચાર પ્રકારનો છે-(૧) નારકસંસાર-

‘સંસારસંચિદ્વગકાલે’ સંસારસંસ્થાનકાલઃ ‘પણ્ણત્તે’ પ્રજ્ઞપ્તઃ, ‘તં જહા’ તથથા—
 ‘નેરહ્યસંસારસંચિદ્વગકાલે’ નૈરયિકસંસારસંસ્થાનકાલઃ ૧, ‘તિરિક્કલ-
 જાણિયસંસારસંચિદ્વગકાલે’ તિર્યગ્યોનિકસંસારસંસ્થાનકાલઃ ૨, ‘મણુસ્સ-
 સંસારસંચિદ્વગકાલે’ મનુષ્યસંસારસંસ્થાનકાલઃ ૩, ‘દેવસંસારસંચિદ્વગ-
 કાલે’ દેવસંસારસંસ્થાનકાલઃ ૪ । ગૌતમઃ પ્રશ્નયતિ—‘નેરહ્યસંસારસંચિદ્વગ-
 કાલે ણં’ નૈરયિકસંસારસંસ્થાનકાલઃ સ્વલુ=નારકભવસંબંધિસ્થિતિકાલઃ
 ‘મંતે’ હે મદન્ત ! ‘કઙ્કિહે પણ્ણત્તે’ કતિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ । મગવાનાહ—‘ગોયમા’
 હે ગૌતમ ! ‘તિવિહે પણ્ણત્તે’ ત્રિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ । ‘તં જહા’ તથથા—‘સુન્નકાલે’ શૂન્ય-
 કાલઃ ‘અસુન્નકાલે’ અશૂન્યકાલઃ, ‘મિસ્સકાલે’ મિશ્રકાલઃ । તત્ર શૂન્યકાલઃ—યદા
 સપ્પસુ પૃથિવીપુ વર્તમાનસમયસંબંધિનો નારકાઃ સાકલ્યેન તત ઉદ્વર્તન્તે નૈકોઽપિ
 તેષાં મધ્યેઽવશિષ્ટો ભવેત્ સ કાલઃ શૂન્ય ઉચ્યતે ।

ઉક્તઞ્ચ—“નિલ્લેવિણ્ઠિં સવ્વેહિં વટ્ટમાણેહિં સુન્નો ડ” ઇતિ ।

ચાર પ્રકાર હૈ । વે ચાર પ્રકાર “ નારકસંસારસંસ્થાનકાલ તિર્યગ્યોનિક
 સંસારસંસ્થાનકાલ, મનુષ્યસંસારસંસ્થાનકાલ ઓર દેવસંસારસંસ્થાન
 કાલ ” વે હૈ । ઇનમેં નારકસંસારસંસ્થાનકાલ-નારકભવસંબંધિસ્થિતિ
 કાલ-શૂન્યકાલ અશૂન્યકાલ ઓર મિશ્રકાલ કે ભેદ સે ત્રીન પ્રકાર કા
 કહા ગયા હૈ । શૂન્યકાલ કા તાત્પર્ય ઇસ પ્રકાર સે હૈ—સાતોં પૃથિવિયોં
 મેં વર્તમાનસમયસંબંધી જિતને ઓ નારક જીવ મૌજૂદ હૈ, વે સબ વહાંસે
 નિકલ જાવે—અર્થાત્ મરજાવે કોઈ એક ઓ ઇનમેં સે વહાં જિસ સમય
 મેં વાકી વચા નહીં રહે તો વહ શૂન્યકાલ હૈ, અર્થાત્ સાતોં પૃથિવિયોં મેં
 ઇનમેં સે એક ઓ નારકી ન વચા રહે, વે સબ વહાં સે મરકર ડસ સ્થાન
 કો બિલકુલ સ્વાલી કર દેં યહ શૂન્ય કાલ હૈ । ઉક્તંચ—

સંસ્થાનકાળ, (૨) તિર્યગ્ય યોનિક સંસારસંસ્થાનકાળ, (૩) મનુષ્ય સંસારસંસ્થાન-
 કાળ અને (૪) દેવસંસારસંસ્થાનકાળ. તેમાં નારકસંસારસંસ્થાનકાળના
 (નારકભવ સંબંધી સ્થિતિ કાળના) ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) શૂન્યકાળ, (૨)
 અશૂન્યકાળ અને (૩) મિશ્રકાળ. શૂન્યકાળનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—સાતે
 પૃથ્વીઓમાં (નરકોમાં) વર્તમાન સમયે જેટલા નારકજીવો મૌજૂદ છે
 તેઓ ત્યાંથી નીકળી બચ-એટલે કે, મરીને બીજી ગતિમાં બચ-તેમાંના કોઈ
 એક પણ જીવ જે સમયે બાકી રહે નહીં તે સમયને શૂન્યકાળ કહે છે એટલે
 કે સાતે પૃથ્વીઓ (નરકો)માં એક પણ નારકજીવ બચારે બાકી ન રહે
 એટલે કે બધાં નારકો મરીને જે સમયે તે સ્થાનને ણિલકુલ ખાલી કરી નાંખે
 તે સમયને શૂન્યકાળ કહે છે. કહ્યું પણ છે કે—“નિલ્લેવિણ્ઠિં સવ્વેહિં વટ્ટમાણેહિં

છાયા—નિર્લેપિતૈઃ સર્વૈર્વર્તમાનૈઃ શૂન્યસ્તુ, ઇતિ ॥૧॥

અશૂન્યકાલઃ—સપ્તસ્વપિ પૃથિવીષુ વર્તમાનકાલે યે નારકા વિઘ્નન્તે તેભ્યો યાવદ્દેકોઽપિ કશ્ચિન્નોદ્વર્તતે, ન ચાન્યઃ કોઽપ્યાગત્ય તત્રોત્પદ્યતે તાવન્માત્રા એવ નારકાસ્તત્ર તિષ્ઠન્તિ સ કાલસ્તાન્નારકાનાશ્રિત્ય અશૂન્ય ઇતિ વ્યવહ્રિયતેર । ઉક્તશ્ચ—

“ આદ્વૃત્તસમદ્યાણં, નેરદ્યાણં ન જાવ એકો વિ ।

ઉવ્વદ્વૃદ્વ અન્નો વા, ઉવવજ્જદ્વ સો અસુન્નો ઉ ” ॥૧॥

છાયા—આદિષ્ટસામયિકાનાં નૈરયિકાણાં ન યાવદ્ એકોઽપિ ।

ઉદ્વર્તતે અન્યો વા, ઉપપદ્યતે સોઽશૂન્યસ્તુ ॥ ઇતિ ॥

મિશ્રકાલઃ—સપ્તસુ પૃથિવીષુ યદા વર્તમાનકાલિકનારકાણાં મધ્યાદ્ એકદ્વિત્ર્યાદય

“ નિલેવિર્ણિં સન્વેર્ણિં વદ્વમાર્ણેર્ણિં સુન્નો ઉ ” વર્તમાન સમયમેં જિતને ભી વહાં નારક જીવ હોં ઉનસે વહ સ્થાન નિર્લિસ હો જાવે તો યહ શૂન્યકાલ હૈ । સાતોં હી પૃથિવિયોંમેં વર્તમાન કાલમેં જિતને નારકજીવ મૌજૂદ હૈં । ઉનમેં સે એક ભી નારક જીવ વહાં સે જવતક નહોં મરતા હૈ, ઓર દૂસરા કોઈ જીવ વહાં આકર જવતક નહોં જન્મતા હૈ, કિન્તુ જિતને નારક જીવ હૈં વે સમી ઉતને હી વહાં બને રહેં યહ નારક જીવોં કી અપેક્ષા અશૂન્યકાલ હૈં । કહા ભી હૈ—

“ આદ્વૃત્તસમદ્યાણં નેરદ્યાણં ન જાવ એકો વિ ।

ઉવ્વદ્વૃદ્વ અન્નો વા ઉવવજ્જદ્વ સો અસુન્નો ઉ ॥૧॥ ”

વિવક્ષિત સમયમેં જિતને નારકજીવ હૈં । ઉનમેં સે ન મરે ઓર ન કોઈ દૂસરા જીવ વહાં ઉત્પન્ન હો એસે કાલ કા નામ અશૂન્ય કાલ હૈ । સાતોં પૃથિવિયોંમેંસે જવ એક, દો, ત્રીન આદિ કરકે નારકજીવ સબ મરજાવેં, ઓર

સુન્નો ઉ ” વર્તમાન સમયમાં જેટલાં નારક જીવો નરકોમાં છે તે બધા નારક-જીવોથી તે સ્થાન નિર્લિપ્ત (ખાલી) થઈ બીજા ત્યારે તે સમયને શૂન્યકાળ કહેવાય છે. સાતે નરકોમાં વર્તમાનકાળમાં જેટલા નારકો છે તેમાંના એક પણ જીવ બીજાં સુધી મરતો નથી અને બીજો કોઈ જીવ ત્યાં આવીને બીજાં સુધી જન્મતો નથી પણ ત્યાં જેટલા નારકો છે તેટલા જ ત્યાં કાયમ રહે છે એ સમયને નારકોની અપેક્ષાએ અશૂન્યકાળ કહે છે. કહું પણ છે—

“ આદ્વૃત્તસમદ્યાણં નેરદ્યાણં, ન જાવ એકો વિ ।

ઉવ્વદ્વૃદ્વ અન્નો વા ઉવવજ્જદ્વ, સો અસુન્નો ઉ ॥૧॥ ”

વિવક્ષિત (વર્તમાન) સમયમાં જેટલા નારકજીવો છે તેમાંના કોઈ પણ જીવ ન મરે અને બીજો કોઈ પણ જીવ ત્યાં ઉત્પન્ન ન થાય એવા કાળનું નામ અશૂન્યકાળ છે. સાતે પૃથ્વીઓ (નરકો) માંથી બીજાં એક, બે,

તેમો
વન્માત્રા
૧. ઉક્તશ્ચ-

દ્વિત્યાદય

જિને
તો યહ
નારકજીવ
હો માતા
કિન્તુ
જીવો

ન કોઈ
સાતો
, ઓર

નારક
ન્યકાળ
કે પણ
સુધી
છે એ

કોઈ

એવા

એ.

ઉદ્વૃત્તા ભવન્તિ યાવદેકસ્તત્ર શેષઃ સ્યાત્તાવન્માત્રઃ કાલો મિશ્ર
ઉક્તશ્ચ—“ ઉવ્વટ્ટે એકમ્મિ વિ, એક્કાઈવિ તા મીસો ધરહ જાવ
છાયા—ઉદ્વૃત્તે એકસ્મિન્નપિ એકાદાવપિ તાવત્ મિશ્રો ધરતિ
૬પિ ॥ ઇતિ ॥ ૩ ॥ ‘તિરિક્ખજોણિયસંસારસંચિટ્ટણકાલપુચ્છા’ િ
સંસારસંસ્થાનકાલપૃચ્છા—તિર્યગ્યોનિકજીવાનાં સંસારસંસ્થાનકાલવિ
સ્ય પ્રશ્નઃ। ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘દુવિહે પન્નત્તે’ દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ‘તં
—‘અસુન્નકાલે ય મિસ્સકાલે ય’ અશૂન્યકાલશ્ચ મિશ્રકાલશ્ચેતિ દ્વૌ
તિરશ્વાં શૂન્યકાલસ્યાભાવાત્। इदं च मिश्रनारकसंसारसंस्थानकाल
સૂત્રં વર્તમાનકાલિકનારકભવમઙ્ગીકૃત્ય વિચારયિતું ન પ્રવૃત્તમ્, િ

જવતક કેવલ વહાં એક મી વાકી વચ્ચા રહે એસા કાલ મિશ્ર
કહા મી હૈ—“ ઉવ્વટ્ટે એકમ્મિ વિ એક્કાઈવિ તા મીસો ધરહ
વિ ” મરતે ૨ જવ તક એક મી નારક જિસ કાલ મેં
રહે વહ મિશ્રકાલ હૈ “ તિરિક્ખજોણિયસંસારસંચિટ્ટણકાલ-
તિર્યગ્યોનિક જીવોં કે સંસારસંસ્થાનકાલ કે વિષય મેં ગૌત
પ્રશ્ન કિયા તવ પ્રમુને કહા કિ હે ગૌતમ ! તિર્યગ્યોનિક
સંસારસંસ્થાનકાલ અશૂન્યકાલ ઓર મિશ્રકાલ કી અપેક્ષા
કા કહા ગયા હૈ। યહાં શૂન્યકાલ નહીં હૈ, કયોંકિ ઉસ
સદ્ભાવ નહીં હૈ।

કેવલ મિશ્રનારકસંસારસંસ્થાનકાલ કા વિચાર
યહ સૂત્ર વર્તમાનકાલ સંબંધી નારક ભવ કો અંગીકાર કરો

ત્રણ એવી રીતે બધા નારક જીવો મરી જાય પણ બધાં સુધી માત્ર
પણ બાકી રહે તેવા કાળને મિશ્રકાળ કહે છે. કહ્યું પણ છે—“ ઉવ્વ
વિ એક્કાઈવિ તા મીસો ધરહ જાવ એકો વિ ” મરતાં મરતાં જે કાળ
જ નારક જીવ બાકી રહે છે તે કાળને મિશ્રકાળ કહે છે. “ તિરિક્ખ
સંસારસંચિટ્ટણકાલ પુચ્છા ” બ્યારે તિર્યગ્યોનિક જીવોના સંસારસંસ્થ
વિષયમાં ગૌતમે પ્રશ્ન પૂછ્યો ત્યારે પ્રભુએ જવાબ આપ્યો કે હે
તિર્યગ્યોનિક જીવોના સંસારસંસ્થાનકાળ અશૂન્યકાળ અને મિશ્રકાળની
જે પ્રકારનો છે. તેમનામાં શૂન્યકાળ હોતો નથી. કારણ કે
સદ્ભાવ જ હોતો નથી.

કેવળ મિશ્રનારકસંસારસંસ્થાનકાળનો વિચાર કરનાર આ સૂત્ર
આમ અંગીકારી નારકભવને અંગીકાર કરીને તેનો વિચાર કરવામાં પ્રવ

માનકાલિકનારકજીવાનાં ગત્યન્તરગમનેન પુનસ્તત્રૈવોત્પત્તિમાશ્રિત્ય પ્રવૃત્તમ્, યદિ કદાચિત્તમેવ નારકભવમઙ્ગીકૃત્ય પ્રવૃત્તં ભવેત્તદા શૂન્યકાલાપેક્ષયા મિશ્રકાલ-
સ્યાનન્તગુણત્વકથનં અનુપદવક્ષ્યમાણસૂત્રપ્રતિપાદિતં નૈવ સંગતં ભવેત્ । તદુક્તમ્—

“ એયં પુણ તે જીવે, પડુચ્ચ સુત્તં ન તવ્ભવં ચેવ ।

જહ્ હોજ્જ તવ્ભવં તો, અનંતકાલો ન સંભવહ્ ” ॥ ૧ ॥

છાયા—એતત્પુનસ્તાન્ જીવાન્ પ્રતીત્ય સૂત્રં ન તદ્ભવમેવ યદિ ભવેત્તદ્ભવં તદાઽનન્તકાલો ન સંભવતીતિ । કસ્માત્કારણાત્ મિશ્રકાલસ્ય શૂન્યકાલાપેક્ષયાઽનન્તગુણતા ન સ્યાદિતિ

વિચાર કરને મેં ‘પ્રવૃત્ત નહીં’ હુઆ હૈ, કિન્તુ વર્તમાનકાલિક નારક-
જીવોં કી ગત્યન્તર ગમન દ્વારા પુનઃ વહીં પર ઉત્પત્તિ કો લેકર વિચાર
કરને મેં પ્રવૃત્ત હુઆ હૈ । યદિ કદાચિત્ વર્તમાનકાલ સંબંધી નારક-
ભવ સમ્બંધી નારકભવકો લેકર હી યહ સૂત્ર વિચાર કરને મેં પ્રવૃત્ત
હુઆ હૈ એસા માના જાવે તો અશૂન્યકાલ કી અપેક્ષા મિશ્રકાલ મેં
અનન્તગુણત્વ કા કથન જો કિ અનુપદ વક્ષ્યમાણ સૂત્ર દ્વારા પ્રતિપાદિત
હુઆ હૈ—સંગત નહીં હો સકતા હૈ ।

તદુક્તમ્—“ એયં પુણ તે જીવે, પડુચ્ચ સુત્તં ન તવ્ભવંચેવ ।

જહ્ હોજ્જ તવ્ભવં તો, અનંતકાલો ન સંભવહ્ ” ॥ ૧ ॥

યહ સૂત્ર ઉન જીવોં કેં તદ્ભવ કો આશ્રિત કરકે નહીં કહાગયા હૈ ।
યદિ ઉનકે તદ્ભવ કો આશ્રિત કરકે યહ સૂત્ર કહા ગયા હૈ, એસા માના
જાવે તો અનંતકાલ સંભવિત નહીં હોતા હૈ । અર્થાત્—અશૂન્યકાલ કી
અપેક્ષા મિશ્રકાલ મેં અનંતગુણતા કા હોના સંભવિત નહીં હો સકતા ।

નથી, પરન્તુ વર્તમાનકાલિક નારક જીવોની બીજી ગતિના ગમન વડે ફરીથી
ત્યાં જ ઉત્પત્તિ થવાની બાબતનો વિચાર કરવામાં પ્રવૃત્ત થયું છે. જો કદાચ
એવું માનવામાં આવે કે વર્તમાનકાલિક નારકભવનો જ વિચાર કરવામાં આ
સૂત્ર પ્રવૃત્ત થયું છે તો અશૂન્યકાળ કરતાં મિશ્રકાળમાં અનંતગુણત્વનું કથન કે જે
સૂત્ર દ્વારા પ્રતિપાદિત થયું છે તે સંગત થઈ શકે નહીં. કહ્યું પણ છે—

“ એયં પુણ તે જીવે, પડુચ્ચ સુત્તં ન તવ્ભવં ચેવ ।

જહ્ હોજ્જ તવ્ભવંતો, અનંતકાલો ન સંભવહ્ ” ॥ ૧ ॥

આ સૂત્ર તે જીવોના તે ભવનો આશ્રય લઈને કહેવામાં આવ્યું નથી.
જો તેમના તે ભવનો આશ્રય લઈને આ સૂત્ર કહેવામાં આવ્યું છે એમ
માનવામાં આવે તો અનંતકાળનો સંભવ રહેતો નથી. એટલે કે અશૂન્યકાળ કરતાં
મિશ્રકાળમાં અનંતગુણપાણું સંભવી શકતું નથી.

ચેદત્રોચ્યતે, યે સ્વલુ વર્તમાનકાલે વિદ્યમાના નારકાઃ સન્તિ તેષાં સ્વાયુષ્કાલ-
સ્યાન્તે ઉદ્વર્તનં ભવતિ, આયુસ્તુ તેષામસંખ્યાતકાલમેવ ભવતિ, અત ઉત્કર્ષતો
દ્વાદશમૌહૂર્તિકાઽશૂન્યકાલાપેક્ષયા મિશ્રકાલસ્યાનન્તગુણતા સૂત્રપ્રતિપાદિતા
ન સંગચ્છેત । તદુક્તમ્—

“ કિં કારણમાઈદ્વા, નેરઙ્યા જે ઇમમ્મિ સમયમ્મિ ।

તે ઠિઙ્કાલસંતે, જમ્હા સવ્વે સ્વવિજ્જંતિ ” ॥

છાયા—કિં કારણમાદિષ્ટાઃ નૈરયિકા યેઽસ્મિન્ સમયે ।

તે સ્થિતિકાલસ્યાન્તે યસ્માત્ સર્વે ક્ષપ્યન્તે” ॥ ઇતિ ॥

અથ તેષામલ્પબહુત્વમાહ—‘ એયસ્સ ’ ઇત્યાદિ । ‘ એયસ્સ ણં મંતે જેરઙ્ગયસ્સ ’
એતસ્ય સ્વલુ ભદન્ત ! નૈરયિકસ્ય ‘ સંસારસંચિદ્વળકાલસ્સ ’ સંસારસંસ્થાનકાલસ્ય

શંકા—અશૂન્યકાલ કી અપેક્ષા મિશ્રકાલ મેં અનંતગુણતા કિસ
કારણ સે સંભવિત નહીં હો સકતી ?

ઉત્તર—જો નારક વર્તમાનકાલ સે વિદ્યમાન હૈં, ડનકા અપને
આયુષ્યકાલ કે અન્ત મેં વહાં સે ઉદ્વર્તન હોતા હૈ । આયુ તો ડનકી
અસંખ્યાતકાલ કી હી હોતી હૈ । ઇસલિયે ઉત્કૃષ્ટસે બારહ મુહૂર્તકે અશૂ-
ન્યકાલ કી અપેક્ષા સે સૂત્રપ્રતિપાદિત મિશ્રકાલ મેં અનંતગુણતા સંગત
નહીં હોતી હૈ ।

કહા મી હૈ—“ કિં કારણ માઈદ્વા, નેરઙ્યા જે ઇમમ્મિ સમયમ્મિ ।

તે ઠિઙ્કાલસંતે, જમ્હા સવ્વે સ્વવિજ્જંતિ ॥ ”

વર્તમાનકાલ મેં જિતને નારકજીવ હૈં, વે સબ અપની ૨ સ્થિતિકાલ
કે અન્ત મેં વહાં સે નિકલ આતે હૈં । ડનકા અલ્પબહુત્વ પ્રશ્ન વિષયક
વિચાર ઇસ પ્રકાર હે હૈ—“ એયસ્સ ણં મંતે ! જેરઙ્ગયસ્સ સંસારસંચિદ્વળ-

શંકા—શા કારણે અશૂન્યકાળ કરતાં મિશ્રકાળમાં અનંતગણાપણું સંભવી શકતું નથી ?

ઉત્તર—જે નારકો વર્તમાનકાળમાં વિદ્યમાન (મોઝૂદ) છે, તેમનું ઉદ્વર્તન
તેમના આયુષ્યકાળને અન્તે થાય છે. તેમનું આયુષ્ય તો અસંખ્યાતકાળનું જ
હોય છે. તે કારણે ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ બાર મુહૂર્તના અશૂન્યકાળ કરતાં
સૂત્રપ્રતિપાદિત મિશ્રકાળમાં અનંતગણાપણું સંભવી શકતું નથી. કહ્યું પણ છે—

“ કિં કારણમાઈદ્વા નેરઙ્યા, જે ઇમમ્મિ સમયમ્મિ ।

તે ઠિઙ્કાલસંતે જમ્હા, સવ્વે સ્વવિજ્જંતિ ” ॥

વર્તમાનકાળમાં જેટલા નારકજીવો છે તેઓ બધા પોતપોતાના સ્થિતિ
કાળને અંતે નરકમાંથી નીકળે છે. તેમના ઓછા વધુપણાના પ્રશ્નનો વિચાર
આ પ્રમાણે કર્યો છે—“ એયસ્સ ણં મંતે ! જેરઙ્ગયસ્સ સંસારસંચિદ્વળકાલસ્સ સુન્નકાલસ્સ

‘સુન્નકાલસ્સ’ શૂન્યકાલસ્ય ‘અસુન્નકાલસ્સ’ અશૂન્યકાલસ્ય ‘મીસકાલસ્સ ય’ મિશ્રકાલસ્ય ચ ‘કયરે કયરેહિંતો’ કતરઃ કતરેભ્યઃ ‘અપ્પે વા બહુણ વા તુલ્હે વા વિસેસાહિણ વા’ અલ્પો વા વહુકો વા તુલ્યો વા વિશેષાધિકો વા, નૈરયિકસંવન્ધિ-સંસારસંસ્થાનકાલેષુ શૂન્યાશૂન્યમિશ્રેષુ કસ્યાલ્પત્વં વહુત્વં તુલ્યત્વં વિશેષાધિકત્વં વેતિ પ્રશ્નઃ । ઉત્તરયતિ ભગવાન્ ‘ગૌતમ’ હે ગૌતમં ! ‘સવ્વત્થોવે અસુન્નકાલે’ સર્વસ્તોકોઽશૂન્યકાલઃ—તેષુ અશૂન્યકાલઃ સર્વસ્તોકઃ, નારકજીવાનામુત્પાદોદ્વર્ત-નાવિરહકાલસ્યોત્કર્ષતોપિ દ્વાદશમુહૂર્તપ્રમાણકત્વાદિતિ । ‘મિસ્સકાલે અનંતગુણે’ મિશ્રકાલોઽનન્તગુણઃ, અશૂન્યકાલાપેક્ષયા અનન્તગુણકો નારકજીવાનાં મિશ્રકાલો ભવતિ, વિવક્ષિતનારકજીવાનાં મિશ્રાણ્યો નિર્લેપનાકાલોઽશૂન્યકાલાપેક્ષયાઽનન્ત

કાલસ્સ સુન્નકાલસ્સ અસુન્નકાલસ્સ મીસકાલસ્સ કયરે કયરેહિંતો અપ્પે વા બહુણ વા તુલ્હે વા વિસેસાહિણ વા ” પ્રશ્ન—ગૌતમસ્વામી ને इस-પ્રકાર પ્રશ્ન કિયાં—કિ હે भदन्त ! नैरयिकसंबंधी संसारसंस्थानकाल जो शून्यकाल अशून्यकाल और मिश्रकाल के भेद से तीनप्रकार का आपने प्रकट किया है । सो इनमें कौन किसकी अपेक्षा अल्प है, और कौन किसकी अपेक्षा बहुत है, कौन किसकी अपेक्षा तुल्य है और कौन किसकी अपेक्षा विशेषाधिक है ? तब प्रभुने इसका उत्तर यों दिया कि हे गौतम ! नारकसंबंधी संसारसंस्थानकाल का जो अशून्यकाल भेद है वह सब से थोड़ा है । क्योंकि नारकजीवों का उत्पाद और उद्वर्तनाका विरहकाल अधिक से अधिक भी बारह मुहूर्त प्रमाण ही है । अशून्य-काल की अपेक्षा से विवक्षित नारकजीवों का मिश्रकाल नाम का निर्लेपनाकाल अनंतगुणा होता है क्योंकि नारकजीवों में और इतर

અસુન્નકાલસ્સ મીસકાલસ્સ કયરે કયરેહિંતો અપ્પે વા બહુણ વા તુલ્હે વા વિસેસાહિણ વા”

ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીરપ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો કે હે પૂજ્ય ! આપે નારકોના સંસારસંસ્થાનકાળના શૂન્યકાળ, અશૂન્યકાળ અને મિશ્રકાળ એવા બે ત્રણ ભેદ બતાવ્યા તેમાંનો કયો કાળ કયા કાળથી અલ્પ છે, કયો કાળ કયા કાળથી અધિક છે, કયો કાળ કોની બરાબર છે અને કયો કાળ કોના કરતાં વિશેષાધિક છે ? ત્યારે પ્રભુએ તેનો આ પ્રમાણે જવાબ દીધો. હે ગૌતમ ! નારકોના સંસારસંસ્થાનકાળનો અશૂન્યકાળ નામનો ભેદ સૌથી અલ્પ છે. કારણ કે, નારકજીવોના ઉત્પાદ અને ઉદ્વર્તનનો વિરહકાળ વધારેમાં વધારે બાર મુહૂર્ત પ્રમાણ છે. અશૂન્યકાળની અપેક્ષાએ વિવક્ષિત નારકજીવોનો

ગુણો ભવતિ, યતઃ નારકજીવેષુ ઇતરજીવેષુ ચ ગમનાગમનકાલ એવાસૌ મિશ્રકાલઃ, સ ચ ત્રસ વનસ્પત્યાદિસ્થિતિકાલમિશ્રિતઃ સન્નનન્તગુણો ભવતિ, ત્રસવનસ્પત્યાદિ સમ્બન્ધિગમનાગમનાનામનન્તત્વાદ્ । સ ચ નારકજીવાનાં નિર્લેપનાકાલો વનસ્પતિકાયસ્થિતેરનંતભાગે વર્તતે, તદુક્તમ્—

“ થોવો અસુન્નકાલો, સો ઉક્કોસેણ વારસમુહુત્તો ।
તંત્તો ય અણંતગુણો, મીસો નિલ્લેવણાકાલો ॥ ૧ ॥
આગમણગમણકાલો, તસાઈતરુમીસઓ અણંતગુણો ।
અહ નિલ્લેવણકાલો અણંતભાગે વણદ્વાય ॥ ૨ ॥ ”

છાયા—સ્તોકોઽશૂન્યકાલઃ સ ઉત્કૃષ્ટેન દ્વાદશમુહૂર્તઃ ।

તત્તથ્વાનન્તગુણો મિશ્રો નિર્લેપનાકાલઃ ॥ ૧ ॥

આગમનગમનકાલઃ ત્રસાદિતરુમિશ્રકોઽનન્તગુણઃ ।

અથ નિર્લેપનાકાલોઽનન્તભાગે વનાદ્વાયાઃ ॥ ૨ ॥ ”

જીવોં મેં ગમનાગમનકાલ હી યહ મિશ્રકાલ હૈ, ઓર યહ કાલ ત્રસ, વનસ્પતિ આદિ કે સ્થિતિકાલ સે મિશ્રિત હોતા હુઆ અનંતગુણા હો જાતા હૈ । ક્યોંકિ ત્રસ ઓર વનસ્પતિ આદિ સંબંધી ગમનાગમન અનંત હૈં । યહ નારકજીવોં કા નિર્લેપનાકાલ વનસ્પતિકાય કી સ્થિતિ કે અનંતવે ભાગવર્તી હૈ ।

કહા મી હૈ— “ થોવો અસુન્નકાલો, સો ઉક્કોસેણ વારસમુહુત્તો ।
તંત્તો ય અનંતગુણો, મીસો નિલ્લેવણાકાલો ॥ ૧ ॥
આગમણગમણકાલો, તસાઈતરુમીસઓ અણંતગુણો ।
અહ નિલ્લેવણકાલો, અણંતભાગે વણદ્વાય ॥ ૨ ॥ ”

અશૂન્યકાલ સ્તોક હૈ ઓર યહ ઉત્કૃષ્ટ સે વારહ મુહૂર્ત પ્રમાણ હૈ ।

મિશ્ર નામનો નિર્લેપનાકાળ અનંતગણો હોય છે. કારણ કે નારકજીવોમાં અને ઇતર જીવોમાં ગમનાગમનકાળ એજ આ મિશ્રકાળ છે. અને તે કાળ ત્રસ, વનસ્પતિ આદિના સ્થિતિકાળ સાથે મિશ્રિત થઈને અનંત ગણો થઈ જાય છે. કારણ કે ત્રસ અને વનસ્પતિ આદિ સંબંધી ગમનાગમન અનંત છે. આ નારકજીવોનો નિર્લેપનાકાળ વનસ્પતિકાયની સ્થિતિના અનંતમે લાગે છે. કહ્યું પણ છે—

“ થોવો અસુન્નકાલો, સો ઉક્કોસેણ વારસમુહુત્તો ।
તંત્તો ય અનંતગુણો, મીસો નિલ્લેવણા કાલો ॥ ૧ ॥
આગમણગમણકાલો, તસાઈતરુમીસઓ અણંતગુણો,
અહ નિલ્લેવણકાલો, અણંતભાગે વણદ્વાય ॥ ૨ ॥ ”

અશૂન્યકાળ સ્તોક (અ૬૫) છે અને તે વધારેમાં વધારે બાર મુહૂર્ત

‘સુન્નકાલે અણંતગુણે.’ શૂન્યકાલોऽનન્તગુણ इति, સર્વેષાં વિવક્ષિતનારકજીવાનાં પ્રાયશો વનસ્પતિકાયિકેષુ અનન્તાનન્તકાલમવસ્થિતેઃ। इदमेव वनस्पतिकायिकेष्व-
नन्तानन्तकालमवस्थानं जीवानां नारकभवान्तरकाल उत्कृष्टः शास्त्रे कथितः, तदुक्तम्-

“सुन्नो य अणंतगुणो, सो पुण पायं वणस्सइगयाणं ।

एयं चेव य नारय,—भवंतर देसियं जेहं ॥ ૧ ॥”

છાયા—શૂન્યશ્ચાનન્તગુણઃ સ પુનઃ પ્રાયો વનસ્પતિગતાનામ્ ।

एतदेव च नारक भवान्तरं देशितं ज्येष्ठम् ॥ ૧ ॥”

इससे अनंतगुणा मिश्रकाल नामका निर्लेपनाकाल है। यह मिश्रकाल आगमनगमनरूप है। त्रस तथा वनस्पति आदिके कालसे मिश्रित होकर यह काल अनंतगुणा हो जाता है। निर्लेपनाकाल वनस्पतिकाल के अनंत भाग में रहता है।

શૂન્યકાલ અનંતગુણા હૈ, क्योंकि विवक्षित समस्त नारकजीवों का अवस्थान प्रायःकरके अनंतानंत काल तक वनस्पतिकायिकों में रहता है। वनस्पतिकायिकजीवों में अनंतानंतकाल तक अवस्थान है। वही जीवों का नारकभवान्तरकाल उत्कृष्ट रूप से शास्त्र में कहा गया है। कहा भी है—

“सुन्नो य अनंतगुणो, सो पुण पायं वणस्सइ गयाणं ।

एयं चेव य नारय,—भवंतरं देसियं जेहं ॥ ૧ ॥”

પ્રમાણ છે. તેના કરતાં અનંતગણેા મિશ્ર નામનો નિર્લેપનાકાળ છે. આ મિશ્રકાળ આગમનગમનરૂપ છે. આ મિશ્રકાળ ત્રસ, વનસ્પતિ આદિના કાળ સાથે મિશ્રિત થઈને અનંત ગણેા થઈ જાય છે, નિર્લેપનાકાળ વનસ્પતિકાળના અનંતમે લાગે હોય છે.

શૂન્યકાળ અનંતગણેા છે—કારણ કે વિવક્ષિત સમસ્ત નારક જીવોનું અવસ્થાન (અસ્તિત્વ) સામાન્ય રીતે અનંતાનંત કાળ સુધી વનસ્પતિકાયિકોમાં રહે છે. વનસ્પતિકાયિક જીવોમાં જે અનંતાનંતકાળ સુધીનું અવસ્થાન છે એને જ જીવોનો ઉત્કૃષ્ટ નારકભવાન્તરકાળ શાસ્ત્રમાં કહ્યો છે. કહ્યું પણ છે—

“सुन्नो य अणंतगुणो, सो पुण पायं वणस्सइगयाणं ।

एयं चेव य नारय,—भवंतरं देसियं जेहं ॥ ૧ ॥

શૂન્યકાળ અનંતગણેા છે, અને સામાન્યરીતે વનસ્પતિકાયિકમાં ગયેલા જીવોના તે કાળ હોય છે. પ્રભુએ તેને જ ઉત્કૃષ્ટ નારકભવાન્તરકાળ કહેલ છે.

અથ તિર્યગ્યોનિકાનામલ્પવહુત્વમાહ—‘તિરિક્વજોણિયાણ સવ્વથોવે અસુન્નકાલે મિસ્સકાલે અણંતગુણે’ તિર્યગ્યોનિકાનાં સર્વસ્તોકોઽશૂન્યકાલો મિશ્ર-કાલોઽનન્તગુણ ઇતિ, સર્વસ્તોકોઽશૂન્યકાલસ્તિરશ્ચામ્, સ ચ કાલોઽન્તર્મુહૂર્તમાત્ર પ્રમાણકઃ, યદ્યપ્યયં કાલઃ સર્વેષાં તિરશ્ચાં સામાન્યેન કથિતસ્તથાપિ વિકલેન્દ્રિય-સંમૂર્ચ્છિમાનામેવ જ્ઞાતવ્યઃ, વિકલેન્દ્રિયસંમૂર્ચ્છિમાનામેવાન્તર્મુહૂર્તમાનસ્ય વિરહ-કાલસ્ય શાસ્ત્રે પ્રતિપાદિતત્વાત્ ।

તથોક્તમ્—“ભિન્નમુહુત્તો વિગલેદિણ્ણુ સંમુચ્છિમેણુ વિ સ એવ”
છાયા—ભિન્નમુહૂર્તો (અન્તર્મુહૂર્તો) વિકલેન્દ્રિયેણુ સંમૂર્ચ્છિમેણુપિ સ એવ ”
ઇતિ । એકેન્દ્રિય જીવાનાપુદ્ગલનોપપાતવિરહાભાવેન શૂન્યકાલાભાવ એવેતિ । તદુક્ત-
“એસો અસંખભાગો, વટ્ટહ ઉવ્વટ્ટણોવવાયમ્મિ ।
એગનિગોણ નિચ્ચં, એવં સેસેણુ વિ સ એવ ॥૧૥”

શૂન્યકાલ અનંતગુણ હૈ, ઓર યહ કાલ પ્રાયઃવનસ્પતિ મેં ગયે હુણ જીવોં કા હોતા હૈ । યહી ઉત્કૃષ્ટ નારકભવાન્તર પ્રભુને કહા હૈ ।

તિર્યગ્યોનિકજીવોં કા અલ્પવહુત્વ વિચાર હસપ્રકાર સે હૈ—
તિર્યગ્યોનિકજીવોં કા અશૂન્યકાલ સર્વસ્તોક હૈ, ઓર મિશ્રકાલ અનંતગુણ હૈ । સર્વસ્તોક યહાં અન્તર્મુહૂર્ત જિતના હી લિયા ગયા હૈ । યદ્યપિ યહ કાલ સામાન્ય સે સમસ્ત તિર્યચજીવોં કા કહા હૈ ફિર મી યહ વિકલેન્દ્રિય ઓર સંમૂર્ચ્છિમોં કા હી જાનના ચાહિયે । ક્યોંકિ શાસ્ત્ર મેં વિકલેન્દ્રિય ઓર સંમૂર્ચ્છિમોં કા હી વિરહકાલ અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણકા કહા ગયા હૈ । કહા મી હૈ—“ભિન્નમુહુત્તો વિગલેદિણ્ણુ સંમુ-ચ્છિમેણુ વિ સ એવ” અર્થાત્ વિકલેન્દ્રિય ઓર સંમૂર્ચ્છિમોંમેં ભિન્નમુહૂર્ત અર્થાત્ અન્તર્મુહૂર્ત વિરહ કાલ હૈ, એકેન્દ્રિય જીવોંમેં ઉદ્ગર્તના ઓર ઉપપાતકે વિરહ ન હોનેકે કારણ શૂન્યકાલકા મી વ્હાં અભાવ હૈ । કહા મી હૈ—

તિર્યંચ યોનિના જીવોનો તે અલ્પબહુત્વ વિચાર આ પ્રમાણે છે—
તિર્યંચ યોનિના જીવોનો અશૂન્યકાળ ઓછો છે, અને મિશ્રકાળ અનંતગણો છે. સૌથી ઓછો કાળ અહીં અંતર્મુહૂર્ત બેટલો જ છે, બે કે તે સામાન્ય-રીતે સમસ્ત તિર્યંચોનો કાળ કહ્યો છે પણ અહીં તે વિકલેન્દ્રિય અને સંમૂર્ચ્છિમ જીવોનો જ સમજવાનો છે, કારણ કે શાસ્ત્રમાં વિકલેન્દ્રિય અને સંમૂર્ચ્છિમોનો જ વિરહકાળ અન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણ કહ્યો છે કહ્યું પણ છે—
“ભિન્નમુહુત્તો વિગલેદિણ્ણુ સંમુચ્છિમેણુ વિ સ એવ” એકેન્દ્રિય જીવોમાં અર્થાત્ વિકલેન્દ્રિય તથા સંમૂર્ચ્છિમોમાં પણ ભિન્ન મુહૂર્ત બેટલો અંતર્મુહૂર્ત જ વિરહ વ્યાપ્ત છે. ઉદ્ગર્તનના અને ઉપપાતનો વિરહ ન હોવાને કારણે શૂન્યકાળનો પણ ત્યાં અભાવ છે. કહ્યું પણ છે—

છાયા—एषोऽसंख्यभागो वर्तते उद्वर्तनोपपाते ।

एकनिगोदे नित्यमेवं शेषेष्वपि स एव ॥१॥

‘सुन्नकाले अनंतगुणे’ ति’ शून्यकालोऽनंतगुण इति, एवमन्येष्वपि तिर्यक्षु विज्ञेयम् । पृथिव्यादिषु तु विरहस्याभावः, “अणुसमयं असंखेज्ज०” इति वचनात्, ‘मिस्स-काले अणंतगुणे’ -ति-मिश्रकालोऽनन्तगुण इति, मिश्रकालविचारो नारकवद् विज्ञेयः । तिरश्चां तु शून्यकालो नैव भवति, यस्मात् वार्तमानिकसाधारणवनस्पतीनां तत उद्भूतानामन्यत् स्थानं नास्ति, तेषां बहुत्वादन्यत्र समावेशाभावेन प्रायशस्त-त्रैवोत्पत्तेः संभवादिति । ‘मणुस्साण य देवाण य जहा नेरइयाणं’ मनुष्याणां च

“एसो असंखभागो, वट्टइ उव्वट्टणोववायम्मि ।

एगनिगोए निच्चं, एवं सेसेसु वि स एव ॥ १ ॥”

કાલકા અસંખ્યાતભાગ એક નિગોદમેં ઉદ્વર્તનામેં ઔર ઉપપાતમેં નિત્ય રહતા હૈ ।

“સુન્નકાલે અણંતગુણે” શૂન્યકાલ અનંતગુણા હૈ, હસી પ્રકાર અન્ય સી તિર્યંચોં મેં જાનના ચાહિયે । “અણુસમયં અસંખેજ્જ૦” ઁસા વચન હોનેસે પૃથિવી આદિમેં તો વિરહકા અભાવ હૈ । “મિસ્સકાલે અણંતગુણે” મિશ્રકાલ અનંતગુણા હૈ, અર્થાત્ મિશ્રકાલ નારકકી તરહ હૈ । શૂન્યકાલ તો તિર્યંચોંકા હૈ હી નહીં, કારણ કિ વહાં સે ઉદ્ભૂત વાર્તમાનિક સાધારણ વનસ્પતિયોંકા દૂસરા સ્થાન નહીં હૈ, પ્રાયઃ વહીં પર ઁનકી ઉત્પત્તિ સંભવિત હોતી હૈ । ક્યોંકિ હતને જીવોંકા દૂસરે કિસી સી સ્થાનમેં સમાવેશ નહીં હો સકતા । “મણુસ્સાણ ય દેવાણ ય જહા ણેર-

“एसो असंखभागो, वट्टइ उव्वट्टणोविवायम्मि ।

एग निगोए निच्चं, एवं सेसेसु वि स एव ॥१॥”

એક નિગોદમાં કાળનો અસંખ્યાતભાગ લાગ ઉદ્વર્તનામાં અને ઉપપાતમાં નિત્ય રહે છે. એજ પ્રમાણે બાકીના વિષયોમાં પણ બાણુવું. “સુન્નકાલે અણંતગુણે” શૂન્યકાળ અનંતગણો છે એજ પ્રમાણે જ અન્ય તિર્યંચોમાં પણ સમજવું “અણુસમયં અસંખેજ્જ” આવું કથન હોવાથી પૃથિવ્યાદિકોમાં તો વિરહનો અભાવ જ છે. મિસ્સકાલે અણંતગુણે” મિશ્રકાળ અનંતગણો છે, એટલે કે મિશ્રકાળ નારકો પ્રમાણે જ છે. તિર્યંચોનો શૂન્યકાળ તો હોતો જ નથી કારણ કે ત્યાંથી ઉદ્ભૂત વાર્તમાનિક સાધારણ વનસ્પતિઓનું બીજું સ્થાન નથી, કેમકે તે ઘણા હોવાને કારણે બીજે તેમનો સમાવેશ થઈ શકે તેમ ન હોવાથી તે કારણે સામાન્ય રીતે ત્યાંજ તેમની ઉત્પત્તિનો સંભવ હોવાથી “મણુસ્સાણ ય દેવાણ ય જહા ણેરइयाणं” મનુષ્યો અને દેવોના સંસાર-

દેવાનાં ચ યથા નૈરયિકાણામ્ , મનુષ્યાણાં દેવાનાં ચ સંસારસંસ્થાનકાલસ્યાલ્પ-
વહુત્વં નારકસંસારસંસ્થાનકાલસ્યાલ્પવહુત્વવદેવ જ્ઞાતવ્યમ્ । અત્રાશૂન્યકાલસ્યાપિ
દ્વાદશમુહૂર્તપ્રમાણત્વમેવ । તદુક્તમ્—

“એવં નરાઽમરાણવિ, તિરિયાણં નવરિ નત્થિ સુન્નદ્ધા ।

જં નિગ્ગયાણ તેસિં, ભાયણં અન્નં તઓ નત્થિ ” ॥૧॥

છાયા—એવં નરામરાણામપિ તિરશ્ચાં નવરં નાસ્તિ શૂન્યાદ્ધા ।

યન્નિર્ગતાનાં (યસ્માન્નિર્ગતાનાં) તેષાં (સાધારણવનસ્પતીનાં) ભાજન-
મન્યત્તતો નાસ્તીતિ ॥

સામ્પ્રતં નારકાદિચતુર્ણામલ્પવહુત્વમાહ—‘ એયસ્સ ણં ધંતે ’ એતસ્ય સ્વલુ
ભદન્ત ! ‘ નેરઙ્કયસંસારસંચિદ્વળકાલસ્સ જાવ ’ નૈરયિકસંસારસંસ્થાનકાલસ્ય

ઇયાણં ” મનુષ્ય ઔર દેવોંકો નારકોંકી તરહ જાનના ચાહિયે । અર્થાત્
મનુષ્યોં ઔર દેવોંકે સંસારસંસ્થાનકાલકા અલ્પવહુત્વ નારકસંસાર
સંસ્થાનકાલકે અલ્પવહુત્વકી તરહ હી જાનના ચાહિયે, કારણ કિ યહાં
અશૂન્યકાલ ભી બારહ મુહૂર્તપ્રમાણ હી જિતના હૈ । કહા ભી હૈ—

“એવં નરાઽમરાણવિ, તિરિયાણં નવરિ નત્થિ સુન્નદ્ધા ।

જ નિગ્ગયાણં તેસિં, ભાયણં અન્નં તઓ નત્થિ ॥ ૧ ॥ ”

હસી તરહ મનુષ્ય, દેવ ઔર તિર્યંચોંકે વિષયમેં ભી જાનના ચાહિયે
પરન્તુ વિશેષતા યહ હૈ કિ તિર્યંચોંકા શૂન્યકાલ નહીં હોતા હૈ, કારણ
કિ વહાંસે નિકલે હુએ સાધારણ વનસ્પતિરૂપ તિર્યંચોંકા સ્થાન ઉસકે
સિવાય ઔર દૂસરા નહીં હૈ ।

અવ નારક આદિ ચારોંકા અલ્પવહુત્વ કહા જાતા હૈ—“ એયસ્સ ણં
ધંતે ! ” હે ભદન્ત ! નારકોંકા, મનુષ્યોંકા, તિર્યંચોંકા તથા

સંસ્થાનકાળનું અલ્પત્વ અને બહુત્વ નારકસંસારસંસ્થાનકાળના અલ્પત્વ
અને બહુત્વ પ્રમાણે જ સમજવું. કારણ કે ત્યાં શૂન્યકાળ પણ બાર મુહૂર્ત
પ્રમાણનો જ છે. કહ્યું પણ છે—

“ એવં નરાઽમરાણ વિ, તિરિયાણં નવરિ નત્થિ સુન્નદ્ધા ।

જં નિગ્ગયાણં તેસિં, ભાયણં અન્નં તઓ નત્થિ ॥૧॥ ”

એજ પ્રમાણે મનુ-યો, દેવો અને તિર્યંચોના વિષયમાં પણ સમજવું.
પણ વિશેષતા એ છે કે, તિર્યંચોને શૂન્યકાળ હોતો નથી. કારણ કે ત્યાંથી
ઉદ્વૃત્ત સાધારણ વનસ્પતિરૂપ તિર્યંચોનું સ્થાન તેના સિવાય બીજું કોઈ પણ
નથી, હવે નારક આદિ ચારેનું અલ્પબહુત્વ કહેવામાં આવે છે. “ એયસ્સ ણં
ધંતે ! હે પૂણ્ય ! નારકોના, મનુષ્યોના, તિર્યંચોના અને દેવોના સંસારસંસ્થાનકાળમાં

યાવત્, યાવચ્છબ્દેન-‘તિરિક્તજોણિયસંસારસંચિટ્ટુણકાલસ્સ ય મણુસ્સસંસાર સંચિટ્ટુણકાલસ્સ ય’ ઇતિ સંગ્રહઃ, ‘દેવસંસારસંચિટ્ટુણકાલસ્સ, દેવસંસાર-સંસ્થાનકાલસ્ય-નૈરયિકાદિચતુર્ણામિત્યર્થઃ । ‘જાવ વિસેસાહિં વા’ યાવદ્વિશેષા-ધિકો વા, અત્ર યાવચ્છબ્દેન-“અપ્પે વા વહુણ વા તુલ્લે વા” ઇતિ સંગ્રહઃ, હે ભદ્રન્ત ! નારકાણાં મનુષ્યાણાં તિર્યગ્યોનિકાનાં તથા દેવાનાં ચ યઃ સંસારસંસ્થા-નકાલઃ તેષુ કસ્યાપેક્ષયા કસ્યાલ્પત્વં વા વહુકત્વં વા તુલ્યત્વં વા વિશેષાધિકત્વં વેતિ પ્રશ્નઃ । ઉત્તરયતિ ભગવાન્-‘ગૌતમ’ હે ગૌતમ ! ‘સંવ્વત્થોવે મણુસ્સસંસારસંચિ-ટ્ટુણકાલે’ સર્વસ્તોકો મનુષ્યસંસારસંસ્થાનકાલઃ સર્વાપેક્ષયા મનુષ્યાણાં સંસારસં-સ્થાનકાલોડલ્પ ઇતિ । ‘નેરદ્વયસંસારસંચિ ણકાલે અસંખેજ્જગુણે’ નૈરયિક સંસારસંસ્થાનકાલોડસંખ્યેયગુણઃ; મનુષ્યસંસારસંસ્થાનકાલાપેક્ષયા નૈરયિકસંસાર-સંસ્થાનકાલોડસંખ્યેયગુણાધિકો ભવતીતિ । ‘દેવસંસારસંચિટ્ટુણકાલે અસંખેજ્જગુણે’ દેવસંસારસંસ્થાનકાલોડસંખ્યેયગુણઃ, નારકાપેક્ષયા દેવસંસારસંસ્થાનકાલોડ સંખ્યેય ગુણાધિકો ભવતીતિ । ‘તિરિક્તજોણિયસંસારસંચિટ્ટુણકાલે અણંતગુણે’ તિર્યગ્યો-

દેવોંકા જો સંસારસંસ્થાનકાલ હૈ, ઉસમેં કિસકા કિસકી અપેક્ષાસે અલ્પત્વ હૈ, કિસકા કિસકી અપેક્ષાસે વહુત્વ હૈ, ઓર કિસકા કિસકી અપેક્ષાસે વિશેષાધિકત્વ હૈ ? તવ પ્રભુને હિસે યોં સમજાયા કિ હે ગૌતમ ! સવસે થોડા મનુષ્યસંસારસંસ્થાનકાલ હૈ । અર્થાત્ મનુષ્યોંકા જો સંસાર સંસ્થાનકાલ હૈ વહ સવકી અપેક્ષા અલ્પ હૈ । મનુષ્યોં કે સંસારસંસ્થાન-કાલકી અપેક્ષા “નેરદ્વયસંસારસંચિટ્ટુણકાલે અસંખેજ્જગુણે” નૈરયિક જીવોંકા જો સંસારસંસ્થાનકાલ હૈ વહ અસંખ્યાતગુણા અધિક હૈ । નારકજીવોંકા જો સંસારસંસ્થાનકાલ હૈ ઉસકી અપેક્ષા “દેવસંસાર-સંચિટ્ટુણકાલે અસંખેજ્જગુણે” દેવોંકા જો સંસારસંસ્થાનકાલ હૈ વહ અસં-ખ્યાતગુણ અધિક હૈ । દેવોંકે સંસ્થાનકાલકી અપેક્ષા ‘તિરિક્તજોણિય-

કોનો સંસારસંસ્થાનકાળ કોના કરતાં અલ્પ છે, કોના કોના કરતાં અધિક છે, કોનો કોની બરાબર છે અને કોનો કોના કરતાં વિશેષાધિક છે ? ત્યારે તેના જવાબમાં પ્રભુએ આ પ્રમાણે સમજાવ્યું-હે ગૌતમ ! મનુષ્ય સંસારસંસ્થાન-કાળ સૌથી ઓછો છે. મનુષ્યોના સંસારસંસ્થાનકાળ કરતાં “નેરદ્વયસંસારસંચિટ્ટુણકાલે અસંખેજ્જગુણે” નારકોનો સંસારસંસ્થાનકાળ અસંખ્યાત ગણો છે નારકોના સંસાર સંસ્થાનકાળ કરતાં “દેવસંસારસંચિટ્ટુણકાલે અસંખેજ્જગુણે” દેવોનો સંસાર-સંસ્થાનકાળ અસંખ્યાત ગણો વધારે છે. દેવોના સંસારસંસ્થાનકાળ કરતાં

નિકસંસારસંસ્થાનકાલોઽનન્તગુણઃ, દેવાપેક્ષયા તિર્યગ્યોનિકસંસારસંસ્થાનકાલોઽનન્તગુણાધિકો ભવતીતિ ॥સૂ૦ ૧૧॥

અથ અન્તક્રિયા (મોક્ષવિચારઃ) પ્રરૂપ્યતે—

ઉક્તો જીવસ્ય સંસારસંસ્થાનકાલઃ, સામ્પ્રતં તસ્યાન્તક્રિયામાહ—‘જીવે-
ળં મંતે’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—જીવે ણં મંતે અંતકિરિયં કરેજ્જા ? ગોયમા ! અત્થે-
ગઈએ કરેજ્જા, અત્થેગઈએ નો કરેજ્જા, અંતકિરિયા પયં નેયવ્વમ્ ॥૧૨॥

છાયા—જીવો ભદન્ત અન્તક્રિયાં કુર્યાત્ ?, ગૌતમ ! અસ્ત્યેકકઃ કુર્યાત્,
અસ્ત્યેકકો ન કુર્યાત્ અન્તક્રિયાપદં જ્ઞાતવ્યમિતિ ॥સૂ૦ ૧૨॥

સંસારસંચિદ્વળકાલે અણંતગુણે ” તિર્યગ્યોનિવાલે જીવોંકા સંસાર-
સંસ્થાનકાલ અનન્તગુણા અધિક હૈ ॥ સૂ૦ ૧૧ ॥

અંતક્રિયા (મોક્ષ) વિચાર

યહ જીવકા સંસારસંસ્થાનકાલ કહા, અવ ઉસકી અન્તક્રિયા કહતે
હૈં । ‘જીવે ણં મંતે ! અંતકિરિયં કરેજ્જા’ ઇત્યાદિ ।

(જીવે ણં મંતે અંતકિરિયં કરેજ્જા ?) હે ભદન્ત ! જીવ અંતક્રિયા કરતા
હૈ કયા ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (અત્થેગઈએ કરેજ્જા) હાં, કોઈ જીવ
કરતા હૈ ઓર (અત્થેગઈએ નો કરેજ્જા) કોઈ જીવ નહીં કરતા હૈ ।
(અંતકિરિયા પયં નેયવ્વં) ઇસ પ્રશ્ન કા વિસ્તાર પૂર્વક ઉત્તર જાનને કે
લિયે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર કા “અંતક્રિયા” નામકા વીસવાં પદ દેખના ચાહિયે ।

ટીકાર્થ—“અન્તક્રિયા” કા તાત્પર્ય હૈ સમસ્તકર્મોં કો અન્ત-

“તિરિક્કલ્લજ્જોણિયસંસારસંચિદ્વળકાલે અણંતગુણે ” તિર્યગ્ય યોનિવાળા જીવોનો
સંસારસંસ્થાનકાળ અનન્તગુણો વધારે છે. ॥ સૂ૦ ૧૧ ॥

અન્તક્રિયા (મોક્ષ) વિચાર

જીવનો સંસારસંસ્થાનકાળ કહ્યો, હવે તેની અંતક્રિયા કહે છે—

“જીવેળં મંતે ! અંતકિરિયં કરેજ્જા” ઇત્યાદિ ।

(જીવેળં મંતે ! અંતકિરિયં કરેજ્જા ?) હે પૂણ્ય ! શું જીવ અંતક્રિયા
કરે છે ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (અત્થેગઈએ કરેજ્જા અત્થેગઈએ નો કરેજ્જા)
હા કોઈ જીવ કરે છે અને કોઈ જીવ કરતા નથી. (અંતકિરિયાપયં નેયવ્વં)
આ પ્રશ્નનો વિસ્તારથી અર્થ સમજવા માટે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રનું “અંતક્રિયા”
નામનું વીસમું પદ જોવું.

ટીકાર્થ—“અન્તક્રિયા” એટલે સમસ્ત કર્મોનો અંત (નાશ) કરનારી

ટીકા—‘જીવેણં મંતે !’ જીવઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘અન્તકિરિયં કરેજ્જા ?’ અન્તક્રિયામ્ અન્તસ્ય=કર્માન્તસ્ય ક્રિયા અન્તક્રિયા,તામ્ અશેષકર્મક્ષયલક્ષણાં કુર્યાત્, જીવઃ કદાચિદપિ કર્મણોઽન્તં કરિષ્યતિ કિમ્ ? । ઉત્તરયતિ મગવાન્—‘ ગોયમા ’ હે ગૌતમ ! ‘અત્યેગઇ કરેજ્જા ’ અસ્ત્યેકકઃ કુર્યાત્ ‘અત્યેગઇ નો કરેજ્જા ’ અસ્ત્યેકકઃ નો કુર્યાત્, હે ગૌતમ ! ભવ્યો હિ અન્તક્રિયામશેષકર્મક્ષયલક્ષણાં કરિષ્યતિ કરોતિ અકાર્ષીત્, તથા યથાભવ્યઃ સ કદાપિ અશેષકર્મક્ષયલક્ષણામન્તક્રિયાં ન કરિષ્યતિ ન કરોતિ નાકાર્ષીન્વ । ‘ અન્તકિરિયાપયં નેયવ્વં ’ અન્તક્રિયાપદંજ્ઞાતવ્યમ્, પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રસ્ય યદ્ વિંશતિતમમન્તક્રિયાપદં તદ્વાનુસંધેયમ્ । તત્ત્વૈવમ્—‘જીવે ણં મંતે ! અન્તકિરિયં કરેજ્જા ? ગોયમા ! અત્યેગઇ કરેજ્જા અત્યેગઇ નો કરેજ્જા, એવં ણેરઇ જાવ વેમાણિ ” ભવ્યોઽન્તક્રિયાં

—નાશ—કરનેવાલી ક્રિયા । યહાં યહ વાત ઇસલિયે કહી ગઈ હૈં કિ યદિ કોઈ એસી આશંકા કરે કિ કયા જીવ કા અવસ્થાન સંસાર મેં હી હૈ ? યા ઇસસે ડસકી કમી મુક્તિ મી હોગી ? તવ ઇસ શંકા કા સમાધાન યહાં કિયા ગયા હૈં ઓર કહા ગયા હૈં કિ જીવ કી કમી અન્તક્રિયા-મુક્તિ-મી હોગી । કઈ જીવ એસે હૈં, અર્થાત્ જો ભવ્યજીવ હૈં વે તો નિયમ સે સમસ્ત કર્મક્ષયરૂપ અન્તક્રિયા કો કરેંગે, ડન્હોને પહેલે ઇસ અન્તક્રિયા કો કિયા હૈં, ઓર વર્તમાન મેં વે વિદેહ ક્ષેત્ર સે અન્તક્રિયા કરતે હૈં । તથા કઈ જીવ અર્થાત્ જો અભવ્ય જીવ હૈં, વે કમી મી ઇસ સમસ્ત કર્મક્ષયરૂપ અન્તક્રિયા કો ન કરેંગે, ન પહેલે ડન્હોને ઇસે કિયા હૈં, ઓર ન વર્તમાનમેં વે ઇસે કર રહે હૈં । “અન્તકિરિયાપયં નેયવ્વં” કા તાત્પર્ય યહ હૈં કિ પ્રજ્ઞપના સૂત્ર કો જો વીસવાં અન્તક્રિયા પદ હૈં । ડસકા યહાં અનુસંધાન કરલેના ચાહિયે । વહ પદ ઇસ પ્રકાર સે હૈ—

ક્રિયા. અહીં આ વાત કહેવાનું કારણ એ છે કે—કોઈ એવી શંકા કરે કે જીવનું અવસ્થાન (રહેઠાણ) સંસારમાં જ છે કે સંસારમાંથી ક્યારેય તેની મુક્તિ પણ થશે ? તો તે શંકાનું નિવારણ કરવા માટે આ સૂત્ર લખ્યું છે. આ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે જીવની ક્યારેક અન્તક્રિયા (મુક્તિ) પણ થશે. કેટલાંક જીવો એવાં છે એટલે કે જે ભવ્યજીવો છે તેઓ તો સમસ્ત કર્મના ક્ષયરૂપ અન્તક્રિયા કરશે, તેમણે તે પહેલાં અન્તક્રિયા કરી છે અને વર્તમાનકાળમાં પણ તેઓ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં અન્તક્રિયા કરે છે. તથા કેટલાંક જીવો અર્થાત્ જે અભવ્ય છે તેમણે કદી પણ આ સમસ્ત કર્મક્ષયરૂપ અન્તક્રિયા કરી નથી, વર્તમાન કાળમાં કરતા નથી અને ભવિષ્યમાં કરશે પણ નહીં. “અન્તકિરિયાપયં નેયવ્વં” નું તાત્પર્ય એ છે કે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રનું વીસમું “અન્તક્રિયા” નામનું જે પદ છે તેનું અનુસંધાન અહીં કરી લેવું જોઈએ. તે આ પદ આ પ્રમાણે છે.

કુર્યાત્ નાભવ્યઃ, અંગારમર્દકાચાર્યસ્ય સાધુલિંગે સત્યપિ અભવ્યત્વસ્મરણાત્ ।
પુનરપિ—“ ગેરદ્વેષ ણં મંતે નેરદ્વેષુ વદ્વમાણે અંતકિરિયં કરેજ્જા ?, ગોયમા
નો દ્વેષ્ટે સમદ્વેષે ’ ઇત્યાદિ ।

નવરમ્—‘મણુસેસુ અંતં કરેજ્જા’ મનુષ્યેષુ અન્તં કુર્યાત્, મનુષ્યેષુ વર્તમાનો નારકો
મનુષ્યીભૂત ઇત્યર્થઃ, અન્તક્રિયાં કર્તું શક્તુયાદિતિ । મનુષ્યશરીરાવચ્છિન્નો નારકઃ
સમારાધિતજ્ઞાનદર્શનચારિત્રઃ અશેષકર્મક્ષયં કૃત્વા સિદ્ધયતીતિ ભાવઃ ॥સૂ. ૧૨॥

॥ ઇત્યન્તક્રિયાપ્રકરણમ્ ॥

“ જીવે ણં મંતે ! ” ઇત્યાદિ, હે ભદ્રન્ત ! જીવ અન્તક્રિયા કરતા હૈ કયા ?
હે ગૌતમ ! કોઈ એક જીવ કરતા હૈ ઓર કોઈ જીવ નહીં કરતા હૈ । ઇસી
પ્રકાર નૈરયિક યાવત્ વૈમાનિક તક જાનના ચાહિયે । અર્થાત્ ભવ્યજીવ
અન્તક્રિયા કરતા હૈ, ઓર જો અભવ્ય જીવહૈ, વહ અન્તક્રિયા નહીં કરતા
હૈ । અંગારમર્દક આચાર્યને સાધુલિંગ હોને પર ખી અભવ્ય હોનેકે કારણ
અન્તક્રિયા નહીં કી । હે ભદ્રન્ત ! જો જીવ નારકપર્યાયમે વર્તમાન હૈ, વહ
ઉસ પર્યાયમે અન્તક્રિયા કરતા હૈ કયા ? ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ
ઇત્યાદિ । વિશેષતા યહ હૈ કિ મનુષ્યપર્યાય મે વર્તમાન નારક અર્થાત્
નારક પર્યાય કો છોડકર મનુષ્યવના હુઆ નારક અન્તક્રિયા કર સકતા
હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ મનુષ્ય શરીરાવચ્છિન્ન-મનુષ્ય પર્યાય મે
અવતરિત હુઆ-ભૂતપૂર્વ નારકજીવ જ્ઞાન, દર્શન ઓર ચારિત્રકી આરાધના
કરકે અશેષ કર્મોકા નાશકર સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ ॥ સૂ. ૧૨ ॥

“ જીવે ણં મંતે ! ” ઇત્યાદિ. હે પૂજ્ય ! શું જીવ અંતક્રિયા કરે છે ? હે
ગૌતમ ! કોઈ જીવ કરે છે અને કોઈ જીવ કરતા નથી. આ પ્રમાણે જ
નૈરયિકોથી વૈમાનિકો સુધી સમજવું. એટલે કે ભવ્યજીવો અંતક્રિયા કરે છે.
અને અભવ્યજીવો અંતક્રિયા કરતા નથી. અંગારમર્દકઆચાર્ય, સાધુ લિંગ
થવા છતાં પણ અભવ્ય હોવાથી ભવ્યત્વના અભાવને કારણે અંતક્રિયા
કરી શક્યા નહીં. હે પૂજ્ય ! જે જીવો નારક પર્યાયમાં રહેલા છે. તે જીવો તે પર્યાયમાં
અંતક્રિયા કરે છે ખરા ? હે ગૌતમ ! આ અર્થ ખરાબર નથી, કારણ કે એમ
ખતનું નથી. વિશેષતા એ છે કે નારક પર્યાયને છોડીને મનુષ્ય પર્યાયમાં આવેલો
નારકજીવ મનુષ્ય બનીને અંતક્રિયા કરી શકે છે, તાત્પર્ય એ છે કે મનુષ્ય પર્યાયમાં
ઉત્પન્ન થયેલો ભૂતપૂર્વ નારકજીવજ્ઞાન દર્શન, અને ચારિત્રની આરાધના કરીને અશેષ
(સમસ્ત) કર્મોની નાશ કરીને સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ॥ સૂ. ૧૨ ॥

उपपातप्रकरणमारभ्यते—

समाराधितरत्नत्रयोपि कश्चित् कर्मावशेषेऽन्तक्रियाया अभावे देवनिकायेषु समुत्पद्यते, अतो देवविशेषाभिधानायाह—‘अह भन्ते असंजय भवियदव्व-देवाणं’ इत्यादि ।

सूत्रम्—अह भन्ते असंजय भवियदव्वदेवाणं१, अविराहिय-संजमाणं२, विराहियसंजमाणं३, अविराहियसंजमासंजमाणं४, विराहियसंजमासंजमाणं५, असण्णीणं६, तावसाणं७ कंदप्पियाणं८, चरगपरिव्वायगाणं९, किट्ठिसियाणं१०, तेरिच्छियाणं११, आजी-वियाणं१२, आभिओगियाणं१३, सलिंगिदंसणवावन्नगाणं१४, एएसि णं देवलोगेसु उववज्जमाणं कस्स कहिं उववाए पन्नत्ते?। गोयमा ! असंजय भवियदव्वदेवाणं जहण्णेणं भवणवासीसु उक्कोसेणं उवरिमगेविज्जएसु१ । अविराहियसंजमाणं जहण्णेणं सोहम्मे कप्पे उक्कोसेणं सव्वट्ठसिद्धे विमाणे२ । विराहियसंज-माणं जहण्णेणं भवणवासीसु, उक्कोसेणं सोहम्मे कप्पे३, अवि-राहियसंजमासंजमाणं जहण्णेणं सोहम्मे कप्पे, उक्कोसेणं अच्चुए कप्पे४, विराहियसंजमासंजमाणं जहण्णेणं भवणवासीसु उक्कोसेणं जोइसिएसु५, असण्णीणं जहण्णेणं भवणवासीसु, उक्को-सेणं वाणमंतरेषु६, अवसेसा सव्वे जहण्णेणं भवणवासीसु, उक्कोसेणं वोच्छाभि—तावसाणं जोइसिएसु ७, कंदप्पियाणं सोहम्मे कप्पे८, चरगपरिव्वायगाणं वंभलोए कप्पे ९, किट्ठि-सियाणं लंतगे कप्पे१०, तेरिच्छियाणं सहस्सारे कप्पे११, आजी-वियाणं अच्चुए कप्पे१२, आभिओगियाणं अच्चुए कप्पे १३, सलिंगिदंसणवावन्नगाणं उवरिमगेविज्जएसु१४ ॥सू० १३॥

छाया—अथ भदन्त । असंयतभव्यद्रव्यदेवानाम्१, अविराधितसंयमानाम्२, विराधितसंयमानाम्३, अविराधितसंयमासंयमानाम्४, विराधितसंयमासंयमानाम्५,

અસંજિનામ્ ૬, તાપસાનામ્ ૭, કાન્દર્પિકાનામ્ ૮, ચરકપરિત્રાજકાનામ્ ૯, કિલ્વિષિકા-
નામ્ ૧૦, તૈરશ્ચિકાનામ્ (તૈરાશિકાના વા) ૧૧, આજીવિકાનામ્ ૧૨, આભિયોગિકા-
નામ્ ૧૩, સલિંગિદર્શનવ્યાપન્નકાનામ્ ૧૪। એતેષાં દેવલોકેષુ ઉપપદ્યમાનાનાં કસ્ય કુત્રો-

ઉપપાતપ્રકરણ

રત્નત્રયકી આરાધના કરને પર મી કોઈ આત્મા કર્મકે અવશેષ
રહને પર અન્તક્રિયાકે અભાવમેં દેવનિકાર્યોમેં ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ, અતઃ
દેવ વિશેષકા કથન કરનેકે લિયે સૂત્રકાર કહતે હૈ—‘અહ મંતે અસંજય’
હત્યાદિ ।

‘અહ મંતે ! અસંજયમવિયદવ્વદેવાળં’ હત્યાદિ ।

(અહ મંતે!) હે મદંત ! (અસંજયમવિયદવ્વદેવાળં) સંયમરહિત
મવ્યદ્રવ્ય દેવોંકા (અવિરાહિયસંજમાળં) અસ્વંડિત સંયમવાલોંકા(વિરા-
હિયસંયમાળં) વિરાધિત સંયમવાલે જીવોંકા, (અવિરાહિયસંજમાસંજ-
માળં) અવિરાધિત સંયમાસંયમ વાલોંકા-આરાધક શ્રાવકોંકા (વિરાહિય-
સંજમાસંજમાળં) વિરાધિત સંયમાસંયમવાલોંકા વિરાધક શ્રાવકોંકા
(અણ્ણીણં) અસસંજી જીવોંકા (તાવસાળં) તાપસોંકા (કંદપ્પિયાળં) કાન્દ-
ર્પિકોંકા (ચરકપરિવ્વાયગાળં) ચરકપરિત્રાજકોંકા (કિલ્વિસિયાળં)
કિલ્વિષિકોંકા (તેરિચ્છિયાળં) તિર્યશ્ચયોનિકોંકા (આજીવિયાળં) આજી-
વિકોંકા (આભિયોગિયાળં) આભિયોગિકોંકા (સલિંગિદંસણવાવન્નગાળં)

ઉપપાતપ્રકરણ

રત્નત્રયની આરાધના કરવા છતાં પણ કર્મ બાકી રહેવાને કારણે કોઈ
આત્મા અન્તક્રિયાના અભાવે દેવનિકાર્યોમાં (દેવયોનિમાં) ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી
દેવવિશેષતું કથન કરવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે.—“અહ મંતે ! અસંજય” હત્યાદિ

“અહ મંતે ! અસંજયમવિયદવ્વદેવાળં ” હત્યાદિ ।

(અહ મંતે !) હે ભદ્રન્ત ! (અસંજયમવિયદવ્વદેવાળં) સંયમરહિત ભવ્ય
દ્રવ્ય દેવોનો (અવિરાહિયસંજમાળં) આરાધિત સંયમવાળાઓનો (વિરાહિય
સંયમાળં) વિરાધિત સંયમવાળા ઓવોનો, (અવિરાહિયસંજમાસંજમાળં) અવિરહિત
સંયમાસંયમવાળાનો (શ્રાવકોનો), (વિરાહિયસંજમાસંજમાળં) વિરાધિત
સંયમાસંયમવાળાનો (શ્રાવકોનો), (અસંજી) અસંજી ઓવોનો, (તાવસાળં)
તાપસોનો, (કંદપ્પિયાળં) કાન્દર્પિકોનો, (ચરકપરિવ્વાયગાળં) ચરકપરિત્રાજકોનો,
(કિલ્વિસિયાળં) કિલ્વિષકોનો, (તેરિચ્છિયાળં) તિર્યચ્ચયોનિના ઓવોનો,
(આજીવિયાળં) આજીવિકોનો. (આભિયોગિયાળં) આભિયોગિકોનો, (સલિંગ-
દંસણવાવન્નગાળં) શ્રદ્ધાબ્રુટ સ્વવેષધારકોનો, (એસિ ણં દેવલોકેસુ ઉવવજ્જમાણાળં)

पपातः प्रज्ञप्तः । गौतम ! असंयतभव्यद्रव्यदेवानां जघन्येन भवनवासिषु, उत्कर्षेणोपरिमग्रेवेयकेषु१, अविराधितसंयमानां जघन्येन सौधर्मेकल्पे, उत्कर्षेण सर्वार्थसिद्धे विमाने२ । विराधितसंयमानां जघन्येन भवनवासिषु, उत्कर्षेण सौधर्मे कल्पे३ । अविराधितसंयमासंयमानां जघन्येन सौधर्मे कल्पे, उत्कर्षेणाच्युते कल्पे४ । विराधितसंयमासंयमानां जघन्येन भवनवासिषु उत्कर्षेण ज्योतिषिकेषु५ । असञ्ज्ञानां

अद्वाभ्रष्ट वेषधारियोंका (एएसि णं)इन सबका(देवलोगेसु उववज्जमाणाणं) यदि ये देवलोकोंमें उत्पन्न होवे तो (कस्स कहिं उववाए पणत्ते) किसका कहां उत्पाद कहा है । (गोयमा) हे गौतम ! (असंजयभवियदव्व देवाणं) संयमरहित भव्यद्रव्य देवोंका (जहण्णेणं) जघन्यरूपसे (भवनवासीसु) भवनवासियोंमें (उक्कोसेणं) और उत्कृष्टसे (उवरिमगेविज्जएसु) उपरिम ग्रेवेयकोंमें (अविराहियसंजमाणं) अखंडित संयमवालों का (जहण्णेणं सोहम्मे कप्पे)जघन्यसे सौधर्मकल्पमें (उक्कोसेणं)और उत्कृष्टसे (सव्वट्टसिद्धे विमाणे) सर्वार्थसिद्ध विमानमें (विराहियसंजमाणं जहण्णेणं भवनवासीसु, उक्कोसेणं सोहम्मे कप्पे) विराधित संयमवालोंका जघन्यसे भवनवासियोंमें और उत्कृष्टसे सौधर्मकल्पमें (अविराहियसंजमासंजमाणं) अविराधित संयमासंयमवालोंका(जहण्णेणं सोहम्मे कप्पे उक्कोसेणं अच्युए कप्पे)जघन्यसे सौधर्मकल्पमें और उत्कृष्टसे अच्युतकल्पमें(विराहिय संजमासंजमाणं जहण्णेणं भवनवासीसु उक्कोसेणं जोहसिएसु) विरा-

એ બધાનો-જો તેઓ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય તો (કસ્સ કહિં ઉવવાએ પણત્તે) કોનો ક્યાં ઉપપાત (જન્મ) કહ્યો છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (અસંજય-વિયદવ્વદેવાણં) સંયમરહિત ભવ્યદ્રવ્યદેવોનો (જહણ્ણેણં) ઓછામાં ઓછો (ભવણવાસીસુ) ભવનવાસીઓમાં (ઉક્કોસેણ) અને વધારેમાં વધારે (ઉવરિમગેવિજ્જણસુ) ઉપરિમ ગ્રેવેયકોમાં ઉપપાત (જન્મ) થાય છે. (અવિરાહિય સંજમાણં) અખંડિત સંયમવાળાનો, (જહણ્ણેણં સોહમ્મે કપ્પે) ઓછામાં ઓછો સૌધર્મ કલ્પમાં (ઉક્કોસેણ) અને વધારેમાં વધારે (સવ્વટ્ટસિદ્ધે વિમાણે) સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં, (વિરાહિયસંજમાણં જહણ્ણેણં ભવણવાસીસુ, ઉક્કોસેણં સોહમ્મે કપ્પે) વિરાધિત સંયમવાળાનો ઓછામાં ઓછો ભવનવાસીઓમાં અને વધારેમાં વધારે સૌધર્મકલ્પમાં (અવિરાહિયસંજમાસંજમાણં) અવિરાધિત સંયમાસંયમવાળાનો (આરાધક શ્રાવકોનો) (જહણ્ણેણં સોહમ્મે કપ્પે ઉક્કોસેણં અચ્ચુએ કપ્પે) ઓછામાં ઓછો સૌધર્મ કલ્પમાં અને વધારેમાં વધારે અચ્યુત કલ્પમાં (બારમા દેવલોકમાં) (વિરાહિયસંજમાસંજમાણં) વિરાધિત સંયમાસંયમ-

જઘન્યેન ભવનવાસિષુ ઉત્કર્ષેણ વાનવ્યંતરેષુદ । અવશેષાઃ સર્વે જઘન્યેન ભવનવાસિષુ, ઉત્કર્ષેણ વક્ષ્યામિ-તાપસાનાં જ્યોતિષિકેષુ૭, કાન્દર્પિકાણાં સૌધર્મે કલ્પે૮, ચરકપરિવ્રાજકાનાં બ્રહ્મલોકે કલ્પે૯, કિલ્વિષિકાણાં લાન્તકે કલ્પે૧૦, તૈરશ્ચિકાણાં સહસ્રારે કલ્પે૧૧, આજીવિકાનામચ્યુતે કલ્પે૧૨, આભિયોગિકાનામચ્યુતે કલ્પે૧૩, સલિન્દ્રિદર્શનવ્યાપન્નકાનામુપરિમગ્રૈવેયકેષુ૧૪ ॥સૂ૦૧૩॥

ધિત સંયમાસંયમવાલોંકા જઘન્ય સે ભવનવાસિયોં મેં ઔર ઉત્કૃષ્ટસે જ્યોતિષ્ક દેવોં મેં (અસણ્ણીણં) અસંજી જીવોંકા (જહ્ણેણં) જઘન્યસે (ભવણવાસીસુ) ભવનવાસિયોં મેં (ઉક્કોસેણં) ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે (વાણમંતરેસુ) વાનવ્યંતરોં મેં (અવસેસા સવ્વે જહ્ણેણં ભવણવાસીસુ ઉક્કોસેણં વોચ્છામિ) તથા ઇનકે સિવાય ઔર આઠકા જઘન્યસે ભવનવાસિયોં મેં ઉત્પાદ કહા ગયા હૈ । ઉત્કૃષ્ટસે ઇનકા ઉત્પાદ કહતા હું-(તાવસાણં) તાપસોં કા (જોહ્મિસિસુ) જ્યોતિષ્કોં મેં (કંદપ્પિયાણં સોહમ્મે કપ્પે) કાંદર્પિકોં કા સૌધર્મકલ્પ મેં (ચરગપરિવ્વાયગાણં બંમલોએ કપ્પે) ચરક પરિવ્રાજકોંકા બ્રહ્મલોક કલ્પમેં (કિલ્વિસિયાણં) કિલ્વિષિકોંકા (લંતગે કપ્પે) લાન્તક કલ્પમેં-છટ્ટે દેવલોકમેં- (તેરિચ્છિયાણં) તિયંશ્ચોંકા (સહસ્રારે કપ્પે) સહસ્રાર કલ્પમેં (આજીવિયાણં અચ્ચુએ કપ્પે) આજીવિકોં કા અચ્ચુત કલ્પ મેં (આભિઓગિયાણં અચ્ચુએ કપ્પે) આભિયોગિકોં કા અચ્ચુત કલ્પમેં (સલિન્દ્રિદંસણવાવન્નગાણં) ઔર દર્શનબ્રહ્મ વેષધારિયોં કા (ઉવરિમગેવિજ્જસુ) ઉપરિમ ગ્રૈવેયકોં મેં ઉત્પાદ હોતા હૈ ।

વાળાનો (જહ્ણેણ ભવણવાસીસુ ઉક્કોસેણં જોહ્મિસિસુ) ઓછામાં ઓછો ભવનવાસીઓમાં અને વધારેમાં વધારે જ્યોતિષી દેવોમાં (અસણ્ણીણં) અસંજી જીવોનો (જહ્ણેણં ભવણવાસીસુ ઉક્કોસેણં વાણમંતરેસુ) ઓછામાં ઓછો ભવનવાસીઓમાં અને વધારેમાં વધારે વાણવ્યંતરોમાં ઉપપાત થાય છે. (અવસેસા સવ્વે જહ્ણેણં ભવણવાસીસુ ઉક્કોસેણં વોચ્છામિ) તે સિવાયના બાકીના સર્વનો ઓછામાં ઓછો ભવનવાસીઓમાં ઉપપાત થાય છે. ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ તેમનો ઉપપાત કહું છું-(તાવસાણં જોહ્મિસિસુ) તાપસોનો જ્યોતિષ્ક દેવોમાં, (કંદપ્પિયાણ સોહમ્મે કપ્પે) કાંદર્પિકોનો સૌધર્મ કલ્પમાં, (ચરગપરિવ્વાયગાણં બંમલોએ કપ્પે) ચરક પરિવ્રાજકોનો બ્રહ્મલોક કલ્પમાં, (કિલ્વિસિયાણં) કિલ્વિષિકોનો, (લંતગે કપ્પે) લાંતક કલ્પમાં, (તેરિચ્છિયાણં) તિયંશ્ચોનો, (સહસ્રારે કપ્પે) સહસ્રાર કલ્પમાં (આજીવિયાણ અચ્ચુએ કપ્પે) આજીવિકોનો અચ્ચુત કલ્પમાં, (આભિઓગિયાણં અચ્ચુએ કપ્પે) આભિયોગિક દેવોનો અચ્ચુત કલ્પમાં, (સલિન્દ્રિદંસણવાવન્નગાણં) અને દર્શનબ્રહ્મ સ્વવેષધારકોનો, (ઉવરિમગેવિજ્જસુ) ઉપરિમ ગ્રૈવેયકોમાં ઉપપાત થાય છે.

ટીકા—‘અહ મંતે’ અથ મદન્ત ! અત્ર અથ-શબ્દઃ પ્રશ્નાર્થો વિદ્યતે, ‘અસંજય-ભવિયદન્વદેવાણ’ અસંયતભવિકદ્રવ્યદેવાનામ્, ન સંયતા इत्यસંયતાઃ, અસંય-તાશ્ચરણપરિણામરહિતા ભવિકાઃ દેવત્વપ્રાપ્તિયોગ્યા અત એવ દ્રવ્યદેવાઃ, અસંયતાશ્ચ તે ભવ્યદ્રવ્યદેવાશ્ચેત્યસંયતભવ્યદ્રવ્યદેવાઃ ।

અથ કશ્ચિદેવમાચક્ષતે-અસંયતભવ્યદ્રવ્યદેવા इति-અસંયતસમ્યગ્દૃષ્ટ્યો-જીવાઃ । તદુક્તમ્—

“અણુવચ-મહવ્વણિ ય, બાલતવોઽકામનિજ્જરાણ ય ।

દેવાઽયં નિવંધઈ, સમ્મદિટ્ઠી ય જો જીવો ॥ ૧ ॥”

છાયા—અણુવ્રતમહાવ્રતૈશ્ચ બાલતવોઽકામનિર્જરયા ચ ।

૦ દેવાયુર્નિવંધનાતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિશ્ચ યો જીવઃ ॥૧॥

ટીકાર્થ—इस सूत्र में “अह” यह शब्द प्रश्नार्थक है । जो संयत नहीं हैं वे असंयत हैं । असंयत का तात्पर्य होता है कि चारित्र्यपरिणाम से रहित होना । जो चारित्र्यपरिणामसे रहित हैं, और देवत्वप्राप्तिके योग्य हैं-अभी देवपद प्राप्त नहीं किया है-करनेवाले हैं-ऐसे जीव भव्य-द्रव्यदेव कहेगये हैं । असंयत जो भव्यद्रव्यदेव हैं, वे जीव असंयतभव्य-द्रव्यदेव हैं । इस प्रकार यहाँ कर्मधारय समास हुआ है । कोई २ ऐसा कहते हैं कि जो असंयत सम्यग्दृष्टि जीव हैं, वे असंयतभव्यद्रव्य देव हैं । अर्थात् यहाँ असंयतभव्यद्रव्यदेव शब्द से चतुर्थगुणस्थानवर्ती जीव लिया गया है, ऐसा कोई कहते हैं, क्योंकि ऐसा कहा है—

“અણુવચ-મહવ્વણિ ય, બાલતવોઽકામનિજ્જરાણ ય ।

દેવાઽયં નિવંધઈ, સમ્મદિટ્ઠી ય જો જીવો ॥ ૧ ॥”

ટીકાર્થ—આ સૂત્રમાં “અહ” શબ્દ પ્રશ્નર્થક છે. જેઓ સંયત હોતા નથી તેમને અસંયત કહે છે. અસંયત એટલે ચારિત્રના પરિણામથી (ભાવથી) રહિત જે જીવો ચારિત્રના પરિણામથી (ભાવથી) રહિત છે, પરંતુ દેવત્વ પ્રાપ્તિને યોગ્ય છે—હજી દેવપદ પ્રાપ્ત કર્યું નથી—પણ પ્રાપ્ત કરવાના છે—એવાં જીવોને “ભવ્યદ્રવ્યદેવ” કહ્યા છે. અસંયત જે ભવ્યદ્રવ્યદેવો છે તે જીવોને અસંયતભવ્ય-દ્રવ્યદેવ કહે છે. આ રીતે અહીં કર્મધારય સમાસ થયો છે. કોઈ કોઈ એમ પણ કહે છે કે જે અસંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવો છે તેઓ અસંયતભવ્યદ્રવ્યદેવ છે. એટલે કે અસંયત ભવ્યદ્રવ્યદેવ વડે એવા ગુણસ્થાનવર્તી જીવો લેવામાં આવ્યા છે. કહ્યું પણ છે કે—

“અણુવચ મહવ્વણિ ય, બાલતવોઽકામનિજ્જરાણ ય ।

દેવાઽયં નિવંધઈ, સમ્મદિટ્ઠી ય જો જીવો ॥ ૧ ॥”

તન્નયુક્તમ્, યતોઽસંયતભવ્યદ્રવ્યદેવાનાં દ્રવ્યચારિત્રારાધનેન ઉત્કૃષ્ટત્ ઉપરિમગ્રૈવે-
યકદેવપર્યન્તમેવોપપાતઃ કથિતઃ। સમ્યગ્દૃષ્ટીનાં તુ દેશવિરતાનામપિ તત્રોપરિ-
ગ્રૈવેયકદેવનિકાયે નોપપાતો ભવતીતિ, દેશવિરતશ્રાવકાણામચ્યુતાદુપરિગમનસ્યા-
પ્રતિપાદનાત્, ઇમે ચાસંયતભવ્યદ્રવ્યદેવા નાપિ નિહવાઃ યતો નિહવાનામિદૈવ-
પ્રકરણે ભેદેન કથનાત્, તસ્માદ્ મિથ્યાદૃષ્ટ્ય એવ અભવ્યા ભવ્યા વા, અસંયત-
ભવિકદ્રવ્યદેવાઃ, શ્રમણગુણધારકાઃ, સમસ્તસામાચાર્યનુષ્ઠાનયુક્તાઃ, તથા દ્રવ્યલિંગ-
ધારકા ગૃહ્યન્તે। તે કેવલાલિલક્રિયાપ્રભાવાદેવોપરિમગ્રૈવેયકેષૂત્પદ્યન્તે ઇતિ।

“ જો જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોતા હૈ, વહ અણુવ્રત, મહાવ્રત બાલતપ
ઔર અકામનિર્જરા દ્વારા દેવાયુ કા બંધ કરતા હૈ। ” સો એસા કથન
યુક્ત નહીં હૈ, ક્યોંકિ જો અસંયતભવ્યદ્રવ્યદેવ હૈં ઉનકા દ્રવ્યચારિત્ર
કો આરાધન સે ઉત્કૃષ્ટરૂપ મેં ઉપાપત ઉપરિમગ્રૈવેયકપર્યન્ત હી કહા
ગયા હૈ। ઔર જો દેશવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હૈં। ઉનકા ઉપપાત તો ઉપરિમ-
ગ્રૈવેયક દેવનિકાય મેં નહીં હોતા હૈ, ક્યોંકિ દેશવિરત શ્રાવકોં કા
અચ્યુતસ્વર્ગ સે ઉપર ગમન નહીં કહા ગયા હૈ। તથા યે અસંયતભવ્ય-
દ્રવ્યદેવ નિહવ ભી નહીં હૈં, કારણ કિ નિહવોં કા ઇસી સૂત્ર મેં ભિન્ન
રૂપ સે કથન કિયા ગયા હૈ। ઇસલિયે અસંયતભવ્યદ્રવ્યદેવ મિથ્યા-
દૃષ્ટિ જીવ હી જાનના ચાહિયે-ચાહે વે ભવ્ય હોં ચાહે અભવ્ય હોં। યે
અસંયતભવ્ય દ્રવ્યદેવ શ્રમણગુણોં કો ધારણ કરતે હૈં, સમસ્ત સામા-
ચારી ઔર અનુષ્ઠાન સે યુક્ત રહા કરતે હૈં પરન્તુ દ્રવ્યલિંગી હોતે હૈં-
ભાવલિંગી નહીં। ઇસલિયે યહાં અસંયતભવ્યદ્રવ્યદેવ સે દ્રવ્યલિંગ કો

જે જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે તે અણુવ્રત, મહાવ્રત, બાલતપ અને અકામ
નિર્જરા વડે દેવતાના આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે પણ તે કથન બરાબર નથી,
કારણ કે જે અસંયત ભવ્યદ્રવ્યદેવ છે તેમનો ઉપપાત દ્રવ્યચારિત્રની આરા-
ધનાથી વધારેમાં વધારે ઉપરિમ ગ્રૈવેયક સુધી જ કહ્યો છે. જેઓ દેશવિરતિ
સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે તેમનો ઉપપાત તો ઉપરિમ ગ્રૈવેયક દેવનિકાયમાં થતો જ નથી.
કારણ કે દેશવિરતિ શ્રાવકોનું અચ્યુત દેવલોકથી ઉપરના ભાગમાં ગમન કહ્યું
નથી. તથા તે અસંયત ભવ્યદ્રવ્યદેવ નિહવ પણ નથી, કારણ કે નિહવોનું આ
સૂત્રમાં ભિન્નરૂપે કથન થયું છે. તે કારણે અસંયત ભવ્યદ્રવ્યદેવોને મિથ્યાદૃષ્ટિ
જીવો જ સમજવા પડી ભલે તે ભવ્ય હોય કે અભવ્ય હોય. તે અસંયત
ભવ્યદ્રવ્યદેવ શ્રમણના ગુણોને ધારણ કરે છે, સમસ્ત સામાચારી અને
અનુષ્ઠાનથી યુક્ત રહ્યા કરે છે, પણ તેઓ દ્રવ્યલિંગી હોય છે-ભાવલિંગી હોતા
નથી. તેથી અહીં “ અસંયતભવ્યદ્રવ્યદેવ ” પદ દ્વારા દ્રવ્યલિંગને ધારણ

અસંયતાનાં સમસ્તાનુષ્ઠાનકર્તૃત્વેऽપિ ચારિત્રપરિણામરાહિત્યાત્ । નનુ અભવ્યાઃ
 ભવ્યા વા તે મિથ્યાદૃષ્ટ્યઃ શ્રમણગુણાનાં ધારયિતાર इति કથમિવ વક્તું શક્યેત,
 તેષાંશ્રમણગુણધારણાસંભવાદિતિચેદુચ્યતે યદ્યપિ તેષાં મહામિથ્યાદર્શનમોહસ્ય પ્રાદુ-
 ભાવોઽસ્તિ, તથાપિ તે ચક્રવર્ત્યાઘનેકમહાભૂપાદિભિઃ સત્કારસંમાનાદિના
 સત્કૃતાન્ સાધૂન્ દૃષ્ટ્વા સ્વસ્યાપિ માનસત્કારાદિપ્રાપ્ત્યર્થં તેષાં હૃદયે પ્રવ્રજ્યા-
 ક્રિયાકલાપાનામનુષ્ઠાને શ્રદ્ધા જાયતેઽતસ્તે યથોક્તક્રિયામાત્રાનુષ્ઠાયિનો ભવન્તી
 તિ? । ‘ અવિરાહિયસંજમાણં’-અવિરાધિતસંયમોનામ્, ન વિરાધિતઃ કારણાદોષ

ધારણ કરને વાલે શ્રમણગુણવિશિષ્ટ સાધુ હી ગ્રહણ કિયે ગયે હૈં. એસા
 જાનના ચાહિયે । વે કેવલ સમસ્તક્રિયા કે પ્રભાવ સે હી ઉપરિમગ્રૈવેયકો
 મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં । યે સમસ્ત અનુષ્ઠાનોં કો કરતે તો હૈં, ફિર મી ચારિત્ર
 પરિણામસે રહિત હોકર હી કરતે હૈં, ઇસલિયે ઇન્હેં અસંયત કહા ગયા હૈ ।

શંકા—ભવ્ય અથવા અભવ્ય મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ શ્રમણગુણોં કો
 ધારણ કરને વાલે કૈસે કહે જા સકતે હૈં ? ક્યોંકિ ઇનમેં શ્રમણગુણ-
 ધારણતા અસંભવ હૈ ।

ઉત્તર—યદ્યપિ उनके महामिथ्यादर्शनरूप मोह का उदय है, तो
 भी साधुओं की चक्रवर्ती आदि अनेक महाराजाओं द्वारा कृत सत्कार
 सम्मान आदि क्रिया को जब वे देखते हैं, तो उस समय उनके मन में
 अपने लिये भी इसी तरहसे मान सत्कार आदिकी प्राप्ति हो, इस निमित्त
 प्रव्रज्या एवं क्रियाकलापों के अनुष्ठान में उनकी श्रद्धा उत्पन्न होती है ।
 इसलिये वे यथोक्त क्रियामात्र के अनुष्ठान करने वाले हो जाते हैं ।
 “अविराहियसंजमाणं ” कारणसे दोषसंभव होने पर भी जिनके द्वारा

કરનાર શ્રમણગુણસંપન્ન સાધુ જ ગ્રહણ કરવાના છે એમ સમજવું. તેઓ માત્ર
 ક્રિયાના પાલનના પ્રભાવથી જ ઉપરિમગ્રૈવેયકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ સાધુના
 બધા અનુષ્ઠાનો કરે તો છે, પરંતુ ચારિત્રના પરિણામથી (લાભથી) રહિત
 થઈને જ કરે છે, તેથી તેમને અસંયત કહ્યા છે.

શંકા—ભવ્ય અથવા અભવ્ય મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોને શ્રમણ ગુણના ધારણ
 કરનારા કેવી રીતે કહી શકાય ? કારણ કે તેમનામાં શ્રમણગુણધારકતા અસંલપિત છે.

ઉત્તર—જો કે તેમનામાં મિથ્યાદર્શનરૂપ દર્શન મોહનો ઉદય હોય છે,
 છતાં પણ ચક્રવર્તિ વગેરે અનેક મહારાજાઓ વડે સાધુઓનો સત્કાર થતો
 જોઈને તેમના મનમાં પણ એવાં માન સત્કાર વગેરે પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા જાગે છે.
 અને એ કારણે પ્રવ્રજ્યા અને ક્રિયાઓના અનુષ્ઠાનો પ્રત્યે તેમને રુચિ ઉત્પન્ન થાય
 છે તેથી તેઓ શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયામાત્રનું મોક્ષ બુદ્ધિએ નહીં પણ સંસાર બુદ્ધિએ
 અનુષ્ઠાન કરનારા બની જાય છે. “અવિરાહિયસંજમાણં” કારણે વશાત્ દોષ

સંભવેપિ સંયમો યૈસ્તે અવિરાધિતસંયમાસ્તેષામ્, દીક્ષાકાલાદારમ્ય ચૈશ્ચારિત્રં ન
 સ્વઙ્ઘિતમ્, સંજ્વલનકષાયસામર્થ્યાત્, અથવા પ્રમત્તગુણસ્થાનવલાત્ સ્વલ્પમાત્રાદિ-
 દોષા યદ્યપિ સંભવન્તિ તથાપિ ચારિત્રપરિણામો યૈર્ન નિવારિતસ્તેષામ્ ૨। ‘વિરાહિય-
 સંજમાણં’ વિરાધિતસંયમાનામિતિ વિરાધિતઃ દીક્ષાકાલાદારમ્ય માયાદિદોષેણ
 સ્વઙ્ઘિતઃ સંયમશ્ચારિત્રં ચૈસ્તેવિરાધિતસંયમાસ્તેષામ્ ૩। ‘અવિરાહિયસંજમાસંજમાણં’
 અવિરાધિતસંયમાસંયમાનામ્, શ્રાવકવ્રતસ્વીકારકાલાદારમ્ય ન સ્વઙ્ઘિતો દેશ-
 વિરતિપરિણામો યૈસ્તે અવિરાધિતસંયમાસંયમાસ્તેષામ્ ૪। ‘વિરાહિયસંજમાસંજ-
 માણં’ વિરાધિતસંયમાસંયમાનામ્-શ્રાવકવ્રતસ્વીકારકાલાદારમ્ય મધ્યે વિરાધિતઃ

અપના સંયમ વિરાધના યુક્ત નહીં ક્રિયા ગયા હૈ વે અવિરાધિતસંયમ
 વાલે હૈ, અર્થાત્ દીક્ષાકાલ સે લેકર જિન્હોને અપને સંયમ કો સ્વઙ્ઘિત
 નહીં ક્રિયા હૈ વે અવિરાધિત સંયમ વાલે હૈ ૨। સંજ્વલનકષાયકે સામર્થ્ય
 સે અથવા પ્રમત્તગુણ સ્થાન કે બલ સે થોડે માયાદિ દોષ યદ્યપિ ઉનકે
 સંભવિત હો સકતે હૈ, તો ઓ વે મુનિ ચારિત્ર પરિણામ કી નિવૃત્તિ નહીં
 કરતે હૈ ૨। “વિરાહિયસંજમાણં” દીક્ષાકાલ સે લેકર અર્થાત્ જબ
 સે દીક્ષા ધારણ કી હૈ-તબ સે લેકર માયાદિ દોષ દ્વારા જિનકા સંયમ-
 ચારિત્ર સ્વઙ્ઘિત હોતા રહતા હૈ, વે વિરાધિતસંયમવાલે જીવ હૈ ૩।
 “અવિરાહિયસંજમાસંજમાણં” જબ સે સંયમાસંયમ - દેશવિરતિરૂપ
 ચારિત્ર-સ્વીકાર ક્રિયા હૈ અર્થાત્ શ્રાવકવ્રત લિયા હૈ-તબ સે લેકર
 વહ વ્રત જિનકા અસ્વઙ્ઘિત હૈ, વે અવિરાધિતસંયમાસંયમવાલે જીવ
 હૈ ૪। “વિરાહિયસંજમાસંજમાણં” શ્રાવકવ્રત સ્વીકાર કરને કે સમય

થવાનો સંલવ હોવા છતાં પણ જોઓ આલોચના વગેરે કરીને પોતાના સંયમને
 વિરાધના યુક્ત કરતા નથી તે જીવોને અવિરાધિત સંયમવાળા કહેવામાં આવે
 છે. એટલે કે દીક્ષાકાળથી લઈને જેમણે પોતાના સંયમના લાવનો ત્યાગ કર્યો
 નથી. તેમને અવિરાધિત સંયમવાળા કહેવામાં આવે છે સંજ્વલન કષાયના
 યોગથી અથવા પ્રમત્તગુણસ્થાનને કારણે તેમનામાં થોડા માયાદિ દોષો સંલવી
 શકે છે ખરા, પણ તે મુનિઓ આલોચના વગેરે કરીને ચારિત્ર પરિણામથી
 અલિત થતા નથી. “વિરાહિયસંજમાણં” દીક્ષા લીધી ત્યારથી જ માયાદિ દોષ
 દ્વારા જેમનો સંયમ (ચારિત્ર) ખંડિત થતો રહે છે તે જીવોને વિરાધિત
 સંયમવાળા કહે છે “અવિરાહિયસંજમાસંજમાણં” જ્યારથી સંયમાસંયમ
 (દેશવિરતિરૂપ ચારિત્ર) અંગીકાર કર્યો છે-એટલે કે જ્યારથી શ્રાવકવ્રત લીધું

खण्डितः संयमासंयमः=देशविरतिपरिणामो यैस्तेविराधितसंयमासंयमास्तेषां तादृशश्रावकाणामित्यर्थः। ५। ‘असंज्ञीणं’ असंज्ञिनाम्-संज्ञा नाम मनस्तद्रहितानाम्, मनोर्लब्धशून्यानां तिरश्चामकामनिर्जरावतां जीवानामित्यर्थः। ६। तथा ‘तावसाणं’ तापसानाम् वृक्षपतितशुष्कपत्रादिभोजनमाचरतां बालतपस्विनाम्। ७। तथा ‘कंद-प्पियाणं’ कान्दर्पिकाणाम्, कन्दर्पः=परिहासः, स विद्यते येषां ते कान्दर्पिकाः त एव कान्दर्पिकाः, अथवा, कन्दर्पः=परिहासस्तेन चरन्ति लोके सोपहासव्यवहारं कुर्वन्ति, परानुपहासयन्ति ये ते कान्दर्पिकाः व्यवहारमात्रेणैव चारित्रवन्तः कान्दर्पकौकुच्यादिकारकाः। तत्स्वरूपं यथा—

સે લગાકર વીચ મેં જિન્હોને અપના દેશવિરતિ પરિણામ ખણ્ડિત કર-
દિયા હૈ વે વિરાધિતસંયમાસંયમ વાલે જીવ હૈ ૫। “અસંજ્ઞીણં” સંજ્ઞા
નામ મનકા હૈ, ઇસ સંજ્ઞારૂપ મનોલબ્ધિ સે જો શૂન્ય-રહિત-હૈ, વે
અસંજ્ઞી જીવ હૈ ૬, અર્થાત્ અકામનિર્જરાવાલે જીવ તથા ‘તાવસાણં’ વૃક્ષો
સે પતિત સૂચે પત્તો આદિ કો ખાને વાલે બાલતપસ્વી જીવ ૭, તથા “કંદ-
પ્પિયાણં” કાન્દર્પિક જીવ-કંદર્પ નામ પરિહાસ હૈસી મજાક કા હૈ યહ
જિનમેં હૈ વે કાન્દર્પિક હૈ, અથવા જો કંદર્પ-પરિહાસ-દ્વારા લોકમેં ઉપ-
હાસપૂર્વક વ્યવહાર કરતે હૈ-દૂસરોં કો હૈસાતે હૈ-વે કાન્દર્પિક કહલાતે
હૈ। યે કાન્દર્પિક કંદર્પ ઓર કૌકુચ્યાદિ કરને વાલે હોતે હૈ વીમત્સ
શબ્દોં કા પ્રયોગ કરકે દૂસરોં કો હૈસાતે હૈ, વે કૌકુચ્ય કહલાતે હૈ।
ઇસ કારણ કેવલ વ્યવહાર સે હી યે ચારિત્રવાલે કહેં જાતે હૈ। કહા મી હૈ—

છે ત્યારથી જેમનું તે વ્રત અખંડિત છે તેવા જીવોને અવિરાધિત સંયમાસંયમ-
વાળા કહેવામાં આવે છે. “વિરાહિયસંજમાસંજમાણં” શ્રાવકવ્રત લઈને જેમણે
વચ્ચેથી જ દેશવિરતિ પરિણામ ખંડિત કરી નાખ્યું છે. તેમને વિરાધિત સંયમા-
સંયમવાળા જીવો કહેવામાં આવે છે “અસંજ્ઞીણં” સંજ્ઞા એટલે મન. આ
સંજ્ઞારૂપ મનોલબ્ધિથી રહિત જીવોને અસંજ્ઞી કહેવામાં આવે છે. એટલે કે
અકામનિર્જરાવાળા જીવો તથા “તાવસાણં” વૃક્ષો પરથી પડેલાં પાન આદિ
ખાનાર તથા પંચાગ્નિ તપ કરનારા બાલતપસ્વી જીવો, તથા “કંદપ્પિયાણં”
કાન્દર્પિક જીવો-કંદર્પ એટલે પરિહાસ હંસી મજાક વગેરેનું જેમનામાં અસ્તિત્વ
હોય છે, તેમને કાન્દર્પિક કહેવામાં આવે છે. અથવા જેઓ કંદર્પ (કુચેખટા)
વડે લોકમાં ઉપહાસયુક્ત વ્યવહાર કરે છે, તેમને કાન્દર્પિક કહેવામાં આવે છે.
તે કાન્દર્પિકો કંદર્પ અને કૌકુચ્ય એટલે બીલત્સ શબ્દો બોલીને બીજાઓને
હસાવવાની ક્રિયા કરનારા હોય છે. તેથી તેઓ માત્ર વ્યવહારમાં જ ચારિત્રવાળા
કહેવાય છે. તે સાચા ત્યાગી હોતા નથી. કહ્યું પણ છે—

‘कहकहकहस्सहसणं, कंदप्पो अणिहुया वउल्लावा ।

कंदप्पकहाकहणं, कंदप्पुवएससंसा य ॥ १ ॥

भुम-नयण-वयण-दसणच्छदेहिं करपायकन्नमाईहिं ।

तं तं करेइ जह जह, हसइ परो अत्तणा अहसं ॥ २ ॥

वाया कुकुइओ पुण, तं जंपइ जेण हस्सइ अन्नो ।

नाणाविहजीवरुए, कुव्वइ मुहतूरए चेव ॥ ३ ॥ इत्यादि ।

छाया—कहकहकहस्स (इति) हसनं कन्दर्पोऽनिभृता वागुल्लापाः ।

कन्दर्पकथाकथनं कन्दर्पोपदेशाशंसा च ॥ १ ॥

भू-नयन-वदन-दशनच्छदैः करपादकर्णादिभिः ।

तत्तत्करोति यथा यथा हसति पर आत्मना अहसन् ॥ २ ॥

वाचा कौकुच्यितः, पुनस्तत् जल्पति येन हसत्यन्यः ।

नानाविधजीवरुतान् करोति मुखतूर्याणि चैव ॥ ३ ॥ इत्यादि ।

“ कहकहकहस्सहसणं, कंदप्पो अणिहुयावउल्लावा ।

कंदप्पकहाकहणं, कंदप्पुवएससंसा य ॥ १ ॥

भुम-नयण-वयण-दसणच्छदेहिं करपायकन्नमाईहिं ।

तं तं करइ जह जह, हसइ परो अत्तणा अहसं ॥ २ ॥

वाया कुकुइओ पुण, तं जं वइ जेण हस्सइ अन्नो ।

नाणाविहजीवरुए, कुव्वइ मुह तूरए चेव ॥ ३ ॥ इति ”

कह कहा लगाकर हँसना यह कन्दर्प है, अनिभृत वचनउल्लाप-प्रगटरूपमें बकवाद करना यह भी कंदर्प है, कंदर्पकी कथा कहना, कंदर्पका उपदेश करना, कंदर्पकी आशंसा-प्रशंसा करना यह सब कंदर्प है । ये कान्दर्पिक जन भ्रुकुटी, नयन, वदन, मुख, हाथों, पैरों, कानों, होठ आदिसे ऐसी२

“कह-कह-कहस्सहसणं, कंदप्पो अणिहुया वउल्लावा ।

कंदप्पकहाकहणं, कंदप्पुवएससंसा य ॥ १ ॥

भुम-नयन-वयण-दसणच्छदेहिं करपायकन्नमाईहिं ।

तं तं करेइ जह जह, हसइ परो अत्तणा अहसं ॥ २ ॥

वाया कुकुइओ पुण, तं जं वइ जेण हस्सइ अन्नो ।

नाणाविहजीवरुए कुव्वइ मुहतूरए चेव ॥ ३ ॥ ”इति

अउअउट डसवुं अनिभृत वचन उल्लाप ओटले डे प्रगट रूपमां अउवाद करवो.

कंदर्पनी कथा डडेवी, कंदर्पनी उपदेश देवो, कंदर्पनी प्रशंसा करवी, ओ अधां

कंदर्प डडेवाय छे. ते कान्दर्पिकजनो भ्रुकुटि, नयन, वदन, डोठ, हाथ, पग,

कान वगेरेथी ओवी ओवी ओंटाओ करे छे, तथा समर आदिथी ओवी ओंटाओ

તથા 'તેરિચ્છિયાણં' તૈરશ્વિકાનાં-તિર્યગ્યોનિકજીવાનાં દેશવિરતિમતાં રાજા-શ્વાદિજીવાનામ્ ૧૧૧ તથા 'આજીવિયાણં' આજીવિકાનાં પાશ્વણ્ડિવિશેષણામ્, અથવા નગ્નત્વધારિણાં ગોશાલકશિષ્યાણામ્, યદ્વા-રૂપ્યાતિલાભમાનપ્રાપ્તયે તપશ્ચર-ણાદિકર્તૃણામિતિ ૧૧૨ તથા 'આભિઓગિયાણં' આભિયોગિકાનામ્, અભિયોગો= વિદ્યામંત્રાદિભિઃ પરેષાં વશીકરણમારણમોહનોચ્છાદનાદિકરણમ્, સ અભિયોગો વિદ્યતે યેષાં તે આભિયોગિકાસ્તેષામ્, અભિયોગો દ્વિપ્રકારકઃ । તદુક્તમ્—

“દુર્વિહો સ્વલુ અભિઓગો, દબ્ધેભાવે ય હોઽ નાયવ્વો ।

દબ્ધંમિ હોતિ જોગા, વિજ્ઞા મંતા ય ભાવમ્મિ ॥ ૧ ॥

“ જાણસ્સ કેવલીણં, ધમ્મારિયસ્સ સવ્વસાહૂણં ।

માઈ અવન્નવાઈ કિલ્લિસિયં ભાવણં કુણ્હ ॥ ૧ ॥ ”

જો જ્ઞાન કા, કેવલિયોં કા, ધર્માચાર્ય કા, ઔર સાધુઓં કા અવ-ર્ણવાદ કરતા હૈ, ઉનકે વિષય મેં માયાચારી કા ભાવ રખતા હૈ વહ કિલ્લિષિક કૈલ્લિષિકી ભાવના કો કરતા રહતા હૈ ૧૦ । “તેરિચ્છિયાણં” દેશવિરતિ કા પાલન કરને વાલે તિર્યંચ ગજ અશ્વ આદિ જીવ ૧૧ । “આજીવિયાણં” પાશ્વણ્ડિવિશેષ રૂપ આજીવિક, અથવા નગ્નત્વ કો ધારણ કરને વાલે ગોશાલક કે શિષ્ય અથવા રૂપ્યાતિ, લાભ, માન પ્રાપ્તિ કે નિસિત્ત તપશ્ચરણ આદિ કરને વાલે ૧૨ તથા ‘આભિઓગિયાણં’ વિદ્યા, મંત્ર આદિ દ્વારા દૂસરોં કો વશ મેં કરના, મારણ મોહન, ઉચ્છા-દન, આદિ કરના યહ અભિયોગ હૈ, યહ અભિયોગ જો કરતે હૈં, વે આભિયોગિક હૈં ૧૩ । અભિયોગ-દો પ્રકાર કા હોતા હૈ, કહા મો હૈ—

“જાણસ્સ કેવલીણં, ધમ્માચરિયસ્સ સવ્વસાહૂણં ।

માઈ અવન્નવાઈ, કિલ્લિસિયં ભાવણં કુણ્હ ॥ ૧ ॥ ”

જે જ્ઞાનનો, કેવલીઓનો, ધર્માચાર્યોનો અને સાધુઓનો અર્ણવાદ કરે છે, તેમની સાથે માયાચારીનો લાભ રાખે છે, તેને કિલ્લિષિક કહેવામાં આવે છે. એ કિલ્લિષિક કૈલ્લિષિક (પાપયુક્ત) લાવના કરે છે. “તેરિચ્છિયાણં” દેશવિરતિનું પાલન કરનારા ગજ, અશ્વ વગેરે તિર્યંચ હોયો. તથા “આજીવિયાણં” પાશ્વંડી ખાસ કરીને આશ્રવિક, તથા નગ્નત્વને ધારણ કરનારા ગોશાલકના શિષ્યો, અથવા રૂપ્યાતિ, લાભ, માન વગેરેની પ્રાપ્તિ માટે તપસ્યા વગેરે કરનારા. “આભિઓગિ-યાણં” વિદ્યા, મંત્ર વગેરેથી અન્યને પોતાને વશ કરવા, તેમ મારણ, મોહન, ઉચ્છાદન, આદિ કરવા તેનું નામ ‘અભિયોગ’ છે. અને તે અભિયોગ કરનારને “અભિ-યોગિક” કહેવામાં આવે છે. અભિયોગ બે પ્રકારના હોય છે. કહ્યું પણ છે.—

છાયા—દ્વિવિધઃ સ્વલુ અભિયોગો દ્રવ્યે ભાવે ચ ભવતિ જ્ઞાતવ્યઃ ।

દ્રવ્યે ભવન્તિ યોગા વિદ્યા મંત્રાશ્ચ ભાવે ॥ ૧ ॥ ”

एतादृशो द्विविधोऽभियोगो विद्यते येषां ते आभियोगिकाः, अथवा अभियोगेन चरन्ति ये ते आभियोगिकाः, एते आभियोगिका व्यवहारतश्चरणवन्तोपि मंत्रादि-
प्रयोक्तारो भवन्ति । उक्तञ्च—

“ કોઉય-મૂર્તિકર્મે, -પસિણા પસિણેનિમિત્તમા જીવી ।

इष्टिरससायगरुओ, अभिओगं भावणं कुणइ ” ॥ ૧ ॥

છાયા—કૌતુક-મૂર્તિકર્મ-પ્રશ્નાપ્રશ્ન-નિમિત્તાજીવી ।

ऋद्धि-रस-सात-गुरुक आभियोगिकीं भावनां करोति ॥ ૧ ॥

“ દુવિહો સ્વલુ અભિઓગો, દ્રવ્યે ભાવે ચ હોઈ નાયવ્વો ।

द्वंमि होंति जोगा, विज्जा मंता य भावम्मि ॥ ૧ ॥ ”

यह अभियोग द्रव्य और भाव में होता है इसलिये दो प्रकार का कहा गया है, एक द्रव्य अभियोग और दूसरा भाव अभियोग, ऐसा दोनों प्रकार का अभियोग जिनमें मौजूद होता है, वे आभियोगिक हैं । अथवा अभियोग द्वारा जो अपना व्यवहार चलाते हैं वे आभियोगिक हैं । ये आभियोगिक व्यवहारकी अपेक्षा चारित्रशाली होने पर भी मंत्रादि का प्रयोग करने वाले होते हैं इसलिये ये आभियोगिक कहे जाते हैं । तात्पर्य कहने का यह है कि व्यवहारकी दृष्टिसे जो चारित्रका पालन करते हैं, तथा मंत्रादिक के प्रयोग से जो लोगोंपर अपना प्रभाव जमाते हैं । वे आभियोगिक माने जाते हैं । कहा भी है—

“દુવિહો સ્વલુ અભિઓગો, દ્રવ્યે ભાવે ચ હોઈ નાયવ્વો ।

द्वंमि होंति जोगा, विज्जा मंता य भावम्मि ॥ ૧ ॥”

આ અભિયોગ દ્રવ્ય અને ભાવથી થાય છે. તેના બે પ્રકાર કહ્યા છે. (૧) દ્રવ્ય-અભિયોગ અને (૨) ભાવ અભિયોગ. આ બે પ્રકારનો અભિયોગ જેમનામાં મોજૂદ હોય છે તેમને આભિયોગિક કહેવામાં આવે છે. અથવા અભિયોગ દ્વારા જેઓ પોતાનો વ્યવહાર (આજીવિકા વગેરે) ચલાવે છે તેમને પણ આભિયોગિક કહેવામાં આવે છે. તે આભિયોગિક વ્યવહારની અપેક્ષાએ ચારિત્રશાળી હોવા છતાં પણ મંત્રાદિનો પ્રયોગ કરતા હોવાથી તેમને આભિયોગિક કહેવામાં આવે છે. તાત્પર્ય એ છે કે વ્યવહારની દૃષ્ટિએ તો તેઓ ચારિત્રનું પાલન કરતા હોય છે, પણ મંત્રાદિના પ્રયોગથી તેઓ લોકો પર પોતાનો પ્રભાવ જમાવતા હોય છે. તેથી તેમને આભિયોગિક ગણવામાં આવે છે. કહ્યું પણ છે—

તત્ર કૌતુક-સૌભાગ્યાદ્યર્થ સ્નપનમ્, અથવા લોકાનામાશ્ચર્યાય ક્રિયાકરણમ્, ભૂતિકર્મ-જ્વરાદિશાન્તયે ભસ્માદિદાનમ્, પ્રશ્નાપ્રશ્ન ચ સ્વપ્નવિદ્યાદિ, इत्यादि क्रियाभिराजीविकां कुर्वाणा अभियोगिकाः कथ्यन्ते, तेषाम् । १३। ‘सलिंगिदंसण-वावन्नगाणं’ सलङ्गिदर्शनव्यापन्नकानाम्, सलङ्गिनश्च ते दर्शनव्यापन्नकाश्चेति सलङ्गिदर्शनव्यापन्नकाः, तत्र सलङ्गिनः-सदोरक्रममुखवस्त्रिकारजोहरणादिमुनि-वेषधारिणः सन्तः दर्शनव्यापन्नकाः=सम्यक्त्वपरिभ्रष्टास्तेषाम्-निह्वानामित्यर्थः १४।

“કોડય-મૂઠકમ્મે, પસિણા-પસિણે નિમિત્તમાજીવી ।

इड्डि-रस-साय गुरुओ, अभिओगं भावणं कुणइ ॥ १॥”

કૌતુક, ભૂતિકર્મ, પ્રશ્નાપ્રશ્ન, ઔર નિમિત્ત, इनसे अपनी जीविका चलाने वाला, तथा ऋद्धि, रस और शांता से गुरुक, ऐसे प्राणी अभि-योग की भावना करते हैं । सौभाग्य आदि के निमित्त स्नान करना या लोगों को आश्चर्य कराने वाली क्रियाओं का करना यह कौतुक है । ज्वर आदि की शांति के निमित्त भस्म-राख-आदि देना भूतिकर्म है । स्वप्न विद्या का जानना यह प्रश्नाप्रश्न है । इत्यादि क्रियाओं द्वारा जो अपनी आजीविका चलाते हैं वे आभियोगिक हैं । “सलिंगिदंसणवाव-न्नगाणं” साधुके लिङ्गको धारण तो किये हुए हैं, परन्तु दर्शन-सम्यक्त्व-से जो भ्रष्ट हैं, वे साधु सलिंगिदर्शनव्यापन्नक कहे जाते हैं । सदोरक मुख-वस्त्रिका, रजोहरण आदि का धारण करना यह मुनिका वेष है । इस मुनिके वेष को धारण करते हुए भी जो सम्यग्दर्शनसे पतित हैं ऐसे

“કોડય-મૂઠકમ્મે, પસિણા-પસિણે નિમિત્તમાજીવી ।

इड्डि-रस-साय-गुरुओ, अभिओगं भावणं कुणइ ॥ १ ॥”

કૌતુક. ભૂતિકર્મ, પ્રશ્નાપ્રશ્ન, અને નિમિત્ત મારફત પોતાનો નિર્વાહ ચલાવનારા તથા ઋદ્ધિગર્વ, રસગર્વ અને શાંતા ગર્વથી ભારે બનેલા એવા જીવો અભિ-યોગની ભાવના કરે છે સૌભાગ્ય-શૃંગાર વગેરેને માટે સ્નાન કરવું અથવા તો લોકોને આશ્ચર્ય યજિત કરનારી ક્રિયાઓ કરવી તેનું નામ કૌતુક છે. તાપ વગેરેના નિવારણ માટે ભસ્મ વગેરે દવાઓ આપવી તેનું નામ ભૂતિકર્મ છે. સ્વપ્ન વિદ્યાને કહેવી તેનું નામ પ્રશ્નાપ્રશ્ન છે. ઇત્યાદિ ક્રિયાઓ દ્વારા જે પોતાની આજીવિકા ચલાવે તે આભિયોગિક કહેવાય છે. “સલિંગિદંસણવાવન્નગાણ” સાધુના વેષને તો ધારણ કર્યો હોય પણ જે દર્શનથી ભ્રષ્ટ થયેલ હોય એવા સાધુને “સલિંગિદર્શનવ્યાપન્નક” કહેવામાં આવે છે. સદોરક મુહુપત્તી, રજો-હરણ આદિને ધારણ કરવા તે મુનિનો વેષ કહેવાય છે, મુનિનો આ પ્રકારનો વેષ ધારણ કરવા છતાં પણ જે સમ્યગ્દર્શનથી ભ્રષ્ટ થયેલ હોય એવા નિહ્વ

‘एएसि णं’ एतेषां खलु उपरिकथितानां ‘देवलोकेषु उववज्जमाणाणं’ देवलो-
केषु उपपद्यमानानाम्—, यदि ते देवलोकेषु उत्पद्यन्ते तदा तेषां मध्ये ‘कस्स कहिं’
कस्य कुत्र—कस्मिन् देवलोके ‘उववाए’ उपपातः—उत्पत्तिः ‘पन्नत्ते’ प्रज्ञप्तः ? ।
भगवानुत्तरयति—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘असंजयभवियदव्वदेवाणं’ असंयत-
भविकद्रव्यदेवानाम् ‘जहण्णेणं’ जघन्येन ‘भवणवासिसु’ भवनवासिषु—उत्पत्तिर्भवति
‘उक्कोसेणं’ उत्कृष्टेन ‘उवरिमगेविज्जएसु’ उपरिमग्रैवेयकेषु—एतन्नामकदेवलोकेषु
एतेषामुत्पत्तिर्भवतीति १ । ‘अविराहियसंजमाणं जहण्णेणं सोहम्मं कप्पे’ अविराधित-
संयमानां जघन्येन सौधर्मे कल्पे उत्पत्तिर्भवति, ‘उक्कोसेणं सव्वट्ठसिद्धे विमाणे’
उत्कृष्टेन सर्वार्थसिद्धके विमाने उत्पत्तिर्भवतीति २ । ‘विराहियसंजमाणं जहण्णेणं
भवणवासिसु’ विराधितसंयमानां जीवानां जघन्येन भवनवासिषु ‘उक्कोसेणं सोहम्मं
कप्पे’ उत्कर्षेण सौधर्मे कल्पे उपपातः कथितः ।

निहवजन સર્લિંગિ વ્યાપન્ન કહે ગયે હૈં ૧૪ । इन सब की यदि देवलोंकों
में उत्पत्ति हो तो इनके बीच में किन की कहां उत्पत्ति होती है । ऐसा
यहां गौतमने प्रश्न किया तब इसका उत्तर प्रभुने यों दिया कि हे गौतम!
“ असंजयभवियदव्वदेवाणं ” जो असंयतभव्यद्रव्यदेव हैं । उनकी
उत्पत्ति यदि देवलोक में हो तो कम से कम वे भवनवासियोंमें उत्पन्न
होते हैं, और अधिक से अधिक वे उपरिमग्रैवेयक में उत्पन्न होते हैं १ ।
इनसे आगे इनकी उत्पत्ति देवलोकमें नहीं होती है, इसी तरह जिन जीवोंने
संयमकी विराधना नहीं की है ऐसे जीव मर कर यदि देवलोकमें उत्पन्न हों
तो कमसे कम सौधर्म देवलोकमें उत्पन्न हों और अधिकसे अधिक देवलोक
में उत्पन्न हों तो सर्वार्थसिद्ध विमान में उत्पन्न हों । २ । जिन्होंने संयम

જનને સર્લિંગિવ્યાપન્નક કહેલ છે ઉપરોક્ત બધા જીવોની જો દેવલોકમાં ઉત્પત્તિ
થાય તો કયા જીવની કયા દેવલોકમાં ઉત્પત્તિ થાય છે, એવો પ્રશ્ન ગૌતમ
સ્વામીએ પૂછ્યો છે. ત્યારે પ્રભુએ તેનો આ પ્રમાણે જવાબ દીધો છે—હે ગૌતમ !
“ અસંજયમવિયદવ્વદેવાણં. ” જો અસંયત ભવ્યદ્રવ્યદેવની ઉત્પત્તિ દેવલોકમાં
થાય તો તેઓ ઓછામાં ઓછા ભવનવાસીદેવોમાં અને વધારેમાં વધારે ઉપરના
ગ્રૈવેયકમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેનાથી આગળના દેવલોકોમાં તેમની ઉત્પત્તિ થતી
નથી. એજ પ્રમાણે સંયમની જેમણે વિરાધના કરી નથી એવા જીવોની જો
દેવલોકમાં ઉત્પત્તિ થાય તો ઓછામાં ઓછા સૌધર્મ દેવલોકમાં અને વધારેમાં
વધારે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે. જેમણે સંયમ અંગીકાર

નનુ દ્રૌપદ્યાઃ સુકુમાલિકાનામકભવે સંયમસ્ય વિરાધના કૃતા, અથ ચ સા ઈશાનદેવલોકં ગતેતિ શ્રૂયતે, કિન્તુ અત્ર કથ્યતે વિરાધિતસંયમાનામ્ ઉત્કૃષ્ટતઃ સૌધર્મદેવલોકે સમુત્પત્તિર્ભવતીતિ કથં ન શાસ્ત્રવિરોધઃ? इति चेदुच्यते—तस्या द्रौपद्याः सुकुमालिकाभवे या संयमविराधना आसीत् सा केवलमुत्तरगुणविषयिणी जाता, वकुशत्वमात्रकारिणी, न तु मूलगुणानां विराधनाऽभूत्, अथ च विराधना यदा विशिष्टतरविषयिणी भवेत्तदैव सा विराधना सौधर्मकल्पे एव उत्पादं करोति, न तु तदुपरि । यदि पुनः साधारणविराधनामात्रेण सौधर्मं कल्पे उत्पत्तिर्भवेत् तदा

અંગીકાર કરકે ડસકી વિરાધના કી હૈ, ંસે જીવોં કી ઉત્પત્તિ જઘન્યસે ભવનવાસિયોં મેં ંર ઉત્કૃષ્ટ સે સૌધર્મકલ્પ મેં હોતી હૈ । ૩ ।

શંકા—દ્રૌપદી ને સુકુમાલિકા કે ભવ મેં સંયમ કી વિરાધના કી, પરન્તુ સુના ંસા જાતા હૈ—કિ વહ મર કર ઈશાન દેવલોક મેં—જો કિ દૂસરા દેવલોક હૈ ગઈ હૈ । જબ ંસી વાત હૈ કિ વિરાધિત સંયમ-વાલોં કા જન્મ ઉત્કૃષ્ટ સે સૌધર્મકલ્પ મેં બતલાયા ગયા હૈ તો ફિર ંહ વાત કૈસે સંગત હો સકતી હૈ । ંહ તો પ્રત્યક્ષ મેં શાસ્ત્રવિરુદ્ધ કથન હૈ ।

ઉત્તર—દ્રૌપદી કે સુકુમાલિકા કે ભવ મેં જો સંયમ કી વિરાધના થી વહ કેવલ ઉત્તર ગુણોં મેં થી જો કિ વકુશત્વ કરનેવાલી થી । મૂલ-ગુણોં મેં વહ વિરાધના નહીં થી । જબ સંયમ કી વિરાધના વિશિષ્ટતર હોતી હૈ તમી વહ વિરાધના સૌધર્મ કલ્પમેં હી ઉત્પન્ન કરાને વાલી હોતી હૈ । ડસકે ડપર કે દેવલોક મેં ઉત્પન્ન કરાને વાલી નહીં હોતી ।

કરીને તેની વિરાધના કરી હોય તેવાં જીવોની ઉત્પત્તિ ઓછામાં ઓછી લવનવાસી દેવોમાં અને વધારેમાં વધારે સૌધર્મ દેવલોકમાં થાય છે.

શંકા—દ્રૌપદીએ સુકુમાલિકાના લવમાં સંયમની વિરાધના કરી હતી. છતાં તે મરીને ઇશાન નામના ખીજ દેવલોકમાં ગઈ છે સાંભળવામાં આવ્યું છે. જ્યારે વિરાધિત સંયમવાળાનો જન્મ વધારેમાં વધારે સૌધર્મકલ્પમાં થાય છે એવું કહેલું છે. તો આ વાત કેવી રીતે સંગત હોઈ શકે? શું આ કથન શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ થતું નથી?

ઉત્તર—દ્રૌપદીએ સુકુમાલિકાના લવમાં સંયમની જે વિરાધના કરી હતી તે કેવળ ઉત્તર ગુણોમાં થઈ હતી—જે બકુશત્વ કરનારી હતી અર્થાત્ શરીરના ઉપકરણ તથા વિભૂષા વગેરેથી સંયમને મલીન કરનારી હતી. મૂલગુણોમાં તે વિરાધના થઈ ન હતી. જ્યારે સંયમની વિરાધના મૂલગુણવિશિષ્ટ હોય છે. ત્યારે તે વિરાધના સૌધર્મકલ્પમાં જ ઉત્પન્ન કરાવનારી હોય છે—તેનાથી ઉપરના

વકુશાદીનામુત્તરગુણાદિપ્રતિસેવાવતાં કથમચ્યુતાદિકલ્પે ઉત્પત્તિઃ સંભવેત્ ? ,
 કિન્તુ તેષામચ્યુતાદિકલ્પે ઉત્પત્તિઃ શ્રૂયતે, કથञ્ચિત્ સંયમવિરાધકત્વાત્ તેષામિતિ।
 તથા ‘ અવિરાહિયસંજમાસંજમાણં જહ્ણણેણં સોહમ્મે કલ્પે ’ અવિરાધિત-
 સંયમાસંયમાનાં જઘન્યેન સૌધર્મે કલ્પે, પ્રતિપત્તિકાલાદારમ્યાઁસ્વઙ્ઙિતદેશવિરતિ-
 પરિણામાનાં શ્રાવકાણાં જઘન્યતઃ સૌધર્મેકલ્પે ‘ ઉક્કોસેણં અચ્ચુણ્ણ કલ્પે ’ ઉત્કર્ષે-
 નાચ્યુતે કલ્પે ઉત્પત્તિર્ભવતીતિ । ‘ વિરાહિય સંજમાસંજમાણં જહ્ણણેણં ભવણવા-
 સિસુ ’ વિરાધિતસંયમાસંયમાનામ્ શ્રાવકવ્રતકાલાદારમ્ય મધ્યે સ્વઙ્ઙિતદેશવિર-
 તિપરિણામવતાં શ્રાવકાણામ્ જઘન્યતો ભવનપતિષુ ‘ ઉક્કોસેણં જોહ્ણિસિણ્ણુ ’ ઉત્કર્ષેણ
 જ્યોતિષિકેષુ, વિરાધિતદેશવિરતિપરિણામવતાં શ્રાવકાણામુત્કૃષ્ટતો જ્યોતિષિ-

યદિ સામાન્ય વિરાધના સે સૌધર્મકલ્પ મેં ઉત્પત્તિ હોતી હો તો વકુશ
 આદિકોંકી કિ જો ઉત્તરગુણાદિકોં કી પ્રતિસેવા વાલે હોતે હેં । અચ્યુત
 આદિ કલ્પ મેં ઉત્પત્તિ કૈસે હો સકની હૈ ? કારણ યે ભી કથંચિત્
 સંયમ કે વિરાધક હોતે હેં । ફિર ભી इनकी ઉત્પત્તિ અચ્યુત આદિ
 કલ્પ મેં હોતી હૈ, એસી વાત સુની જાતી હૈ । તથા—“ અવિરાહિય-
 સંજમાસંજમાણં જહ્ણણેણં સોહમ્મે કલ્પે ” જિન્હોંને જબ સે દેશવિરતિ
 રૂપ શ્રાવક કા આચાર ધારણ કિયા હૈ ઓર ઉસમેં વિરાધના નહીં કી
 હૈ । એસે જીવોં કી ઉત્પત્તિ જઘન્ય સે સૌધર્મકલ્પ મેં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે
 અચ્યુતકલ્પ મેં હોતી હૈ ૪ । ઓર જિન જીવોંને દેશવિરતિરૂપ પરિણામોં
 કો વીચ મેં સ્વઙ્ઙિત કર દિયા હૈ ઉનકા ઉત્પાદ જઘન્ય સે ભવનપતિયોં
 મેં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે જ્યોતિષિક દેવોં મેં હોતા હૈ ૫ । મનોલઘ્વિરહિત

દેવલોકમાં ઉત્પન્ન કરાવનારી હોતી નથી. જે સામાન્ય વિરાધનાથી જ સૌધર્મ
 કલ્પપર્યંત જ ઉત્પત્તિ થતી હોય તો વકુશ (એક પ્રકારના સાધુ) આદિકોની-કે
 જેઓ ઉત્તર ગુણોની પ્રતિસેવા-વિરાધના-વાળા હોય છે તેઓની અચ્યુત આદિ
 દેવલોકમાં કેવી રીતે ઉત્પત્તિ થઈ શકે ? કારણ કે તેઓ પણ થોડા પ્રમાણમાં
 સંયમના વિરાધક તો હોય છે જ. છતાં તેમની ઉત્પત્તિ અચ્યુત આદિ કલ્પમાં
 થાય છે એમ સાંભળ્યું છે.

“અવિરાહિયસંજમાસંજમાણં જહ્ણણેણં સોહમ્મે કલ્પે” દેશવિરતિરૂપ શ્રાવકના
 આચાર ધારણ કરીને તેની વિરાધના ન કરનાર જીવોની ઉત્પત્તિ જઘન્યની
 અપેક્ષાએ સૌધર્મકલ્પમાં અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અચ્યુતકલ્પમાં થાય છે.
 જે જીવોએ દેશવિરતિરૂપ પરિણામોનું વચ્ચેથી જ ખંડન કર્યું છે તેમની ઉત્પત્તિ
 જઘન્યની અપેક્ષાએ ભવનપતિ દેવોમાં અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ જ્યોતિષી

કેપુ સમુત્પત્તિર્ભવતિ । ‘અસંખ્યાણાં જહણે ણં ભવનવાસિસુ ઉક્કોસેણં વાણમંતરેસુ’ અસંખ્યાણાં જઘન્યેન ભવનવાસિસુ, ઉત્કર્ષેણ વાનવ્યન્તરેસુ, અસંખ્યાણાં=મનોલબ્ધિર-
હિતજીવાનામકામનિર્જરાવતામ્ જઘન્યેન ભવનવાસિસુ ઉત્કૃષ્ટતો વાનવ્યન્તરેસુ ઉત્પ-
ત્તિર્ભવતીતિ । નનુ ‘ચમરવલિ સાગરમહિયં’ ચમરવલિ સાગરમધિકમ્, અર્થાત્
ચમરસ્ય સાગરોપમં, વલેશ્ચ કિશ્ચિદધિકં સાગરોપમમોયુર્વિદ્યતે, इत्यादि वचनेना-
सुराणां ऋद्वयोऽधिकाः कथिताः ‘पलिओवमुक्कोसं वंतरियाणं’ पल्योपममुत्कृष्टं
व्यन्तराणामिति वचनेन वानव्यन्तराणामल्पैव ऋद्धिः कथिता तत्कथमिह भवन-
पत्यपेक्षया वानव्यन्तराणां महर्द्धिकत्वं प्रतिपाद्यते ? इति चेदत्रोच्यते—आगमानां
सर्वेषां सर्वज्ञेन प्रतिपादनात् प्रवाहरूपेण नित्यत्वाच्च स्वत एव प्रामाण्यम्, न च
प्रमाणभूतं शास्त्रमन्यथा कथयतीति सर्वज्ञवचने प्रामाण्यादनुमीयते यत्केचन भवन-

અકામ નિર્જરા વાલે જીવોં કા-અસંખ્યાજીવોં કા-ઉત્પાદ જઘન્ય સે
ભવનવાસિયોં મેં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે વાનવ્યંતરોં મેં હોતા હૈ ૬ ।

શંકા—“ચમરવલિ સાગરમહિયં” ચમરની આયુ સાગરોપમ
ઓર વલિની આયુ સાગરોપમ સે કુછ અધિક હૈ, એસા કહા ગયા હૈ,
इस कथन से असुरों की ऋद्धियां अधिक कही गई हैं, और “पलि-
ओवमुक्कोसं वंतरियाणं” व्यन्तरोंकी उत्कृष्ट आयु एक पल्योपम की है,
ऐसा कहा है सो इस कथनसे उनकी ऋद्धि अल्प ही कही गई है तो
फिर यहां कैसे भवनपतियों की अपेक्षा वानव्यन्तरों को महाऋद्धिवाला
प्रकट किया गया है ?

ઉત્તર—જિતને ખી આગમ હૈં વે । સવ સર્વજ્ઞ દ્વારા પ્રતિપાદિત હુએ હૈં ।
તથા પ્રવાહરૂપ સે વે સવ નિત્ય હૈં, इस कारण उनमें स्वतः प्रमाणता है ।

દેવોમાં થાય છે. મનોલબ્ધિરહિત-અકામ નિર્જરાવાળા-અસંખ્યા જીવોની ઉત્પત્તિ જઘ-
ન્યની અપેક્ષાએ ભવનવાસીઓમાં અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ વાણવ્યંતરોમાં થાય છે.

શંકા—“ચમરવલિ સાગરમહિયં” ચમરેન્દ્રનું આયુષ્ય સાગરોપમ અને
બલિધન્દ્રનું આયુષ્ય સાગરોપમથી કાંઈક અધિક, એવું કહેવામાં આવ્યું છે. આ કથન
વડે અસુરોની ઋદ્ધિ વધારે દર્શાવવામાં આવી છે, અને “પલિઓવમુક્કોસં
વંતરિયાણં” વ્યંતરોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એક પલ્યોપમનું કહ્યું છે. આ કથન વડે
તેમની ઋદ્ધિ અલ્પ જ બતાવી છે. તો અહીં ભવનપતિની અપેક્ષાએ
વાણવ્યંતરોને વધારે ઋદ્ધિવાળા શા કારણે બતાવ્યા છે ?

ઉત્તર—જેટલા આગમો છે તે બધાં સર્વજ્ઞ દ્વારા પ્રતિપાદિત થયેલાં છે
તથા પ્રવાહરૂપે તેઓ બધાં નિત્ય છે. તે કારણે તેમનામાં સ્વતઃ પ્રમાણતા છે.

पतयस्तथाविधाः सन्ति-ये वानव्यन्तरापेक्षया न्यूनऋद्धिकाः, केचन व्यन्तराश्च भवनपत्यपेक्षयामर्द्धिका भवन्ति, तदपेक्षयैवेह भवनपत्यपेक्षया वानव्यन्तराणामर्द्धिकत्वं कथितमिति न पूर्वापर विरोध इति । ‘ अवसेसासव्वे जहण्णेणं भवणवासिसु ’ अवशेषाः सर्वे जघन्येन भवनवासिषु तापसान् आरभ्य सल्लिङ्गि दर्शन व्यापन्नकर्प्यन्ताः जघन्येन भवनवासिषु समुत्पद्यन्ते, ‘ उक्कोसेणं वोच्छामि ’ उत्कर्षेण वक्ष्यामि, उत्कृष्टतस्तापसादीनां मध्ये केषां कुत्रोत्पत्तिर्भवतीति कथयिष्यामि, तदेवाह-‘ तावसाणं जोइसिएसु ’ तापसानां ज्योतिषिकेषु, उत्पत्तिस्तत्कृष्टतो भवतीति । ‘ कंदप्पियाणं सोहम्मे कप्पे ’ कान्दर्पिकाणामुत्कर्षतः सौधर्मे कल्पे । ‘ चरकपरिवायगाणं वंमलोए कप्पे ’ चरकपरित्राजकानामुत्कृष्टतो ब्रह्मलोके-कल्पे । ‘ किव्विसियाणं लंतगे कप्पे ’ क्लिब्रविकाणां लान्तके कल्पे-षष्ठे देव-

उनमें प्रमाणता परतः नहीं आई है । इसलिये यह मानना चाहिये कि प्रमाणभूत शास्त्र अन्यथा कथन नहीं करता है । तथा वह सर्वज्ञ का वचनरूप है, इससे यह अनुमान करना चाहिये कि कोई २ भवनपति ऐसे भी होते हैं, कि जिनकी ऋद्धि वानव्यन्तरों की अपेक्षा न्यून होती है । और कोई २ व्यन्तर ऐसे होते हैं कि जिनकी ऋद्धि भवनपतियों की अपेक्षा महान् होती है । इनकी अपेक्षा से ही यहां पर वानव्यन्तरों को महर्द्धिकत्व प्रकट किया गया है । इस प्रकार यहां पूर्वापर में कोई विरोध नहीं आता है । “ अवसेसा सव्वे जहण्णेणं भवणवासिसु ” तापसों से लेकर सल्लिङ्गदर्शनव्यापन्न तक के बाकी के जीव जघन्य से भवनवासियों में उत्पन्न होते हैं, और उत्कृष्टसे तापसों की उत्पत्ति ज्योतिषकोंमें ७, कान्दर्पिकों की उत्पत्ति सौधर्मकल्प में ८, चरकपरि-

तेमनामां परतः प्रमाणता नथी. तेथी प्रमाणभूत शास्त्रना कथनमां विपरीतता संलवी शक्ती नथी, तथा ते सर्वज्ञनुं कथन छे तेथी એવું અનુમાન કરવું જોઈએ કે કોઈ કોઈ ભવનપતિદેવો એવા પણ હોય છે કે જેમની ઋદ્ધિ વાણવ્યંતર દેવોથી ઓછી હોય છે અને કોઈ કોઈ વ્યંતરદેવો એવા હોય છે કે જેમની ઋદ્ધિ ભવનપતિથી વધારે હોય છે તેમની અપેક્ષાએ જ અહીં વાણવ્યંતરોમાં મહાઋદ્ધિત્વ બતાવવામાં આવેલ છે આ રીતે અહીં કોઈ વિરોધાભાસ રહેતો નથી.

“ અવસેસા સવ્વે જહણેણં ભવણવાસિસુ ” તાપસોથી લઈને સલ્લિંગિ-દર્શનવ્યાપન્નક સુધીના બાકીના બધા જીવોની ઉત્પત્તિ જઘન્યની અપેક્ષાએ ભવનવાસી દેવોમાં થાય છે ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ તાપસોની ઉત્પત્તિ જ્યોતિષી દેવોમાં. કાંદર્પિકોની ઉત્પત્તિ સૌધર્મકલ્પમાં, ચરક પરિવાજકોની બ્રહ્મલોક

લોકે ઉત્કૃષ્ટત ઉત્પત્તિર્ભવતિ । ‘ તેરિચ્છિયાણં સહસ્રારે કલ્પે ’ તૈરશ્વિકાનાં સહસ્રારે કલ્પે-ઉત્કૃષ્ટત ઉત્પત્તિર્ભવતિ । ‘ આજીવિયાણં અચ્ચુણ કલ્પે ’ આજી-વિકાનામચ્ચુતે કલ્પે-ઉત્કૃષ્ટતો દ્વાદશે દેવલોકે, ‘ આભિજોગિયાણં અચ્ચુણ કલ્પે ’ આભિયોગિકાનામચ્ચુતે કલ્પે આભિયોગિકા અપ્યચ્ચુતદેવલોકે સમુત્પ-દ્યન્તે । સલિગિદંસણવાવન્નગાણં ઉવરિમગેવિજ્જણસુ ’ સલિદ્ધિદર્શનવ્યાપન્નકાના-મુપરિમગ્રૈવેયકેષુ ઉત્કૃષ્ટત ઉત્પત્તિર્ભવતીતિ ॥ ૧૪ ॥ સૂ. ૧૩ ॥

અસંજ્ઞિનામાયુષ્યવિચાર:—

અસંજ્ઞિનો જીવા દેવલોકેષુ સમુત્પદ્યન્તે इत्यુક્તम्, યત્ર કુત્રોત્પત્તિરાયુ-ષ્કાધીના, અતોऽસંજ્ઞિજીવાનામાયુર્નિરૂપયન્નાહ—“ કહ્વિહેણં ભંતે અસન્નિ આઉણ ’ इत्यादि ।

મૂલ્ય—કહ્વિહે ણં ભંતે ! અસન્નિઆઉણ પન્નત્તે । ગોયમા! ચઉવિહે અસન્નિઆઉણ પન્નત્તે, તં જહા—નેરइयअसन्निआ-उण, तिरिक्खजोणियअसन्निआउण । मणुस्सअसन्निआउण, देवअसन्निआउण । असण्णी णं भंते ! जीवे किं नेरइयाउयं

ब्राजकों की ब्रह्मलोककल्प में ९, किल्विषिकों की लान्तककल्प में—छठे देवलोक में उत्कृष्ट से उत्पत्ति होती है १० । “ तेरिचछियाणं सहस्रार कल्पे ” तिर्यच्योनिक जीवों की उत्पत्ति—उत्कृष्ट से सहस्रारकल्प में होती है ११ । आजीविकों की उत्पत्ति उत्कृष्ट से १२ वें देवलोक में होती है । १२ । आभियोगिकों की भी उत्पत्ति उत्कृष्ट से इसी १२ वें देव-लोक में होती है १३ । और जो सलिंगिदर्शनव्यापन्नक हैं, उनकी उत्पत्ति उत्कृष्ट से उपरिम ग्रैवेयकों में होती है १४ ॥ सू. १३ ॥

અસંજ્ઞિ આયુષ્કવિચાર

અસંજ્ઞિજીવ દેવલોકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હેં, એસા કહા હૈ । સો જીવકા જહાં કહીં મી ઉત્પન્ન હોના આયુકર્મ કે આધીન હૈ । હસલિયે અવ

કલ્પમાં, કિલ્વિષકોની લાંતક કલ્પમાં (છટ્ઠા દેવલોકમાં), તિર્યચોની સહસ્રાર કલ્પમાં, આલ્લવિકોની ખારમા દેવલોકમાં, આભિયોગિકોની પણ ખારમાં દેવલોકમાં અને સલિગિદર્શન વ્યાપન્નકની ઉત્પત્તિ ઉપરના ગ્રૈવેયક સુધી થાય છે. ॥સૂ. ૧૩॥

અસંજ્ઞિ આયુષ્ક વિચાર—

અસંજ્ઞી જીવો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે એવું કહ્યું છે. જીવનું કોઈ પણ યોનિમાં ઉત્પન્ન થવું તે આયુષ્યકર્મને અધીન છે તે કારણે સૂત્રકાર

પકરેઈ, તિરિક્ખજોણિયાઉયં પકરેઈ, મણુસ્સાઉયં પકરેઈ, દેવાઉયં પકરેઈ ? ગોયમા ! નેરઈયાઉયંપિ પકરેઈ, તિરિક્ખજોણિયા ઉયંપિ પકરેઈ, મણુસ્સા ઉયંપિ પકરેઈ, દેવાઉયંપિ પકરેઈ । નેરઈયાઉયં પકરેમાણે જહણ્ણેણં દસવાસસહસ્સાઈં, ઉક્કોસેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જમાગં પકરેઈ । તિરિક્ખજોણિયાઉયં પકરેમાણે જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં પલિઓવમસ્સ અસં-
ખેજ્જમાગં પકરેઈ । મણુસ્સાઉયંપિ એવં ચેવ । દેવાઉએ જહા નેરઈયાઉએ । એયસ્સ ણં ભંતે નેરઈયઅસન્નિઆઉયસ્સ તિરિક્ખજોણિયઅસન્નિઆઉયસ્સ, મણુસ્સઅસન્નિઆઉયસ્સ, દેવઅસન્નિઆઉયસ્સ ચ કયરે કયરેહિંતો અપ્પે વા બહુએ વા તુલ્લે વા વિસેસાહિએ વા ? ગોયમા સઘ્વથોવે દેવઅસન્નિઆઉએ, મણુસ્સ-
આઉએ અસંખેજ્જગુણે, તિરિયઆઉએ અસંખેજ્જગુણે, નેરઈયઆઉએ અસંખેજ્જગુણે, સેવં ભંતે સેવં ભંતે—ત્તિ ॥ સૂ. ૧૪॥

॥ પઢમસએ વિઈઓ ઉદ્દેશો સમત્તો ॥ ૨॥

છાયા—કૃતિવિધં ભદન્ત ! અસંજ્યાયુષ્કં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ? , ગૌતમ ચતુર્વિધમસંજ્યા-
યુષ્કં પ્રજ્ઞપ્તમ્ । તદ્વથા—તિર્યગ્ચોનિકાસંજ્યાયુષ્કં, મનુષ્યાસંજ્યાયુષ્કં, દેવાસંજ્યા-
સૂત્રકાર અસંજી જીવોં કી આયુ કા નિરૂપણ કરતે હૈં—“ કહ્વિહે ણં
ભંતે ! અસન્નિ આઉએ પન્નત્તે ” ઇત્યાદિ ।

(કહ્વિહે ણં ભંતે ! અસન્નિઆઉએ પન્નત્તે) હે ભદન્ત ! અસંજી જીવોં
કી આયુ કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈં ? (ગોયમા ! ચતુર્વિધે અસન્નિ-
આઉએ પન્નત્તે) હે ગૌતમ ! અસંજી જીવોં કી આયુ ચાર પ્રકાર કી કહી
ગઈ હૈ । (તંજહા) જૈસે—(નેરઈયઅસન્નિઆઉએ) નૈરયિક અસંજી

હવે અસંજી જીવોના આયુષ્યનું નિરૂપણ કરે છે—

“ કહ્વિહેણં ભંતે ! ” ઇત્યાદિ ।

(કહ્વિહેણં ભંતે ! અસન્નિઆઉએ પન્નત્તે ?) હે પૂજ્ય ! અસંજી
જીવોનું આયુષ્ય કેટલા પ્રકારનું કહ્યું છે ? (ગોયમા ! ચતુર્વિધે અસન્નિઆઉએ
પન્નત્તે) હે ગૌતમ ! અસંજી જીવોનું આયુષ્ય ચાર પ્રકારનું કહ્યું છે. (તંજહા)
તે આ પ્રમાણે છે (નેરઈયઅસન્નિઆઉએ) નૈરયિક અસંજી આયુષ્ય,

યુષ્કમ્ । અસંજી મદન્ત ! જીવઃ કિં નૈરયિકાયુષ્કં પ્રકરોતિ, તિર્યગ્યોનિકાયુષ્કં પ્રકરોતિ, મનુષ્યાયુષ્કં પ્રકરોતિ, દેવાયુષ્કં પ્રકરોતિ ? ગૌતમ ! નૈરયિકાયુષ્કમપિ પ્રકરોતિ, તિર્યગ્યોનિકાયુષ્કમપિ પ્રકરોતિ, મનુષ્યાયુષ્કમપિ પ્રકરોતિ, દેવાયુષ્કમપિ પ્રકરોતિ । નૈરયિકાયુષ્કં પ્રકુર્વન્ જઘન્યેન દશવર્ષસહસ્રાણિ, ઉત્કૃષ્ઠેન પલ્યોપમસ્યાસંખ્યેયભાગં પ્રકરોતિ, તિર્યગ્યોનિકાયુષ્કં પ્રકુર્વન્ જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમ્,

આયુષ્ક (તિરિક્કલ્લજોણિયઅસન્નિઆડા) તિર્યશ્ચયોનિક અસંજી આયુષ્ક (મણુસ્સઅસણ્ણિઆડા) મનુષ્ય અસંજી આયુષ્ક (દેવઅસન્નિઆડા) દેવ અસંજી આયુષ્ક (અસંણી ણં મંતે ! જીવે કિં જેરહ્યાડયં પકરેહ) હે મદન્ત ! અસંજી જીવ કયા નરક કી આયુ કા બંધ કરતા હૈ ? (તિરિક્કલ્લજોણિયાડયં પકરેહ ?) કયા વહ તિર્યગ્યોનિક આયુ કા બંધ કરતા હૈ ? (મણુસ્સાડયં પકરેહ) મનુષ્ય કી આયુ કા બંધ કરતા હૈ ? (દેવાડયં પકરેહ ?) દેવ કી આયુ કા બંધ કરતા હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! અસંજી જીવ (જેરહ્યાડયં પિ પકરેહ તિરિક્કલ્લજોણિયાડંપિ પકરેહ મણુસ્સાડં પિ પકરેહ ' દેવાડયંપિ પકરેહ) અસંજીજીવ નરકકી આયુ કા મી બંધ કરતા હૈ, તિર્યગ્યોનિક આયુકા મી બંધ કરતા હૈ, મનુષ્ય આયુ કા મી બંધ કરતા હૈ, દેવાયુ કા મી બંધ કરતા હૈ (જેરહ્યાડયં પકરેમાણે જહ્ણણેણં દસવાસસહસ્રાઈ ઉક્કોસેણં પલ્લિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહ્ણમાગં પકરેહ) જવ વહ અસંજી જીવ

(તિરિક્કલ્લજોણિયઅસન્નિઆડા) તિર્યશ્ચયોનિક અસંજી આયુષ્ય (મણુસ્સ અસણ્ણિઆડા) મનુષ્ય અસંજી આયુષ્ય, (દેવ અસન્નિ આડા) દેવ અસંજી આયુષ્ય. (અસંણી ણ મંતે ! જીવે કિં જેરહ્યાડય પકરેહ ?) હે પૂણ્ય ! અસંજી જીવો નારકના આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે ખરા ? (તિરિક્કલ્લજોણિયાડય પકરેહ ?) શું તે તિર્યશ્ચ યોનિકજીવના આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે ? (મણુસ્સાડય પકરેહ ?) શું તે મનુષ્યના આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે ? (દેવાડય પકરેહ ?) શું તે દેવના આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (જેરહ્યાડયપિ પકરેહ, તિરિક્કલ્લજોણિયાડંપિ પકરેહ, મણુસ્સાડયંપિ પકરેહ, દેવાડયંપિ પકરેહ) નારકના આયુષ્યનો બંધ પણ બાંધે છે, તિર્યશ્ચ યોનિકાના આયુષ્યનો બંધ પણ બાંધે છે, મનુષ્યના આયુષ્યનો બંધ પણ બાંધે છે, અને દેવતાના આયુષ્યનો બંધ પણ બાંધે છે. (જેરહ્યાડયં પકરેમાણે જહ્ણણેણં દસવાસસહસ્રાઈ ઉક્કોસેણં પલ્લિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહ્ણમાગં

ઉત્કૃષ્ટેન પલ્યોપમસ્યાસંખ્યેયભાગં પ્રકરોતિ । મનુષ્યાયુષ્કમપિ એવમેવ દેવાયુષ્કં
યથા નૈરયિકાયુષ્કમ્ । એતસ્ય ભદન્ત ! નૈરયિકાસંખ્યાયુષ્કસ્ય તિર્યગ્યોનિકાસંખ્યા-
યુષ્કસ્ય, મનુષ્યાસંખ્યાયુષ્કસ્ય, દેવાસંખ્યાયુષ્કસ્ય ચ કતરત્ કતરેભ્યઃ અલ્પં વા

નૈરયિક આયુકા બંધ કરતા હૈ, તો કમ સે કમ ૧૦ દશ હજાર
વર્ષ કી ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે એક પલ્યોપમ કે અસંખ્યાતર્વે ભાગ પ્રમાણ
જિતની આયુ કા બંધ કરતા હૈ । (તિરિક્લજોણિયાડયં પકરેમાણે
જહણેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્તોસેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહમાગં પકરેહ)
જવ વહ અસંજી જીવ તિર્યગ્યોનિક જીવ કી આયુ કા બંધ કરતા હૈ તો
કમ સે કમ મેં એક અન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણ ઉસકા બંધ કરતા હૈ, ઓર ઉત્કૃષ્ટ
સે એક પલ્યોપમ કે અસંખ્યાતર્વે ભાગ પ્રમાણ જિતના ઉસકા બંધ કરતા
હૈ । (મણુસાડયંપિ એવંચેવ દેવાડે જહા નેરહ્યાડે) મનુષ્ય કી આયુ
કા બંધ ભી વહ હસી પ્રકાર સે કરતા હૈ । તથા દેવાયુ કા બંધ વહ
નારકાયુષ્ક કી તરહ કરતા હૈ । (એયસ્સ ણં મંતે ! નેરહ્યઅસન્નિ-
આડસ્સ તિરિક્લજોણિયઅસન્નિઆડયસ્સ, મણુસ અસન્નિઆડયસ્સ
દેવઅસન્નિઆડયસ્સ ય કયરે કયરેહિંતો અપ્પે વા બહુએ વા તુલ્લે વા
વિસેસાહિએ વા ?) હે ભદન્ત ! ઇન નૈરયિક અસંજી આયુષ્ક તિર્યગ્યોનિક
અસંજી આયુષ્ક, મનુષ્ય અસંજી આયુષ્ક, ઓર દેવ અસંજી આયુષ્ક, કે

પકરેહ) જો તે અસંજી જીવો નારકીના આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે તો ઓછામાં
ઓછા દસ હજાર વર્ષનો અને વધારેમાં વધારે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા
ભાગ પ્રમાણ આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે, (તિરિક્લજોણિયાડયં પકરેમાણે
જહણેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્તોસેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહમાગં પકરેહ) જો તે
અસંજી જીવો તિર્યગ્યોનિકાના આયુષ્યનો બંધ બાંધે તો ઓછામાં ઓછા
એક અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ અને વધારેમાં વધારે એક પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં
ભાગ પ્રમાણ આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે, (મણુસાડયંપિ એવં ચેવ દેવાડે જહા
નેરહ્યાડે) મનુષ્યના આયુષ્યનો બંધ પણ એજ પ્રમાણે બાણુવો, અને અસંજી-
જીવો દેવાયુષ્યનો બંધ નરકાયુષ્ય પ્રમાણે જ બાંધે છે.

(એયસ્સ ણં મંતે ! નેરહ્યઅસન્નિઆડયસ્સ તિરિક્લજોણિય અસન્નિઆડયસ્સ,
મણુસઅસન્નિઆડયસ્સ દેવઅસન્નિઆડયસ્સ ય કયરેહિંતો અપ્પે વા બહુએ વા
તુલ્લે વા, વિસેસાહિએ વા ?) હે પૂજ્ય ! નારકી અસંજી આયુષ્યવાળા, તિર્યગ્ય
યોનિક, અસંજી આયુષ્યવાળા મનુષ્ય અસંજી આયુષ્યવાળા અને દેવઅસંજી

વહુકંવા તુલ્યં વા વિશેષાધિકં વા ? ગૌતમ ! સર્વસ્તોકં દેવાસંજ્યાયુષ્કમ્ મનુષ્યા-
સંજ્યાયુષ્કમ્ અસંખ્યેયગુણમ્ , તિર્યગૂયોનિકાસંજ્યાયુષ્કમ્ અસંખ્યેયગુણમ્ , નૈર-
યિકાસંજ્યાયુષ્કમસંખ્યેયગુણમ્ તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ॥મૂ૦૧૪॥

॥ પ્રથમશતકે દ્વિતીય ઉદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ॥૧-૨॥

ટીકા—‘કઙ્કિદ્દેહં મંતે’ કતિવિધં ભદન્ત ! ‘અસન્નિઆઉપ પન્નત્તે ’ અસંજ્યા-
યુષ્કં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ? ઉત્તરયતિ મગવાન્-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ચઉવ્વિદ્દે અસન્નિ
આઉપ પન્નત્તે ’ ચતુર્વિધમસંજ્યાયુષ્કં પ્રજ્ઞપ્તમ્ । અસંજ્યાયુષ્કમિતિ, અસ્મિન્ ભવે

બીચ મેં કૌન કિસકી અપેક્ષા અલ્પ હૈ ? કૌન કિસકી અપેક્ષા વહુત
હૈ, ઓર કૌન કિસકી અપેક્ષા તુલ્ય એવં વિશેષાધિક હૈ ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સવ્વથોવે દેવઅસન્નિઆઉપ) દેવ
અસંજ્ઞિ આયુષ્ય સર્વ સે કમ હૈ (મણુસ્સ અસન્નિઆઉપઅસંખેજ્જગુણે)
હિસકી અપેક્ષા મનુષ્ય અસંજ્ઞિ આયુષ્ય અસંખ્યાતગુણી અધિક હૈ ।
(તિરિયઅસન્નિઆઉપ અસંખેજ્જગુણે) મનુષ્ય અસંજ્ઞિ આયુષ્ક કી
અપેક્ષા તિર્યગ્ અસંજ્ઞિ આયુષ્ક અસંખ્યાતગુણી અધિક હૈ । (નેરહ્ય
અસન્નિઆઉપ અસંખેજ્જગુણે) તિર્યગ્ અસંજ્ઞિ આયુષ્ય કી અપેક્ષા નૈરયિક
અસંજ્ઞિ આયુષ્ય અસંખ્યાતગુણી અધિક હૈ (સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ)
હે ભદન્ત ! યહ સર્વ હિસી પ્રકારસે હૈ—હે ભદન્ત ! યહ, સર્વ હિસી પ્રકારસે હૈ ।

ટીકાર્થ—“કઙ્કિદ્દેહં મંતે !” હે ભદન્ત ! કિતને પ્રકારકા “અસન્નિ
આઉપ પન્નત્તે ” અસંજ્ઞિ આયુષ્ક કહા ગયા હૈ ? પ્રશ્ન હિસકા ઉત્તર દેતે
હૈં કિ—(ગોયમા) હે ગૌતમ ! “ ચઉવ્વિદ્દે અસન્નિઆઉપ પણ્ણત્તે ” ચાર

આયુષ્યવાળા જીવોમાં કોણ કોનાં કરતાં ઓછા છે, કોણ કોના કરતાં વધારે છે.
કોણ કોના બરાબર છે અને કોણ કોના કરતાં વિશેષાધિક છે ? (ગોયમા !)
હે ગૌતમ ! (સવ્વથોવે દેવઅસન્નિઆઉપ) સૌથી ઓછા દેવ અસંજ્ઞિ આયુષ્ય-
વાળા છે. (મણુસ્સઅસન્નિઆઉપ અસંખેજ્જગુણે) તેમના કરતાં મનુષ્ય અસંજ્ઞિ
આયુષ્યવાળા અસંખ્યાતગણા છે. (તિરિયઅસન્નિઆઉપ અસંખેજ્જગુણે) મનુષ્ય
અસંજ્ઞિ આયુષ્યવાળાથી તિર્યગ્ અસંજ્ઞિ આયુષ્યવાળા અસંખ્યાત ગણા અધિક છે.
(નેરહ્ય અસન્નિઆઉપ અસંખેજ્જગુણે) અને તિર્યગ્ અસંજ્ઞિ આયુષ્યવાળાથી
નારક અસંજ્ઞિ આયુષ્યવાળા જીવો અસંખ્યાત ગણા છે “ સેવં મંતે ! સેવં મંતે !
ત્તિ ” હે પૂન્ય ! એ બધું એ પ્રમાણે જ છે હે પૂન્ય ! એ બધું એ પ્રમાણે જ છે.

ટીકાર્થ—“ કઙ્કિદ્દેહં મંતે । ” હે પૂન્ય ! કેટલા પ્રકારના “ અસન્નિ
આઉપ પન્નત્તે ” અસંજ્ઞિઆયુષ્યવાળા જીવો કહ્યા છે ? પ્રશ્ન તે પ્રશ્નને આ
પ્રમાણે જવાબ આપે છે—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ ચઉવ્વિદ્દે અસન્નિઆઉપ

અસંજ્ઞી સન્ યત્ પરમવયોગ્યમાયુર્વધ્નાતિ તદસંજ્ઞાયાયુરિતિ કથ્યતે । ‘તં જહા’ તદ્વથા—
‘ નૈરિયઅસન્નિઆઉએ ’ નૈરયિકાસંજ્ઞાયાયુષ્કમ્—નૈરયિકપ્રાયોગ્યમસંજ્ઞાયાયુર્નૈરયિકા-
સંજ્ઞાયાયુઃ, ‘ તિરિક્ષ્વ જોણિયઅસન્નિઆઉએ ’ તિર્યગ્યોનિકાસંજ્ઞાયાયુષ્કમ્—તિર્યગ્યોનિક
પ્રાયોગ્યમસંજ્ઞાયાયુસ્તિર્યગ્યોનિકાસંજ્ઞાયાયુઃ, ‘ મણુસ્સઅસન્નિઆઉએ ’ મનુષ્યાસંજ્ઞાયાયુષ્કમ્
—મનુષ્યપ્રાયોગ્યમસંજ્ઞાયાયુષ્કમ્, ‘ દેવઅસન્નિઆઉએ ’ દેવાસંજ્ઞાયાયુષ્કમ્—દેવપ્રાયોગ્ય-
મસંજ્ઞાયાયુષ્કમિતિ । અસંજ્ઞાયાયુરિતિ—અસંજ્ઞિન આયુરિતિ તુ સમ્બન્ધમાત્રેણાપિ ભવતિ
યથા મિશ્નોઃ પાત્રમ્, અતોઽસંજ્ઞિજીવકૃતત્વલક્ષણસમ્બન્ધવિશેષપ્રદર્શનાયાહ—

પ્રકારકા અસંજ્ઞી આયુષ્ક કહા ગયા હૈ । અસંજ્ઞિ આયુષ્ક ઇસ ભવ મેં
અસંજ્ઞી હોકર જો જીવ પરમવયોગ્ય આયુકા બંધ કરતા હૈ, વહ
અસંજ્ઞી આયુષ્ક શબ્દકા અર્થ હૈ । યહ અસંજ્ઞી આયુષ્ક ૪ ચાર પ્રકાર
કહા ગયા હૈ—નૈરયિકઅસંજ્ઞી આયુષ્ક, તિર્યગ્યોનિક અસંજ્ઞી આયુષ્ક,
મનુષ્ય અસંજ્ઞી આયુષ્ક ઔર દેવ અસંજ્ઞી આયુષ્ક । અસંજ્ઞી હો કર જો
જીવ નૈરયિકપ્રાયોગ્ય આયુકો બાંધતા હૈ વહ નૈરયિક અસંજ્ઞી આયુષ્ક
હૈ । તિર્યગ્ય યોનિવાલે જીવોં કે પ્રાયોગ્ય આયુ કો જો અસંજ્ઞી જીવ
બાંધતા હૈ, વહ તિર્યગ્ય યોનિક આયુષ્ક હૈ । મનુષ્યકે પ્રાયોગ્ય આયુ
કો જો અસંજ્ઞી જીવ બાંધતા હૈ । વહ મનુષ્ય અસંજ્ઞી આયુષ્ક હૈ ।
દેવ કે પ્રાયોગ્ય આયુ કા જો અસંજ્ઞી જીવ બંધ કરતા હૈ વહ દેવા-
સંજ્ઞાયાયુષ્ક હૈ । “ અસંજ્ઞિનઃ આયુઃ ઇતિ અસંજ્ઞાયાયુઃ એસા તો સંબંધ
માત્રસે મી હોતા હૈ । જૈસે કિ “મિશ્નોઃપાત્રં” મિશ્નુકા પાત્ર “મિશ્નુપાત્રં”

પણત્તે ” ચાર પ્રકારના અસંજ્ઞિ આયુષ્યવાળા જીવો કહ્યા છે. આ ભવમાં
અસંજ્ઞિ રૂપે જન્મીને જે જીવો પરભવ યોગ્ય આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે તે
જીવોને અસંજ્ઞિઆયુષ્યવાળા કહે છે.

તે અસંજ્ઞિઆયુષ્યવાળા જીવો ચાર પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) નૈરયિક
અસંજ્ઞિ આયુષ્યવાળા, (૨) તિર્યગ્ય યોનિક અસંજ્ઞિઆયુષ્યવાળા, (૩) મનુષ્ય
અસંજ્ઞિ આયુષ્યવાળા અને (૪) દેવ અસંજ્ઞિઆયુષ્યવાળા. જે અસંજ્ઞી જીવો
નૈરયિક પ્રાયોગ્ય આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે તેને નૈરયિક અસંજ્ઞિઆયુષ્યવાળા
કહે છે. જે અસંજ્ઞી જીવ તિર્યગ્ય યોનિવાળા જીવોનો પ્રાયોગ્ય આયુષ્યનો
બંધ બાંધે છે તેને તિર્યગ્યોનિક અસંજ્ઞી આયુષ્યવાળા કહે છે. જે અસંજ્ઞી
જીવ મનુષ્યના પ્રાયોગ્ય આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે તેને મનુષ્ય અસંજ્ઞી આયુષ્ય-
વાળા કહે છે. જે અસંજ્ઞી જીવો દેવોના પ્રાયોગ્ય આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે
તેને દેવઅસંજ્ઞી આયુષ્યવાળા કહે છે. “ અસંજ્ઞિન આયુઃ ઇતિ અસંજ્ઞાયાયુઃ ”
અસંજ્ઞીનું આયુ તે અસંજ્ઞાયાયુ એવું તો સંબંધ માત્રથી પણ થાય છે. જેમ
કે “ મિશ્નોઃ પાત્રં ” લિશ્નું પાત્ર, તે ‘ મિશ્નુપાત્ર ’ લિશ્નુપાત્ર કહેવાય છે. તેથી

‘અસણ્ણીણં’ इत्यादि । ‘असण्णीणं भंते ! जीवे किं नेरइयाउयं पकरेइ’ असंज्ञी खलु भदन्त ! जीवः किम् नैरयिकायुष्कं प्रकरोति-वध्नाति ? एवं किम् ‘तिरिक्खजोणियाउयं पकरेइ’ तिर्यग्योनिकायुष्कं प्रकरोति, ‘मणुस्साउयं पकरेइ’ मनुष्यायुष्कं प्रकरोति, ‘देवाउयं पकरेइ’ देवायुष्कं प्रकरोतीति प्रश्नः । भगवानाह—‘गौयमा’ हे गौतम ! ‘नेरइयाउयं पकरेइ’ नैरयिकायुष्कमपि प्रकरोति ‘तिरिक्खजोणियाउयं पकरेइ’ तिर्यग्योनिकायुष्कमपि प्रकरोति ‘मणुस्साउयं पकरेइ’ मनुष्यायुष्कमपि प्रकरोति, ‘देवाउयं पकरेइ’ देवायुष्कमपि प्रकरोति, असंज्ञी जीवो नैरयिकतिर्यगमनुष्यदेवानाम् सम्बन्धि आयुष्कं वध्नातीति भावः । नरयिकाद्यायुर्वध्नन् असंज्ञी तत्र कियत्प्रमाणां स्थितिं करोतीत्याह—‘नेरइयाउयं’ इत्यादि । नेरइ-

ऐसा होता है अतः असंज्ञीजीवकृतत्वरूप संबंध विशेषको दिखानेके लिये सूत्रकार “असण्णी णं” इत्यादि सूत्र कहते हैं—“असण्णीणं भंते ! जीवे किं नेरइयाउयं पकरेइ” हे भदंत! असंज्ञीजीव क्या नैरयिक आयुका बंध करता है ? यहां “पकरेइ” “प्रकरोति” का अर्थ “बंध करता है” ऐसा है । इसी तरहसे क्या वह “तिरिक्खजोणियाउयं पकरेइ” तिर्यग् योनिक जीवकी आयुका बंध करता है ? “मणुस्साउयं पकरेइ” मनुष्य आयुका क्या वह बंध करता है ? “देवाउयं पकरेइ” देवायुका क्या वह बंध करता है ? इस प्रश्नका प्रभुने यों उत्तर दिया कि हे गौतम ! वह नैरयिक आयुका भी बंध करता है, तिर्यग्योनिक आयुका भी वह बंध करता है । मनुष्य आयुका भी वह बंध करता है । देवायुका भी वह बंध करता है । तात्पर्य यह कि असंज्ञीजीव नारक, तिर्यग्, मनुष्य और देव, इन चारों गतियोंकी आयुका बंध करता है । नैरयिक आदिकी

અસંજ્ઞીજીવોનો કૃતત્વરૂપ સંબંધ વિશેષ દર્શાવવાને માટે સૂત્રકાર ‘અસણ્ણીણં’ ઇત્યાદિ સૂત્રો કેહે છે—“અસણ્ણી ણં ભંતે ! જીવે કિં નેરઇયાઉયં પકરેઇ” હે પૂન્ય ! શું અસંજ્ઞી જીવો નૈરયિક આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે ? અહીં “પકરેઇ” (પ્રકરોતિ) નો અર્થ “બંધ બાંધે છે.” એવો થાય છે. એજ પ્રમાણે શું તે “તિરિક્ક જોણિયાઉયં પકરેઇ” તિર્યગ્ય યોનિના જીવના આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે ? “મણુસ્સાઉયં પકરેઇ” શું તે મનુષ્યના આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે ? “દેવાઉય પકરેઇ” શું તે દેવતાના આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે ? આ પ્રશ્નનો પ્રભુએ આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો—હે ગૌતમ ! અસંજ્ઞી જીવો નૈરયિકના આયુષ્યનો પણ બંધ બાંધે છે, તિર્યગ્ય યોનિક જીવોના આયુષ્યનો પણ બંધ બાંધે છે, મનુષ્યના આયુષ્યનો પણ બંધ બાંધે છે અને દેવતાના આયુષ્યનો પણ બંધ બાંધે છે. તાત્પર્ય એ છે કે, અસંજ્ઞી જીવો નારક, તિર્યગ્ય મનુષ્ય અને દેવ, એ ચારે ગતિઓના

યાઉયં પકરેમાણે જહ્ણણેણં દસવાસસહસ્રાંઈ ' નૈરયિકાયુક્તં પ્રકુર્વન્ જવન્યેન દશ-
વર્ષસહસ્રાણિ, ઇયં સ્થિતિઃ રત્નપ્રમાણૃથિવ્યાઃ પ્રથમપ્રસ્તટમાશ્રિત્ય વિજ્ઞેયા । 'ઉવ્કો-
સેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહ્માગં પકરેઈ ' ઉત્કર્ષેણ પલ્યોપમસ્યાસંખ્યેયમાગં
પ્રકરોતિ=વધ્નાતિ । એતત્ રત્નપ્રમાણૃથિવ્યાશ્ચતુર્થપ્રસ્તટે વર્તમાનં મધ્યમસ્થિતિમન્તં
નારકમાશ્રિત્ય પ્રોક્તમ્ । કથમિદમુચ્યતે—યતો રત્નપ્રમાણૃથિવ્યાઃ પ્રથમપ્રસ્તટે વર્ષાણાં
દશસહસ્રાણિ જવન્યા સ્થિતિઃ કથિતા, ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિસ્તુ વર્ષાણાં નવતિઃ સહસ્રાણિ,
રત્નપ્રમાયાઃ દ્વિતીયે પ્રસ્તટે તુ વર્ષાણાં દશ લક્ષાણિ જવન્યા સ્થિતિઃ, ઉત્કૃષ્ટતસ્તુ

આયુ કા બંધ કરતા હુઆ વહ અસંજી જીવ વહાં કમસે કમ કિતની
સ્થિતિ કો ઔર અધિકસે અધિક કિતની સ્થિતિ કો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ? હસ
વિષયકો સ્પષ્ટ કરનેકે લિયે સૂત્રકાર કહતે હૈં કિ યદિ વહ નૈરયિક
આયુકા બંધ કરતા હૈ તો કમ સે કમ ૧૦ દશ હજાર વર્ષકી
ઔર જ્યાદાસે જ્યાદા પલ્યોપમકે અસંખ્યાતવેં ભાગપ્રમાણ જિતની
આયુકા વહ બંધ કરતા હૈ । જવન્ય આયુ જો યહાં ૧૦ દશ હજાર વર્ષકી
કહી ગઈ હૈ વહ પ્રથમ પૃથિવી જો રત્નપ્રમા હૈ ઉસકે પહિલે પ્રસ્તટ કી
અપેક્ષા કહી ગઈ હૈ, એસા જાનના ચાહિયે । તથા ઉત્કૃષ્ટ આયુ જો પલ્યો-
પમકે અસંખ્યાતવેં ભાગ પ્રમાણ જિતની કહી ગઈ હૈ વહ હસ રત્નપ્રમા
પૃથિવીકે ચૌથે પ્રસ્તટમેં વર્તમાન મધ્ય સ્થિતિવાલે નારક જીવકી અપેક્ષા
સે કહી ગઈ હૈ, એસા જાનના ચાહિયે । યહ આપ કૈસે કહતે હૈં કિ યહ
જવન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રથમ પૃથિવીકે પ્રથમ ઔર ચતુર્થ પ્રસ્તટકે

આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે, નૈરયિક વગેરેના આયુષ્યનો બંધ કરતો તે અસંજી
જીવ ત્યાં જોઈએમાં જોઈ કંટલી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે અને વધારેમાં વધારે
કંટલી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે ? આ વિષયનું સ્પષ્ટીકરણ કરવાને માટે સૂત્રકાર
કહે છે કે જો તે અસંજી જીવો નૈરયિક જીવોના આયુષ્યનો બંધ બાંધે તો
જોઈએમાં જોઈ દસ હજાર વર્ષ પ્રમાણ અને વધારેમાં વધારે પલ્યોપમના
અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણ આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે. અહીં દસ હજાર વર્ષનું
પ્રમાણ જે જોઈએમાં જોઈ આયુષ્ય કહ્યું છે તે રત્નપ્રમા નામની પહેલી
પૃથ્વીના (નરક) પહેલા પ્રસ્તટની (પાથડાની) અપેક્ષાએ કહેલ છે, એમ
સમજવું. તથા પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણનું જે વધારેમાં વધારે
આયુષ્ય કહ્યું છે તે રત્નપ્રમા (પહેલી) પૃથ્વીના (નરકના) ચોથા પ્રસ્તટમાં
(પાથડામાં) રહેલા મધ્યમ સ્થિતિવાળા નારકોની અપેક્ષાએ કહેલ છે એમ જાણવું.

શંકા—આ જવન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પહેલી પૃથ્વી (નરક)ના પહેલા

નવતિલક્ષાણિ । રત્નપ્રભાયાસ્તૃતીયપ્રસ્તટે તુ જઘન્યતો નવતિલક્ષાણિ, ઉત્કૃષ્ટતઃ પૂર્વકોટી । રત્નપ્રભાયાશ્ચતુર્થપ્રસ્તટે તુ જઘન્યા સ્થિતિઃ પૂર્વકોટી, ઉત્કૃષ્ટતઃ સાગરોપમસ્ય દશમો ભાગઃ । એવં ચાત્ર પલ્યોપમસ્યાસંખ્યેયભાગો મધ્યમા સ્થિતિવર્ભતીતિ । અથ તિર્યગાયુષ્કં પ્રદર્શયતિ—‘તિરિક્ષ્વજોગિયાઉયં’ इत्यादि । ‘તિરિક્ષ્વજોગિયા-ઉયં પકરેમાણે’ તિર્યગ્યોનિકાયુષ્કં પ્રકુર્વન્ ‘જહળ્ણેણં અંતોમુહુર્તં’ જઘન્યેનાન્તર્મુહુર્તમ્ ‘ઉક્રોસેણં પલિઓવમસસ અસંખેજ્જહ્માગં પકરેઈ’ ઉત્કૃષ્ટેન પલ્યોપમસ્યાસંખ્યે-

મધ્યમ સ્થિતિવાલે નારકકો લેકર કહી ગઈ છે ? હસકા ઉત્તર યહ છે કિ રત્નપ્રભા પૃથિવીકે પ્રથમ પ્રસ્તટમેં ૧૦ દશ હજાર વર્ષકી જઘન્ય સ્થિતિ કહી ગઈ છે, ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૦ નવે હજાર વર્ષકી કહી ગઈ છે । તથા રત્નપ્રભા પૃથિવીકે ઢિતીય પ્રસ્તટમેં ૧૦ દસલાખ વર્ષકી જઘન્ય સ્થિતિ કહી ગઈ છે, ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૦ નવે લાખ વર્ષકી કહી ગઈ છે । રત્નપ્રભા પૃથિવીકે તૃતીય પ્રસ્તટમેં જઘન્યસ્થિતિ ૧૦ નવે લાખ વર્ષકી ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧ એક કોટિપૂર્વકી કહી ગઈ છે । રત્નપ્રભા પૃથિવીકે ચૌથે પ્રસ્તટમેં જઘન્ય સ્થિતિ ૧ કોટિપૂર્વકી ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧ સાગરોપમકે દશવે ભાગ પ્રમાણ કહી છે । હસ તરહ હસ ચૌથે પાથહેમેં મધ્યસ્થિતિ પલ્યોપમકે અસંખ્યાતવે ભાગ પ્રમાણ આ જાતી છે ।

તિર્યંચકે સૂત્રમેં જો કહા છે કિ અસંજી જીવ જઘન્યસે અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ સ્થિતિકો ઓર ઉત્કૃષ્ટસે ૧ પલ્યોપમકે અસંખ્યાતવે ભાગ પ્રમાણ

અને ચોથા પ્રસ્તટના (પાથડાની) મધ્યમ સ્થિતિવાળા નારકેની અપેક્ષાએ કહેલ છે, એવું આપ શા કારણ કહે છે ?

ઉત્તર—રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રસ્તટમાં (પાથડામાં) જઘન્ય સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની કહી છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ નેવું હજાર વર્ષની કહી છે. તથા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના બીજા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ દસ લાખ વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ નેવું લાખ વર્ષની કહી છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ત્રીજા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ નેવું લાખ વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક કોટી (કરોડ) પૂર્વની કહી છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ચોથા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ એક કોટિ (કરોડ) પૂર્વની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગરોપમના દસમાં ભાગ જેટલી કહી છે. આ રીતે પહેલી નરકના ચોથા પ્રસ્તટમાં મધ્યમ સ્થિતિ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણ સિદ્ધ થઈ જાય છે.

તિર્યંચના સૂત્રમાં એવું જે કહ્યું છે કે અસંજી જીવો ઓછામાં ઓછા અન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણ અને વધારેમાં વધારે એક પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં

યમાગં પ્રકરોતિ, એતદ્ યુગલિકતિર્યગપેક્ષયા બોધ્યમ્ । ‘ મણુસ્સાઝયંપિ એવં ચેવ ’ મનુષ્યાયુષ્કમપિ એવમેવ જઘન્યતોઽન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કૃષ્ટતઃ પલ્યોપમસ્યાસંખ્યેય-ભાગમિતિ, અત્રાસંખ્યેયમાગકથનં યુગલિકમનુષ્યાનધિકૃત્ય જ્ઞાતવ્યમિતિ । ‘ દેવા-ઝણ જહા નેરહ્યાઝણ ’ દેવાયુષ્કં યથા નૈરયિકાયુષ્કમ્, દેવાયુષ્કં નૈરયિકાયુષ્ક-વદ્ વિજ્ઞેયમ્ । અસંજ્ઞિવિષયકં નારકાયુર્યથા, તથા અસંજ્ઞિવિષયં દેવાયુરપીતિ । इदं तु भवनपतिव्यन्तरानाश्रित्य विज्ञेयमिति । ‘ एयस्स णं भंते ’ एतस्य खलु भदन्त ! ‘ नेरइयअसन्निआउयस्स तिरिक्खजोगियअसन्निआउयस्स मणुस्सअसन्नि-आउयस्स, देवअसन्निआउयस्स य कयरे कयरेहिंतो अप्पे वा बहुए वा तुल्ले वा

સ્થિતિ કો બાંધતા હૈ સો યહ કથન યુગલિક તિર્યગ્ જીવોં કી અપેક્ષા સે કહા ગયા હૈ, એસા જાનના ચાહિયે । “ મણુસ્સાઝયં પિ એવં ચેવ ” મનુ-ષ્ય આયુ કે વિષય મેં ઓ એસા હી કથન જાનના ચાહિયે । અર્થાત્ વહ અસંજ્ઞીજીવ યદિ મનુષ્ય આયુ કા બંધ કરતા હૈ, તો જઘન્ય સે અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ ઉસે બાંધતા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે પલ્યોપમ કે અસંખ્યાતવે ભાગ પ્રમાણ બાંધતા હૈ । યહ કથન યુગલિક મનુષ્યોં કી અપેક્ષાસે કિયા ગયા જાનના ચાહિયે । “ દેવાઝણ જહા નેરહ્યાઝણ ” અસંજ્ઞી જીવ યદિ દેવાયુ કા બંધ કરતા હૈ તો હસ વિષય મેં જૈસા કથન નરકઆયુ કે બાંધને કે વિષય મેં પહિલે કિયા ગયા હૈ વૈસા હી જાનના ચાહિયે । યહ કથન ભવનપતિ ઓર વ્યન્તરદેવોં કી અપેક્ષા સે કિયા ગયા હૈ ।

“ એયસ્સ ણં ભંતે ! ” હે ભદન્ત ! હસ “ નેરહ્યઅસન્નિઆઝયસ્સ-

ભાગપ્રમાણ આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે-તે કથન તિર્યગ્ યુગલીયા જીવોની અપેક્ષાએ બાણુવું. “મણુસ્સાઝયં પિ એવં ચેવ” મનુષ્યના આયુષ્યના વિષયમાં પણ એમ જ સમજવું, એટલે કે જો અસંજ્ઞી જીવો મનુષ્ય આયુષ્યનો બંધ બાંધે તો એાછામાં એાછા અન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણ અને વધારેમાં વધારે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણ આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે. આ કથન પણ યુગલીયા મનુષ્યોને અનુલક્ષી ને કરાયું છે. “દેવાઝણ જહા નેરહ્યાઝણ” અસંજ્ઞીજીવો જો દેવતાના આયુષ્યનો બંધ બાંધે તો નારકાના આયુષ્ય જેટલી જ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યની સ્થિતિનો બંધ બાંધે છે. આ કથન ભવનપતિ અને વાણવ્યંતરદેવોની અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે, તેમ બાણુવું.

“ એયસ્સ ણં ભંતે ! નેરહ્યઅસન્નિઆઝયસ્સ તિરિક્ખજોગિયઅસન્નિઆઝયસ્સ મણુસ્સઅસન્નિઆઝયસ્સ દેવઅસન્નિઆઝયસ્સ કયરે કયરેહિંતો અપ્પે વા. બહુએ

વિસેસાહિં વા' નૈરયિકાઽસંજ્યાયુષ્કસ્ય, તિર્યગ્યોનિકાઽસંજ્યાયુષ્કસ્ય, મનુષ્યા-
સંજ્યાયુષ્કસ્ય, દેવાસંજ્યાયુષ્કસ્ય ચ કતરત્ કતરેભ્યોઽલ્પં વા વહુકં વા તુલ્યં વા
વિશેષાધિકં વા । ષગવાનાહ—' ગોયમે—'ત્યાદિ, 'ગોયમા ' હે ગૌતમ ! 'સંવત્થોવે
દેવઅસન્નિઆઉં ' સર્વસ્તોકં દેવાસંજ્યાયુષ્કમ્ ' મણુસ્સઅસન્નિઆઉં અસંખે-
જ્જગુણે ' મનુષ્યાસંજ્યાયુષ્કમસંખ્યેયગુણમ્ । ' તિરિક્ખજોણિયઅસન્નિઆઉં
અસંખેજ્જગુણે' તિર્યગ્યોનિકાસંજ્યાયુષ્કમસંખ્યેયગુણમ્ ' નેરઙ્ગઅસન્નિઆઉં
અસંખેજ્જગુણે' નૈરયિકાસંજ્યાયુષ્કમસંખ્યેયગુણં ભવતીતિ । 'એયસ્સ ણં મંતે' ઇત્યાદિ
સૂત્રેણાસંજ્યાયુષો યદલ્પવહુત્વં કથિતં તદસ્ય હસ્વત્વ દીર્ઘત્વમપેક્ષ્યાઽવસેયમિતિ ।

તિરિક્ખજોણિયઅસન્નિઆઉંયસ્સ મણુસ્સઅસન્નિઆઉંયસ્સ દેવઅસ-
ન્નિઆઉંયસ્સ કયરે કયરેહિતો અપ્પે વા વહું વા તુલ્લે વા વિસેસાહિં
વા " નૈરયિક અસંજ્ઞિઆયુષ્ક કે, તિર્યગ્યોનિક અસંજ્ઞિ આયુષ્ક કે,
और देव असंज्ञि आयुष्क के बीच में कौनसी आयु किस आयु की
अपेक्षा अल्प है ? और कौनसी आयु किस आयु की अपेक्षा बहुत-
अधिक—है ? तथा कौनसी आयु किस आयु के समान है ? और कौनसी
आयु किस आयुसे विशेषाधिक है ? प्रभु ने इन चार प्रश्नोंका उत्तर इस
प्रकारसे दिया कि हे गौतम ! इन सभी की आयुमें जो देव असंज्ञिआयुष्क
है वह सबसे कम है, और मनुष्य असंज्ञि आयुष्क असंख्यात गुना
अधिक है । तिर्यग्योनिक असंज्ञि—आयुष्क भी असंख्यात गुना है । तथा
नैरयिक असंज्ञि आयुष्क भी असंख्यात गुना है । इस तरह जो
“ एयस्स णं मंते इत्यादि ” सूत्र से असंज्ञि आयुष्क में अल्प बहुत्व को
कथन किया गया है, वह आयुकी हस्वत्व और दीर्घत्व की अपेक्षासे किया

વા તુલ્લે વા વિસેસાહિં વા ? " નૈરયિક અસંજ્ઞિઆયુષ્યવાણા ઇવો, તિર્યગ્યોનિક
અસંજ્ઞિઆયુષ્યવાણા ઇવો, મનુષ્ય અસંજ્ઞિઆયુષ્યવાણા ઇવો અને દેવઅસંજ્ઞિ-
આયુષ્યવાણા ઇવો,—એ ચારે આયુષ્યવાણા ઇવોમાં કયા ઇવો કેના કરતાં
અલ્પ છે, કયા કેના કરતાં વધારે છે, કયા કેની બરાબર છે, અને કયા ઇવો
કેની કરતાં વિશેષાધિક છે ? ગૌતમસ્વામીના ઉપરોક્ત ચારે પ્રશ્નોના ઉત્તર
મહાવીરપ્રભુએ આ પ્રમાણે આપ્યા છે—હે ગૌતમ ! તેઓમાં દેવઅસંજ્ઞિ
આયુષ્યવાણા ઇવો સૌથી અલ્પ છે, મનુષ્ય અસંજ્ઞિ આયુષ્યવાણા ઇવો
તેનાથી અસંખ્યાતગણા વધારે છે, તિર્યગ્યોનિક અસંજ્ઞિઆયુષ્યવાણા ઇવો તેના
કરતાં પણ અસંખ્યાતગણા વધારે, છે અને તિર્યગ્યોનિક અસંજ્ઞિઆયુષ્યવાણા
ઇવો કરતાં નૈરયિક અસંજ્ઞિ આયુષ્યવાણા ઇવો અસંખ્યાતગણા વધારે છે.
આ પ્રમાણે “એયસ્સ ણં મંતે! ઇત્યાદિ સૂત્રો અસંજ્ઞિ ઇવોમાં અલ્પતા અધિકતા

અથ ભગવદુક્તમનુમોદયતિ-‘સેવં મંતે’ ર’ ઇત્યાદિ । ‘ સેવં મંતે સેવં મંતે ’ તદેવં
મદન્ત ! તદેવં મદન્ત !-હે ભગવન્ ! મવતા યત્ કથિતં તદેવમેવ ‘ સેવં મંતે સેવં
‘મંતે’ ઇત્યત્ર દ્વિવચનમ્ ભગવદ્વાક્યે ભક્તિશ્રદ્ધાધિક્યસૂચનાય । ‘ત્તિ’ ઇતિ કથ-
યિત્વા શ્રદ્ધાભક્તિપૂર્વકં ગૌતમો ભગવન્તં વન્દતે નમસ્યતિ, વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા
સંયમેન તપસાઽઽત્માનં ભાવયમાનો વિહરતીતિ ॥સૂ. ૧૪॥

॥ પ્રથમશતકે દ્વિતીયોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥૧-૨॥

ગયા છે એસા જાવનાં યાહિયે । ભગવાન્ જો કહા ઉસકા અનુમોદન
કરતે હુએ શ્રી ગૌતમસ્વામી કહતે હૈં “સેવં મંતે ! ત્તિ” કિ હે મદન્ત !
આપને જો કહા છે વહ હસી પ્રકાર સે હૈ, એસા હી હૈ । યહાં જો દ્વિવચન
કા પ્રયોગ કિયા ગયા હૈ વહ ભગવાક્ય મેં ભક્તિ ઓર શ્રદ્ધા કી અધિ-
કતા કો સૂચિત કરતા હૈ, હસ વાતકો પ્રકટ કરનેકે લિયે કિયા ગયા
હૈ । “ ત્તિ ” જો શબ્દ હૈ વહ યહ બતલાતા હૈ કિ ગૌતમસ્વામી ને હસ
પ્રકાર કહ કર શ્રદ્ધા એવં ભક્તિ પૂર્વક ભગવાન્ કો વંદના કી, નમસ્કાર
કિયા ઓર વંદના નમસ્કાર કરકે સંયમ તથા તપ સે આત્મા કો
ભાવિત કરતે હુએ અપને ઉચિત સ્થાન પર વિરાજ ગએ ॥સૂ. ૧૪॥

॥ દ્વિતીય ઉદેશક સમાપ્ત ॥

વગેરે જે કથન કરાયું છે. તે કથન આયુષ્યના ઓછાવત્તાની અપેક્ષાએ કરવામાં
આવ્યું છે તેમ જાણવું. ભગવાને જે કહ્યું તેની અનુમોદના કરતાં શ્રી ગૌતમ
સ્વામી કહે છે. “ સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ” હે પૂજ્ય ! આપના કહેવા
પ્રમાણે જ તે હકીકત છે, એ પ્રમાણે જ છે. ” અહીં જે દ્વિરૂપિત કરવામાં
આવી છે તે ભગવાનના વચનોમાં શ્રદ્ધા અને ભક્તિની અધિકતાનું સૂચન કરે
છે, “ ત્તિ ” પદ એ બતાવે છે કે ગૌતમસ્વામીએ આ પ્રમાણે કહીને
શ્રદ્ધા અને ભક્તિપૂર્વક ભગવાનને વંદણા નમસ્કાર કર્યાં, અને વંદણા નમસ્કાર
કરીને સંયમ તથા તપથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના ઉચિત સ્થાને
બેસી ગયા ॥ સૂ. ૧૪ ॥

॥ દ્વિતીય ઉદેશક સમાપ્ત ॥

अथ तृतीयोद्देशकः प्रारम्भ्यते—

तृतीयोद्देशके संक्षेपत इमे विषयाः—कांक्षामोहनीयं कर्म किं जीवकृतमिति प्रश्नः । कांक्षामोहनीयकर्मणः उपार्जनप्रकारः, तस्य चत्वारो भेदाः, तेषु चतुर्थपक्षस्य स्वीकारः । नैरयिकादिचतुर्विंशतिदण्डके कांक्षामोहनीयस्य विचारः । चतुर्विंशतिदण्डकसम्बन्धे कांक्षामोहनीये कालत्रयविषयकचिन्ता । चयोपचयोदीरण-वेदननिर्जरणानां संग्रहः । कांक्षामोहनीयकर्मणो वेदनप्रकारः । वेदनकारणप्रदर्शनम् । सन्देहः । स्वधर्म परित्यज्य परधर्मग्रहणम् । फलाशङ्का । संदिग्धत्वम् । जिन-भाषितस्य सत्यत्वम् । तस्य स्वीकारकर्तृराचरणकर्तृश्वाराधकत्वम् । अस्तित्वनास्तित्व परिणामस्य विचारः । प्रयोगः, स्वभावः, कांक्षामोहनीयबन्ध-तत्प्रकार-तत्कारणानां प्रदर्शनम् । प्रमादयोगयोर्विचारः । प्रमादजनको योगः । योगजनकं वीर्यम् । वीर्य-

तृतीय उद्देशक प्रारंभ—

तृतीय उद्देशक के विषयों का संक्षिप्त विवरण—

कांक्षामोहनीयकर्म क्या जीवकृत है ? कांक्षामोहनीय कर्म का उपार्जन प्रकार, उसके चार भेद, उनमें चतुर्थपक्ष का स्वीकार । नैरयिक आदि चौबीसदण्डकों में कांक्षामोहनीय का विचार । चौबीस दण्डक के सम्बन्ध में कांक्षामोहनीय में कालत्रयविषयक विचार । चय, उपचय, उदीरण, वेदन और निर्जरा, इनका संग्रह । कांक्षामोहनीय कर्मका वेदन प्रकार । वेदनकारण का प्रदर्शन । सन्देह । स्वधर्म का परित्याग कर परधर्म का ग्रहण । फलाशंका । संदिग्धता । जिनभाषित में सत्यता को स्वीकार करने वाले और आचरण करने वालों में आराधकता । अस्तित्व, नास्तित्व परिणाम का विचार । प्रयोग, स्वभाव, कांक्षामोहनीयबन्ध, उसके

त्रीणे उद्देशक प्रारंभ

त्रीण उद्देशकमां नीचेना विषयानुं निरूपणुं क्शायुं छे—

कांक्षामोहनीयकर्म शुं अवकृत छे ? कांक्षामोहनीयकर्मना उपार्जनप्रकार, तेना आर लेह अने तेमां चतुर्थपक्षने स्वीकार. नारक आदि चौबीस दण्डकां कांक्षामोहनीयने विचार. चौबीस दण्डका संग्रहमां कांक्षामोहनीयमां त्रणुकाणविषयक विचार, चय, उपचय, उदीरण, वेदन अने निर्जरानुं निरूपणु. कांक्षामोहनीयकर्मना वेदनप्रकार. वेदनकारणनुं प्रदर्शन. सन्देह, स्वधर्मना त्याग करीने परधर्मना स्वीकार. इलाशंका संदिग्धता, जिनभाषित पयनेमां सत्यता. स्वीकार करनार अने ते प्रमाणे आचरण करनारमां आराधकता, अस्तित्व, नास्तित्व परिणामने विचार. प्रयोग, स्वभाव, कांक्षामोहनीयबन्ध, तेना प्रकार अने कारणानुं प्रदर्शन. प्रमाद अने योगने

जनक शरीरम् । शरीरजनको जीवः । उत्थानकर्मादीनामस्तित्वम् । उदीरणगर्हण-
संवरणानां मध्ये कस्योदीरणम् । किम्-उदीरणायोग्यस्योदीरणम् अथवा उत्थानादि-
नोदीरणम् ? अनुदीर्णस्योपशमनम् । पूर्ववत्प्रदर्शनप्रकारः । उदयप्राप्तकर्मणां निर्ज-
रणम् । नैरयिकादिस्तनितकुमारांतजीवविषये वेदनविचारः । पृथिवीकायिकानां
किं कांक्षामोहनीयस्य वेदनं न भवतीति प्रश्नः । भवतीत्युत्तरम् । तेषां किं तर्कसंज्ञा-
प्रज्ञामनोवचनानि सन्तीति प्रश्नः, नेत्युत्तरम् । तथापि वेदयतीति, जिनोक्ते
सत्यता । एवं चतुरिन्द्रियजीवपर्यन्तविचारः । सामान्यजीववत् पंचेन्द्रियतिरश्च
आरभ्य वैमानिकपर्यन्तं विचारः । श्रमणाः कांक्षामोहनीयं वेदयन्ति न वेति प्रश्नः ।

प्रकार और उनके कारणों का प्रदर्शन । प्रमाद और योग का विचार ।
प्रमादजनक योग । योगजनक चीर्य । चीर्यजनक शरीर । शरीरजनक
जीव । उत्थान कर्म आदि का अस्तित्व । उदीरण, गर्हण, संवरण, इनके
बीच में किसकी उदीरणा । क्या उदीरणयोग्य की उदीरणा अथवा उत्था-
नादि द्वारा उदीरणा ? । अनुदीर्ण का उपशमन । पूर्व की तरह प्रदर्शन
प्रकार । उदयप्राप्त कर्मों का निर्जरण । नैरयिक से लेकर स्तनितकुमार
तक जीवों के विषय में वेदना का विचार । पृथिवीकायिकजीवों को
क्या कांक्षामोहनीय का वेदन होता है ? ऐसा प्रश्न । हाँ होता है, ऐसा
उत्तर । उनके क्या तर्क, संज्ञा, प्रज्ञा, मन और वचन होते हैं ? यह प्रश्न ।
नहीं होता है ऐसा उत्तर । “ तथापि वेदयति ” इस जिनोक्त में सत्यता ।
इसी तरह चतुरिन्द्रिय जीव पर्यन्त विचार । सामान्य जीवकी तरह पंचे-
न्द्रिय तिर्यच से लेकर वैमानिक पर्यन्त विचार । श्रमण कांक्षामोहनीय
कर्म का वेदन करते हैं, अथवा नहीं करते हैं ? ऐसा प्रश्न । वेदन करते हैं,

विचार, प्रमादजनक योग, योगजनक चीर्य, चीर्यजनक शरीर, शरीरजनक जीव
उत्थान कर्म आदिनुं अस्तित्व उदीरण, गर्हण अथवा संवरणमां केनी उदीरण,
शु उदीरणयोग्यनी उदीरण ? अथवा उत्थानादि द्वारा उदीरण ? अनुदीर्णनुं उपशमन.
आगण सुख प्रदर्शन प्रकार, उदयप्राप्त कर्मोनुं निर्जरण, नारकज्वोथी लघने
स्तनितकुमार सुधीना ज्वोना विषयमां वेदनानो विचार, पृथ्वीकायिक ज्वोने
शु कांक्षामोहनीयनुं वेदन थाय छे ? ज्वो प्रश्न ‘हाँ थाय छे.’ ज्वो उत्तर.
“ शु तेमने तर्क, संज्ञा, प्रज्ञा, मन अने वचन डोय छे ? ” ज्वो प्रश्न “ नथी
डोतां ” ज्वो उत्तर. “ तथापि वेदयति ” आ जिनोक्त वचनमां सत्यता. आ
प्रमाणे चतुरिन्द्रिय सुधीना ज्वोना विचार. सामान्य ज्वोनी जेभ पंचेन्द्रिय
तिर्यथी लघने वैमानिक सुधीना विचार. “ श्रमण, कांक्षामोहनीय कर्मनुं
वेदन करे छे के नथी करता ? ” ज्वो प्रश्न “ वेदन करे छे ” ज्वो उत्तर.

વેદયન્તીત્યુત્તરમ્ । કથં વેદયન્તિ ? પ્રશ્નઃ તત્રોત્તરમ્-જ્ઞાનદર્શનચારિત્રવેષપ્રવચન પ્રવચનાભ્યાસિપુરુષકલ્પમાર્ગમતમજ્ઞનયનિયમપ્રમાણાનાં ભેદાન્ દૃષ્ટ્વા સંદેહ-સ્વ-ધર્મત્યાગ-ફલાશંકાઽનૈયત્ય-વૈપરીત્યૈઃ શ્રમણાઃ કાંક્ષામોહનીયં વેદયન્તીત્યુત્તરમ્ ।

દ્વિતીયોદ્દેશકં પરિસમાપ્ય તદનન્તરં કર્મણાં વેદનીયત્વાદિવિચારણાય તૃતીયો-દ્દેશકઃ પ્રારંભ્યતે, અસ્ય પૂર્વેણ સહાયમમિસંબન્ધઃ-દ્વિતીયોદ્દેશકસ્યાન્તિમસૂત્રે આયુર્વિશેષસ્ય નિરૂપણં કૃતમ્, તદાયુર્મોહાત્મકદોષસદ્ભાવે, એવ સંભવતિ અત એવ તૃતીયોદ્દેશકસ્યાદૌ મોહનીયવિશેષં નિરૂપયતિ । તથા આદૌ સંગ્રહગાથાયાં યત્-“કંસ્વપઓગે” ઇતિ તૃતીયદ્વારત્વેન કથિતં તદપિ દર્શયન્નાહ-“જીવા ણં ભંતે કંસ્વામોહગિજ્જે” ઇત્યાદિ ।

ऐसा उत्तर । कैसे वेदन करते हैं ? ऐसा प्रश्न “ज्ञान, दर्शन, चारित्र वेष, प्रवचन, प्रवचनाभ्यासी पुरुष, कल्प, मार्ग, मत, भंग, नय, नियम और प्रमाण, इनके भेदों को देख कर संदेहयुक्त होने से स्वधर्मपरित्याग करने से, फलाशंका होनेसे अनियतता तथा विपरीतता प्राप्त करने से श्रमण-कांक्षामोहनीयका वेदन करते हैं ” ऐसा उत्तर ।

द्वितीय उद्देशक को समाप्त करके इसके बाद कर्म संबंधी वेदना आदि का विचार करने के लिये अब तृतीय उद्देशक को सूत्रकार प्रारंभ करते हैं । इसका पूर्व उद्देशक के साथ इस प्रकार से संबंध है-द्वितीय उद्देशक के अन्तिम सूत्र में आयुर्विशेष का निरूपण किया गया है । वह आयु मोहात्मक दोष के सद्भावे में ही संभवित होता है इसलिये तृतीय उद्देशक के आदि में मोहनीयविशेष का सूत्रकार निरूपण करते हैं । तथा आदि में संग्रह गाथा में जो “ कंस्वपओगे ” ऐसा तृतीय द्वार

“કેવી રીતે વેદન કરે છે ?” એવો પ્રશ્ન, “જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વેષ, પ્રવચન, પ્રવચનાભ્યાસી પુરુષ, કલ્પ, માર્ગ, મત, ભંગ, નય, નિયમ અને પ્રમાણના ભેદોને જોઈને સંદેહયુક્ત થવાથી, સ્વધર્મ પરિત્યાગ કરવાથી, ફલાશંકા થવાથી અનૈયત્ય (અનિશ્ચિતતા) વિપરીતતા પ્રાપ્ત કરવાથી શ્રમણો કાંક્ષામોહનીયકર્મનું વેદન કરે છે ” એવો ઉત્તર.

બીજા ઉદ્દેશકની સમાપ્તિ કરીને કર્મસંબંધી વેદના વગેરેનો વિચાર કરવાને માટે હવે સૂત્રકાર ત્રીજા ઉદ્દેશકની શરૂઆત કરે છે. તેનો આગળના ઉદ્દેશકની સાથે આ જાતનો સંબંધ છે-બીજા ઉદ્દેશકના છેવટના સૂત્રમાં આયુર્વિશેષનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. તે આયુ મોહાત્મક દોષના સદ્ભાવે જ સંભવી શકે છે, તેથી ત્રીજા ઉદ્દેશકની શરૂઆતમાં સૂત્રકાર મોહનીયવિશેષનું નિરૂપણ કરે છે. તથા આદિમાં સંગ્રહગાથામાં જે “ કંસ્વપઓગે ” એવું ત્રીજા દ્વારરૂપે

મૂલમ્—જીવાણં મંતે કંઘામોહણિજ્જે કર્મ્મે કહે ! હંતાકહે !
સે મંતે કિં દેસેણં દેસે કહે, દેસેણં સવ્વે કહે, સવ્વેણં દેસે
કહે, સવ્વેણં સવ્વે કહે । ગોયમા ! નો દેસેણં દેસે કહે, નો
દેસેણં સવ્વે કહે, નો સવ્વેણં દેસે કહે, સવ્વેણં સવ્વે કહે ।
નેરહયાણં મંતે ! કંઘામોહણિજ્જે કર્મ્મે કહે ? હંતાકહે જાવ સવ્વેણ
સવ્વે કહે, એવં જાવ વેમાણિયા ણં દંડઓ ખાણિયવ્વો ॥ સૂ.૦૧ ॥

છાયા—જીવાનાં મદન્ત ! કાંક્ષામોહનીયં કર્મ કૃતમ્, હન્ત કૃતમ્, તદ્
મદન્ત ! કિં દેશેન દેશઃ કૃતઃ, દેશેન સર્વં કૃતમ્, સર્વેણ દેશઃ કૃતઃ, સર્વેણ સર્વં
કૃતમ્, ગૌતમ ! નો દેશેન દેશઃ કૃતઃ, નો દેશેન સર્વં કૃતમ્, નો સર્વેણ દેશઃ કૃતઃ

રૂપ સે કહા ગયા હૈ ઉસે ખી દિરલાતે હુએ સૂત્રકાર યહ સૂત્ર કહતે હૈ—
જીવા ણં મંતે ! કંઘામોહણિજ્જે ” ઇત્યાદિ ।

મૂલાર્થ—(જીવાણં મંતે ! કંઘામોહણિજ્જે કર્મ્મે કહે) હે મદન્ત ! જીવ
સંબંધી—કાંક્ષામોહનીયકર્મ જીવ કે કારને સે હોતા હૈ ? (હંતા કહે) હાં
કારનેસે હોતા હૈ । (સે મંતે ! કિં દેસેણં દેસે કહે, દેસે ણં સવ્વે કહે, સવ્વેણં
દેસે કહે, સવ્વેણં સવ્વે કહે) હે મદન્ત ! વ્યા કાંક્ષામોહનીયકર્મ કા
એક અંશ એક દેશ સે કૃત હોતા હૈ ? યા એક દેશ સે કાંક્ષામોહનીય
કર્મ કા સમસ્ત અંશ કૃત હોતા હૈ ? યા સર્વદેશ સે કાંક્ષા મોહનીય કા
એકદેશ કૃત હોતા હૈ ? યા સર્વદેશસે કાંક્ષામોહનીય કા સર્વદેશકૃત
હોતા હૈ ? (ગોયમા) હે ગોતમ ! (નો દેસેણં દેસે કહે, નો દેસે ણં
સવ્વે કહે, નો સવ્વે ણં દેસે કહે, સવ્વે ણં સવ્વે કહે,) વહ કાંક્ષા-

કહેવામાં આવ્યું છે તેને બતાવતાં સૂત્રકાર આ સૂત્ર કહે છે—

“ જીવાણં મંતે ! કંઘામોહણિજ્જે ” ઇત્યાદિ !

મૂલાર્થ—(જીવાણં મંતે ! કંઘામોહણિજ્જે કર્મ્મે કહે ?) હે મદન્ત ! એવનું
કાંક્ષામોહનીયકર્મ શું એવકૃત હોય છે ? (હંતા કહે) હા, હોય છે. (સે મંતે !
કિં દેસેણં દેસે કહે, દેસેણં સવ્વે કહે, સવ્વેણં દેસે કહે, સવ્વેણં સવ્વે કહે ?)
હે મદન્ત ! શું કાંક્ષામોહનીયકર્મનો એક અંશ એક દેશકૃત હોય છે ? કે એક
દેશથી કાંક્ષામોહનીયકર્મનો સમસ્ત અંશ કૃત હોય છે ? કે સર્વદેશથી કાંક્ષા-
મોહનીયનો એક દેશ કૃત હોય છે ? કે સર્વદેશથી કાંક્ષામોહનીયનો સર્વદેશ
કૃત હોય છે ? (ગોયમા ! નો દેસેણં દેસે કહે, નો દેસેણં સવ્વે કહે, નો સવ્વેણં
દેસે કહે, સવ્વેણં સવ્વે કહે) હે ગૌતમ ! તે કાંક્ષામોહનીયકર્મ દેશથી દેશ કૃત

સર્વેણ સર્વં કૃતમ્ । નૈરયિકાણાં ભદન્ત ! કાંક્ષામોહનીયં કર્મ કૃતમ્ , હન્ત ! કૃતમ્ ,
યાવત્ સર્વેણ સર્વં કૃતમ્ । એવં યાવદ્વૈમાનિકાનાં દણ્ડકો મણિતવ્યઃ । સૂ. ૦ ૧ ॥

ટીકા—‘જીવાણં મંતે !’ જીવાનાં ભદન્ત ! હે ભદન્ત ! જીવાનાં સમ્બન્ધિ યત્
‘કંક્ષામોહણિજ્જે કમ્મે’ કાંક્ષામોહનીયં કર્મ તત્ કૃતમ્? જીવસંબન્ધિકાંક્ષામોહનીયં-
કર્મ ક્રિયાનિષ્પાદ્યં કિમ્ - મોહયતિ સદસદ્વિવેકવિકલં કરોત્યાત્માનમિતિ મોહ-

મોહનીયકર્મ ન દેશ સે દેશ કૃત્ત હૈ, ન દેશ સે સર્વ કૃત્ત હૈ, ન સર્વ સે
દેશ કૃત્ત હૈ, કિન્તુ સર્વ સે સર્વકૃત્ત હૈ । (નેરઙ્ગ્યાણં મંતે ! કંક્ષામોહ-
ણિજ્જે કમ્મે કહે ?) હે ભદન્ત ! નૈરયિક સંબંધી કાંક્ષામોહનીયકર્મ
કયા કૃત્ત હૈ ? (હંતા કહે જાવ સન્વેણં સન્વે કહે એવં જાવ વેમાણિયા ણં
દંડઓ આણિયવ્વો) હાં, નૈરયિક સંબંધી કાંક્ષા મોહનીય કર્મ કૃત્ત હૈ ।
યાવત્ વહ સર્વ સે સર્વ કૃત્ત હૈ । ઇસ તરહ યાવત્ વૈમાનિકોં તક કા
દંડક કહના ચાહિયે ।

ટીકાર્થ—યહાં ગૌતમસ્વામો ને પ્રશ્ન સે એસા પ્રશ્ન ક્રિયા હૈ કિ હે
ભદન્ત ! જીવોં કા જો કાંક્ષામોહનીય કર્મ હૈ વહ કયા કૃત્ત હૈ ? કૃત
શબ્દ કા અર્થ હૈ ક્રિયા દ્વારા જો નિષ્પાદ્ય હોતા હૈ વહ । અર્થાત્ જીવ
સમ્બન્ધી જો કાંક્ષામોહનીયકર્મ હૈ વહ કયા જીવકૃત ક્રિયાદ્વારા નિષ્પાદિત
હોતા હૈ ? ! જો આત્મા કો સત્ત ઓર અસત્ત કે વિવેક સે વિકલ બના
દેતા હૈ ડસકા નામ મોહનીય હૈ । “ મોહયતિ વિકલં કરોતિ આત્માનં
ઈતિ મોહનીયમ્ ” એસી મોહનીય શબ્દ કી વ્યુત્પત્તિ હૈ । આત્મા કો

નથી, દેશથી સર્વ કૃત નથી, સર્વથી દેશ કૃત નથી પણ સર્વથી સર્વકૃત છે.
(નેરઙ્ગ્યાણં મંતે ! કંક્ષામોહણિજ્જે કમ્મે કહે ?) હે ભદન્ત ! નૈરયિકનું કાંક્ષા-
મોહનીયકર્મ શું કૃત હોય છે ? (હંતા કહે જાવ સન્વેણં સન્વે કહે એવ
જાવ વેમાણિયાણં દંડઓ આણિયવ્વો) હા, નારકનું કાંક્ષામોહનીયકર્મ કૃત છે.
તે સર્વથી સર્વકૃત છે ત્યાં સુધી સમજવું. આ પ્રમાણે જ વૈમાનિકો સુધીનું
દંડક કહેવું જોઈએ.

ટીકાર્થ—અહીં ગૌતમસ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે
હે ભદન્ત ! શું જીવોનું કાંક્ષામોહનીયકર્મ શું જીવકૃત હોય છે ? ‘ કૃત ’
એટલે ક્રિયા વડે જેની પ્રાપ્તિ થાય છે તે. એટલે કે જીવનું જે કાંક્ષામોહનીયકર્મ
છે તે શું જીવકૃત ક્રિયા વડે નિષ્પાદિત થાય છે ? જે આત્માને સત્ત
અને અસત્તા વિવેકથી શૂન્ય બનાવે છે તેનું નામ મોહનીય છે. “ મોહયતિ
વિકલં કરોતિ આત્માનમ્ ઇતિ મોહનીયમ્ ” એવી મોહનીય શબ્દની વ્યુત્પત્તિ
થાય છે. ચારિત્રમોહનીય કર્મ પણ આત્માને સત્ત અને અસત્તા વિવેકથી

નીયમ્, એતાદૃશં ચારિત્રમોહનીયમપિ ભવતીત્યત આહ-કાંક્ષામોહનીયમ્, કાંક્ષા= અન્યદર્શનગ્રહઃ, તતઃ કાંક્ષાયાઃ મોહનીયમિતિ કાંક્ષામોહનીયમ્, મિથ્યાત્વમોહનીયમિત્યર્થઃ । ઉપલક્ષણત્વાત્ શુદ્ધાદીનાં પરિગ્રહઃ, ‘કહે’તિ-કૃતમ્ ભવતિ ન વેતિ પ્રશ્નઃ । ઉત્તરયતિ ભગવાન્-‘હંતા’ હન્તે હે ગૌતમ ! ‘કહે’ કૃતમ્ । યદિદં કાંક્ષામો-

સત્ ઓર અસત્ કે વિવેક સે વિકલ તો ચારિત્રમોહનીય કર્મ મ્હી કરતા હૈ અતઃ ઉસકા યહાં ગ્રહણ ન હો ઇસ કારણ મોહનીય પદ્ કે સાથ કાંક્ષા વિશેષણ રહ્યા હૈ । કાંક્ષામોહનોયકા અર્થ દર્શનમોહનીય કર્મ હૈ । અન્ય દર્શન કા ગ્રહણ યહ કાંક્ષા હૈ । ઇસ કાંક્ષા સે જો આત્મા કો મોહિત કરતા હૈ । વહ કાંક્ષામોહનીય હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ મોહનીય કે સાથ જો કાંક્ષા પદ રહ્યા હૈ ઉસસે ચારિત્રમોહનીય કર્મ કી નિવૃત્તિ હો જાતી હૈ, ક્યોંકિ વહ કાંક્ષા સે આત્મા કો મોહિત નહીં કરતા હૈ । દૂસરે દૂસરે એકાન્તપ્રરૂપક મતોં કા ગ્રહણ કરના અર્થાત્ અનેકાન્તપ્રરૂપક ધર્મ મેં શ્રદ્ધા નહીં રખતે હુઅ ભિન્નર એકાન્ત પ્રરૂપક ધર્મોં મેં શ્રદ્ધા રખના ઇસકા નામ કાંક્ષા હૈ । ઇસ કાંક્ષાસે દર્શન-મોહનીય કા બંધ જીવ કો હોતા હૈ । કાંક્ષામોહનીય કા દૂસરા નામ મિથ્યાત્વમોહનીય મ્હી હૈ ઇસલિયે કાંક્ષામોહનીય કા તાત્પર્ય મિથ્યાત્વ-મોહનીય હૈ । કાંક્ષાપદ યહ ઉપલક્ષણ હૈ, ક્યોંકિ ઇસસે શંકા આદિ કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । “કહે” કા અર્થ કૃત-ક્રિયા-નિષ્પાદિત હૈ ।

ભગવાન્ ને ઇસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર યોં દિયા કિ હે ગૌતમ ! “હંતા” હાં

રહિત બનાવે છે તેથી અહીં તેને ગ્રહણ કરવાનું ન હોવાથી ‘મોહનીય’ પદની સાથે કાંક્ષાપદ મૂક્યું છે. કાંક્ષામોહનીય એટલે દર્શનમોહનીય કર્મ. અન્ય દર્શનને ગ્રહણ કરવું તેનું નામ કાંક્ષા છે તે કાંક્ષાથી જે આત્માને મોહિત કરે છે તેને કાંક્ષામોહનીય કહે છે. તાત્પર્ય એ છે કે મોહનીયની સાથે કાંક્ષા પદ મૂકવાથી ચારિત્રમોહનીયની વ્યાવૃત્તિ (નિવૃત્તિ) થઈ જાય છે, કારણ કે તે (ચારિત્રમોહનીય) કાંક્ષાથી આત્માને મોહિત કરતું નથી. જુદા જુદા એકાન્તપ્રરૂપક મતોને ગ્રહણ કરવા, અર્થાત્ અનેકાન્તપ્રરૂપક ધર્મમાં શ્રદ્ધા ન રાખતાં જુદા જુદા એકાન્તપ્રરૂપક ધર્મોમાં શ્રદ્ધા રાખવી તેનું નામ કાંક્ષા છે. તે કાંક્ષાથી જીવ દર્શનમોહનીય કર્મનો બંધ બાંધે છે. કાંક્ષામોહનીયનું બીજું નામ મિથ્યાત્વમોહનીય પણ છે. તેથી કાંક્ષામોહનીય એટલે મિથ્યાત્વમોહનીય પણ કહેવાય છે, કાંક્ષાપદ ઉપલક્ષક પદ છે. કારણ કે તેની મારફત શંકા વગેરે ગ્રહણ કરાયેલ છે “કહે” એટલે કૃત-ક્રિયાનિષ્પાદિત

ભગવાને તે પ્રશ્નનો આ પ્રમાણે જવાબ દીધો છે-“ હે ગૌતમ ! “હંતા”

હનીયં કર્મ તદવશ્યમેવ જીવેન કૃતમ્, અકૃતસ્ય કર્મત્વાનુપપત્તેઃ । યદિ કૃતં ન સ્યાત્તદા કર્મ હતિ કથયિતું ન શક્યેત । કાંક્ષામોહનીયકર્મણઃ ક્રિયાનિષ્પાદત્વા ત્તદપિ કર્મ ભવતિ, મોહમાપાદયતીતિ મોહનીયમિતિ વ્યુત્પત્તેઃ ।

નનુ મોહનીયં કર્મ એતાવદેવ વક્તવ્યં, કાંક્ષેતિ વિશેષણં કિમર્થમ્ ? હતિ ચેદત્રોચ્યતે—મોહનીયં દ્વિવિધમ્—ચારિત્રમોહનીયં, દર્શનમોહનીયં ચ, અત્ર ચ દર્શન-
હોતા હૈ । અર્થાત્ જો કાંક્ષામોહનીય કર્મ હૈ । વહ અવશ્ય હી જીવ કે દ્વારા ક્રિયા હોતા હૈ । હસી કારણ વહ કર્મ કહલાતા હૈ । જો જીવ દ્વારા કૃત નહીં હોતા હૈ વહ કર્મ કહીં કહલાતા । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ જિતને બી કર્મ હૈં વે સવ જીવ દ્વારા હી ક્રિયે હુએ હોતે હૈં । યદિ વે જીવ દ્વારા ક્રિયે હુએ ન હોં તો કર્મ નહીં કહલા સકતે । હસી તરહ યદિ કાંક્ષામોહનીય કર્મરૂપ હૈ, તો વહ બી અવશ્ય હી જીવ દ્વારા ક્રિયા હુઆ હૈ । નહીં તો વહ કર્મ નહીં કહા જા સકતા । કાંક્ષામોહનીય કર્મ ક્રિયાનિષ્પાદ્ય હૈ, હસકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જીવ ઝબ વચન ઓર કાયા કી ક્રિયા દ્વારા ડસકો નિષ્પન્ન (સિદ્ધ) કરતા હૈ અતઃ ક્રિયાનિષ્પાદ્યત્વ હોને કે કારણ વહ બી કર્મરૂપ હૈ । યહ કર્મ જીવ કો પરપદાર્થોં મેં મોહ ઉત્પન્ન કરાતા હૈ । યહી હસકા કામ હૈ ।

શંકા—મોહનીય કર્મ, એસા હી કહના ચાહિયે । કાંક્ષા ચે પદ જો વિશેષણ રૂપ સે મોહનીય કે સાથ પ્રયુક્ત ક્રિયા ગયા હૈ સો વહ કિસ કારણ સે ક્રિયા ગયા હૈ ? ।

સમાધાન—મોહનીય કર્મ દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ—એક ચારિત્ર

હા હોય છે ” એટલે કે જે કાંક્ષામોહનીય કર્મ તે જીવ વડે અવશ્ય કરાયેલ હોય છે. તે કારણે જ તેને કર્મ કહેવામાં આવે છે. તાત્પર્ય એ છે કે જેટલાં કર્મો તે બધાં જીવ વડે જ કરાયેલાં હોય છે. જો તે જીવથી કરાયાં ન હોય તો તેમને કર્મ કહી શકાય જ નહીં. એજ પ્રમાણે જો કાંક્ષામોહનીય કર્મરૂપ છે તે પણ અવશ્ય જીવ દ્વારા જ કરાયું હોય છે. અન્યથા તેને કર્મ કહી શકાય નહીં કાંક્ષામોહનીયકર્મ ક્રિયા નિષ્પાદ્ય છે—તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જીવ મન, વચન અને કાયાની ક્રિયા વડે તેને નિષ્પન્ન (સિદ્ધ) કરે છે. તેથી ક્રિયાવડે સિદ્ધ થયેલું હોવાથી તે પણ કર્મરૂપ જ છે. આ કર્મ જીવને પર પદાર્થોમાં મોહ ઉત્પન્ન કરાવે છે. અને એજ એનું કામ છે.

શંકા—કેવળ “ મોહનીયકર્મ ” એવો પ્રયોગ કરવો જોઈએ. છતાં મોહનીયની સાથે “ કાંક્ષા ” પદનો વિશેષણ તરીકે શા કારણે પ્રયોગ કર્યો છે ?

સમાધાન—મોહનીયકર્મના બે પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) ચારિત્રમોહનીય

मोहनीयमेवाभिमतमतो दर्शनमोहनीयस्य संग्रहाय मोहनीयपदेन सह कांक्षापदं योजितमिति । कांक्षामोहनीयशब्दस्यायमर्थः—कांक्षा नाम अन्यदर्शनग्रहणं, तद्रूप-मोहनीयमिति कांक्षामोहनीयम्, मिथ्यात्वमोहनीयमित्यर्थः । इह वस्तूनां करणे चतुर्भङ्गी दृश्यते, यथा हस्तादिनाऽवयवेन यस्य कस्यचित् वस्तुन एकदेशमाच्छा-दयति१, अथवा हस्तादिरूपैकदेशेन वस्तुनः संपूर्णमेव भागमाच्छादयति२, अथवा संपूर्णशरीरेण वस्तुन एकदेशमाच्छादयति३, अथवा संपूर्णशरीरेण संपूर्णस्य वस्तुन आच्छादनं करोति४ । अयंभावः—शरीरावयवात् पदार्थावयवस्याच्छादनम्१, अथवा

मोहनीय और दूसरा दर्शनमोहनीय । दर्शनमोहनीय कर्म ही यहां अभि-मत है इसलिये दर्शनमोहनीय कर्म के संग्रह के लिये मोहनीय पद के साथ कांक्षा पद योजित किया गया है । कांक्षामोहनीय शब्द का यह अर्थ है—अन्यदर्शनों का ग्रहण कांक्षा है । इस कांक्षारूप जो मोहनीय वह कांक्षामोहनीय है । इसका दूसरा नाम मिथ्यात्वमोहनीय भी है । वस्तुओं के करने में चार प्रकार देखे जाते हैं, अर्थात् लोक में क्रिया करने की पद्धति चार प्रकार से होती हुई देखी जाती है, जैसे कोई मनुष्य किसी भी वस्तुको ढांकने की क्रिया करे तो वह उसे चार प्रकार से ढांक सकता है—अपने शरीर के हाथ आदि अवयव से चाहे किसी वस्तु का एक तो वह एकदेश ढांक सकता है१, दूसरे उसी हस्तादिरूप अवयव से वह संपूर्ण वस्तु को ढांक सकता है२ । तीसरे अपने संपूर्ण शरीर से वह वस्तु के एक देशको ढांक सकता है, और चौथे वह अपने समस्त शरीर से समस्त वस्तु को भी ढांक

अने (२) दर्शनमोहनीय. અહીં દર્શનમોહનીય કર્મ જે ગ્રહણ કરવાનું છે. તેથી દર્શનમોહનીય કર્મનો સંગ્રહ કરવાને માટે જે ‘મોહનીય’ પદની સાથે ‘કાંક્ષા’ પદ મૂક્યું છે. “કાંક્ષામોહનીય” શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—અન્ય દર્શનોનો સ્વીકાર એટલે કાંક્ષા તે કાંક્ષારૂપ જે મોહનીય તેને કાંક્ષામોહ-નીય કહે છે. તેનું બીજું નામ મિથ્યાત્વમોહનીય પણ છે. ક્રિયા કરવાના ચાર પ્રકાર છે એટલે કે લોકમાં ક્રિયા કરવાની ચાર પદ્ધતિ જોવામાં આવે છે—જેમ કે કોઈ માણસ કોઈ વસ્તુને ઢાંકવાની ક્રિયા કરે તો તે તેને ચાર પ્રકારે ઢાંકી શકે છે—(૧) પોતાના શરીરના હાથ આદિ અવયવ વડે તે મનુષ્ય તે વસ્તુનો એક દેશ પણ (ભાગ) ઢાંકી શકે છે, (૨) અને એજ હાથ આદિ અવયવ વડે તે સંપૂર્ણ વસ્તુને પણ ઢાંકી શકે છે, (૩) પોતાના સંપૂર્ણ શરીર વડે વસ્તુના એક ભાગને તે ઢાંકી શકે છે, અને (૪) પોતાના સમસ્ત શરીરથી તે સમસ્ત વસ્તુને પણ ઢાંકી શકે છે. તાત્પર્ય એ છે કે કોઈ પણ જીવ

શરીરાવયવેન પદાર્થસ્ય અવયવિનઃ સંપૂર્ણસ્યાચ્છાદનમ્ ૨, અથવા સંપૂર્ણશરીરેન પદાર્થેકદેશસ્યાચ્છાદનમ્ ૩, અથવા સમ્પૂર્ણશરીરેન સમ્પૂર્ણપદાર્થસ્યાચ્છાદનમ્ ૪ । અવયવેનાવયવે ક્રિયાઃ ૧ । અવયવેનાવયવિનઃ ક્રિયાઃ ૨ । અવયવિનાઽવયવસ્ય ક્રિયેતિ તૃતીયઃ ૩ । અવયવિનાઽવયવિનઃ ક્રિયેતિ ચત્વારો ભેદાઃ ૪ । એષુ ચતુર્ષુ ભક્તેષુ કં ભક્તમાદાય જીવઃ કાંક્ષામોહનીયં કર્મ કરોતીતિ ક્રિયાકરણપ્રકારં પ્રશ્ન-યન્નાહ-‘સે મંતે’ इत्यादि । ‘સે મંતે’ ‘સે’ત્તિ તસ્ય કર્મણઃ હે ભદન્ત ! કિમ્ ‘દેસેણં દેસે કહે’ દેશેન દેશઃ ક્ષુતઃ, દેશેન=જીવસ્યૈકેનાંશેન દેશઃ=કાંક્ષામોહ-

સકતા હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ કોઈ ઓ પ્રાણી અપને શરીર કે અવયવ સે પદાર્થ કા એકદેશ રૂપ અવયવ કા આચ્છાદન કર લેતા હૈ, કોઈ શરીર કે અવયવ સે અવયવીરૂપ સંપૂર્ણ પદાર્થ કા આચ્છાદન કર દેતા હૈ । કોઈ સમસ્ત શરીર સે પદાર્થકે એક દેશકા આચ્છાદન કર દેતા હૈ । ઓર કોઈ સમસ્ત શરીર સે સમસ્ત પદાર્થ કા આચ્છાદન કર દેતા હૈ । હસ તરહ અવયવ દ્વારા અવયવ મેં ક્રિયા ૧, અવયવ દ્વારા અવયવી કી ક્રિયા ૨, અવયવી દ્વારા અવયવ કી ક્રિયા ૩, ઓર અવયવી દ્વારા અવયવી કી ક્રિયા, યે ચાર ભક્તરૂપ ભેદ હો જાતે હૈં, સો ઇન ચાર ભંગોં મેં સે કિસ ભંગ કો લેકર જીવ કાંક્ષામોહનીય કર્મ કો કરતા હૈ ? અર્થાત્ ક્રિયા કરને કે ઇન ચાર ભંગોં મેં સે કિસ ક્રિયા કરને કી પદ્ધતિ દ્વારા આત્મા કાંક્ષામોહનીય કર્મ કા બંધ કરતા હૈ ? યહી પ્રશ્નરૂપ વાત “સે મંતે ! કિં દેસેણં દેસે કહે ? દેસેણં સવ્વે કહે ? સવ્વેણં દેસે કહે ?

પોતાના શરીરના અવયવથી એટલે એક લાગથી પદાર્થના એક દેશ રૂપ અવ-યવનું આચ્છાદન કરી શકે છે. કોઈ શરીરના અવયવથી અવયવીરૂપ સંપૂર્ણ પદાર્થનું આચ્છાદન કરી દે છે, કોઈ સમસ્ત શરીર વડે પદાર્થના એક દેશ (લાગ) નું આચ્છાદન કરી દે છે અને કોઈ સમસ્ત શરીર વડે સમસ્ત પદાર્થનું આચ્છાદન કરી દે છે.

આ રીતે (૧) અવયવ દ્વારા અવયવમાં ક્રિયા, (૨) અવયવદ્વારા અવયવીમાં ક્રિયા, (૩) અવયવી દ્વારા અવયવમાં ક્રિયા અને (૪) અવયવી દ્વારા અવયવીમાં ક્રિયા—આ ચાર લાંગા રૂપ લેદ થઇ જાય છે. એ ચાર લાંગામાંથી કયા લાંગાની અપેક્ષાએ જીવ કાંક્ષામોહનીય કર્મનો બંધ બાંધે છે—એટલે કે ક્રિયા કરવાના આ ચાર લાંગામાંથી ક્રિયા કરવાની કઈ પદ્ધતિ દ્વારા આત્મા કાંક્ષા મોહનીય કર્મનો બંધ બાંધે છે ? એ પ્રશ્ન રૂપ વાતને “સે મંતે ! કિં દેસેણં દેસે કહે ? દેસેણં સવ્વે કહે ? સવ્વેણં દેસે કહે ? સવ્વેણં સવ્વે કહે ?” આ સૂત્રપાઠ

નીયસ્ય કર્મણ ઇકોઽંશઃ કૃતઃ ? ઇતિ પ્રથમો ભઙ્ગઃ ૧ । અથવા ‘દેસેણં સવ્વે કહે’ દેશેન સર્વઃ કૃતઃ દેશેન=જીવસ્યેકદેશેન ઇકાંશેન, સર્વ કાંક્ષામોહનીયં કર્મ કૃતમ્ જીવસ્યેકદેશેન કાંક્ષામોહનીયકર્મણઃ સર્વાંશઃ કૃત ઇતિ દ્વિતીયો ભઙ્ગઃ ૨ । ‘સવ્વેણં દેસે કહે’ સર્વેણ દેશઃ કૃતઃ, સર્વેણ-સર્વાત્મના દેશઃ=કાંક્ષામોહનીયસ્ય ઇકો દેશઃ કૃતઃ, ઇતિ તૃતીયો ભઙ્ગઃ ૩ । ‘સવ્વેણં સવ્વે કહે’ સર્વેણ સર્વ કૃતમ્, સર્વેણ=સર્વાત્મના સર્વ=કાંક્ષામોહનીયં કર્મ કૃતમિતિ ચતુર્થો ભઙ્ગઃ ૪ । ઇતિ પ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ-‘ગૌતમ’ હે ગૌતમ ! ‘નો દેસેણં દેસે કહે’ નો દેશેન દેશઃ કૃતઃ જીવસ્યેકાંશેન કાંક્ષામોહનીયકર્મણ ઇકદેશે ન કૃતઃ ૧ । ‘નો દેસેણ સવ્વે કહે’ નો દેશેન સર્વ કૃતમ્, જીવસ્યેકદેશેન સર્વ કાંક્ષામોહનીયં કર્મ કૃતમ્ ૨ । ‘નો સવ્વેણ-દેસે કહે’ નો સર્વેણ દેશઃ કૃતઃ, જીવસ્ય સર્વાંશેન કાંક્ષામોહનીયકર્મણ ઇકદેશે

સવ્વેણં સવ્વે કહે, ?” ઇસ સૂત્ર પાઠદ્વારા પ્રશ્નિત કી ગઈ હૈ-હે ભદન્ત ! કયા જીવ કે ઇક અંશ રૂપ દેશ સે કાંક્ષામોહનીય કર્મ કા ઇક અંશ ક્રિયા ગયા હૈ ? યા જીવ કે ઇક અંશ દ્વારા સમસ્ત કાંક્ષામોહનીય કર્મ ક્રિયા ગયા હૈ ૨, અર્થાત્ કાંક્ષામોહનીયકર્મ કા સમસ્ત અંશ ક્રિયા ગયા હૈ ૨, યા જીવકે સર્વ અંશ દ્વારા કાંક્ષામોહનીયકર્મકા ઇક અંશ ક્રિયા ગયા હૈ ૩, યા જીવકે મર્વ અંશદ્વારા સમસ્ત કાંક્ષામોહનીય કર્મ ક્રિયા ગયા હૈ ૪ । પ્રભુને હન પ્રશ્નોંકા ઉત્તર ઇસ પ્રકારસે દિયા કિ હે ગૌતમ ! જીવકે ઇક દેશદ્વારા વહ કાંક્ષામોહનીયકર્મ ઇકદેશ નહીં ક્રિયા ગયા હૈ, ઓર ન જીવ કે ઇક દેશ દ્વારા વહ કાંક્ષામોહનીય કર્મ સર્વાંશરૂપ સે ક્રિયા ગયા હૈ, ઓર ન જીવ કે સર્વાંશોં દ્વારા વહ કાંક્ષામોહનીય કર્મ ઇકદેશ રૂપ અંશસે હી ક્રિયા ગયા હૈ કિન્તુ જીવ કે સર્વાંશોં દ્વારા હી સર્વાંશરૂપસે ક્રિયા ગયા હૈ । ઇસ તરહ યહાં ક્રિયા કરને કે ચાર પ્રકારોં મેં સે અન્તિમ પ્રકાર લિયા ગયા હૈ ।

દ્વારા દર્શાવવામાં આવેલ છે કે-(૧) હે ભદન્ત ! શું જીવના એક અંશરૂપ દેશથી કાંક્ષામોહનીય કર્મનો એક અંશ કરાયો હોય છે ? કે (૨) જીવના એક અંશ દ્વારા સમસ્ત કાંક્ષામોહનીય કર્મ કરાયું હોય છે ? કે (૩) જીવના સર્વ અંશ દ્વારા કાંક્ષામોહનીય કર્મનો એક અંશ કરાયો હોય છે. ? કે (૪) જીવના સર્વ અંશ દ્વારા સમસ્ત કાંક્ષા મોહનીયકર્મ કરાયું હોય છે ? પ્રભુએ એ પ્રશ્નોનો આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો છે-હે ગૌતમ ! જીવના એક દેશ દ્વારા તે કાંક્ષામોહનીય કર્મ એક દેશરૂપે કરાતું નથી, અને જીવના એક દેશ દ્વારા પણ તે કાંક્ષામોહનીય કર્મ સર્વાંશ રૂપે કરાતું નથી, અને જીવના સર્વાંશો દ્વારા તે કાંક્ષામોહનીયકર્મ એકદેશરૂપે કરાતું નથી, પરન્તુ જીવના સર્વાંશો દ્વારા જ તે કાંક્ષામોહનીય કર્મ સર્વાંશો કરાયું છે, આ પ્રમાણે ક્રિયા કરવાની ચાર પદ્ધતિમાંથી અહીં છેલ્લી પદ્ધતિ લેવામાં આવી છે.

ન કૃતઃ ।૩। કિન્તુ ‘સઽવેણં સઽવે કઢે’ સર્વેણ સર્વં કૃતમ્, જીવસ્ય સર્વાવયવેન સર્વં કાંક્ષામોહનીયં કર્મ કૃતમિતિ ।૪। સર્વેણ સર્વં કૃતમિતિ કથમુચ્યતે? તથાવિધ જીવસ્વાભાવ્યાત્ સર્વસ્વપ્રદેશાવગાદતદેકસમયબન્ધનીયકર્મપુદ્ગલબન્ધને સર્વજીવ-પ્રદેશાનાં વ્યાપારો ભવતીત્યતઃ કથ્યતે સર્વેણ સર્વં કૃતમિતિ । સર્વાત્મના સર્વં તદેક-

શંકા—“ સઽવેણ સઽવે કઢે ” અર્થાત્ જીવ કે સમસ્ત પ્રદેશોં દ્વારા વહ સમસ્ત કાંક્ષામોહનીય કર્મ ક્રિયા ગયા હૈ ” એસા આપ કૈસે કહતે હો-તો ઇસકા ઉત્તર યહી હૈ કિ જીવ કા ઇસી પ્રકાર કા સ્વભાવ હૈ કિ જિસસે વહ સમસ્ત અપને પ્રદેશોં દ્વારા સમસ્ત કાંક્ષામોહનીયકર્મ કા બંધ કરતા હૈ । તાત્પર્ય એસા હૈ કિ જીવ એક સમય મેં જિતને બંધને યોગ્ય કર્મ પુદ્ગલોંકા બંધ કરતા હૈ । ઉન્હેં વહ અપને સમસ્ત આત્માપ્રદેશોં કે સાથ વિશિષ્ટરૂપ સે અવગાઢ કર લેતા હૈ-અર્થાત્ જોડ લેતા હૈ । ઇન કર્મપુદ્ગલોં કે બંધન કરને મેં જીવ કે સમસ્ત પ્રદેશોં કા વ્યાપાર હોતા હૈ । ઇસલિયે “સઽવેણ સઽવે કઢે” એસા કહા ગયા હૈ । એસા નહીં હૈ કિ —“ એક સમય મેં કાંક્ષામોહનીયકર્મ કા કુછ અંશ બંધે, ઔર દૂસરે સમય મેં કુછ અંશ બંધે, તીસરે આદિ સમય મેં કુછ અંશ બંધે, ઇસ તરહ કઈ સમયોં મેં પૂરે કાંક્ષામોહનીયકર્મ કા બંધ હો ” વ્યોંકિ પૂરે કાંક્ષામોહનીય કર્મ કા સર્વાંશોં સે એક હી સમય મેં જીવ કે સમસ્ત પ્રદેશોં કે સાથ બંધ કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ । ઇસ લિયે એક હી કાલ મેં વહ સમસ્ત કાંક્ષામોહનીયકર્મ સમસ્ત જીવપ્રદેશોં કા ઉસકે બાંધને મેં

શંકા—“ સઽવેણ સઽવે કઢે ” એટલે કે “ જીવના સમસ્ત પ્રદેશો દ્વારા તે સમસ્ત કાંક્ષામોહનીય કર્મ કરાયું છે ” એવું આપ કેવી રીતે કહો છો ?

ઉત્તર—જીવનો એવો સ્વભાવ છે કે તે એક સમયમાં જેટલાં બાંધવા યોગ્ય કર્મ પુદ્ગલોનો બંધ બાંધે છે. તેટલાં કર્મપુદ્ગલોને તે પોતાના સમસ્ત આત્મપ્રદેશો સાથે વિશિષ્ટ રૂપે અવગાઢ કરી લે છે-જોડી લે છે, તે કર્મપુદ્ગલોનું બંધન કરવામાં જીવના સમસ્ત પ્રદેશોનો વ્યાપાર (પ્રવૃત્તિ) થાય છે. તેથી જ “ સઽવેણં સઽવે કઢે ” એવું કહ્યું છે. એવું બનતું નથી કે “ એક સમયમાં કાંક્ષામોહનીયકર્મનો કેટલોક અંશ બંધાય, અને બીજા સમયમાં બીજો કેટલોક અંશ બંધાય, ત્રીજા સમયમાં વળી બીજો કેટલોક અંશ બંધાય, અને એ રીતે કેટલાય સમયોમાં કાંક્ષામોહનીયકર્મનો બંધ બંધાય, કારણ કે કાંક્ષામોહનીય કર્મના સર્વાંશો એક જ સમયે જીવના સમસ્ત પ્રદેશોની સાથે બંધ પામે છે, તેથી એક જ કાળમાં સમસ્ત આત્મપ્રદેશોની સાથે કાંક્ષા મોહનીય કર્મ સર્વાંશે બંધદશાને પ્રાપ્ત થતું હોવાથી “ સઽવેણં સઽવં કયં ”

કાલકરણીયં કાંક્ષામોહનીયં કર્મ કૃતં=કર્મતયા વદ્ધં જીવેન । એતાવતા ચતુર્થભંગ એવ સ્વીકૃતઃ, અત એવોક્તમ્—

“એગપેસોગાઠં સવ્વપેસેહિં કમ્મુણો જોગં । બંધહ જહુત્તહેઉં” ઇતિ ।

છાયા—એકપ્રદેશાવગાઠં સર્વપ્રદેશૈઃ કર્મણો યોગ્યમ્, બધ્નાતિ યથોક્તહેતુમ્ । ઇતિ । ‘એગપેસોગાઠં’તિ, એકપ્રદેશાવગાઠમિતિ—જીવદ્રવ્યાપેક્ષયા કર્મદ્રવ્યાપેક્ષયા ચ યે એકે=સમાનાઃ પ્રદેશાસ્તેષ્વગાઠમેકપ્રદેશાવગાઠમુચ્યતે, તત્, કર્મબંધને જીવસ્ય સર્વપ્રદેશાનાં વ્યાપારત્વાઽજીવઃ સ્વસ્ય સર્વપ્રદેશૈસ્તદેકસમયબંધનયોગ્યં સમાનપ્રદેશાવગાઠં સર્વ કર્મ યથોક્તહેતુપૂર્વકં બધ્નાતીતિ । અથવા સર્વં યત્ કિંચિત્

વ્યાપાર હોને કે કારણ “સવ્વેણ સવ્વં કઠં” એસા કહા ગયા હૈ । ઇસ તરહ ચતુર્થભંગ હી યહાં સ્વીકૃત હુઆ હૈ । અન્ય ત્રીન ભંગ નહીં । ઇસી લિયે એસા કહા હૈ કિ “એગપેસોગાઠં સવ્વપેસેહિં કમ્મુણો જોગં । બંધહ જહુત્તહેઉં” એક પ્રદેશ મેં અવગાઠ હુએ કર્મયોગ્ય પુઢ્ઢલોં કા જીવ સર્વપ્રદેશોં સે યથોક્ત હેતુઓં દ્વારા મિથ્યાદર્શન, અવિરતિ, પ્રમાદ આદિ કારણોં દ્વારા—બંધ કરતા હૈ । યહાં એક પ્રદેશાવગાઠ કા તાત્પર્ય ઇસ પ્રકાર સે હૈ કિ—જો પ્રદેશ જીવદ્રવ્ય કી અપેક્ષા સે ઔર કર્મદ્રવ્ય કી અપેક્ષા સે સમાન હૈ, ઊન પ્રદેશોં મેં અવગાઠ જો કર્મ હૈ, વહ એક પ્રદેશાવગાઠ કર્મ હૈ, ઊસ એક પ્રદેશાવગાઠ કર્મ કે બંધન મેં જીવ કે સમસ્ત પ્રદેશોં કા વ્યાપાર હોના હૈ । ઇસ કારણ જીવ અપને સર્વપ્રદેશોં સે ઊસ એક સમય મેં બંધન યોગ્ય તથા સમાન પ્રદેશોં મેં અવગાઠ હુએ સમસ્ત કર્મ કા યથોક્ત હેતુપૂર્વક બંધ કરતા હૈ । અર્થાત્—એક પ્રદેશાવગાઠ

એમ કહેવામાં આવેલ છે. આ રીતે ચોથા ભાંગાનો જ અહીં સ્વીકાર થયો છે, બાકીના ત્રણ ભાંગાનો સ્વીકાર થયો નથી. તે કારણે જ એવું કહ્યું છે કે “એગપેસોગાઠ સવ્વપેસેહિં કમ્મુણો જોગં બંધહ જહુત્તહેઉં” એક પ્રદેશમાં અવગાઠ થયેલ કર્મ પુઢ્ઢલોના બંધ, જીવ સર્વ પ્રદેશોથી યથોક્ત હેતુઓ દ્વારા એટલે કે મિથ્યાદર્શન, અવિરતિ, પ્રમાદ આદિ કારણો દ્વારા—બાંધે છે. અહીં એક પ્રદેશાવગાઠનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—જે પ્રદેશો જીવદ્રવ્યની અપેક્ષાએ અને કર્મદ્રવ્યની અપેક્ષાએ સમાન છે, તે પ્રદેશોમાં જે કર્મ અવગાઠ (જોડાયેલા) છે તેને એક પ્રદેશાવગાઠ કર્મ કહે છે. તે એક પ્રદેશાવગાઠ કર્મના બંધનમાં જીવના સમસ્ત પ્રદેશોની પ્રવૃત્તિ થાય છે. તે કારણે જીવ પોતાના સમસ્ત પ્રદેશોથી એક સમયમાં બંધન યોગ્ય તથા સમાન પ્રદેશોમાં અવગાઠ થયેલ સમસ્ત કર્મનો પૂર્વોક્ત કારણોપૂર્વક બંધ બાંધે છે. એટલે કે

કહે, દેસેણ સવ્વે કહે, સવ્વેણ દેસે કહે, સવ્વેણ સવ્વે કહે, ગોયમા ! નો દેસેણ દેસે કહે, નો દેસેણ સવ્વે કહે, નો સવ્વેણ દેસે કહે, સવ્વેણ સવ્વે કહે” ઇત્યાદિ ॥ સૂ. ૧ ॥

કાંક્ષામોહનીયં કર્મ ક્રિયાનિષ્પાદ્યમિતિ પૂર્વે કથિતમ્, કર્મ ચ ક્રિયયા સ્વલ્પ જાયતે, ક્રિયા ચ કાલત્રયવિષયિणीત્યતઃ કાલત્રયવિશિષ્ટક્રિયાં કર્મજનિકાં દર્શયન્નાહ—‘જીવાણં ભંતે’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—જીવા ણં ભંતે ! કંક્ષામોહણિજ્જં કમ્મં કરિંસુ ? હંતા કરિંસુ । તં ભંતે કિં દેસેણં દેસં કરિંસુ, એણં અભિલાવેણં દંડઓ માણિયવ્વો જાવ વેમાણિયાણં । એવં કરેંતિ, એત્થવિ દંડઓ જાવ વેમાણિયાણં । એવં કરિસ્સંતિ, એત્થવિ દંડઓ જાવ વેમાણિયાણં, એવં ચિણ્ણં ચિણિંસુ ચિણંતિ ચિણિસ્સંતિ, ઉવચિણિંસુ ઉવચિણંતિ ઉવચિણિસ્સંતિ, ઉદીરેંસુ ઉદીરેંતિ ઉદીરિસ્સંતિ, વેદેંસુ વેદેંતિ વેદિસ્સંતિ, નિજ્જરેંસુ નિજ્જરેંતિ નિજ્જરિસ્સંતિ,

ગૌતમ ! હોતા હૈ । “ સે ભંતે ! કિં દેસેણં દેસે કહે ? દેસેણં સવ્વે કહે, સવ્વેણં દેસે કહે ? સવ્વેણં સવ્વે કહે ” હે ભદન્ત ! તો વ્યા વહ ઉનકા કાંક્ષામોહનીયકર્મ દેશ સે દેશકૃત હોતા હૈ ? યા દેશ સે સર્વકૃત હોતા હૈ ? યા સર્વ સે દેશકૃત હોતા હૈ ? યા સર્વ સે સર્વકૃત હોતા હૈ ? ગૌતમ ! યહ વાત નહીં હૈ, ન વહ દેશ સે દેશકૃત હોતા હૈ, ન દેશ સે વહ સર્વકૃત હોતા હૈ ઓર ન સર્વ સે દેશકૃત હોતા હૈ, કિન્તુ સર્વ સે સર્વકૃત હોતા હૈ । ઇસ તરહ ત્રીન ભંગોં કા નિષેધકર યહાં કેવલ ચૌથા ભંગ હી માન્ય કિયા ગયા હૈ ॥ સૂ. ૧ ॥

ગૌતમ ! હોય છે ” “ સે ભંતે ! કિં દેસેણં દેસે કહે ? દેસેણં સવ્વે કહે ? સવ્વેણં દેસે કહે ? સવ્વેણં સવ્વે કહે ? ” “ હે પૂજ્ય ! તેમનું તે કાંક્ષામોહનીય કર્મ શું દેશથી દેશકૃત હોય છે, કે દેશથી સર્વકૃત હોય છે ? કે સર્વથી (સમસ્ત આત્મ પ્રદેશોથી) દેશકૃત હોય છે, કે સર્વથી સર્વકૃત હોય છે ? ” “ હે ગૌતમ ! આ વાત એમ નથી. એટલે કે તે દેશથી દેશકૃત પણ નથી, દેશથી સર્વકૃત પણ નથી, સર્વથી દેશકૃત પણ નથી, પણ સર્વથી સર્વકૃત હોય છે. આ રીતે પહેલાના ત્રણ ભાંગાઓનો અસ્વીકાર કરીને ચોથા ભાંગાનો જ સ્વીકાર કરાયો છે. ॥ સૂ. ૧ ॥

ગાહા-કડ-ચિય-ઉવચિય-ઉદીરિયા ય વેહ્યા ય નિજિન્ના ।
આદિતિષ્ ચઽ મેયા તિયમેયા પચ્છિમા તિન્નિ ॥ સૂં ૨ ॥

છાયા—જીવાઃ સ્વભૂત ! કાંક્ષામોહનીયં કર્મ અકાર્ણુઃ, હંત અકાર્ણુઃ ।
તદ્ ભદન્ત ! કિં દેશેન દેશમકાર્ણુઃ, એતેનામિલાપેન દંડકો ભણિતવ્યઃ, યાવદ્વૈમા-
નિકાનામ્ । એવં 'કુર્વન્તિ', અત્રાપિ દંડકો યાવદ્વૈમાનિકાનામ્ । એવં 'કરિષ્યન્તિ'

કાંક્ષામોહનીયકર્મ જીવકૃત હોતા હૈ, યહ બાત પહેલે કહી ગઈ હૈ ।
કર્મ ક્રિયા દ્વારા ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઓર ક્રિયા કાલત્રય કો વિષય કરને
વાલી હોતી હૈ । ઇસલિયે કર્મજનક ડસ કાલત્રયવિશિષ્ટક્રિયા કો
દિખાતે હુએ અબ સૂત્રકાર કહતે હૈ—“ જીવાણં મંતે ” ઇત્યાદિ ।

મૂલાર્થ—(જીવા ણં મંતે !) હે ભદન્ત ! જીવોને (કંક્ષામોહણિજ્જં)
કાંક્ષામોહનીયકર્મ (કરિંસુ) ક્યા ભૂતકાલ મેં કિયા હૈ ? (હંતા કરિંસુ)
હાં કિયા હૈ । (તં મંતે કિં દેસેણં દેસં કરિંસુ, એણં અમિલાવેણં દંડઓ
ભાણિયવ્વો જાવ વેમાણિયાણં) તો હે ભદન્ત ! ભૂતકાલમેં જિન જીવોને
કાંક્ષામોહનીયકર્મ કિયા હૈ સો ક્યા વહ એકદેશ સે ડનકે એકદેશ
દ્વારા ડસ સમય કિયા ગયા હૈ, ઇત્યાદિરૂપ સે પહિલે કી તરહ હી યહાં
અમિલાપ સે દંડક કહ લેના ચાહિયે । ઓર યહ દંડક યાવત્ વૈમાનિક
દેવોં તક કહના ચાહિયે । (એવં કરેતિ, એત્થવિ દંડઓ જાવ વેમાણિયાણં
એવં કરિસસંતિ, એત્થ વિ દંડઓ જાવ વેમાણિયાણં) ઇસી તરહ સે

કાંક્ષામોહનીય કર્મ ભૂતકૃત છે. એ વાત પહેલાં કહેવાઈ ગઈ છે.
કર્મ ક્રિયા દ્વારા ઉત્પન્ન થાય છે. અને ક્રિયા ત્રણ કાળ વિષયક હોય છે. તેથી
કર્મ જનક અને કાલત્રય વિષયક ક્રિયાઓ દર્શાવતાં સૂત્રકાર કહે છે—“જીવાણં
મંતે ! ” ઇત્યાદિ ।

(જીવાણં મંતે !) હે પૂજ્ય ! ભવેએ (કંક્ષામોહણિજ્જં) કાંક્ષામોહનીય કર્મ
(કરિંસુ) શું ભૂતકાળમાં કરેલ છે ? (હંતા કરિંસુ) હા ભૂતકાળમાં કરેલ છે. (તે
મંતે કિં દેસેણં દેસં કરિંસુ, એણં અમિલાવેણં દંડઓ ભાણિયવ્વો જાવ વેમાણિયાણં)
તો હે પૂજ્ય ! ભૂતકાળમાં ભવે જે કાંક્ષામોહનીયકર્મ કર્યું છે તે શું તેમના
એક આત્મ પ્રદેશ વડે એક દેશથી તે સમયે કરાયું હોય છે, ઇત્યાદિ પહેલાંની
જેમ જ અભિલાપ કરીને દંડક કહેવાં જોઈએ અને તે દંડક વૈમાનિક દેવો
સુધી કહેવાં જોઈએ (એવં કરેતિ, એત્થ વિ દંડઓ જાવ વેમાણિયાણં એવં કરિસસંતિ,
એત્થ વિ દંડઓ જાવ વેમાણિયાણં) એજ પ્રમાણે હે પૂજ્ય ! શું ભવ વર્તે.

અત્રાપિ દંડકો યાવદ્વૈમાનિકાનામ્ , એવં ચિત્તમ્ , અચૈષુઃ ચિન્વન્તિ ચેષ્યન્તિ,
 ઉપચિત્તમ્ ઉપાચૈષુઃ ઉપચિન્વન્તિ ઉપચેષ્યન્તિ, ઉદૈરિરન્ ઉદીરયંતિ ઉદીરયિષ્યન્તિ,
 અવેદયન્ વેદયન્તિ વેદયિષ્યન્તિ, નિરજરયન્ નિર્જરયન્તિ નિર્જરયિષ્યન્તિ, ગાથા-

હે ભદન્ત ! કયા જીવ વર્તમાનકાલ મેં કાંક્ષામોહનીયકર્મ કો કરતે હૈં ”
 હાં કરતે હૈં-તો કયા વે ઉસે અપને એકદેશ સે એકદેશરૂપ મેં કરતે હૈં
 ઇત્યાદિરૂપ સે પહલે કી તરહ હી યહાં બી દણ્ડક વૈમાનિક તક કર લેન
 ચાહિયે । તથા હે ભદન્ત ! જીવ ભવિષ્યકાલ મેં કયા કાંક્ષામોહનીયકર્મ
 કરેંગે ? હાં કરેંગે । તો કયા વે અપને એકદેશ સે ઉસે એકદેશરૂપ મેં
 કરેંગે ઇત્યાદિરૂપ સે પહલે કી તરહ સે યહાં પર બી વૈમાનિક દેવોં તક
 દણ્ડક કહ લેના ચાહિયે । (એવં ચિએ, ચિર્ણિસુ, ચિર્ણંતિ ચિર્ણિસ્સંતિ,
 ઉવચિએ, ઉવચિર્ણિસુ, ઉવચિર્ણંતિ, ઉવચિર્ણિસ્સંતિ, ઉદીરેસુ, ઉદીરેંતિ,
 ઉદીરિસ્સંતિ, વેદેસુ, વેદેંતિ, વેદિસ્સંતિ, નિજ્જરેસુ, નિજ્જરેંતિ, નિજ્જરિસ્સંતિ)
 ઇસી પ્રકાર સે એસા બી પ્રશ્ન કરનાં-કિ હે ભદન્ત ! કાંક્ષામોહનીયકર્મ
 જીવોં દ્વારા ચિત્ત હોતા હૈ કયા ? હાં હોતા હૈ । ઇત્યાદિ પૂર્વોક્તરૂપ સે
 ક્રિયા ગયા સમસ્ત પ્રશ્નોત્તરરૂપ કથન ચિત્ત કે વિષય મેં લગા લેના
 ચાહિયે । ઇસી તરહ સે કાંક્ષામોહનીયકર્મ કા ચયન ભૂતકાલ મેં જીવોં

માનકાળમાં કાંક્ષામોહનીય કર્મ કરે છે ? “ હા, કરે છે. ” તો શું તેઓ
 પોતાના એક દેશથી (આત્મપ્રદેશથી) એક દેશરૂપે કરે છે ? ઇત્યાદિ કથન વડે
 પહેલાની જેમ જ અહીં પણ વૈમાનિક સુધીનાં દંડક કહેવાં જોઈએ, તથા હે પૂન્ય !
 શું એ ભવિષ્યકાળમાં કાંક્ષામોહનીય કર્મનો બાંધ બાંધશે ? “ હા,
 બાંધશે ” તો શું તેઓ પોતાના એક દેશથી તેને એક દેશરૂપે બાંધશે ?
 ઇત્યાદિ કથન પહેલાંની જેમ જ અહીં પણ વૈમાનિક દેવોના દંડક સુધી કહેવું
 (એવં ચિએ, ચિર્ણિસુ, ચિર્ણંતિ, ચિર્ણિસ્સંતિ, ઉવચિએ, ઉવચિર્ણિસુ, ઉવચિર્ણંતિ,
 ઉવચિર્ણિસ્સંતિ, ઉદીરેસુ, ઉદીરેંતિ, ઉદીરિસ્સંતિ, વેદેસુ, વેદેંતિ, વેદિસ્સંતિ, નિજ્જરેસુ,
 નિજ્જરેંતિ, નિજ્જરિસ્સંતિ) એજ પ્રમાણે નીચેના પ્રશ્નો પણ પૂછવા-હે પૂન્ય !
 કાંક્ષામોહનીય કર્મ શું એવા દ્વારા ચિત્ત એટલે એકઠા કરાયેલ હોય છે ? “ હા
 હોય છે. ” ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત સમસ્ત પ્રશ્નોત્તરી રૂપ કથન “ ચિત્ત ” ના વિષ-
 યમાં પણ થવું જોઈએ. એજ પ્રમાણે કાંક્ષામોહનીય કર્મનું ચયન એવાએ
 ભૂતકાળમાં કર્યું છે, વર્તમાનકાળે તેઓ તેનું ચયન કરે છે અને ભવિષ્યમાં
 પણ કરશે. કાંક્ષામોહનીયકર્મ એવા વડે ઉપચિત્ત થયેલ હોય છે, તેમણે

કૃતા ચિતા ઉપચિતા ઉદીરિતા વેદિતાશ્ચ નિર્જીર્ણાઃ । આદિત્રિકે ચત્વારો ભેદા
ત્રિભેદાઃ પશ્ચિમાશ્ચયઃ ॥સૂત્ર ૨॥

ટીકા—‘જીવાળ મંતે’ જીવાઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘કાંક્ષામોહણિજ્ઞં કસ્મં કરિસુ’
કાંક્ષામોહનીયકર્મ અકાર્ણુઃ, જીવા અતીતકાલે કાંક્ષામોહનીયકર્મ કૃતવન્તઃ કિમિ-
ને કિયા, ઉસકા ચચન વે વર્તમાનકાલ મેં સી કરતે હૈં, ઓર આગે સી
કરેંગે । કાંક્ષામોહનીયકર્મ જીવોં દ્વારા ઉપચિત હુઆ હૈ, ઉસકા ભૂતકાલ
મેં ઉન્હોંને ઉપચય કિયા હૈ । વર્તમાનમેં વે ઉસકા ઉપચય કરતે રહતે હૈં,
ઓર ભવિષ્ય મેં સી ઉસકા ઉપચય કરેંગે । કાંક્ષામોહનીયકર્મ કી
જીવોંને ઉદીરણા ભૂતકાલ મેં કી હૈ, વર્તમાન મેં ઉસકી ઉદીરણા કરતે
રહતે હૈં, ઓર આગે સી વે ઉસકી ઉદીરણા કરેંગે । કાંક્ષામોહનીયકર્મ
કા જીવોં ને ભૂતકાલ મેં વેદન કિયા હૈ, વર્તમાન મેં વે ઉસકા વેદન
કરતે હૈં ઓર ભવિષ્યત્ કાલમેં સી વે ઉસકા વેદન કરેંગે । કાંક્ષામોહનીય
કર્મકી જીવોંને ભૂતકાલમેં નિર્જરા કી હૈ, વર્તમાનકાલમેં વે ઉસકી નિર્જરા
કરતે રહતે હૈં ઓર ભવિષ્યત્કાલ મેં સી વે ઉસકી નિર્જરા કરેંગે ।
ગાથા—(કહ—ચિય—ઉવચિય—ઉદીરિયા ય વેદ્યા ય નિજિન્ના । આદિતિ
ચઉમેયા, તિયમેયા પચ્છિમા તિન્નિ) કૃત મેં ચિત મેં ઓર ઉપચિત મેં
इनमें एक एक के चारर भेद कहना चाहिये और उदीरित, वेदित और
निर्जीर्ण इनमें एक एक के तीन भेद कहना चाहिये ।

ટીકાર્થ—પ્રભુ સે ગૌતમસ્વામીને યહ પ્રશ્ન કિયા કિ હે મદન્ત !
ભૂતકાલ મેં કયા જીવોંને હસ કાંક્ષામોહનીયકર્મ કો કિયા હૈ—અર્થાત્

ભૂતકાળમાં તેનો ઉપચય કર્યો છે, વર્તમાનકાળે તેઓ તેનો ઉપચય કરે છે, અને
ભવિષ્યમાં તેઓ તેનો ઉપચય કરશે. કાંક્ષામોહનીયકર્મની ઉદીરણા એવોએ ભૂતકાળમાં
કરી છે, વર્તમાનકાળે તેઓ તેની ઉદીરણા કરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તેઓ તેની
ઉદીરણા કરશે. કાંક્ષામોહનીયકર્મનું વેદન એવોએ ભૂતકાળમાં કર્યું છે, વર્તમાનકાળે
તેઓ તેનું વેદન કરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તેઓ તેનું વેદન કરશે. એવોએ
ભૂતકાળમાં કાંક્ષામોહનીયકર્મની નિર્જરા કરી છે, વર્તમાનમાં તેઓ તેની નિર્જરા
કરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તેઓ તેની નિર્જરા કરશે. ગાથા (કહ—ચિય—ઉવ-
ચિય, ઉદીરિયા, ય વેદ્યા ય નિજિન્ના । આદિતિ ચઉમેયા, તિયમેયા, પચ્છિમા
તિન્નિ) કૃતમાં, ચિતમાં, અને ઉપચિતમાં, તે પ્રત્યેકમાં ચાર ચાર ભેદ કહેવા
ભેદએ અને ઉદીરિત, વેદિત અને નિર્જર્ણ, તે પ્રત્યેકમાં ત્રણ ત્રણ ભેદ કહેવા ભેદએ.

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો કે હે પૂજ્ય !
શું એવોએ ભૂતકાળમાં કાંક્ષામોહનીયકર્મ ઉપાર્જિત કર્યું છે એટલે કે—ભૂતકાળમાં

તિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘હંતા કરિસુ’ હન્ત અકાર્ષુઃ । યથા હદાનીં જીવાઃ કર્મ કુર્વન્તિ તથાઽતીતકાલેપિ કૃતવન્તઃ, અન્યથા પૂર્વકાલે કર્માકરણે સંસારસ્યાનાદિતા ન સ્યાત્, સંસારસ્યાનાદિત્વાભાવે યોઽયં જીવઃ કશ્ચિત્ સુખવત્તયા કશ્ચિદ્દુઃખવત્તયા વર્તતે સ ન સ્યાદતઃ સંસારસ્યાનાદિતા વાચ્યા; તાદૃશનાદિત્વં ચ અતીતકાલે કર્મણામુપાર્જનાદેવ સંભવતિ, અતોઽતીતકાલે જીવાઃ કૃતવન્તઃ કાંક્ષામોહનીયં કર્મેતિ ભાવઃ । તત્કર્મ કેન રૂપેણ કૃતવન્તઃ ? इति दर्शयन्नाह—“तं भंते” इत्यादि । ‘તં ભંતે’ કિં દેસેણ દેસં કરિસુ’ તદ્ ભદન્ત ! કિં દેશેન દેશમકાર્ષુઃ ? इत्यादि ।

ભૂતકાલ મેં જીવોંને હસકા કાંક્ષામોહનીયકર્મ કો કયા ક્રિયા દ્વારા નિષ્પાદિત કિયા હૈ ? તલ પ્રભુને હસકા ઉત્તર ઉન્હેં યોં દિયા કિ હાં, પૂર્વકાલમેં જીવોંને હસ કાંક્ષામોહનીયકર્મ કો ક્રિયાદ્વારા નિષ્પાદિત કિયા હૈ । જિસ પ્રકાર જીવ હસ સમય કર્મ કો અપની ક્રિયાઓં દ્વારા નિષ્પન્ન કરતે હૈં । ઁસી પ્રકાર સે અતીતકાલ મેં ભી ઉન્હોંને અપની ક્રિયાઓં સે હસ કર્મ કો નિષ્પન્ન કિયા હૈ । યદિ લે પૂર્વકાલ મેં કર્મ કો ઉપાર્જિત ન કરતે તો સંસાર કી જો અનાદિતા હૈ । લહ નહીં લન સકતી । સંસાર કી અનાદિતાકે અભાલમેં જો યહ જીવ કોઈ સુખી દિલ્લાઈ દેતા હૈ, કોઈ દુઃખી દિલ્લાઈ દેતા હૈ સો યહ લાત નહીં લન સકતી । હસલિલે યહ માનના લાહિલ કિ સંસાર અનાદિ હૈ । હસ પ્રકારકી સંસારકી અનાદિતા કર્મોંકી ઉપાર્જના સે હી હો સકતી હૈ । હસલિલે જીવોંને અતીતકાલ મેં કાંક્ષામોહનીયકર્મ કા ક્રિયા દ્વારા ઉપાર્જન કિયા હૈ યહ કથન સિદ્ધ હો જાતા હૈ । ગૌતમને પ્રભુકે હસ કથન કો સુનકર પુનઃ ઁનસે પ્રશ્ન કિયા

‘જીવોંને શુ’ કિયા લડે કાંક્ષામોહનીયકર્મ ઉપાર્જિત કર્યું હોલ છે ? ત્પારે પ્રભુલે તેમને જલખ આખ્યો કે હા, ભૂતકાળમાં જીવોંને કાંક્ષામોહનીયકર્મનું કિયા લડે ઉપાર્જન કર્યું હોલ છે. જેવી રીતે વર્તમાન સમયે પણ જીવ પોતાની કિયાઓ દ્વારા કર્મનું ઉપાર્જન કરે છે, તેવીજ રીતે ભૂતકાળમાં પણ તેમણે પોતાની કિયાઓ દ્વારા આ કર્મનું ઉપાર્જન કર્યું હોલ છે. જો તેઓ ભૂતકાળમાં કર્મનું ઉપાર્જન કરતા ન હોત તો સંસારનું જે અનાદિપણું છે તે સંલવી શકે નહીં. આ જીવોંમાં કોઈ સુખી અને કોઈ દુઃખી દેખાય છે તે લાત સંસારના અનાદિપણાના અલાલે સંલવી શકે નહીં. તેથી જોમજ માનલું જોઈલે કે સંસાર અનાદિ છે. કર્મોંના ઉપાર્જનથી જ સંસારનું આ પ્રકારનું અનાદિપણું સંલવી શકે છે. તેથી જો લાત સિદ્ધ થાય છે કે જીવોંને કિયા દ્વારા ભૂતકાળમાં કાંક્ષામોહનીયકર્મનું ઉપાર્જન કર્યું છે, પ્રભુનું આ કથન સાંલળીને ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને ફરીથી પૂછે છે કે હે પૂજ્ય ! જીવોંને પોત પોતાની કિયાઓ

ચતુર્ભગ્ની વક્તવ્યા । તથાહિ-દેસેણં સર્વં કરિંસુ ૨, સર્વેણ દેસં કરિંસુ ૩, સર્વેણ સર્વં કરિંસુ ૪ । અત્રાપિ-સર્વેણ=સર્વાત્મના સર્વ=કાંક્ષામોહનીયં કર્મ અકાર્ણુઃ=કૃતવન્તઃ' इत्ये-
વંરૂપશ્ચતુર્થો ભગ્નઃ સ્વીકૃતઃ । 'एएणं अभिलाषेणं दंडओ भाणियव्वो जाव वेमाणियाणं'
એતેનામિલાપેન દણ્ડકો મણિતવ્યો યાવદ્વૈમાનિકાનામ્, નારકજીવાધિકૃતાતીત-
કાલક્રિયાઘટિતામિલાપો યાવદ્વૈમાનિકેષુ વક્તવ્યઃ । અથ કાંક્ષામોહનીયકર્મણં

કિ હે ભગવન્ ! જીવોને જો હસ કર્મ કા ઉપાર્જન કિયા હૈ અપની ૨
ક્રિયાઓ દ્વારા-સો આપ હમેં યહ સમજાઈયે કિ ઉન્હોને હસકો ક્રિયા
દ્વારા કિસ રૂપ સે ઉપાર્જન કિયા હૈ ? કયા જીવોને હસે અપને એકદેશ
સે-અર્થાત્ અપને આત્મપ્રદેશોં મેં સે કિસી એકાદિપ્રદેશ કી ક્રિયા સે-હસ
કાંક્ષામોહનીયકર્મ કો એકદેશ સે-સર્વદેશ સે નહીં-ઉપાર્જિત કિયા હૈ,
યા સર્વદેશ સે-આત્મા કે સર્વપ્રદેશોં મેં હુઈ ક્રિયા સે-હસે એકદેશરૂપ
મેં ઉપાર્જિત કિયા હૈ । ઇત્યાદિરૂપ સે પહેલે કી તરહ યહાં ચતુર્ભગ્ની
લગા લેની ચાહિયે । વહ હસ પ્રકાર સે હૈ-સૂત્ર મેં “દેસેણં દેસં કરિંસુ”
યહ એક ભંગ તો દિશલા હી દિયા હૈ । શેષ ત્રીન ભંગ “દેસેણં સર્વં
કરિંસુ ” ૨, “સર્વેણં દેસં કરિંસુ ૩, સર્વેણં સર્વં કરિંસુ ” યે હૈ । સો
इन भंगोंमें यहां अन्तिम भंग “सर्वेणं सर्वं करिंसु” है वही स्वीकृत
હુઆ હૈ । “एएणं अभिलाषेणं दंडओ भाणियव्वो जाव वेमाणियाणं”
હસકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ નારક જીવોં કે પ્રકરણ મેં અતીતકાલ ક્રિયા
સંબંધી જૈસા દંડક વૈમાનિક દેવોં તક કહા ગયા હૈ વૈસા હી દંડક યહાં

વડે આ કર્મનું જે ઉપાર્જન કર્યું છે. તે ઉપાર્જન તેમણે ક્રિયા દ્વારા કર્યા
પ્રકારે કર્યું છે ? શું જીવોએ પોતાના એકદેશથી-એટલે કે પોતાના આત્મપ્રદેશો-
માંના કોઈ પણ એકાદિ આત્મપ્રદેશની ક્રિયાથી, આ કાંક્ષામોહનીયકર્મનું એકદેશથી
ઉપાર્જન કર્યું છે કે સર્વદેશથી આત્માના સમસ્ત પ્રદેશોમાં થયેલી ક્રિયાથી
તેને એકદેશરૂપે ઉપાર્જિત કર્યું છે ? ” ઇત્યાદિ કથન દ્વારા પહેલાંની જેમ જ
અહીં પણ ચતુર્ભગ્ની યોજવી જોઈએ. તે ચતુર્ભગ્ની આ પ્રમાણે છે-સૂત્રમાં
“દેસેણં દેસં કરિંસુ” આ એક ભાંગો તો બતાવી દેવામાં આવ્યો છે. બાકીના
ત્રણ ભંગ આ પ્રમાણે છે-“દેસેણં સર્વં કરિંસુ, સર્વેણં દેસં કરિંસુ, અને
સર્વેણં સર્વં કરિંસુ” આ ભાંગાઓમાં “સર્વેણં સર્વં કરિંસુ” આ છેલ્લા
ભાંગાનો જ અહીં સ્વીકાર થયો છે.

“एएणं अभिलाषेणं दंडओ भाणियव्वो जाव वेमाणियाणं” આ સૂત્રનો
હેતુ એ છે કે નારક જીવોના પ્રકરણમાં ભૂતકાળની ક્રિયાના વિષયમાં તેવાં
મં ૭૦

વર્તમાનકાલિક્રિયાજન્યત્વં દર્શયતિ—‘એવં કરેતિ’ એવં કુર્વન્તિ—વર્તમાનકાલેપિ કાંક્ષામોહનીયં કર્મ કુર્વન્તીતિ ભાવઃ । ‘एत्थवि दंडओ जाव वेमाणियाणं’ અત્રાપિ દણ્ડકો યાવદ્વૈમાનિકાનામ્ , અત્રાપિ વર્તમાનક્રિયાઘટિતકાંક્ષામોહનીયકર્મપ્રકરણેપિ યાવદ્વૈમાનિકાનાં નારકાદારમ્ય વૈમાનિકપર્યન્તાનાં દણ્ડકો વર્તમાનક્રિયાઘટિતો વક્તવ્યઃ । અથ ભવિષ્યત્કાલઘટિતં કર્મ દર્શયતિ—‘એવં કરિસ્સંતિ ’ એવં કરિષ્યન્તિ, યથાઽતીતકાલેઽકાર્ણસ્તથા ભવિષ્યત્કાલેઽપિ કરિષ્યન્ત્યેવેતિ ભાવઃ, ‘एत्थवि दंडओ जाव वेमाणियाणं’ અત્રાપિ દણ્ડકો યાવદ્વૈમાનિકાનામ્ , ભવિષ્યત્કાલિકોઽપિ દણ્ડકો નારકાદારમ્ય વૈમાનિકપર્યન્તં વક્તવ્ય ઇતિ । કૃતસ્ય કર્મણશ્ચયોપચયાદયો ભવન્તીતિ તાન્ દર્શયન્નાહ—‘એવં ચિ’ ઇત્યાદિ । ‘એવં’

કહ લેનાં ચાહિયે । અબ સૂત્રકાર કાંક્ષામોહનીયકર્મ મેં વર્તમાનકાલિક્રિયા જન્યતા પ્રકટ કરતે હુએ કહતે હૈં કિ—“ એવં કરેતિ ” જીવ વર્તમાનકાલ મેં ઓં હિસ કાંક્ષામોહનીયકર્મ કો ક્રિયા દ્વારા કરતે રહતે હૈં । હિસ વર્તમાનકાલ સંબંધી કાંક્ષામોહનીયકર્મ કે પ્રકરણ મેં ઓં નારક સે લેકર વૈમાનિક દેવોં તક કા દણ્ડક વર્તમાનક્રિયા સે ઘટિત કર કહનાં ચાહિયે । અબ અવિષ્યત્ કાલ મેં ઓં હિસી પ્રકાર સે જીવ હિસ કાંક્ષામોહનીયકર્મ કો ક્રિયા દ્વારા કરેંગે । હિસ વાત કો પ્રકટ કરને કે લિયે સૂત્રકાર “ એવં કરિસ્સંતિ ” યહ સૂત્ર કહતે હૈં—જેસે જીવોંને હિસ કાંક્ષામોહનીયકર્મકો અતીતકાલમેં ક્રિયાદ્વારા નિષ્પન્ન ક્રિયા હૈ । વૈસે હી હિસે વે ભવિષ્યત્કાલમેં ઓં કરેંગે । યહાં પર ઓં અવિષ્યત્કાલસંબંધી દણ્ડક નારકપ્રકરણ સે લગાકર વૈમાનિક દેવોં તક કા અવિષ્યત્કાલસંબંધી ક્રિયા કો જોડકર કહનાં ચાહિયે । કૃત કર્મ કે હી ચય ઉપચય આદિ

દંડકો વૈમાનિક સુધીના કહેવામાં આવ્યાં છે એવાં જે દંડકો અહીં કહેવા નેધએ. હવે સૂત્રકાર કાંક્ષામોહનીયકર્મમાં વર્તમાનકાળની ક્રિયા જન્યતા દર્શાવવાને માટે કહે છે કે—“ એવં કરેતિ ” એવ વર્તમાનકાળમાં પણ આ કાંક્ષામોહનીયકર્મનું ક્રિયા દ્વારા ઉપાર્જન કરતા રહે છે. આ વર્તમાનકાળ વિષયક કાંક્ષામોહનીયકર્મના પ્રકરણમાં પણ નારકીના દંડકથી લઈને વૈમાનિકો સુધીનાં દંડકો વર્તમાન ક્રિયાની અપેક્ષાએ કહેવાં નેધએ. ભવિષ્યકાળમાં પણ એવ કાંક્ષામોહનીય કર્મનું ક્રિયા દ્વારા ઉપાર્જન કરશે, એ વાત દર્શાવવાને માટે સૂત્રકાર ફરમાવે છે કે “ એવં કરિસ્સંતિ ” જેમ એવાએ ભૂતકાળમાં આ કાંક્ષામોહનીયકર્મનું ક્રિયાદ્વારા ઉપાર્જન કર્યું છે, તેમ ભવિષ્યકાળમાં પણ તેઓ કરશે. અહીં પણ નારકીના એવોથી લઈને વૈમાનિકો સુધીના ભવિષ્યકાળ વિષયક દંડકો ભવિષ્યકાળની ક્રિયાને ભેડીને કહેવાં નેધએ. કૃતકર્મનો જ ચય, ઉપચય વગેરે

एवम्=अनेन प्रकारेण 'चिए चिणिंसु चिणंति चिणिस्संति' चितम्, अचैषुः चिन्वन्ति, चेष्यन्ति, तत्र-चितम्=कांक्षामोहनीयं कर्म प्रदेशानुभागादिना वर्द्धितम् । 'चिणिंसु' अचैषुः-चयनं कृतवन्तः, एतेन कर्मचयस्य भूतकालिकत्वं प्रदर्शितम् । 'चिणंति' चिन्वन्ति-सम्प्रतिकालेपि कर्मणश्चयं कुर्वन्ति । अनेन वर्तमानकालिकत्वं कथितम्, 'चिणिस्संति' चेष्यन्ति-भविष्यत्कालेपि चयं करिष्यन्ति, एतावता चयनस्य भविष्यत्कालविषयता प्रतिपादिता । एवम्-'उवचिए' उपचितम्-तदेव पौनः पुन्येन वर्धितम् । 'उवचिणिंसु' उपाचैषुः-अतीतकाले उपचयं कृतवन्तः,

होते हैं । इसलिये अब सूत्रकार उन्हें दिखलाते हुए कहते हैं—" एवं चिए " इत्यादि । तात्पर्य यह है कि जो कर्म उपार्जित होता है उसी के चय उपचयादि होते हैं । अतः उस कर्म में चय उपचयादि दिखलाना अभीष्ट ही हैं-कर्म में प्रदेश अनुभाग आदि का बढ़ना इसका नाम चय है । कांक्षामोहनीयकर्म जब प्रदेश अनुभागादि से बढ़ जाता है-तब वह चित कहलाता है । यह चित उसमें त्रिकालविषयक होता है । जीवोंने इस कांक्षामोहनीयकर्म का चय भूतकाल में किया, वर्तमानकाल में वे करते हैं और भविष्यत्काल में भी वे करेंगे । " चिणिंसु चिणंति, चिणिस्संति " इन क्रियापदों द्वारा " चय " में सूत्रकार ने त्रिकालता दिखलाई है । " चिणिंसु " इस पद से उसमें भूतकाल विषयता " चिणंति " इस पद से उसमें वर्तमानकाल विषयता और " चिणिस्संति " इस पद से उसमें भविष्यत्काल विषयता है । उपचित-प्रदेश अनुभाग आदि का बारंबार बढ़ना यह उपचय है । कांक्षामोहनीयकर्म में जब प्रदेश अनुभाग आदि बारंबार बढ़ते रहते हैं-तब वह उपचित

થાય છે. તેથી સૂત્રકાર હવે તે વાતને દર્શાવવાને માટે " एवं ચિએ " ઇત્યાદિ સૂત્રો કહે છે. કહેવાનો આશય એ છે કે જે કર્મ ઉપાર્જિત હોય છે, તેનોજ ચય, ઉપચય આદિ થાય છે, તેથી તે કર્મમાં ચય, ઉપચય આદિ દર્શાવવા યોગ્ય જ છે. કર્મમાં પ્રદેશ અનુભાગ આદિની વૃદ્ધિ થવી તેનું નામ "ચય" છે. ન્યારે કાંક્ષામોહનીય કર્મમાં પ્રદેશ, અનુભાગ વગેરેથી વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે તે " ચિત " કહેવાય છે. તેનામાં આ ચિત (ચયન) ત્રિકાળવિષયક હોય છે. જીવોએ આ કાંક્ષામોહનીયનો ચય ભૂતકાળમાં કર્યો છે, વર્તમાનમાં કરે છે અને ભવિષ્યકાળમાં પણ કરશે. "ચિણિંસુ, ચિણંતિ, ચિણિસ્સંતિ" આ પદોદ્વાર સૂત્રકારે 'ચય'માં ત્રિકાળતા દર્શાવી છે. " ચિણિંસુ " પદથી તેમાં ભૂતકાળ વિષયતા, " ચિણંતિ " પદથી તેમાં વર્તમાનકાળ વિષયતા, અને " ચિણિસ્સંતિ " પદથી તેમાં ભવિષ્યકાળવિષયતા પ્રગટ થાય છે. ઉપચય-પ્રદેશ, અનુભાગ આદિની વારંવાર વૃદ્ધિ થવી તેનું નામ " ઉપચય " છે-ન્યારે કાંક્ષામોહનીય કર્મમાં પ્રદેશ, અનુભાગ આદિ વારંવાર

‘ઉવચિન્તિ’ ઉપચિન્વન્તિ, વર્તમાનસમયે ઉપચયં કુર્વન્તિ, ‘ઉવચિણિસ્સન્તિ’ ઉપ-
 ચેષ્યન્તિ, ભવિષ્યત્કાલે ઉપચયં કરિષ્યન્તિ । ચયો નામ પ્રદેશાનુભાગાદેર્વર્ધનમ્,
 ઉપચયસ્તદેવ પૌન્યઃપુન્યેન વર્દ્ધનમ્ । અથવા ચયનં કર્મપુદ્ગલાનામુપાદાનમાત્રમ્,
 ઉપચયનં તુ ચિત્તસ્ય કર્મણોઽવાધાકાલં પરિત્યજ્ય વેદનાર્થં નિષેકઃ=નિષેચનમ્ ।
 તત્સ્વરૂપં યથા-પ્રથમસ્થિતૌ બહુતરં કર્મદલિકં નિષિશ્ચતિ, તતો દ્વિતીયાયાં
 સ્થિતૌ વિશેષહીનં નિષિશ્ચતિ, એવં યાવદુત્કૃષ્ટાયાં સ્થિતૌ વિશેષહીનં નિષિશ્ચતિ ।

કહલાતા હૈ । યહ ઉપચય ઉસમેં ત્રિકાલવિષયક હોતા હૈ-જીવોને ઇસ
 કાંક્ષામોહનીય કા ઉપચય ભૂતકાલ મેં કિયા, વર્તમાનકાલ મેં વે કરતે હૈ,
 ઓર ભવિષ્યત્કાલ મેં બી વે કરેંગે । “ ઉવચિણિસુ, ઉવચિન્તિ, ઉવ-
 ચિણિસ્સન્તિ ” ઇન ક્રિયાપદોં દ્વારા ઉપચય મેં સૂત્રકાર ને યહી ત્રિકાલ-
 વિષયતા પ્રકટ કી હૈ-“ ઉવચિણિસુ ” પદ સે ભૂતકાલવિષયતા,
 “ ઉવચિન્તિ ” પદ સે વર્તમાનકાલવિષયતા ઓર “ ઉવચિણિસ્સન્તિ ”
 પદ સે ભવિષ્યત્કાલવિષયતા । યહ બાત બતલા હી દી ગઈ હૈ કિ કર્મોં
 મેં પ્રદેશ અનુભાગ આદિ કા બઢના તો ચય હૈ, ઓર પ્રદેશઅનુભાગ
 આદિ કા બારબાર બઢના ઉપચય હૈ । અથવા-ચય-કર્મપુદ્ગલોં કા માત્ર
 ઉપાદાન કરના ઇસકા નામ ચય હૈ, ઓર અવાધાકાલ છોડકર અન્યકાલ
 મેં ગ્રહણ કિયે ગયે કર્મપુદ્ગલોં કા વેદન કરને કે લિયે જો નિષેચન-
 નિષેક હૈ, વહ ઉપચય હૈ । નિષેચન કા સ્વરૂપ ઇસ પ્રકાર સે હૈ-પ્રથમ-
 સ્થિતિ મેં જીવ બહુતર કર્મદલિકોં કા નિષેચન કરતા હૈ, ઉસકે બાદ

વધતા રહે છે ત્યારે તેને ઉપચિત કહે છે. તેમાં તે ઉપચય ત્રિકાળવિષયક થાય
 છે-જીવોએ કાંક્ષામોહનીયકર્મનો ઉપચય ભૂતકાળમાં કર્યો છે, વર્તમાનકાળમાં
 કરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તેઓ તેનો ઉપચય કરશે. “ ઉવચિણિસુ, ઉવ-
 ચિન્તિ, ઉવચિણિસ્સન્તિ ” આ ક્રિયાપદો વડે સૂત્રકારે “ ઉપચય ”ની ત્રિકાળ-
 વિષયતા પ્રગટ કરી છે. “ ઉવચિણિસુ ” પદ વડે ભૂતકાળવિષયતા, “ઉવચિન્તિ”
 પદ વડે વર્તમાનકાળ વિષયતા અને ઉવચિણિસ્સન્તિ ” પદ વડે ભવિષ્યકાલવિષયતા
 દર્શાવવામાં આવેલ છે. એ વાત તો આગળ કહેવાઈ ગઈ છે, કે કર્મોમાં
 પ્રદેશ, અનુભાગ (કર્મફળ) આદિનો વધારો થયો તેનું નામ “ ચય ” છે,
 અને પ્રદેશ અનુભાગ આદિમાં વારંવાર વૃદ્ધિ થવી તેનું નામ “ ઉપચય ” છે.
 અથવા-કર્મપુદ્ગલોનું માત્ર ઉપાદાન (ગ્રહણ) કરવું તેનું નામ “ ચય ” છે.
 અને અવાધાકાળ સિવાયના અન્યકાળમાં ગ્રહણ કરવામાં આવેલાં કર્મપુદ્ગલોનું
 વેદન કરવાને માટે જે નિષેચન નિષેક (સંચય) છે તેનું નામ “ ઉપચય ” છે.
 નિષેચનનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે-પ્રથમ સ્થિતિમાં જીવ બહુતર કર્મદલિકોનું

તદુક્તમ્—“મોત્તૂળ સગમવાહં, પદમાઈ ઠિઈઈં બહુયરં દવ્વં ।

સેસં વિસેસહીણં, જાવુકોસંતિ સવ્વાસં” ॥૧॥

છાયા—મુક્ત્વા સ્વકામવાધાં પ્રથમાયાં સ્થિત્યાં બહુતરં દ્રવ્યમ્ ।

શેષં વિશેષહીનં યાવદુત્કૃષ્ટમિતિ સર્વાસામ્ । ઇતિ,

એતેષુ કૃતચિતોપચિતેષુ ત્રિષુ ચત્વારો ભેદાઃ । કર્મણઃ ચયોપચયં પ્રદર્શ્ય ઉદીરણં દર્શયતિ—‘ઉદીરેસુ’ ઉદૈરિરન્=ઉદીરિતવન્તોડતીતકાલે । ‘ઉદીરેતિ’ ઉદીરયન્તિ—અનેનોદીરણસ્ય વર્તમાનકાલસ્થિતિકત્વં પ્રદર્શિતમ્, ‘ઉદીરિસ્સંતિ’ ઉદીરયિષ્યન્તિ—ભવિષ્યત્કાલે ઉદીરણાં કરિષ્યન્તિ । ઉદીરણં નામ—અનુદિતસ્ય કર્મણઃ કરણ-

દૂસરી સ્થિતિ મેં વિશેષહીન—ચયહીન—બહુતકમ નિષેચન કરતા હૈ । ઇસ તરહ યાવત્ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ મેં વિશેષહીન નિષેચન કરતા હૈ । કહા મી હૈ—

અપને અવાધાકાલ કો છોડકર પ્રથમસ્થિતિ મેં—પ્રથમ સમય મેં—બહુતર દ્રવ્ય કો ઇસી તરહ સે યાવત્ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ મેં અવશિષ્ટ સમસ્ત કો વિશેષહીન કરતા હૈ । ઇન કૃત, ચિત, ઉપચિત, ત્રીનોં મેં સે એક એક કે ચાર—ચાર ભેદ હૈં । એક સામાન્યકાલ કી ક્રિયા કો લેકર ઔર બાકી કે ત્રીન, ભૂત, વર્તમાન ઔર ભવિષ્યત્કાલ કી ક્રિયા કો લેકર હૈ । કર્મ કે ચય ઔર ઉપચય કો દિખલાકર અબ સૂત્રકાર ઉદીરણા કો દિખલાતે હૈ—“ઉદીરેસુ” જીવોને ઇસ કાંક્ષામોહનીયકર્મ કી ભૂતકાલ મેં ઉદીરણા કી હૈ, “ઉદીરેતિ” વર્તમાનકાલ મેં વે ઇસ કર્મ કી ઉદીરણા કરતે રહતે હૈં । “ઉદીરિસ્સંતિ” ભવિષ્યત્કાલ મેં મી વે ઇસકી ઉદીરણા

નિષેચન (સંચય) કરે છે. ત્યાર બાદ બીજી સ્થિતિમાં વિશેષહીન—ચયહીન—ધણું ઓછું—નિષેચન (સંચય) કરે છે. આ રીતે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સુધીમાં વિશેષહીન (ધણું ઓછું) નિષેચન (સંચય) કરે છે. કહ્યું પણ છે કે—

પોતાના અબાધાકાળને છોડીને પ્રથમસ્થિતિમાં—પ્રથમ સમયમાં—બહુતર દ્રવ્યનું અને ઓછા પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સુધીમાં બાકીના સમસ્ત કર્મદલિકોનું નિષેચન (સંચય) કરે છે. આ કૃત, ચિત અને ઉપચિત, એ ત્રણેમાંના પ્રત્યેકના ચાર ચાર ભેદ છે—એક સામાન્યકાળની ક્રિયાની અપેક્ષાએ અને બીજાં ત્રણ ભેદ ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યકાળની અપેક્ષાએ થાય છે. કર્મના ચય, અને ઉપચયનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ઉદીરણાનું નિરૂપણ કરે છે. “ઉદીરેસુ” એવાએ ભૂતકાળમાં આ કાંક્ષામોહનીય કર્મની ઉદીરણા કરે છે. “ઉદીરેતિ” વર્તમાનકાળમાં તેઓ તે કર્મની ઉદીરણા કરે છે, “ઉદીરિસ્સંતિ” અને ભવિ-

વિશેષાદુદયાવલિકાયાં પ્રવેશનમ્ । ‘વેદેસુ’ અવેદયન્ ‘વેદેતિ’ વેદયન્તિ ‘વેદિ-
સ્સંતિ’ વેદયિષ્યન્તિ, એતાવતા વેદનસ્યાપિ ત્રિકાલવિષયત્વં સમર્થિતમ્ । વેદનં
નામ-શુભાશુભકર્મણામનુભવનમ્ । ‘નિજ્જરેસુ’ નિરજરયન્ ‘નિજ્જરેતિ’ નિર્જરયન્તિ
‘નિજ્જરિસ્સંતિ’ નિર્જરયિષ્યન્તિ । નિર્જરણં-નામ-જીવપ્રદેશેભ્યઃ કર્મણાં પૃથગ્ભવનમ્ ।

અત્ર સંગ્રહગાથા-‘કઢ ચિય’ इत्यादि । ‘કઢ ચિય’ કૃતં ચિત્, ‘ઉવચિય’
ઉપચિતમ્, ‘ઉદીરિયા’ ઉદીરિતમ્, ‘વેદિયા’ વેદિતમ્, ‘નિજ્જિન્ના’ નિર્જીર્ણમ્,
પણ પદસુ પદેષુ ‘આઈતિ’ આદિત્રિકે કૃતચિતોપચિતરૂપે પદત્રયે ‘ચઉમેયા’ ચત્વા-

કરેંગે । અનુદિત-ઉદય મેં નહીં આવે હુએ-કર્મ કો એક પ્રકાર કે કરણ
દ્વારા ઉદયાવલિકા મેં-પ્રવેશ કરાના-અર્થાત્ ઉદય મેં લાના હસકા નામ
ઉદીરણા હૈ । “વેદેસુ” વેદેતિ “વેદિસ્સંતિ” શુભ અશુભ કર્મ કે
ઉદય કે અનુભવ કરના હસકા નામ વેદન હૈ-હસ કાંક્ષામોહનીયકર્મ
કો જીવોને પૂર્વકાલમેં વેદા હૈ, વર્તમાન મેં ઉસે વેદતે રહતે હૈ, ભવિષ્ય-
ત્કાલ મેં ભી વે ઉસે વેદેંગે । “નિજ્જરેસુ” જીવોને પૂર્વકાલ મેં હસ
કાંક્ષામોહનીયકર્મ કો નિર્જરા કો હૈ, “નિજ્જરેતિ” વર્તમાન મેં વે
ઉસકી નિર્જરા કરતે રહતે હૈ ઓર “નિજ્જરિસ્સંતિ” ભવિષ્યત્કાલ મેં
ભી વે ઉસકી નિર્જરા કરેંગે । આત્મા કે પ્રદેશોં સે કર્મપ્રદેશોં કા થોડાર
અલગ હોના હસકા નામ નિર્જરા હૈ । યહાં જો “કઢ, ચિય” इत्यादि
સંગ્રહગાથા હૈ, ઉસકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ પૂર્વોક્ત પ્રકાર સે કૃત, ચિત,
ઉપચિત, ઉદીરિત, વેદિત ઓર નિર્જીર્ણ યે છઃ પદ હસ કાંક્ષામોહનીય-
કર્મ મેં હોતે હૈ અર્થાત્ કાંક્ષામોહનીયકર્મ કૃત હોતા હૈ, કાંક્ષામોહનીય-

બ્યકાળમાં પણ તેઓ તેની ઉદીરણા કરશે. અનુદિત (ઉદયમાં નહીં આવેલા)
કર્મોને એક પ્રકારના કરણ વડે ઉદયાવલિકામાં લાવવું તેનું નામ ઉદીરણા છે.
“વેદેસુ” “વેદેતિ” “વેદિસ્સંતિ” શુભ અશુભ કર્મના ઉદયનો અનુભવ
કરવો તેનું નામ વેદન છે-જીવોએ આ કાંક્ષામોહનીયકર્મનું ભૂતકાળમાં વેદન
કયું છે, વર્તમાનમાં તેઓ તેનું વેદન કરી રહ્યા છે અને ભવિષ્યમાં પણ
તેઓ તેનું વેદન કરશે.

“નિજ્જરેસુ” જીવોએ ભૂતકાળમાં કાંક્ષામોહનીયકર્મની નિર્જરા કરી છે,
“નિજ્જરેતિ” વર્તમાનકાળમાં તેઓ તેની નિર્જરા કરતા રહે છે, અને
“નિજ્જરિસ્સંતિ” ભવિષ્યકાળમાં પણ તેઓ તેની નિર્જરા કરશે. આત્મપ્રદેશો-
માંથી કર્મપ્રદેશોનું થોડે થોડે અંશે દૂર થવું તેનું નામ નિર્જરા છે. અહીં જે
“કઢ, ચિય” इत्यादि સંગ્રહગાથા છે. તેનો ભાવ આ પ્રમાણે છે-પૂર્વોક્ત
પ્રકારે કૃત, ચિત, ઉપચિત, ઉદીરિત, વેદિત અને નિજીર્ણ આ છ પદ કાંક્ષા-
મોહનીય કર્મમાં છે. એટલે કે કાંક્ષામોહનીય કર્મ કૃત હોય છે, કાંક્ષામોહનીય

रो भेदाः=भेदचतुष्टयम्, कृतादित्रिषु सामान्यक्रिया-भूतद्वय-वर्तमान-भविष्यत्-क्रियारूपाश्चत्वारो भेदा भवन्ति। 'पच्छिष्या तिन्नि' पश्चिमानि त्रीणि अन्तिमानि=त्रीणि=उदीरित-वेदित-निर्जीर्णरूपाणि पदानि 'तियभेया' त्रिकभेदानि=भूतवर्तमान-भविष्यद्रूपभेदत्रययुक्तानि एषां सामान्यक्रियारूपभेदरहितत्वात्। ननु आद्ये सूत्रत्रये-आलापकत्रये सामान्यक्रियासूचकानि कृतचितोपचितानि त्रीणि पदानि कथितानि तथैव उत्तरे आलापकत्रये उदीरित-वेदित-निर्जीर्णेत्येवंरूपसामान्यक्रियासूचकानि त्रीणि पदानि कुतो नोक्तानीति चेदुच्यते-कृतं चितमुपचितं च कर्म बहु-

कर्म चित होता है, काङ्क्षामोहनीयकर्म उपचित भी होता है इत्यादि। सो इन पदों में जो आदि के तीन पद कृत, चित और उपचित ये हैं। इनमें सब में चार चार भेद होते हैं-तथा उदीरित, वेदित और निर्जीर्ण जो अन्त के तीन पद हैं। इनमें प्रत्येक पद भूत, वर्तमान और भविष्यत् इन तीनकालकी क्रियारूप भेदोंसे युक्त है, क्योंकि इनमें सामान्य क्रियारूप भेद नहीं हैं, और कृत, चित और उपचित इनमें सामान्यक्रियारूप, भूतक्रियारूप, वर्तमानक्रियारूप, और भविष्यत् क्रियारूप चारभेद हैं।

शंका—आदि के तीन आलापकों में अर्थात् सूत्रों में जैसे सामान्य क्रिया के सूचक कृत, चित और उपचित ये तीन पद कहे गये हैं। उसी तरह उत्तर के तीन आलापकों में उदीरित, वेदित और निर्जीर्ण इस रूप सामान्य क्रिया सूचक ३ तीन पद क्यों नहीं कहे गये हैं।

समाधान—कृत, चित और उपचित जो कर्म होते हैं। वे बहुतकाल

કર્મ ચિત હોય છે, કાંક્ષામોહનીય કર્મ ઉપચિત પણ છે, વગેરે. આ છ પદોમાંના પહેલા ત્રણ પદોમાં (કૃત, ચિત અને ઉપચિતમાં) ચાર ચાર ભેદ છે, અને છેલ્લાં ત્રણ પદોમાંનું (ઉદીરિત, વેદિત અને નિર્જીર્ણમાં) પ્રત્યેક પદ ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય એ ત્રણ કાળની ક્રિયારૂપ ભેદવાળું હોય છે. કારણ કે તે ત્રણેમાં સામાન્ય ક્રિયારૂપ ભેદ નથી. અને કૃત, ચિત અને ઉપચિતમાં સામાન્ય ક્રિયારૂપ, ભૂતક્રિયારૂપ, વર્તમાન ક્રિયારૂપ અને ભવિષ્યની ક્રિયારૂપ એમ ચાર ભેદ છે.

શંકા—શરૂઆતના ત્રણ સૂત્રોમાં જેમ સામાન્ય ક્રિયાનાં સૂચક કૃત, ચિત અને ઉપચિત એ ત્રણ પદ કહ્યાં છે, એજ પ્રમાણે પાછળના ત્રણ આલાપકોમાં ઉદીરિત, વેદિત અને નિર્જીર્ણરૂપ સામાન્ય ક્રિયાસૂચક ત્રણ પદો કેમ કહ્યાં નથી ?

સમાધાન—કૃત, ચિત અને ઉપચિત જે કર્મો હોય છે તેઓ ઘણા કાળ

કાલમપ્યવતિષ્ઠતે इति करणादीनां त्रिकालक्रियातिरिक्तं चिरावस्थानस्वरूपं कृतत्व-चितत्वादि-धर्ममाश्रित्य कृतं चितमुपचितमिति सामान्यक्रियामूचकानि पदानि प्रयुक्तानि, उदीरणवेदननिर्जीर्णानां न चिरकालावस्थानं भवतीत्यतस्त्रिकाल-वर्तिना क्रियामात्रेणैव उदीरणवेदनादीनि कथितानि तत्र त्रिकालक्रियातिरिक्त-सामान्यक्रियाया अभावात्, इति ॥सू०२॥

‘जीवाः कांक्षामोहनीयं कर्म वेदयन्ति’ इति पूर्वप्रकरणे कथितम्, तत्र-केन कारणेन तादृशकर्मणां वेदनं भवतीति कारणप्रतिपादनाय प्रस्तावयन्नाह—

તક બી ઠહરતે હૈં, इसलिये इन कृत, चित और उपचित में तीन काल संबंधी क्रियाओं को बताने के उपरांत भी सामान्य क्रिया के काल को लम्बे काल तक की स्थिति के सत्ता काल को-दिखाने के लिये चिराव-स्थानरूप कृतत्व चितत्व आदि धर्म को आश्रित कर के कृत, चित और उपचित ये सामान्य क्रिया के सूचक पद कहे हैं। जो कर्म उदीरणरूप वेदनारूप और निर्जीर्णरूप होते हैं, वे बहुत कालतक कहीं ठहरते हैं, इस-लिये त्रिकालवर्ती क्रियामात्र से ही उदीरण, वेदन आदि कहे गये हैं। तात्पर्य यह है कि उदीरणा आदि की लंबे कालतक अवस्था नहीं होती है, इसलिये उनमें सामान्यकाल का प्रतिपादन न करके केवल तीन काल संबंधी क्रियाओंका ही कथन किया गया है, क्योंकि इनमें त्रिकाल वर्ती क्रिया के अतिरिक्त सामान्यक्रिया का अभाव रहता है ॥सू०२॥

जीव कांक्षामोहनीय कर्म का वेदन करते हैं, ऐसा पहिले प्रकरणमें कहा गया है—सो किस कारणसे ऐसे कर्मोंका वेदन होता है वे ऐसे कर्मों

સુધી પણ રહે છે, તેથી તે કૃત, ચિત અને ઉપચિતમાં ત્રણ કાળની ક્રિયાઓ બતાવવા ઉપરાંત સામાન્યક્રિયાના કાળને-લાંબાકાળ સુધીની સ્થિતિના સત્તાકાળને બતાવવાને માટે ચિરાવસ્થાનસ્વરૂપ કૃતત્વ ચિતત્વ આદિ ધર્મની અપેક્ષાએ કૃત, ચિત અને ઉપચિત એ ત્રણેને સામાન્ય ક્રિયાનાં સૂચક પદ કહેવામાં આવ્યાં છે. જે કર્મો ઉદીરણરૂપ, વેદનારૂપ અને નિર્જીર્ણરૂપ હોય છે તે લાંબા કાળ સુધી રહેતાં નથી. તેથી ત્રિકાળવર્તી ક્રિયા દ્વારા જ ઉદીરણ, વેદન આદિનું કથન કરાયું છે. તેનો ભાવ એ છે કે ઉદીરણ આદિનું ઘણા કાળ સુધી અસ્તિત્વ રહેતું નથી. તે કારણે તેમના વિષયમાં સામાન્ય કાળનું પ્રતિપાદન ન કરતાં ફક્ત ત્રણ કાળની ક્રિયાઓનું જ કથન કરવામાં આવ્યું છે. કારણ કે તેમનામાં ત્રિકાળવર્તી ક્રિયા હોય છે, પણ સામાન્ય ક્રિયા હોતી નથી, ॥ સૂ૦ ૨ ॥

જીવો કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન કરે છે, એવું પહેલા પ્રકરણમાં કહેવામાં આવ્યું છે. એવાં કર્મોનું વેદન કરવાના કારણો કયાં કયાં હોય છે—આ રીતે

“જીવાણં મંતે” ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—જીવા ણં મંતે કંઘામોહણિજ્જં કમ્મં વેદેતિ, હંતા ગોયમા ? વેદેતિ, કહ ણં મંતે ? જીવા કંઘામોહણિજ્જં કમ્મં વેદેતિ ? ગોયમા ! તેહિં તેહિં કારણેહિં સંક્રિયા, કંઘિયા, વિતિગિચ્છિયા ભેદસમાવન્ના, કલુસસમાવન્ના, એવં ઘલુ જીવા કંઘામોહ-
ણિજ્જં કમ્મં વેદેતિ ॥સૂ૦૩॥

છાયા—જીવાઃ ઘલુ ભદન્ત ! કાંક્ષામોહનીયં કર્મ વેદયન્તિ ? હન્ત ! ગૌતમ ! વેદયન્તિ, કથં ઘલુ ભદન્ત ! જીવાઃ કાંક્ષામોહનીયં કર્મ વેદયન્તિ ! ગૌતમ ! તૈસ્તૈઃ કારણૈઃ શંકિતાઃ કાંક્ષિતા વિચિકિત્સિતાઃ ભેદસમાપન્નાઃ કલુષસમાપન્ના એવં ઘલુ જીવાઃ કાંક્ષામોહનીયં કર્મ વેદયન્તિ ॥૩॥

કા વેદન કરને મેં કૌનર સે કારણ હોતે હૈં । ઇસ તરહ કારણ કો પ્રતિ-
પાદન કરને કે લિયે પ્રસ્તાવનાપૂર્વક સૂત્રકાર સૂત્ર કહતે હૈં—‘ જીવા ણં
મંતે ! કંઘામોહણિજ્જં કમ્મં વેદેતિ ’ ઇત્યાદિ ।

મૂલાર્થ—(જીવા ણં મંતે ! કંઘામોહણિજ્જં કમ્મં વેદેતિ ?) હે ભદન્ત !
જીવ કયા કાંક્ષામોહનીયકર્મકા વેદન કરતે હૈં ? (હંતા ગોયમા ! વેદેતિ)
હાં ગૌતમ ! જીવ કાંક્ષામોહનીય કર્મ કા વેદન કરતે હૈં । (કહ ણં મંતે !
જીવા કંઘામોહણિજ્જં કમ્મં વેદેતિ) હે ભદન્ત ! જીવ કાંક્ષામોહનીય કર્મ
કા વેદન કિસ પ્રકાર સે કરતે હૈં ? ગોયમા ! તેહિં તેહિં કારણેહિં સંક્રિયા,
કંઘિયા, વિતિગિચ્છિયા, મેયસમાવન્ના, કલુસમાવન્ના, એવં ઘલુ જીવા
કંઘામોહણિજ્જં કમ્મં વેદેતિ) હે ગૌતમ ! ડનર કારણોં દ્વારા શંકિત
હોકર, કાંક્ષિત હોકર, વિચિકિત્સાયુક્ત હોકર ભેદસમાપન્ન હોકર,

કારણોનું પ્રતિપાદન કરવાને માટે પ્રસ્તાવના પૂર્વક સૂત્રકાર સૂત્ર કહે છે.

“ જીવા ણં મંતે ! કંઘામોહણિજ્જં કમ્મં વેદેતિ ” ઇત્યાદિ.

(જીવા ણં મંતે ! કંઘામોહણિજ્જં કમ્મં વેદેતિ) હે પૂઞ્ય ! શું ઁવો
કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન કરે છે ? (હંતા ગોયમા ! વેદેતિ) હા, ગૌતમ ! ઁવો
કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન કરે છે. (કહ ણં મંતે ! જીવા કંઘામોહણિજ્જં કમ્મં
વેદેતિ) હે પૂઞ્ય ! ઁવો કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન કયા પ્રકારે કરે છે ?
(ગોયમા ! તેહિં તેહિં કારણેહિં સંક્રિયા, કંઘિયા, વિતિગિચ્છિયા, મેયસમાવન્ના,
કલુસસમાવન્ના, એવં ઘલુ જીવા કંઘામોહણિજ્જં કમ્મં વેદેતિ) હે ગૌતમ !
તે તે કારણો વડે શંકિત થઈને કાંક્ષિત થઈને, વિચિકિત્સાયુક્ત થઈને, ભેદ-

ટીકા—‘જીવા ણં મંતે કંઘામોહણિજ્જંકમ્મં વેદેતિ’ જીવાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કાંક્ષામોહનીયં કર્મ વેદયન્તિ, ? મગવાનાહ—‘હંતા ગોયમા વેદેતિ’ હંત ગૌતમ વેદયન્તિ । નનુ કાંક્ષામોહનીયસ્ય કર્મણો જીવૈવદ્યત્વં પૂર્વપ્રકરણપ્રશ્નોત્તરાભ્યાં સ્થિરીકૃતં તત્કુતઃ પુનરપિ વેદનવિષયકઃ પ્રશ્નઃ ક્રિયતે ? ઇતિ ચેદુચ્યતે—વેદન-કારણપ્રતિપાદનાય પુનઃ કથનમિતિ નાસ્ત્યત્ર પુનરુક્તિઃ । ઉક્તશ્ચ—

“પુન્નમણિયંપિ પચ્છા, જં મન્નઈ તત્થ કારણં અત્થિ ।

પડિસેહો ય અણુના, હેઉવિસેસોવલંમો—ત્તિ” ॥

છાયા—પૂર્વે મણિતમપિ પશ્ચાત્ યદ્ મળ્યતે તત્ર કારણમસ્તિ ।

પ્રતિષેધશ્ચાનુજ્ઞા હેતુવિશેષોપલંભ ઇતિ ॥

યદ્વસ્તુ પૂર્વ પ્રતિપાદિતં તસ્યૈવ યદિ શાસ્ત્રકારઃ પુનરપિ પ્રતિપાદનં કુર્યાત્ તદા તત્ર કલુષસમાપન્ન હોકર જીવ કાંક્ષામોહનીય કર્મ કા વેદન કરતે હૈં ।

ટીકાર્થ—પ્રભુ સે ગૌતમ ને એસા પ્રશ્ન કિયા કિ હે ભદન્ત ! જીવ ક્યા કાંક્ષામોહનીયકર્મ કા વેદન કરતે હૈં ? તવ પ્રભુને ઉનસે કહા—હાં વેદન કરતે હૈં ।

શંકા—જબ યહ બાત પૂર્વ પ્રકરણ મેં હી કહ દી ગઈ હૈ કિ જીવ કાંક્ષામોહનીયકર્મ કા વેદન કરતે હૈં । તો ફિર યહાં ઉસકે વેદન કે વિષય મેં પુનઃ પ્રશ્ન કરના ઉચિત પ્રતીત નહીં હોતા ।

ઉત્તર—ઠીક હૈ પરન્તુ યહાં જો પ્રશ્ન કિયા ગયા હૈ વહ વેદન કે કારણોં કો પ્રતિપાદન કરને કે લિયે કિયા ગયા હૈ, અતઃ ઇસ તરહ સે યહાં પુનરુક્તિ દોષ કા પ્રસંગ પ્રાપ્ત નહીં હોતા હૈ । કહા મી હૈ—

જો બાત પહિલે કહ દી ગઈ હો ઓર ઉસી બાત કો શાસ્ત્રકાર યદિ

સમાપન્ન થઈને, કલુષસમાપન્ન થઈને જીવો કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન કરે છે.

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને વિનયપૂર્વક પૂછ્યું, “હે ભદન્ત ! જીવો કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન કરે છે ?” પ્રભુએ જવાબ આપ્યો “હા, તેઓ તેનું વેદન કરે છે.

શંકા—આગળના પ્રકરણમાં જ એ વાત બતાવવામાં આવી છે, કે જીવો કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન કરે છે, વગેરે તો અહીં તેના વેદનના સંબંધમાં ફરીથી પ્રશ્ન પૂછવો તે યોગ્ય નથી.

ઉત્તર—શંકા ઠીક છે. પણ અહીં જે પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો છે તે વેદનના કારણોનું પ્રતિપાદન કરવા માટે પૂછાયો છે. આ રીતે પુનરુક્તિ દોષ લાગતો નથી. જે વાત પહેલાં કહેવાઈ હોય એજ વાત શાસ્ત્રકાર ફરીથી કહે તો તે

किमपि कारणमस्तीति अनुमेयम् । प्रतिपादितस्य पुनरपि प्रतिपादने एतानि कारणानि तथाहि—प्रतिषेधः, अनुज्ञा, अथवा एकप्रकारकहेतुकथनम् । अर्थात् क्वचित्पूर्वोक्तस्य प्रतिषेधः क्रियते, अथवा पूर्वप्रतिपादिते अनुज्ञा, तथा पूर्वोक्तार्थ-निर्णये हेतुविशेषप्रतिपादनं भवतीति गाथाभिप्रायः ।

अथ कांक्षामोहनीयकर्मवेदने कारणमाह—‘कह णं’ इत्यादि । ‘कह णं भंते जीवा कंखामोहणिज्जं कम्मं वेदंति’ कथं खलु भदन्त ! जीवाः कांक्षामोहनीयं कर्म वेदयन्ति ? इति प्रश्नः । भगवानाह—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘तेहिं तेहिं’ तैस्तैः दर्शनान्तरश्रवणकुतीर्थिकसंसर्गादिरूपकारणविशेषैर्लोकप्रसिद्धैः ‘कारणेहिं’ शङ्कादिकारणैः ‘संकिया’ शङ्किताः—जीवादितत्त्वेषु ‘अस्ति न वे’ति संशय-

पुनः कहें तो उसके कहने में कोई न कोई कारण है, ऐसा अनुमान करना चाहिये । प्रतिपादित विषयके पुनः प्रतिपादन करने में ये कारण होते हैं—प्रतिषेध, अनुज्ञा, अथवा एक प्रकार के हेतु का कथन । अर्थात् पूर्व की बात को प्रतिषेध करने के लिये, पूर्व की बात में अनुमति देने के लिये या पूर्व की बात के निर्णयमें कोई विशेषको कहने के लिये एक बार कही हुई बात पुनः कहने में आती है । ऐसा इस गाथा का अभिप्राय है ।

अब सूत्रकार कांक्षामोहनीय कर्म के वेदन में कारण कहते हैं—‘कह णं’ इत्यादि, हे भदन्त ! जीव कांक्षामोहनीयकर्म का वेदन कैसे करते हैं ? तब प्रभु इसका उत्तर देते हुए कहते हैं कि हे गौतम ! “तेहिं तेहिं” इत्यादि उन उन लोकप्रसिद्ध दर्शनान्तरों के श्रवणरूप तथा कुतीर्थिकोंके संसर्ग आदिरूप कारणविशेषोंसे जन्यशंकादि कारणोंसे ‘संकिया’-जीवादिक तत्त्वों में वे शंकित हो जाते हैं—ये प्रतिपादित किये हुए जीवादि तत्त्व हैं

कांधने कांध कारण छे, ओम अनुमान करवुं ओधओ. प्रतिपादित विषयनुं इरीथी प्रतिपादन करवाना कारणो आ प्रमाणे होय छे—प्रतिषेध, अनुज्ञा अथवा ओक प्रकारना हेतुनुं कथन. ओटले के आगणनी डकीकतनो प्रतिषेध (निषेध) करवा भाटे, आगणनी वातमां अनुमति देवाने भाटे, अथवा तो आगणनी वातना निर्णयमां ओध विशेष कारणनुं कथन करवा भाटे ओक वार डडेदी वात इरीथी डडेवामां आवे छे, ओवो आ गाथानो लाव छे. हवे सूत्रकार कांक्षामोहनीय कर्मना वेदननुं कारण डडे छे—“कह णं” धत्यादि.

“हे पूज्य ! ओवो कांक्षामोहनीय कर्मनुं वेदन केवी रीते करे छे ? लारे तेना जवाण इपे प्रभु डडे छे के—हे गौतम ! “तेहिं तेहिं” धत्यादि. ते ते लोकप्रसिद्ध अन्य दर्शनाना श्रवणरूप तथा कुतीर्थिकाना संसर्गरूप कारण विशेषाथी उत्पन्न थयेल शंकादि कारणोथी “संकिया”—ओवादिक विषयोमां तेमने शंका

સમાપન્નાઃ, યદ્વા-અત્યન્તગહનેષુ ધર્માસ્તિકાયાદિપદાર્થેષુ મતિર્દૌર્બલ્યાત્સમ્યગન-
વધાયમાણેષુ દેશતઃ સર્વતો વા સંશયં પ્રાપ્તાઃ ‘કંસ્થિયા’ કાંક્ષિતાઃ સૌગતાદિદર્શ-
નાભિલાષયુક્તાઃ, યદ્વા-મિથ્યાત્વમોહનીયોદયસમુત્થાઽન્યાન્યદર્શનગ્રહરૂપજીવ-
પરિણામવન્તઃ । ‘વિતિગિચ્છિયા’ વિચિકિત્સિતાઃ-યુક્ત્યાગમોપપત્તૌ સત્યામપિ
જિનોક્તાર્થે ફલં પ્રતિ સંદેહયુક્તાઃ, ‘કિમસ્ય મહતસ્તપઃ કલેશાયાસસ્ય સિકતાકળ-
કવલનસદૃશસ્યાયત્યાં ફલં ભવિષ્યતિ ન વે’-ત્યેવંરૂપસંશયસમ્પન્નાઃ । ‘ભેયસમા-
વન્ના=ભેદસમાપન્નાઃ ‘કિમ્’ इदं जिनानां विजितरागद्वेषादीनां शासनम् ? अथवा

या नहीं हैं, इस प्रकार का उन्हें उनमें संशय हो जाता है, अथवा अत्य-
न्त जो गहन धर्मास्तिकायदिक पदार्थ हैं उनमें मति की दुर्बलता से-
क्षयोपशम की हीनता से-उन्हें निश्चय नहीं हो पाता है सो देशरूप
से अथवा सर्वरूपसे वे उनमें संशयको प्राप्त हो जाते हैं । “कंस्त्रिया”-
इन कारणों के द्वारा वे सौगत आदि दर्शनों में अभिलाषा वाले बन
जाते हैं, अथवा-मिथ्यात्व मोहनीय के उदय से अन्य अन्य दर्शनों को
ग्रहण करनेरूप परिणाम वाले बन जाते हैं । “ वितिगिच्छिया”-युक्ति
हेतु और आगम से सिद्ध होने पर भी वे इन कारणों के वशवर्ती
होकर जिनोक्त अर्थ में फल के प्रति संदेह वाले बन जाते हैं, और ऐसा
विचार करने लगते हैं कि यह महान् तपस्याजन्य क्लेश अथवा इसमें
जो यह हम परिश्रम कर रहे हैं वह सब बालु के कवल (रेती के ग्रास)
के सामान निस्सार ही प्रतीत होता है, अतः भविष्यत् काल में इस
का फल होगा या नहीं होगा ? । “ भेयसमावन्ना ” विजितरागद्वेष

ઉદ્ભવે છે કે પ્રતિપાદિત કરાયેલાં જીવાદિ તત્ત્વો છે કે નહીં ? અથવા ધર્મા-
સ્તિકાય આદિ જે અત્યંત ગહન પદાર્થો છે તેમના અસ્તિત્વની બાબતમાં
તેમના મનમાં શ્રદ્ધા રહેતી નથી. બુદ્ધિ મંદતાને કારણે આવું બનતું હોય છે.
આ રીતે તેમના હૃદયમાં થોડા પ્રમાણમાં કે વધુ પ્રમાણમાં સંશય પેદા થાય
છે. “ કંસ્થિયા ” તે કારણને લીધે તેઓ બૌદ્ધ આદિ દર્શનોમાં અભિલાષાયુક્ત
બને છે-એટલે કે મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના ઉદયથી અન્ય દર્શનનો સ્વીકાર
કરવાની ઈચ્છાવાળા બને છે. “ વિતિગિચ્છિયા ” યુક્તિ અને આગમો દ્વારા
સિદ્ધ થયેલ હોવા છતાં પણ તે તે કારણને લઈને તેઓ જિનોક્ત અર્થમાં
ફળની બાબતમાં સંદેહવાળા બની જાય છે, અને એવો વિચાર કરવા લાગી
જાય છે કે અમે તપસ્યા કરીને જે મહાન કષ્ટ સહી રહ્યા છીએ તેમજ જે
પરિશ્રમ ઉઠાવી રહ્યા છે, તે રેતીના કોળીયાની માફક નિઃસાર છે. તાત્પર્ય
કે-ભવિષ્યકાળમાં તેનું ફળ મળશે કે નહીં મળે ? “ ભેયસમાવન્ના ” રાગદ્વેષને

इदम् ?' इत्येवंरूपेण जिनशासनं प्रति बुद्धेर्द्वैधीभावं प्राप्ताः। अथवा यत एव शङ्कि-
तादि विशेषणवन्तोऽतएव बुद्धेर्द्वैधीभावं गताः। 'कलुषसमावन्ना' कलुषसमापन्नाः
“नैतदेव”—मित्येवं रूपमतिमालिन्यमुपगताः। एवं=उक्तरूपेण पूर्वोक्तप्रकारेण
खलु=निश्चयेन जीवाः 'कांक्षामोहणिज्जं कम्मं वेदेति' कांक्षामोहनीयं कर्म वेद-
यन्ति, इत्थमेव कर्मवेदनं जीवानां भवतीति ॥सू० ३॥

जिनकथितमेव सत्यं, नान्यदिति जिनोदितस्य सत्यतामेव दर्शयितुमाह—
'से नूणं भंते' इत्यादि।

मूलम्—से नूणं भंते ! तमेव सच्चं, णीसंकं जं जिणेहिं पवे
इयं, हंता गोयमा ! तमेव सच्चं णीसंकं जं जिणेहिं पवेइयं ।सू० ४।

छाया—तद् नूनं भदन्त ! तदेव सत्यम् निःशंकं यद् जिनैः प्रवेदितम् ।
हंत गौतम ? तदेवसत्यं निःशङ्कं यद् जिनैः प्रवेदितम् ॥सू० ४॥

वाले जिनेन्द्रों का क्या यह शासन है या नहीं है अथवा कि यह शासन
है ? इस प्रकार जिनशासन के प्रति उनकी बुद्धि में द्विविधा वृत्ति हो
जाती है। अथवा जिस कारण से ये शंका कांक्षा आदि से युक्त हो
रहे हैं, इसी कारण इनकी बुद्धि द्विविधा में पड़ जाती है अतः ये भेद-
समापन्न कहे गये हैं। “कलुषसमावन्ना” “यह इस रूपसे नहीं है।” इस
प्रकार से मति की मलिनता को वे प्राप्त करते हैं। इस तरह निश्चय से
जीव कांक्षामोहनीयकर्म का वेदन करते हैं। अर्थात् कांक्षामोहनीयकर्म
का वेदन इसी तरह से होता है ॥ सू० ३॥

अब सूत्रकार जिनकथित ही सत्य है—अर्थात् जो जिनेन्द्र देव ने कहा
है, वही सत्य है, अन्य नहीं इस बातको प्रकट करते हैं—‘से नूणं
भंते !’ इत्यादि।

જીતનાર જિનેશ્વરદેવનું આ શાસન હશે કે નહીં હોય ? એવી દ્વિધા વૃત્તિ
તેમના હૃદયમાં જન્મે છે. એટલે કે જૈનશાસન પ્રત્યે પણ તેમનામાં સંદેહ
બળે છે. અથવા જે કારણે તેઓ શંકા, કાંક્ષા, આદિથી યુક્ત બન્યા છે, તે
કારણે જ તેમની બુદ્ધિ દ્વિધામાં પડી બાય છે તેથી તેમને “ મેયસમાપન્ના ”
કહ્યા છે. “ કલુષસમાવન્ના ” એટલે કે આ વાત આ પ્રમાણે નથી, એવી
રીતે તેઓ મતિની-બુદ્ધિની-મલિનતા પ્રાપ્ત કરે છે. આ રીતે જ જીવો કાંક્ષા-
મોહનીયકર્મનું વેદન કરે છે. ॥ સૂં ૩ ॥

હવે સૂત્રકાર જિનકથિત વાત જ સત્ય છે—જિનેન્દ્ર દેવે જે કહ્યું છે
તે જ સત્ય છે. એ વાત બતાવે છે “ સે નૂણં ભંતે ! ” ઇત્યાદિ.

સમાપન્નાઃ, યદ્વા-અત્યન્તગહનેષુ ધર્માસ્તિકાયાદિપદાર્થેષુ મતિદૌર્બલ્યાત્સમ્યગન-
વધાયમાણેષુ દેશતઃ સર્વતો વા સંશયં ગ્રાપ્તાઃ ‘કંસ્થિયા’ કાંક્ષિતાઃ સૌગતાદિદર્શ-
નાભિલાષયુક્તાઃ, યદ્વા—મિથ્યાત્વમોહનીયોદયસમુત્થાઽન્યાન્યદર્શનગ્રહરૂપજીવ-
પરિણામવન્તઃ । ‘વિતિગિચ્છિયા’ વિચિકિત્સિતાઃ—યુક્ત્યાગમોપપત્તૌ સત્યામપિ
જિનોક્તાર્થે ફલં પ્રતિ સંદેહયુક્તાઃ, ‘કિમસ્ય મહતસ્તપઃ કલેશાયાસસ્ય સિકતાકળ-
કવલનસદૃશસ્યાયત્યાં ફલં ભવિષ્યતિ ન વે’—ત્યેવંરૂપસંશયસમ્પન્નાઃ । ‘ભેયસમા-
વન્ના=ભેદસમાપન્નાઃ ‘કિમ્’ इदं जिनानां विजितरागद्वेषादीनां शासनम् ? अथवा

या नहीं हैं, इस प्रकार का उन्हें उनमें संशय हो जाता है, अथवा अत्य-
न्त जो गहन धर्मास्तिकायदिक पदार्थ हैं उनमें मति की दुर्बलता से-
क्षयोपशम की हीनता से—उन्हें निश्चय नहीं हो पाता है सो देशरूप
से अथवा सर्वरूपसे वे उनमें संशयको प्राप्त हो जाते हैं । “कंस्त्रिया”—
इन कारणों के द्वारा वे सौगत आदि दर्शनों में अभिलाषा वाले बन
जाते हैं, अथवा—मिथ्यात्व मोहनीय के उदय से अन्य अन्य दर्शनों को
ग्रहण करनेरूप परिणाम वाले बन जाते हैं । “ वित्तिगिच्छिया”—युक्ति
हेतु और आगम से सिद्ध होने पर भी वे इन कारणों के वशवर्ती
होकर जिनोक्त अर्थ में फल के प्रति संदेह वाले बन जाते हैं, और ऐसा
विचार करने लगते हैं कि यह महान् तपस्याजन्य क्लेश अथवा इसमें
जो यह हम परिश्रम कर रहे हैं वह सब बालु के कवल (रेती के ग्रास)
के सामान निस्सार ही प्रतीत होता है, अतः भविष्यत् काल में इस
का फल होगा या नहीं होगा ? । “ भेयसमावन्ना ” विजितरागद्वेष

ઉદ્ભવે છે કે પ્રતિપાદિત કરાયેલાં જીવાદિ તત્ત્વો છે કે નહીં ? અથવા ધર્મા-
સ્તિકાય આદિ જે અત્યંત ગહન પદાર્થો છે તેમના અસ્તિત્વની ખાખતમાં
તેમના મનમાં શ્રદ્ધા રહેતી નથી. જુદ્ધિ મંદતાને કારણે આવું બનતું હોય છે.
આ રીતે તેમના હૃદયમાં થોડા પ્રમાણમાં કે વધુ પ્રમાણમાં સંશય પેદા થાય
છે. “ કંસ્થિયા ” તે કારણને લીધે તેઓ બૌદ્ધ આદિ દર્શનોમાં અભિલાષાયુક્ત
બને છે—એટલે કે મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના ઉદયથી અન્ય દર્શનનો સ્વીકાર
કરવાની ઈચ્છાવાળા બને છે. “ વિતિગિચ્છિયા ” યુક્તિ અને આગમો દ્વારા
સિદ્ધ થયેલ હોવા છતાં પણ તે તે કારણને લઈને તેઓ જિનોક્ત અર્થમાં
ફળની ખાખતમાં સંદેહવાળા બની જાય છે, અને એવો વિચાર કરવા લાગી
જાય છે કે અમે તપસ્યા કરીને જે મહાન કષ્ટ સહી રહ્યા છીએ તેમજ જે
પરિશ્રમ ઉઠાવી રહ્યા છે, તે રેતીના કોળીયાની માફક નિઃસાર છે. તાત્પર્ય
કે—ભવિષ્યકાળમાં તેનું ફળ મળશે કે નહીં મળે ? “ ભેયસમાવન્ના ” રાગદ્વેષને

ઇદમ્ ?' इत्येवंरूपेण जिनशासनं प्रति बुद्धेर्द्वैधीभावं प्राप्ताः। अथवा यत एव शङ्कि-
तादि विशेषणवन्तोऽतएव बुद्धेर्द्वैधीभावं गताः। 'कलुषसमावन्ना' कलुषसमापन्नाः
“नैतदेव”—मित्येवं रूपमतिमालिन्यमुपगताः। एवं=उक्तरूपेण पूर्वोक्तप्रकारेण
खलु=निश्चयेन जीवाः 'कांक्षामोहणिज्जं कम्मं वेदेति' कांक्षामोहनीयं कर्म वेद-
यन्ति, इत्थमेव कर्मवेदनं जीवानां भवतीति ॥सू० ३॥

जिनकथितमेव सत्यं, नान्यदिति जिनोदितस्य सत्यतामेव दर्शयितुमाह—
'से नूणं भंते' इत्यादि।

मूलम्—से नूणं भंते ! तमेव सच्चं, णीसंकं जं जिणेहिं पवे
इयं, हंता गोयमा ! तमेव सच्चं णीसंकं जं जिणेहिं पवेइयं ॥सू० ४॥

छाया—तद् नूनं भदन्त ! तदेव सत्यम् निःशंकं यद् जिनैः प्रवेदितम्।
हंत गौतम ! तदेवसत्यं निःशङ्कं यद् जिनैः प्रवेदितम् ॥सू० ४॥

वाले जिनेन्द्रों का क्या यह शासन है या नहीं है अथवा कि यह शासन
है ? इस प्रकार जिनशासन के प्रति उनकी बुद्धि में द्विविधा वृत्ति हो
जाती है। अथवा जिस कारण से ये शंका कांक्षा आदि से युक्त हो
रहे हैं, इसी कारण इनकी बुद्धि दुविधा में पड़ जाती है अतः ये भेद-
समापन्न कहे गये हैं। “कलुषसमावन्ना” ‘यह इस रूपसे नहीं है।’ इस
प्रकार से मति की मलिनता को वे प्राप्त करते हैं। इस तरह निश्चय से
जीव कांक्षामोहनीयकर्म का वेदन करते हैं। अर्थात् कांक्षामोहनीयकर्म
का वेदन इसी तरह से होता है ॥ सू० ३॥

अब सूत्रकार जिनकथित ही सत्य है—अर्थात् जो जिनेन्द्र देव ने कहा
है, वही सत्य है, अन्य नहीं इस बातको प्रकट करते हैं—‘से नूणं
भंते !’ इत्यादि।

‘જાતનાર જિનેશ્વરદેવનું’ આ શાસન હશે કે નહીં હોય ? એવી દ્વિધા વૃત્તિ
તેમના હૃદયમાં જન્મે છે. એટલે કે જૈનશાસન પ્રત્યે પણ તેમનામાં સંદેહ
બળે છે. અથવા જે કારણે તેઓ શંકા, કાંક્ષા, આદિથી યુક્ત બન્યા છે, તે
કારણે જ તેમની બુદ્ધિ દ્વિધામાં પડી બાંધે છે તેથી તેમને “ભેયસમાપન્ના”
કહ્યા છે. “કલુષસમાવન્ના” એટલે કે આ વાત આ પ્રમાણે નથી, એવી
રીતે તેઓ મતિની—બુદ્ધિની—મલિનતા પ્રાપ્ત કરે છે. આ રીતે જ જીવો કાંક્ષા-
મોહનીયકર્મનું વેદન કરે છે. ॥ સૂં ૩ ॥

હવે સૂત્રકાર જિનકથિત વાત જ સત્ય છે—જિનેન્દ્ર દેવે જે કહ્યું છે
તે જ સત્ય છે. એ વાત બતાવે છે “સે નૂણં ભંતે !” ઇત્યાદિ.

ટીકા—‘સે’ તત્ ‘નૂળં’ નિશ્ચયેન ‘ભંતે’ હે ભદન્ત ! કિમ્—‘તમેવ સત્ત્વં-નીસંકં જં જિણેહિં પવેદ્યં’ તદેવ સત્યં=વિસંવાદરહિતં નિઃશંકં=શંકાદિદોષવર્જિતં યત્ જિનૈઃ=જિતરાગદોષૈસ્તીર્થઙ્કરૈઃ પ્રવેદિતં=પ્રરૂપિતમ્ । કિં જિનોક્તતત્ત્વમેવ સત્યં નિઃશંકં ચ ભવેદિતિ પ્રશ્નાશયઃ । ઉત્તરમાહ—‘હંતા ગોયમા’ હંતેતિ સ્વીકારે હે ગૌતમ ! યત્ત્વયા પૃષ્ટં તત્તાદૃશમેવ । તદેવાહ—‘તમેવ સત્ત્વં નીસંકં જં જિણેહિં પવેદ્યં’ તદેવ સત્યં નિઃશંકં યત્ જિનૈઃ પ્રવેદિતમ્ । તદેવ=તદ્ વાક્યમેવ સત્યં=પૂર્વાપરદોષરહિતત્વાત્ । તત્તુ વ્યવહારતોઽપિ ભવેદત આહ—નિઃશંકમ્=યથાવસ્થિત વસ્તુપ્રતિપાદનપરત્વાત્ । યદ્ વાક્યં જિનૈઃ પ્રવેદિતમ્ । અયમાશયઃ—જિનૈઃ પ્રતિ-

મૂલાર્થ—સે નૂળં ભંતે ! તમેવ સત્ત્વં નીસંકં જં જિણેહિં પવેદ્યં ? હે ભદન્ત ! કયા વહી સત્ય ઓર નિઃશંક હૈ, જો જિનેન્દ્રને કહા હૈ ? (હંતા ગોયમા ! તમેવ સત્ત્વં નીસંકં જં જિણેહિં પવેદ્યં) હાં ગૌતમ ! વહી સત્ય ઓર નિઃશંક હૈ, જો જિનેન્દ્ર દેવને કહા હૈ ।

ટીકાર્થ—તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ—જો જિતરાગ દ્વેષ આદિ વાલે જિનેન્દ્ર દેવ ને પ્રરૂપિત કિયા હૈ, વહી તત્ત્વ સત્ય—વિસંવાદરહિત હૈ, ઓર વહી નિઃશંક—શંકા આદિ દોષોં સે વર્જિત હૈ । જિનેન્દ્ર દ્વારા પ્રરૂપિત તત્ત્વ સત્ય ફસલિયે હોતા હૈ, કિ વહ પૂર્વાપર મેં વિરોધરહિત હોતા હૈ । તથા વે વસ્તુતત્ત્વ કા જૈસા સ્વરૂપ હોતા હૈ, વૈસા હી ઉસે પ્રતિપાદન કરતે હૈં । ફસલિયે ઉસમેં શંકા આદિ દોષ નહીં હોતે હૈં, અતઃ વહી નિઃશંક હોતા હૈ । પુરુષાન્તરોં દ્વારા પ્રતિપાદિત તત્ત્વ સત્ય ઓર નિઃશંક

(સે નૂળં ભંતે ! તમેવ સત્ત્વં નીસંકં જં જિણેહિં પવેદ્યં ?) હે પૂજ્ય ! શું એજ સત્ય અને નિઃશંક છે કે જે જિનેન્દ્ર દેવોએ કહ્યું છે ? (હંતા ગોયમા ! તમેવ સત્ત્વં નીસંકં જં જિણેહિં પવેદ્યં) હા, ગૌતમ ! એજ સત્ય અને નિઃશંક છે કે જે જિનેન્દ્ર દેવોએ કહ્યું છે.

ટીકાર્થ—તાત્પર્ય એ છે કે રાગદ્વેષ આદિને છૂતનારા જિનેન્દ્ર દેવોએ જે તત્ત્વની પ્રરૂપણા કરી છે એજ તત્ત્વ સત્ય છે અને નિર્વિવાદ છે, અને એ તત્ત્વ જ નિઃશંક—શંકા આદિ દોષથી રહિત છે. જિનેન્દ્ર વડે પ્રરૂપિત તત્ત્વ એ કારણે સત્ય છે કે તે પૂર્વાપર વિરોધથી રહિત છે. તેઓ વસ્તુતત્ત્વના યથાર્થ સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરે છે. તે કારણે તેમાં શંકા આદિ દોષોને અવકાશ જ રહેતો નથી. તેથી જ તેને નિઃશંક કહેલ છે. અન્ય પુરુષો વડે

પાદિતં તત્ત્વમેવ સત્યં નિઃશંકં ચ ભવેત્, ન તુ પુરુષાન્તરૈઃ પ્રતિપાદિતમ્, તેષાં રાગદ્વેષાદ્યુપહતત્ત્વેન તત્પ્રતિપાદિતવાક્યસ્ય પ્રામાણ્યાનુપપત્તેઃ । સૂ૦ ૪ ॥

અથ જિનપ્રવેદિતં સત્યમિત્યભિપ્રાયવાન પુરુષો યાદશો ભવતિ તમાશ્રિત્યાહ—
'સે નૂનં ભંતે' ઇત્યાદિ ।

મૂલ્—સે નૂનં ભંતે ! એવં મળં ધારેમાળે, એવં કરેમાળે એવં ચિદ્દેમાળે, એવં સંવરેમાળે આળાએ આરાહએ ભવઈ ? હંતા ગોયમા ! એવં સળે ધારેમાળે જાવ ભવઈ ॥સૂ૦ ૫॥

છાયા—તદ્ નૂનં ભદન્ત ! એવં મનો ધારયન્ એવં પ્રકુર્વન્ એવં ચેષ્ટમાનઃ એવં સવૃષ્ણન્ આજ્ઞાયાઃ આરાધકો ભવતિ ? હંત ગૌતમ ! એવં મનો ધારયન્ યાવદ્ ભવતિ ॥ સૂ૦ ૫ ॥

इसलिये नहीं होता है क्योंकि वे रागद्वेष आदिसे उपहत (युक्त)चित्तवाले होते हैं, इसलिये उनके वाक्यों में प्रमाणता नहीं आती है ॥सू० ४॥

“जिनप्रवेदित तत्त्व ही सत्य है” इस प्रकार के अभिप्रायवाला मनुष्य जैसा होता है सूत्रकार उसे प्रकट करते हैं—‘से नूणं भंते । एवं मणं’ इत्यादि ।

मूलार्थ—(से नूणं भंते ! एवं मणं धारेमाणे, एवं करेमाणे, एवं चिद्वेमाणे, एवं संवरेमाणे आणाए आराहए भवइ ?) हे भदन्त ! जिनोक्त तत्त्व ही सत्य और निःशंक है । इस विषयमें अपने मनको स्थिर करता हुआ, जिनोक्त ही समस्त तप संयम आदि को क्रिया में आचरित करता हुआ और इसी प्रकार की चेष्टा करता हुआ, अर्थात् समिति गुप्ति आदि में प्रयत्नशाली होता हुआ पूर्वोक्त प्रकार से ही मतान्तरों से और प्राणा-

પ્રતિપાદિત તત્ત્વ સત્ય અને નિઃશંક નહીં હોવાનું કારણ એ છે કે તેઓ રાગદ્વેષ વગેરેથી યુક્ત મનવાળા હોય છે. તે કારણે તેમનાં વાક્યોમાં પ્રમાણતા હોતી નથી. ॥ સૂ૦ ૪ ॥

“જિનકથિત તત્ત્વ જ સત્ય છે.” એમ માનનાર મનુષ્ય કેવો હોય છે તે સૂત્રકાર બતાવે છે—“સે નૂનં ભંતે ! એવં મળં” ઇત્યાદિ.

(સે નૂનં ભંતે ! એવં મળં ધારેમાળે, એવં કરેમાળે, એવં ચિદ્દેમાળે, એવં સંવરેમાળે આળાએ આરાહએ ભવઈ ?) હે પૂજ્ય ! જિનોક્ત તત્ત્વ જ સત્ય અને નિઃશંક છે, એ વાતને પોતાના મનમાં ધારી રાખનાર, જિનોક્ત તપ. સંયમ આદિ સર્વ ક્રિયાઓને આચરનાર અને એ પ્રકારની જ ચેષ્ટા કરનાર તેમજ સમિતિ, ગુપ્તિ વગેરેમાં પ્રયત્નશાળી, તથા મતમતાંતરો અને હિંસા વગેરેથી પોતાના મનને દૂર રાખનાર મનુષ્ય જ શુ જ્ઞાનાદિ સેવનરૂપ જિનેશ્વરની આજ્ઞાને

ટીકા—‘સે’ તત્ ‘નૂન’ નૂન=નિશ્ચયેન એવમ્—‘જિનોક્તમેવ સત્યં નિઃશંકં ચ’
 હત્યેવંપ્રકારેણ ‘મળં ધારેમાણે’ મનો ધારયન્=એતદ્વિપયે મનઃ સ્થિરી કુર્વન્, એતા-
 વદેવ ન, એવં=પૂર્વોક્તપ્રકારેણ ‘પકરેમાણે’ પ્રકુર્વન્=આચરન્ જિનોક્તમેવ સર્વે
 તપઃસંયમાદિક્રિયાયાં પરિણમયન્ । ‘એવં ચિદ્દેમાણે’ એવં ચેષ્ટમાનઃ=એતાદૃશીમેવ
 ચેષ્ટાં કુર્વાણઃ—સમિતિગુપ્ત્યાદિષુ યતમાન इत्यर्थः, ‘એવં સંવરેમાણે’ એવં સંવૃણ્વન્-
 પૂર્વોક્તપ્રકારેણૈવ મનો મતાન્તરેભ્યઃ પ્રાણાતિપાતાદિભ્યશ્ચ નિવર્તયન્ સઃ ‘આણાણ’
 આજ્ઞાયાઃ—જિનાજ્ઞાયાઃ=જ્ઞાનાદ્યાસેવનરૂપજિનોપદેશસ્ય ‘આરાહણ ભવઈ’ આરાધકો
 ભવતિ, પાલકો ભવતિ કિમ્ ? इति प्रश्नः । ભગવાનાહ—‘હંતા ગોયમા !’ હન્ત ! હે
 ગૌતમ ? ‘એવં મળં ધારેમાણે જાવ ભવઈ’ એવં મનોધારયન્ યાવદ્ ભવતિ, એવં=યથો-
 ક્તરૂપેણમનોધારયન્ યાવચ્છબ્દેન ‘એવં પ્રકુર્વન્ એવં ચેષ્ટમાનઃ એવં સંવૃણ્વન્
 આજ્ઞાયા આરાધકો ભવતીતિ ભાવઃ ॥ સૂ. ૦૫ ॥

॥ इति कांक्षामोहनीयकर्मस्वरूपम् ॥

अस्तित्वनास्तित्वयोर्विवेचनम्—

નનુ જિનેન યત્ પ્રવેદિતમ્ તત્ સત્યમેવ, કસ્માત્ કારણાત્ ? નહિ પ્રતિજ્ઞામા-

તિપાત આદિ સે મન કો હટાતા હુઆ વ્યક્તિ હી કયા જ્ઞાનાદ્યાસેવનરૂપ
 જિનોપદેશ કા આરાધક હોતા હૈ—અર્થાત્ પાલન કરને વાલા હોતા હૈ ।
 (હંતા ! ગોયમા ! એવં મળં ધારેમાણે જાવ ભવઈ) હાં ગૌતમ ! જો મનુષ્ય
 જિનોક્ત તત્ત્વ હી સત્ય ઔર નિઃશંક હૈ, હિસ વાત કો અપને મન મેં
 ધારણ કરતા હૈ, યાવત્ મતમતાન્તરોં સે ઔર પ્રાણાતિપાત આદિ સે
 મન કો હટાતા હૈ, વહ વ્યક્તિ જ્ઞાનાદ્યાસેવનરૂપ જિનોપદેશકા આરાધક
 હોતા હૈ । યહાં યાવત્ શબ્દ સે “ એવં પકરેમાણે એવં ચિદ્દેમાણે, એવં
 સંવરેમાણે ” હન પદોં કા સંગ્રહ હુઆ હૈ ॥ સૂ. ૫ ॥

अस्तित्व नास्तित्व का विवेचन

શંકા—જિનેન્દ્રદેવને જો તત્ત્વ કહા હૈ । વહ સત્ય હી હૈ, એસા આપ

આરાધક હોય છે ? એટલે કે પાલન કરનાર હોય છે ? (હંતા ગોયમા ! એ
 મળં ધારેમાણે જાવ ભવઈ) હે ગૌતમ ! જે મનુષ્ય જિનોક્ત તત્ત્વજ સત્ય અને
 નિઃશંક છે એમ ચોક્કસ માને છે ત્યાંથી લઈને મતમતાન્તરોથી તથા હિંસા
 વગેરેથી મનને દૂર રાખે છે ત્યાં સુધીના પૂર્વોક્ત ગુણવાળો મનુષ્ય જ જ્ઞાનાદિ-
 સેવનરૂપ જિનેશ્વરની આજ્ઞાનો આરાધક હોય છે. અહીં “ યાવત્ ” પદ વડે
 “ એવં પકરેમાણે, એવં ચિદ્દેમાણે, એવં સંવરેમાણે ” વગેરે પદોનો સમાવેશ
 થઈ જાય છે. ॥ સૂ. ૫ ॥

—अस्तित्व नास्तित्वयुं विवेचन—

શંકા—જિનેન્દ્રદેવે જે તત્ત્વ કહ્યું છે છે તે સત્ય જ છે. એવું આપ શા

ત્રેણ કસ્યચિદપિ વસ્તુનઃ સિદ્ધિર્ભવતિ, તથા સતિ વદ્ધૌ અપિ શૈત્યસિદ્ધિઃ સ્યાદિતિ ચેદત્રોચ્યતે—યદ્વસ્તુ યાદૃશધર્મકં યાદૃશસ્વરૂપકં યાદૃશપરિણામકં તસ્ય તેન તેનૈવ રૂપેણાભિધાનાત્ જિનપ્રવેદિતસ્ય સત્યત્વમિત્યેવ દર્શયન્નાહ—‘સે નૂળં મંતે’ इत्यादि ।

મૂલમ્—સે નૂળં મંતે ! અતિથિત્તં અતિથિત્તે પરિણમઙ્, નતિથિત્તં નતિથિત્તે પરિણમઙ્? હંતા ગોચમા ! જાવ પરિણમઙ્, જં ણં મંતે ! અતિથિત્તં અતિથિત્તે પરિણમઙ્, નતિથિત્તં નતિથિત્તે પરિણમઙ્, તં કિં પઓગસા વીસસા વા । ગોચમા ! પઓગસાવિ તં વીસસાવિ, તં । જહા તે મંતે અતિથિત્તં અતિથિત્તે પરિણમઙ્, તહા તે નતિથિત્તં નતિથિત્તે પરિણમઙ્, જહા તે નતિથિત્તં નતિથિત્તે પરિણમઙ્, તહા તે

કિસ કારણ સે કહતે હૈં ? યદિ હસ પર આપ એસા કહેં કિ હમ તો કેવલ કહતે હી હૈં, સો યહ કહના કોઈ મહત્ત્વ નહીં રખતા, કારણ પ્રતિ-જ્ઞામાત્ર-કથનમાત્ર-સે કિસી વસ્તુકી સિદ્ધિ નહીં હુઆ કરતી હૈ । યદિ કથન માત્ર સે અભિલષિત કી સિદ્ધિ હોને લગે તો અગ્નિ મેં શીત-લતા કી સિદ્ધિ હો જાયગી ।

ઉત્તર—જો વસ્તુ જિસ ધર્મવાલી હૈ, જિસ સ્વરૂપ વાલી હૈ, જિસ પરિણામ વાલી હૈ, જિનેન્દ્ર દેવ ને ઉસ વસ્તુ કો ઉસ રૂપ સે હી પ્રવેદિત્તં કિયા હૈ હસલિયે જિનપ્રવેદિત તત્ત્વ હી સત્ય હૈ, હસી વાતકો દિશ્વલાને કે કિયે સૂત્રકાર કહતે હૈ—‘સે નૂળં મંતે !’ અતિથિત્તં इत्यादि ।

કારણુ કહેા છે ? ને તેના જવાબમાં તમે એમ કહેતા હો કે અમે તો માત્ર કહેવાની ખાતર જ છીએ તો એમ કહેવામાં કંઈ જ મહત્ત્વ નથી. કારણુ કે કહેવા માત્રથી કોઈ વસ્તુની સિદ્ધિ થતી નથી. ને કહેવા માત્રથી જ ઇચ્છિત વસ્તુની સિદ્ધિ થઈ જતી હોય તો અગ્નિમાં શીતલતાની સિદ્ધિ પણ સરલતાથી કરી શકાશે.

ઉત્તર—જે વસ્તુ જે ધર્મવાળી છે, જે સ્વરૂપવાળી છે, જે પરિણામવાળી છે, એ વસ્તુની તે સ્વરૂપે જ જિનેન્દ્રદેવે પ્રરૂપણુ કરી છે. તેના યથાર્થ સ્વરૂપને જ જિનેન્દ્રદેવે પ્રરૂપિત કર્યું છે. તેથી જિનપ્રવેદિત તત્ત્વ જ સત્ય છે તે દર્શાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે—“સે નૂળં મંતે ! અતિથિત્તં” इत्यादि.

અતિથિત્તં અતિથિત્તે પરિણમહ ? હંતા ગોયમા ? જહા મે અતિથિત્તં
અતિથિત્તે પરિણમહ તહા મે નતિથિત્તં નતિથિત્તે પરિણમહ, જહા મે
નતિથિત્તં નતિથિત્તે પરિણમહ તહા મે અતિથિત્તં અતિથિત્તે પરિણમહ ।
સે નૂણં મંતે ! અતિથિત્તં અતિથિત્તે ગમણિજ્જં ! જહા ‘પરિણમહ’
દો આલાવગા, તહા ગમણિજ્જેણ વિ દો આલાવગા આણિયઠ્ઠા ।
જાવ તહા મે અતિથિત્તં અતિથિત્તે ગમણિજ્જં ॥ સૂ૦ ૬ ॥

છાયા—તદ્ નૂનં મદન્ત ! અસ્તિત્વમ્ અસ્તિત્વે પરિણમતિ, નાસ્તિત્વં
નાસ્તિત્વે પરિણમતિ ? હન્ત ગૌતમ ! યાવત્પરિણમતિ । યત્ ક્વલુ મદન્ત ! અસ્તિત્વં
અસ્તિત્વે પરિણમતિ નાસ્તિત્વં નાસ્તિત્વે પરિણમતિ, તત્ કિમ્ પ્રયોગેણ વા વિસ્ર-
સયા વા ? ગૌતમ ! પ્રયોગેણાપિ તત્ વિસ્રસયાપિ તત્ । યથા તે મદન્ત ! અસ્તિત્વ-

(સે નૂણં મંતે ! અતિથિત્તં અતિથિત્તે પરિણમહ ? નતિથિત્તં નતિથિત્તે પરિણ-
મહ ?) હે મદન્ત ! કયા યહ બાત નિશ્ચિત હૈ કિ અસ્તિત્વ, આસ્તિત્વ મેં
પરિણમતા હૈ ઓર નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વ મેં પરિણમતા હૈ ? (હંતા ગોયમા
જાવ પરિણમહ) હાં ગૌતમ ! યહ બાત નિશ્ચિત હૈ કિ અસ્તિત્વ અસ્તિ-
ત્વ મેં પરિણમતા હૈ ઓર નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વ મેં પરિણમતા હૈ । (જં ણં
મંતે ! અતિથિત્તં અતિથિત્તે પરિણમહ નતિથિત્તં નતિથિત્તે પરિણમહ) હે મદન્ત !
યદિ યહી બાત હૈ કિ અસ્તિત્વ અસ્તિત્વમેં પરિણમતા હૈ ઓર નાસ્તિત્વ
નાસ્તિત્વ મેં પરિણમતા હૈ (તં કિં પઓગસા વા વીસસા વા ?) તો કયા
વહ પ્રયોગ સે-જીવ કે વ્યાપાર સે-પરિણમતા હૈ યા વિસ્રસા-સ્વભાવ
સે પરિણમતા હૈ ? (ગોયમા ! પઓગસાવિ તં વીસસાવિ તં)

(સે નૂણં મંતે ! અતિથિત્તં અતિથિત્તે પરિણમહ ? નતિથિત્તં નતિથિત્તે પરિણમહ ?)
હે પૂણ્ય ! શું એ વાત નિશ્ચિત છે કે અસ્તિત્વ અસ્તિત્વમાં પરિણમે છે
અને નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વમાં પરિણમે છે ? (હંતા ગોયમા ! જાવ પરિણમહ)
હા, ગૌતમ ! એ વાત નિશ્ચિત છે કે અસ્તિત્વ અસ્તિત્વમાં પરિણમે છે અને
નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વમાં પરિણમે છે. (જ ણ મંતે ! અતિથિત્તં અતિથિત્તે પરિણમહ,
નતિથિત્તં નતિથિત્તે પરિણમહ) હે પૂણ્ય ! જો અસ્તિત્વ અસ્તિત્વમાં પરિણમતું હોય
અને નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વમાં પરિણમતું હોય (ત કિં પઓગસા વા વીસસા
વા ?) તો શું તે પ્રયોગથી (અવના વ્યાપારથી) પરિણમે છે કે વિસ્રસાથી
(સ્વાભાવિક રીતે જ) પરિણમે છે ? (ગોયમા ! પઓગસા વિ તં વીસસા વિ

મસ્તિત્વે પરિણમતિ તથા તે નાસ્તિત્વં નાસ્તિત્વે પરિણમતિ ? યથા તે નાસ્તિત્વં નાસ્તિત્વે પરિણમતિ તથા તે અસ્તિત્વં અસ્તિત્વે પરિણમતિ ? હન્ત ગૌતમ ! યથા મે અસ્તિત્વં અસ્તિત્વે પરિણમતિ તથા મે નાસ્તિત્વં નાસ્તિત્વે પરિણમતિ, યથા મે નાસ્તિત્વં નાસ્તિત્વે પરિણમતિ તથા મે અસ્તિત્વં અસ્તિત્વે પરિણમતિ । તદ્ નૂનં ભદન્ત । અસ્તિત્વમસ્તિત્વે ગમનીયમ્, યથા “ પરિણમતિ ” દ્વાવાલાપકૌ, તથા હે ગૌતમ ! વહ પ્રયોગસ્યે ઓ પરિણમતા હૈ ઓર સ્વભાવસે ઓ પરિણમતા હૈ । (જહા તે મંતે ! અત્થિત્તં અત્થિત્તે પરિણમહ, તહા તે નત્થિત્તં નત્થિત્તે પરિણમહ જહા તે નત્થિત્તં નત્થિત્તે પરિણમહ તહા તે અત્થિત્તં અત્થિત્તે પરિણમહ ?) હે ભદન્ત ! જૈસે આપકા અસ્તિત્વ અસ્તિત્વ મેં પરિણમ રહા હૈ, વૈસે હી આપકા નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વ મેં પરિણમ રહા હૈ । જૈસે આપકા નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વમેં પરિણમ રહા હૈ । વૈસે આપકા અસ્તિત્વ અસ્તિત્વ મેં પરિણમ રહા હૈ ?

(હંતા ગોયમા ! જહા મે અત્થિત્તં અત્થિત્તે પરિણમહ, તહા મે નત્થિત્તં નત્થિત્તે પરિણમહ, જહા મે નત્થિત્તં નત્થિત્તે પરિણમહ તહા મે અત્થિત્તં અત્થિત્તે પરિણમહ) હાં ગૌતમ ! જૈસે મેરા અસ્તિત્વ અસ્તિત્વ મેં પરિણમ રહા હૈ, વૈસે હી મેરા નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વ મેં પરિણમ રહા હૈ । ઓર જૈસા મેરા નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વ મેં પરિણમ રહા હૈ વૈસે હી મેરા અસ્તિત્વ અસ્તિત્વ મેં પરિણમ રહા હૈ । (સે જૂળં મંતે ! અત્થિત્તં અત્થિત્તે ગમણિજ્ઞ ?) હે ભદન્ત ! અસ્તિત્વ અસ્તિત્વ મેં ગમનીય હૈ ? (જહા પરિણમહ

તં) હે ગૌતમ ! તે પ્રયોગથી પણ પરિણમે છે અને સ્વભાવથી (એટલે પોતાની મેળે) પણ પરિણમે છે. (જહા તે મંતે ! અત્થિત્તં અત્થિત્તે પરિણમહ, તહા તે નત્થિત્તં નત્થિત્તે પરિણમહ, જહા તે નત્થિત્તં નત્થિત્તે પરિણમહ તહા તે અત્થિત્તં અત્થિત્તે પરિણમહ ?) હે પૂણ્ય ! જેમ આપનું અસ્તિત્વ અસ્તિત્વમાં પરિણમી રહ્યું છે, એજ પ્રમાણે શું આપનું નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વમાં પરિણમી રહ્યું છે ? જેમ આપનું નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વમાં પરિણમી રહ્યું છે, એજ પ્રમાણે શું આપનું અસ્તિત્વ અસ્તિત્વમાં પરિણમી રહ્યું છે ? (હંતા ગોયમા ! જહા મે અત્થિત્તં અત્થિત્તે પરિણમહ, તહા મે નત્થિત્તં નત્થિત્તે પરિણમહ, જહા મે નત્થિત્તં નત્થિત્તે પરિણમહ તહા મે અત્થિત્તં અત્થિત્તે પરિણમહ) હા, ગૌતમ ! જેવી રીતે મારું અસ્તિત્વ અસ્તિત્વમાં પરિણમી રહ્યું છે એવી જ રીતે મારું નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વમાં પરિણમી રહ્યું છે. અને જેવી રીતે મારું નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વમાં પરિણમી રહ્યું છે એવી જ રીતે મારું અસ્તિત્વ અસ્તિત્વમાં પરિણમી રહ્યું છે. (સે નૂનં મંતે ! અત્થિત્તં અત્થિત્તે ગમણિજ્ઞ ?) હે પૂણ્ય ! શું

ગમનીયેનાપિ દ્વાલાપકૌ મણિતવ્યૌ, યાવત્ મે અસ્તિત્વમસ્તિત્વે ગમનીયમ્॥મૂં૦૬॥

ટીકા—‘સે નૂળં મંતે !’ તદ્ નૂતં મદન્ત ! ‘અત્થિત્તં અત્થિત્તે પરિણમહ્’ અસ્તિત્વં અસ્તિત્વે પરિણમતિ, અસ્તિત્વમ્—અઙ્ગુલ્યાદિપદાર્થાનાં અઙ્ગુલ્યાદિ-ભાવેનૈવ સત્ત્વમ્ । યઃ પદાર્થો યાદૃશો વિદ્યતે તસ્ય તાદૃશ રૂપેણૈવાવસ્થાનં તદેવાસ્તિત્વમ્ । તદુક્તમ્—

“સર્વમસ્તિ સ્વરૂપેણ પરરૂપેણ નાસ્તિ ચ ।

અન્યથા સર્વભાવાનામેકત્વં સંપ્રસજ્યતે ॥૧॥ ” ઇતિ ।

દો આલાવગા, તહા ગમણિજ્જેણ વિ દો આલાવગા માણિયવ્વા) હે ગૌતમ ! જૈસે “પરિણમહ્ ” હિસ પદકે દો આલાપક કહે હૈં ઉસી તરહ ગમનીય પદકે સાથ મી દો આલાપક કહનાં चाहिये । (જાવ તહા મે અત્થિત્તં અત્થિત્તે ગમણિજ્જં) યાવત્ જૈસે મેરા અસ્તિત્વ અસ્તિત્વ મેં ગમનીય હૈ ।

ટીકાર્થ—હિસ સૂત્રદ્વારા અબ સૂત્રકાર યહ વાત સ્પષ્ટ કર રહે હૈં, કિ જો વાત જિનેશ્વર ને કહી હૈ, વહી સત્ય હૈ—હિસકા કયા કારણ હૈ ? હિસી વિષય કા યહાં વિચાર કિયા જા રહા હૈ—“અત્થિત્તં અત્થિત્તે પરિણમહ્ ” અસ્તિત્વ અસ્તિત્વ મેં પરિણમતા હૈ—અઙ્ગુલી આદિ પદાર્થોંકા અઙ્ગુલ્યાદિ-રૂપ સે હોના હી ઉનકા સત્ત્વ-અસ્તિત્વ હૈ । જો પદાર્થ જૈસા હૈ । ઉસકા ઉસી રૂપ સે રહના યહી ઉસકા અસ્તિત્વ હૈ । કહા મી હૈ—

જિતને પદાર્થ હૈં વે સબ સ્વ કે રૂપ સે હૈં ઓર પર કે રૂપ સે નહીં હૈં । યદિ એસી વાત નહીં માની જાવે તો સર્વ ભાવોં મેં એકરૂપતા કી પ્રસક્તિ હો જાવેગી । હિસલિયે એસા હી માનના चाहिये કિ સમસ્ત વસ્તુએ

અસ્તિત્વ અસ્તિત્વમાં જવા લાયક છે ? (જહા પરિણમહ્ દો આલાવગા, તહા ગમણિજ્જેણ વિ દો આલાવગા માણિયવ્વા) હે ગૌતમ ! જેવી રીતે “પરિણમહ્” પદની સાથે બે આલાપક કહ્યા છે એજ પ્રમાણે “ગમનીય” પદની સાથે પણ બે આલાપક કહેવા બેઠાં છે. (જાવ તહા મે અત્થિત્તં અત્થિત્તે ગમણિજ્જં) “જેવી રીતે મારું અસ્તિત્વ અસ્તિત્વમાં ગમનીય છે” ત્યાં સુધી તે આલાપક કહેવા.

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર એ સ્પષ્ટ કરવા માગે છે કે જિનેશ્વરે કહેલી વાત જ સા કારણે સત્ય છે. એ વિષયનો જ અહીં વિચાર કરવામાં આવે છે. “અત્થિત્તં અત્થિત્તે પરિણમહ્” અસ્તિત્વ અસ્તિત્વમાં પરિણમે છે. આંગળી વગેરે વસ્તુઓનું આંગળી વગેરે રૂપે હોવું એજ એમનું સત્ત્વ-અસ્તિત્વ છે. જે પદાર્થ જેવો છે તેજ રૂપે તેનું રહેવું તેનું નામ જ અસ્તિત્વ છે.

જેટલા પદાર્થો છે તે બધા પોતાના સ્વરૂપમાં હોય છે, પરના સ્વરૂપમાં હોતા નથી. બે આ વાતને માનવામાં ન આવે તો સર્વભાવોમાં એકરૂપતાની પ્રસક્તિ (પ્રસંગ) થઈ જશે. તેથી એજ માનવું પડશે કે સમસ્ત વસ્તુઓ

સર્વમેવ વસ્તુ સ્વરૂપેણ સત્ પરસ્વરૂપેણાસત્, ઘટઃ ઘટરૂપેણ સન્ પટાદિરૂપેણા સન્, અન્યથા સર્વે પદાર્થાઃ એકરૂપેણ ભવેયુઃ । અત્ર સત્ત્વમ્-ઋજુત્વાદિપર્યાયરૂપમેવાવગન્તવ્યમ્, અઙ્ગુલ્યાદિદ્રવ્યાસ્તિત્વસ્ય કથન્નિત્ ઋજુત્વાદિપર્યાયાભિન્નત્વાત્ । તથા ચ અસ્તિત્વં=સત્ત્વં અસ્તિત્વે સત્ત્વે વક્રાદિપર્યાયે ‘પરિણમહ’=પરિણમતિ । અયમાશયઃ—એકસ્ય દ્રવ્યસ્ય પ્રકારાન્તરેણ સત્તા પ્રકારાન્તરસત્તાયાં પરિણમતિ, યથા મૃત્તિકારૂપદ્રવ્યસ્ય પિષ્ઠપ્રકારેણ સત્તા ઘટપ્રકારસત્તાયાં પરિણમતિ । ‘નત્થિત્તં

અપને નિજરૂપ કી અપેક્ષા સે અસ્તિ રૂપ હૈ, ઓર પરરૂપ કી અપેક્ષા સે નાસ્તિરૂપ હૈ । ઘટ ઘટરૂપ સે હી સત્ હૈ । પટ રૂપ કી અપેક્ષા સે વહ સત્રૂપ નહીં હૈ, અસત્રૂપ હૈ । યહાં સત્ત્વ ઋજુત્વાદિપર્યાય રૂપ હી જાનના ચાહિયે, ક્યોંકિ અઙ્ગુલી આદિ દ્રવ્ય કા જો અસ્તિત્વ હૈ, વહ કથંચિત્ ઋજુત્વાદિ પર્યાયોં સે અભિન્ન હૈ । કહને કા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ પદાર્થોં કી સત્તા ભિન્ન સમય મેં ભિન્ન રૂપ સે હોતી હૈ । યહી પદાર્થ કા અસ્તિત્વ હૈ । અસ્તિત્વ અસ્તિત્વમેં પરિણમતા હૈ । ઇસકા તાત્પર્ય યહી હૈ, જો અંગુલ્યાદિ દ્રવ્ય પહિલે ઋજુત્વ આદિ અસ્તિત્વ રૂપસે પરિણમે હુએ થે, વે હી સમયાન્તર મેં વક્રાદિ રૂપ અસ્તિત્વપર્યાય મેં બદલ જાતે હૈ । અર્થાત્ વસ્તુ કા ઋજુત્વ આદિ રૂપ જો સત્ત્વ-અસ્તિત્વ હૈ વહી આગે ચલકર વક્રાદિરૂપ સત્ત્વ મેં પરિણમ જાતા હૈ । ઇસ તરહ અસ્તિત્વ અસ્તિત્વ મેં પરિણમતા હૈ । યહ કથન ઇસ વાતકો સ્પષ્ટ કરતા હૈ, કિ એક દ્રવ્ય કી પ્રકારાન્તર સે જો સત્તા હૈ, વહી સત્તા પ્રકારાન્તરરૂપ સત્તા મેં બદલ

પોતાના સ્વરૂપની અપેક્ષાએ અસ્તિત્વરૂપ છે, અને પરસ્વરૂપની અપેક્ષાએ નાસ્તિત્વરૂપ છે. ઘટ (ઘડો) ઘટરૂપે જ સત્ છે પટરૂપની અપેક્ષાએ તે સત્ રૂપ નથી, પણ અસત્રૂપ જ છે. અહીં સત્ત્વ (અસ્તિત્વ) ઋજુત્વ વગેરે પર્યાયરૂપે જ જાણવાં જોઈએ. કારણ કે આંગળી વગેરે વસ્તુઓનું જે અસ્તિત્વ છે તે કેટલેક અંશે ઋજુત્વ આદિ પર્યાયોથી અભિન્ન છે. તાત્પર્ય એ છે કે પ્રત્યેક પદાર્થોની સત્તા જુદા જુદા સમયે જુદા જુદા પ્રકારની હોય છે—એજ પદાર્થનું અસ્તિત્વ છે “ અસ્તિત્વ અસ્તિત્વમાં પરિણમે છે. ” તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જે આંગળી વગેરે વસ્તુઓ પહેલાં ઋજુત્વ આદિ અસ્તિત્વરૂપે પરિણમેલા હતી એજ વસ્તુઓ સમયાન્તરે વક્રાદિરૂપ અસ્તિત્વ પર્યાયમાં બદલાઈ જાય છે, એટલે કે વસ્તુનું ઋજુત્વ આદિરૂપ જે સત્ત્વ-અસ્તિત્વ છે તે આગળ જતાં વક્રાદિરૂપ સત્ત્વમાં પરિણમી જાય છે. આ રીતે “ અસ્તિત્વ અસ્તિત્વમાં પરિણમે છે ” આ કથન વડે એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે એક દ્રવ્યની પ્રકારાન્તરથી જે સત્તા છે એજ સત્તા પ્રકારાન્તરરૂપ સત્તામાં બદલાઈ જાય છે. જેમ કે માટીરૂપ

નત્થિત્તે પરિણમહ' નાસ્તિત્વં નાસ્તિત્વે પરિણમતિ, નાસ્તિત્વમ્=અઙ્ગુલ્યાદેરઙ્ગુષ્ઠાદિ-
ભાવેનાસત્ત્વમ્, તત્ત્વ અઙ્ગુષ્ઠાદિભાવ એવ, તત્ત્વઅઙ્ગુલ્યાદેર્નાસ્તિત્વં અઙ્ગુષ્ઠાદીનામ-
સ્તિતારૂપં, અઙ્ગુલ્યાદેર્નાસ્તિત્વં અઙ્ગુષ્ઠાદેઃ પર્યાયાન્તરેણાસ્તિતારૂપં પરિણમતિ,
યથા મૃત્તિકાદ્રવ્યસ્ય નાસ્તિત્વં તન્ત્વાદિરૂપમિતિ મૃત્તિકા નાસ્તિત્વરૂપે પટ્ટે વર્તતે ।

જાતી છે । જેસે મૃત્તિકા રૂપ દ્રવ્ય કી પિણ્ડપ્રકારરૂપ સત્તા ઘટ પ્રકારરૂપ સત્તા મેં પરિણમ જાતી છે ।

“નત્થિત્તં નત્થિત્તે પરિણમહ ” નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વમેં પરિણમતા છે ।
હસકા તાત્પર્ય હસ પ્રકાર સે છે-અંગુલી આદિ કા અંગુષ્ઠ આદિ રૂપ સે નહીં હોના યહી ઉસકા નાસ્તિત્વ છે । અંગુષ્ઠ આદિ કા જો રૂપ છે, વહ અંગુલી આદિ કા નહીં છે, ઓર જો અંગુલી આદિ કા રૂપ છે વહ અંગુષ્ઠ આદિ કા નહીં છે । હસ તરહ અંગુષ્ઠ આદિ રૂપસે હોને કા જો અંગુલી આદિ કે રૂપ મેં અભાવ છે, વહી અંગુલી કા નાસ્તિત્વ છે । હસ તરહ અંગુલ્યાદિ કા જો અંગુષ્ઠ આદિ ભાવસે, અસત્ત્વ છે વહ અસત્ત્વ અંગુષ્ઠાદિ ભાવરૂપ હી છે । હસલિયે અંગુલ્યાદિ કા નાસ્તિત્વ અંગુષ્ઠાદિકોં કી અસ્તિતારૂપ પડતા છે સો યહ અંગુષ્ઠાદિકોં કી અસ્તિ-
તારૂપ જો અંગુલી આદિ કા નાસ્તિત્વ છે, વહ પર્યાયાન્તર સે અંગુષ્ઠાદિકોં કે અસ્તિત્વરૂપમેં પરિણમતા છે । જેસે મૃત્તિકા દ્રવ્યકા નાસ્તિત્વ તન્ત્વાદિ રૂપ છે, ઓર વહ મૃત્તિકા કે નાસ્તિત્વરૂપ પટ્ટ મેં રહતા છે ।

દ્રવ્યની પિંડપ્રકારરૂપ સત્તા ઘટપ્રકારરૂપ સત્તામાં પરિણમી જાય છે.

“નત્થિત્તં નત્થિત્તે પરિણમહ ” “નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વમાં પરિણમે છે. ”
તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-આંગળી વગેરેનું અંગુષ્ઠ વગેરે રૂપે ન થવું એજ તેનું નાસ્તિત્વ છે. અંગુષ્ઠ વગેરેનું જે સ્વરૂપ છે તે આંગળી વગેરેનું નથી. અને આંગળી વગેરેનું જે સ્વરૂપ છે તે અંગુષ્ઠ વગેરેનું નથી. આ રીતે આંગળી વગેરેમાં અંગુષ્ઠ વગેરેનારૂપે રહેવાનો જે અભાવ છે, એજ આંગળીનું નાસ્તિત્વ છે. આ રીતે આંગળી વગેરેનું અંગુષ્ઠ વગેરે રૂપે જે અસત્ત્વ છે તે અસત્ત્વ અંગુષ્ઠ વગેરેમાં ભાવરૂપ જ છે. તેથી આંગળી વગેરેનું નાસ્તિત્વ અંગુષ્ઠ વગેરેના અસ્તિત્વરૂપે નિવડે છે. આ અંગુષ્ઠ વગેરેનું અસ્તિત્વરૂપ જે આંગળી વગેરેનું નાસ્તિત્વ છે તે પર્યાયાન્તરથી અંગુષ્ઠ વગેરેના અસ્તિત્વરૂપે પરિણમે છે. જેમ કે મૃત્તિકા દ્રવ્યનું (માટીનું) નાસ્તિત્વ તંતુ 'વગેરેરૂપ છે અને તે માટીના નાસ્તિત્વરૂપ પટમાં રહે છે. અથવા—“ અસ્તિત્વ અસ્તિત્વે પરિણમતિ ”

અથવા ‘અસ્તિત્વસ્ અસ્તિત્વે પરિણમતિ’૬ ત્યસ્યાયમર્થ—અસ્તિત્વં સદ્વસ્તુ, ધર્મધર્મિ-
ણોરભેદાદ્—અસ્તિત્વં ધર્મઃ સદ્વસ્તુ ધર્મિ, તથાચાસ્તિત્વં અસ્તિત્વે સત્ત્વે પરિણમતિ
સત્ સદેવ ભવતિ, નાત્યન્તં વિનાશિ સ્યાત્, વિનાશસ્ય પર્યાયાન્તરગમનમાત્રરૂપત્વાત્,
પ્રદીપાદિવિનાશસ્યાપિ અન્ધકારરૂપતયા પરિણામાત્। અથવા ‘નત્થિત્તં નત્થિત્તે પરિ-
ણમઈ’ નાસ્તિત્વં નાસ્તિત્વે પરિણમતિ, નાસ્તિત્વસત્યંતામાવરૂપં સ્વરવિષાણાદિ, તત્
નાસ્તિત્વે સ્વરવિષાણાદિરૂપેઽત્યંતાભાવે એવ પરિણમતિ, ન ત્વસદઃ સ્વરવિષાણાદેઃ

અથવા—“અસ્તિત્વં અસ્તિત્વે પરિણમતિ” ૬૨ સૂત્ર પાઠકા યહ અર્થ
હૈ—“અસ્તિત્વ સદ્વસ્તુરૂપ હૈ” ૬૩ ૫૧૧ મેં ધર્મ ઓર ધર્મી કા અભેદ
માન લિયા ગયા હૈ। અસ્તિત્વ ધર્મ હૈ, ઓર સદ્વસ્તુ ધર્મી હૈ। તાત્પર્ય
કહને કા યહ હૈ કિ જબ અસ્તિત્વ કો સદ્વસ્તુ રૂપ માના જાય તો ધર્મ
ઓર ધર્મી મેં અભેદ આ જાતા હૈ, ક્યોંકિ અસ્તિત્વ વસ્તુ કા ધર્મ હૈ ન
કિ વહ સ્વયં ધર્મી હૈ। ધર્મી તો સદ્વસ્તુ હૈ। ૬૪ ૫૧૨ લિયે યહાં ધર્મ ઓર
ધર્મી કા અભેદ માના ગયા હૈ। તથા—અસ્તિત્વ અસ્તિત્વ મેં—સત્ત્વ મેં—
પરિણમતા હૈ। અર્થાત્ સત્ સત્રૂપ હી હોતા હૈ। વહ અત્યન્ત વિનાશી
નહીં હોતા હૈ, ક્યોંકિ વિનાશ જો હોતા હૈ, વહ કેવલ પર્યાયાન્તરગમન
રૂપ હોતા હૈ। પ્રદીપ આદિ કા જો વિનાશ હૈ ૬૫ ૫૧૩ ૬૪ ૫૧૪ ૬૫ ૫૧૫
પર્યાયાન્તર સે હી પરિણામ હોતા હૈ। અથવા—“નત્થિત્તં નત્થિત્તે”
નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વમેં પરિણમતા હૈ। ૬૬ ૫૧૬ ૬૬ ૫૧૭ ૬૬ ૫૧૮ ૬૬ ૫૧૯ ૬૬ ૫૨૦
તાત્પર્ય અત્યંતાભાવ હૈ। અત્યંતાભાવરૂપ જો સ્વરવિષાણ હૈં। ૬૭ ૫૨૧ ૬૭ ૫૨૨ ૬૭ ૫૨૩ ૬૭ ૫૨૪ ૬૭ ૫૨૫

આ સૂત્ર પાઠનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—“અસ્તિત્વ અસ્તિત્વમાં પરિણમે છે
એટલે કે તે સદ્વસ્તુરૂપ છે” આ ૫૧૧ ધર્મ અને ધર્મીમાં અભેદ માની લેવામાં આવેલ છે.
તાત્પર્ય કે અસ્તિત્વ ધર્મ છે, અને સદ્વસ્તુ ધર્મી છે. તાત્પર્ય એ છે કે જો
અસ્તિત્વને સદ્વસ્તુરૂપ માની લેવામાં આવે તો ધર્મ અને ધર્મીમાં અભેદ
આવી જાય છે. કારણ કે અસ્તિત્વ વસ્તુનો ધર્મ છે તે પોતે ધર્મી નથી. ધર્મી
તો સદ્વસ્તુ છે. તેથી અહીં ધર્મ અને ધર્મીમાં અભેદ માનવામાં આવ્યો છે.
તથા—અસ્તિત્વ અસ્તિત્વમાં—સત્ત્વમાં પરિણમે છે એટલે કે સત્ સત્રૂપ જ
હોય છે—તે અત્યન્ત વિનાશી હોતું નથી. કારણ કે પર્યાયાન્તરગમનરૂપ વિનાશ
જ ત્યાં થતો હોય છે. પ્રદીપ વગેરેનો જે વિનાશ છે તે પણ અંધકારરૂપ
પર્યાયાન્તરરૂપે જ પરિણમે છે અથવા—“નત્થિત્તં નત્થિત્તે” નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વરૂપે
પરિણમે છે. તેનું આ પ્રમાણે તાત્પર્ય છે—નાસ્તિત્વ એટલે અત્યંતાભાવ અત્યંતા-
ભાવરૂપ જે સ્વરવિષાણાદિ (ગદ્યો અને શીંગડાં) છે. તે નાસ્તિત્વરૂપ જ છે. તે

કદાચિદપિ સત્ત્વમસ્તિ, તદુક્તમ્—“નાસતો વિદ્યતે ભાવો નાંભાવો વિદ્યતે સતઃ”
 इति। अथवा अस्तित्वं अस्तित्वे परिणमतीत्यस्य तृतीयोऽर्थः—अस्तित्वं सत् धर्म्य-
 भेदात् तथा चास्तित्वं सत् अस्तित्वे सत्त्वे परिणमति, यथा घटो घटत्वे एव ।
 एवं नास्तित्वं नास्तित्वे परिणमतीत्यस्यायमर्थः,—नास्तित्वमसत्, तत् नास्तित्वे-
 ऽसत्त्वे परिणमति, यथा अघटोऽघटत्वे । भगवानाह ‘हंता गोयमा जाव
 परिणमइ’ हन्त गौतम ! यावत्परिणमति, यावच्छब्देन—अस्तित्वं अस्तित्वे परिण-
 मति नास्तित्वं नास्तित्वे परिणमतीति ।

ત્વ રૂપ હી હૈ, સો યહ સ્વરવિષાણાદિ રૂપ નાસ્તિત્વ અત્યન્તાભાવરૂપ મેં
 હી પરિણમતા હૈ, ક્યોંકિ અસત્રૂપ ઇન સ્વરવિષાણ આદિ કા કિસી
 મી કાલ મેં સત્ત્વ રૂપ સે પરિણમન નહીં હોતા હૈ । કહા મી હૈ—

“અસત્ સદ્રૂપ નહીં હોતા ઓર સત્ અસદ્રૂપ નહીં હોતા ।” અથવા—
 “અસ્તિત્વં અસ્તિત્વે પરિણમતિ, નાસ્તિત્વં નાસ્તિત્વે પરિણમતિ ” ઇનકા
 તીસરા અર્થ ઇસ પ્રકાર સે હૈ—ધર્મીં કે સાથ અભેદ હોને સે અસ્તિત્વ
 નામ સત્ કા હૈ । એસા જો અસ્તિત્વરૂપ સત્ હૈ વહ અસ્તિત્વરૂપ સત્ મેં
 પરિણમતા હૈ, જૈસે ઘટ ઘટત્વ મેં પરિણમતા હૈ । ઇસી તરહ નાસ્તિત્વ
 નાસ્તિત્વ મેં પરિણમતા હૈ । ઇસકા અભિપ્રાય યહ હૈ કિ નાસ્તિત્વરૂપ જો
 અસત્ હૈ વહ અસત્ મેં પરિણમતા હૈ, જૈસે અઘટ અઘટરૂપ મેં પરિણમતા
 હૈ । “હંતા ગોયમા જાવ પરિણમइ” ઇસ સૂત્ર પાઠ સે પૂર્વોક્તરૂપ મેં
 ગૌતમ દ્વારા કિયે ગયે પ્રશ્નકા ઉત્તર પ્રશ્નને દિયા હૈ? યહાં યાવત્ શબ્દસે

અરવિષાણુદિરૂપ નાસ્તિત્વ અત્યંતાભાવરૂપે જ પરિણમે છે કારણ કે અસતરૂપ
 (નાસ્તિત્વરૂપ) એ અરવિષાણુદિકેનું કોઈ પણ કાળે સત્ત્વ (અસ્તિત્વ) રૂપે
 પરિણમન થતું નથી. કહ્યું પણ છે કે—

“અસત્ સતરૂપ નથી હોતું, અને સત્ અસતરૂપ નથી હોતું ” અથવા—
 “અસ્તિત્વં અસ્તિત્વે પરિણમતિ નાસ્તિત્વં નાસ્તિત્વે પરિણમતિ ” નો ત્રીજો અર્થ
 આ પ્રમાણે થાય છે—ધર્મીની સાથે અલેદ હોવાથી સત્ને અસ્તિત્વ કહે છે.
 એવું જે અસ્તિત્વરૂપ સત્ છે તે અસ્તિત્વરૂપ સત્માં પરિણમે છે. જેમ કે ઘટ
 (ઘડો) ઘટત્વમાં (ઘટત્વ બળિમાં) પરિણમે છે. એજ પ્રમાણે “ નાસ્તિત્વ
 નાસ્તિત્વમાં પરિણમે છે.” તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—નાસ્તિત્વરૂપ જે અસત્
 છે તે અસત્માં પરિણમે છે જેમ કે અઘટ અઘટરૂપે પરિણમે છે.

“હંતા ગોયમા ! જાવ પરિણમइ” આ સૂત્ર પાઠ દ્વારા પૂર્વોક્ત પ્રકારે
 ગૌતમે પૂછેલા પ્રશ્નનો જવાબ પ્રશ્નને આપ્યો છે. અહીં “યાવત્” શબ્દથી “અસ્તિત્વ

અથ પદાર્થાનાં પૃથક્ પૃથક્ પરિણમને કારણં પ્રદર્શયિતુમાહ—“જં ણં મંતે”
 ઇત્યાદિ । ‘જં ણં મંતે’ યત્ સ્વલુ મદન્ત ! ‘અત્થિત્તં અત્થિત્તે પરિણમઈ’ અસ્તિત્વમ્
 અસ્તિત્વે પરિણમતિ । ‘નત્થિત્તં નત્થિત્તે પરિણમઈ’ નાસ્તિત્વં નાસ્તિત્વે પરિણમતિ ।
 ‘તં કિં પઓગસા વા વીસસા વા’ તત્ કિમ્ પ્રયોગેણ વા વિસસયા વા ‘પઓગસા’
 પ્રયોગેણ, અત્ર સકાર આર્પત્વાત્ । પ્રયોગેણ=જીવવ્યાપારેણ ‘વીસસા’ વિસસયા=
 સ્વભાવેન, અસ્તિત્વં અસ્તિત્વે પરિણમતિ તત્કિં પ્રયોગેણ વિસસયા વા પૃથક્
 પૃથક્ પરિણામે પ્રયોગો વિસસા વા કારણં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—
 ‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘પઓગસા વિ તં’ પ્રયોગેણાપિ તત્
 “ અસ્તિત્વ અસ્તિત્વ મેં પરિણમતા હેં ઓર નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વ મેં પરિણ-
 મતા હૈ ” યહી પૂર્વોક્ત કથન લિયા ગયા હૈ ।

અવ સૂત્રકાર પદાર્થોં કે પૃથક્ પૃથક્ પરિણમન હોને મેં કારણ
 દિશ્વાનેકે નિમિત્ત કહતે હેં—“જં ણં મંતે !” ઇત્યાદિ—જવ ગૌતમને પ્રભુસે
 યહ સમજ્ઞ લિયા કિ અસ્તિત્વ અસ્તિત્વમેં પરિણમતા હૈ, ઓર નાસ્તિત્વ
 નાસ્તિત્વ મેં પરિણમતા હૈ, તો ડન્હે યહ સંદેહ હુઆ કિ હસ પ્રકાર કે
 પરિણમન મેં કારણ કયા હૈ ? હસ પ્રકાર કા યહ પૃથક્ પૃથક્ પરિણમન
 કયા પરપ્રયોગ સે હોતા હૈ, યા સ્વભાવ સે હોતા હૈ ? “ પઓગસા ” કી
 સંસ્કૃત છાયા “ પ્રયોગેણ ” એસી હૈ । સો “ પઓગસા ” મેં જો સકાર
 પ્રયોગ કિયા ગયા હૈ વહ આર્પ હોને સે કિયા ગયા હૈ । પ્રયોગ કા તાત્પર્ય
 ‘જીવકે વ્યાપાર સે’ એસા હૈ, ઓર વિસસાકા તાત્પર્ય ‘સ્વભાવ સે’ એસા
 હૈ । પ્રભુને હસ પ્રશ્નકા ઉત્તર ડન્હે યોં દિયા કિ હે ગૌતમ ! હસ પ્રકારસે

અસ્તિત્વમાં પરિણુમે છે અને નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વમાં પરિણુમે છે ” એ પૂર્વોક્ત
 કથન લેવામાં આવ્યું છે.

હવે સૂત્રકાર પદાર્થોના જુદાં જુદાં પરિણમન થવાના કારણો દર્શાવવાને
 નિમિત્તે કહે છે.—“ જ ણં મંતે ! ” ઇત્યાદિ. બીયારે ગૌતમને પ્રભુએ સમજાવ્યું
 કે અસ્તિત્વ અસ્તિત્વમાં પરિણુમે છે અને નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વમાં પરિણુમે છે,
 ત્યારે તેમને સંદેહ થયો કે આ પ્રકારના પરિણમનનું કારણ શું છે ? આ
 પ્રકારનું પૃથક્ પૃથક્ પરિણમન શું પરપ્રયોગથી થાય છે કે સ્વભાવથી થાય
 છે ? “ પઓગસા ” ની સંસ્કૃત છાયા “ પ્રયોગેણ ” છે. “ પઓગસા ” માં જે
 સકારનો પ્રયોગ કર્યો છે તે આર્પ હોવાથી કારણ છે. પ્રયોગ એટલે જીવનો
 વ્યાપાર (જીવની પ્રવૃત્તિ) અને વિસસા એટલે સ્વભાવ.

પ્રભુએ તેમના પ્રશ્નનો આ પ્રમાણે જવાબ દીધો “ હે ગૌતમ ! આ
 પ્રકારનું જે ભિન્નભિન્નરૂપે પરિણમન થાય છે એટલે કે અસ્તિત્વ અસ્તિત્વમાં અને

‘વિસસયાપિ તં’ વિસસયાપિ તત્ પરિણમતિ । પ્રયોગેનાપિ તત્ અસ્તિત્વમ્ અસ્તિત્વે પરિણમતિ, યથા કુલાલાદીનાં વ્યાપારાત્ મૃત્પિણ્ડો ઘટરૂપતયા પરિણમતિ । યથા વા અંગુલ્યાદીનાં ઋજુતા પુરુષવ્યાપારેણ વક્રતયા પરિણમતિ । વિસસયાપિ તત્, યથા સ્વભાવેન શ્વેતાશ્ર કૃષ્ણાશ્રતયા પરિણમતિ, અપિ શબ્દેન પ્રયોગવિસસયો-રુભયોરપિકારણત્વં અસ્તિત્વાદિપરિણામે ભવતિ, અર્થાત્ મૃત્તિકાયા ઘટરૂપેણ પરિણામે પ્રયોગઃ કારણં, શ્વેતાશ્રસ્ય કૃષ્ણતાપરિણામે વિસસા કારણં ભવતીતિ ।

જો યહ ભિન્નરૂપ મેં પરિણમન હોતા હૈ, અર્થાત્ અસ્તિત્વ અસ્તિત્વ મેં ઓર નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વમેં જો પરિણમતા હૈ ઉસમેં સ્વભાવ ઓર પ્રયોગ દોનોં નિમિત્ત હોતે હૈં । જૈસે કુંભકાર આદિ કે વ્યાપાર સે મૃત્પિણ્ડ ઘટ-રૂપ સે પરિણમતા હૈ, અથવા જૈસે અંગુલી આદિ કી ઋજુતા પુરુષ કે વ્યાપાર સે વક્રરૂપ સે પરિણમ જાતી હૈ । યહ અસ્તિત્વ કા અસ્તિત્વ મેં પરિણમન પર પ્રયોગ સે હોને કા દૃષ્ટાન્ત હૈ । ઓર વિસસા પરિણમન હોને કા દૃષ્ટાન્ત ઇસ પ્રકાર સે હૈ—જૈસે શ્વેતવાદલ કૃષ્ણવાદલ રૂપ મેં પરિણમ જાતે હૈં । ઇસ પરિણમન મેં પુરુષાદિકોં કે પ્રયોગ કી નિમિત્તતા નહીં હૈ । યહ તો સ્વભાવસે હી હોતા રહતા હૈ । “પ્રયોગેનાપિ વિસસયાપિ” એસા જો ઇનમેં “ અપિ ” શબ્દ કા પ્રયોગ ક્રિયા ગયા હૈ ઇસસે સૂત્રકાર કા એસા અભિપ્રાય હૈ, કિ અસ્તિત્વાદિ કે પરિણામ મેં સ્વભાવ ઓર પ્રયોગ યે દોનોં હી કારણ હોતે હૈં । અર્થાત્ મૃત્તિકા કા ઘટરૂપ સે પરિ-ણામ હોને મેં કારણ પ્રયોગ હૈ, ઓર શ્વેતાશ્ર કા કૃષ્ણતા પરિણામ મેં

નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વમાં જે પરિણમે છે તેમાં પ્રયોગ અને સ્વભાવ બન્ને નિમિત્તરૂપ હોય છે, જેમ કે કુંભારના વ્યાપાર (પ્રવૃત્તિ)થી માટીનો પિંડ ઘડારૂપે પરિણમે છે, અથવા આંગળી આદિની ઋજુતા (સીધાપણું) પુરુષના વ્યાપારથી વક્રરૂપે (વાંકાપણું) પરિણમે છે. અસ્તિત્વનું અસ્તિત્વમાં પર પ્રયોગથી પરિણમન થવાનું ઉપરનું દૃષ્ટાન્ત છે. વિસસા (સ્વભાવથી) પરિણમન થવાનું દૃષ્ટાન્ત નીચે મુજબ છે—જેમ કે સફેદ વાદળાંઓ કાળાં વાદળાંરૂપે પરિણમે છે આ પરિણમનમાં પુરુષ વગેરેની પ્રવૃત્તિ (પ્રયોગ) કારણરૂપ નથી. પરંતુ એ તો સ્વભાવથી જ (પોતાની મેળે જ) થયા કરે છે. “પ્રયોગેનાપિ વિસસયા પિ” માં જે “અપિ” શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે તે દ્વારા સૂત્રકાર આ બતાવે છે કે અસ્તિત્વાદિના પરિણમનમાં સ્વભાવ અને પ્રયોગ એ બન્ને કારણરૂપ હોય છે. એટલે કે માટીનું ઘટરૂપે પરિણમન થવાનું કારણ પ્રયોગ છે અને શ્વેત વાદળોનું કૃષ્ણવાદળોમાં પરિણમન થવાનું કારણ વિસસા—સ્વભાવ છે,

નાસ્તિત્વસ્યાપિ નાસ્તિત્વપરિણામે પ્રયોગવિસ્રસયોઃ પૂર્વોક્તમેવોદાહરણમ્, પટાદ્ય-
પેક્ષયા મૃત્પિણ્ડાદેર્નાસ્તિત્વરૂપત્વાત્ ।

અથ પ્રયોગવિસ્રસાસ્વરૂપકારણયોરસ્તિત્વ-નાસ્તિત્વયોરુભયત્રાપિ સમત્વં,
ભગવત્સ્તીર્થઙ્કરસ્યાભિમતત્વં ચ દર્શયન્નાહ-‘જહા તે મંતે’ ઇત્યાદિ ।

અથવા સામાન્યરૂપેણ અસ્તિત્વનાસ્તિત્વપરિણામઃ કથિતઃ, સામાન્યવિધિશ્ચ

કારણ વિસ્રસા-સ્વભાવ હૈ । નાસ્તિત્વ કા નાસ્તિત્વરૂપ સે પરિણમન
હોને મેં કારણ પ્રયોગ ઔર વિસ્રસા દોનોં હૈ, સો इनके भी उदाहरण ये
पूर्व में दिखलाये गये ही जानने चाहिये, क्योंकि पटादि की अपेक्षा
मृत्पिण्ड आदि में नास्तिત્वरूप आ जाता है । तात्पर्य कहने का यह है-
पटादिकों की अपेक्षा जिस प्रकार मृत्पिण्ड नास्तित્वरूप है, उसी प्रकार
घट भी नास्तित્वरूप है, अतः किसी अपेक्षा से नास्तित્वरूप हुए मृत्पि-
ण्ड का नास्तित્व रूप हुए घटरूप में जो परिणमन होता है । वह नास्ति-
त्व का नास्तित્वरूप परिणमन होने का प्रयोगनिमित्तक दृष्टान्त है इसी
तरह से विस्त्रसानिमित्तक दृष्टान्त भी नास्तित્व का नास्तित્वरूप परि-
णमन होने में जानना चाहिये ।

પ્રયોગ ઔર વિસ્રસા इन रूप कारणों की अस्तित्व, नास्तित્વ के
परिणमन होने में समान रूप से कारणता है । तथा भगवान् तीर्थकरको
यह अभिमत है । इन दोनों को दिखाते हुए सूत्रकार कहते हैं-“जहा ते
मंते ” इत्यादि अथवा-सामान्यरूपसे अस्तित्व और नास्तित્व का परि-

-નાસ્તિત્વનું નાસ્તિત્વરૂપે પરિણમન થવાનું કારણ પણ પ્રયોગ અને સ્વભાવ જ
છે. તેના ઉદાહરણો પણ ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે સમજવા. કારણ કે પટ વગેરેની
અપેક્ષાએ માટીના પિંડ વગેરેમાં નાસ્તિત્વરૂપતા આવી જ જાય છે. તાત્પર્ય એ
છે કે પટ આદિની અપેક્ષાએ જેમ માટીનો પિંડ નાસ્તિત્વરૂપ છે એજ પ્રમાણે
ઘટ (ઘડો) પણ નાસ્તિત્વરૂપ જ છે. તેથી જે દૃષ્ટિએ નાસ્તિત્વ રૂપ એવા માટીના-
પિંડનું, નાસ્તિત્વરૂપ થયેલ ઘડાનારૂપે જે પરિણમન થાય છે તે નાસ્તિત્વનું
નાસ્તિત્વરૂપ પરિણમન થવાનું પ્રયોગનિમિત્તક દૃષ્ટાન્ત છે. એજ પ્રમાણે નાસ્તિ-
ત્વનું નાસ્તિત્વરૂપ પરિણમન થવામાં વિસ્રસા (સ્વભાવ) નિમિત્તક દૃષ્ટાન્ત પણ
સમજવું જોઈએ. પ્રયોગ અને વિસ્રસારૂપ નિમિત્તો અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વના
પરિણમનમાં સમાનરૂપે જ કારણભૂત છે, તથા તીર્થકર ભગવાનનો પણ તેજ અભિપ્રાય
છે, તે વાત દર્શાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે-“ જહા તે મંતે ” ઇત્યાદિ અથવા
સામાન્યરૂપે અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વનું પરિણમન કહ્યું છે એટલે કે પૂર્વસૂત્રમાં પ્રયોગ-

ક્વચિદતિશયિતવસ્તુનિ ભવતિ, અન્યથાપિ સ્યાત્ । અતિશયવાંશ્ચ ભગવાનિતિ તમધિકૃત્ય પરિણામસ્યાન્યથાત્વમાશङ्કચાહ—‘જહા તે ઁતે’ ઇત્યાદિ ।

‘જહા’ યથા યેન પ્રકારેણ તે=તવ સમ્બન્ધિ ‘અત્થિત્તં અત્થિત્તે પરિણમઈ’ અસ્તિત્વમ્ અસ્તિત્વે પરિણમતિ ‘તહા’ તથા તેન પ્રકારેણ તે=તવ સમ્બન્ધિ ‘નત્થિત્તં નત્થિત્તે પરિણમઈ’ નાસ્તિત્વં નાસ્તિત્વે પરિણમતિ પ્રયોગવિસ્ત્રસાભ્યામ્ । ‘જહા’ યથા=યેન પ્રકારેણ તે=તવ સમ્બન્ધિ નત્થિત્તં નત્થિત્તે પરિણમઈ’ નાસ્તિત્વં નાસ્તિત્વે પરિણમતિ ‘તહા’ તથા તેન પ્રકારેણ તે=તવ સમ્બન્ધિ ‘અત્થિત્તં અત્થિત્તે પરિ-

ણામ કહા હૈ । અર્થાત્ પૂર્વસૂત્રમે પ્રયોગજન્ય ઓર વિસ્ત્રસાજન્ય જો પરિ-
ણામ કહા ગયા હૈ । વહ સામાન્યરૂપ સે હી કહા ગયા હૈ । સામાન્યરૂપસે
કહી ગઈ વાત કહોં અતિશય વિશિષ્ટ વસ્તુ મેં અન્યરૂપ સે મી હો જાતી
હૈ । તાત્પર્ય યહ કિ જો વાત સામાન્ય રૂપસે કહી જાતી હૈ વહ સર્વત્ર
ઉસી રૂપ સે હો ઁસા નિયમ નહીં હૈ, ક્યોંકિ કિસી વિશિષ્ટ જગહ મેં
વહ ઉસ રૂપ સે નહીં મી હોતી હૈ । અતિશયવાન્ યહાં ભગવાન્ હૈં અતઃ
યહ સામાન્યરૂપસે કહી ગઈ વાત ભગવાન મેં ઉસી પ્રકાર સે હૈ ? યા
અન્ય પ્રકારસે હૈ ? હસ પ્રકાર કી આશંકા વાલે હોતે હુઁ ગૌતમ સ્વામી
ઉનસે પૂછતે હૈં કિ—“ જહા તે ઁતે ! ” ઇત્યાદિ । જૈસે હે ભદન્ત ! આપકા
અસ્તિત્વ પ્રયોગ ઓર વિસ્ત્રસારૂપ સે અસ્તિત્વ મેં પરિણમતા હૈ વૈસે
આપકા નાસ્તિત્વ પ્રયોગ વિસ્ત્રસારૂપ સે નાસ્તિત્વ મેં પરિણમતા હૈ ? જૈસે
આપકા નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વ મેં પરિણમતા હૈ, વૈસે હી આપકા અસ્તિત્વ

જન્ય અને વિસ્ત્રસાજન્ય (સ્વભાવજન્ય) જે પરિણમન કહું છે તે સામાન્યરૂપે જ
કહું છે. સામાન્યરૂપે કહેલી વાત ક્યાંક અતિશયવાળી વસ્તુમાં અન્યરૂપે પણ
રજુ થાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે જે વાત સામાન્યરૂપે કહી હોય છે તે સર્વત્ર
એજ રૂપે રહે એવો કોઈ નિયમ નથી, કારણ કે કોઈ વિશિષ્ટ જગ્યાએ તે
વાત તે રૂપે નથી પણ હોતી. અહીં લગવાન અતિશયવાન્ તો છે—તેથી આ
સામાન્યરૂપે કહેલી વાત લગવાનમાં પણ એજ પ્રકારે છે કે અન્ય પ્રકારે છે ?
તે પ્રકારના સંદેહથીયુક્ત થવાથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે—

“ જહા તે ઁતે ” ઇત્યાદિ. હે પ્રભુ ! જેવી રીતે આપનું અસ્તિત્વ
પ્રયોગ અને વિસ્ત્રસારૂપે અસ્તિત્વમાં પરિણમે છે એવી રીતે આપનું નાસ્તિત્વ
શું પ્રયોગ અને વિસ્ત્રસારૂપે નાસ્તિત્વમાં પરિણમે છે ? જેવી રીતે આપનું
નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વમાં પરિણમે છે, એવી જ રીતે શું આપનું અસ્તિત્વ

ળમઈ' અસ્તિત્વમ્ અસ્તિત્વે પરિણમતિ પ્રયોગવિસ્ત્રસામ્યામિતિ પ્રશ્નઃ । મગવાન સ્વીકુર્વન્નાહ—‘હંતા ગોયમા !’ ઇત્યાદિ । ‘હંતા ગોયમા’ હન્ત હે ગૌતમ ! ‘જહા મે અત્થિત્તં અત્થિત્તે પરિણમઈ તહા મે નત્થિત્તં નત્થિત્તે પરિણમઈ’ યથા મે અસ્તિત્વમ્ અસ્તિત્વે પરિણમતિ તથા મે નાસ્તિત્વં નાસ્તિત્વે પરિણમતિ પ્રયોગવિસ્ત્રસામ્યામ્ । ‘મે’ ઇતિ મત્સમ્બન્ધિ । ‘જહા મે નત્થિત્તં નત્થિત્તે પરિણમઈ તહા મે અત્થિત્તં અત્થિત્તે પરિણમઈ’ યથા મે નાસ્તિત્વં નાસ્તિત્વે પરિણમતિ તથા મે અસ્તિત્વમ્ અસ્તિત્વે પરિણમતિ પ્રયોગવિસ્ત્રસામ્યામ્, વ્યાખ્યા પૂર્વવદેવ ।

અથ પૂર્વોક્તસ્વરૂપવતોઽર્થસ્ય સત્યત્વેન પ્રજ્ઞાપનીયતામાહ—‘સે નૂળં’ ઇત્યાદિ । ‘સે નૂળં અંતે !’ તદ્ નૂનં ભદન્ત ! ‘અત્થિત્તં અત્થિત્તે ગમણિજ્જં’ અસ્તિત્વમ્ અસ્તિત્વે ગમનીયં=પ્રજ્ઞાપનીયમિત્યર્થઃ । યત્ સત્ તત્ સદ્રૂપેણૈવ પ્રરૂપણીયમિતિ ભાવઃ । તથા યત્ અસત્ તત્ અસદ્રૂપેણૈવ પ્રરૂપણીયમિતિ । “જહા પરિણમઈ” દો આલાવગા તહા ગમણિજ્જેણ વિ દો આલાવગા માણિયન્વા જાવ તહા મે અત્થિત્તં અત્થિત્તે ગમણિજ્જં ’ યથા “પરિણમતિ” દ્વાલાપકો તથા ગમનીયેનાપિ દ્વાલા-

અસ્તિત્વ મેં પરિણમતા હૈ ? યહ પ્રશ્ન હૈ । ઇસ વાત કો સ્વીકાર કરતે હુએ પ્રશુને ઉનસે કહા—“ હંતા ગોયમા ! ” હાં ગૌતમ ! “ જહા મે અત્થિત્તં ” ઇત્યાદિ । ઇસ સૂત્ર પાઠ કા અર્થ સ્પષ્ટ હૈ ।

અવ સૂત્રકાર પૂર્વોક્ત સ્વરૂપ વાલે અર્થ કી સત્યરૂપ સે પ્રજ્ઞાપનીયતા પ્રકટ કરને કે નિમિત્ત કહતે હૈ—“સે નૂળં” ઇત્યાદિ । કયા હે ભદન્ત ! અસ્તિત્વ અસ્તિત્વ મેં ગમનીય હૈ ? અર્થાત્-પ્રજ્ઞાપનીય હૈ ? હાં ગૌતમ ! અસ્તિત્વ અસ્તિત્વ મેં ગમનીય હૈ । અર્થાત્ જો સત્ હૈ વહ સદ્રૂપ સે હી પ્રરૂપણીય હોતા હૈ । તથા જો અસત્ હૈ, વહ અસદ્રૂપ સે હી પ્રરૂપણીય હોતા હૈ । “જહા પરિણમઈ દો આલાવગા, તહા ગમણિજ્જેણ વિ દો આલાવગા માણિયન્વા જાવ તહા મે અત્થિત્તં અત્થિત્તે ગમણિજ્જં ” જૈસે

અસ્તિત્વમાં પરિણમે છે ? આ પ્રશ્નના જવાબરૂપે મહાવીર પ્રભુએ તેમને કહ્યું—
“ હંતા ગોયમા ! ” હા ગૌતમ ! “ જહા મે અત્થિત્તં ” ઇત્યાદિ. આ સૂત્રપાઠનો અર્થ સ્પષ્ટ છે.

હવે સૂત્રકાર પૂર્વોક્ત સ્વરૂપવાળા અર્થની સત્યરૂપે પ્રજ્ઞાપનીયતા પ્રકટ કરવાના હેતુથી કહે છે—“સે નૂળં” ઇત્યાદિ । હે પૂન્ય ! શું અસ્તિત્વ અસ્તિત્વમાં ગમનીય છે ? એટલે કે પ્રજ્ઞાપનીય છે ? હા ગૌતમ ! અસ્તિત્વ અસ્તિત્વમાં ગમનીય છે એટલે કે જે સત્ છે તે સત્રૂપે જ પ્રરૂપણીય હોય છે. “ જહા પરિણમઈ દો આલાવગા, તહા ગમણિજ્જેણ વિ દો આલાવગા માણિયન્વા

લાપકૌ મણિતવ્યૌ યાવત્ તથા મે અસ્તિત્વમ્ અસ્તિત્વે ગમનીયમ્ ‘જહા’ યથા-યેન પ્રકારેણ “પરિણમઈ” “પરિણમતિવિષયે ‘દો આલાવગા’ દ્વાવાલાપકૌ ‘તદ્વા’ તથા ‘ગમ ણિજ્જેણવિ’ ગમનીયેનાપિ ‘ગમણિજ્જં’ ઇત્યાશ્રિત્યાપિ ‘દો આલાવગા માણિયવ્વા’ દ્વાવાલાપકૌ મણિતવ્યૌ-પઠનીયૌ કિયત્પર્યન્તમિત્યાહ-‘જાવ’ યાવત્ ‘તદ્વા મે અત્થિત્તં અત્થિત્તે ગમણિજ્જં’ તથા મે અસ્તિત્વમ્ અસ્તિત્વે ગમનીયમ્, ઇત્યેવમન્તિમપદપર્યન્તં વાચ્યમ્ । દ્વાવાલાપકૌ યથા-‘સે નૂણં મંતે અત્થિત્તં અત્થિત્તે ગમણિજ્જં’ ઇત્યારમ્ભ્ય ‘પઓગસાવિ તં વીસસાવિ તં’ એતત્પર્યન્તમેક આલાપકો જ્ઞાતવ્યઃ । તથા ‘જહા તે મંતે ? અત્થિત્તં અત્થિત્તે ગમણિજ્જં’ ઇત્યારમ્ભ્ય ‘તદ્વા મે અત્થિત્તં અત્થિત્તે ગમણિજ્જં’ એતત્પર્યન્તં દ્વિતીય આલાપકો જ્ઞાતવ્યઃ । અયં દ્વિતીય આલાપકઃ સમતાસૂચકઃ ॥ સૂ. ૦૬ ॥

“પરિણમતા હૈ” યહાં દો આલાપક હૈ, ઉસી પ્રકારસે ‘ગમનીયદ્વારા મી દો આલાપક કહના ચાહિયે । ઓર યે દો આલાપક ‘ઉસી પ્રકાર મેરા અસ્તિત્વ અસ્તિત્વમેં ગમનીય હૈ’ યહાં તક જાનના ચાહિયે । તાત્પર્ય કહનેકા યહ હૈ, કિ જિસ પ્રકાર “અત્થિત્તં અત્થિત્તે પરિણમઈ” યહાંસે લેકર “પઓગસાવિ તં વીસસાવિ તં” યહાં તક પરિણામકો આશ્રિત કરકે પરિણામ વિષયક દો આલાપક હોતે હૈં ઉસી પ્રકાર “સે નૂણં મંતે ! અત્થિત્તં અત્થિત્તે ગમણિજ્જં” યહાં સે લેકર “પઓગસા વિ તં વીસસા વિ તં” યહાં તક ગમનીય કો આશ્રિત કરકે ગમનીય વિષયક એક આલાપક, તથા “જહા તે મંતે ! અત્થિત્તં અત્થિત્તે ગમણિજ્જં” યહાંસે લેકર “તદ્વા મે અત્થિત્તં અત્થિત્તે ગમણિજ્જં” તક યહ દૂસરા આલાપક હોતા હૈ । યહ દ્વિતીય આલાપક સમતાસૂચક હૈ । અર્થાત્ અસ્તિત્વ ઓર નાસ્તિત્વરૂપ

જાવ તદ્વા મે અત્થિત્તં અત્થિત્તે ગમણિજ્જં” જેવી રીતે “પરિણમઈ” (પરિણુમે છે) આ પદની સાથે બે આલાપક કહ્યા છે, એજ પ્રમાણે “ગમનીય” વડે પણ બે આલાપક કહેવા બેઠાં છે. “મારું અસ્તિત્વ અસ્તિત્વમાં ગમનીય છે,” ત્યાં સુધી તે બે આલાપક કહેવા બેઠાં છે. તાત્પર્ય એ છે કે જેમ “અત્થિત્તં અત્થિત્તે પરિણમઈ” થી લઈને “પઓગસાવિ તં વીસસાવિ તં” સુધી પરિણુમનને આધારે પરિણુમનવિષયક બે આલાપક થાય છે, એજ પ્રમાણે “સે નૂણં મંતે અત્થિત્તં અત્થિત્તે ગમણિજ્જં” થી લઈને “પઓગસાવિ તં વીસસાવિ તં” ત્યાં સુધી ગમનીયનો આધાર લઈને ગમનીયવિષયક એક આલાપક, તથા “જહા તે મંતે ! અત્થિત્તં અત્થિત્તે ગમણિજ્જં” થી લઈને “તદ્વા મે અત્થિત્તં અત્થિત્તે ગમણિજ્જં” સુધીનો આ બીજો આલાપક થાય છે.

પૂર્વોક્તપ્રકારેણ ભગવત્સંબન્ધિવસ્તુપ્રજ્ઞાપનાવિષયકસમાનતામભિધાયાથ તામેવ સમાનતાં શિષ્યાદિસંબન્ધે દર્શયન્નાહ—‘જહા તે ભંતે’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—જહા તે ભંતે ! એત્થં ગમણિજ્જં તહા તે ઇહં ગમણિજ્જં, જહા તે ઇહં ગમણિજ્જં તહા તે એત્થં ગમણિજ્જં ? હંતા ગોયમા જહામે એત્થં ગમણિજ્જં જાવ તહા મે એત્થં ગમણિજ્જં ॥ ૭ ॥

છાયા—યથા તે ભદન્ત ! અત્ર ગમનીયં તથા તે ઇહ ગમનીયં, યથા તે ઇહ ગમનીયં તથા તેડત્ર ગમનીયં ? હન્ત ગૌતમ ! યથા મેડત્ર ગમનીયં યાવત્ તથા મેડત્ર ગમનીયમ્ ॥ સૂ. ૭ ॥

પરિણામ કી સમાનતા કા સૂચક હૈ, ઔર પહિલા દંડક इन दोनों के भेदका सूचक है ॥ સૂ. ૬ ॥

इस प्रकार से भगवत्संबन्धी वस्तुप्रज्ञापनाविषयक समता का कथन कर अब उसी समानता को शिष्यादि संबंध में दिखलाते हुए सूत्रकार कहते हैं—“ जहा ते भंते ! ” इत्यादि ।

(जहा ते भंते ! एत्थं गमणिज्जं, तहा ते इहं गमणिज्जं, जहा ते इहं गमणिज्जं तहा ते एत्थं गमणिज्जं) हे भदन्त ! जिस प्रकार से स्वकीय परकीय की अपेक्षा नहीं करके स्वाभाविक प्रवृत्ति से, अथवा उपकार बुद्धि से अपने इस समीपस्थ मुझ शिष्य में जिस प्रकार समानता रूप से वस्तुको गमनीय कहा है उसी प्रकार से, अथवा उपकार बुद्धिसे गृहस्थ पाण्डिक आदि जन में भी वह वस्तु गमनीय कही है ? अथवा—

આ બીજો આલાપક સમાનતાસૂચક છે. એટલે કે અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વરૂપ પરિણમનની સમાનતાનો સૂચક છે અને પહેલું દંડક તે બંનેનાં ભેદનું સૂચક છે ॥ સૂ. ૬ ॥

આ રીતે ભગવાન સંબંધી વસ્તુપ્રજ્ઞાપનાવિષયક સમાનતાનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર એજ સમાનતાને શિષ્યાદિ સંબંધમાં બતાવતાં કહે છે—

“ જહા તે ભંતે ! ” ઇત્યાદિ. ।

(જહા તે ભંતે ! એત્થં ગમણિજ્જં, તહા તે ઇહં ગમણિજ્જં, જહા તે ઇહં ગમણિજ્જં તહા તે એત્થં ગમણિજ્જં) હે પૂજ્ય ! જેવી રીતે સ્વકીય પરકીયનો આશ્રય લીધા વિના સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિથી અથવા ઉપકાર બુદ્ધિથી આપે આપની પાસે રહેલા મારા જેવા આપના શિષ્યમાં જેવી રીતે સમાનતા રૂપે વસ્તુને ગમનીય કહી છે એજ પ્રકારે—સમાનતા રૂપે અથવા ઉપકાર બુદ્ધિથી ગૃહસ્થ, પાંખડી વગેરે લોકોમાં પણ શું તે વસ્તુ પ્રકાશનીય કહી છે ? અથવા—જે રીતે વસ્તુ ગૃહસ્થ, પાંખડી, વગેરે લોકોમાં ગમનીય કહી છે એજ પ્રમાણે

ટીકા—‘જહા’ યથા યેન પ્રકારેણ સ્વકીયપરકીયતામનપેક્ષ્ય સમત્વેન કૃતમ્, ઇતિ પ્રવૃત્ત્યા, અથવા ઉપકાર બુદ્ધ્યા તે=તવ ‘અંતે’ હે મદન્ત ! ‘એત્થં’ ઇતિ—એતસ્મિન્ સ્વશિષ્યે મયિ સમીપસ્થિતે ‘ગમણિજ્જં’ ગમનીયં=પ્રજ્ઞાપનીયં યદ્ વસ્તુ, તદ્વસ્તુ ‘તહ’ તથા=તેનૈવ પ્રકારેણ સમત્વરૂપેણ યથા મત્સમીપે પ્રજ્ઞાપનીયં તથૈવેત્યર્થઃ, ઉપકારબુદ્ધ્યા વા તે=તવ ‘ઇહં’ ઇતિ—ઇહ=અસ્મિન્ ગૃહસ્થ પાશ્વણ્ડિકાદિ-જનેઽપિ કિં ‘ગમણિજ્જં’ ગમનીયં=પ્રકાશનીયમસ્તીતિ । અથ વ્યત્યયેનાહ—‘જહાં તે’ યથા તવ ‘ઇહં’ ઇહ ‘ગમણિજ્જં’ ગમનીયં ‘તહા તે’ તથા તવ ‘એત્થં’ એતસ્મિન્ કિં ‘ગમણિજ્જં’ ગમનીયં ભવતીતિ । અથવા ‘એત્થં’ ઇહં’ ઇત્યનયોર્દ્વયોરયમપ્યર્થઃ—‘જહા’ યથા ‘તે’ તવ ‘એત્થં’ ઇતિ—અત્ર—સ્વાત્મનિ યથા સુખપ્રિયત્વાદિ ગમનીયં પ્રરૂપણી-યમસ્તિ ‘તહા’ તથૈવ ‘ઇહં’ ઇતિ—ઇહ=પરાત્મનિ=અન્યસ્મિન્નાપિ ગમનીયં ભવતિ કિમિતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—‘હંતે’—ત્યાદિ । ‘હંતા ગોયમા’ હન્તે ગૌતમ ‘જહા મે એત્થં ગમણિજ્જં’ યથા=યેન પ્રકારેણ મે મમ સંબન્ધિ અસ્તિત્વ નાસ્તિત્વાદિકમત્રગમનીયમ્—‘જાવ તહા મે એત્થં ગમણિજ્જં’ યાવત્ તથા મેઽન્ન ગમનીયમિતિ ॥ સૂ. ૭ ॥

॥ ઇતિ કાંક્ષામોહનીયકર્મવેદનમ્ ॥

જિસ પ્રકારસે વસ્તુ ગૃહસ્થ પાશ્વણ્ડિક આદિ જનમેં પ્રકાશનીય કહી હૈ
 उसी प्रकार से वह वस्तु क्या सुझ में प्रकाशनीय कही है ?

અથવા—इन दोनों का यह भी अर्थ है—जैसे स्वात्मा में सुखप्रियत्व
 आदि प्ररूपणीय हैं उसी तरह से क्या वे परमात्मा में भी गमनीय-
 प्ररूपणीय होते हैं ? अथवा—जैसे ये परमात्मा में गमनीय होते हैं, वैसे
 ही ये क्या स्वात्मा में भी गमनीय होते हैं ? हां गौतम ! जिस
 प्रकार मेरे संबंधी अस्तित्व नास्तित्व यहां गमनीय हैं - यावत्—उसी
 प्रकार परमात्मा में भी अस्तित्व नास्तित्व गमनीय हैं ॥ सू. ७ ॥

કાંક્ષામોહનીયકર્મવેદન સમાપ્ત ॥

તે વસ્તુ શું તે વસ્તુ મારામાં પ્રકાશનીય કહી છે ? અથવા તે બંનેના આ
 અર્થ પણ થાય છે—જેવી રીતે પોતાના આત્મામાં સુખપ્રિયત્વ આદિ પ્રરૂપણીય
 છે એજ પ્રમાણે શું તે બીજાના આત્મામાં પણ પ્રરૂપણીય હોય છે ? અથવા—
 જેવી રીતે તે બીજા આત્મામાં ગમનીય (પ્રરૂપણીય) હોય છે એવી રીતે શું
 પોતાના આત્મામાં પણ પ્રરૂપણીય હોય છે ? હા ગૌતમ ! જેવી રીતે મારાં
 સંબંધી અસ્તિત્વ નાસ્તિત્વ અહીં ગમનીય (પ્રરૂપણીય) છે “યાવત્” એવી
 રીતે બીજા સંબંધે પણ અસ્તિત્વ નાસ્તિત્વ ગમનીય છે. ॥ સૂ. ૭ ॥

॥ કાંક્ષામોહનીયકર્મવેદનનું વક્રવ્ય સમાપ્ત ॥

અથકાંક્ષામોહબન્ધાદિ—

સપ્રસન્ન કાંક્ષામોહનીયકર્મવેદનં પ્રદર્શ્ય તસ્યૈવ કાંક્ષામોહનીયસ્ય કર્મણો વન્ધ-
મભિધાતુમાહ—‘જીવા ણં ભંતે’ ઇત્યાદિ ।

શૂલ્મ—જીવા ણં ભંતે ! કંક્ષામોહણિજ્જં કમ્મં વંધંતિ ?,
હંતા ગોયમા ! વંધંતિ । કહ ણં ભંતે જીવા કંક્ષામોહણિજ્જં કમ્મં
વંધંતિ ?, ગોયમા ! પમાદપચ્ચયા જોગનિમિત્તં ચ । સે ણં
ભંતે ! પમાણ કિંપવહે ? ગોયમા ! જોગપ્પવહે । સે ણં ભંતે ? જોણ
કિંપવહે ? ગોયમા ! વીરિયપ્પવહે । સે ણં ભંતે ? વીરિણ કિં-
પવહે ? ગોયમા ! સરીરપ્પવહે । સે ણં ભંતે ! સરીરે કિંપવહે ?
ગોયમા ! જીવિપ્પવહે । એવં સતિ અત્થિ ઉટ્ટાણેઈ વા, કમ્મેઈ
વા, બલેઈ વા, વીરિણેઈ વા પુરિસકારપરકમ્મેઈ વા ॥ સૂ૦ ૮ ॥

છાયા—જીવાઃ શ્લુ ભદન્ત ! કાંક્ષામોહનીયં કર્મ વન્ધન્તિ ? હન્ત ગૌતમ !

સપ્રસન્ન કાંક્ષામોહનીય કર્મ કા વેદન નિરૂપણ કરકે અથ સૂત્રકાર
ઉક્તી કાંક્ષામોહનીયકર્મ કે વંધ કા કથન કરતે હૈ—‘જીવા ણં ભંતે !
કંક્ષામોહણિજ્જં કમ્મં વંધંતિ ’ ઇત્યાદિ ।

(જીવા ણં ભંતે ! કંક્ષામોહણિજ્જં કમ્મં વંધંતિ ?) હૈ ભદન્ત ! જીવ કયા
કાંક્ષામોહનીય કર્મ કા વંધ કરતે હૈ ? (હંતા ગોયમા ! વંધંતિ) હાં,
ગૌતમ ! ઉત્તકા વંધ કરતે હૈ । (કહ ણં ભંતે ! જીવા કંક્ષામોહણિજ્જં
કમ્મં વંધંતિ ?) હૈ ભદન્ત ! જીવ કિસ પ્રકાર સે કાંક્ષામોહનીય કર્મ કા

પ્રસંગવશાત્ કાંક્ષામોહનીયકર્મના વેદનનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર
કાંક્ષામોહનીય કર્મના બંધનું કથન કરે છે—“જીવાણં ભંતે ! કંક્ષામોહણિજ્જ
કમ્મં વંધંતિ ” ઇત્યાદિ ।

(જીવા ણં ભંતે ! કંક્ષામોહણિજ્જ કમ્મં વંધંતિ ?) હે પૂન્ય ! શું હવે કાંક્ષા-
મોહનીયકર્મના બંધ બાંધે છે ? (હંતા ગોયમા ! વંધંતિ) હા, ગૌતમ ! તેઓ તેઓ
બંધ બાંધે છે. (કહ ણં ભંતે ! જીવા કંક્ષામોહણિજ્જં કમ્મં વંધંતિ) હે પૂન્ય !
હવે કયા પ્રકારે કાંક્ષામોહનીય કર્મના બંધ બાંધે છે ? (ગોયમા ! પમાયપચ્ચયા

વધનન્તિ । કથં સ્વલુ ભદન્ત ! જીવાઃ કાંક્ષામોહનીયં કર્મ વધનન્તિ ? ગૌતમ ! પ્રમાદપ્રત્યયાત્ યોગનિમિત્તં ચ । તદ્ ભદન્ત ! પ્રમાદઃ કિંપ્રવહઃ ? ગૌતમ ? યોગ-પ્રવહઃ । તદ્ ભદન્ત ! યોગઃ કિં પ્રવહઃ ? ગૌતમ ! વીર્યપ્રવહઃ । તદ્ ભદન્ત ! વીર્યં કિંપ્રવહમ્ ? ગૌતમ ! શરીરપ્રવહમ્ । તદ્ ભદન્ત ! શરીરં કિંપ્રવહમ્ ? ગૌતમ ! જીવપ્રવહમ્ । એવં સતિ અસ્તિ ઉત્થાનમિતિ વા કર્મેતિ વા, બલમિતિ વા વીર્યમિતિ વા, પુરુષકારપરાક્રમ ઇતિ વા ॥ સૂ. ૦૮ ॥

બંધ કરતે હૈં ? (ગોયમા ! પમાયપચ્ચયા જોગનિમિત્તં ચ) હે ગૌતમ પ્રમાદરૂપ કારણ સે ઔર યોગનિમિત્ત જીવ સે કાંક્ષામોહનીયકર્મ કા બંધ કરતે હૈં । (સે ણં મંતે ! પમાએ કિંપ્રવહે ?) હે ભદન્ત ! વહ પ્રમાદ કિસસે ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? (ગોયમા ! જોગપ્પવહે) હે ગૌતમ ! વહ પ્રમાદ યોગ સે ઉત્પન્ન હોતા હૈ । (સે ણં મંતે ! જોએ કિંપ્રવહે ?) હે ભદન્ત ! વહ યોગ કિસ સે ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? (ગોયમા ! વીરિયપ્પવહે) હે ગૌતમ ! વહ યોગ વીર્ય સે ઉત્પન્ન હોતા હૈ । (સે ણં મંતે ! વીરિએ કિંપ્રવહે ?) હે ભદન્ત ! વહ વીર્ય કિસસે ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? (ગોયમા ! સરીરપ્પવહે) હે ગૌતમ ! વહ વીર્ય શરીર સે ઉત્પન્ન હોતા હૈ । (સે ણં મંતે ! સરીરે કિંપ્રવહે) હે ભદન્ત ! વહ શરીર કિસસે ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? (ગોયમા ! જીવ-પ્પવહે) હે ગૌતમ ! વહ શરીર જીવ સે ઉત્પન્ન હોતા હૈ । (એવં સતિ અત્થિ ઉદ્ઘાણેઙ્ગ વા, કમ્મેઙ્ગ વા, બલેઙ્ગ વા, વીરિએ વા, પુરિસ્સકારપરકમ્મેઙ્ગ વા) ઇસ પ્રકાર હોને પર ઉત્થાન હૈ, કર્મ હૈ, બલ હૈ, વીર્ય હૈ પુરુષકાર પરાક્રમ હૈ ।

જોગ નિમિત્તં ચ) ડે ગૌતમ ! પ્રમાદને કારણે તથા યોગનિમિત્તથી જીવો કાંક્ષામોહનીયકર્મનો બંધ બાંધે છે. (સે ણં મંતે ! પમાએ કિંપ્રવહે ?) ડે પૂજ્ય ! તે પ્રમાદ શાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? (ગોયમા ! જોગપ્પવહે) ડે ગૌતમ ! તે પ્રમાદ યોગથી ઉત્પન્ન થાય છે. (સે ણં મંતે ! જોએ કિંપ્રવહે ?) ડે પૂજ્ય ! તે યોગ શાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? (ગોયમા ! વીરિયપ્પવહે) ડે ગૌતમ ! તે યોગ વીર્યથી ઉત્પન્ન થાય છે ? (સે ણં મંતે ! વીરિએકિંપ્રવહે ?) ડે પૂજ્ય ! તે વીર્ય શાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? (ગોયમા ! સરીરપ્પવહે) ડે ગૌતમ ! તે વીર્ય શરીરથી ઉત્પન્ન થાય છે. (સે ણં મંતે ! સરીરે કિંપ્રવહે ?) ડે પૂજ્ય ! તે શરીર શાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? (ગોયમા ! જીવપ્પવહે) ડે ગૌતમ ! તે શરીર, જીવથી ઉત્પન્ન થાય છે (એવં સતિ અત્થિ ઉદ્ઘાણેઙ્ગ વા, કમ્મેઙ્ગ વા, બલેઙ્ગ વા, વીરિએઙ્ગ વા, પુરિસ્સકારપરકમેઙ્ગ વા) આમ થવાથી ઉત્થાન છે, કર્મ છે, બલ છે, વીર્ય છે, પુરુષકારપરાક્રમ છે,

ટીકા—‘જીવા ણં ભંતે ?’ इति—जीवाः खलु हे भदन्त ! किम् ‘कंक्षामोह-
णिज्जं कम्मं वंधंति’ कांक्षामोहनीयं कर्म वध्नन्ति, किं कांक्षामोहनीयकर्मणो बन्धो
जीवानां भवतीति प्रश्नः । भगवानाह—‘हंते’—त्यादि, ‘हंता गोयमा !’ हन्त
गौतम ! ‘बंधंति’ वध्नन्ति जीवाः कांक्षामोहनीयमिति । उक्तकर्मणो बन्धनं कथं
जीवानां भवति ? इत्याशयेन पृच्छति—‘कह ण’—मित्यादि । ‘कह णं भंते !’ कथं
खलु भदन्त ! ‘जीवा कंक्षामोहणिज्जं कम्मं वंधंति’ जीवाः कांक्षामोहनीयं कर्म
वध्नन्ति ? उत्तरयति भगवान्—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘पमायपच्चया जोगनिमित्तं-
च’ प्रमादप्रत्ययात् योगनिमित्तं च—प्रमादरूपकारणात् प्रकर्षेण साद्यन्ति=
विमोहयन्तीति प्रमादाः, मद्यादयः पञ्च । उक्तं च—

“मज्जं विसय कसाया, निदा विगहा य पंचमी भणिया ।

एए पंच पमाया, जीवं पाडेंति संसारे” ॥ १ ॥

अथवा प्रमादग्रहणेन मिथ्यात्वाविरतिकषायस्वरूपं बन्धहेतुत्रयं गृहीतं भवति ।

ટીકાર્થ—इस सूत्र द्वारा सूत्रकार ने जीव कांक्षामोहनीयकर्म का
बंध करता है, तो कैसे करता है ? इस प्रश्नका उत्तर दिया है । गौतम ने
प्रभु से पूछा कि हे भदन्त ! जीव कांक्षामोहनीय कर्म का बंध करते हैं
क्या ? तब प्रभु ने इसका उत्तर उन्हें हां के रूप में दिया । गौतम ने तब
प्रभु से पुनः प्रश्न किया कि हे भदन्त ! जीव जो कांक्षामोहनीय कर्मका
बंध करते हैं, तो वह उसका बंध उनके कैसे—किस कारण से—होता है ?
तब प्रभु ने इसके उत्तर में उन्हें समझाया कि कांक्षामोहनीय कर्म का
बंध जीव दो कारणों से करते हैं, उनमें एक कारण है प्रमादरूप हेतु
और दूसरा कारण है योगरूप निमित्त । आत्मा को जो प्रकर्षरूप से
विमोहित कर देते हैं, वे प्रमाद हैं । ये प्रमाद मद्यादिकके भेदसे पांच प्रकार
के कहे गये हैं, कहा भी है—

ટીકાર્થ—एव कांक्षामोहनीय कर्मना बंध कथं रीते आंधे छे ? अ
वातनुं आ सूत्रमां स्पष्टीकरणं कथं छे. गौतमे प्रभुने पूछ्युं के छे पूज्य !
शुं एव कांक्षामोहनीय कर्मना बंध आंधे छे ? प्रभुने तेना जवाण उकारमां
आप्ये. तयारे गौतमस्वामी जीने प्रश्न पूछे छे के एव ने कांक्षामोहनीय
कर्मना बंध आंधे छे, ते बंध क्या कारणोथी आंधे छे ? तेना जवाणमां
प्रभुने तेमने समज्जंयुं के एव कांक्षामोहनीय कर्मना बंध ने कारणोथी आंधे
छे. तेमांनुं अेक कारण प्रमाद छे अने जीवुं कारण योग छे. आत्माने ने
अत्यंत विमोहित करे छे तेनु नाम प्रमाद छे. मद्यादिकना लेहथी प्रमादना
पांच प्रकार कहा छे. नेम के—

અથવા પ્રમાદોઽષ્ટવિધઃ । ઉક્તં ચ—

“પમાઓ ય મુણિદેહિ, મણિઓ અટ્ટમેયઓ ।

અણ્ણાણં સંસઓ ચેવ મિચ્છાણાણં તહેવ ય ॥૧॥

રાગદોસો મહ્વંસો, ધમ્મમ્મિ ય અણાયરો ।

જોગાણં દુષ્પણીહાણં, અટ્ટહા વજ્જિયન્વઓ ॥૨॥” ઇતિ ।

છાયા—પ્રમાદશ્ચ મુનોન્દ્રૈ—ભણિતોષ્ટમેદકઃ ।

અજ્ઞાનં સંશયશ્ચૈવ, મિથ્યાજ્ઞાનં તથૈવ ચ ॥૧॥

રાગો દ્વેષો મતિભ્રંશો, ધર્મે ચાનાદરઃ ।

યોગાનાં દુષ્પ્રણિધાનમષ્ટધા વર્જયિતવ્યઃ ॥૨॥” ઇતિ ।

તથા યોગનિમિત્તં ચ યોગાઃ=મનોવાક્કાયાનાં વ્યાપારવિશેષાઃ, તે નિમિત્તં હેતુ-
ર્યસ્મિન્ તત્ યોગનિમિત્તમ્ યોગકારણકમિત્યર્થઃ, યોગનિમિત્તમિતિ પદં વંધન-
ક્રિયાયા વિશેષણમ્ । एवं च मिथ्यात्वाविरतिक्रपायास्त्रयस्तथा योगश्चेति

મઘ, વિષય, કષાય, નિદ્રા ઓર વિકથા । ચે પાંચ પ્રમાદ હસ જીવ
કો સંસાર મેં હલાતે હેં । અથવા-પ્રમાદ સે યહાં મિથ્યાત્વ, અવિરતિ
ઓર કષાય ચે તીન બંધ કે હેતુ ગૃહીત કિયે ગયે હેં । અથવા-પ્રમાદ
આઠ પ્રકાર કા બી કહા હૈ । કહા બી હૈ—

અજ્ઞાન, સંશય, મિથ્યાજ્ઞાન, રાગ, દ્વેષ, મતિભ્રંશ, ધર્મકા અનાદર
ઓર યોગોં કા દુષ્પ્રણિધાન । યહ પ્રમાદ છોડને યોગ્ય હૈ । એસા તીર્થકરોં
ને કહા હૈ । મન, વચન ઓર કાય, इनका जो व्यापारविशेष होता है,
वह योग है । यह योग जिसमें निमित्त-हेतु होता है वह योगनिमित्त
कहलाता है । योगनिमित्त का तात्पर्य योगकारणक है । योगनिमित्त
यह पद क्रिया का विशेषण है । इस तरह मिथ्यात्व, अविरति और

મઘ, વિષય, કષાય, નિદ્રા અને વિકથા, એ પાંચ પ્રમાદો જીવને આ
સંસારમાં પાડે છે. અથવા-પ્રમાદ મારફત અહીં મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, અને
કષાય એ ત્રણ બંધના હેતુઓને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે. અથવા પ્રમાદના
આઠ પ્રકાર પણ કહ્યા છે. જેમ કે—

અજ્ઞાન, સંશય, મિથ્યાજ્ઞાન, રાગ, દ્વેષ, મતિભ્રંશ, ધર્મપ્રત્યે અનાદર,
અને યોગોનાં દુષ્પ્રણિધાન (દુષ્ટપ્રવૃત્તિ) આ આઠ પ્રમાદ છોડવા યોગ્ય છે, એમ
તીર્થકરેએ કહેલ છે. મન, વચન અને કાયના જે વ્યાપારવિશેષ (પ્રવૃત્તિ)
હોય છે તેનું નામ યોગ છે. ત યોગ જેમાં નિમિત્ત (હેતુ) હોય છે. તેને
યોગનિમિત્ત કહે છે. યોગનિમિત્ત એટલે યોગના કારણરૂપ. “યોગનિમિત્ત”
પદ ક્રિયાનું વિશેષણ છે. આ રીતે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, અને કષાય, એ ત્રણ

સંકલનયા ચત્વારો વન્ધનહેતવ इति पर्यवस्यति । योगनिमित्तं चेत्यत्र चकारः समुच्चयार्थकस्तथा कर्मबन्धकारणत्वं यथा प्रमादस्य तथा योगस्यापि, मिलितौ प्रमादयोगौ कर्मबन्धने कारणम् । प्रमादादीनां कार्यकारणभावप्रदर्शनायाह—‘से णं भंते’ इत्यादि । ‘से णं भंते पमाए’ स भदन्त ! प्रमादः ‘किं प्रवहे’ किंप्रवहः—कस्मात् प्रवहति इति किंप्रवहः असौ प्रमादः कस्मात् कारणविशेषात् प्रवहति=प्रवर्तते जायते इति यावत् । भगवानाह ‘गोयमे’—ति, ‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘जोगप्पवहे’ योगप्रवहः प्रमादो योगप्रभवः । योगात्मककारणमासाद्य प्रमादस्योत्पत्तिर्भवतीति भावः । योगो नाम मनोवाक्कायानां व्यापारः । योगः कस्माज्जायते इत्याशयेन पृच्छति—‘से णं भंते’ इत्यादि । ‘से णं भंते जोए’ स भदन्त ! योगः ‘किंप्रवहे’ किंप्रवहः हे भदन्त ! योऽयं योगः प्रमादजनक इति कथ्यते तस्य योगस्य कः उत्पादकः ? नहि उत्पादकाभावे उत्पाद्यस्य संभावनेति प्रश्नाशयः ।

कषाय ये तीन, तथा योग ये सब मिल कर चार बंध के हेतु होते हैं । “योगनिमित्तं च” यहां जो “च” है वह समुच्चयार्थक है, इससे जिस प्रकार कर्मबंध में कारणता प्रमाद में है उसी प्रकार योग में भी है । मिले हुए प्रमाद और योग कर्मबंध में कारण है । प्रमाद आदि में कार्यकारणभाव दिखाने के लिये सूत्रकार कहते हैं—“से णं भंते !” इत्यादि—हे भदन्त वह प्रमाद कैसे होता है ? अर्थात् प्रमाद किससे उत्पन्न होता है ? यहाँ ‘प्रवह’ शब्दका अर्थ ‘उत्पन्न’ होता है । उत्तर—हे गौतम ! वह प्रमाद योग से उत्पन्न होता है । अर्थात् योगरूप कारण को प्राप्त कर प्रमाद की उत्पत्ति होती है । मन, वचन और काय, इन के व्यापार का नाम योग है । यह योग किससे उत्पन्न होता है तो उसका उत्तर यह

તથા યોગ, એમ બધા મળીને ચાર બંધના હેતુ (નિમિત્ત) હોય છે. “યોગનિમિત્તં ચ” અહીં જે “ચ” મૂક્યો છે તે સમુચ્ચયાર્થક છે. તેની મારફત એમ દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે જેમ કર્મબંધના કારણરૂપ પ્રમાદ ગણાય છે તેમ યોગ પણ તેના કારણરૂપ છે. તાત્પર્ય કે પ્રમાદ અને યોગ એ બન્ને મળીને પણ કર્મબંધના કારણરૂપ છે. પ્રમાદ આદિમાં કાર્યકારણ ભાવ દર્શાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે—“સે ણં ભંતે !” ઇત્યાદિ । કે પૂછ્યું ! તે પ્રમાદ શાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? સૂત્રમાં આવતા “પ્રવાહ” શબ્દનો અર્થ “ઉત્પન્ન થવું” એમ થાય છે. ઉત્તર—હે ગૌતમ ! તે પ્રમાદ યોગથી ઉત્પન્ન થાય છે. એટલે કે યોગરૂપ કારણો મળવાથી પ્રમાદની ઉત્પત્તિ થાય છે. મન, વચન અને કાયાના વ્યાપાર (પ્રવૃત્તિ)ને યોગ કહે છે. હવે ફરીથી પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે કે તે યોગ શાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર—તે પ્રમાદથી

ભગવાનાહ—‘ગોયમે’—ત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘વીર્યિપ્પવહે’ વીર્ય-પ્રવહો યોગઃ, વીર્યેણ યોગસ્યોત્પત્તિર્ભવતિ, વીર્યં નામ વીર્યાન્તરાયકર્મણઃ ક્ષય-ક્ષયોપ-શમજનિતો જીવસ્ય પરિણામવિશેષ ઉલ્લાસ इत्यर्थः । વીર્યં કસ્માદુત્પદ્યતે ? इत्याह—‘સે ણં ભંતે’ इत्यादि । ‘સે ણં ભંતે વીરિણ’ તત્ સ્વલુ ભદન્ત ! વીર્યં ‘કિપવહે’ કિંપ્રવહમ્—વીર્યં કસ્માજ્જાયતે ? इति प्रश्नाशयः । ભગવાનાહ—‘ગોયમે’—ત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સરીરપ્પવહે’ શરીરપ્રવહમ્—શરીરાત્ પ્રવહતિ=પ્રવર્તતે વીર્યમ્ । અયમાશયઃ—વીર્યં દ્વિવિધમ્—સકરણકમકરણકં ચ, તત્ર—લેશ્યારહિતસ્ય કેવલિનઃ સમસ્તજ્ઞેયદૃશ્યયોઃ કેવલજ્ઞાનં કેવલદર્શનં ચોપયુજ્ઞાનસ્યાપરિસ્પન્દોઽપ્રતિઘો જીવપરિણામવિશેષોઽકરણકવીર્યમિતિ કથ્યતે । તદિહ નેહ વિવક્ષિતમ્, પરન્તુ સકરણવીર્યસ્યૈવાત્રાધિકારસ્તત્સ્વરૂપં ચેદમ્—લેશ્યાવ્રતો જીવસ્ય મનોવાક્કાયકારણ-

હૈ, કિં યહ પ્રમાદજનક જોગ-વીર્યસે ઉત્પન્ન હોતા હૈ । વીર્યાન્તરાય કર્મ કે ક્ષય ઔર ક્ષયોપશમ સે જનિત જો જીવ કા પરિણામવિશેષ-ઉલ્લાસ હૈ વહી વીર્ય કહલાતા હૈ । ઇસ વીર્ય કી ઉત્પત્તિ શરીરસે હોતી હૈ । ઇસકા યહ આશય હૈ—વીર્ય દો પ્રકાર કા હોતા હૈ—એક સકરણક ઔર દૂસરા અકરણક । લેશ્યા સે રહિત તથા સમસ્ત જ્ઞેય ઔર દૃશ્ય પદાર્થો મેં કેવલ જ્ઞાન ઔર કેવલ દર્શન કા ઉપયોગ કરને વાલે એસે કેવલી ભગવાન્ કા જો અપરિસ્પન્દ-ચેષ્ટાવિના કા અપ્રતિઘ-અસ્ખલિત પરિણામ હૈ, વહ અકરણક વીર્ય હૈ । યહ અકરણક વીર્ય યહાં વિવક્ષિત નહીં હુઆ હૈ, પરન્તુ સકરણક વીર્ય હી યહાં વિવક્ષિત હુઆ હૈ, ક્યોં-કિં ડસી કા અધિકાર હૈ । ઇસ સકરણક વીર્યકા સ્વરૂપ ઇસ પ્રકારસે હૈ—લેશ્યાસે યુક્ત એવં મન, વચન ઔર કાય, ઇન રૂપ સાધનવાલે જીવકે

ઉત્પન્ન થયેલ યોગની ઉત્પત્તિ વીર્યથી થાય છે. વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષય અને ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થતા જીવનાં જે પરિણામવિશેષ (ઉત્સાહ) છે તેને જ વીર્ય કહે છે. તે વીર્યની ઉત્પત્તિ શરીરથી થાય છે. તેનો આશય આ પ્રમાણે છે—

વીર્ય જે પ્રકારનું હોય છે—(૧) સકરણુક અને (૨) અકરણુક. લેશ્યાથી રહિત તથા સમસ્ત જ્ઞેય અને દૃશ્ય પદાર્થોને કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનથી જાણનાર, સર્વજ્ઞ કેવળી ભગવાનનું જે અપરિસ્પન્દ (ચેષ્ટા વિનાનું) અપ્રતિઘ (અસ્ખલિત) પરિણામ (ઉત્સાહ) છે. તેને “અકરણુક વીર્ય” કહે છે. તે અકરણુક વીર્યનો ઉદ્દેશ અહીં ક્યોં નથી. પણ અહીં તે સકરણુક વીર્યનો જ ઉદ્દેશ કરેલ છે, કારણ કે તેનો જ અધિકાર છે. તે સકરણુક વીર્યનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—લેશ્યાથી યુક્ત તથા મન, વચન અને કાયારૂપ યોગવાળા જીવનો

સાધનયુતસ્ય યઃ આત્મપ્રદેશાનાં પરિસ્પંદાત્મકો વ્યાપારસ્તદેવ સકરણવીર્યમિતિ કથ્યતે । એતાદૃશસકરણવીર્યસ્ય સમુત્પાદકં શરીરમેવ, શરીરમન્તરેણેતાદૃશવીર્ય-સ્યોત્પત્તેરસંભવાત્, યદ્યપિ જીવસ્ય પરિણામવિશેષાત્મકં વીર્યં જીવજનિતમેવ ન તુ શરીરજનિતં, તથાપિ કેવલજીવસ્યૈતાદૃશપરિણામાસંભવાત્ શરીરવિશિષ્ટસ્યૈવ જીવસ્ય પરિણામો વીર્યમ્, તથા ચાસતિ બાધકે ઉદ્દેશ્યતાવચ્છેદકપ્રયોજ્યત્વં વિધેયે ભવતિ, યથા ‘ધનવાન્ સુખી’ इत्यत्र सुखात्मकविधेये उद्देश्यतावच्छेदकधन-પ્રયોજ્યતા ભવતિ, યાવદેવ ધનં ભવતિ પુરુષસ્ય તાવત્કાલમેવ સુખોદયાત્, ધના-ભાવે સુખાભાવસ્યૈવ સદ્ભાવાત્, તથા પ્રકૃતે શરીરવાઙ્મનોવિશિષ્ટજીવસ્યૈવ પરિણામ

આત્મપ્રદેશોંકા જો પરિસ્પન્દાત્મક (કમ્પનરૂપ)વ્યાપાર હૈ, વહી સકરણક વીર્યહૈ । એસે સકરણક વીર્યકા ઉત્પાદક શરીર હી હૈ । ક્યોંકિ શરીર કે બિના ઇસ પ્રકાર કે વીર્ય કી ઉત્પત્તિ હોના અસંભવ હૈ । યદ્યપિ જીવ કા પરિણામ વિશેષ રૂપ જો વીર્ય હૈ વહ જીવ સે હી જનિત હોતા હૈ—શરીર સે નહીં પરન્તુ શરીર બિના કા જો જીવ હૈ ઉસકે એસા પરિણામ સંભ-વિત હી નહીં હોતા હૈં ઇસલિયે યહાં શરીરસહિત હી જીવ કા પરિ-ણામ વીર્ય કહા ગયા હૈ । બાધક કે નહીં હોને પર ઉદ્દેશ્યતાવચ્છેદક ધર્મ વિધેય કા પ્રયોજક હોતા હૈ । ઉદ્દેશ્ય મેં રહનેવાલે ધર્મ કો ઉદ્દેશ્યતાવ-ચ્છેદક કહતે હૈં । યહાં શરીરસહિત જીવ હી ઉદ્દેશ્ય હૈ । જૈસે “ધનવાન્ સુખી ” યહાં પર સુખરૂપ કાર્ય કા વહ કારણ હોતા હૈ । ક્યોંકિ જબતક પુરુષકે પાસ ધન રહતા હૈ, તખી તક ધન ઉસકે સુખ કારણ રહતા હૈ । ધનકે અભાવમેં સુખકા અભાવ હો જાતા હૈ । ડસી તરહ ઇસ વિષયમેં ખી

જે પરિસ્પન્દાત્મક (ચેષ્ટાવાળો) વ્યાપાર છે એને જ “ સકરણક વીર્ય ” કહે છે. એવા સકરણક વીર્યનું જનક શરીર જ છે. કારણ કે શરીર બિના આ પ્રકારના વીર્યની ઉત્પત્તિ થવી અસંભવિત છે. જે કે જીવના પરિણામ વિશેષરૂપ જે વીર્ય છે તે જીવથી જ ઉત્પન્ન થાય છે—શરીરથી નહીં—પરન્તુ શરીર બિનાનો જે જીવ હોય તેની મારફત એવું પરિણામ સંભવી શકતું જ નથી. તેથી જ અહીં શરીરસંપન્ન જીવના પરિણામને વીર્ય કહેવામાં આવેલ છે. બાધકની ગેરહાજરીમાં ઉદ્દેશ્યતાવચ્છેદક ધર્મ વિધેયનો પ્રયોજક થાય છે. ઉદ્દેશ્યમાં રહેનાર ધર્મને ઉદ્દેશ્યતાવચ્છેદક કહેવામાં આવે છે અહીં શરીરસહિત જીવ ઉદ્દેશ્ય છે જેમકે “ ધનવાન્ સુખી ” અહીં સુખરૂપ કાર્યનું ઉદ્દેશ્યતાવચ્છેદક ધન પ્રયોજક હોય છે. કારણ કે જ્યાં સુધી પુરુષની પાસે ધન હોય છે ત્યાં સુધી તેને સુખ રહે છે. ધનના અભાવમાં સુખનો અભાવ થઈ જાય છે, એ જ પ્રમાણે આ

વિશેષો વીર્યમિતિ પ્રકૃતેપિ ઉદ્દેશ્યતાવચ્છેદકશરીરં, વીર્યં ચ વિધેયમિતિ । વીર્યસ્ય જીવપરિણામત્વે સત્યપિ ઉદ્દેશ્યતાવચ્છેદકશરીરપ્રયોજ્યત્વં વીર્યસ્ય ભવત્ વીર્યં શરીરજનિતં કથયતે, અત એવ પ્રકૃતવીર્યં સકરણકવીર્યમિતિ વ્યપદિશ્યતે, કરણેન સહિતં યત્ તત્ સકરણકમ્, કરણં ચેહ શરીરમ્, એવં ચ પ્રકૃતવીર્યસ્ય શરીરપ્રવદ્ધત્વં સિદ્ધ્યતિ । શરીરાભાવેઽયોગિકેવલિવીર્યસ્યાકરણકત્વમેવ ભવતિ । તત્ર શુદ્ધસ્યેવ જીવસ્ય પરિણામો વીર્યમ્, ઇહ તુ શરીરાદિસહિતજીવસ્ય ।

નત્રુ યથા શરીરવિશિષ્ટજીવસ્ય પરિણામાત્મકં વીર્યં વિશેષણીભૂતશરીર-જન્યમિતિ કથયતે, વાદ્મનોજન્યત્વં વીર્યસ્ય કથં ન સ્વીક્રિયતે, શરીરવત્ વાદ્-શરીર, વચન ઔર મન, इनसे युक्त जो जीव है, उसी का परिणाम वीर्य है । इस प्रकार यहां भी कारण शरीर है, और वीर्य कार्य है । वीर्य जीव का परिणाम होने पर भी शरीरका कार्य हुआ । इस लिए वीर्य का कारण शरीर कहलाता है । इसलिये वीर्य शरीरजनित कहा जाता है । इसीलिये यहां वीर्य सकरणक वीर्य इस रूप से कहा गया है । करण से जो सहित होता है, वह सकरणक है । करण यहां शरीर है । इस तरह यहां वीर्य में शरीरप्रभवता सिद्ध हो जाती है । शरीर के अभाव में अयोगी केवली भगवान् के वीर्य में अकरणकत्व ही है । इसलिये यहां अयोगी केवली भगवान् में जो वीर्य है वह शुद्ध जीव का ही परिणाम है, और शरीरसहित जीवमें जो वीर्य है वह शुद्ध जीव का परिणाम नहीं है । वह तो शरीर स्पन्दन-कम्पन सहित जीव का परिणाम है ।

શંકા—જિસ પ્રકાર આપ શરીરસહિત જીવ કે પરિણામરૂપ વીર્ય કો

વિષયમાં પણ શરીર, વચન અને મનથી યુક્ત જે જીવ છે તેનું જ પરિણામ વીર્ય છે. આ પ્રમાણે આમાં પણ ઉદ્દેશ્યતાવચ્છેદક શરીર છે અને વીર્ય વિધેય છે. વીર્ય જીવનું પરિણામ હોવા છતાં પણ ઉદ્દેશ્યતાવચ્છેદક શરીર વીર્યનું પ્રયોજક છે. એટલા માટે જ વીર્યને શરીરજનિત કહેવામાં આવે છે. તેથી અહીં વીર્યને સકરણક વીર્યરૂપે કહ્યું છે. કરણ સહિત હોય તેને સકરણક કહે છે. અહીં કરણ શરીર છે. આ રીતે આ વિષયમાં પણ વીર્ય શરીરજન્ય સિદ્ધ થઈ જાય છે. શરીરના વ્યાપારના અભાવે અયોગી કેવલી ભગવાનનું અકરણ વીર્ય કહેવાય છે, તેથી અહીં અયોગી કેવલી ભગવાનમાં જે વીર્ય છે તે શુદ્ધ જીવનું જ પરિણામ છે. બ્યારે શરીરયુક્ત જીવમાં જે વીર્ય છે તે શુદ્ધ જીવનું પરિણામ નથી, તે તો શરીર સ્પન્દન-કંપનયુક્ત જીવનું પરિણામ છે.

શંકા—જેવી રીતે શરીરયુક્ત જીવનના પરિણામરૂપ વીર્યને આપ વિશે-

મનસોરપિ જીવવિશેષણત્વાત્, ઉદ્દેશ્યતાવચ્છેદકં, યથાશરીરં તથા વાઙ્મનસી
અપિ ભવત એવેતિ ચેદત્રોચ્યતે—યદ્યપિ શરીરવાઙ્મનોવિશિષ્ટજીવપરિણામવિશેષો
વીર્યમિતિ શરીરવત્ મનોવાગ્જન્યત્વમપિ, સકરણવીર્યસ્ય સંભવતિ, તથાપિ
“પ્રધાનેન વ્યપદેશા ભવન્તી”તિ ન્યાયાત્ શરીરવાઙ્મનસાં મધ્યે શરીરસ્યૈવ
પ્રાધાન્યં વાઙ્મનસોસ્તદાશ્રિતત્વાત્, શરીરાધિષ્ઠાનકે વાઙ્મનસી, અસતિ શરીરે

વિશેષણવાલે શરીરસે જન્ય માન રહે હો' ઉસી પ્રકાર ઉસે વાળી' ઓર મન
કા જન્યત્વમી' આપકો માનના' ચાહિયે, અર્થાત્ કહનેકા' તાત્પર્ય' યહ' હૈ' કિ
જૈસે આપ' શરીરસહિત' જીવ' કે વીર્ય' કો' વહ' શરીર' સે' ઉત્પન્ન' માનતે
હો, કિન્તુ' વચન' ઓર મન' સે' વહ' ઉત્પન્ન' નહીં' હૈ' એસા' જો' આપ
કહતે' હો' સો' ક્યોં' કહતે' હો' ? ક્યોંકિ' જીવ' કા' વિશેષણ' જૈસા' શરીર'
હૈ', ઉસી' પ્રકાર' સે' વચન' ઓર મન' મી' હૈં' અર્તઃ' ઉદ્દેશ્યતાવચ્છેદક' જૈસા'
શરીર' હૈ', 'વૈસે' હી' ઉદ્દેશ્યતાવચ્છેદક' વચન' ઓર મન' મી' હોતે' હૈં' ?

ઉત્તર—યદ્યપિ શરીર, વચન ઓર મન, इनसे सहित जो जीव है,
उस जीव का परिणामविशेष वीर्य है। इस तरह से सकरणक वीर्य
में शरीरकी तरह मन और वचन, इन से भी, जन्यता संभवित होती है
फिर भी “प्रधानं को लेकर व्यपदेश होता है” इस नियम के अनुसार
शरीर, वचन और मन इनके बीच में शरीर में ही प्रधानता है, वचन
मन में नहीं, क्योंकि ये दोनों शरीर के आश्रित होते हैं। शरीराधि,
ष्ठानक शरीर ही है ? अधिष्ठानं जिन का ऐसे, वचन मन का शरीर

પણુરૂપ શરીરજન્ય માની રહ્યા છે એજ પ્રમાણે વીર્યને વાળી અને મનજન્ય
પણુ માનવું જોઈએ. તાત્પર્ય એ છે કે—તમે એમ કહો છો કે શરીરવાળા
અવતું વીર્ય શરીરથી જન્ય હોય છે, પણ વચન અને મનથી જન્ય હોતું
નથી. એમ શા કારણે કહો છો ? કારણ કે જેવી રીતે અવતું વિશેષણ શરીર
છે, એવી રીતે વચન અને મન પણ અવનાં વિશેષણ છે. તેથી ઉદ્દેશ્યતાવચ્છેદક
જેવું શરીર છે એજ પ્રમાણે ઉદ્દેશ્યતાવચ્છેદક વચન અને મન પણ હોવાં જોઈએ ?

ઉત્તર—જે કે શરીર, વચન અને મનથી યુક્ત જે અવ છે તે અવના પરિણામ
વિશેષ વીર્ય છે. આ રીતે સકરણક વીર્યમાં શરીરજન્યત્વની જેમ મન અને
વચનનું જન્યત્વ પણ સંભવી શકે છે. છતાં પણ “પ્રધાન” (સુખ્ય વસ્તુ) ની
અપેક્ષાએ જ વ્યવહાર થાય છે.” એ નિયમ અનુસાર શરીર, વચન અને
મન, એ ત્રણેમાં શરીરની જ પ્રધાનતા છે—વચન અને મનની નથી. કારણ કે
તે બન્ને શરીરના આશ્રિત હોય છે; શરીરાધિષ્ઠાનક—જેમણે અધિષ્ઠાન શરીર જ

વાહુમનસોરવસ્થાનાસંભવાદતઃ શરીરજન્યત્વમેવ વીર્યસ્ય કથ્યતે, અપિ ચ સર્વજ્ઞ-
પ્રરૂપિતત્વાત્ સકરણવીર્યસ્ય શરીરજન્યત્વમેવ મન્તવ્યમિતિ । એતદાશયેનાહ—
'ગોયમા સરીરપ્પવહે' ઇતિ । હે ગૌતમ ! શરીરપ્રવહં વીર્યમ્ । શરીરં કસ્માજ્જાયતે ?
ઇતિ પૃચ્છતિ—'સે ણં મંતે' ઇત્યાદિ । 'સે ણં મંતે' તદ્ ભદન્ત ! 'સરીરે કિંપવહે'
શરીરં કિંપવહમ્, શરીરસ્ય કસ્માત્ કારણાદુત્પત્તિર્ભવતીતિ પ્રશ્નાશયઃ । ઉત્તરયતિ
મગવાન્—'ગોયમે'—ત્યાદિ । 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'જીવપ્પવહે' જીવપ્રવહં શરીરમ્ ।
શરીરસ્યોત્પાદકો જીવઃ, જીવાત્મકકારણવિશેષમાદાય શરીરસ્ય ઉત્પત્તિર્ભવતી-
ત્યર્થઃ, અત એવ પ્રત્યક્ષેઽપિ દૃશ્યતે શુક્રનિષેકકાલાદારમ્યાન્તિમશ્વાસોચ્છ્વાસ-
પર્યન્તં શરીરં જીવાધિષ્ઠિતમેવ ભવતિ, યદપિ શરીરસ્ય ન કેવલં જીવઃ કારણમ્,
કિન્તુ કર્માપિ કારણમ્, તથાપિ કર્મણો જીવકૃતત્વેન જીવસ્ય પ્રાધાન્યાત્ 'પ્રધાનેન
વ્યપદેશા ભવન્તી'—તિ ન્યાયાત્ જીવપ્રવહં શરીરમિત્યુક્તમિતિ ભાવઃ ।

કે નહીં હોને પર અવસ્થાન રહના બિલકુલ અસંભવ હૈ । इसलिये वीर्य
में शरीरजन्यता ही कही गई है । तथा-सर्वज्ञप्ररूपित होने के कारण
सकरणक वीर्य को शरीरजन्य ही मानना चाहिये । इसी आशय से
“गोयमा ! सरीरप्पवहे वीरिए ” ऐसा कहा गया है कि यह वीर्य
शरीरसे उत्पन्न होता है । गौतमस्वामीने पुनः प्रभुसे ऐसा पूछा कि हे
भदन्त ! शरीर किससे उत्पन्न होता है ? तब प्रभुने इसका उत्तर यों दिया
कि हे गौतम ! शरीर जीवसे उत्पन्न होता है । अर्थात्—जीवात्मक कारण-
विशेष को लेकर शरीर की उत्पत्ति होती है । प्रत्यक्ष में भी देखा जाता
है कि शुक्र निषेककाल से आरंभ कर अन्तिमश्वासोच्छ्वास पर्यन्त शरीर
जीव से युक्त ही होता है । यद्यपि शरीर का केवल जीव ही कारण नहीं
है, कर्म भी है, परन्तु कर्म जो होता है वह जीवकृत होता है । इसलिये

‘છે. તે વચન અને મનનું શરીર ન હોય તો અસ્તિત્વ જ સંભવી શકતું
નથી. તેથી વીર્યમાં શરીરજન્યત્વ જ કહેવામાં આવેલ છે. વળી એ વાત
સર્વજ્ઞપ્રરૂપિત હોવાથી સકરણુક વીર્યને શરીરજન્ય જ માનવું જોઈએ એ કારણે
જ “ગોયમા ! સરીરપ્પવહે વીરિય” આ વીર્ય શરીરથી ઉત્પન્ન થાય છે, એવું કહેલ છે.

ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે હે ભદન્ત ! શરીર શાથી ઉત્પન્ન થાય છે ?
પ્રભુએ જવાબ આપ્યો કે હે ગૌતમ ! શરીર જીવથી ઉત્પન્ન થાય છે. એટલે
કે જીવરૂપ કારણવિશેષને લઈને જ શરીરની ઉત્પત્તિ થાય છે. પ્રત્યક્ષમાં
પણ એજ જોવામાં આવે છે કે ગર્ભથી લઈને અંતિમ શ્વાસોચ્છ્વાસ સુધી
શરીર જીવાધિષ્ઠિત જ હોય છે. જો કે શરીરને માટે એકલો જીવ જ કારણરૂપ
નથી, કર્મ પણ કારણરૂપ છે, પણ જે કર્મ થાય છે તે પણ જીવકૃત જ હોય છે

પ્રમાદાદિપદાનાનુત્પાદકોત્પાદ્યશૃંગ્ખલાકથને કિં પ્રયોજનમ્ ? ઇત્યાહ—‘ એવં સઙ્ગ ’ ઇત્યાદિ । એવં સતિ=શરીરે જીવપ્રવહે સતિ તસ્મિન્ શરીરે ઉત્થાનાદિક્રિયા ભવતિ તદેવ દર્શયતિ—‘ઉદ્ઘાણેઙ્ગ વે’—તિ, ઉત્થાનમિતિ વા, તત્રોત્થાનમૂર્ધ્વીભવન-રૂપષ્ટેષ્ટાવિશેષઃ, ‘ઇતિ’ શબ્દ ઉપદર્શનાર્થકઃ, ‘વા’ શબ્દો વિકલ્પાર્થકઃ, સમુચ્ચયાર્થકો વા । ‘કમ્મેઙ્ગ વા’ કર્મેતિ વા, ઉત્ક્ષેપણપ્રક્ષેપણાદિરૂપમ્, ભ્રમણાદિક્રિયા વા, ‘વલેઙ્ગ વા’ વલમિતિ વા, વલં=શરીરસામર્થ્યમ્, ‘વીરિણ્ વા’ વીર્યમિતિ વા, વીર્ય=જીવપ્રભવમ્ । ‘પુરિસક્કારપરકમેઙ્ગ વે’તિ, પુરુષકારપરાક્રમ ઇતિ વા, પુરુષ-કર્મ કી અપેક્ષા જીવ મેં પ્રધાનતા હૈ । ઓર “ પ્રધાન કી અપેક્ષા સે વ્યવહાર હુઆ કરતે હૈ ” સો ઇસ ન્યાય કે અનુસાર શરીર કા કારણ જીવકો કહા ગયા હૈ । પ્રમાદ આદિ પદોં મેં જો ઉત્પાદક ઉત્પાદ્ય શ્રેણીકા યહ કથન કિયા ગયા હૈ સો ઇસ કથન મેં પ્રયોજન કયા હૈ ? સો ઇસકે સમાધાન નિમિત્ત સૂત્રકાર કહતે હૈ કિ “ એવં સઙ્ગ ” ઇત્યાદિ, શરીર જીવ સે ઉત્પન્ન હોતા હૈ જવ એસી વાત બન જાતી હૈ તવ હી ઉસ શરીર મેં ઉત્થાન આદિ ક્રિયાઈ હોતી હૈ, ઇસી વાત કો અવ સૂત્રકાર પ્રકટ કરતે હૈ—“ ઉદ્ઘાણેઙ્ગ વાઃ ” ઉર્ધ્વીભવનરૂપ ષ્ટેષ્ટાવિશેષકા નામ ઉત્થાન હૈ । ભાષા મેં ઇસે “ સ્વહે હોના ” કહતે હૈ । યહાં જો “ ઇતિ ” શબ્દ હૈ, વહ ઉપદર્શનાર્થક હૈ । “ વા ” શબ્દ વિકલ્પાર્થક યા સમુચ્ચયાર્થક હૈ । “ કમ્મેઙ્ગ વા ” ઉત્ક્ષેપણ, પ્રક્ષેપણ આદિ રૂપ કર્મ અથવા ભ્રમણ આદિ રૂપ ક્રિયા કર્મ હૈ । “ વલેઙ્ગ વા ” શરીરસામર્થ્યરૂપ વલ હૈ । “ વીરિણ્ વા ” વીર્ય-જીવપ્રભવરૂપ શક્તિ વીર્ય હૈ । “ પુરિસક્કારપરકમેઙ્ગ વા ” પૌરુ-

તેથી કર્મ કરતાં જીવમાં પ્રધાનતા છે, અને “ પ્રધાનની અપેક્ષાએ જ વ્યવહાર થયા કરે છે. ” તે ન્યાયને આધારે શરીરનું કારણ જીવને ગણ્યો છે. પ્રમાદ આદિ પદોમાં ઉત્પાદક-ઉત્પાદ્યની શૃંગ્ખલાનું જે કથન કરવામાં આવ્યું છે તેમાં પ્રયોજન શું છે ? તેના સમાધાનને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે “ એવં સઙ્ગ ” ઇત્યાદિ. શરીર જીવથી ઉત્પન્ન થાય છે, એ વાતનું પ્રતિપાદન થઈ ગયું છે. એટલે જ હવે તે શરીરમાં ઉત્થાન આદિ ક્રિયાઓ થાય છે, એ વાતને સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે— “ ઉદ્ઘાણેઙ્ગ વા ” ઉર્ધ્વીભવન (ઉભા થવું) રૂપ ક્રિયાવિશેષનું નામ ઉત્થાન છે. અહીં “ ઇતિ ” શબ્દ તે ઉપદર્શન અર્થમાં વપરાયો છે. “ વા ” શબ્દ વિકલ્પ અને સમુચ્ચય અર્થનો સૂચક છે. “ કમ્મેઙ્ગ વા ” ઉત્ક્ષેપણ (ઉપર ફેંકવું), પ્રક્ષેપણ (ચારે બાજુ ફેંકવું) તથા ભ્રમણ વગેરે રૂપ ક્રિયાને કર્મ કહેવામાં આવે છે. “ વલેઙ્ગ વા ” શરીરના સામર્થ્યનું નામ બળ છે. “ વીરિણ્ વા ” જીવથી ઉત્પન્ન થતી શક્તિનું નામ વીર્ય છે. “ પુરિસક્કાર-

કાર: પૌરુષાભિમાન: પરાક્રમ:—અભિમતવસ્તુસાધક: પુરુષકાર એવં. અથવા પુરુષકાર: પુરુષક્રિયાં. નનુ કથમેત્ર સ્ત્રીક્રિયાં મુક્ત્વા પુરુષક્રિયા ગૃહીતો? અત્રાહ—પુરુષક્રિયા પ્રાય: સ્ત્રીક્રિયાંપેક્ષયા પ્રકર્ષવતી ભવતિ સ્વભાવાદત એવ વિશેષેણ પુરુષક્રિયાયા અત્ર ગ્રહણં કૃતંમ્. પરાક્રમેશ્ચ શત્રુનિરાકરણમિતિ. ગોશાલકમતે ઉત્થાનાદીનામાવશ્યકતા નાસ્તિ, તસ્ય પુરુષાર્થસ્યાસાધકત્વાત્. તન્મતે નિયતિત્વ એવ સર્વકાર્યસિદ્ધિર્જાયતે. યદાહ—“પ્રાપ્તવ્યો નિયતિવલાશ્રયેણ ચોર્થઃ સોઽવશ્ય

ષાભિમાનરૂપ પુરુષકાર ઔર અભિમતવસ્તુ કા સાધક પુરુષકારરૂપ પરાક્રમ હૈ. અથવા-પુરુષક્રિયારૂપ પુરુષકાર ઔર શત્રુનિરાકરણ પરાક્રમ હૈ.

શંકા—સ્ત્રીક્રિયા કો છોડકર યહાં કેવલ પુરુષક્રિયા કા હી ગ્રહણ કયોં કિયા ગયો હૈ?

ઉત્તર—સ્ત્રીક્રિયા કી અપેક્ષા પુરુષક્રિયા પ્રાયઃ સ્વભાવ સે હી પ્રકર્ષવતી હોતી હૈ, 'ઈસી કારણ યહાં પુરુષક્રિયા કો ગ્રહણ કિયા ગયો હૈ. ગોશાલક કે મત મેં ઉત્થાન આદિ ક્રિયાઓં કી આવશ્યકતા નહીં હૈ, ક્યોંકિ યે પુરુષાર્થ કે પ્રતિ અર્થાત્ પુરુષ કે પ્રયોજન કે પ્રતિ સાધક નહીં હોતે હૈ. અર્થાત્ ઉત્થાન આદિ ક્રિયાએ અસાધક હોને સે ગોશાલક કે મત મેં આવશ્યક નહીં માની ગઈ હૈ. ગોશાલક કે મતાનુસાર નિયતિ હી સર્વકાર્ય કી સાધક માની ગઈ હૈ. નિયતિસે હી સર્વકાર્યોં કી સિદ્ધિ હોતી રહતી હૈ. ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓં સે નહીં—એસા 'ઇસ કા મન્તવ્ય હૈ' કહાં બી હૈ, કિ “નિયતિ કે પ્રભાવ સે જો શુભ અથવા અશુભ પદાર્થ

પરકમેઈ વા.” પુરુષપણાનું અભિમાન તેને પુરુષકાર કહેવામાં આવે છે અને ઇષ્ટ વસ્તુના સાધક પુરુષકાર (પુરુષાર્થ) રૂપ પરાક્રમ છે. અથવા પુરુષક્રિયા કે પુરુષ પ્રયત્નને પુરુષકાર અને શત્રુ નિરાકરણ ક્રિયાને પરાક્રમ કહે છે.

શંકા—સ્ત્રીક્રિયાને ગ્રહણ નહીં કરતાં, પુરુષક્રિયાને જ ગ્રહણ કરવાનું કારણ શું છે?

ઉત્તર—સ્વાભાવિક રીતે જ સ્ત્રીક્રિયા કરતાં પુરુષક્રિયા વધારે પ્રકર્ષવાળી (બળવત્તર) હોય છે, તે કારણે ગ્રહણ પુરુષક્રિયાને જ ગ્રહણ કરી છે, ગોશાલક મતના અનુયાયીઓ એમ કહે છે કે ઉત્થાન વગેરે ક્રિયાઓની અવશ્યકતા જ નથી. કારણ કે તે ક્રિયાઓ પુરુષાર્થની—એટલે કે પુરુષના પ્રયોજનની સાધક હોતી નથી. એટલે કે ઉત્થાન આદિ ક્રિયાઓ અસાધક હોવાથી ગોશાલકના મતમાં તેમની અવશ્યકતા જ નથી. અમારા મત પ્રમાણે તો નિયતિને જ સર્વકાર્યની સાધક ગણી છે. “નિયતિથી જ સમસ્ત કાર્યોની સિદ્ધિ થતી રહે છે, ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓથી નહીં” એ કહું પણ છે કે “મનુષ્યને જ શુભ કે અશુભ વસ્તુ

મગવતી

એવું ? અથવા
તો ? અથવા
વિશેષે પુરુષ
ક્રમતે ઉત્પત્તિ
નિયતિ તા
થે : સોડન

પુરુષકારણ
પરાક્રમ
હી પ્રકાર

સે હી પ્રકાર
ગયા હો
નહીં હો
સાધક નહીં
કહે
નિયતિ
કી સિદ્ધિ
મનવ્ય હો
મં પદાર્થ

છે અને
શુદ્ધિ કે

કો અંક

પ્રકાર પ્રાણી

છે, એકાદ

શક્તિ

ધક હોતી

તેમની

ની સાધક

ત્યાગી

પ્રમેયચન્દ્રિકાટીકો શૃંગ ૧ ૭૦ ૩ સૂ ૮ કાહ્વામોહનીયવંધસ્વ

ભવતિ નૃણાં શુભોડશુભોર્વા । ભૂતાનો મહતિ કૃતેડપિં ચત્ને,
ભાવિનોડસ્તિ નાશઃ ” ઇતિ । “અવશ્યંભાવિમાવાનાં; પ્રતિ
ઇત્યાદિનીતિમનુસૃત્ય- કષ્ટકૃતૈક્ષ્ણ્યાદિદર્શનેન નિયતેરેવ કારણ
ચાકારણત્વં મન્યન્તે ગોશાલકમંતાનુયાયિનઃ, તન્ન શોભનમ્, તથા
દૃષ્ટપુરુષાર્થસ્યાપલાપપસજ્ઞાત્ ન ચ કૃતેપિ પુરુષાર્થે સ્થલવિશેષ
ઇતિ નિયતેઃ કારણત્વમાયાત્યેવેતિ વાચ્યમ્, નિયતિમાત્રસ્ય
તાત્પર્યાત્, ઇદં હિ દર્શનરહસ્યમ્ ન કેવલં નિયતિરેવ કાર્યસાધક

મનુષ્યોં કો મિલને કે યોગ્ય હોતાં હૈ વહે ઉન્હે અવશ્ય
જીવ ચાહે જૈસા ખી પ્રકાર વંચોં ન કરે પરન્તુ જો હોને
હૈ વહે કમી નહીં હોતા હૈ, ઓર જો હોને યોગ્ય હોતા હૈ
હોકર રહતા હૈ-ઉસકા નાશ નહીં હોતા । તથા “અવશ્ય
પ્રતિકાર હૈ હી નહીં” ઇત્યાદિ નિયતિ કા અનુસરણ કર
તીક્ષ્ણતા આદિ કે દેખને સે નિયતિ મેં હી કારણતા હૈ,
ણતા નહીં હૈ । એસા ગોશાલક કે મતાનુયાયી માનતે હૈ,
કી માન્યતા ઠીક નહીં હૈ । ક્યોં કિ એસા માનને પર પ્રતિ
કે અપલાપ હોને કા મસજ્ઞ પ્રાપ્ત હોતા હૈ । યહાં એસા ન
કિ પુરુષાર્થ કે કરને પર ખી કિસી સ્થલવિશેષ મેં કાર્ય
હુઈ નહીં દેખી જાતી હૈ અતઃ નિયતિ મેં કારણતા આ હૈ
કિ હમ તો કેવલ ઇસકા હી નિબેધ કરતે હૈ કિ અવશ્ય
કાર્યસાધક હૈ । જૈસે પુરુષાર્થ નિરપેક્ષ નિયતિ કાર્ય કો

મળવા યોગ્ય હોય છે તેની પ્રાપ્તિ તેને નિયતિના પ્રભાવથી
જીવ લલે ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરે પણ જે બંધનવાનું નથી તે
અને જે બંધનવાનું હોય છે તે અવશ્ય અને જ, છે, એમાં કોઈ
પણી “અવશ્ય બંધનનાર લાવોનો પ્રતિકાર છે જ નહીં”
તથા કાંટાની તીક્ષ્ણતા વગેરે જેવાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે
રૂપ છે, પુરુષાર્થ કારણ રૂપ નથી, એવું ગોશાલકમતાનુયાયી
પણ આ જાતની માન્યતા ધરાવે નથી, કારણ કે એવું માનવ
પુરુષાર્થના અપેક્ષાપનો (અભાવનો) પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. તમારે એ
કે પુરુષાર્થ કરવા છતાં પણ ક્યારેય પણ કાર્યની સિદ્ધિ થતી દેખા
જ કારણભૂત છે. અમે તો એમ કહીએ છીએ કે એકલી નિયતિ
જે વાત બાંધે છે તેથી તેની નીચે ગરમીથી અગેશા વગરની

પુરુષાર્થ એવ કાર્યસાધકઃ કિંતુ યથા ઘટોત્પત્તૌ દણ્ડચક્રચીવરકુલારાલકપાલમૂત્રાણાં સમુદિતાનામેવ કારણતા તથા નિયતિપુરુષાર્થભાગ્યાદીનાં મિલિતાનામેવ સર્વત્ર-કારણત્વમિતિ સિદ્ધાન્તઃ, એવં સતિ નિયતિમાત્રસ્ય કાર્યસાધકત્વમાશ્રિત્ય પુરુષાર્થાદીનામસાધકત્વ પ્રતિપાદને પુરુષાર્થસ્ય કારણત્વસાધકપ્રત્યક્ષાદિવિરોધઃ સમાપત્યેવ, અતઃ પુરુષાર્થોપિ કારણમેવેતિ ॥સૂ.૦૮॥

મર્થ હૈ । उसी प्रकार नियति निरपेक्ष पुरुषार्थ भी कार्य को साधनेमें असमर्थ है । किन्तु जिस प्रकार घट की उत्पत्ति दण्ड, चक्र, चीवर, कुलाल, कपाल एवं सूत्र इन सब के समुदित होने पर ही है अतः समुदित ही ये सब घट के कारण माने जाते हैं, उसी प्रकार नियति, पुरुषार्थ, भाग्य आदि जब मिल जाते हैं तभी इनसे कार्य की सिद्धि होती है अतः ये समुदित रूप में ही कार्य के साधक होनेसे इनमें कारणता मानी गई है, ऐसा सिद्धान्त है । जब ऐसा सिद्धान्त है तो फिर केवल नियति में ही कार्यसाधकता है, ऐसा आश्रय कर के पुरुषार्थादिकों में कार्य के प्रति असाधकता का कथन करना सो इस प्रकार के कथन में, पुरुषार्थ में कारणता के साधक जो प्रत्यक्ष आदि प्रमाण हैं उनसे विरोध भला क्यों नहीं आवेगा—अवश्य ही आवेगा, अतः इस विरोध को दूर करने के लिये पुरुषार्थ भी कारण ही है, ऐसा मानना चाहिये ॥सू.८॥

વાને અસમર્થ છે. એજ પ્રમાણે નિયતિની અપેક્ષા વગરનો પુરુષાર્થ પણ કાર્ય સાધવાને માટે અસમર્થ છે. કારણ કે જેવી રીતે ઘડાની ઉત્પત્તિ દંડ ચક્ર, માટી, કુંભાર અને હોરી, એ બધા એકત્ર થવાથી જ થાય છે અને એ બધાને સમુદાયરૂપે જ ઘડાની રચનામાં કારણરૂપ ગણવામાં આવે છે, એવી જ રીતે કાળ, સ્વભાવ, કર્મ નિયતિ અને પુરુષાર્થ એ બધાંય એકત્ર થાય છે ત્યારેજ તેમના દ્વારા કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. તેથી કાળ, સ્વભાવ નિયતિ પુરુષાર્થ વગેરે સમુદાયરૂપે જ કાર્યના સાધક હોવાથી તેમનામાં કારણતા માનવામાં આવી છે. જ્યારે ખરી હકીકત આ પ્રમાણે છે કે તમે તો માત્ર નિયતિમાં જ કાર્યસાધકતા છે. પુરુષાર્થ વગેરેમાં કાર્યસાધકતા નથી, એમ માનો છો તે ખરાબર નથી, જો તમારા કથન પ્રમાણે માનવામાં આવે તો પુરુષાર્થ વગેરેમાં કારણતા સિદ્ધ કરનારા પ્રત્યક્ષ વગેરે જે પ્રમાણો છે તે પ્રમાણો સાથે અવશ્ય-વિરોધાભાસ થશે, માટે તે વિરોધ દૂર કરવાને નિયતિની સાથે પુરુષાર્થ વગેરે પણ કારણભૂત છે એવું સ્વીકારવું જ જોઈએ ॥સૂ.૮॥

एतावता प्रकरणेन काङ्क्षामोहनीयकर्मणो वेदनम्, सहेतुकं वन्धादिकं च प्रदर्शितम्, अतः परं काङ्क्षावेदनीयकर्मण उदीरणं तथोदीरणासंबन्धि वस्तुवन्तरं च कथयितुं प्रक्रमते—‘ से नूणं भंते ’ इत्यादि ।

मूलम्—से नूणं भंते ! अप्पणा चेव उदीरेइ, अप्पणा चेव गरहइ, अप्पणा चेव संवरेइ?, हंता गोयमा ! अप्पणा चेव० तं चेव उच्चारयेव्वं। जं तं ! भंते अप्पणा चेव उदीरेइ, अप्पणा चेव गरहइ, अप्पणा चेव संवरइ, तं किं उदिण्णं उदीरेइ अणुदिण्णं उदीरेइ, अनुदिण्णं उदीरणाभवियं कम्मं उदीरेइ, उदयाणंतरपच्छाकडं कम्मं उदीरेइ ? गोयमा ! नो उदिण्णं उदीरेइ, नो अनुदिण्णं उदीरेइ, अणुदिण्णं उदीरणाभवियं कम्मं उदीरेइ, णो उदयाणंतरपच्छाकडं कम्मं उदीरेइ । जं तं भंते ! अणुदिण्णं उदीरणाभवियं कम्मं उदीरेइ, तं किं उट्ठाणेणं, कम्मणेणं, बलेणं, वीरिण्णं, पुरिसक्कारपरक्कमेणं अणुदिण्णं उदीरणा भवियं कम्मं उदीरेइ, उदाहु तं, अणुट्ठाणेणं, अकम्मणेणं अबलेणं, अवीरिण्णं, अपुरिसक्कार परक्कमेणं अणुदिण्णं उदीरणाभवियं कम्मं उदीरेइ ?, गोयसा ! तं उट्ठाणेणवि, कम्मणेणवि बलेणवि, वीरिण्णवि, पुरिसक्कारपरिक्कमेणवि, अणुदिण्णं उदीरणाभवियं कम्मं उदीरेइ, णो तं अणुट्ठाणेणं अकम्मणेणं, अबलेणं, अवीरिण्णं, अपुरिसक्कारपरक्कमेणं अणुदिण्णं उदीरणाभवियं कम्मं उदीरेइ, एवं सइ अत्थि उट्ठाणेइ वा, कम्मेइ वा बलेइ वा, वीरिण्णइ वा, पुरिसक्कारपरिक्कमेइ वा । से नूणं भंते ! अप्पणा चेव उवसाणेइ, अप्पणा चेव गरहइ, अप्पणाचेव संवरेइ ? हंता गोयमा ! एत्थ वि तहेव भाणियव्वं, नवरं अणुदिण्णं उवसा-

મેઙ્ગ, સેસા પડિસેહેયઢ્ઠા તિણિ । જાં તં મંતે ! અણુદિણં ઉવ-
સામેઙ્ગ તં કિં ઉદ્ધાણેણ, જાવ પુરિસંકારપરિકમેઙ્ગ વાં ॥ સે નૂણં
મંતે ! અપ્પણાં ચેવ વેદેઙ્ગ, અપ્પણાં ચેવ ગરહઙ્ગ, ઇત્થં વિ સચ્ચેવ
પરિવાડી નંવરં ઉદિણં વેણ્ઙ્ગ, ણો અણુદિણં વેણ્ઙ્ગ, એવં જાવ
પુરિસંકારપરિકમેઙ્ગ વા ॥ સે નૂણં મંતે ! અપ્પણાં ચેવ નિજ્જરેઙ્ગ,
અપ્પણાં ચેવ ગરહઙ્ગ, ઇત્થં વિ સચ્ચેવ પરિવાડી, નંવરં ઉદયાણં-
તરપચ્છાકકંડં કમ્મં નિજ્જરેઙ્ગ, એવં જાવ પરિકમેઙ્ગ વા ॥ સૂ ૦ ૧ ॥

છાયા—તદ્ નૂનં ભદન્ત ! આત્મનૈવોદીરયતિ, આત્મનૈવ ગર્હતે, આત્મનૈવ
સંવૃણોતિ ? હન્ત ! ગૌતમ ! આત્મનૈવોદીરયતિ, આત્મનૈવ ગર્હતે, આત્મનૈવ
સંવૃણોતિ તદેવોચારયિત્વં ॥ યંદુ તદ્ ભદન્ત ! આત્મનૈવોદીરયતિ આત્મનૈવ ગર્હતે,

હતને પ્રકરણસે કાંક્ષામોહનીય કર્મકા વેદન ઓર સહેતુક બંધાદિક
પ્રકટ કિયે, અવ, ઇસકે બાદ સૂત્રકાર કાંક્ષામોહનીયકર્મ, કા ઉદી-
રણ ઓર ઉદીરણા સંબંધી વસ્તુવન્તર, કા કથન કરતે હૈ— સે નૂણં મંતે !
અપ્પણાં ચેવ, ઇત્યાદિ ।

(સે નૂણં મંતે । અપ્પણાં ચેવ ઉદીરેઙ્ગ, અપ્પણાં ચેવ ગરહઙ્ગ, અપ્પણાં
ચેવ સંવરેઙ્ગ ?) હે ભદન્ત ! કયા જીવ અપને આપ હી કાંક્ષામોહનીય
કર્મ કી ઉદીરણા કરતા હૈ ? કયા અપને આપ હી વહ ઉસકી ગર્હા
કરતા હૈ ? ઓર કયા અપને આપ હી વહ ઉસકા સંવર કરતા હૈ ? (હંતા
ગોયમા !) હાં ગૌતમ ! (અપ્પણાં ચેવ તં ચેવ ઉચ્ચારેયવ્વં) જીવ અપને આપ
હી કાંક્ષામોહનીય કર્મકી ઉદીરણા કરતા હૈ । અપને આપ હી વહ ઉસકી

અહીં સુધીના પ્રકરણમાં કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન અને સહેતુક બંધા-
દિકનું કથન કર્યું છે. હવે સૂત્રકાર કાંક્ષામોહનીયકર્મના ઉદીરણ અને ઉદીરણાસંબંધી
વસ્તુનું કથન કરે છે—“ સે નૂણં મંતે ! અપ્પણાં ચેવ ” ઇત્યાદિ ।

(સે નૂણં મંતે ! અપ્પણાં ચેવ ઉદીરેઙ્ગ, અપ્પણાં ચેવ ગરહઙ્ગ, અપ્પણાં ચેવ સંવ-
રેઙ્ગ ?) હે પૂણ્ય ! શું એવ પોતે જ કાંક્ષામોહનીય કર્મની ઉદીરણા કરે છે ?
શું તે જાતે જ તેની ગર્હા કરે છે ? શું તે જાતે જ તેનો સંવર કરે છે ?
(હંતા ગોયમા !) હા ગૌતમ ! (અપ્પણાં ચેવ તં ચેવ ઉચ્ચારેયવ્વં) એવ જાતે
જ કાંક્ષામોહનીયકર્મની ઉદીરણા કરે છે, એવ જાતે જ તેની ગર્હા કરે છે,

આત્મનૈવ સંવૃણોતિ તત્ કિમ્ ઉદીર્ણમુદીરયતિ અનુદીર્ણમુદીરયતિ અનુદીર્ણમ્
ઉદીરણા ભવ્યં : કર્મ ઉદીરયતિ, ઉદયાનન્તરપશ્ચાત્કૃતં કર્મ ઉદીરયતિ, ગૌતમ !
નો ઉદીર્ણમુદીરયતિ, નો અનુદીર્ણમુદીરયતિ, અનુદીર્ણમુદીરણાભવ્યં કર્મ
ઉદીરયતિ, નો ઉદયાનન્તર પશ્ચાત્ કૃતં કર્મ ઉદીરયતિ । યત્ તદ્ ભદન્ત !

ગર્હા કરતા હૈ, ઓર અપને આપ હી વહ ઉસકા સંવર કરતા (ઉસકો રોકતા)
હૈ । હસ તરહસે પૂર્વોક્ત પાઠકા યહાં ઉચ્ચારણ કરના ચાહિયે । (જં તં મંતે!
અપ્પણા ચેવ ઉદીરેહ, અપ્પણા ચેવ ગરહરહ, અપ્પણા ચેવ સંવરેહ, તં કિં ઉદિણ્ણં
ઉદીરેહ, અણુદિણ્ણં ઉદીરેહ, અણુદિણ્ણં ઉદીરણાભવિયં કમ્મં ઉદીરેહ, ઉદયા-
ણંતર પચ્છાકહં કમ્મં ઉદીરેહ ?) હે ભદન્ત ! યદિ જીવ અપને આપ હી કાંક્ષા
મોહનીય કર્મ કી ઉદીરણા કરતા હૈ । અપને આપ હી યદિ ઉસકી ગર્હા
કરના હૈ, ઓર અપને આપ હી યદિ ઉસકા સંવર કરતા હૈ, તો કયા
વહ ઉદીર્ણ કી ઉદીરણા કરતા હૈ ? યા અનુદીર્ણ કી ઉદીરણા કરના હૈ ?
અનુદીર્ણ કિન્તુ ઉદીરણાકે યોગ્ય કી ઉદીરણા કરતા હૈ ? યા ઉદયાનન્તર
પશ્ચાત્કૃતકર્મ-બાદમેં કિયે ગયે કર્મ-કી ઉદીરણા કરતા હૈ । (ગોયમા !) હે
ગૌતમ ! (નો ઉદિણ્ણં ઉદીરેહ) ન ઉદીર્ણકી ઉદીરણા કરતા હૈ (નો અણુદિણ્ણં
ઉદીરેહ) ન અનુદીર્ણ કી ઉદીરણા કરતા હૈ । (અણુદિણ્ણં ઉદીરણાભવિયં
કમ્મં ઉદીરેહ) કિન્તુ જો કર્મ અનુદીર્ણ હૈ, અર્થાત્ ઉદીરણામેં નહીં આયા હૈ
કિન્તુ ઉદીરણા કે યોગ્ય હોતા હૈ ઉસી કર્મ કી ઉદીરણા કરતા હૈ । (જો
ઉદયાણંતરપચ્છાકહં કમ્મં ઉદીરેહ) જો કર્મ ઉદયાનન્તર પશ્ચાત્કૃત હોતા હૈ ।

અને જીવ જાતે જ તેનો સંવર કરે છે. આ પ્રકારના પૂર્વોક્ત પાઠનું કથન
અહીં કરવું જોઈએ (જં તં મંતે ! અપ્પણા ચેવ ઉદીરેહ, અપ્પણા ચેવ ગરહરહ,
અપ્પણા ચેવ સંવરેહ, તં કિં ઉદિણ્ણં ઉદીરેહ, અણુદિણ્ણં ઉદીરેહ, અણુદિણ્ણં
ઉદીરણાભવિયં કમ્મં ઉદીરેહ, ઉદયાણંતરપચ્છાકહં કમ્મં ઉદીરેહ ?) હે પૂન્ય !
જો જીવ પોતે જ કાંક્ષામોહનીય કર્મની ઉદીરણા કરે છે, જો તે પોતે જ તેની
ગર્હા કરે છે, અને જો જીવ પોતે જ તેનો સંવર કરે છે. તો શું તે ઉદીર્ણની
ઉદીરણા કરે છે ? કે અનુદીર્ણની ઉદીરણા કરે છે ? કે અનુદીર્ણ એટલે કે ઉદીર-
ણામાં નહીં આવેલ પણ ઉદીરણાને યોગ્યની ઉદીરણા કરે છે ? કે ઉદયાનન્તર
પશ્ચાત્કૃતકર્મની ઉદીરણા કરે છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (નો ઉદિણ્ણં ઉદીરેહ)
જીવ ઉદીર્ણની ઉદીરણા કરતો નથી, (નો અણુદિણ્ણં ઉદીરેહ) અનુદીર્ણની
ઉદીરણા કરતો નથી, (અણુદિણ્ણં ઉદીરણાભવિયં કમ્મ ઉદીરેહ) પણ જે કર્મ

અનુદીર્ણમુદીરણાભવ્યં કર્મઉદીરયતિ તત્ કિમુત્થાનેન કર્મણા બલેન વીર્યેણ પુરુષકારપરાક્રમેણાનુદીર્ણમુદીરણાભવ્યં કર્મ ઉદીરયતિ, ઉતાહો તદનુત્થાનેનાકર્મણા-
અવલેનાઅવીર્યેણાપુરુષકારપરાક્રમેણાનુદીર્ણમુદીરણાભવ્યં કર્મ ઉદીરયતિ? ગૌતમ !
તદ્ ઉત્થાનેનાપિ કર્મણાપિ બલેનાપિ વીર્યેણાપિ પુરુષકારપરાક્રમેણાપિ, અનુદીર્ણ-
મુદીરણાભવ્યં કર્મોદીરયતિ, નો તદ્ અનુત્થાનેન અકર્મણા, અવલેન, અવીર્યેણા-

અસકી મ્હી ઉદીરણા નહીં કરતા હૈ । (જંતં મંતે ! અનુદિર્ણં ઉદીરણા-
ભવિયં કમ્મં ઉદીરેહ, તં કિં ઉદ્ઘાણેણં, કમ્મેણં, બલેણં, વીરિણં પુરિસક્કા-
રપરક્કમેણં અનુદિર્ણં ઉદીરણાભવિયં કમ્મં ઉદીરેહ !) હે મદન્ત ! યદિ
જીવ અનુદીર્ણં કિન્તુ ઉદીરણા કે યોગ્ય કર્મ કી ઉદીરણા કરતા હૈ તો
ક્યા વહ ઉસ અનુદીર્ણં કિન્તુ ઉદીરણા કે યોગ્ય કર્મ કી ઉદીરણા
ઉત્થાન સે કરતા ? યા કર્મસે કરતા હૈ ? યા બલસે કરતા હૈ ? યા વીર્યસે
કરતા હૈ ? યા પુરુષકારપરાક્રમ સે કરતા હૈ ! (ઉદાહુ) અથવા (તં
અણુદ્ઘાણેણં, અકમ્મેણં અબલેણં, અવીરિણં અપુરિસક્કારપરક્કમેણં, અનુ-
દિર્ણં ઉદીરણાભવિયં કમ્મં ઉદીરેહ) અનુત્થાન સે, અકર્મ સે, અબલ સે,
અવીર્ય સે ઓર અપુરુષકારપરાક્રમ સે ઉસ અનુદીર્ણં કિન્તુ ઉદીરણા
કે યોગ્ય કર્મ કી ઉદીરણા કરતા હૈ ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (તં ઉદ્ઘા-
ણેણ વિ કમ્મેણ વિ બલેણ વિ, વીરિણ વિ, પુરિસક્કારપરક્કમેણ વિ
અનુદિર્ણં ઉદીરણા ભવિયં કમ્મં ઉદીરેહ) જીવ અનુદીર્ણં કિન્તુ ઉદીરણા
કે યોગ્ય કર્મ કી ઉદીરણા ઉત્થાન સે, કર્મ સે બલ સે, વીર્ય સે ઓર

અનુદીર્ણું એટલે ઉદીરણામાં નથી આવેલા પણ ઉદીરણાને યોગ્ય હોય છે તે જ
કર્મની જીવ ઉદીરણા કરે છે. (જો ઉદયાનતર પચ્છાકલ્હં કમ્મં ઉદીરેહ) જે કર્મ
ઉદયાનન્તર પશ્ચાત્કૃત (ઉદય પછી પાછળથી કરાયેલા) તેની પણ ઉદીરણા
જીવ કરતો નથી (જં તં મંતે ! અણુદિર્ણં ઉદીરણાભવિયં ઉદીરેહ તં કિં ઉદ્ઘાણેણં,
કમ્મેણં, બલેણં વીરિણં, પુરિસક્કાર પરક્કમેણં, અણુદિર્ણં, ઉદીરણાભવિયં ઉદીરેહ ?) હે
પૂન્ય જો જીવ ઉદયમાં નહિ આવેલા પણ ઉદીરણાને યોગ્ય કર્મની ઉદીરણા
કરે છે તો શું તે ઉદયમાં નહિ આવેલા પણ ઉદીરણાને યોગ્ય કર્મની ઉદીરણા
ઉત્થાનથી કર્મથી બળથી, વીર્યથી કે પુરુષકારપરાક્રમથી કરે છે ? (ઉદાહુ)
અથવા તો અણુદ્ઘાણેણ, અકમ્મેણં, અબલેણ, અવીરિણં અપુરિસક્કારપરક્કમેણં,
અનુદિર્ણં ઉદીરણાભવિયં કમ્મં ઉદીરેહ ?) અનુત્થાનથી, અકર્મથી, અબળથી,
અવીર્યથી, અપુરુષકાર પરાક્રમથી જીવ અનુદીર્ણું પણ ઉદીરણાને યોગ્ય
કર્મની ઉદીરણા કરે છે, ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! તં ઉદ્ઘાણેણ વિ. કમ્મેણ વિ
બલેણવિ વીરિણ વિ, પુરિસક્કારપરક્કમેણ વિ અનુદિર્ણં ઉદીરણાભવિયં કમ્મં
ઉદીરેહ) જીવ અનુદીર્ણું પણ ઉદીરણાને યોગ્ય કર્મની ઉદીરણા ઉત્થાનથી કર્મથી

પુરુષકારપરાક્રમેણાનુદીર્ણમુદીરણાભવ્યં કર્મોદીરયતિ, एवं सति अस्ति उत्थान-
मिति वा कर्मेति वा बलमिति वा वीर्यमिति वा पुरुषकारपराक्रम इति वा । तद्
नूनं भदन्त ! आत्मनैवोपशमयति आत्मनैवगृहते, आत्मनैव संवृणोति ?
हन्त गौतम ! अत्रापि तथैव भणितव्यम्, नवरं अनुदीर्णमुपशमयति, शेषाः प्रति-
षेधयितव्यास्त्रयः । तद् यद् भदन्त ! अनुदीर्णमुपशमयति तत् किम् उत्थानेन—

પુરુષકારપરાક્રમ સે ખી કરતા હૈ । (જો તં અણુદ્વાણેણં, અકર્મ્મેણં, અબલેણં
અવીરિણં અપુરિસકારપરકર્મ્મેણં અણુદિણં ઉદીરણાભવિયં કર્મં ઉદીરેઈ)
પરન્તુ ઉસ અનુદીર્ણં કિન્તુ ઉદીરણા કે યોગ્ય કર્મ કી ઉદીરણા વહ
અનુત્થાન સે, અકર્મ સે, અબલ સે, અવીર્ય સે ઓર અપુરુષકારપરાક્રમ સે
નહીં કરતા હૈ । (एवं सइ अत्थि उद्वाणेइ वा, कम्मेइ वा बलेइ वा, वीरिएइ
वा, पुरिसकारपरकमेइ वा) જવ એસી વાત હૈ તો ઉત્થાન હૈ, કર્મ હૈ, બલ
હૈ, વીર્ય હૈ, ઓર પુરુષપરાક્રમ હૈ । (से नूनं भन्ते ! अप्पणा चेव उवसामेइ
अप्पणा चेव गरहइ अप्पणा चेव संवरेइ?) હે ભદન્ત ! જીવ કયા અપને આપ
હી કાંક્ષામોહનીય કર્મ કા ઉપશમ કરતા હૈ ? અપને આપ હી કયા ઉસકી
ગર્હા કરતા હૈ ? અપને આપ હી કયા ઉસકા સંવર કરતા હૈ ? (हन्ता गोयमा !
एत्थ वि तहेव भाणियवं) હાં ગૌતમ ! યહાં પર ખી ઉસી તરહ સે
સમજના ચાહિયે । (नवरं-अणुदिर्णं उवसामेइ सेसा पडिसेहेयव्वा
तिणिण) વિશેષ યહ હૈ કિ અનુદીર્ણ કો ઉપશમાતા હૈ । વાકી કે ત્રીન

બળથી, વીર્યથી અને પુરુષકારપરાક્રમથી પણ કરે છે. (જો તં અણુદ્વાણેણ,
અકર્મ્મેણં, અબલેણ, અવીરિણ અપુરિસકારપરકર્મ્મેણ અણુદિણં ઉદીરણાભવિયં
કર્મં ઉદીરેઈ) પરંતુ અનુદીર્ણ પણ ઉદીરણાને યોગ્ય કર્મની ઉદીરણા એવ
અનુત્થાન, અકર્મથી, અબળથી, અવીર્યથી, અને અપુરુષકારપરાક્રમથી કરતો
નથી. (एवं सइ अत्थि उद्वाणेइ वा, कम्मेइ वा बलेइ वा, वीरिइवा पुरिसकार-
परकमेइ वा) ને એમ છે તો ઉત્થાન પણ છે. કર્મ પણ છે, બળ પણ છે,
વીર્ય પણ છે, પુરુષકારપરાક્રમ પણ છે જ

(से नूनं भन्ते अप्पणा चेव उवसामेइ, अप्पणा चेव गरहइ, अप्पणाचेव
संवरेइ ?) હે પૂણ્ય ! એવ શું પોતાની જાતે જ કાંક્ષામોહનીય કર્મનો ઉપશમ
કરે છે ? શું પોતાની જાતે જ તેની ગર્હા કરે છે ? શું પોતાના જાતે જ તેનો
સંવર કરે છે ? હન્તા ગોયમા ! એત્થ વિ તહેવ ભાણિયવં) હાં ગૌતમ ! અહીં પણ
તે પ્રમાણે જ સમજવું (કહેવું) જોઈએ (नवरं-अणुदिर्णं उवसामेइ सेसा पडिसे-
हेयव्वा तिणिण) વિશેષતા એ છે કે એવ અનુદીર્ણ ઉપશમાવે છે. બાકીના

યાવત્ પુરુષકારપરાક્રમ इति वा । तद् नूनं भदन्त ! आत्मनैव वेदयति, आत्मनैव गर्हते, अत्रापि सैव परिपाटी, नवरं उदीर्णं वेदयति, नो अनुदीर्णं वेदयति, एवं यावत् पुरुषकારપરાક્રમ इति वा । तद् नूनं भदन्त ! आत्मनैव निर्जरयति आत्मनैव गर्हते, अत्रापि सैव परिपाटी, नवरम् उदयानन्तरपश्चात्कृतं कर्म निर्जरयति, एवं यावत् पराक्रम इति वा ॥सू०९॥

વિકલ્પોં કા પ્રતિષેધ કર દેના ચાહિયે । (જં તં મંતે ! અણુદિણં ઉવસામેઙ્ તં કિં ઉદ્ઘાણેણં જાવ પુરિસકારપરિક્રમેઙ્ વા ?) હે ભદન્ત ! યદિ અનુદીર્ણકો ઉપશમાતા હૈ, તો કયા વહ ઉસે ઉત્થાન સે ઉપશમાતા હૈ? હત્યાદિ યહાં ‘યાવત્’ શબ્દસે પૂર્વકા પ્રશ્ન ઓર ઉત્તરકા સવ પાઠ કહના ચાહિયે યહાં તક કિ ‘યદિ એસા હૈ તો ઉત્થાન કર્મ બલ વીર્ય પુરુષકા પરાક્રમ હૈ’ । (સે નૂનં મંતે ! અપ્પણા ચેવ વેદેઙ્ અપ્પણા ચેવ ગરહઙ્) હે ભદન્ત ! કયા વહ ઉસે અપને આપ હી વેદતા હૈ ? અપને આપ હી ઉસકી ગર્હા કરતા હૈ ? (એત્થ વિ સચ્ચેવ પરિવાહી) યહાં પર મી વહી સવ પૂર્વોક્ત પરિપાટી જાનની ચાહિયે (નવરં) વિશેષ યહ હૈ કિ (‘ઉદિન્નં’ વેદેઙ્ ણો અણુદિન્નં વેણ્ણેવં જાવ પુરિસકારપરિક્રમેઙ્ વા) ઉદીર્ણ કા વેદન કરતા હૈ, અનુદીર્ણ કા વેદન નહીં કરતા હૈ । ઇસ તરહ કહના યહાં તક કિ—‘પુરુષકાર પરાક્રમ હૈ ।’ (સે નૂનં મંતે ! અપ્પણા ચેવ નિજ્જરેતિ’ અપ્પણા ચેવ ગરહઙ્ ?) હે ભદન્ત ! કયા વહ ઉસકી અપને આપ હી નિર્જરા કરતા હૈ ? (એત્થ વિ

ત્રણે વિહંસોનો અહિં નિષેધ કરવો જોઈએ, (જં તં મંતે ! અણુદિણં ઉવસામેઙ્ તં કિં ઉદ્ઘાણેણં જાવ પુરિસકારપરિક્રમેઙ્ વા) હે પૂજ્ય ! જીવ જો અનુદીર્ણને ઉપશમાવે છે તો શુ તેને ઉત્થાનથી કે કર્મથી. બળથી, વીર્યથી કે પુરુષકાર-પરાક્રમથી ઉપશમાવે છે ? હત્યાદિ અહીં ‘યાવત્’ શબ્દથી પૂર્વનો પ્રશ્ન અને ઉત્તરનો બધો પાઠ કહેવો જોઈએ અહીં સુધી કે ‘જો એવું’ છે તો ઉત્થાન કર્મ બલ વીર્ય પુરુષકાર પરાક્રમ છે. ?

(સે નૂનં મંતે ! અપ્પણા ચેવ વેદેઙ્, અપ્પણા ચેવ ગરહઙ્) હે પૂજ્ય ! શું તે પોતે જ તેનું વેદન કરે છે, શું તે પોતે જ તેની ગર્હા કરે છે ? (એત્થ વિ સચ્ચેવ પરિવાહી) અહીં પણ પૂર્વોક્ત રીતે સમસ્ત પરિપાટીનું કથન કરવું જોઈએ. (નવરં) વિશેષતા એ છે કે (ઉદિન્નં વેદેઙ્ ણો અણુદિન્નં વેણ્ણેવં જાવ પુરિસકારપરિક્રમેઙ્ વા) ઉદીર્ણનું વેદન કરે છે. પણ અનુદીર્ણનું વેદન કરતો નથી. આ પ્રમાણે “પુરુષકારપરાક્રમ છે” અહીં સુધીનું કથન લેવાનું છે. (સે નૂનં મંતે ! અપ્પણા ચેવ નિજ્જરેતિ, અપ્પણા ચેવ ગરહઙ્ ?) શું જીવ પોતાની જાતે જ તેની નિર્જરા કરે છે ? શું જીવ પોતાની જાતે જ તેની ગર્હા કરે છે ? (એત્થ વિ

ટીકા—‘સે નૂળં મંતે !’ તદ્ નૂનં મદન્ત ! તત્=કાંક્ષામોહનીયં કર્મ ઉપલક્ષણાત્ સકલમપિ કર્મ જીવઃ કિમ્ ‘અપ્પણા ચેવ’ આત્મનૈવ=સ્વયમેવ ‘ઉદોરેહ’ ઉદોરયતિ=કર્મણ ઉદીરણં કરોતિ । તથા ‘અપ્પણા ચેવ’ આત્મનૈવ સ્વયમેવ જીવઃ કિમ્ ‘ગરહહ’ ગર્હતે=સ્વકૃતકર્મણો ગર્હં કરોતિ ? । તથા ‘અપ્પણા ચેવ’ આત્મનૈવ=સ્વમેવ કિમ્ ‘સંવરેહ’ સંવરણોતિ=વર્તમાનકાલિકકર્મ ન કરોતોત્યર્થઃ । મગવાનાહ ‘હંતા ગોયમા !’ હન્ત હે ગૌતમ ! ‘અપ્પણા ચેવ’ આત્મનૈવ,

સચ્ચેવ પરિવાડી, નવરં ઉદયાણંતરપચ્છાકઙ્ક કમ્મં નિજ્જરેહ, एवं जाव परक्कमेह वा) यहां पर भी पूर्वोक्त परिपाटी ही जाननी चाहिये । विशेषता यह है कि उदयानन्तरपश्चात्कृत कर्मकी निर्जरा करता हैं । इसी तरह कहना, यहां तक कि पुरुषकारपराक्रम है ।

ટીકાર્થ—“સે નૂળં મંતે ” ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ પ્રશ્નુ સે પૂછ રહે છે કે “ મંતે ” હે મદન્ત ! જીવ કયા “ તં ” કાંક્ષામોહનીય કર્મ કી તથા ઉપલક્ષણ સે સમસ્ત મોહકર્મ કી “ અપ્પણા ચેવ ” અપને આપ હી “ ઉદોરેહ ” ઉદીરણા કરતા હૈ ? “ અપ્પણા ચેવ ગરહહ ” અપને આપ હી જીવ કયા ઉસ સ્વકૃત કર્મ કી ગર્હાં કરતા હૈ ? “ અપ્પણા ચેવ સંવરેહ ” ઓર કયા અપને આપ હી વહ કર્મ કા સંવર કરતા હૈ ? વર્ત-કાલ મેં નવીન કર્મોં કા બંધ નહીં કરના-અર્થાત્ આસ્રવ કા નિરોધ કરના ઇસકા નામ સંવર હૈ । પ્રશ્નુને ઇસ પ્રશ્નકા ઉત્તર દિયા કિ-“હંતા ગોયમા” હાં ગૌતમ ! “અપ્પણા ચેવ” જીવ અપને આપ હી કર્મકી ઉદીરણા કરતા

સચ્ચેવ પરિવાડી-નવરં ઉદયાણંતરપચ્છાકઙ્ક કમ્મં નિજ્જરેહ, एवं जाव परक्क मेह वा) અહીં પણ પૂર્વોક્ત પરિપાટી જ સમજવી વિશેષતા એ છે કે ઉદયા-નન્તરપશ્ચાત્કૃતકર્મની નિર્જરા કરે છે. ‘ પુરુષકારપરાક્રમ છે.’ ત્યાં સુધીનું કથન અહીં પણ ગ્રહણ કરવું.

ટીકાર્થ—“સે નૂળં મંતે ” ઇત્યાદિ પદો દ્વારા ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નુને પૂછે છે કે “ મંતે ” હે પુન્ય ! શુ એવ “ તં ” તે કાંક્ષામોહનીયકર્મની તથા ઉપલક્ષણથી સમસ્ત કર્મની પણ “ અપ્પણા ચેવ ” પોતાની બંતે જ “ ઉદોરેહ ” ઉદીરણા કરે છે ? “ અપ્પણા ચેવ ગરહહ ” અને શુ એવ પોતાની બંતે જ સ્વકૃત કર્મની ગર્હાં કરે છે ? “ અપ્પણા ચેવ સંવરેહ ” અને શુ એવ પોતાની બંતે જ તેનું સંવરણ (સંવર) કરે છે ?

વર્તમાનકાળમાં નવાં કર્મોનો બંધ ન બાંધવો એટલે કે આસ્રવોનો નિરોધ કરવો તેનું નામ સંવર છે. ગૌતમના પ્રશ્નોનો પ્રશ્નુએ આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો “ હંતા ગોયમા ! ” હા ગૌતમ ! “અપ્પણા ચેવ” એવ પોતાની બંતે જ

‘તં ચેવ ઉચ્ચારેયઞ્વં’ તદેવોચ્ચારયિતવ્યમ્—તદેવ—પૂર્વોક્તમેવ સર્વમત્ર પઠનીય-મિતિ, તત્ત્વેદમ્—“અપ્પણા ચેવ ઉદીરેહ, અપ્પણા.ચેવ ગરહહ, અપ્પણા ચેવ સંવરેહ” इत्युत्तरम् । तत्र ‘अपपणा चैव’ आत्मनैव=स्वमेव ‘उदीरेह’ उदीरयति । भविष्यत्काल-वेद्यं कर्म करणविशेषेणाकृष्य क्षपणार्थमुदयावलिकायां प्रवेशयति ? अनेन कर्मणो बन्धादिषु जीवस्यैवाधिकारो नान्यस्येति प्रदर्शितम् । कर्मण उदीरणादौ मुख्यं कारणं जीव एवेति भावः । उक्तं च—

“अणुमेत्तो वि न कस्सइ बंधो परवत्थुपच्चया भणिओ ।”

છાયા—અણુમાત્રમપિ ન કસ્યાપિ બન્ધઃ પરવસ્તુપ્રત્યયાદ્ ભણિત । इति ॥

પરવસ્તુપ્રત્યયાદિતિ જીવભિન્નનિમિત્તાત્ કસ્યાપિ કિશ્ચિન્માત્રમપિ બન્ધો ન

હૈ, अपने आप ही वह उसकी गहरा करता है, और अपने आप ही वह उसका संवर करता है। यहां जो “तं तद्देव उच्चारयेयञ्चं” पाठ कहा है उससे इन्हीं “अपपणा चैव उदीरेह,” अपपणा चैव गरहह, अपपणा चैव संवरेह” पूर्वोक्त पदों का संग्रह करने को कहा गया है। “उदीरणा अर्थात् भविष्यत् कालमें जो कर्म वेदनके योग्य है। उसे करणविशेषद्वारा खींच कर क्षपण निमित्त उदयावलिका में लाना इसका नाम उदीरणा है। इससे “कर्मबंध आदि करने में जीव का ही अधिकार है। अन्य-अजीव का नहीं,, यह बात दिखलाई गई है। तात्पर्य यह है—कर्म की उदीरणा आदि करने में मुख्य कारण जीव ही है। कहा भी है—

“अणुमेत्तो वि न कस्सइ, बंधो परवत्थुपच्चया भणिओ” इति ।

કિસી ખી જીવ કો થોડા સા ખી કર્મબંધ દૂસરે પદાર્થ કે નિમિત્ત સે નહીં કહા ગયા હૈ । यहां जो “परवस्तुप्रत्ययात्” ऐसा कहा गया है

કર્મની ઉદીરણા કરે છે, તે પોતાની બંધે જ તેની ગહા કરે છે અને પોતાની બંધે જ તે તેનું સંવરણ કરે છે. અહીં જે “તં તદ્દેવ ઉચ્ચારેયઞ્વં” એ પાઠ આપ્યો છે તેના વડે “અપ્પણા ચેવ, ઉદીરેહ અપ્પણા ચેવ ગરહહ અપ્પણા ચેવ સંવરેહ” પૂર્વોક્ત પાઠનો સમાવેશ કરવાનું કહેવામાં આવેલ છે. “ઉદીરણા” નો અર્થ આ પ્રમાણે છે—લવિષ્યકાળમાં વેદવાને યોગ્ય જે કર્મો છે તેમને કરણવિશેષ વડે ખેંચીને ખપાવવા માટે ઉદયાવલિકામાં લાવવા તેનું નામ ઉદીરણા છે. આથી “કર્મબંધ વગેરે કરવામાં જીવનો જ અધિકાર છે અન્યનો એટલે કે અજીવ વગેરેનો નહીં” આ વાત દર્શાવવામાં આવી છે. તાત્પર્ય એ છે કે કર્મની ઉદીરણા વગેરે કરવામાં મુખ્ય કારણ જીવ જ છે. કહ્યું પણ છે—

“अणुमेत्तो वि न कस्सइ. बंधो परवत्थुपच्चया भणिओ”

કેઈઈણુ જીવને થોડો સરખો પણ કર્મબંધ અન્ય પદાર્થના નિમિત્તથી કહ્યો નથી.

ભવતીત્યાશયઃ । તથા ‘અપ્પણા ચેવ’ આત્મનૈવ સ્વયમેવ જીવઃ ‘ગરહૃ’ ગર્હતે-
તત્સ્વરૂપજ્ઞાનેન, ‘તત્કારણગર્હણેન વા સંજાતવિશિષ્ટબોધઃ સન્ અતીતકાલિકં કર્મ
નિન્દતિ । તથા ‘અપ્પણા ચેવ’ આત્મનૈવ=સ્વયમેવ ‘સંવરેઈ’ સંવૃણોતિ=વર્તમાન-
કાલિકાગન્તુક કર્મસમૂહં તત્સ્વરૂપજ્ઞાનેન તદ્દેતુસંવરણેન વા નિરુણદ્ધિ=વર્તમાન-
કાલે તત્કર્મ ન કરોતીતિ ભાવઃ । યદ્યપિ ગર્હાદૌ ગુર્વાદયોઽપિ સહકારિણો ભવન્તિ
તથાઽપ્યત્ર જીવવીર્યસ્યૈવ કારણત્વાન્ન તેષાં પ્રાધાન્યમત એવોક્તમ્ ‘અપ્પણા ચેવ’
इति । ગુર્વાદયસ્તુ વીર્યોહ્લાસમાત્રે એવ કારણમિતિ । અથોદીરણામેવાશ્રિત્ય કથ-
યતિ-‘જં તં મંતે’ इत्यादि । ‘જં તં મંતે’ यद् तद् भदन्त । ‘અપ્પણા ચેવ

उससे यही फलित होता है, कि कर्मबंध करने में जीव से भिन्न और
कोई निमित्त नहीं है । अर्थात् कर्मबंध करने में जीव ही निमित्त है ।
“अपपणा चेव गरहृ” का तात्पर्य यह है कि जीव को जब कर्म के
स्वरूप का ज्ञान हो जाता है अथवा उस के कारणों की जब वह गर्हा
(निंदा) करने लगता है, तो इससे वह बोधविशिष्ट हो जाता है तो ऐसा
होता हुआ वह जीव अपने द्वारा ही अतीतकालमें बंधे हुए कर्मकी निन्दा
करने लग जाता है । इससे वह “अपपणा चेव संवरेइ” अपने आप ही
कर्मों के आस्रव होने के कारणों का निरोध कर देता है, क्योंकि उसे कर्म के
स्वरूप का ज्ञान हो गया है । अतः वह वर्तमान काल में नवीन कर्मों का
बंध नहीं करता है । यद्यपि गर्हा आदि करने में जीव को सहकारीरूप
कारणभूत गुर्वादिक भी होते हैं, फिर भी उनकी यहां प्रधानता विवक्षित
नहीं हुई है, कारण कि जीव के वीर्य की यहां प्रधानता रहती है । इस-
लिये उसे ही यहां कारण माना गया है । इसी निमित्त “अपपणा चेव”

અહીં જે “ પરવસ્તુપ્રત્યયાત્”, એવું કહેવામાં આવેલ છે તેથી એજ ક્ષિતિ
થાય છે કે કર્મબંધ કરવામાં જીવ સિવાય બીજું કોઈ પણ નિમિત્ત નથી એટલે
કે કર્મબંધ કરવામાં જીવ પોતે જ નિમિત્તરૂપ છે. “અપ્પણા ચેવ ગરહૃ”નું
તાત્પર્ય એ છે કે જીવને જ્યારે કર્મના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે ત્યારે કર્મનાં
કારણોની તે ગર્હા (શુરુ સાક્ષીએ નિંદા) કરવા લાગી જાય છે. આ રીતે
બોધ પામેલા જીવ પોતાની મારફત ભૂતકાળમાં થયેલાં કર્મોની નિંદા કરવા
મંડી જાય છે. તેથી તે “અપ્પણા ચેવ સંવરેઈ” આસ્રવના મિથ્યાત્વ અન્યત
વગેરે કારણોનો નિરોધ કરી નાખે છે. તેથી તે વર્તમાનકાળમાં નવાં કર્મોનો બંધ
બાંધતો નથી. જો કે ગર્હા(નિંદા) આદિ કરવામાં શુરુ આદિની પણ સહાયતા
જીવને મળે છે, છતાં પણ અહીં તેમની પ્રધાનતા દર્શાવી નથી. તેનું કારણ એ
છે કે જીવના વીર્યની જ તેમાં પ્રધાનતા રહેલી હોય છે તેથી તેને જ અહીં

‘ઉદીરેહ’ આત્મનૈવોદીરયતિ-સ્વયમેવ કર્મણઃ ઉદીરણાં કરોતીત્યર્થઃ, ‘અપ્પણા ચેવ ગરહહ’ આત્મનૈવ ગર્હતે સ્વયમેવ નિન્દતીત્યર્થઃ, ‘અપ્પણા ચેવ સંવરેહ’ આત્મનૈવ સંવરણોતિ-સ્વયમેવ કર્મણઃ કારણાભાવં કરોતીત્યર્થઃ, ‘તં કિં ઉદિણં ઉદીરેહ’ તત્ કિમ્ ઉદીર્ણમેવોદીરયતિ ‘અણુદિણં ઉદીરેહ’ અણુદીર્ણમુદીરયતિ, ‘અણુદિણં ઉદીરણાભવિયં કમ્મં ઉદીરેહ’ અણુદીર્ણમ્-ઉદીરણાભવ્યં કર્મોદીરયતિ । અથવા ‘ઉદયાણંતરપચ્છાકઙ્કમ્મં ઉદીરેહ’ ઉદયાનન્તરપચ્છાત્કૃતં કર્મોદીરયતિ-ઉદીર્ણં કર્મ ઉદીરયતિ અણુદીર્ણં વા કર્મોદીરયતિ અથવા અણુદીર્ણમ્-ઉદીર્ણાભવ્યં કર્મ ઉદીરયતિ, અથવા

ऐसा कहा गया है। गुर्वादिक जो होते हैं वे तो जीव के वीर्योल्लासमें ही कारण होते हैं।

इस प्रकार समझ लेने पर पुनः गौतमस्वामी उदीरणा को लेकर प्रश्न से प्रश्न करते हैं कि-“जं तं भंते” इत्यादि । हे भदन्त ! “जं तं”, जीव उस कर्म की “अप्पणा चैव” अपने आप ही “उदीरेह” उदीरणा करता है, “अप्पणा चैव” अपने आप ही स्वयं ही “गरहह” गर्हा करता है-निन्दा करता है- “अप्पणा चैव” स्वयं ही “संवरैह” कर्म के कारणों का अभाव करता है “तं किं” तो क्या वह जीव “उदिणं उदीरेह” उदीर्ण कर्म ही कि उदीरणा करता है ? “अणुदिणं उदीरेह” अणुदीर्ण कर्म की उदीरणा करता है ? “अणुदिणं उदीरणाभविं कम्मं उदीरेह” अथवा-अणुदीर्ण परन्तु उदीरणा होने योग्य कर्म की उदीरणा करता है ? या “उदयाणंतरपच्छाकङ्कमं उदीरेह” उदया-

કારણરૂપ માનેલ છે. તેથી જ “અપ્પણા ચેવ” એવું કથન થયું છે. ગુર્વાદિકે તો જીવના વીર્યોલ્લાસમાં જ કારણ રૂપ બને છે.

આ પ્રમાણે સમજી લીધા પછી ગૌતમ સ્વામી ઉદીરણાના વિષયમાં મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-“જં તં ભંતે !” ઇત્યાદિ હે પૂજ્ય ! જો જીવો તે કર્મની “અપ્પણા ચેવ” પોતાની બાંહે જ “ઉદીરેહ” ઉદીરણા કરે છે. “અપ્પણા ચેવ ગરહહ” પોતાની બાંહે જ તેની ગર્હા (નિંદા) કરે છે, “અપ્પણા ચેવ સંવરેહ” પોતાની બાંહે જ કર્મનો સંવર કરે છે, “તં કિં” તો શું તે જીવ “ઉદિણં ઉદીરેહ” ઉદીર્ણ કર્મની જ ઉદીરણા કરે છે ? “અણુદિણં ઉદીરેહ” અણુદીર્ણ કર્મની ઉદીરણા કરે છે ? કે “અણુદિણં ઉદીરણાભવિયં કમ્મં ઉદીરેહ” અણુદીર્ણ પણ ઉદીરણા થવા યોગ્ય કર્મની ઉદીરણા કરે છે ? “ઉદયાણંતર-

ઉદયાનન્તરપશ્ચાત્કૃતં કર્મ ઉદીરયતીતિ ચત્વારો વિવલ્પાઃ । મગવાનાહ-
‘ નો ઉદિણ્ણ ’ ઇત્યાદિ । ‘ ગોયમા ’ હે ગૌતમ ! ‘ નો ઉદિણ્ણં ઉદીરેઝ્ ’ નો ઉદીર્ણ
કર્મ ઉદીરયતિ-ઉદીર્ણસ્ય કર્મણઃ પુનરપ્યુદીર્ણં ન ભવતિ ઉદીરિતત્વાદેવ, ઉદીર્ણ-
સ્યાપિ ઉદીરણે ઉદીરણાયા વિરામઃ કદાઽપિ ન સ્યાદિતિ પ્રથમભેદો નિરાકૃતઃ ૧ ।
દ્વિતીયમપિ ભેદં નિરાકરોતિ-‘ નો અણુદિણ્ણ ’-મિત્યાદિ । ‘ નો અણુદિણ્ણં ઉદીરેઝ્ ’
નો અણુદીર્ણમ્ ઉદીરયતિ, ઇદાણુદીર્ણમ્ ચિરેણ ભવિષ્યદુદીરણમ્ અભવિષ્યદુદીરણં
ચ ઉદયાવલ્લિકાયામપ્રવિષ્ટમિત્યર્થઃ એતાદૃશં કર્મ નોદીરયતિ તદ્વિષયકોદીરણાયાઃ

નન્તરપશ્ચાત્કૃત કર્મ કી ઉદીરણા કરતા હૈ ? હિસ પ્રકાર યે યહાં ચાર
પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કિયે ગયે હૈં પ્રભુને હન પ્રશ્નોં કે ઉત્તર કે વિષય મેં
ગૌતમ સે કહા કિ “ નો ઉદિણ્ણં ” ઇત્યાદિ, “ ગોયમા ” હે ગૌતમ !
જીવ “ નો ઉદિણ્ણં ઉદીરેઝ્ ” જો ઉદીર્ણ કર્મ હૈં ઉસકી ઉદીરણા નહીં
કરતા હૈં । ક્યોં કિ જો કર્મ ઉદીર્ણ હોતા હૈં, વહ ઉદીરિત હો ચુકને કે
કારણ પુનઃ ઉદીર્ણ નહીં હોતા હૈં । યદિ ઉદીર્ણ કર્મ કી ઓ પુનઃ ઉદીરણા
હોની માની જાવે તો ફિર હિસ તરહ સે ઉદીરણા કા કમી વિરામ હી
નહીં હો સકેગા । અર્થાત્ ઉદીર્ણ કર્મ કી ઉદીરણા નહીં હોતી હૈં । હિસ
તરહ પ્રથમ ભેદ નિરાકૃત હુઆ । અબ દ્વિતોય વિભેદ કા નિરાકરણ
કરને કે નિમિત્ત સૂત્રકાર કહતે હૈં કિ “ નો અણુદિણ્ણં ઉદીરેઝ્ ”
જીવ અણુદીર્ણ કર્મ કી ઉદીરણા નહીં કરતા હૈં । અણુદીર્ણ કે દો
અર્થ હો સકતે હૈં-એક તો યહ કિ જિસકી ઉદીરણા બહુતકાલ
કે બાદ હોતી હૈં વહ અણુદીર્ણ હૈં, ઓર દૂસરા યહ કિ જિસકી

પછાકહં કર્મ ઉદીરેઝ્ ? ” કે ઉદયાનન્તર પશ્ચાત્કર્મની ઉદીરણા કરે છે ? આ
પ્રકારે આર પ્રશ્નો અહીં પૂછવામાં આવ્યા છે. પ્રભુએ તે પ્રશ્નોના આ પ્રમાણે
જવાબ આપ્યા-“ નો ઉદિણ્ણં ” ઇત્યાદિ.-

“ (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! જીવ “ નો ઉદિણ્ણં ઉદીરેઝ્ ” ઉદીર્ણ કર્મની
ઉદીરણા કરતો નથી. કારણ કે જે કર્મ ઉદીર્ણ હોય છે તેની ઉદીરણા થઈ
ગઈ હોય છે, તેથી ફરીથી તેની ઉદીરણા થતી નથી જે ઉદીર્ણ કર્મની ફરીથી
ઉદીરણા થવાની વાત માની લેવામાં આવે તો ઉદીરણાનો કદી અંત જ ન
આવે એટલે કે ઉદીર્ણ કર્મની ઉદીરણા થતી નથી. આ રીતે પહેલાં લેદનું
સ્પષ્ટીકરણ થઈ ગયું હોયે બીજા લેદનું નિરાકરણ કરવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે
“ નો અણુદિણ્ણં ઉદીરેઝ્ ” જીવ અણુદીર્ણ કર્મની ઉદીરણા પણ કરતો નથી.
અણુદીર્ણના બે અર્થ થઈ શકે છે-(૧) જેની ઉદીરણા ઘણા કાળ પછી થવાની
છે તે કર્મને અણુદીર્ણ કર્મ કહે છે (૨) અને જેની ઉદીરણા આગળ કદી

સંપતિકાલે-ભવિષ્યત્કાલે ચામાવાદિતિ, તદ્વિતીયભેદોઽપિ નિરાકૃતઃ ૨ । અથ તૃતીયં ભેદં સ્વીકૃત્વન્નાહ-‘અણુદિણં ઉદીરણાભવિયં કમ્મં ઉદીરેહ ’ અનુદીર્ણ-મુદોરણાભવ્યં કર્મ ઉદીરયતિ, સ્વરૂપતોઽનુદીર્ણમ્, કિન્તુ અનન્તરસમયે એવોદીરણા ભવ્યમ્=ઉદીરણાયોગ્યં કર્મ ઉદીરયતિ, વિશિષ્ટયોગ્યતાયાઃ પ્રાપ્તત્વાત્, इति તૃતીયો ભેદઃ સ્વીકૃતઃ ૩ । અથ ચતુર્થભેદં નિરાકરોતિ-‘જો ઉદયાણંતરપચ્છાકડં કમ્મં ઉદીરેહ ’ નો ઉદયાનન્તરપશ્ચાત્કૃતં કર્મોદીરયતિ, ઉદયાનન્તરસમયે પશ્ચાત્કૃતં

ઉદીરણા આગે કશ્મી નહીં હોગી, વહ અનુદીર્ણ હૈ । તાત્પર્યં યહ કિ જો કર્મ ઉદયાવલિકા મેં પ્રવિષ્ટ નહીં હુઆ હૈ વહ અનુદીર્ણ હૈ । એસા જો અનુદીર્ણ કર્મ હોતા હૈ, ઉસકી ઉદીરણા વર્તમાનકાલમેં ઓર ભવિષ્ય-કાલમેં નહીં હોતી હૈ । અર્થાત્ અનુદીર્ણ કર્મ કી ઉદીરણા નહીં હોતી હૈ । ઇસ તરહ દ્વિતીય ભેદ ઓ નિરાકૃત હો ગયા (હટ ગયા) । અબ તીસરે ભેદ કો સ્વીકાર કરતે હુઅ ઉસકે વિષય મેં સૂત્રકાર કહતે હૈ કિ-“અણુદિણં ઉદીરણાભવિયં કમ્મં ઉદીરેહ ” જો સ્વરૂપ સે અનુદીર્ણ હૈ, પરન્તુ અનન્તર સમયમેં હી ઉદીરણા હોને કે યોગ્ય હૈ, એસા કર્મ અનુદીર્ણ ઉદીરણાભવિક કહા ગયા હૈ જીવ એસે હી કર્મકી વિશિષ્ટ યોગ્યતાકો પ્રાપ્ત હોનેકે કારણ ઉદીરણા કરતા હૈ । અર્થાત્ એસા કર્મ વિશિષ્ટયોગ્યતા કો પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ । અતઃ વહ ઉદીરણા કે યોગ્ય હો જાતા હૈ । ઇસ તરહ યહ તૃતીય ભેદ અઙ્ગીકાર કિયા હૈ । અબ ચતુર્થ ભેદ કા નિરાકરણ કરતે હુઅ સૂત્રકાર કહતે હૈ કિ-“જો ઉદયાણંતરપચ્છાકડં કમ્મં ઉદીરેહ ” ઉદયાનન્તર પશ્ચાત્કૃત કર્મ કી જીવ ઉદીરણા નહીં કરતા હૈ-

થવાની નથી તે કર્મને પણ અનુદીર્ણ કર્મ કહે છે. તાત્પર્ય એ છે કે જે કર્મ ઉદયાવલિકામાં આવ્યું નથી તે કર્મને અનુદીર્ણ કર્મ કહે છે. એવું જે અનુદીર્ણ કર્મ હોય છે તેની ઉદીરણા વર્તમાનકાળમાં અને ભવિષ્યકાલમાં થતી નથી. એટલે કે અનુદીર્ણ કર્મની ઉદીરણા થતી નથી. આ રીતે બીજા ભેદનું નિરાકરણ પણ થઈ ગયું.

હવે ત્રીજા ભેદનો સ્વીકાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે-“અણુદિણ ઉદીરણા ભવિયં કમ્મં ઉદીરેહ ” જે કર્મ સ્વરૂપથી અનુદીર્ણ છે પણ પછીના સમયમાં જ ઉદીરણા થવાને યોગ્ય છે તે કર્મને “અનુદીર્ણ ઉદીરણાભવિક ” કહેવામાં આવેલ છે. ઉદીરણાની યોગ્યતાવાળાં હોવાને કારણે એવા કર્મની જ એવ ઉદીરણા કરે છે. એટલે કે એવાં કર્મ વિશિષ્ટ યોગ્યતાને કારણે ઉદીરણાને લાયક બની જાય છે. આ રીતે આ ત્રીજા ભેદનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. હવે ચોથા ભેદનું સ્પષ્ટીકરણ કરવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે-“જો ઉદયાણંતરપચ્છાકડં કમ્મં ઉદીરેહ ” ઉદયાનન્તર પશ્ચાત્કર્મની ઉદીરણા પણ એવ કરતો નથી-જે

અર્થાત્ અતીતતાં ગમિતં યત્ તદપિ કર્મ નોદીરયતિ, તસ્યાતીતત્વાત્, અતીતસ્ય ચાસન્નવાત્ । અસતશ્ચોદીરણાવિષયાભાવાત્ ।

નનુ યથા પૂર્વસૂત્રે ‘ ઉદીરણગર્હણસંવરણરૂપં પદત્રયં ગૃહીતમ્, તથાઽસ્મિન્ સૂત્રે ‘ તં કિં ઉદિન્નં ઉદીરેઙ્’ ઇત્યાદિ સૂત્રેણ ગર્હણસંવરણરૂપં પદદ્વયં વિહાય ઉદીરણારૂપાદ્યપદસ્યૈવ કથં ગ્રહણં કૃતમ્ ? ઉચ્યતે-ઉદીરણાદિષુ ચતુર્ણાં કર્મ-

જો કર્મ ઉદય મેં આગયા હૈ વહ કર્મ ઉદય કે બાદ પશ્ચાત્કૃત હો જાતા હૈ-અર્થાત્ વહ ભૂતકાલિક બન જાતા હૈ । ઇસલિયે ઉદય મેં આચુકા હોને કે કારણ વહ કર્મ ઉદીરિત નહીં હોતા-ઉદીરણા કા વિષય નહીં બનતા, કયોંકિ ડસકા અતીત હો જાને કે કારણ સન્ન હી નહીં રહતા હૈ । ઉદીરણા અસત્ કી નહીં હોતી-સત્-મૌજૂદ કર્મકી હી હોતી હૈ ।

શંકા—જૈસે પૂર્વસૂત્ર મેં “ ઉદીરણ, ગર્હણ, ઓર સંવરણ, ઇન ત્રીન પદોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ, ડસી તરહ સે ઇસ “ ઉદિણ્ણં ઉદીરેઙ્” સૂત્ર મેં “ તં કિં ઉદિન્નં ઉદીરેઙ્” ઇત્યાદિ સૂત્ર કે અનુસાર ગર્હણ, સંવરણરૂપ દો પદોં કો છોડકર કેવલ ઉદીરણારૂપ પહિલે પદકા હી ગ્રહણ કયોં કિયા ગયા હૈ ? શંકાકાર કા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ ઉદીર્ણ પદ કે સાથ “ ઉદીરેઙ્” યહ ઇક હી ક્રિયાપદ જોડા ગયા હૈ “ ગરહઙ્” “ સંવરઙ્” યે દો ક્રિયાપદ નહીં જોડે ગયે હૈં સો શંકાકાર યહાં ઇસી વાત કો પૂછ રહા હૈ કિ ઇન દો પદોં કે નહીં જોડને કા કારણ કયા હૈ ?

કર્મ ઉદયમાં આવી ગયું હોય છે તે કર્મ ઉદયમાં આવ્યા પછી પશ્ચાત્કૃત થઈ જાય છે-એટલે કે તે ભૂતકાલિક બની જાય છે તેથી ઉદયમાં આવી ચૂકવાને કારણે તે કર્મ ઉદીરિત થતું નથી-એટલે કે ઉદીરણાનો વિષય બનતું નથી. કારણ કે તેનું સત્ત્વ (અસ્તિત્વ) જ રહેતું નથી. અસ્તિત્વ રહિત (અસત્) ની ઉદીરણા થતી નથી-સત્ (અસ્તિત્વ વાળા) કર્મની જ ઉદીરણા થાય છે.

શંકા—જેવી રીતે પહેલા સૂત્રમાં “ ઉદીરણ”, “ ગર્હણ” અને “ સંવરણ” એ ત્રણ પદોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે, એવી જ રીતે “ ઉદિણ્ણં ઉદીરેઙ્” સૂત્રમાં “ તં કિં ઉદિન્નં ઉદીરેઙ્” ઇત્યાદિ સૂત્ર અનુસાર ગર્હણ અને સંવરણ એ બે પદોને છોડીને ફક્ત ઉદીરણા પદને જ કેમ ગ્રહણ કર્યું છે ? શંકા કરનારનો હેતુ એ છે કે “ ઉદીર્ણ” પદની સાથે “ ઉદીરેઙ્” એ એક જ ક્રિયાપદને જોડ્યું છે, તેવી રીતે “ ગરહઙ્” અને “ સંવરઙ્” એ બે ક્રિયા પદોને જોડ્યાં નથી તો એ બે પદોને નહીં જોડવાનું શું કારણ છે ?

संनितिकाये-भविष्यकाले चाभावादिनि. तद्वितीयमेवोपनि निराकृतः २। अब
तृतीयं भेदं स्वीकृतकह-‘अगुदिष्णं उदीरणाभविष्यं कर्म उदीरेद्’ अनुदीर्ण-
मुदीरणाभविष्यं कर्म उदीरयति, स्वल्पमेवमुदीर्णम्, किन्तु अनन्तरसमये एवोदीरणा
भविष्यत्-उदीरणाभविष्यं कर्म उदीरयति, विनिष्ठयोग्यतायाः प्राप्तत्वात्, इति तृतीयो
भेदः स्वीकृतः ३। अब चतुर्थभेदं निराकरोति-‘नो उद्यानंतरपञ्चाकडं कर्म
उदीरेद्’ नो उद्यानन्तरपञ्चाकडं कर्मोदीरयति, उद्यानन्तरसमये पञ्चाकडं
उदीरणा आगे कर्मी नहीं होगी, वह अनुदीर्ण है। तात्पर्य यह कि
जो कर्म उद्यावलिका में प्रविष्ट नहीं हुआ है वह अनुदीर्ण है। ऐसा
जो अनुदीर्ण कर्म होता है, उसकी उदीरणा वर्तमानकालमें और भविष्य-
कालमें नहीं होती है। अर्थात् अनुदीर्ण कर्म की उदीरणा नहीं होती है।
इस तरह द्वितीय भेद भी निराकृत हो गया (हट गया)। अब तीसरे
भेद को स्वीकार करते हुए उसके विषय में सूत्रकार कहते हैं कि-
“अगुदिष्णं उदीरणाभविष्यं कर्म उदीरेद्” जो स्वल्प से अनुदीर्ण है,
परन्तु अनन्तर समयमें ही उदीरणा होने के योग्य है, ऐसा कर्म अनुदीर्ण
उदीरणाभविष्य कहा गया है। जीव ऐसे ही कर्मकी विशिष्ट योग्यताको
प्राप्त होनेके कारण उदीरणा करता है। अर्थात् ऐसा कर्म विशिष्टयोग्यता
को प्राप्त हो जाता है। अनः वह उदीरणा के योग्य हो जाता है। इस
तरह यह तृतीय भेद अङ्गीकार किया है। अब चतुर्थ भेद का निराकरण
करते हुए सूत्रकार कहते हैं कि-“नो उद्यानंतरपञ्चाकडं कर्म
उदीरेद्” उद्यानन्तर पञ्चाकड कर्म की जीव उदीरणा नहीं करता है-

धरणी नदी ते कर्मणि पञ्च अनुदीर्णं कर्म उद्दे छे. तात्पर्य ये छे छे ने कर्म
उद्यावलिकाभां व्याप्युं नदी ते कर्मणि अनुदीर्णं कर्म उद्दे छे. जेवुं ने अनुदीर्ण
कर्म उद्दे छे तेती उदीरणा वर्तमानकालभां कर्मे लविष्यकालभां यती नदी. जेउद्दे छे
अनुदीर्ण कर्मनी उदीरणा यती नदी. आ. नीते श्रीम. लेकतुं निराकरण पञ्च कर्म गयुं.

हवे त्रीन लेकतो स्वीकार कर्ता सूत्रकार उद्दे छे छे-“अगुदिष्णं उदीरणा
भविष्यं कर्म उदीरेद्” ने कर्म स्वअर्थ अनुदीर्ण छे पञ्च यतीत समयभां न
उदीरणा धरने योग्य छे ते कर्मणि “अनुदीर्ण उदीरणा लविष्य” उद्देव.भां
व्यापेव छे. उदीरणा नी योग्यतावापने होवने करहे जेव. कर्मनी न एव उदी-
रणा करे छे. जेउद्दे छे जेव. कर्म विशिष्ट योग्यताने करहे उदीरणा ने लयक
यती लय छे. आ. नीते आ. त्रीन लेकतो स्वीकार कर्ता.भां व्याप्ये. छे. हवे
योग्य लेकतुं नपयीरणा कर्ताने नाते सूत्रकार उद्दे छे-“नो उद्यानंतरपञ्चाकडं
कर्म उदीरेद्” उद्यानन्तर पञ्चाकड कर्मनी उदीरणा पञ्च एव कर्ता नदी-ने

માવમપાસમ્, 'ઉદીરણાભવિયં કમ્મ' ઉદીરણાભવ્યં કર્મ 'ઉદીરેઝ્' ઉદીરયતિ 'તં કિં ઉદ્ઘાણેણં' તત્ કિમુત્થાનેન અનુદોર્ણમુદીરણાયોગ્યં કર્મ ઉદીરયતિ, 'કમ્મેણં' કર્મણા ઉત્ક્ષેપણાદિના 'વલેણં' વલેન=શરીરકેણ 'વીરિણં' વીર્યેણ જીવપ્રભવેણ 'પુરિસકારપરિક્કમેણં' પુરુષકારપરાક્રમેણ-પુરુષાભિમાનેન 'અણુદિણં' અનુદોર્ણમ્ 'ઉદીરણાભવિયં કમ્મ ઉદીરેઝ્' ઉદીરણાભવ્યં કર્મોદીરયતિ, 'ઉદાહો' ઉતાહો=અથવા 'તં' તત્ 'અણુદ્ઘાણેણં' અનુસ્થાનેન 'અકમ્મેણં' અકર્મણા 'અવલેણં' અવલેન 'અવીરિણં' અવીર્યેણ 'અપુરિસકારપરિક્કમેણં' અપુરુષકારપરાક્રમેણ 'અણુદિણં' અનુદોર્ણમ્ 'ઉદીરણાભવિયં કમ્મં

और भी कारण होते हैं, इसी बात को दिखाने के निमित्त सूत्रकार 'जं तं' इत्यादिरूप से प्रकट करते हैं—हे भदन्त ! स्वभाव से जो कर्म अनुदीर्ण है, परन्तु तुरंत ही जिस कर्म की उदीरणा होनेवाली है ऐसे अनुदीर्ण उदीर्णाभविक कर्म की उदीरणा जीव करता है तो “तं किं उद्व्हाणेणं” क्या वह उत्थान से अनुदीर्ण उदीरणाभविक कर्म की उदीरणा करता है ? या “कम्व्मेणं” उत्क्षेपण आदि कर्म से उसकी उदीरणा करता है ? या “वलेणं” शारीरिक बल से उसकी उदीरणा करता है ? या “वीरिणं” जीवप्रभव वीर्य से उसकी उदीरणा करता है ? या “पुरिस्कारपरक्कमेणं” पुरुषकारपराक्रम से उस अनुदीर्ण उदीरणाभविक कर्म की उदीरणा करता है ? “उदाहु” अथवा—“अणुद्व्हाणेणं, अकम्व्मेणं, अवलेणं, अवीरिणं, अपुरिस्कारपरक्कमेणं, अणुदिणं, उदीरिणाभवियं कम्मं उदीरेइ” अनुत्थान से, अकर्म से, अवल से, अवीर्य से और अपुरुषाकारपराक्रम से उस अनुदीर्ण, उदीरणाभविक कर्म की उदीरणा

પ્રતિપાદન કરવા માટે સૂત્રકાર “જં તં” ઇત્યાદિ રૂપથી કહે છે—હે પૂજ્ય ! સ્વભાવથી જે કર્મ અનુદીર્ણ છે પણ તુરત જ તે કર્મની ઉદીરણા થવાની છે એવા અનુદીર્ણ ઉદીરણાભવિક કર્મની ઉદીરણા જીવ કરતો હોય તો “કિં ઉદ્ઘાણેણં” શુ ઉત્થાનથી તે અનુદીર્ણ ઉદીરણાભવિક કર્મની ઉદીરણા જીવ કરે છે ? કે “કમ્મેણં” ઉત્ક્ષેપણ આદિ કર્મથી, (ક્રિયાથી) જીવ તેની ઉદીરણા કરે છે ? કે “વલેન” શારીરિક બળથી તેની ઉદીરણા કરે છે ? કે “વીરિણં” જીવપ્રભવ વીર્યથી તેની ઉદીરણા કરે છે ? કે “પુરિસકારપરક્રમેણં” પુરુષકાર પરાક્રમથી અનુદીર્ણ ઉદીરણાભવિક કર્મની ઉદીરણા કરે છે ? “ઉદાહુ” અથવા તો અણુદ્ઘાણેણં, અકમ્મેણં, અવલેણં, અવીરિણં, અપુરિસકારપરક્રમેણં, અણુદિણં ઉદીરણાભવિયં કમ્મં ઉદીરેઝ્ ?” તે અનુત્થાનથી, અકર્મથી, અબળથી, અવીર્યથી અને અપુરુષકારપરાક્રમથી; અનુદીર્ણ ઉદીર્ણાભવિક કર્મની ઉદીરણા કરે છે ?

વિશેષણેષુ ઉદીરણામેવાધિકૃત્ય વિશેષસ્ય સદ્ભાવો વર્તેતે, ગર્હણસંવરણયોર્વિશેષા-
ભાવાત્ । યદ્યેવં તર્હિ પૂર્વસૂત્રે ગર્હણ-સંવરણરૂપં પદદ્વયં કિમર્થં ગૃહીતમ્ ? અત્રોચ્યતે-

કર્મણ ઉદીરણાયાં ગર્હણં સંવરણં ચ પ્રાય ઉપાયભૂતં વર્તેતે, ઇતિ સૂચનાર્થમ્ ।
યદ્યપિ ઉદીરણાર્યાં ન કેવલં પુરુષવીર્યસ્યૈવ કારણત્વં કિન્તુ કાલસ્વભાવાદીનાં
વહૂનાં કારણત્વમસ્તિ, તથાપિ પ્રાધાન્યેન પુરુષવીર્યસ્યૈવ કારણત્વમુપદર્શયન્નાહ-‘જં
તં’ ઇત્યાદિ । ‘જં તં મંતે’ યત્ તદ્ ભદન્ત ! ‘અણુદિન્નં’ અનુદોર્ણમ્ ઉદીરણા-

સમાધાન—કર્મકે ઉદીર્ણ આદિ ચાર વિશેષણોં મેં અર્થાત્ ઉદીરણ ૧,
અનુદોર્ણ ૨, અનુદોર્ણ ઉદીરણાભવિક ૩, એવં ઉદયાનન્તરપશ્ચાત્કૃત ૪,
इन चार विशेषणों में केवल उदीरणाको ही लेकर विशेषका सद्भाव है ।
गर्हण और संवरणमें इनको ले कर विशेष का अभाव है । अर्थात्
गर्हण और संवरण का संबंध इन चारों विशेषणों में से किसी भी
एक विशेषण के साथ नहीं है, इसलिये इन दोनों क्रियापदों को
उन चार विशेषणों के साथ नहीं जोड़ा गया है । यदि ऐसी ही बात
है, तो फिर पूर्वसूत्र में गर्हण और संवरणरूप दो पदों का ग्रहण
क्यों किया गया है ? उत्तर — कर्म की उदीरणा में गर्हण और
संवरण ये प्रायः उपायभूत हैं, इस बात की सूचना के लिये इन पदों का
ग्रहण किया गया है । यद्यपि उदीरणा में केवल पुरुषवीर्य में ही कारणत्व
नहीं है, किन्तु काल स्वभावादि अनेकमें भी कारणता है—अर्थात् उदीरणा
होने में जैसे पुरुषवीर्य कारण पड़ता है वैसे ही काल, स्वभाव आदि

સમાધાન—ઉદીરણુ, અનુદોર્ણુ; અનુદોર્ણુ ઉદીરણુ ભવિક અને ઉદયાનન્તર
પશ્ચાત્ કૃત, એ ચાર વિશેષણોમાં ફક્ત ઉદીરણુની અપેક્ષાએ જ વિશેષનો સદ્ભાવ
છે. ગર્હણુ અને સંવરણુમાં તેમની અપેક્ષાએ વિશેષનો અભાવ છે. એટલે કે ગર્હણુ
અને સંવરણુનો સંબંધ તે ચાર વિશેષણોમાંથી કોઈ પણ વિશેષણની સાથે
થોભતો નથી તેથી તે બન્ને ક્રિયાપદોને ઉપલા વિશેષણોની સાથે બેઠવામાં
આવ્યા નથી.

પ્રશ્ન—જો એ પ્રમાણે જ હકીકત છે તો પૂર્વ સૂત્રમાં ગર્હણુ અને સંવ-
રણુને શા માટે લેવામાં આવ્યાં છે ?

ઉત્તર—કર્મની ઉદીરણુમાં ગર્હણુ અને સંવરણુ પ્રાયઃ ઉપાયભૂત
છે, એ વાત દર્શાવવાને માટે જ તે પદોને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યાં છે. હવે
ઉદીરણુમાં માત્ર પુરુષવીર્ય જ કારણભૂત નથી પણ કાળ સ્વભાવ વગેરે અनेक
वस्तुઓ કારણભૂત છે એટલે કે ઉદીરણા થવામાં જેવી રીતે પુરુષવીર્ય કારણ-
ભૂત છે એવી જ રીતે કાળ, સ્વભાવ વગેરે બીજાં પણ કારણ છે, એ વાતનું

ઇત્યાદિ, ‘એવં સઙ્’ એવમ્ ઉત્થાનાદિસાધ્યે ઉદીરણે સતિ ‘અત્થિ ઉદ્ઘાણેઙ્ વા’ અસ્તિ ઉત્થાનમિતિ વા, ‘કમ્મેઙ્ વા’ કર્મ ઇતિ વા ‘વલેઙ્ વા’ વલમિતિ વા, ‘વીરિણ્ વા’ વીર્યમિતિ વા, ‘પુરિસકારપરક્કમેઙ્ વા’ પુરુષકારપરાક્રમ ઇતિ વા, ઉત્થાનાદિસાધ્યં કર્મણ ઉદીરણમિતિ ઉત્થાનાદિક્રમપિ કારણં ભવત્યેવેતિ ભાવઃ।

एतत्पर्यन्तप्रकरणेन कर्मणः कांक्षामोहनीयस्योदीरणमुक्तम्, अतः तस्यैव कांक्षामोहनीयकर्मण उपशमनं कथयति—‘से नूणं भते’ इत्यादि।

‘સે નૂણં ભતે’ તદ્ નૂનં ભદન્ત । ‘અપ્પણા ચેવ’ આત્મનૈવ-સ્વયમેવ જીવઃ ‘ઉવસામેઙ્’ ઉપશમયતિ-કાંક્ષામોહનીયકર્મણ ઉપશમનં કરોતિ । ઉપશમનં મોહનીયસ્યૈવ કર્મણો ભવતિ, । તદુક્તમ્—

“મોહસ્સેવોવસમો, સ્વઓવસમો ચ્ચઉહ્ ઘાઈણં ।

ઉદયક્ષયપરિણામા, અદ્દુહ્ વિ હોતિ કમ્માણં ॥૧॥” ઇતિ ।

छाया—मोहस्यैवोपशमः क्षयोपशमश्चतुर्णां घातिनाम् ।

उदयक्षयपरिणामा अष्टानामपि भवन्ति कर्मणाम् ॥१॥ इति ।

દ્વારા સાધ્ય જવ ઉદીરણા હૈ તવ હનકે હોને પર ઉત્થાન હૈ, કર્મ હૈ, વલ હૈ, વીર્ય હૈ, પુરુષપરાક્રમ હૈ । જવ યહ વાત હૈ કિ ઉત્થાન આદિ દ્વારા સાધ્યકર્મ ઉદીરણા હૈ તો ઉત્થાન આદિક ભી કારણ હોતે હી હૈં ।

यहांतक के प्रकरण से कांक्षामोहनीय कर्म की उदीरणा का कथन किया ।

अब उसी कांक्षामोहनीय कर्म का उपशमन कहा जाता है—

“સે નૂણં ભતે” ઇત્યાદિ । ઉપશમન મોહનીય કર્મકા હી હોતા હૈ અતઃ ગૌતમસ્વામી પ્રભુસે પૂછતે હૈં કિ હે ભદન્ત! જીવ હિસ કાંક્ષામોહનીય કર્મ કા ઉપશમન કયા અપને આપ હી કરતા હૈ? મોહનીય કર્મકા હી ઉપશમન હોતા હૈ— સો હો કહા હૈ—ઉપશમ મોહનીય કર્મ કા હોના હૈ ચાર ઘાતિયા કર્મોં કા ક્ષયોપશમ હોતા હૈ । ઉદય, ક્ષય ઓર પરિણામ આઠોં

વગેરેથી જ ઉદીરણા સાધ્ય છે, ત્યારે ઉત્થાન વગેરે તેનાં કારણો છે. એ વાત નહીં થઈ છે અને તેથી ઉત્થાન પણ છે, કર્મ પણ છે, બળ પણ છે, વીર્ય પણ છે અને પુરુષકારપરાક્રમ પણ છે? એ વાત પણ નિર્વિવાદ સિદ્ધ થઈ બન્ય છે. અહીં સુધીના પ્રકરણમાં કાંક્ષામોહનીયકર્મની ઉદીરણાનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, હવે એજ કાંક્ષામોહનીય કર્મના ઉપશમનું કથન કરવામાં આવે છે—

“સે નૂળં ભતે!” ઇત્યાદિ ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે હે પ્રભુ! શું આ જીવ કાંક્ષામોહનીયકર્મનો ઉપશમ પોતાની બંતે જ કરે છે?” વગેરે કાંક્ષામોહનીય કર્મનો જ ઉપશમ થાય છે, તેથી જ કહ્યું છે કે ઉપશમ મોહનીયકર્મનો થાય છે. ચાર ઘાતિયા કર્મનો ક્ષયોપશમ થાય છે, આઠે

‘ઉદીરેઃ’ ઉદીરણાભવ્યં કર્મ ઉદીરયતિ ? । ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘તં ઉદ્ઘાણેગ વિ’ તત્ ઉત્થાનેનાપિ ‘કમ્મેણ વિ’ કર્મણાપિ ‘વલેણ વિ’ વલેનાપિ ‘વીરિણ વિ’ વીર્યેણાપિ ‘પુરિસકારપરિક્કમેણ વિ’ પુરુષકારપરાક્રમેણાપિ ‘અણુદિણં ઉદીરણાભવિયં કર્મં ઉદીરેઃ’ અનુદોર્ણમ્ ઉદીરણાભવ્યં કર્મ ઉદીરયતિ । વિધિપક્ષં સમર્થયિત્વા નિષેધપક્ષં દર્શયતિ—‘ળો ત’ इत्यादि । ‘ળો તં અણુદ્ઘાણેગં’ નો તત્ અનુત્થાનેન, અર્થાત્—તત્ કર્મણ ઉદીરણમ્ ઉત્થાનવ્યતિરેકેણ ન ભવતિ, इति । ‘ળો તં इति સકૃત્પઠિતસ્યાપિ ઉત્થાનવત્ પ્રત્યેકમન્યયસ્તથા ચ— નો તં અણુદ્ઘાણેગં નો તં અકમ્મેણં’ इत्यादि । ‘અકમ્મેણં’ નો અકર્મણા, ‘અવલેણં’ નો અવલેન, ‘અવીરિણં’ નો અવીર્યેણ ‘અપુરિસકારપરિક્કમેણં’ નો અપુરુષકારપરાક્રમેણ ‘અણુદિણં’ અનુદોર્ણમ્ ‘ઉદીરણાભવિયં’ ઉદીરણાભવ્યં ‘કર્મં’ કર્મ ‘ઉદીરેઃ’ ઉદીરયતિ । ઉત્થાનાદિભિર્વિના જીવઃ કર્મ નોદીરયતીતિ ભાવઃ । ઉત્થાનાદિના ઉદીરણાયોગ્યં કર્મોદીરયતીતિ કથનેન યત્ નિઃસૃતં તત્ સ્વયમેવ શાસ્ત્રકારો વક્તિ—‘एवं सः’

करता है ? इस प्रश्न का उत्तर देते हुए भगवान कहते हैं कि हे गौतम ! “तं उद्घाणेग वि” जीव उत्थान से भी, “कम्मेण वि” कर्म से भी, “वलेण वि” बल से भी, “वीरिण वि” वीर्य से भी, “पुरिसकार-परिकमेण वि” और पुरुषकार पराक्रम से भी उस अनुदोर्ण उद्दीरणाभविक कर्म की उद्दीरणा करता है । इस विधिपक्ष को दिखाकर अब निषेधपक्ष का कथन करते हुए प्रभु कहते हैं, कि—जीव अनुत्थान आदिसे, अनुदोर्ण उद्दीरणाभविक कर्म की उद्दीरणा नहीं करता है, अर्थात् उत्थान आदिके विना जीव कर्मकी उद्दीरणा नहीं कर सकता है । “जीव उद्दीरणा योग्य कर्म की उद्दीरणा उत्थान आदि से करता है” इस कथन से जो सार निकला उसे शास्त्रकार स्वयं प्रकट करते हुए कहते हैं कि—उत्थान आदि

આ પ્રશ્નના જવાબમાં ભગવાન કહે છે કે હે ગૌતમ ! “તં ઉદ્ઘાણેગ વિ” જીવ ઉત્થાનથી પણ, “કમ્મેણ વિ” કર્મથી પણ, “વલેણ વિ” બળથી પણ, વીરિણ વિ” વીર્યથી પણ, પુરિસકારપરિક્કમેણ વિ” અને પુરુષકાર પરાક્રમથી પણ અનુદોર્ણ ઉદીરણાભવિક કર્મની ઉદીરણા કરે છે. આ રીતે વિધિ પક્ષનું કથન કરીને સૂત્રકાર નિષેધ પક્ષનું પણ કથન કરે છે કે જીવ અનુત્થાન આદિ વડે અનુદોર્ણ ઉદીરણાભવિક કર્મની ઉદીરણા કરતો નથી. એટલે કે ઉત્થાન કર્મ વગેરે વિના જીવ કર્મની ઉદીરણા કરતો નથી, “જીવ ઉદીરણાને યોગ્ય કર્મની ઉદીરણા ઉત્થાન વગેરેની મારફત જ કરે છે” આ કથનથી જે સાર નીકળે છે તે બતાવવાને માટે શાસ્ત્રકાર પોતે જ કહે છે કે—જ્યારે ઉત્થાન

इत्यादि, ' एवं सइ ' एवम् उत्थानादिसाध्ये उदीरणे सति ' अत्थि उद्वाणेइ वा ' अस्ति उत्थानमिति वा, ' कम्मेइ वा ' कर्म इति वा ' वलेइ वा ' बलमिति वा, ' वीरिणइ वा ' वीर्यमिति वा, ' पुरिसकारपरकमेइ वा ' पुरुषकारपराक्रम इति वा, उत्थानादिसाध्यं कर्मण उदीरणमिति उत्थानादिक्रमपि कारणं भवत्येवेति भावः।

एतत्पर्यन्तप्रकरणेन कर्मणः कांक्षामोहनीयस्योदीरणमुक्तम्, अतः तस्यैव कांक्षामोहनीयकर्मण उपशमनं कथयति—'से नूणं भते' इत्यादि।

' से नूणं भते ' तद् नूनं भदन्त ! ' अप्पणा चेव ' आत्मनैव—स्वयमेव जीवः 'उवसामेइ' उपशमयति—कांक्षामोहनीयकर्मण उपशमनं करोति । उपशमनं मोहनीयस्यैव कर्मणो भवति, । तदुक्तम्—

“ मोहस्सेवोवसमो, खओवसमो चउण्ह घाईणं ।

उदयक्खयपरिणामा, अट्ठण्ह वि होंति कम्माणं ॥१॥ ” इति ।

छाया—मोहस्यैवोपशमः क्षयोपशमश्चतुर्णां घातिनाम् ।

उदयक्षयपरिणामा अष्टानामपि भवन्ति कर्मणाप् ॥१॥ इति ।

द्वारा साध्य जब उदीरणा है तब इनके होने पर उत्थान है, कर्म है, बल है, वीर्य है, पुरुषपराक्रम है । जब यह बात है कि उत्थान आदि द्वारा साध्यकर्म उदीरणा है तो उत्थान आदिक भी कारण होते ही हैं । यहांतक के प्रकरण से कांक्षामोहनीय कर्म की उदीरणा का कथन किया । अब उसी कांक्षामोहनीय कर्म का उपशमन कहा जाता है—

“से नूणं भंते” इत्यादि । उपशमन मोहनीय कर्मका ही होता है अतः गौतमस्वामी प्रभुसे पूछते हैं कि हे भदन्त! जीव इस कांक्षामोहनीय कर्म का उपशमन क्या अपने आप ही करता है ? मोहनीय कर्मका ही उपशमन होता है— सो हो कहा है—उपशमन मोहनीय कर्म का होता है चार घातिया कर्मों का क्षयोपशम होता है । उदय, क्षय और परिणाम आठों

વગેરેથી જ ઉદીરણા સાધ્ય છે, ત્યારે ઉત્થાન વગેરે તેનાં કારણો છે. એ વાત નક્કી થઈ છે અને તેથી ઉત્થાન પણ છે, કર્મ પણ છે, બળ પણ છે, વીર્ય પણ છે અને પુરુષકારપરાક્રમ પણ છે ? એ વાત પણ નિર્વિવાદ સિદ્ધ થઈ જાય છે. અહીં સુધીના પ્રકરણમાં કાંક્ષામોહનીયકર્મની ઉદીરણાનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, હવે એજ કાંક્ષામોહનીય કર્મના ઉપશમનું કથન કરવામાં આવે છે—

“ સે નૂણં ભંતે ! ” ઇત્યાદિ ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે હે પૂજ્ય ! શું આ જીવ કાંક્ષામોહનીયકર્મનો ઉપશમ પોતાની જાતે જ કરે છે ? ” વગેરે કાંક્ષામોહનીય કર્મનો જ ઉપશમ થાય છે, તેથી જ કહ્યું છે કે ઉપશમ મોહનીયકર્મનો થાય છે. ચાર ઘાતિયા કર્મનો ક્ષયોપશમ થાય છે, આઠે

તત્રોપશમો નામોદીર્ણસ્ય ક્ષયઃ, તથા અનુદીર્ણસ્ય કર્મણો વિપાકતઃ, તથા પ્રદેશત-
શ્ચાનનુભવનમ્ સર્વથૈવ નિરુદ્ધોદયત્વમિતિ ભાવઃ। અયં ચોપશમઃ યદાઽનાદિમિથ્યા-
દ્દિષ્ટવતો જીવસ્યૌપશમિકમ્પ્યક્ત્વસ્યલાભો ભવતિ તદા, તથા યે જીવા ઉપશમ-
શ્રેણ્યાં ગતા ભવન્તિ તેષાં ભવતીતિ । ‘અપ્પણા ચેવ ગરહેઙ્’ આત્મનૈવ ગર્હતે=
નિન્દતિ, ‘અપ્પણા ચેવ સંવરેઙ્’ આત્મનૈવ સંત્રુણોતિ । હે ભદન્ત ! જીવઃ સ્વયમેવ
કર્મ ઉપશમયતિ ગર્હતે સંત્રુણોતિ ચ કિમિતિ પ્રશ્નાશયઃ । મગવાનાહ-‘ હંતા ’
इत्यादि । ‘हंता गोयमा’ हन्त हे गौतम ! ‘एत्थ वि तहेव भाणियव्वं’ अत्रापि तथैव
भणितव्यं पूर्वोक्तक्रमेणैव वक्तव्यम्, नवरम् विशेषस्तु अयम्-‘अणुदिण्णं उवसा-

કર્મોં કે હોતે હૈં । ઉપશમ શબ્દકા અર્થે હસ પ્રકાર સે હૈં ઉદીર્ણ કર્મકા
ક્ષય, તથા અનુદીર્ણ કર્મ કા વિપાકસે તથા પ્રદેશસે અનનુભવન અર્થાત્
ઉદયકા સર્વથા રુક જાના । યહ ઉપશમ જબ અનાદિ મિથ્યાદિષ્ટિવાલે જીવ
કે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વકા લાભ હોતા હૈ, તમી હોતા હૈ । તથા જો જીવ
ઉપશમ શ્રેણી મેં ગયે હુએ હોતે હૈં । ઉનકે હોતા હૈ । “અપ્પણા ચેવ ગરહઙ્
અપ્પણા ચેવ સંવરેઙ્” હે ભદન્ન ! જીવ સ્વયં હી નિંદા કરતા હૈ જીવ
સ્વયં હી સંવર કરતા હૈ, ઔર જીવ સ્વયં હી અપને કર્મ કા ઉપશમન
કાતા હૈ ? યહ પ્રશ્ન હૈ । તવ મગવાન્ ને ઉસકા ઉત્તર યોં દિયા કિ
“ હંતા ગોયમા ” હાં ગૌતમ ! “ એત્થ વિ તહેવ ભાણિયવ્વં ” યહાં પર
મી પૂર્વોક્ત રૂપ સે હી સમજનાં ચાહિયે । અર્થાત્ જીવ સ્વયં અપની હી
આપે નિંદા કરતા હૈ । જીવ સ્વયં હી સંવર કરતા હૈ ઔર જીવ સ્વયં હી
અપને કર્મ કા ઉપશમન કરતા હૈ । “ નવરં ” પરન્તુ યહાં જો વિશેષતા

કર્મોના ઉદય ક્ષય અને પરિણામ થાય છે “ઉપશમ” પદનો અર્થ આ
પ્રમાણે છે—ઉદીર્ણ કર્મોના ક્ષય તથા અનુદીર્ણ કર્મોના વિપાકથી તથા પ્રદેશથી
અનનુભવન—અર્થાત્ વિપાક તથા પ્રદેશથી અનુદીર્ણ કર્મોના ઉદય સર્વથા રોકાઈ
ગયેલ હોય તેને ઉપશમ કહે છે. અનાદિ કાળથી જે મિથ્યાદિષ્ટિવાળા જીવો છે
તેમને જ્યારે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વનો લાભ મળે છે ત્યારે જ આ ઉપશમ
છે, તથા જે જીવો ઉપશમ શ્રેણીમાં ગયા હોય છે તેમને જ આ ઉપશમ
થાય છે “અપ્પણા ચેવ ગરહઙ્, અપ્પણા ચેવ સંવરેઙ્” હે પૂજ્ય ! શું જીવ
જાતે જ નિંદા કરે છે ? શું જીવ જાતે જ સંવર કરે છે ? અને જીવ જાતે જ
પોતાનાં કર્મનું ઉપશમ કરે છે ? ભગવાને ગૌતમના પ્રશ્નનો આ પ્રમાણે ઉત્તર
આપ્યો કે “હંતા ગોયમા” હા ગૌતમ ! “એત્થ વિ તહેવ ભાણિયવ્વં” અહીં પણ
પૂર્વોક્ત રીતે જ કથન કરવું, એટલે કે જીવ પોતે જ નિંદા કરે છે, જીવ પોતે
જ સંવર કરે છે, અને જીવ પોતે જ પોતાનાં કર્મોના ઉપશમ કરે છે, “નવરં”

મેઝ' અનુદીર્ણમ્ ઉપશમયતિ-ઉપશમનમનુદીર્ણસ્યૈવ ભવતિ, ઉદીર્ણસ્ય તુ વેદનં-
સ્યાદેવેતિ તત્રોપશમાભાવઃ । 'સેસા પહિસેહેયઞ્વા તિણિ' શેષાઃ પ્રતિપેધયિત-
વ્યાસ્રયઃ પક્ષાઃ, તથા ચ-નો ઉદીર્ણમ્ ઉપશમયતિ, નો અનુદીર્ણમુદીરણાભવ્યં
કર્મોપશમયતિ, નો ઉદયાનન્તરપશ્ચાત્કૃતં કર્મોપશમયતિ, એતે ત્રયઃ પક્ષા વજ્યાઃ ।
ચતુર્થઃ પક્ષઃ-અનુદીર્ણમુપશયતીતિ સ્વીકૃતઃ । 'જં તં મંતે' યત્ તદ્ ભદંત !
'અણુદિન્નં ઉવસામેઝ' અનુદીર્ણમ્ ઉપશમયતિ-તં કિં ઉઢ્ઠાણેણં જાવ પુરિસકાર-

હૈ વહ્ન ઇસ પ્રકાર સે હૈ-“ અણુદિણં ઉવસામેઝ ” કિ અનુદીર્ણં જો
કર્મ હોતા હૈ ઉસકા હો ઉપશમ કરતા હૈ । ઉદીર્ણ કર્મકા ઉપશમન નહીં
હોતા હૈ । ઉસકા તો વેદન હોતા હૈ । “સેસા પહિસેહેયઞ્વા” કા તાત્પર્ય
ઇસ પ્રકાર સે હૈ-કિ યદિ કોઈ એસા પ્રશ્ન કરે કિ ઉદીર્ણ કા ઉપશમ
હોતા હૈ ? કિ અનુદીર્ણ કા ઉપશમ હોતા હૈ ? અથવા જો અનુદીર્ણ ઉદી-
રણાભવિક કર્મ હૈ ઉસકા ઉપશમ હોતા હૈ ? યા કિ જો ઉદયાનન્તર-
પશ્ચાત્કૃત કર્મ હોતા હૈ ઉસકા ઉપશમ હોતા હૈ । ઇન ચાર પ્રશ્નો મેં સે
“ ઉદીર્ણ કા ઉપશમન નહીં હોતા હૈ, અનુદીર્ણ ઉદીરણાભવિક કર્મ કા
ઉપશમ નહીં હોતા હૈ, ઓર જો ઉદયાનન્તરપશ્ચાત્કૃત કર્મ હૈ, ઉસકા
ઉપશમ નહીં હોતા હૈ, ઇસ તરહ ત્રીન પ્રશ્નોં કા નિષેધ કરકે યહાં અનુદીર્ણ
કર્મકા ઉપશમન હોતા હૈ, એસા પક્ષ અંગીકાર ક્રિયા ગયા જાનનાં ચાહિયે ।

પ્રશ્ન-હે ભદન્ત ! “અણુદિન્નં” અનુદીર્ણ કર્મ કા જીવ “ઉવસામેઝ”
ઉપશમન કરતા હૈ તો ક્યા વહ્ન ઉસે “ ઉઢ્ઠાણેણં ” ઉત્થાન સે કરતા હૈ ?

પણુ ઝહીં એટલી વિશેષતા છે કે “ અણુદિણં ઉવસામેઝ ” અનુદીર્ણ કર્મનો જ
ઉપશમ કરે છે. પણુ ઉદીર્ણ કર્મનો ઉપશમ થતો નથી તેનું તો માત્ર વેદન જ
થાય છે. “ સેસા પહિસેહેયઞ્વા ” આ સૂત્રનું આ પ્રમાણે તાત્પર્ય છે. કેઈ
એવો પ્રશ્ન કરે કે ઉદીર્ણનો ઉપશમ થાય છે ? કે અનુદીર્ણનો ઉપશમ થાય છે ?
કે અનુદીર્ણ ઉદીરણાભવિક કર્મનો ઉપશમ થાય છે ? કે ઉદયાનન્તરપશ્ચાત્કૃત
કર્મનો ઉપશમ થાય છે ? તો તેનો આ પ્રમાણે જવાબ છે-“ ઉદીર્ણનો ઉપશમ
થતો નથી, અનુદીર્ણ ઉદીરણાભવિક કર્મનો પણુ ઉપશમ થતો નથી, તેમજ
ઉદયાનન્તરપશ્ચાત્કૃત કર્મનો પણુ ઉપશમ થતો નથી. આ રીતે ત્રણ પ્રશ્નોનો
નિષેધ કરીને, ‘અનુદીર્ણ કર્મનો જ ઉપશમ થાય છે’ એ પ્રશ્નનો સ્વીકાર કરવામાં
આવ્યો છે, એમ સમજવું.

પ્રશ્ન-હે પૂત્ય ! “ અણુદિન્નં ” જો જીવ અનુદીર્ણ કર્મનો “ ઉવસામેઝ ”
ઉપશમ કરે છે તો શું જીવ તે ઉપશમ “ ઉઢ્ઠાણેણં ” ઉત્થાનથી કરે છે ? કે

પરક્ષમેઽવા' તત્ કિમ્ ઉત્થાનેન યાવત્ પુરુષકારપરાક્રમ ઇતિ વા । યાવચ્છબ્દેન-
ઉદીરણા-સૂત્રોક્તઃ પ્રશ્નરૂપ ઉત્તરરૂપશ્ચ સર્વોઽપિ પાઠઃ સંગ્રાહઃ ।

ઉદીર્ણસ્ય વેદનં ભવતીતિ વેદનસૂત્રમાહ—‘સે નૂળં મંતે’ ઇત્યાદિ । ‘સે નૂળં-
મંતે’ તદ્ નૂળં ભદન્ત ! જીવઃ કિમ્ ‘અપ્પણા ચેવ વેદેઽ’ આત્મનૈવ વેદયતિ,
‘અપ્પણાચેવ ગરહૈ’ આત્મનૈવ ગર્હતે=નિન્દતીતિ પ્રશ્નઃ । ‘एत्थ वि सच्चेव परिवाडी’
ઇતિ, અત્રાપિ સા એવ પૂર્વોક્તૈવ ‘પરિપાટી સૂત્રપદ્ધતિર્વિજ્ઞેયા । અત્રાપિ ઉદીરણા-
સૂત્રાલાપકવત્સર્વે આલાપકા વાચ્યા ઇતિ ભાવઃ । નવરં=નવરં કેવલં વિશેષસ્ત્વયમ્
‘ઉદિન્નં વેદૈ’ ઉદીર્ણ વેદયતિ, અત્ર પ્રથમો વિકલ્પઃ સ્વીકૃતઃ, અન્યે ત્રયો વિકલ્પા
વર્જિતાઃ । ઉદીર્ણમેવ વેદયતિ અનુદીર્ણસ્ય કર્મણો વેદનાભાવાત્, અથ કદાચિત્

યા યાવત્ પુરુષકારપરાક્રમ હૈ ? યહાં યાવત્ શબ્દ સે ઉદીરણા સૂત્રોક્ત
પ્રશ્નરૂપ ઔર ઉત્તરરૂપ સમસ્ત પાઠ સંગૃહીત હુઆ હૈ ।

ઉદીર્ણ કા વેદન હોતા હૈ—ઇસલિયે સૂત્રકાર વેદનસૂત્ર કા કથન
કરતે હૈ—“ સે નૂળં મંતે ! ” ઇત્યાદિ । હે ભદન્ત ! જીવ કયા “અપ્પણા
ચેવ ” સ્વયં હી કર્મ કા વેદન કરતા હૈ ? સ્વયં હી કર્મ કી નિંદા કરતા
હૈ ? તવ પ્રશ્નને ઇસકા ઉત્તર દિયા કિ “ एत्थ वि सच्चेव परिवाडी,”
યહાં પર મી વહી પૂર્વોક્ત હી પરિપાટી-સૂત્રપદ્ધતિ-જાનની ચાહિયે ।
અર્થાત્ યહાં પર મી ઉદીરણાસૂત્ર કે આલાપક કી તરહ સમસ્ત આલા-
પક કહ લેના ચાહિયે । “નવરં” પર જો વિશેષતા હૈ, વહ ઇસ પ્રકાર સે
હૈ—યહાં પર પ્રથમ વિકલ્પ સ્વીકાર કિયા ગયા હૈ—અન્ય ત્રીન વિકલ્પ સ્વી-
કાર નહીં કિયે ગયે હૈ । ઉદીર્ણ કર્મ કા હી જીવ વેદન કરતા હૈ, અનુ-
દીર્ણ કા નહીં, કયોંકિ અનુદીર્ણ કા વેદન નહીં હોતા હૈ । યદિ કદાચિત્

યાવત્ પુરુષકારપરાક્રમથી કરે છે ? અહીં “યાવત્” પદથી ઉદીરણા સૂત્રોમાં
કહેલા સમસ્ત પ્રશ્નો અને ઉત્તરોનો સંગ્રહ કરવો.

ઉદીર્ણ કર્મનું વેદન થાય છે. તેથી સૂત્રકાર હવે વેદન સૂત્રનું કથન કરે છે—

સે નૂળં મંતે ! ઇત્યાદિ, હે પૂજ્ય ? શું એવ “અપ્પણા ચેવ” બલે જ
કર્મનું વેદન કરે છે ? શું એવ બલે જ કર્મની નિંદા કરે છે ? ત્યારે પ્રભુએ
તે પ્રશ્નોનો આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો—“एत्थ वि सच्चेव परिवाडी” અહીં પણ
પૂર્વોક્ત પરિપાટી-સૂત્રપદ્ધતિ જ ગ્રહણ કરવી, એટલે કે ઉદીરણા સૂત્રના આલાપક
પ્રમાણે જ સમસ્ત આલાપક અહીં પણ કહેવા. “નવર” પણ તેમાં આટલી
વિશેષતા છે. ઉદીર્ણ કર્મનું જ એવ વેદન કરે છે—અનુદીર્ણનું વેદન કરતો નથી.
કારણ કે અનુદીર્ણ કર્મનું વેદન થતું નથી. જો અનુદીર્ણ કર્મનું પણ વેદન

અનુદીર્ણસ્યાપિ વેદનં સ્વીકુર્યાત્તદા ઉદીર્ણાનુદીર્ણયોઃ કો ભેદઃ સ્યાત્ ? ન કોઽપિ।
અનુદીર્ણાદિવેદનનિષેધં કથયતિ, ‘ગો અણુદિન્નં વેણ્’ નોઽનુદીર્ણં વેદયતિ, અનુદી-
ર્ણસ્યં કર્મણો વેદનં ન ભવતિ, ‘એવં જાવ પુરિસ્સકારપરકમેહ વા’ એવં યાવત્
પુરુષકારપરાક્રમ ઇતિ વા ‘એવમ્’ અનેન નિષેધપ્રકારેણ અન્યૌ દ્વૌ વિકલ્પાવપિ
વિજ્ઞેયૌ, તૌ યથા—“નો અણુદિણં ઉદીરણાભવિયં કર્મં વેદેહ, નો ઉદયાણંતર-
પચ્છાકલં કર્મં વેદેહ” ઇતિ। અત્ર યાવચ્છબ્દેન ઉદીરણાસૂત્રોક્તઃ સર્વોઽપિ પાઠો
વાચ્યઃ ‘પુરિસકારપરકમેહ વા’ પુરુષકારપરાક્રમ ઇતિ વા, ઇતિ પર્યન્તમ્। વેદિતં

અનુદીર્ણ કર્મ કાં બી વેદન હોના માના જાવે તો ફિર ઉદીર્ણ ઓર અનુ-
દીર્ણ મેં ભેદ કયા હોગા ? કુછ બી નહીં। યહી બાત “ ગો અણુદિન્નં
વેણ્ ” ઇસ સૂત્ર દ્વારા બતાઈ ગઈ, હૈ કિ અનુદીર્ણ કર્મ કા વેદન નહીં
હોતા હૈ। “ એવં જાવ પુરિસકારપરકમેહ વા ” ઇસ નિષેધપ્રકાર સે
અન્ય દો વિકલ્પોં કાં બી નિષેધ કિયા ગયા જાનનાં ચાહિયે। વે દો વિક-
લ્પ ઇસ પ્રકાર સે હૈં “ગો અણુદિણં ઉદીરણાભવિયં કર્મં વેણ્, નો ઉદ-
યાણંતરપચ્છાકલં કર્મં વેણ્” જિસ પ્રકાર સે યહ જીવ અનુદીર્ણ કર્મ
કા વેદન નહીં કરતા હૈં ઉસી પ્રકાર જો અનુદીર્ણ ઉદીરણાભવિક હૈં
ઉસકાં બી વેદન નહીં કરતા હૈં, ઓર જો કર્મ ઉદયાનન્તરપશ્ચાત્કૃત હૈં
ઉસકાં બી વેદન નહીં કરતા હૈં। યહાં યાવત્ શબ્દ સે ઉદીરણાસૂત્રોક્ત
સમસ્ત પાઠ કહ દેનાં ચાહિયે। અર્થાત્ ઉદીરણાસૂત્ર મેં જો પાઠ કહા
ગયા હૈં વહ સબ યહાં પર લગા લેનાં ચાહિયે, ઓર યહ પાઠ વહાં કા
યહાં “ પુરિસકારપરકમેહ વા ” ઇસ સૂત્ર તક ગ્રહણ કરનાં ચાહિયે।

માની લેવામાં આવે તો ઉદીર્ણ અને અનુદીર્ણ કર્મમાં કોઈ ભેદ જ ન રહે.
એજ વાત “ ગો અણુદિન્નં વેણ્ ” આ સૂત્રથી બતાવવામાં આવી છે કે અનુ-
દીર્ણ કર્મનું વેદન થતું નથી “ એવં જાવ પુરિસકારપરકમેહ વા ” એવી રીતે
ઠેઠ પુરુષકારપરાક્રમ સુધી બાણી લેવું આ નિષેધ સૂત્રથી બાકીના બે વિકલ્પોના
પણ નિષેધ કરાયો છે તે બે વિકલ્પો આ પ્રમાણે છે—“ ગો અણુદિણં ઉદીરણા-
ભવિયં કર્મં વેણ્, ગો ઉદયાણંતરપચ્છાકલં કર્મં વેણ્ ” એવી રીતે એવ અનુ-
દીર્ણ કર્મનું વેદન કરતો નથી એવી જ રીતે અનુદીર્ણ તથા ઉદીરણાભવિક
કર્મનું પણ વેદન કરતો નથી, અને જે કર્મ ઉદયાનન્તરપશ્ચાત્કૃત છે તેનું
વેદન પણ એવ કરતો નથી. અહીં “ યાવત્ ” પદથી એ સૂચન કરવામાં આવેલ
છે કે ઉદીરણાસૂત્રમાં કહેલ સમસ્ત પાઠ અહીં પણ કહેવો, એટલે કે ઉદીરણા
સૂત્રમાં જે પ્રશ્નો અને ઉત્તરો છે તે અહીં વેદન સૂત્રમાં પણ કહેવા. અને
“ પુરિસકારપરકમેહ વા ” સૂત્ર સુધીનો પાઠ પણ ગ્રહણ કરવો.

સત્કર્મ નિર્જીયત इति निर्जरासूत्रमाह—‘से नूनं भंते’ इत्यादि, ‘से नूनं भंते’ तद् नूनं भदन्त ! ‘अप्पणाचेव निज्जरेइ’ आत्मनैव निर्जरयति ‘अप्पणाचेव गरहइ’ आत्मनैव गर्हते, हे भगवन् जीवः स्वकृतं कर्म स्वयमेव निर्जरयति=आत्मप्रदेशेभ्यः शातयति ? स्वयमेव तादृशं कर्म निन्दति किमिति प्रश्नाशयः । ‘एत्थ वि सच्चेव परिपाटी’ अत्रापि निर्जरा विषयेपि सैव उदीरणाम्मत्रोक्तैव परिपाटी विज्ञेया । नवरं=केवलं विशेष एतावानेव—‘उदयाणंतरपच्छाकडं कम्मं निज्जरेइ’ उदयानन्तर-पश्चात्कृतं कर्म निर्जरयति, उदयेनानन्तरसमये यत् पश्चात्कृतम्=अतीततां प्रापितं कर्म तत् उदयानन्तर पश्चात्कृतमिति कथ्यते, एतादृशं कर्म निर्जरयति=आत्मप्रदेशे-

जिस कर्म का वेदन होता है उसकी निर्जरा होती है इसलिये अब सूत्रकार निर्जरासूत्र का कथन करते हुए कहते हैं कि—“से नूनं भंते ! अप्पणा चेव निज्जरेइ, अप्पणा चेव गरहइ” यहां प्रश्न इस प्रकार से करना चाहिए—हे भदन्त ! क्या जीव अपने आप ही कर्म की निर्जरा करता है ? और अपने आप ही क्या उसकी निन्दा करता है ? उत्तर हां गौतम ! जीव अपने आप ही कर्म की निर्जरा करता है और अपने आप ही उसकी निन्दा करता है । आत्मप्रदेशों से कर्मपुद्गलों का थोड़ा-परिशादन होना—दूर होना—इसका नाम निर्जरा है । इस निर्जराके विषयमें भी उदीरणाम्मत्र में कथित जैसे ही परिपाटी जाननी चाहिये । केवल विशेषता इतनी है कि—“उदयाणंतरपच्छाकडं कम्मं निज्जरेइ” जीव जो कर्म की निर्जरा करता है वह ऐसे कर्म की ही निर्जरा करता है कि जो कर्म उदय से अनन्तर समयमें पश्चात्कृत होता है । यहां पर यही

જે કર્મનું વેદન થાય છે તેની નિર્જરા થાય છે. તેથી હવે સૂત્રકાર નિર્જરા સૂત્રનું નિરૂપણ કરતાં કહે છે કે—“સે નૂનં ભંતે ! અપ્પણા ચેવ નિજ્જરેઈ, અપ્પણા ચેવ ગરહઈ” હે પૂજ્ય ! શું જીવ પોતાની જાતે જ કર્મની નિર્જરા કરે છે ? અને શું જીવ પોતાની જાતે જ કર્મની નિંદા કરે છે ? ઉત્તર—હા, ગૌતમ ! જીવ પોતાની જાતે જ કર્મની નિર્જરા કરે છે અને પોતાની જાતે જ કર્મની નિંદા કરે છે.

આત્મપ્રદેશોમાંથી કર્મપુદ્ગલોનું થોડું થોડું દૂર થવું—અલગ થવું—તેનું નામ નિર્જરા છે. આ નિર્જરાનાં સંબંધમાં પણ ઉદીરણાના સૂત્રમાં કહેલી પરિપાટી પ્રમાણે જ કથન કરવું. પરંતુ નિર્જરામાં એટલો ફેર છે કે “ઉદયાણંતર-પચ્છાકડં કમ્મં નિજ્જરેઈ” જીવ એવા કર્મની જ નિર્જરા કરે છે કે જે કર્મ ઉદયાનન્તરપશ્ચાત્કૃત હોય છે. અહીં પહેલાના ત્રણ વિકલ્પો છોડીને ચોથા

મ્યઃ શાતયતિ । અત્રૈષ ચતુર્થો વિકલ્પઃ સ્વીકૃતઃ, શેષા આઘાસ્રયો વિકલ્પા વર્જિતાઃ । એતદર્થસંગ્રાહિકા ગાથામાહ—

“તદ્દેણ ઉદીરેતિ, ઉપશમંતિ ય પુણો વિ વીણં ।

વેદંતિ નિજ્જરંતિ ય, પદમ—ચઉત્યેહિ સન્વેવિ ॥૧૥”

છાયા—તૃતીયેનોદીરયન્તિ ઉપશમયન્તિ ચ પુનરપિ દ્વિતીયેન ।

વેદયંતિ નિર્જરયન્તિ ચ પ્રથમ—ચતુર્થૈઃ સર્વેઽપિ ॥ ૧ ॥

‘સન્વે વિ’ એતિ સર્વે જીવાઃ, એતિ પ્રકરણસ્ય સંક્ષિપ્તાઽર્થશ્રાયમ્—કાંક્ષામોહનીયકર્મણાં વેદનમ્, તસ્ય ચોદીરણમ્, તત્રાનુદીર્ણસ્યોદીરણયોગ્યતાં મતસ્ય કર્મણ ઉદીરણમ્-

ચૌથા વિકલ્પ સ્વીકાર કિયા ગયા હૈ । તાત્પર્ય કહનેકા યહી હૈ કિ યહાં શેષ ત્રીન વિકલ્પ અઙ્ગીકાર નહીં કિયે ગયે હૈં । ચૌથા વિકલ્પ હી અઙ્ગીકાર કિયા ગયા હૈ, ક્યોં કિ જિસ કર્મ કા રસ ભોગ લિયા જાતા હૈ એસા હી કર્મ જીવ કે પ્રદેશોસે અલગ હોતા હૈ, હસીકા નામ નિર્જરા હૈ । ઉદીરણ, ઉપશમન, વેદન ઓર નિર્જરા સંબંધી હન પૂર્વોક્ત સૂત્રકે અર્થોં કો સંગ્રહ કરને વાલી ગાથા યહાં સૂત્રકાર ને જો કહી હૈ ઉસકા અર્થ હસ પ્રકાર સે હૈ—ત્રીસરે વિકલ્પ સે—અનુદીર્ણ ઉદીરણાભવિક વિકલ્પ સે—જીવ કર્મ કી ઉદીરણા કરતે હૈ, અર્થાત્ જો કર્મ એસા હોતા હૈ જીવ ઉસી કર્મ કી ઉદીરણા કરતે હૈ, તથા જો કર્મ અનુદીર્ણ હોતા હૈ જીવ ઉસકા હી ઉપશમન કરતા હૈ—અન્ય અવસ્થાપન્ન કર્મ કા નહીં । જો કર્મ ઉદીર્ણ હોતા હૈ જીવ ઉસીકા વેદન કરતે હૈં ઓર જો કર્મ ઉદયાનંતરપશ્ચાત્કૃત હોતા હૈ જીવ ઉસી કર્મ કી નિર્જરા કરતા હૈ । યહાં કાંક્ષામોહનીય કર્મ કા વેદન, ઉસકા ઉદીરણ, ઉસકા ઉપશમન—અનુદીર્ણ, ઉસ કાંક્ષા

વિકલ્પનો જ સ્વીકાર કર્યો છે. એનું કારણ એ છે કે જે કર્મોના રસ ભોગવી લેવાય છે એવાં કર્મો જ એવ પ્રદેશોથી જુદાં થાય છે. આ રીતે કર્મોનું આત્મપ્રદેશોથી અલગ થવું એને જ નિર્જરા કહેવામાં આવે છે. ઉદીરણ, ઉપશમ, વેદન અને નિર્જરા સંબંધી પૂર્વોક્ત સૂત્રોના અર્થનો સંગ્રહ કરનારી જે ગાથા સૂત્રકારે મૂકી છે તે ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.

ત્રીજા વિકલ્પથી (અનુદીર્ણ ઉદીરણાભવિક વિકલ્પથી) એવ કર્મની ઉદીરણા કરે છે એટલે કે એવા કર્મની જ એવ ઉદીરણા કરે છે કે જે કર્મ અનુદીર્ણ હોય છે અને અનુદીર્ણ કર્મનો જ એવ ઉપશમ કરે છે—અન્ય અવસ્થાવાળા કર્મોનો ઉપશમ કે ઉદીરણા એવ કરતો નથી. જે કર્મ ઉદીર્ણ હોય છે તેનું જ એવ વેદન કરે છે. અને જે કર્મ ઉદયાનંતરપશ્ચાત્કૃત હોય છે તેની જ એવ નિર્જરા કરે છે. અહીં કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન,

ત્યાનકર્મવલવીર્યાદિના ભવતિ । તત્ અનુદિતસ્ય કર્મણ ઉપશમનમ્ , ઉપશાન્તસ્ય કર્મણશ્ચ નિર્જરણમ્ , સર્વત્રાપિ ઉત્યાનકર્મવલવીર્યાદીનામેવ સાહાય્યમ્ , ન તુ અનુત્યાનાકર્માવલાવીર્યાપુરુષકારપરાક્રમૈઃ ક્વચિદપિ ઉદિરણાદિકં ભવતીતિ ભાવઃ ॥ સૂ. ૯ ॥

॥ ઇતિ કાંક્ષામોહનીયકર્મબંધસ્વરૂપનિરૂપણમ્ ॥

અથ નૈરયિકાદિપ્રકરણમ્—

અથ કાંક્ષામોહનીયકર્મણો વેદનપ્રભૃતિનિર્જરાન્તં સૂત્રસમુદાયં નારકાદિચતુર્વિંશતિદણ્ડકૈઃ સંયોજયન્નાહ—‘નેરઙ્યા’ ણં મંતે’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—નેરઙ્યા ણં મંતે કંઘામોહણિજ્જં કર્મમં વેણંતિ ? । જહા ઓહિયા જીવા તહા નેરઙ્યા જાવ થણિયકુમારા । પુઠવિક્કાઙ્યા ણં મંતે કંઘામોહણિજ્જં કર્મમં વેણંતિ, હંતા વેણંતિ । કહ ણં મંતે પુઠવિક્કાઙ્યા કંઘામોહણિજ્જં કર્મમં વેદેતિ? ગોયમા ! તેસિ-
ણં જીવાણં ણો એવં તક્કાઙ વા સપ્પણાઙ વા પપ્પણાઙ વા મણેઙ વા વર્ઙ્ગિત્તિ વા, અમ્હે ણં કંઘામોહણિજ્જં કર્મમં વેણમો, વેણંતિ પુણ તે । સે નૂણં મંતે ! તમેવ સચ્ચં નીસંકં જં જિણેહિં પવેઙ્ગયં સેસં તં ચેવ, જાવ પુરિસક્કારપરક્કમેઙ વા, એવં જાવ ચઉરિંદિયાણં । પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયા જાવ વેમાણિયા જહા ઓહિયા જીવા ॥ સૂ. ૧૦ ॥

મોહનીય કર્મ કા-ઉપશમન ઓર ઉપશાંત કર્મ કા નિર્જરણ, યે સંવ ઉત્યાન, કર્મ, વલ, વીર્ય ઓર પુરુષકાર પરાક્રમ કી સહાયતા સે હોતે હૈં । અનુત્યાન, અકર્મ, અવલ, અવીર્ય ઓર અપુરુષકારપરાક્રમ સે નહીં હોતે હૈં । ॥ સૂ. ૧ ॥

॥ ઇતિ કાંક્ષામોહનીયકર્મબંધસ્વરૂપ સમાપ્ત ॥

ઉદીરણ, ઉપશમ અને ઉપશાંત કર્મનું નિર્જરણ એ બધાં ઉત્યાન, કર્મ, વલ, વીર્ય અને પુરુષકારપરાક્રમથી થાય છે પરંતુ તે અનુત્યાન, અકર્મ, અવળ, અવીર્ય અને અપુરુષકાર પરાક્રમથી થતા નથી. એ ભાવ છે. ॥સૂ.૦૬॥

આ કાંક્ષામોહનીયકર્મબંધ સ્વરૂપનું નિરૂપણ સમાપ્ત થયું.

છોયા—નૈરયિકાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કાંક્ષામોહનીયં કર્મવેદયન્તિ, યથા ઔધિ-
કાસ્તથાઃ, યાવત્ સ્તનિતકુમારાઃ। પૃથિવીકાયિકાઃ ભદન્ત! કાંક્ષામોહનીયં કર્મ-
વેદયન્તિ, હંત ! વેદયન્તિ । કથં સ્વલુ ભદન્ત ! પૃથિવીકાયિકાઃ કાંક્ષામોહનીયં
કર્મ વેદયન્તિ, ગૌતમ! તેષાં જીવાનાં નો એવં તર્ક ઇતિ વા, સંજ્ઞેતિ વા, પ્રજ્ઞેતિ વા,

નૈરયિકાદિ પ્રકરણ

કાંક્ષામોહનીય કર્મ કે વેદન આદિ સે લેકર નિર્જરા તક કે સૂત્ર
સમુદાયકો નારકાદિ ચૌવીસ દંડકોં કે સાથ જોડતે હુણ સૂત્રકાર કહતે
હે—‘ નેરહ્યાણં ભંતે ! કંક્ષામોહણિજ્જં કર્મં વેણંતિ ’ ઇત્યાદિ ।

(નેરહ્યાણં ભંતે ! કંક્ષામોહણિજ્જં કર્મં વેણંતિ ?) હે ભદન્ત !
નારક જીવ કયા કાંક્ષામોહનીય કર્મ કાં વેદન કરતે હેં ? (જહા ઓહિયા
જીવા તહા નેરહ્યા જાવ થણિયકુમારા) હે ગૌતમ ! જિસ તરહ સામાન્ય
જીવ કહે હેં ઉસી પ્રકાર સે નારક જીવ જાનના ચાહિયે, ઓર હસી
તરહ સે સ્તનિતકુમાર તક જાનના ચાહિયે । (પુઢવિક્કાહ્યાણં ભંતે !
કંક્ષામોહણિજ્જં કર્મં વેણંતિ ?) હે ભદન્ત ! પૃથિવીકાયિક જીવ કયા
કાંક્ષામોહનીય કર્મ કા વેદન કરતે હેં । (હંતા વેણંતિ) હાં ગૌતમ વે
કાંક્ષામોહનીય કર્મ કા વેદન કરતે હેં । (કહ્ણં ભંતે ! પુઢવિક્કાહ્યા
કંક્ષામોહણિજ્જં કર્મં વેણંતિ ?) હે ભદન્ત ! પૃથિવીકાયિક જીવ કાંક્ષા-
મોહનીય કર્મ કા વેદન કિસ રીતિ સે કરતે હેં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ !

નૈરયિકાદિ પ્રકરણ—

કાંક્ષામોહનીય કર્મના વેદનથી લધને નિર્જરા સુધીના સૂત્રસમુદાયને
નારકી વગેરે ચૌવીસ દંડકોની સાથે જોડતાં સૂત્રકાર કહે છે કે—“ નેરહ્યાણં
ભંતે ! કંક્ષામોહણિજ્જં કર્મં વેણંતિ ” ઇત્યાદિ ।

(નેરહ્યાણં ભંતે ! કંક્ષામોહણિજ્જં કર્મં વેણંતિ ?) હે પૂજ્ય ! નારકીના
જીવો શું કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન કરે છે ? (જહા ઓહિયા જીવા તહા
નેરહ્યા જાવ થણિયકુમારા) હે ગૌતમ ! અહીં પણ સામાન્ય જીવોના સંબંધમાં
જેવી રીતે પૂર્વે કહેવામાં આવેલ છે તેવી જ રીતે નારકોના સંબંધમાં પણ
સમજવું. અને એ પ્રમાણે જ સ્તનિતકુમાર સુધી જાણવું. (પુઢવિક્કાહ્યાણં
ભંતે ! કંક્ષામોહણિજ્જં કર્મં વેણંતિ ?) હે પૂજ્ય ! શું પૃથ્વીકાયિક જીવો
કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન કરે છે ? (હંતા, વેણંતિ) હા, ગૌતમ ! તેઓ પણ
કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન કરે છે. (કહ્ણં ભંતે ! પુઢવિક્કાહ્યા કંક્ષામોહણિજ્જં
કર્મં વેણંતિ ?) હે પૂજ્ય ! પૃથ્વીકાયિક જીવો કેવી રીતે કાંક્ષામોહનીય કર્મનું
વેદન કરે છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (તેસિણં જીવાણં નો એવં તર્કાહ વા,

मन इति वा, वच इति वा वयं कांक्षामोहनीयं कर्म वेदयामः, वेदयन्ति पुनस्ते । तद् नूनं भदन्त ! तदेव सत्यम्, निःशङ्कम् यद् जिनैः प्रवेदितम्, शेषं तदेव यावत् पुरुषकारपराक्रम इति वा, एवं यावत् चतुरिन्द्रियाणाम्, पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिका यावत् वैमानिका यथौघिका जीवाः ॥सू०१०॥

(तेसिणं जीवाणं णो एवं तक्काइ वा, सण्णाइ वा, पण्णाइ वा, मणेइ वा, वइत्ति वा) उन जीवों के ऐसा तर्क नहीं है, ऐसी संज्ञा, ऐसी प्रज्ञा मन अथवा वचन नहीं है (अम्हे कंखामोहणिज्जं कम्म वेएमो) कि जिससे वे पंचेन्द्रिय जीवों की तरह यह जान सके कि हम कांक्षामोहनीय कर्म का वेदन कर रहे हैं । (वेएंति पुण ते) परन्तु वे उसे वेदते जरूर हैं । (से नूणं भंते ! तमेव सच्चं नीसकं जं जिणेहिं पवेइयं) हे भदन्त ! क्या वही सत्य और निःशंक है जो जिनों ने कहा है । (सेसं तं चेव जाव पुरिसक्कारपरकमेइ वा, एवं जाव चउरिंदियाणं, पंचिंदियतिरिक्खजोणिया जाव वेमाणिया जहा ओहिया जीवा) बाकीका समस्त कथन पूर्वोक्त रूपसे ही-यावत् पुरुषकारपराक्रम है ' इस पाठ तक जानना चाहिये । इसी तरह यावत् चतुरिन्द्रिय जीवों तक के जानना चाहिये । पंचेन्द्रिय तिर्यच योनिकों को यावत् वैमानिक देवोंको सामान्य जीवोंकी तरह जानना चाहिये ।

सण्णाइ वा, पण्णाइ वा, मणेइ वा, वइत्ति वा) ते एवोभां एवो तर्कं नथी, एवी संज्ञा नथी, एवी प्रज्ञा नथी, एवुं मन नथी, अने वचन पणु नथी. (अम्हे कंखामोहणिज्जं कम्म वेएमो) के नेथी पंचेन्द्रिय एवोनी नेम तेओ. एम न्हाणी शके के अमे कांक्षामोहनीय कर्मनुं वेदन करीओ छीओ. (वेएंति पुण ते) छातां पणु तेओ तेनुं वेदन तो अवश्य करे न छे. (से नूणं भंते ! तमेव सच्चं नीसकं जं जिणेहिं पवेइयं ?) छे पूण्य शुं ओन सत्य अने निशंक छे के ने जिनेन्द्रोओ कहु छे ? हा, गौतम ! ने जिनेश्वरोओ कहुं छे तेन सत्य अने निःशंक छे. (सेसं तं चेव जाव पुरिसक्कारपरकमेइ वा, एवं जाव चउरिंदियाणं, पंचिंदियतिरिक्खजोणिया जाव वेमाणिया जहा ओहियाजीवा) पुरुषकारपराक्रम छे. ' त्यां सुधीनो णाडीनो तमाम पाठ पूर्वोक्त रीतेन समजवे. एवी न रीते ठेठ चतुरिन्द्रिय एवो सुधी पणु न्हाणुं. पणु पंचेन्द्रिय तिर्यच योनिकेतुं कथन तथा वैमानिके सुधीनुं कथन सामान्य एवोना कथन प्रमाणेन न्हाणुं.

ટીકા—‘નૈરઙ્યાણં’ નૈરયિકાઃ સ્વલુ ‘મંતે’ ભદન્ત। ‘કંશામોહણિજ્જં કમ્મં’ કાંક્ષામોહનીયં કર્મ ‘વેણંતિ’ વેદયન્તિ? ભગવાનાહ—‘જહા ઓહિયા’ ઇત્યાદિ। ‘જહા’ યથા યેન પ્રકારેણ ‘ઓહિયા જીવા’ ઔઘિકા જીવાઃ કથિતાઃ ‘તહા’ તથા તેનૈવ પ્રકારેણ ‘નૈરઙ્યા’ નૈરયિકા જીવા વિજ્ઞેયાઃ, સામાન્યતો જીવાનાં કાંક્ષામોહનીયકર્મણો વેદનોદીરણનિર્જરણાદિકં કથિતં તથૈવ નારકજીવાનામપિ કાંક્ષામોહનીય કર્મણો વેદનોદીરણાદિકં સર્વમપિ બોધ્યમિતિ ભાવઃ। ‘જાવ’ યાવત્ ‘થણિયકુમારા’ સ્તનિતકુમારાઃ, કાંક્ષામોહનીયકર્મણો વેદનાદિકં યથા સામાન્યજીવાનાં ભવતિ તથૈવ સ્તનિતકુમારપર્યન્તજીવાનાં કાંક્ષામોહનીયકર્મણો વેદનાદિકં સર્વમપિ જ્ઞાતવ્યમ્। અથ પચ્ચેન્દ્રિયાણાં શક્ષિતાદયઃ કાંક્ષામોહનીય

ટીકાર્થ—“નૈરયિકા” નારકજીવ “મંતે” હે ભદન્ત! “કંશામોહણિજ્જં કમ્મં” કાંક્ષામોહનીયકર્મ “વેણંતિ” કયા વેદન કરતે હૈં? યહ પ્રશ્ન હૈ। ભગવાન્ હસકા ઉત્તર દેતે હુણ કહતે હૈં કિ “જહા ઓહિયા” ઇત્યાદિ—જૈસે સામાન્યજીવ કહે ગયે હૈં વૈસે હી “નૈરઙ્યા” નારકજીવ જાનના ચાહિયે। તાત્પર્ય યહ હૈ કિ સામાન્ય સે જૈસે જીવોં કે કાંક્ષામોહનીયકર્મ કા વેદન, ઉદીરણ, નિર્જરણ આદિ પહેલે કહા ગયા હૈ, ઉસી તરહ સે નારકજીવોં કે સી કાંક્ષામોહનીય કર્મ કા વેદન, ઉદીરણ આદિ સમી જાનના ચાહિયે। ‘જાવ થણિયકુમારા’ કાંક્ષામોહનીય કર્મ કા વેદનાદિક જૈસા સામાન્યજીવોં કે હોતા હૈ ઉસી તરહ સે સ્તનિતકુમાર તક કે જીવોં કે કાંક્ષામોહનીય કર્મ કા વેદનાદિક સબ મી હોતા હૈ ઇસા જાનના ચાહિયે। યદિ કોઈ યહાં ઇસા કહે કિ કાંક્ષા-

ટીકાર્થ—“નૈરયિકા” નારક જીવો “મંતે” હે પૂન્ય! “કંશામોહણિજ્જં કમ્મં” કાંક્ષામોહનીય કર્મનું “વેણંતિ” વેદન કરે છે? આ પ્રશ્નનો પ્રશ્ન ગૌતમસ્વામી પૂછે છે. પણ મહાવીરસ્વામી તેનો આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે—“જહા ઓહિયા” જેવું સામાન્ય જીવોના વિષયમાં કહ્યું છે તેવું “નૈરઙ્યા” નારકોના વિષયમાં પણ જાણવું. તાત્પર્ય એ છે કે સામાન્ય જીવોના સંબંધમાં કાંક્ષામોહનીય કર્મના વેદન, ઉદીરણ, નિર્જરણ વગેરેનું જેવું કથન પહેલાં સામાન્ય જીવો અંગે કરાયું છે એવું જ કથન નારક જીવોના સંબંધમાં કાંક્ષામોહનીય કર્મના વેદન, ઉદીરણ વગેરેનું પણ સમજવું. “જાવ થણિયકુમારા” કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન વગેરે જેવી રીતે સામાન્ય જીવોને થાય છે. તેવી જ રીતે સ્તનિતકુમાર સુધીના જીવોને પણ કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન વગેરે થાય છે તેમ સમજવું. આથી કેઈને એવી શંકા થાય કે કાંક્ષામોહનીય કર્મનું

વેદનપ્રકારાઃ સંભવન્તિ કિન્તુ તે એકેન્દ્રિયાણાં કથં સંભવન્તીતિ તેષાં વેદનપ્રકાર-
પ્રદર્શનાય પ્રાહ—“પુઢવિક્કાહયાણં ભંતે” ઇત્યાદિ । ‘પુઢવિક્કાહયા ણં ભંતે’ પૃથિવી-
કાયિકાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કિમ્ ‘કંઘામોહણિજ્જં કમ્મં વેણંતિ’ કાંઘામોહનીયં કર્મ
વેદયન્તિ ? મગવાનાહ—‘ હન્તા વેણંતિ ’ ઇત્યાદિ । ‘ હંતા ગોયમા ’ હન્ત-
ગૌતમ ! ‘વેણંતિ’ વેદયન્તિ । સંજ્ઞાદિરાહિત્યેન કથમેકેન્દ્રિયાણાં કાંઘામોહનીય-
કર્મણો વેદનમિત્યાશયેન પુનરપિ પૃચ્છતિ—‘કહ ણં’ ઇત્યાદિ । ‘ કહ ણં ભંતે ’ કથં
સ્વલુ-કેન પ્રકારેણ ભદન્ત ! ‘પુઢવિક્કાહયા’ પૃથિવીકાયિકાઃ ‘કંઘામોહણિજ્જં કમ્મં-
વેણંતે’ કાંઘામોહનીયં કર્મ વેદયન્તિ । મગવાનાહ—‘ ગોયમે ’ત્યાદિ ।
‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘તેસિ ણં જીવાણં’ તેષાં સ્વલુ જીવાનામ્ પૃથિવીકાયિકા-

મોહનીય કર્મ કો વેદન કરને કે શક્તિ આદિ જો પ્રકાર કહે ગયે હૈં વે
પંચેન્દ્રિય જીવોં કે હી સંભવિત હોતે હૈં, એકેન્દ્રિય જીવોં કે વે કેસે
સંભવિત હો સકતે હૈં ? અતઃ સૂત્રકાર ઉનકે વેદનપ્રકાર દિસલોને કે
નિમિત્ત કહતે હૈં—“ પુઢવિક્કાહયાણં ભંતે ” ઇત્યાદિ । હે ભદન્ત !
પૃથિવીકાયિક જીવોંકે કયા કાંઘામોહનીય કર્મકા વેદન હોતા હૈ ? તવ
પ્રશ્ન કહતે હૈં કિ “ હંતા વેણંતિ ” હે ગૌતમ ! હાં ઉનકે કાંઘામોહનીય
કર્મ કા વેદન હોતા હૈ । સંજ્ઞા આદિ સે રહિત હોનેકે કારણ એકેન્દ્રિય
પૃથિવીકાયિક જીવોં કે કાંઘામોહનીય કર્મ કા વેદન કેસે હો સકતા હૈ ?
યહી વાંત—“ કહ ણં ” ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા પૂછી ગઈ હૈ, ગૌતમ પૂછતે હૈં
કિ “ ભંતે ! ” હે ભદન્ત ! “કહ ણં ” કિસ પ્રકાર સે “ પુઢવિક્કાહયા ”
પૃથિવીકાયિક જીવ “કંઘામોહણિજ્જં ” કાંઘામોહનીય “કમ્મં” કર્મ કા
“ વેણંતિ ” વેદન કરતે હૈં ? ઉત્તર મેં મગવાન્ ને કહા “ ગોયમા ! ”

વેદન કરવાના શંકા, કાંઘા વગેરે જે પ્રકારે કહ્યા છે તે તો માત્ર પંચેન્દ્રિય
જીવોને જ સંભવી શકે છે તો પછી એકેન્દ્રિય જીવોને તે કેવી રીતે સંભવી
શકે ? તેથી સૂત્રકાર તેમને જવાબરૂપે પૃથ્વીકાયિક જીવોના વેદન પ્રકાર વગેરે
કહે છે—“ પુઢવિક્કાહયાણં ભંતે ! ” ઇત્યાદિ. હે પૂન્ય ! પૃથ્વીકાયિક જીવો શું
કાંઘામોહનીય કર્મનું વેદન કરે છે ? ત્યારે પ્રશ્ન કહે છે કે—“ હંતા વેણંતિ ”
હે ગૌતમ ! હા, તેઓ કાંઘામોહનીય કર્મનું વેદન કરે છે. સંજ્ઞા આદિથી રહિત
હોવાને કારણે એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાયિક જીવો કાંઘામોહનીય કર્મનું વેદન કેવી
રીતે કરી શકે છે ? એજ વાત “ કહ ણં ” ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ વડે પૂછવામાં
આવી છે, ગૌતમ પૂછે છે કે “ભંતે !” પૂન્ય ! “કહ ણં” કેવીરીતે “પુઢવિકાહયા”
પૃથ્વીકાયિક જીવો “કંઘામોહણિજ્જં કમ્મં વેણંતિ” કાંઘામોહનીય કર્મનું વેદન કરે છે ?
ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ જવાબ આપ્યો કે “ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “તેસિ ણં

નામ્ 'જો એવં તક્કાઈ વા' નો એવં તર્ક ઇતિ વા, યથા પચ્ચેન્દ્રિયમનુષ્યાદિજીવાનાં તર્કો ભવતિ, એવમનેન પ્રકારેણ તેષામેકેન્દ્રિયજીવાનાં તર્કઃ=વિમર્શો નો ભવતિ । 'સળ્ળાઈ વા' સંજ્ઞા ઇતિ વા, સંજ્ઞા=અર્થાવગ્રહરૂપં જ્ઞાનં ન ભવતિ । 'પળ્ળાઈ વા' પ્રજ્ઞા ઇતિ વા-પ્રજ્ઞાનામાશેષવિશેષવિષયકં જ્ઞાનમેવ નં ભવતિ । 'મળેઈ વા' મન ઇતિ વા-મનઃ=સ્મૃત્યાદિવિશેષમતિભેદરૂપમેવ ન ભવતિ, 'વર્ઘેઈ વા' વાગિતિ વા-વાગ્=વચનં ન ભવતિ યત્- 'અમ્હે ણં કંઘામોહણિજ્જં કમ્મં વેણ્મો' વયં સ્વલુ કાંક્ષામોહનીયં કર્મ વેદયામઃ, एतद्रूपेण तेषां पृथिवीकायिकजीवानामनुभवोऽपि न भवति तथापि 'वेएन्ति पुण ते' वेदयन्ति पुनस्ते, कंक्षामोहनीयकर्मणो वेदनं तु भवत्येव तेषामिति

हे गौतम ! “ तैसिणं जीवाणं ” उन पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय जीवों के “ जो एवं तक्काइ ” ऐसा तर्क नहीं होता है कि जैसा पंचेन्द्रियमनुष्यादि जीवों के होता है । तर्क का तात्पर्य “ इस प्रकार से होगा ” ऐसा जो विमर्श-विचार-होता है । ऐसा विमर्शरूप तर्क उन एकेन्द्रिय जीवों के नहीं होता है । “ सण्णाइ वा ” अर्थावग्रहरूप ज्ञान का नाम संज्ञा है । यह संज्ञा उन एकेन्द्रिय जीवों के नहीं होती है । “ पण्णाइ वा ” समस्त विशेष संबंधी ज्ञान का नाम प्रज्ञा है । यह प्रज्ञा भी उन एकेन्द्रिय जीवों के नहीं होती है । “ मणेइ वा ” एक प्रकार का स्मरणादिरूप मतिज्ञान का भेद मन है । यह मन भी उनके नहीं होता है । “ वर्हैइ वा ” वचन-यह वचन भी उनके नहीं होता है । “ अमहे णं कंखामोहणिज्जं कम्मं वेण्मो ” हम कंक्षामोहनीय कर्म का वेदन करते हैं इस रूप से उन पृथिवीकायिक जीवों के अनुभव भी नहीं होता है तो भी “ वेएन्ति पुण ते ” उनके कंक्षामोहनीय कर्म का वेदन तो होता ही है ।

जीवाणं ” ते पृथ्वीकायिक એકેન્દ્રિય જીવોને “જો એવં તક્કાઈ વા” એવો તર્ક હોતો નથી કે જેવો પચ્ચેન્દ્રિય મનુષ્ય આદિ જીવોને હોય છે. તર્કનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-“ આવી રીતે બનશે અથવા આવી રીતે નહીં બને એ પ્રકારના વિમર્શ(વિચાર)ને તર્ક કહે છે.” એવા વિચારરૂપ તર્ક એકેન્દ્રિય જીવોમાં હોતો નથી. “ સળ્ળાઈ વા ” અર્થાવગ્રહરૂપ જ્ઞાનનું નામ સંજ્ઞા છે. તે સંજ્ઞા પણ એકેન્દ્રિય જીવોમાં હોતી નથી. “ પળ્ળાઈ વા ” બધા પદાર્થોના વિશિષ્ટ જ્ઞાનને પ્રજ્ઞા કહે છે તે પ્રજ્ઞા પણ એકેન્દ્રિય જીવોમાં હોતી નથી. “ મળેઈ વા ” એક પ્રકારના સ્મરણાદિરૂપ મતિજ્ઞાનનો ભેદ મન છે તે પણ તેમને હોતું નથી. “ વર્ઘેઈ વા ” વચન પણ તેમને હોતું નથી. “ અમ્હે ણં કંઘામોહણિજ્જં કમ્મં વેણ્મો ” અમે કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન કરીએ છીએ એવા પ્રકારનો અનુભવ તે પૃથ્વીકાયિક જીવોને થતો નથી. છતાં પણ “ વેએન્તિ પુણ તે ” તેઓ કાંક્ષા-મોહનીય કર્મનું વેદન તો કરતા જ હોય છે.

ભાવઃ । નનુ તર્કસંજ્ઞાદિ રહિતા અપિ પૃથિવીકાયિકા જીવાઃ પુનરપિ તે વેદયંત્યે-
વેત્યુક્તં કિન્તુ એતદ્વચનમાત્રેણૈવ કથિતં ન તુ પ્રવલતરપ્રમાણં દર્શિતમિતિ પ્રમાણા-
ભાવાત્કથં તાદૃશવચનમાત્રાદેવ શ્રદ્ધેયમ્ , પૃથિવીકાયિકજીવાનાં કાંક્ષામોહનીય-
કર્મણો વેદનં ભવતીતિ શંકામપનેતું પ્રશ્નયન્નાહ—‘સે નૂળં ભંતે’ ઇત્યાદિ । ‘સે-
નૂળં ભંતે’ તદ્ નૂનં ભદન્ત ! ‘તમેવ સચ્ચં નીસંકં જં જિણેહિં પવેહ્યં’ તદેવ સત્યં
નિઃશંકં યજ્જિનૈઃ પ્રવેદિતમ્ । તદેવ જીવાદિસ્વરૂપં સત્યં=યથાવસ્થિતં નિઃશંકં=
દેશતઃ સર્વતો વા શંકારહિતમસ્તિ । કિં તદિત્યાહ—યત્ જિનૈઃ=સર્વજ્ઞૈઃ પ્રવેદિતં=
કથિતમ્ । અયમાશયઃ—સર્વપ્રમાણશેખરોયં આગમઃ, સ ચાપ્તવાક્યરૂપઃ આપ્તશ્ચ સ્વરાગ-
દ્વેષાદિરહિતઃ । તથા ચ સર્વદોષરહિતસ્ય વીતરાગસ્ય વચનમેવાપ્તોચ્ચરિતતયા પ્રમાણ-

શંકા—તર્ક સંજ્ઞા આદિ સે રહિત મી પૃથિવીકાયિક જીવ કાંક્ષા-
મોહનીય કર્મ કા વેદન કરતે હી હૈં, એસા જો આપને કહા હૈ સો યહ
આપકા કહના કેવલ કહના હી માત્ર હૈ, ક્યોંકિ ઇસમેં આપને કોઈ
પ્રવલતર પ્રમાણ પ્રદર્શિત નહીં કિયા હૈ । ઇસલિયે પ્રમાણ કે અભાવ મેં
યહ કથન કેવલ કહને માત્ર સે શ્રદ્ધેય કૈસે હોતા હૈ ? અતઃ ઇસ પ્રકાર
કી શંકા કો દૂર કરને કે લિયે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં કિ “ સે નૂળં
ભંતે ! ” હે ભદન્ત ! “ તમેવ સચ્ચં નીસંકં જં જિણેહિં પવેહ્યં ” કયા
વહી સત્ય હૈ ઓર નિઃશંક હૈ જો જિનોંને પ્રવેદિત કિયા હૈ ? હાં ગૌતમ !
વહી સત્ય ઓર નિઃશંક હૈ જો જિનોંને પ્રવેદિત કિયા હૈ । ઇસકા
આશય યહ હૈ કિ—આગમ સમસ્ત પ્રમાણોં મેં મૂર્ધન્ય પ્રમાણ માના ગયા હૈ ।
યહ આગમ આપ્તવચનરૂપ હોતા હૈ । આપ્ત વહી હોતા હૈ જો રાગદ્વેષ
આદિ સે રહિત હોતા હૈ । ઇસલિયે સર્વદોષરહિત વીતરાગ કે વચન હી

શંકા—તર્ક સંજ્ઞા આદિથી રહિત હોવા છતાં પણ પૃથ્વીકાયિક જીવો
કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન તો કરે જ છે, એવું આપે જે કહ્યું તે આપનું
કથન ફક્ત કથન જ છે. કારણ કે તેનું પ્રતિપાદન કરવા માટે આપે કોઈ
પ્રબળ પ્રમાણ આપ્યું નથી. તેથી પ્રમાણના અભાવરૂપ કથનમાં કેવી રીતે શ્રદ્ધા
રાખી શકાય ? આ પ્રકારની શંકાનું નિવારણ કરવાને માટે ગૌતમસ્વામી લગવાનને
પૂછે છે—“ સે નૂળં ભંતે ! ” હે પૂન્ય ! “ તમેવ સચ્ચં નીસંકં જં જિણેહિં
પવેહ્યં ? ” શું એજ સત્ય અને નિઃશંક છે જે જિનેન્દ્રદેવોએ પ્રરૂપ્યું છે ?
હા, ગૌતમ ! એજ સત્ય અને નિઃશંક છે જે જિનેન્દ્રોએ પ્રરૂપ્યું છે. તેનો
ફલિતાર્થ એ છે કે સમસ્ત પ્રમાણોમાં આગમોને જ શ્રેષ્ઠ (મૂર્ધન્ય) પ્રમાણ
માનેલ છે. આ આગમ આપ્તવચનરૂપ (જ્ઞાનીના વચનરૂપ) હોય છે, આપ્ત
તેને જ કહી શકાય કે જે રાગદ્વેષ વગેરેથી રહિત હોય. તેથી સર્વદોષ રહિત

રૂપં પ્રમાણાત્મકતાદશવચનં પૃથિવીકાયિકજીવાનાં કાંક્ષામોહનીયકર્મણો વેદનં
 વિજ્ઞાપયતીતિ તતઃ પરં પ્રમાણાન્તરસ્યાવશ્યકતા નાસ્તીતિ । યત્ જિનેઃ રાગદ્વેષ-
 રહિત સર્વહિતપ્રતિપાદકૈઃ કથિતં તત્ સર્વથૈવ સત્યં વાધરહિતમસ્તિ—તત્રાણુમાત્રોપિ-
 સંશયો ન કરણીય ઇતિ ભાવઃ । ‘ સેસં તં ચેવ ’ શેષં તદેવ યત્ ઔધિકપ્રકરણે
 કથિતમ્, તથાદિ—‘ હંતા ગોયમા ! તમેવ સચ્ચં નીસંકં જં જિણેહિં પવેહ્યં । ‘ સે-
 નૂણં મંતે એવં મણં ધારેમાણે ’ ઇત્યાદિ, સર્વં વક્તવ્યમ્ યાવત્—‘ સે નૂણં મંતે

આસોચ્ચરિત હોને કે કારણ સ્વયં પ્રમાણરૂપ હોતે હૈં । અતઃ જવ એસે
 સ્વયં પ્રમાણરૂપ વચન પૃથિવીકાયિક જીવોં કે કાંક્ષામોહનીયકર્મકા
 વેદન કરના બતાતે હૈં તો ફિર હસ વાત કો સાબિન કરને કે લિયે
 હસકે વાદ અન્ય પ્રમાણાન્તર કી આવશ્યકતા હી નહીં રહતી હૈ । રાગદ્વેષ
 રહિત એવં સર્વહિતપ્રતિપાદક એસે જિનેન્દ્રદેવોંને જો કહા હૈ વહ બિલકુલ
 સત્ય હૈ—વાધારહિત હૈ—અતઃ હસમેં અણુમાત્ર (થોડા) મી સંશય નહીં કરના
 ચાહિયે । “ સેસં તં ચેવ ” બાકી સમસ્ત વૈસા હી હૈ જૈસે કિ ઔધિક
 પ્રકરણ મેં કહા ગયા હૈ । વહ હસ પ્રકાર સે હૈ—“ હંતા ગોયમા ! તમેવ
 સચ્ચં નીસંકં જં જિણેહિં પવેહ્યં । સે નૂણં મંતે ! એવં મણં ધારેમાણે ”
 ઇત્યાદિ, હાં ગૌતમ ! વહી સત્ય હૈ ઔર નિઃશંક હૈ જો જિનેન્દ્રદેવોંને
 પ્રવેદિત કિયા હૈ । હસ પ્રકાર મન મેં ધારણ કરતા હુઆ ” ઇત્યાદિ
 સબ યહાં કહ લેના ચાહિયે, ઔર વહ “ સે નૂણં મંતે ! અપ્પણા ચેવ—

એવા વીતરાગનાં વચનો જ આસોચ્ચરિત (સર્વશો વડે કહેવાયેલા) હોવાથી
 સ્વતઃ પ્રમાણરૂપ જ છે તેથી બ્યારે એવાં સ્વતઃ પ્રમાણરૂપ સર્વજ્ઞના વચનો
 જ પૃથ્વીકાયિક જીવોને કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન કરનારા બતાવે છે ત્યારે તે
 વાતનું પ્રતિપાદન કરવાને માટે અન્ય પ્રમાણોની આવશ્યકતા જ રહેતી નથી.
 કારણ કે રાગદ્વેષથી રહિત અને સર્વહિતપ્રતિપાદક એવા જિનેન્દ્ર દેવોએ જે
 કહ્યું જે તે તદન સત્ય છે—બાધારહિત છે. તેથી તેમાં રજમાત્ર પણ સંશય
 કરવો જોઈએ નહીં. “ સેસ તં ચેવ ” બાકીનું તમામ કથન ઔધિક પ્રકરણમાં—
 સામાન્ય જીવોનાં પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવું. તે આ પ્રમાણે છે—
 “ હંતા ગોયમા ! તમેવ સચ્ચં નીસંકં જં જિણેહિં પવેહ્યં ? ” “ સે નૂણ મંતે !
 એવં મણે ધારમાણે ” ઇત્યાદિ. હે ગૌતમ ! એજ સત્ય અને નિઃશંક છે કે જે
 જિનેન્દ્ર દેવોએ પ્રવેદિત કર્યું છે. અને “ તે પ્રમાણે મનમાં ધારણ કરતાં ”
 ઇત્યાદિ તમામ કથન અહીં પણ કહેવું અને “ સે નૂણં મંતે ! અપ્પણા ચેવ

અપ્પણા ચેવ નિજ્જરેહ અપ્પણાચેવ ગરહહ' इत्यादि सूत्रस्य 'पुरिसकारपरक्कमेइ वा' पुरुषकारपराक्रम इति वा, एतत्पर्यन्तमिहापि पठनीयमिति। 'एवं जाव चउरिंदियाणं' एवं यावत् चतुरिन्द्रियाणाम् एवम्=अनेन पृथिवीकायिकोक्तप्रकारेण यावच्छब्दग्राह्याणि-अपूतेजोवायुवनस्पतिकायिकानामालापकाः, तथा-द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रियाणामालापकाश्च विज्ञेयाः, तथा 'चउरिंदियाणं' चतुरिन्द्रियाणामप्यालापका वाच्याः, तथा-अनयैव शीत्या 'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया' पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः 'जाव वेमाणिया' यावद् वैमानिकाः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानारभ्य वैमानिकपर्यन्ताः 'जहा ओहिया' यथा औघिकाः, येन प्रकारेण औघिकजीवानां वक्तव्यता तथा-ऽत्रापि विज्ञेयेति ॥ सू० १० ॥

નનુ એતાવતા પ્રવન્ધેન સર્વેપાત્રેવ જીવાનાં કાંક્ષામોહનીયકર્મણો વેદનં ભવતીતિ પ્રતિપાદિતમ્, તથા ચ શ્રમણા નિર્ગ્રન્થા અપિ જોવમધ્યનિવિષ્ટા અત્ નિજ્જરેહ, અપ્પણા ચેવ ગરહહ' इत्यादि सूत्रके “पुरिसकारपरक्कमेइ वा” यहां तक के पाठ तक कहना चाहिये। “ एवं जाव चउरिंदियाणं ” इस सूत्र पाठ से यह बतलाया जा रहा है कि-जिस प्रकार से पृथिवीकायिक जीवों में प्रकरण कहा गया है उसी तरह से अप्काय, तेजस्काय, वायुकाय और वनस्पतिकायिक जीवों के आलापक कहना चाहिये। तथा-द्वीन्द्रिय और तीन इन्द्रिय जीवों के आलापक कहना चाहिये। और ये आलापक इसी तरहसे चतुरिन्द्रिय जीवों के भी जानना चाहिये। तथा इसी रीति से पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीवों से लेकर वैमानिकदेवों तक जिस प्रकारसे औघिक जीवोंकी वक्तव्यता है उसी प्रकार की वक्तव्यता यहां पर भी जाननी चाहिये। उस वक्तव्यता में केवल “ औघिक जीव ” के बदले उनर जीवों का अभिलाप करना चाहिये ॥ सू० १० ॥

નિજ્જરેહ, અપ્પણા ચેવ ગરહહ ” इत्यादि सूत्राने। “ पुरिसकारपरक्कमेइ वा ” सुधी पाठ डहेवे। जेधये। “ एवं जाव चउरिंदियाणं ” आ सूत्रपाठथी जेपुं सूत्रन डथुं छे डे पृथ्वीकायिक जेवोना संणंधमां जेपुं डथन डरवामां आव्थुं छे तेपुं न डथन अप्काय, तेजस्काय, वायुकाय अने वनस्पतिकायना जेवोना संणंधमां पणु डहेपुं जेधये। जेन प्रकारुं डथन द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय अने चतुरिन्द्रिय जेवोना संणंधमां पणु डहेपुं जेधये तथा पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जेवोनी लधने वैमानिक देवे। सुधीना जेवोना संणंधमां पणु औघिक जेवोना वणुन प्रमाणे न वणुन डरवुं। परंतु वणुनमां प्रश्नसूत्रो तथा उत्तरसूत्रो औघिक जेवोने गहवे ते जेवोने अनुलक्षिने डहेवां जेधये॥सू.१०॥

એતેપામપિ કાંક્ષામોહનીયકર્મણો વેદનં ભવિતુમર્હતિ, પરન્તુ તત્તુ સંભવતિ, યત્
 ઇમે સર્વથા સર્વદૈવ જિનાગમપરિશીલનેન શુદ્ધબુદ્ધયો ભવન્તિ, તદ્યદિ શ્રમણાનામપિ
 કાંક્ષામોહનીયકર્મણો વેદનં ભવિષ્યતિ તદા સંસારભીરૂણાં મોક્ષામિલાષિણાં કઠિ-
 નવ્રતગ્રહણે પ્રવૃત્તિરેવ ન સ્યાદિતિ ક્રમશો ભગ્નૈવ સ્વાત્ સાધુપરંપરેત્યાશયેન
 પ્રશ્નયનાહ—‘અત્થિ ણં મંતે’ इत्यादि ।

મૂલમ્—અત્થિ ણં મંતે ! સમણાવિ નિગ્ગંથા કંઘામોહણિજ્ઞં
 કમ્મં વેણંતિ, હંતા અત્થિ । કહણ્ણં મંતે સમણા નિગ્ગંથા
 કંઘામોહણિજ્ઞં કમ્મં વેણંતિ ? ગોયમા ! તેહિં તેહિં કારણેહિં

કોઈ યહાં એસી આશંકા કરતા હૈ કિ—“હસ પૂર્વોક્ત પ્રવંધ સે યહ
 પ્રતિપાદિત કિયાં ગયા હૈ કિ સમસ્ત જીવોં કે કાંક્ષામોહનીય કર્મ
 કા વેદન હોતા હૈ તો સમસ્ત જીવોં સેં શ્રમણનિર્ગંથ્ય ભી આજાતે હૈ—
 અતઃ ઉનકે ભી કાંક્ષામોહનીય કર્મ કા વેદન હોના ચાહિયે, પરન્તુ વહ
 તો ઉનકે સંભવિત નહીં હોતા હૈ, ક્યોંકિ યે સર્વદા હી જિનાગમ કે
 પરિશીલન સે સર્વદા શુદ્ધબુદ્ધિવાલે હોતે હૈ । ઇતને પર ભી ચદિ શ્રમણોં
 કે ભી કાંક્ષામોહનીય કર્મ કા વેદન હોગા તો ફિર જો સંસાર સે
 ભયભીત મોક્ષામિલાષી જીવ હૈ, ઉનકે કઠિનવ્રત ગ્રહણ કરને સેં
 પ્રવૃત્તિ નહીં હોગી । હસ તરહ ક્રમર સે સાધુપરંપરા ભગ્ન હી હો જાએગી”
 હસી આશંકારૂપ આશય સે પ્રશ્ન કરતે હુએ ગૌતમસ્વામી પ્રભુ સે પૂછતે
 હૈ—“ અત્થિ ણં મંતે ! સમણાવિ નિગ્ગંથા ” इत्यादि ।

અહીં કોઈને કહાય એવી આશંકા થાય છે કે—“ આ પૂર્વોક્ત વર્ણનથી
 એ જાતનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કે સમસ્ત જીવોને કાંક્ષામોહનીય
 કર્મનું વેદન કરવું પડે છે એ સમસ્ત જીવોમાં શ્રમણ નિર્ગંથ્યોનો પણ સમાવેશ
 થઈ જાય છે. તેથી તેમને પણ કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન કરવું પડતું હશે.
 પણ તેમને માટે એ વાત સંભવિત નથી. કારણ કે તેઓ હંમેશાં જિનાગમના
 પરિશીલનથી (સ્વાધ્યાયથી) શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા હોય છે. આમ છતાં પણ જો
 શ્રમણો પણ કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન કરે તો સંસારથી ભય પામેલાં અને
 મોક્ષામિલાષી એવાં જે જીવો છે, તેમની મહાવ્રતોનું પાલન કરવાની શ્રદ્ધા જ
 ડગી જાય અને તેથી તેઓ સંયમમાં સ્થિર જ ન રહી શકે. જો આમ બને તો
 ધીરે ધીરે સાધુ પરંપરા તૂટતી જ જાય. ” આ શંકાના કારણે ગૌતમસ્વામી
 મહાવીર પ્રભુને પ્રશ્ન પૂછે છે—“અત્થિ ણં મંતે ! સમણા વિ નિગ્ગંથા” इत्यादि ।

નાણંતરેહિં, દંસણંતરેહિં, ચરિત્તંતરેહિં લિંગંતરેહિ, પવયણંતરેહિં, પાવયણંતરેહિં, કપ્પંતરેહિં, મગ્ગંતરેહિં, મયંતરેહિં, મંગંતરેહિં, ણયંતરેહિં, નિયમંતરેહિં, પમાણંતરેહિં સંકિયા, કંઘિયા, વિતિ-
ગિચ્છિયા, ભેયસમાવન્ના, કલુસસમાવન્ના, एवं खलु समणा
णिग्गंथा कंखामोहणिज्जं कम्मं वेएंति । से नूणं भंते, तमेव
सच्चं नीसंकं जं जिणोहिं पवेइयं, हंता गोयमा ! तमेव सच्चं
नीसंकं, एवं जाव पुरिसक्कारपरक्कमेइ वा, सेवं भंते सेवं
भंते त्ति ॥सू० ११ ॥

॥ પદસસુ એ તદ્દઓ ઉદ્દેસો સમ્મત્તો ॥ ૧-૩ ॥

છાયા-અસ્તિ ભદન્ત ! શ્રમણા અપિ નિર્ગન્થાઃ કાંક્ષામોહનીયં કર્મ વેદયન્તિ ?
હન્ત અસ્તિ । કથં ભદન્ત ! શ્રમણા નિર્ગન્થાઃ કાંક્ષામોહનીયં કર્મ વેદયન્તિ, ગૌતમ !
તૈસ્તૈઃ કારણૈર્જ્ઞાનાન્તરૈર્દર્શનાન્તરૈશ્ચારિત્રાન્તરૈઃ લિંગાન્તરૈઃ પ્રવચનાન્તરૈઃ પ્રાવચનિકાન્તરૈઃ
કલ્પાન્તરૈર્માર્ગાન્તરૈર્મતાન્તરૈર્મજ્ઞાન્તરૈર્ન્યાન્તરૈઃ નિયમાન્તરૈઃ પ્રમાણાન્તરૈઃ શંકિતાઃ
કાંક્ષિતા વિચિકિત્સિતા ભેદ સમાપન્નાઃ કલુષસમાપન્નાઃ, एवं खलु श्रमणाः

(અત્થિ ણં ભંતે ! સમણા વિ નિર્ગંથા કલ્લામોહણિજ્જં કમ્મં વેણંતિ)
હે ભદન્ત ! કયા શ્રમણ નિર્ગન્થ મ્હી કાંક્ષામોહનીય કર્મ કા વેદન કરતે
હૈં ? (હંતા અત્થિ) હાં ગૌતમ ! કરતે હૈં । (કહણં ભંતે ! સમણા
નિર્ગંથા કલ્લામોહણિજ્જં કમ્મં વેદંતિ ?) હે ભદન્ત ! કિસ રીતિ
સે શ્રમણ નિર્ગન્થ કાંક્ષામોહનીય કર્મ કા વેદન કરતે હૈં ? (ગોયમા !
તેહિં તેહિં કારણેહિં, નાણંતરેહિં, દંસણંતરેહિં, ચરિત્તંતરેહિં, લિંગંતરેહિં,
પવયણંતરેહિં, પાવયણંતરેહિં, કપ્પંતરેહિં, મગ્ગંતરેહિં, મયંતરેહિં, મંગંતરેહિં,
ણયંતરેહિં, નિયમંતરેહિં, પમાણંતરેહિં. સંકિયા, કંઘિયા, વિતિગિચ્છિયા,

(અત્થિ ણં ભંતે ! સમણા વિ નિર્ગંથા કલ્લામોહણિજ્જં કમ્મં વેણંતિ ?) હે
પૂણ્ય ! શું શ્રમણ નિર્ગન્થો પણ કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન કરે છે ? (હંતા
અત્થિ) હા, ગૌતમ તેણે તેનું વેદન કરે છે. (કહ ણ મત્તે ! સમણા નિર્ગંથા
કલ્લામોહણિજ્જ કમ્મં વેણંતિ ?) હે પૂણ્ય ! કેવી રીતે શ્રમણ નિર્ગન્થો કાંક્ષા-
મોહનીય કર્મનું વેદન કરે છે ? (ગોયમા ! તેહિં તેહિં કારણેહિં નાણતરેહિં
દસણંતરેહિં, ચરિત્તંતરેહિં, લિંગંતરેહિ, પવયણંતરેહિં, પાવયણંતરેહિં, કપ્પંતરેહિં,
મગ્ગંતરેહિં, મયંતરેહિં, મંગંતરેહિં, ણયતરેહિં, નિયમતરેહિં, સકિયા, કંઘિયા,

નિર્ગ્રન્થાઃ કાંક્ષામોહનીયં કર્મ વેદયન્તિ । તદ્ નૂનં ભદન્ત ! તદેવ સત્યમ્ , નિઃશંકં
યદ્ જિનૈઃ પ્રવેદિતમ્ , હંત ગૌતમ ! તદેવ સત્યમ્ નિઃશંકમ્ , એવં યાવત્ પુરુષ-
કારપરાક્રમ ઇતિ વા । તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ઇતિ ? ॥ સૂ ૧૧ ॥

॥ ઇતિ પ્રથમશતકે તૃતીયાદેશકઃ ॥

ભેયસમાવત્તા, કલુસસમાવત્તા, એવં સ્વલુ સમણા ણિગ્ગંથા કંક્ષામોહ-
ણિજ્જં કમ્મં વેણંતિ) હે ગૌતમ ! ઉનરે હન કહે ગયે કારણોં સે જૈસે-
જ્ઞાનાન્તર, દર્શનાન્તર, ચારિત્રાન્તર, લિંગાન્તર, પ્રવચનાન્તર, પ્રાવચનિકા-
ન્તર, કલ્પાન્તર, માર્ગાન્તર, મતાન્તર, ભંગાન્તર, નયાન્તર, નિયમાન્તર ઓર
પ્રમણાન્તર, હનસે શંકાવાલે, કાંક્ષાવાલે વિચિકિત્સાવાલે, ભેદસમાપન્ન
ઓર કલુષસમાપન્ન હોકર શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ કાંક્ષામોહનીય કર્મ કા વેદન
કરતે હૈં । (સે નૂણં મંતે ! તમેવ સચ્ચં નીસંકં જં જિણેહિં પવેહ્યં ?)
હે ભદન્ત ! કયા વહી સત્ય ઓર નિઃશંક હૈં જો જિનેન્દ્રદેવોંને પ્રવેદિત
ક્રિયા હૈં ? (હંતા ગોયમા ! તમેવ સચ્ચં નીસંકં એવં જાવ પુરિસક્કારપર-
કમેહ વા) હાં ગૌતમ ! વહી સત્ય ઓર નિઃશંક હૈં જો જિનેન્દ્રદેવોંને
કહા હૈં, યાવત્ પુરુષકારપરાક્રમ હૈં । (સેવં મંતે ! સેવં મંતે !) હે ભદન્ત !
વહુ ઇસી તરહ સે હૈં ૨ (ત્તિ) ઇસ પ્રકાર કહકર ગૌતમસ્વામી તપ
ઓર સંયમ સે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુએ રહને લગે ॥ સૂ ૧૧ ॥

વિત્તિગિચ્છિયા, ભેયસમાવત્તા, કલુસસમાવત્તા એવ સ્વલુ સમણા ણિગ્ગંથા કંક્ષા-
મોહણિજ્જં કમ્મં વેણંતિ) હે ગૌતમ ! નીચે દર્શવેલાં કારણ બેવાં કે જ્ઞાનાન્તર,
દર્શનાન્તર, ચારિત્રાન્તર, લિંગાન્તર, પ્રવચનાન્તર, પ્રાવચનિકાન્તર, કલ્પાન્તર,
માર્ગાન્તર, મતાન્તર, ભંગાન્તર, નયાન્તર, નિયમાન્તર અને પ્રમાણાન્તર વગેરે
કારણોંને લીધે શ્રમણ નિર્ગ્રન્થો શંકાવાળા, કાંક્ષાવાળા વિચિકિત્સાવાળા, ભેદસમાપન્ન
અને કલુષસમાપન્ન થઈને કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન કરે છે (સે નૂણં મંતે ! તમેવ
સચ્ચં નીસંકં જં જિણેહિં પવેહ્યં ?) હે પૂણ્ય ! શું એજ સત્ય અને
નિઃશંક છે કે જે જિનેન્દ્ર દેવોંએ પ્રવેદિત કર્યું છે ? (હંતા ગોયમા ! તમેવ
સચ્ચં નીસંક એવં જાવ પુરિસક્કારપરકમેહ વા) હા, ગૌતમ ! એજ સત્ય અને
નિઃશંક છે કે જે જિનેન્દ્ર દેવોંએ કહેલા છે. ત્યાંથી લઈને પુરુષાકાર પરાક્રમ છે
ત્યાં સુધીનું કથન ગ્રહણ કરવું, (સેવં મંતે ! સેવં મંતે !) હે પૂણ્ય ! એ પ્રમાણે
જ છે એ પ્રમાણે જ છે (ત્તિ) આ પ્રમાણે કહીને તપ અને સંયમથી
આત્માને ભવિત કરતા ગૌતમસ્વામી રહેલા લાગ્યા. ॥ સૂ ૧૧ ॥

ટીકા—‘અત્થિ ણં મંતે’ અસ્તિ સ્વલ્પ મદન્ત ! ‘સમણાવિ’ શ્રમણા અપિ= મહાવ્રતધારિણોડપિ, અત્ર ‘અપિ’ શબ્દઃ મહાવ્રતધારિણાં જિનાગમાવદાત્તુદ્ધીનાં કાંક્ષામોહનીયકર્મવેદનસંભાવનાયામાશ્ચર્યઘોતકઃ । શ્રમણાસ્તુ શાક્યમિશ્નવોડપ્યુચ્યન્તેડતસ્તન્નિરાકરણાય પ્રાહ-‘નિર્ગંથા’ઈતિ, ‘નિર્ગંથા’ નિર્ગન્થાઃ-નિર્=નિષ્ક્રાન્તા ગ્રન્થાત્=વાહ્યાભ્યન્તરપરિગ્રહાદ્ યે તે તથા, તે ‘કંક્ષામોહણિજ્જં કમ્મં વેણ્તિ’

ટીકાર્થ—શ્રમણ-મહાવ્રતધારી નિર્ગન્થ ભી કયા કાંક્ષામોહનીય કર્મકા વેદન કરતે હૈં ? યહાં એસા પ્રશ્ન હૈ, યહી વાત “અત્થિ ણં મંતે । સમણાવિ નિર્ગંથા” ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈ, શ્રમણ શબ્દ સે મહાવ્રતધારી મુનિ હી યહાં લિયે ગયે હૈં । “અપિ” શબ્દ યહાં આશ્ચર્ય ઘોતક હૈ, ઓર વહ ઇસ પ્રકાર સે હૈ કિ જો મહાવ્રતધારી સાધુજન હોતે હૈં, ડનકી બુદ્ધિ જિનાગમ કે અભ્યાસ સે નિર્મલ રહા કરતી હૈ, અતઃ એસે મહાવ્રતધારિયોં કો ભી કાંક્ષામોહનીય કે વેદન કી સંભાવના હૈ, ઇસ તરહ જબ કહા જાતા હૈ તો સુનનેવાલોં કો ભી આશ્ચર્ય હોતા હૈ । શ્રમણ શબ્દ શાક્યમિશ્નુઓં કા ભી વાચક હૈ, અતઃ વે યહાં શ્રમણ શબ્દ સે પરિગૃહીત નહીં હુઅ હૈં કિન્તુ મહાવ્રતધારી મુનિ હી યહાં શ્રમણ શબ્દ સે વાચ્યાર્થરૂપ સે અમીષ્ટ હુઅ હૈં, યહ વાત પ્રકટ કરને કે લિયે-અર્થાત્ ડન શાક્યમિશ્નુઓં કા નિરાકરણ કરને કે લિયે “નિર્ગંથા” યહ પદ દિયા ગયા હૈ । વાહ્ય ઓર આભ્યન્તર પરિગ્રહ સે જો રહિત હોતે હૈં વે, નિર્ગન્થ હૈં । એસે નિર્ગન્થ શાક્યમિશ્નુ નહીં હોતે હૈં ।

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે—“અત્થિ ણં મંતે ! સમણાવિ નિર્ગંથા” ઇત્યાદિ. મહાવ્રતધારી શ્રમણ નિર્ગંથાને પણ શું કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન કરવું પડે છે ? અહીં “શ્રમણ” પદ વડે મહાવ્રતધારી મુનિવરો ગ્રહણ કરવાના છે. “અપિ” પદ આશ્ચર્ય દર્શક છે તે આ પ્રમાણે છે-મહાવ્રતધારી સાધુજનોની બુદ્ધિ તો જિનાગમના અભ્યાસથી નિર્મળ જ રહ્યા કરતી હોય, એવા મહાવ્રતધારી સાધુઓને પણ કાંક્ષામોહનીય કર્મના વેદનની સંભાવના છે, એવું કહેવામાં આવે ત્યારે સાંભળનારને એક વખત તો જરૂર આશ્ચર્ય થયા વગર રહે જ નહિ. જૌદ્ધ લિશ્નુઓને પણ શ્રમણ કહે છે. અહીં “શ્રમણ” પદથી જૌદ્ધ લિશ્નુઓ લેવાના નથી પણ મહાવ્રતધારી મુનિવરો જ “શ્રમણ” પદથી લેવાના છે. એ વાતને યતાવવાને માટે જ સૂત્રમાં શ્રમણની સાથે “નિર્ગંથા” પદ મૂક્યું છે. બાહ્ય અને આભ્યંતર પરિગ્રહથી જે રહિત હોય છે તેમને નિર્ગંથ કહે છે, જૌદ્ધ લિશ્નુઓ એવા નિર્ગંથ હોતા નથી પણ મહા-

કાંક્ષામોહનીયં કર્મ વેદયન્તિ કિમ્ ? । કર્મવેદનં તુ સર્વેર્ષાં સમમેવેત્યાશયેનાહ ભગવાન્-‘હંતા’ ઇત્યાદિ । ‘હંતા અત્થિ’ હન્ત અસ્તિ, અત્ર ‘અસ્તિ’-શબ્દેન પૂર્વોક્તં પ્રશ્નમૂત્રં વાચ્યમ્, તથાહિ-‘હંતા અત્થિ ગોયમા ! સમણા વિ નિગ્ગથા કંઘામોહણિજ્જં કમ્મં વેણંતિ’ ઇતિ । ‘હન્ત’ ઇતિ સ્વીકારે, અસ્તિ-વિદ્યતે, હે ગૌતમ ! અયં પક્ષો યદુત શ્રમણા અપિ નિર્ગ્રન્થાઃ કાંક્ષામોહનોયં કર્મ વેદયન્તિ । શ્રમણનિર્ગ્રન્થાનામપિ કાંક્ષામોહનીયકર્મવેદનં ભવત્યેવેત્યર્થઃ । પુનઃ પ્રશ્નયતિ-‘કહ ણં મંતે’ ઇત્યાદિ । ‘કહ ણં’ કયં સ્વલ્પ કેન પ્રકારેણ ‘મંતે’ હે ભદન્ત ! ‘સમણા નિગ્ગથા’ શ્રમણા નિર્ગ્રન્થાઃ ‘કંઘામોહણિજ્જં કમ્મં વેણંતિ’ કાંક્ષામોહનીયં કર્મ વેદયન્તિ ।

કિન્તુ મહાવ્રતધારી મુનિ હી હોતે હૈં । ભગવાન ને જો ઇસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં “ હંતા ગોયમા ! ” એસા કહા હૈં ઉસકા કારણ યહ હૈં કિ કર્મ કા વેદન સમસ્તસંસારી જીવોં કો સદા હોતા હી રહતા હૈં । યહાં જો “ અત્થિ ” એસા કહા હૈં ઉસસે યહ બાત યહાં પ્રકટ કી ગઈ હૈં કિ “ અસ્તિ ” ઇસ શબ્દ સે પૂર્વોક્ત પ્રશ્નમૂત્ર યહાં કહના ચાહિયે । વહ ઇસ પ્રકાર સે-“ હંતા અત્થિ ગોયમા ! સમણા વિ નિગ્ગથા કંઘામોહણિજ્જં કમ્મં વેદંતિ ” હાં ગૌતમ ! નિર્ગ્રન્થ શ્રમણ ભી કાંક્ષામોહનીય કર્મ કા વેદન કરતે હૈં । “ હન્ત ” યહ શબ્દ સ્વીકાર અર્થ મેં ઓર “ અસ્તિ ” “ વિદ્યતે ” ઇસ અર્થ મેં હૈં ઇસલિયે નિર્ગ્રન્થ શ્રમણોં કે ભી કાંક્ષામોહનીય કર્મ કા વેદન હોતા હૈં-એસા ઇસકા ભાવ હૈં । પુનઃ ગૌતમ પ્રભુ સે પૂછતે હૈં કિ હે ભદન્ત ! જવ નિર્ગ્રન્થ શ્રમણોં કે ભી કાંક્ષામોહનીય કર્મ કા વેદન હોતા હૈં તો વે ઉસે કિસ તરહ સે વેદન કરતે હૈં-યહી ? બાત

વ્રતધારી મુનિરાજે જ એવા નિર્ગ્રન્થ હોય છે. તેથી અહીં જૈન સાધુઓ સંબંધી જ હકીકત બાજી.

લગવાને તેના જવાબમાં જે “ હંતા ગોયમા ” એવું કથન કર્યું છે તેનું કારણ એ છે કે તમામ સંસારી જીવોને હંમેશાં કર્મનું વેદન કરવું જ પડતું હોય છે સાધુ પણ સિદ્ધની અપેક્ષાએ કર્મસંહિત હોવાથી સંસારી ગણાય છે. અહીં જે “ અત્થિ ” “ અસ્તિ ” પદ કહેલ છે તેથી પૂર્વોક્ત પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર અહીં કહેવાં જોઈએ. તે આ પ્રમાણે છે-“ હંતા અત્થિ ગોયમા ! સમણા વિ નિગ્ગથા કંઘામોહણિજ્જં કમ્મં વેણંતિ ” હા, ગૌતમ ! નિર્ગ્રન્થ શ્રમણો પણ કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન કરે છે. “ હંતા ” શબ્દ સ્વીકારના અર્થમાં અને “ અસ્તિ ” “ છે ” ના અર્થમાં વપરાયો છે. નિર્ગ્રન્થ શ્રમણોને પણ કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન કરવું પડે છે. એવો તેનો ભાવ છે. વળી ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે “ હે પૂજ્ય ! જો નિર્ગ્રન્થ શ્રમણોને પણ કાંક્ષામોહનીય કર્મનું

‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘तेहिं तेहिं कारणेहिं’ तैस्तैः वक्ष्यमाणैः कारणैः, कैस्तैरित्याह—‘णाणंतरेहिं’ ज्ञानान्तरैः, शङ्किता-इत्याद्यग्रेण संबन्धः, ज्ञानादिघटितशङ्कास्वरूपमग्रे वक्ष्यते, अथवा ज्ञानान्तरेषु ज्ञानविशेषेषु शङ्किताः कांक्षामोहनीयं वेदयन्तीत्यन्वयः । ‘दंसणंतरेहिं’ दर्शनान्तरैः, ‘चरित्तंतरेहिं’ चारित्रान्तरैः ‘लिंगंतरेहिं’ लिङ्गान्तरैः ‘पवयणंतरेहिं’ प्रवचनान्तरैः, ‘पावयणंतरेहिं’ प्रावचनिकान्तरैः ‘कप्पंतरेहिं’ कल्पान्तरैः, ‘मग्गंतरेहिं’ मार्गान्तरैः ‘मयंतरेहिं’

“कहणं” इत्यादि सूत्र द्वारा प्रदर्शित की गई है । इसके उत्तर में प्रभुने उनसे कहा कि हे गौतम ! “तेहिं तेहिं कारणेहिं” उन२ वक्ष्यमाण कारणों को लेकर निर्ग्रन्थ श्रमणों को भी कांक्षामोहनीय कर्म का वेदन होता है । वे कारण कौन२ से हैं इसके लिये सूत्रकार कहते हैं कि वे कारण ये हैं—“णाणंतरेहिं” इत्यादि-ज्ञानान्तरों के द्वारा “संकिया” शङ्कित हुए, इत्यादि रूप से आगे के पद के साथ संबंध करना चाहिये । ज्ञानादिघटित शंका का स्वरूप आगे कहा जायगा । अथवा-ज्ञानान्तर से यहां ज्ञानविशेष लिया गया है, इस तरह से “ज्ञानविशेषों में शङ्कित हुए वे कांक्षामोहनीय कर्म का वेदन करते हैं” ऐसा अन्वय कर लेना चाहिये । “दंसणंतरेहिं” दर्शनान्तरों द्वारा, “चरित्तंतरेहिं” चारित्रान्तरों द्वारा, “लिंगंतरेहिं” लिङ्गान्तरों द्वारा, “पवयणंतरेहिं” प्रवचनान्तरों द्वारा, “पावयणंतरेहिं” प्रावचनिकान्तरों द्वारा, “कप्पंतरेहिं” कल्पान्तरों द्वारा, “मग्गंतरेहिं” मार्गान्तरों द्वारा, “मयंतरेहिं”

वेદન કરવું પડે છે, તો તેઓ કેવી રીતે તેનું વેદન કરે છે ? એજ વાત “કહણં” ઇત્યાદિ સૂત્રો વડે બતાવી છે. તે પ્રશ્નના જવાબ રૂપે મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ ! “તેહિં તેહિં કારણેહિં” નીચે દર્શાવેલાં કારણોને લીધે શ્રમણ નિર્ગ્રંથોને પણ કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન કરવું પડે છે. તે કારણો આ પ્રમાણે છે—“ણાણંતરેહિં” ઇત્યાદિ જ્ઞાનાન્તરો વગેરેથી “સંકિયા” શંકિત થયેલા, અને એ પ્રમાણે આગળના બીજાં પદો સાથે પણ તેમનો સંબંધ જોડવો. જ્ઞાનાદિ સંબંધી શંકાનું સ્વરૂપ આગળ કહેવામાં આવશે, અથવા-જ્ઞાનાન્તરવડે અહીં જ્ઞાન-વિશેષ લેવાનું છે આ રીતે “જ્ઞાનવિશેષોમાં શંકિત થયેલા તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથો કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન કરે છે” એવો અર્થ કરવો જોઈએ. “દંસણંતરેહિં” દર્શનાન્તરો વડે “ચરિત્તંતરેહિં” ચારિત્રાન્તરો વડે, “લિંગંતરેહિં” લિંગાન્તરો વડે, “પવયણંતરેહિં” પ્રવચનાન્તરો વડે, “પાવયણંતરેહિં” પ્રાવચનિકાન્તરો વડે, “કપ્પંતરેહિં” કલ્પાન્તરો વડે, “મગ્ગંતરેહિં” માર્ગાન્તરો વડે,

મતાન્તરૈઃ ‘ભંગાન્તરેહિ’ ભગ્નાન્તરૈઃ, ‘ળયન્તરેહિ’ નયાન્તરૈઃ, ‘નિયમન્તરેહિ’ નિયમાન્તરૈઃ, ‘પમાણંતરેહિ’ પ્રમાણાન્તરૈઃ, ‘સંકિયા’ શક્ષિતાઃ-દેશતઃ સર્વતથ શક્ષાં પ્રાપ્તાઃ, જ્ઞાનાન્તરાદારભ્ય પ્રમાણાન્તરપર્યન્તતત્તત્કારણવિશેષમાસાધ જિનપ્રતિપાદિતાર્થેષુ શક્ષાદિકમાદધાનાઃ શ્રમણાઃ કાંક્ષામોહનીયં કર્મ વેદયન્તોત્યભિપ્રાયઃ । તથા ‘કંસ્વિયા’ કાંક્ષિતાઃ-પરદર્શનગ્રહણરૂપાં કાંક્ષા પ્રાપ્તા, ‘વિતિગિચ્છિયા’ વિચિકિત્સિતાઃ, વિચિકિત્સાં-ફલવિષયક સંશયં પ્રાપ્તાઃ, ‘ભેયસમાવન્ના’ ભેદ-સમાપન્નાઃ-બુદ્ધિવિપર્યાસરૂપભેદં પ્રાપ્તાઃ, ‘કલુસસમાવન્ના’ કલુપસમાપન્નાઃ-જિનોક્તં સર્વં સત્ત્વં ન વેતિ મતિમાલિન્યમુપગતાઃ, એવં-પૂર્વોક્તપ્રકારેણ સ્વલુ= નિશ્ચયેન ‘સમણા ણિગંથા’ શ્રમણાઃ નિર્ગન્થાઃ અપિ ‘કંસ્વામોહણિજ્જં કર્મમ્’

મતાન્તરોં દ્વારા, “ ભંગાન્તરેહિ ” ભંગાન્તરોં દ્વારા, “ળયન્તરેહિ” નયાન્તરોં દ્વારા, “ નિયમન્તરેહિ ” નિયમાન્તરોં દ્વારા, “પમાણંતરેહિ ” પ્રમાણાન્તરોં દ્વારા “ સંકિયા ” શંકાયુક્ત હુએ-દેશ સે અથવા સર્વરૂપ સે શંકા દો પ્રાપ્ત હુએ-અર્થાત્ જ્ઞાનાન્તર સે લેકર પ્રમાણાન્તર તક કે ઉસર કારણ-વિશેષ કો પ્રાપ્ત કરકે જિનપ્રતિપાદિત જીવાદિક પદાર્થોં મેં શંકા આદિ ધારણ કરતે હુએ શ્રમણનિર્ગન્થ કાંક્ષામોહનીય કર્મ કો વેદતે હેં । તથા “કંસ્વિયા” પરદર્શન ગ્રહણ કરનેરૂપ કાંક્ષાકો પ્રાપ્ત હુએ “વિતિગિચ્છિયા” ફલવિષયક સંશય કો પ્રાપ્ત હુએ, “ ભેયસમાવન્ના ” બુદ્ધિવિપર્યાસરૂપ ભેદ કો પ્રાપ્ત હુએ, “ કલુસસમાવન્ના ” જિનોક્ત સર્વ સત્ય હૈ કિ નહીં હૈ, હસ પ્રકાર સે મતિ કી મલિનતા કો પ્રાપ્ત હુએ વે નિર્ગન્થ શ્રમણ ભી “એવં”હસ તરહ “સ્વલુ” નિશ્ચયસે કાંક્ષામોહનીય કર્મકા અનુભવ કરતે હૈ,

“ મયન્તરેહિ ” મતાન્તરો વડે, “ ભંગતરેહિ ” ભંગાન્તરો વડે, “ળયન્તરેહિ” નયાન્તરો વડે. “ નિયમન્તરેહિ ” નિયમાન્તરો વડે, અને “ પમાણંતરેહિ ” પ્રમાણાન્તરો વડે, “ સંકિયા ” શંકાયુક્ત થયેલ-દેશથી કે સર્વરૂપે શંકા પામેલ-એટલે કે જ્ઞાનાન્તરથી લઈને પ્રમાણાન્તર સુધીના તમામ કારણોને લઈને જિનપ્રતિપાદિત જીવાદિક પદાર્થોમાં શંકા વગેરે કરતા મુનિયો કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન કરે છે. તથા “ કંસ્વિયા ” પર દર્શનને (ખીજના ધર્મને) શ્રદ્ધા કરવાની ઇચ્છા રાખનાર, “ વિતિગિચ્છિયા ” આ કરણીનું આ ક્ષણ મળશે કે નહીં ? એવી બતનો સંશય જેના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થયો છે તેવા, “ ભેયસમાવન્ના ” બુદ્ધિવિપર્યાસ રૂપ ભેદ જેમનામાં ઉદ્ભવ્યો છે તેવા, “ કલુસસમાવન્ના ” જિનેશ્વરભગવાને કહેલ તમામ વાર્તા સત્ય છે કે નહીં ? એવા પ્રકારની બુદ્ધિની મલિનતા જેનામાં પેદા થઈ છે તેવા શ્રમણ નિર્ગન્થો પણ “ એવં ” એવી રીતે “ સ્વલુ ” અવશ્ય કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન કરે છે, શ્રમણ નિર્ગન્થોને કારણોને

કાંક્ષામોહનીયં કર્મ 'વેદંતિ' વેદયન્તિ=અનુભવન્તિ । અથ જ્ઞાનાદિષુ શક્ત્યાદિ સ્વરૂપ પ્રદર્શ્યતે—તત્ર—જ્ઞાનવિષયે શક્ત્યા—અવધિજ્ઞાનાત્ મનઃપર્યયજ્ઞાનસ્ય પાર્થક્યે કો હેતુઃ યતઃ પરમાણ્વાદિસૂક્ષ્મદ્રવ્યાદારભ્ય નિર્ચિલરૂપિદ્રવ્યગ્રહણમવધિજ્ઞાનેન ભવતિ, અવધિજ્ઞાને ચ નૈકપ્રકારકમ્ । તથા મનઃપર્યયજ્ઞાનસ્ય વિષયોઽપિ દ્રવ્યમાત્રમેવ । મનોદ્રવ્યમાત્રં મનઃ પર્યયજ્ઞાનસ્ય વિષયો ભવતિ, અતઃ સકલરૂપિ-દ્રવ્યગ્રાહકાવધિજ્ઞાનેનૈવ મનોદ્રવ્યસ્યાપિ ગ્રહણં ભવતીત્યવધિજ્ઞાનાત્ મનઃપર્યયજ્ઞાનસ્ય પાર્થક્યં કિમર્થં કૃતમિત્યેવંરૂપેણ જ્ઞાનવિષયે શંકા પ્રાદુર્ભવતીતિ શક્ત્યા । અત્રાહ—

શ્રમણ નિર્ગ્રન્થો કો કારણાન્તરો કો લેકર જો જ્ઞાનાદિકોં મેં શંકા આદિ હોતી હૈં ઉત્તકા સ્વરૂપ દિઘ્વાયા જાતા હૈ । ઇસમેં જ્ઞાન કે વિષય મેં ઉન્હેં શંકા ઇસ પ્રકાર સે હોતી હૈ—વે વિચાર કરતે હૈં—કિ અવધિજ્ઞાન સે મનઃપર્યય જ્ઞાન કો અલગ માનને મેં ક્યા કારણ હૈ ? ક્યોંકિ પરમાણુ આદિ સૂક્ષ્મદ્રવ્ય સે લેકર સમસ્ત રૂપી દ્રવ્ય કા ગ્રહણ અવધિજ્ઞાન સે હોતા હૈ, અવધિજ્ઞાન એક પ્રકાર કા તો હૈ નહીં—વહ તો અનેક (અસંખ્ય) પ્રકારકા હૈ, તથા મનઃપર્યય જ્ઞાન કા વિષય મી રૂપી દ્રવ્યમાત્ર હી હૈ, ઓર વહ મનોદ્રવ્યમાત્ર રૂપ હૈ ઇસ તરહ મનઃપર્યય જ્ઞાન કા વિષય મનોદ્રવ્યરૂપ હોતા હૈ ઇસલિયે જવ સકલરૂપી દ્રવ્ય કો વિષય કરને ચાલા અવધિજ્ઞાન હૈ તો ઉત્તસે હી મનોદ્રવ્ય કા મી જો કિ મનઃપર્યયજ્ઞાન કા વિષય હૈ ગ્રહણ હો હી જાયગા, ક્યોંકિ વહ મી રૂપીદ્રવ્ય હૈ તો ફિર અવધિજ્ઞાનસે મનઃપર્યયજ્ઞાનકો અલગ ક્યોં કિયા ગયા હૈ ? । ઇસ પ્રકાર સે ઉત્તર કારણાન્તરોં કો લેકર નિર્ગ્રન્થ શ્રમણોં કો જ્ઞાન કે વિષય મેં

લીધે જ્ઞાનાદિકમાં શંકા વગેરે જાગે છે. તેનું સ્વરૂપ હવે બતાવવામા આવે છે— જ્ઞાનના વિષયમાં મુનિવરોને આ જાતની શંકા ઉદ્ભવે છે—તેમના મનમાં એવા વિચાર આવે છે કે અવધિજ્ઞાનથી મનઃપર્યય જ્ઞાનને અલગ શા માટે માનવું જોઈએ? કારણ કે પરમાણુ આદિ સૂક્ષ્મદ્રવ્યથી માંડીને તમામ રૂપીદ્રવ્ય અવધિ-જ્ઞાન વડે જાણી શકાય છે અને અવધિજ્ઞાન પણ એક પ્રકારનું તો નથી જ. તે તો અસંખ્ય પ્રકારનું છે. તેમજ મનઃપર્યય જ્ઞાનનો વિષય પણ રૂપી દ્રવ્ય જ છે, અને તે પણ મનોદ્રવ્ય માત્ર રૂપ જ હોય છે, મનોદ્રવ્ય કે જે મનઃપર્યય જ્ઞાનનો વિષય છે, તેને અવધિજ્ઞાનથી પણ ગ્રહણ કરી શકાય છે કારણ કે તે પણ રૂપીદ્રવ્ય છે તો ફરી અવધિજ્ઞાનથી મનઃપર્યય જ્ઞાનને ભિન્ન શા માટે ગણવું છે? આ જાતના કારણોને લીધે નિર્ગ્રન્થ શ્રમણોને પણ જ્ઞાનની બાબતમાં શંકા ઉત્પન્ન થતી હોય છે. તો તેમની શંકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે કરી શકાય છે—

યદ્યપિ અવધિજ્ઞાનેન મનોદ્રવ્યમપિ ઉપલબ્ધું શક્યતે, તથાપિ મનઃપર્યયજ્ઞાન
જ્ઞાનસ્ય વ્યાપ્યં ભવન્નાવધિજ્ઞાને નિવેશયિતું શક્યતે, ઉભયોર્મનઃપર્યયાવા
યોર્ભિન્નસ્વભાવત્વાત્, યયોર્ભિન્નસ્વભાવો ન તયોર્મધ્યે એકસ્યાપરસ્મિન્ સમ
ભવતિ યથા—સુવર્ણઘટમૃત્તિકાઘટયોઃ । ભિન્નસ્વભાવતા ચૈતયોરિત્થિમ્—મન
જ્ઞાનં કેવલં મનોદ્રવ્યમાત્રવિષયકમ્, મનઃપર્યયજ્ઞાને દર્શનં ન ભવતિ ।
અવધિજ્ઞાનં મનોવ્યતિરિક્તદ્રવ્યસ્યાપિ ગ્રાહકં ભવતિ, તથા ચાવધિજ્ઞાન મન

શંકા ઉત્પન્ન હો જાતી હૈ સો હસ શંકા કા પરિહાર હસ પ્રક
હૈ—યદ્યપિ અવધિજ્ઞાન સે મનોદ્રવ્ય ભી પ્રાપ્ત હો સકતા હૈ ન
અવધિજ્ઞાન કા મનઃપર્યયજ્ઞાન વ્યાપ્ય હૈ । અર્થાત્ જહાંર અવધિ
હોગા વહાંર મનઃપર્યયજ્ઞાન હોગા એસા નિયમ નહીં હૈ, હમ
મનઃપર્યયજ્ઞાન અવધિજ્ઞાન કી અપેક્ષા વ્યાપ્ય હૈ, અતઃ ત
નિવેશ-અન્તર્ભાવ-અવધિજ્ઞાન મેં નહીં હો સકતા હૈ, ત
કિ મનઃપર્યયજ્ઞાન ઓર અવધિજ્ઞાન ઇન દોનોં કે સ્વભાવ મેં નિ
હૈ, ઓર યહ નિયમ હૈ કિ જિનકા સ્વભાવ ભિન્ન હોતા હૈ ઊન
કે બીચમેં એક કા દૂસરે મેં સમાવેશ નહીં હોતા હૈ જૈસે સુવર્ણઘટ
મૃત્તિકા ઘટકા । ઇન દોનોં જ્ઞાનોંમેં ભિન્ન સ્વભાવતા હસ તરહસે હૈ-
પર્યયજ્ઞાન કેવલ મનોદ્રવ્ય માત્રકો હી વિષય કરતા હૈ, ઓર ઊસમે
પર્યય દર્શન નહીં હોતા હૈ । તથા અવધિજ્ઞાન મનોદ્રવ્યવ્યતિરિક્ત
કા ભી ગ્રાહક હોતા હૈ, ઓર ઊસમેં અવધિદર્શન હોતા હૈ । હસ

જો કે અવધિજ્ઞાનથી પણ મનોદ્રવ્યને જાણી શકાય છે છતાં પણ અ
જ્ઞાનનું મનઃપર્યયજ્ઞાન વ્યાપ્ય છે, એટલે કે જ્યાં જ્યાં અવધિજ્ઞાન
ત્યાં ત્યાં મનઃપર્યયજ્ઞાન હશે જ એવો નિયમ નથી. તેથી અવધિજ્ઞાન કરતાં
પર્યયજ્ઞાન વ્યાપ્ય છે માટે તેનો અન્તર્ભાવ (સમાવેશ) અવધિજ્ઞાનમાં થઈ શક
નથી, તે જાને જ્ઞાનનાં સ્વાભાવમાં ભિન્નતા રહેલી છે સામાન્ય નિયમ
છે કે જેમના સ્વભાવમાં ભિન્નતા હોય તેમનો એકનો બીજાની અંદર સમાવેશ
થતો નથી જેમ કે સોનાનો ઘડો અને માટીનો ઘડો એ એજાને
સ્વભાવવાળા હોવાથી તેમનો એક બીજામાં સમાવેશ કરી શકાતો
આ બન્ને જ્ઞાનમાં આ રીતે સ્વભાવની ભિન્નતા છે—મનઃપર્યય
શક્ત મનોદ્રવ્યને જ ગ્રહણ કરે છે, વળી તેમાં મનઃપર્યય દર્શન થતું
ત્યારે અવધિજ્ઞાન મનોદ્રવ્ય સિવાયના દ્રવ્યોને પણ ગ્રહણ કરે છે અને
અવધિદર્શન પણ હોય છે, આ પ્રમાણે અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યયજ્ઞાન

જ્ઞાનાદિષુ અજ્ઞાત
પર્યયજ્ઞાનસ્ય પાદ
યગ્રહણમવધિજ્ઞાને
જ્ઞાનસ્ય વિષયોક્તિ
અતઃ સકરુરસિ
મનઃપર્યયજ્ઞાનતર
ગદ્ગદા । અજ્ઞા-
દિકોં મેં શંકા
જ્ઞાન કે વિષય
કિ અવધિજ્ઞાન
પોંકિ પરમાણુ
અવધિજ્ઞાન સે
ક (અસંહ્ય)
માત્ર હી હૈ
કા વિષય
વિષય કારને
મનઃપર્યયજ્ઞાન
હૈ તો ફિર
। હસ પ્રકાર
વિષય મેં
આવે છે—
તમાં એવા
ટે માનવ
ય અવધિ-
નથી જ.
દ્રવ્યજ છે,
મનઃપર્યય
રણુ કે તે
જ્ઞા માટે
આખતમાં
કાય છે

જ્ઞાનયોઃ સ્વભાવભેદાદુભયોર્ભેદો ભવતિ, મનઃપર્યયજ્ઞાનં વ્યાપ્યવિષયકં દર્શન-
રહિતં ચ, અવધિજ્ઞાનં વ્યાપકવિષયકં દર્શનસમન્વિતં ચેતિ સ્વભાવભેદાદુભયોર્ભેદો
જલવદ્દિવત્ પ્રતિપાદિતઃ। इत्येवं सत्यपि ज्ञानविषये शङ्किताः । इत्यादि ।

‘તથા દર્શનં સામાન્યાવબોધઃ ’ તત્ર યદિ ઇન્દ્રિયનિમિત્તાનિન્દ્રિયનિમિત્તકઃ
સામાન્યાર્થવિષયકો બોધો દર્શનમિતિ કથ્યતે તદા એકં ચક્ષુર્દર્શનમપરં ચાચક્ષુ-

અવધિજ્ઞાન ઓર મનઃપર્યયજ્ઞાન મેં સ્વભાવ ભેદ હોને કે કારણ ભિન્નતા
આતી હૈ । મનઃપર્યયજ્ઞાન સ્વી દ્રવ્ય મેં કેવલ મનોદ્રવ્ય કો વિષય
કરતા હૈ ઓર દર્શન સે રહિત હોતા હૈ તબ કિ અવધિજ્ઞાન સકલ સ્વી
દ્રવ્ય કો જાનતા હૈ ઓર અવધિદર્શન સે યુક્ત હોતા હૈ । યહી વાત
“ મનઃપર્યયજ્ઞાનં વ્યાપ્યવિષયકં દર્શનરહિતં ચ, અવધિજ્ઞાનં વ્યાપક-
વિષયકં દર્શનસમન્વિતં ચ, ” ઇસ પંક્તિ દ્વારા સમજાઈ ગઈ હૈ । ઇસ
તરહ સ્વભાવ ભેદ સે દોનોં મેં ભેદ જલ ઓર અગ્નિ કી તરહ વતલાયા
ગયા હૈ । ઇસ પ્રકાર સે દોનોં મેં ભેદ હોને પર ખો વે જ્ઞાન કે વિષય મેં
શંકિત બન જાતે હૈ ।

દર્શન કે વિષય મેં વે ઇસ પ્રકાર વિચાર કરકે શંકિત બનતે હૈ-
સામાન્યબોધ કા નામ દર્શન હૈ । ઇસમેં યદિ ઇન્દ્રિયોં કે નિમિત્ત સે
ઓર અનિન્દ્રિય મન કે નિમિત્ત સે હુઆ જો પદાર્થોં કા સામાન્યજ્ઞાન
હૈ વહ દર્શન હૈ, એસા કહા જાવે તબ તો એક ચક્ષુર્દર્શન ઓર દૂસરા અચ-

સ્વભાવ ભેદ હોવાથી તેમનામાં ભિન્નતા જણાય છે. સારાંશ એ છે કે મન પર્યય
જ્ઞાન રૂપીદ્રવ્યમાં પણ માત્ર મનોદ્રવ્યને જ ગ્રહણ કરે છે અને દર્શનથી
રહિત હોય છે જ્યારે અવધિજ્ઞાન તમામ રૂપીદ્રવ્યોને જાણે છે અને અવધિ
દર્શનથી યુક્ત હોય છે. એજ વાત નીચેની પંક્તિઓ વડે સમજાવવામાં આવી
છે-મનઃપર્યયજ્ઞાનં વ્યાપ્યવિષયક દર્શનરહિતં ચ, અવધિજ્ઞાનં વ્યાપકવિષયકં દર્શન-
સમન્વિતં ચ ” આ રીતે સ્વભાવ ભેદને લીધે બન્ને જ્ઞાનની વચ્ચે પાણી અને અગ્નિ
જેવો ભેદ બતાવ્યો છે. આ રીતે બન્ને જ્ઞાનમાં ભેદ હોવા છતાં પણ તેઓ (કેટલાક
શ્રમણ નિર્થકો) જ્ઞાનના વિષયમાં શંકિત બની જાય છે તે કાંક્ષામોહનીય ડર્મનું
વેદન કરે છે.

દર્શનના વિષયમાં શ્રમણ નિર્થકો આ પ્રકારે શંકિત બને છે—

સામાન્ય બોધનું નામ દર્શન છે. એમાં બે ઇન્દ્રિયોના નિમિત્તથી અને અનિન્દ્રિય
એટલે મનના નિમિત્તથી થયેલ પદાર્થોના સામાન્ય જ્ઞાનને દર્શન કહેવામાં
આવે છે તો પછી ચક્ષુર્દર્શન અને અચક્ષુર્દર્શન રૂપ બે ભેદ પાડવાની જરૂર

દર્શનમિત્યાકારકભેદે કિં કારણમ્ ? । યદિ ઇન્દ્રિયજનિતાનિન્દ્રિયજનિતસામા-
ન્યાર્થાવબોધો દર્શનં તદા ચક્ષુર્દર્શનવત્ શ્રોત્રદર્શનમ્ , ગ્રાણદર્શનમ્ , રસનાદર્શનમ્ ,
સ્પર્શદર્શનમ્ , મનોદર્શનમિતિ પદ્ દર્શનानि स्युर्नतु द्वे एव दर्शने? इति शङ्का। अत्र
समाधानम्-पदार्थाः द्विप्रकारका भवन्ति, सामान्यरूपा विशेषरूपाश्च, अतः क्वचि-
त्सामान्यरूपेण वस्तुनो निर्देशो भवति क्वचिद्विशेषरूपेण । तत्र प्रकृते चक्षुर्दર્शन-
मिति विशेषरूपेण-निर्देशः, तथा अचक्षुर्दर्शनमिति सामान्यरूपेण निर्देशः। यद्यपि
दर्शनस्य विभागः प्रकारान्तरेणापि संभवति, तथापि चक्षुर्दर्शनमचक्षुर्दर्शनमेत-
द्वूपाेण कथने चायमाशयः-इन्द्रियं द्विविधं प्राप्यकारि अप्राप्यकारि च, यद्यपि मनो-

ક્ષુર્દર્શન ઇસ તરહ કે દો ભેદ હોને કા તાત્પર્ય હી નહીં હૈ ? યદિ ઇન્દ્રિય-
જનિત ઔર અનિન્દ્રિયજનિત સામાન્યબોધ દર્શન હૈ, એસે દર્શન કે ભેદ
હી કરના હૈ તો ચક્ષુર્દર્શન કી તરહ શ્રોત્રદર્શન, ગ્રાણદર્શન, રસનાદર્શન
સ્પર્શદર્શન ઔર મનોદર્શન ઇસ તરહ સે છહ દર્શન હોના ચાહિયે-દો હી
દર્શન ક્યોં ? ઇસ પ્રકાર સે ઉન્હેં દર્શન કે પ્રકાર કી સાન્યતા કે વિષય
મેં શંકા હો જાતી હૈ, પરન્તુ ઇસ શંકા કા સમાધાન ઇસ પ્રકાર સે હૈ-
પદાર્થ કે દો પ્રકાર હોતે હૈ- એક સામાન્ય રૂપ પ્રકાર ઔર દૂસરા વિશેષ
રૂપ પ્રકાર । કહીં સામાન્યરૂપ સે વસ્તુ કા નિર્દેશ હોતા હૈ ઔર કહીં
વિશેષરૂપ સે નિર્દેશ હોતા હૈ । યહાં પર ચક્ષુર્દર્શન એસા વિશેષરૂપ સે
નિર્દેશ હુઆ હૈ ઔર અચક્ષુર્દર્શન યહ સામાન્યરૂપ સે નિર્દેશ હુઆ હૈ ।
યદ્યપિ દર્શન કે વિભાગ પ્રકારાન્તર સે બી સંભવતે હૈ તો બી ચક્ષુર્દર્શન
અચક્ષુર્દર્શન ઇસ રૂપસે જો વિભાગ કથન ક્રિયા ગયા હૈ ઉસમેં આશય
યહ હૈ કિ ઇન્દ્રિયાં દો પ્રકાર કી હોતી હૈ-એક પ્રાપ્યકારી ઔર દૂસરી

શી છે ? જો ઇન્દ્રિયજન્ય અને અનિન્દ્રિય (મન) જન્ય સામાન્ય બોધરૂપ દર્શનના ભેદ
જ પાડવા હોય તો ચક્ષુર્દર્શનની જેમ શ્રોત્રદર્શન, ગ્રાણદર્શન, રસનાદર્શન, સ્પર્શદર્શન
અને મનોદર્શન, એ રીતે દર્શનના છ ભેદ પાડવા જોઈએ- જેજ ભેદ શા માટે ?
આ રીતે દર્શનની બાબતમાં તેમને શંકા ઉદ્ભવે છે. પરન્તુ તેમની શંકાનું
સમાધાન આ રીતે કરી શકાશે છે-પદાર્થના જે પ્રકાર હોય છે-એક સામાન્ય
રૂપ અને બીજો વિશેષરૂપ ક્યારે કે વસ્તુનો સામાન્યરૂપે નિર્દેશ થાય છે અને
ક્યારેક વિશેષ રૂપે નિર્દેશ થાય છે. અહિં ચક્ષુર્દર્શનનો નિર્દેશ વિશેષરૂપે થયો
છે અને અચક્ષુર્દર્શનનો નિર્દેશ સામાન્ય રૂપે થયો છે જો કે દર્શનના વિભાગ
બીજી રીતે પણ થઈ શકે છે, છતાં પણ ચક્ષુર્દર્શન અને અચક્ષુર્દર્શન એવા
જે જે ભેદ કહ્યા છે તેની પાછળ એ આશય છે કે ઇન્દ્રિયો જે પ્રકારની છે
(૧) પ્રાપ્યકારી અને (૨) અપ્રાપ્યકારી. જો કે મન તો અપ્રાપ્યકારી જ છે.

પ્રાપ્યકારિ તથાપિ મનસોઽનુસારીણિ વહૂનીન્દ્રિયાણિ સન્તિ અતો મનોદર્શનમ્, તથા ચક્ષુર્વ્યતિરિક્તેન્દ્રિયદર્શનમ્ અચક્ષુર્દર્શનરૂપેણ વ્યવહૃતં ભવતિ, તથા ચક્ષુષા જાયમાનસામાન્યાર્થાવબોધશ્ચક્ષુર્દર્શનશબ્દેન વ્યવહ્રિયતે ।

અથવા દર્શનં=સમ્યક્ત્વમ્, તત્ર-શંકા ભવતિ-દર્શનં દ્વિવિધમ્-ક્ષાયોપશમિકમ્ ઔપશમિકં ચ, તત્ર ક્ષાયોપશમિકસ્યેદં લક્ષણમ્—

“મિચ્છત્તં જમુદિન્નં, તં સ્વીણં અણુદિયં ચ ઉવસંતં ।”

છાયા—મિથ્યાત્વં યદુદીર્ણં તત્ ક્ષીણમ્ અનુદિતં ચોપશાન્તમ્ । ઇતિ ।
ઉદીર્ણં મિથ્યાત્વં ક્ષીણં ભવેત્, તથાઽનુદીર્ણં મિથ્યાત્વમુપશાન્તં ભવેત્તત્ ક્ષાયોપશમિકદર્શનસમ્યક્ત્વમિતિ લક્ષણાર્થઃ । ઔપશમિકદર્શનસમ્યક્ત્વસ્ય લક્ષણંત્વિદમ્—

“સ્વીણમ્મિ ઉદ્ગમ્મિ અણુદિજ્જંતે ય સેસમિચ્છત્તે ।

અંતોમુહુત્તમેત્તં ઉવસમસમ્મં લહ્હ જીવો ॥૧॥”

છાયા—ક્ષીણે ઉદીર્ણે અનુદીયમાને ચ શેષમિથ્યાત્વે ।

અન્તર્મુહૂર્ત્તમાત્રમુપશમસમ્યક્ (સમ્યક્ત્વં) લભતે જીવઃ ॥૧॥ ઇતિ ।

અપ્રાપ્યકારી, યદ્યપિ મન તો અપ્રાપ્યકારી હૈ ફિર ખી મન કા અનુસરણ કરનેવાલી પ્રાપ્યકારી ઇન્દ્રિયાં વહુત હૈં, ઇસલિયે મનોદર્શન ઓર ચક્ષુઃ-સિવાય અન્ય ઇન્દ્રિયોંસે ઉત્પન્ન દર્શન ‘અચક્ષુર્દર્શન’ ઇસ રૂપસે કહાગયા હૈં તથા ચક્ષુઃસે જાયમાન જો દર્શન હૈ વહ ચક્ષુર્દર્શન, ઇસ શબ્દસે કહાગયા હૈં ।

અથવા—દર્શન નામ સમ્યક્ત્વ કા હૈ । ઇસમેં શંકા ઇસ પ્રકાર સે હોતી હૈ—સમ્યક્ત્વ - ક્ષાયોપશમિક ઓર ઔપશમિક ઇસ તરહ સે દો પ્રકાર કા હૈ । ઇનમેં ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ કા સ્વરૂપ ઇસ પ્રકાર સે હૈ—ઉદીર્ણ મિથ્યાત્વ કા ક્ષય ઓર અણુદીર્ણ મિથ્યાત્વ કા ઉપશમ—સત્તામેં મૌજૂદ રહના તવ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ હોતા હૈ ઔપશમિક—સમ્યક્ત્વ કા લક્ષણ ઇસ પ્રકાર સે હૈ—

પણ ચક્ષુ ઇન્દ્રિય પણ મનને અનુસરનારી છે તેથી ચક્ષુ ઇન્દ્રિયથી પ્રાપ્ત થતા દર્શનને (સામાન્યબોધને) ચક્ષુદર્શન કહેવામાં આવેલ છે મનોદર્શન અને ચક્ષુ સિવાયની બીજી ઇન્દ્રિયોવડે ઉત્પન્ન થતાં દર્શનને અચક્ષુદર્શન કહેવામાં આવેલ છે.

અથવા—સમ્યક્ત્વને પણ દર્શન કહે છે. તેમાં આ પ્રકારની શંકા ઉદ્ભવે છે—કે સમ્યક્ત્વના બે ભેદ છે—(૧) ક્ષાયોપશમિક અને (૨) ઔપશમિક તેમાં ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વનું આ પ્રકારનું સ્વરૂપ છે—ત્યારે ઉદીર્ણ મિથ્યાત્વનો ક્ષય થાય છે અને અનુદીર્ણ મિથ્યાત્વનો ઉપશમ થાય છે ત્યારે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ થાય છે. ઉપશમ એટલે સત્તામાં મૌજૂદ રહેવું તે. ઔપશમિક સમ્યક્ત્વનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—

યદા-ઉદીર્ણ મિથ્યાત્વં ક્ષીણં ભવેત્ અનુદીર્ણં ચ ઉપશાન્તં ભવેત્ તદા અન્તર્મુહૂર્ત-
માત્રમેવ જીવ ઔપશમિકસમ્યક્ત્વં પ્રાપ્નોતીત્યર્થઃ । અનયોરુભયોરપિ સમ્યક્ત્વ-
યોર્ભેદો ન પ્રતિભાસતે, શાસ્ત્રે તુ ઉભયોર્ભેદઃ પ્રતિપાદિતઃ તત્કથં સંગચ્છતે ? इति
दर्शनविषये भवति शङ्का । अत्र समाधानम्-क्षयोपशमोपशमयोरस्त्येव लक्षणभेदस्त-
थाहि-यत्रोदीर्णानां क्षयो भवेत् अनुदीर्णानां विपाकोऽननुभवोपशमो भवेत्किन्तु
प्रदेशानुभवापेक्षया उदयस्तु भवेदेव स क्षयोपशमः, क्षयोपशमे प्रदेशानुभवो भवति
उपशमे तु प्रदेशानुभवो नास्तीत्येवमनयोर्ભેદઃ । उक्तंच—

ઉદીર્ણ મિથ્યાત્વ ક્ષીણ હો ગયા હો, ઔર અનુદીર્ણ મિથ્યાત્વ ઉપ-
શાન્ત હો તવ જીવ એક અન્તર્મુહૂર્તકાલ તક ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ કો
પ્રાપ્ત કરતા હૈ । इस तरह क्षायोपशमिक सत्यक्त्व और औपशमिक
सत्यक्त्व का लक्षण जब एक है तो इन दोनों सत्यक्त्व में हमें कोई
भेद ही नजर नहीं आता है परन्तु शास्त्र में तो इनका भेद बतलाया
गया है सो यह संगत कैसे हो सकता है । इस तरह से दर्शन के
विषयमें शंका उत्पन्न हो जाती है, परन्तु इसका समाधान इस प्रकारसे है
—क्षायोपशमिक सत्यक्त्वमें और औपशमिकसत्यक्त्वमें लक्षण भेद है ही
क्षायोपशमिकसत्यक्त्व में उदीर्ण का क्षय और अनुदीर्णका विपाकानुभव
की अपेक्षा से तो उपशम रहता है, परन्तु प्रदेशानुभव की अपेक्षा से
उपशम नहीं रहता है, किन्तु उदय रहता है, क्योंकि यहां सत्यक्त्व
प्रकृति का उदय बना हुआ है, इसका नाम क्षायोपशमिकसत्यक्त्व है ।
परन्तु औपशमिकसत्यक्त्वमें प्रदेशानुभव भी नहीं होता है, क्योंकि
औपशमिकसत्यक्त्वमें सातों प्रकृतियोंका सदवस्थारूप उपशम होता है ।

ઉદીર્ણ મિથ્યાત્વ ક્ષીણ થઇ ગયું હોય, અને અનુદીર્ણ મિથ્યાત્વ ઉપ-
શાન્ત હોય ત્યારે જીવ એક અન્તર્મુહૂર્તકાળ સુધી ઔપશમિક સત્યક્ત્વને
પ્રાપ્ત કરે છે આ રીતે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ અને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વનું
લક્ષણ એકજ હોવાથી તે બન્ને સમ્યક્ત્વમાં કોઈ ભેદ આપણને દેખાતો નથી.
છતાં પણ શાસ્ત્રમાં તેમની વચ્ચે ભેદ બતાવ્યો છે એ કેવી રીતે સંગત હોઈ
શકે ? એવી દર્શનના વિષયમાં શ્રમણ નિર્ગ્રંથોને શંકા થાય છે પણ તે શંકાનું
સમાધાન આ પ્રમાણે છે—ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં અને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વમાં
લક્ષણની ભિન્નતા છે જ કારણ કે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં ઉદીર્ણ કર્મેના
ક્ષય અને અનુદીર્ણ કર્મેના વિપાકાનુભવની અપેક્ષાએ તો ઉપશમ જ રહે છે પરન્તુ
પ્રદેશાનુભવની અપેક્ષાએ કર્મેના ઉપશમ રહેતો નથી પણ ઉદયજ રહે છે.

અર્થાત્ ક્ષાયોપશમિક સમક્ષિતમાં પ્રદેશાનુભવ થાય છે પરંતુ ઔપશમિક સમ-

“વેદ્ય સંતકર્મ, સ્વભોવસમિપ્તુ નાણુભાવં સો ।

ઉવસંતકસાઓ પુણ, વેદ્ય ણ સંતકર્મ સો ” ॥૧॥

છાયા—વેદયતિ સત્કર્મ ક્ષાયોપશમિકેષુ નાણુભાવં સઃ ।

ઉપશાંત કષાયઃ પુનર્વેદયતિ ન સત્કર્મ સઃ ॥ ઇતિ ।

એવં સત્યપિ દર્શનવિષયે શક્તિઃ, ઇત્યાદિ ।

ચારિત્રવિષયે શક્તિ, યથા—ચારિત્રં દ્વિવિધમ્ સામાયિકં, છેદોપસ્થાપનીયં ચ, તત્ર સર્વસાવધવિરતિરૂપમ્ સામાયિકમ્, તથા મહાવ્રતરૂપત્વાદ્ છેદોપસ્થાપનીયમપિ સર્વસાવધવિરતિરૂપમેવ, તત્તથ્ચોભયોરપિ સાવધવિરતિરૂપત્વાન્ન ભેદો લક્ષ્યતે પ્રતિપાદિશ્ચાનયોર્ભેદસ્તત્ર કિં કારણમિતિ ચારિત્રવિષયે શક્તિ, તત્સમાધાનમ્—પ્રથમ

હસ તરહ સે ઝપર મેં દોનોંં કા એક સા લક્ષણ દિશ્વને પર મી વિશેષ વિચારકી અપેક્ષાસે હન દોનોંંમેં ભેદ હૈ હી । કહા મી હૈ—‘વેદ્ય’ ઇત્યાદિ।

ક્ષાયોપશમિક ભાવોંં મેં વિપાકાનુભવ કા વેદન નહીં હોતા હૈ, સત્કર્મ—વિદ્યમાન કર્મ કા હી વેદન હોતા હૈ ઓર ઉપશાન્ત કષાયવાલા જીવ હસ સત્કર્મ કા મી વેદન નહીં કરતા હૈ ।

હસ પ્રકાર હોનેપર મી વે દર્શનકે વિષયમેં શક્તિ બન જાયા કરતે હૈં ।

ચારિત્ર કે વિષય મેં શક્તિ વે હસ પ્રકાર કે વિચાર સે બન જાતે હૈ—ચારિત્ર દો પ્રકાર કા હૈ—એક સામાયિક ચારિત્ર ઓર દૂસરા છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર । સામાયિક ચારિત્ર સર્વસાવધવિરતિરૂપ હૈ । તથા—મહાવ્રતરૂપ હોને સે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર મી સર્વસાવધવિરતિરૂપ હી હૈ । હસ તરહ દોનોંં મેં મી સર્વસાવધવિરતિરૂપતા હોને સે ભેદ લક્ષિત નહીં

કિતમાં પ્રદેશાનુભવ હોતો નથી આ પ્રમાણે બન્નેનું લક્ષણ ઉપલક્ષ રીતે એક સરખું લાગવા છતાં પણ વિશેષ વિચારણાથી બન્નેમાં ભેદ દેખાય છે. કહ્યું પણ છે—

“વેદ્ય” ઇત્યાદિ.

ક્ષાયોપશમિક ભાવોમાં વિપાકાનુભવનું વેદન થતું નથી. પરંતુ સત્કર્મનું (વિદ્યમાન કર્મનું) જ વેદન થાય છે. અને ઉપશાન્ત કષાયવાળો જીવ આ સત્કર્મનું પણ વેદન કરતો નથી.

આ પ્રમાણે સમાધાન થઈ શકતું હોવા છતાં પણ શ્રમણો દર્શનના વિષયમાં વિશેષ વિચારણાના અભાવે શંકિત થાય છે.

તેઓ ચારિત્રના વિષયમાં પણ ક્યારેક આ પ્રમાણે વિચાર કરવાથી શંકિત બને છે—ચારિત્રના બે પ્રકાર છે—(૧) સામાયિક ચારિત્ર અને (૨) છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર સામાયિક ચારિત્ર સર્વસાવધવિરતિરૂપ છે. તથા છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર પણ મહાવ્રતરૂપ હોવાથી સર્વસાવધવિરતિરૂપ જ છે. આ રીતે બન્ને પ્રકારનાં ચારિત્રમાં સર્વસાવધવિરતિરૂપતા હોવાથી કોઈ ભેદ

તીર્થઢ્ઢરસ્યાદિનાથસ્ય સાધવઃ ઋજુજડા આસન્, તથા ચરમતીર્થઢ્ઢરસ્ય ભગવતો મહાવીરસ્ય તુ વઠ્ઢજડાઃ, અત એતેપાં સાધૂનામાશ્વાસનાય ચારિત્રં સામાયિક-છેદોપસ્થાપનીયરૂપતયા દ્વિધા વિભાજિતમ્ । યદિ કદાચિત્ ચારિત્રં દ્વિધા ન વિભાજિતં ભવેત્તદેકમેવ સામાયિકરૂપં ચારિત્રં ભવેત્તદા વ્રતારોપણે મનાઠ્ સામાયિકાશુદ્ધાવપિ વ્રતસ્યાખણ્ડનાત્ “ચારિત્રિણો વયં ચારિત્રસ્ય વ્રતરૂપત્વા”-દિતિ બુદ્ધિઃ સ્યાત્, સામાયિકમાત્રે તુ ચારિત્રે સામાયિકશુદ્ધૌ “ભગ્નમસ્માકં ચારિત્રં ચારિત્રસ્ય સામાયિકમાત્રત્વા”-દિત્યેવં તેપાંમનાશ્વાસઃ સ્યાદતશ્ચારિત્રં સામાયિકછેદોપસ્થાપનીયભેદેન દ્વિધા વિભાજિતમ્,

હોતા હૈ ફિર ઓ ઇન ઢોનોં મેં આગમ મેં એદ પ્રતિપાદિત કિયા હુઆ હૈ સો ઇસમેં કયા કારણ હૈ ? ઇસ તરહ ચારિત્ર કે વિષય મેં શંકા હોતી હૈ । ઇસકા સમાધાન ઇસ પ્રકાર સે હૈ પ્રથમ તીર્થકર આદિનાથ કે સાધુ ઋજુજડ થે, તથા અન્તિમ તીર્થકર શ્રી ભગવાન્ મહાવીર કે વઠ્ઢજડ, ઇસલિયે ઇનકે આશ્વાસનનિમિત્ત ચારિત્ર સામાયિક ંવં છેદોપસ્થાપનીય ઇસ રૂપ સે ઢો પ્રકાર કા વિભક્ત કિયા ગયા હૈ । યદિ કદાચિત્ વહ ચારિત્ર ઢો પ્રકાર સે વિભાજિત ન હોતા ંર વહ ંક હી સામાયિકરૂપ ચારિત્ર રહતા તવ વ્રત કે આરોપણ કે વાદ મેં થોડી સી ઓ સામાયિકમેં અશુદ્ધિ આ જાનેપર વ્રત ઁન્ડિત નહીં હોતા હૈ ઇસસે “હમ ચારિત્રશાલી હૈં ક્યોંકિ ચારિત્ર વ્રતરૂપ હૈં ંસી બુદ્ધિ વની રહતી હૈં । ંર યદિ ંક સામાયિક હી ચારિત્ર જવ ઁના જાયગા તવ સામાયિક મેં અશુદ્ધિ હોને પર “ હમારા ચારિત્ર ભગ્ન હો ગયા, ક્યોં કિ ચારિત્ર

હેખાતો નથી છતાં તે બન્ને પ્રકારના ચારિત્રમા શા કારણે શાસ્ત્રમાં ભેદ બતાવ્યો હશે ? એપી શકા તેમને ઉદ્ભવે છે તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે.

પહેલા તીર્થકર આદિનાથના સાધુઓ ઋજુજડ હતા અને છેલ્લા તીર્થકર મહાવીર પ્રભુના સાધુઓ વઠ્ઢજડ હતા તેથી તેમને આશ્વાસન આપવા માટે સામાયિક ચારિત્ર અને છેદોપસ્થાપનીય આહિત્ર એમ બે ભેદ પાડવામાં આવેલ છે ઉપરના બન્ને ચારિત્રના બે ભેદ પાડવાથી મહાવ્રતો અંગીકાર કર્યા પછી સામાયિક ચારિત્રમાં થોડી પણ અશુદ્ધિ આવતાં તેની આલોચના કરી લેવાથી વ્રત ખંડિત થતું નથી અને તેથી અમે ચારિત્રવાન છીએ એવી માન્યતાથી તેઓ સંતોષ પામે છે અને ફરી પાળવામાં વિશેષ સાવધાન રહે છે અને જો એક સામાયિકને જ ચારિત્ર માની લેવામાં આવે તો સામાયિક ચારિત્રમાં અશુદ્ધિ આવી જતાં અમારા ચારિત્રનો ભંગ થયો—કારણ કે ચારિત્ર

ઉક્તશ્ચ—“રિઊવક્કજઢા પુરિમેયરાણ સામાઈણ વયારુહણં ।

મળયમસુદ્ધે વિ જઓ, સામાઈણ હંતિ હુ વયાઈ” ॥૧॥

છાયા—ઋજુવક્કજઢાઃ પૂર્વેતરાણાં સામાયિકે વ્રતારોહણમ્ ।

મનાગશુદ્ધેપિ યતઃ સામાયિકે ભવન્તિ સ્વલુ વ્રતાનિ ॥૧॥ ઇતિ ।

અર્થ—સત્યપિ શુદ્ધિતા ઇત્યાદિ ।

તથા સાધુવેષેઽપિ શુદ્ધા ભવતિ, યથા—પ્રથમચરમતીર્થકરવર્જિતૈર્દ્વાવિંશતિ-
તીર્થકરૈરુપદિષ્ટ યત્ યથા લઘ્વવ્રસનરૂપમેવ લિઙ્ગં સાધુભિઃ કરણીયમ્ પ્રથમચરમા-

કેવલ સામાયિકરૂપ હો છે ” આ પ્રમાણે તેને અવિશ્વાસ થઈ જાય છે ।
અતઃ તેને એવો અવિશ્વાસ ન થઈ આ પ્રમાણે તે ચારિત્ર સામાયિક
અને હેદોપસ્થાપનીય કે ભેદ તેથી પ્રકાર તેથી વિભાજિત થઈ ગયું છે ।
કહા છે—‘ રિઊવ ’ ઇત્યાદિ ।

પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થકરના સાધુ અનુક્રમસે ઋજુજઢા અને વક્કજઢા હોતે છે
આથી તેને સામાયિક ચારિત્ર કે વાદ વ્રતો કે આરોપણ કહા છે ।
કારણકે સામાયિક તેથી થોડીસી અશુદ્ધિ આજાને પર પુનઃ વ્રતારોપણ તેથી
તથા ભેદ તેથી શુદ્ધિ થઈ જાય છે ।

આ પ્રમાણે તે ચારિત્ર તેથી કથન છે ફિર તેથી તે આમાં શંકિત થઈ જાય છે ।

તથા—સાધુવેષ તેથી તેને શંકા થઈ છે, જેવે—દ્વિતીયતીર્થકર તેથી
લેકર તેથીસર્વે તીર્થકર તેથીકરે એવો કહા છે કે જેવો વસ્ત્ર મળે તેથી
પ્રકાર કે વસ્ત્ર સાધુ કે લિઙ્ગરૂપ તેથી સાધુ કે ધારણ કર લેના આથી—
અર્થાત્ જેવો વસ્ત્ર મળે તેવો જ સાધુ કે લે લેના આથી । પરંતુ પ્રથમ

એક સામાયિક રૂપ જ છે એવો તેમને પોતાની જાત ઉપર અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન
થાય અને તેથી ભેદ પામીને આર્તધ્યાન કર્યા કરે એમ ન થાય તે માટે
ચારિત્રના સામાયિક અને હેદોપસ્થાપનીય એવા બે ભેદ પાડવામાં આવ્યા છે
કહ્યું પણ છે—“ રિઊવ ” ઇત્યાદિ.

પહેલા અને છેલ્લા તીર્થકરના સાધુઓ અનુક્રમે ઋજુજઢા અને વક્કજઢા હોય છે.
તેથી તેમને સામાયિક ચારિત્રની પછી વ્રતોનું આરોપણ કહ્યું છે કારણ કે
સામાયિક ચારિત્રમાં થોડી સરખી અશુદ્ધિ આવી જાય છે પુનઃ વ્રતારોપણથી
અને છેલ્લી શુદ્ધિ થઈ જાય છે.

આ રીતે ચારિત્રના સંબંધમાં કથન હોવા છતાં પણ તેમને તે જાણતો
શંકા થાય છે.

તથા સાધુના વેષ વિષે પણ તેમને શંકા થઈ કરે છે. જેમ કે બીજા
તીર્થકરથી લઈને તેથીસર્વોચ્ચ સુધીના તીર્થકરોએ એવું કહ્યું છે કે સાધુએ જેવાં
ભણે એવાં વસ્ત્રો ધારણ કરવા જોઈએ. પણ પહેલા અને છેલ્લા તીર્થકરે એવું

શ્યાં તુ સમુપદિષ્ટં યત્ સપ્રમાણં શુક્લં ચ વસ્ત્રં સાધુભિર્લિજ્જતયોપાત્તવ્યમિતિ, એવં ક્રમેણ સર્વજ્ઞવચનાનાં લિજ્જવિષયે પરસ્પરં વિરોધો ભવતીતિ શઙ્કા । નેયં શઙ્કા સમીચીના । યતઃ સર્વજ્ઞા અવિરોધિવચના ભવન્તિ । ઋજુજડ-વક્રજડ-ઋજુપ્રાજ્ઞાન્ શિષ્યાનાશ્રિત્ય તીર્થંકરાણાં તથોપદેશઃ । તાવતૈવ તેષામુપકારકત્વસંભવાદિતિ, એવં સત્યપિ તેષાં શઙ્કાદયો ભવન્તિ ।

એવં પ્રવચનેઽપિ શઙ્કા તથાહિ-પ્રવચનમ્=આગમઃ, મધ્યમજિનાનાં પ્રવચને આગમે ચતુર્મહાવ્રતરૂપધર્મસ્ય પ્રતિપાદનમસ્તિ, પ્રથમચરમતીર્થંકરપ્રતિપાદિતાગમે તુ પંચમહાવ્રતરૂપધર્મસ્ય પ્રતિપાદનં વિઘટે તત્કથમુભયોરાગમયોર્ન વિરોધઃ ? इति

और अन्तिम तीर्थंकरने ऐसा कहा है कि साधु को प्रमाणसहित सफेद वस्त्र ही साधुलिङ्गरूप से धारण करना चाहिये । इस क्रम से कथन करने में सर्वज्ञवचनों में लिङ्ग के विषय में परस्पर विरोध आता है परन्तु इस शंका का समाधान इस प्रकार से है-सर्वज्ञ जो होते हैं उनके वचनों में परस्पर विरोध कभी नहीं आता है । शिष्यों में जो ऋजुजड़ शिष्य होते हैं, वक्रजड़ शिष्य होते हैं और जो ऋजुप्राज्ञ शिष्य होते हैं उनको आश्रित करके तीर्थंकरोंने ऐसा उपदेश दिया है, क्योंकि ऐसे उपदेश से ही उनका उपकार हो सकता है । इस प्रकार से होने पर भी उन्हें इस विषय में शंका आदि होते रहते हैं ।

इसी तरह से प्रवचन में भी उन्हें शंका होती है, जैसे-मध्यम तीर्थंकरों के प्रवचन-आगम में चार महाव्रतरूप धर्म का कथन हुआ है, और प्रथम एवं अन्तिम तीर्थंकर के प्रवचन में पांचमहाव्रतरूप धर्म का

કહ્યું છે કે સાધુઓએ પ્રમાણ સહિત અને સફેદ વસ્ત્રો જ ધારણ કરવાં જોઈએ. આ જાતના કથનને લીધે સર્વજ્ઞના વચનમાં પણ વેષના વિષયમાં પરસ્પર વિરોધાભાસ જણાય છે, એવી શંકા થાય છે પરન્તુ તે શંકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે-સર્વજ્ઞના કથનમાં કદી પણ પરસ્પર વિરોધ હોતો નથી. શિષ્યોમાં ઋજુજડ, વક્રજડ અને ઋજુપ્રાજ્ઞ શિષ્યો હોય છે તેમની અપેક્ષાએ તીર્થંકરોએ એવો ઉપદેશ આપ્યો છે. કારણ કે એવા ઉપદેશથી જ તેમનો ઉપકાર થતો હોય છે. વસ્તુસ્થિતિ આ પ્રમાણે હોવા છતાં પણ તેમને આ વિષયમાં શંકા વગેરે થયા કરે છે.

એજ પ્રમાણે પ્રવચનમાં પણ તેમને શંકા થાય છે-જેમ કે મધ્યમ તીર્થંકરોના પ્રવચનમાં ચાર મહાવ્રતરૂપ ધર્મનું કથન થયું છે અને પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરના પ્રવચનમાં પાંચ મહાવ્રતરૂપ ધર્મનું કથન થયું છે તો તે

ઉક્તશ્ચ—“રિઝવક્કજડા પુરિમેયરાણ સામાઈણ વયારુહણં ।
મળયમસુદ્ધે ત્રિ જઓ, સામાઈણ હંતિ હુ વયાઈ” ॥૧॥

છાયા—ઋજુવક્કજડાઃ પૂર્વેતરાણાં સામાયિકે વ્રતારોહણમ્ ।
મનાગશુદ્ધેપિ યતઃ સામાયિકે ભવન્તિ ચલુ વ્રતાનિ ॥૧॥ ઇતિ ।

एवं सत्यपि शङ्किता इत्यादि ।

તથા સાધુવેષેષપિ શંકા ભવતિ, યથા—પ્રથમચરમતીર્થકરવર્જિતૈર્દ્વાવિંશતિ-
તીર્થકરૈરુપદિષ્ટ યત્ યથા લઘ્વવસનરૂપમેવ લિઙ્ગ સાધુભિઃ કરણીયમ્ । પ્રથમચરમા-
કેવલ સામાયિકરૂપ હો છે ” ઇસ તરહસે ઉન્હેં અવિશ્વાસ હો જાયગા ।
અતઃ ઉન્હેં એસા અવિશ્વાસ ન હો ઇસ અભિપ્રાય સે ચારિત્ર સામાયિક
ઔર હેદોપસ્થાપનીય કે ભેદ સે દો પ્રકાર સે વિભાજિત કિયા ગયા છે ।
કહા મી છે—‘ રિઝ૦ ’ ઇત્યાદિ ।

પ્રથમ ઔર અંતિમ તીર્થકર કે સાધુ અનુક્રમસે ઋજુજડ ઔર વક્કજડ હોતે હૈં
ઇસલિયે ઉનકો સામાયિક ચારિત્ર કે વાદ વ્રતોં કા આરોપણ કહા છે ।
ક્યોંકિ સામાયિક મેં થોડીસી અશુદ્ધિ આજાને પર પુનઃ વ્રતારોપણ સે
તથા હેદ સે શુદ્ધિ હો જાતી છે ।

ઇસ તરહ સે ચારિત્ર મેં કથન છે ફિર મી વે ઇસમેં શંકિત હો જાતે હૈં ।

તથા—સાધુવેષ મેં મી ઉન્હેં શંકા હોતી છે, જૈસે—દ્વિતીયતીર્થકર સે
લેકર તેવીસવેં તીર્થકર તકને એસા કહા છે કિ જૈસા વસ્ત્ર મિલે ઉસી
પ્રકાર કા વસ્ત્ર સાધુ કે લિઙ્ગરૂપ સે સાધુ કો ધારણ કર લેના ચાહિયે-
અર્થાત્ જૈસા વસ્ત્ર મિલે વૈસા હી સાધુ કો લે લેના ચાહિયે । પરન્તુ પ્રથમ

એક સામાયિક રૂપ જ છે એવો તેમનો પોતાની બાત ઉપર અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન
થાત અને તેથી ખેદ પામીને આર્તધ્યાન કર્યા કરે એમ ન થાય તે માટે
ચારિત્રના સામાયિક અને હેદોપસ્થાપનીય એવા બે ભેદ પાડવામાં આવ્યા છે
કહ્યું પણ છે—“ રિઝ૦ ” ઇત્યાદિ.

પહેલા અને છેલ્લા તીર્થકરના સાધુઓ અનુક્રમે ઋજુજડ અને વક્કજડ હોય છે.
તેથી તેમને સામાયિક ચારિત્રની પછી વ્રતોનું આરોપણ કહ્યું છે કારણ કે
સામાયિક ચારિત્રમાં થોડી સરખી અશુદ્ધિ આવી જવાથી પુનઃ વ્રતારોપણથી
અને છેલ્લી શુદ્ધિ થઈ જાય છે.

આ રીતે ચારિત્રના સંબંધમાં કથન હોવા છતાં પણ તેમને તે બાબતમાં
શંકા થાય છે.

તથા સાધુના વેષ વિષે પણ તેમને શંકા થયા કરે છે. જેમ કે બીજા
તીર્થકરથી લઈને તેવીસમા સુધીના તીર્થકરોએ એવું કહ્યું છે કે સાધુએ જેવાં
મળે એવાં વસ્ત્રો ધારણ કરવાં જોઈએ. પણ પહેલા અને છેલ્લા તીર્થકરે એવું

શ્યાં તુ સમુપદિષ્ટં યત્ સપ્રમાણં શુક્લં ચ વસ્ત્રં સાધુભિર્લિજ્જતયોપાત્તવ્યમિતિ, એવં ક્રમેણ સર્વજ્ઞવચનાનાં લિજ્જવિષયે પરસ્પરં વિરોધો ભવતીતિ શઙ્કા । નેય શઙ્કા સમીચીના । યતઃ સર્વજ્ઞા અવિરોધિવચના ભવન્તિ । ઋજુજઙ્ગ-વક્રજઙ્ગ-ઋજુપ્રાજ્ઞાન્ શિષ્યાનાશ્રિત્ય તીર્થકરાણાં તથોપદેશઃ । તાવતૈવ તેષામુપકારકત્વસંભવાદિતિ, એવં સત્યપિ તેષાં શઙ્કાદયો ભવન્તિ ।

એવં પ્રવચનેઽપિ શઙ્કા તથાહિ-પ્રવચનમ્=આગમઃ, મધ્યમજિનાનાં પ્રવચને આગમે ચતુર્મહાવ્રતરૂપધર્મસ્ય પ્રતિપાદનમસ્તિ, પ્રથમચરમતીર્થકરપ્રતિપાદિતાગમે તુ પંચમહાવ્રતરૂપધર્મસ્ય પ્રતિપાદનં વિદ્યતે તત્કથમુભયોરાગમયોર્ન વિરોધઃ ? इति

और अन्तिम तीर्थकरने ऐसा कहा है कि साधु को प्रमाणसहित सफेद वस्त्र ही साधुलिङ्गरूप से धारण करना चाहिये । इस क्रम से कथन करने में सर्वज्ञवचनों में लिङ्ग के विषय में परस्पर विरोध आता है परन्तु इस शंका का समाधान इस प्रकार से है-सर्वज्ञ जो होते हैं उनके वचनों में परस्पर विरोध कभी नहीं आता है । शिष्यों में जो ऋजुजङ्ग शिष्य होते हैं, वक्रजङ्ग शिष्य होते हैं और जो ऋजुप्राज्ञ शिष्य होते हैं उनको आश्रित करके तीर्थकरोंने ऐसा उपदेश दिया है, क्योंकि ऐसे उपदेश से ही उनका उपकार हो सकता है । इस प्रकार से होने पर भी उन्हें इस विषय में शंका आदि होते रहते हैं ।

इसी तरह से प्रवचन में भी उन्हें शंका होती है, जैसे-मध्यम तीर्थकरों के प्रवचन-आगम में चार महाव्रतरूप धर्म का कथन हुआ है, और प्रथम एवं अन्तिम तीर्थकर के प्रवचन में पांचमहाव्रतरूप धर्म का

કહ્યું છે કે સાધુઓએ પ્રમાણ સહિત અને સફેદ વસ્ત્રો જ ધારણ કરવાં જોઈએ. આ જાતના કથનને લીધે સર્વજ્ઞના વચનમાં પણ વેષના વિષયમાં પરસ્પર વિરોધાભાસ જણાય છે, એવી શંકા થાય છે. પરન્તુ તે શંકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે-સર્વજ્ઞના કથનમાં કદી પણ પરસ્પર વિરોધ હોતો નથી. શિષ્યોમાં ઋજુજઙ્ગ, વક્રજઙ્ગ અને ઋજુપ્રાજ્ઞ શિષ્યો હોય છે તેમની અપેક્ષાએ તીર્થકરોએ એવો ઉપદેશ આપ્યો છે. કારણ કે એવા ઉપદેશથી જ તેમનો ઉપકાર થતો હોય છે. વસ્તુસ્થિતિ આ પ્રમાણે હોવા છતાં પણ તેમને આ વિષયમાં શંકા વગેરે થયા કરે છે.

એજ પ્રમાણે પ્રવચનમાં પણ તેમને શંકા થાય છે-જેમ કે મધ્યમ તીર્થકરોના પ્રવચનમાં ચાર મહાવ્રતરૂપ ધર્મનું કથન થયું છે અને પહેલા અને છેલ્લા તીર્થકરના પ્રવચનમાં પાંચ મહાવ્રતરૂપ ધર્મનું કથન થયું છે તો તે

શક્કા । તત્સમાધાનં યથા—ચતુર્મહાવ્રતરૂપધર્મોપિ વસ્તુતઃ પંચમહાવ્રતાત્મકધર્મરૂપ એવ, ચતુર્થમહાવ્રતસ્ય પરિગ્રહેઽન્તર્ભાવાત્, સ્ત્રિયો હિ પરિગ્રહ સ્વરૂપા એવેતિ ।

તથા પ્રાવચનિકવિષયેઽપિ ભવતિ શક્કા—પ્રવચનમધીયતે વિદન્તિ વેતિ પ્રાવ-
ચનાઃ પ્રાવચના એવ પ્રાવચનિકાઃ યથા—एकादशगणधराणां नव गच्छाः, कालापे-
क्षया बहुश्रुताः पुरुषाः । तत्रैकः प्रावचनिकः इत्थं वक्ति अन्यश्च प्रकारान्तरेणेति,
तत्र किं सत्यम् ? कस्य वचने विश्वासः करणीय ? इति शक्का । समाधानमाह—

પ્રતિપાદન ક્રિયા હુઆ હૈ, તો ફિર હસ તરહ કે પ્રતિપાદન કરનેમેં બાવીસ
તીર્થકરોં કે ઓર હન દો તીર્થકરોં કે આગમ મેં વિરોધ કેસે નહીં માના
જાયગા ? અવશ્ય માના જાયગા ? એસી શંકા ઉન્હેં હોતી હૈ પરન્તુ
હસકા સમાધાન હસ પ્રકાર સે હૈ—ચારમહાવ્રતરૂપ ધર્મ મી વસ્તુતઃ
પંચમહાવ્રતાત્મક ધર્મરૂપ હી હૈ, ક્યોંકિ ચતુર્થમહાવ્રત કા અન્તર્ભાવ
પરિગ્રહ મેં હો જાતા હૈ, કારણ કિ સ્ત્રિયાં પરિગ્રહરૂપ હી હોતી હૈ, અતઃ
જિસને પરિગ્રહ કા ત્યાગ કર દિયા વહ પરિગ્રહરૂપ હોને સે સ્ત્રી કા મી
ત્યાગ કર દેતા હૈ । તથા પ્રાવચનિક કે વિષય મેં મી શંકા હસ પ્રકાર
સે હોતી હૈ—જો પ્રવચનકો પઢતે હૈ અથવા ઉમકો જાનતે હૈ વે પ્રાવચન
હૈ । પ્રાવચન હી પ્રાવચનિક કહલાતે હૈ જૈસે ગ્યારહ ગણધરોં કે નૌ
ગચ્છ । કાલ કી અપેક્ષા બહુશ્રુતપુરુષ હી પ્રાવચનિક હૈ । હનમેં એક
પ્રાવચનિક હસ પ્રકાર કહતા હૈ, દૂસરા પ્રાવચનિક પ્રકારાન્તર સે
કહતા હૈ તો હસમેં સત્ય તત્ત્વ ક્યા હૈ ? કિસકા કથન સત્ય માના જાય?
કિસકે કથન કા વિશ્વાસ ક્રિયા જાય ? એસી શંકા ઉન્હેં હો જાતી હૈ ।

પ્રકારના કથનમાં વચ્ચેના બાવીસ તીર્થકરોના અને પહેલા તથા છેલ્લા તીર્થકરોના
પ્રવચનમાં વિરોધ જણાય છે, એવી શંકા તેમને થાય છે. પરન્તુ તેનું સમાધાન
આ રીતે કરી શકાય છે—પાંચ મહાવ્રતરૂપ ધર્મની વસ્તુ ચાર મહાવ્રતરૂપ ધર્મમાં
આવી જાય છે, જેમ કે ચોથા મહાવ્રતનો પરિગ્રહમાં સમાવેશ થઈ શકે છે.
કારણ કે સ્ત્રીઓ પણ પરિગ્રહરૂપ જ હોય છે. તેથી જેમણે પરિગ્રહનો ત્યાગ
કર્યો હોય છે તેઓ સ્ત્રીઓને પણ પરિગ્રહરૂપ ગણીને તેમનો ત્યાગ કરે છે.

તેમજ પ્રવચન કરનારાઓના સંબંધમાં પણ તેમને આ જાતની શંકા
થાય છે—જે પ્રવચનને ભણે અથવા જાણે તે પ્રાવચનિક કહેવાય છે. તે
અગિયાર ગણધરોના નવ ગચ્છ હોય છે. વળી એમ પણ કહ્યું છે કે કાળની
અપેક્ષાએ બહુશ્રુત સાધુ પણ પ્રાવચનિક કહેવાય છે. તે પ્રવચન કરનારા
ઓમાંથી એક, એક રીતે કોઈ તત્ત્વ સમજાવે છે બીજો બીજી રીતે સમજાવે
છે—તો તેમાં સત્ય તત્ત્વ કયું સમજવું ? કોના કથનમાં વિશ્વાસ મૂકવો ? આ
પ્રકારની શંકા તેમને થાય છે. તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે—ચારિત્રમોહનીય

ચારિત્રમોહનીયકર્મણઃ ક્ષયોપશમવિશેષેણ ઉત્સર્ગાપવાદાદિભાવિતત્વેન ચ પ્રાવચનિકાનાં નાનાવિધા પ્રવૃત્તિર્ભવતિ । સૈવ પ્રવૃત્તિર્યદિ જિનાગમાઽવિરોધિની ભવેત્તદા મોક્ષમાર્ગસાધકત્વેન પ્રમાણભૂતા ભવતિ । इत्येवं सत्यपि शङ्कादयो भवन्ति ।

તથા કલ્પવિષયેઽપિ શંકા ભવતિ । કલ્પો જિનકલ્પિકાદિરૂપઃ । તત્ર યદિ જિનકલ્પિકાનાં નગ્નત્વાદિરૂપો મહાકષ્ટકારકઃ કલ્પ એવ કર્મણાં ક્ષયણે કારણં ભવેત્તદા સ્થવિરકલ્પિકાનાં વસ્ત્રપાત્રાદ્યુપભોગાત્મકાલ્પકષ્ટકારકઃ કલ્પઃ કર્મક્ષયાય કથં સમર્થઃ સ્યાત ? નૈવ કથમપીતિ શંકા । તત્રાહ—દ્રાવપિ કલ્પો કર્મક્ષયકારકૌ । અવસ્થાભેદમાદાયામયોઃ સાર્થક્યમ્, દ્વયોરપિ તીર્થકરૈઃ પ્રરૂપિતત્વાદિતિ । एवं सत्यपि तेषां शङ्कादयो भवन्ति ।

इसका समाधान इस प्रकार से है—चारित्रमोहनीयकर्म के क्षयोपशम विशेष से और उत्सर्ग तथा अपवादमार्ग आदिसे भावित होनेके कारण प्रावचनिकों की नानाप्रकार की प्रवृत्तियाँ होती हैं, किन्तु वे ही प्रवृत्तियाँ यदि जिनागम से अविरोधिनी हो तो मोक्षमार्ग की साधक होने के कारण प्रमाणभूत मानी जाती हैं ।

કલ્પવિષય મેં ખી શંકા ઇસ પ્રકાર સે હોતી હૈ—જિનકલ્પિક આદિ કા જો આચાર હૈ વહ કલ્પ હૈ સો યદિ જિનકલ્પિકોં કા નગ્નત્વાદિરૂપ મહાકષ્ટકારક કલ્પ હી કર્મક્ષય કરને મેં કારણ હોતા હો તો ફિર સ્થવિરકલ્પોં કા વસ્ત્ર પાત્ર આદિ ઉપભોગરૂપ તથા અલ્પકષ્ટકારક કલ્પ કર્મક્ષય કરને મેં કેસે સમર્થ હો સકતા હૈ । અર્થાત્ કિસી ખી તરહ સમર્થ નહીં હો સકતા હૈ ? ऐसी उन्हें शंका होती है—इसका समाधान इस प्रकार से है—दोनों भी कल्प कर्मक्षय करने वाले हैं । अवस्थाभेद

કર્મના ક્ષયોપશમ વિશેષથી અને ઉત્સર્ગ તથા અપવાદ માર્ગને કારણે પ્રવચન કરનારાઓની વિવિધ પ્રકારની શૈલી હોય છે

પરન્તુ એ પ્રવચનની શૈલી અગર જિનાગમને અનુરૂપ હોય તો મોક્ષમાર્ગની સાધક હોવાને કારણે પ્રમાણભૂત મનાય છે. કલ્પ એટલે આચારના વિષયમાં પણ તેમને આ પ્રકારની શંકા થાય છે કે (જિનકલ્પિક તથા સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓના જે આચાર હોય છે તેને કલ્પ કહે છે.)

જિનકલ્પિક સાધુઓનાં નગ્નત્વ વગેરે મહાકષ્ટકારક આચારો જે કર્મક્ષય કરવાને સમર્થ બને. પણ સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓનાં વસ્ત્ર પાત્ર વગેરે ગ્રહણ કરવારૂપ ઓછાં કષ્ટોવાળાં આચારો કર્મના ક્ષય કરવાને સમર્થ કેવી રીતે બની શકે ? આ પ્રકારની શંકા તેમને થાય છે તો તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે કરી શકાય—બન્ને કલ્પો એટલે આચારો કર્મના ક્ષય કરનારાં છે, અવસ્થાભેદની અપેક્ષાએ તે બંનેમાં સાર્થકતા

માર્ગવિષયે શઙ્કા—અથાશાસ્ત્રાધ્યયનં તપઃપૂર્વકં કરણીયં, તત્ર કેચન કથયન્તિ-
યાવદધ્યયન તાવત્ આચામામ્લેનૈવ માઘ્યં, કેચન ઉપવાસેનૈવ માઘ્યમિતિ,
કેચન અષ્ટમતપઃપ્રભૃતિનૈવ કરણીયમિતિ પરસ્પરભેદદર્શનાત્ કિમત્ર સત્યમિતિ
શઙ્કા ભવેત્ । અત્રોચ્યતે—શિષ્યશક્ત્યનુસારેણ જીતકલ્પાદિવ્યવહારાનુસારેણ ચ
સર્વેષામુપવાસાદીનામવિરોધાત્સર્વં સત્યમેવ । જિનાજ્ઞાયાઃ સર્વેષુ સમાનત્વાત્ ।

ઉક્તશ્ચ—“અસદેણ સમાઙ્ગણં જે કતથઈ કેળઈ અસાવજ્ઞં ।

ન નિવારિયમન્નેહિં, વહુમણુમયમેયમાયરિયં” ॥૧॥

છાયા—અશઠેન સમાચીર્ણં યત્ કુત્રાપિ કેનચિદસાવધમ્ ।

ન નિવારિતમન્યૈર્વહુ અનુમતમેતદાચરિતમિતિ ॥૧॥

કો લેકર इन दोनों में सार्थकता है, क्यों कि तीर्थंकरों द्वारा दोनों ही
प्ररूपित हुए हैं । मार्ग के विषयमें भी शंका उन्हें इस प्रकारसे होती है—
जैसे शास्त्र का अध्ययन तपःपूर्वक करना चाहिये तो इसमें कई
कहते हैं कि जबतक शास्त्राध्ययन चलता है तबतक आचाम्ल-आयंबि-
लव्रत करना चाहिये, कोई२ ऐसा कहते हैं कि उपवास करना चाहिये,
कोई२ ऐसा भी कहते हैं कि अङ्गम आदिकी तपस्या करनी चाहिये । इस
तरह परस्पर में भेद देखा जाता है तो यहां किसे सत्य मानना चाहिये ?
इस प्रकार की यह शंका है ।

इसका समाधान यह है कि शिष्यों की शक्ति के अनुसार से और
जीतकल्पादि के व्यवहार के अनुसार से आयंबिल उपवास आदि का
अविरोध है इस से सब कथन सत्य ही हैं, क्योंकि जिनेन्द्र की आज्ञा
सब में समान है । कहा भी है:—“ असद्वेण ” इत्यादि ।

છે, એટલા માટે જ તીર્થંકરો વડે તે બંને અવસ્થાની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી
છે. માર્ગના વિષયમાં પણ તેમને આ પ્રકારની શંકા થાય છે—જેમ કે શાસ્ત્રનું
અધ્યયન તપપૂર્વક જ કરવું જોઈએ. આ બાબતમાં કેટલાકની એવી માન્યતા
છે કે બધાં સુધી શાસ્ત્રનું અધ્યયન ચાલુ હોય ત્યાં સુધી આયંબિલવ્રત કરવું
જોઈએ. કોઈનો એવો અભિપ્રાય છે કે ઉપવાસ કરવો જોઈએ. ત્યારે
કોઈનો અઠમ તપ કરવાનો અભિપ્રાય છે. આ રીતે પરસ્પરમાં ભેદ જણાય છે.
તો કયા અભિપ્રાયને સાચો માનવો ? તે શંકાનું સમાધાન આ રીતે કરી
શકાય—શિષ્યોની શક્તિ પ્રમાણે આચાર્ય અથવા ગુરુ જે યોગ્ય લાગે તે તપ
કરાવી શકે છે. તથા સ્થવિર કદપના આચાર પ્રમાણે આયંબિલ, ઉપવાસ વગેરે
પણ એકબીજાના વિરોધી નથી, આ રીતે ઉપરોક્ત બધી માન્યતાઓ સત્ય છે, કારણ કે તે
દરેકમાં જિનેન્દ્ર ભગવાનની આજ્ઞા રહેલી છે. કહ્યું પણ છે.—“અસદેણ” ઇત્યાદિ.

एवं सत्यपि शङ्कादयो भवन्ति ।

તથા મતવિષયેऽપિ શંકા-મતં નામ-સર્વેષામાચાર્યાણામાગમે સમાનોઽભિપ્રાયઃ, તત્ર કેચિદેવં કથયન્તિ યત્ કેવલિનાં જ્ઞાનં દર્શનં ચ યુગપદેવ ભવતિ, અન્યથા જ્ઞાનાવરણદર્શનાવરણકર્મણઃ ક્ષયસ્ય નૈરર્થક્યપ્રસજ્ઞાત્, એવમત્રૈવ વિષયે અન્યે એવં કથયન્તિ યત્ કેવલિનાં જ્ઞાનં દર્શનં ચ નૈકકાલિકં કિન્તુ તદ્ દ્વયં ભિન્નકાલે એવ જાયતે, જીવસ્વરૂપત્વાત્, યથા મતિજ્ઞાનશ્રુતજ્ઞાનયોરાવરણસ્ય ક્ષયોપશમે

जिसका आचरण अशठ-समझदार ने किया हो जो असावध-निष्पाप हो, तथा जिसका निवारण किसी भी स्थल में किसी के भी द्वारा न किया गया हो और जो बहुमत हो यह आचरित कहलाता है ।

इस प्रकार की व्यवस्था होने पर भी उन्हें इस विषय में शंका आदि हो जाया करती हैं ।

તથા મતવિષય મેં બી શંકા ઇસ પ્રકાર સે હો જાતી હૈ-સમસ્ત આચાર્યોં કા આગમ મેં જો સમાન અભિપ્રાય હૈ ઉસકા નામ મત હૈ । ઇસમેં કોઈરે એસા કહતે હૈં કિ કેવલી ભગવાન્ કે જ્ઞાન ઓર દર્શન એક સાથ હી હોતે હૈં, નહીં તો જ્ઞાનાવરણ ઓર દર્શનાવરણ કર્મ કે ક્ષય કી નિરર્થકતા હોને કા પ્રસંગ પ્રાપ્ત હોગા । ઇસી તરહ ઇસી વિષય મેં કઈ એસા કહતે હૈં કિ કેવલી ભગવંત કે જ્ઞાન ઓર દર્શન યુગપત્ નહાં હોતે હૈં, કિન્તુ વે દોનોં ભિન્નર કાલમેં હો હોતે હૈં, ક્યોંકિ જીવકા એસા હો સ્વભાવ હૈ । જિસ પ્રકાર મતિજ્ઞાન ઓર શ્રુતજ્ઞાનમેં અપનેરે આવ-

અશઠ (સમજુ) વડે જેનું આચરણ થાય છે, જે અસાવધ-પાપરહિત હોય, તથા જેનો કોઈ પણ સ્થળે કોઈ પણ વ્યક્તિ તરફથી નિષેધ ન કરાયો હોય અને જે બહુમત (ઘણા લોકો વડે માન્ય) હોય તેને આચરિત આચરણ કરાયેલ કહેવાય છે. આ રીતે તમામ કરણી ભગવાનની આજ્ઞામા છે.

વળી મત વિષે પણ તેમને આ પ્રમાણે શંકા થાય છે-(તમામ આચાર્યોનો આગમમા જે સરખો અભિપ્રાય હોય છે તેને મત કહે છે.) તેમાં કેટલાક એવું કહે છે કે કેવળી ભગવાનને કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શનની પ્રાપ્તિ એક જ સાથે થાય છે, જો એમ ન હોત તો જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયની નિરર્થકતા હોવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. એજ પ્રમાણે આ વિષયમાં કોઈ કોઈ આચાર્યો એમ પણ કહે છે કે કેવળી ભગવાનને કેવળજ્ઞાન અને કેવલદર્શનની પ્રાપ્તિ એક સાથે થતી નથી. પણ તે બંનેની પ્રાપ્તિ જુદા જુદા સમયે થાય છે. કારણ કે જીવનો એવો જ સ્વભાવ છે. જેવી રીતે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમાં

સમાનેપિ મતિજ્ઞાનં શ્રુતજ્ઞાનં ચ ક્રમેણૈવ જાયતે તત્રૈકસ્યોપયોગે તદિતરસ્ય ક્ષયોપ-
શમાભાવો ન ભવતિ, યતઃ તાદૃશક્ષયોપશમસ્ય સમયઃ ષટ્પષ્ટિસાગરપ્રમાણકઃ
એવંરૂપેણ ઉભયોરાચાર્યયોરભિપ્રાયસ્ય પાર્થક્યદર્શનાત્ કસ્ય તત્ત્વતયા ગ્રહણં કર્ત-
વ્યમિતિ ભવતિ સંશય ઇતિ પ્રશ્નઃ। યસ્ય મતમાગમાનુસારિ તદેવ સત્યમિતિ મન્તવ્યમ્,
યસ્ય મતમાગમાનુકૂલં ન ભવેત્તસ્ય સત્યતા નૈવ સ્વીકરણીયા, નનુ ઇદમેવમતમાગ-
માનુકૂલં નેદમિત્યેવંરૂપેણ બહુશ્રુત એવ જ્ઞાસ્યતિ નાન્યો જ્ઞાસ્યતિ તતઃ સર્વેષાં
સાધરણમતીનાં કથં સત્યાસત્યયોર્વિવેકઃ? ઇતિ ચેત્તત્રૈવં વિચારણીયમ્' સંપ્રદાયદો-

રણકા ક્ષયોપશમ સમાન કાલ મેં હોને પર મી વે મતિજ્ઞાન ઓર શ્રુતજ્ઞાન
ક્રમ સે હી ઉત્પન્ન હોતે હેં । એક જ્ઞાન કે ઉપયોગ મેં દૂસરે જ્ઞાન કે ક્ષયો-
પશમકા અભાવ હોતા હો સો વાત મી નહીં હૈ, કારણ કિ ઉનકે ક્ષયોપ-
શમ કા સમય છાસઠ સાગર પ્રમાણવાલા કહા કયા હૈ । ઇસ તરહ દોનો
ઓચાર્યોં કે અભિપ્રાય કો ભિન્નરૂપ મેં દેખકર ઉન કે મન મેં એસા
વિચાર હોને લગાતા હૈ કિ કૌનસા મત ગ્રહણ કરને યોગ્ય હૈ । ઇસ
પ્રકાર સંશયિત હો કર વે શંકાયુક્ત બન જાતે હેં । ઇસકા સમાધાન ઇસ
પ્રકારસે હૈ કિ જિસકા મત આગમ કે અનુસાર હોના હૈ વહી સત્યમાના
જાતા હૈ, ઓર જિસકા મત આગમકે અનુસાર નહીં હોતા હૈ વહ સત્ય નહીં
માના જાતા હૈ । યહ હમેં કૈસે માલૂમ પડે કિ યહી મત આગમ કે અનુ-
સાર હૈ ઓર યહ આગમ કે અનુસાર નહીં હૈ સો યહ તો બહુશ્રુત હી
જાન સકતે હેં-દૂસરે ઓર કોઈ નહીં જાન સકતે તો ફિર સાધારણ
બુદ્ધિ વાલોં કો સત્ય ઓર અસત્ય કા વિવેક કૈસે હો સકતા ? તો ઇસ

પોત પોતાનાં કર્મના આવરણને ક્ષયોપશમ એક સાથે થવા છતાં પણ તે
મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન વારાફરતી જ ઉત્પન્ન થાય છે, એક જ્ઞાનના ઉપયોગમાં
બીજા જ્ઞાનના ક્ષયોપશમનો અભાવ હોય છે એવું પણ નથી. કારણ કે તેમના
ક્ષયોપશમનો સમય છાસઠ સાગરપ્રમાણવાળો કહ્યો છે. આ રીતે જૂદા જૂદા
મત ધરાવનારા આચાર્યોના અભિપ્રાય જોઈને તેમના મનમાં એવો વિચાર થાય
છે કે કયા આચાર્યનો મત સ્વીકારવો ? આ પ્રમાણે તેમના મનમાં શંકા
જન્મે છે. તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે-જેનો મત આગમ અનુસાર હોય તે
સત્ય માનીને સ્વીકારવો અને જેનો મત આગમ અનુસાર ન હોય તેને સત્ય
માની શકાતો નથી. આપણને એ કેવી રીતે ખબર પડે કે અમુક મતજ આગમ
અનુસાર છે ? અને અમુક મત આગમ અનુસાર નથી ? આ વાત તો બહુશ્રુત
જ બાણી શકે છે-અન્ય કોઈ બાણી શકતું નથી તો સામાન્ય બુદ્ધિવાળાને સત્ય
અને અસત્ય મતની સમજણ કેવી રીતે પડે ? તો આ બાબતમાં એવો વિચાર

પાત્ આચાર્યાણાં મતભેદો ન તુ તીર્થકરણાં વચને ભેદઃ, તેષાં વિજિતદોષતયા તન્મતમેવમેવ યત્ જ્ઞાનદર્શનયોર્ન યૌગપદ્યમપિ તુ ક્રમિકત્વમેવેતિ । જિનાનાં સર્વ-
દોષરહિતતયા તન્મતસ્યૈકત્વં યુક્તિયુક્તમેવ ।

ઉક્તં ચ—“ અણુવક્યપરાણુગ્ગહ, —પરાયણા જં જિણા જુગપ્પવરા ।

જિયરાગદોસમોહા, યણ્ણહાવાણ્ણો તેણં ॥ ૧ ॥ ”

છાયા—અનુપકૃતપરાનુગ્રહપરાયણા યત્ જિના યુગપ્રવરાઃ ।

જિતરાગદોષમોહાશ્ચ નાન્યથાવાદિનસ્તેન ॥ ૧ ॥

અતઃ સંપ્રદાયદોષાદેવાચાર્યાણાં પરસ્પરં મતભેદો ન તુ આગમાભિપ્રાય-
ભેદાદિતિ સર્વૈર્નિર્ણેતવ્યમિતિ સમાધાનમિતિ ભાવઃ ।

વિષય મેં એસા વિચાર કરના ચાહિયે કિ સંપ્રદાય કે દોષ સે આચાર્યોં
કે મત મેં ભેદ હૈ, તીર્થકરોં કે વચન મેં તો ભેદ હૈ નહીં, ક્યોં કિ વે
તો રાગદ્વેષ કે વિજેતા હોને કે કારણ અન્યથા પ્રરૂપણા નહીં કરતે હૈં ।
ઉન કા તો મત એસા હી હૈ કિ જ્ઞાન ઔર દર્શન એક સાથ નહીં હોતે
કિન્તુ ક્રમર સે હી હોતે હૈં । રાગદ્વેષ સે રહિત હોને કે કારણ ઉનકે
મત મેં એકતા યુક્તિયુક્ત હી હૈ । કહા ઘી હૈ—“અણુવક્ય” ઇત્યાદિ ।

જિન સ્વયં અનુપકૃત હોતે હૈં અર્થાત્ જિન ભગવાન્ પર કિસી કા
ઉપકાર નહીં હોતા હૈ, પરન્તુ દૂસરોં કી બલાઈ કરને મેં તત્પર રહતે હૈં,
યે યુગપ્રવર હોતે હૈં ઔર રાગદ્વેષ સે રહિત હોતે હૈં । ઇસલિયે યે અન્યથા
બોલતે નહીં હૈં ।

ઇસલિયે યહી માનના ચાહિયે કિ સંપ્રદાયદોષ સે હી આચાર્યોં કા
પરસ્પર મત ભેદ હુઆ હૈ । આગમ કે અભિપ્રાય મેં તો કોઈ ભેદ હૈ હી
નહીં । એસા સમાધાન જાનના ચાહિયે ।

કરવેા જોઈએ કે સંપ્રદાયના દોષથી આચાર્યોમાં મત ભેદ હોય છે. પરંતુ
તીર્થકરોનાં વચનમાં ભેદ હોતો નથી. કારણ કે તેઓ રાગદ્વેષ રહિત હોવાથી
જુદી જુદી પ્રરૂપણા કરતા નથી તેમના મત તો એવો છે કે જ્ઞાન અને દર્શન
એક સાથે પ્રાપ્ત થતાં નથી. પણ વારાફરતી થાય છે. કારણ કે એક સમયે બે
ઉપયોગ હોઈ શકે નહીં. રાગદ્વેષથી રહિત હોવાને કારણે તીર્થકરોના મતમાં
એક વાક્યતા યુક્તિયુક્ત જ છે. કહું પણ છે—“અણુવક્ય” ઇત્યાદિ.

જિનેન્દ્ર ભગવંતો સ્વયં અનુપકૃત હોય છે. એટલે કે તેમના ઉપર
કોઈનો ઉપકાર હોતો નથી પરંતુ તેઓ અન્યનું ભલું કરવાને તત્પર રહે છે.
તેઓ યુગપ્રવર હોય છે, તેઓ રાગદ્વેષથી રહિત હોય છે જેથી તેઓ અસત્ય
કે વિપરીત બોલતા નથી.

તેથી એવું જ માનવું જોઈએ કે સંપ્રદાયના દોષને કારણે જ આચાર્યોમાં પરસ્પર
મતભેદ પડે છે પરંતુ આગમના અભિપ્રાયમાં કોઈ ભેદ હોતો નથી. આ પ્રમાણે
તેમની શંકાનું સમાધાન સમજવું.

તથા મજ્જવિષયેऽપિ શક્ત્વા ભવતિ, તત્ર મજ્જા દ્વયાદિસંયોગરૂપાઃ । તત્ર હિંસા-
વિષયે ચત્વારો મજ્જાઃ, તથાહિ-દ્રવ્યતો હિંસા ન ભાવતઃ ઇતિ પ્રથમો મજ્જઃ ૧ ।
ભાવતો હિંસા ન દ્રવ્યતઃ ઇતિ દ્વિતીયો મજ્જઃ ૨ । દ્રવ્યતોऽપિ ન હિંસા ભાવતોऽપિ ન
હિંસા ઇતિ તૃતીયો મજ્જઃ ૩ । દ્રવ્યતોऽપિ હિંસા ભાવતોऽપિ હિંસા ઇતિ ચતુર્થો
મજ્જઃ ૪, પરન્તુ તત્ર પ્રથમમજ્જોઽપિ ન યુજ્યતે, યતો દ્રવ્યતો હિંસા ઈર્યાસમિત્યા
ગચ્છતઃ પિપીલિકાદેવ્યાપાદનમ્ । ન ચેયં હિંસા, હિંસાલક્ષણસ્યાભાવાત્ ।

ઉક્તશ્ચ—“જો ડ પમત્તો પુરિસો, તસ્સ ડ જોગં પહુચ્ચ જે સત્તા ।

વાવજ્જતી નિયમા, તેસિં સો હિંસઓ દ્વોઙ્ગ ॥ ૧ ॥

છાયા—યસ્તુ પ્રમત્તઃ પુરુષઃ તસ્ય તુ યોગં પ્રતીત્ય યે સત્ત્વાઃ ।

વ્યાપાઞ્ચંતે નિયમાત્ તેષાં સ હિંસકો ભવતીતિ ॥૧॥

તથા અગો કે વિષય મેં બી શંકા હોતી હૈ—યે ભંગ દ્વયાદિસંયોગ
રૂપ હોતે હૈં । ઇન મેં હિંસા કે વિષય મેં ચાર ભંગ કહે ગયે હૈં, જૈસે—
દ્રવ્યસે હિંસા, ભાવસે હિંસા નહીં^૧, ભાવસે હિંસા, દ્રવ્યસે હિંસા નહીં^૨,
દ્રવ્ય સે બી હિંસા નહીં^૩ ઓર ભાવ સે બી હિંસા નહીં^૪ દ્રવ્ય સે બી હિંસા
ઓર ભાવ સે બી હિંસા^૪ । ઇસ પ્રકાર યે ચાર ભંગ હૈં સો ઇન ભંગો મેં
પહલા હી ભંગ ઠીક નહીં બેઠતા હૈ કારણ કિ પ્રથમમજ્જા મેં હિંસા કા
લક્ષણ ઘટિત નહીં હોતા હૈ । ઈર્યાસમિતિ સે ગમન કરતે હુએ મુનિ-
કે પૈર આદિ કા નિમિત્ત પાકર પિપીલિકા આદિ કા મર જાના
યહ દ્રવ્ય સે હિંસા હૈ પરન્તુ યહ હિંસારૂપ નહીં હૈ, કારણ—ઇસમેં હિંસા
કા લક્ષણ ઘટિત નહીં હોતા હૈ । પ્રમાદ કે યોગ સે પ્રાણોં કા વ્યપરોપણ
હોના ઇસકા નામ હિંસા હૈ । કહા બી હૈ—“જો ડ પમત્તો ” ઇત્યાદિ ।

તથા ભાંગાઓના વિષયમાં પણ તેમને શકા થાય છે. તે ભાંગા બે,
પ્રણુ, ચાર વગેરે બીજાના હોય છે તેમાં હિંસાના વિષયમાં ચાર ભાંગા (ભેદ)
કહ્યા છે જેમ કે—(૧) દ્રવ્યથી હિંસા, ભાવથી હિંસા નહીં, (૨) ભાવથી હિંસા
દ્રવ્યથી હિંસા નહીં, (૩) દ્રવ્યથી પણ હિંસા નહીં અને ભાવથી પણ હિંસા
નહીં, (૪) અને દ્રવ્યથી પણ હિંસા અને ભાવથી પણ હિંસા. આ ચાર
ભાંગામાં પહેલો જ ભાંગો બરાબર લાગતો નથી, કારણ કે પહેલા ભાંગામાં
હિંસાનું લક્ષણ ઘટાવી શકાતું નથી—ઈર્યાસમિતિપૂર્વક ગમન કરતાં મુનિના
પણનું દ્રવ્યનિમિત્ત મળતાં કીડી વગેરેનું મરી જવું તેનું નામ દ્રવ્યહિંસા છે
પણ તે દ્રવ્યહિંસારૂપ ગણાય નહિ. કારણ કે તેમાં હિંસાનું લક્ષણ ઘટાવી
શકાતું નથી. પ્રમાદના યોગથી પ્રાણોના નાશ થવો તેનું નામ હિંસા છે.
કહ્યું પણ છે—“જો ડ પમત્તો ” ઇત્યાદિ.

તથા ચ હિંસાલક્ષણસ્થાભાવાત્ કથમિયં હિંસા ? શાસ્ત્રે ચ પ્રતિપાદિતેયં હિંસા અતઃ શંકા પ્રાદુર્ભવતિ, અત્ર સમાધાનમુચ્યતે—નેયં શંકા યુક્તા, ઉક્તહિંસાલક્ષણસ્ય દ્રવ્યભાવોભયાશ્રયત્વાત્, દ્રવ્યહિંસા તુ પ્રાણિનાં મરણમાત્રમ્ મરણસ્યૈવ દ્રવ્ય-હિંસાતયા લોકે રૂઢત્વાત્, સા તુ પ્રથમભંગે ઘટત એવેતિ । एवं समाधाने सत्यपि शङ्कादयः प्रादुर्भवन्ति ।

પ્રમત્ત પુરુષ કે યોગકો લેકર જો પ્રાણી મારે જાતે હૈં, વહી હિંસા હૈ । ઇસ હિંસા કો વરને વાલા વહ પ્રમત્તપ્રાણી નિયમ સે હિંસક હોતા હૈ । ઈર્થાસમિતિપૂર્વક ચલતે હુએ મુનિકે પ્રમાદકા યોગ નહીં હૈ । અતઃ ऐसी स्थितिमें जीवके हुए प्राणव्यपरोपण मात्रसे वे हिंसक नहीं माने जाते हैं।

इस तरह हिंसा के लक्षण का “प्रमत्तयोगात् प्राणव्यपरोपणं हिंसा” इस का अभाव होने से केवल द्रव्य से हुई हिंसा का हिंसा कैसे कहा जा सकता है परन्तु इसे हिंसा शास्त्र में तो कहा है अतः शंका होती है । समाधान—यह हिंसा शंकायुक्त नहीं है, क्योंकि यह हिंसा का लक्षण जो बताया गया है वह द्रव्य हिंसा का लक्षण नहीं है—द्रव्य और भावहिंसा का लक्षण है । प्राणियों का मरनामात्र ही द्रव्यहिंसा है, क्योंकि मरण ही लोक में द्रव्यहिंसा रूप से रूढ है और यह द्रव्यहिंसा प्रथमभंग में घट ही जाती है । इस प्रकार का समाधान मिल जाने पर भी उन्हें इस विषयमें शंका आदि बने ही रहते हैं ।

પ્રમાદી પુરુષના યોગના લીધે જે જીવો માર્યા બન્ય છે તેને જ હિંસા કહે છે. આ રીતે હિંસા કરનાર પ્રમાદી જીવ અવશ્ય હિંસક હોય છે. પણ ઈર્થાસમિતિપૂર્વક ચાલતા મુનિમાં પ્રમાદનો યોગ હોતો નથી. તેથી એવી સ્થિતિમાં જીવના પ્રાણોનો નાશ થવા માત્રથી જ તેમને હિંસક માની શકાય નહીં.

આ રીતે “પ્રમત્તયોગાત્ પ્રાણવ્યપરોપણં હિંસા” આ લક્ષણનો અભાવ હોવાથી કેવળ દ્રવ્યથી થયેલ હિંસાને હિંસા કેવી રીતે કહી શકાય ? પણ શાસ્ત્રમાં તેને હિંસા કહેલી છે. તેથી તે વિષે તેમને શંકા થાય છે. તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે—હિંસાનું જે લક્ષણ ઉપર બતાવ્યું છે તે દ્રવ્યહિંસાનું લક્ષણ નથી. પણ દ્રવ્ય અને ભાવહિંસાનું લક્ષણ છે. પ્રાણીઓનું મરણ એજ દ્રવ્યહિંસા છે કારણ કે લોકમાં મરણ જ દ્રવ્યહિંસારૂપ પ્રસિદ્ધ છે અને આ દ્રવ્યહિંસા પહેલા ભાંગમાં ઘટાવી શકાય છે આ પ્રમાણે શંકાનું સમાધાન થવા છતાં પણ આ વિષયમાં તેમના મનમાં શંકા આદિ થયા જ કરે છે.

તથા નયવિષયે શંકા, તત્ર નયા-દ્રવ્યાર્થિકાદયઃ, તત્ર યદિ દ્રવ્યાર્થિક-નયમતેન વસ્તુનાં નિત્યત્વં, તદેવ વસ્તુ પર્યાર્થિકનયેન કથમનિત્યં સ્યાત્? નિત્યત્વા-નિત્યત્વયોર્વિરુદ્ધતયા એકત્ર ધર્મિણિ સમાવેશાસંભવાત્, ઇતિ શંકા, સમાધાનમાહ-દ્રવ્યાપેક્ષયૈવ નિત્યત્વમ્ પર્યાયાપેક્ષયા ચાનિત્યત્વસ્ય સ્વીકારાત્ દૃશ્યતે ચાપેક્ષા-

તથા—નય કે વિષય મેં હસ પ્રકાર સે ઉન્હેં શંકા હોતી હૈ—દ્રવ્યાર્થિકાદિક નય હૈં । ઇનમેં દ્રવ્યાર્થિક નય કે મતસે વસ્તુઓં મેં નિત્યતા હૈ ઓર પર્યાયાર્થિક નય કે મત સે ડહી વસ્તુ મેં અનિત્યતા હૈ । એસી માન્યતા હૈ સો હસ પર ઉન્હેં એસી શંકા હોને લગતી હૈ કિ જો વસ્તુ દ્રવ્યાર્થિક નય કે અભિપ્રાય સે નિત્ય હૈ વહી વસ્તુ પર્યાયાર્થિક નય કે અભિપ્રાય સે અનિત્ય કૈસે હો સકતી હૈ? ક્યોં કિ નિત્યત્વ ઓર અનિત્યત્વ ચે દોનોં વિરુદ્ધ ધર્મ હૈં । ઇનકા એક વસ્તુ મેં યુગપત્ સમાવેશ કૈસે હો સકતા હૈ? યહ વાત અસંભવ હૈ ।

હસકા સમાધાન—હસ પ્રકાર સે હૈ કિ—અપેક્ષાભેદ સે નિત્યત્વ ઓર અનિત્યત્વ કા સદ્ભાવ એક હી વસ્તુ મેં હોને સે કોઈ બાધા નહીં આતી હૈ । નિત્યત્વ ઓર અનિત્યત્વ યદિ વસ્તુ મેં અપેક્ષાકૃત ન માને જાતે નો અવશ્ય ડનકા યુગપત્ એકત્ર સમાવેશ હોના અસંભવ થા, પરન્તુ વસ્તુ મેં જો નિત્યનો માની જાતી હૈ વહ દ્રવ્યાર્થિકનય કી અપેક્ષા સે માની જાતી હૈ, ક્યોં કિ દ્રવ્યાર્થિક નય કા વિષય દ્રવ્ય હોતા હૈ । અનિત્યતા જો માની જાતી હૈ વહ પર્યાયાર્થિક નય કો અપેક્ષા સે માની

તેમજ નયના વિષયમાં પણ તેમને શંકા થયા કરે છે. દ્રવ્યાર્થિક વગેરે નય છે. દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ વસ્તુમાં નિત્યતા છે. અને પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ એજ વસ્તુમાં અનિત્યતા છે, એવી માન્યતા છે તો આ વિષયમાં તેમને શંકા થાય છે કે જે વસ્તુ દ્રવ્યાર્થિક નયના અભિપ્રાયથી નિત્ય છે તેજ વસ્તુ પર્યાયાર્થિક નયના અભિપ્રાયથી અનિત્ય કેવી રીતે હોઈ શકે? કારણ કે નિત્યતા અને અનિત્યતા તો વિરોધી ગુણો છે તે બન્નેનો એક જ વસ્તુમાં એક સાથે કેવી રીતે સમાવેશ થઈ શકે? માટે એ વાત જ અશક્ય છે તો તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે—અપેક્ષાભેદથી નિત્યતા અને અનિત્યતાનો સદ્ભાવ એક જ વસ્તુમાં હોઈ શકે છે જો નિત્યતા અને અનિત્યતાને વસ્તુમાં અપેક્ષાકૃત ન માનીએ તો તેમનો યુગપત્ (એક સાથે) સમાવેશ થવો બેશક અસંભવિત ગણાય પણ વસ્તુમાં જે નિત્યતા માનવામાં આવે છે તે દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ મનાય છે કારણ કે દ્રવ્યાર્થિક નયનો વિષય દ્રવ્ય છે. અનિત્યતા જે મનાય છે તે

મેદેનૈકત્રૈવોભયોઃ સમાવેશઃ, યથા એકસ્મિન્નેવ પુરુષે પિતૃત્વપુત્રત્વયોરિતિ ।
 એવં સમાધાનેઽપિ શઙ્કાદયો ભવન્તીતિ ।

તથા નિયમેઽપિ શઙ્કા-નિયમોઽભિગ્રહઃ, તત્ર યદિ નામ સર્વવિરતિસામાયિકં
 તદા કિમન્યેન પૌરુષ્યાદિનિયમેન સામાયિકેનૈવ સર્વગુણાવાપ્તેઃ । ઉક્તશ્વાસૌ

જાતી હૈ। પર્યાયાર્થિક નયકા વિષય પર્યાયેં હોતી હૈં । અપેક્ષામેદ સે એક
 હી વસ્તુ મેં દોનોં કા સમાવેશ હોના દેખા જાતા હૈ । જૈસે લોક મેં એક
 હી પુરુષ મેં અપેક્ષા સે પિતૃત્વ ઓર પુત્રત્વ ઇન દો ધર્મોંકા સમાવેશ
 હોતા દેખા જાતા હૈ । ઇસ પ્રકારસે સમાધાન હોને પર બી ડન્હેં ઇસ
 વિષય મેં શંકા હો જાતી હૈ ।

તથા—નિયમ મેં બી ડન્હેં શંકા ઇસ પ્રકાર સે હીતી હૈ—નિયમ
 નામ અભિગ્રહ કા હૈ । ઇસ મેં યદિ સર્વસાવધવિરતિરૂપ સામાયિક કી
 જાતી હૈ તો ફિર અન્ય પૌરુષી આદિ નિયમ કરને સે ક્યા લાભ હૈ ?
 ક્યોંકિ સામાયિક સે હી સમસ્ત ગુણોં કી પ્રાપ્તિ હો જાતી હૈ । એસા
 હોને પર બી શાસ્ત્ર મેં પૌરુષી આદિ નિયમ કર્તવ્ય કોટિ મેં કહે હી ગયે
 હૈં । ઇસકા સમાધાન ઇસ પ્રકાર સે હૈ—સામાયિક કર્તવ્ય કોટિ મેં
 હોનેપર બી જો પૌરુષી આદિ અન્ય નિયમ કિયેજાતે હૈં વે પ્રમાદકે નાશક
 ઓર અપ્રમાદભાવકે વર્ધક હોતે હૈં । ઇસ લિયે ઇનકે હેતુ હોનેકે કારણ
 યે બી કર્તવ્યકોટિ મેં કહે ગયે હૈં । કહા બી હૈ—“સામાઈએ” ઇત્યાદિ ।

પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ સનાય છે. પર્યાયાર્થિક નયનો વિષય પર્યાય છે.
 અપેક્ષા લેદથી એક જ વસ્તુમાં બન્નેનો સમાવેશ થતો પ્રત્યક્ષ બોવા મળે
 છે જેમ કે—એક જ પુરુષમાં પુત્રની અપેક્ષાએ પિતૃત્વ અને તેના પિતાની
 અપેક્ષાએ પુત્રત્વ એ બે ધર્મોનો સમાવેશ થતો દેખાય છે. આ પ્રમાણે તેમની
 શંકાનું સમાધાન કરવા છતાં પણ તેમની શંકા દૂર થતી નથી.

તેમજ નિયમના વિષયમાં પણ તેમને શંકા થયા કરે છે. વ્રતપ્રત્યાખ્યાનને
 નિયમ કહે છે. જો સર્વ પાપની વિરતિરૂપ સામાયિક કરવામાં આવે તો પછી
 નવકારસી, પોરસી વગેરે અન્ય નિયમો કરવાથી શો લાભ છે ? કારણ કે
 સામાયિક મારફત જ બધા પાપની નિવૃત્તિ થઈ જ નાંચ છે તો પછી શાસ્ત્રમાં
 પોરસી વગેરે નિયમોનો કર્તવ્યકોટિમાં સમાવેશ શા માટે કર્યો છે ? આ
 વિષયમાં તેમની શંકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે—સામાયિક વ્રતમાં સર્વપાપ
 નિવૃત્તિ થઈ જતી હોવા છતાં પણ પોરસી વગેરે જે અન્ય નિયમો આચરવામાં
 આવે છે તે નિયમો પ્રમાદનો નાશ કરનારા અને અપ્રમાદ ભાવના વર્ધક હોય
 છે. તેથી અપ્રમાદના હેતુરૂપ હોવાથી તેમનો પણ કર્તવ્યકોટિમાં સમાવેશ કર્યો છે.
 કહ્યું પણ છે—“સામાઈએ” ઇત્યાદિ.

પૌરુષ્યાદિનિયમ ઇતિ ભવતિ શઙ્કા । સમાધાનમાહ—સત્યપિ સામાયિકે યુક્ત
 એવ પૌરુષ્યાદિનિયમોઽપ્રમાદવૃદ્ધિહેતુત્વાદિતિ, તદુક્તમ્—

“સામાર્થ્ય વિ હુ સાઞ્જજ ચાગ્રુવે ડ ગુણકરં ઇયં ।

અપમાયચુદ્ધિજનગત્તેણ આણામો ત્રિન્નેયં ॥ ૧ ॥”

છાયા—સામાયિકેઽપિ સ્વલ્પ સાઞ્જત્યાગરૂપે તુ ગુણકરમેતત્ ।

અપ્રમાદવૃદ્ધિજનકત્ત્વેન આજ્ઞાતો વિજ્ઞેયમ્ ” ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

તથા પ્રમાણવિષયે શઙ્કા—પ્રમાણ—પ્રત્યક્ષાદિ, તત્રાગમપ્રમાણં યથા—યદયમા-
 દિત્યો ભૂમેરુપરિ યોજનશતૈષ્ટાભિઃ સંચરતિ, ચક્ષુઃપ્રત્યક્ષં ચ સૂર્યસ્ય ભૂમેર્નિર્ગચ્છ-
 તો ગ્રાહકં કિમત્ર સત્યમિતિ શઙ્કા । સમાધાનમત્રેદમ્—નહિ સમ્યક્ પ્રત્યક્ષમિદમ્,
 દૂરતરદેશતો વિભ્રમાદિતિ । એવં સમાધાને સત્યપિ શઙ્કાદિર્ભવતીતિ તદયમત્રોદ્ધે-

સર્વસાઞ્જવિરતિરૂપ સામાયિકકે કરને પર મી પૌરુષી આદિ અન્ય
 નિયમ અપ્રમાદભાવ કે વૃદ્ધિ કે જનક હોને કે કારણ કર્તવ્ય હૈં ।
 અર્થાત્ પ્રમાદ કે નાશક હોને સે કર્તવ્ય રૂપ હૈં હસલિયે યે ગુણકર હૈં ।
 એસી પ્રમુ કી આજ્ઞા સે જાનનાં ચાહિયે ।

તથા—પ્રમાણ કે વિષય સેં મી શંકા ઉન્હેં હસ પ્રકાર સે હોતી હૈ-
 પ્રત્યક્ષાદિરૂપ પ્રમાણ હૈ, હનમેં આગમપ્રમાણ સેં ઉન્હેં સંશય હોતા હૈ-
 આગમ મેં એલા કહા હૈ કિ સૂર્ય ભૂમિ સે ડપર આઠ સૌ યોજન કે
 વાદ સંચાર કરતા હૈ પરન્તુ અપના જો ચક્ષુઃન્દ્રિયજન્ય પ્રત્યક્ષ હૈ
 વહ સૂર્ય કો ભૂમિ સે નિકલતા હુઆ હો દેખતા હૈ । એસી સ્થિતિ મેં કિસે
 સત્ય માનાં જાવે । એસી ઉન્હેં શંકા હોની હૈ સો હસકા સમાધાન હસ
 પ્રકાર સે હૈ—અપના ચક્ષુઃપ્રત્યક્ષ જો સૂર્ય કો ભૂમિ સે નિકલતા હુઆ
 દેખતા હૈ વહ પ્રત્યક્ષ સત્ય નહીં હૈ, કારણ કિ સૂર્ય યહાં સે અત્યંત દૂર

સર્વપાપ વિરતિરૂપ સામાયિક કરવા છતાં પણ પોરસી વગેરે બીજા નિયમો
 અપ્રમાદ ભાવની વૃદ્ધિ કરનારા હોવાથી કરવા યોગ્ય છે તાત્પર્ય એ છે કે તે
 નિયમો પ્રમાદનો નાશ કરનારા હોવાથી ગુણકારી છે તેથી જ પ્રભુની તે પ્રકારની આજ્ઞા છે.

તેમજ પ્રમાણના વિષયમાં પણ તેમને શંકા થાય છે—પ્રત્યક્ષ વગેરે પ્રમાણો
 છે. તેમાંથી આગમ પ્રમાણમાં તેમને શંકા થાય છે—આગમમાં એવું કહ્યું છે કે
 સૂર્ય સમ પૃથ્વીથી આઠ સો યોજન ઉપર ચાલે છે. પરન્તુ ચક્ષુઃન્દ્રિય જન્ય પ્રત્યક્ષ
 પ્રમાણ તો સૂર્યની ભૂમિમાંથી નીકળતો જ બુલે છે. તો બન્ને વાતમાંથી કય
 વાતને સાચી માનવી ? તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે—આપણી આંખો સૂર્યને
 ભૂમિમાંથી નીકળતો જ પ્રત્યક્ષ દેખે છે તે પ્રત્યક્ષ સત્ય નથી. કારણ કે સૂર્ય

શકાર્થસંગ્રહ:—શ્રમણાનાં નિર્ગ્રન્થાનાં કાંક્ષામોહનીયસ્ય વેદનં ભવતિ ન વેતિ પ્રશ્નઃ । ભવતીત્યુત્તરમ્ । કથં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ । જ્ઞાનાન્તરાણિ સમારભ્ય પ્રમાણાન્તર પર્યન્તૈઃ કારણૈઃ શ્રમણા નિર્ગ્રન્થા અપિ કાંક્ષામોહનીયં કર્મ વેદયન્તીતિ । જ્ઞાનાન્તરાદિકારણબલેન શઙ્કાદિકમાદધાનાઃ શ્રમણા નિર્ગ્રન્થા અપિ કાંક્ષામોહનીયં કર્મ વેદયન્તીતિ સયુક્તિકં ભગવતોપવર્ણિતમાકલદ્ય ગૌતમો ભગવદ્વચને શ્રદ્ધાતિશયં

હૈ સો उसमें ऐसा भ्रम होता है कि वह भूमि से निकल रहा है । इस प्रकार से शास्त्रों में समाधान है फिर भी उन्हें इस में शंका आदि बने रहते हैं । इस उद्देशक का अर्थसंग्रह यहां इस प्रकार से है—श्रमण निर्ग्रन्थों के कान्क्षामोहनीय कर्म का वेदन होता है या नहीं ऐसी उत्थित शंका का उत्तर “हां उनके कान्क्षामोहनीय कर्मका वेदन होता है” ऐसा उत्तर जब दिया गया तो पुनः इसका वेदन उन्हें कैसे होता है ? ऐसा प्रश्न पुनः किया गया, इस के उत्तर में उन्हें समझाया गया कि ज्ञानान्तर से लेकर प्रमाणान्तर तक जो कारण हैं वे कारण श्रमण निर्ग्रन्थों को कान्क्षामोहनीय कर्म का वेदन कराते हैं । अर्थात् इन कारणों को लेकर श्रमण निर्ग्रन्थ कान्क्षामोहनीय कर्म का वेदन कराते हैं । तात्पर्य कहने का यह है कि इन ज्ञानान्तरादिरूप कारणों के बल से श्रमण निर्ग्रन्थों के शंका आदि दोष प्रभुपतिपादित दर्शन आदि तत्त्वों में उत्पन्न हो जाते हैं—इस तरह शंका आदि से युक्त बने हुए वे श्रमण निर्ग्रन्थ भी कान्क्षामोहनीय कर्म का वेदन करते हैं । इस प्रकार सयुक्तिक भगवान् का कथन सुनकर

તો અહીંથી ઘણો દૂર છે તેથી સૂર્ય ભૂમિમાંથી નીકળતો જે આખથી પ્રત્યક્ષ દેખાય છે તે તો ભ્રમ છે. આ પ્રકારનું સમાધાન મળવા છતાં પણ તેમના મનમાંથી શંકા જતી નથી.

આ ઉદ્દેશકનો અર્થસંગ્રહ અહીં આ પ્રમાણે છે—શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોને કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન થાય છે કે નહીં ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર—“હા, તેઓ પણ કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન કરે છે.” “તેઓ શા કારણે તેનું વેદન કરે છે ?” આ પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપે કહેવામાં આવ્યું છે કે જ્ઞાન-જ્ઞાનમાં અંતરથી લઈને પ્રમાણ-પ્રમાણમાં અંતર સુધીના જે કારણો ઉપર વર્ણવ્યા છે, તે કારણોને લીધે તેઓ કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન કરે છે. તાત્પર્ય એ છે કે જ્ઞાનજ્ઞાનમાં અંતર વગેરે કારણોને લીધે જિનેન્દ્ર પ્રતિપાદિત તત્ત્વોમાં શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોને શંકા વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે શંકાશીલ થવાથી શ્રમણ નિર્ગ્રન્થો પણ કાંક્ષામોહનીય કર્મનું વેદન કરે છે. આ પ્રકારનું યુક્તિયુક્ત

પ્રકટયન્નાહ—‘સે નૂળં મંતે’ इत्यादि । ‘સે નૂળં મંતે’ તદ્ નૂનં મદન્ત ! ‘તમેવ સચ્ચં’ તદેવ સત્યં—સાર્વકાલિકવાધરહિતમ્ “નીસંકં” નિઃશંકમ્, શંકાવર્જિતમ્, “જિણેહિ” યત્ જિનૈઃ “પવેદ્યં” પ્રવેદિતમ્—ભવતા તીર્થકરેણ યત્ વિજ્ઞપ્તં તદ્વસ્તુ સર્વથૈવ સત્યં શંકાદિરહિતં ચ । રાગદ્વેષાદિરહિતપુરુષવિશેષેણ યત્ સામાન્યવિશેષાત્મકં નિત્યાનિત્યત્વાદિ સંવલિતં યથાવસ્થિતં વસ્તુ તેનૈવ તેનૈવ રૂપેણ પ્રતિપાદિત્વાદેકાન્તસત્યમેવેતિ ભાવઃ । ગૌતમોક્તવસ્તુનિ સ્વાભિપ્રાયં દર્શયન્નાહ—“હંતા ગોયમે” इत्यादि, “હંતા ગોયમા” इन्त हे गौतम ! ‘તમેવ સચ્ચં નીસંકં’ તદેવ સત્યમ્ નિઃશંકમ્—યત્ જિનૈઃ પ્રવેદિતમ્, ‘एवं जाव पुरिसकारपरकमेइ वा’ एवं यावत्पुरुषकारपराक्रम इति वा, एवं सत्यस्ति उत्थानं बलं कर्म वीर्यं पुरुषकार-

ગૌતમ ને ભગવાન કે કથન મેં અપની શ્રદ્ધા કે અતિશય કો પ્રકટ કરતે હુએ કહા “સે નૂળં મંતે !” इत्यादि, हे भदन्त ! वही तत्त्व सार्वकालिक वाधारहित है, निःशंक-शंका रहित है जो जिनेन्द्र देवोंने प्ररूपित किया है । अर्थात् आप तिर्थकरने जो बताया है वह वस्तु सर्वथा ही सत्य और शंका आदिसे रहित है । रागद्वेष आदिसे रहित पुरुषविशेष के द्वारा सामान्य विशेषात्मक, नित्यत्व अनित्यत्वादि धर्मों से मिश्रित वस्तु उसीरूप से प्रतिपादित होनेके कारण एकान्त सत्य ही है । जो गौतम ने कहा उस वस्तु में अपने अभिप्राय को प्रकट करते हुए प्रभुने उनसे कहा—“हंता गोयमा ! इत्यादि, हां गौतम ! वही सत्य एवं निःशंक है जो जिनेन्द्र देवों ने कहा है । इस तरह यह कथन यावत् पुरुषकार पराक्रम है, यहां तक समझना चाहिये । अर्थात् इस तरह होनेपर उत्थान

ભગવાનનું કથન સાંભળીને ગૌતમે ભગવાનનાં વચનમાં પોતાની અતિશય શ્રદ્ધા દર્શાવતાં કહ્યું, “સે નૂળં મંતે !” इत्यादि. हे भदन्त ! जिनेन्द्र देवो वडे प्रतिपादित तत्त्व न सर्वथा आधारहित छे अने शंकारहित छे. ओटले के तीर्थकर देवोअे ने तत्त्व यतावेल छे तेन तत्त्व सर्वथा सत्य अने शंका वगेरेथी रहित छे. रागद्वेष वगेरेथी रहित ज्ञानी पुरुषो वडे प्रतिपादित सामान्य-विशेषात्मक, नित्यत्व अनित्यत्व वगेरे धर्मोथी युक्त वस्तु-पदार्थ पणु ते ते इपे डोवाने कारण्णे ओकान्त सत्य न छे. गौतमे ने बात प्रकट करी तेनुं समर्थन करतां प्रभु तेभने कहे छे के “हंता गोयमा !” इत्यादि. “हां गौतम ! ओन सत्य अने निःशंक छे के ने जिनेन्द्रदेवोअे कहेल छे.” आ कथन “पुरुषकार पराक्रम छे” अही सुधी समष्ट देवुं. ओटले के आम डोवाथी

પ્રમેયચન્દ્રિકાટીકા શૃંગ૧૩૦૩ સૂ૦૧૧ પ્રકરણોપસંહાર, ચતુર્થોદ્દેશપ્રારંભશ્ચ ૬૬૧

પરાક્રમ ઇતિ સર્વં વક્તવ્યમ્ । પ્રકરણમુપસંહરન્નાહ-‘ સેવં ભંતે સેવં ભંતે ’ ઇતિ તદેવં ભદન્ત તદેવં ભદન્ત । હે. મદન્ત । દેવાનુપ્રિયેણ પ્રતિપાદિતં તત્ એવમેવ સત્ય-મેવ શંકાદિરહિતમેવ ચ, નાત્રાણુમાત્રોઽપિ શંકાઘવકાશઃ । એવમુક્ત્વા ગૌતમઃ શ્રમણં ભગવન્તં મહાવીરં વન્દતે નમસ્યતિ, વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા સંયમેન તપસાઽઽ-ત્માનં ભાવયમાનો વિહરતિ ॥સૂ૦ ૧૧॥

इति श्री-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य श्रीघासीलालप्रतिविंर-
चितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकान्याख्यायां प्रथम-
शतकस्य तृतीयोद्देशकः समाप्तः ॥ १-३ ॥

હૈ, બલ હૈ, કર્મ હૈ, વીર્ય હૈ, પુરુષકાર પરાક્રમ હૈ-યે સબ હૈ । પ્રકરણ કા ઉપસંહાર કરતે હુએ સૂત્રકાર કહતે હૈ કિ-સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે । ’ હે ભદન્ત ! આપ દેવાનુપ્રિય ને જો પ્રતિપાદિત કિયા હૈ વહ એસા હી હૈ અર્થાત્ સત્ય હી હૈ ઓર શંકા આદિ સે રહિત હી હૈ, ઇસમેં અણુમાત્ર ભી શંકા આદિકે લિયે સ્થાન નહીં હૈ । ઇસ તરહ કહકર ગૌતમને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર કો વંદના કી, ઉન્હેં નમસ્કાર કિયા । વંદના-નમસ્કાર કરકે વે ફિર તપ ઓર સંયમ સે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુએ અપને સ્થાન પર વિરાજ ગયે ॥ સૂ૦ ૧૧ ॥

॥ जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत ‘भगवतीसूत्रकी
प्रियदर्शिनी व्याख्याके प्रथमशतक तीसरा उद्देशक समाप्त ॥१-३॥

ઉત્થાન છે, બળ છે, કર્મ છે, વીર્ય છે, પુરુષકાર પરાક્રમ છે, એ બધું છે. પ્રકરણનો ઉપસંહાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે-“ સેવ ભંતે ! ” હે પૂજ્ય ! આપે જે પ્રતિપાદિત કર્યું છે તે સત્ય જ છે. તેમાં શંકાદિ દોષોને સ્થાન જ નથી. ” આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામીએ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદન નમસ્કાર કર્યાં. વંદન નમસ્કાર કરીને સંયમ અને તપથી આત્માને ભવિત કરતા થકા તેઓ પોતાના સ્થાને બેસી ગયા. ॥ સૂ૦ ૧૧ ॥

॥ जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत भगवतीसूत्रकी प्रियदर्शिनी
व्याख्याना पड़ेला शतकने त्रीजे उद्देशक समाप्त ॥१-३॥

પ્રથમશાંતકસ્ય ચતુર્થોદ્દેશકઃ પ્રારંભયતે—

ચતુર્થોદ્દેશકે પ્રતિપાદિતા વિષયાઃ સંક્ષેપતો નિર્દિશ્યન્તે—કતિ કર્મપ્રકૃતયઃ
 હતિ પ્રશ્નઃ ? અટૌ ચ તા ઇત્યુત્તરમ્ , પ્રકૃતિવિષયે ગાથા, ઉપસ્થાનમ્ , વીર્યાદ
 વીર્યાદિતિ પ્રશ્નઃ , વાલવીર્યેણેત્યુત્તરમ્ , પ્રસજ્ઞાત્ વીર્યભેદવિચારઃ , અપક્રમણમ્ ,
 ઉપશાન્તમોહનીયં સ્વતોઽપક્રામેત્ પરતો વેતિ પ્રશ્નઃ , સ્વત એવેત્યુત્તરમ્ , રુચ્યરુચ્યો-
 વિચારઃ , કૃતં કર્મ વેદનમન્તરેણ ગચ્છતિ ન વેતિ પ્રશ્નઃ , નેત્યુત્તરમ્ । તત્ર કારણપ્રદર્શ-
 નમ્ , કર્મણો દ્વિવિધ્યમ્ , સર્વજ્ઞેન જ્ઞાતમેતત્ , યદ્ જીવઃ આભ્યુપગમિકયા ઔપક્રમિકયા
 વેદનયાં કર્મ વેદિષ્યતીતિ પ્રતિપાદનમ્ । પુદ્ગલા આસન્ સન્તિ ભવિષ્યન્તીતિ પ્રશ્નઃ ,
 એવમેવેત્યુત્તરમ્ , એવં સ્કન્ધસ્યાપિ કાલવૃત્તિત્વપ્રદર્શનમ્ । એવં જીવસ્યાપિ

ચતુર્થ ઉદ્દેશક પ્રારંભ—

હસ ચતુર્થ ઉદ્દેશકમેં કૌનર સે વિષય પ્રતિપાદિત હુએ હૈં યહ વાત સંક્ષેપ
 સે પ્રકટ કી જાતી હૈ—સવસે પહલે કર્મપ્રકૃતિયાં કિનની હૈં ? યહ પ્રશ્ન હુઆ
 હૈ । વે આઠ હૈં એસા ઉત્તર દિયા ગયા હૈ । પ્રકૃતિયોંકે વિષયમેં ગાથા ।
 ઉપસ્થાન વીર્યસે કિ અવીર્યસે ? ઇત્યાદિ પ્રશ્ન, વાલ વીર્ય સે એસા ઉત્તર ।
 પ્રસંગ સે વીર્યભેદ વિચાર । અપક્રમણ ઉપશાંતમોહનીય સ્વતઃ અપક્રમતા
 હૈ કિ પરસે અપક્રમતા હૈ ? યહ પ્રશ્ન—સ્વતઃ હી અપક્રમતા હૈ એસા ઉત્તર ।
 રુચિ અરુચિ કા વિચાર । કૃતકર્મ, વેદન કે ઘિના છૂટતા હૈ કિ નહીં
 છૂટતા હૈ ? યહ પ્રશ્ન, નહીં છૂટતા હૈ એસા ઉત્તર । હસમેં કારણ દિશ્વાના ।
 કર્મ કી દ્વિવિધતા । સર્વજ્ઞ ને યહ જાના હૈ કિ જીવ આભ્યુપગમિકી ઔપ-
 ક્રમિકી વેદનાદ્વારા કર્મકા વેદન કરેગા એસા પ્રતિપાદન । પુદ્ગલ કયા થે, હૈં,
 હોગે?, એસા પ્રશ્ન, એસા હી હૈ, એસા ઉત્તર । હસીતરહ સ્કન્ધમેં કાલવૃત્તિત્વ

ચોથા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ

પહેલાં તો ચોથા ઉદ્દેશકમાં આવતા વિષયોનો સંક્ષિપ્તમાં પરિચય
 આપવામાં આવે છે—પ્રશ્ન—કર્મપ્રકૃતિયો કેટલી છે ? ઉત્તર—આઠ કર્મપ્રકૃતિયો છે.
 પ્રકૃતિયોના વિષયમાં ગાથા. પ્રશ્ન—ઉપસ્થાન વીર્યથી કે અવીર્યથી ? ઇત્યાદિ. ઉત્તર—
 બાલવીર્યથી. વીર્યનાભેદનો વિચાર. અપક્રમણ, ઉપશાંતમોહનીય સ્વતઃ ઉપક્રમે
 છે કે પરતઃ ઉપક્રમે છે ? એ પ્રશ્ન, અને સ્વતઃ ઉપક્રમે છે એવો ઉત્તર. રુચિ
 અને અરુચિનો વિચાર. પ્રશ્ન કૃતકર્મ વેદન કર્યાં વિના છૂટે છે કે નહીં ?
 ઉત્તર—નથી છૂટતાં. અને તેનું કારણ દર્શાવવામાં આવ્યું છે, કર્મની દ્વિવિધતા.
 સર્વજ્ઞ બાણ્યું છે કે એવ આભ્યુપગમિકી, ઔપક્રમિકી વેદના દ્વારા કર્મનું
 વેદન કરશે એવું પ્રતિપાદન. પ્રશ્ન—પુદ્ગલ હતાં, છે, અને હશે ? ઉત્તર—એવું
 જ છે. એજ પ્રમાણે સ્કન્ધમાં કાળવૃત્તિત્વનું પ્રદર્શન, એજ પ્રમાણે એવમાં

ત્રિકાલવૃત્તિતા । કેવલં સંયમાદિમાત્રેણ છદ્મસ્થા મનુષ્યાઃ સિદ્ધા અભવન્ ભવન્તિ મન્વિષ્યન્તિ વેતિ પ્રશ્નઃ, નેત્યુત્તરમ્, તત્ર કારણોપદર્શનં ચ, આધોવધિકપરમાધોવધિકકેવલિનઃ સિદ્ધા અભવન્નિતિ પ્રશ્નઃ, કેવલિનો ભૂત્વા સિદ્ધા અભવન્નિત્યુત્તરમ્, કેવલિનઃ પૂર્ણાં ઇતિ વક્તું શક્યતે ઇતિ પ્રશ્નઃ, વક્તું શક્યતે ઇત્યુત્તરમ્, ઉદ્દેશકપરિસમાપ્તિઃ । વિસ્તરરૂપેણ વિષયજ્ઞાનાય ચતુર્થોદ્દેશકો વિવ્રિયતે ।

અથ તૃતીયોદ્દેશકે કર્મણ ઉદીરણવેદનાદિકં કથિતમ્, અતઃ પરં ચતુર્થોદ્દેશકે તસ્યૈવ કર્મણો ભેદાદિકં પ્રદર્શયિતું, તથા દ્વારગાથાયાં “પગઈત્તિ” પ્રકૃતિરિતિ યત્ કથિતં તદપિ કથયિતુમાહ—‘કઈ ણં મંતે’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—કઈ ણં મંતે કમ્મપ્પગડીઓ પળ્લન્તાઓ ? ગોયમા અટ્ટ કમ્મપ્પગડીઓ પળ્લન્તાઓ, કમ્મપ્પગડીઐ પઢસો ઉદેસો નેયઠ્ઠો જાત્ર અણુભાગો સમત્તો, ગાહા કઈ પયડી કહ વંધઈ?, કઈહિ યઠાણેહિં વંધઈ પયડી । કઈ વેદેઈ ય પયડી, અણુભાગો કઈવિહો કસ્સ ॥ સૂ. ૧ ॥

કા પ્રદર્શના । હસી તરહ જીવમેં ભી ત્રિકાલવૃત્તિતા । કેવલ સંયમાદિમાત્રસે છદ્મસ્ય મનુષ્ય સિદ્ધ હુએ? હોતે હેં? હોંગે? એસા પ્રશ્ન, નહીં એસા ઉત્તર । હસમેં કારણ દિશ્વાના । આધોવધિક, પરમાધોવધિક કેવલી સિદ્ધ હુએ કયા ? એસા પ્રશ્ન—કેવલી હોકર કે સિદ્ધ હુએ એસા ઉત્તર । ઉદ્દેશક કો પરિસમાપ્તિ । વિસ્તાર સે વિષયજ્ઞાન કે નિમિત્ત ચતુર્થ ઉદ્દેશક કી વ્યાખ્યા કી જાતી હૈ—સંવંધ કથન—

તૃતીય ઉદ્દેશક મેં કર્મ કા ઉદીરણા વેદન આદિ કહા ગયા હૈ સો હસ કે વાદ ચતુર્થ ઉદ્દેશક મેં ડસી કર્મ કે ભેદ આદિ કો દિશ્વાને કે નિમિત્ત, તથા દ્વાર ગાથા મેં કથિત પ્રકૃતિ કે લિયે સૂત્રકાર “કઈ

પણ ત્રિકાલવૃત્તિત્વ. પ્રશ્ન—સંયમ માત્રથી જ છદ્મસ્થ મનુષ્યો સિદ્ધ થયા છે ? થાય છે ? થશે ? અને તેનો નકારમાં ઉત્તર. તેનું કારણ બતાવવું—આધોવધિક, પરમાધોવધિક કેવળી શું સિદ્ધ થયા છે ? એવો પ્રશ્ન. કેવળી થઈને સિદ્ધ થયા છે એવો ઉત્તર. ઉદ્દેશકની પરિસમાપ્તિ વિસ્તારપૂર્વક વિષયજ્ઞાનને નિમિત્ત એથા ઉદ્દેશકની વ્યાખ્યા કરવામાં આવે છે. સંબંધ કથન—

ત્રીજા ઉદ્દેશકમાં કર્મનું ઉદીરણ, વેદન વગેરેનું કથન થયું છે. હવે એથા ઉદ્દેશકમાં એજ કર્મના ભેદ વગેરેને બતાવવા માટે તેમજ દ્વાર ગાથામાં

છાયા-કતિ ભદન્ત ! કર્મપ્રકૃતયઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ગૌતમ ! અષ્ટ કર્મપ્રકૃતયઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ કર્મપ્રકૃત્યાઃ પ્રથમ ઉદ્દેશો જ્ઞાતવ્યો યાવત્ અનુભાગઃ સમાપ્તઃ, ગાથા-કતિ પ્રકૃતયઃ કથં વધ્નાતિ કતિભિશ્ચ સ્થાનૈર્વધ્નાતિ પ્રકૃતીઃ । કતિ વેદયતિ ચ પ્રકૃતીઃ અનુભાગઃ કતિવિધઃ કસ્ય ॥સૂ. ૧॥

ળં ભંતે ” ઇત્યાદિ સૂત્ર કહતે હૈ—“ કહ ણં ભંતે ! કમ્મપ્પગડીઓ પણ્ણત્તાઓ ? ” ઇત્યાદિ ।

મૂલાર્થ—(ભંતે) હે ભદન્ત ! (કહ ણં) કિતની (કમ્મપગડીઓ) કર્મપ્રકૃતિયાં (પણ્ણત્તાઓ) કહી ગઈ હૈ ? ભગવાન્ હસકા ઉત્તર દેતે હૈ કિ-(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (અષ્ટ કમ્મપગડીઓ પણ્ણત્તાઓ) આઠ કર્મ પ્રકૃતિયાં કહી ગઈ હૈ । (કમ્મપ્પગડીએ પદમો ઉદ્દેસો નેયવ્વો) કર્મપ્રકૃતિ સે પ્રથમ ઉદ્દેશક જાનના ચાહિયે । કહાંનક જાનના ચાહિયે ? હસકે લિયે કહા ગયા હૈ કિ (જાવ અણુભાગો સમત્તો) યાવત્ “ અનુભાગઃ સમાપ્તઃ ” યહાં તક જાનના ચાહિયે । પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમેં કહે ગયે તેવીસવેં કર્મપ્રકૃતિ નામકે પદકા યહાં પ્રથમ ઉદ્દેશક જાનના ચાહિયે યાવત્ અનુભાગ સમાપ્ત તક । પ્રજ્ઞાપના મેં ૨૩ વેં પદ કે પ્રથમ ઉદ્દેશક મેં જિતને અર્થ કહે ગયે હૈં ડનકી સંગ્રાહિકા યહ ગાથા હૈ—(કહ પયડી) કર્મ પ્રકૃતિયાં કિતની હૈં ! (કહ વંધઈ) જીવ કિસ પ્રકાર સે પ્રકૃતિયોં કા વંધ કરતા હૈ ? (કહિં ઠાળેહિં વંધઈ પયડી) કિતને સ્થાનો દ્વારા જીવ

કથિત પ્રકૃતિને કહેવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે—“ કહ ણ ભંતે ! કમ્મપ્પગડીઓ પણ્ણત્તાઓ ? ઇત્યાદિ.

મૂલાર્થ—(ભંતે !) હે પૂજ્ય ! (કહ ણં) કેટલી (કમ્મપ્પગડીઓ) કર્મપ્રકૃતિયો (પણ્ણત્તાઓ ?) કહી છે ? ઉત્તર—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (અષ્ટ કમ્મપ્પગડીઓ પણ્ણત્તાઓ) આઠ કર્મપ્રકૃતિયો કહેલી છે. (કમ્મપ્પગડીએ પદમો ઉદ્દેસો નેયવ્વો) કર્મપ્રકૃતિના વિષયમાં પ્રથમ ઉદ્દેશક અહીં જાણવો જોઈએ. કયાં સુધી જાણવો જોઈએ, તે બતાવવા માટે કહે છે કે (જાવ અણુભાગો સમત્તો) “ અનુભાગ સમાપ્ત ” સુધી જાણવો. પ્રજ્ઞાપના (પન્નવણ) સૂત્રના તેવીસમા ‘કર્મપ્રકૃતિ’ નામના પદનો પહેલો ઉદ્દેશક અહીં “ અનુભાગ સમાપ્ત ” પદ સુધી ગ્રહણ કરવો. પ્રજ્ઞાપનાના તેવીસમા પદના પ્રથમ ઉદ્દેશકમાં જોટલા અર્થ કહ્યા છે તેની સંગ્રહગાથા આ પ્રમાણે છે—(કહ પયડી) કર્મપ્રકૃતિયો કેટલી છે ? (કહ વંધઈ) જીવ કેવી રીતે પ્રકૃતિયોનો બંધ બાંધે છે ? (કહિં ઠાળેહિં વંધઈ પયડી) કેટલાં સ્થાનો વડે જીવ પ્રકૃતિયોનો બંધ બાંધે છે ?

ટીકા—‘કહ્ નં મંતે’ કતિ સ્વલ્પ મદન્ત ‘કમ્મપગડીઓ’ કર્મપ્રકૃતયઃ ‘પણ્ણત્તાઓ’ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘અદ્દ કમ્મપગડીઓ પણ્ણત્તાઓ’ અદ્દ કર્મપ્રકૃતયઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ કમ્મપ્પગડીણ પદમો ઉદ્દેશો લેયવ્વો’ કર્મપ્રકૃત્યાઃ પ્રથમ ઉદ્દેશકો જ્ઞાતવ્યઃ। કિયત્પર્યન્તં જ્ઞાતવ્ય-સ્તત્રાહ—‘યાવ અણુભાગો સમત્તો’ યાવદ્દણુભાગઃ સમાપ્તઃ, પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રસ્ય ત્રયોવિં-શતિતમસ્ય કર્મપ્રકૃત્યભિધાનસ્ય પદસ્ય પ્રથમ ઉદ્દેશકો જ્ઞાતવ્યો યાવદ્દણુભાગઃ સમાપ્ત इत्यर्थः। પ્રજ્ઞાપનાચાં ત્રયોવિંશતિતમપદસ્ય પ્રથમોદ્દેશકે યાવન્તોઽર્થાઃ કથિતાસ્તેષાં સંગ્રાહિક્કેયં ગાથા—‘ગાંદા’ ગાથા ‘કહ્ પગડી’ इत्यादि। કર્મપ્રકૃ-તયઃ કતિ સન્તિ ૧, કેન પ્રકારેણ પ્રકૃતી વધ્નાતિ જીવઃ ૨, કિયદ્ધિઃ સ્થાનૈઃ પ્રકૃતીઃ વધ્નાતિ ૩, કિયતીઃ પ્રકૃતીર્વેદયતિ ૪, તથા ‘કસ્સ કહ્વિહો અણુભાગો’ કસ્ય કર્મણઃ કતિવિધઃ અણુભાગો રસ इत्यर्थः ५। इति ગાથાસંક્ષેપાર્થઃ। તત્ર—‘કહ્ પગડીઓ’ કતિ પ્રકૃતયઃ ? इति પ્રથમદ્વારમ્। તચ્ચેદમ્—“કહ્ નં મંતે કમ્મપગડીઓ પણ્ણત્તાઓ ? ગોયમા ! અદ્દ કમ્મપગડીઓ પણ્ણત્તાઓ તં જહા—ણાણા વરણિજ્જં ૮” જ્ઞાનાવરણીયમારમ્બ્યાન્તરાયપર્યન્તમદ્દ પ્રકૃતયઃ। ‘કહ્ વંધઈ’ इति દ્વિતીયદ્વારમ્। ‘કહ્ નં મંતે ! જીવે અદ્દ કમ્મપગડીઓવંધઈ ? ગોયમા ! ણાણા

પ્રકૃતિયોંકો બાંધતા હૈ ? (કહ્ વેદેઈ પગડી) જીવ કિતની પ્રકૃતિયોંકાં વેદન કરતા હૈ ? (અણુભાગો કહ્વિહો કસ્સ તથા કિસ કર્મકા કિતને પ્રકારકા રસ હૈ ?) इस प्रकार गाथा का यह संक्षेप से अर्थ है। “कह पगडीओ” प्रकृतियां कितनी हैं ? प्रथम द्वार है। ‘तच्चेदम्’ वह यह है—“कह नं मंते ! कम्मपगडीओ पण्णत्ताओ !” हे भदन्त ! कर्मप्रकृतियां कितनी कहीं हैं ? “गोयमा ! अदु कम्मपगडीओ पण्णत्ताओ” हे गौतम ! कर्म प्रकृतियां आठ कहीं हैं। “तं जहा” जैसे—“णाणावरणिज्जं” ज्ञाना-वरणीय से लेकर अन्तराय तक। “कह वंधइ” यह द्वितीय द्वार है।

(કહ્ વેદેઈ પગડી) ૭૫ ડેટલી પ્રકૃતિયોંનું વેદન કરે છે ? (અણુભાગો કહ્-વિહો કસ્સ) તથા કયા કર્મનો ડેટલા પ્રકારનો રસ છે ? આ પ્રમાણે ગાથાનો દ્વંદ્વાણુમાં અર્થ છે. “કહ્ પગડીઓ” પ્રકૃતિયો ડેટલી છે ? આ પ્રથમ દ્વાર છે. તે આ પ્રમાણે છે—“કહ્ નં મંતે ! કમ્મપ્પગડીઓ પણ્ણત્તાઓ ? હે પૂણ્ય ! કર્મપ્રકૃતિયો ડેટલી કહી છે ? “ગોયમા ! અદ્દ કમ્મપ્પગડીઓ પણ્ણત્તાઓ ? હે ગૌતમ કર્મપ્રકૃતિયો આઠ કહી છે. (તંજહા) તે આ પ્રમાણે છે—“ણાણાવરણિજ્જં” જ્ઞાનાવરણીયથી લઈને અન્તરાય સુધીની આઠ કર્મપ્રકૃતિયો છે. “કહ્ વંધઈ” આ બીજું દ્વાર છે. “કહ્ નં મંતે ! જીવે અદ્દ કમ્મપ્પગડીઓ

वरणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं दंसणावरणिज्जं कम्मं नियच्छइ ” ज्ञानावरणीय
कर्मोदयेन दर्शनमोहनीयं कर्म विपाकावस्थं करोतीत्यर्थः । ‘ दंसणमोहणिज्जस्स
कम्मस्स उदएणं मिच्छत्तं नियच्छइ, मिच्छत्तेणं उदिन्नेणं एवं खलु जीवे अट्ठ-
कम्मप्पगळीओ बंधइ’ दर्शनमोहनीयाख्य प्रकृतेरुदयेन जीवः मिथ्यात्वमासादयति,
मिथ्यात्वस्योदयेन कर्मप्रकृतीर्वध्नातीत्येवमितरेतराश्रयदोषः समापतति, यथा-
मिथ्यात्वेऽसति कर्मबन्धः, कर्मबन्धे च सति मिथ्यात्वमिति न चैवं वाच्यं, बीजा-
ङ्कुरप्रवाहवत् कर्मबन्धप्रवाहस्यानादितया इतरेतराश्रयस्यादोषादिति २ ।

“कह णं भंते ! जीवे अट्ठ कम्मपगडीओ बंधइ” हे भदन्त ! जीव आठ कर्मप्रकृतियों का बंध कैसे करता है ? “गोयमा ! णा णावरणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं दंसणावरणिज्जं कम्मं नियच्छइ” हे गौतम ! जीव ज्ञानवरणीय कर्म के उदय से दर्शनमोहनीय कर्म को विपाकावस्थ करता है । “दंसणमोहणिज्जस्स उदएणं मिच्छत्तं नियच्छइ, मिच्छत्तेणं एवं खलु जीवे अट्ठ कम्मपगडीओ बंधइ” दर्शनमोहनीयनामक प्रकृति के उदय से जीव मिथ्यात्व को प्राप्त करता है । मिथ्यात्व के उदय से जीव आठों कर्मप्रकृतियों का बंध करता है ।

शंका—इस प्रकार के कथन से तो यहां पर इतरेतराश्रयदोषरूप आपत्ति आती है, वह इस तरह है—मिथ्यात्व के उदय होनेपर कर्मबंध होता है और कर्मबंध होने पर मिथ्यात्व का उदय होता है।

समाधान—बीजांकुर प्रवाह की तरह कर्मबंध प्रवाह अनादि है इस लिये इतरेतराश्रय को दोषरूप नहीं माना गया है।

વંધઈ ?” હે પૂન્ય ! જીવ આઠ કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ કેવી રીતે બાંધે છે ?
 “ ગોયમા ! જાણાવરણિજ્જસ કમ્મસસ સદ્દણં દંસગાવરણિજ્જં કમ્મ નિયચ્છઈ ”
 હે ગૌતમ ! જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયથી દર્શનમોહનીય કર્મને પ્રાપ્ત કરે
 છે. “ દંસણમોહણિજ્જસસ કમ્મસસ સદ્દણં મિચ્છત્તં નિયચ્છઈ મિચ્છત્તેણં સદિન્નેણં
 एवं સ્વલુ જીવે અદ્ધકમ્મપ્પગહીઓ વંધઈ ” દર્શનમોહનીય નામની કર્મપ્રકૃતિના
 ઉદયથી જીવ મિથ્યાત્વને પ્રાપ્ત કરે છે. અને મિથ્યાત્વના ઉદયથી જીવ આઠ
 કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ બાંધે છે.

શંકા—આ પ્રકારના કથનથી તો અહીં ઈતરેતરાશ્રય દોષ લાગવાનો સંભવ રહે છે? કારણ કે મિથ્યાત્વનો ઉદય થવાથી કર્મબંધ થાય છે અને કર્મબંધ થવાથી મિથ્યાત્વનો ઉદય થાય છે. માટે ઉપરનો દોષ લાગે છે?

સમાધાન—ખીજાંકુર પ્રવાહની જેમ કર્મળઘનો પ્રવાહ પણ અનાદિ છે. તેથી અહીં ઇતરેતરાશ્રયને દોષરૂપ માનવામાં આવેલ નથી.

‘કહિં ય ઠાણેહિં’ ઇતિ તૃતીયદ્વારમ્, તત્ત્વેવમ્—‘જીવે ણં મંતે ણાણાવરણિજ્જં કમ્મં કહિં ઠાણેહિં વંધહ, ગોયમા ! દોહિં ઠાણેહિં, તં જહા—રાગેણ ય દોસેણ ય’ ઇત્યાદિ૩। ‘કહિં વેદેહ ય પયડી’ ઇતિ ચતુર્થ દ્વારમ્, તત્ત્વેવમ્—‘જીવે ણં મંતે ! કહિં કમ્મપ્પયડીઓ વેણ્ઠ, ગોયમા ! અત્થેગણ્ઠ વેણ્ઠ અત્થેગણ્ઠ નો વેણ્ઠ, જે વેણ્ઠ સે અટ્ટુ’ ઇત્યાદિ। इदं सूत्रं टोकायामुपलभ्यते, प्रज्ञापनामूत्रे तु न दृश्यते । जीवेणं मंतं णाणावरणिज्जं कम्मं वेण्ठ, गोयमा ! अत्थेगण्ठ वेण्ठ अत्थेगण्ठ नो वेण्ठ, जे वेण्ठ से अट्टु ” इत्यादि। इदं सूत्रं टोकायामुपलभ्यते, प्रज्ञापनामूत्रे तु न दृश्यते । जीवेणं मंतं णाणावरणिज्जं कम्मं वेण्ठ, गोयमा ! अत्थेगण्ठ वेण्ठ अत्थेगण्ठ नो वेण्ठ, जे वेण्ठ से अट्टु ” कश्चित् जीवः ज्ञानावरणीयं कर्म वेदयति यथा छद्मस्थः, कश्चिनो वेदयति यथा केवलीति भावः।

‘કહિં ય ઠાણેહિં’ યહ તીસરા દ્વાર હૈ, વહ ઇસ પ્રકારસે હૈ—“જીવેણં મંતે ! ણાણાવરણિજ્જં કમ્મં કહિં ઠાણેહિં વંધહ ? ગોયમા ! દોહિં ઠાણેહિં વંધહ તં જહા—રાગેણ ય દોસેણ ય” ઇત્યાદિ, હે ભદન્ત ! જીવ કિતને સ્થાનોં (કારણોં) દ્વારા જ્ઞાનાવરણીય કર્મકા વંધ કરતા હૈ ? હે ગૌતમ ! જીવ દો સ્થાનોંદ્વારા જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ કરતા હૈ । વે દો સ્થાન યે હૈ—એક રાગ ઓર દૂસરા દ્વેષ । “કહિં વેણ્ઠ ય પયડી” યહ ચૌથા દ્વાર હૈ—વહ ઇસ પ્રકાર સે હૈ—“જીવેણં મંતે ! કહિં કમ્મપ્પગડીઓ વેણ્ઠ ? ગોયમા ! અત્થેગણ્ઠ વેણ્ઠ અત્થેગણ્ઠ નો વેણ્ઠ, જે વેણ્ઠ સે અટ્ટુ” ઇત્યાદિ । હે ભદન્ત ! જીવ કિતની કર્મપ્રકૃતિયોં કા વેદન કરતા હૈ ? હે ગૌતમ ! કોઈ એક જીવ કર્મ પ્રકૃતિયોંકા વેદન કરતા હૈ, કોઈ એક જીવ કર્મપ્રકૃતિયોં કા વેદન નહીં કરતા હૈ । જો જીવ વેદન કરતા હૈ વહ આઠ કર્મપ્રકૃતિયોં કા વેદન કરતા હૈ । “જીવેણં મંતે ! ણાણાવરણિજ્જં કમ્મં વેણ્ઠ ? ગોયમા ! અત્થેગણ્ઠ વેણ્ઠ, અત્થેગણ્ઠ નો વેણ્ઠ ” હે ભદન્ત ! જીવ કયા જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વેદન કરતા હૈ ? હે ગૌતમ ! કોઈ જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વેદન કરતા હૈ જૈસે છદ્મસ્થ કોઈ

“કહિં ઠાણેહિં” આ ત્રીણું દ્વાર છે. “જીવે ણ મંતે ! ણાણાવરણિજ્જં કમ્મં કહિં ઠાણેહિં વંધહ ? ગોયમા ! દોહિં ઠાણેહિં વંધહ—તં જહા—રાગેણ ય દોસેણ ય” વગેરે. હે પૂણ્ય ! એવ કેટલા સ્થાનો વડે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ બાંધે છે ? હે ગૌતમ ! એવ બે સ્થાનો વડે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ બાંધે છે. તે બે સ્થાન આ પ્રમાણે છે—(૧) રાગ અને (૨) દ્વેષ “કહિં વેણ્ઠ ય પયડી” આ ચોથું દ્વાર છે. તે આ પ્રમાણે છે—“જીવે ણં મંતે ! કહિં કમ્મપ્પગડીઓ વેણ્ઠ ? ગોયમા ! અત્થેગણ્ઠ વેણ્ઠ, અત્થેગણ્ઠ નો વેણ્ઠ, જે વેણ્ઠ સે અટ્ટુ” ઇત્યાદિ. હે પૂણ્ય ! એવ કેટલી કર્મપ્રકૃતિયોંનું વેદન કરે છે ? હે ગૌતમ ! કોઈ એવ કર્મપ્રકૃતિયોંનું વેદન કરે છે અને કોઈ એવ કર્મપ્રકૃતિયોંનું વેદન કરતો નથી. જે એવ કર્મપ્રકૃતિયોંનું વેદન કરે છે તે આઠ કર્મપ્રકૃતિયોંનું એવ વેદન છે. ‘જીવેણં મંતે ! ણાણાવરણિજ્જં કમ્મં વેણ્ઠ ? ગોયમા ! અત્થેગણ્ઠ વેણ્ઠ, અત્થેગણ્ઠ નો વેણ્ઠ ” હે પૂણ્ય ! એવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનું વેદન કરે છે ? હે ગૌતમ ! કોઈ એવો જ્ઞાનાવરણીય

‘નેરહ્ણ ણં મંતે ! ણાણાવરણિજ્જં કમ્મં વેણ્ઠ, ગોયમા ! નિયમા વેણ્ઠ’ ઇત્યાદિ ૪ ।
 ‘અણુભાગો કઙ્કિવિહો કસ્સ’ ઇતિ પચ્ચમં દ્વારમ્ , તથાહિ—“ ણાણાવરણિજ્જસ્સ ણં
 મંતે ! કમ્મસ્સ કઙ્કિવિહે અણુભાગે પણ્ણત્તે, ? ગોયમા ! દસવિહે અણુભાગે પન્નેત્તે,
 તં જહા-સોયાવરણે, સોયવિજ્ઞાણાવરણે ઇત્યાદિ, અણુભાગો નામ રસઃ, સ દશવિધો
 ભવતિ, યથા-શ્રોત્રાવરણઃ શ્રોત્રવિજ્ઞાનાવરણશ્ચ, અત્ર શ્રોત્રપદં દ્રવ્યેન્દ્રિયસ્ય વોધકં,
 તથા શ્રોત્રવિજ્ઞાનેતિપદં ભાવેન્દ્રિયસ્ય પરિચાયકં, તથા ચ-દ્રવ્યેન્દ્રિયાવરણો ભાવે-
 ન્દ્રિયાવરણશ્ચેત્યર્થઃ, એવં ચ દ્રવ્યેન્દ્રિયસ્ય પચ્ચવિધત્વાત્તદાવરણમપિ પચ્ચવિધમ્ , તથા

જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વેદન નહીં બી કરતા હૈ—જૈસે કેવલી ।
 “નેરહ્ણ ણં મંતે ણાણાવરણિજ્જં કમ્મં વેણ્ઠ ? ગોયમા ! નિયમા વેણ્ઠ”
 ઇત્યાદિ, હે ભદન્ત ! નૈરયિક જીવ કયા જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વેદન
 કરતા હૈ ? હે ગૌતમ ! નિયમ સે વેદન કરતા હૈ । “અણુભાગો કઙ્કિવિહો
 કસ્સ ” યહ પાંચવાં દ્રાવ હૈ, યહ ઇસ પ્રકાર સે હૈ—“ ણાણાવરણિજ્જસ્સ
 ણં મંતે ! કમ્મસ્સ કઙ્કિવિહે અણુભાગે પણ્ણત્તે ? ગોયમા ! દસવિહે અણુ-
 ભાગે પન્નેત્તે, તં જહા-સોયાવરણે, સોયવિજ્ઞાણાવરણે” ઇત્યાદિ, હે ભદન્ત !
 જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા કિતને પ્રકાર કા અણુભાગ કહા ગયા હૈ ? હે
 ગૌતમ ! અણુભાગ નામ રસ કા હૈ, વહ દસ પ્રકાર કા હોતા હૈ ઇસલિે
 દસ પ્રકારકા કહા ગયા હૈ । જૈસે—શ્રોત્રાવરણ, શ્રોત્રવિજ્ઞાનાવરણ । યહાં
 શ્રોત્ર પદ દ્રવ્યેન્દ્રિય કા વોધક હૈ, તથા શ્રોત્રવિજ્ઞાન યહ ભાવેન્દ્રિય પદ
 કા વોધક હૈ । ઇસ તરહ શ્રોત્રાવરણ યહ દ્રવ્યેન્દ્રિયાવરણ હૈ ઓર શ્રોત્ર-
 વિજ્ઞાનાવરણ યહ ભાવેન્દ્રિયાવરણ હૈ । ઇસ પ્રકાર દ્રવ્યેન્દ્રિય પાંચ પ્રકાર

કર્મનું વેદન કરે છે જેમ કે છન્દસ્થ જીવો. અને કેઈ જીવો જ્ઞાનાવરણીય
 કર્મનું વેદન કરતા નથી, જેમ કે કેવળી ભગવંતો.

“નેરહ્ણ ણં મંતે ! ણાણાવરણિજ્જં કમ્મં વેણ્ઠ ? ગોયમા ! નિયમા વેણ્ઠ”
 ઇત્યાદિ. હે પૂત્ય ! શું નારકીના જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનું વેદન કરે છે ? હા,
 ગૌતમ ! અવશ્ય વેદન કરે છે. “ અણુભાગો કઙ્કિવિહો કસ્સ ” આ પાંચમું દ્વાર
 છે તે આ પ્રમાણે છે—“ ણાણાવરણિજ્જસ્સ ણં મંતે ! કમ્મસ્સ કઙ્કિવિહે અણુભાગે
 પણ્ણત્તે ? ગોયમા ! દસવિહે અણુભાગે પણ્ણત્તે, તં જહા-સોયાવરણે સોયવિજ્ઞાણાવરણે”
 ઇત્યાદિ. હે પ્રભો ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો કેટલા પ્રકારનો અણુભાગ (રસ)
 કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! તે દસ પ્રકારનો કહ્યો છે—શ્રોત્રાવરણ, શ્રોત્રવિજ્ઞાનાવરણ,
 અહીં “ શ્રોત્ર ” (જ્ઞાન) પદ દ્રવ્યેન્દ્રિયનું જોધક છે. અને “ શ્રોત્રવિજ્ઞાન ”
 પદ ભાવેન્દ્રિયનું જોધક છે. આ રીતે શ્રોત્રાવરણ તે દ્રવ્યેન્દ્રિયનું આવરણ છે.
 અને શ્રોત્રવિજ્ઞાનાવરણ તે ભાવેન્દ્રિયનું આવરણ છે. પાંચ પ્રકારની દ્રવ્યેન્દ્રિયો

भावेन्द्रियस्य पंचविधत्वात्तदावरणमपि पञ्चविधमिति संकलनया दशविधत्वं रसस्य-
भवतीत्यभिप्रायः, शेषं प्रज्ञापनायास्त्रयोविंशतितमे पदे विलोकनीयम् ॥सू० १॥

पूर्वं कर्मणो विचारः कथितः, सकलकर्मसु मोहनीयस्य प्राधान्यान्मोहनीय-
माश्रित्याह—‘जीवे णं’ इत्यादि ।

मूलम्—जीवेणं भंते! मोहणिज्जेणं कडेणं कस्मेणं उदिण्णेणं उवट्ठा-
एज्जा, हंता उवट्ठाएज्जा। से भंते ! किं वीरियत्ताए उवट्ठाएज्जा अ-
वीरियत्ताए उवट्ठाएज्जा, गोयसा ! वीरियत्ताए उवट्ठाएज्जा, णो
अवीरियत्ताए उवट्ठाएज्जा। जइवीरियत्ताए उवट्ठाएज्जा किं बालवीरि-
यत्ताए उवट्ठाएज्जा, पंडियवीरियत्ताए उवट्ठाएज्जा, बालपंडियवीरि-
यत्ताए उवट्ठाएज्जा? गोयसा! बालवीरियत्ताए उवट्ठाएज्जा, णो पंडि-
यवीरियत्ताए उवट्ठाएज्जा, णो बालपंडियवीरियत्ताए उवट्ठाएज्जा।
जीवेणं भंते मोहणिज्जेणं कडेणं कस्मेणं उदिण्णेणं अवक्कमेज्जा
हंता ! अवक्कमेज्जा। से भंते ! जाव बालपंडियवीरियत्ताए अव-
क्कमेज्जा? गोयसा! बालवीरियत्ताए अवक्कमेज्जा, नो पंडिय-
वीरियत्ताए अवक्कमेज्जा, सिय बालपंडियवीरियत्ताए अवक्कमे-
ज्जा, जहा—उदिण्णेणं दो आलावगा, तहा उवसंतेणवि दो
आलावगा भाणियव्वा, नवरं उवट्ठाएज्जा, पंडियवीरियत्ताए,
अवक्कमेज्जा बालपंडियवीरियत्ताए । से भंते आयाए अवक्कम्मइ
अणायाए अवक्कम्मइ ? गोयसा ! आयाए अवक्कम्मइ णो अणायाए

की होने से द्रव्येन्द्रियावरण भी पांच प्रकार का, तथा भावेन्द्रिय पांच
प्रकार की होने से भावेन्द्रियावरण भी पांच प्रकार का हो जाता है, अतः
इनके जोड़ने से रस दस प्रकार का हो जाता है। ऐसा अभिप्राय है।
शेष प्रज्ञापना के तीसरे पद में देखना चाहिये ॥ सू० १ ॥

डोवाथी द्रव्येन्द्रियावरण पणु पांच प्रकारना, अने भावेन्द्रिय पणु पांच प्रकारनी
डोवाथी भावेन्द्रियावरण पणु पांच प्रकारना थाय छे तेमने ओकर करवाथी दस
प्रकार थाय छे. यादीनी विगत माटे प्रज्ञापनानुं तेवीसमुं पद नेछेवुं॥न्यू. १॥

અવક્કમઙ્, મોહણિજ્જં કમ્મ વેણમાણે। સે કહમેયં મંતે ! એવં ?
ગોયમા ! પુવ્વિં સે એયં એવં રોયઙ્, ઇયાણિં સે એયં એવં નો
રોયઙ્, એવં સ્વલ્લુ એયં એવં ॥ ૨ ॥

છાયા-જીવો મદન્ત ! મોહનીયેન કૃતેન કર્મણા ઉદીર્ણેનોપતિષ્ઠેત્? હન્ત-ઉપતિષ્ઠેત્
તદ્ મદન્ત ! કિં વીર્યતયોપતિષ્ઠેત્ અવીર્યતયોપતિષ્ઠેત્ ગૌતમ ! વીર્યતયોપતિષ્ઠેત્

પૂર્વ મેં કર્મ કા વિચાર કહા ગયા હૈ । સકલ કર્મોં મેં મોહનીય
કર્મ પ્રધાન હૈ । इसलिये मोहनीयको आश्रित करके सूत्रकार कहते हैं—
“जीवे णं भंते ! मोहणिज्जे ” इत्यादि ।

મૂલાર્થ—(મંતે !) હે મદન્ત ! (કહેણં મોહણિજ્જેણં કમ્મેણં) કૃત
મોહનીય કર્મ કે (ઉદીર્ણેણં) ઉદીર્ણ હોને પર-અર્થાત્ ઉદય મેં આને પર
(જીવે) જીવ કયા (ઉવઢાણ્ઝા) ઉપસ્થાપન કરતા હૈ-અર્થાત્ પરલોક-
ક્રિયાઓંમં અભ્યુપગમ કરતા હૈ ? તાત્પર્ય યહ હૈ કિં વંધ અવસ્થા કો
પ્રાપ્ત હુઆ મોહનીય કર્મ જય ઉદય મેં આરહા હો તય જીવ કયા પરલોક
સંબંધી ક્રિયાઓં કો સ્વીકાર કરતા હૈ ? એસા યહ પ્રશ્ન હૈ । इसका
उत्तर प्रभु देते हुए कहते हैं—(हंता उवढाएज्जा) हां गौतम ! जीव तव
उपस्थान करता है । अर्थात् मोहनीयकर्म के उदय में पारलौकिक
क्रियाओं को स्वीकार करता है । (से भंते ! किं वीरियत्ताए उवढाएज्जा
अवीरियत्ताए उवढाएज्जा ?) हे भदन्त ! जीव किस कारणविशेष को
लेकर उपस्थान करता है ? क्या वह वीर्यको लेकर उपस्थान करता है या
बिना वीर्य के उपस्थान करता है ? ॥

શરૂઆતમાં કર્મોના વિચાર કર્યો. તમામ કર્મોમાં મોહનીય કર્મ મુખ્ય છે. તેથી
હવે મોહનીય કર્મની અપેક્ષાએ સૂત્રકાર કહે છે—“જીવે ણં મંતે ! મોહણિજ્જે”ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—(મંતે !) હે ભગવન્ ! (કહેણં મોહણિજ્જેણ કમ્મેણં) કૃતમોહનીય
કર્મ (ઉદિર્ણેણં) ઉદયમાં આવે ત્યારે (જીવે) જીવ (ઉવઢાણ્ઝા) શું ઉપસ્થાન
કરે છે ? એટલે કે પરલોક ક્રિયામાં અભ્યુપગમ કરે છે ? તાત્પર્ય એ છે કે
જીવે બાંધેલ મોહનીય કર્મ ત્યારે ઉદયમાં આવે છે ત્યારે શું જીવ પરલોક
સંબંધી ક્રિયાઓનો સ્વીકાર કરે છે ? આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં પ્રભુ કહે છે
(હંતા ઉવઢાણ્ઝા) હા, ગૌતમ ! જીવ ત્યારે ઉપસ્થાન કરે છે—એટલે કે
મોહનીય કર્મના ઉદયમાં પારલૌકિક ક્રિયાઓનો સ્વીકાર કરે છે. (સે મંતે ! કિં
વીરિયત્તાએ ઉવઢાણ્ઝા, અવીરિયત્તાએ ઉવઢાણ્ઝા ?) હે ભગવન્ ! શું તે જીવ
વીર્યથી ઉપસ્થાન કરે છે કે અવીર્યથી ઉપસ્થાન કરે છે ?

નો અવીર્યતયોપતિષ્ઠેત્, યદિ વીર્યતયોપતિષ્ઠેત્, કિં વાલવીર્યતયોપતિષ્ઠેત્ પણ્ડિ-
તવીર્યતયોપતિષ્ઠેત્, વાલપણ્ડિતવીર્યતયોપતિષ્ઠેત્, ગૌતમ ! વાલવીર્યતયોપતિષ્ઠેત્
નો પણ્ડિતવીર્યતયોપતિષ્ઠેત્, નો વાલપણ્ડિતવીર્યતયોપતિષ્ઠેત્ ! જીવો ભદન્ત !
મોહનીયેન કૃતેન કર્મણોદીર્ઘેનાપક્રમેત્ ? હન્ત ! અપક્રમેત્ તદ્ ભદન્ત ! યાત્

ભગવાન કહતે હૈં (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (વીરિયત્તાએ ઉવટ્ટાવેજ્જા) વહ
વીર્યકો લેકર ઉપસ્થાન કરતા હૈં કિન્તુ (ળો અવીરિયત્તાએ ઉવટ્ટાવેજ્જા)
વિના વીર્યકે ઉપસ્થાન નહીં કરતા હૈં ! ફિર ગૌતમ પૂછતે હૈં કિ હે
ભદન્ત ! (જહ્ વીરિયત્તાએ ઉવટ્ટાવેજ્જા) યદિ વહ વીર્યકો લેકર ઉપસ્થાન
કરતા હૈં તો (કિં વાલવીરિયત્તાએ ઉવટ્ટાવેજ્જા) કયા વાલવીર્યકો લેકર
ઉપસ્થાન કરતા હૈં ? યા (પંડિયવીરિયત્તાએ ઉવટ્ટાવેજ્જા) પણ્ડિતવીર્યકો
લેકર ઉપસ્થાન કરતા હૈં ? અથવા (વાલપંડિયવીરિયત્તાએ ઉવટ્ટાવેજ્જા)
કયા વાલપણ્ડિતવીર્યકો લેકર ઉપસ્થાન કરતા હૈં ? ! હસપર ભગવાન
કહતે હૈં કિ-(ગોયમા) હે ગૌતમ ! વહ (વાલવીરિયત્તાએ ઉવટ્ટાવેજ્જા)
વાલવીર્યકો લેકર ઉપસ્થાન કરતા હૈં કિન્તુ (ળો પંડિયવીરિયત્તાએ ઉવટ્ટા-
વેજ્જા) પણ્ડિતવીર્યકો લેકર ઉપસ્થાન નહીં કરતા હૈં, ઇસી તરહ (ળો-
વાલપંડિયવીરિયત્તાએ ઉવટ્ટાવેજ્જા) વાલપણ્ડિતવીર્યકો લેકર ભી જીવ
ઉપસ્થાન નહીં કરતા હૈં ! ફિર ગૌતમ પૂછતે હૈં (ભંતે) હે ભદન્ત ! જીવકા
(કહેળં મોહણિજ્જેળં કમ્મેળં) અપના કિયા હુઆ મોહનીયકર્મ જવ

ભગવાન કહે છે, કે (ગોયમા!) હે ગૌતમ ! (વીરિયત્તાએ ઉવટ્ટાવેજ્જા)
તે વીર્યને લઈને ઉપસ્થાન કરે છે, પણ (ળો વીરિયત્તાએ ઉવટ્ટાવેજ્જા) વગર
વીર્ય ઉપસ્થાન નથી કરતા પછી ગૌતમ પ્રશ્ન કરે છે કે હે પૂજ્ય ! (જહ્
વીરિયત્તાએ ઉવટ્ટાવેજ્જા) એ તે વીર્યને લઈને ઉપસ્થાન કરે છે તો (કિં
વાલવીર્યત્તાએ ઉવટ્ટાવેજ્જા) શું બાલવીર્યને લઈને ઉપસ્થાન કરે છે અથવા
(પંડિયવીરિયત્તાએ ઉવટ્ટાવેજ્જા) પંડિતવીર્યને લઈને ઉપસ્થાન કરે છે, અથવા
(વાલપંડિયવીરિયત્તાએ ઉવટ્ટાવેજ્જા) શું બાલપંડિતવીર્યને લઈને ઉપસ્થાન કરે
છે ? એના જવાબમાં ભગવાન જણાવે છે કે (ગોયમા!) હે ગૌતમ ! તે
:(વાલવીરિયત્તાએ ઉવટ્ટાવેજ્જા) બાલવીર્યને લઈને ઉપસ્થાન કરે છે. પણ (ળો
પંડિયવીરિયત્તાએ ઉવટ્ટાવેજ્જા) પંડિતવીર્યને લઈને ઉપસ્થાન કરતા નથી. એજ
પ્રમાણે (ળો વાલપંડિયવીરિયત્તાએ ઉવટ્ટાવેજ્જા) બાલપંડિતવીર્યને લઈને પણ
જીવ ઉપસ્થાન કરતા નથી. તે પછી ગૌતમ પ્રશ્ન કરે છે કે (ભંતે!) હે
પૂજ્ય ! જીવના (કહેળં મોહણિજ્જેળં કમ્મેળં) પોતાના કહેલ મોહનીય કર્મ

પણ્ડિતવીર્યતયાપક્રામેત્ ? ગૌતમ ! બાલપણ્ડિતવીર્યતયાપક્રામેત્ નો પણ્ડિતવીર્યતયાપક્રામેત્ સ્યાત્ , બાલપણ્ડિતવીર્યતયાપક્રામેત્ , યથોદીર્ણેન દ્વાલાપકૌ તથોપશાંતેનાપિ દ્વૌ આલાપકૌ મણિતવ્યૌ, નવરમ્-ઉપતિષ્ઠેત્ પણ્ડિતવીર્યતયા, (ઉદિષ્ણેણં) ઉદીરિત હોતા હૈ તવ ઉસકે કારણ (જીવેણં) જીવ (અવક્કમેજ્જા) કયા અપક્રમણ કરતા હૈ ? અર્થાત્ કયા ઝંચે ગુણસ્થાનસે નીચે કે ગુણસ્થાનમેં આજાતા હૈ ? ભગવાન ઉત્તર દેતે હૈં કિ હે ગૌતમ ! (હંતા અવક્કમેજ્જા) હાં ગૌતમ કિયે હુણ મોહનીયકર્મકી ઉદીરણા હોનેપર જીવ ઝંચે ગુણસ્થાનસે નીચેકે ગુણસ્થાનમેં આનેરૂપ અપક્રમણ કરતા હૈ । ગૌતમ પૂછતે હૈં-(મંતે) હે મદન્ત ! (સે જાવ બાલપંડિયવીરિયત્તાણ અવક્કમેજ્જા) વહ જીવ યદિ અપક્રમણ કરતા હૈ તો કયા વહ બાલવીર્યકો લેકર કરતા હૈ યા પણ્ડિતવીર્યકો લેકર કરતા હૈ અથવા કયા બાલપણ્ડિતવીર્યકો લેકર અપક્રમણ કરતા હૈ ? ભગવાન ફરમાતે હૈં (ગોચમા) હે ગૌતમ ! (બાલવીરિયત્તાણ અવક્કમેજ્જા) બાલવીર્યકો લેકર અપક્રમણ કરતા હૈ કિન્તુ (નો પંડિયવીરિયત્તાણ અવક્કમેજ્જા) પણ્ડિતવીર્યકો લેકર અપક્રમણ નહીં કરતા હૈ (સિય બાલપંડિયવીરિયત્તાણ અવક્કમેજ્જા) બાલપણ્ડિતવીર્યતાસે કથશ્ચિત્ અપક્રમણ કરતા હૈ ઓર કથશ્ચિત્ નહીં મી કરતા હૈ, હસી પ્રકાર (જહા ઉદિષ્ણેણં દો આલાવગા તહા ઉવસંતેણ વિ દો આલાવગા મણિયવ્વા) જૈસે ઉદીરણ પદકો લેકર દો આલાપક

બ્યારે (ઉદિષ્ણેણં) ઉદીરિત થાય છે ત્યારે તેને લીધે (જીવેણં) જીવ (અવક્કમેજ્જા) શું અપક્રમણ કરે છે ? અર્થાત્ શું ઊંચા ગુણસ્થાનથી નીચા ગુણસ્થાનમાં આવી જાય છે ? ભગવાન જવાબ આપે છે કે હે ગૌતમ ! (હંતા અવક્કમેજ્જા) હા, ગૌતમ ! કરેલ મોહનીય કર્મની ઉદીરણા થવાથી જીવ ઉચ્ચગુણસ્થાનથી નીચેના ગુણસ્થાનમાં આવીને અપક્રમણ કરે છે. ગૌતમ પૂછે છે કે (મંતે) હે પૂજ્ય ! (સે જાવ બાલપંડિયવીરિયત્તાણ અવક્કમેજ્જા) તે જીવ બે અપક્રમણ કરે છે તો શું તે બાલવીર્યને લઈને કરે છે અથવા પંડિતવીર્યને લઈને કરે છે, અગર શું બાલપંડિતવીર્યને લઈને અપક્રમણ કરે છે ? ભગવાન ફરમાવે છે કે (ગોચમા) હે ગૌતમ ! (બાલવીરિયત્તાણ અવક્કમેજ્જા) પંડિતવીર્યને લઈને અપક્રમણ કરે છે, પણ (નો પંડિયવીરિયત્તાણ અવક્કમેજ્જા) પંડિતવીર્યને લઈને અપક્રમણ નહિ કરે છે. (સિય બાલપંડિયવીરિયત્તાણ અવક્કમેજ્જા) બાલપંડિતવીર્યને લઈને કોઈ વખતે અપક્રમણ કરે છે, અને કોઈ વખતે નથી પણ કરતો, એજ રીતે (જહા ઉદિષ્ણેણં દો આલાવગા તહા ઉવસંતેણ વિ દો આલાવગા મણિયવ્વા) જેમ ઉદીરણા પદને લઈને બે આલાપક કહેલ છે,

અપક્રામેત્ વાલપણ્ડિતવીર્યતયા । તદ્ ભદન્ત ! કિમાત્મનાઽપક્રામતિ, અનાત્મના-
ઽપક્રામતિ, ગૌતમ ! આત્મનાઽપક્રામતિ, નો અનાત્મનાઽપક્રામતિ મોહનીયં કર્મ-
વેદયન્ । તત્કથમેતદ્ભદન્ત ! એવમ્ ? ગૌતમ ! પૂર્વં તસ્યૈતદેવં રોચતે, હ્દાનીં તસ્યૈ-
તદેવં રોચતે, એવં સ્વલ્લુ એતદેવમ્ ॥સૂ.૨॥

કહે હૈં ઉસી પ્રકાર ઉપશાન્ત પદકો લેકર પ્રશ્નોત્તરકે ઉપસ્થાપન અપ-
ક્રમણરૂપ દો આલાપકુ જાન લેના ચાહિયે, કિન્તુ (નવરં) ઉદીરણાકે દો
આલાપકોંકી અપેક્ષા હન ઉપશાન્તકે દો આલાપકોંમેં વિશેષ-ભેદ યહ
હૈં કિ-(ઉવદ્વાવેજ્જા પંડિયવીરિયત્તાએ, અવક્કમેજ્જા વાલપંડિયવીરિયત્તાએ)
ઉપસ્થાપન પંડિતવીર્યકો લેકર હોતા હૈં ઓર અપક્રમણ વાલપંડિત-
વીર્યકો લેકર હોતા હૈં । ફિર ગૌતમ પૂછતે હૈં કિ (ભંતે) હે ભદન્ત ! (સે)
જો અપક્રમણ કરતા હૈં વહ કયા (આયાએ અવક્કમહ અણાયાએ અવક્ક-
મહ) આત્માસે અપક્રમણ કરતા હૈં અથવા અનાત્માસે કરતા હૈં ? અર્થાત્
અપને આપ અપક્રમણ કરતા હૈં અથવા કિસી દૂસરે દ્વારા અપક્રમણ
કરતા હૈં ? ભગવાન કહતે હૈં (ગોયમા) હે ગૌતમ (આયાએ અવક્કમહ નો
અણાયાએ અવક્કમહ) વહ જીવ આત્માસે હી અપક્રમણ કરતા હૈં ન કિ
અનાત્માસે કિન્તુ (મોહણિજ્જં કર્મં વેણમાણે) મોહનીયકર્મકા વેદન
કરતા હુઆ આત્માસે અપક્રમણ કરતા હૈં । ફિર ગૌતમ પૂછતે હૈં (ભંતે)
હે ભદન્ત ! (સે કહમેયં એવં) વહ હિસ તરહ કિસ કારણસે હોતા હૈં ?
ભગવાન કહતે હૈં (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (પુત્તિ સે એયં એવં રોયહ) પહલે

તેમજ ઉપશાન્ત પદને લઈને પ્રશ્નોત્તરના ઉપસ્થાન અપક્રમણ રૂપે બે આલાપકો
સમન્વયાં લેઈએ. પણ (નવરં) ઉદીરણના બે આલાપકોની અપેક્ષાએ આ ઉપ-
શાન્તના બે આલાપકોમાં વિશેષ તફાવત એ છે કે (ઉવદ્વાવેજ્જા પંડિયવીરિયત્તાએ
અવક્કમેજ્જા વાલપંડિયવીરિયત્તાએ) ઉપસ્થાન પંડિત વીર્યને લઈને થાય છે, અને
અપક્રમણ વાલપંડિત વીર્યને લઈને થાય છે તે પછી ગૌતમ પ્રશ્ન કરે છે કે
(ભંતે) હે પૂત્ય ! બે અપક્રમણ કરે છે, તે શું (આયાએ અવક્કમહ અણાયાએ
અવક્કમહ) આત્માથી અપક્રમણ કરે છે અથવા અનાત્માથી કરે છે ? અર્થાત્
પોતાની મેળે જ અપક્રમણ કરે છે, અથવા કોઈ બીજાથી અપક્રમણ કરે છે ?
ભગવાન કહે છે કે (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (આયાએ અવક્કમહ નો અણાયાએ અવ-
ક્કમહ) તે જીવ આત્મા વડે જ અપક્રમણ કરે છે, નહિ કે અનાત્માથી પણ (મોહણિજ્જં
કર્મં વેણમાણે) મોહનીય કર્મનું વેદન કરતાં આત્મા વડે અપક્રમણ કરે છે. તે
પછી ગૌતમ પૂછે છે કે (ભંતે) હે ભદન્ત ! (સે કહમેયં એવં) તે આ પ્રમાણે કયા
કારણથી થાય છે ? ભગવાન કહે છે (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (પુત્તિ સે એયં એવં

ટીકા—‘જીવે ણં મંતે’ જીવઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ‘મોહણિજ્જેણં’ મોહનીયેન ‘કહેણં કમ્મેણં’ કૃતેન કર્મણા ‘ઉદિણ્ણેણં’ ઉદીર્ણેન—ઉદયભાવપ્રાપ્તેન ‘ઉવઢ્ઠાવજ્જા’ ઉપતિષ્ઠેત્, ઉપસ્થાનં પરલોકક્રિયાસુ અભ્યુપગમં કુર્યાત્ । ઉદયભાવમાસાદિતેન મોહનીયકર્મણા પરલોકસંવન્ધિનાં ક્રિયાં જીવઃ કિં સ્વીકુર્યાદિતિ પ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ—‘હંતે’ત્યાદિ, ‘હંતા’ હન્ત ગૌતમ ! ઉવઢ્ઠાવજ્જા’ ઉપતિષ્ઠેત્, સમુદિત-મોહનીયકર્મણા પરલોકક્રિયાયા અભ્યુપગમં કુર્યાદિતિ ભાવઃ । કં કરણવિશેષ-માસાદ્યોપતિષ્ઠેદિત્યાહ—‘સે મંતે’ ઇત્યાદિ, ‘સે મંતે’ તદ્ ભદન્ત ! ‘કિં વીરિય-ત્તાણ ઉવઢ્ઠાવજ્જા અવીરિયત્તાણ ઉવઢ્ઠાવજ્જા’ કિં વીર્યતયા ઉપતિષ્ઠેત્ અવીર્યત-

उसको यह इस प्रकार रुचता है और (इयाणिं से एयं एवं नो रोयइ) इस समय उसको यह इस प्रकार नहीं रुचता है (एवं खलु एयं एवं) इसलिये यह अपक्रमण इस प्रकार होता है । सू० २॥

ટીકાર્થ—ગૌતમ પૂછતે હેં કિ—“જીવે ણં મંતે” હે ભદન્ત ! “મોહ-ણિજ્જેણં કહેણં કમ્મેણં” અપના કિયા હુઆ મોહનીયકર્મ “ઉદિણ્ણેણં” જવ ઉદયભાવકો પ્રાપ્ત હોતા હૈ તવ જીવ કયા “ઉવઢ્ઠાવેજ્જા” ઉપસ્થાન કરતા હૈ—કયા પરલોક સંવંધી ક્રિયાકો સ્વીકાર કરતા હૈ ? અર્થાત્ મોહ-નીયકર્મકે ઉદયભાવકો પ્રાપ્ત હોનેપર જીવ કયા પરલોક સમ્બન્ધી ક્રિયા કો સ્વીકાર કરતા હૈ ? યહ ગૌતમકા પ્રશ્ન હૈ । ભગવાન ઉત્તર દેતે હેં કિ હે ગૌતમ “હંતા ઉવઢ્ઠાવેજ્જા” હાં ગૌતમ ! ઉદિત હુએ મોહનીયકર્મસે જીવ પરલોકસમ્બન્ધી ક્રિયાકો સ્વીકાર કરતા હૈ । ગૌતમ પૂછતે હેં—અગર મોહનીયકર્મ કે ઉદય સે યદિ જીવ પરલોકસમ્બન્ધી ક્રિયા કો

रोयइ) पड़ेला तेने आ रीते गमे छे अने (इयाणों से एयं एवं नो रोयइ) आ वअते तेने आ प्रमाणे गमतुं नथी (एवं खलु एयं एवं) भाटे आ अप-क्रमणु आ प्रकारे थाय छे. ॥ सू. २ ॥

ટીકાર્થ—ગૌતમ પૂછે છે કે “જીવેણં મંતે ।” હે પૂજ્ય ! ‘મોહણિજ્જેણં કહેણં કમ્મેણં’ પોતે કરેલ મોહનીય કર્મ “ઉદિણ્ણેણં” જ્યારે ઉદયભાવ થાય છે, ત્યારે જીવ શું “ઉવઢ્ઠાવેજ્જા” ઉપસ્થાન કરે છે, શું પરલોક સંબંધી ક્રિયાને સ્વીકારે છે ? અર્થાત્ મોહનીયકર્મનો ઉદયભાવ—પ્રાપ્ત થવાથી જીવ શું પરલોક સંબંધી ક્રિયા સ્વીકારે છે ? આ ગૌતમનો પ્રશ્ન છે. ભગવાન જવાબ આપે છે કે હે ગૌતમ ! “હંતા ઉવઢ્ઠાવેજ્જા” હા, ગૌતમ ! ઉદય પામેલ મોહનીય કર્મ વડે જીવ પરલોક સંબંધી ક્રિયાને સ્વીકારે છે, ગૌતમ પૂછે છે કે અગર મોહનીય કર્મને ઉદય વડે જો જીવ ઉપર પરલોક સંબંધી ક્રિયાને

યોપતિષ્ઠેત્, વીર્યતયા વીર્યયોગાત્ ઉપતિષ્ઠેત્, તત્ર-વીર્યઃ-વીર્યમસ્યાસ્તીતિ વીર્યઃ પ્રાણી, અર્શ આદિત્વાદચ્, તસ્ય ભાવો વીર્યતા, અથવા વીર્યમેવ વીર્યતા, અથવા વીર્યાણાં ભાવો વીર્યતા, તયા, તથા ચ વીર્યમાદાય પારલૌકિકક્રિયાસુ ઉપસ્થાનં કુર્યાત્, કિં વા ‘અવીર્યિત્તા’ અવીર્યતયા વા અવિદ્યમાનવીર્યતયા વીર્યાભાવે નેત્યર્થઃ. વીર્યસ્યોપસ્થાને કારણત્વં વિદ્યતે ન વેતિ પ્રશ્નાશયઃ । વીર્ય-

સ્વીકાર કરતા હૈ તો—“ સે મંતે ! કિં વીરિયત્તા’ ઉવદ્વાવેજ્જા ” અવીરિયત્તા’ ઉવદ્વાવેજ્જા ” વહ ક્યા વીર્યતા સે ઉપસ્થાન કરતા હૈ ? કિ અવીર્યતાસે ઉપસ્થાન કરતા હૈ ? મગવાન કહતે હૈ—“ ગોયમા ! વીરિયત્તા’ ઉવદ્વાવેજ્જા ણો અવીરિયત્તા’ ઉવદ્વાવેજ્જા ” હે ગૌતમ ! વીર્યતાસે ઉપસ્થાન કરતા હૈ કિન્તુ અવીર્યતા સે નહીં, યહાં પર “વીર્યતયા” યહ છાયા “ વીરિયત્તા’ ” ઇસ પદ કી હૈ ! “ વીર્યતયા ” કા અર્થ “વીર્યયોગાત્” એસા લિયા ગયા હૈ । વીર્ય અર્થાત્ પ્રાણી—“વીર્યમ્ અસ્ય અસ્તીતિ વીર્યઃ” ઇસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર યહાં “અર્શાદિભ્યોડચ્” ઇસ સૂત્ર સે અચ્ કરને પર “ વીર્ય પ્રાણી ” એસા અર્થ વીર્ય શબ્દ કા હો જાતા હૈ । વીર્ય કા-જીવ કા-જો ભાવ હૈ વહ વીર્યતા હૈ । યહ વીર્ય ભાવ—“ પ્રાણિપન ” રૂપ પડતા હૈ । અથવા “ વીર્યમેવ વીર્યતા ” એસા સ્વાર્થ મેં તલ્ પ્રત્યય કરને પર “ વીર્યતા ” શબ્દ બનતા હૈ । અથવા “ વીર્યાણાં ભાવો વીર્યતા ” વીર્યો કા જો ભાવ વહ વીર્યતા હૈ । ઇસ વીર્યતા સે-અર્થાત્ વીર્ય કો લેકર-જીવ પારલૌકિક ક્રિયાઓં મેં ઉપસ્થાન કરતા હૈ કિં વા અવીર્યતા સે-વીર્યાભાવ સે-અર્થાત્ અવીર્ય કો લેકર પારલૌકિક ક્રિયાઓં મેં ઉપસ્થાન કરતા હૈ, વીર્ય કી ઉપસ્થાન મેં કાર-

સ્વીકારે છે, તે “સે મંતે ! કિં વીરિયત્તા’ ઉવદ્વાવેજ્જા અવીરિયત્તા’ ઉવદ્વાવેજ્જા” તે શુ’ વીર્યતાથી ઉપસ્થાન કરે છે ? કે અવીર્યતાથી ઉપસ્થાન કરે છે ? લગવાનું કહે છે કે ગોયમા ! વીરિયત્તા’ ઉવદ્વાવેજ્જા ણો અવીરિયત્તા’ ઉવદ્વાવેજ્જા હે ગૌતમ ! વીર્યતાથી ઉપસ્થાન કરે છે “વીર્યતયા” એ “વીરિયત્તા’” પદની છાયા છે. “વીર્યતયા” એટલે “વીર્યયોગાત્” વીર્યના યોગથી “વીર્યમ્ અસ્ય અસ્તીતિ વીર્યઃ” આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર વીર્ય એટલે પ્રાણી એવો અર્થ થાય છે. અહીં “આર્શાદિભ્યોડચ્” આ સૂત્રથી “અચ્” કરવાથી વીર્ય શબ્દનો પ્રાણી એવો અર્થ થાય છે. વીર્યનો-જીવનો જે ભાવ તેનું નામ વીર્યતા છે. તે વીર્યભાવ “પ્રાણીપન” એ રૂપે દેવાય છે. અથવા “વીર્યમેવ વીર્યતા” એવા અર્થમાં “તલ્” પ્રત્યય જોડવાથી “વીર્યતા” શબ્દ બને છે. અથવા “વીર્યાણાં ભાવો વીર્યતા” વીર્યોનો જે ભાવ તેનું નામ વીર્યતા છે. આ વીર્યતાથી જીવ પારલૌકિક ક્રિયાઓમાં ઉપસ્થાન કરે છે કે અવીર્યતાથી-વીર્યના અભાવથી પારલૌકિક ક્રિયાઓમાં ઉપસ્થાન કરે છે ? ઉપ-

મુપસ્થિતૌ કારણં તદભાવે ઉપસ્થિતિરેવ ન સ્યાત્કારણાભાવે કાર્યાભાવસ્ય સ્વામા-
વિક્ત્વાદિત્યાશયેનાહ—‘ગોયમે’—ત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘વીરિયત્તાણ
ઉવદ્વાણ્જ્જા’ વીર્યતયા ઉપતિષ્ઠેત્, ઉપસ્થાને વીર્યસ્ય કારણત્વાત્ । યદિ ઉપતિ-
ષ્ઠેત્ તદા વીર્યતયૈવેતિ ભાવઃ । વીર્યસ્યોપસ્થાને કારણત્વં સમર્થ્ય સામ્પ્રતં વીર્યા-
ભાવસ્યોપસ્થિતૌ અકારણત્વં સમર્થયન્નાહ—‘ળો અવીરિયત્તાણ ઉવદ્વાણ્જ્જા’ નો
અવીર્યતયા ઉપતિષ્ઠેત્ । નનુ વીર્યસ્યોપસ્થાને કારણત્વં ભવતુ પરન્તુ વીર્યમનેક-
પ્રકારકં બાલપણ્ડિતાદિભેદોત્ તત્ર કીદૃશં વીર્યમાદાયોપતિષ્ઠેદિત્યાશયેન
પૃચ્છતિ—“જઙ્ઞ વીરિયત્તાણ” इत्यादि. ‘જઙ્ઞ વીરિયત્તાણ ઉવદ્વાણ્જ્જા’” યદિ વીર્ય-

ળતા હૈ અથવા કિ નહીં હૈ ? એસા પ્રશ્ન કા આશય હૈ । અવ પ્રમુ ઇસ
આશય સે “ કિ વીર્ય ઉપસ્થિતિ મેં કરણ હૈ, ક્યોં કિ વીર્ય કે અભાવ
મેં ઉપસ્થિતિ હી નહીં હો સકતી હૈ કારણ કે અભાવ મેં કાર્ય કા અભાવ
હોતા હૈ યહ સ્વાભાવિક હૈ ” કહતે હૈં કિ “ ગોયમા ” હે ગૌતમ । જીવ
“ વીરિયત્તાણ ઉવદ્વાણ્જ્જા ” વીર્ય કે યોગસે હી ઉપસ્થાન કરતા હૈ ક્યોં કિ
ઉપસ્થાનમેં વીર્યકી આવશ્યકતા પડતી હૈ અતઃવીર્યમેં કારણતા આતી હૈ ।
યદિ જીવ ઉપસ્થાન કરતા હૈ તો વહ વીર્ય કે યોગસે હી કરતા હૈ । ઇસ
તરહ વીર્યમેં ઉપસ્થાનકે પ્રતિ કારણતાકા સમર્થન કરકે અવ વીર્યાભાવ
મેં ઉસ કે પ્રતિ અકારણતા કા સમર્થન કરતે હુણ સૂત્રકાર કહતે હૈં—
“ ળો અવીરિયત્તાણ ઉવદ્વાણ્જ્જા ” ઉપસ્થાન અવીર્યસે નહીં હોતા હૈ ।

શંકા—ઉપસ્થાન મેં વીર્ય કો કારણતા રહે, પરન્તુ વહ વીર્ય બાલ-
પણ્ડિત આદિ કે ભેદ સે અનેક પ્રકાર કા હોતા હૈ, તો ઇસમેં કેસે વીર્ય
કો લેકર જીવ ઉપસ્થાન કરતા હૈ ? ઇસી આશયસે ગૌતમ સ્વામી પૂછતે

સ્થાનમાં વીર્ય કારણરૂપ છે કે નથી ? એવો આ પ્રશ્નનો આશય છે “ વીર્ય ”
ઉપસ્થાનમાં કારણભૂત છે કારણ કે વીર્યના અભાવથી તો ઉપસ્થાન થઈ શકતું
જ નથી. “ કારણના અભાવે કાર્યનો પણ અભાવ જ હોય છે ” એ વાત
સમજાવવાને માટે કહે છે કે હે ગૌતમ । જીવ “ વીરિયત્તાણ ઉવદ્વાણ્જ્જા ”
વીર્યના યોગથી જ ઉપસ્થાન કરે છે. કારણ કે ઉપસ્થાનમાં વીર્યની આવશ્યકતા
રહે જ છે તેથી વીર્યમાં ઉપસ્થાનની કારણભૂતતા રહેતી છે જીવ જ ઉપસ્થાન
કરે છે તે વીર્યના યોગથી જ કરે છે. આ રીતે વીર્યમાં ઉપસ્થાનની કારણ-
ભૂતતાનું સમર્થન કરીને હવે વીર્યમાં તેની અકારણતાનું સમર્થન કરતાં સૂત્રકાર
કહે છે કે “ ળો અવીરિયત્તાણ ઉવદ્વાણ્જ્જા ” અવીર્યથી ઉપસ્થાન થતું નથી.

ઉપસ્થાનમાં વીર્ય કારણરૂપ હોય તો કયા વીર્યની અપેક્ષાએ જીવ
ઉપસ્થાન કરે છે ? વીર્ય બાલ પંડિત વગેરે ભેદથી અનેક પ્રકારનું હોય
છે તે કારણે આ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. કે કયા વીર્યને લઈને જીવ ઉપસ્થાન કરે છે ?
એ આશયથી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે “ જઙ્ઞ વીરિયત્તાણ ઉવદ્વાણ્જ્જા,

तयोपतिष्ठेत् तदा 'किं बालवीर्यत्ताए उवट्टाएज्जा' किं बालवीर्यतयोपतिष्ठेत्, बालो नाम-मिथ्यादृष्टिः सम्यगर्थानवबोधात् सद्बोधकार्यरूपविरत्यभावाच्च, यस्य जीवस्य सम्यगर्थानवबोधो न भवेत् स बालः, एवं यस्य सद्बोधकार्यरूपविरतिर्न भवेत् स बालो मिथ्यादृष्टिरिति, एतादृशमिथ्यादृष्टेर्बालस्य या वीर्यता=परिणामविशेषः सा बालवीर्यता तथा बालवीर्यतयोपतिष्ठेत् किम्, अथवा-‘पंडिय वीरियत्ताए उवट्टाएज्जा’ पण्डितवीर्यतयोपतिष्ठेत्, पण्डितः सकलसावद्यकर्मवर्जकः, एतद्व्यतिरिक्तस्य परमार्थतया अपण्डितत्वात्, सावद्यकर्मरहित एव जीवः पण्डितो

हैं कि “जइ वीरियत्ताए उवट्टावेज्जा, किं बालवीरियत्ताए उवट्टावेज्जा, पंडियवीरियत्ताए उवट्टावेज्जा. बालपंडियवीरियत्ताए उवट्टावेज्जा ?) यदि जीव वीर्य के योग से उपस्थान करता है तो क्या वह बालवीर्य के योग से उपस्थान करता है या पंडितवीर्य के योग से उपस्थान करता है या बालपंडित वीर्य के योग से उपस्थान करता है ? जिस जीव को तत्त्वका सम्यक् रूप से अर्थ बोध नहीं होता है ऐसा वह बाल-मिथ्यादृष्टि जीव कहलाता है। इसके सद्बोध का कार्यरूप जो विरति है उसका अभाव रहा करता है। तात्पर्य यह कि वही बालजीव है जो सम्यक् अर्थबोध से रहित है और सद्बोध के कार्यरूप विरति से रहित है। इसका दूसरा नाम मिथ्यादृष्टि है। ऐसे मिथ्यादृष्टि रूप बाल की जो वीर्यता-परिणाम विशेष है वह बालवीर्यता है। ऐसी बाल वीर्यता से जीव क्या उपस्थान करता है ? अथवा पंडितवीर्यता से उपस्थान करता है ? सकल सावद्य-कर्मों का जो त्यागी होता है वह पण्डित है। इससे भिन्न जीव वास्तविक

— कि बालवीरियत्ताए उवट्टाएज्जा, पंडियवीरियत्ताए उवट्टाएज्जा, बालपंडियवीरियत्ताए उवट्टाएज्जा ? ” ने एव वीर्यना योगથી ઉપસ્થાન કરે છે તો શું તે બાલ-વીર્યના યોગથી ઉપસ્થાન કરે છે, કે પંડિતવીર્યના યોગથી ઉપસ્થાન કરે છે, કે બાલપંડિતવીર્યના યોગથી ઉપસ્થાન કરે છે ? ને એવને સમ્યક્ પ્રકારે અર્થનો બોધ થતો નથી એવા એવને બાલ (મિથ્યાદૃષ્ટિ) એવ કહે છે. સદ્બોધના કાર્યરૂપ ને વિરતિ છે તેનો બાલએવમાં અભાવ રહે છે. તાત્પર્ય એ છે કે સમ્યક્ અર્થબોધથી રહિત અને સદ્બોધના કાર્યરૂપ વિરતિથી રહિત એવને જ બાલએવ કહે છે. તેનું ખીજું નામ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. એવા મિથ્યાદૃષ્ટિ બાલએવની ને વીર્યતા છે તેને બાલવીર્યતા કહે છે. એવી બાલ-વીર્યતાથી શું એવ ઉપસ્થાન કરે છે ? અથવા પંડિતવીર્યતાથી ઉપસ્થાન કરે છે ? સર્વ સાવચ (પાપકારી) કર્મોના ત્યાગીને ત્રિદ્વાતિક પરિભાષામાં પંડિત

નાન્યઃ, સાવચકર્મકારિણાં વસ્તુતોઽજ્ઞાનિત્વેન પાણ્ડિત્યાભાવાદિતિ । ઉક્તञ्च—

“તદ્ જ્ઞાનમેવ ન ભવતિ યસ્મિન્નુદિતે વિભાતિ રાગગણઃ ।

તમસઃ કૃતોઽસ્તિ શક્તિર્દિનકરકિરણાગ્રતઃ સ્થાતુમ્ ॥૧૧॥” ઇતિ ।

તસ્ય પંડિતસ્ય વીર્યતા પંડિતવીર્યતા, તયા પંડિતવીર્યતયા ઉપતિષ્ઠેત્ કિમ્ ?, અથવા ‘વાલપંડિતવીર્યતાપ્ ઉવદ્વાવણ્જા’ વાલપંડિતવીર્યતયા ઉપતિષ્ઠેત્, દેશે વિરત્યભાવાદ્ વાલઃ, તથા દેશે વિરતિસદ્ભાવાત્ પંડિતસ્તતો દેશવિરતો વાલપંડિત ઇતિ, एतादृशवाल्पण्डितस्य वीर्यता वालपण्डितवीर्यता. તયા વાલપંડિતવીર્યતયા વા ઉપતિષ્ઠેત્ કિમિતિ પ્રશ્નઃ । યદા મિથ્યાત્વમુદેતિ તદૈવ જીવો મિથ્યાદૃષ્ટિરિતિ

રૂપ મેં અપંડિત માને જાતે હેં અતઃ સાવચકર્મ રહિત જીવ હી સૈદ્ધાન્તિક પરિભાષા મેં પંડિત હૈ અન્ય નહીં । સાવચકર્મ કરને વાલોં મેં વસ્તુતઃ અજ્ઞાની હોનેકે કારણ પાણ્ડિત્યકા અભાવ રહતા હૈ । કહાં બી હૈ—‘તદ્’૬૦

વહ વાસ્તવિક જ્ઞાન હી નહીં હૈ કિ જિસકે હોને પર રાગદ્વેષ આદિ કા ગણ આત્મા મેં ઉદિત હોતા રહે । મલા-અંધકાર મેં એસી કહાં શક્તિ હૈ જો સૂર્યકે ઉદય હોનેપર બી ઠહર સકે । એસે પંડિતકી જો વીર્યતા હૈ વહ પંડિતવીર્યતા હૈ સો જીવ કયા હસ પંડિતવીર્યતાસે ઉપસ્થાન કરતા હૈ ? અથવા-વાલપંડિતવીર્યતાસે ઉપસ્થાન કરતા હૈ ? દેશમેં વિરતિકે અસદ્ભાવસે વાલ ઓર દેશ મેં વિરતિ કે સદ્ભાવ સે પંડિત એસા જો દેશવિરતિ વાલા આવક હોતા હૈ વહ વાલપંડિત કહાં ગયા હૈ । એસે વાલપંડિત કી જો વીર્યતા હૈ, વહ વાલપંડિતવીર્યતા હૈ । સો જીવ કયા હસ વાલપંડિત

કહે છે. તેનાથી ભિન્ન પ્રકારના જીવને ખરી રીતે અપંડિત માનવામાં આવે છે. સાવચકર્મ કરનારાઓ અજ્ઞાની હોવાને કારણે તેમનામાં પાંડિત્યનો અભાવ હોય છે કહ્યું પણ છે—“ તદ્ જ્ઞાનમેવ ” ઇત્યાદિ.

તે જ્ઞાનને વાસ્તવિક જ્ઞાન જ કહી ન શકાય કેમ કે જેની હાજરીમાં રાગદ્વેષ વગેરેનો સમૂહ આત્મામાં ઉદિત થતો રહે. શું અંધકારમાં એવી શક્તિ છે કે તે સૂર્યના ઉદય થતાં ટકી શકે ? જેમ સૂર્યનો ઉદય થતાં અંધકારને જવું જ પડે છે તેમ જ્ઞાનનો ઉદય થતાં રાગદ્વેષ વગેરેને પણ જવું જ પડે છે.

રાગદ્વેષ રહિત દશાવાળા પંડિતની વીર્યતાને પંડિતવીર્યતા કહે છે. શું તે પંડિતવીર્યતાથી જીવ ઉપસ્થાન કરે છે ? કે વાલપંડિતવીર્યતાથી ઉપસ્થાન કરે છે ? અમુક અંશે વિરતિના અભાવથી વાલ અને અમુક અંશે વિરતિના સમ્ભાવે પંડિત એવો જે દેશવિરતિવાળો તે આવક કહેવાય છે તેને વાલપંડિત કહે છે. એવા વાલપંડિતની વીર્યતાને વાલપંડિતવીર્યતા કહે છે. શું જીવ તે વાલપંડિત વીર્યતાથી ઉપસ્થાન કરે છે ? બીજા સુધી જીવમાં મિથ્યાત્વને

કથ્યતે, યદા ચ મિથ્યાદૃષ્ટિર્ભવતિ જીવસ્તદૈવ સ જીવો વાલવીર્યો ભવતિ, અતોઽવ ઉપસ્થાનં જીવસ્ય વાલવીર્યતયૈવ ભવતિ ન તુ પણિતવીર્યતયા વાલપણિતવીર્યતયા વેતિ તદેવાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘વાલવીર્યત્તાણ ઉવઢ્ઢાણ્જ્જા’ વાલવીર્યતયા ઉપતિષ્ઠેત્, યદિદમુપસ્થાનં તદ્ વાલવીર્યતાકારણકમેવેતિ ભાવઃ । નિપેધપક્ષં કથયતિ—‘ળો પંડિયવીર્યત્તાણ ઉવઢ્ઢાણ્જ્જા, ળો વાલપંડિયવીર્યત્તાણ ઉવઢ્ઢાણ્જ્જા,’ નો પણિતવીર્યતયા ઉપતિષ્ઠેત્ નો વાલપણિતવીર્યતયા ઉપતિષ્ઠેત્, સર્વં વાક્યં સાવધારણમિતિ ન્યાયાત્ યદિદમુપસ્થાનં તદ્ વાલવીર્યતયૈવ, નેતરાભ્યાં પણિતવીર્ય વાલપણિતવીર્યાભ્યામિત્યભિપ્રાયઃ ।

વીર્યતા સે ઉપસ્થાન કરતા હૈ ? જવ જીવ કે મિથ્યાત્વ કા ઉદય રહતા હૈ તમી વહ જીવ મિથ્યાદૃષ્ટિ કહા જાતા હૈ ઓર જીવ જવ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોતા હૈ તમી વહી જીવ વાલવીર્યવાલા માના જાતા હૈ । ઇસલિયે ઇસ જગહ જીવકા ઉપસ્થાન વાલવીર્યતા સે હી હોતા હૈ । પણિતવીર્યતા સે ઓર વાલપણિતવીર્યતા સે નહીં । ઇસી લિયે પ્રમુને ઇન પ્રશ્નોં કે ઉત્તર રૂપ મેં ઇસા કહા હૈ કિ “ ગોયમા ! વાલવીર્યત્તાણ ઉવઢ્ઢાણ્જ્જા ” હે ગૌતમ ! જીવ કા જો ઉપસ્થાન હોતા હૈ વહ વાલવીર્યતા સે હોતા હૈ, ન પણિત વીર્યતા સે વહ હોતા હૈ ઓર ન વાલપણિતવીર્યતા સે હોતા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ જો યહ જીવકા ઉપસ્થાન હોતા હૈ વહ વાલ વીર્યતા કે કારણવાલા હોતા હૈ ? વાલવીર્યતા હી હૈ કારણ જિસ કા ઇસા હી હોતા હૈ । અર્થાત્ ઉપસ્થાન કા કારણ વાલવીર્યતા હી હૈ । સૂત્રકાર ને જો “ળો પંડિયવીર્યત્તાણ ઉવઢ્ઢાણ્જ્જા ળો વાલપંડિય વીર્યત્તાણ ઉવઢ્ઢાણ્જ્જા ” ઇસા નિપેધ પક્ષ કા કથન કિયા હૈ ડસસે યહ વાત પ્રકટ

ઉદય રહે છે ત્યાં સુધી તેને મિથ્યાદૃષ્ટિ કહેવામાં આવે છે, એવા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવને બાલવીર્યતાવાળો કહેવાય છે. તેથી આ જગ્યાએ એવું કહ્યું છે કે જીવનું ઉપસ્થાન બાલવીર્યતાથી જ થાય છે. પંડિતવીર્યતાથી કે બાલપંડિત વીર્યતાથી જીવનું ઉપસ્થાન થતું નથી. તે કારણે મહાવીરસ્વામીએ ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નોના જવાબરૂપે કહ્યું છે કે “ ગોયમા ! વાલવીર્યત્તાણ ઉવઢ્ઢાણ્જ્જા, ળો પંડિયવીર્યત્તાણ ઉવઢ્ઢાણ્જ્જા, ળો વાલપંડિયવીર્યત્તાણ ઉવઢ્ઢાણ્જ્જા ” હે ગૌતમ ! જીવનું જે ઉપસ્થાન થાય છે. તે બાલવીર્યતાથી થાય છે તે પંડિતવીર્યતાથી તેમજ બાલપંડિત વીર્યતાથી થતું નથી. તાત્પર્ય એ છે કે બાલવીર્યતા જ જીવના ઉપસ્થાનમાં કારણભૂત છે. સૂત્રકારે જે “ ળો પંડિયવીર્યત્તાણ ઉવઢ્ઢાણ્જ્જા, ળો વાલપંડિયવીર્યત્તાણ ઉવઢ્ઢાણ્જ્જા ” એવું નિપેધાત્મક કથન કર્યું છે તેથી એ

રિયત્તાણ અવક્કમેજ્જા ” વાલવીર્યતયાડપક્રામેત્, મોહનીયકર્મણ ઉદયે યદધઃ પતનં ભવતિ જીવસ્ય તત્ વાલવીર્યતયા વાલવીર્યપ્રભાવતો ભવતીત્યભિપ્રાયઃ વાલવીર્યસ્યૈવાધઃપતને કારણતેતિ ભાવઃ । યદા મિથ્યાત્વમોહનીયસ્ય કર્મણ ઉદયો ભવતિ તદા સમ્યક્ત્વાદધઃ પતન્ સંયમાદધઃ પતન્ દેશસંયમાદ્વાડધઃ પતન્ મિથ્યાદૃષ્ટિર્ભવતીતિ । “જો પંડિયવીરિયત્તાણ અવક્કમેજ્જા ’ નો પંડિતવીર્યતયા-ડપક્રામેત્, પંડિતવીર્યેણ કથમપિ અપક્રમણં ન ભવતિ । પંડિતવીર્યસ્ય સર્વતઃ પ્રધાનત્વાત્પંડિતવીર્યમાસાદ્ય ન કસ્યાપિ પતનં ભવતીતિ ભાવઃ । ‘સિય વાલપંડિય-વીરિયત્તાણ અવક્કમેજ્જા’ સ્યાત્ વાલપંડિતવીર્યતયાડપક્રામેત્, ચારિત્રેડવસ્થિતો

સે કહા—“ જોયમા ! વાલવીરિયત્તાણ અવક્કમેજ્જા, નો પંડિયવીરિયત્તાણ અવક્કમેજ્જા સિય વાલપંડિયવીરિયત્તાણ અવક્કમેજ્જા ” હે ગૌતમ ! જીવકા અપક્રમણ વાલવીર્યતાસે હોતા હૈ । મોહનીય કર્મકે ઉદયમેં જીવકા જો અધઃ પતન હોતા હૈ વહ વાલવીર્યતા કે પ્રભાવ સે હોતા હૈ, એસા ઇસકા અભિ-પ્રાય હૈ, અતઃવાલવીર્યતા હી અધઃપતન સેં કારણ હૈ । જવ મિથ્યાત્વમોહ-નીય કર્મ કા ઉદય હોતા હૈ તવ સમ્યક્ત્વસે સંયમ સે અથવા દેશસંયમ સે પતિત હો કર મિથ્યાદૃષ્ટિ હો જાતા હૈ । “ જો પંડિયવીરિયત્તાણ અવ-ક્કમેજ્જા ” પંડિતવીર્ય કે પ્રભાવ સે જીવ કા કિસી પ્રકાર સે ભી અપ-ક્રમણ નહીં હોતા હૈ, કયોં કિ પંડિતવીર્ય સવ વીર્યોં કી અપેક્ષા પ્રધાન હોતા હૈ । ઇસલિયે ઇસ પંડિતવીર્ય કી પ્રાપ્તિ હોને પર કિસી ભી જીવકા પતન નહીં હોતા હૈ । “ સિય વાલપંડિયવીરિયત્તાણ અવક્કમેજ્જા ” ચારિત્ર મેં અવસ્થિત હુઆ જીવ પંડિતવીર્ય કે પ્રભાવ સે કિસી ભી કાલ

સંગ્રહ કરાયો છે. જે અર્થ કરતી વખતે લખવામાં આવ્યો છે. લખવાને તે પ્રશ્નનો આ પ્રમાણે જવાબ આવ્યો “ જોયમા ! વાલવીરિયત્તાણ અવક્કમેજ્જા, નો પંડિયવીરિયત્તાણ અવક્કમેજ્જા, સિય વાલપંડિયવીરિયત્તાણ અવક્કમેજ્જા, ” હે ગૌતમ । જીવનું અપક્રમણ વાલવીર્યતાથી થાય છે. મોહનીય કર્મના ઉદયથી જીવનું જ અધઃપતન થાય છે તે વાલવીર્યતાના પ્રભાવથી જ થાય છે. એવો આ કથનનો આશય છે તેથી વાલવીર્યતા જ અધઃપતનના કારણરૂપ છે. ત્યારે મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મનો ઉદય થાય છે ત્યારે સમ્યક્ત્વમાંથી પડતો જીવ સંયમમાંથી તેમજ દેશસંયમમાંથી પણ પતિત થઈને મિથ્યાદૃષ્ટિ થઈ જાય છે “ જો પંડિયવીરિયત્તાણ અવક્કમેજ્જા ” પંડિતવીર્યતાના પ્રભાવથી જીવનું કોઈ પણ પ્રકારે અપક્રમણ થતું નથી, કારણ કે પંડિતવીર્ય સવળાં વીર્યથી શ્રેષ્ઠ વીર્ય છે. તેથી પંડિતવીર્યવાળા જીવનું પતન થતું નથી. “ સિય વાલપંડિયવીરિયત્તાણ અવક્કમેજ્જા ” ચારિત્રમાં સ્થિત જીવ પંડિતવીર્યના પ્રભાવથી કોઈ પણ કાળે

जीवः पण्डितवीर्येण कदाचिदपि न पतति, बालवीर्येण तु अधःपतनं भवति ।
बालपण्डितवीर्येण तु कदाचित्पतनं भवति कदाचिन्न वा भवतीतिभावः।

उपशान्तस्योदीर्णविपक्षत्वादुपशान्तसूत्रद्वयमतिदेशेन दर्शयति ‘जहे’-त्यादि ।
‘जहा उदिष्णेणं दो आलावगा तहा उवसंतेण वि दो आलावगा भाणियव्वा’ यथा
उदीर्णेन द्वौ आलापकौ तथा उपशान्तेनापि द्वावालापकौ भणितव्यौ । तथाहि—
‘‘जीवे णं भंते ! मोहणिज्जेणं कडेणं कस्मेणं उवसंतेणं उवट्ठाएज्जा, हंता उवट्ठाए-
ज्जा, जीवे णं भंते ! मोहणिज्जेणं कडेणं कस्मेणं उवसंतेणं अवक्कमेज्जा ? हंता
अवक्कमेज्जा’’ अनेन रूपेणोपशान्तपक्षे द्वौ आलापकौ भवतः । ‘नवरं उवट्ठाएज्जा

में हीनतर गुणस्थान को प्राप्त नहीं होता है, अर्थात् उत्तम गुणस्थानक
से नीचे के हीनतर गुणस्थानमें वह उतरता नहीं है परन्तु बालवीर्यवाले
जीवका अधःपतन होता है । बालपण्डित वीर्यवाले के लिये ऐसा नियम
नहीं है । अर्थात् उसका पतन होता भी है और कदाचित् नहीं भी होता ।
उपशान्त उदीर्ण का विपक्ष है इसलिये उपशान्त संबंधी दो सूत्रों को
अतिदेश द्वारा सूत्रकार दिखलाते हैं—‘‘जहा उदिष्णेणं दो आलावगा
तहा उवसंतेण वि दो आलावगा भाणियव्वा’’ जैसे उदीर्ण प्रकरण में
आये हुए उदीर्ण पद के साथ दो आलापक कहे गये हैं, उसी तरह से
उपशान्त पदके साथ भी दो आलापक कह लेना चाहिये । वे इस प्रकारसे
हैं—‘जीवे णं भंते ! मोहणिज्जेणं कडेणं कस्मेणं उवसंतेणं उवट्ठाएज्जा ?
हंता उवट्ठाएज्जा ‘‘जीवे णं भंते ! मोहणिज्जेणं कडेणं कस्मेणं
उवसंतेणं अवक्कमेज्जा ? हंता ! अवक्कमेज्जा’’ इस रूपसे उपशान्त

નીચલા ગુણસ્થાનને પામતો નથી.—એટલે કે ઉત્તમ (ઉપરના) ગુણ-સ્થાનમાંથી
નીચેના ગુણસ્થાનમાં તે જતો નથી. પણ બાલવીર્યવાળા ‘જીવનું’ અધઃપતન
અવશ્ય થાય છે. બાલપંડિતવીર્યતાવાળાનું ‘પતન ક્યારેક થાય છે અને ક્યારેક
નથી પણ થતું. ઉદીર્ણથી ઉદ્દા અર્થનો શબ્દ ઉપશાન્ત છે. તેથી ઉપશાન્ત
વિષયક બે સૂત્રોનું સૂત્રકાર કથન કરે છે—

(જહા ઉદિષ્ણેણં દો આલાવગા તહા ઉવસંતેણ વિ દો આલાવગા ભાણિયવ્વા)
જેવી રીતે ઉદયના પ્રકરણમાં ઉદય પદની સાથે બે આલાપક કહેવામાં આવ્યા
છે એવી જ રીતે ઉપશાન્ત પદની સાથે પણ બે આલાપક કહેવા જોઈએ.
આલાપકો આ પ્રમાણે છે—‘‘જીવેણં ભંતે ! મોહણિજ્જેણં કડેણ કમ્મેણં, ઉવસંતેણં
ઉવટ્ઠાવેજ્જા ?’’ ‘‘હંતા ઉવટ્ઠાવેજ્જા’’ ‘‘જીવેણં ભંતે ! મોહણિજ્જેણં કડેણં કમ્મેણં
ઉવસંતેણં અવક્કમેજ્જા ?’’ ‘‘હંતા અવક્કમેજ્જા’’ આ રીતે ઉપશાન્ત વિષયક

પંડિયવીરિયત્તાણ અવક્રમેજ્જા વાલપંડિયવીરિયત્તાણ ' નવરમ્ ઉપતિષ્ઠેત્
પણ્ડિતવીર્યતયા અપક્રમેત્ વાલપણ્ડિતવીર્યતયા । અયં ભાવઃ-વીર્યાવીર્યપ્રશ્ને
વીર્યતયા ઉપસ્થાનાપક્રમણં ભવતિ નો અવીર્યતયંત્યુત્તરમ્ । તથા વીર્યતયોપ-
સ્થાનાપક્રમે જાયમાને સતિ વાલ-પણ્ડિત-વાલપણ્ડિતવીર્યેષુ કેન વીર્યેણ
ઉપતિષ્ઠેત્ કેન ચાપક્રમેદિતિ પ્રશ્નઃ, તત્ર ' નવરં ' ઇત્યાદિનોત્તરમ્, તથાહિ-
' જહ્વીરિયત્તાણ ઉવદ્ધાણ્જ્જા કિં વાલવીરિયત્તાણ ઉવદ્ધાણ્જ્જા ? પંડિય-

પક્ષ મેં દો આલાપક હોતે હેં । ઇનકા અર્થ સ્પષ્ટ હૈ । “નવરં” વિશેષતા
હસ પ્રકાર સે હૈ-“ઉવદ્ધાણ્જ્જા પંડિયવીરિયત્તાણ અવક્રમેજ્જા વાલપંડિ-
યવીરિયત્તાણ ” પંડિતવીર્યતા દ્વારા ઉપસ્થાન હોતા હૈ ઓર વાલ-
પંડિતવીર્યતાદ્વારા અપક્રમણ હોતા હૈ । ઇસકા ભાવ યહ હૈ કિ વીર્ય ઓર
અવીર્ય કે પ્રશ્ન મેં અર્થાત્-જીવ વીર્ય કો લેકર ઉપસ્થાન (ઉપરચઢના)
ઓર અપક્રમણ કરતા હૈ યા અવીર્યકો લેકર ઉપસ્થાન અપક્રમણ કરતા
હૈ ? એસે પ્રશ્ન મેં યહ ઉત્તર દેનાં ચાહિયે કિ વીર્યતા સે હી-વીર્યતા કો
લેકર હી જીવ ઉપસ્થાન ઓર અપક્રમણ કરતા હૈ અવીર્યતા સે-અવીર્યતા
કો લેકર નહીં । જવ યહ વાન હૈ કિ જીવ વીર્યતા કે વલસે હી ઉપસ્થાન
ઓર અપક્રમણ કરતા હૈ તો ફિર યહ પ્રશ્ન હોતા હૈ કિ વાલવીર્ય પંડિત-
વીર્ય ઓર વાલપંડિતવીર્ય ઇન ત્રીન વીર્યો મેં સે કિસ વીર્ય કો લેકર
ઉપસ્થાન કરતા હૈ ઓર કિસ વીર્ય કો લેકર અપક્રમણ કરતા હૈ તો ઇસ
પ્રશ્ન કા ઉત્તર “ નવરં ” ઇસ પદ સે દિયા ગયા હૈ જો ઇસ પ્રકાર સે

આલાપક થને છે. તેમનો અર્થ સ્પષ્ટ છે “ નવરં ” પણ તેમાં આટલી
વિશેષતા છે-“ ઉવદ્ધાણ્જ્જા પંડિયવીરિયત્તાણ, અવક્રમેજ્જા વાલપંડિયવીરિયત્તાણ ”
પંડિતવીર્યતા વડે ઉપસ્થાન (ઉપર ચઢવાનું) થાય છે અને વાલપંડિતવીર્યતા
વડે અપક્રમણ (નીચે પડવાનું) થાય છે તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-જીવ
વીર્યને કારણે ઉપસ્થાન કરે છે-ઉપર ચઢે છે કે અવીર્યને કારણે ? જીવ વીર્યને
કારણે અપક્રમણ કરે છે કે અવીર્યને કારણે ? આ પ્રશ્નોનો જવાબ આ પ્રમાણે
આપવો જોઈએ વીર્યતાના પ્રભાવથી જ જીવ ઉપસ્થાન અને અપક્રમણ કરે
છે-અવીર્યતાના પ્રભાવથી કરતો નથી. જો વીર્યતાના પ્રભાવથી જ જીવ ઉપ-
સ્થાન અને અપક્રમણ કરે છે તો એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે જીવ વાલવીર્ય,
પંડિતવીર્ય અને વાલપંડિતવીર્ય એ ત્રણે વીર્યમાંથી કયા વીર્યના પ્રભાવથી
ઉપસ્થાન કરે છે અને કયા વીર્યના પ્રભાવથી અપક્રમણ કરે છે ? તો તે
પ્રશ્નનો “ નવરં ” પદ દ્વારા જે ઉત્તર આપ્યો છે તે આ પ્રમાણે છે-જો જીવ

વીરિયત્તાએ ઉવદ્વાએજ્જા ? વાલપંડિયવીરિયત્તાએ ઉવદ્વાએજ્જા ? ગોયમા ! પંડિયવીરિયત્તાએ ઉવદ્વાએજ્જા નો વાલવીરિયત્તાએ ઉવદ્વાએજ્જા નો વાલપંડિય વીરિયત્તાએ ઉવદ્વાએજ્જા” અપક્રમણેત્વેવં વાચ્યમ્ , તથાહિ-‘વાલપંડિયવીરિયત્તાએ અવક્કમેજ્જા નો વાલવીરિયત્તાએ અવક્કમેજ્જા, નો પંડિયવીરિયત્તાએ અવક્કમેજ્જા”

इत्येवं भणनीयमिति । अयमाशयः—उदीर्णालापपेक्षया उपशान्तालपकयोरयं विशेषः—प्रथमालापके मोहनीयेन कर्मणोपशान्तेन सता पण्डितवीर्यं समबलम्ब्य परलोकक्रियामूपतिष्ठेत् , उपशान्तमोहावस्थायां पण्डितवीर्यमात्रस्य सद्भावात् । अन्येषां तु अयमाशयः—मोहनीयेनोपशान्तेन सता न मिथ्यादृष्टिर्भवति किंतु है—यदि जीव वीर्यता से उपस्थान करता है तो क्या वह बालवीर्यता से उपस्थान करता है ? या पण्डितवीर्यता से उपस्थान करता है ? या बालपण्डितवीर्यतासे उपस्थान करता है ? हे गौतम ! जीव जो उपस्थान करता है, वह पण्डितवीर्यता से उपस्थान करता है, बालवीर्यता से उपस्थान नहीं करता और न बालपण्डितवीर्यता से उपस्थान करता है । अपक्रमण में इस प्रकार से विचार है— अपक्रमण जो होता है वह बालपण्डितवीर्यता से होता है, बालवीर्यता से नहीं होता है और न पण्डितवीर्यता से होता है । इसका आशय इस प्रकार से है कि—उदीर्ण के आलापकों की अपेक्षा उपशान्त के आलापकों में विशेषता यह है कि जीव के जब मोहनीयकर्म उपशान्त होता है उस समय वह पण्डितवीर्य का ही अवलम्बन करके परलोकसंबन्धी क्रियाओं में उपस्थान करता है, क्योंकि मोहनीयकर्म की उपशान्त अवस्था में पण्डितवीर्यमात्र का ही सद्भाव रहता है । इस विषय में दूसरों का यह आशय है कि मोहनीय

વીર્યતાથી ઉપસ્થાન કરે છે તે શું તે બાલવીર્યતાથી ઉપસ્થાન કરે છે, કે પંડિતવીર્યતાથી ઉપસ્થાન કરે છે કે બાલપંડિતવીર્યતાથી ઉપસ્થાન કરે છે? તેનો જવાબ આ પ્રમાણે આપ્યો છે—હે ગૌતમ! જીવ જે ઉપસ્થાન કરે છે તે પંડિતવીર્યતાથી કરે છે બાલવીર્યતાથી બાલપંડિતવીર્યતાથી જીવ ઉપસ્થાન કરતો નથી. અને અપક્રમણ બાલપંડિતવીર્યતાથી થાય છે. બાલવીર્યતાથી કે પંડિતવીર્યતાથી થતું નથી. તે કથનનો આશય આ પ્રમાણે છે—ઉદીર્ણના આલાપકો કરતાં ઉપશાન્ત આલાપકોમાં એ વિશેષતા છે કે જીવનું મોહનીય કર્મ ત્યારે ઉપશાન્ત થાય છે ત્યારે તે પંડિતવીર્યતાનું અવલંબન કરીને પરલોક સંબંધી ક્રિયાઓમાં ઉપસ્થાન (સ્વીકાર) કરે છે. કારણ કે મોહનીય કર્મની ઉપશાન્ત અવસ્થામાં પંડિતવીર્યનો જ એક માત્ર સદ્ભાવ રહે છે. આ વિષયમાં કેટલાકનો અભિપ્રાય

સાધુઃ શ્રાવકો વા ભવતીતિ । દ્વિતીયે-અપક્રમણાલાપકે યદુક્તં 'વાલપણ્ડિતવીર્ય-
તયા' ઇતિ, તસ્યાયં ભાવઃ-ઉપશાન્તેન મોહનીયેન સંયતત્વાત્ વાલપણ્ડિતવીર્યેના-
પક્રામન્ દેશ સંયતો ભવતિ, દેશત એવ તસ્ય મોહોપશમસ્ય સદ્ભાવાત્, નતુ મિથ્યા-
દૃષ્ટિર્ભવતિ, મોહોદયે એવ મિથ્યાદૃષ્ટિત્વસ્ય સદ્ભાવાત્, અત્ર ચ મોહોપશમસ્યેવાધિ-
કારાદિતિ ।

પૂર્વમ્ 'અપક્રામે'—દિત્યુક્તં, તદપક્રમણં કેન ભવતીત્યાહ—'સે મંતે' ઇત્યાદિ ।
'સે મંતે' સ ભદન્ત ! 'સે' ઇતિ-અસૌ જીવઃ, હે ભદન્ત ! 'ફિ આયાએ અવક્રમઈ'

કર્મ કી ઉપશાન્તદશા મેં જીવ મિથ્યાદૃષ્ટિ નહીં હોતા હૈ, કિન્તુ સાધુ
યા શ્રાવક હોતા હૈ । દૂસરે અપક્રમણાલાપક મેં જો "વાલપણ્ડિતવીર્યતા
સે અપક્રમણ હોતા હૈ" એસા કહા હૈ ઉસકા યહ આશય હૈ કિ મોહનીય
કર્મ જવ ઉપશાન્ત રહતા હૈ તવ વાલપણ્ડિતવીર્ય કા અવલમ્બન કરકે
સંયતત્વ સે અપક્રમણ કરતા હુઆ અર્થાત્ પીછે હટતા હુઆ જીવ દેશસંયત
હો જાતા હૈ, ક્યોંકિ ઉસ સમય દેશસંયત અવસ્થા મેં ઉસ જીવ કે મોહ
કા ઉપશમ એકદેશ સે હી રહતા હૈ અતઃ વહ જીવ મિથ્યાદૃષ્ટિ નહીં
હોતા । જીવ મિથ્યાદૃષ્ટિ તો મોહ કે ઉદય મેં હી હોતા હૈ । ઓર
યહાં અધિકાર ઉપશમ કા હી ચલ રહા હૈ ।

પહિલે "અપક્રામેત્" એસા કહા હૈ સો ઉસ સંબંધ મેં પૂછને કે
નિમિત્તા ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નસે પ્રશ્ન કરતે હૈં કિ—"સે મંતે । આયાએ અવ-
ક્રમઈ, અણાયાએ અવક્રમઈ?" હે ભદન્ત ! યહ જીવ અપને આપ અપક્રમણ

એવો પણ છે કે મોહનીય કર્મની ઉપશાન્ત દશામાં એવ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોતો
જ નથી, પણ સાધુ કે શ્રાવક હોય છે. જીવના અપક્રમણના આલાપકમાં જે
"વાલપણ્ડિતવીર્યતાથી અપક્રમણ થાય છે." એમ કહ્યું છે તેનો આશય એ
છે કે મોહનીય કર્મ ત્યારે ઉપશાન્ત હોય છે ત્યારે વાલપણ્ડિત વીર્યતાનું
અવલમ્બન કરીને સંયતત્વથી (સંયમીપણથી) અપક્રમણ કરતો-એટલે કે
પાછો હડતો હડતો એવ દેશસંયત (પાત્રમાણુસ્થાનવર્તી) થઈ જાય છે
કારણ કે તે સમયે દેશસંયત અવસ્થામાં તે એવના મોહનો ઉપશમ એકદેશથી
જ રહે છે. તેથી તે એવ મિથ્યાદૃષ્ટિ થતો નથી-કારણ કે મોહના ઉદયમાં જ
એવ મિથ્યાદૃષ્ટિ થાય છે, અને અહીં મોહના ઉપશમનું વક્તવ્ય ચાલી રહ્યું છે.

પહેલા "અપક્રામેત્" એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે તે સંબંધમાં ગૌતમ
સ્વામી મહાવીરપ્રભુને પૂછે છે કે "સે મંતે ! આયાએ અવક્રમઈ, અણાયાએ
અવક્રમઈ? હે પ્રભો ! એવ પોતાની જાતે જ અપક્રમણ કરે છે કે અન્યની

કિમાત્મનાઽપક્રામતિ ‘અણાયાણ અવક્કમહ’ કિં વા અનાત્મનાઽપક્રામતિ ? ‘આયા-
ણત્તિ’ આત્મના સ્વયમિત્યર્થઃ, ‘અણાયાણ’ત્તિ, અનાત્મના=પરેણેત્યર્થઃ । જીવઃ કિમ્,
આત્મનાઽપક્રામતિ અનાત્મના વા અપક્રામતોતિ પ્રશ્નાશયઃ । મગવાનાહ—
‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘આયાણ અવક્કમહ’ આત્મના અપક્રામતિ
‘ણો અણાયાણ અવક્કમહ’ નો અનાત્મનાઽપક્રામતિ, અપક્તમણં જીવસ્ય સ્વેનૈવ
ભવતિ ન તુ પરત્વેતિ । પૂર્વે પण्डितरुचिर्भूत्वा पश्चान्मिश्ररुचिर्मिथ्यारुचिर्वा
ભવતિ, તત્રાત્મૈવ કારણં ન પરત્વેતિ । એતાદૃશઃ કોઽસૌ ? इत्याह—‘મોહણિજ્જં કમ્મં
વેણ્માણે’ મોહનીયં કર્મ વેદયન્ મોહનોયં કર્મેતિ મિથ્યાત્વમોહનીયં ચારિત્રમોહનીયં
વા કર્મવેદયન્ ઉદીર્ણમોહો જીવ इत्यर्थः, स्वयमेव अपक्रामति न परेण न परमा-

करता है, कि पर की सहायतासे अपक्रमण करता है ? पूछनेका आशय
यह है कि जीव का जो अपक्रमण होता है वह स्वयं के द्वारा होता है
या पर के द्वारा होता है ? प्रभु इसका उत्तर देते हुए कहते हैं कि
“गोयमा ! आयाण अवक्कमह णो अणायाण अवक्कमह” हे गौतम ।
जीव का जो अपक्रमण होता है वह अपने द्वारा ही होता है । पर द्वारा
नहीं होता है । तात्पर्य कहने का यह है प्रथम यह जीव पण्डितरुचिवाला
होकर जो पीछे से मिश्ररुचिवाला अथवा मिथ्यारुचिवाला बनता है उसमें
आत्मा—स्वयं ही कारण है, पर नहीं । ऐसा यह कौनसा जीव है ?
इस के लिये कहा जाता है कि—“ मोहणिज्जं कम्मं वेण्माणे ”
मोहनीयकर्म हूँका-मिथ्यात्वमोहनीय अथवा चारित्रमोहनीय कर्म का
वेदन करनेवाला जीव—अर्थात् उदीर्णमोहवाला जीव अपने आप
ही अपक्रमण करता है, पर को आश्रित करके वह अपक्रमण नहीं करता

સહાયતાથી અપક્રમણ કરે છે ? તાત્પર્ય એ છે કે જીવનું જે અપક્રમણ થાય
છે તે સ્વયં-પોતાની મારફત થાય છે કે અન્યની મારફત થાય છે ? તેનો
ઉત્તર પ્રભુ આ પ્રમાણે આપે છે—“ ગોયમા ! આયાણ અવક્કમહ, ણો આણાયાણ
અવક્કમહ ” હે ગૌતમ ! જીવનું અપક્રમણ પોતાની મારફત જ થાય છે. પણ પરથી
થતું નથી. તાત્પર્ય એ છે કે પહેલાં આ જીવ પંડિતરુચિવાળો હોવા છતાં પાછળથી
તે મિશ્રરુચિવાળો અથવા મિથ્યારુચિવાળો બને તો તેમાં આત્મા પોતે જ
કારણરૂપ છે, અન્ય કોઈ કારણરૂપ નથી. એવો ક્યો જીવ હોય છે તે દર્શાવવાને
માટે કહ્યું છે કે “ મોહણિજ્જં કમ્મં વેણ્માણે ” મોહનીય કર્મનું—
મિથ્યાત્વમોહનીય અથવા ચારિત્રમોહનીય કર્મનું વેદન કરનાર જીવ—
એટલે કે મોહનીય કર્મના ઉદયવાળો જીવ પોતાની જાતે જ અપક્રમણ કરે છે,
પરંતુ બીજાની સહાયતાથી અપક્રમણ કરતો નથી. તે વિષયમાં ગૌતમસ્વામી વળી

શ્રિત્યોતિ સૂત્રાશયઃ । પુનઃ પૃચ્છતિ—‘સે કહમેયં’-ઇત્યાદિ । ‘સે કહમેયં મંતે એવં’ તત્ કથમેતત્ મદન્ત એવમ્ , એવં મોહનીયકર્મ વેદ્યમાનસ્ય કથં કેન પ્રકારેણ એતદપક્રમણં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘પુર્વિ સે એયં એવં રોયઈ’ પૂર્વં તસ્ય એતત્ એવં રોચતે ‘ઇયાણિ સે એયં એવં નો રોયઈ’ ઇદાનીં તસ્ય એતત્ એવં ન રોચતે ‘એવં સ્વલુ એયં એવં’ એવં સ્વલુ એતત્ એવમ્ ‘પુર્વિ’ પૂર્વમપક્રમણાત્ પ્રાક્કાલે ‘સે’ તસ્ય અપક્રમણકારિણો જીવસ્ય ‘એયં’ એતત્ જીવાજીવાદિસ્વરૂપમહિંસાદિ વા ‘એવં’ જિનોક્તપ્રકારેણ ‘રોયઈ’ રોચતે=શ્રદ્ધત્તે તદાચરણં કરોતિ વા ‘ઇયાણિ’ ઇદાનીં મોહનીયકર્મણ ઉદયકાલે ‘સે’ તસ્ય ‘એયં’ એતત્ જીવાદિસ્વરૂપં જિનપ્રતિપાદિતં ‘નો રોયઈ’ ન રોચતે= ન શ્રદ્ધત્તે ન કરોતિ વા, એવં સ્વલુ ‘એયં એવં’ એવમ્=ઉક્તપ્રકારેણ સ્વલુ=નિશ્ચયેન એતદપક્રમણં ભવતિ । અયં ભાવઃ—અપક્રમણાત્ પ્રાક્ અયં જીવો જિનોક્તતત્ત્વેષુ શ્રદ્ધાશીલો ભવતિ. જિનાજ્ઞાનુસારેણૈવ તપઃસંયમાદિષુ પ્રવર્તતે । યદા તુ ચારિત્ર-

હૈ । હિસ પર ગૌતમસ્વામી પુનઃ પૂછતે હૈં કિ “સે કહમેયં મંતે ! એવં-હે મદંત ! મોહનીયકર્મ કા વેદન કરનેવાલે જીવ કા વહ અપક્રમણ કૈસે કિસ પ્રકાર સે હોતા હૈ ? તવ પ્રશ્ન હિસકા ઉત્તર દેતે હુએ કહતે હૈં” “ગોયમા” હે ગૌતમ ! “પુર્વં સે એય એવં રોયઈ” પહેલે ઉત્તરકો યહ હિસ પ્રકાર સે હૈ એસા રુચતા થા “ઇયાણિ સે એયં એવં નો રોયઈ” ઓર અય ઉત્તરકો યહ હિસ પ્રકાર સે હૈ એસા નહીં રુચતા હૈ । હિસકા આશય હિસ પ્રકાર સે હૈ કિ-અપક્રમણ કરને સે પહેલે ઉત્તર અપક્રમણ કરને વાલે જીવ કો જીવ અજીવ આદિ કા સ્વરૂપ અથવા અહિંસા આદિ પદાર્થ જૈસે જિનેન્દ્ર દેવને કહે હૈં વે વૈસે હી હૈં હિસ રૂપ સે રુચતા થા શ્રદ્ધા થી, અથવા જૈસા જિનેન્દ્ર દેવને કહા હૈં ઉત્તર રૂપ સે વહ આચ-

પૂછે છે કે “સે કહમેયં મંતે ! એવં” હે પ્રશ્નો ! મોહનીય કર્મનું વેદન કરનાર તે જીવનું અપક્રમણ કેવી રીતે થાય છે ? તેના ઉત્તરરૂપે પ્રશ્ન કહે છે કે “ગોયમા !” હે ગૌતમ ! “પુર્વં સે એયં એવં રોચઈ” પહેલાં તેને ‘તે આ પ્રમાણેજ છે’ તેમ લાગતું અને તેથી તે રુચતું હતું. “ઇયાણિ સે એયં એવં નો રોચઈ” અને હવે તેને ‘તે આ પ્રમાણે જ છે.’ એમ લાગતું નથી અને તેથી રુચતું નથી તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-અપક્રમણ કરતાં પહેલાં તે અપક્રમણ કરનાર જીવને જીવ અજીવ વગેરેના સ્વરૂપની બાબતમાં તેમજ હિંસા અહિંસા વગેરેના વિષયમાં જિનેન્દ્ર દેવોનાં કથનમાં શ્રદ્ધા હતી-જિનેન્દ્રદેવે કહ્યા પ્રમાણે જ છે એવું તે વખતે તે માનતો હતો. અથવા જિનેન્દ્રદેવે કહ્યા પ્રમાણે જ તે વખતે તે

મોહનીયમુદેતિ તદા વિપરીત કુરુતે, અનૈવ કારણેનાપક્રમણં ભવતિ, એવમેવ
યદા ચારિત્રમોહનીયકર્મણો વેદન ભવતિ તદાપક્રમણં ભવતિ જીવસ્યેતિ ॥સૂ. ૨॥

एतत्पर्यन्तं मोहनीयस्य विचारः कृतः, 'मोहनीयं च कर्म' इति कर्मत्वात्मक-
सामान्यधर्ममाश्रित्य कर्मसामान्यं चिन्तयन्नाह—'से नूणं भंते' इत्यादि ।

मूलम्—से नूणं भंते ! नेरइयस्स वा तिरिक्खजोणियस्स
वा मणुसस्स वा देवस्स वा जे कडे पावे कस्समे नत्थि तस्स
अवेयइत्ता सोक्खो? हंता गोयमा ! नेरइयस्स वा तिरिक्खजो-

रण करता था परन्तु जब मोहनीय कर्म का उदय हो जाता है उस
समय जीवादिक पदार्थों का स्वरूप जैसा जिनेन्द्रने कहा है वह उसे वैसा
नहीं रुचता है । अर्थात् उस पर उसकी श्रद्धा नहीं होती है । और जैसा
जिनेन्द्र देव ने कहा है वैसा वह आचरण भी नहीं करता है “ एवं खलु
एयं एवं ” इसलिये निश्चयपूर्वक उसका उक्त प्रकारसे अपक्रमण होता है ।
इस कथनका भाव यह है कि अपक्रमण होनेसे पहले यह जीव जिनोक्त
तत्त्वों में श्रद्धाशील बना रहता है, तथा जिनेन्द्रकी आज्ञाके अनुसार ही
तप संयम आदि में अपनी प्रवृत्ति करता रहता है । परन्तु जब चारित्र
मोहनीय कर्म का उदय जीव को हो जाता है तब वही जीव विपरीत
बन जाता है । इसी कारण से उसका अपक्रमण होता है । इसी तरह
जब जीव के चारित्र मोहनीय कर्म का वेदन होता है, उस समय भी
जीव का अपक्रमण होता है ॥ सू. २ ॥

આચરણ કરતો હતો. પરંતુ બ્યારે મોહનીય કર્મનો ઉદય થાય છે ત્યારે
જીવાદિક પદાર્થોનું જે સ્વરૂપ જિનેન્દ્રદેવે કહ્યું છે તે તેને રુચતું નથી. એટલે
કે તેમાં તેને શ્રદ્ધા રહેતી નથી. અને જિનેન્દ્રદેવે કહ્યા પ્રમાણે તે જીવ
આચરણ પણ કરતો નથી.

“ एवं खलु एयं एवं ” તેથી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તેનું અવશ્ય અપક્રમણ
થાય છે આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે અપક્રમણ થતાં પહેલાં તે જીવને
જિનોક્ત તત્ત્વોમાં શ્રદ્ધા હોય છે, તથા જિનેન્દ્રની આજ્ઞાનુસાર સંયમ, તપ
વગેરેની પ્રવૃત્તિ કરતો રહે છે, પણ બ્યારે જીવને ચારિત્રમોહનીય કર્મનો
ઉદય થાય છે ત્યારે તે જીવ વિપરીત આચારણવાળા બની જાય છે. તે કારણે
જે તેનું અપક્રમણ થાય છે. આ રીતે બ્યારે જીવના ચારિત્ર મોહનીય કર્મનું
વેદન થતું હોય છે, ત્યારે પણ જીવનું અપક્રમણ થાય છે. ॥સૂ. ૨॥

ણિયસ્સ વા મણુસસ્સ વા દેવસ્સ વા જે કહે પાવે કમ્મે, નત્થિ તસ્સ અવેયદ્ધત્તા મોક્ખો । સે કેળદ્ધેણં મંતે એવં વુચ્ચઈ નેરદ્ધયસ્સ વા તિરિક્ખજોણિયસ્સ વા મણુસસ્સ વા દેવસ્સ વા જે કહે પાવે કમ્મે નત્થિ તસ્સ અવેયદ્ધત્તા મોક્ખો ? એવં સ્વલ્લુ મણ ગોયમા ! દુવિહે કમ્મે પન્નત્તે, તં જહા—પણ્ણકમ્મે ય અણુભાગકમ્મે ય, તત્થ ણં જં તં પણ્ણકમ્મં તં નિયમા વેણઈ, તત્થ ણં જં તં અણુભાગકમ્મં તં અત્થંગદ્ધયં વેણઈ, અત્થેગદ્ધયં ણો વેણઈ, ણાયમેયં અરહયા સુયમેયં અરહયા, વિન્નાયમેયં અરહયા, ઇમં કમ્મં અયં જીવે અબ્બુવક્કમિયાણ વેયણાણ વેયદ્ધસ્સઈ, ઇમં કમ્મં અયં જીવે ઉવક્કમિયાણ વેયણાણ વેયદ્ધસ્સઈ, અહાકમ્મં, અહા—નિગરણં જહા જહા તં મગ્ગવયા દિદ્ધં તહા તહા તં વિપ્પરિણમિસ્સઈ ત્તિ, સે તેળદ્ધેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ નેરદ્ધયસ્સ વા તિરિક્ખજોણિયસ્સ વા મણુસસ્સ વા દેવસ્સ વા જે કહે પાવે કમ્મે નત્થિ તસ્સ અવેયદ્ધત્તા મોક્ખો ॥ સૂ. ૩ ॥

છાયા—તદ્ નૂનં મદન્ત ! નૈરયિકસ્ય વા તિર્યગ્યોનિકસ્ય વા મનુષ્યસ્ય વા દેવસ્ય વા યત્કૃતં પાપં કર્મ નાસ્તિ તસ્યાવેદયિત્વા મોક્ષઃ ? હન્ત ગૌતમ ! નૈરયિ-

યહાં તક મોહનીય કર્મ કા વિચાર ક્રિયા । ‘મોહનીય કર્મ હૈ’ ઇસ-લિયે કર્મત્વાત્મક સામાન્યધર્મ કો આશ્રિત કરકે અવ સૂત્રકાર કર્મસામાન્ય કા “સે નૂણં મંતે” ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા વિચાર કરતે હૈ—“સે નૂણં મંતે ! નેરદ્ધયસ્સ વા” ઇત્યાદિ ।

મૂલાર્થ—ગૌતમસ્વામી પૂછતે હૈ “સે નૂણં મદન્ત” હે મદન્ત !

અહીં સુધી મોહનીય કર્મનો વિચાર કર્યો. મોહનીય કર્મ એક પ્રકારનું કર્મ છે. તેથી કર્મવિષયક સામાન્ય ધર્મને આધારે સૂત્રકાર હવે કર્મ સામાન્યનું “સે નૂણં મંતે !” ઇત્યાદિ સૂત્રવડે નિરૂપણ કરે છે—“સે નૂણં મંતે નેરદ્ધયસ્સ”, ઇત્યાદિ ।

મૂલાર્થ—ગૌતમસ્વામી પૂછે છે “સે નૂણં મદન્ત” હે મદન્ત ! “નેરદ્ધય”

कस्य वा तिर्यग्योनिकस्य वा मनुष्यस्य वा देवस्य वा यत्कृतं पापं कर्म नास्ति तस्यावेदयित्वा मोक्षः । तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते नैरयिकस्य वा तिर्यग्यो-
निकस्य वा मनुष्यस्य वा देवस्य वा यत्कृतं पापं कर्म नास्ति तस्यावेदयित्वा
मोक्षः ? एवं खलु मया गौतम ! द्विविधं कर्म प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-प्रदेशकर्म चानुभाग

“नेरइयस्स वा निरिक्खजोणियस्स वा मणुमस्स वा देवस्स वा” नारक
जीव को निर्यञ्च योनिवाले जीव का, मनुष्य को, और देव को “जे कडे
पावे कम्मे,” जो पाप कर्म किये हैं, “तस्म अवेयइत्ता” उन्हें वेदन
किये बिना “नत्थि मोक्खो” क्या मोक्ष-छुटकारा नहीं होता है ? भगवान्
उत्तर देते हुए कहते हैं कि “गोयमा” हे गौतम “नेरइयस्स वा”
नारक जीव का “निरिक्खजोणियस्स वा मणुमस्स वा देवस्स वा”
तिर्यञ्च योनिवाले जीव का मनुष्य का तथा देव का “जे कडे पावे कम्मे”
जो कृत पापकर्म है “तस्म अवेयइत्ता मोक्खो नत्थि” उसका वेदन
किये बिना उस कर्म से छुटकारा नहीं होता है । फिर गौतमस्वामी पूछते
हैं “से केणट्ठेण भंते एवं बुच्चइ” हे भदन्त ! आप इस प्रकार किस कारण
से कहते हैं कि “नेरइयस्स वा निरिक्खजोणियस्स वा मणुमस्स वा देव-
स्स वा” नारक जीव और निर्यञ्च मनुष्य और देव को “जे कडे पावे
कम्मे” कृत पापकर्म का “अवेयइत्ता मोक्खो नत्थि” वेदन किये बिना
क्या मोक्ष नहीं होता है ? उसके उत्तर में भगवान् कहते हैं कि “एवं

वा निरिक्खजोणियस्स वा मणुमस्स वा देवस्स वा” नारक भवने, तिर्यग्योनिवाणा
भवने, मनुष्यने अने देवने “जे कडे पावे कम्मे” के पापधर्म डरेल छे. “तस्म
अवेयइत्ता” तेनु वेदन थ्या बिना “नत्थि मोक्खो” मोक्ष छुटकारे थतो
नथी ? तेना उत्तर आपतां भगवान् डडे छे डे “गोयमा” हे गौतम !
“नेरइयस्स वा” नारक भवना तेभव “निरिक्खजोणियस्स वा मणुमस्स वा
देवस्स वा” निर्यञ्च योनिवाणा भवना मनुष्यना तथा देवना “जे कडे पावे
कम्मे” के पापधर्म डरेल छे. “तस्म अवेयइत्ता मोक्खो नत्थि” तेनु वेदन
थ्या वगर ते धर्मथी छुटकारे थतो नती.

गौतमस्वामी इरी पूछे छे डे “से केणट्ठेण भंते ! एवं बुच्चइ” हे
भदन्त ! आप आ प्रमाणे क्या डारणुथी डडे छे डे “नेरइयस्स वा, निरिक्ख-
जोणियस्स वा मणुमस्स वा देवस्स वा” नारकभव, तिर्यञ्च, मनुष्य अने देवना
“जे कडे पावे कम्मे” के पापधर्म डरेल छे “तस्म अवेयइत्ता मोक्खो नत्थि”
तेनो वेदन थ्या वगर (भोगव्या वगर) मोक्ष थतो नथी. तेनो उत्तर आपतां
भगवान् डडे छे डे-“एवं खलु मय गोयमा ! द्विविधं कर्मे पन्नेत्ते”

કર્મ ચ, તત્ર સ્વલુ યત્તત્ પ્રદેશકર્મ તન્નિયમેન વેદયતિ, તત્ર યત્તદનુભાગકર્મ તદ્ અસ્ત્યેકકં વેદયતિ, અસ્ત્યેકકં નો વેદયતિ, જ્ઞાતમેતદર્હતા સ્મૃતમેતદર્હતા વિજ્ઞાતમેતદર્હતા-ઇદં કર્માયં જીવઃ આભ્યુપગમિક્યા વેદનયા વેદયિષ્યતિ, ઇદં કર્માયં જીવ ઔપક્રમિક્યા વેદનયા વેદયિષ્યતિ, યથા કર્મ યથા નિકરણં યથા યથા તદ્ ભગવતા દૃષ્ટં તથા તથા તત્ વિપરિણસ્યતિ ઇતિ, તત્ તેનાર્થેન ગૌતમ ! એવમુચ્યતે

સ્વલુ મણ ગોયમા ! દુવિહે કસ્મે પત્તત્તે ” હે ગૌતમ સૈને દો પ્રકાર કા કર્મ કહા હૈ “ તં જહા ” વહ્ ઇસ પ્રકાર હૈ “ પાસકસ્મે ચ અણુ-ભાગકસ્મે ચ ” એક પ્રદેશ કર્મ ઓર દૂસરા અનુભાગ કર્મ “ તત્થ ણં જં તં પાસકસ્મં તં નિયમા વેણ્હ ” જો પ્રદેશ કર્મ હૈ જીવ ઉસે નિયમસે વેદન કરતા હૈ “ તત્થ ણં જંતં અણુભાગકસ્મં તં અત્થેગહ્યં વેણ્હ અત્થેગહ્યં ણો વેણ્હ ” ઉસમેં જો અનુભાગકર્મ હૈ ઉસમેં સે જીવ કિતનેક કો વેદતા હૈ ઓર કિતનેક કો નહીં ભી વેદતા હૈ “ ણાયમેયં અરહયા સુયમેયં અરહયા, વિન્નાયમેયં અરહયા ” વક્ષ્યમાણ કર્મ વેદનકે યે દો પ્રકાર અર્હતપ્રભુને જાને હૈં, ઉન્હોને ઇન્હે સ્મરણ જૈસા કિયા હૈ । ઉન્હોને હી વિવિધરૂપસે જાતે હૈં કિ-“ ઇમં કર્મં અયં જીવે અભુવગમિયાણ વેચણાણ વેચિસ્સહ, ” યહ જીવ ઇસ કર્મકો આભ્યુપગમિક વેદનાદ્વારા વેદન કરેગા “ ઇમં કર્મં, અયં જીવે ઉવકકમિયાણ વેચણાણ વેચિસ્સહ ” ઇસ કર્મ કો યહ જીવ ઔપક્રમિક વેદના દ્વારા વેદન કરેગા “ અહાકસ્મં, અહાનિગરણં જહા જહા તં ભગવયા દિટ્ઠં તહા તહા તં વિપ્પરિણમિસ્સહ ત્તિ ” યથાકર્મ-બંધ કિયે હુણ કર્મ કે અનુસાર એવં નિકરણોં કે અનુસાર જૈસા જૈસા વહ કર્મ ભગવાને

હે ગૌતમ ! એ કર્મ બે પ્રકારના બતાવ્યા છે “ તં જહા ” તે આ પ્રમાણે છે- “ પાસકસ્મે ચ અણુભાગકસ્મે ચ ” એક પ્રદેશકર્મ અને બીજું અનુભાગકર્મ “ તત્થ ણં જં તં પાસકસ્મં તં નિયમા વેણ્હ ” તેમાં બે પ્રદેશકર્મ છે તેનું એવ નિયમથી વેદન કરે છે. “ તત્થ ણં જં તં અણુભાગકસ્મં તં અત્થેગહ્યં વેણ્હ અત્થેગહ્યં ણો વેણ્હ ” તેમાં બે અનુભાગકર્મ છે તેમાંથી એવ કેટલાકનું વેદન કરે છે, અને કેટલાકનું વેદન કરતો નથી. “ ણાયમેયં અરહયા સુયમેયં અરહયા વિન્નાયમેયં અરહયા ” વક્ષ્યમાણ કર્મ વેદનના બે પ્રકાર અર્હત પ્રભુએ બાણ્યા છે તેઓએ તેનું સ્મરણ બેલું કર્યું છે. તેઓએ તેને વિશેષ રૂપથી બાણ્યા છે. “ ઇમં કર્મં અયં જીવે અભુવગમિયાણ વેચણાણ વેચિસ્સહ ” આ એવ આ કર્મને આભ્યુપગમિક વેદના વડે વેદન કરશે. “ ઇમં કર્મં અયં જીવે ઉવકકમિયાણ વેચણાણ વેચિસ્સહ ” તે આ કર્મને આ એવ ઔપક્રમિક વેદના દ્વારા વેદન કરશે “ અહાકસ્મં અહાનિગરણં જહા જહા તં ભગવયા દિટ્ઠં તહા તહા વિપ્પરિણમિસ્સહ ત્તિ ” યથાકર્મ-બંધાયેલ કર્મ પ્રમાણે અને નિકરણો પ્રમાણે બેલું બેલું કર્મ ભગવાને દેખ્યું છે તેવી તેવી

નૈરયિકસ્ય વા તિર્યગ્યોનિકસ્ય વા મનુષ્યસ્ય વા દેવસ્ય વા યત્કૃતં પાપં કર્મ નાસ્તિ તસ્યાવેદયિત્વા મોક્ષઃ ॥સૂ. ૩॥

ટીકા—‘સે નૂળં મંતે’ તદ્ નૂનં મદન્ત ! ‘નેરહ્યસ્સ વા’ નૈરયિકસ્ય વા ‘તિરિક્ખજોણિયસ્સ વા’ તિર્યગ્યોનિકસ્ય વા ‘મણુસસ્સ વા’ મનુષ્યસ્ય વા ‘દેવસ્સ વા’ દેવસ્ય વા ‘જે કહે પાવે કમ્મે’ યત્કૃતં પાપ કર્મ ‘નત્થિ તસ્સ અવેયહિત્તા મોક્ખો’ નાસ્તિ તસ્યાવેદયિત્વા મોક્ષઃ ‘જે કહેત્તિ’ યત્કર્મ કૃતમ્ અર્થાત્ જીવૈર્ય-કર્મ સ્વાત્મપ્રદેશેષુ વદ્ધમ્ । ‘પાવેકમ્મે ત્તિ’ પાપં કર્મ—મોક્ષવ્યાઘાતકરં જ્ઞાનાવર-ણીયાદિકમ્ । કૈશ્ચિત્તુ ‘પાપં કર્મ’ इत्यस्य अशुभं કર્મ इत्यર્થઃ, કૃતસ્તન્ન શોભનમ્,

देखा है, उसी उसी तरह से वह परिणमेगा “ से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ नेरयस्स वा तिरिक्खजोणियस्स वा मणुसस्स वा देवस्स वा जे कहे पावे कम्मे नत्थि तस्स अवेयहत्ता मोक्खो ” इस कारण हे गौतम ! मैं ऐसा कहता हूं कि नैरयिक तिर्यग्योनिक, मनुष्य अथवा देव इनका जो कृत कर्म है उसके बिना वेदन (भोग) किये मोक्ष नहीं होता है ॥सू. ३॥

ટીકાર્થ—(જે કહે પાવે કમ્મે) જો પાપકર્મ કિયે ગયે હૈં (તસ્સ અવેયહિત્તા) ઉન્હેં વેદન કિયે બિના (મંતે) હે મદન્ત ! (નેરહ્યસ્સ વા, તિરિક્ખજોણિ-યસ્સ વા, મણુસસ્સ વા દેવસ્સ વા) નારક જીવ કો તિર્યંચ યોનિવાલે જીવ કો, મનુષ્ય કો ઓર દેવ કો (નત્થિ મોક્ખો) ક્યા મોક્ષ નહીં હોતા હૈ । “ જે કહે ” જો કર્મ કિયે હૈં અર્થાત્ જીવોં દ્વારા જો કર્મ અપને આત્મ-પ્રદેશોં મેં વાંચે ગયે હૈં એસે “ પાવે કમ્મે ” પાપ કર્મ—મોક્ષ કે વ્યાઘાત કરને વાલે જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મ, યહાં પાપ કર્મ સે લિયે ગયે હૈં । કોઈર “ પાપકર્મ ” હસ પદ કા અર્થ “અશુભ કર્મ” એસા કરતે હૈં । સો

રીતે છે કર્મમાં પરિણમશે. “ સે તેણટ્ઠેણં ગોયમા ! એવ વુચ્ચઈ નેરહ્યસ્સ વા તિરિક્ખજોણિયસ્સ વા મણુસસ્સ વા દેવસ્સ વા જે કહે પાવે કમ્મે નત્થિ તસ્સ અવેયહિત્તા મોક્ખો ” એ કારણે હે ગૌતમ ! હું એ પ્રમાણે કહું છું કે—નૈરયિક, તિર્યગ્યોનિક, મનુષ્ય અથવા દેવ તેમણે જે કર્મ કરેલ છે તેનું વેદન (ભોગ) કર્યા વગર તેઓને મોક્ષ થતો નથી. ॥સૂ. ૩॥

ટીકાર્થ—(જે કહે પાવે કમ્મે) જે પાપકર્મ કરાયાં હોય છે (તસ્સ અવેયહિત્તા) તેમનું વેદન કર્યા બિના (મંતે !) હે લગવત્ ! (નેરહ્યસ્સ વા, તિરિક્ખજોણિ-યસ્સ વા, મણુસસ્સ વા, દેવસ્સ વા) નારકીના ઊવોને તિર્યગ્યોનિના ઊવોને મનુષ્યોને અને દેવોને (નત્થિ મોક્ખો) શું મોક્ષ થતો નથી ? “ જે કહે ” “ જે કર્મો કર્યા છે ” એટલે કે ઊવો વડે પોતાના આત્મપ્રદેશે સાથે કર્મોનો બંધ થયો હોય એવાં “ પાવે કમ્મે ” પાપકર્મો—મોક્ષમાં વિધ્ન કરનારાં જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોને પાપકર્મ કહેવામાં આવે છે, “ પાપકર્મ ” વદ્ધનો અર્થ કેટલાક લોકો “ અશુભકર્મ ”

યથા મોક્ષપ્રાતિકૂલ્યમશુભકર્મણસ્તથા શુભસ્યાપિ મોક્ષપ્રાતિકૂલ્યં, મોક્ષવિઘટક-
ત્વાત્, અશેષકર્મક્ષયસ્યૈવ મોક્ષપદાર્થત્વાત્, તદ્ યદિ પાપશબ્દસ્યાશુભમાત્રમેવાર્થઃ
સ્યાત્તદા પુણ્યસત્ત્વેપિ મોક્ષઃ સ્યાત્, ન ચૈતત્ ઘટતે, પુણ્યાવશેષે સતિ કૃત્સ્નકર્મ
ક્ષયમોક્ષસ્યૈવાસંભવાત્ । ઇયાનેવ ભેદઃ શુભાશુભયોર્યત્ અશુભં નારકાદિગતૌ
પ્રયોજકં, શુભં તુ દેવાદિગતૌ, બન્ધકત્વં તૂભયોઃ સમમેવ । ઉક્તશ્ચ—

“શૃંગ્ખલા સ્વર્ણજાતાપિ બન્ધનાય ન સંશયઃ” ઇતિ । તસ્માત્ પાપં કર્મ હત્યસ્ય
મોક્ષવ્યાઘાતક જ્ઞાનાવરણીયાદિકમિત્યેવાર્થો ઘટતે ન તુ અશુભમિતિ, “તસ્સ તિ”

અર્થ ઠીક નહીં હૈ, ક્યોંકિ જિસ પ્રકાર સે અશુભ કર્મ મોક્ષ કા પ્રતિ-
કૂલ હૈ, ડસી તરહ સે શુભ કર્મ મો મોક્ષ કા પ્રતિકૂલ હૈ । ક્યોંકિ
વહ શુભ કર્મ મો મોક્ષકા વિઘટનકર્તા હોતા હૈ । કારણ કિ અશેષ કર્મો
કા ક્ષય હી મોક્ષરૂપ પદાર્થ માના ગયા હૈ । યદિ પાપ શબ્દકા અર્થ અશુભ-
માત્ર હી માના જાવે તો પુણ્ય રૂપ શુભ કે સદ્ભાવમેં મો જીવકો મોક્ષ
કી પ્રાપ્તિ હોની ચાહિયે ! પરન્તુ યહ વાત તો બનતી નહીં હૈ । ક્યોંકિ
જવતક પુણ્ય કા સદ્ભાવ જીવ કે બના રહતા હૈ—તવતક ડસકે સમસ્ત
કર્મો કા ક્ષયરૂપ મોક્ષ સંભવિત હી નહીં હોતા હૈ । શુભ ઓર અશુભ
મેં ઇતના હી તો ભેદ હૈ કિ અશુભ કર્મ નારક આદિ ગતિ મેં પ્રયોજક
હોતા હૈ ઓર જો શુભ કર્મ હોતા હૈ વહ દેવાદિ ગતિમેં પ્રયોજક હોતા હૈ
ઇસ તરહ બન્ધકત્વ ડોનોમેં સમાન હૈ । ઇક લોહેકી વેડીરૂપ હૈ ઓર ડૂસરા
સોનેકી વેડીરૂપ હૈ કહા મી હૈ—શૃંગ્ખલા સ્વર્ણજાતાપિ, બન્ધનાય ન સંશયઃ”

એવો કરે છે પણ તે અર્થ ધરાવર નથી કારણ કે જે રીતે અશુભકર્મ મોક્ષ
માટે પ્રતિકૂળ છે, એ રીતે શુભકર્મ પણ મોક્ષને માટે પ્રતિકૂળ જ છે. કારણ
કે અશેષ કર્મોના ક્ષયને જ મોક્ષ માનવામાં આવેલ છે. જે પાપ શબ્દનો
અર્થ માત્ર અશુભ જ માનવામાં આવે તો પુણ્યરૂપ શુભના સદ્ભાવમાં પણ
જીવને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થવી લેઈએ. પણ એવું બનતું નથી બધાં સુધી જીવને
પુણ્યનો સદ્ભાવ હોય છે ત્યાં સુધી તેને સમસ્ત કર્મોના ક્ષયરૂપ મોક્ષની
પ્રાપ્તિ સંભવિત નથી. શુભ અને અશુભ કર્મમાં આટલોજ ભેદ છે—અશુભકર્મો
નરક તિર્થંચ આદિ ગતિમાં જીવને લઈ જાય છે. બીજા શુભકર્મો જીવને
દેવાદિ ગતિમાં લઈ જાય છે. આ રીતે તે બંનેમાં બન્ધકત્વ તો સમાન જ
છે. એક લોહાની બેડી રૂપ છે અને બીજું સોનાની બેડી રૂપ છે. કહું પણ
છે—“શૃંગ્ખલા સ્વર્ણજાતાપિ બન્ધનાય ન સંશયઃ” તેથી મોક્ષમાં વિઘ્ન કરનારાં
જ્ઞાનાવરણીય આદિ જે કર્મો છે તેમને જ પાપકર્મો જ કહી શકાય.

તસ્ય કર્મણઃ ‘અવેયઈત્તા’ અવેદયિત્વા કૃતં કર્મ અનનુભૂય, કર્મણઃ સકાશાત્ જીવસ્ય મોક્ષો ન ભવતિ કિમિતિ પ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ—‘હંતા ગોયમા’ इत्यादि । ‘હંતા ગોયમા’ ઇન્ત ગૌતમ ! ‘નેરઙ્ગસ્સ વા’ નૈરયિકસ્ય વા ‘તિરિક્કલ્લમ્ણું દેવસ્સ વા’ તિર્યગ્મનુષ્ય દેવસ્ય વા, ‘જે કહે પાવે કમ્મે’ યત્ કૃતં પાપં કર્મ ‘નત્થિ તસ્સ અવેયઈત્તા મોક્ખો’ નાસ્તિ તસ્યાવેદયિત્વા મોક્ષઃ । નારકજીવેન તિર્યગ્ મનુષ્યદેવૈર્વા યત્ પાપં કર્મ સ્વાત્મપ્રદેશેષુ વદ્ધ તસ્ય કર્મણો વેદનમન્તરેણ મોક્ષો નાસ્તિ । વેદનમન્તરેણ કર્મણો મોક્ષાભાવે કિં કારણમિતિ પ્રશ્નયન્નાહ—‘સે

હસ લિયે “પાપકર્મ” હસ શબ્દ કા અર્થ “મોક્ષ કે વ્યાઘાતક જો જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મ હૈં વે હી પાપકર્મ હૈં” એસા હી ઘટિત્ત હોતા હૈ “અશુભ” એસા અર્થ ઘટિત્ત નહીં હોતા । એસે પાપ કર્મ કો “અવે-યઈત્તા” વિના વેદે-અર્થાત્ અનુભવ કિયે વિના (ભોગેવિના) ઉસ કર્મ સે જીવ કા મોક્ષ નહીં હોતા હૈ કયા ? અર્થાત્ કર્મ કા અનુભવ કિયે વિના-ફલ ભોગે વિના ઉસ કર્મ સે જીવ કા છુટકારા રૂપ મોક્ષ નહીં હોતા હૈ કયા ? એસા પ્રશ્ન યહાં હુઆ હૈ । હસકે ઉત્તરમેં ભગવાન્ કહતે હૈં (હંતા ગોયમા !) હાં, ગૌતમ ! (નેરઙ્ગસ્સ વા) નારક જીવ કા (તિરિક્કલ્લમ્ણું દેવસ્સ વા) તિર્યચ યોનિવાલે જીવકા મનુષ્ય કા તથા દેવ કા (જે કહે પાવે કમ્મે) જો કૃત પાપકર્મ હૈં ઉસકા વેદન કિયે વિના (નત્થિ તસ્સ-મોક્ખો) ઉસ કર્મ સે છુટકારા નહીં હોતા હૈં । અર્થાત્ નારક આદિ જીવોં કા જો કૃત પાપકર્મ હૈં ઉસકા ભોગ કિયે વિના મોક્ષ નહીં હોતા હૈં । તાત્પર્ય યહ હૈં કિ નારક જીવોં દ્વારા, તથા તિર્યચ, મનુષ્ય એવં દેવોં દ્વારા જો પાપકર્મ અપને આત્મપ્રદેશોં મેં બાંધ લિયા ગયા હોતા હૈં ઉસ

“પરતુ” પાપકર્મોં એટલે “અશુભકર્મો” એવો અર્થ ઘટાવી શકાય નહીં. એવા પાપ કર્મનો “અવેયઈત્તા” અનુભવ કર્યા વિના-ભોગવ્યા વિના શું તે કર્મથી જીવનો મોક્ષ થતો નથી ? એટલે કે કર્મનું ફળ ભોગવ્યા વિના શું તે કર્મમાંથી છુટકારો થવારૂપ મોક્ષ જીવને મળતો નથી શું ? ગૌતમના તે પ્રશ્નના જવાબમાં મહાવીર પ્રભુ ફરમાવે છે કે (હંતા ગોયમા !) હા ગૌતમ ! (નેરઙ્ગસ્સ વા તિરિક્કલ્લમ્ણું દેવસ્સ વા) નારકજીવો, તથા તિર્યચ્યોનિના જીવો તથા મનુષ્યો તથા દેવોએ (જે કહે પાવે કમ્મે) જે પાપ કર્મ કરેલાં હોય છે તેનું વેદન કર્યા વિના (નત્થિ તસ્સ મોક્ખો) તે કર્મોમાંથી તેમનો છુટકારો થતો નથી. તાત્પર્ય એ છે કે-નારક જીવો તથા તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવો વડે જે પાપ-કર્મો પોતાના આત્મપ્રદેશો સાથે બંધાયા હોય છે તે કર્મોનું વેદન કર્યા વિના.

केणट्टेणं ' इत्यादि । ' से केणट्टेणं भंते । एवं वुच्चइ नेरइयस्स वा मोक्खो ' तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते नैरयिकस्य वा तिर्यग् - मनुष्य - देवस्य वा यत्कृतं पापं कर्म तस्य नास्ति अवेदयित्वा मोक्षः । भगवानाह - ' एवं खलु ' इत्यादि । ' एवं खलु मए गोयमा ! दुविहे कम्मे पन्नत्ते ' एवं खलु मया हे गौतम द्विविधं कर्म प्रज्ञप्तम् ' मएत्ति ' मया ' मयेति ' विशेषणेन स्वस्य सर्वज्ञत्वेन वस्तुनः प्रतिपादने स्वातन्त्र्यं प्रदर्शितम् । युक्तमप्येतत्, असर्वज्ञानां पदार्थप्रतिपादने न स्वातन्त्र्यम् । सर्वज्ञे तु तदस्ति, तस्य केवलालोकेनाऽऽ-

कर्म को भोगे बिना मोक्ष नहीं होता है । कर्म । वेदन किये बिना मोक्षके अभावमें क्या कारण है ? इसी बातको प्रश्नके रूपमें गौतमस्वामी (से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ नेरइयस्स वा० मोक्खो) इस सूत्रद्वारा पूछते हैं कि हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि नारक जीव का तथा तिर्यग् मनुष्य और देव, इनका जो पाप कर्म है उसका वेदन किये बिना मोक्ष नहीं होता है ? इसके उत्तर में भगवान् (एवं खलु मए गोयमा दुविहे कम्मे पन्नत्ते) इस सूत्र द्वारा उत्तर देते हुए कहते हैं कि हे गौतम ! मैंने दो प्रकार का कर्म कहा है । यहां जो " मैंने " ऐसे पद का प्रयोग अपने लिये प्रभु ने किया है उससे उन्होंने ने सर्वज्ञ होने के कारण वस्तुके प्रतिपादनमें अपना स्वातन्त्र्य प्रदर्शित किया है । यह बात युक्त भी है - क्योंकि जो सर्वज्ञ नहीं हैं उन्हें वस्तुप्रतिपादन करने में स्वातन्त्र्य नहीं होता है - सर्वज्ञ में ही यह वस्तु प्रतिपादन करने की स्वन्त्रता रहती है । क्योंकि कि वे केवलज्ञानरूप

(भण भोगव्या विना) मोक्ष थतो नथी, कर्मानु वेदन कर्था विना मोक्ष न भणवान् शुं कारणु छे ? ते नण्वाने भाटे गौतम स्वाभी इरी पूछे छे के " से केणट्टेणं भंते । एवं वुच्चइ नेरइयस्स वा० मोक्खो " छे पूज्य ! आप शा कारणु अबुं कडे छे के कृत पापकर्मानु वेदन कर्था विना नारक लोकोने, तिर्यग्योनिना लोकोना मनुष्योना तथा देवोना तेमांथी छुटकारो थतो नथी ? ओटवे के तेमने ते कर्मांथी मोक्ष थतो नथी. तेना जवाण आपतां लगवान भडावीरस्वाभी इरभावे छे के (एवं खलु मए गोयमा ! दुविहे कम्मे पन्नत्ते) छे गौतम ! में जे प्रकारनां कर्म कहां छे . अडीं " मे " शब्दने प्रयोग करीने भडावीर स्वाभीओ सर्वज्ञ होवाने कारणु वस्तुना प्रतिपादनमां पोतानुं स्वातन्त्र्य प्रकट क्युं छे. ओ बात योग्य न छे कारणु के जेओ सर्वज्ञ होता नथी तेमने वस्तुनुं प्रतिपादन करवामां स्वातन्त्र्य होतुं नथी. सर्वज्ञने न वस्तुना प्रतिपादननी स्वातन्त्रता होय छे कारणु के

લોકિતસર્વપદાર્થત્વાદિતિ । તથા ચ મયા દ્વિવિધં=દ્વિપ્રકારકં કર્મ પ્રજ્ઞપ્તં=પ્રરૂ-
પિતમ્ । તદેવ દર્શયતિ-‘તં જહા’ તથા ‘પણ્ણકમ્મે ય અણુભાગકમ્મે ય’ પ્રદેશ-
કર્મ ચાનુભાગકર્મ ચ । પ્રદેશાનુભાગયોઃ સ્વરૂપં દર્શયિતુમાહ-‘તત્થ ણં’ इत्यादि।
‘તત્થ ણં જં તં પણ્ણકમ્મં તં નિયમા વેણ્ણ’ તત્ર યત્ સ્વલુ પ્રદેશકર્મ તત્ નિયમા-
દ્વેદયતિ પ્રદેશાઃ=કર્મપુદ્ગલાઃ જીવપ્રદેશેષુ ક્ષીરનીરન્યાયેન સંશ્લિષ્ટા તદ્ભૂપં કર્મ
પ્રદેશકર્મ, તસ્ય નિયમતો વેદનં ભવત્યેવ, યદપિ તાદૃશપ્રદેશકર્મણો વિપાકો નાનુ-
ભૂયતે, તથાપિ કર્મપ્રદેશાનાં ક્ષયસ્તુ અવશ્યમેવ ભવતિ, જીવઃ સ્વપ્રદેશેભ્યઃ
કર્મપ્રદેશાન્નિયમાત્ શાતયતીત્યર્થઃ, ‘તત્થ ણં જં તં અણુભાગકમ્મં તં અત્થેગઈયં
વેણ્ણ અત્થેગઈયં નો વેણ્ણ’ તત્ર સ્વલુ યત્તદ્ અનુભાગકર્મ અસ્તિ તત્ અસ્ત્યેકકં

આલોક સે સમસ્ત પદાર્થોં કો આલોકિત કિયે હુણ (દેખે હુણ) હોતે
હૈં । મૈને જો દો પ્રકાર કે કર્મ પ્રરૂપિત કિયે હૈં, વે કૌન સે હૈં ? હિસ
ઘાત કો પ્રભુ (તં જહા) હિસ પદ સે વતારને કે નિમિત્ત કહતે હૈં કિ વે યે
હૈં- (પણ્ણકમ્મે ય અણુભાગકમ્મે ય) એક પ્રદેશકર્મ, દૂસરા અનુભાગ
કર્મ । (તત્થ ણં જં તં પણ્ણકમ્મં તં નિયમા વેણ્ણ) હિનમેં જો પ્રદેશ
કર્મ હૈં જીવ ઉસે નિયમ સે વેદન કરતા હૈં । જિસ પ્રકાર ક્ષીર (દૂધ)
ઔર નીર (પાની) પરસ્પર મેં સંશ્લિષ્ટ હોતે હૈં, ડસી પ્રકાર જીવ કે
પ્રદેશ મેં જો કર્મ પુદ્ગલ ઓતપ્રોત હો રહે હૈં વહ પ્રદેશકર્મ હૈં । હિસ પ્રદેશ
કર્મ કા તો નિયમસે વેદન હોતા હૈં । યદપિ પ્રદેશકર્મકા વિપાકઅનુભવ
મેં નહીં આતા હૈં, ફિર મી કર્મપ્રદેશોં કા નાશ તો અવશ્ય હી હોતા હૈં ।
અર્થાત્ જીવ અપને પ્રદેશોં સે કર્મપ્રદેશોં કો નિયમ સે જુદા કરતા હૈં ।

કેવળજ્ઞાનને લીધે તેઓ સમસ્ત પદાર્થોનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણતા હોય છે.
માટે જ કહ્યું છે કે “ મેં બે પ્રકારનાં કર્મો કહ્યાં છે ” તે કર્મો કયાં કયાં છે
તે જણાવવાને માટે પ્રભુ કહે છે (તંજહા) તે કર્મો આ પ્રમાણે છે (પણ્ણકમ્મે ય
અણુભાગકમ્મે ય) (૧) પ્રદેશકર્મ અને (૨) અનુભાગકર્મ (તત્થ ણં જં તં પણ્ણકમ્મં તં
નિયમાવેણ્ણ) તેમાનાં બે પ્રદેશકર્મો છે તેનું જીવ અવશ્ય વેદન કરે છે. જેવી
રીતે ક્ષીર (દૂધ) અને નીર (પાણી) એક બીજાની અંદર ભળેલાં હોય છે તે
પ્રમાણે જીવના આત્મપ્રદેશો સાથે જ કર્મ ઓતપ્રોત થઈ ગયેલાં હોય છે તે
કર્મને પ્રદેશકર્મ કહે છે. તે પ્રદેશકર્મનું તો નિયમથી જ (અવશ્ય) વેદન
કરાય છે. જો કે પ્રદેશકર્મનો વિપાક (વેદન) અનુભવમાં આવતો નથી, તો પણ
કર્મપ્રદેશોનો નાશ તો અવશ્ય થાય છે જ.

એટલે કે જીવ પોતાના આત્મપ્રદેશોથી કર્મપ્રદેશોને અવશ્ય ગુદા કરે છે.

કેળદ્રેણં ' ઇત્યાદિ । ' સે કેળદ્રેણં મંતે । એવં વુચ્ચઈ નેરહયસ્સ વા મોક્કલો ' તત્કેનાર્યેન ભદન્ત ! એવમુચ્ચતે નૈરયિકસ્ય વા તિર્યગ્ - મનુષ્ય - દેવસ્ય વા યત્કૃતં પાપં કર્મ તસ્ય નાસ્તિ અવેદયિત્વા મોક્ષઃ । મગવાનાઈ - ' એવં સ્વલુ ' ઇત્યાદિ । ' એવં સ્વલુ મણ ગોયમા ! દુવિહે કમ્મે પન્નત્તે ' એવં સ્વલુ મયા હે ગૌતમ દ્વિવિધં કર્મ પ્રજ્ઞતમ્ ' મણ્ણિ ' મયા ' મયેતિ ' વિશેષણેન સ્વસ્ય સર્વજ્ઞત્વેન વસ્તુનઃ પ્રતિપાદને સ્વાતંત્ર્યં પ્રદર્શિતમ્ । યુક્તમપ્યેતત્ , અસર્વજ્ઞાનાં પદાર્થપ્રતિપાદને ન સ્વાતંત્ર્યમ્ । સર્વજ્ઞે તુ તદસ્તિ, તસ્ય કેવલાલોકેનાSS-

કર્મ કો ઓગે વિના મોક્ષ નહીં હોતા હૈ । કર્મ ૧ વેદન કિયે વિના મોક્ષકે અભાવમેં કયા કારણ હૈ ? ઇસ્તી વાતકો પ્રશ્નકે રૂપમેં ગૌતમસ્વામી (સે કેળદ્રેણં મંતે ! એવં વુચ્ચઈ નેરહયસ્સ વા૦ મોક્કલો) ઇસ સૂત્રદ્વારા પૂછતે હૈં કિ હે ભદન્ત ! આપ એસા કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિ નારક જીવ કા તથા તિર્યગ્ મનુષ્ય ઓર દેવ, ઇનકા જો પાપ કર્મ હૈ ઉસકા વેદન કિયે વિના મોક્ષ નહીં હોતા હૈ ? ઇસકે ઉત્તર મેં મગવાન (એવં સ્વલુ મણ ગોયમા દુવિહે કમ્મે પન્નત્તે) ઇસ સૂત્ર દ્વારા ઉત્તર દેતે હુણ કહતે હૈં કિ હે ગૌતમ ! મૈને દો પ્રકાર કા કર્મ કહા હૈ । યહાં જો " મૈને " એસે પદ કા પ્રયોગ અપને લિયે પ્રશ્ન ને કિયા હૈ ઉસસે ઉન્હોં ને સર્વજ્ઞ હોને કે કારણ વસ્તુકે પ્રતિપાદનમેં અપના સ્વાતંત્ર્ય પ્રદર્શિત કિયા હૈ । યહ વાત યુક્ત મી હૈ - કયોં કિ જો સર્વજ્ઞ નહીં હૈં ઉન્હેં વસ્તુપ્રતિપાદન કરને મેં સ્વાતંત્ર્ય નહીં હોતા હૈ - સર્વજ્ઞ મેં હી યહ વસ્તુ પ્રતિપાદન કરને કી સ્વતંત્રતા રહતી હૈ । કયોં કિ વે કેવલજ્ઞાનરૂપ

(મગ લોગવ્યા વિના) મોક્ષ થતો નથી, કર્મનું વેદન કર્યા વિના મોક્ષ ન મગવાન શું કારણ છે ? તે જાણવાને માટે ગૌતમ સ્વામી ફરી પૂછે છે કે " સે કેળદ્રેણં મંતે ! એવં વુચ્ચઈ નેરહયસ્સ વા૦ મોક્કલો " હે પૂજ્ય ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કૃત પાપકર્મનું વેદન કર્યા વિના નારક જીવોને, તિર્યચ્ચોનીના જીવોનો મનુષ્યોનો તથા દેવોનો તેમાંથી છુટકારો થતો નથી ? એટલે કે તેમનો તે કર્મથી મોક્ષ થતો નથી. તેનો જવાબ આપતાં ભગવાન મહાવીરસ્વામી ફરમાવે છે કે (એવં સ્વલુ મણ ગોયમા ! દુવિહે કમ્મે પન્નત્તે) હે ગૌતમ ! મેં બે પ્રકારનાં કર્મ કહ્યાં છે . અહીં " મેં " શબ્દનો પ્રયોગ કરીને મહાવીર સ્વામીએ સર્વજ્ઞ હોવાને કારણે વસ્તુના પ્રતિપાદનમાં પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય પ્રકટ કર્યું છે. એ વાત યોગ્ય જ છે કારણ કે જો સર્વજ્ઞ હોતા નથી તેમને વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરવામાં સ્વાતંત્ર્ય હોતું નથી. સર્વજ્ઞનેજ વસ્તુના પ્રતિપાદનની સ્વતંત્રતા હોય છે કારણ કે

લોકિતસર્વપદાર્થત્વાદિતિ । તથા ચ મયા દ્વિવિધં=દ્વિપ્રકારકં કર્મ પ્રજ્ઞપ્તં=પ્રરૂ-
પિતમ્ । તદેવ દર્શયતિ-‘તં જહા’ તથા ‘પણસકર્મ્મે ય અણુભાગકર્મ્મે ય’ પ્રદેશ-
કર્મ્મ ચાણુભાગકર્મ્મ ચ । પ્રદેશાણુભાગયોઃ સ્વરૂપં દર્શયિતુમાહ-‘તત્થ ણં’ इत्यादि।
‘તત્થ ણં જં તં પણસકર્મ્મં તં નિયમા વેણ્ઠ’ તત્ર યત્ સ્વલુ પ્રદેશકર્મ્મ તત્ નિયમા-
દ્વેદયતિ પ્રદેશાઃ=કર્મ્મપુદ્ગલાઃ જીવપ્રદેશેષુ ક્ષીરનીરન્યાયેન સંશ્લિષ્ટાઃ તદ્વૃપં કર્મ
પ્રદેશકર્મ્મ, તસ્ય નિયમતો વેદનં ભવત્યેવ, યદપિ તાદૃશપ્રદેશકર્મ્મણો વિપાકો નાનુ-
ભૂયતે, તથાપિ કર્મ્મપ્રદેશાનાં ક્ષયસ્તુ અવશ્યમેવ ભવતિ, જીવઃ સ્વપ્રદેશેભ્યઃ
કર્મ્મપ્રદેશાન્નિયમાત્ શાતયતીત્યર્થઃ, ‘તત્થ ણં જં તં અણુભાગકર્મ્મં તં અત્યેગણ્ઠયં
વેણ્ઠ અત્યેગણ્ઠયં નો વેણ્ઠ’ તત્ર સ્વલુ યત્તદ્ અણુભાગકર્મ્મ અસ્તિ તત્ અસ્ત્યેકકં

આલોક સે સમસ્ત પદાર્થો કો આલોકિત કિયે હુણ (દેખે હુણ) હોતે
હૈં । મૈંને જો દો પ્રકાર કે કર્મ પ્રરૂપિત કિયે હૈં, વે કૌન સે હૈં ? હિસ
ઘાત કો પ્રમુ (તં જહા) હિસ પદ સે વતાને કે નિમ્મિત્ત કહતે હૈં કિ વે યે
હૈં- (પણસકર્મ્મે ય અણુભાગકર્મ્મે ય) એક પ્રદેશકર્મ્મ, દૂસરા અણુભાગ
કર્મ્મ । (તત્થ ણં જં તં પણસકર્મ્મં તં નિયમા વેણ્ઠ) હિનમૈં જો પ્રદેશ
કર્મ્મ હૈં જીવ ઉસે નિયમ સે વેદન કરતા હૈં । જિસ પ્રકાર ક્ષીર (દૂધ)
ઔર નીર (પાણી) પરસ્પર મૈં સંશ્લિષ્ટ હોતે હૈં, ઉસી પ્રકાર જીવ કે
પ્રદેશ મૈં જો કર્મ પુદ્ગલ ઓતપ્રોત હો રહે હૈં વહ પ્રદેશકર્મ્મ હૈં । હિસ પ્રદેશ
કર્મ્મ કા તો નિયમસે વેદન હોતા હૈં । યદપિ પ્રદેશકર્મ્મકા વિપાકઅનુભવ
મૈં નહીં આતા હૈં, ફિર મી કર્મ્મપ્રદેશોં કા નાશ તો અવશ્ય હી હોતા હૈં ।
અર્થાત્ જીવ અપને પ્રદેશોં સે કર્મ્મપ્રદેશોં કો નિયમ સે જુદા કરતા હૈં ।

કેવળજ્ઞાનને લીધે તેઓ સમસ્ત પદાર્થોનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણતા હોય છે.
માટે જ કહ્યું છે કે “ મેં જે પ્રકારનાં કર્મો કહ્યાં છે ” તે કર્મો કયાં કયાં છે
તે જાતાવવાને માટે પ્રભુ કહે છે (તંજહા) તે કર્મો આ પ્રમાણે છે (પણસકર્મ્મે ય
અણુભાગકર્મ્મે ય) (૧) પ્રદેશકર્મ્મ અને (૨) અણુભાગકર્મ્મ (તત્થ ણં જં તં પણસકર્મ્મં તં
નિયમાવેણ્ઠ) તેમાનાં જે પ્રદેશકર્મો છે તેનું જીવ અવશ્ય વેદન કરે છે. જેવી
રીતે ક્ષીર (દૂધ) અને નીર (પાણી) એક બીજાની અદર લણેલાં હોય છે તે
પ્રમાણે જીવના આત્મપ્રદેશો સાથે જ કર્મ્મ ઓતપ્રોત થઈ ગયેલાં હોય છે તે
કર્મ્મને પ્રદેશકર્મ્મ કહે છે. તે પ્રદેશકર્મ્મનું તો નિયમથી જ (અવશ્ય) વેદન
કરાય છે. જે કે પ્રદેશકર્મ્મનો વિપાક (વેદન) અનુભવમાં આવતો નથી, તો પણ
કર્મ્મપ્રદેશોનો નાશ તો અવશ્ય થાય છે જ.

એટલે કે જીવ પોતાના આત્મપ્રદેશોથી કર્મ્મપ્રદેશોને અવશ્ય જુદા કરે છે.

વેદયતિ અસ્ત્યેકકં નો વેદયતિ, અનુભાગસ્તેષામેવ કર્મપ્રદેશાનાં સંવેદ્યમાનતાં-
વિષયો રસઃ, તદ્દૂપં યત્ કર્મ તદ્ અનુભાગકર્મ, તદ્ અસ્ત્યેકકં વેદયતિ અસ્ત્યેકકં
નો વેદયતિ । અયં ભાવઃ—કશ્ચિદ્ અનુભાગવિશેષં વેદયતિ કશ્ચિન્ન નો વેદયતિ ।
યથા જીવો મિથ્યાત્વસ્ય ક્ષયોપશમકાલે મિથ્યાત્વમનુભાગકર્મતયા ન વેદયતિ,
પ્રદેશકર્મતયા તુ તદ્ વેદયત્યેવેતિ ભાવઃ । इह वेदनयोग्ययोर्द्वयोरपि कर्मणोः
प्रकारद्वयमस्ति, तच्चाहर्हन्नेव ज्ञातुमर्हतीति दर्शयन्नाह—‘णायमेयं’ इत्यादि,
‘णायमेयं अरहया’ ज्ञातयेतदर्हता ज्ञातम्=अवगतम्, एतत्=वक्ष्यमाणं कर्मणो वेद-

(તત્થ ણં જં તં અણુભાગકર્મ્મં તં અત્થેગઈયં વેણ્ઠ, અત્થેગઈયં ણો વેણ્ઠ)
તથા જો અનુભાગ કર્મ હૈં ઉસમેં સે જીવ કિતનેક કો વેદતા હૈં ઓર
કિતનેક કો નહીં વેદતા હૈં । જો કર્મપ્રદેશ જીવ પ્રદેશોં કે સાથ ક્ષીર
નીર કો તરહ સંશ્લિષ્ટ હો રહે હૈં ઇન્હીં કર્મપ્રદેશોં કા જો સંવેદ્યમાનતા
ભોગનેપડનેકા વિષયભૂત રસ હૈં વહ અનુભાગ હૈં । ઇસ અનુભાગરૂપ જો
કર્મ હૈં વહ અનુભાગકર્મ હૈં । તાત્પર્ય યહ હૈં કિ જીવ કિસી અનુભાગવિશેષ
કાવેદન કરતા હૈં ઓર કિસી અનુભાગ વિશેષકા વેદન નહીં ભી કરતા હૈં ।
જૈસે—જીવ મિથ્યાત્વકે ક્ષમોપશમ કારુમેં મિથ્યાત્વકા અનુભાગ કર્મરૂપ સે
વેદન નહીં કરતા પરંતુ પ્રદેશકર્મરૂપસે ઉસકા વેદન કરતા હી હૈં યહાં વેદન
યોગ્ય દોનોં કર્મોંકે દો પ્રકાર હૈં । ઇસ વાતકો અર્હત હી જાન સકતે હૈં
અતઃ ઇસે પ્રકટ કરને કે નિનિત્ત સૂત્રકાર કહતે હૈં કિ (ણાયમેયં અર-
હયા, સુયમેયં અરહયા, વિન્નાયમેયં અરહયા) વક્ષ્યમાણ કર્મ વેદન કે

(તત્થ ણં જ ત અણુભાગકર્મ્મ તં અત્થેગઈય વેણ્ઠ અત્થેગઈયં ણો વેણ્ઠ) તથા જે
અનુભાગ કર્મ છે તેમાંથી કેટલાંકનું વેદન જીવ કરે છે અને કેટલાંકનું વેદન
જીવ કરતો નથી. જે કર્મપ્રદેશો જીવપ્રદેશોની સાથે ક્ષીરનીરની માફક ઓત-
પ્રોત થયેલાં છે. એ કર્મપ્રદેશોનો સંવેદ્યમાનતા-લોગવાપણાનો વિષયભૂત
(અનુભવરૂપ) જે રસ છે તેનું નામ અનુભાગ છે. તે અનુભાગરૂપ જે કર્મો
છે. તેનું નામ અનુભાગ કર્મ છે. તાત્પર્ય એ છે કે જીવ કોઈ
અનુભાગકર્મ વિશેષનું વેદન કરે છે અને કોઈ અનુભાગકર્મ વિશેષનું વેદન
નથી પણ કરતો જેમ કે મિથ્યાત્વના ક્ષયોપશમ વખતે જીવ મિથ્યાત્વનું
અનુભાગકર્મરૂપે વેદન કરતો નથી પણ પ્રદેશકર્મરૂપે તો તેનું વેદન અવશ્ય
કરે જ છે. અહીં વેદન યોગ્ય બંને કર્મોનાં બે પ્રકાર છે. એ વાતને
કેવલજ્ઞાનીઓ જ બાણી શકે છે. એ બતાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે
(ણાયમેયં અરહયા, સુયમેયં અરહયા, વિન્નાયમેયં અરહયા) ઉપરોક્ત કર્મવેદનના

નપ્રકારદ્વયમ્, અર્હતા=જિનેન 'સુયમેયં અરહયા' સ્મૃતમેતદર્હતા, એતત્ સ્મૃતમિવ સ્મૃતમર્હતા, અર્હતાં સ્મરણાભાવાત્ 'વિજ્ઞાયમેયં અરહયા' વિજ્ઞાતમેતદર્હતા, વિજ્ઞાતમ્ - વિ = વિવિધપ્રકારૈઃ = દેશકાલાદિવિભાગરૂપૈર્જ્ઞાતં કેવલિના તદેવ દર્શયતિ- 'ઈમં કર્મમ્' इत्यादि, 'ઈમં કર્મમ્ અયં જીવે અબ્ધુવગમિયાએ વેય-
ણાએ વેયઃસ્સહ' इदं કર્માયં જીવ આબ્ધુપગમિકયા વેદનયા વેદયિણ્યતિ, 'ઈદં કર્માયં જીવઃ' इत्यनेन જીવકર્મણોરુભયોરપિ કેવલિપ્રત્યક્ષવિષયત્વં પ્રદર્શિ-
તમ્, અયં જીવઃ, इदं કર્મ 'અબ્ધુવગમિયાએ' આબ્ધુપગમિકયા, અબ્ધુપગમઃ
પ્રવજ્યાગ્રહણાદિનાદારભ્ય બ્રહ્મચર્યભૂમિશયનસદોરકમુલવસ્ત્રિકાવન્ધનકેશલંચ-

યે દો પ્રકાર અર્હત પ્રભુ ને જાને હૈં, વિશેષ જાને હૈં । ઉન્હોંને ઇન્હે સ્મરણ જૈસા કિયા હૈ ।

શંકા-અર્હતોંકે સ્મરણજ્ઞાન નહીં હોતા હૈ, ક્યોં કિ યહ મતિજ્ઞાન કા ભેદ હૈ । મતિજ્ઞાન, વિના ઇન્દ્રિયોં કી સહાયતા કે નહીં હોતા હૈ । હસ-
લિયે યહાં ક્યોં "સુયમેય" એસા પદ દિયા ગયા હૈ ? ઉત્તર-બાત ઠીક
હૈ પરન્તુ "સ્મરણ જૈસા" કિયા ગયા હૈ એસા કહા ગયા હૈ "સ્મરણ
કિયા હૈ" એસા નહીં કહાગયા હૈ । અથવા-"ઉન્હોંને ઇન્હે સ્મરણ કિયા
હૈ" હસ કા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ ઉન્હોંને ઇનકા પ્રતિપાદન કિયા હૈ ।

અર્હતપ્રભુ ને ઇન્હે દેશ, કાલ આદિ કે વિભાગરૂપ વિવિધપ્રકારોં સે જાના હૈ । ઇસી વાતકો (ઈમં કર્મમ્ અયં જીવે અબ્ધુવગમિયાએ વેયઃસ્સહ)
હસ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર દિલ્લાતે હૈં કિ યહ જીવ હસ કર્મ કો આબ્ધુપ-
ગમિક વેદનાદ્વારા વેદન કરેગા । પ્રવજ્યાગ્રહણ, આદિસે લેકર બ્રહ્મચર્ય,
ભૂમિશયન, સદોરક મુલવસ્ત્રિકા વંચન, કેશલંચન, આદિ કા સ્વીકાર

એ એ પ્રકાર અરિહંત પ્રભુએ જાણ્યા છે. વિશેષ જાણ્યા છે અને તેમણે તેમનું સ્મરણ જેવું કર્યું છે.

શંકા-અરિહંતોને સ્મરણ જ્ઞાન હોતું નથી, કારણ કે તે મતિજ્ઞાનનો ભેદ છે. મતિજ્ઞાન ઇન્દ્રિયોની સહાયતા વિના થતું નથી. તો અહીં "સુયમેય" પદ શા માટે મૂક્યું છે ?

ઉત્તર-શંકાકારની શંકા ઠીક છે પણ "સ્મરણ જેવું કર્યું છે." એમ કહ્યું છે, "સ્મરણ કર્યું છે." એવું કહ્યું નથી અથવા તેમણે તેનું સ્મરણ કર્યું છે, એમ કહેવાનું તાત્પર્ય એવું પણ છે કે તેમણે તેનું પ્રતિપાદન કર્યું છે.

અરિહંત પ્રભુએ તે કર્મોને દેશ, કાળ આદિના વિભાગરૂપ વિવિધ પ્રકારે જાણ્યા છે. એજ વાત સૂત્રકાર નીચેના સૂત્ર દ્વારા બતાવે છે. (ઈમં કર્મમ્ અયં જીવે અબ્ધુવગમિયાએ વેયણાએ વેયઃસ્સહ) જીવ આ કર્મનું આબ્ધુપગમિક વેદના વડે વેદન કરશે, પ્રવજ્યાગ્રહણથી લઈને બ્રહ્મચર્ય, ભૂમિશયન, દોરાસંહિત

વેદયતિ અસ્ત્યેકકં નો વેદયતિ, અનુભાગસ્તેષામેવ કર્મપ્રદેશાનાં સંવેદ્યમાનતા-
વિષયો રસઃ, તદ્વૂપં યત્ કર્મ તદ્ અનુભાગકર્મ, તદ્ અસ્ત્યેકકં વેદયતિ અસ્ત્યેકકં
નો વેદયતિ । અયં ભાવઃ—કશ્ચિદ્ અનુભાગવિશેષં વેદયતિ કશ્ચિન્ન નો વેદયતિ ।
યથા જીવો મિથ્યાત્વસ્ય ક્ષયોપશમકાલે મિથ્યાત્વમનુભાગકર્મતયા ન વેદયતિ,
પ્રદેશકર્મતયા તુ તદ્ વેદયત્યેવેતિ ભાવઃ । इह वेदनयोग्ययोर्द्वयोरपि कर्मणोः
प्रकारद्वयमस्ति, तच्चाहन्नेव ज्ञातुमर्हतीति दर्शयन्नाह—‘णायमेयं’ इत्यादि,
‘णायमेयं अरहया’ ज्ञातयेतदर्हता ज्ञातम्=अवगतम्, एतत्=वक्ष्यमाणं कर्मणो वेद-

(તત્થ ણં જં ત અણુભાગકર્મ્મં તં અત્થેગઈયં વેણ્ઠ, અત્થેગઈયં ણો વેણ્ઠ)
તથા જો અનુભાગ કર્મ હૈં ઉસમેં સે જીવ કિતનેક કો વેદતા હૈં ઓર
કિતનેક કો નહીં વેદતા હૈં । જો કર્મપ્રદેશ જીવ પ્રદેશોં કે સાથ ક્ષીર
નીર કી તરહ સંશ્લિષ્ટ હો રહે હૈં ઇન્હીં કર્મપ્રદેશોં કા જો સંવેદ્યમાનતા
ભોગનેપડનેકા વિષયભૂત રસ હૈં વહ અનુભાગ હૈં । હિસ અનુભાગરૂપ જો
કર્મ હૈં વહ અનુભાગકર્મ હૈં । તાત્પર્ય યહ હૈં કિ જીવ કિસી અનુભાગવિશેષ
કાવેદન કરતા હૈં ઓર કિસી અનુભાગ વિશેષકા વેદન નહીં ભી કરતા હૈં ।
જૈસે—જીવ મિથ્યાત્વકે ક્ષમોપશમ કાલમેં મિથ્યાત્વકા અનુભાગ કર્મરૂપ સે
વેદન નહીં કરતા પરંતુ પ્રદેશકર્મરૂપસે ઉસકા વેદન કરતા હી હૈં યહાં વેદન
યોગ્ય દોનોં કર્મોંકે દો પ્રકાર હૈં । હિસ વાતકો અર્હન હી જાન સકતે હૈં
અતઃ હિસે પ્રકટ કરને કે નિમિત્ત સૂત્રકાર કહતે હૈં કિ (ણાયમેયં અર-
હયા, સુયમેયં અરહયા, વિન્નાયમેયં અરહયા) વક્ષ્યમાણ કર્મ વેદન કે

(તત્થ ણં જં ત અણુભાગકર્મ્મં તં અત્થેગઈયં વેણ્ઠ અત્થેગઈયં ણો વેણ્ઠ) તથા જે
અનુભાગ કર્મ છે તેમાંથી કેટલાંકનું વેદન જીવ કરે છે અને કેટલાંકનું વેદન
જીવ કરતો નથી. જે કર્મપ્રદેશો જીવપ્રદેશોની સાથે ક્ષીરનીરની માફક એકત્ર
પ્રોત થયેલાં છે. એ કર્મપ્રદેશોનો સંવેદ્યમાનતા-લોગવાપણનો વિષયભૂત
(અનુભવરૂપ) જે રસ છે તેનું નામ અનુભાગ છે. તે અનુભાગરૂપ જે કર્મો
છે. તેનું નામ અનુભાગ કર્મ છે. તાત્પર્ય એ છે કે જીવ કોઈ
અનુભાગકર્મ વિશેષનું વેદન કરે છે અને કોઈ અનુભાગકર્મ વિશેષનું વેદન
નથી પણ કરતો જેમ કે મિથ્યાત્વના ક્ષયોપશમ વખતે જીવ મિથ્યાત્વનું
અનુભાગકર્મરૂપે વેદન કરતો નથી પણ પ્રદેશકર્મરૂપે તો તેનું વેદન અવશ્ય
કરે જ છે. અહીં વેદન યોગ્ય બને કર્મોનાં બે પ્રકાર છે. એ વાતને
કેવલજ્ઞાનીઓ જ જાણી શકે છે. એ બતાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે
(ણાયમેયં અરહયા, સુયમેયં અરહયા, વિન્નાયમેયં અરહયા) ઉપરોક્ત કર્મવેદનના

નપ્રકારદ્વયમ્, અર્હતા=જિનેન 'સુયમેયં અરહયા' સ્મૃતમેતદર્હતા, एतत् સ્મૃતમિવ સ્મૃતમર્હતા, અર્હતાં સ્મરણાભાવાત્ 'વિજ્ઞાયમેયં અરહયા' વિજ્ઞાતમેતદર્હતા, વિજ્ઞાતમ્ - વિ = વિવિધપ્રકારૈઃ = દેશકાલાદિવિભાગરૂપૈર્જ્ઞાતં કેવલિના તદેવ દર્શયતિ- 'ઇમં કમ્મં' इत्यादि, 'ઇમં કમ્મં અયં જીવે અબ્બુવગમિયાણ વેય- ણાણ વેયહ્સસહ' इदं કર્માયં જીવ આભ્યુપગમિકયા વેદનયા વેદયિષ્યતિ, 'ઇદં કર્માયં જીવઃ' इत्यनेन જીવકર્મણોરુમયોરપિ કેવલિપ્રત્યક્ષવિષયત્વં પ્રદર્શિ- તમ્, અયં જીવઃ, इदं કર્મ 'અબ્બુવગમિયાણ' આભ્યુપગમિકયા, અભ્યુપગમઃ પ્રવજ્યાગ્રહણાદિનાદારમ્ય બ્રહ્મચર્યભૂમિશયનસદોરકમુખવસ્ત્રિકાવંધનકેશલુંચ-

યે દો પ્રકાર અર્હત પ્રભુ ને જાને હૈં, વિશેષ જાને હૈં । ઉન્હોંને ઇન્હે સ્મરણ જૈસા ક્રિયા હૈ ।

શંકા-અર્હતોંકે સ્મરણજ્ઞાન નહીં હોતા હૈ, ક્યોં કિ યહ મતિજ્ઞાન કા ભેદ હૈ । મતિજ્ઞાન, બિના ઇન્દ્રિયોં કી સહાયતા કે નહીં હોતા હૈ । ઇસ- લિયે યહાં ક્યોં "સુયમેયં" એસા પદ દિયા ગયા હૈ ? ઉત્તર-વાત ઠીક હૈ પરન્તુ "સ્મરણ જૈસા" ક્રિયા ગયા હૈ એસા કહા ગયા હૈ "સ્મરણ ક્રિયા હૈ" એસા નહીં કહાગયા હૈ । અથવા-"ઉન્હોંને ઇન્હે સ્મરણ ક્રિયા હૈ" ઇસ કા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ ઉન્હોંને ઇનકા પ્રતિપાદન ક્રિયા હૈ ।

અર્હતપ્રભુ ને ઇન્હે દેશ, કાલ આદિ કે વિભાગરૂપ વિવિધપ્રકારોં સે જાના હૈ । ઇસી વાતકો (ઇમં કમ્મં અયં જીવે અબ્બુવગમિયાણ વેયહ્સસહ) ઇસ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર દિશ્વતાતે હૈં કિ યહ જીવ ઇસ કર્મ કો આભ્યુપ- ગમિક વેદનાદ્વારા વેદન કરેગા । પ્રવજ્યાગ્રહણ, આદિસે લેકર બ્રહ્મચર્ય, ભૂમિશયન, સદોરક મુખવસ્ત્રિકા વંધન, કેશલુંચન, આદિ કા સ્વીકાર

એ બે પ્રકાર અરિહંત પ્રભુએ જાણ્યા છે. વિશેષ જાણ્યા છે અને તેમણે તેમનું સ્મરણ જેવું કર્યું છે.

શંકા—અરિહંતોને સ્મરણ જ્ઞાન હોતું નથી, કારણ કે તે મતિજ્ઞાનનો ભેદ છે. મતિજ્ઞાન ઇન્દ્રિયોની સહાયતા વિના થતું નથી. તો અહીં "સુયમેયં" પદ શા માટે મૂક્યું છે ?

ઉત્તર—શંકાકારની શંકા ઠીક છે પણ "સ્મરણ જેવું કર્યું છે." એમ કહ્યું છે, "સ્મરણ કર્યું છે." એવું કહ્યું નથી. અથવા તેમણે તેનું સ્મરણ કર્યું છે, એમ કહેવાનું તાત્પર્ય એવું પણ છે કે તેમણે તેનું પ્રતિપાદન કર્યું છે.

અરિહંત પ્રભુએ તે કર્મોને દેશ, કાળ આદિના વિભાગરૂપ વિવિધ પ્રકારે જાણ્યા છે. એજ વાત સૂત્રકાર નીચેના સૂત્ર દ્વારા બતાવે છે. (ઇમ કમ્મં અય જીવે અબ્બુવગમિયાણ વેયણાણ વેયહ્સસહ) જીવ આ કર્મનું આભ્યુપગમિક વેદના વડે વેદન કરશે, પ્રવજ્યાગ્રહણથી લઇને બ્રહ્મચર્ય, ભૂમિશયન, દોરાસંહિત

નાદીનાં સ્વીકારઃ તેન નિર્વૃતા આશ્યુપગમિકી, તયા આશ્યુપગમિકયા વેદનયા 'વેયઙ્સહ' વેદયિષ્યતિ 'વેદયિષ્યતી'—ત્યત્ર યો ભવિષ્યત્કાલસ્ય નિર્દેશઃ સ ભવિષ્યત્કાલિકપદાર્થજ્ઞાનં વિશિષ્ટજ્ઞાનવતાં કેવલિનામેવ સંભવતીતિ જ્ઞાપનાર્થમ્ । વર્તમાનાતીતપદાર્થજ્ઞાનં તુ અનુભવદ્વારેણાન્યેષામપિ સમ્ભવતીતિ । 'ઇમં કમ્મં અયં જીવે ઉવક્કમિયાણ વેયણાણ વેયઙ્સહ' इदं कर्मायं जीव औपक्रमिकया वેદનયા વેદયિષ્યતિ, ઉપક્રમ્યતેऽનેનેત્યુપક્રમઃ કર્મવેદનોપાયઃ, તત્ર ભવા યા સા ઔપક્રમિકી સ્વયમુદીર્ણસ્ય ઉદીરણા કરણેન વા ઉદયં પ્રાપિતસ્ય કર્મણોऽનુભવઃ,

इसका नाम अभ्युपगम है । इससे निर्वृत-होनेवाली-जो वेदना है वह आश्रुपगमिकी वेदना है। “वेदयिष्यति” यहां जो ऐसा भविष्यत्कालका प्रयोग किया है वह इस बात को बताने के लिये किया है कि भविष्यत्कालिक पदार्थों का ज्ञान तो केवल विशिष्टज्ञानशाली केवलियों को ही हो सकता है, अन्यको नहीं, और वर्तमान एवं अतीत पदार्थों का ज्ञान अनुभव द्वारा अन्य जीवों को भी हो सकता है । इस तरह “यह कर्म है और यह जीव है” इन दोनों का प्रत्यक्ष ज्ञान केवलि भगवंत के है । यह बात लिखलाई गई है। (इमं कम्मं अयं जीव उवक्कमियाण वेयणाण वेयङ्-स्सह) इस कर्म को यह जीव औपक्रमिकवेदना द्वारा वेदन करेगा । कर्म वेदनके उपायका नाम उपक्रम है । उस उपक्रमसे जो वेदना होती है वह औपक्रमिक वेदना है । स्वयं उदीर्ण हुए अथवा उदीरणाकरणद्वारा उदय में लाये हुए कर्म का अनुभव करना यह औपक्रमिकी वेदना है । (अहा-

મુહપત્તીબંધન, કેશલુચ્ચન વગેરેના સ્વીકાર કરવો તેનું નામ અશ્યુપગમ છે. તેનાથી થનારી જે વેદના છે તેનું નામ આશ્યુપગમિકી વેદના છે. “વેદયિષ્યતિ” (વેદશે) એવો જે ભવિષ્યત્કાળનો પ્રયોગ કર્યો છે તે એ વાત સમજાવવાને માટે કર્યો છે કે ભવિષ્યત્કાલિક પદાર્થોનું જ્ઞાન તો ફક્ત વિશિષ્ટ જ્ઞાનવાળા કેવળી ભગવંતોમાં જ સંભવી શકે છે, બીજાઓમાં સંભવી શકતું નથી, વર્તમાન અને ભૂતકાળના પદાર્થોનું જ્ઞાન તો અનુભવ વડે બીજા જીવોમાં પણ સંભવી શકે છે.

આ રીતે “આ કર્મ છે અને આ જીવ છે” એ બંનેનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન કેવલી ભગવાનને હોય છે, એ વાત બતાવવામાં આવી છે. (इमं कम्मं अयं जीव उवक्कमियाण वेयणाण वेयङ्गसह) આ કર્મનું આ જીવ ઔપક્રમિક વેદના વડે વેદન કરશે, કર્મ વેદનના ઉપાયનું નામ ઉપક્રમ છે. તે ઉપક્રમથી જે વેદના થાય છે તેને ઔપક્રમિક વેદના કહે છે. સ્વયં ઉદયમાં આવેલ અથવા ઉદીરણા કરણ વડે ઉદયમાં લાવવામાં આવેલ કર્મનો અનુભવ કરવો તેનું નામ ઔપક્રમિકી

તયા ઔપક્રમિકયા વેદનયા વેદયિષ્યતિ, તથા 'જહાકર્મ્મં' યથા કર્મ-વદ્ધકર્મ-
જોડનતિક્રમણેન 'જહા નિરગણં' યથાનિકરણમ્, નિકરણાનાં નિયતાનાં દેશ-
કાલાદિકરણાનાં વિપરિણતિહેતૂનામ્ અનતિક્રમણેન 'જહા જહા તં ભગવયા દિદ્ધં'
યથા યથા તત્ કર્મ ભગવતા જિનેન દૃષ્ટમ્, 'તહા તહા તં વિપ્પરિણમિસ્સ ઇ-તિ'
તથા તથા તેન તેનૈવ પ્રકારેણ તત્ કર્મ વિપરિણસ્યતિ=પરિણામં પ્રાપ્સ્યતિ, ઇતિ
શબ્દઃ વાક્યાર્થ પરિસમાપ્તૌ। ઇદાનીં પ્રકરણાર્થમુપસંહરન્નાહ- 'સે તેણદ્ધેણં' ઇત્યાદિ।
'સે તેણદ્ધેણં' તત્ તેનાર્થેન 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'નેરઙ્ગસ્સ વાં મોક્ખો.'
નૈરયિક્કસ્ય વાં મોક્ષઃ, અનેન કારણેન હે ગૌતમ ! કથયામિ યત્ નૈરયિક્કસ્ય
તિર્યગ્ગ્યોનિક્કસ્ય મનુષ્યસ્ય દેવસ્ય વા યત્ કૃતં કર્મ તસ્ય અવેદયિત્વા મોક્ષો
નાસ્તીતિ ભાવઃ ॥ સૂ. ॥ ૩ ॥

કર્મ્મં, અહાનિગરણં જહા જહા તં ભગવયા દિદ્ધં તહા તહા તં વિપ્પરિણ-
મિસ્સઇ તિ) યથાકર્મ-બંધકિયે હુએ કર્મ કે અનુસાર એવં નિકરણોં કે
અનુસાર, જૈસા જૈસા વહ કર્મ ભગવાન્ ને દેખા હૈ, ઉસી ઉસી તરહ સે
વહ પરિણમેગા। યહાં 'ઇતિ' શબ્દ વાક્યાર્થકી પરિસમાપ્તિમેં પ્રયુક્ત હુઆં
હૈ। યથાકર્મકા તાત્પર્ય-જિસ પ્રકાર સે કર્મ બાંધા હૈ ઉસ પ્રકાર સે, ઔર
યથાનિકરણ કા તાત્પર્ય-વિપરિણતિ કે હેતુભૂત નિયત દેશકાલ આદિ
કરણોં કી મર્યાદા કા ઉલ્લઙ્ઘન નહીં કરને સે, જિસ જિસ પ્રકાર સે
વહ કર્મ ભગવાન્ ને દેખા હૈ, વહ કર્મ ઉસ ઉસ પ્રકાર સે પરિણામ કો
પ્રાપ્ત હોગા। અવ પ્રકરણ કે અર્થ કા ઉપસંહાર કરતે હુએ સૂત્રકાર કહતે
હૈં કિ (સે તેણદ્ધેણં ગોયમા ! એવં વુચ્છં નેરઙ્ગસ્સ વાં મોક્ખો) ઇસ કારણ
હે ગૌતમ ! મેં એસા કહતા હું કિ નૈરયિક તિર્યગ્ગ્યોનિક, મનુષ્ય અથવા દેવ

વેદના છે. (અહાકર્મ્મં, અહા નિગરણં જહા જહા તં ભગવયા દિદ્ધં તહા તહા તં
વિપ્પરિણમિસ્સઇ તિ) યથાકર્મ બાંધેલા કર્મ અનુસાર અને નિકરણો અનુસાર,
જેવું જેવું જે કર્મ લગવાને દેખ્યું છે, તે તે પ્રકારે તે કર્મ પરિણમશે. અહીં
“ ઇતિ ” પદ વાક્યની પરિસમાપ્તિ બતાવે છે યથાકર્મ એટલે જે
પ્રકારે કર્મ બાંધ્યું છે, એજ પ્રકારે, અને યથાનિકરણ એટલે વિપરિણતિના
હેતુભૂત નિયત દેશ કાળ વગેરે કારણોની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન નહીં કરવું તે. જે
જે પ્રકારે જે કર્મ લગવાને જોયું છે તે તે પ્રકારે તે કર્મ પરિણામને પ્રાપ્ત
કરશે. હવે પ્રકરણના અર્થનો ઉપસંહાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે (સે તેણ
દ્ધેણં ગોયમા ! એવં વુચ્છં નેરઙ્ગસ્સ વાં મોક્ખો) હે ગૌતમ ! તે કારણે હું એવું કહું

અથ પુદ્ગલવિચારઃ નિરૂપ્યતે—

પૂર્વે કર્મચિન્તનં કૃતં, કર્મ ચ પુદ્ગલસ્વરૂપમિતિ પુદ્ગલત્વરૂપવ્યાપકધર્મં પુર-
સ્કૃત્ય પુદ્ગલત્વરૂપેણ પરમાણ્વાદિ પુદ્ગલાન્ ચિન્તયન્નાહ—અથવા પરિણામાધિકારાત્
પરમાણ્વાદિપુદ્ગલપરિણામમાહ—‘એસ ણં મંતે’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—એસ ણં મંતે ! પોગ્ગલે તીયમણંતં સાસયં સમયં
ભુવીતિ વત્તવ્વંસિયા? હંતા ગોયમા! એસ ણં પોગ્ગલે તીયમણંતં,
સાસયં સમયં ભુવીતિ વત્તવ્વં સિયા । એસ ણં મંતે ! પોગ્ગલે
પહુપ્પણં સાસયં સમયં ભવતીતિ વત્તવ્વં સિયા? હંતા ગોયમા !
તં ચેવ ઉચ્ચારેયવ્વં । એસ ણં મંતે ! પોગ્ગલે અણાગયં અણંતં
સાસયં સમયં મિત્તિસસતીતિ વત્તવ્વં સિયા? હંતા ગોયમા ! તં
ચેવ ઉચ્ચારેયવ્વં । એવં સંધેણ વિ તિણિ આલાવગા, એવં જીવેણ
વિ તિણિ આલાવગા માણિયવ્વા ॥સૂ. ૪ ॥

इनका जो कृत कर्म है उसका बिना वेदन (भोग) किये मोक्ष नहीं
होता है ॥ सू. ३ ॥

પહેલે કર્મ કા ચિન્તન કિયા જા ચુકા હૈ । વહ કર્મ પુદ્ગલસ્વરૂપ
હોતા હૈ હસ કારણ પુદ્ગલત્વરૂપ વ્યાપક ધર્મ કો દૃષ્ટિ મેં રચકર પુદ્ગલ-
ત્વરૂપ સે પરમાણ્વાદિ પુદ્ગલોં કા વિચાર કરતે હુએ સૂત્રકાર “એસ ણં
મંતે” ઇત્યાદિ સૂત્ર કા કથન કરતે હૈ । અથવા પરિણામ કા અધિકાર
ચાલૂ હૈ હસ રૂયાલ સે વે “એસ ણં મંતે !” ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા પરમાણુ
આદિ પુદ્ગલકે પરિણામકા કથન કરતે હૈ ‘એસણં મંતે ! પોગ્ગલે’ ઇત્યાદિ ।

છું કે નારક, તિર્થંચ, મનુષ્ય અને દેવનું જે કૃતકર્મ છે તેનું વેદન કર્યા વિના
તેઓને મોક્ષ મળતા નથી. ॥ સૂ. ૩ ॥

પહેલાં કર્મનો વિચાર કરવામાં આવ્યો તે કર્મ પુદ્ગલ સ્વરૂપ હોય છે.
તે કારણે પુદ્ગલત્વ વ્યાપક ધર્મને નજર સામે રાખીને પુદ્ગલત્વરૂપે પરમાણુ
વગેરે પુદ્ગલોનો વિચાર કરતાં સૂત્રકાર “એમણં મંતે” ઇત્યાદિ સૂત્રોનું કથન
કરે છે. અથવા પરિણામનું વક્તવ્ય ચાલૂ છે એ ખ્યાલથી તેઓ “એસણં મંતે” ઇત્યાદિ સૂત્ર
દ્વારા પરમાણુ વગેરે પુદ્ગલના પરિણામનું કથન કરે છે—“એસણં મંતે ! પોગ્ગલે” ઇત્યાદિ.

छाया—एष भदन्त ! पुद्गलोऽतीतमनन्तं शाश्वतं समयमभूदिति वक्तव्यं स्यात् ?, हन्त गौतम ! एष पुद्गलोऽतीतमनन्तं शाश्वतं समयमभूदिति वक्तव्यं स्यात् । एष भदन्त ! पुद्गलः प्रत्युत्पन्नं शाश्वतं समयं भवतीति वक्तव्यं स्यात् ? हन्त गौतम ! तदेवोच्चारयितव्यम् । एष भदन्त ! पुद्गलोऽनागतमनन्तं समयं भविष्यतीति वक्तव्यं स्यात् ,

मूलार्थ—गौतमस्वामी पूछते हैं कि “ एस णं भंते ! पोग्गले तीयमणंतं सासयं समयं भुवीति वत्तव्वं सिया ” हे भगवान् यह पुद्गल अनन्त शाश्वत बीते हुए कालमें थी क्या ? प्रभु इस प्रश्न का उत्तर देते हुए कहते हैं कि “ हंता गोयमा ! एस णं पोग्गले तीयमणंतं सासयं समयं भुवीति वत्तव्वं सिया ” हां गौतम यह परमाणु रूप पुद्गल अनन्त शाश्वत-कालमें था, ऐसा कहा जा सकता है । फिर गौतम स्वामी पूछते हैं कि “एस णं भंते ! पोग्गले पडुप्पन्नं सासयं समयं भवतीति वत्तव्वं सिया ? ” हे भदन्त ! यह पुद्गल शाश्वत कालमें है, ऐसा कहा जा सकता है ? अर्थात् जिस प्रकार भूतकालमें सदाभाव होने के कारण शाश्वत है उसी प्रकार से वर्तमान काल में भी शाश्वत है क्या ? इसका उत्तर देते हुए भगवान् कहते हैं कि “ हंता गोयमा ! तं चेव उच्चारयेव्वं ” हां गौतम ! पुद्गल वर्तमान शाश्वत कालमें है, ऐसा कहा जा सकता है । फिर गौतमस्वामी पूछते हैं कि “ एस णं भंते ! पोग्गले अणागयं अणंतं सासयं समयं भविस्सतीति वत्तव्वं सिया ? ” हे भदन्त यह पुद्गल अनन्त और शाश्वत

मूलार्थ—गौतमस्वामी पूछे છે કે एस णं भंते ! पोग्गले तीतमणंतं सासयं समयं भुवीति वत्तव्वं सिया हे भगवान् આ પુદ્ગલ અનંત શાશ્વત બીતેલ કાળમાં હતા ? પ્રભુ એ પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં કહે છે કે હંતા ગોયમા ! एस णं पोग्गले तीयमणंतं सासयं समयं भुवीति वत्तव्वं सिया हां गौतम ! आप-रमाणु रूप पुद्गल अनन्त शाश्वत कालમાં ભૂતકાલમાં હતા એવું કહી શકાય છે ? ફરી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે एस णं भंते पोग्गले पडुप्पन्नं सासयं समयं भवतीति वत्तव्वं सिया ? हे ભદંત આ પુદ્ગલ વર્તમાન શાશ્વતકાળમાં છે. એવું કહી શકાય છે ? અર્થાત્ જેવી રીતે ભૂતકાળમાં સદાભાવ હોવાના લીધે શાશ્વત છે. તેવી જ રીતે વર્તમાનકાળમાં પણ શાશ્વત છે શું ? એનો ઉત્તર આપતાં ભગવાન કહે છે હંતા ગોયમા ! તં ચેવ ઉચ્ચારેયવ્વં હા ગૌતમ પુદ્ગલ વર્તમાન શાશ્વતકાળમાં છે એવું કહી શકાય છે. ફરી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે एस णं भंते ! पोग्गले अणागयं अणंतं सासयं समयं भविस्सतीति वत्तव्वं सिया

હન્ત ગૌતમ ! તદેવોચારયિતવ્યમ્, एवं स्कन्धेनापि त्रय आलापकाः, एवं जीवे-
नापि त्रय आलापका भणितव्याः ॥सू०४॥

टीका—‘ एस णं भंते ’ एषः खलु भदन्त ! ‘ पोग्गले ’ पुद्गलः वर्णगन्धरस
स्पर्शविशिष्टः परमाणुः यद्यपि पुद्गल इति सामान्याभिधायी शब्दस्तथापि सामा-

भविष्यत् कालमें रहेगा ऐसा कहा जा सकता है क्या ? भगवान् कहते
हैं “ हंता गोयमा ! तं चेव उच्चारेयव्वं ” हां गौतम ! ऐसा कहा जा
सकता है कि यह पुद्गल अनन्त एवं शाश्वत ऐसे भविष्यत्कालमें रहेगा ।
और “ एवं खंधेणवि तिणि आलावगा ” इसी प्रकार स्कंध के साथ
भी भूत भविष्य और वर्तमान काल संबंधी तीन आलापक कहना
चाहिये । इस तरह सूक्ष्म और स्थूल पुद्गल संबंधी तीन तीन आलापकों
को दिखाकर अब सूत्रकार जीव के साथ तीन आलापकों का कथन
निमित्त कहते हैं कि “ एवं जीवेण वि तिणि आलावगा भाणियव्वा ”
जिस प्रकार से परमाणुरूप सूक्ष्म पुद्गलके साथ तीन आलापक किये उसी
प्रकार जीवके साथ भी तीन आलापक करना चाहिये ॥ सू० ४ ॥

टीकार्थ—(एस णं भंते! पोग्गले तीतमणंत सासयं भुत्रीति वत्तवं सिया)
यहां यह प्रश्न इस प्रकार से है—कि हे भगवन ! यह पुद्गल अनन्त शाश्वत
बीते हुए काल में था क्या ! रूप, रस गंध और स्पर्श इन से युक्त जो
होना है उसका नाम पुद्गल है । यहां सूत्रमें पुद्गलत्वरूप सामान्य का कथन

હે ભદંત આ પુદ્ગલ અનંત અને શાશ્વત ભવિષ્યકાળમાં રહેશે, એવું કહી
શકાય છે શું ? ભગવાન કહે છે કે હંતા ગોયમા તં ચેવ ઉચ્ચારેયવ્વ હાં ગૌતમ
એવું કહી શકાય છે કે આ પુદ્ગલ અનંત અને શાશ્વત એવા ભવિષ્યકાળમાં
પણ રહેશે. અને એવં (સ્થેગ વિ તિણિ આલાવગા) એવી જ રીતે સ્કંધની સાથે
પણ ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળ સંબંધી ત્રણ આલાપક કહેવા જોઈએ. એવી
જ રીતે સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ સંબંધી ત્રણ ત્રણ આલાપકોને બતાવીને હવે સૂત્ર
કાર જીવની સાથે ત્રણ આલાપકોનું કથન કરવા માટે કહે છે કે—“ एवं जीवे
ण वि तिणि आलावगा भाणियव्वा ” એવી રીતે પરમાણુરૂપ સૂક્ષ્મપુદ્ગલની
સાથે ત્રણ આલાપક કીધા તેવી જ રીતે જીવની સાથે પણ ત્રણ આલાપક કરવા જોઈએ.

टीकार्थ—(एसणं भंते ! पोग्गले तीतमणंत सासयं समयं भुत्रीति वत्तवं सिया) હે
ભગવાન ! આ પુદ્ગલ અનંત શાશ્વત અતીતકાળમાં હતું ? રૂપ, રસ, ગંધ અને
સ્પર્શથી યુક્ત જે હોય છે. તેનું નામ પુદ્ગલ છે. અહિં સૂત્રમાં પુદ્ગ-
લત્વરૂપ સામાન્ય ધર્મનું કથન કરનારો પુદ્ગલ શબ્દ વપરાયો છે. પણ અહીં

ન્યરૂપેણ પુદ્ગલવિશેષસ્ય પરમાણોરેવાત્ર ગ્રહણં, સ્કન્ધાદિરૂપપુદ્ગલપરિણામાદેરિહ પ્રકરણે એવોત્તરસૂત્રે ચિન્તયિતવ્યત્વાત્, “તીતં” અતીતે, અતીતત્વં ભૂતકાલિકમિતિ, “કાલાધ્વનોરત્યન્તસંયોગે” इति द्वितीया, અતઃ સર્વસ્મિન્નતીતેકાલે इत्यर्थः, एवं वर्तमानानागतेपि बोध्यम्, ‘અણંતં’ અનન્તે, અથવા નાસ્તિ અન્તઃ ધ્વંસાત્મકો यस્ય તત્ અનન્તં, તસ્મિન્, एतावता भविष्यत्कालस्य सत्ता प्रदर्शिता । ‘સાસયં’ શાશ્વતે સદૈવ વિદ્યમાને ન હિ કદાચિદપ્યયં લોકો ભૂતભવિષ્યદ્વર્તમાનકાલત્રયેણ રિક્તોઽભૂત્ અતીતકાલે ન કદાચિદપિ પુદ્ગલશૂન્યો લોકોઽભૂત્, समयमिति समये=काले भुवीति’

કરને ચાલા યહ પુદ્ગલ શબ્દ હૈ । પરન્તુ યહાં પુદ્ગલ શબ્દ સે રૂપ, રસ, ગંધ ઓર સ્પર્શ ચાલા કેવલ પરમાણુરૂપ પુદ્ગલવિશેષ હી ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ । સ્કન્ધાદિરૂપ પુદ્ગલ નહીં, ક્યોંકિ ઉસકા વિચાર હસી પ્રકરણમેં આગેકે સૂત્ર મેં કિયા ગયા હૈ । “તીયં” શબ્દકા અર્થ અતીત ભૂતકાલ હૈ । “તીયં”મેં જો યહ દ્વિતીયા વિભક્તિ હૈ વહ “ કાલાધ્વનોરત્યન્તસંયોગે ” હસ નિયમસે હૈ અતઃ સઘ અતીતકાલમેં એસા અર્થ જાનના ચાહિયે । હસી તરહસે વર્તમાનકાલ ઓર અનાગતકાલમેં ભી સમજના ચાહિયે । “અણંતં” હસ પદ મેં ભી સસમી વિભક્તિ કા અર્થ જાનના ચાહિયે । અનન્ત-જિસકા ધ્વંસાત્મક વિનાશ નહીં હૈ વહ અનન્ત, અથવા અનાદિ હોને કે કારણ જો માપ સે રહિત હૈ વહ અનન્ત હૈ । “ સાસય ” સદૈવ વિદ્યમાન-હમેશા રહનેવાલા-યે સઘ વિશેષણ ભૂતકાલ કે હૈ । ભૂતકાલ કેસા હૈ ? તો કહા ગયા હૈ કિ અનન્ત ઓર સદા રહને વાલા ભૂતકાલ હૈ । અભી તક એસા નહીં હુઆ કિ લોક કમી ભૂત, ભવિષ્યત્ ઓર વર્તમાન,

પુદ્ગલ શબ્દ વડે રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શવાળા પરમાણુ રૂપ પુદ્ગલ વિશેષ જ ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે, સ્કન્ધાદિરૂપ પુદ્ગલ ગ્રહણ કરાયા નથી. કારણ કે તેનો વિચાર આ પ્રકરણમાં જ હવે પછીનાં સૂત્રમાં કરવામાં આવ્યો છે. “તીય” એટલે અતીત-ભૂતકાળ “તીયં”માં જે બીજી વિલક્ષિતનો પ્રયોગ થયો છે તે “કાલાધ્વનોરત્યન્તસંયોગે” આ નિયમથી કરાયો છે તેથી “સમસ્ત અતીતકાળમાં” એ પ્રમાણે અર્થ સમજવો. વર્તમાનકાળમાં અને ભવિષ્યકાળમાં પણ એજ પ્રમાણે સમજવું “અણંત” આ પદમાં પણ સાતમી વિલક્ષિતનોજ અર્થ સમજવો. “અનન્ત” એટલે જેનો ધ્વંસાત્મક વિનાશ થતો નથી અથવા અનાદિ હોવાને કારણે જે માપથી રહિત છે તેને અનંત કહે છે. “ સાસય ” એટલે સદા કાળ રહેનારું એ બધાં ભૂતકાળનાં વિશેષણ છે ભૂતકાળ કેવો ? તો કહ્યું છે કે અનંત અને શાશ્વત ભૂતકાળ હજી સુધી કદી પણ એવું બન્યું નથી કે લોક કદી પણ ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળથી રહિત હોય, અથવા પુદ્ગલોથી રહિત

અભૂદિતિ ઇતિ=એતત્ 'વત્તવ્વં સિયા' વત્તવ્વં સ્યાત્ સદ્ભૂતાર્થત્વાદિતિ પ્રશ્નઃ ।
 ભગવાનાહ—'હંતે'ત્યાદિના, 'હંતા ગોયમા' હન્ત ગૌતમ ! 'એસ ણં પોગ્ગલે' એપ્પઃ
 સ્વલ્લુ પુદ્ગલઃ પરમાણુરૂપઃ 'અતીતં અણંતં સાસયં સમયં ભુવીતિ વત્તવ્વં સિયા'
 અતીતમનન્તં શાશ્વતં સમયમભૂદિતિ વત્તવ્વં સ્યાત્ અયં પરમાણુરૂપપુદ્ગલોઽતીતે-
 ઽનંતે શાશ્વતે કાલેઽભૂદિત્યેતત્ વત્તવ્વમેવસ્યાદિતિ ન તુ કદાચિદપિ ભૂતકાલેન-
 રિક્તોઽભૂતસદ્ભૂતાર્થત્વાદિત્યભિપ્રાયઃ । ભૂતકાલસ્ય શાશ્વતત્વાદિધર્મં પ્રતિપાદ્યવર્ત-
 માનસ્યાપિ તથાત્વં પ્રતિપાદયિતુમાહ—'એસ ણં ભંતે' ઇત્યાદિ । 'એસ ણં ભંતે'
 એપ્પઃ સ્વલ્લુ ભદન્ત ! 'પોગ્ગલે' પુદ્ગલ પરમાણુરૂપઃ 'પહુપ્પણ્ણં' પ્રત્યુત્પન્ને વર્તમાને
 ઇત્યર્થઃ 'સાસયં સમયં' શાશ્વતે સમયે=કાલે 'ભવતીતિ વત્તવ્વં સિયા' ભવતીતિ

इन तीनों कालों से खाली हुआ हो और पुद्गल से शून्य हुआ हो, अतः
 ऐसा प्रश्न हुआ कि हे भदत ! ऐसे समयमें सद्भूतार्थ होने के कारण
 परमाणुरूप पुद्गल से यह लोक शून्य रहा है क्या ? अर्थात् परमाणु भूत-
 काल में था क्या ? प्रभु इस प्रश्न का उत्तर देते हुए कहते हैं कि (हंता
 गोयमा ! एस णं पोग्गले अतीतं अणंतं सासयं समयं भुवीति वत्तव्वं-
 सिया) हां गौतम ! यह परमाणुरूप पुद्गल अनंत शाश्वत भूतकाल में था
 ऐसा कहा जा सकता है । अर्थात् यह परमाणुरूप पुद्गल अतीत अनंत
 शाश्वत काल में था ऐसा ही कहा जा सकता, परन्तु ऐसा नहीं कहा जा
 सकता है कि परमाणुरूप पुद्गल कभी भी भूतकाल में नहीं था, क्यों
 कि परमाणुरूप पुद्गल स्वयं सद्भूत अर्थरूप है असद्भूत अर्थरूप नहीं है।
 भूतकालमें शाश्वत आदि धर्मका प्रतिपादन करके अब सूत्रकार वर्तमान-
 कालमें भी शाश्वत आदि धर्मका प्रतिपादन करनेके निमित्त कहते हैं—
 (एस णं भंते ! पोग्गले पडुप्पण्णं सासयं समयं भवतीति वत्तव्वं सिया?)

હોય, તેથી એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે હે ભગવન્ ! એવા સમયમાં
 સદ્ભૂતાર્થ હોવાને કારણે પરમાણુરૂપ પુદ્ગલથી શું આ લોક શૂન્ય રહ્યો છે ?
 એટલે કે શું ભૂતકાળમાં પરમાણુનું અસ્તિત્વ હતું ? તે પ્રશ્નનો જવાબ પ્રભુ
 આ પ્રમાણે આપે છે (હંતા ગોયમા ! એસ ણં પોગ્ગલે અતીતં અણંતં સાસયં સમયં
 ભુવીતિ વત્તવ્વ સિયા) હા ગૌતમ ! આ પરમાણુરૂપ પુદ્ગલ અનંત અને શાશ્વત
 એવા ભૂતકાળમાં હતું, એવું કહી શકાય છે પણ એવું કહી શકાય નહીં કે પર-
 માણુરૂપ પુદ્ગલ ભૂતકાળમાં કદી પણ ન હતું. કારણ કે પરમાણુરૂપ પુદ્ગલ
 સ્વયં સદ્ભૂત અર્થરૂપ છે, અસદ્ભૂત અર્થરૂપ નથી. ભૂતકાળમાં શાશ્વત વગેરે
 ધર્મોનું પ્રતિપાદન કરીને હવે સૂત્રકાર વર્તમાનમાં પણ શાશ્વત વગેરે ધર્મોનું
 પ્રતિપાદન કરવાના આશયથી કહે છે કે (એસ ણં ભંતે ! પોગ્ગલે પહુપ્પણ્ણં સાસયં

વક્તવ્યમ્ સ્યાત્ વર્તમાનકાલસ્યાપિ શાશ્વતત્વમેવ સદાભાવાત્ । તદેવં વર્તમાનકા-
લસ્ય શાશ્વતત્વં પ્રસાધ્યાનાગતકાલસ્યાપિ શાશ્વતત્વં વક્તુમાહ—‘એસ ણં મંતે
પોગ્ગલે’ इत्यादि । ‘એસ ણં મંતે’ એવ સ્વલુ મદન્ત ! ‘પોગ્ગલે’ પુદ્ગલ: પરમાણુરુપ:
‘અણાગયં અણંતં સાસયં સમયં ભવિસ્સતીતિ વત્તવ્વં સિયા’ અનાગતે અનન્તે શાશ્વતે
સમયે ભવિષ્યતીતિ વક્તવ્યં સ્યાત્ , એવ: પરમાણુરુપ: પુદ્ગલોઽનાગતેઽનન્તે શાશ્વતે-
કાલે ભવિષ્યતીતિ એતત્ વક્તું શક્યેતેતિ પ્રશ્ન: । મગવાનાહ—‘હંતા ગોયમે’—ત્યાદિ,
‘હંતા ગોયમા’ હન્ત ગૌતમ ! ‘તં ચેવ ઉચ્ચારેયવ્વં’ તદેવોચ્ચારયિતવ્યમ્ , અર્થાત્
એવ પુદ્ગલોનાગતેઽનન્તે શાશ્વતે કાલે ભવિષ્યતીત્યેતદ્ વક્તવ્યં સ્યાત્ ભવિષ્યત્કા-
લસ્યાપિ સર્વદાભાવાત્ । અનેન રુપેણ પરમાણુપુદ્ગલસ્ય ત્રિકાલસ્થાયિત્વં પ્રદર્શ્ય સ્કન્ધ-
પુદ્ગલસ્યાપિ ત્રિકાલવૃત્તિત્વં દર્શયન્નાહ—‘એવં સંધેણં’ इत्यादि । ‘એવં સંધેણં વિ’

હે મદંત ! યહ પુદ્ગલ વર્તમાન શાશ્વત કાલ મેં હૈ? એસા કહા જા સકતા
હૈ કયા? જિસ પ્રકાર ભૂતકાલમેં સદાભાવ હોને કે કારણ શાશ્વત હૈ ડસી
પ્રકારસે વર્તમાન કાલમેં મી શાશ્વત હૈ કયા ?! (હંતા ગોયમા ! તં ચેવ-
ઉચ્ચારેયવ્વં) હાં ગૌતમ પુદ્ગલ વર્તમાન શાશ્વતકાલમેં હૈ, એસા કહા જા
સકતા હૈ। (એસ ણં મંતે ! પોગ્ગલે અણાગયં અણંતં સાસયં સમયં ભવિસ્સ
તીતિ વત્તવ્વં સિયા?) હે મદંત યહ પુદ્ગલ અનત ઓર શાશ્વત ભવિષ્યત્
કાલમેં રહેગા એસા કહા જા સકતા હૈ કયા? ઉત્તર—(હંતા ગોયમા ! તં ચેવ
ઉચ્ચારેયવ્વં) હાં ગૌતમ ! એસા કહા જા સકતા હૈ કિ યહ પુદ્ગલ અનન્ત
એવં શાશ્વત એસે ભવિષ્યત્કાલ મેં રહેગા । સદાભાવ હોને સે ભવિષ્ય-
ત્કાલ મેં મી શાશ્વતત્વ હૈ ઇસ તરહ પરમાણુરુપ પુદ્ગલ મેં ત્રિકાલસ્થાયિતા

સમયં ભવતીતિ વત્તવ્વ સિયા?) હે ભગવન્ ! તે પુદ્ગલ વર્તમાન શાશ્વતકાલમાં
પણુ અસ્તિત્વ ધરાવે છે એવું કહી શકાય ખરૂં? જેવી રીતે ભૂતકાળમાં સદ્-
ભાવ હોવાને કારણે શાશ્વતત્વ છે એજ પ્રમાણે વર્તમાનકાળમાં પણુ શાશ્વ-
તત્વ છે? (હંતા ગોયમા તં ચેવ ઉચ્ચારેયવ્વં) હા ગૌતમ ! એમ જરૂર કહી
શકાય કે તે પુદ્ગલ વર્તમાન શાશ્વત કાળમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે (એસ ણં મંતે !
પોગ્ગલે અણાગયં અણંતં સાસયં સમયં ભવિસ્સતીતિ વત્તવ્વં સિયા?) હે ભગવન્ !
આ પુદ્ગલ અનંત અને શાશ્વત એવા ભવિષ્યકાળમાં રહેશે એમ પણુ કહી
શકાય ખરૂં? ઉત્તર (હંતા ગોયમા ! તં ચેવ ઉચ્ચારેયવ્વં) હા ગૌતમ ! એમ
જરૂર કહી શકાય કે આ પુદ્ગલ અનંત અને શાશ્વત એવા ભવિષ્યકાળમાં
પણુ રહેશે. સદાસદ્ભાવ હોવાથી ભવિષ્યકાળમાં પણુ શાશ્વતપણુ છે આ રીતે
પરમાણુરૂપ પુદ્ગલમાં ત્રિકાળસ્થાયિપણુ જતાવીને હવે સૂત્રકાર સ્કન્ધમાં પણુ

એવં સ્કન્ધેનાપિ 'તિણિ આલાવગા' ત્રયં આલાપકા ભૂતવર્તમાનભવિવ્યત્કાલ-
વિષયકાઃ મણિતવ્યાઃ । સ્થૂલસૂક્ષ્મપુદ્ગલવિષયકમાલાપત્રયં દર્શયિત્વાઽતિદેશેના-
લાપત્રયં જીવેષુ યોજયન્નાહ—“એવં જીવેણવિ” ઇત્યાદિ “એવં જીવેણવિ તિણિ
આલાવગા માણિયન્વા” એવં જીવેનાપિ ત્રય આલાપકા મણિતવ્યાઃ, એવમ્ પુદ્ગલ-

દિશ્વલાકર અથ સૂત્રકાર સ્કન્ધ મેં મી ત્રિકાલસ્થાયિતા પ્રકટ કરને કે
નિમિત્ત કહતે હૈં કિ—(એવં સ્વંધેણં વિ તિણિ આલાવગા) હસી પ્રકાર
સે સ્કન્ધ કે સાથ મી ભૂત ભવિવ્યત્ત્વ ઓર વર્તમાનકાલ સંબંધી ત્રીન
આલાપક કહના ચાહિયે । અર્થાત્ પુદ્ગલસ્કન્ધ ભૂતકાલ મેં થા વર્તમાનકાલ
મેં હૈં ઓર ભવિવ્યત્કાલ મેં રહેગા । હસ વિષયમેં પ્રશ્ન ઓર ઉત્તર પુદ્ગલ-
પરમાણુ સૂત્ર મેં કહે ગયે અનુસાર હી જાનના ચાહિયે । વહાં સૂત્રપાઠ
“એસ ણં મંતે ! પોગ્ગલસ્વંધે અતીતં અણંતં સાસયં સમયં સુવીતિ વત્ત-
વ્વં સિયા ” એસા બોલના ચાહિયે—ઓર ઉત્તર મેં “હંતા ગોયમા ! એસ
ણં પોગ્ગલસ્વંધે અતીતં અણંતં સાસયં સમયં સુવીતિ વત્તવ્વં સિય ” એસા
સૂત્રપાઠ કહના ચાહિયે । હસી તરહ સે વર્તમાન ઓર ભવિવ્યત્કાલ સંબંધી
પ્રશ્નસૂત્ર ઓર ઉત્તરસૂત્ર જાનના ચાહિયે । હસ તરહ સૂક્ષ્મ ઓર સ્થૂલ
પુદ્ગલ સંબંધી ત્રીન ત્રીન આલાપકોંકો દિશ્વાકર અથ સૂત્રકાર જીવકે સાથ
ત્રીન આલાપકોં કે કથન કે નિમિત્ત કહતે હૈં કિ (એવં જીવેણં વિ તિણિ
આલાવગા માણિયન્વા) જિસ પ્રકાર સે પરમાણુરૂપ સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ કે સાથ

ત્રિકાલસ્થાયિપણું દર્શાવવાના આશયથી કહે છે કે (એવં સ્વંધેણં વિ તિણિ
આલાવગા) એજ પ્રમાણે સ્કન્ધની સાથે પણ ભૂત, વર્તમાન અને ભવિવ્યકાળ સંબંધી
ત્રણ આલાપક કહેવા જોઈએ, એટલે કે પુદ્ગલસ્કન્ધ ભૂતકાળમાં હતું, વર્તમાન કાળમાં
છે અને ભવિવ્યકાળમાં રહેશે. આ વિષયમાં પુદ્ગલપરમાણુ સૂત્રમાં કહેલાં
પ્રશ્નો અને ઉત્તરોનું કથન જાણવું જોઈએ. ત્યાં આ પ્રમાણે સૂત્રપાઠ થયો જોઈએ—
“એસ ણં મંતે ! પોગ્ગલસ્વંધે અતીતં અણંતં સાસયં સમયં સુવીતિ વત્તવ્વં સિયા”
આ પ્રમાણે પ્રશ્નસૂત્ર હોવું જોઈએ. અને તેનો આ પ્રમાણે ઉત્તર આપવો
જોઈએ. “હંતા ગોયમા ! એસણ પોગ્ગલસ્વંધે અતીતં અણંતં સાસયં સમયં
સુવીતિ વત્તવ્વં સિયા” એજ પ્રમાણે વર્તમાનકાળ સંબંધી અને ભૂતકાળ સંબંધી
પ્રશ્નસૂત્ર અને ઉત્તરસૂત્ર સમજી લેવા. આ રીતે સૂક્ષ્મ પરમાણુ પુદ્ગલ અને સ્થૂળ
(સ્કન્ધ) પુદ્ગલ સંબંધી ત્રણ આલાપકોનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર જીવની
સાથે ત્રણ આલાપકોનું કથન કરવાના આશયથી કહે છે—(એવં જીવેણં વિ
તિણિ આલાવગા માણિયન્વા) જેવી રીતે પરમાણુરૂપ સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોની સાથે

પ્રદર્શિતપ્રકારેણ ' જીવેણવિ ' જીવેનાપિ સહ ' તિણિ ' ત્રયઃ " આલાવગા ' આલાપકાઃ ' ભાણિયવ્વા ' ભણિતવ્યાઃ ॥ સૂ૦ ૪ ॥

અથ છદ્ધસ્થાદીનાં સિદ્ધિપ્રકરણં નિરૂપ્યતે—

પૂર્વે સામાન્યજીવસ્વરૂપં પ્રતિપાદિતમ્, સમ્પ્રતિ વિશેષજીવસ્વરૂપં પતિપાદ-
યન્નાહ—' છઠમત્થેણં ભંતે ' इत्यादि ।

મૂલમ્—છઠમત્થે ણં ભંતે ! મણુસ્સે અતીતં અણંતં સાસયં
સમયં કેવલેણં સંજમેણં કેવલેણં સંવરેણં કેવલેણં વંભચેરવામેણં
કેવલાહિં પવયણમાર્હિં સિજ્ઞિંસુ બુજ્ઞિંસુ જાવ સઠ્ઠદુક્ખાણં
અંતં કરિંસુ ? ગોયમા ! ણો ઇણટ્ટે સમટ્ટે । સે કેણટ્ટેણં ભંતે, એવં
વુચ્ચઈ તં ચેવ જાવ અંતં કરિંસુ ? ગોયમા ! જે કેઈ અંતકરા અંતિમ-
સરીરિયાવા જાવ સઠ્ઠદુક્ખાણં અંતં કરેંસુ વા કરેંતિ વા કરિસ્સં-
તિ વા, સઠ્ઠે તે ઉપ્પણ્ણણાણદંસણધરા અરહા જિણા કેવલી
ભવિત્તા, તઓ પચ્છા સિજ્ઞંતિ બુજ્ઞંતિ મુચ્ચંતિ પરિનિવ્વાયંતિ
સઠ્ઠદુક્ખાણં અંતં કરેંસુ વા કરેંતિ વા કરિસ્સંતિ વા, સે તેણટ્ટેણં

और स्कन्धेरूप स्थूलपुद्गलके साथ तीनों कालोंको लेकर तीन आलापक
प्रकट किये गये हैं उसी प्रकारसे जीव के साथ भी तीन आलापक
कहना चाहिये । और वहां सूत्रपाठ प्रश्नके रूपमें भूतकालसंबंधी " एस
णं भंते ! जीवे अतीतं अणंतं सासयं समयं भुविस्ति वत्तव्वं सिया " इस
प्रकार बोलना चाहिये । तथा उत्तरसूत्र पुद्गलपरमाणुगत भूतकालसंबंधी
सूत्र के अनुसार जीवपद रखकर कहना चाहिये । इसी प्रकार से वर्त-
मानकाल और भविष्यत्कालसंबंधी प्रश्नसूत्र और उत्तर सूत्र भी बोल
लेना चाहिये ॥ सू० ४ ॥

અને સ્કંધરૂપ સ્થૂળ પુદ્ગલોની સાથે ત્રણે કાળવિષયક ત્રણ ત્રણ આલાપકો
ખતાવ્યા છે એજ પ્રમાણે જીવની સાથે પણ ત્રણ આલાપક કહેવા જોઈએ,
ત્યાં ભૂતકાળ સંબંધી પ્રશ્નસૂત્ર આ પ્રમાણે હોવું જોઈએ. " एस णं भंते ! जीवे
अतीतं अणंतं सासयं समयं भुवीति वत्तव्वं सिया ? " અને ઉત્તર સૂત્ર આ
પ્રમાણે હોવું જોઈએ. " हंता गोयमा ! एसणं जीवे अतीतं अणंतं सासयं समयं
भुवीति वत्तव्वं सिया " એજ પ્રમાણે વર્તમાન અને ભૂતકાળ સંબંધી પ્રશ્નસૂત્રો
અને ઉત્તરસૂત્રો પણ સમજવા. ॥ સૂ. ૪ ॥

गोयमा ! जाव सव्वदुक्खाणं अंतं करेसु । पडुप्पन्ने वि एवं चेव,
 नवरं सिज्झंति भाणियव्वं । अणागए वि एवं चेव, नवरं सिज्झि-
 स्संति भाणियव्वं । जहा छउमत्थो तहा आहोहिओ वि, तहा
 परमाहोहिओ वि, तिणिण तिणिण आलावगा भाणियव्वा । केव-
 लीणं भंते ! मणूसे अतीतं अणंतं सासयं समयं सिज्झिंसु जाव
 अंतं करेसु ? हंता गोयमा ! सिज्झिंसु जाव अंतं करिंसु । एए तिननि
 आलावगा भाणियव्वा, छउमत्थस्स जहा सिज्झिंसु सिज्झंति सि-
 ज्झिस्संति । से नूणं भंते अतीतं अणंतं सासयं समयं, पडुप्पण्णं
 वा सासयं समयं, अणागयं अणंतं वा सासयं समयं जे केइ अंत
 करा वा अंतिससरीरिया वा सिज्झिंसु वा जाव सव्वदुक्खाणं अंतं
 करेसु वा करेति वा करिस्संति वा सव्वे ते उपपन्नणाणदंसण-
 धरा अरहा जिणा केवली भवित्ता तओ पच्छा सिज्झंति, जाव
 अंतं करिस्संति वा ? हंता गोयमा ! अतीतं अणंतं सासयं जाव
 अंतं करिस्संति वा । से नूणं भंते उपपण्णणाणदंसणधरे अरहा
 जिणे केवली “अलमत्थुत्ति” वत्तव्वं सिया ? हंता गोयमा !
 उपपण्ण-णाण-दंसणधरे अरहा जिणे केवली “अलमत्थुत्ति”
 वत्तव्वं सिया, सेवं भंते सेवं भंते—त्ति ॥ सू० ५ ॥

॥ पढमसयए चउत्थो उद्देशो समत्तो ॥१-४॥

छाया-छद्मस्थः खलु भदन्त ! मनुष्यो तीतेऽनन्ते शाश्वते समये केवलेन संयमेन

छद्मस्थादि सिद्धिप्रकरण—

पहले सामान्यरूप से जीव का स्वरूप कहा गया है । अब विशेष
 रूपसे जीव का प्रतिपादन करने के निमित्त सूत्रकार “छउमत्थेणं भंते!”

छद्मस्थादि सिद्धिप्रकरण—

पंडितों सामान्यरूपे जीवना स्वरूपनुं कथन करवाभां आन्धुं डतुं, डवे
 विशेषरूपे जीवना स्वरूपनुं प्रतिपादन करवाना आशयथी सूत्रकार “छउमत्थेणं

કેવલેન સંવરેણ, કેવલેન બ્રહ્મચર્યવાસેન કેવલાભિઃ પ્રવચનમાતૃભિરસૈત્સીત્, અબુદ્ધ યાવત્ સર્વદુઃખાનામન્તમકાર્ષીત્ ? ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ । તત્કેનાર્થેન ભદન્ત !

एवमुच्यते तदेव यावदन्तमकार्षीत् ? गौतम ! ये केप्यन्तकराः अन्तिमशरीरिका

इत्यादि सूत्र कहते हैं—“छउमत्थेणं भंते ! ” इत्यादि ।
 मूलार्थ—गौतमस्वामी भगवान से पूछते हैं कि “ छउमत्थेणं भंते ! मणुस्से अणंतं सासयं समयं केवलेणं संजमेणं केवलेणं संवरेणं केवलेणं वंभचेरवासेणं केवलाहिं पवयणमाईहिं सिज्झिंसु बुज्झिंसु जाव सव्वदुःखाणं अंतं करिंसु ” हे भदन्त ! बीते हुए अनन्त शाश्वत समय में छद्मस्थ मनुष्य केवल संयम से केवल संवर से, केवल ब्रह्मचर्यवाससे और केवल प्रवचनमाता से सिद्ध हुए हैं यावत् सर्व दुःखों का अंत करने वाले हुए हैं क्या ? भगवान् इसका उत्तर देते हैं कि (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । केवल संयमादिक से कोई भी सिद्ध नहीं हुआ है, इसमें कारण क्या है ? इसबात को पूछते हुए गौतमस्वामी प्रभुसे प्रश्न करते हैं कि (से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ तं चेव जाव अंतं करिंसु) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि केवल संयमादि से कोई भी छद्मस्थ सिद्ध नहीं हुआ है यावत् वह सब दुःखों का अंत करने वाला नहीं हुआ है । इस का उत्तर देते हुए भगवान् कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (जे केइ अंतकरा अंतिम

भंते ! ” इत्यादि सूत्र કહે છે “ છउમત્થેણં ભંતે ” ઇત્યાદિ.

મૂલાર્થ—ગૌતમસ્વામી ભગવાનને પૂછે છે કે “ છउमत्थेणं भंते ! अणंतं सासयं समयं केवलेणं संजमेणं केवलेणं वंभचेर वासेणं केवलाहिं पवयण माईहिं सिज्झिंसु बुज्झिंसु जाव सव्वदुःखाण अंत करिंसु ” हे भदन्त ! बीतेલા अनंत शाश्वत समयમાં छद्मस्थ मनुष्य કેવલ સંયમથી, કેવલ સંવરથી, કેવલ બ્રહ્મચર્યવાસથી અને કેવલ પ્રવચનમાતાથી સિદ્ધ થયા છે ? યાવત્ સર્વ દુઃખોના અંત કરનાર થયા છે શું ? ભગવન્ તેનો ઉત્તર આપતાં કહે છે કે— “ गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे ” હે ગૌતમ ! એ અર્થ ખરોખર નથી. અર્થાત્ સંયમાદિકથી કોઈ પણ સિદ્ધ થયેલ નથી. તેનું શું કારણ છે ? એ વાતને પૂછતાં ગૌતમસ્વામી ફરીથી ભગવાનને પૂછે છે કે “ से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ तं चेव जाव अंतं करिंसु ” હે ભગવાન્ ! આપ એવું શા કારણથી કહેો કે કેવળ સંયમાદિકથી કોઈ પણ છદ્મસ્થ સિદ્ધ થયા નથી યાવત્ તે સર્વ દુઃખોના અંત કરનાર થયા નથી ? ભગવાન્ તેનો ઉત્તર આપતાં કહે છે કે— “ गोयमा ! ” હે ગૌતમ ! “ जे केइ अंतकरा अंतिमशरीरिया वा जाव सव्वदुःखा

વા યાવત્ સર્વદુઃસ્વાનામન્તમકાર્ષુર્વા કુર્વન્તિ વા કરિષ્યન્તિ વા સર્વે તે ઉત્પન્ન જ્ઞાનદર્શનધરા અર્હન્તો જિનાઃ કેવલિનો ભૂત્થા તતઃ પશ્ચાત્ સિદ્ધયન્તિ બુદ્ધ્યન્તે મુચ્યન્તે પરિનિર્વાન્તિ સર્વદુઃસ્વાનામન્તમકાર્ષુર્વા કુર્વન્તિ વા કરિષ્યન્તિ વા તત્તેનાર્થેન ગૌતમ! યાવત્ સર્વદુઃસ્વાનામન્તમકાર્ષુઃ, પ્રત્યુત્પન્નેઽપિ એવમેવ, નવરં 'સિદ્ધયન્તિ' મણિતવ્યમ્

સરીરિયા વા સર્વદુઃસ્વાણં અંતં કરેંસુ વા, કરેંતિ વા, કરિસ્સંતિ વા, સર્વે તે ઉપ્પળળાણદંસણધરા અરહા જિણા કેવલી ભવિત્તા, તઓ-પચ્છા સિજ્ઞંતિ, બુજ્ઞંતિ મુચ્ચંતિ પરિનિવ્વાયંતિ સર્વદુઃસ્વાણં અંતં કરેંસુ વા, કરેંતિ વા કરિસ્સંતિ વા) જો કોઈ અન્તકર હુએ હૈં, અન્તિમ શરીર વાલે હુએ હૈં, યાવત્ જિહોંને સમસ્ત દુઃખોં કા અન્ત કર ડાલા હૈ, વ માન મેં જો કર રહે હૈં, આગે ઓ જો કરેંગે, વે સર્વ ઉત્પન્ન જ્ઞાન દર્શનધારી અર્હત જિન એવં કેવલી હોને કે વાદ હી સિદ્ધ હુએ હૈં, બુદ્ધ હુએ હૈં, મુક્ત હુએ હૈં, પરિનિર્વૃત્ત હુએ હૈં, ઉંહોંને હી સમસ્તદુઃખોં કા અન્ત કિયા હૈ, વે હી કરતે હૈં, ઓર આગે ઓ વે હી કરેંગે । (સે તેણદ્દેણં ગોયમા ! જાવ સર્વ દુઃસ્વાણં અંતં કરેંસુ) ઇસ કારણ હે ગૌતમ ! મૈંને એસા કહા હૈ કિ કેવલ સંયમાદિક સે કિસી ઓ છદ્ધસ્થ જીવકી સિદ્ધિ નહીં હુઈ હૈ, ન હોતી હૈ, ઓર ન ભવિષ્યત્કાલ મેં ઓ હોગી । (પહુપ્પન્ને વિ એવં ચેવ) પ્રત્યુત્પન્ન-વર્તમાન કાલ મેં ઓ એસે હી જાનના ચાહિયે એસા કહા હૈ । (નવરં) વિશેષતા યહ હૈ કિ (સિજ્ઞંતિ માણિયવ્વં) યહાં “ સિધ્ધયન્તિ ” ઇસ પ્રકાર સે વર્તમાન કાલિક ક્રિયા કા પ્રયોગ કર

ણં અંતં કરેંસુ વા, કરિતિ વા કરિસ્સંતિ વા, સર્વે તે ઉપ્પળળાણદંસણધરા અરહા જિણા કેવલી ભવિત્તા તઓ પચ્છા સિજ્ઞંતિ, બુજ્ઞંતિ મુચ્ચંતિ પરિનિવ્વાયંતિ સર્વદુઃસ્વાણં અંતં કરેંસુ વા, કરેંતિ વા કરિસ્સંતિ વા ” જે કોઈ અંતકર થયા છે, અન્તિમ શરીરવાળા થયા છે, યાવત્ જેમણે સર્વદુઃખોનો અંત કરેલ છે, વર્તમાનમાં જે કરી રહ્યા છે, અને આગળ પણ કરશે તે બધા જ ઉત્પન્ન જ્ઞાનદર્શનધારી અર્હત જીવ એવં કેવલી થયા પછી જ સિદ્ધ થયા છે, બુદ્ધ થયા છે, મુક્ત થયા છે, પરિનિર્વૃત્ત થયા છે, તેમણે જ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરેલ છે, તેઓ કરે છે, અને આગળ પણ તેઓ જ કરશે. “ સે તેણદ્દેણં ગોયમા ! જાવ સર્વદુઃસ્વાણં અંતં કરેંસુ ” તે કારણે હે ગૌતમ ! મેં એવું કહ્યું છે કે કેવળ સંયમાદિથી કોઈ પણ છદ્ધસ્થ જીવની સિદ્ધિ થયેલ નથી. થતી નથી, અને ભવિષ્યકાળમાં પણ થશે નહીં. “ પહુપ્પન્ને વિ એવં ચેવ ” પ્રત્યુત્પન્ન વર્તમાનકાળમાં પણ એવું જ બાણી લેવું એવું કહેલ છે. “ નવરં ” વિશેષતા એ છે કે “ સિજ્ઞંતિ માણિયવ્વં ” અહિંયાં “ સિધ્ધયન્તિ ” એ રીતે વર્તમાન

અનાગતેડપિ એવમેવ, નવરં 'સેત્સ્યન્તિ' મણિતવ્યમ્, યથા છદ્મસ્થસ્તથા આધોવ-
ધિકોપિ તથા પરમાધોવધિકોપિ, ત્રયસ્રય આલાપકાઃ મણિતવ્યાઃ । કેવલી સ્વલુ
મદન્ત ! મનુષ્યોડતીતે અનન્તે શાશ્વતે સમયે યાવત્ અન્તમકાર્પીત્ ? હન્ત અસૈત્સીત્
યાવત્ અન્તમકાર્પીત્, એતે ત્રયઆલાપકા મણિતવ્યાઃ છદ્મસ્થસ્ય યથા, નવરં અસૈત્સુઃ

આલાપક બોલના યાહિયે। (અણાગયં વિ એવં ચેવ) અનાગતકાલમેં ખી હસી
તરહ પૂર્વોક્ત પ્રકારસે જાનના યાહિયે—(નવર) પરન્તુ વિશેષતા હસ પ્રકાર
સે હૈ—(સિજ્ઞિસસંતિ મ્ણિયવ્વં) યહાં આલાપક બોલતે સમય મ્ણિય-
ત્કાલિક “ સેત્સ્યંતિ ” હસ ક્રિયાપદ કા પ્રયોગ કરકે ડસ આલાપક
કો બોલના યાહિયે ।

અવ સૂત્રકાર અવધિજ્ઞાન કે વિષય મેં કહતે હેં કિ (જહા છડમ-
ત્થો તહા આહોહિઓ વિ) જૈસે છદ્મસ્થ કા કથન કિયા હૈ વૈસા હી
આધોવધિક કા ખી (તહા પરમાહોહિઓ વિ) તથા પરમાધોવધિક કા
ખી કથન જાનના યાહિયે । (તિણિ તિણિ આલાવગા મ્ણિયવ્વા)
ઑર હનકે તીનર આલાપક કહના યાહિયે । અવ સૂત્રકાર કેવલી કે
વિષયકા કથન કરતે હેં—(કેવલીણં મંતે ! મણૂ સે અતીતં અણંતં સાસયં
સમયં જાવ અંતં કરેંસુ ?) હે મદન્ત વીતે હુએ અન્ત શાશ્વત કાલમેં કયા
કેવલી મનુષ્ય અર્થાત્ મ્ણવંત ને યાવત્ સમસ્ત દુઃખોં કા અન્ત કિયા ?
પ્રમુને હસ પ્રશ્ન કાં ડત્તર હસ પ્રકાર (હંતા ગોયમા ! સિજ્ઞિસુ જાવ
અંતં કરિંસુ) હાં ગૌતમ ! જો કેવલી મનુષ્ય હુએ હેં વે અતીત કાલમેં સિદ્ધિ

કાલિક કિયાને પ્રયોગ કરી આલાપક બોલવો જોઈએ. “ અણાગયં વિ એવં
ચેવ ” અનાગતકાલમાં પણ આવી જ રીતે પૂર્વોક્ત પ્રકારથી જાણી લેવું.
“ નવરં ” વિશેષતા આ રીતે છે “ સિજ્ઞિસસંતિ મ્ણિયવ્વં ” અહિં આલાપક
બોલતી વખતે ભવિષ્યકાલિક “ સેત્સ્યંતિ ” એ ક્રિયાપદનો પ્રયોગ કરીને તે
આલાપક બોલવો જોઈએ.

હવે સૂત્રકાર અવધિજ્ઞાનના વિષયમાં કહે છે કે “ જહા છડમત્થો તહા
આહોહિઓ વિ ” જેવી રીતે છદ્મસ્થનું કથન કરેલ છે તેવીજ રીતે આધોવધિકનું
પણ, તથા “ તહા પરમાહોહિઓ વિ ” પરમાધોવધિકનું પણ કથન જાણી લેવું
“ તિણિ તિણિ આલાવગા મ્ણિયવ્વા ” તેમજ તેના ત્રણ ત્રણ આલાપક કહેવા
જોઈએ. હવે સૂત્રકાર કેવલીવિષયક કથન કરે છે. “ કેવલી ણ મંતે ! મણૂસે
અતીતં અણંતં સાસયં સમયં જાવ અંતં કરેંસુ ? ” હે ભગવન્ ! વીતેલા
અન્ત શાશ્વત કાળમાં કેવલી મનુષ્યે અર્થાત્ ભગવાને યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો
અંત કર્યો ? પ્રમુએ આ પ્રશ્નનો આવી રીતે ડત્તર આપ્યો—“ હંતા ગોયમા !
સિજ્ઞિસુ જાવ અંતં કરિંસુ ” હા ગૌતમ ! જેઓ કેવલી મનુષ્યો થયા છે તેઓ

સિદ્ધયન્તિ સેત્સ્યન્તિ તદ્ નૂનં ભદન્ત ! અતીતેઽનન્તે શાશ્વતે સમયે પ્રત્યુત્પન્ને વા શાશ્વતે સમયેઽનાગતેઽનન્તે વા શાશ્વતે સમયે યે કેઽપિ અન્તકરા વા અન્તિમશરી-
રિકા વા અસૈષ્ઠ્યર્વા યાવત્ સર્વદુઃસ્વાનામન્તમકાર્ષુર્વા કુર્વન્તિ વા કરિષ્યન્તિ વા
સર્વે તે ઉત્પન્નજ્ઞાનદર્શનધરા અર્હન્તો જિનાઃ કેવલિનો ભૂત્વા તતઃ પશ્ચાત્ સિદ્ધય-

કો પ્રાપ્ત હુએ હૈં । (એતે તિન્નિ આલાવગા ભાણિયઘ્વા છઝમત્થસ્સ જહા)
જિસ પ્રકાર સે છઝમત્થ કે પ્રકરણ મેં ભૂત, વર્તમાન ઓર ભવિષ્યત્કાલ
વિષયક ત્રીન પ્રકાર કે આલાપક કહા જાતા હૈં ઇસ પ્રકાર કહના ચાહિયો
(સિજ્ઞિસુ, સિજ્ઞંતિ, સિજ્ઞિસસંતિ) ભૂતકાલ મેં સિદ્ધ હુએ હૈં, વર્તમાન
મેં વે સિદ્ધ હોને હૈં । તથા ભવિષ્યત્કાલમેં વે સિદ્ધ હોંગે (સે નૂણં ભંતે
અતીતં અણંતં સાસયં સમયં પહુપ્પણં વા સાસયં સમયં અણાગયં અણંતં
વા સાસયં સમયં જે કેહ અંતકરા વા અંતિમ સરીરિયા વા સિજ્ઞિસુ વા,
જાવ સઘ્વદુઃસ્વાણં અંતં કરેસુ વા કરેંતિ વા, કરિસસંતિ વા સઘ્વે તે
ઉપ્પણનાણદંસણધરા અરહા જિના કેવલી ભવિત્તા તઓ પચ્છા સિ-
જ્ઞંતિ, જાવ અંતં કરિસસંતિ વા) હે ભદન્ત ! અતીત અનંત શાશ્વત કાલ
મેં શાશ્વત પ્રત્યુત્પન્ન કાલ મેં ઓર અનંત શાશ્વત ભવિષ્યત્કાલમેં જો કોઈ
અન્તકર અન્તિમશરીરધારી-ચરમશરીરી સિદ્ધ ગતિ કો પ્રાપ્ત હુએ હૈં,
યાવત્ સમસ્ત દુઃખોં કા અન્ત કરને વાલે હુએ હૈં વર્તમાન મેં જો કર
રહે હૈં ઓર આગે ભી જો કરેંગે, વે સઘ ઉત્પન્ન હુએ કેવલજ્ઞાન ઓર કેવલ
દર્શન કો ધારણ કરને વાલે, અર્હંત, જિન, કેવલી હો કર પીછે સિદ્ધ

અતીતકાળમાં સિદ્ધિને પામ્યા છે. “ એતે તિન્નિ આલાવગા ભાણિયઘ્વા છઝમત્થસ્સ જહા ” જેવી રીતે છઝમત્થના પ્રકરણમાં ભૂત વર્તમાન અને ભવિષ્યકાલ વિષયક ત્રણ પ્રકારના આલાપકો કહેવાય છે તેવી રીતે અહિંયા પણ ત્રણ પ્રકારના આલાપકને કહેવા બોધાયે. “સિજ્ઞિસુ, સિજ્ઞંતિ, સિજ્ઞિસસંતિ” ભૂતકાળમાં તેઓ સિદ્ધ થયા હતા, વર્તમાનકાળમાં તેઓ સિદ્ધ હોય છે. તથા ભવિષ્યકાળમાં તેઓ સિદ્ધ થશે. “સે નૂણં ભંતે ! અતીતં અણંતં સાસયં સમયં પહુપ્પણં વા સાસયં સમયં, અણાગયં અણંતં વા સાસયં સમયં જે કેહ અંતકરા વા અંતિમસરીરિયા વા સિજ્ઞિસુ વા, જાવ સઘ્વદુઃસ્વાણં અંતં કરેસુ વા કરેંતિ વા, કરિસસંતિ વા” હે ભગવન્ત ! એટલા અનંત શાશ્વતકાળમાં, શાશ્વતપ્રત્યુત્પન્નકાળમાં અને અનંત શાશ્વત ભવિષ્યકાળમાં જે કોઈ અંતકર અંતિમશરીરધારી-ચરમશરીરી સિદ્ધ ગતિને પ્રાપ્ત થયા છે. યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરવાવાળા થયા છે. વર્તમાનમાં સિદ્ધ ગતિને પ્રાપ્ત કરી રહ્યા છે. અને આગળ પણ જે કરશે તે તમામ ઉત્પન્ન થયેલ કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શનના ધારણ કરનાર અર્હંત, જીન, કેવલી થઈને

ન્તિ યાવદન્તં કરિષ્યન્તિ વા ? હંત ગૌતમ ! અતીતેઽનંતે શાશ્વતે સમયે યાવદન્તં કરિષ્યન્તિ વા । તદ્ નૂનં ભદંત ! ઉત્પન્નજ્ઞાનદર્શનધરઃ અર્હન્ જિનઃ કેવલી ‘અલમસ્તુ’ इति वक्तव्यं स्यात्, हन्त गौतम ! उत्पन्नज्ञानदर्शनधरोऽर्हन् जिनः केवली ‘अलमस्तु’ इति वक्तव्यं स्यात् । तदेवं भदंत ! तदेवं भदन्त ! इति ॥સૂ.૦૫॥

હુએ હૈં, યાવત્ સમસ્ત દુઃખોં કા અન્ત કરેંગે કયા ? ઇસકા ઉત્તર દેતે હુવે પ્રભુ ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ—(હંતા ગોયમા ! અતીતં અણંતં સાસયં સમયં જાવ અંતં કરિસ્સંતિ વા) હાં ગૌતમ ! અતીત અનન્ત, શાશ્વકાલ મેં યાવત્ અંત કરેંગે । (સે નૂણં ઉપ્પણ્ણાણદંસણધરે અરહાં જિણે કેવલી “અલમત્થુ” ત્તિ વત્તવ્વં સિયા ?) અબ્ પૂર્ણ જ્ઞાન કે વિષયમેં પ્રશ્ન કરતે હુએ ગૌતમસ્વામી પૂછતે હૈં કિ હે ભદંત ! કયા એસા કહના શક્ય હૈ કિ જબ ઉત્પન્ન કેવલજ્ઞાન ઓર ઉત્પન્ન કેવલદર્શન વાલે અર્હંત જિન કેવલી હો જાતે હૈં તવ ઉન્હે ઓર દૂસરા કોઈ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરને યોગ્ય નહીં હોતા હૈ તો ઉન્હે પૂર્ણ જ્ઞાન કહ સકતે હૈં કયા ? ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ કિ (હંતા ગોયમા ! ઉપ્પણ્ણાણ દંસણધરે અરહાં જિણે કેવલી “અલમત્થુ” ત્તિ વત્તવ્વં સિયા) હાં ગૌતમ ! ઉત્પન્ન કેવલજ્ઞાન એવં કેવલ દર્શનધારી અર્હંત જિન “અલમસ્તુ” પૂર્ણ જ્ઞાન વાલે હૈં, એસા કહને કે લિયે શક્ય હૈ । (સેવં ભંતે સેવ ભંતે) આપ દેવાનુપ્રિયને જો કહા હૈ વહ એસા હી હૈ ।

પછી સિદ્ધ થયા છે, યાવત્ સમસ્ત દુઃખોના અંત કરશે ? તેના ઉત્તર આપતાં લગવાનું ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—“હંતા ગોયમા ! અતીતં અણંતં સાસયં સમયં જાવ અંતં કરિસ્સંતિ વા” હા, ગૌતમ ! અતીત અનંત શાશ્વત કાળમાં યાવત્ અંત કરશે. “સે નૂણં ભંતે ! ઉપ્પણ્ણાણદંસણધરે અરહાં જિણે કેવલી “અલમત્થુ” ત્તિ વત્તવ્વં સિયા ?” હવે પૂર્ણ જ્ઞાનના વિષયમાં પ્રશ્ન કરતાં ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે હે લગવનું ! શું એવું કહી શકાય છે કે ન્યારે ઉત્પન્ન કેવલજ્ઞાન અને ઉત્પન્ન કેવલદર્શનવાળા અર્હંત અને કેવલી થઈ બંધ છે ત્યારે તેને ધીબુ’ કોઈ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા લાયક ન હોય ત્યારે તેને શું પૂર્ણ જ્ઞાનીકહી શકાય ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “હંતા ગોયમા ! ઉપ્પણ્ણાણદંસણધરે અરહાં જિણે કેવલી “અલમત્થુ” ત્તિ વત્તવ્વં સિયા” હા, ગૌતમ ! ઉત્પન્ન કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શનધારી અર્હંત અને “અલમસ્તુ” પૂર્ણ જ્ઞાનવાળા છે, એવું કહી શકાય છે. “સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે !” હે ભદન્ત ! આપ દેવાનુપ્રિયે જે કહ્યું છે તે એવું જ છે, એવું જ છે.

ટીકા—‘છઠમત્યેણં મંતે’ ‘મણુસસે’ છઠ્ઠસ્થઃ સ્વલુ મદન્ત ! મનુષ્યઃ, ઇહ અવધિજ્ઞાનરહિતો જીવઃ છઠ્ઠસ્થપદેન વોધ્યતે, યતોઽવધિજ્ઞાનિનઃ સ્વરૂપમગ્રે-વક્ષ્યતે । ‘અતીતં અણંતં’ અતીતેઽનન્તે, ‘સાસયં સમયં’ શાશ્વતે સમયે, ‘કેવલેણં સંજમેણં’ કેવલેન સંયમેન—સંયમમાત્રેણ સપ્તદશવિધેન, ‘કેવલેણં સંવરેણં’ કેવલેન સંવરેણ, સંવરમાત્રેણ આસ્રવનિરોધલક્ષણેન, ‘કેવલેણં વંમચેરવાસેણં’ કેવલેન વ્રહ્મચર્યવાસેન, વ્રહ્મચર્યપાલનમાત્રેણ ‘કેવલાહિં પવયણમાયાહિં’ કેવલાભિઃ પ્રવચનમાતૃભિઃ — પञ्चसमितित्रिगुप्तिरूपाभिः, ‘સિર્જિહ્ણસુ’ અસૈત્સીત્—કૃતસકલ

ટીકાર્થ—(છઠમત્યેણં મંતે મણુસસે અતીતં અણંતં સાસયં સમયં કેવલેણં સંજમેણં, કેવલેણં સંવરેણં, કેવલેણં વંમચેરવાસેણં કેવલાહિં પવયણમાઈહિં સિર્જિહ્ણસુ, વુર્જિહ્ણસુ જાવ સવ્વદુક્ખાણમંતં કરિંસુ) હે મદન્ત ! વીતે હુણ અનન્ત શાશ્વત સમય મેં છઠ્ઠસ્થ મનુષ્ય કેવલ સંયમ સે, કેવલ સંવર સે, કેવલ વ્રહ્મચર્યવાસ સે ઓર કેવલ પ્રવચનમાતા સે સિદ્ધ હુણ હેં યાવત્ સર્વ દુઃખોં કા અન્તકરને વાલે હુણ હેં કયા ? યદ્યપિ જવતક આત્મા મેં કેવલ જ્ઞાન નહીં હોતા હૈ, તવતક આત્મા છઠ્ઠસ્થ કહલાતા હૈ સો ઇસ પ્રકાર કા છઠ્ઠસ્થ યહાં નહીં લિયા ગયા હૈ કિન્તુ જિસ જીવ કે અવધિજ્ઞાન નહીં હૈ—અર્થાત્ અવધિજ્ઞાન સે રહિત જો જીવ હૈ વહ યહાં છઠ્ઠસ્થ પદ સે લિયા ગયા હૈ, કયોં કિ અવધિજ્ઞાની કા સ્વરૂપ આગે કહા જાને વાલા હૈ । સંયમ ૧૭ પ્રકાર કા હોતા હૈ પાંચ સમિતિ ઓર તોનગુપ્તિ ઇનકા નામ પ્રવચનમાતા હૈ । ગૌતમ સ્વામી ને ભગવાન સ્હાવીર પ્રભુ સે યહાં

ટીકાર્થ—(છઠમત્યેણં મંતે ! મણુસસે અતીતં, અણંતં, સાસયં, સમયં કેવલેણં, સંજમેણં, કેવલેણં સંવરેણં, કેવલેણં વંમચેરવાસેણં, કેવલાહિં પવયણમાઈહિં, સિર્જિહ્ણસુ, વુર્જિહ્ણસુ, જાવ સવ્વદુક્ખાણમંતં કરિંસુ) હે ભગવન્ ! અનંત અને શાશ્વત એવા ભૂતકાળમાં છઠ્ઠસ્થ મનુષ્ય શું દ્રક્ષ્તા સંયમથી કે દ્રક્ષ્તા સંવરથી, કે દ્રક્ષ્તા બ્રહ્મચર્ય પાલનથી, કે દ્રક્ષ્તા પ્રવચનમાતાથી, સિદ્ધ બન્યો છે, યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરનાર બન્યો છે ? જો કે આત્મા બન્યાં સુધી કેવળ જ્ઞાન રહિત છે. ત્યાં સુધી તેને છઠ્ઠસ્થ કહેવામાં આવે છે. પરંતુ અહીં તે પ્રકારના છઠ્ઠસ્થનો વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી. પણ જે જીવને અવધિજ્ઞાન થયું નથી. એટલે કે અવધિજ્ઞાનથી રહિત જે જીવ છે તેને અહીં “છઠ્ઠસ્થ” પદ દ્વારા પ્રહણ કરવાનો છે. કારણ કે અવધિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ આગળ કહેવામાં આવશે. સંયમ સત્તર પ્રકારનો હોય છે. પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિને પ્રવચનમાતા કહે છે. ગૌતમ સ્વામીએ અહીં મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કર્યો છે કે

કાર્યતયા સિદ્ધોઽભૂત । ‘વુર્જિસુ’ અવુદ્ધ વિમલકેવલાલોકેન સકલ્લોકાલોકં જ્ઞાતવાન્ , વોધં પ્રાપ્તવાન્ । ‘જાવ’ યાવત્-યાવચ્છવ્દેન-‘મુર્ચિસુ પરિનિવ્વાઈસુ ’ ઇતિ સંગ્રાહ્યમ્ । ‘મુર્ચિસુ ’ અમુશ્ચત્=સકલકર્મભ્યો મુક્તવાન્ । ‘ પરિનિવ્વાઈસુ ’ પરિનિરવાસીત્=સમસ્તકર્મકૃતસન્તાપરહિતત્વેન શીતલીભૂતોઽભવત્ । ‘ સવ્વદુક્ખાણં અંતં કરિસુ ’ સર્વદુઃખાનામન્તમકાર્પીત્-સકલ ક્લેશનાશં કૃતવાન્ કિમ્ ? । હે ભગવન્ અતીતાનન્તશાશ્વતકાલે છંદસ્થો જીવઃ કેવલસંયમેન કેવલસંવરેણ કેવલબ્રહ્મચર્યવાસેન કેવલાભિઃ પ્રવચનમાતૃભિઃ સિદ્ધો વુદ્ધો મુક્તઃ પરિનિર્વાતઃ

ऐसा प्रश्न किया गया है कि हे भदन्त ! अवधिज्ञानरहित छंदस्थ मनुष्य बीते हुए अनन्त शाश्वत समय में केवल १७ प्रकार के संयम पालन करने मात्र से क्या समस्त कार्य सिद्ध हो जाने के कारण सिद्ध हुआ है? विमल केवल ज्ञानरूप आलोक से सकललोक आलोक को जानने रूप बोध को प्राप्त हुआ है क्या ? यावत् शब्द से “मुर्चिचसु” समस्तकर्मों से मुक्त हुआ है क्या “परिनिव्वाइंसु” समस्तकर्मकृतविकारों से रहित होने के कारण शीतलीभूत हुआ है क्या ? “सव्वदुक्खाणमंतं करिंसु” यावत् शारीरिक मानसिक समस्त क्लेशों का अन्त करनेवाला हुआ है क्या ? । जिस प्रकार से केवल संयम को लेकर ये प्रश्न किए गए हैं उसी प्रकार से केवल संवर, केवल ब्रह्मचर्यवास और केवल प्रवचनमाताको लेकर भी इन प्रश्नों का उद्भावन कर लेना चाहिये । तात्पर्य पूछने का यह है कि हे भगवन् ! अतीत अनन्त शाश्वत काल में छंदस्थ जीव केवल संयम से केवल संवर से केवल ब्रह्मचर्यवास से तथा

હે લગવન્ ! અવધિજ્ઞાનથી રહિત હોય એવો છંદસ્થ મનુષ્ય શું અનંત અને શાશ્વત એવા ભૂતકાળમાં માત્ર ૧૭ પ્રકારના સંયમનું પાલન કરીને જ સિદ્ધ-પદ પામ્યો છે ? શું વિશુદ્ધ કેવળજ્ઞાન રૂપ પ્રકાશથી સમસ્ત લોક અલોકને જાણવારૂપ બોધ તે પામ્યો છે ? “યોવત્” પદ વડે “મુર્ચિચસુ પરિનિવ્વાઈસુ, સવ્વદુક્ખાણમંતં કરિસુ” પદોનો સમાવેશ થયો છે એટલે કે તે છંદસ્થ શું સમસ્ત કર્મોથી મુક્ત થયો છે ? શું સમસ્ત કર્મકૃત વિકારોથી રહિત થવાને કારણે તે શીતલીભૂત થયો છે ? શું તેણે સમસ્ત શારીરિક અને માનસિક દુઃખોનો અંત કર્યો છે ? એજ રીતે સંયમનો આશ્રય લઈને પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા છે. એજ પ્રમાણે સંવર, બ્રહ્મચર્ય પાલન અને પ્રવચનમાતા, એ દરેકનો આશ્રય લઈને ઉપરોક્ત પ્રશ્નો પૂછવા જોઈએ. પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એ છે કે હે લગવન્ ! અનંત અને શાશ્વત એવા ભૂતકાળમાં છંદસ્થ જીવ કેવળ સંયમ દ્વારા, માત્ર સંવર વડે, માત્ર બ્રહ્મચર્ય વડે, કે માત્ર આઠ પ્રવચનમાતા વડે, સિદ્ધ થયો છે ?

સર્વદુઃસ્વાનામન્તકૃચ્છાભૂત્ કિમિતિ પ્રશ્નઃ । इमं प्रश्नं पृच्छतो गौतमस्यायमभिप्रायः
 यत् यदोपशान्तमोहाद्यवस्था भवति तदा संयमादिकं सर्वतो विशुद्धं भवति
 तथा सिद्धिप्राप्तौ कारणमपि, सर्वविशुद्धं संयमादिकं विद्यते, तच्च संयमादिकं
 छद्मस्थजीवस्यापि भवति तेन छद्मस्थो जीवः किं सिद्ध्यति स्मेति । भगवानाह—
 ‘गोयमा’ इत्यादि ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘णो इणद्वे समद्वे’ नायमर्थः समर्थः—केवलेन
 संयमादिना न कोऽपि सिद्धोऽभूदित्यभिप्रायः । अत्र कारणं पृच्छति—‘से केणद्वेणं’ इत्यादि ।
 ‘से केणद्वेणं भंते’ तत्केनार्थेन हे भदन्त । ‘एव बुच्चइ’ एवमुच्यते ‘तं चेव’ तदेव प्रश्नोक्तः

કેવલઅષ્ટ પ્રવચન માતાકે આરાધનસે કયા સિદ્ધ હુઆ હૈ ? કયા બુદ્ધ હુઆ
 હૈ ? કયા મુક્ત હુઆ હૈ ? કયા પરિનિર્વૃત્ત હુઆ હૈ ? તથા સમસ્ત દુઃખોંકા
 કયા અન્તકર્તા હુઆ હૈ ? इस प्रश्न को पूछने वाले गौतम स्वामी का यह
 अभिप्राय है कि—जब मोह की उपशान्त अवस्था होती है तब संयमा-
 दिक सर्व प्रकार से विशुद्ध रहते हैं, और सिद्धिप्राप्ति में कारणभूत
 वे विशुद्ध संयमादिक ही होते हैं—जो उस समय मौजूद हैं । अर्थात्
 छद्मस्थ जीव के भी मोह की उपशान्त अवस्था में विशुद्ध संयमादिक
 हैं ही, अतः ऐसा प्रश्न हुआ कि उन विशुद्ध संयमादिकों के बल पर
 छद्मस्थ जीव क्या पहिले कभी सिद्ध हुआ है ? प्रभुने इस का उत्तर यों
 दिया कि (गोयमा ! णो इणद्वे समद्वे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं
 है । अर्थात् संयमादिक से कोई भी सिद्ध नहीं हुआ है । इस में कारण
 क्या है इस बात को पूछते हुए गौतमस्वामी प्रभु से प्रश्न करते हैं कि
 (से केणद्वेणं भंते ! एवं बुच्चइ तं चेव जाव अंतं करिंसु) हे भदन्त !

બુદ્ધ થયો છે ? મુક્ત થયો છે ? પરિનિર્વૃત્ત થયો છે ? તથા સમસ્ત દુઃખો
 નો અન્ત કરનાર થયો છે ખરો ? આ પ્રશ્ન પૂછનાર ગૌતમ સ્વામીનો અભિપ્રાય
 એવો છે કે—ન્યારે મોહની ઉપશાન્ત અવસ્થા હોય છે ત્યારે સંયમાદિક સર્વ
 પ્રકારે વિશુદ્ધ રહે છે. અને તે વિશુદ્ધ સંયમાદિક જ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાના
 કારણરૂપ હોય છે જે સંયમાદિક તે સમયે મોજૂદ છે. એટલે કે છદ્મસ્થ જીવોમાં
 પણ મોહની ઉપશાન્ત અવસ્થામાં વિશુદ્ધ સંયમ આદિ મોજૂદ હોય છે, તેથી
 એ પ્રકારનો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે વિશુદ્ધ સંયમ આદિના પ્રભાવથી શું છદ્મસ્થ
 જીવ પહેલાં કદી પણ સિદ્ધ થયો છે ? પ્રભુએ તેનો જવાબ આ પ્રમાણે
 આપ્યો—(ગોયમા ! ણો ઇણદ્વે સમદ્વે) હે ગૌતમ ! તે પ્રમાણે થતું નથી, એટલે કે
 સંયમાદિ વડે ભૂતકાળમાં કોઈ પણ છદ્મસ્થ જીવ સિદ્ધપદ પ્રાપ્તો નથી, તેનું
 કારણ બાળવાને માટે ગૌતમસ્વામી પૂછે છે (સે કેણદ્વેણં મંતે ! एवं बुच्चइ तं चेव

સર્વોઽપિ પાઠોઽત્ર ગ્રાહ્યઃ, ક્રિયત્પયંતમિત્યાહ-‘જાવ અંતં કરિસુ’ યાવદન્તમકાર્પી-
દિતિ । કેવલસંયમાદિના ન સિદ્ધો જાતસ્તત્ર કિ કારણમિતિ ભાવઃ । મગવાન્ પ્રાહ
‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ । ‘જે કેહ અંતકરા’ યે કેઽપિ અન્તકરાઃ
ભવાન્તકારિણઃ અન્તં=ભવાન્તં કુર્વન્તિ યે તેઽન્તકરાઃ, અન્તકરાસ્તુ દીર્ઘકાલા-
પેક્ષયા ભવન્તીત્યત્રાહ-‘અંતિમસરીરિયા વા’ અન્તિમ શારીરિકા વા, અન્તિમં
શરીરં વિદ્યતે યેષાં તેઽન્તિમ શરીરિકા વા-ચરમશરીરિણ इत्यर्थः । ‘જાવ’ યાવત્-
યાવત્કરણાત્ સિર્જિશ્સુ સિર્જ્ઞઇ સિર્જિશ્સસઇ’ इत्यादि संग्राहम् । ‘સવ્વદુઃખાણં
અંતં કરેસુ વા’ યાવત્ સર્વદુઃખાનામન્તમકાર્પીદ્ વા ‘કરેતિ વા’ કુર્વન્તિ

આપ એસા કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિ કેવલ સંયમાદિ સે કોઈં મી
છદ્મસ્થ સિદ્ધ નહીં હુઆ હૈં યાવત્ વહ સવ દુઃખોં કા અંત કરને વાલા
નહીં હુઆ હૈં । ઇસ તરહ પ્રશ્નોક્ત સવ પાઠ યહાં “ યાવત્ અંતં અકાર્પુઃ
તક કહના ચાહિયે । ગૌતમ કે ઇસ પ્રશ્ન કા તાત્પર્ય એસા હૈં કિ-તવ
કેવલ સંયમાદિ સે છદ્મસ્થ જો સિદ્ધ નહીં હુઆ હૈં ડસમેં કારણ કયા
હૈં ? તવ પ્રશ્ન ઇસકા ઉત્તર દેતે હુઅ કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ !
(જે કેહ અંતકરા અંતિમસરીરિયા વા જાવ સવ્વદુઃખાણં અંતં કરેસુ
વા, કરેતિ વા, કરિસસંતિ વા સવ્વે તે ઉપ્પણનાણદંસણધરા અરહા જિણોં
કેવલી ભવિત્તા, તઓ પચ્છા સિર્જ્ઞંતિ વુજ્ઞંતિ, મુચ્ચંતિ પરિનિવ્વા-
યંતિ સવ્વદુઃખાણં અંતં કરેસુ વા, કરેતિ વા, કરિસસંતિ વા) જો કોઈં
અન્તકર હુઅ હૈં, અન્તિમશરીરવાલે હુઅ હૈં, યાવત્ જિન્હોંને સમસ્તદુઃખોં
કા અન્ત કરડાલા હૈં, વર્તમાન મેં જો કર રહે હૈં, આગે મી જો કરેગે,

જાવ અંતં કરિસુ) હે લગવન્ ! આપ એવું શા કારણે કહો છો કે માત્ર સંયમ
વગેરેથી કોઈપણ છદ્મસ્થ સિદ્ધ થયો નથી, પુદ્ધ થયો નથી મુક્ત થયો નથી,
પરિનિર્વૃત્ત થયો નથી અને સમસ્ત દુઃખોનો અંતકર્તા થયો નથી ? ગૌતમના આ
પ્રશ્નનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે. માત્ર સંયમ વગેરે કારણોથી કોઈ પણ છદ્મસ્થ
જીવ સિદ્ધપદ પામ્યો નથી તેનું કારણ શું છે ? ઉત્તર-(ગોયમા) હે ગૌતમ !
(જે કેહ અંતકરા અંતિમસરીરિયા વા જાવ સવ્વદુઃખાણં અંતં કરેસુ વા,
કરેતિ વા, કરિસસંતિ વા સવ્વે તે ઉપ્પણનાણદંસણધરા અરહા જિણા કેવલી
ભવિત્તા, તઓ પચ્છા સિર્જ્ઞંતિ વુજ્ઞંતિ, મુચ્ચંતિ, પરિનિવ્વાયંતિ, સવ્વદુઃખાણં
અંતં કરેસુ વા, કરેતિ વા, કરિસસંતિ વા,)

જે અન્તકર થયા છે, અન્તિમ શરીરવાળા થયા છે, “ યાવન્ ” જેમણે
સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરી નાખ્યો છે, વર્તમાનકાળમાં જેઓ તેનો અંત કરી
રહ્યા છે અને ભવિષ્યમાં પણ જેઓ તેનો અંત કરશે, તેઓ બધાં ઉત્પન્ન કેવલ જ્ઞાન અને

વા ' કરિસંતિ વા ' કરિષ્યન્તિ વા । ' સર્વે તે ઉપપન્ન ણાણ દંસણ ધરા ' સર્વે તે ઉત્પન્ન જ્ઞાનદર્શનધરા; ઉત્પન્ન=સમુત્પન્ન ઘાતિકર્મચતુષ્ટય ક્ષયતો જાયમાનં યત્ કેવલજ્ઞાનં કેવલદર્શનં ચ તયોઃ ધરાઃ=ધારકાઃ; યે તે ઉત્પન્નજ્ઞાનદર્શનધરાઃ, 'અરહા' અર્હન્તઃ-ઇન્દ્રાદિ કૃત નિરવધ પૂજાર્હત્વાત્, 'જિના' જિનાઃ-વિજિતરાગદ્વેષાઃ 'કેવલી' કેવલિનઃ-કેવલજ્ઞાન સમ્પન્નાઃ, 'ભવિત્તા' ભૂત્વા 'તઓ પચ્છા' તતઃ પથ્યાત્ સકલ કર્મક્ષયાનન્તર સિજ્ઞંતિ' સિદ્ધિ ગચ્છન્તિ 'બુજ્ઞંતિ' बोधं प्राप्नुवन्ति

વે સર્વ ઉત્પન્નજ્ઞાન દર્શન ધારી અર્હન જિન એવં કેવલી હોને કે વાદ હી સિદ્ધ હુએ હૈં, બુદ્ધ હુએ હૈં, મુક્ત હુએ હૈં, પરિ નિર્વૃત્ત હુએ હૈં, ઉન્હોને હી સમસ્ત દુઃખોં કા અન્ત કિયા હૈ, યે હી કરતે હૈં, ઓર આગે ભી યે હી કરેંગે ! જો ભવ કા અન્ત કર દેતે હૈં વે અંતકર કહલાતે હૈં । ભવ કા અન્ત બહુત કાલકે વાદ ભી હોતા હૈં । સ્થૂળ શરીર હી જિનકા અન્તિમ શરીર હૈ । સ્થૂળ શરીરકો છોડને કે વાદ જિન્હેં દૂસરા શરીર અવધારણ નહીં કરના હૈં એસે ચરમ શરીરવાલે જીવ અન્તિમ શરીરવાલે કહલાતે હૈં । ' જાવ ' પદસે યહાં-" સિજ્ઞિસુ, સિજ્ઞિહ, સિજ્ઞિસ્સહ " । આ ક્રિયાપદોં કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । ચાર ઘાતિયા કર્મોં કે નાશ સે ઉત્પન્ન હુએ કેવલ જ્ઞાન ઓર કેવલદર્શન કો જો ધારણ કરતે હૈં વે " ઉપ્પણ્ણનાણદંસણધરા " કહલાતે હૈં । ઇન્દ્રાદિકોં દ્વારા કી ગઈ નિરવધ સેવાકે યોગ્ય જો હોતે હૈં વે "અરિહા" કહે ગયે હૈં । જો રાગદ્વેષકો જીત ચુકે હોતે હૈં વે જિન હૈં । કેવલજ્ઞાન સે જો યુક્ત હોતે હૈં વે કેવલી

કેવલદર્શનધારી અર્હન્ત, જિન અને કેવલી થયા પછી જ સિદ્ધ થયા છે, બુદ્ધ થયા છે, મુક્ત થયા છે, પરિનિર્વૃત્ત થયા છે, અને તેમણે જ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કર્યો છે, તેઓ જ અંત કરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તેઓ જ અંત કરશે. જે જીવો ભવનો (જન્મમરણનો) અંત કરી નાખે છે તેમને અંતકર કહે છે. ભવનો અંત ઘણા કાળ પછી પણ થાય છે, તે કારણે કહ્યું છે કે-ગૃહીત (ગાળુ) શરીર જ નેમનું અન્તિમ શરીર છે-એ શરીર છોડ્યા પછી જેમને બીજું શરીર ધારણ કરવાનું નથી. એવા ચરમ શરીરવાળા જીવોને જ અંતિમશરીરી કહે છે. " જાવ " (યાવત્) પદથી અહીં " સિજ્ઞિસુ, સિજ્ઞિહ, સિજ્ઞિસ્સહ " આ ક્રિયા પદો ગ્રહણ કરવામાં આવ્યાં છે. ચાર ધનઘાતી કર્મોના નાશથી ઉત્પન્ન થયેલ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનને જે ધારણ કરે છે તેમને "ઉપ્પણ્ણનાણદંસણધરા" કહે છે ઇન્દ્રાદિકદેવો વડે નિરવધ (પાપરહિત) સેવા પામવાને યોગ્ય જેઓ હોય છે તેમને " અરિહા " કહે છે જેમણે રાગ દ્વેષ નષ્ટ કર્યા છે તેમને જિન કહે છે? કેવળ જ્ઞાનથી જે મુક્ત હોય છે તેને કેવલી કહે છે. "મુચ્ચત્તિ"

‘મુચ્ચંતિ’ મુચ્યન્તે-સકલકર્મકલાપેભ્યઃ ‘પરિનિવ્વાયંતિ’ પરિનિર્વાન્તિ-કર્મસન્તા-
પાપગમેન શીતલીભવન્તિ । ઉપલક્ષણાત્ ‘સિર્જિઙ્ગસુ સિર્જિઙ્ગસ્સંતિ’ इत्यादि भूतभवि-
ष्यत्कालयोरपि ग्रहणं कर्तव्यम् सिद्धाद्यवस्थामन्तरेण सर्वदुःखान्तकरणाभावात् ।
‘सर्वदुःखाणं अंतं करेंसु वा करेंति वा करिस्संति वा ’ सर्वदुःखानामन्तमकार्षुर्वा
कुर्वन्ति वा करिष्यन्ति वा । ‘से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव सर्वदुःखाणं अन्तं करेंसु’
तत् तेनार्थेन हे गौतम ! यावत् सर्वदुःखानामन्तमकार्षुः । अनेन कारणेन कथयामि
हे गौतम ! केवलसंयमादिना न कस्यचिदपि छद्मस्थस्य सिद्धिरभूत् भवति
भविष्यति वेति भावः । अत्र भगवता गौतमेनातीत कालमाश्रित्य प्रश्नः कृतः,
उत्तरं च भगवता तीर्थकरेण कालत्रयमाश्रित्य दत्तम् । भगवदुत्तरेणैव यद्यपि गौतम-
स्वामिनः प्रत्युत्पन्नानागतविषये सन्देहोऽपाकृतस्तथापि मन्दमतिशिष्याणां प्रत्यु-

हैं । “ मुच्यन्ति ” समस्त कर्मों से छूट जाते हैं । “ परिनिव्वायन्ति ”
कर्मसन्ताप के चले जाने से बिल्कुल शीतलीभूत हो जाते हैं । यहां
उपलक्षण से “ सिर्जिङ्गसु, सिर्जिङ्गस्संति ” इत्यादिरूप से भूत भवि-
ष्यत् काल का भी ग्रहण कर लेना चाहिये, क्योंकि कि सिद्धावस्था के
बिना समस्तदुःखों का विनाश नहीं हो सकता है । (से तेणट्ठेणं गोयमा !
जाव सर्वदुःखाणं अंतं करेंसु) इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है
कि केवल संयमादिकसे किसी भी छद्मस्थ जीवकी सिद्धि नहीं हुई है, न
होती है, और न भविष्यत्काल में भी होगी । यहां भगवान् गौतम ने
अतीतकाल को लेकर के प्रभुसे प्रश्न किया, और भगवान् तीर्थकर ने
कालत्रय को लेकर उत्तर दिया सो इस उत्तर से ही यद्यपि गौतम-
स्वामी का प्रत्युत्पन्न - वर्तमान और अनागत-भविष्यत् काल के
विषयमें उत्पन्न हुआ संदेह दूर का दिया है तो भी मन्दमतिवाले शिष्यों

સમસ્ત કર્મોથી છુટકારો મેળવે છે “ પરિનિવ્વાયંતિ ” કર્મ સંતાપ દૂર થવાથી
ખિલકુલ શીતલભૂત થાય છે. અહીં ઉપલક્ષણથી “ સિર્જિઙ્ગસુ, સિર્જિઙ્ગસ્સંતિ ”
ઇત્યાદિરૂપે ભૂત અને ભવિષ્યકાળને પણ ગ્રહણ કરવો જોઈએ કારણ કે સિદ્ધ
પદની પ્રાપ્તિ થયા વિના સમસ્ત દુઃખોનો અંત થઈ શકતો નથી (સે તેણટ્ઠેણં
ગોયમા ! જાવ સર્વદુઃખાણં અંતં કરેંસુ) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું
છે કે માત્ર સંયમ વગેરેથી કોઈ પણ છદ્મસ્થ જીવની સિદ્ધિ થઈ નથી, થતી
નથી, અને ભવિષ્યકાળમાં થશે પણ નહીં. અહીં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને ભૂત-
કાળવિષયક પ્રશ્ન પૂછ્યો, અને ભગવાને તેનો ત્રણે કાળ સંબંધી ઉત્તર દીધો.
આ રીતે ભગવાને પોતાના જવાબથી જ ગૌતમ સ્વામીનો વર્તમાન અને
ભવિષ્યકાળ વિષે થવાવાળો સંશય દૂર કરી નાખ્યો છે. છતાં પણ મંદમતિ-
મં ૯૧

તપ્નાનાગતવિષયકં પ્રશ્નાલાપકદ્વયં સુગમતયા પ્રતીતિપથમુપગચ્છેદિત્યાશયેનાહ-
 સૂત્રકાર:-‘પદુપ્પન્નેવિ એવંચેવ’ इत्यादि । ‘पदुपपन्ने वि एवं चेव’ प्रत्युत्पन्नेऽप्ये-
 वमेव वर्तमानकालमाश्रित्य प्रश्नालापको विज्ञेयः । ‘नवरं सिज्झन्ति भाणियव्वं’
 नवरं सिद्धयन्ति भणितव्यम्, अत्रालापके ‘सिज्झन्ति’ सिध्यन्ति, इति भणितव्यम् ।
 स चालापकश्चेत्थम्-“छउमत्थे णं भंते मणूसे पदुप्पन्नं सासयं समयं केवलेण
 संजमेण केवलेण संवरेण केवलेण वंभचेरवासेण केवलाहि पवयणमाईहि सिज्झन्ति
 वुज्झन्ति मुच्चन्ति परिनिव्वायन्ति सव्वदुक्खाणमंतं करेति ?” इति । अथ भविष्यत्-

को प्रत्युत्पन्न और अनागतकालविषयक दोनों प्रश्न सुगमरूपसे समझ
 में आ जावे इस आशय से सूत्रकार ने (पदुप्पन्नेवि एवं चेव) प्रत्यु-
 त्पन्न-वर्तमानकाल-में भी ऐसे ही जानना चाहिये, ऐसा कहा है ।
 (नवरं) विशेषता यह है कि (सिज्झन्ति भाणियव्वं) यहां “ सिध्यन्ति ”
 इस प्रकार से वर्तमानकालिक क्रिया का प्रयोग कर आलापक बोलना
 चाहिये । वह आलापक इस प्रकार से है-“ छउमत्थेणं भंते ! मणूसे पदु-
 प्पन्नं सासयं समयं केवलेण संजमेण केवलेण संवरेण केवलेण वंभचेर
 वासेण, केवलाहि पवयणमाईहि सिज्झन्ति, वुज्झन्ति, मुच्चन्ति, परिनिव्वा-
 यन्ति, सव्वदुक्खाणमंतं करेति ” हे भदंत ! छद्मस्थ मनुष्य शाश्वत वर्त-
 मान काल में क्या केवल संयम से केवल संवर से केवल ब्रह्मचर्यवास
 से तथा केवल प्रवचन माताओं से सिद्ध होते हैं, बुद्ध होते हैं, समस्त
 कर्मों से छूट जाते हैं और कर्मसंताप के चले जानेसे बिल्कुल शीतली-
 भूत हो जाते हैं क्या ? और समस्त दुःखों का अन्त कर देते हैं क्या ?

વાળા શિષ્યો વર્તમાન અને ભવિષ્યકાળ વિષયક બે પ્રશ્ન આલાપકો સરળતાથી
 સમજી શકે તે આશયથી સૂત્રકારે (પદુપ્પન્નેવિ એવં ચેવ) “ પ્રત્યુત્પન્નમાં-
 વર્તમાનકાળમાં પણ એમ જ સમજવું ” એવું કહ્યું છે (નવરં) વિશેષતા
 એ છે કે (સિજ્ઞન્તિ ભાણિયવ્વં) અહીં “ સિધ્યન્તિ ” એ પ્રમાણે વર્તમાન
 કાળની ક્રિયાનો પ્રયોગ કરીને આલાપક બોલવો જોઈએ. તે આલાપક આ પ્રમાણે છે.
 “ છઉમત્થેણં ભંતે ! મણૂસે પદુપ્પન્નં સાસયં સમયં કેવલેણં સંજમેણં, કેવલેણં,
 સંવરેણ કેવલેણં વંભચેરવાસેણં કેવલાહિ પવચણમાઈહિં સિજ્ઞન્તિ, વુજ્ઞન્તિ, મુચ્ચન્તિ,
 પરિનિવ્વાયન્તિ, સવ્વદુક્ખાણમંતં કરેતિ ? ” હે ભગવન્ ! શું છદ્મસ્થ મનુષ્ય શાશ્વત
 એવા વર્તમાનકાળમાં માત્ર સંયમથી, માત્ર સંવરથી, માત્ર બ્રહ્મચર્ય પાલનથી
 તથા માત્ર પ્રવચનમાતાની આરાધનાથી સિદ્ધ થયા છે, બુદ્ધ થયા છે, સમસ્ત કર્મોથી
 છુટકારો પામે છે, કર્મ સંતાપ દૂર થવાથી બિલકુલ શીતલીભૂત થાય છે અને શું
 સમસ્ત દુઃખોના અંતકર્તા થાય છે ? ભવિષ્યકાળનો આલાપક બતાવવાને માટે સૂત્ર-

કાલિકમાલાપં દર્શયિતુમાહ—‘અણાગયે વિ એવં ચેવ’ અનાગતેપિ એવમેવ, અનાગતેપિ કાલે એવમેવ=પૂર્વોક્તવદેવ વિજ્ઞેયમ્, નવરં—અત્રાયં વિશેષઃ—‘સિદ્ધિસ્સંતિ માણિયવ્વં’ સેત્સયંતિ મણિતવ્યમ્ ‘સિદ્ધિસ્સંતિ’ इत्यादि वक्तव्यम् । आलापकश्चेत्यम्—“छउमत्थे णं भंते मणूसे अणागयमणंतं सासयं समयं केवलेणं संजमेणं, केवलेणं संवरेणं, केवलेणं वंभचेरवासेणं, केवलाहिं पवयणमाईहिं सिद्विस्संति बुद्विस्संति मुच्चिस्संति परिनिव्वाइस्संति सव्वदुक्खाणमंतं करिस्संति ?” इति । छन्नस्थ-

भविष्यत्कालिक आलापक को दिखाने के लिये सूत्रकार कहते हैं कि (अणागए वि एवं चैव) अनागत काल में भी इसी तरह पूर्वोक्त प्रकार से जानना चाहिये—(नवरं) परन्तु जो विशेषता है वह इस प्रकार से है (सिद्विस्संति माणियव्वं) यहां आलापक बोलते समय भविष्यत्कालिक “सेत्सयन्ति” इस क्रियापद का प्रयोग करके उस आलापक को बोलना चाहिये, वह आलापक इस प्रकार से बोला जावेगा—“छउमत्थे णं भंते ! मणूसे अणागयमणंतं सासयं समयं केवलेणं संजमेणं, केवलेणं संवरेणं, केवलेणं वंभचेरवासेणं, केवलाहिं पवयणमाईहिं सिद्विस्संति, बुद्विस्संति, मुच्चिस्संति,, परिनिव्वाइस्संति, सव्वदुक्खाणमंतं करिस्संति ” हे भदन्त ! छन्नस्थ भनुष्य अनागत अनन्त शाश्वतकाल में क्या केवल संयम से केवल संवर से केवल ब्रह्मचर्यवाससे केवल प्रवचन माताओंसे सिद्ध होंगे, बुद्ध होंगे? सुक्त होंगे? परिनिर्वृत होंगे? तथा क्या वे समस्त दुःखों का अन्त करने वाले होंगे? इन वर्तमानकालिक एवं भविष्यत्कालिक इन सब प्रश्नों का उत्तर “गोयमा ! गो इणट्ठे समट्ठे ” इस

કાર કહે છે કે—(અણાગએ વિ એવં ચેવ) ભવિષ્યકાળમાં પણ પૂર્વોક્ત કથન અનુસાર સમજવું (નવરં) પરન્તુ તેમાં આ પ્રમાણે વિશેષતા છે. (સિદ્ધિસ્સંતિ માણિયવ્વં) અહીં આલાપક બોલતી વખતે ભવિષ્યકાળનું “ સેત્સયન્તિ ” ક્રિયાપદ વાપરીને આલાપક વાપરવો જોઈએ. તે આલાપક આ પ્રમાણે બનશે—“ છઉમત્થે ણં ભંતે ! મણૂસે અણાગયમણંતં સાસયં સમયં કેવલેણં સંજમેણં, કેવલેણં સંવરેણ, કેવલેણં વંભચેરવાસેણં, કેવલાહિં પવયણમાઈહિં સિદ્ધિસ્સંતિ, બુદ્ધિસ્સંતિ, મુચ્ચિસ્સંતિ, પરિનિવ્વાઈસ્સંતિ, સવ્વદુક્ખાણમંતં કરિસ્સંતિ ? ” હે ભગવન્ ! શું છન્નસ્થ મનુષ્ય અનંત અને શાશ્વત એવા ભવિષ્યકાળમાં માત્ર સંયમથી, માત્ર સંવરથી, માત્ર બ્રહ્મચર્ય પાલનથી, તથા માત્ર પ્રવચનમાતાની આરાધનાથી સિદ્ધ થશે ? બુદ્ધ થશે ? મુક્ત થશે ? પરિનિર્વૃત્ત થશે ? તથા શું તેઓ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરનાર થશે ? આ વર્તમાનકાલિક અને ભવિષ્યકાલિક બધા પ્રશ્નોનો

જીવવિષયે આલાપકત્રયં પ્રદર્શ્ય સામ્પ્રતમવધિવિષયમાહ—‘જહા છઠમત્યો’
 इत्यादि । ‘जहा छठमत्यो तहा आहोहिओ वि तहा परमाहोहिओ वि’ यथा छद्म-
 स्थस्तथा आधोवधिकोपि परमाधोवधिकोपि विज्ञेयः । ‘तिन्नि तिन्नि आलावगा
 भाणियव्वा’ त्रयस्त्रय आलापका भणितव्याः, आधोवधिकविषये परमाधोवधिक-
 विषये च प्रत्येकं भूतभविष्यद्वर्तमानकालविषयास्त्रयस्त्रय आलापका वाच्याः । तत्र
 आधाऽवधिकः अधः=परमावधेर्न्यूनो योऽवधिः स अधोऽवधिकः तेन व्यवहरतीति
 आधोवधिकः=परिमितक्षेत्रविषयकावधिज्ञानसंग्रहः । तथा परमाधोऽवधिकः-परमः-

સૂત્ર દ્વારા દિયા ગયા સમજ્ઞ લેના ચાહિયે જૈસા કિ પહેલે વતલા
 દિયા ગયા હૈ ।

इस प्रकार छद्मस्थ जीव के विषय में तीन काल संबंधी तीन आला-
 कों को दिखलाकर अब सूत्रकार अवधिज्ञान के विषय में कहते हैं कि
 (जहा छठमत्यो तहा आहोहिओ वि) जैसे छद्मस्थ का कथन किया है
 वैसा ही आधोवधिक का भी (तहा परमाहोहिओ वि) तथा परमाधोव-
 धिक का भी कथन जानना चाहिये । (तिण्णि तिण्णि आलावगा भाणि-
 यव्वा) और इनके तीन२ आलापक कहना चाहिये। तात्पर्य यह है कि
 आधोवधिक के विषय में और परमाधोवधिक के विषय में प्रत्येक भूत,
 भविष्यत् और वर्तमानकाल को लेकर तीन तीन आलापक होते हैं।
 परमाधोवधिक से न्यून जो अवधि है वह अधोऽवधिक है । इस अधोऽ-
 वधिकसे जो व्यवहार करता है अर्थात् रूपी द्रव्यको जानता है वह आधो-
 वधिक है । परिमित क्षेत्रविषयक अवधिज्ञानसे युक्त जो है वह आधोव-

ઉત્તર “ગોયમા ! જો ઇળદ્દે સમદ્દે” સૂત્ર દ્વારા આપવામાં આવ્યો છે તેનો
 અર્થ આગળ કહ્યા પ્રમાણે સમજવો.

આ પ્રમાણે છદ્મસ્થ જીવના વિષયમાં ત્રણ કાળ સંબંધી ત્રણ આલાપકનું
 કથન કરીને હવે સૂત્રકાર અવધિજ્ઞાનના વિષયમાં નીચે પ્રમાણે કહે છે—(જહા
 છઠમત્યો તહા આહોહિઓ વિ) જેવું છદ્મસ્થનું કથન કર્યું છે તેવું જ કથન
 અવધિજ્ઞાનીનું તથા (તહા પરમાહોહિઓ વિ) પરમાધોવધિકનું પણ સમજવું. (તિણ્ણિ
 તિણ્ણિ આલાવગા ભાણિયવ્વા) તે દરેક અવધિજ્ઞાનીના ત્રણ ત્રણ આલાપક કહેવાં
 જોઈએ. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે અવધિજ્ઞાનીના વિષયમાં અને પરમઅવધિજ્ઞાનીના
 વિષયમાં પ્રત્યેકના ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળ સંબંધી ત્રણ ત્રણ આલાપક થાય
 છે પરમ અવધિજ્ઞાનથી ઓછું જે અવધિજ્ઞાન છે તેનું નામ “ અધોઽવધિક ” છે.
 આ અધોવધિકથી જે વ્યવહાર કરે છે એટલે કે રૂપી દ્રવ્યને બાણે છે.

ઉત્કૃષ્ટઃ આધોવધિકાદ્ યઃ સ પરમાધોવધિકઃ, અય ચ ચરમશરીરી સમસ્તરૂપિ-
દ્રવ્યાસંખ્યાતલોકપરિમિતાલોકચ્છંડાસંખ્યાતાવસર્પિણીવિષયકાવધિજ્ઞાનવાન્ ભવ-
તીતિ । અથ કેવલિવિષયમાહ-‘કેવલીણં મંતે’ ઇત્યાદિ । ‘કેવલી ણં મંતે
મણૂસે’ કેવલી ભદન્ત ! મનુષ્યઃ ‘અતીતં અણંતં સાસયં સમયં જાવ અંતં કરેંસુ’
અતીતે અનન્તે શાશ્વતે સમયે યાવત્ સર્વદુઃસ્વાનામન્તમકાર્પીત્, હે ભદન્ત ! કેવ-
લજ્ઞાનવાન્ મનુષ્યોડતીતેડનંતે શાશ્વતે કાલે સિદ્ધો બુદ્ધો મુક્તઃ પરિનિર્વાતઃ સર્વ-
દુઃસ્વાનામન્તકોડમૂત્ ન વેતિ પ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ-‘હંતે’ત્યાદિ, ‘હંતા ગોયમા’ હન્ત
ગૌતમ ! ‘સિર્જિસુ જાવ અંતં કરેંસુ? અસૈત્સીત્ યાવત્ અન્તમકાર્પીત્, કેવલીમનુષ્યઃ

ધિક હૈ । આધોવધિકસે જો ઉત્કૃષ્ટ હોતા હૈ વહ પરમાધોવધિક હૈ । યહ
પરમાધોવધિક ચરમશરીર હોતા હૈ । સમસ્તરૂપી દ્રવ્યોકોં અસંખ્યાતલો-
કપરિમિત અલોક કે ચ્છંડોંકો, અસંખ્યાત અવસર્પિણીયોંકો જાનતા હૈ ।
અવ સૂત્રકાર કેવલી કે વિષય કા કથન કરતે હૈ (કેવલી ણં મંતે ।
મણૂસે અતીતં અણંતં સાસયં સમયં જાવ અંતં કરેંસુ ?) હે ભદન્ત ! વીતે
હુએ અનંત શાશ્વત કાલ મેં કયા કેવલી મનુષ્ય અર્થાત્ ભગવંત ને યાવત્
સમસ્ત દુઃખોં કા નાશ કિયા ? હસ પ્રશ્ન કા તાત્પર્ય યહ હૈ-કિ ગૌતમ
સ્વામીને પ્રભુ સે યહ પૂછા હૈ કિ હે ભદન્ત ! જો કેવલી ભગવંત હુએ હૈ
કયા વે અતીત અનન્ત શાશ્વતકાલ મેં સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત ઓર પરિનિ-
ર્વૃત્ત હુએ હૈ ? યા નહીં હુએ હૈ ? તથા ઉન્હોં ને સમસ્ત દુઃખોં કા નાશ
કિયા હૈ, યા નહીં કિયા હૈ ? તવ પ્રભુ ને ગૌતમ કે હસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર
હસ પ્રકાર દિયા (હંતા ગોયમા ! સિર્જિસુ જાવ અંતં કરેંસુ) હાં ગૌતમ !

તેને આધોવધિક કહે છે. આધોવધિકથી જે ઉત્કૃષ્ટજ્ઞાની હોય છે તેને પરમાધોવધિક
જ્ઞાની કહે છે. તે પરમાધોવધિકજ્ઞાની ચરમશરીરી હોય છે.

પરમ અવધિજ્ઞાની સમસ્ત રૂપી દ્રવ્યોને, અસંખ્યાત લોક પરિમિત આ
લોકના ખંડોને, અને અસંખ્યાત અવસર્પિણીઓને જાણે છે. હવે સૂત્રકાર
કેવલીભગવંતના વિષયમાં કહે છે. (કેવલીણં મંતે ! મણૂસે અતીતં અણંતં સાસયં
સમયં જાવ અંતં કરેંસુ ?) હે ભગવન્ ! અનંત અને શાશ્વત એવા ભૂતકાળમાં
શું કેવળજ્ઞાની મનુષ્યે (યાવત્) “સમસ્ત દુઃખોનો નાશ કર્યો છે ? ત્યાં
સુધીનું કથન સમજવું. આ પ્રશ્નનો ભાવાર્થ એ છે કે-હે ભગવન્ ! જે કેવળી
ભગવંત થયા છે તેઓ શું અનંત અને શાશ્વત એવા ભૂતકાળમાં સિદ્ધ, બુદ્ધ,
મુક્ત અને પરિનિર્વૃત્ત થયા છે ? કે નથી થયા ? તથા તેમણે સમસ્ત દુઃખોનો
નાશ કર્યો છે કે નથી કર્યો ? મહાવીર પ્રભુ તે પ્રશ્નનો આ પ્રમાણે જવાબ
આપે છે. (હંતા ગોયમા ! સિર્જિસુ જાવ અંતં કરેંસુ) હા ગૌતમ ! જે કેવલી

અતીતકાલે સિદ્ધિગત ઇતિ ભાવઃ । ‘એતે તિન્નિ આલાવગા ભાણિયવ્વા છડમત્થસ્સ-જહા’ એતે ત્રય આલાપકા મણિતવ્યાઃ છદ્ધસ્થસ્ય યથા, યથા છદ્ધસ્થપ્રકરણે ભૂત-વર્તમાનભવિષ્યદ્વિષયકાસ્ત્રય આલાપકાઃ કથિતાસ્તથા કેવલિમનુષ્યમધિકૃત્યાપિ ત્રય આલાપકા વક્તવ્યાઃ, ‘સિર્જિંસુ સિજ્જંતિ સિર્જિંસસંતિ’ અસૈત્સીત્ સિદ્ધચતિ સેત્સયતિ । અથ કાલત્રયં સંગૃહ્ય ગ્રાહ—‘સે નૂણં મંતે’ ઇત્યાદિ । ‘સે નૂણં મંતે’ તદ્ નૂનં મદન્ત ! ‘અતીતં અણંતં સાસયં સમયં પડુપ્પણં વા સાસયં સમયં અણાગયં અણંતં વા સાસયં સમયં જે કેહ અન્તકરા વા અન્તિમસરીરિયા વા’ અતીતેઅનન્તે શાશ્વતે સમયે, પ્રત્યુત્પન્ને વા શાશ્વતે સમયે, અનાગતે અનન્તે વા શાશ્વતે સમયે યે કેપિ અન્તકરા વા અન્તિમશરીરિકા વા, ‘સિર્જિંસુ વા જાવ સવ્વદુક્ખાણં

જો કેવલી મનુષ્ય હુએ હૈં વે અતીતકાલમેં સિદ્ધિ કો પ્રાપ્ત હુએ હૈં । (એતે તિન્નિ આલાવગા ભાણિયવ્વા છડમત્થસ્સ જહા) જિસ પ્રકારસે છદ્ધસ્થકે પ્રકરણમેં ભૂત, વર્તમાન ઓર અવિષ્યત્કાલવિષયક ત્રીન આલાપક કહે હૈં ડસી તરહસે કેવલી મનુષ્યકો લેકર કે ભી ત્રીન આલાપક કહના ચા-હિયે । (સિર્જિંસુ, સિજ્જંતિ, સિર્જિંસસંતિ) ભૂતકાલમેં વે સિદ્ધ હુએ હૈં, વર્તમાનકાલમેં વે સિદ્ધ હોતે હૈં । તથા અવિષ્યત્કાલમેં વે સિદ્ધ હોંગે । (સે નૂણં મંતે) અતીતં અણંતં સાસયં સમય પડુપ્પણં વા સાસયં સમયં અણા-ગયં અણંતં વા સાસયં સમયં જે કેહ અન્તકરા વા અન્તિમસરીરિયા વા સિર્જિંસુ વા, જાવ સવ્વદુક્ખાણં અન્તં કરેંસુ વા કરેંતિ વા, કરિ-સ્સંતિ વા સવ્વે તે ઉપ્પણનાણદંસણધરા અરહા જિણા કેવલી મવિત્તા તઓ પચ્છા સિજ્જંતિ, જાવ અન્તં કરિસ્સંતિ વા) હે મદન્ત ! અતીત

ભગવંતો થયા છે તેમણે ભૂતકાળમાં સિદ્ધ પદ પ્રાપ્ત કર્યું છે, અહીં ‘સમસ્ત દુઃખોના અન્ત કર્યો છે’ ત્યાં સુધીનું તમામ કથન સમજવું, (એતે તિન્નિ આલાવગા ભાણિયવ્વા છડમત્થસ્સ જહા) જે પ્રમાણે છદ્ધસ્થના પ્રકરણમાં ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યકાળના ત્રણ આલાપક કહેવામાં આવ્યા છે એજ પ્રમાણે દેવળી ભગવંતો વિષયક ત્રણ આલાપક કહેવા બોધાયે. (સિર્જિંસુ, સિજ્જંતિ, સિર્જિંસસંતિ) ભૂત-કાળમાં દેવળી ભગવંતો સિદ્ધ થયા હતા, વર્તમાનકાળમાં તેઓ સિદ્ધ થાય છે, તથા ભવિષ્યમાં પણ તેઓ સિદ્ધ થશે.

(સે નૂણં મંતે ! અતીતં અણંતં સાસયં સમયં પડુપ્પણં વા સાસયં સમયં, અણાગયં અણંતં વા સાસયં સમયં જે કહ અન્તકરા વા અન્તિમસરીરિયા વા સિર્જિંસુ વા જાવ સવ્વદુક્ખાણં અન્તં કરેંસુ વા કરેંતિ વા, કરિસ્સંતિ વા સવ્વે તે ઉપ્પણનાણદંસણધરા અરહા જિણા કેવલી મવિત્તા તઓ પચ્છા સિજ્જંતિ, જાવ અન્તં કરિસ્સંતિ વા ?) હે ભગવન્ ! અન્તં અને શાશ્વત એવા

અન્તં કરેન્સુ વા કરેન્તિ વા કરિસ્સન્તિ વા ' અસૈત્સુર્વા યાવત્ સર્વદુઃસ્વાનામન્તમ-
કાર્ણુઃ વા કુર્વન્તિ વા કરિષ્યન્તિ વા, અત્ર યાવત્કરણાત્ 'સિજ્ઞન્તિ સિજ્ઞિસ્સન્તિ'
ઇત્યાદિ સંગ્રાહ્યમ્ । ' સર્વે તે ઉપ્પણનાણદંસણધરા અરહા જિના કેવલી ભવિત્તા
તઓ પચ્છા સિજ્ઞન્તિ જાવ અન્તં કરિસ્સન્તિ વા ' સર્વે તે ઉત્પન્નજ્ઞાનદર્શનધરા અર્હ-
ન્તો જિનાઃ કેવલિનો ભૂત્વા તતઃ પશ્ચાત્ સિદ્ધયન્તિ યાવદન્તં કરિષ્યન્તિ વેતિ
પ્રશ્નઃ, વ્યાખ્યા સુગમા । મગવાનાહ—' હંતા ગોયમા ' હન્ત ગૌતમ । ' તીતમણંતં
સાસયં જાવ અન્તં કરિસ્સન્તિ વા ' અતીતે અનન્તે શાશ્વતે સમયે યાવદન્તં કરિષ્ય-
ન્તિ વા । ' સે નૂણ ' ઇત્યારમ્ય મૂત્રસમાપ્તિપર્યન્તં કાલત્રયસંવન્ધોઽવશ્યમેવ વાચ્યઃ,

અનંત શાશ્વતકાલમેં, શાશ્વતપ્રત્યુત્પન્ન કાલમેં ઓર અનંત શાશ્વત ભવિ-
ષ્યત્કાલ મેં જો કોઈ અન્તકર અન્તિમશરીરધારી-ચરમશરીરી-સિદ્ધ-
ગતિ કો પ્રાપ્ત હુએ હેં, યાવત્ સમસ્ત દુઃખોં કા અન્ત કરને વાલે હુએ હેં
વર્તમાન મેં જો કર રહે હેં ઓર આગે ઓ જો કરેંગે, વે સ્વ ઉત્પન્ન હુએ,
કેવલજ્ઞાન ઓર કેવલ દર્શન કો ધારણ કરને વાલે, અર્હંત, જિન,
કેવલી હોકર પીછે સિદ્ધ હુએ હેં, યાવત્ સમસ્ત દુઃખોં કા અન્ત કરેંગે
કયા ? " સિજ્ઞિન્સુ " કે વાદ જો યાવત્ શબ્દ આયા હૈં ઉસસે વહાં
" સિજ્ઞન્તિ સિજ્ઞિસ્સન્તિ " ઇત્યાદિ પાઠ કા સગ્રહ કિયા ગયા હૈં । ઇસ
પ્રકાર કા યહ પ્રશ્ન હૈં, ઇસકા ઉત્તર દેતે હુએ પ્રભુ ગૌતમ સે કહતે હેં
કિ—(હંતા ગોયમા ! અતીતં અણંતં સાસયં સમયં જાવ અન્તં કરિસ્સન્તિ
વા) હાં ગૌતમ ! અતીત અનન્ત, શાશ્વતકાલ મેં યાવત્ અન્તં કરેંગે ।

ભૂતકાળમાં, શાશ્વત વર્તમાનકાળમાં અને અનંત તથા શાશ્વત ભવિષ્યકાળમાં
જે કોઈ અન્તકર, અન્તિમ શરીરધારી ચરમશરીરી સિદ્ધગતિ પામ્યા છે બુદ્ધ
થયા છે, મુક્ત થયા છે, પરિનિવૃત્ત થયા છે અને સમસ્ત દુઃખોના અન્તકર્તા
થયા છે, વર્તમાનકાળમાં પણ તે પ્રમાણે જ કરી રહ્યા છે. અને ભવિષ્યમાં
પણ તે પ્રમાણે જ કરવાના છે, તેઓ શું ઉત્પન્ન થયેલ કેવળજ્ઞાન અને કેવળ
દર્શનને ધારણ કરનારા અર્હંત. જિન અને કેવળી થઇને પછી સિદ્ધ,
બુદ્ધ, મુક્ત, પરિનિવૃત્ત અને સમસ્ત દુઃખોનો અન્ત કરનાર થયા છે, થાય
છે અને થશે ? " સિજ્ઞિન્સુ " પછી જે " યાવત્ " પદ આવ્યું છે તેની મારફત
" સિજ્ઞન્તિ સિજ્ઞિસ્સન્તિ " ઇત્યાદિ પાઠને ગ્રહણ કરવો જોઈએ. આ પ્રશ્નનો
જવાબ મહાવીરસ્વામી આ પ્રમાણે આપે છે— (હંતા ગોયમા ! અતીતં અણંતં
સાસયં જાવ અન્તં કરિસ્સન્તિ વા) હા, ગૌતમ ! અનંત અને શાશ્વત એવા
ભૂતકાળથી શરૂ કરીને " અન્ત કરશે " ત્યાં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ કરવો.

તથાહિ હે ગૌતમ ! અતીતેઽનંતે શાશ્વતે કાલે તે ચરમશરીરાઃ સિદ્ધિં પ્રાપ્તવન્તઃ, શાશ્વતે વર્તમાનકાલે ચરમશરીરાઃ સિદ્ધિં યાન્તિ મહાવિદેહાપેક્ષયા, તથા અનન્તે શાશ્વતેઽનાગતકાલે તાદૃશાશ્ચરમદેહાઃ સમુત્પન્નકેવલજ્ઞાનાઃ સર્વદુઃસ્વાનામંતં કરિષ્યન્તીતિ । અથ પૂર્ણજ્ઞાનવિષયે ગ્રાહ-‘સે નૂળં મંતે’ ઇત્યાદિ । ‘સે નૂળં મંતે’ તદ્ નૂળં ભદન્ત “ઉપ્પણ્ણનાણદંસણધરે અરહા જિણે કેવલી અલમત્થુ ત્તિ વત્તવ્વં સિયા” ઉત્પન્નજ્ઞાનદર્શનધરઃ અર્હન્ જિનઃ કેવલી ‘અલમસ્તુ’ ઇતિ વક્તવ્યં સ્યાત્ ? , અલમસ્તુ પર્યાપ્તં ભવતુ-કેવલજ્ઞાનાદનન્તરં ન જ્ઞાનાન્તરં પ્રાપ્તવ્ય નાસ્તીત્યેતત્ વક્તવ્યં સ્યાત્-ભવેત્ ? ઉત્પન્નજ્ઞાનદર્શનધરઃ અર્હન્ જિનઃ કેવલી કિં પૂર્ણજ્ઞાનવાન્ અસ્તીતિ વક્તું

“સે નૂળં” યહાં સે લગાકર સૂત્ર કી સમાસિતક, કાલત્રય કા સંબંધ અવશ્ય હી લગાકર એસા બોલના ચાહિયે કિ-હે ગૌતમ ! અતીત અનંત શાશ્વતકાલ મેં વે ચરમશરીરધારી સિદ્ધિ કો પ્રાપ્ત હુએ હૈં, શાશ્વત વર્તમાનકાલ મેં વે ચરમ શરીરધારી મહાવિદેહ ક્ષેત્રકી અપેક્ષા સે સિદ્ધિ કો પ્રાપ્ત કરતે હૈં, તથા-અનંત શાશ્વત અનાગતકાલ મેં ચરમશરીરધારી કેવલજ્ઞાન ઓર કેવલદર્શન કો પ્રાપ્ત કર સમસ્ત દુઃખોંકા અન્ત કરેંગે । “સે નૂળં મંતે ? ઉપ્પણ્ણનાણદંસણધરે અરહા જિણે કેવલી “અલમત્થુત્તિ” વત્તવ્વં સિયા ?” અવ પૂર્ણજ્ઞાન કે વિષય મેં પ્રશ્ન કરતે હુએ ગૌતમસ્વામી પ્રભુ સે પૂછતે હૈં કિ હે ભદન્ત ! કયા એસા કહના શક્ય હૈ કિ જબ ઉત્પન્ન કેવલજ્ઞાન ઓર ઉત્પન્ન કેવલદર્શનવાલે અર્હન્ જિન કેવલી હો જાતે હૈં તવ ઉન્હે ઓર દૂસરા કોઈ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરને યોગ્ય નહીં હોતા હૈ કયા ? અર્થાત્ ઉત્પન્ન હુએ કેવલજ્ઞાન એવં કેવલદર્શન ધારી અર્હન્ જિન કેવલી પૂર્ણજ્ઞાન

“સે નૂળં” થી શરૂ કરીને સૂત્રની સમાસિ સુધી ત્રણે કાળનો સંબંધ લગાડીને એવું બોલવું બોધ્યે કે હે ગૌતમ ! અનંત અને શાશ્વત એવા ભૂતકાળમાં તે ચરમશરીરધારી કેવલી ભગવંતોએ સિદ્ધિ પદ પ્રાપ્ત કર્યું છે, શાશ્વત વર્તમાનકાળમાં તે ચરમશરીરધારી કેવલી ભગવંતો મહાવિદેહ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. તથા અનંત શાશ્વત ભવિષ્યકાળમાં ચરમશરીરધારી કેવળ જ્ઞાન અને કેવળદર્શનને પ્રાપ્ત કરીને સમસ્ત દુઃખોનો નાશ કરશે.

(સે નૂળં મંતે ! ઉપ્પણ્ણનાણદંસણધરે અરહા જિણે કેવલી “અલમત્થુ” ત્તિ વત્તવ્વં સિયા ?) હવે પૂર્ણજ્ઞાનના વિષયમાં ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પ્રશ્ન પૂછે છે કે હે પ્રભો ! શું એવું કહી શકાય ખરું કે જેમને કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શન ઉત્પન્ન થયાં છે એવા અર્હન્ત જિન તથા ભગવંતોને ખીભું કોઈ પણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું રહેતું નથી ? એટલે કે તેઓ પૂર્ણ જ્ઞાની છે એમ કહી શકાય ખરું ?

શક્યતે ? મગવાનાહ-‘હંતા ગોયમે’ત્યાદિ, ‘હંતા ગોયમા’ હન્ત હે ગૌતમ ! ઉપ્પ-
ણનાણદંસણધરે અરહા જિણે કેવલી’ ઉત્પન્નજ્ઞાનદર્શનધરઃ અર્હન્ જિનઃ કેવલી
‘અલમત્થુ’-ત્તિ અલમસ્તુ ઇતિ અલમ્ પર્યાપ્તં ભવતુ ઇત્યેતત્ ‘વત્તવ્વં સિયા’ વત્તવ્વં
સ્યાત્ ભવેત્ પૂર્ણજ્ઞાનવાનિતિ વત્તું શક્યતે । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે’ તદેવં મદન્ત ?
તદેવં મદન્ત ! હે મદન્ત ! યત્ દેવાનુપ્રિયેણ કથિતં તત્ એવમેવાસ્તીતિ ॥સૂ.૦૫॥

इति श्री-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य श्रीघासीलालव्रतिविर-

चितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकान्याख्यायां प्रथम-

शतकस्य चतुर्थोद्देशकः समाप्तः ॥ १-४ ॥

વાલે હૈં એસા કહા જા સકતા હૈ કયા ? ઉત્તર-(હંતા ગોયમા ! ઉપ્પણ-
નાણદંસણધરે અરહા જિણે કેવલી “અલમત્થુ”-ત્તિ વત્તવ્વં સિયા) હાં
ગૌતમ ! ઉત્પન્ન કેવલજ્ઞાન એવં કેવલદર્શનધારી અર્હન્ત જિન “ અલમ-
સ્તુ ” પૂર્ણજ્ઞાનવાલે હૈં એસા કહને કે લિયે શક્ય હૈ । કયોં કિ હસકે
આગે જ્ઞાન કી પરાકાષ્ટા (સર્વોત્કૃષ્ટતા) નહીં હૈ । યહી જ્ઞાન કી
પરાકાષ્ટા (સર્વોત્કૃષ્ટતા) હૈ જિસકો અર્હન્ત જિન કેવલીને પ્રાપ્ત કર લી
હૈ । (સેવં મંતે ! સેવં મંતે) હે મદન્ત ! આપ દેવાનુપ્રિય ને જો કહા હૈ
વહ એસા હી હૈ, એસા હી હૈ ॥સૂ. ૫॥

॥ जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत ‘भगवतीसूत्रकी

प्रियदर्शिनी व्याख्याके प्रथमशतक चतुर्थ उद्देशक समाप्त ॥१-४॥

ઉત્તર—(હંતા ગોયમા ! ઉપ્પણનાણદંસણધરે અરહા જિણે કેવલી “અલમત્થુ”ત્તિ
વત્તવ્વં સિયા)હા, ગૌતમ ! જેમને કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શન ઉત્પન્ન થયાં છે એવા
કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શનધારી અર્હન્ત જિન “અલમત્થુ”ત્તિ “અલમસ્તુ” પૂર્ણજ્ઞાની
છે. એવું કહી શકાય છેકારણ કે તેનાથી આગળ જ્ઞાનની પરાકાષ્ટા (ઉત્કૃષ્ટતા)
કોઈ છેજ નહિં. એજ જ્ઞાનદર્શનની પરાકાષ્ટા છે કે જે અર્હન્ત જિન કેવળીએ
પ્રાપ્ત કરી લીધેલ છે. (સેવં મતે સેવં મતે) હે ભગવન્ ! આપે જે કહ્યું છે તે સાચું જ છે.
આપ કહો તે પ્રમાણે જ છે । સૂ. ॥૫॥

॥ जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत भगवतीसूत्रकी प्रियदर्शिनी
व्याख्याना पड़ेला शतकेनो योथो उद्देशक समाप्त ॥१-४॥

અથ પ્રથમશતકે પશ્ચમોદ્દેશકઃ પ્રારમ્ભ્યતે—

પશ્ચમોદ્દેશકે સંક્ષેપત ઇમે વિષયાઃ—કતિ પૃથિવ્ય ઇતિ પ્રશ્નઃ, સપ્ત ઇતિ તદુત્તરમ્, રત્નપ્રભાત આરમ્ભ્ય તમતમા પર્યન્તમ્ । તાસુ સપ્તસુ પૃથિવીષુ નારકાણાં કિયન્તિ આવાસસ્થાનાનિ ? ઇતિ પ્રશ્નઃ । તદુત્તરમ્ । કિયન્તોઽસુરકુમારાવાસાઃ ? કિયન્તઃ પૃથિવીકાયિકાવાસાઃ ? , કિયન્તો જ્યોતિષ્કાવાસાઃ ? , કિયન્તો વિમાનાવાસાઃ ? , ઇતિ પ્રશ્નઃ । સંગ્રહગાથાદ્વયમ્ । એતેષામુત્તરમ્ । નૈરયિકાઃ ક્રોધમાનમાયા-લોભોપયુક્તા ભવન્તિ ? ઇતિ પ્રશ્નઃ । સન્તીત્યુત્તરમ્ , ભક્ષકાઃ સ્થિત્યવગાહશરીરસંહનન, સંસ્થાનલેશ્યાદૃષ્ટિજ્ઞાનાજ્ઞાનયોગોપયોગાનાં કથનમ્ , અસુરકુમારસ્થિતિસ્થાનાદીનામ્ કથનમ્ , લોકપ્રાધાન્યકથનમ્ , પૃથિવીકાયિકસ્થિતિસ્થાનાદિકથનમ્ , દ્વીન્દ્રિયાદિજીવવિષયે પૂર્વવદેવ વિચારઃ, પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકમનુષ્યવાનવ્યન્તરાણાં સ્વરૂપાદિકથનમ્ , ઉદ્દેશકપરિસમાપ્તિથેતિ ।

પ્રથમ શતક કા પંચમ ઉદ્દેશક પ્રારમ્ભ

ઇસ પંચમ ઉદ્દેશક મેં ક્યાર વિષય હૈં યહ વાત સંક્ષેપ મેં પ્રકટ કી જાતી હૈ—પૃથિવી કિતની હૈં ? યહ પ્રશ્ન, ઉત્તર—સાત હૈં, રત્નપ્રભા સે હેકર તમતમા પર્યન્ત । ઇન સાતોં પૃથિવિયોં મેં નારક જીવોં કે કિતને આવાસસ્થાન હૈં ? પ્રશ્ન । ઇસકા ઉત્તર । અસુરકુમારોં કે કિતને આવાસ હૈં ? કિતને પૃથિવીકાયિકોં કે આવાસ હૈં ? કિતને જ્યોતિષ્ક દેવોં કે આવાસ હૈં ? કિતને વિમાનાવાસ હૈં ? યહ પ્રશ્ન । દો સંગ્રહ ગાથાૈ । ઇનકા ઉત્તર । નારક જીવ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, ઇનસે યુક્ત હોતે હૈં ક્યા ? પ્રશ્ન, હોતે હૈં ઉત્તર । ભક્ષક, સ્થિતિ, અવગાહના, શરીરસંહનન, સંસ્થાન, લેશ્યા, દૃષ્ટિ, જ્ઞાન, અજ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ, ઇનકા કથન । અસુરકુમારોં કે સ્થિતિસ્થાન આદિ કા કથન । દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવ કે

પહેલા શતકના પાંચમાં ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ—

આ પાંચમાં ઉદ્દેશકમાં ક્યા ક્યા વિષયોનું નિરૂપણ કર્યું છે તે પહેલાં સંક્ષેપમાં બતાવવામાં આવે છે—પ્રશ્ન—પૃથ્વી કેટલી છે ? રત્નપ્રભાથી તમતમા સુધીની સાત પૃથ્વીઓ છે, એવો ઉત્તર. તે પ્રત્યેક પૃથ્વીમાં નારકોનાં કેટલાં આવાસસ્થાન છે ? એ પ્રશ્ન તથા તેનો ઉત્તર. અસુરકુમારોનાં કેટલા આવાસ છે ? પૃથ્વીકાયિકોના કેટલા આવાસ છે ? જ્યોતિષ્ક દેવોના કેટલા આવાસ છે ? કેટલા વિમાનાવાસ છે ? એ પ્રશ્નો. બે સંગ્રહ ગાથાઓ, તેમનો ઉત્તર. પ્રશ્ન—નારક જીવો ક્રોધ, માન, માયા અને લોભથી યુક્ત હોય છે ? તેનો હકારમાં ઉત્તર. ભાંગા, સ્થિતિ, અવગાહના, શરીરસંહનન, સંસ્થાન, લેશ્યા, દૃષ્ટિ, જ્ઞાન, અજ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ વગેરેનું કથન. અસુરકુમારોના સ્થિતિસ્થાન વગેરેનું

ચતુર્થોદ્દેશકસ્યાન્તિમસૂત્રે અર્હદાદીનાં વર્ણનં કૃતમ્ । તેવ પૃથિવ્યાં ભવન્તીતિ, અથવા અર્હદાદયઃ કદાચિત્ પૃથિવીતો નિસૃત્ય મનુષ્યત્વં પ્રાપ્તાઃ સન્તોઽર્હન્તો ભવન્તીત્યતઃ પૃથિવ્યાઃ સ્વરૂપં દર્શયિતુમાહ—‘કહ્ ણં મંતે ’ ઇત્યાદિ । તથા પ્રથમ-શતકસ્યાદૌ સંગ્રહગાથાયાં ‘પુઢવિ’ત્તિ પશ્ચમં દ્વારં કથિતં તત્પ્રતિપાદનાય ચાહ— ‘કહ્ ણં મંતે’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—કહ્ ણં મંતે પુઢવીઓ પળ્લત્તાઓ ? ગોયમા ! સત્ત પુઢવીઓ પન્નત્તાઓ, તં જહા—રયણપ્પમા જાવ તમતમા । ઇમીસે ણં મંતે રયણપ્પમાણ પુઢવીણ કહ્ નિરયાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા ? ગોયમા ! તીસં નિરયાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા, ગાહા—તીસા ય પન્નવીસા, પન્નરસ દસેવ યા સયસહસ્સા । તિન્નેગં પંચૂણં, પંચેવ

વિષય મેં પહિલે કો તરહ હી વિચાર । પંચેન્દ્રિયતિર્યચગ્ચોનિક, મનુષ્ય, વાનવ્યન્તર, इनके स्वरूप आदि का कथन और उद्देशक की समाप्ति ।

ચતુર્થ ઉદ્દેશક કે અન્તિમ સૂત્ર મેં અર્હંત આદિ કા વર્ણન ક્રિયા ગયા હૈ । વે અર્હન્ત આદિ પૃથિવી કે ડપર હોતે હૈં અથવા અર્હન્ત આદિ કદાચિત્ પૃથિવી સે નિકલ કર મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કરતે હુણ અર્હંત હોતે હૈં ઇસલિયે પૃથિવી કા સ્વરૂપ દિઝાને કે લિયે સૂત્રકાર “ કહ્ ણં મંતે ” ઇત્યાદિ સૂત્ર કહતે હૈં । તથા—પ્રથમશતક કે આદિ મેં કથિત સંગ્રહગાથા મેં “ પુઢવિ ” ંસા પાંચવાં દ્વાર કહા હૈ સો ડસ દ્વાર કો પ્રતિપાદન કરને કે લિયે સૂત્રકાર “કહ્ ણં મંતે ” ઇત્યાદિ સૂત્ર કહતે હૈં ।—‘કહ્ ણં મંતે । પુઢવીઓ પળ્લત્તાઓ’ ઇત્યાદિ ।

કથન. દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવોના વિષયમાં પહેલાંની જેમ જ વિચાર. પંચેન્દ્રિય તિર્યચો મનુષ્ય, વાણુવ્યંતર વગેરેનાં સ્વરૂપ વગેરે કથન અને ઉદ્દેશકની સમાપ્તિ.

ચોથા ઉદ્દેશકના અંતિમ સૂત્રમાં અર્હંત વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે. તે અર્હંત વગેરે પૃથ્વીની ઉપર હોય છે. અથવા અર્હંત વગેરે ક્યારેક પૃથ્વીમાંથી (નરકમાંથી) નીકળીને મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કર્યા પછી અર્હંત પદ પામ્યા હોય છે. તેથી પૃથ્વીનું (નરકનું) સ્વરૂપ બતાવવાને માટે સૂત્રકાર “ કહ્ ણ મંતે ! ” ઇત્યાદિ સૂત્ર કહે છે. તથા પહેલા શતકના પ્રારંભે કહેલ સંગ્રહગાથામાં “ પુઢવિ ” નામનું જે પાત્રનું દ્વાર કહ્યું છે તેનું પ્રતિપાદન કરવાને માટે સૂત્રકાર “ કહ્ ણ મંતે ! ” ઇત્યાદિ સૂત્ર કહે છે—

અણુત્તરા નિરયા ॥૧॥ કેવડયા ણં મંતે ! અસુરકુમારાવાસસય-
સહસ્સા પન્નત્તા । એવં “ ચડસટ્ઠી અસુરાણં, ચડરાસીઈં ય હોઈ
નાગાણં । વાવત્તરિં સુવણ્ણાણં, વાડકુમારાણ છન્નડઈં ॥ ૧ ॥
દીવદિસા ઉદહીણં, વિજ્જુકુમારિંદથણિયમગ્ગીણં । છળ્હંપિ
જુયલયાણં, છાવત્તરિમો સયસહસ્સા ॥૨॥ કેવડયા ણં મંતે ! પુઢવી-
કાડયાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા ? ગોયમા ! અસંખેજ્ઞા પુઢવીકાડયા-
વાસસયસહસ્સા પન્નત્તા, જાવ અસંખેજ્ઞા જોડસિયવિમાણા-
વાસસયસહસ્સા પન્નત્તા । સોહમ્મે ણં મંતે ! કપ્પે કેવડયા વિમા-
ણાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા, ગોયમા ! વત્તીસં વિમાણાવાસસય-
સહસ્સા પન્નત્તા । એવં—વત્તીસટ્ઠાવીસા, વારસ અટ્ટ ચડરો સયસ-
હસ્સા । પન્ના ચત્તાલીસા, છચ્ચ સહસ્સા સહસ્સારે ॥૩॥ આણય
પાણયકપ્પે, ચત્તારિસયા ડડરણચ્ચુણ્ણતિણિ । સત્ત વિમાણસયાઈં,
ચડસુ ણ્ણસુ કપ્પેસુ ॥૪॥ એકારસુત્તરં હેટ્ઠિમેસુ, સત્તુત્તરં સયં ચ
મજ્ઞમણ્ણ । સયમેગં ઉવરિમણ્ણ પંચેવાણુત્તરવિમાણા ॥૫॥ સૂ.૦૧॥

છાયા—કતિ મદન્ત પૃથિવ્યઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, ગૌતમ ! સપ્ત પૃથિવ્યઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તદ્યથા
—રત્નપ્રભા યાવત્ તમતમા । અસ્યાં મદન્ત ! રત્નપ્રભાયાં પૃથિવ્યાં કતિ નિરયાવાસ-

સૂત્રાર્થ—શ્રી ગૌતમસ્વામી મગવાન્ સે પ્રશ્ન કરતે હુણ કહતે હૈં કિ
(કહ ણં મંતે ! પુઢવીઓ પળ્ણત્તાઓ) હે મદન્ત ! પૃથિવિયાં કિતની કહી
ગઈ હૈં । ઇસકા ઉત્તર દેતે હુણ મગવાન્ કહતે હૈં કિ—(ગોયમા ! સત્ત-
પુઢવીઓ પળ્ણત્તાઓ) હે ગૌતમ ! પૃથિવિયાં સાત કહી ગઈ હૈં (તં જહા)
વે ઇસ પ્રકાર સે (રચળપ્પમા જાવ તમતમા) રત્નપ્રભાસે તમતમા કા

મૂલાર્થ—શ્રી ગૌતમસ્વામી લગવાનને પ્રશ્ન કરતાં કહે છે કે કહ ણં મંતે!
પુઢવીઓ પળ્ણત્તાઓ ? હે લગવાન્ ! પૃથ્વીઓ (નરકો) કેટલી કહી છે ? આ
પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં લગવાન કહે છે કે ગોયમા ! સત્ત પુઢવીઓ પળ્ણત્તાઓ
હે ગૌતમ ! સાત પૃથ્વી (નરક) કહી છે. તં જહા તે આ પ્રમાણુ છે—
રચળપ્પમા જાવ તમતમા રત્નપ્રભાથી તમતમા સુધીની સાત પૃથ્વીઓ છે.

ગૌતમ ! દ્વાત્રિંશદ્ વિમાનાવાસશતસહસ્રાણિ પન્નપ્તાનિ, એવમ્ દ્વાત્રિંશદષ્ટવિંશતિર્દ્વાદશાષ્ટ
ચત્વારિંશત્ સહસ્રાણિ પચ્ચાશત્ ચત્વારિંશત્ પદ્ ચ સહસ્રાણિ સહસ્રારે ॥૧॥ આન-
તપ્રાણતકલ્પે ચત્વારિ શતાનિ આરણાચ્ચુતે ત્રિણિ સપ્ત વિમાનશતાનિ ચતુર્થપિ એતેષુ

અવ ગૌતમસ્વામી સૌધર્મકલ્પકે વિષય મેં પ્રશ્ન કરતે હેં-(સોહમ્મે ણં
મંતે ! કપ્પે કેવદ્ધયા વિમાણાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા) હે મદન્ત ! સૌધ-
ર્મકલ્પ મેં કિતને લાઘવ વિમાનાવાસ કહે ગયે હેં ? હસકા ઉત્તર દેતે હુએ
મગવાન્ કહતે હેં-(ગોયમા ! વત્તીસં વિમાણાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા)
હે ગૌતમ ! સૌધર્મકલ્પમેં ૩૨ વત્તીસં લાઘવ વિમાનાવાસ કહેગયે હેં (એવં)
હસીતરહ હંશાનયલ્પસે લેકર અનુત્તર વિમાનતક પ્રશ્નસૂત્ર કહનાચાહિયે ।
હનકા ઉત્તર મગવાન્ હન ત્રીન ગાથાઓદ્વારા કહતે હેં-(વત્તીસદ્વાવીસા)
વત્તીસ લાઘવ વિમાન સૌધર્મકલ્પ મેં હેં, ૨૮ અઠાહસ લાઘવ વિમા-
નાવાસ હંશાનકલ્પમેં (ચારસ અદ્ધુ ચરો સયસહસ્સા) ચારહલાઘવ વિમાન
સનત્કુમાર. કલ્પ મેં, ૮ આઠલાઘવ વિમાનાવાસ માહેન્દ્ર કલ્પમેં
૪ ચાર લાઘવ વિમાનાવાસ ત્રહ્મલોકમેં, (પન્ના ચત્તાલીસા) પચાસ હજાર
વિમાનાવાસ લાન્તક કલ્પમેં, ૪૦ ચાલીસ હજાર વિમાનાવાસ મહાશુક્ર
કલ્પ મેં (છચ્ચ સહસ્સા સહસ્સારે) ૬ છહ હજાર વિમાનાવાસ સહસ્રાર
કલ્પ મેં કહે ગયે હેં । (આણાય-પાણયકપ્પે, ચત્તારિસયાડ્ડરણચ્ચુએ

હવે ગૌતમસ્વામી સૌધર્મકલ્પના વિષયમાં પ્રશ્ન કરતાં કહે છે-સોહમ્મેણં
મંતે ! કપ્પે કેવદ્ધયા વિમાણાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા ? હે ભગવન્ ! સૌધર્મ
કલ્પમાં (દેવલોકમાં) કેટલાં લાખ વિમાનાવાસો કહ્યાં છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર
આપતાં ભગવાન કહે છે કે ગોયમા ! વત્તીસં વિમાણાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા
હે ગૌતમ ! સૌધર્મકલ્પમાં બત્તીસલાખ વિમાનાવાસો કલાં છે. એવં એજ
પ્રમાણે ઇશાનકલ્પથી લઈને પાંચ અનુત્તર વિમાન સુધીનાં પ્રશ્નસૂત્રો કહેવાં
જોઈએ. તેનો ઉત્તર ભગવાન નીચે પ્રમાણે ત્રણ ગાથાઓથી આપે છે.
વત્તીસદ્વાવીસા બત્તીસલાખ વિમાનાવાસ સૌધર્મ કલ્પમાં છે, ૨૮ અઠ્યાવીસલાખ
વિમાનાવાસ, ઇશાનકલ્પમાં, ચારસઅદ્ધુચરો સયસહસ્સા ચારલાખ વિમાનાવાસ
સનત્કુમાર કલ્પમાં, આઠલાખ વિમાનાવાસ મહેન્દ્ર કલ્પમાં, ત્રહ્મલોકમાં ચાર
લાખ વિમાનાવાસ, પન્નાચત્તાલીસા લાન્તક કલ્પમાં પચાસહજાર વિમાનાવાસ,
મહાશુક્ર કલ્પમાં ચાલીસહજાર વિમાનાવાસ, છચ્ચસહસ્રા સહસ્સારે સહસ્રાર
કલ્પમાં છ હજાર વિમાનાવાસ કલ્પમાં કહ્યા છે. આણાય પાણાય કપ્પે, ચત્તારિ-
સયાડ્ડરણચ્ચુએ તિણિ આનત અને પ્રાણુત કલ્પમાં ચારસો વિમાનાવાસ,

સુવર્ણનામ્ વાયુકુમારાણાં પન્નવતિઃ ॥૧॥ દ્વીપદિશોદધીનાં વિદ્યુત્કુમારેન્દ્રસ્તનિતા-
ગ્નીનામ્ । પન્નામપિ યુગલકાનાં પદ્સપ્તતિઃ શતસહસ્રાણિ ॥૨॥ કિયન્તિ ભદન્ત !
પૃથિવીકાયિકાવાસશતસહસ્રાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, ગૌતમ ! અસંખ્યેયાનિ પૃથિવીકાયિકા-
વાસશતસહસ્રાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, યાવદસંખ્યેયાનિ જ્યોતિષિકવિમાનાવાસશતસહસ્રાણિ
પ્રજ્ઞપ્તાનિ । સૌધર્મે ભદન્ત ! કલ્પે કિયન્તો વિમાનાવાસશતસહસ્રાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ।

ચોરાસીલાખ (વાવત્તરિં સુવર્ણાણં) સુવર્ણ કુમારોં કે ૭૨ બહત્તરલાખ
(વાયુકુમારાણ છન્નર્ઝૈ) વાયુકુમારોં કે ૯૬ છિયાનવે લાખ (દીવદિસા
ઉદહીણં) દ્વીપકુમાર, દિક્કુમાર, ઉદધિકુમાર (વિજ્જુકુમારિદ-થણિય-
મગ્ગીણં) વિદ્યુત્કુમાર, સ્તનિતકુમાર, ઓર અગ્નિકુમાર (છળ્હં પિ જુયલ-
યાણં) છહોં યુગલોં કે (છાવત્તરિમો સયસહસ્સા) છહત્તરલાખ ૭૬
આવાસ હૈં ।

અવ સૂત્રકાર પૃથિવીકાયિક જીવોં કે આવાસોં કા વર્ણન કરને કે
નિમિત્ત પ્રશ્ન કરતે હૈં—(કેવહ્યા ણં મંતે ! પુઢવીકાઙ્યાવાસસયસહસ્સા
પન્નત્તા) હે ભદન્ત ! પૃથિવીકાયિક જીવોં કે કિતને લાખ આવાસ કહ
ગયે હૈં ? (ગોયમા ! અસંખેજ્ઞા પુઢવીકાઙ્યાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા) હે
ગૌતમ ! પૃથિવીકાયિક જીવોં કે અસંખ્યાત આવાસ કહે ગયે હૈં ।
(જાવ અસંખેજ્ઞા જોહસિયવિમાનાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા) હસી તરહ
સે યાવત્ શબ્દ સે અપ્કાયિક સે લે કર વ્યન્તરદેવોં તક કે, તથા
જ્યોતિષિક દેવોં કે અસંખ્યાત વિમાનાવાસ કહે ગયે હૈં ।

નાગકુમારોનાં ચોરાસીલાખ, વાવત્તરિં સુવર્ણાણં સુવર્ણકુમારોનાં એતેરલાખ,
નાઠ કુમારાણ છન્નર્ઝૈ વાયુકુમારોનાં છન્નુલાખ, દીવદિસાઉદહીણં દ્વીપકુમાર
દિક્કુમાર, ઉદધિકુમાર, વિજ્જુકુમારિદ-થણિયમગ્ગીણં વિદ્યુત્કુમાર, સ્તનિતકુમાર,
અને અગ્નિકુમાર છળ્હંપિ જુયલયાણં એ છએ યુગલોનાં છાવત્તરિમો સયસહસ્સા
એતેરલાખ આવાસ છે.

હવે સૂત્રકાર પૃથ્વીકાયિક જીવોનાં આવાસોનું વર્ણન કરવા માટે પ્રશ્ન
કરે છે કે—કેવહ્યા ણં મંતે ! પુઢવીકાઙ્યાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા ? હે પ્રભો !
પૃથ્વીકાયિક જીવોનાં કેટલા લાખ આવાસો કહ્યા છે ? તેનો ઉત્તર આપતાં
પ્રભુવાન કહે છે કે ગોયમા ! અસંખેજ્ઞા પુઢવીકાઙ્યાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા
ગૌતમ પૃથ્વીકાયિક જીવોના અસંખ્યાતલાખ આવાસો કહ્યાં છે. જાવ અસંખેજ્ઞા
વાસસયસહસ્સા પન્નત્તા એવરીતે અહિં “યાવત્”શબ્દથી અપ્કાયિકથી
અંતરદેવો મુધીનાઅને જ્યોતિષક દેવોના અસંખ્યાતલાખ વિમાનાવાસ કહ્યાં છે.

ગૌતમ ! દ્વાત્રિંશદ્ વિમાનાવાસશતસહસ્રાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, એવમ્ દ્વાત્રિંશદષ્ટત્રિંશતિર્દ્વાદશાષ્ટ
ચત્વારિંશત્ સહસ્રાણિ પચ્ચાશત્ ચત્વારિંશત્ પટ્ટ ચ સહસ્રાણિ સહસ્રારે ॥૧॥ આન-
તપ્રાણતકલ્પે ચત્વારિ શતાનિ આરણાચ્યુતે ત્રિણિ સપ્ત વિમાનશતાનિ ચતુર્થપિ એતેષુ

અવ ગૌતમસ્વામી સૌધર્મકલ્પકે વિષય મેં પ્રશ્ન કરતે હૈં-(સોહમ્મે ણં
મંતે ! કપ્પે કેવહ્યા વિમાણાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા) હે મદન્ત ! સૌધ-
ર્મકલ્પ મેં કિતને લાઘવ વિમાનાવાસ કહે ગયે હૈં ? હિસકા ઉત્તર દેતે હુણ
મગવાન્ કહતે હૈં-(ગોયમા ! વત્તીસં વિમાણાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા)
હે ગૌતમ ! સૌધર્મકલ્પમેં ૩૨ વત્તીસં લાઘવ વિમાનાવાસ કહેગયે હૈં (એવં)
હિસીતરહ ઈશાનયલ્પસે લેકર અનુત્તર વિમાનતક પ્રશ્નસૂત્ર કહનાચાહિયે ।
હિનકા ઉત્તર મગવાન્ હિન ત્રીન ગાથાઓદ્વારા કહતે હૈં-(વત્તીસદ્વાવીસા)
વત્તીસ લાઘવ વિમાન સૌધર્મકલ્પ મેં હૈં, ૨૮ અઠાહિસ લાઘવ વિમા-
નાવાસ ઈશાનકલ્પમેં (ચારસ અઢ્ઢ ચરો સયસહસ્સા) ચારહલાઘવ વિમાન
સનત્કુમાર. કલ્પ મેં, ૮ આઠલાઘવ વિમાનાવાસ માહેન્દ્ર કલ્પમેં
૪ ચાર લાઘવ વિમાનાવાસ બ્રહ્મલોકમેં, (પન્ના ચત્તાલીસા) પચાસ હજાર
વિમાનાવાસ લાન્તક કલ્પમેં, ૪૦ ચાલીસ હજાર વિમાનાવાસ મહાશુક્ર
કલ્પ મેં (છચ્ચ સહસ્સા સહસ્સારે) ૬ છહ હજાર વિમાનાવાસ સહસ્રાર
કલ્પ મેં કહે ગયે હૈં । (આણાય-પાણયકપ્પે, ચત્તારિસયાઽઽરણચ્ચુણ

હવે ગૌતમસ્વામી સૌધર્મકલ્પના વિષયમાં પ્રશ્ન કરતાં કહે છે-સોહમ્મેણં
મંતે ! કપ્પે કેવહ્યા વિમાણાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા ? હે ભગવન્ ! સૌધર્મ
કલ્પમાં (દેવલોકમાં) કેટલાં લાખ વિમાનાવાસો કહ્યાં છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર
આપતાં ભગવાન કહે છે કે ગોયમા ! વત્તીસં વિમાણાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા
હે ગૌતમ ! સૌધર્મકલ્પમાં બત્તીસલાખ વિમાનાવાસો કહ્યાં છે. એવં એજ
પ્રમાણે ઇશાનકલ્પથી લઈને પાંચ અનુત્તર વિમાન સુધીનાં પ્રશ્નસૂત્રો કહેવાં
જોઈએ. તેનો ઉત્તર ભગવાન નીચે પ્રમાણે ત્રણ ગાથાઓથી આપે છે.
વત્તીસદ્વાવીસા બત્તીસલાખ વિમાનાવાસ સૌધર્મ કલ્પમાં છે, ૨૮ અઠ્યાવીસલાખ
વિમાનાવાસ, ઇશાનકલ્પમાં, ચારસઅઢ્ઢચરો સયસહસ્સા ચારલાખ વિમાનાવાસ
સનત્કુમાર કલ્પમાં, આઠલાખ વિમાનાવાસ મહેન્દ્ર કલ્પમાં, બ્રહ્મલોકમાં ચાર
લાખ વિમાનાવાસ, પન્નાચત્તાલીસા લાન્તક કલ્પમાં પચાસહજાર વિમાનાવાસ,
મહાશુક્ર કલ્પમાં ચાલીસહજાર વિમાનાવાસ, છચ્ચસહસ્સા સહસ્સારે સહસ્રાર
કલ્પમાં છ હજાર વિમાનાવાસ કલ્પમાં કહ્યા છે. આણાય પાણય કપ્પે, ચત્તારિ-
સયાઽઽરણચ્ચુણ તિણિ આનત અને પ્રાણુત કલ્પમાં ચારસો વિમાનાવાસ,

સુવર્ણનામ્ વાયુકુમારાણાં પ્ણવતિઃ ॥૧॥ દ્વીપદિશોદધીનાં વિદ્યુત્કુમારેન્દ્રસ્તનિતા-
ડગ્નીનામ્ । પ્ણામપિ યુગલકાનાં પદ્સપ્તતિઃ શતસહસ્રાણિ ॥૨॥ કિયન્તિ ભદન્ત !
પૃથિવીકાયિકાવાસશતસહસ્રાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, ગૌતમ ! અસંખ્યેયાનિ પૃથિવીકાયિકા-
વાસશતસહસ્રાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, યાવદસંખ્યેયાનિ જ્યોતિષિકવિમાનાવાસશતસહસ્રાણિ
પ્રજ્ઞપ્તાનિ । સૌધર્મે ભદન્ત ! કલ્પે કિયન્તો વિમાનાવાસશતસહસ્રાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ।

ચોરાસીલાખ (વાવત્તરિ સુવર્ણાણં) સુવર્ણ કુમારોં કે ૭૨ વહત્તરલાખ
(વાડકુમારાણ છન્નઝઈ) વાયુકુમારોં કે ૯૬ છિયાનવે લાખ (દીવદિસા
ઉદહીળં) દ્વીપકુમાર, દિક્કુમાર, ઉદધિકુમાર (વિજ્જુકુમારિંદ-થણિય-
મગ્ગીણં) વિદ્યુત્કુમાર, સ્તનિતકુમાર, ઔર અગ્નિકુમાર (છળ્હં પિ જુયલ-
યાણં) છહોં યુગલોં કે (છાવત્તરિમો સયસહસ્સા) છહત્તરલાખ ૭૬
આવાસ હૈં ।

અવ સૂત્રકાર પૃથિવીકાયિક જીવોં કે આવાસોં કા વર્ણન કરને કે
નિમિત્ત પ્રશ્ન કરતે હૈં—(કેવહ્યા ણં મંતે ! પુઢવીકાઢ્યાવાસસયસહસ્સા
પન્નત્તા) હે ભદન્ત ! પૃથિવીકાયિક જીવોં કે કિતને લાખ આવાસ કહ
ગયે હૈં ? (ગોયમા ! અસંખેજ્ઞા પુઢવીકાઢ્યાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા) હે
ગૌતમ ! પૃથિવીકાયિક જીવોં કે અસંખ્યાત આવાસ કહે ગયે હૈં ।
(જાવ અસંખેજ્ઞા જોઢ્સિયવિમાણાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા) ઇસી તરહ
સે યાવત્ શબ્દ સે અપ્કાયિક સે લે કર વ્યન્તરદેવોં તક કે, તથા
જ્યોતિષિક દેવોં કે અસંખ્યાત વિમાનાવાસ કહે ગયે હૈં ।

નાગકુમારોનાં ચોરાસીલાખ, વાવત્તરિ સુવર્ણાણં સુવર્ણકુમારોનાં છોંતેરલાખ,
વાડ કુમારાણ છન્નઝઈ વાયુકુમારોનાં છન્નુલાખ, દીવદિસાઉદહીળં દ્વીપકુમાર
દિક્કુમાર, ઉદધિકુમાર, વિજ્જુકુમારિંદ-થણિયમગ્ગીણં વિદ્યુતકુમાર, સ્તનિતકુમાર,
અને અગ્નિકુમાર છળ્હંપિ જુયલયાણં એ છએ યુગલોનાં છાવત્તરિમો સયસહસ્સા
છોંતેરલાખ આવાસ છે.

હવે સૂત્રકાર પૃથ્વીકાયિક જીવોનાં આવાસોનું વર્ણન કરવા માટે પ્રશ્ન
કરે છે કે—કેવહ્યા ણં મંતે ! પુઢવીકાઢ્યાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા ? હે પ્રભો !
પૃથ્વીકાયિક જીવોનાં કેટલા લાખ આવાસો કહ્યા છે ? તેનો ઉત્તર આપતાં
ભગવાન કહે છે કે ગોયમા ! અસંખેજ્ઞા પુઢવીકાઢ્યાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા
હે ગૌતમ પૃથ્વીકાયિક જીવોના અસંખ્યાતલાખ આવાસો કહ્યાં છે. જાવ અસંખેજ્ઞા
જોઢ્સિયવિમાણાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા એજરીતે અહિં “યાવત્”શબ્દથી અપ્કાયિકથી
લઈને વ્યન્તરદેવો સુધીના અને જ્યોતિષિક દેવોના અસંખ્યાતલાખ વિમાનાવાસ કહ્યાં છે.

ગૌતમ ! દ્વાત્રિંશદ્ વિમાનાવાસશતસહસ્રાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, એવમ્ દ્વાત્રિંશદષ્ટત્રિંશતિર્દ્વાદશાષ્ટ
ચત્વારિંશત્ સહસ્રાણિ પચ્ચાશત્ ચત્વારિંશત્ પટ્ ચ સહસ્રાણિ સહસ્રારે ॥૧॥ આન-
તપ્રાણતકલ્પે ચત્વારિ શતાનિ આરણાચ્યુતે ત્રિણિ સપ્ત વિમાનશતાનિ ચતુર્થપિ એતેષુ

અવ ગૌતમસ્વામી સૌધર્મકલ્પકે વિષય મેં પ્રશ્ન કરતે હેં-(સોહમ્મે ણં
મંતે ! કપ્પે કેવદ્ધયા વિમાણાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા) હે મદન્ત ! સૌધ-
ર્મકલ્પ મેં કિતને લાઘવ વિમાનાવાસ કહે ગયે હેં ? હસકા ઉત્તર દેતે હુણ
મગવાન્ કહતે હેં-(ગોયમા ! વત્તીસં વિમાણાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા)
હે ગૌતમ ! સૌધર્મકલ્પમેં ૩૨ વત્તીસં લાઘવ વિમાનાવાસ કહેગયે હેં (એવં)
હસીતરહ ઈશાનયલ્પસે લેકર અનુત્તર વિમાનતક પ્રશ્નસૂત્ર કહનાચાહિયે ।
હનકા ઉત્તર મગવાન્ હન ત્રીન ગાથાઓદ્વારા કહતે હેં-(વત્તીસદ્વાવીસા)
વત્તીસ લાઘવ વિમાન સૌધર્મકલ્પ મેં હેં, ૨૮ અઠાહસ લાઘવ વિમા-
નાવાસ ઈશાનકલ્પમેં (વારસ અટ્ટ ચરો સયસહસ્સા) વારહલાઘવ વિમાન
સનત્કુમાર. કલ્પ મેં, ૮ આઠલાઘવ વિમાનાવાસ માહેન્દ્ર કલ્પમેં
૪ ચાર લાઘવ વિમાનાવાસ બ્રહ્મલોકમેં, (પન્ના ચત્તાલીસા) પચાસ હજાર
વિમાનાવાસ લાન્તક કલ્પમેં, ૪૦ ચાલીસ હજાર વિમાનાવાસ મહાશુક્ર
કલ્પ મેં (છચ્ચ સહસ્સા સહસ્સારે) ૬ છહ હજાર વિમાનાવાસ સહસ્રાર
કલ્પ મેં કહે ગયે હેં । (આણાય-પાણયકપ્પે, ચત્તારિસયાડ્ડરણચ્ચુણ

હવે ગૌતમસ્વામી સૌધર્મકલ્પના વિષયમાં પ્રશ્ન કરતાં કહે છે-સોહમ્મેણં
મંતે ! કપ્પે કેવદ્ધયા વિમાણાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા ? હે ભગવન્ ! સૌધર્મ
કલ્પમાં (દેવલોકમાં) કેટલાં લાઘવ વિમાનાવાસો કહ્યાં છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર
આપતાં ભગવાન કહે છે કે ગોયમા ! વત્તીસં વિમાણાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા
હે ગૌતમ ! સૌધર્મકલ્પમાં બત્તીસલાઘવ વિમાનાવાસો કલા છે. એવં એજ
પ્રમાણે ઇશાનકલ્પથી લઈને પાંચ અનુત્તર વિમાન સુધીના પ્રશ્નસૂત્રો કહેવાં
જોઈએ. તેનો ઉત્તર ભગવાન નીચે પ્રમાણે ત્રણ ગાથાઓથી આપે છે.
વત્તીસદ્વાવીસા બત્તીસલાઘવ વિમાનાવાસ સૌધર્મ કલ્પમાં છે, ૨૮ અઠવાવીસલાઘવ
વિમાનાવાસ, ઇશાનકલ્પમાં, વારસઅટ્ટચરો સયસહસ્સા બારલાઘવ વિમાનાવાસ
સનત્કુમાર કલ્પમાં, આઠલાઘવ વિમાનાવાસ મહેન્દ્ર કલ્પમાં, બ્રહ્મલોકમાં ચાર
લાઘવ વિમાનાવાસ, પન્નાચત્તાલીસા લાન્તક કલ્પમાં પચાસહજાર વિમાનાવાસ,
મહાશુક્ર કલ્પમાં ચાલીસહજાર વિમાનાવાસ, છચ્ચસહસ્રા સહસ્સારે મહસ્રાર
કલ્પમાં છ હજાર વિમાનાવાસ કલ્પમાં કહ્યા છે. આણાય પાણાય કપ્પે, ચત્તારિ-
સયાડ્ડરણચ્ચુણ તિણિ આનત અને પ્રાણુત કલ્પમાં ચારસો વિમાનાવાસ,

કલ્પેષુ ॥૨॥ એકાદશોત્તરમધસ્તનેષુ સપ્તોત્તરં શતં ચ મધ્યમકે । શતમેકમ્ ઉપ-
સ્તિત્ને પશ્ચૈવાનુત્તરવિમાનાનિ ॥૩॥ સૂ. ૧ ॥

ટીકા—‘કહ્ નં મંતે પુઢવીઓ પળ્ણત્તાઓ’ કતિ મદન્ત ! પૃથિવ્યઃ પ્રજ્ઞાતાઃ ।
ભગવાનાહ—‘ગોયમે’ત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સત્તપુઢવીઓ પળ્ણત્તાઓ’ સપ્ત-
પૃથિવ્યઃ પ્રજ્ઞાતાઃ, તં જહા—તથા—‘રયણપ્પમા જાવ તમતમા’ રત્નપ્રમા યાવત્
તમસ્તમા અત્ર યાવચ્છબ્દેન—શર્કરાપ્રમા, વાલુકાપ્રમા, પદ્મપ્રમા, ધૂમપ્રમા, તમઃપ્રમા, એતાસાં ગ્રહણં કર્તવ્યમ્ । તત્ર રત્નપ્રમાશબ્દાર્થઃ—રત્નપ્રમાપૃથિવ્યાં

તિણિ) આનત પ્રાણત કલ્પમેં ૪૦૦ ચારસૌ વિમાનાવાસ, આરણ ઔર
અચ્ચુત કલ્પમેં ૩૦૦ તિનસૌ વિમાનાવાસ કહે ગયે હૈં । (સત્ત વિમાણ-
સયાઈં ચડસુ એસુ કપ્પેસુ) આનતાદિ इन कल्पोंमें सातसो विमान हैं ।
(एकारसुत्तरे हेट्टिमेसु) १११ एकसौ ग्यारह विमानावास अधस्तन
त्रैवेयकों में (सत्तुत्तरं सयं च मज्झिमए) १०७ एकसौ सात विमानावास
मध्यम त्रैवेयकों में (सयमेग उवरिमए) १०० एक सौ विमानावास
उडरिम त्रैवेयकों में हैं । (पंचेवाणुत्तरा विमाणा) तथा अनुत्तरों में ५
पांच ही विमानावास है ॥ सू. १ ॥

ટીકાર્થ—(કહ્ નં મંતે! પુઢવીઓ પળ્ણત્તાઓ) હે મદન્ત! પૃથિવિયાં કિતની
કહી ગઈ હૈં ? (ગોયમા ! સત્ત પુઢવીઓ પળ્ણત્તાઓ) હે ગૌતમ ! પૃથિવિયાં
સાત કહી ગઈ હૈં । (તંજહા) વે હસ પ્રકાર સે (રયણપ્પમા જાવ તમતમા)
રત્નપ્રમા સે લેકર તમતમા તક । યહાં યાવત્ શબ્દ સે—શર્કરાપ્રમા, વાલુ-
કાપ્રમા, પદ્મપ્રમા, ધૂમપ્રમા, તમઃપ્રમા, इन पृथिवियों का ग्रहण किया

આરણ અને અચ્ચુત કલ્પમાં ત્રણસો વિમાનાવાસો કહ્યાં છે. સત્ત વિમાણસયાઈં
ચડસુ એસુ કપ્પેસુ આનતઆદિ કલ્પેમાં સાતસો વિમાનાવાસ છે. એકારસુત્તરં
હેટ્ટિમેસુ એકસો અગ્યાર વિમાનવાસ ત્રૈવેયકોમાં સત્તુત્તરં સયં ચ મજ્ઞિમએ
એકસો સાત વિમાનવાસ મધ્યમ ત્રૈવેયકોમાં સયમેગં ઉવરિમએ એકસો વિમાના-
વાસ ઉપરન ત્રૈવેયકોમાં છે. પંચેવાણુત્તરા વિમાણા તથા અનુત્તરોમાં પાંચ જ
વિમાનવાસ છે. ॥ સૂ. ૧ ॥

“ કહ્ નં મંતે ! પુઢવીઓ પળ્ણત્તાઓ ” ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—(કહ્ નં મંતે ! પુઢવીઓ પળ્ણત્તાઓ ?) હે ભગવન્ ! પૃથ્વીઓ
(નરકો) કેટલી કહી છે ? (ગોયમા ! સત્ત પુઢવીઓ પળ્ણત્તાઓ) હે ગૌતમ ! પૃથ્વી
સાત કહી છે. (તંજહા) તે આ પ્રમાણે છે—(રયણપ્પમા જાવ તમતમા)
રત્નપ્રલાથી લઈને તમતમા સુધીની. “ યાવત્ ” પદ્મથી શર્કરાપ્રમા, વાલુકાપ્રમા,
પદ્મપ્રમા, ધૂમપ્રમા અને તમઃપ્રમા, એ પૃથ્વીઓ પણ થઈ શકવાની છે.

ત્રીણિ કાણ્ડાનિ સન્તિ, રત્નકાણ્ડં જલકાણ્ડમઢ્ઠકાણ્ડં ચ । તત્ર ત્રિષુ કાણ્ડેષુ મધ્યે નરકાવાસં વિહાય પ્રથમકાણ્ડે સર્વત્રાઽનેકપ્રકારાણિ ઇન્દ્રનીલાદિરત્નાનિ સન્તિ, અતસ્તાદશસ્થાનવિશેષસ્ય રત્નપ્રમેતિ નામ ભવતિ, રત્નાનામિન્દ્રનીલાદીનાં પ્રમા દીપ્તિર્વિદ્યતે યસ્યાં પૃથિવ્યાં સા રત્નપ્રમેતિ ૧ । શર્કરાયાઃ પ્રમા કાંતિર્વિદ્યતે યસ્યાં સા શર્કરાપ્રમા૨, વાલુકાયાઃ પ્રમા દીપ્તિર્યસ્યાં સા વાલુકાપ્રમા૩, પઢ્ઠસ્ય પ્રમા વિદ્યતે યસ્યાં સા પઢ્ઠપ્રમા૪, ધૂમસ્ય પ્રમા વિદ્યતે યસ્યાં સા ધૂમપ્રમા૫, તમસઃ પ્રમા વિદ્યતે યસ્યાં સા તમઃપ્રમા૬, તમસ્તમઃપ્રમા પ્રકૃષ્ટં તમસ્તમસ્તમમ્ તસ્યેવ પ્રમા યસ્યાં સા તમસ્તમપ્રમાઃ૭ । ઉપરોક્ત સર્વપૃથિવીષુ નરકાવાસાઃ સન્તિ, અતસ્તેષાં પરિમાણં તથા આવાસાધિકારાત્ શેષજીવાનાં પરિમાણં ચ પ્રતિપાદયિતુમાહ—‘ ઈમીસે ણં મંતે ’

ગયા હૈ । इनमें रत्नप्रभा शब्द का अर्थ इस प्रकार से है—रत्नप्रभा पृथिवी में तीन काण्ड हैं—(१) रत्नकाण्ड, (२) जलकाण्ड, (३) पंककाण्ड । इन तीन काण्डों के बीच में नरकावास वाली जगह को छोड़कर प्रथम काण्ड में प्रायः सर्वत्र अनेक प्रकार के इन्द्रनील आदि रत्न हैं इसलिये ऐसे स्थानविशेष का नाम रत्नप्रभा है । इन्द्रनील आदि रत्नों की प्रभा जिस पृथिवी में है वह रत्नप्रभा है ऐसी इस शब्द की यह व्युत्पत्ति है १ । शर्करा की प्रभा—कांति जिस पृथिवी में है वह शर्कराप्रभा है २ । बालुका की प्रभा जिस पृथिवीमें है वह बालुका प्रभा३, पङ्ककी प्रभा जिस पृथिवीमें है वह पंकप्रभा धूमके जैसी प्रभा जिसमें मौजूद है वह धूमप्रभा ५, अंधकार के जैसी प्रभा जिसमें है वह तमःप्रभा६, तथा गाढ अंधकार के जैसी प्रभा जिसमें है वह तमस्तमःप्रभा है ७ । उपरोक्त सर्वपृथिवियों में नरकावास हैं अतःउन नरकावासों के परि-

તેમાં રત્નપ્રભા શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ત્રણ કાંડ છે—(૧) રત્નકાંડ, (૨) જલકાંડ અને (૩) પંકકાંડ. આ ત્રણ કાંડોમાંની નરકાવાસવાળી જગ્યાને છોડીને પ્રથમ કાંડમાં પ્રાયઃ સર્વત્ર અनेક પ્રકારનાં ઇન્દ્રનીલ વગેરે રત્નો છે. તેથી એવા વિશિષ્ટ સ્થાનનું નામ રત્નપ્રભા પડયું છે. ઇન્દ્રનીલ વગેરે રત્નોની પ્રભા જે પૃથ્વીમાં છે તે પૃથ્વીને રત્નપ્રભા કહે છે એવી આ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ થાય છે ૧, શર્કરાની પ્રભા જે પૃથ્વીમાં છે તે પૃથ્વીનું નામ શર્કરાપ્રભા છે ૨, વાલુકાની પ્રભા જે પૃથ્વીમાં છે તેને વાલુકાપ્રભા ૩, પંકની જે પ્રભા પૃથ્વીમાં છે તેને પંકપ્રભા ૪, ધૂમ (ધુમાડા) જેવી પ્રભા જે પૃથ્વીમાં મોજૂદ છે તે પૃથ્વીને ધૂમપ્રભા ૫, અંધકારના જેવી પ્રભા જે પૃથ્વીમાં છે તે પૃથ્વીને તમઃપ્રભા ૬ તથા ગાઢ અંધકારના જેવી પ્રભા જે પૃથ્વીમાં છે તેને તમસ્તમપ્રભા કહે છે ૭.

इत्यादि । 'इमीसे णं भंते रयणप्पमाए पुढवीए' अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां 'कति निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता' कति निरयावासशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, कियल्लक्षप्रमाणा नरकावासाः प्रज्ञप्ताः, आवसन्ति येषु ते आवासाः निरयाणां=नारकजीवानां आवासा निरयावासाः नारकस्थानानि तेषां, यानि शतसहस्राणि तानि निरयावासशतसहस्राणि । भगवानाह—'गोयमा' हे गौतम ! 'तोसं निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता' त्रिंशत् निरयावासशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, प्रथमायां रत्नप्रभायां पृथिव्यां त्रिशल्लक्षप्रमाणा नरकावासाः सन्तीति भावः । रत्नप्रभावत् शर्कराप्रभादीनां पण्णां पृथिवीनामपि प्रश्नमूत्राणि योजनीयानि । कस्यां पृथिव्यां कियन्तो नरकावासाः सन्तीति गाथया कथयति—'गाहा' इति । 'गाहा' गाथा अत्र विषये गाथा वर्तते, सा चेयम्—'तीसा य' इत्यादि । 'तीसा य' त्रिंशच्च रत्नप्रभायां त्रिशल्लक्षप्रमाणका नरकावासा सन्ति । 'पन्नवीसा' पञ्चविंशतिः द्वितीयायां पञ्चविंशतिलक्षाणि । 'पन्नरस' पंचदश लक्षाणि तृतीयायाम् । 'दसेव य सयसहस्सा' दशैव च शतसहस्राणि चतुर्थ्यां दशलक्षाणि 'तिन्न' त्रीणि लक्षाणि पञ्चम्याम् 'एगं पंचूणं'

माण को, तथा आवासों के अधिकार से शेष जीवों के परिमाणको प्रतिपादन करने के निमित्त कहते हैं—(इमीसेणं भंते ! रयणप्पमाए पुढवीए कइ निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता) हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी में कितने लाख नरकावास कहे गये हैं ? नारक जीवों के रहने के जो स्थान हैं उनका नाम नरकावास है । (गोयमा ! तीसं निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता) हे गौतम ! प्रथम रत्नप्रभा पृथिवी में नारकावास ३० तीस लाख कहे गये हैं । किस पृथिवी में कितने नारकावास हैं यह इस गाथा द्वारा प्रकट किया गया है—पहली पृथिवी में ३० तीस लाख, दूसरी पृथिवी में २५ पन्चीस लाख, तीसरी में १५ पन्द्रह लाख, चौथी में १०

ઉપરોક્ત સાતે પૃથ્વીમાં નરકાવાસ (નારકીના રહેઠાણ) છે તેથી તે નરકાવાસના આવાસોનું વર્ણન કરવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે—

(इमीसे ण भंते ! रयणप्पमाए पुढवीए कइ निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता ?)
હે લગવન ! આ રત્નપ્રભાપૃથ્વીમાં કેટલા નરકાવાસો કહ્યા છે ? નારકીના
જીવોને રહેવાના સ્થાનને નરકાવાસ કહે છે. (ગોયમા ! તીસં નિરયાવાસસયસહસ્સા
પન્નત્તા) હે ગૌતમ ! પહેલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ત્રીસ લાખ નરકાવાસો કહ્યા
છે, કઈ પૃથ્વીમાં કેટલા નરકાવાસો છે તે આ ગાથા દ્વારા પ્રકટ કરેલ છે—પહેલી
પૃથ્વીમાં ત્રીસ લાખ, બીજીમાં પચીસ લાખ, ત્રીજીમાં પંદર લાખ, ચોથીમાં દસ

एकं पञ्चोनम् पष्ठ्यां पञ्चन्यूनं लक्षकम् । ‘पंचेव अणुत्तरानिरया’ पञ्चैवानुत्तरा नि-
रयाः सप्तम्यां पृथिव्यां अनुत्तराः=प्रधानाः पञ्चैव नरकावासा सन्तीति गायार्थः ।
अथ भवनपति वक्तव्यतामाह—‘केवइया णं भंते’ इत्यादि । ‘केवइया णं भंते’
क्रियन्ति खलु भदन्त ! ‘असुरकुमारावाससयसहस्सा पन्नत्ता’ असुरकुमारावासशत-
सहस्राणि प्रज्ञप्तानि, दशसु भवनपतिषु असुरकुमाराणां कियल्लक्षप्रमाणा आवासाः
सन्तीति प्रश्नः । ‘एवं’ एवमिति अनेन प्रकारेण शेषाणां नागकुमारादीनां नवा-
नामपि प्रश्नसूत्राणि पठितव्यानि । उत्तरं तु गाथाद्वयेनाह—‘चउसट्ठी असुराणं’
असुरकुमाराणां अवासाश्चतुष्पष्टिपरिमिताः सन्ति । ‘चउरासीई’ य होइ नागाणं
चतुरशीतिश्च भवति नागानाम्, नागकुमाराणां चतुरशीतिलक्षपरिमिताः सन्ति ।
‘वावत्तरिं सुवण्णाणं’ द्वासप्ततिः सुवर्णानाम्, सुवर्णकुमाराणामावासा द्वासप्तति-
लक्षपरिमिताः । ‘वाउकुमाराणल्लन्नउई’ वायुकुमाराणां पण्णवतिः, पण्णवतिलक्षा
आवासा वायुकुमाराणाम् । ‘दीवदिसाउदहीणं विज्जुकुमारिंदधणियमग्गीणं’
द्वीपदिशोदधीनां विद्युत्कुमारेन्द्रस्तनिताग्नीनाम्, द्वीपकुमाराणाम्, दिशाकुमारा-
णाम्, उदधिकुमाराणाम्, विद्युत्कुमाराणाम्, स्तनितकुमाराणाम्, अग्निकुमाराणां

દસ લાખ પાંચવીં મેં ૩ ત્રીન લાખ, છટ્ટી મેં ૫ પાંચ કમ એક લાખ ઓર
સાતવીં મેં પાંચ નરકાવાસ હેં ।

અવ ભવનપતિયોં કી વક્તવ્યતા કહી જાતી હૈ—(કેવइया णं भंते ।
असुरकुमारावाससयसहस्सा पन्नत्ता ?) हे भदन्त ! असुरकुमारोंके आवास
कितने लाख कहे गये हैं ? (एवं) असुरकुमारोंके आवास इस प्रकार से
कहे गये हैं—असुरकुमारोंके ६४ लाख, नागकुमारोंके ८४ लाख, सुवर्ण-
कुमारों के ७२ लाख, वायुकुमारों के ९६ लाख, द्वीपकुमार १, दिक्कुमार
२, उदधिकुमार ३, विद्युत्कुमार ४, स्तनितकुमार ५, और अग्निकुमार ६,

લાખ, પાંચમીમાં ત્રણ લાખ, છટ્ટીમાં એકલાખમાં પાંચ ઓછા અને સાતમીમાં
પાંચ ૪ નરકાવાસ છે.

હવે ભવનપતિઓનું વર્ણન કરવામાં આવે છે (કેवइया णं भंते ! असुर-
कुमारावाससयसहस्सा पन्नत्ता ?) હે ભગવન્ ! અસુરકુમારોનાં કેટલા લાખ
આવાસો છે ? (एवं) અસુરકુમારોના આવાસોની સંખ્યા આ પ્રમાણે કહી છે—
અસુરકુમારોનાં ચોસઠ લાખ, નાગકુમારોનાં ચોરાસી લાખ, સુવર્ણકુમારોનાં
ઓતેર લાખ, વાયુકુમારોના છન્નું લાખ, તથા દ્વીપકુમાર, દિક્કુમાર, ઉદધિકુમાર,
વિદ્યુત્કુમાર, સ્તનિતકુમાર અને અગ્નિકુમાર, એ છ યુગલોના ઓતેર (૭૬) લાખ

ચ 'છળંપિ જુયલયાણં' પળ્લામપિ યુગલકાનામ્ દ્વીપકુમારાદારભ્યાગ્નિકુમાર-
પર્યન્તાનામ્ પળ્લામપિ યુગલકાનાં=દક્ષિણોત્તરમેદમિન્નાનામેકૈકસ્ય 'છાવત્તરિમો
સયસહસ્સા' પદ્સપ્તતિઃ શતસહસ્સાણિ, પદ્સપ્તતિલક્ષપરિમિતા આવાસાઃ સન્તિ ।
દક્ષિણોત્તરદિગ્વિભાગેનામુરકુમારનિકાયો દ્વિપકારકો ભવતીતિ જ્ઞાપનાય
યુગલકાનામિતિ વિશેષણં દત્તમ્ । एषां दशानाममुरनिकाययुगलानां दक्षिणो-
त्तरयोः संख्याविभागः पृथक् पृथगस्ति, तत्र दक्षिणतोऽयं विभागः—

“ચડતીસા ચડચત્તા, અઢાતીસં ચ સયસહસ્સાઓ ।

પન્ના ચત્તાલીસા, દાહિણઓ હુંતિ ભવણાઈ” ॥૧॥

છાયા—ચતુસ્ત્રિશત્ ચતુશ્ચત્વારિશત્ અષ્ટાત્રિશચ શતસહસ્સાણિ ।

પન્નાશત્ ચત્વારિશત્ દક્ષિણતો ભવંતિ ભવનાનિ ॥૧॥

‘ચત્તાલીસા’ इति, द्वीपकुमारादीनां पण्णामपि प्रत्येकम् चत्वारिंशत् भवनलक्षाणि
भवन्तीति । उत्तरतो विभागस्त्वयम्—

“તીસા ચત્તાલીસા, ચોત્તીસં ચેવ સયસહસ્સાઈ ।

છાયાલા છત્તીસા, ઉત્તરઓ હોંતિ ભવણાઈ ॥ ૧ ॥

છાયા—ત્રિશત્ ચત્વારિશત્ ચતુસ્ત્રિશત્ ચૈવ શતસહસ્સાણિ ।

પદ્ચત્વારિશત્ પદ્ત્રિશત્ ઉત્તરતો ભવન્તિ ભવનાનિ ॥૧॥

इन छह युगलों के ७६ लाख आवास हैं । अमुरकुमारादि का निकाय दो
प्रकार का होना है— एक दक्षिण दिशा का और दूसरा उत्तरदिशा का ।
इसी बात को कहने के लिये यहां “ युगल ” पद दिया है । इन छहों
युगलों में से एक एक युगल के ७६-७८ लाख आवास होते हैं । असु-
रादिनिकाय के दश युगलों का जो दक्षिण दिशा और उत्तरदिशा में
पृथक् २ विभाग है वह इस प्रकार से है—दक्षिणदिशा तरफ भवन ३४
लाख, ४४ लाख, ३८ लाख, ५० लाख, और ४० लाख भवन हैं । द्वीप
कुमारादिक छहों में से प्रत्येकके चालीस चालीस लाख भवन हैं । उत्तर

આવાસ છે. અસુરકુમારો બે પ્રકારના હોય છે—એક દક્ષિણ દિશાના અને બીજા
ઉત્તર દિશાના. એ વાતને પ્રકટ કરવાને માટે અહીં “ યુગલ ” પદ મૂક્યું
છે. તે છએ યુગલમાંના પ્રત્યેક યુગલના છેતેર-છેતેર લાખ આવાસ હોય છે.
અસુરકુમાર વગેરે દસ યુગલના બે દક્ષિણ દિશામાં તથા ઉત્તર દિશામાં અલગ
અલગ વિભાગ છે તે આ પ્રમાણે છે—દક્ષિણ દિશા તરફના અસુરકુમારોનાં ચોત્રીસ લાખ,
નાગકુમારોના ૪૪લાખ, સુવર્ણકુમારોનાં આડત્રીસ લાખ અને વાયુકુમારોનાં પચાસ
લાખ ભવનો છે તથા દ્વીપકુમાર વગેરે છમાંના પ્રત્યેકના ચાલીસ ચાલીસ લાખ
ભવનો છે. ઉત્તર દિશા તરફના અસુરકુમારનાં ત્રીસ લાખ, નાગકુમારનાં

‘છત્તીસા’ઈતિ દ્વીપકુમારાદીનાં પળ્લામપિ પ્રત્યેકં પટ્ટત્રિંશત્ ભવનલક્ષાણિ ભવન્તીતિ। અયં માત્રઃ-અસુરકુમારાણાં દક્ષિણાયાં દિશિ ચતુર્વિંશલ્લક્ષાણિ, ઉત્તરસ્યાં દિશિ ત્રિંશલ્લક્ષાણીતિસંકલિતાશ્ચતુષ્પષ્ટિરાવાસા અસુરકુમારાણાં ભવન્તિ। ૧। નાગકુમારાણાં ચતુરશીતિલક્ષાણિ, તત્ર દક્ષિણદિશિ ચતુશ્ચત્વારિંશલ્લક્ષાણિ, ઉત્તરસ્યાં ચત્વારિંશલ્લક્ષાણીતિ સંકલનયા ચતુરશીતિર્ભવતિ ॥૨॥ સુવર્ણકુમારાણાં દ્વાસપ્તતિર્લક્ષાણિ, તત્ર દક્ષિણસ્યાં અષ્ટત્રિંશત્લક્ષાણિ, ઉત્તરસ્યાં ચતુર્વિંશલ્લક્ષાણીતિ સંકલનયા દ્વાસપ્તતિર્ભવતિ ॥૩॥ વાયુકુમારાણાં પળ્ણવતિર્લક્ષાણિ, તત્ર દક્ષિણસ્યાં પંચાશલ્લક્ષાણિ, ઉત્તરસ્યાં પટ્ટચત્વારિંશલ્લક્ષાણીતિ સંકલનેન પળ્ણવતિર્ભવતિ ॥૪॥ દ્વીપદિશોદધિ-

દિશા તરફ ભવન ૩૦ લાખ, ૪૦ લાખ, ૩૪ લાખ, ૪૬ લાખ ઓર ૩૬ લાખ ભવન હૈં । इनमें द्वीपकुमार आदि ६ के प्रत्येक के ३६ लाख ३६ लाख भवन हैं । तात्पर्य इसका इस प्रकार से है-दक्षिणदिशा में असुर कुमारों के ३४ लाख भवन हैं, उत्तरदिशा में इन के ३० लाख भवन हैं। इस तरह इन दोनों का जोड़ ६४ लाख आ जाता है । नागकुमारों के जो ८४ लाख आवास कहे गये हैं वे इस प्रकार से हैं-दक्षिणदिशा में इनके ४४ लाख आवास हैं, और उत्तर दिशा में ४० लाख आवस हैं, इस तरह दोनोंका जोड़ ८४ लाख हो जाता है । सुवर्णकुमारों के जो ७२ लाख आवास बताये गये हैं वे इस प्रकार हैं दक्षिणदिशामें इनके ३८ लाख भवन हैं और उत्तरदिशामें ३४ लाख भवन हैं, इस तरह दोनों का जोड़ ७२ लाख हो जाते है । वायुकुमारों के जो ९६ लाख आवास कहे गये हैं वे इसप्रकार से हैं-दक्षिणदिशा में इनके आवास ५० लाख हैं और उत्तर

આલીસ લાખ, સુવર્ણકુમારનાં ચોત્રીસ લાખ, અને વાયુકુમારનાં છેતાલીસ લાખ ભવનો છે. તથા દ્વીપકુમાર વગેરે છમાંના પ્રત્યેકના છત્રીસ-છત્રીસ લાખ ભવનો છે. તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-દક્ષિણ દિશામાં અસુરકુમારોનાં ચોત્રીસ લાખ ભવનો છે, અને ઉત્તર દિશામાં તેમનાં ત્રીસ લાખ ભવનો છે. આ રીતે બન્નેનો સરવાળો ચોસઠ લાખ થાય છે. નાગકુમારોના જે ચોરાસી લાખ આવાસ કહ્યાં છે તે આ પ્રમાણે છે-દક્ષિણ દિશામાં ચુન્મહાલીસ લાખ અને ઉત્તર દિશામાં આલીસ લાખ આવાસ તે બન્ને મળીને ચોરાસી લાખ આવાસો થાય છે. સુવર્ણકુમારોનાં જે બોતેર લાખ આવાસો કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે છે-દક્ષિણ દિશામાં તેમનાં આડત્રીસ લાખ ભવન છે અને ઉત્તર દિશામાં ચોત્રીસ લાખ ભવન છે. તે બન્ને મળીને બોતેર લાખ ભવનો થાય છે. વાયુકુમારના જે ૯૬ લાખ આવાસ કહ્યાં છે તેમાંના પચાસ લાખ દક્ષિણ દિશામાં અને

વિદ્યુત્સ્તનિતાગ્નિકુમારાણાં પ્રત્યેકં षટ્સપ્તતિલક્ષાણિ, તત્ર દક્ષિણદિશિચત્વાર્શિ-
લક્ષાણિ, ઉત્તરસ્યાંદિશિ षટ્ત્રિંશલક્ષાણિ, તદેવં સંકલનયા षટ્સપ્તતિર્ભવતીતિ ।
એવં સર્વસંકલનયા દ્વિસપ્તતિલક્ષોત્તરાઃ સપ્તકોટયઃ (૭૭૨૦૦૦૦૦) ભવનાનિ ભવ-
ન્તીતિ ભાવઃ॥ અથ પૃથિવીકાયિકાવાસાન્ વર્ણયતિ—‘કેવઙ્યા ણં મંતે’ इत्यादि ।
‘કેવઙ્યા ણં મંતે ’ કિયન્તિ સ્વલુ મદન્ત! “પુઢવિકાઙ્યાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા’
પૃથિવીકાયિકાવાસશતસહસ્રાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, મગવાનાહ—‘ગોયમા ’ इत्यादि ।
‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘અસંખેજ્જા પુઢવિકાઙ્યાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા” અસંખ્યે-
યાનિ પૃથિવીકાયિકાવાસશતસહસ્રાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, પૃથિવીકાયિકાનામાવાસા
અસંખ્યાતલક્ષપરિમિતાઃ પ્રરૂપિતાઃ, ‘ જાવ અસંખિજ્જા જોઙ્સિયવિમાણાવાસસય-

દિશામેં ૪૬લાખ હૈં, ઇસતરહ દોનોંકા જોડ ૯૬લાખ આ જાતા હૈ । દ્વીપ-
કુમાર, દિકુમાર, ઉદધિકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, સ્તનિતકુમાર, ઓર અગ્નિ
કુમાર, ઇન છહ યુગલોંકે જો આવાસ ૭૬-૭૬ લાખ બતાયે ગયે હૈં વે
ઇસ પ્રકાર સે હૈં-દક્ષિણદિશા મેં ઇન પ્રત્યેકકે આવાસ ૪૦-૪૦ લાખ હૈં
ઓર ઉત્તરદિશા મેં ૩૬-૩૬ લાખ હૈં । ઇસ તરહ દોનોંકા જોડ ૭૬ લાખ
આ જાતા હૈ । ઇન સવકો જોડને પર સાત કરોડ બહત્તર લાખ
(૭૭૨૦૦૦૦૦) આવાસ-ભવન અસુરકુમારાદિનિકાય કે હોતે હૈં ।

અવ સૂત્રકાર પૃથિવીકાયિક જીવોં કા આવાસોં કા વર્ણન કરને કે
નિમિત્ત કહતે હૈં—(કેવઙ્યા ણં મંતે ! પુઢવિકાઙ્યાવાસસયસહસ્સા
પન્નત્તા) હે મદન્ત ! પૃથિવીકાયિક જીવોં કે કિતને લાખ આવાસ કહે
ગયે હૈં ? (ગોયમા ! અસંખેજ્જા પુઢવિકાઙ્યાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા)

છેંતાલીસ લાખ આવાસ ઉત્તર દિશામાં છે. દ્વીપકુમાર, દિક્ષકુમાર,
ઉદધિકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, સ્તનિતકુમાર અને અગ્નિકુમાર એ છ યુગલોના જે
છોંતેર-છોંતેર લાખ આવાસ કહ્યાં છે તે આવાસોમાંના પ્રત્યેકના આલીસ-આલીસ
લાખ આવાસો દક્ષિણ દિશામાં છે અને છત્રીસ-છત્રીસ લાખ આવાસો ઉત્તર
દિશામાં છે. એમ છોંતેર-છોંતેર લાખ થાય છે. તે બધાંનો સરવાળો કરવાથી
અસુરકુમાર વગેરે ભવનપતિ દેવોનાં કુલ ૭૭૨૦૦૦૦૦ સાત કરોડ અને
બોંતેર લાખ ભવન થાય છે.

હવે સૂત્રકાર પૃથ્વીકાયિક જીવોનાં આવાસોનું વર્ણન કરવાના આશયથી
કહે છે કે—(કેવઙ્યા. ણં મંતે ! પુઢવિકાઙ્યાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા ?) હે પ્રભો !
પૃથ્વીકાયિક જીવોનાં કેટલા લાખ આવાસો કહ્યાં છે ? (ગોયમા ! અસંખેજ્જા-
પુઢવિકાઙ્યાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા) હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવોના

સહસ્સા પન્નત્તા' યાવત્ અસંખ્યેયાનિ જ્યોતિષિકવિમાનાવાસશતસહસ્રાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ।
'જાવ'યાવચ્છબ્દેન-અપ્તેજોવાયુવનસ્પતિ-દ્વીન્દ્રિય-ત્રીન્દ્રિય-ચતુરિન્દ્રિય-પંચેન્દ્રિય
તિર્યઙ્-મનુષ્ય-વ્યન્તરાણાં ગ્રહણમ્ । અપ્કાયિકાદારમ્ય વ્યન્તરપર્યન્તાનામાવાસાઃ,
જ્યોતિષ્કાણાં ચ વિમાનાવાસા અસંખ્યેયલક્ષપરિમિતાઃ પ્રરૂપિતાઃ । અથ સમ્પ્રતિ
સૌધર્મકલ્પવિષયે પ્રાહ-' સોહમ્મે ણં ' ઇત્યાદિ, ' સોહમ્મે ણં મંતે કપ્પે ' સૌધર્મે
મદન્ત ! કલ્પે ' કેવહ્યા વિમાનાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા' કિયન્તિ વિમાનાવાસ-
શતસહસ્રાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ । મગવાનાહ-' ગોયમા ' ઇત્યાદિ ' ગોયમા ' હે ગૌતમ !
'વત્તીસં વિમાનાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા' દ્વાત્તિશત્ વિમાનાવાસશતસહસ્રાણિ પ્રજ્ઞ-

હે ગૌતમ ! પૃથિવીકાયિક જીવોં કે અસંખ્યાત લાખ આવાસ કહે ગયે
હૈં । (જાવ-અસંખેજ્ઞા જોહસિયવિમાનાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા) ઇસી
તરહ સે યાવત્ જ્યોતિષિક દેવોં કે અસંખ્યાત લાખ વિમાનાવાસ
કહે ગયે હૈં । યહાં યાવત્ શબ્દ સે અપ્કાયિક, તૈજસ્કાયિક, વાયુકાયિક
વનસ્પતિકાયિક, દ્વીન્દ્રિયજીવ, ત્રીન્દ્રિયજીવ, ચતુરિન્દ્રિયજીવ, પંચેન્દ્રિય
તિર્યઙ્, મનુષ્ય ઓર વ્યન્તરદેવ, ઇન સવ કા ગ્રહણ હુઆ હૈ અતઃ
અપ્કાયિક સે લેકર વ્યન્તર દેવોં તક કે આવાસ ઓર જ્યોતિષ્ક દેવોં
કે વિમાનાવાસ અસંખ્યાત લાખ પ્રમાણ હૈં, એસા પ્રરૂપિત હુઆ હૈ ।

અવ સૂત્રકાર સૌધર્મકલ્પ કે વિષય મેં કહતે હૈં-(સોહમ્મે ણં મંતે ।
કપ્પે કેવહ્યા વિમાનાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા?) હે મદન્ત ! સૌધર્મ કલ્પ
મેં કિતને લાખ વિમાનાવાસ કહે ગયે હૈં ? (ગોયમા ! વત્તીસં વિમાના-
વાસસયસહસ્સા પન્નત્તા) હે ગૌતમ ! સૌધર્મ કલ્પ મેં ૩૨ લાખ વિમા-

અસંખ્યાત લાખ આવાસો કહ્યાં છે. (જાવ-અસંખેજ્ઞા જોહસિયવિમાનાવાસ-
સયસહસ્સા પન્નત્તા) એજ પ્રમાણે જ્યોતિષ્ક દેવો સુધીના જીવોના અસંખ્યાત
લાખ આવાસો કહ્યાં છે. અહીં "યાવત્" પદથી અપ્કાયિક, તૈજસ્કાયિક, વાયુકાયિક,
વનસ્પતિકાયિક, દ્વીન્દ્રિયજીવો, ત્રીન્દ્રિયજીવો, ચતુરિન્દ્રિયજીવો, પંચેન્દ્રિયતિર્યઙ્
મનુષ્ય અને વાણવ્યંતરદેવોને ગ્રહણ કરવા બોધ્યો. એ રીતે અપ્કાયિક
જીવોથી લઈને વ્યંતરદેવો સુધીના આવાસો તથા જ્યોતિષ્કદેવોનાં વિમાનાવાસો
અસંખ્યાત લાખ પ્રમાણ છે, એવું કહેવામાં આવ્યું છે.

હવે સૂત્રકાર સૌધર્મકલ્પના વિષયમાં કહે છે—(સોહમ્મે ણ મંતે । કપ્પે
કેવહ્યા વિમાનાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા ?) હે મગવન્ ! સૌધર્મ કલ્પમાં
(દેવલોકમાં) કેટલા લાખ વિમાનાવાસો કહ્યાં છે ? (ગોયમા ! વત્તીસં વિમાનાવાસ
સયસહસ્સા) હે ગૌતમ ! સૌધર્મ કલ્પમાં બત્તીસલાખ વિમાનાવાસો કહ્યાં છે.

તાનિ, 'एवं' एवम्=अनेनैव प्रकारेण ईशानादारभ्यानुत्तरविमानपर्यन्तानि प्रश्न-
सूत्राणि वाच्यानि, उत्तरं तु गाथात्रयेण कथयति-'वत्तीस०' इत्यादि । 'वत्तीस'
इति द्वात्रिंशलक्षाणि विमानावासाः सौधर्मे कल्पे सन्ति १ । एतत्तु सूत्रे एव प्रद-
र्शितम् । 'अट्ठावीसा' इति-अष्टविंशतिलक्षपरिमिता विमानावासा ईशाने कल्पे २ ।
'वारस' इति द्वादशलक्षाणि सनत्कुमारकल्पे ३ । 'अट्ठ' इति अष्टलक्षाणि माहेन्द्र-
कल्पे ४ । 'चउरो सयसहस्सा' इति, चत्वारि शतसहस्राणि चत्वारि लक्षाणि ब्रह्म-
लोककल्पे ५ । 'पन्ना' इति पञ्चाशत्सहस्राणि लान्तककल्पे ६ । 'चत्तालीसा' इति
चत्वारिंशत्सहस्राणि महाशुककल्पे ७ । 'छच्च सहस्सा' इति षट्सहस्राणि 'सहस्सारे'
सहस्रारे सहस्रारकल्पे विमानावासाः प्ररूपिताः ८ ॥ १॥ 'आणय०' इत्यादि ।
'आणयपाणयकप्पे' आनतप्राणतकल्पयोः 'चत्तारि सया' चत्वारि शतानि १० ।
तथा 'आरणच्चुए तिण्णि' आरणाच्युतयोः त्रीणि शतानि १२ । एवं 'सत्त विमाण-
सयाई' सप्त विमानशतानि, सप्तशतसंख्यकानि विमानानि 'चउसुवि एएसु' चतु-
नावास कहेगये हैं। (एवं) इसी तरह ईशानकल्पसे लेकर अनुत्तर विमान
तक प्रश्न सूत्र कहना चाहिये, इन सबका उत्तर अब भगवान् इन तीन
गाथाओंद्वारा देते हैं-३२ लाख विमानावास सौधर्मकल्पमें हैं यह बात सूत्र
द्वारा ही प्रदर्शित कर दी गई है । २८ लाख विमानावास ईशानकल्प में,
१२ लाख विमानावास सनत्कुमारकल्प में, ८ लाख विमानावास महेन्द्र-
कल्प में, ४ लाख विमानावास ब्रह्मलोक में, ५० हजार विमानावास
लान्तक कल्प में, ४० हजार विमानावास महाशुककल्पमें, और ६ हजार
विमानावास सहस्रारकल्प में कहे गये हैं । आनत प्राणत कल्प में ४००
विमानावास, आरण और अच्युत कल्प में ३०० विमानावास कहे गये
हैं । इस प्रकार इन चारों में-आनत प्राणत, आरण, अच्युत, इन कल्पों

(एवं) એજ પ્રમાણે ઇશાનકલ્પથી લઇને પાંચ અનુત્તર વિમાન સુધીનાં
પ્રશ્નસૂત્રો કહેવાં જોઇએ એ બધા પ્રશ્નોનો ઉત્તર લગવાને જે ત્રણ ગાથાઓ
મારફત આપ્યો છે તે ગાથાઓનો સારાંશ નીચે પ્રમાણે છે—

સૌધર્મ કલ્પમાં બત્રીસલાખ વિમાનાવાસ છે તે વાત તો સૂત્ર દ્વારા
જ ઉપર બતાવી દીધી છે. ઇશાન કલ્પમાં અટ્ઠાવીસલાખ વિમાનાવાસ સનત્કુમાર
કલ્પમાં ચારલાખ વિમાનાવાસ, માહેન્દ્ર કલ્પમાં આઠલાખ વિમાનાવાસ, બ્રહ્મલોકમાં
ચારલાખ વિમાનાવાસ, લાન્તક કલ્પમાં પચાસહજાર વિમાનાવાસ, મહાશુક
કલ્પમાં ચાલીસ હજાર વિમાનાવાસ, અને સહસ્રાર કલ્પમાં છ હજાર વિમાનાવાસો
કહેવામાં આવ્યા છે. આનત અને પ્રાણત કલ્પમાં ચારસો વિમાનાવાસ, આરણ
અને અચ્યુત કલ્પમાં ત્રણસો વિમાનાવાસો કહ્યાં છે. આ રીતે આનત, પ્રાણત,

ર્વપિ એતેષુ આનતપ્રાણતારણાચ્યુતેષુ 'કળ્પેસુ' કલ્પેષુ સન્તિ ॥૨॥ 'એકારસુત્તરં' ઇત્યાદિ । 'એકારસુત્તરં' એકાદશોત્તરં શતમેકં વિમાનાનાં 'દેવિમેસુ' અધસ્તનેષુ-અધસ્તનગ્રૈવેયકેષુ ૧૩ । તથા 'સત્તુત્તરં સયં ચ' સપ્તોત્તરં શતમેકં ચ વિમાનાનાં 'મઙ્ગિમણ' મધ્યમગ્રૈવેયકે । તથા 'સયમેગં' શતમેકં વિમાનાનાં 'ઉવરિમણ' ઉપરિતને ગ્રૈવેયકે । 'પંચેવ' પંચૈવ પચ્ચસંખ્યકાન્યેવ 'અણુત્તરવિમાણા' અનુત્તરવિમાનાનિ સન્તિ, અનુત્તરવિમાનેષુ પચ્ચ વિમાનાનિ સન્તીતિ ભાવઃ । વૈમાનિક-દેવાનાં વિમાનાનિ સર્વસંકલનયા ત્રયોવિંશત્યુત્તરસપ્તનવતિસહસ્રાધિકાનિ ચતુર-શીતિલક્ષાણિ (૮૪૯૭૦૨૩) ભવન્તિ ॥૩॥ ઇતિ ગાથાત્રયાર્થઃ ॥સૂ૦ ૧॥

અથ સ્થિતિસ્થાનનિરૂપણમ્—

અથાધિકૃતોદ્દેશકે યે યે વિપયાઃ સન્તિ તેષાં સંગ્રહાય ગાથામાહ—'સંગહો પુઢવી' ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—સંગહો—પુઢવી ટિલિતિ ઓગાહણ, સરીર સંઘચળમેવ સંઠાણે । લેસ્સા દિટ્ટી ણાણે, જોગુવઓગે ય દસ ટ્ઠાણા ॥૧॥ ઇમીસે ણં મંતે ! રયણપ્પમાણ પુઢવીણ તીસાણ નિરયાવાસસયસહસ્સેસુ ણમગંસિ નિરયાવાસંસિ નેરઙ્ગયાણં કેવઙ્ગયા ઠિઙ્ગાણા પન્નત્તા, ગોયમા ! અસંખેજ્ઞા ઠિઙ્ગાણા પન્નત્તા, તંજહા—જહણિયા ઠિઙ્ગા, સમયાહિયા જહણિયા ઠિઙ્ગા, દુસમયાહિયા જહણિયા

મેં ૭૦૦ વિમાન હૈં । ૧૧૧ વિમાનાવાસ અધસ્તન ગ્રૈવેયકોમેં ૧૦૭ વિમાનાવાસ મધ્યમગ્રૈવેયકોમેં ઓર ૧૦૦ વિમાનાવાસ ઉપરિમ ગ્રૈવેયકોમેં હૈં । તથા અનુત્તરોમેં ૫ પાંચ હી વિમાનાવાસ હૈં । ઇસ તરહ વૈમાનિક દેવો કે કુલ વિમાનાવાસોં કી સંખ્યા ચોરાસી લાગ્વ સત્તાણુ હજાર તેવીસ ૮૪૯૭૦૨૩ હોતી હૈં । યહ ગાથા કા અર્થ હૈં ॥ સૂ. ૧ ॥

આરણુ અને અચ્યુત એ ચારે કદ્યોમાં એકંદરે સાતસો વિમાનાવાસ છે. નીચેનાં ગ્રૈવેયકોમાં એકસો અગિયાર વિમાનાવાસ, મધ્યમ ગ્રૈવેયકોમાં એકસો સાત વિમાનાવાસ અને ઉપરનાં ગ્રૈવેયકોમાં એકસો વિમાનાવાસ છે. તથા અનુત્તરોમાં પાંચ ૫ વિમાનાવાસ છે. આ રીતે વૈમાનિક દેવોના વિમાનાવાસોની કુલ સંખ્યા ચોરાસીલાખ સત્તાણુંહજાર ને તેવીસની (૮૪૯૭૦૨૩) થાય છે. એ પ્રમાણે ત્રણ ગાથાઓનો અર્થ થાય છે. ॥ સૂ૦ ૧ ॥

ठिई३, जाव असंखेजसमयाहिया जहणिया ठिई, तप्पाउ-
 गुक्कोसिया ठिई । इमीसे णं भंते रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए
 निरयावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि निरयावासंसि जहणियाए
 ठिईए वट्टमाणा नेरइया किं कोहोवउत्ता माणोवउत्ता मायो-
 वउत्ता लोहोवउत्ता, गोयमा ! सव्वेवि ताव होज्जा कोहोव-
 उत्ता य१, अहवा कोहोवउत्ता य माणोवउत्ते य २, अहवा कोहोव-
 उत्ता य, माणोवउत्ता य३, अहवा कोहोवउत्ता य मायोवउत्ते य४,
 अहवा कोहोवउत्ता य मायोवउत्ता य५, अहवा कोहोवउत्ता य
 लोहोवउत्ते य६, अहवा कोहोवउत्ता य लोहोवउत्ता य ७, अहवा
 कोहोवउत्ता य माणोवउत्ते य मायोवउत्ते य१, कोहोवउत्ता य
 माणोवउत्ते य मायोवउत्ता य२, कोहोवउत्ता य माणोवउत्ता य
 मायोवउत्ते य३, कोहोवउत्ता य माणोवउत्ता य मायोवउत्ता य४।
 एवं कोहमाणलोभेणवि चउ४ । एवं कोहमायालोभेणविचउ ४ ।
 एवं वारस१२ । पच्छा माणेण मायाए लोभेण य कोहो भइयव्वो,
 ते कोहं अमुंचता अट्ट८। एवं सत्तावीसं भंगा णेयव्वा । इमीसे
 णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु
 एगमेगंसि निरयावासंसि समयाहियाए जहन्नठिईए वट्टमाणा
 नेरइया किं कोहोवउत्ता माणोवउत्ता मायोवउत्ता लोभोवउत्ता ?
 गोयमा ! कोहोवउत्ते य माणोवउत्ते य मायोवउत्ते य लोभोवउत्ते य१,
 कोहोवउत्ता य माणोवउत्ता य मायोवउत्ता य लोभोवउत्ता य २,
 अहवा कोहोवउत्ते य माणोवउत्ते य३, अहवा कोहोवउत्ते य माणो-
 वउत्ता य४। एवं असीइ भंगा नेयव्वा । एवं जाव संखेजसमया-
 हियाए ठिईए, असंखेजसमयाहियाए ठिईए, तप्पाउगुक्कोसि-
 याए ठिईए सत्तावीसं भंगा भाणियव्वा ॥सू० २॥

છાયા—સંગ્રહ:-પૃથિવીષુ સ્થિતિઃ અવગાહના શરીર સંહનનમેવ સંસ્થાનમ્ ,
લેશ્યા દૃષ્ટિર્જ્ઞાનં યોગોપયોગશ્ચ દશ સ્થાનાનિ ॥૧॥ એતસ્યાઃ ભદન્ત રત્નપ્રભાયાઃ
પૃથિવ્યાસ્ત્રિંશતિ નિરયાવાસશતસહસ્રેષુ એકૈકસ્મિન્ નિરયાવાસે નૈરયિકાણાં
ક્રિયન્તિ સ્થિતિસ્થાનાનિ પ્રજ્ઞાનિ ? ગૌતમ ! અસંખ્યેયાનિ સ્થિતિસ્થાનાનિ પ્રજ્ઞ-
ાનિ, તદ્વયા—જઘન્યિકા સ્થિતિઃ ૧, સમયાધિકા જઘન્યિકા સ્થિતિઃ ૨, દ્વિસમ-

સ્થિતિસ્થાનનિરૂપણ

‘ સંગ્રહો-પુઢવિ-દ્વિહ-ઓગાહણ ’ ઇત્યાદિ ।

મૂલાર્થ—(સંગ્રહો) ઢારસંગ્રહ ગાથા દ્વારા દિશાયા જાતાં હૈ (પુઢવી-
દ્વિતિ ઓગાહણ) પૃથીવ્યાદિ જીવાવાસોં મેં સ્થિતિ ૧ અવગાહનાસ્થાન ૨
(સરીર સંઘયનમેવ સંઠાણે) શરીર ૩, સંહનન ૪, સંસ્થાન ૫, (લેસ્સા દિટ્ટી
ણાણે જોગુવઓગે ચ દસ ઢાણા) લેશ્યા ૬, દૃષ્ટિ ૭, જ્ઞાન ૮, યોગ ૯,
ઑર ઉપયોગ, ૧૦ યે દસ સ્થિતિસ્થાન હૈ । સ્થિતિસ્થાનકા નિરૂપણ કરતે
હુએ ગૌતમસ્વામી પૂછતે હૈ કિ-(ઈમીસે ણં મંતે !) હે ભદન્ત ! ઇસ
(રયણપ્પમાએ પુઢવીએ) રત્નપ્રભા પૃથિવી મેં (તીસાએ નિરયાવાસસયસહ-
સ્રેસુ) તીસ લાલ નરકાવાસોં મેં (એમમેંગસિ) એક એક (નિરયાવાસંસિ)
નરકાવાસ મેં અર્થાત્ પ્રત્યેક નરકાવાસ મેં (નેરહયાણં) નારક જીવોં કે
(કેવહ્યા ઠિહ્ઢાણા પન્નત્તા ?) કિતને સ્થિતિસ્થાન કહે ગયે હૈં ? ઇસકા
ઉત્તર દેતે હુએ પ્રભુ કહતે હૈં । (ગોચમા ! અસંખેજ્ઞા ઠિહ્ઢાણા પન્નત્તા)
હે ગૌતમ ! નારક જીવોંકે સ્થિતિસ્થાન અસંખ્યાત કહે ગયે હૈં । (તં જહા)

સ્થિતિસ્થાનનિરૂપણુ—

“ સંગ્રહો પુઢવિ-દ્વિહ-ઓગાહણ ” ઇત્યાદિ ।

મૂલાર્થ—સંગ્રહો ઢાર સંગ્રહ ગાથા વડે નીચેની બાબતો બતાવવામાં આવે
છે. પુઢવિ દ્વિતિ ઓગાહણ પૃથિવ્યાદિ જીવાવાસોમાં સ્થિતિ ૧ અવગાહના
સ્થાન ૨ સરીરસંઘયનમેવ સંઠાણે શરીર ૩ સંહનન ૪ સંસ્થાન ૫ લેસ્સાદિટ્ટીણાણે
જોગુવઓગે ચ દસઢાણા લેશ્યા ૬, દૃષ્ટિ ૭, જ્ઞાન ૮, યોગ ૯ અને ઉપયોગ
૧૦, એ દસ સ્થિતિસ્થાન છે. સ્થિતિસ્થાનોનું નિરૂપણ કરતાં ગૌતમસ્વામી પૂછે
છે કે-ઈમીસે ણં મંતે ! હે ભગવન્ ! રયણપ્પમાએ પુઢવીએ રત્નપ્રભા પૃથિવીમાં
તીસાએ નિરયાવાસસયસહસ્રેસુ તીસલાખ નરકાવાસોમાં એમમેંગસિ એક એક
નિરયાવાસંસિ નરકાવાસમાં અર્થાત્ પ્રત્યેક નરકાવાસમાં નેરહયાણં નારક જીવોના
કેવહ્યા ઠિહ્ઢાણા પન્નત્તા કેટલાં સ્થિતિસ્થાન ઢહ્યાં છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર
આપતાં પ્રભુ ઢહે છે કે ગોચમા ! અમંહેજ્ઞા ઠિહ્ઢાણા પન્નત્તા હે ગૌતમ !
નારક જીવોનાં સ્થિતિસ્થાન અસંખ્યાત ઢહેલાં છે, તં જહા તે આ રીતે છે.

યાધિકા યાવદસંખ્યેયસમયાધિકા જઘન્યિકા સ્થિતિઃ, તત્પ્રાયોગ્યોત્કર્ષિકા સ્થિતિઃ । એતસ્યા ભદન્ત ! રત્નપ્રભાયાઃ પૃથિવ્યાશ્લિશતિ નિરયાવાસશતસહસ્રેષુ એકૈકસ્મિન્ નિરયાવાસે જઘન્યિકાયાં સ્થિત્યાં વર્તમાના નૈરયિકાઃ કિં ક્રોધોપયુક્તાઃ માનોપયુક્તાઃ માયોપયુક્તાઃ લોભોપયુક્તાઃ । ગૌતમ ! સર્વેપિ તાવદ્ ભવન્તિ,

વહ્નિસ પ્રકાર સે હૈં (જહન્નિયા ઠિઈ) જઘન્ય સ્થિતિ દસહજાર વર્ષ કી હૈ । (સમયાહિયા જહન્નિયા ઠિઈ) એક સમય અધિક જઘન્ય સ્થિતિ (દુસમાહિયા જહન્નિયા ઠિઈ જાવ અસંખેજસમાહિયા જહન્નિયા ઠિઈ) દો સમય અધિક જઘન્યસ્થિતિ યાવત્ અસંખ્યાત સમય અધિક જઘન્ય સ્થિતિ (તપ્પાઝગુક્કોસિયા ઠિઈ) યહ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ અનેક પ્રકારકીહૈ ।

અવ્નિ સ્થાનોં મેં રહનેવાલે ક્રોધાદિ ઉપયોગયુક્ત નારક જીવોંકા વિભાગ પૂર્વક દિશ્વાને કે લિયે ગૌતમ સ્વામી પૂછતે હૈં—(ઇમીસે જં મંતે ! રયણપ્પમાણ પુઢવીણ તીસાણ નિરયાવાસસયસહસ્રેસુ એગમેગંસિ નિરયાવાસંસિ જહ્ણિયાણ ઠિઈણ વટ્ટમાણા નેરહ્યા કિં કોહોવઉત્તા માણોવઉત્તા માયોવઉત્તા લોહોવઉત્તા ?) હે ભદન્ત ! રત્નપ્રભાપૃથિવી કે ૩૦ તીસલાખ નરકાવાસોં મેં જૈસે એક એક નરકાવાસ મેં જઘન્યસ્થિતિ મેં વર્તમાન નારક જીવ કયા ક્રોધોપયુક્ત હૈં ? માનોપયુક્ત હૈં ? માયોપયુક્ત હોતે હૈં ? યા લોભોપયુક્ત હોતે હૈં ? હિસકા ઉત્તર દેતે હુણ ભગવાન્ કહતે હૈં કિ—(ગોચમા ! સવ્વે વિ તાવ હોજ્જા કોહોવઉત્તા ય) હે ગૌતમ ! સમસ્ત

જહન્નિયા ઠિઈ જઘન્યસ્થિતિ દસહજાર વર્ષ આદિની છે. સમયાહિયા જહન્નિયા ઠિઈ આ એક સમયઅધિક જઘન્યસ્થિતિ દુસમયાહિયા જહન્નિયા ઠિઈ જાવ અસંખેજસમાહિયા જહન્નિયા ઠિઈ એ સમય અધિક જઘન્યસ્થિતિ યાવત્ અસંખ્યાત સમય અધિક જઘન્યસ્થિતિ તપ્પાઝગુક્કોસિયા ઠિઈ આ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અનેક પ્રકારની છે.

હવે આ સ્થાનોમા રહેનારા ક્રોધાદિ ઉપયોગયુક્ત નારક, જીવોંનું વિભાગ પૂર્વક નિરૂપણ કરવા માટે ગૌતમસ્વામી પૂછે છે—ઇમીસે જં મંતે ! રયણપ્પમાણ પુઢવીણ તીસાણ નિરયાવાસસયસહસ્રેસુ એગમેગંસિ નિરયાવાસંસિ જહ્ણિયાણ ઠિઈણ વટ્ટમાણા નેરહ્યા કિં કોહોવઉત્તા માણોવઉત્તા માયોવઉત્તા લોભોવઉત્તા હે ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ત્રીસલાખ નરકાવાસોંમાંના પ્રત્યેક નરકાવાસોંમાં જઘન્ય સ્થિતિમાં વર્તમાન નારક જીવોં શું ક્રોધોપયુક્ત હોય છે ? કે માનોપયુક્ત હોય છે ? કે માયોપયુક્ત હોય છે ? કે લોભોપયુક્ત હોય છે ? આ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપતાં ભગવાન્ કહે છે કે ગોચમા ! સવ્વે વિ તાવ હોજ્જા કોહોવઉત્તા ય

ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ ૧, અથવા ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ ૨, અથવા ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ ૩, અથવા ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તશ્ચ ૪ અથવા ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ ૫, અથવા ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તશ્ચ ૬, અથવા ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ ૭ । અથવા ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ માયોપયુક્તશ્ચ ૧, ક્રોધોપ-
નરકાવાસોં મેં રહે હુએ જઘન્યસ્થિતિ વાલે સમસ્ત નારક જીવ ક્રોધોપ-
યુક્ત હૈં ૧ । (અહવા કોહોવડત્તા ય માણોવડત્તે ય) વહુત સે ક્રોધોપયુક્ત કોઈ એક માનોપયુક્ત ૨ । (અહવા કોહોવડત્તા ય માણોવડત્તા ય) અથવા
વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત ઔર માનોપયુક્ત મી વહુત હૈં ૩ । (અહવા કોહોવડત્તા ય
માયોવડત્તે ય) વહુત સે ક્રોધોપયુક્ત ઔર કોઈ એક માયોપયુક્ત ૪ ।
(અહવા કોહોવડત્તા ય માયોવડત્તા ય) અથવા ક્રોધયુક્ત મી વહુત ઔર
માયોપયુક્ત મી વહુત ૫ (અહવા કોહોવડત્તા ય લોહોવડત્તે ય) વહુત
સે ક્રોધોપયુક્ત ઔર કોઈ એક લોભોપયુક્ત ૬ । (કોહોવડત્તા ય લોહોવ-
ડત્તા ય) વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત ઔર લોભોપયુક્ત મી વહુત હૈં ૭ । અસંયોગી
એક ઔર દ્વિકસંયોગી ૬, ઇસ પ્રકાર સાત મજ્ઞ હોતે હૈં ।

અવ ત્રીન સંયોગી વારહ મજ્ઞ કહતે હૈં (અહવા કોહોવડત્તા ય
માણોવડત્તે ય માયોવડત્તે ય) અથવા વહુત સે ક્રોધોપયુક્ત કોઈ એક
માનોપયુક્ત ઔર માયોપયુક્ત ૧ । (કોહોવડત્તા ય માણોવડત્તે ય
માયોવડત્તા ય) વહુત સે ક્રોધોપયુક્ત કોઈ એક માનોપયુક્ત
ઔર વહુતસે માયોપયુક્ત ૨ । (કોહોવડત્તા ય માણોવડત્તા ય માયોવ-

ડે ગૌતમ ! સમસ્ત નરકાવાસોમાં જઘન્ય સ્થિતિવાળા ક્રોધોપયુક્ત હોય છે. ૧
અહવા કોહોવડત્તા ય માણોવડત્તે ય ધણા ક્રોધોપયુક્ત અને કોઈ એક માનોપયુક્ત
અહવા કોહોવડત્તા ય માણોવડત્તા ય ક્રોધોપયુક્ત ધણા અને માનોપયુક્ત પણ
ધણા ૩ અહવા કોહોવડત્તા ય માણોવડત્તે ય ધણા ક્રોધોપયુક્ત અને કોઈ એક
માનોપયુક્ત ૪ અહવા કોહોવડત્તા ય માયોવડત્તા ય ધણા ક્રોધોપયુક્ત અને
માયોપયુક્ત પણ ધણા ૫ અહવા કોહોવડત્તા ય લોહોવડત્તે ય ધણા ક્રોધયુક્ત
અને કોઈ એક લોભયુક્ત ૬ કોહોવડત્તા ય લોહોવડત્તા ય ધણા ક્રોધયુક્ત અને
લોભયુક્ત પણ ધણા ૭ આ રીતે અસંયોગી એક અને દ્વિકસંયોગીક ૬
મજ્ઞીને સાત ભાગા થાય છે.

હવે ત્રણ સંયોગી બાર ભાગા કહેવામા આવે છે. અહવા કોહોવડત્તા ય
માણોવડત્તે ય માયોવડત્તે ય અથવા ધણા ક્રોધોપયુક્ત અને કોઈ એક માનોપયુક્ત
તેમજ માયોપયુક્ત પણ કોઈ એક હોય છે ૧ કોહોવડત્તા ય માણોવડત્તે ય
માયોવડત્તા ય અથવા ધણા ક્રોધોપયુક્ત કોઈ એક માનોપયુક્ત અને ધણા

યુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ૨, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુ-
ક્તશ્ચ૩, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ૪, एवं क्रोधमानलोभेनापि
चत्वारः४, एवं क्रोधमायालोभेनापि चत्वारः४ एवं द्वादश१२। पश्चात् मानेन मा-
यया लोभेन च क्रोधो भक्तव्यः । ते क्रोधममुञ्चतः अष्ट८ । एवं सप्तविंशतिर्भङ्गा
ज्ञातव्याः २७ । एतस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः त्रिंशतिनिरयावासशतसह-

उत्ते य) बहुतसे क्रोधोपयुक्त बहुतसे मानोपयुक्त और कोई एक मायो-
पयुक्त ३ (कोहोवउत्ता य माणोवउत्ता य मायोपउत्ता य) बहुत से
क्रोधोपयुक्त बहुत से मानोपयुक्त और बहुत से मायोपयुक्त ४ (एवं
कोहमाणलोभेणवि चउ) इसी प्रकार क्रोध मान लोभके साथ भी चार
भङ्ग होते हैं (एवं कोहमायालोहेण वि चउ) इसी प्रकार क्रोध, माया
और लोभ के साथ भी चार भङ्ग होते हैं ।

(एवं वારસ) इस प्रकार सब मिलाकर तीन संयोगी वारह भङ्ग होते
हैं । अब चार संयोगी आठ भङ्ग कहते हैं (पच्छा माणेण सायाए लोभेण
य कोहो भइयव्वो ते कोहं अमुंचता अट्ठ) अब क्रोधको रखते हुए मान,
माया और लोभ के साथ आठ भंग समझ लेना चाहिये (एवं सत्ता-
वीसं भंगा णेयव्व) इस प्रकार असंयोगी एक, दोसंयोगी छ, तीन संयोगी
वारह और चार संयोगी आठ मिलकर सत्ताईस भंग होते हैं ।

(इमीसे णं भંતે ! રયણપ્પમાણ પુઢવીણ ત્રીસાણ નિરયાવાસસયસહ-

માયોપયુક્ત૨ કોહોવઉત્તા ય માણોવઉત્તા ય માયોવઉત્તે ય અથવા ધણા ક્રોધયુક્ત
અને માનોપયુક્ત પણ ધણા હોય છે અને કોઈ એક માયોપયુક્ત હોય છે. ૩
કોહોવઉત્તા ય માણોવઉત્તા ય માયોવઉત્તા ય અથવા ધણા ક્રોધ, માન અને માયાથી
એ ત્રણેથી યુક્ત હોય છે. ૪ एवं क्रोधमानलोभेणवि चउ એજ પ્રમાણે
ક્રોધમાન અને લોભની સાથે પણ ચાર ભાંગા થાય છે. ૫ एवं क्रोधमायालोहेणवि चउ એજ પ્રમાણે
ક્રોધ માયા અને લોભની સાથે પણ ચાર ભાંગા થાય છે. ૬ एवं वारस आवी रीते णधा भणीने त्रिकसंयोगी पार ભાંગા થાય છે.

હવે ચાર સંયોગી આઠ ભાંગા કહે છે.—પચ્છા માણેણ માયાએ લોભેણ ય
કોહો ભइयव्वो ते कोहं अमुंचता अट्ठ ત્યાર પછી ક્રોધને રાખીને (ક્રોધની સાથે)
માન, માયા અને લોભની સાથે આઠ ભાંગા થાય છે, (एवं सत्तावीसं भंगा
णेयव्व) આ રીતે અસંયોગી ૧ દ્વિ સંયોગી ૬ છ ત્રણ સંયોગી ૧૨ અને
ચાર સંયોગી ૮ આઠ ભેળવતાં ૨૭ સત્યાવીસ ભાંગા થાય છે.

(इमीसे णं भंते ! રયણપ્પમાણ પુઢવીણ ત્રીસાણ નિરયાવાસસયસહસેસુ ઇમ

સેષુ એકૈકસ્મિન્ નિરયાવાસે સમયાધિકાયાં જઘન્યસ્થિત્યાં વર્તમાના નૈરયિકાઃ કિં ક્રોધોપયુક્તાઃ માનોપયુક્તાઃ માયોપયુક્તાઃ લોભોપયુક્તાઃ ? ગૌતમ ક્રોધોપયુક્તશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ માયોપયુક્તશ્ચ લોભયુક્તશ્ચ, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ સાયોપ-યુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ, અથવા ક્રોધોપયુક્તશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ, અથવા ક્રોધોપ-યુક્તશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ ૪ એવમશીતિ મંગા જ્ઞાતવ્યાઃ, એવં યાવત્ સંખ્યેયસમયાધિ-સ્સેસુ એગમેગંસિ નિરયાવાસંસિ સમયાહિયાએ જહનિયાએ ટિર્દિએ વટ્ટમાણા નેરડ્યા કિં કોહોવડત્તા, માણોવડત્તા, માયોવડત્તા, લોભોવડત્તા ?) હે મદન્ત ! હસ રત્નપ્રભા પૃથિવી મેં જો ત્રીસલાખ નરકાવાસ હૈં ઉનમેં સે એક એક નરકાવાસ મેં સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિમેં વર્તમાન નારક જીવ ક્યા ક્રોધોપયુક્ત હોતે હૈં ? યા માનોપયુક્ત હોતે હૈં ? યા માયોપયુક્ત હોતે હૈં ? યા લોભોપયુક્ત હોતે હૈં ? હસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર દેતે હુએ મગવાન્ કહતે હૈં (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (કોહોવડત્તે ય, માણોવડત્તે ય, માયોવ-ડત્તે ય લોભોવડત્તે ય) કોઈ એક ક્રોધોપયુક્ત હોતા હૈ, કોઈ એક માનોપ-યુક્ત હોતા હૈ, કોઈ એક માયોપયુક્ત હોતા હૈં ઓર કોઈ એક લોભોપયુક્ત હોતા હૈં । (કોહોવડત્તા ય માણોવડત્તા ય માયોવડત્તા ય લોભોવડત્તા ય) કિતનેક ક્રોધોપયુક્ત હોતે હૈં, કિતનેક માનોપયુક્ત હોતે હૈં, કિતનેક માયોપયુક્ત હોતે હૈં, કિતનેક લોભોપયુક્ત હોતે હૈં । (અહવા કોહોવડત્તે ય, માણોવડત્તે ય) કોઈ એક ક્રોધોપયુક્ત ઓર કોઈ એક માનોપયુક્ત હૈં ૩ । (અહવા કોહોવડત્તે ય માણોવડત્તા ય) અથવા કોઈ એક ક્રોધોપ-

મેગસિ નિરયાવાસંસિ સમયાહિયાએ જહનિયાએ ટિર્દિએ વટ્ટમાણા નેરડ્યા કિં કોહોવડત્તા માણોવડત્તા ? માયોવડત્તા ? લોભોવડત્તા ? હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે ૩૦ ત્રીસ લાખ નરકાવાસ છે તેમાના પ્રત્યેક નરકાવાસમાં સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિમાં રહેલા નારકજીવો શું ક્રોધોપયુક્ત હોય છે ? કે માનોપયુક્ત હોય છે ? કે માયોપયુક્ત હોય છે ? કે લોભોપયુક્ત હોય છે ! આ પ્રશ્નોના જવાબ આપતાં મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે કહે છે. — (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (કોહોવડત્તે ય, માણોવડત્તે ય, માયોવડત્તે ય લોભોવડત્તા ય) કોઈ એક ક્રોધોપયુક્ત હોય છે. કોઈ એક માનોપયુક્ત હોય છે. કોઈ એક માયોપયુક્ત હોય છે, કોઈ એક લોભોપયુક્ત હોય છે ૧ (કોહોવડત્તા ય માણોવડત્તા ય માયોવડત્તા ય લોભોવડત્તા ય) ઘણા ક્રોધોપયુક્ત હોય છે, ઘણા માનોપયુક્ત હોય છે. ઘણા માયોપયુક્ત હોય છે. અને ઘણા લોભોપયુક્ત હોય છે. ૨ અહવા કોહોવડત્તે ય માણોવડત્તે ય અથવા કોઈ એક ક્રોધો-પયુક્ત અને કોઈ એક માનોપયુક્ત હોય છે. ૩ (અહવા કોહોવડત્તા ય, માણો વડત્તા ય) અથવા કોઈ એક ક્રોધોપયુક્ત અને ઘણા માનોપયુક્ત હોય છે) એવ

કાર્યાં સ્થિત્યામ્, અસંખ્યેયસમયાધિકાર્યાં સ્થિત્યામ્, તત્પ્રાયોગ્યોત્કર્ષિકાર્યાં સ્થિત્યાં સપ્તવિંશતિર્ભજ્ઞા ભણિતવ્યાઃ ॥સૂ.૦૨॥

ટીકા—‘સંગ્રહો સંગ્રહઃ=દ્વારસંગ્રહો ગાથયા પ્રદર્શ્યતે—‘પુઢવી’ ઇત્યાદિ । પુઢવીત્યત્ર હુપ્તસપ્તમીવિભક્તિકો નિર્દેશઃ । તથા પૃથિવીપદમુપલક્ષકમ્, તેન ‘પૃથિ-વ્યાદિષુ જીવાવાસેષુ’ ઇતિ વિજ્ઞેયમ્ । ‘ઠિઈ’ સ્થિતિઃ, સ્થિતિરર્થાત્ સ્થિતિસ્થાનમ્ સ્થિતિરિત્યત્ર સ્થિતિશબ્દેન સ્થિતિસ્થાનાનીતિ વિજ્ઞેયમ્ ૧ । ‘ઓગાહણે’—ત્તિ અવગાહનસ્થાનાનિ ૨ । ‘સરીરે’—તિ શરીરમ્ ૩ ‘સંઘયણમેવ’ સંહનનમેવ ૪ ‘સંઠાણે’ સંસ્થાનમ્ ૫ ‘લેસ્સા’ લેશ્યા ૬, ‘દિઢ્ઠી’ દૃષ્ટિઃ ૭, ‘જાણે’ જ્ઞાનમ્ ૮, ‘જોગુવઓગે ય’ યોગોપયોગશ્ચ ૧૦ । ‘દસ ઢ્ઠાણા’ દશ સ્થાનાનિ, એવમેતાનિ સ્થિતિસ્થાનાદીનિ દશ-

યુક્ત ઔર વહુત સે માનોપયુક્ત ૪ (એવં અસીઈ મંગા નેયઢ્ઠવા) ઇસ પ્રકાર અસ્સી મજ્ઞ જાન લેના ચાહિયે ।

(એવં જાવ સંખેજ્ઞસમયાહિયાએ ઠિઈએ, અસંખેજ્ઞસમયાહિયાએ ઠિઈએ, તપ્પાઙ્ગુલ્લોસિયાએ ઠિઈએ સત્તાવીસં મંગા માણિયઢ્ઠવા) એક સમય અધિક સે લેકર યાવત્ ૧૦ દસ સમય સંખ્યાત અસંખ્યાત સમય અધિક જઘન્યસ્થિતિવાલે નૈરયિકોમં તથા તત્પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાલે નૈરયિકો મં સત્તાઈસ સત્તાઈસ મજ્ઞ સમજ્ઞ લેના ।

ટીકાર્થ—(સંગ્રહો) દ્વારસંગ્રહ ગાથા દ્વારા દિશ્વાયા જાતા હૈ— ‘પુઢવી’ ઇત્યાદિ । યહાં—પૃથિવીપદ ઉપલક્ષક હૈ ઇસ સે પૃથિવ્યાદિ જીવાવાસોં મં સ્થિતિ ૧ અર્થાત્ સ્થિતિસ્થાન (સ્થિતિ શબ્દ સે યહાં સ્થિતિસ્થાન લિયા ગયા હૈ એસા જાનના ચાહિયે) અવગાહના-

અસીઈ મંગા નેયઢ્ઠવા)આ રીતે એંસી લાંગા સમજવા. (એવં જાવ સંખેજ્ઞસમયાહિ-યાએ ઠિઈએ, અસંખેજ્ઞસમયાહિયાએ ઠિઈએ, તપ્પાઙ્ગુલ્લોસિયાએ ઠિઈએ સત્તાવીસં મંગા માણિયઢ્ઠવા) આ રીતે એક સમય અધિકથી લઇને યાવત ૧૦ દસ સમય સંખ્યાત અસંખ્યાત સમય અધિક જઘન્ય સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં તથા તત્પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ૨૭ સત્યાવીસ સત્યાવીસ લાંગ સમજ લેવા ॥ સૂ. ૨ ॥

ટીકાર્થ—(સંગ્રહો) સંગ્રહગાથા વડે નીચેની બાબતો બતાવવામાં આવે છે— ‘પુઢવી’ ઇત્યાદિ. “ પુઢવી ” અહિં હુપ્ત સાતમી વિલક્ષિતવાળો નિર્દેશ છે. તથા—પૃથ્વી પદ ઉપલક્ષક છે. તે પદ મારફત પૃથિવ્યાદિ જીવાવાસોમાં (૧) સ્થિતિ એટલે કે સ્થિતિસ્થાન, (સ્થિતિ શબ્દથી અહીં સ્થિતિસ્થાન લેવાયું છે એમ બાબત) (૨) અવગાહના સ્થાન, (૩) શરીર, (૪) સંહનન, (૫)

વસ્તુનિ અસ્મિન્નુદ્દેશકે વિચારણીયાનિ । ઇતિ ગાથાર્થઃ । અથ પ્રથમતો રત્નપ્રમા-
પૃથિવ્યાં સ્થિતિસ્થાનાનિ નિરૂપયન્નાહ—‘ઈમીસે ણં મંતે’ ઇત્યાદિ । ‘ઈમીસે ણં મંતે’
એતસ્યાં સ્વલુ ભદન્ત ! ‘રયણપ્પમાણ પુઢવીણ’ રત્નપ્રમાયાં પૃથિવ્યાં ‘તીસાણ નિર-
યાવાસસયસહસેસુ’ ત્રિંશતિ નિરયાવાસશતસહસ્રેષુ—ત્રિંશલ્લક્ષનરકાવાસેષુ “એગ-
મેગંસિ નિરયાવાસંસિ” એકૈકસ્મિન્ નિરયાવાસે પ્રત્યેકનરકાવાસે ‘નેરહયાણં’
નૈરયિકાણામ્ ‘કેવહયા’ કિયન્તિ ‘ઠિઢ્ઠાણા’ સ્થિતિસ્થાનાનિ, આયુષો વિભાગાઃ
‘પન્નત્તા’ પ્રજ્ઞપ્તાનિ । ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ !
‘અસંખેજ્જા ઠિઢ્ઠાણા પન્નત્તા’ અસંખ્યેયાનિ સ્થિતિસ્થાનાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ=

સ્થાન ૨, શરીર ૩, સહનન ૪, સંસ્થાન ૫, લેશ્યા ૬, દૃષ્ટિ ૭, જ્ઞાન ૮,
યોગ ૯ ઓર ઉપયોગ ૧૦ ચે સ્થિતિસ્થાન આદિ ૧૦ વસ્તુએં હિસ ઉદ્દેશક
મેં વિચારણીય હેં । યહ ગાથા કા અર્થ હૈ । અહ સૂત્રકાર પહેલે રત્ન-
પ્રમાપૃથિવી મેં સ્થિતિસ્થાનોં કા નિરૂપણ કરતે હુણ કહતે હેં—(ઈમીસે ણં
મંતે) હે ભદન્ત ! હિસ (રયણપ્પમાણ પુઢવીણ) રત્નપ્રમા પૃથિવી મેં (તીસાણ
નિરયાવાસસયસહસેસુ) તીસ લાખ નરકાવાસોંમેં (એગમેગંસિ નિર-
યાવાસંસિ) એકએક નરકાવાસમેં અર્થાત્ પ્રત્યેક નરકાવાસમેં (નેરહ
યાણં) નારક જીવોં કે (કેવહયા ઠિઢ્ઠાણા પણ્ણત્તા) કિતને સ્થિતિસ્થાન
કહે ગયે હેં ? સ્થિતિસ્થાન કા તાત્પર્ય આયુ કે વિભાગોં સે હૈ । અર્થાત્
એક એક નિરયાવાસ મેં રહનેવાલે નૈરયિક જીવોં કો કિતની આયુ કહી
ગઈ હૈ । હિસ પ્રકાર સે યહ પ્રશ્ન હૈ । પ્રશ્નુ હિસકા ઉત્તર—(ગોયમા ! અસં
ખેજ્જા ઠિઢ્ઠાણા પન્નત્તા) હિસ સૂત્ર દ્વારા દેતે હુણ કહતે હેં કિ હે ગૌતમ !
તીસ લાખ નરકાવાસોં મેં સે એક એક નરકાવાસ મેં રહનેવાલે નારક
જીવોં કે સ્થિતિસ્થાન અસંખ્યાત કહે ગયે હેં । હિસ કા સુલાસા અર્થ હિસ

સંસ્થાન, (૬) લેશ્યા, (૭) દૃષ્ટિ, (૮) જ્ઞાન, (૯) યોગ, અને (૧૦) ઉપયોગ
એ હિસ વસ્તુઓનો આ ઉદ્દેશકમાં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે ઉપર મુજબ
ગાથાનો અર્થ છે. હવે સૂત્રકાર સૌ પહેલાં રત્નપ્રમા પૃથ્વીમાં સ્થિતિસ્થાનોનું
નિરૂપણ કરે છે—(ઈમીસે ણં મંતે !) હે પૂત્ર ! આ (રયણપ્પમાણ પુઢવીણ)
રત્નપ્રમા પૃથ્વીમાં (તીસાણ નિરયાવાસસયસહસેસુ) આવેલા ત્રીસ લાખ
નરકાવાસોમાંના (એગમેગંસિ નિરયાવાસંસિ) પ્રત્યેક નરકાવાસમાં (નેરહયાણં
કેવહયા ઠિઢ્ઠાણા પણ્ણત્તા) નારક જીવોનાં કેટલાં સ્થિતિસ્થાન કહ્યાં છે ?
આયુના વિભાગોને “ સ્થિતિસ્થાન ” કહેલ છે. એટલે કે પ્રત્યેક નારકાવાસમાં
રહેનાર નારક જીવોનું કેટલું કેટલું આયુષ્ય કહ્યું છે ? ઉત્તર—(ગોયમા !
અસંખેજ્જા ઠિઢ્ઠાણા પન્નત્તા) હે ગૌતમ ! ત્રીસલાખ નરકાવાસોમાંથી એકએક
નારકાવાસમાં રહેતા નારક જીવોનાં અસંખ્યાત સ્થિતિસ્થાન કહ્યાં છે. તેનું

કથિતાનિ, તથાહિ-પ્રથમાં પૃથિવીમપેક્ષ્ય જઘન્યા સ્થિતિર્દશવર્ષસહસ્રાણિ, ઉત્કૃષ્ટાસ્થિતિસ્તુ સાગરોપમમ્ । તસ્યામેકૈકસમયવૃદ્ધ્યા અસંખ્યેયાનિ સ્થિતિસ્થાનानि भवन्ति, સાગરોપમસમયાનામસંખ્યેયત્વાત્ । યથા કસ્યચિત્ નારકજીવસ્ય દશસહસ્રવર્ષમાયુઃ, કસ્યચિત્ એકસમયાધિકં દશસહસ્રવર્ષમ્, કસ્યચિત્ દ્વિસમયાધિકમ્, ઇતિ સમયાનામસંખ્યાતત્વેન તદાયુષોપ્યસંખ્યેયત્વં ભવતિ । ઇત્યેવં નરકાવાસાપેક્ષ્યા અસંખ્યેયાન્યેવ સ્થિતિસ્થાનાનિ ભવન્તિ, કેવલં તેષુ જઘન્યોત્કૃષ્ટસ્થિતિવિભાગઃ શાસ્ત્રાન્તરાદવસેયઃ । યથા-પ્રથમપ્રસ્તુતનરકાવાસેષુ જઘન્યા-

પ્રકારસે હૈ-પ્રથમ પૃથિવીકી અપેક્ષા નારક જીવોંકી સ્થિતિ જઘન્યરૂપમેં દશહજાર વર્ષકી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ એક સાગરોપમકી હૈ । ઇસ જઘન્ય સ્થિતિ મેં એક એક સમય કી વૃદ્ધિ સે અસંખ્યાત સ્થિતિ સ્થાન હો જાતે હૈ । ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ તક ઇસી તરહ સે જાનના ચાહિયે, ક્યોં કિ સાગરોપમ કે સમય અસંખ્યાત હોતે હૈ । જૈસે કિસી નારક જીવ કી જઘન્ય સ્થિતિ દશ હજાર વર્ષ કી હૈ, કિસી દૂસરે નારક જીવ કી એક સમય અધિક દશ હજાર વર્ષ કી હૈ, કિસી તોસરે નારક જીવ કી દો સમય અધિક દશ હજાર વર્ષ કી જઘન્ય સ્થિતિ હૈ । ઇસ તરહ સાગરોપમ તક સમયોં કી વૃદ્ધિ અસંખ્યાતતા સે ડનકી આયુ મી અસંખ્યાત વિભાગ વાલી હો જાતી હૈ । ઇસ તરહ નરકાવાસ કી અપેક્ષા સ્થિતિસ્થાન અસંખ્યાત હી હોતે હૈ । કેવલ જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિકા વિભાગ અન્ય શાસ્ત્રસે જાન લેના ચાહિયો જૈસે પ્રથમ પ્રસ્તુતકે નરકાવાસોંમેં જઘન્યસ્થિતિ

તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-પહેલી પૃથ્વીની અપેક્ષાએ નારકની જઘન્ય સ્થિતિ દસહજાર વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટની સ્થિતિ એક સાગરોપમની છે. આ જઘન્ય સ્થિતિમાં એક એક સમયની વૃદ્ધિ કરવાથી અસંખ્યાત સ્થિતિસ્થાનો થઈ જાય છે. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વિષે પણ એજ પ્રમાણે સમજવું. કારણ કે સાગરોપમનાં સમય અસંખ્યાતા હોય છે. જેમ કે-કોઈ નારક જીવની જઘન્યસ્થિતિ દસ હજારવર્ષની છે, કોઈ બીજા નારક જીવની જઘન્ય સ્થિતિ દસહજાર વર્ષ કરતાં એક સમય અધિક છે. કોઈ ત્રીજા નારકજીવની જઘન્ય સ્થિતિ દસહજાર વર્ષ કરતાં બે સમયની અધિક હોય છે આ રીતે સાગરોપમ સુધી સમયોની વૃદ્ધિ અસંખ્યાત વિભાગવાળી હોવાથી તેમનું આયુષ્ય પણ અસંખ્યાત વિભાગવાળું હોય છે. આ રીતે નરકાવાસની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતા સ્થિતિસ્થાનો હોય છે. આ નરકાવાસોમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના વિભાગો કેટલાં છે અને કેવાં છે તે બીજા સૂત્રોની મદદથી જાણી લેવું. જેમ કે પહેલા પાંચાના નરકાવાસોમાં

સ્થિતિર્દશવર્ષસહસ્રાણિ, ઉત્કૃષ્ટા તુ નવતિર્વર્ષસહસ્રાણિ । એતદેવ દર્શયતિ-‘તંજહા’
 ઇત્યાદિ । ‘તં જહા’ તથથા-‘જહણિયા ઠિઈ’ જઘન્યા સ્થિતિર્દશવર્ષસહસ્રાદિકા ।
 ઇત્યેકં સ્થિતિસ્થાનં ભવતિ ૧ । એત્થાનં પ્રતિનરકં વિભિન્નરૂપમેવ ભવતિ । ‘સમ-
 યાહિયા જહનિયા ઠિઈ’ સમયાધિકા જઘન્યા સ્થિતિઃ, એતદેવૈકેન સમયેન યુતં
 સત્ દ્વિતીયં સ્થિતિસ્થાનં ભવતિ ૨ । એવં યાવદસંખ્યેયસમયાધિકા સા સ્થિતિસ્થિત્યેવ
 દર્શયતિ-‘દુસમયાહિયા’ ઇત્યાદિ ‘દુસમયાહિયા જહનિયા ઠિઈ’ દ્વિસમયાધિકા
 જઘન્યા સ્થિતિઃ, ‘જાવ અસંખેજ્જસમયાહિયા જહણિયા ઠિઈ’ યાવદસંખ્યેયસમ-
 યાધિકા જઘન્યા સ્થિતિઃ । સર્વાન્તિમસ્થિતિસ્થાનં દર્શયિતુમાહ-‘તપ્પાઉ’ ”
 ઇત્યાદિ, “તપ્પાઉગ્ગુક્કોસિયા ઠિઈ” તત્પ્રાયોગ્યોત્કર્ષિકા સ્થિતિઃ ઉત્કૃષ્ટાઽસૌ-
 સ્થિતિરનેકપ્રકારિકા, ઇત્યતો વિશેષણદ્વારેણ કથયતિ-તસ્ય વિવક્ષિતનરકા-

દશહજાર વર્ષકી હૈ, ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ નવ્વે ૧૦ હજાર વર્ષકી હૈ । ઇસી
 વાત કો દિખાતે હૈ ‘તં જહા’ ઇત્યાદિ । વહ ઇસ પ્રકાર હૈ (જહણિયા ઠિઈ)
 જઘન્ય સ્થિતિ દશ હજાર વર્ષ આદિ કી હૈ । યહ પ્રથમ સ્થિતિસ્થાન હૈ ।
 યહ સ્થિતિસ્થાન હરેક નરક મેં ભિન્ન ૨ હૈ । (સમયાહિયા જહનિયા ઠિઈ)
 ઇસ જઘન્ય અર્થાત્ ઓછી મેં ઓછી સ્થિતિ મેં એક સમય જવ વહ
 જાતા હૈ તવ યહ દ્વિતીય સ્થિતિસ્થાન હો જાતા હૈ ૨ । ઇસ તરહ
 હોતે ૨ જવ અસંખ્યાત સમય તક યહ જઘન્ય આયુ વઢતી હૈ,
 તવ વહ અસંખ્યાત સમયાધિક જઘન્યાયુ કહી જાતી હૈ । યહી
 વાત “દુસમયાહિયા” ઇત્યાદિ પદોં દ્વારા પ્રકટ કરને મેં આઈ હૈ કિ
 “દુસમયાહિયા જહનિયા ઠિઈ જાવ અસંખેજ્જ સમયાહિયા જહણિયા ઠિઈ”
 સવ સે અન્તિમ સ્થિતિસ્થાન કો કહને કે લિયે “તપ્પાઉગ્ગુક્કોસિયા
 ઠિઈ” યહ કહા ગયા હૈ કિ યહ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ અનેક પ્રકાર કી હૈ ઇસ-

જઘન્ય સ્થિતિ દસહજાર વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ નેવું હજાર વર્ષની છે. એ
 વાત આ સૂત્ર મારફત દર્શાવે છે-“તંજહા” ઇત્યાદિ. (જહણિયા ઠિઈ)
 “જઘન્ય સ્થિતિ દસહજાર વર્ષ આદિની છે.” આ પ્રથમ સ્થિતિનું સ્થાન થયું ?
 તે સ્થિતિસ્થાન દરેક નરકમા જુદા જુદા છે. (સમયાહિયા જહનિયા ઠિઈ)
 આ જઘન્ય એટલે ઓછામા ઓછી સ્થિતિમાં જ્યારે એક સમય વધી જાય
 છે ત્યારે બીજું સ્થિતિ સ્થાન બની જાય છે, આ પ્રમાણે એક એક
 સમય વધતાં વધતાં જ્યારે અસંખ્યાતા સમય સુધી આ જઘન્ય આયુષ્ય
 વધતું જાય છે ત્યારે તેને અસંખ્યાત સમયાધિક જઘન્યાયુ કહેવાય છે. એજ
 વાત “દુસમયાહિયા” ઇત્યાદિ પદો વડે આ રીતે પ્રકટ કરવામાં આવી છે.
 “દુસમયાહિયા જહનિયા ઠિઈ જાવ અસંખેજ્જસમાહિયા જહણિયા ઠિઈ” હવે
 સૌથી છેલ્લા સ્થિતિસ્થાનને બતાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે “તપ્પાઉગ્ગુક્કોસિયા
 ઠિઈ” “આ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અનેક પ્રકારની છે.” તેથી તેને “તત્પ્રાયોગ્ય”

વાસસ્ય પ્રાયોગ્યા=સમુચિતા ઉત્કર્ષિકા, તત્પ્રાયોગ્યોત્કર્ષિકા, इत्यपि एकं स्थिति-
स्थानम् । एतदपि नानाविधमेव उत्कर्षस्थितेरपि विचित्रत्वात् ।

લિયે ઉસે “ તત્પ્રાયોગ્ય ” ઇસ વિશેષણ દ્વારા કહા ગયા હૈ કિ જિસ વિવક્ષિત નરકાવાસ કી જિતની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી ગઈ હૈ વહ બી એક સ્થિતિસ્થાન હૈ, સો વહ બી અનેકવિધ હૈ, ક્યોં કિ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બી ભિન્ન ભિન્ન નરકાવાસ કી અપેક્ષા સે વિચિત્ર હોતી હૈ । તાત્પર્ય ઇસ સબ કથન કા યહ હૈ કિ જૈસે પ્રથમ પૃથિવી મેં તીસ લાખ નરકાવાસ હૈં, ઇન નરકાવાસોં મેં સે ભિન્ન ૨ નરકાવાસોં મેં રહને વાલે નારક-જીવોં કે સ્થિતિસ્થાન અસંખ્યાત હૈં, ક્યોં કિ ભિન્ન ૨ નરકોં કે નરકાવાસોં મેં રહને વાલે નારકજીવોં કી જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ એક સરીખી નહીં હૈ । યહ તો પ્રથમપૃથિવી કી અપેક્ષા સામાન્ય કથન હૈ કિ જઘન્ય સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષ કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગરોપમ કી હૈ । જઘન્ય સ્થિતિ મેં બી ભિન્ન ભિન્ન નરકાવાસોં કી અપેક્ષા અનેક વિકલ્પ હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ મેં બી અનેક વિકલ્પ હૈં । કોઈ જીવ કી ટીક દસ હજાર વર્ષ કી જઘન્ય સ્થિતિ હૈ તો વહીં પર દૂસરે નારકજીવ કી એક સમય અધિક દસ હજાર વર્ષ કી જઘન્ય સ્થિતિ હૈ । ઇસી તરહ કિસી તીસરે નારકજીવ કી દો સમય અધિક, કિસી કી ત્રીસ સમય અધિક, કિસી કી ચાર સમય અધિક,

આ વિશેષણ વડે બતાવવામાં આવેલ છે. જે નરકવાસની જેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બતાવી છે, તે પણ એક સ્થિતિ સ્થાન છે. તે સ્થિતિસ્થાન પણ અનેક પ્રકારનાં છે, કારણ કે જુદા જુદા નરકાવાસની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પણ જુદી જુદી હોય છે, આ સમસ્ત કથનનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—પ્રથમ પૃથ્વીમાં જે ત્રીસ લાખ નરકાવાસ છે, તે નરકાવાસોમાંના જુદા જુદા નરકાવાસોમાં રહેનાર નારક જીવોની સ્થિતિનાં સ્થાનો અસંખ્યાતા છે. કારણ કે જુદા જુદા નરકાવાસોમાં રહેનારા નારક જીવોની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સરખી તો હોતી જ નથી. પહેલી પૃથ્વીની અપેક્ષાએ આ કથન થયું છે કે જઘન્ય સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગરોપમની છે. જુદા જુદા નરકાવાસોની અપેક્ષાએ જઘન્ય સ્થિતિનાં પણ અનેક લેદો છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનાં પણ અનેક લેદો છે. કોઈ જીવની દસ હજાર વર્ષની જઘન્ય સ્થિતિ છે તો કોઈ જીવની “ એક સમય અધિક દસ હજાર વર્ષની ” જઘન્ય સ્થિતિ છે. આ રીતે કોઈ ત્રીજા નારક જીવની બે સમય અધિક, કોઈની ત્રણ સમય

এং পূর্বোক্তরূপেণ স্থিতিস্থানানি নিরূপ্য তাৎশস্থানেষু বসতঃ ক্রোধাद्यুপ-
যোগবতৌ নারকজীবান্ বিভাগপূর্বকং দর্শयितुमाह—‘इमीसे ण’ इत्यादि । ‘इमीसे
णं भंते’ एतस्यां खलु भदन्त । “ रयणप्पभाए पुढवीए ” रत्नप्रभायां पृथिव्यां

इस तरह एक सागरोपम तक समयों की अधिकता होने से स्थितिस्थानों के विकल्प असंख्यात हो जाते हैं । इसी तरह से जब प्रथम नरक के प्रथम प्रस्तट की अपेक्षा विचार किया जाता है तो वहां पर भी यह कथन लागू होता है—जैसे प्रथम प्रस्तट में जघन्य स्थिति दस हजार वर्ष की और उत्कृष्ट स्थिति नव्वे हजार वर्षकी है । तो वहां पर भी जघन्य स्थितिका एक स्थान और एक समयाधिक जघन्यस्थितिका दूसरा स्थिति-स्थान होजाता है, और दो समयाधिक जघन्यस्थितिका तीसरा स्थितिस्थान हो जाता है इस तरह असंख्यात समयतक १-१ एक एक समयाधिक होते २ वह जघन्य स्थिति असंख्यात समयाधिक जघन्यायु कहलाती है, और इस तरह इस स्थिति के स्थान असंख्यात हो जाते हैं इस तरह नव्वे हजार वर्षकी उत्कृष्ट आयुतक असंख्यात स्थितिस्थान हो जाते हैं।

इस तरह पूर्वोक्त रूप से स्थितिस्थानों का निरूपण करके अब सूत्र कार इन स्थानों में रहने वाले क्रोधादि उपयोगयुक्त नारकजीवों को विभागपूर्वक दिखानेके लिये सूत्र कहते हैं—(इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए

અધિક, કોઈ ચાર સમય અધિક આ રીતે એક સાગરોપમ સુધી સમયોની અધિકતા હોવાથી સ્થિતિ સ્થાનોનાં પણ અસંખ્યાતા ભેદો થાય છે, એજ રીતે પહેલી નરકના પહેલા પ્રસ્તટની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે તો ત્યાં પણ આ કથન લાગૂ પડે છે—જેમ કે પહેલા પ્રસ્તટમાં જઘન્યની સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની છે અને ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ નેવું હજાર વર્ષની છે. ત્યાં પણ જઘન્ય સ્થિતિનું એક સ્થાન અને એક સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિનું બીજું સ્થિતિ સ્થાન થાય છે, અને આ રીતે બે સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિનું ત્રીજું સ્થિતિ સ્થાન થઈ જાય છે. અસંખ્યાતા સમય સુધી એક એક સમયની વૃદ્ધિ થતાં થતાં જે અંતિમ જઘન્ય સ્થિતિ આવે છે તેને અસંખ્યાત સમયાધિક જઘન્ય આયુષ્ય કહે છે. અને આ રીતે તે સ્થિતિનાં અસંખ્યાત સ્થાન થાય છે. આ રીતે નેવું હજાર વર્ષનાં ઉત્કૃષ્ઠ આયુષ્ય સુધી અસંખ્યાતા સ્થિતિસ્થાનો બની જાય છે.

पूर्वोक्त प्रकारे स्थितिस्थानानुं निरूपणु करीने हवे सूत्रकार ते स्थानोभां रडेनारा कोधादिक उपयोग युक्त नारक जीवोनुं विभाग पूर्वकं निरूपणु करवाने भाटे सूत्रकार कहे छे के—(इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरचा-

‘ત્રીસાણ નિરયાવાસસયસહસ્રેસુ’ ત્રિંશતિ નિરયાવાસશતસહસ્રેષુ ‘એગમેગંસિ નિરયાવાસંસિ’ એકૈકસ્મિન્ નિરયાવાસે “જહણિયાણ ઠિઈણ વટ્ટમાણા” જઘન્યાયાં-સ્થિત્યાં વર્તમાના યસ્મિન્ નરકાવાસે યા જઘન્યા સ્થિતિસ્તસ્યાં વર્તમાનાઃ સ્વલ્પાયુપ इत्यर्थः, ‘નેરહ્યા’ નૈરયિકાઃ “કિં કોહોવઉત્તા માણોવઉત્તા માયોવઉત્તા લોભોવઉત્તા” કિં ક્રોધોપયુક્તાઃ માનોપયુક્તાઃ માયોપયુક્તાઃ લોભોપયુક્તાઃ ? ભગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સવ્વેવિ તાવ હોજ્જા કોહોવઉત્તા ય” सर्वेऽपि तावद् भवन्ति क्रोधोपयुक्ताश्च, सर्वस्मिन्नपि नरकावासे जघन्यस्थितिका नारकाः सर्वदैव भवन्ति, तेषु क्रोधोपयुक्ता नारका बहवो भवन्ति, अतः क्रोधोपयुक्तनारकजीवे सप्तविंशतिर्भेदा भवन्ति । एक-द्वि-त्र्यादिसंख्यात-समयाधिकाजघन्यस्थितिका नैरयिकास्तु कदाचिदेव भवन्ति, अतस्तेषु

પુઢવીણ ત્રીસાણ નિરયાવાસસયસહસ્રેસુ એગમેગંસિ નિરયાવાસંસિ જહણિયાણ ઠિઈણ વટ્ટમાણા નેરહ્યા કિં કોહોવઉત્તા, માણોવઉત્તા, માયોવઉત્તા, લોભોવઉત્તા ?) હે ભદન્ત ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના કે ત્રીસ લાખ નરકાવાસોમાં મેં જૈસે એક એક નરકાવાસ મેં જઘન્ય સ્થિતિ મેં વર્તમાન નારકજીવ કયા ક્રોધોપયુક્ત હોતે હૈં ? યા માનોપયુક્ત હોતે હૈં ? માયોપયુક્ત હોતે હૈં યા લોભોપયુક્ત હોતે હૈં ? હસકા ઉત્તર દેતે હુણ ભગવાન્ કહતે હૈં કિ (ગોયમા ! સવ્વે વિ તાવ હોજ્જા, કોહોવઉત્તા ય) હે ગૌતમ ! સમસ્ત નરકાવાસોમાં રહે હુણ જઘન્ય સ્થિતિવાલે સમસ્ત નારકજીવ ક્રોધોપયુક્ત હૈં, અર્થાત્ સમસ્ત નરકાવાસોમાં જઘન્ય સ્થિતિવાલે નારકજીવ સદા રહતે હી હૈં સો હનમેં ક્રોધોપયુક્ત નારક બહુત હોતે હૈં । હસ લિયે ક્રોધોપયુક્ત નારકજીવમેં સત્તાઈસ ૨૭ ભંગ હોતે હૈં । એક દો ત્રીન આદિ સંખ્યાત સે અધિક અજઘન્યસ્થિતિવાલે નારકજીવ તો કદાચિત્ હી હોતે હૈં હસસે

વાસસયસહસ્રેસુ એગમેગંસિ નિરયાવાસસિ જહણિયાણ ઠિઈણ વટ્ટમાણા નેરહ્યા કિં કોહોવઉત્તા, માણોવઉત્તા, માયોવઉત્તા, લોભોવઉત્તા ?) હે પૂજ્ય ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ત્રીસ લાખ નરકાવાસોમાંના પ્રત્યેક નરકાવાસોમાં જઘન્ય સ્થિતિમાં વર્તમાન નારક હોયો શું ક્રોધોપયુક્ત હોય છે ? કે માનોપયુક્ત હોય છે ? કે માયોપયુક્ત હોય છે ? કે લોભોપયુક્ત હોય છે ? ઉત્તર- (ગોયમા ! સવ્વે વિ તાવ હોજ્જા, કોહોવઉત્તા ય) હે ગૌતમ ! સમસ્ત નરકાવાસોમાં રહેલ પ્રથમની જઘન્ય સ્થિતિવાળા સમસ્ત નારક હોયો ક્રોધયુક્ત હોય છે એટલે કે સમસ્ત નરકાવાસોમાં પ્રથમની જઘન્ય સ્થિતિવાળા નારક હોયો સદા કાળ રહે જ છે. તેમાં ક્રોધયુક્ત નારકો ઘણા હોય છે. તેથી ક્રોધયુક્ત નારક હોયોમાં સત્તાવીસ ભાગા થાય છે. અને એક, બે, ત્રણ વગેરે અસંખ્યાત સમયથી અધિક અજઘન્ય સ્થિતિવાળા નારક હોયો ક્યારેક જ હોય છે. તેથી તેમનામાં ક્રોધાદિથી

क्रोधाद्युपयुक्तानामेकत्वानेकत्वसंभवादशीतिभंगा ज्ञातव्याः । एकेन्द्रियजीवेषु सर्वकषायोपयुक्ता जीवाः पृथिवीजलतेजोवायुवनस्पतिगतौ बहवो भवन्तीत्यतस्तत्र भङ्गशून्यता विज्ञेया । उक्तं चापि—

“संभवइ जहिं विरहो, असीइ भंगा तहिं करेज्जाहि ।

जहियं न होइ विरहो, अभंगयं सत्तावीसा वा ” ॥१॥

छाया—संभवति यत्र विरहोऽशीतिभंगान् तत्र कुर्यात् ।

यत्र न भवति विरहोऽभंगकं सप्तविंशतिर्वा ॥१॥ इति ।

निर्दर्शनगाथायां योऽयं विरहः कथितः स क्रोधाद्युपयुक्तनारकाणां सत्तापेक्षया, न तु तेषामुत्पादापेक्षया, यतो रत्नप्रभापृथिव्यां चतुर्विंशतिं सुहृत्तात्मकश्चोत्पाद-
विरहकालः कथितः, ततश्च यदि प्रकृते उत्पादापेक्षया विरहो भवेत्तदा यत्र सप्तविं-

उनमेंक्रोधादि से उपयुक्त नैरयिक जीवोंकी संख्या एक अनेक होती हैं । इसलिये वहाँ ८० भंग होते हैं । एकेन्द्रिय जीवों में सब कषायों से उप-
युक्त जीव पृथिवी, जल, तेज, वायु और वनस्पति गति में बहुत होते हैं । इसलिये यहां भंग नहीं होते हैं कहा भी है—“ संभवइ ” इत्यादि ।

जहां विरहका संभव हो वहां अस्सी ८० भङ्ग करना और जहां विरह का संभव न हो वहां भंग नहीं करना अथवा भंग करना हो तो सत्ता-
इस २७ भंग करना । इस गाथा में जो विरह कहा है वह क्रोधादि उप-
युक्त नारकजीवों की सत्ता की अपेक्षा से जानना चाहिये । उनके उत्पाद की अपेक्षासे नहीं । क्योंकि रत्नप्रभापृथिवीमें चौईस सुहृत्तात्मक उत्पाद का विरह काल कहा है । यदि प्रकृत में उत्पाद की अपेक्षा विरह काल

ઉપયુક્ત નારક જીવોની સંખ્યા એકથી અનેક હોય છે. તેથી ત્યાં એંસી ભાંગા થાય છે. એકેન્દ્રિય જીવોમાં તો બધા કષાયોથી ઉપયુક્ત જીવો પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ અને વનસ્પતિ ગતિમાં ઘણા જ હોય છે. તેથી ત્યાં ભાંગા થતા નથી. એજ વાતને “ સંભવઈ ” ઇત્યાદિ. ગાથામાં કહેવામાં આવી છે.

જ્યાં વિરહનો સંભવ હોય ત્યાં એંસી ભાંગા કરવા અને જ્યાં વિરહનો સંભવ ન હોય ત્યાં ભાંગા કરવા નહીં અથવા ભાંગા કરવા હોય તો સત્તાવીસ ભાંગા કરવા આ ગાથામાં જે “ વિરહ ” કહેા છે તે ક્રોધાદિ ઉપયુક્ત નારક જીવોની સત્તાની અપેક્ષાએ જાણવો—તેમની ઉત્પત્તિની અપેક્ષાએ નહીં. કારણ કે રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્પત્તિ વિરહકાળ ચોવીસ સુહૃત્નો કહેા છે. જો અહિં ઉત્પત્તિની અપેક્ષાએ વિરહકાળ લેવામાં આવે તો જ્યાં સત્તાવીસ ભાંગા કહ્યા

ગતિર્ભંગાઃ પ્રતિપાદિતાસ્ત્રાપિ ઉત્પાદવિરહસંભવાદશોતિર્મજ્ઞા એવ ભવન્તિ, સપ્તવિંશતિભજ્ઞાનાં ત્વમાવ એવ । પ્રતિપાદિતાશ્ચ શાસ્ત્રે સપ્તવિંશતિર્મજ્ઞાઃ અતોઽ-ત્રોત્પાદાપેક્ષયા વિરહો ન જ્ઞાતવ્યઃ, અપિ તુ સત્તાપેક્ષયૈવ । તત્ર ‘સવ્વે વિ તાવ હોજ્જા કોહોવઉત્તા’ ઇતિ પ્રતિનરકં સ્વકીયસ્વકીય સ્થિત્યપેક્ષયા જઘન્યસ્થિતિ-કાનાં નારકજીવાનાં વહૂનાં સદૈવ સદ્ભાવાત્, નારકભવસ્ય ચ ક્રોધોદયપ્રચુર-ત્વાત્ સર્વે એવ નારકાઃ ક્રોધોપયુક્તા ભવન્તીત્યેકો મજ્ઞો ભવતિ ૧ । ‘અહવા’ ઇત્યાદિના દ્વિત્રિચતુઃસંયોગે મજ્ઞાઃ પ્રદર્શ્યન્તે, તત્ર દ્વિકસંયોગે મજ્ઞાન્ દર્શયતિ-‘અહવા’ અથવા ‘કોહોવઉત્તા ય માણોવઉત્તે ય’ ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ,

લિયા જાવે તો જહાં સત્તાઈસ અંગ કહને મેં આયે હૈં, વહાં પર મી ઉત્પાદ કે વિરહ કે સંભવ સે ૮૦ હી અંગ હોના ચાહિયે । ૨૭ અંગોં કા તો અભાવ હી હો જાના ચાહિયે । પરન્તુ શાસ્ત્ર મેં તો ૨૭ અંગ કહે હૈં । ઇસ લિયે નિષ્કર્પ યહી નિકલા કિ યહાં ઉત્પાદ કી અપેક્ષા સે વિરહ નહીં સમજના, કિન્તુ સત્તા કી અપેક્ષા સે હી વિરહ સમજના । “સવ્વે વિ તાવ હોજ્જા કોહોવઉત્તા” હરેક નરક મેં અપની અપની સ્થિતિ કી અપેક્ષા સે જઘન્ય સ્થિતિવાલે નારકજીવ નિરન્તર હી વહુત હોતે હૈં । તથા નારકભવ ક્રોધકે ઉદય સે પ્રચુર હોતા હૈ—અર્થાત્ નારક ભવ ક્રોધ કી પ્રચુરતા સે સદા વ્યાપ્ત રહતા હૈ, ઇસલિયે સમી નારક જીવ ક્રોધ સે ઉપયુક્ત હોતે હૈં । યહ પ્રથમ અંગ હૈ ૧ । (અહવા) ઇત્યાદિ સૂત્રદ્વારા દ્વિકસંયોગ, ત્રિકસંયોગ ઓર ચતુષ્ક સંયોગ સંબંધી અંગ દિશ્વલાયે ગયે હૈં, જો ઇસ પ્રકાર સે હૈં—ઇન્મેં પહિલે દ્વિકસંયોગમેં અંગ ઇસ પ્રકારસે હૈં—(કોહોવઉત્તા ય માણોવઉત્તે ય) ક્રોધોપયુક્ત મોનોપયુક્ત—ઇસ દ્વિકસંયોગ મેં ૬ હી અંગોંમેં ક્રોધ કો વહુવચનાન્ત રાખકર ૬ અંગ કરના ચાહિયે, વહ

છે ત્યા પણુ ઉત્પત્તિના વિરહના સંભવથી એંસી ભાંગા જ થવા ભેઠએ—અને સત્તાવીસ ભાંગાનો તો અભાવ જ હોવો ભેઠએ. પણ શાસ્ત્રમાં સત્તાવીસ ભાંગા કહ્યા છે.

તેથી એ સારાંશ નીકળે છે કે ઉત્પત્તિની અપેક્ષાએ વિરહ સમજવો નહીં પણ સત્તાની અપેક્ષાએ જ વિરહ સમજવો. “સવ્વે વિ તાવ હોજ્જા કોહોવઉત્તા” હરેક નરકમાં પોતપોતાની સ્થિતિની અપેક્ષાએ જઘન્ય સ્થિતિવાળા નારક હોવો નિરંતર બહુ જ હોય છે. તથા નારકીનો ભવ ક્રોધના ઉદયથી ભરપૂર હોય છે—એટલે કે નારકીનો ભવ ક્રોધની અધિકતાથી સદા કાળ વ્યાપ્ત હોય છે. તે કારણે સમસ્ત નારક હોવો ક્રોધથી ઉપયુક્ત હોય છે. આ પહેલો ભાંગો છે (અહવા) ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા દ્વિક સંયોગ, ત્રિક સંયોગ, અને ચતુષ્ક સંયોગ સંબંધી ભાંગો બતાવવામાં આવ્યો છે. જે આ પ્રમાણે છે. તેમાંના પહેલા દ્વિકસંયોગમાં ભાંગો આ પ્રમાણે છે—(કોહોવઉત્તા ય માણોવઉત્તે ય)

ત્ર દ્વિકસંયોગે વહુવચનાન્તં ક્રોધમયુંચતા પઙ્ મજ્ઞાઃ કર્તવ્યાઃ, તથાહિ ક્રોધોપયુ-
ક્તાથ્ માનોપયુક્તાથ્૧, ક્રોધોપયુક્તાથ્ માનોપયુક્તાથ્૨, ક્રોધોપયુક્તાથ્ માયોપયુ-
ક્તાથ્૩, ક્રોધોપયુક્તાથ્ માયોપયુક્તાથ્૪, ક્રોધોપયુક્તાથ્ લોભોપયુક્તાથ્૫ ક્રોધોપ-
યુક્તાથ્ લોભોપયુક્તાથ્૬ । એવં દ્વિકસંયોગે પઙ્ મજ્ઞા ભવન્તિ । ત્રિકસંયોગે દ્વાદશ
મજ્ઞા ભવન્તિ, તત્ર ક્રોધે નિયમતો વહુવચનં માનમાયયોરેકવચનમિત્યેકઃ૧,
માનકત્વે માયાવહુત્વે દ્વિતીયો મજ્ઞઃ૨, માને ચ વહુવચનં માયાયામેકત્વમિતિ

ભંગ કરનેકી રીતિ ઇસ પ્રકારસે હૈ-વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત, કોઈએક માનોપ-
યુક્ત૧ । યહાં ક્રોધ કો વહુવચનમેં રહ્યા હૈ-ઔર માન કો એક વચન મેં
રહ્યા હૈ । ક્રોધોપયુક્ત માનોપયુક્ત૨ ઇસ ભંગમેં ક્રોધ ઔર માન ઇન દોનોં
કો વહુવચન મેં રહ્યા ગયા હૈ । ક્રોધોપયુક્ત માયોપયુક્ત ૩ ઇસ ભંગ મેં
ક્રોધ કો વહુવચનાન્ત મેં ઔર માયા કો એક વચનાન્ત રહ્યા ગયા હૈ ।
ક્રોધોપયુક્ત માયોપયુક્ત૪, દોનોં વહુવચનાન્ત હૈ । ક્રોધોપયુક્ત વહુવચનાન્ત
લોભોપયુક્ત એકવચનાન્ત૫, ક્રોધોપયુક્ત વહુવચનાન્ત લોભોપયુક્ત વહુવ-
ચનાન્ત૬, ઇસ તરહ દ્વિક સંયોગમેં છહભંગ હોતે હૈ । ત્રિક સંયોગ મેં
બારહ ભંગ હોતે હૈ-યહાં પર બી ક્રોધકો વહુવચનાન્ત હી રહ્યાના ચાહિયે-
તથા-માન ઔર માયાકો એક વચનાન્ત । ઇસતરહ યહ વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત,
કોઈ એક માનોપયુક્ત, માયોપયુક્ત । યહ પહિલા ભંગ વન જાતા હૈ ૧
માન કે એકત્વ મેં ઔર માયા કે વહુત્વમેં દ્વિતીય ભંગ વન જાતા હૈ-
જૈસે-વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત, કોઈએક માનોપયુક્ત, વહુતસે માયોપયુક્ત ૨ ।
માન મેં વહુવચન કરને પર ઔર, માયા મેં એક વચન કરનેપર તીસરા

ક્રોધોપયુક્ત માનોપયુક્ત-આ દ્વિક સંયોગમાં છએ ભાંગામાં ક્રોધને બહુવચનથી
યુક્ત રાખીને છ ભાંગા કરવામાં આવ્યા છે. તે છ ભાંગા આ રીતે કરવા-(૧)
ક્રોધવાળા ધણા અને માનવાળા કોઈક જ, (૨) ક્રોધવાળા ધણા અને માનવાળા
પણ ધણા, (૩) ક્રોધવાળા ધણા અને માનવાળા કોઈ એક જ, (૪) ક્રોધવાળા
ધણા અને માયાવાળા પણ ધણા, (૫) ક્રોધવાળા ધણા અને લોભવાળો કોઈ
એક જ (૬) ક્રોધવાળા ધણા અને લોભવાળા પણ ધણા. આ રીતે દ્વિક સંયોગ
વડે ઉપરોક્ત છ ભાંગા થાય છે.

હવે ત્રિક સંયોગ વડે બાર ભાંગા બને છે અહિં ક્રોધી તારક છવે
ધણા હોવાથી ક્રોધ દરેક ભાંગામાં બહુવચનમાં રહે છે. હવેબાર ભાંગા નીચે
બુજબ બાણવા-(૧) ક્રોધી ધણા તથા માની અને માયાવી કોઈક જ, (૨) ક્રોધી
ધણા માની કોઈક જ માયાવી ધણા, (૩) ક્રોધી ધણા માની પણ ધણા પણ

તૃતીયઃ૩, માનવહૃત્વે માયાવહૃત્વે ચતુર્થઃ૪। પુનઃ ક્રોધમાનલોભૈરિત્યમેવ
 ચત્વારઃ૪ પુનઃ ક્રોધમાયાલોભૈરિત્યમેવ ચત્વારઃ૮। એવમેતે દ્વાદશ, તથાહિ-
 ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ૧, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ માયો-
 પયુક્તાશ્ચ૨, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ૩, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપ-
 યુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ૪। ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ૫, ક્રોધોપયુ-
 ક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ૬, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ
 ૭, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ૮। ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ
 લોભોપયુક્તાશ્ચ૯, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ૧૦, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ
 માયોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ૧૧, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ૧૨,
 इत्येवं त्रिकसंयोगे द्वादश भङ्गा भवन्तीति। चतुष्कसंयोगेऽष्टौ भङ्गा भवन्ति, तथाहि-

ભંગ વન જાતા હૈ-જૈસે-વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત, કોઈ એક
 માયોપયુક્ત ૩। માન કો વહુવચન મેં રાખને પર ઔર માયા કો મી
 વહુવચનમેં રાખને પર ચૌધાભંગ વન જાતા હૈ-જૈસે-વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત,
 માનોપયુક્ત, માયોપયુક્ત ૪। હસી પદ્ધતિસે ક્રોધ માન લોભસે ચાર ભંગ
 વનતે હૈ-જૈસે-વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત, કોઈ એક માનોપયુક્ત, લોભોપયુક્ત ૫।
 વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત કોઈ એક માનોપયુક્ત વહુતસે લોભોપયુક્ત ૬, વહુતસે
 ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત, કોઈ એક લોભોપયુક્ત ૭, વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત
 માનોપયુક્ત, લોભોપયુક્ત ૮, હસી તરહસે ક્રોધ માયા ઔર લોભ હનસે
 ચાર ભંગ વન જાતે હૈ-જૈસે-વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત કોઈ એક માયોપયુક્ત,
 લોભોપયુક્ત ૯, વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત, કોઈ એક માયોપયુક્ત, વહુતસે
 લોભોપયુક્ત ૧૦, વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત, માયોપયુક્ત ઔર કોઈ એક
 લોભોપયુક્ત ૧૧, વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત માયોપયુક્ત ઔર લોભોપયુક્ત ૧૨।

માયાવી કોઈક જ. (૪) કોધી ઘણા, માની અને માયાવી પણ ઘણા, ક્રોધ,
 માન અને માયા એ પદ્ધતિથી જેમ ચાર ભાંગા ઉપર બતાવ્યા એજ પદ્ધતિથી
 ક્રોધ, માન અને લોભથી પણ ચાર ભાંગા બને છે. તે આ પ્રમાણે છે. (૧)
 ક્રોધી ઘણા તથા માની અને લોભી કોઈક જ, (૨) ક્રોધી ઘણા, માની કોઈક
 જ અને લોભી ઘણા, (૩) ક્રોધી ઘણા, માની ઘણા, પણ લોભી કોઈક જ.
 (૪) ક્રોધી ઘણા તેમજ માની અને લોભી પણ ઘણા. એજ પ્રમાણે ક્રોધ,
 માયા અને લોભથી પણ ચાર ભાંગા બને છે, જે નીચે મુજબ છે. (૧) ક્રોધી
 ઘણા તથા માયાવી અને લોભી કોઈક જ (૨) ક્રોધી ઘણા માયાવી કોઈક જ
 અને લોભી ઘણા. (૩) ક્રોધી ઘણા, માયાવી ઘણા પણ લોભી કોઈક જ. (૪)
 ક્રોધી ઘણા અને માયાવી તથા લોભી પણ ઘણા આ રીતે ત્રિક સંયોગીના
 ચાર ભાંગા બાણવા.

ક્રોધે વહુવચનેન માનમાયાલોભેષુ ચૈકવચનેન એકઃ ૧, સ્થમેવ લોભે વહુવચનેન દ્વિતીયઃ ૨, એવમેતાવેવ એકવચનન્તમાયયા જાતૌ, એવં વહુવચનન્તમાયયાઽન્યૌ દ્વૌ ૪, એવમેતે ચત્વાર એકવચનન્તમાનેન જાતાઃ । એવમેવ વહુવચનન્તમાનેન ચત્વાર ઇતિ સંકલનયાઽષ્ટૌભજ્ઞા ભવન્તિ । તથાહિ-ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ માયોપયુક્તશ્ચ લોભોપયુક્તશ્ચ ૧, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ માયોપયુક્તશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ ૨, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ, માનોપયુક્તશ્ચ, માયોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તશ્ચેતિ તૃતીયઃ ૩ । ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચેતિ ચતુર્થઃ ૪ । ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તશ્ચ લોભોપયુક્તશ્ચેતિ પંચમઃ ૫ । ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તશ્ચ લોભોપયુક્તા-

ચારકે સંયોગમેં આઠ ભંગ ઇસ પ્રકારસે હોતે હૈં-યહાં પર ખી ક્રોધ કો વહુવચનન્ત હી રલ્લના ચાહિયે-ઇસ તરહ ક્રોધ કો વહુવચનન્ત રલ્લને પર ઓર માન, માયા એવં લોભ મેં એક વચન રલ્લને પર પ્રથમ ભંગ વનતા હૈ, ઇતી તરહ લોભમેં વહુવચન કરનેપર દ્વિતીય ભંગ વન જાતા હૈ ઇસ તરહ માયા કો એક વચન રલ્લનેસે યે દો ભંગ વનતે હૈં । ઓર માયા કો વહુવચનન્ત રલ્લને સે તીસરા તથા માયા ઓર લોભ કા વહુવચનન્ત કરને સે ચૌથા ભંગ વન જાતા હૈ । ઇસ તરહ યે ચાર ભંગ માન કો એકવચન મેં રલ્લને પર વનતે હૈં । ઓર જવ માન કો વહુવચન મેં રલ્લ જાતા હૈ તો ઇસી તરહકે ચાર ભંગ ઓર વન જાતે હૈં । ઇસ પ્રકાર ચતુષ્કસંયોગમેં આઠ ભંગ હો જાતે હૈં । ઁનકા નામનિર્દેષ ઇસ પ્રકારસે હૈ-

(૧) વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત ઓર કોઈએક માનોપયુક્ત, માયોપયુક્ત લોભોપયુક્ત (૨) વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત ઓર કોઈએક માનોપયુક્ત માયોપયુક્ત ઓર વહુતસે લોભોપયુક્ત (૩) વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત કોઈએક માનોપયુક્ત વહુતસે માયોપયુક્ત ઓર કોઈએક લોભોપયુક્ત (૪) વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત માનોપયુક્ત ઓર માયોપયુક્ત લોભોપયુક્ત (૫) વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત માનોપયુક્ત ઓર કોઈએક માયોપયુક્ત લોભોપયુક્ત (૬) વહુતસે

ચારના સંયોગથી આઠ ભાંગા નીચે સુજળ થાય છે-(૧) ક્રોધી ઘણા માની માયાવી તથા લોભી ક્રોધક જ. (૨) ક્રોધી ઘણા, માની, માયાવી ક્રોધક જ અને લોભી ઘણા, (૩) ક્રોધી ઘણા, માયાવી ઘણા અને માની તથા લોભી ક્રોધક જ. (૪) ક્રોધી ઘણા, માની ક્રોધક જ માયાવી તથા લોભી ઘણા આ રીતે માનીને એકવચનમાં રાખીને ચાર ભાંગા બન્યા, હવે માનને બહુવચનમાં રાખીને નીચે સુજળ ચાર ભાંગા બને છે. (૫) ક્રોધી ઘણા માની ઘણા માયાવી તથા લોભી ક્રોધક જ. (૬) ક્રોધી ઘણા માની ઘણા અને લોભી પણ ઘણા

તૃતીયઃ૩, માનવહૃત્વે માયાવહૃત્વે ચતુર્થઃ૪। પુનઃ ક્રોધમાનલોભૈરિત્યમેવ
 ચત્વારઃ૪ પુનઃ ક્રોધમાયાલોભૈરિત્યમેવ ચત્વારઃ૮। એવમેતે દ્વાદશ, તથાહિ-
 ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ૧, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ માયો-
 પયુક્તાશ્ચ૨, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ૩, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપ-
 યુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ૪। ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ૫, ક્રોધોપયુ-
 ક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ૬, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ
 ૭, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ૮। ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ
 લોભોપયુક્તાશ્ચ૯, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ૧૦, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ
 માયોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ૧૧, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ૧૨,
 इत्येवं त्रिकसंयोगे द्वादश भङ्गा भवन्तीति। चतुष्कसंयोगेऽष्टौ भङ्गा भवन्ति, तथाहि-

ભંગ વન જાતા હૈ-જૈસે-વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત, કોઈ એક
 માયોપયુક્ત ૩। માન કો વહુવચન મેં રાખને પર ઓર માયા કો મી
 વહુવચનમેં રાખને પર ચૌથાભંગ વન જાતા હૈ-જૈસે-વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત,
 માનોપયુક્ત, માયોપયુક્ત ૪। ઈસી પદ્ધતિસે ક્રોધ માન લોભસે ચાર ભંગ
 વનતે હૈ-જૈસે-વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત, કોઈ એક માનોપયુક્ત, લોભોપયુક્ત ૫।
 વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત કોઈ એક માનોપયુક્ત વહુતસે લોભોપયુક્ત ૬, વહુતસે
 ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત, કોઈ એક લોભોપયુક્ત ૭, વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત
 માનોપયુક્ત, લોભોપયુક્ત ૮, ઈસી તરહસે ક્રોધ માયા ઓર લોભ ઇનસે
 ચાર ભંગ વન જાતે હૈ-જૈસે-વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત કોઈ એક માયોપયુક્ત,
 લોભોપયુક્ત ૯, વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત, કોઈ એક માયોપયુક્ત, વહુતસે
 લોભોપયુક્ત ૧૦, વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત, માયોપયુક્ત ઓર કોઈ એક
 લોભોપયુક્ત ૧૧, વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત માયોપયુક્ત ઓર લોભોપયુક્ત ૧૨।

માયાવી કોઈક જ. (૪) ક્રોધી ઘણા, માની અને માયાવી પણ ઘણા, ક્રોધ,
 માન અને માયા એ પદ્ધતિથી જેમ ચાર ભાંગા ઉપર બતાવ્યા એજ પદ્ધતિથી
 ક્રોધ, માન અને લોભથી પણ ચાર ભાંગા બને છે. તે આ પ્રમાણે છે. (૧)
 ક્રોધી ઘણા તથા માની અને લોભી કોઈક જ, (૨) ક્રોધી ઘણા, માની કોઈક
 જ અને લોભી ઘણા, (૩) ક્રોધી ઘણા, માની ઘણા, પણ લોભી કોઈક જ.
 (૪) ક્રોધી ઘણા તેમજ માની અને લોભી પણ ઘણા. એજ પ્રમાણે ક્રોધ,
 માયા અને લોભથી પણ ચાર ભાંગા બને છે, જે નીચે મુજબ છે (૧) ક્રોધી
 ઘણા તથા માયાવી અને લોભી કોઈક જ (૨) ક્રોધી ઘણા માયાવી કોઈક જ
 અને લોભી ઘણા. (૩) ક્રોધી ઘણા, માયાવી ઘણા પણ લોભી કોઈક જ. (૪)
 ક્રોધી ઘણા અને માયાવી તથા લોભી પણ ઘણા આ રીતે ત્રિક સંયોગીના
 બાર ભાંગા બણવા.

ક્રોધે વહુવચનેન માનમાયાલોભેષુ ચૈકવચનેન એકઃ ૧, ઇત્યમેવ લોભે વહુવચનેન દ્વિતીયઃ ૨, એવમેતાવેવ એકવચનાન્તમાયયા જાતૌ, એવં વહુવચનાન્તમાયયાઽન્યૌ દ્વૌ ૪, એવમેતે ચત્વાર એકવચનાન્તમાનેન જાતાઃ । એવમેવ વહુવચનાન્તમાનેન ચત્વાર ઇતિ સંકલનયાઽષ્ટૌમદ્ધા ભવન્તિ । તથાહિ-ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ માયોપયુક્તશ્ચ લોભોપયુક્તશ્ચ ૧, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ માયોપયુક્તશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ ૨, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ, માનોપયુક્તશ્ચ, માયોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તશ્ચેતિ તૃતીયઃ ૩ । ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચેતિ ચતુર્થઃ ૪ । ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તશ્ચ લોભોપયુક્તશ્ચેતિ પંચમઃ ૫ । ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તશ્ચ લોભોપયુક્તા-

ચારકે સંયોગમેં આઠ ભંગ ઇસ પ્રકારસે હોતે હૈં-યહાં પર ખી ક્રોધ કો વહુવચનાન્ત હી રચના ચાહિયે-ઇસ તરહ ક્રોધ કો વહુવચનાન્ત રચને પર ઓર માન, માયા એવં લોભ મેં એક વચન રચને પર પ્રથમ ભંગ વનતા હૈ, ઇતી તરહ લોભમેં વહુવચન કરનેપર દ્વિતીય ભંગ વન જાતા હૈ ઇસ તરહ માયા કો એક વચન રચનેસે યે દો ભંગ વનતે હૈં । ઓર માયા કો વહુવચનાન્ત રચને સે તીસરા તથા માયા ઓર લોભ કા વહુવચનાન્ત કરને સે ચૌથા ભંગ વન જાતા હૈ । ઇસ તરહ યે ચાર ભંગ માન કો એકવચન મેં રચને પર વનતે હૈં । ઓર જવ માન કો વહુવચન મેં રચા જાતા હૈ તો ઇસી તરહકે ચાર ભંગ ઓર વન જાતે હૈં ઇસ પ્રકાર ચતુષ્કસંયોગમેં આઠ ભંગ હો જાતે હૈં । ઉન્કા નામનિર્દેષ ઇસ પ્રકારસે હૈ-

(૧) વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત ઓર કોઈએક માનોપયુક્ત, માયોપયુક્ત લોભોપયુક્ત (૨) વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત ઓર કોઈએક માનોપયુક્ત માયોપયુક્ત ઓર વહુતસે લોભોપયુક્ત (૩) વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત કોઈએક માનોપયુક્ત વહુતસે માયોપયુક્ત ઓર કોઈએક લોભોપયુક્ત (૪) વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત માનોપયુક્ત ઓર માયોપયુક્ત લોભોપયુક્ત (૫) વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત માનોપયુક્ત ઓર કોઈએક માયોપયુક્ત લોભોપયુક્ત (૬) વહુતસે

ચારના સંયોગથી આઠ ભાંગ નીચે મુજબ થાય છે-(૧) ક્રોધી ઘણા માની માયાવી તથા લોભી ક્રોધક જ. (૨) ક્રોધી ઘણા, માની, માયાવી ક્રોધક જ અને લોભી ઘણા, (૩) ક્રોધી ઘણા, માયાવી ઘણા અને માની તથા લોભી ક્રોધક જ. (૪) ક્રોધી ઘણા, માની ક્રોધક જ માયાવી તથા લોભી ઘણા આ રીતે માનીને એકવચનમાં રાખીને ચાર ભાંગ બન્યા, હવે માનને બહુવચનમાં રાખીને નીચે મુજબ ચાર ભાંગ બને છે. (૫) ક્રોધી ઘણા માની ઘણા માયાવી તથા લોભી ક્રોધક જ. (૬) ક્રોધી ઘણા માની ઘણા અને લોભી ઘણા ઘણા

થેતિ ષષ્ઠઃ૬ । ક્રોધોપયુક્તાથ માનોપયુક્તાથ માયોપયુક્તાથ લોભોપયુક્તથેતિ સપ્તમઃ૭ । ક્રોધોપયુક્તાથ માનોપયુક્તાથ માયોપયુક્તાથ લોભોપયુક્તાથેત્યષ્ટમઃ૮ । તદેવમષ્ટો મજ્ઞાથતુષ્કસંયોગે ભવન્તીતિ । તદેવં જઘન્યસ્થિતિકેષુ નારકજીવેષુ એક-પદ્-દ્વાદશાઽષ્ટ-મજ્ઞાનાં સંકલ્પનયા સપ્તવિંશતિર્મંગા ભવન્તિ, જઘન્યસ્થિતિક નારકીયસપ્તવિંશતિર્મજ્ઞેષુ સર્વત્ર ક્રોધે વહુવચનમેવોપાદેયમ્, યતો જઘન્યસ્થિતૌ નારકા વહવો ભવન્તીતિ ।

સંપ્રતિ મૂલાર્થો વિવ્રિયતે—‘ સઙ્ગે વિ તાવ ’ ઇત્યાદિ ।

હે ગૌતમ ! સર્વેપિ તાવત્ ક્રોધોપયુક્તા ભવન્ત્યેવ ૧, ‘ અહવા કોહોવડત્તા ય માણોવડત્તે ય ’ અથવા ક્રોધોપયુક્તાથ માનોપયુક્તાથ ૨ ‘ અહવા કોહોવડત્તા ય

ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત ઔર કોઈએક માયોપયુક્ત ઔર વહુતસે લોભો-પયુક્ત (૭) વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત માનોપયુક્ત માયોપયુક્ત ઔર કોઈએક લોભોપયુક્ત (૮) વહુતસે ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત, માયોપ-યુક્ત, લોભોપયુક્ત ઇસ તરહ યે આઠ મંગ ચતુષ્ક સંયોગ મેં વનતે હેં । ઇસ તરહ જઘન્યસ્થિતિવાલે નારકજીવોં મેં યે એક, છહ' વારહ ઔર આઠ મંગોં કો જોડને સે ૨૭ મંગ હો જાતે હેં । જઘન્ય સ્થિતિવાલે નારકજીવોં સંબંધી ૨૭ મંગોં મેં સર્વત્ર જો ક્રોધ કો વહુવચનાન્તર રૂપ સે ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ ઉસકા કારણ યહ હૈ કિ જઘન્યસ્થિતિ મેં રહને વાલે નારકજીવ નિરન્તર વહુત મિલતે હો રહતે હેં ।

અવ ઇસ સમય મૂલ સૂત્ર કા અર્થ લિખા જાતા હૈ—(ગોયમા !) હે ગૌતમ , જઘન્યસ્થિતિ મેં રહને વાલે (સઙ્ગે વિ તાવ હોજ્જા કોહોવડત્તા ય, અહવા કોહોવડત્તા ય માણોવડત્તે ય, અહવા કોહોવડત્તા ય માણોવ-ડત્તા ય,અહવા કોહોવડત્તા ય માયોવડત્તે ય) ઇત્યાદિ વે સઙ્ગે મી ક્રોધો-

અને માયાવી ડોઈકે ૪. (૭) ક્રોધી ઘણા માની ઘણા માયાવી ઘણા પણ લોભી ડોઈકે ૪, (૮) ક્રોધી ઘણા, માની ઘણા માયાવી તથા લોભી પણ ઘણા. આ રીતે આરના સંયોગથી આઠ ભાંગા થયા.

આ રીતે જઘન્ય સ્થિતિવાળા નારક છવોમાં એક, છ, બાર અને આઠ ભાંગાનેા સરવાળો કરવાથી કુલ સત્તાવીસ ભાંગ થાય છે, જઘન્ય સ્થિતિવાળા નારક છવો સંબંધી સત્તાવીસ ભાગોમાં ક્રોધને સર્વત્ર બહુવચનરૂપે લેવાનું કારણ એ છે કે જઘન્ય સ્થિતિમાં રહેનારા ક્રોધી નારક છવો હંમેશાં ઘણા જ હોય છે.

હવે મૂળ સૂત્રનો અર્થ આપવામાં આવે છે—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! જઘન્ય સ્થિતિમાં રહેનારા (સઙ્ગે વિ તાવ હોજ્જા કોહોવડત્તા ય, અહવા કોહોવડત્તા ય માણોવડત્તે ય, અહવા કોહોવડત્તા ય માણોવડત્તા ય, અહવા

માણોવઉત્તા ય ' અથવા ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ૨, ' અહવા કોહોવઉત્તા ય માયોવઉત્તે ય ' અથવા ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ૪, ' અહવા કોહોવઉત્તા ય માયોવઉત્તા ય ' અથવા ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ૫, ' અહવા કોહોવઉત્તાય લોમોવઉત્તે ય ' અથવા ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ લોમોપયુક્તાશ્ચ૬, ' અહવા કોહોવઉત્તા ય લોમોવઉત્તા ય ' અથવા ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ લોમોપયુક્તાશ્ચ૭ ।

ત્રિક સંયોગિ મદ્ધાનાં સ્વરૂપં દર્શયતિ- ' અહવા ' इत्यादि । ' અહવા કોહોવઉત્તા ય માણોવઉત્તે ય માયોવઉત્તે ય ' ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ ૧, ' કોહોવઉત્તા ય માણોવઉત્તે ય માયોવઉત્તા ય ' ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ૨, ' કોહોવઉત્તા ય માણોવઉત્તા ય માયોવઉત્તે ય ' ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ૩, ' કોહોવઉત્તા ય માણોવઉત્તા ય

પયુક્ત હોતે હૈં અથવા અનેક ક્રોધોપયુક્ત હોતે હૈં ઔર કોઈ એક માનોપયુક્ત હોતા હૈં । અથવા અનેક ક્રોધોપયુક્ત ઔર માનોપયુક્ત હોતે હૈં । અથવા અનેક ક્રોધોપયુક્ત હોતે હૈં ઔર કોઈ એક માયોપયુક્ત હોતા હૈં । અથવા અનેક ક્રોધોપયુક્ત ઔર માયોપયુક્ત હોતે હૈં । અથવા અનેક ક્રોધોપયુક્ત હોતે હૈં ઔર કોઈ એક લોમોપયુક્ત હોતા હૈં । અથવા અનેક ક્રોધોપયુક્ત હોતે હૈં ઔર લોમોપયુક્ત હોતે હૈં ।

ત્રિક સંયોગી મંગોં કા સ્વરૂપ ઇસ્ત પ્રકાર સે હૈં-(અહવા-કોહોવઉત્તા ય માણોવઉત્તે ય, માયોવઉત્તે ય) અથવા-અનેક ક્રોધોપયુક્ત હોતે હૈં તથા કોઈ એક માનોપયુક્ત એવં માયોપયુક્ત હોતા હૈં । (કોહોવઉત્તા ય માણોવઉત્તે ય માયોવઉત્તા ય) અથવા અનેક ક્રોધયુક્ત હોતે હૈં માયાયુક્ત હોતે હૈં તથા કોઈ એક માનોપયુક્ત હોતા હૈં । (કોહોવઉત્તા ય માણોવઉત્તા ય માયોવઉત્તે ય) અથવા અનેક ક્રોધોપ-

કોહોવઉત્તા ય માયોવઉત્તે ય, इत्यादि) એ યાધા ક્રોધોપયુક્ત હોય છે, અથવા ઘણા નારકો ક્રોધોપયુક્ત હોય છે અને કોઈક મનોપયુક્ત હોય છે. અથવા ઘણા ક્રોધોપયુક્ત અને માનોપયુક્ત હોય છે. અથવા ઘણા ક્રોધોપયુક્ત હોય છે, અને કોઈક માયોપયુક્ત હોય છે. અથવા ઘણા ક્રોધોપયુક્ત અને માયોપયુક્ત હોય છે. અથવા ઘણા ક્રોધોપયુક્ત અને કોઈક લોમોપયુક્ત હોય છે. અથવા ઘણા ક્રોધોપયુક્ત અને લોમોપયુક્ત હોય છે.

ત્રિક સંયોગી ભાગાઓનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે-(અહવા-કોહોવઉત્તા ય માણોવઉત્તે ય, માયોવઉત્તે ય) અથવા ઘણા ક્રોધોપયુક્ત હોય છે અને કોઈ એક મનોપયુક્ત અને માયોપયુક્ત હોય છે (કોહોવઉત્તા ય માણોવઉત્તે ય માયોવઉત્તા ય) અથવા ઘણા ક્રોધયુક્ત અને માયાયુક્ત હોય છે અને કોઈ એક માનોપયુક્ત હોય છે. (કોહોવઉત્તા ય, માણોવઉત્તા ય,

માયોવૃત્તા ય ' ક્રોધોપયુક્તાથ માનોપયુક્તાથ માયોપયુક્તાથ૪, ' એવં કોહમા-
યાલોભેણવિ ચૃ૪ ' એવં ક્રોધમાયાલોભેનાપિ ચત્વારઃ, એવમ્=અને નૈવ પ્રકારેણ
ક્રોધમાયાલોભેનાપિ ચત્વારો ભક્ષાઃ કર્તવ્યાઃ। "એવં કોહમાણલોભેણવિ ચૃ" એવં
ક્રોધમાણલોભેનાપિ ચત્વારઃ૪, એવમ્ પૂર્વોક્તપ્રકારેણ ક્રોધમાણલોભેનાપિ ચત્વારો
ભક્ષા જ્ઞાતવ્યાઃ તે ચ ભક્ષાઃ ટોકાયાં નિવેશિતાઃ પૂર્વમતો નાત્ર પ્રદર્શિતાઃ। 'એવં-
વારસ ' એવં સંકલનયા દ્વાદશ ભક્ષા ભવન્તિ। ' પચ્છા માણેણ માયાએ લોભેણ ચ
કોહો મહ્યવ્વો ' પશ્ચાત્ માનેન માયયા લોભેન ચ ક્રોધો ભવતવ્યઃ, ' તે કોહં
અમુંચતા અટ્ટ' તે ભક્ષાઃ ક્રોધમમુંચતા=અપરિત્યજતા ચતુઃસંયોગિકા અષ્ટૌ કાર્યાઃ। ૮।
' એવં સત્તાવીસં મંગા ણેયવ્વા ' એવં સપ્તવિંશતિર્ભક્ષા જ્ઞાતવ્યાઃ। પૂર્વપ્રદર્શિત

યુક્ત હોતે હૈં, માનોપયુક્ત હોતે હૈં ઓર કોઈ ઁક માયોપયુક્ત હોતા હૈ।
(કોહોવૃત્તા ય, માણોવૃત્તા ય, માયોવૃત્તા ય) અથવા—
અનેક ક્રોધ, માન ઓર માયા હન તીનોં સે ઉપયુક્ત હોતે હૈં।
(એવં કોહમાયાલોભેણ વિ ચૃ) હસી તરહ ક્રોધ, માયા ઓર લોભ કે
સાથ ભી ચાર ભંગ કરના ચાહિયે। (એવં કોહમાણલોભેણ વિ ચૃ)
હસી તરહ સે ક્રોધ, માન ઓર લોભ કે સાથ ભી ચાર ભંગ કરના
ચાહિયે। યે ટીકા મેં પહિલે કહ દિયે ગયે હૈં। હસલિયે યહાં નહીં
દિલાયે ગયે હૈં। (એવં વારસ) હસ તરહ હનકી સંકલના સે ૧૨ભંગ હો
જાતે હૈં। (પચ્છા માણેણ માયાએ લોભેણ ચ કોહો મહ્યવ્વો) પશ્ચાત્
માન, માયા ઓર લોભ કે સાથ ક્રોધ કી ભજના કરના ચાહિયે। (તે
કોહં અમુંચતા) વે ભંગ ક્રોધ કો નહીં છોડકર ચાર સંયોગી આઠ ભંગ

માયોવૃત્તે ય) અથવા ઘણા ક્રોધોપયુક્ત અને માનોપયુક્ત હોય છે અને કોઈ
એક માયોપયુક્ત હોય છે. (કોહોવૃત્તા ય માણોવૃત્તા ય, માયોવૃત્તા ય) અથવા
ઘણા ક્રોધ, માન અને માયા એ ત્રણેથી ઉપયુક્ત હોય છે. (એવં કોહમાયા
લોભેણ વિ ચૃ) એજ પ્રમાણે ક્રોધ, માયા અને લોભની સાથે પણ ચાર
લાંગા બતાવવા. (એવં કોહમાણલોભેણ વિ ચૃ) એજ પ્રમાણે ક્રોધ, માન
અને લોભની સાથે પણ ચાર લાંગા બતાવવા લેઈએ. આ લાંગાઓને ટીકામાં
આગળ બતાવવામાં આવેલ છે. તેથી અહીં તે લાંગાઓ બતાવવામાં આવ્યા
નથી. (એવં વારસ) આ રીતે તે બધા લાંગાઓને લેગા કરવાથી બાર લાંગા
બની જાય છે. (પચ્છા માણેણ માયાએ લોભેણ ચ કોહો મહ્યવ્વો) ત્યાર પછી
માન, માયા અને લોભની સાથે ક્રોધની લજના કરવી લેઈએ. (તે કોહં
અમુંચતા) ક્રોધને છોડ્યા વિના (ક્રોધની સાથે) ચાર સંયોગી આઠ લાંગા

પ્રકારેણ એકઃ૧, પદ્મ, દ્વાદશ૧૨, અઘૌં ચેતિ સંકલનયા સપ્તવિંશતિર્ભજ્ઞા ભવન્તિ । તે પૂર્વ ટીકાયાં પ્રદર્શિતા એવેતિ ભાવઃ ।

એકસમયાધિકજઘન્યસ્થિતિમાશ્રિત્યાશીતિર્ભગાન્ દર્શયિતુમાહ—‘ ઇમીસે ણં ’ ઇત્યાદિ । ‘ ઇમીસે ણં મન્તે ’ એતસ્યાં સ્વલુ મદન્ત ! ‘ રચણપ્પમાણ પુઢવીણ ’ રત્ન પ્રમાયાં પૃથિવ્યાં ‘ તીસાણ નિરયાવાસસયસહસ્સેસુ ’ ત્રિંશતિ નિરયાવાસશતસહ-સ્રેણુ ‘ એગમેગંસિ નિરયાવાસંસિ ’ એકૈકસ્મિન્ નિરયાવાસે ‘ સમયાહિયાણ જહન્ન-દ્વિર્ણે ’ સમયાધિકાયાં જઘન્યસ્થિત્યા, ‘ વટ્ટમાણા નેરહયા ’ વર્તમાનાઃ નેરયિકાઃ ‘ કિં કોહોવડત્તા માણોવડત્તા માયોવડત્તા લોભોવડત્તા ’ કિં ક્રોધોપયુક્તાઃ માનોપયુક્તાઃ માયોપયુક્તાઃ લોભોપયુક્તાઃ ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ—‘ ગોયમે ’—ત્યાદિ । ‘ ગોયમા ’ હે ગૌતમ ! ‘ કોહોવડત્તે ય માણોવડત્તે ય માયોવડત્તે ય

કરના ચાહિયે । (એવં સત્તાવીસં મંગા ણેયવ્વા) ઇસ તરહ પૂર્વપ્રદર્શિત પદ્ધતિ કે અનુસાર એક, છઠ્ઠ, બારહ ઓર આઠ ઇનકો જોડકર ૨૭ મંગ હો જાતે હૈં । સો યે સવ પહિલે ટીકા મેં દિશ્વા હી દિયે ગયે હૈં ।

એક સમય અધિક જઘન્ય સ્થિતિ કો આશ્રિત કરકે ૮૦ મંગોં કો દિશ્વાને કે લિયે સૂત્રકાર કહતે હૈં—(ઈમીસે ણં મન્તે! રચણપ્પમાણ પુઢવીણ તીસાણ નિરયાવાસસયસહસ્સેસુ એગમેગંસિ નિરયાવાસંસિ સમયાહિયાણ જહન્નદ્વિર્ણે વટ્ટમાણા નેરહયા કિં કોહોવડત્તા, માણોવડત્તા, માયોવડત્તા લોભોવડત્તા ?) હે મદન્ત! ઇસ રત્નપ્રમા પૃથિવીમેં જો ૩૦તીસ લાસ્ર નર-કાવાસ હૈં ડનમેં સે એક એક નરકાવાસ મેં સમયાધિક જઘન્યસ્થિતિ મેં વર્તમાન નારકજીવ કયા ક્રોધોપયુક્ત હોતે હૈં ? યા માનોપયુક્ત હોતે હૈં ? યા માયોપયુક્ત હોતે હૈં ? યા લોભોપયુક્ત હોતે હૈં ? ભગવાન્ ઇસકા ઉત્તર

કરવા લેઈ એ. (એવં સત્તાવીસં મંગા ણેયવ્વા) આ રીતે પૂર્વોક્ત પદ્ધતિ અનુસાર એક, છ, બાર અને આઠ ભંગોને લેગા કરવાથી કુલ સત્તાવીસ ભાંગા અને છે. તે બધા ભાંગાનું સ્પષ્ટીકરણ આગળ ટીકામાં કરવામાં આવ્યું છે.

એક સમય અધિક જઘન્ય સ્થિતિની અપેક્ષાએ એંસી ભાંગા બતાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે (ઈમીસે ણં મન્તે! રચણપ્પમાણ પુઢવીણ તીસાણ નિરયાવાસસય-સહસ્સેસુ એગમેગંસિ નિરયાવાસંસિ સમયાહિયાણ જહન્નદ્વિર્ણે વટ્ટમાણા નેરહયા કિં કોહોવડત્તા, માણોવડત્તા, માયોવડત્તા લોભોવડત્તા ?) હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રમા પૃથ્વીમાં જે ત્રીસ લાખ નરકાવાસ છે તેમાંના પ્રત્યેક નરકાવાસમાં સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિમાં રહેલ નારક છવે શું ક્રોધોપયુક્ત હોય છે ? કે માનોપયુક્ત હોય છે ? કે માયોપયુક્ત હોય છે ? કે લોભોપયુક્ત હોય છે ? તેનો જવાબ

લોભોવડત્તે ય ' ક્રોધોપયુક્તશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ માયોપયુક્તશ્ચ લોભોપયુક્તશ્ચ ૧,
 ' ક્રોદ્ધોવડત્તા ય માણોવડત્તા ય માયોવડત્તા ય લોભોવડત્તા ય ' ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ
 માનોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ ૨, ' અહવા ક્રોદ્ધોવડત્તે ય માણોવ-
 ડત્તે ય ' અથવા ક્રોધોપયુક્તશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ ૩, ' અહવા ક્રોદ્ધોવડત્તે ય માણોવડત્તા ય,
 અથવા ક્રોધોપયુક્તશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ ૪। ' એવં અસીઈ ભજ્ઞા ણેયવ્વા ' એવમશીતિર્ભજ્ઞા
 જ્ઞાતવ્યાઃ, ' એવં જાવ સંસ્થેજ્જ સમયાદિયા ઠિઈ ' એવં યાવત્ સંસ્થેયસમયાધિકા-
 સ્થિતિઃ । ' એવસ્ ' અનેન પ્રકારેણ યાવત્-દ્વિસમયાદારમ્ય સંસ્થ્યાતસમયાધિકા-
 સ્થિતિઃ=સંસ્થ્યાતસમયાધિકરિથિતિપર્યન્તં પ્રત્યેકમશીતિર્ભજ્ઞા વિજ્ઞેયા इति भावः ।

देते हुए कहते हैं कि-(गोयमा) हे गौतम ! (कोदोवडत्ते य माणोवडत्ते
 य, मायोवडत्ते य लोभोवडत्ते य) कोई एक क्रोधोपयुक्त होता है, कोई
 एक मानोपयुक्त होता है, कोई एक मायोपयुक्त होता है। कोई एक
 लोभोपयुक्त होता है। (कोदोवडत्ता य, माणोवडत्ता य, मायोवडत्ता य,
 लोभोवडत्ता य) कितनेक क्रोधोपयुक्त होते हैं, कितनेक मानोपयुक्त होते
 हैं, कितनेक मायोपयुक्त होते हैं, कितनेक लोभोपयुक्त होते हैं। (अहवा
 कोदोवडत्ते य, माणोवडत्ते य) अथवा कोई एक क्रोधोपयुक्त होता है,
 कोई एक मानोपयुक्त होता है। (अहवा-कोदोवडत्ते य, माणोवडत्ता य)
 अथवा कोई क्रोधोपयुक्त होता है और कितनेक मानोपयुक्त होते हैं।
 (एवं असीई भंगा नेयव्वा) इस प्रकार ८० भंग जानना चाहिये। (एवं
 जाव संस्थेज्जसमयादिया ठिई) इस तरह दो समय से लेकर संख्यात
 समयाधिक स्थिति पर्यन्त प्रत्येक के अस्सी भंग जानना चाहिये, तथा

મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે આપે છે-(ગોયમા!) હે ગૌતમ ! (કોદોવડત્તે ય
 માણોવડત્તે ય માયોવડત્તે ય લોભોવડત્ત ય) કેઈ એક ક્રોધોપયુક્ત હોય છે, કેઈ એક
 માનોપયુક્ત હોય છે, કેઈ એક માયોપયુક્ત હોય છે, અને કેઈ એક લોભોપયુક્ત
 હોય છે. (કોદોવડત્તા ય માણોવડત્તા ય, માયોવડત્તા ય, લોભોવડત્તા ય) ઘણા ક્રોધોપયુક્ત
 હોય છે, ઘણા માનોપયુક્ત હોય છે, ઘણા માયોપયુક્ત હોય છે અને ઘણા
 લોભોપયુક્ત પણ હોય છે. (અહવા કોદોવડત્ત ય માણોવડત્ત ય) અથવા કેઈ એક
 ક્રોધયુક્ત હોય છે, અને કેઈ એક માનોપયુક્ત હોય છે. (અહવા કોદોવડત્ત ય માણોવડત્તા
 ય) અથવા કેઈ એક ક્રોધયુક્ત હોય છે અને ઘણા માનોપયુક્ત હોય છે.
 (એવં અસીઈ ભંગા નેયવ્વા) આ પ્રમાણે ૮૦ ભાંગા અને છે એમ સમજવું (એવં
 જાવ સંસ્થેજ્જસમયાદિયા ઠિઈ) આ રીતે બે સમયથી શરૂ કરીને સંખ્યાત
 સમયાધિક સ્થિતિ પર્યન્ત પ્રત્યેકના ૮૦ ભાંગા સમજવા તથા (અસંસ્થેજ્જસમ-

તથા 'અસંખેજ્જસમયાહિયાં ઠિઈં' અસંખ્યેયસમયાધિકાર્યાં સ્થિત્યામ્ । તથા 'તપ્પાઁગ્ગુક્કોસિયાં ઠિઈં' તત્પ્રાયોગ્યોત્કર્ષિકાર્યાં સ્થિત્યામ્ । તસ્ય વિવક્ષિતનરકાવાસસ્ય પ્રાયોગ્યા=સમુચિતા યા ઉત્કર્ષિકા સ્થિતિસ્તસ્યાં ચ 'સત્તાવીસં મંગા માણિયવ્વા' સપ્તવિંશતિર્મંગ્લા મણિતવ્યાસ્તે એવ પૂર્વોક્તાઃ યતસ્તત્ર નારકા વહવો ભવન્તીતિ મૂલાર્થઃ ।

'ઈમીસે ણં મંતે રયણપ્પમાણે પુઢવીં તીસાં નિરયાવાસસયસહસેસુ એગમેગંસિ નિરયાવાસંસિ સમયાહિયાં જહણ્ણઠિઈં વદ્ધમાણા નેરહ્યા કિં કોહોવઉત્તા' ઇત્યાદિ પ્રથમૂત્તરમ્ 'કોહોવઉત્તે ય' ઇત્યાદ્યુત્તરપક્ષેડ્શીતિર્મંગ્લા ભવન્તિ । એકસમયાદારમ્ય સંખ્યેયસમયાધિકાર્યાં જઘન્યસ્થિતૌ નારકા ન ભવ-

(અસંખેજ્જસમયાહિયાં ઠિઈં તપ્પાઁગ્ગુક્કોસિયાં ઠિઈં સત્તાવીસં મંગા માણિયવ્વા) અસંખ્યાત સમયાધિક સ્થિતિ મેં તથા વિવક્ષિત નરકાવાસ કે ઉચિત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ મેં પૂર્વોક્ત હી સત્તાઈંસ મંગ જાનનાં ચાહિયો ક્યોંકિ વહાં નારકજીવ બહુત હોતે હેં । ઇસતરહ ચહ મૂલકા અર્થ હૈ । ઇનકા ખુલાશા ઇસ પ્રકારસે હૈ-એક સમયસે લેકર સંખ્યાત સમય અધિક વાલી જઘન્યસ્થિતિમેં પ્રથમ તો નારક જીવ નહીં હોતે હેં-યદિ કદાચિત્ હોં મી તો એક મી હો સકતા હૈ ઓર અનેક મી હો સકતે હેં । તથા એક આદિ સંખ્યાત સમય અધિક વાલી અજઘન્ય સ્થિતિકે નારક-જીવ કીસી સમય મેં હી હોતે હેં । ઊનમેં ક્રોધાદિ ઉપયુક્ત નારકજીવોં કી સંખ્યા એક ઓર અનેક હો સકતી હેં । ઇસસે અસ્સી મંગ હો જાતે હેં । ઊંહીં મંગોં કો દિગ્લાયા જાતા હૈ-ક્રોધ, માન, માયા ઓર લોભ ઇનમેં એકત્વ સંખ્યાકી અપેક્ષાસે ચાર મંગ હોતે હેં, જૈસે કોઈ-એક ક્રોધસે ઉપયુક્ત

હિયાં ઠિઈં તપ્પાઁગ્ગુક્કોસિયાં ઠિઈં સત્તાવીસં મંગા માણિયવ્વા) અસંખ્યાત સમયાધિક સ્થિતિમાં તથા વિવક્ષિત નરકાવાસને યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં પૂર્વોક્ત ૨૭ ભાગા જ બાણુવા કારણ કે ત્યાં નારક ઇવો ઘણા હોય છે. આ પ્રમાણે મૂળ સૂત્રનો અર્થ છે. હવે તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે-એક સમયથી લઈને સંખ્યાત અધિક સમયવાળી જઘન્યસ્થિતિમાં કેટલીક વખતે નારક ઇવો હોતા જ નથી-અને જો કદાચ હોયતો એકપણ હોઈ શકે અને અનેક પણ હોઈ શકે. તથા એક આદિ સંખ્યાત સમયાધિક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના નારક ઇવો પણ હોઈ સમયમાં જ હોય છે તેમનામાં ક્રોધાદિ ઉપયુક્ત નારક ઇવોની સંખ્યા એક અને અનેક હોઈ શકે છે. તેથી ૮૦ ભાગા બની જાય છે. તે ભાગા હવે બતાવવામાં આવે છે. ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભમાં એકત્વ સંખ્યાની અપેક્ષાએ ૪ ભાગા થાય છે, જેમ કે ક્રોધ એક ક્રોધથી યુક્ત હોય છે. ક્રોધ એક માનથી

ન્યપિ, ભવન્તિ ચેત્તદા એકો વા અનેકે વા ભવન્તિ, એકાદિસંખ્યાતસમયાધિકા-
જઘન્યસ્થિતિકાઃ કદાચિદેવ ભવન્તિ, તેષુ ચ ક્રોધાદ્યુપયુક્તાનામેકત્વાનેકત્વ
સંભવાદશીતિર્ભજ્ઞા ભવન્તિ, તાનેવ દર્શયતિ-ક્રોધમાનમાયાલોભેષુ એકત્વેન
ચત્વારો ભજ્ઞા ભવન્તિ, તદ્યથા-ક્રોધોપયુક્તશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ માયોપયુક્તશ્ચ
લોભોપયુક્તશ્ચ । ક્રોધાદિષુ વહુત્વેન ચાન્યે ચત્વારો ભજ્ઞા ભવન્તિ, તદ્યથા-
ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ । એતેષાં ક્રોધાદીનાં
દ્વિકસંયોગે ચતુર્વિંશતિર્ભજ્ઞા ભવન્તિ, તથાદિ-ક્રોધમાનયોરેકત્વવહુત્વાભ્યાં
ચત્વારો ભજ્ઞાઃ ૪, એવં ક્રોધમાયયોરેકત્વવહુત્વાભ્યાં ચત્વારઃ ૪ એવં ક્રોધલોભયો-
રેકત્વવહુત્વાભ્યાં ચત્વારઃ ૪, એવં માનમાયયોરેકત્વવહુત્વાભ્યાં ચત્વારઃ ૪ એવં
માનલોભયોરેકત્વવહુત્વાભ્યાં ચત્વારઃ ૪, તથા માયાલોભયોરેકત્વવહુત્વાભ્યાં
ચત્વારઃ ૪, એષાં સંકલનયા દ્વિકસંયોગે ચતુર્વિંશતિર્ભજ્ઞાઃ । તથાદિ-ક્રોધપયુક્તશ્ચ

હોતા હૈ, કોઈ એક માન સે ઉપયુક્ત હોતા હૈ, કોઈ એક માયા સે ઉપ-
યુક્ત હોતા હૈ, કોઈ એક લોભ સે ઉપયુક્ત હોતા હૈ । તથા જબ ક્રોધાદિકોં
મેં વહુત્વ કી અપેક્ષાકી જાતી હૈ તબ બી ચાર ભંગ હોતે હૈં,-જૈસે-અનેક
નારકજીવ ક્રોધોપયુક્ત હોતે હૈં, માનોપયુક્ત હોતે હૈં, માયોપયુક્ત હોતે
હૈં ઓર લોભોપયુક્ત હોતે હૈં । ઇન ક્રોધાદિકોં કે દ્વિકસંયોગ મેં ચોઈસ
ભંગ હોતે હૈં-જૈસે ક્રોધ ઓર માન મેં એકવચન ઓર વહુવચન કો લેકર,
ચાર ભંગ હો જાતે હૈં । ઇસી તરહ ક્રોધ ઓર માયા મેં એક વચન ઓર
વહુવચન કો લેકર ચાર ભંગ હો જાતે હૈં । ઇસી તરહ ક્રોધ ઓર લોભ
મેં એકવચન વહુવચન કો લેકર ચાર ભંગ હો જાતે હૈં । માન ઓર માયા
મેં એકવચન વહુવચન કો લેકર ચાર ભંગ હો જાતે હૈં । માન ઓર લોભ
મેં ઇસી તરહ સે એકવચન વહુવચન કો લેકર ચાર ભંગ હો જાતે હૈં ।
તથા માયા ઓર લોભ મેં એકવચન વહુવચન કો લેકર ચાર ભંગ હો

યુક્ત હોય છે. ક્રોધ એક માયાથી યુક્ત હોય છે, ક્રોધ એક લોભથી યુક્ત
હોય છે. તથા ક્રોધાદિકેમાં બહુત્વની અપેક્ષાએ ૪ ભાંગા થાય છે. જેમ
કે અનેક નારક જીવ ક્રોધોપયુક્ત હોય છે, માનોપયુક્ત હોય છે, માયોપયુક્ત
હોય છે. અને લોભોપયુક્ત હોય છે. તે ક્રોધાદિકના દ્વિકસંયોગથી ૨૪
ભાંગ થાય છે જેમ કે- ક્રોધ અને માનમાં એકવચન અને બહુ-
વચન લઈને ૪ ભાંગા બની જાય છે. એજ પ્રમાણે ક્રોધ અને માયામાં
એકવચન અને બહુવચન લઈને બીજા ચાર ભાંગા બને છે. એજ પ્રમાણે ક્રોધ
અને લોભમાં એકવચન અને બહુવચન લઈને ૪ ભાંગા બને છે. માન અને
માયામાં એકવચન બહુવચન લઈને ચાર ભાંગા બને છે. માન અને લોભમાં
એકવચન તથા બહુવચન લઈને ચાર ભાંગા બને છે. તથા માયા અને લોભમાં એક

માનોપયુક્તશ્ચ ૧, ક્રોધોપયુક્તશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ ૨, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ ૩, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ ૪, ક્રોધોપયુક્તશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ ૫, ક્રોધોપયુક્તશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ ૬, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ ૭, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ ૮, ક્રોધોપયુક્તશ્ચ લોભોપયુક્તશ્ચ ૯, ક્રોધોપયુક્તશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ ૧૦, ક્રોધો-

જાતે હૈં । इस तरह इन सब को जोड़ने पर ये चौईस भंग होते हैं । इनका स्पष्ट अर्थ इस प्रकार से है-कोई एक नारकजीव क्रोध से उपयुक्त होता है, गान से उपयुक्त होता है १ । कोई एक नारकजीव क्रोध से उपयुक्त होता है और अनेक नारकजीव मान से उपयुक्त होते हैं २ । अनेक नारकजीव क्रोध से उपयुक्त होते हैं और कोई नारकजीव मान से उपयुक्त होता है ३ । कितनेक नारकजीव क्रोध से उपयुक्त होते हैं और मान से उपयुक्त होते हैं ४ । कोई एक नारकजीव क्रोध से उपयुक्त होता है और माया से उपयुक्त होता है ५ । कोई एक नारक जीव क्रोध से उपयुक्त होता है और अनेक नारक जीव माया से उपयुक्त होते हैं ६ । अनेक नारकजीव ऐसे होते हैं जो क्रोध से उपयुक्त होते हैं और कोई एक नारक ऐसा होता है जो माया से उपयुक्त होता है ७ । अनेक नारक जीव क्रोध से उपयुक्त होते हैं और अनेक नारक जीव माया से उपयुक्त होते हैं ८ । कोई एक नारकजीव ऐसा होता है जो क्रोध से और कोई एक लोभ से उपयुक्त होता है ९ । कोई एक क्रोध से और कितनेक लोभ से उपयुक्त होते हैं १० । कितनेक नारकजीव क्रोध से उपयुक्त होते हैं- तो कोई एक नारकजीव लोभ से उपयुक्त

વચન તથા બહુવચન લઈને ચારલાંગા થાય છે આ બધા લાંગાનો સરવાળો ૨૪ થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે.

(૧) કેઈ એક નારક એવ ક્રોધથી ઉપયુક્ત હોય છે અને માનથી પણ ઉપયુક્ત હોય છે. (૨) કેઈ એક નારક એવ ક્રોધથી ઉપયુક્ત હોય છે અને અનેક નારક એવ માનોપયુક્ત હોય છે. (૩) અનેક નારક એવ ક્રોધયુક્ત હોય છે અને કેઈએક નારક એવ માનયુક્ત હોય છે. (૪) ઘણા નારક એવ ક્રોધયુક્ત અને માનયુક્ત હોય છે. (૫) કેઈ એક નારક એવ ક્રોધયુક્ત અને કેઈ એક માયાયુક્ત હોય છે. (૬) કેઈ એક નારક એવ ક્રોધથી ઉપયુક્ત હોય છે અને અનેક નારક એવ માયાથી ઉપયુક્ત હોય છે. (૭) અનેક નારક એવ ક્રોધથી યુક્ત હોય છે અને એક નારક એવ માયાથી ઉપયુક્ત હોય છે. (૮) અનેક નારક એવ ક્રોધથી અને માયાથી ઉપયુક્ત હોય છે. (૯) કેઈ એક નારક એવ ક્રોધ અને લોભથી યુક્ત હોય છે. (૧૦) કેઈ એક ક્રોધથી અને અનેક લોભથી ઉપયુક્ત હોય છે.

પયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ ૧૧, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ ૧૨, માનોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ ૧૩, માનોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ ૧૪, માનોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ ૧૫, માનોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ ૧૬, માનોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ ૧૭, માનોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ ૧૮, માનોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ ૧૯, માનોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ ૨૦, માયોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ ૨૧, માયોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ ૨૨, માયોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ ૨૩, માયોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ ૨૪ इति चतुर्विंशतिः ।

હોતા હૈ ૧૧ । અનેક નારકજીવ એસે બી હોતે હૈં જો ક્રોધ સે ઉપયુક્ત હોતે હૈં ઓર અનેક લોભ સે ઉપયુક્ત હોતે હૈં ૧૨ । કોઈ એક નારક જીવ એસા હોતા હૈં જો માન સે ઉપયુક્ત હોતા હૈં ઓર કોઈ એક માયા સે ઉપયુક્ત હોતા હૈં ૧૩ । કોઈ એક નારકજીવ માન સે ઉપયુક્ત હોતા હૈં ઓર કિતનેક નારક જીવ માયા સે ઉપયુક્ત હોતે હૈં ૧૪ । કિતનેક એસે હોતે હૈં જો માન સે ઉપયુક્ત હોતે હૈં ઓર કોઈ એક નારક જીવ માયા સે ઉપયુક્ત હોતા હૈં ૧૫ । અનેક નારક જીવ માન સે ઓર અનેક માયા સે ઉપયુક્ત હોતે હૈં ૧૬ । કોઈ એક માન સે ઓર કોઈ એક લોભ સે ઉપયુક્ત હોતા હૈં ૧૭ । કોઈ એક માન સે ઉપયુક્ત હોતા હૈં ઓર કિતનેક લોભ સે ઉપયુક્ત હોતે હૈં ૧૮ । કિતનેક માન સે ઉપયુક્ત હોતે હૈં ઓર કોઈ એક લોભ સે ઉપયુક્ત હોતા હૈં ૧૯ । કિતનેક માન સે ઓર કિતનેક લોભ સે ઉપયુક્ત હોતે હૈં ૨૦ । કોઈ એક માયા સે ઉપયુક્ત હોતા હૈં ઓર કોઈ એક લોભ સે ઉપયુક્ત હોતા હૈં ૨૧ । કોઈ એક માયા સે ઉપયુક્ત

(૧૧) અનેક નારકજીવ ક્રોધથી ઉપયુક્ત હોય છે તો કોઈ એક નારક જીવ લોભથી ઉપયુક્ત હોય છે. (૧૨) અનેક નારક જીવ ક્રોધ અને લોભથી ઉપયુક્ત હોય છે. (૧૩) કોઈ એક નારક જીવ માનથી અને માયાથી ઉપયુક્ત હોય છે. (૧૪) કોઈ એક નારક જીવ માનથી ઉપયુક્ત હોય છે અને અનેક નારક જીવ માયાથી ઉપયુક્ત હોય છે. (૧૫) અનેક નારક જીવ માનથી ઉપયુક્ત હોય છે અને કોઈ એક નારક જીવ માયાથી ઉપયુક્ત હોય છે. (૧૬) અનેક નારક જીવ માનથી અને માયાથી પણ ઉપયુક્ત હોય છે. (૧૭) કોઈ એક નારક જીવ માનથી અને લોભથી ઉપયુક્ત હોય છે. (૧૮) કોઈ એક નારક જીવ માનથી અને અનેક નારક જીવ લોભથી ઉપયુક્ત હોય છે. (૧૯) અનેક નારક જીવ માનયુક્ત અને કોઈ એક નારક જીવ લોભયુક્ત હોય છે. (૨૦) અનેક નારક જીવ માનથી અને લોભથી ઉપયુક્ત હોય છે. (૨૧) કોઈ એક નારકજીવ

एवं त्रिकसंयोगे द्वात्रिंशद् भङ्गा भवन्ति, तथाहि—क्रोधमानमायासु एकत्वेनैकः, एषेव मायाबहुत्वेन द्वितीयः, एवमेतौ मानैकत्वेन द्वावेव, अन्यौ मानबहुत्वेन, एवमेते चत्वारः ४ क्रोधैकत्वेन चत्वार एव ४। अन्ये क्रोधबहुत्वेन ४। इत्येवमष्टौ क्रोधमानमायात्रिके जाताः ८। तथाऽन्येऽष्टौ क्रोधमानलोभेषु ८, तथैवान्येऽष्टौ क्रोधमायालोभेषु ८, इति सर्वसंकलनया द्वात्रिंशत् ३२। तदित्थं भङ्गप्रकारः—

होता है और कितनेक लोभसे उपयुक्त हैं २२। कितनेक मायासे उपयुक्त होते हैं तथा कितनेक लोभ से उपयुक्त होते हैं २३। कितनेक मायासे उपयुक्त होते हैं और कोईएक लोभसे उपयुक्त होते हैं २४। इस प्रकार ये चौबीस भंग हैं।

तीन के संयोग में बत्तीस भंग होते हैं—क्रोध, मान, माया सब में एकवचन करने से एक भंग बन जाता है। इन्हीं में माया में बहुवचन करनेसे द्वितीय भंग बन जाता है। तथा इन दोनों भंगोंमें मान को बहुवचन में रखने से तीसरे चौथे दो भंग और बन जाते हैं इस प्रकार से ये ४ भंग त्रिक संयोगी हो जाते हैं। इन चार भंगों में क्रोध को बहुवचनान्त करने से चार दूसरे और त्रिक संयोगी भंग बन जाते हैं इस प्रकार ये आठ भंग क्रोध मान और माया इन तीन के मेल से त्रिकसंयोगी हो जाते हैं। इसी तरह से और दूसरे आठ त्रिकसंयोगी भंग क्रोध, मान और लोभ इनके मेल से कर लेना चाहिये। इसी तरह से और तीसरे त्रिकसंयोगी आठ भंग क्रोध, माया और लोभ इनसे कर लेना चाहिये। इसी तरह से चौथे आठ त्रिकसंयोगी भंग,

માયાથી અને લોભથી ઉપયુક્ત હોય છે. (૨૨) કોઈ એક નારક હવે માયાથી ઉપયુક્ત હોય છે અને અનેક લોભથી ઉપયુક્ત હોય છે (૨૩) અનેક નારક હવે માયાથી અને કોઈએક લોભથી હોય ઉપયુક્ત છે. (૨૪) અનેક નારક હવે માયાથી અને લોભથી ઉપયુક્ત હોય છે. એ રીતે ૨૪ લાંગા બને છે.

ત્રણના સંયોગથી આ રીતે ૩૨ લાંગા બને છે—ક્રોધ, માન, માયા, એ ત્રણે એકવચનમાં રાખીને એક લાંગો થાય છે. તે ત્રણેમાંથી માયાને બહુવચનમાં મૂકીને બીજા લાંગો થાય છે. ઉપરના બન્ને લાંગામાં માનને બહુવચનમાં મૂકીને ત્રીજા તથા ચોથા લાંગો બને છે. આ રીતે ત્રણના સંયોગથી એ ચાર લાંગા બની જાય છે. આ ચાર લાંગામાં ક્રોધને બહુવચનમાં રાખીને બીજા ચાર ત્રિક સંયોગી લાંગા બને છે. આ રીતે ક્રોધ, માન, અને માયાના સંયોગથી ત્રિક સંયોગી ૮ આઠ લાંગા બની જાય છે એજ પ્રમાણે ક્રોધ, માન અને લોભના સંયોગથી બીજા આઠ લાંગા બનાવી શકાય છે. એજ પ્રમાણે ક્રોધ, માયા અને લોભના ત્રિકસંયોગી ત્રીજા આઠ લાંગા બનાવી લેવા જોઈએ. અને માન, માયા તથા લોભના સંયોગથી

ક્રોધોપયુક્તશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ માયોપયુક્તશ્ચ ૧, ક્રોધોપયુક્તશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ ૨, ક્રોધોપયુક્તશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તશ્ચ ૩, ક્રોધોપયુક્તશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ ૪, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ માયોપયુક્તશ્ચ ૫, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ ૬, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ

માન, માયા ઓર લોભ ઇનસે કર લેના ચાહિયે । ઇનકા રુલાસા વિવરણ ઇસ પ્રકાર સે હૈ—ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત, માયોપયુક્ત યહ ત્રિક સંયોગી પ્રથમ ભંગ હૈ । ઇસમેં ક્રોધાદિકોં મેં એકવચન હૈ ૧ । ક્રોધોપયુક્ત માનોપયુક્ત, માયોપયુક્ત ઇસ ત્રિકસંયોગી દ્વિતીય ભંગ મેં ક્રોધ માનમેં એકવચન રચકર માયામેં બહુવચન રચા હૈ । તાત્પર્ય ઇસકા યહ હૈ કિ કોઈ એક નારકજીવ ક્રોધસે ઉપયુક્ત હોતા હૈ કોઈએક માનસે ઉપયુક્ત હોતા હૈ ઓર કિતનેક નારક જીવ માયા સે ઉપયુક્ત હોતે હૈ ૨ । ક્રોધોપયુક્ત માનોપયુક્ત, માયોપયુક્ત યહ ત્રિકસંયોગી તીસરા ભંગ હૈ, ઇસમેં માનકો બહુવચનાન્ત રચા ગયા હૈ ૩ । ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત, માયોપયુક્ત યહ ચૌથા ત્રિક સંયોગી ભંગ હૈ । ઇસમેં માન ઓર માયાકો બહુવચનાન્ત રચા ગયા હૈ ૪ । ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત, માયોપયુક્ત, યહ પાંચવાં ત્રિકસંયોગી ભંગ હૈ । ઇસમેં ક્રોધ કો બહુવચનાન્ત રચા ગયા હૈ ૫ । ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત, માયોપયુક્ત યહ છઠા ત્રિકસંયોગી ભંગ હૈ । ઇસમેં ક્રોધ ઓર માયા કો બહુવચનાન્ત રચા ગયા હૈ ૬ । ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત, માયોપયુક્ત

ત્રિકસંયોગી ચૌથા આઠ ભાંગા બનાવી લેવા બેઈએ. તે ૩૨ ભાંગાએતું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે.

(૧) કોઈ એક નારક એવ ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત અને માયોપયુક્ત હોય છે. આ ત્રણેમાં એક વચન રહેલ છે (૨) કોઈ એક નારક એવ ક્રોધોપયુક્ત અને માનોપયુક્ત હોય છે અનેક નારક એવો માયોપયુક્ત હોય છે. આ ભાંગામાં ક્રોધ અને માનમાં એકત્વ અને માયામાં બહુત્વ હોય છે. (૩) કોઈ એક નારક એવ ક્રોધોપયુક્ત, માયોપયુક્ત હોય છે અને અનેક નારક એવો માનોપયુક્ત હોય છે. આ ભાંગામાં માનને બહુવચનમાં મૂક્યું છે (૪) કોઈ એક નારક એવ ક્રોધોપયુક્ત હોય છે. અરે ઘણા નારક એવો માનોપયુક્ત હોય તથા માયોપયુક્ત હોય છે. આ ભાંગામાં માન, અને માયાને બહુવચનમાં મૂકેલ છે. (૫) અનેક નારક એવો ક્રોધોપયુક્ત હોય છે અને કોઈ એક નારક એવ માનોપયુક્ત અને માયોપયુક્ત હોય છે. (૬) અનેક નારક એવ ક્રોધોપયુક્ત અને માયોપયુક્ત હોય છે અને કોઈ એક નારક એવ માનોપયુક્ત હોય છે. (૭) અનેક નારક એવો ક્રોધોપયુક્ત અને માનોપયુક્ત હોય છે અને કોઈ એક નારક

માયોપયુક્તશ્ચ૭, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ૮, ક્રોધોપયુક્તશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ લોભોપયુક્તશ્ચ ૯, ક્રોધોપયુક્તશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ ૧૦, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તશ્ચ ૧૧, ક્રોધોપયુક્તશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ, લોભોપયુક્તાશ્ચ ૧૨, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ લોભોપયુક્તશ્ચ ૧૩, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ ૧૪, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ,

યહ સાતવાં ત્રિક સંયોગી ભંગ હૈ યહાં ક્રોધ કો ઔર માન કો બહુવચનાન્ત રખા ગયા હૈ ૭। ક્રોધોપયુક્ત માનોપયુક્ત માયોપયુક્ત, યહ આઠવાં ત્રિક સંયોગી ભંગ હૈ । હસમેં ક્રોધ, માન ઔર માયા ઇન ત્રીનોં કો બહુવચનાન્ત રખાગયા હૈ ૮। ક્રોધોપયુક્ત માનોપયુક્ત ઔર લોભોપયુક્ત યહ નૌવાં ભંગ હૈ । યહાં માયાકા સ્થાન બદલકર ઉસકી જગહ લોભકો રખા ગયા હૈ । ઔર ઇન ત્રીનોં કો એકવચનાન્ત ક્રિયા ગયા હૈ ૯। (ક્રોધોપયુક્ત માનોપયુક્ત, લોભોપયુક્ત યહ દસવાં ત્રિકસંયોગી ભંગ હૈ । હસમેં લોભકો બહુવચનાન્ત ક્રિયા ગયા હૈ ૧૦। ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત ઔર લોભોપયુક્ત યહ ગ્યારહવાં ભંગ હૈ। યહાં ક્રોધ ઔર માનમેં બહુવચન ક્રિયા ગયા હૈ ૧૧। ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત, લોભોપયુક્ત, યહ બારહવાં ભંગ હૈ। હસમેં માન ઔર લોભ કો બહુવચનાન્ત ક્રિયા હૈ ૧૨ । ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત, લોભોપયુક્ત, યહ તેરહવાં ભંગ હૈ । હસમેં ક્રોધ કો હી બહુવચનાન્ત ક્રિયા હૈ ૧૩ ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત, લોભોપયુક્ત, યહ ચૌદહવાં ભંગ હૈ । હસમેં ક્રોધકો ઔર લોભ કો બહુવચનાન્ત ક્રિયા હૈ ૧૪ । ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત, લોભોપયુક્ત યહ પન્દરહવાં ત્રિકસંયોગી ભંગ હૈ । હસમેં ક્રોધ ઔર માન ઇન દોનોં કો બહુવચનાન્ત ક્રિયા હૈ ૧૫। ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત,

૭વ માયોપયુક્ત હોય છે. (૮) અનેક નારક ૭વો ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત અને માયોપયુક્ત હોય છે. આ ભાંગામાં ત્રણેને બહુવચનમાં મૂક્યા છે. (૯) કોઈ એક નારક ૭વ ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત અને લોભોપયુક્ત હોય છે. આ ભાંગા ત્રણેને એક વચનમાં મૂક્યા છે. (૧૦) કોઈ એક નારક ૭વ ક્રોધોપયુક્ત અને માનોપયુક્ત હોય છે. તથા અનેક નારક ૭વો લોભોપયુક્ત હોય છે (૧૧) અનેક નારક ૭વો ક્રોધોપયુક્ત અને માનોપયુક્ત હોય છે તથા કોઈ એક નારક ૭વ લોભોપયુક્ત હોય છે. (૧૨) અનેક નારક ૭વો માનયુક્ત અને લોભયુક્ત હોય છે તથા કોઈ એક નારક ૭વ ક્રોધોપયુક્ત હોય છે. (૧૩) નારક ૭વો ક્રોધોપયુક્ત હોય છે કોઈ એક માનોપયુક્ત અને કોઈ એક લોભોપયુક્ત હોય છે. (૧૪) અનેક નારકો ક્રોધ અને લોભયુક્ત હોય છે બ્યારે કોઈ એક માનયુક્ત હોય છે, (૧૫) અનેક નારકો અને માનથી ઉપયુક્ત અને કોઈ એક

લોભોપયુક્તશ્ચ ૧૬, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ ૧૬, ક્રોધોપ-
યુક્તશ્ચ માયોપયુક્તશ્ચ લોભોપયુક્તશ્ચ ૧૭, ક્રોધોપયુક્તશ્ચ માયોપયુક્તશ્ચ લોભોપ-
યુક્તાશ્ચ ૧૮, ક્રોધોપયુક્તશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તશ્ચ ૧૯, ક્રોધોપયુક્તશ્ચ
માયોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ ૨૦, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તશ્ચ લોભોપયુક્તશ્ચ
૨૧, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ ૨૨, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માયો-

લોભોપયુક્ત યહ સોલહવાં ત્રિક સંયોગી ભંગ હૈ। इसमें तीनों को बहु-
वचनान्त किया गया है १६। क्रोधोपयुक्त, मायोपयुक्त, लोभोपयुक्त, यह
सत्रहवां त्रिक संयोगी भंग है। इसमें मानका स्थान बदल गया है और
उसकी जगह पर माया का निक्षेप किया गया है। इन तीनों में एकवच-
नान्तना की गई है। १७ क्रोधोपयुक्त, मायोपयुक्त, लोभोपयुक्त, यह
अठारहवां त्रिकसंयोगी भंग है। इसमें लोभ को बहुवचनान्त किया
गया है १८ क्रोधोपयुक्त, मायोपयुक्त, लोभोपयुक्त यह उन्नीसवां भंग
है। इसमें माया को बहुवचनान्त किया गया है १९ क्रोधोपयुक्त,
मायोपयुक्त, लोभोपयुक्त, यह बीसवां त्रिकसंयोगी भंग है। इसमें
माया और लोभ का बहुवचनान्त किया है २० क्रोधोपयुक्त, मायोप-
युक्त, लोभोपयुक्त, यह इक्कीसवां त्रिकसंयोगी भंग है। इसमें क्रोधको
बहुवचनान्त किया गया है २१। क्रोधोपयुक्त, मायोपयुक्त लोभोपयुक्त
यह चौईसवां त्रिकसंयोगी भंग है। इस में क्रोध और लोभ को बहुव-
चनान्त किया गया है २२। क्रोधोपयुक्त, मायोपयुक्त लोभोपयुक्त यह
तेईसवां त्रिक संयोगी भंग है। इसमें क्रोध और माया को बहुवचनान्त

લોભોપયુક્ત હોય છે. (૧૬) અનેક નારક હવે ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત અને
લોભોપયુક્ત હોય છે. હવે માનની જગ્યાએ માયાને મૂકવાથી નીચે પ્રમાણે આઠ
ખીન લાંગા બનશે (૧૭) કોઈ એક નારક હવે ક્રોધોપયુક્ત, માયોપયુક્ત અને
લોભોપયુક્ત હોય છે. (૧૮) કોઈ એક નારક હવે ક્રોધોપયુક્ત અને માયોપયુક્ત
હોય છે અને ઘણા નારક હવે લોભોપયુક્ત હોય છે. (૧૯) કોઈ એક નારક
હવે ક્રોધોપયુક્ત અને લોભોપયુક્ત હોય છે. અને ઘણા નારકો માયોપયુક્ત
હોય છે. (૨૦) કોઈ એક નારક હવે ક્રોધોપયુક્ત અને ઘણા નારક હવે માયો-
પયુક્ત અને ઘણા લોભોપયુક્ત હોય છે. (૨૧) ઘણા નારક હવે ક્રોધોપયુક્ત
અને કોઈ એક નારક હવે માયોપયુક્ત અને લોભોપયુક્ત હોય છે. (૨૨) ઘણા
નારક હવે ક્રોધોપયુક્ત અને લોભોપયુક્ત હોય છે. અને કોઈ એક નારક હવે
માયોપયુક્ત હોય છે. (૨૩) ઘણા નારક હવે ક્રોધોપયુક્ત અને માયોપયુક્ત
હોય છે અને કોઈ એક નારક હવે લોભોપ* હોય છે. (૨૪) ઘણા નારક

पयुक्ताश्च लोभोपयुक्ताश्च २३, क्रोधोपयुक्ताश्च मायोपयुक्ताश्च लोभोपयुक्ताश्च २४, मानोपयुक्तश्च मायोपयुक्तश्च लोभोपयुक्तश्च २५, मानोपयुक्तश्च मायोपयुक्तश्च लोभोपयुक्ताश्च २६, मानोपयुक्तश्च मायोपयुक्ताश्च लोभोपयुक्तश्च २७ मानोपयुक्तश्च मायोपयुक्ताश्च लोभोपयुक्ताश्च २८, मानोपयुक्ताश्च मायोपयुक्तश्च लोभोपयुक्तश्च २९, मानोपयुक्ताश्च मायोपयुक्तश्च लोभोपयुक्ताश्च ३०, मानोपयुक्ताश्च मायोपयुक्ताश्च लोभोपयुक्तश्च ३१, मानोपयुक्ताश्च मायोपयुक्ताश्च लोभोपयुक्ताश्च ३२ इति ।

किया गया है २३ । क्रोधोपयुक्त, मायोपयुक्त लोभोपयुक्त यह चोईसवां त्रिकसंयोगी भंग है । इसमें तीनों को बहुवचनान्त किया गया है २४ । मानोपयुक्त, मायोपयुक्त लोभोपयुक्त यह पच्चीसवां त्रिकसंयोगी भंग है । इसमें तीनों ही एकवचनान्त हुए हैं । यहां क्रोध का स्थान बदला है । और उसकी जगह मान रखा है । मानोपयुक्त, मायोपयुक्त लोभोपयुक्त यह छब्बीसवां भंग है । इसमें लोभको बहुवचनान्त किया गया है २६ । मानोपयुक्त, मायोपयुक्त, लोभोपयुक्त यह सत्ताईसवां भंग है इस भंगमें माया को बहुवचन में किया गया है २७, मानोपयुक्त, मायोपयुक्त, लोभोपयुक्त यह अठाईसवां त्रिकसंयोगी भंग है । इसमें माया और लोभ को बहुवचनान्त किया गया है २८ । मानोपयुक्त, मायोपयुक्त, लोभोपयुक्त यह उन्तीसवां त्रिकसंयोगीभंग है । इसमें मानको बहुवचनान्त किया गया है २९ । मानोपयुक्त, मायोपयुक्त, लोभोपयुक्त, यह तीसवां त्रिकसंयोगी भंग है । इसमें मान को और लोभ को बहुवचनान्त किया गया ३० । मानोपयुक्त मायोपयुक्त लोभोपयुक्त यह इकतीसवां त्रिक संयोगी भंग है । यहां मानको और माया को बहुवचनान्त किया गया है ३१ । मानोपयुक्त

७७७ क्रोधोपयुक्त, मायोपयुक्त અને લોભોપયુક્ત હોય છે. ૬૭૭ ક્રોધની જગ્યાએ માન મૂકીને ચોથા આઠ ત્રિકસંયોગી ભાંગા નીચે પ્રમાણે બનશે—(૨૫) કોઈ એક નારક ૭૭ માનોપયુક્ત, માયોપયુક્ત અને લોભોપયુક્ત હોય છે. (૨૬) કોઈ એક નારક ૭૭ માનોપયુક્ત, માયોપયુક્ત હોય છે અને ઘણા લોભોપયુક્ત હોય છે. (૨૭) કોઈ એક નારક ૭૭ માનોપયુક્ત અને ઘણા નારક ૭૭ માયોપયુક્ત અને કોઈ એક લોભોપયુક્ત હોય છે. (૨૮) કોઈ એક નારક ૭૭ માનોપયુક્ત અને ઘણા માયોપયુક્ત અને લોભોપયુક્ત હોય છે. (૨૯) ઘણા નારકો માનોપયુક્ત અને કોઈ એક નારક માયોપયુક્ત અને લોભોપયુક્ત હોય છે. (૩૦) ઘણા નારકો માનોપયુક્ત અને લોભોપયુક્ત અને કોઈ એક નારક માયોપયુક્ત હોય છે. (૩૧) ઘણા નારકો માનોપયુક્ત અને માયોપયુક્ત અને કોઈ એક નારક

ચતુષ્કસંયોગે ષોડશ મજ્ઞા ભવન્તિ, તથાહિ-ક્રોધાદિષુ એકત્વેનૈકઃ ૧, લોભસ્ય વહુત્વેન દ્વિતીયઃ, એવમેતૌ માયૈકત્વેન, તથાઽન્યૌ માયાવહુત્વેન, એવમેતે ચત્વારો માનૈકત્વેન ૪। તથાઽન્યે ચત્વાર માનવહુત્વેન, એવમેતેઽષ્ટો ક્રોધૈકત્વેન ૪। એવમન્યેઽષ્ટૌ ક્રોધવહુત્વેનેતિ ષોડશ ભવન્તિ । મજ્ઞપ્રકારશ્ચૈવમ્ । ક્રોધોપયુક્તઃ ચ માનોપયુક્તઃ ચ માયોપયુક્તઃ ચ લોભોપયુક્તઃ ચ ૧, ક્રોધોપયુક્તઃ ચ માનોપયુક્તઃ ચ માયોપયુક્તઃ ચ માયોપયુક્ત, લોભોપયુક્ત યહ વત્તીસર્વાં ત્રિકસંયોગી ભગ્ન હૈ । ઇસમેં તીનોં કો વહુવચનાન્ત ક્રિયા ગયા હૈ ।

ચતુષ્ક સંયોગ મેં સોલહ ભંગ હોતે હૈં-વે ઇસ પ્રકાર સે હૈં-ક્રોધ, માન, માયા, ઓર લોભ ઇન ચારોં મેં એકવચન કરને સે પ્રથમ ભંગ વનતા હૈ । લોભ કો વહુવચનાન્ત કરને સે દુસરા ભંગ વનતા હૈ । ઇન દોનોં ભંગો મેં માયા કો વહુવચનાન્ત કરને સે ૩ રે ૪ થે ભંગ વન જાતે હૈં । પહિલે દો ભંગ માયા કો એક વચન મેં રખને સે હુણ હૈં । ઇસ પ્રકાર યે ચાર ભંગ હોતે હૈં । તથા દુસરે ચાર ભંગ માન કો વહુવચનાન્ત રખને સે હોતે હૈં । ઇન આઠોં ભંગો મેં ક્રોધ કો વહુવચનાન્ત કરને સે ૮ ભંગ ઓર હો જાતે હૈં । પહિલે કે આઠ ભંગો મેં ક્રોધ કો એક વચનાન્ત રખા ગયા હૈ । ઇસ પ્રકાર સે યે સોલહ ભંગ વનતે હૈં । ભંગોં કા પ્રકાર ઇસ તરહ સે હૈ-૧ ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત, લોભોપયુક્ત યે ચતુષ્ક સંયોગી પ્રથમ ભંગ હૈ । ઇસમેં ચારોં હી એક વચનાન્ત રખે ગયે હૈં । (૨) ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત માયોપયુક્ત, લોભોપયુક્ત યહ ચતુષ્ક સંયોગી

૭૫ લોભોપયુક્ત હોય છે. (૩૨) ઘણા નારકો માનોપયુક્ત, માયોપયુક્ત અને લોભોપયુક્ત હોય છે.

— હવે ચતુષ્ક સંયોગ દ્વારા ૧૬ ભાંગા આ પ્રમાણે અને છે.—

ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચારેને એક વચનમાં રાખીને પહેલો ભાંગો અને છે. લોભને બહુવચનમાં રાખીને બીજો ભાંગો અને છે. હવે માયાને બહુવચનમાં મૂકીને ત્રીજો તથા ચોથો ભાંગો બનશે. પહેલા બે ભાંગા માયાને એક વચનમાં રાખીને બનેલા છે. અને ત્રીજો ચોથો ભાંગો માયાને બહુવચનમાં રાખીને બને છે. આ રીતે ચાર ભાંગા થાય છે. ઉપરના ચારે ભાંગામાં માનને બહુવચનમાં રાખીને બીજા ચાર ભાંગા બને છે. આ રીતે ૮ આઠ ભાંગા બને છે તે આઠે માં ક્રોધને બહુવચનમાં રાખીને બીજા આઠ ભાંગા બને છે. પહેલા આઠ ભાંગામાં ક્રોધને એક વચનમાં રાખ્યો છે. આ રીતે કુલ ૧૬ ભાંગા ચારના સંયોગથી બને છે. હવે તે સોળ ભાંગા વિગતથી આપવામાં આવે છે—

(૧) ક્રોધ એક નારક ૭૫ ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત, માયોપયુક્ત અને લોભોપયુક્ત હોય છે. (૨) ક્રોધ એક નારક ૭૫ ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત, માયો-

લોભોપયુક્તાશ્ચ૨, ક્રોધોપયુક્તશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્ત-
શ્ચ૩, ક્રોધોપયુક્તશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ૪, ક્રોધો-
પયુક્તશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તશ્ચ લોભોપયુક્તશ્ચ૫, ક્રોધોપયુક્તશ્ચ
માનોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ ૬, ક્રોધોપયુક્તશ્ચ માનોપયુ-
ક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તશ્ચ૭, ક્રોધોપયુક્તશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ
માયોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ૮, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ માયોપયુ-

દ્વિતીયભંગ છે. આમાં લોભ કો બહુવચનાન્ત ક્રિયા ગયા છે. ક્રોધોપયુક્ત
માનોપયુક્ત, માયોપયુક્ત લોભોપયુક્ત યહ ચતુષ્ક સંયોગી ત્રીસરા ભંગ
છે. આમાં માયા કો બહુવચનાન્ત ક્રિયા ગયા છે. ક્રોધોપયુક્ત માનોપયુક્ત
માયોપયુક્ત, લોભોપયુક્ત યહ ચતુષ્ક સંયોગી ચૌથા ભંગ છે. આમાં માયા
ઔર લોભ કો બહુવચનાન્ત ક્રિયા ગયા છે. ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત,
માયોપયુક્ત લોભોપયુક્ત યહ ચતુષ્ક સંયોગી ૫વાં ભંગ છે. આમાં માન
કો બહુવચનાન્ત ક્રિયા ગયા છે. ક્રોધોપયુક્ત માનોપયુક્ત માયોપયુક્ત,
લોભોપયુક્ત યહ ચતુષ્ક સંયોગી ૬ અંગ છે. આમાં માન ઔર લોભ
કો બહુવચનાન્ત ક્રિયા ગયા છે. ક્રોધોપયુક્ત માનોપયુક્ત માયોપયુક્ત
લોભોપયુક્ત યહ ૭વાં ભંગ છે. આમાં માન ઔર માયા કો બહુવચનાન્ત
ક્રિયા ગયા છે. ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત, માયોપયુક્ત, લોભોપયુક્ત
યહ ૮વાં ચતુષ્ક સંયોગી ભંગ છે. આમાં માન, માયા ઔર લોભ આનો
બહુવચનાન્ત ક્રિયા ગયા છે. ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત, માયોપયુક્ત,
લોભોપયુક્ત યહ ૯વાં ચતુષ્કસંયોગી ભંગ છે. યહાં ક્રોધ કો બહુવચનાન્ત
ક્રિયા ગયા છે. ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત, માયોપયુક્ત, લોભોપયુક્ત યહ
૧૦વાં ચતુષ્કસંયોગી ભંગ છે. આમાં ક્રોધ ઔર લોભ આનો બહુવચનાન્ત

પયુક્ત અને ઘણા નારક જીવો લોભોપયુક્ત હોય છે. (૩) કોઈ એક નારક જીવ
ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત અને લોભોપયુક્ત હોય છે અને ઘણા નારકો માયોપયુક્ત
હોય છે, (૪) કોઈ એક નારકજીવ ક્રોધોપયુક્ત અને માનોપયુક્ત હોય છે અને
ઘણા નારક જીવો માયોપયુક્ત અને લોભોપયુક્ત હોય છે. (૫) કોઈ એક
નારકજીવ ક્રોધોપયુક્ત, માયોપયુક્ત અને લોભોપયુક્ત હોય છે અને
અને ઘણા નારક જીવો માનોપયુક્ત હોય છે. (૬) કોઈ એક નારક
જીવ ક્રોધોપયુક્ત અને માયોપયુક્ત હોય છે અને ઘણા નારકો માનોપયુક્ત
અને લોભોપયુક્ત હોય છે. (૭) કોઈ એક નારક જીવ ક્રોધોપયુક્ત અને
લોભોપયુક્ત હોય છે અને ઘણા નારકો માનોપયુક્ત અને માયોપયુક્ત હોય
છે. (૮) કોઈ એક નારક જીવ ક્રોધોપયુક્ત હોય છે અને ઘણા નારક જીવો
માનોપયુક્ત માયોપયુક્ત અને લોભોપયુક્ત હોય છે. (૯) ઘણા નારક જીવો ક્રોધો-
પયુક્ત, અને કોઈ એક નારક જીવ માનોપયુક્ત, માયોપયુક્ત અને લોભોપયુક્ત

ક્તશ્ચ લોભોપયુક્તશ્ચ ૧, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ માયોપયુક્તશ્ચ લોભો-
પયુક્તાશ્ચ ૧૦, ક્રોધોપક્તાશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ-
૧૧, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ ૧૨,
ધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તશ્ચ લોભોપયુક્તશ્ચ ૧૩, ક્રોધોપયુ-
ક્તાશ્ચ માનોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ ૧૪, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ
માનોપયુક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તશ્ચ ૧૫, ક્રોધોપયુક્તાશ્ચ માનોપયુ-
ક્તાશ્ચ માયોપયુક્તાશ્ચ લોભોપયુક્તાશ્ચ ૧૬ इति षोडश भङ्गा भवन्तीति । एवमेते

કિયા ગયા હૈ । ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત, માયોપયુક્ત લોભોપયુક્ત यह
चतुष्कसंयोगी ११ वां भंग है । इसमें क्रोध को और माया को बहुवच-
नान्त किया गया है । क्रोधोपयुक्त, मानोपयुक्त, मायोपयुक्त, लोभोप-
युक्त यह चतुष्कसंयोगी १२ वां भंग है । इसमें क्रोध, माया और लोभ
इन्हें बहुवचनान्त रखा गया है । क्रोधोपयुक्त, मानोपयुक्त, मायोपयुक्त
लोभोपयुक्त यह १३वां चतुष्कसंयोगी भङ्ग है । इसमें क्रोध और मानको
बहुवचनान्त रखा गया है । क्रोधोपयुक्त, मानोपयुक्त, मायोपयुक्त, लोभो-
पयुक्त यह १४ वां चतुष्कसंयोगी भङ्ग है । इसमें क्रोध, मान और लोभ
को बहुवचनान्त किया गया है । क्रोधोपयुक्त, मानोपयुक्त, मायोपयुक्त
लोभोपयुक्त यह पन्द्रहवां चतुष्कसंयोगी भङ्ग है । इसमें क्रोध, मान और
माया इन तीनों को बहुवचनान्त किया गया है । क्रोधोपयुक्त, मानोपयु-
क्त, मायोपयुक्त, लोभोपयुक्त यह १६वां चतुष्कसंयोगी भङ्ग है । इसमें

હોય છે. (૧૦) ઘણા નારક જીવો ક્રોધોપયુક્ત અને લોભોપયુક્ત હોય છે.
અને કોઈ એક નારક જીવ માનોપયુક્ત તથા માયોપયુક્ત હોય છે.
(૧૧) ઘણા નારક જીવો ક્રોધોપયુક્ત અને માયોપયુક્ત હોય છે અને
કોઈ એક નારક જીવ માનોપયુક્ત અને લોભોપયુક્ત હોય છે. (૧૨) ઘણા
નારક જીવો ક્રોધોપયુક્ત, માયોપયુક્ત અને લોભોપયુક્ત હોય છે અને કોઈ
એક નારકજીવ માનોપયુક્ત હોય છે. (૧૩) ઘણા નારક જીવો ક્રોધોપયુક્ત અને
માનોપયુક્ત હોય છે અને કોઈ એક નારક જીવ માયોપયુક્ત અને લોભોપયુક્ત
હોય છે. (૧૪) ઘણા નારક જીવો ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત અને લોભોપયુક્ત
હોય છે અને કોઈ એક નારક જીવ માયોપયુક્ત હોય છે. (૧૫) ઘણા નારક
જીવો ક્રોધોપયુક્ત માનોપયુક્ત અને માયોપયુક્ત હોય છે. અને કોઈ એક
નારકજીવ લોભોપયુક્ત, હોય છે (૧૬) ઘણા નારક જીવો ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત

સર્વે મિલિત્વાઽશીતિર્ભજ્ઞા ભવન્તિ । તથાહિ-ક્રોધાદીનામેકત્વેન ચત્વારઃ-૪, ક્રોધાદીનાં બહુત્વેન ચત્વારઃ-૪, ક્રોધાદીનાં દ્વિકસંયોગે ચતુર્વિંશતિઃ-૨૪, ક્રોધાદીનાં ત્રિકસંયોગે દ્વાત્રિંશત્-૩૨, ક્રોધાદીનાં ચતુષ્કસંયોગે ષોડશ-૧૬, એતેષા સર્વસંકલનયા જાતા અશીતિર્ભજ્ઞાઃ ૮૦ । એવં દ્વિસમયોદારમ્ સંખ્યાત-સમયપર્યન્તમેકૈકસ્યાશીતિર્ભજ્ઞાઃ જ્ઞાતવ્યાઃ । અસંખ્યેયસમયાધિકજગ્ધન્યસ્થિતૌ તત્પ્રાયોગ્યોત્કર્ષસ્થિતૌ ચ સપ્તવિંશતિરેવ ભજ્ઞાઃ ભવન્તીતિ વિજ્ઞેયમ્ । ઇતિ મૂલાર્થે પ્રતિપાદિતમેવેતિ ॥સૂ.૨॥

અવગાહનાસ્થાનમ્—

સ્થિતિસ્થાનં સવિસ્તરં નિરૂપ્યાથાવગાહનાં નિરૂપયિતુમાહ—‘ હમીસે-જં ’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—હમીસે જં ભંતે, રચણપ્પભાણ પુઢવીણ તંસાણ નિરયાવાંસ-સયસહસ્સેસુ એગમેગંસિ નિરયાવાસંસિ નેરહયાણં કેવહયા ઓગા-

ક્રોધાદિ ચારોં મેં બહુવચનાન્ત ક્રિયા ગયા હૈ । હિસ પ્રકાર ચતુષ્ક સંયોગ મેં યે ૧૬ ભજ્ઞ હોતે હૈં યહ સર્વ મિલકર ૮૦ હો જાતે હૈં । ક્રોધાદિકોં કે એક વચન મેં ૪ ક્રોધાદિકોં કે બહુવચન મેં ૪, ક્રોધાદિકોં કે દ્વિકસંયોગ મેં ૨૪ ક્રોધાદિકોં કે ત્રિક સંયોગ મેં ૩૨, ઓર ક્રોધાદિકોં કે ચતુષ્ક સંયોગ મેં ૧૬ યે મિલકર ૮૦ ભજ્ઞ હોતે હૈં । હિસી તરહ દો સમય સે લગાકર સંખ્યાત સમય પર્યન્ત એક એક કે ૮૦ ભજ્ઞ જાનના ચાહિયે । તથા અસંખ્યાત સમયાધિક જો જગ્ધન્ય સ્થિતિ હૈં હિસમેં તથા વિવક્ષિત નરકા વાસ કે ડચિત જો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હૈં હિસમેં ૨૭ ભજ્ઞ હી હોતે હૈં । એસા જાનના ચાહિયે । યહ અર્થ મૂલ મેં પ્રતિપાદિત હી ક્રિયા જા ચુકા હૈં ॥સૂ. ૨॥

માયોપયુક્ત અને દોલોપયુક્ત હોય છે. આ રીતે ચતુષ્ક સંયોગી ૧૬ લાંગા અને છે ક્રોધાદિકોના એકવચનમાં ૪ લાંગા ક્રોધાદિકોના બહુવચનમાં ૪ લાંગા ક્રોધાદિકોના દ્વિકસંયોગી ૨૪ લાંગા ક્રોધાદિકોના ત્રિકસંયોગી ૩૨ લાંગા અને ક્રોધાદિકોના ચતુષ્કસંયોગી ૧૬ લાંગા એ બધા લાંગાઓનો સરવાળો ૮૦ થાય છે. આ રીતે બે સમયથી શરૂ કરીને સંજ્યાત સમય પર્યંત પ્રત્યેકના એસી લાંગા સમજવા તથા અસંજ્યાત સમયાધિક બે જગ્ધન્ય સ્થિતિ છે તેમાં વિવક્ષિત નરકાવાસને યોગ્ય બે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે તેમાં સત્તાવીસ લાંગા જ થાય છે એમ સમજવું. આ બાબતનું પ્રતિપાદન મૂળ સૂત્રના અર્થમાં કરી દેવામાં આવ્યું છે. ॥ સૂ. ૨ ॥

हणाठाणा पन्नत्ता? गोयसा असंखेज्जा ओगाहणाठाणा पन्नत्ता, तं जहा—जहणिया ओगाहणा, पदेसाहिया जहन्निया ओगाहणा, दुप्पएसहिया जहन्निया ओगाहणा, जाव असंखिज्जपएसहिया जहणिया ओगाहणा, तप्पाउग्गुक्कोसिया ओगाहणा । इमीसे णं भंते ! रचणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि निरयावासंसि जहणियाए ओगाहणाए वट्टमाणा नेरइया किं कोहोवउत्ता, माणोवउत्ता, मायोवउत्ता, लोभोवउत्ता ? । गोयसा ! असीई भंगा भाणियव्वा, जाव संखिज्जपएसहिया जहन्निया ओगाहणा । असंखेज्जपएसहियाए जहणियाए ओगाहणाए वट्टमाणाणं, तप्पाउग्गुक्कोसियाए ओगाहणाए वट्टमाणाणं नेरइयाणं दोसु वि सत्तावीसं भंगा ॥ सू० ३ ॥

छाया—एतस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां त्रिंशति निरयावासशतसहस्रेषु एकैकस्मिन् निरयावासे नैरयिकाणां कियन्ति अवगाहनास्थानानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! असंख्येयानि अवगाहनास्थानानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—जघन्याऽवगाहना, प्रदेशाधिका जघन्यावगाहना, द्विप्रदेशाधिका जघन्याऽवगाहना, यावत् असंख्येय-प्रदेशाधिका जघन्यावगाहना, तत्प्रायोग्योत्कर्षिकाऽवगाहना । एतस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां त्रिंशति निरयावासशतसहस्रेषु एकैकस्मिन् निरयावासे जघन्यायामवगाहनायां वर्तमाना नैरयिकाः किं क्रोधोपयुक्ताः मानोपयुक्ताः मायोपयुक्ताः लोभोपयुक्ताः ? गौतम ! अशीतिर्भङ्गा भणितव्याः यावत्संख्येयप्रदेशाधिका जघन्यावगाहना । असंख्येयप्रदेशाधिकायां जघन्यायामवगाहनायां वर्तमानानां तत्प्रायोग्योत्कर्षिकायामवगाहनायां वर्तमानानां नैरयिकाणां द्वयोरपि सप्तत्रिंशतिर्भङ्गाः ॥ सू० ३ ॥

अवगाहना स्थान

विस्तारपूर्वक स्थिति स्थानोंका निरूपण करके अब अवगाहनास्थानका निरूपण करनेके लिये सूत्रकार सूत्र कहते हैं—‘इमीसे णं भंते ! इत्यादि ।

अवगाहना स्थान—

स्थितिस्थानानुं विस्तारपूर्वक निरूपण करीने लिये सूत्रकार अवगाहना स्थाननुं निरूपण करवा भाटे सूत्र कहे छे—“ इमीसे णं भंते ! ” इत्यादि ।

એકપ્રદેશાધિકા જઘન્યાડવગાહના, તથા-‘દુપ્પેસાહિયા જહણિયા ઓગાહના’ દ્વિપ્રદેશાધિકા જઘન્યાડવગાહના ‘જાવ અસંખિજ્જપેસાહિયા જહણિયા ઓગાહના’ યાવત્ અસંખ્યેયપ્રદેશાધિકા જઘન્યાડવગાહના, અત્ર યાવચ્છબ્દેન ‘ત્રિપ્રદેશાધિકા જઘન્યાડવગાહના’ ઇત્યારમ્ ચતુઃ-પંચ-ષટ્-સપ્ત-અષ્ટ-નવ-દશ-પ્રદેશાધિકા જઘન્યાડવગાહના, તથા સંખ્યાતપ્રદેશાધિકા જઘન્યાડવગાહના ઇતિ પ્રદેશ અધિક હોતી હૈ । અર્થાત્ જઘન્ય અવગાહનાં મેં જબ એક પ્રદેશકી વૃદ્ધિ હો જાતી હૈ તવ વહ જઘન્ય અવગાહના એક પ્રદેશાધિક જઘન્ય અવગાહના કહલાતી હૈ । (દુપ્પેસાહિયા જહણિયા ઓગાહના) યહ જઘન્ય અવગાહના દ્વિપ્રદેશાધિક હોતી હૈ । અર્થાત્ જઘન્ય અવગાહના મેં જબ દો પ્રદેશોં કી વૃદ્ધિ હો જાતી હૈ-તવ વહ અવગાહના દ્વિપ્રદેશાધિક જઘન્ય અવગાહના કહલાતી હૈ-ઇસ તરહ (જાવ અસંખિજ્જપેસાહિયા જહણિયા ઓગાહના) યાવત્ અસંખ્યાત પ્રદેશાધિક જઘન્ય અવગાહના હોતી હૈ । યહાં યાવત્ શબ્દ સે ત્રિપ્રદેશ સે લેકર ચાર, પાંચ, છહ, સાત, આઠ, નવ, દશ પ્રદેશાધિક જઘન્ય અવગાહના તથા સંખ્યાત પ્રદેશાધિક જઘન્ય અવગાહના યહાં તકકા સંગ્રહ સમજના ચાહિયે જિસમેં જીવ રહતે હૈં વહ અવગાહના-અવગાહના હૈ અર્થાત્ શરીર । અથવા શરીર કા જો આધારભૂત ક્ષેત્ર હોતા હૈ વહ અવગાહના હૈ । ઇસ અવગાહના કે જો સ્થાન-પ્રદેશકી વૃદ્ધિદ્વારા વિભાગ વે અવગાહના સ્થાન હૈં । સવસે જઘન્ય અવગાહના નારક જીવકી સવ નરકોં મેં અક્કલ કે અસંખ્યાતવેં ભાગપ્રમાણ-

એક પ્રદેશની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે તે જઘન્ય અવગાહનાને “ એકપ્રદેશાધિક જઘન્ય અવગાહના ” કહે છે. (દુપ્પેસાહિયા જહણિયા ઓગાહના) જ્યારે તે જઘન્ય અવગાહનામાં બે પ્રદેશનો વધારો થાય છે ત્યારે તે જઘન્ય અવગાહનાને “ દ્વિપ્રદેશાધિક જઘન્ય અવગાહના ” કહે છે, આ રીતે (જાવ અસંખિજ્જ-પેસાહિયા જહણિયા ઓગાહના) અસંખ્યાત પ્રદેશાધિક સુધીની જઘન્ય અવગાહના હોય છે અહીં “ યાવત્ ” પદથી બે સૂચિત કરવામાં આવ્યું છે કે ત્રિપ્રદેશાધિકથી લઈને ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ, દશપ્રદેશાધિક જઘન્ય અવગાહના તથા સંખ્યાતપ્રદેશાધિક જઘન્ય અવગાહનાનું ગ્રહણ હોય છે. જેમાં જીવ રહે છે તે ક્ષેત્રને અવગાહના એટલે કે શરીર કહે છે. અથવા-શરીરનું જે આધારભૂત ક્ષેત્ર છે તેને અવગાહના કહે છે. તે અવગાહનાના પ્રદેશની વૃદ્ધિ વડે જે વિભાગો થાય છે તે વિભાગોને અવગાહનાસ્થાન કહે છે. બધી નરકોમાં નારક જીવોની ઓછામાં ઓછી અવગાહના (જઘન્ય અવગાહના) અંશુલના અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણ કહી છે. આ જઘન્ય અવ-

પર્યન્તં સંગ્રાહ્યમ્ ‘તપ્પાઝગુક્કોસિયા ઓગાહના’ તત્પ્રાયોગ્યોત્કર્ષિકાવગાહના, તસ્ય વિવક્ષિતસ્ય નરકસ્ય પ્રાયોગ્યા સમુચિતા યા ઉત્કર્ષિકા સા તત્પ્રાયોગ્યોત્કર્ષિકા-યથા ત્રયોદશપ્રસ્તરે ધનુઃસપ્તકં રત્નત્રયમજ્જુલપટ્કં ચેતિ ।

સામ્પ્રતં ક્રોધાદિવિષયે પ્રશ્નયન્નાહ-‘ઈમીસે ણ મંતે’ ઇત્યાદિ । ‘ઈમીસે ણ મંતે’ એતસ્યાં ચલુ મદન્ત ! ‘ચયણપ્પમાણ પુઢવીણ’ રત્નપ્રભાયાં પૃથિવ્યાં ‘તીસાણ નિરયાવાસસયસહસ્સેસુ’ ત્રિશતિ નિરયાવાસશતસહસ્રેષુ ‘એગમેગંસિ નિરયાવાસંસિ’ એકૈકસ્મિન્ નિરયાવાસે ‘જહણિયાણ ઓગાહનાણ વટ્ટમાણા નેરહ્યા’ જઘન્યાયામવગાહનાયાં વર્તમાના નૈરયિકાઃ ‘કિં કોહોવઉત્તા, માણોવઉત્તા,

કહી ગઈ હૈ । હસ જઘન્ય અવગાહનામેં જબ એક દો ત્રીન આદિ પ્રદેશોંકી વૃદ્ધિ હોતે હોતે જબ યહ વૃદ્ધિ અસંખ્યાત પ્રદેશોંકી વૃદ્ધિ તક પહુંચ જાતી હૈ તબ તક અવગાહના પ્રદેશોંકી વૃદ્ધિયુક્ત જઘન્ય અવગાહના કહી ગઈ હૈ । ઓર યે પ્રદેશવૃદ્ધિ હી અવગાહનાસ્થાન હૈ । યે અવગાહના સ્થાન હસ તરહ સે અસંખ્યાત હો જાતે હૈ । (તપ્પાઝગુક્કોસિયા ઓગાહના) તથા વિવક્ષિત નરક કે પ્રાયોગ્ય જો ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના હૈ વહ તત્પ્રાયોગ્ય ઉત્કર્ષિકા અવગાહના હૈ । જૈસે ૧૩વેં પ્રસ્તર મેં રહનેવાલે નારકજીવોંકી યહ અવગાહના ૭ ધનુષ, ૩ રત્ન-હાથ ઓર ૬ અંગુલ કી હૈ । (ઈમીસે ણ મંતે !) હે મદન્ત ! હસ (ચયણપ્પમાણ પુઢવીણ) રત્નપ્રભા પૃથિવી મેં (તીસાણ નિરયાવાસસયસહસ્સેસુ) ૩૦ લાખ નિરયાવાસોં મેં (એગમેગંસિ નિરયાવાસંસિ) એક ૨ નરકાવાસ મેં (જહણિયા ઓગાહનાણ વટ્ટમાણા નેરહ્યા) જઘન્ય અવગાહના મેં વર્તમાન નારકજીવ (કિં

ગાહનામાં એક, બે, ત્રણ વગેરે પ્રદેશોની વૃદ્ધિ થતાં થતાં ન્યાં સુધી તે વૃદ્ધિ અસંખ્યાત પ્રદેશોની વૃદ્ધિ સુધી પહોંચે છે, ત્યાં સુધીની અવગાહનાને પ્રદેશોની વૃદ્ધિયુક્ત જઘન્ય અવગાહના કહી છે. અને તે પ્રદેશવૃદ્ધિને જ અવગાહના-સ્થાનો કહે છે. આ રીતે તે અવગાહનાસ્થાન અસંખ્યાત હોય છે. (તપ્પાઝગુક્કોસિયા ઓગાહના) તથા વિવક્ષિત નારકને યોગ્ય જે ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના હોય છે તેને “તત્પ્રાયોગ્ય ઉત્કર્ષિકા અવગાહના” કહે છે. જેમ કે તેરમા પ્રસ્તરમા (પાથકામાં) રહેનાર નારક જીવોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સાત ધનુષ, ત્રણ રત્ન (હાથ) અને છ અંગુલ પ્રમાણ છે. (ઈમીસે ણ મંતે ! ચયણપ્પમાણ પુઢવીણ) હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં (તીસાણ નિરયાવાસસયસહસ્સેસુ) ત્રીસ લાખ નરકાવાસોમાંનાં (એગમેગંસિ નિરયાવાસંસિ) અત્યેક નરકાવાસમાં (જહણિયાણ ઓગાહનાણ વટ્ટમાણા નેરહ્યા) જઘન્ય અવગાહનામાં રહેલ નારક

માયોવૃત્તા, લોભોવૃત્તા ?' કિં ક્રોધોપયુક્તાઃ માનોપયુક્તાઃ માયોપયુક્તાઃ લોભોપયુક્તાઃ, જઘન્યાયામવગાહનાયાં વર્તમાના નિરયાવાસે નારકાઃ કિં ક્રોધ-માનમાયાલોભવન્તો ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—'ગોયમે'ત્યાદિ । 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'અસીઈ મંગા માણિયવ્વા' અશીતિર્મજ્ઞા મણિતવ્યાઃ । કિયત્પર્યન્તમિત્યાહ—'જાવ સંલેજ્જપણ્ણસાહિયા જહન્નિયા ઓગાહણા' યાવત્ સંલેયેયપ્રદેશાધિકા જઘન્યાઽવગાહના, અત્ર યાવચ્છવ્વેદેન એકપ્રદેશાદારમ્બ્ય દશપ્રદેશપર્યન્તં પાઠો ગ્રાહ્યઃ, एवं च—एकप्रदेशाधिकजघन्यावग्राहनात् आरम्ब्य संख्यातप्रदेशाधिकजघन्यावग्राहनायामशीतिर्भज्ज्ञाः कर्त्तव्या इति भावः । तथा—'असंखेज्जपण्णसाहियाए जहणियाए ओगाहणाए वट्टमाणणं' असंखेयप्रदेशाधिकायां जघन्यायामवग्राहनायां वर्तमानानाम् तथा 'तप्पाउग्गुक्कोसियाए ओगाहणाए वट्टमाणणं' तत्प्रायोग्यो-

કોહોવૃત્તા, માણોવૃત્તા, માયોવૃત્તા, લોભોવૃત્તા) કયા ક્રોધોપયુક્ત હોતે હૈં, માનોપયુક્ત હોતે હૈં, માયોપયુક્ત હોતે હૈં, લોભોપયુક્ત હોતે હૈં! યહ પ્રશ્ન હૈ। હસકા ઉત્તર અગવાન્ હસ પ્રકાર દેતે હૈં કિ—(ગોયમા!) હે ગૌતમ ! (અસીઈ મંગા માણિયવ્વા) યહાં ૮૦ મંગ કહના ચાહિયે—યે ૮૦ મંગ કહાં તક કહના ચાહિયે। તો હસકે લિયે કહાગયા હૈકિ (જાવ સંલેજ્જપણ્ણસાહિયા જહન્નિયા ઓગાહણા) યાવત્ સંલેયાતપ્રદેશાધિક જઘન્ય અવગાહના તક। યહાં યાવત્ શબ્દ સે એકપ્રદેશ સે લેકર દશ પ્રદેશ પર્યન્ત પાઠ લિયા ગયા હૈ । હસ તરહ એક પ્રદેશ અધિક જઘન્ય અવગાહના સે લેકર સંલેયાત પ્રદેશ અધિક જઘન્ય અવગાહના મેં ૮૦ મંગ કરના ચાહિયે તથા (અસંલેજ્જપણ્ણસાહિયા જહણિયાએ ઓગાહણાએ વટ્ટમાણાણં) અસંલેયાતપ્રદેશાધિક અવગાહના મેં વર્તમાન એવં (તપ્પાઉગ્ગુક્કો-

૭૯૦। (કિં કોહોવૃત્તા, માણોવૃત્તા, માયોવૃત્તા, લોભોવૃત્તા ?) શુ' ક્રોધોપયુક્ત હોય છે ? માનોપયુક્ત હોય છે ? માયોપયુક્ત હોય છે ? લોભોપયુક્ત હોય છે ? ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી તે પ્રશ્નનો આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે—(ગોયમા!) હે ગૌતમ ! અસીઈ મંગા માણિયવ્વા) અહીં એ'સી ભાંગા કહેવા ભેઈએ. તે એ'સી ભાંગા કયાં સુધી કહેવા તે દર્શાવવાને માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે (જાવ સંલેજ્જપણ્ણસાહિયા જહન્નિયા ઓગાહણા) સંખ્યાત પ્રદેશાધિક જઘન્ય અવગાહના સુધી કહેવા. અહીં “ યાવત્ ” પદ મારફત એક પ્રદેશથી લઈને દસ પ્રદેશ સુધીનો પાઠ લેવામાં આવ્યો છે. આ પ્રમાણે એક પ્રદેશ અધિક જઘન્ય અવગાહનાથી લઈને સંખ્યાત પ્રદેશ અધિક જઘન્ય અવગાહનામાં એ'તી ભાંગા કરવા ભેઈએ. તથા (અસંલેજ્જપણ્ણસાહિયાએ જહણિયાએ ઓગાહણાએ વટ્ટમાણાણં) અસંખ્યાતપ્રદેશાધિક જઘન્ય અવગાહનામાં રહેલા અને (તપ્પા-ઉગ્ગુક્કોસિયાએ ઓગાહણાએ વટ્ટમાણાણં) તત્પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનામાં રહેલા

ત્કર્ષિકાયામવગાહનાયાં વર્તમાનાનાં 'નેરહ્યાણ' નારકાણાં 'દોસુવિ સત્તાવીસં ભંગા' દ્વયોરપિ સપ્તવિંશતિર્ભજ્ઞાઃ ભવન્તિ, અયં ભાવઃ—જઘન્યાયાં તસ્યામેવ ચૈકાદિસંખ્યાતાન્તપ્રદેશાધિકાયામવગાહનાયાં વર્તમાનાનાં નારકજીવાનામલ્પત્વાત્ ક્રોધમાનાદિયુક્ત એકોપિ લભ્યતે, અતોડશીતિર્ભજ્ઞા ભગ્નિતિ । તથા અસંખ્યાત-પ્રદેશાધિકાયામવગાહનાયાં તત્પ્રાયોગ્યોત્કૃષ્ટાયામવગાહનાયાં ચ, એવં દ્વયોરવગાહ-નયોર્વર્તમાનાનાં નારકજીવાનાં બહુત્વાત્, તેષુ ચ વહૂનાં ક્રોધમાનાદિયુક્તત્વેન ક્રોધેબહુવચનસ્ય ભાવાત્, માનાદિષુ ચૈકત્વબહુત્વસંભવાત્ સપ્તવિંશતિર્ભજ્ઞા ભવન્તીતિ ।

નતુ યે નારકા જઘન્યસ્થિતિમન્તસ્તથા જઘન્યાગાહનાવન્તસ્તેષાં જઘન્ય-સ્થિતિકત્વેન સપ્તવિંશતિર્ભજ્ઞાઃ કથિતાઃ, તથા તેષામેવ નારકાણાં જઘન્યાવગાહ-

સિયાએ ઓગાહનાએ વદમાણાણં) તત્પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના મેં વર્ત-માન નારકોં કે (દોસુ વિ સત્તાવીસં ભંગા) इन दोनों के भी २७ भज्ज होते हैं । इसका तात्पर्य यह है—कि एक प्रदेश से लेकर संख्यातप्रदेश अधिक वाली उस जघन्य अवगाहना में वर्तमान नारक जीवों को अल्प होने के कारण उसमें क्रोधमान आदि से युक्त एक जीव भी हो सकता है । इसलिये पहिले की तरह ८० भज्ज होते हैं । परन्तु असंख्यात प्रदेशाधिक जो जघन्य अवगाहना है उसमें एवं तत्प्रायोग्य जो उत्कृष्ट अवगाहना है उसमें वर्तमान नारक जीव बहुत होते हैं । इस कारण उनमें क्रोध, मान आदि में उपयुक्त अनेक नारक जीव होते हैं । इसमें क्रोध में बहुवचनान्तता आती है और मानादिकों में एकवचनता और बहुवचनता आती है । इस तरह वहां २७ भज्ज होते हैं ।

શંકા—જો નારક જીવ જઘન્ય સ્થિતિ વાલે હૈં તથા જઘન્ય અવગા-

નારકોના—(દોસુ વિ સત્તાવીસં ભંગા) એ બંનેના પણ સત્તાવીસ ભાંગા થાય છે. તેનું કારણ એ છે કે એક પ્રદેશથી લઇને સંખ્યાત અધિક પ્રદેશવાળી જઘન્ય અવગાહનામાં રહેલ નારક જીવો થોડા હોવાને કારણે તેમનામાં ક્રોધ, માન વગેરેથી યુક્ત એક જ પણ હોઈ શકે છે. તે કારણે પહેલાંની જેમ અહીં પણ એંસી ભાંગા બને છે. પણ અસંખ્યાત પ્રદેશાધિક જે જઘન્ય અવગાહના છે તેમાં તથા તત્પ્રાયોગ્ય જે ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છે તેમાં રહેલ નારક જીવો ઘણા જ હોય છે. તે કારણે તેમાં ક્રોધ, માન વગેરેથી ઉપયુક્ત નારક અનેક હોય છે. તેથી ક્રોધમાં બહુવચનનાન્તતા આવે છે અને માનાદિકોમાં એક વચનતા તથા બહુવચનતા આવે છે. આ રીતે ત્યાં સત્તાવીસ ભાંગા થાય છે.

શંકા—જે નારક જીવો જઘન્ય સ્થિતિવાળા છે તથા જે નારક જીવો

નત્વેનાશીતિર્મજ્ઞાઃ કથિતા ઇતિ દ્વયમેકત્ર પરસ્પરવિરુદ્ધં ભવતીતિ ચેદત્રોચ્યતે જઘન્યસ્થિતિકાનામપિ નારકાણાં જઘન્યાવગાહનાકાલેઽશીતિરેવ મજ્ઞા ભવન્તિ, ઉત્પત્તિકાલભાવિત્વેન જઘન્યાવગાહનાનામલ્પત્વાદિતિ । યચ્ચ જઘન્યસ્થિતિકાનાં સપ્તવિંશતિર્મજ્ઞા ઉક્તાસ્તે જઘન્યાવગાહનત્વમતિક્રાન્તાનામેવ ભવન્તીતિ । અતઃ સપ્તવિંશત્યશીત્યોર્ન વિરોધ ઇતિ ॥મૂ० ૩॥

॥ ઇત્યવગાહનાસ્થાનનિરૂપણમ્ ॥

હનાવાલે હૈં અનેક જઘન્યસ્થિતિવાલે હોને કે કારણ તો ૨૭ ભજ્ઞ કહે ગયે હૈં । ઓર જઘન્ય અવગાહના વાલે હોને કે કારણ ૮૦ ભજ્ઞ કહે ગયે હૈં । સો યે દોનોં કથન એક જગહ પરસ્પર મૈં વિરુદ્ધ હોતે હૈં ।

સમાધાન—જઘન્યસ્થિતિ વાલે જો નારક જીવ હૈં અનેક જઘન્ય અવગાહનાકાલ મૈં ૮૦ હી ભજ્ઞ હોતે હૈં । ક્યોં કિ યહ જઘન્ય અવગાહના અનેક ઉત્પત્તિકાલ મૈં હી હોતી હૈ । અતઃવહ અલ્પ હોતી હૈ । તાત્પર્ય હસકા યહ હૈ કિ જઘન્ય સ્થિતિવાલે નારક જીવ જવ તક ઉત્પત્તિકાલ મૈં જઘન્ય અવગાહના વાલે રહતે હૈં તમી તક અનેક અસીભજ્ઞ હોતે હૈં । ક્યોં કિ જઘન્ય અવગાહના વાલે નારક જીવ ઉસ સમય કમ હોતે હૈં । તથા જઘન્યસ્થિતિ વાલોં કે જો ૨૭ ભજ્ઞ કહે ગયે હૈં—વે જઘન્ય અવગાહના કો પાર કરને વાલે નારક જીવોં કે કહે ગયે હૈં । હસ તરહ ૮૦ ઓર ૨૭ ભંગોં મૈં કોઈ વિરોધ નહીં આતા હૈ ॥ સૂ० ૩ ॥

જઘન્ય અવગાહનાવાળા છે, તેમના તેઓ જઘન્ય સ્થિતિવાળા હોવાથી સત્તાવીસ ભાંગા કહ્યા છે અને જઘન્ય અવગાહનાવાળા હોવાથી એંસી ભાંગા કહ્યા છે. આ બંને કથનોમાં શું પરસ્પર વિરોધાભાસ નથી ?

સનાધાન—જઘન્ય સ્થિતિવાળા જે નારક જીવો છે તેમના જઘન્ય અવગાહના કાળમાં એંસી ભાંગા થાય છે. કારણ કે તે જઘન્ય અવગાહના તેમના ઉત્પત્તિ કાળમાં જ હોય છે. તેથી તે અલ્પ હોય છે. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જઘન્ય સ્થિતિવાળા નારક જીવો બધાં સુધી ઉત્પત્તિ કાળમાં જઘન્ય અવગાહનાવાળા રહે છે ત્યાં સુધી તેમના એંસી ભાંગા થાય છે. કારણ કે જઘન્ય સ્થિતિવાળા નારક જીવો ત્યારે ઓછી સંખ્યાવાળા હોય છે તથા જઘન્ય અવગાહનાવાળા જે સત્તાવીસ ભાંગા કહ્યા છે તે જઘન્ય અવગાહનાને ઓળંગી જનારા નારક જીવોની અપેક્ષાએ કહ્યા છે. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી એંસી અને સત્તાવીસ ભાંગાઓમાં કોઈ વિરોધાભાસ રહેતો નથી. ॥સૂ. ૩॥

शरीरप्ररूपणा—

अथ शरीरद्वारसंबन्धे विचारयन्नाह—‘ इमीसे ण ’ इत्यादि ।

मूलम्—इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए जाव एग-
मेगंसि निरयावासंसि नेरइयाणं कइसरीरया पन्नत्ता?, गोयमा
तिन्नि सरीरया पन्नत्ता, तं जहा—वेउव्विए, तेयए, कम्मए ।
इमीसे णं भंते ! जाव वेउव्वियसरीरे वट्टमाणा नेरइया किं
कोहोवउत्ता ४ ? । गोयमा ! सत्तावीसं भंगा भाणियव्वा ।
एएणं गमेणं तिन्नि सरीरा भाणियव्वा । इमीसे णं भंते ! रय-
णप्पभाए पुढवीए जाव नेरइयाणं सरीरया किंसंघयणा पन्नत्ता,
गोयमा ! छण्हं संघयणाणं असंघयणी, नेवट्ठी, नेव छिरा, नेव
पहारूणि, जे पोग्गला अणिट्ठा अकंता अप्पिया असुहा अम-
णामा एतेसिं सरीरसंघायत्ताए परिणमंति । इमीसे णं भंते
जाव छण्हं संघयणाणं असंघयणे वट्टमाणा नेरइया किं कोहोव-
उत्ता ४ । गोयमा ! सत्तावीसं भंगा । इमीसे णं भंते रयण-
प्पभाए जाव सरीरया किंसंठिया पन्नत्ता?, गोयमा ! सरीरया
दुविहा पन्नत्ता, तं जहा—भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य,
तत्थ णं जे ते भवधारणिज्जा ते हुंडसंठिया पन्नत्ता, तत्थ णं
जे ते उत्तरवेउव्विया ते वि हुंडसंठिया पन्नत्ता । इमीसे णं
जीव हुंडसंठाणे वट्टमाणा नेरइया किं कोहोवउत्ता४, गोयमा!
सत्तावीसं भंगा ॥ सू० ४ ॥

छाया—एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां यावत् एकैकस्मिन् निरयावासे
नैरयिकाणां कति शरीराणि प्रज्ञप्तानि? गौतम ! त्रिणि शरीराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा
वैक्रियं तैजसं कर्मणम् । एतस्यां खलु भदन्त ! यावत् वैक्रियशरीरे वर्तमाना नैरयि-
काः किं क्रोधोपयुक्ताः४ गौतम ! सप्तविंशतिर्भङ्गा भणितव्याः, एतेन गमेन त्रिणि
शरीराणि भणितव्यानि । एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां यावन्नैरयिकाणां

શરીરાણિ કિંસંહનનાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, ગૌતમ ! પળ્ળાં સંહનનાનામ્ અસંહનિનઃ નૈવા-
સ્થીનિ, નૈવ શિરાઃ, નૈવ સ્નાયવઃ યે પુદ્ગલા અનિષ્ટા અકાન્તા અપ્રિયા અથુમા
અમનોજ્ઞા અમનોમા એતેષાં શરીરસંઘાતતયા પરિણમન્તિ, એતસ્યાં ચ્વલુ ભદન્ત યાવત્
પળ્ળાં સંહનનાનામસંહનને વર્તમાના નૈરયિકાઃ કિં ક્રોધોપયુક્તાઃ ૪ ગોયમા ! સત્તાવીસં
ભજ્ઞાઃ ! એતસ્યાં ચ્વલુ ભદન્ત ! રત્નપ્રમાયાં યાવત્ શરીરાણિ કિંસંસ્થિતાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ,
ગૌતમ ! શરીરાણિ દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તદ્યથા—ભવધારણીયાનિ ચ ઉત્તરવૈક્રિ-
યાણિ ચ, તત્ર યાનિ ભવધારણીયાનિ તાનિ હુણ્ડસંસ્થિતાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તત્ર યાનિ
ઉત્તરવૈક્રિયાણિ તાન્યપિ હુણ્ડસંસ્થિતાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ । એતસ્યાં ચ્વલુ યાવત્ હુણ્ડસં-
સ્થાને વર્તમાના નૈરયિકાઃ કિં ક્રોધોપયુક્તાઃ ૪, ગૌતમ ! સપ્તવિંશતિર્ભજ્ઞાઃ ॥ સૂ. ૦ ૪ ॥

ટીકા—‘ હમીસે ણં ભંતે ’ એતસ્યાં ચ્વલુ ભદન્ત ! ‘ રયણપ્પમાણ પુઢવીણ ’
રત્નપ્રમાયાં પૃથિવ્યાં ‘ જાવ ’ યાવત્—યાવચ્છન્દેન—‘ તીસાણ નિરયાવાસસયસહસેસુ ’
ત્રિંશતિ નિરયાવાસશતસહસ્રેષુ ઇતિ સંગ્રાહ્યમ્, ‘ એગમેગંસિ નિરયાવાસંસિ ’ એકૈક-
સ્મિન્ નિરયાવાસે ‘ નેરહ્યાણં ’ નૈરયિકાણામ્ ‘ કહ્ સરીરયા પળ્ળત્તા ’ કતિ
શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, કતિપ્રકારકાણિ શરીરાણિ કથિતાનિ ? । ભગવાનાહ—‘ ગોયમે’-

શરીર પ્રરૂપણા

“ હમીસે ણં ભંતે ! ” ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર અવ શરીર દ્વાર
સંબંધ મેં વિચાર કરતે હેં—‘ હમીસે ણં ભંતે ! ’ ઇત્યાદિ । સૂત્રાર્થ સ્પષ્ટ હૈ ।

ટીકાર્થ—(હમીસે ણં ભંતે) હે ભદન્ત ! હસ (રયણપ્પમાણ પુઢવીણ) રત્નપ્રમા
પૃથિવી મેં (જાવ એગમેગંસિ નિરયાવાસંસિ) ૩૦ લાખ નરકાવાસોં મેં
એક ૨ નરકાવાસ મેં રહને વાલે (નેરહ્યાણં) નારક જીવોં કે (કહ
શરીરા પળ્ળત્તા) કિતને શરીર કહે ગયે હેં ? યહ પ્રશ્ન હૈ । યહાં “ યાવત્ ”
શબ્દ સે “ તીસાણ નિરયાવાસસયસહસેસુ ” યહ પાઠ લિયા ગયા હૈ ।

શરીરપ્રરૂપણા—

“ હમીસે ણં ભંતે ” ઇત્યાદિ સૂત્રો વડે હવે સૂત્રકાર શરીર દ્વારનું નિરૂપણ
કરે છે—“ હમીસે ણં ભંતે ! ” ઇત્યાદિ । સૂત્રાર્થ સ્પષ્ટ છે.

ટીકાર્થ—(હમીસે ણં ભંતે ! રયણપ્પમાણ પુઢવીણ જાવ એગમેગંસિ નિરયા-
વાસસિ નેરહ્યાણં કહ્ સરીરા પળ્ળત્તા ?) હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રમા પૃથ્વીમાં
ત્રીસ લાખ નરકાવાસોમાંના પ્રત્યેક નરકાવાસમાં રહેનારા નારક જીવોનાં કેટલાં
શરીર હતાં છે ? અહીં “ યાવત્ ” પદ દ્વારા “ તીસાણ નિરયાવાસસય-
સહસેસુ ” આ પાઠનો અર્થ અહલુ થયો છે.

ત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘તિન્નિ સરીયા પન્નત્તા’ ત્રિણિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ । કાનિ તાનિ ત્રિણિ ? તત્ત્રાહ—‘તં જહા ’ તથથા—‘વેઝવ્વિણ્ણ તેયણ કમ્મણ્ણ ’ વૈક્ર-
યિકં તૈજસં કાર્મણમ્, યદ્યપિ ઔદારિકાદિભેદેન શરીરં પશ્ચવિધમ્, તથાપિ
પ્રકૃતે નારકસંબન્ધાત્ ત્રિણ્યેવ કથિતાનિ નારકાણાં શરીરત્રયસ્યૈવ સંભવાત્, તત્ર
વિ=વિવિધા વિશિષ્ટા વા ક્રિયા વિક્રિયા, તસ્યાં ભવં વૈક્રિયમ્, તેજસઃ=તેજઃ-
પુદ્ગલાનાં વિકારસ્તૈજસમ્ । કર્મણો વિકારઃ કાર્મણં, યત્પ્રભાવેણ કર્મપરમાણવ
પ્રવાત્મપ્રદેશૈઃ સહ ક્ષીરનીરન્યાયેનાન્યોન્યાનુગતાઃ સન્તઃ શરીરતયા પરિણમન્તે
તદિતિ । પુનઃ પ્રશ્નયતિ—‘ઈમીસે ણં ’ इत्यादि । ‘ઈમીસે ણં ભંતે’ એતસ્યાં સ્વલ્પ
મદન્ત ! ‘જાવ વેઝવ્વિયસરીરે વટ્ટમાણા નેરહયા કિં કોહોવત્તા ’ યાવત્ વૈક્રિય

ઉત્તર—(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (તિન્નિ સરીરા પન્નત્તા) ડનકે તોન
શરીર કહે ગયે હૈં । (તંજહા) વે ઇસ પ્રકાર હૈં (વેઝવ્વિણ્ણ, તેયણ કમ્મણ્ણ)
વૈક્રયિક, તૈજસ, કાર્મણ । યદ્યપિ ઔદારિક, વૈક્રયિક, આહારક, તૈજસ
ઔર કાર્મણ ઇસ તરહ સે ૫ પાંચ શરીર હોતે હૈં । તો ઓ પ્રકૃત મેં
નારક સંબંધ હોને સે તોન શરીર કહે હૈં । ક્યોં કિ નારક જીવોં કે યે
તોન હી શરીર હોતે હૈં । વિવિધ અથવા વિશિષ્ટ ક્રિયા કા નામ વિક્રિયા
હૈ । ઇસ વિક્રિયા મેં જો હોતા હૈ વહ વૈક્રયિક હૈ । તેજઃપુદ્ગલોં કા જો
વિકાર હૈ વહ તૈજસ ઔર કર્મ કા જો વિકાર હૈ વહ કાર્મણ શરીર હૈ ।
જિસકે પ્રભાવ સે કર્મ પરમાણુ હી આત્મપ્રદેશોં કે સાથ ક્ષીર નીર કી
તરહ મિલકર જો શરીરરૂપ સે પરિણમ જાતે હૈં વહ કાર્મણ શરીર હૈ ।
(ઈમીસે ણં ભંતે ! જાવ વેઝવ્વિયસરીરે વટ્ટમાણા નેરહયા કિં કોહોવત્તા

ઉત્તર—(ગોયમા ।) હે ગૌતમ ! (તિન્નિ સરીરા પન્નત્તા) તેમને ત્રણ
શરીર કહ્યા છે. (તંજહા) તે આ પ્રમાણે છે—(વેઝવ્વિણ્ણ, તેયણ, કમ્મણ્ણ)
વૈક્રેય, તૈજસ અને કાર્મણ. જે કે શરીરના આ પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર હોય છે—
(૧) ઔદારિક, (૨) વૈક્રેયક, (૩) આહારક, (૪) તૈજસ અને (૫) કાર્મણ.
પણ અહીં નારકોનો વિષય ચાલતો હોવાથી ત્રણ શરીર કહ્યાં છે. કારણ કે
નારક જીવોને ઉપરના ત્રણ શરીર જ હોય છે.

વિવિધ ક્રિયા અથવા વિશિષ્ટ ક્રિયાનું નામ વિક્રિયા છે. તે વિક્રિયા દ્વારા જે
પેદા થાય છે તેનું નામ વૈક્રિય છે. તેજસ્ પુદ્ગલોનો જે વિકાર છે તે તૈજસ અને
કર્મનો જે વિકાર થાય છે તે કાર્મણ શરીર છે. જેના પ્રભાવથી કર્મપરમાણુઓ
આત્મપ્રદેશની સાથે ક્ષીરનીરની જેમ મળી જઈને શરીરરૂપે પરિણમે છે. તે
શરીરનું નામ કાર્મણશરીર છે. (ઈમીસે ણં ભંતે ! જાવ વેઝવ્વિયસરીરે વટ્ટમાણા
નેરહયા કિં કોહોવત્તા ૦૪?). હે ભગવન્ ! વૈક્રિય શરીરમાં રહેલા નારકજીવો શું કોધો-

શરીરે વર્તમાના નારકાઃ કિં ક્રોધોપયુક્તાઃ ૪ । ‘ ગોચમા ’ હે ગૌતમ ! ‘ સત્તા-
વીસં મંગા માણિયન્વા ’ સપ્તવિંશતિર્ભજ્ઞા મણિતવ્યાઃ, અત્રાપિ પૂર્વવદેવ ભજ્ઞવિષયે
વિચારઃ કરણીયઃ, યથા પૂર્વે ક્રોધમાનમાયાલોભૈઃ એકત્વં વહુત્વાદિના સપ્તવિંશ-
તિર્ભજ્ઞાઃ કથિતાસ્તથા ઇહાપિ સપ્તવિંશતિરેવ ભજ્ઞા જ્ઞાતવ્યાઃ। અનેન યદ્યપિ વૈક્રિય-
શરીરે સપ્તવિંશતિર્ભજ્ઞાઃ કથિતાસ્તથાપિ યા સ્થિત્યાશ્રયાઽવગાહનાશ્રયા ચ ભજ્ઞક-
પ્રરૂપણા સા તથૈવ સર્વત્રૈવ વક્તવ્યા, અન્યથા ભજ્ઞકપ્રરૂપણા નિરવકાશા ભવેત્,
શરીરાશ્રિતાયાશ્ચ ભજ્ઞકપ્રરૂપણાયા અન્યત્રાપિ સાવકાશત્વાદિતિ । એવમેવાન્યત્રાપિ

૪) હે ભદ્રન્ન! યાત્ વૈક્રિય શરીરમેં વર્તમાન નારકજીવ કયા ક્રોધોપયુક્ત
હોતે હૈં, માનોપયુક્ત હોતે હૈં, માયોપયુક્ત હોતે હૈં, લોભોપયુક્ત હોતે હૈં ?

ઉત્તર—(ગોચમા ! સત્તાવીસં મંગા માણિયન્વા) યહાં ૨૭ ભજ્ઞ
કર લેના । યહાં પર ખી પહિલે કી તરહ હી ભજ્ઞ કે વિષયમેં વિચાર
કહના ચાહિયે । જૈસે પહિલે ક્રોધ, માન માયા ઓર લોભ કે સાથ એક-
વચન વહુવચન કો લેકર ૨૭ ભજ્ઞ કહે ગયે હૈં ડસી તરહ સે યહાં પર
ખી ૨૭ હી ભજ્ઞ જાનના ચાહિયે । યદ્યપિ ઇસ સૂત્ર દ્વારા વૈક્રિય શરીર મેં
૨૭ ભજ્ઞ કહે ગયે હૈં, ફિર ખી જો સ્થિતિ ઓર અવગાહના કે આશ્રય
ભજ્ઞોં કી પ્રરૂપણા કી ગર્હ હૈં વહ ડસી તરહ સે સર્વત્ર હી જાન લેના,
નહીં તો ભજ્ઞપ્રરૂપણા નિરવકાશ હો જાવેગી, અર્થાત્ નિષ્ફલ હો
જાવેગી, ક્યોં કિ શરીરાશ્રિત જો ભજ્ઞપ્રરૂપણા હૈં વહ તો દૂસરી જગહ
ખી સાવકાશ-ફલવતી હો જાતી હૈં । ઇસી પ્રકાર દૂસરી જગહ ખી જાનના

પયુક્ત હોય છે ? માનોપયુક્ત હોય છે? માયોપયુક્ત હોય છે? લોભોપયુક્ત હોય છે ?

ઉત્તર—(ગોચમા !) હે ગૌતમ ! (સત્તાવીસં મંગા માણિયન્વા) અહીં પણ સત્તાવીસ
લાંગા કહેવા. અહીં પણ લાંગા વિષયમાં પહેલાં કહેલ છે તે પ્રમાણેજ વિચાર કરવો
જોઈએ. જેવી રીતે પહેલાં ક્રોધ, માન માયા અને લોભની સાથે એક વચન અને
બહુવચનની અપેક્ષાએ સત્તાવીસ લાંગા કહેવામાં આવ્યા છે તે પ્રમાણે અહીં પણ
સત્તાવીસ લાંગા સમજવા. જો કે આ સૂત્રવડે વૈક્રિય શરીરમાં સત્તાવીસ લાંગા કહ્યા
છે છતાં પણ સ્થિતિ અને અવગાહનાનો આશ્રય લઈને લાંગાઓની જે પ્રરૂપણા કરી
છે તે તો એ પ્રમાણે જ સર્વત્ર કહેવી જોઈએ. નહીં તો લાંગાઓની પ્રરૂપણા
નિષ્ફળ નીવડશે. કારણ કે શરીરાશ્રિત જે લાંગાઓની પ્રરૂપણા છે તે તો ખીજી
જગ્યાએ પણ આ સાવકાશ-ફલવતી (સદૃશ) નીવડે છે. ખીજી જગ્યાએ પણ

વિજ્ઞેયમ્ । ‘ એણં ગમેણં તિન્નિ સરીરા ભાણિયવ્વા ’ એતેન ગમેન ત્રિણિ શરીરાણિ ભણિતવ્યાનિ, ત્રિણિ વૈક્રિયતૈજસ કાર્મણ શરીરાણિ પઠિતવ્યાનિ ત્રિણ્વપિ શરીરેષુ સપ્તવિંશતિર્ભજ્ઞા વક્તવ્યા ઇતિ ભાવઃ । યદ્યપિ અતિદેશેન તૈજસકાર્મણશરીરયોરેવ ગ્રહણં કર્તવ્ય તથાપિ ત્રયાણામપિ શરીરાણામત્યન્ત સામ્યોપદર્શનાર્થમેવ ‘ એણં-ગમેણં તિન્નિ સરીરાણિ ’ ઇતિ પાઠેન શરીરત્રયસ્ય ગ્રહણં કૃતમ્ ।

નનુ યદા જીવો વિગ્રહગતૌ ભવતિ તદા તસ્ય તૈજસકાર્મણશરીરદ્વયમેવ ભવ-તીતિ તયોઃ શરીરયોરલ્પત્વાદશીતિરપિ ભજ્ઞા વક્તવ્યા ઇતિ કથં તયોઃ સપ્તવિંશતિ-રેવ ભજ્ઞા કથિતાઃ ? ઇતિ ચેદત્રોચ્યતે—

ચાહિયે । (એણં ગમેણં તિન્નિ સરીરા ભાણિયવ્વા) ઇસી ગમ સે વૈક્રિય તૈજસ ઓર કાર્મણ શરીર કે સંબંધ મેં પૂર્વોક્ત પ્રમાણ સે ૨૭ ભજ્ઞ હી જાનના ચાહિયે । યદ્યપિ યહાં પર અતિદેશ સે તૈજસ ઓર કાર્મણ ઇન દો શરીરોં કા હી ગ્રહણ હોના ચાહિયે થા, પરન્તુ જો ત્રીનોં શરીરોં કા ગ્રહણ ક્રિયા ગયા હૈ, સો ઇન ત્રીનોં શરીર મેં અત્યન્ત સામ્ય હૈ ઇસ વાત કો દિખલાને કે લિયે હી ક્રિયા ગયા હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ વૈક્રિય શરીર મેં ૨૭ ભજ્ઞ તો પહિલે હી સૂત્રકાર ને પ્રકટ કર દિયે હૈં ફિર યહાં વૈક્રિય શરીર કો પુનઃ ગ્રહણ કરને કી કયા આવશ્યકતા થી—યહાં તો તૈજસ ઓર કાર્મણ શરીર મેં ભજ્ઞ કહના ચાહિયે થા, પરન્તુ એસા ન કરકે ‘ ત્રીનોં શરીરોં મેં ૨૭ ભજ્ઞ કહના ચાહિયે ’ એસા જો સૂત્રપાઠ ક્રિયા ગયા હૈ ઉસકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ ઇન ત્રીનોં શરીરોં મેં અત્યન્ત સામ્ય હૈ યહ વાત પ્રકટ કરને કે લિયે એસા ક્રિયા ગયા હૈ ।

શઙ્કા—જિસ સમય જીવ વિગ્રહગતિ મેં હોતા હૈં ઉસ સમય ઉસકે તૈજસ કાર્મણ યે દો હી શરીર હોતે હૈં, ઇસલિયે યે દો શરીર અલ્પ હોને સે ઇનમેં અસ્સી ભજ્ઞ કહના ચાહિયે । યહાં ઇનકે ૨૭ ભજ્ઞ હી ક્યોં કહે

આ પ્રમાણે જ સમજવું. “ એણં ગમેણં તિન્નિ સરીરા ભાણિયવ્વા ” આ રીતે વૈક્રિય, તૈજસ અને કાર્મણ શરીર સંબંધી પણ પૂર્વોક્ત પ્રકારના સત્તાવીસ ભાંગા જ સમજવા. જે કે અહીં બાકીના તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો જ ઉલ્લેખ થવો જોઈતો હતો, પણ ત્રણે શરીરનો અહીં જે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તેનું કારણ એ છે કે તે ત્રણે શરીરમાં અત્યન્ત સામ્યતા રહેલી છે તે સામ્યતા બતાવવાને માટે જ સૂત્રકારે એવું કયું છે.

શંકા—જે સમયે જીવ વિગ્રહગતિમાં હોય છે તે સમયે તેને તૈજસ અને કાર્મણ એ બે શરીર જ હોય છે. તેથી તે બે શરીર અલ્પ હોવાથી તેમના ૮૦, ૮૦ ભાંગા જ કહેવા જોઈએ તેને બદલે અહીં તેમના ૨૭ ભાંગા જ શા માટે

વૈક્રિયશરીરાધિષ્ઠિતયોરેવ તૈજસકાર્મણશરીરયોરિહ ગ્રહણાત્ ન તુ કેવલ-
યોસ્તયોઃ, અતઃ સપ્તવિંશતિરેવ ભક્ષાઃ કથિતા ઇતિ ।

ગયે હૈં । શંકાકાર કી શંકા કા યહ અભિપ્રાય હૈ કિ સૂત્રકાર ને જો
“एएणं गमेणं तिन्नि सरीरा भाणियव्वा ” એસા સૂત્ર પાઠ કિયા હૈ ઓર
ઉસસે યહ દિખલાયા કિ તૈજસ ઓર-કાર્મણ શરીર મેં ૨૭ ભક્ષ કહના
ચાહિયે સો ૨૭ ભી ભક્ષ કહના ચાહિયે ઓર ૮૦ ભી ભક્ષ કહના
ચાહિયે, ક્યોં કિ યે દો શરીર વિગ્રહ ગતિ મેં હી હોતે હૈં ઇસલિયે
ઉનમેં અલ્પતા આતી હૈ ।

ઉત્તર—યહાં જો તૈજસ ઓર કાર્મણ શરીર કા ગ્રહણ કિયા હૈ વહ
વૈક્રિયશરીરરહિત ઉનકા ગ્રહણ નહીં કિયા ગયા હૈ કિન્તુ વૈક્રિય
શરીર કે સાથ હોને પર હી ઉનકા યહાં ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ । તાત્પર્ય
કહને કા યહ હૈ કિ વિગ્રહગતિ મેં જો તૈજસ ઓર કાર્મણ શરીર હોતે
હૈં-વે વૈક્રિય શરીર કે સાથ નહીં હોતે હૈં સ્વતંત્ર હોતે હૈં અતઃ એસે સ્વતંત્ર
તૈજસ કાર્મણ કે યહાં ૨૭ ભક્ષ નહીં કહે હૈં કિન્તુ જો નારક જીવોં કે
તૈજસ કાર્મણ શરીર હોતે હૈં અતઃ ઉનકે હી યહાં ૨૭ ભક્ષ કહે ગયે હૈં ।

કહ્યાં છે.શંકા કરનારની શંકાનું તાત્પર્ય એ છે કે સૂત્રકારે “एएणं गमेणं तिन्नि
सरीरा भाणियव्वा” એવો જે સૂત્રપાઠ કહ્યો છે. તેમાં તૈજસ અને કાર્મણ શરીરમાં
સત્તાવીસ ભાંગા કહેવા જોઈએ. એમ જે કહ્યું છે તેને બદલે શંકાકાર કહે છે
કે, સત્તાવીસ ભાંગા કહેવાં જોઈએ અને એંસી ભાંગા પણ કહેવા જોઈએ. કારણ
કે તે એ શરીર વિગ્રહ ગતિમાં પણ હોય છે. તે કારણે તેમાં અલ્પતા આવે છે.

ઉત્તર—અહીં જે તૈજસ અને કાર્મણ શરીર લેવામાં આવ્યાં છે તેમ
વૈક્રિય શરીર રહિત લેવામાં આવ્યા નથી, વૈક્રિયશરીરના સાથી હોવાથી જ
તેમને અહીં ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે. તાત્પર્ય એ છે કે વિગ્રહ ગતિમાં જે
તૈજસ અને કાર્મણ શરીર હોય છે તે વૈક્રિય શરીરની સાથે હોતાં નથી—સ્વતંત્ર
હોય છે. તેથી એવાં સ્વતંત્ર તૈજસ કાર્મણના સત્તાવીસ ભાંગા અહીં કહ્યા
નથી. પણ નારક જીવોનાં જે તૈજસ કાર્મણ શરીર વૈક્રિય શરીરની સાથે હોય
છે તેને જ ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે તેથી તેમના જ સત્તાવીસ ભાંગા
અહીં કહેવામાં આવેલ છે.

અથ સંહનનદ્વારવિષયે પ્રરૂપયન્નાહ—‘ હમીસે ણં મંતે ’ ઇત્યાદિ । ‘ હમીસે ણં મંતે ’ એતસ્યાં સ્વલુ મદન્ત ! ‘ જાવ ’ યાવત્ રત્નપ્રમાયાં પૃથિવ્યાં ત્રિંશતિનિરયાવાસ શતસહસ્રણુ એકૈકસ્મિન્ નિરયાવાસે વર્તમાનાનાં ‘ નેરહ્યાણં ’ નૈરયિકાણામ્ “ સરીરયા ” શરીરાણિ ‘ કિંસંઘયણા પન્નત્તા ’ કિંસંહનનાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ?, સંહનનં નામાસ્થિસંચયનાદિરૂપમ્ તત્ વજ્રક્રૂષમનારાવાદિભેદેન પઢ્વિધં ભવતિ । તત્ર કિમાકારકં તેષાં સંહનનમિતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—‘ ગોયમા ’ ઇત્યાદિ । ‘ ગોયમા ’ હે ગૌતમ ! ‘ છળ્હં સંઘયણાણં ’ ષણ્ણાં સંહનનાનાં મધ્યે તે “ અસંઘયણી ” અસંહનિનઃ—સંહનનવર્જિતા નારકાઃ ભવન્તિ । કસ્માત્ કારણાત્ નારકાઃ સંહનનવર્જિતા ? તત્રાહ—‘ નેવટ્ટી ’ ઇત્યાદિ । તેષાં નારકશરીરાણાં ‘ નેવટ્ટી ’ નૈવાસ્થીનિ, ‘ નેવ છિરા ’ નૈવ શિરાઃ=ધમન્યઃ ‘ નેવ ણ્હારુણિ ’ નૈવ સ્નાયવઃ અસ્થિવન્ધન્યો ધમન્ય એવ, નૈવ તેષામસ્થ્યાદીનિ ભવન્તિ, સંહનનસ્યા-

(હમીસે ણં મંતે !) હે મદન્ત ! હસ (રચણપ્પમાણ પુઢ્વીણ જાવ નેરહ્યાણં સરીરયા કિંસંઘયણા પન્નત્તા) રત્નપ્રમા પૃથિવી કે ૩૦ લાખ નરકાવાસોં મેં સે એક એક નરકાવાસ મેં રહેને વાલે નારક જીવોં કે શરીર કા કૌનસા સંહનન કહા ગયા હૈ ? અસ્થિયોં કે સંચયન આદિરૂપ સંહનન હોતા હૈ । યહ સંહનન વજ્રક્રૂષમનારાચ આદિ કે ભેદ સે ૬ પ્રકાર કા હોતા હૈ । તવ યહાં એસા પ્રશ્ન કિયા ગયા હૈ કિ ડન નારક જીવોં કે શરીર હન સંહનનોં મેં સે કિન સંહનન વાલે હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (છળ્હં સંઘયણાણં અસંઘયણી) નારક જીવોં કે શરીર છહોં સંહનનોં મેં સે કિસી મી સંહનનવાલે નહોં હૈ । નારક જીવ કિસ કારણ સે સંહનનવર્જિત હોતે હૈ ? તવ હસકા ડત્તર (નેવટ્ટી, નેવ છિરા, નેવ ણ્હારુણિ) યહ હૈ કિ ડનકે શરીર મેં ન હઢ્ડિયાં હોતી હૈ, ન નસેં હોતી હૈ, ઓર ન

(હમીસે ણં મંતે ! રચણપ્પમાણ પુઢ્વીણ જાવ નેરહ્યાણં સરીરયા કિં સંઘયણા પન્નત્તા ?) હે લગવન્ ! આ રત્નપ્રમા પૃથ્વીના ત્રીસ લાખ નરકાવાસોમાંના પ્રત્યેક નરકાવાસમાં રહેનારા નારક જીવોનાં શરીરનાં સંહનન કેવા પ્રકારનાં કહ્યાં છે ? હાડકાઓનાં સમૂહરૂપ સંહનન (સંઘયણુ) હોય છે, તે સંઘયણુના પળ્લકલપ નારાય વગેરે છ લેહ હોય છે. ગૌતમસ્વામી એમ પૂછે છે કે આ છએ પ્રકારમાંથી કયા પ્રકારનું સંઘયણુ નારકોને હોય છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (છળ્હં સંઘયણાણં અસંઘયણી) નારક જીવોનાં શરીર છએ સંઘયણુમાંથી કોઈ પણ સંઘયણુવાળાં નથી. નારક જીવો શા કારણે સંઘયણુરહિત હોય છે, તે હવે ખતાવે છે—(નેવટ્ટી, નેવચ્છિરા, નેવ ણ્હારુણિ) કારણ કે તેમનાં શરીરોમાં હાડકાં હોતાં નથી, નસોં હોતી નથી

સ્થ્યાદિસંચયરૂપત્વાત્ । અસ્થ્યાદિરહિતમપિ પુદ્ગલપરિણમાત્મકં તુ ભવત્યેવે-
ત્યત્ આહ-‘ જે પોગલા ’ इत्यादि । ‘ જે પોગલા ’ ये च पुद्गला ‘ અણિદ્વા ’
અનિષ્ટા-इष्यन्तेऽभिलाषाविषयीक्रियन्ते इति इष्टा अभिलाषा विषयाः न इष्टा
इति अनिष्टा-अनभिलषणीयाः । अनिष्टा अपि केचित्पदार्थाः कमनीया-भवन्ति

સ્નાયુ હોતે હૈં । ધમનિયોં કા નામ શિરા હૈં ઓર જો અસ્થિયોં કો
વાંધનેવાલી શિરાઈં હોતી હૈં ઉનકા નામ સ્નાયુ હૈં । સંહનન તો અસ્થ્યાદિ
કા સંચયરૂપ હોતા હૈં અતઃ જવ ઉનકે અસ્થ્યાદિ હૈં હી નહીં તો ફિર
અસ્થ્યાદિસંચયરૂપ સંહનન ઉનકે કૈસે હો સકતા હૈં ? નહીં હો સકતા,
અતઃ વે અસંહનની વાહે ગયે હૈં । (જે પોગલા અણિદ્વા, અકંતા, અપ્પિયા,
અસુહા, અમણુન્ના અમણામા એણસિ શરીરસંઘાયત્તાએ પરિણમંતિ) હિસ
સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર યહ પ્રકટ કર રહે હૈં કિ યદ્યપિ નારકજીવોં કા
શરીર અસ્થિ આદિ સે રહિત હોતા હૈં અર્થાત્ ઉનકે કોઈં સાં મી સંહનન
નહીં હોતા હૈં ફિર મી ઉનકા શરીર પુદ્ગલ કા પરિણામસ્વરૂપ હી હોતા
હૈં, યહી વાત હિસ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કી જા રહી હૈંકિ-જો પુદ્ગલ અનિષ્ટ,
અકાન્ત, અપ્રિય, અશુભ, અમનોજ્ઞ ઓર અમનોમ હોતે હૈં વે પુદ્ગલ
નારકજીવોં કે શરીરસંઘાતરૂપ સે પરિણમતે હૈં । જો પુદ્ગલ અભિલાષા
કે વિષયભૂત હોતે હૈં વે ઇષ્ટ કહલાતે હૈં, ઓર જો એસે નહીં હોતે હૈં
વે અનિષ્ટ કહલાતે હૈં । અર્થાત્ અનભિલપનીય જો પુદ્ગલ હૈં વે અનિષ્ટ
હૈં । અનભિલપિત હોકર મી કિતનેક પદાર્થ કમનીય હોતે હૈં જૈસે

અને સ્નાયુ પણ હોતાં નથી. ધમનીઓને શિરા કહે છે, અને હાડકાને ખાંધનારી
શિરાઓને સ્નાયુ કહે છે. સંઘયણ તો હાડકાં વગેરેના સંઘયરૂપ હોય છે.
હાડકાં વગેરેના અભાવે હાડકાં વગેરેનાં સંઘયરૂપ સંઘયણો નારકોને સંભવી
શકતાં નથી તેથી તેમને સંઘયણ રહિત કહેલ છે. (જે પોગલા અણિદ્વા
અકંતા, અપ્પિયા, અસુહા, અમણુન્ના અમણામા એણસિ સરીર સંઘયત્તાએ પરિણમંતિ)
જો કે નારક જીવોનાં શરીર હાડકાં વગેરેથી રહિત હોય છે, એટલે કે તેમને
કોઈ પ્રકારનું સંઘયણ હોતું નથી. તો પણ તેમનું શરીર પુદ્ગલના પરિણામ
સ્વરૂપ જ હોય છે-એજ વાત આ સૂત્ર મારફત સૂત્રકારે પ્રકટ કરી છે.
જે પુદ્ગલો અનિષ્ટ, અકાન્ત, અપ્રિય, અશુભ, અમનોજ્ઞ અને અમનોમ
હોય છે તે પુદ્ગલો નારક જીવોના શરીર સંઘાતરૂપે (શરીર સંઘયરૂપે) પરિણમે છે.
જે પુદ્ગલો પોતાની અભિલાષા પ્રમાણે હોય છે તેમને ઇષ્ટ કહે છે અને જે પુદ્ગલો
પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણેનાં હોતાં નથી તેમને અનિષ્ટ કહે છે. અનભિલપિત હોવા
છતાં પણ કેટલાંક પદાર્થો સુંદર-મનુષ્ય જેવા હોય છે. જેમ કે કિમ્પાકદ્દલ તે નરકના

કિમ્પાકફલવદિત્યત આહ “અકંતા” અકાન્તાઃ=અકમનીયાઃ, અકાન્તા અપિ કેચિત્ પ્રિયા ભવન્તિ-ઉપદ્રાણાં કણ્ટકવત્, તત્રાહ-‘અપ્રિયા’ અપ્રિયા, અપ્રિય-હેતવઃ, અપ્રિયા અપિ શુભા ભવન્તિ કટુકૌષધિવત્, તત્રાહ-‘અસુમત્તિ’ અશુભા इति, કેચન પદાર્થાઃ અશુભા અપિ મનોજ્ઞા ભવન્તિ વિષકન્યાવત્તત્રાહ-‘અમણુણાં’ અમનોજ્ઞાઃ ન મનસાન્તઃ સંવેદનેન શુભતયા જ્ઞાયન્તે ચે તે સ્પનોજ્ઞાઃ । કેચન પદાર્થા અમનોજ્ઞા અપિ દુઃસ્વહરણેન મનોસ્મા=મનોગમ્યા ભવન્તિ ત્રિફલાવત્, કિમ્પાકફલ । અતઃ વે અનિષ્ટ હોકર મી કિમ્પાકફલ કી તરહ કમનીય નહીં હોતે હૈં કિન્તુ એકાન્તતઃ અકાન્ત-અકમનીય હોતે હૈં । અકાન્ત હોકર મી કિતનેક પદાર્થ ઉષ્ટ્રોં કે લિયે કણ્ટકોં કી તરહ પ્રિય હોતે હૈં અતઃ વે પુદ્ગલ અકાન્ત હોકર મી ઉષ્ટ્રોં કે લિયે કંટકોં કી તરહ પ્રિય નહીં હોતે હૈં કિન્તુ અપ્રિય હી હોતે હૈં, અર્થાત્ અપ્રિય કે હેતુ હોતે હૈં । કિતનેક પદાર્થ એસે મી હોતે હૈં જો અપ્રિય હોકર મી શુભ હોતે હૈં જૈસે કટુક ઔષધિ, અતઃ વે અપ્રિય હોકર મી કટુક ઔષધિ કી તરહ શુભ નહીં હોતે હૈં કિન્તુ અશુભ હી હોતે હૈં । કિતનેક પદાર્થ એસે મી હોતે હૈં જો અશુભ હોકર મી વિષકન્યા કી તરહ મનોજ્ઞ હોતે હૈં, અતઃ વે અશુભ હોકર મી વિષકન્યા કી તરહ મનોજ્ઞ નહીં હોતે હૈં કિન્તુ અમનોજ્ઞ-અન્તઃકરણ દ્વારા શુભરૂપ સે વે નહીં જાને જાતે હૈં એસે હોતે હૈં । કિતનેક પદાર્થ એસે મી હોતે હૈં કિ જો અમનોજ્ઞ હોકર મી દુઃસ્વહરણ કરમે સે ત્રિફલા કી તરહ મનોગમ્ય હોતે હૈં અતઃ વે અમનોજ્ઞ હો કર મી ત્રિફલા કી તરહ મનોગમ્ય નહીં હોતે હૈં, કિન્તુ

પુદ્ગલો અનિષ્ટ હોય છે એટલું જ નહીં પણ કિમ્પાકફલની જેમ સુંદર પણ હોતાં નથી-પરંતુ અકાન્ત-અપ્રિય હોય છે. કેટલાંક પુદ્ગલો અકાન્ત હોવા છતાં પણ પ્રિય હોય છે. જેમ કે કાંટા તે કાંટા એકાન્ત હોવા છતાં પણ ઉંઠોને પ્રિય હોય છે. ઉંઠ તે તે કંટકોને પણ પ્રેમથી ખાય છે. પણ નારકોનાં પુદ્ગલો એકાન્ત હોવા ઉપરાંત અપ્રિય પણ છે. કેટલાંક પદાર્થો એવા હોય છે કે જે અપ્રિય હોવા છતાં પણ શુભ હોય છે. જેમ કે કડવી ઔષધિ પરંતુ નારકોનાં શરીરનાં પુદ્ગલો અપ્રિય હોય છે એટલું જ નહીં પણ કડવી ઔષધિના જેવાં શુભ પણ નથી હોતાં-પરંતુ અશુભ જ હોય છે. કેટલાંક પદાર્થો એવા હોય છે કે જે અશુભ હોવા છતાં પણ વિષકન્યા જેવાં મનોજ્ઞ હોય છે. પણ નારકોનાં શરીરનાં પુદ્ગલો અશુભ હોવા ઉપરાંત અમનોજ્ઞ પણ છે-વિષકન્યાની જેમ મનોજ્ઞ નથી. જે વસ્તુ મનને રુચિ કર લાગે તેને મનોજ્ઞ કહે છે. કેટલાંક પદાર્થો એવા પણ હોય છે કે જે અમનોજ્ઞ હોવા છતાં દુઃખ દૂર કરવાના ગુણને કારણે ત્રિફળાની જેમ મનોગમ્ય હોય છે. પણ નારકોના પુદ્ગલો અમનોજ્ઞ હોવા ઉપરાંત

તત્રાહ-‘ અમણામા ’ અમનોમા મનસા અમ્યંતે ગમ્યંતે પુનઃ પુનઃ સ્મરણતયેતિ મનોઽમાઃ, ન તથા અમનોઽમાઃ, એતાદૃશાઃ પુદ્ગલાઃ ‘ એતેસિ સરીરસંઘાયત્તાપ પરિણમંતિ ’ એતેપાં નારકજીવાનાં શરીરસંઘાતતથા શરીરરૂપસંઘયતથા પરિણમંતિ= પરિણામં પ્રાપ્નુવન્તિ ।

અથ તેપાં ક્રોધાદિવિષયં પ્રતિપાદયન્નાહ-‘ હમીસે ણં મંતે ’ इत्यादि । ‘ હમીસે ણં મંતે ’ એતસ્યાં સ્વલુ ભદન્ત । ‘ જાવ ’ યાવત્-રત્નપ્રભાયાં પૃથિવ્યાં ત્રિંશતિ નિરયાવાસશતસહસ્રેષુ એકેકસ્મિન્ નિરયાવાસે ‘ છળ્હં સંઘયણાણં ’ ધણામપિ સંહનનાનાં મધ્યો ‘ અસંઘયણે ’ અસંહનને ‘ વટ્ટમાણા ’ વર્તમાનાઃ સંહનન-વર્જિતાઃ ‘ નેરહ્યા ’ નારકાઃ ‘ કિં કોહોવડ્ડા ૪ ’ કિં ક્રોધોપયુક્તાઃ ૪ ભવંતિ । મગવાનાહ-‘ ગોયમા ’ इत्यादि । ‘ ગોયમા ’ ગૌતમ ‘ સત્તાવીસં મંગા ’ સપ્તવિં-અમનોમ હો હોતે હૈં । વાર વાર સ્મરણરૂપ સે જો મનકે વિષય ઘનતે રહતે હૈં વે મનોમ કહલાતે હૈં જો એસે નહીં હોતે વે અમનોમ કહલાતે હૈં । એસે અનિષ્ટાદિવિશેષણ વિશિષ્ટ પુદ્ગલ નારકજીવોં કે શરીરસંઘાતરૂપ સે-શરીર રચનારૂપ સે પરિણમતે હૈં ।

(હમીસે ણં મંતે !) હસ (જાવ છળ્હં સંઘયણાણં અસંઘયણે વટ્ટમાણાણં નેરહ્યા કિં કોહોવડ્ડા. ૪) હે ભદન્ત ! રત્નપ્રભાપૃથિવી કે ૩૦ લાખ નરકાવાસોં મેં જો નારકજીવ હૈં ઓર જિનકે ૬ સંહનનોં મેં સે એક ઓ સંહનન નહીં હૈં-સંહનનવર્જિત હૈં વે કયા ક્રોધોપયુક્ત હોતે હૈં, માનોપયુક્ત હોતે હૈં, માયોપયુક્ત હોતે હૈં યા લોભોપયુક્ત હોતે હૈં ? યહ પ્રશ્ન હૈં । હસકા ઉત્તર દેતે હુએ પ્રશ્ન કહતે હૈં કિં (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સત્તાવીસં મંગા) ૨૭ મંગ જાનના ચાહિયે । નારકજીવોં કે ક્રોધાદિ કે વિષય મેં-સામાન્યપ્રકરણપઠિત ક્રોધાદિક કે વિષય મેં-જૈસે ૨૭

અમનોમ પણ હોય છે. વારંવાર સ્મરણ રૂપે જે મનના વિષય બને છે તેને મનોમ કહે છે. પણ જે એનાથી વિપરીત ગુણવાળાં હોય છે તેને અમનોમ કહે છે. એવાં અનિષ્ટ વગેરે વિશેષણોથી પુદ્ગલો જે નારકોનાં શરીરસંઘાત-શરીરસમય રૂપે પરિણમે છે.

(હમીસેણં મંતે ! જાવ છળ્હં સંઘયણાણં અસંઘયણે વટ્ટમાણા નેરહ્યા કિં કોહોવડ્ડા ૪?) હે પ્રભો ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ૩૦ લાખ નરકાવાસોમાંના પ્રત્યેક નરકાવાસમાં રહેલા સંઘયણમાંથી એક પણ સંઘયણ વગરનાં એટલે કે સંઘયણ રહિત નારક છવો શું ક્રોધોપયુક્ત હોય છે. માનોપયુક્ત હોય છે. માયોપયુક્ત હોય છે ? લોભોપયુક્ત હોય છે ?

શતિર્ભક્ષા જ્ઞાતવ્યાઃ। નારકજીવાનાં ક્રોધાદિ વિષયે સામાન્યપ્રકરણપઠિતક્રોધાદિ-
વિષયે યથા સપ્તત્રિંશતિર્ભક્ષાઃ કથિતા. તથાઽત્રાપિ સપ્તત્રિંશતિર્ભક્ષાઃ પઠનીયા इति।

અથ સંસ્થાનવિષયે પૃચ્છતિ—‘ઈમીસે ણં મંતે’ ઇત્યાદિ । ‘ઈમીસે ણં મંતે’
એતસ્યાં સ્વલુ ભદન્ત ‘ચયણપ્પમાણ જાવ’ રત્નપ્રમાયાં—યાવત્, અત્ર યાત્રચ્છબ્દેન
એવં ગ્રાહ્યમ્—પૃથિવ્યાં ત્રિંશતિ નિરયાવાસશતસહસ્રેષુ એકૈકસ્મિન્ નિરયાવાસે
નૈરયિકાણાં ‘સરીરયા’ શરીરાણિ ‘કિંસંઠિયા પન્નત્તા’ કિંસંસ્થિતાનિ
પ્રજ્ઞપ્તાનિ ?, કોટ્ઠશસંસ્થાનયુક્તાનિ કથિતાનિ ? । મગવાત્તાહ—‘ગોયમે’—
ત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ‘સરીરયા’ શરીરાણિ ‘દુવિહા પન્નત્તા’ દ્વિવિધાનિ
પ્રજ્ઞપ્તાનિ ‘તં જહા’ તથથા ‘ભવધારણિજ્જા ય ઉત્તરવેડવ્વિયા ય’ ભવધાર-
ણીયાનિ ચોત્તરવૈક્રિયાણિ ચ, ભવધારણં સ્વકીયજન્મનોડતિવાહનં, તદેવ પ્રયોજનં
યેષાં તાનિ ભવધારણીયાનિ, આદિમશ્વાસાદારમ્યાન્તિમશ્વાસપર્યન્તસ્થિતિકાનિ-

ભંગ કહે મયે હૈં વૈસે હી યહાં પર મી જાનનાં ચાહિયે । અવ સંસ્થાન
દ્વાર કે વિષયમેં ગૌતમ પૂછતે હૈં—(ઇમીસે ણં મંતે ! ચયણપ્પમાણ જાવ
સરીરયા કિંસંઠિયા પન્નત્તા) હે ભદન્ત ! હસ રત્નપ્રમા પૃથિવી કે ૩૦
લાખ નરકાવાસોં મેં સે પ્રત્યેક નરકાવાસ મેં રહે હુણ નારકજીવોં કે
શરીર કિસ સંસ્થાનવાલે હોતે હૈં ? પ્રભુ હસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર દેતે હુણ
કહતે હૈં કિ (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સરીરયા દુવિહા પન્નત્તા) નારક
જીવોં કે શરીર દો પ્રકાર કે કહે મયે હૈં । (તં જહા) વૈ યે હૈં । (ભવ-
ધારણિજ્જા ય ઉત્તરવેડવ્વિયા ય) એક ભવધારણીય, દૂસરા ઉત્તરવૈક્રિયા ।
અપને જન્મ કો વ્યતીત કરના, હસકા નામ ભવધારણ હૈં । યહ ભવધારણ

ઉત્તર—(ગોયમા ! સત્તાવીસં મગા) હે ગૌતમ ! તેના પણ ૨૭ લાંગા સમજવા
નારકોના ક્રોધાદિકના વિષયમાં—સામાન્ય પ્રકરણમાં કહેલ ક્રોધાદિકના વિષયમાં—
જેવા ૨૭ લાંગા કહ્યા છે એવા જ અહીં પણ સમજવા—હવે સંસ્થાનદ્વારના
વિષયમાં ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે—(ઈમીસે ણં મંતે ! ચયણપ્પમાણ સરીરયા કિં સંઠિયા-
પન્નત્તા ?) હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રમા પૃથ્વીના ૩૦ લાખ નરકાવાસોનામાંના પ્રત્યેક
નરકાવાસમાં રહેતા નારક જીવોનાં શરીર કયા પ્રકારના સંસ્થાનવાળાં હોય છે ?
ઉત્તર—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સરીરયા દુવિહા પન્નત્તા) નારકોનાં શરીર બે
પ્રકારનાં કહ્યાં છે. (તં જહા) તે આ પ્રમાણે છે—(ભવધારણિજ્જા ય ઉત્તરવેડવ્વિયા ય).
ભવધારણીય શરીર અને ઉત્તરવૈક્રિયશરીર પોતાના જન્મને વ્યતીત કરવો
તેનું નામ ભવધારણ છે. તે ભવધારણ જેનું પ્રયોજન છે એવાં શરીરોને

શરીરાણિ ભવધારણીયાનીતિ । પૂર્વવૈક્રિયશરીરાપેક્ષયા યાનિ ઉત્તરાણિ ઉત્તરકાલ-
ભાત્રીનિ વૈક્રિયાણિ તાનિ ઉત્તરવૈક્રિયાણિ । ‘તત્થ ણં જે તે ભવધારણિજ્ઞા’ તત્ર
શરીરદ્વયમધ્યે યાનિ તાનિ ભવધારણીયાનિ શરીરાણિસન્તિ ‘તે હુંડસંઠિયા પન્નત્તા’
તાનિ હુંડસંસ્થિતાનિ હુંડ સંસ્થાનયુક્તાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, હુંડસંસ્થાનં શરીરસ્ય સર્વત્રા-
સંસ્થિતત્વમ્ । ‘તત્થ ણં જે તે ઉત્તરવેડવ્વિયા તે વિ હુંડસંઠિયા પન્નત્તા’ તત્ર
સ્વલ્લ યાનિ તાનિ ઉત્તરવૈક્રિયાણિ તાન્યપિ હુંડસંસ્થિતાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, યથા નાર-
કાણાં ભવધારણીયશરીરાણિ હુંડસંસ્થિતાનિ તથા ઉત્તરવૈક્રિયશરીરાણ્યપિ હુંડ-
સંસ્થિતાન્યેવ ભવન્તીતિ ભાવઃ ।

જિનકા પ્રયોજન હૈ વે ભવધારણીય શરીર હૈ । સવ સે પહિલે કે શ્વાસ
સે લેકા અન્તિમશ્વાસ પર્યન્ત જો શરીર રહતે હૈ । વે ભવધારણીય શરીર
હૈ । અર્થાત્ સમસ્ત જીવન પર્યન્ત જો શરીર સાથ રહતા હૈ વહ ભવધાર-
ણીય શરીર હૈ । પૂર્વવૈક્રિય શરીર કી અપેક્ષા સે જો વૈક્રિય શરીર
ઉત્તરકાલ મેં હોતે હૈ વે ઉત્તરવૈક્રિય શરીર હૈ । (તત્થ ણં જે તે ભવ-
ધારણિજ્ઞા) इन दो शरीरों के बीच में जो भवधारणीय शरीर हॆं (ते
हुंडसंठिया पन्नत्ता) वे हुंड संस्थान से युक्त कहे गये हॆं । शरीर में
सर्वत्र असंस्थितत्वं होना—अर्थात् शरीर का विषम अवयवों वाला होना
इमका नाम हुंडसंस्थान हॆं । (तत्थ णं ते જે ઉત્તરવેડવ્વિયા તે
વિ હુંડસંઠિયા પન્નત્તા) तथा जो उत्तरवैक्रियरूप शरीर हॆं वे भी
हुंडसंस्थान से युक्त कहे गये हॆं । तात्पर्य कहने का यह हॆं कि नारक
जीवों के भवधारणीय शरीर जिस प्रकार से हुंडसंस्थानवाले होते हॆं
वैसे ही उनके उत्तरवैक्रिय शरीर भी हुंडसंस्थानवाले होते हॆं ।

ભવધારણીય શરીર કહે છે. સૌથી પહેલો શ્વાસથી લઇને છેલ્લો શ્વાસ સુધી
રહેનારાં જે શરીરો છે તેમને ભવધારણીય શરીર કહે છે એટલે કે અંતગી
સુધી જે શરીર જીવના સાથે રહે છે તે શરીરને ભવધારણીય શરીર કહે છે.
પૂર્વ વૈક્રિય શરીરની અપેક્ષાએ જે વૈક્રિયશરીર ઉત્તરકાળમાં જીવની સાથે રહે
છે તે શરીરને ઉત્તરવૈક્રિયશરીર કહે છે. (તત્થણં જે તે ભવધારણિજ્ઞા) તેમાં જે
ભવધારણીય શરીર હોય છે (તે હુંડસંઠિયા પન્નત્તા) તે હુંડસંસ્થાનવાળાં હોય છે.
જે શરીરનાં અવયવોમાં વિષમતા હોય છે. તે શરીરને હુંડસંસ્થાન વાળું કહે
છે. તત્થણં જે તે ઉત્તરવેડવ્વિયા તે વિ હુંડ સંઠિયા પન્નત્તા) તથા ને ઉત્તરવૈક્રિયરૂપ
શરીરો હોય છે તેમને પણ હુંડસંસ્થાનયુક્ત કહ્યું છે. તાત્પર્ય એ છે કે નારક
જીવોનાં ભવધારણીય શરીરો જેવી રીતે હુંડસંસ્થાનવાળાં હોય છે એવી જ
રીતે તેમનાં ઉત્તરવૈક્રિય શરીરો પણ હુંડસંસ્થાનવાળાં હોય છે.

અથ ક્રોધાદિવિષયે પૃચ્છતિ—‘ હમીસે ણં ’ ઇત્યાદિ । ‘ હમીસે ણં જાવ હુંડ સંઠાણે વટ્ટમાણા નેરહ્યા કિં કોહોવઉત્તા ’ એતસ્યાં સ્વલ્પ ભદન્ત રત્નપ્રભાયાં પૃથિ-
વ્યાં ત્રિંશતિ નરકાવાસશતસહસ્રેષુ એકૈકસ્મિન્ નિરયાવાસે ‘ હુંડસંઠાણે વટ્ટમાણા’
હુંડસંસ્થાને વર્તમાનાઃ ‘ નેરહ્યા’ નૈરયિકાઃ ‘ કિં કોહોવઉત્તાઃ ’ કિં ક્રોધોપયુ-
ક્તાઃઃ ભવતિ ? ભગવાનાહ—‘ ગોયમા ’ ઇત્યાદિ । ‘ ગોયમા ’ હે ગૌતમ !
‘ સત્તાવીસં મંગા ’ સપ્તવિંશતિર્મંગ્લાઃ । હે ગૌતમ ! અત્રાપિ સપ્તવિંશતિરેવ મંગ્લા
વક્તવ્યા ઇતિ ॥ સૂ. ૪ ॥

ક્રોધાદિકે વિષય મેં પૃચ્છા—(હમીસે ણં જાવ હુંડસંઠાણે વટ્ટમાણા નેરહ્યા
કિં કોહોવઉત્તા ઃ? ગોયમા ! સત્તાવીસં મંગા) હે ભદન્ત ! હસ રત્નપ્રભા
પૃથિવી મેં ૩૦ લાખ નરકાવાસોં મેં સે એકર નરકાવાસ મેં હુંડસંસ્થાન
મેં વર્તમાન નારકજીવ વ્યા ક્રોધોપયુક્ત હોતે હૈં ? માનોપયુક્ત હોતે હૈં ?
માયોપયુક્ત હોતે હૈં ? લોભોપયુક્ત હોતે હૈં ? યહ પ્રશ્ન હૈં । હસકા ઉત્તર
પ્રભુ દેતે હુએ કહતે હૈં કિં હે ગૌતમ ! યહાં મી ૨૭ હી મંગ કહ લેના
ચાહિયે । અર્થાત્ યહાં મી હુંડસંસ્થાનવાલે નારક જીવોં મેં મી ૨૭ હી
મંગ હોતે હૈં ॥ સૂ. ૪ ॥

હવે ક્રોધાદિકેના વિષયમાં પૂછવામાં આવે છે. (હમીસે ણં જાવ હુંડસંઠાણે વટ્ટમાણા
નેરહ્યા કિં કોહોવઉત્તા ? ગોયમા ! સત્તાવીસ મંગા) હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના
૩૦ લાખ નરકાવાસોમાંના પ્રત્યેક નરકાવાસમાં હુંડસંસ્થાનમાં રહેલા નારક
જીવો શું ક્રોધોપયુક્ત, માનોપયુક્ત, માયોપયુક્ત અને લોભોપયુક્ત હોય છે ?
ઉત્તર—હે ગૌતમ ! અહીં પણ પૂર્વની તેમજ ૨૭ લાંગા કહેવા બેઠે એ એટલે કે
હુંડસંસ્થાનયુક્ત નારક જીવોમાં પણ ૨૭ જ લાંગા હોય છે ॥ સૂ. ૪ ॥

अथ लेश्याविचारः निरूप्यते—

लेश्यावतामेव जीवानां शरीरधारणं भवतीति शरीरविचारे कृते शरीरकारण-
णस्य लेश्यायाः स्मरणात् शरीरनिरूपणानन्तरं लेश्यां निरूपयितुमाह—‘इमीसे-
णं भंते’ इत्यादि ।

मूलम्—इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए जाव नेरइया
णं कइ लेस्साओ पन्नत्ताओ?, गोयमा! एगा काउलेस्सा पन्नत्ता।
इमीसे णं भंते रयणप्पभाए जाव काउलेस्साए वट्टमाणा नेरइया
किं कोहोवउत्ता?, गोयमा! सत्तावीसं भंगा। इमीसे णं जाव—किं
सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी? गोयमा! तिन्निवि।
इमीसे णं जाव—सम्मदंसणे वट्टमाणा नेरइया० सत्तावीसं भंगा।
एवं मिच्छादंसणे वि । सम्मामिच्छादंसणे असीई भंगा । इमीसे
णं भंते जाव किं णाणी अण्णाणी, गोयमा! णाणी वि-अन्नाणी।
वि, तिणिण णाणाइं नियमा, तिणिण अण्णाणाइं भयणाए ।
इमीसे णं भंते ! जाव आभिणिबोहियणाणे वट्टमाणा० सत्ता-
वीसं भंगा, एवं तिणिण णाणाइं तिणिण अण्णाणाइं भाणियव्वाइं।
इमीसे णं जाव किं सणजोगी वइजोगी कायजोगी ? गोयमा !
तिन्निवि । इमीसे णं जाव सणजोए वट्टमाणा किं कोहोवउत्ता,
सत्तावीसं भंगा । एवं वइजोए । एवं कायजोए । इमास णं
जाव नेरइया किं सागारोवउत्ता, अणागारोवउत्ता ? गोयमा !
सागारोवउत्ता वि अणागारोवउत्ता वि । इमीसे णं जाव सागा-
रोवओगे वट्टमाणा किं कोहोवउत्ता४, सत्तावीसं भंगा । एवं
अणागारोवउत्ता वि सत्तावीसं भंगा । एवं सत्त वि पुढवीओ
नेयव्वाओ णाणत्तं लेसासु, गाहा—काऊय दोसु तइयाए मीसिया
नीलिया चउत्थीए । पंचमियाए मीसा, कण्हा तत्तो परम-
कण्हा ॥ १ ॥ सू० ५ ॥

છાયા—એતસ્યાં સ્વલુ ભદન્ત! રત્નપ્રભાયાં પૃથિવ્યાં યાવત્ નૈરયિકાણાં કતિ-
લેશ્યાઃ પ્રજ્ઞસા?, ગૌતમ ! એકા કાપોતલેશ્યા પ્રજ્ઞપ્તા । એતસ્યાં સ્વલુ ભદન્ત !
રત્નપ્રભાયાં યાવત્ કાપોતલેશ્યાયાં વર્તમાના નૈરયિકાં કિં ક્રોધોપયુક્તાઃ, ગૌતમ ! સપ્ત-
વિંશતિર્ભજ્ઞાઃ એતસ્યાં સ્વલુ યાવત્ કિં સમ્યગ્ દૃષ્ટયો મિથ્યાદૃષ્ટયઃ સમ્યગ્મિથ્યા-
દૃષ્ટયઃ? ગૌતમ ! ત્રયોપિ । એતસ્યાં સ્વલુ યાવત્ સમ્યગ્દર્શને વર્તમાના નૈરયિકાઃ
સપ્તવિંશતિર્ભજ્ઞાઃ, એવં મિથ્યાદર્શનેપિ । સમ્યગ્મિથ્યાદર્શનેઽશોતિર્ભજ્ઞાઃ । એતસ્યાં
સ્વલુ ભદન્ત ! યાવત્ કિં જ્ઞાનિનોઽજ્ઞાનિનઃ । ગૌતમ ! જ્ઞાનિનોપ્યજ્ઞાનિનોપિ, ત્રીણિ
જ્ઞાનાનિ નિયમાત્ ત્રોણ્યજ્ઞાનાનિ ભજનયા । એતસ્યાં સ્વલુ ભદન્ત ! યાવદાભિવો-
ધિકજ્ઞાને વર્તમાનાઃ સપ્તવિંશતિર્ભજ્ઞાઃ । એવં ત્રીણિ જ્ઞાનાનિ ત્રીણ્યજ્ઞાનાનિ
ભણિતવ્યાનિ । એતસ્યાં સ્વલુ યાવત્ કિં મનોયોગિનો વચોયોગિનઃ, કાયયોગિનઃ,
ગૌતમ ! ત્રયોઽપિ । એતસ્યાં સ્વલુ યાવત્ સનોયોગે વર્તમાનાઃ કિં ક્રોધોપયુક્તાઃ ૪૧,
સપ્તવિંશતિર્ભજ્ઞાઃ । એવં વચોયોગે । એવં કાયયોગે । એતસ્યાં સ્વલુ યાવત્ નૈર-
યિકાઃ કિં સાકારોપયુક્તાઃ અનાકારોપયુક્તાઃ, ગૌતમ ! સાકારોપયુક્તા અપ્યના-
કારોપયુક્તા અપિ । એતસ્યાં સ્વલુ યાવત્સાકારોપયોગે વર્તમાનાઃ કિં ક્રોધોપયુક્તાઃ,
સપ્તવિંશતિર્ભજ્ઞાઃ । એવમનાકારોપયુક્તા અપિ સપ્તવિંશતિર્ભજ્ઞાઃ । એવં સપ્તાપિ
પૃથિવ્યો જ્ઞાતવ્યાઃ, નાનાત્વં લેશ્યાસુ, ગાથા—કાપોતીદ્વયો સ્તુતીયાયાં મિશ્રિતા
નીલિકા ચતુર્થ્યામ્ । પશ્ચમ્યાં ત્રિશ્રા કૃષ્ણા તતઃ પરમકૃષ્ણા ॥૧॥સૂ.૫૯॥

ટીકા—‘ઈમીસે ણં ભંતે’ એતસ્યાં સ્વલુ ભદન્ત ! ‘રયણપ્પમાણ પુઢવીણ’
રત્નપ્રભાયાં પૃથિવ્યાં યાવત્—યાવત્પદેન—ત્રિંશતિ નિરયાવાસશતસહસ્રેષુ એકૈકસ્મિન્
નિરયાવાસે’ઈતિ સંગ્રાહ્યમ્ । એવં ‘નેરહયાણં’ નૈરયિકાણામ્ ‘કહ્ લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ’

લેશ્યા દ્વાર—

લેશ્યાવાલે જીવ હી શરીર ધારણ કરતે હૈં । હસલિયે શરીર કા
વિચાર હો જાને પર શરીર કે કારણભૂત લેશ્યા કા સ્મરણ હો આતા
હૈં । હસસે અવ સૂત્રકાર શરીર કી નિરૂપણા કે બાદ લેશ્યા કા નિરૂપણ
કરને કે લિયે સૂત્ર કહતે હૈં—“ઈમીસે ણં ભંતે” ઇત્યાદિ

(ઈમીસે ણં ભંતે !) (રયણપ્પમાણ પુઢવીણ) હૈં ભદન્ત ! હસ
રત્નપ્રભા પૃથિવી મેં (જાવ નેરહયાણં કહ્ લેસ્સાઓ પન્નત્તા ?) ૩૦ લાખ

લેશ્યા વિચાર

લેશ્યાવાળા જીવો જ શરીર ધારણ કરે છે. તે કારણે શરીરનો વિચાર
કર્યા પછી શરીરની કારણભૂત લેશ્યાનું સ્મરણ થઈ આવે છે. તેથી હવે સૂત્રકાર
“ઈમીસે ણં ભંતે !” ઇત્યાદિ સૂત્રોવડે લેશ્યાનું નિરૂપણ કરશે. “ઈમીસે ણં ભંતે ! ઇત્યાદિ.
“ઈમીસે ણં ભંતે ! રયણપ્પમાણ પુઢવીણ જાવ નેરહયાણં કહ્ લેસ્સાઓ પન્નત્તા ?”

કતિ લેશ્યાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ? । લિચ્યતે=શ્લિચ્યતે જીવઃ કર્મભિર્યયા સા લેશ્યા કૃષ્ણા-
દિદ્રવ્યસાચિવ્યાદાત્મનઃ પરિણામવિશેષઃ ।

उक्तं च—“ कृष्णादिद्रव्यसाचिव्यात्परिणामो य आत्मनः ।

स्फटिकस्येव तत्रायं, लेश्याशब्दः प्रवर्तते ” ॥૧॥

તાઃ કિયત્ય ઇતિ પ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ !
‘एगा काउलेस्सा पन्नत्ता’ एका कापोतलेश्या प्रज्ञप्ताः, रत्नप्रभायां पृथिव्यां
नैरयिकाणामेकैव कापोतलेश्या भवतीति भावः । ‘इमीसे णं भंते’ एतस्यां खलु

नरकावासों में एक २ नरक-वास में रहे हुए नारक जीवों के कितनी
लेश्याएँ कही गई हैं? आत्मा के साथ कर्म पुद्गलों को चिपकाने वाली
लेश्या होती है । कहा भी है—“ कृष्णादि ” इत्यादि ।

કૃષ્ણ આદિ દ્રવ્ય કે નિમિત્ત સે સ્ફટિક કી તરહ જો આત્મા કા
પરિણામ હોતા હૈ ઉસમેં લેશ્યા શબ્દ કી પ્રવૃત્તિ હોતી હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ
કિ જિસ પ્રકાર કૃષ્ણ દ્રવ્ય કઝજલ આદિ કે સંબંધ સે તથા જપાપુષ્પ આદિ
કે સંબંધ સે સ્ફટિક મણિ મેં કાલિમા તથા લાલિમા આદિ દિશ્વાઈ દેને
લગતી હૈ ઉસી પ્રકાર કૃષ્ણ આદિ દ્રવ્ય કે સંબંધ સે આત્મા મેં બી પરિ-
ણતિ વિશેષ હોતી હૈ ઉસી કા નામ લેશ્યા હૈ । ઇસ લેશ્યા સે હી આત્મા
મેં કર્મપુદ્ગલ આકર ચિપકતે રહતે હૈ । ઉત્તર દેતે હુએ પ્રભુ કહતે હૈ કિ
(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (एगा काउलेस्सा पन्नत्ता) एक कापोतलेश्या कही गई
है । अर्थात् रत्नप्रभा नामकी प्रथम पृथिवी में रहे हुए नारक जीवों के
एक कापोतलेश्या ही होती है । (इमीसे णं भंते !) इस (रघण्यभाए जाव

હે પૂત્ય ? આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ૩૦ લાખ નરકા વાસોમાંના પ્રત્યેક નરકા
વાસમાં રહેતા નારક છુવોને કેટલી લેશ્યાઓ કહી છે ? કર્મપુદ્ગલોને આત્માની
સાથે ચોટાડનારી જે પરિણામેની ધારા છે. તેને લેશ્યા કહેવામાં આવે છે.
કહ્યું પણ છે—

કૃષ્ણનીલ વગેરે દ્રવ્યના નિમિત્તથી સ્ફટિકરત્ન સમાન આત્માના જે પરિણામ
થાય છે તેમાં લેશ્યા શબ્દની પ્રવૃત્તિ હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જેવી
રીતે કાચના વગેરે કૃષ્ણ દ્રવ્યના સંબંધથી તથા જપાપુષ્પ વગેરેના સંબંધથી
સ્ફટિક રત્નમાં કાળાશ, રતાશ વગેરે દેખાય છે, એવી જ રીતે કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યના
સંબંધથી આત્મામાં પણ પરિણામ વિશેષ થાય છે. તેનું જ નામ લેશ્યા છે.
તે લેશ્યાને લીધે આત્મામાં કર્મપુદ્ગલો આવીને ચોટાં રહે છે. હવે ગૌતમ
સ્વામીએ પૂછેલા પ્રશ્નનો મહાવીર પ્રભુ મારફતે જે ઉત્તર મળ્યો તે ખતાવવામાં
આવે છે. (ગોયમા ! एगा काउलेस्सा पन्नत्ता) હે ગૌતમ ! એક કાપોતલેશ્યા જ

મદન્ત! 'રયણ્વપ્પમાણ જાવ૦' રત્નપ્રભાયાં પૃથિવ્યાં, ત્રિંશતિ નરકાવાસશતસહૃષ્ણુ
 એકૈકસ્મિન્ નરકાવાસે 'કાઉલેસ્સાણ વટ્ટમાણા નેરહ્યા' કાપોતલેશ્યાયાં વર્ત-
 માના નૈરયિકાઃ 'કિં કોહોવઉત્તા ૪' કિં ક્રોધોપયુક્તાઃ-ક્રોધાદિપદચતુષ્ટયયુ-
 ક્તા ભવન્તિ કિમ્? ઉત્તરયતિ ભગવાન્-'ગોયમા' इत्यादि। 'ગોયમા' હે ગૌતમ!
 'સત્તાવીસં મંગા' સપ્તવિંશતિર્ભજ્ઞાઃ। યથા પૂર્વ ક્રોધમાનમાયાલોભૈરેકત્વવહુત્વાભ્યાં
 સપ્તવિંશતિર્ભજ્ઞાઃ પ્રતિપાદિતાસ્તથૈવેહાપિ સપ્તવિંશતિરેવ ભજ્ઞાઃ કર્તવ્યાઃ, इति।

દૃષ્ટિદ્વારમ્

અથ દૃષ્ટિદ્વારં પ્રરૂપયિતુમાહ-'ઈમીસે ણં જાવ' इत्यादि। 'ઈમીસે ણં જાવ'
 એતસ્યાં સ્વલુ યાવત્, રત્નપ્રભાયાં પૃથિવ્યાં ત્રિંશતિ નિરયાવાસશતસહસ્ત્રેષુ કાપોતલે-
 શ્યાયાં વર્તમાના નૈરયિકાઃ 'કિં સમ્મદિટ્ઠી મિચ્છાદિટ્ઠી સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી'

કાઉ લેસ્સાણ વટ્ટમાણા નેરહ્યા)હે મદન્ત! હસ રત્નપ્રભા પૃથિવી કે ૩૦ લાખ
 નરકાવાસોં મેં સે એક ૨ નરકાવાસ મેં રહે હુણ કાપોતલેશ્યા મેં વર્તમાન
 નારક જીવ 'કિં કોહોવઉત્તા ૪' કયા ક્રોધોપયુક્ત હોતે હેં? માનોપયુક્ત
 હોતે હેં? માયોપયુક્ત હોતે હેં? લોભોપયુક્ત હોતે હેં? યહ યશ્ન હૈ। હસકા
 ઉત્તર તેદે હુણપ્રભુ કહતે હેં કિં (ગોયમા !) હે ગૌતમ! (સત્તાવીસં મંગા)
 જિસ પ્રકાર ક્રોધ, માન, માયા ઓર લોભ હનકો લેકર એકવચન વહુવચન
 દ્વારા પહિલે ૨૭ ભજ્ઞ કહે ગયે હેં ઉસી પ્રકાર સે ૨૭ હી ભજ્ઞ યહાં મી
 જાનના ચાહિયે।

દૃષ્ટિદ્વાર

અબ દૃષ્ટિ દ્વાર કી પ્રરૂપણા કરને કે નિમિત્ત સૂત્રકાર સૂત્ર કહતે
 હેં। (ઈમીસે ણં મંતે જાવ કિં સમ્મદિટ્ઠી, મિચ્છાદિટ્ઠી, સમ્મામિચ્છા-
 દિટ્ઠી) હે મદન્ત! હસ રત્નપ્રભા પૃથિવી કે ૩૦ લાખ નરકાવાસોં મેં

કહી છે. એટલે કે રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેતા નારક જીવોને ફક્ત એક કાપોત-
 લેશ્યા જ હોય છે-(ઈમીસે ણં મંતે! રયણ્વપ્પમાણ જાવ કાઉલેસ્સાણ વટ્ટમાણા૦?)
 હે પ્રભો! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ૩૦ લાખ નરકાવાસોમાંના પ્રત્યેક નરકાવાસમાં
 કાપોતલેશ્યામાં રહેલ નારક જીવો શું ક્રોધોપયુક્ત હોય છે? માનોપયુક્ત હોય છે?
 માયોપયુક્ત હોય છે? લોભોપયુક્ત હોય છે? ઉત્તર-(ગોયમા! સત્તાવીસં મંગા)
 હે ગૌતમ! જે પ્રકારે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભની અપેક્ષાએ એકવચન બહુવચન વડે
 ૨૭ ભાંગા આગળ કહેલા છે, એજ પ્રમાણે અહીં પણ ૨૭ જ ભાંગા સમજવા.

દૃષ્ટિદ્વાર

હશે દૃષ્ટિ દ્વારાનું નિરૂપણ કરવાને માટે સૂત્રકાર નીચેનું સૂત્ર કહે છે-
 (ઈમીસે ણં મંતે! જાવ કિં સમ્મદિટ્ઠી, મિચ્છાદિટ્ઠી, સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી?) હે પૂજ્ય!
 આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ૩૦ લાખ નરકાવાસોમાં કાપોત લેશ્યામાં રહેલા નારક

સમ્યગ્દૃષ્ટો મિથ્યાદૃષ્ટયઃ સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટયઃ ? ઉત્તરયતિ મગધાન્—‘તિન્નિવિ’
 ત્રયોપિ, સમ્યગ્મિથ્યામિશ્રેતિદૃષ્ટિત્રયવન્તો ભવન્તીતિ માવઃ, ‘હમીસે ણં જાવ’
 એતસ્યાં સ્વલુ યાવત્, એતસ્યાં રત્નપ્રભાપૃથિવ્યાં નરકાવાસે સ્થિતાઃ ‘સમ્મદંસણે
 વટ્ટમાણા નેરહ્યા’ સમ્યગ્દર્શને વર્તમાનાઃ ‘નૈરયિકાઃ’ ‘કિં કોઠોવઉત્તા ૪’ કિં
 ક્રોધોપયુક્તાઃ ૪ ભવન્તિ । ઉત્તરયતિ મગધાન્—‘સત્તાવીસં ભજ્ઞા’ સપ્તવિંશતિર્ભજ્ઞાઃ,
 અત્રાપિ ક્રોધમાનમાયાલોભૈરેકસ્વવહુત્વાભ્યાં સપ્તવિંશતિરેવ ભજ્ઞાઃ વક્તવ્યાઃ,
 ‘એવં મિચ્છાદંસણે વિ’ એવં મિથ્યાદર્શનેપિ સપ્તવિંશતિર્ભજ્ઞા જ્ઞાતવ્યાઃ । સમ્મામિ-
 ચ્છાદંસણે અસીઈ મંગા’ સમ્યગ્મિથ્યાદર્શને વિદ્યમાનાનાં નૈરયિકાણાં અશીતિર્ભજ્ઞા

કાપોતલેહ્યા મેં વર્તમાન નારક જીવ કયા સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોતે હૈં ? મિથ્યા-
 દૃષ્ટિ હોતે હૈં ? યા સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ હોતે હૈં ? યહ પ્રશ્ન હૈં । હસકા ઉત્તર
 દેતે હુએ પ્રશ્ન કહતે હૈં કિ (તિન્નિ વિ) હે ગૌતમ ! વે તીનોં પ્રકાર કે
 હોતે હૈં । અર્થાત્ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ભી હોતે હૈં, મિથ્યાદૃષ્ટિ ભી હોતે હૈં
 ઓર મિશ્રદૃષ્ટિ ભી હોતે હૈં । (હમીસે ણં જાવ સમ્મદંસણે વટ્ટમાણા
 નેરહ્યા) । હસ રત્નપ્રભાપૃથિવી કે નરકાવાસોં મેં વર્તમાન સમ્યગ્દૃષ્ટિ
 નારક જીવ કયા ક્રોધોપયુક્ત હોતે હૈં ? માનોપયુક્ત હોતે હૈં ? માયોપ-
 યુક્ત હોતે હૈં ? લોભોપયુક્ત હોતે હૈં ? (સત્તાવીસં મંગા) યહાં ૨૭ ભજ્ઞ
 હોતે હૈં । અર્થાત્ યહાં પર ભી પહિલે કી તરહ ક્રોધ, માન, માયા ઓર
 લોભ इनको लेकर एकवचन बहुवचन द्वारा ૨૭ ભજ્ઞ હી હોતે હૈં ।
 (એવં મિચ્છાદંસણે વિ) હસી તરહ સે મિથ્યાદર્શન મેં વર્તમાન નારક
 જીવોં કે ભી ૨૭ હી ભજ્ઞ જાનનાં ચાહિયે । તથા (સમ્મામિચ્છાદંસણે
 અસીઈમંગા) સમ્યક્ મિથ્યાદર્શન મેં વર્તમાન નારક જીવોં કે ૮૦

હોવો શું સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે ? મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે ? કે સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે ?

ઉત્તર—(તિન્નિ વિ) હે ગૌતમ ! તેઓ ત્રણે પ્રકારના હોય છે. એટલે કે
 સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ હોય છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ હોય છે, અને મિશ્રદૃષ્ટિ પણ હોય છે.
 (હમીસે ણં જાવ સમ્મદંસણે વટ્ટમાણા નેરહ્યા ?) આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ૩૦
 લાખ નરકાવાસોમાં રહેતા સમ્યગ્દૃષ્ટિ નારક હોવો શું ક્રોધોપયુક્ત હોય છે ?
 માનોપયુક્ત હોય છે ? માયોપયુક્ત હોય છે ? લોભોપયુક્ત હોય છે ? ઉત્તર—
 (સત્તાવીસં મંગા) અહીં પણ ૨૭ લાખ થાય છે, એટલે કે અહીં પણ પહેલાંની
 જેમ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભની અપેક્ષાએ એકવચન અને બહુવચન વડે
 ૨૭ જ લાખ બને છે. (એવં મિચ્છાદંસણે વિ.) એવી જ રીતે મિથ્યાદર્શનમાં
 વર્તમાન નારક હોવાના પણ ૨૭ જ લાખ સમજવા. તથા (સમ્મામિચ્છા
 દંસણે અસીતિ મંગા) સમ્યક્ મિથ્યાદર્શનમાં (મિશ્રદૃષ્ટિમાં) વિદ્યમાન નારક હોવાના

વક્તવ્યાઃ, સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટયો जीवा अल्पा एव भवन्ति, अतः तेषां मिश्रदृष्टीनां सत्ताऽपि कालापेक्षया स्वल्पैवेत्यतो मिश्रदृष्टीनामशीतिरेव भङ्गा भवन्तीत्यवधेयम् ।

જ્ઞાનદ્વારમ્

‘इमीसे णं भंते जाव’ एतस्यां खलु भदन्त ! यावत् रत्नप्रभायां पृथिव्यां विद्यमाना नैरयिकाः ‘किं णाणी अण्णाणी’ किं ज्ञानिनोऽज्ञानिनः ? । उत्तरयति भगवान्—‘गोयमे’त्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘णाणी वि अन्नाणी वि’ ज्ञानिनोपि अज्ञानिनोपि, ते जीवा ज्ञानिनोपि भवन्ति अज्ञानिनोपि च भवन्तीति, ‘तिणि णाणाइं नियमा’ त्रीणि ज्ञानानि नियमात्, ‘तिणि अण्णाणाइं भयणाए’ त्रीणि अज्ञानानि भजनया, ज्ञानद्वारे ये सम्यक्त्विनो जीवा नरकेषु रत्नप्रभापृथिव्यां समुत्पद्यन्ते तेषां प्रथमसमयादारभ्य भवप्रत्ययस्यावधिज्ञानस्य सद्भावात् त्रिज्ञानिन एव भवन्ति । ये तु जीवा मिथ्यादृष्टयस्ते संज्ञिभ्योऽसंज्ञिभ्यश्च समुत्पद्यन्ते, तत्र ये संज्ञिभ्य उत्पद्यन्ते ते भवप्रत्ययादेव तत्र विभङ्गस्य सद्भावादज्ञानिनो

भङ्ग जानना चाहिये । क्योंकि मिश्रदृष्टिवाले नारकजीव अल्प ही होते हैं । इसलिये उन मिश्रदृष्टियों की सत्ता भी कालकी अपेक्षा से अल्प ही रहती है, इस कारण मिश्रदृष्टियों के भङ्ग ८० होते हैं, ऐसा

જ્ઞાનદ્વાર

જાનના ચાહિયે । (इमीसे णं भंते ! जाव किं णाणी अण्णाणी) हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी में विद्यमान नारकजीव कथा ज्ञानी होते हैं या अज्ञानी होते हैं ! (गोयमा !) हे गौतम ! (णाणी वि अन्नाणी वि) वे ज्ञानी भी होते हैं और अज्ञानी भी होते हैं । (तिणि णाणाइं नियमा, तिणि अण्णाणाइं भयणाए) ज्ञानद्वार में जो सम्यग्दृष्टि जीव रत्नप्रभापृथिवी में उत्पन्न होते हैं उनके प्रथम समय से लेकर के भवप्रत्यय अवधिज्ञान का सद्भाव रहता है इस कारण वे नियम से तीन ज्ञानवाले होते हैं परन्तु जो जीव मिथ्यादृष्टि होते हैं वे संज्ञी जीवों

૮૦ ભાંગા સમજવા. કારણ કે મિશ્રદૃષ્ટિવાળા નારક જીવો ઓછા હોય છે. તેથી મિશ્રદૃષ્ટિ નારકોની સત્તા પણ કાળની અપેક્ષાએ અલ્પ જ રહે છે.

(इमीसेणं भंते ! जाव किं णाणी अण्णाणी ?) કે પ્રશ્નો ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જ્ઞાનદ્વાર

રહેતા નારક જીવો જ્ઞાની હોય છે કે અજ્ઞાની હોય છે ? (गोयमा !) કે ગૌતમ (णाणी वि अन्नाणी वि) તેઓ જ્ઞાની પણ હોય છે અને અજ્ઞાની પણ હોય છે. (तिणि णाणा नियमा, तिणि अण्णाणाइं भयणाए) જે સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવો રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં (નારકમાં) ઉત્પન્ન થાય છે તેમનામાં પ્રથમ સમયથી જ ભવપ્રત્યય અવધિજ્ઞાનનો સદ્ભાવ રહે છે. તે કારણે તેઓ નિયમથી જ ત્રણ જ્ઞાનવાળા હોય છે. પણ જે જીવો મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે તેઓ સંજ્ઞી જીવોમાંથી તથા અસંજ્ઞી જીવોમાંથી ઉત્પન્ન થતા હોય છે. તેમાં જે સંજ્ઞી જીવોમાંથી

भवन्ति । ये तु असंज्ञिभ्यः समुत्पद्यन्ते तेषामन्तर्मुहूर्त्तात् परतो विभङ्गस्योत्पत्तिरिति तेषां पूर्वमज्ञानद्वयं, पश्चाद्विभङ्गस्योत्पत्तौ अज्ञानत्रयं भवतीत्यत एव कथितम्—‘तिष्ठिण अण्णाणाइं भयणाए’ त्रीणि अज्ञानि भजनया, भजनया विकल्पनया कदाचिद् द्वे कदाचित् त्रीणि अज्ञानानि, इति । अत्रार्थे भवति गाथाद्वयम्—

“सन्नी नेरइएसु, उरल परिच्छायणंतरे समये ।

विभंगं ओहिं वा, अविग्रहे विग्रहे लहइ ॥१॥

असन्नी नरएसु, पज्जत्तो जेण लहइ विभंगं ।

नाणा तिन्नेव तओ, अन्नाणा दोन्नि तिन्नेव ” ॥२॥

छाया—संज्ञी नैરથિકેષુ ઔદારિકપરિત્યાગાનન્તરે સમયે ।

વિભન્ગમવર્ધિ વા અવિગ્રહે વિગ્રહે લભતે ॥ ૧ ॥

અસંજી નરકેષુ પર્યાપ્તો યેન લભતે વિભન્ગમ્ ।

જ્ઞાનાનિ ત્રીણ્યેવ તતઃ અજ્ઞાને દ્વે ત્રીણ્યેવ (અજ્ઞાનાનિ) ॥ ૨ ॥

મેં સે યા અસંજીજીવોં મેં સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં । જો સંજી જીવોં મેં સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં વે ભવપ્રત્યય વિભન્ગ હોને કે કારણ ત્રીન અજ્ઞાનવાલે હોતે હૈં, ઔર જો અસંજી જીવોં મેં સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં અનેક અન્તર્મુહૂર્ત કે વાદ વિભન્ગ જ્ઞાન કી ઉત્પત્તિ હો જાતી હૈં । ફસલિયે અનેક પહિલે કે રહે હુએ દો અજ્ઞાન ઔર વાદ મેં વિભન્ગ જ્ઞાન કી ઉત્પત્તિ હોને પર ત્રીન અજ્ઞાન હોતે હૈં । પહિલે કે દો અજ્ઞાન તો અનેક હૈં હી ઔર યહાં ઉત્પન્ન હોને પર અનેક એક વિભન્ગજ્ઞાન ઔર હો ગયા ફસ તરહ યે ત્રીન અજ્ઞાન હોતે હૈં । ફસીલિયે કહા હૈં કિ “તિષ્ઠિણ અણ્ણાણાઈં ભયણાએ” ત્રીન અજ્ઞાન ભજના સે હોતે હૈં કબી દો અજ્ઞાન હોતે હૈં ઔર કબી ત્રીન અજ્ઞાન હોતે હૈં । ફસ સમ્યન્ધ મેં યે દો ગાથાઈં હૈં “સન્ની નેરइएसु

ઉત્પન્ન થાય છે. તે ભવ પ્રત્યય વિભંગ જ્ઞાન હોવાને કારણે અજ્ઞાની હોય છે. અને જે અસંજી હોવામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ વિભંગ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ અન્તર્મુહૂર્ત પછી થાય છે. તેમનામાં જે અજ્ઞાન તો પહેલેથી જ રહેલાં હોય છે અને વિભંગ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થતાં ત્રણ અજ્ઞાન થાય છે, પહેલાંના જે અજ્ઞાન તો તેમનામાં છે જ અને અહીં ઉત્પત્તિ થવાથી ત્રીજા વિભંગ જ્ઞાનનો વધારો થયો. આ રીતે તેમનામાં પણ ત્રણ અજ્ઞાન થાય છે. તેથી જ કહ્યું છે કે “તિષ્ઠિણ અણ્ણાણાઈં ભયણાએ” ત્રણ અજ્ઞાન ભજનાએ (વિકલ્પે) હોય છે—કથારેક જે અજ્ઞાન હોય છે અને કથારેક ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે. તે વિષે “સન્ની નેરइ एसु—અસન્ની નરएसુ” ઇત્યાદિ. જે ગાથાઓ છે—

ઔદારિકશરીરત્યાગાનન્તરં નરકેષુ અવિગ્રહગત્યા વિગ્રહગત્યા વા સમુત્પદ્યમાનાં સંજીજીવા વિભક્તમધવિ જ્ઞાનં વા લભન્તે। યે તુ અસંજીનો જીવાઃ સમુત્પદ્યન્તે નરકે તે તત્ર પર્યાપ્તાવસ્થાયાં વિભક્તજ્ઞાનં પ્રાપ્નુવન્તિ, અતો નરકે જ્ઞાનાનિ ત્રીણિ ભવન્તિ, અજ્ઞાનં તુ કદાચિદ્ દ્વિસંખ્યકં કદાચિત્ત્રિસંખ્યકં વા ભવતિ । ઇતિ ગાથાદ્વયસ્યા-
ભિપ્રાયઃ । ‘ઈમીસે ણં મંતે જાવ’ એતસ્યાં સ્વલુ મદન્ત! યાવત્, એતસ્યાં રત્નપ્રભાયાં પૃથિવ્યામ્ ‘આમિણિવોહિયણાણે વટ્ટમાણા’ આમિનિવોધિકજ્ઞાને વર્તમાના નૈર-
યિકાઃ કિં ક્રોધોપયુક્તાઃ? ભવન્તિ? ઉત્તરયતિ મગવાન્-‘સત્તાવીસં મંગા’ સપ્ત-
વિંશતિર્મજ્ઞાઃ, આમિનિવોધિકજ્ઞાને વર્તમાના યે નૈરયિકાસ્તેષાં ક્રોધાદિવિષયે પૂર્વવદેવ સપ્તવિંશતિર્મજ્ઞા જ્ઞાતવ્યા ઇતિ ભાવઃ । ‘એવં તિણિ ણાણાઈ’ તિણિ

-અસન્ની નરણ્ણ ” ઇત્યાદિ।-ઔદારિક શરીર કો છોડને કે વાદ તુરત હી નૈરયિક જીવોં મેં ઉત્પન્ન હોનેવાલા સંજીજીવ અવિગ્રહ અથવા વિગ્રહગતિ મેં વિભક્ત અથવા અવધિજ્ઞાન કો પ્રાપ્ત કર લેના હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ સંજીજીવ મરને કે વાદ વિગ્રહગતિ સે અથવા અવિગ્રહગતિ સે નરકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હુએ વિભક્તજ્ઞાન કો પ્રાપ્ત કર લેતે હૈં । પરન્તુ જો અસંજીજીવ નરકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં વે વહાં પર્યાપ્તાવસ્થા મેં હી વિભક્તજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતે હૈં । ઇસલિયે નરક મેં જ્ઞાન તો ત્રીન હોતે હૈં પરન્તુ જો અજ્ઞાનત્રિક હૈં વહ વહાં કિસી સમય, દો ભી હોતે હૈં ઓર કિસી સમય ત્રીન ભી હોતે હૈં યહ ઇન દો ગાથાઓં કો અભિપ્રાય હૈ ।

(ઈમીસે ણં મંતે ! જાવ આમિણિવોહિયણાણે વટ્ટમાણાં) હે મદંત ! ઇસ રત્નપ્રભાપૃથિવી મેં આમિનિવોધિકજ્ઞાનવાલે નારકજીવ કયા ક્રોધો-
પયુક્ત હોતે હૈં ? કયા માનોપયુક્ત હોતે હૈં ? કયા માયોપયુક્ત હોતે હૈં ?

ઔદારિક શરીર છોડીને અવિગ્રહ થવા વિગ્રહ ગતિથી તુરત જ નારકોમાં ઉત્પન્ન થનારો સંજી જીવ વિભક્ત અથવા અવધિજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી જ દે છે, તાત્પર્ય એ છે કે સંજી જીવ મરણ પછી વિગ્રહગતિથી અથવા અવિગ્રહગતિથી નરકોમાં ઉત્પન્ન થતાં વિભક્તજ્ઞાનને અથવા અવધિજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી દે છે. પરન્તુ જે અસંજી જીવો નરકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ ત્યાં પર્યાપ્તાવસ્થામાં જ વિભક્ત જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી નરકોમાં જ્ઞાન તો ત્રણ હોય છે. પરન્તુ જે અજ્ઞાનત્રિક છે તે કોઈ સમયે બે ત્રણ હોય છે અને કોઈ સમયે ત્રણ પાંચ હોય છે. તે બંને ગાથાઓનું ઉપર મુજબ તાત્પર્ય છે.

(ઇમીસે ણં મંતે ! જાવ આમિણિવોહિયણાણે વટ્ટમાણાં) હે પૂન્ય ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં અભિનિવોધિક જ્ઞાનવાળા નારક જીવો શું ક્રોધોપયુક્ત હોય છે ? માનોપયુક્ત હોય છે ? માયોપયુક્ત હોય છે ? કે લોભોપયુક્ત હોય છે ?

અણ્ણાણાં ભાણિયવ્વાઈ' એવં ત્રીણિ જ્ઞાનાનિ ત્રીણ્યજ્ઞાનાનિ ભણિતવ્યાનિ, આભિનિવોધિકજ્ઞાનવદેવ સપ્તવિંશતિભદ્રયુક્તાનિ આઘાનિ ત્રીણિ જ્ઞાનાનિ વક્તવ્યાનિ, તથા સપ્તવિંશતિભદ્રોપેતાનિ ત્રીણિ અજ્ઞાનાનિ ચ જ્ઞેયાનિ । इह तु त्रीणि ज्ञानानि यदुक्तं तत् आभिनिवोधिकज्ञानस्य पुनर्गणनां कृत्वैव प्रोक्तम्, अन्यथा द्वे एव ज्ञाने वाच्ये स्याताम् । एवं त्रीणि अज्ञानानीत्यत्र यदि विभङ्गात् पूर्वं जायमानं मत्तज्ञानं श्रुताज्ञानं चेति द्वयं विवक्ष्यते तदाऽशीतिर्भङ्गा एव लभ्यन्ते अल्पत्वात्तेषाम्, किन्तु ते जघन्यावगाहनावन्तो भवन्ति ततो जघन्यावगाहनाऽऽश्रयेणैव तेषामशीतिर्भङ्गा अवसेया इति ।

કયા લોભોપયુક્ત હોતે હૈં ? ભગવાન્ હસકા ઉત્તર દેતે હુએ કહતે હૈં કિ (સત્તાવીસં મંગા) આભિનિવોધિકજ્ઞાન મેં વર્તેતે હુએ જો નારક જીવ હૈં, उनके क्रोधादि विषय में पहिले की तरह ही २७ भद्र जानना चाहिये । (एवं तिण्णि णाणाइं तिण्णि अण्णणाइं भाणियव्वाइं) इसी तरह से तीन ज्ञान और तीन अज्ञान के विषय में भी जानना चाहिये । तात्पर्य कहने का यह है कि श्रुतज्ञान में एवं अवधिज्ञान में वर्तमान नारकजीवों के क्रोधादिक विषय में २७ भद्र ही जानना चाहिये । इसी तरह से तीन अज्ञानवाले नारकजीवों के क्रोधादि के विषय में २७ भद्र जानना चाहिये । यहां जो सूत्र में “ तिण्णि णाणाइं ” “ तीनज्ञान ” ऐसा पाठ कहा है वह आभिनिवोधिकज्ञान की पुनः गणना करके ही कहा गया है । नहीं तो दो ही ज्ञान कहना चाहिये था । इसी प्रकार से “ तिण्णि अण्णणाइ ” “ त्रीणि अज्ञानानि ” यहां पर यदि विभङ्ग से पहिले जायमान मत्तज्ञान और श्रुताज्ञान विवक्षित होते हैं तब तो ८० भद्र होते हैं, क्यों कि इन अज्ञानोंवाले जीव अल्प होते हैं ।

(સ ત્રીસં મંગા) હે ગૌતમ ! આભિનિવોધિક જ્ઞાનવાળા જે નારક હોયો છે તેમના ક્રોધાદિક વિષયમાં ૨૬ જે ભાંગા પડેલાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવા.

(एवं तिण्णि णाणाइं भाणियव्वा) એજ પ્રમાણે ત્રણે જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાના વિષયમાં પણ સમજવું. તાત્પર્ય એ છે કે શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન વાળા નારક હોયેના ક્રોધ દિ વિષેના ૨૭ ભાંગા જે સમજવા. એજ પ્રમાણે ત્રણ અજ્ઞાનવાળા નારક હોયેના ક્રોધાદિના વિષયમાં પણ ૨૭ ભાંગા સમજવા. અહીં સૂત્રમાં જે “ ત્રણ જ્ઞાન ” કહ્યાં છે, તે આભિનિવોધિક જ્ઞાનને (મતિજ્ઞાનને) પણ સાથે ગણીને જે કહેલ છે. નહીં તો જેજ જ્ઞાન કહેવા બેઠતાં હતાં. આ પ્રમાણે “ ત્રિણિ અણ્ણાણાં ત્રીણિ અજ્ઞાનાનિ ” અહીં જે વિભાગ જ્ઞાનની પડેલાં ઉત્પત્ત ધયેલ મતિ અજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનનું વર્ણન કરવાનું હોય તો ૮૦ ભાંગા કરવા પડે છે.

‘इमीसे णं भन्ते ! जाव’ एतस्यां खलु भदन्त ! यावत् एतस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाः ‘ किं मणजोगी वइजोगी कायजोगी ’ किं मनोयोगिनः वचोयोगिनः काययोगिनः सन्ति । उत्तरयति भगवान्-‘ तिन्नि वि ’ इत्यादि । ‘ तिन्नि वि ’ त्रयोपि सन्ति मनोवाक्काययोगवन्तो भवन्तीति भावः । ‘इमीसे णं जाव’ एतस्यां खलु यावत् ‘ मणजोए वट्टमाणा ’ मनोयोगे वर्तमाना नारकाः ‘ किं कोहोवउत्ता’ किं क्रोधोपयुक्ताः४, किं क्रोधादिचतुष्टयवन्तो भवन्तीति प्रश्नः । उत्तरयति भगवान् - ‘ सत्तावीसं भंगा ’ सप्तविंशतिर्भङ्गाः, तत्र क्रोधमानमायालोभेषु एकत्वबहुत्वादीनां विवक्षया सप्तविंशतिर्भङ्गाः पूर्ववदेव ज्ञातव्याः, ‘ एवं वइजोए एवं कायजोए’ एवं वचोयोगे एवं काययोगे, यथा परन्तु वे जघन्य अवगाहना के आश्रयण से ही उनके ८० भङ्ग जानना चाहिये ।

(इमीसे णं भन्ते ! जाव किं मणजोगी, वइजोगी, कायजोगी ?) हे भदन्त ! इस रत्नप्रभापृथिवी में रहे हुए नारकजीव क्या मनोयोगी होते हैं ? वचनयोगी होते हैं ? या काययोगी होते हैं ? इसका उत्तर देते हुए भगवान् कहते हैं कि (तिन्नि वि) ये तीनों योगवाले होते हैं । अर्थात् रत्नप्रभापृथिवी में रहते हुए नारकजीव मनोयोग, वचनयोग और काययोगवाले होते हैं । (इमीसे णं भन्ते ! जाव मणजोए वट्टमाणा किं कोहोवउत्ता४) हे भदन्त ! इस रत्नप्रभापृथिवी में मनोयोग में वर्तमान नारकजीव क्या क्रोधादि उप-युक्त-क्रोधादिचतुष्टयवाले होते हैं ? इसका उत्तर देते हुए भगवान् कहते हैं कि- (सत्तावीसं भंगा) हे गौतम ! यहां २७ भङ्ग जानना चाहिये । क्रोध, मान, माया और लोभ इनमें एकवचन और बहुवचन

કારણ કે તે અજ્ઞાનોવાળા નારક જીવો અદ્ય હોય છે. પરન્તુ તેમાં જઘન્ય અવગાહનાવાળા જીવોનોજ સમાવેશ થાય છે. તેથી જઘન્ય અવગાહનાની અપેક્ષા-એજ તેમના ૮૦ ભાંગા સમજવા. (इमीसे णं भन्ते ! जाव किं मणजोगी, वइ-जोगी, कायजोगी ?) હે પ્રભો ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેતા નારક જીવો શું મનોયોગી હોય છે ? વચનયોગી હોય છે ? કે કાયયોગી હોય છે ? ઉત્તર- (तिन्नि वि) તેઓ ત્રણે યોગવાળા હોય છે. એટલે કે રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેતા નારકો મનયોગ, વચનયોગ, અને કાયયોગ વાળાં હોય છે. (इमीसे णं भन्ते ! जाव मणजोए वट्टमाणा नैरइया किं कोहोवउत्ता४ ?) હે પ્રભો ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેતા મનયોગયુક્ત નારકજીવો શું ક્રોધાદિચતુષ્ટયવાળા હોય છે ? તેનો ઉત્તર મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે આપે છે- (सत्तावीसं भंगा) હે ગૌતમ ! અહીં પણ ૨૭ ભાંગા સમજવા. ક્રોધ, માન, માયા અને લોભમાં એકવચન અને બહુવ-ચનની અપેક્ષાએ પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે ૨૭ ભાંગા થાય છે. (एवं वइजोगे, एव

મનોયોગે સપ્તવિંશતિર્ભજ્ઞાઃ કથિતાસ્તથા વચોયોગેપિ સપ્તવિંશતિર્ભજ્ઞા જ્ઞાતવ્યાઃ ।
 એવમેવ કાયયોગેપિ સપ્તવિંશતિર્ભજ્ઞા જ્ઞાતવ્યા ઇતિ । યોગદ્વારે ઇહ કાયયોગિન
 ઇત્યત્ર યદ્યપિ કેવલકાર્મણશરીરયોગેઽશીતિર્ભજ્ઞાઃ સંભવન્તિ તેષામલ્પત્વાત્,
 તથાપિ કેવલકાર્મણકાયયોગસ્યાવિવક્ષણાત્ સામાન્યતઃ કાયયોગસ્ય વિવક્ષણાત્,
 સપ્તવિંશતિર્ભજ્ઞાઃ કથિતાઃ । અથોપયોગદ્વારં નિરૂપયિતુમાહ-‘ઈમીસે ણં’ ઇત્યાદિ ।
 ‘ઈમીસે ણં જાવ’ એતસ્યાં સ્વલુ યાવત્, રત્નપ્રભાપૃથિવ્યાં નરકાવાસસ્થિતા નારકાઃ
 ‘કિં સાગારોવઉત્તા અણાગારોવઉત્તા’ કિં સાકારોપયુક્તા અનાકારોપયુક્તાઃ,
 આકારો નામ વિશેષાંશગ્રહણશક્તિરૂપઃ, તેન સહિતઃ, સાકારઃ જ્ઞાનમિત્યર્થઃ, તથા

કી વિવક્ષા સે પહિલે કી તરહ હી ૨૭ ભજ્ઞ હોતે હૈં । (એવં વહજોએ,
 એવં કાયજોએ) ઇસી તરહ સે વચનયોગ મેં ઓર કાયયોગ મેં ભી જાનના
 ચાહિયે । અર્થાત્ જૈસે મનોયોગ મેં ૨૭ ભજ્ઞ કહે હૈં ઉસી પ્રકાર સે
 યહાં ભી જાન લેના ચાહિયે । ઇસ યોગ દ્વાર મેં યદ્યપિ કેવલ કાર્મણ
 શરીર યોગ મેં-કાર્મણકાય કે યોગ મેં-અસસી ભજ્ઞ સંભવતે હૈં ક્યોંકિ
 વે અલ્પ હોતે હૈં તો ભી ઉનકી યહાં વિવક્ષા નહીં કી ગઈ હૈં । સામાન્યકાય-
 યોગકી વિવક્ષા કી ગઈ હૈં । ઇસલિયે “એવં કાયજોએ વિ” એસા સૂત્રકારને
 કહકાર વહાં ૨૭ ભજ્ઞ હી કહે હૈં ।

ઉપયોગદ્વાર

અવ ઉપયોગ દ્વાર કો નિરૂપણ કરને કે લિયે સૂત્રકાર પ્રશ્નસૂત્ર
 કહતે હૈં (ઈમીસે ણં જાવ નેરહ્યા કિં સાગારોવઉત્તા અણાગારો-
 વઉત્તા વા ?) હે ભદન્ત ! ઇસ રત્નપ્રભા પૃથિવી કે નરકાવાસોં મેં
 રહને વાલે નારક જીવ કયા સાકાર ઉપયોગ વાલે હોતે હૈં અથવા નિરાકાર
 ઉપયોગ વાલે હોતે હૈં ? વિશેષ અંશ કો ગ્રહણ કરને કી શક્તિકા નામ

કાયજોએ) એજ પ્રમાણે વચનયોગ અને કાયયોગમાં પણ સમજવું. એટલે કે
 જેવી રીતે મનયોગમાં ૨૭ ભાંગા કહ્યા છે, એવી રીતે વચનયોગ અને કાયયોગમાં
 પણ ૨૭-૨૭ ભાંગા સમજવા. આ યોગદ્વારમાં જો કે માત્ર કાર્મણ કાયયોગમાં
 ૮૦ ભાંગા સંલવી શકે છે. કારણ કે તેઓ અદ્ય હોય છે-તો પણ અહીં
 તેમનું વર્ણન કર્યું નથી, અહીં સામાન્ય કાયયોગનું જ વર્ણન કર્યું છે, તેથી
 “એવં કાયજોએ વિ” એવું કહીને સૂત્રકારે અહીં ૨૭ ભાંગા જ કહ્યા છે.

હવે સૂત્રકાર ઉપયોગદ્વારનું નિરૂપણ કરવાના આશયથી પ્રશ્ન સૂત્ર કહે
 છે-(ઈમીસે ણં જાવ નેરહ્યા કિં સાગારોવઉત્તા વા અણાગારોવઉત્તા વા ?) હે પ્રભો !
 આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં રહેનારા નારક છવે શું સાકાર ઉપ-
 યોગવાળા હોય છે કે નિરાકાર ઉપયોગવાળા હોય છે ? વિશેષ અંશને ગ્રહણ કરવાની

આકારેણ રહિતોઽનાકારઃ યો વસ્તુનો વિશેષાંશમગૃહીત્વા સામાન્યાંશગ્રાહી ભવતિ સ અનાકારઃ દર્શનમિત્યર્થઃ । તથા ચ રત્નપ્રભાપૃથિવ્યાશ્રિતા નારકાઃ સાકારોપયુક્તા અનાકારોપયુક્તા વેતિ પ્રશ્નાકારઃ । ભગવાનાઢ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સાગારોવઉત્તાવિ અણાગારોવઉત્તાવિ’ સાકારોપયુક્તા અપિ અનાકારોપયુક્તા અપિ નારકા ભવન્તિ । ‘હમીસે ણં જાવ’ એતસ્યાં સ્વલ્પ રત્નપ્રભાપૃથિવ્યાં ‘સાગારોવઓગે વટ્ટમાણા’ સાકારોપયોગે વર્તમાના નારકાઃ ‘કિં કોહોવઉત્તા’ કિં

આકાર હૈ । હસ આકાર સે સહિત જો ઉપયોગ હૈ વહ સાકારોપયોગ-અર્થાત્ જ્ઞાનોપયોગ હૈ, તથા હસ આકાર સે રહિત જો ઉપયોગ હૈ વહ અનાકારોપયોગ-અર્થાત્ દર્શનોપયોગ હૈ । જો ઉપયોગ વસ્તુકે વિશેષાંશ કો ગ્રહણ ન કર કે કેવલ સામાન્યાંશ કો ગ્રહણ કરતા હૈ વહ અનાકાર ઉપયોગ હૈ એસા અનાકાર ઉપયોગ દર્શન હોતા હૈ । ‘યહ ઘટ હૈ’ હસ પ્રકાર સે વિશેષ અંશ કો ગ્રહણ કરને વાલા જો ઉપયોગ હોતા હૈ વહ સાકારોપયોગ હૈ એસા સાકારોપયોગ જ્ઞાન હોતા હૈ અતઃ હસી સાકાર અનાકાર ઉપયોગ કો લેકર યહાં પ્રશ્ન ક્રિયા ગયા હૈ કિ રત્નપ્રભાપૃથિવી કે આશ્રિત હુણ નારકી જીવ સાકારોપયુક્ત હોતે હૈં કિ અનાકારોપયુક્ત હોતે હૈં ? હસકા ઉત્તર (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (સાગારોવઉત્તા વિ અણાગારોવ ઉત્તા વિ) વે નારક જીવ સાકાર ઉપયોગ વાલે સી હોતે હૈં ઓર અનાકાર ઉપયોગ વાલે સી હોતે હૈં । (હમીસે ણં જાવ સાગારોવઓગે

શક્તિનું નામ આકાર છે. આ આકારથી યુક્ત જે ઉપયોગ છે તે સાકારોપયોગ એટલે કે જ્ઞાનોપયોગ છે, તથા આ આકારથી રહિત જે ઉપયોગ છે તે નિરાકારોપયોગ એટલે કે દર્શનોપયોગ છે. જે ઉપયોગ વસ્તુના વિશેષાંશને ગ્રહણ ન કરતાં માત્ર સામાન્ય અંશને જ ગ્રહણ કરે છે. તે ઉપયોગને નિરાકાર ઉપયોગ કહે છે, એવાં નિરાકાર ઉપયોગને દર્શનઉપયોગ કહેવામાં આવે છે, “ આ ઘટ છે, આ પટ છે ” તે રીતે વિશેષ અંશને ગ્રહણ કરનારો જે ઉપયોગ હોય છે તેનું નામ સાકારોપયોગ છે, એવાં સાકારોપયોગ ને જ્ઞાન-ઉપયોગ કહે છે. અહિં સાકાર અને નિરાકારઉપયોગની અપેક્ષાએ એ પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો છે કે આ રત્નપ્રભાપૃથિવીમાં રહેનારા નારક એવો શું સાકારોપયુક્ત હોય છે, કે નિરાકારોપયુક્ત હોય છે ? ઉત્તર-(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સાગારોવઉત્તા વિ અણાગારોવઉત્તા વિ) તે નારક એવો સાકારઉપયોગવાળા પણ હોય છે અને નિરાકાર ઉપયોગવાળા પણ હોય છે, પ્રશ્ન-(હમીસે ણં જાવ સાગ-

ક્રોધોપયુક્તાઃ૪, સાકારોપયુક્તા નારકાઃ ક્રોધાદિમન્તો ભવન્તિ ન વેતિ પ્રશ્નઃ ।
 ઉત્તરયતિ ભગવાન્-‘સત્તાવીસં ભંગા’ સપ્તવિંશતિર્ભજ્ઞાઃ સાકારોપયુક્તેષુ નારકેષુ
 ક્રોધમાનમાયાલોભૈરેકત્વવહુત્વવિવક્ષયા સપ્તવિંશતિભજ્ઞા જ્ઞાતવ્યાઃ । ‘એવં
 અણાગારોવઉત્તાવિ’ એવમનાકારોપયુક્તા અપિ, યથા સાકારોપયોગે સપ્તવિંશતિ-
 ભજ્ઞાસ્તથા અનાકારોપયોગેપિ સપ્તવિંશતિરેવ ભજ્ઞાઃ જ્ઞાતવ્યાઃ ઇતિ ભાવઃ ।
 રત્નપ્રભાપૃથિવ્યાશ્રિતજીવમધિકૃત્ય સર્વો વિચારઃ કૃતઃ, અતઃ પરં રત્નપ્રભાપૃથિવી-

વદ્દમાણા નેરઙ્ગયા કિં કોહોવઉત્તા ૪) હે ભદન્ત! હસ રત્નપ્રભાપૃથિવી કે
 નરકાવાસોં મેં વર્તમાન સાકારઉપયોગવાલે નારક જીવ કયા ક્રોધોપયુક્ત
 હોતે હૈં ? માનોપયુક્ત હોતે હૈં ? માયોપયુક્ત હોતે હૈં ? લોભોપયુક્ત
 હોતે હૈં ? ભગવાન્ હસકા ઉત્તર દેતે હુએ કહતે હૈં કિ (સત્તાવીસં
 ભંગા) યહાં પૂર્વ કી તરહ ૨૭ ભજ્ઞ જાનના ચાહિયે । અર્થાત્ સંબંધ
 સાકારોપયુક્ત નારક જીવોં મેં ક્રોધ, માન, માયા એવં લોભ, હનકે
 મેં એકવચન વહુવચન કો લેકર કે ૨૭ ભજ્ઞ હોતે હૈં, એસા જાનના ચાહિયો
 (એવં અણાગારોવઉત્તા વિ) જિસ તરહ સાકારોપયોગ મેં ૨૭ ભજ્ઞ હોતે
 હૈં, ઉસી પ્રકાર સે અનાકારોપયોગ મેં ભી ૨૭ હી ભજ્ઞ હોતે હૈં । રત્ન-
 પ્રભા પૃથિવી મેં વર્તમાન જીવ કો લેકર યહ સમસ્ત વિચાર કિયા ગયા
 હૈ । હસકે વાદ રત્નપ્રભાપૃથિવી કી તરહ શર્કરાપ્રભા આદિ પૃથિવિયોં મેં
 ભી વૈસા હી વિચાર કર લેના ચાહિયે । હસ તરહ અતિદેશ દ્વારા દૂસરી

રોવઓગે વદ્દમાણા નેરઙ્ગયા કિં કોહોવઉત્તા ૪ ?) હે પ્રભો ? આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના
 નરકાવાસોંમાં રહેનારા સાકારઉપયોગવાળા નારક છવો શું ક્રોધોપયુક્ત હોય છે ?
 માનોપયુક્ત હોય છે ? માયોપયુક્ત હોય છે ? લોભોપયુક્ત હોય છે ? ઉત્તર-
 (સત્તાવીસં ભંગા) અહીં પણ ૨૭ ભાંગા સમજવા. એટલે કે સાકારોપયુક્ત
 નારક છવોમાં ક્રોધ, માન, માયા અને લોભની અપેક્ષાએ એકવચન અને
 બહુવચન લઈને ૨૭ ભાંગા થાય છે. એજ પ્રમાણે અનાકારોપયોગયુક્ત
 નારકોમાં પણ ૨૭ ભાંગા થાય છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેનારા નારક છવોના
 સંબંધમાં જ આ ઉપરનો સમસ્ત વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. હવે શર્કરાપ્રભા
 વગેરે પૃથ્વીઓમાં રહેનારા છવોના સંબંધમાં પણ એ બાબતોનો વિચાર

મંગલોત્તર

પ્રમેયચન્દ્રિકાટીકા શ્લોક ૧ ૪૦ ૫ સુ ૫ શર્કરાવિશેષપૃથિવીલેશ્યાવર્ણનમ્

મવન્તિ ન વેતિ પ્રમાણ
તારોપયુક્તેષુ નારકો
જ્ઞાતવ્યાઃ । 'ત
રોપયોગે સપ્તચ્ચિન્તિ
વ્યાઃ' इति भाषा
परं रत्नप्रभापृथिवी
रत्नप्रभापृथिवी के
। क्या कोधोपयुक्त
हैं? लोभोपयुक्त
कि (सत्तापीस
ये। अर्थात् संबंध
एवं लोभ, इनके
। जानना चाहिये।
। में २७ भङ्ग होते
। होते हैं । रत्न-
चार किया गया
। दि पृथिवियों में
। देश द्वारा दूसरी

વત્ શર્કરાપ્રભાપૃથિવ્યાદાવપિ તથૈવ વિચારઃ કરણીય इत्यतिदेशेन पृथिवी
मपि दर्शयन्नाह-‘एव’मित्यादि, ‘ एवं सत्तवि पुढ्वीओ नायव्वाओ’ एवं
पृथिव्यो ज्ञातव्याः, रत्नप्रभापृथिवीवदितराः शर्कराप्रभाद्या अपि ज्ञातव्याः
सादृश्येऽपि विशेषं दर्शयति-‘णाणत्तं लेस्सासु’ नानात्वं लेश्यासु, रत्नप्रभा
स्वपि पृथिवीषु आलापाः कर्त्तव्याः, किन्तु लेश्यासु विशेषः प्रत्येक
लेश्यानां भिन्नत्वात् । कस्यां पृथिव्यां का लेश्या ? इत्यर्थे गाथामाह-‘
गाथा, अस्या अर्थश्चेत्थम्-‘काऊ य दोसु’ कापोती च द्वयोः, द्वयोः पृ

પૃથિવ્યાદિકોં કા એસા હી પ્રકરણ પ્રકટ કરને કે લિયે સૂત્રકાર કહ
કિ (એવં સત્ત વિ પુઢવીઓ નેયવ્વાઓ) હસી તરહ સે અર્થાત્
પૃથિવી કે નારક જીવોં કા જૈસા કથન યહ લેશ્યા આદિ કે સંબં
કિયા ગયા હૈ ડસી તરહ સે દ્વિતીય આદિ ૬ પૃથિવિયોં કે નારક
મેં ભી સમ્યગ્દષ્ટિ આદિ સૂત્ર સંબંધી વિષયોં કા કથન કર લેના ચ
(ણાણત્તં લેસ્સાસુ) પ્રથમ પૃથિવી કે નારક જીવોં કી અપેક્ષા યદિ
યાદિ પૃથિવિયોં કે નારક જીવોં કે કથન મેં ભિન્નતા હૈ તો વહ
કો લેકર હૈ । યહી વાત “ ણાણત્તં લેસ્સાસુ ” હસ સૂત્ર દ્વારા સમજ
હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ રત્નપ્રભા પૃથિવી કો તરહ હી
૬ પૃથિવિયોં મેં ભી આલાપક કહના ચાહિયે-પરન્તુ પ્રત્યેક પૃથિ
લેશ્યાઓં કી ભિન્નતા કે કારણ લેશ્યાઓં મેં ભિન્નતા હૈ સા કિસ
મેં કૌન સી લેશ્યા હૈ યહી વાત હસ ગાથા દ્વારા પ્રકટ કી જા ર
રત્નપ્રભા ઓર શર્કરાપ્રભા હન દો નરકોં કે જો નારક હૈં ડનકે વ

રત્નપ્રભા પૃથ્વીના
(પયુક્ત હોય છે)
પ્રાય છે? ઉત્તર-
કે સાકારોપયુક્ત
એકવચન અને
નાકારોપયોગયુક્ત
નારક જીવોના
હવે શર્કરાપ્રભા
પ્રતોનો વિચાર

કરવો જોઈએ તેથી બીજી પૃથ્વી વગેરેનું એવું જ પ્રકરણ પ્રકટ કરવાને
સૂત્રકાર કહે છે કે-(એવં સત્ત વિ પુઢવીઓ નેયવ્વાઓ) એજ પ્રમાણે
કે પહેલી પૃથ્વીના નારક જીવોના સંબંધમાં લેશ્યા વગેરેના વિષયમાં
કથન કરવામાં આવ્યું છે એવું જ કથન બીજીથી લઈને સાતમી પૃથ્વી ર
નારક જીવોના સંબંધમાં પણ સમજવું. “ ણાણત્તં લેસ્સાસુ ” પહેલી પૃ
નારક જીવો કરતાં બીજી ત્રીજી વગેરે પૃથ્વીઓના નારક જીવોના ક
લેશ્યાના વિષયમાં જ માત્ર ભિન્નતા રહેલી છે એ વાત “ ણાણત્તં લે
એ વડે સમજાવવામાં આવેલ છે. તાત્પર્ય એ છે કે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના
વિષે જેવા આલાપકો કહ્યાં છે એવા આલાપકો બીજી જીવો પૃથ્વી વિ
કહેવાં જોઈએ, પરન્તુ પ્રત્યેક પૃથ્વીમાં લેશ્યાઓની ભિન્નતા છે. કયી પૃ
કયી લેશ્યા છે તે નીચેની ગાથા વડે ખતાવ્યું છે. રત્નપ્રભા અને શર્કરા

રત્નપ્રભા-શર્કરાપ્રભયોર્યે નારકાસ્તેષાં કાપોતલેશ્યા ભવતિ । ‘તદ્યાએ’ તૃતીયાયામ્
 વાલુકાપ્રભાયાં પૃથિવ્યામ્ ‘મીસિયા’ મિશ્રિતા લેશ્યા ભવતિ, વાલુકાપ્રભાપૃથિવ્યા
 ઉપરિતનનરકેષુ કાપોતીલેશ્યા ભવતિ, તથા તસ્યા એવાધસ્તનનરકેષુ નીલ-
 લેશ્યા ભવત્યતસ્તૃતોયપૃથિવીનારકજીવાનાં મિશ્રા લેશ્યા કથિતેતિ । ‘ચઉત્થીએ’
 ચતુર્થ્યાં પદ્મપ્રભાપૃથિવ્યામ્ યે નારકાસ્તેષામ્ ‘નીલિયા’ નીલિકા લેશ્યા ભવતિ,
 ‘પંચમિયાએ’ પદ્મમ્યામ્ ધૂમપ્રભાયાં પૃથિવ્યામ્ ‘મીસા’ મિશ્રા નીલકૃષ્ણરૂપા-
 લેશ્યા ભવતિ, પૃથ્યાં તમઃપ્રભાયામ્ ‘કળ્હા’ કૃષ્ણા લેશ્યા ભવતિ, ‘તતો’ તતઃ
 તદનન્તરમ્ સપ્તમ્યાં તમસ્તમઃપ્રભાયાં પૃથિવ્યાં ‘પરમકળ્હા’ પરમકૃષ્ણા લેશ્યા ભવ-
 તીતિ ગાથાર્થઃ । સૂત્રાભિલાપેષુ યત્ નરકાવાસનાનાત્વં કથિતં તત્ ‘તીસા ય પન્ન-
 વીસા’ इत्यादि ગાથાદ્વારેણાવગન્તવ્યમ્ । રત્નપ્રભાપૃથિયાં યથા સૂત્રાભિલાપઃ

લેશ્યા હોતી હૈ તીસરી પૃથિવી વાલુકાપ્રભા મેં ઝપર કે નરકોં મેં કાપોત-
 લેશ્યા ઓર નીચે કે નરકોં મેં નીલલેશ્યા હૈ । ઇસલિયે તૃતીય પૃથિવી
 કે નારક જીવોં મેં દો લેશ્યા કહી હૈ । ચૌથી પૃથિવી પંકપ્રભા મેં જો
 નારક જીવ હૈ ડનકે નીલલેશ્યા હોતી હૈ । પાંચવી પૃથિવી જો ધૂમપ્રભા
 હૈ ડસમેં રહને વાલે નારક જીવોં કે નીલકૃષ્ણરૂપ દો લેશ્યા હોતી હૈ ।
 છઠવીં તમઃપ્રભા પૃથિવી હૈ ડસમેં રહને વાલે નારક જીવોં કે કૃષ્ણલેશ્યા
 હોતી હૈ । સાતવીં પૃથિવી જો તમસ્તમપ્રભા હૈ ડસમેં રહને વાલે નારકોં કે
 મહાકૃષ્ણ લેશ્યા હોતી હૈ । ઇસ પ્રકાર સે ઇસ ગાથા કા અર્થ હૈ । સૂત્રા
 મિલાપોં મેં જો નરકાવાસોં મેં નાનત્વ ભેધ કહા ગયા હૈ વહ “ તીસા ય
 પન્નવીસા ” इत्यादि ગાથા દ્વારા જાન લેના ચાહિયે । રત્નપ્રભાપૃથિવી મેં

નારક ઇવોને એક કાપોતલેશ્યા હોય છે. ત્રીજી વાલુકાપ્રભા નામની પૃથ્વીના
 ઉપરના નરકાવાસોમાં રહેતા નારકો કાપોતલેશ્યાવાળા અને નીચેના નરકાવાસોમાં
 રહેનારા નારકો નીલ લેશ્યાવાળા હોય છે. તેથી ત્રીજી પૃથ્વીના નારકોમાં
 મિશ્રલેશ્યા કહી છે.

ચોથી પંકપ્રભા પૃથ્વીના નારકો નીલ લેશ્યાવાળા હોય છે. પાંચમી ધૂમપ્રભા
 પૃથ્વીના નારકો નીલ તથા કૃષ્ણરૂપ મિશ્રલેશ્યા વાળા હોય છે. છઠ્ઠી તમઃપ્રભા
 પૃથ્વીમાં રહેનારા નારક ઇવો કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા હોય છે. સાતમી તમસ્તમપ્રભા
 પૃથ્વીમાં રહેનારા નારક ઇવો મહાકૃષ્ણ લેશ્યાવાળા હોય છે, આ પ્રમાણે તે
 ગાથાનો અર્થ આપવામાં આવ્યો છે.

સૂત્રાભિલાપોમાં જે નરકાવાસોમાં વિવિધતા કહી છે તે “ તીસા ય પન્નવીસા ”
 इत्यादि ગાથાઓ મારફત સમજી લેવી. રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે પ્રમાણે સૂત્રાભિ-

કૃતસ્તથૈવ પૃથિવ્યન્તરેપિ કરણીયસ્તથાહિ—“ સક્કરપ્પમાણં ણં મંતે ! પુઢવીણ પ્પણવીસાણ નિરયાવાસસયસહસ્સેસુ ઇગમેગંસિ નિરયાવાસંસિ કઙ્ક લેસ્સાઓ પન્ન-
ત્તાઓ, ગોયમા ! ઇગા કાઝ લેસ્સા પન્નત્તા । સક્કરપ્પમાણં ણં મંતે ! જાવ કાઝલે-
સ્સાણ વટ્ટમાણા નેરહયા કિં કોહોવઉત્તા ૪” ઇત્યાદિ । ‘ જાવ સત્તાવીસં મંગા ’
ઇત્યાદિ । શર્કરાપ્રમાયાં સ્વલુ ભદન્ત ! પૃથિવ્યાં પશ્ચવિંશતૌ નિરયાવાસશતસઢ્ઢેસુ
એકૈકસ્મિન્ નિરયાવાસે કતિ લેહયાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, ગૌતમ ! એકા કાપોતી લેહયા ।
શર્કરાપ્રમાયાં ભદન્ત ! યાવત્ કાપોતીલેહયાયાં વર્તમાના નૈરયિકાઃ કિં ક્રોધોપ-
યુક્તાઃ યાવત્ સપ્તવિંશતિર્મજ્ઞાઃ । અનેનૈવ પ્રકારેણ વાલુકાપ્રમાપૃથિવીત આરમ્ભ્ય
તમસ્તમાપૃથિવીપર્યન્તં સૂત્રાલાપકપ્રકારો વર્ણનીયઃ ॥સૂ૦૫॥

॥ ઇતિ લેહયાપ્રકરણમ્ ॥

જૈસા સૂત્રાભિલાપ કિયા ગયા હૈ વૈસા હી વહ દૂસરી પૃથિવિયોં મેં બી કર
લેના ચાહિયે । જૈસે—“ સક્કરપ્પમાણં ણં મંતે ! પુઢવીણ પ્પણવીસાણ નિર-
યાવાસસયસહસ્સેસુ ઇગમેગંસિ નિરયાવાસંસિ કઙ્ક લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ?
ગોયમા ! ઇગા કાઝલેસ્સા પન્નત્તા) શર્કરાપ્રમા નામ કી પૃથિવી મેં હે
ભદન્ત ! જો ૨૫ લાખ નરકાવાસ હૈ—અન નરકાવાસોં મેં સે એક ૨ નર-
કાવાસ મેં રહને વાલે નારક જીવોં કે કિતની લેહયાઈ કહી ગઈ હૈ ? હે
ગૌતમ ! અનકે એક કાપોત લેહયા કહી ગઈ હૈ । (સક્કરપ્પમાણં ણં મંતે !
જાવ કાઝલેસ્સાણ વટ્ટમાણા નેરહયા કિં કોહોવઉત્તા ૪ ઇત્યાદિ) હે ભદન્ત !
શર્કરાપ્રમા કે ૨૫ લાખ નરકાવાસોં મેં સે એક ૨ નરકાવાસ મેં કાપોત
લેહયા મેં વર્તમાન નારક જીવ કયા ક્રોધોપયુક્ત હોતે હૈ, માનોપયુક્ત
હોતે હૈ, માયોપયુક્ત હોતે હૈ, યા લોભોપયુક્ત હોતે હૈ ? (જાવ સત્તા-

લાપ કરવામાં આવ્યો છે એજ પ્રમાણે બીજી પૃથ્વીઓમાં પણ કરી દેવો. જેમ કે
“ સક્કરપ્પમાણં ણં મંતે ! પુઢવીણ પ્પણવીસાણ નિરયાવાસસયસહસ્સેસુ ઇગમેગંસિ
નિરયાવાસંસિ કઙ્ક લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ ? ગોયમા ! ઇગા કાઝ લેસ્સા પન્નત્તા) હે
પૂજ્ય ! શર્કરાપ્રમા પૃથ્વીમાં જે ૨૫ લાખ નરકાવાસ છે. તે પ્રત્યેક નરકાવાસમાં
રહેનારા નારક જીવોની કેટલી લેશ્યાઓ કહી છે ? હે ગૌતમ ! તેમને એક
કાપોત લેશ્યા જ હોય છે (સક્કરપ્પમાણં ણં મંતે ! જાવ કાઝલેસ્સાણ વટ્ટમાણા
નેરહયા કિં કોહોવઉત્તા ૪ ઇત્યાદિ) હે પૂજ્ય ! શર્કરાપ્રમા પૃથ્વીના ૨૫ લાખ
નરકાવાસોમાંના પ્રત્યેક નરકાવાસમાં રહેલા કાપોતલેશ્યાવાળા નારક જીવો શું
ક્રોધોપયુક્ત હોય છે ? માનોપયુક્ત હોય છે ? માયોપયુક્ત હોય છે ? લોભોપયુક્ત

असुरकुमारादीनां स्थितिस्थानादिप्रकरणम्—

नारकजीवानां स्थितिस्थानादिकं निरूप्य साम्प्रतमसुरकुमारादीनां स्थिति-
स्थानादिकं निरूपयन्नाह—‘ चउसद्वीए णं ’ इत्यादि ।

मूलम्—चउसद्वीए णं भंते ! असुरकुमारावाससयसहस्सेसु
एगमेगंसि असुरकुमारावासंसि असुरकुमाराणं केवइया ठिइ-
ट्टाणा पन्नत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा ठिइट्टाणा पन्नत्ता, जह-
णिया ठिई जहा नेरइयाणं तहा, नवरं पडिलोमा भंगा
भाणियव्या—सव्वेवि ताव होज्जा लोभोवउत्ता, अहवा लोभोवउत्ता
य मायोवउत्तेय, अहवा लोभोवउत्ताय मायोवउत्ता य, एएणं गमेणं
णायव्वं जाव थणियकुमाराणं नवरं णाणत्तं जाणियव्वं ॥ सू० ६ ॥

छाया—चतुष्पष्ट्यां भदन्त ! असुरकुमारावासशतसहस्सेषु एकैकस्मिन्
असुरकुमारावासेऽसुरकुमाराणां कियन्ति स्थितिस्थानानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम !
असंख्येयानि स्थितिस्थानानि प्रज्ञप्तानि, जघन्या स्थितिर्यथा नैरयिकाणां तथा,
नवरं प्रतिलोमा भङ्गा भणितव्याः, सर्वेऽपि तावद्भवेयुर्लोभोपयुक्ताः, अथवा
लोभोपयुक्ताश्च मायोपयुक्ताश्च, अथवा लोभोपयुक्ताश्च मायोपयुक्ताश्च, एतेन
गमेन ज्ञातव्यं यावत्स्तनितकुमाराणाम्, नवरं नानात्वं ज्ञातव्यम् ॥ सू० ६ ॥

वीसं भंगा इत्यादि) उत्तर—यावत् सत्ताईस भंग होते हैं। इत्यादि । इसी
प्रकार से बालुका पृथिवीसे लगाकर तमस्तमा पृथिवी पर्यन्त सूत्रालापक
का वर्णन कर लेना चाहिये । ॥ सू० ५ ॥

॥ इति लेइयाप्रकरण ॥

असुरकुमारादि का स्थितिस्थानादिप्रकरण

नारक जीवों के स्थितिस्थान आदिका निरूपण कर के अब असुर-
कुमार आदि के स्थितिस्थान आदिका निरूपण करने के निमित्त सूत्र-

डोय छे ? (जाव सत्तावोसं भंगा इत्यादि) छे गौतम ! सत्यावीस लांगा
डोय छे, इत्यादि. ओन् प्रमाणे बालुकाप्रलापृथ्वीथी लधने तमस्तमा पृथ्वी
पर्यन्त सूत्रालापकना प्रक्षरेनुं वरुन करी देवुं लेधये ॥ सू. ५ ॥

देश्याप्रकरणे समाप्त

असुरकुमार वगेरेना स्थितिस्थान आदिनुं प्रकरणे

नारक जीवोनां स्थितिस्थान वगेरेनुं निरूपण करीने छे सूत्रकार असुर-

ટીકા—‘ચડસઢીંણ ણં મંતે’ ચતુષ્ષટ્થાં સ્વલુ ભદન્ત ! ‘અસુરકુમારાવાસ-સયસહસ્રેસુ’ અસુરકુમારાવાસશતસહસ્રેષુ ‘એગમેગંસિ’ એકૈકસ્મિન્ પ્રત્યેકસ્મિન્ હ્યર્થઃ, ‘અસુરકુમારાવાસંસિ’ અસુરકુમારાવાસે ‘અસુરકુમારાણં’ અસુરકુમારાણામ્ દેવાનામ્ ‘કેવડયા’ કિયંતિ કિયત્પ્રમાણકાનિ ‘ઠિંઢ્ઠાણા’ સ્થિતિસ્થાનાનિ, આયુ-ર્વિભાગરૂપાણિ ‘પન્નત્તા’ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? । ઉત્તરયતિ ભગવાન્—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘અસંસ્વેજ્જા ઠિંઢ્ઠાણા પન્નત્તા’ અસંસ્વેયાનિ સ્થિતિસ્થા-નાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તત્ર ‘જહ્ણિયા ઠિંઢ્ઠિં જહા નેરડયાણં તહા’ જઘન્યા સ્થિતિર્યથા નૈરયિકાણાં તથાઽસુરકુમારાણામપિ તથા જઘન્યા સ્થિતિર્દશસહસ્રવર્ષપરિમિતા, સાપિ એકસમયાધિકા દ્વિસમયાધિકા ત્રયાદિસમયાધિકેત્યેવંરૂપેણ સમયાનામ-

કાર સૂત્ર કહતે હૈં—“ ચડસઢીંણ ણં મંતે ! ઇત્યાદિ ।

(ચડસઢીંણ ણં મંતે ! અસુરકુમારાવાસસયસહસ્રેસુ) હે ભદન્ત ! ચૌસઠ લાખ અસુરકુમારાવાસોં મેં સે (એગમેગંસિ) એક એક (અસુર-કુમારાવાસંસિ) અસુરકુમારાવાસ મેં રહને વાલે (અસુરકુમારાણં) અસુરકુમારોં કે (કેવડયા ઠિંઢ્ઠાણા) કિતને સ્થિતિસ્થાન (પન્નત્તા) કહે ગયે હૈં । उसका उत्तर देते हुए भगवान् कहते हैं कि— (गौयमा) हे गौतम ! (असंस्वेज्जा ઠિંઢ્ઠાણા પન્નત્તા) उनके असंख्यात स्थिति-स्थान कहे गये हैं । (जह्णिया ઠિંઢ્ઠિં જહા નેરડયાણં તહા) इनमें जघन्य स्थिति जैसी नारक जीवों की कही गई है वैसे ही असुरकुमारों की जाननी चाहिये । वह इस प्रकार से—जघन्य स्थिति दश हजार वर्ष की यहां होती है सो वह भी एक समय अधिक, दो समय अधिक, तीन

કુમાર વગેરેના સ્થિતિસ્થાનાદિનું નિરૂપણ કરવાને માટે સૂત્ર કહે છે.—“ ચડસઢીંણ ણં મંતે ! ” ઇત્યાદિ ।

(ચડસઢીંણ ણં મંતે ! અસુરકુમારાવાસસયસહસ્રેસુ) હે ભગવન્ ! ૬૪ લાખ અસુરકુમારાવાસોભાંના (એગમેગંસિ અસુરકુમારાવાસંસિ) પ્રત્યેક અસુરકુમારાવાસમાં રહેનારા “ અસુરકુમારાણં કેવડયા ઠિંઢ્ઠાણા પન્નત્તા ? ” અસુરકુમારોનાં કેટલાં સ્થિતિસ્થાન કહ્યાં છે ?

ઉત્તર—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ અસંસ્વેજ્જા ઠિંઢ્ઠાણા પન્નત્તા ” તેમના અસંખ્યાત સ્થિતિસ્થાન કહ્યાં છે. “ જહ્ણિયા ઠિંઢ્ઠિં જહા નેરડયાણં તહા ” એવી નારક જીવોની જઘન્ય સ્થિતિ કહી છે એવી જ અસુરકુમારોની પણ જઘન્યસ્થિતિ સમજવી. તેનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે કર્યું છે. અસુરકુમારોની જઘન્યસ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની હોય છે. એક સમય અધિક, બે સમય અધિક,

સંખ્યાતત્વાત્ અસુરકુમારાણાં સ્થિતિરપિ અસંખ્યેયસમયાધિકા જઘન્યા સ્થિતિર્ભ-
વતિ । તથા તત્પ્રાયોગ્યોત્કર્ષિકા સ્થિતિર્ભવતીતિ, સ્થિતિસ્થાનવિષયે નાર-
કાસુરકુમારયોઃ સમાનૈવ વક્તવ્યાઽતો નારકપ્રકરણવદિહાપિ સર્વોપિ વિચારઃ
પૂર્વવદેવ કરણીય ઇતિ । ‘નવરં પડિલોમા મંગા ભાણિયન્વા’ નવરં પ્રતિલોમા
મજ્ઞા મણિતવ્યાઃ, નવરં=વિશેષસ્ત્વયમ્-અત્ર મજ્ઞાઃ પ્રતિલોમાઃ વાચ્યાસ્તથાહિ-
હે મદન્ત ! અસુરકુમારાવાસે વર્તમાના અસુરકુમારાઃ કિં ક્રોધોપયુક્તાઃ ૪ ઇત્યાદિ
પ્રશ્નઃ, તત્રોત્તરમ્-પ્રતિલોમા મજ્ઞા મણિતવ્યા ઇતિ । મજ્ઞા અત્ર પ્રાતિલોમ્યેન
વૈપરીત્યેન ક્રોધસ્થાને લોભકથનેન કર્તવ્યાઃ, તદેવ દર્શયતિ-“સર્વેવિ તાવ

આદિ સમય અધિકં, હસ તરહ સે સમયોં કી અસંખ્યાતતા સે હન
અસુરકુમારોં કી મી અસંખ્યાતસમય અધિક વાલી જઘન્યસ્થિતિ હોતી
હૈ । તથા-તત્પ્રાયોગ્યોત્કર્ષિકા વિવક્ષિત અસુરકુમારાવાસ કે યોગ્ય જો
ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હૈ વહ મી હસી તરહસે એક, દો, તીન આદિ સમયાધિક
હોતી હુઈ યાવત્ અસંખ્યાત સમય અધિક વાલી હોલી હૈ । હસ તરહ
સ્થિતિસ્થાનકેવિષયમેં નારક ઓર અસુરકુમાર, હનકી વક્તવ્યતા એકસી
હી હૈ હસલિયે નારક પ્રકરણ કી તરહ યહાં પર મી જિતના મી
વિચાર હૈ વહ સવ પહિલે કી તરહ હી કર લેના ચાહિયે । (નવરં
પડિલોમા મંગા ભાણિયન્વા) પરન્તુ મજ્ઞોં મેં વિશેષતા હૈ વહ હસ પ્રકાર
સે યહાં મજ્ઞ પ્રતિલોમ કહના ચાહિયે-અર્થાત્ નારકોં કે પ્રકરણ મેં ક્રોધ
માન, માયા ઓર લોભ, હસ પ્રકાર સે મજ્ઞોં કા નિર્દેશ કરને મેં આયા
હૈ સો ઉસ પ્રકાર કા નિર્દેશ યહાં નહીં કરના ચાહિયે કિન્તુ યહાં તો

ત્રણ સમય અધિક એ પ્રમાણે અસંખ્યાત સમયાધિક સુધીની જઘન્ય સ્થિતિ
અસુરકુમારોની પણ નારકોની માફક જ હોય છે. તે કારણે તેમના અસંખ્યાત
સ્થિતિસ્થાનો કહ્યાં છે. તથા તત્પ્રાયોગ્ય ઉત્કર્ષિકા વિવક્ષિત અસુરકુમારાવાસને
યોગ્ય જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે તે પણ એજ પ્રમાણે એક, બે, ત્રણ વગેરે સમયા-
ધિક થતાં થતાં અસંખ્યાત સમય અધિક વાળી થાય છે. આ રીતે સ્થિતિસ્થા-
નના વિષયમાં નારક છવોની તથા અસુરકુમારોની વક્તવ્યતા એકે સરખી છે.
તેથી નારક પ્રકરણમાં જે પ્રકારે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે તે પ્રમાણે જ અસુ-
રકુમારોના વિષયમાં સમજવું “નવરં પડિલોમા મંગા ભાણિયન્વા” પણ ભાંગાઓમાં
જે ફેરફાર છે તે આ પ્રમાણે છે-અસુરકુમારોના વિષયમાં ભાંગાઓ પ્રતિલોમ
(ઉદા) કમથી કહેવા નોંધએ. એટલે કે નારકોના પ્રકરણમાં ક્રોધ, માન, માયા
અને લોભ, આ કમથી ભાંગાઓનો નિર્દેશ કરાયો છે તેને બદલે અહીં લોભ, માયા,

હોજ્જા લોભોવત્તા ' સર્વેપિ તાવત્ અસુરકુમારા ભવન્તિ લોમોપયુક્તાઃ, દેવા હિ પરિગ્રહસંજ્ઞાવચ્ચેન લોભવન્તો ભવન્તિ, इत्यसुरकुमाराणामपि देवत्वात् तेपि लोभवन्त एव । 'अहवा लोभोवत्ता य मायोवत्ते य' अथवा लोमोपयुक्ताश्च मायोपयुक्तश्च, 'अहवा लोभोवत्ता य मायोवत्ता य' अथवा लोमोपयुक्ताश्च मायोपयुक्ताश्च नारक-प्रकरणे क्रोधं बहुवचनान्तं मुख्यं कृत्वा मानमायालोभेषु एकत्वं बहुत्वं च प्रयुज्य-लोभ, माया, मान और क्रोध, इस प्रकार से निर्देश करना चाहिये । इसी बात को सूत्रकारने (सन्वे वि ताव होज्जा लोभोवत्ता) इस सूत्र द्वारा प्रकट किया है । तात्पर्य कहने का यह है कि जब ऐसा प्रश्न किया गया कि “ हे भदन्त ! असुरकुमारावास में वर्तमान असुरकुमार क्या क्रोधोपयुक्त होते हैं, मानोपयुक्त होते हैं, मायोपयुक्त होते हैं, लोभो-पयुक्त होते हैं ” तब इसके उत्तर में भद्र प्रतिलोम से-विपरीतरूप से क्रोध के स्थान में लोभ के कथन से करना चाहिये जो “ सन्वे वि ताव होज्जा लोभोवत्ता ” इस सूत्र द्वारा प्रकट किये गये हैं कि समस्त असुरकुमार लोभोपयुक्त होते हैं । देव परिग्रहसंज्ञा वाले होने के कारण लोभ वाले होते हैं इसलिये असुरकुमार भी देव हैं इस कारण वे भी लोभवाले ही हैं (अहवा-लोभोवत्ता य मायोवत्ते य) कितनेक असुरकुमार लोभोपयुक्त होते हैं और कोई एक असुरकुमार मायोपयुक्त होता है । (अहवा-लोभोवत्ता य मायोवत्ता य) अथवा अनेक असुरकुमार लोभोपयुक्त होते हैं और अनेक मायोपयुक्त भी होते हैं । नारक प्रकरण में क्रोधको बहुवचनान्त और मुख्य करके तथा मान

માન અને ક્રોધ એ ક્રમે ભાંગાઓના નિર્દેશ કરવો જોઈએ. એજ વાત સૂત્ર-કારે આ સૂત્ર મારફત પ્રકટ કરી છે (સન્વે વિ તાવ હોજ્જા લોભોવત્તા) તાત્પર્ય એ છે કે ગૌતમસ્વામીએ એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે “ હે પૂત્ય ! અસુ-રકુમારવાસમાં રહેનારા અસુરકુમારો શું ક્રોધયુક્ત હોય છે ? માનયુક્ત હોય છે ? માયાયુક્ત હોય છે ? લોભયુક્ત હોય છે ? ” ત્યારે તેના જવળગે પ્રભુએ કહ્યું છે કે ભાંગાઓ પ્રતિલોભથી-વિપરીત ક્રમથી ક્રોધને સ્થાને લોભનું કથન કરીને બતાવવા જોઈએ. જે “ સન્વે વિ તાવ હોજ્જા લોભોવત્તા ” એ સૂત્ર વડે પ્રકટ કરેલ છે. દેવોમાં પરિગ્રહ સંજ્ઞા વિશેષ હોવાને કારણે તેઓ લોભયુક્ત હોય છે. અસુરકુમારો પણ દેવો છે. તેથી તેઓ પણ લોભયુક્ત હોય છે. “અહવા-લોભોવત્તા ય માયોવત્તે ય” ઘણા અસુરકુમારો લોભયુક્ત હોય છે. અને કેઈએક અસુરકુમાર માયાયુક્ત હોય છે. “ અહવા-લોભોવત્તા ય માયોવત્તા ય” અથવા અનેક અસુરકુમારો લોભોપયુક્ત હોય છે. અને માયોપયુક્ત પણ હોય છે,

ક્રમશઃ સપ્તવિંશતિર્ભક્ષાઃ, હ્રાસુરકુમારપ્રકરણે લોભં बहुवचनान्तं प्रधानीकृत्य
 मायामानक्रोधेषु एकत्व बहुत्वं क्रमशो योजयित्वा भङ्गा प्रदर्शनीयाः । तथाहि-
 लोभोपयुक्ताश्च मायोपयुक्ताश्च मानोपयुक्ताश्च क्रोधोपयुक्ताश्च । एवमेव द्वि-
 त्रिक-चतुष्कसंयोगे नारकप्रतिलोम्येन भङ्गा विधेयाः सप्तविंशतिरेवेति । ‘एएणं
 गमेणं.णेयव्वं जाव थणियकुमाराणं’ एतेन गमेन ज्ञातव्यं यावत् स्तनितकुमाराणाम् ,
 यथाऽसुरकुमाराणां लोभप्रधानाः सप्तविंशतिर्भङ्गा भणितास्तथा नागसुवर्णविद्युद-
 ग्निद्वीपोदधिदिग्वायुस्तनितकुमारदेवानामपि लोभप्रधाना एकत्वबहुत्वाभ्यां
 सप्तविंशतिर्भङ्गाः भणितव्या इति । ‘नवरं णाणत्तं जाणियव्वं’
 नवरं नानात्वं भेदरूपं ज्ञातव्यम् , नारकाणामसुरकुमारादीनां च परस्परं नानात्वं

માયા ઓર લોભ, इनमें एकवचन और बहुवचन करके क्रमशः २७ भङ्ग कहे
 गये हैं । यहां असुरकुमारप्रकरणमें लोभको प्रधान रखकर बहुवचनान्त
 करके, तथा माया मान और क्रोधमें एकवचन बहुवचन क्रमशः योजित
 करके भंग दिखाना चाहिये । जैसे-बहुत असुरकुमार, लोभोपयुक्त होते
 हैं, इसी तरह द्विकसंयोगमें त्रिकसंयोगमें और चतुष्कसंयोगमें नारककी
 प्रतिलोमतासे २७ ही भङ्ग करलेना चाहिये । (एएणं गमेणं णेयव्वं
 जाव थणियकुमाराणं) जिस तरह असुरकुमारोंके लोभप्रधान २७ भङ्ग
 कहे गये हैं उसी तरहसे, नागकुमार सुवर्णकुमार, विद्युत्कुमार, अग्नि-
 कुमार, द्वीपकुमार, उदधिकुमार, दिक्कुमार, वायुकुमार, स्तनितकुमार
 देवों के भी एकवचन बहुवचन को लेकर २७ भङ्ग करलेना चाहिये ।
 (नवरं णाणत्तं जाणियव्वं) विशेष यह है कि-नारकोंमें और असुर-

નારક પ્રકરણમાં ક્રોધને બહુવચનમાં મૂકીને અને માન, માયા તથા લોભને એકવચન
 અને બહુવચનમાં મૂકીને ૨૭ ભાંગા બતાવવામાં આવ્યા છે. બીજાં અસુર-
 કુમારોના પ્રકરણમાં લોભને મુખ્ય કરીને બહુવચનમાં મૂકીને અને માયા, માન તથા
 ક્રોધને એકવચન બહુવચનમાં અનુક્રમ મૂકીને ૨૭ ભાંગા બતાવવા બોધ એ.
 જેમ કે-અનેક અસુરકુમારો લોભોપયુક્ત હોય છે, માયોપયુક્ત હોય છે, માનો-
 પયુક્ત હોય છે અને ક્રોધોપયુક્ત હોય છે. આ પ્રમાણે દ્વિકસંયોગથી, ત્રિક-
 સંયોગથી અને ચતુષ્કસંયોગથી નારકો કરતાં પ્રતિલોભ ક્રમે ૨૭ ભાંગા
 બતાવવા. “ एएणं गमेणं णेयव्वं जाव थणियकुमाराणं ” જેવી રીતે અસુરકુમારોના
 લોભપ્રધાન ૨૭ ભાંગા કહ્યા છે, એવી જ રીતે નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, વિદ્યુ-
 ત્કુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર દિગ્કુમાર, વાયુકુમાર, તથા સ્ત-
 નિતકુમાર સુગ્રીવના દેવોના પણ એકવચન બહુવચનને આધારે લોભપ્રધાન ૨૭
 ભાંગા જ કહેવા. “ नवरं णाणत्तं जाणियव्वं ” નારકોમાં અને અસુરકુમાર વગેરે

જ્ઞાત્વા પ્રશ્નસૂત્રાણિ ઉત્તરસૂત્રાણિ ચાધ્યેતવ્યાનિ, તત્ત્વ નારકાણામસુરકુમારાદીનાં ચ સંહનનસંસ્થાનલેશ્યાસૂત્રેષુ ચ નાનાત્વં ભવતિ, તથાહિ—‘ચઉસટ્ટીએ ણં મન્તે અસુ-
રકુમારાવાસસયસહસેસુ એગમેગંસિ અસુરકુમારાવાસંસિ અસુરકુમારાણં સરીરગા
કિંસંઘયણી? ગોયમા! અસંઘયણી, જે પોગ્ગલા ઇટ્ટા કંતા પિયા મણુન્ના મળામા તે
તેસિં સરીર સંઘાયત્તાએ પરિણમંતિ, એવં સંઠાણેવિ નવરં ભવધારણિજ્જા સમચરંસ
સંઠિયાઉત્તરવેઽવિયા અન્નયરસંઠિયા એવં લેસ્સાસુવિ, નવરં કહ્ લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ,
ગોયમા ! ચત્તારિ, તં જહા—કિણ્હા, નીલા, કાઝ, તેઝ લેસ્સા । ચઉસટ્ટીએ ણં
જાવ કણ્હલેસ્સાએ વટ્ટમાણા કિં કોહોવઉત્તા ? ગોયમા ! સવ્વેવિ તાવ હોજ્જા
લોભોવઉત્તા’ ઇત્યાદિ, એવં નીલા કાઝ તેઝવિ । નાગકુમારાદિપ્રકરણેષુ તુ ‘ચુલ-
સીએ નાગકુમારાવાસસયસહસેસુ ’ ચતુસ્સીતૌ નાગકુમારાવાસશતસહસેષુ ઇત્યાદિ

કુમાર આદિમેં પરસ્પર ભેદ હૈ, એસા જાનકર પ્રશ્નસૂત્ર ઓર ઉત્તરસૂત્ર
કહલેના ચાહિયે, તાત્યર્ય યહ હૈ કિ—સંહનન, સંસ્થાન, ઓર લેશ્યાતંબંધી
સૂત્રોંકો લેકર નારકજીવ ઓર અસુરકુમારોંમેં ભેદ હૈ જો ઇસ પ્રકારસે હૈ—
(ચઉસટ્ટીએ ણં મંતે ! અસુરકુમારાવાસસયસહસેસુ એગમેગંસિ અસુરકુ-
મારાવાસંસિ અસુરકુમારાણં સરીરગા કિંસંઘયણી, ગોયમા! અસંઘયણી, જે
પોગ્ગલા ઇટ્ટા, કંતા, પિયા, મણુન્ના, મળામા, તે તેસિં સરીરસંઘાયત્તાએ
પરિણમતિ, એવં સંઠાણે વિ, નવરં-ભવધારણિજ્જા સમચરંસસંઠાણસંઠિયા,
ઉત્તરવેઽવિયા અન્નયરસંઠિયા । એવં લેસ્સાસુ વિ, નવરં—કહ્ લેસ્સાઓ
પન્નત્તાઓ, ગોયમા ! ચત્તારિ તં જહા-કિણ્હા, નીલા, કાઝ, તેઝલેસ્સા । ચઉ-
સટ્ટીએ ણં જાવ કણ્હલેસ્સાએ વટ્ટમાણા કિં કોહોવઉત્તા ૪? ગોયમા ! સવ્વે
વિ તાવહોજ્જા લોભોવઉત્તા) ઇત્યાદિ (એવં નીલા કાઝ તેઝ વિ) હૈ
ભદન્ત ! ચૌસઠલાખ અસુરકુમારાવાસોં મેં સે પ્રત્યેક અસુરકુમારાવાસમેં

દેવોમાં સંહનન, સંસ્થાન અને લેશ્યાના સૂત્રોમાં લેહ છે. એમ સમજીને પ્રશ્ન
સૂત્ર તથા ઉત્તરસૂત્રો કહેવાં જોઈએ. નારકજીવો અને અસુરકુમારાદિકે માં જે લેહ
છે તે આ પ્રમાણે છે—(ચઉસટ્ટીએ ણં મંતે ! અસુરકુમારાવાસસયસહસેસુ એગમેગંસિ અસુર-
કુમારાવાસસિ અસુરકુમારાણં સરીરગા કિં સંઘયણી? ગોયમા! અસંઘયણી જે પોગ્ગલા ઇટ્ટા,
કંતા, પિયા મણુન્ના, મળોમા, તે તેસિં સંઘાયતા એ પરિણમતિ—એવ સંઠાણે વિ—નવરં-ભવ-
ધારણિજ્જો સમચર સસંઠાણ સંઠિયા, ઉત્તરવેઽવિયા અન્નયરસંઠિયા. એવં લેસ્સાસુ વિ,
નવરં—કહ્ લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ ? ગોયમા ! ચત્તારિ—તં જહા—કિણ્હા, નીલા, કાઝ, તેઝ-
લેસ્સા । ચઉસટ્ટીએ ણં જાવ કણ્હલેસ્સાએ વટ્ટમાણા કિં કોહોવઉત્તા ? ગોયમા ! સવ્વેવિ
તાવ હોજ્જા લોભોવઉત્તા ઇત્યાદિ—એવ નીલા કાઝ તેઝ વિ) હે પૂજ્ય ! ચૌસઠ લાખ
અસુરકુમારાવાસમાંના પ્રત્યેક અસુરકુમારાવાસમાં રહેનાર અસુરકુમારાનાં શરીર

પઠનીયમ્ । એવમ્ 'ચડસટ્ટી અસુરાણં નાગકુમારાણ હોઽ ચુલસીઈ' ઇત્યાદિ વચનાત્, ભવનપ્રશ્નસૂત્રેષુ ભવનસંખ્યાનાનાત્વમવગમ્ય સૂત્રાલાપઃ કરણીયઃ ॥ સૂ. ૬ ॥

॥ ઇતિ-અસુરકુમારાદીનાં સ્થિતિસ્થાનાદિપ્રકરણમ્ ॥

વર્તમાન અસુરકુમારોંકે શરીર કિસ સંહનનવાલે હોતે હૈં ? હે ગૌતમ !
 ઉનકે શરીર સંહનન વિના કે હોતે હૈં । ઉનકે શરીર સંઘાતરૂપસે જો
 પુદ્ગલ પરિણમતે હૈં વે ઇષ્ટ, કાન્ત, પ્રિય, મનોજ્ઞ એવં મનોમ હોતે હૈં ।
 હસી તરહસે સંસ્થાનમેં ભી જાનના ચાહિયે । વિશેષ ઇનકા જો ભવધા-
 રણીય શરીર હોતા હૈ વહ હુંડસંસ્થાનવાલા નહીં હોતા હૈ કિન્તુ સમચ-
 તુરસ્ત્રસંસ્થાનવાલા હોતા હૈ । તથા જો ઉત્તરવૈક્રિયરૂપ શરીર હોતા હૈ
 વહ કિસી એક સંસ્થાનવાલા હોતા હૈ । હસી તરહ સે લેશ્યાઓમેં ભી
 જાનના ચાહિયે । પરન્તુ જો વિશેષતા હૈ વહ ઇસ પ્રકારસે હૈ-ઇનકે હે-
 ભદન્ત ! કિતની લેશ્યાઈ હોતી હૈં ? હે ગૌતમ ! ઇનકે ચાર લેશ્યાઈ હોતી
 હૈં । વે યે હૈં-કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત ઓર તેજોલેશ્યા । હે ભદન્ત ! ચૌસઠ-
 લાખ અસુરકુમારાવાસોમેં સે પ્રત્યેક અસુરકુમારાવાસમેં કૃષ્ણલેશ્યા
 મેં વર્તમાન અસુરકુમાર કયા ક્રોધોપયુક્ત હોતે હૈં ? હે ગૌતમ ! સમી
 અસુરકુમાર લોભોપયુક્ત હોતે હૈં, ઇત્યાદિ । હસી તરહ નીલલેશ્યા
 કારોતલેશ્યા ઓર તેજોલેશ્યાકે વિષયમેં ભી જાનના ચાહિયે । નાગકુમાર
 આદિકે પ્રકરણોમેં તો (ચુલસીઈ નાગકુમારાવાસસયસહસ્રેસુ) "ચૌરાસી

કયા સંહનનવાળા હોય છે ? ઉત્તર-હે ગૌતમ ! તેમનાં શરીર સંહનન વિનાનાં
 હોય છે. તેમના શરીર સંઘાતરૂપે જે પુદ્ગલો પરિણમે છે, તે ઇષ્ટ, કાન્ત, પ્રિય
 મનોજ્ઞ અને મનોમ હોય છે. સંસ્થાન વિષે પણ એમ જ સમજવું. વિશિષ્ટતા
 એ છે કે તેમનું જે ભવધારણીય શરીર હોય છે તે હુંડસંસ્થાનવાળું હોતું નથી.
 પણ સમચતુરસ્ત્રસંસ્થાનવાળું હોય છે. તથા જે ઉત્તરવૈક્રિયરૂપ શરીર હોય છે.
 તે કોઈ એક સંસ્થાનવાળું હોય છે. એજ પ્રમાણે લેશ્યાઓ વિષે પણ સમજવું.
 પણ લેશ્યાઓમાં આ પ્રમાણે વિશિષ્ટતા છે-પ્રશ્ન હે ભગવન્ ! અસુરકુમારોને
 કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ? ઉત્તર-હે ગૌતમ ! તેમને આ પ્રમાણે ચાર લેશ્યાઓ
 હોય છે, (૧) કૃષ્ણ, (૨) નીલ, (૩) કાપોત અને (૪) તેજો લેશ્યા.

પ્રશ્ન-હે પૂજ્ય ! ચૌસઠ લાખ અસુરકુમારાવાસોમાંના પ્રત્યેક અસુરકુમારાવા-
 સમાં રહેનારા કૃષ્ણલેશ્યાયુક્ત અસુરકુમારો શું ક્રોધોપયુક્ત હોય છે ? ઇત્યાદિ.

ઉત્તર-હે ગૌતમ ! સમજાવું તો અસુરકુમારો હોય છે, ઇત્યાદિ.
 એજ પ્રમાણે નીલલેશ્યા, કારોતલેશ્યા અને તેજોલેશ્યા અસુરકુમારો વિષે
 પણ સમજવું નાગકુમાર વગેરેમાં નાગકુમારાવાસ

પૃથ્વીકાયિકસ્થિતિસ્થાનાદિપ્રકરણમ્—

અથ પૃથ્વીકાયિકાદ્યેકેન્દ્રિયજીવાનાં સ્થિતિસ્થાનાદિકં નિરૂપયિતુમાહ—
'અસંખિજ્જેસુ' इत्यादि ।

મૂલમ્—અસંખિજ્જેસુ ણં ભંતે! પુઢવીકાઢ્યાવાસસયસહસેસુ
એગમેગંસિ પુઢવીકાઢ્યાવાસંસિ પુઢવીકાઢ્યાણં કેવઢ્યા ઠિઢટ્ટાણા
પન્નત્તા ?, ગોયમા ! અસંખેજ્જા ઠિઢટ્ટાણા પન્નત્તા તં જહા જહ-
ન્નિયા ઠિઢ જાવ તપ્પાઢગ્ગુક્કોસિયા ઠિઢ । અસંખેજ્જેસુ ણં ભંતે
પુઢવીકાઢ્યાવાસસયસહસેસુ એગમેગંસિ પુઢવીકાઢ્યાવાસંસિ
જહણિયાએ ઠિઢએ વઢમાણા પુઢવીકાઢ્યા કિં કોહોવઢત્તા માણો-
વઢત્તા માયોવઢત્તા, લોભોવઢત્તા, ગોયમા ! કોહોવઢત્તા વિ માણો-
વઢત્તા વિ માયોવઢત્તા વિ લોભોવઢત્તા વિ । એવં પુઢવીકાઢ્યાણં
સવ્વેસુ વિ ઠાણેસુ અભંગયં, નવરં તેઢલેસસાએ અસીઢિં ભંગા !
એવં આઢકાઢ્ય-તેઢકાઢ્ય-વાઢકાઢ્યાણં સવ્વેસુ વિ ઠાણેસુ
અભંગયં । વણસસઢકાઢ્યા જહા પુઢવીકાઢ્યા ॥ સૂ૦ ૭ ॥

છાયા—અસંખ્યેયેષુ ભદન્ત ! પૃથ્વીકાયિકાવાસશતસહસેષુ એકૈકસ્મિન્
પૃથ્વીકાયિકાવાસે પૃથ્વીકાયિકાનાં કિયન્તિ સ્થિતિસ્થાનાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ? ગૌતમ!

લાખ નાગકુમારોંકે આવાસોંમે” इत्यादिरूपसे पाठ पढ़ना चाहिये, क्योंकि
कि “चउसट्ठी असुराणं नागकुमाराण होइ चुलसीई” असुरकुमारोंके
भवन ६४ लाख होते हैं और नागकुमारों के भवन ८४ लाख होते हैं
ऐसा कथन है। इसलिये भवन संबंधी प्रश्नसूत्रों में भवनसंख्याका नानात्व
जानेकर सूत्रका आलाप करना चाहिये ॥सू० ६॥

इति असुरकुमारादि का स्थितिस्थानादि संपूर्ण ॥

સયસહસેસુ) ચોર્યાસીલાખ નાગકુમારાવાસમાં ઇત્યાદિરૂપે સૂત્રપાઠ કરવો જોઈએ.
“ચઉસટ્ઠી અસુરાણ નાગકુમારાણ હોઈ ચુલસીઈ” અસુરકુમારોનાં ૬૪ લાખ અને
નાગકુમારોનાં ૮૪ લાખ ભવન હોય છે. એવું શાસ્ત્રોમાં કહેલ છે. તેથી ભવન
સંખ્યામાં જે ફેરફાર છે તે ધ્યાનમાં રાખીને પ્રશ્નસૂત્રો તથા ઉત્તરસૂત્રો
કહેવાં જોઈએ. ॥ સૂ. ૬ ॥

॥અસુરકુમારાદિના સ્થિતિસ્થાનાદિ સમાપ્ત ॥

પઠનીયમ્ । એવમ્ ‘ચત્સદ્વી અસુરાણં નાગકુમારાણ હોઽ ચુલસીર્ઈ’ ઇત્યાદિ વચનાત્ ,
ભવનપ્રશ્નસૂત્રેષુ ભવનસંખ્યાનાનાત્વમવગમ્ય સૂત્રાલાપઃ કરણીયઃ ॥ સૂ. ૬ ॥

॥ ઇતિ-અસુરકુમારાદીનાં સ્થિતિસ્થાનાદિપ્રકરણમ્ ॥

વર્તમાન અસુરકુમારોંકે શરીર કિસ સંહનનવાલે હોતે હૈં ? હે ગૌતમ !
ઉનકે શરીર સંહનન વિના કે હોતે હૈં । ઉનકે શરીર સંઘાતરૂપસે જો
પુદ્ગલ પરિણમતે હૈં વે ઇષ્ટ, કાન્ત, પ્રિય, મનોજ્ઞ એવં મનોમ હોતે હૈં ।
હસી તરહસે સંસ્થાનમેં ભી જાનના ચાહિયે । વિશેષ હનકા જો ભવધા-
રણીય શરીર હોતા હૈ વહ હુંડસંસ્થાનવાલા નહીં હોતા હૈ કિન્તુ સમચ-
તુરસ્સસંસ્થાનવાલા હોતા હૈ । તથા જો ઉત્તરવૈક્રિયરૂપ શરીર હોતા હૈ
વહ કિસી એક સંસ્થાનવાલા હોતા હૈ । હસી તરહ સે લેશ્યાઓમેં ભી
જાનના ચાહિયે । પરન્તુ જો વિશેષતા હૈ વહ હસ પ્રકારસે હૈ-હનકે હે-
ભદન્ત ! કિતની લેશ્યાઈ હોતી હૈં ? હે ગૌતમ ! હનકે ચાર લેશ્યાઈ હોતી
હૈં । વે યે હૈં-કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત ઓર તેજોલેશ્યા । હે ભદન્ત ! ચૌસઠ-
લાખ અસુરકુમારાવાસોમેં સે પ્રત્યેક અસુરકુમારાવાસમેં કૃષ્ણલેશ્યા
મેં વર્તમાન અસુરકુમાર વ્યા ક્રોધોપયુક્ત હોતે હૈં ? હે ગૌતમ ! સભી
અસુરકુમાર લોભોપયુક્ત હોતે હૈં, ઇત્યાદિ । હસી તરહ નીલલેશ્યા
કાપોતલેશ્યા ઓર તેજોલેશ્યાકે વિષયમેં ભી જાનના ચાહિયે । નાગકુમાર
આદિકે પ્રકરણોમેં તો (ચુલસીર્ઈ નાગકુમારાવાસસયસહસ્રસેસુ) “ચૌરાસી

કયા સંહનનવાળાં હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેમનાં શરીર સંહનન વિનાનાં
હોય છે. તેમના શરીર સંઘાતરૂપે જે પુદ્ગલો પરિણમે છે, તે ઈષ્ટ, કાન્ત, પ્રિય
મનોજ્ઞ અને મનોમ હોય છે. સંસ્થાન વિષે પણ એમ જ સમજવું. વિશિષ્ટતા
એ છે કે તેમનું જે ભવધારણીય શરીર હોય છે તે હુંડસંસ્થાનવાળું હોતું નથી.
પણ સમચતુરસ્સસંસ્થાનવાળું હોય છે. તથા જે ઉત્તરવૈક્રિયરૂપ શરીર હોય છે.
તે કોઈ એક સંસ્થાનવાળું હોય છે. એજ પ્રમાણે લેશ્યાઓ વિષે પણ સમજવું.
પણ લેશ્યાઓમા આ પ્રમાણે વિશિષ્ટતા છે-પ્રશ્ન હે ભગવન્ ! અસુરકુમારોને
કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ? ઉત્તર-હે ગૌતમ ! તેમને આ પ્રમાણે ચાર લેશ્યાઓ
હોય છે, (૧) કૃષ્ણ, (૨) નીલ, (૩) કાપોત અને (૪) તેજો લેશ્યા.

પ્રશ્ન-હે પૂન્ય ! ચૌસઠ લાખ અસુરકુમારાવાસોમાનાં પ્રત્યેક અસુરકુમારાવા-
સમાં રહેનારા કૃષ્ણલેશ્યાયુક્ત અસુરકુમારો શું ક્રોધોપયુક્ત હોય છે ? ઇત્યાદિ.

ઉત્તર-હે ગૌતમ ! સમસ્ત અસુરકુમારો લોભોપયુક્ત હોય છે, ઇત્યાદિ.
એજ પ્રમાણે નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા અને તેજોલેશ્યાવાળા અસુરકુમારો વિષે
પણ સમજવું નાગકુમાર વગેરેના પ્રકરણોમાં તો-(ચુલસીર્ઈ નાગકુમારાવાસ

પૃથ્વીકાયિકસ્થિતિસ્થાનાદિપ્રકરણમ્—

અથ પૃથ્વીકાયિકાગ્રેકેન્દ્રિયજીવાનાં સ્થિતિસ્થાનાદિકં નિરૂપયિતુમાહ—
'અસંસ્થિજ્જેસુ' इत्यादि ।

મૂલમ્—અસંસ્થિજ્જેસુ ણં ભંતે! પુઢવીકાઇયાવાસસયસહસ્સેસુ
એગમેગંસિ પુઢવીકાઇયાવાસંસિ પુઢવીકાઇયાણં કેવઇયા ઠિઇટ્ટાણા
પન્નત્તા ?, ગોયમા ! અસંસ્થેજ્જા ઠિઇટ્ટાણા પન્નત્તા તં જહા જહ-
ન્નિયા ઠિઈ જાવ તપ્પાઉમ્મુક્કોસિયા ઠિઈ । અસંસ્થેજ્જેસુ ણં ભંતે
પુઢવીકાઇયાવાસસયસહસ્સેસુ એગમેગંસિ પુઢવીકાઇયાવાસંસિ
જહણિયાએ ઠિઈએ વટ્ટમાણા પુઢવીકાઇયા કિં કોહોવઉત્તા માણો-
વઉત્તા માયોવઉત્તા, લોભોવઉત્તા, ગોયમા ! કોહોવઉત્તા વિ માણો-
વઉત્તા વિ માયોવઉત્તા વિ લોભોવઉત્તા વિ । એવં પુઢવીકાઇયાણં
સવ્વેસુ વિ ઠાણેસુ અભંગયં, નવરં તેઉલેસ્સાએ અસીઈ અંગા !
એવં આઉક્કાઇય—તેઉક્કાઇય—વાઉક્કાઇયાણં સવ્વેસુ વિ ઠાણેસુ
અભંગયં । વણસ્સઙ્કાઇયા જહા પુઢવીકાઇયા ॥ સૂ. ૭ ॥

છાયા—અસંસ્થેયેષુ ભદન્ત ! પૃથ્વીકાયિકાવાસશતસહસ્ત્રેષુ એકૈકસ્મિન્
પૃથ્વીકાયિકાવાસે પૃથ્વીકાયિકાનાં ક્રિયન્તિ સ્થિતિસ્થાનાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ? ગૌતમ!

લાલ નાગકુમારોંકે આવાસોંમે” इत्यादिरूपसे पाठ पढ़ना चाहिये, क्योंकि
कि “चउसट्ठी असुराणं नागकुमाराणं होइ चुलसीई” असुरकुमारोंके
भवन ६४ लाख होते हैं और नागकुमारों के भवन ८४ लाख होते हैं
ऐसा कथन है। इसलिये भवन संबंधी प्रश्नसूत्रों में भवनसंख्याका नानात्व
जानेकर सूत्रका आलाप करना चाहिये ॥सू. ६॥

इति असुरकुमारादि का स्थितिस्थानादि संपूर्ण ॥

સયસહસ્સેસુ) ચોર્યાસીલાખ નાગકુમારાવાસમાં ઇત્યાદિરૂપે સૂત્રપાઠ કરવો જોઈએ.
“ચઉસટ્ઠી અસુરાણ નાગકુમારાણં હોઈ ચુલસીઈ” અસુરકુમારોનાં ૬૪ લાખ અને
નાગકુમારોનાં ૮૪ લાખ ભવન હોય છે. એવું શાસ્ત્રોમાં કહેલ છે. તેથી ભવન
સંખ્યામાં જે ફેરફાર છે તે ધ્યાનમાં રાખીને પ્રશ્નસૂત્રો તથા ઉત્તરસૂત્રો
કહેવાં જોઈએ. ॥ સૂ. ૬ ॥

॥ અસુરકુમારાદિના સ્થિતિસ્થાનાદિ સમાપ્ત ॥

અસંખ્યેયાનિ સ્થિતિસ્થાનાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ તથા-જઘન્યાકા સ્થિતિર્યાવત્ તત્પ્રાયોગ્યો-
ત્કર્પિકા સ્થિતિઃ। અસંખ્યેયેષુ ભદન્ત । પૃથિવીકાયિકાવાસશતસહસ્રેષુ એકૈકસ્મિન્
પૃથિવીકાયિકાવાસે જઘન્યાયાં સ્થિત્યાં વર્તમાનાઃ પૃથિવીકાયિકાઃ કિં ક્રોધો-
પયુક્તાઃ માનોપયુક્તાઃ માયોપયુક્તાઃ લોભોપયુક્તાઃ? ગૌતમ । ક્રોધોપયુક્તા અપિ
માનોપયુક્તા અપિ માયોપયુક્તા અપિ લોભોપયુક્તા અપિ । એવં પૃથિવીકાયિકાનાં
સર્વેષ્વપિ સ્થાનેષ્વભજ્જકમ્, નવરમ્ તેજોલેશ્યાયામ્ અશીતિર્મજ્ઞાઃ । એવમ્
અપ્કાયિકા અપિ તેજસ્કાયિકવાયુકાયિકાનાં સર્વેષ્વપિ સ્થાનેષ્વભજ્જકમ્ । વન-
સ્પતિકાયિકા યથા પૃથિવીકાયિકાઃ ॥મૂ.૦૭॥

ટીકા—‘અસંખિજ્જેસુ ણં ભંતે’ અસંખ્યેયેષુ ઘણુ ભદન્ત ‘પુઢવીકાયિકા-
વાસસયસહસ્રેસુ’ પૃથિવીકાયિકાવાસશતસહસ્રેષુ ‘એગમેગંસિ’ એકૈકસ્મિન્ પ્રત્યે-
કસ્મિન્ ‘પુઢવીકાઈયાવાસંસિ’ પૃથિવીકાયિકાવાસે ‘પુઢવીકાઈયાણં’ પૃથિવીકા-
યિકાનાં જીવાનાં ‘કેવહ્યા ઠિઠ્ઠાણા પન્નત્તા’ કિયન્તિ કિયત્પમાણકાનિ
સ્થિતિસ્થાનાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ । મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે
ગૌતમ ! ‘અસંખેજ્જા ઠિઠ્ઠાણા પન્નત્તા’ અસંખ્યેયાનિ સ્થિતિસ્થાનાનિ પ્રજ્ઞ-

પૃથિવીકાયિકાદિકા સ્થિતિસ્થાનાદિ—

અવ સૂત્રકાર પૃથિવીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિય જીવોં કે સ્થિતિસ્થાન
આદિ કા નિરૂપણ કરને કે નિમિત્ત “અસંખિજ્જેસુ” ઇત્યાદિ સૂત્ર કહતે હૈં—

“અસંખિજ્જેસુ ણં ભંતે ! પુઢવીકાઈયાવાસસયસહસ્રેસુ” ઇત્યાદિ ।

(અસંખિજ્જેસુ ણં ભંતે ! પુઢવીકાઈયા વાસસયસહસ્રેસુ) હે ભદંત !
અસંખ્યાત પૃથિવીકાયિકાવાસશતસહસ્રોં મેં—અર્થાત્ પૃથિવીકાયિકજીવોં
કે અસંખ્યાત લાખ આવાસોં મેં સે (એગમેગંસિ પુઢવીકાઈયાવાસંસિ)
એકર પૃથિવીકાયિકાવાસ મેં વર્તમાન (પુઢવીકાઈયા ણં) પૃથિવીકાયિક
જીવોં કે (કેવહ્યા) કિનને (ઠિઠ્ઠાણા) સ્થિતિકે સ્થાન (પન્નત્તા) કહે
મચે હૈં ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (અસંખેજ્જા ઠિઠ્ઠાણા પન્નત્તા) इनके

પૃથ્વીકાયિકાદિના સ્થિતિસ્થાનાદિ

હવે પૃથ્વીકાયિક અપ્કાયિક વગેરે એકેન્દ્રિય જીવોનાં સ્થિતિસ્થાન વગેરેનું
નિરૂપણ કરવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે. “અસંખિજ્જેસુ” ઇત્યાદિ

(અસંખિજ્જેસુ ણં ભંતે ! પુઢવીકાઈયાવાસસયસહસ્રેસુ) હે ભગવન્ ! પૃથ્વી-
કાયિક જીવોનાં અસંખ્યાત લાખ આવાસોમાંના “એગમેગંસિ પુઢવીકાઈયાવાસંસિ”
પ્રત્યેક પૃથ્વીકાયિક આવાસમાં રહેનારા “પુઢવીકાઈયાણં” પૃથ્વીકાયિક જીવોનાં
“કેવહ્યા ઠિઠ્ઠાણા પન્નત્તા ?” કેટલાં સ્થિતિસ્થાન કહ્યાં છે ?

ઉત્તર—‘ગોયમા ।’ હે ગૌતમ ! (અસંખેજ્જા ઠિઠ્ઠાણા પન્નત્તા) તેમનાં

પ્તાનિ, ‘તં જહા’ તથા ‘જહન્નિયા ઠિઈ’ જઘન્યિકા સ્થિતિઃ પૃથિવીકાયાિકાનાં જઘન્યા સ્થિતિરન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણા ‘જાવ’ યાવત્-યાવચ્છબ્દેન- “સમયાહિયા જહ-
ણિયા ઠિઈ, દુસમયાહિ યા જહણિયા ઠિઈ, જાવ તિ-ચ૩-પંચ-છ-સત્ત-અદ્દ-નવ-દસ
સમયાહિયા જહન્નિયા ઠિઈ, અસંખેજ્જ સમયાહિયા જહન્નિયા ઠિઈ’ હિતિ સંગ્રાહ્યમ્ ।
‘તપ્પાઝગુક્કોસિયા ઠિઈ’ તત્પ્રાયોગ્યોત્કૃષ્ટિકા સ્થિતિર્ભવતીતિ ‘અસંખેજ્જેસુ ણં ભંતે’
અસંખ્યેયેષુ સ્વલુ ભદન્ત । ‘પુઢવીકાઙ્યાવાસસયસહસેસુ’ પૃથિવીકાયાિકાવાસશત-
સહસ્રેષુ ‘એગમેગંસિ’ એકૈકસ્મિન્ પ્રત્યેકસ્મિન્ ‘પુઢવીકાઙ્યાવાસંસિ’ પૃથિવીકા-
યાિકાવાસે ‘જહણિયાએ ઠિઈએ વદ્દમાણા પુઢવીકાઙ્યા’ જઘન્યાયાં સ્થિત્યાં

સ્થિતિસ્થાન અસંખ્યાત કહે ગયે હૈં । (ત જહા) વે હસ પ્રકાર સે
(જહન્નિયા ઠિઈ જાવ તપ્પા ઝગુક્કોસિયા ઠિઈ) એક જઘન્યસ્થિતિ યાવત્-
તત્પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ । પૃથિવીકાયાિક જીવોં કી જઘન્યસ્થિતિ અન્ત-
ર્મુહૂર્ત કી હૈ । યહાં યાવત્ શબ્દ સે “સમયાહિયા જહણિયા ઠિઈ,
દુસમયાહિયા જહણિયા ઠિઈ, જાવ તિ, ચ૩, પંચ, છ, સત્ત, અદ્દ, નવ,
દસ સંખેજ્જ સમયાહિયા જહણિયા ઠિઈ, અસંખેજ્જ સમયાહિયા જહન્નિયા
ઠિઈ ” હસ પાઠ કા સંગ્રહ કિયા ગયા હૈ । હસકા અર્થ હસ પ્રકાર સે
હૈ-એક સમય અધિક જઘન્યસ્થિતિ , દો સમય અધિક જઘન્યસ્થિતિ,
યાવત્ ત્રીન, ચાર, પાંચ, છહ, સાત, આઠ, નૌ, દશ ઓર સંખ્યાત
સમયાધિક જઘન્યસ્થિતિ, અસંખ્યાત સમયાધિક જઘન્યસ્થિતિ । (અસં-
ખેજ્જેસુ ણં ભંતે ! પુઢવીકાઙ્યાવાસસયસહસેસુ) હે ભદન્ત ! અસંખ્યાત
પૃથિવીકાયાિકાવાસશતસહસ્રોં મેં સે (એગમેગંસિ પુઢવીકાઙ્યાવાસંસિ)
એક એક પૃથિવીકાયાિકાવાસ મેં (જહણિયાએ ઠિઈએ વદ્દમાણા પુઢવી-

અસંખ્યાત સ્થિતિસ્થાન કહ્યાં છે. “તંજહા” તે આ પ્રમાણે છે- “જહન્નિયા
ઠિઈ જાવ તપ્પાઝગુક્કોસિયા ઠિઈ” એક સમય જઘન્યસ્થિતિથી લઈને તત્પ્રાયોગ્ય
ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ સુધી પૃથ્વીકાયાિક જીવોની જઘન્યસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્તની હોય છે.
અહીં “યાવત્” પદ વડે “સમયાહિયા જહણિયા ઠિઈ, દુસમયાહિયા જહણિયા
ઠિઈ, જાવ તિ, -ચ૩, -પંચ, -છ, -સત્ત, -અદ્દ, -નવ, -દસ, -સંખેજ્જસમયાહિયા જહણિયા
ઠિઈ, અસંખેજ્જસમયાહિયા જહણિયા ઠિઈ” આ પાઠનો સંગ્રહ કર્યો છે. તેનો
અર્થ આ પ્રમાણે છે-એક સમય અધિક જઘન્યસ્થિતિ, બે સમય અધિક જઘ-
ન્યસ્થિતિ, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ, દસ, અને સંખ્યાત સમયાધિક
જઘન્યસ્થિતિ, અને અસંખ્યાતસમયાધિક જઘન્યસ્થિતિ સુધીના અસંખ્યાત
સ્થિતિસ્થાન સમજવા. “અસંખેજ્જેસુ ણં ભંતે ! પુઢવીકાઙ્યાવાસસયસહસેસુ એ-
મેગંસિ પુઢવીકાઙ્યાવાસંસિ જહણિયાએ ઠિઈએ વદ્દમાણા પુઢવીકાઙ્યા ” હે પૂન્ય !

વર્તમાનાઃ પૃથિવીકાયિકાઃ ‘કિં કોહોવઉત્તા માણોવઉત્તા માયોવઉત્તા લોમોવઉત્તા’
 કિં ક્રોધોપયુક્તાઃ માનોપયુક્તાઃ માયોપયુક્તાઃ લોમોપયુક્તાઃ, એતે પૃથિવીકા-
 યિકા જીવાઃ ક્રોધમાનમાયાલોભૈર્યુક્તા ભવન્તિ કિમિતિ પ્રશ્નઃ । ઉત્તરયતિ
 મગવાન્—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘કોહોવઉત્તાવિ’ ક્રોધોપયુક્તા
 અપિ ‘માણોવઉત્તા વિ’ માનોપયુક્તા અપિ ‘માયોવઉત્તા વિ’ માયોપયુક્તા અપિ
 ‘લોમોવઉત્તા વિ’ લોમોપયુક્તા અપિ ભવન્તિ । ‘એવં પુઢવીકાઈયાણં સન્વેસુ વિ
 ઠાણેસુ અમંગયં’ એવં પૃથિવીકાયિકાનાં સર્વેષ્વપિ સ્થાનેષ્વભજ્જકમ્, પૃથિવીકાયિકા
 જીવા એકૈકસ્મિન્ કપાયે ઉપયુક્તા વહ્દઃ સમુપલભ્યન્તે અસ્માદેવ કારણાત્
 સર્વેષુ સ્થિત્યવગાહનાશરીરસંહનનસંસ્થાનલેશ્યાદૃષ્ટિજ્ઞાનયોગોપયોગાખ્યેષુ દશસ્વપિ

કાઈયા) જઘન્યસ્થિતિ મેં વર્તમાન પૃથિવીકાયિક જીવ (કિં કોહોવઉત્તા,
 માણોવઉત્તા, માયોવઉત્તા, લોમોવઉત્તા) કયા ક્રોધોપયુક્ત હોતે હેં ?
 માનોપયુક્ત હોતે હેં ? માયોપયુક્ત હોતે હેં ? લોમોપયુક્ત હોતે હેં ? અર્થાત્
 યે પૃથિવીકાયિક જીવ ક્રોધ, માન, માયા ઓર લોમ इनसे युक्त હોતે
 હેં કયા ? એસા યહ પ્રશ્ન હૈ । મગવાન્ इसका उत्तर देते हुए कहते हैं कि—
 (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (કોહોવઉત્તા વિ, માણોવઉત્તા વિ, માયોવઉત્તા
 વિ, લોમોવઉત્તા વિ) યે ક્રોધ સે મી યુક્ત હોતે હેં, માન સે મી યુક્ત
 હોતે હેં, માયા સે મી યુક્ત હોતે હેં, લોમ સે મી યુક્ત હોતે હેં । (એવં
 પુઢવીકાઈયા ણં સન્વેસુ વિ ઠાણેસુ અમંગયં) इस पृथिवीकायिक जीवों
 के समस्त स्थानों में भी अभंगक-भंगाभाव है। क्यों कि पृथिवीकायिक
 जीव एक एक कषाय में उपयुक्त बहुत पाये जाते हैं इसी कारण स्थिति, १
 अवगाहनार, शरीर, संहनन, संस्थान, लेश्या, दृष्टि, ज्ञान,

અસંખ્યાત લાખ પૃથ્વીકાયિકાવાસોમાંના પ્રત્યેક પૃથ્વીકાયિકાવાસમાં જઘન્યસ્થિતિ
 એ રહેનારા પૃથ્વીકાયિક હોયે. “ કિં કોહોવઉત્તા, માણોવઉત્તા, માયોવઉત્તા,
 લોમોવઉત્તા ? ” ક્રોધોપયુક્ત હોય છે ? માનોપયુક્ત હોય છે ? માયોપયુક્ત
 હોય છે ? લોમોપયુક્ત હોય છે ? શું તે પૃથ્વીકાયિક હોયે ક્રોધ, માન, માયા
 અને લોભથી યુક્ત હોય છે ? એવો આ પ્રશ્ન છે.

ઉત્તર—(ગોયમા) હે ગૌતમ ! “ કોહોવઉત્તા વિ, માણોવઉત્તા વિ, માયો-
 વઉત્તા વિ, લોમોવઉત્તા વિ) તેઓ ક્રોધથી પણ યુક્ત હોય છે, માનથી પણ
 યુક્ત હોય છે, માયાથી પણ યુક્ત હોય છે, અને લોભથી યુક્ત પણ હોય છે.
 “ એવં પુઢવીકાઈયાણં સન્વેસુ વિ ઠાણેસુ અમંગયં ” આ પૃથ્વીકાયિક હોયેનાં
 તમામ સ્થાનોમા અભંગત્વ-ભંગાઓનો અભાવ છે. કારણ કે એકે એક કષાયથી
 યુક્ત પૃથ્વીકાયિક હોયે ઘણા હોય છે. તેથી જ સ્થિતિ, અવગાહના, શરીર,

સ્થાનેષુ અમજ્જકમેવ ભવતિ । ‘નવરં’ નવરમ્-અયં વિશેષઃ-‘તેઝલેસ્સાએ અસીઈ મંગા’ તેજોલેશ્યાયામશીતિર્મજ્જાઃ, પૃથિવીકાયિકજીવેષુ લેશ્યાદ્વારે તેજોલેશ્યા-વન્તો ભવન્તિ પૃથિવીકાયિકા જીવાઃ, સા તેજોલેશ્યા તદા ભવતિ યદા દેવલો-કાત્ ચ્યંતો દેવ એકોઽનેકે વા પૃથિવીકાયિકેષૂત્પદ્યન્તે, તતશ્ચ દેવસ્યૈકત્વાનેક-ત્વકારણાત્ અશીતિર્મજ્જાઃ ભવન્તિ । પૃથિવીકાયિકપ્રકરણે સ્થિતિસ્થાનદ્વારં મૂલકૃતા સ્વયમેવ કથિતમ્, યદત્ર ન કથિતં તત્સર્વં નારકપ્રકરણવદેવ જ્ઞાતવ્યમ્, પરન્તુ યદંશે નારકપૃથિવીકાયિકયોર્વૈલક્ષણ્યમ્ તત્ “જાણત્તં જાણિયવ્વં” ઇતિ પૂર્વં કથિતત્વાત્-નાનાત્વમિહ પ્રશ્નોત્તરસૂત્રાભ્યાં જ્ઞાતવ્યમ્ । તત્ચ શરીરસંહનન

યોગ૧ઔર ઉપયોગ૧૦ ઇન દશ સ્થાનોં મેં અંગક હૈં । (નવરં) વિશેષતા યહ હૈ-કિ (તેઝલેસ્સાએ અસીઈ મંગા) તેજોલેશ્યા મેં અસ્સી ંગ હૈં । પૃથિવીકાયિક જીવોં મેં લેશ્યા દ્વાર મેં તેજોલેશ્યા વક્તવ્ય હૈ-અર્થાન્ પૃથિવીકાયિક જીવ તેજોલેશ્યાવાલે હોતે હૈં । વહ તેજોલેશ્યા ઉનેકે તબ હોતી હૈ કિ જબ દેવલોક સે ચ્યુન હુઆ એક દેવ અથવા અનેક દેવ પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં । ઇસલિયે દેવસંબંધીરુપ એક અનેક કારણ સે અસ્સી મજ્જ હો જાતે હૈં । પૃથિવીકાયિક પ્રકરણ સે મૂલકર્તાને સ્થિતિસ્થાન દ્વાર તો અપને આપ હી કહા હૈ । ઔર જો યહાં ઉન્હોંને નહીં કહા હૈ વહ સબ નારક પ્રકરણ કી તરહ હી જાનના ઑહિયે । પરન્તુ જિસ અંશ મેં નારક ઔર પૃથિવીકાયિકોં મેં ભિન્નતા હૈ વહ ભિન્નતા “જાણત્તં જાણિયવ્વં” એસા પૂર્વ મેં કથિત હોને સે યહાં પ્રશ્નસૂત્રોં સે જાન લેની ઑહિયો વહ ભિન્નતા શરીર૧, સંહનન૨, સંસ્થાન૩,

સંહનન, સંસ્થાન, લેશ્યા દૃષ્ટિ, જ્ઞાન, યોગ અને ઉપયોગ એ દસ સ્થાનોમાં ભાંગાઓનો અભાવ (અભંગત્વ) છે. “ નવરં ” પણ આટલી વિશેષતા છે કે “ તેઝલેસ્સાએ અસીઈ મંગા ” તેનેલેશ્યામાં ૮૦ ભાંગા છે. પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં લેશ્યાદ્વારમાં તેનેલેશ્યા વક્તવ્ય છે એટલે કે પૃથ્વીકાયિક જીવો તેનેલેશ્યાવાળા પણ હોય છે. જ્યારે દેવલોકથી ચ્વીને એક અથવા અનેક દેવો પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેમને તેનેલેશ્યા હોય છે. તેથી દેવસંબંધી એક અનેક કારણને લીધે ૮૦ ભાંગા થાય છે. પૃથ્વીકાયિક પ્રકરણમાં સૂત્રકારે સ્થિતિસ્થાન-દ્વારનું તો નિરૂપણ કર્યું જ છે. પણ જે વિષયનું આ પ્રકરણમાં કથન થયું નથી તે વિષયનું વક્તવ્ય નારક પ્રકરણમાં જણાવ્યા પ્રમાણે જ સમજવું પરંતુ નારક અને પૃથ્વીકાયિકો વચ્ચે જેટલે અંશે ભિન્નતા છે, “ જાણત્તં જાણિયવ્વં ” તે ભિન્નતા આગળ કહેલ હોવાથી પ્રશ્નસૂત્રો મારફત સમજી લેવી. તે ભિન્નતા

સંસ્થાનલેશ્યાદૃષ્ટિજ્ઞાનયોગાખ્યેષુ સપ્તસુ દ્વારેષુ ભવતિ, તથાહિ—“અસંખિજ્ઞેષુ
 ણં મંતે પુઢવીકાઈયાવાસસયસહસ્સેસુ જાવ પુઢવિકાઈયાણં કઈ સરીરા પન્નત્તા?
 ગોયમા તિન્નિ તં જહા—ઓરાલિણે તેયણે કમ્મણે” પૃથિવીકાયિકજીવાનાં
 ત્રીણિ શરીરાણિ ભવન્તિ, ઔદારિક—તૈજસ—કાર્મણ—ભેદાત્ । એતેષુ ત્રિણ્ણપિ શરીરેષુ
 ‘ક્રોધોવુત્તા વિ માણોવુત્તા વિ’ ક્રોધોપયુક્તા અપિ માનોપયુક્તા અપીત્યાદિકમપિ
 વક્તવ્યમેવ । તથા ‘અસંખેજ્ઞેષુ ણં જાવ પુઢવિકાઈયાણં સરીરગા કિં સંઘયણી’
 ઇત્યાદિ સર્વમિહાપિ પૂર્વવદેવ જ્ઞાતવ્યમ્, કેવલં વૈલક્ષણ્યમેતાવદેવ ‘પોગ્ગલા
 મણુન્ના અમણુન્ના સરીરસંઘાયત્તાણે પરિણમંતિ’ એનેનૈવ ક્રમેણ સંસ્થાનદ્વારેપિ

લેશ્યા૪, દૃષ્ટિ૫, જ્ઞાન૬, યોગ૭ એ સાત દ્વારોં મેં હૈ । જૈસે—“અસંખિ-
 જ્ઞેસુ ણં મંતે ! પુઢવીકાઈયાવાસસયસહસ્સેસુ જાવ પુઢવિકાઈયાણં કઈ
 સરીરા પણ્ણત્તા” હે મદન્ન ! અસંખ્યાત લાખ પૃથિવીકાયિક આવાસોં
 મેં સે એક એક પૃથિવીકાયિક આવાસ મેં વર્તમાન પૃથિવીકાયિક જીવોં
 કે કિતને શરીર કહે ગયે હૈ । (તિન્નિસરીરા પન્નત્તા) હે ગૌતમ ! ત્રીણ
 શરીર કહે ગયે હૈ । વે ઇસ પ્રકાર સે હૈ—ઔદારિક, તૈજસ, ઔર કાર્મણ ।
 વે ત્રીણોં શરીરવાલે ઔ પૃથિવીકાયિક જીવ ક્રોધ સે ઔ યુક્ત હોતે હૈ,
 માન સે ઔ યુક્ત હોતે હૈ, માયા સે ઔ યુક્ત હોતે હૈ ઔર લોભ સે
 યુક્ત હોતે હૈ । તથા (અસંખેજ્ઞેસુ ણં જાવ પુઢવિકાઈયાણં સરીરગા
 કિં સંઘયણી) “અસંખ્યાત લાખ પૃથિવીકાયિકાવાસોં મેં સે એકર
 પૃથિવીકાયિકાવાસ મેં વર્તમાન પૃથિવીકાયિક જીવોં કે શરીર કિસ
 સંહનનવાલે હોતે હૈ” ઇત્યાદિ સર્વ યહાં પર ઔ પ્રશ્ન ઔર ઉત્તર પહિલે
 કી તરહ હી જાનનાં ચાહિયે । પરન્તુ યહાં પર વિશેષતા કેવલ ઇતની હી
 હૈ કિ ઇન્કે શરીરસંઘાતરૂપ સે જો પુઢલ પરિણમતે હૈ વે (પોગ્ગલા,

શરીર, સંહનન, સંસ્થાન, લેશ્યા, દૃષ્ટિ, જ્ઞાન અને યોગ, એ સાત દ્વારોમાં છે
 જેમ કે “અસંખિજ્ઞેસુ ણં મંતે ! પુઢવીકાઈયાવાસસયસહસ્સેસુ જાવ પુઢવીકાઈયાણ
 કઈ સરીરા પણ્ણત્તા ?” હે પ્રભો અસંખ્યાત લાખ પૃથ્વીકાયિક આવાસોમાંના
 પ્રત્યેક પૃથ્વીકાયિક આવાસમાં રહેનારા પૃથ્વીકાયિક જીવોનાં કેટલાં શરીર કહ્યાં
 છે ? “તિન્નિ સરીરા પણ્ણત્તા” હે ગૌતમ ! ત્રણ શરીર કહ્યાં છે. તે શરીરો આ
 પ્રમાણે છે—ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણ. તે ત્રણે શરીરવાળા પૃથ્વીકાયિક જીવો
 ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ, એ ચારથી યુક્ત હોય છે. તથા—“અસંખેજ્ઞેસુ
 ણં જાવ પુઢવીકાઈયાણં સરીરગા કિં સંઘયણી ?” હે પૂજ્ય ! અસંખ્યાત લાખ
 પૃથ્વીકાયિકાવાસોમાં રહેનારા પૃથ્વીકાયિક જીવોનાં શરીર કયા પ્રકારના અને કયા
 સંહનન વાળાં હોય છે. ઇત્યાદિ સમસ્ત પ્રશ્ન અને ઉત્તર પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે જ
 સમજવા. પરન્તુ પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં વિશેષતા એ છે કે તેમના શરીરસંઘાત રૂપે જે
 પુઢલો પરિણમે છે તે “પોગ્ગલા મણુન્ના, અમણુન્ના, સરીરસંઘાયત્તાણે પરિણમંતિ”

પ્રશ્નસૂત્રં રચનીયમ્, કિન્તુ ઉત્તરસૂત્રે ‘હુંડસંઠિયા’ એતાવદેવ વક્તવ્યમ્ । પૃથિ-
વીકાયિકાનાં શરીરાણિ હુંડસંસ્થાનસંસ્થિતાનીતિ । કિન્તુ-‘દુવિદ્યા સરીરગા
પન્નત્તા તં જહા ભવધારણિજ્ઞા ય ઉત્તરવેડવિયા ય’ ઇતિ ન વક્તવ્યમ્ પૃથિ-
વીકાયિકાનાં ભવધારણીયાદિ દ્વિવિધશરીરયોરભાવાત્ । લેશ્યાદ્વારે પુનરેવં વક્ત-
વ્યમ્-‘પુઢવીકાઈયા ણં મંતે! કહ્ લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ? ગોયમા! ચત્તારિ, તં જહા
કળ્હલેસ્સા જાવ તેડલેસ્સા” એતાસુ આઘાસુ તિસુષુ કૃષ્ણનીલકાપોતીલેશ્યાસ્વ
મહ્લકમેવ જ્ઞાતવ્યમ્, કેવલં તેજોલેશ્યાયામશીતિર્મજ્ઞા ભવન્તીતિ જ્ઞાતવ્યમ્ ।

મણુન્ના, અમણુન્ના, સરીરસંઘાયત્તાએ પરિણમંતિ) પુદ્ગલ મનોજ્ઞ ઔર
અમનોજ્ઞ દોનોં પ્રકારકે હોતે હૈં, ઇસી ક્રમસે સસ્થાનદ્વારમેં ભી પ્રશ્નસૂત્ર
કી રચના કરલેની ચાહિયે । કિન્તુ ઉત્તરસૂત્રમેં “ હુંડ સંઠાણસંઠિયા ”
હુંડસંસ્થાનવાલે ઉનકે શરીર હોતે હૈં એસા હી કહના ચાહિયે । કિન્તુ
યહાંપર “શરીર દો પ્રકારકે હોતે હૈં એક ભવધારણીય દૂસરે ઉત્તરવૈક્રિય’
યહ પાઠ નહીં કહના ચાહિયે । ક્યોંકિ પૃથિવીકાયિક જીવોંકે ભવધાર-
ણીય આદિ દો પ્રકારકે શરીરોંકા અભાવ હોતા હૈં । લેશ્યાદ્વારમેં એસા કહના
ચાહિયે “ પુઢવીકાઈયાણં મંતે! કહ્ લેસ્સાઓ પણ્ણત્તાઓ? ગોયમા
ચત્તારિ લેસ્સાઓ પણ્ણત્તાઓ-તં જહા-કળ્હલેસ્સા જાવ તેડલેસ્સા”
કિ હે મદન્ત ! પૃથિવીકાયિક જીવોંકે કિતની લેશ્યાઈ કહી ગઈ હૈં ?
ગૌતમ ! ઇનકે ચાર લેશ્યાઈ કહી ગઈ હૈં । જૈસે કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા,
કાપોતલેશ્યા ઔર તેજોલેશ્યા । ઇનમેં કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યા ઔર કાપો-
તીલેશ્યા આદિકી ઇન ત્રીન લેશ્યાઓંમેં અમજ્ઞક હી-મજ્ઞાભાવ હી હૈં ।
કેવલ એક તેજોલેશ્યામેં હી ૮૦ મજ્ઞ હોતે હૈં । એસા જાનના

પુદ્ગલો મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ, એમ બન્ને પ્રકારના હોય છે, એજ પ્રમાણે સંસ્થા-
નદ્વાર સંબંધી સૂત્રની પણ રચના કરવી જોઈએ. પણ ઉત્તર સૂત્રમાં “ હુંડસંઠાણ-
સંઠિયા ” એવું કહેવું જોઈએ કે તેમનાં શરીર “ હુંડસંસ્થાનવાળાં ” હોય છે,
પણ ત્યાં શરીર બે પ્રકારનાં હોય છે. એક ભવધારણીય શરીર અને બીજું
ઉત્તરવૈક્રિય શરીર, એવા પાઠનું કથન કરવું નહીં કારણ કે પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં
ભવધારણીય વગેરે બે પ્રકારનાં શરીરોનો અભાવ છે. લેશ્યાદ્વારમાં એવું કહેવું
જોઈએ કે “ પુઢવીકાઈયાણં મંતે ! કહ્ લેસ્સાઓ પણ્ણત્તાઓ ? ” “ ગોયમા ! ચત્તારિ
લેસ્સાઓ પણ્ણત્તાઓ-તં જહા-કળ્હલેસ્સા જાવ તેડલેસ્સા ” હે પૂન્ય ! પૃથ્વીકાયિક
જીવોને કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે. ? હે ગૌતમ ! તેમને ચાર લેશ્યાઓ હોય
છે - કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, અને તેજોલેશ્યા તેમની કૃષ્ણ, નીલ
કાપોતલેશ્યાઓમાં અલંગત્વ (લાંગાઓનો અભાવ) છે માત્ર તેજોલેશ્યામાં જ ૮૦

દષ્ટિદ્વારે પુનરેવં વક્તવ્યમ્—‘અસંખેજ્જેસુ જાવ-પુઢવિકાઙ્યા કિં સમ્મદિટ્ઠી મિચ્છાદિટ્ઠી સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી ? ગોયમા ! નિયમા મિચ્છાદિટ્ઠી ” અસંખ્યેયેષુ પૃથિવીકાયિકાવાસસતસદસેષુ વર્તમાનાઃ પૃથિવીકાયિકાઃ કિં સમ્યગ્દૃષ્ટયો મિથ્યાદૃષ્ટયઃ સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટય ? ગૌતમ ! નિયમાન્મિથ્યાદૃષ્ટયઃ, શેષં સર્વં પૂર્વવદેવ જ્ઞાતવ્યમ્ । જ્ઞાનદ્વારેપિ તથૈવ જ્ઞાતવ્યમ્ નવાસ્ ‘ પુઢવિકાઙ્યા ણં મંતે કિં ણાણી, અણ્ણાણી, ગોયમા ! ણો ણાણી અન્નાણી નિયમા દોઅન્નાણી ” પૃથિવીકાયિકાઃ મદંત કિં જ્ઞાનિનઃ અજ્ઞાનિનઃ ગૌતમ ! નો જ્ઞાનિનઃ અજ્ઞાનિનઃ નિયમાદ્ દ્વય-જ્ઞાનિનઃ इत्यादि । યોગદ્વારેપિ તથૈવ કેવલમ્ ‘ પુઢવીકાઙ્યા ણં મંતે કિં મળજોગી

ચાહિયે । દષ્ટિદ્વાર મેં એસા કહના ચાહિયે — “ અસંખેજ્જેસુ જાવ પુઢવીકાઙ્યા કિં સમ્મદિટ્ઠી, મિચ્છાદિટ્ઠી, સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી ? ગોયમા ! નિયમામિચ્છાદિટ્ઠી ” હે મદન્ત ! અસંખ્યાત લાખ પૃથિવી-કાયિક આવાસોં મેં વર્તમાન પૃથિવીકાયિક જીવ કયા સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોતે હેં ? યા મિથ્યાદૃષ્ટિ હોતે હેં ? યા સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ હોતે હેં ? ગૌતમ ! નિયમ સે વે મિથ્યાદૃષ્ટિ હો હોતે હેં । અવશિષ્ટ બાકી સવ કથન પહિલે કી તરહ હી જાનના ચાહિયે । જ્ઞાનદ્વાર મેં સી કથન પહિલે હી જૈસા જાનના ચાહિયે । પરન્તુ જો વિશેષતા હૈ વહ ઇસ પ્રકાર સે હૈ । (‘ પુઢવીકાઙ્યા ણં મંતે ! કિં ણાણી અણ્ણાણી ? ગોયમા ! ણો ણાણી, અણ્ણાણી નિયમા દો અણ્ણાણી) હે મદન્ત ! પૃથિવી-કાયિક જીવ કયા જ્ઞાની હોતે હેં, યા અજ્ઞાની હોતે હેં ? ગૌતમ વે નિયમ સે અજ્ઞાની હોતે હેં જ્ઞાની નહીં । ઇનકે મનિઅજ્ઞાન ઔર શ્રુતઅજ્ઞાન યે દો

ભાંગા હોય છે એમ સમજવું. દષ્ટિદ્વારમાં એવું કહેવું બોધ્યો કે “ અસંખેજ્જે સુ જાવ પુઢવીકાઙ્યા કિં સમ્મદિટ્ઠી, મિચ્છાદિટ્ઠી સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી ? ” ગોયમા ! નિયમા મિચ્છાદિટ્ઠી ” હે પૂત્ર્ય ! અસંખ્યાત લાખ પૃથ્વીકાયિકાવાસોમાં રહેતા પૃથ્વીકાયિક છવો શું સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે ? કે મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે ? કે સમ્ય-ગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે ? હે ગૌતમ ! તેઓ નિયમા (ચોક્કસ) મિથ્યાદૃષ્ટિ જ હોય છે. બાકીનું તમામ વર્ણન પહેલાંની જેમ જ સમજવું જ્ઞાનદ્વારમાં પણ પહેલાંના કથન પ્રમાણે જ કથન સમજવું, પણ તેમાં નીચે પ્રમાણે વિશેષતા છે— (પુઢવીકાઙ્યા ણં મંતે ! કિં ણાણી, અણ્ણાણી ? ગોયમા ! ણો ણાણી અણ્ણાણી નિયમા દો અણ્ણાણી ” હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક છવો જ્ઞાની હોય છે, કે અજ્ઞાની હોય છે ? હે ગૌતમ ! તેઓ નિયમથી જ અજ્ઞાની હોય છે, જ્ઞાની હોતા નથી તેમનામાં મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાન, એ બે અજ્ઞાન હોય છે. યોગદ્વારમાં

વજ્રજોગી કાયજોગી? ગોયમા ! નો મળજોગી નો વચજોગી, કાયજોગી ” પૃથ્વી-
કાયિકા ભદન્ત ! કિં મનોયોગિનઃ વચોયોગિનઃ કાયયોગિનઃ? ગૌતમ ! નો
મનોયોગિનો નો વચોયોગિનઃ કાયયોગિનઃ કેવલં તે કાયયોગવન્ત એવ ભવન્તીતિ ।
‘એવં આઝ્ઝાઝ્યા વિ’ ઇતિ—એવમ્ અપ્પકાયિકા અપિ પૃથ્વીકાયિકજીવવત્ અપ્પકાયિક-
જીવાનામપિ વિચારઃ કરણીયઃ, અપ્પકાયિકાઃ સ્થિત્યવગાહનાદિષુ દશસ્વપિ સ્થાને-
ષ્વભજ્જકા એવ, નવરં=કેવલં તેજોલેશ્યાયાં ચાશીતિભજ્જવન્તઃ, યતોઽપ્પકાયિકેષ્વપિ
દેવ ઉત્પદ્યતે, ઇતિ । ‘ તેઝ્ઝાઝ્યાવાઝ્ઝાઝ્યાણં સવ્વેસુ વિ ઠાણેસુ અભંગયં ’ તેજ-
સ્કાયિકવાયુકાયિકાનામ્ સર્વેષ્વપિ સ્થાનેષ્વભજ્જકમ્ સર્વેષુ દશસ્વપિ સ્થિતિસ્થા-
નાદિ અભજ્જકમેવ, ક્રોધાદ્યુપયુક્તાનામેકદૈવ તેષુ વહૂનાં સઙ્ગાવાત્, ઇહ તેજ-

અજ્ઞાન હોતે હૈં । ઇત્યાદિ । યોગદ્વાર મેં ભી પહિલે હી જૈસા કથન હૈં ।
પરન્તુ જો વિશેષતા હૈં વહ ઇસ પ્રકાર સે હૈં કિ—હે ભદન્ત । પૃથ્વીકા-
યિક જીવ કયા મનોયોગી હોતે હૈં ? યા વચનયોગી હોતે હૈં ? યા કાય-
યોગી હોતે હૈં ? ગૌતમ ! યે ન તો મનોયોગી હોતે હૈં, ન વચનયોગી હોતે
હૈં, કેવલ કાયયોગી હી હોતે હૈં । (એવં આઝ્ઝાઝ્યા વિ) ઇસી તરહ
પૃથ્વીકાયિક જીવોં કી તરહ અપ્પ કાયિક જીવોં કા ભી વિચાર કર
લેના ચાહિયે । અપ્પકાયિક જીવ કે દર્શોં હી સ્થાન વિના ભજ્જ કે હૈં ।
પરન્તુ તેજોલેશ્યા મેં ઇન્કેં ભી ૮૦ ભજ્જ હોતે હૈં । ક્યોં કિ અપ્પકાયિક
જીવોં મેં ભી દેવ ઉત્પન્ન હો જાતે હૈં । તેજકાયિક, વાયુકાયિક જીવોં કે
ભી સભી સ્થાનોં મેં ભંગ નહીં હૈં । અર્થાત્ સ્થિતિસ્થાન આદિ દર્શોં હી
સ્થાનોં મેં ઇન જીવોં કે ભજ્જ નહીં હોતે હૈં । ક્યોં કિ એક કાલ મેં હી
ઇનમેં ક્રોધાદિસે ઉપયુક્ત અનેક જીવોંકા સઙ્ગાવ પાયા જાતા

પણ પહેલાંની જેમ જ કથન છે પણ વિશેષતા નીચે પ્રમાણે—છે, હે પૂન્ય !
પૃથ્વીકાયિક જીવો શું મનયોગી હોય છે ? કે વચનયોગી હોય છે ? કે કાય-
યોગી હોય છે ? “ હે ગૌતમ ! તેઓ મનયોગી પણ હોતાં નથી વચનયોગી પણ
પણ હોતાં નથી પરંતુ માત્ર કાયયોગી જ હોય છે. “એવં આઝ્ઝાઝ્યા વિ” પૃથ્વીકાયિક
જીવોની જેમજ અપ્પકાયિક જીવોનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ. અપ્પકાયિકજીવોનાં
દસેદસ સ્થાન લાંગા વિનાનાં છે. પરન્તુ તેજોલેશ્યામાં તેમના ૮૦ લાંગા થાય છે, કારણ
કે દેવતાઓ દેવલોકમાંથી અપ્પકાયિકમાં પણ ઉત્પન્ન થતા હોય છે, તેજ
સ્કાયિક અને વાયુકાયિકોનાં બધાં સ્થાનોમાં પણ લાંગાઓનો અભાવ જ છે.
એટલે કે સ્થિતિસ્થાન વગેરે દસે સ્થાનોમાં એ જીવોમાં લાંગાઓનો અભાવ
છે. કારણ કે તે જીવોમાં એક જ કાળે ક્રોધાદિથી યુક્ત અનેક જીવોનો સઙ્-

સ્કાય વાયુકાયમધ્યે દેવાનોત્પદ્યન્તેऽતોઽત્ર તેજોલેશ્યા ન ભવતિ તેજોલેશ્યાયા અભાવે તેજોલેશ્યાયા જાયમાના અશીતિર્મજ્ઞા અપિ ન ભવન્તિ તસ્માદત્રાભજ્ઞકમેવ ।
 પ્તેષુ અપ્કાયિકાદિષુ પૃથિવીકાયિક સમાનાન્યેવ સૂત્રાણ્યધ્યેતવ્યાનિ કેવલં
 વાયુકાયિકસૂત્રેષુ શરીરદ્વારે એવમધ્યેતવ્યમ્—‘અસંસ્થેઝ્જેસુ ણં મંતે જાવ વાઠ-
 કાઙ્યા ણં કઙ્ સરીરા પદ્મત્તા? ગોયમા ! ચત્તારિ, તં જહા-ઓરાલિં વેઽવિવે
 તેયે કમ્મએ’ ઇત્યાદિ । ‘વણસ્સઙ્કાઙ્યા જહા પુઢવીકાઙ્યા’ વનસ્પતિકાયિકા
 યથા પૃથિવીકાયિકાઃ, વનસ્પતયોપિ પૃથિવીકાયિકસમાના એવ વક્તવ્યાઃ દશ-
 સ્વપિ સ્થાનકેષુ મજ્ઞકાભાવાત્ । તેજોલેશ્યાયાં ચ તથૈવ, અશીતિમજ્ઞાનાં
 સદ્ભાવાદિતિ ।

હૈ । યહાં તેજસ્કાય ઓર વાયુકાયોં મેં દેવ સ્વરકર ઉત્પન્ન નહીં હોતે હૈં ।
 હસલિયે યહાં તેજોલેશ્યા નહીં હોતી હૈ । તેજોલેશ્યા કે અભાવમેં તેજો-
 લેશ્યા સંબંધી ૮૦ અંગ ઓ નહીં હોતે હૈં । હસલિયે યહાં મજ્ઞોંકા અભાવ
 હી હૈ । इन अप्कायिक आदिगें पृथिवीकायिक जीवों के समान ही
 सूत्रपाठ जानना चाहिये । परन्तु वायुकायिक के सूत्रों में शरीरद्वारमें इस
 प्रकार से विशेषता जाननी चाहिये—हे भदन्त ! असंख्यातलाख वायुका-
 यिकावासोंमें वर्तमान जीवोंके कितने शरीर कहे गये हैं । हे गौतम ! चार
 कहे गये हैं । वे ये हैं—औदारिक, वैक्रिय, तैजस और कर्मण इत्यादि ।
 (वणस्सङ्काङ्गा इत्यादि) वनस्पतिकायिक जीव पृथिवीकायिक जीवोंकी
 तरह जानना चाहिये । कारण इनके दशों ही स्थानोंमें अभंगक है । तथा
 तेजोलेश्यामें उसी तरहसे ८० भज्जोंका सङ्काव है । शंका-दृष्टिद्वारमें

ભાવ હોય છે. દેવલોકમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થનારા દેવો તેજસ્કાય અને વાયુ-
 કાયમાં ઉત્પન્ન થતા નથી તે કારણે તે બન્નેમાં તેજોલેશ્યા હોતી નથી. અને
 તેજોલેશ્યાને અભાવે તેજોલેશ્યાના ૮૦ ભાંગાઓનો પણ તેમાં અભાવ જ
 હોય છે. અપૂકાયિક વગેરેમાં પૃથ્વીકાયિકોના જેવું જ કથન સમજવું પણ વાયુકા-
 યિક જીવોના સૂત્રમાં શરીરદ્વારમાં આ પ્રકારની વિશેષતા છે—“હે પૂન્ય !
 અસંખ્યાત લાખ વાયુકાયિકાવાસોમાં રહેનારા જીવોનાં કેટલાં શરીર કહ્યાં છે ?
 હે ગૌતમ ! તેમનાં ચાર શરીર કહ્યાં છે, ઔદારિક, વૈક્રિય, તૈજસ અને
 અને કાર્મણ, ઇત્યાદિ.

(વણસ્સઙ્કાઙ્યા ઇત્યાદિ) વનસ્પતિકાયિક જીવોનું વક્તવ્ય પણ પૃથ્વી-
 કાયિકો પ્રમાણે જ સમજવું કારણ કે તેમનાં દસે સ્થાનોમાં ભાંગાઓનો અભાવ
 જ છે. પરન્તુ પૃથ્વીકાયિકોની જેમ તેજોલેશ્યામાં ૮૦ ભાંગાઓનો સદ્ભાવ છે.

નનુ દૃષ્ટિદ્વારે પૃથિવીકાયિકાપ્કાયિકવનસ્પતિકાયિકાનામપર્યાપ્તાવસ્થાયાં સાસ્વાદનભાવેન સમ્યક્ત્વં ભવતીતિ વક્તવ્યં, તતશ્ચૈતેષાં યદા સમ્યક્ત્વં ભવેદિતિ સ્વીક્રિયતે તદા જ્ઞાનદ્વારે એતે પૃથિવ્યાદયસ્ત્રયો મતિજ્ઞાનિનઃ શ્રુતજ્ઞાનિનશ્ચેતિ કથયિતું શક્યતે, તે ચાલ્પાઃ, इत्यतः सम्यग्दर्शने मतिज्ञाने श्रुतज्ञाने चाशीतिर्भङ्गाः वक्तव्याः, તે જેહ કથં નોક્તા इति चेदाह—पृथिव्यादिवनस्पतिकायिकेषु सास्वादनभावः, मतिज्ञानं श्रुतज्ञानं च न भवति, अतोऽत्र गौतमेन पृच्छापि न कृता अत एवोच्यते—‘उभयाभावो पुढवाइएसु विगलेसु होज्ज उववण्णो—’”તિ, પૃથિવ્યાદિષ્ઠમયાભાવો ભવતિ તથા વિકલેન્દ્રિયેષુ પૂર્વપ્રતિપન્નકં સમ્યક્ત્વં ભવતિ, ઉભયાભાવઃ, અર્થાત્

“પૃથિવીકાયિક, અપ્કાયિક, વનસ્પતિકાયિક, જે જીવ અપર્યાપ્તાવસ્થા મેં સાસ્વાદનભાવસે સમ્યક્ત્વવાળે હોતે હૈં એસા કહના ચાહિયે થા ” તબ જિસ સમય इनकेसम्यक्त्व होगा ऐसा स्वीकार किया जावेगा । तब ज्ञान-द्वारमें ये मतिज्ञानवाले और श्रुतज्ञानवाले हૈં એસા કહા જા સકતા હૈ । ઔર ये मतिज्ञानी और श्रुतज्ञानी इनमें अल्प हैं—इस कारण सम्यग्दर्शनमें मतिज्ञान और श्रुतज्ञानमें ૮૦ ભજ્જ કહના ચાહિયે પરન્તુ વે કર્યો નહીં કહે ગયે હૈં ? ।

ઉત્તર—પૃથિવીકાયિક, અપ્કાયિક, ઔર वनस्पतिकायिक, इन जीवोंमें सास्वादन सम्यक्त्व और मतिश्रुतज्ञान नहीं है इस कारण उसकी यहां गौतमने पृच्छा ही नहीं की है । इसीलिये ऐसा कहा गया है कि—‘उभयाभावो पुढवाइएसु विगलेसु होज्ज उववण्णो ’ पृथिव्या-दिकोंमें उभयाभाव है । तथा विकलेन्द्रिय जीवोंमें—दो इन्द्रिय, तीन इन्द्रिय और चार इन्द्रिय जीवोंमें—पूर्वप्रतिपन्नक सम्यक्त्व होता है । उभयाभाव

શંકા—દૃષ્ટિદ્વારમાં “ પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, અને વનસ્પતિકાયિક જીવો અપર્યાપ્તાવસ્થામાં સાસ્વાદનભાવથી સમ્યક્ત્વવાળા હોય છે. એવું કહેવું બેઠતું હતું જો તેમને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું છે એવો સ્વીકાર થાય તો જ્ઞાનદ્વારમાં એવું કહી શકાય કે તેઓ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનવાળાં છે. અને તેમનામાં મતિજ્ઞાની અને શ્રુતજ્ઞાની અલ્પ હોય છે. તેથી સમ્યગ્દર્શનમાં મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનના ૮૦ ભાગા કહેવા બાધએ પરંતુ અહિં ૮૦ ભાગા કેમ કહ્યા નથી ?

ઉત્તર—પૃથ્વીકાયિક અપ્કાયિક અને વનસ્પતિકાયિક જીવોમાં સાસ્વાદન સમક્ષિત અને મતિશ્રુતજ્ઞાન નથી, તે કારણે ગૌતમસ્વામીએ તેની પૃચ્છા પણ અહીં કરી નથી તેથી જ એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે “ ઉભયાભાવો પુઢવાઈએસુ વિગલેસુ હોજ્જ ઉવવણ્ણો ” પૃથ્વીકાય વગેરેમાં ઉભયાભાવ છે, તથા વિકલેન્દ્રિય જીવોમાં એટલે કે દ્વિન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાં—પૂર્વપ્રતિપન્નક

પ્રતિપદ્યમાનસ્ય પૂર્વપ્રતિપદ્યમાનસ્ય ચ સમ્યક્ત્વસ્યાભાવ ઇતિ, અયમાશયઃ—પૃથિવીકા-
યિકાદિષુ વર્તમાનો જીવઃ સમ્યક્ત્વં ન લભતે, તથા પૂર્વપ્રતિપદ્યમાનં સમ્યક્ત્વમપ્યત્ર
નાનયતિ । તથા વિકલેન્દ્રિયેષુ વિદ્યમાનો જીવઃ પૂર્વપ્રતિપદ્યમાનં સમ્યક્ત્વં સદૈવાનયતિ
અતઃ સ પૂર્વોપપન્નક ઇતિ કથ્યતે ॥મૂ.૦૭॥

॥ ઇતિ પૃથિવીકાયિકાદીનાં સ્થિતિસ્થાનાદિપ્રકરણમ્ ॥

દ્વીન્દ્રિયાદિપ્રકરણમ્—

એકેન્દ્રિયજીવાનાં સ્થિતિસ્થાનાદિકં નિરૂપ્ય સામ્પ્રતં દ્વીન્દ્રિયાદિચતુરિ-
ન્દ્રિયપર્યન્તજીવાનાં સ્થિતિસ્થાનાદિકં નિરૂપયન્નાહ—‘વેદંદિયે’ત્યાદિ ।

મૂલમ્—વેદંદિય—તેદંદિય—ચડરિંદિયાણં જેહિં ઠાણેહિં
નેરદ્યાણં અસીઈ ભંગા તેહિં ઠાણેહિં અસીઈ ચેવ, નવરં અભિહિયા
સમ્મત્તે, આભિનિવોહિયનાણે સુયનાણે ય એહિં અસીઈ ભંગા,
જેહિં ઠાણેહિં નેરદ્યાણં સત્તાવસિં ભંગા, તેસુ ઠાણેસુ સવ્વેસુ
અભંગયં ॥ મૂ. ૮ ॥

છાયા—દ્વીન્દ્રિયત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયાણાં યેષુ સ્થાનેષુ નૈરયિકાણામશીતિ-
ર્મજ્ઞાસ્તેષુ સ્થાનેષુ અશીતિરેવ, નવરમ્ અભ્યધિકાઃ સમ્યક્ત્વે આભિનિવોધિક-
કા તાત્પર્યં હૈ કિ પૂર્વપ્રતિપદ્યમાન સમ્યક્ત્વ ઓર પ્રતિપદ્યમાન સમ્યક્ત્વ યે
દોનોં સમ્યક્ત્વ પૃથિવ્યાદિક જીવોંમેં નહીં હોતે હૈં । કહનેકા આશય યહ
હૈ કિ પૃથિવ્યાદિકોંમેં વર્તમાન જીવ ન તો વહાં સમ્યક્ત્વકો પ્રાપ્ત કરતા
હૈ ઓર ન પહિલે પ્રાપ્ત હુએ સમ્યક્ત્વકો ભી વહ ઇસ પર્યાયમેં સાથ લાતા
હૈ । તથા વિકલેન્દ્રિયોંમેં વર્તમાન જો જીવ હોતા હૈ વહ પૂર્વપ્રતિપદ્યમાન
સમ્યક્ત્વકો સાથમેં હી લાતા હૈ ઇસલિયે વહ પૂર્વપ્રતિપદ્યમાનક કહલાતા હૈ ॥૭॥

॥ ઇતિ પૃથિવીકાયિકાદીનાં સ્થિતિસ્થાનાદિકા પ્રકરણ સમાપ્ત ॥

સમ્યક્ત્વ હોય છે, ઉભયાભાવનું તાત્પર્ય—પૂર્વપ્રતિપદ્યમાનક સમ્યક્ત્વ અને પ્રતિપદ્યમાન
સમ્યક્ત્વ એ બન્નેના તેમનામાં એટલે કે પૃથ્વીકાય વગેરેમાં અભાવ હોય છે.
તાત્પર્ય એ છે કે પૃથ્વીકાય વગેરેમાં ઉત્પન્ન થયેલો જીવ પહેલાં પ્રાપ્ત કરેલાં
સમ્યક્ત્વને બીજા ભવમાં સાથે લાવતો નથી અને ત્યાં પણ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરતો
નથી. પણ વિકલેન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થયેલો જીવ પૂર્વપ્રતિપદ્યમાન સમ્યક્ત્વને એ
પર્યાયમાં (આ ભવમાં) પણ સાથેજ લાવે છે. તે કારણે તેને પૂર્વપ્રતિપદ્યમાનક
સમ્યક્ત્વી કહેવા છે. ॥ મૂ. - ૭ ॥

॥ પૃથ્વીકાયિકાદિ જીવોનાં સ્થિતિસ્થાનાદિકનું નિરૂપણ સમાપ્ત ॥

પ્રથમેન્દ્રિકાટીકા શા.૧ ડ ૫ સૂ. ૮ દ્વીન્દ્રિયાવીનાં સ્થિતિસ્થાનાદિવર્ણનમ્ ૮૩૭

જ્ઞાને શ્રુતજ્ઞાને ચ એતેષુ અશીતિર્મજ્ઞાઃ । યેષુ સ્થાનેષુ નૈરયિકાણાં સપ્તવિંશતિ-
ર્મજ્ઞાસ્તેષુ સ્થાનેષુ સર્વેષુ અમજ્ઞકમ્ ॥ સૂ. ૮ ॥

ટીકા—અત્ર સ્વલ્લેખમક્ષરયોજના વિધેયા ‘જેહિં ઠાળેહિં નેરહ્યાણં અસીઈ મંગા
તેહિં ઠાળેહિં બેઈંદિયતેઈંદિય ચઝરિંદિયાણં અસીઈં ચેવ’ ઇતિ, ‘જેહિં ઠાળેહિં’
યેષુ સ્થાનેષુ ‘નેરહ્યાણં’, નૈરયિકાણામ્ નારકજીવાનામ્ ‘અસીઈં મંગા’
અશીતિર્મજ્ઞાઃ ‘તેહિં ઠાળેહિં’ તેષુ સ્થાનેષુ ‘બેઈંદિય-તેઈંદિય-ચઝરિંદિયાણં
અસીઈં ચેવ’ દ્વીન્દ્રિય-ત્રીન્દ્રિય-ચતુરિન્દ્રિયજીવાનામશીતિરેવ । અયં ભાવઃ—યત્ર
નારકજીવાનામશીતિર્મજ્ઞાઃ કથિતાઃ તાદૃશસ્થલે દ્વિન્દ્રિયાદિ-જીવાનામપિ
અશીતિરેવ મજ્ઞા જ્ઞાતવ્યા ઇતિ । તત્ર નારકપ્રકરણે એકસમયાધિકાદિજઘન્ય

દ્વીન્દ્રિયાદિપ્રકરણ—

એકેન્દ્રિય જીવોંકે સ્થિતિસ્થાન આદિકા નિરૂપણ કરકે અબ સૂત્રકાર
દ્વીન્દ્રિય સે લેકર ચતુરિન્દ્રિય જીવ પર્યન્ત સ્થિતિસ્થાન આદિકા નિરૂપણ
કરતે હૈં—‘બેઈંદિય’ ઇત્યાદિ । યહાં પર ઇસ તરહસે અક્ષરોંકી યોજના
કરનીં ચાહિયે—(જેહિં ઠાળેહિં નેરહ્યાણં અસીઈં મંગા તેહિં ઠાળેહિં
બેઈંદિય તેઈંદિય-ચઝરિંદિયાણં અસીઈં ચેવ) જિન સ્થાનોંમેં નારકજીવોંકે
૮૦ મજ્ઞ હૈં, ડન સ્થાનોંમેં દો ઇન્દ્રિય, ત્રીન ઇન્દ્રિય ઓર ચાર ઇન્દ્રિય જીવોં
કેં મીં અસીં હીં મજ્ઞ હોતે હૈં । તાત્પર્ય યહ હૈં કિ જહાં પર નારક
જીવોંકે ૮૦ મજ્ઞ કહે ગયે હૈં એસે સ્થલમેં દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવોંકેં મીં
અસીં હીં મજ્ઞ જાનનાં ચાહિયે । નારકપ્રકરણમેં એકસમય અધિક

દ્વીન્દ્રિયાદિ પ્રકરણ

એકેન્દ્રિય જીવોનાં સ્થિતિસ્થાન વગેરેનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર
દ્વીન્દ્રિયથી શરૂ કરીને ચતુરિન્દ્રિય સુધીનાં વિકલ્પેન્દ્રિય જીવોનાં સ્થિતિસ્થાન વગેરેનું
નિરૂપણ કરવાને માટે સૂત્ર કહે છે—“બેઈંદિય” ઇત્યાદિ

એકેન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાં આ પ્રમાણે કથન કરવું જોઈએ.
(જેહિં ઠાળેહિં નેરહ્યાણ અસીઈં મંગા તેહિં ઠાળેહિં બેઈંદિય, તેઈંદિય, ચઝરિંદિયાણં
અસીઈં ચેવ) જે સ્થાનોમાં નારકજીવોના ૮૦ લાંબા છે. તે સ્થાનોમાં દ્વીન્દ્રિય,
ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોના પણ ૮૦ લાંબા છે. તાત્પર્ય એ છે કે
જ્યાં જ્યાં નારક જીવોના ૮૦ લાંબા કહ્યા છે તે સ્થાનોમાં દ્વીન્દ્રિય આદિ
જીવોના પણ ૮૦ લાંબા કહેવા જોઈએ. નારક પ્રકરણમાં એક સમય અધિક

પ્રતિપદ્યમાનસ્ય પૂર્વપ્રતિપદ્યસ્ય ચ સમ્યક્ત્વસ્યાભાવ ઇતિ, અયમાશયઃ—પૃથિવીકા-
યિકાદિષુ વર્તમાનો જીવઃ સમ્યક્ત્વં ન લક્ષ્યતે, તથા પૂર્વપ્રતિપદ્યનં સમ્યક્ત્વમપ્યત્ર
નાનયતિ । તથા વિકલેન્દ્રિયેષુ વિદ્યમાનો જીવઃ પૂર્વપ્રતિપદ્યનં સમ્યક્ત્વં સહૈવાનયતિ
અતઃ સ પૂર્વોપપન્નક ઇતિ કથ્યતે ॥મૂ૦૭॥

॥ ઇતિ પૃથિવીકાયિકાદીનાં સ્થિતિસ્થાનાદિપ્રકરણમ્ ॥

દ્વીન્દ્રિયાદિપ્રકરણમ્—

એકેન્દ્રિયજીવાનાં સ્થિતિસ્થાનાદિકં નિરૂપ્ય સામ્પ્રતં દ્વીન્દ્રિયાદિચતુરિ-
ન્દ્રિયપર્યન્તજીવાનાં સ્થિતિસ્થાનાદિકં નિરૂપયન્નાહ—‘વેદંદિયે’ત્યાદિ ।

સૂત્રમ્—વેદંદિય—તેદંદિય—ચરિંદિયાણં જેહિં ઠાણેહિં
નેરઙ્યાણં અસીઈ ભંગા તેહિં ઠાણેહિં અસીઈ ચેવ, નવરં અવ્મહિયા
સમ્મત્તે, આભિનિવોહિયનાણે સુયનાણે ય એહિં અસીઈ ભંગા,
જેહિં ઠાણેહિં નેરઙ્યાણં સત્તાવસિં ભંગા, તેસુ ઠાણેસુ સવ્વેસુ
અભંગયં ॥ સૂ૦ ૮ ॥

છાયા—દ્વીન્દ્રિયત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયાણાં યેષુ સ્થાનેષુ નૈરયિકાણામશીતિ-
ર્ભદ્ગાસ્તેષુ સ્થાનેષુ અશીતિરેવ, નવરમ્ અભ્યધિકાઃ સમ્યક્ત્વે આભિનિવોધિક-
કા તાત્પર્યં હૈ કિ પૂર્વપ્રતિપદ્ય સમ્યક્ત્વ ઓર પ્રતિપદ્યમાન સમ્યક્ત્વ યે
દોનોં સમ્યક્ત્વ પૃથિવ્યાદિક જીવોંમેં નહીં હોતે હૈં । કહનેકા આશય યહ
હૈ કિ પૃથિવ્યાદિકોંમેં વર્તમાન જીવ ન તો વહાં સમ્યક્ત્વકો પ્રાપ્ત કરતા
હૈ ઓર ન પહિલે પ્રાપ્ત હુએ સમ્યક્ત્વકો સ્ત્રી વહ્ ઇસ પર્યાયમેં સાથ લાતા
હૈ । તથા વિકલેન્દ્રિયોંમેં વર્તમાન જો જીવ હોતા હૈ વહ્ પૂર્વપ્રતિપદ્ય
સમ્યક્ત્વકો સાથમેં હી લાતા હૈ ઇસલિયે વહ્ પૂર્વપ્રતિપદ્યક કહલાતા હૈ ॥૭॥

॥ ઇતિ પૃથિવીકાયિકાદિના સ્થિતિસ્થાનાદિકા પ્રકરણ સમાપ્ત ॥

સમ્યક્ત્વ હોય છે, હેલયાલાવનું તાત્પર્ય—પૂર્વપ્રતિપદ્યક સમ્યક્ત્વ અને પ્રતિપદ્યમાન
સમ્યક્ત્વ એ બન્નેના તેમનામાં એટલે કે પૃથ્વીકાય વગેરેમાં અભાવ હોય છે.
તાત્પર્ય એ છે કે પૃથ્વીકાય વગેરેમાં ઉત્પન્ન થયેલો જીવ પહેલાં પ્રાપ્ત કરેલાં
સમ્યક્ત્વને ખીલ્લ લવમાં સાથે લાવતો નથી અને ત્યાં પણ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરતો
નથી. પણ વિકલેન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થયેલો જીવ પૂર્વપ્રતિપદ્ય સમ્યક્ત્વને એ
પર્યાયમાં (આ લવમાં) પણ સાથેજ લાવે છે. તે કારણે તેને પૂર્વપ્રતિપદ્યક
સમ્યક્ત્વ હોય છે. ॥ સૂ.—૭॥

॥ પૃથ્વીકાયિકાદિ જીવોનાં સ્થિતિસ્થાનાદિકનું નિરૂપણ સમાપ્ત ॥

જ્ઞાને શ્રુતજ્ઞાને ચ એતેષુ અશીતિર્ભજ્ઞાઃ । યેષુ સ્થાનેષુ નૈરયિકાણાં સપ્તવિંશતિ-
ર્ભજ્ઞાસ્તેષુ સ્થાનેષુ સર્વેષુ અભજ્ઞકમ્ ॥ સૂ. ૮ ॥

ટીકા—અત્ર સ્વલ્લેખમક્ષરયોજના વિધેયા ‘જેહિં ઠાળેહિં નેરહ્યાણં અસીઈ મંગા તેહિં ઠાળેહિં વેહંદિયતેહંદિય ચઝરિંદિયાણં અસીઈં ચેવ’ ઇતિ, ‘જેહિં ઠાળેહિં’ યેષુ સ્થાનેષુ ‘નેરહ્યાણં’ નૈરયિકાણામ્ નારકજીવાનામ્ ‘અસીઈ મંગા’ અશીતિર્ભજ્ઞાઃ ‘તેહિં ઠાળેહિં’ તેષુ સ્થાનેષુ ‘વેહંદિય—તેહંદિય—ચઝરિંદિયાણં અસીઈં ચેવ’ દ્વીન્દ્રિય—ત્રીન્દ્રિય—ચતુરિન્દ્રિયજીવાનામશીતિરેવ । અયં ભાવઃ—અત્ર નારકજીવાનામશીતિર્ભજ્ઞાઃ કથિતાઃ તાદૃશસ્થલે દ્વિન્દ્રિયાદિ—જીવાનામપિ અશીતિરેવ ભજ્ઞા જ્ઞાતવ્યા ઇતિ । તત્ર નારકપ્રકરણે એકસમયાધિકાદિજઘન્ય

દ્વીન્દ્રિયાદિપ્રકરણ—

એકેન્દ્રિય જીવોંકે સ્થિતિસ્થાન આદિકા નિરૂપણ કરકે અવ સૂત્રકાર દ્વીન્દ્રિય સે લેકર ચતુરિન્દ્રિય જીવ પર્યન્ત સ્થિતિસ્થાન આદિકા નિરૂપણ કરતે હૈં—‘વેહંદિય’ ઇત્યાદિ । યહાં પર હસ તરહસે અક્ષરોંકી યોજના કરનીં ચાહિયે—(જેહિં ઠાળેહિં નેરહ્યાણં અસીઈ મંગા તેહિં ઠાળેહિં વેહંદિય તેહંદિય-ચઝરિંદિયાણં અસીઈં ચેવ) જિન સ્થાનોંમેં નારકજીવોંકે ૮૦ ભજ્ઞ હૈં, ડન સ્થાનોંમેં દો ઇન્દ્રિય, ત્રીન ઇન્દ્રિય ઓર ચાર ઇન્દ્રિય જીવોંકે ઓ અસી હી ભજ્ઞ હોતે હૈં । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જહાં પર નારક જીવોંકે ૮૦ ભજ્ઞ કહે ગયે હૈં એસે સ્થલમેં દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવોંકે ઓ અસી હી ભજ્ઞ જાનના ચાહિયે । નારકપ્રકરણમેં એકસમય અધિક

દ્વીન્દ્રિયાદિ પ્રકરણ

એકેન્દ્રિય જીવોનાં સ્થિતિસ્થાન વગેરેનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર દ્વીન્દ્રિયથી શરૂ કરીને ચતુરિન્દ્રિય સુધીનાં વિકલેન્દ્રિય જીવોનાં સ્થિતિસ્થાન વગેરેનું નિરૂપણ કરવાને માટે સૂત્ર કહે છે—“વેહંદિય” ઇત્યાદિ

એકેન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાં આ પ્રમાણે કથન કરવું જોઈએ. (જેહિં ઠાળેહિં નેરહ્યાણ અસીઈ મંગા તેહિં ઠાળેહિં વેહંદિય, તેહંદિય, ચઝરિંદિયાણં અસીઈં ચેવ) જે સ્થાનોમાં નારક જીવોના ૮૦ ભાગા છે. તે સ્થાનોમાં દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોના પણ ૮૦ ભાગા છે. તાત્પર્ય એ છે કે જ્યાં જ્યાં નારક જીવોના ૮૦ ભાગા કહ્યા છે તે સ્થાનોમાં દ્વીન્દ્રિય આદિ જીવોના પણ ૮૦ ભાગા કહેવા જોઈએ. નારક પ્રકરણમાં એક સમય અધિક

સ્થિતિ આરમ્ભ સંખ્યાતપર્યન્તસમયાધિકજઘન્યસ્થિતૌ, તથા જઘન્યાવગાહનાયાં, તથા સંખ્યેયપર્યન્તપ્રદેશપ્રવૃદ્ધાયાં જઘન્યાવગાહનાયામ્, એવં મિશ્રદૃષ્ટૌ ચ નારકજીવાનામશીતિર્ભજ્ઞાઃ કથિતાઃ, વિકલેન્દ્રિયજીવાનામપિ મિશ્રદૃષ્ટિર્વર્જિતેષુ એતેષુ સ્થાનેષુ અશીતિરેવ ભજ્ઞા ભવન્તિ, વિકલેન્દ્રિયજીવાનામલ્પત્વાત્, એકૈકસ્યાપિ તસ્ય ક્રોધમાનમાયાલોભોપયુક્તસ્ય સમ્ભવાત્ । મિશ્રદૃષ્ટિસ્તુ જીવો વિકલેન્દ્રિયેષ્વેકેન્દ્રિયેષુ ચ નૈવ ભવતીત્યતો ન વિકલેન્દ્રિયાણાં તત્રાશીતિર્ભજ્ઞક-સમ્ભાવના । યદંશે નારકેભ્યો વૈલક્ષણ્યં તત્કથનાયાહ—‘નવરમિત્યાદિ, ‘નવરં’ નવરમ્ વિશેષસ્ત્વયમ્-‘અઞ્મહિયા સમ્મત્તે આભિણિવોહિયનાણે સુયનાણે ય એઈં અસીઈં મંગા’

જઘન્યસ્થિતિસે લેકર સંખ્યાતસમય અધિક તકકી જઘન્યસ્થિતિમેં, તથા જઘન્ય અવગાહનામેં, તથા સંખ્યાતપ્રદેશપર્યન્ત વૃદ્ધિવાલી જઘન્ય અવગાહનામેં, મિશ્રદૃષ્ટિમેં નારકજીવોંકે અસ્સી ભજ્ઞ કહે ગયે હૈં સો વિકલેન્દ્રિય જીવોંકે ભી મિશ્રદૃષ્ટિર્વર્જિત્ત્વેન સ્થાનોંમેં ૮૦ હી ભજ્ઞ હોતે હૈં, ક્યોંકિ વિકલેન્દ્રિયજીવ અલ્પ હોતે હૈં । તથા—એક એક ભી વિકલેન્દ્રિયજીવમેં ક્રોધ, માન, માયા ઓર લોભ ઇનસે યુક્તતા સંભવતી હૈં । વિકલેન્દ્રિય જીવોંમેં ઓર એકેન્દ્રિય જીવોંમેં મિશ્રદૃષ્ટિવાલા જીવ નહીં હોતા હૈં ઇસલિયે વિકલેન્દ્રિય જીવોંકે મિશ્રદૃષ્ટિમેં ૮૦ ભજ્ઞોંકી સંભાવના નહીં હૈં ઇસલિયે ‘મિશ્રદૃષ્ટિર્વર્જિત્ત્વેન’ એસા કહા ગયા હૈં । અવ્ જિસ અંશમેં નારકજીવોંસે વિલક્ષણતા હૈં ઉસે પ્રકટ કરનેકે લિયે સૂત્ર-કાર કહતે હૈં કિ (નવરં) ઇસ તરહસે વિશેષતા હૈં—(અઞ્મહિયા સમ્મત્તે આભિણિવોહિયનાણે સુયનાણે ય, એઈં અસીઈં મંગા) સમ્યક્ત્વમેં ઓર

આદિ જઘન્યસ્થિતિથી લઈને સંખ્યાત સમયાધિક સુધીના જઘન્યસ્થિતિમાં તથા જઘન્ય અવગાહનામાં, તથા સંખ્યાત પ્રદેશ સુધીની વૃદ્ધિવાળી જઘન્ય અવગાહનામાં મિશ્રદૃષ્ટિમાં નારક જીવોના જેમ ૮૦ ભાગા કહેવામાં આવ્યા છે. તેમ વિકલેન્દ્રિય જીવોના મિશ્રદૃષ્ટિરહિત તે સ્થાનોમાં ૮૦ ભાગા થાય છે, કારણ કે વિકલેન્દ્રિય જીવો અલ્પ હોય છે. તથા એક એક વિકલેન્દ્રિય જીવમાં પણ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો સદ્ભાવ સંભવી શકે છે, પરંતુ વિકલેન્દ્રિય જીવોમાં તથા એકેન્દ્રિય જીવોમાં મિશ્રદૃષ્ટિવાળા જીવો હોતા નથી, તે કારણે વિકલેન્દ્રિય જીવોના મિશ્રદૃષ્ટિમાં ૮૦ ભાગા સંભવી શકતા નથી. તેથી ‘મિશ્રદૃષ્ટિ’ એમ લખેલ છે. હવે નારક જીવો કરતાં વિકલેન્દ્રિય જીવોમાં જે વિશિષ્ટતા છે તે બતાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે (નવરં) તે વિશેષતા આ પ્રમાણે છે.—(અઞ્મહિયા સમ્મત્તે આભિણિવોહિય નાણે સુયનાણે ય, એઈં અસીઈં મંગા) સમ્યક્ત્વમાં, અને

અભ્યધિકાઃ સમ્યક્ત્વે આભિનિબોધિક જ્ઞાને શ્રુતજ્ઞાને ચ એતેષુ અશીતિર્ભજ્ઞાઃ । સમ્યક્ત્વે આભિનિબોધિકજ્ઞાને શ્રુતજ્ઞાને, એતેષાં ત્રયાણામવિનાભાવિસંબન્ધવ-
ત્ત્વાદેતેષુ ત્રિષ્વપિ અભ્યધિકાઃ સપ્તવિંશતિસ્થાનેઽશીતિર્ભજ્ઞાઃ જ્ઞાતવ્યાઃ, અયં
ભાવઃ-દૃષ્ટિદ્વારે જ્ઞાનદ્વારે ચ નૈરયિકાણાં સપ્તવિંશતિરેવ ભજ્ઞાઃ પ્રોક્તાઃ, વિકલેન્દ્રિયાણાં તુ સપ્તવિંશતિસ્થાનેઽશીતિર્ભજ્ઞાઃ વાચ્યાઃ, યતઃ સમ્યક્ત્વેઽલ્પાનામેવ
વિકલેન્દ્રિયાણાં સાસ્વાદનભાવેન સમ્યક્ત્વં મતિશ્રુતજ્ઞાનં ચ ભવતિ, અલ્પત્વાદેવ
તેષામેકત્વસ્યાપિ સમ્ભવેનાશીતિર્ભજ્ઞા ભવન્તોતિ । તથા-‘જેહિં ઠાણેહિં નેરહ-
યાણં સત્તાવીસં ભંગા તેસુ ઠાણેસુ સવ્વેસુ અભંગયં ’ યેષુ સ્થાનેષુ નૈરયિકાણાં
સપ્તવિંશતિર્ભજ્ઞાસ્તેષુ સ્થાનેષુ સર્વેષુ અભજ્ઞકમ્, યેષુ સ્થાનકેષુ નૈરયિકાણામ્
સપ્તવિંશતિર્ભજ્ઞાસ્તેષુ સ્થાનેષુ દ્વીન્દ્રિય-ત્રીન્દ્રિય-ચતુરિન્દ્રિયજીવાનામ્ ભજ્ઞ-
કાભાવો ભવતીતિ વૈલક્ષણ્યમ્, ભજ્ઞકાભાવે કારણં તુ એકસ્મિન્નેવ સમયે ક્રોધ-

આભિનિબોધિકજ્ઞાનમેં તથા શ્રુતજ્ઞાનમેં, (ઇન તીનોંકો અવિનાભાવી
સંબન્ધવાલા હોનેકે કારણ) ઇન તીનોં હી સ્થાનોંમેં ઇન વિકલેન્દ્રિયોંકો
અભ્યધિક કહના-અર્થાત્ ૨૭ ભજ્ઞોંકે સ્થાનમેં અસ્સી ભજ્ઞ કહના હૈ ।
તાત્પર્ય યહ હૈ કિ-દૃષ્ટિદ્વારમેં ઔર જ્ઞાનદ્વારમેં નારકજીવોંકે ૨૭ હી ભજ્ઞ
કહે ગયે હૈં । પરન્તુ વિકલેન્દ્રિય જીવોંમેં સાસ્વાદન ભાવ હોનેસે સમ્યક્ત્વ
હોતા હૈ ઔર મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન ભી હોતા હૈ । એસે જીવ ઇનમેં અલ્પ
હોતે હૈં ઇસ કારણ ડનમેં એકત્વકી ભી સંભાવના હોનેસે ડનકે ૮૦ ભજ્ઞ
હોતે હૈં । તથા “જેહિં ઠાણેહિં નેરહયાણં સત્તાવીસં ભંગા તેસુ ઠાણેસુ
સવ્વેસુ અભંગયં” જિન સ્થાનોંમેં નારકજીવોંકે ૨૭ ભજ્ઞ હોતે હૈં ડન
સવ સ્થાનોંમેં, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય ઔર ચતુરિન્દ્રિય જીવોંકે ભજ્ઞકા
અભાવ હોતા હૈ, યહી વૈલક્ષણતા હૈ । ઇનમેં ભજ્ઞ નહીં હોનેકા કારણ

આભિનિબોધિક જ્ઞાનમાં તથા શ્રુતજ્ઞાનમાં (એ ત્રણે અવિનાભાવી સંબંધમાં હોવાને
કારણે) એ ત્રણે સ્થાનોમાં તે વિકલેન્દ્રિય હોવાના ૨૭ ભાંગાઓની જગ્યાએ ૮૦
ભાંગા કહેવા. તાત્પર્ય એ છે કે દૃષ્ટિદ્વારમાં અને જ્ઞાનદ્વારમાં નારક હોવાના ૨૭જ
ભાંગા કહેવામાં આવ્યા છે. પરન્તુ વિકલેન્દ્રિય હોવામાં સાસ્વાદનભાવ હોવાથી સાસ્વા-
દન સમ્યક્ત્વ હોય છે. અને મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન પણ હોય છે. એવા હોવા
તેમાં અલ્પ હોય છે. તે કારણે તેમનામાં એકત્વની પણ સંભાવના છે તેથી
તેમના ૮૦ ભાંગા થાય છે તથા-“જેહિં ઠાણેહિં નેરહયાણં સત્તાવીસં ભંગા તેસુ
ઠાણેસુ સવ્વેસુ અભંગયં” જે સ્થાનોમાં નારક હોવાના ૨૭ભાંગા હોય છે. તે
સઘળાં સ્થાનોમાં દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય હોવામાં ભાંગાઓનો
અભાવ હોય છે. એજ એમની વૈલક્ષણતા છે. તેમાં ભાંગા ન બનવાનું કારણ એ છે

માનમાયાલોભોપયુક્તાનાં વહૂનાં ઈન્દ્રિયાદિજીવાનાં સમ્ભવાદિતિ । વિકલેન્દ્રિય-
સૂત્રાણિ તુ પૃથિવીકાયિકસૂત્રસદ્ગાન્યેવાધ્યેતવ્યાનિ, તથાહિ-‘અસંખિજ્જેસુ ણં
ભંતે ! વેદંદિયાવાસસયસહસેસુ એગમેગંસિ વેદંદિયાવાસંસિ વેદંદિયાણં કેવદ્યા
ઠિદ્ઘાણા પન્નત્તા ? ગોયમા ! અસંખેજ્જા ઠિદ્ઘાણા પન્નત્તા, તં જહા-જહન્નિયા ઠિદ્
જાવ તપ્પાડગ્ગુક્કોસિયા ઠિદ્દિ ! અસંખિજ્જેસુ ણં ભંતે ! વેદંદિયાવાસસયસહસેસુ એ-
મેગંસિ વેદંદિયાવાસંસિ જહ્ણિયાણ ઠિદ્દિ-વદ્દમાણા વેદંદિયા કિં કોહોવત્તા-
માણોવત્તા માયોવત્તા લોભોવત્તા ? ગોયમા ! કોહોવત્તા વિ ૪ ” ઇત્યાદિ ।

एक ही समयमें क्रोध, मान, माया और लोभ, इनसे युक्त बहुतसे दो
इन्द्रियादि जीवोंकी संभावना है । विकलेन्द्रिय संबन्धीसूत्र पृथिवीकायिक-
सूत्रोंकी तरह ही जानना चाहिये जैसे-‘असंखिज्जेषु णं भंते ! वेदंदि-
यामसयसहससेसु एगमेगंसि वेदंदिवासांसि वेदंदिवाणं केवदया ठिद-
घाणा पन्नत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा ठिदघाणा पणत्ता । तं जहा-जह-
न्निया ठिद, जाव तप्पाडगुक्कोसिया ठिद, असंखिज्जेषु णं भंते ! वेदंदि-
यामसयसहससेसु एगमेगंसि वेदंदिवासांसि जह्णिणाए ठिदए वदमाणा
वेदंदिवा कं कोहोवत्ता, माणोवत्ता, मायोवत्ता, लोभोवत्ता ?
गोयमा ! कोहोवत्ता वि ” इत्यादि । इनका अर्थ इस प्रकार है कि-हे
भदन्त ! असंख्यात लाख दो इन्द्रियजीवोंके आवासोंमेंसे एक एक दो
इन्द्रियावाममें वर्तमान दो इन्द्रिय जीवोंके कितने स्थितिस्थान कहे गये हैं ?
गौतम ! इनके असंख्यात स्थितिस्थान कहे गये हैं । एक जघन्यस्थिति
यावत् तत्प्रायोग्य उत्कृष्ट स्थिति । हे भदन्त ! असंख्यात लाख दो इन्द्रिय

કે એક જ સમયમાં ક્રોધ, માન માયા અને લોભથી યુક્ત ઘણા જ એકેન્દ્રિય
આદિ જીવોની તેમનામાં સંભાવના હોય છે. વિકલેન્દ્રિય સંબંધી સૂત્રો પૃથ્વી-
કાયિકે જેવાંજ સમજવા. જેમકે-“ અસંખિજ્જેસુ ણં ભંતે ! વેદંદિયાવાસસયસહ-
સેસુ એગમેગંસિ વેદંદિયાવાસંસિ વેદંદિયાણં કેવદ્યા ઠિદ્ઘાણા પન્નત્તા ? ” “ ગોયમા !
અસંખેજ્જા ઠિદ્ઘાણા પણત્તા તં જહા-જહન્નિયા ઠિદ્દિ, જાવ તપ્પાડગ્ગુક્કોસિયા ઠિદ્દિ,
અસંખિજ્જેસુ ણં ભંતે ! વેદંદિયાવાસસયસહસેસુ એગમેગંસિ વેદંદિયાવાસંસિ જહ-
ણિયાણ ઠિદ્દિ-વદ્દમાણા વેદંદિયા કિં કોહોવત્તા, માણોવત્તા માયોવત્તા, લોભો-
વત્તા ? ગોયમા ! કોહોવત્તા વિ ” ઇત્યાદિ. આ સૂત્રોનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે.

કે પૂત્ય ! ઈન્દ્રિય જીવોનાં અસંખ્યાત લાખ આવાસોમાંના પ્રત્યેક ઈન્દ્રિ-
યાવાસમાં રહેતા ઈન્દ્રિય જીવોનાં કેટલાં સ્થિતિસ્થાન કહ્યાં છે ? ” “ કે ગૌતમ !
તેમનાં અસંખ્યાત સ્થિતિસ્થાન કહ્યાં છે ” એક જઘન્યસ્થિતિથી લઈને તત્પ્રાયોગ્ય
ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ સુધી અહીં થયેલ કંઈ જ નોંધવું “ કે પૂત્ય ! અસં-

અનેન રૂપેણ સર્વાણ્યપિ સૂત્રાણિ દ્વીન્દ્રિયાદિજીવપ્રકરણે પઠિતવ્યાનિ કેવલમિદં દ્વીન્દ્રિયાદિજીવપ્રકરણે લેશ્યાદ્વારે તેજોલેશ્યા નાધ્યેતવ્યા, દૃષ્ટિદ્વારે ચ 'વેદં-
દિયાણં મંતે! કિં મિચ્છદિદ્વી સમ્મદિદ્વી, સમ્મામિચ્છાદિદ્વી? ગોયમા ! સમ્મદિદ્વી વિ
મિચ્છાદિદ્વી વિ, નો સમ્મામિચ્છાદિદ્વી! સમ્મદંસણે વટ્ટમાણા વેદંદિયા કિં કોહોવઉત્તા
૪?' इत्यादि प्रश्नः, एतस्य प्रश्नस्य अशीतिर्मङ्गाः' इत्युत्तरम्। तथा ज्ञानद्वारे 'वेदं-
दियाणं मंते! किं णाणी, अन्नाणी?, गौयमा! णाणी वि अन्नाणी वि, जइ णाणी

जीवावासोंमेंसे एक एक दो इन्द्रियावासमें जघन्यस्थितिमें रहनेवाले दो
इन्द्रियजीव क्या क्रोधसे उपयुक्त होते हैं? यानसे उपयुक्त होते हैं?
मायासे उपयुक्त होते हैं? लोभसे उपयुक्त होते हैं? गौतम ! वे क्रोधसे
भी उपयुक्त होते हैं४ इत्यादि। इस रूपसे समस्त सूत्र को द्विन्द्रियजीव-
प्रकरणमें पढ़ना चाहिये-अर्थात् जानना चाहिये। विशेषता केवल इतनी
ही है कि यहां द्विन्द्रियादिजीवप्रकरणमें लेश्याद्वारमें तेजोलेश्या नहीं
कहनी चाहिये, तथा दृष्टिद्वारमें इस तरहसे प्रश्न करना चाहिये कि-हे
भदन्त ! द्विन्द्रिय जीव क्या सम्यग्दृष्टि होते हैं? मिथ्यादृष्टि होते हैं?
या सम्यग्मिथ्यादृष्टि होते हैं? गौतम ! वे सम्यग्दृष्टि भी होते हैं,
मिथ्यादृष्टि भी होते हैं, परन्तु सम्यग्मिथ्यादृष्टि नहीं होते हैं। यहां
सम्यग्दर्शनमें वर्तमान दो इन्द्रियजीव क्या क्रोधोपयुक्त होते हैं४? इत्या-
दिरूपसे प्रश्न करना चाहिये और इसके उत्तरमें यहां अस्सी भङ्ग होते हैं,
ऐसा उत्तर कहना चाहिये। ज्ञानद्वारमें इस प्रकारसे पूछना-हे भदन्त !
दो इन्द्रियजीव ज्ञानी होते हैं? कि अज्ञानी होते हैं? गौतम ! दो इन्द्रिय

જાતલાખ દ્વીન્દ્રિયાવાસોમાંના પ્રત્યેક દ્વીન્દ્રિયાવાસમાં જઘન્યસ્થિતિમાં રહેલા
દ્વીન્દ્રિય ઓવો શું ક્રોધયુક્ત હોય છે ? માનયુક્ત હોય છે ? માયાયુક્ત હોય છે ?
લોભયુક્ત હોય છે ? ” “ હે ગૌતમ ! તેઓ ક્રોધથી પણ યુક્ત હોય છે, ” ઇત્યાદિ.
તમામ સૂત્રોનું દ્વીન્દ્રિય ઓવ પ્રકરણમાં પણ કથન કરવું વિશેષતા રૂકત એટલીજ
છે કે દ્વીન્દ્રિયાદિ ઓવ પ્રકરણમાં લેશ્યાદ્વારમાં તેજોલેશ્યાનું કથન કરવું નહીં તથા
દૃષ્ટિદ્વારમાં આ પ્રમાણે પ્રશ્નસૂત્ર બનાવવું-“હે પૂજ્ય ! દ્વીન્દ્રિય ઓવો શું સમ્યગ્દૃષ્ટિ
હોય છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે કે સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે ? ” “હે ગૌતમ !
તેઓ સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ હોય છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ હોય છે પરંતુ સમ્યગ્મિથ્યા-
દૃષ્ટિ હોતા નથી ” અહીં સમ્યગ્દર્શનવાળા દ્વીન્દ્રિય ઓવો શું ક્રોધાદિથી યુક્ત
હોય છે ? એવો પ્રશ્ન પૂછવો જોઈએ. અને અહીં ૮૦ ભાંગા થાય છે એવો ઉત્તર
કહેવો જોઈએ જ્ઞાનદ્વારમાં આ પ્રમાણે પૂછવું-“હે પૂજ્ય ! દ્વીન્દ્રિય ઓવો
જ્ઞાની હોય છે કે અજ્ઞાની હોય છે ? ” ઉત્તર-“હે ગૌતમ ! દ્વીન્દ્રિય ઓવો જ્ઞાની

દુન્નાણી-મહનાણી સુચનાણી ય ” શેષં પૃથિવીપ્રકરણવદેવ જ્ઞાતવ્યમ્ , કેવલમ-
શીતિર્મજ્ઞા इति वैलक्षण्यम् । तथा योगद्वारे “ वेङ्गदियाणं भंते ! किं मणजोगी,
वङ्गजोगी कायजोगी?, गोयमा! णो मणजोगी, वङ्गजोगी कायजोगी य” शेषं पूर्व-
वदेव पृथिवीप्रकरणवदेव ज्ञातव्यमिति । अनेनैव प्रकारेण पृथिवीसूत्रवत् त्री-
न्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-प्रकरणेपि प्रश्नसूत्राणि उत्तरसूत्राणि चाध्येतव्यानि, वैलक्षण्यमपि
द्वीन्द्रियप्रकरणवदेव ज्ञातव्यम् , सूत्रालापप्रकारश्च स्वयमेवोद्दनीय इति ॥सू०८॥

॥ इति विकलेन्द्रियप्रकरणम् ॥

जीव ज्ञानी भी होते हैं और अज्ञानी भी होते हैं । यदि ये ज्ञानी हैं तो
मतिज्ञान और श्रुतज्ञान इस तरहसे दो ज्ञानवाले होते हैं । और यदि
अज्ञानी हैं तो मतिअज्ञान और श्रुतअज्ञान इस तरहसे दो अज्ञानवाले
होते हैं । बाकी और सब यहां पृथिवीप्रकरणकी तरह ही जानना चाहिये,
अर्थात् यहां मतिश्रुतज्ञानमें ८० भङ्ग कहना चाहिये, यही विलक्षणता है ।
योगद्वारमें इस प्रकारसे प्रश्न करना—हे भदन्त ! दो इन्द्रियजीव क्या
मनोयोगी होते हैं ? या वचनयोगी होती हैं ? या काययोगी होते हैं ?
गौतम ! वे मनोयोगी नहीं होते हैं । किन्तु वचनयोगी होते हैं और
काययोगी होते हैं । बाकी और सब कथन पहिलेकी तरहसे ही है, ऐसा
जानना चाहिये । अर्थात् पृथिवीप्रकरणकी तरह ही जानना चाहिये ।
इसी प्रकारसे पृथिवीसूत्रोंकी तरह त्रीन्द्रिय और चतुरिन्द्रिय प्रकरणमें भी
प्रश्नसूत्र और उत्तरसूत्र जानना चाहिये । तथा जहां २ भिन्नता है वह
द्वीन्द्रिय प्रकरणकी तरह ही जाननी चाहिये । और सूत्रालापप्रकार भी

પણ હોય છે અને અજ્ઞાની પણ હોય છે. ને તેઓ જ્ઞાની હોય તો મતિજ્ઞાન
અને શ્રુતજ્ઞાન એ બે જ્ઞાનવાળા હોય છે. પણ ને તેઓ અજ્ઞાની હોય
તો મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાન એ બે અજ્ઞાનવાળા હોય છે. બાકીનું સઘળું
કથન અહીં પૃથ્વીકાયના છવે પ્રમાણે સમજવું અર્થાત્ અહીં મતિશ્રુતજ્ઞાનમાં
૮૦ ભાગા કહેવા નેહએ. એટલી જ વિલક્ષણતા છે. યોગદ્વારમાં આ પ્રમાણે
પ્રશ્ન કરવો—“ હે પૂજ્ય ! દ્વીન્દ્રિય છવે શું મનયોગી હોય છે ? કે વચનયોગી
હોય છે ? કે કાયયોગી હોય છે ? ” ઉત્તર—“ હે ગૌતમ ! તેઓ મનયોગી હોતા નથી
પણ વચનયોગી અને કાયયોગી હોય છે ” બાકીનું બધુંય કથન પૃથ્વીકાયિકના
છવ પ્રકરણ પ્રમાણે જ સમજવું. એજ પ્રમાણે પૃથ્વીકાયિક છવેના સૂત્રોની
જેમજ ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય પ્રકરણમાં પણ પ્રશ્નસૂત્ર અને ઉત્તરસૂત્ર સમ-
જવા. તથા ત્યાં ત્યાં દ્વીન્દ્રિય સૂત્રોમાં ભિન્નતા બતાવી છે ત્યાં ત્યાં ત્રીન્દ્રિય
ચતુરિન્દ્રિયનાં સૂત્રોમાં પણ ભિન્નતા સમજવી. બીજાં સૂત્રોનાં આલાપકો પણ એ

પચ્ચેન્દ્રિયતિરિચ્ચાં પ્રકરણમ્—

વિકલેન્દ્રિયજીવાનાં સ્થિતિસ્થાનાદિકં નિરૂપ્ય પચ્ચેન્દ્રિયતિરિચ્ચગ્નોનિકજીવાનાં સ્થિતિસ્થાનાદિકં નિરૂપયન્નાહ—‘પંચિંદિયે’—ત્યાદિ ।

મૂલમ્—પંચિંદિયતિરિક્ષજોણિયા જહા નેરહ્યા તહા ભાણિયઘ્વા, નવરં જેહિં સત્તાવીસં મંગા તેહિં અમંગયં કાયઘ્વં, જત્થ અસીઈ તત્થ અસીઈ ચેત્ત ॥ સૂ૦ ૧ ॥

છાયા—પચ્ચેન્દ્રિયતિરિચ્ચગ્નોનિકા યથા નૈરચિકાસ્તથા મણિતવ્યાઃ, નવરં યેષુ સપ્તવિંશતિર્મજ્જાસ્તેષુ અમજ્જકં કર્તવ્યમ્ યત્રાશીતિસ્તત્રાશીતિરેવ ॥ સૂ૦ ૧ ॥

ટીકા—‘પંચિંદિયતિરિક્ષજોણિયા જહા નેરહ્યા તહા ભાણિયઘ્વા’ પચ્ચેન્દ્રિયતિરિચ્ચગ્નોનિકા યથા નૈરચિકાસ્તથા મણિતવ્યાઃ, યેન પ્રકારેણ નારકાણાં સ્થિતિસ્થાનાદિકાનિ જઘન્યોત્કૃષ્ટતયા પ્રતિપાદિતાનિ તેનૈવ પ્રકારેણ જઘન્યોત્કૃષ્ટતયા પચ્ચેન્દ્રિયતિરિચ્ચગ્નોનિકાનામપિ સ્થિતિસ્થાનાદીનિ જ્ઞાતવ્યાનિ, યદંશે

અપને આપ હી કરલેના ચાહિયે ॥સૂ૦ ૮॥ વિકલેન્દ્રિયપ્રકરણ સમાપ્ત ॥

પચ્ચેન્દ્રિયતિરિચ્ચપ્રકરણ—

વિકલેન્દ્રિય જીવોંકે સ્થિતિસ્થાન આદિકા નિરૂપણ કરકે અબ સૂત્ર-કાર પંચેન્દ્રિયતિરિચ્ચગ્નોનિક જીવોંકે સ્થિતિસ્થાન આદિકા નિરૂપણ કરનેકે લિયે સૂત્ર કહતે હૈં—‘પંચિંદિયતિરિક્ષજોણિયા’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—(પંચિંદિયતિરિક્ષજોણિયા જહા નેરહ્યા તહા ભાણિયઘ્વા) જિસ પ્રકારસે પહિલે નારકજીવોંકે સ્થિતિસ્થાન આદિ જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટરૂપ સે પ્રતિપાદિત કિયે ગયે હૈં, ઉસી પ્રકારસે જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટરૂપસે પંચેન્દ્રિય તિરિચ્ચ ગ્નોનિકોંકે બી સ્થિતિસ્થાન આદિ જાનના ચાહિયે । (નવરં) જિસ અંશમેં ભિન્નતા હૈ ઉસ અંશકો દિશ્વાનેકે લિયે સૂત્રકાર

રીતે જ બનાવી દેવાં ॥ સૂ - ૮॥ વિકલેન્દ્રિય પ્રકરણ સમાપ્ત

પચ્ચેન્દ્રિયતિરિચ્ચપ્રકરણ

વિકલેન્દ્રિય જીવોનાં સ્થિતિસ્થાન વગેરેનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર પચ્ચેન્દ્રિયતિરિચ્ચ જીવોનાં સ્થિતિસ્થાન વગેરેનું નિરૂપણ કરે છે—“પંચિંદિય” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—(પંચિંદિયતિરિક્ષજોણિયા જહા નેરહ્યા તહા ભાણિયઘ્વા) જે રીતે નારક જીવોનાં સ્થિતિસ્થાન વગેરેનું જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ રૂપે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ રૂપે પચ્ચેન્દ્રિય તિરિચ્ચ યોનિના જીવોનાં સ્થિતિ સ્થાનાદિનું પણ પ્રતિપાદન સમજવું, (નવરં) પણ જે બાબતમાં ભિન્નતા છે તે બતાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે—(જેહિં સત્તાવીસં મંગા તેહિં

વૈલક્ષણ્યં તમેશં દર્શયિતુમાહ—‘ નવર ’—મિત્યાદિ, ‘ નવરં ’ નવરમ્ કેવલમ્ ‘ જેહિં સત્તાવીસં ભંગા તેહિં અભગયં કાયવ્વં’ યેપુ સપ્તવિંશતિર્મજ્ઞાસ્તેષુ અમજ્ઞકં કર્તવ્યમ્ । નારકપ્રકરણે યત્ર યત્ર સપ્તવિંશતિર્મજ્ઞાઃ કથિતાસ્તત્ર તત્ર સ્થલે પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્-યોનિકાનાં સમ્બન્ધેઽમજ્ઞકં મજ્ઞાભાયો વર્ણનીયં ઇત્યર્થઃ । જઘન્યા સ્થિતિઃ કિયતી ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિઃ કિયતીત્યાદિકં સર્વં પૂર્વપ્રદર્શિતક્રમેણૈવ જ્ઞાતવ્યમ્ । મજ્ઞકાભાવશ્ચ વહુનાં ક્રોધાનુપયુક્તાનામેકદૈવ-સમ્ભવાદિતિ । અત્ર પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યક્પ્રકરણે નારકપ્રકરણવદેવ સૂત્રાણિ અધ્યેતવ્યાનિ, તથાહિ—પંચિન્દ્રિયતિરિક્ષજોણિયાણં મંતે ! કેવહ્યા ઠિહ્ઠાણા પણ્ણત્તા?, ગોયમા ! અસંખેજ્ઞા ઠિહ્ઠાણા પણ્ણત્તા, તં જહા જહણિયા ઠિઈ, સમયાહિયા જહણિયા ઠિઈ, દુસમયાહિયા જાવ તપ્પાઉગ્ગુક્કો-સિયા ઠિઈ ’ ઇત્યાદિ સર્વમપિ પૂર્વવદેવ નારકપ્રકરણવદેવ જ્ઞાતવ્યમ્ , નવરં

કહતે હૈં કિ (જેહિં સત્તાવીસં ભંગા તેહિં અભગયં કાયવ્વં) જિન સ્થાનોમેં ૨૭ ભંગ કહે ગયે હૈં ડન સ્થાનોમેં યહાં ભંગ નહીં કહનાં ચાહિયે । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ નારકપ્રકરણમેં જહાં જહાં ૨૭ ભંગ કહે ગયે હૈં વહાં ૨ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોંકે સંબન્ધમેં મજ્ઞાભાવકા વર્ણન કરનાં ચાહિયે । જઘન્યસ્થિતિ કિતની હૈ ? ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ કિતની હૈ ? ઇત્યાદિ સવ કથન પૂર્વમેં પ્રદર્શિત ક્રમસે હી યહાં જાનનાં ચાહિયે । મજ્ઞોં કા જો અભાવ કહા ગયા હૈં ડસકા કારણ એક હી સમયમેં ક્રોધ, માન, માયા ઓર લોભ ડનસે ઉપયુક્ત અનેક તિર્યગ્યોનિકપંચેન્દ્રિય જીવોં કા સદ્ભાવ હૈ । યહાં પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક પ્રકરણમેં નારકપ્રકરણકી તરહ હી સૂત્રોંકો જાનનાં ચાહિયે । જૈસે—“પંચિન્દ્રિયતિરિક્ષજોણિયા ણં મંતે ! કેવહ્યા ઠિહ્ઠાણા પણ્ણત્તા ? અસંખેજ્ઞા ઠિહ્ઠાણા પણ્ણત્તા ” હે મદન્ત ! પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોંકે સ્થિતિસ્થાન કિતને કહે ગયે હૈં ? હે ગૌતમ !

અમંગયં કાયવ્વં) નારકોનાં જે જે સ્થાનોમાં ૨૭ ભાંગા કહેવામાં આવ્યા છે તે તે સ્થાનોમાં અહીં ભાંગાઓનો અભાવ સમજવો. જઘન્ય સ્થિતિ કેટલી છે ? ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ કેટલી છે ? ઇત્યાદિ તમામ કથન નારક પ્રકરણમાં બતાવ્યા પ્રમાણે જ સમજવું. ભાંગાઓનો અભાવ કહેવાનું કારણ એ છે કે એક જ સમયે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભથી યુક્ત અનેક તિર્યગ્યોનિના જીવોનો સદ્ભાવ હોય છે. આ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય પ્રકરણમાં નારકપ્રકરણ પ્રમાણે જે સૂત્રો છે, તે નીચે મુજબ છે જેમ કે—“ પંચિન્દ્રિયતિરિક્ષજોણિયાણં મંતે ! કેવહ્યા ઠિહ્ઠાણા પણ્ણત્તા ? ગોચમા ! અસંખેજ્ઞા ઠિહ્ઠાણા પણ્ણત્તા ? ” હે પૂત્ર્ય ! પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યાનાં કેટલા સ્થિતિસ્થાનો કહ્યાં છે ? હે ગૌતમ ! તેમનાં અસંખ્યાત

શરીરદ્વારેऽયં વિશેષો દ્રષ્ટવ્યસ્તથાદિ—“ અસંખેજ્જેસુ ણં મંતે। પંચિદિયતિરિક્ખ-
જોણિયાવાસેસુ પંચિદિયતિરિક્ખજોણિયાણં કેવદ્ધયા સરીરા પન્નત્તા?, ગોયમા ।
ચત્તારિ, તં જહા—ઓરાલિં વેઽવ્વિં એતેયં કમ્મણ” નરકાપેક્ષયા પञ्चेन्द्रियतिर्य-
ગ્યોનિકાનામિયાનેવ મેદો યત્ત્વેણાં પञ्चेन्द्रियतिर्यગ્યોનિકાનાં ચત્તારિ શરીરાણિ
મવન્તિ નારકાણાં ત્રીણિ ઔદારિકશરીરાભાવાદિતિ ભાવઃ । યથા મિશ્રદૃષ્ટૌ
નારકાણામશીર્તિર્મજ્ઞાઃ ક્રોધોપયુક્તા અપિ, ઇત્યાદિ, તથા પञ्चेन्द्रियतिર્યગ્યોનિકાનાં
મિશ્રદૃષ્ટૌ અશીર્તિર્મવન્તિ ક્રોધોપયુક્તા અપિ માનોપયુક્તા અપિ, ઇત્યાદિરુપેણા-

उनके स्थितिस्थान असंख्यात कहे गये हैं। (तं जहा) जैसे—“जहणिया
ठिई, समयाहिया जहणिया ठिई, दुसमयाहिया जाव तप्पाउगुक्कोसिया
ठिई” इत्यादि। यह सब पूर्वमें कथित नारकप्रकरणकी तरह ही
जानना चाहिये। (नवरं) जहां २ विशेषता है वह इस प्रकारसे है—एक
तो नारक प्रकरणकी अपेक्षा शरीरद्वारमें विशेषता है—हे भदन्त ! असं-
ख्यात पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिकावासोंमेंसे प्रत्येक पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिका-
वासमें वर्तमान पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीवोंके कितने शरीर होते हैं ?
गौतम ! उनके चार शरीर होते हैं। वे इस प्रकारसे हैं—औदारिक शरीर १,
वैक्रियशरीर २, तैजसशरीर ३, कर्मणशरीर ४। नारकजीवोंकी अपेक्षा
पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में इतना ही भेद है कि पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिकों
के चार शरीर होते हैं और नारकोंके तीन शरीर होते हैं। उनके
औदारिक शरीर नहीं होता है। जैसे मिश्रदृष्टिवाले नारकोंमें “क्रोधादि
उपयुक्त भी होते हैं” इत्यादिरूपसे संबन्धको लेकर ८० अङ्ग नारकोंके

स्थितिस्थान કહ્યાં છે. (તંજહા) તે આ પ્રમાણે છે—(જહણિયા ઠિઈ, સમયાહિયા
જહણિયા ઠિઈ, દુસમયા જાવ તપ્પાઉગુક્કોસિયા ઠિઈ) ઇત્યાદિ. આ બધું કથન
નારકપ્રકરણમાં કહ્યા મુજબ જ સમજવું. (નવરં) જ્યાં જ્યાં વિશેષતા છે તે
આ પ્રમાણે છે. હવે નારક પ્રકરણ કરતાં શરીરદ્વારમાં જે વિશેષતા છે તે બતા-
વવામાં આવે છે. “હે પૂજ્ય ! અન્યાત પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકાવાસોમાંના પ્રત્યેક
પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકાવાસમાં રહેતા પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવોને કેટલાં શરીર
હોય છે. ?” ઉત્તર—હે ગૌતમ ! તેમને ચાર શરીર હોય છે—(૧) ઔદારિકશરીર, (૨)
વૈક્રિયશરીર, (૩) તૈજસ શરીર અને (૪) કાર્મણ શરીર. પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય-
ઓનિકા જીવોમાં અને નારકોમાં એટલો જ ભેદ છે કે નારકોને ત્રણ શરીર
હોય છે, પણ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોને ચાર હોય છે નારકોને એક ઔદારિક શરીર
હોતું નથી. જેવી રીતે મિશ્રદૃષ્ટિવાળા નારકોમાં ક્રોધાદિયુક્તના ૮૦ ભાંગા
કહ્યા છે, એવી જ રીતે પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોના મિશ્રદૃષ્ટિવાળા જીવોમાં પણ ૮૦

શીતિર્દ્રઘ્વ્યા ઇતિ। અયં ભાવઃ-નારકપ્રકરણે યત્ર સ્થાનેઽશીતિર્ભજ્ઞાઃ પ્રોક્તાસ્તત્રેદાઽપ્ય-
શીતિરેવ જ્ઞાતવ્યા । યત્ર ચ સપ્તવિંશતિર્ભજ્ઞાસ્તત્રેદાભજ્ઞકમેવેતિ । તથા સંહનનદ્વારે
'પંચિદિયતિરિક્ષજોણિયાણં મંતે! કેવદ્યા સંઘયણા પન્નત્તા?, ગોયમા! છ સંઘયણા,
પણ્ણત્તા, તં જહા-વદ્ધરિસહનારાય-જાવ-છેવદ્ધં' તિ, એવં સંસ્થાનદ્વારેપિ 'છ સંઠાણા
પન્નત્તા તં જહા સમચરંસેં' ઇત્યાદિ, એવં લેશ્યાદ્વારેપિ ' કદ્ધ લેસ્સા પન્નત્તા,
ગોયમા ! છ, તં જહા-કણ્હલેસ્સા જાવ સુકલેસ્સા " ઇત્યાદિ । અનેન રૂપેણ
તિર્યગ્ચોનિકપ્રકરણં વિચારણીયમ્ ॥ સૂ.૦૯ ॥ ઇતિ પંચેન્દ્રિયતિરશ્ચાં પ્રકરણમ્ ॥

કહે ગયે હૈં । उसी तरह पंचेन्द्रियतिर्यक्चोनिर्कोके मिश्रदृष्टिमें ८० भङ्ग
होते हैं, क्योंकि यहां पर वे भी “ क्रोधादिसे उपयुक्त भी होते हैं, मान
से उपयुक्त भी होते हैं, इत्यादिरूपसे उनके ८० भंग हो जाते हैं”
ऐसा जानना चाहिये । तात्पर्य यह है कि-नारक प्रकरणमें जिस स्थानमें
अस्सी भंग कहे गये हैं उस स्थानमें यहां पर भी ८० ही भङ्ग हैं, परन्तु
जहां नारक प्रकरणमें २७ भङ्ग कहे गये हैं वहां यहां पर भङ्ग नहीं है-
यही बात (जेहिं सत्तावीसं भंगा तेहिं अभंगयं कायव्वं, जत्थ असीई
तत्थ असीई कायव्वं) इस सूत्रपाठ द्वारा समझाई गई है । तथा-दूसरी
विशेषता संहननद्वार में है-वहां इस प्रकारसे प्रश्न करना-“पंचिदिय-
तिरिक्खजोणियाणं मंते ! केवदिया संघयणा पन्नत्ता? गोयमा छ संघयणा
पण्णत्ता तं जहा-वद्दरिसहनाराय जाव छेवदुं) हे भदन्त ! पंचेन्द्रियतिर्यक्
चोनिर्कोके कितने संहनन कहे गये हैं ? गौतम ! उनके छ संहनन कहे
गये हैं । वे इस प्रकारसे हैं वज्र ऋषभनाराच से लेकर सेवार्त तक । नारक
जीवोंमें संहनन नहीं होता है, यहां होता है अत एव वहांकी अपेक्षा
यहां यह विशेषता है । इसी तरह संस्थानद्वारमें भी विशेषता है ।

ભાંગા ધાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે નારકપ્રકરણમાં જે સ્થાનોમાં ૮૦ ભાંગા કહ્યા
છે. તે સ્થાનમાં અહીં પણ ૮૦ ભાંગા બાણવા, પરન્તુ નારકપ્રકરણમાં જે
સ્થાનમાં ૨૭ ભાંગા કહ્યા છે તે સ્થાનમાં અહીં ભાંગાઓનો અભાવ બાણવો
એજ વાત સૂત્રકારે “ જેહિં સત્તાવીસં ભંગા તેહિં અભંગયં કાયવ્વં, જત્થ અસીઈ
તત્થ અસીઈ કાયવ્વ” અહિં આ સૂત્રદ્વારા સમજાવી છે. ખીણ વિશેષતા સંહનન-
દ્વારમાં છે. અહીં આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કરવો-“ પંચિદિયતિરિક્ષજોણિયાણં મંતે!
કેવદ્યા સંઘયણા પણ્ણત્તા?” “હિ પૂવ્વ ! પંચેન્દ્રિયતિર્યક્ચોનિક્કેણોના કટલાં
સંહનન કહ્યાં છે ? ઉત્તર-“ગોયમા ! છ સંઘયણા પણ્ણત્તા તંજહા-વદ્ધરિસહનારાય
જાવ છેવદ્ધં-તિ ” હિ ગૌતમ ! તેમનાં છ સંહનન કહ્યાં છે. તે આ પ્રમાણે છે-
વજ્રઋષભનારાચથી લઈને છેવટ સુધીના છ સંહનનો સમજવા. નારકજીવોમાં
સંહનન હોતાં નથી. પણ પંચેન્દ્રિયતિર્યકોમાં સંહનનો હોય છે, એજ પ્રમાણે

મનુષ્યપ્રકરણમ્—

પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકજીવાનાં સ્થિતિસ્થાનાદિકં નિરૂપ્ય મનુષ્યાણાં સ્થિતિસ્થાનાદિકં દર્શયિતુમાહ—‘મણુસ્સાવિ’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—મણુસ્સા વિ—જેહિં ઠાણેહિં નેરહ્યાણં અસીઈ ભંગા તેહિં ઠાણેહિં મણુસ્સાણં વિ અસીઈ ભંગા ભાણિયઠ્ઠા, જેસુ ઠાણેસુ સત્તાવીસં તેસુ અભંગયં નવરં મણુસ્સાણં અઠ્ઠમહિયં જહણિયઠિઈણ, આહારણ ય અસી ભંગાઈ ॥ સૂ. ૧૦ ॥

છાયા—મનુષ્યા અપિ—યેષુ સ્થાનેષુ નૈરયિકાણામશીતિર્મજ્ઞાસ્તેષુ સ્થાનેષુ મનુષ્યાણામપ્યશીતિર્મજ્ઞા મણિતઠ્ઠાઃ, યેષુ સ્થાનેષુ સમ્પત્તિસ્તેષ્વમજ્ઞકમ્, નવરમ્—મનુષ્યાણામભ્યધિકમ્ જગન્યસ્થિત્યામ્ આહારકે ચાશીતિર્મજ્ઞાઃ ॥સૂ. ૧૦॥

નારક જીવોંકે એક કેવલ હુંડસંસ્થાન હોતા હૈ તવ યહાં પર છ સંસ્થાન હોતે હૈં । લેશ્યાદ્વારમેં મી વિશેષતા હૈ—નારકજીવોંમેં કાપોત આદિ—(કાપોત, નીલ ઓર કૃષ્ણ) તોન લેશ્યાઈ હોતી હૈં તવ કિ યહાં છ લેશ્યાઈ હોતી હૈં । યહી વાત—“કહલેસ્સાઓ પળ્ણત્તા” ગોયમા ! છ લેસ્સા પળ્ણત્તા તં જહા કળહલેસ્સા જાવ સુકલેસ્સા” હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈ । હસરૂપસે તિર્યગ્યોનિકોંકા પ્રકરણ વિચારના ચાહિયે ॥સૂ. ૧૧॥

॥ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકપ્રકરણ સમાપ્ત ॥

મનુષ્યપ્રકરણ—

પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોંકે સ્થિતિસ્થાન આદિકા નિરૂપણ કરકે અલ સૂત્ર-કાર મનુષ્યોંકે સ્થિતિસ્થાન આદિકા નિરૂપણ કરનેકે લિયે “મણુસ્સા વિ”

સંસ્થાનદ્વારમાં પણ આ પ્રમાણે વિશેષતા છે—નારક જીવોને ફક્ત હુંડસંસ્થાન જ હોય છે ત્યારે પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોને છએ સંસ્થાન હોય છે. લેશ્યાદ્વારમાં પણ આ પ્રમાણે વિશેષતા છે. નારક જીવોને કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત એ ત્રણ જ લેશ્યાઓ હોય છે. પણ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોને છએ લેશ્યાઓ હોય છે. એજ વાત નીચેના સૂત્રપાઠ દ્વારા દર્શાવવામાં આવી છે—“કહલેસ્સાઓ પળ્ણત્તાઓ?” “ગોયમા ! છ તંજહા—કળહલેસ્સા જાવ સુકલેસ્સા ” આ પ્રકારે તિર્યગ્યોનીના જીવોના પ્રકરણમાં વિચાર કરવો જોઈએ ॥ સૂ. ૬॥

પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક જીવોતું પ્રકરણ સમાપ્ત

મનુષ્યપ્રકરણ

પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનાં સ્થિતિસ્થાનાદિનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર મનુ-ષ્યોનાં સ્થિતિસ્થાનાદિનું નિરૂપણ કરવાને માટે “મણુસ્સા વિ” ઇત્યાદિ. સૂત્રનું

શીતિર્દ્રવ્યા इति। अयं भावः-नारकप्रकरणे यत्र स्थानेऽशीतिर्भङ्गाः प्रोक्तास्तत्रेहाऽप्य-
शीतिरेव ज्ञातव्या । यत्र च सप्तविंशतिर्भङ्गास्तत्रेहाभङ्गकमेवेति । तथा संहननद्वारे
'पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं भंते! केवइया संघयणा पन्नत्ता?, गोयमा! छ संघयणा,
पणत्ता, तं जहा-वइररिसहनाराय-जाव-छेवट्टं' ति, एवं संस्थानद्वारेपि 'छ संठाणा
पन्नत्ता तं जहा समचउरंसे०' इत्यादि, एवं लेश्याद्वारेपि " कइ लेस्सा पन्नत्ता,
गोयमा ! छ, तं जहा-कणहलेस्सा जाव सुकलेस्सा " इत्यादि । अनेन रूपेण
तिर्यग्योनिकप्रकरणं विचारणीयम् ॥ सू० ९ ॥ इति पंचेन्द्रियतिरश्चां प्रकरणम् ॥

કહે ગયે હૈં । उसी तरह पंचेन्द्रियतिर्यक्योनिकोंके मिश्रदृष्टिमें ८० भङ्ग
होते हैं, क्योंकि यहां पर वे भी " क्रोधादिसे उपयुक्त भी होते हैं, मान
से उपयुक्त भी होते हैं, इत्यादिरूपसे उनके ८० भंग हो जाते हैं "।
ऐसा जानना चाहिये । तात्पर्य यह है कि-नारक प्रकरणमें जिस स्थानमें
अस्सी भंग कहे गये हैं उस स्थानमें यहां पर भी ८० ही भङ्ग हैं, परन्तु
जहां नारक प्रकरणमें २७ भङ्ग कहे गये हैं वहां यहां पर भङ्ग नहीं है-
यही बात (जेहिं सत्तावीसं भंगा तेहिं अभंगयं कायव्वं, जत्थ असीई
तत्थ असीई कायव्वं) इस सूत्रपाठ द्वारा समझाई गई है । तथा-दूसरी
विशेषता संहननद्वार में है-वहां इस प्रकारसे प्रश्न करना-"पंचिदिय-
तिरिक्खजोणियाणं भंते ! केवइया संघयणा पन्नत्ता ? गोयमा छ संघयणा
पणत्ता तं जहा-वइररिसहनाराय जाव छेवट्टं) हे भदन्त ! पंचेन्द्रियतिर्यक्य
योनिकोंके कितने संहनन कहे गये हैं ? गौतम ! उनके छ संहनन कहे
गये हैं । वे इस प्रकारसे हैं वज्र ऋषभनाराच से लेकर सेवार्त तक । नारक
जीवोंमें संहनन नहीं होता है, यहां होता है अत एव वहांकी अपेक्षा
यहां यह विशेषता है । इसी तरह संस्थानद्वारमें भी विशेषता है ।

ભાંગા થાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે નારકપ્રકરણમાં જે સ્થાનોમાં ૮૦ ભાંગા કહ્યા
છે. તે સ્થાનમાં અહીં પણ ૮૦ ભાંગા બાણવા, પરન્તુ નારકપ્રકરણમાં જે
સ્થાનમાં ૨૭ ભાંગા કહ્યા છે તે સ્થાનમાં અહીં ભાંગાઓનો અભાવ બાણવો
એજ વાત સૂત્રકારે " જેહિં સત્તાવીસં ભંગા તેહિં અભંગયં કાયવ્વં, જત્થ અસીઈ
તત્થ અસીઈ કાયવ્વં" અહિં આ સૂત્રદ્વારા સમજાવી છે. બીજી વિશેષતા સંહનન-
દ્વારમાં છે. અહીં આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કરવો-" પંચિદિયાતિરિક્ખજોણિયાણં ભંતે!
કેવइया संघयणा पणत्ता ?" "હ પૂજ્ય ! પંચેન્દ્રિતિર્યક્યોનિક જીવોના કેટલાં
સંહનન કહ્યાં છે ? ઉત્તર-"ગોયમા ! છ સંઘયણા પણત્તા તંજહા-વइररिसहनाराय
जाव छेवट्टं-ति " હે ગૌતમ ! તેમનાં છ સંહનન કહ્યાં છે. તે આ પ્રમાણે છે-
वज्रऋषभनाराचથી લઈને છેવટ સુધીના છ સંહનનો સમજવા. નારકજીવોમાં
સંહનન હોતાં નથી. પણ પંચેન્દ્રિયતિર્યકોમાં સંહનનો હોય છે, એજ પ્રમાણે

મનુષ્યપ્રકરણમ્—

પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકજીવાનાં સ્થિતિસ્થાનાદિકં નિરૂપ્ય મનુષ્યાણાં સ્થિતિસ્થાનાદિકં દર્શયિતુમાહ—‘મણુસ્સાવિ’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—મણુસ્સા વિ—જેહિં ઠાણેહિં નેરહયાણં અસીઈ મંગા તેહિં ઠાણેહિં મણુસ્સાણં વિ અસીઈ મંગા માણિયવ્વા, જેસુ ઠાણેસુ સત્તાવીસં તેસુ અમંગયં નવરં મણુસ્સાણં અબ્બહિયં જહણિયઠિઈણ, આહારણ ય અસી મંગાઈ ॥ સૂ. ૧૦ ॥

છાયા—મનુષ્યા અપિ—યેષુ સ્થાનેષુ નૈરયિકાણામશીર્તિર્મજ્ઞાસ્તેષુ સ્થાનેષુ મનુષ્યાણામપ્યશીર્તિર્મજ્ઞા મણિતવ્યાઃ, યેષુ સ્થાનેષુ સપ્તવિંશતિસ્તેષ્વમજ્ઞકમ્, નવરમ્—મનુષ્યાણામભ્યધિકમ્ જગન્યસ્થિત્યામ્ આહારકે ચાશીર્તિર્મજ્ઞાઃ ॥સૂ. ૧૦॥

નારક જીવોંકે એક કેવલ હુંડસંસ્થાન હોતા હૈ તવ યહાં પર છ સંસ્થાન હોતે હૈં । લેશ્યાદ્વારમેં મી વિશેષતા હૈ—નારકજીવોંમેં કાપોત આદિ—(કાપોત, નીલ ઓર કૃષ્ણ) તોન લેશ્યાઈ હોતી હૈં તવ કિ યહાં છ લેશ્યાઈ હોતી હૈં । યહી વાત—“કહલેસ્સાઓ પળ્લત્તા” ગોચમા ! છ લેસ્સા પળ્લત્તા તં જહા કળ્હલેસ્સા જાવ સુક્કલેસ્સા” હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈ । હસરૂપસે તિર્યગ્યોનિકોંકા પ્રકરણ વિચારના ચાહિયે ॥સૂ. ૧૧॥

॥ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકપ્રકરણ સમાપ્ત ॥

મનુષ્યપ્રકરણ—

પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોંકે સ્થિતિસ્થાન આદિકા નિરૂપણ કરકે અવ સૂત્ર-કાર મનુષ્યોંકે સ્થિતિસ્થાન આદિકા નિરૂપણ કરનેકે લિયે “મણુસ્સા વિ”

સંસ્થાનદ્વારમાં પણ આ પ્રમાણે વિશેષતા છે—નારક જીવોને ફક્ત હુંડસંસ્થાન જ હોય છે ત્યારે પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોને છએ સંસ્થાન હોય છે. લેશ્યાદ્વારમાં પણ આ પ્રમાણે વિશેષતા છે. નારક જીવોને કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત એ ત્રણ જ લેશ્યાઓ હોય છે. પણ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોને છએ લેશ્યાઓ હોય છે. એજ વાત નીચેના સૂત્રપાઠ દ્વારા દર્શાવવામાં આવી છે—“કહલેસ્સાઓ પળ્લત્તાઓ?” “ગોચમા ! છ તંજહા—કળ્હલેસ્સા જાવ સુક્કલેસ્સા ” આ પ્રકારે તિર્યગ્યોનીના જીવોના પ્રકરણમાં વિચાર કરવો જોઈએ ॥ સૂ. ૯॥

પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક જીવોનું પ્રકરણ સમાપ્ત

મનુષ્યપ્રકરણ

પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનાં સ્થિતિસ્થાનાદિનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર મનુ-ષ્યોનાં સ્થિતિસ્થાનાદિનું નિરૂપણ કરવાને માટે “મણુસ્સા વિ” ઇત્યાદિ. સૂત્રનું

ટીકા—‘મણુસ્સા વિ’—તિ યથા નૈરયિકા દશસુ દ્વારેષુ કથિતાસ્તથા મનુષ્યા અપિ મણિતવ્યા इति પ્રક્રમઃ । તદેવ દર્શયન્નાહ—‘જેહિં’ इत्यादि । ‘જેહિં ઠાણેહિં નેરઙ્ગાણં અસીઈ મંગા તેહિં ઠાણેહિં મણુસ્સાણં વિ અસીઈ મંગા માણિયવ્વા ” યેષુ સ્થાનેષુ નૈરયિકાણામશીતિર્મજ્ઞાસ્તેષુ સ્થાનેષુ મનુષ્યાણામપ્ય-શીતિર્મજ્ઞા મણિતવ્યા । યથા હિ નારકજીવાનાં જઘન્યસ્થિત્યામેકાદિ-સંખ્યા-તપર્યન્તસમયાત્રિકાયામ્, તથા જઘન્યાવગાહનાયામ્, તથા તસ્યામેવ સંખ્યાતાન્ત-પ્રદેગાધિકાયામવગાહનાયામ્, एवं मिश्रदृष्टौ चाशीतिर्भङ्गाः कथितारतथा मनुष्या-णामपि एतेषु पूर्वोक्तेषु स्थानेषु अशीतिरेव भङ्गा भवन्तीति, तथा मिश्रदृष्टौ

इस सूत्रका कथन करते हैं—(मणुस्सा वि) जैसे नैरयिक दश द्वारोंमें कहे गये हैं, उसी प्रकारसे मनुष्य भी दश द्वारोंमें कह लेना चाहिये, यह प्रक्रम है—दश स्थानोंके नाम ये हैं—स्थितिस्थान१, अवगाहनास्थान२, शरीर३, संहनन४, संस्थान५, लेश्या६, दृष्टि७, ज्ञान८, योग९ और उप-योग१० । इसी वानको दिग्वाने हुए सूत्रकार कहते हैं कि (जेहिं ठाणे-हिं नेरङ्ग्याण असीई भंगा तेहिं ठाणेहिं मणुस्साण वि असीई भंगा माणियव्वा) जिन स्थानोंमें नारकजीवोंके ८० भङ्ग कहे गये हैं उन स्थानोंमें मनुष्योंके भी ८० भंग ही जानना चाहिये । जैसे—नारकजीवों के प्रकरणमें एक समयसे लेकर संख्यात समयतककी वृद्धिवाली जघन्य स्थितिमें, तथा जघन्य अवगाहनामें तथा संख्यातप्रदेशाधिक उसी जघन्य अवगाहनामें और मिश्रदृष्टिमें ८० भङ्ग प्रतिपादित किये गये हैं । उसी तरहसे इन पूर्वोक्त स्थानोंमें मनुष्योंके भी इस मनुष्यप्रकरणमें

કથન કરે છે—(મણુસ્સા વિ) જેવી રીતે દસ સ્થાનો મારકત નારકોનું કથન કર્યું છે એવી જ રીતે દસ સ્થાનો મારકત મનુષ્યોનું પણ કથન કરવું જોઈએ. તે દસ સ્થાનોનાં નામ આ પ્રમાણે છે— સ્થિતિસ્થાન ૧, અવગાહનાસ્થાન ૨, શરીરસ્થાન ૩, સંહનનસ્થાન ૪, સંસ્થાનસ્થાન ૫, લેશ્યાસ્થાન ૬, દૃષ્ટિસ્થાન ૭, જ્ઞાનસ્થાન ૮, યોગસ્થાન ૯, અને ઉપયોગસ્થાન ૧૦. એ વાતને દર્શાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે (જેહિં ઠાણેહિં નેરઙ્ગ્યાણં અસીઈ મંગા તેહિં ઠાણેહિં મણુસ્સાણં વિ અસીઈ મંગા માણિયવ્વા) જે સ્થાનોમાં નારક જીવોના ૮૦ ભાંગા કહ્યા છે, એ સ્થાનોમાં મનુષ્યના પણ ૮૦ ભાંગા જ સમજવા. જેમ કે નારક જીવોના પ્રકરણમાં એક સમયથી લઈને સંખ્યાત સમય સુધીની વૃદ્ધિવાળી જઘન્ય સ્થિતિમાં, તથા જઘન્ય અવગાહનામાં, તથા સંખ્યાતપ્રદેશાધિક જઘન્ય અવગાહનામાં અને મિશ્રદૃષ્ટિમાં ૮૦ ભાંગા બતાવવામાં આવ્યા છે, એજ રીતે મનુષ્ય પ્રકરણમાં પણ એ એ સ્થાનોમાં ૮૦ ભાંગા જ થાય છે. તથા મિશ્રદૃષ્ટિમાં નારકોના જેમ ૮૦ ભાંગા કહ્યા છે તેમ મનુષ્યોના પણ મિશ્રદૃષ્ટિમાં

નારકાણામશીતિર્મજ્જાઃ કથિતા મનુષ્યાણામપિ મિશ્રદષ્ટાવશીતિરેવ જ્ઞાતવ્યાઃ, નારકાણાં જઘન્યસ્થિતૌ જઘન્યાવગાહનાયામશીતિર્મજ્જા ભવન્તિ તત્ર કારણં તેષામલ્પત્વમ્ । તત્ચાલ્પત્વં જઘન્યસ્થિતૌ જઘન્યાવગાહનાયાં ચ મનુષ્યાણામપ્યલ્પત્વમેવેત્યલ્પત્વાદેવ અશીતિર્મજ્જા ભવન્ત્યેવેતિ ભાવઃ ।

નારકમનુષ્યયોર્ન સર્વથા સામ્યમિતિ દર્શયતિ—‘જેસુ ઠાણેસુ’ इत्यादि । ‘જેસુ ઠાણેસુ’ યેષુ સ્થાનેષુ ‘સત્તાવીસં’ સપ્તવિંશતિર્મજ્જા ભવન્તિ ‘તેસુ અમંગયં’ તેષુ સ્થાનેષ્વમજ્જકમ્, નારકાણાં યેષુ સ્થાનેષુ સપ્તવિંશતિર્મજ્જાઃ કથિતાસ્તેષ્વેવ સ્થાનેષુ મનુષ્યાણામમજ્જકં જ્ઞાતવ્યમિતિ ભાવઃ । નારકાણાં સપ્તવિંશતિર્મજ્જક-સ્થાનાનિ ચ જઘન્યસ્થિત્યસંખ્યાતસમયાધિકજઘન્યસ્થિત્યાદીનિ, તેષુ સ્થાનેષુ ચ નારકાણાં સપ્તવિંશતિર્મજ્જકાઃ કથિતાઃ, તાદૃશજઘન્યસ્થિતિવ્યતિરિક્તસ્થલે

૮૦ હી મજ્જા હોતે હૈં । તથા મિશ્રદષ્ટિમેં નારકોંકે અસ્સી અંગ કહે ગયે હૈં સો મનુષ્યોંકે ઓ મિશ્રદષ્ટિમેં અસ્સી હી મજ્જા જાનના ચાહિયે । નારકોંકી એકસમયાધિક આદિ જઘન્યસ્થિતિમેં તથા જઘન્ય અવગાહના આદિમેં જો અસ્સી મજ્જા કહે ગયે હૈં ઉસમેં કારણ ઉસ અવસ્થામેં ઉત્તરી અલ્પતા હી હૈં । હસી પ્રકાર મનુષ્યોંમેં ઓ અલ્પતા હૈં હસસે વહાં ઓ ૮૦ અંગ હોતે હૈં ।

નારકજીવોંમેં ઓર મનુષ્યોંમેં સર્વથા સમાનતાં નહીં હૈં, હસી વાતકો દિશ્વાનેકે લિયે સૂત્રકાર (જેસુ ઠાણેસુ સત્તાવીસં તેસુ અમંગયં) હસ સૂત્રદ્વારા કહતે હૈં કિ જિનસ્થાનોંમેં નારકજીવોંકે ૨૭ અંગ કહે ગયે હૈં ઉન સ્થાનોંમેં મનુષ્યોંકે મજ્જા નહીં હૈં । નારકોંકે ૨૭ મજ્જોંકે સ્થાન જઘન્યસ્થિતિ, અસંખ્યાતસમયાધિક જઘન્યસ્થિતિ આદિ હૈં । હન સ્થાનોંમેં નારકોંકે ૨૭ મજ્જા કહે ગયે હૈં એસી જઘન્યસ્થિતિકે સિવાય અન્યસ્થલમેં મનુષ્ય સમ્બંધમેં મંગાભાવ જાનના ચાહિયે, ક્યોંકિ નારકજીવોંકે ક્રોધ

૮૦ લાંગા જ સમજવા. નારકોની એક સમયાધિક આદિ જઘન્યસ્થિતિમાં, તથા જઘન્ય અવગાહનામાં જે ૮૦ લાંગા કહ્યા છે તેનું કારણ એ અવસ્થામાં તેમની અલ્પતા છે તેવી જ રીતે મનુષ્યોમાં પણ અલ્પતા છે તેથી ત્યાં ૮૦ લાંગા હોય છે. હવે નારક જીવોમાં અને મનુષ્યમાં સર્વથા સમાનતા નથી તે બતાવવાને માટે સૂત્રકાર નીચેનું સૂત્ર કહે છે—“જેસુ ઠાણેસુ સત્તાવીસં તેસુ અમંગયં” જે સ્થાનોમાં નારકોના ૨૭ લાંગા કહ્યા છે. તે સ્થાનોમાં મનુષ્યના લાંગા થતા નથી. નારકોના ૨૭ લાંગાઓનાં સ્થાન જઘન્ય સ્થિતિ, અસંખ્યાત સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિ વગેરે છે, એવી જઘન્યસ્થિતિ સિવાયના બીજા સ્થલે મનુષ્ય સંબંધમાં લાંગાભાવ સમજવો. કારણ કે નારક જીવોમાં ક્રોધનો ઉદય અધિક-તર રહે છે. તેથી તે નારકોનાં એવાં સ્થાનોમાં ક્રોધાદિ કારણવાળા ૨૭ લાંગા જ કહેવા ઠીક છે. પરંતુ મનુષ્યોમાં તો પ્રત્યેક એટલે ક્રોધ, માન માયા, તથા લોભ એ માટેના ઉપયોગવાળા મનુષ્યો ઘણા જ હોય છે. તેથી તેમના કષાય

મનુષ્યસમ્બન્ધેऽમજ્જકમ્ જ્ઞાતવ્યમ્, યતો નારકાણાં ક્રોધોદયો વાહુલ્યેન ભવતિ, અતસ્તેષાં નારકાણાં તાદૃશસ્થાનેષુ ક્રોધાદિકારણકાઃ સપ્તવિંશતિર્ભજ્ઞાઃ સમુચિતા એવ, મનુષ્યાણાં તુ પ્રત્યેકં ક્રોધાદ્યુપયોગવતાં વહૂનાં ભાવાત્ ન કષાયોદયે વિશેષઃ કશ્ચિદસ્તિ તેન તેષાં મનુષ્યાણાં તત્ર મજ્જકાભાવ એવેતિ । इह विशेषमभिधातुमाह— ‘નવરં’ નવરં કેવલમ્ ‘મણુસ્સાણં’ મનુષ્યાણાં ‘અઞ્મહિયં’ અભ્યધિકમ્ ‘જહ- ણિયઠિઈએ’ જઘન્યસ્થિત્યામ્, યેષુ સ્થાનેષુ નારકાણામશીતિસ્તેષુ સ્થાનેષુ મનુષ્યાણામપ્યશીતિરેવ મજ્જા, તથા ‘જેસુ સત્તાવીસા તેસુ અમંગયં’ યેષુ સ્થાનેષુ સપ્તવિંશતિર્ભજ્ઞાસ્તેષુ इह अमज्जकमिति पूर्वमुक्तम्, કેવલં મનુષ્યાણામિદમભ્ય- ધિકમ્, યદુત જઘન્યસ્થિતૌ મનુષ્યાણામશીતિર્ન તુ નારકાણામ્, તત્ર સપ્તવિંશતિ- રેવોક્તા એતદેવાભ્યધિકં નારકાપેક્ષયા મનુષ્યાણામિતિ, આહારકવિષયે પ્રાહ— ‘આહારએ અસીઈ મંગા’ આહારકે ચાશીતિર્ભજ્ઞા, તથા આહારકશરીરેऽશીતિ- ર્ભજ્ઞાઃ આહારકશરીરવતાં મનુષ્યાણામલ્પત્વાત્, નારકાણાં તત્-આહારકશરીરં નાસ્ત્યે-

કા ઉદય અધિકતર હોતા હૈ । इसलिये उन नारकोंके ऐसे स्थानोंमें क्रोधादिकारणक २७ भज्ज कहना उचित ही है । पर मनुष्योंमें तो प्रत्येक क्रोधादि उपयोगवाले मनुष्य बहुत होते हैं इस लिये उनके कषायके उदयमें कोई विशेषता नहीं है । इस कारण मनुष्योंके उन स्थानोंमें भज्जका अभाव ही है । (नवरं मणुस्साणं अञ्महियं जहणियठिईए) मनुष्योंमें जघन्यस्थितिमें विशेषता है । “जिन स्थानोंमें नारकोंके ८० भज्ज कहे गये हैं उन स्थानोंमें मनुष्योंके भी ८० ही भज्ज हैं, तथा जिन स्थानोंमें २७ भज्ज कहे हुए हैं उनमें यहाँ भज्ज नहीं है” ऐसा पहिले कहा है उनकी अपेक्षा केवल मनुष्योंमें यह आधिक्य है कि जघन्य- स्थितिमें उनके ८० भज्ज हैं, नारकोंके जघन्यस्थितिमें ८० भज्ज नहीं हैं, वहाँ तो उनके २७ ही भज्ज हैं । यही नारकोंकी अपेक्षा मनुष्योंमें आधिक्य है । (आहारए असीई मंगा) आहारक शरीरमें अस्सी भज्ज हैं । यह

ઉદયમાં કેઈ ફેરફાર હોતો નથી. તે કારણે મનુષ્યના તે સ્થાનોમાં ભાંગાઓનો અભાવ હોય છે. (નવરં મણુસ્સાણં અઞ્મહિયં જહણિયઠિઈએ) પરંતુ માણુઓની જઘન્યસ્થિતિમાં વિશેષતા છે. “ જે સ્થાનોમાં નારકોના ૮૦ ભાંગા કહ્યાં છે તે સ્થાનોમાં મનુષ્યોના પણ ૮૦ જ ભાંગા થાય છે તથા જે સ્થાનોમાં નારકોના ૨૭ ભાંગા કહ્યાં છે, તે સ્થાનોમાં મનુષ્યોમાં ભાંગાઓનો અભાવ હોય છે ” આ પ્રમાણે કહ્યું છે નારકોની અપેક્ષાએ મનુષ્યોમાં કેવળ એજ વિશેષતા છે કે મનુષ્યોમાં જઘન્ય સ્થિતિમાં ૮૦ ભાંગ છે જ્યારે નારકોમાં જઘન્ય સ્થિતિમાં ૮૦ ભાંગા નથી ત્યાં તો તેમના ૨૭જ ભાંગા છે. નારકો કરતાં મનુષ્યમાં એજ વિશિ-ષ્ટતા છે (આહારએ અસીઈ મંગા) આહારક શરીરમાં ૮૦ ભાંગા છે. આ આહારકશરીર

વેત્યેતદપ્યધિકં મનુષ્યાણામ્ । इह प्रायः नारकसूत्राणां मनुष्यसूत्राणां च शरीरसंहनन
संस्थान लेश्यारूपेषु चतुर्षु द्वारेषु ज्ञानद्वारे एव च विशेषः, तथाहि—‘ असंखेज्जैसु
णं भंते मणुस्सावासेसु मणुस्साणं कइ सरीरा पन्नत्ता?, गोयमा! पंचविहा तं जहा—
ओरालिए वेउच्चिए ओहारए तेयए कम्मए ’ इत्यादि । ‘ असंखेज्जैसु णं जाव
ओरालियसरीरे वट्टमाणा मणूसा किं कोहोवउत्ता?, गोयमा ! कोहोवउत्ता वि ”
इत्यादि । एवं सर्वेष्वपि शरीरेषु सूत्राणि रचनीयानि, वैलक्षण्यमेतदेव, यत् आहां-
रकशरीरेऽशीतिर्भेजा वक्तव्या, एवमेव संहननद्वारेपि सूत्राणि रचनीयानि, नवरम्
‘ मणुस्सा णं भंते ! कइ संघयणा पन्नत्ता?, गोयमा ! छ संघयणा पन्नत्ता, तं जहा—

आहारक शरीर मनुष्योंके ही होता है । और आहारक शरीरवाले मनुष्य
अल्प होते हैं इस कारण ८० भेद कहे गये हैं । आहारक शरीर नारक-
जीवोंके नहीं होता है अतः मनुष्योंमें नारकजीवोंकी अपेक्षा यह भी
एक विशेषता है । यहाँ प्रायः नारकसूत्रोंमें और मनुष्य सूत्रों में शरीर,
संहनन, संस्थान, लेश्या, इन चार स्थानोंकी अपेक्षा और ज्ञानद्वारकी अपेक्षा
ही विशेषता है । जैसे—हे भदन्त ! असंख्यात मनुष्यावासोंमें वर्तमान
मनुष्योंके कितने शरीर कहे गये हैं ? हे गौतम ! पांच प्रकारके शरीर
कहे गये हैं । वे पांच प्रकारके शरीर ये हैं—औदारिक शरीर, वैक्रिय
शरीर, आहारक शरीर, तैजस शरीर, कार्मण शरीर, इत्यादि । हे
भदन्त ! असंख्यात औदारिक शरीरोंमें वर्तमान मनुष्य क्या क्रोधोपयुक्त
होते हैं ? गौतम ! वे क्रोधोपयुक्त भी होते हैं, इत्यादि । इसी तरहसे
सब शरीरोंमें भी सूत्र कह लेना चाहिये । यहाँ विशेषता यही है कि
आहारक शरीरमें अल्पता होनेके कारण ८० भेद है । इसी तरहसे संह-

મનુષ્યાનેજ હોયછે અને આહારકશરીરવાળા મનુષ્ય અલ્પ હોયછે. તે કારણે ૮૦ભાંગા
કહ્યા છે. નારક જીવોને આહારક શરીર હોતું નથી. તેથી નારકો કરતાં મનુષ્યોમાં
આ પણ એક વિશિષ્ટતા હોય છે. સામાન્ય રીતે મનુષ્યસૂત્રો અને નારકસૂત્રોમાં
શરીર, સંઘયણ, સંસ્થાન, અને લેશ્યા આ ચાર સ્થાનોની અપેક્ષાએ તથા
જ્ઞાનદ્વારની અપેક્ષાએ વિશેષતા છે. તે વિશેષતા હવે બતાવવામાં આવે છે.
હે પૂજ્ય ! અસંખ્યાત મનુષ્યાવાસોમાં રહેતા મનુષ્યોનાં કેટલાં શરીર
કહ્યાં છે ? હે ગૌતમ ! તેમનાં પાંચ પ્રકારના શરીર કહ્યાં છે (૧)
ઔદારિક (૨) વૈક્રિય, (૩) આહારક (૪) તૈજસ અને (૫) કાર્મણ હે પૂજ્ય !
અસંખ્યાત ઔદારિક શરીરોમાં રહેનારો મનુષ્યો શું ક્રોધોપયુક્ત હોય છે ?
ઈત્યાદિ. હે ગૌતમ ! તેઓ ક્રોધોપયુક્ત પણ હોય છે ? માન, માયા અને
લોભયુક્ત પણ હોય છે. આ પ્રકારનાં પ્રશ્ન સૂત્રો અને ઉત્તરસૂત્રો બધા પ્રકારનાં
શરીરો વિષે બતાવી દેવા. અહીં વિશેષતા એટલી જ છે કે આહારક શરીરમાં

વહરિસહનારાણં જાવ છેવટે” । एवं संस्थानद्वारे—‘ छ संठाणा पन्नत्ता’ तं जहा-
समचउरंसे जाव हुंढे ” । एवं लेइयाद्वारेपि—‘ छ लेस्साओ पन्नत्ता तं जहा-
किण्हलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा ” । तथा ज्ञानद्वारे एवं सूत्राणि रचनीयानि—“मणु-
स्साणं भंते ! कइ णाणा पन्नत्ता, गोयमा ! पंच, तं जहा—आभिणिबोहियणाणं
जाव केवलणाणं ” आभिनिबोधिकज्ञानादारभ्य केवलज्ञानपर्यन्तं पञ्च ज्ञानानि
तत्र केवलज्ञानवर्जितेषु चतुर्षु ज्ञानेषु भङ्गाभावः केवलज्ञाने तु कषायोदय एव
नास्ति, सकलकषायाणां क्षयान्तरमेव केवलज्ञानस्य प्रादुर्भावात्, कषायाभावा-
देव भङ्गाभाव इति विज्ञेयमिति ॥सू० १०॥

વાનવ્યન્તરાદિપ્રકરણમ્—

વાનવ્યન્તરાદીનાં સ્થિતિસ્થાનાદિકં દર્શયિતુમાહ—‘ વાળમંતર ’ इत्यादि ।

નનદ્વારમેં ખી સૂત્રોંકી રચના કરલેની ચાહિયે । પરન્તુ યહાં વિશેષતા
યહ હૈ કિ—હે ભદન્ત ! મનુષ્યોંકે કિતને સંહનન હોતે હૈં ? ગૌતમ ! છ
સંહનન હોતે હૈં । વે ઇસ પ્રકારસે હૈં—વજ્રક્રષમ નારાચ સંહનન, યાવત્
સેવાર્તસંહનન । ઇસી તરહ સંસ્થાનદ્વારમેં મનુષ્યોંકે ૬ સંસ્થાન કહે ગયે
હૈં । વે સમચતુરસસંસ્થાન યાવત્ હુંડસંસ્થાન । ઇસી પ્રકાર લેહ્યાદ્વારમેં
ખી મનુષ્યોંકે ૬ લેહ્યાઈ કહી ગઈ હૈં । વે લેહ્યાઈ—કૂળ્ણલેહ્યાસે લગા-
કર શુક્કલેહ્યાતક હૈં । તથા જ્ઞાનદ્વારમેં ખી ઇસી પ્રકારસે સૂત્રોંકી
રચના કર લેની ચાહિયે—“ મણુસ્સાણં મંતે ! કહ ણાણા પણ્ણત્તા ?
ગોયમા ! પંચ—તં જહા—આભિણિબોહિયણાણં જાવ કેવલણાણં ” હે-
ભદન્ત ! મનુષ્યોંકે કિતને જ્ઞાન કહે ગયે હૈં ? ગૌતમ ! પાંચ । વે પાંચ
જ્ઞાન ચે હૈ—આભિનિબોધિક જ્ઞાન સે લગાકર કેવલજ્ઞાન તક । इन में

અવ્યપતા હોવાને કારણે ૮૦ ભાંગા થાય છે એજ પ્રમાણે સંહનનદ્વારમાં પણ
સૂત્રોની રચના કરી લેવી. પણ અહીં જે વિશેષતા છે તે નીચેના પ્રશ્નસૂત્ર અને
ઉત્તરસૂત્રમાં બતાવી છે. હે પૂજ્ય ! મનુષ્યને કેટલા પ્રકારનાં સંઘયણ હોય છે ?
હે ગૌતમ ! તેમને છ પ્રકારનાં સંઘયણ હોય છે. તે છ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે
વજ્રક્રષલનારાચ સંઘયણથી લઈને છેવટુ સંઘયણ સુધીના છ સંઘયણો કહેવા
જોઈએ. એજ પ્રમાણે સંસ્થાનદ્વારમાં મનુષ્યોનાં છ સંઠાણ કહ્યાં છે. સમ-
ચઉરંસ સંઠાણથી લઈને હુંડસંઠાણ સુધીના સંઠાણો અહીં સમજવા. એજ
પ્રમાણે લેશ્યા દ્વારમાં મનુષ્યોને છ લેશ્યાઓ કહી છે. તે છ લેશ્યાઓ કૂળ્ણલેશ્યાથી
લઈને શુક્કલેશ્યા સુધીની સમજવી તથા જ્ઞાનદ્વારમાં પણ સૂત્રની આ પ્રમાણે રચના
થવી જોઈએ. “ મણુસ્સાણં મંતે ! કહ ણાણા પણ્ણત્તા ! હે પૂજ્ય ! મનુષ્યોને કેટલાં
જ્ઞાન કહ્યાં છે ? ” ગોયમા ! પંચ—તંજહા—આભિણિબોહિયણાણં જાવ કેવલણાણં” હે
ગૌતમ ! મનુષ્યોને આભિનિબોધિક (મતિ) જ્ઞાનથી લઈને કેવળજ્ઞાન સુધીના
પાંચજ્ઞાન હોય છે. તેમાં કેવળજ્ઞાન સિવાયના ચાર જ્ઞાનમાં કષાયોની બહુલતાને લઈને

મૂલમ્—વાળમંતર-જોહસ-વેમાણિયા જહા ભવળવાસી, ણવરં
ળાળત્તં જાણિયઠ્ઠં જં જસ્સ જાવ અણુત્તરા । સેવં મંતે સેવં મંતે-
ત્તિ જાવ વિહરહ ॥ સૂ. ૧૧ ॥

॥પઢમસયણ પંચમો ઉદેસો સમત્તો ॥૧-૬॥

છાયા—વાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકા યથા ભવનવાસિનઃ નવરં નાનાત્વં
જ્ઞાતવ્યં યદ્ યસ્ય યાવદનુત્તરાઃ તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ યાવત્
વિહરંતિ ॥ સૂ. ૧૧ ॥

॥પ્રથમશતકે યજ્ઞભોદેશકઃ સમાપ્તઃ ૧-૫ ॥

ટીકા—‘વાળમંતરજોહસવેમાણિયા જહા ભવળવાસી’ વાનવ્યન્તરજ્યોતિ-
ષ્કવૈમાનિકા યથા ભવનવાસિનઃ, યથા ભવનવાસિનો દેવા સ્થિત્યદશાદિનાદિ-
દશસ્વપિ સ્થાનેષુ કથિતાસ્તથા વાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકા અપિ જ્ઞાતવ્યાઃ ।
યત્ર સ્થલેઽસુરકુમારાદીનામશીતિર્ભક્ષાઃ કથિતાઃ, યત્ર ચ સપ્તવિંશતિર્ભક્ષાઃ કથિ-

કેવલજ્ઞાન કો છોડકર ચાર જ્ઞાનોંમે ભંગકા અભાવ હૈ। તથા કેવલજ્ઞાન
મેં કષાયોદય હી નહીં હૈ, ક્યોંકિ વહ જ્ઞાન સમસ્ત કષાયોં કે ક્ષયકે
બાદ હી પ્રાદુર્ભૂત હોતા હૈ। ઇસલિયે કષાયાભાવસે હી વહાં ભક્ષોંકા
અભાવ હૈ એસા જાનના ચાહિયે ॥સૂ. ૧૦॥

વાનવ્યન્તરાદિપ્રકરણ—

અવ સૂત્રકાર વાનવ્યન્તર આદિકોંકે સ્થિતિસ્થાન આદિકો દિગ્વાનેકે લિયે
‘વાળમંતર’ ઇત્યાદિ (વાળમંતરજોહસવેમાણિયા જહા ભવળવાસી) જૈસે
ભવનવાસી દેવ કહે.હૈં। વૈસે હી વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક ઔર વૈમાનિક દેવ
જાનના ચાહિયે। તાત્પર્ય યહ હૈ કિ દશ સ્થાનોં મેં જૈસા ભવનવાસી દેવોં-
કા વર્ણન કિયા ગયા હૈ। ઊસી તરહસે વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક ઔર
વૈમાનિક દેવોંકા ભી વર્ણન જાનના ચાહિયે। જિસ સ્થાન મેં અસુરકુમાર
આદિકોં કે ૮૦ ભક્ષ કહે હુણ હૈં ઔર જિસ સ્થાન મેં ૨૭ ભક્ષ કહે હુણ

ભાંગાઓનો અભાવ હોય છે, બ્યારે કેવળજ્ઞાનમાં કષાયોનો ઉદયજ હોતો નથી.
કારણ કે તે કેવળજ્ઞાન સમસ્ત કષાયોનો ક્ષય થયા પછી જ પ્રકટ થાય છે.
તેથી કષાયાભાવના કારણે ત્યાં ભાંગાઓનો અભાવ છે એવું સમજવું. ॥સૂ.-૧૦॥

વાણવ્યંતરાદિપ્રકરણ

હવે સૂત્રકાર વાણવ્યંતર આદિ દેવોનાં સ્થિતિસ્થાન વગેરેનું વર્ણન કરવાને માટે
સૂત્ર કહે છે—‘વાળમંતર’ ઇત્યાદિ (વાળમંતર—જોહસ—વેમાણિયા જહા ભવળવાસી)
ભવનપતિ દેવોનાં દસ સ્થાનોનું જેવું વર્ણન કર્યું છે એવુંજ વર્ણન વાણવ્યંતર
જ્યોતિષી અને વૈમાનિક દેવોનું પણ સમજવું. જે સ્થાનોમાં અસુરકુમારાદિના ૮૦ભાંગા

તાસ્ત્ર વાનવ્યન્તરાદીનામપિ તથૈવાશીતિઃ સપ્તવિંશતિશ્ચ ભક્ષા વિજ્ઞેયાઃ, નારકાદિ-
પ્રકરણે ક્રોધં પ્રધાનીકૃત્ય માનમાયાલોભેષુ ગૌણત્વં કૃત્વા તેષુ એકવચનવહુવચ-
નાભ્યાં ભક્ષા રચિતાઃ હ તુ લોભં પ્રધાનીકૃત્ય ક્રોધમાનમાયાસુ ગૌણત્વં કૃત્વા લોભે
નિયમતો વહુવચનં ક્રોધમાનમાયાસુ એકવચનવહુવચને પુરસ્કૃત્ય ભક્ષપ્રરૂપણા
કર્ત્તવ્યા, લોભવન્તઃ પ્રાયો ભવનવાસિનો ભવન્તિ, અતઃ—ભવનવાસિદે વૈવ્યન્તરાણાં
સામ્યમેવ, જ્યોતિષ્કાદીનાં તુ ન તથા ઇતિ ભવનવાસિભિઃ સહ જ્યોતિષ્કાણાં
સર્વથાસામ્યપરિહારસૂચનાયાહ—“ ણવરં ણાણત્તં જાણિયવ્વં જં જસ્સ જાવ
અણુત્તરા ’ ઇતિ, નવરં નાનાત્વં જ્ઞાતવ્યં યત્ત્વં યસ્ય યાવદ્ અણુત્તરા ઇતિ, યત્ત્વં
લેશ્યાદિગતં નાનાત્વં=ભેદઃ યસ્ય જ્યોતિષ્કાદેઃ યદપેક્ષ્યા યસ્ય નાનાત્વં ભેદો

હૈં વહાં ૨ વાનવ્યન્તર આદિકોંકે મી ડસી તરહસ ૮૦ ઓર ૨૭ મંગ
જાનના ચાહિયે । નારક આદિ પ્રકરણમેં ક્રોધકો પ્રધાન કરકે ઓર માન,
માયા ઓર લોભકો ગૌણ કરકે ડનમેં એકવચન ઓર વહુવચનકો લેકર
મહ્વ રચના કી ગઈ હૈ । પરન્તુ યહાં તો લોભકો પ્રધાન કરકે ઓર ક્રોધ,
માન, માયા કો ગૌણ કરકે, તથા લોભમેં નિયમસે વહુવચન કરકે એવં
ક્રોધ, માન, માયામેં એકવચન વહુવચન ડોનોં કરકે મંગોંકી પ્રરૂપણા
કરની ચાહિયે । લોભકષાયવાલે ભવનવાસી હોતે હૈં અતઃ વહાં ભવન-
વાસી દેવોં કે સાથ વ્યંતરોંકી સમાનતા હી હૈ, પરન્તુ જ્યોતિષ્કાદિકોં
કી સમાનતા નહીં હૈ । ઇસ કારણ ભવનવાસી દેવોંકે સાથ જ્યોતિષ્કોં
કી સર્વથા સમાનતાકે પરિહાર નિમિત્ત સૂત્રકાર કહતે હૈં કિ (ણવરં
જાણત્તં જાણિયવ્વં જં જસ્સ જાવ અણુત્તરા) વિશેષતા યહ હૈંકિ જિસકે

કહ્યા છે. તે સ્થાનોમાં વાણવ્યંતરાદિના પણ ૮૦ જ ભાંગા સમજવા. અને બ્યાં
અમુરકુમારાદિના ૨૭ ભાંગા કહ્યા છે. ત્યાં વાણવ્યંતરાદિના પણ ૨૭ ભાંગા
સમજવા. નારકાદિના પ્રકરણમાં ક્રોધને પ્રધાન ગણીને અને માન, માયા અને
લોભને ગૌણ ગણીને તેમાં એકવચન અને બહુવચનની અપેક્ષાએ ભાંગાઓની
રચના કરવામાં આવે છે, પણ વાણવ્યંતરાદિમાં લોભને પ્રધાન ગણીને અને
માયા, માન અને ક્રોધને ગૌણ ગણીને, અને લોભને નિયમથી બહુવચનમાં રાખીને
અને ક્રોધ, માન, માયાને એકવચન તથા બહુવચનમાં રાખીને ભાંગાઓની પ્રરૂપણા
કરવી જોઈએ. સામાન્ય રીતે ભવનવાસી લોભકષાયવાળા હોય છે તેથી તે બાબતમાં
ભવનવાસી દેવો સાથે વ્યંતર દેવોની સમાનતા છે. પરન્તુ જ્યોતિષ્કાદેવોની
તેમની સાથે સમાનતા નથી. તે કારણે ભવનવાસી દેવોની સાથે જ્યોતિષ્કાદેવોની
સર્વથા સમાનતાના પરિહાર માટે સૂત્રકાર કહે છે.—‘ ણવરં જાણત્તં જાણિયવ્વં
જં જસ્સ જાવ અણુત્તરા । કે જેની સાથે જે વિષયમાં ભિન્નતા હોય તે શાસ્ત્રાનુ

વિધતે તત્ નાનાત્વં તસ્ય યથાશાસ્ત્રં જ્ઞાતવ્યમિદેતિ પરસ્પરતો વિશેષં જ્ઞાત્વા એતેષાં પરસ્પરવિલક્ષણસૂત્રાણ્યધ્યેતવ્યાનીતિ ભાવઃ । તત્ર લેશ્યાદ્વારે જ્યોતિષ્કદેવાનામે-કૈવ તેજોલેશ્યા જ્ઞાતવ્યા । જ્ઞાનદ્વારે ત્રીણિ જ્ઞાનાનિ તથા ત્રીણિ અજ્ઞાનાન્યપિ જ્ઞાત-વ્યાનિ, અસંજ્ઞિનાં જીવાનાં તત્રોપપાતાભાવેન વિભંગસ્યાપર્યાપ્તકાવસ્થાયામપિ ભાવાત્, તથા લેશ્યાદ્વારે વૈમાનિકાનાં તેજોલેશ્યાદિકાસ્તિસ્રોલેશ્યાઃ વક્તવ્યાઃ । જ્ઞાનદ્વારે ચ ત્રીણિ જ્ઞાનાનિ ત્રીણિ અજ્ઞાનાનિ વા વક્તવ્યાનિ, વૈમાનિકમુત્રાણિ તુ એવમધ્યેતવ્યાનિ, તથાહિ-“ સંલેખેષુ ણં મંતે ! વૈમાણિયાવાસસયસહસ્રેસુ એગમેગંસિ વૈમાણિયા વાસંસિ કેવહ્યા ઠિઙ્ઘાણા પન્નત્તા ” ઇત્યેવમાદીનિ મુત્રાણિ ઉહનીયાનિ, એતદેવ ‘ જાવ વૈમાણિયા ’ યાવદ્ વૈમાનિકા ઇતિ મુત્રેણ કથિતમ્ । ઇદાનોમુદ્દેશકાર્થમુપસંહરન્નાહ-‘ સેવં મંતે સેવં મંતે ત્તિ જાવ વિહરઈ ’ તદેવં

સાથ જો જિસ વિષયમેં ભિન્નતા હો વહ યથાશાસ્ત્ર અનુત્તરતક જાનની-ચાહિયો તાત્પર્ય કહનેકા યહ હૈ કિ જ્યોતિષ્ક દેવોંકી ઓર વૈમાનિક દેવોંકી જિસર દ્વારમેં આપસમેં ભિન્નતા હો ઓસ ભિન્નતાકો યથાશાસ્ત્ર જાનકર અનુ-ત્તર તક ઓનેકે સમ્બન્ધમેં સૂત્ર કહના ચાહિયો । લેશ્યાદ્વારમેં-જ્યોતિષ્કદેવોં-કે એક તેજોલેશ્યા હી હોતી હૈ । જ્ઞાનદ્વારમેં-ત્રીણ જ્ઞાન તથા ત્રીણ અજ્ઞાન ભી નિયમતઃ હોતે હૈ । વિભક્તજ્ઞાન યહાં હસલિયે હોતા હૈ કિ અસંજ્ઞી જીવોંકા યહાં ઉપપાત નહીં હોતા હૈ હસલિયે અપર્યાપ્તાવસ્થા મેં ભી વિભક્તજ્ઞાન હોતા હૈ । તથા વૈમાનિક દેવોં કે તેજોલેશ્યા આદિ ત્રીણ લેશ્યાઈ હોતી હૈ । જ્ઞાનદ્વારમેં-ઇનેકે ત્રીણ જ્ઞાન અથવા ત્રીણ અજ્ઞાન હોતે હૈ । વૈમાનિક સૂત્રોંકો ઇસ પ્રકાર બોલના ચાહિયે-“ સંલેખેષુ ણં મંતે ! વૈમાણિયાવાસસયસહસ્રેસુ એગમેગંસિ વૈમાણિયાવાસસિ કેવહ્યા

સાર આણુત્તરવિમાન સુધી સમજવી, તાત્પર્ય એ છે કે જ્યોતિષ્ક દેવો અને વૈમાનિક દેવો વચ્ચે જે જે દ્વારમાં ભિન્નતા હોય તે ભિન્નતાને શાસ્ત્રના આધારે સમજીને તેમના વિષેના સૂત્રો કહેવાં જોઈએ. લેશ્યાદ્વારમાં આ પ્રમાણે સમજવું જ્યોતિષ્ક દેવોને કેવળ તેજોલેશ્યા જ હોય છે, જ્ઞાનદ્વારમાં આ પ્રમાણે સમજવું જ્યોતિષ્ક દેવોને ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન પણ હોય છે. અહીં વિલં-ગજ્ઞાન હોવાનું કારણ એ છે કે અસંજ્ઞી જીવોનો ઉપપાત “ જન્મ ” ત્યાં થતો નથી. તે કારણે અપર્યાપ્તાવસ્થામાં પણ વિલંગજ્ઞાન હોય છે. વૈમાનિક દેવોને તેજોલેશ્યા વગેરે ત્રણ લેશ્યા હોય છે. તેમને ત્રણ જ્ઞાન અથવા ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે. વૈમાનિક સૂત્રો આ પ્રમાણે જોલવાં જોઈએ,-“ સંલેખેષુ ણં મંતે ! વૈમા-ણિયાવાસસયસહસ્રેસુ એગમેગંસિ વૈમાણિયાવાસંસિ કેવહ્યા ઠિઙ્ઘાણા પન્નત્તા ? ”

મદન્ત! તદેનં મદન્ત! इति यावद्विहरति, हे भदन्त । नारकाधारभ्य वैमानिकपर्य-
न्तस्य स्थितिस्थानादिकविषये यदुक्तम् तत्सर्वमेवमेव । ‘सेवं भंते सेवं भंते’
इति द्विः कथनं भगवत आदरातिशयमूचनाय, इत्युक्त्वा वन्दित्वा नमस्कृत्य
संयमेन तपसाऽऽत्मानं भावयन् विहरति ॥ सू० ११ ॥

इति श्री-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य-श्रीघासीलालव्रतिविर-
चितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकान्याख्यायां प्रथम-
शतकस्य पञ्चमोद्देशकः समाप्तः ॥ १-५ ॥

ઠિઠ્ઠાગા પળાત્તા” इत्यादि । यही बात “ जाव वेमाणिया ” इस सूत्रसे
कही गई है । अब उद्देशकका उपसंहार करते हुए सूत्रकार कहते हैं कि-
‘सेवं भंते । सेवं भंते । त्ति जाव विहरइ’ हे भदन्त! नारक आदिसे लेकर
वैमानिकपर्यन्त जीवोंके जो आपने स्थितिस्थान आदिके विषयमें कहा
है वह सब ऐसा ही है । हे भदन्त ! ऐसा ही है । यहां जो दो बार ऐसा
कहा गया है वह भगवान् के प्रति गौतमस्वामीने अपना आदरातिशय
व्यक्त किया है इस बातको प्रकट करनेकेलिये कहा गया है । ऐसा कहकर
गौतमस्वामी उन्हें वंदना करके, नमस्कार करके संयम और तपसे
आत्माको भावित करते हुए विचरने लगे ॥ सू० ११ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर श्रीघासीलालजी महाराजकृत ‘भगवतीसूत्रकी
प्रियदर्शिनी व्याख्याके प्रथमशतकका पांचवा उद्देशक समाप्त ॥ १-५ ॥

ઈત્યાદિ. એ વાત “ જાવ વેમાણિયા ” એ સૂત્ર મારફત બતાવી છે. હવે ઉદે-
શકનો ઉપસંહાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે “ સેવં ભંતે । સેવં ભંતે ! ત્તિ જાવ
વિરહइ ” હે પૂજ્ય ! નારકોથી શરૂ કરીને વૈમાનિકો સુધીના જીવોના સ્થિતિ-
સ્થાનાદિના વિષયમાં આપે કહ્યા પ્રમાણે જ તમામ હકીકત છે અને તે હે
પૂજ્ય ! બરાબર છે. તથા આપનું કહેવું સાચું જ છે. અહીં “ સેવં ભંતે । ” નો
બે વાર ઉલ્લેખ કરીને મહાવીરસ્વામીમાં ગૌતમે પોતાનો અતિશય આદર તથા
અતિશય શ્રદ્ધા પ્રકટ કરેલ છે. આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા અને નમસ્કાર
કરીને, સંયમ અને તપથી આત્માને ભવિત કરતા ગૌતમસ્વામી વિચારવા લાગ્યા.
॥ જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત ભગવતીસૂત્રની
પ્રિયદર્શિનીવ્યાખ્યાના પહેલા શતકનો પાંચમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧-૫ ॥

॥ श्री भगवतीसूत्रे प्रथमशतकस्य प्रथमोद्देशतः पञ्चोद्देशात्मकः
प्रथमोभागः समाप्तः ॥

